SŁOWNIK GEOGRAFICZNY KRÓLESTWA POLSKIEGO

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY.

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY

KRÓLESTWA POLSKIEGO

I INNYCH KRAJÓW SŁOWIAŃSKICH.

WYDANY

Pod Redakcyą:

Bronisława Chlebowskiego, Magistra nauk filologiczno-historycznych b. Szkoły Głównéj Warszawskiéj.

Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, Kandydata nauk dyplomatycznych Uniwersytetu Dorpackiego.

WEDŁUG PLANU

Filipa Sulimierskiego

i z pomocą zgromadzonych przez niego materyałów.

TOM VII.

WARSZAWA.

NAKŁADEM WŁADYSŁAWA WALEWSKIEGO.

Druk „WIEKU“ Nowy-Świat Nr. 61.

1886.

Дозволено Цензурою.
Варшава, 25 Ноября 1885 года.

N.

(*Dalszy ciąg*).

Netrebka, *Netrebki* al. *Neterebka*, *Neterebki*, wś na lew. brz. Rosi, pow. kaniowski, na płn.-wsch. od Kaniowa, o 6 w. poniżej wsi Harbuzyna, przy granicy pow. kaniowskiego i czerkaskiego, rozdzielonych Rosią, ma 866 mk. Cerkiew prawosł. pod wez. ś. Mikołaja, wzniesiona w 1773 r., na miejsce dawniejszej, zbudowanej podług wizyt. dziekana korsuńskiego (1741 r.) z okrąglaków lipowych w 1730 r. Wówczas N. miała 50 osad. Niegdyś N. należała do sstwa korsuńskiego, obecnie wchodzi w skład dóbr korsuńskich ks. Łopuchina. Do par. praw. należy wś Nabutów. Por. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 609—616, 628—9, 633—634, 638. *J. Krz.*

Netrebka 1.) al. *Nietrepka*, część Jawornika Ruskiego, w pow. dobromilskim. 2.) **N.** al. *Netrepka*, część Wojtkowej w pow. dobromilskim, 17 klm. na zach. od Dobromila. Na płn.-zach. leży Wojtkówka, na płn. wschód Kwaszenina, na płd.-wsch. Jureczkowa, na płd.-zach. Ropienka (w pow. liskim). Jest to obszar ledwie pół klm. szeroki, a przeszło 5 klm. długi, ciągnący się od płn.-wsch. na płd.-zach. Środkiem obszaru płynie Wiar, od płd.-wsch. z Jureczkowej, na płn.-zach. do Wójtkówki, i przyjmuje w obrębie wsi małe strugi od lew. brz. Płd. i płn. kraniec obszaru lesisty. Las na płn. zwie się „Na opalonem“ i dochodzi szczytem swoim 572 m. Własność więk. ma roli or. 89, łąk i ogr. 12, past. 5, lasu 157 mr.; własn. mn. roli or. 57, łąk i ogr. 7, past. 11 mr. Par. rz.-kat. w Nowosielcach, gr.-kat. w Wojtkowej. Jest tu tartak wodny o jednym gatrze i jednej pile zwyczajnej. Przerabia on rocznie 200 mt. kubicz. drzewa jodłowego i świerkowego a produkuje 124 mt. desek, łat i brusów. *Lu. Dz.*

Netrebki al. *Neterebki*, ob. *Netrebka*.

Netrebówka 1.) *Duża* wś, pow. jampolski, gm. Klębówka, par. Miastkówka, o 28 w. od st. dr. żel. kijow.-odeskiej Krzyżopola, ma 153 dm., 924 mk., 4081 dz. ziemi włośc., 829 dz. dwors.; cerkiew pod wez. ś. Parascewii, posiada 53 dz. ziemi. Grunt urodzajny, czarnoziem; znajduje się kamień wapienny. Należy do Giżyckich. 2.) **N.**, *Mała*, wś, pow. lityński, gm. Chmielnik, par. kat. N. Konstantynów, o 20 w. od Lityna. *Dr. M.*

Netrebówka 1.) al. *Baworówka*, przedm. Obertyna, pow. horodeński. 2.) **N.**, grupa domów w Pieńkowcach, pow. zbaraski.

Netrepka, ob. *Netrebka*.

Netsche, 1288 *Necischow*, 1385 *Neczow*, wś fol., pow. oleśnicki, par. Oleśnica. W 1843 r. 61 dm., 499 mk. (29 kat.). Szkoła ew., młyn wodny, gorzelnia, owczarnia. Do N. należy Netscher-Bittchen leśnictwo, staw i młyn.

Netschuhnen albo *Nettschunen*, *Netzuhnen* (niem.) 1.) wś, pow. ragnecki, st. p. Ragneta, okr. urz. stanu cywil. Titschken. 2.) **N.** al. *Aszmieszken*, dobra chełm., st. poczt. Willkischken 5 klm. odl., okr. urz. stanu cywil. Szugken, mają 30·92 ha ziemi.

Netta, dawniej zwana *Motą*, rz. w pow. augustowskim, wypływa z jez. Necko na płn. m. Augustowa, płynie na płd. stanowiąc część kanału Augustowskiego, pod Dembowem wpada z praw. brz. do Biebrzy. Pomiędzy Polkowem a Dembowem oddziela się ku zach. południowi drugie koryto, płynie pod nazwą Kopytówki pod Kopytkowem, dotyka pow. szczuczyńskiego i wpada do Biebrzy o 5 w. niżej ku połdn. od głównego koryta. Przyjmuje z praw. brzegu Turówkę, Żarnówkę, Węgrówkę, Bargłówkę, Tajenkę, z lewego Sajownicę, Kolniczankę, Olszankę. Na całej niemal swej długości płynie N. śród bagnistej podmokłej równiny towarzyszącej jej z początku z lewego brzegu a dalej z obu. W miarę zbliżania się ku Biebrzy, w kierunku południowym obszar bagnisty rozszerza się i błota doliny Netty zlewają się z błotami doliny Biebrzy w jeden rozległy obszar, śród którego na nielicznych suchszych wyniosłościach mieszczą się rzadkie i drobne wioski i osady. Ob. *Biebrzańskie błota*. *J. Bliz.—Br. Ch.*

Netta, wś i fol., major., pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Janówka, odl. od Augustowa w. 10. Ma 69 dm., 742 mk. W 1827 r. wś

rząd., par. Bargłów, 66 dm., 402 mk. W XVI w. istniał tu podobno kościołek filialny do Bargłowa. Fol. N. stanowi majorat nadany rz. rad. stanu Czetyrkinowi,

Netteldorf, kol., pow. szubiński.

Nettienen (niem.) 1.) dobra ryc., pow. wystrucki, st. p. Georgenburg, 2 klm. odl., tamże okr. st. cywil. obejmują 115·53 ha roli or. i ogr., 25·73 łąk, 15·40 past., 104·36 boru, 58·13 nieuż., razem 319·15 ha; czysty dochód wynosi 2242 mrk. 2.) **N.**, wyb. leśne, tamże.

Nettkau *Neu*, kol. niem., pow. zielonogórski, par. Nettków Polski. Odłączona w 1842 r. od wsi Nettków Polski. Ludność się składa z sukienników i tkaczów pracujących dla fabryk w sąsiedniem mieście Gruenbergu.

Nettków *Polski*, niem. *Nettkow Polnisch*, 1440 *Netke*, wś, pow. zielonogórski. Leży nad jeziorem, dawniej łączącem się z Odrą, odległą o $^1/_4$ mili. Posiada kościół ew., par. od 1592 r., szkołę ew., zamek książęcy z ogrodem, zarząd dóbr ks. Hohenzollern-Hechingen. W 1843 r. 129 dm., 1070 mk. (5 kat.). Hodowla gęsi, świń, rybołóstwo na jeziorze. Do N. należy fol. Kallige! (Kahle Huegel) i Neue Vorwerk z leśnictwem i oborą. *Br. Ch.*

Nettschuetz, 1295 *Necsicz*, wś i fol., pow. kożuchowski, par. Neustaedtel.

Netuse al. *Neruse* (dok.), wieś według Quandta (Baltische Studien, XVI, 1: 128) dzisiejsze Grabówko (Neu Grabau), na wschód od Kościerzyny. Schuch utrzymuje jednak prawdopodobniej, że to raczej dzisiejsza Rekownica (ob. Zeitsch. des Westpreuss. Gesch. Ver. t. X, str. 108—109). W 1284 r. nadaje ks. pomorski Mestwin wś tę swej ciotce Gertrudzie. Datum in Slupsk (ob. Perlbach, Pom. U. B., str. 350). *Ks. Fr.*

Netyczyńce 1.) *Stare*, wś nad rz. Rowem, pow. latyczowski, gm. Żeniszkowce, par. kat. Wońkowce, na zach. od Baru, przy drodze z Baru do Zinkowa, ma 94 dm., 618 mk., 572 dz. ziemi włośc., 661 dz. dwor., młyn. Cerkiew pod wez. N. P. M. posiada 52 dz. Należała dawniej do Potockich, obecnie Tyrawskich. W pobliżu N. bierze początek rz. Row. 2.) **N.** *Nowe*, wś, tamże, w pobliżu poprzedniej, również nad rz. Rowem, która rozlewa się tu w duży staw, zwany Chłopskiem jeziorem, ma 134 dm., 659 mk., 518 dz. ziemi włośc., 1184 dz. dwor. w dwóch częściach: Sagatowskich, dawniej Kuźmińskich i sukcesorów Stefanowiczów, dawniej Zawadzkich. Niegdyś dziedzictwo Potockich, następnie Tyrawskich. Są tu 4 młyny; ziemia gliniasta. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 574. *Dr. M.*

Netzblotte, os., pow. bydgoski, 11 dm., 85 mk.; należy do Górzyna (ob.).

Netzdorf, kol., pow. wyrzyski, ob. *Wolsko*.

Netze, ob. *Noteć*.

Netzeband (niem.), dobra w Pomeranii, pow. gryfijski, st. p. Wolgast.

Netzkrug, os. karczem., pow. szubiński, 1 dm., 7 mk.; należy do Grocholina (ob.).

Netzland, *Czyszewo*, fol., pow. chodzieski, 2 dm., 51 mk., należy do Oleśnic.

Netzmin (niem.), jezioro w płn. części pow. bobolickiego, w Pomeranii.

Netzthal (niem.), ob. *Osiek*.

Neu (niem.), pols. *Nowy*. Miejscowości z nazwami tak się zaczynającemi szukać należy pod główną nazwą. Tu umieszczamy tylko te, które albo dotychczas zostały opuszczone, albo też tworzą jeden wyraz z główną nazwą.

Neu-Abschrutten (niem.), wś, pow. labiawski, st. poczt. Mehlaucken.

Neu-Abschwangen (niem.), dobra, pow. iławski, st. p. Uderwangen.

Neu-Adamsheide (niem.), fol., pow. rybacki, st. p. Gruenhoff.

Neu-America (niem.), ob. *Nowa Ameryka*.

Neu-Argeningken (niem.), wś na Litwie prusk., pow. tylżycki, ma st. p., 11 klm. na płd.-zach. od m. pow., nad szosą z Tylży do Iławy nad Pregołą, idącą nad rzeczką Arge, wpadającą do rz. Laukne, w rozległej piaszczystej i torfiastej równinie. W 1877 r. 682 ew. mk., z których $^1/_3$ mówi po litewsku, trudnią się przeważnie rolnictwem, hodowlą bydła i koni. Poczta osobowa kursuje między Tylżą, N.-A. i Kawą nad P. Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. 1880 r. miał 1398 dusz; par. kat. i ew. Nowe; należy do wsi Trel, gdzie jest szkoła; 10 bud., 8 dm., 45 mk., 9 ew., 33 kat.

Neu-Assmanns (niem.), wś, pow. frydlądzki, st. p. Glommen, okr. urz. stanu cywil. Schoenbruch.

Neu-Astrawischken (niem.), dobra ryc., pow. gierdawski, st. p. i okr. urz. stanu cywil. Bokellen; razem z Reimerischken mają 376·48 ha roli or. i ogr., 82·91 łąk, 63·32 past., 152·59 boru, 13·18 nieuż.

Neubad (niem.), stacya kąpielowa morska nad zatoką Ryską, w okr. i pow. ryskim (Inflanty), par. Kremon, o 42 w. od Rygi; należy do dóbr pryw. Loddiger w par. Treiden.

Neu-Bagdohnen (niem.), os. leśn., pow. piłkałowski, st. p. Lasdeny.

Neu-Baerwalde (niem.), wś, pow. labiawski, st. p. Goldbach, okr. urz. stanu cywil. Baerwalde.

Neubahnen al. *Neu-Bahnau* (niem.), wieś, pow. świętosiekierski, st. p. Św. Siekierka, okr. urz. stanu cywil. Waltersdorf.

Neu-Ballupoehnen al. *Neu-Gaidszen* (niem.), wś, pow. darkiejmski, st. p. Żabin.

Neubartelsdorf (niem.), ob. *Nowawieś*, pow. olsztyński.

Neu-Bartkamm (niem.), wś w Pomezanii, pow. elbląski, st. p. i kol. Gueldenboden, okr.

urz. stanu cywil. Przesmark, tamże kat. kośc. par. Zawiera 7 gburstw i 3 zagrody; 1385·28 mr. obszaru, 187 mk., 4 kat., 183 ew., 17 dm. (1868 r.), ma szkołę; odl. od m. pow. 1¾ mili. Osada ta istniała już przed przyjściem Krzyżaków i była zamieszkana przez Prusaków.

Neubauershof, os., pow. międzyrzecki, 2 dm., 35 mk.; nal. do Bukowca (ob.). *M. St.*

Neu-Beelitz (niem.), ob. *Bielice Nowe.*

Neu-Bela, węg. *Uj-Bela*, ob. *Nowa Biała.*

Neuberg 1.) kol., pow. głupczycki, par. Piltch. Ludność katolicka. 2.) **N**, ob. *Nowy-Halbarek.*

Neuberg (niem.), 1.) wś, pow. wystrucki, st. p. Jodlauken. 2.) **N.**, ob. *Nowa góra.*

Neubergen (niem.), fol., pow. człuchowski, należy do dóbr ryc. Baerenwalde, gdzie jest st. p., par. ew. i szkoła; par. kat. Heinrichswalde; 5 bud., 2 dm., 19 mk. ew. (1868 r.).

Neu-Bergfried (łotew. *Jauna Schwirlauku-Muiža*), dobra koronne w Kurlandyi, przy ujściu rz. Leparki do Swity, w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. Mitawa; do dóbr należy fol. Islizz i Katharinenhof.

Neubertshof (niem.), fol., pow. holądzki, st. p. Alt-Dollstaedt.

Neu-Berun, ob. *Beruń-Zabrzeg.*

Neu-Bestendorf (niem.), dobra, pow. moraski, st. p. Maldeuten, okr. urz. stanu cywil. Gr. Bestendorf.

Neu Beversdorf, ob. *Bobrownik.*

Neu-Beynuhnen, al. *Heysterbruch*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Launingken, okr. urz. stanu cywil. Milluhnen.

Neu-Bielitz (niem.), ob. *Bielice Nowe*, dobra ryc., pow. lubawski, st. p. Biskupice, zawierają 508 ha roli or. i ogr., 96 łąk, 109 past., 58 boru, 12 nieuż., 98 wody, razem 881 ha; czysty dochód z gruntu wynosi 3023 mrk. Par. kat. Lipinki a nie Skarlin (ob. t. I, str. 212), ew. Biskupice, szkoła w miejscu. Wś ma 41 bud., 18 dm., 220 mk., 182 katol., 38 ewang. *Ks. Fr.*

Neu-Blondzikau (niem.), *Małe Błądzikowo*, fol. z owczarnią, wchodzi w skład wsi Żelistrzewa (ob.).

Neu-Blumenau, ob. *Błonowo Nowe.*

Neu-Bogdahnen (może *Nowe Bogdany*), wś, pow. żuławski, st. p. Neukirch, okr. urz. stanu cywil. Jedwilleiten.

Neubolewitz, ob. *Bolewice.*

Neu-Bolitten (niem.), maj. chełm., pow. moraski, st. p. Libsztat, 6 klm. odl., okr. urz. stanu cywil. Rosenau; ma 80 ha roli or. i ogr., 30 łąk, 3 past., 40 boru, 2 nieuż., 14 wody, w ogóle 169 ha.

Neu-Bolumin (niem.), wś, pow. chełmiński, st. p., par. kat. i ew. Ostromecko, okr. urz. stanu cywil. Dąbrowa, szkoła Boliminek. Ma 259·53 mr. obszaru, 36 bud., 12 dm., 66 mk., 51 kat., 15 ew. (1868 r.). Aż do r. 1874 było tylko wyb. i zwano je po niem. Abbau B.

Neu-Born, ob. *Nejborn.*

Neu-Borschenen (niem.), wś, pow. rastemborski, st. p. Doenhofstaedt.

Neubruch (niem.) 1.) wś, pow. brodnicki, st. p., par. ew. i kat. Golub, pół mili odl.; szkoła Gałczewo. Ma 178·41 mr. obszaru, 8 bud., 4 dm., 29 mk., 7 kat., 22 ew. 2.) **N.**, wś, pow. labiawski, st. p. Lauknen. 3.) **N.** al. *Neudorf*, wś, pow. toruński, st. p. Pędzewo (Pensau), par. kat. Toruń, ew. Górsk, szkoła w miejscu, okr. urz. stanu cywil. Gutowo. Ma 940·73 mr., 49 bud., 42 dm., 270 mk., 252 ew.. N. jest nowszą osadą i należy do m. Torunia (ob. Wernicke, Beschr. von Thorn, 1832. str. 275). *Ks. Fr.*

Neubrueck (niem.), ob. *Chabsko*, pow. mogielnicki.

Neubrueck (niem.), ob. *Nowe Mosty.*

Neubude al. *Neuhof*, fol. do wsi Dobry, pow. prądnicki.

Neu-Budkowitz ob. *Budkowice Nowe.*

Neu-Budupoehnen (niem.), stadnina fiskalna, pow. stołupiański, st. p. Kattenau, 5 klm. odl., obejmuje 279·ha roli orn. i ogr., 75·74 łąk, 4·17 past., 14·81 nieuż., razem 373·79 ha.

Neu-Budwethen (niem.), wś, pow. nizinowski, st. p. Skajzgiry.

Neuburskie Dobra na Litwie, otrzymały swą nazwę od książąt Neuburskich, palatynów reńskich, którzy posiedli je drogą wiana. Ks. Janusz Radziwiłł po śmierci pierwszej żony Zofii Olelkowiczówny, za którą otrzymał księstwo Słuckie, poślubił powtórnie Elżbietę ks. Brandenburską i miał z niej syna Bogusława, koniuszego litewskiego. Jedyna córka tego Bogusława, Ludwika-Karolina, wychodząc po raz drugi zamąż w 1633 r., z pominięciem królewicza Jakóba Sobieskiego, któremu byłą zmówioną pod utratą dóbr, za Karola Filipa i palatyna reńskiego, ks. Neuburskiego, (Kotłubaj, 178) wniosła mu w posagu księstwo Słuckie, Zabłudów i ks. Birżańskie w Trockiem, Kiejdany na Żmudzi, Dubinki w Wileńskiem, Newel, Siebież i Kopyś na Białej Rusi, tudzież Romanów i Bielicę. Dobra te zaczęto zwać odtąd urzędownie Neuburskiemi. Znajdujemy o nich wzmianki w konstytucyach, mianowicie: z 1707 r., którą polecono uiścić pretensye z powodu nadużyć poczynionych przez wojsko (Vol. Leg., t. VI: 120); pod 1717 r., w sprawie uwolnienia dóbr od konsystencyi wojska (ib., fol. 125) i potwierdzenia własności falcgrafianki Reńskiej (ib., fol. 321—322). Gdy księżna Ludwika-Karolina umarła w 1695 r., właścicielką dóbr N. została jedyna jej córka Elżbieta-Augusta pod kuratelą palatyna ojca, z ramienia którego

zarządzali niemi, i nadużywając zaufania bogacili się Oskierko i Niezabitowski (ob. Pamiętniki Matuszewicza, t. I: 75). Były to czasy wielkich procesów, jakoż i dobra N. nieuszły zawiści, rościli bowiem do nich pretensye Sapiehowie, z racyi pokrewieństwa z Radziwiłłami przez Hlebowiczów. Pod pozorem tedy, że palatyn niemiał indygenatu polskiego, postarali się przedewszystkiem o opiekę nad ks. Elżbietą, na co zapadł dekret tryb. litewskiego w 1695 r., naznaczający za opiekuna księżniczce het. litews. Kazimierza Sapiehę. To pominięcie w opiece Radziwiłłów, jako bliższych, zapaliło wzajemną nienawiść i pomiędzy obu możnemi domami powstały najbezecniejsze intrygi i gwałty (ob. Ateneum Kraszewskiego, 1846 r., t. II, str. 120). Hetman Sapieha aby dosadzić Radziwiłłom, w maju 1695 r. zajechał zbrojno wojskiem komputowem trzymany przez nich Kopyl, który w kilka dni poźniej odebrał ks. Karol Stanisław Radziwiłł z niemałym bratniej krwi rozlewem (Kotłubaj, 395). Następnie obie strony nie przestawały ciągle myśleć o swych prawach do dóbr N. i każda chciała niemi w jakikolwiek bądź sposób zawładnąć. Przypomniano sobie, że palatyn był winien królowi Augustowi II 600,000 tynfów, opartych na rzeczonych dobrach. Sapiehowie wziąwszy na pomoc i do trzeciej części sukcesyi przypuściwszy Pocieja, hetm. litew., zaczęli z palatynem sprawę w trybunale o dobra N. i nawet dekreta kontumacyjne otrzymywali, a Pociej wyrobił to u króla Augusta II, że ten sumę zastawną 600 tysięcy tynfów od Sapiehów miał przyjąć; przed terminem jednak Pociej umarł, a przebiegła kanclerzyna litewska Anna z Sanguszków Radziwiłłowa, tyle dokazała u króla, że ten odmówiwszy przyjęcia umówionego okupna od Sapiehów, wziął je od kanclerzyny; jednocześnie zaś pełnomocnik Radziwiłłów Czarnecki zawarł w Manhejmie układ z palatynem, w sprawie oddania dóbr N. w zastaw Radziwiłłom. Kanclerzyna niepoprzestając na tem, czyniła możebne starania, by poślubić falcgrafiankę Elżbietę synowi swemu, sławnemu później z dziwactw i okrucieństwa Hieronimowi Floryanowi, który jeździł z wielką wspaniałością aż do Manhejmu w konkury, lecz gdy do małżeństwa nie przyszło, kanclerzyna wymogła na palatynie ostateczne zrzeczenie się dóbr N. (Matuszewicz I: 75—76). Dla zakończenia tranzakcyi o wykupno jeździł do Kislina w Brandenburgii ks. Hieronim Floryan Radziwiłł, w imieniu zaś elektora reńskiego układał się baron Bekers. Umowa stanęła d. 22 maja 1744 r., mocą której Radziwiłłowie uiścili palatynowi 230,000 dukatów (Kotłubaj, 426.). Musiano jednak zabonifikować pretensye Sapiehów; w tą sprawę wdał się sam król nawet, jakoż po tej medyacyi Sapiehowie wzięli od Radziwiłłów odstępnego 2,000,000 złotych (Matuszewicz, I: 76). Tak się skończyła owa głośna, gorsząca sprawa, a odtąd nazwa dóbr Neuburskich należy tylko do historyi. *A. Jel.*

Neu-Buttkischken (niem.), wś, pow. nizinowski, st. p. Neukirch, okr. urz. stanu cywiln. Jedwilleiten.

Neu-Buttkuhnen (niem.), wś, pow. gołdapski, st. p. Gołdap.

Neu-Campenau, ob. *Neu-Kampendu.*

Neu-Chechlau, ob. *Chechło.*

Neuchudy szczyt w Karpatach, w pasmie Żeleminka, w pow. doliniańskim, na granicy gm. Kamionka, ma 1261 m. wznies.

Neu-Colbnicken (niem.), fol., pow. królewiecki, st. p. Seepothen.

Neu-Czapel, ob. *Czaple.*

Neudamerau, al. *Neu-Damerau* i *Damrau* (niem.), wś, pow. świętosiekierski, st. p. Św. Siekierka, par. Gronowo, $^1/_2$ mili od Brunsberka, tuż nad granicą Warmii, w dawniejszem natangskiem terytoryum. Wzięła swą nazwę od tamtejszego lasu król. Damerau (Dąbrowa?) zwanego. W 1859 r. znaleziono tu na roli, dawniej borem pokrytej, w garncu około 5 cali wysokim przeszło 1030 brakteatów, a około r. 1851 stare cmentarzysko. Przy monetach leżała sztabka srebrna. W „Zeitsch. fuer d. Gesch Ermlands“ (1860, str. 601), podał Bender szczegółowy opis tych monet, które według niego pochodzą z XIII i XIV wieku. Jedne były bite przez zakon, drugie przez bisk. warmińskiego Anselma, pewnie w Elblągu. Pierwsze są ozdobione tarczą krzyżacką i krzyżem, drugie tylko krzyżem. *Kś. Fr.*

Neudamm (niem.), dobra, pow. królewiecki, st. p., tel. i kol. Królewiec, 4 klm. odl., okr. urz. stanu cywiln. Neuhausen. Mają 199·9 ha roli orn. i ogr., 22·2 łąk, 4·1 past., 4·8 nieuż., 231 ha.

Neudeck (niem.) 1.) wyb. do Sypniewa należące, pow. złotowski, st. p. Sypniewo. 2.) **N.**, ob. *Nejdak.*

Neudeck 1.) 1388 *Neydek*, wś i fol., pow. kładzki, par. Kładzko. Łomy wapna i piece wapienne, młyn wodny, gorzelnia. Folw. i sołtystwo. Ludność katolicka. 2.) **N.** *Ober* i *Nieder*, wś, pow. głogowski, par. Kunzendorf. Ludność ewangielicka. 3.) **N.**, okrąg polic. i zamek, w pow. bytomskim, ob. *Swirkliniec.* 4.) **N.**, przyległ. do Eichhaeusel, pow. prądnicki. Ma 76 mr. roli i łąk i 1500 mr. lasu na obszarze większej pasiadłości i 34 mr. ziemi włośc. 5.) **N.**, fol. i zamek w Brynicy, pow. bytomski. 6.) **N.**, część zamku w Prądniku, pow. prądnicki. 7.) **N.**, przedmieście

Niemczyna. 8.) **N.**, części Wilkowa, w pow. niemczyńskim. *Br. Ch.*

Neudeckisch Wolla (niem.), ob. *Nejdacka Wola.*

Neudeckmuehle, młyn wodny w Klein Kreidel, pow. wołowski.

Neu- Dekinten al. *Schnurze* (niem.), wś na Litwie prusk , pow. tylżycki, st. p. Coadjuthen, okr. urz. stanu cywiln. Meischlaugken.

Neu-Dembnitz (niem.), pewnie N. Dębnica, wyb., pow. wejherowski, st. p. Kielno.

Neu-Descherin al. *Deschrin* (niem.), wś, pow. nizinowski, st. p. Heinrichswalde, okr. urz. stanu cywiln. Argelothen.

Neudims (niem.), ob. *Najdymowo.*

Neudoerfel 1.) wś, pow. prądnicki. 2.) **N.**, kol. do Borkenderf, pow. nissański. 3.) **N.**, kol. do Owczyc, pow. raciborski. 4.) **N.** *an der Tchirne*, wś, pow. żegański, par. Halbau. Ludność ewangielicka. 5.) **N.**, przy Pechern, mała osada, pow. zegański. 6.) **N.**, dwie kol. t. n., do Alt-Reichenau należące, pow. bolkowicki. *Br. Ch.*

Neudoerfel 1.) wś, pow. bruntalski, na Szląsku austr. dolnym, przy gościńcu wiodącym z Anielskiej Hory (niem. Engelsberg) do Bruntala, w okolicy pagórkowatej; na wschodniej granicy wznosi się Steinhuebel (626 m.), w płn. stronie Michelberg (666 m.); wzniesienie wsi 561 m. npm. Kościół kat. w miejscu. Liczy 279 mk. (1880 r.). Graniczy od płn. z Lichterwerden, od wsch. z Detrychowicami (niem. Dittersdorf) i Staremmiastem (niem. Altstadt), od płd. z Wildgrub, a od zach. z Vogelseifen. 2.) **N.** (niem.), wś, w pow. sąd. osoblahskim, na Szląsku austr. dolnym, maleńka osada, na płd.-zach. od Osoblahy (niem. Hotzenplotz), $3^3/_4$ kil. odległa, liczy 182 mk. (1880 r.), parafia łac. w Osoblasze. 3.) **N.**, ob. *Neudorf.* *Br. G.*

Neu-Domnau (niem.), wyb., pow. frydlądzki, st. p. Domnowo.

Neudorf 1.) wś, pow. drohobycki, 7 klm. na wsch. od sądu pow., st. kol., urz. poczt. i tel. w Drohobyczu. Na płn. leży Marcinpol (część Michałowic) i Delawa, na wschód i płd. Bolechowice, na zachód Raniowice. Wzdłuż granicy płd. płynie Słonica, dopływ Tyśmienicy, i zabiera w obrębie wsi od praw. brz. kilka strug małych, płynących od płn. na płd. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-zach. stronie obszaru. Przez płn. część wsi idzie gościniec drohobycko-stryjski, a przez część płd. kolej naddniestrzańska. W r. 1880 było 351 mk., między nimi 91 obrz. rzym.-kat., reszta wyzn. protest. Par. rzym. - kat. w Drohobyczu. We wsi jest szk. ewang. i kat., kasa pożyczk. gm. z kapit. 628 zł. i fundusz ubogich, założony przez zwierzchność gminną, z majątkiem zakładowym 85 zł. Niemiecką tę kolonią utworzono pod koniec XVIII w. na gruntach Raniowic. 2.) **N.** al. *Neu Czukiew, Zadniestrze*, kol. niem., w pow. samborskim, 3 klm. na płd. od Sambora. Na płn.-zach. leży Sambor, na płn.-wsch. i płd.-wsch. Uherce Zapłatyńskie, na płd.-zach. Czukiew. Wzdłuż granicy płn.-zach. płynie Dniestr od płd.-zach. na płn.-wsch., szerokiem a płytkiem i nieustalonem łożyskiem, dzieląc się na ramiona. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-wsch. stronie obszaru. Wieś zajmuje przestrzeń równą, przeciętnie 308 m. npm. wzniesioną. Własn. mn. ma roli or. 231, łąk i ogr. 23, past. 83 mr. W r. 1880 było 151 mk. kat. Par. rzym.-kat. w Samborze. Jest tu kaplica murowana, w której się niekiedy msze odprawiają. Kolonię tę założono pod koniec XVIII w. na gruntach Czukwi. *Lu. Dz.*

Neudorf (niem.) 1.) część wsi *Hradca* (niem. Groeditz), w pow. frywałdowskim, na Szląsku austr. dolnym, na płn. wsi Hradca, liczy 388 mk. Wieś *Hradec* legła na lewym brzegu rzeki Bieli (Biały), lewego dopływu Nisy. Wzniesienie 343 m. npm. Dwa tracze i młyn wodny, cegielnia. Należy do par. łac. w Mikułowicach (al. *Niklasdorf*), $^3/_4$ godz. odległych. W Hradcu mk. 361, z Neudorfem razem 749 (1880 r.). 2.) **N.**, al. *Neudoerfel*, przysiołek gm. Wilczyc (niem. *Wildschuetz*), w pow. sądowym jawornickim, na Szląsku austr. dolnym, w płd. stronie tejże gminy, na płd. od Wojtowic (niem. *Woitzdorf*), przysiołka tej gminy, w dolinie pot. Muehlbach, w okolicy górskiej, na północnym stoku pasma Reichenstein w Sudetach. Ma 85 mk. (1880 r.); ob. *Wilczyce.* 3.) **N.**, al. *Nikeltaff, Nikeltaafe*, przysiołek gm. Skrzeczonia, w pow. bogumińskim, na Szląsku austr., na pr. brz. pot. Dorfbach, uchodzącego do Olszy (Olzy), w płn. stronie obszaru tejże gminy, ma piękną kaplicę i 207 mk. (1880 r.), ob. *Skrzeczoń.* 4.) **N.**, ob. *Nowawieś.* 5.) **N.**, węg. *Szepes Igló*, ob. *Nowawieś Spiska.* *Br. G.*

Neudorf 1.) kol., pow. nissański, powstała na gruntach sołtystwa we wsi Borkendorf w 1728 r. 2.) **N.**, pod Weichau, w dok. *Muehlberg*, wś, pow. prądnicki, par. Weichau. Ludność ewangielicka. Do N. należą: Friedrichsruh, kol. założona w 1787 r., i Sechshaeuser, kol. 3.) **N.**, wś i kol., pow. prądnicki. Należy do Hertwigsdorf. 4.) **N.**, wś i dobra, pow. kładzki, par. Gabersdorf, składa się z 4 części: a) Królewska, w 1843 r. 87 dm., 478 mk. (4 ewang.), b) Freirichtergut, 29 dm., 212 mk., c) Hain, kol., 8 dm., 34 mk. i d) Wuestung. Tu mieści się kościół cmentarny, cmentarz, szkoła kat., młyn wodny, gorzelnia, browar, łomy wapna i piece wapienne. 5.) **N.** al. *Neudoerfel*, wś i fol., pow. gurowski, par. Seitsch. Ludność katolicka; szkoła. 6.)

N., wś i kol., pow. bystrzycki, par. Kieslingswald. Leży na wzniesieniu od 1390 do 1525 stóp npm. Ludność katolicka. 7.) N., dawniej *Neu-Fischbach*, wś, pow. jeleniogórski, par. Fischbach. Szkoła ewang. od 1742. Olejarnia, wyrób płótna. W 1843 r. 65 dm., 357 mk. ewang. 8.) N., powiat kluczborski, ob. *Ciecierzyn*. 9.) N., fol. do Langenau, pow. głupczycki. 10.) N., 1315 r. *Nova Villa*, 1327 *Nuendorf*, wś, pow. lignicki, kościół par. ewang., par. kat. Malitsch. W 1843 roku 61 dm., 456 mk. (5 kat.). Owczarnia i hodowla bydła. 11.) N., wś, pow lubiński, ludność ewangielicka. 12.) N., 1244 *Nouaues*, 1348 *Newdorff*, 1360 *Nova Villa*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, przy linii dr. żel. z Wrocławi do Freiburga. Do 1810 r. należy do dóbr biskupstwa wrocławskiego. Ludność przeważnie katolicka. 13.) N., 1374 *Neuwendorff*, wś, pow. niemczyński. Leży w pobliżu Niemczyna. Ogród spacerowy, zamek i folwark. Ludność ewangielicka. 14.) N., 1292 *Nova Villa*, 1370 *Neudorff*, pow. Reichenbach. Zamek, park, szkoła ewang., kaplica kat., dwa młyny wodne, owczarnia, staw, 96 mr. obszaru mający. Ludność ewangielicka. 15.) N., 1396 *Newendorff*, wś i fol., pow. świdnicki, przy linii dr. żel. Wrocław Freiburg. Ludność ewangielicka. 16.) N., 1504 *Neudorff*, wś, pow. stynawski. Ludność ewang. Do N. należy os. młyn. Neidmuehle. 17.) N, 1399 *Newendorff*, wś, pow. walbrzyski. W 1843 r. 91 dm, 587 mk. (35 kat.). Szkoła ewang., warsztaty tkackie. 18.) N., wś, pow. wołowski. W 1843 r. 42 dm., sołtystwo i 245 mk. (13 ew.), kaplica kat., szkoła. Do N. należy os. karcz. Sandkretscham. 19.) N. al. *Klein Neudorf*, 1422 *Neudorff*, wś, pow. hajnowski. Dzieli się na dwie części. Obie mają (1843 r.) 140 dm., zamek, folwark, sołtystwo, 836 mk. (8 kat.), kościół ewang. odbudowany około 1630 roku, szkoła, fundusz ubogich, łomy piaskowca i owczarnia. 20.) N. al. *Duerr Neudorf*, 1420 *Newindorff*, wś, pow. hajnowski. Ludność ewang., szkoła, sołtystwo i karczma. 21.) N. (bei Bernstadt), wś, pow. oleśnicki, ludność ewangielicka. 22.) N. (bei Julinsberg) wś, pow. oleśnicki. 23.) N., 1350 *Nova Villa*, wś, pow. wrocławski. W 1843 roku 150 dm, 1072 mk. (69 kat.). Szkoła ewang. 24.) N. *Niemieckie* i *Polskie* (deutsch i polnisch), wś, pow. ziębicki. Do 1810 r. własność klasztoru cystersów w Henrychowie, nabyta dopiero w końcu XVII w. N. niemieckie w 1843 r. 42 dm., folw., 276 mk. (44 ewang.), młyn wodny; N. polskie ma kościół par. katolicki, szkołę kat., 45 dm., fol., 447 mk. (126 ew.). 25.) N. *Fuerstlich*, ob. *Nowa wieś księęca*. 26.) N. *Goschuetz* (niem.), ob. *Nowa wieś Gościecka*. 27.) N. *Gross*, 1362 *Nova Villa*, 1397 *Newdorff*, pow. brzeski na Szląsku. W 1843 r. 121 dm., 835 mk. (46 kat.). Kościół ewang., szkoła, piec wapienny i młyn wodny. 28.) N. *Gross* i *Klein*, wś, pow. jaworski. Kaplica kat. od 1654 r., filia do Mittel-Leipe, szkoła ewang. W 1843 r. 113 dm., 628 mk. (99 kat.), dwa młyny wodne. Do N. należą kol.: Feigenhauser i Schindelwaldau. 29.) N. *Klein*, 1393 *Nuewendorff*, pow. brzeski na Szląsku. Ludność ewangielicka. 30.) N. *Polnisch*, wś, pow. wrocławski, $1^1/_2$ mili od Wrocławia. W 1843 r. 36 dm., 253 mk. (111 kat.). 31.) N. *Polnisch*, 1420 *Newdorff*, dawniej wieś, obecnie wcielona w obręb miasta Wrocławia, stanowi ulicę Michaelisstrasse. 32.) N. *Roth*, 1396 *Neuewedorf*, wś, pow. niemczyński, ludność przeważnie ewang. 33.) N. *Sulau*, wś, pow. mielicki, szkoła ewang. 34.) N. *Klein*, 1271 *Nova Villa*, wś i dobra ryc., pow. grotkowski, $^1/_2$ m. od Grotkowa, przy drodze bitej i dr. żelaz. z Nissy do Grotkowa, szkoła i par. Grotków. Wś składa się z sołtystwa, 4 gospodarzy, karczmy, 13 zagrod. i 6 komorn. Obszar ogólny wynosi 2319 mr. Graniczy z posiadłościami i lasami miejskiemi Grotkowa. Dobra ryc. do 1845 r. własność miasta Grotkowa, obecnie prywatna, mają 934 mr. obszaru. 35.) N. *Liebenthalisch* al. *Goerisseifen*, 1313 *Nova Villa*, wś, pow. lwowski na Szląsku. Szkoła ew., młyn wodny. Ludność ewang., trudni się tkactwem. Do N. należy fol. Doering-Vorwerk.

Neudorf 1.) w dok. *Nuwedorf*, tak nazywali Krzyżacy wś Koślinkę pod Tucholą (ob. odpisy Dregera w Pelplinie, str. 121.). N. (niem.), ob. *Nowawieś*, *Kostkowo* i *Lec*. 3.) N. (niem.), ob. *Zawada* (Kętrz. O ludn. pol., str. 350). 4.) N., kol, pow. ostródzki, st. p. Olsztynek. 5.) N.-*Buden* (niem), ob. *Budy*, wś, pow. grudziądzki, st. p., par. kat. i ew. Grudziądz, $^3/_8$ mili odl., szkoła Nowawieś; 27·39 mr. roli, 36 bud., 26 dm., 197 mk., 44 kat. i 153 ew. 6.) N. *Buschin* (niem.), *Buszynka*, kolonia do wsi Buszny należąca, pow. świecki, st. p. Warlubie, par. kat. Jeżewo, ew. Grupa, 5 dm., 44 mk., 40 ew., 4 kat. (1868 r.). 7.) N. *Plochoczyn* (niem.), ob. *Nowa wieś*, pow. świecki. 8.) N.-*Taschau* (niem.), ob. *Krudonki Taszewskie*. 9.) N. al. *Tepperdamm* (niem.), wś w Pomezanii, pow. elbląski, st. p. i paraf. kat. Elbląg, obejmuje 14 gburstw i 1 zagrodę, 510 mr., 94 mk., 67 ew., 27 menonitów, 16 dm.; par. ew. Jungfer, odl. od m. pow. $1^1/_4$ mili. 10.) N. (niem.), wś w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. p. Jungfer. Ma szkołę, par. kat. Tychnowy, ew. Kwidzyn, 721·79 mr. obszaru, 19 bud., 7 dm., 54 mk., 20 kat., 34 ew. 11.) N., kol., pow. piłkałowski, st. p. Piłkały. *Ks. Fr.*

Neu-Drausenau (niem.), wś, pow. holądzki, st. p. Pr. Holąd.

Neu-Drutschlauken (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. p. Jodlauken.

Neu-Duerwangen al. *Gruenhoff* (niem.), fol., pow. reszelski, st. p. Reszel.

Neu-Drygallen (niem.), ob. *Nowe Drygały*.

Neu-Dupine, ob. *Dupin*.

Neueiche (niem.), dawniej *Dąbrówka*, leśn., pow. brodnicki, st. p. Wrocki.

Neu-Eichfelde (niem.), wyb., pow. elbląski, st. p. Elbląg, obejmuje 122 ha, 3 dm., 38 mk.

Neu-Eichhorn (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Aulowoehnen, okr. urz. stanu cywiln. Keppurlauken.

Neue-Merine, ob. *Mierzyn*.

Neuemuehl (niem.), dobra, pow. słupski, st. p. Słupsk, wodny młyn, cegielnia, piec wapienny.

Neue Muehle (niem.), ob. *Opacznik* i *Nowy Młyn*.

Neuen 1.) 1560 *das wueste Fuhrwergk*, wś, pow. wrocławski. Fol. i kolonie ogrodników. Odl $2^1/_4$ mili od Wrocławia. 2.) **N.**, 1376 *Neuwen*, wś, pow. bolesławski. Szkoła ewang. W 1843 r. 71 dm., 416 mk. (4 kat.). 3.) **N.**, 1352 *Newdorf*, wś, pow. kamionogórski. Do 1810 r. własność klasztoru cystersów w Gryssowie (Gruessau). Zakonnicy założyli tu kościół par. drewniany, odbudowany po spaleniu z muru w 1588 r. Ludność przeważnie ewangielicka.

Neuenburg (niem.), łot. *Jaunpils*, dobra obszerne i zamek starożytny w Kurlandyi, w okr. i pow. tukumskim, pod 56° 44′ płn. szer. i 40° 43′ wsch. dłg. g. od F., o 7 mil od Mitawy. Okolica N. jest jedną z najżyzniejszych w Kurlandyi a zarazem odznacza się niezwykłą rozmaitością krajobrazów; piękna a na pół dzika, choć czuć w niej wszędzie człowieka i jego pracę. Niedaleko odwiecznego zamczyska ciągnie się łańcuch wzgórz wyniosłych, zwanych po niem. *die Galgenberge*, po łot. *Kartawu kalni*, co znaczy „góry szubienic“; i rzeczywiście ongi wznosiły się tu groźne szubienice, na których wielu krnąbrnych krajowców kończyło żywot burzliwy, a w XIII w. stanął na szczycie tych wzgórz gród starodawny łotewski, jeszcze przed rokiem 1300 ostatecznie zburzony. Wzgórza te, poprzerzynane licznymi parowami, pokrywają ciemne bory, złożone przeważnie z wyniosłych, śmiało ku niebu strzelających sosen. W parowach tu i owdzie błyszczą bystre potoki, których szum nadaje szczególny powab romantycznej okolicy. W niektórych jej częściach wszelkie gatunki drzew, jakie tylko klimat Kurlandyi znosi, splatają się w gąszcz leśną. Król puszczy dąb, lipa i olcha, klon, jesion, wiąz i jodła żyją tu w zgodnem sąsiedztwie. Okolice Neuenburga z powodu uroczego przeciwieństwa, wytworzonego przez wyniosłe wyżyny i głęboko werżnięte parowy oraz doliny, ciemne zarośle i jasno zielone łąki, odznaczają się niezwykłą malowniczością, dodającą niemało uroku odwiecznemu zamkowi, wzniesionemu już w r. 1301 przez prowincyonalnego mistrza inflanckich Krzyżaków, Gotfryda Roggę. Przetrwał więc ten niemy świadek starodawnego rycerstwa niemal sześć stuleci, niezmieniając postaci, a i dziś jeszcze zdumiewa siłą i mocą. Niezwykle mocne mury i baszty, silne krzyżowe sklepienia, podtrzymujące część dolną, nadają czworobocznemu gmachowi charakter poważny i surowy. Braknie mu wszelako owych pięknych form ostrołukowych, do których oko wędrowca w tym kraju poniekąd nawykło. Wnętrze zamku dotąd najstaranniej utrzymywane i całkowicie zamieszkałe; sklepienia wielkiej sali zamkowej pokrywają bogate sztukaterye oraz malowidła z mitologii greckiej wzięte, a rzeźby drewniane, przedstawiające najrozmaitsze sceny myśliwskie, zdobią prastary strop głównej wieży. Ciekawe te rzeźby oddaje wybornie tablica XVII przytoczonego poniżej dzieła „Geschichte der Herren v. d. Recke“. Historya Neuenburga od wzniesienia zamku 1301 r. aż do końca inflancko-krzyżackiego zakonu 1562 r., ginie w pomroce wieków, odtąd zaś zlewa się całkowicie z dziejami starodawnego rodu v. d. Recke. Na początku XVI stulecia należał Neuenburg do rozległej komturyi dobleńskiej, miał znaczną załogę i służył częstokroć za miejsce wypoczynku zasłużonym dygnitarzom zakonu krzyżackiego. Przedostatni komtur dobleński, Ewert de Schueren, już od r. 1545 zamieszkiwał zamek, a w r. 1548 założył wieczystą predykaturę przy miejscowym kościele. W tym celu złożył sumę wynoszącą 1500 mrk ryskich. Fundacyą tę uroczyście potwierdził mistrz prowincyonalny Herman de Bruggeney przydomku Hazenkamp. Ostatnim komturem dobleńskim, zawiadującym równocześnie i zamkiem neuenburskim, był znany powszechnie Thiesse von der Recke, posiadający w Westfalii dziedziczną majętność Uentrop. To też dumny rycerz pisywał się stale „wolnym panem na Uentropie“ (freier Herr zu Uentrop in Westphalen). Ten możny współzawodnik Gotarda Kettlera, co równocześnie z nim dobijał się o zaszczytną posadę prowincyonalnego mistrza zakonu inflanckiego, wymógł na Gotardzie w d. 10 kwietnia r. 1560 w Dyamencie obietnicę, że ten, gdy otrzyma od króla polskiego Zygmunta Augusta wszystkie ziemie zakonne na prawie lenno-wieczystem, wyrobi mu prawa dziedziczne na zamki: dobleński, neuenburski, grenzhofski i inne, należące niegdyś do

odwiecznej komturyi dobleńskiej. Ponieważ zaś, jak powszechnie wiadomo, nie wszystkie ziemie byłego zakonu inflanckiego, ale tylko sama Kurlandya przez Zygmunta Augusta Kettlerowi wieczyście nadaną została, nie czuł się więc on obowiązanym ustępować ostatniemu komturowi dobleńskiemu ani warownego zamku Dobleny, ani też należących doń dobr i zamków: neuenburskiego, hofcumberskiego, auceńskiego i grenzhofskiego. Hardy wszakże komtur, ufając sile obronnego zamku, ani myślał o poddaniu się nowo kreowanej władzy książęcej Gotarda i przez lat kilka utrzymywał się stale w jego posiadaniu, aż nakoniec, w d. 27 sierpnia 1566 r., gdy się do swych posiadłości westfalskich wybierał, nieopodal wsi Kruszkaln ujętym został w niewolę przez księcia Kurlandyi, pomimo że był zaopatrzonym w tak zwany *salvus conductus* w imieniu króla Zygmuata Augusta wydany. Gotard osadził go w więzieniu, najprzód w Mitawie a następnie w warownym zamku Hofcumberge. Ugodę z Gotardem w Hofcumberge w r. 1575 zawartą, jako przymuszoną, odwołał uroczyście Recke i dopiero w d. 18 lutego 1576 r. przyszło do trwałej zgody pomiędzy nim a Gotardem, pod tym wszakże warunkiem, że książę kurlandzki mu ustąpi wszystkich dóbr neuenburskich, które wraz z zamkiem tegoż imienia dotąd pozostają w dziedzicznej posiadłości starodawnego rodu v. d. Recke. Przytem hardy ten komtur zdołał sobie wyrobić takie stanowisko, że już jedynie od króla polskiego, a nie od księcia Kurlandyi, miał być zależnym. Za to nie tylko on ale i ród jego niejednokrotne dawali dowody wierności Rzpltej polskiej. Pierwszy dziedzic Neuenburga Thiess v. d. Recke umiera r. 1580, pozostawiając dwóch małoletnich synów, z których starszy, Dydryk, odziedzicza po nim dobra Uentrop w Westfalii, a młodszy Matyasz, obszerny klucz neuenburski wraz ze starożytnym zamkiem tegoż imienia. Jakkolwiek następnie wiele przyległości neuenburskich stopniowo poprzechodziło w inne ręce skutkiem połączenia się córek tego starodawnego domu z najrozmaitszymi rodami kurlandzkimi, sam atoli zamek i przynależne doń główne dobra od przeszło trzech stuleci pozostają stale w linii Matyasza, który, jak wiadomo, niezatartemi głoskami zapisał swe imię na jednej z najpiękniejszych kart dziejów polskich, na karcie opisującej cuda waleczności i znajomości sztuki wojennej nieśmiertelnego Jana Karola Chodkiewicza (ob. *Kirchholm*). W bitwie pod Kirchholmem Szwedzi przeważni liczbą, pewni już byli zwycięstwa, gdy wierny lennik Rzpltej polskiej, młody książę kurlandzki Frydryk z zastępem 300 jeźdźców, złożonym wyłącznie z młodzieży należącej do najstarszej szlachty kurlandzkiej, zjawił się niespodziewanie na lewym brzegu Dźwiny, przeszedł wpław rzekę i uderzył z tyłu na nieprzyjaciela. Napad ten, jak wiadomo, sprawił wielki popłoch w szwedzkich szeregach i przechylił szalę zwycięstwa na naszą stronę. Stanowczej zaś klęski Szwedów o mało nie dopełniło schwytanie króla-przywłaszczyciela. Młody, niespełna trzydziestoletni Matyasz von der Recke, już Karola IX pochwycił za ramię, lecz Henryk Wreede, poświęcając się za swego pana, stanął pomiędzy nim a dzielnym kurlandzkim szlachcicem. Otrzymał on wprawdzie cios śmiertelny, ale Karol sudermański wydostał się szczęśliwie z niebezpieczeństwa. Miecz jego królewski, niewielkich rozmiarów i kapelusz ze sznurem kosztownym, istne *spolia opima*, pozostały w ręku młodego kurlandzkiego pana jako zwycięskie trofea, dowodzące, że miał już w ręku dostojnego jeńca. Kapelusz historyczny już dawno w zamku neuenburskim zniszczyły móle, miecz zaś dotąd stanowi najkosztowniejszy klejnot zamkowej zbrojowni, a tego klejnotu każde muzeum polskie ordynacyi Reków pozazdrościć może. Okolice zamku głównie ozdobił ojciec teraźniejszego dziedzica dóbr neuenburskich. Wspaniałe zabudowania, otaczające starodawny zamek od strony Mitawy, nadają mu pozór małego miasta. Dwa ogrody zamkowe, tak wielki jako i mały, już w pierwszej połowie bieżącego stulecia zamieniono na prześliczne parki. Zieleniejąw nich dotąd odwieczne lipy, pod których cieniem słynna Eliza v. d. Recke pisała niegdyś liczne a przez wielu cenione poetyckie utwory. W liczbie pamiątek historycznych, starannie przechowywanych w zamku neuenburskim, znajdujemy cenny zbiór numizmatyczny, a w nim na pierwszym planie monety wybijane r. 1549 przez mistrza inflanckiego zakonu Krzyżaków Jana IV v. d. Recke, i w r. 1545 przez księcia biskupa dorpackiego Josta v. d. Recke. Są tu i monety jakie biskup paderborński Teodor Adolf v. d. Recke w r. 1651 wybijać rozkazał. Zbiór portretów rodzinnych całego szeregu odwiecznych dziedziców zamku neuenburskiego niemniej na uwagę zasługuje. Jest też portret wspominanego już wyżej Matyasza v. d. Recke. Dobra neuenburskie w prostej linii jego potomków stale pozostają; składają one obecnie nie tylko właściwe ziemie zamkowe „Schloss Neuenburg“ (łot. Jaun-pils), które zrasza strumień tejże nazwy, ale i 5 przyległych majętności: Doroteenhof (łot. Andertis mujża), Neuhof (Jaun-mujża), Pławniki (Plawneeku-mujża), Marienhof (Maringe-mujża) i Georgenhof (Jura-mujża). Obszar znaczny, przez nie zajmowany, zaludnia 2751 mieszkańców płci obojga; ludność ta przeważnie złożo-

na z włościan Łotyszów i z Niemców mieszczan. Jak jedni tak drudzy są wyznania protestanckiego. Parafia neuenburska graniczy na płn. z par. tukumską, na wsch. z mitawską, na zach. z oberhauptmaństwem goldyńskiem a na płd. z par. auceńską. Zbór parafialny neuenburski ma osobną filią w Annenhofie. W granicach obszernej parafii istnieją oprócz tego zbory protestanckie w Blieden, z filią w Szturhofie, oraz w Lesten, z filią w Sztrutteln. Do niniejszego artykułu używaliśmy mapy dóbr neuenburskich z r. 1564 (ogłoszonej w r. 1878 na tablicy XVI dzieła „Geschichte der Herren v. d. Recke“) oraz kilku map tegoczesnych rękopiśmiennych i następujących dzieł i kompendyów: Dr. Possart „Geographie von Kurland“, Stuttgardt 1843, pag. 288—290; „Statistische Jahrbuecher für Kurland“, o ile drukiem są ogłoszone; W. S. Stavenhagen „Album baltischer Ansichten“, Mitau 1866, cz. I, artykuł „Neuenburg“; Constantin Graf von der Recke-Volmerstein und Otto Baron von der Recke „Geschichte der Herren von der Recke mit 14 Illustrationen“, Breslau 1878, in 4-to majori, stronnic 420 oprócz licznych dodatków i tablic. Czyt. też moje artykuły: *Doblena*, *Hofcumberge* i *Kirchholm* w niniejszym Słowniku; opis N., pomieszczony w Przeglądzie Powszechnym, Kraków 1884 r., wrzesień; a także artykuł „O wystawie historycznej w Rydze“, w dzienniku Słowo (№ 179—194 z r. 1883). *Gustaw Manteuffel.*

Neuenburg (niem.), mto, ob. *Nowe.*

Neuendorf (niem.) 1.) wyb., pow. królewiecki, st. p. Postnicken. 2.) **N.**, wś, pow. gdański, st. p. Gdańsk $^3/_4$ mili odl., par. kat. królew. kaplica w Gdańsku, ew. i okr. urz. stanu cywil. Rychemberg, szkoła Quadendorf, ma 1558 mr. obszaru, 11 gbur. posiadłości i 7 zagród, 186 mk., 13 kat., 147 ew., 26 menonitów, 18 dm. Wś tę założyło m. Gdańsk r. 1346 (ob. Script. rer. Pruss. IV, 311 i 424). 3.) **N.**, fol. i rogatki, pow. rybacki, st. p. Fiszhuzy. 4.) **N.**, os. leśna i wś, pow. gierdawski, st. p. Gierdawy. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał 1880 r. 633 dusz. Jeszcze r. 1538 istniał tu par. kościół kat., który potem podupadł (ob. Script. rer. Warm. I, str. 393). 5.) **N.**, wś, pow. licbarski, st. p. Dobremiasto, miała według lustracyi z 1656 r. 29 włók, 6 gburów, 1 sołtysa, którzy dawali 33 korcy owsa, 32 kur, 8 gęsi i 205 fl. 5 gr. czynszu. 6.) **N.** (niem.), ob. *Chmielewo*, dobra, pow. jańsborski, st. p. Eckersberg, t. j. Ekartowo. 7.) **N.**, wś, pow. wystrucki, st. p. Wystruć, okr. urz. stanu cywil. Althof 8.) **N.**, wś, młyn i dobra ryc., pow. królewiecki, st. p. Królewiec, około 5 klm. odl.; dobra obejmują 573·3 ha roli or. i ogr., 146·5 łąk, 48·5 past., 30·4 nieuż., 24·1 wody, razem 822·8 ha; czysty dochód 15141 mrk. Dawniej był tu kościół kat., patronat przysługiwał magistratowi m. Królewca. R. 1586 została tutejsza parafia filią parafii w Steinbeck i jest nią jeszcze dziś (ob. Script. rer. Warm., I, 425). 9.) **N.**, wś, pow. labiawski, st. p. Mehlauken. 10.) **N.**, wś, pow. nizinowski, st. p. Skoepen. 11.) **N.**, wś, i leśn., pow. iławski, st. poczt. Iławka. 12.) **N.**, wś, młyn i wyb., pow. holądzki, st. p. Pr. Holąd. 13.) **N.**, fol., pow. frydlądzki, st. p. Szępopel. 14.) **N.**, wś i dobra, pow. welawski, st. p. Tapiewo. 15.) **N.**, wś, pow. królewiecki, st. p. Troempau. R. 1389 d. 7 wrześ. nadaje Siegried Walpod von Bassenheim, komtur elbląski, Janowi (Hans) Hessin karczmę w Neuendorf pod Elblągiem wraz z pół morgiem, dalej 6 mr. we wsi Pilon (Plohnen), prawo propinacyi i uwalnia go od tłoki, za opłatą czynszu w kwocie jednej grzywny i ćwierć wiardunku. Sołtys Jan (Hans) Curau w N. ustępuje mu dla karczmy 2 mr. za wiardunek rocznego czynszu. Dan w Pasłęku (ob. Cod. dipl. Warm., III, str. 200).

Neuendorf (niem.) 1.) wś, pow. malborski, 7 posiadł. i 6 zagród, 5 wł. 19 mr., 160 mk., 2 kat., 147 ew., 11 menonitów, 16 dm.; par. kat Tiegenhagen, ew. i st. p. Nowy dwór, szkoła Tiegenort, odl. od m. pow. $4^1/_4$ mili. 2.) **N.**, dok. *Newdorff*, t. j. *Neudorf*, wś, pow. elbląski, st. p., par. kat. i szkoła Tolkmicko, zawiera 9 gbur. posiadłości, 1859·46 mr., 98 mk. kat., 11 dm.; par. ew. Łęcze, odl. od m. pow. $3^1/_4$ mili. W 1352 r. 25 maja nadaje Ortolph z Trewiru, komtur elbląski, mieszkańcom wsi Newdorff wolne rybołówstwo w zatoce Świeżej małemi narzędziami (ob. Cod. dipl. Warm. II, str. 280). R. 1376 d. 4 czer. odnawia Ulrich Fricke, komtur elbląski, przywilej tej wsi (ob. Cod. dipl. Warm., III, str. 10). 3.) **N.** *Hoshe* i *Nieder* (niem.), wś, pow. elbląski, st. p. i par. kat. Elbląg, okr. urz. stanu cywil. i par. ew. Przesmark, zawiera 9 gbur. posiadłości, 5 zagród; 2112·62 mr., 300 mk. ew., 27 dm., ma szkołę, odl. od m. pow. $1^1/_8$ mili. 4.) **N.** al. *Neu-Grossendorf*, wś na Warmii, pow. licbarski, st. p. Licbark. Wś ta powstała na obszarze wsi Grossendorf. W 1364 r. d. 23 czerw. odłącza biskup warm. Jan 36 włók od Grossendorf i nadaje je sołtysowi Marcinowi na założenie nowej wsi na prawie chełmińskiem. Przywilej ten odnawia r. 1402 d. 10 lipca biskup Henryk IV (ob. Cod. dipl. Warm., II, str. 379; III, str. 363 i Script. rer. Warm., 422). Według lustracyi z r. 1656 należał N. do kameratu dobromiejskiego i miał 29 włók, 6 gburów, 1 sołtysa. Czynszu płacili 33 korcy owsa, 32 kur, 8 gęsi i 205 flor. 5 gr. Prócz tego było tu 2 rybaków, którzy byli zobowiązani mieć własne narzędzia

do łowienia ryb i to trzy razy w tygodniu; za każdą razą powinni byli dostawić 1/4 beczki ryb i płacić każdy 20 fl. czynszu. 5.) **N.**, dobra ryc. w Pomeranii, pow. nakielski (Anclam), st. p., tel. i kol. Borkenfriede; 265·53 ha obszaru. 6.) **N.**, dobra w Pomeranii, pow. Greifenhagen, st. poczt. Bahn, 364·68 ha obszaru. *Kś. Fr.*

Neuendorfshoefchen (niem.), wyb., pow. królewiecki, st. p. Wulfshoefen.

Neuendorfshof (niem.), dobra, pow. gierdawski, st. p. Gierdawy.

Neu-Englershuette (niem), ob. *Nowa Przerębska huta.*

Neuenhagen (niem.), 1.) dobra ryc. w Pomeranii, pow. koszaliński, st. p. Gr. Moellen. 2.) **N.**, domena fiskalna w Pomeranii, pow. sławiński, st. p. Lanzig, 382·5 ha; czysty dochód z gruntu 5468 mrk. *Kś. Fr.*

Neuenkamp (dok. z r. 1275 *Novus campus*), klasztor cystersów pod Stralsundem w Pomeranii (ob. Perlbach, P. U. B., str. 225). Roku 1296 zeznaje opat oliwski Ruediger, że opat Jan z Doberanu młyny pod Plau (Plaw) w Meklenburgii ustąpił klasztorowi w N. drogą zamiany (tamże, str. 490).

Neuenkirchen (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. nakielski (Anclam), st. p. Anclam, 567·85 ha obszaru, 7766 mrk. dochodu.

Neuenluebke (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Franzburg, st. p. Semlow.

Neuenrost (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Franzburg, st. p. Semlow.

Neuensien (niem.), dobra na Rugii, st. p. Lancken.

Neuer Krug, ob. *Przyjawiczno* i *Katarzynki.*

Neuesdorf (niem.), ob. *Zaborowo.*

Neu-Eszergallen (niem.), wś, pow. darkiejmski, st. p. Launingken.

Neue Welt 1.) karczma, pow. wrocławski. 2.) **N. W.**, przyległość do Kumernick, w pow. głogowskim. 3.) **N. W.**, przyległ. do Kwiolic, pow. głogowski.

Neue-Welt (niem.) 1.) wyb., pow. elbląski, st. p. Elbląg. 2.) **N. W.**, wyb., należy do wsi Freinhuben, pow. gdański, st. p. Schiewenhorst. 3.) **N. W.**, wyb. na Nierzeji, pow. gdański, st. p. Sztutowo. 4.) **N. W.**, wyb., wchodzi w skład dóbr barniewieckich, pow. kartuski, st. p. Żukowo.

Neufaehr (niem.), ob. *Górki* (II, 717).

Neufahrwasser (niem.), ob. *Nowy port.*

Neufeld (niem.), dobra kor., w okr. mitawskim, pow. bowski, par. bowska (Kurlandya).

Neufeld 1.) wś, pow. bukowski, ob. *Władysławowo.* 2.) **N.** al. *Vordermuehle-Neufeld*, młyn, pow. międzychodzki, 2 dm., 26 mk., należy do wsi i gminy Przytoczni (ob.).

Neufeld (niem.) 1.) dobra, pow. człuchowski, st. p. i par. ew. Białobór, par. kat. Ekfir, 3/4 mili odl., ewang. szkoła Brzeźnica; ma 1044·24 mr. obszaru; 10 bud., 4 dm., 43 mk. ewang. Ob. *Haberland.* R. 1397 nadaje komtur człuchowski Wilhelm Folkolt wś Neufeld, zawierającą 51 włók, wiernemu Mikołajowi Czeensnyder na prawie chełm. Sołtys dostaje 6 wolnych włók, sądownictwo trzeci fenyg kar sądowych i połowę czynszu karczemnego. Ma nam jednak służyć na jednym koniu, wartującym 8 grzywien, jak inni sołtysi w komturstwie człuchowskiem; 4 włóki rezerwuje zakon sobie. Od reszty 40 włók będą nam osadnicy czynszowali pół grzywny i po 2 kury od każdej osadzonej włóki na ś. Marcin; tłokę będą czynili przez 3 dni. Biskupowi powinni dawać to, do czego są zobowiązani. Ponieważ gleba tu lichsza, dla tego mają nam dawać od każdej osiadłej włóki 1 korzec owsa i to dopiero po 7 wolnych latach, także na ś. Marcin (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 13—14). 2.) **N.**, os., pow. brunsberski, st. p. Frombork, 5 kil. odl. 3.) **N.**, fol., na wieczystą dzierżawę wydany r. 1779 d. 15 kwietnia, obecnie na dwie części podzielony, pow. kartuski, ma 676 mr. obszaru, 64 mk., 21 kat., 43 ew., 5 dm., w miejscu jest ew. szkoła prywatna, par. kat. Parchowo, ew. Sulęcin, tamże st. p., odl. od m. pow. 5 1/2 mili, od Kościerzyny 3 mile. 4.) **N.**, wyb. do Przyjaźni należące, pow. kartuski, st. p. Żukowo. *Kś. Fr.*

Neufeld, fol. w Pomeranii, pow. miastkowski, st. p. Gr. Tuchen.

Neufeld al. *Nowinnen* (niem.), ob. *Nowiny.*

Neufelde (niem.) 1.) fol., pow. kłajpedzki, st. p. Dawile. 2.) **N.**, kol., pow. wystrucki, st. p. Norkitten.

Neu-Fichtenkrug (niem.), karczma, pow. gdański, st. p. Pruszcz. Należy do dóbr Kleszczewskich.

Neufier, fol., pow. chodzieski, 6 dm., 61 mk.; nal. do gminy i miasta Piły.

Neufitt al. *Neufitte* (niem.), wś, pow. królewiecki, st. p. i okr. Powunden.

Neu-Freudenthal (niem.), ob. *Boćwinka.* R. 1554 d. 29 września sprzedaje Jan Pusz, starosta węgoborski, Łukaszowi Lipińskiemu, z powiatu piskiego, 3 włóki sołeckie w N. F., między Żywami a Żywkiem, włókę za 30 grzywien, celem założenia wsi dannickiej (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 539). Wś ta zawiera 34 włók, liczyła 1860 r. 354 mk., odl. od Węgoborka wynosi 3 3/4 mili, od Leca 2 1/2, od Królewca 17 3/4 mili. *Kś. Fr.*

Neufrischingskrug (niem.), wyb., pow. królewiecki, st. p. Gutenfeld.

Neufrost (niem.), pow. nizinowski, st. p. Neukirch, okr. Wolfsberg.

Neu-Gaidszen al. *Ballupoehnen* (niem.), wś, pow. darkiejmski, st. p. Szabienen.

Neu-Galbuhnen (niem.), wyb., pow. rastemborski, st. p. Rastembork.

Neugericht, wś, pow. walbrzyski, młyn wodny, ludność ewangielicka.

Neu-Golmkau (niem.), ob. *Nowe Gołębiewo.*

Neugolz (niem.) 1.) ob. *Golce Nowe.* 2.) **N.**, wyb. do dóbr ryc. pietrzykowskich należące, pow. złotowski, st. p. i par. katol. Koczała, ewang. Schwessin, 2 dm., 14 ew. mk. (1868 r.).

Neu-Golzer Fliess (niem.), ob. *Świnia.*

Neu-Grabau, ob. *Grabówko* 4.).

Neu-Grabowen, ob. *Nowe Grabowce.*

Neu-Gresonse (niem.), ob. *Dzierząźno Nowe.*

Neugruen (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. p. Neunischken.

Neu-Gruendann (niem.), wś, pow. nizinowski, st. p. Skajsgiry.

Neu-Gruenheide (niem.), kol., pow. ragnecki, st. p. Kellminen.

Neu-Gruenwalde (niem.), dobra, pow. gąbiński, st. p. Gąbin.

Neu-Grunau (niem.), ob. *Gronowo Nowe.*

Neugrundhauser, kol. do Rothenzechau, pow. jeleniogórski.

Neu-Guddehlen al. *N. Gudehlen* (niem.), wyb., pow. wystrucki, st. p. Jodlauken.

Neu-Gudgallen (niem.), fol., pow. ragnecki, st. p. Ragneta.

Neu-Gudwallen (niem.), wś, pow. darkiejmski, st. p. Darkiejmy.

Neugut, łot. *Wecamuiża,* wś i dobra koronne w Kurlandyi, w okr. mitawskim, pow. bowskim, parafia N.; do dóbr należą fol. Krusenhof i Prinzenberg. Parafia obejmuje ważniejsze wsie: N., Essern, Wiexten, Karlshof, Reschenhof i inne.

Neugut 1.) wś i fol., pow. lubiński. Ludność przeważnie ewangielicka. 2.) **N.**, fol. do Dalbersdorf, pow. sycowski.

Neugut (niem.) 1.) dobra, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen 3 klm. odl. obejmują 39·73 ha; czysty dochód 237 mrk. 2.) **N.**, dok. *Newengut* fol. krzyżacki dziś już nie istniejący, w wójtostwie sztumskiem, wymieniony r. 1394 i 1455 (ob. Script rer. Prus. IV, 149). 3.) **N.**, ob. *Nowe Dobro* i *Nowa Wieś.* 4.) **N.**, al. *Neuguth,* ob. *Nigut.*

Neuguth, 1494 *Nowegutt,* wś, pow. górski (Guhrau) na Szląsku. Stanowił własność klasztoru Klarysek w Głogowie. W 1849 roku 57 dm., 297 mk. (54 ewang.).

Neuguth (niem.) 1.) wś i fol., pow. wałecki, st. p. Wielboki (poln. Fuhlbeck), par. kat. Wałcz, ew. Lacno, 6 bud., 2 dm., 24 ew. mk., należą do dóbr ryc. Wielboków. 2.) **N.**, fiskalna domena, pow. holądzki, stacya poczt. Hirschfeld, 4·5 klm. odl., ma 56·5 ha roli orn. i ogr., 81 łąk, 5·6 nieużyt., 1·6 wody, razem 144·7 ha; czysty dochód wynosi 4102 marek. 3.) **N.**, wybrzeże do Jonasdorf należące, pow. malborski, st. p. Stare Pole. R. 1431 załatwia bisk. pomezański Jan III Vinkeler spór między Kwidzynem a mieszkańcami tutejszymi, dotyczący czyszczenia Nogatu (ob. Cramer: Gesch. d. Bist. Pomesanien, str. 149.). 4.) **N.**, wybudowanie, pow. ostródzki, st. p. Ostród, ob. Łubajny. 5.) **N.**, ob. *Nowawieś, Nejdyki* i *Nowedobro.*

Neuhaeuser (niem.), przysiołek gm. Petersdorf, w pow. widnawskim, na Szląsku austr. dolnym, w płn.-zach stronie gm., nad granicą Wilczyc, liczy 30 mk. (1880 r.); ob. *Petersdorf.* *Br. G.*

Neuhaeuser 1.) kol. do Giesmannsdorf, pow. bolesławski. 2.) **N.**, do Kleinitz, pow. zielonogórski. 3.) **N.**, kol. do Albendorf, pow. kamionogórski. 4.) **N.**, kol. do Meffersdorf, pow. lubański. 5.) **N.**, kol. do Kunzendorf, pow. lwowecki. 6.) **N.**, kol. do Gross Graben, pow. oleśnicki. 7.) **N.**, przyległ. do Kuźnicy (Eisenhammer), pow. olesiński. 8.) **N.**, kolonie do Klein Eilau, do Kalten Briesnitz i do Michelsdorf, pow. szprotowski.

Neuhaeuser (niem., dobra, kąpiele morskie i dworzec dr. żel. królewiecko-piłowskiej, nad Baltykiem, 8 klm. na płd.-zach. od m. pow., 5 klm. na płn.-wschód od Piławy. Gleba piaszczysta na gliniastym spodzie. Kąpiele tutejsze urządzili r. 1865 mieszczanie z Królewca, wystawiwszy sobie piękne domki. W pobliżu ciągnie się ładny las liściowy; w lecie przebywa tu 400—500 gości kąpielowych. Stała ludność 143 mk. ewang. Trudnią się rolnictwem, hodowlą bydła i rybołóstwem. Okr. urz. stanu cywilnego Lochstaedt. *Kś. Fr.*

Neuhakenberg (niem.), królewska kopalnia torfu, pow. sztumski, st. p. Sztum; 1 dom, 6 mk., 2 kat., 4 ew. (1868 r.).

Neuhammer (niem.) 1.) ob. *Kuźnia.* 2.) **N.**, ob. *Hammer.*

Neuhammer, wś, pow. opolski, $1^1/_2$ m. od Opola. Były tu pierwotnie kuźnice żelazne, po zniesieniu których ludność robotnicza została przez właściciela hr. Proskau zamieniona na zagrodników, obdarzonych ziemią. Obszar 390 mr. należy do 16 zagrodn., 9 komor. i wyrobników. Szkoła i par. Chrząszczyce.

Neuhaus 1.) kol. do Klein Masselwitz, pow. wrocławski. 2.) **N.**, wś, pow. zgorzelicki. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc, par. Rauscha, ludność ewang. 3.) **N.**, wś, pow. ziębicki, par. kat. Liebenau. Posiada kaplicę św. Jana Nepomucena, dwa młyny wodne i owczarnię. W 1843 r. 78 dm., 475 mk. (22 ewang.). Do N. należy Kattersdorf, rycerskie dobro, w pobliżu którego stał zamek (Burg) Neuhaus. W 1440 r. właścicielem był Zygmunt Reichenau. W 1443 r. Wilhelm książę na Ziębicach wraz z Wrocławia-

nami zdobył ten zamek, rozbójniczą osadę śmiercią pokarano a zamek oddano Konradowi, bisk. wrocławskiemu. W 1509 r. biskup Jan Thurzo musiał na nowo oblegać i zdobywać odebrany mu zamek, który został zburzony. W 1595 r. właścicielem był hr. Schaffgotsch. Ruiny zamku utrzymywały się do 1832 r. 4.) **N.**, wś, pow. oleśnicki. 5.) **N.**, wś, pow. żegański, szkoła ewang. i młyn wodny. W 1843 r. 53 dm., 331 mk. (6 kat.). Do N. należą: Buschhauser i Neugebaeude. W pobliżu stał gród Neuhaus, wzniesiony w 1366 r. przez Bolka, ks. świdnickiego, dla ochrony drogi do Świdnicy, lecz w krótce mieszczanie sąsiednich miast zburzyli tę warownią. 6.) **N.**) 1445 *Newnhaus*, ruiny zamku w Dittersbach, pow. walbrzyski. *Br. Ch.*

Neuhaus 1.) *Nova domus, castrum seu oppidum N.*, stary zamek krzyżacki w Sambii, zbudowany r. 1283 przez mistrza ziemskiego Konrada v. Thierberg, tam gdzie się rozpoczyna Nierzeja Kurońska. Miał on zasłaniać tę okolicę od napadów litewskich (ob. Dusburg III, c. 211.). Dziś nie pozostało śladu tego zamku. W „Starożytnościach polskich" czytamy, że się znajdował tam, gdzie dziś jest góra zamkowa, leżąca za wsią Neustadt. Ale wieś tej nazwy nie istnieje tam wcale (ob. Voigt: Gesch Preusens, IV, str. 5.). 2.) **N.** (niem.), stary zamek krzyżacki, dziś już nie istniejący, zbudowany przez w. m. Winryka v. Kniprode r. 1360 w terytoryum pierwotnie litewskiem Skałowii (Schalauen) celem zabezpieczenia zamku ragneckiego; przypuszczają, że leżał po prawej stronie Niemna (ob. Toeppen: Hist. comp. Geogr., str. 220 i Voigt: Gesch. Preuss, V, str. 134.). 3.) **N.** (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Greifenhagen, 418·37 ha obszaru; 7729 mrk. czystego dochodu z gruntu. 4.) **N.** (niem.), ob. *Budziska*. *Ks. Fr.*

Neuhausen (łotew. *Walteka Pils*), dobra koronne w Kurlandyi, w okr. i pow. hazenpockim, par. N. Ruiny starożytnego zamku, wzniesionego na początku XIII w. na granicy ruskiej (ob. Dorpat, t. II: 127). Paraf. N. obejmuje ważniejsze dobra: Kazdangen, Laiden, Wangen, Kalwen, Sergeniten, Paddern, Rudbaren i in.

Neuhausen, kol., pow. wrzesiński, ob. *Nowy-Wesołów*. 2.) **N.**, wś, pow. wągrowiecki, ob. *Łaziska*.

Neuhausen (niem.) 1.) wś z kościołem, dobra ryc., młyn i st. p. III kl., pow. królewiecki, 12 klm. na płn.-wsch. od Królewca, nad bitym traktem do Labiawy prowadzącym. Teren pagórkowaty, gleba żyzna, przeplatana pokładami torfowemi, 559 ew. mk. (1877 r.), trudnią się roln. i hodowlą bydła. Jest tu towarzystwo rolnicze. Tutejszy okr. urz. stanu cywiln. miał w 1880 r. 4066 dusz. Poczty osobowe idą z Królewca na N. do Labiawy i z N. do Liska Schaaken. Tutejszy kościół istniał już przed reformacyą; zamek, dziś własność prywatna, wystawiła sobie kapituła sambijska około r. 1292 (ob. Toeppen: Hist. comp. Geogr., str. 219). Tu kanonicy królewieccy mieli swoje letnie mieszkanie, później służył margrabiemu Albrechtowi. W XIV w. stanowiła okolica tutejsza główne wójtostwo, wchodzące w skład powiatu sambijskiego (str. 262). Do tego wójtostwa należało 5 kościołów: N., Quednau, Heiligenwalde, Schoenwalde i Arnau (str. 267.). 2.) **N.** (niem.), os., pow. gołdapski, st. p. Dubeninki. 3.) **N.** (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. p. Jodlauken. *Ks. Fr.*

Neuhaus-Lindenau (niem.), wyb., pow. królewiecki, st. p. Lindenau pod Królewcem.

Neuheide 1.) al. *Neukirch in der Niederung*, t. j. w nizinach, wś w Pomezanii, pow. elbląski, st. p. Gronowo, okr. urz. st. cywiln. Krebswalde. Obszar obejmuje 140 mr.; 59 dm., 521 mk. (r. 1869). 2.) **N.**, ob. *Neuheit*.

Neu-Heidendorf (niem.), wś, pow. labiawski, st. p. Nemonien (Niemenica?).

Neu Heidlauken (niem.), wś, pow. labiawski, st. p. Niemenica.

Neu-Heiligenwalde (niem.), wyb., pow. królewiecki, st. p. Heiligenwalde.

Neuheim, ob. *Dąbrówka Nowa*, (t. I, 938).

Neuheit al. *Neuheide* (niem.), wyb. do ceg. Babidołu należące, pow. kartuski, st. p. Stęgwałd.

Neu-Hermannloelen (niem.), pow. szyłokarczemski, st. p. Szyłokarczma.

Neuhochzeit (*Nowy Wesołów*), dom., pow. czarnkowski, 1850 mr. rozl., 11 dm., 113 mk., 107 ew., 6 żydów, 20 analf. Poczta w Wesołowie o 3 klm., gość. na miejscu, st. kol. żel. w Krzyżu o 16 klm.

Neuhoehe (niem.), miejscowość w pow. gierdawskim, st. p. Karpowo.

Neuhoefen (niem.) 1.) wś, pow. kwidzyński, st. p., par. kat. i ew. Kwidzyn, szkoła w miejscu, okr. urz. stanu cywil. Grabowo. Obejmuje 1380·36 mr. obszaru, 33 bud., 15 dm., 157 mk., 131 ew., 20 kat. 2.) **N.**, maj. chełmiński, tamże, ma 312·73 mr. rozległości, 9 bud., 3 dm., 21 mk., 1 kat., 20 ew.

Neuhoeferfeld (niem.), wyb., pow. kartuski, nal. do wsi Dolnej huty, st. p. Przywidz.

Neuhoeherfelde (niem.), wś, pow. sztumski, st. p., par. kat. i ew. Kiszpork, szkoła Nowy Dwór, okr. urz. stanu cywil. Bruk. Ma 1535·43 mr. obszaru, 36 bud., 96 mk., 82 ew., 14 kat. Wś ta powstała r. 1774, w którym od folw. Nowego Dworu mieszkańcom wsi Bągarta wydano 20 włók (ob. Schmitt, Gesch. d. Stuhmer Kr., str. 226). *Ks. Fr.*

Neuhof (niem.), nazwa licznych wsi i folw. w Kurlandyi: 1.) **N.**, fol. do dóbr Gross Wuerzau, w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. mitawska. 2.) **N.**, fol. do dóbr Blankenfeld, tamże, par. grenchofska. 3.) **N.**, fol. do dóbr Zerrauxt, okr. mitawski, pow. i par. bowska. 4.) **N.**, dobra koronne, tamże. 5.) **N.**, fol. do dóbr Lambertshof, okr. mitawski. pow. bowski, par. ekawska. 6.) **N.**, dobra koronne, okr. i par. Selburg, pow. frydrychsztacki. 7.) **N.**, fol. do dóbr Kalkunen, okr. zelburski, pow. iłukszteński, par. dyneburska. 8.) **N.**, fol. do dóbr Steinensee, tamże. 9.) **N.**, fol. do dóbr Weissensee, tamże. 10.) **N.**, fol. do dóbr Kaltenbrunn, tamże. 11.) **N.**, fol. do dóbr Gahrssen, tamże. 12.) **N.**, fol. do dóbr Ekendorf, okr., pow. i par. tukumska. 13.) **N.**, fol. do dóbr Grendsen, tamże. 14.) **N.**, fol. do dóbr Schlokenberg, tamże. 15.) **N.**, fol. do dóbr Neuenburg, tamże, par. neuenburska. 16.) **N.**, fol. do dóbr Bixten, tamże. 17.) **N.**, fol. do dóbr Remten, okr. tukumski, pow. talseński, par. kandawska. 18.) **N.**, fol. do dóbr Planen, tamże. 19.) **N.**, fol. do dóbr Puren, tamże. 20.) **N.**, dobra prywat, tamże. 21.) **N.**, fol. do dóbr Kabillen, tamże, par. zabelnska. 22.) **N.**, fol. do dóbr Postenden, tamże, par. talseńska. 23.) **N.**, fol. do dóbr Sahrzen, tamże. 24.) **N.**, fol. do dóbr Nurmhusen, tamże. 25.) **N.**, folw. do dóbr Gross Roennen, okr., pow. i par. goldyngska. 26.) **N.**, fol. do dóbr Schrunden, tamże, par. frauenburska. 27.) **N.**, dobra, tamże. 28.) **N.**, fol. do dóbr Popen, okr. goldyński, pow. i par. piltyńska. 29. **N.**, fol. do dóbr Dondangen, tamże, par. dondangska. 30.) **N.**, dobra pryw., okr. i pow. hazenpocki, par. sakenhauska. 31.) **N.**, dobra koronne tamże, par. alszwangska. 32.) **N.**, fol. do dóbr Ilmajen, okr. hazenpocki, pow. grobiński, par. durbska. *J. Krz.*

Neuhof (niem.) 1.) al. *Weismanówka*, kol., w pow. gródeckim, 7 klm. na południe od sądu pow., urz. poczt., st. kol. i telegr. w Gródku. Na płn. leżą Czerlany, na wsch. Porzecze, na płd. Zawidowice, na zachd. Uherce Niezabitowskie. Średnie wzniesienie npm. 279 m. W 1880 r. było tu 101 mk. 2.) **N.**, fol., w płd. stronie Rolowa, w pow. drohobyckim.

Neuhof al. *Nowydwór*, fol., w obr. gm. Sporysza, w pow. żywieckim, na lew. brzegu Koszarawy; ob. *Nowydwór*. *Br. G.*

Neuhof (niem.), przysiołek wsi Październy, na płn. od gościńca frydeckiego, w pow. frydeckim, na Szląsku austr., wzniesienie 321 m. npm. W 1880 r. 226 mk. *Br. G.*

Neuhof 1.) fol. dóbr Piekary, pow. bytomski. 2.) **N.**, fol. do Chudowa, pow. bytomski. 3.) **N.**, fol. do Mikulczyc, pow. bytomski. 4.) **N.** al. *Brzezinka*, fol. dóbr Zborowski, pow. lubliniecki. 5.) **N.**, fol. dóbr Ciasna, pow. lubliniecki. 6.) **N.**, fol. do Kosięcina, pow. lubliniecki. 7.) **N.**, fol. dóbr Mollne, pow. lubliniecki. 8.) **N**, fol. do Rzeczyc, pow. toszycko-gliwicki. 9.) **N.**, fol. w dobr. Rudziniec, pow. toszycko-gliwicki. 10.) **N.**, fol. do Rudołtowic, pow. pszczyński. 11.) **N.**, fol. do Woszczyc, pow. pszczyński. 12.) **N.**, folwark do Ornontowic, w pow. pszczyńskim. 13.) **N.**, fol. dóbr Mokra, pow. pszczyński. 14.) **N.**, fol. dóbr Roschkau, pow. raciborski. 15.) **N.**, fol. dóbr Tworków, pow. raciborski. 16.) **N.**, fol. dóbr Annaberg, pow. raciborski. 17.) **N.**, fol. dóbr Zabelkow, pow raciborski. 18.) **N.**, fol. dóbr Ludgierowice, pow. raciborski. 19.) **N.**, fol. do Seibersdorf, pow. rybnicki. 20.) **N.**, fol. dóbr Leszczyna, pow. rybnicki. 21.) **N.**, fol. do Jastrzębia, pow. rybnicki. 22.) **N.**, fol. dóbr Łaziska, pow. rybnicki. 23.) **N.**, ob. *Piskorzowiec*, pow. kozielski. 24.) **N.**, folwark do Rzeczyc, pow. kozielski. 25.) **N.**, ob. *Nowydwór*, pow. prądnicki. 26.) **N.** al. *Neuvorwerk*, al. *Bud*, dobra ryc. i kol., pow. prądnicki. Dobra mają 802 m., kol. 850 m. roli. 27.) **N.**, fol. dóbr Głogowa Górna, pow. prądnicki. 28.) **N.**, fol. do Norok, pow. niemodliński. 29.) **N.**, fol. do Grafenort, pow. bystrzycki. 30.) **N.**, fol., powiat jeleniogórski, należał do dóbr Schmiedeberg. 31.) **N.**, dobra, pow. ziębicki. Należały do klasztoru cystersów w Henrychowie. W 1843 r. 54 dm., 414 mk. Par. Henrychów. 32.) **N.**, fol. do Kowalowic, pow. namysłowski. 33.) **N.**, dobra, pow. oleśnicki. Folw., 16 dm., 85 mk. (1843). Ludność ewang.; ob. *Kraszków*. 34.) **N.** pod *Wieschegrabe*, wś i fol., pow. oleśnicki. 35.) **N.**, wś i kol., pow. rozborski. Do 1815 r. do Saskich Łużyc należy. Mieszkają tu bracia czescy, zwani też Herrnhutami. 36.) **N.**, 1175 *Villa Bogdani*, 1202 *Nova Curia*, 1215 *Bogdanum villa*, 1337 *Newhoff*, wś i dobra, pow. strzygłowski. Zamek, fol., kaplica kat., filia par. Osiek, szkoła kat., 68 dm., 469 mk. (24 ewang.) w 1843 r. Gorzelnia, browar, owczarnia. Do N. należy Aumuehle. 37.) **N.**, 1236 *Nova Curia*, wś i dobra, pow. trzebnicki. Dawniej własność klasztoru w Trzebnicy, później rządowa. *Br. Ch.*

Neuhof (niem.) 1.) 1656 *Neuvorwerk*, król. domena z fol. Albertshof, pow. liebarski, st. p. Liebark, 1·6 klm. odl., ma 394·12 ha roli orn. i ogr. 126·14 łąk, 25·78 past., 20 nieuż., razem 566·04 ha; czysty dochód z roli 7298 mrk., hodowla bydła holend. rasy. Ciekawą jest lustracya z r. 1656. Według niej liczyły te dobra 30 włók, zabudowania były otoczone dobrym płotem sosnowym, dom zarządzcy był w dobrym stanie i dobrze pokryty. Stodoła po prawej stronie bramy nowa, dobrze pokryta i zamknięta, ma 5 klepisk i wielkie zapasy zboża i paszy, które także mieszczą się

w stajni, w której dla bydła dosyć jest miejsca. Obok stoi owczarnia w dobrym stanie, między stodołą a stajnią jest spichlerz, w którym się obecnie znajduje 7 łasztów żyta i 30 korcy pszenicy. Przy folwarku jest ogród warzywny, otoczony sztachetami na krzyż zbitemi; rola piaszczysta i żwirowata. Z łąk zbiera się do 150 fur siana, którego jeszcze okoliczne wsie muszą dotąd dostarczać. Żyta wysiano 6 łasztów i 52 korcy, zebrano 773 kóp czyli 28 łasztów i 13 korcy, odciągają się 2 łaszty i 34 k. za młócenie i wysiew, pozostaje 18 łasztów i 47 k. à 45 gr. czyni 2535 flor. i 15 fen.; pszenicy wysiano 1 łaszt i 19 korcy, nie jest jeszcze wymłócona; jęczmienia wysiano 1 łaszt 34 korcy, zebrano 179 kóp, czyli 15 łasztów 9 k. (więc prawie dziesiąte ziarno) odciąga się wysiew i wymłócenie 1 łaszt 22 k., pozostaje 12 ł. 13 k., à 40 gr. 1466 fl. Owsa wysiano 6 ł. 19 k., zebrano 252 kóp, czyli 18 ł. 55 k., odchodzi wysiew i za wymłócenie 1 ł. 43 k., pozostaje 10 ł. 53 k. à 20 gr., czyni 653 flor.; grochu wysiano 9 k., zebrano 1 ł. 15 k., odpada wysiew i za wymłócenie (?), tak że pozostaje tylko 59 korcy à 45 gr., czyni 132 flor. 15 gr. Oziminy wysiano 3 ł. 58 k. Stan bydła: 36 krów, 1 stadnik, 4 cugi wołów, 2 dwuroczne jałowice, 11 cielaków, 227 skopów, 409 owiec, 263 jagniąt i 52 świni. Zarządca miał dawać od każdej krowy ósemkę masła i 3 kopy sera, 2 krowy miał dla swego pożytku. Tłokę czynią na tutejszym fol.: Medien (Medigen), Blankensee, Wargitten, Reichenberg, Runowo, Bewernick, Langwiese, Rehagen, Knipstein, Napratten, Poelpen i Springborn. Suma prowentów 2745 flor. 10 fen. Rozchód: Folwarkiem zawiadują zarządzca i gospodyni (Hofman und Hofmutter). Deputatu dostają w gotówce 37 flor., 30 korcy żyta=67 flor. 10 gr., 8 kor. słodu à 20 gr., za owies 8 flor., 8 kor. słodu jęczmiennego=16 flor., 2 kor. jęczmienia=4 flor., 1 ¼ kor. grochu=3 flor. 7 gr. 9 fen., 1 beczkę soli=6 flor., 1 tuczoną świnię 22 flor. 10 gr., 2 kor. owsianej kaszy=2 flor. Pastuch dostaje: pieniędzy 15 flor. 10 gr., 7 kor. żyta=15 flor. 15 gr., ½ kor. jęczm.=1 flor., 12 stofów soli =1 flor. 4 gr., 1 połeć słoniny=10 flor., 1 sadło, 6 beczek piwa=15 flor. Owczarz pobiera deputatu. 9 kor. żyta=20 flor. 5 gr. 12 kor. słodu=24 flor., 4 kor. grochu=9 flor., 2 kor. jęczmienia=4 flor., 30 kor. owsa=30 flor.; świnopas dostaje to co pastuch t. j. 58 flor. 9 gr.; 3 służące à 19 flor.=57 flor. Skotarz pobiera: pieniędzy 12 fl., na obuwie 3 fl., 8 kor. żyta=18 fl., ½ kor. grochu 1 fl. 2 gr. 9 fen., ½ kor. jęczm.=1 flor., 24 stofów soli=2 flor. 8 gr., 1 połeć słoniny=10 flor., 1 sadło=3 fl. Cały deputat wynosi 478 flor. 1 grosz (obacz Zeitsch, fuer die Gesch. Ermlands, 1880, stronica 290 i 295.). 2) **N.**, folw. krzyżacki tuż pod Świeciem. Miasto nabyło go r. 1419, ale przywilej wystawił w. mistrz Paweł z Rusdorf dopiero r. 1424. Obejmował 13½ włóki chełm. miary. 3.) **N.**, pewnie *Nowydwór*, wś na Warmii, pow. licbarski, st. poczt., okr. urz. stanu cywiln. i par. kat. Licbark. Ma kaplicę św. Krzyża i szkołę kat.; dzieci ew. uczęszczają do szkoły w Licbarku. 4.) **N.**, dok. *Nova Curia* r. 1344, dawniej dobra bisk. warmińskich pod Dąbrówką, na Warmii (ob. Cod. dipl. Warm., II, str. 42). 5.) **N.**, dok. z r. 1345 *Nugenhof*, wś na Warmii niem., pow. brunsberski, st. poczt. Orneta, okr. Heinrikau. Wś tę założyła kapituła warmińska r. 1345 na prawie chełm., naznaczając na ten cel 46 włók, z których 5 wolnych dostaje Jan Clare wraz z sołectwem i trzecią częścią kar od przewinień (pro excessibus ad manum et ad collum se extendentibus) i mniejszem sądownictwem aż do 4 szelągów (solidorum), połową czynszu karczemnego. Po 5 latach wolnych będzie Jan od reszty włók, które winien osadzić, płacił po 15 skopów od włóki na św. Marcin (ob. Cod. dipl. Warm., II, str. 61). Według lustr. z r. 1656 liczyła ta wś także 46 wł., 10 gburów, 1 sołtysa; czynszu płacono 1 łaszt i 46½ korca owsa, 80 kur, 40 gęsi, 10 kamieni lnu i 238 fl. 5 gr. 9 fen. (ob. Zeitssh. fuer d. Gesch. Ermlands, 1880, str. 208). 6.) **N.**, dobra, pow. morąski, st. p. i tel. Morąg, 3·5 klm. odl., okr. urz. stanu cywiln. Georgenthal, dawniej domena, dziś należą do tych dóbr jeszcze fol. Antonienhof i Annenhof. Obszar obejmuje 407 ha roli orn. i ogr., 114 łąk, 46 pastw., 15 boru, 10 nieuż., 8 wody, razem 600 ha; czysty dochód z gruntu 3633 mrk; gorzelnia parowa, mleczarnia; właśc. Emil v. Graeve. 7.) **N.**, fiskalne dobra stadninowe i młyn, pow. ragnecki, st. p. Ragneta, zawierają 328 ha roli orn i ogr., 122·01 łąk, 83·27 pastw., 9·16 boru, 19·17 nieuż., 4·29 wody, razem 566 58 ha; czysty dochód z gruntu 11663 mrk. 8.) **N.**, tamże, majątek chełmiński, st. p. Szillen, 4 klm. odl., liczy 109·67 ha roli orn. i ogr., 26·1 łąk, 1·12 nieuż., razem 136·89 ha. 9.) **N.**, dobra, pow. welawski, st. p. Tapiawa. 10.) **N.**, dobra pod Tucholą, szkoła, st. p. i par. kat. i ew. Tuchola, 3 bud., 1 dm., 6 mk. ew. 11.) **N.**, wś, pow. brunsberski, st. p. Orneta, okr. urz. stanu cywiln. Heinrikau. 12.) **N.**, ob. *Nowy-Dworzec* pod Górą. 13.) **N.**, folw., pow. brunsberski, st. poczt. Frombork. 14.) **N.**, fol., pow. gierdawski, st p. Georgenfelde, należy do klucza gierdawskiego, właśc. v. Romberg, członek izby panów. 15.) **N.**, wś. pow. elbląski, st. p. Grunau, obszar wynosi 1554·6 mr, lub 474 ha, 11 dm., 92 mk., 84 koni, 122 sztuk bydła,

3 owce. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał 1880 r. 2324 dusz. Za czasów krzyżackich był tu fol. stadninowy. W 1449 r. nadał komtur elbląski Henryk Reuss v. Plauen 13 wł. i $3^1/_4$ mr. pod Nowym Dworem (bei dem neuen Hof) pięciu osadnikom. Od 11 włók mieli płacić rocznie $2^1/_2$ grzywny i 2 kury od włóki, za to przysługiwało im wolne drzewo na opał, chróst do płotów i wolne pastwisko w boru. Konie i bydło folwarkowe miało być wypędzane na paszę razem z ich bydłem, za co pasterz będzie pobierał od sztuki swą płacę. Z tych w ten sposób osadzonych włók powstała wieś dzisiejsza (ob. Rhode: „Der Elbinger Kreis, 1869, str. 51). 16) **N.**, dobra ryc., pow. lęborski, st. p. Łeba, 2 klm. odl., obejmują 1449·12 ha obszaru i to: 374·06 ha roli orn. i ogr., 53·23 łąk, 320.12 pastw., 24 lasu, 677·72 wody; czysty dochód z gruntu 2 186 mrk., cegielnia; właśc. v. Strantz. 17.) **N.**, folw., pow. darkiejmski, należy do dóbr ryc. Tarputschen, gdzie jest st. poczt. 18) **N.**, dobra i wś, pow. lecki, ob. *Zelki*. 19.) **N.**, wś i dobra, pow. nizinny, st. poczt. Kaukehmen, okr. urz. stanu cywiln. Skoepen; dobra, także Neuhof-Kaukehmen zwane, zawierają 158.94 ha roli orn. i ogr., 151 łąk, 6 nieuż., 2·54 wody, razem 318.48 ha, czysty dochód z gruntu 7176 mrk. 20.) **N.**, dobra, pow. królewiecki, st. p. Królewiec, okr. urz. stanu cywiln. Quednau. 21.) **N.**, wyb., pow. labiawski, st. p. Labiawa. 22.) **N.** al. *N.-Lasdehnen*, maj. chełm., pow. piłkałowski, st. p. Lasdeny, 1 klm. odl., ma obszaru 200 ha; czysty dochód z gruntu 1527 mrk; hodowla koni i bydła tuczonego. 23.) **N.**, dobra, pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda, 3 klm. odl.; zawierają 147·8 ha roli orn. i ogr., 17·9 łąk, 7·1 nieużytków, razem 176·2 ha, czysty dochód z gruntu 2433 marek; hodowla bydła fryskiej rasy. 24.) **N.**, ob. *Nowydwór* i *Przyjaźń*. *Kś. Fr.*

Neuhof 1.) domena fiskalna w Pomeranii, pow. szczecinkowski, st. p. Szczecinek, 8·5 klm. odl., 396·75 ha, 3282 mrk. czystego dochodu. 2.) **N.**, dobra ryc. w Pomeranii, pow. miastkowski, st. poczt. Treblin. 3.) **N.**, dobra ryc. w Pomeranii, pow. białogrodzki, st. p. Podewils, 3 klm. odl., obejmują 310 ha roli orn. i ogr., 6 łąk, 46 pastw., 3 boru, 1 wody, razem 278 ha 4.) **N.**, dobra w Pomeranii, pow. bobolicki, st. p. Bobolice, 3·5 klm. odl., obejmują 245·78 ha roli orn. i ogr., 30 łąk, 27 pastw., 17·52 boru. *Kś. Fr.*

Neuhof-*Buylien* 1.), folw., pow. gąbiński, st. poczt. Nemmersdorf. 2.) **N.** - *Crottingen* (*Krotynga*), dobra rycerskie, pow. kłajpedzki, st. poczt. Niemiecka Krotynga. 3.) **N.**-*Didlacken*, dobra, pow. wystrucki, st. poczt. Wystruć, 7 klm. odl., okr. urz. stanu cywilnego Karlswalde; obszaru mają 259·6 ha. Dochód z gruntu 2330 mrk; hodowla koni i i bydła. 4.) **N.** *Gross* i *Klein*, dwie wsie w pow. ragneckim, st. p. Szillen. 5.) **N.** *Klein*, fol., pow. ragnecki, st. p. Ragneta. 6.) **N.**-*Hohenberg*, ob. *Hohenberg*. 7.) **N.**-*Kassigkehmen*, fol. do dóbr Kassigkehmen należący, pow. ragnecki, st. poczt. Schmalleningken. 8.) **N.**-*Momehnen*, dobra rycerskie, pow. gierdawski, st. poczt. Skandau. 9.) **N.**-*Neundorf*, dobra, pow. ragnecki, st. poczt. Szillen. 10.) **N.**-*Szicbirmen*, wyb., pow. ragnecki, st poczt. Szillen. 11.) **N.**-*Vorwerk*, dok. *Nowehof*, *Nouwehoff*, dobra, pow. sztumski, st. poczt. Kiszpork, 2 klm. odl.; zawiera 321·7 ha roli orn. i ogr., 29·63 łąk, 7·52 pastw., 8·41 nieuż., 0.25 wody, razem 367·51 ha; czysty dochód z gruntu 7999 mrk; szkoła Nowydwór, par. katol. i ewang. Kiszpork, 20 bud., 8 dm., 124 mk., 64 kat., 60 ew. Właść. Edward Szeliński; mleczarnia, hodowla owiec. Dawniej należał ten fol. do starostwa kiszporskiego (ob. Schmitt: Gesch d. Stuhmer Kreises, str. 226). *Kś. Fr.*

Neuhoff 1.) dobra królew., pow. olesiński, odl. $^1/_4$ mili od Kluczborka a $2^1/_2$ mil od Olesna. N. do 1810 r. stanowił własność klasztoru krzyżowców u św. Mateusza we Wrocławiu. Obszar rządowy ma 1931 mr. wraz z fol. Kulman, leżącym w pow. kluczborskim; gleba żytnia, rodzi owies, kartofle i len. Gorzelnia od 1858 r. Na obszarze N. powstały liczne zakłady dla publiczności, przybywającej tu z pobliskiego Kluczborka. Do N. należy pobliskie Kraskau. 2.) **N.**, fol. do dóbr Zakrzów należący, pow. wielkostrzelecki. 3.) **N.**, fol. do dóbr Pszów, pow. rybnicki. 4) **N.**, leśnictwo w Szczygłowicach, pow. rybnicki.

Neuhoff (niem.), fiskalne dobra stadninowe w Pomeranii, pow. Greifenberg, st. p., tel. i kol. Treptow nad Regą, 727·62 ha obszaru, 14549 mrk. czystego dochodu. *Kś. Fr.*

Neuhoff (niem.), wś, pow. królewiecki, st. p. Schugsten, okr. urz. stanu cywil. Quednau.

Neuholz, wś, pow. bydgoski, ob. *Drzewianowo*.

Neuhuette 1.) al. *Sykorczynsche-Huette* (niem.), ob. *Sikorska Nowa Huta*. 2.) **N.**, leśn., pow. świecki, st. p. Osie. 3.) **N.**, ob. *Nowa Huta*. 4.) **N.**, dzisiejsze Wętwie w pow. kościerskim.

Neu Ilischken (niem.), wś, pow. welawski, st. p. Taplacken, okr. urz. stanu sywiln. Kuglacken.

Neu-Jablonke, ob. *Jabłonka Nowa*.

Neu-Jaegerischken (niem.), wś, pow. tylżycki, st. p. Kalwy, okr. Pokraki.

Neu Jaeglack (niem.), fol. do dóbr ryc. Alt-Jaeglack należący, pow. rastemborski, st. p. Barciany.

Neu Janischau, ob. *Janiszewko*.

Neu-Jaszcz, ob. *Jaszcze.*

Neu-Jecksterken, ob. *Jecksterken.*

Neu-Jerutten (niem.), ob. *Chajdyce.*

Neujessnitz, ob. *Jasońca.*

Neuka, wzgórze, na płd. od Kulczyc, w pow. samborskim, pod 40° 56′ 45″ wsch. dł. g. (Ferro) a 49° 29′ 41″ płn. sz. g. Wznies. 356 m. npm. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Neu-Kaltenstein (niem.), przysiołek gm. Czarnej Wody (niem. *Schwarzwasser*), w pow. widnawskim, na Szląsku austr. dolnym. Ma 318 mk. (1880 r.); leży w płn. stóp góry Kaltenstein, na szczycie której (461 m.) wznoszą się zwaliska starożytnego zamku. Dziedzic tego zamku Zygmunt z Rachenau był około 1440 r. postrachem tutejszej okolicy; ob. *Schwarzwasser.* *Br. G.*

Neu-Kamienice, ob. *Kamienica.*

Neu-Kampenau al. *Campenau* (niem.), wś, pow. holądzki, st. p. Reichenbach, okr. Hohendorf.

Neu-Kamswieken (niem.), dobra, pow. wystrucki, st. p. Wystruć.

Neu-Kawohlen (niem.), wś, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen, okr. Meischlaugken.

Neuken (niem.), dobra ryc., pow. iławski, st. p., kol. i tel. Iława, 6 klm odl., okr. Loschen. Mają 375·5 ha roli orn. i ogr., 112·75 łąk, 72 pastw., 141·25 boru, 10·21, 16·78, razem 798·49 ha; czysty dochód 5503 marek. *Ks. Fr.*

Neukirch 1.) 1257 *Surnic, theuthonice Nova ecclesia*, 1351 r. *Surnik*, 1374 *Nau-Kirche*, 1381 *Sirdenick*, pow. wrocławski. Posiada st. dr. żel. wrocław.-lignickiej, odl. 9 klm. od Wrocławia. Do r. 1810 własność klasztoru klarysek we Wrocławiu. Posiada kościół par. kat., szkołę kat. od 1739 r. W 1843 r. 71 dm., 548 mk. (230 ew.). 2.) **N.** *Nieder* i *Ober*, 1307 *Nova Ecclesia*, 1419 *Nevenkirch*, wś i dobra, pow. szunowski. Posiada kościół par. ewang., szkołę ew., zamek, dwa fol., 194 dm., 1260 mk. ewang. (w 1843 r.). Przy tutejszym kościele już w 1518 r. osadzony został pierwszy luterański kaznodzieja na Szląsku, Melchior Hoffmann. Po 30 letniej wojnie kościół został przywrócony katolikom, od 1739 r. znowu protestancki. Istnieją tu dwa młyny wodne, piece wapienne, fabryki sukienne. 3.) **N.** *Deutsch*, moraw., *Nemecka Cerekwe*, w dok. *Nova catholika*, wś targowa nad rz. Troją, pow. głupczycki. Istniała już w 1213 r. Posiada kościół par. kat. wzniesiony na nowo w 1787 r., szkołę kat., pokłady gipsu. W 1843 r. było 158 dm., 1018 mk. (1012 kat., 6 żyd.). Ludność wybiera sama burmistrza. Mieszkają tu morawianie zniemczeni. Ogólny obszar wynosi 2971 mr., w tem 2600 mr. roli. 4.) **N.**-*Polnisch*, ob. *Cerkiew Polska.* *Br. Ch.*

Neukirch 1.) *in der Niederung* (niem), ob. *Neuheide.* 2.) **N.**-*Moritz*, ob. *Moritz-Neukirch.* 3.) **N.**, ob. *Nowa Cerkiew* i *Nowy Kościół.*

Neukirch-Hoehe al. *Neukirch auf der Hoehe* (niem.), dok. *Pogardichen, Pangordicien, Pangordinen, Neykirche, Nuwenkirchen*, wś z katol. kościołem paraf., w Pomezanii, pow. elbląski, st. p. Tolkmicko, par. ewang. Trunz. Ma szkołę kat., do której należy prócz tutejszej wsi Birkau i Klakendorf wraz z Rogatkami (137 dz. 1868 r.). Wś zawiera 34 gburskich osad, 15 zagród, razem z Rogatkami 5745·67 mr. W 1868 r. 60 dm., 564 mk., 546 kat., 18 ew.; odl. od m. pow. 3 mile. Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. miał 1880 r. 1937 dusz. Tutejsza parafia kat., należąca do dekanatu elbląskiego, ma kościół tytułu ś. Mikołaja i liczyła 1145 dusz (1884 r.). W skład par. wchodzą: Birkau, Duenhoffen, Huta, Klakendorf, Maibaum, Neukirch-Hoehe, Ruckenau, Stellinen i Teckenort (1868 r. 1184 dusz). Wś ta zwała się pierwotnie Pogardichen. R. 1505 d. 26 lipca nadaje komtur elbląski Henryk v. Gera Henrykowi (Heinrico) 84 włók należących do wsi Pogardichen na prawie chełmińskiem pod następującemi warunkami: W nagrodę za osadzenie wsi dostaje Henryk i jego spadkobiercy 7 wolnych włók i sołectwo; od reszty 77 włók będą posiedziciele na ś. Marcin płacili pół grzywny od włóki i po 4 kury, te ostatnie kiedy tego będziemy żądali; prócz tego od każdego pługa od wszystkich 84 włók 1 korzec pszenicy i 1 korzec żyta. Rezerwujemy sobie karczmy, młyny, ogrody i miejsca dla nich stosowne (curias). Nadajemy pomienionemu także mniejsze sądownictwo nad Niemcami, większe zaś sobie zastrzegamy; $^1/_3$ kar pieniężnych będzie pobierał sołtys, my zaś $^2/_3$. Datum in Elbingo (ob. Cod. dipl. Warm. I, № 132). Później wykazały się 2 włóki nadmiaru, które komtur elbląski Ortolf z Trewiru r. 1360 potwierdził wsi tutejszej pod temi samemi jak wyżej warunkami (ob. tamże, II, № 301). W 1369 r. 24 czerwca odbył się synod dyecezyalny pod przewodnictwem bisk. Jana Streifrock (tamże, str. 28). R. 1392 potwierdza komtur elbląski Siegfried Walpot v. Passenheim obu karczmarzom we wsi ich listy nadawcze, najprzód dla tego, że były uszkodzone a potem, że nie zawierały ich prawa do drzewa wolnego na opał; przywileje te był wystawił komtur Herman, pierwszy Hermanowi r. 1324, drugi Bernardowi r. 1329. Niniejszem nadaje komtur sławetnemu Mikołajowi (Claus) Lemkyn i jego spadkobiercom obie karczmy, prócz tego mórg roli z posiadłem na prawie chełmiń.; ma też wolne drzewo dla siebie na opał w naszym boru. Za to będzie płacił 5 fenigów zwykłej monety na ś. Marcin i 2 kopy kur i płużne i stróżę (wartgelt) jak inni karczmarze. Podróżującym zaś

może sprzedawać chleb, mięso, piwo, masło i ser, także siano i owies (sie mogen vorkouffen iren gesten allerley speiszekouff, brot, fleisch, byer, potter vnd kese, hew vnd habir). Dan w Holądzie (ob. Cod. dipl. Warm., III, № 260). R. 1379 nadaje bisk. warmiński Henryk, Hensellowi, t. j. Janowi z N., sołectwo w Lawden w pow. lidzbarskim (tamże, str. 46). R. 1508 darował Zygmunt I ziemię tolkmicką wraz z Kreuzdorf, Karschau i N. biskupowi warmiń. Łukaszowi pro animae nostrae divorum parentum nostrorum aliorumque praedecessorum nostrorum regum Poloniae salute et refrigerio, ale sejm lubelski z r. 1569 nie potwierdził tej darowizny, bo już Kazimierz wymienione wsie podarował był pannom brygitkom w Elblągu (ob. Script. rer. Warm., I, 63 i 247). Z tutejszych proboszczów są znani: 1) Jan Wusterhausen r. 1481. 2) 1483 Jerzy Kaghe. 3) Wawrzyniec Witge † 1565. Przywileje fundacyjne z r. 1305 i 1360 potwierdził 1636 r. 26 lutego Władysław IV (Regiomonti) i Jan III d. 11 grud 1693 w Warszawie. Ostatni dokument, na pergaminie spisany z wielką pieczęcią, znajduje się jeszcze w archiwum miejskiem w Tolkmicku. *Kś. Fr.*

Neukircher Wasser, rzka, ob. *Czysek.*

Neu-Kischau, ob. *Kiszewa Nowa.*

Neuklein-Krosse, przys. gm. Czerwonej Wody (niem. Alt-Rotwaser), w pow. widnawskim, na Szląsku austr. dolnym, w płn. stronie obszaru, tuż przy mku Widnawie, na prawym brzegu Widnawki (Weidenauer Wasser), między nią a gościńcem widnawskim, 247 m. npm.; liczy 47 mk. (1880 r.). Ob. *Rotwasser.*

Neu-Klingenberg (niem.), dobra ryc. i os. leśna, pow. frydlądzki, st. p. i tel. Szępopel, 7·5 klm. odl., okr. Tleń; mają 262·63 ha roli or. i ogr., 44·49 łąk, 24·25 past., 37·71 boru, 3·7 nieuż., 1·65 wody, razem 372·43 ha; czysty dochód z gruntu 4184 mrk.

Neu-Kokendorf (niem.), dok. *Neu-Kukendorf*, wś z kościołem par. na Warmii, pow. olsztyński, st. p. Jonkowo, par. ew. Locken; obejmuje 3523·43 mr. obszaru, w tem 526·79 mr. lasu. Ma 52 dm., 449 mk., 447 kat, 2 ew., wszyscy mówią po polsku. Parafia tutejsza należy do dek. olsztyńskiego; liczyła 1884 r. 1164 komunikantów. Tytuł kościoła: ad S. Joannem ante port. Lat.; bisk. Krasicki poświęcił go d. 28 paźdz. 1789 r. (ob Script. rer. Warm. I, str. 419). Szczegóły podane w artykule Kokendorf, odnoszą się i do Neu-K., podczas kiedy wś Alt-K., należąca także do tutejszej parafii, przez omyłkę nie została wymienioną. Nazwa wsi tutejszej pochodzi od starego brodu w Pasaryi, w dok. z r. 1251 „Cucke" zwanego (ob. Cod. dipl. Warm. I, str. 48). *Kś. Fr.*

Neu Kroenau (niem.), wś, pow. pasłęcki, st. p. i okr. Gruenhagen.

Neu-Krojanter-Muehle, ob. *Krajeński młyn.*

Neukruegen (niem.) 1.) gospoda i rogatki, pow. wejherowski, pierwsza należy do Wejherowa, gdzie jest najbliższa st. p. W 1872 r. 3 dm., 7 dymów, 34 mk. 2.) **N.**, fol., tamże, wchodzi w skład dóbr Boleszyna. W 1872 r. 1 dm., 23 mk., par. kat. Góra, st. poczt. Wejherowo.

Neukruegerskampe (niem.), dobra, pow. gdański, st. p. Stutthof, 4 klm. odl.; leży na Żuławach gdańskich, niezbyt daleko od Bałtyku i zatoki Świeżej; obejmuje trzy posiadłości, z obszarem 335·1 ha roli or. i ogr., 2·16 łąk, 14·71 past., 3·05 boru, 17·71 nieuż., 3·12 wody, razem 375·85 ha; czysty dochód z gruntu 9054 mrk. W 1868 r. 208 ew. mk., 15 dm., par. kat. Fuerstenwerder, ew. Kobbelgrube, okr. Groschkenkampe, odl. od m. pow. 6 mil. Do tutejszej szkoły ewang. są przyłączone: Groschkenkampe, część Grubenkaedingskampe i Wedhornskampe; 1868 r. 96 dzieci. N. jest własnością m. Gdańska. *Kś. Fr.*

Neukrug, leśnictwo. pow. obornicki, ob. *Długa Goślina.*

Neukrug 1.) ob. *Nowa Karczma.* 2.) **N.**, wś w środku Świeżej Nierzeji, z ew. kościołem paraf., nad zatoką Świeżą, zawiera 11 zagród, 26·3 mr., 83 mk., 12 dm., par. kat. Fuerstenwerder, szkoła w miejscu. Do szkoły uczęszczają także dzieci z Polskiego i Voeglers (1868 r. 76 dz.), st. p. Kahlberg, odl. od m. pow. 11 mil. Do tutejszej par. ew. należą. N. Narmeln i Voeglers, razem 350 dusz. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. liczył 1880 r. 475 dusz. R. 1884 d. 26 paźdz. został tutejszy kościół ew. poświęcony. 3.) **N.**, fol., pow. królewiecki, st. p. Kobbelbude. 4.) **N** al. *Heidekrug*, ob. *Borowa karczma*, wyb. do Częstkowa należące, pow. wejherowski, st. p Smażyn, odl. od m. pow. 2 mile. 5.) **N.**, 4 osady pod Królewcem. 6.) **N.**, dobra ryc., pow. iławski, st. p. i tel. Landsberg w Prusach wsch., 6 klm. odl., okr. Worienen. Obejmują 405·02 ha roli or. i ogr., 51,06 łąk, 45·95 boru, 11·95 wody, razem 554·71 ha; czysty dochód z gruntu 4458 mrk.; cegielnia, hodowla owiec holenderskiej rasy. 7.) **N.**, dom leśniczy, pow. złotowski, st. p. Pr. Frydląd, tamże par. ew., kat. Buczek; należy do dóbr Debrzna, 1 dm, 15 mk. ew. 8.) **N.**, ob. *Katarzynki*, pow. suski. 9.) **N.**, os. leśna, pow. wałecki, st. p. Ruszona, par. kat. i szkoła Marcinkowo, par. ew. Tuczno, 5 bud., 2 dm., 17 ew. mk. (1868 r.), należy do dóbr ryc. Marcinkowa. 10.) **N.**, ob. *Drozdowo*, pow. kartuski. 11.) **N.**, ob. *Katarzynki*. *Kś. Fr.*

Neukuhren (niem.), wś, st. p. i kąpiele morskie na półwyspie sambijskim, pow. fiszhuski, wzniesiona 20 mt. nad poziom Bałtyku,

gleba gliniasta i piaszczysta. Pokłady bursztynowe znajdują się 44 mt. pod ziemią, ale na terytoryum do wsi należącem nie kopią bursztynu. W 1878 r. wś N. miała 566 mk. ew., trudniących się głównie rybołóstwem. Ryby wysyłają w okolicę, a zwłaszcza do Królewca. Agentura poczt. jest tu otwarta tylko latem od 15 czer. do 20 wrześ., w tym czasie kursuje prywatny omnibus między N. a Królewcem. W innym czasie należy wś tutejsza do agentury w St.-Lorenz. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał 1880 r. 1122 dusz. W 1840 r. znaleziono tu monetę z Dyrrhachium, którą umieszczono w muzeum królewieckiem (ob. Preuss. Prov. Bl. 1857, II, str. 414). *Kś. Fr.*

Neu-Kuttendorf, ob. *Kutkowice* i *Głogowa Górna.*

Neu-Kutturen (niem.), wś, pow. tylżycki, st. p. Robkojen.

Neulaendel al. *Neuland*, kol., należy do przedmieścia Kładzka, w pow. wrocławskim.

Neuland 1.) 1509 r. *Neulande*, wś, pow. nissański. Leży tuż pod Nissą, ma kościół kat. par. N. dzieli się na 3 części: średnie, dolne i górne. Każda z tych części składa się z cząstek należących do rozmaitych instytucyi, mieszczan Nissy i stanowiących odrębne całości. 2.) **N.**, 1375 *Newlende*, wś, pow. lwowski na Szląsku. Posiada na przyległej górze, połączonej ze wsią piękną aleją, kościół kat., wzniesiony w 1703 r. przez hr. Nostiza, przy którym wzdłuż owej drogi mieści się 12 stacyi, na pamiątkę głównych momentów męki Chrystusa, tak zwane domy Szymona (Simonis haueser), ponieważ w jednym z nich, na szczycie góry stojącym, mieści się wyrzeźbiona ostatnia wieczerza, którą Chrystus odbywał w domu Szymona. Wś N. miała w 1843 r. 88 dm., zamek, 607 mk. (183 kat.), szkołę ew. i szkołę kat. Przędzalnie wełny, łomy kamienia i kopalnie gipsu. *Br. Ch.*

Neulanghorst al. *Neu Langhorst* (niem.), wś włośc., pow. elbląski, st. p., par. ew. i okr. Jungfer, par. kat. Elbląg, szkoła Unterlakendorf, odl. od m. pow. 2 mile; zawiera 5 gburskich osad i 17 zagród, 1612·38 mr. obszaru, 156 mk., 115 ew., 31 menonitów i baptystów, 37 dymów i 23 dm.

Neu-Lanken (niem.), ob. *Łąkie Nowe.*

Neu-Lappoehnen (niem.), dobra chełm., pow. wystrucki, st. p. i tel. Aulswoehnen, 5 klm. odl. Obejmują 270·9 ha roli or. i ogr., 30·8 łąk, 0·6 past., 11·7 lasu, 5·4 nieuż., 1 wody. Okr. urz. stanu cywil. Keppurlauken.

Neu-Lasdehnen (niem.), kol., pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Neu-Latzig, ob. *Łaski Nowe.*

Neu-Laube, ob. *Długie-Nowe.*

Neu-Legan (niem.), os. pod Królewcem.

Neu-Lengkonischken albo *Lenkonischken* (niem.), maj. chełm., pow. tylżycki, st. p., tel. i kol. Tylża, 8 kil. odl., z przyległościami w Alt-L. i w Uszpirden zawiera 255 32 ha roli or. i ogr., 204·26 łąk, 7·66 nieuż.; czysty dochód z gruntu 3431 mrk. Mleczarnia; okr. urz. stanu cywil. Neu-Argeningken. *Kś. Fr.*

Neu-Lenkutschen (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Bokellen, okr. Lugowen.

Neu-Lepkoyen (niem.), leśn., pow. welawski, st. p. Gr Schirrau.

Neulicht (niem.), karczma do wsi Hinterthor należąca, pow. malborski, st. p. Tiegenort.

Neu Liebenau, ob. *Lignowy.*

Neu-Lindenau (niem.), wś i strzelnica, pow. królewiecki, st. p. Lindenau pod Królewcem.

Neulinum (niem.), al. *Linie*, wś, pow. chełmiński, st. p. Unisław, par. kat. i ew. Ostromecko, $^1/_2$ mili odl., szkoła i okr. urz. stanu cywil. Dąbrowa; ma 81·21 mr. obszaru, 21 bud., 15 dm., 91 ew. mk. Ob. *Golub* (II, 660).

Neu-Loebgallen (niem.), miejscowość w pow. piłkałowskim, st. p. Schorellen.

Neu-Loewenthal (niem.), wś, pow. labiawski, st. p. Mehlauken.

Neu-Lublau, węg. *Uj-Lubló*, ob. *Lubownia Nowa.*

Neu-Luboenen (niem.), wś na Litwie prus., pow. ragnecki, st. p. Neu-Skardupoenen, okr. urz. stanu cywil. Schillehnen.

Neumannsdorf, wś, pow. bydgoski, 24 dm., 163 mk., 162 ew., 1 kat., 9 analf., 93 wątpliwych, nie wiadomo czy umieją czytać i pisać. Poczta w Sitnie Małem o kilka kil., gośc. o 3 kil., st. kol. żel. i tel. w Bydgoszczy o 18 klm. *M. St.*

Neumannshof (niem.), dobra, pow. człuchowski, st. p., par. kat. i ew. i okr. urz. stanu cywil. Hamersztyn, $^1/_4$ mili odl., 4 bud., 1 dm., 14 mk. ew.

Neumannsruhe (niem.), wyb., pow. morąski, st. p. Locken, 7 kil. odl., 135 ha obszaru.

Neu-Marauen, ob. *Biedowo.*

Neumark (niem.), wś, pow. holądzki, st. p. Młynary. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał 1880 r. 1071 dusz. Kościół tutejszy, pierwotnie katolicki, obecnie w ręku innowierców, istniał już za czasów krzyżackich (ob. Toeppen, Hist. comp. Geogr., str. 279). *Kś. Fr.*

Neumark (niem.), ob. *Nowytarg* i *Nowemiasto.*

Neumarkt, ob. *Nowy Targ.*

Neumeilen (niem.), wś, st. p. i okr. urz. stanu cywil. Laugszargen.

Neu-Menzels, ob. *Mieczysławy.*

Neu-Moesland, ob. *Międzyłęż* 2.).

Neu-Moken, dobra pryw. w Kurlandyi, okr., pow. i par. Tukum; do dóbr należą fol. Harfenhof i Jaunmuischneck.

Neumowo (niem.), ob. *Najmowo.*

Neumuehl (niem.) 1.) dobra ryc. i rogatki, pow. welawski, st. p. Alembork, 3·5 klm. odl., z fol. Kl. Neumuehl i Eisenthal liczą te dobra 804 ha; czysty dochód z gruntu 6186 mrk.: rola or. i ogr. 452 ha, łąki 66, past. 86, bór 173, nieuż. 17, wody 10. Młyn wodny o 5 gankach, hodowla bydła i koni, mleczarnia, fabryka sera, sprzedaż masła. 2.) **N.**, młyn, pow. morąski, st. p. Stary Kiszpork, leży nad jeziorem i małą rzeczką. 3.) **N.**, młyn, pow. wałecki, st. p. i par. ew. Wałcz, kat. Skrzetusz, szkoła Witkowo, obejmuje 514·39 mr. obszaru, 7 bud., 2 dm., 23 mk., 8 kat., 15 ew. 4.) **N.**, fol. do Tuczna należący, pow. wałecki, st. p., par. kat. i ew. Tuczno, szkoła Marta, 6 bud., 2 dm., 39 mk., 6 kat., 33 ew. (1868 r.). 5.) **N.**, młyn, pow. człuchowski, st. p. i szkoła Buchholz, par. kat. Frydląd, ew. Gronowo w pow. złotowskim, okr. Krajenki. Należy do wsi Buchholz; 8 bud., 2 dm., 25 mk., 4 kat., 21 ew. (1868 r.). 6.) **N.**, młyn, pow. ragnecki, st. p. Nausseden. 7.) **N.** (niem), ob. *Młynki*, pow. starogardzki. 8.) **N.** *Klein*, fol., pow. welawski, st. p. Alembork, należy do dóbr ryc. Neumuehl (ob.). *Kś. Fr.*

Neumuehle, pow. poznański, ob. *Antonin.*

Neumuehlle-Loetzen 1.) al. *Rafalken* (niemiec.), dobra pod Lecem. 2.) **N.** (niem.), ob. *Nowy młyn.*

Neu-Mudy, szczyt w pasmie górskiem Żełemianki, w Karpatach wschodnich, na płd.-wsch. od szcz. Kodrawca, a na zach. od szcz. Na-Beńki, pod 41° 13′ 49″ wsch. dłg g. (Ferro), a 48° 58′ 39″ płn. szer. g. Wzniesienie 1261 m. npm. Tworzy narożnik graniczny gm. Tuchli, Hrebenowa i Kamionki. *Br. G.*

Neundorf 1.) 1387 r. *Newdorff*, wś, pow. bolesławski. Kaplica ew. od 1829 r., szkoła ew. od 1742. W 1842 r. 84 dm., 518 mk. (35 kat.). Do N. należy *Holzmuehle*, młyn wodny. 2.) **N.**, wś, pow. bystrzycki, kaplica i szkoła kat., fol., 81 dm., 488 mk. (1843). 3.) **N.** *Greifensteinisch*, 1369 *Nuwendorff*, wś i dobra nad rz. Kwissą. W 1843 r. 107 dm., 605 mk. (44 kat.). Szkoła ew. od 1758 r., kaplica kat. ś. Leopolda w 1685 r. wzniesiona przez hr. Schaffgotsch. Warsztaty tkackie i płóciennicze, dwa młyny wodne nad Kwissą i Oleśnicą. Do N. należy Baumgarten, położony tuż pod Greifenbergiem. Są tu kąpiele mineralne, które istniały już w początkach XVII w. 4.) **N.** *Gross*, 1309 *Nova villa*, wś nad r. Nissą, pow. nissański. Leży pod Nissą, ma kościół kat. filią Nissy, szkołę kat. W 1843 r. było 184 dm. i 1152 mk. (1 ew.). Wś ta składała się z części należących do rozmaitych kościołów jak, katedra wrocławska, kolegiata w Nissie, probostwo i kaplica ś. Wawrzyńca w temże mieście. Wszystkie te instytucye posiadały władzę sądową w swych częściach. Obszar ogólny wynosi 5113 mr. i dzieli się na 2 sołtystwa, 35 gospodarzy, 35 zagrodników, 71 komorników. Kaplica P. Maryi, do której przybywają liczni pielgrzymi. 5.) **N.** *Klein*, 1271 *Nova Villa*, wś i dobra, pow. grotkowski, odl. pół mili od Grotkowa, przy linii drogi żel. Dobra należały dawniej do miasta Grotkowa, mają 954 mr. obszaru. Wś ma 2319 mr., w tem 2127 mr. roli. 6.) **N.** *Klein*, wś, pow. zgorzelicki. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc. Ludność ewangielicka. Folw., zamek, młyn wodny. 7.) **N.** *Klein*, 1372 *Neuwendorf*, wś, dobra, pow. lwowski na Szląsku, kaplica kat., filia Seifersdorf, szkoła kat. i ew., młyn wodny, 68 dm , 406 mk. (1843 r.). 8.) **N.** *Mittel*, *Lang* i *Niederlang*, 1242 *Nova Villa*, 1259 *Nuendorf*, wś i dobra, pow. lwowski na Szląsku. Kaplica kat., filia par. Zobten, szkoła kat., 139 dm., 702 mk. (67 kat.), w 1843 r. 9.) **N.** *Nieder*, wś nad rz. Nissą, pow. rozborski. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc Szkoła ew. od 1750 r., dwa młyny wodne, 70 dm., 379 mk. (1843 r.). Do N. należy kol. Feldhaeuser. 10.) **N.** *Ober*, *Lang*, wś, pow. lwowski na Szląsku, par. ew. Nieder Harpersdorf. Ludność przeważnie ewangielicka, trudni się tkactwem. 11.) **N.** *Ober*, wś, pow. zgorzelicki, zamek, folw., piec wapienny. Ludność ewangielicka. 12.) **N.** *Sohr*, wś i dobra, pow. zgorzelicki. Do 1815 r. część saskich Łużyc. Par. ew. Sohra-Mittel. Zamek, fol., 97 dm., 623 mk. (1843 r.), 2 młyny wodne, piec wapienny, kopalnie torfu. Ludność ewang., szkoła w miejscu. *Br. Ch.*

Neunhuben (niem.) 1.) ob. *Dziewięć włók.* 2.) **N.**, wś, pow. malborski, st. p. Neu-Muensterberg, par. kat., ew. i szkoła Ladekopp, okr. Baarenhof, odl. od m. pow. 2¾ mili, 5 osad, 5 zagród 21 włók, 18 mr. obszaru, 115 mk., 66 ew., 39 kat., 10 menonitów. 11 dm.

Neuniedervorwek, ob. *Dębowa Łąka.*

Neunischken (niem.), wś z kośc. par. i st. p., pow. wystrucki, 13 klm. na płn.-wsch. od m. pow., niedaleko rz. Wystruci, w leśnej okolicy. Ma żyzną glebę gliniastą i dobrą. W 1878 r. było tu 370 mk. kalwinów, trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i koni. Tutejszy okr. urz. stanu cywiln. liczył 1390 dusz (1880 r.) R. 1709 srożyła się tu straszna dżuma, której ofiarą padła większa część tutejszych litewskich mieszkańców. Na ich miejsce przybyli osadnicy z Palatynatu i Nasawii, którzy jeszcze dziś zachowali swoje odrębne zwyczaje i kalwinizm.

Neunz (niem.), 1226 *Nownitz*, 1369 *Neunicz*, wś kośc., pow. nissański. Leży w pobliżu praw. brzegu Nissy, nad strum. Kamitz. Posiada kościół par. murowany, rozszerzony w 1859 r., ze starożytną dzwonnicą, szkołę kat.

Obszar wynosi 3680 mr., w tem 2869 mr. roli. Gleba gliniasta. Glinka tworzy tu całą górę, dostarczającą materyału cegielniom. N. należał do 1811 r. do dóbr biskupstwa wrocławskiego. N. par. ma 1351 dusz. *Br. Ch.*

Neuort al. *Neuorth* (niem.), os. pod Ządzborkiem, ob. *Ostrów.*

Neupfund (niem.), wyb., pow. gdański, st. p. W. Cędry, należy do Koszwał.

Neupfundkrug (niem.), gospoda, pow. gdański, st. p. Gr. Ploehnendorf.

Neurese (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. kołobrzeski, st. p. Gr. Jestin, 357·26 ha obszaru, czysty dochód 4260 mrk.

Neu Riege, ob. *Leżenica Nowa.*

Neurode 1.) miasto powiat. na górnym Szląsku, odl. 2½ mili od Kładzka a 10 mil od Wrocławia. Leży na stokach południowych góry Sowiej (Eulengebirges), w wązkiej dolinie nad rz. Waldycą, na wznies. 1229 st. npm. Posiada kościół kat. par. ś. Mikołaja w mieście, dwa filialne kościoły na przedmieściach i dwie kaplice katol., szkołę kat. i ew., więzienie, szpital, 6262 mk. W 1843 r. było 172 dm. w mieście, 240 na przedmieściach, 4894 mk. (4654 kat. i 240 ew.). Ludność trudni się sukiennictwem, górnictwem i kamieniarstwem. Liczne fabryki wyrobów wełnianych, bawełnianych, farbiarnie, kopalnie węgla, wapna, czerwonego piaskowca, używanego do wyrabiania schodów, stołów, parapetów. *Neurodzki* powiat ma 5½ mil. kwadr., 48,580 mk. katolików, przeważnie mówiących po niemiecku. Pomimo górzystego położenia z lesistymi stokami i skalistymi szczytami, zaludnienie niezmiernie gęste, dosięga 9,000 mk. na mili kwadr. Ludność ta przeważnie trudni się przemysłem fabrycznym i górniczym. Liczne kopalnie węgla kamiennego, rudy żelaznej i miedzianej, wapna, piaskowca; tkactwo płócienne i wełniane sukiennictwo dają tej ludności środki do utrzymania. 2.) **N.**, fol. dóbr Massel, w pow. trzebnickiem. 3.) **N.**, wś i kol., pow. lubiński, par. Kaltwasser. Ludność ewang. *Br. Ch.*

Neurode (niem.), fol., pow. olsztyński, st. p. Wartembork; ob. *Maruny.*

Neurodzie al. *Stara Huta*, niem. *Neurode*, wś, pow. sycowski, par. ewang. Międzybor, kat. Mielice. Szkoła ewang., młyn wodny. W 1843 r. folwark, sołtystwo, 34 dm. i 371 mk. (22 kat.). Do N. należą przyległ. Borzynów i Starzy.

Neu-Rotwasser (niem.), ob. *Nowa Czerwona Woda.*

Neu-Salis, dobra nad rz. Salis, okr. ryski, pow. wolmarski, par. Salis (Inflanty); do dóbr należą folw. Annenhof i Lippen. W N. S. mieszka kilkanaście rodzin Liwów.

Neusalz 1.) mto nad Odrą, pow. kożuchowski. Posiada 5459 mk., progimnazyum, kościół par. ewang., kośc. filialny kat., zbór braci czeskich (herrnhutów), szkołę kat. od 1699 r., szkołę ewang. Położenie nadrzeczne sprzyja żegludze, handlowi i przemysłowi fabrycznemu. Dwie huty żelazne i fabryka wyrobów emaliowanych dostarczają rozmaitych wyrobów, od sprzętów kuchennych do maszyn parowych. Istnieje też fabryka wyrobów skórzanych, fabryki machin, mebli, wozów, tkanin bawełnianych i lnianych, kamieni młynarskich. Bracia czescy osiedli tu od 1744 r. i zajmują osobną część miasta. 2.) **N.**, wś i fol., pow. kożuchowski. Fol. na którem jest wielki browar i gorzelnia należy do dóbr miasta Neusalz (ob.) *Br. Ch.*

Neusass (niem.) 1.) os. leśna, pow. suski, st. p. Kisielice, liczy się do Plawt, gdzie jest par. ew. i szkoła, paraf. kat. Szynwałd. Ma 1 dm., 14 mk., 13 ew., 1 kat. 2.) **N.**, os., pow. ostródzki, st. p. Dorotowo. 3.) **N.** *Bendig* al. *Chatoull-Bendig*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Wiessen. 4.) **N.**-*Fabsullen*, miejsc. w pow. ostródzkim, st. p. Dorotowo. 5.) **N.**-*Gritzas*, ob. *Gritzas-Chatoull.* 6.) **N.**-*Juga*, ob. *Juga-Neusass.* 7.) **N.**-*Kaemmen*, os., pow. moląski, st. p. Zalewo. 8.) **N.** *Ossa* al. *Neusasserei Ossa*, wyb., pow. grudziądzki, st. p., szkoła i par. ew. Lisnowo, par. kat. Płowęcz, 1 dm., 9 mk., wchodzi w skład Lisnowa. Os. ta powstała na końcu zeszłego stulecia. 9.) **N.** *Roethloff*, fol., pow, moląski st. p. Sonnenborn. 10.) **N.** *Scheer*, ob. *Kallwen.* 11.) **N.**-*Skoeries* al. *Chatoull-Skoeries*, wś, pow. szyłokarczemski, st. p. Jugnaten. 12.) **N.**-*Treul*, kol., pow. świecki, st. p. 13.) **N.**, ob. *Nowiny. Kś. Fr.*

Neusasserei (niem.) 1.) ob. *Golica.* 2.) **N.**, ob. *Migga.* 3.) **N**, dobra, pow. welawski, st. p. Alembork. 4.) **N**-*Mlewiec*, ob. *Mlewiec-Neusasserei.*

Neusass Ritter al. *Wengerin* (niem.), ob. *Węgrzyn.* (Kętz. O ludn. pol., str. 571.).

Neuschaeferei (niem.), dobra w Pomeranii, pow. szczecinkowski, st. p. Claushagen 7 klm. odl.

Neuschloss, wś i rezydencya, pow. mielicki. Jest tu stary zamek, romantycznie położony, folw., par. ewang. Wierzchowice. Do N. należą: Hammer, dawne kuźnice, Schmeliske i Tabakhaueser.

Neu-Schoeneberg, pow. olsztyński, ob. *Porbady.*

Neuschoensee (niem.), ob. *Kowalewo Nowe.* Tu nadmieniamy dodatkowo, że tutejsza cukrownia, w 188³/₄ r. wyrobiła 362,000 cent. buraków, zaś w 188⁴/₅ r. 348,480 cent.

Neuschotland (niem.), ob. *Nowy Szotland.*

Neu-Sessau 1.) dobra koronne w Kurlandyi, okr. mitawski, pow. i par. dobleńska; do dóbr należy fol. Muekkenhof. 2.) **N.-S.**, fol.

do dóbr Lassen, okr. zelburski, pow. iłukszteński, par. dyneburska (w Kurlandyi).

Neusiedel (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Jodlauken.

Neusorge 1.) wś, pow. czarnkowski, ob. *Nowe Kwiecie*. 2.) **N.**, leśnictwo, pow. wschowski, ob. *Nowe-Troski*. 3.) **N.**, ob. *Kłopot*.

Neusorge, wś nad Nissą, pow. nissański. Powstała w 1582 r. na gruntach ówczesnego folw. dóbr biskupstwa wrocławskiego. Obecnie ma 1614 mr. obszaru, rozdzielonego między 1 sołtystwo, 23 zagród, 12 komornik. Gleba gliniasta, żyzna. Par. Nieder-Hermsdorf.

Neusorge (niem.) 1.) folw., pow. pruskoholądzki, st. p. Alt-Dolstaedt. 2.) **N.**, fol., pow. iławski, st. p. Bartoszyce. 3.) **N.**, al. *Pupinnen*, fol., pow. darkiejmski, st. p. Ołownik. 4.) **N.**, os. leśna, pow. licbarski, st. p. Arnsdorf. 5.) **N.**, fol., pow. darkiejmski, st. p, Karpowo. 6.) **N.**, wś, pow nizinny, st. p. Jędrzychowo, okr. urz. stanu cyw. Schnecken. 7.) **N.**, wś tamże, st. p. i okr. urz. stanu cywiln. Skoepen. 8.) **N.**, fol., pow. gierdawski, st. p. Kl. Gnie. 9.) **N.**, os. młyńska, pow. królewiecki, st. p. Ludwigswalde. 10.) **N.**, leśn. król., pow. człuchowski, st. p., szkoła i par. ew. Lendyczek, kat. Heinrichwalde, 3 bud., 9 mk. ew., należy do nadleśn. Lindenberg. 11.) **N.**, kol., tamże, st. p. i szkoła Sztegrowy, par. kat. Fersztnowo, ew. Elzanowo, 1 dom, 6 kat. mk., należy do Sztegrów. 12.) **N.**, fol., pow. wystrucki st. p. Neunischken. 13.) **N.**, fol., pow. szyłokarczemski, st. p. Kukoreiten. 14.) **N.**, dobra, pow. wystrucki, st. p. Neunischken. 15.) **N.**, dobra, pow. piłkałowski, st. p. Rautenberg. 16.) **N.**, fol., należy do dóbr ryc. Rybna, gdzie jest st. p., pow. ządzborski. 17.) **N.**, wyb pod Gdańskiem, st. p. Szydlice. 18.) **N.**, fol., pow. reszelski, st. p. Bergenthal. 19.) **N.**, fol., pow. gąbiński, st. p. Trakieny.

Neu-Sorgen, dobra koronne w Kurlandyi, okr. mitawski, pow. bowski, par. ekawska (Ekau); do dóbr należy fol. Missholm.

Neustadt 1.) *an der Warthe*, miasto, pow. pleszewski, ob. *Nowe-Miasto*. 2.) **N.** *bei Pinne*, mta, pow. bukowski, ob. *Lwówek*.

Neustadt (niem.), ob. *Wejherowo*.

Neustadt 1.) kol. do dóbr Pruszków (Proskau) należąca, w pow. opolskim. 2.) **N.**, miasto, ob. *Prądnik*.

Neustadt, przedmieście Frysztatu, w pow. frysztackim, na Szląsku aust., zajmuje zachodnią część miasta; ma 220 mk. (1880 r.).

Neustaedchen, mto w Kurlandyi, ob. *Frydrychsztat*.

Neustaedter *Moor* (niem.), leśn., powiat brunsberski, st. p. Gr. Rautenberg.

Neustaedter Faehre, *Feld* i *Muehle*, wś, pow. elbląski, st. p. Elbląg.

Neustaedterwald (niem.), wś, pow. elbląski, st. p. Jungfer, tamże urz. st. cyw. Ma 1631·35 mr. obszaru; 69 dm., 102 dymów, 497 mk., 107 koni, 340 sztuk bydła. Tutejszą szkołę ew. odwiedzało 1867 r. 60 ew. dz., 9 kat., 10 menonickich; dochód nauczyciela wynosił 271 tal. Wś N. powstała między r. 1699 a 1706 na wykarczowanem polu, należącem do Elbląga, zwała się pierwotnie Neustaedter-Ellerwald (ob. Rhode: „Der Elbinger Kreis“ Danzig 1869, str. 95.).

Neu-Steinau, ob. *Kamionki Nowe*, pow. toruński.

Neustettin (niem.), ob. *Szczecinek*.

Neustift, kol., pow. głupczycki, par. i szkoła Schoenbrun. Ma 110 mr. roli i 12 komorników.

Neustreit (niem.), wś, pow. nizinny, st. p. Heinrichswalde, okr. Sandfluss.

Neuteich 1.) wś, pow. międzychodzki, ob. *Chełst*. 2.) **N.**, pow. odolanowski, ob. *Nowy Staw*.

Neuteich (niem.) 1.) maj. chełm., pow. wystrucki, st. p. Georgenburg i Berschkallen, 7 klm. odl., okr. Budwethen. Obszaru ma 149·37 ha i to 95·18 roli orn. i ogr., 7·57 łąk, 40·86 pastw., 3·88 boru, 1·9 nieuż.; czysty dochód z roli 1474 mrk. 2.) **N.**, ob. *Naujeningken*. 3.) **N.**, ob. *Nitych*.

Neuteicher Hinterfeld (niem.), wś, pow. malborski, st. p., par. kat. i ew. Nitych, okr. Nowa Cerkiew, okr. sądowy Nowydwór, szkoła Trępnowo. Ma 133 wł. i 16 mr. obszaru; 29 dm., 187 mk., 135 ew., 48 kat., 4 menonitów. Odl. od Malborka $2^1/_2$ mili. Wiatraki i koński młyn.

Neuteicherwalde wraz z *Milchbude* (niem.), wś i karczma z przewozem przez rz. Lienau, pow. malborski, st. p. Nitych, par. kat. Fuerstenwerder, ew. Baarenhof, sąd okr. Nowydwór. Ma 62 dm., 133 wł. 16 mr. obszaru; 479 mk., 408 ew., 41 kat., 23 menonitów, 7 dysydentów, szkoła ew. w miejscu. Odl. od Malborka $3^1/_2$ mili. Wiatrak i młyn koński. *Ks. Fr.*

Neuteichsdorf (niem.). ob. *Nitylska wieś*.

Neuterany, *Rogówka*, *Zalmujża*, po łotew. *Zalomujża*, po niem. *Tongemen*, wś w pow. lucyńskim, niegdyś do zamku rzeżyckiego należały, w XVIII w. własność Korffów, od 1800 Paulinów. Kościół paraf. Niep. Pocz. N. M. P., około 1799 r. wzniesiony przez Mikołaja Paulina; par. kat., dek. zalucyńskiego, ma 6309 wiernych.

Neu-Tirschtiegel ob. *Trzciel-Nowy*.

Neutitschein, ob. *Jiczyn (Nowy)*.

Neutomischel, ob. *Nowy Tomyśl*.

Neutsch (niem.), jez. w dawniejszym ka-

meranie jeziorańskim (Secburg), w Prusach wschodnich, pow. reszelski (ob. Lustracyą z 1656 w. Zeitsch. fuer d. Gesch. Ermlands, 1880, str. 281) ob. *Jeziorany*.

Neutuchel (niem.), ob. *Nowa Tuchola*.

Neuvorwerk 1.) al. *Neufuhrwerk*, wś, pow. mielicki. Ludność ewangiel. Do N. należy os. Bilawen. 2.) **N.**, wś i kol., pow. prądnicki, ludność katolicka, par. Kujawy. Do N. należy fol. Bud. 3.) **N.**, wś i fol., pow. oleśnicki, par. ewang. Stronn. 4.) **N.**, wś, pow. szprotowski, par. Szprotów. Szkoła ewang. 5.) **N.**, fol., pow. wołowski, par. ewang. Gimmel. 6.) **N.**, wś, ob. *Nowy dwór*. 7.) **N.**, fol. należący do wsi Turza Wielka, pow. rybnicki. Ludność polska. 8.) **N.**, al. *Neuhof*, pow. prądnicki, ob. *Neuhof*. 9.) **N.**, dobra, pow. sokologórski, stanowiły część dóbr Wiersbel. Mają 607 mr. obszaru. 10.) **N.**, ob. *Brynica*. 11.) **N.**, ob. *Dąbrowa*, pow. namysłowski. 12.) **N.**, ob. *Kochcice*. 13.) **N.**, ob. *Komorzno*.

Neuvorwerk (niem.) 1.) fol. dominialny, należący do król. domeny Twarożnicy, pow. chojnicki, par. kat. Czersk, ew. Mokre, szkoła Kurcze, 2 dm., 22 mk., 1 ew., 21 kat. (1868 roku). 2.) **N.**, fol., pow. królewiecki, st. p. Królewiec. 3.) **N.**, dobra szlacheckie, pow. grudziądzki, par. kat. i szkoła Święte, par. ew. Łasin, tamże st. p., 6 klm. odl., st. kol. Biskupice 16 klm. odl. i Jabłonowo 18 klm. odl. W 1868 r. 14 bud., 6 dm., 88 mk., 60 kat., 28 ew. Obszaru ma 298·04 ha; czysty dochód z gruntu 3676 mrk. Osada ta powstała między r. 1786—1802 na obszarze dóbr Świętem zwanych i została dopiero w 1859 r. od nich oddzielona (ob. Froehlich: Gesch. des Graudenzer Kreises, I, str. 229). 4.) **N.**, wyb. do dóbr ryc. Chośnicy należące, pow. kartuski, st. p. Sulęcin.

Neu-Vorwerk (niem.) 1.) wś, pow. morąski, st. p. Stary Kiszpork. 2.) **N. - V.**, fol., pow. suski, st. p. Kisielice, par. kat. Szwarcenowo, par. ew. i szkoła W. Łęgnowo, dokąd też fol. ten się liczy. Ma 7 bud., 3 dm., 82 mk., 81 ew., 1 kat. (1868 r.).

Neuwakken (łot. *Jaunpagaste*), dobra pryw. w Kurlandyi, okr. tukumski, pow. talsoński, par. kandawska; do dóbr należy fol. Lehden.

Neuwald (niem.), ob. *Janów*) t. III, 425).

Neuwald (niem.), przysiołek wsi Rudoltyc (niem. Rosswald), w pow. osoblahskim, na Szląsku austr. dolnym, na płd.-zach. od gminy, w okolicy podgórskiej, ma 259 mk. (1880 r.); ob. *Rudoltyce*. *Br. G.*

Neuwaldau al. *Neu-Waldau* (niem.), dobra i fol., pow. welawski, st. p. Alembork, okr. Koppershagen.

Neu-Walddorf, węg. *Uj-Lészna*, ob. *Nowa Leśna*.

Neuwalde 1.) kol., pow. kluczborski, składa się z os. karczem., (34 mr. roli) i 8 osad. mających 99 mr. ziemi. 2.) **N.**, 1372 *Nuwinwalde*, 1380 *Neuwalde*, wś kośc., pow. nissański. Posiada kościół par. kat. wzniesiony około 1820 r. Jest tu sołtystwo (180 mr.) i 69 gospodarstw włościan. Obszar ogólny 4062 mr. Dochód oceniony na 6767 talar. N. par. ma 2400 dusz. *Br. Ch.*

Neuwalde (niem.) 1.) miejscow. w pow. darkiejmskim, st. p. Karpowo. okr. Adamsheide. 2.) **N.**, dobra, pow. świętosiekierski, st. p. Bladiau. 3.) **N.**, wś, pow. ządzborski, st. p. Mikołajki, okr. urz. stanu cywiln. Sady (Schaden). 4.) **N.**, leśn. i dobra emfiteutyczne, pow. welawski, st. p. i kol. Puschdorf, 6 klm. odl., okr. Buergersdorf. Dobra obejmują 71 ha roli orn. i ogr., 3 łąk, 19 past., 4 boru, 2 nieuż., 1 wody, razem 100 ha; czysty dochód z gruntu 890 mrk. 5.) **N.**, ob. *Wioska*.

Neuwaldhoff, fol. dóbr Wieszowa, pow. bytomski.

Neuwarp, miasto w Pomeranii, pow. Uckermuende, 16 klm. na wschód od m. pow., nad jez. Warp, stojącem w związku z zatoką szczecińską; w 1877 r. 2231 ew. mk., trudnią się żeglugą, rybol. i roln., mają około 60 statków; 3 razy pożary mto całkiem zniszczyły w 1491, 1555 i 1692 r., jest tu st. p. i tel.

Neuwasser, dok. *Nova aqua*, *Nova Recha*, północno-wschodni odpływ jeziora bukowskiego, w Pomeranii, pow. sławiński (Schlawe), ob. Perlbach: P. U. B. str. 176 i t. d.

Neuwedel 1.) polsk. *Święcina*, kol., pow. opolski, par. Pluemkenau. Założona przez rząd pruski w 1770 i nazwana od jednego z zajmujących się tem urzędników (v. Wedel). 2.) **N.**, obręb leśny w leśnictwie rządowem Budkowice, pow. opolski.

Neuwehr, ob. *Broniewice*.

Neuweide (niem.), maj. szlachecki, pow. piłkałowski, st. p. Rautenberg, 3 klm. odl., okr., Baltruschelen, ma 249·93 ha roli orn. i ogr. 40·85 łąk, 10·12 nieużyt.; czysty dochód z gruntu 2104 mrk.

Neuwelt (niem.), przysiołek, gm. Slatyny (Schlasten), w pow. biłowieckim, na Szląsku austr. dolnym, w wsch. stronie wsi, ma 218 mk. (1880 r.); ob. *Slaty* *Br. G.*

Neu-Welt 1.) kol. do Pruszkowa należąca, pow. opolski. 2.) **N. W.**, kol. do dóbr Brune, pow. kluczborski.

Neuwelt (niem.) 1.) ob. *Grostwo*. 2.) **N.**, al. *Nowy Świat*, pustk. w pow. bydgoskim. Ob. *Łachowo*.

Neuwelt (niem.) 1.) ob. *Nowy Świat*. 2.) **N. W.**, karczma, pow. człuchowski, par. kat. i ew. Chojnice, ½ mili odl., 2 dm., 12 mk. żydów (1868 r.).

Neuwerdenberg, fol. dóbr Kobierzyce, pow. raciborski. Ma 830 mr. roli i 40 mr. łąk.

Neuwerder, wś, pow. chodzieski, 17 dm., 102 mk., nal. do gm. Krumek (ob.).

Neuwiese al. *Scheirinn* (niem.), kol., pow. piłkałowski, st. p. Malwiszki.

Neu-Wilmsdorf (niem.), ob. *Wilemowice Nowe.*

Neu Woschuetz, fol. dóbr Kuchelna, pow. raciborski.

Neuwitz, fol., pow. międzyrzecki, 1 dm, 21 mk., nal. do gm. i dom. Bukowca (ob.).

Neuwuhrow (niem.), dobra w Pomeranii, pow. szczecinkowski, st. p. Falkenburg.

Newa, szczyt w łahodowsko - gołogórskim dziale Gołogór, ma 426 m. wznies.; ob. *Gołogóry* (II, 677.).

Newcyrka al. *Newcerka, Nekcyrka, Nechcerka*, dolina tatrzańska, ob. *Niewcyrka.*

Newda, rzeka w pow. nowogródzkim, bierze początek przy gościńcu z Nowogródka do Miratycz, w okolicy karczmy Hnilicy, płynie w kierunku wsch. około fol. t. n., przed wsią Kramową, zatoczywszy półkolo, ma młynek, dalej przepływa około zaśc. Zubkowo, wsi Nieznanowo i Radohoszcza, w pobliżu miasteczka Walówki zwraca się na płn., na przeciwko wsi Mondziny zasila się bystrą bezim. rzką, a dalej w lew. str. rzczką Siegdą, płynie koło wsi Zosino, Łukasze i Wolce, w pobliżu której ma młyn; na przeciwko wsi Nowoje przyjmuje w siebie z lew. str. rzkę Sianożatkę; naprzeciw wsi Połuże przepływa rozległe błonia i uchodzi od lew. brz. do rz. Serwecz. Długość biegu przeszło 5 m.; bystra, brzegi malownicze, miejscami obfitujące w piękne łąki. Poławiają się w niej pstrągi. *A. Jel.*

Newda al. *Marulin, Marylin*, fol. nad rz. t. n., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim. *A. Jel.*

Newecken (niem.), dobra chełm., pow. świętosiekierski, st. p. Bladiau, 5 klm. odl., okr. Quilitten. Mają 106 ha roli orn. i ogr., 8 łąk, 1 pastw., 18 boru, 4 nieuż.; czysty dochód z gruntu 2400 mrk.

Newel, wś i dobra nad odnogami rz. Prypeci, zwanej tu Strumieniem, pow. piński, w 3 okr. pol., gm. Chojno; wieś ma 42 osad pełnonadziałowych i 150 mk. Cerkiew pounicka fundacyi Kurzenieckich, uposażona $2^1/_2$ wł. ziemi; parafia ma 700 wiernych pł. ob.; filia w Siemiechowicach, fundacyi Pusłowskich. Lud. trudni się przeważnie rybołówstwem i flisactwem. Miejscowość nizinna, małoludna. Dobra, dziedzictwo niegdyś Kurzenieckich, teraz Łapickich, mają 7753 dzies. obszaru. Propinacye i rybołówstwo stanowią dochód ważny. W 1775 r. stanęła konstytucya w rzeczy rozgraniczenia N. (ob. Vol. Leg., t. VIII, str. 459). W 1831 r. rozbity został pod N. oddział powstańców pod dowództwem Tytusa Pusłowskiego. *A. Jel.*

Newel, miasto pow. gub. witebskiej nad jeziorem Newelskiem i rzeką Emienką (Jemienką), przy szosie z Witebska do Ostrowia (petersbursko-kijowskiej), pod 56° 1′ płn. sz. g. a 47° 35′ wsch. dłg., o $95^1/_4$ wiorst od Witebska, $485^3/_4$ od Petersburga a 615 od Moskwy. W N. znajduje się: zarząd miasta, zarząd policyjny powiatu, kasa powiatowa, sędzia pokoju 1-go rewizu, inkwirent sądowy (sędzia śledczy), zjazd sędziów pokoju okręgu newelskiego, kantor pocztowy, stacya telegr., szkółka powiat. 2-klas., 4 cerkwie, z tych 1 paraf. i klasztor mnichów. Kościół katolicki (jedyny w całym powiecie) pod wez. ś. Jerzego męcz., wzniesiony w 1785 r. kosztem ks. prałata Kaz. Sucheckiego, zniszczony 1865 r. w skutek pożaru i odnowiony w 1866 r. z kapitału duchownego. Par. katol., licząca 1359 wiernych, należy do dekan. witebskiego, poprzednio wielisko-newelskiego, posiada 6 kaplic: Łuckowo, Hagryńsk, Bajowo, Korebcowo, Ignapol i Bliny; dawniej były filie Dołysa, Fierowo, Kitkowo, Moszniki, Psowo, Straplica i Teodorowo. N. ma 7263 mk., w tej liczbie 3539 prawosł., 7 starow., 153 katol., 34 protest. i 3530 żyd.; 769 dm., w tej liczbie 14 murowanych. Do miasta należy 1364 dzies. ziemi. W N. odbywają się 2 jarmarki: 6 stycznia i 20 lipca, na które w 1867 r. przywieziono towarów na sumę 120,000 rs., sprzedano zaś za 45,000 rs. Ludność miejska chrześciańska trudni się rolnictwem i rybołówstwem, żydzi zaś drobnym handlem i rzemiosłami. W N. znajduje się 232 rzemieślników wraz z czeladzią. Pierwszą wzmiankę o N. spotykamy u kronikarzy ruskich w XV w., jako o miejscu kresowem, należącem do Toropeckiej włości. W w. XVI N. był już obronnym zamkiem litewskim. W 1562 r. załoga zamku pod dowództwem hetmana Leśniowolskiego i Dowojny, nie mogąc stawić oporu przemagającej sile oblegających wojsk moskiewskich, po zaciętej walce, trwającej od świtu do nocy, oddała zamek newelski nieprzyjaciołowi. Wojska polskiego w tej bitwie według Strykowskiego było zaledwo 1500, nieprzyjaciele zaś mieli około 45000. W 1576 roku wojewodą newelskim był Weljaminow. W 1580 r. Stefan Batory podczas oblężenia Wielkich Łuk wysłał wdę połockiego Mikoł. Dorohostajskiego z poleceniem zdobycia zamku newelskiego. Dorohostajski, mając pod swem dowództwem nieliczny hufiec, został porażony przez załogę zamku, o czem zawiadomił króla, który wysłał mu na pomoc 500 ludzi z tak zwanego czarnego pułku i kilkaset piechoty węgierskiej, z działami wielkiego kalibru, pod dowództwem Jana Bornamissy.

Wkrótce przybył też i hetman Zamoyski, lecz poprzednio już Bornamissa z oszańcowanego obozu zapalił kulami drewniane ściany zamku, tak iż oblężeni, nie widząc możności dalszego oporu, wbrew rozkazom swoich dowódzców, Bobrowa, Kołyczewa i Bibikowa, oddali zamek oblegającym, zdając się na łaskę zwycięzców. W następnym roku odbywały się w N. rokowania o pokój między królem a posłami Iwana Wasilewicza, lecz z powodu wielkich wymagań z obu stron nie mogło przyjść do układów. Na mocy pokoju zawartego w 1582 r. w Jamie Zapolskim, ustąpiono N. carowi z całym zapasem oręża jaki się znajdował przy wzięciu zamku. Po zawarciu pokoju w Wiaźmie r. 1634 N. znowu wrócił do Rzplitej i wcielony został do wdztwa połockiego. W 1649 r. Jan Kazimierz nadał sstwo newelskie wraz z zamkiem i miastem hetm. Januszowi Radziwiłłowi, który starostwo to oddał w posagu córce swej Karolinie Ludwice, żonie pfalcgrafa neuburskiego i reńskiego. Starostwo N. w owym czasie przynosiło 21000 złp. dochodu. Podług Balińskiego (Staroż. Polska) włości newelskie nadał w 1634 r. Władysław IV, Krzysztofowi Radziwiłłowi, wdzie wileń. i hetm. w. litew. W tym czasie wznosiły się tu kościoły katolickie obok cerkwi, tak iż w ogóle powstało ośm świątyń obu wyznań. W 1655 r. N. znowu został zdobytym przez wojska Aleksego Michajłowicza, które zamek zniszczyły. Pokój zawarty w 1678 r. N. wrócił Rzpltej. Po pierwszym rozbiorze 1772 r. N. wcielonym został do prowincyi połockiej gub. pskowskiej, następnie w 1777 r. wszedł w skład gub. połockiej, a w 1802 r. został mtem powiat. gub witebskiej. W 1780 r. było w N. mieszczan: 835 chrześcian i 123 żydów. *Powiat newelski* graniczy na płn. z gub. pskowską, na wsch. z powiatem wieliskim, na płd. z pow. horodeckim a na zach. z pow. połockim i siebieskim. Ogólna powierzchnia wynosi (według Strelbickiego) 73·97 mil kw. czyli 3578·9 w. kw. Według pomiarów mierniczych rozległość powiata wynosi 380307 dzies., mianowicie: 110047 dz. roli ornej, 28767 łąk, 33390 pastw., zarośli i pod drogami, 165862 lasu (w tem 34280 dz. lasów rząd.), 42097 błot i wód, pozostała zaś ilość pod sadybami i nieużytkami. Jezior w newelskim powiecie znajduje się przeszło 300, znaczniejsze z nich: Iwan (18·3 w. k.), Newelskie (14·1), Uszo (11·5), Sieruty (9·4), Niewierowo (6·5), Dołysy (5·3, słynie pstrągami), Uswoja (7·0), Plisy (2·0); powierzchnia wszystkich jezior w pow. newelskim wynosi 183 w. kw. Z rzek znaczniejsze są: Łować z dopływem Emienka, Uszanka, Plisa, Iskoł, Udroj; z nich tylko Łować jest spławną od wsi Krasny Brzeg. Powierzchnia powiatu wzgórzysta. Znaczniejsze wyniosłości ciągną się w płn. stronie powiatu, nad granicą gub. pskowskiej, mianowicie koło wsi Poczynki, Pleskaczewo i Sokolnikowo. Wyniosłość przerzynająca drogę z Połocka do Newla, w bliskości dóbr Turyczyn, rozdziela kierunek rzek spływających z jednej strony ku Dźwinie, z drugiej ku Łowaci i zatoce Fińskiej. Miejsce to znanem jest pod nazwą Rabszczyzny. U stoków najwyższej góry Poczanowskiej, wypływają obfite źrodła siarczane, z których dotąd nikt nie korzysta. Błotniste miejscowości grupują się przeważnie w zachodniej stronie powiatu, ku granicy pow. siebieskiego; największe z błot znajduje się koło jezior Niewiedro i Wołożno i zajmuje przeszło 20 w. kw. przestrzeni. Grunta w pow. newelskim są po większej części piaszczyste i kamieniste i nie celują urodzajnością, chociaż są i dobre gospodarstwa, jak np. dobra Turyczyn Chrzanowskich. W pow. newelskim znajdują się wielkie dobra Topory, mające 25590 dzies. obszaru, niegdyś Radziwiłłów, obecnie ks. Wittgensteina. Dobrami temi zarządzał przez lat kilka (od r. 1845) Suzin kolega i przyjaciel A. Mickiewicza. Przemysł fabryczny nieznaczny, ogranicza się na kilku gorzelniach, garbarniach i fabrykach świec. W 1880 r. było w powiecie 19571 koni, 35004 sztuk bydła rogatego, 18413 owiec, 10262 świń, 2948 kóz. Pod względem środków komunikacyjnych, oprócz dróg pobocznych, przerzyna powiat szosa z Witebska do Ostrowia, która ma w powiecie 5 stacyj: Newel, Dołysy, Liniec, Zarzecze i Bałaszowo. Pod względem policyjnym powiat dzieli się na 3 okręgi (stany), 20 gmin, rozdzielonych pomiędzy 3 sądy pokoju okręgu newelskiego. Ogólna ludność powiatu wynosi 73380 płci obojej, w tej liczbie 1644 szlachty, 573 duchowieństwa wszystkich wyznań, 2276 mieszczan, 67258 włościan, 1528 wojskowych, 28 cudzoziemców, 73 ludzi wolnych. Pod względem wyznań znajduje się 69008 prawosławnych, 1359 katolików, 1134 rozkolników, 32 ewangielików, 1847 żydów. Oprócz włościan jest 641 właścicieli ziemskich, posiadających 150671 dz. ziemi, w tej liczbie 452 prawosł. mają 70579 dz., 131 katolików 40842 dz., 21 ewang. 37639 i 4 żydów 65 dz. Pod względem kościelnym znajduje się 23 parafij prawosł., rozdzielonych na 3 dekanaty (błahoczynia). Obecnie znajduje się w pow. newelskim jedyna tylko parafia katol. w N. Dawniej był we wsi Sokolnikowie, na granicy gub. pskowskiej, kościół i klasztor ks. franciszkanów, po 1832 r. oddany w zarząd duchowieństwa świeckiego katolickiego, w r. 1865 parafia przyłączona do Newla a kościół oddany duchowieństwu prawosławnemu. Marszałkami szlachty powiatu ne-

welskiego w latach 1783—1863 byli: Koniński, Bohomolec, Wyszyński, Szyszko, Chrzanowski, Duwa, Łosowski, Petrykowski, Rodziewicz. *M. K.*

Newelskie, jezioro pod m. pow. Newlem, 14·1 w. kw. rozl., za pośrednictwem odpływu Emienki (Jemienki) łączy się z rz. Łować.

Newelszczyzna, puszcza, wchodziła w skład dóbr Kublicze, w pow. lepelskim.

Newelupis, rzeczka, dopływ Okmiany, lewego dopł. Jury.

Newiniaki, grupa domów w Okopach, pow. Rawa Ruska.

Newiory, ob. *Niewiary*.

Newisza, strumień w pow. lidzkim, gmina Wasiliszki, pr. dopł. rzki Lebiodki.

Newisze 1.) okolica szlach. nad strum. t. n., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki, okr. wiejski Szejbokpol, o 7 w. od gminy a 26 w. od Lidy, 3 dm., 25 mk. kat. 2.) **N.**, fol., tamże, ma 1 dm., 16 mk. kat., własność dawniej Aleksandrowiczów, po 1863 r. skonfiskowany.

Newjanskaja, st. dr. żel. uralskiej, o 86 w. od Ekaterynburga a 382 w. od Permu.

Newlany, dobra, pow. drysieński, w 3 okr. pol., 6 okr. sąd. (połocki), pomiędzy Rosicą a Osuniem, o 25 w. od Drysy, 2109 dz. ziemi. Kaplica kat. fundacyi Anny Szumowiczowej, do par. rosickiej należąca. Niegdyś własność ks. Sapiehów, attyn. hrabstwa Drujskiego; w 1748 r. była w zastawie u Dominika i Wiktoryi z Szostaków Poźniaków, podkomorzych oszmiańskich. Później przeszła od Sapiehów do Konstantego Platera, kasztel. trockiego, dalej do Szumowiczów, od których, drogą wiana, do Szadurskich. Dziś własność Stanisławy Ksawerowej Szadurskiej. Włościanie za ziemię zapłacili 23829 rs. wykupu. Do dóbr N. należy fol. Anutowo. W N. jest zarząd gminy, liczącej 438 dusz. *A. K. Ł.*

Newlice, jezioro w pow. lepelskim, w pobliżu którego znajduje się błoto, zajmujące 12 w. kw., z dwoma jez. Amprenowo i Rybno.

Newordy 1.) fol. szl. nad 2-ma jeziorami, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 20 mk. katol. 2.) **N.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Newsie, przys., ob. *Kąkolówka*.

Newtermujża, wś, pow. dyneburski, ob. *Dubno*.

Newyork, kol., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Bargłów, odl. od Angustowa 11 w., 1 dm., 16 mk. Ob. *Dowspuda*.

Neydenburg, ob. *Nidbork*.

Nezsidháza al. *Nezsitháza*, *Nezsetháza*, ob. *Nieżytowce*.

Neżitowce, ob. *Nieżytowce*.

Nędza, fol. i zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Mokrzyca, o 10 w. od gminy a 12 w. od Oszmiany; fol. ma 1 dm., 6 mk. kat., zaśc. zaś ma 3 dusze rewiz.

Nędza, fol. na płd. od mka Bukowska, w powiecie sanockim. *Mac.*

Nędza, nazwa stawu w Zaborzu, w pow. strumieńskim, na Szląsku austr. *Br. G.*

Nędza al. *Bogata Nędza*, wś i *N. Mała*, os., pow. raciborski, par. Markowice. Leży śród lasów, które jeszcze w XVI w. były siedzibą niedźwiedzi i wilków. Pierwotnie osada gajowego, od 1620 r. wieś należąca do hrabstwa raciborskiego. Ma 680 mr. roli, 38 mr. ogrodów, 140 mr. łąk i 80 mr. nieużytków. Gleba torfiasta i piasczysta. Szkoła istnieje od 1832 r. N. leśnictwo, do dóbr ks. raciborskiego należące, ma 5903 mr., przerzyna je dr. żel. z Koźla do Bogumina i Nędzo-katowicka linia boczna. Sosny, jodły, dęby i brzozy składają te rozległe lasy.

Nędzerzew 1.) dok. *Nedzerzewo*, wś i fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, odl. 18 w. od Łęczycy. Fol. N. ma 12 dm., 138 mk., ogólnej przestrzeni 619 mr., w tem ziemi ornej mr. 566, łąk i past. mr. 34; ziemi włośc. 17 mr. i 20 osad. Według Lib. Ben. Łask. (II, 488) N. dawało dziesięcinę z łanów fol. prob. w Witoni, z łanów kmiecych zaś wikaryuszom kolegiaty łęczyckiej. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś N., w par. Vithunia, była własnością Jana Puczki, miała 4 łany kmiece, 1 karczmę i 8 kolon. (Pawiński. Wielkop., II, 86). 2.) **N.**, dok. *Nądzyrzewo*, *Nędzerzewo*, wś, os. nad strum. Swędrnią, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Tłokinia, odl. od Kalisza w. 4; wś, dm. 22, mk. 107; os. dm. 2; mk. 9. N. był wsią królewską i wchodził w skład sstwa kaliskiego. Według Lib. Ben. Łask. N. dawał dziesięciny i mesznc (po groszu z łanu) zarówno z folwarku jak i kmiecych łanów prob. w Tłokini.

Nękanowice (u Dług. *Lankanowicze*), wś, pow. miechowski, gm. Gruszów, par. Brzesko Nowe. W 1827 r. wś rząd., 26 dm., 142 mk. Według Lib. Ben. (III, 77) N., zwane, może przez omyłkę Lankanowicze, były własnością klasztoru w Brzesku Nowym. Znajdowało się tu 4 łany kmiece, folw. klasztorny i 2-ch zagrodników. Kmiecie płacili z łanu grzywnę czynszu i dawali po 20 jaj, koguta, ser, przytem odrabiali jeden dzień, obowiązani byli do powabu, osepu. Zagrodnicy płacili po 6 groszy i odrabiali jeden dzień. Fol. dawał dziesięcinę klasztorowi. Tak podaje Długosz w pierwszym opisie. Przy wyliczeniu zaś dziesięcin klasztornych (III, 78) zaraz poniżej, powiada iż zarówno kmiecie jak zagrodnicy dają dziesięcinę wartości pięciu grzywien, folwark zaś bierze dziesięcinę dla siebie. Wś ta przeszła wraz z dobrami klasztornemi na

własność rządową i wchodziła w skład dóbr Hebdów (ob.). *Br. Ch.*

Niagota, potok, wypływa na płd. granicy gm. Kaczyki, w pow. radowieckim, z pod góry Kaczyki, na granicy gm. Kaczyki, Humory (Klasztoru) i Dolnych Pertestic (wzniesienie 807 m.). Płynie leśnym parowem na płn.-wsch., nad którym od płn. zach. wznosi się czubek lesisty Kalugaryca (604 m.) i ubiegłszy 3 klm. zlewa swe wody do Blendca, dopływu Sołońca. *Br. G.*

Niagra 1.) al. *Negra*, rzeka, powstaje w Multanach, a dobiegłszy do granicy bukowińskiej, i zabrawszy od lew. brzegu pot. graniczny Szeryszor, płynie na płn., tworząc granicę wschodnią bukowińską i poniżej Dorny Watry zlewa swe wody do Bystrzycy Złotej od praw. brzegu. Długość biegu wzdłuż wspomnianej granicy wynosi 8 klm. Ujście Szeryszoru do N. leży 860 m., ujście N. do Bystrzycy 800 m. npm. 2.) **N.** al. *Negra*, rzeczka, wypływa na granicy gm. Sadowy, Russ pe Boul i Briazy, w pow. kimpolúńskim, w dziale Magóry (1359 m.); płynie na płd.-zachód, oddzielając obszar Briazy od Sadowy i Fundula mołdawskiego. Wpada do Mołdawy z lew. brz. Długość biegu 8 klm. 3.) **N.**, ob. *Niagryn*. *Br. G.*

Niagryn i *Niagra*, dwa szczyty w dziale górskim niagryńskim, na praw. brzegu Świcy, między nią a Ilemką, dopływem Czeczwy, w gm. Lolina, w pow. dolińskim. Potok Niagryn dzieli go na połać zachodnią i wschodnią. W części wsch. wznoszą się czubki Zdygunowe (862 m.), Kościów wierch, Klewa (686 m.), Lolin (679 m.), w zach. zaś Niagryn (1191 m.), Niagra (929 m.) i Babycz (675 m.). Cały obszar ten górski, poprzerzynany mnogimi parowami i dolinkami, oraz nieprzebytemi przepaściami, pokryty jest gęstym lasem świerkowym, tu i owdzie widać grupy drzew mieszanych (jodłowych i bukowych). Pokład piaskowca karpackiego, oraz pokłady rudy żelaznej. Na szczycie Niagryna znak triangulacyjny. *Br. G.*

Niagryn al. *Czarny potok*, rzeka górska, wypływa w obrębie gm. Lolina, w pow. dolińskim, ze źródeł leśnych, z płn. stoków pasma niagryńskiego; płynie na płn. doliną leśną, nad którą od zach. wznoszą się Niagra (929 m.) i Babycz (675 m.), a od wsch. Zdygunowe (862 m.), Kościów i Lolin (679 m.); dalej przechodzi przez Niagryn przysiołek Lolina i przez Anielówkę (Engelsburg), przysiołek Wełdzirza. Poniżej Anielówki uchodzi do Świcy z prow. brz. Jest to potok nader rwący, w czasie wylewów wielkie czyniący szkody, płynie zasilany mnogiemi górskiemi strugami. W dolinie tego potoku znajduje się w wielu miejscach ruda żelazna; nawet nazwa jego od barwy wodnej, żelaznej (czarnej) pochodzi. W wielu miejscach tryskają źródła wody żelezistej, dotąd niebadanej. Długość biegu 7 klm. *Br. G.*

Niagryn, *Niahryn*, przys. w pow. dolińskim, ob. *Lolin*.

Niałek 1.) *Mały*, w dok. *Nialek*, niem. *Klein Nelke*, fol., pow. babimostski, 1 dm., 3 mk., nal. do gm. i dom. Komorowa (ob.) 2.) **N.** *Wielki*, niem. *Gross Nelke*, wś, fol. i młyn nad jeziorem. pow. babimostski. Wś ma 35 dm., 329 mk., 136 ew., 190 kat., 96 analf. Poczta, gośc. i tel. w Wolsztynie o 3 kil, st. kol. żel. w Grodzisku i w Zbąszynie o 25 klm. N. fol., 10 dm., 111 mk., nal. do gminy i dom. Powodowa; os. młyn. ma 1 dm., 14 mk., należy do Kiełkowa (ob.). Według regestr. poborow. pow. kościańskiego z 1580 i 81 r. wś N. posiadała kościół paraf. i należała do kilku częściowych właścicieli, mających tu $3^1/_2$ łanów kmiecych, 10 zagrodn. i 2 osady spalone na $1^1/_2$ łana. Druga wieś t. n. czy też część tej samej, należąca do par. Kiewlów (Kębłów), miała 4 łany, 3 zagrodn., 2 komorn. (Pawiński, Wielk., I, 75—78).

Nianiewka, wś nad rz. Woźną, pow. radomyski, o 8 w. poniżej wsi Janówki (par. prawosł.), ma 290 mk. i 2810 dz. ziemi. W 1618 r. należała do Teodora Tyszy Bykowskiego, dziś Gurkowskiego. Ob. Arch. J. Z. R. cz. III, t. 1: 212; cz. VI, t. I: 570 i 571.

Nianiewska Buda, chutor nad rzką Zdrywlą, pow. radomyski, o 5 w. od Nianiewki i Janówki (par. prawosł.).

Niańkowicze, wś i dobra na praw. brz. Prypeci, pow. piński, w 3 okr. pol. płotnickim; wś ma 50 osad pełnonadziałowych, cerkiew; dobra dziedzictwo Nielubowiczów, około 153 włók. Miejscowość nizinna, mało ludna, lecz bogata w dary natury, łąk i ryby obfitość. Lud, oprócz rolnictwa, trudni się rybactwem i łisactwem. W stronie płd. ku Pohostowi przestrzeń znaczna lasów, od płn. za Prypecią obszary jej rozlewów. *A. Jel.*

Niańkowo al. *Niańków*, wś i dobra nad rzką Osą, dopł. Wołowni, pow. nowogródzki, w pobliżu gościńców z Nowogródka i Niehniewicz do mka Lubcza, w 1 okr. pol. niehniewickim, gm. Lubcz, par. kat. Nowogródek. Wś ma 30 osad pełnonadziałowych, cerkiew pounicka, fundacyi Wojniłłowiczów z 1750 r., filialna par. Sienno, ma $1^1/_2$ włóki ziemi. Dobra, dziedzictwo Rajeckich, mają obszaru około $23^1/_2$ włók, 2 młyny, propinacye. Miejscowość bezleśna, falista, grunta wyborne, łąk dostatecznie. Od pewnego czasu zamieszkuje w N. uczony przyrodnik dr. Władysław Dybowski, brat Benedykta, b. prof. uniwersytetu dorpackiego i posiada tu zbiory naukowe.

Niarszany al. *Narszany*, po węg. *Nyars-Ar-*

do, wś w hrab. szaryskiem (Węg.), kościół kat. paraf., młyn wodny, liczne ogrody z drzewami wiśniowemi, 684 mk.

Niarys al. *Nerys*, ob. *Wilia*.

Niazdraczuny, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kucewicze, o 11 w. od gminy, 26 dusz rew.; należy do dóbr Nowosiołki, hr. Czapskich.

Nibbern (niem.), wś i wyb., pow. kłajpedzki, st. p. i okr. urz. stanu cywil. Proekuls.

Niborg, niem. *Neberg* al. *Neeberg*, wś na pol. prus. Mazurach, pow. ządzborski, st. p. i okr. urz. stanu cywil. Sorkwitz.

Nibork 1.) *Nidbork*, albo *Niedzbork*, niem. *Neidenburg*, miasto powiatowe na Mazurach, w Prusach Wschodnich. 24 mil na południe od Królewca, niedaleko od granicy królestwa polskiego, nad rzeczką Nidą, która niedaleko od miasta ma swój początek i pod Brodowem łączy się z Szkotówką. Posiada stary zamek krzyżacki, kościół katolicki, kościoł ewangielicki, główny urząd celny. Liczba mieszkańców wynosiła w r. 1816: 1836, w r. 1880: 4351, z których 800 polaków; ewangielików było 3514, katolików 615, żydów 221. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i handlem. Istnieje tu t. zw. „Polskie przedmieście.“ Rynek leży 174·19 m. nad p. morza, góra zamkowa zaś 192·39 m. Początkiem N. był zamek, który krzyżacy założyli w ziemi saskiej, za czasu ich przybycia będącej puszczą bezludną (choć niewątpliwie kiedyś była zamieszkaną, o czem świadczą grodziska i groby tamże odkopane). Nastąpiło to wedle Hartknocha i Voigta w r. 1240, wedle Gregoroviusa („Die Ordensstadt Neidenburg“) dopiero w latach 1266—68. Miasto zaś założonem zostało przez w. m. Winryka von Knipprode w 1381 r. (mieszkańcy r. 1355 uważają za datę założenia) i otrzymało jako herb człowieka, trzymającego miecz w prawej a winorośl w lewej. Winryk nadał miastu 40 włók ziemiańskich na prawie chełmińskiem, oraz 60 (nie 50) włók dannickich. N. był obwarowany; części murów do dziś dnia się zachowały. Zaraz w r. 1389 miały tu miejsce bezskuteczne układy pomiędzy zakonem i Polakami, z których strony byli obecnymi: Skirgiełło, Ziemowit, biskup poznański i inni. Dnia 8 lipca 1410 r. zdobył Jagiełło miasto, które prawie trzy miesiące pozostało w rękach polskich, w które też dostało się znów w 1414 r. po dwunastodniowem oblężeniu; r. 1444 wstąpiło miasto do związku jaszczurczego i było od 1454—1466 pod panowaniem polskiem. W latach 1520 i 21 napadli Polacy miasto i spustoszyli okolicę. Wprowadzenie reformacyi nie odbyło się bez gwałtu; polski kapłan Piotr jako stawiający opór, został okuty w kajdany i uwięziony. Po r. 1525 N. został stolicą starostwa („Amtshauptmannschaft“), a pierwszym starostą był Piotr Kobierzycki (Kobrzycki), bogaty szlachcic z okolicy. R. 1549 przybyli do N. bracia Czescy. Nastąpiły pokojowe czasy, w których miasto utrzymywało ożywione stosunki handlowe z Polską. W 1655 r. zajęły miasto oddziały polskie pod wodzą Koniecpolskiego, którym miasto 1400 złotych jako kontrybucyą zapłacić musiało. Gdy w 1656 r. wojska polskie stanęły pod N., młody mieszczanin Nowak zastrzelił jednego z dowódców, podczas gdy z oficerami obiadował na wielkim kamieniu granitowym (dziś jeszcze 22 stóp długim, 12 stóp szerokim i $5^3/_4$ stóp wysokim). R. 1664 był wielki pożar. Od września 1710 do stycznia 1711 umarło podczas moru 200 osób (mieszkańców było około 1000). W pierwszej połowie XVIII w. szkoła niborska miała szeroki rozgłos; młodzieńcy z Królewca, Elbląga i Gdańska przybywali tu uczyć się polskiego języka pod rektorami Czernickim i Krupińskim Od r. 1758 był N. dłuższy czas w ręku wojsk rossyjskich. R. 1804 zniszczył wielki pożar połowę miasta. Podczas wojen napoleońskich obozował tu 1806 r. marszałek Ney, w następnym roku jenerał Zajączek z wojskiem polskiem i pułkownik Zdzitowiecki. R. 1818 zostało miasto stolicą dzisiejszego powiatu niborskiego. W latach 1828—30 nastąpiła restauracya starego zamku staraniem radzcy sprawiedliwości Gregorowiuż (staroszlacheckiego rodu Grzegorzewskich, herbu Rasiniec). *Powiat niborski* w obecnych granicach istnieje od r. 1818 (dawniejszy był wiele większy) i obejmuje 29·70 mil kwadr. Długość wynosi 11 mil, szerokość 3—5 mil. Północna część jest pagórkowata i lesista (największy bór Napiwodzki) i zawiera dużo jezior (Kosno, Gim, Omulew, Sasek, Nart, Małszewskie i t. d.), południowa, wzdłuż granicy, jest piaszczystą płaszczyzną. Z rzek zasługują na wzmiankę: Działdówka po połączeniu się Nidy i Szkotówki, stanowi od Zakrzewa polskiego granicę; Omulew z Czarną; Orzyc stanowi granicę od król. polskiego pod Janowem. Powiat posiada dwa miasta: Nibork i Działdowo, 55 dóbr (z których 50 dawniej było w posiadaniu praw szlacheckich) i 159 wsi. Parafie katolickie są w Niborku, Działdowie, Białutach, Przełęku, Łęcku Wielkim i Turowie, parafie ewangielickie w Niborku, Działdowie, Jedwabnie i Maldze, Muszakach, Łynie, Kanigowie, Kozłówku z Dużą Sławką, Burkatach, Uzdowie i Szczuplinach, Narzymie, Sarnowie, Płośnicy i Koszelewach, Dziurdziewie i Szkotowie. Katolicy należą do biskupstwa chełmińskiego. Liczba mieszkańców wynosiła 1819 r. 25,188; r. 1880 zaś 57,379, pomiędzy którymi 43,000

Polaków. Ewangielików było 48,498, katolików 8111, żydów 697. Pierwszymi osadnikami po zajęciu tych okolic przez Krzyżaków byli prawie wyłącznie Polacy z sąsiedniego Mazowsza; szlachta polska była tu dawniej bardzo liczną; dziś jej potomkowie zniemczyli się lub zubożeli zupełnie. Handel, rzemiosła i przemysł znajdują się obecnie w stanie stosunkowo kwitnącym; dużo jest młynów, gorzelni i cegielni. Przez obszar powiatu przechodzi na długości czterech mil dr. żel. malborsko-mławska. Życie umysłowe tej okolicy niewiele przedstawia faktów. Jan Radomski, pleban w Niborku, wydał: „Confessio augustana. To jest wyznanie wiary i t. d. przełożona i drukowana nakładem J. M. księcia pruskiego w Królewcu r. 1561.“ Stanisław Niewierski, r. 1621 pleban w Jedwabnie. wydał Postylę. Pleban Nadebohr (w Niborku 1720) wydał: Presbyterologia pastorum in Galindia. Pleban Wasiański (z Leszcza) ułożył: „Nowo wydany kancyonał pruski, Królewiec, Hartung, 1741“ i brał udział w wydaniu ponownem biblii gdańskiej z r. 1632 w Królewcu 1738. Pułkownik J. Gregorovius, wydał r. 1883 w Kwidzynie „Die Ordensstadt Neidenburg“, str. 276. Brat jego, Ferdynand Gregorovius, głośny historyk, pisał: „Geschichte des roem. Kaizers Hadrian“; „Die Grabmaeler der roem. Paebste“; „Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter“ (8 tomów). Mniejsze prace: „Die Idee des Polenthums“ i „Polen-und Magyarenlieder“ (Królewiec 1848 i 49) tchną wielką sympatyą dla Polaków. 2.) **N.**, niem. *Neidenburg*, dobra ryc., pow. niborski, st. p. Nibork, 3 klm. odl. Do dóbr tych należy także Zagrzewo. Obejmują one 899 ha roli orn. i ogr., 120 łąk, 132 past., 265 boru, 101 nieuż., 24 wody, razem 1541 ha; czysty dochód z gruntu 6560 mrk.; gorzelnia i cegielnia. *J. K. Sem.*

Nibry, wś, nad rz. Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski N., o 7 w. od gminy a 64 w. od Trok, 24 dm., 265 mk., w tem 8 prawosł., 248 kat. i 9 żydów (103 dusz rewiz i 2 włośc. skarbowych); należy do dóbr Tredanpol, Rybickich. W skład okr. wiejskiego Nibry wchodzą wsie: N., Kisieliszki al. Powierzchnie, Pelukany, Benczakiema, Szyłowaty, Medyniszki, Żydejkany, Wasiluńce i zaśc. Dębowo i Medejkany, razem 139 włośc. uwłaszczonych i 245 b. włośc. skarbowych. *J. Krz.*

Nica, jez. i struga w gub. witebskiej, spływają do jez. Nieczeryce.

Nica, rzeka, płynie w pow. złotowskim i wyrzyskim.

Nicaricka al. *Nicarickowitz* (dok.), wyspa na Wiśle, dziś pod tą nazwą nieznana. W 1283 roku potwierdza Mestwin cystersom w Oliwie ich wszystkie posiadłości „et insulam in Wisla Nicarickam nomine“ (ob. Perlbach, P. U. B., str. 324 i 481.). *Kś. Fr.*

Nicenia, w dok. *Nyeczenya*, wś i fol. nad strum. Grabia, pow. łaski, gm. Pruszków, par. Marzenin. Odl. 5 w. od Łasku. Wś ma 6 dm., 74 mk., ziemi włośc. 62 mr.; fol. 3 dm., 15 mk. i 358 mr. W 1827 r. było dm. 17, mk. 132. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. N., w par. Marzenyn, własność Zelenckich, miała $7^1/_2$ łan. i 9 osadnik. (Pawiński Wielkop. II, 241). Według Lib. Ben. Łask. (I, 467) nie było tu folwarku tylko łany kmiece, dające dziesięcinę kościołowi w Sędziejowicach. *Br. Ch.*

Nicew, przys. Lipnicy Wielkiej, w pow. nowosądeckim, par. rzym.-kat. w Korzenny. Ma 123 mk. rzym.-kat., leży w okolicy podgórskiej, na pochyłości 316 do 399 m. npm., na dziale wodnym Jasienny i Lipnickiego pot., uchodzących do Spólnika dopływu Biały. Od wschodu otacza ten przysiołek las Widomski, pokrywający wzgórza sięgające do 415 m. wznies. Jestto starożytne gniazdo rodziny Nicewskich w ziemi sądeckiej. Graniczy na północ z Lipnicą Wielką, na zachód z Korzenną a na południe ze Świegocinem. *Mac.*

Nicgal, ob. *Nidzgal.*

Nicgóra, wś nad rz. Przylepnicą, powiat mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork, odl. o 25 w. od Mławy, ma 21 dm., 181 mk., 897 mr. gr. Mieszka tu drobna szlachta.

Nichałki, ob. *Michałki.*

Nichowice, ob. *Nihowice.*

Nichtsfelde (niem.), ob. *Nicponie.*

Nicianki, os., pow. szczuczyński, gm. Bogusze, par. Grajewo.

Nick 1.) wś nad rz. Działdówką, pow. mławski, gm. Zieluń, par. Dłutowo, odl. o 36 w. od Mławy. Ma 23 dm., 199 mk., 726 mr. gr. W 1827 r. 18 dm., 132 mk. 2.) **N.**, al. *Niecko*, ob. *Nieckie.*

Nickel al. *Nikel* (niem.), skrócona forma imienia Nicolaus (Mikołaj.) wchodzi w skład wielu nazw miejscowych.

Nickelischken, ob. *Eszerninki.*

Nickelninghen, ob. *Eszerninki.*

Nickelsberge (niem.), ob. *Kamionki*, pow. ządzborski (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 409).

Nickelsdorf 1.) ob. *Mikołajki.* 2.) **N.**, ob. *Nikielkowo.* 3.) **N.**, wś i wyb., pow. królewiecki, st. p. Liska Schaaken. 4.) **N.**, *Gross*, *Klein* i *Neu*, dwie wsie i leśn., pow. welawski, st. p. Gruenhayen.

Nickelshagen (niem.), wś, pow. morąski, st. p. i okr. urz. stanu cywiln. Jaśkowo.

Nickel-Stannaten al. *Tiszlen* (niem.), wś, pow. piłkałowski, st. p. Lasdeny.

Nickelswalde (niem.), wś, pow. gdański, leży tuż nad Baltykiem, st. p. Schiewenhorst,

par. kat. Fuerstenwerder, ew. Bąsak, szkoła ew. w miejscu, okr. urz. stanu cywiln. Pasewark. Obejmuje 12 gburstw i 16 zagród, 2402·91 mr. obszaru, 363 mk., 362 ew., 1 kat. (1868 r.), 40 dm. Odl. od Gdańska 3 mile. Starzy kronikarze pruscy Kasper Schuetz i Hennenberger powiadają, że tu r. 1393 za czasów w. m. Konrada v. Jungingen mieszkał bardzo bogaty gbur Nickel. Razu pewnego odwiedził go w. m. w towarzystwie kilku obcych rycerzy, aby im pokazać, jak zamożnych w swojem państwie ma włościan. Tedy Nickel ustawił około stołu 11 beczek złotem napełnionych aż do wierzchu, a dwunastą aż do połowy, zamiast krzeseł. Po wszystkiem, prosił swych gości, aby usunęli deski, któremi beczułki były przykryte i przekonali się na czem siedzieli. Wielkiemu mistrzowi tak się to podobało, że mu kazał i dwunastą beczkę złotem napełnić aż do góry. Ale następny w. m. Henryk v. Plauen zabrał Nicklowi wszystek majątek, i nikt go nie pożałował, bo był wielkim skąpcem (ob. Brandstaeter: „Land und Leute des Landkreises Danzig“, stronica 227). *Kś. Fr.*

Nicki, ob. *Kamianka-Nicki*, pow. konstantynowski.

Nickiewicze, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Subotniki, o 4 w. od gminy, 30 dusz rewiz.; należy do dóbr Pogawia, Tabeńskich.

Nicklasdorf (niem.), ob. *Niklasdorf*.

Nickoline, 1532 *Nicklin*, wś i dobra nad Odrą, pow. sokologórski. Ludność ewang. Do N. należy Sandvorwerk.

Nickrisch, 1532 *Nikoleysky*, wś, pow. zgorzelicki, do 1815 r. należała do saskich Łużyc.

Nickutowen al. *Nikutowen* (niem.), ob. *Nikutowo*.

Niclau-Cassareggen al. *Szeszken* i *Bartel-Wigusz* (niem.), wś na Litwie prusk., pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Niclau-Dautzin (niem.), ob. *Laugszemen*.

Niclau-Skranden (niem.), wś na Litwie prusk., pow. kłajpedzki, st. p. Carlsberg.

Niclaus-Poszeit (niem.), wś na Litwie prusk., pow. kłajpedzki, st. p. Kłajpeda.

Niclausdorf, ob. *Mikołajki*.

Nicklauszen al. *Klein-Rogauen* i *Ragauen* (niem.), wś na Litwie prusk., pow. darkiejmski, st. p. Darkiejmy.

Niclos, ob. *Mikołajki* 1.).

Nicolai, ob. *Mikułów*.

Nicolaihorst al. *Nicolajewo* (niem.), ob. *Mościska*, pow. ządzborski.

Nicolaiken al. *Nikolaiken* (niem.), fol., pow. holądzki, należy do dóbr ryc. Schlobitten.

Nicolajewo (niem.), ob. *Mościska*.

Nicolausdorf (niem.), ob. *Mikołajki*.

Nicolsburg, ob. *Mikułów*.

Nicolschmiede, wś, ob. *Łużyce* (V, 839).

Nicpoń 1.) wś, pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna-Długa, odl. od Koła w. 16; dm. 2, mk. 19. 2.) **N.**, kol., pow. noworadomski, gm. Pajęczno, par. Makowiska; dm. 11, mk. 63, mórg ziemi włośc. 143. 3.) **N.**, os. leś., pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Koziczynek, odl. o 13 w. od Ciechanowa, 1 dm., 5 mk. Należy do wsi Łaguny. 4.) **N.**, fol., pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. Swiedziebna, odl. o 12 w. od Rypina. Ma 1 dm., 5 mk., 42 mr. gr. *Br. Ch.*

Nicponia 1.) os. karcz. przy Lnisce (Ellernitz), pow. gdański; należała dawniej do klasztoru żukowskiego, dziś już nie istnieje (ob. Fankidejski: Klasztory żeńskie, str. 55). 2.) **N.**, wyb. do Żukowa należące, gdzie jest najbliższa st. p., pow. kartuski. 3.) **N.**, fol. do dóbr ryc. Lotynia należący, pow. chojnicki, st. p. Silno, par. kat. Nowacerkiew, $^3/_4$ mili odl., ew. Chojnice, szkoła w Lotyniu; 5 bud., 2 dm., 13 kat., 7 ew. 4.) **N.**, ob. *Nicponie*.

Nicponie 1.) niem. *Nitzponie*, os., pow. grudziądzki, st. p. Bursztynowo, par. kat. i ew. Rodzyn, szkoła Gołębiewo. Ma 29 mr. obszaru, 1 dm., 7 mk. kat. Była to dawniej karczma, założona już po okupacyi prusk. na 15 mr., nad drogą z Tarpna do Salna. 2.) **N.**, *Nicponin* al. *Nicponia*, niem. *Nichtsfelde*, wś, pow. kwidzyński, na prawym brzegu Wisły, st. p., par. kat. i ew. i okr. urz. st. cywiln. Gniew, $^1/_8$ mili odl.; szkoła Podzamcze. Ma 631·06 mr. obszaru, 24 bud., 18 dm., 225 mk., 157 kat., 6 ew. Okolica pagórkowata, gleba piaszczysta. Jest tu jednakowoż cukrownia, gdyż w okolicy są grunta żyzne. 3.) **N.**, os. nad Wisłą, do dóbr ryc. Kopytkowa należąca, pow. kwidzyński, st. p. i kol. Czerwińsk, par. kat. Jania Kościelna, ew. Nowe, szkoła Kopytkowo; 2 bud., 1 dm, 5 ew., 2 kat. Wchodziła w skład dóbr Jania Kościelna, posiada cmentarzysko przedhistoryczne. Ob. Kwidzyn (V, 26). 4.) **N.** niem. *Nicpony*, fol. i os. rybacka, pow. niborski, st. p. Dąbrówno, leży nad jez. Dąbrownem. 5.) **N.**, os. leśna, pow. ostrodzki, st. p. Olsztynek. 6.) **N.**, wyb. do wsi Bielkówka należące, pow. gdański. 7.) **N.**, niem. *Eulenkrug*, wyb. do Kolnika należące, pow. gdański. 8.) **N.**, niem. *Schoeneichsberg*, według Kętrz. miejscowość w pow. niborskim, w spisach urzędowych nie zamieszczona. *Kś. Fr.*

Nicponin, ob. *Nicponie*.

Nicpotem, niem. *Niespotem*, według Kętrz miejscowość w pow. świeckim, w spisach urzędowych nieznana.

Nicwałd (niem.), *Nitzwalde*, dok. *Nisswalde*, *Nicwald*, za czasów krzyżackich *Engelswald* i *Dietrichswald*, wś, ze st. p. i szkołą ew., par. kat. Okonin, $^6/_8$ mili odl., ew. Grudziądz, okr.

urz. stanu cywiln. Salno; obszarn 2932·11 mr. W 1868 r. 63 bud., 28 dm., 309 mk., 96 kat., 213 ew. N. należał za czasów krzyżackich do komturstwa pokrzywińskiego. W archiwie kat. probostwa w Grudziądzu przechowuje się odpis pierwotny przywileju, potwierdzonego w 1650 r. przez Jana Kazimierza. W nim nadaje Konrad v. Barraw, komtur pokrzywiński, Mikołajowi v. Pantkow. t. j. z Piątkowa i jego spadkobiercom wś Engelswalde (Nicwald), obejmującą 50 wł., na prawie chełmińskiem. Zastrzega sobie jeziora w pobliżu N. leżące, mianowicie: Schampffen, t. j. Skąpe, Bescen i Krosten. Przerzeczonemu Mikołajowi dajemy 5 wł, sołectwo i $^1/_3$ kar sądowych. Dołączamy jeszcze prawo rybołówstwa w jeziorze „Schampffen“ małemi narzędziami, niewod i inne większe wyjąwszy. Od reszty 45 wł. będzie każdy posiedziciel od każdej włóki na ś. Marcin 1 grzywnę płacił (eine Mark Pfennige) jako czynsz. Karczmy i inne prowenta rezerwujemy dla siebie. Dan r. 1331 w dzień św. Ambrożego (ma być r. 1341). Według Kętrz. był ten Mikołaj Polakiem (ob. O ludności pol., str. 66). Rejestry czynszowe Krzyżaków z r. 1435 donoszą, że „Engelswald“ posiadał wówczas 50 wł., 5 sołtys., reszta były osadzone, 1 karczmę i 2 wł. nadmiarku. R. 1446 było tu według tychże ksiąg 45 wł., 1 karczma pusta i 2 odłogiem leżące włóki. Nazwa Engelswalde była jeszcze r. 1579 w używaniu; w tym bowiem roku robi sołtysówna tutejsza przed sądem grudziądzkim zapis na korzyść syna; ale już r. 1581 jest w dok. mowa o Nicwaldzie al. Engelswalde. Sołectwo tutejsze było r. 1650 bez pana, tak samo r. 1754. W tym jednak roku d. 4 paźdz. nadaje August III Marcinowi Zick na wieczne czasy wraz z wolnem drzewem budulcowem i opałowem w borach sstwa pokrzywnickiego, z prawem warzenia piwa i gorzałki dla własnej potrzeby i wolnem rybołóstwem w jez. Skąpem dla swego stołu, wolne od wszelkich ciężarów i podatków, z wyjątkiem tych, które nakłada na lemanów konstytucya. Mianowicie nie był Zick zobowiązany do płacenia czynszu staroście w Pokrzywnie ani do tłoki, nie miał też obowiązku brać na kwaterę żołnierzy. Powinien jednak co rok albo gdy tego żądać będą, dostawić dobrze uzbrojonego żołnierza do służby wojennej. Według lustracyi z r. 1765 trzymali 25 włók w dzierżawie następujący włościanie: Jan Felski, Andrzej Zick, Herm. Hapke, Jerzy Fass, Daniel Góral, Rath, Bergman, Napp, Dahm, Marx, Zils, Barke, Janke, Hapke, Gahr i karczmarz Murzyk; czynszu płacili 1000 flor. Kwarta sołectwa, którego prowenta oszacowano ua 1 łaszt i 15 korcy, po 100—125 fl. licząc, wynosiła 10 flor. Uwłaszczenie nastąpiło dopiero r. 1832, w którym Eller i 13 innych dostali 2147 mr. i 50 pręt. kw. na własność; za to musieli odstawiać rocznie 384 korcy i 3 mace żyta jako czynsz, korzec po 20 sbr. rachując. R. 1841 zamieniono ten czynsz zbożowy na pieniężny, a r. 1859 na rentę amortyzacyjną. Goldbeck zapisuje w swej topografii N. jako wś włościańską, liczącą 25 dymów (ob. Froehlich: „Gesch. des Graudenzer Kreises“, I, str. 229—230). Wizytacya Strzesza z r. 1667 donosi jeszcze, że wś tę zajmowali wówczas Holendrzy, którzy mesznego mieli dawać po 2 korce od każdej osadzonej włóki (str. 448). Według ksiąg krzyżackich z r. 1414 poniósł Nicwałd 1000 grzywien szkody (ob. Schultz Gesch d. Stadt Culm, II, str. 158). *Ks. Fr.*

Niczława al. *Niecława, Nikława*, rzeka, powstaje z połączenia dwóch potoków, zachodniego: Kręciłowa (ob.) i wschodniego: Strzałki w Kopyczyńcach, w pow. husiatyńskim. Wśród miasteczka rozlewa się staw; od płn.-zach. wpada doń Kręciłów, a od płn.-wsch. Strzałka. Na płd. brzegu wypływa nikły potok Niczława, który dążąc ku południu mija wś Kotówkę. Na płd. granicy gm. Kotówki przyjmuje od pr. brz. potok Żabi i przechodzi na obszar gm. Hadyńkowiec, gdzie przepływa dwa znaczne stawy. W dalszym swym biegu południowym zrasza od wsch. obszar gm. Szwajkowiec (pow. czortkowski), a przepłynąwszy staw w płd.-wsch. stronie, płynie krętym biegiem śród moczarowatych łąk. Od ujścia pot. Stawki przechodzi w kierunku płd.-wsch., jako znaczny strumień, na obszar gm. Szmańkowiec, Szmańkowczyk, Kolędzian i Czarnokońców Małych. Tutaj nad granicą Dawidkowiec wlewa się do stawu, który od płn.-wsch. przyjmuje potok bezimienny, będący zlewem kilku potoków bezimiennych. Wypłynąwszy z tego stawu dąży znów w kierunku płd. wązką dolinką przez Dawidkowce, Zwiahel, Tarnawkę, Piłatkowce, Zielińce, Kozaczyznę, Łanowce, Wierzchniakowce, potem granicą Borszczowa i Wysuczki, następnie przez Piszczatyńce, Strzałkowce, Korolówkę (pow. borszczowski), Skowiatyn, Szyszkowce, Chudyowce, Babińce, Filipkowce, Michałków, wreszcie przez Uście Biskupie, gdzie na płd.-wsch. końcu zlewa swe wody do Dniestru od lew. brz. Długość biegu wynosi 75 klm. Odlewa 10 stawów, mianowicie 2 w Kopyczyńcach, 2 w Hadyńkowcach, 1 w Szwajkowcach, 1 w Szmańkowcach, 1 w Kolędzianach, 1 w Czarnokońcach Małych, 1 w Kozaczyźnie, 1 w Łanowcach. Przyjmuje liczne potoki: z praw. brzegu: Żabi, Stawki i Głęboczek, z lewego: Czarnokoniecki pot., Cyganka i Biłka. Koryto N. przedstawia się jako głęboki jar. o wysokich ścianach. Aż do Babiniec koryto N. jest wązkie i przeważnie zamulone błotem; od

ujścia Cyganki rozszerza się znaczniej. W Babińcach nurt zwykły N. przedstawia 1·2 do 2 m.; w czasie wezbrania 4—5 ½ m.; wody atoli nie przechodzą nigdy wysokich brzegów jaru. Spad wód wskazują następujące liczby: 306 m. (staw w Kopyczyńcach); 277 m. (płn. staw w Hadyńkowcach); 266 m. (łąki od Szwajkowiec na płd.); 220 m. (pod Tarnowką); 211 m. (staw w Kozaczyźnie); 198 m. (płn. koniec wsi Wierzchniakowiec); 161 m. (Skowiatyn); 144 m. (Babińce Dolne); 136 m. (ujście Cyganki); 118 m. (ujście do Dniestru). Nad górnym biegiem rz., od Kopyczyniec aż do Kołędzian, nieznaczne wzgórza wznoszą się ponad zwierciadło N., bo od 10 do 40 m. Znaczniej urozmaiconą przedstawia się dolina od Kołędzin; odtąd przyjmuje charakter podgórski; po prawym brzegu wznoszą się Łysinka (309 m.), Wielkie Horodyska (324 m.), Merlawa (327 m.), a po lew. brz.: Zawali Kąt (301 m.), Dawidkowce (322 m.), Wilcza góra (301 m.), Tarnawka (298 m.), Łanowce nad Kozaczyzną (313 m.). Wyniosłe wzgórza, wznoszące się po lew. brz. N., między Babińcami a Krzywczem, zawierają do 20 m. grube warstwy gipsu (czyt. Die Gypsformation der Nordkarpathen-Laender, von Dr. Alth, w Iahrb. d. geolog. Reichsanstalt, 1838, str. 143). Po stronie zach. N., w okolicy Babiniec występuje tu wzniosłemi wzgórzami i w znacznej obfitości pokład kredowy (sylurn), przeciągający się ku południowi i ponad Dniestrem dalej ku wschodowi. W tym pokładzie, o którym Rzączyński (Auctuarium i Hist. naturalis curiosa regni Poloniae) wspomina, znajdywano dawniej skamieniałości. Jar N. od granicy Filipkowiec przedstawia w kilku miejscach przekroje tutejszych pokładów sylurycznych, które się dalej w obrębie Filipkowiec jak najpiękniej przedstawiają (ob. Łomnicki, Zapiski z wycieczki podolskiej, w spraw. Kom. fizyogr., Kraków, t. IV, 1870, str. 69 i Zapiski geologiczne z wycieczki na Podole, w spraw. Kom. fizyogr., Kraków, t. VII, 1873, str. 127—131). Rzeka ta przerzyna trzy powiaty: husiatyński, czortkowski i borszczowski. Ryby w N. poławiane: węgorze, liny, szczupaki, miętusy, karpie; niekiedy mały jesiotr zawitał tu z Dniestru. Wody Niczławy przedstawiają krainę leszcza. *Br. G.*

Niczyca, las we wsi Łotatniki, pow. stryjski.

Niczyporowicze, wś cerkiewna, pow. horecki, gm. w miejscu, 27 dm., 160 mk., z których 17 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory. Gmina N. ma 7962 mk. (3029 mężcz., 3102 kob. i 1831 dzieci), z których 134 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa używając przytem 97 koni. W gminie znajduje się 2134 dzies. lasów prywatnych i 69 dzies. włościańskich.

Niczyporówka, struga w pow. uszyckim, ob. *Kalusik* i *Kołomyjka*.

Niczyporówka, wś nad rz. Supoją, pow piratyński gub. połtawskiej, o 52 w. od msta pow.; 182 dm., 1519 mk.

Nida 1.) w dok. *Nyda*, rzeka, lewy dopływ Wisły, bierze początek pod Moskorzowem, w pow. włoszczowskim, w dolinie podmokłej, otoczonej od południa, zachodu i wschodu wyniosłościami wyżyny krakowskiej, sięgającej tu do 1050 stóp npm. we wzgórzach od płd. pod fol. Józefów i w zachodnich lesistych wyniosłościach. Po za Moskorzowem, w kierunku płn., dolina ta rozszerza się między wsiami Mękarzowem a Chlewską Wolą i tworzy rozległy podmokły obszar, towarzyszący stale to z lewego, to z prawego brzegu biegowi N. Dolina ta rozszerza się znowu pomiędzy Dzierzgowem, Bieganowem, Bolkowem i Czaryżem, gdyż zbiegają się tu boczne doliny, prowadzące w drobnych strumieniach wody płaskowzgórza. Nida wlecze się tu leniwo, mając po prawym brzegu wyniosłe krawędzie wyżyny a na lewym niskie, podmokłe obszary. Za Dzierzgowem dopiero zwraca się ku płn.-wschodowi a między Radkowem (pr. brzeg) a Krasowem (lewy brzeg) dolina przechodzi na prawy brzeg rzeki. Podczas gdy na praw. brzegu wsie mieszczą się w odległości około 3 w. od koryta, jak: Kossów, Chycza, Nagłowice, Zdanowice, to z lew. brzegu: Dąbie, Raszówek, Oksa są o wiorstę tylko oddalone. Z praw. brzegu spływają tu liczne strumienie, prowadzące wody rozległego zagłębienia, wrzynającego się głęboko w krakowską wyżynę kilkowiorstowej szerokości, a około 2 ch mil długą doliną, sięgającą na południe po za Jędrzejów. Dolina ta, pokryta lasami, stanowi bogaty zbiornik wód zlewających się do Nidy. Cały ten obszar, łączący się bezpośrednio z doliną N., nie mieści na sobie wsi, które rozsiadły się na brzegach wyżyny, zamykającej to zagłębienie. Po za Rembieszycami (z lew.) i Bizorendą (pr. brz.), dolina N. zwęża się niezmiernie, lecz rzeka zasilona licznemi dopływami, skręca tu śmiało ku płn.-wschodowi i wrzyna się w lesiste płaskowzgórze (910 stóp wznies.), stanowiące jeden z tarasów pasma łysogórskiego. Spotkawszy tu rzeczki prowadzące wody z Łysogór, a mianowicie Łośnię i Chutkę, skręca, zabrawszy ich wody, do doliny stanowiącej niejako zbiornik wód z południowych stoków Łysogór (pomiędzy Bolminem, Korzeckiem i Żernikami) i zasilona schodzącemi się w tej dolinie od płn. i wsch. dopływami, płynie od wsi Brzegi (praw. brz.) szerokim korytem ku płd., wyżłabiając sobie śród wyżyny szeroką dolinę o malowniczych wybrzeżach. Dolina sama ma około 700 stóp wznies. (pod Mokrskiem 685 st.), a krawę-

dzie towarzyszącej jej po obu brzegach wyżyny, wznoszą się na 800 st., sięgając w wyniośleszych punktach do 900 i 1200 (między Staniowicami a Korytnicą). Średnia szerokość doliny rzecznej wynosi od 2 do 3 w. Tworzy ona jeden ciąg bujnych łąk i malowniczych gajów, po nad któremi na wyniosłych krawędziach wznoszą się po obu brzegach liczne wsie ze starożytnemi kościołami i klasztorami. Od Sobkowa (3 w. na płd. od wsi Brzegi), staje się N. spławną i podąża w kierunku płd.-wschodnim. Najszerzej rozpościera się dolina N. między Umianowicami, Stawami, Imielnicą, Sobowicami, Skowronnem i Podłężem. Po za Sobowicami skręca ku płd.-zachodowi i przyjąwszy z lew. brz. Mierzawę, zwraca się pod Kopernią ku płd.-wschodowi i dąży pod Pińczów. Po za Pińczowem rozdziela się na dwa koryta, łączące się dalej w jedno; między Krzyżanowicami a Zagością dolina N. rozszerza się, tworząc podmokły obszar. Od Kobylnik dolina N. zwęża się i wyniosła krawędź wyżyny krakowskiej zbliża się do prawego brzegu. Na nowo rozszerza się dolina pod Wiślicą, która swe historyczne znaczenie zawdzięcza obronnemu położeniu na wzgórzach, otoczonych zewsząd błotami i wodami. Śród mokradli sterczą tu wyniosłości (ostrowy), na których się wznosi katedra, zamek i samo miasto. Długosz opisując katedrę wiślicką (Lib. Ben., I, 403) powiada: „In loco celebri, insula videlicet quam fluvius Nyda, inter minoris Poloniae fluvios notabilis conficit, ... in loco tuto et undis ubique munito et stagnato". Szeroko rozciągająca się dolina łączy się z niziną nadwiślańską i wysyła, jako odnogę, podmokłą dolinę, która ciągnąc się na Szczytniki, Szczerbaków i Gorysławice, okrążała od wschodu wynioślejszy obszar, na którym rozsiadły się wraz z Wiślicą wyżej wymienione osady. Długosz podaje, iż pod Wiślicą wpadał do Nidy, przy moście „fluvius seu rivus Makowa", płynący od fol. Kuchary i wydzierżawiany przez kolegiatę rybakom, płacącym po pół marki czynszu. Od Czarkowy (praw. brz.), znowu z prawego brzegu zbliża się wyżyna krakowska, towarzysząca N. aż do Starego Korczyna. Z lewego brzegu ciągnie się rozległa równina, śród której płynie N. przybierająca od Starego Korczyna kierunek wschodni ku Wiśle. Pod Nowym Korczynem (z lew. brz.) N. oddalona jest od Wisły o wiorstę zaledwie. Zrobiwszy kapryśny załom, odpowiadający takiemuż, znaczniejszemu tylko załomowi Wisły, przez co obie rzeki oddalają się znowu aż o 3 wiorsty, by się zwrócić ku sobie, zlewa się z Wisłą pod wsią Podraje w stronie wsch.-płd. od Korczyna, w odległości $2^1/_2$ wiorst. Prócz tego głównego ujścia, już pod Korczynem N. oddziela od siebie dwie odnogi, któremi łączy się z Wisłą. Dolina N. stanowi jednę z najstarożytniejszych okolic Małopolski. Zarówno obronne położenie wysp otoczonych błotami lub odnogami Nidy, jak i bujne łąki i pastwiska nadrzeczne ściągały tu ludność. Hodowla bydła (Skotniki) i rybołóstwo rozwinęły się tu pomyślnie. Jeszcze w XV w., jak świadczą liczne wzmianki u Długosza, N. obfitowała w ryby tak, że nad jej brzegami istniały liczne osady rybackie. We wsi Siedlec, na płn. od Wiślicy, siedzi aż 7 rybaków dzierżawiących rzekę i płacących po pół marki czynszu (Lib. Ben. I, 412). Spławną jest od Sobkowa do ujścia na długości 90 wiorst, z tego 40 w. dla samych tratew, a 50 w., t j. od Pińczowa, i dla statków. Powyżej, mianowicie od Morawicy i Brzegów, służy do spławiania drzewa opałowego i mniejszego budulcu, lecz tylko podczas wysokich wód. Ogólna długość wynosi 126 wiorst. Przyjmuje z praw. brzegu naprost Oksy, Kwilinkę, poniżej Popowic Przyrwę, poniżej Kotlic Brzeźnicę, poniżej Skowrony strumień od Mierzwina, pod Pawłowicami Mierzawę, naprost Wiślicy Czarnę, poniżej naprost Szczytnik strumień od Charzowic. Z lewego: powyżej Oksy, Średnik, poniżej Mniszka, Bramę, powyżej Wymysłowa Lasocinę, powyżej Brzegów Czarną Nidę, pod Antoniowem strumień od Gartatowic. Por. co do przytoków Enc. Org. XXIV, 43 i 46; opis Nidy w Gaz. Warsz. 1860, 203 i w Tygodniu (Piotrkowskim) koresp. Andrzeja z Rzucowa Nr. 32, z 1873 r. 2.) **N.**, rzeczka, poczyna się pod Topolnem w pow. gostyńskim, płynie ku płn. pod Gombin, a stąd ku wschodowi przez Trzemesznę, pod kolonią Wymyśle znika w bagnach (podług map Gillego, Kolberga i Reymanna), za pośrednictwem których ma zapewne ujście do jeziora pod wsią Troszyn, a z tego do Wisły. Na mapie Gillego nazwana Gombiner Wasser. W Encykl. Org. XXIV, 42, między rzekami wpadającemi do Wisły wymieniono w tem miejscu: Kanał Troszyński z Nidą. Długa od źródła do zniknięcia w bagnie 8 wiorst. 3.) **N.**, nazwa dawana rzeczce *Gnida* (ob.). 4.) **N.** *Czarna*, ob. *Czarna Nida*. *Br. Ch.—J. Bliz.*

Nida 1.) wś nad rz. Czarną Nidą, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Brzeziny. Leży w płd.-wsch. stronie od Chęcin, ciągnie się długiem pasem nad brzegiem rzeki, na pochyłościach wyżyny górzystej (900 stóp), dzielącej ją od przyległej doliny, w której rozciąga się wielka wieś: Brzeziny. N. ma 47 dm. W 1827 r. było 45 dm., 237 mk. Według Lib. Ben. Długosza (I, 453 i 473). N. wś, w par. Brzeziny, była własnością bisk. krakow., miała 6 łanów kmiecych, dających dziesięcinę kolejno: jednego roku kustodyi kieleckiej, drugiego

zaś prebendzie kieleckiej. Wartość dziesięciny wynosiła 4 do 5 grzywien. Folwarku nie było wcale w XV w. 2.) **N.** *Sobkowska*, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. i par. Sobków. Jest tu fabryka pieców kaflanych. *Br. Ch.*

Nida, niem. *Neide*, rz., ob. *Działdówka*.

Nida 1.) niem. *Nieden*, wś nad jeziorem t. n., na pol.-prus. Mazurach, pow. jańsborski, st. p. Rudożanny. Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 335 dusz. 2.) **N.**, niem. *Nieden* al. *Ruczanki*, leśn., pow. jańsborski, st. p. Rudożanny.

Nidajno, jezioro w pow. ządzborskim, pod wsią Pieckami,

Nidal, wś nad rzką Nidalką, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Mściż, ma 8 osad, dwa młyny na rozlanem jeziorku, ku płn. rozlega się kotlina Berezyny, na płd. znaczne wzgórza; miejscowość mało ludna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Nidalka, rzka w pow. borysowskim, wypływa z lasów na wzgórzach za wsią Niwki, płynie w kierunku płn. kotliną pomiędzy górami, pod wsią Nidal rozlewa się w jeziorko i porusza dwa młyny, dalej wchodzi w bagna kotliny Berezyny i przyjąwszy w siebie rzkę Możnicę, uchodzi z prawej strony do Berezyny. Długość biegu około 12 w. *A. Jel.*

Nidden (niem.), wś, leży w środku 15 mil długiej Kurońskiej Nierzeji, nad zatoką Kurońską, pow. kłajpedzki, ma kościół par. ew., st. p. i tel.; składa się z 3-ch osad: Nidden, Skrusdin i Purwin, odl. od Kłajpedy 52 klm. Gleba całkiem piaszczysta. Starannie utrzymywane plantacye i zagajenia ustalają ruchomy piasek morski. W 1878 r. było tu 655 ew. mk.; co do narodowości są Kurończykami, większa część jednakowoż mówi po niemiecku. Nabożeństwo odprawia się w języku niemieckim i litewskim. Jedynem prawie zatrudnieniem ludności jest rybołówstwo w Bałtyku i zatoce Kurońskiej. Ryby sprzedają do Kłajpedy i innych miast nadbrzeżnych; sadzą też cokolwiek kartofli dla własnej potrzeby. Na południe od wsi stoi na ławie nadmorskiej, na wzgórzu Urwe zwanem, latarnia morska 170 m. npm.; naprzeciw wznosi się druga góra piaszczysta Ange. N. jest największą wsią na Nierzeji Kurońskiej i posiada szkołę. Chałupy są słomą pokryte; szczyty wszystkie ozdabia Kuroński konik. Północną część wsi dzieli od południowej posuwająca się coraz dalej ława piaszczysta (ob. Glagau, Litauen und Masuren, 1869, str. 205). Tutejszy okr. urz. st. cywil. liczył 1880 r. 921 dusz. Poczta posłańcowa idzie z Kranz przez N. do Kłajpedy. Roku 1877 nadesłano tu 4300 listów i t. d., wysłano zaś 2300. *Kś. Fr*

Nideckówka, fol. w Michalczowej, pow. nowosądecki.

Nidek *Dolny* i *Górny*, dwie wsie, pow. wadowicki, gniazdo rodzinne Nideckich h. Wieże, w ks. oświecimskiem. Leżą w dolinie Wieprzówki, dopł. Skawy z lewego brzegu, przy gościńcu z Wadowic do Kęt, 11·3 klm. od Andrychowa. N. Górny, wnies. 326 m. npm, ma drewniany kościół z par. erygowaną 1313 roku p. t. apost. Szymona i Judy. Metryki urodzin od r. 1680. Według aktów parafialnych był przez jakiś czas zamienionym w XVI w. na zbór protestancki. N. Dolny, leśny, ku zachodowi od Górnego, bliżej brzegów Wieprzówki. Obydwie osady otacza od południa polesie nideckie a od północy polesie głębowskie. Ku północy, nad potokiem wchodzącym do Wieprzówki, kilka chat tworzy przysiołek Kwiczale. Spis miejscowości z r. 1881 podaje w obydwóch gminach 905 mk., szematyzm duchowny zaś 945 rzym.-kat., 7 ewang. i 10 izraelitów. Obszar więk. pos. Jerzego Gurniaka ma 49 mr. roli w ogóle, mn. 428 mr. roli, 68 mr. łąk i ogr. i 41 mr. past. Na północ graniczą te wsie z Gerałtowicami i Głębowicami, na zachód z Witkowicami a na płd. z Rulowicami. *Mac.*

Nidek, niem. *Nicdek*, także *Nydek*, wś, pow. jabłonkowski, na Śląsku austr. Leży w okolicy górskiej, w Beskidach zachodnich, w ich olszańsko-wiślańskim dziale. Graniczy od płn. z obszarem Leszny Górnej, od zach. z Wendrynią, Bystrzycą i Gródkiem, od płd. z Nawsiem, a od wsch. z obszarem gm. Wisły. W południowo-wschod. narożniku obszaru, na granicy gm. N.. Nawsia i Wisły, wznosi się Wielki Stożek (975 m.), w północno-wschodnim zaś narożniku granicznym szczyt Czantory Wielki (995 m.). Między tymi szczytami wzdłuż granicy wschodniej, idąc od płd. ku płn., mamy czubki Cieślar (919 m.) Soszów Wielki (882 m.), Soszów Mały (763 m.), przełęcz Beskid (684 m.) i szczyt bezimienny, 728 m. W płn.-zach. narożnika wystrzela w górę Ostry wierch (708 m.). Środek wsi legł u zlewu trzech potoków, głównego Głuchowej, i pobocznych Strzelmy i Górskiego. Głuchowa pot. wytryska w płd.-wsch. kącie obsz. N. z pod Stożka Wielkiego i płynie na płn.-zach., a pod kościołem nideckim zwraca się na zachód, przechodząc na obszar Bystrzycy (ob. Głuchowa). Strzelma pot. napływa z pod Czantorego, płynie na płd. i zach., a pot. Górski z pod Ostrego W., wprost na płd. obszar, który legł na płd. od rz. Strzelmy, wzdłuż pot. Głuchowej, rozpostarł się las Głuchowa, z licznymi polanami, na których stanęły zabudowania halskie, jak Filipka, Bzdyna, Kolebisko, Balczarka, Plenisko, Januta. Las nad pot. Strzelmą i jego dopływami zwie się Strzelmą, w którym na płd. stoku Czantorego Wielkiego, na polanach

legły chaty „Za-Kamień.“ W miejscu kościół filialny p. w. św. Mikołaja, należący do par. w Wendryni, odległej 1¹/₄ godź. Sąd pow. Jabłonków, st. p. Bystrzyca. Mk. 1567 (1880 r.). *Br. G.*

Nidermujża, łotew. *Nidrumujża*, wś nad rz. Dubną, przy ujściu bezim. strugi, wypływającej z jez. Eszar, pow. dyneburski, z kośc. par. katol. śś. Piotra i Pawła, wzniesionym przed 1748 r. Paraf. kat., dek. dolno-dyneburskiego, na 1768 wiernych. Kaplica w Dubnie i Górnojszy (Górnojasny).

Nidoki al. *Lidoki* (lit. *Lidokiej*), mko i dobra, pow. wiłkomierski, w 3 okr. pol. Widziszki, o 15 w. od Wiłkomierza; mko ma 10 dm. i 57 dusz; kościół par. murowany pod wezw. św. Michała, w 1623 r. wzniesiony przez obywatela Henryka Podoleckiego. Przy kościele dom schronienia dla 8 ubogich. Parafia kat., dek. wiłkomierskiego, ma 2934 wiernych. Na fol. jest pałac i park; w 1859 r. była gorzelnia. W 1499 r. własność Bohdana Pietkiewicza, dalej Dąbrowskich; w 1738 roku Krzysztof Morykoni, podstoli wiłkomierski, kupuje od Maryana Dąbrowskiego, marszałka wiłkomirskiego, później własność Michała Morykoniego, podkomorzego wiłkomierskiego, wreszcie syna jego Józefa Morykoniego, generała wojsk. pol., przechodzi wianem do córki jego Felicyi hr. Platerowej, po jej śmierci prawem sukcesyjnym do jej siostrzana Ignacego Łopacińskiego, który sprzedaje Karolowi Bystramowi, marszałkowi upickiemu; dziś jego zięcia Wojnickiego.

Nidom, w dok. *Nydom*, wś i fol., pow. wrzesiński, 8 dm., 234 mk., 11 ew., 223 kat., 52 analf. Fol. nal. do dóbr Czerniejewo. Poczta, gośc., tel. i st. kol.-żel. w Czerniejewie. Według Lib. Ben. Łask. (I, 29) był tu dwór i dworskie grunta. Karczma z rolą, wiatrak z rolą. Dziesięciny płacono do par. w Pawłowie. Mesznego dawał karczmarz i młynarz po groszu, kmiecie po miarce owsa i pszenicy. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś N., w par. Pawłowo, miała 13 łanów, 4 zagr. i 3 komorn. (Pawiński, Wielk. I, 153).

Nidopeć, ob. *Kaczka*.

Nidowo, niem. *Niedau*, dok. 1356 *Nidow*, wś na żuławach, między Wisłą a Nogatem, pow. malborski, st. p. Gr. Mausdorf, par. kat i ew. i okr. urz. stanu cywil. Tannsee. W miejscu jest szkoła ew., odl. od m. pow. 2 mile. Zawiera 10 chełmin. posiadeł i 9 zagród, 64 włók i 7 mr. obszaru. W 1868 r. 190 mk., 106 ew., 50 kat., 34 menonitów; 20 dm. Wś ta posiada przywilej lokacyjny z r. 1356, wystawiony przez w. m. Winryka z Knyprody; płaciła za czasów krzyżackich czynszu 7 wiardunków (t. j. 8 tal. 22¹/₂ sbr.) i czyniła tłókę przez 6 dni o własnej strawie (Ob. Gesch. d. Kr. Marienburg von Eckerdt, str. 19, 22 i 28.). *Kś. Fr.*

Nidrumujża, ob. *Nidermujża*.

Nidzgal al. *Nicgal*, łotew. *Niejdzgals*, wś, pow. dyneburski, par. Liksna. Własność Zybergów, z pięknym 1862 r. wzniesionym kościołem murowanym filialnym. N. należał niegdyś do możnej rodziny inflanckiej Wolffów z przydomkiem Ludingshausen właścicieli Krasławia i Kołupu. Na gruntach wsi N. znajduje się stacya dr. żel. rysko-dyneburskiej, pomiędzy st. Liksna a Cargrad, o 30 w. od Dyneburga a 175 w. od Rygi.

Nidziany, wś nad rz. Wilią, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kimeliszki, okr. wiejski Litwiany, o 9 w. od gminy a 45 od Święcian. 19 dm., 182 mk. kat. (85 dusz rewiz.); należy do dóbr Litwiany, Wiśniewskich.

Nidzica, zwana też *Skalbmierką*, rzeka, bierze początek w pow. miechowskim z wysokich tarasów wyżyny krakowskiej, tworzącej w stronie płn. od Miechowa a na zachód od Książa Wielkiego rozległy obszar górzysty i lesisty, sięgający od 1200 do 1450 stóp wznies. Wody tego obszaru z zachodniej strony dają początek rz. Szreniawie a ze wschodnich stoków tworzą Nidzicę, która powstaje w stronie zachd. od Książa Wielkiego, w lasach Giebułtowa i płynie w kierunku płd.-wschod. pod Księżem Wielkim, Ilkowicami, Dziaduszycami, Nieszkowem; wchodzi w powiat pińczowski, płynie pod Działoszycami, Skalbmierzem, Topolą, Cudzynowicami, Kaźmierzą i za Piotrkowicami wpada z lew. brz. do Wisły pod wsią Urzuty, o 8 w. poniżej ujścia Szreniawy do Wisły. Długa około 50 wiorst. Dolina N. jest wązką, zamkniętą z obu stron przez wyniosłe krawędzie wyżyny, od Skalbmierza dopiero rozszerza się i ma teraz 1¹/₂ do 2 w. szerokości. Jak dolina Nidy i Szreniawy tak i dolina N. przedstawia na swych brzegach cały szereg starożytnych osad małopolskich. Wpadają do N. z praw. brzegu pod Ilkowicami Kalinka, pod Skalbmierzem Solcza, pod Kaźmierzą Łaszówka, pod Piotrkowicami Kocielina. Z lewej: pod Działoszycami Sancygniówka, na prost Topoli Stradówka. *J. Bliz.*

Nidzie *Wytyckie* al. *Wytyczne*, jezioro, ob. *Wytyckie*.

Nidzkie, jezioro; ob. *Niskie*.

Nie..., w nazwach łużyckich, ob. *Nje*...

Nie..., por. *Ni*...

Niebędzino, niem. *Gross Wobensin*, dok. z roku 1375 *Unibandsin*, wieś, powiat lęborski, stacya pocztowa i telegraficzna Wielki Janowiec, st. kol. Lębork 9·5 klm. odl., okr. urz. stanu cywiln. Retochowice Wś ma 206·68 ha roli orn. i ogr., 59·72 łąk, 249·2 pastw.,

145·98 lasu, razem 661·58; hodowla owiec; czysty dochód z gruntu 1905 mrk. R. 1375 nadaje w. m. Winryk v. Kniprode wiernemu Jesken Pinth dobra Ungebansin na prawie pol., czynsz wynosi 1 grzywnę, 1 funt wosku i 1 chełm. fenik. Dan w Gdańsku (ob. Cramer, Gesch der Lande Lauenburg und Buetow, II, str. 234.). *Ks. Fr.*

Niebędzinko, niem. *Klein Wobensin*, wś, pow. lęborski, st. kol. Lębork, okr. urz. stanu cywiln. Retochowice, st. p. i tel. W. Janowiec.

Niebiernica al. *Achramowce*, dziś *Belmont*, dobra, pow. nowoaleksandrowski, dawniej brasławski. Do wiadomości podanych pod artyk. Belmont (ob.) dodajemy, że w 1668 r. Jan i Katarzyna z Szostakowskich Kimbaronie, łowcz. brasławscy, sprzedali N. Andrzejowi i Ewie z Tołoczków Kosińskim, którzy w 1681 r. odstępują Janowi Salmonowiczowi, stolnikowi brasławskiemu. W 1748 r. od Dominika Salmonowicza przechodzi do Jana Augusta i Konstancyi z hr. Platerów Hylzenów, kaszt. inflanckich, którzy zmieniają poprzednią nazwę na Belmont. Od Hylzenów nabywa N. hr. Mikołaj Manuzzi; dziś hr. Feliksa Platera. *A. K. Ł.*

Niebieska Turnia, nazwa mylnie nadana (Kummersberg karta Galicyi, sek. 35), szczytowi znanemu pod nazwą Pośredniej Turni.

Niebieski Staw, ob. *Modry Staw.*

Niebieszczański Potok, wypływa w płd. stronie gm. Niebieszczan, w pow. Lisko, z lasu na Wysokim dziale (473 m.), płynie na płn., a wszedłszy w wieś Niebieszczany, zwraca się na płn.-zach., w końcu przechodzi w obręb gm. Prusieka, gdzie uchodzi do Bełchówki (ob.) z pr. brz. Długość biegu 6 klm. *Br. G.*

Niebieszczany, góra. na granicy gm. Stróża Małego, Prusieka, Niebieszczan, w pow. sanockim, pod 39° 49′ 49″ wsch. dłg. a 49° 31′ 28″ płn. szer. Wody z płn.-wsch. stoku spływają do Sanu, z płd.-zach. do Sanoczka, dopływu Sanu. Wzniesienie 499 m. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Niebieszczany, wś, pow. sanocki. Posiada kościół par. i szkołę ludową jednoklasową, grek.-kat. par. w Morochowie, sąd pow. w Bukowsku a st. poczt. w Sanoku (odl. 13·2 klm.). Ma 1491 mk., 1156 rzym.-kat., 318 gr.-kat. i 10 izr. Wś rozciąga się wzdłuż potoku t. n., uchodzącego z praw. brzegu do Sanoczka i nad jego dopływem Drażową. Od płd.-wschodu obniża się poziom ku płd. zachodowi, a średnia wysokość przy kościele wynosi 322 m. npm. Na północnym krańcu wsi stoją zabudowania folwarczne. Na południe wznosi się Wysoki dział, 473 m. npm., z Górnym lasem w kierunku płn.-wschodnim odgraniczający tę wieś od Poraża. Posiadłość więk., spadk. Ad. Truskolaskiego, ma 407 m. roli, 27 m. łąk i ogr., 26 mr. past. i 147 m. lasu; pos. mn. 734 mr. roli, 49 mr. łąk, 46 mr. past. i 36 mr. lasu. Par. rzym.-kat. fundował Jan Jaćmierski, syn Fryderyka piszący się na Jaćmierzu i Bazanówce, który także powiększył uposażanie parafii w Jaćmierzu w r. 1461. W XVI w. przeszły te dobra do Drohojowskich, protestantów, którzy zamienili kościół na zbór, ale po 70 latach (według wizytacyi bisk. W. Sierakowskiego w r. 1641) zwrócili go katolikom, chociaż sami pozostali dysydentami. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. sanockiego. N. graniczą na płd.-zachód z Ratnawicą a na płn. z Prusiekiem. *Mac.*

Niebiosy, os., pow. sieradzki, gm. Barczew, par. Burzenin, odl. 18 w. od Sieradza, ma 7 dm., 64 mk., 60 mr. obszaru.

Niebo, wś, pow. konecki, gm. i par. Końskie. Odl. od Końskich w. 6. Ma 11 dm., 74 mk., ziemi włośc. 119 mr. i dwors. 2 mr. W 1827 r. było dm. 6, mk. 44.

Niebo, niem. *Niewe*, wś i fol., pow. sokologórski, par. Schurgast. Ludność katolicka.

Niebocko, wś, pow. brzozowski. Leży w źródłowisku Niebockiego potoku, dopływu Stobnicy i Jabłonki, przy gościńcu łączącym drogę z Brozowa do Sanoka z drogą z Mrzygłodu do Dynowa. Ma gorzelnię, obszerne zabudowania więk. pos., szkołę ludową i kasę pożyczk. gminną z kapitałem 934 zł. w. a. Od zachodu otaczają wś lasy, pokrywające wschodnie stoki Czarnej góry (451 m.), od wschodu lasy na Czarnej górze (514 m.), której stok zniża się tu do 413 m. W stronie południowej wznoszą się góry: Krzemionka (476) i Dubówka (408), dzielące N. od Lalina. N. należy do par. rzym.-kat. w Grabownicy (o 4 klm.) a do par. gr.-kat. w Lalinie. W 1880 r. było 817 mk. wraz z 21 na obszarze więk. pos. Szematyzmy duch. podają 730 rzym.-kat. i 126 gr.-kat. Z całego obszaru 3324 mr., przypada więk. pos. br. A. Krasińskiej 1083 m. (459 roli, 100 łąk i ogr., 38 past., 486 lasu), 2241 pos. mn. (1715 roli, 190 łąk, 257 past. i 79 lasu). N. graniczy na północ z Jabłonką, na płd. z Lalinem, na wschód z Dydnią i Grabówką. *Mac.*

Nieboczka, potok, ob. *Sydołówka.*

Nieboczowe, niem. *Niebotschau*, 1416 *Neboczowo*, 1531 *Nyebotzow*, wś i fol. nad Odrą, pow. raciborski, par. kat. Brzezie. Kaplica kat., szkoła, 83 dm., 554 mk. (1843). Do N. należy fol. Paprotnik.

Niebolin, ob. *Mamry.*

Niebolszaja, os. włośc., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Kunice. Odl. od Opoczna 7 w. Dm. 3, mk. 19, ziemi włośc 24 mr., utworzona przy uwłaszczeniu włościan po 1864 roku.

Nieborów, w dok. *Nyeborow*, wś, fol. i dobra, nad rz. Łupią al. Skierniewką, pow. łowicki, gm. i par. Nieborów. Leży przy drodze bitej z Łowicza do Bolimowa, w odl. 10 w. od Łowicza. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, sąd gminny I okr., urząd gminny, cmentarz z kaplicą drewnianą, fabrykę pieców i majolik, cegielnią, pałac z biblioteką i parkiem, 74 dm. (20 folwarcz., 54 włośc.), 1125 mk. stałych, około 300 niestałych, dom zajezdny, kilka sklepów. W 1827 r. było tu 66 dm., 747 mk., w 1868 roku wś miała 927 mk. a dwa fol. 88 mk. Początkiem N. miała być osada garncarzy, których ściągnęła do rozległych lasów bolimowskiej puszczy wyborna tutejsza glina. Już w początkach XIV w. (1314?) miał być tu założony kościół parafialny, który na nowo został wzniesiony w 1419 r. Fundacyą czy też uposażenie i odbudowanie zawdzięczał kościół dziedzicom wsi Niemierzom, którzy się pisali w XV w. Nieborowskimi. Rodzina ta istniała jeszcze w końcu XVII w. N. jednak już w końcu XVI w. należy do Jana Tarnowskiego h. Rolicz, podkomorzego sochaczewskiego. Od potomków jego nabywa N. pomiędzy 1690 a 1696 r. prymas Radziejowski i buduje tu dla siebie pałac a jednocześnie odnawia kościół. Radziejowski tu nie mieszkał stale lecz tylko gościł czasami w przejeździe do Łowicza. W 1697 r. prymas sprzedał N. Jerzemu Towiańskiemu, kasztelanowi łęczyckiemu. Syn jego sprzedał z kolei Jakóbowi Lubomirskiemu, kuchmistrzowi koron. Od niego nabył Stanisław Łochocki, kaszt. dobrzyński, którego syn sprzedał N. Michałowi Kazimierzowi Ogińskiemu, woj. wileńskiemu, w 1766 roku. Nareszcie w 1774 r. od Ogińskich nabył te dobra ks. Michał Radziwiłł, miecznik litewski. Żona jego Helena, twórczyni głośnej w swoim czasie Arkadyi (ob.), założonej w sąsiedztwie N., postarała się i główną rezydencyę w N. urządzić zgodnie ze swemi upodobaniami. Ona to głównie zgromadziła w N. bibliotekę, złożoną przeważnie ze wspaniałych wydań starożytnych i francuzkich pisarzów, tudzież bogaty zbiór obrazów, rzeźb kosztownych, artystycznie wykonanych mebli, sprzętów. Wspaniała pomarańczarnia, nabyta w Dreznie, stanowiła główną ozdobę ogrodu. W urządzeniu pałacu niewątpliwie musiały także zajść odpowiednie zmiany. Jest to budowla piętrowa, z dwoma wieżami, nieodznaczająca się ani artystycznemi zaletami ani wybitnymi znamionami pewnego stylu. Koronowani goście niejednokrotnie nawiedzali tę książęcą rezydencyą. Stanisław August przebywał tu kilkakrotnie. Później gościli tu: król pruski Fryderyk Wilhelm i cesarz Aleksander I w 1815 r. Bogate zbiory dzieł sztuki ściągały do N. artystów. Aleksander Orłowski, Płoński, Norblin, Rustem, Blank przemieszkiwali to lub gościli przez czas dłuższy. Blank Antoni ułożył i ogłosił spis i opis krytyczny dzieł sztuki znajdujących się w galeryi nieborowskiej (Warszawa 1835 r., 145 str.). Biblioteka liczyła podobno do 50,000 tomów. Skarby te jednak nie przechowały się do naszych czasów. Najprzód uległ rozproszeniu przez sprzedaż zbiór obrazów, ostatecznie zaś poprzedni właściciel N. ks. Zygmunt Radziwiłł wywiózł do Paryża pozostałe zabytki i całą prawie bibliotekę i tam sprzedał przez licytacyą publiczną. Obecnie pozostało 1913 dzieł i 30 rękopisów. Wspaniała oranżerya przeszła w 1868 r. na własność cesarską i mieści się obecnie w Łazienkach. Z przejściem N. w ręce obecnego właściciela ks. Mikołaja Radziwiłła w 1879 r. zaczęła się ta piękna siedziba dźwigać z upadku. Za staraniem młodego dziedzica powstała tu pierwsza w kraju fabryka majolik, artystycznych fajansów i pieców. Zatrudnia ona obecnie do 60 osób (14 kobiet) i produkuje za 100,000 rs. rocznie. Wyroby jej pod względem technicznym i artystycznym nie ustępujące zagranicznym, szeroki znalazły odbyt. Na miejsce dawnego, w połowie drewnianego kościoła z 1717 r., wzniesiono staraniem ks. Swinarskiego nowy murowany, w stylu ostrołukowym, o dwóch wieżach, w kształcie krzyża. Szkoła, istniejąca tu już w XVI w., miewa do 100 uczniów. Szkoła niedzielna założona w 1879 r. przez prob. Swinarskiego, została zamkniętą. Dobra N. słynęły dawniej z gospodarstwa rolnego, którem przez czas jakiś za ks. wojewody Michała Radziwiłła kierował głośny agronom niemiecki Thaer. On to zaprowadził tu płodozmian. Rozległe lasy były także uporządkowane. Jeszcze w 1855 roku obejmowały one obszar 13,000 morgów, podzielonych na poręby. Obfitowały w zwierzynę i dzikie ptastwo. Wtedy jeszcze w skład dóbr N. wchodziły Bolimowskie dobra, odprzedane przez ks. Zygmunta Radziwiłła Mendelsohnowi; obecnie własność Sobańskiego. Sam Nieborów w 1859 roku obejmował 768 mórg gruntu folwarcz. i 4864 mórg lasu wraz obszarem przy pałacu. Obecnie Dobra N. składają się z fol.: N., Zygmuntów, Łasieczniki, Wólka Łasiecka, Jasionna, Kaczew, Polesie i Chylenice, przyległ. Julianowo i Leśniczówka; rozl. mr. 8346: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 612, łąk mr. 104, past. mr. 3, nieuż. i place mr. 51, razem mr. 770; bud. mur. 22, z drz. 26; fol. Zygmuntów gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 42, past. mr. 185, nieuż. i place mr. 34, razem mr. 738; bud. mur. 1, z drz. 13; fol. Łasieczniki gr. or. i ogr. mr. 530, łąk mr. 109, past. mr. 201, nieuż. i place

mr. 63, razem mr. 902; bud. z drz. 22; fol. Wólka Łasiecka gr. or. i ogr. mr. 304, łąk mr. 70, past. mr. 51, nieuż. i place mr. 18, razem mr. 443; bud. z drz. 12; fol. Jasionna gr. or. i ogr. mr. 409, łąk mr. 20, past. mr. 79, nieuż. i place mr. 25, razem mr. 532; bud. z drz. 18; fol. Kaczew gr. or. i ogr. mr. 183, łąk mr. 136, past. mr. 3, nieuż. i place mr. 6, razem mr. 328; bud. z drz. 9; fol. Polesie z Leśniczówką gr. or. i ogr. mr. 101, łąk mr. 32, past. mr. 88, lasu mr. 144, nieuż. i place mr. 7, razem mr. 372; bud z drz. 6; fol. Chylenice gr. or. i ogr. mr. 292, łąk mr. 56, pastw. mr. 237, nieuż. i place mr. 15, razem mr. 600, bud. mur. 1, z drz. 12; nadto w osadach karczemnych, leśnych i młynarskich mr. 128, w lasach mr. 3330, w wieczystych dzierżawach mr. 202. W skład dóbr N. wchodzą także następne wsie włośc.: wś N. os. 50, z gr. mr. mr. 695; wś Piaski os. 31, z gr. mr. 861; wś Łasieczniki os. 37, z gr. mr. 718; wś Sokołów os. 15, z gr. mr. 357; wś Wólka Łasiecka os. 19, z gr. mr. 250; wś Jasionna os. 23, z gr. mr. 232; wś Karolew al. Karlshof os. 27, z gr. mr. 616; wś Michałówek os. 5, z gr. mr. 15; wś Sypnia os. 41, z gr. mr. 965; wś Arkadya os. 23, z gr. mr. 186. N. par., dek. łowicki, 2251 dusz. N. gmina, należy do sądu gm. okr. I w miejscu, st. p. Łowicz, ma 15276 mr. obszaru, w tem 9088 mr. orn. ziemi, 3300 mr. lasu i 668 mr. nieużytków. Do włościan należy 6324 mr., rozdzielonej między 458 osad. Gleba żytnia przeważnie. Ludność wynosi 4344 dusz, w tem 3850 kat., 406 ew., 88 żyd. Z zakładów fabrycznych istnieją tu: smolarnia z prod. na 600 rs., 5 olejarni drobnych, 3 wiatraki, 5 młynów wodnych i fabryka majolik i pieców. Podatku płaciła gmina w 1881 r. gruntowego 1575 rs., dodatkowego 787 rs. i podymnego 1213 rs. Na utrzymanie zarządu gminnego 1811 rs. 40 kop. Opisy i widoki N. podały: „Tygodnik illustr." z 1887 r. № 104; „Kłosy" № 991 z 1884 r.; „Wiek" w № z 28 lutego 1884 r. (Opis oparty na danych dostarczonych przez R. Oczykowskiego a w części i przez A. Palmirskiego). 2.) **N.**, wś włośc. i os. fabr., pow. konecki, gm. Niekłań, par. Odrowąż, odl. od Końskich w. 13. Posiada pudlingarnią założoną w 1843 r., ma 21 dm., 89 mk., ziemi włośc. 173 mr. i dwor. 10 mr. 3.) **N.**, fol., pow. chełmski, gm. Bukowa Wielka, par. Sawin, odl. 21 w. od Chełma. Ma 132 mr. obszaru, w tem 72 mr. roli i 45 mr. lasu. Oddzielony został w 1878 r. od obszaru dóbr Łowcza. *Br. Ch.*

Nieborów, pot., wytryska w obr. gm. Hyżnego, koło przys. Nieborowa, płynie na płn.-wsch. i płn.-zach. i zlewa swe wody do Tatyny z lew. brz. Długość biegu 3 klm. *Br. G.*

Nieborów, przys. wsi Hyżnego, pow. rzeszowski, nad pot. t. n., na płd.-zach. od wsi, na płn. pochyłości Ostrej góry (415 m.); chaty legły na lewym brzegu potoku. *Br. G.*

Nieborowice, niem. *Nieborowitz*, 1107 *Neborowicz*, wś i dobra, pow. rybnicki, par. Deutsch Zernitz; ludność katolicka. Do N. należą: Mysza góra, fol., Nieborowskie Kuźnice (Nieborowitzer Hammer), wielki piec, fryszerka, młyn wodny, Ungerschuetz kolonia, Wydzirów os. włośc.

Nieborówka, wś i dobra u zbiegu Kamionki z Teterowem, pow. żytomierski, własność Bielakowskich. Do dóbr należą olbrzymie niegdyś lasy, śród których nad rzką Bałyn założoną została w latach 1840—50 osada budników Aleksówka (ob.). *J. Krz.*

Nieborówka, wypływa u płn. stóp Beskidu Jabłonkowskiego, na granicy gm. Guty, w pow. cieszyńskim; płynie na płn. granicą Rakowa i Gut, zabiera od praw. brz. Gutski potok, przepływa wieś Niebory i Kąskę, pod którą uchodzi do Olszy (Olzy) z lew. brzegu. Długość biegu $7^1/_2$ kil. *Br. G.*

Niebory, wś w pow. cieszyńskim, na Śląsku austr., nad rz. Nieborówką, przy zejściu się gościńców frydeckiego i jabłonkowskiego, na płd. od Cieszyna, w odl. 7 klm. Od płn. wś Ropica, od zach. Śmiłowice, od płd. Guty i Oldrzychowice, a od wsch. Trzyniec i Kąska (Końska, Konskau). Od płd. ku płn. przerzyna obszar potok Nieborówka i równolegle doń płynący Gutski Bystry pot. czyli Bystrzyca, oba uchodzące do Olszy z lew. brz. Wzniesienie obszaru płd.-wsch., między Bystrzycą a wsch. granicą 400 m., na płd. granicy między Nieborówką a Bystrzycą 385 m., na zach. granicy, nad gościńcem frydeckim 361 m., a na granicy płn.-wsch. między Bystrzycą a Nieborówką 349 m. Zabudowania rozrzucone po całym obszarze. Należy do par. łac. w Trzycieżu, ma 781 mk. (1880 r.). Sąd powiatowy w Cieszynie, st. p. Trzyniec. *Br. Ch.*

Nieborze 1.) dok. *Nieborza*, wś, pow. babimostski, ma 19 dm., 133 mk., 26 ew. 107 kat., 34 analf. Poczta w Siedlcu o 2 klm., gość. na miejscu, tel. w Chobienicach o 3 klm., st. kol. żel. w Zbąszyniu o 15 klm. 2.) **N.**, dom., ma 1155 mr. rozl., 1 dm., 72 mk., 20 ew., 52 kat., 13 analf. Własność hr. Karola Mielżyńskiego. Według regestr. pobor. z 1580—1581 r. wś Nieborza, w par. Siedliecz, miała $3^1/_2$ łanów kmiec. i 2 zagród. (Pawiński, Wielkop., I, 86). *M. St.*

Nieborzyn 1.) w dok. *Nyeborzyno*, wś i fol., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Budzisław, odl. 23 w. od Słupcy. Posiada gorzelnią, olejarnią, wiatrak, pokłady torfu. Wś ma 14 dm., 155 mk.; fol. 4 dm. i 84 mk. W 1827 roku było tu 21 dm., 210 mk. Dobra N. składają się z fol. N. i Kamionki, wsi N. i kol.

t. n. Rozl. mr. 1078: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 567, łąk mr. 37, past. mr. 9, lasu mr. 174, nieuż. i place mr. 22, razem mr. 809, bud. mur. 14, z drzewa 7; płodozmian 12 polowy; fol. Kamionki gr. or. i ogr. mr. 228, łąk mr. 27, past. mr. 7, nieuż. i place mr. 7, razem mr. 269; bud. mur. 2, z drzewa 1; płodozmian 9 polowy. Wś N. os. 34, z gr. mr. 106; kol. Nieborzyn os. 17, z gr. mr. 138. Według Lib. Ben. Łask (I, 195) już w 1416 roku pleban z Budzisławia pozywał przed sąd duchowny kmieci z N. iż niechcieli mu zwozić dziesięciny do domu jak to było zdawna w zwyczaju. W początku XVI w. jest tu folwark, dający także dziesięcinę do Budzisławia, kmiecie zaś płacą jeszcze meszne w zbożu, toż samo i karczmarz dający grosz i miarę zboża. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś N., w par. Budzisław, miała 22 łanów (Pawiński, Wielkop. I, 142). 2.) **N.**, wś, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Koziczynek, odl. o 12 w. od Ciechanowa, ma 9 dm., 81 mk., 208 mr. gruntu użytecz., 12 nieuż. W 1827 r. 9 dm., 86 mk. 3.) **N.**, wś, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Radzikowo, odl. o 19 w. od Płońska, ma 12 dm., 225 mk., wiatrak i cegielnia. W 1827 r. 22 dm., 144 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 888: gr. orn. i ogr. mr. 462, łąk mr. 90, lasu mr. 60, zarośli mr. 170, wody mr. 2, nieużytki i place mr. 14; bud. mur. 1, z drzewa 17. Wś N. os. 30, z gr. mr. 173. *Br. Ch.*

Nieborzyńska kolonia, kol., pow. słupecki, gm. Kleczew, par. Budzisław, ma 16 dm., 104 mk.; ob. *Nieborzyn.*

Nieboszka, ob. *Neboczka.*

Nieboszyce, niem. *Schreibersdorf*, wś i dobra, pow. raciborski, par. kat., Odersch. Ma kaplicę, szkołę katolicką, młyn wodny, pokłady gipsu W 1843 r. 68 dm., 493 mk. (12 ewang.)

Nieboże Mniejsze, wś, pow. szawelski, gm. tryska, należy do dóbr Lejlany.

Niebrów, wś i os. fabr., nad rz. Wolborką, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Chorzęcin. Ma 62 dm., 390 mk., ziemi włośc. 571 mr. i przy fabryce 30 mr. Jest tu przędzalnia wełny i folusz, własność Edw. Hintza, z produkcyą roczną na 65,000 rs. (1880 r.). W 1827 r. było tu 23 dm. i 172 mk. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś N., w par. Chorzęcin, była własnością Anny Dunin, która posiadała $6^1/_2$ łanów, kmiec. oraz Sebastyana Dunina, posiadacza $2^1/_2$ łanów. Pawiński, Wielk. I, 95). *Br Ch.*

Niebrzegów, wś nad Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Gołąb', należała do dóbr Dęblin. Ma 18 osad po 16 mr. ziemi, przewóz przez rzekę promem. W 1827 r. było tu 19 dm., 150 mk.

Niebrzydy, wś szlach., pow. szczuczyński, gm. Wąsosz, par. Słucz. W 1827 r. było dm. 9, mk. 47.

Niebudkiemie, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kopsodzie, par. Wisztyniec. Odl. od Wyłkowyszek w. 35. Ma 7 dm., 40 mk. W 1827 roku było dm. 7, mk. 36.

Niebudehlen al. *Klein Niebudszen* (niem.), wś, pow. wystrucki, st. p. Neunischken, okr. urz stanu cywiln. Kaukern.

Niebudis (niem.), rzeka. lewy dopływ Wystruci, uchodzącej do Pregla. Bierze początek w pow. gąbińskim, pod wsią Niebudszen.

Niebudszen (niem.) 1.) wś, pow. gąbiński. Posiada kościół par. ewang., st. poczt. Leży o 10 klm. na płn.-wschód od m. pow., w lekko falistej okolicy, nad źródłami rzeczki Niebudis. W 1878 r. było tu 456 ew. mk. Ludność uprawia żyto, owies i kartofle, trudnią się także hodowlą bydła. Znaczne pokłady torfu dostarczają opału. Do Gąbina dochodzi poczta posłańcowa. Tutejszy kościół ew. został zbudowany r. 1619 (ob. Toeppen Hist. comp. Geogr. str. 270.). 2.) **N.** *Gross*, wieś, powiat. wystrucki, stacya. p. Pelleningken, okr. urz. stanu cywiln. Kaukern. 3.) **N.** *Klein*, ob. *Niebudehlen. Ks. Fr.*

Niebusch, wś i dobra, pow kożuchowski, kościół par. ewang., kaplica kat., szkoła, pałac, 68 dm., 530 mk. ewang. (1843 r.).

Niebylec 1.) mtko, pow. rzeszowski, w górskiej i lesistej okolicy u zlewu Gwoźnicy (pob. Wisłoka z pr. brz.) z Jawornickim potokiem i Gwoździanką, 282 m. npm. Rozsiadło się nad rzekami wzdłuż drogi prowadzącej na północ do Czudeca (12 klm.) a na południe do Domaradza (8·5 klm.). U samego ujścia pot. Jawornickiego stoi ozdoba N. kościół parafialny a nad Gwoźnicą folwark z obszernym dworem. Teren podnosi się na obszarze N., bowiem u źródeł Jawornickiego pot. jest 412 m., na południowej stronie 395 a na wschodzie Kamienna góra sięga 474 m. Część południowa nazywa się Murowanką. Jest tu szkoła lud. jednoklasowa, par. rzym.-kat. i urząd pocztowy. N. ma 726 mk., z tych 38 na obszarze więk. pos., 308 rzym.-kat. a 418 izraelitów. Pos. większa Romerów, później Pieniążków, Łempickich, w ostatnich czasach hr. Ankwiczów a teraz izraelity Dawida Kranza, ma obszaru 103 mr. roli, 27 mr. łąk i ogr., 17 mr. past. i 50 mr. lasu; pos. mn. 99 mr. roli, 6 mr. łąk. 11 mr. past. i 10 mr. lasu. Pierwotnie kościół parafialny mieścił się we wsi Konieczkowy, fundowany w r. 1460 przez Marcisza, Mikołaja, Jana i Stanisława braci Mohowskich ale 1650 r. przeniósł go Janusz Romer do N., gdzie nowy kościół zbudował. Kościół w Konieczkowy, dzisiaj już nieistniejący, został wówczas fi-

lialnym. Parafia dawniej dyec. krak., teraz przemyskiej, dek. strzyżowskiego, obejmuje wsie: Blizianke, Gwoździankę, Jawornik, Konieczkową i Malówkę i ma 2543 rzym.-kat. i 469 izraelitów. Otaczają mtko od płd. Jawornik i Konieczkowa, od płn. Malówka, od wschodu Blizianka. 2.) **N.**, część Korczyny, miasteczka w pow. krośnieńskim. 3.) **N.**, grupa zabudowań w gm. Miejsce, pow. krośnieński. *Mac.*

Niebyła 1.) al. *Emma*, os. pow. noworadomski, gm. Maluszyn, par. Borzykowo. Dm. 2, mk 14, mórg ziemi włośc. 35; ob. *Emma*. 2.) **N.**, os., pow. będziński, gm. i par. Wojkowice Kościelne. Dm. 1, mk. 4, mórg ziemi 14. Należy do dóbr Dobieszowice (ob.). 3.) **N.**, pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Smardzowice. W 1827 r. było dm. 4, mk. 17. 4.) **N.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Raków, par. Imielno. Wchodziła w skład dóbr Lścin. W 1827 r. było dm. 4, mk. 30; obecnie 9 os. i 98 mr. 5.) **N.**, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica. *Br. Ch.*

Niebyła, karczma w Siarczanej Górze, obok Swoszowic, pow. wielicki. *Br. G.*

Niebyłów, po rusku *Nebyliw*, ze *Słobodą Niebyłowską*, wś, pow. kałuski, 28 klm. na płd.-zach. od sądu pow. w Kałuszu, poczt. Perehińsk. Na płn.-wsch. i płn. leży Krasna, płn.-zach. narożnik przypiera do Łdzian, na zach. leży Perehińsko (pow. doliński), na płd. Śliwki i Przysłóp (pow. kałuski), na płd.-wsch. Majdan. Wzdłuż granicy zach. płynie Łomnica od płd. na płn., dzieląc się na ramiona i tworząc liczne wysepki. Na wsch. od niej i równoległe z nią płynie przez cały obszar, od płd. ze Śliwek, na płn. pot. Turowa i wpada do Łomnicy w narożniku płn.-zach., gdzie się znajduje grupa domów Łowagi. Na wsch. od Turowej płynie ze Sliwek dopływ Łomnicy, pot. Czerlany i wchodzi do Krasnej. Z lesistej wsch. strony obszaru na koniec płyną wody za pośrednictwem małego potoku na płn.-wsch. i podążają do Łukwi. Główna część zabudowań wiejskich leży w zach. stronie obszaru, na praw. brz. Łomnicy (cerkiew 479 m., znak tryeng,); na wsch. od nich, na lew. brz. Turowej, leży grupa domów „Dział", a na płn., na praw. brz. Turowej Dolnej i niedaleko jej ujścia do Łomnicy, grupa domów „Łowagi." Na płd. od zabudowań wiejskich wznosi się blisko granicy Śliwek wzgórze Niebyłów do 507 m. (znak tryang.). Płn. - wsch. część obszaru zajmuje „Słoboda Niebyłowska." W części płd.-zach., lesistej, wynosi najwyższe wzniesienie 556 m. Własn. więk. (rządowa) ma roli orn. 5, łąk i ogr. 63, past. 4, lasu 1674, wł. mn. roli orn. 702, łąk i ogr. 2026, past. 1656, lasu 22 mr. W roku 1880 było 1602 mk. w gm. a 20 na obsz. dwor. Niebyłowa i 296 w Słobodzie Niebyłowskiej (między nimi obrz. rzym.-kat. 11 w N. a 2 w S. N.) Par. rzym.-kat. w Rożniatowie, gr. kat. w miejscu, dek. perehiński, archidyec. lwowska. W N. jest cerkiew pod wezw. św. Michała a w S. N. (al. Słobodzie) cerkiew pod wezw. św. Dymitra. Jest tu także zarząd lasów i domen, szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2296 zł. Tutejszy tartak wodny o dwóch gatrach i dwóch piłach zwyczajnych konsumuje rocznie 1845 metr. kub. drzewa jodłowego i świerkowego a produknje 1200 metr. kub. łat, brusów i desek. We wsi występują wielkie obszary torfów a także wosk ziemny. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr starostwa kałuskiego w ziemi halickiej. Lustracya z r. 1556 (Rkp. Ossol., № 2127, str. 82 i 83) zowie tę wieś „Niebywało" al. „Łomnica" i powiada: Wieś nad pot. Łomnicą jest zasadzona od lat 10 na surowem korzeniu, prawem wołoskiem, w niej kmiecie zasiedli, z którymi jeszcze żadnej dani nie postanowiono, bo mają jeszcze hinc ad decursum 3 lata swobody z tej przyczyny, że w wielkich lesiech zasiedli, a jest ich natenczas osiadłych 8, których imiona te są: Abram, Piotr, Pec, Fedko, ci strzegą przemyty na drogach i leśnych pastwiskach, Ilko, Dymitr, Matwij, Sen. Tamże od tych, co owce mają, dostało się roku niniejszego dwudzieszczyzny baranów 5, każdy valoris groszy 12=zł. 2. Tam że od pszczół dostało się oczkowego gr. 46. Suma czyni zł. 3 gr. 16. Powołowszczyznę i inne daniny będą powinni jako i insze wsie. Powinni lasów strzec i przemyt i z pisarzem wybierać dań baranią i wieprzową." W inwentarzu z r. 1765 (Rkp. Ossol. № 1892, str. 17) czytamy: „Podług inwentarza ta wieś importuje na rok intraty 3504 zł. 19 gr.; arendy karczemnej z Słobodą opłaca złp. 1645 z porękawicznem, która suma do powyższej generalnej sumy wchodzi. Z tej wsi pstrągi poddani dawać mają, t. j. z pręta gruntu jednego pstrąga długości od głowy do ogona pół łokcia, lub pomniejszych dwa." *Dz.*

Niebyszyn, wś i dobra nad rz. Ponią, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. witunicka, o 2 m. na płd. od mka Dokszyc. Wieś ma 25 osad pełnonadziałowych; cerkiew wzniesiona w 1760 r. przez Mateusza Rodziewicza, podczaszego pińskiego. Duchowieństwo świeckie posiadało tu 6 poddanych. Dobra, od 1839 r. własność Czechowiczów, dawniej Rudominów, posiadały 140 poddanych pł. męskiej, mają 997 dzies. obszaru dworskiego; grunta lekkie, łąk obfitość miejscowość wzgórkowata, ku płn. pochyła *A. Jel.*

Niebytów, wś, pow. rzeczycki, w okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 4½ w. na

płn.-zach. od Chojnik, 23 osad; miejscowość odludna, poleska. *A. Jel.*

Niebyty, wś, w płd.-zach. str. pow. nowogródzkiego, w 3 okr. pol. mowomyskim, gmina Nowa-Mysz, ma 18 osad pełno-nadziałowych; miejscowość dość leśna. *A. Jel.*

Niebytówka al. *Nibytówka*, część wsi Mironówki, w pow. kaniowskim.

Niecew, przysiołek gm. Lipnicy Wielkiej, pow. grybowski, na płn. od rzeki Jasiennej, dopływu Białej Dunajcowej. Dwór i gorzelnia. *Br. G.*

Niechajew, ob. *Olszanka.*

Niechajewka, wś, pow. sośnicki, gub. czernihowskiej, o 19 w. od Sośnicy 370 dm.' 1754 mk.

Niechajki, wś, pow. piratyński gub. połtawskiej, nad rz. Supoją; 1979 mk.

Niechanowo, wś, pow. gnieźnieński, 21 dm., 212 mk., wszyscy kat., 149 wątpliwych, czy umieją czytać i pisać; kośc. kat. par., nal. do dekanatu gnieźnieńskiego. N., dom., 770 mr. rozl., 14 dm., 302 mk., wszyscy kat., 210 wątpliwych, czy umieją czytać i pisać. N. jest cząstką dóbr niechanowskich hr. Franciszka Żółtowskiego. Dobra te mają 14,087 mr. obszaru. Poczta i tel. w Witkowie o 7 kil., gośc. na miejscu, st. kol. żel. w Gnieźnie o 9 kil. Kościół tutejszy istniał już w XIV w. Pleban miejscowy Wacław skarżąc w 1430 r. dziedziców Goczałkowa o krzywdę w oddawaniu dziesięciny, powołuje się na dawne przez poprzedników pobieranie takowej. W 1411 r. Jakób pleban sprzedaje dziesięcinę ze wsi Mikołajewic za 10 grzywien Andrzejowi, mieszczaninowi z Gniezna. Według Lib. Ben. Łask. (I, 21) istniała przy plebanii już w XVI w. szkoła i dom dla wikaryusza. Pleban miał plac przy kościele, ogród, plac pod karczmę, i obszar roli wystarczający na trój-polowe gospodarstwo „ugorowe, osymye et gyare", jak powiada opis Łaskiego, tudzież łąkę, dającą około dwóch wozów siana. Dziesięcina z pól folwarcznych warta była około 20 groszy. Kmiecie i osadnicy dawali meszne po ćwiertni żyta i owsa z łanu ornego. Karczmarz dawał grosz. Kościół obecny, drewniany, wzniesiony w XVI w. Odbudowany w 1776 r. a odnowiony w ostatnich czasach. Według regestr. pobor. z 1580 roku wś N., własność Krzysztofa Iwieńskiego, miała 7 łanów, 8 zagród, 2 rzem. (Pawiński, Wielkop. I, 150). N., par., dekanat ś. Trójcy w Gnieźnie, ma 1429 dusz (1873 r.).

Niechciałka, przysiołek Jagieły, pow. łańcucki, nad pot. Przykopą.

Niechcianów, dok. *Nyechczanowo*, wś włośc., pow. kutnowski, gm. Mikstal, par. Grochów. Ma 35 dm., 259 mk., 327 mr. obszaru. W 1827 r. 20 dm., 131 mk. Jest tu szkoła początkowa ogólna. Wspomina tę wieś dokument z 1473 r. (w ziemi gostyńskiej, Kod. Dypl. Muczk. i Rz. II i Lib. Ben. Łask., II, 476). Według regestr. pobor. ziemi łęczyckiej z 1576 r. wś N. nie posiadała kmieci a składała się z drobnych cząstek szlacheckich. Mieszkali tu Zalescy, Grodzińscy i Niechcianowscy, był młyn wodny i wiatrak. Ziemi ornej było 8 łanów w 6-ciu częściach; młyn był własnością trzech posiadaczy cząstek (Pawiński, Wielk. II, 82, 83). *Br. Ch.*

Niechcice, w dok. *Nyechczycze*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza. Ma 11 dm., 194 mk., ziemi włośc. 77 mr. Jest tu wielka dystylarnia wódek słodkich i araku, z produkcyą na 216,260 rs. rocznie. W 1827 roku N. miały dm. 16, mk. 124 i były wsią rządową. Według Lib. Ben. Łask. (II, 182) N. były wsią na prawie niemieckiem, miały sołtystwo, płaciły dziesięciny na stół arcybiskupi w Gnieźnie, plebanowi zaś kolędę jedynie. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. wś N., w par. Rozprza, miała 5 1/2 łan. i 9 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 253.).

Niechcicka Wola, fol. i kol., pow. piotrkowski, gm. i par. Rozprza. Kol. N. Wola *Stara* ma 28 dm., 292 mk., 413 mr. ziemi; N. Wola *Nowa* ma 14 dm., 100 mk., 232 mr.; fol. i os. karcz. 4 dm., 19 mk. i 101 mr. Jest tu szkoła początkowa ogólna.

Niechłód al. *Niechłódź*, niem. *Nicheln*, wś i gm., pow. wschowski, 2 miejsc.: a) N., wś; b) Wincentowo, osada, 47 dm., 278 mk., 19 ew., 259 kat., 40 analf. Par. Gołanica, gośc. o 5 klm., poczta, tel. i st. kol. żel. w Wschowie o 7 klm. N., dom., 2590 mr. rozl., 9 dm., 158 mk., 2 ew., 156 kat., 45 analf. Istniał tu kościół filial. Gołanicy. Według regestr. poborow. z 1579 r. wś N., własność Golanieckiego miała 21 łanów, 4 zagrod., 4 komorników, i 2 rzemieśl. (Pawiński, Wielkop., tom I, 99). *M. St.*

Niechłonin, wś, pow. mławski, gm. Niechłonin, par. Sarnowo, odl. o 27 w. od Mławy. Posiada kościół filialny drewniany, szkołę początkową, gorzelnią z produkcyą roczną na 20,000 rs., karczmę. Ma 62 dm., 552 mk., 2159 mr. gr. dobr., 16 nieuż., w tem 1583 mr. włośc. ziemi. W 1827 r. 34 dm., 250 mk. Zdaje się że N. jest tą samą wsią, którą pod nazwą *Nyechlanczkye* wymienia przywilej wydany w Płocku 1367 r., w którym Kazimierz W. Pietraszowi i Jakuszowi ze Stryg nadaje prawo polskie dla ich posiadłości w ziemi dobrzyńskiej i zawskrzyńskiej. Wsie wymienione tu jako posiadłości wspomnianych dziedziców leżą istotnie dotąd w Lipnowskiem i Mławskiem (Kod. dypl. Muczk. i Rz., II, 750—3.).

Niechłonin, gm., należy do s. gm. 1 okr.

w Szronce, ma 254 dm., 2315 mk., obszaru 10699 mr., w tem nieuż. 127 mr. W gminie znajdują się: 2 kościoły, urząd gminny, 3 straże pograniczne, 2 szkoły, 3 wiatraki, 2 karczmy. W skład gminy wchodzą: Gnojenko, Gnojno, Gruszka, Łążek, Niechłonin, Nowawieś, Sadykierz, Sarnowo, Szronka, Zagajnik, Zalesie. *Br. Ch.*

Niechmirów, dok. *Nyechmyrow* al. *Nyekmirow*, wś, fol. i dobra nad strumieniem Oleśnicą, pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Stolec, odl. 22 w. od Sieradza. Wś ma 41 dm., 423 mk. (10 żydów), fol. dm. 12. W 1827 r. 37 dm., 212 mk. Jest tu młyn wodny, piec wapienny, cegielnia. Według Lib. Ben. Łask. (I, 424—5) w N. grunta folwarczne dawały dziesięcinę proboszczowi miejscowemu, zaś kmiecie kanonii gnieźnieńskiej a proboszczowi tylko meszne. Według regestr. pobor. z 1553 r. N. miało $3^1/_2$ łanów kmiecych, a według wykazów z 1576 r. 6 łanów (Pawiński, Wielkop., II, 217). Od Niechmirowskich przeszedł w ręce Olszewskich, a w 1870 r. nabył Hentschel, fabrzykant z Łodzi, od którego w 1880 r. nabył Łabęcki za 120,000 rsr. Dobra N. z nomenklat. Światłowizna, wsiami: N., Jarocice, Kamionka, Nieczuj i Wolnica rozl. mr. 1844: gr. orn. i ogr. mr. 908, łąk mr. 140, pastw. mr. 85, wody mr. 8, lasu mr. 615, nieuż. i place mr. 60; w os. młyn. mr. 27. Bud. murow. 20, z drzewa 10. Wś N. os. 46, z gr. mr. 410; wś Jarocice os. 24, z gr. mr. 187; wś Kamionka os. 18, z gr. mr. 209; wś Nieczuj osad 9, z grunt. mr. 73; wś Wolnica osad 25, z gruntem morgów 135. *Br. Ch., A. Pal.*

Niechnoprz, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew. Ma 10 dm., 100 mk., ziemi 273 mr. W 1827 r. było dm. 7, mk. 65.

Niechobrz 1.) wś, pow. rzeszowski, nad pot. Niechobrzką. Wś ludna, posiada wapniarki. Ciągnie się wzdłuż potoku, prawie od jego źródeł do ujścia u stóp góry Niechobrza, 402 m. npm. wzniesionej. Średnie wzniesienie wsi wynosi 240 m. Ztąd wypływa także Radzielówka i mały bezimienny potok. Z 1810 mk. rzym.-kat. przebywa na obszarze większ. pos. (T. br. Christiani Kronwald), obejmującej 232 mr. roli, 44 mr. łąk i ogr., 8 mr. pastw. i 594 mr. lasu; pos. mn. ma 2312 mr. roli, 272 mr. łąk. i ogr., 212 mr. pastw. i 32 mr. lasu. Szkoły niema a kasa pożyczkowa gm. rozporządza kapitałem 751 zł. w. a. N. należy do par. rz.-kat. w Zgłobieniu, jest o 11 klm. od Rzeszowa odl. i graniczy na północ z Zabierzowem i Racłówką. 2.) **N.**, przys. Czudca, pow. krośnieński, leży na płn. od tego mtka, u stóp góry Niechobrz, 391 m. npm. wzniesionej. *Mac.*

Niechobrzka, potok, wypływa w zach stronie gm. Niechobrzy, w pow. rzeszowskim, płynie na płn.-wsch. a wszedłszy między domostwa Niechobrzy, przyjmuje od pr. brz. Graniczny pot. i na płn. krańcu wsi zlewa swe wody do Zgłobienówki, dopływu Wisłoka. Długość biegu $4^1/_2$ klm. *Br. G.*

Niechodzino, wś nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Nóżewo, par. Ciechanów, odl. o 4 w. od Ciechanowa. Ma wiatrak, 31 dm., 312 mk., 712 mr. gruntu dobr., 76 nieuż. W 1827 r. 17 dm., 131 mk. Mieszka tu drobna szlachta. Podług wiadomości z r. 1866 rozl. wynosi mr. 832: gr. orn. i ogr. mr. 238, łąk mr. 89, pastw. i zarośli mr. 330, nieuż. mr. 55. Wś N. os. 21, z gr. mr. 333.

Niechorczyca, rzeka w pow. lepelskim, przepływa około wsi Ładosno.

Niechoroszcza, ob. *Niechworoszcz.*

Niechórz, niem. *Nichorcz*, *Niechorsz*, dok. 1496 i 1506 *Nyechorz*, 1653 *Niechocz*, wś i młyn nad jeziorem t. n., pow. złotowski, st. p., par. kat. i ew. Sępolno 1 milę odl., okr. urz. stanu cywiln. Komierowo, ew. szkoła w miejscu. Wś ma 3731·16 mr. obszaru, 105 bud., 30 dm., 275 mk., 262 ew., 13 kat. Według regestr. pobr. z 1578 r. wś N., w par. Sempolbork, miała 2 łany kmiece, 3 zagrodn. i 1 komorn. (Pawiński, Wielkop., I, 173). Według wizyt. Trebnica z 1653 r. płaciło 7 gburów w Niechoczu (sic) mesznego każdy 1 korzec żyta i tyleż owsa miary bydgoskiej (str. 123). Z 1754 r. zachował się przywilej, z którego wynika, że N. przedtem był folwarkiem. Ciekawą rzeczą jest i ta okoliczność, że chociaż posiedziciele tutejsi byli według Schmitta (Der Kreis Flatow, str. 266) niemieckiego pochodzenia, jednakowoż w dok. mowa jest o radłach po 20 mr. magd., a nie o włókach. Sądownictwo niższe dostają mocą tego przywileju dwaj sołtysi, ale kary pieniężne pobiera dwór. Włościanie są zobowiązani do czyszczenia młyńskiego rowu, powinni czynić tłokę w Sikorzu, w zimie drzewo zwozić i pomagać przy łowach i łowieniu ryb w jeziorze Niechorzu, za co tamże mają wolne rybołówstwo, ale tylko małemi narzędziami. Oprócz tego będą płacili 100 tynfów czynszu i będą dostawiali na ś. Marcin 2 kury, 1 gęś, 1 mendel jaj i 3 wiązki lnu. Pozwala się im pobudować kościół i szkołę i mogą ustanowić nauczyciela, któryby im czytał kazanie w niedzielę, ale mają się stosować do dekretu, który r. 1738 d. 17 paźdz. wydał Platern, oficyał kamieński. Tutejszy zbór ew. został bowiem na rozkaz owego oficyała rozebrany; kielich srebrny dostał się później do kościoła ew. w Sępolnie. Zdaje się, że gburzy tutejsi po r. 1739 opuścili wieś, którą dwór zamienił na folwark, co trwało aż do r. 1754. Tutejszy młyn wymieniają dokumenta już r. 1506. W tym bo-

wiem roku napotykamy jako taksatora przy zapisie młyna więcborskiego Jakóba, młynarza de Nyechorz (ob. Schmitt: l. c., str. 267). *Kł. Fr.*

Niechowice al. *Nihowice*, w dok. *Michończyce* (ob.), rus. *Nychowyczi*, wś, pow. rudecki 18 klm. na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Rudkach. Na płn. leżą Laszki-Zawiązane, na wsch. Kropielniki, na płd. Kniheniczе i Kornice (pow. samborski), a na zach. Sudkowice (pow. mościski). Wody płyną małemi strugami na płd. i wpadają po za obrębem wsi do Błażewki, dopływu Strwiąża. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-wsch. stronie obszaru. Jedna grupa domów zwie się „Sołtysy". Własn. większ. ma roli orn. 44, łąk i ogr. 5; własn. mn. roli orn. 428, łąk i ogr. 66, pastw. 41 mr. W r. 1880 było 398 mk. (a mianowicie 307 w N. a 91 w Sołtysach). Par. gr.-kat. w Laszkach-Zawiązanych. We wsi jest cerkiew pod wezwaniem św. Dymitra. Niechowickie sstwo niegrodowe, w ziemi przemyskiej, podług lustracyi z r. 1765 powstało z dawniejszego sstwa wiśnieńskiego, przez odłączenie wsi: Niechowice, Laszki, Kościelniki, Kropiwniki i Kniahenicze. W r. 1770 posiadał je Stefan Białogłowski, opłacając zeń kwarty złp 2267 gr. 9, a hyberny złp. 229 gr. 20.

Niechwarcz, mylnie *Niechwarz*, u ludu *Nigwacz*, dok. z r. 1330 *Nechartz*, rzeka, prawy dopływ Czarnejwody, w pow. chojnickim. Powstaje niedaleko Czarnowa, wsi należącej do par. bruskiej. Z początku płynie jako nieznaczna struga w płd. kierunku między pagórkami, użyzniając bujne łąki aż do traktu bitego między Brusami a Żabnem. Nieco po za szosą płynie dalej półkolem w wschodnim kierunku między łąkami, bagnami i trzęsawiskami, szeroko po jej brzegach rozpościerającemi się, i mija wś Czarnicz i Chłopowo, za którem to wybudowaniem przyjmuje z północy płynącą strugę Zastawę. Potem wije się dalej, aż naprzeciwko Malachina przybiera płn.-wsch. kierunek. Od pustkowia Śluzki aż do wsi Zawady bieg jej zwrócony jest ku zachodowi. Przy Zawadzie jednak przybiera kierunek płd.-zach. i tworzy na tej przestrzeni aż do swego ujścia do Czarnejwody granicę między pow. chojnickim i starogardzkim. Długość jej biegu może wynosić około trzech mil. Niedawno znaleziono w tej rzece róg jelenia niezwykłej wielkości, 1 metr długi, ważący przeszło 6 funtów. Leżał w wodzie może przeszło sto lat, a jest pomimoto tak dobrze zachowany, jakby dopiero jeleniowi był z głowy zdjęty. *Kł. Fr.*

Niechwiedki, wś rząd., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 53 w. od Oszmiany a 34 od Dziewieniszek, 10 dm., 108 mk. prawosł., 7 kat.

Niechwiedy, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dubotówka, o 5 w. od gminy a 71 w. od Święcian, 12 dm., 213 mk., w tem. 2 prawosł. i 211 kat. (99 dusz rewiz.); należy do dóbr Żodziszki, dawniej Miłoczewskich, dziś Bokszańskich.

Niechworośnia, rzeczka w pow. żytomierskim, w pobliżu Kodni.

Niechworoszcz, *Nechworoszcz*, niekiedy *Niechoroszcza* (dawniej *Chworosznia*), wś nad lew. dopł. rz. Hujwy, zwanym Pustochą, pow. żytomierski, przy samej granicy gub. kijowskiej i wołyńskiej (pow. żytomierskiego i berdyczowskiego), na płd. wsch. od Żytomierza; w 1870 r. 42 dm., 324 mk. (w tem 35 żyd.), cerkiew. Wielki ustęp szeroko rozwartej przestrzeni polnej, wkracza tu kilku odnogami w okolice lasów, które się rozsunęły, to występując, to się cofając. Gleba w N. czarnoziemna. Za pierwszych czasów Litwy, strony te nad rz. Hujwą położone a przyległe Żytomierzowi, sporo już były zasiedlone i zamykały w sobie aż 10 siół; z tych były: Holeniszczów, Borszczów, Iliaszów, Oliberowszczyzna, Kostelnia (dziś Kotelnia), Tomaszowszczyzna (Iwnica), Zwiniacze (dziś las tego nazwiska), Żerdele (dziś Chałaimgrodek), Hawczyn (dziś Halczyn) i Chworosznia (dziś Niechworoszcz. ob. Jabłonowski, Źródła dziej., Popis zam. żytom.). Ale gdy za Kazim. Jagiellończyka wydarzył się w 1483 r. pamiętny i srogi najazd Mendligireja, wszystkie te osady były zamienione w perzynę; posiadacze onych „poginęli od Tatar", tak że te miejsca zupełnie opuszczone od ludzi i już niczyjej własności niepodległe, wróciły do rąk hospodarskich. Zniszczenie tak było wielkie, że jak mówi stary dokument, rzeczka Chworosznia, wzięła nazwę Pustochy, albowiem wzdłuż jej brzegów dokoła głucha zaległa pustynia. Następnie królowie polscy, baczni na wzrost kraju i chcący coprędzej wywołać go nanowo do bytu, owe przestrzenie pustynne różnym zasłużonym ziemianom porozdarowywali, i tak Kotelnia w 1581 r. przeszła prawem do kniazia Kiryka Ruźyńskiego, a w 1555 r. Chworosznia (Nechworoszcz), Tomaszowszczyzna (Iwnica) i Iliaszów dostały się jako lenność niejakiemu Aleksandrowi Antonowiczowi Kotłubajowi. Potomkowie tegoż uwili też sobie główne gniazdo w Iliaszowie, i podług majętności tej zaczęli się też pisać Iliaszowtkimi. Ale w tem bezludziu jakoś nie wiodło się tym Iliaszowskim, pomimo wielkiego obszaru dóbr jaki posiadali, niedostatek ich cisnął, bo też jeden tylko Iliaszów, który zasiedlili, przynosił im jaki taki dochód, reszta dóbr, jak za dawnych czasów, była pusta i bez wartości. Nie stać ich było na kolonizacyą, która niemałych wymagała kosztów,

Jakoż wkrótce odprzedali oni „puste sieliszcza“ Tomaszowszczyznę i Chworosznię. Tej ostatniej w 1575 r. nabywcą został Jacek Werbowiecki. Czynny, gospodarny, tak nakładem znacznym jak i pracą zabiegłą, w niedługim czasie, nie tylko dotąd pustą Chworosznię zasiedlił, ale upatrzywszy zdatne do obrony miejsce, zameczek w niej wystawił. Ale czy z powodu rozterki i zajść z żoną (z domu Butowiczówną), z którą się w końcu rozstał, czy też z innych niewiadomych nam powodów, nie długo tu przebywał i w 1586 r. sprzedał urządzoną już i zaludnioną Chworosznię Wasylowi Kozarewskiemu (Opis akt Centr. Kijow. Arch.. № 8, str. 42—45). Ten zaś Kozarewski przyznał przed zgonem małżonce swej Agnieszce z Wolskich dożywocie na Chworoszni, ale gdy ta po śmierci męża swego wyszła powtórnie za mąż za Blistrupa, instygator kor. wytoczył jej proces, w którym jej do Chworoszni prawa zaprzeczał, albowiem Kotłubajowie, mając posiadłość tę sobie tylko lennem prawem nadaną, ku szkodzie więc Rzpltej i nielegalnie poczytali ją za swe dziedzictwo i następnie sprzedali. Naturalnie że Blistrupowa przegrała proces: jakoż dekret sejmowy prawo Blistrupów skasował, a Chworosznię stanowczo za koronne dobra uznał. Jednakże Blistrup przez zabiegi i poparcie wpływowe przy Chworoszni i nadal się utrzymał, tylko nie jako jej dziedzic, ale jako dzierżawca tenuty chworoszczeńskiej, czyli jak ją już teraz zaczęto nazywać: niechworoskiej. Po Blistrupie dzierżawcą, czyli wspanialej mówiąc, sstą został Fryderyk (Fedor) Tyszkiewicz. Był on dziedzicem fortuny szeroko rozrzuconej nad rz. Hnyłopiatem i Hujwą (Czerlena, Słobodyszcze, Kodnia) a do tego został jeszcze zastawnym posesorem dóbr żerdelowskich (Chałaimgródek). Atoli dobra tak zw. żerdelowskie, które Tyszkiewicz wziął w zastawie w 30 kopach gr. lit. od dziedzicaonych Andrzeja Łozowickiego, a składające się przed wiekami z siedmiu, jeszcze za najazdu Mendligireja zniszczonych „sieliszcz‘, miały też domniemalnie zamykać w swych granicznych obrębach i Chworosznię czyli Niechworoszcz; a więc Tyszkiewicz na tej już podstawie, to jest poczytując N. już nie za dobra koronne, ale za własność ziemską prywatną, jako taką obrócił ją też na własny użytek i różnym powypuszczał od siebie zastawnikom (Opis akt., № 12, str. 31). Tymczasem przybywa jeszcze nowe zawikłanie. Andrzej Łozowicki, dziedzic Żerdelów, niezważając na to, że dobra te „zawiódł“ u Tyszkiewicza, jednocześnie prawie sprzedaje je Iwanowi Brzozowskiemu, ten zaś odprzedaje je Jerzemu Zawiszy, a ten znów Zofii z Karabczejowa ks. Romanowej Rużyńskiej, dziedziczce sąsiednich: Rużyna i Pawołoczy. Ta zaś ostatnia, zostawszy nabywczynią Żerdelów, podnosi też pretensye i do Chworoszni, czyli Nechworoszczy, także na tejże podstawie co i Tyszkiewicz, że ta miejscowość przed wieki stanowić miała jakoby cząstkę owych siedmiu sieliszcz, zniszczonych przez Tatarów, a które dziś stały się jej własnością. Rozpoczyna się tedy zawzięta waśń pomiędzy ks. Rużyńską a Tyszkiewiczem, a że w owych czasach żelazem trzymano dobra i wszelkie zatargi majątkowe najczęściej orężem rozstrzygane były, ks. Rużyńska nieomieszkała ręką zbrojną targnąć się na sąsiada. Jakoż w 1610 r. zajechała mu Niechworoszcz, zameczek zdezolowała, ludzi z mczka porozpędzała (Opis akt. № 12, str. 36 i Arch. Chałaimgrodeckie). Nie dziw więc, że taki skład rzeczy doprowadził w końcu tak N. jak i sstwo do nader smutnego stanu. Toć lustracya z 1616 r. wyraża: „Posesorem Jegomość p. Fryderyk Tyszkiewicz. W tym mczku domów osiadłych № 180, którzy nie chcą być pod posłuszeństwem zamkowem jest domów 24, krom hultajów, którzy się przy nich bawią. Wszyscy ci żadnych pożytków nie czynią, względem słobody, której im pozwolono od 1612 r., które jeszcze nie ekspirowały, prócz zażynków, obżynków, obkosków. Stawy dwa niespustne, w których wolno mczku rybę łowić, względem czego dają z dymu po gr. ośm możniejsi, a ubożsi po gr. cztery, ale to do arendy należy. Młynów dwa, jeden o jednym kamieniu pod mkiem, a drugi o dwóch i stępy dwie, na miejscu rzeczonym Pustoszy; te do arendy należą, prócz trzeciej miary młynarskiej. Folwark jeden niewielki, do którego iż roboty żadnej nie masz, prócz zażynków, obżynków, zakosków, obkosków, a przytem tłoki zwykłe przy pańskiej strawie, dla tego też się nie szacuje. Arenda mczka tego, do której należą młyny, także pieniądze rybne, myta, browar, czyni na rok zł. 400, ale iż myto to nie jest uprzywilejowane, tedy my go też nie przyjmujemy, które, jako powiedział arendarz, może uczynić na rok zł. 5, jednak my kładziemy 10, aby krzywdy nie było, co excludowawszy czyni na rok zł. 390. Kryłówka wieś. Jest w niej ludzi pociągłych ośm. Słobodzianych jest 20. Słobody pozwolono od 1612 r. do lat pewnych. Bacząc wielką dezolacyą zameczku w Nechworoszczy tedy wkładamy to na Imci Pana dzierżawcę, aby go na każdy rok poprawował, defalkujemy na to zł. 100, od czego kwarta iść nie ma. Summa prowentu dzierżawy tej zł. 390“. Tymczasem, pomimo obmyślonej przez lustratorów naprawy, zamek jeszcze w sześć lat potem zawsze w jednakowym stanie zaniedbania i upadku pozostawał, jak o tem swiadczy następna z 1622 r. lustracya:

„Tej dzierżawy posesorem jest p. Fryderych Tyszkiewicz. Zastaliśmy tylko żyda Szmejera arendarza, który powiedział, że nie jest upoważniony podać sstwo pod lustracyą; w której dzierżawie zastaliśmy wielki nierząd. Naprzód zamek pusty, pogniły, obleciały, bez wierzchów, niezamczysty; pale miejscami około niego powybierane; w nim nikt nie miezika, działo żelazne niemałe, ladajako się po szemi bez kół i osi walające. Miasta część niemała i z parkanem wypalonego, które, jako oni powiedali, rota pana Łaszczowa powiatowa wypalić miała. Wsi do tej dzierżawy należące: Kryłówkę wieś trzyma p. Swiżyński, Żerdelow wieś trzyma p. Kuczkowski, a obadwa trzymają te wsi w pewnych sumach zastawnym sposobem, z których za obesłaniem naszym nie stawili nam nikogo do lustracyi. My widząc wielki nierząd i spustoszenie i tych dóbr zawiedzenie i odbieżenie, przyszło nam od lustracyi supersedere, ponieważ nie był nikt, ktoby ich do lustracyi podał. Przeto my pomienionego dzierżawcę, jako nieposłusznego prawu pospolitemu in Delatis Skarbowi podajemy, z tym dokładem, aby Skarb Instygatora upomniał, żeby ex delatione ..... przeciw takowemu postąpił, ażeby prowent i kwarta nie ginęła, powinien będzie dzierżawca z tej dzierżawy, do przyszłej lustracyi, kwartę płacić. Suma prowentu według dawnej lustracyi czyniła złotych 280“. Takie zniszczenie i „zawiedzenie“ sstwa działo się oczywiście z wielką szkodą Rzeczypospolitej atoli nie widzimy, żeby Skarb o odszkodowanie się upomniał; przeciwnie, jeszcze w 1616 r. cała szlachta kijowska przez posłów swych na sejm zanosiła instancyą do króla, aby ze względu na zasługi i dzieła rycerskie Janusza Tyszkiewicza (syna ssty Fryderyka) dzierżawa Niechworoszcz jeszcze za życia ojca jego była mu w lenność oddana, albo w zastaw, za pewną summę puszczona (Arch. J. Z. R., cz. II, t. I, str. 126). Nie przyszło to jednak do skutku, ile że lustracya tylko co wyżej przytoczona, w każdym razie nie mogłaby mieć miejsca, gdyby to sstwo, jak o to u króla dopraszać się mieli posłowie kijowscy, istotnie stało się „sumownem“, a więc przez to samo niepodległem wszelkiej lustracyi. Zresztą i sam Fryderyk Tyszkiewicz, nieustąpiwszy sstwa synowi Januszowi, aż do śmierci swej na temże starostwie się osiedział. Janusz Tyszkiewicz wziął sstwo dopiero w 1614 r. po rodzicu swym. Atoli rozpoczyna się pamiętny rok 1648 i wybucha krwawa waśń pomiędzy Rzpltą a Kozakami. Janusz Tyszkiewicz z dóbr własnych rugowany wynosi się do Polski; umiera tam w 1649 r., postradawszy na zawsze ogromne swoje latifundia ukraińskie. Spustoszenie wojny kozackiej rozciągnęło się i na okolicę N. Ale gdy w skutek pokoju Zborowskiego nastąpiła pierwsza przerwa w bojach i szlachta powracać zaczęła do opuszczonych rodzinnych progów swoich, wtedy w N. został sstą Sebastyan Machowski, znany i głośny wojownik z późniejszych walk z Kozakami. Ten jednakże nie odnosząc żadnych korzyści z mocno zrujnowanego sstwa, prawa swe do niego wkrótce przelał na Krzysztofa Tyszkiewicza, sstę żytomierskiego, wdę czernichowskiego. Chociaż czasy były zawsze niespokojne, są jednak ślady, że Tyszkiewicz pewną nawet gospodarkę dorywczą w sstwie swem zdołał zaprowadzić (Opis akt, №. 18, str. 42). Po Krzysztofie Tyszkiewiczu został następnie sstą N. Jan Ostafian Tyszkiewicz, również ssta żytomierski. Widać, że zamek w N. musiał on umocnić, bo mieszkańcy Czerwonej, tu, jako do miejsca warownego i ubezpieczonego, zgromadzili się i musieli przez dłuższy czas przebywać, ile że Stępkowski, zastawnik czy dzierżawca Czerwonej, wytoczył sprawę, iż Tyszkiewicz chce jego ludność czerwońską na zawsze w N. zatrzymać i osiedlić (Opis akt, № 21, str. 9). Jan Ostafian Tyszkiewicz umarł w 1690 r. Dalsza kolej sstów N. następująca: po Janie Ostaf. Tyszkiewiczu Stanisław Ołtarzewski, następnie był sstą Teodor Tyszkiewicz, w 1713 r. Józef Dogiel Cyryna, 1735 r. Franciszek Dunin Sulgustowski, 1748 r. Józef Swiejkowski. Tymczasem sprawa Żerdelowszczyzny z Niechworoszczą, o której wyżej mówiliśmy, znów na nowo wzbudzoną została, z tą tylko różnicą, że tym razem nie sstwo N., jak dawniej, ucierpieć miało od Żerdelowszczyzny, ale przeciwnie Żerdelowszczyzna od sstwa. Żerdelowszczyzna w skutek wojen kozackich i tak zw. „ruiny“, była najzupełniej zniszczona i choć potem prawny wrócił porządek, właściciele jej Walewscy (ci ją byli wzięli wraz z Pawołoczyzną w spadku po Koniecpolskich) przez czas długi nie zgłaszali się do tych dóbr pustych, skorzystali więc z tego starostowie N. i zagarnęli ją pomału na rzecz swoję, a następnie oderwano ją od sstwa N. dla utworzenia nowego odrębnego sstwa, które Żerdelowskiem przezwano i które oddano Franciszkowi Hańskiemu. Ale że to sstwo było puste i potrzeba je było osiedlać, Hański przeto wkrótce potem odstąpił prawa swe od niego Mikołajowi Bajkowskiemu. Jednocześnie atoli i Jerzy Lubomirski, w 1723 r. nabywszy Pawołoczyznę od Walewskich a tem samem zostawszy i dziedzicem Żerdelów, jako zdawna do niej należących, odprzedaje je następnie Leonardowi Swiejkowskiemu. Rozpoczyna się tedy długi i uparty proces między tymże Swiejkowskim a Bajkowskim, sstą żerdelowskim, o te właśnie Żerdele Wielkie (dzisiejszy Chałaimgró-

dek), który jednakże tem się zakończył, że asesorya kor. dekretem swym 1775 r. Żerdelowszczyznę Swiejkowskiemu przysądziła; tylko Żerdele Małe, jako ziemia małej objętości i odcięta rzeką, przy sstwie N. pozostały (Arch. Chałaimgrodeckie). Podczas gdy się ten spór toczył, sstą N. był Kazimierz Wykowski. Lustracya z 1765 r., a więc z jego czasu, tak się wyraża: „Sstwa posesorem jest W. Kazimierz Wykowski. Poddani robią pańszczyznę w zimie na tydzień po dniu, a latem po dwa dni; płacą podoroszczyznę i stawszczyznę; przędą po dwa motki na rok z przędziwa dworskiego. Zamek na górze wysokiej nad rz. Pustochą, w koło palami dębowymi opalisadowany; w koło tego zamku fosa; wjeżdżając do tego zamku wrota, a dalej ku budynkom mostek nie wielki, przez fosę z poręczami; budowanie w tymże zamku wewnątrz takowe: budynek duży, w którym pokojów cztery, t. j. po prawej ręce dwa, a po lewej dwa, z garderobami, a w środku sala; na drugiem zaś piętrze sala duża z gankiem; pod tym budynkiem lochów murowanych dwa, z kratami żelaznemi, oficyn dwoje, jedne oficyny po prawej stronie, a drugie po lewej. Miasto N. leży nad rz. Pustochą. W mczku chałup 69, libertowanych 4, słobodzianów 2, ubodzy mieszkają w 2-ch chałupach i nic nie dają; żydów nie ma, tylko karczma. Intrata sstwa zł. 8572 gr. 12; z tej salarium dla dwóch dyspozytorów i leśniczego zł. 574. Kozaków 16, są postanowieni dla obrony gruntów sstwa, że w kontrowersyach jest w koło ze stronami. Wsie należące: Kotówka i Kryłówka. Maciej Tarkowski, komisarz niechworowski, użalał się, że sstwo to ponosi krzywdy od sąsiednich dóbr pawołockich, wsi Chałaimgrodka, od wsi Kamienia Tyszkiewiczów i od wsi Andruszówki W. Bierzyńskiego, chor. owruckiego, który grunta zagarnął niechworoskie i wieś na nich osadził. Ludzie niechworoscy zmuszeni rozchodzić się w inne państwa. Krzywda się też dzieje w gruntach od Czerwonnej". Wykowski zdawszy rządy na dzielnego zawiadowcę Tarkowskiego, rzadko bywał w starostwie, jednakże mamy ślad z jednego listu jego do Swiejkowskiego, że w 1775 r. jakiś czas w N. rezydował. „Ja tu (pisał) zabawić muszę do świąt dla rozrządzenia". (Arch. Chałaimgr.). Tenże Wykowski zostawszy kasztelanem wyszogrodzkim, otrzymał przywilej 1773 r., iż wrazie, gdyby go żona przeżyła, posiadać będzie sstwo niechworoskie, Capitancatum Niechoroviensem. Na sejmie z r. 1773—1775 zapadła konstytucya, przyznająca wynagrodzenie złp. 100,000 temuż Wykowskiemu, opierając je na tem sstwie, i uwalniając obdarowanego od opłacania kwarty. Jednakże zamiast się rozrość, z czasem z miasteczka zeszła N. na posadę wiejską, o czem świadczy lustracya z 1789 r. „Posesorem sstwa jest Ignacy Karniewski, stolnik rożański. Zamek czyli dwór na górze, brama z drzewa; w dziedzińcu rezydencya pańska stara i spróchniała, oficyna, magazyn; w koło zabudowania, parkan z częstokołów, nowego stawiania wymagają. Do sstwa należą: Kotówka, Kryłówka, Żerdele (Małe). Intrata średnia zł. 15699 gr. 2". Dziś N. jest włością rządową. Dorzecze rz. Hujwy jest posiane szczątkami odległej starożytności. W klinie przy ujściu rz. Pustochy do rz. Hujwy, na gruntach wsi Halczyna, graniczących z Niechworoszczą, znajduje się odwieczne zamczysko, usypane niepamiętną ręką, z trudnym przystępem. Wały tego okopu wznoszą się nad poziom rzeki od strony wschodniej na $2^1/_4$ arszyna, od zachodniej na $4^1/_2$. Dokoła otaczają go moczary i bagniska. Za rzeką wielka mnogość kurhanów, jakby świadczących o boju tu niegdyś stoczonym. Wydelegowany od uniwersytetu kijow. członek moskiew. archeol. towarzystwa p. Kibalczyc tego lata (1885 r.) odkopał na tem zamczyszczu bogatą zdobycz naukową. Przedmioty znalezione tu pochodzą wszakże z epok rozmaitych. Najpierw, po rozkopaniu zamczyszcza do głębokości 2-ch arszynów, dobył pan Kibalczyc sporo monet polskich z XVII w. (od 1627—1634); tu też i inne przedmioty zarówno zostały dobyte, jako to: 22 srebrnych guzików, niżej nieco jeleni róg, 17 kawałków zardzewiałego żelastwa, kawałki szklannych bransolet, ostrza żelaznych strzał, dwie osełki kamienne, mnogość wielką kości ludzkich, zwierzęcych i ptasich; jeszcze głębiej, bo już na cztery arszyny głębokości, wychyliły się z pod ziemi ślady zgliszcza pogańskiego, a jeszcze głębiej naczynia gliniane, po których mnóstwo pozostało okruchów, lepione ręką ludzką, bez pomocy koła garncarskiego, niemniej też i ziarna spalonego wiele, t. j. pszenicy, żyta, prosa i konopnego nasienia; fragment bronzowej figurki, w kształcie nogi jakiegoś czworonoga, kamienie od żarn, głaz ofiarniczy (żertwienny) i nóż używany prawdopodobnie dla sprawowania ofiar. P. Kibalczyc przypuszcza, że miejsce to mogło być poświęcone na bałwochwalskie obrzędy religijne. *Edward Rulikowski.*

Niechworoszcz al. *Nechworoszcz*, rzeczka w pow. kaniowskim, bierze początek w pobliżu wsi Janówki, przepływa przez wsie Pieszki, Niechworoszcz i uchodzi od lew. brz. do rz. Rosi, pomiędzy rz. Horochowatką i Korsunką. *E. R.*

Niechworoszcz, *Nechworoszcz*, wś nad rzką t. n., pow. kaniowski, przy dr. poczt. do Bohusławia, o 5 w. od wsi Wyhrajewki (par. prawosł.), ma 308 mk. pł. ob. W zeszłym wieku we wsi tej znajdowała się cerkiew, która

w krótce po kolijszczyźnie, t. j. po 1768 r., zawaliła się ze starości. N. należy do klucza korsuńskiego ks. Łopuchina.

Niechworoszcz, ob. *Nieforoszcza*, w gub. połtawskiej

Nieci al. *Niecy*, wś, pow. kowelski, w 2 okr. pol., gm. Wielimie, a 8 w. na płn.-zach. od Niesuchojż a o 19 w. od Myzowa, w pobliżu Milec; ob. Arch. J. Z. R. cz. I, t. 1: 370, 376.

Niecicie, wś, pow. rossieński, par. retowska.

Nicciece, wś szlach. nad rz. Narwią, pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo. par. Tykocin. Dawna osada w ziemi bialskiej, wspominana w dokument. z XV w. (Gloger. Ziem. bialska). W 1827 r. było 17 dm., 107 mk.

Nieciecz, rzeka bierze początek w pow. noworadomskim, pod Dworszewicami, płynie ku zach. pod Suchą Wolą, poczem wchodzi w pow. częstochowski pod Kiełczygłowem, ztąd ku północy płynie pod Gliną, wchodzi w pow. łaski, płynie przez Rusiec, Dąbrowę, Chrósty, Zborów, Widawę i o 2 wiorsty za tą osadą wpada od lew. brzegu do Widawki. Długa 32 wiorsty. *J. Bliz.*

Nieciecz 1.) wś nad Wieprzem, paw. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Ma 6 osad; należała do dóbr Dęblin. W 1827 r. było 8 dm., 51 mk. 2.) **N.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Opole. W 1827 r. było dm. 2, mk. 17. 3.) **N.**, wś włośc., pow. garwoliński, gm. Wilga, par. Goźlin. Ma 16 dm., 88 mk., ziemi 175 mórg. 4.) **N.**, wś, pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Niecicz. Posiada kościół par. drewniany, założony w 1457 r. przez Stanisława z Wierowa. Obecny pochodzi z 1713 r. N. ma 42 dm., 557 mk., 1182 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 25 dm., 208 mk. N. par., dek. sokołowski (dawniej węgrowski.).

Nieciecz 1.) al. *Niecieczа*, rzeczka w pow. lidzkim, lew. dopł. Dzitwy. 2.) **N.** al. *Niecieczа*, ob. *Netecza*.

Nieciecz 1.) wś rząd. nad strugą Niecieczą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Dąbrówka, o 8 w. od Lidy, przy dr. ku Lipniszkom, 17 dm., 181 mk. (87 dusz rewiz.). 2.) **N.**, okolica szlach. nad strugą Niecieczą, tamże, 2 dm., 33 mk. 3.) **N.** al. *Zadworczany*, fol. i wś, tamże, gm. Bielica, okr. wiejski Tobola, o 9 w. od gminy a 27 od Lidy, przy drodze do Słonima, 21 dm., 275 mk. W N. jest kościół par. kat., pod wezw. Jezusa Ch., z drzewa wzniesiony w 1715 r. przez łowczego Kołuszewskiego, odnowiony w 1837 r. Par. kat., dek. lidzkiego, ma 1701 wiernych. Dawniej była kaplica na cmentarzu grzebalnym. Dobra N. należą do Świeżyńskich.

Nieciecz al. *Niecieczа*, potok, wypływa na granicy Uhelny i Bereźnicy, w pow. stryjskim, w lesie Wiedernicy; płynie na wsch. krętym biegiem, zrazu granicą tychże gmin, potem przez obszar Siechowa, Balicz Podróżnych, a na płd. od wsi Sulatycz zlewa swe wody do Świcy od lew. brz. Długość biegu 15 klm. Wody bagniste. *Br. G.*

Niecieczа, wś, wchodząca w skład starostwa czerskiego. Ob. *Czersk*.

Nieciecza 1.) wś, pow. tarnowski, leży na prawym brzegu Dunajca, w dolinie nadrzecznej, na wznies. 186 m. npm. Kręte koryto rzeki w tem miejscu sprostowano. Należy do par. rzym.-kat. w Otwinowie, st. poczt. Żabno (0·4 klm.). Ma szkołę ludową i kasę pożyczk. gm. z kapitałem 1397 zł. w. a. Dawniej była tu prebenda św. Tomasza. Wś ma 541 mk. rz.-kat. i 782 mr., z których pos. więk. 126 mr.; mn. pos. 655 mr., w tem podmokłe pastwiska zajmują 137 morgów. Według Lib. Ben. Długosza (I, 9) N. była w XV w. własnością Jana Rabsztyńskiego z Kraśnika. 2.) **N.**, przys., na prawym brzegu Dunajca, przy gościńcu z Wojnicza do Rudki, leży między wsiami: Komorowem, Ostrowem i Wierzchosławicami, w pow. tarnowskim. *Mac.*

Niecieczka, rzeczka w gub. mińskiej, dopływ Pereczutej, przepływa pod Kojdanowem.

Niecieplin, wś, pow. garwoliński, gm. Wola Rębkowska, par. Garwolin. Ma 32 dm., 200 mk., 507 mr. ziemi. Podług lustracyi z 1664 r. N. należał do starostwa garwolińskiego. W 1827 r. było 20 dm., 123 mk.

Niecieslawice, w dok. *Naczasslawicze*, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Tuczępy. Leży na lewo od drogi bitej ze Stopnicy do Staszowa, o 8 w. od Stopnicy. Tu urodził się w 1750 roku Hugo Kołłątaj, znakomity mąż stanu i publicysta z epoki sejmu czteroletniego i powstania z 1794 r. W 1827 r. było dm. 23, mk. 207. Według Lib. Ben. Długosza (II, 447) były tu łany kmiece i folwark, dające dziesięcinę do Tucząp. Obecnie fol. i wś N. rozl. mr. 625: gr. or. i ogr. mr. 303, łąk mr. 56, past. mr. 67, lasu mr. 144, nieuż. i place mr. 55; bud. z drzewa 13; płodozmian 6 i 8 polowy. Wś N. os. 34, z gr. mr. 132. *Br. Ch.*

Nieciki, wś szlachecka i fol., pow. szczuczyński, gm. Wąsocz, par. Słucz. Posiada ziemi 2400 mr., głównie dworskiej. W 1827 r. było tu 25 dm., 136 mk.

Niecin, niem. *Niethen*, wś serbska, na saskich Łużycach, w pow. lubinskim. W 1880 r. ma 22 dm., 115 mk., 114 ewang., 1 katol., 83 Serbów. *A. P. J.*

Nieciszewo, w dok. *Niesciszewo* i *Nieczyschewo*, wś, dom. i gm., pow. bydgoski, 3 miejsc.: a) wś, b) dom., c) os. stróża kolejowego. Dom. ma 2267 mr. rozległości i jest własnością Stanisława Mieczkowskiego. N. ma

14 dm., 198 mk., 8 ew., 190 kat., 70 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. Prust o 3 klm.; gośc. o 4 klm.; st. kol. żel. Kotomierz o 4 klm. Według regestr. pobor. pow. bydgoskiego z 1583 r. wś N., w par. Dobrcz, była własnością Trzebieńskiego, miała 17 łanów kmiecych i 6 zagrodn. (Pawiński, Wielkop., I, 256).

Nieciosy, urząd *Netesy*, fol., wś włośc. i szlach. pod Niemnem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz, okręg wiejski N., o 6 w. od gminy a 91 w. od Trok. Fol. ma 1 dm., 7 mk. kat., własność Karczewskich; wś włośc. 7 dusz rewiz.; szlach. zaś 5 dusz rew. W 1850 wś N. miała 100 dzies. gr. dworskich i należała do Elsnerów. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: N., Rudnia, Ryliszki, Samuliszki i zaśc. Pilakiszki, Dzielginie i Absyngi, razem 80 dusz rew. włośc. uwłaszcz. i 27 włośc. skarbowych. *J. Krz.*

Nieciuny, fol., pow. sejneński, gm. i par. Mirosław. Odl. od Sejn w. 47. Dm. 1, mk. 20. W 1827 r. było dm. 2, mk. 24. Fol. N. al. Poniemoń, rozl. mr. 151: gr. or. i ogr. mr. 76, łąk mr. 21, lasu mr. 32, zarośli mr. 10, nieuż. i place mr. 12; bud. z drzewa 8; są pokłady torfu. *Br. Ch.*

Niecki 1.) fol., pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Pęcice. Odl. 8 w. od Warszawy. Należał do dóbr Gołąbki. Ma 15 mk., 74 mr. obszaru. W 1827 r. było dm. 2, mk. 19. 2.) **N.**, wś włośc., pow. gostyński, gm. Rataje, par. Sokołów, ma 186 mk. i 50 mr. ziemi. W 1827 r. było dm. 13, mk. 107. 3.) **N.**, wś, pow. brzeziński, gm. Dobra, par. Skoszewy. Ma 3 dm., 23 mk., ziemi włośc. 121 mr. W 1827 r. było dm. 5, mk. 52. 4.) **N.**, wś, pow. konstantynowski, ob. *Kamionka Lacka* 25). *Br. Ch.*

Niecki, wś włośc., pow. białostocki, par. niewodnicka, o 12 w. od Białegostoku, o 12 od Suraża, o 10 od Starosiela, o 8 od Lewickiego, o 5 od rz. Narwi. *Józ. Lew.*

Nieckie. Jestto pasmo wyniosłości, ciągnących się od wsi Niedziałek, w pow. mławskim, i otaczających lewy i prawy brzeg rzeczki Przylepnicy, pomiędzy Sarnowem i Nidzgorą. Wzgórza te dochodzą na gruntach Sarnowskich największej wysokości 50 do 100 stóp nad poziom wyżyny służącej za ich podstawę a stanowiącej jeden z tarasów wielkiego wału, ciągnącego się równolegle od Baltyku i przerzynającego gubernię suwalską i najdalej na północ wysuniętą część pow. mławskiego, gdzie dochodzi od 1000 do 1150 stóp wznies. npm. Nazwę swoją zawdzięczają kształtowi, przypominającemu niecki (naczynia do ciasta); składają się z ziarnistego piasku, z wapnem pod spodem, które wypalał dziedzic Tarnowa. Długosz pomiędzy górami Mazowsza, wylicza górę Niecko, leżącą pomiędzy Sarnowem i Radzanowem, niedaleko od Działdówki; prawdopodobnie będą to Nieckie wzgórki. Ze źródłosłowem tej samej nazwy spotykamy się w mławskiem kilkakrotnie. Niedaleko od Sarnowa, w pośród Nieckich wzgórz, leży wioska Nidzgora (właściwie Nieckogora, jak podają dawniejsze mapy); w gminie Zieluń znajduje się wieś Nick al. Nieck, również otoczona wzgórzami, przypominającemi kształtem Nieckie góry. *Lu. Krz.*

Niecko, góra, ob. *Nieckie*.

Niećko, ob. *Kozłówka*, w pow. koustanty·nowskim.

Nieckowo, wś i fol., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wasosz. Posiada gorzelnią i pokłady torfu. W 1827 r. było 19 dm., 105 mk. Fol. N. z wsią t. n., Milewo i Nowo-Lipnik, rozl. mr. 1168: gr. or. i ogr. mr. 560, łąk mr. 162, lasu mr. 175, past. mr. 130, nieuż. mr. 37, przestrzenie sporne mr. 104; bud. mur. 15, z drzewa 16; płodozmian 8 polowy. Wś N. os. 35, z gr. mr. 398; wś Milewo os. 27, z gr. mr. 123; wś Nowo-Lipnik os. 33, z gr. mr. 130.

Nieckowo, niem. *Neitzkow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p., tel. i kol. Potęgowo, 5 klm. odl., okr. urz. stanu cywil. Skórzewo. Mają obszaru 627 ha roli orn. i ogr., 155 łąk, 138 past., 114 lasu, razem 1034 ha; czysty dochód z gruntu 6258 mrk.; hodowla bydła holend. rasy. *Kś. Fr.*

Niecława, ob. *Niczława*.

Niecponie al. *Nicponie*, dom. i gm., pow. bydgoski, 2 miejsc.: a) N., dom., b) Miedzyn Wielki, dom.; 5 dm., 87 mk., 31 ew., 56 kat., 37 analf. Poczta w Fordonie o 3 klm., st. kol. żel. i tel. w Czersku o 7 klm.

Nieczaj, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom, okr. wiejski Hanuta, o 8 w. od gminy, 36 dusz rewiz.; własność Kociełłów.

Nieczajna, rzeczka, powstaje we wsi Nieczajnie, w pow. dąbrowskim, płynie na płn., tworzy granicę między gm. Smęgorzowem a Radgoszczą, wreszcie przechodzi na obszar Radwania, gdzie zlewa się do Brenia (ob. t. I, 358, nr. 2). Długość biegu 11 ½ klm. Dno namuliste, wody błotne. *Br. G.*

Nieczajna, wś, pow. dąbrowski, nad strum. t. n., wzniesiona 207 m. npm. Odl. 2·2 klm. na wschód od Dąbrowy. Ma 1199 mk., mianowicie 1123 rzym.-kat. i 76 izraelitów. Z tych 31 mk. na obszarze więk. pos., mającej obszaru 295 mr. roli, 23 mr. łąk i ogr., 11 mr. past. i 41 mr. lasu; pos. mn. ma 2011 mr. roli, 285 mr. łąk, 145 mr. past. i 2 mr. lasu. Szkoła ludowa była w r. 1884 nieobsadzoną. N. należy do par. rzym.-kat. w Dąbrowy. Graniczy na zachód z Gruszowem Wielkim i m.

Dąbrową, na południe z Szarwarkiem, na wschód z Luszowicami, Smykowem w. i m., Żdżarami i Radogoszczą a na północ z fol. Banaszówką. *Mac.*

Nieczajno, dok. *Nieczaina*, wś i dobra, pow. obornicki. Wś ma 9 dm., 82 mk., wszyscy kat., 25 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Szamotułach o 12 klm., gośc. o 7 klm. N., dobra, 3595 mr. rozl.; 3 miejsc.: a) N., dom.; folwarki: b) Przemysł, c) Sepno; 17 dm, 307 mk., wszyscy kat., 129 analf. Właścicielem jest Hipolit Turno z Obiezierza. Według regestr. pob. z 1580 r. wieś N., w par. Obiezierze, własność Andrzeja Sobockiego, miała 3 łany i 4 zagrod. (Pawiński, Wielk., I, 25). *M. St.*

Nieczańce, wś nad rz. Szyrwinczą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski Poszyrwińcie, o 6 w. od gminy a 52 w. od Wilna, 8 dm., 71 mk. kat. (28 dusz rewiz.); należy do dóbr Poszyrwińcie hr. Leduchowskich. Młyn wodny.

Nieczany, wś uwłaszczona, pow. wiłkomierski, par. Swiadorka; należała do dóbr Drabczuny.

Nieczatów, wś, pow. radomski, gm. Zakrzew Kościelny, par. Cerekiew. Odl. od Radomia 8 w. Dm. 8, mk. 86, ziemi dworsk. 232 mr., włośc. 11 mr. W 1827 r. było dm. 4, mk. 38.

Nieczatow, wś nad rz. Stubłą, pr. dopł. Prypeci, pow. piński, na odludnem Polesiu, w stronie zwanej Zarzecze, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Raczysk, ma 24 osad pełnonadziałowych i 104 mk. Własność br. Hartynga.

Nieczeć, mylnie zamiast *Niecicz* (t. II, 18).

Nieczeroco al. *Nieczeryco*, jezioro w płd. str. pow. siebieskiego, blisko granicy dryświeńskiego; 7 w. długie, $2^1/_2$ w. szerokie, 10·8 w. kw. rozległe, otoczone lasem sosnowym. Na zachód zatoka, zwana jez. Berezwica (Bereżawica). Południowy jego odpływ rz. Swołna al. Swołka, pr. dopł. Dryssy. Spływa do niego jez. Mociaż za pomocą strugi t. n. Wypływa nadto z niego rzka Nieczeryca, uchodząca do jez. Lisno. *J. Krz.*

Nieczeryco, ob. *Nieczeroco.*

Niecława, ob. *Niczława.*

Nieczuj, wś i fol., pow. sieradzki, gm. Majaczewice, par. Burzenin, odl. 18 w. od Sieradza. Wś ma 8 dm., 98 mk., 60 mr. roli, 11 mr. łąk; fol. ma 260 mr. roli, 55 mr. łąk. W 1880 r. oddzielony został od dóbr Niemirów. *J. K.*

Nieczujów, wś, pow. czerkaski, ob. *Neczajówka.*

Nieczulice, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Chybice. Odl. od Iłży 31 w. Ma 21 dm., 173 mk., ziemi fol. 268, włośc. 257 mr. W 1827 r. było dm. 11, mk. 77. Fol. N. wchodził w skład dóbr Chybice.

Nieczuny, wś rząd. nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Wieżany, o 8 w. od gminy a 63 w. od Trok, 14 dm., 97 mk. katol. (39 dusz rewiz.).

Nieda, wś i dobra, pow. zgorzelicki. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc. Posiada kościół par. ewangielicki i szkołę.

Niedabyl, wś, pow. radomski, gm. i par. Stromiec. Odl. od Radomia 32 w., ma 48 dm., 293 mk., ziemi dworskiej 660 mr., włośc. 139 mr. w 25 osadach. W 1827 r. było dm. 10, mk. 115. Do dóbr N. należała Stara Wieś.

Niedamowo 1.) al. *Jadamowo*, dok. *Nedemio* 1295, dobra ryc. i wś szlach., z kat. kośc. par., pow. kościerski. Do wsi należą wyb. Niedźwiedź (niem. Barenberg), Hammerberg i Smolniki, niem. Theerofen, z 16 włośc. osadami i 3 zagrodami. Cały ten obszar obejmuje 5345 mórg, dobra ryc. zaś 948·04 ha i to 607·9 ha roli orn. i ogr., 48 łąk, 51·5 past., 26·5 boru, 10·14 nieuż., 196 wody; czysty dochód z gruntu 4158 mrk. W 1868 r było 362 mk., 81 kat., 281 ew., 41 dm. St. p. i tel. i par. ew. Nowe Polaszki, 6 klm. odl. Tutejszy okr. urz. stanu cywiln. miał w 1880 r. 1146 dusz. Szkoła ewang. w miejscu, do niej uczęszczają i dzieci katol. z N. i Dębogóry (Eichenberg). Z zakładów przemysłowych jest tu gorzelnia, karczma, cegielnia i młyn. Tutejszy kościół kat., tytułu św. Mikołaja, patronatu prywatnego, został nowo zbudowany r. 1818. Przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone r. 1860. Do parafii są przyłączone: Niedamowo (56 dusz r. 1867), Dębogóry (31), Smolniki, niem. Theerofen (7), Hammerberg (12), Stawiska (176), W. Podlesie (119), M. Podlesie (78), N. Podlesie (78), Lubań (191), razem 764 dusz. Komunikantów 456. Parafia tutejsza należy do dekanatu tczewskiego Niedamowo leży nad małą, do Kamionki a z nią do Wierzycy uchodzącą strugą, istniało już r. 1295, w którym Mestwin potwierdza cystersom w Byszewie darowiznę Marsuwiusza z N. (nobilis vir comes Marscuvius de Nedemio), tenże bowiem nadał był klasztorowi połowę jez. Sitna (dimidium lacum, qui vulgariter Sitno dicitur). Dan w Świeciu w dzień św. ap. Piotra i Pawła (ob. Perlbach, Pom. Urk. B., str. 468—469.). Dokument ten nie jest autentyczny ale darowizny nie zaprzeczają historycy (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., X, str. 96). W XVI w. napotykamy Jerzego z N., pochodzącego z fam. Klińskich. Z wizytacyi Rozdrażewskiego, spisanej r. 1583, dowiadujemy się, że Jadamowo było wtedy własnością Achacego Jackowskiego; wizytator zowie go za-

twardziałym heretykiem (haereticissimus), trzymał tu dawniej predykanta, wizytacyi nie dopuszczono (ob. str. 37), i drudzy mieszkańcy byli tu wszyscy lutrami (omnia haeretica, str. 101). „Dominus misereatur vineae suae", tak kończy wizytator (str. 214). Wizytacya Gniewosza z r. 1649 donosi, że Jadamowo, majątek szlachecki, ma kościół drewniany tytułu św. Mikołaja. Proboszcz posiadał 4 włóki, które uprawiali poddani, pro quarto manipulo. W skład parafii wchodziły następ. wsie: 1.) Jadamowo, majątek szlachecki, znajdujący się w ręku trzech właścicieli, z których Arciszewski daje mesznego 2 korce żyta i tyleż owsa; z drugiej cząstki daje Przeworski 1 k. żyta i tyleż owsa; z trzeciej Wościkorski 2 k. żyta i tyleż owsa; 4 poddanych daje po 1 k. żyta i tyleż owsa, młynarz zaś 1 k. żyta. 2.) Wielkie Polesie, własność Thesmera, daje 8 kor. żyta i tyleż owsa; poddanych jest tu 8. 3.) Lubanie; tu daje dwór, należący do Lubańskich, 4 kor. żyta; cała wś 16 kor. żyta. 4.) Stawiska: Dzięcioł 1 kor. żyta i tyleż owsa; Błaszk Stawicki 1 k. żyta i tyleż owsa; Słożyński 1 k. żyta i tyleż owsa; Mączka Walenty i Mączka Szymon, jako i Kunica Szymon i Kunicza (sic) Marcin nie dają nic. 5.) Polesie Małe, własność siedmiu szlacheckich właścicieli, każdy ma płacić 1 k. żyta i tyleż owsa (ob. str. 35b.—36a.). Z wizytacyi Madalińskiego z roku 1686 dowiadujemy się, iż Jadamowo posiadał wówczas Kliński. Kościół nowo zbudowany, niebył jeszcze konsekrowany. Obok kościoła stała dawniej kostnica, ale obecnie zapadła się całkiem. Meszne płacą: Jadamowo, Podlesie Wielkie i Małe, Stawiska i Luboń; w tych wsiach było kat. mk. tylko 215, bo większą część stanowili luteranie. Plebanii nie było żadnej, prob. mieszkał w małym dla nauczyciela przeznaczonym domku; do probostwa należała także łąka, położona w lesie Dąbrową zwanym. Bakałarz pobierał od parafian, także od szlachty, po ćwierci korca żyta. Proboszczem był Albert Złotowicz (ob. str. 73b—74a). Do N. należy jezioro Przywidz, różne od jez. t. n. w pow. kartuskim. Z tego jeziora wypływa rzeczka, uchodząca do Kamionki, Kamionka zaś płynie potem na południe przez jezioro Wierzchołek, dalej przez Średnik i Gatno. Inne jez. niedamowskie są Sitno, Gubel i Brużo. R. 1476 skarżył opat pelpliński Paweł de Zullen przez przeora Piotra szlachcica Mikołaja z N. (Nedemaw) przed królem Kazimierzem, bawiącym właśnie w Malborku, o nieprawne przywłaszczenie jeziora i rzeki Sitna. W zastępstwie powołanego stanął syn jego Fryderyk z N. i przyznał zakonnikom słuszność, przepraszając za wyrządzone szkody (ob. Kujot: Opactwo Pelplińskie, str. 409). Cudowny obraz Matki Boskiej znajduje się tu we wielkim ołtarzu za zasuwą. Jest, jak powiada ks. Fankidejski (Cudowne obrazy i miejsca, str. 127), cały na płótnie malowany, wysoki 3 stopy, dwie szeroki i przedstawia N. M. P. Częstochowską. W 1727 r., według wizytacyi Narzymskiego, był już bardzo stary. Opowiadania ludowe o dawności i cudowności obrazu stwierdzają dawniejsze wizytacye. I tak wizytacya biskupa Ostrowskiego z r. 1765 wyraźnie pisze, że ten obraz był ku większej czci wstawiony w główny ołtarz, gdyż Matka B. wiele łask ludziom wyświadczała. Za te łaski sprawili wierni jej i Panu Jezusowi srebrną sukienkę i koronę i liczne wota (33). W podobny sposób wyraża się też wizytacya Klińskiego i Rybińskiego. Bractwo różańcowe ufundowała r. 1741 Anna z Moczarskich Klińska, dziedziczka N. Obecnie bractwo to podupadło; obraz sam pozbawiony został wszystkich dawniejszych ozdób, jako sukienki, korony i wotów. Teraźniejszy właściciel dóbr ryc. zapłacił za nie 270,000 mrk. Wś N. zaś kupiła r. 1884 na subhaście spółka zabezpieczenia życia i pensyi Janus za 191,000 mrk. Według taryfy z r. 1648, którą uchwalono pobór podwójny i akcyzę potrójną, płacił w N. Kliński w ogóle 12 flor. (ob. Rocz. Tow. Przyj. nauk w Poznaniu, 1871, str. 172). Taryfa zaś z r. 1717 na symplę wyrachowana wykazuje, że N. płaciły 1 zł. 14 gr. (ob. Codex Belnensis, w Pelplinie, str. 82). 2.) **N.**, ob. *Niedanowo*. *Ks. Fr.*

Niedana, 1416 *Nedan*, 1532 *Nedane*, wś, pow. raciborski, odl. pół mili od Raciborza. Dwa młyny wodne, hodowla koni i owiec na folwarku. W 1843 r. 63 dm., 416 mk. (2 ew.); par. kat. Starawieś.

Niedanowa-Wola, dawna nazwa wsi Peim, w pow. myślenickim.

Niedanowo al. *Niedamowo*, niem. *Niedenau*, dok. *Neydan*, *Nedanowo* al. *Działdówka*, wś nad Nidą, na pol. prusk. Mazurach, pow. niborski, st. p. Kozłówko, okr. urz. stanu cywiln. Sarnowo. W 1383 r. nadaje w. m. Zollner Piotrowi, Janowi, Tomaszowi i Szczepanowi, braciom, 40 wł. chełm. w Niedanowie nad Działdówką. Dan w Lidzbarku w poniedziałek po niedzieli głuchej. Po pokoju toruńskim ponieśli szkodę od Polaków Jurga (Jorgen), Nicz, Piwoda, każdy po 3, Jan zaś, syn Bałda, 2 koni; poświadczają to Fryderyk, Stefan, Jan (Jon), Filip i Tomasz. N. ma r. 1542 tylko pol. mieszk. R. 1654 mieszkał tu Stanisław Olszewski, r. 1660 zaś Hanusz Bartkowski, Zygmunt Wilamowski, Kacper Kamiński, Samuel Żakobielski i in. (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 319). Z rodzin szlacheckich mieszkali tu w XVII i XVIII w. Kamińscy (Kacper

1660), Olszewscy (Stanisław 1654), Wilamowscy (Zygmunt 1615), ob. tamże str. 327, 328, 330). *Ks. Fr.*

Niedary-*Stare* i *Nowe* z *Podlesiem*, wś, pow. bocheński, leży w nizinie nadwiślańskiej, w pobliżu ujścia Raby. Nowe N., na wznies. 190 m. npm., leżą na lew. brzegu Raby, na niewielkim wzgórzu, przy gościńcu oddzielającym się od drogi z Bochni do Sierosławic w Mikluszowicach, i mają od wschodu las, od płn. rozległe podmokłe łąki, a od płd. Wolę Drwińską; N. Stare leżą na praw. brz. rzeki, na płn. od Uścia Solnego, 185 m. npm.; mają na płn. podmokłe łąki a na wsch. stykają się z Popędryną i Starem Uściem. Na zach. od N. Nowych, za lasem a nad potokiem Drwinką leży przys. Podlesie. Obie części obejmuje pograniczny cłowy pas i należą do par. rzym.-kat. w Uściu Solnem (0·7 klm). Jest tu szkoła ludowa filialna. Z 437 mk. rz.-kat. przebywa 64 na obszarze większ. pos., mającym obszaru 408 mr. roli, 122 mr. łąk i ogr., 142 mr. pastw. i 148 mr. lasu; pos. mn. 254 mr. roli, 133 mr. łąk, 18 mr. pastw. i 29 mr. lasu. Gleba bardzo urodzajna ale dla częstych wylewów Raby, Wisły i Drwinki uprawa roli przynosi małe korzyści. *Mac.*

Niedarczów 1.) *Górny*, wś, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. od Iłży 10 w. Ma 37 dm., 252 mk., ziemi dwor. 513 mr., włośc. 395 mr. W 1827 r. dm. 35, mk. 195. 2.) **N.**-*Dolny*, wś i fol. nad rz. Chotczanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. 18 w. od Iłży. Posiada młyn wodny, pokłady torfu, 23 dm., 84 mk., ziemi dwors. 710 mr., włośc. 347 mr., *Br. Ch.*

Niedarzyn, wś nad rz. Rokietnicą, pow. płoński, gm. Dziektarzewo, par. Gralewo, odl. o 17 w. od Płońska. Ma wiatrak, 14 dm., 216 mk. W 1827 r. 11 dm., 87 mk. Rozl. mr. 542: gr. orn. i ogr. mr. 342, łąk mr. 84, pastw. mr. 76, wody mr. 2, lasu mr. 21, nieuż. i place mr. 17; bud. z drzewa 11. Wś N. os. 22, z gr. mr. 142.

Niedarzyn, w dok. *Nyedarzyno*, wś, pow. wągrowiecki, 4 dm., 40 mk., wszyscy ew., 13 analf. Poczta, gośc. i tel. w Skokach, o 6 klm., st. kol. żel. Rogoźno, o 25 klm. Według Lib. Ben. Łask. (I, 74—75) już w początku XVI w. należała do par. Raczkowo. Łany kmiece dawały proboszczowi meszne jedynie po dwie miary owsa i pszenicy. *M. St.*

Niedarzyno, *Niedarzyn* al. *Maderzyn*, niem. *Meddersin*, dok. *Medarsyn*, dobra na Pomorzu niem., pow. bytowski, st. p. Borzetuchomie, par. kat. Bytowo, $^3/_4$ mili odl.; ma szkołę ew. W 1867 r. było tylko 7 kat. Dobra tutejsze obejmują 137·87 ha roli orn. i ogr., 31·66 łąk, 67·4 pastw.; czysty dochód wynosi 1467 mrk. Tutejszy okr. urz. stanu cywiln. liczył w 1880 r. 1493 dusz. R. 1354 nadaje Nicol (t. j. Mikołaj) von der Frantz, komtur bytowski, wiernemu Nitzalken i Toman, braciom, i ich spadkobiercom młyn w Meddersin i 2 mr. roli; mleć ma tu tylko Niedarzyno i Wosiek (Wusseken). Za to będą do naszego zamku w Bytowie rocznie płacili 4 grzywny „wendischer Pfennige“ na św. Marcin. W stawie młyńskim mogą łowić ryby, ale dla własnego stołu. Czynsz teraźniejszy niema być podwyższony. Świadkowie: Idelko von dem Borne, Schade i Jan, prob. w Ugoszczu. Dan w Bytowie, w wilją św. Barbary 3 grud.; (ob. Cramer. „Gesch der Lande Lauenburg und Buetow“, II, str. 192). R. 1419 dodaje wójt bytowski Łukasz v. Lichtenstein młynarzowi w N. jeszcze włókę roli przy borze w Wosieku prawem dziedzicznem, za jednę grzywnę zwyczajnej monety. Dan w Bytowie, w dzień Wszystkich świętych. Dok. powyższe potwierdza książe Kazimierz w Ruegenwalde d. 22 marca 1604 r. książe Franciszek w Koszalinie d. 3 czerwca 1607 r., ks. Bogusław w Bytowie d. 5 czerwca 1621 r., król Władysław IV w Warszawie d. 30 czer. 1637 r. (ob. tamże, str. 193). R. 1355 nadaje Nicol von der Franz, komtur w Bytowie, wiernemu Woyrach i jego spadkobiercom wś N., obejmującą 30 włók na prawie chełm. Z tych ma W. posiadać 2 wolne i 2 czynszowe włóki i 3 mr. łąk; od owych 2 włók czynszowych nie będzie służył, tylko od 2 wolnych, jak inni sołtysi; dajemy mu także trzeci fenig kar sądowych, ale sądownictwo drożne sobie zastrzegamy; jeżeli założy ogrody, będzie 1 jemu zawsze należał, a dwa nam. Osadnicy będą dawali co rok na św. Marcin od każdej włóki pół grzywny i 2 kury i od każdej włóki powinni skosić pół morgi łąki i siano zwieść na nasz zamek, albo mają zamiast tego dać łót pruskiej monety. Sołtys i jego spadkobiercy mają mieć wolne rybołówstwo w jez. Włochow („Vlochow“) i w stawie młyńskiem, małemi narzędziami, dla własnego stołu. Dan w Bytowie. List niniejszy potwierdza książe Barnim w Szczecinie r. 1544 (tamże, str. 193). Krzyżackie księgi czynszowe z r. 1437 donoszą, że w N. było 28 wł. czynszowych, od każdej płacono pół grzywny. *Ks. Fr.*

Niedasewicze, mała wś, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. niechniewickim, na pół drogi o kilka wiorst w bok od gośc. z Nowogródka do miasteczka Wsielubia, ma 3 osady; grunta wyborne, miejscowość wzgórkowata dość leśna. *A. Jel.*

Niedaszewo, fol., pow. czauski; gorzelnia, zatrudnia 8 ludzi i produkuje rocznie 210580° spirytusu.

Niedaszki, wś u źródeł rz. Zwizdal, dopł. Użu, pow. owrucki, na wschd. od Ksawerowa;

ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 324; cz. IV, t. 1: 103, 386, 387.

Niedat al. *Niedatz* (niem.), jezioro, ob. *Miedack.*

Niedau (niem.), ob. *Nidowo.*

Niedawik, jezioro w pow. rzeczyckim, uformowane w kotlinie Prypeci, naprzeciwko wsi Krasnosielje, ma około 20 morgów rozległości. *A. Jel.*

Niedbalica, grupa domów w Nowem Siole, pow. cieszanowski.

Niedeck al. *Adl. Kamnitza* (niem.), ob. *Kamienica*, pow. kartuski. Dobra te obejmują 629·07 ha roli orn. i ogr., 24·05 łąk, 168·14 pastw., 0·8 boru, 10 nieuż., 5·32 wody, razem 837·38 ha; czysty dochód z gruntu 3215 mrk. Właściciel Bolesław Gruchałła na N. Glińczu. *Kś. Fr.*

Niedelberze, wś, pow. maryampolski, gm. Antonowo, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 16 w., ma 15 dm., 127 mk. W 1827 r. było dm. 3, mk. 31.

Niedenau (niem.), ob. *Niedanowo.*

Nieder (niem.), znaczy: dolny. Nazw tak zaczynających się a tu nie pomieszczonych, szukać należy pod głównym wyrazem.

Niederbartau, st. poczt. w pow. grobińskim gub. kurlandzkiej, na trakcie z Libawy do Połongi.

Nieder-Bielau, ob. *Bjeława.*

Nieder-Bogatz, ob. *Bogacz.*

Nieder-Briesen, dziś *Birkenau*, po polsku *Brzezinko.*

Nieder-Czartowitz (niem.), ob. *Czartowice.*

Niederdorf (niem.), wś, pow. pleszewski, ma 30 dm., 303 mk., 277 ew., 26 kat., 45 analf. Poczta, gośc. i tel. w Jaraczewie, st. kol. żel. w Jarocinie.

Niederdorf, pow. rybnicki, ob. *Dolna wieś.*

Nieder-Dremling, ob. *Jakubowice* 8.).

Niederfeld (niem.), wyb. do Oruni należące, pow. gdański, st. p. Orunia.

Niederforst (niem.), dwa przysiołki gminy Soergsdorf, pow. jawornicki, na Szląsku austr. dolnym: a) N. Dreschgaertner, ma 79 mk., b) N.-Priebnerleiten z 214 mk. (1880 r.), ob. *Soergsdorf.* *Br. G.*

Nieder-Fluss i *Nieder-See* (niem.), ob. *Niska* i *Niskie.*

Nieder-Garbussen, ob. *Garbas.*

Nieder Gebelzig, ob. *Delny Hbelsk.*

Nieder Goldmansdorf, ob *Bzy dolne.*

Nieder-grossen-Bohrau, ob. *Borowo* (I, 323).

Niedergrund, wś, pow. cukmantelski, w ks. opawskiem, na Szląsku austr. dolnym, na płd. zach. od Cukmantla, w okolicy podgórskiej, nad pot. Goldbach, przy gościńcu z Hermanic (Hermannstadt) do Cukmantla. Ma 542 mk. (1880 r.), szkoła ludowa; kaplica ś. Achacego. Par. łac., sąd pow., st. p. w Cukmantlu.

Niedergurig, ob. *Hórka.*

Niederhaide (niem.), po pol. *Kosowa niwa* (ob.), mylnie nazwana *Friedenthal.*

Niederhain, pow. bydgoski, ob. *Łoskoń.*

Nieder-Hoelle (niem.), ob. *Dolne Piekło.*

Niederhof, fol. do dóbr Rauden, w okr., pow. i par. tukumskiej, w Kurlandyi.

Niederhof 1.) al. *Dolny folwark*, zabudowania gospodarskie, w obr. gm. Komorowic, w pow. bialskim. 2.) **N.** al. *Dolny dwór*, dwór, w obr. gm. Kóz, pow. bialski. 3.) **N.** al. *Dolny dwór*, fol. w Bulowicach, pow. bialski. 4.) **N.** al. *Niżny dwór*, fol. w Okocimie, pow. brzeski. 3.) **N.** al. *Dolny folwark*, fol. w Nidku, pow. wadowicki. *Br. G.*

Niederhof, 1253 *Mocronoz*, 1345 *Nieder Mokirnoz*, 1449 *Niderhoff*, 1530 *Mochirniz*, wś, pow. wrocławski; od 1386 do 1810 r. wś duchowna. Par. ewang. we Wrocławiu.

Niederhof 1.) fol., pow. bytomski. Należy do Bujakowa. 2.) **N**, fol. do Dittmannsdorf, pow. ząbkowicki. 3.) **N.**, zamek w Giessmannsdorf, pow. bolesławski. 4.) **N.**, fol. do Pyszkowic, pow. kładzki. 5.) **N.**, fol. do Seitendorf, pow. wojerecki, 6.) **N.**, fol. do Bierawy, pow. kozielski. 7.) **N.**, fol. do Knepper. pow. lubański. 8.) **N.**, fol. do Fellendorf, pow. lignicki. 9.) **N.**, fol. i fryszerka w Boronowie, pow. lubliniecki. 10.) **N.**, fol. do Duerr-Kunzendorf, pow. nissański. 11.) **N.**, fol. do Bodland, pow. olesiński. 12.) **N**, fol. do Liska, pow. rybnicki. 13.) **N.**, fol. do Zalesia, pow. wielkostrzelecki. 14.) **N.**, fol. do Thomaswaldau, pow. strzygłowski.

Niederhof (niem.), 1.) ob. *Księży dwór.* Tutejszy okr. urz. stanu cywil. liczył 1880 r. 300 dusz. Do dóbr tych należy i Prusinowo. Oba dobra ryc. obejmują razem 794 ha roli or. i ogr., 424 łąk, 208 pastw., 47 boru, 27 nieuż., razem 1500 ha; czysty dochód z gruntu 11346 mrk.; st. p., tel. i kol. Działdowo, 3 klm. odl; gorzelnia parowa produkuje codziennie 11000 litrów; hodowla krów (180 sztuk) i owiec. 2.) **N.**, dobra rycerskie na Warmii, pow. reszelski, st. poczt. i kol. Bischdorf, 2 klm odl., okr. urz. stanu cywil. Santoppen, zawierają 114 ha roli or. i ogr., 45 łąk, 33 past., 56 boru, 8 nieuż., razem 286 ha; czysty dochód z gruntu 6177 mrk.; hodowla bydła holenderskiej rasy. 3.) **N.**, folw. i młyn, pow. wałecki, st. p. Wielboki, par. kat. Sypniewo, ew. Brocz, szkoła Machliny. W 1868 r. 10 bud., 3 dm., 19 mk. ew.; osady te należą do dóbr ryc. Wallbruch. *Kś. Fr.*

Niederhof, ob. *Księży dwór.*

Niederhof, ob. *Dolna wieś.*

Nieder-Huette (niem.), *Dolna huta*, wś włościańska, pow. kartuski, st. p. Przywidz, tam-

że ew. kościół paraf., par. kat. Prągowo, $1^3/_8$ mili odl.. Ma szkołę ew.; odl. od Kartuz $2^1/_2$ mk. Razem z wyb. Neuhoeferfeld zawiera ta wś 4 gburskie posiadłości i 20 zagród, ma 289 mr., 21 dm., 146 mk., 130 ew., 16 kat.

Niederkaina, ob. *Kina.*

Nieder-Katschitz (niem.), ob. *Kaczyce dolne.*

Niederkrug (niem.), wś nad rz. Brdą, pow. tucholski, st. p. Rytel, par. kat. i okr. urz. stanu cywil. Raciąż, par. ew. Tuchola, szkoła Lutomski Most. Razem z os. młynarską Nadolnikiem obejmuje ta wś 1507 mr. obszaru, 38 bud., 18 dm., 150 mk., 101 kat., 38 ew. N. leży $^3/_4$ mili na płn.-wschód od Raciąża, tuż nad granicą pow. chojnickiego. *Kś. Fr.*

Niederkrug, ob. *Eberspark.*

Nieder-Kunzendorf, ob. *Kujakowice dolne.*

Nieder-Kurzwald, ob. *Międzyrzecze* 1.).

Nieder-Lindewiese (niem.), ob. *Lipowa dolna.*

Niederlande (niem.). Tak nazywali Krzyżacy swoje terytorya po prawej stronie Pasaryi, podczas kiedy ziemię między Pasaryą a Wisłą położoną zwali w przeciwstawieniu „Oberland". Już Dusburg zna te nazwy (III, c. 34, 35), wymieniając w rozdziale 31: „partes inferiores" (sc. terrae Prussiae), a w rozdz. 35: „partes superiores scilicet terram Pomesaniae et Colmensem". Tak samo używa ich Jan z Pozylii, który o morowem powietrzu, srożącem się r. 1383, powiada, że przez nie zostały nawiedzone i Niederlande, mianowicie Natangia, Sambia, Warmia, ziemia barcka i Nadrowia (ob. Toeppen, Hist. comp. Geogr., str. 194). *Kś. Fr.*

Nieder-Marklowitz (niem.), ob. *Marklowice Dolne.*

Niedermuehl (niem.), ob. *Nadolnik.*

Niedermuehle (niem.) 1.) pol. *Dolny Młyn*, os. młyńska nad Wisłą, pow. grudziądzki, st. p. Cierpice, par. kat. Podgórz, ew. Toruń, szkoła Nieszawa, ma 261 mr., 8 bud., 4 dm., 49 mk., 3 kat., 46 ew. (1868 r.). 2.) **N.**, młyn nad rz. Rynem, pow. reszelski, st. p. Bischdorf. 3.) **N.** *Bukowitzer* al. *Hasenmuehle*, ob. *Zając.*

Niedermuehle 1.) ob. *Dolny Młyn.* 2.) **N.**, ob. *Nadolnik.*

Niedermuehle, ob. *Dolna Wieś.*

Nieder-Ohlisch, część wsi Mikuszowic (Nikelsdorf), w pow. bielskim, na Szląsku austr., ma 271 mk. (1880 r.); ob. *Nikelsdorf. Br. G.*

Nieder-Rotwasser (niem.), al. *Czerwona Woda Dolna*, przysiołek gm. Czerwonej Wody (niem. Alt-Rotwasser), pow. widnawski, na Szląsku austr. dolnym, przy gościńcu do Widnawy (Weidenau), u zach. stóp Owczej góry (Schafberg, 326 m. npm.). Ma 111 mk. (1880 r.). Ob. *Rotwasser.* *Br. G.*

Nieder-See al. *Mokre*, jezioro, część jeziora Sniardwy (ob.).

Nieder-Seibersdorf (niem.), ob. *Zebrzydowice Dolne.*

Nieder-Suchau (niem.), ob. *Sucha Dolna.*

Niedertauer (niem.), ob. *Rogowo.*

Niederuhna, ob. *Hunjow.*

Niederung-Bruchsche (niem.), ob. *Bruk.*

Niederwald, leśniczówka w obr. gm. Okocima, w pow. brzeskim. *Br. G.*

Niederwald (niem.), przys. gm. Wilczyc (Wildschuetz), w pow. jawornickim, na Szląsku austr. dolnym, nad granicą Bernacic (Barzdorf), między pot. Kaltwasser a Hutwasser; rozległy staw; wzniesienie 338 m. npm., ma 219 mk. (1880 r.). Ob. *Wilczyce.*

Niederwald (niem.), leśn., pow. brunsberski, st. p. Gr. Rautenberg.

Nieder-Wiegstein, attyn. do dóbr Lhotki, w pow. sąd. witkowskim, na Szląsku.

Niederwitz (niem.), dobra, pow. gołdapski, st. p. Gołdap'.

Niederwolla al. *Nieder-Wolla*, (niem), ob. *Wola Dolna.*

Niedervorwerk, fol., pow. wschowski, 1 dm., 33 mk.; nal. do dom. Dębowej Łęki (ob.).

Niedervorwerk, ob. *Dolna Wieś.*

Niederzehren al. *Nieder-Zehren* (niem.), Kętrz. pisze mylnie *Tscheren*, ob. *Czarne Dolne.* Okr. urz. stanu cywil. Czarne Górne. Na terytoryum wsi tutejszej znajdują się 2 jeziora: jez. Zamkowe i Glisno.

Niedeżów, wś, pow tomaszowski, ob. *Nedezów.* W uzupełnieniu dodajemy, że N. ma 37 dm., 373 mk., w tem 236 rz.-kat.; ziemi właśc. 497 mr., lasu 80 mr. Gleba żyzna. Ludność rolnicza: tkaczy 4, kołodziei 6, kowali 2.

Niedobczyce al. *Niedobcice*, niem. *Niedobschuetz*, 1228 *Niedobcici*, 1531 *Niedobtzitze*, 1581 *Nedobschiz*, wś, pow. rybnicki, par. Rybnik, szkoła wiejska, młyn wodny; w 1861 r. 61 dm., 694 mk. Ludność katolicka. Wieś leży w dolinie Olsy, ma 1710 mr. obszaru. W okolicy liczne kopalnie węgla. *Br. Ch.*

Niedobnek (?), nieistniejące dziś mko około Starokonstantynowa, wspomniane w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. I, cz. 3: 65 i Michałowskiego, Księga Pamiętnicza, str. 91.

Niedobor, u Echarda *Niedobur*, dawniejsza nazwa gór Miodoborskich, ob. *Miodobory.*

Niedobowce (mołd. *Niedobaucy*), wś, pow. chocimski, par. Chocim, cerkiew, 253 dm.

Niedoharki wś nad rz. Hordiejką, pow. kremienczucki gub. połtawskiej, o 17 w. od m. pow., 397 dm., 3270 mk.

Niedoje, wś, pow. rossieński, par. żwingowska.

Niedojka, wś cerkiewna, pow. rohaczewski, gm. w miejscu, 90 dm., 680 mk. Niedojska gmina ma 3578 mk. (1692 męż., 1686

kob. i 200 dzieci ?), z których 500 zajmuje się scinaniem, obróbką i zwózką drzewa, przy pomocy 425 koni; w gminie znajduje się 11772 dzies. lasów pryw. i 2825 włośc.

Niedola, folw., pow. bydgoski, 1 dm., 6 mk., nal. do dom. i gm. Potulice (ob.).

Niedołek, przylgł. dóbr Mała Wieś, w pow. grójeckim.

Niedomek, leśniczówka w Wierzchosławicach, pow. tarnowski. *Br. G.*

Niedomice z *Głowami*, wś, pow. tarnowski, leży w równinie, 192 m. npm., na praw. brzegu Dunajca, przy gościńcu z Tarnowa do Żabna (0·4 klm.), należy do par. rz.-kat. w Jurkowie. Ma trzy stawy i 435 mk. rz.-kat, z których 40 na obszarze więk. pos. ks. Sanguszków, mającej 435 mr. a w tem 313 mr. roli, 14 łąk i ogr., 77 past. i 31 lasu; pos. mn. ma 498 mr., w tem 411 roli, 24 łąk, 59 past. i 4 mr. lasu. Przys. Głowy mieści się na lew. brzegu Dunajca. N. graniczą na płd. z Żabnem, na wsch. z północną częścią Łęgu i folw. chorążeckim Pogwizdowem a na płd. z Ilkowicami. W XV w. N. należały do par. Jurków i były własnością Stanisława Marchowskiego h. Półkozic (Dług., I, 12). W XVIII w. należały do Adama Podoskiego, podkomorzego rożańskiego. Ob. *Lenarczyce*. *Mac.*

Niedoń, dok. *Niedanye*, wś i os. karcz., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par Wójków, odl. od Sieradza 22 w. Wś ma dm. 13, wraz z pust. Dworek i Wiercin 224 mk.; os. karcz. dm. 2. Folw. N. nosi nazwę Emilianów i należy do dóbr Gruszczyce (ob.). Według Lib. Ben. Łask. istniały jakoby dwie wsie a raczej może dwie części jednej wsi. W opisie parafii Gruszczyce (I, 373) wymieniona jest wś *Nyedanye*, mająca tylko kmiece łany, zaś w opisie par. Wojków (II, 55) wspomniana jest w wyliczeniu wsi taż sama wś pod nazwą *Nyedany*. Według regestru pobor. z 1553 r. wś *Niedanye* miała 8 łanów, a 1576 r. 6 łanów (Pawiński, Wielkop., II, 217).

Niedośpielin, w dok. *Nyedospyelyn*, wś, fol., os. młyn., pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Niedośpielin, odl. 21 w. od Radomska. Posiada kościół par. drewniany, fabrykę papieru grubego, z produkcyą na 1600 rs. i młyn wodny. Wś ma 28 dm., 225 mk., ziemi włość. 357 mr.; os. prob. 2 dm., 5 mk. i 6 mr.; młyn. os. 1 dm., 5 mk.; fol. 7 dm., 2 mk. i 872 mr. W 1827 r. było dm. 38, mk. 208. Dobra N. składają się z folw. N. i Władysławów, wsi N.; rozl. mr. 914: folw. N. gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 54, pastw. mr. 34, wody mr. 10, nieuż. i place mr. 12, razem mr. 393; bud. z drzewa 7; płodozmian 8-polowy; folw. Władysławów gr. or. i ogr. mr. 177, łąk mr. 34, pastw. mr. 48, wody mr. 14, lasu mr. 199, nieuż. i place mr. 11, razem mr. 483; bud. z drzewa 13; płodozmian 8-polowy. Oprócz tego w wieczystej dzierżawie i pastwiskach wspólnych mr. 38. Wś N. os. 18, z gr. mr. 218. Według regestr. pobor. z 1552 r. wś N. miała 11 kolonist., a 1553 r. 3 łany kmiece (Pawiński, Wielkop., II, 286). Kościół par. tutejszy już w początkach XVI w. był uważany za dawny. W skład parafii zdawna wchodziły wsie: N., Silniczka, Koźniewska Wola, Ruszkowska Wola i Karczew. Uposażenie proboszcza składał plac z ogrodem, pole zwane *niwka*, rola zagrodnicza al. karczemna, dająca czynsz, łąka, kawałek brzegu rzeki ze sadzawką, połowa dochodów z młyna, kawał łąki leśnej, zwanej *Radzynya* i ogród przy sadzawce dworskiej, wreszcie dziesięcina od kmieci, z wyjątkiem czterech łanów zwanych: Pieczkowskye, Kapyczynskye i Ribuldowskye i czwartego pustego, które płacą dziesięcinę na stół arcybiskupi. Z innych wsi i z N. także pobierał pleban kolędę po groszu z łanu lub po miarze zboża (miary przedborskiej). Tylko folwarki szlacheckie z Koźniewskiej Woli i Silniczki dawały dziesięcinę. W połowie zeszłego wieku na miejsce spalonego kościoła dziedzic N. Kazimierz Czaplicki wzniósł w 1773 r. nowy modrzewiowy kościół, obecnie z gruntu odnowiony (Lib. Ben. Łask., II, 212—214). N. par., dek. noworadomski, 1200 dusz. *Br. Ch.*

Niedoukis zaśc., pow. szawelski.

Niedowiarka wodospad w Łuce, wsi pow. złoczowskiego. Tworzy go mały strumyk, płynący przez niwę zwaną Monasterskiem. Nazwę tę nadał mu wedle podania król Jan III. Ob. *Łuka*.

Niedra al. *Nedra*, rzeka w gub. czernihowskiej i połtawskiej, wypływa w pow. kozieleckim pod Ozieriami, płynie podmokłą doliną w kierunku płd.-wsch., następn. w płd., w końcu płd.-wsch., mija Szczasnówkę, Brigance, Nowy Basan, Krupol, Wojtowo, Pilipczyny, Lechnowką, Niedrą, Bereżan i na wprost Bereżanki uchodzi od lew. brz. do Trubieży, lew. dopł. Dniepru.

Niedreski al. *Nadrezki*, wś i folw. nad rz. Moczyną, dopł. Swisłoczy, pow. miński, o 4 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Zasław, Wś ma 20 osad pełnonadziałowych. Folwark, w 1869 r. oddany w nagrodę wdowie po gen. Rejchnau, ma około 9 włók obszaru; gr. szczerkowe, mocno faliste, łąki wyborne, miejscowość mało leśna. *A. Jel.*

Niedrewo, błota w pow. wiłkomierskiem, na płd.-wsch. od m. Pogiry, 3 w. dł. mające, głębokie.

Niedróż 1.) *Młody*, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. o 18 w. od Sierpca. Ma 8 dm., 134 mk., cegielnię. Folw. i wś N. Młody rozl. mr. 599: gr. or. i ogr. mr. 499, łąk mr. 30, pastw. mr. 46, lasu mr. 3, nieuż.

i place mr. 21; bud. mur. 7, z drzewa 12. płodozmian 13-polowy. Wś N. Młody os. 17, z gr. mr 20 2.) **N.**-*Stary*, wś, pow. sierpecki, gm. Raciąż, par. Krajkowo, odl. o 24 w. od Sierpca, ma 12 dm., 87 mk, 360 mr. gr. dobr., 3 nieuż. Mieszka tu drobna szlachta. *Br. Ch.*

Niedry, niewielkie błoto w pow. poniewieskim w dorzeczu Niewiaży i Ławeny.

Niedrygajłów, mto w pow. lubicdyńskim, ob. *Nedrygajłow.*

Niedrzaków, wś włośc., pow. kutnoski, gm Sójki, par. Strzelce. Ma 19 dm., 181 mk., 138 mr. W 1827 r. było dm. 23, mk. 144.

Niedrzakówek, wś włośc., pow. kutnoski, gm. Sójki, par. Strzelce. Ma 7 dm., 77 mk., 148 mr. W 1827 r. było dm. 7, mk. 51.

Niedrzew al. *Niedrzewie* w dok. *Międzydrzewie*, wś i folw., pow. kutnoski, gm. Kutno, par. Głogowiec, odl. 10 w. od Kutna. Należy do dóbr Kutno, posiada gorzelnię, z produkcyą roczną na 54,000 rs., i wiatrak. Ma 18 dm., 323 mk., 1565 mr. obszaru, w tem 126 m. włośc., 215 mr. lasu i 1129 mr. ziemi ornej dworskiej. W 1827 r. było dm. 19, mk. 120. Wś tę wspomina dokument z 1462 r. (ob. t. V, 190). *Br. Ch.*

Niedrzwica 1.) *Wielka* al. *Duża*, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica. Leży w dolinie rz. Bystrzycy, przy trakcie z Lublina do Kraśnika, o 19 w. na płd. od Lublina, o 23 w. od Kraśnika a 8 w. od st. dr. żel. Nadwiślańskiej w Konopnicy. Posiada st. poczt., otworzoną w 1881 r., urząd gminny, 118 dm., młyn wodny i pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 80 dm., 674 mk Fol. i wś N. Wielka, rozl. mr. 1882: gr. or. i ogr. mr. 1176, łąk mr. 54, lasu i zarośli mr. 594, nieuż. i place mr. 58; bud. mur. 8, z drz. 30; płodozmian 4, 10 i 12-polowy. Wś N. Wielka os. 111, z grun. mr. 2054. 2.) **N.** *Mała* al. *Kościelna*, wś folw. nad rz. Bystrzycą, pow. lubelski, gm. i par. Niedrzwica. Leży o kilka wiorst na płd. od wsi N. Duża, śród jaru nad brzegami rzeki. Posiada kościół par. mur. fundacyi Rybkowskich i Górskich. Istniał już w drugiej połowie XVI w. Obecny wystawił w 1797 r. Tomasz Dłuski a konsekrował w 1806 r. Wojciech Skarszewski. Wś ma 56 dm., młyn wodny, cegielnią, piec wapienny i pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 36 dm. i 318 mk. N. par., dek. lubelski, 2145 dusz. Fol. N. Mała al. Kościelna, z przyległ. Ludwinów i wsią N. Małą rozl. mr. 1337: gr. or. i ogr. mr. 938, łąk mr. 81, past. mr. 31, lasu i zarośli mr. 240, wody mr. 13, nieuż. i place mr. 33; bud. mur. 8, z drz. 22; płodozmian 10 i 14-polowy. Wś N. Mała os. 38, z gr. mr. 880. N. gmina należy da sądu gm. okr. I w Bełżycach, urząd gm. i st. poczt. w miejscu. W skład gminy wchodzą: Borzechów (z fol.), Borzechowski Majdan, Kozubizna fol., Krężnica Jara (z fol.), Leśniczówka al. Dębina osada, Maryanówka fol., N. Duża (z fol.), N. Kościelna (z fol.), Radawczyk (z fol.), Strzeszkowice Duże (z fol.), Strzeszkowice Małe, Sobieszczany (z fol.), Sobieszczański Majdan, Strzeszkowicka Wola, Tomaszówka fol. *Br. Ch.*

Niedrzwice, w dok. *Nyedrwycza*, wś nad rz. Koprzywianką, paw. sandomierski, gm. i par. Koprzywnica, odl. od Sandomierza 14 w. Ma młyn wodny, 30 dm., 200 mk., ziemi dwors. 366 mr., włość 138 mr. w 21 osadach. W 1827 r. było 31 dm., 127 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 320) N. należała w XV w. do par. Koprzywnica, dziedzicem jej był Jan Nyedrwyczky h. Powała al. Ogony. Był tu fol. szlachecki, dający dziesięcinę proboszczowi w Koprzywnicy, tudzież osada młynarska, dwa i pół łanów kmiecych, karczma i trzech zagrodników dające dziesięcinę biskupowi krakowskiemu. *Br. Ch.*

Nieduchowski las, pokrywa w części wzgórza otaczające dolinę Zelwianki.

Niedułów, os. leśna, wchodzi w skład dóbr Gidle (ob.).

Niedwied...., ob. *Niedzwiedz*...., *Miedwied*...., *Medwed*.... i *Miedwiedz*....

Niedyszyna, w dok. *Nyedyschyna*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Bogdanów, odl. 14 w. od Piotrkowa. Wś 23 dm., 267 mk., ziemi włośc., w 28 osadach, 306 mr.; fol. 3 dm., 7 mk., ziemi dwor. 571 mr., w tem 288 ornej i 189 mr. lasu. W 1827 r. było 11 dm, 118 mk. Według Lib. Ben. Łaskiego (II, 220) N. płaciła dziesięciny na stół arcybiskupi w Gnieźnie, proboszczowi miejscowemu zaś dawała tylko kolędę. Według regestrów pobor. z 1552 r. wś N., w par. Bogdanów, była własnością Zacharyasza Sucheckiego i Stanisława Garnkowskiego, z których każdy miał po 7 kolonistów (Pawiński, Wielkop., II, 257). *Br. Ch.*

Niedzbórz, właściwie *Międzybórz*, wś i dobra nad jeziorem, pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Niedzborz, odl. 14 w. od Ciechanowa. Posiada kościół par. mur., 26 dm., 310 mk., szkołę początkową ogólną. Jestto starożytna osada, stolica jednego z trzech powiatów ziemi zawskrzyńskiej (Święcicki, Opis Mazowsza). Słownik Echarda nazywa N. miastem powiatowem. W 1827 r. było tu 29 dm., 209 mk. Data erekcyi kościoła nieznana. Dotąd istniejący drewniany pochodził z 1633 r. Obecnie wznosi się nowy murowany kościół, w stylu ostrołukowym, którego ukończenie nastąpi w 1886 r. Dobra N. składają się z fol.: N., Józefowo, Drogiszki, Gatka, Aleksandrowo z attyn. Kościołek i Janikowo, wsi: N.,

Pokrzyszki, Drogiszki, Ignacewo i Baraki Drogiszkowskie, rozl. mr. 2398: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 576, łąk mr. 85, past. mr. 17, lasu mr. 63, nieuż. mr. 38, razem mr. 775; bud. mur. 5, z drz. 17; płodozmian 13-polowy; fol. Drogiszki gr. or. i ogr. mr. 468, łąk mr. 70, past. mr. 37, nieuż. mr. 25, razem mr. 600; bud. mur. 1, z drz. 8; płodozmian 7 i 11-polowy; fol. Józefowo gr. or. i ogr. mr. 205, łąk mr. 85, past. mr. 102, lasu mr. 5, nieuż. mr. 10, razem mr. 407; bud. z drz. 9; fol. Gatka ma mr. 124; fol. Aleksandrowo mr. 534; las Drogiski mr. 958. Wś N. os. 43, z gr. mr. 39; wś Pokrzyszki os. 27, z gr. mr. 454; wś Drogiszki os. 36, z gr. mr. 78; wś Ignacewo os. 6, z gr. mr. 156; wś Baraki Drogiszkowskie os. 9, z gr. mr. 13. Dobra N. były własnością gen. Zielińskiego, następnie Szteinkelerów, wreszcie Kisielnickich. N. par., dek. ciechanowski, 2030 dusz. *Br. Ch*

Niedziałka, wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk, posiada krochmalnią i olejarnią. Fol. N. ma 85 mk. W 1827 r. było dm. 27, mk. 232. Fol. N. rozl. mr. 1270: gr. or. i ogr. mr. 631, łąk mr. 94, past. mr. 4, wody mr. 3. lasu mr. 521, nieuż. i place mr. 17; bud. mur. 4, z drz. 10; fol. ten w r. 1868 oddzielony od dóbr Mińsk.

Niedziałki 1.) wś nad rz. Czarną, pow. sandomierski, gm. Rytwiany, par. Połaniec, odl. od Sandomierza 42 w. Posiada młyn wodny i olejarnię, 33 dm., 217 mk., ziemi dwors. 24 mr., włośc. 419 mr. W 1827 r. było 33 dm., 206 mk. 2.) **N.** *Kęczewskie*, *Fabryczne* i *Nowopolne*, wś, fol. i os., pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec, odl. 15 w. od Mławy, składają się z 3-ch części: 1) N. Kęczewskie al. Dolne, należą do dóbr Kęczew i zawierają 139 mr. ornej ziemi, wykarczowanej z pod lasu; cegielnia dworska. 2) N. Fabryczne, składają się z fol. na Niedziałkach i małego fol. z cegielnią, w odl. 1 w. od dworu. Dwór posiada około 20 włók (z tej liczby w spisach urzędowych wymieniono 179 mr. ornej ziemi i 107 mr. lasu; resztę pominięto, jako nieużytki). 3) N. Nowopolne, złożone z chat osadników, rozrzuconych po nowinach i wzgórzach, zawierają 96 mr ornego gruntu i kilka mr. lasu; cegielnia. Grunt na N. żytni, pagórkowaty, większość ziemi stanowią nowiny po dębowych i sosnowych lasach. Ludność wynosi 125 głów. *Lu. Krz.*

Niedziałowice, wś i fol., pow. chełmski, gm. Rejowiec, par. rus. Depułtycze, odl. 15 w. od Chełma. Wś ma 1010 mr. ziemi dwor. i 81 mr. włośc. Kol. N. zamieszkują Niemcy, ewangielicy. W 1827 r. wś rząd, par. Krasnystaw, 20 dm., 130 mk. N. wchodziły w skład dóbr starostwa krasnostawskiego (ob. t. IV, 643—1). Fol. N. z przyl. Wańkowszczyzna, z wsią N., kol.: N., Aleksandrya, Wańkowszczyzna i Budki, rozl. mr. 1001: gr. or. i ogr. mr. 596, łąk mr. 69, past. mr. 1, lasu mr. 317, nieuż. i place mr. 18; bud. z drz. 21; płodozmian 5 i 9 polowy; są pokłady kamienia wapiennego, budowlanego i torfu. Wś N. os. 23, z gr. mr. 195; kol. N. os. 7, z gr. mr. 82; kol. Aleksandrya os. 13, z gr. mr. 185; kol. Wańkowszczyzna os. 13, z gr. mr. 217; kol. Budki os. 14, z gr. mr. 149.

Niedzica, niem. *Netzdorf*, węgier. *Nedec*, w dok. *Nisitz*, *Nyznecz*, w hr. spiskiem (Węg.), w pow. magórzańskim, w okr. niednickim, na pograniczu Spiża z Galicyą, w dorzeczu Dunajca, nad Kacwińską rzeką. Od płn.-wsch. i samego wschodu oddziela Dunajec gm. N. od Czorsztyna i Sromowiec Wyżnich, następnie na wschód od N. leżą Kahlenberg i Starawieś (Altendorf), od płd. Kacwin, od zach. Łapsze Niżne, a od płn.-zach. Falsztyn. Obszar cały rozdziela się na posiadłość wiejską i zamkową, t. j. na wś N. i zamek Dunajec albo Niedzicki (Nedec-Váralja, Nedec-Vaz, Sub-Arx, Unterschloss). Wś legła w dolinie Kacwińskiej rzeki, po obu jej brzegach, na wys. 511 m. npm. Zamek Dunajec, od wsi N. mylnie nazwany, legł na płn-wsch. od wsi, na stromej górze, 566 m. wys., spadającej od strony płn. dosyć stromo do doliny Dunajca, którego zwierciadło pod mostem, łączącym gościniec galicyjski z węgierskim, leży 478 m. npm. Wś N. ma 162 dm., 1188 mk. a obszaru 4506 sążni kw. katastr.; zamek Dunajec zaś 20 dm., 172 mk., obszaru 3358 sąż. kw. katastr. (1880 r.). Na płd. od wsi wznosi się góra Sendraś (709 m.), a na zach. Złatna (738 m.), należące do systemu Magóry spiskiej. Płd.-zachodni kąt obszaru N., od zach. ku wsch., przerzyna potok Łapszanka, wpadająca do Kacwińskiej rzeki. Odtąd też ta rzeka zowie się Niedzickim potokiem. W miejscu jest kościół łac. p. w. ś. Bartłomieja apost., który pochodzić ma z 1278 r. Metryki zaczynają się od 1687 r. Według szem. dyec. duch. spiskiej było w r. 1878: rz.-kat. 1088, nieun. 216, ew. 9, żyd. 117, w ogóle 1430. We wsi znajdują się trzy kaplice p. w. Matki Boskiej Bolesnej, ś. Michała arch. i ś. Rozalii; w zamku jest kaplica ś. Andrzeja apost. St. poczt. Starawieś. Okrąg niedzicki, którego dziekanem i zarazem inspektorem szkół jest proboszcz niedzicki, obejmuje dziewięć parafij: Frankowę Wielką, Frydman, Jurgów, Kacwin, Krempach, Łapsze wyżne, Łapsze Niżne, Niedzicę, Trypsz i Nową Białą. Mieszka tu rz.-kat. 10983, gr.-kat. 9, ew. 23, nieun. 1517, żyd. 319, razem 12851. Aczkolwiek kościół ma pochodzić z r. 1278, coby świadczyło, że wś istniała w drugiej połowie XIII w., przecież pierwszą pewną wiadomość o istnieniu tej

osady napotykamy na początku XIV wieku. W tymto czasie niejaki mistrz Kokosz z Brzozowicy, posiadał prawie cały obszar od Magóry spiskiej po Dunajec. Był on synem Rykolfa z Łomnicy, żupana spiskiego, a wnukiem Rudgera czyli Rudygera, który podług podania z Tyrolu pochodził. Żona jego była damą nadworną Giertrudy, małżonki Andrzeja II, króla węgierskiego (1205—1236). Miała ona dwóch braci, Adolfa i Ekberta. Tamten był proboszczem spiskim, ten zaś biskupem bamberskim. W r. 1209 darował Andrzej II proboszczowi Adolfowi i jego siostrze obszar ziemi, leżący nad Popradem i u stóp Tatr. Tutaj też wtedy powstać miały za jego staraniem wsie Wielka-Łomnica, Huncowce i Stara Leśna. Nadanie to Andrzeja II stwierdził później Bela IV r. 1249. Tenże comes Rudigerus miał dwóch synów Hermana Polana i Rykolfa. Obaj walczyli w sprawie króla Władysława (syna Szczepana IV) w wojnie przeciwko czeskiemu Otokarowi i w oblężeniu Raby (Raab) ponieśli ciężkie rany; również wypędzili buntownika Loranda z spiskiego zamku. W uznaniu zasług, które około dobra kraju położyli, otrzymali od tegoż Władysława r. 1278 wsie Farkaszowce (Farksdorf) i Pokój (dzisiejsze Pikowce, Pikócz). Ten to Rykolf, który od króla Władysława r. 1288 otrzymał w posiadanie Tarczę z prawem dziedzictwa, miał czterech synów: Jana z Łomnicy, Rykolfa z Tarko, Kokosza i Henryka. Nosili oni miano mistrzów (magistri). Tytuł mistrza (magister, meister) był tak duchownym jak świeckim udzielany i znaczył tyle co pan, rycerz. Jan, prawdopodobnie najstarszy z nich, w r. 1317 zaludnił przestrzeń zwaną Gruenwald, prawdopodobnie dzisiejsze Błażowce (Blasiusdorf). W tym też roku istniała już Brzozowica (Berzeviczy). Syn jego Michał r. 1350 zbudował w Brzozowicy zamek. Stąd też linia ta otrzymała miano swoje Berzewickich (Berzeviczy). Ten zatem Jan jest protoplastą rodziny panów na Brzozowicy. Brat jego Rykolf z Tarko, brał udział w wojnie przeciwko Mateuszowi Csakyemu, żupanowi trenczyńskiemu. Brat jego Kokosz, także Kakas, Kokus i Gallus zwany, r. 1320 sprzedał bratu swemu Janowi i tegoż synowi, a swemu bratankowi Michałowi, za sto grzywien ziemię Frydman, wsie: Niedzicę, Kacwin i Frankową nad potokiem Niedzicą, wreszcie las po obu brzegach Białki od Dunajca aż do źródlisk tej rzeki, więc aż wgłąb Tatr. W dokumencie, który przytacza Fejer w swoim dyplomataryuszu węgierskim, nie ma wcale wzmianki o zamku; mowa jest tylko o wsi „villam Nisitz circa aquam Nisitz“. Zamek więc według wszelkiego prawdopodobieństwa zbudowali panowie na Brzozowicy. To pewna, że w r. 1325 posiadali go Jan i Rykolf, bracia Kokosza. Po nich posiadał zamek dunajecki Wilhelm (Villermus) Drugeth, żupan spiski i ujwarski, palatyn i wójt Kumanów. W r. 1330 zapisał on testamentem zamki Pławiec, Lubownia i „novum castrum de Dunajecz“, t. j. nowy zamek dunajecki, i inne bratu swemu Mikołajowi. W testamencie tym, podanym przez Fejera, czytamy „novum castrum de Dunajecz“, co dowodzi, że zamek ten niedawno dopiero powstał. Jan z Łomnicy brat Kokosza, miał czterech synów: Rykolfa, Henryka, Michała i Jana. Henryk miał syna Piotra, który się zwał Piotrem Schwarcem z Łomnicy. Był on podskarbim (magister tavernicorum) Zygmunta króla. Kilka lat spędził w niewoli tureckiej. Król Zygmunt podarował mu Jamnik. R. 1425 był on panem zamku dunajeckiego. W r. 1429 posiadał go syn jego Jan, także Schwarzem przezwany. Umarł on bezdzietnie r. 1470. Tutaj w tym zamku, podług ugody w Lubowni zawartej, zostały dla Zygmunta przez Władysława Jagiełłę wypłacone pieniądze, za które Zygmunt zastawił był Polsce Spiż. Po śmierci Jana Schwarza z Brzozowicy, r. 1470 zajął zamek przemocą w swoje posiadanie Emeryk Zapolya, żupan spiski i namiestnik węgierski. On to zamek należycie wzmocnił i obwarował. Emeryk Zapolya umarł r. 1487, a syn jego Szczepan 1499. Szczepan zostawił syna Jana i córkę Barbarę, zaślubioną Zygmuntowi I, królowi polskiemu, r. 1515. W r. 1526 d. 29 sierpnia poległ Władysław II pod Mohaczem w bitwie z Turkami. Po jego śmierci kraj uległ rozdwojeniu; jedna część obrała Jana Zapolyę, żupana spiskiego i wojewodę siedmiogrodzkiego, d. 10 listopada 1525 r. królem węgierskim, a dnia następującego ukoronowała; druga zaś część, stronnictwo rakuskie, ogłosiła królem Ferdynanda, brata cesarza Karola V, d. 24 października tegoż roku (1526), także królem czeskim obranego. Skutkiem takiego rozdwojenia nieuniknioną była wojna domowa. Tymczasem Jan Zapolya zapoznał się z Jaroszem czyli Hieronimem Łaskim. Ambitny i zdolny ten człowiek nieznajdując dla siebie dogodnej widowni w Polsce, udał się do Węgier i tu zawiązał stosunki z Janem Zapolyą. Na prośbę jego przyrzekł Jarosz Łaski wyjednać pomoc u Turków. Łaski popierany u dworu sułtana Solimana przez Wenecyą i Francyą, czynności swoje, rozpoczęte 22 grudnia 1527 r., dnia 29 lutego 1528 r. pomyślnie ukończył. Turcy przyrzekli wspierać Jana Zapolyę przeciw Ferdynandowi. Węgry ustąpił mu sułtan jako kraj zdobyty. Tymczasem atoli Jan Zapolya zebrawszy wojsko z Węgrów i polskich żołnierzy, dnia 6 marca zwiódł u brzegów Cisy bitwę z Niemcami, na czele których

stał Jan Katzianer, wódz Ferdynanda. Zapolya porażony uchylił się do Polski, naprzód na Kamieniec, zamek niedaleko Krosna, teraz Odrzykoniem lub Korczyńskim zwany, gdzie go Marcin Kamieniecki, wojewoda podolski, gościnnie przyjął; potem bawił u swego przyjaciela Jana Tarnowskiego, natenczas wojewody ruskiego i hetmana wielkiego koronnego. Jarosz Łaski z poselstwa swego z Carogrodu był już z powrotem w Bukareszcie na początku kwietnia i wkrótce potem podążył za Zapolyą do Polski. Tutaj król Jan za wierne usługi nadeł Łaskiemu w Tarnowie żupaństwo spiskie, zamek spiski, Kieżmarek, Gielnicę, Rychnawę i Niedzicę czyli zamek dunajecki (1528 r.). Wtedy dzierżył zamek dunajecki niejaki Szczepan Poturniański, podstarości spiski. Jan Zapolya uwiadomiony o bliskiem wtargnieniu Turków a od stronników swoich zapewniony, że go zbrojno oczekiwać będą na granicy państwa, z końcem października tegoż roku 1528 wraz z Łaskim powrócił do Węgier. Jarosz Łaski prócz szlachty zbierał także zaciężnych pieszych pomiędzy Wołochami, zamieszkującymi góry, i powierzył niejakiemu Piotrowi Kostce z Siedlec (czeskich ?). Wołosi pod jego wodzą przedarli się przez Pieniny i ścieżkami nad Dunajcem nocą, omyliwszy straże czorsztyńskiego zamku, podeszli niespodzianie pod zamek dunajecki i z końcem r. 1528 zajęli go. Z Niedzicy, którą obwarował Zapolya, obległ Kostka Kieżmark. Odpędził go jednak od tego miasta Kasper Seredy z Makowicy, nieopodal Bardyjowa położonej, stronnik cesarza Ferdynanda, i za sprawą Poturniańskiego, który czem prędzej sprowadził na odsiecz zaciężnych od Lewoczy, Preszowa i okolicy, Niemców i 100 huzarów, obległ Niedzicę, ale jej nie wziął. Poturniańskiego za zdradę kazał Kostka ściąć i na pal wbić. W r. 1530 w lutym odbył się sejm w Budzynie. Na tym sejmie Jan Zapolya uczynił Łaskiego wojewodą siedmiogrodzkim i żupanem wieczystym ziemi spiskiej. Cesarz Ferdynand atoli, jako król węgierski, podarował zamek kieżmarski hrabi Franciszkowi Batthyany'emu, który z narażeniem życia własnego wszedł do obozu Zapolyi, w celu poznania sił jego. Batthyany wysłał swoich hetmanów Mikołaja Sonko i Franciszka Nis do zajęcia zamku. Pobił ich atoli Piotr Kostka i dnia 20 listopada 1530 zbrojno zajął zamek i miasto Keżmark i Łaskiemu oddał. Ponieważ Zapolya nie miał pieniędzy, zastawił więc Łaski Keżmark niejakiemu Mikołajowi Minkowiczowi, z Niemiec rodem, za 6000 złr. Łaski atoli nie oddał mu zamku kieżmarskiego, tylko zamek dunajecki. Przez zemstę Minkowicz począł uciskać Kieżmarczan tak, iż ci byli zmuszeni zaciągnąć przeciwko niemu 400 Kozaków z Polski. W sprawie tej wziął udział także Zygmunt I, król polski, wziął Kieżmark i oddał go pod opiekę niejakiego Smolichowskiego. Tenże Smolichowski i inni komendanci Łaskiego, jak Zobrzydowski, Łobocki, Horchowski, niemiłosiernie plądrowali okolice spiskie, przedewszystkiem probostwa nad Popradem położone. Zrabowali oni przeszło 160 dzwonów. Ponieważ Ferdynand nie był w stanie silniej wystąpić przeciw Zapolyi, za pośrednictwem Zygmunta I, króla polskiego, 21 stycznia 1531 r. nastąpiło zawieszenie broni na trzy miesiące, które 27 kwietnia przedłużono do końca kwietnia 1532 r. Pełnomocnikiem Zapolyi do tej sprawy był Łaski. W skutek tych rozruchów i niezgody między dwoma panami, o koronę ubiegającymi się, włóczyły się liczne bandy po kraju i łupiły go, mimo zawieszenia broni między oboma królami. Tak w okolicy Paloty rozbijał Władysław Morć, podstoli królewski, przeciwko któremu 1532 r., z wiedzą i przyzwoleniem Ferdynanda, król Jan wysłał Łaskiego. Na Spiżu przedewszystkiem graniczny nasz zamek dunajecki stał się ogniskiem rozbójników. Tegoż bowiem czasu (1533), pisze Marcin Bielski, rozbójnicy otrzymali zamek Niedziecza pod Michałem ze Spiża, mieszczaninem z Krakowa. Byli między nimi Kauffang, Erasmus Pflug, Jerzy Vitztumb i Ratzenberger (Bielski ma: Kafunk, Opel, Sirton, Fluk, Minkwic Niemiec). Oni to rabowali okolice spiskiej Nowej Wsi (Igló); napadali najbogatszych złotników, porywali jeńców i odstawiali wraz z skarbami na zamek dunajecki. O tych rozbójnikach Marcin Bielski pisze, że „byli to Czechowie, którym król Ferdynand zabrał mienie, dawszy im winę o to, jakoby fałszywe talery kowali". „Nanosili na ten zamek ludzi z Czech, z Szląska, z gór tarnowickich bardzo wiele, które szacowali. Pobrali też i Bytomiany, ale wyskakowali oknem i połamali szyje. Potem Kafunkę (Kauffang) poimano i upieczono na żelaznym koniu, drudzy się rozbieżeli, tylko sam Minkwic (Minkowicz) został na zamku Niedzieczy" (Marcin Bielski, II, 1063, wyd. sanockie). R. 1535 na wiosnę Łaski, zerwawszy stosunki z Zapolyą, powrócił do Polski, a dobra na Spiżu, jakie miał od Zapolyi, t. j. Kieżmarek, Szczawnik, zamek dunajecki i inne, zdał na żonę, gdyż je tak długo miał trzymać, ażby je spłacono. Ponieważ w zamku dunajeckim siedział Minkowicz, sprzyjający Zapolyi, przeto go usunął, a dowództwo w nim oddał Boboli. Na skutek tego Minkowicz kusił się kilkakrotnie, ale nadaremnie, zamek odbić. I tak w kwietniu 1535 uderzył na N., wziął ją szturmem, ale wkrótce odparty, wezwał pomocy z Koszyc, Preszowa, Sabinowa,

Bardyowa i Lewoczy. Ale i te posiłki rozgromił Bobola. Niedobitki zamknęły się w Czerwonym Klasztorze. Minkowicz idąc z tyłu od Lewoczy, nic nie wiedząc, wpadł Wołoszy w ręce i został uwięzion w N., a jego oddział uchodząc z Czerwonego Klasztoru pod Podolińcem zbity, poddał się na łaskę. Na pobojowisku obok potoku niedzickiego wzniesiono później dwie kapliczki obok dwóch wielkich mogił, w których spoczywają polegli. Uwięzionego Minkowicza obdarzył później Łaski wolnością. W Polsce Łaski długo nie bawił, udał się bowiem wkrótce do Wiednia, gdzie otrzymał 21 sierpnia 1535 roku od Ferdynanda zatwierdzenie nadań Zapolyi. Ferdynand wysyłał go kilkakrotnie do Carogrodu; ale ostatnie poselstwo w r. 1540 po śmierci Jana Zapolyi (21 lipca 1540), w celu pozyskania sułtana dla Ferdynanda, źle mu się udało, gdyż go uwięziono. Uwolniony r. 1541 z nadwerężonem zdrowiem, z zadanej mu podobno trucizny, powrócił do ojczyzny, gdzie roku 1542 życia dokonał. Z przywileju Ferdynanda, zatwierdzającego Łaskiemu nadania Zapolyi (21 sierpnia 1535), później potwierdzonego przez Maksymiliana II cesarza (1 kwietnia 1573), dowiadujemy się, że Łascy, Hieronim czyli Jarosz i syn jego Wojciech, posiadali zamek i miasto Kieżmarek, zamek Dunajec w ziemi spiskiej, dobra Bartoszowce w Szaryskiem, dobra po Janie Brzozowickim (Berzeviczy) w ziemi spiskiej i w Szaryskiem, a prawem zastawu miasto Debrecyn i opactwo szczawnickie na Spiżu. Jakkolwiek zamek niedzicki był własnością Jarosza Łaskiego, a później jak już wiemy, przeszedł na żonę jego Annę z Kurozwęk, która znowu puściła go synowi swojemu Wojciechowi, wojewodzie sieradzkiemu, jakkolwiek więc był w rękach rodziny Łaskich, to począwszy od r. 1538, z powodu zastawów, przechodził chwilowo w obce ręce. Jarosz Łaski, potrzebując pieniędzy, postanowił puścić zamek spiskiemu prałatowi i oficyałowi Janowi Horváthowi, który już w r. 1529 pożyczył Jaroszowi 500 złr. Wreszcie odstąpił mu zamek za 4000 złr., które Łaskiemu do końca stycznia 1538 r. do Krakowa prałat Horváth przesłać zobowiązał się. Około r. 1540 nasz prałat Jan Horváth, podejrzany katolik, przeszedł na protestantyzm i ożenił się z córką mieszczanina lewockiego Anną Zipserówną, z którą miał syna Jerzego Horvátha, urodzonego r. 1540. Ci Horwatowie od zamku rodzinnego Pławca (Palocsa) Paloczajami się nazwali. Jerzy urodził się w Pławcu. Po śmierci Jana Horvátha zamek miał podobno kilku jeszcze posiadaczy. Między nimi był także Kaspar Serédy, którego żona Anna Meréj 8000 złr. jako wyprawę córce swej Zuzannie, żonie Janusza, księcia Ostrogskiego, zabezpieczyła, a ta w tej cenie ów zamek u Jerzego Horvátha z Pławiec zastawiła. R. 1589 Wojciech Łaski potrzebując pieniędzy na wykupno dóbr swych w Polsce, podczas bezkrólewia dla wsparcia strony Maksymiliana zastawionych, do reszty sprzedał zamek dunajecki z wszystkiemi doń przynależnościami, wolnościami i prawem dziedziczenia temuż Jerzemu Horváthowi, z tem jednak zastrzeżeniem, aby „zamek przechodził w posiadanie nasamprzód męzkich potomków, a gdyby tychże nie było, dopiero linia żeńska posiąść go może.“ Tenże Horváth zamek odbudował, rozszerzył i upiększył, jak świadczy napis łaciński nad bramą na płycie marmurowej r. 1601. Przez przeszło pół wieku zamek dunajecki używał pokoju. W r. 1683 zastawili go Horwatowie baronom Joanellim do Telvana, którzy go dzierżyli aż do r. 1701. W czasie powstania Emeryka Tökölego w r. 1683 zamek niemało ucierpiał, podobnie jak cały Spiż. W r. 1683 (4 maja) Tököly podstąpił pod mury zamku, ostrzeliwał go i wreszcie zdobył, a Sylwestra Joanellego, summum rei metalicae in Hungaria praefectum, który zamek wtedy dzierżył, jako jeńca do Koszyc odwiózł. Po kilku tygodniach, po złożeniu okupu, wydostał się znowu na wolność. W tymże roku (1683) rozbójnicy Salantsego wdarli się do zamku i złupili go do szczętu. Emeryk Tökölyi umarł 17 września 1705 r. w pobliżu Nikopolu. Od tego czasu nad N. zapanował pokój; zamek pozostawał wyłącznie w posiadaniu rodziny Paloczajów, aż do jej wygaśnięcia w linii męskiej 1857 r. Wchodząc obszerną od południowego zachodu aleją do zamku, spostrzegamy nad bramą, na płycie z czerwonego marmuru, herb, a pod nim napis: Georgius Horvat in Palocza, Dunagecz et Landok, dominus ac haeres, hoc castrum virtute sua acvisivit, exornavit et ampliavit. Anno dni MDCI.“ Przybudowana w trójkąt do starego zamku część, jest jeszcze zamieszkaną. W tej części zamku znajduje się izba jadalna z trzema oknami, wychodzącymi na dziedziniec zamkowy, ze stropem drewnianym i galeryą dla muzyki naprzeciwko, z kilku staremi krzesłami i trzynastu lichymi portretami Horwatów i Poloczajów. Izby niższego zamku służą bądź na mieszkanie, bądź na rozmaite składy. Sam stary zamek jest prawie zupełnem zwaliskiem. Po lewej ręce wnijścia do niego znajdują się dosyć obszerne sklepienia, z maleńkim okienkiem; były to więzienia. Nieco wyżej podwórko, w którym znajdowała się studnia, w skale kuta. Ostatnia z Paloczajów, Kornelia, wyszła za Salomona, magnata węgierskiego który zamierza zamek odnowić i uczynić go mieszkalnym. Czyt. Łucya z ks. Giedrojców Ra-

utenstrauchowa: Miasta, góry, doliny, Poznań, 1844; Pietrusiński Lud. Podróże, przejażdżki i przechadzki po Europie (t. IV.), Warszawa, 1845; Goszczyński, Dziennik podróży do Tatr, Petersburg, 1853; Gustawicz, Einiges übes das Dunajecer Schloss. Eine Reiseerinnerung (w Zipser Bote, 1881, Nr. 22); Gustawicz, U stóp Pienin (w Bibl. Warsz., 1882, Czerw. Lip.). *Br. G.*

Niedzichów, łuż. *Nedzichow*, niem. *Bernsdorf*, 1310 *Bernhardi villa*, wś i dobra, pow. wojerecki. Do 1815 r. leżały na Saskich Łużycach. W 1843 r. 52 dm., 354 mk. (3 kat.). Kościół ewang., przerobiony z domu urzędu celnego w 1842 r. Odlewnie żelaza i huty szklane. Śród ludności na wsi jest tu wielu Serbów. Z nich składa się prawie cała czeladź folwarczna.

Niedzicki potok, ob. *Kacwińska rzeka*.

Niedziecha, wzgórze (ob. III, 789-2.).

Niedziednia, przyległość wsi Derewnia w pow. żółkiewskim.

Niedziela, fol. plebański, pow. grudziądzki, st. p. Rogoziński zamek, $^1/_8$ mili od wsi Rogóźna, do której należy; ma blisko 2 włók, lecz znaczną część obszaru zajmują romantyczne parowy nad Jardęgą, uchodzącą do Osy. Są tu 2 bud., 6 mk. (1885 r.). W pobliżu leżą osady Piątek i Sobota. *Ks. Fr.*

Niedzielańce, przys. do Brzeszcza al. Brześcia, w pow. bialskim, leży na granicy szląskiej, 11·3 klm. od par. kościoła w Oświęcimie, nad pot. Nałęcz, dopływem Soły. Brzeski las i tory kolei północnej Ces. Ferdynanda oddzielają N. od Brzeszcza. *Mac.*

Niedzielczyna al. *Młynówka*, potok w pow. lwowskim, płynie koło wzgórza Klin (ob.)

Niedzieliska 1.) wś włośc., pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno. Ma 132 mk., 321 mr., posiada szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 28 dm., 222 mk. W 1845 roku zostały dobra N. zakupione i włączone do księstwa łowickiego. 2.) **N.**, wś i fol., pow. zamojski, gm. Mokre, par. Wielącza, odl. o 15 w. na płd. od Zamościa, 11 od gm., a 12 w. od s. gm. 1 okr. w Zdanowie. Leżą na południowej krawędzi rozległej doliny, stanowiącej widocznie dno jeziora dawnego. Północny brzeg tej doliny zajmują wsie Bodaczew, Wielącza i Zawada, tworzące jedną wielką wieś, mającą 7 w. długości. N. ma 8 dm. dwor., 102 włośc., 860 mk. kat., 2054 mr. ziemi włośc. i 2 mr. kol. W 1827 r. było tu 95 dm., 617 mk. Fol. należy do dóbr ordynacyi Zamoyskich Białowola Kąty. Gleba ziemi ciężka, borowina na pokładzie kamiennym. W górach tej wsi wydobywają glinę, odznaczającą się kredową białością. Jest tu znaczna ilość skamieniałości, zwanych strzałkami piorunowymi. Szkoła w Wielączy.

Niedzieliska 1.) przys. do Jaworzna, przy drodze z tego mtka do Dąbrowy i przy linii kolei żelaznej do Szczakowy. Leżą w piaszczystej równinie, 319 m. npm.; mają 550 mk. Jestto przeważnie osada fabryczna, powstała przy hucie cynkowej, w której z popiołów węgla użytego do wypalania galmanu, wytapiają także ałun. Od wschodu i zachodu otaczają tę osadę szpilkowe lasy, na północ graniczy z Chropaczówką a na południe z Jaworznem, mianowicie szybem Leopolda. 2.) **N.** al. *Niedzielisko*, wś, w okręgu granicznym cłowym pow. brzeskiego. Sąd pow. w Radłowie, par. rzym.-kat. i urz poczt. w Szczurowy (4·5 klm.). Ma 994 mk. rzym.-kat. Jest tu kaplica drewniana. Kasa pożyczk. gminna z kapitałem 4140 zł. w. a. Wś rozsiadła się w równinie nadwiślańskiej na małem wzniesieniu, zabezpieczającem ją od wylewów, 183 m. npm., mając w południowo-wschodniej stronie niżej położone podmokłe grunta, z których spływająca woda zasila trzy obok siebie położone stawy, w miejscu zwanem Nabłonicami. Prócz tych, znajdują się jeszcze dwa mniejsze stawy w stronie południowo-zachodniej. Grunta są piaszczyste a lasy szpilkowe, przeważnie sosnowe. Przez wieś prowadzi droga gminna z Bochni do Szczurowy. Wś graniczy na południe z kameralnym bartucickim lasem a mianowicie jego częścią północną, zwaną Niedźwiadką, na zachód z Rajskiem, na północ z Podrytową a na wschód z Rytową.

Niedzieliska z *Buczaczem*, wś, pow. przemyślański, odl. o 5·3 klm. na płd.-wschód od Świrza, przy trakcie bóbrecko-brzuchowickim, w lesistej i górzystej okolicy. Graniczy od wsch. z Uszkowicami i Meryszczowem, od płd. z Ostałowicami i Chlebowicami Świrskiemi, od zachodu ze Swirzem, od płn. z Kimirzem. Obszar dwor.: gr. or., łąki i past. 300 mr., lasu 335; włośc. 471 mr.; ludn. rzym -kat. 142, par. Świrz, gr. kat. 262, par. Chlebowice Świrskie. Na obszarze N. wznosi się wzgórze Kruhle (ob.). Wedle aktów grodzkich: w Świerzu 16 stycznia 1758 r. Dominik z Czertwic, na Świerzu, Kniehinicach, Raysku i Rychcicach Cetner, star. słucki, uposaża cerkiew grecką unicką w Niedzieliskach. *B. R.*

Niedzielna, rus. *Nedilna*, wś, pow. staromiejski, 16 klm, na płd.-wsch. od sądu pow. w Starem Mieście, 7 klm. na płn. od urz. poczt. w Turzem. Na płn.-zach. leży Łużek Górny, na zach. Topolnica, na płd.-zach. i płd. Topolnica i Turze, na płd.-wsch. Zdzianna, na płn.-wsch. Stronna (w pow. drohobyckim), Sprynia i Zwór (obie w pow. samborskim). Wody uchodzą do Dniestru przez pot. Niedzielna al. Niedzielnanka. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie; na płd.-zach., blisko granicy Topolnicy, grupa domów Sychółka. Na

lew. brzegu potoku, w płd. stronie wsi, wznosi się na granicy Turzego „Ostry Wierch“ do 787 m. (znak tryang.); na praw. brz., w płd.-wsch. stronie wsi, na granicy Stronnej „Wierch Stronniański, 831 m. wys., a w stronie płn.-zach. lesistej (Staromiejski las) wznosi się na granicy Spryni, Zworu i Łużka Górnego „Kilczyn horb“ do 819 m. Własn. więk. (Towarzystwa dla prod. leśnych w Wiedniu) ma roli or. 9, łąk i ogr. 8, pastw. 4, lasu 1742 mr.; wł. mn. roli or. 1135, łąk i ogr. 135, pastw. 313, lasu 78. mr. W r. 1880 było 645 mk. w gm., 2 na obsz. dwor., z tych 615 obrz. gr.-kat. Par. gr.-kat. w Topolnicy, rzym.-kat. w Starem Mieście. Do gr.-kat. proboszcza należy w N. 28 mr. 20 sążni roli or., 1 mr. 392 sążni łąk. We wsi jest cerkiew pod wezw. ś. Mikołaja i kasa pożyczkowa gm., z kapit. 1000 zł. Tutejszy tartak wodny, o jednym gatrze i jednej pile zwyczajnej, zużywa rocznie 500 metr. kub. drzawa jodłowego i świerkowego a wyrabia 310 metr. kub. deseki brusów. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych, do krainy gwoździeckiej w ekonomii samborskiej a ziemi przemyskiej. W metryce koronnej znajdują się następujące dokumenty (ob. Rkp. Ossol. Nr. 2837, str. 60): „A. 1553 die 12 febr. Petricoviae. Privilegium conservationis Demkonem Dziurdz Siedlecki, circa scultetiam villae Niedzielna ac omnes pertinentias juxta literas originales.“ „A. 1564, die 8 aug. Parczoviae. Sigismundus Augustus rex Demkonem Dziurdz Siedlecki, circa possessionem Scultetiae villae Niedzielna ac omnes ad eam spectantes attinentias ad vitae tempora conservat.“ A. 1552. Varsaviae. Privilegium Bonae Reginae religioso Demkowicz Poponatum in Niedzielnae cum omnibus emolumentis, saluis censibus regalibus conferens, Quod Sig. Aug. Rex confirmat. Datum in Crasnystaw fer. 2-da ipso festo Scti Petri ad vincula. A. 1558.“ W lustracyi z r. 1683 (Rkp. Ossol., Nr. 1255, str. 217) czytamy: „Ta wieś ma łanów 18, kniazkich 2, popowski 1, sołtyski 1, wolniczych 3. Czynsze na s. Marcin: żyrowszczyzny z łanu płacą po 1 zł. 10 gr., stróżnego z łanu po gr. 10, kuchennego z chlebników po gr. 3 1/2, za wołu z łanu każdego 1 zł., owsa z łanu każdego pół miarek jeden, gęś jednę, kur 2. Za sądy zborowe dają dwiema ratami po zł. 10. Z domu pastuchowego płacą zł. 4. Z pustych koszonych płacą z łanu zł. 6. Z wójtowstwa, pokłonu i stacyi zł. 2 gr. 24; ciż wójtowie z każdego łanu po gr. 24, ciż z dworzyszcza nad przywilej dają zł. 6, ciż z karczmy płacą zł. 5. Ferdelent płaci czynszu na rok zł. 10, wolnictwo Andrzejowiąt zł. 11. Wolnictwo Niedzielnickie zł. 13, wolnictwo Dybowiąt zł. 10 gr. 9. wolnicy Hrycko i Fedko płacą na rok z łanu zł. 2. Pop z cerkwi płaci czynszu zł. 2 gr. 6. Czynsze na ś. Wojciech: kuchennego od chlebnika płacą po gr. 8, stróżnego z łanu jednego po gr. 10, za jagnię i jarząbki gromada daje gr. 28. Owies, kury, gęsi, tak dają jako na ś. Marcin. Za owczą dziesięcinę albo dają dwudziestego barana, albo od każdej owcy po gr. 4. Barana kuchennego dają z łanu każdego wart. zł. 3. Z pustych łanów zasianych płacą po zł. 6, z koszonego po zł. 4. Nadto gromada daje baranka wielkanocnego, albo za niego zł. 1 i kopę jajec. Pług z łanu jeden, kosiarza z łanu jednego wyprawują. Cieślę i pachołka do żupy wyprawują jako inne krainy. Drew do żupy odwieść powinni z każdego łanu wozów 16. Także wozić drzewo jako Łopuszanka.“ W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., Nr. 1632, str. 234) czytamy: Ta wieś osiadła na łanach 18 1/2, z osobna kniazkich łanów 2, wolniczych 3, popowski 1, sołtyski 1. Od lat kilkunastu spustoszała, tylko z innych wsiów różni kawałkami sieją i koszą, więc rocznej podpadać ma rewizyi. Wójtowstwa w tej wsi posesso-rami JMPP. Bazyli Dwernicki i Franciszka z Dąbkowskich małżonkowie, na które prawo produxerunt, vigore którego płacić powinni do kasy ekonomicznej czynszu za pokłon, stacyą, z domów, dworzyszcza i karczmy zł. 17, tudzież hibernę na gardekurów JKM. i inne onera fundi tenent. Wolnictwa tej wsi pół łanu posessor JMPan Teodor Turzański, na co prawo produxit, płacić powinien czynszu zł. 7 gr. 21 1/2 Pół łanu tegoż wolnictwa zakontraktowali od skarbu uczciwi Fedio i Łesio Pikusy. Lasy tej wsi i las od płd., nazwany Duleszyn, smerekowy; las od zach. nazwany Roztoka; las od płn. nazwany Przysłóp; las od wsch. nazwany Terebuch, bukowy, jodłowy i inne drzewo.“ Gdy Turzański zmarł, dozwolono dekretem gub. z 31 stycznia 1800 r. dożywocie wójtowstwa Bazylemu Dwernickiemu. Zajęto je w r. 1812 i przyłączono do dóbr Gwoździec. *Lu. Dz.*

Niedzielnianka, potok, wypływa w obrębie gminy Niedzielny, w pow. staromiejskim, u północnych podnóży góry Królików (816 m.), w płd.-wsch. stronie tejże gminy; płynie na płn.-zach., potem na zach., a wreszcie na płd.-zach. przez obszar Niedzielny i Topolnicy, gdzie uchodzi z praw. brz. do Topolnicy, dopływu Dniestru. Długość biegu 7 1/2 kil. Od płd. wznosi się rozłożysty Ostry wierch (782 m.), a od płn.-wsch. Strouski wierch (811 m.), Wydilok (862 m.) i Kilczyn Horb (819 m.). Źródła leżą 640 m., ujście 440 m. npm.

Niedzielsko, w dok. *Nyedzyelsko*, wś i fol., pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Wieluń, odl. 1 w. od Wielunia. Ma 19 dm., 158 mk. i dzieli się na dwie części. Fol. ma 479 mr. (400 mr. ornej), wś 16 osad i 78 mr. Są tu

dwa piece wapienne i pokłady kamienia wapiennego. N. w początkach XV w. było własnością przodków Długosza, którzy z tego powodu podpisywali się „z Niedzielska". Następnie przeszło w ręce Madalińskich, jak o tem świadczą księgi pobor. ziemi wieluńskiej z 1552 r. Posiadają wtedy Andrzej i Antoni Madalińscy część wsi, na której siedzi 3-ch kolonistów, a do wójtów wieluńskich należy druga część, mająca według wykazu z 1553 r. $4^1/_2$ łanów kmiecych. Jest również młynarska osada opuszczona. Było i więcej łanów widocznie, lecz te wcielono do folwarku, a może i ukryto, gdyż jak powiadają księgi poborowe „Reliquum pro praedio domino rum colitur (Pawiński, Wielkop. II, 288). Według Lib. Ben. Łask. (II, 94, 98), kmiecie dawali dziekanowi wieluńskiemu dziesięć miar owsa, a z gruntów folwarcznych i łanów pustych pobierał dziesięcinę. *Br. Ch.*

Niedziłka, rzka w pow. lidzkim, leży nad nią wś Druskieniki.

Niedzingi, fol. i dobra nad jez. t. n., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niedzingi, o 68 w. od Trok; fol. ma 5 dm., 72 mk., w tem 2 prawosł., 50 kat. i 20 żyd., sąd gminny, zarząd gm., szkoła, gorzelnia. Kościół pod wez. Ś. Trójcy, wzniesiony z muru 1844 r. przez gen.-maj. Żylińskiego, niedawno jeszcze filialny par. mereckiej. Par. kat., dek. mereckiego, ma 2822 wiernych; kaplica na cment. grzeb. w Michniunach. Dobra składają się z fol. i 4 wsi i są w posiadaniu Żylińskich. W 1850 r. miały 1104 dzies. gruntów dwor. W N. urodził się d. 19 lut. 1803 r. Wacław Żyliński, arcyb. mohylewski i metropolita. Gmina składa się z 6 okr, wiejskich, 43 wsi i ma 368 dm. i 3489 mk. (1111 dusz rew., mianowicie 590 włośc. uwłaszcz., 517 włośc. b. skarb. i 4 osadników w. ross.). Okręgi włośc. są: 1) Niedzingi, 2) Rymiańce, 3) Mieszkucie, 4) Hejdukany, 5) Pilwingi, 6) Massaliszki. Gmina należy do II okr. pokoju do spraw włośc. w majątku Kowieńska Waka, oraz do 4-go rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. trockiego, w m. Mereczu. W skład okr. wiejskiego N. wchodzą wsie: Sapieżyszki, Pucakiemia, Podmłyn, Wortywłoki, Łojcie i zaśc. Chorążyce i Naszkorajcie, razem 110 dusz włośc. uwłasz. i 62 włośc. b. skarbowych.

Niedziwkino, wś, pow. newelski, w 1 okr. pol., gm. trechalewska, 9 dusz rew.

Niedźwiada 1.) w dok. *Myedzwyada*, wś, pow. łowicki, gm. Bąków, par. Łowicz. Leży o 5 w. od Łowicza, na prawo od drogi bitej do Kiernozi. Posiada szkołę początkową ogólną, 43 dm., 466 mk. W 1827 r. było 36 dm., 264 mk. Wś ma 47 osad, 946 mr., w tem 36 mr. nieuż. Była to pierwotnie wś książęca Ziemowit, ks. mazowiecki, przywilejem wydanym w Płocku 1374 r. nadał Niedźwiadę i Swieryż kościołowi gnieznieńskiemu. Teodor Potocki, arcyb. gnieźnieński, przeznaczył dziesięciny z N. dla probostwa szpitala ś. Jana w Łowiczu. W 1825 r. zamieniono N. i Klewków na Pilaszków, odstąpiony przez ks. emerytów w Łowiczu. Na polach N. w dniu 12 kwietniu 1769 r. zaszła potyczka między konfederatami barskimi a Rossyanami. Według kroniki prowadzonej przez cech szewcki w Łowiczu, walka trwała przez 4 godziny, poległo w niej 40 konfederatów. Do miasta wpadło 30 kul armatnich i zapaliły jedno domostwo. Na gruntach wsi N. powstała niedawno kolonia Maryjsk. 2.) **N.**, os, pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 10 mk., 42 mr. 3.) **N.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kamień, par. Opole. Leży w nizinie nadwiślańskiej, ma 7 dm. 4.) **N.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Szczekarków, par. Opole. Leży w nizinie nad wiślańskiej, ma 36 dm. 5). **N.**, wś i folw., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Czemierniki. Leży śród lesistej i wzgórkowatej wyżyny, dzielącej dolinę Wieprza od doliny Tyśmienicy, pomiędzy Górką Lubartowską nad Wieprzem a Tyśmienicą, w odl. 10 w, od Lubartowa. Posiada dystylarnię, produkującą rocznie za 17,980 rubli, browar, gorzelnię, cegielnię, dwa wiatraki, pokłady torfu. Dobra N. składają się z folw. i wsi N. i Leszkowice, rozl. m. 4029: gr. or. i ogr. mr. 1101, łąk mr. 175, past. mr. 48, wody mr. 12; lasu mr. 2664, nieuż. i place mr. 29; bud. mur. 2, z drz. 26; płod. 7 i 12 polowy. Wś N. os. 46, z gruntem mr. 921; wś Leszkowice os. 93, z gr. mr. 1705. *R. Ocz. Br. Ch.*

Niedźwiada, wś, pow. ropczycki, nad potokiem t. n., uchodzącym od lew. brzegu do Wielopolki. Na północ od zabudowań ciągną się role po wzgórze lesiste, zw. Słotwiną, 369 m. Wzniesienia na zachodniej str., dzielące tę wś od Braciejowy. sięgają 404 mr., granicę zaś południową od wsi Małej tworzy dział wodny pot. Niedźwiadzkiego i Maląki, który stanowi zachodnią naturalną granicę ze wsią Łączkami. Podług Siarczyńskiego (Rps. bib. Ossol., Nr. 1826) nazywała się ta wieś dawniej Raniszewem i była własnością hr. Przerębskich a jeszcze pierwej włością królewską i razem ze Stasiówką i Stobierną przynosiła 1750 zł. kwarty. Właściciel więk. pos. Julian Steinborn ma 291 mr. roli, 78 mr. łąk i ogr., 11 mr. past. i 86 mr. lasu; pos. mn. 2261 mr. roli, 117 mr. łąk, 172 mr. past. i 599 mr. lasu. Z 1796 mieszk. rzym.-kat. przebywa 36 na obszarze więk. pos. N. należy do par. w Łączkach Majewskich i do urz. poczt. w Ropczycach (9 klm.) Szkoła początkowa w miejscu. *Mac.*

Niedźwiadek, 1.) os., pow. wieluński, gm. Kuźnica Grabowska, par. Kraszewice, odl. od

Wielunia 42 w., 1 dm., 9 mk. 2.) **N.**, os. młyn., pow. włoszczowski, gm. Kurzelów, młyn wodny.

Niedźwiadek, nazwa górnego biegu pot. Selanki, dopływu Kłodnicy. Ob. *Selanka.*

Niedźwiadek, niem. *Niewiedziak*, wyb., pow. wejrowski, st. p. Smażyn,

Niedźwiadka, wś, ob. *Niedźwiedzi Kierz.*

Niedźwiadka, strumień w pow. owruckim, lew. dopł. Hrezli, lew. dopł. Uszy; uchodzi poniżej mka Raczy. Długa do 10 w.

Niedźwiadka, lewy dopływ Wiedrycza, prawego dopł. Dniepru, płynie wśród odludnych błot przeszło 20 w.

Niedźwiadka, 1.) zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 25 w. od Wilna, 1 dm., 19 mk. katol. 2.) **N.**, dwie wsie i folw. nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, o 2 m. ku zach. od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Horodziej, w miejscowości bezleśnej, falistej, dość malowniczej, w glebie wybornej, łąki obfite. N. Wielka ma 31 osad pełnonadziałowych i cerkiew pounicką, fundacyi Jabłońskich. Mała N. 13 os. W dobrach N. urodził się 22 sierpnia 1801 r. Ignacy Domejko, kolega i przyjaciel Mickiewicza, b. rektor uniw. w Sant-Jago. W 1884 r., po pięćdziesięciokilkoletniej niebytności w miejscu rodzinnem, Domejko wróciwszy z Ameryki, bawił czas jakiś w Niedźwiadce, witany radośnie przez ziomków.

Niedźwiadka, potok, wytryska z pod góry Kamieńca (460 m.), na granicy gm. Braciejowy i Niedźwiady, w pow. ropczyckim, ze źródeł leśnych, płynie na płn.-wsch. przez wś Niedźwiadę, pomiędzy jej domostwami i na wsch. krańcu wsi zlewa swe wody do Wielopolki od lew. brz. Po obu brzegach N. wznoszą się wzgórza do 10 m. ponad dolinę. Długość biegu 7 klm. *Br. G.*

Niedźwiadka, w pow. bocheńskim, jestto północna część kameralnego bartucickiego lasu, stanowiącego przedłużenie Niepołomskiej puszczy; ma 4·5 klm. długości i tyleż szerokości. *Mac.*

Niedźwiadki, 1.) zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny, okr. wiejski Ławaryszki, o 15 w. od gminy, 1 dusza rew.; należy do dóbr skarbowych Rubienka. 2.) **N.**, futor pryw. nad jez. t. n., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., przy b. drodze pocztowej z Wilejki do Dzisny, o 66 w. od Dzisny, 1 dm., 11 mk. prawosławnych.

Niedźwiadki, wś, pow. krobski, 16 dm., 93 mk., wszyscy kat., 27 analf. Poczta w Słupi o 3 klm., gośc., tel. i st. kol. żel. w Rawiczu o 8 klm.

Niedźwiadna 1.) wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Mszczonów. 2.) **N.**, wś, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Niedźwiadna. Leży nad samą granicą Prus. Posiada kościół par. murowany z 1537 r., oryginalnej architektury i szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było dm. 15, mk. 101. N. par., dek. szczuczyński, 1360 dusz.

Niedźwiady 1.) os., pow. nieszawski; ob. *Niedźwiada.* 2.) **N.**, kol., pow. turecki, gm. Skarzyn, par. Przespolew, od od Turka 15¼ w.; 8 dm. 3.) **N.**, fol, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kokanin, odl. 3 w. od Kalisza. Ma 114 mr. obszaru i 3 dm. Folw. ten oddzielony został od dóbr Pawłówek. *Br. Ch.*

Niedźwiady, rzeczka w pow. odalanowskim, dopływ Ołoboku, płynącego do Prosny. Ma źródło pod Raszkówkem, płynie naprzód ku wschodowi, mija Słaborowice, zwraca się następnie ku południowi, przepływa przez grunta dom. Lewkowa i po za Czekanowem łączy się z Ołobokiem. *M. St.*

Niedźwiady 1.) pow. szamotulski, ob. *Chojno.* 2.) **N.**, dom., pow. szremski, ma 2297 mr. rozl.; 10 dm., 186 mk., 23 ew., 158 kat., 5 żydów, 90 analf. Gorzelnia parowa z młynem. Poczta, tel. w Jaraczewie o 6 kil., gośc. na miejscu, st. kol. żel. Chocicza o 12 klm. Dobra te, własność Jaraczewskich, kupił w ostatnich czasach Boehmer za 448,500 talarów. 3.) **N.**, w dok. *Myedzwyada* i *Niedzviatt*, wś i dobra, pow. wągrowiecki, par. Kołdrąb, st. pocz. Rogowo o ¾ mili. Dobra mają 2057 mr., w tem 1844 mr. roli, 66 mr. lasu, 62 mr. łąk i 85 mr. wody. Dobra N. wraz ze Skórkami, własność hr. Mycielskiej, mają 4358 mr. Według Lib. Ben. Łask. (I, 84) były tu na początku XVI w. trzy dwory i folw. szlacheckie. Dawały one dziesięcinę plebanowi w Kądrąbiu (Coldramp), łany zaś kmiece tylko meszne. Według regest. pob. z 1580 r. we wsi Niedzviatt Padniewski posiadał 1 łan i 2 zagr. oraz Zajączkowski 1½ łanu (Pawiński, Wielk., t. I, str. 142).

Niedźwica, szczyt górski, ob. *Niedźwiedź.*

Niedźwieck al. *Niedzwiedzk*, folw., pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczków, odl. 18 w. od Ostrołęki. Ma wraz z folw. Radgoszcz 835 mr. obszaru, w tem 547 m. roli, 109 mr. łąk., 114 mr. lasu i 40 mr. pastwisk, 5 bud. mur., 23 drewn., wiatrak. W 1827 r. było tu 6 dm., 26 mk.

Niedźwieckie, wś, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz. Mieszka tu drobna szlachta a w części i włościanie; obszar ogólny 503 mr. W 1827 r. było dm. 17, mk. 89.

Niedźwiedka, wś, należąca niegdyś do sstwa winnickiego, ob. *Medwedka* al. *Medwedówka.*

Niedźwiedna, rzka, ob. *Jeziorna.*

Niedźwiednia, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Spethal. Wchodziła wskład dóbr Chełmica (ob.).

Niedźwiednia 1.) część Bojaniec, w pow.

żółkiewskim. 2.) **N.**, al. *Medwidź*, *Medweży*, część Derewni, w pow. żółkiewskim.

Niedźwiednik, wś, pow. radzymiński. Wchodziła w skład dóbr Jadów (ob.).

Niedźwiedno, wś na płd. krańcu pow. mozyrskiego, w pobliżu rz. Sławecznej, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno, ma 9 os.; głuche odludne Polesie. *A. Jel.*

Niedźwiedówka 1.) wś, pow. kaniowski, ob. *Medwedówka*, 2). Do wiadomości tam podanych należy dodać, że podług lustracyi z 1622 r. trzymał ją per modum arendy, pomiędzy innemi, żyd Kapel; w lustr. z 1765 r. wymieniona p. n. Medwedówka. 2.) **N.**, wś, pow. rowieński, należała w XVI w., do dóbr Hubków, Siemaszków, przez wiano Maryny Siemaszkówny przeszła do Stanisława Daniłowicza, ssty czerwonogrodzkiego; podług taryfy podymnego z 1629 r. miała 29 dm. W 1767 r. była własnością Anny z Daniłowiczów, żony Jana Cetnera, ssty lwowskiego i szczuczyńskiego. *J. Krz.*

Niedźwiedź 1.) os., smolarnia, pow. gostyński, gm. i par. Duninów; należy do dóbr Duninów (ob.). 2.) **N.**, u Długosza *Myedzwiedz*, wieś, pow. miechowski, gmina i par. Niedźwiedź. Leży przy złączeniu się drogi z Olkusza (na Skałę) idącej z drogą bitą ze Słomnik do Proszowic, odl. 16 w. od Miechowa. Posiada kościół paraf. mur. z 1493 r., szkołę gminną, dwa młyny wodne, tartak, cegielnię, gorzelnię i browar. Dobra N. składają się z fol. N., Podlesie, Zaborze i Kępa; wsi. N. Brus, Wesoła, Kępa i Zaborze, rozl. mr. 1731: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 371, łąk mr. 50, wody mr. 8, lasu mr. 770, nieuż. i place mr. 9, razem mr. 1221; bud. mur. 15, z drz. 8; płodozmian 13-polowy. Fol. Podlesie gr. or. i ogr. mr. 68, nieuż. i place mr. 1, razem mr. 69; bud. mur. 2, z drz. 5; płodozmian 5-polowy. Fol. Zaborze gr. or. i ogr. mr. 189, nieużytki i place mr. 5, razem mr. 194; bud. mur. 2, z drz. 6; płodozmian 11-polowy. Fol. Kępa gr. or. i ogr. mr. 203, łąk mr. 20, past. mr. 17, nieuż. i place mr. 7, razem mr. 247; bud. mur. 4, z drz. 2; płodozmian 6-polowy. Wś N. os. 88, z gr. mr. 754; wś Brus os. 10, z gr. mr. 88; wś Wesoła os. 18, z gr. mr. 142; wś Kępa os. 7, z gr. mr. 57; wś Zaborze os. 4, z gr. mr. 31. W 1827 r. wś N. miała 66 dm. i 800 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II. 47) istniał tu już zapewne w XIV w. kościół par. drewn., mający rozległą parafią. Jakkolwiek wielokrotnie wspomina tę wieś, nie podał jednak szczegółowego opisu. N. par., dek. miechowski, 1635 dusz. N. gmina, należy do sądu gm. okr. IV w Wilczkowicach, st. poczt. w Miechowie. W gminie są: szkoła począt., dystylarnia, młyn amerykański, dwa młyny wodne i tartak, dwie cegielnie i 3229 mk. 3.) **N.**, wś i fol., pow. opatowski, gm. Małkowice, par. Szumsko, odl. od Opatowa w. 23. Ma 13 dm., 118 mk., ziemi włośc. 146 mr. i 411 mr. folw. W 1827 r. było 25 dm., 89 mk. 4.) **N.**, wś, pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Strawczyn. W 1827 r. było dm. 21, mk. 120. 5.) **N.**, wś, pow. łukowski, gm. Łysobyki, par. Gułowska Wola. Ma 17 dm., 131 mk., 234 mr. ziemi. W 1827 r., par. Drążgów, 23 dm., 139 mk. Wieś ta należała do dóbr Lendo. 6.) **N.**, w dok. *Niedzwiecz*, wieś nad jeziorem t. n., pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. o 16 w. od Lipna, ma 12 dm., 79 mk., 15 mr. gr. Fol. N. z wsią t. n. i Walentowo, rozl. mr. 444: gr. or. i ogr. mr. 336, łąk mr. 24, past. mr. 2, lasu mr. 70, nieuż. i place mr. 12; bud. z drz. 7. Wś N. os. 10, z gr. mr. 16; wś Walentowo os. 39, z gr. mr. 188. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś N., w par. Mazowsze, miała częściowych właścicieli Bartłomieja Włodarza, Szymona Wawrowicza, Jana Szymanowicza i Erazma Łochockiego i płaciła poboru 1 zł. 24 gr. (Pawiński, Wielkop., t. I, str. 321). 7.) **N.**, ob. *Leśniewo-Niedźwiedź*, pow. mazowiecki. 8.) **N.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszeniec. Leży śród błot, nad rzeczką wpadającą do Skrwy, ma 38 dm., 1490 mr. obszaru. W 1827 r. było 27 dm., 190 mk. *Br. Ch.*

Niedźwiedź (*Nedwied'*), wś, pow. klimowicki, gm. Rodnia, 67 dm., 492 mk.

Niedźwiedź 1.) góra, wznosząca się na granicy trzech powiatów: żydaczowskiego, bobreckiego i lwowskiego, pod 42°48′50″ wsch. dłg. g. Ferro a 49°33′21″ płn. sz. g. Od zach. spływają wody do Kłodnicy, dopływu Dniestru, od płd. wytryska Tokarowa, podążająca przez Brzozdowce do Dniestru, a od wschodu spływają wody do Suchodolskiego potoku. Znaczna ta góra lesista panuje nad całą okolicą. Wznies. 397 m. npm, 2.), **N.**, ob. *Niedźwiedzica*. *Br, G.*

Niedźwiedź z *Witowem*, wś, pow. limanowski. Posiada kościół par. rz.-kat., szkołę ludową 1-klas., targi tygodniowe we środy i kasę pożyczk. gminną z kapit. 346 zł. w. a., pałac i budynki administracyjne hr. Wodzickich. Ta wś, zazwyczaj mylnie nazywana Porębą Wielką, od wsi sąsiedniej, leży na wzniesieniu 488 m., u zlewu pot. Olszówki z Koniną, które w tem miejscu przyjmują nazwę Poręby i uchodzą do Mszany z lew. brzegu. Wś ciągnie się wzdłuż Olszówki, a Witów wzdłuż Koniny. Nad samym zlewem potoków, na lew. brz. Olszówki stoi paraf. drewn. kościół, powyżej kościoła zabudowania więk. posiadłości. Obydwie osady tworzą półkole u stóp Gronia al. Jaciejówki (767 m.). Ku zachodowi wznosi się poziom w górze Potoczkowej do 747 m. a działy na płn. stronie sięgają do 723 m. Gleba owsiana i zimna a lasy świerkowe,

wyniszczone przez sprzedaż drzewa fabryce giętych mebli w Mszanie Górnej. Odl. 6 klm. od st. kolei transwersalnej i urzędu poczt. w Mszanie Dolnej. Więk. pos. ma obszaru 120 roli, 7 łąk i ogr., 11 pastw. i 33 mr. past.; mn. pos. 442 roli, 17 łąk, 96 past. i 81 mr. lasu. W N. jest 472, na obszarze więk. pos. 25, a w Witowie 229, razem 726 mk. rz.-kat. N. był dawniej włością królewską a około r. 1533 zbudowali sobie tu zameczek rozbójnicy, którzy pustoszyli okolicę; musiano przeciw nim wysłać zbrojny oddział, który zamek zdobył i zniszczył. W r. 1607 sejm dał tę wieś Sebastyanowi Lubomirskiemu, hr. na Wiśniczu, kasztelanowi wojnickiemu, żupnikowi wielickiemu, za szyb solny w Lednicy Dolnej a Lubomirski erygował tutaj parafią i wybudował drewn. kościół, który spłonął 1695 r. W cztery lata później postawił proboszcz Józef Zbludzki przy pomocy parafian i Józefa Lubomirskiego nowy kościół, poświęcił go zaś biskup Kazimierz Łubieński. Murowaną kaplicę p. w. ś. Wojciecha przybudował doń w r. 1848 proboszcz kś. Wojciech Jagódka. Parafia (dyec. tarnowskiej, dek. tymbarskiego) obejmuje Witów, Porębę Wielką, Podobin, Koninę, Mszanę Górną i Lubomierz, z ogólną liczbą 6009 rz.-kat. i 102 izrael. N. graniczy na płn. z Podobinem i Mszaną Górną, na wsch. z parowym tartakiem w Mszanie Górnej, na płd. z Porębą Wielką a na zach. z Olszówką. *Mac.*

Niedźwiedź 1.) niem. *Nidwitz* i *Niedwitz*, w dok. *Meswicz* i *Mesewicz*, wś nad Wisłą, pow. świecki, st. poczt. i par. ew. Świecie, kat. Gruczno $^3/_4$ mili odl., szkoła i okr. urz. stanu cywil. Kosowo; ma 1630·7 mr. obszaru, 31 bud., 16 dm., 143 mk., 119 ew., 19 kat. N. należał za czasów krzyżackich do komturstwa popowskiego w dzisiejszym pow. chełmińskim. Tędy prowadziła stara droga do Chełmna i Starogrodu. Wizytacya Gniewosza z r. 1649 donosi, że w Miedźwiedziu domy rybaków dawały dawniej proboszczowi w Grucznie 2 korce (modios) soli, ale od więcej jak 20 lat już nic nie płacili (str. 4). 2.) N., niem *Bahrendorf*, *Niedzwitz*, w dok. *Mezuez*, 1312 *Mezewitz*, *Barwalde*, wś z kat. kośc. par. i szkołą, pow. chełmiński, st. p. i par. ew. Wąbrzeźno. Obejmuje 4082·92 mr. obszaru, 157 bud., 72 dm., 613 mk., 414 kat., 182 ew. Tutejszy okr. urz. st. cywil. miał w 1882 r. 1182 dusz. Patronem kościoła, tytułu ś. Jerzego, była dawniej kapituła płocka; przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone d. 16 stycznia 1800 r. Filia w Dębowej Łące tworzyła dawniej osobną parafią, lecz w 1756 r. została przyłączona do N. Patronat przysługuje właścicielowi dóbr tamtejszych. Do kośc. paraf. należą N. (390 dusz), Folęgi i Rutkowizna, o $^1/_4$ mili odległe (13 dusz) i Jaworze, w pow. brodnickim, $^1/_2$ mili odl. (149 dusz). Do filii zaś są przyłączone następujące wsie: Dębowa Łąka $^1/_2$ mili odl. (221), Friesenhof $^3/_4$ mili odl. (75), Iwanki $^1/_4$ mili odl. (57), Melkenhof $^1/_4$ mili odl. (36), wszystkie leżą w pow. brodnickim. W 1867 r. było 941 dusz, a 589 komunikantów, w 1884 r. zaś liczono 1061 dusz. Do tutejszej szkoły należą także Folęgi, Rutkowizna, Wymyślanka i Raeumung (50 dz. w 1867 r.); 26 dzieci uczęszczało do ewang. szkoły w Jaworzu; 36 dzieci chodziło do ew. szkoły w Dębowej Łące. Parafia tutejsza należy do dekanatu wąbrzeskiego. N. jest starą osadą. R. 1312 ustąpił biskup płocki Jan zakonowi wsie „Gordyn, Slanza i Presza", to jest Gorzędziej, Słoncę, w powiecie starogardzkim (trzecia wś leżała pod Tczewem, ale dziś już nie istnieje) w zamian za Niedźwiedź, wioski te były bowiem za odległe (quia .... adeo longe a nostra distabant ecclesia, ut pote in Pomezanya sitae, quod ipsas a violentorum possessorum rabie, nobis in perceptione redditum earundem a longo retro acto tempore resistentium ...., non potuimus defensare) i czynsz, w kwocie 40 grzywien, miał odtąd pobierać biskup, także choćby się wykazało, że powinien być większy. Zakonowi jednak powinni mieszkańcy N. i nadal służyć przy obronie kraju, przy naprawianiu brzegów Drwęcy, winni pomagać przy strzeżeniu twierdz i przy naprawianiu tych zamków, do których w razie potrzeby się uciekać zwykli (ad reformandas municiones subsidium praebeant ad quas confugere consueverunt) i t. p. Gdyby gdzie w dyecezyi wznieść chciano nową warownię, są także do pomocy zobowiązani. Prawo patronatu kościoła w N. przechodzi z zakonu na biskupa. Kościół filialny we Wałyczu ma po śmierci proboszcza Henryka w N. tworzyć własną parafią, a prawo patronatu należeć będzie do zakonu. Gdyby kto obowiązków względem zakonu nie wykonał albo na drodze publicznej jaką zbrodnię popełnił, będzie go zakon karał (si forte delictum seu forefactum aliquod in via regia vel strata publica fuerit ab aliquo perpetratum id magister et fratres sibi judicandum coram suo judicio reservarunt). Jak dawniej tak i teraz będą mieszkańcy płacili biskupowi po 2 kury od włóki (Datum apud Ploczk sub anno domini 1312 quarto Idus Semptembris (12); ob. Urk. B. des Bist. Culm v. Woelky, Gdańsk 1884, I, str. 114—116). Ale już r. 1384 nabył w. mistrz Zoellner v. Rotenstein wś tutejszą znów dla zakonu za 800 grzywien monety pruskiej, biskup Ścibor zastrzegł sobie tylko prawo odkupienia za tę samą cenę (Datum apud ecclesiam nostram Plocensem feria quinta post festum s. Laurentii mart.; tamże, t. II, str. 287). W krzyżackich księgach szko-

dowych, po bitwie pod Grunwaldem zestawionych, jest N. wymieniony między wsiami wójtostwa lipińskiego (Leype). Według nich obejmowała ta wś wówczas 68 włók; szkody poniosła 700 grzywien, gdyż została całkiem spalona, 15 ludzi zabito, stratę kościołowi wyrządzoną obliczono na 200 grzywien (ob. Schultz, Gesch. d. Kr. Kulm, t. II, 157). Wizytacya Strzesza z r. 1667 nazywa N. własnością kapituły płockiej (villa venerabilis Capituli Plocensis), której też przysługiwało prawo patronatu. Murowany kościół stał na wzgórzu wśród wsi. Tylko murowaną ośmioboczną wieżę mieli wznieść Krzyżacy, reszta pochodzi z późniejszych czasów. Długim był kościół ten 50 stóp, ale wąski i niski, mieścił w sobie trzy ołtarze. W czasie drugiej wojny szwedzkiej był tu proboszczem Paweł Zawicki. Gdy mu spalono plebanią i rozproszeni parafianie całkiem zubożeli, tak iż ksiądz był bez wszelkich środków subsystencyi, udał się do Wąbrzeźna, gdzie r. 1661 umarł. O nim pisze wizytacya dekanatu z r. 1640, że w pocie czoła zarabia sobie na chleb, bo 6 włók roli, należących do probostwa, leżały odłogiem nie z winy proboszcza. Mesne pobierał proboszcz z Niedźwiedzia od 24 włościan, ale wówczas nie było żadnego w skutek wojen szwedzkich; dalej z Jaworza, własności Jana Dominika Działyńskiego, posiadłość ta uległa jednak także zniszczeniu; wreszcie z Iwanek, własności oo. jezuitów w Grudziądzu, i ta posiadłość leżała odłogiem. Była tu dawniej i szkoła, do której należał ogród (ob. str. 410—412). Z wizytacyi Potockiego z r. 1706 dowiadujemy się jeszcze, że w kościele, przez kapitułę płocką odnowionym, były dwa ołtarze. Ponieważ przez 44 lat nie było plebana, dla tego została rola proboszczowska do folwarku przyłączona; ogród i bakalarską łąkę na dwór odebrano. Dochody kościelne z pogrzebów i dzwonka wystarczały ledwie na wino i świece. Plebania jeszcze po spaleniu nie była odbudowana, tylko niektóre małe budynki proboszczowskie wystawił ówczesny proboszcz Jan Feliks Kobylski, obsadzony w 1694 r. Co do mesznego, to wś N. dawała 5 korcy żyta i tyleż owsa, ale dwór nic, chociaż dawniej odstawiał rocznie 6 korcy żyta i 6 korcy owsa. Z Jaworza pobierał proboszcz 3 korce żyta i tyleż owsa. W tej wsi było 5 kat., reszta byli lutrami. Iwanki, własność oo. jezuitów, nic nie płaciła, prócz kolendy i akcydensu; we wsi nie było ani szkoły, ani bakalarza, bo rolę nauczycielską i łąkę dzierżył dwór (ob. str. 769—770). N. jest najdalej na wschód wysuniętą wsią powiatu chełmińskiego. W 1885 r. została tu założona pomocnicza agentura pocztowa. *Kś. Fr.*

Niedźwiedza, wś, pow. bocheński w okolicy pagórkowatej, 340 m. npm., u źródeł potoku uchodzącego z lewego brz. do Uszwicy. Odl. 12·8 klm. od urz. poczt. w Brzesku, należy do par. rzym.-kat. w Porąbce i ma 434 mk. kat. i 18 izrael. Więk. pos. hr. Lanckorońskiego ma tu prawo propinacyi; pos. mn. 478 mr. roli, 48 mr. łąk, 43 mr. past. i 183 mr. lasu. Podług Siarczyńskiego (Rps. bib. Ossol. № 1826) była tu włość pierwotnie Toporczyków, później Stadnickich. Cichocki zapewnia, że tu Stanisław Stadnicki Dyabeł założył pierwszy zbór dysydentów, ale po jego śmierci przeszła N. w dom Lubomirskich. Sebastyan Lubomirski w 1625 r. utworzył istniejący dotąd fundusz ubogich dla trzech starców lub kalek, którego majątek składa się z 14 mr. i 942 sążni kw. roli, domu mieszkalnego i 4 krów. Tym funduszem zarządza gmina. Kasa pożyczk. gm. ma 713 zł. N. graniczy na zachód z Jaworzkiem i Gwoździcem, na południe ze Złotą, na wschód z Zerkowem a na płn.-zachód z Łoniowym.

Niedźwiedza 1.) al. *Niedźwiedzia*, *Medweża*, wś, pow. drohobycki, 12 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Drohobyczu. Na płn. leży Łużek, na płn.-wsch. Bronica, na wsch. Lisznia, na płd. Uniatycze, na płd.-zach. Nahujowice, na zach. Stupnica (w pow. samborskim). W płd.-zach. stronie wsi powstaje pot. Brońcy i płynie zrazu na płn.-wsch., potem na wsch., a zasilony licznymi strugami przybiera nazwę Niedźwiedzińska i opuszcza obszar podążając do Trudnicy. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie, na płd.-zach. od nich grupa domów „Łan gromadzki“ (376 m.) i „Łan Sołtyski“ al. „Sołtysów“ (338 m.). Na granicy płd. leży Krasny las, na granicy zach. Górny lss, na granicy wsch. las Hryniowiec, a na płn. las Czertyż, ze szczytem „Nad Kińskim“ 382 m. wys. Włas. więk. (rządowa) ma roli or. 20, łąk i ogr. 5, past. 4, lasu 1597; wł. mn. roli or. 1013, łąk i ogr. 379, past. 398, lasu 35 mr. W r. 1880 było 917 mk. w gm., 9 na obsz. dwor., między nimi 6 obrz. rzym.-kat. Par. rzym.-kat. w Drohobyczu, gr.-kat. w miejscu, dek. drohobycki, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Mikołaja i szkoła filialna. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr kor., do sstwa drohobyckiego a klucza liszniańskiego w ziemi przemyskiej. W r. 1670 potwierdził król Michał przywilej Jana Kazimierza, nadający Charewiczom kilka łanów pola, zwanych Wolniczy we wsi Niedźwiedzi, ekonomii samborskiej (ob. Arch. Bernard. we Lwowie, C., t. 427, str. 313). W lustracyi z r. 1683 (Rkp. w Bib. Ossol., № 1255, str. 69) czytamy: „Ta wieś osiadła na łanach $20^1/_2$, co czyni ćwierci 82. To jest popowski łan 1, hajducki 1, kniazki 1, Stachórow 1,

wolniczy Przyścików 1, Za potokiem głębokim łan 1, Za Kirowem $1^1/_2$, sianokośne za rzeką pół ćwierci; zostaje ćwierci osiadłych 22. Robocizny i powinności tej wsi: Ta wieś z każdej ćwierci robotnej robić powinna pługiem dwa dni do roku na wiosnę i na jesień od wschodu aż do zachodu słońca. Kosić powinni 2 dni z chleba do roku i tą trawę wysuszoną dobrze zgrabić i w kopy ułożyć, a miasto zwiezienia tych sian zboże cały dzień z poranku aż do wieczora z chleba każdy do gumna pańskiego wozić powinni, albo kosić cały dzień za wożenie. A kiedy insze zboże miasto trawy koszą, to powinni zgrabić, wiązać i w kopy ułożyć. Żąć całe dwa dni z chleba powinni do roku z ćwierci każdej. Soli beczek 6 z ćwierci wywieść powinni do brzegu, gdzie potrzeba będzie, a dwór daje im po gr. 5 od każdej beczki na myto. A kiedy soli nie wywożą, tedy od każdej beczki płacą po gr. 20. Na szarwark do młyna Liszniańskiego powinni chróstu przywieść i pieszo z rydlami i siekierami, kiedy im każą, iść. Prząść z chleba powinni po łokci dwa z pańskiego przędziwa. Czynsze: Czynszu z ćwierci roboczej płacą po zł. 4. Hajduczyzny, żerowszczyzny, podymczyzny płacą po gr. 24. Owsa miary drohobyckiej oddają z ćwierci półmierek 1, gęś jedną, kur 2, jajec 4. Dziesięciny pszczelnej oddają dziesiąty ul, a kto niema tak wiele, płaci oczkowego od każdego ula po gr. 6. Czynszu z każdej ćwierci pustej płacić mają jako dawno płacywali po zł. 8. Pop daje na rok czynszu z łanu 1 zł. 10 gr. Kniaziowie z ćwierci według rewizyi płacić powinni po zł. 12. Ale że się podejmują równo z gromadą powinności odprawiać, tedy onych tak zostawujemy. Jeżeliby zaś tych powinności nie odprawiali, tedy czynsz wyżej mianowany po zł. 12 z ćwierci płacić będą powinni. Z wolniczych ćwierci tak powinności odprawiają jako i z innych gromadzkich. Wolnicza Kubrakowska ćwierć płacić czynszu powinna zł. 12. Humerowskie wolnicze ćwierci płacą czynszu z każdej ćwierci po zł. 12, uczyni wszystkiego zł. 48. Kubrakowska wolnicza ćwierć jedna, którą trzyma Josina wdowa, płaci z niej czynszu po zł. 92. Kubrakowskie dwie ćwierci, które Fed Stachira trzyma, płaci z nich czynszu z każdej ćwierci zł. 12. Wolnictwa Stachuracka ćwierci 4, ponieważ po wielkiej części pozarastałe, tedy na ten czas nie układa się czynszu na te ćwierci, tylko wedle przeszłych inwentarzów zł. 9. Wolnictwa Żydykowskiego ćwierci dwie będące, pół ćwierci włość wzięła i one obsiewa i powinności ciągłych a drugie pół ćwierci do czynszu trzymają. Druga ćwierć pusta cale zarosła, czego dwór Liszniański ma dojrzeć. Siekiernego od woza chróstu płacą na tydzień po gr. 3. Z karczemnej ćwierci i z pola „Słomy“ nazwanego za przywilejem J. Kr. Mości Mikołaj Czmeraka, karczmarz, płacić powinien do dalszej ordynacyi na rok zł. 4. Piwo do tego i gorzałkę arendarską szynkować będzie. Poddani tej wsi sieją niwki pewne na pustyniach, z których czynszu pewna kwota do folwarku Liszniańskiego należy, to jest z każdej niwki, wiele ich będzie, płacić będą po gr. 16.“ 2.) **N.**, las w południowej stronie Dobrohostowa, w powiecie drohobyckim. 3.) **N.**, ob. *Niedźwiedzie*. *Lu. Dz.*

Niedźwiedza góra, szczyt na odnodze Beskidów, w pow. liskim, nad doliną Osławy, przy miasteczku Michowa Wola. Wznies. 692 metr.

Niedźwiedzczyzna, fol. na obsz. dwor. Uherec Zapłatyńskich, pow. samborski.

Niedźwiedzia góra 1.) wzgórze najwyższe w Zwierzyńcu Krzeszowickim, w płd.-wschodniej jego części; wznosi się 379 m. npm. 2.) **N. góra** al. *Medwedzia*, szczyt we wschodnich Karpatach, na obszarze dukielsko jasielskim, w Mińczolskim dziale. Wznies. 1069 m. Ob. *Mińczolski dział.*

Niedźwiedzia-Łuża, struga w powiecie rzeczyckim, zatacza szerokie półkole, przeszło na 10 w., w okolicy słobody Abramowskiej, do Rudni-Piaszczańskiej, gdzie się łączy z jeziorkiem i strugami, niknącemi w rozlewach błotnych. *A. Jel.*

Niedźwiedzia Wola, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. 10 w. od Łęczycy. Wieś ma 2 dm., 16 mk.; fol., 4 dm., 43 mk.

Niedźwiedzica, rzeczka w pow. augustowskim, wypływa z łąk na południe wsi Hołynki, płynie ku połud. pod Rygałówką i Kopczanami, i pomiędzy Rohożynem a Ponarlicą wpada z praw. brzegu do Biebrzy. Długa 7 w.

Niedźwiedzica al. *Medwedyca*, *Miedwiedica*, *Miadźwiedzica*, mała rzeczka na płd. krańcu pow. rzeczyckiego, wypływa z moczarów wsi Barszczówki i ubiegłszy około 4 w. lesistemi błoniami, w kierunku płd., wpada do Prypeci. *A. Jel.*

Niedźwiedzica, urz. *Miedwiedica*, mko nad rz. Brodnicą, dopł. Szczary, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, o 76 w. od Słucka; ma 50 osad, 280 mk.; kościół katolicki paraf. pod wezw. św. Piotra i Pawła, z drzewa wzniesiony w 1645 r. przez bisk. wileńskiego ks. Radziwiłła; zarząd gminy. Paraf. kat., dek. słuckiego, ma 3450 wiernych; kap. w Sawejkach. Gmina składa się z 10 starostw wiejskich, 46 wsi i liczy przeszło 1,900 włościan pł. męz.; miejscowość falista, dość leśna, grunta dobre. *A. Jel.*

Niedźwiedzica, *Niedźwica* al. *Niedźwiedź*,

najwyższy szczyt w paśmie Gorców, w dziale zachodnim, na granicy pow. limanowskiego i nowotarskiego. Sam szczyt leży już w pow. nowotarskim, na granicy gm. Ostrowska i Waksmundu, pod 37° 47′ wsch. dłg. a 49° 32′ 40″ płn. szer. Na płn. wybiegają trzy ramiona górskie: Turbacz, Turbaczyk i Mostownica; po stronie płn. biją źródła rzek i potoków Kamienicy, Koniny, Turbacza i Olszowego. Od płd. rozpościera się las Kluczki, z którego wypływa Łopuszna, dopływ Dunajca. Wzniesienie 1311 m. npm. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Niedźwiedzica al. *Medwedyczy*, grupa domów w Arłamowskiej Woli, pow. mościski.

Niedźwiedzica, grupa zabudowań wiejskich w Ujsołach, wsi w pow. żywieckim, nad potokiem Glinką. *Br. G.*

Niedźwiedzicha, słoboda, pow. żytomierski, fabryka świec.

Niedźwiedzie 1.) wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 12 w. od Wilna, 6 dm., 43 mk. katol. 2.) **N.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 101 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. starowierów.

Niedźwiedzie, las i góra, stanowiąca płn.-zach. kraniec pasma górskiego Chwaniowa, ciągnącego się na płd.-wschód wzdłuż granicy pow. dobromilskiego i lisieckiego (Lisko), pod 40° 7′ wsch. dłg. g. F., a 49° 35′ 35″ płn. sz. g., na płd. od wsi Kuźminy. Wody spływają na płd. do Tarnawki, a ku płn. do znacznego potoku od Kuźminy płynącego a wpadającego do Tyrawki. Wzniesienie 618 m. npm. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Niedźwiedzie 1.) gajówka na obsz. dwor. Hodowic, pow. lwowski. 2.) **N.** al. *Niedźwiedza*, grupa domów w zach. stronie Werchraty, pow. Rawa Ruska. 3.) **N.**, podmokłe pastwisko w płd.-zach. stronie Rzyczek, pow. Rawa Ruska. *Lu. Dz.*

Niedźwiedzie, niem. *Niedzwedzen*, dok. *Medzewezen*, wś na pol. prusk. Mazurach, pow. jańsborski, st. p. Jańsbork, okr. urz. stanu cywiln. Kałęczyn. R. 1538 d. 26 lutego odnawia ks. Olbracht Stanisławowi Miedźwiedziowi (Medzewitz) przywilej na 9 włók przez niego kupionych a leżących między bartnikami piskimi, Jagodnem, Limką i Piszowodą, nadając je prawem magdeb. Dan w Piszu (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 444.). *Ks. Fr.*

Niedźwiedzie Bagno, niem. *Baerenbruch*, os. leśna, pow. jańsborski, st. p. Dłutowo.

Niedźwiedzie Łozy, ob. *Medwezii Łozy* i *Kurukow.*

Niedźwiedzie Ucho, mylnie *Miedźwiedzie Ucho*, urzęd. *Medweżie Ucho*, wś, pow. winnicki, gm. Józwin, par. Winnica, 135 osad, 1030 mk., w tej liczbie 84 jednodw., 1431 dzies. ziemi; cerkiew pod wezw. N. M. P., ma 747 parafian i 40 dzies. ziemi. Należała dawniej do sstwa winnickiego, dziś rządowa. Urzędn. Chantyńskiemu dano 189 dz. ziemi.

Niedźwiedzik al. *Niedźwiedzi Potok*, potok górski, wytryska w obr. gm. Smereka, w pow. Lisko, z pod granicznego grzbietu Karpat, w dziale dukielsko-skolskim, z pod góry Feretszala (1102 m.); płynie na płn.-wsch. i we wsi Smereku zlewa swe wody do Wetliny od lew. brz. Długość biegu 3 klm. *Br. G.*

Niedźwiedzikierz 1.) wś, pow. radomski, gm. Rogów, par. Mirzec. Odl. od Radomia 34 w. Ma 55 dm., 311 mk., ziemi dworskiej 406 mr., stanowiącej majorat, ziemi włośc. 674 mr. W 1827 r. było dm. 13, mk. 131. 2.) **N.** al. *Niedźwiadka*, wieś i folw., pow. łukowski, gm. i par. Tuchowicz. Odl. 20 w. od Łukowa. Fol. ma 589 mr. obszaru, w tem 281 mr. ornej ziemi, 130 mr. łąk, 66 mr. past. i 97 mr. lasu. Wś ma 15 dm., 147 mk., 24 osad i 146 mr. W 1827 r. było 12 dm., 98 mieszkańców. *Br. Ch.*

Niedźwiedzi las, w płd.-wsch. stronie Rypianki, pow. kałuski (ob. III, 726).

Niedźwiedzin, wś, os. karcz., zaśc., 2 folw. i kilka pojedyn. osad w jednej okolicy, pow. miński, o 3 i 4 w. ku zach. od Mińska-Litewskiego położone; wś ma 18 osad; jeden z folw., własność Brylewskich, 4 włóki. Sama nazwa wskazuje obecność tu niegdyś grubego zwierza; jakoż przed 20-stu jeszcze laty od N. w stronę Rakowa na 5 mil rozlegały się dziewicze puszcze, tak zwane Starosielskie. Teraz już okoliczne lasy prawie w pień zostały wycięte i miejscowość przedstawia dość smutny widok zniszczenia. Grunta są faliste, posiadają głęboką warstwę gliny, to też w całej okolicy N. istnieje mnóstwo wielkich cegielni żydowskich, dostarczających cegły do Mińska i dalszych miejscowości. Przemysł ten, prowadzony pierwotnym sposobem, zużytkowuje niezmierną ilość drzewa. Cegła niedźwiedzińska płaci się do 12 rubli za 1000 sztuk; wyrób niektórych fabryk bardzo trwały, w ogóle jednak fabrykacya nie odznacza się sumiennością.

Niedźwiedzińska woda al. *Bronca*, potok, ma swe źródło na łąkach w płn. stronie wsi Nahujowic, w pow. drohobyckim, u płn.-wsch. stóp wzgórza Małych Horb (389 m.). Wkrótce przechodzi na obszar Niedźwiedzy i płynie wąską dolinką ku wschodowi, mija Wolą Jakóbową a w Dobrowlanach zlewa się do Trudnicy z praw. brzegu. Między Niedźwiedzą a Wolą Jakóbową tworzy granicę pomiędzy Bronicą a Lisznią i Śniatynką. Długość biegu 10 klm. *Br. G.*

Niedźwiedziów, mały zaśc., w płn. stronie pow. rzeczyckiego, w pobliżu rz. Żerdzianki, w 3 okr. pol. kalenkowickim, o 10 w. ku płn.

od mka Eutuszkiewicz, ma 5 osad; miejscowość dzika, odludna, poleska. *A. Jel.*

Niedźwiedziówka, rzeka, ob. *Medwedówka.*

Niedźwiedziowo 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okrąg wiejski Hołubicze, o 10 w. od gminy a 10 w. od Dzisny, 23 dusz rewiz., należy do dóbr Aloisberg, Bujnickich. 2.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Świła, o 9 w. od gminy, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr Świła, Mjasojedowa. 3.) **N.**, wś nad Dzisienką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 17 w. od Dzisny, 3 dm., 20 mk. prawosł.

Niedźwiedzi róg, niem. *Baerenwinkel*, wś na polsko-pruskich Mazurach, pow jańsborski, st. p. Rudożanny, okr. urz. stanu cyw. Snopki.

Niedźwiedziszki, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Wysoka Ruda, odl. od Władysławowa 30 w. Ma 17 dm., 87 mk. W 1827 r. było dm. 2, mk. 26.

Niedźwiedziszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski Bobrykowszczyzna, o 6 w. od gminy, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr Gładkiszki, Gedrojciów. 2.) **N.**, zaśc., tamże, w 1 okr. pol., gm. Rusza, okr. wiejski Suderwa, o 16 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Izabelin, Kotwiczów. 3.) **N.**, wś, tamże, ob. *Miedźwiedziszki.* 4.) **N.**, fol. nad strugą Prudziec, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Dowgierdziszki, o 19 w. od gminy, 45 od Oszmiany a 28 w. od Dziewieniszek, ma 1 dm., 9 mk. kat. (2 dusze rewiz.); należy do dóbr Tekledamów, Piotrowiczów. 5.) **N.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 8 w. od m. Wilejki, 3 dm., 26 mk. prawosł.

Niedźwiedzk, ob. *Niedźwieck.*

Niedźwiedzka, os. karcz., pow. lidzki, w 5 okr. pol. o 37 w. od Lidy a 27 w. od Ejszyszek, 1 dm., 9 mk. kat. *A. T.*

Niedźwiedzkie 1.) niem. *Niedzwedzken* al. *Niedzwetzken*, dok. *Medewetzke*, wś na polsko-prus. Mazurach, pow. łecki, st. p. Prostki, okr. urz. stanu cywil. Ostrykół. N. istniały już r. 1509 (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 460). Z szlachty polskiej mieszkali tu dawniej Drygalscy (tamże, str. 465). 2.) **N.**, wś, pow. oleckowski, st. p. Wieliczki, tamże urz. stanu cywil. R. 1476 nadaje Bernard v. Balzhoten, komtur brandenburski, Stańkowi (Stennig) na prawie magd. 15 włók nad strumykiem borowym (Heideflies), z obowiązkiem jednej służby. R. 1558 sprzedaje Krzysztof Glaubitz, ssta straduński, Jakubowi, Janowi, Stańkowi (Stanigk) Pawłowiczom (Paulewitz) w Niedźwiedzkich $2^1/_2$ włóki nad granicą litewską, biorąc za włókę 50 grzywien (ob. Kętrzyń., O ludn. pol., str. 502). *Kś. Fr.*

Niefken (niem), dobra w Pomeranii, pow. Regenwalde, st. p. Labes; 148·07 ha obszaru; 389 mrk. czystego dochodu z gruntu.

Nieforoszcza, mko nad rz. Orelą, pow. konstantynogrodzki gub. połtawskiej, założone 1674 r. za hetmaństwa Skoropackiego, z chwilą utworzenia ekaterynosławskiego namiestnictwa było chwilowo powiatowem p. n. Aleksynopola. Ma 500 dm., 4283 mk.

Niegardów, wś i fol. nad rz. Szreniawą, pow. miechowski, gm. Koniusza, par. Niegardów. Leży przy drodze bitej ze Słomnik do Proszowic, w odl. 21 w. od Miechowa; posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla starców i kalek, szkołę począt. W 1827 r. było 36 dm., 274 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 368: gr. or. i ogr. mr 333, łąk mr. 13, past. mr. 4, nieuż. mr. 18; bud. mur. 4, z drz. 13; płodozmian 5 i 7-polowy. Wś N. os. 40, z gr. mr. 444. Jestto starożytna osada małopolska, wspominana w dokumentaeh z 1243 i 1384 r. (Kod. dypl. Bartosz.). Data założenia kościoła paraf. nieznana, niewątpliwie fundatorem był klasztor benedyktynek w Staniątkach, do którego N. należał. Według Długosza (Lib. Ben. II: 151 i III: 290, 291) N. miał w XV w. kośc. par. drewniany pod wez. ś. Jakóba apostoła. We wsi było 14 łanów kmiecych, z których płacili kmiecie po grzywnie czynszu, dwa koguty, 20 jaj, dwa sery i dwie miary owsa, za miodowe po pół grosza i za oprawne pół grosza z łanu. Obok tego z każdego łanu jeden dzień robocizny z pługiem lub wozem. Wreszcie mieli dawać podwody do Krakowa i innych miejsc. Gleba i łąki były wyborne, nad rzeką stał młyn z rolą i łąką dający klasztorowi 10 grzywien czynszu i wieprzka. Był tu dwór klasztorny i wyborny folwark. Trzech zagrodników dawało ze swych ról po fertonie i jeden dzień roboty na tydzień. Pleban miał rolę i karczmę płacącą mu dwie grzywny czynszu. Patronat kościoła należał do przełożonej klasztoru. Dziesięciny kmiecie dawali częścią dla mansyonarzy w Ruszczy, częścią miejscowema proboszczowi. W 1598 stanął obecny murowany kościół, wzniesiony przez ks. Jana Rembiszewskiego. N. par., dek. miechowski, dawniej proszowski, ma 2003 dusz. *Br. Ch.*

Niegibalice, w dok. *Noghibalice*, wś i dobra, pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń, odl. 30 w od Nieszawy. Ma wiatrak i cegielnię, 131 mk. W 1827 r. było 14 dm., 129 mk. Na akcie z 1464 r. podpisany jest jako świadek Falisław de Noghibalicze. Według regestr. pobor. z 1557 i 1566 r. wś Niegibalicze, własność B. Niegibalskiego, w par. Bythom, miała 2 łany i 2 zagrod. (Pawiński, Wielkop., II, 32). Dobra N. składają się z fol.: N., Nasiłowo, wsi N. Rozl. mr. 1327: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 654, łąk mr. 63, past. mr. 18, lasu mr. 4, nieuż. i place mr. 24, razem mr. 763; bud. mur. 14, z drz. 2; fol. Nasiłowo gr. or. i ogr.

mr. 445, łąk mr. 49, past. mr. 51, nieuż. i place mr. 20, razem mr. 564; bud. mur. 8, z drz. 1. Wś N. os. 18, z gr mr. 27. *Br. Ch.*

Niegieltowo, wś na płd. krańcu pow. mińskiego, nad kotliną Niemna i rzeczką do niego wpadającą, naprzeciwko mka Mikołajewszczyzny, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Swierżeń, ma 12 osad, grunta lekkie, dobre, łąk obfitość, miejscowość falista, bezleśna; lud trudni się rolnictwem i flisactwem. *A. Jel.*

Niegin, ob. *Ustroń*, w pow. borysowskim.

Niegin al. *Niehin*, mko prywatne nad rzką Zadunką, pow. klimowicki, w 3 okr. pol., o 27 w. od Klimowic, 17 dm. drewn. (z nich 7 należy do chrześcian, 20 do żydów), 105 mk. (55 męż. i 50 kob.), w tej liczbie 51 prawosł. i 54 żyd.; cerkiew drewniana, dom modlitwy żydowski. W opisie statystycznym gubernii z 1784 r. zamieszczone w liczbie miasteczek.

Nieglimońce, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, okr. wiejski Porudomino, o 31 w. od gminy, 20 dusz rewiz. włościan i 1 żyd rolnik.

Niegłosy, fol. nad rz. Brzeźnicą, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Proboszczewice, odl. o 4 w. od Płocka, ma 2 dm., 10 mk., 90 mr. gruntu. Stanowi posiadłość ochronki dla dzieci prawosł. w Płocku. W 1827 r. fol. rząd., 1 dm., 5 mk. Istniała tu szkoła rolnicza otworzona w 1859 r. w listopadzie.

Niegłoszew w dok. *Nyeglossewo*, wś włośc., pow. kutnoski, gm. Krośniewice, par. Grochów. Ma 3 dm., 76 mk., 280 mr. obszaru. W 1827 r. było 11 dm., 108 mk. Wspomina tę wś Lib. Ben. Łask. (II, 476) jako dającą dziesięciny do Grochowa Według regestr. pobor. z 1576 r. wś Nieglossevo w par. Grochowo, własność Adama Żeleskiego, miała 3 łany, 2 zagrod., 1 wiatrak i 5 kolonistów (Pawiński, Wielkop., II, 82). *Br. Ch.*

Niegłowice z *Bajdami*, wś, pow. jasielski, w międzyrzeczu Ropy i Wisłoki, 221 m. npm. Na obszarze N. uchodzi do Wisłoki rzka Iwina. Bajdy leżą na płd. ód wsi bliżej Dembowa. Na zach. od obu osad na małem wzniesieniu znajdują się ruiny zamku Firlejów. Siarczyński powiada (rkp. Bib. Ossol. № 1826) że z Niegłowic pisali się Miklaszowie. Jest tu mur. kaplica z r. 1874 p. t. Wniebowzięcia M. B. w której się niekiedy nabożeństwo odprawia. N. mają 321 mk., Bajdy 224 mk., 545 mk. rz.-kat. (11 izrael.). Par. kat. w Jaśle (4·4 klm.). Obszar więk. pos. Ant. Lisowieckiego ma 377 roli, 61 łąk i ogr., 62 past. i 48 mr. lasu; pos. mn. wynosi 320 roli, 11 łąk, 55 past. i 9 mr. lasu. Ludność zajmuje się obok uprawy roli także tkactwem. N. graniczą na płn. z Gadkami, na zach. z Brzyściem; Bajdy na zach. z Osobnicą a na płd. z Dembowcem.

Niegocin, jezioro w obwodzie regencyi gąbińskiej, ob. *Lewientyn*.

Niegocin, wś, pow. mławski, gm. Turza, par. Lipowiec, odl. o 16 w. od Mławy. Leży nad prawą odnogą błót rozległych, biorących początek pod Żurominem. Posiada wiatrak i cegielnię, 42 dm., 391 mk. W 1827 r. 26 dm., 236 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 1432: gr. or. i ogr. mr. 461, łąk mr. 150, past. mr. 30, lasu mr. 759, zarośli mr. 20, nieuż. mr. 12, bud. mur. 5, z drz. 11; płodozmian 8 i 11-polowy. Wś N. os. 52, z gr. mr. 655. *Br. Ch.*

Niegolewo, wś i dom., pow. bukowski. Wś ma 20 dm., 114 mk., 53 ewang., 61 katol., 41 analf. Poczta, tel. i st. kol. żelaznej w Buku o 5 klm., gośc. o 16 klm. N., dom., posiada kaplicę kat. (filia par. Buk), ma 3504 mr. rozl., 22 dm., 355 mk., 18 ew., 337 kat., 129 analf. Dawna posiadłość Niegolewskich. Obecnym właścicielem jest Zygmunt Niegolewski, najmłodszy brat Władysława, zasłużonego posła i publicysty. N. jest bowiem minoratem ustanowionym przez pułkownika Andrzeja Niegolewskiego, legionistę. W okolicy odkopano urny, przedmioty kamienne i żelazne, złożone w muzeum Tow. Przyj. Nauk Poznańskiego. Znajdują się także szańce szwedzkie w pobliżu wsi w kształcie kręgu, opasane rowem na 155 kroków. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś N. w par. Buk, własność Jakóba Niegolewskiego, miała 10 łanów, 8 zagrodn., 1 komor., 2 kolon., 1 owczarza (Pawiński, Wielkop., I, 6). *M. St.*

Niegorełoje, ob. *Niehorełe*.

Niegosławice 1.) wś i fol. nad rz. Mierzawą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Nawarzyce. Leży przy trakcie z Wodzisławia do Pińczowa, posiada szkołę początkową. Lud trudni się płóciennictwem. W 1827 r. wś rząd. było dm. 40, mk. 226. W XV w. N. należały do klasztoru cystersów w Jędrzejowie. Był tu folwark klasztorny, młyn, karczmy, łany kmiece i zagrodnicy. Kmiecie dawali czynsz, jaja i robocizny, jak: labor, powaba, osszyep (Długosz, III, 370; por. też Kod. dypl. Małop., str. 13). 2.) **N.**, wś, pow. pińczowski, gm. Złota, par. Chroberz, odl. 11 w. od Pińczowa, leży w pobliżu Nidy. W 1827 r. par. Pełczyska, 30 dm., 211 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 476: gr. or. i ogr. mr. 325, łąk mr. 124, past. mr. 10, lasu mr. 10, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, z drz. 14; płodozmian 9-polowy. Wś N. os. 47, z gr. mr. 218. Według Lib. Ben. Dług. (I, 409) N. wś w par. Pełczyska, własność Sędziwoja Tęczyńskiego i Mikołaja Złockiego h. Półkoza, miały łany kmiece i karczmę. Dziesięcinę z tej wsi płacono aż w cztery miejsca. Pleban w Pełczyskach pobierał z ról na których dawniej siedzieli „nobiles et milites“ a na których już w XV w,

„cmethones locati sunt“. Z fol. Tęczyńskiego brał proboszcz w Slęcinie. Biskup krakowski i proboszcz wiślicki pobierali także każdy z oddzielnych pól. 3.) **N.**, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Pacanów. W 1827 r. ma 13 dm., 87 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 423), należała w XV w. do Piotra i Floryana Pacanowskich. Było wtedy 12 łanów kmiecych dających dziesięcinę do Pacanowa. W 1827 r. było dm. 13, mk. 87. *Br. Ch.*

Niegosy al. *Cześki*, niem. *Niegossen*, dok. *Niegosch*, *Scheschke*, *Schoschko*, wyb., pow. jańsborski, st. p. Biała. R. 1471 nadaje Siegfried Flach v Schwarzburg, komtur baldzki, Niegosowi 10 włók w Cześkach na prawie chełm. z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. Dan w Piszu (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 433).

Niegoszowice z *Sowiarką*, wś, pow. chrzanowski, leży w równinie 252 m. npm., nad bezimiennym dopływem Rudawy z lew. brz. na płn. od linii kolei północnej cesarza Ferdynanda. Graniczy na płn. z Brzezinką i Więckowicami, na zach. z Łąką i Zabierzowem, na wsch. z Rudawą a na płd. z Kleszczowem, odl. 11·4 klm. od Krzeszowic. Przys. Sowiarka zbudowany na płd. od N. graniczy na zach. z Nielepicami, od wsch. nad rzeką ma grunta niżej położone, tworzące łąki a od płd. niewielki las. N. należą do par. rz.-kat. w Rudawie, mają 227 mk. rz.-kat., z których 39 na obszarze więk. posiadł. St. Chwalibogowskiego, wynoszącej 154 roli, 61 łąk, 38 past. i 44 mr. lasu; pos. mn. ma 71 roli, 24 łąk i 5 mr. past. Według Łib. Ben. Łask. (II, 60) N. należały w XV w. do par. Rudawa, miały folwark szlachecki i łany kmiece dające dziesięcinę miejscowemu proboszczowi, wartości 7 grzywien. W opisie dekanatu krakowskiego (I, 8) powiada Długosz, iż w N. mieszka sama prawie szlachta (in qua sunt fere omnes nobiles). Z tej drobnej szlachty pochodził głośny improwizator w XVI w. Stanisław Niegoszewski, urodzony tu w 1565 r. *Mac.*

Niegów, wś fol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów, odl. 16 w. od Radzymina, leży w bliskości Bugu. Posiada kościół par. mur., 163 mk., gorzelnię, smolarnię, młyn wodny. W 1827 r. było 22 dm. i 187 mk. Dobra N. składają się z folw.: N., Zielinów, Mostkówka; wsi: N., Gaj, Tumanki. Wola Ślubowska, Deskurów, Lucynów i Ślubów, rozl. mr. 4966: gr. or. i ogr. mr. 778, łąk mr. 220, past. mr. 437, wody mr. 117, lasu mr. 3032, zarośli mr. 72, nieuż. i place mr. 119, w wieczystych dzierżawach mr. 189; bud. mur. 3, z drz. 31. Rzeka Bug przepływa obszar dóbr. Wś N. os. 15, z gr. mr. 43, wś Gaj os. 12, z gr. mr. 99; wś Tumanki os. 15, z gr. mr. 289; wś Wola Ślubowska os. 8, z gr. mr. 109; wś Deskurów os. 13, z gr. mr. 371; wś Lucynów os. 28, z gr. mr. 509; wś Ślubów os. 16, z gr. mr. 109. Kościół obecny z cegły murowany, blachą żelazną kryty, zbudowany został staraniem proboszcza w 1862 r. Kościół pierwotny założony został w 1462 r. przez Fryczów, dziedziców N. Dwa razy w 1690 i 1856 r. pożar niszczył drewnianą budowlę. N. par., dek. radzymiński, dawniej stanisławowski, 2265 dusz. *Br. Ch.*

Niegów, jezioro, pow. rohaczewski; rocznie poławia się około 30 pudów okoni, szczupaków, linów, płoci.

Niegów, fol., pow. klimowicki, fabr. dziegciu, zatrudnia 7 robotników i produkuje do 5000 pudów rocznie.

Niegowa, wś, prob., fol., pow. będziński, gm. i par. Niegowa. Leży przy drodze z Żarek do Lelowa, odl. 35 w. od Będzina, między Mirowem a Bobolicami, posiada kościół par. mur., urząd gm., szkołę począt. ogólną, pokłady wapienia. Wś ma 43 dm., 358 mk., ziemi włośc. 614 mr.; prob. 2 dm., 9 mk. i ziemi 6 mr.; fol. 2 dm., 840 mr. ziemi (340 ornej). W 1827 r. było 35 dm., 236 mk. Według danych Tow. Kred. Ziemskiego fol. N. z attyn. Czartków, wsiami: N., Moczydła i Lutowiec, rozl. mr. 820: gr. or. i ogr. mr. 528, łąk mr. 6, past. mr. 13, lasu mr. 267, nieuż. mr. 6; bud. mur. 9; płodozmian 8-polowy. Wś N. os. 42, z gr. mr. 636; wś Moczydła os. 24, z gr. mr. 498; wś Lutowiec os. 23, z gr. mr. 620. Według Lib. Ben. Długosza (II, 220) N. miała już w XV w. kościół par. mur. pod wez. ś. Mikołaja. Przy kościele istniała uposażona prebenda. Dziedzicem wsi był Jakób Trzaska. Były tu łany kmiece, karczmy i zagrodnicy dający dziesięcinę miejscowemu kościołowi. Por. też Kod. dypl. małop., str. 263. N. par., dek. będziński, 2671 dusz. N. gmina należy do sądu gm. okr. V w Żarkach, gdzie i st. poczt., urząd gm. w miejscu. Ma 5000 mk., szkołę począt., gorzelnię. *Br. Ch.*

Niegowce, rus. *Nehiwci*, mylnie *Niegowice*, wś, pow. kałuski, 12 klm. na płn. od Kałurza, 8 klm. na zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Wojniłowie. Na płn. leży Dołhe, na wsch. i płd.-wsch. Tomaszowce, na płd.-zach. Humenów, na zach. Stańkowa (pow. żydaczowski). Środkiem wsi płynie Bołochówka, dopływ Siwki dniestrowej, od płd.-zach. na płn.-wsch., i przyjmuje w obrębie wsi z lew. brz. kilka dopływów, między nimi Stankówkę. W dolinie Bołochówki (284 m.) leżą zabudowania wiejskie. W płd. stronie wsi lasy: Dąbrowa zagroda i Dąbrowa poorana, w stronie płn.-zach. podmokłe pastwisko Łazy (najwyższe wzniesienie 285 m.), w płn.-wsch. stronie Międzyłówce. Własn. więk. ma roli or. 308, łąk i ogr. 287, past. 259, lasu 939, wł. mn. roli or. 735, łąk i ogr. 673, past. 71 mr. W r.

1880 było 872 mk. w gminie, 45 na obsz. dwor., wszyscy obrz. gr.-kat. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. kałuski, archidyec. lwowska. Do par. należy Humenów. We wsi cerkiew pod wezw. św. Mikołaja i szkoła filialna. Siarczyński (Rkp. Ossol № 1826) wspomina, że we wsi tej bierze początek pot. Nigówka, która płynie po pod Humerów, Tomaszowce i Dubowice a we wsi Seredne wpada do Siwki. *Lu. Dz.*

Niegowiec, wś włośc. nad rz. Brok, pow. ostrowski, gm. Orło. par. Złotorya, N. wchodził niegdyś w skład dóbr bisk. płockich. Po zabraniu tych dóbr na rzecz skarbu włączono ją do dóbr narodowych Brok. W 1823 r. było 3 rolnik., odrabiających 317 dni sprzężaj. i 158¾ pieszych, płacących 14 złp. hyberny i czynszu, 17 złp. 17 gr. za naturalia i 11 złp. dziesięciny dworskiej, 1 osada rolna pusta, 4 chałupn. odrabiających z bud. po 8 dni ręcznych w żniwa. Był także młyn. Pańszczyznę odrabiano do fol. Orło. Ludność wynosiła 39 mk. (9 męż., 8 kob., 12 syn. 4 córek, 3 parob. i 3 dziewek), w tej liczbie 4 żyd. na młynie. W 1827 r. 10 dm., 50 mk. W 1851 r. urządzono wieś kolonialnie, oddzielono pod wś 259 mr. 178 pręt., w tej liczbie 23 mr. 207 pręt. pod osadę młynarską; czynsz oznaczono przed upływem lat wolnych na 87 rs. 35 kop., po ich upływie na 98 rs. 23 kop. *Lud. Krz.*

Niegowieć, wś, pow. wielicki, nad potokiem płynącym od Szczygłowa i uchodzącym do Raby, leży wzdłuż drogi z Marszowic do Krakuszowic. Ma okolicę falistą z glebą glinkową urodzajną. Na płn. krańcu wsi stoi kościół drewniany i zabudowania plebana, na płd. końcu obszerny dwór z zabudowaniami gospodarczemi więk. pos. Mieszkańcy prócz kilku izraelitów są rzym.-kat. Obszar więk. pos. wynosi 264 mr. roli, 30 mr. łąk i ogr. i 3 mr. past., pos. mn. 172 mr. roli, 36 mr. łąk i 3 mr. past. W każdą czwartą środę odbywają się tu targi. Par. rzym.-kat. należy do najdawniejszych, albowiem została utworzoną 1049 r. a pierwotny kościół zgorzał 1761 roku i dopiero w dziesięć lat później zbudowano teraźniejszy, poświęcony 1788 r. przez bisk. Janowskiego. Metryki urodzin zachowały się od r. 1717. Według Lib. Ben. Długosza (I, 115 i II, 116) N. miał kościół par. pod wezw. Wniebowzięcia N. P. Dziedzicem wsi był Jan Niewiarowski h. Półkoza. We wsi były łany kmiece i folwark dając dziesięcinę dla prebendy Rzemięcicką zwanej przy katedrze krakowskiej a właściwie na rzecz wikaryusza tejże prebendy. Jest tu szkoła ludowa filialna i zakład dla ubogich. Par. (dyec. tarnowskiej, dek. Wielicki) obejmuje Krakuszowice, Nieznanowice, Niewiarów, Cichawę, Liplas, Wiatrowice, Pierzchów, Pierzchowice, Dąbrowicę z Wieńcem, Podegrodzie, Jaroszówkę i Wólkę z ogólną liczbą 5010 rzym.-kat., 1 kalw., 1 ewang. i 110 izraelitów. Stupnicki H. w Skorowidzu poczt. i Kummersberg na mapie administracyjnej № 17 piszą mylnie Niegowice miasteczko. Graniczy na płn. z Krakuszowicami, na wschód z Niewiarowem, zachód z Bilczycami a na płd. z Liplasem i Świdówką. *Mac.*

Niegówka, kol., pow. będziński, gm. Niegowa, par. Staromieście, dm. 7, mk. 50, ziemi 114 mr. W 1827 r. 6 dm., 46 mk.

Niegówka, wś, pow. rochaczewski, gm. staro-rudniańska, 60 dm., 240 mk. (526?), z których 40 zajmuje się kołodziejstwem i wyrobem wozów, sani i t. p., 4 wybijaniem oleju.

Niegowla, wś we wsch. str. pow. bobrujskiego, przy granicy pow. rohaczewskiego, przy dr. ze wsi Skrypnicy do wsi Bereśniowki, ma 20 osad; miejscowość całkiem odludna, poleska i piaszczysta. *A. Jel.*

Niegowonice, w dok. *Nyegowonycze*, wś, prob. fol., pow. będziński, gm. Rokitno szlacheckie, par. Niegowonice. Leży przy drodze ze Strzemieszyc do Ogrodzieńca, w odl. 15 w. od Będzina, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, pokłady glinki ogniotrwałej i kamienia wapiennego. Wś ma 120 dm., 921 mk., ziemi włośc. 1499 mr.; prob. dm. 2, mk. 8, ziemi 6 mr.; fol. dm. 5, mk. 24 i ziemi 686 mr. (275 ornej). W 1827 roku było 110 dm., 576 mk. Według Lib. Ben Długosza (II, 196) N. należały do par. Chechło. Siedzieli tu częściowi dziedzice, szlachta, ztych najważniejszy był Przedbor Starzyński h. Hełm. Były łane kmiece uprawiane przez samych właścicieli szlacheckich, i zagrodnicy. Wartość dziesięciny dawanej do Chechła wynosiła trzy grzywny. Obecny kościół murowany i parafią założył w N. dziedzic wsi Franc. Grabiański w 1802 r. Przedtem stała tu kaplica drewniana. N. par. dek będziński (dawniej siewierski) 2770 dusz.

Niegowoniczki, wś, kol. i leś. os., pow. będziński, gm. Rokitno szlachecka, par. Niegowonice. Wś ma 31 dm., 297 mk., ziemi włośc. 193 mr.; kol. 28 dm., 126 mk., ziemi 1120 mr. (233 ornej); leś. os. dm. 1 i 18 mr. W 1827 r. było dm. 24, mk. 132.

Niegowszczyzna, jezioro, powiat homelski, rocznie poławia się około 80 pudów szczupaków, leszczy, okoni i płoci.

Niegrejew, zapewne to samo co *Negriowo* (ob.).

Niegryłów, potok górski, wytryska z pod granicznego grzbietu Karpat, w dziale dukielsko-skolskim, w obr. gm. Beniowy, w pow. Turka, płynie leśnym parowem na płn.-wsch.

i w obr. tejże gm. uchodzi do Sanu z lew. brz. Długość biegu 4 klm. *Br. G.*

Niegrymowo, fol., pow. Nowogródzki, dziedzictwo polskiej rodziny Guzelfów, ma 41 włók i propinacyą.

Niegsen al. *Nixen*, przyległ. do Polgsen, pow. wołowski.

Niehin, ob. *Niegin*.

Niehlubka, wś, pow. suraski, gub. czernihowskiej, o 85 w. od Suraża, 2144 mk.

Niehnicze, wś, w pow. ihumeńskim, ob. *Niehonicze*.

Niehniewicze, wś z zarządem gminnym, mko z zarządem policyjnym i piękne dobra, pow. nowogródzki, o 15 w. od Nowogródka, przy gościńcu, napół odległości pomiędzy mkmi Korelicze i Lubcz, w miejscowości pięknej, bezleśnej wprawdzie, ale nadzwyczaj dobre mającej grunta. Niegdyś własność radziwiłłowska, następnie Chreptowiczów, należy do do dom. Szczorse (ob.). Ze śmiercią ostatniego Chreptowicza Michała, syna Irenego, a wnuka sławnego Joachima, przechodzi przez wiano Chreptowiczówny do rodziny rosyjskiej Buteńjewych. W miasteczku był przed 1868, kościół parafialny fundacyi Radziwiłłów, z muru wzniesiony, odtąd zamieniony na kaplicę par. Nowogródek. Cerkiew drewniana paraf., ma około 2700 parafian pł. ob., uposażona $3^1/_4$ włókami ziemi. Miasteczko ma około 49 osad, wieś 23. Dobra mają w ogóle 10,696 dzies. ziemi dworskiej. W 1706 r. Szwedzi w perzynę obrócili N. jednocześnie z Koreliczami. Gmina niehniewicka składa się z 3 starostw wiejskich, 33 wsi i liczy około 2,850 włościan pł. męz. Okr. pol. 1-y Niehniewicki tworzą gminy: Niehniewicka, Szczorsowska, Horodecka, Wereskowska, Lubczańska i Wsielubska. O 4 w. ku płd. od N. leży niewielka osada pierwotna, Niehniewicze Stare, nad rzką Wołowicz. *A. Jel.*

Niehnowicze al. *Niehłowicze Wielkie* i *Małe*, dwie wsie nad rz. Miežanką al. Możanką lew. dopł. Berezyny, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. łosznicka, o 8 w. od st. dr. żel. mosk.-brz. Bojary. Małe N. mają 41 osad pełnonadziałowych, Wielkie N. 53 osad; miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk dostatek. *Al. Jel.*

Niehonicze al. *Niehnicze*, wś i dobra, przy ujściu rzki Popławki do Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, przy gośc. z Bożyna, do mka Berezyny, par. kat. Berezyna, wieś ma 46 osad pełnonadziałowych; cerkiew pounicka fundacyi Łukaszewiczów, filia parochii Bożyńskiej. Dobra, dawne dziedzictwo Łukaszewiczów, mają 62 wł. obszaru, dochód znaczny z propinacyi i młynów do 1500 r. wynoszący. Grunta lekkie ale dobrze uprawne, łąk wielka obfitość; lud trudni się rolnictwem i flisactwem; mała przystań na Berezynie. *A. Jel.*

Niehorełe, dobra, pow. miński, nad rzką Piereczutą, pr. dopł. Usy, przy ujściu do Piereczutej rzki Komylanki, o kilka wiorst od st. dr. żel. Moskiewsko-Brzeskiej t. n., o 45 w. od Mińska (koleją żel.), w 3 okr. pol. Kojdanowskim, par. kat. Kojdanów, niegdyś radziwiłłowskie, należały do hrabstwa Kojdanowskiego (ob. Kojdanow.). Po wyjściu hrabstwa z rąk Radziwiłłów miały kilku właścicieli; w pierwszej połowie bieżącego stulecia nabył je Józef Abłamowicz. W posiadaniu Abłamowiczów N. przetrwało aż do 1879 r., w którem nabył je Emeryk Czapski, znany numizmatyk, i przyłączył do dominium swego Stańków. N., wraz z fol. Lisi-Uhoł i Mikulicze mają około 144 włók obszaru, w glebie znakomitej; łąk wyborowych i pastwisk wielka obfitość; zabudowania gospodarskie piękne, sady fruktowe; dwa młyny, propinacye i ogrody od drobnych dzierżawców przynoszą do 2000 rubli. Gospodarstwo oddawna prowadzi się porządnie; racyonalne gosp. mleczne i fabryka serów, do której dostarcza mleka do 300 krów. Blizkość kolei żelaznej nadzwyczaj ułatwia zbyt produktów, zwłaszcza iż o jedną stacyą leży mko Stołpce z przystanią na Niemnie. Miejscowość dość leśna, wzgórkowata i dość malownicza. St. dr. żel. Moskiewsko-Brzeskiej N., druga z rzędu od Mińska Litewskiego w str. Brześcia, pomiędzy stacyami Tanipol (o 25 w.) i Stołpce (o 25 w) położona, o 45 w. od Mińska a 276 w. od Brześcia, punkt ważny dla okolicznych zamożnych gospodarstw; to też z N. dużo się wysyła zboża. Obok stacyi znajduje się hotel dla przyjezdnych i poczta konna dla wygody publicznej, gdzie o każdej porze można wynająć konie chociażby na najdalszą odległość. Dogodności te są urządzone staraniem właściciela dóbr N. Poprzednio przechodził tędy trakt poczt. z Mińska przez Kojdanów do Nowogródka. *A. Jel.*

Niehowice, ob. *Nichowice*.

Niehranka, ob. *Owsianica*.

Niehybany, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Puzyryszki, o 5 w. od gminy, 34 dusz rewiz.; należących do dóbr skarb. Jankuny.

Niejdzgals, ob. *Nidzgal*.

Niejołowicze, wś, pow. kobryński, nadana przez kasztelana Nestorowicza kościołowi w Krupczycach.

Niekarm, wś i dobra, pow. toszycko-gliwicki. Ludność katolicka, par. Poniszowice. Dwa folw. i dwie os. zagrodników zw. Utrata. Dobra N. wraz z Poniszowicami i Niewieściem były od 1850 r., własnością Zawadzkiego.

Niekazieck, zaśc. rząd. nad strumieniem,

pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski N., o 54 w. od Wilejki, 2 dm., 14 mk. prawosł. (8 dusz rewiz.); zarząd gminny. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko Miadzioł; wsie: Studzienica, Nowosiołki; zaśc. Wołoczek, Sobolewszczyzna, Justynowo, Zanie, Kaśkowszczyzna, Szałkowszczyzna, Przegrodzie, Rosochy, Podkoczergi i Niekazieck, w ogóle 609 dusz rew. włośc. uwłaszczonych.

Niekisiałka, *Duża* i *Mała*, *Nikisiałka*, *Niksiałka*, w dok. *Nyekyszyałka*, wś, fol., pow. opatowski, gm. Opatów, par. Malice, odl. od Opatowa 6 w. N. Duża ma 24 dm., 196 mk., ziemi fol. 330 mr., ziemi włośc. 299 mr. W 1827 r. 14 dm., 83 mk. N. Mała ma 15 dm., 162 mk., ziemi fol. 350 mr., ziemi włośc. 299 mr. W 1827 r. 11 dm., 88 mk. N. Mała fol., z wś Niekisiałka Mała, Żołczyce i Dzierząźna. Rozl. m. 734; gr. or. i ogr. m. 530, łąk m. 34, pastw. m. 91, lasu m. 53, nieuż. i placu m. 27. Bud. mur. 7, z drzewa 17. Wś N. Mała os. 9, z gruntem m. 113. Wś Żółczyce os. 6, z gr. m. 77. Wś Dzierząźna os. 6, z gr. m. 125. Według Długosza (Lib. Ben. II, 368) wś N. była własnością Andrzeja z Sienna h. Dębno. Miała folwark (praedium militare) dający dziesięciny kościołowi we wsi Wrzawy, a łany kmiece, zagrodnicy i karczmy płaciły biskup. krakowskiemu. *Br. Ch.*

Niekłucz, jezioro w pow. newelskim; jedno z grupy jezior, z których wypływa rz. Połota, pr. dopływ Dźwiny.

Niekludowo, wś cerkiewna, pow. sieński, gm. Riama, 23 dm., 185 mk.

Niekłań wielki i **N. mały** w dok. *Nyeklan*, dwie wś przyległe nad rz. Czarną, pow. konecki, gm. i par. Niekłań. Leżą przy drodze bitej, łączącej Końskie z Szydłowcem w odl. 19 w. od Końskich. Jest tu stacya dr. żel. Dąbrowieckiej, odl. 23 w. od Bzina i 13 w. od Końskich. N. Wielki posiada kościół par. murow. szkołę począt., urząd gminny, 81 dm., 629 mk., ziemi dwor. 11760 mr. i włość. 282 mr. W 1827 r. było tu 18 dm., 145 mk. N. Mały posiada wielki piec, na miejscu dawnego, zbudowany w 1878 r., który w ciągu 1878/79 r., wyprodukował 150,000 pud. surowcu i fryszerki, które w 1875 r. wydały 5,200 pud. kutego żelaza; ma 38 dm., 276 mk., 1 mr. ziemi dwor. i 300 mr. włośc. Rz. Czerna przepływając przez te dobra, tworzy tu 7 stawów dostarczających siły wodnej fabrykom i trzem młynom. Dobra N. Wielki składają się z fol. N. Wielki; os. Sobczyk i Stasinów; wsi N. Wielki, N. Mały, Furmanów, Lelitków, Wąglów, Wielka Wieś, Wolka Żychowa, Boków, Koprusa, Zdunów, Nadzieja, Miła i Pociecha. Rozl. mr. 11,953; gr. or. i ogr. mr. 206, łąk mr. 93, past. mr. 56, wody mr. 78, lasu mr. 11,377, zarośli mr. 13, nieuż. i place mr. 130. Bud. mur. 14, z drzewa 72. Wś N. Wielki os. 51, z gr. mr. 290, wś N. Mały os. 25, z gr. mr. 301, wś Furmanów os. 23, z gr. mr. 95, wś Lelitków os. 11, z gr. mr. 63, wś Wąglów os. 16, z gr. mr. 56, wś Wielka Wieś os. 40, z gr. mr. 465, wś Wólka Żychowa os. 34, z gr. mr. 280, wś Boków os. 17, z gr. mr. 182, wś Koprusa os. 17, z gr. mr. 65, wś Zdunów os. 5, z gr. mr. 25, wś Nadzieja os. 32, z gr. mr. 175, wś. Miła os. 7, z gr. mr. 23, wś Pociecha os. 7, z gr. mr. 10. Według Lib. Ben. Łaskiego (I 698, 99), N. Mały leżał w par. Odrowąż i dawał tamże dziesięcinę wikaryuszowi wartości trzech grzywien i dziesięciny konopnej po groszu z łana. Obie zaś wsie (utraque Nyeklan) po półgrosza z łanu kolędy i po denarze świętopiętrza od głowy co stanowiło półtrzecia skota rocznie i szósty grosz zbierającemu za kwit. N. Wielki (Nyeklan major) należał według Lib. Ben. Długosza (II, 519), do par. Chlewiska i tam dawał dziesięcinę z łanów kmiecych. Kościół par. we wsi N. Wielki erygował w 1835 r. hr. Onufry Małachowski, właściciel tych dóbr. N. par., dek. Konecki, 2,315 dusz. N. gm., ma 5,079 mk., 754 dm., (22 murow.), rozl. 21,567 mr., w tem ziemi dwor. 16,914 mr., s. gm., okr. I i st. poczt. w m. Końskie. W gminie rozwinięty przemysł żelazny, reprezentowany przez 10 zakładów fabrycznych. W skład gm. wchodzą: Aleksandrodar, Błaszków, Boków, Gołysa, Kamionka, Koprusa, Kopytków, Lelitków, Miła, Murawka, Nadzieja, Nieborów, Niekłań, N. Mały, Nowki, Odrowąż, Pardołów, Pięty, Plebańska-Wólka, Płaczków, Pociecha, Sobczyk, Swierczów, Stasinow, Węglów, Wielka-Wieś, Wołów, Zdunów i Żychowa-Wólka. *Br. Ch.*

Niekłuż, pstrągarnia, w pow. chrzanowskim, obok Dubia, własność hr. Potockich z Krzeszowic; w okolicy górzystej i malowniczej.

Niekmirów, ob. *Niechmirów*.

Niekrasa, al. *Niekrasy*, wś, pow. łecki, st. poczt. Baitkowen.

Niekrasów, w dok. *Nyekrassów*, wś, pow. sandomierski, gm. Tursko, par Niekrasów. Odl. od Sandomierza w. 33, posiada kościół par. drewn. i dom schron. dla ubogich, 43 dm., 201 mk., ziemi dwor. 25 mr., ziemi włośc. 399 mr. W 1827 r. było tu 27 dm., 221 mk. Według Długosza (Lib. Ben. II 323, 324), N. miał kościół drewn. pod wezw. Nawiedzenia N. P. M. Dziedzicami wsi byli: Wierzbięta i Leonard, bracia h. Gryf; Tomasz Kołaczkowski h. Janina. Było wtedy 7 łanów kmiecych, dających dziesięcinę wartości 6 grzywien wiceprepozyturze sandomierskiej, karczma na roli kościelnej, mająca monopol na całą wieś, dwa folwarki szlacheckie (militaria) dające dziesięcinę miejscowemu kościołowi, młyn bez

roli. Do proboszcza należał folwark, lasu obszar, łąka jedna w lesie, druga wielka łąka przy drodze do Niekurzy, trzecia przy kościele z dwoma ogrodami i sadzawką, młyn na rz. Ossolii, jezioro zwane Popowe, pod Niekurzą, i drugi pod wsią Łukowe, wolność wrębu i kolędę w owsie i pieniądzach. Obecny kościół, drewniany, modrzewiowy, pochodzi z 1661 r. N., par., dek. sandomierski (dawniej staszowski) 2,230 dusz. *Br. Ch.*

Niekrasze, 1). wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki, okr. wiejski Werchań, o 6 w od gminy, 54 w. od Oszmiany a 22 od Dziewieniszek, 17 dm., 108 mk. katol., (63 dusz rewiz.); należy do dóbr Lipniszki, Wolskich. 2). **N.**, dobra, pow. nowo-aleksandrowski, 322 dz. ziem. dworskiej, niegdyś własność Adolfa Łopacińskiego, przeszło sukcesyjnie do Bortkiewiczowej. *A. K. Ł.*

Niekraszewicze, 1). wś, pow. nowogródzki, o 1 m. ku zachd., od mka. Turca, nad błoniami, w glebie znakomitej, w miejscowości bezleśnej; 49 os. pełnonadziałowych. 2). **N.**, zaśc., nad rz. Czercień, lew. dopł. Sławecznej, w odludnej płd. str. pow. mozyrskiego, w 1 okr. pol. skryhałowskim, w pobliżu gośc. poczt. Owrucko-Mozyrskiego, pomiędzy stac. Kuźmicze i Jelsk, ma 5 os., odludne, nizinne Polesie.

Niekraszunce, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Radzin, o 36 w. od Lidy, 16 w. od Ejszyszek; 6 dm., 42 mk. katol., 25 machom., którzy tu mają swój meczet. *A. T.*

Niekraszuny, 1), wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Rytenie, o 12 w. od gminy, 45 dusz rewiz. 2). **N.**, wś rząd., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 36 w. od Święcian, 11 dm., 5 mk. praw. i 113 katol.

Niekraszy, 1), wś, pow. nowogródzki, w pobliżu gośc., z mka Kraszyna do mka Horodyszcza, ma 16 os. pełnonadziałowych; należała do dom. Stajki; miejscowość bezleśna, grunta dobre. 2). **N.**, al. *Niekrasze*, dobra, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, w okolicy pomiędzy Śliwą i Urzeczem. Niegdyś dziedzictwo Radziwiłłów, przez wianoks. Stefanii Radziwiłłówny, córki Dominika, przeszły na ks. Wittgensteinów; mają około 124¼ włók; miejscowość odludna, poleska, wśród ostępów leśnych. *Al. Jel.*

Niekraszyszki, 1), dwór, pow. rossieński, par. rossieńska, własność Wojtkiewicza 2). **N.**, wś, pow. rossieński, par. girtakolska.

Niekrosze, al. *Niekrasze*, wś, nad jez. Miadzioł, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Kobylniki, okr. wiejski Chomejki, o 10 w. od gminy a 52 w. od Święcia; 28 dusz rewiz.; należy do dóbr Chomejki, Dowojna.

Niekruniszki, fol., pow. sejneński, gm. Metele, par. Sereje; odl. od Sejn 43 w.; dm. 9, mk 66, ob. *Metele*.

Niekruny, fol., pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Łozdzieje; odl. od Sejn 20 w., dm. 4, mk. 49. W 1827 r. było dm. 2, mk. 7. Fol. N. z nomenkl. Kłopotka i wś Położdzieje, rozl. mr. 205; gr. or. i ogr. mr. 145, łąk mr. 40, past. mr. 10, nieuż. mr. 10, bud. mur. 1, z drzewa 7; są pokłady torfu, nomenk. Kłopotka ma mr. 40 i os. karczemna mr. 39, fol. Nierawszczyzna rozl. mr. 231, w r. 1880 został oddzielony od dóbr tych. Wś Położdzieje os. 16 z gr. mr. 686.

Niekryszki, futor szl., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 8 w. od Oszmiany, 1 dm,. 14 mk. katol.

Niekurza, wś, nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Niekrasów, odl. od Sandomierza w. 36; dm. 57, mk. 330, ziemi fol. 2 mr., ziemi włość. 421 mr. W 1827 r. było dm. 47, mk. 297. Według Lib. Ben. Długosza (II 451), N. wś, w par. Gawłuszowice, należała do dóbr bisk. krakowskich. Niebyło tu ni folwarku, ni karczmy, ni zagrodników, tylko 6½ łanów kmiecych, dających dziesięcinę do Połańca. *Br. Ch.*

Nielbark, niem. *Nelberg*, *Nelborsk*, *Nielborg*, (dok. 1361 *Molberge*, 1667 *Nelbarg*), wś, niedaleko Drwęcy nad rz. Strugą zwaną, pow. lubawski, paraf. kat. i okr. urz. stanu cywiln. Niem. Brzozie ½ m. odl. par. ew. Nowe-Miasto (Neumark); szkoła kat. w miejscu. Ma 2800,97 mr. obszaru, 80 bud., 35 dm., 261 mk., (1868 r.) 244 kat., 17 ew. W 1367 r, potwierdza Wikbold (Wicboldus) bisk. chełm., przywilej poprzednika swego Ottona, („de locatione villae nostrae Molberg"), w którym tenże nadał sołtysowi wolnych włók 3½ i ⅓ kar sądowych. Prócz tego podaje, że cała wś włącznie z owemi 3½ włókami sołeckiemi zawiera 37 włók, że wszyscy posiedziciele drugich włók byli zobowiązani do płacenia ½ grzywny zwyczajnej monety od włóki, po 2 kury na Oczyszczenie N. M. P. Ten termin przenosi teraz biskup na Boże Narodz. Świadkowie: Jan, kasztelan w Kurzętniku, kanonik naszego kościoła, Gotbold, wójt nasz w Lubawie, Hermann, prob. w Lubawie, Jan prob. w Brzoziu. Datum in villa nostra Brosa. (Ob. Woelky: Urk. Buch des Bisthums Culm. I, str. 243). Z wizytacyi Strzesza z r. 1667 dowiadujemy się iż sołtys posiadał 4 włóki, karczmarz 1 wł. nad Drwęcą, młynarz dwie. Gburami byli Andrzej Miś, Jan Olchak, Stanisław Korpoń, Maciej Fox. Potem leżały posiadła spustoszałe; dalej Miszowski, ab antiquo ita dictus, Gleniowski, Sochowski, Białuchowski, Ochlakowski, Przystawowski, Grzeskowski i Korponiowski (str. 306). Wś zwie się w tej wizytacyi: „capitularis", należała więc do

kapituły (str. 306). Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 poniósł N. (Tylberg) 2,000 grzywien szkody, gdyż 35 zabudowań spalono i proboszczowi także nie małą wyrządzono szkodę. (Ob. Schultz: Gesch des Kreis und d. Stadt Culm II, str. 156).

Nieledów, wś, pow. hrubieszowski, gm. Moniatycze, par. Nieledów (rus.). Leży o 6 w. na lewo od drogi z Hrubieszowa do Krasnegostawu, śród wyżyny, w błotnistej dolinie rzeczki, dopływu Huczwy, między Zadubiem a Obrowem. Posiada cerkiew pounicką paraf. drewnianą, szkołę początkową i 55 dm. W 1827 r. należy do par. Trzeszczany ma 55 dm., 301 mk., wś sama nazwana w spisie ówczesnym Nieledno. Cerkiew tutejsza, niewiadomej erekcyi, istniała już w 1740 r.

Nieledwia, potok górski, wypływa w obr. gm. t. n., w pow. żywieckim, w płd. zach. stronie gminy, od której nosi nazwę, płynie przez wieś, pomiędzy domostwami na płn., potem, przeszedłszy na obszar Milówki, na płn. wsch. Tutaj uchodzi do Soły z lew. brz. Przyjmuje z lew. brz. potok Suchą. Długość biegu 4½ kil. Opływa zachodnie stopy góry Zabawy, a płd. wsch. podnóże Suchej góry.

Nieledwia, wś, pow. żywiecki, nad pot. t. n., zabudowania leżą w dolinie potoku; są rozrzucone po stokach gór, wśród polan leśnych. Po wsch. stronie potoku wznosi się góra Zabawa (824 m.), na płd. jej stokach legły chaty: Ziętkowice, Darzak i Szczotkowe; wzach. zaś Poprzeczynka (783 m.) Tu leżą grupy chat zwane: Pietraszka, Tarliczno. Karczmarka, Madejka i Pietraszyna. W płd. zakącie wznosi się Kiczora (709 m.). Na jej stokach grupy chat: Kiczorka, Kocierzy, Czerna Mała, Spaki. Wzdłuż zachodniej granicy płynie z płn. na płd. potok Czerna, uchodzący do Słonnicy. Na płn. granicy płynie potok Sucha od zach. ku wsch. i uchodzi w obr. gm. N. do pot. Nieledwi. Obszar gminny przypiera od płn. do Kamesznicy, od wsch. do Milówki i Rajczy, od zach. do Soli i Kamesznicy. Większa posiadłość ma roli orn. i pastw. po 1, lasu 267, mniejsza posiadłość roli orn. 811, łąk i ogr. 102, pastw. 1219, lasu 24 mr. austr. Należy do dóbr arcyksięcia Albrechta. W r. 1870 było 1075 mk. (mężcz. 514, kob. 561), w r. 1880 zaś 1175. Chat 202. Należy do par. łac. w Milówce. Według szem. dyec. duch. z r. 1885 dusz rz.-kat. 1292. St. p. Milówka. Według dziejopisu Komonieckiego na tem miejscu lasy były wielkie, z których niegdy potazie warzono. Tam zbojcy niejakiego Wrześca szlachcica, który dozorcą był tych potaziów, do kotła wrzucili i warzyli. *Br. G.*

Nielepice z *Młynkami*, wś, pow. chrzanowski, leży nad małym dopływem Krzeszówki z praw. brzegu po płd. stronie gościńca z Krakowa do Krzeszowic (4·6 klm.), w okolicy podgórskiej i lesistej 317 m. npm. Od zach. i wsch. otaczają N. szpilkowe lasy. Poziom obniża się w kierunku płd. ku Wiśle. Ku płn.-zach. jest zbudowana przy gościńcu karczma zwana Werbownicą a dalej nad Krzeszówką przys. Młynki, graniczący z Nawojową (Nowojową) Górą. Najwyższe wzniesienie Chełm zwane wynosi 374 m. N. należą do par. rz.-kat. w Rudawie (2 klm.) i mają 480 mk. rz.-kat. Większa pos. hr. Potockich 14 mr. łąk i 316 mr. lasu, mn. pos. 488 mr. roli, 41 mr. łąk i ogr., 147 mr. pastw. i 5 mr. lasu. Na północ graniczą N. z Brzoskwinią. *Mac.*

Nielepin, pow. włodawski, gm. Wola-Wereszczyńska, par. Wereszczyn. Spis miejsc. gub. siedleckiej z 1877 r., nie podaje tej miejscowości.

Nielepowo, wś w płd. str. pow. nowogrodzkiego, gm. Snowska, ma 20 osad, miejscowość bezleśna. *Al. Jel.*

Nielęgowo, w dok. *Nielengowo*, wś i dom, pow. kościański, 2056 mr. rozl., 9 dm., 133 mk., należy do gm. Osieka, ob. Osiek. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Kościanie, o 6 klm., gośc. o 5 klm. Według regestr. pobor. z 1580—1581 r. wś Nielengowo w par. Gryżyna miała 6 łanów i 2 komorn. (Pawiński, Wielkop., I, 68).

Nielichowice, wś, pow. jarosławski, mylnie podana (t. VI, 90) za *Nielipkowice*.

Nielidki, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Bienica, o 2 w. od gm. a 53 w. od Oszmiany, 7 dm., 62 mk. prawosł. (29 dusz rewiz.); należy do dóbr Kazimierzowo, Bohdanowiczów.

Nielidowicze, wś, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Gródek-Siemkowski, o 4 w. ku płn. od Gródka Siemkowskiego, w miejscowości falistej w pobliżu bezim. rzki wpadającej do rz. Wiaczy; ma 16 osad pełnonadziałowych, grunta dobre. Niegdyś własność ks. Sołomereckich. *A. Jel.*

Nielipkowice, wś, pow. jarosławski, 11·5 klm. od Sieniawy, par. rz.-kat. i gr.-kat. w Wiązownicy, ma szkołę ludową jednoklasową. Leży w równinie piaszczystej 192 m. npm. na prawym brzegu Sanu przy drodze z Jarosławia do Sieniawy. Dawniej była tutaj stacya dla spławu zboża do Gdańska i nad rzeką stał wielki murowany śpichlerz. Od wschodu otacza N. sosnowy bór a na płd. graniczy z Wiązownicą. W XVIII N. były w ręku Szymanowskich. Obecnie więk. pos. ks. Jerzego Czartoryskiego ma 483 mr. roli, 93 mr. łąk, 68 mr. pastw, i 7 mr. lasu, pos. mn. 658 mr. roli, 49 mr. łąk, 395 mr. pastw. i 12 mr. lasu. Z 554 mk. przebywa 50 na obszarze większ. pos., większa część są rz.-kat., mn. gr.-kat. Cerkiew gr.-kat. drewnia-

na a przy niej znajduje się 37 mr. gruntu i 8·5 sążni opałowego drzewa, które teraz przypadają proboszczowi gr.-katolickiemu w Wiązownicy. *Mac.*

Nielipowce, (mołd. *Nielipoucy*), wś, pow. chocimski, par. Chocim, cerkiew drewniana, 26 dm. *X. M. O.*

Nieliska Wólka, wś nad rz. Łabunką, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz. Leży w stronie płn.-wsch. od Nielisza, ma 18 dm.

Nielisz, rus. *Nelisz*, wś i dobra nad Wieprzem, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz. Leży na wysokiej krawędzi wyżyny zamykającej dolinę Wieprza, przy ujściu Poru w stronie płn.-zach. od Zamościa, w odl. 22 w., a od st. p. Chomęciska, o 18 w. Posiada kościół par. drewniany od 1763 r., filią par. Wielącza, obecny z 1858 r., urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, szkołę początkową. Ma 8 dm. dwor., 64 dm. włośc., 749 mk., 714 kat., 22 prawosł. i 13 izrael. W 1827 r. było 71 dm., 446 mk. N. po-proboszcz. ma 5 mr. N. wś 729 mr. i N. częściowi właściciele 144 mr. Dobra N. z fol. Wirkowice i Krzak (ob.), oraz kol. młynarską N. wchodzące w skład ordynacyi Zamojskich liczą ziemi ornej 739 mr., łąk 205 mr., lasu, past. i nieuż. 3301 mr., razem 4245 mr. Młyn wodny o 3-ch kamieniach na rz. Wieprzu, ordynacki. Kościół fil. pod wez. ś. Wojciecha niewiadomej erekcyi obecnie, należy z księgami metrykalnemi do par. Wielącza, dek. zamojskiego, liczy 3400 wiern. Gmina N. należy do sądu gm. okr. I w Udrycach, st. poczt. Chomęciska. W skład gminy wchodzą wsie: Gruszka Wielka i Mała, Krzak, Kulików, Nielisz, Nawóz, Nowawieś, Ruskie-Piaski, Staw Ujazdowski i Noakowski, Średnie mniejsze i większe, Ujazdów, Wirkowice, Wólka Nieliska; przysiołki: Gacisko, Źródlisko, Nówiny, Sędzizna i Ferens; leśniczówki: Majdan i Wolica. Gmina N. zajmuje przestrzeń 20,141 mr., t. j. ziemi or. 10,475 mr., łąk 2,121 mr., nieuż. 268 mr., lasu 6,108 mr., pod zabudow. 342 mr., rzeki i błota 827 mr. Gleba ziemi przeważnie gliniasta, potem popielatka, czarnoziem i piasek. Ma 2 jeziora al. stawy (Krzak i Nielisz), 3 rzeki: Wieprz, Pór i Łabuńka, oraz 10 błót w różnych miejscowościach. Ogół ludn. męs. 2315, kob. 2495.

Nielub, dok. *Nelau*, *Neele*, *Nelow*, dobra ryc., pow. toruński, st. poczt., par. kat. i ew. Wąbrzeźno, pół mili odl., szkoła Łabędź. W 1868 r. 30 bud., 14 dm., 261 mk., 166 kat., 95 ew. Obszaru ma 1279·53 ha: rola or. i ogr. 693·26, łąki 129·59, bór 423·76, nieuż. 18, wody 14·92 ha; czysty dochód z gruntu 8370 mrk. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 274 dusz. Istnieje tu młyn parowy, fabryka krochmalu i cegielnia. N. leży we wschodniej stronie pow. i graniczy z pow. chełmińskim. W 1418 r. nadaje w. mistrz Michał Kuechmeister wiernemu Janowi (Hanse) Rader (?) za liczne usługi dobra krzyżackie Nelau, zawierające 42 włóki na prawie chełm. z jedną służbą i zwykłemi obowiązkami. Nadajemy mu także wś Wronie (Fronau, pow. chełmiński), obejmującą 60 wł. wraz z lasem i jeziorem w jej granicach leżącemi, także kościołek we Wroniu i dobra Borowo z 22 wł. na prawie magdeb. osadzonych. Sądownictwo drogowe jednakowoż sobie zastrzegamy. Z szczególnej łaski nadajemy mu także rybołóstwo w jez. Wiecznie (Wetzmann) małemi narzędziami dla własnej potrzeby. Wronie i Borowo są zobowiązane każde do jednej służby zbrojnej we wszelkich potrzebach i na każde zawołanie i do pomagania przy budowaniu nowych zamków. Na uznanie naszego zwierzchnictwa zaś będzie nam rocznie od każdej służby płacił 1 funt wosku (ein Crampfund) i 1 fenig koloński albo 5 pruskich, a od każdego pługa 1 korzec pszenicy i 1 korzec żyta na ś. Marcin. Dan w Malborku. Między świadkami są wymienieni Mikołaj (Niclas) von Bergen, wójt w Lipinkach i Henryk von Rode (ob. Schultz, Gesch. der Stadt und des Kr. Kulm., II, str. 95—96. N. należał podówczas do wójtostwa lipińskiego. Borowo dziś już nie istnieje. Według wizytacyi Strzesza z r. 1667 należał N. w owym czasie do Stanisława Działyńskiego, woj. malborskiego i sty tolkmickiego. Spustoszone dobra zaczęto dopiero na nowo uprawiać. Meszne płaciło 12 posiedzicieli (cmethones) i to od każdego posiadła obejmującego 2 włóki, według starego zwyczaju, 1 korzec żyta i tyleż owsa (ob. str. 401). Roku 1385 był dziedzicem N. Hanusz Roeder (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 115). Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 spalono jakiemuś Boedre jego zabudowania w Neele, t. j. Nielubiu (ob. Schultz, l. c. II, str. 151). *Kś. Fr.*

Nieluba, niem. *Nilbau*, 1323 Nyclovbe, 1352 *Neluba*, wś, pow. głogowski, kaplica katol. i ewang., szkoła, młyn wodny. W 1843 roku 52 dm., 555 mk. (43 kat.).

Nielubajcie, wś, pow. rossieński. par. rossieńska.

Nielubańcy, wś, pow. sejneński, gm. Kopciowo, par. Lejpuny. Odl. od Sejn 35 w. Ma 8 dm., 69 mk.

Nielubiszki, fol. i wś rozkolonizowana, pow. nowoaleksandrowski, gm. i par. Jużynty (o 5 w.), wraz ze wsią Girełą i Sidoryszkami mają 233·66 dzies. ziemi dworskiej, mianowicie 0·5 dzies. pod zabudowaniami, 2·62 ogr., 98·85 dz. ziemi orn., 78·5 dz. łąk, 36·66 lasu, 6·25 nieuż. i błot, 10·18 serwit. Własność Machwiców. Ludność katolicka, jęz. litewski.

Nielubowce, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowo, o 1 w. od gminy, 54 w. od Lidy a 20 w. od Wasiliszek, 4 dm., 8 mk. praw. i 36 katol. (20 dusz rewiz.); należy do dóbr Sobakińce, Szalewiczów.

Nieluby, wieś na zachodnim krańcu powiatu mińskiego, przy granicy powiatu wileńskiego, przy drożynie wiodącej z folwarku Dor do wsi Dobroch, nad rzeczułką, okr. policyjny 2 rakowski, osad pełnonadziałowych 12, miejscowość wzgórkowata, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Nieławice-Boleścino, wś szlach., powiat łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna. Wchodziła w skład dóbr. Drozdowo. W 1827 r. 24 dm., 140 mk.

Niemajuny, wś i os., pow. sejneński, gm. i par. Święto-Jeziory. Odl. od Sejn 21 w. Ma 50 dm., 323 mk. W 1827 r. było 30 dm., 302 mk.

Niemanica al. *Niemanicynka*, mała rzeczka w pow. borysowskim, zaczyna się o 1 milę na wschód od m. Borysowa w dzikich lesistych moczarach za zaśc. Lada, płynąc w kierunku płn.-zach. przecina dr. żel. Moskiewsko-Brzeską prawie na pół drogi pomiędzy st. Borysów i Bojary, pod wsią Niemanicą ma młynek i dostarczała wody Hucie szklanej (dziś nieczynnej). Za Niemanicą przeciąwszy dawny gościniec poczt. Borysowsko-Orszański zwraca się na zachód pod wsią Seletriniki (al. Selitrenniki) zasila się mała bezim. rzeczką i ubiegłszy przeszło 8 w., za wsią Uhły wpada od lew. brz. do rzeki Schy al. Chy, lew. dopł. Berezyny. *A. Jel.*

Niemanica 1.) al. *Niemonica*, wś nad rzką t. n., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickiem, gm. Łosznicka, przy b. tr. poczt. Borysowsko-Orszańskim, o 1 milę ku płn od Borysowa; ma 49 osad. Cerkiew drewniana z 1816 r. uposażona przeszło $6^1/_2$ włókami gruntu, licząca do 1100 parafian pł. ob. Miejscowość lesista, grunta lekkie. Przez wieś tę przechodzili w 1812 r. Francuzi ku Borysowu. W pobliżu znajdowała się huta szklana rządowa. 2.) **N.**, mały zaśc. nad rzką t. n., pow. borysowski, w 3 okr. pol. Dokszyckim, ma 1 osadę, miejscowość odludna, nizinna i poleska. *A. Jel.*

Niemarzyn, w dok. *Niemarzino*, wś, pow. krobski; 27 dm., 230 mk., 2 ew., 228 kat., 62 analf. Poczta i gośc. w Górze Miejskiej o 2 klm., tel. i st. kol. żel. w Rawiczu o 7 klm. N., dom., 1304 mr. rozl., 2 miejsc.: a) N., dom., b) Górka Mała (Klein-Goerchen), fol., 3 dm., 101 mk., 22 ew., 79 kat., 35 analf Należy do dóbr księcia Sułkowskiego. Według regestr. pobor. z 1580—1581 r. wieś Niemarsino, w par. Górka, miała 18 łanów kmiecych i 3 zagród (Pawiński, Wielkopolska, t. I, 70) *M. St.*

Niemce 1.) dwie wsie i os. karcz., pow. będziński, gm. Olkusko-Siewierska, par. Gołonóg. Leżą śród wyżyny olkuskiej na wzniesieniu 951 stóp npm. pomiędzy Sławkowem a Modrzejowem. Posiada szkołę początkową ogólną, kopalnie węgla i rudy żelaznej. Wś 1-a ma 21 dm., 375 mk., ziemi włośc. 364 mr.; os. karcz. dm. 1, mk. 2, ziemi 2 mr. Druga wś ma 3 dm., 23 mk., ziemi włośc. 121 mr. Na gruntach tej wsi mieszczą się kopalnie Warsz. Akcyjnego Towarzystwa kopalń węgla i zakładów hutniczych. Kopalnia Feliks I w 1879 r. wydała 443,166 korcy węgla, Feliks II dała 1,093,319 korcy, kop. Teodor. wydała 77,132 korcy. Ogółem dobyto 1,618,267 korcy. Wartość kopalni, budynków, maszyn wynosi około 1,200,000 rs. 2.) **N.**, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Bystrzyca. Leży na połowie drogi między Lubartowem a Lublinem, ma 61 dm., urząd gminny i szkołę początkową ogólną, gorzelnią i browar. W 1827 r. par. Krzeszów Górny, 59 dm., 362 mk. Dobra N. składają się z fol. N. i Włóki, wsi: N., Wola Niemiecka i Zalesie. Rozl. mr. 3200: gr. or. i ogr. mr. 1640, łąk mr. 50, lasu mr. 1200, zarośli mr. 180, nieuż. mr. 130. Wś N. os. 73, z gr. mr. 911; wś Wola Niemiecka os. 41, z gr. mr. 746; wś Zalesie os. 8, z gr. mr. 127. N. gmina należy do s. gm. II okr. w Kamionce, st. poczt. Lubartów. Ma 3679 mk. W skład gm. wchodzą: Baszki, Bratniak, Ciecierzyn, Dys, Elizów, Kozłowiecki Majdan, Nasutów, Niemcy, Niemiecka Wola, Rudka, Stoczek, Stróżek, Włóki i Zalesie.

Niemciw, las w płn.-wsch. stronie Gajów Niżnych, pow. drohobycki.

Niemcowa, szczyt w Beskidzie zachodnim, w dziale dunajecko-popradzkim, u źródeł Małej Roztoki, na płn.-zach. granicy gm. Piwnicznej, w pow. nowo-sądeckim, pod 38° 18′ 39″ wsch. dłg. g. Ferro a 49° 27′ płn. sz. g. Wody swe od płn., wsch. i płd. wysyła do Popradu. Wzniesienie 1026 m. npm. *Br. G.*

Niemcowa 1.) część gm. Piwnicznej, pow. nowo-sądecki, na płd. pochyłości góry tejże nazwy (1026 m.), na zach. od wsi. 2.) **N.**, część gm. Rytra, w tymże powiecie. *Br. G.*

Niemcowizna 1.) wś włośc., pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, odl. o 16 w. od Rypina. Ma 5 dm., 34 mk., 156 mr. gruntu dobrego, 2 nieuż. 2.) **N.**, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Raczki, odl. od Suwałk 8 w. Ma 24 dm., 175 mk. W 1827 r. było 18 dm., 103 mk. *Br. Ch.*

Niemcy, pięć osad nad rz. Suszenką, pow. słucki, przy dr. z Trzeciaków do Mostwiłowicz, w 2 okr. pol. kleckim. *A. Jel.*

Niemcy, wś i fol., pow. drysieński, 69 dz.

ziemi dworskiej, własność Marcina Zaborowskiego; w 1811 r. 22 dusz, własność Ant. Jankowskiego.

Niemcy, część gminy Wólki Tanewskiej, pow. Nisko. *Br. G.*

Niemcy Podłubieckie, ok. *Mosberg.*

Niemcy 1.) niem. *Doergenhausen*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, pow. wojerecki. Obie nazwy, serbska i niemiecka, wskazują, że przy założeniu, w wiekach średnich, była to niewielka osada, a mianowicie, jak świadczy nazwa niemiecka, kolonizacyi turyngskiej. Dziś wieś z małym wyjątkiem serbska. W 1880 r. 305 mk., 270 Serbów, 35 Niemców; w 1884 307 r. mk., 288 Serbów, 19 Niemców. Wś jest katolicką i należy do par. w Kulowie. 2.) **N.**, po niem. *Niemitsch*, wś w zniemczonej części Łużyc, w pow. gubińskim. *A. J. P.*

Niemcz *Wielki* i *Mały*, niem. *Nimptsch*, gm. i wś, pow. bydgoski, 3 miejsc.: a) N. Wielki, b) N. Mały, c) kolonia; 51 dm., 431 mk., 186 ew., 239 kat., 6 żyd., 146 analf. Poczta, tel i st. kol. żel. w Bydgoszczy o 7 kil., od Brdy o 3 kil., gośc. o 2 kil. *M. St.*

Niemcz, mto powiatowe na Śląsku pruskim. Ob. *Nimptsch.*

Niemczewo, wś nad rz. Karszenicą, pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. o 30 w. od Płocka. Ma 4 dm., 126 mk. Stanowi jedne dobra ze wsią Tupadły. W 1827 r. było tu 9 dm., 82 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 525: gr. or. i ogr. mr. 382, łąk mr. 24, past. mr. 90, nieuż. mr. 29; bud. mur. 2, z drz. 6. Wś N. os. 7, z gr. mr. 15.

Niemczyk (w 1667 r.), pierwotnie *Bartłomiejowice*, niem. *Bertelmitz*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p., tel. i kol. Kornatowo o 3·5 klm., par. kat. Popowo Biskupie, $^1/_2$ mili odl., ew. Chełmża, szkoła i okr. urz. stanu cywil. Dubielno. W 1868 r. 12 bud., 6 dm., 78 mk., 71 kat., 7 ew. Obszaru mają 331·6 ha i to 313·85 roli or. i ogr., 4·64 łąk, 4·91 nieuż., 8·2 wody; czysty dochód z gruntu 5546 mrk. R. 1423 nadaje Paweł v. Russdorf w. mistrz, Mikołajowi (Niclas) v. Pfeilsdorf (może z Płużnicy) dla jego zasług dobra Berthelmitz, t. j. Bartłomiejowice, w wójtostwie lipińskiem, na prawie magdeb., z jedną służbą zbrojną. Dan w Malborku (ob. Schultz, Gesch. der Stadt u. d. Kreises Kulm, I, 194 i II, 100 i 117). R. 1667 należały te dobra do Mikołaja Głuchowskiego, asesora chełmińskiego sądu ziemiańskiego. Mesznego pobierał proboszcz stąd 1 korzec żyta i tyleż owsa (ob. Wizytacya Strzesza, str. 146). *Kś. Fr.*

Niemczyn, w dok. *Nyemczyno major*, wś i dom., pow. wągrowiecki. Wś ma 10 dm., 106 mk., 1 ew., 101 kat., 4 żyd., 27 analf. Poczta, gośc. i tel. w Łeknie o 6 kil., st. kol. żel. w Rogoźnie o 28 kil. N., dom., 2861 mr. rozl., 3 miejsc.: a) N., dom.; fol.: b) Karolinowo, c) Marcyanowo, 13 dm., 269 mk., 55 ew., 214 kat., 162 analf. W okolicy odkopano cmentarzysko zapełnione urnami. Obecnie N. posiada kościół filialny, należący do par. Kozielsko a dekanatu Łekno. Według Lib. Ben. Łask. (I, 106, 108 i 140) wś N. należała do par. Łekno, zaś dwór i fol. do par. Kozielsko. Kmiecie płacili proboszczowi w Łeknie po groszu z domu, karczmarze i zagrodnicy po pół grosza.

Niemczynek, w dok. *Nyemczynko minor*, dom.. pow. wągrowiecki. Ma 1505 mr. rozl., 7 dm., 114 mk., wszyscy kat., 61 analf. Poczta, tel. i gośc. w Łeknie o 5 klm., st. kol. żel. w Rogoźnie o 26 klm. Własność Władysława Moszczeńskiego. Według Lib. Ben. Łask. (I, 108) N. wś należała do par. Łekno, której kmiecie płacili dziesięcinę i prócz tego po groszu z domu, a zagrodnicy po pół grosza.

Niemczyńce, ob. *Nemeczyńce.*

Niemejki, wś, pow. wołkowyski, ma 392 mr. przestrzeni; należała do Leona Zwierowicza.

Niemejksze, fol., pow. szawelski, do 1848 r. należał do dóbr Liżyki.

Niemejtany, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 35 w. od Trok, 13 dm., 163 mk., w tem 157 kat., 6 żyd.

Niemekowo, wś wymieniona w wizytacyi Gniewosza z r. 1649, należała do par. bysławskiej, w pow. tucholskim, i liczyła wtedy 12 gburów, każdy płacił proboszczowi 4 gr. Zdaje się, że to dzisiejsze Minikowo. *Kś. Fr.*

Niemen, u starożytnych *Chronus*, *Chronius*, *Chronon*, po lit. *Niemonas* al. *Niemunas*, po niem. *Memel*, w dok. *Memole*, rzeka uchodząca do morza Baltyckiego za pośrednictwem zatoki Kurońskiej. Wypływa w błotnistych lasach pow. ihumeńskiego pod wsią Doginicze al. Dołhinicze, w okolicach wsi Zabołocic i Borki. Przebiegłszy w kierunku płd.-zach. około 21 w., przybiera od lew. brz. rz. Łoszę, a o 1 w. dalej, pod mkiem Piaseczną, od praw. brz. rz. Uszę. Oba te dopływy przewyższają N. przy zlaniu się z nim, zarówno długością jak i bogactwem wód i dla tego właściwie należałoby uważać Uszę za początek Niemna. Poniżej ujścia Uszy na 26 w. przyjmuje N. od lew. brz. rz. Turyą. Mija (na 35 w.) mko Mohylno, poczem od 38 do 54 w. biegu swego stanowi granicę pomiędzy pow. ihumeńskim a mińskim. W punkcie zetknięcia się granic pow. ihumeńskiego, słuckiego i mińskiego N. przybiera kierunek płn.-zach., w którym płynie aż do ujścia rz. Gawii. Następnie wstępuje w granice gub. wileńskiej i grodzieńskiej, przepływa w pobliżu mczek Nikołajewszczyzna, Nowy Świerżeń i Stołbce (pow. mińskiego); od 73 do 89 w. stanowi granicę

pomiędzy pow. mińskim i nowogródzkim, od 89 do 211 w. oddziela pow. nowogródzki od oszmiańskiego, wreszcie wstępuje w pow. lidzki, przepływa go na przestrzeni 80 w. i poniżej wsi Turejki wchodzi do gub. grodzieńskiej. Pod mkiem Dokudowem (pow. lidzki) N. skręca się gwałtownie na płd.-zachód i w tym kierunku płynie aż do mka Mosty w pow. grodzieńskim, gdzie znowu przybiera poprzedni kierunek płn.-wsch., który, poczynając od m. Grodna, zmienia się prawie zupełnie na północny z niewielkiem nachyleniem się ku wschodowi. Od kierunku tego zbacza w nagłych zwrotach ku wschodowi koło Merecza i ku zachodowi koło Puń. Od ujścia rz. Łososny do ujścia Rotniczanki stanowi granicę pomiędzy gub. grodzieńską, a powyżej Druskienik, do ujścia Skrwy i wileńską z jednej, a suwalską z drugiej strony. Linia graniczna pomiędzy gub. wileńską a suwalską wynosi około 170 w., ogólna zaś długość biegu rzeki w gub. wileńskiej wynosi 335 w. Niedochodząc 7 w. do m. Rumszyszek N. wstępuje w granice gub. kowieńskiej, oddziela ją w dalszym ciągu od gub. suwalskiej i przybiera kierunek prawie zupełnie zachodni. W gub. kowieńskiej N. płynie na przestrzeni około 130 w. i pod wsią Poświęte (w pow. rossieńskim), o 10 w. poniżej Jurborga, uchodzi do Prus. Ogólną długość biegu N. podają zwykle na 115 mil (805 w.), wynosi ona jednak 120 mil i 1 w. (841 w.), mianowicie od źródła do m. Stołbców, część nieżeglowna, 8 mil (56 w.), od Stołbców do granicy pruskiej 104 mil 1 w. (729 w.), nakoniec w Prusach 17 mil. Dorzecze N., które stanowią: niewielka płd.-zach. część gubernii mińskiej, płd.-zach. ($^1/_8$) część gub. grodzieńskiej, prawie cała gub. wileńska, kowieńska i suwalska, w Prusach zaś obwód reg. gąbiński, zajmuje 2011 mil kw. Cała część żeglowna od Stołbców do granicy pruskiej została zbadaną i szczegółowo opisaną przez inżyniera Lisowskiego, który wykonał projekt uregulowania N. na całej tej przestrzeni. Projekt ten jednak, podobnie jak wiele poprzednich (Żelazowskiego, Falconiego i in.) nie został dotychczas wykonanym. Bieg N. od Stołbców do granicy pruskiej dzielą na następujące 4 części: 1) od Stołbców (Nowego Świerznia) do ujścia rz. Szczary, 250 w., spadek 297·27 stóp, t. j. 1·19 st. na 1 w. W tej części wpadają z prawej strony spławne rzeki: Berezyna al. Bereza i Gawia i niespławne: Suła, Dzitwa, Droina i Turya, z lewej zaś spławne: Usza, Serwecz, Mołczadź i niespławne: Czarna i Izwa. Dolina N. niegłęboka, błotnista lub piaszczysta, brzegi wzniesione zaledwo na 2—5 st., dawniej porosłe lasem, dziś ogołocone. Oprócz mnóstwa wiosek leżą miasteczka: Nowy Świerżeń, Stołbce, Jeremicze, Lubcz, Delatycze, Mikołajów, Bielica i Orle. Od N. Swierznia do Delatycz rzeka ma 9—18 sążni szerokości, tworzy mnóstwo mielizn i bieg ma kręty. Od Delatycz do wsi Dokudowa szerokość wzrasta od 18—40 sążni, rzeka ma bieg regularniejszy, głębokość 5—10 st., mielizn nie ma. Od Dokudowa do ujścia Szczary w czasie niskich wód rzeka ma 40—60 sąż., ale z powodu piaszczystości koryta tworzy liczne mielizny. Przy niskim stanie wód w lipcu i sierpniu głębokość 3—10 st., na mieliznach zaś zaledwo 1·5— 2 st. Lód spływa zwykle w kwietniu (n. st.), woda wzbiera na 7—14 st. Stan średni 3—4 st. nad poziomem niezbędnym dla żeglugi. Takie wody bywają od końca maja do końca czerwca, a jesienią w końcu października. 2.) Od ujścia rz. Szczary do ujścia rz. Hoży. Długość tej części 107 w., spadek 154.24 st., t. j. prawie 1·5′ na wiorstę, zatem większy niż na biegu górnym; spadek miejscami wzrasta do 2′ a szybkość prądu od 2′—10′ na sekundę. Szybkość do 10′ spotykamy jednak tylko na rapach powyżej i poniżej Grodna. Tak od wsi Kochanowa do Grodna na 9 w. spadek wynosi 18·05 st., a szybkość 10′ na 1 sekundę, rzeka zwęża się do 25—30 sążni. Wart ma 6—21′ głębokości, ale z powodu gwałtowności bardzo kręty. Tu przyjmuje N. od lew. brzegu Szczarę, która za pomocą kanału Ogińskiego łączy N. z Dnieprem, z mniejszych rzek spławne: Zelwiankę, Roś al. Rossę, Świsłocz i niespławną Łososnę; od praw. brz. spławną Kotrę i niespławną Hożkę. Od połączenia ze Szczarą N. znacznie wzrasta, przy niskim stanie ma 50—80 sąż. szerokości, z wyjątkiem wspomnianej powyżej Grodna 9-wiorstowej przestrzeni. Od Szczary do Kotry płynie okolicą piaszczystą, częścią w niskich, częścią w wysokich żwirowych lub gliniastych brzegach; liczne mielizny tamują żeglugę. Od ujścia Kotry do Grodna dno prawie wszędzie kamieniste, usiane głazami, rzeka płynie wąskim korytem śród wysokich, stromych brzegów. Głębokość wzrasta miejscami do 14 st. Cechą charakterystyczną mnóstwo podwodnych kamieni, prądowiny na zwężonych miejscach koryta; nie znajdujemy tu za to pni dębowych i raptownych zakrętów, tak licznych w górnym biegu. Od Grodna do Hoży rzeka zachowuje ten sam charakter, tylko szerokość wzrasta. Wody wiosenne wzbierają 12—20′, jesienne 4—6′. Wiosenne trwają do końca maja, stan średni w czerwcu i na początku lipca. Niskie wody do początku września, poczem następuje jesienny przybór wód. 3) Od Hoży do Kowna ma 263$^1/_2$ w. długości, spadek wynosi 284·3′, t. j. na 1 w. 1·06′. Cechę tej części stanowią częste prądowiny i tak zwane odyńce, t. j. pojedyncze głazy;

zdarzają się też i piaszczyste ławy. Brzegi rzeki kamieniste, miejscami zarosłe łozą. Prądowiny powstają w skutek zwężenia koryta przez wały kamienne, lub żwirowo-gliniaste mielizny, zwane rapami, mielizny zaś kamieniste i żwirowe zowią się sały. Na tej przestrzeni od prawego brzegu wpadają: Rotniczanka, Mereczanka (spł.), Wiersznia (wiosną spławna dla tratew), Lutejka, Strawa, Łopojna i Prawina; od lewego: w obrębie Królestwa Polskiego: Łososna, Łabna, Ostasza, Czarna Hańcza, Igorka, Biała Hańcza, Białożyca, Owirnica, Brzozówka, Miklas, Pierczajka, Pobola, Swientupa, Zajście, Jesia, Dziewagoła, Judraj, Lakaj, Zegrzda; w obrębie Prus zaś Szeszupa. Przy najniższym stanie wody głębokość N. zmienia się od $3^1/_4$—16′, wtedy odkrywają się ławy, na których woda ma zaledwo $^1/_4$—$2^1/_2$ stóp, a miejscami nawet wysepki. Wiosenne wody wzbierają na 12—18′ a najwyższe jeszcze o 5′ więcej. Po puszczeniu lodów woda szybko wzbiera i zwykle około 9-go dnia dosięga najwyższego poziomu; są to tak zwane ruskie wody. Przeszkody stanowią 22 rapy, 11 sał i 64 mielizny. Pomiędzy rapami najniebezpieczniejsze są: Olchówka pod wsią Miżańce na 85 wiorst od Hoży, rapa Swinia powyżej m. Olity, rapa Goga na 223 w. i rapy Biczeniata i Bicze niedaleko Rumszyszek. 4) Od Kowna do granicy pruskiej. Długość 99 w., spadek 54·75, t. j. na wiorstę 1·553 stopy. Na tej przestrzeni N. przyjmuje: Wilię, Niewiażę, Dubissę i Mitwę. Pomimo znacznego zasiłku, jaki rzeka otrzymuje, głębokość jej niewzrasta, ponieważ brzegi są natury piaszczystej, rzeka przeto zmienia co wiosną koryta, tworzy mielizny i wyspy, dzieląc się na ramiona. Prądow i rap na tej częściniema; przy zmianie koryta coraz to nowe odyńce pojawiają się na rzece. Przy niskim stanie wód wart ma 3·5-14′ głębokości, ale na mieliznach zaledwo, 0·5-2′ wody. Zwykle wody wiosenne wzbierają od 14—20 wysokie zaś wody sięgają czasem 30 stóp. Lód spływa wcześniej niż na górnym biegu. N. od granicy pruskiej do ujść, t. j. część położona w Prusach posiada tenże sam charakter co ostatnia część od Kowna od Jurborga. Dla badania stanu wód N. w granicach ces. rossyjskiego ustawiono w 1876 r. wodoskazy i od d. 1 stycznia 1877 r. rozpoczęto stałe spostrzeżenia. Stacyi obserwacyjnych ustanowiono 15 z tych 3 pierwszej klasy: Stołbce, Grodno i Kowno i 12 drugiej kl: wieś Kołodzino, dwór Maryno, mko. Bielica; Mosty, Radziwonowicze, Druskieniki, Niemonajcie, Balwierzyszki, Birsztany, Rumszyszki, Średniki i m. Jurborg. Na stacyach 1 klasy spostrzeżenia dokonywane są przez ciąg całego roku trzy razy dziennie, zaś na st. 2 kl. tylko od lodu do lodu, raz na dzień. Wykazy stanu wody na N. pod Stołbcami, Grodnem i Kownem od 1877 r. do 1883 r. z oznaczeniem peryodów stawania i puszczania lodów zebrał i ogłosił w III t. Pamiętnika Fizyograficznego Witold Wróblewski. Podług wykazów tych średni stan wód N. w Grodnie odpowiada 51·7 cm., w Kownie 72·1 cm. Rzeka była pokryta lodem w Stołbcach przez 112 dni, w Grodnie przez 74, w Kownie przez 68 dni. Żegluga na N. pomimo kilkokrotnie przedsiębranej regulacyi, poczynając od Zygmunta Augusta, za czasów którego Mikołaj Tarło z Szczekarzewic, chorąży przemyski, oczyszczał swoim kosztem rzekę z kamieni, aż do dziś dnia zawsze jest niebezpieczną z powodu wielu rap i mielizn. Na uwiecznienie czynu Tarły wydał Adam Szreter wiersz w Krakowie 1554 r., przedrukowany w Zbiorze historyków polskich Mitzlera w 1761 r. N. zaczyna być spławym dla pojedynczych sztuk drzewa i tratew już o kilka mil od swoich źródeł pod wsią Piaseczno, żeglownym zaś staje się dopiero od mczek N. Świerznia i Stołbce. Pierwsza ta przystań na N. jest zarazem najważniejszą, gdyż z niej przed niedawnemi jeszcze czasy odbijało najwięcej statków. Głównym artykułem spławu było żyto, siemię lniane, len i konopie. Obecnie w skutek rozwoju sieci dróg żelaznych, żegluga na N. znacznie się zmniejszyła, zwłaszcza że rzeka, z powodu krętego swego koryta i niskiego stanu wody latem, niemoże unieść ciężkich i niezgrabnych statków. Idą one tylko na wiosennych wodach zaraz po puszczeniu lodów.— Do żeglugi po N. używane są: łodzie różnego rodzaju, barki i półbarki (znoszące do 2000 pudów ładunku), baty al. galary (do 2500 pudów), bajdaki (do 5000 pudów), strugi (do 7000) i wiciny (od 9000—12000 pudów). Nadto pomiędzy Kownem a granicą pruską oraz pomiędzy Grodnem a Druskienikami kursują statki parowe. Główne przystanie w wodozbiorze N. są Kowno, Grodno, Słonim, Stołbce, Mosty, Wilno, Jurborg. W przystaniach tych 1873 r. ogółem towaru naładowano, i wyładowano za 2,195,300 rs. W ryby niezbyt obfituje Niemen. Z gatunków zwykłych znajdują się szczupaki, jazie okunie, sielawy, sumy i inne; około m. Wilki poławiają się także jesiotry i łososie. Podług podania nazwa N. ma pochodzić od wychodźcy włoskiego Nemona, który pierwszy puścił się od ujścia w górę biegu rzeki dla jej zbadania. Za czasów pogaństwa rzece tej oddawano część boską i była nawet wzniesiona świątynia pomiędzy Mereczem i Olitą pod wsią Niemonajcie. W granice Prus Wschodnich N. wstępuje pod Smolnikami, nie m. Schmaleningken, dzieli się pod Schanzenkrug w powiecie tylżyckim na dwie odnogi Russ i Gilgę i wpada do zatoki Kurońskiej ośmioma (dawniéj 13) ujściami, z których Atmath, Pokalna, Warus i Skirwith

należą do gałęzi Russ, zaś Gilga, Tawille, Inse i Loge do Gilgi. Długość Niemna w Prusach wynosi 14,2 mil, (podług innych danych 17 mil), szerokość pod Ragnetą 1008 stóp, w okolicy tylżyckiéj 1150 stóp, średnia wysokość wodostanu pod Smolnikami 27,62 stóp np. m., głębokość pod Smolnikami $2^1/_2$—3 stóp. Brzegi od Ragnety do Tylży są wysokie i piękne; leżą tam nad N. góra Rombinus, góra zamkowa, góra Engelsberg i t. d. Od Tylży począwszy i pomiędzy rozgałęzieniami, leżą urodzajne niziny składające się z łąk i pastwisk; do uprawy roli grunt w nizinach mało zdatny. Podczas wylewów stanowią niziny wielkie jezioro, 11 mil długie, $8^3/_4$ mil szerokie. Od ujścia dopływu Jaege do Russ prawy brzeg wprawdzie jest wysoki, nad ujściem Atmath jednak leży wielkie błoto Augstumal. Od Schanzenkrug ciągną się wzdłuż Russy i Gilgi tamy bardzo mocne często od 30 stop wysokie, których utrzymanie jest obowiązkiem trzech towarzystw, t. zw. „Deichsocietaeten". Ogrodzenie nizin groblami zaczęto w 1716 r. a pierwszą tamę skończono 1770 r. Dopływy są od prawego północnego brzegu: Szwente, Wiszwil, Jura (długość 11 mil), Jage, Weistszuk, Sziesze; od lewego zaś południowego: Szeszupa i Tylża. Atmath jest połączona z rzeką Minge (także do zatoki Kurońskiéj płynącą) przez kanał „Takgraben". Dawniejsza Gilga była za niebezpieczną dla żeglugi, dla tego wykopano w latach 1614—1616 prosty kanał, nową Gilgę, starą zaś zatamowano. Ta nowa Gilga połączona jest z rzeką Nemonien (która wpada do południowéj części zatoki Kurońskiéj) przez kanał seckenburski i przez t. zw. „Kleine Friedrichskanal" czyli „Greituschk" wykopany 1689 r., 78 stóp szeroki, 9 stóp głęboki), który ciągnie się od Petricken do Seckenburg, a po ukończeniu jednak w 1833 r. kanału seckenburskiego został zatamowany. Nemonien zaś jest połączona z Deimą przez kanał t. zw. „Grosse Friedrichsgraben", (wykopany w latach 1689—1697, $2^1/_2$ mili długi, 50 stóp szeroki, 9 stóp głęboki. Deima jest gałęzią Pregla i wpada za Lubiawą do zatoki Kurońskiéj. Z Smolnik do Królewca dostają się tratwy i wiciny przez Niemen, nową Gilgę, kanał seckenburski, Grossen Frisdrichsgraben, Deimę, Pregiel. Droga ta od granicy rossyjskiej do Królewca wynosi $26^1/_2$ mil. Ponieważ zaś z wyżej wymienionéj rzeczki Minge prowadzi od r. 1873 kanał króla Wilhelma, Koenig-Wilhelms-Kanal blisko do Kłajpedy, więc droga do Kłajpedy jest przez Russ, Atmath, Takgraben, Mingę, Koenig-Wilhelmskanal, zatokę kurońską. Nad Niemnem leżą: Smolniki, (Schmaleningken), Ragneta. Tylża, Lappienen, Seckenburg, Gilge (nad Gilgą); Russ, nad Russ. Handel drzewem z Rossyi pochodzącem jest bardzo znaczny, tak samo rybołóstwo (łososie w Skirwith). Dawniéj istniał tylko jeden most pontonowy w Tylży, który w 1776 r. pierwszy raz został użyty, po 1865 r. jednak, po otworzeniu kolei tylżycko-wystruckiej, nie mógł już wystarczyć, a w latach 1872—75 został zbudowany dzisiejszy wspaniały most kolejowy przez Niemen, tak że teraz można było miasta Tylżę i Kłajpedę połączyć koleją żelazną. Właściwie są to trzy mosty, ponieważ obok N. ciągną się tam łachy Uszlenkis i Kurmeszeris, stanowiące dziś łańcuch błotnistych wód i stawów. Wszystkie trzy mosty przez N. Uszlenkis i Kurmeszeris, mają długości 1350 metrów. Tylko most przez Niemen, spoczywający na ośmiu słupach, jest urządzony także dla użytku publiczności i dla obrony w czasach wojennych. Koszta budowy tych trzech mostów wynosiły 5·6 milionów marek; użyto 5 milionów kilg. żelaza. Obecnie buduje się most przez Gilgę pod Skoepen na drodze do Kaukehmen. Oprócz wspomnionej pracy Witolda Wróblewskiego, która posłużyła za podstawę do niniejszego artykułu, opis N. wydał L. Kondratowicz (Wł. Syrokomla) p. t. N. od źródeł do ujścia, Wilno 1861 r. *J. Krz.—I. K. Sembrzycki,*

Niemen, kol., st. poczt. i telegr. przy dr. żel. wileńsko-rowieńskiej, pomiędzy st. Lidą (o 24w.) a Nowojelnią (o 24w.), o 113 w. od Wilna, 238 w. od Pińska.

Niemencza, rz. wpadająca od praw. brz. do Wiili pod Niemenczynem.

Niemenczyn 1.) mko rząd. na praw. brz. Wilii, przy ujściu rz. Niemenczy, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. Niemenczyn, o $21^3/_4$ w. od Wilna, 46 dm., 471 mk. (233 męż. i 238 kob.), w tem 1 prawosł., 130 kat., 340 żyd.; kościół kat. pod wez. ś. Michała, synagoga drewniana, młyn wodny na rz. Niemenczy, przewóz promem przez Wilią, st. poczt. przy trakcie święciańskim. Kościół tutejszy należy do najpierwszych świątyń kat. na Litwie, fundowany był bowiem w 1387 r. przez Władysł. Jagiełłę. Pierwotny ten kościół drewniany istniał do 1680 r., późniejszy spłonął w 1842 r., poczem w 1848 r. odmurowany staraniem Aleksandra Parczewskiego przy współudziale parafian. W N. był proboszczem zasłużony leksykograf Floryan Bobrowski. Dobra podług spisów podskarbińskich z 1569 r. zaliczały się do dóbr stołowych królewskich. Około 1766 r. przez oddzielenie z ciwuństwa wileńskiego mka N. i wsi N. i Giejany utworzono sstwo niegrodowe, które posiadał Tyszkiewicz, ciwun wileński, opłacając z niego wraz z całem ciwuństwem kwarty 6675 złp. 17 gr. a hyberny, tylko z sstwa, złp. 1218. Później własność ks. Massalskiego, bisk. wileńskiego. Konst. z 1775 r. zabezpieczono na dobrach tych sumę kom. edukacyjnej. W tym

czasie N. był rezydencyą sufragana bisk. wileńskiego. Ludność mówi tu i w okolicy po polsku. Trzy są N. w tej okolicy: 1) zwany Podkrzyżem, Tyzenhauza; 2) inaczej Czerwony Dwór, dawniej Massalskich, potem Parczewskich i 3) rządowy. Par. kat., dek. wileńskiego zamiejskiego, ma 8825 wiernych. Kaplica na cmentarzu grzebalnym i w Lubowie. Dawniej były też kaplice w Sużanach i Jęczmieniszkach. Gmina N. liczy 139 wsi, 379 dm. i 4606 mk. Dzieli się na 4 okręgi wiejskie: N., Podkrzyż, Padziuny i Traszkuny; należy do 2-go okr. pol. do spraw włośc. w Wilnie i do 3-go rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. wileńskiego w Gedrojciach. W skład okręgu wiejskiego N. wchodzą wsie: Ślusarzyszki, Okowita, Miszkińce, Strzypuny, Luciany, Tuszczewle, Sklarzyszki, Unieniszki, Waszkańce, Rudowieje, Żukańce i zaśc. Ślusarzyszki, Pokrowle, Kunciszki, Radźwaniszki, Szawdynka, Ściegalc, Baran-Rama, Mazulaniszki, Sapieżyszki, Różyszki, Krzywicze, Placówka, Psiarnia, Mielnica, Strepa i Suntoka, w ogóle 456 dusz włościan uwłaszczonych. 2.) **N.**, zaśc. rząd., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 8 w. od Oszmiany, 6 dm., 70 mk. kat. *J. Krz.*

Niemenczynek 1.) fol. nad jez. t. n., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski N., o 20 w. od Wilna, 1 dm, 26 mk., w tem 5 prawosł. i 21 kat., 460 dz. ziemi dworskiej; własność Siestrzeńcewiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Tartaki, Załosa, Ożułówka, Haukitany, Purniszki, Szołganiszki, Chmyziutka, Czykiszki, Cikiszki, Ażułówka, Czeromszyszki i zaśc. Zajeziorce i Miszkińce, razem 273 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 2.) **N.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. N., okr. wiejski Padziuny, o ¼ w. od gminy, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany. 3.) **N.** *Stary*, zaśc., tamże, z zarządem gminy Niemenczyn, 34 dusz rewiz. 4.) **N.**, zaśc., tamże, gm. Rzesza, ob. *Miszkińce*. 5.) **N.**, fol. rząd. nad Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 21 w. od Wilna, 1 dm, 4 mk. katol.

Niemenczynia, zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmianka Murowana.

Niemenczyniany, wś włośc. nad rz. Sorą, pow. święciański, w 1. okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Wójtostwo Sudaty, o 16 w. od gminy, 9 dm., 75 mk. (33 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Antesary.

Niemenek al. *Niemuń*, po lit. *Nemmuns*, po niem. *Memel*, podług W. Pola także *Mümmel* i *Mammel*, rzeka w gub. kowieńskiej i Kurlandyi, bierze początek w pow. nowoaleksandrowskim, z małych jeziorek pomiędzy mkami Poniemunek i Komaje, przy drodze z Komaj do Rakiszek, w pobliżu folwarku Litwiniszki. W gub. kowieńskiej płynie przeszło 150 w., początkowo w kierunku od płd. ku płn.-zachodowi, a następnie wykręca się na zachód robiąc łuk ku południowi i mija mka Poniemunek, Poniemunie i Kwietki. Na płn. od ostatniego z nich, przyjąwszy pograniczną rzekę Neretkę, tworzy granicę pomiędzy gub. kowieńską a Kurlandyą, przepływa około m. Radziwiliszki, folw. kurlandzkiego Schoenberg, mka Brunowiszki, poczem wstępuje do Kurlandyi pod nazwą Memla i pod Bowskiem (Bauskiem) zlewa się z rz. Muszą, tworząc spławną rz. Aa. Długość całego biegu N. wynosi do 170 w., szerokość 14—40 saż. (w granicach gub. kowieńskiej dochodzi tylko do 30 saż.), głębokość w czasie letnim od 1—14 stóp. Bieg ma nadzwyczaj bystry, przez co nie tylko że nie jest żeglowny ale nawet utrudniony jest na nim spław drzewa. O 7 wiorst poniżej Schoenbergu N. dzieli się na wiele koryt, tworząc kilka wysp; bieg jego w tem miejscu jest spokojniejszy i podczas lata bywa bardzo płytki. Przybór wiosenny trwa do 3-ch tygodni. Koryto rzeki pokryte jest kamieniami. Dawniej odbywał się znaczny spław drzewa po N. do Mitawy i Rygi, dziś bardzo zmniejszony z powodu wytrzebienia nadbrzeżnych lasów i założenia licznych młynów na rzece. Podobnie jak Musza tak i N. przybiera znaczniejsze dopływy od praw. brzegu. Od lew. brz. uchodzą do N.: Poberże i Oposzcza z Rowęją i Pogierwianką. Główne dopływy od praw. brz. są: Łaukupa (ob. Łankupa), Berżona z Węgierynką i Kardupis, Wiżunka z Szałtupką i Wałksznq, Neretka i Sussej ze Skirsą i Szkejbiną. Dawniej N. nosił także nazwę *Ilgau*, jak się okazuje z tego, że ks. Radziwiłł, rozgraniczając w 1473 r. Litwę od Kurlandyi, powiada, że w Litwie płynie pograniczna rzeka Ilgau. *J. Krz.*

Niemenica, niem. *Nemonien*, rzeka (ob. Labiawa). Tu nadmieniamy, że przez Dejmę i kanał Fryderykowski rzeka ta stoi w związku z Preglem, a przez kanał Seckenburski i Gilią z Niemnem. Miejscami ma do 40 stóp głębokości, a przy ujściu przeszło 400 stóp szerokości (ob. Glagau, Littauen und die Littauer, Tylża, 1869, str. 77). *Kś. Fr.*

Niemenica 1.) niem. *Nemonien*, dawniej *Wiep*, wś, pow. labiawski, nad ujściem Niemenicy do zatoki Kurońskiej, 19 klm. na płn.-wschód od Labiawy. Niedaleko wsi łączy się tu z rzeką wielki kanał Frydrychowski z płd. strony, a z płn. Seckenburski (Seckenburger-Kanal). Okolica ta równa, borami i łąkami pokryta. W 1877 r. było tu 1252 mk. ew. Litwinów i Niemców, trudniących się rybołówstwem, sadzeniem jarzyn i zbieraniem siana. W pobliskiej na południe rozciągającej się

puszczy (Moosbruch), która dopiero w nowszym czasie osuszoną została, mieszka około 1200 familii, które tylko kartofle uprawiać mogą. Płody ziemi jako i drzewo wywożą drogą wodną do Labiawy, Królewca i Kłajpedy. Poczta jednokonna dochodzi do Labiawy, posłańcowa do Seckenburg i Gilii. Do tutejszej st. pocz. 3-cj klasy nadeszło 1877 r. 28400 przesyłek listowych, wysłano zaś 24000. Tutejsza st. telegr. została otwarta w 1877 r. Okr. urz. stanu cywil. liczył 1880 r. 1949 dusz. 2.) **N.**, leśnictwo i nadleśnictwo, tamże, okr. urz. stanu cywil. Lauknen; nadleśn. obejmuje 514·48 ha roli or. i ogr., 942·3 łąk, 85·93 past., 4324·73 boru, 4354·73 nieuż., 105·08 wody, razem 10326·84 ha; czysty dochód 30,723 mrk. Własność fiskalna.

Niemęczyn, ob. *Niemenczyn.*

Niemgławy, wś i fol., pow. rawski, gm. Regnów, par. Cielądz. Wś ma 8 dm., 65 mk., ziemi włośc. 19 mr.; fol. 2 dm., 27 mk, ziemi 1380 mr. (600 mr. ornej). Fol. N. wchodzi w skład dóbr Cielądz.

Niemiacz al. *Nemacz*, rus. *Nemiacz*, wś, pow. brodzki, 25 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 3 klm. na płd.-wsch. od urz. pocztowego w Podkamieniu, 16 klm. na płn. od sądu pow. w Załoźcach. Na zach. i płn.-zach. leży Podkamień, na płn.-wsch. Dudyń, na wsch. Panasówka i Zagórze, na płd.-zach. Palikrowy. Wody płyną za pośrednictwem małych strug na płn. do Ikwy. Zabudowania wiejskie leżą prawie w środku obszaru, a na płn. od nich grupa domów Czeremcha. Na płd. od zabudowań leżą niwy „Obłogi“ z najwyższem wzniesieniem 386 m., a na płd.-zach. od zabudowań niwy i pola „Zalesie“. Płn. część obszaru wznosi się nieco wyżej do 400 m. przeszło i pokryta jest t. zw. „Czarnym lasem“, zajmującym także wsch. i płd.-wsch. część obszaru. Własn. więk. ma roli or. 44, łąk i ogr. 1, lasu 14 mr.; własn. mn. roli or. 911, łąk i ogr. 115, past. 133, lasu 25 mr. W r. 1880 było 731 mk. w gm., między nimi 621 obrz. gr.-kat. Par. rz.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w Popowcach, dek. załoziecki, archidyec. lwowska. Cerkiew pod wez. Narodzenia N. M. P., drewniana, dębowa, z okrągłą kopułą w środku, zbudowana jeszcze w 1459 r. według napisu. Szkoła tutejsza etatowa 1 klas., z jęz. wykł. ruskim, istnieje od r. 1869. Nowy budynek szkolny stanął w r. 1884. Przy szkole jest ogród mający 40 arów. Gleba piaszczysto-gliniasta, mokra, a ponieważ położenie dość wysokie i klimat ostrzejszy, więc płody rolnicze rzadko kiedy udatne. Ludność trudni się głównie rzemiosłem: tkactwem i kołodziejstwem, a kobiety wyrabiają kolorowe pasy wełniane, t. zw. krajki. Pszczelnictwo i sadownictwo przedstawiają coraz większe postępy. W czasie napadów tatarskich na Podkamień ucierpiała N. nic mało, a za wsią na zachód znajdują się okopy i jedna wielka mogiła, w której dawniej znajdywano długie, kamienne noże i piłki. *Lu. Dz.*

Niemianowice, wś i fol., pow. radomski, gm. Kuczki, par. Skaryszew, odl. od Radomia w. 13. Wś ma 17 dm., 208 mk., ziemi włośc. 322 mr. Fol. N. miał w 1866 r. 904 mr. i należał następnie do dóbr Kuczki. W 1827 r. było w N. 14 dm., 116 mk.

Niemica, grupa domów w Werchracie, pow. Rawa Ruska.

Niemiecka-Huta, 15 osad, nad rz. Mołotówką, w płd.-zach. str. pow. nowogródzkiego, w 5 okr. pol. snowskim; miejscowość lesista, nizinna. *A. Jel.*

Niemiecka kolonia, os. pod m. Połtawą, 1098 mk., głównie sukienników.

Niemiecka-Kretynga, ob. *Krotynga.*

Niemiecka Lutynia, ob. *Lutynia Niemiecka.*

Niemiecka Skałka, wś, pow. włoszczowski, ob. *Lasocin* 5.).

Niemiecka-Słoboda, kol. nad rz. Bobr, na płd. kr. pow. borysowskiego, w pobliżu huty żelaznej, pomiędzy wsią Ławnica i zaśc. Czerniawka. *A. Jel.*

Niemiecka Słobódka, ob. *Szlachecka Słobódka.*

Niemiecka Wieś, wś i fol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza w. 22. Wś ma 14 dm., 236 mk., fol. 2 dm., 33 mk. W 1827 r. było tu 34 dm., 239 mk. Fol. N. wieś rozl. mr. 254: gr. or. i ogr. mr. 213, łąk mr. 23, pastwisk mr. 1, nieuż. mr. 17; bud. mur. 4, z drzewa 1. Ob. *Iwanowice*

Niemiecka Wola, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dys. Leży przy wsi Niemce (ob.) i ma 47 dm.

Niemiecki Bok, przedmieście Buska, pow. Kamionka Strumiłowa.

Niemiecki futor, pow. bałcki, w 2 okr. pol., gm. Perejma, par. kat. Bałta, praw. Borsuki, st. poczt. Krute, leży przy drodze ze wsi Borsuków do Sarażynki. *X. M. O.*

Niemiecki potok, potok, wypływa z łąk gm. Serdycy, w pow. lwowskim, płynie na płd.-wschód, tworząc granicę między gm. Ostrowem a Siemianówką. Uchodzi do Szczerka z pr. brz. Długość biegu 5¼ klm.

Niemieckie, niem. *Niemietzke*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i okr. urz. stanu cywilnego Czarna Dąbrówka 4 klm. odl., st. kol. Potęgowo 14 klm. odl. Ma 382 ha roli roli orn. i ogr., 31 łąk, 20 pastw., 282 lasu, 1 wody, razem 716 ha, czysty dochód z gruntu 2321 mrk.; gorzelnia parowa i młyn wodny o 4 gankach. *Ks. Fr.*

Niemieckie Kukawki, kol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Kamieńczyk, ma

246 mk., 1518 mr. W 1827 r. było tu 16 dm., 129 mk.

Niemieczkowo, niem. *Niemitschkowo*, dobra i młyn, pow. obornicki, os. młyn. ma 1 dm., 12 mk., należy do wsi i gm. Sławienka. Dobra N. mają wraz z Ossowem i Przeciwnicą 6926 mr. rozl.; N. samo ma 10 dm., 107 mk., 46 ew., 61 kat., 45 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Szamotułach o 10 klm., gośc. o 2 klm. Własność hr. Karola Raczyńskiego. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś N., w par. Obiezierze, była własnością Bartłomieja Niemieczkowskiego, miała pięć pół łanów, 14 zagrodników (Pawiński, Wielkop., I, 25.).

Niemiegielka, struga bez ujścia, w lesistych moczarach pow. bobrujskiego; płynie na przestrzeni około 2 mil, począwszy od wsi Radutycze aż po za fol. Buda, w pobliżu którego, przecinając gościniec wiodący z Pasłowicz i Talicz do Mosiejewicz, ma młynek, istnieje więc spadek wody na północ ku Ptyczy, niedaleko której niknie w rozlewach. *A. Jel.*

Niemien, niem. *Niehmen*, 1374 r. *Nemyn*, wś i dobra, pow. olawski, kaplica kat., szkoła, młyn wodny; hodowla owiec, bydła, pszczół, uprawa lnu, obfitość zwierzyny. Ludność katolicka.

Niemienice 1.) wś, pow. opatowski, gm. Sadowie, par. Opatów. Odl. od Opatowa 6 w. Ma 29 dm., 153 mk., ziemi włośc. 391 mórg. W 1827 r. było dm. 17, mk. 122. Fol. N. rozl. mr. 681: gr. or. i ogr. mr. 607, łąk mr. 21, past. mr. 26, nieuż. mr. 19; bud. mur. 5, z drzewa 5; fol. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Opatów. 2.) **N.**, wś, pow. krasnystawski, gm. i par. Krasnystaw. Posiada szkołę początkową ogólną. Wchodziła w skład starostwa krasnystawskiego (ob. t. IV, 643-1) według lustracyi z 1628 r. W 1827 r. było tu 21 dm., 195 mk. *Br. Ch.*

Niemierka, wś, pow. czauski, gm. Riasna, 19 dm., 158 mk.

Niemierki, wś, pow. sokołowski, gm. i par. Jabłonna. Ma 19 dm., 154 mk. i 661 mr. obszaru. W 1827 r. było dm. 24, mk. 117.

Niemierów, ob. *Niemirów.*

Niemierów, grupa domów na obsz. dw. Łukawca, w pow. brodzkim.

Niemierówka, *Niemierowskie*, mylnie, ob. *Niemirówka, Niemirowskie.*

Niemieryczów, wś, pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 114 mk., 217 mr. obszaru. W 1827 r. było 15 dm., 81 mk.

Niemierzewo, wś i dom., pow. międzychodzki, 15 dm., 234 mk., 36 ew., 198 kat., 128 analf. Poczta i tel. w Pniewach o 9 klm., gośc. o 6 klm., st. kol. żel. we Wronkach o 30 klm. Dom. ma 2620 mr. obszaru i stanowi jedną całość dóbr z Luborzem. Własność niegdyś Kierskich. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś Niemierzewo, w par. Chrzypsko, była własnością Andrzeja Adamczewskiego, miała dziesięć pół łanów, 5 zagrodn., pusty pół łanek (Pawiński, Wielkop., I, 8).

Niemierzęta, ob. *Grochy-Niemierzęta*

Niemierzyce, fol., pow. bukowski, 10 dm., 144 mk., nal. do gm. i dom. Granowa. Według regestr. poborow. z 1580 r. wś Niemierzyce, w par. Drosin, miała 1 łan, 1 zagrod. i 1 kolonistę (Pawiński, Wielkop., I, 65).

Niemierzyn, w dok. *Nyemyerzyno*, wś i fol., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 10 w. Fol i wś N. ma 3 dm., 20 mk., 664 mórg: gr. or. i ogr. mr. 562, łąk mr. 61, past. mr. 25, nieuż. 17 mr.; bud. mr. 2, z drzewa 9; wiatrak. Wś N., os. 32, z gr. mr. 399. Według Lib. Ben. Łaskiego (II. 134) N. było wsią szlachecką (drobnych posiadaczy). Proboszcz pobierał z każdego łanu po 2 grosze a od karczmarzy i zagrodników po groszu. Według regestrów poborow. z 1552 r. N. należało w połowie do rodziny Skrzyńskich, w połowie zaś do innych szlacheckich właścicieli. Na części Skrzyńskich (z sąsiedniego Skrzynna) było $5^1/_4$ łanów i 5 kolonistów, na innych częściach 6 kolonistów (Pawiński, Wielkop., II, 295).

Niemierzyńce, *Niemieryńce* al. *Niemiryńce* 1.) wś nad rz. Skwiłą (Kwiłą), dopł. Smotrycza, pow. proskurowski, w 2 okr. pol. (Fulsztyn), gm. Sarnów, par. Kumanów, o 45 w. od Proskurowa a 15 w. od st. dr. żel. kij.-odes.-wołoczyskiej Wojtowiec, 221 osad, 1418 mk., w tej liczbie 119 jednodworców, 1180 dzies. ziemi włośc., 1447 dz. dworskiej w dwóch folwarkach; gorzelnia parowa, młyn; cerkiew pod w. św. Koźmy i Damiana, uposażona 38 dz. ziemi. Paraf. praw. wraz z Dachnówką ma 1303 wiernych. Należała dawniej w części do hr. Karola Mniszcha i Maksymiliana Trzcielskiego, dziś Martyny z Grabianków Zaleskiej, w części Oleśniewiczów; 90 dzies. należy do Mączyńskich. 2.) **N.**, wś nad rz. Postołową, lew. dopł. Bohu, pow. winnicki, na granicy gub. kijowskiej, gm. Małe Kutyszcze, par. Pików, ma 81 osad, 534 mk., w tej liczbie 17 jednodw., 601 dzies. ziemi włośc., 659 dz. dworskiej; cerkiew pod wezw. N. M. P., uposażona 63 dz. ziemi. Należała do klucza glińskiego Rzewuskich, dziś Markowskich. 3.) **N.**, wś w pobliżu źródeł rz. Hopczycy, pow. berdyczowski, parafia Białołówka, ma 136 dm. 4.) **N.**, wś nad rz. Żerdzią, pow. krzemieniecki, na płn.-wschód od m. Białozierki, wspominana w Pamiętnikach kn. Kurbskiego (t. II: 129). 5.) **N.**, wś przy ujściu rz. Szaliwki do Medwiedówki, pow. st.-konstantynowski, par. Wołoczyska, 79 dm. 6.) **N.**, wś przy źródłach rz. Ikwy,

dopł. Bohu, pow. st.-konstantynowski, par. St.-Konstantynów, 88 dm. *Dr. M.* i *J. Krz.*

Niemieszk, niem. *Niemtsch*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, pow. wojerecki, par. ewang. Komoranie na dolnych Łużycach. W r. 1880 mieszkańców 324, Serbów 150, Niemców 174; w r. 1881 mieszkańców 320, Serbów 210, Niemców 110. Szkoła elementarna, w której uczą tylko po niemiecku. Rycerski majątek posiada rotmistrz v. Goetz, b. landrat i deputowany, życzliwie dla ludności serbskołużyckiej usposobiony. *A. J. P.*

Niemież, w dok. *Memeż*, *Memeża*, w dok. krzyżackich *Memitz*, fol., wś włośc. i okolica szlach., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski N., o 5 i 6 w. od gminy a 7—9 w. na płd.-wsch. od Wilna, przy drodze z Wilna do Oszmiany. Fol., własność hr. Benedykta Tyszkiewicza, niegdyś dziedzictwo ks. Sapiehów, ma pałac, 1 dm., 30 mk. (2 praw., 25 kat. i 3 żydów) i młyn wodny na stawie; wś 18 dm., 181 mk., w tem 13 prawosł. i 168 kat. (73 dusz rewiz.); okolica szlach. 18 dm., 261 mk., w tem 16 prawosł., 215 kat. i 30 mahometan; meczet. W pobliżu wsi wznosi się góra, 112 saż. npm. N. jestto starożytna osada, własność niegdyś w. ks. litewskich. W znajdującym się tu zamku, z którego obecnie nie pozostało śladu, przemieszkiwał latem Witold ze swą rodziną. Tutaj chorej jego żonie Juliannie przysłał w 1426 r. w. m krzyżacki lekarza, jak o tem świadczy list księżnej w d 8 lipca t. r., pisany po niemiecku z podziękowaniem. W N. osiedlił też Witold Tatarów, pokonanych w 1397 r. nad Donem. Pod N., na drodze ku Wilnu, Aleksander Jagiellończyk, wówczas jeszcze w. ks. litewski, w lutym 1496 r. spotkał jadącą z Moskwy swoją narzeczoną Helenę, córkę cara Iwana Wasilewicza. Miejsce to pamiętne jest również zawartą d. 3 listopada 1656 r. umową Jana Kazimierza, który gościł tu dni kilka, z carem Aleksym Michałowiczem, pomimo intryg i zabiegów ze strony króla szwedzkiego Karola Gustawa. Dawne ślady bytu tutejszych Tatarów zatarły się prawie zupełnie przez utratę papierów podczas najścia wojsk moskiewskich i szwedzkich za Jana Kazimierza. Najdawniejszy z zachowanych dokumentów pochodzi od Władysława IV, który nadał pewne grunta w N. Tatarzynowi Fursowi Skinie. Wszyscy niemal koloniści tutejsi służyli wojskowo w chorągwiach tatarskich. Podług rewizyi dóbr tatarskich, dopełnionej w 1628 i 1629 r. przez Jana Kierdeja, pisarza ziemskiego oszmiańskiego, 8 dm. w N. zaliczało się do chorąstwa najmańskiego ściahu wileńskiego, pod chorągwią Abrahama Kieńskiego, jeden zaś dom do chorąstwa jałoirskiego ściahu nowogródzkiego, pod chor. Helijasza Zabłockiego. W metr. litew., w ks. zapisnej N. 24 f. 36 znajduje się „list danyj w Wilnie 1540 leta jula 4 d. Tatarom rudominskim i memeżskim wilenskoho powietu, wyzwolajuczy ich od posyłania z listy czerez wojewod wilenskich, odno zostawujeczy wodłuh dawnoho sposobu pry służbie ziemskoj". W skład okr. wiejskiego N. wchodzi mko Rudomino, wsie: N., Ogrodniki, Rybiszki, Góry, Woskresieńsk; przysiołki: Szwajcary, Zajelniki, Szalinis, Łatoki; zaśc. Doliny, Tołkaciszki, Podlipki, Jeziorszczyzna, Krzywy Pagórek, Sołomianka, Podjelniaki i okolica N., razem 65 włoś. skarbowych i 242 włościan uwłaszcz. Opis N. podał Syrokomla w Wycieczkach po Litwie (t. II, str. 16—34). *J. Krz.*

Niemieżka, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.

Niemija al. *Nemija*, rzeczka w pow. mohylowskim, bierze początek po za wsią Kosarzyńce, płynie z południa ku północy koło Szczepinki, Kopajgrodu, gdzie odlewa kilka stawów, Chrzanówki, Horajów, Łuczyńca, Wietrzynki, pod którą przybiera od pr. brz. bezim. strugę, Młynówki, Płoski, Suczaków, Krzyczanówki, Borszczowiec al Borszczowy, pod którą od pr. brz. przybiera rzkę Wendyczankę, Ozarzyniec i ubiegłszy około 9 mil, pod wsią Niemiją wpada od lewego brz. do Dniestru. *J. Krz.*

Niemija al. *Nemija*, wś przy ujściu rz. Niemii do Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. i gm. Jaryszów, par. Mohylów, przy trakcie poczt. z Kamieńca, o 2 w. na zach. od Mohylowa, ma 118 osad, 420 mk., 606 dzies. ziemi włośc., 2760 dzies. dworskiej wraz z Serebryą; cerkiew pod wez. św. Paraski, uposażona 38 dz. ziemi; par. ma 999 wiernych. Przystań na Dniestrze, ruch towarów na której wynosi około 1260 rs. Wś ta należała do ks. Mikołaja Sapiehy, dziś Krasowskich.

Niemiha, mała rzeczka w pow. mińskim, wypływa w płd.-zach. str. Mińska, w okolicy Niedźwiedzina (Medwieżyna), płynie w kierunku płn.-wsch. a zbliżając się do Mińska zwraca się na wschód i przebiegłszy między wzgórzami, wpada do rz. Swisłoczy. Poprzednio N. płynęła przez mto Mińsk i uchodziła do Świsłoczy około zamku, dzieląc się na dwa koryta i oblewając go do koła. Powodem zmiany kierunku była okoliczność, że właściciel ziemski z okolic Mińska Czarnocki, przez którego posiadłość przepływała N., przekopał niewielkie wzgórze i skierował koryto rzeki w inną stronę, w celu zapewnienia dostatecznej ilości wody do poruszania młyna, zbudowanego przy folwarku, i przeciął groblą stare koryto. Niewielka ta rzka ma historyczne znaczenie, w 1067 r. bowiem zaszła

nad nią krwawa bitwa między ks. zasławskim Wsiesławem Wratysławowiczem, wnukiem Iziasława, syna Rogniedy, a książętami kijowskiemi Jarosławowiczami. W starożytnym poemacie ruskim Słowo o pułku Igora dwukrotnie wspomnianą jest N.: „Skoczy włkom do Nemihi z Dudutok“, oraz „na Niemizie snopy stielut' hołowami.“ Również wspomina N. kronikarz Nestor, opisując bitwę Wsiesława z Jarosławiczami: „Jarosławiczy trije idosza na Wsesława i pridosza k Mieńsku, wziasza i pojdosza k Niemiezie, Wsesław nie bysza thda w hradc pojde protiwu“. Dziś, jak wyżej wspomniano, koryto rz. N. prawie zupełnie wyschło w Mińsku, w miejscu gdzie niegdyś płynęła i gdzie zaszła krwawa bitwa książąt ruskich, ciągnie się ulica, zwana Niemihą, pod którą przeprowadzono kanał kryty, i tylko na wiosnę, gdy woda zbiera się z topniejących śniegów, przerywa się przez usypaną tamę i płynąc dawnym korytem, zalewa całą ulicę i rynek rybny, a okrążając górę, na której stał niegdyś zamek, przez tak zw. błoto tatarskie wpada do Świsłoczy. Na błocie tem, leżącem między zamkiem, dzielnicą tatarską, rzeką Świsłoczą i ulicą Zamkową, stała dawniej, jak niesie podanie, bardzo starożytna cerkiew, dziś zaś znajdują się na tem miejscu gruzy kamieni. Spotykają się, choć bardzo rzadko, na tym miejscu, olbrzymie jaszczurki, podobne z powierzchowności do krokodylów. W kwietniu r. z. (1885) dzieci tatarskie dostrzegły podobną jaszczurkę, o czem dowiedziawszy się starsi zabili ją. Ciekawy ten okaz, długi około $1^1/_2$ stopy, został zachowany przez dyrektora szkoły real. J. Samojłę *T. S.*

Niemiłów, rus. *Nemyliw*, wś, pow. kamionecki, 36 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 9 klm. na wsch od sądu pow. i urz. poczt. w Radziechowie. Na płn. leżą Sienków i Peratyn. na zach. Radziechów, na płd.-zach. Środopolce, na płd. Mukanie, na wsch. Chmielno (w pow. brodzkim). Płd.-zach. część wsi przepływa pot. Ostrówka (217 m.), dopływ Styru, od płn.-zach. na płd.-wsch. Brzegi jej zabagnione. W tej części leżą zabudowania wiejskie Niemiłowa, na płd. od nich grupa domów „Miąkszyn“, a na płn. grupa domów „Chwost“ i leśniczówka „Stawek.“ Płn.-zach. część obszaru zajmuje las „Pukaczów“ al. Pukucze, i tu leży grupa domów z młynem parowym, leśniczówką i gajówkami, t. zw. „Pukaczów“ po rusku Pukacziw. Na płn.-wsch. leży grupa domów „Nedwedyś“ (255 m.), na płn.-wsch. od niej grupa domów „Sobin“ z folwarkiem i gorzelnią. Tutaj wznosi się wzgórze „Sieńków“ do 256 m. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 938, łąk i ogr. 118, past. 45, lasu 1800; wł. mn. roli or. 615, łąk i ogr. 846, past. 61, lasu 27 mr. W r. 1880 było 693 mk. w gminie, 184 na obsz. dwor. (między nimi 42 obrz. łac.). Par. rzym.-kat. w Łopatynie, gr. kat. w Chmielnie. Cerkiew pod wezw. Zmartwych. Ch. P., szk. etat. jednokl. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 552 zł. Tartak parowy o sile 20 koni, o jednym gatrze, 6 piłach zwyczajnych i jednej cyrkularnej, zużywa rocznie 300 metr. kub. drzewa sosnowego i dębowego, a wyrabia 200 metr. kub. desek i posadzek. We wsi są pokłady torfu. W r. 1651 pozwolił Jan Kazimierz Teofili z Żurowa Daniłowiczównie, wdowie po Jakóbie Sobieskim, kasztelanie krakowskim, jej prawa do Niemiłowa (al. Niemołowa) i wielu innych wsi, przelać na Marka Sobieskiego, chorążego nadwornego, krasnostawskiego starostę (ob. Arch. Bernard. we Lwowie, C. t. 229, str. 2073—76).

Niemircze, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, gm. Wendyczanka, par. Łuczyniec, 132 osad, 614 mk., 534 dzies. ziemi włośc., 1322 dz. dworskiej ze Strusową, cerkiew par., uposażona 35 dz. ziemi. Powierzchnia wzgórzysta i skalista, grunt czarnoziem, pomieszany z wapnem, piaskiem mułowym i glinką, na pokładzie łupkowym, rodzi dobrze w latach wilgotnych. Pokłady gliny, zdolnej na garnki i cegłę, oraz kamienia młyńskiego, kamienia twardego brukowego, kamienia miękkiego na płyty oraz kamienia wapiennego. Podług Marczyńskiego znajduje się tu wiele ziemi saletrzanej. Przez N. ma przechodzić budująca się droga żel. ze Żmerynki do Mohylowa. Józefowiczówna wniosła N. w dom Buszyńskich, do których dziś należy. *Dr. M.*

Niemirów 1.) fol., pow. opatowski, gm. Malkowice, par. Szumsko. Odl. 21 w. od Opatowa. Dm. 1, mk. 3, ziemi dwors. 283 mr. Fol. ten oddzielony został w 1877 r. od dóbr Niedźwiedź. 2.) **N.**, wś, pow. zamojski, gm. i par. Frampol. Leży przy drodze z Frampola do Biłgoraja. Ma 7 dm., 52 mk. rzym.-kat.; 44 mr. gruntu; ludność rolnicza. Wś założona przez Leona Niemirowskiego, byłego dziedzica. 3.) **N.**, wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Chełm. Leży przy drodze z Chełmu do Łęczny, pod wsią Stołpie, ma 13 dm. *Br. Ch.*

Niemirów al. *Niemirowo*, mko nad Bugiem, pow. bielski gub. grodzieńskiej, dawniej w ziemi mielnickiej wdztwa podlaskiego, o 5 w. na płd. od Bielska, ma 532 mk., zarząd oddzielnego miasta, cerkiew praw. Była tu parafia kat. dek. bielskiego. Podług taryfy z 1775 r. znajdowało się 19 dm. miejskich i 64 włościańskich. Dziedzic Michał ks. Czartoryski, kancl. w lit., pragnąc podźwignąć mieścinę, wyjednał u Stan. Augusta pod d. 4 stycznia 1774 r. przywilej na zaprowadzenie

targów we wtorki i piątki, jarmarków zaś na Zielone Świątki i nazajutrz po Trzech królach. *J. Krz.*

Niemirów, miasto, pow. bracławski, przy trakcie poczt. z Bracławia do Winnicy, o 240 w. od Kamieńca, o 45 w. od m. Winnicy (st. dr. żel. odesko-kijowskiej), o 35 w. od Rachen (st. dr. żel. odeskiej), o $17^1/_2$ na płn. od Bracławia, o 1438 w. od Petersburga a 1141 w. od Moskwy. Miasto leży nad rz. Zamczykiem (która tu rozlewa się w duży staw), dopł. Bohu, pod 49° płn. szer. i 46° 26′ wsch. dłg., w pięknem położeniu na wzgórzach, otoczone wioskami i polami, ma 843 dm., 5409 mk. stałych, w tej liczbie znaczna część żydów, z 2-ma przedmieściami: Podolem i Sztylówką, w których przeszło 1000 jednodworców, dawnej szlachty polskiej, zamieszkuje. W N znajduje się: cerkiew murowana, kościół par. kat., w 1805 r. wymurowany przez Szczęsnego Potockiego pod wez. Opieki ś. Józefa a w 1838 r. przez biskupa Mackiewicza konsekrowany. W 1880 r. d. 8 (20) grudnia uległ on spaleniu, obecnie odnowiony ze składek pobożnych za staraniem teraźniejszego proboszcza ks. kan. Dyonizego Macińskiego. Dalej kościół ewang., wymurowany przez Wincentego Potockiego, spalony w 1811 r. i odnowiony. Gimnazyum męskie filolog. 8-mio klasowe, w którym kształci się do 500 uczniów. W 1881 r. było tu 22 nauczycieli i 444 uczniów, w tej liczbie 173 prawosł., 193 katol., 63 żyd., 15 ewang. Utrzymanie gimnazyum kosztuje rocznie 38,841 rubli, na co dawniej dziedzic N. Bolesław Potocki a obecnie jego sukcesorowie płacą 33,000 rub. resztę dopłaca rząd. Jest tu także szkoła ewang., progimnazyum żeńskie, pensya dla panien prywatna, urząd policyjny (stan), zarząd gminy, kantor pocztowy i st. poczt konna, st. telegr., sąd pokoju, apteka i kilku le karzy stałych. Pod względem przemysłowym znajduje się w N.: gorzelnia parowa z aparatem Blumentala, zatrudn. 26 ludzi, browar, fabryka tytoniu założona w 1863 r., zatrudn. 20 ludzi i wyrabiająca 1790 pudów tytuniu i 233,000 papierosów i cygar, cegielnia, fabryka świec łojowych, produk. 254 pud. za rs. 1750 rocznie i młyny; 4 jarmarki, z których odbywające się zwłaszcza 9 maja i 15 grudnia licznie przez obywateli sąsiednich są nawiedzane; targi dwutygodniowe. Do miasta należy 321 dzies i 730 sąż. kw. ziemi. Kiedy N. założony niewiadomo; według podań miasto pierwotnie położone było o 3 w. ku południowi, w miejscu gdzie dziś jeszcze znajduje się wysoki i obszerny wał ziemny i miało się nazywać Mirów. Po zupełnem onego zniszczeniu przez Tatarów, mieszkańcy mieli założyć opodal nowe miasto, dając mu, dla dochowania pamiątki pierwotnego miasta, nazwę Niemirów. Według zaś innego, wiarogodniejszego podania, w. ks. litew. Olgierd, wypędziwszy z Podola Tatarów w 1331 r., oddał je synowcom swoim Koryatowiczom, a ci wynagradzając wierne służby niejakiego Niemiry, znaczne mu w 1338 r. poczynili nadania, bez wątpienia więc on lub jego potomkowie dali początek miastu. Następnie N. należał do ks. Czetwertyńskich, posiadających w tych stronach również znaczne nadania od książąt litewskich, w liczbie których znajdował się Niemirów. Książę Teodor Iwanowicz Czetwertyński w testamencie swym, który doszedł do naszych czasów (Heleniusz) mówi, że dobra Żywotów, Sitkowce, Skoromoszków nad rz. Berszadką ku Dniestrowi, wysłużył. Od Żywotowa do Dniestru to mil kilkanaście kraju, to też Matwij, syn jego, ks. Światopełk Czetwertyński posiadał ogromną fortunę, oprócz bowiem Niemirowszczyzny w Bracławszczyznie, należały do niego: Pohrebyszcze, Obodówka, Daszów, Kniaże, Żywotów, Kalnik i Telatyn. Z Eudoksyi Wahanowskiej zostawił jedyną córkę Annę, która wniosła je w dom ks. Janusza Zbarazkiego, wdy bracławskiego. Synowie ich: Krzysztof, koniuszy kor., i Jerzy, kaszt. krakowski, umarli bezdzietnie (1631 r.) a majątki ich wpłynęły w dom ks. Wiśniowieckich, jako będących jednej z nimi dzielnicy. Wtenczas to Hrehory i Stefan Czetwertyńscy wystąpili z procesem o dobra posagowe Anny z Czetwertyńskich Zbarazkiej. Proces jednak przegrali, wyrokiem bowiem trybunału w 1632 r. całą fortunę w Bracławszczyznie, wyszłą niegdyś z domu Czetwertyńskich, przyznano ks. Januszowi Wiśniowieckiemu. Po śmierci ks. Janusza (1636) dwaj jego synowie podzielili się tą prawdziwie królewską fortuną. Na część Dymitra-Jerzego dostały się z dóbr ukraińskich klucz niemirowski, berszadzki i ładyżyński, w ogóle 64 miast i wsi; na część zaś Konstantego-Krzysztofa klucz pohrebyski, wołodarski i daszowiecki, razem 101 wsi i miasteczek. N. wzrastał w ludność, słynął handlem i dostatkiem do chwili buntu Chmielnickiego, odkąd najsmutniejszych wraz z całym krajem, doznał przygód. Chmielnicki wyprawił 600 kozaków pod wodzą Krzywonosa dla zajęcia miasta, których ujrzawszy żydzi 20 czerwca 1648 r., niewiedząc czy to jest wojsko polskie, czy też kozackie, zamknęli się przeto z żonami, dziećmi i majątkiem w twierdzy. Kozacy sporządzili sobie chorągwie podobne do polskich, a mieszczanie wiedząc o zdradzie, krzyczeli: „Otwórzcie bramę, bo wojsko polskie przyszło was bronić". Co gdy uczynili, Kozacy sprawili najokrutniejszą rzeź. Współczesny świadek opisuje nam, że znieważone niewiasty rzucały się do stawu, wielu usiło-

wało go przepływać, lecz wszyscy wyginęli od miecza i strzałów, woda miała przybrać kolor krwisty. Do 6000 samych żydów miało być wymordowanych w tym nieszczęśliwym dniu (Pamięt. Warszawski 1823, V, 227). Od tej to strasznej dla N. chwili datuje jeden post żydowski, tu tylko istniejący, a obchodzony dotychczas w d. 24 czerwca, na pamiątkę rabina Echel-Mechela, który na czele kahału swego wyszedł był wówczas naprzeciw kozackiej tłuszczy, chcąc ją do litości pobudzić, ale zamiast niej znalazł tylko śmierć męczeńską. Tegoż roku zagniewany ks. Jeremi Wiśniowiecki, wda ruski, wpadł na kark Krzywonosa, zniósł jego oddział, siłą zajął dziedziczny gród Wiśniowieckich, a mszcząc się równie okrutnie, do 3000 kozaków i własnych poddanych, którzy się z nimi połączyli, nielitościwie ukarał śmiercią. Powiadają, że sam miał być przytomny egzekucyom i wołać: „rób tak, aby czuli, że umierają“. Zaledwie jednak wyszedł ks. Jeremi mieszkańcy wyrżnęli pozostawioną załogę z 200 dragonów. Odtąd N. z rąk do rąk przechodził; około 1670 r. zajmował go Doroszeńko, 1671 r. wyparł go stąd Sobieski, następnie opanował go znowu Doroszeńko, a w 1674 r. musiał go ustąpić. W 1678 r. silnie zniszczone zostało przez Turków. Nic więc dziwnego, że z dawnego świetnego miasta ślady zaledwie pozostały. Niespodziewanie jednak w 1685 r. szczęście zaświeciło nad tem nieszczęśliwem kresowem miasteczkiem, zostało bowiem stolicą nowo zaimprowizowanego z ramienia Turcyi księstwa. Księciem został syn starego Chmielnickiego Jerzy, Jurkiem lub Jurasiem zwany, mianujący się pompatycznie „Jerzy Wężyk książę Sarmacyi, Hetman całego Wojska Zaporozkiego“. Przed nim urząd ten piastował hetman Ducas z siedzibą w sąsiedniej Pieczarze. Aby godnie odpowiedzieć swemu przeznaczeniu, mko szybko zaczęło się budować i zaludniać, poczęli się zjawiać żydzi, tatarzy i kupcy ormianie; wzniesiono duży drewniany dom, otoczony wysokim częstokołem na rezydencyą dla nowego władcy i wybudowano kilkadziesiąt domków dla starszyzny kozackiej nad stawem, w zrujnowanym rynku mieścili się żydzi. Hetman otoczył się strażą honorową z 200 spahów, danych mu przez komendanta Kamieńca Halila Baszę. Niedługie jednak było panowanie Jurasia w Niemirowie, bo niecałe dwa lata, krwawo się przytem w dziejach miasta zapisało, znęcał się bowiem dziko i zwierzęco nad okolicznym ludem a szczególnie nad miejscowemi żydami. Jeden z nich Aron (w kronice Wieliczki nazwany Orunem), któremu żonę kazał Jurek żywcem ze skóry obedrzeć, zaniósł nań skargę, zapewne brzęczącym argumentem popartą, do baszy kamienieckiego, który wezwał go do Kamieńca na sąd i tu na moście, dziś zwanym Tureckim, został uduszony (ob. szkic dra Antoniego J.: „Książę Sarmacyi“). Po nim rządził w N. przez rok Drahinicz, następnie Kunicki, szlachcic z lubelskiego, z ręki już Sobieskiego, który w 1674 r. zmierzając na kresy, zdobył na Turkach N., obozował tu czas jakiś, a osadziwszy swą załogą mko, pociągnął na zimowe leże do Bracławia i Berszady. Kunicki niedługo tu przebywał i wkrótce zamordowany został w Mohylowie nad Dniestrem. Nieliczna załoga N. nie była w stanie oprzeć się silniejszemu natarciu, liczbą przemagającego wroga. N. znów popadł w moc turecką i dopiero traktat Karłowicki 1699 r. wraz z całem Podolem i N. Polsce powrócił. Że N. po odebraniu od Turków musiał być miastem obronnem, tego dowodzi to, iż posiadał własnych swych komendantów: Wilhelma Rippa około 1770 r.; po nim, między 1707 a 1718 r., Bartsza, późniejszego generał majora i komendanta Kamieńca, a w 1726 r. Floryana Szelinga, również stąd do Kamieńca przeniesionego. Po kilku latach spokoju znowu nowe klęski nawiedziły miasteczko. W 1702 r. zbuntowane chłopstwo ukraińskie zdobywszy N., wymordowało szlachtę i żydów, niesłychane zadając męczarnię. W 1735 r. zbójeckie kozacze szajki Niedźwiedzia i Sawki włóczą się w okolicach N. i wraz ze zbuntowanem chłopstwem pustoszą je i niszczą, a kwaterujące tu wojsko rossyjskie pod wodzą generała Wisbacha, również najrozmaitszych dopuszcza się nadużyć. Odtąd do czasu zajęcia go przez Rossyą, rozwija się spokojnie pod rządem Polski. Od Wiśniowieckich przeszedł do Potockich, którzy wielkie położyli zasługi w podniesieniu miasteczka i całego tego kraju. W 1737 r. odbył się tu pamiętny zjazd pełnomocników trzech wojujących mocarstw. Ze strony Rossyi przybyli baron Szafirow, Waliński i Neplujew; od cesarza Karola VI hr. d'Ostein, baron de Thalmann i hr. de Veldseg i od Porty Reis Effendy czyli kanclerz i 2-ch wezyrów. Zaczęte 16 sierpnia układy, zerwane zostały 14 października. Taryfa z 1775 r. podaje nam liczbę domów w mieście 140, na przedmieściu 186. Największym dobrodziejem miasta i kraju w tym czasie był Wincenty Potocki, podkomorzy w. kor.; on to wymurował domy, sprowadził rzemieślników, założył fabryki: farbiarnie, blichy, wyrabianie płócienek, perkali, sukna, skór, które znaczny miały pokup i równały się niemal zagranicznym, co podniosło ogólną pomyślność miasteczka i okolicy. Na mocy przywileju z 5 czerwca 1779 r. zaprowadzono 8 nowych jarmarków, z tych 5 tygodniowych a 3 dwu-niedzielne. Dla ewangielików postawio-

no murowany kościół i kosztem dziedzica założona wyższa wojskowa szkoła — kadecki korpus, także ogród, pałac i biblioteka publiczna. Stanisław August wracając z Niemirowa zwiedzał te zakłady w 1787 r. „Dnia 16 maja przy biciu dział wjechał do N., gdzie był witany od korpusu kadetów, z młodzi szlacheckiej złożonego, edukacyą biorących kosztem podkomorzego, którzy ubrani w mundury czynili bronią honory monarsze. Wizytował szkołę nowo fundowaną, oglądał fabryki, składy, warsztaty, farbiarnie, blichy i garbarnię, z której skóry w gatunku od angielskich nieróżniące się. Po śniadaniu w pałacu oglądał bibliotekę i ogród zakładający się, nareszcie przyzwawszy p. Luborackiego, komisarza, zalecił mu donieść podkomorzemu, podówczas nieobecnemu, wdzięczność swoją, nie tylko za wygodne przyjęcie, ale też najbardziej za utrzymanie fabryk, które dla kraju wygodę i zaletę, a dla mieszkańców zysk i sposób do życia przynoszą". (Naruszewicz: Dyaryusz podróży). W 1791 r. z naczelną komendą kwateruje tu gen. Kościuszko, a Wincenty Potocki dokłada wszelkich starań, aby mu pobyt w swem miasteczku uprzyjemnić. Pod koniec tegoż roku i ks. Józef Poniatowski obozuje czas jakiś w N., dążąc na czele 14000 wojska, na trzytygodniowy kampament pod Bracław, po odbyciu którego idzie ku Lubarowi, a gen. Kościuszko znów wraca do Niemirowa, skąd dopiero w 1792 r. wyciągnął do Ułanowa. Po rozbiorze kraju, podkomorzy zniechęcony, sprzedał N. Szczęsnemu Potockiemu z Tulczyna, piękny zaś swój pałac, po ustąpieniu Suworowa, rozebrać kazał. Klucz niemirowski składał się wtenczas z 60 wsi, Kowalówka z 5 wsi. Szczęsny jeszcze za życia wyposażył najstarszego i najukochańszego syna swego Jerzego Szczęsnego, dając mu oprócz równego działu z braćmi, wynoszącego 22,000 dusz, jeszcze Niemirowszczyznę, Kowalówkę i klucz Mohylowski z 16 wsiami. Prędko jednak strwonił on to wszystko, Mohylów przegrał w karty i zrobił jeszcze do 30 milionów długu. Macocha jego Zofia Potocka weszła z nim w układ, została dziedziczką ocalonych resztek, zobowiązawszy się spłacić długi jego i wypłacać mu po 15,000 dukatów do śmierci. Do tych resztek należał N. i Kowalówka, które po śmierci Zofii Potockiej utworzyły schedę najmłodszego jej syna Bolesława. Córka Bolesława wniosła dobra te w dom Szuwałowych, a obecnie wuuka do Szczerbatowych. Co do przeszłości miasteczka, pamiętny jest wielki pożar w 1811 r., który zniszczył większą część miasta i był powodem upadku miasta i fabryk. Wówczas uległ także pożarowi kościół ewang., odbudowany potem kosztem Bolesława Potockiego, szkoły i wiele najprzedniejszych domów. Podkomorzy Potocki zostawił fundusz na szkoły, które powiększone zapisem Szczęsnego, trwały do 1814 r. Zofia Potocka i syn jej Bolesław starali się u rządu o założenie gimnazyum, w skutek czego w 1815 r. otworzono tu szkołę powiatową 4 klasową pod nazwą hajsyńsko-bracławskiej. Budynek odbudowała własnym kosztem Zofia Potocka, która też powiększyła bibliotekę i opatrzyła gabinet fizyczny i mineralogiczny pięknymi i kosztownymi zbiorami. Na utrzymanie tej szkoły pozostało z zapisu Szczęsnego Potockiego 780 rs. a rząd dodawał 2820 rubli assygn. Szkoła ta otwartą została d. 1 października przez dyrektora gimnazyum winnickiego ks. Maciejowskiego, a pierwszym dozorcą był Teodor Skimborowicz. W 1820 r. było w niej 365 uczniów, w tej ilości 280 katol., 20 prawosł., 18 unitów i 3 protest. Ilość uczniów ciągle wzrastała i szkoła ta przetrwała do 1831 r. Staraniem tegoż Bolesława Potockiego d. 26 lipca 1834 r. otworzono znowu szkołę w Niemirowie, początkowo tylko 3-klasową, z kursami osobnymi języka francuskiego i niemieckiego. Nosiła nazwę szkoły powiatowej szlacheckiej. Przy niej założono także elementarną szkółkę. W 1834 r. dodano 4-tą klasę, a w 1836 r., z przyczyny wzrastającej ilości uczniów, dozwolono zaprowadzić oddziały równoległe; w tymże roku otworzono także pensyą żeńską. Początkowo szkoła liczyła 216 uczniów, lecz liczba ta w następnych latach wzrosła do 450. W tej liczbie było tylko 24 prawosł., do 400 katol., reszta ewang. Kuratorem szkoły był Dyonizy Opacki, dyrektorem dr. filoz. Jan Miładowski. Na utrzymanie tej szkoły rząd pobierał z majątku właściciela 55732 rs., z bankow. kapitału 5,744 (bez wątpienia z zapisów), razem 61,476 rs. W 1838 r. szkoła niemirowska przemieniona została na gimnazyum 7-klas. filolog., a w ostatnich czasach na 8 klas. gimnazyum filol. W październiku 1881 r. powstało tu towarzystwo opieki nad uczącą się młodzieżą, niosące pomoc ubogim uczniom i uczennicom obu gimnazyów. Towarzystwo to liczy obecnie 208 członków i rozporządza kapitałem 3477 rs. Gimnazyum niemirowskie oddawna słynęło z dobrego kierunku naukowego. Z wychowańców jego zasługują na wzmiankę zwłaszcza: T. T. Jeż (Zygm. Miłkowski) i dr Antoni J. (Rolle). Obecnie do klucza niemirowskiego należy 15,208 dzies. ziemi. O 2 w. od N. jest monaster żeński, w nim 2 murowane cerkwie: jedna Wniebowzięcia, druga ś. Mikołaja. Gmina niemirowska składa się z 15 starostw wiejskich i liczy 1495 osad, 11,102 mk. włościan (5465 męż. i 5637 kob.), ziemi włośc. 10,781 dzies. (w tem 5327 ornej), wypada przeto na 1 mk. 0·97

dzies. Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 8152 mk. innych stanów. Do gminy oprócz N. z przedmieściami, należą wsie: Bajrakówka, Berezówka, Bobłów al. Bobłowo, Bondury, Buszynka, Dubowczyk, Hirenki, Hołowenki, Huńka, Jezioro, Josypenki, Józwinki al. Jazwinki, Karolino, Kozakówka, Kudłaje, Masłówka, Medweża, Monastyrska, Muchowce al. Mychowce, Sażki, Suprunówka, Szramy, Wielki Las, Wołżek i Zarudyńce. Par. kat. N., dek. bracławskiego, ma filią w m. Peczarze, wiernych 2085 dusz (1884 r.). Dawniej była kaplica w Kowalówce. Do par. niemirowskiej, oprócz N. z przedmieściami, należy mko Peczara i wsie: Antonówka, Berezówka, Buszyniecka i Muchowiecka, Bijowce, Blidki, Bobłów, Bondurówka, Budki, Buszyńce, Buszynki, Chwastowce, Cychmystry, Czekałapówka, Czepelówka, Daniłki, Dańkówka, Dubinki, Dubowczyk, Ferdynandówka, Gruszówka, Gwozdów, Hirenki, Hołoweńki, Huńka, Jary, Jazwinki, Jezioro, Josypenki, Kanawa, Karolina (Zacharyaszówka), Kniaża, Korowajna, Kowalówka, Kozakówka, Krzykowce, Kudłaje, Łuka, Maryanówka, Masłówka, Mazurówka, Medweża, Monastyr, Monastyrek, Morozy, Muchowce, Nikiporowce, Ometyńce, Ostapkowce, Ostapy, Ostołopów, Piasoczyn, Potok, Raczki, Rubań, Sażki, Siedliszcze, Sipaczki, Sokulec, Sołowińce, Sorokotiażyńce, Spodachy, Strzelczyńce, Suprunówka, Szczęśliwa, Szołudki, Szramki, Telegijówka, Tury, Wały, Węglarka, Wielki Las, Wojtowce, Wołowodówka, Worobijówka i Zarudyńce. Ob. „Niemirów Podolski, niegdyś i dziś“, przez Lucynę Stadnicką (Gaz. Lubelska z 1884 r. № 219—222). *Dr. M.*

Niemirów al. *Niemierów*, rus. *Nemyriw*, miasteczko i zakład kąpieli siarczanych w pow. Rawa Ruska, leży pod 50° 5′ płn. szer. i 41° 3′ wsch-dług., 21 klm. na płch-zach. od Rawy Ruskiej, 12 klm. na płd. wsch. od st. kolei jarosławsko-sokalskiej w Horyńcu. Na płn. leży Wróblaczyn z Wolą Wróblaczyńską, na wsch. Przedmieście, na płd. wsch. Trościanicc, na płd. Wierzbiany i Zawadów, na zach. Szczepłoty, Płd. część miasteczka przepływa od wsch. na zach. poł. Smerdech, dopływ Zawadówki i przybiera w obrębie N. od praw. brz. pot. Czerniawkę. Wzdłuż granicy płu.-zach. płynie potok Rybna. W środkowej części obszaru leżą zabudowania miasteczka (262 m.). „Łazienki Niemirowskie“ (245 m.) oddalone są o 3 klm. na płd.-zach. od rynku, Wodl. 2 klm. na płn. zach. od N. leży grupa domów „Słobodiaki‘ (al. Słbudki), część mka. „Wólka Niemirowska“ leży tuż na płd. wsch. Jedna część N. zowie się „Piasek“ (al. Femak), inna część „Skalskie“, jedna grupa domów „Seredyna“, a druga „Stecy“. Własn wiek. ma roli or. 125, łąk i ogr. 132 pastw. 28, lasu 1086 mr.; wł. mn. roli or. 787, i ogr., łąk 209, pastw. 99, lasu 15 mr. W lasach tutejszych (Horaj średni, Horaj zadni, Romańszczyzna, Bór.) występuje świerk. W 1880 r. było 2635 mk. w gm., 32 na obsz. dwor. (między nimi 449 obrz. rz. kat.), Par. rz. kat. w miejscu, dek. lubaczowski, archidyec; lwowska. Do par. należą wsie: Budomirz, Hruszow, Huta Krzyształowa, Jasionówka, Poruby, Smolińskie Szuwary, Szczepłoty, Szczerzec, Trościanicc, Wierzbiany, Wróblaczyn i Zawadów. Pierwotnie, około r. 1530, był tu kościół drewniany, wzniesiony „a fundatore hujus oppidi, cubicolario regis Niemir“, Rok erekcyi parafii 1636. Fundatorem był Jan Stadnicki ze Żmigrodu. Teraźniejszy kościół murowany wzniesiono w r. 1640 a konsekrowano 1680 r. pod wezw. św. Trójcy. Par. gr.-kat. również w miejscu, dek. lubaczowski, dyec. przemyska. Do tej parafii należy Przedmieście i Wola (Wólka Niemirowska). Jest tu cerkiew murowana wzniesiona przez Wiktora Stadnickiego ze Żmigrodu w r. 1669, ukończona kosztem hr. Piotra Moszyńskiego w r. 1852. Jest także murowana synagoga. N. jest siedzibą sądu powiat. i urz. poczt., posiada szkołę etatową dwuklasową, aptekę, młyn i browar. Była tu dawniej papiernia i huta szklanna, ale szkło w niej wyrabiane lichego było gatunku. Obecnie kwitnie tu tkactwo. Tutejszy fundusz ubogich, założony przez Wiktora Stadnickiego w r. 1860, wcelu utrzymania trzech ubogich, ma 1237 zł. m. k. w oblig. jako majątek zakładowy. Przełożonym funduszu jest proboszcz obrz. łac. Zakład kąpielowy zaczął tu urządzać Ignacy Hilary hr. Moszczyński, właściciel N. W r. 1815 wybudował on na ten cel dom o 8 pokojach i 10 łazienkach a 20 wannach drewnianych,. W 1851 r. przybył drugi budynek, w r. 1816 trzeci, w r. 1817 osobny budynek dla żydów o 30 pokojach a 40 wannach; w 1870 r. urządzono salę zabaw i teatr. W miesiącach letnich przebywał tu sam hrabia, a jego nadworna muzyka i nadworni aktorowie uprzyjemniali gościom pobyt. W latach następnych aż do 1834, przybyło jeszcze kilka budynków. Okres ten czasu najpomyślniejszy dla zakładu. W r. 1834 przebywało tu 200 gości, jakkolwiek urządzenie łazienek pozostawiało wiele do życzenia. Tutejsze zródła siarczane zaliczano do lepszych w Galicyi. Zródeł tych było cztery. Dwa dostarczały wodę do kąpieli, jedno do picia. Pierwszą analizę wody niemirowskiej robił Steller, aptekarz z Żółkwi, w r. 1821 (ob. Rozmaitości z r. 1825, № 23); w latach 1829 i 1830 czynił doświadczenia u samego źródła Teodor Torosiewicz ze Lwowa (ob Mnemosyne, Galizischer Abendblatt, 1832, № 72 i Rozmaitości, 1832, № 27); ponowną, gruntowniejszą analizę dokonał znowu Steller

w r. 1833 (Carl Steller „Das Niemirower Bad, physikalisch-chemisch untersucht, Lemberg, 1833). Po wielkim pożarze, który w 1834 r. zniszczył miasteczko, zaczął i zakład kąpielowy podupadać a dotąd się nie podniósł. Bliższe szczegóły podają dziełka: Ueber die kalte salinische Schwefelquelle zu Niemirów, v. dr. Seidel, Wiedeń, 1837 r. i Źródła mineralne w Galicyi na Bukowinie p. T. Torosiewicza, Lwów, 1879, str. 140. W zbiorze Pawlikowskiego we Lwowie znajduje się rycina, przedstawiająca niemirowskie zródło kąpielowe. Miasteczko N. powstało na gruntach Wróblaczyna. Stefan Batory, nagradzając zasługi Jędrzeja Fredry z Pleszowic, położone w wojnie moskiewskiej, pozwolił przywilejem, danym pod Wielkiemi Łukami w r. 1570, ażeby tenże w dobrach swych dziedzicznych Wróblaczyn nad rzekami Smerdoch i Czarna leżących, założył miasto Niemirów (Erectio oppidi Niemirów ex villa Wrublaczyn ad fluvium Smerdoch et Czarna). W dalszym ciągu obdarza król osiadających prawem magdeburskiem, uwalnia od podatków i ciężarów publicznych do lat 4, od opłaty ceł, targowego i mostowego, ustanawia skład soli z żup ruskich, zaprowadza targ we wtorek i jarmarki na św. Maryą Magdalenę i św. Jadwigę. Dobra te dostały się w r. 1615 po kądzieli Janowi ze Żmigrodu Stadnickiemu, staroście nowomiejskiemu, który tu fundował kościół. W r, 1655 lub 1656 uległo mko zniszczeniu przez pożar (czyt. Litera turnyj Sbornyk, Lwów, 1874, str. 123). Dnia 7 października r. 1672 odniósł Sobieski pod N. świetne zwycięstwo nad Tatarami. Rozgromiwszy dwa zagony tatarskie pod Narolem, stanął on o świcie dnia tego pod Cieszanowem i Lubaczowem, gdzie rozbił niewielki oddział i nie czekając ruszył dalej na Radruż ku N. Pod Bruśnią zebrał wiele dzieci i bydła, które Ordyńcy w ucieczce zostawili, i dopadłszy uciekających pod Horyńcem i Niemirowem, tak dzielnie na nich natarł, że nieprzyjaciel, „jak oczy wybrał, na pięć albo sześć szlaków, wprzód, w zad i w poprzek rzuciwszy się, jassyr, konie zdobyczne i własne bachmaty rzucając, pieszo w las, gdzie oczy niosły uciekał.“ Wojsko goniło na 3 mile pierzchających, ścieląc gęstym trupem szlaki, i odbiło dzieci, kobiet i innego ludu szlacheckiego i pospolitego do 12.000. Nazajutrz rano kazał Sobieski pozbierać dzieci, rozproszone dokoła po polach, i naznaczywszy na nie jałmużnę, odesłał je do najbliższego monasteru, a sam puścił się dalej w pogoń za nieprzyjacielem (Kulczycki, Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, t. I, cz. II, str. 1803 i list Sobieskiego do króla z pod Niemirowa). Dyaryusz ekspedycyi wojska koronnego przeciwko Tatarom (u Grabowskiego, Ojczyste Spominki, I, 192) tak pisze o tej potyczce:„... poszliśmy prosto pod Niemirów, gdzie wszystkie ich schodziły się szlaki. Przychodząc ku Oryńcom (t. j. Horyniec) doszliśmy ich odwodu, za którym nie poszliśmy, aniśmy się im pokazali, żebyśmy kosza ich nie przestrzegli. Dowiedziawszy się tedy Imp. marszałek w. kor że kosz cały pod Niemirowem stał, komenderował przed wojskiem p. Linkiewicza z kilkaset ludzi, za któremi w też tropy następowało wojsko. Przypadłszy owi ludzie niespodzianie na kosz nieprzyjacielski, tak go zaraz zmięszali, że rzucając wszystko, uciekać trzema szlakami poczęli, których w też tropy przypadłszy wojsko, na trzy i lepiej mile goniło, gęstym trupem ścieląc szlaki. Żywcem pod sto ich wzięto, między którymi siła znacznych murzów. Prowadził tych Tatarów Dziambetgierej sułtan, i zagony swoje koło Krzeczowa, Przemyśla, Jarosławia, Ulanowa rozpuściwszy, wiele bardzo dusz chrześcijańskich w ciężką byli zabrali niewolę, których wszystkich (pod 20.000 ich było) tu pod Niemirowem odgromiliśmy.“ Werdum, podróżujący po Polsce w r. 1672, był w N. d. 18 kwietnia i tak pisze o tej miejscowości: „Było to niegdyś wcale zgrabne miasto, otoczone wałem z ziemi, z bramami drewnianemi. Na południe broni go jezioro, na którego brzegu wznosi się ładny zamek. Papieski kościół jest z kamienia, ruski z drzewa, ratusz także z drzewa. Miasto należy dziedzicznie do pana Żabnickiego (Stadnickiego). Czyt. Liske, Cudzoziemcy w Polsce, str. 113. Z dokumentów, odnoszących się do N., możemy wymienić: Ustawy dla cechu tkackiego, podane w Dodatku do Gazety Lwow. z r. 1853, str. 246 i 248. Ustawy te przepisane z ustawy cechu płóciennego jaworowskiego a potwierdzone przez Andrzeja Fredrę, założyciela mka, a także przez Jana ze Żmigrodu Stadnickiego, potwierdził Aleksander Stadnicki w r. 1624, Wiktoryn Stadnicki w r. 1682 i Aleksander Stadnicki w r. 1757. Dokumentem, wydanym we Lwowie d. 10 czerwca 1643 r. Ewa z Lewca Stadnicka, na Wiechowicach dziedziczna a na N. dożywotnia pani funduje i wyposaża bractwo szkaplerza Najświętszej Panny przy kościele farnym pod wezw. Trójcy Przenajświętszej w Niemirowie (Arch. Bernard we Lwowie, C. t. 134, str. 297—299). Dokumentem wydanym w N. d. 16 czerwca 1680 r. Wiktoryn ze Żmigrodu Stadnicki, kasztelan przemyski, w Niemirowie, Szczyrcu, Wankowicach, Gojsku i Podlasiu dziedzic i Teresa z Tomisławic, połową tych dóbr wyposażona a na wszystkich dożywotnia pani, a na Białobokach *per jus obligatorium* na Zapaloniu *per jus communicativum* dziedziczka, wyposażają kościół w Niemirowie (ib., C. t. 163, str. 1290—1302). Pamiętnik szczepłocki wspomina, że w N. istniał niegdyś klasztor bazyliań-

ski (Szematyzm monastyrów bazyliańskich. Lwów, 1867, str. 1879. *Lu. Dz.*

Niemirowce, wś, pow. bałcki, gm. Korytna, 252 dusz męzkich, 1091 dz. ziemi włośc., wraz ze Słobódką Stanisławówką ma 2450 dz. ziemi dworskiej używalnej 130 nieużytków; należy do Zaleskich.

Niemirówek, dwie wsie i fol., pow. tomaszowski, gm. Krynica, par. Krasnobród odl. 14 w. od Tomaszowa, o 20 w od Zamościa, Wś. N. lit. A. ma 15 dm., 97 mk. obrz. łać., ludność rolnicza, 191 m. gruntu. Folwark N. lit. A., własność Florentyny Głogowskiej, ma 270 m. gruntu, 100 m. lasu. Kol. N. lit. A. ma 12 dm. 250 m. gruntu, 75 m. lasu; 1878 r. założona. Wś. N. lit. B ma 8 dm., 95 mk. obrz. łac., 56 m. gruntu. Folw. N. lit. B. ma 550 gruntu, 600 m. lasu własność Onufrego Głogowskiego W 1827 r. było tu wogóle 61 dm., 312 mk.

Niemirowice, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała. Odl. 26 w. od Skierniewic. Mają 147 mk. i 176 mr. włośc. W 1827 r. było dm. 14, mk. 116. Fol. N. rozl. mr. 180: gr. or. i ogr. mr. 138, łąk mr. 2, past. mr. 14, lasu mr. 20, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 7; fol. ten w 1868 r. oddzielony od dóbr Podlesie. *Br. Ch.*

Niemirówka 1.) słobódka, pow. bałcki, gm. Tryduby, par. kat. Krzywejezioro, praw. Oczeretna, 8 dm.; należała do hr. Rzewuskiej, hetm. poln. koron. 2.) **N.**, wś, pow. starokonstantynowski, par. St. Konstantynów, 25 dm. 3.) **N.**, wś, pow. owrucki, nad rz. Uszą (Użem), przy ujściu od pr. brz. potoku Osoki, płynącego z pow. radomyskiego przez Grozin i Synhaje, odległa o 9 w. na płn.-wsch. od Iskorości, na płd.-wsch. od Noryńska. Znajduje się tu gnejs. W 1571 r. należała do Malina i była własnością Dymitra Jelca, miecznika kijowskiego. W widłach rz. Uszy i pot. Osoki, w uroczysku zwanem Igorówką, niedaleko od drogi ze wsi N. do Bard wiodącej, znajduje się mogiła, zwana Igorową, rozkopana w 1847 r. kosztem i staraniem Michała Piotrowskiego. Mogiła miała kształt stożkowaty, okrągły i była obrosła staremi dębami. Wysokość kopca dochodziła 40 stóp, u spodu w przecięciu miał blisko 140 stóp. Od strony pot. Osoki znajdowała się skała, na której wedle podania miejscowego miały być widne ślady kopyt konia Światosława Igorowicza. W mogile znaleziono 16 kup szarych granitów, porządnie ułożonych, na wierzchu każdej z nich węgle i kawałki czerepów z pobitych naczyń glinianych, kości ludzkich i zwierzęcych i mnóstwo żelezców strzał. Około jednej kupy kamieni były ślady kilku bierwion drewnianych (ob. Kraszewski, Sztuka u Słowian; 81—82; Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 474; cz. VI, t. 1, dodatki 207). *J. Krz.*

Niemirowo 1.) wś nad rz. Ładośnianką, pow. lepelski, gm. Biała, 120 dzies. ziemi; należała do dóbr Biała, Józefa Szczytta, później córki jego Maryi Korsakowej, dziś jej córki Józefy hr. Zabiełłowej. Wpobliżu tej wsi, na drodze z Czereświat do Kamienia, stoi słup murowany, wystawiony w 1591 r. przez Fryderyka Szczytta na pamiątkę poległego w pojedynku przyjaciela Stelnickiego. 2.) **N.**, wś, pow. drysieński, należała do dóbr Justynianowo Szczyttów, dziś uwłaszczona.

Niemirowskie, wś nad rz. Kodymą, pow. bałcki, gm. Korytne, par. Bałta, na pograniczu gub. chersońskiej, przy drodze z Bałty do Krzywegojeziora, 96 osad, 630 mk., w tej liczbie 27 jednodworców, 1029 dzies. ziemi włośc., 2450 dz. dworskiej; cerkiew, uposażona 51 dzies. Powierzchnia wyniosła. Własność Zaleskich. *Dr. M.*

Niemiry 1.) wś, pow. ostrowski, gm. Zaręby Kościelne, par. Zaręby. W 1827 r. było dm. 7, mk. 73. 2.) **N.**, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Brańszczyk. W 1827 r. było dm. 11, mk. 94.

Niemiry, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, o 17 w. od Dzisny, 14 mieszkańców (5 dusz rewiz.).

Niemiryczów, kol. nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Chotcza, par. Ciepielów. Odl. od Iłży 32 w. Ma 50 dm., 291 mk. i 809 mórg.

Niemiryńce, ob. *Niemierzyńce.*

Niemka, rz. w gub. mohylewskiej, pr. dopływ rz. Oster, lewego dopływu Soży.

Niemki 1) wś i fol. nad pr. dopł. Druci, pow. bychowski, gm. Czyhrynka (Czyhirinka), 40 dm., 186 mk., z których 40 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory, 1 kowalstwem; fol., własność Bułhaka, ma młyn wodny i folusz. 2.) **N.** *Wielkie*, wś cerkiewna nad rz. Biesiedzią, pow. rohaczewski, gm. Pokoć, 138 dm., 292 mk. (?); folusz. 3.) **N.** *Małe*, wś nad lew. dopł. Biesiedzi, tamże, gm. Stołbuny, 128 dm , 722 mk.

Niemkowicze, wś, pow. rohaczowski, z kaplicą kat. parafii czeczerskiej. Niegdyś sstwo niegrodowe w pow. rzeczyckim wdztwa mińskiego. Podług metryk litewskich powstało z sstwa czeczerskiego około 1589 roku przez oddzielenie dóbr N. Wielkie i Małe i Sobuńska, które kolejno posiadali: Narkowicz, Podwiński, Pierzchliński, Łaszczowie, Grabowski, Konimierowie, Krasicki, Kulewski i od 1699 r. Wiszczyńscy. Z mocy zaś przywileju króla Poniatowskiego z d. 5 stycznia 1765 r. Anna z Hłusowiczów Wiszczyńska ustąpiła to sstwo Kazimierzowi Wisz-

czyńskiemu, rotmistrzowi pow. rzeczyckiego, który zeń opłacał kwarty złp. 908 gr. 19.

Niemnowo 1.) *Wołowicza.* 2.) **N.** *Borewicza* i 3.) **N.**, osada kanałowa, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Odl. 57 w. od Augustowa Jest tu w ogóle 10 dm. i 43 mk. Tu bierze początek kanał Augustowski. Por. *Jatwież.*

Niemodlin 1.) niem. *Falkenberg,* miasto powiatowe na Szląsku górnym pruskim, nad rz. Stynawą. Leży na pochyłości wzgórza otoczonego zewsząd przez torfiaste łąki, w odl. 10 mil od Wrocławia, 3 mil od Opola, 2 mil od Grotkowa. Posiada kościół kat. parafialny, kościół ewang. paraf, szkołę katol. o 4 klasach, ewang. od 1858 r. W 1843 r. było tu 131 dm , 108 budynk., 1559 mk., w tem 1009 kat., 496 ewang., 54 żydów. W 1861 roku było 1967 mk. w tem 1204 kat., 684 ewang., 79 żydów; 137 dm., 143 budynk. Jestto starożytna osada, w której już w X w., wedle tradycyi, miał stać kościół. Najdawniejsze wspomnienie w dokumentach spotykamy w akcie z 1228 r. (kod. dypl. Bartoszewicza). Znaczenie N. wzrosło w XIII w., gdy Bolko II, najstarszy syn Bolka I, ks. opolskiego, obrał tu sobie siedzibę i zbudował rezydencyą, zapewne w tym miejscu gdzie dzisiejszy zamek. Po wygaśnięciu jego linii Wacław, król czeski, nadał księstwo Falkenberg w 1363 r. ks. Przemysławowi cieszyńskiemu, po którego śmierci przeszło znowu do ks. opolskich. Ks. Bolko IV w 1389 r. zamienił kościół parafialny na kolegiatę i bogato uposażył. Hussyci zniszczyli miasto w 1428 r. Po wygaśnięciu linii książąt opolskich objął to księstwo w 1532 r. w bezpośrednie posiadanie król Ferdynand I. Pożar zniszczył miasto z okręgiem w 1552 r. Wtymże roku Ferdynand I zastawił miasto z okręgiem Casparowi Puecklerowi z Kantersdorf, który następnie za dopłatą stał się właścicielem zupełnym. On to wprowadził do N. reformacyą. W 1586 r. osadzono przy kaplicy zamkowej pastora Andrzeja z Freudenthalu który tu w 1615 zmarł jako superintendent. Reformacya tak szybko się szerzyła, że w 1649 r. zastało tylko 20 rodzin mieszczańskich katolickich. Reakcya katolicka w epoce 30 letniej wojny, zakaz odprawiania nabożeństwa ewangielickiego, sprowadziły zmianę w stosunkach wyznaniowych, tak że w 1742 r. tylko 24 rodzin wyznawało protestantyzm. *Niemodliński powiat* leży w płn.-zach. części regencyi opolskiej, między 35° 7′ a 35° 31′ wsch. dług. i 50° 25′ a 50° 48′ płn. szerok. Posiada 11,13 mil kwadr. albo 240,030 mr. obszaru a mianowicie: 7,348 mr. ogrodów, 102,613 mr. roli or., 17,883 mr. łąk, 14,901 mr. past., 72,964 mr. lasu, 24,321 mr. wód, dróg, nieuż. i t. p. Przedstawia pofalowaną równinę, przechodzącą w pagórkowaty obszar w dolinie Nissy. Pod pagórkami tymi kryją się skały bazaltowe, występujące nawet na powierzchnią około Mullwitz. Główną rzeką powiatu jest Odra, do której wpada tu Nissa z dopływem Stynawą. Poziom wód Odry wznosi się przy wejściu w obszar powiatu pod Niewodnikiem na 464 stóp nad poziom Baltyku. Odra i część Nissy (od Loewen) są spławne. Największy zbiornik wód stojących są stawy hrabstw: Niemodlin, Tillowitz i Friedland, mające do 800 mórg obszaru. Najżyzniejszą glebę mają doliny rzek. Na wyżynach i wzgórzach gleba piaszczysto-gliniasta, o wiele gorsza. Ludność powiatu w 1861 r. wynosiła 39,152 dusz, w tem 27,442 kat., 11,551 ewang., 159 żydów. Po polsku mówi (w 1861 r.) $^1/_6$ ludności, głównie we wschodniej części powiatu, w par. Schurgast, Dąbrowa, Fyrląd i Przychód. W skład powiatu wchodzą: dwa miasta (Niemodlin i Schurgast), jedno mtko (Fyrląd), 87 wsi, 43 fol. i posiadł. niezłączonych ze wsiami, 16 kolonii. 2.) **N.** zamek i dobra. W obrębie terytoryum zamkowego mieści się kaplica kat., dom dla chorych, browar, zabudowania folwarczne. W 1861 r. było 127 mk. Zamek obecny leży tuż pod miastem nad rzeką, wzniesiony został na miejscu dawniejszego grodu książęcego na początku XVII w. przez Weigharda von Promnitz, ożenionego z Poliksena Pueckler, córkę właściciela tych dóbr. Jestto budowla w stylu włoskim, z wieżą, obszerna i ozdobna. Piękny park, zwany zwierzyńcem (Thiergarten), leży o $^1/_2$ mili od miasta. Dobra N. (Falkenberg) miały w 1861 roku 21,200 mr. Właścicielem był w tym czasie hr. Fryderyk Praschma, kawaler maltański. Par. N., dek. t. n., liczyła 1869 r. 4034 kat., 6200 ewang., 70 izr. Dek. niemodliński, dyec. wrocławskiej, miał 23,229 kat., 10165 ewang., 123 izr. i 6 parafij: Dambrau, N., Fyrląd, Przychód, Schurgast i Tillowitz.

Niemojewice 1.) wś i fol., pow. grójecki, gmina Lechanice, par. Warka. Mają 305 mk., 877 mr. ziemi dworsk. i 658 mr. włośc. W 1827 r. było 36 dm., 216 mk. 2.) **N.** al. *Niemojowice,* w dok. *Nyemoyevycze,* wś, pow. opoczyński, gm. Sworzyce, par. Żarnów. Odl. od Opoczna 13 w. Posiada młyn wodny, pokłady rudy żelaznej i kamienia budulcowego. Ma 30 dm., 325 mk. W 1827 r. było dm. 17, mk. 137. Fol. N. rozl. mr. 1025: gr. or. i ogr. mr. 370, łąk mr. 79, past. mr. 140, lasu mr. 388, nieuż. mr. 48; bud. mur. 3, z drzewa 16. Wś N. os. 40, z gr. mr. 296. Według Łask. Lib. Ben. (I, 624) N. płacity wikaryuszom w Żarnowie dziesięcinę wartości pół grzywny. *Br. Ch.*

Niemojewko, wś, pow. rypiński, gmina Dzierżno, par. Świedziebna, odl. o 13 w. od Rypina, ma 4 dm., 26 mk., 35 mr. gruntu.

Niemojewko, wś i dobra, pow. inowrocławski, 1375 mr. rozl., 10 dm., 155 mk., 28 ew., 127 kat. 79 analf. Poczta w Markowicach o 2 kil., gośc. o 1 kil., tel. i st. kol. żel. w Inowrocławiu o 7 kil. Według regestr. pobor. z 1583 r. wś N., w par. Ludzicko, miała 5 łanów, 3 zagrod. i 1 rzemieśl. (Pawiński, Wielkop., I, 254).

Niemojewo, wś i fol., pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Kruszyn, odl. 21 w. od Włocławka, ma 106 mk., 568 mr. ziemi dwor. i 16 mr. włośc. W 1827 r. par. Kowal, 9 dm., 47 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 584: gr. or. i ogr. mr. 522, łąk mr. 33, wody mr. 8, lasu mr. 7, nieuż. mr. 14; bud. mur. 3, z drz. 7; płodozmian 13 polowy; pokłady torfu. Wś N. os. 14, z gr. mr. 17. Jestto starożytna osada. W 1250 r. Kazimierz, ks. łęczycki i kujawski, dekretem wydanym w Kłobi przysądza wś N. Albertowi i Burhardowi, braciom szpitalnym ś. Jana, od których chciał ją odebrać niejaki comes Janusius (Kod. dipl. Mucz. i Rzyszcz., II, 43). Według regestrów pobor. z 1566 r. wś N. leżała w par. Choczen, była własnością Alberta Skotnickiego, miała 6 łanów i 2 zagrod. (Pawiński, Wielkop., II, 8).

Niemojewo, dom., pow. inowrocławski, 2678 mr. rozl., 8 dm., 129 mk., wszyscy kat., 72 analf. Poczta w Parchaniu o 5 klm., gośc. o 6 klm., tel i st. kol. żel. w Inowrocławiu o 10 klm. N. należało w XV w. do rodziny Kościeleckich. W 1490 r. było przedmiotem sporu między dwoma braćmi z tej rodziny: Mikołajem i Andrzejem (ob. Kod. dypl. Muczk. Rzysz., II, 959). Według regestr. pobor. z 1583 r. wś N., w par. Parkanie, była własnością Mikołaja Niemojewskiego, miała 4 łany kmiece (Pawiński, Wielkop., I, 252).

Niemojki, wś, pow. konstantynowski, gm. Łysów, par. Niemojki (rus. Łysów). Posiada kościół par. mur. z XVIII w., dom schronienia dla starców i kalek, 48 dm., 380 mk., 1447 mr. ziemi. W 1827 r. było 11 dm., 258 mk. Kościół i parafią założył Piotr Kiszka, woj. drohicki, w 1448 r.; Jakób Ciecierski dziedzic 1793 r. erekcyą odnowił i wzniósł mur. kościół. W 1657 r. podczas najścia Szwedów kościół został sprofanowany przez zabójstwo na księdzu popełnione. N. par., dek konstantynowski, 1800 dusz. W 1861 r. było w par. 1662 rz.-kat., 1721 unitów i 32 izrael.

Niemojów, w dok. *Nyemogyevycze* i *Niemoiow*, wś, os. młyn., karcz., fol., pow. sieradzki, gm. Klonowa, par. Lututów, odl. od Sieradza 32 w. Wś ma 26 dm. wraz z os. Piaski i Józefin, 515 mk.; młyn 1 dm, 4 mk.; karcz. 1 dm, 5 mk.; fol. 10 dm., 95 mk. wraz z karcz. Piaski. W 1827 r. 32 dm., 318 mk. Fol. N. z wsią t. n. i wsiami: Kluski, Piaski i Józefin rozl. mr. 979: gr. or. i ogr. mr. 720, łąk mr. 74, pastw. mr. 4, lasu mr. 148, nieuż. mr. 24, w wieczystej dzierżawie mr. 9; bud. mur. 10, z drz. 16; płodozmian 9 i 12-polowy. Wś N. os. 47, z gr. mr. 207; wś Kluski os. 21, z gr. mr. 275; wś Piaski os. 25, z gr. mr. 140; wś Józefin os. 12, z gr. mr. 124. Według Lib. Ben Łask. (II, 157) wś N. leżała w par. Lutholtów (Lututów) i składała się z części szlacheckich, które dawały dziesięcinę i po miarce owsa i pszenicy jako meszne. Zagrodnicy zaś i młynarze po groszu dawali. Zakrystyana utrzymywali mieszkańcy, dając mu mieszkanie i po 6 denarów kwartalnie z osady. Według regestr. pobor. ziemi sieradzkiej wś N., w par. Unków (dziś Uników), miała w 1553 r. 4 łany a w 1576 r. 4 łany i 3 zagrod. (Pawiński, Wielkop., II 217). *Br. Ch.*

Niemojowice, ob. *Niemojewice*.

Niemojta, wś, pow. sieński, gm. Pastyn, dobra położone w okolicach m. Sienna, stanowiły niegdyś część obszernego klucza smolańskiego, dziedzictwa Sanguszków, obecnie własność Teodory Żukowskiej; ziemi używalnej 2700 dzies., nieuż. 974 dzies. Wś ma 27 dm. i 210 mk. *A. Cn.*

Niemojtany, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Scypioniszki, 83 dusz rew.

Niemokszty, litew. *Namakszcziu, Nemekształ* al. *Nemakszaj* 1.) mko, pow. rossieński, na piaszczystej równinie, o 23 w. od Rossień, na trakcie Kowno-Możejki, 63 dm., 648 mk.; kościół par. kat. pod wez. ś. Trójcy, wzniesiony z drzewa w 1636 r. przez Hieronima czyli Jarosza Wołłowicza, gen. sstę żmujdzkiego, na miejscu kaplicy, wystawionej w 1590 r. ze składek parafian. Dzisiejszy kościół zbudował w 1814 r. miejscowy pleban ks. Józef Strzelecki, gdyż poprzedni spalił się od pioruna. Jestto świątynia zwyczajnej struktury, jaka się w wielu miejscach na Żmujdzi napotyka, t. j. bez wieży, ozdobiona tylko krzyżem stojącym na przodzie wyniosłego dachu. Par. kat., dek. botockiego, ma 3381 wiernych (1607 męż. i 1774 kob.); filia znajduje się w Zwirzdynach. Plebania do 1832 r. posiadała 47 włók ziemi, 67 dusz męskich, 405 rs. kapitału i propinacyą z mka. W N. odbywają się 4 kiermasze końskie na rok, t. j. na S. Trójcę, ś. Wawrzyńca, ś. Bartłomieja i ś. Szymona i Judę. Targów tygodniowych nie ma. Od 1879 r. otwartą została w N. st. poczt. na trakcie Kowno-Możejki, między Rossieniami a Kołtynianami, o 27 w. od tych ostatnich. W porze rozlewu rz. Okmiany z N. do Kołtynian jeżdżą na Orwidyszki. N. są prawdopodobnie starożytną osadą, sięgającą czasów po-

gańskich i wzięły nazwę od pierwszego osadnika, zwanego Nemakszas (w Skarbcu Daniłowicza wspominany jest królik żmujdzki Nemeksza). 2.) **N.** wś, tamże, par stulgiewska.

Niemonajcie al. *Kirśniański Most*, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya, odl. od Kalwaryi w. 5. Ma 7 dm., 35 mk.

Niemonajcie 1.) mko na pr. brz. Niemna, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Olawa), okr. wiejski N., o 10 w. od gminy, 14 od Olity, 85 od Trok a 120 od Wilna, 122 dom., 692 mk., w tem 14 prawosł., 263 katol. i 415 żydów; podług Pamiat. Kniżki ma 504 mk. (255 męż. i 249 kob.); podług Korejwy 69 dm. i 414 mk.; podług zaś spisu urzęd. gmin 127 dusz rewiz. Kościół katol. paraf. drew. i szkoła żyd. drew. St. obserwacyjna na Niemnie. Podług podań miał założyć miasto w X w. wódz żeglarzy cudzoziemskich Nemou, przybyły z zamorza, który od bałwochwalców litewskich odbierał cześć boską. Około N. znajdują się ślady starożytnych kurhanów. Kościół katol. pod wez. Narodzenia N. M. P. wznieśli tu pierwotnie w 1626 r. Mikołaj i Kazimierz Sapiehowie, za potwierdzeniem Zygmunta III na sejmie warszawskim. Gdy kościół ten zgorzał od piorunu, około 1829 r. wystawiony został nowy z drzewa, staraniem Wincentego Żylińskiego, przy udziale parafian. Par. katol., dek. mereckiego, ma 2894 wiernych. Mko stanowi własność skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup. O 5 w. od N. a o 100 kroków od Niemna znajduje się źródło wody mineralnej słonej, mało używane w celach leczniczych. Za czasów Rzpltej N. z przyległościami stanowił sstwo niegrodowe, położone w województwie i pow. trockim, które w 1766 r. posiadał Michał Wołłowicz, opłacając z niego kwarty 2169 złp. 20 gr. a hyberny 900 złp. W 1850 r. dobra skarbowe N. składały się z mka N., fol., 9 wsi i 8 zaśc. i miały 7370 dzies. przestrzeni. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko N., wsie: Węgielańce, Kołniany, Kostrzyszki, Pawłówka, Grygoriewka, razem 257 dusz rew. włośc. skarb., 34 włośc. uwłaszczonych i 31 osadników w. ross. 2.) **N.**, os. rządowa, tamże, o 80 w. od Trok, 1 dm, 8 mk. katol. *J. Krz.*

Niemonajście, wś nad Niemnem, pow. sejneński, gm. i par. Mirosław, odl. od Sejn 50 w., od Suwałk 86 w. Ma 32 dm., 313 mk. Jestto starożytna osada litewska, w malowniczem położeniu nad Niemnem; stanowiła ona rezydencyą starostów trockich. Znajdują się tu liczne ślady starożytnych mogił

Niemonica, rzka i wś w pow. borysowskim, ob. *Niemanica*.

Niemonie, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniewo, okr. wiejski Sakowszczyzna, o 9 w. od gminy a 49 w. od Oszmiany, 5 dm., 54 mk., w tem 44 prawosł. i 10 katol. (26 dusz rewiz.); własność Wermanów.

Niemonin, ob. *Niemenica*.

Niemoniuny, mko nad Niemnem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Wieżany, o 7 w. od gminy, 65 w. od Trok a 89 od Wilna, 49 dm., 392 mk. (203 męż. i 189 kob.), w tem około 60% żyd.; kościół paraf. kat. pod wez. ś. Piotra i Pawła, wzniesiony z drzewa w 1766 r. przez sędziego Kazanowskiego, odnowiony w 1878 r. staraniem Stanisława Morawskiego i parafian. Kaplica na cmentarzu grzeb. Par., dek. mereckiego, ma 3033 wiernych. Mko należy do skarbu, który ziemię oddał włościanom na wykup.

Niemoroż, rzeczka w pow. zwienigrodzkim, ob. *Nemoroż*.

Niemorszany 1.) okolica szlach. i dwór, własność Wysockich, pow. rossieński, par. widuklewska. 2.) **N.**, okolica szlach., pow. rossieński, par. rossieńska.

Niemoszczona, prawy dopływ Dniepru górnego; wpada między słobodami Bułaszowa i Nikolska.

Niemowicze, wś, pow. rowieński, w 1 okr. pol. (Dąbrowica), gm. N., par. kat. Bereźnica (o 27 w.), o 28 w. od Stepania, 24 od Wir a 23 od Lubikowiec. Kapl. katol., par. Bereźnica (dek. łuckiego), kopia w miniaturze kościoła ś. Piotra w Rzymie, wzniesiona i ozdobiona obrazami przez Cypryana Pruszyńskiego.

Niemścice, wś włośc., pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Kurozwęki. Ma 18 osad, 372 mr. obszaru. W 1827 r. było 9 dm., 71 mk. Wchodziła w skład dóbr Łubnice.

Niemstów, po rus. *Nimstiw*, wś, pow. cieszanowski, 6 klm. na zach. od sądu powiat. i urz. poczt. w Cieszanowie, 10 klm. na płn. od st. kolei jarosławsko-sokalskiej w Oleszycach, a 4 klm. od granicy król. polskiego. Na płn. leży Lubliniec Stary, na płn.-wsch. Lubliniec Nowy, na wsch. Cieszanów, na płd. Dachnów, na zach. Dzików Nowy i Ułazów. Zach. część wsi przepływa pot. Kaflewa, dopływ Wyrowej, wpadającej do Tanwi. Granicę płn.-wsch. dotyka pot. Brusienka, dopływ Wyrowej. W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie, na płn. od nich wznosi się wzgórze Niemstów do 221 m. (znak triang.). Na płn. zach., płn. i płn. wsch. leżą podmokłe niziny. Płd. strona obszaru lesista. Leży tu las „Na Sucharszczyźnie“. Tutaj wznosi się na granicy płd. punkt jeden do 240 m. Własn. więk. ma roli or. 298, łąk i ogr. 192, past. 320, lasu 955 mr.; wł. mn. roli or. 835, łąk i ogr. 403, past. 90 mr. W r. 1880 było 872 mk. w gm., 44 na obsz. dwor., pomiędzy nimi 472 obrz. rz.-katol. 381 obrz. gr.-katol. Par. rz.-katoli w Cieszanowie, gr.-kat. w Ułazowie. We ws.

cerkiew pod wez. Narodz. N. M. P. Siarczyński pisze w swym Dykcyonarzu (Rkp. Ossol. № 1826), że w nazwie tej wsi zachowała się pamięć domu Niemstów h. Jastrzębiec.

Niemszyn, w dok. *Nyenczin*, wś, pow. rohatyński, na lew. brz. Dniestru, o 11 klm. na płn.-zach. od Halicza, graniczy od wsch. z Demeszkowcami, od zach. z Roździanami, od płn. Bouszów i Bołszowce. Obszaru dwors. 367 mr., włośc. 578 mr. Ma 10 mk. rz.-kat., par. w Bołszowcu o 8 klm., gr.-katol. 694 mk., par. w miejscu, z filią w Roździanach z 515 mk., razem 1209 gr.-kat., dek. Halicz. Grunta dworskie są własnością klasztoru karmelitów w Bołszowcu. Dawna ta osada leżała w ziemi halickiej, w roku bowiem 1447 Wincenty z Nyenczina podpisał jako świadek dokument wystawiony w Haliczu d. 1 maja, mocą którego Ihnat z Kutyszcz, sędzia, i Ścibor z Wasiczyna, podsędek ziemscy halicey, poświadczają układ o staw między Knyhyniczami a Wasiczynem, zawarty za pośrednictwem rozjemców pomiędzy Mikołajem z Knyhynicz a samym Ściborem z Wasiczyna (Akta grodz. i ziem., t. IV, str. 156). *B. R.*

Niemuń, ob *Niemenek*.

Niemuniszki, dobra, pow. wiłkomierski, par. uszpolska, własność Michała Drozdowskiego.

Niemyja, rz. w pow. mohylowskim, ob. *Niemija*.

Niemyje, błota w pow. mławskim, z których bierze początek rz. Orzyc (ob.), rozciągają się między wsiami Dąbsk, Grzybowo-Wendyki, G.-Wielkie, G.-Kapustnik, Rukoły, Wąsosze, i Grzebsk. Długie na 7 wiorst, szerokie $2^1/_2$ w. Błota te, położone śród wyżyny sięgającej do 1200 stóp i zamknięte wysokimi krawędziami tej wyżyny, stanowią widocznie dno dawnego jeziora, którego wody spływały korytem Orzyca przy stopniowem obniżaniu się poziomu wód śród całej wyżyny (ob. Mławski powiat). Śród tych błot mieszczą się pokłady torfu, którego eksploatacya we wsi Dąbsk rozpoczęła się w 1879 r. *Br Ch.*

Niemyje, wś, pow. ciechanowski gm. i par. Grudusk, odl. o 28 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 51, mk.. 256 mr. ziemi, 10 mr. nieuż.

Niemykla, ob. *Chałwica*. Właściwie zowie się tak część rz Ch. poczynając od jez. Niemykli aż do wś. Nawołoki.

Niemylnia, *Niemylna* al. *Namylna*, dwie rzeki w gub. mohylewskiej, lewe dopływy Soży; pierwsza z nich uchodzi pomiędzy Jelnią a Jakuszówką, druga zaś za Termchą (Cieruchą); ostatnia powstaje z 3 rzeczek: Wachołówki, Piesyczni, przepływającej koło mka. Dobrzanki, i Bykowy. Odlewa ona wraz z dopływami 5 stawów; wpada do niej Otkalnia.

Niemysłów, wś. i fol. majorat, pow. turecki, gm. i par. Niemysłów, odl. od Turka 32 w. Posiada kościół parafialny, sąd gminny okr. III, urząd gminny i szkołę początkową. W 1827 r. wś. rząd., 50 dm., 380 mk.; obecnie ma wś 62 dm., 615 mk., fol 13 dm., 90 mk., os. prob. 2 dm., 20 mk. i dwie os 2 dm. 9 mk. W 1827 r. wr. rząd 50 dm. 380 mk. Dobra N. nadane na prawach majoratu w r. 1841 rz. rad. st. Massonowi, składają się z fol. N., wsi N., Lubiszewice, Księże Młyny i Księża Wólka, mają rozl. w gruntach dworskich: roli or., łąk, pastwisk i t. p. mr. 331 i lasu mr. 987, razem mr. 1318. Wś N. osad 81, z gr. mr. 864; wś Lubiszewice os. 20, mr. 435; wś Księże Młyny os. 27, z gr. mr. 494; wś Księża Wólka os. 27, z gr. mr. 547. N. stanowił z dawna posiadłość arcyb. gnieznieńskich, którzy tu założyli parafią i wznieśli kościół, wspomniany w aktach kapituły gniezn. w drugiej połowie XV w. Dzisiejszy kościół drewniany pochodzi zapewne z końca XVII w. Ma dwie kaplice murowaną i drewnianą. Przy pierwszej zaprowadzono w 1661 r. bractwo Aniołów stróżów. Do probostwa według Lib. Ben. Łask, (I, 398) należał plac pod plebanią, ogród obszerny, karczma przy drodze do Uniejowa, dwa i pół łanów ziemi w polu od strony wsi Porczyny, naprzeciw plebanii dwa łany i w trzecim polu od strony Borzewiska jeden łan, prócz tego łąki pomiedzy tymi polami i na ich granicach położone. Wieś sama osadzona była na prawie niemieckiem, miała sołtystwo. Folwarku niebyło pierwotnie, dopiero Jakób z Sienna, arcyb. gnieźnieński, kazał łany kmiece opuszczone uprawiać i założył w tym celu folwark. Z łanów kmiecych dziesięcina szła na rzecz stołu arcybiskupiego, proboszczowi zaś dawano tylko po dwie miary pszenicy i dwie miary owsa z łanu. Folwark zaś i sołtystwo dawały proboszczowi dziesięciny. Według rejestr. pobor ziemi sieradzkiej z 1552 i 53 r. było w N. dwa łany karczemne, 3 łany kmiecie i 11 osadników (coloni) a według wykazu z 1573 r. 8 rzemieśl. płacących 2 złote szosu (Pawiński Wielkop. II, 231 i 309). N. par. dek. turecki, ma 2313 dusz. N. gmina należy do s. gm. okr. III w miejscu, st. poczt. Porczyny, ma 12677 mr. obszasu i 3381 mk. (1867 r.). *Br. Ch.*

Niemytka, grupa chat w gm. Kościelniki, pow. krakowski. *Br. G.*

Nienacz, 1.) mała rzeczka w pow. rzeczyckim, bierze początek w bagnach o 5 w. ku północy za wsią Szyicze, płynie w kierunku płd. odludnemi lesistemi moczarami koło wsi Horbowicz (młyn) i Kiełbasicz; pod wsią Rudnią rozlewa się w jeziorko, obraca dwa młyny i następnie, wpłynąwszy w powiat mozyrski, łączy się z kilku jeziorkami i wpada do odnogi Prypeci naprzeciwko osady Jasna-Góra. Dłu-

ga około 3-ch mil. 2.) **N.**, mała rzeczka w pow. rzeczyckim, pr. dopł. Hłyboczka, zaczyna się w lesistych moczarach za wsią Osip-Rudnia, w Rudni ma młynek na rozlewie, dalej płynie w pobliżu wsi Smolanki al. Hołowicy i naprzeciwko wsi Buda ma ujście. Długość biegu około 8 wiorst; kierunek zach.-płd. (Podług Zieleńskiego N. jest lew. dopł. Prypeci, powstaje w pow. rzeczyckim ze zlewu dwóch strug Dranijowki i Obiadówki i uchodzi w pow. mozyrskim poniżej ujścia rz. Ipy; przyjmuje od lew. brz. rz. Hłyboczek). *A. Jel.*

Nienadowa, szczyt górski pod wsią t. n., pow. przemyski, ob. *Nienadowa* wieś.

Nienadowa, rus. *Nenadowa*, wś, pow. przemyski, 28 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Przemyślu, 3 klm. na wsch. od urzędu pocz. w Dubiecku. Na wsch. leżą Babice, Skopów, Kramarzówka (w pow. jarosławskim), na płn.-wsch. Jodłówka (w pow. jarosławskim), na płn.-zach. Hucisko Nienadowskie, na zach. Śliwnica, Dubiecko i Ruska i wieś (w pow. brzozowskim), na płd. Iskań (w pow. dobromilskim). Wzdłuż granicy płd.-zach. i płd. płynie San, zrazu od płn.-zach. na płd.-wsch., poczem skręca na płd.-zach. a nakoniec na wsch. Od lew. brz. wpadają do Sanu w obrębie wsi: pot. Kamieniec, płynący od płn. z Huciska Nienadowskiego, zabierający liczne strugi z obu brzegów i pot. Świnka, płynący od płn. na płd.-zach. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Kamieńca (306 m. na płn., 284 m. na płd.). Część płn. obszaru zajmuje las „Jodłowski dział“ (378 m.), a narożnik płd.-wsch. las „Słoniec“. Między dolnym biegiem Kamieńca a Świnki wznosi się na lew. brz. Sanu „Góra od Świnick“; w stronie zach. na granicy Dubiecka „Góra Gabińska“ (361 m.), a w stronie płn.-wsch. na granicy Kramarzówki „Nienadowa“ (do 443 m.; znak triang.). Przez płd. część wsi idzie gościniec wiodący z Przemyśla malowniczą doliną Sanu przez Dubiecko do Dynowa. Własn. więk. ma roli or. 675, łąk i ogr. 72, pastw. 49, lasu 818; wł. m. roli or. 1452, łąk i ogr. 153, p. 312, lasu 184 mr. W r. 1880 było 1823 mk. w gminie, 109 na obsz. dwor. (między niemi 1625 o brz. rzym.-kat.). Par. rzym. i gr. kat. w Dubiecku. We wsi jest szk. etat. jednokl., dwór, folwark, gorzelnia, młyn i leśniczówka. O dawnych właścicielach wsi podaje kilka szczegółów Siarczyński (Rkp. Ossol., № 1826). W r. 1588 odstąpił ją Stanisław Stadnicki w zamian za Łańcut Annie z Sienna Pileckiej, po niej prawem następstwa przeszła ona do Sienińskich; potem dzierżyli ją Derszniakowie, Krasiccy, Dembińscy. *Lu. Dz.*

Nienadówka, potok, powstaje we wsi Nienadówce, w pow. kolbuszowskim, płynie w wschd. kierunku między domostwami N., od wschodnich chat tejże wsi zwraca się na płn., a połączywszy się z Trzebuską, zlewa swe wody do Trzebośny. Długość biegu 5¼ klm. *Br. G.*

Nienadówka, *Dolna i Górna, z Porębami*, ws pow. kolbuszowski, leży na równinie piaszczystej, przy gościńcu z Rzeszowa do Sokołowa (4 klm.), zbudowana wzdłuż potoku uchodzącego od lewego brzegu do Trzebośny. Posiada kościół paraf. drewniany, szkołę ludową i kasę pożyczk. gminną z kapitałem 2043 zł. w. a. Pos. więk. J. hr. Zamoyskiego ma 370 mr. roli, 52 m. łąk, 13 m. past. i 286 m. lasu mn. pos. 2583 m. roli, 370 m. łąk, 338 m. past i 66 m. lasu. Mieszkańcy, w liczbie 2451 osób, są wyznania rzym.-kat. Kościół wystawiono w r. 1569, a parafią fundował Krzysztof z Stangenbergu Kostka, wojewoda pomorski, dziedzic Sokołowa, Łąki i t. d., z małżonką Anną z Pilczy. Parafia (dyec. przemyska, dek. leżajski) obejmuje Trzebuskę z ogólną liczbą 2867 rzym.-kat. i 125 izraelitów. Wś graniczy na płn. z Trzebuską, na zachód z Trzebosiem a na południe i wschód z borami. *Mac.*

Nienałty, okolica szlachecka, pow. ostrowski, gm. Koty, Zaręby kościelne i Szulborze par. Zaręby i Andrzejewo. W obrębie jej mieszczą się wsie: 1.) **N.** *Brewki*, gm. i par. Zaręby Kościelne. W 1827 r. było dm. 13, mk. 240. 2.) **N.** *Doniczki*, gm. i par. Zaręby Kościelne. W 1827 r. było dm. 4, mk. 36. 3.) **N.** *Michny*, gm. i par. Zaręby Kościelne. W 1817 r. było dm. 2, mk. 19 4.) **N.** *Niestępowo*, gm. i par. Zaręby Kościelne. W 1827 r. było dm. 7, mk. 33. 5.) **N.** *Szymony*, gm. i par. Zaręby Kościelne. W 1827 r. było dm. 7, mk. 32. 6.) **N.** *Kuleszki*, gm. Szulborze Koty, par. Andrzejewo. W 1827 r. 1 dm., 28 mk. 7.) **N.** *Załęgi*, gm. Szulborze Koty, par Andrzejewo. *Br. Ch.*

Nienasyciec, *Nienasytec* al. *Nienasytecki*, ósmy, najgroźniejszy poroh Dnieprowy (ob. t. II: 46—2). Opis podał M. Dubiecki w Kłosach (№ 849 i następ.).

Nienaszów, wś, pow. jasielski leży w okolicy górskiej i lesistej (395 m., wznies.), przy gościńcu z Dukli do Dębowca. Posiada kościół par., szkołę ludową i kasę pożyczkową z kapitałem 332 zł. w. a. Z 775 mk. przebywa 82 na obszarze więk. pos. Lud. Krzystkiewicza. Ten obszar ma 403 mr. roli, 123 m. łąk i ogr., 48 m. past. i 442 m. lasu; pos. mn. 527 m. roli, 124 łąk. 25 m. past. i 14 m. lasu. Par. należy do dyec. przemyskiej, dek. żmigrodzkiego. Erekcya nieznana a teraźniejszy murowany kościół wzniesiono w r. 1862. Do par. należą: Falissówka. Grabanina, Poraj, i Sadki, z ogólną liczbą 1615 rzym.-kat i 13 izraelitów. N. graniczy od północy z Porajem, od wschodu z Kobylanami od płd. z Sulistrową, a od zachodu z Sadkami. *Mac.*

Nienawiscz wś, w par. Szłomowo, w daw-

nym pow. poznańskim. Dziś nie istnieje. Podana w regestr. pobor. pow. poznańskiego z 1580 r. jako własność Grzegorza Wojnowskiego, Było we wsi 4 zagrodników (Pawiński Wielkop. I, 34).

Nienhagen (niem.), domena fiskalna w Pomeranii pow. Franzburg, st. p. Richtenberg.

Nieniów, ob. *Niniów*.

Nienkowicze, wś. i folw., pow. piński, w 3 okr. pol., gm. Moroczna, na 193 mk., cerkiew paraf. Pokrowską, gorzelnię; 3068 dzies. ziemi. Dawniej własność biskupow unickich pińsko-turowskich, dziś Nielubowicza. *Ks. M.*

Nienowice, wś, pow. jarosławski, na prawym brzegu Sanu, w równinie (191 m. wznies.) przy gościncu z Medyki do Radymna (odl. o 9·2 klm.). We wsi jest cerkiew gr.-kat. paraf. dyec. przem., dek. przeworski, drewniana p. t. Oczyszczenia Bogarodzicy i szkoła ludowa. Ludność rzym.-katol. należy do par. w Michałowie. Podług spisu z 1880 r. N. mają 1321 mk., z których 70 na obszarze więk. pos. Ludgardy hr. Stadnickiej Szematyzmy duchowne wykazują 39 rzym.-kat. 1360 gr.-kat i 62 izraelitów, t. j. o 140 osób więcej. Cały obszar wynosi 2797 mr. z których 1030, mianowicie 590 roli, 225 łąk i ogr., 22 past. i 193 lasu ma pos. większa, 1769 a to: 1102 roli, 120 łąk i ogr. i 545 pastw. pos. mn. W ostatniej cyfrze mieści się 29 m.roli stanowiącej uposażenie parocha gr. kat,, pobierającego nadto 219 zł. w. a. dodatku do kongruy. N. graniczą na zachód z Grabowcem, na płn. z Duńkowicami rok. na wschód z Chotymcami i Hruszowicami a na płd. ze Składem solnym i Stubienkiem. *Mac.*

Nienuppa, rzeczka w pow. władysławowskim, bierze początek pod wsią Ponienupie, płynie w kierunku płud.-zachd. przez Antabudzie, Wiszpinie, Franckabudę, Gudajcie, Krykle i pod Narwojciami wpada z praw. brz. do Szeszupy. Długa przeszło 15 wiorst. *J. Bl.*

Niepars (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Franzburg, st. p. Cummerow.

Niepart al. *Nieparta*, w dok. *Nieparth*, wś i dobra, pow. krobski. Ma 29 dm., 202 mk., wszyscy kat., 24 analf. Kościół kat. parafialny należy do dekan. jutrosińskiego. Parafia obejmuje 2194 dusz (1873 r.) N. dobra mają 3698 mr. rozl.; 3 miejsc: a) N., dom.; fol.: b) Florynki, c) Dębina; 14 dm., 277 mk., 10 ew., 267 kat., 73 analf. Poczta, i tel. w Górce Miejskiej o 7 klm., gośc. o 4 klm., st. kol. żel. w Rawiczu o 15 klm. Tutejszy kościół parafialny miał być założony już r. 1240 przez Pawła Grzymałę, biskupa poznańskiego (zm. 1242). Jakkolwiek Łukaszewicz powątpiewa o prawdziwości tego podania, jednak w aktach kościoła znajduje się pergaminowy dokument z 1363 r., mieszczący układ proboszcza ówczesnego z kmieciami poblizkiej wsi Woszczkowa o wyposażenie szkoły. Na wielkich drzwiach wyryty jest napis „Renovatum 1500“, pozwalający datę wzniesienia murowanego kościoła w miejsce pierwotnego drewnianego odnieść w dalszą przeszłość. N. miał być do 1540 r. własnością jednej rodziny Nieparckich. Według regestr. pobor. z 1580 r. N. miał 11 łanów kmiecych, 6 zagrod., 3 rzemieśl. i 1 łan pusty (Pawiński, Wielkop., I, 77). Po śmierci bezpotomnej Feliksa Nieparckiego wieś przeszła w ręce Rosnowskich h. Jastrzębiec, których gniazdem rodzinnem było Rosnowo pod Poznaniem. Wizyt. Wolskiego z r. 1667 wzmiankuje, że Stanisław Lipski, podstoli poznański, dziedzic N., wykończył wewnętrzne przyozdobienie kościoła. Od kościoła prowadzi droga, odwiecznemi lipami wysadzona, do niedalekiej ruiny, bardzo starej, na wysepce położonej. Mury i sklepienia są roboty nader pierwiastkowej. Dobra N. są własnością hr. Wiktora Czarneckiego dziedzica Gogolewa (Złota Księga, I, 53.) *M. St.* i *Br. Ch.*

Niepasice, niem. *Niepaschitz*, 1534 *Nebazitz*, wś, pow. toszycko-gliwicki, par. Laband. Leży w dolinie rz. Kłodnicy, o $^3/_4$ mili od Gliwic. Ma 273 mk. kat. i 274 mr. obszaru. Graniczy z Labandem i fol. Fortuna al. Grabowice.

Niepczelong (niem.), ob *Niepszczolony*.

Niepiekła, wś, pow. płoński, gm. Załuski, par. Kroczewo, odl. o 18 w. od Płońska, ma 3 dm., 74 mk., 227 mr. gr. dobr., 6 nieuż. W 1827 r. 6 dm., 48 mk.

Niepierkowo, niem. *Neipirkoff*,, miejscowość dziś już zaginiona, w pow. jańsborskim, na pol. prusk. Mazurach, istniała jeszcze roku 1480 (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 437.).

Niepla, wś, pow. jasielski. Niegdyś własność opactwa tynieckiego a teraz funduszu religijnego. Odl. 11·8 klm. od Jasła, leży nad potokiem, dopływem Wisłoka z praw. brzegu, w okolicy podgórskiej, podszytej lasami (292 m. wznies.). Część tej wsi należy do par. rzym.-kat. w Szczebnie a część do Warzyc. Ma 762 mk. rzym.-kat. i 2 izrael., szkołę ludową i kasę pożyczkową z kapitałem 702 zł. w. a. Na zachód ciągną się lasy wąskim pasem po Wisłokę (13 klm.), pokrywając wzgórza, z najwyższym szczytem Pogorzały (381 m.). Obszar więk. pos. ma 15 mr. łąk i 322 mr. lasu; mn. pos. 659 mr. roli, 93 mr. łąk, 51 mr. past. i 69 mr. lasu. N. graniczy na południe z Chrząstówką i Bierówką a na płn. i zachód z Grzybówką. *Mac.*

Nieplitz, rzeczka, lewy dopływ rz. Nuthe, lewego dopływu Sprewy, wpadającej do Haweli, prawego dopł. Elby.

Niepnowo, niem. *Nipnow* al. *Nipenow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p., tel. i kol. Słupsk 3·5 klm. odl., okr. urz. stanu cywiln. Recowo. Obejmują 255 ha roli orn. i ogr., 34 łąk, 8 past., 181 boru, 9 wody, razem 487 ha; czysty dochód z gruntu 2009 mrk. W dok. zowie się ta miejscowość Nivero, Niveron, Niverun. R. 1285 nadał N. Mestwin klasztorowi w Belbuku i kościołowi św. Mikołaja w Słupsku. Darowiznę tę potwierdza król Władysław r. 1298 (ob. Perlbach P. U. B., str. 353; Cod. dipl. Pol. № 790).

Niepoczołowice, niem. *Niepotzlowitz*, dok. *Nepoczolowicz*, dziś *Wahlendorf*, dobra ryc., pow. wejherowski, st. p. Sierakowice, par. kat. Strzepcz $1^1/_2$ mili odl., ew. Bukowina w pow. lęborskim. N. leżą na samym krańcu powiatu. Szkoła ew. w miejscu, okr. urz. stanu cywiln. Okalice. Do N. należy kilka wybudowań, mianowicie: Carlshof (1 dm., 13 mk.), Ferdinandshof (1 dm., 11 mk.), Gruenhof (1 dm., 8 mk.), Gruenelinde (1 dm., 9 mk.), Jeanettenhoehe, fol. (5 dm., 52 mk.), Insel (1 dm., 11 mk.) Potęgowo (1 dm., 2 mk.) i Seehof (2 dm., 23 mk.); N. same zaś mają 22 dm. i 245 mk. W 1868 r. obejmował cały ten klucz 189 włók i 28 morg., mk. zaś miał 352 i to 328 ew., 23 kat. i 31 dm. Odl. od m. pow. 5 mil. N. istniały już r. 1368, w tym bowiem roku sprzedaje Cetia, wdowa Petrucha (Piotra?), w porozumieniu ze synem swoim Engelbertem, Niepoczołowice jakiemuś Nepuczal, Grognife, Michałowi, Piotrowi, Marcinowi i Mikołajowi. Widzimy ztąd, że dobra lenne wówczas dzielić się mogły na ilekolwiek bądź części (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1882, VI, str. 52 i manuskrypt Dregera w Pelplinie, str. 62). R. 1409 występuje Michał (Michel) z N. jako ręczyciel za Jana z Łebna (Jesko von Lebno), jak wykazują gdańskie tablice woskowe (ob. tamże, r. 1884, XI, str. 17.). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny i akcyzę potrójną, płacili w Niepoczołowicach: possessores od 6 włók fol. i 6 ogrod. 7 flor. 18 gr., Lewiński od $1^1/_4$ włók folw. 1 flor. $7^1/_2$ gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, 1871 r., str. 192.). N. należały wtedy do pow. mirachowskiego.

Niepoględzino, niem. *Nippoglense*, wś i dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i tel. Wunichowo 4·5 klm. odl., okr. urz. st. cywiln. Budowo. Dobra obejmują 498 ha roli orn. i ogr., 73 łąk, 190 past., 683 lasu, 104 wody, razem 1548 ha; czysty dochód z gruntu 4505 mrk.; wodny młyn. *Kś. Fr.*

Niepokojczyce, wś nad Muchawcem, pow. kobryński; kośc. paraf. ewang.-reform. W 1857 r. parafia miała 45 dusz.

Niepokórka, grupa chat w gm. Niebylec, w pow. rzeszowskim.

Niepołokowce, niem. *Nepolokoutz*, rus. *Nepołokiwci*, wś kość, pow. kocmański, na lew. brzegu Prutu. Od wsch. przytyka do obszaru gm. Żopen, od płn.-wsch. do Oszechlib i Iwankowiec, od zach. do Oroszen. Od płd tworzy Prut na przestrzeni 3 klm. granicę z gm. Berbestie. St. kolei żel. lwowsko-czerniowiecko-jaskiej. Obszar wsi przerzynają dwa trakty, jeden wiodący z Kocmana do Berbestie i Waszkowiec, z płn.-wsch. na płd.-zach.; drugi ze Śniatyna przez Berhomet do Czerniowiec. Wzniesienie punktu przecięcia się obu traktów 202 m. We wsi liczne stawy. Obszar wynosi 1156 hekt. 75 ar., 96 m. kwadr.; dm. 205, mk. 946, tj. 481 mężcz., 465 kob. (1869 roku). W r. 1880 było mk. 1210. W miejscu cerkiew par. grecko-nieunicka, drewniana, p. w. Opieki Maryi, zbudowana w 1873—1874 r. staraniem współwłaścicieli Jana, Michała i Wasyla Teutułów i gminy. Gmina ma rodzin 202, czyli dusz 761, t. j. 383 m., 378 kob. Dzieci obowiązanych do uczęszczania do szkoły 90, t. j. 43 chł., 47 dz., uczęszcza zaś do szkoły miejscowej jednoklasowej 50, t. j. 30 chł., 20 dz. (1885 r.). Co do innych parafij, t. j. łac i gr.-kat. należy do Kocmana. Dusz rz. kat. 36. St. p. w miejscu. Sąd pow. i urząd podatk. w Kocmanie. Przewóz na Prucie. Własność Jana, Samuela, Michała i Wasyla Teutułów, jakoteż Olgi Hermanna. *Br. G.*

Niepołomice, miasteczko w pow. bocheńskiem. Leży nad Wisłą, w odl. $^3/_4$ klm. od jej koryta, w dolinie nadrzecznej, na krańcu rozległej puszczy, pokrywającej tu dolinę Wisły, o kilka klm. zaledwie od punktu, w którym Wisła staje się granicą między Galicyą a Królestwem, pod wsią Pobiednik w pow. miechowskim. Posiada kościół par. rzym.-kat., sąd pow., urząd poczt., administracyjny dóbr kameral., szkołę ludową trzechklasową, aptekę, kilka sklepów i dom ubogich, założony 1773 r. przez Izabelę ks. Lubomirską. Przebywa tutaj stale lekarz i odbywają się tygodniowe targi we wtorki a nadto jedenaście dorocznych jarmarków. Ozdobą mta jest starożytny murowany kościół z dwoma bocznemi obszernemi kaplicami i dobrze zewnątrz zachowany zamek królewski. Mśto składa się przeważnie z parterowych, częściowo drewnianych dworków, zabudowanych w rynek i tworzących kilka ulic. Ma wiele przedmieści i przysiołków, rozproszonych dla niskiego położenia (205 m. npm.) aż po brzegi Wisły, jako to: Mszęcin, Malców, Sitowice, Suszówka, Grabie, Chobot, Baryszów, Błota, Grobla, Jazy, Pasternik, Piaski, Podborze, Podgrabie i Swidowa. Na zachód od mta mały pagórek Wężowa ma tylko 9 mt. względnej wysokości. Na południe ciągnie się sławna niepołomska pusz-

cza. Do mta wiodą gościńce z Wieliczki i Bochni, jako też odnoga kolei arc. Karola Ludwika ze stacyi Podłęże. Z 3756 mk. przebywa na obszarze więk. pos., będącej własnością rządu, 109 osób. Według religii jest 3362 rzym.-kat. a 394 izraelitów. Mieszkańcy chrześcianie zajmują się uprawą roli i garncarstwem, izraelici zaś drobnym handlem. Obszar więk. pos. ma 114 mr. roli, 116 mr. łąk, 298 mr. past. i 1427 mr. lasu; pos. mn. 1319 mr. roli, 982 mr. łąk, 138 mr. pastw. i 27 mr. lasu. Łąki i pastwiska rozciągają się nad Wisłą na zachód od mta i są niżej położone, lasy zaś w puszczy. Obszar N. graniczy na zach. z Grabiem i Przylaskiem Rusieckim, na południe z Chróściem i Staniątkami, na wschód z Wolą Batorską i Zabierzowem. Kościół parafialny jest poważną ostrołukową budową z XIV wieku, z osobno stojącą murowaną wieżą, dzwonnicą z zegarem. Podług napisu umieszczonego na marmurowej tablicy, wmurowanej po prawej stronie wielkich drzwi, wystawił go Kazimierz W. w roku 1358, później jednak przybudowano doń dwie boczne kaplice w stylu odrodzenia, mianowicie południową w r. 1560 p. t. Matki Boskiej wybudował Jan z Ruszczy Branicki, łowczy krakowski i starosta niepołomicki, północną p. t. św. Karola Boromeusza Stanisław Lubomirski, wojewoda generał krakowski, starosta niepołomicki, w r. 1640. Branicki złożył tutaj w krypcie zwłoki swoich rodziców Jerzego i Katarzyny i postawił im pomnik z ciemnoczerwonego marmuru, przedstawiający rycerza w zbroi i matronę ubraną w średniowieczne szaty, klęczących naprzeciw siebie. Sam kościół uległ także w ciągu wieków przerobieniu, albowiem gdy w r. 1699 znacznie podupadł, odnowił go Józef Lubomirski ks. na Ostrowie i Wiśniowcu przy pomocy proboszcza Tomasza Olińskiego. Kościół ma tytuł dziesięciu tysięcy męczenników ukrzyżowanych na górze Ararat a jako relikwią posiada czaszkę, którą dawniej przechowywano w szczerozłotej puszce, teraz zaś w drewnianej pozłacanej, ze szklannem wierzchem. Tę relikwią obnoszą podczas uroczystych procesyj. W kaplicy św. Karola, przy której była prebenda do r. 1818, uposażona przez St. Lubomirskiego, znajduje się w ołtarzu cudowny obraz, o którym utrzymują, że jest oryginalnym portretem świętego. Przywiązana do tego obrazu legenda niesie, że go otrzymała żona Jerzego Branickiego Anna z Myszkowskich od zakonnic w Bononii. Cierpiała przez jedenaście lat na gościec w palcach i gdy się 1 listopada 1604 r. klęcząc przed nim modliła w zamku niepołomickim, została nagle uzdrowiona. Tegoż samego dnia poleciła przenieść obraz do kościoła, gdzie tak zasłynął cudami, że papież wysłał legata do Niepołomic w czasie kanonizacyi św. Karola, aby zbadał te cuda, poczem zaliczono je z rozkazu stolicy apostolskiej między cuda pierwszorzędne i przedstawione w obrazie wystawiono w bazylice św. Piotra w Rzymie podczas uroczystości kanonizacyjnej. Kościół ten konsekrował arcybiskup gnieźnieński Jarosław Bogorya 1358 r., ale parafia została już wcześniej założona, erygował ją bowiom Kazimierz W. na podziękowanie Bogu za zwycięztwo odniesione nad Krzyżakami 22 czerwca 1349 r.; granicę jej oznaczył bisk. krak. Bodzanta 1350 r. Od r. 1601 do 1818 istniało przy kościele braotwo św. Anny, wznowione w r. 1864. Godnemi widzenia są w kaplicy św. Karola kraty w oknach, piękna monstrancya delikatnej weneckiej roboty, kielich z XV wieku a obok tego dyplomy przechowywane w skarbcu: Biskupa Bodzanty z r. 1350, dotyczący erekcyi parafii, Kazimierza W. o dotacyi kościoła z r. 1358, Bodzanty z 1360 roku, nadający probostwu dziesięciny, kardynała Jerzego Radziwiłła z r. 1598, dodający dziesięciny z Grobli, Rudny, połowy Drweni i trzeciej części Dziewina i potwierdzenia przywilejów parafialnych przez Władysława IV z r. 1644 i Jana III z r. 1692 a w końcu listy Władysława IV w sprawie dochodu proboszcza z żup solnych bocheńskich z r. 1646. Obrazy nad ławkami, z których jeden przedstawia sceny z martyrologii patronów a drugi z fundacyi kościoła, są nowszego i miernego pędzla. Oprócz parafialnego kościoła jest na cmentarzu murowana kaplica nowszej konstrukcyi, w puszczy zaś, w dzielnicy zw. Poszyński las, wybudowano w ostatnim dziesiątku lat kaplicę na miejscu dawnej, zupełnie zrujnowanej wiekiem, którą Zygmunt I w r. 1533 postawił na pamiątkę nieszczęśliwego wypadku, opisanego przez Bielskiego (wyd. Turowskiego, str. 1060) temi słowy: „Z Krakowa ruszył się król do Niepołomic z królową Boną i ze wszystkim dworem na krotofile, gdzie tam miał niedźwiedzia nad obyczaj wielkiego, którego z Litwy przywieziono w skrzyni; gdy go wypuszczono w gaju blisko Wisły, poszczwano go wielkiemi psy najpierwej, które on połamał i pobił i poranił ich o sto, chłopów było o trzysta z oszczepy, którzy mu nie dali do Wisły; z przodku był nie mężny, ale potem gdy się rozgniewał, oślep bieżał na ludzi. Ożarowskiego herbu Rawicz, podkomorzego królewskiego, przewrócił z koniem. Tarło, krajczy, pieszo chciał do niego z oszczepem, ale mu wydarł niedźwiedź, iż padł, ledwie go chłopi z oszczepy przypadszy ratowali i psy go w nogi wtenczas pokąsali. Puścił się potem tam, gdzie królowa stała, która uciekając przed nim, potknął się koń

pod nią, spadła i uraziła się, bo była brzemienna, tamże porodziła bez czasu syna, który pochowan zarazem w Niepołomicach. Stańczyka też błazna przewrócił z koniem naten czas. A tak by byli nie chłopi oszczepy ratowali, wieleby był ludzi pomordował. Król śmiał się z Stańczyka, rzekł mu: Począłeś sobie nie jako rycerz, ale jako błazen, żeś przed niedźwiedziem uciekał. Rzekł Stańczyk: Większy ten błazen, co mając niedźwiedzia w skrzyni puszcza go na swoją szkodę.“ Parafia N. (dyec. tarnowskiej, dek. wielickiego) obejmuje Wolę Batorską, Kłaj, Podłęże, część Chróścia, Podborze i Kółko z ogólną liczbą 8678 rzym.-kat. i około 600 izraelitów. Zamek królewski miał pierwotnie zbudować Kazimierz W., ale to był zamek drewniany, myśliwski. Teraźniejszy murowany zamek pochodzi z czasów Zygmunta Augusta, co potwierdzają wyrazy lustracyi z r. 1569: „zamek dobrze wymurowany *nowo* kosztem wielkim i gmachy zwierzchnie, średnie i dolne z ganki w około i sklepy dolnymi, w nim izdeb 40“, jako też styl włosko gotycki przypominający dziedziniec biblioteki jagiellońskiej i zamku wawelskiego. Jestto jednopiętrowa budowla, z pięknemi galeryami od strony dziedzińca, uszkodzona przez pożar, który górną część zniszczył przed r. 1875. Najbardziej zajmuje zwiedzających duża akastycznie sklepiona sala, prawdopodobnie dawniej biesiadna lub przeznaczona dla obrad, w której wymówione po cichu słowo w jednym rogu słychać wyraźnie w przeciwnym i dolny sklep, którego sklepienie wspiera się na jednym filarze. Teraz służy za skład i kancelarye ekonomii skarbowej. N. miały być pierwotnie własnością niejakiego Wojsława Ośmioroga, jak twierdzi Okolski, który w miejscu zwanem Groblą założył twierdzę, ale dla bliskości Krakowa zamienił je z królem na inne dobra, jakkolwiek i później Gerardowie Ośmiorogowie mieli prawo podawania proboszczów w tem miejscu. Kazimierz W. ufundował miasto, zbudował kościół i łowiecki zamek, w którym chętnie i często przebywał. Jeszcze częściej nawiedzał Niepołomice wielki miłośnik lasów i polowania Władysław Jagiełło, który tutaj częste zjazdy odbywał (1408, 1410, 1412, 1418, 1430 i 1432) a w r. 1411 dni 15 bawił, poczem odbył pieszą pielgrzymkę do Krakowa, gdzie kazał u grobu ś. Stanisława zawiesić 50 chorągwi zdobytych na Krzyżakach. Ztąd datuje 16 marca 1405 r. przywilej dla mieszczan sądeckich a 1422 d. 28 listop. przywilej normujący monetę (oba w Aktach grodzkich, t. IX, Lwów 1838). W r. 1420 przyjmował tu Jagiełło posłów czeskich, ofiarujących mu koronę ś. Wacława, której w skutek wpływu Zbigniewa Oleśnickiego nie przyjął, a 1433 wzywał w tem mieście pomocy króla polskiego hospodar wołoski Ilia (Eliasz) w celu odzyskania tronu. Jak długo królowie rezydowali w Krakowie, przybywali często do N. dla łowów i bawili w zamku po kilka dni. Zygmunt I w r. 1533 wyprawia nieszczęśnie zakończone łowy z niedźwiedziem, w skutek których Bonu poroniwszy syna, obłożnie dłuższy czas w zamku choruje. Zygmunt August wywozi tu umierającą już Barbarę, której jednak powietrze puszczy pomódz nie może i zdala od zgiełku stolicy życie kończy 1551 r. Tenże król w 1554 r. łagodzi surowe prawa karzące śmiercią kłusowników pochwyconych w królewskiej kniei, bo Lutomirski, podskarbi niepołomicki król., nie oddaje ich sądom mówiąc, że król nie chce aby na gardle karano za zabicie jelenia, skoro głowę człowieka okupić można (Czacki, O Lit. i Pol., pr. II, 257), Po przeniesieniu stolicy do Warszawy zaniedbują królowie Niepołomice i tylko wrazie dłuższego pobytu w Krakowie odwiedzają puszczę. Zygmunt III chroni się tutaj w 1591 przed zarazą w Krakowie i ugaszcza teściowę arcyksiężnę rakuską; potem Jan Zamoyski wita i podejmuje w zamku królewską oblubienicę Gryzeldę Batorównę 1583 i ztąd prowadzi na ślubny kobierzec do Krakowa. Lubomirski, ssta niepołomicki gości przez miesiąc 1644 r. a od 17 lipca do 17 sierpnia 1646 Władysław IV; bawi tu jeszcze Jan III w r. 1692 i poluje August II 1730 r. 27 września. Blisko kaplicy zbudowanej przez Zygmunta I, stał do 1875 r. zmurszały pień starego dębu, pod którego konarami biesiadował i nocował August II. Na suchym pniu umieszczono na pamiątkę krzyż a pod nim tablicę z wyliczeniem ubitego zwierza w czasie trzechdniowych łowów. Pomimo częstego pobytu krolów z całym dworem, nie podniosły się N. nigdy do znaczenia miasta, chociaż tworzyły sstwo niegrodowe. Najdawniejsza lustracya z r. 1562 powiada: „W tem starostwie jest zamek, do którego jest wsi 16 a folwarków 4. We wsi Niepołomicach jest kmieci 11, siedzą na rolach, z których płacą czynszu pro anno per grossos 4. Dawa każdy per caponem et per caseum unum. Kmiecie powinni robić jeden dzień na tydzień, a gdy Król Jmć jest, powinni na każdy dzień posługi wszelakie. Są dwa sołtysi, którzy żadnych czynności nie płacą, ani robót nie czynią, tylko strzedz lasu powinni. Są też drudzy trzej, które leśnymi zowią, tylko strzedz lasu powinni. Karczmarzów jest 17 (zapewne utrzymujących gospody dla gości królewskich), siedzą każdy na polanku, z których płaci czynszu marc. 1 gr. 19. Ci na pierwsze miecisko sieci mieć powinni, a przy bytności Króla Jmci w łowy na każdy dzień

jechać. W tej wsi jest stawów wielkich trzy: Staniątecki, Wężowy i Olszowy zwane". Lustracya z r. 1569 mówi prawie toż samo, dodając tylko o zamku nowowybudowanym. Ale 1655 r. zniszczyli N. Szwedzi. Rzadsze łowy królewskie zmniejszają liczbę gospód i zmieniają stosunki poddańcze. Lustracya z roku 1664 wylicza: kmieci jest 7 sprzężajnych, bez sprzężaju 3. Spy nie dają, tylko kura 1 i jaj 10 każdy. Robią trzy dni na tydzień bydłem, przędą oprawy po łokci 4, stróżę kolejno odprawują. Jest karczmarzów 4, powinni na pierwsze miecisko sieci nieść i przy bytności Króla Jmci na łowach trwać, płacą po fl. 2 gr. 7. Leśnych 3, nie płacą nic, są na posłudze leśnej i zwierza strzegą. Rybak 1, obroki pewne ryb daje w piątki, środy i soboty. Stawy 3: Chroyski, Wężowy i Olszowy, który przez niedostatek wody wysycha. Niepołomska puszcza jest odłamem podmokłych puszcz, które dawniej nieprzerwanym ciągiem pokrywały niziny rozdzielające wyżynę olkusko-sandomierską od podgórza karpackiego, a od Dunajca zakrywają piaszczyska, ciągnące się w dorzecze Bugu i Styru aż po Brody. Prócz niepołomickiej, rozróżniano dawniej jeszcze puszczę sandomierską, pokrywającą dziś większą część powiatu niskiego. Obydwie oddzialały więcej otwarte okolice między Rabą i Dunajcem, urozmaicone borami sosnowemi i lasami brzozowemi. Puszcza niepołomska zajmuje nizinę mającą od 197 do 215 m. npm. wzniesienia i w największej rozciągłości od zachodu (przys. Boryczow) ku płn.-wschodowi (wś Dziewin) ma 19 klm. długości. Z powodu że nizina Wisły rozszerza się w kierunku płn. wschodnim wciska się puszcza w kształcie klina pomiędzy podgórza i Wisłę i dla tego ma różną szerokość; w najwęższem miejscu 2 klm., w środku, na płn. od gminy Kłaj, 6 klm. a w najszerszem 11 klm., nie licząc już dawniej oderwanych lasów koło wsi Grobli. Świerk, buk, sosna i rzadszy dąb rosną tu przeważnie, po wyrębach zaś i na krawędziach lasu brzoza. Charakterystycznemi cechami puszczy są jeziorka i bagna, z odmienną roślinnością. Granicami puszczy są drogi żelazne z Podłęża do Niepołomic od zach., z Bochni do Krakowa arcyks. Karola Ludwika poprowadzona brzegiem puszczy południowym i droga salinarna z Bochni do Sierosławic zbudowana na lewym brzegu Raby, od północy zaś Wisła. Dawniej obfitowała puszcza w grubego zwierza. Kazimierz IV Jagiellończyk ubił tutaj w r. 1469, jak zapewnia Długosz, tyle grubej zwierzyny, iż obdarzył nią panów, biskupów krak., kapitułę, akademią i rajców krak. Z późniejszych polowań przechowała się pamięć łowów z r. 1644, kiedy w ciągu 5-ciu dni w lipcu ubił Władysław IV 50 jeleni i z 1646 r., gdy tenże król polował cały miesiąc od 17 lipca, a w końcu z 1730 r. Na starożytnym dębie umieszczona tablica wyliczała, że August II przez trzy dni we wrześniu ubił 3 łosie, 17 jeleni, 88 sarn, 23 dzików, 13 wilków, 32 lisów i mnóstwo drobnej zwierzyny. Dzisiaj utrzymują się tylko sarny, lisy i dziki, łosie wyginęły w końcu zeszłego wieku, wilki zaś wytępiono w pierwszej połowie naszego stulecia i rzadko już z innych puszcz przychodzą. Drzewostan zmniejszyły już oddawna żupy bocheńskie i wielickie, albowiem ta puszcza od wieków dostarcza niezliczonych pni na podstemplowanie chodników, w ostatnich jednak dwudziestu latach zbudowano w Kłaju parowy tartak a niewłaściwe warunki sprzedaży lasu sprowadziły znaczne zniszczenie, o co nawet interpelowano rząd w radzie państwa. Kilka pożarów lasu w naszym wieku, trzebienie i racyonalne gospodarstwo lasowe zmienia naturalnie charakter puszczy, jakkolwiek nie zmieniły się dotychczas jej granice. Niepołomickie sstwo niegrodowe, podług lustracyi z r. 1660, obejmowało dobra stołowe królewskie następujące: zamek, wś N., Wola Batorska, Stanisławice, Cikowce, Drwina, Wola Drwieńska, Grobla, Stare Brzesko, Mikluszowice, Gawłówek, Dziewin, Baczków, Branice, Damianice i 17 wsi do różnych opactw i klasztorów należących, obowiązanych składać daniny w naturze lub w pieniądzach. W 1771 r. opłacano z nich hyberny złp. 7640 gr. 5. W 1772 r. zajęte zostało przez rząd austryacki, który, po dołączeniu doń znacznej liczby dóbr duchownych administruje takowe przez urząd gospodarczy w Niepołomicach, spłacając fundacyom religijnym pewną corocznie sumę za użytkowanie. Do ekonomii obecnej należą: Wola Batorska, Wola Zabierzowska, Grobla, Prawnik, Świniarzów, Drwina z Wolą, Dziewin, Mikluszowice, Gawłówek, Poszyna, Damianice, Stanisławice, Podgroble, Rysa, Łapczyce, Siedlec, Chełm, Moszczanice, Okulice, Bogucice, Kamionna, Pasierbice, Wyżyce, Kolanów, Kłaj, Książnice, Baryszów, Błota, Jaz, Mszęcin, Pasternik, Piaski i Świdowa. Obecny obszar puszczy wynosi 22,000 mr., podzielonych na 10 leśnictw. Literatura: Baliński: Staroż. Polska (II, 187); Matakiewicz: Kłosy (1875, str. 394), gdzie także umieszczono ryciny kościoła i dziedzińca zamkowego; Siarczyński: Rkp. Bibl. Ossol. № 1826; Szematyzm archidyec. tarnowskiej; Schwestka: Statistische Beschreibung d. Niepolomicer Staatsforsten, w Jahresbericht d. westgalizischen Forstvereins (Krakau 1858, Heft VIII). *Mac.*

Nieporaż, wś, pow. chrzanowski, w okolicy pagórkowatej i lesistej, przy drodze z Alwerni (6·8 klm.) do Chrzanowa, 341 m.

npm. Tę osadę otacza od płn. i wschodu las Bagno, będący południową częścią boru zwanego Chechłem, a od południa mniejszy las, zwany Oblaskami. Jest tu leśniczówka i dwie węglarki. N. należy do par. rz.-kat. w Regulicach (odl. 1 klm.) i ma 180 mk. rz.-kat. i 6 izrael. Obszar więk. pos. bar. Lipowskiego ma 114 mr. roli, 50 łąk, 7 past. i 691 lasu; mn. pos. 129 mr. roli, 11 łąk i 15 pastw. Na płn. graniczy N. z Wolą Filipowską i Belęcinem, na wsch. z Rudnem, na płd. z Kaźmirówką a na zach. z Płazą. *Mac.*

Nieporęt, wś i dobra nad rz. Długą, o kilka wiorst od jej ujścia do Narwi, pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt. Leży śród lasów dawnej puszczy nadnarwiańskiej, w odl. 28 w. od Warszawy, na prawo od drogi bitej z Jabłonny do Serocka. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, urząd gminny, 66 osad, 600 mk.; sąd gm., st. dr. żel. i st. poczt. w Jabłonnie. W 1827 r. było tu 61 dm., 531 mk. N. jest dawną wsią, osadzoną przez ks. mazowieckich śród wielkiej puszczy, zajmującej oba brzegi Narwi i cały klin zawarty między Wisłą i Narwią, których dorzecza zlewają się w pobliżu punktu zbiegu wód w rozległą, piaszczystą i podmokłą nizinę, na której długo bardzo przechowywała się pierwotna puszcza. Wody tej puszczy uprowadzało kilka drobnych rzeczek, nad któremi się tworzyły najdawniejsze osady. W 1484 r. Bolesław, ks. mazowiecki, sprzedaje N. dwom braciom Prażmowskim, Michałowi, archidyak. płockiemu i Wojciechowi, dworzaninowi książęcemu. Przenosi przytem mieszkańców na prawo niemieckie. Już w XVI jednak wieku N. staje się posiadłością królewską. Z przeniesieniem stolicy do Warszawy N. staje się tem dla dworu, czem były przedtem Niepołomice pod Krakowem. Zygmunt III wystawił tu drewniany zamek, obszerny i wygodny, wzniósł kaplicę i założył ogród. Władysław IV i Jan Kazimierz często tu przebywając, utrzymywali i upiększali tę letnią ulubioną siedzibę. W czasie morowej zarazy w 1652 r. przebywał tu cały dwór królewski. Tu również oczekiwał na Maryą Ludwikę, chory czy udający chorobę Władysław IV w 1646 r. Laboureur w opisie podróży królowej, podaje szczegóły o N., w którym się zatrzymała Marya Ludwika dążąc do Warszawy. Jan Kazimierz założył i uposażył tu parafią, tudzież wzniósł w 1651 r. dotąd istniejący kościół. Składając koronę w 1658 r. darował N. jezuitom warszawskim, po których przeszedł na własność funduszu edukacyjnego, a wreszcie na własność prywatną. Za czasów królewskich jeszcze, dla osuszenia błotnistej doliny rzeczki Długiej, wykopano dla odprowadzania wód kanał zwany Królewskim. W 1882 r. wś uległa zniszczeniu przez pożar. Dobra N. mają rozl. mr. 7900, a mianowicie: gr. or. i ogr. mr. 186, łąk mr. 116, past. mr. 4, lasu mr. 6583, zarośli mr. 32, wody mr. 38, nieuż. mr. 128, w osadach wieczystych czynszowych mr. 813; bud mur. 1, z drz. 60; płodozmian 7-polowy. Wś N. os. 66, z gr. mr. 1110; wś Kąty Węgierskie os. 26, z gr. mr. 329; wś Kobiałka os. 22, z gr. mr. 332; wś Białobrzegi os. 9, z gr. mr. 36; wś Stanisławów os. 45, z gr. mr. 1040; wś Wola Aleksandra os. 5, z gr. mr. 94; wś Morysin os. 2, z gr. mr. 73; wś Augustówek os. 16, z gr. mr. 318; wś Aleksandrów os. 19, z gr. mr. 352; wś Wojdy os. 4, z gr. mr. 93; wś Kąty Grodziskie os. 19. z gr. mr. 272; wś Izabelin os. 24, z gr. mr. 380; wś Anusin os. 4, z gr. mr. 80; wś Ruskowy Bród os. 6, z gr. mr. 97; wś Olesin os. 8, z gr. mr. 112, wś Maciki os. 6, z gr. mr. 97; wś Rembielszczyzna os. 24, z gr. mr. 451; kol. Maciki os. 2, z gr. mr. 3. Dobra te w ostatnich czasach były własnością hr. Potockich, od których w 1881 r. nabyło je berlińskie towarz. handlu drzewem za 600,000 rs. N. par., dek. warszawski, 2200 dusz. Nieporęt gmina należy do sądu gm. okr. V w Jabłonnie, ma 17240 mr. obszaru i 4000 mk. W gminie są: 3 szkoły początkowe, gorzelnia, 5 młynów i wiatraków. *Br. Ch.*

Nieporotów, ros. *Neporotowo*, wś przy ujściu strugi Nieporowy do Dniestru, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. katol. Chocim, ma cerkiew; przeprawa promem przez Dniestr. Własność Statewicza. W 1868 r. było tu 178 dm.; plantacye tytuniu.

Nieporotów, grupa domów w Sielcu, pow. sokalski.

Nieporoty 1.) wś i dobra, pow. witebski, 2 okr. pol., 4 okr. sąd., gm. leskowicka. 187 dusz rew., własność Łagodów, dawniej Rekściów, 315 dz. ziemi. Przy wsi kościół paraf. kat., dek. witebskiego, klasy 5-ej p. w. Wniebowzięcia M. B., wzniesiony 1777 r. przez Michała Mitkiewicza i synów jego Szymona i Bartłomieja. Par. ma dusz 804; należą do niej kaplice: w Plihówce, fundacyi Teresy Kossowskiej z 1799 r., w Mikołajowie, fund. Jak. Zabłockiego z r. 1818 i w Pojezierzu (Podozierzu), fund. Jana i Doroty Rekściów z r. 1750. 2.) **N.**, wś, pow. siebieski, o 30 w. od Siebieża; okr. wiejski N. liczy 1559 dusz rewiz. włościan skarbowych. 3.) **N.**, wś. pow. sieński, gm. Ostrowno, 4 dm., 21 mk. *M. K.*

Nieporowa, struga w pow. chocimskim gub. bessarabskiej, prawy dopł. Dniestru, do którego wpada pod wsią Nieporotowem. Od lew. brz. przyjmuje strugę Michałków.

Nieprachy al. *Niepracha*, fol., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Ostrzyno,

o 21 w. od Szczuczyna, 47 mk. (1866 r.), własność Berdowskich.

Niepraksty, trzy folwarki nad jez. t. n (rozl. 46 mr.), pow. trocki, w 2 okr. pol., o 43 w. od Trok, par. Giegużyn, 4 dm., 77 mk., w tem 66 kat. i 11 prawosł. Dawniej własność Kossakowskich, obecnie należą w połowie do Bądzyńskich, a w drugiej połowie do Bylińskich i Kirklewskich. Obszaru około 800 mr.; grunta i lasy rozmaitych gatunków. W 1850 r. posiadali tu Kirklewski 98 dz., Gliszczyński 200 dz., Kowalewski 96 dz., Zaleski 96 dz. i Żakowicz 40 dz.

Nieprasnoja, os., pow. suwalski, gm. Kuków, par. Filipów, odl. od Suwałk 14 w. Ma 3 dm., 5 mk.

Nieprawda, jedno z rozgałęzień rz. Horynia, mianowicie począwszy od wsch. krańca pow. pińskiego i zach. krańca pow. mozyrskiego, naprzeciwko wsi Uholec w mozyrskim, aż do mka Dawidgródka, kędy się zlewa znowu w jedno koryto z Horyniem. Długie około 28 wiorst. *A. Jel.*

Niepreniki, *Nieprenniki* al. *Nieprzeniki*, wś nad rz. Janką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo, okr. wiejski Lońsk, o 14 w. od gminy a 58 w. od Dzisny, 17 dm., 179 mk. (44 dusz rew.); należy do dóbr Szarkowszczyzna, Boguckich.

Niepriaża, okr. wiejski, pow. witebski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. chrapowicka, 249 dusz rewiz.

Nieproschin, fol. do Pierzowa, pow. sycowski.

Nieprowice, w dok. *Neprowycze*, wś nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Złota, par. Chroberz, odl. 10 w. od Pińczowa. W 1827 r. było dm. 51, mk. 345. Fol. i wś N. rozl. mr. 630: gr. or. i ogr. mr. 340, łąk mr. 98, past. mr. 28, lasu mr. 152, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, z drzewa 8; płodozmian 8-polowy. Wś N. os. 70, z gr. mr. 428. Na dokumencie wydanym w 1437 r. (Kod. dypl. Mucz. i Rzysz., II, 450) występuje jako świadek Janussius de Neprowycze. *Br. Ch.*

Niepruszewo, w dok. *Nieproszewo*, wś i dobra, pow. bukowski. Wś posiada kościół par., 22 dm., 218 mk., 27 ew., 191 kat., 16 analf. Poczta, tel., st. kol. żel. w Otuszu o 4 kil., gośc. o 9 kil. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś N. miała 5 łanów, 1 zagrod., 2 rybaków i rolę karczemną (Pawiński, Wielkop., I, 22). Dobra N. mają 3801 mr. obszaru; składają się z 4 ch miejscowości: a) N., dom.; b) Kalwy, fol.; 22 dm., 449 mk., 100 ew., 349 kat., 10 analf. Własność i majorat księcia Reuss-Schleiz Henryka XVII. Kościół par. znajdował się pierwiastkowo we wsi Cieśle; wspomina o nim już Andrzej, biskup poznański, ustanawiając w r. 1298 archidyakonaty w swej dyecezyi. Z Cieśli do N., zdaniem Łukaszewicza, parafia została przeniesiona w pierwszej połowie XV w., gdyż w r. 1442 jest mowa w księgach konsystorskich o patronacie kościoła niepruszewskiego. Księga zaś beneficiorum r. 1510 opisuje majątek i dochody jego. N. było wtedy własnością głośnej rodziny wielkopolskiej Górków. Do r. 1580 kościół był drewniany, w tym zaś r. Łukasz Górka, wojewoda wówczas łęczycki, dziedzic N., chociaż sam luteranin, wystawił kościół z cegły palonej i uposażył probostwo. Na nowo kościół już upadający dźwignął r. 1725 Aleksander Biliński, chorąży poznański, ówczesny dziedzic, a r. 1781 Józef Krzycki, jako nowy patron, odświeżył świątynię i wewnątrz przyozdobił. Par. N., dek. bukowski, 2196 dusz (1873 r.). *M. St.*

Niepryśka al. *Nepryś*, rzka w pow. biłgorajskim, ma początek pod wsią Nieprysz, płynie pod Józefowem w stronę płd.-zachodnią i przyjąwszy pod Kozakami strumień od lewego brzegu, wpada z lewej strony do rzeki Tanwi. Długa 11 wiorst.

Nieprzeniki, ob. *Niepreniki.*

Nieprześna, wś, pow. bocheński, w okolicy pagórkowatej, podszytej liściowemi gajami, nad górnym biegiem pot. uchodzącego do Stradomki z praw. brzegu pod Dąbrowicą. Odl. od Bochni o 9·1 klm. Należy do par. katol. w Sobolowie, ma 246 mk. rz.-kat. Istniała już w XIII wieku, ponieważ podaje ją spis dóbr opactwa tynieckiego, potwierdzony przez Grzegorza XIII w 1229 r., ale Długosz nie wymienia jej w liczbie dóbr kościelnych. Gleba żytnia. Pos. więk. St. Żelechowskiego ma obszaru 203 roli, 30 łąk i ogr., 24 past. i 147 mr. lasu; pos. mn. 109 roli, 15 łąk i ogr. i 8 mr. lasu. Graniczy na płn. z Dąbrowicą, na wsch z Pogwizdowem, na zach. z częścią Nieszkowic (II) i Sobolowem a na płd. z Zawadą Wielką. *Mac.*

Niepszczolony 1.) niem. *Niepczelong*, wyb. do Konarzyn należące, pow. człuchowski, st. p. Zielona, tamże szkoła, par. kat. Konarzyny, 1 milę odl., ew. Sępolno; obejmuje 622·37 mr. W 1868 r. 7 bud., 3 dm., 29 mk. kat., 5 ew. 2.) **N.**, wyb. należące do Żychc, pow. człuchowski, st. p. Zielona. *Kś. Fr.*

Nieraczyn, ob. *Mirocin.*

Nierada 1.) al. *Mazury*, wś, pow. częstochowski, gm. Rększowice, par. Poczesna. Wś ma 67 dm., 429 mk., ziemi włościań. 1859 mr. W 1827 r. było 38 dm., 383 mk. 2.) **N.**, wś i fol. nad rz. Wartą, pow. będziński, gm. Włodowice, par. Mrzygłód. Wś ma 14 dm., 158 mk., ziemi włośc. 1859 mr.; fol. 1 dm, 14 mk., ziemi dwor. 300 mr. W 1827 r. 20 dm., 139 mk. 3.) **N.**, ob. *Mazury* (VI, 213). *Br. Ch.*

Nierada, wś, pow. bytomski, par. Kamie-

niec, odl. $2^3/_4$ mil od Bytomia. Posiada dwa wielkie piece, dwa miechy parowe, fryszerkę, 70 mr. roli, 136 mk. kat. (1861 r.).

Nieradecy, niem. *Klein Haehnchen*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow. kamienieckim. W 1880 r. 45 dm., 229 mk., 190 ew., 39 kat., 170 Serbów. *A. J. P.*

Nieradowo 1.) wś nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 12 w. od Ciechanowa, ma 17 dm., 153 mk., 630 mr. gruntu dobrego, 11 nieuż. Mieszka tu drobna szlachta. W 1881 r. było tu 59 mk. 2.) **N.**, wś, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. o $7^1/_2$ w. od Mławy, ma 5 dm., 79 mk., 351 mr. gruntu dobr., w tem 27 mr. włośc. W 1827 r. 5 dm., 38 mk. N. należało do dóbr Giednia. W 1873 r. oddzielony został od tych dóbr fol. N., mający 291 mr. obszaru.

Nieradza *Niska*, pow. turecki, przyległ. dóbr Gołuchy.

Nieradziszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kukuciszki, o 5 w. od gminy, 7 dusz rew.

Nieraszew, wś, pow. nowogródzki, o 4 w. ku zach. od mka Turca, ma 11 osad, miejscowość bezleśna, grunta dobre. *A. Jel.*

Nieratówka, lewy dopływ Ptyczy, lewego dopływu Prypeci.

Nierawszczyzna (*Nowa* i *Stara*), os., pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 21 w. N. Nowa, 1 dm, 10 mk. N. Stara, 1 dm., 3 mk.

Nierawy, wś, pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Łozdzieje, odl. od Sejn 19 w. Ma 35 dm., 251 mk. W 1827 r. było 20 dm., 136 mk.

Nieraż al. *N. Dubowa*, wś, pow. bychowski, gm. Nowy Bychów, 63 dm., 457 mk.

Nierczaj, struga w pow. ihumeńskim, bez wyraźnego ujścia, przecina lesiste, dzikie moczary, od wsi Karpiłówki ku rzece Wołmie, w kierunku zaśc. Uhły al. Uhoł, naprzeciwko którego ginie w rozlewach kotliny Wołmy. W miejscu gdzie struga przecina dawny trakt pocztowy ilińsko-ihumeński jest karczma tegoż nazwiska. Długość biegu w prostej linii około 6-ciu wiorst. *A. Jel.*

Nierejsza, rzeczka w pow. orszańskim, dopływ rz. Łuczesy.

Niereśnia, ob. *Uborć.*

Nierestna, rzeczka w pow. mozyrskim.

Nierodna góra, wyniosłość na płd. od Hłuboczka Wielkiego, w pow. tarnopolskim, nad doliną Seretu, 365 m. wznies. *Br. G.*

Nierodzim, wś nad Wisłą z lew. brzegu, pow. sądowy skoczowski, na Szląsku austr. Na płn. leżą Harbutowice i Bładnice Dolne, na zach. Godziszów, na płd. Hermanice, a na wsch. Lipowiec. Przez obszar tej gminy przechodzi gościniec z Ustronia do Skoczowa. Chaty rozrzucone w płd.-zach. obszarze tworzą część wsi, zwaną Bładnicami Górnemi (Ober-Bladnitz). We wsi N. mk. 469, w Bładnicach Górnych 109, razem 578 (r. 1880). We wsi kościół fil. ś. Anny, należący do par. w Skoczowie. Sąd pow. i st. p. w Skoczowie.

Nieroniki, wś, pow. białostocki, niegdyś własność klaszt. dominikanów w Choroszczy.

Nieropła, rz. w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Druci, praw. dopł. Dniepru.

Nierotówka, rzka w pow. bobrujskim, zaczyna się w moczarach okolicy fol. Kaczaj-Błoto, mających komunikacyą kanałem z rzką Rudzianką, dopływem Uszy. Miejscowość ta jest niejako wododziałem rzeczek płynących do Berezyny i do Ptycza; otóż gdy Rudzianka płynie stąd na wschód ku pierwszej, N. kieruje się na płd.-zach. w stronę Ptycza, około wsi Uhły, fol. Buda, wsi Szków, gdzie rozlana w jeziorko obraca trzy młyny, następnie dopłynąwszy do dóbr Rudobietka kanałami odchodzi dalej w kotlinę bagnistą Ptycza, nie mając pewnego ujścia. Długość biegu około 5ciu mil. *A. Jel.*

Nierowce, lit. *Nierawaj*, wś i fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, o 21 w. od Kalwaryi; fol. ma 8 dm., 27 mk., wś 11 dm., 57 mk. W 1827 r. było 8 dm., 46 mk. W 1874 r. z dóbr urdomińskich generałowej Suchorzewskiej sprzedany Abrahamowi Burakowi. Ma włók 12, płodozmian 4-polowy. Na gruntach Nierowiec i sąsiednich folwarków jest kilka płaskich kurhanów, zwanych przez lud „kruszniami", które od wojen krzyżackich datują. W jednym z nich 1869 r. znaleziono węgle, kości ludzkie, parę urn glinianych bardzo grubej roboty, a także mosiężne i żelazne szczątki zbroi. *E. G.*

Nierowo i *Nierowy*, ob. *Nerowo* i *Nerowy*.

Nieróża 1.) al. *Nieroza*, *Nierzeszyn*, niem. *Nierosen*, wś, pow. wałecki, st. p., par. ew. i urz. stanu cywil. Frydląd Marchijski, 5 klm. odl., par. katol. Marcinkowo, szkoła Hanki. Ma 228·61 mr. obszaru, 15 bud., 4 dm., 29 mk. ew. Leży nad jeziorem i bitym traktem z Wałcza do Frydlądu Marchijskiego. 2.) **N.**, dobra, tamże, obejmują 424·44 ha roli ornej i ogr., 19·06 łąk, 56·61 past., 14·57 boru, 11·55 nieuż., 46·37 wody, razem 572·76 ha. W 1868 r. 17 bud., 83 mk., 1 kat., 82 ew. W dok. z r. 1314 jest wymienione jezioro Nyrocze, od którego wś i dobra tutejsze wzięły swe miano (ob. Cod. dipl. Pol. Dok. 967). *Ks. Fr.*

Niertka al. *Nieretka*, mała rzeczka bagnista w pow. bobrujskim, ma początek w okolicy za wsią Rubiczy, płynie lesistemi błotami w kierunku zachodnim około 10 w. i wpada do Pierpszy, lew. dopł. Oresy. *A. Jel.*

Nierwanice, ob. *Jerwonice.*

Nieryb, błoto w płd.-wsch. części pow. bo-

rysowskiego, na praw. brz. rz. Plisy, pomiędzy wsiami Żabinków (Zebienków) i Uznaż, ma 8 w. długości a 2 w. szerokości, otoczone do koła lasami sosnowemi. Na błocie rosną rzadko karłowate sosenki a miejscami trzcina (czeret). Pośrodku błota leży jezioro t. n., z ktorego wypływa rz. Brusiata, dopływ Berezyny z lewej strony. Ma ono około 100 mr. obszaru i z powodu torfowego bagniska nie odznacza się rybnością, znajdują się w niem bowiem tylko drobne czarne okonie. *T. S.*

Nierybno, niem. *Nieribno*, według wizyt. Madalińskiego z r. 1686 *Nierybus*, wś, pow. kościerski, st. p., tel. i kol. Frankifeld, 6·2 klm. odl., par. kat. Stara Kiszewa $^1/_2$ mili odl., ew. Nowe Polaszki; odl. od m. pow. $4^1/_2$ mili; obejmuje 4 posiadłości gburskie, razem 420·46 mr. obszaru, 44 mk., 5 dm. Według szematyzmu dyecez. z r. 1867 było tu 33 kat. mk. Wieś ta została wydana w wieczystą dzierżawę na mocy przywileju z d. 3 paździer. 1760 r. Do par. kiszewskiej należała już r. 1686. Dziś stanowi N. fol. do Bartlewa należący i zawiera 80·17 ha roli or. i ogr., 7·66 łąk, 5·11 torfowisk, 7·66 boru, 1·53 wody. Szkoła Płociczno. *Kś. Fr.*

Nierychła, pow. miechowski, gm. Michałowice, par. Więcławice.

Nierymdajcie, wś i dwór, pow. telszewski, o 14 w. na płn.-wsch. od Telsz; kościół kat. św. Bartłomieja, z muru w 1860 r. wzniesiony przez ks. Krystucia, filialny telszewski.

Nierzeja Świeża al. *Fryska*, niem. *Frische Nehrung*, dok. *Neringia*, *Nerigia*, *Nerya*, *Nerge*, *Neriga* (ob. Sł. geogr., t. II, str. 530 i t. VI pod wyrazem Mierzeja). Tu dodajemy dla uzupełnienia jeszcze inne szczegóły. Toeppen przypuszcza, że Witland anglo-saxońskiego kapitana Wulfstana (z 990 r.) jest właśnie Nierzeją Świeżą (ob. Script rer. Pruss., I, str. 733 i Neumann w Preus. Prov. Bl., 1854, II, str. 323.). Co do nazwy to zamiast Mierzeja trzeba pisać Nierzeja, gdyż wyraz ten pochodzi od *nierzchnąć się*, we wielkopolskiem ikrzyć się; jest to prowincyonalizm pomorski, gdzieindziej nieznany. Lecz ta nazwa pomorska jest bardzo stosowna, bo ryby w czasie ikrzenia wychodzą na wierzch wody. W mowie Pomorzan przechował się oprócz tego jeszcze wyraz nierzch, tyle co wierzch czyli powierzchnia. Nierzeja znaczy więc tyle, co skrawek lądu, który się wynurzył z pod wody (ob. Kujot, Opactwo pelplińskie, str. 69). Neumann (Preuss., Prov. Bl., 1854, II, str. 376) wywodzi tę nazwę z litewskiego nêrti, po pol. nurzyć, zanurzać (porów. także: Pamiętnik fizyograficzny, t. III, str. 506). Niemieckie wywody od Neerland, zamiast Niederland, albo „Naehren“ żywić, nie dadzą się uzasadnić, co nawet niemieccy autorowie przyznawają (ob. Brandstaeter: „Land und Leute des Landkreises Danzig“, 1879, str. 213). Więc już ta okoliczność, że źródłosłowu nazwy szukać należy w narzeczu słowiańskiem, dowodzi, iż tu pierwotnie mieszkali Słowianie. Ale mamy na to i inne dane, z których prócz tego wynika, że Nierzeja należała już w XIII w. do książąt pomorskich. W 1235 r. bowiem nadaje Sambor I cystersom oliwskim rybołóstwo w zatoce świeżej (ob. Toeppen „Hist. comp. Geogr.“, str. 47). Około r. 1220—27 opuszcza Świętopełk kupcom z Lubeki niektóre cła prawem wybrzeżnem przepisane, mianowicie na Nierzei aż do Lipy (niem. Liep), „in Nereo damus eandem libertatem a portu usque ad tiliam arborem“ (ob. Pom. Urk. B. von Perlbach, str. 30). R. 1292 nadaje książę pomorski Mestwin cystersom w Pelplinie na Świeżej Nierzei „in Nergia“ wieś Wojces, t. j. Wązkie, po niem. Engewater, między Dziwięćsosnami („zevantzosna“) i Orlem. Wreszcie jeszcze dziś istnieje na Nierzei wś Polsk al. Narmeln, gdzie według podania jakiś pogański książę Swaino miał swój zamek, który r. 1264 Krzyżacy zniszczyli. Kształt N. Świeżej nawet w historycznym już czasie znacznie się zmienił. Sięgała ona dawniej daleko na wschód po za dzisiejszą piławską cieśninę (Pillauer Tief) aż do cieśniny pod Lochstaedt, która dopiero między r. 1311—1395 się zamuliła. Dzisiejsza ciaśnina piławska powstała dopiero roku 1510; także wś Kamstigall, którą Gdańszczanie spalili r. 1455 (ob. Script. rer. Pruss., IV, str. 516), leżała jeszcze na Świeżej Nierzei. Istniała jeszcze naprzeciw Balgi cieśnina baldzka, ale i ta z czasem się zapiaszczyła. Trzeba jednak wiedzieć, że do tych zmian przyczyniała się i ręka ludzka. Rywalizujący z Królewcem Gdańszczanie nieraz umyślnie w tych cieśninach zatapiali okręty, by spowodować zamulenie otworów. Brandstaeter sądzi słusznie, że przed wiekami Nierzeja składała się tylko z kilku wysp okrągłych, które z czasem, wskutek nanoszonego przez Wisłę namułu, zlały się w ten wązki półwysep. Wiadomość, że powstała dopiero r. 1190 pośród długiej i okropnej burzy, którą poprzedził 12 lat trwający wiatr północny, nie jest niczem potwierdzona (ob. Script rer. Prus., IV, 516 i 606.). Osady tutejsze leżą prawie wszystkie nad brzegiem ku zatoce zwróconym, a to z tej przyczyny, że morze nanasza tylko piasek, podczas kiedy Wisła i inne rzeki osadzają tu żyzną ziemię. Ów piasek morski tworzy nad brzegiem całe ławy, które często zmieniają swe stanowisko i wzrastają z roku na rok, zasypując pola, lasy i wioski (ob. Brandstaeter l. c., str. 215); dochodzą

często do stu stóp wysokości. Z tego powodu wyznaczyło r. 1767 gdańskie towarzystwo naturalistów nagrodę za najlepsze rozwiązanie zadania, jakby zapobiedz dalszemu ich wzrastaniu. Radca Sjoeren Bjoern polecał siać wydmuchrzycę piaskową (Elymus arenarius); później użyto także trzciny piaskowej (Amophila arenaria) i turzycy (Carex arenaria). Praca ta została uwieńczoną pożądanym skutkiem. Kazimierz Jagiellończyk nadał Świeżą Nierzeję Gdańszczanom, ale polowanie w lasach królowie polscy wyraźnie sobie zastrzegali. Ze zwierzyny trafiają się tu głównie zające i prócz tego dzikie ptastwo. Dawniejsze rozległe lasy ucierpiały wiele przez orkan r. 1497 („die Nerung, tak głosi kronika gdańska, schlug das wasser das meisto theil zu und wehete manch tausent beume mit wortzeln umb darinnen", ob. Script. rer. Prus, V, 447). Jak dawniej tak i dziś kwitnie tu rybołóstwo, które jest także wydzierżawione; ryby wywożą latem w beczkach wodą napełnionych do Gdańska, zimą zaś przeprawiają się rybacy na łyżwach przez zatokę, ciągnąc za sobą lekkie czółna z rybami, często do Tolkmicka, ztąd jadą najętemi podwodami na targ do Elbląga, wieczorem zaś wracają na Gdańsk do domu. Ale i rolnictwem i hodowlą bydła trudnią się tu mieszkańcy. Ich dyalekt jest dolno-niemiecki, z szeroką wymową, tak że i Niemcy ich nie łatwo rozumieją. Skróconych imion u nich bardzo wiele. Mieszkańcy tutejsi są prawie wyłącznie ewang. wyznania; część ich, to jest menonici, przybyli tu z Holandyi około r. 1567, gdy tam rządził książę Alba. Lud jest tu silny, wysokiego wzrostu. Rozróżniają gburów, zagrodników, chałupników i robotników. Domy są powiększej części budowane w szachulec, aby wrazie wylewów tem prędzej wyschły; zazwyczaj są ozdobione altaną. Sołtysi noszą dla odznaki, oprócz opaski u rękawa, laskę bukową z biało-czarnym kutasem i gałką z nowego srebra, na której jest wyryta nazwa wsi. Na N. istnieją dziś następne osady: Bodenwinkel, w samym kącie zatoki Świeżej, należy do Gdańska, w 1868 roku było tu 631 mk. i to 616 ew., 1 kat., 14 żydów, 52 dm., 147·79 mr. obszaru; Vogelsang (ob.); Neue Welt, wyb.; Schottland; Przebrno (ob.). Dalej na wschód leży osada rybacka Schallmehl, potem wś Langhacken, w jej pobliżu góra Blocksberg; Lipa (ob.) i Kahlberg (ob.) mają kąpiele morskie. Nieco dalej znajdowała się aż do r. 1824 zasypana już wś Schmeergrube na północnem wybrzeżu, gdzie też dawniej aż do r. 1200 miała być cieśnina. Potem spotykamy wś Voeglers, a za nią wś kościelną Neukrug, filią do Przebrna. Na północ spostrzegamy Frombork z pięknym tumem; na lewo zarysowuje się Brunsberg, dalej Balga na północny wschód a tuż pod horyzontem wybrzeże sambijskie. Kościół tutejszy stał dawniej pod wsią Polsk, ale został tam zasypany; r. 1743 odnowiono go, ale już r. 1825 spotkał go ten sam los, wtedy wystawiono go na dzisiejszem miejscu. Ostatnią do pow. gdańskiego należącą osadą jest wś Polsk al. Narmeln. Za wsią rozpoczyna się już pow. fiszhuski. Na tej przestrzeni są tylko 3 miejscowości: Alttief, Neutief i Moewenhaken (leśn.). Nadmieniamy jeszcze, że już za czasów Mestwina nazywano całą przestrzeń nizin wzdłuż morza także Nierzeją. Niemiecką nazwę Frische Nehrung wywodzi Daniel od rzeczki Frisching (porów. Handbuch der Gegraphie, II, stronica 890). *Ks. Fr.*

Nierzestów al. *Nierzestowo*, dok. *Nerestovo*, niem. *Roeskau-See* al. *Nierrestowo-See*, pow. kartuski, jest to jedna z zachod. odnóg jeziora raduńskiego, wrzynająca się w ląd przy Łączynie, naprzeciwko wioski Przewozu. W 1283 potwierdza Mestwin nadanie tej części zakonnicom w Żukowie (ob. Perlbach P. U. B., str. 327; Fankidejski,: Klasztory żeńskie, str. 60). Mapę grupy jezior raduńskich podał program szkoły realnej ś. Jana w Gdańsku z 1869 r. *Ks. Fr.*

Nierzeszyn, ob. *Nieróża*.

Nierzostowo, niem. *Nierostaw* al. *Nierostow*, dawniej *Nierosławy*, niem. *Nieroslaw*, wś, pow. człuchowski, st. p., okr. urz. st. cyw. i szkoła Zielona, par. kat. Konarzyny $1^1/_2$ mili odl., ew. Sępolno. Obejmuje 3931·09 mórg obszaru, 67 bud., 23 dm., 149 mk. (1868 r.), 130 kat., 19 ew.; w 1856 r. 152 mk. Leży nad jeziorem, niedaleko bitego traktu z Bytowa do Chojnic.

Nierzyn, wś włośc., pow. lucyński; okr. wiejski N. liczy 1076 dusz włościan skarbowych.

Niesadna, wś, pow. garwoliński, gmina Pszonka, par. Parysew. Posiada szkołę początkową, 18 dm., 153 mk., ziemi 470 mr. W 1827 r. było dm. 15, mk. 86.

Nieschwitz, 1400 *Nebiltshicz*, wś, pow. bolesławski, par. Warta Stara; posiada młyn wodny, łomy kamienia wapiennego; w 1841 roku było 50 dm., 287 mk. (11 katol.).

Nieściery al. *Nistery*, wś nad bezim. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki, gm. horodyszczańska, o 3 w. na płd. od mka Horodyszcze, ma 15 osad; grunta wyborne, miejscowość falista, bezleśna. *A. Jel.*

Niescenienta, urzęd. *Niestinienty*, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, okr. wiejski Haucewicze, o 6 w. od gminy a 25 w. od Oszmiany, 17 dm., 217 mk., w tej liczbie 119 prawosł. i 100 kat. (62 dusz rewiz.?); należy do dóbr skarb Smorgonie.

Nieseta, rzeka w pow. ihumeńskim i bobrujskim, bierze początek w odludnych lesistych moczarach za zaśc. Kucin, płynie w kierunku płn. koło zaśc. i fol. Ostrówki, tu z lew. str. zasila się rzeczką Lipnicą; za osadami Naborki rozlewa się w jeziorka i obraca młyn, dalej płynie koło wsi Naborki i nieco niżej przyjmuje od lew. brz. rzkę Maksimówkę; na przeciwko wsi Kobylanki na przestrzeni przeszło 2 w. stanowiąc granicę pow. ihumeńskiego i bobrujskiego wpływa w pow. bobrujski; za fol. Kobylanką przyjmuje w siebie rzkę Horodecznę z lew. str., a dalej rzeki: Turczankę z lewej i Orzechówkę z prawej; dalej płynie równolegle do gościńca z Kobylanki do wsi Niesety, tu rozlewa się w jeziorko i ma młyn; za wsią Niesetą przyjmuje w siebie z lew. str. rzki: Paniówkę i Baniówkę, zwraca się na płd.-zach.; pod zaśc. Zalesy i Taczenka przyjmuje dwie małe rzki i zatoczywszy półkole na wschód, poniżej wsi Ujście, na przeciwko wsi Bacewicze, wpada do Olsy z prawej strony. Koryto ma bagniste, płynąc ciągle nizinami lesistemi; długość biegu około 5 mil. *A. Jel.*

Nieseta al. *Niesiata*, wś i dobra nad rz. t. n., dopł. Osy, w płn. str. pow. bobrujskiego, przy granicy pow. ihumeńskiego, w 4 okr. pol. swisłockim; wieś ma 20 osad pełnonadziałowych, cerkiew par. pounicką, fundacyi Siebieniów, przeszło 1300 parafian. Uposażenie cerkwi stanowi do 2 włók ziemi. Dobra, dawne dziedzictwo Pawlikowskich, mają przeszło 212 włók; dochód z młynów około 300 rubli, propinacye; miejscowość odludna, poleska. O N. wspomina Ewa Felińska w Pamiętnikach (ob. t. II, str. 350). *A. Jel.*

Niesięcin, w dok. *Nyeschyeczyno* i *Niesieczino*, wś, pow. łódzki, gm. Rszew, par Konstantynów. Dm. 25, mk. 202, ziemi 303 mr. Według Lib. Ben. Łask. (II, 380) N. dawało dziesięciny kapitule łęczyckiej, proboszczowi w Kazimierzu jedynie kolędę. Według regestr. poborow. z 1576 r. wś N., w par. Kazimierz, była własnością Alberta Bełdowskiego, miała 7 łanów, 1 zagrod., karczmę, 1 rzemieśl. i 12 kolonistów (Pawiński, Wielkop., II, 64.) *Br. Ch.*

Niesiołowce al. *Niesiołowce*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Bielica, okr. wiejski Zaczepicze, o 2 w. od gminy a 31 w. od Lidy, 10 dm., 113 mk. (42 dusz rewiz.); należy do dóbr Zaczepicze ks. Wittgensteina.

Niesin, folw. i dobra, pow. lepelski, w 2 okr. polic., w 3 okr. sąd., o 22 w. od Lepla zarząd gminy liczącej 1437 włościan pł. ob., w 67 osiadłych miejscowościach. W starych, dokumentach pod nazwą N. obejmują się wszystkie okoliczne folwarki, stanowiące niegdyś jego atynencye. W tak rozległych granicach N. na początku XVII w. był we władaniu ks. Michała Druckiego-Sokolińskiego, wdy połockiego, i stanowił jego rezydencyą, co poświadcza dokument odgraniczenia majętności N. od majętności Iwańska ks. jezuitów połockich d. 1 czerwca 1614 r. przyznany. Następnie przechodząc spadkiem na jego potomstwo d. 2 stycznia 1684 r. został sprzedany przez ks. Michała Druckiego Sokolińskiego, pisarza w. ks. lit., Janowi Kulniewowi, stolnikowi smoleńskiemu, i żonie jego Annie z Bujniewskich za 20000 czerw. zł., z ewikcyą na dobrach Świady w Orszańskiem. Kulniew d. 2 stycznia 1687 r. przekazał N. swej córce Eufrozynie Samuelowej Mokrzeckiej, skarbnikowej smoleńskiej, która wyszedłszy powtórnie zamąż za Mikołaja Rypińskiego, strażnika czernihowskiego, d. 27 kwietnia 1714 r. zrzekła się N. na rzecz męża swego Mikołaja Rypińskiego. W dalszej kolei Ignacy Rypiński d. 11 listopada 1753 r. sprzedał N. Antoniemu Stefanowskiemu, strażnikowi smoleńskiemu. Synowie jego pod d. 1 czerwca 1785 r. podzielili się majętnością N. w ten sposób, że Stanisław otrzymał folwark N. ze wsiami Bobrową i Czołnowicą, a Jerzy folw. Bychów i Hołajewszczyznę ze wsiami: Hołaje, Zarużeń, Sosniaki i Ostrowy, Wincenty folw: Dziemieszków, Wiły i Niekłocz ze wsiami: Chalimonowo, Maźniki, Zalesie, Kabaczek i Żanowo. W następstwie folw. N. na mocy dzielczego dokumentu między synami Stanisława Stefanowskiege d. 25 kwietnia 1836 r. przeszedł na Antoniego, po którym, na mocy testamentu, d. 3 marca 1865 r. przeszedł na jego synowca Adama Stefanowskiego. Fol. stanowiące atynencye N. i w 1785 r. od niego oddzielone, pozostają dotychczas w ręku Stefanowskich, prócz fol. Wił, ktory przeszedł w obce ręce. N. z fol. miał obszaru przeszło 200 włók, dziś zaś fol. N., oprócz ziemi nadanej w nadział włościanom, ma 528 dzies; grunt urodzajny, obfitość łąk naturalnych stosunkowo wielka, las wyłącznie brzozowy. Do fol. N. należą jeziora: Niesin, Ostrowno, Ujutek, Horadzionek, Zielone i Żabionek. W pobliżu dworu N. znajduje się cerkiew paraf. prawosł., dawniej unicka, pod wezw. Wniebow. Pańskiego, wzniesiona około 1750 r. przez Rypińskich. Cerkiew ta drewnianna, blachą kryta, zachowała swą dawną architekturę z dwoma lekkiemi wyniosłemi wieżami. Przy cerkwi znajduje się szkoła parafialna. W bliskości dworu przechodzi droga poczt. łącząca Witebsk z Leplem. Przy drodze tej stoi karczma i młyn wodny. Dwór N. mieści się na wzgórzu między dwoma jeziorami. Na jednem z nich znajdują się dwie wyspy zarosłe lasem. Po nad jeziorem, w pobliżu dworu, znajdują się dwie grupy kurhanów noszących miejscową nazwę wołotówek; przy rozkopaniu

których znaleziono w każdym po jednym kościotrupie i wiele ozdób brązowych i szklannych. W 1812 r. N., znajdujący się na głównym gościńcu armii Napoleona, został spustoszony. *A. S.*

Niesiobędy (Stara wieś), wś, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy, par. Zielona, odl. o 15 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 62 mk., 262 mr. gruntu, 8 mr. nieuż.

Niesiołowce, ob. *Niesiłowce.*

Niesiołowice, niem. *Niesołowitz, Neslowitz*, dobra ryc., do których należą także wyb. Kukuk, Pusta i folw. Riebenhof, pow. kartuski, st. pocz. i paraf. ew. Sulęcin, par.-kat. i okr. urz. stanu cyw. Stężyca, szkoła kat. Węsiory. Odl. od Kartuz 4¼ mili. Cały ten klucz obejmuje 7 gburskich posiadł. i 2 zagrody, 2940 mórg, łącznie z 109 które zajmuje jezioro. W 1860 r. było 148 tylko kat. mk. i 13 dm. N. należały za czasów krzyżackich od r. 1381 do wójtostwa mirachowskiego. Był to zaścianek na prawie pol. osadzony, zakon pobierał ztąd 1 grzywnę czynszu (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., 1882, VI, str. 30 i 56). Do parafii stężyckiej należały N. już r. 1583; mesznego dawał dwór 2 k. żyta i tyleż owsa (ob. wizyt. Rozdrażewskiego, str. 22). Według taryfy na symplę wyrachowanej z r. 1717 płacili w N. Gostomski i Niesiołowski 12 gr., Marcin Bronk 4 gr. (ob. manuskrypt z Belna). N. należały w zeszłym stuleciu do Marwiczów (ob. Redern: Zur Gesch. der Familie von der Marwitz, Berlin 1879, str. 69). *Kś. Fr.*

Niesiołowo, wś, pow. płoński, gm. Stróżęcin, par Raciąż, odl. o 25 w. od. Płońska, ma 6 dm., 51 mk., 205 mr. W 1827 r. 5 dm. 45 mk. 2.) **N.**, fol., pow. przasnyski, gm. i par. Krasnosielc; posiada pokłady kamienia wapiennego i torfu. Rozl. mr. 1532: gr. or. i ogr. mr. 324, łąk. mr. 344, lasu mr. 841, nieuż. mr. 23; bud. z drzewa 10. Fol. ten w r. 1882 oddzielony od dóbr Krasnosielc.

Nieskienicze, wś, pow. włodzimierski, przez Jagiełłę nadana Kisielom, z których Adam, wojewoda kijowski, zbudował tu monaster bazylianów, w którym został pochowany 1653 r. Nad zwłokami tego wielkich zasług obywatela jest wzniesiony pomnik, z wymownym napisem. *Dr. F. N.*

Nieskucze, wś, pow. siebieski, w 1 okr. pol., gm. sinozierska, 23 dusz rew.

Nieskuczna, ws, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Ponary, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Jaczuny.

Nieskuczna, st. poczt., pow. rossieński, nad rz. Auczą, na trakcie z Mitawy do Taurogenu, między Carycynem a Taurogenem, o 22 w. od Taurogenu, o 34 w. od Rosień, tuż pod Skawdwilami.

Nieskurz al. *Nieskurze*, wś, pow. ostrowski, gm. i par. Jasienica, ma 58 dm., 480 mk. i 1354 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 50 dm., 351 mk.; wś rządowa.

Nieskurze, ob. *Nieskurz.*

Nieskurzów al. *Nieskórzów*, w dok. *Nyewskurzow*, wś, pow. opatowski, gm. Piórków, par. Baćkowicze. Odl. 14 w. od Opatowa, leży śród Łysogór, we wschodniej ich odnodze, u zródeł rzeki Klimontówki al. Piskrzynki, w pobliżu szczytu wznoszącego się na 1417 stóp a przeszło 450 st. ponad poziom wsi. Posiada 195 dm., 1161 mk., ziemi włość. 2156 morg., folw. 1577 m. W 1827 r. N. wś rządowa ma 99 dm., 747 mk. Według Długosza (Lib. Ben., II, 622) N., w par. Baczkowice, należał do biskupów włocławskich, posiadał 30 łanów kmiecych, dających po 19 groszy, 3 kogutów, 30 jaj, dwa wozy siana, pół ćwierci maku lub konopi. Prócz tego obowiązany jest każdy kmieć robić jeden dzień na tydzień, zwieść trzy fury drzewa do dworu, zasiać z dworskiego ziarna trzy korce owsa i trzy pszenicy, dawać podwody do Bodzętyna i Opatowa, dawać stacyą biskupowi; ciążyła na nich jeszcze powaba. W Lib. Ben. Łask. (II, 209) czytamy, iż „*Nyeczkurzow*, par. *Banczkowycze*" jest to „magna villa", w której nie ma folwarku tylko łany kmiecie i sołtysie, dające dziesięcinę kościołowi w Wielgomłynach. Tylko sołtys dawał do Bęczkowic. Prócz tego dawali dziesięciny konopnej po dwie miary (amphoras) siemienia lub jedną maku. *Br. Ch.*

Niesky, wś, pow. rozborski, leży na krańcu wielkiego górnołużyckiego leśnictwa, wznies. 577 st. npm. Jestto osada założona w 1742 r. przez przybyłych tu braci czeskich, którzy mają obok szkoły początkowej, zakład wychowawczy niższy i wyższy z kursem gimnazyalnym. Jest tu dom modlitwy i liczne warsztaty rzemieślnicze. W 1841 r. 71 dm., 640 mk. (1 katol.).

Niesłabin, w dok. *Nyesłabino*, wś, dom. i gm., o 2 klm. od Warty, pow. szremski, dom. ma 1227 morg. rozl.; 41 dm., 333 mk., 18 ew., 315 kat., 30 analf. Poczta i tel. w Szremie o 6 klm.; gość. o 3 kil.; st. kol. zel. w Mosinie i w Czempinie o 20 klm. Według regestr. pobor. pow. pyzdrskiego z 1578 r. wś N., w par. Rodzewo, należała do ks. Jędrzeja Czackiego, kanon. poznańskiego, miała 6 łanów kmiecych, 2 zagrod. i 1 komorn.

Niesłucha, rzeczka w pow. pińskim, leży nad nią wś Ludzinowicze.

Niesłuchów, rus. *Nesłuchiw*, wś, pow. kamionecki, 20 klm. na płd.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 14 klm. na zach. od sądu powiat. w Busku, 5 klm. od urz. poczt. w Milatynie Nowym, 10 klm. od st. kol. w Zadworzu. Na płn leży Żelichów Wielki, na

płn.-wsch. Milatyn Stary, na płd.-wsch. Lisko, na płd. Ubinie, na zchd. Banunin. Wody z całego obszaru płyną małymi strugami na wsch. do Bugu. Zabudowania wiejskie zajmują środek obszaru. Na płn.-zach. od nich wznosi się na granicy Banunina wzgórze Mogiła do 271 m. (znak triang), a na płd. Średnia góra do 278 m. i drugie wzgórze blisko granicy Liska i karczmy zwanej „Namety Niesłuchowskie“ do 289 m. Własn. większa ma roli orn. 467, łąk i ogr. 73, past. 4, lasu 38; wł. mn. roli orn. 520, łąk i ogr. 74, pastw. 5, lasu 55 mr. W r. 1880 było 467 mk. w gminie, 60 na obsz. dwor. (prawie wszyscy obrz. gr.-kat.). Parafia gr.-kat. w miejscu, dek. busecki, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew pod wezwaniem św. Michała, szkoła filialna, dwór i folwark. *Lu. Dz.*

Niesłuchowo, wś, pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Miszewo Murowane, odl. o 17 w. od Płocka, posiada szkołę początkową ogólną, karczmę, 33 dm., 314 mk., 770 mr. gr. dobr., 6 nieuż. W 1827 r. 31 dm., 236 mk. N., las rządowy, ma wraz z osadą leśnika 1211 mr. obszaru.

Niesłuchy, fol., pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk, odl. o 13 m. od Ciechanowa, ma 5 dm., 63 mk., 158 mr. obszaru.

Niesłucz 1.) zaśc. szl. nad jez. Narocz, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 61 w. od Święcian, 1 dm., 4 mk. kat. 2.) **N.**, os. karcz. nad jez. Narocz, tamże, 61 w. od Święcian, 1 dm., 8 mk. żydów. 3.) **N.**, zaśc. szl., tamże, w 4 okr. pol., o 60 w. od Święcian, 1 dm, 5 mk. katol.

Niesłusz, wś i fol. nad jeziorem t. n., pow. koniński, gm. Gosławice, par. Morzysław, odl. od Konina 4 w.; wś ma 20 dm., 218 mk. 334 mr. ziemi; os. karcz. 1 dm., 4 mk. W 1827 r. 5 dm., 70 mk. Fol. należy do dóbr Gosławice. Jezioro ma zaledwie kilka mr. obszaru, odl. 1 ½ w. od rzeki Warty. Wś obfituje w łąki i pokłady torfu. Według regestr. poborow. z 1578 r. wś N., w par. Morzysław, była własnością St. Gosławskiego i Żychlińskiego i miała 2 ½ łan. i 1 komorn. (Pawiński, Wielkop., I, 234.) *Br. Ch.*

Nieśmierz, dawna nazwa dzisiejszej wsi Leśmierz (ob.). Według regestr. poborow. z 1557—1566 r. wś Niesmierz, w par. Góra, była własnością Jana Niesmierskiego, miała 4 łany, 4 zagrod., 1 karczma, 1 wiatrak i 4 kolonist. (Pawiński, Wielkop., II, 56.) *Br. Ch.*

Niesnasin, niem. *Niesnaschin*, 1532 r. *Netznaschin*, wś i dobra, pow. kozielski, par. Lanów. Odl. 2 mil od Koźla, leży w głębokiej, mokrej dolinie strumienia będącego dopływem rz. Dzielniczki. Wś ma 800 mr. obszaru, mieszka w niej 18 gosp., 3 zagrod., 45 komorn. Fol., zwany Jawornik, ma 390 mr.; ludność ogólna wsi i folw. 518 mk. katol.

Niesnersberg (niem.), przysiołek gm. Żygartyce (Setzdorf), w pow. sąd widnawskim, na Szląsku austr. dolnym, nad pot. Schwarzgrund, dopływem Widnawki; ma 319 mk. i szkołę ludową. Ob. *Żygartyce.* *Br. G.*

Niesob, os. młyn, pow. ostrzeszowski; należy do wsi i gm. Danoborowa (ob.).

Niesolowitz (niem.), ob. *Niesiołowice.*

Niespiża, jez. w pow. nowoaleksandrowskim gub. kowieńskiej, 3 w. odl., około 2 ½ w. szer., z 2 wyspami: Świętą i Długą; łączy się z jez. Bolejcie przez jez. Wojsa.

Niespodzianka, os., pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów.

Niespodzianka, karczma w Sierakowicach, pow. przemyski.

Niespotem (niem.), ob. *Niepotem.*

Niespusza al. *Niespuszcza*, w dok. *Nyespuscha*, wś i fol., pow. łowicki, gm. Jeziorko, par Złaków Kościelny, odl. 15 w. od Łowicza. Ma 27 dm., 214 mk., 326 mr. ziemi fol. i 582 mr. ziemi włośc. N. wchodziła w skład dóbr Jeziorko (ob.). W 1827 r. było 20 dm., 143 mk. Według Lib. Ben. Łaskiego (II, 259 i 260) było w N. sołtystwo, dające proboszczowi w Złakowie w miejsce dziesięciny 14 ½ groszy, a kmiecie dawali dziesięcinę i kolędę po mierze owsa z łanu.

Niestachów, wś i leśnictwo, pow. kielecki, gm. i par. Daleszyce. Leży śród podgórza łysogórskiego, między Mojczą a Daleszycami, odl. 8 w. od Kielc, ma 58 dm. W 1827 r. było 51 dm., 293 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 458) N. był własnością biskupów krakowskich, należał do par. Daleszyce, miał 7 łanów kmiecych i 2 łany sołtysie, wszystkie dawały dziesięcinę wartości 14 grzywien biskupom krakowskim. Po przejściu dóbr biskupich na własność rządową, N. należał do ekonomii kielckiej. Lasy niestachowskie stanowią osobne leśnictwo rządowe. *Br. Ch.*

Niestanice, rus. *Nestanyczi*, wś, pow. kamionecki, 21 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 14 klm. od sądu powiat. w Radziechowie, 5 klm. od urz. poczt. w Chołojowie. Na płn.-wsch. leży Pawłów, na płd.-wsch. Chołojów, na płd. Sielec Bieńków, na płn.-zach. Dobrotwór, na zach. Tyszyca, na płn.-zach. Radwańce (obie w pow. sokalskim). Wzdłuż granicy płd. i płd.-zach. płynie pot. Chołojówka, dopływ Bugu, od wsch. na zach. Środkiem obszaru zaś płynie pot. Kijowski, również dopływ Bugu. Powstaje on we wsch. części wsi, a płynie na zach., potem na płn.-zach. do Tyszycy. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-wsch. stronie obszaru (223 m.), na płd. od nich grupy domów Rudki Niestanieckie i Zalesie, na zach. od Zalesia przys. Teresia, na płn.-zach. od niego grupa domów Grabina (al. Grabińscy), a dalej na płn. grupa domów,

folwark, leśniczówka i młyn, objęte nazwą Kije. Płd. stronę obszaru między potokami Chołojówką a Kijowskim, leżą lasy: Zalesie, Koszerki, Potaż, Lipniki (222 m.), Kijowska góra (228 m., znak triang.). W płn. stronie, na praw. brzegu pot. Kijowskiego, lasy: Horbki wąskie i las Surzeński. Własn. więk. ma roli or. 235, łąk i ogr. 316, pastw. 59, lasu 4034 mr.; wł. mn. roli or. 1015, łąk i ogr. 1072, past. 67, lasu 2 mr. W r. 1880 było w gminie 1176, na obsz. dwor. 111 mk. (między nimi 159 obrządku rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Dobrotworze, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew pod wez. Narodzenia N. M. P., szkoła etat. 1-klas., kasa pożycz. gminna z kapit. 299 zł. i gorzelnia. Dokumentem wystawionym w Grabowcu d. 23 maja r. 1552 odstępuje Mikołaj Lissakowski, poborca chełmski i bełzki, Stanisławowi Żółkiewskiemu wszelkie swe prawa do wsi Sossno (dziś zwana Suszno) i Nyestanycze, które posiadał tytułem pożyczki 3000 zł., udzielonej Stanisławowi Lipskiemu (ob. Arch. Bernard., C. t. 29, str. 384). Później należała ta wieś do Jakóba Komorowskiego h. Korczak, ojca Gertrudy. Tu odbył się w dzień ś. Szczepana, 26 grudnia 1770 r. ślub Szczęsnego Potockiego z Gertrudą Komorowską, w unickiej cerkwi, jak opowiadał stary kozak, świadek naoczny. Błogosławił związkowi ks. Dłużniewski, pleban dobrotworski, jako proboszcz, do którego parafii Niestanice należały (ob. Kraszewski, Starościna Bełzka, t. I). *Lu. Dz.*

Niestaniszki 1.) mko i dobra, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski N., w pobliżu Wilii, przy dr. komun. ze Święcian do Oszmiany, o 52 w. od Święcian a 130 w. od Wilna, 51 mk. (27 męż. i 24 kob.); należy w części do generała Chomińskiego, dawniej gubern. kowieńskiego, później wołogodzkiego, w części zaś skarbowe. W N. znajduje się kościół par. kat. drewniany, na fundamentach murowanych, pod wez. Ś. Trójcy, fundowany w 1497 r. przez Bohdana Andrzejowicza de Poniżany, niegdyś dziedzica majątku Poniżany, o 1 milę od N. odległego. W lat kilkadziesiąt po fundacyi kościoła „kiedy obywatele litewscy i sąsiedztwo niestaniskie zheretyczało, pozabierano dobra funduszowe“, jak się wyrażają księgi kościelne. W 1604 r. ks. Wojciech Kólczyński, pleban świrski, odebrał zabrane fundusze i do plebanii świrskiej przyłączył. W 1616 r. tenże ks Kólczyński odnowił kościół w N. W 1749 r. ks. Paweł Jedliński odbudował na nowo kościół i plebanią. Obecnie wznowiona parafia liczy 4415 wiernych. W kościele znajduje się ołtarz ś. Izydora, wzniesiony kosztem Matyldy Buczyńskiej. Kaplica w Wyholeniętach. Dobra N. al. Potulin były własnością ks. Gabryeli z hr. Guentherów Puzyniny, obecnie należą do gen. St. Chomińskiego i mają przeszło 50 włók litew. obszaru. W N. przeprawiła się przez Wilią w 1812 r. część armii francuskiej, cofając się z Połocka na Świr do mka Smorgonie. W 1831 r. przeprawił się tamże generał Dembiński w pamiętnym odwrocie z pod Wilna. Przewóz przez Wilią znajduje się we wsi Rymszenięta. 2.) **N**, dobra, tamże, własność dawniej Hajków, którzy w 1779 r. sprzedają Franciszkowi Święcickiemu, rotmistrzowi mścisławskiemu, później własność Adolfa Święcickiego, po śmierci którego dostały się drogą sukcesyi jego synowcowi Janowi Napoleonowi Święcickiemu (około 1850 r. należał do niego także fol. Miłaniszki). Około 1867 r. przeszły w obce ręce; dziś Michała Kulwińskiego. 3.) **N.**, wś dawniej szlach. a teraz włośc., tamże, o 5 w. od gminy, 19 dm., 183 mk kat. (63 dusz rew.). Włościanie za ziemię zapłacili 3256 rs. 78 kop. sumy wykupnej. 4.) **N.**, dwa fol., tamże, z których jeden ma 1 dm i 5 mk. kat., drugi zaś 1 dm. i 21 mk. kat. Gmina N. należy do 3 okr. pok. do spraw włośc. w Święcianach oraz do 3 rewiru powoł. do służby wojskowej z pow. święciańskiego w Wiszniewie; składa się z 2ch okręgów wiejskich (Dubrowlany i Niestaniszki) i liczy 41 wsi, 433 dm. i 4472 włościan płci obojga (1668 dusz rewiz. włośc. uwłasz., 81 włośc. skarbowych i 8 osadników w. ross.). Podług Pamiat. Kniżki wileń. gub. z 1882 r. było w gminie tylko 3551 mk. (1752 męż. i 1799 kob.). Zarząd gminy we wsi Zawidziniętach. W skład okręgu wiejskiego N. wchodzą wsie: N., Stanczynięta, Korobki, Sieliszcze, Łyłojcie, Marcyaniszki, Zenowiszki, Dębina, Chajecowszczyzna, Bujaki, Szymanele, Surgowce, Budziłki, Wyholenięta, Chociławicze, Horodźki, Polany, Koźliszki, w ogóle 767 dusz rew. włośc. uwłaszcz., 81 b. włośc. skarb. i 8 osadników w. ross. *J. Krz.*

Niestanowicze, trzy wsie i dwa fol., w zach. str. pow. borysowskiego, w jednej okolicy, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. Chotajewicze. 1.) **N.**, wś, najbardziej na płn. posunięta, ma 25 osad pełnonadziałowych i cerkiewkę. 2.) **N.** *Małe*, nad bezim. dopływ. Dzwonki, ma 25 osad i cerkiew par., liczącą przeszło 900 wiernych, uposażoną włóką gr. i oprócz pensyi parocha według 7 klasy, rząd wypłaca 140 rubli rocznie. Filia tej cerkwi w Horowcu od 1753 r. 3.) **N.** *Wielkie*, nad rzką Dzwonką, dopływem Dzwinosy, ma 12 osad, młyny; gm. pleszczenicka. 4.) Fol. **N.** lenny, we władaniu Jesmanów, za czasów poddaństwa miał dwie wsie i 154 poddanych płci męz., teraz około 8½ włók ziemi. 5.) **N.**, fol., niegdyś Oświecimskich, za poddaństwa

w 3 wsiach liczył 105 poddanych pł. męz., od 1868 r. należy do urzędnika Szulgina, ma obszaru około 195½ włók, dochody z młyna i propinacyi; grunta lekko wzgórkowate, piaszczyste, miejscowość lesista, siana dostatek. Niestanowickie starostwo niegrodowe, było położone w wdztwie mińskiem, pow. mozyrskim. Podług spisów podskarbińskich z 1771 r. było w posiadaniu Michała Jeleńskiego, podstolego mozyrskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 266 gr. 21, a hyberny złp. 105. 6.) N., własność ziemska na płd. odludnym krańcu polesia Bobrujskiego, na granicy pow. rzeczyckiego, w pobliżu rz. Tremli, ma 5 osad; w 1840 r. oddana w nagrodę urzędnikowi Jelnickiemu, ma około 6 włók. *A Jel.*

Niestępowo, wś nad rzką Niestępówką, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Pokrzywnica. Odl. 7 w. od Pułtuska. Posiada gorzelnią i młyn wodny. W 1827 r. było dm. 16, mk. 104. Fol. N. z wsią N., Obrębek i Witki al. Łempice Małe, rozl. mr. 1535: gr. or. i ogr. mr. 660, łąk mr. 61, past. mr. 7, lasu mr. 770, nieużytki mr. 37; bud. mur. 12, z drzewa 27. Wś N. os. 34, z gr. mr. 215; wś Obrębek os. 11, z gr. mr. 17; wś Witki al. Łempice Małe os. 8, z gr. mr. 15.

Niestępowo, niem. *Nestempohl*, według Kętrz. *Nestenpohl*, dawniej *Lichtenfeld*, dok. *Nestempol*, dobra ryc. nad rz. Radunią pow. kartuski, st. p. i tel. Lublewo, 5 klm. odl., st. kol. Przyjaźń 3·5 klm. odl., od Gdańska 13 klm., kościół par. ew. Przyjaźń, par. kat. Żukowo ¾ mili odl., szkoła ew. Sulmin, odl. od Kartuz 2⅝ mili. Wzniesienie 321 stóp npm. Razem z wyb. Rychtowem ma obszaru 2563 morg. i obejmuje dobra ryc., 5 gburskich posiadł. i 1 zagrodę. Według najnowszych pomiarów zawierają te dobra 432·38 ha roli orn. i ogr., 93·41 łąk, 13·16 past., 36·36 lasu, 12·56 nieuż., 9·14 wody, razem 597·01 ha; czysty dochód z gruntu 4131 mrk. W 1868 r. było 236 mk., 118 kat. i tyleż ew., 22 dm., cegielnia i wodny młyn o 3 gankach nad Radunią. Okr. urz. stanu cyw. Kolbudy. N. jest starą osadą czego dowodem znalezione tu groby starożytne (ob. Zeitsch, d. Westpreus. Gesch. Ver., VI, str. 7.). Została założoną na nowo wykarczowanem polu r. 1338 przez niem. osadników. Lokator dostał dziesiątą włokę wolną i kary pieniężne, posiedziciele zaś płacą od włóki 15 lub 16 skojców i po 2 kury; sołtys jest zobowiązany do służby wojennej, a wś dostawia konia jucznego („1 seymer"). Młynarz tutejszy płaci 12 grzywien i daje 60 kur (str. 42 i 44). R. 1457 d. 24 maja nadaje król Kazimierz, za zezwoleniem Gdańska, któremu ta okolica była w zastaw dana, N. Gdańszczaninowi Reinoldowi Niederhoff (tamże, str. 112; ob. także Script Rer. Pruss., IV, 435). Dawniej należało N. do kościoła w Przyjaźni (ob. Fankidejski: Utracone kościoły, str. 194). Według taryfy na simplę z r. 1717 płaciło N. 3 złote (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 82). *Ks. Fr.*

Niestinienty, ob. *Niescenienta*.

Niestkowice, tak nazywano w XVI w. wś Mistkowice, w pow. samborskim. Ob. Rkp. w Bib. Ossol. № 2837, str. 31 i 61, Słownik geogr., t. VI, str. 503.

Niestoja, niem. *Niostoy* al. *Nyostoy*, dok. *Nestoy*, *Anastoy*, wś na pol. prusk. Mazurach, pow. niborski, st. p. Działdowo, okr. urz. stanu cywiln. Burkarty. Wś ta istniała już r. 1350. R. 1525 nadał tu książę Albrecht 20 włók pustych jakiemuś Melchiorowi Libenauer (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 314).

Niestr, dawna forma nazwy rz. *Dniestr*.

Niestronno, w dok. *Nyesthronno*, wś i gm., pow. mogilnicki, 4 miejsc.: a) N., wś, b) Morhardsberg, kolonia, młyny: c) Nagórnik, d) Grabina; 37 dm., 348 mk., 111 ew., 231 kat., 6 żydów, 143 analf. Kościół kat. paraf., należący do dekan. w Rogowie. Parafia obejmuje 785 dusz (1873 r.). Poczta w Józefowie o 5 klm., gośc. o 7 klm., st. kol. żel. i tel. w Mogilnie o 10 klm. N. przeszło w 1335 roku na własność kapituły gnieźnieńskiej w skutek zamiany z dziedzicem N., niejakim Kiełczonem, na wieś Podolin, odstąpioną mu przez kapitułę. Kazimierz W. potwierdził tę zamianę przywilejem wydan. w Poznaniu w 1335 r. (kod. Wielk., II, 470). Bronisław archidyak. wybudował tu kościół drewniany i uposażył go rolą a Bodzanta arcybiskup zatwierdził erekcyą parafii w 1385 r. Akt erekcyi przechowała Lib. Ben. Łaskiego (I, 331). W XVI w. kapituła zwiększyła uposażenie plebana. Obecny kościół drewniany pochodzi z 1742 r.; został on w ostatnich czasach wyrestaurowany i dachówką pokryty. Proboszcz miał w XVI w. dwa łany roli, jezioro zwane Głęboczek, karczmę z rolą. Przy plebanii była szkoła, budynek szkolny przynajmniej (ob. Lib. Ben. Łask., I, 170). Według regestr. poborow. z 1579 r. N. miało 9 łanów, 2 zagrodn., 2 komorn. i 1 rybaka (ob. Pawiński, Wielkop., I, 151.). *Br. Ch.*

Niestuchów, mylnie, zamiast *Niestachów* (ob. Grabków).

Niestum al. *Niestumnie*, wś i fol. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. o 5 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 120 mk. W 1827 r. 12 dm., 84 mk. Fol. i wś N., rozl. mr. 693: gr. or. i ogr. mr. 473, łąk mr. 73, past. mr. 129, nieuż. mr. 19; bud. z drzewa 10; płodozmian 8 i 9 polowy. Wś N. os. 17, z gr. mr. 14.

Niestuszewo (mylnie *Niesłuszewo* zwane),

w dok. *Nestoschewo*, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Raciążek, ma 141 mk., 561 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd., 9 dm., 60 mk. Według regestr. pobor., pow. włocławskiego z 1583 r. wś N., w par. Raciąż, była własnością biskupów włocławskich i prócz tego była tu część szlachecka. Obie części miały 5 łanów i 1 zagrodnika (Pawiński, Wielk., I, 249). Na dokumencie wydanym w Kruszwicy 1444, podpisany jest: „Mathias Bratosii de Nestoschewo", notaryusz i kleryk włocławski (Kod. dypl. Mucz. Rz., II, 497). Wydawcy mylnie objaśniają, jakoby nazwa ta miała oznaczać wś Nestachowo w Kieleckiem, gdy jestto niewątpliwie kujawskie Niestuszewo. *Br. Ch.*

Niesuchojeże, mstko nad Turyą, pow. kowelski, gm. Niesuchojeże, okr. pol. maciejowski, o 18 w. od Kowla a 21 od Myzowa; w 1870 r. było 99 dm., 729 mk., w tem 62% żydów, cerkiew, synagoga, browar, gorzelnia, 4 jarmarki. Należało do ks. Sanguszków, z których Roman, wojewoda bracławski, pisał się ks. na Niesuchojeżach i Łokaczach.

Niesułków, w dok. *Nyesulkow* i *Nyeschulkowo*, wś, os., prob., fol. i karcz. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. i par. Niesułków. Leży przy drodze bitej ze Strykowa do Jeżowa, posiada kościół par. drewniany i szkołę początkową ogólną. Wś ma 30 dm., 177 mk., ziemi włośc. 744 mr; os. dm. 1, mk. 25, ziemi włośc. 6 mr.; prob. 2 dm., 4 mk. i ziemi 9 mr; fol. 8 dm., 69 mk., ziemi 643 mórg; karcz. 1 dm., 5 mk., ziemi 2 mórg. W 1827 roku było dm. 29, mk. 221. Wś N. należała zdawna do biskupów kujawskich, którzy tu około połowy XIV w. zbudowali kościół i założyli parafią. Do uposażenia kościoła przyczynił się Jarosław Bogorya Skotnicki, arcybiskup gniezn., nadając mu dziesięciny stołu arcybiskupiego z Dalkowa (Długosz. Lib. Ben., I, 288). Parafia ta utworzoną została z części par. brzezińskiej. Uposażenie proboszcza w ziemi było świetne. Miał on w N. półtora łana, na którym siedziało trzech kmieci czynsze dających i rozmaite posługi, czynsze z karczmy i zagrodnika, zaś we wsi Nowestawy połowę jej obszaru, t. j. 10 łanów, pięć osadzonych i pięć pustych, dziesięcinę z fol. w N. i Nowychstawach, tudzież z wójtostwa w Nowychstawach, łąki nadrzeczne, młyn i inne korzyści (ob. Łask. Lib. Ben., II, 403.). Według regestrów poborow. z 1576 r. wś N. miała 12½ łanów, 1 karcz., 1 wiatrak, ½ pustych łan., 1½ łan. należących do plebanii, 5 zagrodnik., 1 rzemieśl., 22 kolon. (Pawiński, Wielkop., t. II, 90.). N. par., dek. brzeziński, 1540 dusz. N. gmina należy do sądu gm. okr. II w Cyrusowej Woli, st. poczt. Brzeziny, odl. 11 wiorst; ma 7407 morg. obszaru i 2607 mk. *Br. Ch.*

Niesułów, wś i os. leśna, pow. noworadomski, gm. i par. Gidle. Wś ma 5 dm., 77 mk., ziemi włośc. 81 mr.; leś. os. 4 dm., 31 mk., lasu rządowego 1500 mr. W 1827 r. było dm. 4, mk. 43.

Niesułowice *Miejskie* i *N. Szlacheckie*, wś, pow. olkuski, gm. Bolesław, par. Gorenice. Leżą przy drodze bitej z Olkusza do Lgoty (w Galicyi), na samej granicy od Galicyi. Jest tu przykomorek, przez który wywieziono w 1881 r. różnych produktów za 8295 rs. W XV w. N. należały do par. Trzebinia, były własnością Jana Balińskiego (Dług. Lib. Ben., II, 45.). Fol. i wś N. miał w 1866 r. rozl. mr. 928: gr. or. i ogr. mr. 216, lasu mr. 437, zarośli mr. 200, nieuż. mr. 75. Wś N. os. 26, z gr. mr. 203. *Br. Ch.*

Niesułowo, wś i fol., pow. makowski, gm. i par. Krasnosielc. Fol. N. wchodził w skład dóbr Krasnosielc (ob.). W 1827 r. było dm. 10, mk. 89.

Niesutycze, wś i dobra, pow. nowogródzki, przy gośc. z Nowogródka do mka Lubcza, prawie na pół odległości, w 1 okr. pol. niehniewickim. Wś ma 40 osad pełnonadziałowych; miejscowość mocno wzgórzysta, bezleśna, grunta wyborne. Dobra od 1874 r. należą do urzędnika Gassa, mają obszaru przeszło 36 włók. *A. Jel.*

Nieswacidło, niem. *Neschwitz*, wś serbska na Saskich Łużycach, nad Czornicą, pow. budyszyński. W 1880 r. 77 dm., 523 mk., ewang. 507, kat. 16, serbów 335 (urzędownie, w rzeczywistości dużo więcej). Kościół par., ewang. z nabożeństwem serbskiem. Szkoła elementarna. *A. J. P.*

Nieświacza al. *Nieświaczka*, bagnista rzeczka w pow. ihumeńskim, wypływa z jez. Sierhiejewickiego, zwanego Mucha, i kierując się na wschód, pod fol. Uborek wpada od pr. brz. do Ptycza. Długość biegu przeszło 5 w. W czasie wiosennych rozlewów masa ryb z Ptycza napływa przez N. do jez. Sierhiejewickiego, mającego widocznie wyborny żer. Nad brzegami N. znajdują się ostępy dogodne dla stanowisk łosi. *A. Jel.*

Nieświastów al. *Niezwiastów*, w dok. *Nyedzwyasthowo*, wś i fol., pow. słupecki, gm. i par. Kazimierz, odl. od Słupcy w. 20; wś ma 40 dm., 340 mk.; fol. 269 mk. N. jest obecnie własnością hr. Mielżyńskiego. Tutejsza gorzelnia, największa w całej gubernii, używała w 1878 r. do jednego zacieru 409 pud. kartofli. Jest tu także cegielnia i młyn parowy. W 1827 r. było 28 dm. i 272 mk. Ob. *Kazimierz* (t. III, 924). Według Lib. Ben. Łask. (I, 234) N. była wsią na prawie niemieckim osadzoną, sołtys i kmiecio dawali proboszczo-

wi w Kazimierzu jedynie kolędę, po miarze pszenicy i owsa. W regestr. pobor. pow. konińskiego z 1579 r. wś Nieswiastowo (w 1507 r. N. major i minor) miała w częściach należących do mieszczan z Kazimierza 9 łanów i 3 zagrod., na wójtostwie było 3 łany kmiece a Jerzy z Kretkowa miał 1 osad. (Pawiński, Wielk. I, 229). *Br. Ch.*

Nieświastowice, w dok. *Nyeszfaszthowycze*, wś i dobra, pow. wągrowiecki, ma 2035 mr. rozl.; 15 dm., 235 mk., wszyscy kat., 63 analf. Par., i st. poczt. w Popowie Kościelnem o 3 klm., gośc. o 4 klm., od Mieściska, gdzie tel., 6 klm., st. kol. żel. w Gnieźnie o 28 klm., w Rogóźnie o 26 klm. Właścicielem jest Władysław Brodnicki. Według Lib. Ben. Łask. (I, 77) w początku XVI wieku były tu drobne części szlacheckie a mianowicie aż cztery dwory i folwarki, dające dziesięcinę miejs. proboszczowi w Popowie. Kmiecie dawali tylko mesne, po mierze owsa i pszenicy, zagrodnicy po mierze owsa a młynarz miarę mąki pszennej. Regestra, pobor. z 1580 r. (Pawiński, Wielkop., I, 153) świadczą, iż N., w par. Popowo, składały się z części należących do Wojciecha Nieświastowskiego (1 łan, 2 zagr.) i Mikołaja Chlebowskiego ($^1/_2$ łana i 3 zagrod.). *M. St.* i *Br. Ch.*

Nieświcz 1.) rzeczka, ob *Neswicza*. Wiadomości tam podane uzupełniamy, że wypływa w pow. rzeczyckim z jez. t. n., zasilonego niezmiernemi moczarami, rozciągającemi się za wsią Kałużyn. Lud i jezioro nazywa rzeką, bo ma ono prąd na południe, lecz od wsi Michałówki zaczyna się właściwe koryto rzeki, która płynie początkowo w kierunku południowym, następnie zwraca się na wschód. 2.) N., jezioro w pow. rzeczyckim, z którego wypływa rz. Nieświcz, prawy dopływ Brahinki. Jezioro prawie na 1 milę długie i przeszło $^1/_2$ w. szerokie, rozciąga od się Kałużyn do wsi Michałówki; bardzo rybne. *A. Jel.*

Nieświcz, wś, pow. łucki, ob. *Neswicz*. Wiadomości tam podane uzupełniamy, że w N. znajduje się kośc. par. murowany p. wez. św. Macieja, wzniesiony w 1612 r., odnowiony i powiększony w 1802 r. przez Sobolewskiego i Majewskiego. Kaplice na cmentarzu grzebalnym, w Ławrowie i Rykanicach. Par. kat., dek. łuckiego, ma 1266 wiernych. Ob. monografią Przeździeckiego: „N. i Omelanik“ (Ateneum, 1844 r., zesz. 1. 24—48).

Nieśwież, mto nad rz. Uszą, pow. słucki. Leży pod 53° 13′ płn. szer. i 44° 21′ wsch. dług., o 103 w. na płd.-zach. od Mińska, o 84 w. od Słucka, o 13 w. od st. Horodziej, dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, w 3 okr. pol. kopylskim. Posiada starożytny zamek, położony między dwoma jeziorami: Panieńskiem i Pionierskim, będący rezydencyą ks. Radziwiłłów, ordynatów nieświeskich, kośc. parafialny pojezuicki, z grobami Radziwiłłów, cztery cerkwie z kościołów przerobione, kaplicę kat. w zamku, około 60 domów murowanych i 700 drewnianych, do 50 sklepów murowanych i 40 drewnian., 5 ważniejszych magazynów, 2 domy zajezdne, około 20 szynków, 8177 mk., w tem przeszło 5000 żydów i około 1000 Polaków katolików; reszta przypada na inne wyznania. Niegdyś sławne jarmarki Święto Michalskie, obecnie nie mają znaczenia, przywóz wprawdzie towarów, szczególnie ryby suszonej z Polesia, jest dość znaczny, zbyt jednak dochodzi zaledwo do 1000 rs. Rzemiosła dawniej wsławiały N., obecnie ostatnie wykazy statystyczne wymieniają: 40 osób produkujących przedmioty spożywcze, 34 przedmioty do ubrania i 30 do gospodarstwa. Mieszczanie zajmują się przeważnie rolnictwem, żydzi zaś handlem i faktorstwem. Od 1869 r. istnieje tu seminaryum nauczycielskie, na 150 uczniów, w murach poklasztornych, przygotowujące nauczycieli do szkółek gminnych; jest i szkółka miejska dwuklasowa, do której uczęszcza około 100 dzieci płci obojga. Do miasta należy około 86 włók ziemi ogrodowej, łąk i pola, tudzież około $6^1/_2$ włók gruntów w uroczyskach Wojtawszczyzna i Pisarewszczyzna. Również własnością miasta jest gmach ratuszowy ze sklepami. Ponieważ w N. konsystuje oddawna kawalerya, przeto rząd pobudował tu z muru koszary dla wojska i maneż czyli ujeżdżalnię. N. pomimo świetnej historycznej przeszłości jest dziś smutną mieściną i coraz bardziej upadającą. W zamku mieści się zarząd ordynacyi, a rodzina książęca zjeżdza tu z Berlina na lato. Sławne archiwum zamkowe zachowało się prawie całe i przed 1873 r. zostało uporządkowane przez Michała Bohusza Szyszkę. Biblioteka, składająca się z 20,000 tomów, zabraną została do Petersburga. Pierwotne dzieje ukazują nam jako początek N. gród Krywiczan, który jeszcze przed XIII wieku był stolicą osobnej książęcej dzielnicy, hołdującej na przemian księstwom wołyńskiemu, kijowskiemu, halickiemu lub połockiemu przez kniaziów mińskich. Kronikarze nadmieniają, iż ks. Jurii (według innych Feodor) Nieświeski walczył, wespół z innymi kniaziami Rusi, 1224 roku nad rzeką Kałką przeciw Tatarom. W połowie XIII w. dzielnicę nieświeską widzimy już w posiadaniu Litwy, dynastya jednak książąt dawnych władała nią bodaj na prawie lennem, skoro w 1388 r. kniaziowie nieświescy Hrehory i Iwan składali hołd na wierność Jagielle i Jadwidze. Dokument ten przytoczony w Skarbcu Daniłowicza pod № 555. Ale musiał ród kniaziów tych wy-

gasnąć w początku XV w., kiedy na Nieświeżu w 1430 r. panuje już Fedko Korybutowicz, z książąt brańskich, wnuk w. ks. lit. Olgerda, a następnie są tu potomkowie Fedka: Daszko, Wasil i inni. Ciemną w ogóle jest w tych czasach historya dzielnicy nieświeskiej, trudno doszukać się spadkobierstwa owych kniaziów krwi litewskiej i chwili ich wygaśnięcia, atoli pod koniec XV w. musiał chyba N. być wolnym od dynastyi lenniczej, skoro król Aleksander oddaje go w 1492 roku za usługi Piotrowi Janowi z Ciechanowca Kiszce wraz z dobrami okolicznemi i poleskiemi, mianowicie: Czuczewicze na Polesiu, a w Mińskiem Kruty-Breh, w okolicy teraźniejszych Nowosad. Wprawdzie autor broszury p. t. „Aleksander Sołtan, szambelan Karola Zuchwałego“ (1862 r.) twierdzi, iż „istnieją ślady posiadania Nieświeża przed Kiszkami przez Sołtanów Pieroswietów“, o czem ma jakoby świadczyć fol. w okolicy N. Sołtanowszczyzna i grobla Sołtanowa-Hać (str. 15). Domniemanie to wydaje się jednak nieprawdopodobnem, gdyż nigdzie niema wzmianki naprowadzającej na ten domysł. Kiszkowie fundowali w N. pierwszy kościół par. pod wezwaniem św. Ducha, cerkiew zaś, nieznanej fundacyi, pod wezwaniem Narodzenia N. P., była od niepamiętnych czasów. Niedługo wszakże trwa posiadanie Kiszkow, albowiem ostatnia z rodu Anna Kiszczanka, córka Stanisława Kiszki, marszałka w. ks. lit., będąc poślubioną w 1513 r. Janowi II Mikołajewiczowi Radziwiłłowi, zwanemu Brodaczem, kasztelanowi połockiemu, wniosła mu N. w posagu, wraz z Ołyką i połową Łachwy. Wiano to po śmierci Anny Radziwiłłowej, przypadłej w 1533 r., stało się własnością domu Radziwiłłów, ks. bowiem zostawiła dwóch synów: Jana IV i Mikołaja VI, głośnego w dziejach rodu i kraju, przezwanego później Czarnym. Mikołaj ów, wyjednawszy w 1547 r. u cesarza Karola V tytuł książęcy św. państwa Rzymskiego, jakowy król Zygmunt August na sejmie 1549 r. potwierdził, zaczął się pierwszy pisać ks. na Ołyce i N. Za jego czasów N. zasłynął szeroko, ponieważ ks. Mikołaj będąc spokrewnionym z królem przez małżeństwo króla z jego siostrą Barbarą, i dostąpiwszy godności wojewody wileńskiego, marszałka i kanclerza w. ks. lit., łatwo wyjednywał dla miasta przywileje. Gorący przeciwnik unii Litwy z Polską, dla politycznych przekonań około 1554 r. otwarcie odstąpił kościoła katolickiego i przyjął wyznanie helweckie. Poprzednio jeszcze w 1551 r. dał mu król przywilej przechowywania w archiwum nieświeskim wszystkich dokumentów, dotyczących w. ks. lit., chciał je bowiem książe w celach seperatystycznych i dynastycznych zawsze mieć pod ręką swoją. Usposobienie to ks. kanclerza wywarło wpływ na losy kraju, a szczególnie na dziedziczną dzielnicę, jakoż odbierał wszędy kościoły katolikom i oddawał je sprowadzanym przez siebie ministrom protestanckim. Kościół parafialny fundacyi Kiszków został oddany wtedy nowemu wyznaniu, a od 1553 roku jego ministrem został Wawrzyniec Krzyżkowski, według Łukaszewicza Wielkopolanin. W tym czasie w N., jako w ognisku ruchu reformacyjnego, zjawia się drukarnia pod kierunkiem Daniela w Łęczycy, w której Krzyżkowski wraz z Maciejem Kawieczyńskim wydają w narzeczu ludowem białoruskiem katechizm Szymona Budnego w 1562 r. i inne rzeczy dla ludu w duchu nowej nauki, a w latach 1570 i 1572 biblią polską przekładu Budnego. N. stał się ogniskiem nowatorstwa, które przechodząc różne fazy przechyliło się w końcu ku nauce Socyna. Socynianie litewscy mieli tu tak ważny punkt oparcia jak polscy w Rakowie. Wszakże wszystko to w krótce ustało. Mikołaj Radziwiłł umarł w 1565 r. w Wilnie, a synowie jego: Mikołaj Krzysztof, Jerzy, Albrecht i Stanisław, chociaż wychowani w wyznaniu ojca, mniej jednak okazywali żarliwości do nowego kultu; to toż gdy ks. Mikołaj Krzysztof, przezwany „Sierotką“, zachorował śmiertelnie w Stężycy 1570 r., łatwo było Piotrowi Skardze skłonić go do powrotu na łono kościoła katolickiego. Skutkiem tego nawrócenia się ks. Sierotki było pociągnięcie do wiary katolickiej trzech młodszych braci jego i odbycie pielgrzymki pieszo do ziemi Świętej w r. 1582 i 1583, którą sam następnie opisał. Książe „Sierotka“ wróciwszy z pielgrzymki w 1584 r. zamieszkał stale w N. i gorliwie wziął się do przetwarzania całej roboty reformatorskiej ojca swego. Nowowiercy zostali przez niego zewsząd wyparci, kościół farny oddano razem z drukarnią pod dozór sprowadzanych tu jezuitów, którym ks. Sierotka w ciągu lat 1586—1588 wybudował wielkie kolegium na 200 osób i takowe zapisem majętności Lipska z ośmiu wsiami: Tuchowice, Święcice, Nowosiołki, Radziałowice, Zalipienie, Załuże, Uszanka i Rudawa, hojnie obdarzył. Za to jezuici szczerze dopomagali księciu, wytępiając zacięcie nawet ślady różnowierstwa; jakoż palano publicznie na rynku w N. i w Wilnie wszystkie księgi przeciwne wierze katolickiej, wydane pod protekcyą ks. Mikołaja Czarnego jak Biblią Brzeską i Nieświeską, białoruskie dzieła Budnego i innych. W 1584 r. 8 maja książe Mikołaj Krzysztof założył fundamenta pod wspaniały obecny zamek i jednocześnie przy kolegium jezuickiem otwrzono początkową szkołę

gramatyki. W 1589 r. poświęcono węgielny kamień pod wspaniałą bazylikę jezuicką, w podziemiach której miały spocząć prochy książęce wielu pokoleń. W 1593 r. nastąpiło poświęcenie tej świątyni, która do dziś dnia przetrwała i jest prawdziwą ozdobą miasta i skarbnicą wspomnień historycznej siedziby radziwiłłowskiej. Miasto w tym czasie było drewniane i ubogie, więc ks. Sierotka dźwigał je starannie przez sprowadzanie z zagranicy wybornych rzemieślników, kupców i przemysłowców. W 1586 r. wyjednał u króla Stefana Batorego przywilej, porównywający w swobodach mieszczan nieświeskich z mieszczanami innych grodów Litwy i Polski. Przytem ustanowione były targi co niedzielę i dwa jarmarki doroczne, mianowicie: na Zielone Święta i przed Bożem Narodz. Przywilej ten został potwierdzony przez Zygmunta III w 1595 r. (ob. Vol. Leg. t. II, fol. 1426). Ks. Sierotka był prawdziwym fundatorem świetności N., obwarował zamek, uposażył szkołę i szpital, założył bractwo dobroczynne pod nazwą Miłosierdzia; d. 18 czerwca 1586 r. wydał przywilej od siebie miastu, zapewniając mieszczanom na zawsze bez wszelkiej opłaty grunta miejskie, oddając im też na własność wszystkie browary, słodownie, gorzelnie, łaźnie, kramy, jatki, postrzygalnie, woskobojnie, z warunkiem uiszczania co rok na szpital miejski 40 kóp groszy litew., na szkołę 24 kóp i na organistę 8 kóp. Nadto ks. Sierotka postanowił, aby mieszczanie rządzili się tak zwanem prawem saskiem i wydał w 1581 r. ustawę zatytułowaną „Zwierciadło Saskie", dla żydów zaś w 1589 r. obmyślił też niektóre prawidła zachowywania się wobec chrześcian, obowiązując mieszczaństwo za te wszystkie ulgi i przywileje do wymurowania ratusza z kramami i dwu bram wjazdowych. Dawne tłoki żniwne zniesiono, ale mieszczanie musieli z każdego placu osiadłego usypać po jednym pręcie wału w około miasta. Miasto się wtedy prędko podniosło i otrzymało przez nadanie króla Stefana Batorego herb, wyobrażający z jednej strony połowę orła czarnego na tarczy, z drugiej dziesięć zrębów, błękitną, czerwoną i żółtą farbą naprzemian malowanych. Gdy w skutek prawa z 1566 r. lenność na Litwie upadła i szlachta mogła swobodnie rozporządzać się dobrami swemi i rozdrabiać je w podziałach lub wyprzedażach, ks. Sierotka przewidując z tego powodu rozproszenie się fortuny Radziwiłłowskiej, a zatem i upadek wpływu rodziny na losy kraju, porozumiawszy się z braćmi: Stanisławem i Albertem, wyjednał u króla Stefana Batorego w dniu 16 sierpnia 1586 r. przywilej na ustanowienie na wieczne czasy trzech ordynacyj: nieświeskiej, ołyckiej i kleckiej, z tem, że po wygaśnięciu którejkolwiek linii, dobra miały się zlewać w jednę ordynacyą. Ołycka ordynacya trwała nie długo, po śmierci bowiem ks. Stanisława Alberta, syna ustanowiciela, mianowicie w 1614 r., spadła na ks. Michała Kazimierza, ordynata nieświeskiego. Ostatnim ordynatem nieświeskim w prostej linii był ks. Dominik Radziwiłł, syn ks. Hieronima, przyrodniego brata ks. Radziwiłła Panie Kochanku, z księżniczki Thurn i Taxis. Ks. Dominik walcząc na czele własnego pułku w armii Napoleońskiej zmarł we Francyi 1813 r. Po jego zgonie obie ordynacye przeszły na ks. Antoniego Radziwiłła z linii ordynatów kleckich, namiestnika poznańskiego, syna ks. Michała, ostatniego wojewody wileńskiego, a w 1874 r. nastąpił układ pomiędzy ks. Antonim, synem Wilhelma, ordynatem nieświeskim i stryjem jego ks. Leonem, synem Ludwika, ordynatem kleckim, na mocy którego ordynacya klecka weszła do nieświeskiej. Tak więc po upływie 288 lat prawie cała spuścizna ks. Sierotki i dwóch braci jego, oprócz dóbr alodyalnych, zlała się w jednę ordynacyą nieświeską. Masa ta dóbr w jednej tylko gubernii mińskiej posiada dziś około 7600 włók obszaru, 8 miasteczek, mianowicie: Nieśwież, Dawidgródek, Kleck, Siniawka, Cimkowicze, Siemieżewo, Stary i Nowy Swierżeń; około 128 folwarków lub zaścianków, przeszło 8 leśnictw, obejmujących około 2400 włók lasów. W 1590 r. książę Radziwiłł Sierotka wespół ze swą małżonką Eufemią z Wiśniowieckich fundował pierwszy klasztor żeński na Litwie, panien benedyktynek, zapisując mu dobra Howieznę, nabyte od ks. Słuckich Olelkowiczów. W lat ośm później założył klasztor ks. bernardynów i na plebanią nieświeską zapisał folwarki: Nowosiołki i Omułyńce. Ks. Sierotka, czynny do ostatniej chwili życia, zmarł w N. 1616 r. Następcą Sierotki był syn jego Jan Jerzy Radziwiłł, kasztelan trocki. Wspaniale przyjmował on w 1617 r. w N. królewicza Władysława IV ciągnącego na Moskwę, który przez wdzięczność, wstąpiwszy na tron potwierdził w 1633 r. bratu Jana, ks. Albertowi wszystkie dawniejsze przywileje miasta z dodatkiem nowych, tem bardziej, iż miasto podupadło nieco w skutek morowego powietrza, grasującego w 1625 r. Ks. Albert, następca Jana, fundował cerkiew unicką na placu obok bernardynów, lecz świątynia ta z czasem upadła. Następcą Alberta był młodszy brat jego Aleksander, powolne narzędzie jezuitów; on to zgromadzał do N. najcelniejszych członków tego zakonu. W epoce wojen Jana Kazimierza i N. nawiedziła nawała nieprzyjacielska, poprzedzona w 1651 r. zarazą morową. Zamek stał w obronnej sile, więc w popłochu wojny

1654 r. gromadziła się tu szlachta nawet ze stron dalszych; wtedy to właśnie umarł za granicą ordynat Aleksander a Rossyanie nie mogąc zdobyć twierdzy, spustoszyli miasto do szczętu, przyczem zginęło dużo ludu prostego, szukającego schronienia w kościołach. Po przejściu tych klęsk N. zaraz otrzymał przywilej Jana Kazimierza, oswobadzający od wszelkich podatków i stanowisk żołnierskich na lat cztery (Vol. Leg. t. IV, fol. 474). Ale niedługo cieszyło się miasto pokojem, bowiem 1659 r. oddział Rossyan z armii kniazia Chowańskiego operującej pod Lachowiczami, znowu szturmował zamek napróżno, wszakże miasto bezbronne uległo powtórnemu zniszczeniu i wiele ludu wybito. Za staraniem ordynata ks. Michała Kazimierza, hetmana litew., na sejmie 1661 r. przyznano nowe ulgi dla miasta i zwrot kosztów za obwarowanie zamku w czasie wojny (Vol. Leg., t, IV, fol. 822). W 1670 r. stanęła konstytucya oswobadzająca mieszczan nieświeskich od myta, zarówno w Koronie jak i Litwie na lat dwadzieścia (Vol. Leg., t. V, fol. 54 w wyd. Ohryzki). Następnie w latach 1673 i 1676 aprobowano tę konstytucyą (Vol. Leg. t. V, fol. 158 i 434). W 1672 r. Bazyli Bakanowski, podstoli smoleński, fundował tu dominikanów, a w roku następnym ks. Michał Kazimierz za miastem fundował opactwo benedyktynów pod wez. ś. Krzyża. Fundacyą zatwierdził sejm w 1690 r. Ks. Michał Kazimierz będąc żonatym z Katarzyną Sobieską, siostrą króla Jana III, wyjednywa coraz to nowe ulgi dla swojego grodu dziedzicznego, zaś po jego zgonie żona rządząc ordynacyą, ułożyła bardzo korzystną ustawę dla stanu kupieckiego, którą król Jan III zatwierdził na sejmie 1681 r. Na mocy takowej zaczęły się tu odbywać doroczne cztero-niedzielne jarmarki, zwane Święto-Michalskiemi, gdyż trwały od 25 sierpnia do ś. Michała. Syn ks. Katarzyny Karol Stanisław objąwszy rządy w 1692 r., uwolnił włościan w mieście osiadłych i porównał ich z mieszczanami. Książę będąc stronnikiem króla Augusta II w czasie zatargu jego z Leszczyńskim o koronę polską, naraził się Karolowi XII. Jakoż w 1706 r. Szwedzi pod dowództwem króla zdobyli N. i w perzynę go obrócili wraz z zamkiem i okopami, zaoszczędziwszy tylko kościoły. Miasto wśród ciągłych wojen krajowych nie mogło się rychło odbudować i świeciło wciąż ruiną aż do śmierci ks. Karola Stanisława 1719 r. Około 1720 r. objął ordynacyą nieświeską starszy syn ks. Karola Stanisława, ks. Michał Kazimierz, przezwany „Rybeńku". On to dźwigał N. z ruiny przez ulgi dawane mieszczanom i budowanie; sypał wały, podnosił kościoły. Jezuici w tym czasie zbudowali za miastem kolegium ze świątynią p. wez. ś. Michała; powstała też i fabryka sukna na habity w niedalekiej Połośnej, założona przez ks. bernardynów w 1736 r. Żona ks. Rybeńko Urszula z Wiśniowieckich urządziła teatr w N. i pisała sama dzieła sceniczne. Księżna pomnażała bibliotekę; za jej powodem wznowiono drukarnię leżącą w zapomnieniu, na co uzyskano osobny przywilej Augusta III 1750 r. Ks. Michał umarł 1762 r. Po nim wziął ordynacyą Karol Stanisław II „Panie Kochanku". Po śmierci Augusta III, trzymając stronę rodziny saskiej, stanął on zbrojno przeciwko frakcyi Poniatowskiego i naraziwszy się tem Rossyi i pretendentowi, po fatalnym napadzie na Wilno, skazany dekretem 1764 r. na banicyą, musiał uciekać za granicę a dobra zostały zasekwestrowane. Ułaskawiony w 1767 r., wrócił do kraju i stanął na czele konfederacyi Radomskiej, z powodu sprawy dysydentów wynikłej. Sekwestr zdjęto z dóbr książęcych, lecz fortuna w czasie nieobecności dziedzica została nadrujnowaną, a z nią i N. Do takich pustek wrócił ks. Karol w 1768 r., lecz krótko trwała ta bytność, nastała bowiem konfederacya Barska, w której Radziwiłł wziąwszy czynny udział, naraził się powtórnie stronnictwu rossyjskiemu. Jakoż N. został zdobyty przez Rossyan, wojsko radziwiłłowskie rozpuszczone, stronnicy ks. Karola rozpierzchli się, a sam on z małą garstką wiernych uchodzi za granicę do Cieszyna. Emigracya księcia znowu sprowadziła sekwestr na dobra jego, które łupiono kwaterunkami wojskowemi. W zamku gościł generał Tottleben, rozpraszano skarbiec Radziwiłłowski, do czego się i miejscowi niestety przyczyniali. Powtórny powrót do kraju ks. Karola nastąpił w 1777 r. po otrzymaniu amnestyi i złożeniu hołdu królowi i aliantce jego; atoli do N. zawitał książę dopiero w lipcu 1778 r. i uporządkowawszy takowy, rozpoczął tu życie świetne, o którem tradycya żyje dotychczas. Jednym z donioślejszych faktów jego działalności było założenie w N. szkoły artyleryi na 30 biednych uczniów (ob. Atheneum Kraszewskiego, 1845 r.). Nadto książę założył huty szklanne w Nalibokach i Urzeczu, porządkował fabrykę pasów i dywanów w Słucku, zakładał ogrody w N. i żył z bracią szlachtą w pełni książęcego blasku. To też 1783 r. odbył się w N. legendowy festyn z powodu stuletniej rocznicy zwycięstwa pod Wiedniem. Dom Radziwiłłowski, spokrewniony z Sobieskiemi, przechował wiele pamiątek po królu Janie i te dały możność w czasie festynu okazać cały przepych rodu. Opis tej uroczystości znajduje się w Gazecie Warszawskiej (1783 r., № 85). W tymże roku miał miejsce świetny bankiet z powodu imienin ks. Hieronima, którego brat przyrodni ks.

Karol nadzwyczaj miłował (Gaz. Warsz. № 85, w Suplemencie). Ale wszystkie te festyny zostały zaćmione przyjęciem króla Stanisława Augusta w 1785 r., który jadąc na sejm do Grodna, odwiedził ks. Karola w N. Było to ostatni wesoły festyn ks. Karola, gdyż w 1787 r. umarł brat jego ks. Hieronim, któremu Panie Kochanku sprawił królewski pogrzeb. Niedługo potem zmarł i książę Karol w Białej 1790 r. Ciało jego przywiezione do N., umieszczono w małej kapliczce na przedmieściu, gdzie, z powodu zamieszek krajowych, stało w zapomnieniu do 1820 r., w którym przeniesiono je do grobów Radziwiłłowskich. Wkrótce po zgonie ks. Karola nastąpiły znane wypadki krajowe. Ordynacya spadła na małoletniego ks. Dominika, synowca zmarłego, lecz N. zajęły w 1792 r. wojska rossyjskie, które znalazły tu 42 dział. Namiestnik cesarzowej Tutolmin, zamieszkawszy w zamku nieświeskim, dawał świetne bale, otaczał się młodzieżą szlachecką i werbował ją do szeregów wojskowych. Po dojściu do pełnoletności, ks. Dominik, dziewiąty ordynat z rzędu, osiadł w N. i pędził życie świetne, tak że N. przozwano wtedy małą Warszawą. Garnęła się szlachta do wielkiego pana, a zamek roił się gośćmi. To wszystko zapomagało rzemieślników i kupców, jakoż wzniosły się w środku rynku na gruzach dawnych zbytkowne nawet sklepy, wyborni rzemieślnicy osiadali chętnie w N. dla wielkiego zarobku; odnowiono teatr pałacowy, powstały restauracye i zajazdy, wspaniała stacya pocztowa, a nawet założono lożę masońską, a hojny książę zapisał na gimnazyum pojezuickie, znajdujące się w ręku dominikanów, wś Skabin. Całą tę świetność zamroczył rok 1812, bowiem ks. Dominik na czele pułku swego przyjął udział w kampanii francuskiej, co sprowadziło smutne skutki dla jego majątku. Sławny skarbiec został spustoszony. Książę zmarł w 1813 r. na obczyźnie, a w 1814 r., za zezwoleniem cesarza Aleksandra, ordynacyą nieświeską oddano linii tak zwanej Pruskich Radziwiłłów, w osobie ks. Antoniego, ponieważ Dominik miał tylko córkę Stefanią, wydaną następnie za ks. Ludwika Wittgensteina. Na rzecz księżniczki Stefanii wydzielono dobra niezaliczone do ordynacyi, nad czem, równie jak i nad spłaceniem olbrzymich długów ks. Dominika, pracowała osobna komisya, która dopełniła swą czynność w 1839 r. Czynności tej komisyi zostały streszczone w wielu drukach, wymienionych w Bibliografii Estreichera (t. VII, str. 77). W 1835 r. skasowano szkołę dominikanów, w której pobierał nauki Syrokomla, a dwa pożary w 1836 i 1843 dokonały takiego zniszczenia, że odtąd N. już nie powstał. Po ks. Antonim, namiestniku poznańskim, wziął ordynacyą syn jego Wilhelm, a po nim nastąpił dziś żyjący ks. Antoni, generał pruski i ulubieniec cesarza Wilhelma. Jest on z rzędu dwunastym ordynatem. W ostatnich latach zamek został odnowiony i doprowadzony do możebnej świetności. Starożytne obrazy, leżące pierwej na składach, dziś wyrestaurowane, zdobią ściany sal zamkowych. Oprócz kościoła parafialnego nie ma już innych świątyń katolickich w N. Kościół ten pod wez. Bożego Ciała posiada piękne malowidła i nieco ciekawych sprzętów kościelnych. Parafia, dekan. słuckiego, liczy około 7000 wiernych i trzy kaplice: w Połośnej, w Nowem Mieście i na Słuckich Wrotach. W końcu należy wspomnieć, iż N. był miejscem urodzenia Hirsza Lejbowicza sztycharza, i Salomona Majmona, filozofa. Około 1840 r. pracowali tu w archiwum: Malinowski Mikołaj i Władysław Syrokomla, zostający natenczas w zarządzie dóbr ks. Wittgensteina. Około 1870 r. był tu kustoszem biblioteki i archiwum Michał Bohusz Szyszko. Źródła dotyczące Radziwiłłów i N. można znaleść w Bibliografii Estrejchera (t. I, str. 135, pod słowem Borejsza i t. IV, str. 16—16, pod słowem Radziwiłł). Najobszerniejszą monografią źródłową N. skreślił Syrokomla w dziełku p. t. „Wędrówki po moich okolicach“ (1853). Drugiem poważnem dziełem jest „Galerya Nieświeska“ p. Edwarda Kotłubaja (1857 r.). Dużo wiadomości o N. znajduje się w Pamiętnikach Marcina Matuszewicza. Nieświeski powiat, jeden z 13-stu powiatów na które dzieliło się namiestnictwo mińskie, ustanowione na mocy ukazu cesarzowej Katarzyny II z d. 3 maja 1793 r. pod władzą generała Tutolmina (ob. Mińska gubernia). W 1795 r. podczas ogłoszenia w dniu 27 września mińskiej gubernii (ob. Mińska gub.) marszałkiem powiatu nieświeskiego jednogłośnie obrano Michała Rejtana, bliskiego krewnego Tadeusza. Krótko jednak trwał ten powiat, gdyż na mocy ukazu cesarza Pawła z dnia 12 grudnia 1796 r. z większej części onego utworzono pow. słucki, inne zaś odeszły do pow. mińskiego i nowogródzkiego gub. litewskiej (ob. gubernie litewskie pod wyrazem Litwa, t. V, str. 343). *Aleksander Jelski.*

Nieświn, *Nieświenia*, w dok. *Nyeswyenie*, wś i dobra, pow. konecki, gm. Gowarczów, par. Końskie, odl. od Końskich 7 w. W 1846 r. wzniesiono tu wielki piec do wytapiania żelaza. N. ma 46 dm., 314 mk., ziemi fol. 93 mr. Jestto starożytna osada, wspominana w dokumentach z XIII w. jako należąca do Iwona Odrowąża (ob. *Kacice* i *Mogiła*, VI, 588). Dobra N. w 1866 r. składały się z fol.: N., Paruchy, attyn. Fidor, wsi: N., Paruchy, Stara Kuźnica, Baczyna, Głęboka Droga, Młynek

Nieświński, Czysta, Chełb, Drutarnia, Szczerbarcka, rozl. ogólna wynosiła 4599 mr.: grun. or. mr. 311, łąk mr. 9, lasu mr. 4002, zarośli mr. 40, nieuż. i place mr. 237. Wś N. os. 39, z gr. mr. 729; wś Paruchy os. 7, z gr. mr. 30; wś Stara Kuźnica os. 17, z gr. mr. 138; wś Baczyna os. 32, z gr. mr. 136; wś Głęboka Droga os. 17, z gr. mr. 114; wś Młynek Nieświński os. 4, z gr. mr. 32; wś Czysta os. 3, z gr. mr. 23; wś Drutarnia os. 6, z gr. mr. 42; wś Szczerbarcka os. 24, z gr. mr. 208. W dobrach tych znajdują się kuźnice: w Starej Kuźni, Chełbie, Czystej, Młynku Nieświńskim i Drutarni. Produkują one około 15,000 centn. żelaza i 500 centn. drutu; nadto drutarnia w Baczynie wydać może rocznie przeszło 700 centn. gwoździ.

Nieświński Młynek, os., pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie, odl. od Końskich w. 6; ma 5 dm., 40 mk, ziemi fol. 12 mr., włośc. 30 mr. Należy do dóbr Końskie (ob.). W 1827 r. było 3 dm., 24 mk.

Nieswoi al. *Nieswoja*, wś, pow. chocimski gub. besarabskiej, par. Chocim, cerkiew drewniana. W 1868 r. było tu 156 dm.

Nieswojowice, ob. *Niezwojowice*.

Nieszarda, ob. *Drysa* i *Nieszczorda*.

Nieszarka, rzeka, lewy dopływ Lusznicy, prawego dopływu Mołdawy.

Nieszawa, właściwie *Nowa Nieszawa*, w dok. *Nowa Nieschewa* i *Nieschowa*, miasto powiatowe gub. warszawskiej, nad Wisłą, z lewego brzegu, w nizinie nadrzecznej. Leży pod 52° 50′ szer. półn. i 38° 36′ 5″ dług. wsch., odl. 190 w. od Warszawy, 26 w. od Włocławka, 6 w. od st. dr. żel. warsz.-bydg. Nieszawa. Posiada kościół paraf. murowany, kościół po-franciszkański, kościół ewang. mur., synagogę mur., szkołę początkową ogólną 2-klas. i drugą 1-klas., dwa domy przytułku, każdy na 6 osób, sąd pokoju okr. V, należący do zjazdu sędziów we Włocławku, urząd powiat., urząd miejski, komorę celną wodną, przystań statków, st. poczt., telegr., st. dr. żel. warsz.-bydg. na obszarze wsi Waganiec, 46 dm. mur., 171 dm. drewn., 2827 mk. Z zakładów fabrycznych: browar z produkcyą na 3000 rs, dystylarnia z prod. 6500 rs. i fabryka octu z prod. na 2000 rs. Dochody miasta wynosiły w 1881 r. 3380 rs., rozchody tyleż. Handel zbożowy stanowi zdawna podstawę pomyślności N. Zatrzymuje się tu rocznie 3000 do 3300 berlinek i statków ze zbożem i tyleż wracających napowrót, próżnych zwykle. W śpichlerzach nieszawskich składane bywa zwykle na wywóz do Gdańska zboże z pow. lipnowskiego i nieszawskiego. Około 1862 r. średnia wartość wywożonego stąd zboża wynosiła do 1,500,000 rs. Początkowe dzieje N. przedstawiają nam pewne wątpliwości z powodu splątania danych odnoszących się do tej osady, ze szczegółami tyczącemi się N. pod Toruniem położonej, której dzieje się łączą znowu z historyą Dybowa (ob.). Ponieważ na nalegania Torunian król kilkakrotnie zobowiązywał się piśmiennie znieść rywalizujące w handlu zbożowym miasto, przeto ostatecznie w 1460 r. przenosi Kazimierz Jagiellończyk mieszczan ze Starej Nieszawy i osadziwszy ich na obszarze wsi i fol. królewskim Roskydalino nad Wisłą, dał początek dzisiejszej Nieszawie. Otóż, pominąwszy watpliwą, źle odczytaną zapewne nazwę wsi Roskydalino, fakt że już w 1428 r. wzniesiony tu został kościół paraf. murowany, w stylu ostrołukowym (krzyżackim), pod wezwaniem ś. Jadwigi, i to podobno przez Władysława Jagiełłę, wskazuje iż już przed 1460 r. była tu ludna osada, tak, że biskup kujawski przeniósł tu podobno na jakiś czas kolegiatę z Kruszwicy w 1427 r. Czy osada ta mieściła się na obszarze tej wsi Roskydalino, czy może na gruntach wsi Przypust, gdzie pobierano cło wodne, o tem nie wiemy, bardzo być może iż nosiła ona także nazwę Nieszawy (Nieszawa tyle co Nieżewa, Niżewa, w dok. Nieschewa, od niżu, niziny nadrzecznej). Owe Roskydalino było wsią królewską, trzymaną w zastawie przez Mikołaja Kościeleckiego, woj. brzeskiego. Król w nadaniu swem przyłącza do nowego miasta wsie Przypust i Dymice, nadaje mieszkańcom prawo chełmińskie, pozwalając im rządzić się zwyczajami Torunia, nadaje wolny wręb i pastwiska w rozległych lasach królewskich bobrownickiego starostwa, uwalnia od danin, robocizn i podwód, nadaje targi i jarmarki. Że istniejąca tu osada musiała już zdawna prowadzić handel zbożem, a rywalizujący z Toruniem kupcy osiadali tu by mieć powyżej Torunia punkt dogodniejszy dla ubiegania Toruńczyków w tranzakcyach zbożowych, świadczy wydane na korzyść Torunian rozporządzenie królewskie, ograniczające liczbę statków ze zbożem, jakie N. może wyprawiać do Prus do 7 na wiosnę i 7 w jesieni. Otóż rozporządzenie to, jako szkodliwe dla Torunia, odwołuje król w 1479 r. i poleca aby jedynie w Toruniu handlujący zbożem nabywali takowe. Trudno przypuścić by w ciągu 14 lat po założeniu miasta, tak szybko się handel rozwinął, iżby wywołał potrzebę naprzód ograniczenia, następnie zakazu zupełnego. Handel ten miał tu widocznie dawno już swoje ognisko a korzyści jego ściągnęły tu mieszkańców toruńskiej Nieszawy. W 1559 r. Zygmunt August zabronił żydom osiadać w mieście i na przedmieściach i nabywać domy. Według regestrów poborczych ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. „oppidum Nieschewa nowa“, w powiecie lipnowskim, wnio-

sła 589 fl. 20 gr. a mianowicie „proconsul et consules civitatis 76 fl. 24 gr.“, rzemieślnicy 11 fl. 26 gr., od osadników, włóczęgów, niestałej ludności 33 fl. 6 gr., żydzi 6 fl., szkoci (Schotowie) 2 fl. Od przywozu wódki (Ducillorum) w czterech ratach kwartalnych 343 fl. 10 gr. Ogółem 589 fl. 24 gr., a więc dwa razy tyle co płacił Dobrzyń a trzecią część opłaty Poznania. Sama gorzałczana opłata, przy stopie 3 denary od kwarty, wykazuje iż wprowadzano 61,775 kwart wódki rocznie, co w rzeczywistości wynosiło wielekroć więcej, gdyż do podatku naturalnie wykazywano minimum. O zamożności N. świadczy charakterystyka miasta we „Flisie“ Klonowicza: „Ujrzysz Nieszawę czerwoną, Szpichlerzów długim rzędem obsadzoną, Swiecą się w lewo skorupiane dachy, I insze gmachy. Obfite żniwa i gumna kujawskie, Tam się ściągają w szpichlerze nieszawskie. Tam swe nadzieje ładuje ziemianin, Tam i mieszczanin“. Według lustracyi z 1564 r. „Mieszczanie wyprawują na pospolite ruszenie Królowi JM. wóz skarbny nakryty, we cztery konie, spiżowany dostatecznie wszelaką żywnością i przy nim dwu pieszych zbrojnych“. O zamożności mieszczan świadczą różne pobożne fundacye. Jan i Ewa Krzywdowie wznieśli w 1637 r. przy tutejszym kościele kaplicę Ścięcia Jana Chrzciciela i zapisali 100,000 złp. na kościół i utrzymanie dwóch dotąd istniejących szpitali. Jeden z nich dotąd nosi nazwę Krzywdów, drugi zaś Bonków. Kapitał żelazny, stanowiący uposażenie, wynosi 9299 rs. Inny mieszczanin Andrzej Śmiałek przyłożył się do wzniesienia kościoła i klasztoru franciszkanów, którzy pierwotnie osadzeni w Starej Nieszawie w XIII w. przez Krzyżaków, przenieśli się tu w 1467 r. Kościół klasztorny, po dwukrotnem spaleniu w 1729 i 1841 r. i trzykrotnej przeróbce i odbudowie w 1635, 1763 i 1849 r. stracił swe pierwotne cechy, jedno tylko presbiteryum się przechowało. O zamożności i upodobaniach artystycznych mieszczan świadczy korzystnie kościół parafialny. Zbudowany z cegły, bez tynku, z wyniosłą wieżą na froncie, pokryty dachówką, mimo przerobienia szczytów i sklepienia przechował wiele cech pierwotnych. Jan Szafraniec, bisk. włocławski, przeniósł tu w 1427 r. kolegiatę z Kruszwicy, lecz trwała tu ona tylko trzy lata. Że istniał zamiar wznowienia takowej, świadczą stalle bogato rzeźbione, urządzone w 1655 r. Obrazy pochodzą z XVI w. prawdopodobnie. W wielkim ołtarzu ciekawym jest bardzo Sąd ostateczny. Freski ścienne przedstawiają sceny z życia ś. Jadwigi. Wraz z zubożeniem kraju w drugiej połowie XVII w. zaczyna upadać i zamożność N. Według lustracyi z 1765 r. dochód cały ze starostwa niegrodowego wynosił 1590 złp. Lustracya z 1789 r. powiada „iż starostwo jest w dzierżawie JW. Serafina Sokołowskiego, posła inowłocławskiego. Budowla miasta drewniana, częścią dachówką, częścią gontami, częścią słomą kryta, kamienica tylko jedna mieszkalna a druga pusta i ratusz, murowane, nadpuszczałe. Komora ceł także murowana. Obywatelów 80 prócz komorników. Rzeźnicy łopatkowe, mieszczanie od przywozu wódek płacą 550 złp., cech zduński 40 złp., sukienników 6, każdy od folusza opłaca złp 10 a z przewozu złp. 200 płaci przewoźnik. Suma całorocznego prowentu 1920 złp. Miasto posiada wsie Przypust, Dymiec zaś wraz z Gąsieńcem w 1788 r. przez miasto jest sprzedany JW. staroście Sokołowskiemu“. Stanisław August ustanowił w 1790 r. 11 jarmarków. W 1827 r. N. miała 156 dm. i 1397 mk.; w 1862 r. było 172 dm. (35 mur.) i 1880 mk. (333 żyd.). Po utworzeniu powiatu nieszawskiego i wprowadzeniu władz powiatowych miasto ożywiło się więcej i ludność wzrosła. W 1849 r. wystawiono tu piękną synagogę a w 1881 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła ewangielickiego. Miasto całe brukowane. Co do źródeł, to cały szereg dokumentów i sam akt fundacyjny miasta pomieszczony jest w Kod. dypl. Muczk. i Rzyszcz. t. IV; inne szczegóły podaje „Starożytna Polska“ (2-gie wydanie, I, 399); tudzież „Wielkopolska“ (Źródła dziej., Pawiński I, 320). Opis i widok M. podał Tyg. Ilustr. z 1884 r. № 88). Nieszawskie starostwo niegrodowe, leżało w wdztwie inowrocławskiem, w ziemi dobrzyńskiej. Podług lustracyi z r. 1662 powstało z dawniejszego starostwa kowalskiego, przez odłączenie zeń miasta N., z przewozem na Wiśle, i wsi: Czarnocice, Przypust i Dymiec. Po r. 1736 sstwo to było zaliczone do wdztwa brzesko-kujawskiego. W r. 1771 posiadał je Ignacy Mogilnicki, a w końcu zeszłego stulecia Serafin Sokołowski, poseł inowrocławski, którzy zeń opłacali kwarty złp. 412, a hyberny złp. 480. *Nieszawski powiat* gub. warszawskiej, utworzony w 1867 r. z części dawnego włocławskiego i zwany początkowo radziejowskim, leży na samym krańcu gubernii, między Wisłą a granicą pruską od strony w. ks. poznańskiego, od wschodu i płd.-wschodu przytyka do pow. włocławskiego, od płd. graniczy z kolskim, a częścią zach. granicy przytyka do pow. słupeckiego. Obszar powiatu obejmuje 21·8 mil kwadr. Przedstawia równinę o średniem wzniesieniu 300 do 400 stóp i obniżająca się tarasowato ku Wiśle, której poziom wznosi się w obrębie powiatu pod Gombinkiem 146 stóp, pod Nieszawa (Starkowiec) 134 stóp a sięga do 132 po za Nieszawą. Pomiędzy Włocławkiem a Nieszawą obniżanie się środkowej

wyżyny odbywa się stopniowo, ostatnie jej tarasy sięgają często koryta rzeki. Właściwa nadrzeczna nizina występuje wyraźniej dopiero pomiędzy Chorobnikami, Birkowem, Gombinkiem. Po za Nieszawą w dół rzeki, kontrast staje się wydatniejszym. Wyniosła krawędź wyżyny ciągnie się od N. przez Raciążek do Aleksandrowa pogranicznego, górując (280 do 300 stóp) po nad rozległą niziną nadwiślańską, sięgającą do 6 wiorst szerokości, przy wzniesieniu 160 do 180 stóp npm. a 25 do 48 nad poziom Wisły. Śród tej niziny leży Ciechocinek, warzelnia soli i zakład kąpielowy. W środku powiatu spotykamy śród wyżyny dolinę błotnistą, ciągnącą się od brzegów Gopła (w w. ks. poznańskiem) aż do Brześcia Kujawskiego. Tworzy ona łuk wygięty ku płn.-wschodowi, długa około 24 w. a szeroka około wiorsty. Dolina ta znana pod nazwą Bachorzy, jest łożyskiem rzeki czy też jeziora, które dawniej łączyło Gopło z Wisłą. Na płn. i płn. wsch. brzegu tej doliny, na wzniesieniu 330 do 340 stóp npm.; leżą wsie: Kobielice, Sędzin, Sędzinek, Kuczkowo, Bachorza Wola, Gosławice, Siniarzewo i szereg świeżych kolonij: Siniarzewo, Ujma, Słupy, wreszcie Wysocinek i Kałęczyn. Dolina sama tworząca dziś bujną wielką łąkę, zwaną Bachorza, osuszoną przez wykopany na niej kanał, wznosi się do 280 stóp npm. Południowy i płd.-wschodni brzeg zajmują wsie Smarglin, Krzywosądz, Czołpin, Adolfin, Bilno, Mała Ujma, Ruszki, Krotoszyn, Kopanica. Wody tej łąki spływają pod Brześciem do Zgłowiączki. Prawdopodobnie było tu pierwotnie jezioro, stanowiące odnogę Gopła. Gdy przy obniżeniu poziomu wód spłynęło ono stopniowo do Wisły, pozostało w zmniejszonych rozmiarach w postaci rzeki, jak jeszcze zwie Bachorzę przywilej Łokietka z 1297 r. (Mucz. i Rzysz. IV, 142), w którym powiedziano, że „fluvius Bachorza intrat fluvium Sgowentkam“ (Zgłowiączka). Obszar powiatu obniża się w miarę przybliżania ku Wiśle. Podczas gdy koło Radziejowa wzniesienie dochodzi 420 stóp, Brześć Kujawski wzniesiony jest tylko 294 stóp, a poziom Wisły około Włocławka 146 stóp. Południowa część powiatu, wchodząca klinem pomiędzy powiat kolski a słupecki, przedstawia dość znaczne urozmaicenie w układzie powierzchni skutkiem nagromadzenia jezior, błotnych nizin i wzgórkowatych obszarów, stanowiących wydatną cechę Kujaw, których częścią jest pow. nieszawski. Centrem niejako tej części powiatu jest grupa jezior, które stanowiły kiedyś jedną rozległą sieć wodną. Dziś głównem jeziorem tu jest Orle al. Głuszyńskie, nazywane rozmaicie od wsi które się rozsiadły nad jego brzegami. Tworzy ono swemi ramionami figurę zbliżoną do litery *k*. Długość odnóg jego dochodzi 12 wiorst a szerokość średnia od $^1/_2$ do 1 wiorsty. Skutkiem obniżenia poziomu wód utworzyła się rozległa wyspa błotnista i lesista, na której się mieszczą osady: Wincentowo i Stawiska; od suchego lądu dzieli ją dotąd błotnista nizina. Z niewyschniętych głębszych części pierwotnego jeziora utworzyły się obecnie poblizkie jeziora we wsiach: Chalno, Kamieniec, Wymysłów. Na północ od środkowego jeziora pod Powołkowicami grupa wzgorków sięga 426 stóp; na południe znowu wzgórze nad błotami koło Kamieńca ma 400 stóp. Obszar powiatu stanowi część dawnych Kujaw, zaludnionych już w przeddziejowej epoce. Wyniszczenie lasów jest wynikiem wczesnego tak zaludnienia i rozwiniętego zdawna rolnictwa. W 1881 r. powiat N. miał 10,569 morg, lasów prywatnych nieurz., 2177 mr. urządzonych, 1422 mr. zasianych po wycięciu, 991 mr. wyciętych a nie zadrzewionych, 63 mr. lasów włościańskich. Pod względem gleby powiat N. należy do hojnie uposażonych przez przyrodę. Szczątki roślinne, osadzone przez wody, utworzyły około Radziejowa glebę czarnoziemną, wydającą obficie pszenicę i buraki, dostawiane do cukrowni w Kruszwicy. Dolina Bachorzy, niziny nad Wisłą i Notecią mieszczą rozległe i bujne łąki (sama Bachorza do 4000 mr.). Nietylko więksi właściciele ale i koloniści, włościanie, zwłaszcza w dobrach dawniej duchownych i królewszczyznach, wreszcie uwłaszczeni w 1869 r. komornicy, cieszą się dobrobytem, widocznym z pięknych domów mieszkalnych, murowanych zabudowań folwarcznych, ogrodów otaczających każdą siedzibę. Z dobrej gleby słyną dobra: Smiłowice, Dobre, Osięciny, Płowce. Wieniec i Brzezie posiadają obok pięknie urządzonych lasów i starannego gospodarstwa, stadninę koni wyścigowych. Hodowla owiec jest tu bardzo rozpowszechniona i do wysokiej doskonałości doprowadzona. Przemysł fabryczny z powodu bliskości granicy i łatwej konkurencyi produktów pruskich słabo rozwinięty. W 1870 r. była w powiecie 1 odlewnia żelaza (z prod. 6100 rs.), 4 gorzelnie (40784 rs.), 2 browary (1500 rs.), 3 dystylarnie (19500 rs.), 1 fabr. octu (1600 rs.), warzelnia soli (17567 rs.), olejarnia (3126 rs.), 2 młyny parowe (18500 rs.), 145 młyn. wodnych (223109 rs.), 9 cegielni (9305 rs.). Główną linią komunikacyjną jest dr. żel. warsz.-bydg., przerzynająca powiat N. w jego wschodnim krańcu, w niewielkiej odległości od Wisły, stanowiącej drugą drogę handlową. Na obszarze powiatu mieszczą się stacye: Nieszawa, Ciechocinek i Aleksandrów (st. pogranicza i komora). Droga bita łączy Nieszawę z Włocławkiem. Środkowa i południowa część powiatu pozbawione są

dogodnych środków komunikacyjnych. Ludność powiatu w 1876 r. wynosiła 68482 głów (33758 m. i 34724 k.). Oświata, dzięki zamożności mieszkańców, przedstawia stan pomyślniejszy niż można by wnosić z ilości szkół, których w powiecie jest 30. W samej Nieszawie dwie, po jednej we wsiach: Osięciny, Kościelna-Wieś, Piotrkowo, Radziejewo, Bronisław, Raciąż, Ciechocinek-Stary, Ciechocinek-Nowy, Słońsk, Witów, Radziejowo-Stare, Czarnocice, Służewo, Zakrzew, Byczyn, Straszewo, Brzeźno, Orle, Krzywosądz, Sinogać, Przewóz-Mały, Bądkowo, Lubań, Sadlno, Bycz, Aleksandrów i Sędzin. Pod względem kościelnym powiat N. stanowi nieszawski dekanat dyec. włocławskiej, składający się z 28 parafii: Bądkowo, Broniewo, Bronisław, Broniszewo, Byczyna, Bytoń, Koneck, Kościelna Wieś, Krzywosądz, Lubanie, Łowiczek, Mąkoszyn, Nieszawa, Orle, Osięciny, Ostrowąs, Piotrkowo, Połajewo, Raciążek, Radziejów, Sadlno, Siniarzewo, Służewo, Straszewo, Świerczyn, Witowo i Zbrachlin. Pod względem sądowym powiat N. tworzy jeden okrąg sądów pokoju (dla Nieszawy) i cztery okręgi sądów gminnych: Nieszawa, Osięciny, Radziejów i Boguszyce. Pod względem administracyjnym składa się powiat z 1 miasta, 5 osad miejskich (miasteczek): Radziejów, Osięciny, Piotrków, Służewo, Raciążek, i 14 gmin wiejskich: Bądkowo, Boguszyce, Bytoń, Czamanin, Lubanie, Osięciny, Piotrków, Raciążek, Radziejów, Ruszkowo, Sędziny, Służewo, Straszowo, Wierzbie. *Br. Ch.*

Nieszawa, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Józefów, par. Rybitwy. Leży w nizinie nadwiślańskiej, nad łachą wiślaną, ma 179 mk. N. z attyn. Poczesnic, Studzinko i Maryampol, wchodziło w skład dóbr Józefów. Spis wsi z 1827 r. podaje pod tą wsią 221 dm. i 1371 mk., jestto widocznie omyłka.

Nieszawa, wś i dobra, o 6 klm. od Warty, pow. obornicki, 2 miejsc. a) N., wś, b) Nieszawskie olędry; 22 dm., 230 mk., 56 ew., 174 kat., 72 analf. Poczta i gośc. w Długiej Goślinie o 4 klm., st. kol. żel. i tel. w Rogoźnie o 13 klm., w Obornikach o 12 klm. W 1879 r. nabył te dobra Treskow z Owińsk za 397,500 mrk. Poprzednio należała do Mielęckich.

Nieszawa, niem. *Nessau*, al. *Niszewken*, dok. *Nessovia*, Nessow, *Nessouwe*, *Niessowa*, *Nyeschovia*, dwie miejscowości w nizinach toruńskich, po lewym brzegu Wisły, pow. toruński. 1). **N.**, niem. *Schloss Nessau* al. *Niszewken*, folw., st. p. i par. kat. Podgórz, ew. Toruń, szkoła Kozibór, 1 dm., 10 ew. mk. (1868 r.); ma 27·16 ha roli or. i ogr., 2·27 łąk, 3·64 boru, 0·52 nieuż. 2). **N.**, niem. *Gross Nessau* al. *Gross Niszewken*, dok. 1414 *Nieder-Nessau*, ma szkołę, st. p. Cierpice. Jest tu 3232·69 mr. obszaru, 129 bud., 47 dm., 380 mk.; 360 ew. 3 kat.; podatek od grunta 305 tal., od bud. 52 tal. Historya sławnego niegdyś zamku nieszawskiego została już podaną pod Dybowem (ob.) *Ks. Fr.*

Nieszawka, niem. *Klein Nessau* i *Niszewken* al. *Ober Nessau*, wś, pow. toruński, st. p. Podgórz, szkoła Kozibór, obejmuje 2762·75 mr. obszaru, 99 bud., 30 dm., 257 mk., 186 ew., 10 kat. Nieszawski okr. urz. stanu cywiln. miał w 1880 r. 1644 dusz. *Ks. Fr.*

Nieszcza, rzeka i jezioro, ob. *Drysa* i *Niszcza*.

Nieszczedro, ob. *Nieszczorda*.

Nieszczery, wś, pow. dzisieński, należała niegdyś do Justynianowa i była własnością Szczyttów.

Nieszczewy, ob. *Niszczewy*.

Nieszczorda, *Nieszczerda*, *Nieszczedro*, u W. Pola *Nieszarda*, jezioro w pow. połockim, o 10 w. od granicy pow. siebieskiego i newelskiego, jedno z większych w gub. witebskiej. Największa długość 11 w. i 270 saż., największa szer. 3 w. i 100 saż. Powierzchnia 24 w. kw. (podług Strelbickiego tylko 22 w. kw.). W płd.-zach. stronie wypływa z N. rz. Ujście, 155 w. długa, dopływ Drysy. Głębokość N. nie przechodzi 5 saż. Od płn. brzegi są wyniosłe, z innych stron błotniste, pokryte niewielkiemi zaroślami. Jezioro w połowie należy do dóbr skarbowych Obitoki, w połowie zaś stanowi własność prywatną. Rybołówstwo rozwinięto; łowią tu zwłaszcza wielkie leszcze. W historyi jez. N. pamiętne jest tem, że na jednym z jego półwyspów wzniesiony był przez Rosyan zamek, zburzony d. 13 grudnia 1578 r. przez wdę połockiego Dorohostajskiego. *J. Krz.*

Nieszczorda, wś i dobra skarbowe nad jez. t. n., pow. siebieski. Dobra N., Zabielskich-Szczyttów, nazwane później Horbaczewem od garbatego dziedzica Szczytta, Jerzy Szczytt zapisał dominikanom zabialskim.

Nieszewice, dobra, pow. toropecki gub. pskowskiej, własność Korwin-Krukowskiego, 1487 dzies. rozl.

Nieszewice, w dok. *Miszewice*, niem. *Nischwitz*, wś i dobra rząd., pow. inowrocławski. Wś ma 43 dm., 485 mk., 68 ew., 407 kat., 124 analf. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. w Złotnikach o 3 klm. Pod cmentarzem protestanckim w N. odkryto pokład grobów pogańskich; w sklepieniu dobrze zbudowanem z wygładzonych kamieni znaleziono 7 urn z pokrywami, obok garnczek o uchu wielkości filiżanki, w tymże znajdowały się pierścienie metalowe, po części podobne do zauznic, i kamień piorunowy; nadto znaleziono

dwa dość wielkie młotki kamienne, jeden łupkowy, drugi bazaltowy. N., królewszczyzna ma 3211 mr. rozl.; 12 dm., 218 mk., 105 ew., 113 kat., 95 analf. Według regestr. pobor. pow. inowrocławskiego z 1583 r. wś królewska Misczewice, w par. Liskowo, ma 19 łanów kmiecych, 6 zagrod., 8 osadnik., 1 rzemieślnika (Pawiński, Wielk., I, 247). Niszczewickie starostwo niegrodowe leżało w wdztwie inowrocławskim, pow. bydgoskim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1771 obejmowało wsie: N. al. Miszczewice i Broniewo z przyległościami, które wówczas posiadał Prusimski, opłacając zeń kwarty złp. 700, a hyberny złp. 306 gr. 5. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały to sstwo Prusimskiemu w emfiteutyczne posiadanie. Na tymże sejmie wyznaczono aż cztery komisye oddzielne do załatwienia sporów, jakie rzeczony sstа prowadził od wielu lat z spadkobiercami swej żony Katarzyny z Rozdrażewskich. Od r. 1772 przeszło pod panowanie pruskie

Nieszki, wś i fol., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Raczki. Odl. od Suwałk 22 w. Wś ma 17 dm., 130 mk. W 1827 r. było 11 dm, 62 mk.

Nieszkodna, wś śród błota Żurawiniec pow. kaliski, gm. Ostrów kalis., par. Giżyce, odl. od Kalisza w. 33. Wchodziła w skład dóbr Giżyce (ob.).

Nieszków, wś nad rz. Nidzicą, pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Słaboszów. Leży przy drodze bitej z Miechowa do Działoszyc, odl. 14 w. od Miechowa. Posiada młyn wodny amerykański, tartak, pokłady kamienia ciosowego i wapiennego i torfu. W 1827 r. było 16 dm., 84 mk. W XV w. N. należał do par. Słaboszów i stanowił dziedzictwo Janusza Długosza h. Wieniawa. Wś miała 8 łanów kmiecych i folwark (praedium militare). Folw. dawał dziesięcinę do Sancygniowa, łany kmiece zaś w połowie dawały prebendzie Nazowskiej przy katedrze krakowskiej, w części do Bodzanowa. Wartość dziesięciny wynosiła 6 grzywien, z dwóch łanów brały po połowie prebenda Bodzowska i Bodzanów (Długosz Lib. Ben., II, 74). W N. istnieje fundacya dla włościan z N., Słaboszewa, Wymysłowa i Kropidła, uczyniona przez dziedzica tych wsi Wiktora Komorowskiego w 1811 r. w Krakowie. Umierając bezpotomnie zapisał i zabezpieczył na swych dobrach 66,000 złp., od których procent miał być użyty na utrzymanie stałego doktora i apteki dla włościan wymienionych wsi. Oprócz tego część kapitału miała być użytą na założenie magazynu zbożowego, mającego dostarczać ziarna na zasiew dotkniętym pożarem, nieurodzajem i t. p. klęskami. Fundacya ta weszła w życie i trwa podobno dotychczas. Dobra N. składają się z folw.: N., Słaboszew, Wymysłów i Kropidło; wsi: N., Słaboszew i Kropidło, rozl. mr. 2017; fol. N. gr. or. i ogr. mr. 437, łąk mr. 64, wody mr. 4, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 15, razem mr. 522; płodozmian 4 i 9° polowy; bud. mur. 4, z drzewa 13; fol. Słaboszew gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 1, lasu mr. 8 zarośli mr. 13, past. mr. 43, w osadach mr. 14, nieuż. mr. 15, razem mr. 318; bud. mur. 2, z drzewa 1; płodozmian 4 i 10° polowy; fol. Wymysłów gr. or. i ogr. mr. 211, lasu mr. 372, zarośli mr. 2, nieuż. mr. 5; bud. mur. 4, z drzewa 5; fol. Kropidło gr. or. i ogr. mr. 224, past. mr. 2, wody mórg 1, lasu mórg 343, zarośli mr. 3, nieuż. mórg 18, razem mórg 591; bud. z drzewa 9. Wś N. osad 12, z gr. mr. 60; wś Słaboszew os. 29, z gr. mr. 265; wś Kropidło os. 17, z gr. mr. 99. N. gmina należy do s. gm. okr. II w Książu Wielkim, st. poczt. Działoszyce. Gmina ma 9427 mr. obszaru i 2458 mk. (1867 r.). *Br. Ch.*

Nieszkowa, z *Szymanowicami*, w dok. *Nyeszkowo*, wś, pow. nowosądecki, leży w dolinie sądeckiej, nad pot. Trzetrzewińskim, lewym dopływem Dunajca. Odl. o 5·3 klm. od Sącza, należy do par. rzym.-kat. w Podegrodziu, ma 274 mk. rzym.-kat. Posiadłość większa, rządowa, ma jedynie prawo propinacyi; pos. mn. 363 mr. roli, 16 mr. łąk i ogrodów, 79 mr. pastwisk i 60 mr. lasu. Na zachód graniczy z Wolą Brzezińską, na północ z Krasnem Biczyskiem, na płd. z Chochorowicami a na wschód z kolonią niemiecką Hutweide, przysiołkiem Świniarska Posiada pokłady węgla brunatnego. Według Lib. Ben. Długosza (I, 554) N. należała do klasztoru Bożogrobców w Miechowie, miała 7 łanów kmiecych (lanei alemannici... largos campos habentes), dających dziesięcinę drugiej prebendzie sądeckiej. wartości około 15 grzywien. Niebyło tu folwarku, ni karczem, ni zagrodników, prebenda tylko posiadała swój plac i dom na cmentarzu sądeckim. W drugim opisie (Lib. Ben., III, 11) podaje Długosz, iż niejaki „miles Michor“ nadał tę wieś klasztorowi, co według Nakielskiego (Miechovia) miało miejsce w 1190 r. *Mac.*

Nieszkowice *Małe* i *Wielkie*, właściwie *Mniszkowice*, u Długosza *Mnyszkowicze* al. *Mniszkowa Wolya*, dwie wsie w pow. bocheńskim. N. Małe należą do par. w Chełmie i mają 331 mk. rzym.-kat., N. Wielkie do par. w Pogwizdowie i mają 584 mk. Obie wsie leżą po prawym brzegu Raby, mianowicie N. Małe w samej dolinie rzeki, w glebie namulistej, bliżej Gierczyc. Poziom podnosi się w pagórki ku zachodowi najwyżej we wzgórzu Wołoszycach. Od zachodu granicą z Gierczycami i Kopalinami, od płd. z Nieszkowica-

mi Wielkiemi. Obszar więk pos. (izraelity Monderera) ma 206 mr. roli, 14 mr. łąk, 17 mr. past. i 20 mr. lasu; pos. mn. 223 mr. roli, 37 mr. łąk i ogr. i 41 mr. past. N. Wielkie, położone bliżej ujścia Stradomki do Raby, składają się z czterech grup chat, z których najbardziej na wschód wysunięta leży śród lasów i nazywa się także Dąbiem a od innych jest przedzieloną wsią Buczyną Pierwsze dwie części graniczą na północ z N. Małemi, na wschód z Dąbrowicką i Buczyną, na południe z lasem Działem Małachowcem (322 m.) i Dąbrowicą (drugą); cz. II N. Wielkich graniczy na zachód z Buczyną, na północ z Dąbrowicą, na południe z Nieprześnią a na wschód z Pogwizdowem; część IV, 239 m. npm. wzniesiona, leży na zachód od Leksandrowy, na wschód od Zawady Wielkiej, na północy styka się z Pogwizdowem a na południe z Wolą Nieszkowską. Ta część ma położenie wzgórzyste i przeważnie bukowe lasy. Pos. więk. ma tu tylko 9 mr. łąk i prawo propinacyi; pos. mn. 408 mr. roli, 115 mr. łąk, 132 mr. past. i 51 mr. lasu. Według Lib. Ben. Długosza, Jan Grotko, bisk. krakowski, w 1335 r. nadał za zgodą kapituły dziesięciny z Mniszkowic i Dobroniowskiej Woli na uposażenie altaryi św. Kosmy i Damiana, fundowanej przez magistra Marcina, kantora i kanonika krakowsk., a zarazem i fizyka (lekarza) jak się domyśla Długosz (Lib. Ben., I, 270). Wś sama w XV w. należała do klasztoru tynieckiego. Był tu folwark klasztorny, założony na gruntach kmiecych i siedziało tu dziesięciu kmieci nie mających oddzielnych łanów lecz wspólne role (agros indistinctos). Był także młyn z rolą i karczma. Wartość dziesięciny wynosiła od 4 do 5 grzywien. W drugim opisie tej wsi (Lib. Ben., III, 196) podaje Długosz, iż należała do par. Biskupice, kmiecie płacili klasztorowi czynsz, dawali po 2 koguty, 30 jaj, 2 sery obowiązani byli do powabu, młynarz, prócz czynszu, dawał osep. Folwark klasztorny dawał także dziesięcinę dla altaryi św. Kosmy i Damiana. *Mac.*

Nieszkowizna, os. włośc., pow. rypiński, gm. Wąpielsk, par. Radziki, odl. o 15 w. od Rypina, 1 dm., 7 mk, 55 mr. gr. dobr. i 1 nieużytków.

Nieszkowo, według Kętrzyńskiego miejscowość w pow. wejherowskim, której w spisach urzędowych nie podano,

Nieszkowska Wola, wś, pow. bocheński, leży w okolicy pagórkowatej, lesistej, na płd.-zachód od Nieszkowic Wielkich. Poziom podnosi się w stronie zachodniej z 338 m. do 419 m. npm. i te nieurodzajne wzgórza pokrywa las, podobnie jak wzgórza na południe od wsi ciągnące się, wane lasem Wielwaszem, sięgające w najwyższym punkcie 388 m. N. Wola graniczy na wschód z Królówką a na południe z Leszczynami. Ma 301 mk. rzym.-kat. (par. w Pogwizdowie), od urzędu poczt. w Bochni odl. 11·3 klm. Pos. więk. ma 178 mr. roli, 17 mr. łąk, 31 mr. past. i 144 mr. lasu; pos. mn. 226 mr. roli, 30 mr. łąk, 27 mr. past. i 23 mr. lasu. Lasy przeważnie liściaste, mianowicie bukowe. *Mac.*

Nieszokocie, dwór i wś, pow. rossieński, par rossieńska; dwór należy do Mikuckiego.

Nieszowice, mylnie za *Nienowice* podano w opisie wsi Michałówka, w pow. jarosławskim.

Nieszub, lewy dopływ Prosny.

Nieszydowice, niem. *Nuessdorf*, wś i fol., pow. niemodliński, par. Friedland. W 1841 roku 37 dm., 289 mk. (4 ewang.).

Nietachy, ob. *Nietiachy*.

Nietąszkowo 1.) w dok. *Niethąszkowo* i *Nietaskowo*, niem. *Nitoche*, wś i fol., pow. kościański, ma 27 dm., 255 mk., 147 ew., 108 kat., 74 analf. Poczta, tel., gośc. i st. kol. żel. w Starem Bojanowie. N., fol., 12 dm., 146 mk., nal. do gm. i dom. Stare Bojanowo. Według regestr. poborow. z 1580 r. wś N. w par. Smigiel, miała 4 łany, 2 zagrod., 2 kolon. i owczarz z 24 owcami (Pawiński, Wielkop., I, 86.) 2.) N., w dok. *Niethąskowo*, wś w parafii Uście. Wymieniona w regestrach pobor., pow. kcynskiego, z 1577 i 79 r. Miała wtedy 5 łanów i 5 zagrod. (Pawiński, Wielkop., I, 190).

Nietcza, zaśc. przy ujściu rzki Zawiszynki do Swisłoczy, na płd.-wsch. krańcu pow. ihumeńskiego, w 3 okr. pol. berezyńskim, przy gośc. z Wiaz do mka Chołuja, ma 3 osady; miejscowość odludna ale bogata w łąki, lasy, rybę i zwierzynę. *A. Jel.*

Nietecz, *Nietecza*, rzeczka w pow. lidzkim, ob. *Niecziecz*.

Nietecza, rzeczka, ob. *Netecza*.

Nietesy, *Netesy*, ob. *Nieciosy*.

Nietiahy al. *Nietahy*, wś i fol., pow. włodawski, gm. Krzywowierzba, par. Parczew. Ma 28 dm., 179 mk., ziemi 732 mr. Wchodziło w skład dóbr Lubiczyn. W 1827 r. było dm. 14, mk. 38.

Nietoczka, rzka, prawy dopływ Warty, płynie i wpada do Warty z praw. brzegu w obrębie gm. Kramsk, w pow. konińskim.

Nietoperek, niem. *Nipter*, wś, pow. międzyrzecki; 51 dm., 410 mk., 355 ew., 54 kat., 1 żyd, 61 analf. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. w Międzyrzeczu o 5 klm. Według regestr. pobor., pow. poznańskiego z 1580 r. wś N. stanowiła oddzielną parafią, należała do starosty międzyrzeckiego, miała 6 łanów, 3 zagrod., 5 osadnik., 1 rzemieśln., 1 owczarza z 60 owcami. Później N. stanowił filią

par. Kęsice i w 1691 r. wraz z Kęsicami wcielony został do par. szpitalnej w Międzyrzeczu.

Nietoperzowa grota, ob. *Jerzmanowice.*

Nietreba, stacya pocztowa, dziś zniesiona, na trakcie mińsko-ihumeńskim, pomiędzy st. Ihumeń (o 14 w.) i Smiłowicze, w miejscowości lesistej, należącej do dóbr Buda, dziedzictwa Homolickich. *A. Jel.*

Nietrzanowo, wś i dobra nad rz. Maskową, pow. średzki. Ma 2778 mr. rozl., 2 miejsc.: a) N., dom.; b) Grójec, fol., 11 dm., 178 mk., 1 ew., 177 kat., 73 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Środzie o 7 klm., gośc. o 2 klm. Właścicielką jest Kazimira Stablewska. Tutejszy kościół kat. par. należy do dek. średskiego. Parafia obejmuje 2129 dusz (1873 r.). Niewiadomo kiedy kościół wystawiono, istniał już w XVI w.; do połowy XVII w. był z drzewa. Dopiero r. 1662 proboszcz miejscowy Tomasz Depius wystawił murowany, który w czasie wizyty z r. 1784 wymagał już znacznej reparacyi. Według regestr. poborow. z 1578 r. wś N., w par. Nietrzanowo, była własnością Wojciecha Łyczławskiego albo Kaczanowskiego, miała 9 łanów i 2 zagrod. (Pawiński, Wielkop., I, 207).

Nietrzeba 1.) przyległ., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Józefów, par. Rybitwy. Jestto przyległość fol. Kołczyn, wchodzącego w skład dóbr Józefów. 2.) **N.**, przysioł., pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. Rzeplin. 3.) **N.**, os. młyn, pow. rypiński, gm. i par. Chrostkowo, odl. o 14 w. od Rypina, ma 1 dm., 8 mk., 45 mr. gr. W 1789 r. młyn płacił czynszu 190 złp. *Br. Ch.*

Nietrzyca, rzka, ob. *Goręcin*, pow. kartuski.

Nietuja, wś, pow. sandomierski, gm. Łoniów, par. Sulisławice. Odl. od Sandomierza 23 w. Ma 8 dm., 66 mk., ziemi włośc. 107 mr. W 1827 r. było dm. 7, mk. 32.

Nietulisko, w dok. *Nyetoliczsko*, dziś *N. Duże*, *N. Małe*, *N. Nowe* i *N. Fabryczne*, dwie wsie i os. fabr. nad rz. Kamienną, przy ujściu Swiśliny do Kamienny, pow. opatowski, gm. i par. Kunów. Odl. 25 w. od Opatowa a 2 w. od Kunowa. N. Duże leży na wyniosłym brzegu wyżyny panującej nad doliną Kamienny, na górze; N. Małe zaś w dolinie o 2 w. na płn.-wschód nad samą rzeką, tamże i N. Fabryczne. N. Duże posiada szkołę początkową, 72 dm., 482 mk., 1 mr. ziemi dworsk. i 988 mr. włośc., N. Małe 37 dm., 323 mk., 404 mr. fol. i 292 mr. włośc.; N. Nowe 6 dm., 73 mk., 3 mr. W 1827 r. N. Duże 35 dm., 242 mk. i N. Małe 33 dm., 187 mk. Jestto starożytna osada. Tutejsze cmentarzysko badał (w 1851 r.) i opisał Fr. M. Sobieszczański (Wycieczka Archeol., str. 33). Według Długosza (Lib. Ben., I, 643) leżało N. o trzy mile (tria miliaria) od Opatowa. Stanowiło posiadłość biskupów lubuskich i krakowskich. Na części biskupów lubuskich było w XV w. 5 łanów, płacących po fertonie czynszu, dwie karczmy, z których pierwsza płaciła 18 skotów, druga grzywnę, 1 zagrod. dawał 8 groszy. Dziesięcinę, wartości 4 grzywien, pobierał biskup. Młyn na rzecze Swislina (Slbyslina) dawał trzy grzywny. Było tu także kamienne grodzisko nad rz. Kamionną „mons lapideus pro castro super fluvio Kamyon". Biskup lubuski miał tu obszerne łąki i gaje graniczące z posiadłościami bisk. krakowsk. Kmiecie posiadali pasieki, z ktorych płacili biskupowi. Dawali oni też wieprzowe po 2 grosze z łanu, kozłowe (pro haedo) po pół grosza, za stacyą królewską po 6 groszy i trzy miary owsa, sepu trzy miary owsa i trzy pszenicy, wreszcie dwie kury, dwa sery i 20 jaj z łanu; karczmarze płacili toż samo co i kmiecie. Na części biskupów krakowskich było 8 łanów kmiecych, 1 zagrodn., 4 karczmy i młyn na Swislinie bez roli. Folwarku nie było. Dziesięcinę, wartości 8 grzywien, pobierali biskupi krakowscy (Lib. Ben., II, 476). Pod samą górą Nietulisko, na obszarze należącym do biskupów krakowskich, Zbigniew Oleśnicki założył wielki staw (piscina insignis) na rzece Kamiennej, który podczas przyboru wód zalewał pola i łąki biskupa lubuskiego i wsi Nietuliska. Gdy sprawa poszła na drogę sądową, następca Zbigniewa, Tomasz ze Strzepna, ażeby zgodnie załatwić, oddał jako wynagrodzenie szkód dziesięcinę ze wsi Rzuchowa biskupowi lubuskiemu, którą tenże, potrzebując pieniędzy, zbył na wieczne czasy Janowi Bonikowskiemu, kantorowi, i Jakobi z Bodzętyna, kanonik. opatowskiemu, za 50 florenów. Ci zaś ofiarowali tę dziesięcinę na uposażenie wikaryuszów opatowskich (Długosz Lib. Ben., I, 590). Po przejściu dóbr kościelnych na własność rządu N. należało do dóbr rządowych Kunów. *N. Fabryczne*, wś i os. fabr. nad rz. Kamienną, przy drodze bitej bzińsko-zawichoskiej, o 10 w. od Ostrowca, o 52 od Radomia, ma 44 dm., 650 mk., 130 mr. ziemi dworsk. i 202 mr. włośc. Posiada dwie walcownie, dużą i małą, z siedmiu piecami szwejsowemi. Zakład poruszany siłą wody, wyrabia żelaza walcowanego do 120 tys. cnt., zatrudnia 150 robotników, z płacą od 50 kop. do 1 rs. 50 kop. W 1883 roku wyprodukowano 350,000 pudów. Początkowo był urządzony do wyrobu żelaza walcowanego tylko sztabowego oraz blachy a następnie, po przejściu wraz innemi zakładami starachowickiemi na własność prywatną, urządzono drugą walcownią dla wyrobu drobnych gatunków. Por. *Michałów.* Urządzono tu zbiornik wody, łączący kanały zasilają-

ce okoliczne zakłady fabryczne. Zbiornik ten ma 2250 sążni obszaru i do 7 stóp głębokości. Na środku mieści się pozostawiona przy kopaniu wysepka. *Br. Ch.*

Nietupa 1.) rzeczka, lewy dopływ Rosi Niemnowej, ma ujście pod wsią Katowce; przyjmuje Hnieznę. 2.) **N.**, rzeczka w parafii wołkowyskiej, lewy dopł. Świsłoczy; przyjmuje Krynkę.

Nietuszkowo, niem. *Nikelskowo*, wś i dobra, o 2 klm. od Noteci, pow. chodzieski. Wś ma 37 dm., 443 mk., 134 ew., 309 kat. Poczta i tel. w Uściu o 7 klm., gośc. o 3 klm., st. kol. żel. w Chodzieżu o 7 klm. Dobra N., 2656 mr. rozl., 2 miejsc.: a) N., dom.; b) Buchy, karczma; 7 dm., 144 mk., 83 ew., 61 kat., 56 analf.

Nietuszyna 1.) al. *Niedźwiedź*, wś, pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Czarnożyły, odl. od Wielunia w. 10; ma dm. 23, mk. 151; fol. dm. 2, mk. 20. Wchodził w skład dóbr Czarnożyły. Rozl. mr. 559: gr. or. i ogr. mr. 163, łąk mr. 32, past. mr. 18, lasu mr. 273, zarośli mr. 34, w osadach mr. 11, nieuż. mr. 28; bud. mur. 1, z drzewa 9. Wś N. os. 31, z gr. mr. 326. 2.) **N.** al. *Gromadki*, wś, pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia $9^1/_2$ w. Ma 24 dm.

Nietyczkampie, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol. Odl. od Maryampola 6 w., ma 41 dm., 355 mk. W 1827 r. wś rząd., 33 dm., 289 mk.

Nieudałoje Żytje, os. nad rz. Pilicą, pow. konecki, gm. i par. Skotniki. Odl. od Końskich w. 35. Jest tu 1 dm., 69 mr. Osada utworzona przy stosowaniu ukazu z 1864 r.

Nieuparta, grupa chat w gm. Sucha, pow. żywiecki.

Niewachlów, w dok. *Nyewachlow*, wś, pow. kielecki, gm. Niewachlów, par. Kielce. Leży przy drodze bitej z Kielc na Mniów, do Piotrkowa, odl. 5 w. od Kielc w stronie płn.-zach., posiada szkołę początkową. Leży śród obszernych lasów, pod górą zwaną Machnówka. Wś porządnie zabudowana. W 1827 r. wś rząd. górnicza, miała 110 dm., 589 mk. Według Lib. Ben. Długosza (I, 476) była to wieś biskupów krakowskich, na prawie niemieckiem osadzona. Z dwóch łanów sołtysich brali dziesięcinę wikaryusze kieleccy. Stanisław August wystawił tu mały piec do topienia miedzi i galmanu. Z miedzi tej wybijano zdawkową monetę. N., wieś królewska (było tu sołtystwo), wchodził w skład ekonomii kieleckiej dóbr rządowych. N. gmina należy do s. gm. okr. V w Samsonowie, st. poczt. Kielce, ma 9141 mr. obszaru i 4720 mk. (1867 r.). *Br. Ch.*

Niewaszka, przys. do Manasterza w pow. łańcuckim, 8 klm. od Kańczugi, leży na wschodnich stokach lesistego Zapustu (407 m.), rozciągając się wzdłuż bezimiennego dopływu Hussowskiego potoku, wpadającego pod Manasterzem z lew. brzegu do Mleczki. Od północy i zachodu otacza ten mały przysiołek las, od południa odgranicza go Hussowski potok od Rzyk, na wschód zaś graniczy z Manasterzem. *Mac.*

Niewcyrka al. *Newcyrka*, *Newcerka*, *Nekcyrka*, *Nechcerka*, niem. *Neftzer Thal*, dolina tatrzańska, w Tatrach liptowskich, u północnych stóp Krywania, uchodząca do doliny Koprowej. Północno-wschodni narożnik tejże doliny tworzy szczyt Furkota (2437 m. szt. gen.). Od tegoż szczytu ku północnemu-zachodowi wybiega potężna odnoga górska, Hruby wierch, tworząca ścianę między tąż doliną a dol. Hlińską. Na południowy zaś wschód wysyła Furkota drugą odnogę, zwaną Soliskiem, jako ścianę graniczną od dol. Młynicy. Od tej odnogi ku płd.-zach. aż po Ostrą (2318 m. szt. gen.) biegnie grzbiet górski, oddzielający dol. N. od doliny Furkockiej. Od szczytu Ostrej ku zach. zwraca się to ramię górskie przez szczyt Krótką (2374 m. szt. gen.) aż po Krywań (2496 m. szt. gen.), oddzielając dol. N. od dol. Suchej czyli Złomiska. Od Krywania ku dolinie Koprowej odrywa się ramię górskie, ze szczytami 1993 m. i 1852 m., które tworzy południową ścianę doliny, zwanej Kotlinami, zwartej od północny i oddzielonej od dol. N. płn.-zach. ramieniem Krywania. W tem ramieniu są szczyty 2397 m., 2213 m., 1895 m. W dolinie tej, nader dzikiej, legły trzy stawki Teryańskie; najwyższy pod Krywaniem 2200 m., pośredni 2150 m., najniższy, ale zarazem największy, 1947 m. npm. Z doliny Koprowy przez dol. N. przejście przez grzbiet między Krótką a Krywaniem, do dol. Suchej, w której legł Zielony Staw, a stąd do Szczyrbskiego stawu. Górny koniec doliny legł 2200, dolny (ujście) 1561 m. npm.

Niewerder, os. karcz. i leśnictwo, pow. czarnkowski. Os. karcz. ma 1 dm., 5 mk.; nal. do gm. i wsi Stradunia. N., leśn., 1 dm., 7 mk., należy do nadleśnictwa Rychlika.

Niewęgłosz 1.) wś i fol. nad rz. Tyśmienicą, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń, odl. 10 w. od Radzynia, leży na samej granicy od gub. lubelskiej. Posiada młyn wodny, wiatrak, pokłady torfu. Ma 35 dm., 394 mk. W 1827 r. było dm. 32, mk. 257. Dobra N. składają się z fol.: N., Antonin, osady młyn. Bramka; wsi: N., Branica, Zbulitów, Siedlanów, Ustaszów i Lichty. Rozl. mr. 1375: gr. or. i ogr. mr. 836, łąk mr. 203, past. mr. 22, lasu mr. 244, nieuż. mr. 70; bud. mur. 12, z drzewa 24; płodozmian 8 polowy. Wś N. os. 48, z gr. mr. 588; wś Branica os. 62,

z gr. mr. 677; wś Zbulitów os. 43, z gr. mr. 675; wś Siedlanów os. 38, z gr. mr. 524; wś Ustaszów os. 44, z gr. mr. 28; wś Lichty os. 8, z gr. mr. 51. 2.) **N.**, os. nad rz. Tyśmienicą, pow. lubartowski, gm. i par. Czemierniki. Leży naprzeciw wsi t. n. w pow. radzyńskim; jest tu przewóz przez rzekę.

Niewiadom *Górny, Dolny* i *Średni*, dwie wsie, pow. rybnicki, par. Rybnik. N. Górny, wś i dobra, leży o $^3/_4$ m. od Rybnika, w dolinie Rybnickiej Wody, ma łomy piaskowca i kopalnie węgla kamiennego. W 1861 r. 245 mk. (16 ew.). N. Dolny i Średni, wś i dobra, ma 168 mk. (4 ew.), kopalnie węgla i piaskowca. Obszar dworski ma 845 mr. (580 mr. roli, 220 mr. lasu), do gminy należy 224 mr. Ludność uboga, utrzymuje się z pracy w kopalniach. *Br. Ch.*

Niewiadoma, wś nad rz. Cetynią, pow. sokołowski, gm. Sabnie, par. Sokołów. Leży o $1^1/_2$ mili od Czekanowa; ma 18 dm., 139 mk. i 396 mr. W 1827 r. było 14 dm., 90 mk. Pozycya falista, ziemia żytnia, ludność składa się z samej drobnej szlachty. Obok wsi, w stronie wsi Grodziska (ob.), wznoszą się nad rzeczką potężne okopy z ziemi i kamieni usypane „grodzisko", odległej sięgające starożytności. O kilkadziesiąt sążni od „grodziska" znajdują się groby z epoki kamiennej (ob. Opis w Pamiętniku Fizyograficznym przez Tym. Łuniewskiego, t. III, 477). *T. Ł.*

Niewiadomcy, ob. *Niewiadomszczyzna.*

Niewiadomszczyzna, *Niewiadomcy*, wś, pow. dzisieński, w okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski Połow, o 29 w. od gminy, 16 dusz rewiz.

Niewiadów, w dok. *Nyewyadowo*, wś i fol. nad rzeczką bez nazwy, pow. brzeziński, gm. Ciosny, par. Ujazd. Leży na prawo od drogi bitej z Rokicin do Ujazdu, w odl. 21 w. od Brzezin. Wś ma 12 dm., 131 mk. fol. 3 dm., 45 mk. Znaleziono tu grobowisko pogańskie, którego opis podał „Zeitschrift fuer Etnologie" z 1879 r. W 1827 r. było 12 dm., 110 mk. Wś ta odznaczała się tą szczególnością, iż należała poniekąd do czterech parafii: Ujazd, Małecz, Niesułków i Chorzęcin. Lib. Ben. Łask. raz ją zalicza do par. Małcz, drugi raz do Ujazdu (II, 181, 320, 323. 404). Proboszcz w Małczu pobierał tylko kolędę po groszu z łanu, dziesięcinę od kmieci brał proboszcz z Niesułkowa, część dziesięciny z folwarku szła do Chorzęcina a część do Ujazdu, a mianowicie z pola zwanego Zarośle nad Kołkową rzeką. Dobra N. składały się w 1873 roku z fol.: N. i Zaosie; wsi: Niewiadówek, Wykno, Lipianki, Szymonów, Zaosie i Władysławów; rozl. mr. 1094: gr. or. i ogr. mr, 472, łąk mr. 48, past. mr. 79, wody mr. 3, lasu mr. 435, w osadach mr. 12, nieuż. mr. 45; bud. mur. 12, z drzewa 6. Wś Niewiadówek ma gr. mr. 79; wś Wykno gr. mr. 437; wś Lipianki gr. mr. 714; wś Szymonów gr. mr. 133; wś Zaosie gr. mr. 328; wś Władysławów gr. mr. 115. *Br. Ch.*

Niewiarów, wś, pow. wielicki z przys. *Swidówką*, *Zielonq*, *Podgrodziem* i *Jaroszówką*. Osadzona przez Jana Ligięzę, wdę. łęczyckiego, w r. 1389, składa się z dwóch części po obydwóch brzegach Raby. Część północna, oznaczona cyfrą I, jest zabudowana nad Surowieckim potokiem, wpadającym pod Pierzchowicami z lewego brzegu do Raby, przysiołki zaś Swidówka i Zielona przypierają z płn. strony do gościńca z Myślenic do Bochni. Ta część, odl. 7·6 klm. od Gdowa, ma położenie faliste a grunta glinkowe urodzajne. Część II, po prawym brzegu Raby, 220 m. npm., oddalona od części I w linii prostej o 3 klm. a nadto od niej przedzielona przez Nieznanowice, leży także w dolinie Raby, ale przysiołki Swidowka cz. 2 i Jaroszówka są wysunięte dalej na południe, na wzgórzach lesistych, 355 metr. npm. wzniesionych. Na zachód od wsi w dolinie rzeki mieści się przysiołek Podgrodzie. Obie części należą do par. rzym.-kat. w Niegowcu, mają 390 mk. rzym.-kat., z których 37 na obszarze więk. pos. Julii Dobrzańskiej, mającej 321 mr. roli, 28 mr. łąk i ogrodów, 27 mr. past. i 148 mr. lasu. Posiadł. mn. wynosi 347 mr. roli, 34 mr łąk, 35 mr. past. i 57 mr. lasu. Część na lewym brzegu Raby graniczy na wschód z Pierzchowicami, na północ z Cichową, na zachód z Niegowiecią a na południe z Nieznanowicami; część na prawym brzegu tejże rzeki, t. j. II, styka się na zachód z Klęczanami a na wschód z Dąbrowieą. Od Zagórzan, t. j. na południe, oddzielają Niewiarów (cz. II) lasy i góry. Według Lib. Ben Długosza (I, 115) N. należał w połowie XV w. do Jana Niewiarowskiego, dziedzica Niegowca; był tu dwór (curia militaris) z rolą, dający dziesięcinę do Jaworznika, młyn i czterech zagrodników, dających dziesięcinę dla wikaryusza prebendy Rzemiędzickiej przy katedrze krakowskiej, wreszcie jeden łan kmiecy uprawiany na rzecz dworu.

Niewiarowicze, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szemiotowo, o 4 w. od gminy a 53 w. od Święcian, 13 dm., 126 mk., w tej liczbie 11 prawosł. i 115 kat. (53 dusz rewiz.); należy do dóbr Szemiotowszczyzna, dawniej Sulistrowskich, dziś Skirmuntów.

Niewiarowo, wś, w płn. cz. pow. białostockiego, niedaleko Goniądza.

Niewiarowszczyzna al. *Niewierowszczyzna*, rzeczka w pow. borysowskim, dopływ prawy rz. Naczy, płynie około zasc. tegoż nazwiska,

mającego 1 osadę; miejscowość poleska, nizinna. *A. Jel.*

Niewiary 1.) podług spisów urzęd. *Niewiery*, podług karty Chrzanowskiego *Newiory*, dwie wsie, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Słobódka, o 5 w. od gminy, jedna z nich ma 8 a druga 10 dusz rewiz.; należą do dóbr Słobódka, Bohdanowiczów. 2.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Ustroń, 11 dusz rewiz; należy do dóbr Ustroń Tomaszewskich. 3.) **N.**, zaśc., tamże, gm. okr. wiejski i dobra skarbowe Wilejka, o 28 w. od gminy, 2 dusze rewiz. 4.) **N.**, wś, tamże, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski miadzielski-uzlański, o 21 w. od gminy a 63 w. od Wilejki, 8 dm., 71 mk., w tem 70 kat. i 1 prawosł. (34 dusz rewiz.); należy do dóbr Miadzioł, Koziełłów. 5.) **N.**, fol. szlach., tamże, ma 1 dm. i 6 mk. katol.

Niewiarzyszki 1.) zaśc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Pierepieczyca, o 5 w. od gminy, 4 dusze rewiz. 2.) **N.** al. *Hołoszyszki*, *Gołyszyszki*, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Mile, o 9 w. od gminy, 15 mk. kat. i 41 starow. (11 dusz rewiz. włośc. skarbowych i 8 osadników w. ros.); należy do dóbr skarbowych Mile. 3.) **N.**, wś, tamże, gm. Michałów, okr. wiejski Święcianki, o 11 w. od gminy, 8 dm., 50 mk. kat. i 8 starow. (27 dusz rewiz.); należy do dóbr Święcianki Czechowiczów. 4.) **N.**, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski Nowydwór, o $5^1/_2$ w. od gminy, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Zahacz. 5.) **N.** al. *Szabuny*, zaśc. rząd., tamże, o 1 okr. pol., 3 dm., 33 mk. kat. 6.) **N.**, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny, okr. wiejski Ławaryszki, o 11 w. od gminy a 27 w. od Wilna, 7 dm., 86 mk. kat. (34 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ławaryszki. 7.) **N.**, fol. rząd., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 31 w. od Oszmiany, 1 dm., 13 mk. prawosł. *J. Krz.*

Niewiatrowice, wś i fol., pow. pińczowski, gm. Sancygniów, par. Działoszyce. Fol. N. należy do dóbr Chmielów. W 1827 r. było 18 dm., 157 mk. Zawisza z Kurozwęk, bisk. krakowski, fundując przy katedrze krakowskiej kolegium mansyonarzy w 1379 r., na uposażenie takowego przeznaczył dziesięciny stołu biskupiego z kilkunastu wsi a między niemi i z Niewiatrowic. W połowie XV w. N. należały do par. Działoszyce, dziedzicem wsi był Jan z Czyżowa h. Półkoza. Wś miała 12 łanów kmiecych, z 8 łanów brali dziesięcinę mansyonarze, którzy tu mieli własny spichrz, oni też brali dziesięcinę konopną. Z 4 łanów dawniej folwarcznych, szlacheckich (militares et praediales) brał dziesięcinę miejscowy proboszcz. Karczma zaś płaciła mansyonarzom (Długosz Lib. Ben., I, 263 i 7). *Br. Ch.*

Niewiaża, rzeka w gub. kowieńskiej, dopływ Niemna od prawego brzegu; wypływa w pow. wiłkomierskim, na płd. od mka Traszkun z przepaścistych błot, trzciną i lasem zarosłych. Pierwotnie płynie w kierunku zachodnim i ubiegłszy 8 w. śród lasów, zwraca się na płd. do mka Troupe, gdzie, przyjąwszy rzeczki Troupiankę i Pienię, zwraca się na płn.-zach. do mka Rogowa i ubiegłszy w pow. wiłkomierskim około 50 w. wchodzi w pow. poniewieski, przez który płynie miejscowościami lesistemi i błotnistemi. Przy wsi Welżach przybiera kierunek płn., który po połączeniu się z Jostą zmienia na zachodni, przepływa około Poniewieża, poczem przerznąwszy drogę pocztową, płynie w kierunku płd.-zach. przez mka Nowemiasto, Surwiliszki, Kiejdany, Bobty, o 2 w. od których znajduje się przystań Stabnowica, dalej Czerwony Dwór i Słomianki, u których zwraca się nagle na zachód i pod wsią Borki uchodzi do Niemna. Długość biegu N. wynosi około 190 w., z czego 50 w. przypada na pow. wiłkomierski, 60 na poniewieski i około 80 na kowieński. Szerokość N. w pobliżu źródeł wynosi zuledwie 2 sąż., przy mku Kiejdanach od 15—20 sąż., a przy ujściu dochodzi do 30 sąż. Zwykła głębokość rzeki od 1—7 stóp a przy ujściu do 12 stóp. Nie ma w niej ani kamieni podwodnych ani wirów; spadek umiarkowany, bieg spokojny. Koryto rzeki piaszczyste; brzegi w górnym biegu błotniste i pokryte lasem, wznoszą się dalej stopniowo i są w części pokryte lasem, w części zaś tworzą odznaczające się urodzajnością pola. N. pokrywa się zwykle lodem w początkach grudnia i puszcza około połowy marca. Wiosenny przybór wód trwa około tygodnia i w tym czasie szerokość rzeki w niektórych miejscach dochodzi do 4 w., głębokość i bystrość biegu również znacznie się zwiększają. N. mając dostateczną głębokość, mogłaby oddać ważne usługi w stosunkach handlowych, gdyby była połączona z rz. Ławeną, dopł. Muszy. Obecnie jest ona żeglowną i spławną tylko do dworu Bobcyna, leżącego poniżej mka Bobt, urządzony bowiem przy dworze młyn tamuje dalszą żeglugę. W czasie przyboru wód statki dochodzą do miasta Kiejdan. Do czasów Stanisława Augusta N. była żeglowną do miasta Poniewieża i już konstytucya z 1589 r. waruje jej spław wolny. Za Rzpltej N. oddzielała Żmujdź od Litwy (wdztwa trockiego). Do N. uchodzą od praw. brz.: Dorpis, Josta, Sestrowta, Sonżyła, Sidortira, Szoja, Lauda, Krojupis (Kraujupis), Krosta, Datnówka, Smiłga, Szuszwa, Straba, Struna i Wiejona; od lew. zaś brz.: Troupianka, Piena,

Inszys, Dubis, Joda, Malunka, Upita, Linkówka, Abela, Barupie (Berupie) i Hinia. Nazwę N. Bohusz wyprowadza od wyrazów litew. ne vežis, t. j. nie ma śladu; inni zaś uważają nazwę tę za skróconą z ne ira vežis, t. j. nie ma raka, i rzeczywiście w N. znajduje się bardzo mało raków a prawie wcale nie ma ryb. Porów. Buszyńskiego „Brzegi Niewiaży“ (Wilno 1873). *J. Krz.*

Niewiaża, jezioro w pow. wiłkomierskim.

Niewiażniki, wś nad Niewiażą, pow. poniewieski, między Poniewieżem a Nowem Miastem, własność Jasińskiego Jana spadkobierców.

Niewice al. *Niwice*, ob. *Majdan Stary* (t. V, str. 915).

Niewie al. *Niwie*, wś, pow. bydgoski, 47 dm., 327 mk., 108 ew., 219 kat., 117 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Bydgoszczy o 8 klm., gośc. o 7 klm.

Niewiedranka, rzeka w pow. siebieskim, wypływa z jez. Niewiedro, przechodzi przez jez. Sutoki, Mogilno, płynie w kierunku płn.-wschodnim i wpada do rz. Wielikiej przy wsi Osinówce. Długa 48 w., bieg ma bysty. Najwieksza szerokość koryta pod wsią Mogilno nie przechodzi 10 saż., głębokość nieznaczna, dno twarde, kamieniste. Drewniane mosty znajdują się pod wsią Złydnią, przy wyjściu rzeki z jeziora Sutoki i pod wsią Mogilno, Rubieżniki i Niewiedrany. *M. K.*

Niewiedrany, gmina. pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 7 okr. wiejskich i liczy 746 dusz rew. (w 1863 r.).

Niewiedro, jez. na granicy pow. siebieskiego i newelskiego, 6 w. długie, 3 w. szerokie, 6·5 w. kw. rozl., leży na wyżynie dzielącej wodozbiory Dźwiny i Wielikiej. Brzegi odkryte. Wypływa z niego rz. Niewiedranka.

Niewielicze, fol. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr pol., o 83 w. od Dzisny, 1 dm., 10 mk. katol. 2.) **N.**, wś nad rz. Usą, pow. miński, okr. pol. i gm. Kojdanów,, o 6 w. ku płn. od Kojdanowa, ma 11 osad, łąki wyborne, gleba dobra, miejscowość mało leśna, wzgórzysta; własność Matuszewiczów. *A. Jel.*

Niewieliszki, zaśc. rząd. nad rzką Dumsią, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żośle, o 3 w. od gminy a 34 w. od Trok, 1 dm., 18 mk. kat. (7 dusz rewiz.).

Niewienice, niem. *Niefnig*, wś i dobra, pow. olawski, par. Hennersdorf. Należały dawniej do kapituły wrocławskiej. Kaplica, szkoła kat., ludność katolicka. Uprawa tytoniu i lnu, hodowla pszczół.

Niewieniszki, zaśc. włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, okr. wiejski Pojaciszki, o 3 w. od gminy, 20 dusz rewiz.

Niewier al. *Niewierz*, wś nad Prypecią, pow. kowelski, blisko płn.-wsch. granicy powiatu, o 8 w. od Wielkiej Hłuszy, na płn. od mka Kamień Koszyrski; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki 30, 32.

Niewierańce, ob. *Niewierzańce*.

Niewierany, mko w pow. telszewskim, ob. *Nieworany*.

Niewierków, ob. *Niewirków*.

Niewierowo, jez. na granicy pow. siebieskiego i newelskiego, 6·5 w. kw. rozległe.

Niewierście, wś włośc. nad jez. Kociarzyn, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 14 w. od Święcian, 8 dm., 39 mk. katol.

Niewierszyn, w dok. *Nyevyerschyn*, wś nad rz. Pilicą, przy ujściu rz. Czarnej, pow. opoczyński, gmina Niewierszyn, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 28 w. Ma 36 dm., 357 mk. W 1827 r. było 23 dm., 184 mk. Fol. N., z wsią N., Ostrów, Kamocka Wola i Zalesie rozl. mr. 1448: gr. or. i ogr. mr. 672, łąk mr. 52, past. mr. 77, lasu mr. 607, nieuż. mr. 40; bud. mur. 1, z drz. 17. Wś N. os. 42, z gr. mr. 597; wś Ostrów os. 17, z gr. mr. 389; wś Kamocka Wola os. 16, z gr. mr. 228; wś Zalesie os. 9, z gr. mr. 136. Według Lib. Ben. Łask. (I, 630) dziesięcina z folw. i od jednego kmiecia, siedzącego na karczmie, zwanego Cwik, szła do Dąbrowy i miała do 2-ch grzywien wartości. N. gmina ma 2368 mk., rozległości 9499 mr., w tem ziemi folw. 4802 mr.; sąd gm. okr. V w Wójcinie, st. poczt. Sulejów. W skład gminy wchodzą: Aleksandrów, Borowiec, Ciechomin, Dębowa Góra, Janikowice, Kalinków, Kamocka Wola, Kawęczyn, Kotuszów, Maryanów, Niewierszyn al. Wężykowola, Ostrów, Rożenek, Ruda, Stefanów, Wiatka, Zalesie. Urząd gminny we wsi Aleksandrów. *Br. Ch.*

Niewierz, ob. *Niewier*.

Niewierz, wś i dobra, pow. szamotulski. Wś ma 40 dm., 371 mk., 17 ew., 354 kat., 80 analf. Poczta w Brodach o 5 kil., gośc. o 6 kil., tel. w Pniewach o 9 kil., st. kol. żel. w Buku o 15 klm. N., dobra z Zakrzewkiem mają 4758 mr. rozl., bez Zakrzewka N. ma: 18 dm., 224 mk., 24 ew., 200 kat., 81 analf. Własność hrabiny Izabeli Tyszkiewiczowej. W okolicy znajduje się grodzisko, z wałem pierścieniowym i fosą; kocioł wału ma około 30 kroków średnicy. Według regesr. pobor. 1580 r. wś N., w par. Brody, była własnością Anny Zilickiej, miała 15 półłanków, 4 zagrod., 2 komorn. (Pawiński, Wielkop., I, 6).

Niewierz, dok. r. 1222 *Neuyr*, *Nevir*, *Nefer*, wś i dobra ryc., pow. brodnicki, st. p. i tel. i urz. st. cywil. Brodnica. 7·5 klm. odl., st. kol. Jabłonowo 20 klm. odl., par. kat. i szkoła Mszano, par. ew. Brodnica. W 1868 r. w obu razem 17 bud., 8 dm., 134 mk., 131 kat., 3 ew. Majętność ta obejmuje 357·45 ha roli or. i ogr., 84·26 łąk, 6·66 nieuż., 17·87 wody,

razem 467·24 ha; czysty dochód z gruntu 3462 mrk. Właściciel Michał Wybicki. Ludność włościańska polska. N. leży przy bitym trakcie z Torunia do Brodnicy prowadzącym. Nazwa pochodzi od imienia osobowego Niewir. Dowodem starożytności tej osady jest okop, po części już nieco rozorany, leżący w południowej stronie jeziorek niewierskich, tuż przy siedzibie dworskiej. Szaniec ten przedhistoryczny leży na samym rozdziale wód, spadających w jednę stronę z rzeczułką Małą Osą do rz. Osy i Wisły, a w drugą do pobliskiej Drwęcy (ob. „Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach.“ Ossowskiego, str. 7; por. też Lembark, t. V, 138). Przywilej łowicki z r. 1222, zalicza Niewierz do starych grodów (Kętrz., O ludn. pols., str. 56). W czasie wojny r. 1414 poniosła wś Nevir, t. j. Niewierz, szkodę wynoszącą 300 grzywien, także posiedziciel Pielgrzym (Pilgrim) z Niewierza znaczną poniósł stratę (ob. Schultz, Gesch. d. Stadt u. d. Kr. Kulm, II, str. 159 i 162). Podług wizytacyi Strzesza z r. 1667 dawał Niewierz mesznego 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 325). *Ks. Fr.*

Niewierzańce (*Niewierańce*), wś włośc. nad jez. t. n., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Giełwanki, o 4 w. od gminy a 62 w. od Wilna, 12 dm., 102 mk. katol. (51 dusz rewiz.); należy do dóbr Przemysłowo, Horodeńskich.

Niewieście, niem. *Niewiesche*, wś i dobra, pow. toszycko-gliwicki, par. Poniszowice. Ludność katolicka. Są tu 2 folwarki i młyn wodny. Około 1860 r. właścicielem obszaru dwors., mającego 782 mr., był von Zawadzki, do którego należały też przyległe Poniszowice i Niekarm.

Niewieścin al. *Niewieszin*, *Niewieszczyn*, dok. *Newischin*, *Nyvescino*, 1349 *Nebescyn*, *Newissen*, dobra ryc. i wś szlach. z kat. kościołem paraf., pow. świecki, st. p. i kol. Pruszcz 3½ klm. odl., par. ew. Świecie, szkoła ew. w miejscu. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał 1880 r. 1065 dusz. Dobra ryc. obejmują 536·53 ha roli or. i ogr., 55·71 łąk, 7·08 past., 14·27 lasu, 19·43 nieuż., 20·95 wody, razem 653·97 ha; czysty dochód gruntu około 6760 mrk. Jest gorzelnia parowa, cegielnia, wiatrak i młyn parowy; hodowla koni, co rok sprzedaje się do 100 sztuk tuczonego bydła. Właściciel niemiec. Do tych dóbr należy także folw. Józefowo, mający 189·59 ha i to 142·98 roli or. i ogr., 13·73 łąk, 10·72 past., 19·48 lasu, 2·67 nieużyt. Dobra ryc. i wś miały w 1868 r. 46 bud., 27 dm., 322 mk. i to 168 kat., 154 ew. Kościół tutejszy pod wez. ś. Jakóba apostoła został na nowo zbudowany r. 1865/6; nie jest jeszcze konsekrowany, patronat przysługuje właścicielowi dóbr ryc. W skład parafii wchodzą: Niewieścin, Zębowo (17 dusz r. 1865), Zawada (46 dusz), Berlinek (19), Józefowo (9), Zbrachlin (89), Pruszcz z attynencyami (94), Wałdowo (116), Soponin (86), Kozielec (83), Soponinek (20), Cieleszyn (14), Cieleszynek (49) i Mruczyn al. Mroczno już w Poznańskiem (71). Szkoły katolickiej nie było w parafii 1867 r., tak że dzieci musiały uczęszczać do szkół ewang. Komunikantów liczyła wówczas parafia 528, dusz 890; w 1884 r. zaś 1210 dusz. Par. należy do dekan. świeckiego. N. jest starą osadą. Już pod r. 1302 wymieniona w dokumencie, w którym Bolesław z Niewieścina zrzeka się prawa swego do dóbr Świnicy (Sunymcze) pod Wtelnem na korzyść klasztoru w Koronowie (ob. Perlbach, P. U. B., str. 538). W traktacie Kaliskim z r. 1343 wyliczony jest N. jako wś graniczna (ob. Cod. dipl. Pol., № 1286). W przywileju wystawionym r. 1390 na Cieleszynek nakłada nadawca na Szymona z C. obowiązek płacenia proboszczowi w N. 1 wiardunku jako dziesięcinę (ob. Wegner, Ein Pom. Herzogthum, II, 46). R. 1412 napotykamy jako świadka Jana z N. (de Newesz ?; ob. tamże, str. 404). Według regestr. krzyżackich był właściciel dóbr niewieścińskich zobowiązany do zbrojnej służby (tamże, str. 53). Około r. 1451 posiadał te dobra Kropotzin, jak wynika z listu komtura świeckiego do w. mistrza (tamże, str. 187). Najstarsza wizytacya Rozdrażowskiego z r. 1583 donosi, że wś tutejszą szlach. posiadali wtedy Wawrzyniec Mruczyński i Albert Niewieściński, kościół drewniany nie był jeszcze konsekrowany, należały do niego dawniej 3 włóki, ale podówczas tylko jeden mórg obejmujący ogród obok plebanii. Proboszczem był Stanisław Rogowski. Mesznego płaciło Mruczino 24 gr., Pruscze 4 k. żyta i tyleż owsa, Wałdowo 1½ k. żyta i 3 k. owsa, Zbrachlino 4 k. żyta i tyleż owsa, Cieleszino 8 k. żyta, 16 k. owsa, Cielaszinko 4 k. żyta i tyleż owsa, Zembowo 1 k. i 1½ wiertla żyta i 1½ wiertla owsa, Sapomino, t. j. Soponin, 10 k. żyta i 20 k. owsa, Niewieszczino 4 k. żyta i tyleż owsa i Kozielec 48 gr. (str. 66). Prócz tego pobierał ksiądz t. z. stołowego na Wielkanoc od Niewieścińskiego 15 gr., od Zebowskiego 15 gr., od Mruczyńskiego 10 gr., od Wałdowskiego 10 gr., od Knibawskiego 15 gr., od Lisewskiego 20 gr., od Kosowskiego 10 gr. i od Cieleskiego 10 gr. Proboszcz skarżył się, że mu ksieni w Chełmnie zabrała łąkę Grabowo. Była tu i szkoła. Nauczyciel pobierał od kmieci i od szlachty za każdego ucznia po groszu. Parafianie byli wszyscy katolikami, tylko Wałdowski był kalwinem (str. 120). Z wizytacyi Gniewosza r. 1649 widzimy, że liczba wsi parafialnych uszczupliła się przez to, że Cieleszyn i młyn Grabowo przy-

łączono do Topolna; pomimo to płacił za nie właściciel rocznie 18 flor. do Niewieścina (ob. str. 56). W wizyt. Madalińskiego z r. 1686 czytamy, że kościół tutejszy został poświęcony d. 10 sierpnia 1686 r. przez bisk. Rozdrażewskiego. Proboszcz nie posiadał żadnej roli; stołował się na dworze u Niewieścińskich. Pobierał tylko 60 flor. procentu od 1000 flor. kapitału, zahypotekowanych na Niewieścinie; 20 flor. zaś wpływało do kasy kościelnej. Właściciel Grabowa i Cieleszyna wzbraniał się płacić to, co jego poprzednik. Dusz liczyła cała parafia około 500. Dla nauczyciela był osobny dom i ogród; pobierał dochód z kasy kościelnej i od szlacheckich dworów po pół korca żyta i po 4 gr. na Wielkanoc, wieś N. zaś dawała mu tylko 2 korce żyta; patronat posiadał dwór. Komendarzem był wówczas od 3-ch lat Jakób Dunarski (str. 128—129). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono podwójny pobór a potrójną akcyzę, płacił w N. Niewieściński 6 flor. 24 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. nauk w Poznaniu 1871, str. 180). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacił N., należący do powiatu świeckiego, 1 zł. 24 gr. (ob. Codex Belnensis). R. 1765 był tu prob. ks. Walenty Kostrzyński (ob. Borck, Echo sepulchralis, II, str. 289). Do niedawna odbywały się w N. co rok dwa jarmarki, teraz je zniesiono, za co mają być zaprowadzone jarmarki w Bukowcu. *Ks. Fr.*

Niewiesz, wś, fol. i trzy os., pow. turecki, gm. i par. Niewiesz, odl. od Turka w. 27. Posiada kościół par. murowany. Wś ma 17 dm., 307 mk.; fol. 9 dm., 92 mk.; trzy os. 3 dm., 21 mk. N. stanowił jedne dobra z wsią Karnice (ob.). Dobra N. składają się z fol. N., Sempułki, Karnice i Wilczków, wsi N., Wilczków, Grocholice, Boczki i Karnice. Rozl. m. 3548; fol. N. gr. or. i ogr. mr. 406, łąk mr. 110, pastw. mr. 80, lasu mr. 1379, nieuż. mr. 47, razem mr. 2023; płodozmian 11-polowy; fol. Sempułki gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 40, pastw. mr. 29, nieuż. mr. 16, razem mr. 348; płodozmian 8-polowy; fol. Karnice gr. or. i ogr. mr. 407, łąk mr. 80, pastw. mr. 116, nieuż. mr. 34, razem mr. 638; płodozmian 7 i 8-polowy; fol. Wilczków gr. or. i ogr. mr. 278, łąk mr. 21, past. mr. 192, lasu mr. 11, nieuż. mr. 36, razem mr. 539; płodozmian 8 polowy; bud. we wszystkich fol. mur. 15, ż drzewa 45. Wś N. os. 43, z gr. mr. 213; wś Wilczków os. 25, z gr. mr. 190; wś Grocholice os. 16, z gr. mr. 198; wś Boczki osad 11, z gruntem mórg 41; wś Karnice osad 45, z gruntem mr. 172. N. jest starożytną osadą, gniazdem rodziny Chebdów Niewieskich. Na początku XV w. spotykamy Jana Chebdę z Niewiesza, dziekana gnieźn., protonotaryusza apostolskiego, archydyak. kujawskiego, kan. krakowskiego, który w 1440 r. zabity został przez własnego brata Lastka Chebdę z Grabia (Paprocki Herby, 538). Będzie to zapewne ten, który jako kanonik włocław. występuje w liczbie świadków na kilku aktach z początków XV w. (Kod. dypl. M. Rz. II, 368, 379, 387). Rodzina ta miała upodobanie do stanu duchownego. Jan Chebda zwany Pełka jest prob. gnieźn. w 1428 r., Mikołaj Chebda z N. prob. krusz. i kan. gnieźn. Rzecz naturalna iż Chebdowie wznieśli w swej siedzibie kościół i ufundowali parafię, istniejącą już zapewne w początku XV w., skoro w 1455 r. Jan ze Sprowy, arcyb. gnieźn., tworzy przy tym kościele altaryą z funduszu zostawionego przez zmarłego Jana Chebdę. Na uposażenie tej altaryi zapisał on 200 grzywien na N. i Grocholicach, od których 8 grzyw. procentu pobierał altarysta, tudzież plac zwany *Krawcowskie* a na nim dom z ogrodem i łąkę, tudzież wolny wręb w lesie w miejscach przeznaczonych dla kmieci. Proboszcz zaś posiadał dziesięciny z fol. i łanów kmiecych w N., dziesięcinę lnianą po 2 grosze z łanu, i w Biessynowicach (nieznana dziś miejscowość) miał rolę podzieloną na trzy pola: pod oziminę, jarzynę i na ugor, tudzież przyległe z połem łąki. Według regestr. pobor. z 1552 i 53 r. N., w okr. szadkowskim, miał 4 łany kmiece i 12 osadników. W 1734 wś cała została zniszczoną przez partyzantów Augusta III. Nowy kościół murowany, ozdobny, z wieżą, został wzniesiony w 1874 r. staraniem proboszcza, przy udziale parafian (Łaski, Lib. Ben. I, 369). N. par., dek. turecki, 1631 dusz. N. gm. należy do s. gm. okr. III w Niemysłowie, st. poczt. w Uniejowie, urząd gm. w Dominikowie, ma 12076 mr. obszaru i 3920 mk. *Br. Ch.*

Niewieszczyn, ob. *Niewieścin*.

Niewietka, os., pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo. Odl. od Sejn 31 w. Ma 2 dm., 21 mk.

Niewieża, rzeczka w pow. wilejskim, lewy dopływ Uszy, długa około 9 w.; u źródeł jej leży Lebiedziów.

Niewikła, wś i fol., pow. płoński, gm. Kuchary, par. Sochocin, odl. 6 w. od Płońska, ma 6 dm., 8 mk. N. należy do dóbr Drożdżyn (ob.). W 1827 r. wś N., par. Królewo, miała 9 dm., 98 mk. Fol. N. z wsią N. i Ślepowrony, rozl. mr. 1007: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 90, pastw. mr. 8, lasu mr. 324, zarośli mr. 14, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, z drzewa 5. Wś N. os. 18, z gr. mr. 27; wś Ślepowrony os. 7, z gr. 15.

Niewinko, wś i gm. nad jeziorem t. n., pow. chodzieski, 2 miejsc.: a) N., wś, b) Szklana Huta, wś; 26 dm., 217 mk., 216 ew., 1 kat. Poczta w Gębicach o 3 klm., gość. i tel. o 10 klm., st. kol. żel. w Budzyniu o 12 klm.

Niewiniany, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Dołhinów, okr. wiejski Izabelin, o 4 w. od gminy a 48 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Dzisny, 11 dm., 82 mk. (35 dusz rewiz.); należy do dóbr Karolin, Kamieńskich.

Niewinność, os., pow. siedlecki. gm. Niwiska, par. Skurzec. Spis miejsc. gub. siedlec. z 1877 r. nie podaje tej nazwy. W 1827 r. było tu dm. 2, mk. 6.

Niewirków, wś, i N. *Majdan*, fol., pow. tomaszowski, gm. Kotlice, par. Dub, odl. 14 w. od Zamościa, o 28 w. od Tomaszowa. Posiada szkołę początkową, cerkiew parafialną, mały browar. Wś ma 78 dm., 730 mk., z nich 400 rz.-kat., 13 izr. Gruntu 583 mr., łąk 171 mr. Fol. ma 4 dm., 44 mk., z tych 17 rzym.-kat., 6 żydów. W 1827 r. N. należy do par. Gródek, ma 59 dm. i 448 mk. Na łące zwanej Mogiła znajduje się wielki kopiec, nazywany Szwedzkim. Dobra N., własność Bolesława Sierakowskiego, składają się w 1884 r. z fol.: N. i Jadwisin, wsi: N., rozl. mr. 2222: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 766, łąk mr. 293, lasu mr. 873, nieuż. mr. 46, razem mr. 1978; bud. mur. 2, z drzewa 23; płodozmian 7 i 9° polowy; fol. Jadwisin gr. or. i ogr. mr. 149, łąk mr. 94, nieuż. mr. 1, razem mr. 244; bud. z drzewa 7. Wś N. os. 63, z gr. mr. 773. *X. S. S.* i *A. Pal.*

Niewirków al. *Niewierków*, wś, pow. rówieński, w stepowej i żyznej okolicy, nieopodal Międzyrzecza Koreckiego, z którym w początkach jeszcze b. wieku jedno państwo stanowiła. W środku wsi, otoczony pięknym ogrodem, wznosi się dom mieszkalny, niegdyś wiejska siedziba tutejszych właścicieli ks. Józefa Lubomirskiego, senatora państwa rossyjskiego, i żony jego Doroty ze Steckich. Dom ten, również jako domki rozrzucone po ogrodzie grożą ruiną. Również i ogród pozostaje w największym opuszczeniu. Jedyną budową, jako tako jeszcze utrzymaną w dzisiejszym N., jest kościół katolicki i stojąca obok niego plebania, reszta pustką i ruiną razi. N. należy do bardzo dawnych osad wołyńskich, już jako sioło i folwark wymieniony w liście dzielczym między ks. Ostrogskiemi 15 maja 1603 r. W tym podziale przypadł on na schedę ks. Aleksandra. Od Ostrogskich przeszedł N. wraz z okolicznemi dobrami w 1620 r. drogą spadku przez Katarzynę Ostrogską, zaślubioną Tomaszowi Zamoyskiemu, wówczas wojewodzie kijowskiemu, potem kanclerzowi, do Zamoyskich, od tych do Koniecpolskich. Dziedzicem N. w 1677 r. był Stanisław Koniecpolski, kasztelan krakowski. Po Koniecpolskich. objęli na krótko spadek Walewscy, a potem Lubomirscy, na mocy kupna. Jak widać z dokumentów, mo żni właściciele nigdy nie mieszkali w N., ale dobra te zwyczajem owczesnym drobnej szlachcie oddawane były w zastaw. I tak, N. wraz z sąsiednią wsią Lipki, około 1660 r. przez Jana Zamoyskiego, wojewodę sandomierskiego, syna Tomasza, zastawiony był Mikołajowi Rokszyckiemu i żonie jego Anastazyi z Kosińskich. Ci Rokszyccy rozgospodarowali się tu na dobre, jakby na własnem dziedzictwie i przez długie lat dziesiątki nie wypuszczali N. ze swojego władania. Nowozałożonej przez siebie osadzie w N. nadali nawet nazwisko „Roksowoli“ lub „Rokszyckiej Woli,“ zastawę tylko Lipek ustąpili od siebie Pawłowi i Dorocie z Sebastyanowiczów Zającom, od nich przeszła ta wieś we władanie zastawne Gawareckich, N. zaś pozostawał we władaniu Rokszyckich. W 1698 r. Mikołaj Rokszycki, podstoli trocki, wybudował w N. kościół drewniany z takimże przy nim drewnianym klasztorem, w którym dominikanów osadził, a jakby prawdziwy dziedzic uposażył swoją fundacyą hojnie, nadając do niej poddanych, grunta i lasu kawałek. Kościół ozdobił i umieścił w nim stary obraz, w rodzinie przechowujący się, M. B. Bolesnej, który wkrótce cudami zasłynął. W rodzinie Lubomirskich pozostawał N. przeszło wiek cały, i ci już większe o tem miejscu, zwłaszcza o kościele tutejszym mieli staranie. W drugiej połowie XVIII wieku przeszedł N. w posiadanie rodziny Wyleżyńskich, z tych Ignacy Wyleżyński, rotmistrz kaw. narod., wyrobił sobie nawet przywilej, dany 27 listopada 1773 r., na podniesienie dziedzicznej swojej wsi N. na stopień miasta, do czego jednak nigdy nie doszło, zapewne z powodu zbyt wielkiej bliskości Równego i Międzyrzecza. Wkrótce potem w nocy z 30 na 31 marca 1789 r. Wyleżyński wraz z żoną Anną z Bierzyńskich, oraz pięciu innemi osobami w usługach pozostającemi, zamordowany został przez własnych poddanych z N. Zaraz po śmierci Ignacego Wyleżyńskiego objął całą po nim majętność, składającą się z wsi N., Pohoryłówka, Hruszówka, Charucza Wielka, Sołpa Mała, Lipki, Wołkoszów i Zabora, brat młodszy zmarłego, Kajetan, regent w. koronny, który żył aż do 1810 r. Przykre mu jednak przywodził wspomnienie N., więc sprzedał całą majętność około 1790 r. Janowi Steckiemu z Międzyrzecza, chorążemu w. kor., za 1,436,837 złp. 28 gr. Stecki oddał N. z okolicznemi włościami w posagu córce swej Dorocie, wydanej za ks. Józefa Lubomirskiego, senatora państwa rossyjskiego. Tym sposobem, po latach wielu przeszedł na nowo N. w ręce Lubomirskich, choć z innej gałęzi. Wtedy dopiero nastała świetna epoka dla N. Księztwo oboje tu zamieszkali. W 1850 r.

ks. Lubomirscy, którzy już przedtem zamieszkali w Paryżu, sprzedali Niewirkowszczyznę Józefowi Małyńskiemu, marszałkowi pow. zwiahelskiego, po którym objął ją syn jego młodszy Jan, dzisiejszy tej majętności właściciel, pisujący romanse francuskie pod pseud. hr. de Miramolin. Kościół istniejący dziś w N., murowany, wzniesiony na miejscu dawnego drewnianego, w 1807 r. kosztem Jana Steckiego, chor. w. koron., i Barbary z Rojewskich Olizarowej, stoln. kijowskiej, która na dewocyi przy nim życie zakończyła, pochowana pod jednym z bocznych ołtarzy. Serce chorążego Steckiego, w złotej zawarte puszce, także się tu przechowuje. Kościół ten ma obszerną nawę, oświetloną kwadratowo-podłużnemi oknami, do której z obu stron przypierają niższe przybudowania. Zewnątrz ozdobiony gankiem o 4 kolumnach, dźwigających na sobie fasadę wyciętą w wielki trójkąt, i czterema narożnemi murami, w kształcie kwadratowych wieżyc, dochodzącemi szczytem do wysokości nawy. Wnętrze jego ubogie, gzyms pospolitej roboty, gładkie słupy dźwigające chór, cztery filary dzielące kościół na trzy części i siedem ubogich ołtarzy. Dominikanie przy nim oddawna suprymowani, kościół pozostał parafialną świątynią. Paraf. kat., dekan. rówieńskiego, ma 2272 wiernych. Kaplice w Bystrzycach i Siedliszczu czyli Ludwipolu. Widok kościoła wraz z opisem N. Romanii Bielskiej podał Tygodnik Ilustrowany (№ 197 z 1871 r.). Dokładny opis N., którego skróceniem jest niniejszy artykuł, podał Tadeusz Jerzy Stecki (Wiek № 184 z 1884 r.). *T. J. Stecki.*

Niewirów, podmokłe pastwisko w płd. stronie Sielca, w pow. sokalskim, nad Błotnią.

Niewistka, wś, pow. brzozowski. Leży na lewym brz. Sanu u ujścia małego potoku, przy gościńcu z Dynowa do Sanoka. Silne zagięcie Sanu na obszarze tej wsi najprzód ku płn. wschodowi a następnie ku zachodowi tworzy naturalne granice. Sama osada jest wzniesiona 296 m. npm. ale ze wszystkich stron podnosi się poziom, mianowicie na północ w lesie, Pod Sokolem do 389 m. na granicy zachod. od wsi Izdebek w Lesie Dolnym do 416 m. a na płd. od wsi Obarzyna do 409 m. Znajduje się tu szkoła początkowa, urz. pocztowy i kaplica rzym.-kat. N. należy do par. rzym.-kat. w Nozdrzcu a gr.-kat. w Izdebkach; ma podług spisu z 1880 r. 330 mk., ale szemat. duchowne podają 210 rzym.-kat. i 139 gr.-kat. Na obszarze więk. pos., Jana Bobczyńskiego, przebywa 60 mk. Ten obszar ma 236 mr. roli, 12 mr. łąk i ogrodów, 39 mr. pastw. i 291 mr. lasu; pos. mn. liczy 183 mr. roli, 18 mr. łąk i 14 mr. past. N. graniczy na północ z Warą a na wschód przez San z Wołodzem. *Mac.*

Niewisza, *Niwisza* al. *Niewiszka*, rzeczka w pow. lidzkim, wypływa w pobliżu wsi Kronki, płynie początkowo w kierunku płn.-zach., następnie około fol. Rajkowszczyzna przybiera kierunek prawie zupełnie płn., w którym płynie aż do wsi Prudziany, poczem zwraca się na płn.-zach., mija wsie Uhły, Rewiatycze, Krasną, Lachowce i po za wsią Jakudowicze skręca się nagle ku południowi, poczem za wsią Płownią i Golijowcami zatacza okrąg ku zachodowi, i zrobiwszy jeszcze jeden zakręt ku płn., wpada do rz. Kotry. Długa przeszło 32 w. *J. Krz.*

Niewisza, fol. pryw. nad rz. t. n., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 24 w. od Szczuczyna, 13 mk.

Niewiszka, ob. *Niewisza.*

Niewitrowice, mylnie (I, 591) zamiast *Niewiatrowice* (ob.).

Niewocin, jezioro, ob. *Lewientyn.*

Niewoczyn, wś, pow. bohorodczański. Odl. 9·7 klm. na płn.-zach. od Bohorodczan, nad pot. Łukawicą, należącym do zlewu Bystrzycy. Na płn.-wschód leży Stary Łysiec, na płd.-wsch. Stare Bohorodczany, na płd.-zach. Hryniówka, na zachód góry porosłe lasami: Trusków, Czornej, Las czarny, Kryniów, na płn. potok Kliticzny i wś Posiecz. Obszar dwor. gr. or., łąk i past. 67, lasu 3956; włość. gr. or. 595, łąk i ogr. 1069, past. 341, lasu 47 mr. Ludn. gr.-kat. 1076, parafia w miejscu, dek. bohorodczański, szkoła niezorganizowana o 1 naucz., kasa pożyczk. z kap. 1024 zł. a. w. Właśc. pos. więk. Adolf hr. Stadion. *B. R.*

Niewodna *Dolna* i *Górna*, wś, pow. jasielskim. Leży w okolicy podgórskiej i lesistej nad bezim. potokiem, dopływem Wisłoka, popółnocnej stronie gościńca z Frysztaku (8 klm.) do Strzyżowa. Od wschodu zasłania ją las zwany Góry, ze szczytem Kąt (373 m. npm., znak triang); ma grunta płonne, górzyste. Posiada kościół par. rzym.-kat. i szkołę ludową jednoklasową, 682 mk. rzym.-kat. Obszar więk. pos. Fr. hr. Mycielskiego ma 248 mr. roli, 9 mr. łąk, 20 mr. past. i 114 mr. lasu; pos. mn. 583 mr. roli, 2 mr. łąk, 90 mr. past. i 130 mr. lasu. Podług Siarczyńskiego erygował tu parafią Firlej w r. 1313 (Rps. bibl. Ossol., № 1826) ale brak obecnie dokumentów, któreby to stwierdzały. Pewną jest rzeczą że przed r. 1655 był tu parafialny kościół, albowiem wymienia go Starowolski w spisie par. dyecezyi krakowskiej. Istniejący teraz drewniany kościół zbudowano w r. 1672 p. t. św. Anny. Ta par. należy do dyec. przemyskiej, dek. frysztackiego i obejmuje Jazową, Różankę, Szufnarową i Wiśniową, z ogólną

liczbą 3943 rzym.-kat. i 60 izraelitów. Wieś N. graniczy na południe z Wiśniową, na zach. z Pstrągówką a na północ z Szufnarową i Różanką. *Mac.*

Niewodne, jezioro, pow. czerykowski; roczny połów ryb wynosi do 40 pudów.

Niewodnica, rzeczka, lewy dopływ Białej, lew. dopł. Supraśli (praw. dopł. Narwi).

Niewodnica 1.) *Korycka*, wś i fol., pow. białostocki, odległa 9 w. od msta Białegostoku, 7 w. od st. dr. żel. brzesko-graj. Starosielce, 5 w. od st. tejże dr. Lewickie, 8 w. od st. dr. żel. warszaw.-petersb. Białystok, 8 w. od rz. Narwi, poczta w Białymstoku. Fol. należy do Witolda Łyszczyńskiego. 2.) **N.** *Kościelna*, fol. prywatny, tamże, o 8 w. od msta Białegostoku. Urządzone są tu cztery kanały, w których prowadzoną jest hodowla karpi. Fol. należy do Witolda Łyszczyńskiego. Obok wznosi się par. kościół pod wezw. św. Trójcy, zbudowany z drzewa sosnowego w r. 1596 przez Andrzeja i Elżbietę z Karpiów Koryckich. Parafia, dek. białostockiego, ma 2700 dusz, posiada kaplicę na cmentarzu grzebalnym. *Józ. Lew.*

Niewodnicze, wś, pow. orszański, gm. wysocka, 7 dm., 35 mk.

Niewodnik, 1223 *Nevodnizi*, wś i dobra, pow. niemodliński, par. Żelazno. W 1843 r. było tu 74 dm., 487 mk. (19 ewang.) Do N. należały: Waldhaueser, os., i Heinrichshof, fol.

Niewodowo, wś nad rz. Narwią, pow. łomżyński, gm. i par. Drozdowo. Mieszka tu w części drobna szlachta, w części włościanie. N. wchodziło w skład dóbr Drozdowo (ob.), W 1827 r. było tu 12 dm., 109 mk.

Niewojce, wś rząd., pow. rossieński, o 77 w. od Rossien.

Niewojniańce, szlach. okolica nad rz. Kukawką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki, okr. wiejski Podborze, o 53 w. od Lidy, 5 dusz rewiz.

Niewojście, wś, pow. rossieński, par. szyłelska.

Niewojszany, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 19 w. od Święcian, 5 dm., 43 mk. katol.

Niewola al. *Łęg* (*Lank*), wś podana w opisie par. Fałków przez Lib. Ben. Łask. (I, 600). Obecnie nie istnieje.

Niewolewo, niem. *Niewolowen*, wyb., pow. ządzborski, st. p. Ządzbork.

Niewolin al. *Niebolin*, jezioro, ob. *Mamry*.

Niewólka, w XVI w. *Nyewolya* al. *Poliessyn Bolków*, wś i fol., pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Łask, odl. 6 w. od Łasku. Wś ma 6 dm., 62 mk., ziemi włośc. 45 mr.; fol. 2 dm., 13 mk., ziemi dwor. 437 mr. Według regestr. pobor. ziemi sieradzkiej, pow. szadkowskiego, z 1553 r. wś „Policssyn Bolkow dicta Nyewolya“ należała do dwóch Szczerbów i miała $1\frac{1}{2}$ łana (Pawiński, Wielkop., II. 247).

Niewolnica, potok podgórski, wypływa w obrębie gm. Mołodii, w pow. czerniowieckim, z lasu Trzy Potoki. Płynie na płn. krętym biegiem i w zachodniej stronie wsi wpada do Dereluja z pr. brz. Zabiera wody z zach. obszaru tej gm. Mołodii, między nimi potok Rakowiec. Przy ujściu leżą chaty i młyny, Niewolnicą zwane. Długość biegu 6 klm.

Niewolnica 1.) al. *Newolnica*, niem. *Moldiaer Muehlen*, młyny na obszarze gm. Mołodii i Franztalu, w pow. czerniowieckim, nad rz. Niewolnicą. 2.) **N.**, gajówka w Franztalu, w pow. czerniowieckim. *Br. G.*

Niewolno, wś i gm., pow. mogilnicki, 3 miejsc.: a) N., wś; b) dworzec kolei żelaznej; c) Folusz, młyn i fol; 30 dm., 269 mk., 121 ew., 142 kat., 6 żyd., 84 analf. Poczta, gośc., tel. w Trzemesznie o 2 klm., st. kolei żel. na miejscu. Według regestrów pobor. z 1580 r. wś N. należała do klasztoru benedyktynów w Trzemesznie i miała 3 łany, 4 zagrodników (Pawiński, Wielkop., I, 163).

Niewołoże, wś, pow. słucki, na granicy pow. bobrujskiego, przy dr. z mka Pohosta do Smolkowa, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, ma 35 osad pełnonadziałowych; miejsce urodzenia Syrokomli; miejscowość bardzo odludna. *A. Jel.*

Nieworany, lit. *Nieworeniaj*, mko pryw. nad rz. Burbessus, pow. telszewski, o 13 w. od Telsz, 444 mk. (w 1859 r. było 16 dm. i 169 mk.) Kościół katol. pod wez. Zbawiciela, 1602 r. wzniesiony z drzewa przez hr. Zabiełłę, filialny telszewski.

Niewosza, wś włośc. nad rz. Kamionką, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny, okr. wiejski Grodzienko, o 10 w. od gminy a 24 w. od Lidy, 6 dm., 81 mk. (35 dm. rewiz.).

Niewotyńskie, jezioro, ob. *Lewientyn*.

Niewrzonka, pustkowie, pow. ostrzeszowski, 1 dm, 13 mk.; należy do gm. i wsi Kotłowa (ob.).

Niezabitów, w dok. *Niezabythow*, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, odl. 21 w. od Puław, 28 w. od Nałęczowa a 7 w. od Klementowic, ma 37 dm., 378 mk. W 1827 r. było 52 dm., 348 mk. Są tu bogate pokłady żwiru pod warstwą ziemi rodzajnej, na przestrzeni kilkudziesięciu morgów. Według Lib. Ben. Długosza (III, 256) N., wś w par. Wąwolnica, miała 6 łanów kmiecych i 30 folwarków (triginta praedia ?). Dziesięcina szła do Wąwolnicy i miała do 20 grzywien wartości. Dziedzicami wsi byli współcześnie: Bodzanta h. Wieniawa, Jan Głowacz h. Nowina i Mikołaj Kurek h. Nieczuja. W powtórnej wzmiance o tej wsi (II, 569)

powiada Długosz: „cujus haeredes multi, nullus emetho“. Wartość dziesięciny oznacza na 18 grzywien. Byli to więc widocznie częściowi posiadacze, drobna szlachta małopolska. Obszar folwarczny ulegał w ostatnich czasach ciągłemu rozdrabnianiu, stąd utworzyło się kilka oddzielnych posiadłości. Fol. N. lit. A B, z wsiami: N., Obliźniak, Nowa Osada i Zgórzynszczyzna miał w 1874 r. rozl. mr. 578: gr. or. i ogr. mr. 459, łąk mr. 6, lasu mr. 97, nieuż. mr. 16; bud. z drz. 14; płodozmian 10-polowy. Wś N. os. 25, z gr. mr. 108; wś Obliźniak os. 8, z gr. mr. 128; wś Nowa Osada os. 4, z gr. mr. 60; wś Zgórzynszczyzna os. 2, z gr. mr. 13. Fol. N. Zagody w 1878 r. miał mr. 156: gr. or. i ogr. mr. 120, lasu mr. 30, nieuż. mr. 6; bud. z drz. 14; płodozmian 7-polowy. Fol. N. lit. F $^1/_4$, z wsią Ludwin rozl. w 1880 r. mr. 138: gr. or. i ogr. mr. 130, past. mr. 1, lasu mr. 1, nieuż. mr. 6; budowli z drz. 7; wś Ludwin os. 5, z gr. mr. 39. Fol. N. rozl. mr. 841: gr. or. i ogr. mr. 566, łąk mr. 37, lasu mr. 229, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, z drz. 6; płodozmian 15-polowy; w 1878 r. odprzedano częściowym nabywcom mr. 179 z ogólnej przestrzeni. Fol. ten w r. 1872 oddzielony od dóbr Kowala. *Br. Ch.*

Niezabitowskie Uherce, ob. *Uherce Niezabitowskie.*

Niezabud' dobro, kol., pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. od Końskich 16 w., 32 dm., 102 mk., ziemi włośc. 210 mr.; utworzona przy stosowaniu ukazu z 1864 r.

Niezabyszewo, niem. *Damsdorf*, dok. 1393 *Damesdorf*, 1437 *Damessdorff*, wś z kat. kościołem paraf., w Pomeranii, pow. bytowski, st. p. Bytowo. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 2432 mk. Kościół par. pod wez. ś. Mikołaja bisk. został nowo zbudowany 1857 r. Proboszcza prezentuje naczelny prezes Pomeranii, przyczem, według warunków traktatu welawskiego, zawartego przez Jana Kazimierza z elektorem brandenburskim, rząd wybiera jednego z trzech kandydatów, których mu przedstawia kapituła. Szpitalu nie ma przy kościele, ale istnieje bractwo trzeźwości, założone w 1851 r. W skład tutejszej par. wchodzą: Niezabyszewo (1866 r. 137 dusz), Sierzno (27), Rekowo (568), Płotowo (117), Płotówko ? (161), leśnictwo Borre ? (3) i Dąbrówka (19). Do filial. kościoła w Tuchomiu należą: Tuchomie (56), Tuchomek (14), Tągomie (11), Modrzewo (8), Piasnowo ? (154), Ciemno (87), Trzebiatkowy (162) i Masłowice (11). Szkoły katol. istniały 1866 r. tylko w Rekowie (63 dzieci), w Płotowie (47) i w Trzebiatkowach (24). Wszystkich dusz było w 1866 r. 1526, komunikantów 906. W 1884 było 1721 dusz. Par. tutejsza należy do dek. lęborskiego. Aż do niedawna był proboszcz bytowski zarazem proboszczem w N. Część parafian mówi jeszcze narzeczem kaszubskiem. W 1393 r. nadaje Syvert Gross, wójt w Bytowie, wiernemu Hermanowi i jego spadkobiercom sołectwo w N. wraz z 6 wolnemi włókami na prawie chełm. i $^1/_4$ kar sądowych, wyjąwszy sądownictwo drogowe i kryminały (sonder die Landstrasse und Todschlaege); dołączamy $^1/_3$ czynszu karczemnego i 6 mr. łąk i jeziorko Czarne, oprócz tego dajemy jemu i proboszczowi wolne rybołóstwo w naszem jeziorze małemi narzędziami dla własnego stołu. Za to będzie nam służył jak inni sołtysi. Proboszcz dostaje 4 wł, od reszty 30 wł. będą osadnicy płacili po pół grzywny od włóki na ś. Marcin. Wś będzie zobowiązana do podwód i do żęcia oraz siania na pół morgu; następuje opis granic. Dan w Bytowie w dzień ś. Michała; między świadkami jest wymieniony Nitza (Mikołaj) von Pomisko (ob. Cramer, Gesch. d. Lande Lauenburg und Buetow, Koenigsberg, II, str. 195—196). Przywilej ten potwierdzili ks. Barnim starszy r. 1544, ks. Barnim młodszy w Bytowie d. 31 paździer. 1580 r. i król Władysław IV w Warszawie d. 8 lipca 1637 r. Te trzy dokumenty przechowują się jeszcze na sołectwie w N. Księga czynszowa z 1437 wykazuje, że w N. było 50 wł. czynszowych, za które płacono po pół grzywny i po 2 kury; za nadmiarek płaciła cała gmina jeszcze 5 grzywien; z tych 30 wł. było 6 pustych; karczmarz dawał 16 skojców czynszu, młynarz 20 korcy żyta, tyleż jęczmienia i tyleż owsa; we wsi jest 18 ogrodn., od nich pobiera sołtys $^1/_2$; od każdego ogrodu płacą 1 korzec żyta, tyleż owsa i jęczmienia i 10 kur; z tych 18 ogrodów było 11 pustych a 7 osadzonych. Suma czynszu wynosi 18 grzywien i 4 skojce; suma zboża 24 korcy żyta i tyleż jęczmienia i owsa, kur 1 kopa i 18 (tamże, str. 297—298). W wizytacyi Madalińskiego czytamy, że N. należało wtedy do pow. bytowskiego. Kościół tytułu ś. Mikołaja znajdował się w opłakanym stanie. W kościele był mały ołtarz, bez cyboryum i sprzęty ubogie. Mieszkańcy wsi skłaniali się wszyscy do nowej wiary. W skład par. wchodziły: N., Rekowo i Sierzno, które płaciły meszne; wszystkich parafian razem było 160. Proboszcz posiadał 4 wł. i posiadło pół włóki obejmujące; tu stał dom, za który dzierżawca płacił kościołowi czynsz i czynił tłokę; do tego posiadła należała łąka, za którą tenże chałupnik także mały czynsz dawał. Zabudowania proboszczowskie były w dobrym stanie; proboszczowi przysługiwało także wolne rybołóstwo. Nauczyciel posiadał domek z ogrodem na roli dworskiej, pobierał z wsi parafialnych po $^1/_4$ korca żyta, z kasy kościelnej zaś na duże święta po 6 gr. Proboszczem był wówczas Jerzy Braun (str. 29). *Kś. Fr.*

Niezachówka, ob. *Nieżuchówka.*

Niezadowszczyzna, dobra, pow. wilejski, wchodziły niegdyś w skład sstwa markowskiego; ob. *Marków.*

Niezamyśl, wś nad jeziorem, pow. średzki. Posiada kościół paraf., 12 dm., 142 mk., 13 ew., 129 kat., 25 analf. Poczta, tel. i gośc. w Zaniemyślu o 3 klm., st. kol. żel. w Środzie o 10 klm. Jestto miejscowość pamiętna walką z Krzyżakami w 1331 r. Miejscowa ludność stawiała im wtedy zacięty opór i zatopiła wodą, puszczoną z jeziora, rozległy obszar. Według regestr. pobor. z 1578 r. wś N. była własnością Macieja Zadorskiego, mającego 1 zagrod., oraz Prokopa Wrzesieńskiego, mającego 1 komorn. i 1 rybaka (Pawiński, Wielkop., I, 207).

Niezbrody, pow. buczacki, ob. *Żnibrody.*

Niezbudek, wś na praw. brz. Supraśli, pow. białostocki, majątek Seweryna Michałowskiego (w r. 1860), który tu założył fabrykę sukna i flaneli, obok której powstała z biegiem czasu osada Michałowo przeważnie niemiecka.

Niezdara, wś, fol. i urząd celny nad rzeką Brynicą, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączew. Leży na samej granicy od Szląska pruskiego, przy drodze z Siewierza do Tarnowic, st. kolei pruskiej. Posiada urząd celny i młyn wodny z produkcyą na 1700 rs. Wś ma 39 dm., 289 mk., ziemi włośc. 252 mr.; fol. 8 dm., 15 mk., 265 mr., należy do dóbr Tąbkowice. W 1827 r. było tu 29 dm., 137 mk.

Niezdaszecy, po niem. *Nedaschuetz*, wś serbska na saskich Łużycach, w pow budyszyńskim. W r. 1880 r. 40 dm., 229 mk., 223 ew., 6 kat., 154 Serbów. *A. J. P.*

Niezdów, wś, fol. i dobra nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Opole, odl. 45 w. od Lublina. Posiada piękną rezydencyą, z ogrodem, cieplarniami, młyn wodny, folusz, tartak, młyn do mielenia gipsu, olejarnię. Tu mieścił się zarząd dóbr Opole. W 1827 r. było 42 dm., 156 mk. Dobra N. należały dawniej do hr. Rzewuskich, od 1853 r. do Wydrychewicza. Dobra N. w 1874 r. składały się z fol. N., Elżbieta i Ożarów; nomenklatur. Ciepielówka, Jankowy i Pomorze; wsi: N., Wrzelowice, Jankowa, Niedźwiada, Trzciniec, Kaliszany, Grobla, Ciepielówka. Dobra te poprzednio wchodziły w skład dóbr Opole; rozl. mr. 5348: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 437, wody mr. 36, lasu mr. 3243, nieuż. mr. 141, razem mr. 4402; bud. mur. 14, z drz. 48; płodozmian 7-polowy. Fol. Elżbieta gr. or. i ogr. mr. 506, past. mr. 12, nieuż. i place mr. 29, razem mr. 547; bud. z drz. 7, mur. 4; płodozmian 10-polowy. Fol. Ożarów gr. or. i ogr. mr. 374, past. mr. 17, nieuż. mr. 8, razem mr. 399; bud. mur. 2, z drz. 7; płodozmian 10-polowy. Wś N. os. 41, z gr. mr. 956; wś Wrzelowice os. 50, z gr. mr. 603; wś Jankowa os. 7, z gr. mr. 71: wś Niedźwiada os. 35, z gr. mr. 628; wś Trzciniec os. 27, z gr. mr. 741; wś Kaliszany os. 12, z gr. mr. 194; wś Grobla os. 5, z gr. mr. 64; wś Ciepielówka os. 3, z gr. mr. 80. *Br. Ch.*

Niezdów, wś w pow. wielickim, na pr. brz. Raby, 232 m. npm., 2·3 klm. na płn.-zach. od Dobczyc, z któremi graniczy. Wś ma glebę napływową i urodzajną, jest jednak narażona na częste wylewy. Posiada 153 mk. rz.-kat., należących do par. w Dziekanowicach (na lewym brz. Raby). Więk. pos. Flor. bar. Gostkowskiego ma 88 mr. roli, 26 łąk, 14 past. i 26 mr. lasu; mn. pos. 31 roli i 4 mr. łąk.

Niezdraków, w dok., ob. *Niedrzaków.*

Niezdrowice, niem. *Niesdrowitz*, 1534 *Nestrowitze*, wś, pow. wielkostrzelecki, par. Ujazd. Ma 9 gospod., 10 zagrod., 48 komorn., 748 mr. obszaru, 592 mk., w tem 13 ewang.

Niezdzil, zaśc. szl., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 44 w. od Lidy a 8 w. od Ejszyszek, 1 dm., 7 mk. kat. *A. T.*

Niezgoda 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. i par Kozłów Biskupi, ma 49 mk. i 120 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Kozłów Biskupi. 2.) **N**, wś, pow. słupecki, gm. Młodojewo, par. Słupca, odl. od Słupcy w. 9. Ma 21 dm., 99 mk. W 1827 r. 21 dm., 141 mk. Należała do dóbr Piotrowice.

Niezgoda, niem. *Nesigode*, wś i fol., pow. mielicki, par. ew. Trachenberg; szkoła ewang. W 1843 r. 56 dm., 397 mk. (153 kat.).

Nieziołek, niem. *Nieziolkermuehle*, os. młyn., pow. międzychodzki, 1 dm, 10 mk., 8 ew., 2 kat., 2 analf. Poczta i gośc. w Sierakowie, st. kol. żel. we Wronkach.

Nieznachowo, niem. *Nesnachow*, dobra ryc., pow. lęborski, st. p. Wick, 6·5 klm. odl., st. kol. Lębork 19·5 klm odl., okr. urz. stanu cywil. Rościec. Mają 188·95 ha roli or. i ogr., 22·73 łąk, 39·25 past., 215·45 boru, razem 466 38 ha, czysty dochód z gruntu 1803·75 mrk. N. było pierwotnie osadzone na prawie pomorsko-polskiem, jeszcze krótko przed r. 1437 dostawiali osadnicy na zamek świnie na ś. Mikołaj, krowy na ś. Jan, przewód na M. B. Gromniczną i kozy na ś. Dominik (ob. Cramer, Gesch. d. Lande Lauenburg u. Buetow, Koenigsberg 1858, II, str. 292). Około r. 1401 wymieniają woskowe tablice w Kopenhadze jakiegoś Jeczke z N., który zapłacił karę za zabójstwo; r. 1401 d. 8 lipca podpisuje się jako świadek Tretzke z N. (ob. Zeitsch. des Westpr. Gesch. Ver., 1880, IV, str. 73). Roku 1601 trzyma te dobra Tadden, zaś 1648 posiada część tego majątku Krokowski (ob. taryfę z r. 1648 w Rocz. Towarz. Nauk. w Poznaniu, 1871, str. 195). *Kś. Fr.*

Nieznajowa, rus. *Nieznajewa*, wś, pow. gor-

licki. Leży u ujścia pot. Zawoi do Wisłoki, 482 m. npm. Zajmuje dolinę górską, ściośnioną od zach. górami dochodzącemi na obszarze wsi do 687 m. a pokrytemi lasem Spełzne, od wsch. zaś zboczami góry Oherec (706 m.). Ma cerkiew gr.-kat. drewnianą należącą do parafii w Czarnem. Par. rz.-kat. w Żmigrodzie Nowym, urz. poczt., odległy o 8·1 klm., w Grabie. Ma 332 mk. gr.-kat. Odbywają się tu cztery jarmarki: na Wniebowstąpienie, 13 sierpnia, 10 września i 30 października. Głównym artykułem handlu są woły. Obszar więk. pos. ma 7 mr. łąk i 282 lasu; mn. pos. 519 mr. roli, 144 łąk, 250 past. i 251 lasu. N. graniczy na płn. z Wołowcem, na wsch. z Świadkową a na płd. z Czarnem. *Mac.*

Nieznań, wś, pow. klimowicki, gm. Chotowiż, 60 dm., 387 mk.

Nieznamierowice, w dok. *Nyesnamirowicze*, dwie wsie, fol. i os. młyn. nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. Rusinów, par. Nieznamierowice, odl. od Opoczna 21 w. Posiada kościół paraf. drewn. i browar. 1-sza wś ma 45 dm., 435 mk., ziemi folw. 1520 mr.; 2-ga wś 9 dm., 16 mk., ziemi folw. 99 mr., ziemi włośc. 12 mr. W 1827 r. było 33 dm., 334 mk. N. należały do dóbr Drzewica (ob.) i Rusinów. Według danych Tow. Kred. Ziem. w 1881 r. fol. N. rozl. mr. 377: gr. or. i ogr. mr. 171, łąk mr. 47, past. mr. 37, lasu mr. 50, nieuż. mr. 22; bud. mur. 6, z drz 3; płodozmian 5 i 9-polowy; fol. ten w r. 1880 oddzielony od dóbr Rusinów. Os. młyn. N. rozl. mr. 99: gr. or. i ogr. mr. 70, łąk mr. 19, nieuż. mr. 10, bud. z drz. 4; osada ta w r. 1877 oddzielona od dóbr Rusinów. Do osady tej należą mosty na Drzewiczce i pobór opłaty za przejazd. Tu również istniała dawniej fryszerka. Według Lib. Ben. Łask. (I, 652—655) N. były w XVI w. miasteczkiem (oppidum). Przedtem należały one do par. we wsi Gałki al. Andrzejów, lecz po wyniesieniu N. na miasto przeniesiono tu parafią i wzniesiono kościół drewn. p. wez. ś. Andrzeja; kościół zaś w Gałkach został filialnym. Mieszczanie dawali proboszczowi dziesięcinę, toż i dwór, wartości do 6 grzywien; prócz tego dziesięcinę konopną po 2 gr. z łanu. Dziesięcina z fol. dziedzica (był nim w początku XVI w. Wylkoczsky) szła do wikarego. Proboszcz ze swej dziesięciny dawał plebanowi w Drzewicy 2 grzywny i 3 gr. rocznie. Prócz tego mieszczanie dawali kolędę po groszu z danin i świętopietrze po denarze od osoby i za pokwitowanie zbierającemu 2 skoty i grosz. Miasteczko samo nie mogło się rozwinąć i straciło prawo i miano miasta. Na miejsce starego kościoła wzniesiono nowy w 1782 r. Kościół w Gałkach przestał dawno istnieć. N. par., dek. opoczyński, dawniej skrzyński, 1916 dusz. *Br. Ch.*

Nieznamirowice, pow. sądecki, ob. *Lipie* i *Znamirowice*.

Nieznanice, w dok. *Nyeznanycze*, wś, fol. i karczma, pow. noworadomski, gm. Rzeki, par. Kłomnice. Leży na zachód od linii dr. żel. warsz.-wiedeń., odl. 2 w. od st. kol. Kłomnice i 20 w. od Radomska. Wś ma 43 dm., 28 mk.; fol. 7 dm., 12 mk.; karcz. 2 dm., 5 mk. W 1827 r., par. Borowno, 28 dm., 301 mk. Fol. i wś N. miał w 1876 r. rozl. mr. 767: gr. or. i ogr. mr. 530, łąk mr. 38, past. mr. 1, lasu mr. 171, nieuż. mr. 27; bud. mur. 6, z drz. 13; płodozmian 5, 13 i 15-polowy. Wś N. os. 58, z gr. mr. 480. W początkach XVI w. (Lib. Ben. Łask., I, 519 i 521) obszar dworski wsi należał do par. Kłomnice (Clomice), kmiece role zaś do Borowna, dziesięcinę jednak z całego obszaru brał proboszcz w Kłomnicach. Prob. w Borownie brał tylko kolędę po groszu z łanu. Według regestr. pobor. ziemi wieluńskiej z 1552 i 1553 r. wś N. w par. Borowno, miała dwóch właścicieli. Mikołaj Nieznański miał 9 osad. i 5 łanów kmiecych, zaś Jan Nieznański tylko 7 osad. (Pawiń., Wielkop., II, 300).

Nieznanki, wś, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew, 7 dm., 40 mk. W 1827 r. było 7 dm., 29 mk.

Nieznankiewice, dok. *Nesnaugewiz* al. *Nesnangewiz*, wś zaginiona w ziemi chełmińskiej. Wymienia ją przywilej t. z. łowicki z r. 1222 (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 57). *Kś. Fr.*

Nieznanów, rus. *Neznaniw*, wś w pow. kamioneckim, 17 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 24 klm. na płn.-płn.-zach. od sądu pow. w Busku, 7 klm. od urz. poczt. w Chołojowie. Na płn. leżą Chołojów i Dmytrów, na wsch. Połoniczna, na płd. Maziarnia Wawrzkowa i Sokola, na zach. Berbeki (miejscowość należąca do gm. Sokola i zajmująca płn. jej część) i Budki Nieznanowskie. Wody z przeważnej zach. części wsi uchodzą do Bugu, za pośrednictwem powstającej tutaj w stronie płn. zach. Bobrówki (ob.) i kilku strug małych, płynących z obszaru płd.-zach. do Jazienicy (ob.). Wody ze wsch. strony obszaru uchodzą do Styru za pośrednictwem Berezówki, dopływu Baczki, płynącego wzdłuż granicy płn.-wsch., a zbierającego wody z rozległych moczarów, zajmujących tę część obszaru. Zabudowania wiejskie zajmują płn. stronę obszaru i tworzą następujące grupy domów: Czerniechówka (al. Czernachówka, Grabina), Gliniska (al. Gliniany), Grzęda, Karanie, Maziarnia Karańska, Pod lasem, Pinków i Żubiki. Płd. część obszaru zajmują przeważnie lasy: Moczary, Rzepiska, Perechody, Sokół, las Oleśka, Mały Pohar, Wielki Pohar, Pohrebenne i inne. Najwyższe wzniesienie obszaru wynosi 228 m. Wśród lasów są miejsca moczarzyste, jak np. Wilcze stawki i Wielkie ba-

gno na płd.-zach. Na moczarzystych przestrzeniach występują torfy. Własn. wiek. ma roli or. 206, łąk i ogr. 653, past. 59, lasu 4834 mr.; wł. mn. roli or. 589, łąk i ogr. 1334, past. 116, lasu 3 mr. W 1880 r. było 1239 mk. w gminie, 55 na obsz. dwor. (między nimi 73 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Toporowie, gr.-kat. w miejscu, dek. busecki, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew pod wez. św. Paraskewii, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 2123 zł. W lesie tutejszym Hunczynhorod znajdują się według Schneidera (ob. Muzeum Ossol.) ślady dawnego grodu, a w lesie Pohrebenne ślady uroczyska pogańskiego. Znać tu mogiłki, po części drzewem porosłe. *Lu. Dz.*

Nieznanowice, wś, fol. i dobra, pow. włoszczowski, gm. Włoszczowa, par. Konieczno, odl. 3 w. od Włoszczowy. Jest tu gorzelnia, trzy młyny wodne i cegielnia. W 1827 r. było 28 dm., 260 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 572). N. należały w początku XVI w. do par. Konieczno. Łany kmiece, opustoszałe wtedy, dawały dziesięcinę wartości ledwie pół grzywny, z folwarków zaś płacono do Goleniowy i Chrząstowa. Dobra N. w 1874 r. składały się z fol.: N., Przygradów, Martynik, Ostrów, Dołowatka; osad młyn. Bolina, Feliksów i na Cegielni, rozl. mr. 7636: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 554, łąk mr. 148, past. mr. 118, lasu mr. 5839; bud. mur. 12, z drzewa 24; płodozmian 16 polowy; las w r. 1863 urządzony; fol. Przygradów gr. or. i ogr. mr. 590, łąk mr. 130, past. mr. 135, nieuż. mr. 20, razem mr. 875; bud. mur. 4, z drzewa 9; płodozmian 14 polowy; fol. Martynik gr. or. i ogr. mr. 401, past. mr. 12, nieuż. i place mr. 8, razem mr. 421; bud. mur. 1, z drzewa 3; płodozmian 11 polowy fol. Ostrów gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 51, past. mr. 65, nieuż. mr. 15, razem mr. 355; bud. z drzewa 9; płodozmian 10 polowy; fol. Dołowatka gr. or. i ogr. mr. 108, pastwisk mr. 33, nieuż. mr. 5, razem mr. 146; bud. z drzewa 6; płodozmian 9° polowy. W skład tych dóbr wchodziły dawniej wsie: N. os. 23, z gr. mr. 278; Przygradów os. 20, z gr. mr. 186; Dułowatka os. 10, z gr. mr. 126; Ostrów os. 22, z gr. mr. 401; Wola Wiszniowa os. 39, z gr. mr. 686; Borowisko v. Swinki os. 15, z gr. mr. 264; Rząbiec os. 14, z gr. mr. 418, Poraj os. 10, z gr. mr. 90; Wymysłów os. 20, z gr. mr. 250; Michałów os. 27, z gr. mr. 267. *Br. Ch.* i *A. Pal.*

Nieznanowice, w dok. *Nyesznanowycze*, wś, pow. wielicki, leży na lewym brz. Raby i na południowej stronie gościńca z Bochni do Myślenic, 5·3 klm. od Gdowa, w urodzajnej glebie, przy gościńcu zaś samym stoi karczma murowana. N. mają 431 mk. rzym.-kat., należących do par. w Niegowieci, z których 37 na obszarze więk. pos. spadk. Henr. Kępińskiego, mającej obszaru 264 mr. roli, 5 mr. łąk i ogrodów, 12 mr. past. i 14 mr. lasu; pos. mn. ma 201 mr. roli, 26 mr. łąk, 93 mr. past. i 6 mr. lasu. W XV wieku była ta włość własnością Ligienzów, gdyż Ligienza, podpisany na dyplomie wydanym w Czchowie 1450 r. (Morawski Sądeczyzna, II, 206) z tąd się pisze. Według Lib. Ben. Długosza (II, 125) dziedzicem N. był Jan h. Półkoza. Wś miała 9 i pół łanów, dwie karczmy z rolami, dwóch zagrodników, młyn z rolą. Dziesięcina z tych ról miała do 20 grzyw. wartości. Niebyło dworu ni folwarku. Potem N. był własnością probostwa Bożego ciała w Krakowie. Pisali się z tej wsi Nieznanowscy. Graniczy na zachód z Marszowicami, na północ z przysiołkami Niewiarowa, Zielona i Świdówka a na wschód z Pierzchowicami. *Mac.*

Nieznanowo, wś nad rz. Newdą, pow. nowogródzki, o 3 w. na płn.-zach. od mka Walówki, ma 13 osad. *A. Jel.*

Nieznanowski Kąt, las zajmujący płn.-zach. część Budek Nieznanowskich i wsch. część Sielca-Bieńkowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Nieznarowy, niem. *Eiserode*, wś serbska, na Saskich Łużycach, w pow. lubijskim. W 1880 r. 25 dm., 173 mk. ewang., w tem 104 Serbów. Rodzinne miejsce czynnego w młodych swych latach dla sprawy odrodzenia łużyckiego, Mosaka Kłosopolskiego *A. J. P.*

Niezówka, wś, pow. bychowski, gm. głuska. 40 dm., 242 mk.

Niezwiastów, ob. *Nieświastów.*

Niezwiska al. *Niezwiszcze*, z *Woronowem*, wś, pow. horodeński. Odl. 20 klm. na płn.-zach. od Horodenki, 10 klm. na płn.-wsch. od Obertyna. Leży przy drodze z Kołomyi do Buczacza, na prawym brzegu Dniestru. Na wschód leży Semenówka, na płd. Harasymów, na płn. zachód Podberezce. Obszar dw. gr. or. 681 mr., łąk 13, past. 166, lasu 136; włość. gr. or. 2271, łąk i ogr. 99, past. 55 mr.; ludn. rz.-kat. 53, par. Obertyn, gr.-kat. 1546, par. w miejscu, dek. żukowski. Szkoła etat. o 1 naucz., kasa pożyczk. z 1011 zł. a. w. Sąd pow., notar. Obertyn, urząd poczt. w miejscu. Włość. pos. więk. Marceli Zacharyasiewicz. W zbiorze Aktów grodz. i ziemskich (Arch. Bernard. we Lwowie, t. IV, str. 189) podpisał Klemens z Nyerzwyescz jako świadek dokument wystawiony w Haliczu 30 stycznia 1470 r., którym Ihnat z Kutyszcz, sędzia, i Mikołaj Sieniawski, podsędek haliccy, poświadczają, że Elżbieta ze Żmigroda, córka Teodoryka z Jazłowca, starosty kamienieckiego, zamężna Masłowska, sprzedała Janowi Kole z Dalej owa, podkomorzemu ha-

lickiemu, dwie części działu swego na Martynowie i przynależytościach, a trzecią część mu darowała. *B. R.*

Niezwojowice, w dok. *Nyezwoyowycze*, wś, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica. Leży pod Skałbmierzem. W 1827 r. 28 dm., 194 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 17) dziedzicami tej wsi byli w połowie XV w. Jan i Jakób Niezwojowscy h. Ołobok. Folw. dawał dziesięcinę do kościoła w Pałecznicy. Sześć łanów kmiecych, karczma z rolą, dwóch zagrodników dawali dziesięcinę kościołowi św. Stefana w Krakowie. Wartość jej wynosiła 4 do 6 marek. Obecnie dobra N. składały się w 1874 r. z fol. i wsi: N., Solcza i Rynek, rozl. mr. 832; fol. N. gr. or. i ogr. mr. 294, łąk mr. 30, past. mr. 47, lasu mr. 82, nieuż. mr. 12, razem mr. 465; bud. mur. 5, z drzewa 13; fol. Solcza gr. or. i ogr. mr. 260, łąk mr. 24, nieuż. mr. 12, razem mr. 296; bud. mur. 2, z drzewa 3; fol. Rynek gr. or. i ogr. mr. 64, łąk mr. 6, nieuż. mr. 1, razem mr. 71; bud. z drzewa 3; płodozmian na wszystkich folwarkach 4° polowy. Wś N. os. 25, z gr. mr. 105; wś Solcza os. 10, z gr. mr. 82; wś Rynek os. 3, z gr. mr. 15. *Br. Ch.*

Nieżatka, mała rzeczka w pow. nowogródzkim, bierze początek w lesistych moczarach za wsią Mokrec, płynie w kierunku płd.-zach. koło wsi Stancewicz i tu ma młynek, za Stancewiczami płynie równolegle do gościńca wiodącego przez lasy do wsi Buhajek w Lidzkiem, i przekroczywszy granicę wpada do Izwy w pow. lidzkim. Długość biegu około 2 mil. *A. Jel.*

Nieżeliszki, fol. i okolica szlach., pow. święciański, w 1 okr. pol., 3 dm., 21 mk. kat., 22 żydów.

Nieżency, fol., pow. borysowski, nad rz. Naczą, lew. dopł. Berezyny i jej kotliną leśną, w 1 okr. pol. chołopienieckim; miejscowość odludna, nizinna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Nieżerówka, rzeczka w pow. słuckim i bobrujskim, bierze początek w odludnych bagnach na wschodnim krańcu pow. słuckiego; ubiegłszy w kierunku wschodnim około 3 w. wpływa w pow. bobrujski, przecina drogi z Urzecza do Derasina, Mordwiłowicz i Tali i zasiliwszy się małą rzeczką od pr. brzegu wpada do rz. Tali, dopływu Oresy. Długość biegu wśród niedostępnych moczarów około 10 wiorst. *A. Jel.*

Nieżewszczyzna, zaśc. poleski w płn. str. pow. borysowskiego, par. kat. dokszycka, w 3 okr. pol. dokszyckim, przy drodze z Odwałki do Szyłogór i do Bykowszczyzny; na południe leżą obszerne bagna; ma 2 osady; grunta lekkie. *A. Jel.*

Nieżkówka, wś, pow. czerykowski, gm. Bielica, 48 dm., 173 mk.

Nieżkowo, wś cerkiewna, pow. mohylewski, gm. w miejscu, 28 dm., 161 mk., z których 20 zajmuje się wyrobem obodów, obręczy, desek, gontów, dranic, klepek i t. d. a 28 kob. wyrobem płótna; folusz, 2 kowali. Nieżkowska gmina, ma 4814 mk. (1600 męż., 1696 kob. i 1545 dzieci), z ktorych 460 zajmuje się zcinaniem, obróbką i zwózką drzewa, przy pomocy 760 koni; w gminie jest 8844 dzies. lasów prywat. i 470 włośc. *J. Krz.*

Nieżórawa, struga w pow. chojnickim, nazwę swą otrzymała zapewne od wsi t. n. Ob. *Lasek* i *Łosiny*.

Nieżórawa al. *Nieżorawa*, niem. *Iserau*, dobra ryc., pow. chojnicki, st. p. i kol., par. kat. i okr. urz. stanu cywil. Czersk, 3 klm. odl., paraf. ewan. Mokre, szkoła Kłodnia. W 1868 r. 25 bud., 11 dm., 120 mk. kat. Ma 180·29 ha roli or. i ogr., 15·83 łąk, 223·66 pastw., 74·75 lasu, 13·15 nieuż., 1·84 wody, razem 509·52 ha; czysty dochód z gruntu 737 mrk. Własność skarbowa. W 1403 r. nadaje w. m. Konrad v. Jungingen wiernym braciom Wojciechowi, Mikołajowi i Andrzejowi z Rosławek i Jenkowi z Nieżorawy 23 włók na polu Nieżorawskiem na prawie magdeb. Część tych 23 włók, t. j. 7 mr. łąk., lasów i błot leży po za granicami, na dwu miejscach. Z szczególnej łaski dajemy im i ich dziedzicom w borach naszych wolne leżące drzewo na opał i wolne drzewo budulcowe, dla własnej potrzeby nie na sprzedaż i wolne pastwisko w borach naszych. Za to są zobowiązani do zbrojnej służby według zwyczaju i do pomagania przy budowaniu i naprawianiu zamków, kiedy, jak często i gdzie im od braci naszych będzie nakazane. Oprócz tego będą co rok na ś. Marcin płacili 1 grzywnę zwyczajnej monety pruskiej do naszego zamku tucholskiego za krowy i świnie, które przedtem w ziemi pomorskiej zwykle dawano. Dan na zamku naszym tucholskim, w czwartek po Laetare. Świadkowie: Wilhelm v. Helfenstein, wielki komtur, hr. Olbracht v. Schwarzenburg, komtur gdański, Jan v. Streifen, komtur tucholski i t. d. (ob. Codex Belnensis, str. 68). W 1526 r. feria 5 a Nativ. Joannis Bapt. stanął w Gdańsku przed królem Zygmuntem Jerzy Konopacki, wojewoda pomorski i ssta świecki, z Jerzym i Erazmem braćmi de Malchyn (dziś Malechin) i poświadczył, że Malchyn i Niezorawa należą do tych braci już od przodków. Przywileje poprzedników zaginęły w wojnach, posiadają te dobra jure hereditario et perpetuo secundum consuetudinem Terrae Prussiae; sądownictwo drożne jednak nie przysługiwało im, byli zaś zobowiązani do służby zbrojnej. R. 1753 przedłożył ten dok. na żądanie sędzica Franciszka Klińskiego, Józef Kowalski sądowi chojnickiemu (wyjęte z zapisków ks. Kujota). Według

taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono podwójny pobór i potrójną akcyzę, płaciła pani Tokarska z Nieżorawy 10 fl. 16 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, 1871 r., str. 182). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płaciła Nieżorawa 15 gr. R. 1807 oszacowało ziemstwo dobra tutejsze, będące wówczas w ręku Klińskich, na 3666 tal. (ob. Holsche: Geographie und Statistik von West, Sued und Neu-Ostpreussen, str. 53). R. 1856 posiadał N. Dóbrski; było wtedy 119 mk. *Ks. Fr.*

Nieżów, *Nieżyn* al. *Drożdzienicze*, wś w byłem wdztwie mścisławskiem, wchodziła niegdyś w skład sstwa łaryanowskiego; ob. *Łaryanów*.

Nieżówka, wś u źródeł rz. Hać, dopływu Wołmy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. i par. prawosł. Hrebionka, ma 20 osad pełnonadziałowych. Przechodzi tędy droga z Budy i Karpiłówki do Białej Łuży. Miejscowość odludna, dzika, nizinna, poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Nieżuchów, rus. *Neżuchiw*, wś, pow. stryjski, odl. 5 klm. od sądu pow., urzędu poczt., st. kol. i tel. w Stryju. Na płn.-zach. leży Brigidau, na płn-wsch. i wsch. Stryj, na płn.-wsch. Grabowiec, na płd.-zach. i zach. Zawadów. Płn.-zach. część wsi przepływa pot. Kłodnica od płd.-zach. z Zawadowa na płn.-wsch. do Stryja. Przez wsch. część płynie dopływ Kłodnicy, pot. Święty. Płn.-zach. granicę dotyka na małej przestrzeni Łomnica, dopływ Kłodnicy. Zabudowania wiejskie leżą w płd. stronie obszaru. W stronie płn. leży las Widernik (szczyt 292 m.) i Młyn na Świętym. Przez płd. część wsi idzie gościniec stryjsko-drohobycki i kolej arcyks. Albrechta. Własn. więk. ma roli or. 522, łąk i ogr. 325, past. 25, lasu 464 mr.; wł. mn. roli or. 488, łąk i ogr. 433, past. 150 mr. W r. 1880 było 513 mk. w gm., 77 na obsz. dwor. (między nimi 3 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Stryju, gr.-kat. w Hołobutowie. We wsi jest cerkiew. W r. 1508 rozgraniczono dobra królewskie Stryj, Duliby i Zawadów od dóbr Nieżuchów i Hołobutów Jerzego Juchna ze Stankowa, chorążego lwowskiego (ob. Arch. Bernar. we Lwowie, T. t. 134, str. 680—685). *Lu. Dz.*

Nieżuchówka al. *Niezuchówka*, tak się zowie Kłodnica od wsi Nieżuchowa aż po ujście do Dniestru. Ob. *Kłodnica* (t. IV, 184).

Nieżuchowo, ob. *Nieżychowo*.

Nieżychówko, w dok. *Niezuchowko*, wś i dobra, pow. wyrzyski. Wś ma 11 dm., 102 mk., 58 ew., 44 kat., 23 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Białośliwiu, gośc. o 1 klm. N., dobra, 4 dm., 109 mk., wszyscy kat., 40 analf. Według regestr. pobor. z 1578 r. wś N., w par. Kossuthowo, była własnością Kościeleckich, miała 4 łany, 6 zagrodn. i 3 komorn. (Pawiński, Wielkop., 1, 169).

Nieżychowo, w dok. *Niezuchowo*, niem. *Seeheim*, wś i dobra, pow. wyrzyski. Wś ma 20 dm., 233 mk, 74 ew., 159 kat., 65 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Białośliwiu o 7 klm., gośc. o 1 klm. N., dobra, 4033 mr. rozl., 10 dm.. 200 mk., wszyscy kat., 57 analf. Własność Romana Komierowskiego. N. na początku XVI w. należało do rodziny Danoborskich; ostatnia z tego rodu Gertruda wniosła w posagu N. wraz z innemi dobrami Janowi Kościeleckiemu, woj. sieradzkiemu (ob. *Krajenka*, IV, 581). Według regestr. pobor. z 1578 r. wś N. miała 26 łanów i 4 zagrod. (Pawiński, Wielkop., I, 169). *M. St.*

Nieżyn, w dok. *Niżyn*, mto pow. gub. czernihowskiej, nad rz. Ostrą, o 75 w. od Czernihowa, ma 21590 mk., 13 cerkwi, 2 monastery, kościół katol. pod wez. ś. Piotra i Pawła, synagogę, 5 szkół żydowskich, liceum ks. Bezborodki, założone w 1820 r., zamienione w 1875 r. na instytut historyczno-filologiczny, ze znaczną biblioteką i zbiorami naukowemi, gimnazyum, szkołę powiatową, szkoły prywatne męskie i żeńskie. Niegdyś bardzo ożywiony handel, od czasu pobudowania dróg żelaznych znacznie podupadł, dziś znajduje się w mieście 227 sklepów, fabryki tytuniu, mydła i wyrobów miedzianych. Odbywają się tu 3 jarmarki rocznie. Mieszkańcy zajmują się głównie uprawą tytuniu, którego sprzedają rocznie około pół miliona pudów, oraz ogrodnictwem. W 1876 r. dochody miasta wynosiły 24985 rs., rozchody zaś 27494 r. W N. znajduje się nadto st. poczt., telegr. i dr. żel. (o 3 w. od mta) kursko-kijowskiej, pomiędzy st. Nosówką a Krutami, o 118 w. od Kijowa. Jestto miasto bardzo starożytne, założone prawdopodobnie jeszcze za czasów Jarosława I, zostało zburzone podczas walk Monomachowiczów z Olgowiczami, poczem przez długi czas nie znajdujemy o niem żadnych wzmianek w kronikach, i dopiero w początkach XVI w. występuje N jako jedno z ważniejszych miast hetmańszczyzny. W 1514 r. zostaje N. miastem pułkowem, nazwanego od niego pułku kozackiego. Następnie N. jest mtem królewskiem i jako takie w 1618 r. otrzymało prawo miejskie. Przechował się dokument króla Jana Kazimierza, nadający N. prawo magdeburskie, będący potwierdzeniem poprzednich przywilejów Zygmunta III i Władysława IV. Zygmunt III założył tu klasztor dominikanów, zburzony następnie w czasie wojen kozackich. Po wcieleniu do Rossyi w 1664 r. car Aleksy Michałowicz i cesarz Piotr I potwierdzili mieszkańcom dawne przywileje, przyczem N. pozostało mstem pułkowem do 1712 r., w którym zamienionym był

na msto powiatowe. Od czasu ostatecznego zawojowania półwyspu Bałkańskiego przez Turków, w okolicah tutejszych poczęła się osiedlać znaczna liczba wychodźców greckich. Bohdan Chmielnicki uniwersałem z 1657 r. nadał osiadłym tu Grekom bardzo rozległe prawa i przywileje, które potwierdził Piotr I w 1710 r., przez co przyciągnął nowych osadników z Bułgaryi, Wołoszczyzny i innych posiadłości tureckich. Osadnicy ci podnieśli handel do tego stopnia, że N. wkrótce został głównym składem towarów i na jarmarki tutejsze zjeżdżali się kupcy z Polski, Niemiec, Turcyi i Grecyi. Po rozszerzeniu granic Rossyi do morza Czarnego handel znacznie podupadł, a jeszcze bardziej po zbudowaniu sieci dróg żelaznych. W liceum nieżyńskiem kształciło się wielu zasłużonych w nauce i literaturze ludzi, tu uczył się Mikołaj Gogol. Opis N. podał Tygodnik Ilustr. (№ 112 z 1861 r.), historyą zaś mta Srebnicki we wstępie do historyi liceum nieżyńskiego Gerbela. O N. znajdujemy także liczne wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom., Arch. J. Z. R., oraz w kronikarzach małoruskich: Wieliczce, Grabiance i t. z. Samowidcu. Parafia kat., dekanatu homelskiego al. bielskiego archid. mohylewskiej, ma 129 wiernych. *Nieżyński powiat* ma na przestrzeni 2522·3 w. kw. około 123,000 mk.; powierzchnia równa, stepowa, grunt urodzajny, czarnoziem, zraszają go dopływy Desny i Suły, z których znaczniejszy Oster; obfitość bagien ale nieznacznych, lasy zajmują 12% powierzchni. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem i uprawą tytuniu. *J. Krz.*

Nieżytowce al. *Nežitovce, Nesitovce*, węg. *Nezsidháza, Nezsitháza, Nezséthása*, wś w hr. liptowskiem (Węg.), w pow. św. mikulaskim, a w dystrykcie średnio-liptowskim, tworzy wraz ze wsią Bobrownikiem jednę gminę katastralną. N. legły przy ujściu pot. Malacińskiego do Kwaczanki, dopływu Wagu, między Malacińskim pot. a Kwaczanką, na wsch. od Bobrownika, a na płn. od drogi kol. żel. bogumińsko-koszyckiej. Obszar N. wraz z Bobrownikiem obejmuje 1179 sążni kw. kat. (1880 r.). W N. 11 dm., 89 mk. (1880 r.). Parafia łac. w Św. Maryi. Według szem. dyec. spiskiej z r. 1878 było tu: dusz rz.-kat. 26, ew. 24, żyd. 14, razem 64. Ewangielicy, których liczba w r. 1880 wynosiła 35, mają swą par. w Sielnicy. Do N. należy młyn i karczma Sestrecz. Sąd pow. i urząd podatk. w Św. Mikulaszu, st. p. Sielnica. *Br. G.*

Nieżywięć 1.) mylnie *Nieżywięc* (Kętrz.), niem. *Niezywienc*, dok. *Nezewancz, Neschewitz* (Krzyżacy sądząc, że ta nazwa pochodzi od niedźwiedzia, zrobili stąd Berwold i Baerenwalde), wś gburska, pow. brodnicki, st. poczt. Wrocki. Posiada kościół par. i szkołę kat., par. ew. Kawki. Razem z kol. nieżywiecką (niem. N.-Raeumung) obejmuje 5015·27 mr.; ma 230 bud., 119 dm., 862 mk. (1868 r.), 762 kat., 100 ew. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. liczył w 1880 roku 1396 mk. Przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone w 1855 r. W Osieczku jest kościół filialny. Prawo patronatu posiadały dawniej panny benedyktynki w Grudziądzu, do których ta wś należała. Do kościoła paraf. są przyłączone: Nieżywięć (804 dusz 1867 r.), Buczek (57), Dąbrówka (93), Grabowiec (85), Kawki (122), Tylice (183); do filii zaś: Osieczek (280) i Piwnice (340). Cała parafia liczyła 1857 r. 1964 dusz, a 1194 komunikantów, r. 1884 zaś 2605 dusz. Do kat. szkoły w N. uczęszczają dzieci z Kawek, Buczka, Dąbrówki i Pustkowia (180 dz. 1867 r.), do Osieczka z Piwnic (85 dz.). N. leży nad drogą z Wąbrzeźna do Brodnicy prowadzącą; należał za czasów krzyżackich do komturstwa brodnickiego. Według ksiąg czynszowych zawierał 57 włók, z każdej pobierał zakon około r. 1415 po jednej grzywnie od włóki, od karczmy 7 wiardunków; 1 włóka była pusta i nieobsadzona (ob. Gesch. d. Stadt Culm von Schultz, II, str. 113). Szkodę którą poniosła wś około 1414 r. oszacowano na 3000 grzywien (ob. tamże, str. 159). Na synod dyecezyalny dla laików, który tu się miał odbyć r. 1447, mieli się dotąd zejść i parafianie z Niedźwiedzia (ob. Urk. B. des Bist. Culm, von Woelky, II, str. 462). Z wizytacyi Strzesza (z r. 1667) dowiadujemy się, że kościół tutejszy, tytułu ś. Jana Chrzciciela, był wraz z wieżą po krzyżacku w cegłę murowany. Ucierpiał wiele w czasie reformacyi, dopiero za czasów Stefana Batorego został odnowiony, do czego się znacznie przyczynił proboszcz Mateusz Zielona r. 1609. W dużym ołtarzu stała rzeźbiona figura M. B., z jednej strony ś Jana Ew., z drugiej ś. Wawrzyńca, oprócz tego było 12 apostołów z drzewa rzeźbionych. Do probostwa należały 4 włóki w 3-ch polach. Proboszczem był Jakób Klarkowski, przed nim Piotr Durzic. Mesznego pobierał od 31 gburów w N. po korcu żyta i tyleż owsa. W Kawkach, gdzie dawniej był kościół, posiadał proboszcz 4 włóki, ale sołtys zabrał je i wydał tylko 3 dopiero r. 1755. W czasie wizytacyi pobierał proboszcz stąd od 20-stu gburstw po 1 korcu żyta i tyleż pszenicy, tyleż od 2-ch lemanów, od sołtysa zaś 3 korce żyta i tyleż owsa. Tylice liczyły dawniej 7 włościan, każdy dawał 1 korzec żyta i tyleż owsa. Z Dąbrówki, dóbr starościńskich, pobierał proboszcz 3 korce żyta i tyleż owsa; z Buczka, własności Macieja Rebelińskiego, 5 korcy żyta i tyleż owsa; prócz tego należał do prob. ogród warzywny i małe łąki. Parafian było 120; we wsi szkoła z ogrodem. W 1700

r. probosz. był Paweł Malewicki, obsadzony w 1683 r.; parafian było 220 (str. 560—562). 2.) **N.**, niem. *Niesewanz*, *Netzewantz*, wś, pow. człuchowski, st. p., par. kat. i ew. Chojnice ½ mili odl., szkoła kat. w miejscu, okr. urz stanu cywil. Lichtenhagen. Ma 3758·23 mr. obszaru, 141 bud., 67 dm., 501 mk., 370 kat., 131 ew. (1868 r.). Leży tuż nad granicą pow. chojnickiego, nad szosą z Chojnic do Człuchowa prowadzącą. W 1373 r. nadaje w. mistrz Winrych Kniprode Mikołajowi z N. (Claws von Netzewantz) i Mikołajowi Trebenitz 50 włók w N. dziedzicznie, każdemu połowę, za to będą czynili jedną służbę zbrojną i będą dawali 1 korzec owsa od każdej obsadzonej włóki i 1 funt wosku i 1 fen. koloński (ob. odpisy Dregera w Pelplinie, str. 23). Później był N. własnością jezuitów w Chojnicach, którzy tu osiedli w 1620 r. Najprzód posiadali ojcowie tylko 27 włók, potem całą wieś. Według regestru pobor. z r. 1648 płacili w N. (Niędzwięc) PP. Convenses Soc. Jesu od 2-ch włók osiad., 20 folw. i 5 ogrodników 25 flor. 10 gr., p. Lubanka od 3½ włók folw. i pół ogrod. 3 flor. 19 gr., p. Rzeszocina od 6½ włók folw. i pół ogr. 6 flor. 19 gr. (ob. Roczniki Towarz. Przyjaciół Nauk w Poznaniu, 1871 str. 189). *Kś. Fr.*

Nigówka, rzka, ob. *Bołochówka.*

Nigranden (łot. *Nigrande*), dobra pryw., w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska. W pobliżu dóbr N. znajdują się pokłady węgla brunatnego, szerokość słojów którego dochodzi zaledwo do pół stopy.

Nigriliasa, ob. *Negrylassa.*

Nigut 1.) al. *Nygut*, niem. *Neugut* al. *Neuguth*, dobra, pow. kościerski, st. poczt., parafia katol. i ewang. Skarszewy 2·5 klm. odl., szkoła Chamirowo. Obejmują 2816·27 mr. obszaru, 222 mk., 134 katol., 88 ewang., 11 dm.; odl. od miasta. powiat. 5 mil. Wydane na własność 1782 r. Wspominane w wizytacyi Madalińskiego z 1686 r. 2.) **N.**, parcela leśna, tamże, wydana na własność 1832 r., ma 237·07 mr., 18 mk., 7 kat., 11 ew., 2 dm. Dobra te należały do majora Knoblocha: niedawno kupił je na subhaście bank berliński Central-Bodenkredit-Gesellschaft za 170,000 mrk. To samo towarzystwo nabyło także parcelę leśną za 11,000 mrk. Przez Nigut prowadzi stara droga z Dęblina na Jaroszewy do Pogotek. *Kś. Fr.*

Nigwacz, ob. *Niechwarcz.*

Nihawa, ob. *Mihowa.*

Nihin, ross. *Niegin*, wś, pow. kamieniecki, w górach Miodoborskich, w 4 okr. pol. (Szatawa), gm. Cyków (o 10 w.), par. kat. Czercza, prawosł. w miejscu, o 18¼ w. od Kamieńca a 18½ w. od Dunajowiec (st. telegr.). Ma 228 dm., 840 mk., w tem 42 jednodworców, 717 dzies. ziemi włośc., 1451 dz. dwors. wraz z Załuczem; st. poczt. pomiędzy Kamieńcem a Tynną. Cerkiew pod wez. N. P. Maryi, uposażona 49 dz. ziemi. Par. prawosł. ma 1103 wiernych. Od Czercza do N. ciągną się pieczary, w których lud w czasie napadów tatarskich szukał schronienia. N. należał do dóbr stołowych biskupów kamienieckich, które cesarzowa Katarzyna w 1795 r. darowała dwom siostrom: hetmanowej hr. Branickiej i Littowej, z domu Engelhardt. Następnie N. nabyli Sarneccy i do ostatnich czasów władali nim, obecnie trzyma go prawem zastawu Eugeniusz Żarowski. *Dr. M.*

Nijaków, wś, pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczów, odl. od Kozienic 30 w., ma 8 dm., 52 mk., ziemi włośc. 196 mr.

Nika al. *Nica*, młyn w obrębie gm. Boszaniec, w pow. suczawskim. *Br. G.*

Nikaje, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Dubinki, o 19 w. od gminy, 4 dusze rewiz.: należy do dóbr Dubinki, hr. Tyszkiewiczów.

Nikaperowo, wś, pow. dyneburski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Zamszany, 45 dusz rewiz.

Nikasanice, niem. *Osterwitz*, 1361 *Kekazanicz*, wś, pow. głupczycki, par. kat. Nassiedel. W 1842 r. 107 dm., 548 mk. kat. Szkoła kat. od 1786 r.

Nikelsdorf al. *Mikuszowice*, wś, pow. sądowy bielski, na Szląsku austr., na granicy Galicyi, naprzeciw wsi Mikuszowic w pow. bielskim, w odl. 2 klm. od Bielska, na lew. brz. Białej, która od ujścia pot. Skleńca aż do ujścia pot. Straconki, oddziela N. od Mikuszowic. Zabudowania legły przeważnie w dolinie rz. Białej i w dolinie potoku, przepływającego północny obszar N. Obszar płd.-zachodni spiętrzony i lesisty; tu się wznosi pasmo wzgórzyste Vorder-Gebirg, z szczytem Ziegenbock (686 m.) i Rasenplan. Płn.-wsch narożnik obszaru, tuż nad ujściem powyżej wspomnianego bezimiennego potoku leży 338 m. npm. Część wsi leżąca w dolinie tego potoku zowie się Nieder-Ohlisch. Liczne młyny i tracze wodne i parowe nad Białą. Na obszarze N. 538 mk., w Nieder-Ohlisch 271 mk., razem 809 mk. (1880 r.). Par. łac. w Bielsku; st. p. i sąd pow. w Bielsku. Por. *Mikuszowice* (t. V, 415).

Nikelskowo, wś i dobra, pow. chodzieski, st. p. Chodzież odl. 1 milę. Dobra mają 2656 mr. obszaru, w tem 2013 mr. roli, 361 mr. łąk, 282 mr. lasu. Jest gorzelnia i młyn wodny. Właściciel niemiec.

Nikeltaafe, *Nikeltaff* (niem.), ob. *Neudorf.*

Nikiały, wś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Nikicińskie, jezioro, ob. *Toropa.*

Nikicka, sicz zaporoska, ob. *Nikopol.*

Nikielkowo, niem. *Nickelsdorf*, dawniej *Michelsdorff*, dobra rycer. na Warmii pols., pow. olsztyński, par. kat. i ew., st. p., tel. i kol. Olsztyn, 7 klm. odl., 8 dm., 140 mk. (1863 r.), 121 kat., 19 ew., 4 Polaków, 136 Niemców; obszaru mają 497 ha i to roli or. i ogr. 302, łąk 55, past. 10, boru 123, nieuż. 6, wody 1; czysty dochód z gruntu 3828 mrk. Majątek ten posiada oddawna szlachecka rodzina von Hoverbeck (ob. Gesch. d. Kr. Allenstein 1864 r. , Grunenberg, str. 54). Lustracya z r. 1656 donosi, że N. obejmowało 30 włók, trzymali je Jerzy Nitschen i Grzymałtówna; nadto było we wsi 2 wolnych, którzy czynili 1 służbę i płacili 7 $^1/_2$ korcy pszenicy, tyleż żyta, 1 funt wosku i 1 fen. chełm. (ob. Zeitsch. fuer d. Gesch. Ermlands 1880, str. 248). *Kś. Fr.*

Nikiełpa, rzeczka w gub. kowieńskiej, lewy dopływ rz. Laudy (dopł. Niewiaży).

Nikiforowce al. *Nikiporowce*, ob. *Nykiporowce.*

Nikis, rzeczka w gub. kowieńskiej, prawy dopływ rz. Laudy (dopł. Niewiaży).

Nikisiałka, ob. *Niekisiołka.*

Nikiszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Inkietry, o 9 w. od gminy, 11 dusz rewiz.

Nikiteńki 1.) w spisie urzęd. gmin *Nikizeńki*, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Józefowo, o 19 w. od gminy, 76 dusz rew.; należy do dóbr Józefowo, Szyrynów. 2.) **N.**, zaśc., tamże, 16 dusz rewiz; należy do dóbr Białydwór, Szyrynów.

Nikitinicze, wś, pow. horecki, gm. Lubinicze, 62 dm., 302 mk., z których 10 zajmuje się kołodziejstwem i wyrobem wozów, sań i t. p., 42 zaś bednarstwem.

Nikitino, wś, pow. proński gub. riazańskiej, st. poczt., tel. i dr. żel. riazańsko-kozłowskiej, pomiędzy st. Chruszczewo (o 8 w.) a Filatowo (o 9 w.), o 65 w. od Riazania a 123 od Kozłowa.

Nikitki, ob. *Mikitki.*

Nikitowka (rossyj.), ob. *Mykitowka.*

Nikitskoje, os. w pow. bogorodzickim gub. tulskiej, nad rz. Niepriadwą, niedaleko Kulikowskiego pola, 5140 mk., st. poczt. o 8 w. od st. Malewki dr. żel. chruszczewo-jeleckiej. W pobliżu znajdują się ogromne pokłady torfu.

Nikitycze, zaśc., pow. mozyrski, ob. *Kurytycze.*

Nikityńce, ob. *Mykityńce.*

Nikizeńki, ob. *Nikiteńki.*

Niklas, os. młyn. nad strum. Pokrzywnicą, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec Wielki, odl. od Konina 11 w. Ma 3 dm., 7 mk.

Niklasdorf (niem.) al. *Mikułowice*, wieś, w pow. sąd. i polit. frywałdowskim, na Szląsku austr. dolnym, nad rz. Bielą (Białą), dopływem Nisy Kładzkiej, nieopodal granicy Szląska pruskiego; ma na zach. Kunietyce Wielkie (niem. Gross-Kunzendorf) i Hradec (niem. Groeditz), od płd. Szeroki Bród (niem. Breitenfurth), od płn. Kolnowice (niem. Kohlsdorf), a od wsch. przytyka do obszaru Szląska pruskiego. Obszar wsi przerzyna rz. Biela i zraszają pot. Schmiedebach i Olśnica (Elsnitzbach), prawe dopływy Bieli. Wzniesienie doliny rz. Bieli czyni 331 m. npm. W płn.-zach. stronie wznosi się wzgórze Kreczam al. Zácherberg (409 m.), w płd.-wsch. zaś rozpościerają się rozległe lasy bukowe. Kilka młynów wodnych i traczów. Ma szkołę 4-klas. i st. p. W miejscu kościół p. wez. ś Mikołaja. Parafia tutejsza obejmuje Szeroki Bród, Hradec z przys. Neudorf i Kolnowice z przys. Theresienfeld i Rennertsfeld; obejmuje 5570 rz.-kat., 5 protest. i 9 żyd. (Szem. dyec. duch. z r. 1885). Do obszaru M. należy przys. Buchberg, leżący na prawym brzegu rz. Bieli. We wsi M. było 2324 mk., w Buchberg 394, razem w całej gminie 2718 (1880 r.). Sąd pow. w Frywałdowie. *Br. G.*

Niklasdorf 1.) 1373 *Nicolai villa*, wś, pow. wielko-strzelecki. Ludność ewang., szkoła. 2.) **N.**, 1399 *Niclasdorff*, wieś i dobra, pow. strzygłowski. 3.) **N.**, wś, pow. ząbkowicki, par. kat. Briesnitz, szkoła katol. w miejscu. 4.) **N.**, 1373 r. *Nicolai Villa*, 1382 *Nicklosdorff*, wś i fol., pow. grotkowski, par. Hohen-Giersdorf, młyn wodny, gorzelnia, browar, owczarnia, ludność katolicka.

Niklasdorf, ob. *Mikołajki.*

Niklauszen al. *Adl.* i *Klein Krottingen* al. *Crottingen* (niem.), dobra ryc., pow. kłajpedzki, st. p. i okr. urz. stanu cywil. Krotynga Niemiecka, obejmują 343·4 ha roli or. i ogr., 95·8 łąk, 23 pastw., 23 boru, 7·7 nieuż., 1·3 wody, razem 494·2 ha; czysty dochód z gruntu 5514 mrk. *Kś. Fr.*

Niklowa, wś w hr. szaryskiem (Węg.). Ma kościół paraf. katol., zdrój szczawiowy, lasy, 466 mk.

Niklowitz (niem.) al. *Mikołajce*, wś w pow. sąd. i polit. opawskim, na Szląsku austr. dolnym, przy gościńcu z Opawy do Witkowa, 10 klm. od Opawy na płd.-zach., w okolicy podgórskiej, lesistej; graniczy od wsch. z obszarem Stablowic, od płn. z Żywocicami Dolnymi (niem. Schoenstein), od zach. z Lhotką (Oelhuetten), a od płd. z Melczem i Lipiną. Część zachodnią i płd.-wsch. zajmują obszerne lasy. Wznies. 412 m. Kamieniołomy w płn. stronie wsi. W 1880 r. 426 mk. Należy do par. łac. w Stablowicach. St. poczt. Stablowice, sąd pow. Opawa. *Br. G.*

Nikława, ob. *Niczława.*

Nikłowice, rus. *Nykłowyczi*, wś, pow. mościski, 21 klm. na płd.-wsch. od Mościsk, 7 klm. od sądu pow., urz. poczt., st. kol. i tel.

w Sądowej Wiszni. Na płn. leżą Dołhomościska, na zach. Dmytrowice, na płd. Hołodówka i Orchowice, na wsch. Milczyce i Putiatycze, wś pow. gródeckiego. Przez wś płynie Wisznia, dopływ Sanu. Wchodzi ona z Milczyc, a płynie na zach., potem na płn.-zach. do Dmytrowic. W dolinie Wiszni (239 m. przy wnijściu, 233 m przy wyjściu ze wsi) leżą zabudowania wiejskie; na płn.-wsch. od nich folw. Wilhelmówka i grupa domów Owczarnia. Tu wznosi się wzgórze Serwaczanka do 309 m. (znak triang.). Na granicy płn. dochodzi wzgórze Czerniczyna 320 m. (znak triang.). W lesistej płd.-zach. stronie obszaru najwyższe wzniesienie 267 m. Własn. więk. ma roli or. 589, łąk i ogr. 76, past. 9, lasu 683 mr.; wł. mn. roli or. 822, łąk i ogr. 166, past. 6, lasu 7 mr. W r. 1880 było 1214 mk. w gminie, 194 na obsz. dwor. (między nimi 272 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Milczycach, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wiszeński, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew pod wez. Uśpienia N. M. P. Do par. tej należą Hołodówka z Kocierzynem, Orchowice i Milczyce. W r. 1361 zatwierdził Kazimierz W. przedłożone sobie przez Chotka Bybelskiego nadania księcia Lwa i innych dawnych książąt, na sioło Bybel z przysiołkami Niekłowice i t. d. dla niego i jego dzieci (ob. A. G. Z., t. I, str. 6 i 7, dokument ruski). Później dziedziczyli tę wś Wesslowie, Jaksmaniccy i Fredrowie (ob. Siarczyńskiego rkp. w Bib. Ossol., № 1826). Jest tu szkoła etat. 1-kl. *Lu. Dz.*

Nikocze, strumień w pow. telszewskim, uchodzi od płd. do jez. Birżule, dającego początek rz. Wyrwicie.

Nikodemów (*Nikodimow*), wś, pow. czauski, folusz, zatrudniający 1 robotnika.

Nikodemowo 1.) wś nad Niemnem, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski N., o 53 w. od Trok, 10 dm., 95 mk. (25 dusz rew.). W skład okr. wiejskiego N. wchodzą wsie: N., Wójtowo, Wickany, Prodkuny, Grabowszczyzna, Strawka, Grażeniszki, Surgonciszki, Mojsieniuny, razem 277 dusz rewiz. 2.) **N.**, fol. należący do Narbutta, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 50 w. od Lidy a 12 w. od Wasiliszek, 11 mk. katol.

Nikolaiken (niem.), pols. *Mikołajki*, wś, pow. tucholski, st. p. M. Gacno, par. kat. Pol. Cekcyn, ew. Tuchola, szkoła W. Budziska, okr. urz. cywil. Suminy. W 1868 r. 21 bud., 9 dm., 68 mk., 54 kat., 14 ew. M. leżą w klinie zachodzącym w pow. świecki, 1 1/4 mili na zach. od Pol. Cekcyna. *Kł. Fr.*

Nikolausdorf al. *Nicolausdorf* (niem.), pol. *Mikołajki*, kol., pow. świecki, st. p. Łowin, par. kat. Gruczno 1 1/4 mili odl., ew. Bukowiec, szkoła Bagniewo; ma 435·95 mr. W 1868 r. 34 bud., 28 dm., 182 mk., 31 kat., 151 ew.

Nikolausdorf *Nieder* i *Ober*, wś i dobra, pow. lubański. Do 1815 r. w pow. zgorzeleckim, na saskich Łużycach. Nieder N. należy do szpitala ś. Ducha w Zgorzelcu, Ober N. ma zamek z wsią, młyn wodny. Ludność ewang.

Nikolce, wś nad jeziorem Narocz i Miastro, ob. *Mikolce*.

Nikolschmiede *Szląska* i *Łużycka* (Schlesisch i Oberlausitzisch), dwie wsie i dobra, pow. żegański. N. Szląska, wś i zamek. Obszar dworski do dóbr żegańskich należący. N. Łużycka, od 1815 r. wcielona do Szląska. Par. ewang. Żegań. Ma walcownie i kuźnice miedzi, młyn wodny, warsztaty tkackie. Ludność ewangielicka.

Nikolsk 1.) wś, pow. czauski, gm. horodecka, 52 dm., 318 mk. 2.) **N.**, dobra, pow. siebieski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Przychaby, 90 dusz rewiz.

Nikolsk, miasto pow. gub. wołogodzkiej, nad rz. Jugą, o 616 w. od m. gubern.; 1771 mk., 2 cerkwie, st. poczt. Nikolski powiat ma na przestrzeni 30,689·5 w. kw. 126,900 mk., trudniących się rolnictwem i chowem bydła. Powierzchnia równa, grunt piaszczysty i gliniasty, główna rzeka Juga z wielu dopływami; obszerne i liczne bagna, lasy zajmują 90% przestrzeni.

Nikolskie, jezioro w pow. bielskim, gub. smoleńskiej.

Nikolskie, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Gołkiszki, o 7 w. od gminy, 34 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturskich.

Nikolskoje, mko nad rz. Klazmą, pow. pokrowski gub. włodzimierskiej, o 1/4 w. od st. Orjechowskiej dr. żel. niżegorodzkiej, 2500 mk., szpital, apteka, fabryka przędzy bawełnianej i perkalików, zatrudniająca 3500 ludzi i produkująca za 3,493,500 rs.; st. pocztowa.

Nikolstadt, 1345 *Nicclosdorff*, 1348 *Nyclosdorph*, wś i dobra, pow. lignicki. Już w XIII wieku istniał tu kościół parafialny, obecny ewangielicki, odbudowany w 1782 r. Położona śród gór osada (między Rothen Steingalgen, Selig i Spitzberge) zawdzięczało swe dawne znaczenie kopalniom złota, odkrytym w 1345 r. Początkowo dostarczały podobno do 160 funtów tygodniowo, lecz wkrótce się wyczerpały i napływ wody uniemożliwił dalsze roboty (około 1364 r.). Chwilowy napływ ludności, spowodował nadanie osadzie prawa miejskiego i zmianę nazwy na Nikolstadt. Jednocześnie ks. Wacław zastawił kopalnie miastu Lignicy za 700 grzywien. Z upadkiem kopalni rozpierzchła się ludność i osada została napowrót wsią. Pamiątką przeszłości pozostało tylko nazwisko. W 1843 r. było tu 71 dm., 612 mk. (11 kat.). Szkoła ewang.; łomy bazaltu. *Br. Ch.*

Nikołajew, mto portowe w gub. chersońskiej, przy ujściu rz. Ingułu do Bohu, o 62 w. od m. guber., ma 73681 mk., 8 cerkwi, z których odznacza się zwłaszcza sobór św. Grzegorza, z pięknemi obrazami włoskimi, kośc. katol., ewangielicki, 2 synagogi (talmudystów i karaimów), meczet. W N. znajduje się gimnazyum, szkoła realna, 2 gimn. żeńskie, szkoła dla poglądowego nauczania dzieci pł. ob., słynna w Rossyi z bogactwa środków pomocy naukowej i wzorowego kierunku, dalej szkoła morska, 4 biblioteki, obserwatoryum, zakład geograficzny. Rezydencya gubernatora wojennego i dowódzcy floty czarnomorskiej; port wojenny i handlowy, komora celna, przez którą w 1876 r. wywieziono towarów za 11,673, 833 rs., przywieziono zaś za 3,071,530 os. Handel głównie zbożem (1,700,000 rs.), wyrobami rękodzielnemi, budulcem, bydłem, łojem, skórami i t. d. Pod względem handlowym i przemysłowym znajduje się w mieście 84 składów, 107 sklepów, 71 młynów, 42 fabryki; dalej bank miejski, 2 warsztaty okrętowe; st. poczt., dr. żelaznej i przystań statków parowych. Miasto posiada 17337 dzies. ziemi, samo zaś zajmuje 20 w. kw. przestrzeni; ulice niezwykle szerokie, błoto niesłychane. Miejsce przechadzki stanowią bulwary z pięknym widokiem i t. z. Spaskie uroczyszcze, nieda leko przystani. N. założony wstał w 1789 r. przez Potemkina na pamiątkę zdobycia Oczakowa w dzień św. Mikołaja. Paraf. kat., dek. landanskiego, dyec. tyraspolskiej, ma 3050 wiernych, w tem blisko 2,500 polaków. Kościołek kat. par. jest najstarszą ze świątyń miasta, wybudowany bowiem został w 1794 roku staraniem admirałowej Grejg, odnowiony w 1823 r. kosztem parafian, grozi ruiną, w skutek czego miejscowy proboszcz ks. Nikodem Czerniachowicz zamierza przystąpić do budowy nowej świątyni ze składek publicznych. Niedaleko N. leżą trzy wioski, zamieszkałe wyłącznie przez katolików, przesiedlonych tu w skutek rozporządzenia władzy z Litwy i Wołynia około 1864 r. *J. Krz.*

Nikołajew, obacz *Mikołajew* i *Mikołajów*.

Nikołajewicze al. *Mikołajewicze*, wś w płd.-zach. str. pow. borysowskiego, o 4 w. od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Wittgensztejnowskiej, w pobliżu dawnego traktu poczt. mińsko-borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. smolewicka, ma 14 osad pełnonadziałowych. *A. Jel.*

Nikołajewka, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Olowa), okr. wiejski Demontańcie, 31 dusz rew., osadników w. ross.

Nikołajewka, wś, pow. homelski, gmina Krasna Buda, 88 dm., 683 mk, z których 24 zajmuje się wyrobem obodów, obręczy, klepek, gontów, dranic, desek i t. d. We wsi znajduje się cegielnia, wyrabiająca rocznie do 30000 sztuk cegieł, oraz fabryka oleju, produkująca rocznie około 100 pudów.

Nikołajewka 1.) mko nad rz. Zołotonoszą, pow. zołotonoski gub. połtawskiej, o 16 w. od m. pow., 16 dm , 180 mk. 2.) **N.** al. *Nikolskoje*, sioło nad rz. Wszywą, pow. konstantynogradzki tejże gub., o 25 w. od m. pow., 243 dm., 1993 mk.

Nikołajewka, ob. *Mikołajewka* i *Mikołajówka*.

Nikołajewo al. *Mikołajowo*, dawniej *Kamienki*, mko nad rz. Dźwiną, wprost Dzisny, pow. drysieński, ma 75 dm. i 547 mieszk. (w 1867 r.), cerkiew. Należy do dóbr Kamionka, dawniej Sulistrowskich, obecnie Bergengruena

Nikołajewsk, wś, pow. sejneński, gmina Krasnopol, par. Pokrowsk. Odl. od Sejn 13 w. Ma 39 dm., 400 mk.

Nikołajewsk, mto pow. gub. samarskiej, na pr. brz. rz. Irgiza, o 165 w. od Samary, 9794 mk., 2 cerkwie prawosł., 2 starow., 2 meczety, 4 szkoły, kilka fabryk, znaczny handel zbożem; targi i jarmarki; bank miejski, st. pocztowa. Pierwotnie wś Meczetno, zamieniona w 1835 r. na mto, nazwane N. na cześć cesar. Mikołaja I. Nikołajewski powiat ma na przestrzeni 29302 w. kw. 308050 mk., trudniących się głównie rolnictwem. Powierzchnia wzgórkowata, grunt urodzajny, lasy zajmują 3%. Zroszony przez dopł. Wołgi, z których ważniejsze Mocza i Irgiz.

Nikołajewska, kol. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. i par. Dietrzkowice, odl. od Wielunia w. 17; ma 3 dm., 18 mk. Utworzona przy stosowaniu ukazu z 1864 r.

Nikołajewska, st. poczt. w pow. wetługskim gub. kostromskiej, punt rozdzielenia się traktów z Makarowa i Wetługi do Nikolska i Orłowa.

Nikołajki, ob. *Mikołajki*, pow. sztumski.

Nikołajów, dobra, pow. newelski, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. Seruty, 93 dusz rewiz.

Nikołajówka, ob. *Mikołajówka*.

Nikołtów, nazwę tę nadano w początkach XVII w. miastu Obertynowi. *Lu. Dz.*

Nikonion, starożytna osada grecka na brzegu m. Czarnego, założona na 6 wieków przed Chr. w miejscu gdzie dzisiaj stoi Owidyopol, ob. Chersoń, I, 571.

Nikonkowice, rus. *Nykonkowyczi*, w dok. *Nykunkowycze*, wś, pow. lwowski, 30 klm. na płd.-zach. od Lwowa, 3 klm. od sądu pow., urz. poczt., st. kol. i tel. w Szczercu. Na płn. i płn.-wsch. leży Seredyca, na wsch.

Rosenberg i Łany, na płd. Humieniec, na zach. Falkenstein. Płn.-wsch. część wsi przepływa mały potok, dopływ Szczerka, od płn.-zach. na płd.-wsch. do Rosenbergu. Brzegi potoku moczarzyste. Zabudowania wiejskie leżą w stronie płd.-wsch., na płn. od nich grupa domów „Zagoda.“ Własn.-więk. (br. Brunickiego) ma roli or. 8, łąk i ogr. 48, pastw. 4, lasu 207; wł. mn. roli or. 532, łąk i ogr. 169, past. 28 mr. W r. 1880 było 443 mk. w gminie (między nimi 58 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. Szczercu, gr.-kat. w Srokach. We wsi jest cerkiew pod wezw św. Michała, szk. etat. jednoklasowa i kasa pożycz. gm. z kapit. 389 zł. W r. 1544 zapisał wieś tę Marcin Pyrsznicki Annie, wdowie Stanisława Pyrsznickiego a matce swojej (Archiw. Bernard. we Lwowie, C. t. 26, str. 928). W tymże roku pozwala Zygmunt August mieszkańcom wsi „*Nikunkowycze*“ paść trzodę chlewną w lasach na żołędziach i bydło na pastwiskach królewskich (ib. C. S. 32, str. 26—30). *Lu. Dz.*

Nikonowce, dobra, pow. żytomierski, własność Piątkowskiego, wzorowa pasieka.

Nikonowicze, wś cerkiewna, pow. bychowski, gm. Bachań, 114 dm., 714 mk., cegielnia, produkująca rocznie 20000 sztuk cegły.

Nikonowka, rz. w gub. mohylewskiej, lewy dopł Dniepru.

Nikonówka, wś, nad rz. Pustochą, pow. żytomierski, między Kodnią a Czernową, na trakcie z Żubrzyniec do Lachowiec, par. kat. Berdyczów, ma cerkiew drewnianą; własność Pieńkowskich.

Nikopol, wś, pow. horodecki, w 2 okr. pok. do spraw włośc.; gm. Dołhopol, 26 dusz rewiz.

Nikopol, w kron. małor. *Mikitin Rog* (ob.), mto w pow. i gub. ekaterynosławskiej, na pr. brz. Dniepru, o 115 w. od Ekaterynosławia, 9700 mk., 2 cerkwie, 2 synagogi, szkoła, znaczny handel. Była tu nikicka sicz zaporoska, z której Bohdan Chmielnicki wyruszył na wojnę 1648 r. W cerkwi miejscowej znajduje się wiele pamiątek po Zaporożcach.

Nikorsk 1.) niem. *Nickosken*, wś blisko Trzcianki, dopływu Noteci, pow. czarnkowski, 2 miejsc.: N., wś, i N., os. młyn. We wsi są dwa folwarki: 1-y ma 950 mr. rozl., 2-i ma 769 mr. Wś ma 105 dm., 962 mk., 600 ew., 357 kat., 5 żydów, 185 analf. Jest tu kościół filial. par. Człopa, do którego należy 380 dusz (1873 r.). Poczta i gośc. na miejscu, tel. i st. kol. żel. w Trzciance. 2.) **N.**, leśnictwo, pow. czarnkowski, 1 dm., 8 mk. Należy do nadleśnictwa i gm. Rychlika.

Nikorskie, błota w puszczy Białowieskiej, z których wypływa rz. Narewka.

Nikoszowce, nieistniejąca wś w gm. zasławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim, wzmiankowana w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, str. 292.

Nikrany al. *Nikrony* 1.) wś włośc. nad jez. Kieppą, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski władysławski, o 28 w. od Trok, 5 dm., 71 mk. kat. (45 dusz rewiz.). 2.) **N.**, os. młyn., tamże, 2 dm., 5 mk. żydów.

Nikrazen 1.) *Gross* (*Wielkie*), dobra pryw., w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska. 2.) **N.** *Klein* (*Małe*), fol. do dóbr Brinkenhof, tamże.

Nikrony, ob. *Nikrany*.

Niksowizna, wś nad rz. Skrodą, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Mały Płock. Ma 884 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd., 25 dm., 124 mk.

Nikuda, rzeczka w pow. czerkaskim, ob. *Nekuda*.

Nikulicze, okolica szlach., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, przy gośc. z mka Poruczyna do mka Walówki, ma 16 osad; miejscowość dość leśna, grunta dobre. *A. Jel.*

Nikulina al. *Nickulina*, potok górski, wypływa w lesie Nikulinie, w obr. gm. Milówki, w pow. żywieckim, u wschodnich podnóży Suchej góry (1042 m.); płynie na płd.-zachód leśnym parowem przez obszar Milówki, a potem Rajczy, gdzie zwraca się na zachód, uchodząc pod Kukułowem do Soły z pr. brz. Długość biegu 6 klm. Od wsch. i płd. opływa Suchą górę. Wody bystre. Źródła 750 m., ujście 500 m. npm. Pędzi kilka młynów.

Nikulino, mko, pow orszański, ob. *Mikulin*.

Nikulińskie al. *Rutowiecz*, jezioro w pow. orszańskim, pod m. Nikuliszem; ma formą podłużną. Największa długość wynosi do 6 w., szerokość około 1., zajmuje do 400 dzies. przestrzeni. Głębokość dochodzi do 7 saż. Brzegi wysokie, miejscami nawet górzyste, pokryte drobnemi zaroślami i lasem. Wypływa z niego rz. Rutowiecza, wpada zaś rz. Czarna i strumień Winohożka

Nikutowo, niem. *Nikutowen* al. *Nickutowen*, dobra na pol. prusk. Mazurach, pow. ządzborski, st. p. Ządzbork.

Nil, rzeczka, wytryska w Woli Domatkowskiej, w pow. kolbuszowskim, w lesie, płynа płn., potem na płn.-wsch. przez obszar Brzezówki i Kolbuszowej, gdzie od lew. brz. uchodzi do Kolbuszówki (ob.). Długość biegu 6¾ klm. Wody namuliste. *Br. G.*

Nilbau (niem.), ob. *Nieluba*.

Niłuki, ob. *Miłuki*.

Nimbsch, wś i dobra, pow. żegański, par. Żegan. Ludność ewangielicka.

Nimeckoje *Dolne* i *Wyżnie*, węg. *Also-*, *Felső-*

Nemethi, dwie obok siebie leżące wsie w hr. ungwarskiem. Kościół paraf. gr.-katol., 343 i 275 mieszkańców.

Nimichow al. *Nemichovo*, *Nemikovo*, *Ninechov* (dok.), wś nieistniejąca obecnie pod Oksywiem, pow. wejherowski. W 1224 r. nadaje ją Świętopełk cystersom w Oliwie (ob. Perlbach, P. U. B., str. 21.). R. 1245 nadaje bisk. kujawski Michał pannom w Żukowie dziesięciny w „Nemichovo." Wynika ztąd, że już wtedy wś ta należała do klasztoru żukowskiego. Fankidejski pisze też w swoich Klasztorach żeńskich (str. 55), że ją już roku 1210 księżniczka Świnisława była nadała pannom norbertankom. R. 1249 potwierdza Świętopełk pannom ich posiadłości, także i „Nemikowo" (Perlbach, tamże str. 110). W 1253 r. oznacza bisk. kujawski Wolimir wsie mające należeć do parafii oksywskiej, między niemi jest i Nemicouo (tamże, str. 132.). R. 1281 rozstrzyga dziekan włocławski Liphard spór między klasztorem oliwskim i żukowskim i przyznaje „Nimichov" i inne cystersom (tamże, str. 280.). Układ ten potwierdza r. 1282 legat papieski Filip (str. 289); cystersi zobowiązali się zapłacić klasztorowi w Żukowie 30 grzywien raz i 2 grzywny co rok, później podwyższyli cystersi to wynagrodzenie. R. 1295 jednak potwierdza Przemysław pannom ich posiadłości, między któremi znów jest Nemicovo (str. 475.). R. 1316 ustępują panny wś tę ponownie cystersom (Fankidejski, l. l., str. 55.). *Ks. Fr.*

Nimiriczeny, ob. *Nemeryczeny*.

Nimiry al. *Niwiry*, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Tomaszbuda. Odl. od Władysławowa 23 w., ma 3 dm., 26 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Nimkau, 1315 *Nymkynne*, 1549 *Nimke* (polsk. *Niemkini*), wś i dobra, pow. nowotarski na Szląsku. Do 1787 r. N. należało do jezuitów wrocławskich. Posiada kościół kat. parafialny (od 1353 r.), szkołę kat., stacyą dr. żel. wrocławsko-lignickiej, nadleśnictwo rządowe. Na folwarku: browar, gorzelnia, cegielnia, kopalnie torfu, wielka owczarnia, hodowla bydła, dwa młyny wodne. W 1843 roku 95 dm., zamek, 826 mk. (196 ew.). Do dóbr należy: Neuvorwerk i Briegsche Muehle.

Nimkowitz, często *Minkwitz*, 1383 *Nimbkowitz*, 1499 *Nynckowitcz*, wś i fol., pow. stynawski, par. Stynawa.

Nimmerfried al. *Nimmerfriede* (niem.), wś na Litwie pruskiej, pow. wystrucki, st. p. Jodlauken, okr. urz. stanu cywiln. Blockinnen.

Nimmersatt (niem.), wś na Litwie prusk., pow. kłajpedzki, st. p. Immersatt, okr. urz. stanu cywiln. Krotynga; leży w płn. części pow., niedaleko zatoki kurońskiej. *Ks. Fr.*

Nimmersatt, 1472 *Nymmarsat*, wś i zamek, pow. bolkowski. W malowniczem położeniu u stóp góry, na której sterczą ruiny starożytnego grodu. Drugi zamek, już w 1545 r. wzniesiony przez Jerzego Zedlitza (Opitz) z wieżą, został w 1780 r. z ruiny przerobiony na mieszkalną siedzibę. Wieżę ozdobiono zegarem. W 1843 r. było tu 99 dm., 686 mk. (66 kat.). Do N. należy: kol. Bettelfichte i Hartau.

Nimmschuetz (niem.), wś łuż., ob. *Hniewsecy*.

Nimptsch, pol. *Niemcz*, 1230 *Nemchi*, *Nimz*, *Nempt*, *Nemch*, mto powiatowe na Szląsku pruskim, pod 34° 30′ 57″ dług. i 50° 42′ 49″ szerok., na lewym brzegu rz. Lohe (Ślęza?), w odl. $6^1/_2$ mil od Wrocławia, na wznies. 810 stóp npm. (ratusz miejski) a 64 st. nad poziom rzeki. W malowniczem położeniu rozłożone na górze, śród ogrodów, opasane murem z dwoma bramami. Posiada kościół par. ew., pierwotnie katolicki, ratusz z wieżą, kościół par. katolicki, zbudowany przez cesarza Józefa I w 1708 r. na zamku, szkołę ewang., szk. kat., szpital, browar, cztery młyny, 106 dm. w mieście, 108 za murami, 2112 mk. ($^1/_3$ część kat.) W 999 r. istniała już w N. kaplica ew. Wojciecha. W 1017 r. Henryk II cesarz oblega daremnie gród tutejszy. W 1152 r. przebywa tu czas jakiś wygnany z Polski książe Władysław II. W 1213 do 1216 księżna Jadwiga szląska zakłada kościół i rozszerza miasto. Hussyci zdobywają N. w 1428 i do 1434 r. utrzymują tu swą załogę. Zburzony po ich ustąpieniu zamek, odbudował w 1585 r. Jerzy ks. na Brzegu. Pożar w 1500 roku, Szwedzi w 1633 i 1642, morowa zaraza i wojska cesarskie w 1634, r. oto największe klęski późniejszych stuleci. Powiat niemczyński ma $6^3/_4$ mil. kwadr. i przeszło 30000 mk., przeważnie ewangielików. Zajmuje on dorzecze rz. Lohe (Ślęza), pagórkowate przy źródłach, w innych częściach równe. Gleba żyzna, rodzi zboże, owoce, sprzyja hodowli owiec cienkowełnistych. Z płodów mineralnych znajdują się: węgle kamienne, granit, marmur i źródła siarczane (w Dirsdorf).

Nimstiw, ob. *Niemstów*.

Niniacy al. *Kabatkowie*, al. *Karwatkowie*, są to Kaszubi luteranie, mieszkający w Pomeranii, w pow. słupskim, lęborskim i bytowskim. Niniakami nazywają ich Kaszubi od wyrazu ninia al. ninja,, t. j. teraz albo oto, którego co drugie słowo używają („ninia bracie zostań z Bogiem, ninia idźta"; por. także epopeę Derdowskiego o Panu Czorlińskim, str. 71 i 72), Kabatkami, zaś i Karwatkami od kabatów i karwatek, t. j. długich prawie do kolan sięgających kaftanów, jakie noszą kaszubscy rybacy w Pomeranii, zwłaszcza mię-

dzy jez. Łebskiem i Garneńskiem. Sami Kaszubi w Pomeranii tak się nie nazywają. Od reszty Kaszubów, mieszkających dalej na wschód, są Niniacy odłączeni czteromilową zupełnie już zniemczoną przestrzenią. Osady ich tworzą więc słowiańską wyspę etnograficzną. Tych, którzy mówią swym językiem, będącym narzeczem języka polskiego, jest jeszcze około 8000, lecz zaledwie 3000 używa w domu tylko narzecza kaszubskiego, reszta zaś, mianowicie młodsze pokolenie, już lepiej wysławia się w języku niemieckim aniżeli polskim. Wsie, w których jeszcze małe dzieci mówią po polsku, są: Małe Garno, Szło, Wysokie, Kleki, Izbice, Gace i Babidół; kilkadziesiąt rodzin mieszka też jeszcze we wsiach parafii łebskiej, charbrowskiej i osieckiej, w pow. lęborskim. „Ale ninja! mowa naszo coraz barży dzinie, Dzys ju le sę utrzemała w barzo małym klinie; W szterech wsach le po Kaszubsku mowią małe dzece, Te są okrąm Jizbic, Gace, Klucie i Głowczece, Starzy ledze po Kaszebsku mowią jeszcz w Smołdzenie, Wobu Gornach, w Cecenowie, Łebie i Stujcenie; Mówią też jesz po naszemu do koła Charbrowa—Tam, ciej wemrzą oni starzy, zdzinie naszo mowa“ (ob. „O Panu Czorlińscim“ przez Derdowskiego, str. 71). Jeżeli się stosunki nie zmienią ku lepszemu, to Niniacy polski język utracą do reszty; tymczasem jeszcze silnie się opierają zniemczeniu. Na targu w Słupsku jeszcze dzisiaj napotkać można młode rybaczki, nie umiejące ani słowa po niemiecku. Język polski u Niniaków podtrzymują jeszcze jakotako wysłużeni żołnierze, którzy w garnizonach poznańskich, gdzie pułki pomorskie stoją załogą, znajdują sposobność wyuczenia się dobrze po polsku. Do zniemczenia „Niniaków“ przyczynia się wielce ich wyznanie. Systematyczne wypieranie języka polskiego z kościoła rozpoczęło się za czasów Fryderyka Wielkiego. Najprzód rozkazano pastorom, których tu zowią ksydzami albo predyszami, miewać na przemian jedno kazanie po polsku, drugie po niemiecku, potem pozwolono kazać po polsku tylko raz na miesiąc i tak zostało aż do śmierci pastora, który jeszcze umiał po polsku. Na następcę po nim przysyłano pastora z głębokich Niemiec, a dla zadowolenia potrzeb religijnych resztki sierot słowiańskich, dojeżdżał z jakiej sąsiedniej parafii parę razy do roku pastor polski, aż i tego zabrała śmierć z tego świata, tak że lud kaszubski musiał się poddać konieczności słuchania kazań tylko niemieckich. W tento sposób ustały w 1832 r. kazania polskie w kościele ewangielicko-kaszubskim w Bytowie. W parafii wielko-tuchowskiej, w pow. bytowskim, umarł ostatni pastor, który umiał po polsku, w 1830 r. W 1814 r. w pow. bytowskim wszystka ludność ewangielicka po wsiach mówiła jeszcze po polsku dziś może już niema w tym powiecie ani jednego protestanta któryby język ten nazywał swym ojczystym. Dzieci uczono w kościele katechizmu i pieśni kościelnych już tylko po niemiecku, a od dzieci zaczęli się uczyć i rodzice. Przed pięćdziesięciu laty, tak skarżyła się niedawno kobieta z Garna Derdowskiemu, gdy zwiedzał tamtejsze okolice, to tu beła wszędę kaszubsko mowa i kozania w cerkwi bełe polskie, ninja (teraz) le me starzy chodyme na obrząd polski do Głowczec, a cy młodzy sę z naju weszczerzają. Moje dzece ju ni mogą po kaszubsku weknąc. Mój chłop jesz godo po kaszubsku, ale Bożego słowa nie rozumieje. Oni chcą tu koniecznie naszą starą polską wiarę zatopic, a ga (gdy) to sę stanie, to będze kuńc swiata, tak skazuje pismo.“ Przywiązanie Niniaków do swej mowy ojczystej jest rzeczywiście wielkie. Skoro na targach w Lęborku, w Bytowie lub Słupsku usłyszą Kaszubów katolików, zaraz się do nich zbliżają, aby się nagadać do syta po kaszubsku. Jak szybko giermanizacya tu postępuje o tem można się przekonać ze statystyki komunikantów parafii głowczyckiej w pow. słupskim. W r. 1829 było 3297 komunikantów polskich a 1551 niemieckich, w 21 lat później zaś w r. 1850 liczono pol. kom. już tylko 1370 a niem. 3752, W r. 1879 było pol. kom. nawet już tylko 125, a niem. 5256. Parafia głowczycka jest jeszcze jedyną, która posiada pastora umiejącego po polsku. Dojeżdża on jeszcze po trzy razy do roku do parafii osieckiej i charbrowskiej, gdzie się na nabożeństwo polskie zgromadza może po 100 Kaszubów. Po innych kościołach ew. nabożeństwa dla polskich Kaszubów już zupełnie ustały. Na te nabożeństwa polskie uczęszczają zresztą tylko starzy ludzie, bo młodzież, chociaż w domu mówi tylko po kaszubsku, już nie umie śpiewać pieśni kościelnych, a u ewangielików nie uchodzi siedzieć milczkiem w ławce, gdy inni śpiewają. Starzy niezniemczeni Niniacy nazywają język polski świętym i u każdego z nich znajdziesz biblią polską, śpiewniki polskie, kazania księdza Dąbrowskiego. Gdy już nie mają nikogo w rodzinie, któryby umiał czytać z książek polskich, każą je sobie włożyć w trumnę. Do kościoła przychodzą najprzód ci, którzy po niemiecku nie rozumieją lub chcą iść za dawnym zwyczajem. Z tych mężczyzni nie różnią się ubiorem od innych już zniemczonych; białki, t. j. kobiety, noszą się także jak inne, a odmienny strój mają tylko wtedy, gdy idą do obrzędu, t. j. do komunii, lub gdy je do żargu, t. j. do trumny, kładą. Wtedy mają na głowie mycko, t. j. głęboki płócienny czepeczek, z denarkiem okrągłym na czep-

ku, obońce (płachtę) jak śnieg białą, spiętą pod brodą i okrywającą całą figurę aż do kolan; pod płachtą mają kabot (kaftan) aż do pasa, ściągnięty grubemi okrajkami, dalej kedel (spódnicę); na nogach zimą i latem wełniane nogawice (pończochy) i bóty (trzewiki). U Kabatków przechowało się jeszcze wiele starych baśni, wspólnych poczęści i Kaszubom katolikom, oraz innym szczepom polskim. Kobiety, przędąc konopie na sieci, opowiadają dzieciom o Madeju, który w tamtejszych okolicach zowie się Remianem, o stolemach czyli wielkoludach, kraśniętach czyli małoludkach, o morach, o wieszczych czyli upiorach i o czarownicach.—Stolemowie u nich kładą ludzi w duży palec od rękawicy, z piasku morskiego usypują wysokie góry, całe lasy z korzeniami wyrywają. Stolem nie może człowiekowi szkodzić, gdy się nad nim zrobi trzy krzyże, staje się niewidzialnym dla ludzi za ukazaniem się pierwszej gwiazdy na niebie. Bajki o stolemach przypominają podania duńskie, w języku duńskim wyraz stolem także oznacza wielkoluda.—Kraśnięta, których Niniacy nazywają także drewniami, robią gospodarzom psoty w rozmaity sposób, splatają n. p. koniom grzywy. Mieszkają pod podłogą, w nocy tańczą po izbie; gospodarz winien w takim razie porwać jednemu z nich czerwoną czapeczkę i trzymać póty, aż mu kraśnię pieniądz pod poduszkę położy; wtedy czapeczkę zabiera i ucieka. Mory duszą śpiących ludzi. Kogo mora trapi ustawicznie, ten winien miewać przy łóżku stróża, aby między godziną 11 a 12 opasał ją uzdą. Mora zacznie prosić, wtedy trzeba ją puścić, a ona się więcej w tym samym domu nie pokaże. Zjawia się to w postaci kota, to wrony, to komara. Mora opuszcza także człowieka, skoro tenże ruszy wielkim palcem u nogi. Takiemi dręczycielkami ludzi są zwykle kobiety, nie wiedząc wcale o tem, że stworzone są ludziom na utrapienie. Jest podanie o trzech córkach młynarskich, które wszystkie były morami. Młynarz długo o tem nie wiedział, a gdy się przekonał o swem nieszczęściu, doradziła mu mądra baba postarać się o innych chrzestnych rodziców i kazać córki jeszcze raz ochrzcić. Postąpił podług tej rady i pozbawił córki niemiłych przymiotów. Upiory rodzą się z błonką na głowie, a po śmierci dzwonią we dzwony. Kto głos dzwonów usłyszy, musi umrzeć. Aby ochronić okolicę od pomoru, trzeba, tak mylnie sądzą, upiora odkopać i uciąć mu głowę. Czarownice na łopatach wyjeżdżają na Łysą górę pod Kościerzyną. Poznać je po tem, że wypuszczają z ust opłatek podany im przy komunii ś., lub że nie chcą przestąpić przez próg, przed którym leży miotła. Lud prześladuje je dla tego, że zadają zwierzętom uroki, ludziom kołtuny i zaśpiewują dzieci śpiewaniem psalmów. Dawniej czarownice były tu prawdziwą plagą dla ludu i do dzisiaj niektórzy jeszcze wierzą, że istnieją takie narzędzia złego ducha, pomimo pouczania ze strony duchowieństwa. Król Fryderyk Wielki na prośbę chłopka ze Somnic, w pow. bytowskim, zesłał do tej wsi osobną komisyą, aby się przekonała, czy baby posądzone o czary rzeczywiście są czarownicami. W Trzebiatkowie, także w pow. bytowskim, jest jezioro, zwane jeziorem czarownic. Kobieta, która się w niem wykąpie staje się, tak sądzą, czarownicą. W niniackiej wsi Izbicach zamykają w wigilią nowego roku chlewy na kłódkę dla tego, że w tym dniu czarownice nadzwyczajną siłę posiadają. Pozostaje nam jeszcze wspomnieć w krótkości o literaturze dotyczącej Niniaków. R. 1856 zwiedził prof. Papłoński, rybackie osady Kabatków nad jez. Łebskiem i Garneńskiem; spostrzeżenia swoje skreślił w kilku listach, umieszczonych w Gazecie Warszawskiej, przepowiadając zupełny upadek języka polskiego w tamtejszych okolicach wciągu 20 lat. Hilferding z Petersburga, który tu był razem z Papłońskim r. 1856, a później r. 1862 sam, potwierdził ten wyrok w dziele swojem: Resztki Słowian na południowym brzegu Baltyckiego morza.“ Pierwsza przepowiednia się jednak nie spełniła. Spis kaszubskich nazw geograficznych pow. lęborskiego i słupskiego podał Ceynowa. Kilka szczegółów o Niniakach zawiera także epopeja Derdowskiego, p. t.: „O Panu Czorlińscim,“ (ob. str. 71—72) który w swej ciekawej rozprawie o Kaszubach, umieszczonej w Przeglądzie Polskim (1883, zesz. IX, str. 362—374), opisuje także i Niniaków, Kilka notatek wreszcie zawdzięczam ks. Gustawowi Pobłockiemu z Chełmna, który obecnie pracuje nad słownikiem wyrazów kaszubskich. *Kł. Fr.*

Niniatyn, kol. niem. należąca do dóbr *Mokwin* (ob.).

Niniew, w dok. *Niniewo*, wś i fol., pow. kaliski, gm. i par. Chocz, odl. 34 1/2 w. od Kalisza. Wś ma 19 dm., 180 mk.; fol. 3 dm., 44 mk. W 1827 r. 14 dm., 145 mk. Według regest. pobor. pow. kaliskiego z 1579 r. wś N., w par. Chodecz, należała do czterech częściowych właścicieli Niniewskich. Dwaj, bracia zapewne, Andrzej i Jakób Niniewscy „Pzeniczowie“ mieli 1 łan kmiecy i 1 osadn., Stanisław Niniewski miał 1/2 łanu i 1 zagrodn. i Andrzej Niniewski 1/2 łanu i 2 zagrodn. (Pawiński Wielkop., I, 113). *Br. Ch.*

Ninino, niem. *Ninchen*, kol. i dobra, pow. obornicki; kol. ma 2 dm., 16 mk., wszyscy kat., 6 analf. Poczta i tel. w Ryczywole o 3 klm., gośc. na miejscu, st. kol. żel. w Rogoźnie o 10 klm. N. dobra mają 2548 mr., 8 dm.,

214 mk., wszyscy kat. Do N. należało Nininko, własność Radońskich, później Lehmanów. Według regestr. pobor. z 1580 r. we wsi N., w par. Rogoźno, była część Jana Strusińskiego, mającego $^1/_2$ łanu i 1 zagrodn., Andrzeja Rosnowskiego, mającego $^1/_2$ łanu i 6 zagrodn., Alberta Zebrzydowskiego, posiadacza 3 zagr. i $^1/_2$ łan pustego. Wreszcie trzy części Ninińskich: Andrzeja, z przezwiskiem Dela, $^1/_2$ łanu i 3 zagr., Andrzeja Garnek $^1/_2$ łanu i 4 zagr., Jana Kulia $^1/_2$ łanu i 1 zagr. (Pawiński Wielkop., I, 30). *Br. Ch.*

Niniów al. *Nieniów, Dolny* i *Górny*, rusk. *Nyniew Dolisznyj* i *Horisznyj*, wsie w pow. doliniańskim, 27 klm. na płn.-zach. od Doliny, 11 klm. od sądu pow., urz. poczt., i st. kol. w Bolechowie. Na płd.-wsch. leżą Lisowice i Wołoska wieś na płd.-zach. i zach. Łukawica Górna, na płn.-zach. Żulin, na płn. Łukawica Niżna, na płn.-wsch. Dołhe i Morszyn (stacya kolei), pięć ostatnich w pow. stryjskim. Wzdłuż granicy płn.-wsch. (od Lisowic) płynie pot. Bereźnica i zabiera w obrębie wsi małe dopływy. Część zachodnią przepływa Żyżawka od płd. na płn., potem na płn.-wsch. i wchodzi do Łukowicy Niżnej. Z płd.-zach. części obszaru płynie mały dopływ Żyżawki na płn.-wsch. do Łukawicy Niżnej i przyjmuje małe strugi. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie N. Górnego na płn., a N. Dolnego na płd. Wsch. część obszaru zajmują lasy: „Dubrawa“ (ze szczytem Niniów 385 m. wys.), „Czeresz“ i „Grabnik.“ Na płd. od lasów leżą pastwiska „Pomiarki.“ Płd. kraniec obszaru zajmuje kol. niemiecka Poechersdorf. Własn. większa ma roli or. 33, łąk i ogr. 37, pastw. 61, lasu 1354 mr.; wł. mn. roli or. 658, łąk i ogr. 1502, pastw. 937, lasu 2 mr. Gleba jest wilgotna. W lata suche bywa urodzaj średni na żyto i owies. W r. 1880 było w N. G. 298, w N. D. 678, w Poechersdorfie 120 mk. (obrz. gr.-kat.; tylko ludność Poechersdorfu jest obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Bolechowie, gr.-kat. w Niniowie Dolnym, dek. bolechowski. Cerkwie są dwie: w N. Górnym pod wezw. ś. Jana Ewangielisty, a w N. Dolnym p. w. Narodzenia N. M. P. Stara cerkiew w N. Dolnego spaliła się w r. 1827. Nabożeństwo odprawiano następnie aż do r. 1849 w pozostałej dzwonnicy. W tymże roku stanęła cerkiew nowa, drewn. Dla tej cerkwi nabyto od żydów stryjskich stare, pięknie rzeźbione carskie wrota i przydano do nich 2 ikony pochodzące z dawnej cerkwi bazyliańskiej w Stryju. Wewnętrzne upiększenie cerkwi skończono w r. 1864. W N. dolnym jest szkoła filial., od r. 1863. Za czasów Rzpltej należały te wsie do dzierżawy lisowickiej. W r. 1787 przyłączono je do dóbr bolechowskich i dotąd pozostają w administracyi rządowej. *Lu. Dz.*

Niniudki, zaginiona wś w gm. konstantynowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. st.-konstantynowskim lub w sąsiednich okolicach pow. zasławskiego al. nowogradwołyńskiego; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t 1: 290.

Niniszki, mylnie, ob. *Naniszki* i *Naliszki*.

Ninków, wś i fol., pow. konecki, gm. i par. Borkowice, odl. od Końskich 30 w. Dm. 53, mk. 550, ziemi folw. 1083 mr., ziemi włość. 465 mr. Jest tu wielki piec do wytapiania surowcu, zatrudnia 75 rob. W 1875 r. wytopiono 10000 pudów. W 1828 r. było dm. 27, mk. 188.

Ninkowo, wś, pow. poznański, par. Głuszyna. Według regestr. pobor. z 1580 r. własność Michała Sławińskiego, mającego tu 6 półłanów i 2 zagrodn. (Pawiński, Wielkop., I, 13). Obecnie, o ile wiadomo, nie istnieje.

Ninowo, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 58 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. katol.

Niny, przyl., pow. lubelski, ob. *Jakubowice* 6.).

Niparowa, ob. *Niperowa*.

Nipenow (niem.), ob. *Niepnowo*.

Niperowo, po łotew. *Niparowa*, wś, pow. rzeżycki, w 4 okr. pok. do spraw włość., gm. Rozenmujża, par. Duksztygał Szadurski, własność Stabrowskiego; w 1863 r. dobra miały 79 dusz rewiz.

Nipkau *Gross* i *Klein* (niem.), ob. *Nipkowie* i *Nipkówko*.

Nipken (niem.), fol. na Rugii, st. p. Bergen.

Nipkowie, niem. *Gross Nipkau*, dok. z r. 1361 *Nypkau*, dobra ryc., pow. suski, st. p., tel. i kol. Susz, 1·8 klm. odl., par. kat. Iława, ew. Susz, szkoła ew. w miejscu. Tutejszy okr. urz. stanu cywiln. miał w 1880 r. 454 dusz. Dobra N. obejmują 450·97 ha roli orn. i ogr., 105·15 łąk, 72·12 pastw., 99·55 lasu, 18·08 nieuż., 0·4 wody, razem 746·27 ha, czysty dochód z gruntu 7356 mrk; 22 bud., 8 dm., 3 mk. kat., 164 ew. (1864 r.). Osada tutejsza ucierpiała wiele przez wojny w XV i XVI w., tak że w środku w. XVI była bez właściciela (ob. Kętrz.: O ludn. pol., str. 194). *Ks. Fr.*

Nipkówko, niem. *Klein Nipkau*, fol. do dóbr Jawty należący, pow. suski, st. p., tel. i kol. Susz, tamże par. kośc. ew., par. kat. Iława, szkoła ew. w Nipkowie. W 1868 r. 8 bud., 3 dm., 55 mk. ew. *Ks. Fr.*

Nipnerow (niem.), wś ze st. p. na Rugii, na półwyspie Jasmund, 1·5 klm. od morza. Ma 201 mk. ew., trudniących się rolnictwem.

Nippen (niem), ob. *Nipy*.

Nippern, 1319 *Nippern*, 1360 *Nyperin*, wś i dobra, pow. nowotarski, na Szlązku. Dawniej własność klasztoru klarysek we Wrocławiu, następnie dobra rządowe. Posiada kościół par. katolicki od 1353 r., szkołę katol.,

młyn wodny wspomniany już w 1353 r., podleśnictwo rządowe, stawy, kopalnie torfu, gorzelnią. W 1843 r. 73 dm,, dwór, 547 mk. (28 ew.). Do N. należy fol. Lungschuetz.

Nipperwiesse (niem.), wś ze st. p. w Pomeranii, pow. Greifenhagen, na prawym brzegu Odry, 11 klm. na płn.-wschód od Schwedt. Gleba żyzna; na płd. wznoszą się wzgórza, po niem. Sonnenberge zwane, na płd.-wschód ciągną się znaczne pokłady torfowe, na płn. lasy. W 1878 r. 1631 ew. mk. Kartofle uprawiane tu rozsyłają w dalekie strony: nad Ren, do Szwecyi i Rossyi. Kwitnie tu rybołówstwo, łowią mianowicie węgorze. Jest tu tartak parowy, cegielnia, dwa warsztaty gdzie budują łodzie. W pobliżu płynie rz. Roehrchen, tworząca granicę między Pomeranią a Brandeburgią. *Kś. Fr.*

Nippoglense (niem.), ob. *Niepoględzino.*

Nippsches Gebiet (niem.), t. j. *Niemiecka ziemia*, tak nazywają Niemcy okolicę około Tuczna (Tuetz), w pow. wałeckim. Stolicą tej ziemi jest Tuczno, małe, 2045 mk. liczące miasteczko, którego główną ozdobą jest stary zamek krzyżacki. Terra Tucznoviensis jest wymienioną już w dok. z r. 1390 (ob. Cod. dipl. Pol., № 1899). Parafii kat. obejmuje cały ten obwód cztery: Tuczno, Mielęcin, Marcinkowo i Nakielno (ob. Dodatek do „Westpreussisches Volksblatt“ № 16, r. 1873; czasopismo to wychodzi w Gdańsku). Według innych jednak (ob. pracę W. Schmidta w „Zeits. d. hist. Vereins fuer den Reg. Bez. Marienwerder“, r. 1876) obejmuje ta ziemia daleko większy obszar, którego granice tworzą rzeki Noteć, Głda i Drawa, tak że w jej obręb wchodziłby cały pow. wałecki, część pow. czarnkowskiego na płn. od Noteci i część pow szczecińskiego. Okolica ta, dawniej przez Słowian zamieszkała, należała z wyjątkiem wsi Tenzig, dzisiejszego Tuczna, do jakiegoś władzcy pomorskiego, mającego swą siedzibę na półwyspie jez. Bytyńskiego, dokąd się można było dostać tylko za pomocą wąskiej ławy chróścianej. Po stuletniej walce z Polakami zostali mieszkańcy tutejszej okolicy podbici, zamek zaś zburzył wódz polski Skarbimir. Po zaprowadzeniu chrześciaństwa w pierwszej połowie XII w. osiedli się tu Templaryusze i pobudowali zamek warowny Drahim i miasto Czaplinek (niem. Tempelburg); ztąd rozszerzali swoje posiadłości coraz dalej na płd.-zachód, a więc w dzisiejszym pow. wałeckim. W 1249 r. nabyli od Piotra v. Lang al. Lanck zamek Dobrzycę na płn. od Wałcza. Później darowali Templaryusze swoje tutejsze posiadłości zamożnej familii Golców (Goltz), którzy odtąd przemieszkiwali w Klaudynowie. Po zamordowaniu Przemysława d. 6 lutego 1296 r. zajęli tutejszą okolicę margrabiowie brandenburscy, którzy tu zaczęli osadzać szlachtę niemiecką z Nowej Marchii. Do niej należą między innymi Ulryk v. Schoening i Rudolf v. Liebenthal, którzy r. 1303 założyli m. Wałcz, dalej bracia Stanisław i Krzysztof v. Wedel ze Santowa pod Landsbergiem, ktorzy dotąd przybyli r. 1306, a r. 1333 założyli m. Tuczno. Ztąd to pochodzi, że pow. wałecki ma po większej części ludność niem. Sąsiedni Polacy nazwali zatem słusznie tę okolicę „*niemiecką*“. Niemcy zaś, którzy tu dawniej używali tylko narzecza dolno-niemieckiego, zrobili z tego „*nimmsch*“, wreszcie „*nippsch*“. *Kś. Fr.*

Nipy, niem. *Nippen*, wś na pol. prusk. Mazurach. pow. jańsborski, st. p. Kwik. R. 1483 nadaje Jerzy Ramung v. Ramek, komtur ryński, Stanisławowi Nipie na prawie magd. 5 wł. nad Kotłówką i Szwejkówką. Dan w Orzyszu 1483 r. Tenże nadaje Stańkowi (Stanck) Nipie na prawie magd. 10 wł. między strugą Grądówką a jez. Szwejkówkiem, między Kotłówką a Igelsdorf. Dan w Ełku r. 1485 (ob. Kętrz. O ludn. polsk., str. 475). *Kś. Fr.*

Niry, wś, pow. włodzimierski, na płd.-zachod od Ozieran; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 85.

Nisdorf (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Franzburg, st. p. Gr. Mohrdorf.

Nisgowe, *Ober* i *Nieder*, 1466 r. *Nigestaw*, 1474 *Nistigau*, wś i dobra, pow. wołowski, par. ew. Wersingowe. Ludność ewangielicka.

Nisimkowicka *Rudnia*, wś, pow. rohaczewski, gm. pokocka, 76 dm., 176 mk. (?).

Nisimkowicze, wś cerkiewna, pow. rohaczewski, gm. pokocka, 182 dm., 251 mk. (?), z których 4 zajmuje się kowalstwem; folusz.

Niska, niem. *Nieder-Fluss*, rzeka w płd. części pow. jańsborskiego, wypływa z jez. Niskiego, jest nieomal 1 milę długa i uchodzi do Beldana, płd. części dużego jez. Śniardwami zwanego (ob. t. III, 439). *Kś. Fr.*

Niskie, Kętrz. *Nidzkie*, dok. *Nede*, niem. *Nieder-See*, jezioro, leży w płd. części pow. jańsborskiego, ma kształt podkowy i jest 3¼ mili długie. Z niego wypływa rzka Niska. Nad brzegiem tego jeziora leżą: Nida, Piecek al. Krzyże, Wielka-Kurwia, Wielkilas, Wejsuny i Kowalik (ob. t. III, str. 439). *Kś. Fr.*

Niskie-*Brodno*, jezioro w pow. brodnickim, odl. ¼ mili od Brodnicy. Położenie jeziora malownicze, zaraz za młynem podnoszą się wzgórza, przechodząc w góry dosyć wyniosłe i zarosłe ogromnemi drzewami. Śród nich znajduje się wąwóz, otoczony ścianami wysokiemi przeszło na 100 stóp, drzewami obrosły; miejsce to nazywa się Wilcza jama (Wolfschlucht). Stanowi ona cel letnich wycieczek dla mieszkańców Brodnicy. Rósł tu dąb olbrzymi, mający 12 stóp obwodu. Jezioro jest dość rybne, a woda w niem tak przezroczysta,

że przez lód, jeżeli nie jest śniegiem pokryty, widać wybornie dno. Pokryte w niektórych miejscach przez zielone porosty, wygląda jak łąka. W jeziorze tem istnieją dwa prądy, od siebie znacznie oddalone; jeden bardzo zimny, drugi ma o wiele cieplejszą wodę. O milę dalej jest jezioro Bachotek, połączone z Niskiem-Brodnem przez strumień. *F. N.*

Niskie-*Brodno*, os. młyńska nad jez. t. n., pow. brodnicki, st. p. i tel., par. kat. i ew. Brodnica, tamże szkoła; 20 bud., 7 dm., 141 mk., 116 kat., 25 ew. (1868 r.). Szematyzm dyecezyalny z r. 1867 podaje tylko 43 dusz. W wizytacyi Strzesza z r. 1667 zowie się ta osada „molendinum na niskim-Brodzie"; była wtedy własnością msta Brodnicy (str. 314 b.). Dziś pod względem administracyjnym należy do Karbowa. *Ks. Fr.*

Niskie-*Wielkie*, wś nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga-Wielka, par. Chorzele, odl. o 26 w. od Przasnysza. Posiada wiatrak, ma 18 dm., 122 mk., 616 mr. gr. dob., 24 mr. nieuż., w tem do drobnej szlachty (106 osób) należy 181 mr. Wś włościańska stanowi całość ze wsią Bagienice-Wielkie. W 1827 r., par. Krzynowłoga-Wielka, 16 dm., 93 mk. *Br. Ch.*

Niskienicze, w dok. *Niszkinicze*, wś, pow. włodzimierski, par. Litowierz, o 2 m. na płd.-wschód od Włodzimierza, przy drodze z Tyszkiewicz do Droginiczek; była tu kapl. kat. dek. włodzimierskiego. Wś tę *Niskinics* u Niesieckiego zwaną, Jagiełło nadał na wieczne czasy w nagrodę zasług Kisielom. Z tych Adam, wda kijowski, zbudował tu w stylu byzantyjskim monaster bazylianów, w którym zwłoki jego złożone zostały w cynowej trumnie. Około 1859 r. N. należały do Modzelewskiej. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 373. *X. M. O.*

Niski-*Wierch*, szczyt na Podtatrzu nowotarskiem, w obr. gm. Bukowiny, w pow. nowotarskim, na płd.-wsch. od wsi, nad pot. Kozińcem, pod 38°47'25" wsch. dłg. geogr. Ferro a 49°20'8" płn. sz. g. Wzniesienie 896 m. npm. *Br. Gr.*

Nisko, w dok. *Nysko*, mto powiatowe na lewym brzegu Sanu, w równinie piaszczystej, pokrytej sosnowymi borami, stanowiącymi część dawnej puszczy sandomierskiej; wznies. 164 m. npm., leży pod 39°49' wsch. dług. i 50°32' płn. szerokości. Miasto ubogie, raczej włość podniesiona do godności miasta dla znajdujących się w niej urzędów, składa się z rynku, zabudowanego przeważnie drewnianemi dworkami i trzech ulic z niego wychodzących, mianowicie w stronę płn.-zach. wzdłuż gościńca do Rozwadowa, w płd.-wsch. wdłuż gościńca do Rudnika i w stronę płn.-wsch. nad San. Dokoła okrążają mto przysiołki, z których najbardziej ku północy wysunięty nad Nowym-Kanałem nazywa się Swoły, na wschód od nich fol. Malec nad Sanem, od tego zaś na południu fol. Sopot; o 1 klm. od mta na północ, blisko gościńca, jest rozłożony przys. Moskale a na płd. od mta, nad kanałem, Warchoły skupione pod lasem, na wschód od nich między Racławicami, Woliną i Sanem stoi fol. Zaracławice (odl. 3 klm). Dalej zaś przy gościńcu do Rudnika a blisko wsi Wolini przys. Podwolinie. Mto od zachodu otacza duży sosnowy bór. Niema tu parafii, tylko w płd. stronie mta jest kaplica przyłączona do par. rz.-kat. w Racławicach. Z 3361 mk. przebywa 315 na obszarze więk. pos. hr. Eugen. Kinskiego, mianowicie urzędnicy tego skarbu i państwowi, 2906 wyznaje religią rz.-kat., 32 protest. i 423 izraelicką. Pos. więk. ma 460 mr. roli, 375 mr. łąk i ogr., 125 mr. pastwisk i piaszczysk i 5869 sosnowego boru; pos. mn. 1858 mr. roli, 381 mr. łąk, 573 mr. pastw. i 84 mr. lasu. Jest tutaj starostwo z oddziałem budowniczym, urzędem podatkowym i oddziałem podatkowym, rada powiatowa, rada szkolna okręgowa dla pow. nisieckiego i tarnobrzeskiego, szkoła ludowa czteroklasowa, apteka, wydział okręgowy towarzystwa kredytowego ziemskiego lwowskiego dla tego powiatu i tarnobrzeskiego, fabryka świec parafinowych i zapałek, wreszcie przebywa tu stale dwóch lekarzy i weterynarz. Według Lib. Ben. Długosza (II, 365) N. było wsią królewską, należało do par. Bieliny. Był tu fol. królewski, dający dziesięcinę do Racławic, zaś łany kmiece zagrodnicy i karczmy dawały dziesięcinę do Bielin. Następnie wchodził w skład dóbr kapituły sandomierskiej. Dobra te obejmowały także Malec, Warchoły, Podwolin, Pławę, Kamień, Jattę, Zalesie, Sojkową, Bojanów, Korabinę, Laszki, Burdzę, Przyszów, Jeżowe, Pogoń, Sopot, Swoły i Zaracławice. Po rozbiorze Rzplitej przeszły te dobra na własność funduszu religijnego. Rząd podjął się dobywania darniowej rudy żelaznej i ulepszenia huty szklanej w celu spieniężenia drzewa, które tutaj małą miało wartość. Bredetzky (Briefe aus einer Reise) rokował tej hucie (w r. 1806) świetną przyszłość dla tego, że nią rząd zawiadywał. Istotnie sprowadzono hutników ze Skolego i wyrabiano dobre szkło, ale dla złych środków komunikacyjnych i braku odbytu zamknięto ją w r. 1823 (por. Siarczyński, Rps. bib. Ossol., № 1826). Niedługo potem sprzedał rząd te dobra hr. Eug. Kinskiemu, który znowu hutę podniósł i o umieszczenie urzędów powiatowych w N. się wystarał. Z przeszłości tego miasta należy jeszcze wspomnieć, że w r. 1656 napadł Stefan Czarniecki pod N. na ustępującego ku Wiśle Karola Gustawa. Wojsko szwedzkie posuwało

się zwolna dla złej drogi i niespodzianym atakiem zostało bardzo zagrożone. Sam król szwedzki dał z armaty dwa razy ognia, co jednak nieuchroniło go od porażki. Puffendorf (Res gestae Caroli Gustavi) przyznaje, że poległo 200 Szwedów ale Polacy nieosiągnęli tego, czego się spodziewali. Mimo to zwycięztwo przyniosło Czarnieckiemu bezpośrednią korzyść, bo zaraz potem odstąpił króla szwedzkiego Paweł Sapieha, wojewoda wileński, i z 3000 żołnierzy kwarcianych złączył się z jego wojskiem (Baliński, Starożytna Polska, II, 470). *Powiat niski* zajmuje obszaru 9·9613 miriamet. kw. (17.31 mil kw.), ma 55891 mk., osiedlonych w 60 osadach i 41 gminach katastralnych. Na tym obszarze są dwa sądy powiatowe: w Nisku dla 35 gmin i 21 obszarów dworskich, z ludnością 36929 mieszk. i w Ulanowie dla 25 gmin i 12 obszarów dworskich, z ludnością 18962 mieszk. Ten powiat należy do najmniej zaludnionych a także do najuboższych. Powodem tego jest jego położenie w piaszczystych podmokłych nizinach dorzecza Sanu i Wisły, poszytych sosnowymi borami i brak środków komunikacyjnych. Jedyną drogą ułatwiającą zbyt najważniejszego tutejszego artykułu, t. j. drzewa, jest San, przepływający prawie przez środek powiatu, bo gościniec poprowadzony z Rzeszowa przez Sokołów, Nisko i Rozwadów do Zalesia nad Wisłą, z odnogą do Ulanowa z Rudnika, ciągnie się brzegiem tej rzeki i z powodu piasków nie ułatwia przewozu ciężkiego towaru. Dla tego głównie wytapiają tutaj smołę i terpentynę. Powiat niski graniczy na wschód z królestwem polskiem, na północ z pow. tarnobrzeskim, na południe z pow. łańcuckim a na zachód z pow. kolbuszowskim. Najlepiej okazuje stopień zamożności powiatu rozdział gruntów: roli oru. jest 59726 mr. (więk. pos. 5250 mr., mn. pos. 53476 mr.), łąk i ogr. 18058 mr. (więk. pos. 3395 mr., mn. pos. 14653 mr.), pastwisk i lotnych piasków 13917 mr. (więk. pos. 2520 mr., mn. pos. 11397 mr.), lasów 68067 mr. (więk. pos. 65829 mr., mn. pos. 2238 mr.), zatem lasów więcej jak ról i łąk razem. Lepiej gospodarujący właściciele większych obszarów uprawiają tylko małą cząstkę (wraz z łąkami i pastwiskami 8165 mr.), resztę zaś zachowują na lasy; czyli na obszar dworski wypada przeciętnie 247 mr. roli, łąk i pastw. i 1995 mr. lasu. Pod względem oświaty należy powiat niski do najmniej uposażonych. Niema żadnego zakładu średniego naukowego a tylko 1 szkoła ludowa czteroklasowa, 4 szkoły dwuklasowe, 7 szkół jednoklasowych etatowych, 4 jednoklasowe filialne, 2 jednoklasowe niezorganizowane i 1 wyznaniowa, to znaczy 19 szkół w całym powiecie; zatem trzecia tylko część gmin ma szkoły, z których w 1885 r. dla braku nauczycieli i uposażenia 4 były nieobsadzone. *Mac.*

Niskodworzec, wś i fol., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jezno, o 3 w. od gminy a 40 w. od Trok, 6 dm., 30 mk. kat. (18 dusz rewiz.); własność Wiszniewskich.

Niskołyzy, wś, pow. buczacki, nad Złotą Lipą, odl. 26 klm. na zach. od Buczacza a 6·5 klm na wschód od Uścia Zielonego. Na wschód leży Komarówka, na płd. Ladzkie, na zach. Uście Zielone, na płn. Zadarów i Lazarówka. Obszar pos. więk. gr. or. 149, łąk i ogr. 107, past. 28, lasu 394; włośc. gr. or. 327, łąk i ogr. 19, past. 33 mr. Ludn. rz.-kat. 240, par. Uście Ziel., gr.-kat. 273, par. Ladzkie. Sąd pow. i notar. Monasterzyska, urz. poczt. Uście Zielone. Właściciel pos. więk. Władysław Zarewicz

Niskowicze, wś, zaśc. i fol. nad bezim. dopł. Wyni, w płn. str. pow. słuckiego, w 3 okr. pol. kopylskim, par. kat. Kopyl, przy dr. z mka Kopyla do mka Bobowni. Wś ma 39 osad pałnonadziałowych, zaśc. zaś 4 osady. Miejscowość dość leśna, pochylona ku północy, w gruntach dobrych. Fol., dziedzictwo Zahorskich, ma około 75 włók obszaru. W 1879 r. pułkownik inżyn. Konstanty Zahorski, umierając w Wiedniu, testamentem zapisał N. na szkołę agronomiczną, z wyraźnem życzeniem, aby tu stanęła. Atoli pozostała familia dalsza użyła wszelkich starań celem uchylenia zapisu. *A. Jel.*

Niskówka, st. dr. żel. landw.-rom., na przestrzeni Romny-Homel, między Mieną (o 17 w.) i Snowską (o 18 w.), o 145 w. od Romn, a 112 w. od Homla.

Niskulina, przysiołek gm. Rajczy, w pow. żywieckim.

Nissa 1.) *Szląska* al. *Kładzka*, niem. *Neisse*, zwana także *Pierwsza N.*, rzeka, lewy dopływ Odry, zbiera swoje wody pod głównym grzbietem Sudetów, niedaleko mka Mittelwalde, aż do mka Warty płynie ku północy a o półmili poniżej Szurgastu uchodzi do Odry. Długość 26 mil. Dopływy z praw. brz.: Woelfel, Landecka Biela, Freiwaldzka Biela, Niemodlińska Stynawa; z lew. brz. Reinercka Weistritz, Kładzka Stynawa, Pausebach. Płynie pod miastami: Mittelwalde, Bystrzyca, Kładzko, Warta, Patschkau, Ottmachów, Nissa, Loewen, Schurgast. 2.) **N.** *Łużycka*, rzka, lewy dopływ Odry, bierze początek na wysokości 2000 stóp, uchodzi do Odry z lew. brzegu poniżej Krosna, przy wznies. 110 stóp. Długość biegu 30 mil. Dopływy z praw. brz. Wittig i Lubst, z lew. brzegu w Saksonii przyjmuje: Montau i Pliesnitz. 3.) **N.** *Szalona*, niem. *Wuethende Neisse*, rzka, prawy dopływ Kacbachy, lewego dopływu Odry.

Nissa, niem. *Neisse*, w dok. *Nisa, Nissa*, mto powiatowe i forteca nad rz. Nissą, na Szląsku pruskim. Leży pod 35° 0′ 10″ wsch. dług. a 50° 28′ 23″ płn. szer., wzniesiona 570 stóp, par. nad p. m. Odl. 11 mil od Wrocławia, stanowi krańcową stacyą drogi żel. z Brzegu do Nissy. Składa się z trzech części: właściwego miasta na prawym brz. Nissy, przerzniętego dwukrotnie kanałem rz. Bieli, której dwa ramiona tu się łączą i uchodzą do Nissy. Część ta do 1810 r. stanowiła miasto biskupie. Druga część, założona na lewym brz. rzeki przez Fryderyka II i ztąd Friedrichstadt zwana i stanowiąca do 1810 r. oddzielną gminę miejską i forteca Preussen, na wzniesieniu położona. Obecnie dzieli się N. na 9 okręgów, posiada siedm kościołów katolickich (farny z 1198 r.), dwa kościoły ewangielickie, synagogę, gimnazyum katolickie, wyższą szkołę realną, szkołę wojenną, szkołę rzemiosł, szkołę dla dziewcząt, szkołę handlową, prócz tego kilka katolickich i ewangielickich szkół miejskich. Gimnazyum tutejsze powstało z kolegium jezuickiego, założonego w 1622 r. Biblioteka gimnazyalna liczy 22170 tomów (1860 r.), biblioteka szkoły realnej 7583 tomów, szkoły wojskowej 6000 tom. Przy kościele paraf. jest 2000 tom. a przy domu dla kapłanów emerytów 2800 tom. Archiwum miejskie ma 881 dokumentów a biblioteka miejska 675 tomów. Z dawnych pamiątek przechowały się stare bramy miejskie: wrocławska, minsterberska (berlińska) i celna, przebudowane w 1650 r., ratusz, wieża ratuszowa z 1499 r., okazała rezydencya biskupia z XVII w. Teatr miejski wzniesiono 1852 r., zakład gazowy 1860 r.; w tym czasie powstały okazałe gmachy szkolne przez miasto wzniesione. Ludność N. wynosiła 1872 roku 19376 mk. (w tem 5000 wojska). W 1828 r. było 10178 mk., w 1848 r. 11968 mk. a w 1858 r. 13117 mk. W 1861 r. było 639 domów, 13 świątyń, 8 gmachów szkolnych, 22 innych publicznych budowli, 104 wojennych budynków, 11 fabryk i młynów. Fortyfikacye ogradzają obręb miasta i niedopuszczając wznoszenia budowli w promieniu fortecznym, tamują wzrost przemysłu i ludności. N. jest najstarszą niemiecką osadą miejską w Górnym Szląsku. Według Długosza miał tu Bolesław Krzywousty wznieść na miejscu ubogiej wioski warownią murowaną i przytem nadał osadzie prawo miejskie (między 1133 a 1135 r.). Według starych ksiąg kościelnych już w 1015 r. istniała tu kaplica pod wezw. św. Jakóba. Zdaje się że ks. szląski Henryk I dał N. prawo niemieckie. Już w 1240 r. istniało obok starego i nowe miasto (antiqua et nova civitas). W końcu XIII w. N. staje się stolicą księstwa t. n., należącego do biskupów wrocławskich. W XVI w. obok starego miasta istnieją cztery nowe dzielnice i cztery przedmieścia. Na obszarach wsi Kohlsdorf, nabytej przez miasto w początku XVII w., założył Fryderyk Wielki w 1743 r. nowe miasto Friedrichstadt. W 1807 r. wojska francuskie zajęły N.; w 1809 roku, po powrocie rządu pruskiego, wprowadzono nową organizacyą miejską a w 1810 r. nastąpiła sekularyzacya duchownych dóbr i instytucyi. W 1813 r. królewska rodzina pruska zamieszkała pałac arcybiskupi. Miasto posiadało 11 sąsiednich wiosek, nabytych w różnych epokach i mających kilka tysięcy morgów obszaru. Kilka z nich wykupiło obciążające je względem miasta powinności drogą częściowej spłaty. *Powiat Nissański* ma obszaru 13·29 mil kwadr. albo 286,613 morgów. Pierwotnie obszar ten stanowił posiadłość biskupów wrocławskich i od Ottmachau, siedziby starosty grodowego, nosił miano „Districtus castellaniae Ottmuchoviensis“ (w 1238). Później utworzyły się dwa obwody: Ottmachau i Nissa. Po zajęciu Szląska przez Prusaków część zachodnią księstwa nissańskiego (Weidenau, Jauernig i obszar górski) przeszły do Austryi, z reszty zaś w połączeniu z obwodem Ottmachau utworzono powiat nissański, którego obszar zmniejszono w 1817 roku przez oddzielenie pewnych części do pow. grotkowskiego i niemodlińskiego. Obecny obszar powiatu składa się z części górzystej i pagórkowatej równiny. Najwyższe wzniesienie 2751 stóp ma tak zwana Biskupia kopa (Bischofskoppe) w pobliżu Arnolsdorf. Najniższy punkt, wystąpienie rz. Nissy poniżej Lasot, ma 500 stóp. Średnie wzniesienie 837 stóp. Prawym brzegiem Nissy ciągnie się równina, przerwana w kilku miejscach przez występujące na niej góry, z lewego brzegu mamy faliste płaskowzgórze. W górzystej części znajduje się łupek gliniasty, szara waka, gneis, piaskowiec łupkowy i marmur (w Kunzendorf). Gleba gliniasta, ciężka, żyzna ale o spodzie nieprzepuszczalnym. W 1864 r. było 207,970 mr. roli, 22,525 mr. łąk i 35,486 mr. lasu. Obszar powiatu stanowi dorzecze Nissy. Górskie dopływy tej rzeki sprowadzają częste i groźne powodzie. Jako posiadłość arcybiskupia, mająca żyzną glebę, obszar ten już od XII w. ściągał licznych osadników niemieckich, których przewaga wynarodowiła pierwotną ludność. Kultura rolna i zamożność przy gęstem zaludnieniu uczyniły ten obszar najbardziej kwitnącą częścią Szląska. W 1783 r. obszar ten liczył 46,993 mk., w 1861 r. było już 89,557 mk., w 1870 r. 93,312 mk. a więc blizko 7400 na milę kwadr. Według wyznań było w 1861 roku 80,401 kat. (95%), 3157 ewang., 591

żydów. Rolnictwo w stanie kwitnącym, hodowla bydła wysoko rozwinięta, uprawa warzyw. W przemyśle fabrycznym przeważają: przędzalnie, tkackie fabryki, blicharnie. Są prócz tego olejarnie, fabryki wyrobów z glinki i drutu. *Br. Ch.*

Nistery, ob. *Nieściery*.

Nistitz, wś i dobra, pow. stynawski, par. ewang. Kammelwitz. Szkoła ewang., wiatraki, cegielnia i owczarnia. Do N. należy Buschvorwerk.

Nistrul, nazwa Dniestru, używana na Bukowinie.

Niszcz 1.) dziś *Bohdanów*, dobra, pow. nowoaleksandrowski, w 1678 r. własność Adama Jana Dąbrowy, miecznika brasławskiego, sprzedana później Doręgowskim, którzy zbyli hr. Manuzzim, dziś hr. Feliksa Platera. 2.) **N.** al. *Niszcza*, wś i dobra, nad jez. i rz. N., pow. siebieski, o 32 w. od Siebieża, gm. Dołoszczany, 313 dusz rewiz. (w 1863 r.), 2490 dzies. ziemi dworskiej. Niegdyś własność Jesmanów, potem kolejno Ogińskich, Romerów, dziś Edw. br. Roppa.

Niszcza, rzeka w gub. witebskiej, wypływa z jeziora t. n., płynie zrazu w kierunku płd.-zach. przez wielkie błoto, lasem zarosłe, po ujściu 9 w. przyjmuje od pr. brzegu odpływy jez. Olbito i Osyna, poczem w licznych zakrętach przybiera kierunek południowy i ubiegłszy 69¼ w. wpada od pr. brz. do Dryssy w pobliżu fol. Sokolice, o 3 w. poniżej Siwoszyna. - Bieg ma bystry, brzegi niskie. Służy niekiedy do spławu drzewa towarowego z obszernych lasów rządowych leśnictwa albrechtowskiego w pow. połockim. Mosty znajdują się przy karczmie Mostowucha, mku Klasice i wsiach Rumiszcze i Dymałokowo, bród zaś przy wsi Koniuchowo. *J. Krz.*

Niszcza 1.) jezioro w płd. str. pow. siebieskiego, na granicy pow. połockiego, długie do 4·5 w., szerokie do 3 w., ma 6·4 w. kw. przestrzeni; największa głębokość dochodzi do 4 saż., dno iłowate, brzegi płaskie. Od płd.-wschodu przyjmuje rzki Użycę i Słynicę, od płd.-zachodu zaś wypływa rz. Niszcza, dopływ rz. Dryssy. 2.) **N.**, jezioro w dobrach Belmont, pow. nowoaleksandrowski. *J. Krz.*

Niszcze, wś i dobra skarbowe, pow. siebieski, gm. żauwilska, 1420 dzies. ziemi.

Niszczewy, w dok. *Nieszczewo*, wś i fol., pow. nieszawski, gm. Bądkowo, par. Zbrachlin, odl. 5 w. od Nieszawy. W 1827 r. 20 dm., 141 mk. Był tu podobno dawniej kościół parafialny. Według regestr. pobor. z 1557—1566 r. wś Niesczewi należała do par. Koneczko, była własnością Niesczewskich, miała 4 łany i 4 zagrodn. (Pawiński, Wielkop., II, 5). Obecnie fol. N. z nomenkl. Janów, wsiami: N., Michalin i Wiktorów rozl. mr. 1167: gr. or. i ogr. mr. 664, łąk mr. 27, past. mr. 161, lasu mr. 249, nieuż. mr. 66; bud. mur. 11, z drz. 28; płodozmian 9-polowy. Wś N. os. 21, z gr. mr. 21; wś Michalin os. 15, z gr. mr. 262; wś Wiktorów os. 18, z gr. mr. 312.

Niszczewice al. *Miszczewice*, ob. *Nieszewice*.

Niszczyce, wś, pow. płocki, gm. Żagoty, par. Bielsk, odl. o 15 w. od Płocka, ma 12 dm., 236 mk. W 1827 r. 19 dm., 233 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 891: gr. or. i ogr. mr. 677, łąk mr. 123, past. mr. 16, wody mr. 1, nieuż. mr. 20; bud. mur. 6, z drz. 11; płodozmian 11-polowy; wiatrak, pokłady torfu. Wś N. os. 24, z gr. mr. 246.

Niszczykowszczyzna, fol., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Dąbrówka, o 5 w. od Lidy, 20 mk.; własność Sadowskich.

Niszejki, i *N. poduchowne*, wś pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. od Maryampola 40 w. N. mają 6 dm., 51 mk. N. poduchowne 4 dm., 18 mk. W 1827 r. było 6 dm., 41 mk.

Niszewken *Gross* i *Klein* (niem.), ob. *Nieszawa* i *Nieszawka*.

Niszkowce al. *Niżkowce*, rus. **Nyżkiwci**, przysiołek Zagórza, w pow. brodzkim. W 1546 r. rozkazuje Zygmunt I komisarzom swoim, aby oddali Janowi z Kamienia dobra „Nyskowcze" i inne (ob. Arch. Bernard. we Lwowie, C. t. 326, str. 386). Roczki sądu komisarskiego w sprawie Jana z Kamieńca, wojewodzica podolskiego, o wykupno dóbr Nyskowcze i innych w r. 1546 (ib., C. t. 326, str. 386—398).

Niszowce, mylnie *Niszkwka*, wś nad rz. Karajcem, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, w 1 okr. pol., gm. Berezowo, par. Jaryszew. Ma 123 osad, 466 mk., w tem 47 jednodworców, 517 dz. ziemi włośc., 1210 dz. dwors. (w tem 89 nieuż.), 53 dz. cerkiewnej. Cerkiew paraf. pod wez. N. M. P. Grunt pagórkowaty i skalisty, ziemia czarna, kamionkowata. Należała do Katarzyny Kossakowskiej, kasztelanowej kamien., z domu Potockiej, której została skonfiskowana i darowana emigrantowi węgierskiemu Esterhazemu, wysłanemu w r. 1791 r. przez hr. d'Artois do cesarzowej Katarzyny z prośbą o pomoc. Esterhazy pozyskał jej względy, został przyjęty do służby rossyjskiej i obdarzony 1553 duszami, w liczbie których znajdowały się N. Po wstąpieniu na tron cesarza Pawła, Esterhazy usunął się, osiadł w N., gdzie zmarł w 1815 r. Obecnie N. należą do Iżyckich. *Dr. M.*

Niszówka, ob. *Niszowce*.

Nitanckowitz (dok. z r. 1295), wyspa na Wiśle pod Gdańskiem (ob. Cod. dipl. Pol. Maj., IV, dok. № 2061).

Nitawa, dawna, niekiedy używana nazwa Mitawy.

Nitenberg, os., pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin: ob. *Kamień*.

Niterbach, grupy chat w obr. Szczawnic, w pow. nowotarskim. *Br. G.*

Nitki, ob. *Mitki*.

Nitniki, przys., ob. *Magierów* (t. V, 896).

Nitra, *Neustra*, lewy dopływ Dunaju. Powstaje w płd.-zach. połaci Beskidu zachodniego. Dolina jej zachodzi daleko w Karpaty.

Nitrowa, pot. górski, wytryska w obrębie gm. Morawki, w pow. cieszyńskim, w Beskidzie Jabłonkowskim, z pod góry Polki (886 m.), płynie na zachód i uchodzi po 3 kil. biegu do pot. Skałki, dopływu Morawki. *Br. G.*

Nitrzańskie góry, ob. *Fatra, Galgockie*.

Nitsche 1.) dom, pow. szremski, ob. *Iłowiec*. 2.) **N.**, wś i dom., pow. kościański, ob. *Nietążkowo*.

Nitschenau (niem.), *Lhotka*.

Nitschendorf, 1369 r. *Nekuschendorf*, wś, pow. świdnicki, parafia Świdnica. Ludność ewangielicka.

Nitschmanns, dziś *Lemitten* (ob.). Dobra te posiada obecnie Kazimierz v. Hatten. R. 1292 nadaje biskup warm. Henryk prusakowi Tulne „campum lymite" na prawie chełm. Za to będzie nam służył na koniu i dostawi nam jednego zbrojnego; a od każdego pługa będzie dawał 1 k. pszenicy i 1 k. żyta, a od każdego radła 1 k. pszenicy. Na uznanie naszej zwierzchności zaś będzie płacił 1 funt wosku i koloński denar. R. 1507 nadaje te dobra biskup Łukasz Bartłomiejowi Bartsch. Około r. 1534 utracili Marcin i Andrzej Bartsch ten majątek, który biskup Ferber nadał w owym roku Janowi Ottinghausen (ob. Cod. dipl. Warm. I, str. 158 i 517). *Kś. Fr.*

Nitten, fol. do dóbr Wormen, w okr., pow. i par. goldyngskiej (Kurlandya).

Nitterwitz, wś i fol., pow. grotkowski, par. Ottomachów. Należała dawniej do dóbr bisk. wrocławskiego, następnie rządowa. Ludność katolicka.

Nittritz, wś i dobra, pow. zielonogórski, par. Deutsch Wartenberg. Ma kaplicę katol., szkołę, warsztaty płóciennicze, owczarnia, hodowla bydła. W 1843 r. 149 dm., 1077 mk. (55 ewang.).

Nitućce, ob. *Lelotka*.

Nitych al. *Nytych, Nowystaw* (Staroż. Polskie), niem. *Neuteich*, dok. 1402 *Novapiscina, Neugenteuch, Newenteich, Nuwendych*, 1765 *Neotychum*, mto, pow. malborski, leży w środku wielkich malborskich Żuław, między Wisłą a Nogatem, $1^3/_4$ mili na płn. od Malborka, wśród bardzo urodzajnej okolicy, przy zbiegu rzeczek Wielkiej i Małej Świętej, które przybierają odtąd miano Tugi. Ma 133 włók i 16 mr. obszaru, 152 dm., 1725 mk. (1868 r.), mianowicie 680 ew., 930 kat., 55 menon., 59 żyd. i 1 dyssydenta. W 1877 r. było tu 1845 mk. a 1885 zaś 2110. Roki sądowe odbywają się w Nowym Dworze. Handel i przemysł dosyć ożywiony; mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem, handlem warzywnym i zbożowym, tudzież hodowlą tuczonego bydła, które wywożą do Berlina. W 1868 r. było tu 3 wiatraki, 2 końskie deptaki do mielenia krupy, browar, apteka, szkoła kat. i ew., synagoga, szpital dla ubogich i zwykłe władze miejskie. Tutejszy ratusz został zbudowany w 1770 r. Jest tu i cukrownia, która w ostatniej kampanii 1884 i 1885 r. przerobiła 624,950 centn. buraków. Tutejszy okrąg urz. stanu cywiln. miał 2145 dusz. Do tutejszej szkoły ew. jest przyłączona Nityska wieś i Dybowo, dzieci było w 1868 r. 170. Tutejsza agentura pocztowa wysyła poczty osobowe do Malborka i Nowegodworu, do Tczewa dojeżdża prywatna podwoda, a do Gr. Mausdorf poczta posłańcowa; listów, druków i t. d. nadeszło dotąd 1877 r. 58,100, wysłano zaś 43,400; listów i paczek z wartością deklar. na 1,237,800 mrk. nadesłano 680. Co rok odbywają się tu 4 jarmarki. Tutejsza par. kat., należąca do dekanatu nityskiego, miała w 1884 r. 1138 komunikantów. W skład par. wchodzą: wś i fol. Brodsack, Brzozki, Dybowo, Dębina, Laski, Mirowo, Nitych, Neuteicher-Hinterfeld, Nityska wieś, Tralewo i Trępnowo. W 1868 r. było 1937 dusz. Kościół, tytułu ś. Mateusza został wzniesiony pewnie razem z miastem przez Krzyżaków na początku XIV w. Przez jakiś czas posiadali go inowiercy; dopiero około r. 1640 odzyskał go napowrót bisk. chełmiński Działyński. N. należał wprawdzie do dyecezyi pomezańskiej, ale następnie przeszła jurysdykcya na biskupów chełmińskich. Do tutejszej parafii ew., należącej do superintendentury malborskiej, należą te same wsie jak do parafii katol., prócz tego jeszcze Hejbudy. W 1868 było 1697 dusz. Reformacya została tu zaprowadzona prawie w tym samym czasie jak w Malborku, około 1526 r.; nabożeństwo odprawiali protestanci w kościele ś. Jerzego na przedmieściu, na co im król Zygmunt August d. 27 kwiet. 1569 r. wystawił przywilej. Później 1654 r. musieli się wynieść z tego kościoła i wtedy zgromadzali się na ratuszu. R. 1745 wystawili sobie nowy kościół. Pastorami ew. byli tu: 1) Jan Politzki al. Policius od r. 1600, † 1627. 2) Burchard Baumann 1627—1657, pochodził z Wunstrow w Brunświku, przybył tu jako kaznodzieja wojskowy Gustawa Adolfa. 3) Wawrzyniec Fischer z Białogrodu w Pomeranii, 1657—1659. 4) Wawrzyniec Fischer, 1660—1672, syn poprzedniego, kazał jeszcze po polsku; został później do Gdańska powołany. 5) Chrystyan Stephani z Ostroda, 1672—77. 6) Izajasz Hosperus,

1679—1696, urodził się w Gardei (Garnsee). 7) Adam Busch al. Pusch z Pucka, 1696—99, † 1734. 8) Krzysztof Jacobi z Walichnów, 1699—1741, † 1742. 9) Jan Fryderyk Sartorius z Gdańska, 1741, † 1759. 10) Daniel Fryderyk Bobrick od r. 1759 (ob. Preuss. Prov. Bl. 1845, str. 612—619). Miasto N. zawdzięcza swój początek Krzyżakom, którzy je założyli według Toeppena (Hist. comp. Geogr., str. 228) r. 1316, według innych r. 1329 za czasów w. mistrza Wernera v. Orselen. Używano do tego jeńców litewskich, których liczbę niektórzy pisarze podają na 70,000, co oczywiście jest przesadzone. Przywilej opiewa, że w. mistrz zakłada to miasto, aby włościanie nie potrzebowali tak daleko chodzić do miasta na targi. Do obszaru miasta należało 13 włók lasu; mogli także brać drzewo z borów krzyżackich. Ryby mogli łowić tylko w swoich rowach. W skutek tych przywilejów i korzystnego położenia, dobrobyt miasta wkrótce tak się podniósł, iż r. 1370 liczono 22 jatek rzeźnickich, płacących 30 kamieni sadła jako czynsz. W wojnie 13-letniej stanęli mieszczanie po stronie sprzymierzeńców i różne przechodzili koleje. Za czasów Rzpltej należał N. do wojew. malborskiego. W 1476 r. nadaje król Kazimierz miastu przywilej łowienia ptaków dużych i małych, co za wielką uchodziło łaskę. W wojnie szwedzkiej ponieśli mieszczanie znaczne szkody. W 1626 r. zajął Gustaw Adolf miasto bez wszelkiego oporu i obwarował je palisadami, tak że Polacy daremnie kusili się o zajęcie tego miejsca. Przy okupacyi pruskiej miał N. 173 domów; ratusz był r. 1740 nowo zbudowany; dolna część służyła ewangielikom za kościół. Szpital dla 8 ubogich ew. wyznania zgorzał 1745 r., ale odbudowano go na nowo. Większe pożary nawiedziły miasto r. 1400, 1586, 1740, 1742, 1802 i 1806, przyczem akta magistrackie zniszczone zostały. Do dekanatu nityskiego, należącego do bisk. warmińskiego, są przyłączone następujące parafie: 1) Nitych, 2) Boręty (288 komunikantów), 3) Fuerstenwerder i Baerwalde (552), 4) Ladekopp i Orłowo (219), 5) Lichnowy (742), 6) Marynowy i Tuga, 7) Nowacerkiew, 8) Schoeneberg i Schoensee, 9) Tannsee, 10) Tiegenhagen i Nowydwór. Źródła: 1) Gesch. d. Kr. Marienburg von Eckerdt 1868. 2) Borck, Echo Sepulchralis, II, str. 279—281; manuskrypt. 3) Kirchengesch. d. Stadt Neuteich v. Goedtke, w Preus. Prov. Blaet. 1845 (str. 612—619). 4) Huellmann w Richter's Beitraege zur Kunde Preussens 1837, str. 281. 5) Script. rer. Prus. (rejestr). Obecnie budują (1885 r.) kolej kolej z Szymona (Simonsdorf), gdzie jest st. kolei wsch., na Nitych do Nowegodworu. *Kś. Fr.*

Nityska Wieś al. *Nytyska*, niem. *Neuteichsdorf*, wś na Żuławach malborskich, pow. malborski, st. p., par. kat. i ew. i szkoła Nitych; zawiera 18 większych posiadłości i 5 zagród, 135 włók i 24 mr. obszaru; 317 mk., 114 kat., 149 ew., 54 menon.; 28 dm. Odl. od m. pow. 1¾ mili. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 1030 dusz. Wś ta została założona za czasów w. mistrza Karola z Trewiru r. 1316, płaciła zakonowi 13 skojców i 4 koguty, albo za 1 koguta 2 stare kury. W przywileju fundacyjnym jest po raz pierwszy wzmianka o tamach: „Wir goennen auch denselbigen ihren Tamm zu bessern den sie nun haben, und nicht vorweiter zu bessernde ohne unser brueder Rath und Laube (pozwoleństwa). Auch goennen Wir denselbigen Leuten Erde zu nehmen baussen (t. j. aussen—po za) ihren Garten auf unserem Theile ihren Thaemmen zu huelfe und zu bessernde also dass sie der Erde an der Swente (rzeka Święta) nicht nehmen" (ob. Eckerdt, Gesch. d. Kr. Marienburg, 1868, str. 29, przypisek). Niedawno znaleziono niedaleko Nityskiej wsi 496 dobrze zachowanych monet srebrnych z czasów panowania zakonu krzyżackiego *Kś. Fr.*

Nitznow (niem.), dobra w Pomeranii, pow. kamieński, st. p. Zitzmar 3·5 klm. odl., 221·8 ha obszaru.

Niukiszki, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki, okr. wiejski Cejkin, o 4 w. od gminy a 22 od Święcian, 6 dm., 48 mk. kat. (17 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daugieliszki.

Niuksze, po łot. *Nyukszy*, wś, pow. lucyński, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. i par. Pyłda, własność Witowskich; w 1863 r. było 43 dusz rewiz.

Niunka, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 41 w., ma 11 dm., 73 mk.

Niurwiańce al. *Nurwiańce*, wś, pow. nowoaleksandrowski, na płd. od Dryświat, pomiędzy jeziorami Dryświaty i Obole; kaplica kat. par. Dryświaty.

Niwa 1.) pust., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wójków, odl. od Sieradza 20½ w. 2.) **N.**, pust., pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Kłobuck. 3.) **N.**, pow. włoszczowski, gm. i par. Chrząstów. 4.) **N.**, pow. olkuski, gm. i par. Sławków. 5.) **N.**, kol., pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Korytnica. 6.) **N.**, wś nad rz. Żurawianką, pow. płoński, gm. Naruszewo, par. Gumino, odl. o 8 w. od Płońska. Posiada ewang. dom modlitwy, szkołę ewang., 7 dm., 58 mk., 291 mr. gruntu dobrego, 1 nieuż. 7.) **N.** *Zagórzańska*, wś, pow. będziński, gm. Rokitno Szlacheckie, par. Niegowonice. Posiada szkołę początkową ogólną, 2 dm., 11 mk., 36 mr. ziemi. *Br. Ch.*

Niwa *Długa*, dobra, pow. połocki, w 2 okr. pol., gm. Łowoże, 89 dusz rewiz.

Niwa 1.) wś, pow. nowotarski, na płn.-zach. od Nowegotargu 2 klm. oddalona, przy gościńcu nowotarskim, graniczy od płn. i zach. z Laskiem, od płd. i wsch. z Nowymtargiem. Większej posiadłości nie ma. Mniejsza zaś posiadłość liczy roli or. 207, łąk i ogr. 45, past. 20 mr. austr. Lasu nie ma żadnego. W r. 1777 było dm. 27, mk. 127; w r. 1799 dm. 34, mk. 183; w r. 1824 dm. 36, mk. 190; w r. 1869 dm. 40, mk. 240 (męż. 110, kob. 130); w r. 1880 mk. 247. Należy do parafii w Nowymtargu. Wchodziła w skład dóbr Klikuszowa. Właściciel Wojciech Pawlikowski. 2.) **N.**, część gm. Gierczyc, pow. bocheński. 3.) **N.**, część gm. Grabia Uznańskiego, pow. bocheński. 4.) **N.** *Dworska*, grupa domów w Chorzelowie, pow, mielecki. 5.) **N.** *Zarębkowa*, nazwa porozrzucanych chat w obr. gm. Jeleśni, w pow. żywieckim. 6.) **N.** *Zarębkowa*, przysiołek gm. Sopotni Wielkiej, w pow. żywieckim.

Niwa *Wygoda*, mylnie *Newa* (mapa mon. austr. węg., pas 7, kol. 31), wzgórze na granicy gm. Łonia i Gołogór, w pow. przemyślańskim, pod 42° 22′ 25″ wsch. dłg. g. (Ferro) a 49° 44′ płn. sz. g. Od płd. opada do dol. pot. Łoniówki, a od wsch. do doliny Złotej Lipy. Na płd.-wsch. pochyłości legły chaty, Lasowe zwane, tworzące przys. Gołogór. Wznies. 426 m. npm. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Niwa, przyległ. do Kochcic, w pow. lublinieckim.

Niwerka, wś nad rz. Zbruczem, pow. kamieniecki, gm. Orynin, par. Czarnokozienice, 89 osad, 412 mk., w tej liczbie 57 jednodw., ziemi włośc. 202 dz., dwor. 374 dz. Wś bezleśna; pograniczny posterunek. Dawniej dobra biskupów kamienieckich, darowane hetman. z Engelhardów Branickiej, następnie Czarnowskich, dziś Orlińskiej. *Dr. M.*

Niwerla, niem. *Niwerle*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. żarowskim.

Niwerski Kąt, wzgórze i las w gm. Wołkowiec, w pow. borszczowskim, wzniesienie 282 m. npm.

Niwica, niem. *Niewitz*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, pow. łukawski.

Niwice al. *Praksedów*, kol., ob. *Janów*, pow. kolski.

Niwice 1.) al. *Niewice*, wś, pow. kamionecki, ob. *Majdan Stary*. Według zapisków Schneidera (Muzeum Ossol.) są tu w lesie Horodzenne ślady dawnego grodu, a w lesie Grzęda ślady dawnych okopów. 2.) **N.**, las w płn. stronie Rzęsny Polskiej, w pow. lwowskim. Szczyt wznosi się do 339 m.

Niwie 1.) wś i fol., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Swiła, o 10 w. od gminy a 70 w. od Dzisny; fol. ma 1 dm., 15 mk. kat., wś zaś 3 dm., 34 mk. (10 dusz rew.); własność Hendersonowa. 2.) **N.**, wś rząd., tamże, 4 dm., 45 mk. prawosł. 3.) **N.**, zaśc. włośc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Picredoły, o 10 w. od gm., 1 dusza; należy do dóbr skarbowych Pieredoły. 4.) **N.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. pol. Cwieciń, o 9 w. od gminy a 12 w. od Dzisny, 12 dm., 61 mk. kat. (33 dusz rew.); własność Dowmontów. 4.) **N.**, zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Świr, o 4¼ od gminy a 45 w. od Święcian, 1 dm, 8 mk. kat. (3 dusze rew.).

Niwino, *N. Starawieś*, *N. Leśna*, *N. Popławskie*, *N. Borowe*, *N. Kamińskie*, wsie w gub. grodzieńskiej, w b. ziemi bielskiej.

Niwiska 1.) kol., pow. wieluński, gm. Galewico, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia w. 23; 20 dm., 215 mk. Wchodziła w skład dóbr Galewice (ob.). W 1827 r. 1 dm., 13 mk. 2.) **N.** *Górne* i *N. Dolne*, wś nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn, odl. 32 w. od Wielunia. Fol. ma 3 dm., 7 mk.; wś 24 dm., 310 mk. i 538 mr. ziemi W 1827 r. było tu 18 dm., 137 mk. Według regestr. pobor. ziemi wieluńskiej (Pawiński, Wielkop., II, 299) z 1552 i 1553 r. N., w par. Trembaczew, należały do właściciela Trembaczewa, Krzysztofa Kobylańskiego. Było tu 9 osadn. i 5 łanów kmiecych, 1 łan sołtysi i 1 młyn dziedziczny. Z Lib. Ben. Łask. (I, 532) dowiadujemy się, że ów młyn zwał się Schmolka, że sołtys dawał mesznego po trzy miary zboża, toż samo i kmiecie, inni zaś mieszkańcy po groszu. 3.) **N.**, wś, pow. będziński, gm. olkusko-siewierska, par. Gołonóg; ma 27 dm., 244 mk., 310 mr. ziemi włośc. Leży w okolicy Gołonoga. 4.) **N.** al. *Niwiski*, wś i fol. nad Liwem, pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, odl. 10 w. od Siedlec. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, urząd gminny, browar, młyn, cegielnię, 42 dm., 420 mk., ziemi 1600 mr. W 1827 r. było 21 dm., 169 mk. Data założenia parafii nieznana; obecny kościół murowany gontami kryty, p. w. N. Maryi P., wzniesiony w 1787 r. przez Kazimierza Ossolińskiego. Wś w dolinie nadrzecznej położona, ma grunta żytnie, stoczyste i znaczną ilość łąk i pastwisk. Budynki folwarczne w części murowane, browar piwa zwyczajnego. Dom mieszkalny murowany z piękną bramą wjazdową, ogród spacerowy i owocowy dobrze utrzymany. Młyn wodny dużych rozmiarów na Liwcu, zwany Koty. Gospodarstwo starannie prowadzone, płodozmienne. Na dziedzińcu, przed domem, wznosi się słup z piaskowca, na 5 łokci wysoki nad ziemią, niewiadomego przeznaczenia, sięgający odległej przeszłości. Majątek należy do Juliana Kuszla. Dnia 10 kwietnia 1831 r. toczyła się

pod Niwiskami bitwa lewego skrzydła generała Skrzyneckiego, znana jako bitwa pod Iganiami. Dobra N. składały się w 1885 r. z fol.: Niwiska i Ostrówek; nomenkl.: Tymianka, Kąty al. Hulidów, Drogów, Serzmów, Biele i Suchy-las; wsi: N., Wyłazy i Ziomaki, rozl. mr. 2439: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 604, łąk mr. 202, past. mr. 107, lasu mr. 778, nieużytki mr. 43, razem mr. 1734; bud. mur. 7, z drzewa 55; płodozmian 6 i 7-polowy. Folw. Ostrówek gr. or. i ogr. mr. 368, łąk mr. 130, past. mr. 55, lasu mr. 123, nieuż. mr. 12, razem mr. 688; bud. mur. 2, z drzewa 18; płodozmian 8-polowy. Wś N. os. 16, z gr. mr. 224; wś Wyłazy os. 16, z gr. mr. 512; wś Ziomaki os. 27, z gr. mr. 713. N. par., dek. siedlecki, ma 3100 dusz. N. gmina należy do sądu gminnego okr. I w Krześlinie (odl. 12 w.); ma 3545 mk. i 18023 mr. obszaru; st. p. Siedlce o 10 w. W skład gm. wchodzą: Broszków, Chodów, Grzów, Iganie, Niwiska, Opole, Ostrówek, Purzyce, Strzała, Wyłazy, Ziomaki, Zaliwie-Piegawki, Zaliwie-Szpinki, Żuków, Żukowska-Wólka i Żytnia. *Br. Ch.—T. Ł.*

Niwiska, niem. *Niewisk*, fol. nad Prosną, pow. odalanowski; ma 3 dm., 60 mk.; należy do gm. i dom. Zamościa.

Niwiska z *Huciskiem*, wieś, pow. kolbuszowski, leży w nizinie piaszczystej (289 m. wznies.), na polanie, śród wytrzebionych borów. Przez wieś prowadzi gościniec z Kolbuszowy (11 klm.) do Przecławia i płynie potok, dopływ Świerczówki, która w dalszym biegu pod nazwą Przyrwa uchodzi do Łęgu. We środku wsi stoi murowany kościół, w płn. stronie wiatrak i cegielnia, na wsch. zaś opuszczona już huta szklanna, za którą mieści się przysiołek Hucisko, powstały z osady hutników. N. mają parafią filialną, należącą do Rzochowa, szkołę ludową 1-klas., kasę pożyczkową gminną z kapit. 408 zł. w. a., 1198 mk. rz.-kat., z których 66 na obszarze więk. pos. Kazim. Hupki, mającym 615 mr. roli, 147 łąk, 112 past. i 1478 mr. lasu; pos. mn. ma 1805 roli, 291 łąk, 249 pastw. i 403 mr. lasu. Teraźniejszy kościół wzniesiono w r. 1876 na miejscu dawnego, drewnianego, pochodzącego z r. 1595. Prócz tego jest na cmentarzu kaplica murowana, zbudowana 1874 r. Parafia (dyec. przemyskiej, dek. mieleckiego) obejmuje Dębrzynę, Hucinę z Żabieńcem, Leszcze, Hucisko, Poręby, Trześń i Zapole, z ogólną liczbą 3512 rz. kat. i 141 izrael. Oprócz rolnictwa zajmuje się ludność stolarstwem i tokarstwem i odstawia swe wyroby do Kolbuszowy. N. należała w XVI w. do Lubomirskich i dostała się 1680 r. jezuitom sandomirskim w sumie 15,000 złp., którą Aleksandrowi Lubomirskiemu, wojew. krakow., wypożyczyli z fundacyi Boboli na edukacyą 12-stu szlacheckich młodzieńców. Po zniesieniu zakonu została włączoną do funduszu naukowego a następnie sprzedaną. N. graniczy na wsch. z Trześnią, na płn. z Żabieńcem i Hucina, na zach. zaś i płd. z dużemi borami. *Mac.*

Niwisza, ob. *Niewisza*.

Niwiszcze, wś nad bezim. dopł. Szczary, pow. słucki, w pobliżu granicy pow. nowogródzkiego, przy dawnej szosie brzesko-moskiewskiej, w 2 okr. pol. kleckim, ma 10 osad; miejscowość dość leśna, łąk dostatek. *A. Jel.*

Niwka 1.) os., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Pieczew, odl. od Łęczycy 20 w., ma 1 dm. 2.) **N.** *Stara*, wś z os. fabr. *Henryków*, nad rz. Czarną Przemszą, przy ujściu Białej Przemszy, pow. będziński, gm. Górnicza, par. Zagórze (Niwka). Leży pomiędzy Sosnowicami a Granicą, na samej linii granicznej od Galicyi, na wzniesieniu dochodzącem 850 stóp npm. Posiada kościół filialny, stacyą drogi żelaznej warszaw.-wiedeń. na odnodze bocznej od Sosnowic, kopalnie węgla i odlewnią wyrobów żelaznych, która wydała w 1875 r. 13,616 pudów odlewów. N. ma 41 dm., 395 mk., 101 mr. ziemi włośc. W 1827 r. 15 dm., 103 mk. W ostatnich czasach założono tu walcownię żelaza. Kościół tutejszy założył Józef hr. Mieroszewski, dziedzic Zagórza. Od 1826 do 1857 kościół ten był parafialnym; od 1857 parafią przeniesiono do Zagórza, gdzie wzniosła Jadwiga hr. Mieroszewska murowany kościół. N. była własnością hr. Józefa Mieroszewskiego a ostatecznie sukcesorów Gustawa v. Kramsta. Do N. należą przyległości: Bor Porębski, Dandówka i Bobrek. Ta ostatnia ma 35 mr. ziemi dwor. i 35 mr. włośc., 5 dm. dwor. (3 mur.), 7 drewn. włośc.; ludności stałej 149, czasowej 98, w tej liczbie 9 żydów. Posiada cienkie pokłady węgla kamiennego, nad sobą uławicowane, z wychodem na południe, z upadem łagodnym, z których żaden 4′ grubości nie dochodzi i wydają węgle miękiego gatunku. Z kilku takich pokładów dobywano węgle do r. 1832 dla miejscowej huty cynku, która skutkiem obniżenia się ceny cynku, w tymże roku zamkniętą została, a potem w lat kilkanaście na mieszkania dla robotników przerobiona. Z rozpoczęciem budowy zakładu w N. dla wyrobu żelaza, odbudowa owych pokładów była wznowiona w r. 1834 i większą ilość ich jeszcze wykryto. Kopalnie te były czynne do 1844 r., lecz z upadkiem zakładu Henryków w Niwce, zamknięte zostały. Dla odprowadzenia wody z tych kopalń była używana maszyna parowa o sile 40 koni, podnosząca wodę do sztolni zwanej Cecylia, z ujściem do rzeczułki biegnącej od Bobrku do rz. Przemszy Białej. Wyniesienie nad poziom morza sztolni 815, odbudowy kopalń 732, a powierzchni gruntu 860 stóp. Głębiej znajdować się mo-

gące inne jeszcze pokłady węgla, bezwątpienia znacznie grubsze od dotychczas znanych i lepszego gatunku, dotąd nieśledzone. Oprócz węgla kamiennego znajduje się jeszcze ruda żelazna kamionkowa i glinka ogniotrwała, lecz ostatnia nieszczególnego gatunku.

Niwka 1.) wś, pow. brzeski, w piaszczystej równinie na lew. brz. Dunajca, 0·5 klm. na płd. od Radłowa, ma kasę pożyczkową z kapitałem 2899 zł. w. a. i 386 mk. rz.-kat. Par. w Radłowie. Pos. więk. (Ludw. Helcel) ma 85 mr. łąk; pos. mn. 403 roli, 54 łąk i 95 mr. past. Na zach. graniczy z Bobrownikami, na płd. z Wierzchosławicami, od wsch. otacza ją bór sosnowy. 2.) **N.**, przys. do Wołowy, pow. krakowski, leży na praw. brz. Wisły, odl. 3·8 klm. od par. rz.-kat. i urzędu poczt. w Czernichowie, ma 36 mk. i należy do klasztoru pp. norbertanek na Zwierzyńcu pod Krakowem. Graniczy na płn. i zach. z Czernichówkiem, na wschód z Wołowicami. *Mac.*

Niwka, wś nad Wartą, pow. szremski, ma 346 mr. rozl., 15 dm., 107 mk., 89 ew., 18 kat., 18 analf. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Mosinie o 3 klm., gośc. o 6 klm.

Niwki 1.) wś, pow. włocławski, gm. i par. Chodecz, ma 16 mk., 15 mr. ziemi. 2.) **N.**, fol., pow. kutnowski, gm. Rdutów, par. Dzierzbice, odl. 24 w. od Kutna. Ma 9 dm., 198 mk., 689 mr., w tem 14 mr. włośc. W 1827 r. było 3 dm., 22 mk. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś N., w par. Dzierzbicze, własność M. Niwskiego, miała 2 łany i 3 zagrod. (Pawiński, Wielkop., II, 132). Według Lib. Ben. Łask. (II, 455) istniał tu zdawna fol., dający dziesięcinę do Dzierzbic, zaś łany kmiece dawały na stół arcybiskupi a proboszczowi tylko kolędę. 3.) **N.**, wś i fol., pow. będziński, gm. Poręba Mrzygłodzka, par. Mrzygłód. Wś ma 75 dm., 523 mk., ziemi włośc. 651 mr.; fol. 4 dm., 17 mk., ziemi 149 mr. 4.) **N.**, wś, pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca, odl. od Końskich w. 30; 7 dm., 44 mk., ziemi włościańskiej 78 mr. *Br. Ch.*

Niwki 1.) zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory, okr. wiejski Kamieńpol, o 6 w. od gminy a 31 w. od st. dr. żel. dyneb.-witebskiej Balbinowo, 2 dm., 34 mk., w tem 16 męż. i 18 kob. (16 dusz rewiz.), 70·2 mr. ziemi; należy do dóbr Kamieńpol Mirskich. 2.) **N.**, zaśc. szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 8 mk. katol. 3.) **N.**, wś włośc.. pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahynin, okr. wiejski N., o 5 w. od gminy a 28 w. od Wilejki, 16 dm., 217 mk. (89 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Niwki. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: N., Mociasy, Piaseczno, Wyhołowicze, Koniki, Krótkie, Wasiulki, Mickiewicze i kol. Niwki, w ogóle 320 dusz rewiz. włośc. skarb. 4.) **N.**, kol., tamże, o 5 w. od gminy, 34 dusz rew. żydów rolników. 5.) **N.**, dobra i zaśc. nad rz. Berezyną, w płn. stronie pow. ihumeńskiego, w 3 okr. pol. berezyńskim. Dobra, dawne dziedzictwo rodziny Wańkowiczów, mają około 152 włók obszaru; z młynów i propinacyi przeszło 300 rubli. Zaścianek ma 4 osady. Grunta lekkie. 6.) **N.** al. *Zielina*, wś nad rz. Stubłą, pr. dopływem Prypeci, na odludnym płd. krańcu pow. pińskiego, w 3 okr. polic. płotnickim, 6 osad; miejscowość zapadła, poleska. 7.) **N.**, wś nad rz. Nidalką, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Mściż, przy gośc. ze Mściża do Horełego, 25 osad pełnonadziałowych; okolica wzgórzysta, grunta lekkie. W 1709 r. Michał Bruno Ślizień nabył N. od Podboreskich. 8.) **N.** al. *Niwka*, wś, pow. homelski, gm. Krasna Buda, 116 dm., 782 mk., z których 2 zajmuje się wyrobem filców, wojłoków i t. p. 9.) **N.**, wś, pow. rohaczewski. 10.) **N.**, pow. radomyski, ob. *Michlewszczyzna*. *A. Jel.—J. Krz.*

Niwki 1.) wzgórze polne, na płd.-wsch. od wsi Bieniawy, w pow. podhajeckim, na lew. brzegu Strypy; wznosi się 28 m. po nad dolinę Strypy a 346 m. npm. 2.) **N.**, wzgórze nad Lipą Zgniłą (ob. t. V, 249). *Br. G.*

Niwki 1.) przys. gm Nowejgóry i kopalnie galmanu, w gm. Nowagóra, pow. chrzanowski. 2.) **N.**, dwór i przys. gm. Pilczy Żelichowskiej, w pow. dąbrowskim. 3.) **N.**, grupy chat w Krościenku, nad Dunajcem w powiecie nowotarskim. *Br. G.*

Niwki 1.) grupa domów i fol. w Lwichjamach, pow. cieszanowski. 2.) **N.**, grupa domów w Lubaczowie, pow. cieszanowski.

Niwki 1.) niem. *Niefe*, 1530 *die Nieffe*, wś, pow. namysłowski, par. Przyczów. Ludność ewang. 2.) **N.** *Książęce*, niem. *Niefken Fuerstlich*, wś, pow. sycowski par. Międzybor, ludność ewang. 3.) **N.** *Kraszowskie*, niem. *Niefken Kroschen*, wś i fol., pow. sycowski, ludność ewang, 4.) **N.** *Garbarskie* al. *Gorbierskie góry*, niem. *Niefken* al. *Gerberberge*, fol., pow. sycowski. Należy do Wojcieszkowic. 5.) **N.**, niem. *Niewke*, 1531 *Nywky*, 1534 *Niwki*, wś, pow. wielko-strzelecki, par. Wysoka, ludność katolicka.

Niwkowo, wś nad rz. Narwią, pow. łomżyński, gm. Borzejewo, par. Wizna.

Niwna, w dok. *Nywna*, wś i fol., pow. rawski, gm. Wałowice, par. Kurzeszyn, odl. 4 w. od Rawy. Wś ma 8 dm., 115 mk., ziemi włościańs. 185 mr.; fol. 3 dm., ziemi 411 mr. W 1827 r. było 11 mk., 72 mk. Wspomina tę wś Lib. Ben. Łask. (II, 291) w opisie par. Kurzeszyn.

Niwna, rzeka w pow. nowogradwołyńskim, poczyna się między wsią Kozary a mkiem Romanowem, płynie zrazu ku zachodowi, po-

czem wykręca się ku północy, od Hołobuckiego Majdanu przybiera kierunek płn.-zachodni, przepływa około wsi Niwna, w końcu zatacza okrąg i od wsi Tartaki płynie w kierunku zachodnim. W pobliżu zaśc. Maj wpada od pr. brz. do Słuczy (pr. dopł. Horynia), powyżej Ostróżka i Rohaczewa. Długa około 40 w.

Niwna 1.) al. *Niwno*, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Derewno, o 2 w. od gminy a 110 w. od Oszmiany, 25 dm., 224 mk. katol. (105 dusz rewiz.); należy do dóbr Derewno, hr. Czapskich. 2) **N.**, mały zaśc. na odludnym płd. krańcu pow. bobrujskiego, o 1 w. od wsi Grabio, ma 3 osady. 3.) **N.**, ob. *Mała Niwna*.

Niwna, wś nad rz. t. n., dopływem Słuczy, pow. nowogradwołyński, par. Cudnów, 22 osad.

Niwniki 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Przebrodź, o 11 w. od gminy a 56 w. od Dzisny, 13 dm., 65 mk. starowier. (28 dusz rewiz.). 2.) **N.**, wś cerkiewna, pow. newelski, w 1 okr. pol., zarząd asesora pol. (stanowego). *J. Krz.*

Niworoż, dobra, pow. suraski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm janowicka, 99 dusz.

Niwoża, mały zaśc., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim, w pobliżu dr. ze wsi Dij do Hrebionki; miejscowość dzika, odludna, polesk a. *A. Jel.*

Niwra z *Marczychą*, wś leży w pasie granicznym, na prawym brzegu Zbrucza, powiat borszczowski, o 16 klm. na płd.-wschód od Borszczowa, na granicy gubernii podolskiej. Wschodnią granicę tworzy Zbrucz, na płd. leży Germakówka, na zach. Sapahów, na płn. Załucze. Obszar dwor. gr. or. 976, łąk i ogr. 82, past. 72, lasu 661; włośc. gr. or. 1521, łąk i ogr. 109, past. 42 mr. Ludn. rzym.-kat. 112, par. Krzywcze o 10·5 klm., gr.-kat. 1280, par. w miejscu, z filią Załucze ma 1780 gr.-kat., dek. kudryniecki. Sąd pow. i notar. Mielnica, urz. poczt. Krzywcze, kasa pożycz. z kapit. 2306 zł. Należy do dóbr Germakówka, własność Władysława hr. Baworowskiego. *B. R.*

Niwsecy, niem. *Nimschitz*, wś serbska na Saskich Łużycach, pow. budyszyński. W 1880 r. 25 dm., 156 mk., 137 ewang., 19 kat., 125 Serbów. *A. J. P.*

Niwy 1.) os. włośc., pow. łaski, gmina Dzbanki, ma 8 dm., 131 mk., 77 mr. 2.) **N.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek. Ma 8 dm., 80 mk., 70 mr. włośc. 3.) **N.** al. *Edmundów*, fol. nad rz. Łuczycą, pow. piotrkowski, powstała na gruncie dóbr Cieszanowice, ma 2 dm., 15 mk. Ob. *Edmundów*. 4.) **N.** *Jutroszewskie*, fol., pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Tuszyn, ma 4 dm., 23 mk., ziemi 30 morg. 5.) **N.**, nomenkl. dóbr Lipowczyce (ob.), w pow. nowo-radomskim. 6.) **N.** *Tychowskie*, pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec. 7.) **N.**, wś włośc., pow. włoszczowski, gm. i par. Chrząstów. Ma 8 osad, 84 mr. Wchodziła w skład dóbr Chrząstów. *Br. Ch.*

Niwy 1.) zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 47 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. kat. 2.) **N.**, leśnictwo i dwór rząd. nad pot. Graużupie, pow. trocki, w 1 okr. pol., 20 w. od Trok, 1 dom, 13 mk. praw. 3.) **N.**, wś, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. trechalewska, 16 dusz rewiz. 5.) **N.** (*Niwskie*), wś, pow. połocki, w 1 okr. pol., gm. Artejkowo, 61 dusz rewiz. 4.) **N.** (*Niwwa*), wś, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Korotajew. 16 dusz rewiz. 6.) **N.**, dobra, pow. wieliski, 3396 dzies. ziemi dworskiej, własność Aleks. Gerngrosa. 7.) **N.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Strzeszyn, 46 dm., 277 mk. 8.) **N.**, wś, pow. słonimski, w 1816 r. własność Szemiottów, za czasów Rzplitej królewszczyzna (ob. Vol. leg., t. VI, str. 364). *J. Krz.*

Niwy-Szare al. *Niwy-Sieryje*, mała osada nad rz. Sławeczną, na odludnym krańcu pow. mozyrskiego, na granicy gub. wołyńskiej, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno; odludne polesie. *A. Jel.*

Niwy 1.) fol. koło Leszniowa, ob. Grzymałówka, pow. brodzki. 2.) **N.**, fol. i karczma na obsz. dwor. Brusna Starego, pow. cieszanowski. 3.) **N.**, grupa domów w Krowicy Lasowej, w pow. cieszanowskim. 4.) **N.**, grupa domów w Busku, w pow. kamioneckim. 5.) **N.**, przys. Jabłonówki, pow. kamionecki. 6.) **N.**, część Potylicza, w pow. rawskim. 7.) **N.** *Czarne*, grupa domów i fol. w Łopatynie, w pow. brodzkim. 8.) **N.** *Janowskiego*, fol. na obsz. dwor. Łopatyna, w pow. brodzkim.

Niwy, kol., pow. ostrzeszowski, ob. *Jaźnka*.

Niwy, niem. *Niewen*, kol., pow. lubliniecki, par. Boronów, ma 10 osad i 80 mr.

Nizałowicze, ob. *Niżyłowicze*.

Nizdzino-*Duplice*, wś i fol., pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. o 28 w. od Płocka, ma szkołę początkową ogólną, 10 dm., 194 mk. Fol. N. należy do dóbr Mała Wieś. Rozl. mr. 394: gr. or. i ogr. mr. 317, łąk mr. 31, past. mr. 18, lasu mr. 15, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, z drzewa 6; płodozmian 12 polowy. Wś N. os. 31, z gr. mr. 211. *Br. Ch.*

Nizek, wś, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. uździeńska, w pobliżu rzeki Usy, ma 47 osad pełnonadziałowych; grunta dobre, łąk obfitość, pastwiska znaczne, lasu dostatek. *A. Jel.*

Nizgórce, *Nizhurce* 1.) *Wielkie*, na karcie Chrzanowskiego *Nizgurce Wielkie*, wś, pow.

berdyczowski, o 8 w. na wsch. od Berdyczowa, ma 529 mk. prawosł., 338 katol. i 285 żydów. Cerkiew par. pod. w. św. Parascewii, drewniana, niewiadomej fundacyi, uposażona 65 dz. ziemi. Ludność kat. składa się przeważnie z drobnej szlachty, żydzi zaś są kolonistami rolnikami. Wś ma 3209 dzies. i posiada kilku właścicieli: Elbertów, Stankiewiczów, Trzeciaków, Mizenkapfów, Klinerbergów, Jastrzębskich, Mieleniewskich, Różyckich i Janiewiczów. Do par. praw. należy wś Siemizenówka. Porów. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 439. 2.) **N.** *Małe*, w dok. *Nizgórka*, wś nad rzką Bystrzykiem, tamże, na granicy pow. skwirskiego, w pobliżu dr. poczt. z Różyna do Białopola (o 7 w.), ma 760 mk. prawosł., 51 kat., 6 żydów, 1672 dzies. ziemi. Cerkiew pod w. św. Jana Złotoustego, istniała już w 1746 r., jak widać z wizyt. dziekana Pawołockiego; kapl. kat. par. Wczorajsze (Wczerasznie), dek. skwirskiego. W pobliżu wsi znajdują się dwa uroczyska: Moskiewszczyzna i Taborzyszcze, noszące ślady obwarowania. N. w początkach z. w. należały do dóbr ks. Józefa i Kacpra Lubomirskich; od 1797 do 1832 r. były własnością Jana Hulanickiego, cześnika smoleńskiego, i syna jego Adama, następnie Dyonizego Iwanowskiego a od 1840 r. córki jego Konstancyi hr. Rzewuskiej. *J. Krz.*

Nizgórka, ob. *Nizgórce.*

Nizgurce, ob. *Nizgórce.*

Nizhołów, wś i dobra nad rz. Ułanką, pow. lepelski, w 1 okr. pol., 3 okr. sąd., gm. Marcinowo, w 1863 r. 339 dusz rewiz.; cerkiew par. N. M. P., fundowana w 1820 r. przez Hrebnickiego; kapl. kat. par. Uła; 900 dzies. ziemi dworskiej. Było dziedzictwo Stabrowskich; w 1620—42 ze Szwykowskich Stabrowskiej, potem własność Hrebnickich, przez wiano przeszło na Szaumanów. Od 1864 roku w sekwestrze rządu, który je wydzierżawia.

Nizhurce, ob. *Nizgórce.*

Nizia, ob. *Mogielanka.*

Niziatycze al. *Niżatycze*, wś, pow. łańcucki, leży w równinie (230 m.), na lew. brz. Mleczki, przy gościńcu z Kańczugi (2 klm.) do Przeworska. Z 379 mk. przebywa 23 na obszarze więk. pos.; 245 jest wyznania rzym.-kat. Rzym.-kat. należą do par. w Kańczudze a gr.-kat. w Krzeczowicach. Kasa pożyczkowa ma 655 zł. w. a. Cały obszar wsi wynosi 631 mr., mianowicie obszar więk. pos. (Edw. Kellermann) 345 mr. (311 mr. roli, 21 mr. łąk i ogr. i 13 mr. past.), mn. pos. 286 mr. (246 mr. roli, 14 mr. łąk i 26 mr. past.). Ta wioska graniczy na południe z Kańczugą, na wschód z Żuklinem, na północ z Mikulicami a na zachód z Sieteszem. *Mac.*

Nizin, dawniej *Jakubielewszczyzna*, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost, okr. wiejski Helenowo, o 60 w. od Dzisny, 1 dm., 17 mk. kat., 112 dzies. ziemi dworskiej. N. należał dawniej do Ikaźni; w 1777 Konoplańscy, w posiadaniu których i obecnie pozostaje, nabyli go w części od Dziechciejewskich, w części zaś w 1779 r. od Kiełpszów.

Nizinny al. *Nizina*, niem. *Niederung*, powiat w okr. regencyjnym gąbińskim. Leży na nizinie tylżyckiej, ma $20^1/_2$ mil kwadr. i 53000 mk., w znacznej części pochodzenia litewskiego. Władze powiatowe mieszczą się we wsi Jędrzychowo (Heinrichswalde).

Niziny i *Rożniaty*, wś i fol. w pasie granicznym cłowym, pow. mielecki, na pr. brz. Wisły, osłonięte od wylewów dużym wałem. Z podmokłych łąk i pastwisk, dzielących obie części, spływa woda do długiego ale wązkiego stawu. Niziny (165 m. wznies.) są folwarkiem należącym do dóbr ks. Jadwigi de Ligne. Przy fol. jest karczma i kilka chat. Rożniaty, nieco wyżej położone są wiejską osadą. Ludność Rożniat wynosi 382, Nizin 135 mieszk. rzym.-kat., należących do par. w Gawłuszowicach. Urz. poczt. w Mielcu w odl 2 klm. Pos. więk. wynosi 421 mr. roli, 163 mr. łąk, 83 mr. past. i 112 mr lasu; pos. mn. 222 mr. roli, 38 mr. łąk i 111 mr. past. Obydwie części graniczą na zachód z Wolą Zdankowską, na południe z Krzemienicą a na zachód z Kębłowem. W 1879 r. p. Roman Rydel odkrył tu cmentarzysko pogańskie, bardzo rozległe.

Niziny 1.) wś i fol. nad rz. Wschodnią, pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Tuczępy. Leży na połowie drogi bitej ze Stopnicy do Staszowa, o 12 w. od Stopnicy, posiada młyn amerykański, pokłady kamienia i torfu. W 1827 r. było 29 dm., 276 mk. Dobra N. składały się w 1878 r. z fol.: N., Krzczonowice, przyległ. Przemysłowo; wsi: N., Lenartowice i Krzczonowice; rozl. mr. 2042: fol. N. gr. orn. i ogr. mr. 552, łąk mr. 80, past. mr. 117, lasu mr, 610, nieuż. mr. 58, razem mr. 1417; bud. mur. 9, z drzewa 17; płodozmian 15-polowy; fol. Krzczonowice gr. or. i ogr. mr. 510, łąk mr. 36, past. mr. 56, nieuż. mr. 23, razem mr. 625; bud. mur. 2, z drzewa 4; płodozmian 14-polowy. Las urządzony, kolej 50-letnia. Wś N. os. 58, z gr. mr. 395; wś Lenartowice os. 10, z gr. mr. 127; wś Krzczonowice os. 20, z gr. mr. 174. 2.) **N.**, fol., pow. stopnicki, gm. Maleszowa, par. Lisów. 3.) **N.**, fol., pow. jędrzejowski, gm. Sobków, par. Korytnica. Należy do dóbr Korytnica (ob.). *Br. Ch.*

Niziolszczyzna, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o $22^1/_2$ w. od Dzisny, 1 dm., 5 mk. kat.

Niziołki *Dobki*, wś, i *N. Stare*, wś, pow. ma-

zowiecki. gm. Chojany, par. Kulesze. Mieszka tu drobna szlachta. N. Dobki w 1827 roku miały 10 dm., 62 mk., zaś N. Stare 8 dm., 59 mk.

Nizka, niem. *Nisky*, miasto w zniemczonej części prus. górn. Łużyc, w pow. rozborskim. Stacya kolei żelaznej na linii Kohlfurt-Falkenberg. *A. J. P.*

Nizki 1.) wś, pow. czerykowski, ma kaplicę kat. par. krzyczewskiej; dziedzictwo Michała Czudowskiego. 2.) **N.**, wś, pow. klimowicki, gm. Kościukowicze, 36 dm., 197 mk. 3.) **N.**, mały zaśc., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, pomiędzy Sieniawką i Talminowiczami, ma 4 osady; miejscowość dość leśna.

Nizkinicze, ob. *Niskienicze*.

Nizowce, wś nad rzeczką Bieniną, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. niehniewickim, gm. Wsielub, ma 9 osad, grunta dobre, miejscowość wzniesiona. *A. Jel.*

Nizowiszcze, jezioro w pow. pińskim, uformowane na rozlewach kotliny rz. Prypeci, zwanej tu Parok, mianowicie między Swałowiczami i Noblem, o 2 w. prawie od koryta rzeki z lewej strony, na 1 w. długie, 3 w. szerokie. *A. Jel.*

Nizówka, rzeczka w pow. kowelskim, lewy dopł. Wyżwy, przepływa około wsi Starej Wyżwy.

Nizówka, fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim, od 1853 r. należy do dóbr Buda, Homolickich, i razem z Budą ma około $263^1/_2$ włók obszaru. *A. Jel.*

Nizsna, ob. *Niżna*.

Nizulicze, ob. *Mizulicze*.

Niż, zwały się okolice położone na dolnym (niższym) biegu Dniepru i Bohu, mianowicie zaś poniżej porohów Dnieprowych, Porów, *Sicz*, *Ukraina*, *Zaporoże*.

Niżankowice, rus. *Nyżankowyczi*, zwane dawniej także *Krasnopol* miasteczko, pow. przemyski, 14 klm. na płd. od Przemyśla, pod 49° 39′ 20″ płn.-szer. i 40° 26′ 30″ wsch. dług. od F. Na wsch. leżą Borszowice, Paćkowice i Wielunice, na płn.-zach. Małkowice, Zabłotce i Młodowice, na płd -zach. Sierakośce, na płd. Podmojsce i Przedzielnica, wsie pow. dobromilskiego. N. leżą w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem Wiaru, dopływu Sanu. Wiar wchodzi tu od płd.-zach. ze wsi Podmojsce i i płynie na płn.-wsch. do Wielunic, a przyjmuje w obrębie miasteczka jeden znaczniejszy dopływ od praw. brz., pot. Rybniska, płynący z Przedzielnicy w kierunku płn. Na lew. brz. Wiaru leżą zabudowania (243 m.), na płd.-zach. od nich część miasteczka Wyhadów, a w płn. stronie obszaru dworzec kolejowy. Przez N. idzie gościniec, wiodący z Przemyśla do Dobromila i droga na płn.-zach. do Fredropola. Przedmieście miasteczka zowie się Posada; karczmy: Wygoda, Tłoka i Wydra. Własn. więk. (gminy miejskiej) ma roli or. 201, łąk i ogr. 9, past. 4; wł. mn. roli or. 903, łąk i ogr. 52, past. 195 mr. W 1880 r. było 1752 mk. (a mianowicie: 1646 w N. a 106 w Wyhadowie), między nimi 442 obrz. rzym.-kat. w N. a 25 w W., a 602 obrz. gr. kat. w N., 40 w W. Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. i dyec. przemyska. Do par. należą: Aksmanice, Berendowice, Cyków, Darowice, Fredropol, Hermanowice, Krokowice, Kniażyce, Koniuchy, Koniusza, Kormanice, Kupiatycze, Małkowice, Młodowice, Paćkowice, Podmojce, Rożubowice, Sierakośce, Stanisławczyk, Solca, Truszowice, Wielunice i Zabłotce. O początkach tej parafii niemamy dokładnych wiadomości; jest domniemanie, że jej założycielem był Kazimierz Jagiellończyk około 1450 r. Kościół pierwotny miał wznieść Jakób, pierwszy pleban. Probostwo w N. nadał Zygmunt I w r. 1511 wikaryuszom katedry przemyskiej. Kościół murowany, wystawiony w r. 1461, a konsekrowany 1730 pod wezw. św. Trójcy. W zewnętrznej ścianie kościoła znajdują się umieszczone dwie kamienne rzeźby. Jedna przedstawia głowę z koroną, twarz ściągłą i z brodą, jakoby popiersie Kazimierza Jagiellończyka, druga przedstawia głowę rycerza w hełmie, dokoła ozdobionym piórami w kształcie rozwiniętego wachlarza. Obydwie te rzeźby odczyszczono około 1874 i zdjęto z nich odlewy gipsowe, umieszczono obecnie w muzeum Ossolińskich we Lwowie. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. niżankowicki, dyec. przemyska. Do par. należą: Sierakośce i Zabłotce. Obie te wsie tworzyły niegdyś osobne parafie. Sierakośce przyłączono do N. w r. 1802, a Z. w r. 1815 po śmierci proboszcza Bazylego Stojałowskiego. W N. jest cerkiew murowana, staro-ruska, pod wezw. św. Trójcy. Do dekanatu niżankowickiego należą parafie: Borszowice, Drozdowice, Grochowo, Hermanowice, Hruszatycze, Kłokowice, Kormanice, Korytniki, Miżyniec, Olszany, Śliwnica, Cisowa i Cyków. N. są siedzibą sądu pow. dla okręgu niżankowickiego, obejmującego 18,570 mk. (1880 r.), urz. poczt. i tel., jest tu stacya kolei przemysko-łupkowskiej, między Hermanowicami a Dobromilem i szkoła etat. dwuklasowa. Majątek miejski wynosi 72,005 zł. W r. 1884 było 5294 zł. dochodu. W wieku XV wyrabiano tu dobre piwa i miody, a w w. XVI płótna. W roku 1408 obdarzył Władysław Jagiełło Niżankowice prawem niemieckiem, pozwolił ryby w rzece łowić, piwa, miody robić, wino i inne napoje szynkować, przywozu zaś takowych zkądinąd zabronił; podwody tylko za listem

królewskim mieszczanie odprawować mieli, a na wojnę wóz czterokonny lub wołami zaprzężony dostarczać byli obowiązani. Dokumentem, wydanym w Samborze d. 26 sierpnia 1451 r., potwierdził Kazimierz Jagiellończyk fundacyą kościoła św. Trójcy w mieście „Crasnopole“, dodając do tego ze swej strony 20 beczek drobnej soli z żup królewskich w Soli, w obwodzie przemyskim (A. G. Z., t. VI, str. 35 i 36). Z powodu trzykrotnego zniszczenia przez Tatarów w XV i XVI w., były *Nyczankowicze* uwalniane: r. 1496 na lat ośm od wszelkich czynszów, podwód, robocizn, poradlnego i wozu wojennego; r. 1502 od poborów na lat 10, a od ceł królewskich na lat 5; w r. 1527 od wszelkich podatków na lat 9, od czopowego na rok, a od podwód na 3 lata. Przywilej z r. 1569 dla miasta *Krasnopole*, antea *Nizankowicze* appellatum, wyraża: ponieważ mieszczanie zbudowali i własnym kosztem utrzymują mosty i groble, pozwalamy im przeto myto pobierać od wozów, solą lub innymi towarami naładowanych, od koni i bydła; starosta nie ma wzbraniać wolnego wrębu w lasach; pozwalamy im gorzałkę szynkować za opłatą 20 grzywien staroście; ustanawiamy jarmarki na św. Trójcę i św. Mikołaj. Gdy miasto przez napad niewiernych spustoszone, a ustawy cechowe zagładzie uległy, spisał magistrat nowe, jakoto w r. 1621 dla szewców. Początek tych ustaw brzmi: Przysłuszało nam sporządzenie, w tym nieszczęsnym czasie przez nieprzyjaciela Krzyża św. tego miasteczka zniesienie uczynić, aby po każdy dzień większe rozmnożenie miało i bojaźni Pańskiej, która jest początkiem mądrości, jako i w sławie dzielnej się rozszerzało.“ Co do liczby majstrów chce mieć ustawa „aby w liczbie pewnej jako z dawna 9 a nie więcej na tak małej osadzie ich było.“ Tegoż roku spisano ustawę dla kuśnierzów: „starsi rząd wszelaki, uczciwy, z wzorem cnot wszelakich wieść powinni, jednak co najwięcej genealogią: zkąd jest, jakich rodziców, gdzie się wyzwolił przyjmować mają, a przyjęci ob tantas solennitates, contubernii achtel piwa z obiadem albo z wieczerzą i pół kamienia wosku na świece dla odprawowania chwały Bożej do kościoła uraczyć i oddać powinni.“ W r. 1623 spisano ustawę dla płócienników: „Przyjmujący cech za wyćwiczeniem 3 lat bez najmu, bo rzemiosło to potrzebuje wyćwiczenia doskonałego nie z żadnej zapłaty, tylko z wysługi, powinien takowy oddać 5 zł. do skrzynki, rusznicę, funt prochu, kopę kul i 2 funty wosku, do tego kolacyą starszym i młodszym. Uczeń u mistrza rzemiosła wyćwiczywszy, dwie koszuli zgrzebne a trzecią konopną i gr. 24 mistrzom kontenty oddać będzie powinien; po wyzwoleniu 4 niedziele u tegoż mistrza ma przerobić, a potem zaraz do ludzi wędrować dla powzięcia obyczajów cnotliwych; jeżeliby nie wędrował rocznie, tedy mistrzom achtel piwa wędrówki ma dać.“ Tegoż roku spisano ustawy dla krawców: „Gdyby który mistrzem chciał zostać, musi przed wszystkim cechem stojąc przy stole kredą wypisać i jako mu wymierzono będzie wymalować: albo kościelny ornat, płaszcz, albo kapę kościelną, kapicę mniską, kapę doktorską, suknią na zbroję według dawnego zwyczaju z szerokimi rękawami, dek ku gonitwie, namiot wielki z dwoma gałkami, tak jako w polu stać ma, namiot z jedną gałką, płaszcz doktorski okolisty. Spytany od starszych: wiele łokci do każdej sztuki uszycia są potrzebne, powinien odpowiedzieć (tu wyszczególnione łokcie sukna, materyi, płótna). Powyższe ustawy są podane w „Starożytnej Polsce“ Balińskiego, t. II, str. 646 i 647. Uchwała walnego sejmu kor. warszawskiego z r. 1647 naznaczyła w Niżankowicach skład win węgierskich według praw inszych składów koronnych (Vol. leg., IV, № 116). W spisie dokumentów z metryki kor. (Rkp. Ossol. № 2836, str. 257) czytamy: „Locus desertus „Wygoń“ dictus in oppido N. Nobili Andreae Chabrek vicario Ecclesiae parochialis confertur. A. 1621.“ Podług lustracyi z r. 1765 był tu „ratusz 1759 r. zbudowany na środku rynku, z podsieniami w koło na słupach dla przedawających, domów w rynku 26, na przedmieściu 96.“ W r. 1480 byli panami N. Koniecpolscy, potem Kmitowie, potem Piaseccy (ob. Rkp Ossol., № 1826). W 1880 r. pożar zniszczył miasto. W zbiorze rycin Pawlikowskiego znajduje się rysunek, przedstawiający cerkiew w N. (ob. tekę z widokami polskich miejscowości № 4324). *Lu. Dz.*

Niżatycze, ob. *Niziatycze.*

Niżawa, ob. *Dybowo* i *Nieszawa.*

Niża *Wies*, niem. *Niesendorf*, wś serbska na Saskich Łużycach, pow. budyszyński. W 1880 r. 13 dm., 61 mk., 56 ewang., 5 kat., 55 Serbów. *A. J. P.*

Niżborg 1.) *Nowy*, wś, pow. husiatyński, nad pot. Tajna, o 14 klm. na płn.-zach. od Husiatyna. Graniczy na płd.-wsch. z Wasylkowcami, na płd. z Krogulcem, na zachód z Kopeczyńcami, na płn. i płn.-wsch. z Niżborgiem Starym. Obszar dwor. gr. or. 1554, łąk i ogr. 158, past. 30, lasu 263; włośc. gr. or. 1527, łąk i ogr. 180, past. 32, lasu 27 mr. Ludn. rzym.-kat. 477, par. Kopeczyńce, gr. kat. 974, par. w miejscu, z filią w Niżborgu Star., z Hryńkowicami (584 dusz) ma 1558 gr.-kat., dek. husiatyński, dyec. lwowska. Szkoła etat. o 1 naucz. Sąd pow. notar., urz. poczt. i telegr. w Kopeczyńcach, odl. 9·5 klm.

2.) **N.** *Stary* z Hryńkowcami, wś, pow. husiatyński. Leży na płn.-wsch. od N. Nowego, o 1 klm. Graniczy na wschód z Liczkowcami i Trybuchowcami, na płd. z Czabarówką, Wasylkowcami i N. Now., na zach. z Myszkowcami, na płn. z Samołuskowcami. Obszar dwor. gr. or. 846, łąk i ogr. 117, past. 19, lasu 530; włośc. gr. or. 985, łąk i ogr. 155, past. 21 mr.; ludn. rzym.-kat. 258, par. Kopeczyńce, gr.-kat. 584, szkoła etat. o 1 naucz. Właśc. więk. pos. Józef hr. Bawerowski. *B. R.*

Niżegorodzka *gubernia*, ob. *Nowogród Niżni.*

Niżna, węg. *Nizsna*, wieś słow., w hr. orawskiem (Węgry), w pow. warskim, w dolinie rz. Orawy, na prawym jej brzegu, na płd.-zachód od Twardoszyna. Graniczy od płn. z Dedyną Ziemiańską (Nemes-Dedina), od wschodu z Krasnąhorką, od płd. z Białympotokiem, od płd.-zach. z Podbielem, a od płn.-zach. z Lokczą. Obszar tej wsi przerzy-Orawa na dwie połaci, płn. zach. i płd.-wsch. Płn.-zach. połać, w której na pr. brz. Orawy legła wieś, rozpostarła się na płd.-wsch. stoku Magóry orawskiej. Tuż nad granicą lokczańską wznosi się szczyt Budyn (1220 m.), najwyższy punkt tego pasma. Na płd.-zach. granicy w tej połaci wznoszą się wierchy: Łazy (944 m.), Czyżykowa (923 m.) i Łuczywna (850 m.). Wzniesienie wsi koło kościoła 573 m. Na płn. od wsi stroma góra Ostrażyca (767 m.). Płd.-wschodni obszar tworzy dział wody między Orawą a jej lewym dopływem, Studenym potokiem. Tutaj wznoszą się wierchy: Kraśnicki wierch (769 m.), Prasatin (855 m.). Obszar N. obejmuje 3810 kwadr. sążni katastral. (1880 roku). Jest tu 221 dm , 1118 mk. W miejscu wznosi się kościół p. w. św. Galla, fund. r. 1692. Metryki sięgają roku założenia. Według szem. dyec. spiskiej z r. 1878 było w miejscu dusz rz.-kat. 1151, nieun. 142, żyd. 24, razem 1317. Do tej par. należą włości Dedyna Ziemiańska i Podbiel. Cała par. ma dusz rz.-kat. 2339, ew. 6, nieun. 240, żyd. 53, razem 2638. Trzy młyny: Hldoczyn, Studena i Papiernia. Sąd powiat. w Trzcianie, urząd podatk. w Trzcianie (Trsztena). St. p. Podbiel. *Br. G.*

Niżna, szczyt górski, ob. *Czeremosz.*

Niżna Hyga, część wsi *Mikuliczyn* (ob.).

Niżna Łuka, wś, pow. krośnieński, przy gościńcu z Krosna (8·7 klm.) do Dukli a na zach. od Bóbrki. Wś leży w równinie na lewym brz. Jasiołki (310 m.), którą od zachodu i południa zamykają wzgórza ze szczytem Grodzisko (426 m.). Z tych lesistych wzgórz spływa do Jasiołki kilka potoków. Kończynę południową wsi tworzy karczma zwana Murowanką. N. Ł. należy do par. rzym.-kat. w Bóbrze, ma 287 mk. Więk. pos. Karola Klobasy ma 103 mr. roli, 4 mr. łąk i 6 mr. past.; pos. mn. 174 mr. roli, 27 mr. łąk i 24 mr. past. Najbliższą wsią na zach. jest Bóbrka a na wsch. Wrocanka. *Mac.*

Niżne, jezioro w pow. hrubieszowskim, na obszarze dóbr Cichoborz, w gm. Mieniany, leży w dolinie Bugu, śród bagien, trzęsawisk, ma 30 mr. obsz. i do 6 stóp głębokości, obfituje w pijawki. Wody odpływają do Bugu.

Niżne, wś nad rz. Wołkiem, pow. latyczowski, gm., par. i okr. pol. Deraznia, ma 47 os. 318 mk., 297 dz. ziem. włośc,, 477 dz. dwor., młyn, kopalnia kamienia wapiennego. Należała do Zaleskich, prawem zakładnem Nosalewskich.

Niżni Łomów, mto pow. gub. penzeńskiej, nad rz. Łomową, o 101 w. od Penzy, 7339 mk., 6 cerkwi, szkoły, zakł. dobroczynne, 10 fabryk, znaczny handel produktami roln., targi i wielkie jarmarki, st. poczt. Założone w 1636 r., niegdyś warowne. Niżniełomowski powiat. ma na przestrzeni 3173·3 w. kw. 128,947 mk., trudniących się głównie rolnictwem; powierzchnia równa, grunt urodzajny, lasy zajmują 32% przestrzeni.

Niżni Młyn al. *Nyżnyj Młyn*, młyn w Brodoku, pow. kocmański.

Niżni-Nowgorod, mto gub., ob. *Nowogród Niżni.*

Niżnie, sioło nad rz. Tytwą, pow. starodubski gub. czernihowskiej, o 17 w. od m. pow., 213 dm., 1838 mk.

Niżnie-Czyrska, stanica nad Donem, w ziemi wojska dońskiego, o 316 w. od m. gubor., 12978 mk., 2 cerkwie, szkoły, przystań, jarmarki, słynne ogrody, st. pocztowa.

Niżniedziewick, ros. *Niżnedjewick*, mto pow. gub. woroneżskiej, nad rz. Dziewicą, o 67 w. od m. gubern., 1383 mk., cerkiew, szkoła powiatowa i paraf., st. poczt. Pierwotnie wś, od 1776 mto. Niżniedziewicki powiat ma na przestrzeni 3287·6 w. kw. 129175 mk., trudniących się przeważnie rolnictwem. Powierzchnia wzgórkowata, grunt urodzajny, lasy zajmują 6% ogólnej powierzchni.

Niżnie-Tagilsk, mto i zakłady górnicze, nad rz. Tagilą, pow. wierchoturski gub. permskiej, własność Dawidowych, 28133 mk , ważne zakłady górnicze i hutnicze, st. poczt. i st. dr. żel. uralskiej, o 133 w. od Ekaterinburga a 335 w. od Permu.

Niżnie Tatry, ob. *Tatry Niżnie.*

Niżniów, mko, pow. tłumacki, na prawym brz. Dniestru, przy gościńcu stanisławowsko-podhajecko-brzeżańsko-lwowskim, o 11 klm. na płn. od Tłumacza, 25 klm. na płn.-wsch. od Stanisławowa. Graniczy na płn. i wsch. z Dniestrem, na południe z Kutyską, na zach.

z Bratyszowem. Obszar dwor. gr. or. 1039, łąk i ogr. 159, pastw. 925, lasu 1634; włośc. gr. or. 3441, łąk i ogr. 249, pastw. 159, lasu 9 m. Lud. rzym.-kat. 552, par. w miejscu, erygowana 1740 r. przez Stanisława Wincentego Jabłonowskiego, wojew. rawskiego. Kościół murowany niegdyś oo. paulinów, odnowiony i poświęcony 1842 pod wezw. ś. Stanisława. Do par. należą: Bratyszów (52 dusz), Kutyska (165), Oleszów (22), razem w całej par. katol. 791, izrael. 780; gr.-kat. 2900, par. w miejscu, dek. Uście, szkoła etat. o 2 naucz., sąd pow. Tłumacz, urz. poczt. w miejscu. Właściciel pos. więk. Teodor hr. Lanckoroński. Kuropatnicki w geografii Galicyi (z 1786 r.), pisze: „Niżniów miasto J. O. księcia Imci z Prusów Jabłonowskiego, dzisiejszego kaszt. krak. Był tu bogato ufundowany klasztor i kościół ks. paulinów od ojca dzisiejszego ks. kaszt. krakowskiego, to jest od J. O. ks. woj. rawskiego, który w Częstochowie ks. paulinom wiele funduszu przyczynił, kaplicę w marmury ozdobne wystawił, i jeden bastyon fortecy ufortyfikował.“ *B. R.*

Niżowa, strumień, wypływa w gm. Chorągwicy, w pow. wielickim, z małego stawku, płynie na płd.-wsch. przez pola chorągwickie, następnie przez Dobranowice, gdzie zwraca się na płd., mija Wolę Dobranowską, wś Niżowa, wreszcie Kunice. Poniżej Kunic rozdziela się na dwa ramiona, jedno wprost na płd. do Raby podąża, drugie zaś wschodnie opływa Fałkowice, poniżej których uchodzi od Raby od lew. brz. Pędzi kilka młynów wodnych. Długość biegu 10 klm. *Br. G.*

Niżowa z *Kunicami* i *Huciskiem*, wś, pow. wielicki, par. rzym.-kat. w Łazanach, 3·8 klm. od Gdowa. Leży na prawym brzegu Raby, w okolicy podgórskiej, nad Niżowym potokiem (260 m. wznies.). Przys. Kunice dzieli się na dwie części: północną nad Niżowym potokiem, na północ od wsi i południową (tworzącą osobną gminę, ob. t. IV, str. 876), nad Rabą, blisko gościńca z Bochni do Myślenic. Hucisko leży na zach. od N., na wzgórzu lesistem (355 m.). Wś ma 155 mk. rzym.-kat. Obszar więk. pos. (br. Adolfa Lipowskiego) wynosi 90 mr. roli, 11 mr. łąk, 4 mr. past., 18 mr. lasu; pos. mn. 58 mr. roli., 21 mr. łąk, 6 mr. past. i 5 mr. lasu. N. graniczy na płn. ze Sławkowicami, na zachód z Sierakowem a na płd. z Winiarami. *Mac.*

Niżówka, wś i fol. nad rz. Słuczą, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. Pohost, przy gościńcu ze Słucka do Pohosta. Wś ma 10 os.; fol., dziedzictwo Downarowiczów, ma około 22¼ włók obszaru. Miejscowość odludna, poleska, grunta lekkie, łąk obfitość.

Niżyłowicze, w dok. *Nizałowicze*, wś, pow. radomyski, o 5 w. na zachód od Naliwajków-ki, śród obszernych sosnowych lasów, ma 565 mk., w tem 9 kat.; cerkiew drewniana pod w. Archanioła Michała, wzniesiona w 1796 r. na miejsce dawniejszej, N. położone są w nizinie (od czego wzięły nazwę), przez którą płynie strumień Hulwa, uchodzący w obszerne błoto Bujan. Do 1735 należały do N. klucza radomyskiego al. poleskiego metropolitów kijowskich unickich, następnie zajęte przez rząd. Poprzednio majętność monasteru pieczerskiego w Kijowie. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 248, 642.

Niżyn, wś i fol. nad rz. Oresą, pr. dopływem Ptycza, na płd. krańcu pow. bobrujskiego w 3 okr. pol. hłuskim. Wś ma 16 os. pełnonadziałowych; fol., dziedzictwo Kurnatowskich, podzielony na dwie części, ma ogółem około 21 włók. Po parcelacyi mają tu też znaczne działy włościanie. Miejscowość nizinna, obfitująca w łąki i ryby. *A. Jel.*

Niżyn, ob. *Nieżyn.*

Niżyniec, ob. *Miżyniec.*

Niżyzna, fol., pow. inowrocławski. Ma 1 dm., 16 mk; należy do gm. i dom. Ośniszewa (ob.).

Njabadojce, niem. *Nebendorf*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, w pow. kalawskim.

Njabożkojce, niem. *Naundorf*, wś na dolnych Łużycach, pow. kalawski, par. ewang. wjetoszowska. W 1880 r. 359 mk., wyłącznie Serbów. *A. J. P.*

Njacyna, niem. *Bibersdorf*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, pow. lubiński.

Njagłuz, niem. *Lammsfeld*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, pow. lubiński, par. ewang. luborazka.

Njamaszchlieb, niem. *Nimaschklebe*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, pow. gubiński.

Njamorojce, niem. *Ilmersdorf*, wś przeważnie zniemczona, na dolnych Łużycach, pow. kalawski, par. ewang. malińska.

Njebjelczicy, niem. *Nebelschuetz*, wś serbska na saskich Łużycach, pow. kamjenecki. W 1880 r. 39 dm., 271 mk., 237 kat., 34 ewang., 245 Serbów. Kościół par. katol. Fundacya istniała już przed rokiem 1346, jako filja Kamieńca. Po reformacyi urządzoną została samodzielna parafia. Dzisiejszy kościół wybudowany w latach 1740—3. Szkoła początkowa. *A. J. P.*

Njechorń, niem. *Nechern*, wś serbska na saskich Łużycach, pow. budyszyński. W 1880 r. 30 dm., 191 mk., wyłącznie ewang., w tem 187 Serbów. *A. J. P.*

Nob, fol., pow. gierdawski, st. poczt. Klein Ginie.

Nobel al. *Nobelskie*, mylnie *Nowel*, jezioro w pow. pińskim, oblewa mko Nobel, które leży

na półwyspie wzdzierającym się w jezioro od płn. Długie $3^1/_2$ w., szerokie $2^1/_2$, ma 12 w. obwodu i 4·2 w. kw. powierzchni (podług Strielbickiego). Brzegi wysokie. Jezioro N. łączy się za pomocą kilku strug z odnogami Prypeci, zwanej tu Parokiem. Z N. wychodzą dwa potoki, tworzące rz. Strumień. Znajdują się na niem trzy wyspy. Jest bardzo rybne i rybołóstwo daje znaczny dochód.

Nobel, starożytne mko i dobra nad jez. t. n., pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, 120 dm., 1030 mk., cerkiew paraf., mająca do 900 wiernych i uposażona 3 włókami ziemi, synagoga; 2563 dzieś. ziemi. W 1870 r. rozdzielono N. na dwie części, z których jednę dano w nagrodę gen. Belgradowi, posiadającego wraz z Buryłówką $51^1/_2$ włók, drugą zaś urzędnikowi Nienarukomowi, około 129 włók wraz z rybołóstwem. Ludność trudni się rybactwem i flisactwem. Latopiscy wspominają to miejsce już w drugiej połowie XIII w., mianowicie, gdy za czasów Mendoga wodzowie kn. wołyńskiego Wasila: Zalisław i Medatryk, obwarowanych w grodzie N. Litwinów pod dowództwem Kandyzata Towdijamandowicza w pień wycięli. Ponieważ gród, na miejscu dziś istniejącego miasteczka, znajdował się na końcu wązkiego półwyspu, głęboko w jezioro wchodzącego, przeto oddział litewski, niemając odwrotu, opadnięty przez przemagające siły nieprzyjaciela uległ. Cały obóz litewski dostał się zwycięzcom, a wygrana Rusi wywarła wielkie skutki na stosunki obu sąsiednich narodów. O tej morderczej rozprawie kronika Ipatjewska pisze pod rokiem 1262 (ob. „Skarbiec“ Daniłowicza, t. I, str. 107), kronika zaś Wołyńska odnosi wypadek do roku 1260 (Narbut Dzieje, t. IV, str. 149). *A. Jel.*

Nobel, ob. *Napole* 1.).

Nobel, wś włośc. nad Starą Radunią, pow. gdański, st. p. Gdańsk. Obejmuje 18 gburskich posiadłości i 2 zagrody; 899·5 mr. roli. W 1868 r. 136 mk., 27 kat., 109 ew. 18 dm.; par. kat. ś. Wojciech, ew. i okr. urz. stanu cywil. Orunia, szkoła Lipicz; odl. od Gdańska wynosi 1 milę. Dobra te były dawniej własnością familii Ferberów. Dostał je burmistz gdański Konstanty Ferber, były wtedy bardzo zniszczone. Od jego imienia zwano je żartobliwie Konstantynopolem, z czego miało powstać dzisiejsze Nobel (ob. Brandstaeter: Land u. Leute des Landkreises Danzig, str. 202).

Nobella, w dok. *Nycubylya*, fol., pow. sieradzki, gm. Dzierząźna, par. Kamionacz. N. stanowi dziś jedną całość z fol. Kamionacz (ob.). Na początku XVI w. (Lib. Ben. Łask., I, 438) N. była wsią, która z łanów kmiecych dawała dziesięciny na stół biskupi a z folwarku dla altaryi gnieźnieńskiej. Miejscowy proboszcz w Kamionaczu otrzymywał jedynie kolendę.

Nobertowa (niem.), ob. *Norbertowo*.

Nobiskrug (niem.), wyb. do Oruni należące, pow. gdański.

Noć, wś nad rz. Noteć, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, odl. 54 w. od Nieszawy. ma 90 mk. W 1827 r. było dm. 12, mk. 81. Fol. N. z nomenkl., Rożek i wsiami: N., Obory, Holendry Nockie, Kalin al. Noteć, Mielnik i Morzyczyn, miał w 1873 r. rozl. mr. 1431: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 136, lasu mr. 754, past. mr. 14, wody mr. 115, nieuż. mr. 25; bud. mur. 8, z drzewa 4; płodozmian 14 polowy, las nieurządzony. Wś N. os. 8, z gr. mr. 7; wś Obory os. 8, z gr. mr. 107; wś Holendry Noćkie os. 5, z gr. 127; wś Kalin al. Noteć os. 25, z gr. mr. 154; wś Mielnik os. 7, z gr. mr. 60, wś Morzyczyn os. 40, z gr. mr. 230.

Nochowo, niem. *Nochau*, wś i dobra rząd., pow. szremski. Wś ma 38 dm., 324 mk., 17 ew., 307 kat., 96 analf. Poczta i gośc. w Szremie o 4 klm., st. kol. żel. Czempin o 20 klm. Królewszczyzna N., z Pelczynem ma 2533 mr. rozl. Bez Pelczyna ma 5 dm., 103 mk., 39 ew., 64 kat., 60 analf. W okolicy znaleziono urny. Długosz już o cmentarzysku tem wspomina (ob. Przyjaciel ludu, t. V.). Według regestr. pobor. z 1580—1581 r. wś N., w par. Szrem, posiadała 14 łanów, 1 łan karczemny i młyn (Pawiński, Wielkop. t. I, str. 84). *M. St.*

Nochowszczyzna 1.) pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje, fol. do Karolinowa; w 1875 r. z działu familijnego otrzymała Wanda z Sulistrowskich Alfredowa Roemerowa. 2.) **N.**, zaśc. szlach. nad potokiem, tamże, o 36 w. od Święcian, 3 dm., 25 mk. kat., młyn wodny drewn. 3.) **N.**, zaśc. szlach. nad potokiem, tamże, 2 dm., 7 mk. kat.

Nochten, ob. *Wochose*.

Nockie Holendry, kol., pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo. Ma 45 mk. W 1827 r. było dm. 10, mk. 49. Ob. *Noć*.

Nockowa, wś, pow. ropczycki, nad górnym biegiem Bystrzycy, która wypływa na północ od tej wsi z krzaków zwanych Zagrodnią (298 m. wzn.). N. jest gęsto zabudowana po obu brzegach pot. (242 m.), który zwraca się z północy na zachód aż do przyjęcia Bystrzyckiego pot., nadającego Bystrzycy północny kierunek. U zlewu obu potoków stoi nowy murowany kościół. Ku płn. od wsi ciągną się lasy na wzgórzach, dochodzących do 358 m. wzn. Te lasy noszą nazwę: Będziemyśl. Ku południowi podnosi się poziom tylko do 280 m. a położone tam grunta nazywają Obszarem. Odl. od urzędu poczt. i st. kol. arcyks. Karola Ludwika w Sędziszowie 9 klm. Z 1202 mk.

rzym.-kat. przebywa 131 na obsarze wiek. pos. Frań. Dolińskiego, mającej 646 mr. roli, 78 mr. łąk i ogr., 26 mr. past. i 24 mr. lasu; pos. mn. 1317 mr. roli, 157 mr. łąk, 243 mr. past. i 89 mr. lasu. Teraźniejszy kościół wymurowano w r. 1859, w miejscu drewnianego kościoła pochodzącego z r. 1566, który w 1852 spłonął. Nowy kościół poświęcił w 1869 r. bisk. tarnowski ks. Alojzy Pukalski. Przy kościele znajduje się dom ubogich, założony w r. 1631 przez Mikołaja Spytka Ligienzę, kasztelana sandomierskiego, mający dochodu z obligacyi i datków w naturze około 80 zł. w. a. rocznie. N. była od XIV do XIX w. w rękach Ligienzów. Par. (dyec. tarnowskiej, dek. wielopolskiego) obejmuje połowę Iwierzyn, Wiercany, Wisniowę, Bystrzycę Dolną i Bystrzycę Górną, z ogólną liczbą 3391 rzym.-kat. i 108 izraelitów. N. graniczy na zach. z Iwierzycami, na wsch. ze Zgłobieniem, na płd. z Wiercanami a na płn. z Olszową. *Mac.*

Nocunaj, ob. *Nacuny.*

Noczwicha, mały zaśc., pow. borysowski, w pobliżu rzki t. n., dopł. Kogowicy, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. pleszczenicka, ma 2 osady; miejscowość lesista. *A. Jel.*

Nodaggen, dobra prywatne, w okr. i pow. hazenpockim, par. amboteńska (Kurlandya); do dóbr należy folw. Weslaien.

Nodajwoda, rzeczka w gub. chersońskiej, prawy dopływ rz. Inguł.

Nodems, wś i dobra, pow. rybarski, st. poczt. Germau, 170 mk. (1880).

Noden, fol. do dóbr. Waldegalen, w okręgu tukumskim, pow. i par. telseńska (Kurlandya).

Nodma, ob. *Nadma.*

Nodolle, (niem.), ob. *Nadole.*

Noeblin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Saazig, st. poczt, tel. i kol. Freienwalde; 476·82 ha obszaru, 2224 mrk. dochodu.

Noerenberg (niem.) 1.), dwa dob. ryc. na Pomeranii, pow. Saazig, st. poczt., tel. i kol. Freienwalde. Pierwsze mają 444·80 ha i 1838·04 mrk. czystego doch., drugie, 2 klm. odl., 259·79 ha i 1102 59 mrk. czystego dochodu. 2.) **N.**, mto w Pomeranii, pow. Saatzig, 17 klm. na wsch. od st. kol. Freienwalde, nad rybnem jez. Enzig; gleba piaszczysta, tylko na zach. żyzna. Jest tu 2776 mk., powiększejczęści ewang., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła, rybołóstwem i łowieniem raków.

Noes, wś nad rz. Nissą łużycką, pow. rozborski. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc. W 1843 r. 98 dm., 544 mk. (1 katol.).

Noga, os. leś., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. od Słupcy 20 w. Ma 1 dm., 5 mk.

Nogacik, niem. *Klein Nogath*, dobra, pow. grudziądzki, st. poczt. Łasin 6 klm. odl., st. kol. Gardeja 8 klm. odl., par. kat., szkoła i okr. urz. stanu cywiln. W. Szembruk $^1/_4$ mili odl., par. ew. Czarne Dolne. N. ma 68·38 ha roli or. i ogr., 3·94 łąk, 1·38 nieużyt., razem 73·7; czysty dochód z gruntu 1085 mrk. W 1868 r. 2 dm., 19 mk., 12 kat., 7 ew. Właśc. Leon v. Goździejewski. (1885 r.). Osada tutejsza powstała (ob. wizyt. kościoła w Szembruku) r. 1740 na obszarze do sstwa rogozińskiego przyłączonym i znajdowała się przy okupacyi pruskiej w emfiteutycznem posiadaniu. W 1855 r. została nazwa Nogacik urzędowo zamieniona na Kl. Nogath. Goldbeck zowie w swej topografii z r. 1789 Nogacik emfiteutycznem mająteczkiem o 2 dymach (ob. Froelich Gesch. des Graudenzer Kreises, I, str. 230—231). W 1884 r. nabyła ten folw. na subhaście Stefania Goździejewska z Nowegomiasta nad Drwęcą za 61000 mrk. *Ks. Fr.*

Nogajsk, mto nadetatowe pow. berdziański gub. tauryckiej, nad rz. Obiteczną, w pobliżu m. Azowskiego, ma 3022 mk., kościół ormiańsko-grygoriański, kapl. prawosł., targi i jarmarki, st. poczt. i przystań statków parowych. Osiadłe od 1770 r. przez Tatarów Nogajskich, pierwotnie wś, od 1821 r. miasto.

Nogali, część wsi Rzyczki pow. Rawa Ruska.

Nogallen, dobra prywatne w Kurlandyi, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. arlaweńska (Erwalen); do dóbr należą folw. Augustenhof i Grikkliben.

Nogat al, *Nogata*, dok. *Nogadus*, *Nogot*, *Nogeth*, *Nogath*, jestto wschodnia odnoga Wisły, odłączająca się od niej pod t. z. przylądkiem Mątawskim i uchodząca licznemi ujściami do zatoki Fryskiej. Ma przeważnie płn.-wschodni bieg. Najprzód płynie N. w płn. kierunku, tworząc granicę między pow. malborskim i sztumskim. Za Piekłem przyjmuje kanał łączący ją z lewą odnogą Wisły (Weichsel-Nogat-Kanal), tak że Wisła zasila tu własną wodą swą córkę Nogat. Minąwszy M. i W. Usnice, zwraca się przed Pogarzałą wsią nagle ku wschodowi, ale nieco za wsią przybiera znów płn.-wschodni kierunek. Potem wije się między Szonowem a Willenberg; tu opuszcza granicę pow. sztumskiego i płynie dalej koło Malborka, gdzie przez nią prowadzi most łyżwowy, a dla kolei wschodniej tuż obok pierwszego drugi żelazny. Pod Kamionką kieruje się N. znów ku wschodowi, ale za wsią Blumenstein przybiera płn.-wschodni bieg, mija potem wś Schadenwalde a następnie Halbstadt. Tu po raz trzeci skręca się ku wschodowi, ale wnet płynie znów w płn.-wschodnim kierunku. Minąwszy Rothebude przechodzi przy wyb. Clementsfaehre z pow. malborskiego do elbląskiego. Potem płynie dalej przy Hoppenau i Horsterbusch, Wolfsdorf i Nogathau; od Robach aż do Hakendorf ma

bieg płn.-zachodni. Ale potem wraca do płn.-wschodniego kierunku i minąwszy Wolfszagel i Einlage zaczyna się już dzielić na różne ramiona (po niem. Rinnen, Graeben, Fahrten lub Zuege zwane). Za wsią Zeier odłącza się od N. Krafulski kanał (ob.), ciągnący się do rzeki elbląskiej. Za śluzą Krafulską staje się system dzielących się odnóg coraz zawilszy, tak że wreszcie ta córka Wisły aż 20 ujściami wpada do zatoki Fryskiej; kilka z nich jednak w nowszym czasie zatamowano, aby zapobiedz zamuleniu zatoki. Co rok bowiem silny prąd wody tyle znosi mułu, że przy ujściu utworzyły się liczne kępy, które wciąż się powiększają i to na milowej przestrzeni co rok po kilka prętów, tak że rocznie przyrasta tu do 100 mórg żyznej gleby. Długość N. wynosi 57 klm., szerokość zaś jest bardzo rozmaita; przy Pogorzałej wsi wynosi ona 264 m., przy Malborku 180·78 m., pod żelaznym mostem tylko 54·83 m, przy Zeier 113 m. Spad wód jego przedstawiają następujące liczby: przy Mątawskim przylądku leży zero wodoskazu o 20 stóp i 3 cale po nad poziomem morza, pod Malborkiem 9′ 4″ i 7′ 5″ przy domie portowym w Elblągu (ob. Rhode, Der Elbinger Kreis, Danzig 1869, str. 8). Co do głębokości N. to ta dawniej dochodziła nawet 30 stóp średnio, ale po przeprowadzeniu kanału wiślańsko-nogackiego, który kosztował 3,910,073 tal., stan wody tak się obniżył, że łodziami biorącemi 3 do 4 stóp wody nie można żeglować. Chcąc się z Gdańska do Elbląga dostać, obierają statki drogę przez kanał gdańsko-elbląski, dalej przez t. z. Westrinne, Biberzug i Breitfahrt, które ku temu zostały znacznie pogłębione, do śluzy Krafulskiej, a stąd rzeką Elbląską do Elbląga, przez co omijają zamuloną zatokę Fryską. N. jest ujęty w silne groble, które już r. 1288 mistrz ziemski Meinhard von Querfurt sypać zaczął. Do ich utrzymania przyczynia się skarb i wsio przyległe. Ale Wisła i N. wzbierają częściej i gwałtowniej niż którakolwiek z rzek w Prusiech i często występują z ciasnego łożyska, wielkie czyniąc spustoszenia. Największe wylewy następują na wiosnę, gdy kra idzie, bywają jednak i w lecie. W rocznikach zapisano następujące większe powodzie: w 1414 r. na wiosnę przerwała rzeka tamy pod Ząbrowem i zalała wsie między Elblągiem a Kiszporkiem (ob. Script. rer. Pruss., III, str. 359). W 1466 r. w kwietniu zalał N. część wielkiej Żuławy malborskiej (ob. Script. rer. Pruss., IV, 629). W 1476 r. spotkało to nieszczęście małą Żuławę po prawej stronie rzeki. W 1525 r. przedarła się rzeka przez groble pod Schoeneberg, porobiwszy wyrwy 18—30 prętów długie. Niemieccy dziejopisarze wspominają, że król polski Zygmunt Stary, widząc to spustoszenie, łzy wylewał (ob. Eckerdt, Gesch. d. Kr. Marienburg, 1868, str. 92). Pięć lat trzeba było na naprawę uszkodzonych grobel. W 1594 r. nastąpił wylew pod Thoerichthof, r. 1595 przy Vogelsang i Dąbrowskiej strażnicy (Damerauer Wachtbude). Następnie powtarzały się powodzie w 1600, 1651, 1652, 1661, 1669, 1674, 1675, 1689, 1717, 1719, 1737, 1749. Większe wylewy nawiedziły Żuławy r 1829 pod Schadwalde i Schonowem, także r. 1845, 1846 pod Lakendorf i Babkami. Od r. 1376 do r. 1877, a więc w przeciągu 500 lat, naliczono 300 większych przerwań tamy nogackiej. Szkoda przez to wyrządzona dosięga miliona marek. Niemieccy pisarze nie szczędzą pochwał dla królów polskich, iż ze swej strony czynili wszystko, by przyjść w pomoc żuławianom. Niekiedy N. tracił prawie zupełnie wodę. W 1410 r. przeprawiali się Litwini między Malborkiem a Lasowicami wozami przez rzekę, jak świadczy kontynuator Jana z Pozylii (ob. Script. rer. Pruss., III, str. 320). W 1858 r. 27 paźdz. poziom wody obniżył się o całą stopę pod zero wodoskazu przy Wolfsdorf. Zdanie, jakoby N. pierwotnie był odrębną rzeką, jest tylko hipotezą, ale dosyć prawdopodobną. Autor rozprawy p. t. „Był Nogat pierwotnie odnogą Wisły“ (ob. Preuss. Prov. Bl., 1855, str. 301) przytacza na poparcie tego zdania dość wymowne dowody. Gdyby zakon krzyżacki był N. zastał jako wielką rzekę, nie byłby go ujął w tak ciasne tamy, a pod Malborkiem nie byłby postawił mostu na słupach, bo ten krze oprzeć się nie może. A jednak most taki przez przeszło 500 lat tam się znajdował, który dopiero później zastąpić musiano łyżwowym. Gdyby zaś N. już pierwotnie był odnogą Wisły, byłby także od początku tak okazałą rzeką jak dziś, bo ma większy spad jak Wisła. Najważniejszym dowodem powyższej hypotezy są trzy małe rzeczki, jeszcze dziś nazwę Starego Nogatu mające. Pierwsza z nich Małym Nogatem zwana, powstaje przy Gardeji, płynie równolegle z Wisłą, przyjmuje pod Kwidzynem Liwnę i uchodzi przy Mątawskim przylądku do N. Za Malborkiem napotykamy pod Koenigsdorf znów rzeczkę tejże nazwy, wreszcie trzecią przy Nogathau i Stutthof, po za którą wsią wpada do Fiszawy. Zdaje się, że te rzeczki są staremi łożyskami pierwotnego Nogatu. Przypuszczają, że połączenie Nogatu z Wisłą uskutecznili dopiero Krzyżacy, aby przez to podnieść Elbląg i pozyskać dla Malborka wodną drogę handlową. Przewozy przez N. istniały już w XVII w. przy Rohbach, Clementfaehre, Halbstadt, Pogorzałej wsi i Ząbrowie. Woj. malborski Jerzy Kostka nadał karczmarzowi w Ząbrowie prawo trzymania przewozu, za co mieszkańcy wioski musieli

rocznie płacić 3 grzywny. Także i przewoźne uregulowano wówczas i to w ten sposób, że od wiosny po odpłynieniu kry aż do Szymona Judy płacono od konia 1 szeląg, odtąd aż do nastania mrozu 9 fen. Już od dawna istnieje zamiar uregulowania N., ale wykonaniu tego projektu stoją na przeszkodzie trudności, pochodzące z niejednostajnej szerokości łożyska (por. t. II, 339; IV, 579; V, 956). *Kś. Fr.*

Nogat, niem. *Gross Nogath*, dok. *Nogoten*, *Negoth*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. p. Czarne Górne 3·7 klm. odl., st. kol. Gardeja 8 klm. odl., par. kat. Szynwałd pół mili odl., szkoła Wielki Szembruk, par. ew. Czarne Dolne, okr. urz. st. cywil. Wydrzno. Ma 370 ha roli or. i ogr., 62·55 łąk, 2·92 nieuż., 129·7 wody, razem 565·39 ha; czysty dochód z gruntu 7811 mrk. Należący do tych dóbr folwark Bożepole obejmuje 174·57 ha. W 1868 r. 23 bud., 11 dm., 227 mk., 120 kat., 107 ew. Osada ta powstała prawdopodobnie na początku XIV w., gdy mistrzem ziemskim był Konrad Sack. W 1313 r. potwierdził w. m. Karol Beffart z Trewiru Reinhardowi z Nogatu nadane mu przez Konrada Sack 13 włók 7 mr. we wsi N. nad jez. Schernschen, za zwyczajnym czynszem, z obowiązkiem służenia zakonowi z zbroją i w pancerzu i z prawem rybołóstwa w wymienionem wyżej jeziorze. Roku 1315 dostaje Jan z N. (Hannus v. Nogath) drogą zamiany 12 włók tamże pod temi samemi warunkami. Krzyżackie dokumenty wymieniają jeszcze trzecią posiadłość, należącą do braci Henryka i Ottona, którym kapituła chełmżyńska na ich życzenie przepisuje na nowo list, nadany przez mistrza ziemskiego Henryka z Płocka (v. Plocke) w Nieszawie r. 1309 d. 23 kwiet. (ob. Woelky: Urk. Buch des Bist. Culm, I, str. 117). Z trzech służb była tylko jedna chełmińska, dwie zaś polskie (ob. Kętrz., O ludn. pols., str. 115). Po bitwie pod Grunwaldem oszacowano szkodę, którą wś poniosła, na 1000 grzywien. Z 1526 r. zachował się przywilej Zygmunta, w którym tenże potwierdza kanonika Nogackiego i jego spadkobierców w posiadaniu dóbr tutejszych w starych granicach i z wszelkiemi prawami i wolnem rybołóstwem. Oprócz tego nadaje mu także rybołóstwo w strugach i stawach z Nogackiego wypływających jeziora, także w jez. Kuchnią zwanem, wszelkiemi narzędziami, niewód wyjąwszy. Dan na zamku naszym w Malborku d. 5 po św. apost. Jakóbie (30 lipca) 1526 r. W 1589 r. sprzedali Wawrzyniec Pieczewski i jego żona przed sądem łasińskim „recedentes a jure et districtu suo proprio et huic (Lasinensi) jurisdictioni quo ad actum praesentem se cum bonis suis incorporantes", część swej posiadłości w N. Janowi Kostce Szembekowi za 214 grzywien prusk., równocześnie należała inna część dóbr tutejszych do Pawła Kostki Szembeka, ssty w Wąbrzeźnie, którą r. 1559 wdowa po nim odstąpiła Fryderykowi Bilińskiemu. W 1609 r. sprzedaje Adam Pieczewski 3 wł. i 20 mr. chełm., Waleryanowskiemi zwane, Janowi Kostce Szembekowi, tenże odstępuje takowe w 1617 r. Maciejowi Kostce, wreszcie Marcin Pieczewski sprzedaje swoje posiadło Kijanowskiemu za 1000 pols. zł. Wizytator Strzesz r. 1667 znalazł całe dobra nogackie w ręku pani Beklewskiej. R. 1682 z N. płacono poboru na symplę 1 flor. W 1720 r. posiadał N. przysiężny sądu tczewskiego Andrzej Kczewski, syn jego Franciszek sprzedał r. 1774 dobra nogackie dawniejszemu podstolemu Aleksandrowi Nostitz Jackowskiemu za 42,500 flor. Według ksiąg hypotecznych z r. 1777 należał do dóbr tutejszych znaczny las iglasty i bukowy, 2 jeziora Nogat i Kuchnia, karczma we wsi, kaplica i pustkowie Jędrzejewo, składające się z 3 chałup, których mieszkańcy panu zobowiązani byli do tłoki, wreszcie fol. Boże Pole (Boschpol), gdzie był rządzca, karczma i chałupa rybacka. Z praw szlacheckich przysługiwały panu sądy, prawo łowów, warzenie piwa i pędzenia gorzałki. W 1803 r. właścicielką dóbr N. była pani Kalkstein. Kalksteinowie utrzymywali tu osobno przy dworze zbudowaną kaplicę. W 1804 r. udzielił jej biskup Rydzyński indult do odprawiania mszy św. na trzy lata (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 110). Kaplica ta dziś już nie istnieje. *Kś. Fr.*

Nogathau al. *Nogatau* (niem.), wś włośc. nad Starym Nogatem, pow. elbląski, st. p., kol. i par. kat. Elbląg, 1¼ mili odl., par. ew. Neuheide, okr. urz. st. cywil. Neuhof, szkoła w miejscu. Ma 1888·83 mr. czyli 28 włók 20 mr. albo 482 ha 26 arów. W 1868 r. 18 dm., 24 dymów, 156 mk. i to 120 ew., 11 kat., 23 menonitów; 112 koni, 214 sztuk bydła, 4 owce. Wś tutejsza została założona dopiero 1602 r. na tak zwanych łąkach rzeźnickich. Łąki trzymał bowiem w dzierżawie cech rzeźnicki w Elblągu; obejmowały zaś pierwotnie 55 włók, lecz były po części jeszcze krzakami porosłe. W 1535 r. zostały wydzierżawione cechowi rzeźników na paszę dla bydła za 50 grzywien (po 13⅓ srebrników); r. 1563 podwyższyła rada miejska ten czynsz na 97 grzywien, a r. 1596 na 250. W 1602 r. odłączyła rada 25 włók i wydała ten obszar osadnikom na prawie emfiteutycznem za rocznym czynszem, wynoszącym 120 grzywien czyli 26⅔ tal. od włóki. W 1653 r. podwyższono ten czynsz na 150 grzywien (33⅓ tal.). Tak powstała dzisiejsza wś (ob. Rhode, Der Elbinger Kreis, str. 91). *Kś. Fr.*

Nogawki 1.) ob. *Nagawki*. 2.) **N.-Mierze-**

jewo, wś szlach. nad rz. Orz, pow. ostrołęcki, gm. Czerwin, par. Goworowo. W 1827 r. 21 dm., 115 mk.

Nogen, ob. *Paballen.*

Nogowczyce, niem. *Nogowschuetz*, wś, folw. i leśnictwo, pow. wielkostrzelecki. Ludność katolicka.

Nogympten (Dusb.), gród pod Rudawą w Sambii (ob. Script. rer. Pruss., I, str. 91). Istniał jeszcze r. 1274, gdzie się zowie antiquum castrum (ob. Voigt, Gesch. Preussens, III, str. 82).

Nohajew, rzeczka w pow. czerkaskim, łączy się z rz. Olszanką i za m. Mosznami obie wpadają do Dniepru.

Nohnen, wś i dobra, pow. frylądzki, st. poczt. Bartenstein.

Nohnkeim, folw., pow. rastemborski, st. poczt. Korsze.

Noiszew, wś, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Pniewnik. Ma 22 dm., 174 mk., ziemi 698 mr. W 1827 r. było 22 dm., 120 mk.

Nojehnen, ob. *Zawady Wielkie.*

Nojewo, wś i dobra, pow. szamotulski. Wś ma 3 dm., 12 mk., 3 ew., 9 kat., 6 analf. Poczta i gośc. na miejscu, tel. w Pniewach o 10 klm., st. kol. żel. we Wronkach o 12 klm. N., dobra, mają 4333 mr. rozl., 4 miejsc.: a) N. dom.; folwarki: b) Kikowo, siedziba właściciela; c) Grzywno; d) Dąbrowo, leśnictwo, 32 dm., 436 mk., 106 ew., 330 kat., 225 analf. Ob. *Kikowo.* Według regestr. pobor. z 1580 r. wś N., w par. Zajączkowo, była własnością Przystanowskich i Dobrogosta Kunińskiego, miała 12 łanów, 7 zagrodn., owczarza z 30 owiec i ćwierć łanu karczemnego (Pawiński, Wielkop., t. I, str. 42).

Nojno, wś, pow. kowelski, wchodziła niegdyś w skład sstwa kowelskiego. Podług lustracyi z 1628—29 r., odbytej pod przewodnictwem kasztelana radomskiego Słupeckiego, wś N. dawała dochodu 343 fl. i 5 gr., oddzielnie zaś folw. noiński 80 fl. 17 gr. i 9 den.

Noldau, ob. *Domosławice.*

Noliński, mto pow. gub. wiackiej, nad rz. Boją, o 134 w. od mta gubernialnego odległe, ma 2860 mk., 4 cerkwie, szkołę duch. i powiat., 7 fabryk, znaczniejsze kleju i skór, rzemiosła i ogrodnictwo rozwinięte, handel, zwłaszcza zbożowy, obszerny; bank, st. poczt., przystań. Pierwotnie wś, wspominana w XVI w., od 1780 r. miasto. Noliński powiat ma na przestrzeni 5571·7 w. kw. 192,000 mk., trudniących się głównie rolnictwem; powierzchnia równa, grunt w niektórych tylko miejscach urodzajny, lasy zajmują zaledwie 7%. Zrasza rz. Wiatka z dopływami.

Nomajliszki, zaśc. mieszczański, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 60 w. od Wilna, 1 dm, 7 mk. katol.

Nomejki, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski lacki, o 8 w. od gminy a 10 od Szczuczyna, 15 dm., 456 mk. (70 dusz rewiz.); należy do dóbr lackich ks. Druckich Lubeckich.

Noniszki, fol. i okolica pryw. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 22 w. od Lidy, 4 dm., 58 mk.

Nonne (niem.), znaczy zakonnica. Wyraz ten wchodzi w skład nazw wielu miejscowości, będących dawniej własnością zakonów żeńskich. *Kś. Fr.*

Nonnenacker (niem), wś, pow. gdański, st. p. Szydlice, dawna własność panien brygitek w Gdańsku (ob. Land und Leute des Landkreises Danzig von Brandstaeter, str. 181).

Nonnenberg, wś, pow. darkiejmski, st. poczt. Launingken.

Nonnendorf (niem.), domena fiskalna w Pomeranii, pow. gryfijski, st. poczt. i kol. Wolgast, 9·5 klm. odl. Ma 458·18 ha, 8828 mrk. dochodu z gruntu.

Nonnenhausen, folw., pow. licbarski, st. poczt. Cynty.

Nonnenhof al. *Krampkrug*, wyb. do Oruni należące, pow. gdańzki, st. p. Orunia; leży nad Starą Radunią i Motławą. Dawna własność brygitek w Gdańsku (ob. Fankidejski, Klasztory żeńskie, str. 69). *Kś. Fr.*

Nonnenhuben (niem.), wyb. do Szymona należące, pow, malborski, st. p. Szymon, zawiera jedno posiadło o 2 włókach, należy do sióstr miłosierdzia w Chełmnie, *Kś. Fr.*

Nonnenkabelunken, ob. *Kobylanka Panieńska.*

Nonnenkaempe (niem.), ob. *Panieńska Kępa.*

Nonnenmorgen (niem.), folw. do Tczewa należący, pow. starogardzki, st. poczt., tel. i kol. Tczew.

Nopaitis, rz. w pow. władysławowskim, bierze początek pod Romaniszkami, płynie ku zach. przez Raugale, Rudzie, Usiejnie, ztąd ku płn. przez Uszpiaunie, Sodzie i pod Bukszniami uchodzi z lew. brz. do Nawy. Długa około 14 wiorst. *J. Bliż.*

Nopiszki 1.) wś rząd., pow. trocki w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski N., o 13 w. od Trok, 20 dm., 245 mk. kat. (88 dusz rew.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: N., Misztuny, Gielunce i zaśc. Wisińcza, Humba, Nowoniańce, razem 218 dusz rew. 2.) **N.-Nowe**, wś, tamże, okr. wiejski Ogrodniki, 23 dusz rewiz.

Nopkeim, dobra rycer., pow. rybacki, st. poczt. Rybaki.

Noragehlen, wś, pow. nizinny, st. poczt. Heinrichswalde, 330 mk. (1880 r.).

Norbertów, kol. włośc., pow. piotrkowski, gm. i par. Gorzkowice, ma 5 dm., 75 mk., 65 mr. ziemi. W 1827 r. 4 dm., 24 mk. Ob. *Gorzkowice*,

Norbertowo, ob. *Krępe*, pow. wejherowski, niem. *Nobertowa* al. *Kramptz*. W 1871 r. 1 dm., 7 mk. *Ks. Fr.*

Norbuden, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Judtschen.

Nordenberg, fol. do majątku Nory należący, pow. oleckowski, st. poczt. Wieliczki, 20 mk. (1867), z których 5 Polaków. Założony w tym wieku przez zakupno gruntów włościańskich.

Nordenbork al. *Nordenburg*, pow. gierdawski, nad rzeczką Aschwoene, wypływającą z jeziora nordenburskiego, w stronie południowej od miasta. Ma kościół ewang., 2515 mk., (1880 r.), którzy trudnią się rolnictwem; 8 katol., 59 żydów. Targi na płótno. N. istnieje jako miasto od 1368 r. W przeszłym wieku był tu jeszcze oddzielny ksiądz dla Polaków i Litwinów; dziś wszystko niemieckie. Istniał tu zamek, założony w 1303 r. N. leży w pagórkowatej okolicy, mającej pokłady torfu, gliny i wapna, których kopalnie tu istnieją. N. posiada sąd okręgowy, st. poczt. i tel., cztery jarmarki, głównie na płótno i konie.

Nordenhaken al. *Nordershaken* (niem.), wyb. do Sztutowa należące, pow. gdański, st. poczt. Sztutowo; leży tuż nad zatoką Świeżą.

Nordenort, leśniczówka, pow. rastemborski, st. poczt. Nordenbork.

Nordenthal 1.) wybud., pow. gierdawski, st. pocz. Nordenbork. 2.) **N.**, ob. *Nory*.

Nordhausen, wś, pow. wystrucki, st. p. Berschkallen.

Norejki, wś, pow. władysławowski, gmina Świątoszyn, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 44 w., ma 4 dm., 42 mk. W 1827 r. było 4 dm., 36 mk.

Norejki 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Dowgierdziski, o 47 w. od Oszmiany a 28 od Dziewieniszek, ma 9 dm., 54 mk. prawoł. i 14 katol. (wraz ze wsią Duka 47 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Traby. 2.) **N.**, mylnie *Norki*, wś. i fol. u źródeł rz. Ptyczy, pow. miński, w okolicy wzgórzystej, malowniczej. Wś ma 13 osad; fol., zwany inaczej *Ernestowszczyzna*, od 1849 r. własność Kelnerów, ma 4 włóki. Jest tu kaplica kat. fil. wiazyńskiej, par. Kojdanów. Z miejscowości tej wypływa kilka rzek w różne strony, jest więc ono najwyższym punktem okolicy, posiada nadzwyczaj zdrowe i świeże powietrze. *A. Jel.*

Norejkiszki al. *Łąka Chrapicka*, dwa fol., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 53 w. 1-szy fol. ma 4 dm., 86 mk., 2-gi 4 dm. 63 mk.

Norejkiszki 1.) wś, pow. trocki, w okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Piesztowiany, o 13 w. od gminy, a 44 w. od Trok, 10 dm., 100 mk. kat. (52 dusz rew.); należy do dóbr Piesztowiany, Kudorowskich. 2.) **N.**, os. młyn. nad jeziorem, tamże, 1 dm., 5 mk. katol. 3.) **N.**, wś szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 43 w. od Trok, 3 dm., 27 mk. katol. 4.) **N.**, folw. szl. nad jeziorem Wasilki, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 60 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol. *J. Krz.*

Norejsze, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Noreitschen, wś, pow. stołupiański, st. p. Trakehnen.

Norgallen al. *Klein Szuskehmen*, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Nemmersdorf.

Norgalwiszki, wś, pow. rossieński, par. retowska.

Norgau 1.) *Gross*, wś i wybud., pow. rybacki, st. poczt. Thierenberg. 2.) **N.** *Klein*, folw., pow. rybacki, st. poczt. Thieronberg.

Norge, folw., pow. inowrocławski, 1 dm., 30 mk., nal. do gm. i dom. Polanowice.

Norgehnen 1.) wś, pow. królewiecki, st. poczt. Waldau. 2.) **N.**, dobra, pow. rybacki, st. poczt. Schugsten.

Norgiały, wś, pow. rossieński, par. wewirżańska.

Norgieliszki 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mikołajów, o 1 w. od gminy, 8 dusz rew., należy do dóbr Mikołajów, Hłasków. 2.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce, okr. wiejski Skrejciany, o 13 w. od gminy a 67 w. od Trok, 7 dm., 52 mk. kat. (35 dusz rew.); należy do dóbr skarb. Punie.

Norigawe, 1455 *Norakau*, wś i fol., pow. wołowski, par. Piskorzyn, młyn wodny i gorzelnia. Ludność ewang.

Norkaiten al. *Narus - Tallut*, *Narus-Potrimpene*, dobra, pow. szyłokarczemski, st. poczt. Kukoreiten, 82 mk. (1880.).

Norkaten, wś, pow. kłajpedzki, st. poczt. Kukoreiten, 53 mk. (1880).

Norki 1.) zaśc. szl. nad jeziorem Byczyskiem, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 7 w. od Trok, 2 dm., 23 mk. kat. 2.) **N.**, wś, pow. czerykowski, gm. Łobanówka, o 20 w. od Czerykowa, 113 dm., 716 mk. 3.) **N.**, mylnie, ob. *Norejki*.

Norkino, wś, pow. czerykowski, gm. studzieniecka, 47 dm., 513 mk.

Norkitten, wś i st. kolei wschodniej, 18 klm. od mta pow. Wystrucia, w żyznej dolinie spławnej Pregoły, do której tu wpada rzeczka Auksyna. N. mają 642 mk. ewang., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i koni, rybołóstwem i żeglugą po rzece, oprócz tego wyrabianiem batogów i biczy na wielką skalę, tak że rozchodzą się ztąd n. p. aż do Bawaryi. Masło tu wyrabiają maszynami, które wprawiają w ruch końmi i posełają do Berlina. Jest w N. kościół ewangielicki i zamek,

wspominany pierwszy raz w 1376 r. Do niego należały przyległo grunta, które jednak bardzo wcześnie przeszły w posiadanie prywatne, dziś należą do rodziny książęcej Anhalt Dessau i od r. 1721 połączone są z dobrami Bubainen i Schwaegerau jako majorat rodziny książęcej. W pobliżu wieś Gross-Jaegerndorf, przy której pruski feldmarszałek von Lehwald stoczył 30 sierpnia 1757 r. w czasie siedmioletniej wojny, bitwę z wojskami rossyjskiemi pod dowództwem Araksina. Jest tu stacya pocztowa, kolej i telegraf.

Norkowicze, wś, pow. święciański, ob. *Narkowicze*; w 1866 r. miała 50 dm., 390 mk., w tej liczbie 384 kat. i 6 starowierów.

Norkowszczyzna, wś, pow. rohaczewski, gm. Rassochy, 52 dm., 230 mk.

Norkuny (ob. t. VI, 395) mylnie podane za *Narkuny*.

Norkwiecie, wś nad rz. Jotyją, pow. władysławowski, gm. Kidule, par. Sudargi. Odl. od Władysławowa 30 w.; ma 2 dm., 24 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Kidule (ob.)

Norocz (mylnie), ob. *Narocz*, jezioro.

Norodycze, mko, w pow. owruckim, ob. *Narodycze*.

Norok, wś i dobra, pow. niemodliński, par. Schurgast. Szkoła kat. Kaplica od 1804 roku. W 1843 r. 102 dm., 733 mk. (60 ew.). Do N. należą Konty al. Kant i Neuvorwerk.

Noroty, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Niestaniszki, okr. wiejski Dobrowlany, o 7 w. od gminy, 35 dusz rewiz.; należy do dóbr Dobrowlany, Chomińskich.

Norszty, wś nad rz. Łustą al. Żygianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany, okr. wiejski Rogiczynięta, o 12 w. od Oszmiany, 11 dm., 121 mk., w tem 38 prawosł. i 83 kat. (53 dusz rewiz.); należy do dóbr Remejkiszki, Salmanowiczów.

Norta, fol., pow. miechowski, gm. i par. Kozłów. Należy do dóbr Wierzbica.

Nortoki, fol., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Gielwany, okr. wiejski Gielwanki, własność Stępkowskich.

Nortycken, wś, pow. rybacki, st. poczt. Sanct Lorenz, 280 mk. (1880). Kopalnie bursztynu.

Noruciany, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie, okr. wiejski Pasieki, o 3 w. od gminy, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr Dębino, dawniej Seweryna Romera, dziś hr. Tyszkiewicza.

Norudszen al. *Norutschen*, wś, pow. stołupiański, st. pocz. Pillupoenen.

Norudszuppen al. *Noruszuppen*, *Semmenu*, wś, pow. stołupiański, st. poczt. Kattenau.

Norupe, rzeczka w pow. szawelskim, prawy dopł. Muszy, przybiera od pr. brz. rzkę Dunaj.

Norushatschen al. *Norutschatschen*, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Gąbin. Ma 1045 mk. (1880 r.).

Norwajsze, wś nad rz. Szeszupą, pow. władysławowski, gm. Leśnictwo, par. Władysławów. Odl. od Władysławowa 6 w., ma 26 dm., 234 mk.

Norweischen-*Alt*, *Klein* i *Neu* (niem.), trzy wsie na Litwie prusk., pow. nizinny, st. p. i okr. urz. stanu cywiln. Lappienen.

Norwertowo, wś, pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Ludwinów. Odl. od Kalwaryi 21 w., ma 15 dm., 49 mk.

Norwidpole, dobra w płn. str. pow. borysowskiego, nad błotnistą i lesistą kotliną rz. Berezyny, w 3 okr. dokszyckim, o 8 w. ku płn. od mka Dokszyc, par. kat. Dokszyce; dawne dość dziedzictwo Węcławowiczów. Za poddaństwa do dóbr tych należały trzy wioski i 186 włościan pł. męz., teraz mają przeszło 62 włók obszaru (1241 dzies.); grunta lekkie, nieco wzgórkowate, łąk błotnych i lasu dostatek. *A. Jel.*

Norwidy, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Wisztyniec, par. Grażyszki. Odl. od Wyłkowyszek 20 w. Dm. 15, mk. 120. W 1827 r. wś miała dm. 17, mk 75; fol. dm. 1, mk 5. Fol. i wś N. miał w 1881 r. rozl. mr. 722: gr. or. i ogr. mr. 300, łąk mr. 180, past. mr. 21, wody mr. 5, lasu mr. 203, nieuż. mr. 14; bud. mur. 4, z drzewa 9; płodozmian 9-polowy, las urządzony. Wś N. os. 15, z gr. mr. 46.

Norwidyszki, fol., pow. nowoaleksandrowski, własność Brunona Tomaszewskiego, ma 62 dzies. ziemi.

Norwidzie, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Norwieden, wś, pow. stołupiański, st. poczt. Pillupoenen.

Norwillischken, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Srillen, 210 mk. (1880).

Norwischeiten, wś, pow. nizinny, stacya poczt. Lappienen, 210 mk. (1880).

Nory, niem. *Nordenthal*, majątek, pow. oleckowski, st. poczt. Wieliczki, 150 mk. (1880). W 1867 r. było pomiędzy 148 mk. 66 Polaków (6 kat.).

Noryń, zwana niekiedy *Norzyń*, rzeka, bierze początek w moczarach pow. owruckiego, w okolicach Listwina, powyżej wsi Przybyłek, płynie w kierunku płd.-wschd. przez wsie Krasnosiółka i Kajetanówka, w mku Noryńsku formuje dość obszerny staw i służy jako motor pytla, tartaku i zwyczajnego młynu; poczem przechodzi koło wsi: Bondar, Papierni, Zbranek, mta pow. Owrucza, dalej wsi: Jackowce, Moszki, Kamień, Hunicze, Czerepówka, Kacowszczyzna, Kloczki, Łoto-

cze, St. i N. Dorohiń i na gruntach wsi Krystynówka wpada do lew. brz. do Uszy, prawie na wprost ujścia rz. Zwizdal, wpadającej od pr. brzegu koło wsi Nowe Sarnie, pomiędzy mkami Narodyczami i Chabnem. Długość biegu wynosi do 100 wiorst. N. płynąc płytkiem korytem, co wiosnę silnie rozlewa, a rwąc groble i młyny, użyźnia jednocześnie łąki i pola sąsiednich wiosek. W N. poławiają się: szczupaki, leszcze, okonie, białozor, miętusy, a przy ujściu do Uszy, sumy. Do 1840 r. jeszcze znajdywały się w N. bobrowe gony. N. jest ulubioną rzeką Owruczanów i do dziś dnia pomiędzy zagonową szlachtą istnieje przysłowie: „kto w Wieledniках nie chrzczony, w Noryniu nie kąpany, nie może być prawdziwym Owruczaninem nazwany.“ Nad brzegami N. znajdują się młotki i toporki z krzemienia lub nerkowca, świadczące o istnieniu w tych okolicach osad z epoki kamiennej. *Michał z Fulsztyna.*

Noryńsk al. *Norzyńsk*, mko nad rz. t. n., pow. owrucki, w 3 okr. pol. Sławeczno, o $12^1/_2$ w. od Owrucza, 22 w. od Sławeczna a 100 w. od miasta guber. Żytomierza Ma 1875 mk., z których 630 prawosł. i 1245 żydów wpisanych do kahału norzyńskiego; zarząd gminy, cerkiew p. w. ś. Mikołaja, liczącą do 2000 parafian, zamieszkałych w mku N. i we wsiach: Bondary, Papiernia, Mała Hajcza, Krasnosiołki, Kajetanówka, Moszczanica, Pełcza i okolicznych rudniach. Cerkiew niegdyś unicka, do niedawnych czasów zachowała chór z resztkami organów, obecnie przerobiona i znacznie powiększona. Miejscowy paroch oprócz 62 dzies. ziemi ornej i łąk, włada z zapisu Dymitra Zabokrzyckiego z 1685 r. tak nazwanym Popowym Ostrowem, mającym 150 dz. ziemi ornej, łąk i lasu. Właściciel i nieliczni mieszkańcy katolicy należą do par. wieledzickiej, oddalonej o lekką milkę. Na rz. Noryniu znajdują się 2 młyny z pytlem i foluszami. W mku jest murowana gorzelnia, z 100 pudowym zacierem dziennym. Browar należący do właściciela miasteczka, kilka garbarni żydowskich i woskobójnia, stanowią cały przemysł mka; handel na małą skalę bławatnemi towarami, kilka innych sklepików, zaspakajających potrzeby mieszkańców, parę domów zajezdnych i ratusz, przedstawiają obraz dokładny małej mieściny tej zapadłej części naszego kraju. Pięć jarmarków dorocznych, z których główniejsze: na Trzech Króli, na Spasa i na ś. Dymitra; zjazdy bywają dość liczne i obroty pieniężne dosyć znaczne. Sprzedaż grzybów suszonych sięga do kilku tysięcy pudów jednorazowo, jak również miodu i wosku. Przed laty spędzano na jarmarki tutejsze tabuny koni tatarskich, lecz z upadkiem w ogóle jarmarków w naszym kraju, sprzedaż koni, wołów i krów odbywa się na małą skalę, w zakresie potrzeb okolicznych mieszkańców. Ziemi dworskiej wraz z lasami jest 6750 dzies., włościańskiej 1780 dzies. Stary dwór murowany, ogród przedzielony stawem, góra ze śladami starego zamczyska, nasypy ziemne (wały) okalające niemal całe dzisiejsze miasteczko, nadają istnie legendową postać tej ustronnej poleskiej miejscowości. N. starożytnością swoją wyrównywa bodaj najstarszym osadom w pow. owruckim, w ziemi dawnych Drewlan. N. leży u węgła obszaru „równikiem owruckim“ zwanego. Jestto płaskowzgórze górujące jak gdyby wyspa śród nizin lesistego przeważnie i moczarowatego owruckiego Polesia. Noryń toczy swe wody wzdłuż „równika“ tego, i po brzegach swych odsłania wielką rozmaitość skał granitowych. W okolicy N. i wsi Zbranek znajdują się w nieprzebranej ilości różowe kwarcyty, łatwe do polerowania i obrabiania na kolumny, nagrobki, schody i t. p. (ob. Gotf. Ossowskiego: „Noryńskaja kamieniołomnia“, w Wołyń. gubern. wiedom. za r. 1865, № 33, str. 215—6). Okolica ta wszędzie obfituje w rudę żelazną. Pokłady jej przeważnie występują nad brzegami Noryni i jej dopływów. W obrębie dóbr norzyńskich znajduje się przy rzece Moszczanicy, od 200 lat z górą istniejąca, tak zwana rudnia Moszczenicka. N. głęboko sięga w przeszłość. Niektórzy historycy wywodzą nazwę od Neurów (Nurów) Herodota, o których mówi Nestor: „Norci jeże sut' Słowenie“ (Ławr., 3). O starożytności N. świadczy mnóstwo mogił i kurhanów nad rz. Norynią i koło Wieledznik. Lud nazywa tę miejscowość „Hulajpolem“; w podaniach swoich przypisuje mu podobną ważność, jak na Ukrainie znanym mogiłom Perepiata i Perepiatychy. Mieszkańcy utrzymują, że na tych miejscach była kiedyś stoczona krwawa bitwa i według przepowiedni druga takaż równie na tem Hulajpolu odbędzie się. W samym N. jest starożytne horodyszcze, sięgające odległych czasów. Według podania horodyszcze to zamykało aż 12 bram. W temże mczku wznosi się też, niezbadanego pochodzenia, wysoko usuta mogiła. Karol Sieńkiewicz mówi: „Młody bardzo byłem, gdym widział N., liche mko w zapadłem Polesiu, a pamiętam podziwienie na widok ogromnej mogiły (równej a może wyższej od Soroki nad Sobem), tuż przy drodze nad stawem wznoszącej się. Mogiła ta nadaje N. cechę starożytności“. W ogóle tutejsze leśne okolice musiały być dawniej zamieszkane niż stepowe, i gdy po najeździe Batego w r. 1240 z życia całej kijowskiej Rusi nie tlała nigdzie iskierka, tu przeciwnie pod opieką borów, w niedostępnem Polesiu, szczątki ludności zachować się przecież musiały. Kiedy

w 1497 r. Tatarzy perekopscy zapuścili tu swe zagony, mnóstwo stąd zabrali jeńców. Cały ten plon odbił u Soroki nad Sobem ks. Konstanty Ostrogski (Nowogr. suprasl. letop.). Ale N. według archiwalnych śladów poczyna być znanym dopiero w pierwszej połowie XVI w. Zrazu był on własnością „hospodarską", ale już za Zygmunta I zostaje „wysługą". Odtąd na jednej jego połowie siedzą Aksakowie, na drugiej Kisielowie. Fedor Aksak czyli Oksak, praojciec rodu swego, już nim włada w 1517 r. (Arch. Aksaków w Motowidłówce). Miał on 2 synów: Hrehorego, ożenionego z Owdotją, córką Tomka na Posiahwie i Tajkurach Posiahwickiego, i Marcina, ożenionego z Apolonią Chryszczynówną. W opisie zamku owruckiego z 1545 r. czytamy: „A se wołosti kniazkie i pańskie i ziemiańskie, jako otczyznyje, tak i wysłuhi w p. Owruckom..... Hrihoria Oksakowa soło Norinskoje, dymów ośm a służb ośm, podaczki dajut' połsemi kopy hroszy, a kad' medu; seło Putyłowiczy, służb try, podaczki dajut' try kopy hroszy a kad' medu. Oleksandra Kisiela seło Norinskoje, służb czotyry, podaczki dajut' try kopy i dwadcat hroszy" (Arch. J. Z. R., t. I, cz. IV, str. 49). Z tego też czasu, w archiwum Aksaków znaleźliśmy następny dokument: „Ja Hapon i Wasil Jermołowiczy, poddani Jmść Pana Marcina Fedorowicza Oksakowa a nie pochoże wyznawamy sami na siebie tym naszym listem. Biliśmy czołem Jmość Panu Marcinu Oksakowu, aby JM. nam ziemię Bartną na imie Putyłowszczyzna za Żerewiem u otczyznę dał, y dzieciom y potomkom naszym; mamy my Jegomości na tey ziemi siedzieć y za Oyczycow niepochożych być, a JMości z tey ziemi w każdey iesieni dani dwie kadzi miodu przasnego Owruckiej miary, a po trzy kopy litewskich y wszytkie powinności pełnić i oddawać mamy co zdawna z tey ziemi chodzywało. A ieslibysmy z tey ziemi poczyniwszy szkodę poszli precz, tedy Jego Mość, gdzie Nas nalaszsy z tym Naszym listem, ma JMość mocnie swoią ręką nas do siebie, bez żadnego prawa wziąc, iako Oyczyców, y czym chcąc karać. I natosmy dali Imości ten nasz List. A dla lepszego swiadomia y wszelakiey twardości tego naszego Listu o przyłozenie pieczęci biliśmy Czołem Ichm. Panu Iwanu Szyszce, a Panu Michayłu Leszczyńskiemu, Podstarosciemu Owruckiemu Kniazia Jendreia Tymofieiewicza Kapusty — Jegomosci, za naszym Czołem biciem Pieczęci swe przyłozyli do tego naszego Listu. Pisan w Owruczym, pod lato Bozego narodzenia 1555 mca Decembra 29 dnia". Po Marcinie Aksaku właścicielem połowy N. był syn Jan Aksak. Okolica N., obronna przez położenie samo, żyzna i urodzajna na swoim „Równiku", w leśnych zaś częściach pełna wosku i zwierzyny, zapraszała niejako do osady. Jan Aksak wielką też rozwinął czynność, aby tę swoją posiadłość, w szerokich rozpostartą granicach, co najrychlej skolonizować. Niedługo też na niedawnych jeszcze pustkach powyrastały mnogie wsie i osady. Do miejsc bardziej w lasy zapuszczonych zwabiał on przeważnie Mazurów, którzy od swych „bud" pospolicie byli „budnikami" nazywani. Trudnili się oni w lasach wyrabianiem potaszów. Stary dworzec w N. przekształcił Aksak w obronne schronienie, skorzystawszy z pierwiastkowego obwarowania czyli horodyszcza (Raptularzyk Marka Aksaka rkpsm). Atoli pomiędzy tymże Aksakiem a dziedzicem drugiej połowy N. ciągłe toczyły się spory o granice. Dziedzicami zaś tej drugiej połowy Noryńska byli już wówczas Wieluńscy i Ogonowscy, albowiem Fedor Kisiel, dawniejszy jej właściciel, wydał był córkę Bohdannę za Bohusza Deszkowskiego, a ci następnie jedną swą córkę wydali za Wieluńskiego, a drugą za Ogonowskiego (Rapt. Marka Aksaka i Opis akt Kn. Kiew. centr. arch. № 8, str. 21, 7, 8, 9). Ale Jan Aksak w końcu uprzykrzywszy sobie tak uciążliwe sąsiedztwo, wchodzi w 1588 r. w układ z Wasilem Moszczańskim i połowę swą w N. jemu zbywa. Układ ten rozchwiał się następnie, bo oto w 1602 r. d. 8 paźdz. przedaje on też samą połowę N. Aleksandrowi ks. Ostrogskiemu, wwdzie wołyń., a sam przenosi już teraz swe siedlisko w głąb Ukrainy, gdzie od króla Zygmunta III jeszcze w 1595 otrzymał Hulaniki nad Stuhną, czyli Motowidłówkę (Rapt. Marka Aksaka rkp.). Za ks. Aleksandra Ostrogskiego rozległe przestwory dóbr norzyńskich jeszcze bardziej w ludność i osady się wzmogły. Od imienia syna tegoż wojewody wołyńskiego Janusza, nazwał świeżo założone na wyrąbkach leśnych mczko Januszpol (Rapt. M. Aksaka). Po śmierci ks. Aleksandra Norzyńszczyzna dostała się córce tegoż Zofii za Stanisławem Lubomirskim, podczaszym kor. Ten w 1620 r. sprzedaje N. z siołami: Chajczą Wielką i Małą, Bondurami, Sałami, m. Pełczą nazwaną Rozważ, m. Łuhinem, Żerewcami, obiema Putyłowiczami, Kremną, Krasną Włóką, Dywlinem, Jarosławką, Łuhinkiem, Hluchową, Tesnówką i m. Januszpolem za 124,000 złp. Stefanowi Niemierzycowi, podkom. kijowsk., ście owruckiemu (Kwerenda akt tryb. wtwa kijows., bracław. i czernich. do substancyi Niemiryczów ściągających rkpsm). Stary ród Niemiryczów wcześnie się był w Kijowszczyźnie zagnieździł i rozpostarł szeroko. Dziadem Stefana Niemirycza był Józef, sędzia ziemski kijow., pan na Olewsku i innych włościach, który zmarłszy w 1598 r. z małżonką swoją był pochowany w Ławrze

Pieczarskiej (ob. Testament jego z 1598 r. i Arch. J. Z. R., t. 1, cz. 6, str. 7). Ale Stefan Niemirycz, za powodem matki swojej, z domu Chreptowiczównej, socynianki, pierwszy z rodu, obrządek ojców porzucił i stał się także socynianinem. Ożeniony z Martą Wojnarowską, córkę Katarzynę wydał za Krzysztofa Pawła Sieniutę Lachowickiego, także socyniana. Synów swoich Jerzego i Władysława w tychże zasadach wychował. Był to fanatyczny krzewiciel wyznania swego; jakoż socynianizm za jego staraniem w ziemi kijowskiej szybko się szerzył. Pozaprowadzał zbory w swoich dobrach: Noryńsku, Czernichowie i Horoszkach czyli Aleksandropolu, którą to ostatnią włość w r. 1626 nabył był od Rafała Leszczyńskiego, wojewody bełzkiego, za summę 200,000 złp. Dobra jego rozpostarły się szeroko, bo oprócz świeżo nabytego N. i Horoszek, kupił w 1622 r. od Kiryka Swirskiego część w Pirochowiczach i Mojsiejkowiczach. Mienie też sobie wcale pokaźne zabiegłą pracą stworzył. N. za jego czasów inną zupełnie przybrał postać, liczne kramy wśród rynku i domy powstały, a jarmarki ściągały licznych gości. Żydzi tu się teraz osiedlili. W 1625 r. Stefan Niemirycz był wyznaczony na sejmie na komisarza do ordynacyi Kozaków (Vol, Leg., II, str. 181). Zakończył on życie r. 1630 (Opis Akt. Knig. № 14, str. 16). Po śmierci Stefana, wdowa, Marta z Wojnarowskich, rządy nad majątkami objęła na siebie. Już jednak w 1636 r. w N. rezyduje czasowo najstarszy z synów Jerzy. Była to wydatna a nawet i dziejowo znana postać. Ukończywszy nauki w szkole socyniańskiej w Rakowie, kilka lat spędził na obczyźnie, zwiedzając pod przewodnictwem uczonego współwyznawcy Andrzeja Rutkowskiego Francyą, Anglią, Włochy, zapoznał się tam z Grociuszem i Piotrem Gassendim. Wróciwszy do kraju wyprawił się z pocztem pod Smoleńsk, w drodze atoli otrzymał od króla rozkaz, aby się udał na Ukrainę, pod chorągiew hetmana Koniecpolskiego. Po zawarciu pokoju z Turcyą (1634) pociągnął wraz z Koniecpolskim do Prus przeciw Szwedom. Porzuciwszy służbę wojskową osiadł w N. i został gorliwym krzewicielem aryanizmu. W 1638 r. posluje na sejm, na którym protest zanosi z wielu innymi przeciw wyrokowi znoszącemu szkoły i zbór rakowski (Lubieniecki, pag. 247). Ta gorliwość religijna wplątała go wszakże w długie i kłopotliwe zatargi z władzami krajowemi. Najpierw zadarł mocno z wwdą kijow. Januszem Tyszkiewiczem, który zaprotestował przeciw obiorowi jego na podkomorstwo kijowskie, jako wyznawcy socyniańskiej sekty. Ówczesny biskup kijowski Sokołowski wystąpił też przeciw niemu, z powodu, iż zakupiwszy od Jelca Toporzyszcze, zniósł tamtejszy kościół katolicki. Po nabyciu Toporzyszcz Jerzy przeniósł się do tegoż majątku, a w N. osiadł brat jego Władysław, ssta owrucki, również zagorzały aryanin. Czytamy w jednym z dokumentów domowego archiwum Niemiryczów, iż 1645 r. niejaki ksiądz Jan Rtenko, komendarz berdyczowski, pozwał tegoż Władysława „o pomówienie ludzi, majstrów zajętych fabryką budującego się w Berdyczowie kościoła do N. i wielu innych, trzymając ich w wierze aryańskiej". Teodora Rudzka i Teofila pierwszego zamęzcia Hańska, powtórnego Cieklińska, córki Iwana Niemirycza a wnuki Józefa, sędziego ziems. kijow., który też tegoż syna swego był ukrzywdził na substancyi, zaczęły prawem dochodzić część im jakoby należną z dóbr Olewskich, już wtedy posiadanych przez ich bratanka Aleksandra Niemirycza, a spadłych na tegoż po ojcu jego Matwiju. Ale obie siostry nareszcie w 1638 r. odstąpiły były tych swoich pretensyi dwom synowcom swoim, z linii czernichowskiej, Jerzemu i Władysławowi. Aleksander, ma się rozumieć, dóbr nie oddawał, a więc pomiędzy nim a synowcami jego Jerzym i Władysławem wszczyna się wojna gorsząca, z całą zaciętością z obu stron prowadzona (Opis Akt. Kn. № 9, str. 48, № 16, str. 22). Nadszedł tymczasem straszny rok ruchu kozackiego. Bunt dosiągł i niedostępnego Polesia, i kraj ten cały stanął także w ogniach. W 1649 r. wdztwo kijowskie zwołuje pospolite ruszenie i oddaje je pod rozkazy Jerzego Niemierzyca (Arch. J. Z. R., t. I, część 2, str. 357). W 1650 r. po zawarciu pokoju bracia Niemierzyce: Jerzy, Władysław i Stefan najmłodszy, który już wtedy lat był dorósł, czynią pomiędzy sobą podział dóbr. Na schedę Jerzego przypadł klucz Horoszkowski, Rafałowski, Bitkowski i Bondurowiecki; na schedę Stefana klucz Czerniechowski i Przyborski, Władysławowi zaś dostał się Norzyńsk z rudnią na rzece Moszczanicy, sioło Chajcza Wielka i Mała, Bondary Sały, Chwośnia Wielka, Potapowicze, Pełczynka z rudniami na Żerewi, mczko Pełcza, Terechy, Głuchowa, Szematyca, Łuhinki, Tesnowka, Putyłowicze, Żerew z Rudnią, Dywlin, Krasnowłoka, mko Władysławów, sioło Kałuczyńce, Międzyrzeczka, mczko Ratniszcze, części w siołach Bechach i Pohorytej, a w wdztwie wołyń. mczko Niemierzyców, sioło Wygnanka, Kolmów, Wolica, Zboroszcz Kolmowski (Kwerenda akt tryb. wdztwa wołyn. etc., rkpsm.) Dobra, którymi Niemierzyce się dzielili, były po większej części spustoszone (ob. Arch. J. Z. R., t. 1, część 6, str. 577). Jerzy Niemierzyc rozrzutny gonił ostatkami. Korzystając z uciszonych na chwilę buntów, obaj bracia

Niemierzyc Jerzy i Władysław, mając chorągwie swe, z ochotnika najemnego złożone, bez żadnego skrupułu ratują swą podupadłą fortunę najeżdżaniem sąsiedzkich dóbr (Opis akt № 19, str. 15, 31 i 34). Pokój zborowski nie trwał długo. Rozpoczęły się na nowo z obu stron nieprzyjacielskie działania, i choć się one przeważnie zdala od Polesia owruckiego toczyły, ale w końcu i tu sięgły. W 1651 r. Kozacy pod wodzą Natalczyca i Sasimenka obrali sobie siedzibę dla swych wycieczek w Narodyczach, dobrach Potockiej Nadbiegł rotmistrz Pawsza z wojskiem lit. i wyparował ich z tego mczka, a następnie pod samym N. rozpoczął z nimi bitwę. Kozactwo pokonane ratowało się ucieczką. Dwie chorągwie i bębny dostały się zwycięzcom. Żołnierze litewscy nieoszczędzili N. i na pożogę i grabież go wydali (Ambr. Grab. Star. pols., I, str. 314). Horkusza i Anton plątali się atoli po Polesiu, do 8000 sztuk bydła zrabowanego wyprawili do Kijowa (tamże str. 314). W 1653 r. Jerzy i Władysław od wdztwa kijow. posłowali na sejm. Władysław wracając w Lublinie życie zakończył; w chwili zgonu powrócił do katolicyzmu za wpływem ks. jezuity Kisarzewskiego (Jaroszewicz Matka św. polsk.). Ożeniony był z Teofilą Czetwertyńską, z którą zostawił jedną tylko córkę Maryannę. W 1655 r. rozpoczęła się wojna ze Szwedami. Jerzy Niemierzyc, pożerany ambicyą, przytem w ciężkich bardzo pieniężnych zostający kłopotach, otwarcie przechodzi na stronę Gustawa. Przez to odstępstwo traci wszystkie dobra, a nawet i skrzynie z depozytami swoimi i Maryanny Niemierzycównej, które dla bezpieczeństwa do Zamościa odesłał. Widzimy go jak następnie wraz z wojskami szwedzkiemi i siedmiogrodzkiemi (Rakoczego) oblega Zamość, ale niemogąc go zdobyć, wyrusza z niemi dalej na Brześć litewski ku Warszawie. Razem z zabranemi Jerzemu Niemierzycowi dobrami, przez pomyłkę zabrano i N., należący do Maryanny Niemierzycównej, córki Władysława. Stryj jej Stefan wstawiać się musiał o zwrot N. do króla. Król nietylko kazał oddać jej N. ale i owe depozyta przez Jerzego Niemierzyca w Zamościu złożone (Kwerenda akt tryb. województwa kijow.). Tymczasem zapadł wyrok sejmowy r. 1658, wywołujący z kraju wszystkich aryanów. Jerzy Niemierzyc, niechcąc utracić dóbr na Ukrainie ani też przyjmować katolicyzmu, chroni się na Zaporoże i przyjmuje wschodni obrządek, ale pozornie tylko (Bibl. antitrin. Christoph. Sandii). Kozacy zrobili go obożnym a gdy jedna ich część pod Wyhowskim wracała pod panowanie Polski, Niemierzyc wysłanym od nich został do Warszawy, w celu zaprzysiężenia wierności królowi. Był on istotnie bohaterem chwili, bo uspokojenia kozackiego był duszą i sprawcą głównym. Jakoż od króla doznał względów, tak iż mu nietylko zwrócono odjęte dobra, ale wynagradzając nadto życzliwość i usługi położone dla komisyi Hadziackiej, wspólnie ze stanami kazał w nagrodę depozytu zabranego w Zamościu 20,000 zł. wypłacić. Tegoż jeszcze roku (1659) wyjechawszy na Zadnieprze, gdzie miał dobra, w Swidowku kozackiej wściekłości padł ofiarą (Jerlicz, II, str. 31; ob. J. Łukaszewicza: „Jerzy Niemierzyc“ Bibl. Warsz. 1860, t. II, 355 i Dr. Ant. J. „Niemierzyce“ w Opow. hist., t. II, 183). Stefan, brat Jerzego, szedł inną zupełnie drogą. Mąż surowej cnoty, ceniony z rozumu, zaufanie u dworu posiadał i był wziętym u szlachty. Podczas wojen szwedzkich, kiedy Jerzy przebywał w obozie nieprzyjacielskim, on przy boku królewskim się znajdował a po ustąpieniu najezdców z Krakowa, został tu na czele jazdy jako obrońca miasta. W 1660 r. brał udział w bitwie pod Cudnowem (Kochowski i Kwiatkiewicz; Przyd. roczn. dziejów). W 1661 r. rozlokowani Kozacy rabują N., który zaledwie po ostatniej pogorzeli zaczął powstawać, a w 1662 r. zaglądają tu wojska rossyjskie i Dymki, których Piotr Wasilkowski, pułk. owrucki, do N. niedopuszcza. Karol Józef Niemierzyc korzystając z ogólnego zamętu, zajeżdża N. i dla siebie zagarnia. Przygarnąwszy synowicę sierotę wyzutą z N., Maryannę Niemierzycównę, Stefan Niemierzyc, wraz z żoną Gryzeldą z Wilamów, i ze czterma synami, tudzież z Teodorem, synem zmarłego Jerzego, spiesznie wyjeżdza za granicę. Wyniósł się on jak się listownie tłumaczył przed królem „nie dla sekty aryańskiej bo jest Christianae fidei, ani dla żadnych fakcyi, ale dla zniszczenia i spustoszenia przez nieprzyjaciela fortuny, wziąwszy z sobą starościankę, dla bezpieczeństwa wyjechał za granicę“ (list z datą 1664 r.) Żona jego była socynianką, jak o tem wyraźnie nadmienia Wacław Leszczyński, arcyb. gnieźn., w jednym ze swych listów do Stefana pisanych (d. 8 Junii 1664 r.). Wskutek nalegań Jana Kazimierza Stefan wrócił do kraju w 1680. W dwa lata król zaszczycił go krzesłem wojewody kijowskiego. Maryanna Niemierzycówna zaś, jako bogata i piękna dziedziczka N., ujrzała się otoczoną gronem młodzieży ubiegającej się o jej rękę. Ale szczęśliwszym od innych był Erazm Paweł Hulewicz, który się z nią ożenił lecz wkrótce zmarł, zostawiwszy trzech synów. Młoda wdowa weszła w powtórne śluby z Dymitrem Zabokrzyckim, podczaszym wiłkomirskim, z tym, po dość długiem pożyciu, rozwiodłszy, po trzeci raz wydała się za Zawadzkiego.

Z Zabokrzyckim miała syna Benedykta Hrehorego, i córkę Aleksandrę za Stępkowskim, a z Zawadzkim córkę Maryannę za Sąpławskim. Tymczasem Dymitr Zabokrzycki, po rozwodzie z żoną, obiera stan i chleb duchowny, świeckie swe imię Dymitra na Dyonizego zamieniwszy, a szlachta dyzunicka z Wołynia, gdy w 1698 r. umarł był Atanazy Szumlański, biskup łucki i ostrogski, wynosi go też następnie na to opróżnione władyctwo, Król Jan Sobieski zatwierdza go na tej stolicy w 1695, jako nominata i prototroniego metropolii kijowskiej. Wieliczko powiada, że Zabokrzycki, niemogąc się w Kijowie doczekać święceń, sam sprowadził do Łucka Josifa Stojkę, arcyb. maremoryjskiego z Węgier, i ten go d. 5 września na władyctwo wyświęcił. Wkrótce potem Zabokrzycki unią przyjmuje (od metropolity Załęskiego 1702 r. wyświęcony) i staje się stronnikiem Leszczyńskiego. Jeszcze przed rozterką z żoną, Zabokrzycki otrzymał był od niej pewne zapisy na N., i lubo potem utrzymywała, że takowe u niej podstępnie wyłudził, pozostał przy dobrach do końca życia. Za jego rządów N. też powoli odradzać się zaczął; z jego ręki w 1692 r. przesiadywał tu niejaki Ochłopowski, który też w podźwignieniu tych dóbr zniszczonych wiele dbałości okazał. Ale N. widocznie już się niemógł doczekać lepszych czasów, odkąd Polesie tak Owruckie jak Kijowskie stało się przytułkiem Kozaków, wprowadzonych tu przez Jana III. Po kilkakroć przez tychże Kozaków był N. nawiedzony rabunkiem; w 1684 przez nakażnego Hordija, w 1692 roku przez pułk. Wasyla Iskrzyckiego, trzeci raz 1696 r. przez Timofieja Kutiskiego Barabasza (Arch. J. Z. R., t. II, cz. 3: str. 63, 259, 347). Już po wywiezieniu Zabokrzyckiego w r. 1710 na wygnanie, N. został wzięty w sekwestr przez Menżykowa. Na skargi podane o to do dworu rossyjskiego przez podkanclerza Szembeka, kanclerz hr. Gołowkin odpisał, że car Piotr ze zdziwieniem o tem się dowiedział, jakoż każe wyśledzić czy tak jest istotnie, a po wyśledzeniu winnych najsurowiej ukarać, skrzywdzonych wynagrodzić, a majątki zabrane, w tej liczbie i N., wrócić dawniejszym właścicielom (ob. Eust. Tyszkiewicza: Listy o Szwecyi, tom II, stronica 188—9). Ale N. wyzwolony od sekwestru, stał się niedługo potem jabłkiem niezgody pomiędzy potomstwem Maryanny: Hulewiczami, Zabokrzyckim Hrehorym Benedyktem, Aleksandrą Stępkowską i Maryanną Sąpławską. Zdaje się jednak, że ostatecznie utrzymała się przy N. Aleksandra Stępkowska. W 1750 r. władają już N. Wojciech i Antoni Leśniccy, starościce żytomierscy (Arch. J. Z. R., t. III, część 3, str. 461). W 1792 r. mko N. w połowie przechodzi do Dzierzków, w drugiej zaś do Michała Zieleniewskiego, sędziego proskirowskiego. Synowie Michała, Kajetan i Ignacy, pułkownik wojsk polskich, marszałek powiatu owruckiego, władając lat kilkadziesiąt nierozdzielnie ojcowizną, różnemi czasy nabyli drugą połowę N. i kilkanaście okolicznych wiosek, na miejsce starego zamczyska odbudowali nową sadybę, założyli obszerny w angielskim guście ogród, a rozumną i sprawiedliwą administracyą ożywili obumarły przemysł i podnieśli dobrobyt mieszkańców, na gruntach zaś norzyńskich założyli dwie nowe osady, Kajetanówkę i Krasnosiółkę. W 1831 r. klucz norzyński był chwilowo zajęty przez rząd, z powodu, że w lasach tutejszych gromadził się oddział powstańczy, lecz wkrótce, bo w 1832 r. zwrócony prawym właścicielom, dotąd pozostaje we władaniu rodziny Zieleniewskich. *Edw. Rulikowski. — M. z F.*

Noryny, część wsi Stepok, w pow. skwirskim.

Norzyca, wś, zwana miasteczkiem i dobra nad rz. t. n., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Norzyca, o 5 w. od Daniłowicz, o 20 w. od m. Głębokiego a 79 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, graniczy z pow. dzisieńskim. Fol. ma 1 dm., 22 mk. (7 prawosł. i 15 katol.). Dziedzic posiada 6000 mr., z tych 2000 uprawnych, reszta lasu. W N. znajduje się pyszny park z długiemi alejami starych lip. Nowy pałac zbudowany został na miejscu dawnego zamku, z którego dotąd istnieją wały i fosy. Tuż za pałacem 9 obszernych zarybionych stawów, jeden wyżej drugiego z zastawami; w parku 2 młyny wodne. W dobrach N. miejscowość górzysta i malownicza. Lasy przeważnie sosnowe. Gleba w części żytnia, w części pszenna, gliniasta. Do dóbr norzyckich należą folwarki: N., Hulidów, Łasica, Nowiki i zabudowane z gruntami sadyby, po kilka we wsiach Krzywej, Stanisławicze, Dziadzionki i Drozdy. W obszarze dóbr ośm jezior. W lasach do folw. norzyckich należących znajdują się wołotówki czyli kurhany, podobno grobowce z czasów bałwochwalczych. N., położona dawniej w pow. oszmiańskim, była dziedzictwem Sulistrowskich. W połowie zeszłego wieku posiadali ją Karol i Rozalia z Paców Sulistrowscy. Syn ich Aloizy, pisarz w. ks. lit., w 1785 r. sprzedał za 20,000 czer. złot. Tomaszowi i Barbarze z Szadurskich Łopacińskim, wojewodzicom brzeskim, później własność Józefa Łopacińskiego, syn którego Ignacy sprzedał w 1827 r. Kazimierzowi Okuszce. W skład okręgu wiejskiego Norzyca wchodzą wsie: Stanilewicze, Krzywa, Siedlarowo, Wiereceje (urzęd. Wiereciejki), Rudakowo, Łapiszki, Turczyny,

Podlesie, Piotrowicze, Darewo, Nowosiele, Ginieczki (w spisie urzęd. Ginejki), Zdany, Drozdy, Dziadzionki (w spisie urzęd. Dziadejki Dolne i Górne), Husakowo, Wołki i Załawki, razem 476 dusz rewiz. Gmina N. należy do 2-go okr. pok. do spraw włośc. oraz do 3-go rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. wilejskiego w m. Duniłowiczach; dzieli się na 3 okr. wiejskie: N., Michałowo i Chystowo i obejmuje 25 wsi, 168 dm. i 2152 włościan płci ob. (874 dusz rewiz. w 1865 r.). Pamiat. kniżka wileń. gub. z 1882 r. podaje w gminie norzyckiej: 5 okr. wiejskich, 34 wsi, 343 dm. i 3992 włościan płci ob. Par. praw., dek. (błahoczynia) miadziolskiego, ma 1637 wiernych (838 męż. i 799 kob.). Cerkiew par. pod wez. Opieki N. M. P., fundowana przed 1830 r. przez Józefa Łopacińskiego. *K. O.*

Norzyn, ob. *Noryń*.

Nosacicy, niem. *Nostitz*, wś serbska na saskich Łużycach, pow. lubijski. W 1880 r. 50 dm., 297 mk., 295 ew., 2 kat., 206 Serbów. Kościół paraf. ewang. z nabożeństwem serbskiem; szkoła elementarna. Obecnie pastorem jest Domaszka, zasłużony pisarz i patryota łużycki, towarzysz prac Smolera. *A. J. P.*

Nosaczew, wś nad rzką Serebrianką, pow. czerkaski, pomiędzy mkami Burtami a Rotmistrzówką i siołami Matusowem i Orłowcem, w równej prawie od nich odległości, ma 1662 mk. płci ob.; cerkiew drewniana pod wez. Narodzenia N. M. P., wzniesiona w 1818 r. na miejsce dawnej, jest uposażona 36 dzies. ziemi. Do właściciela należy 4400 dzies. ziemi, nadzwyczaj urodzajnego czarnoziemu. W końcu zeszłego wieku N. należał do ks. Potemkina, od którego drogą spadku wraz z Mielnikówką przeszedł do gen. Wysockiego, od tego zaś drogą kupna do Jana Morozowa, a po nim dostał się córce hr. Anastazyi Nostic.

Nosajcie 1.) wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska. 2.) **N.**, wś, tamże, par. skawdwilska.

Nosal, wierch skalisty, w Reglach zakopiańskich, w Tatrach nowotarskich, na straży u ujścia doliny Bystrej, między nią od zach. a doliną Olczysk od wsch., z pięknemi, urwistemi turniami, naprzeciwko zach., rozległej i lesistej Krokwi. U zach. stóp legły Kuźnice zakopiańskie, na płn.-zach. przysiołek zakopiański Bystra, a płn.-wsch. cieplica Jaszczurówka. Wapień dolomitowy. Wzniesienie 1184 m. (Zejszner), 1223 m. (Korzistka), 1215 m. (sztab gen.). *Br. G.*

Nosale, fol., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Domaniew, odl. od Łęczycy 12 w. Ma 3 dm., 38 mk.

Nosale, wś nad bezim. dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, o 4 w. na połd. od Rubieżewicz, w pobliżu gościńca z Zasula do Rubieżewicz, ma 7 osad; łąki dobre, grunta mierne. *A. Jel.*

Nosale, część Sielca, w pow. sokalskim.

Nosalewice, *Nosołowice*, w dok. *Nossalevicze*, wś i fol., pow. konecki, gm. i par. Przedbórz, odl. od Końskich 35 w., ma 95 dm., 666 mk., ziemi włośc. 1494 mr., dwors. 63 mr. W 1827 r. było 41 dm., 351 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 619) wś N. dawała dziesięcinę proboszczowi w Przedborzu, wartości około 3-ch grzywien i po 2 grosze z łanu dziesięciny konopnej. *Br. Ch.*

Nosalewo, fol., pow. szamotulski, wchodzi w skład dóbr Dobrojewo. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś Nosalewo, w par. Biezdrowo, była własnością Jana Ratajskiego, miała 2 zagrod., 25 owiec i pasterza (Pawiński, Wielkop., I, 5).

Nosańce, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Kazimirowo, o 7½ w. od gminy a 75 w. od Wilna, 6 dm., 51 mk. kat. (27 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Białydwór.

Nosarzewo 1.) *Borowe* i 2.) **N.** *Polne*, dwie wsie, pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. o 10 w. od Mławy. N. Borowe ma 10 dm., 225 mk., 651 mr. gruntu, w tem 134 mr. włośc. W 1827 r. 15 dm., 106 mk. N. Polne ma 24 dm., 215 mk, 916 mr. gruntu. W 1827 r. 16 dm., 112 mk.

Nosberg, wś, pow. liebarski, st. poczt. Gutstadt, kościół kat., 868 mk. (1880).

Nosek, os. nad strum. Grabowa, pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Pątnów, odl. od Wielunia 16 w., ma 2 dm. Ob. *Załęcze Wielkie.*

Nosek, niem. *Nossek*, os. młyn., pow. brodnicki, st. p., tel. i kol. Lidzbark, 7 kil. odl., tamże par. kat. i ew., szkoła Czarny Bryńsk; leży nad Bryńską strugą, ma 82·78 ha roli or. i ogr., 15·43 łąk, 1·16 past., 5·28 lasu, 2·4 nieużytków, 0·79 wody, razem 108·14 ha; czysty dochód z gruntu 265 mrk. W 1868 r. 16 bud., 4 dm., 57 mk., 34 kat., 23 ew. *Ks. Fr.*

Nosewitz (*Noskowice* ?), ob. *Mozgowo* 2.).

Nosgewitz, ob. *Mozgowo* 2.).

Nosielany, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Kiemieliszki, okr. wiejski Bojarele, o 10 w. od gminy, 33 dusze rewiz., należy do dóbr Balinowo, Małochowcewych.

Nosielna al. *Nosielsk*, ob. *Nasielsk.*

Nosiewicze 1.) okolica szlach. nad strum. Naczką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 36 w. od Lidy a 35 w. od Wasiliszek, 9 dm., 118 mk. kat. 2.) **N.**, okolica szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 24 w. od Oszmiany, 7 dm., 40 mk., w tej liczbie 18 katol., 9 prawosł., 13 starowier. 3.) **N.**, fol., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 65 w. od Oszmiany a 37 w. od Dziewieniszek, 8 mk. katol, własność Milewskiego. N., w dok. *Nostwicze*, *Nostowice*, *Nose-*

wicze, należały niegdyś do dóbr królewskich Gieranony, wraz z ktoremi w XVII w. były w ręku Paców. W 1670 r. Michał Pac, wda wileński, hetman litewski, zapisał je wraz z Gieranonami, Lipnikami, Remirowem (Remizowem) i Antokolem z przyległościami na dochód artyleryi. Porów. Gieranony i Lipiniszki. 4.) **N.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Ponizie, o 57 w. od Oszmiany, ma 5 dm., 48 mk., w tej liczbie 40 prawosł. i 8 katol. (19 dusz rewiz. w 1864 r.). 5.) **N.**, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szemiotowo, o 5 w. od gminy a 56 w. od Święcian, 10 dm., 106 mk., w tej liczbie 8 prawosław. i 98 kat. (48 dusz rewiz.); należy do dóbr Szemiotowszczyzna, własność dawniej Sulistrowskich, dziś Skirmuntów. *J. Krz.*

Nosikówka, wś, pow. mohylowski, ob. *Nasikówka.*

Nosiłowo, ob. *Nasiłowo.* Par. prawosł., dek. (błahoczynia) mołodeczniańskiego, ma 1015 wiernych (503 męż. i 512 kob.).

Noskańce, zaśc. szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 37 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol.

Noski 1.) fol., pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew, odl. od Sieradza 6 w. Już w początkach XVI w. (Lib. Ben. Łask., I, 417), nie było tu kmiecych ról tylko dwór, dający dziesięcinę archidyakonowi uniejowskiemu. N. już wtedy stanowiły jedne dobra ze Smarzewem (Smardzew). Obecnie fol. N. ma rozl. mr. 114: gr. or. i ogr. mr. 92, łąk mr. 13, lasu mr. 2, nieuż. mr. 7; bud. z drzewa 6; płodozmian 4-polowy. 2.) **N.**, os., pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Ceranów, ma 12 dm., 102 mk., ziemi 147 mr. W 1827 r. było 11 dm., 98 mk. N. wchodziły w skład dóbr Ceranów. 3.) **N.**, ob. *Kostry-Noski*, pow. mazowiecki. 4.) **N.** *Śnietne*, wś, pow. mazowiecki, gm. i par. Sokoły. Mieszka tu drobna szlachta. N. Śnietne wspominane są w dokumentach z 1525 r. (Gloger Ziemia bielska). W 1827 r. było 12 dm., 86 mk. *Br. Ch.*

Nosków, wś i fol., pow. kaliski, gm. Żydów, par. Kalisz. Odl. 3 w. od Kalisza. Wś posiada 36 dm., 274 mk. i posterunek straży pogranicznej; fol. ma 7 dm., 36 mk. W 1789 roku było tu 169 mk., w 1827 r. 25 dm., 186 mk. N. stanowi jedno z ulubionych miejsc letnich wycieczek dla mieszkańców Kalisza. Przemieszkiwał tu jakiś czas znany humorysta August Wilkoński. Fol. i wś N. miał w 1885 r. rozl. mr. 514: gr. or. i ogr. mr. 440, łąk mr. 49, past. mr. 5, nieuż. mr. 20; bud. mur. 19, z drzewa 9. Wś N. os. 25, z gr. mr. 510. Według regestr. pobor. z 1579 roku wieś N., w par. Kalisz, była własnością Mikołaja Miłaczewskiego, miała 3 łany, 2 zagrod. i 1 łan sołtysi (Pawiński, Wielkop, I, 121).

Noskow, wieś i fol., pow. pleszewski, fol., należący do probostwa, ma 295 mr. rozl., wś zaś ma 39 dm., 441 mk., 28 ew., 413 kat., 135 analf. Kościół kat. par. nal. do dek. boreckiego. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Jarocinie o 9 klm., gośc. o 5 klm. N., fol., ma 7 dm., 135 mk., należy do dobr. Góra (ob). Wś N. jest gniazdem Noskowskich h. Zaręba. Rodzina ta wcześnie już straciła swą posiadłość. Według regestr. pobor., pow. pyzdrskiego z 1578 r. wś kościelna N. miała w części Wojciecha Kowalewskiego 6 łanów, 2 zagrod., 4 komor. i rzemieśln., w części Jana Czackiego 4 łany, 1 zagr., 1 komorn., 2¼ pustki i ćwierć łana przy karczmie i Piotr Gorazdowski posiadał 1 łan sołecki (Pawiński, Wielk., I, 208). Następnie N. był własnością Dobrzyckich, Gajewskich i innych. Kościół przechował oryginalną erekcyą z 1434, w której Jakób z Noskowa Krzywosądz i brat jego, dziedzice N., zapisali kościołowi 12 grzywien szerokich groszy pragskich rocznego dochodu na Wyciążkowie i Gosciembicach. Kościół drewniany, gdy podupadał bardzo, odbudowany został w drugiej połowie XVII wieku przez Chryzostoma Dobrzyckiego. W roku 1749 dokonała ponownie restauracyi dziedziczka Gajewska, kaszt. nakielska. Kościół ten ma posiadać najdawniejsze księgi metryczne w całej dawnej dyecezyi poznańskiej, gdyż zaczynają się od r. 1429. Łukaszewicz jednakże podnosi wątpliwość, czy proboszcz zdający sprawę konsystorzowi o swym kościele, dobrze przeczytał liczbę 1429 r. We wszystkich innych kościołach księgi metryczne zaczynają się nie wcześniej jak ze schyłkiem XVI wieku. Dopiero po soborze trydenckim zaprowadzono w Polsce powszechnie po kościołach parafialnych utrzymywanie ksiąg chrztów, ślubów i śmierci. N. par., dek. borecki (dawniej kośmiński), ma 541 dusz (1873 r.). *M. St.*

Noskowce, wś nad rz. Morozową, dopł. Morachwy, pow. winnicki, w płd.-wsch. części powiatu, o 50 w. od Winnicy, 30 od Baru a 12 od Żmerynki (st. poczt., telegr. i dr. żel.), gm. Stanisławczyk, par. Mołczany, ma 276 osad, 1748 mk., 1750 dzies. ziemi włośc., 2567 dz. dworskiej. W N. znajduje się cerkiew pod wezw. N. P. M., uposażona 50 dz. ziemi, pałac, ogród, fabryka cukru, założona w 1860 r., zatrudniająca 165 ludzi i produkująca od 60,000 do 100,000 pudów mączki cukr. rocznie, oraz cegielnia, zatrudniająca 16 ludzi i wyrabiająca rocznie 100,000 sztuk. Ziemia glinkowata. Jest to stara osada. Z lustracyi z 1545 r. okazuje się, że wieś ta należała do zamku bracławskiego, następnie była własnością Potockich. Przez wiano

przeszła w dom Bachmatiewych, później należała do Duchamelów, Missori - Torianich, obecnie Jazykowej. Porów. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 26. *Dr. M.*

Noskowice, kol., pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Bątkowo Kościelne, założona na gruntach wsi Karwosiek (ob.).

Noskowice, ob. *Nosewitz* i *Mozgowo*.

Noskowiecka *Słobódka*, wś nad rz. Morachwą, pow. winnicki, gm. Stanisławczyk, par. Meżyrów, o 7 w. od Żmerynki, ma 57 osad, 470 mk., 451 dz. ziemi włośc, 658 dz. dworskiej. Cerkiew Podwyższenia, uposażona 53 dzies. ziemi. Należała do Duchamelów, obecnie Kobielskich. *Dr. M.*

Noskowo, fol. i dobra, pow. płoński, gm. Wychodź, par. Kamienica, odl. o 17 w. od Płońska, ma 84 mk. Dobra N. składały się w 1874 r. z fol. N. i Januszewo; wsi Dłutowo Górne, Dłutowo Dolne i Januszewo, rozl. mr. 914: gr. or i ogr. mr. 665, łąk mr. 52, past. mr. 103, lasu mr. 74, wody mr. 4, nieuż. mr. 16; bud. mur. 5, z drzewa 17. Wś Dłutowo Górne os. 8, z gr. mr. 145; wś Dłutowo Dolne os. 17, z gr. mr. 296; wś Januszewo os. 27, z gr. mr. 110.

Noskowo, wś i fol. nad rz. Wrześnią pow. gnieźnieński, par. Marzenin. Wś ma 19 dm., 219 mk., 5 ew., 214 kat. Poczta, tel. i stac. kol. żel. w Czerniejewie o 5 klm. Fol. N. należy do dóbr Czerniejewo. Według Lib. Ben. Łask. (I, 28), wś N. miała w początku XVI w. dwa dwory szlacheckie. Fol. i kmiece łany dawały dziesięcinę proboszczowi, wartości około $4^1/_2$ grzywien. Kmiecie prócz tego płacili dziesięcinę lnianą po 2 grosze z łanu i mesznе po 2 miary owsa i 2 miary pszenicy. Według regestr. poborow. z 1580 r. wieś N. była własnością Zygmunta Ulanowskiego, miała 2 łany, 3 zagrod. i 2 komorn. (Pawiński, Wielkop., I, 150).

Nosnice, ob. *Nusnice*.

Nosołowice al. *Nosołowice*, ob. *Nosalewice*.

Nosów 1.) w dok. *Nosovo* (1190) i *Nosszow* (Długosz), wś, fol. (majorat) i os., pow. opatowski, gm. i par. Waśniów. Odl. od Opatowa 21 w. Wś ma 32 dm., 331 mk.. ziemi dworsk. 448 mr., ziemi włośc. 451 mr.; karcz. 1 dm., 11 mk., 1 mr. W 1827 r. było 22 dm., 153 mk. Jestto starożytna osada, sięgająca epoki przedhistorycznej zapewne. Znajduje się tu mogiła, pod którą ma być pochowany, wedle tradycyi, jakiś książę (ob. Sobieszczański Wyciecz. archeol., 51, 52). W XI wieku właścicielem N. jest niejaki Dirsco, brat Wita, bisk. płockiego, który w 1190 r. zapisuje N. wraz z Piotrowem, Tuczępami i Biezdrowem, klasztorowi augustyanów w Busku (Kod. Dypl. Muczk. Rz., I, 15) Według Lib. Ben. Długosza (III, 91) N. ma 12 łanów kmiecych, z których płacą po 14 skotów, 2 koguty, 30 jaj, 2 sery i robocizny po 2 dni na tydzień od ś. Jana do ś. Michała a przez resztę roku po 1 dniu, z pługiem lub wozem. Prócz tego dają osep i powabę. Dwie karczmy dają po grzywnie czynszu. Trzech zagrodników; z tych jeden daje 10 skotów, dwaj po 10 groszy. Młyn bez roli, płaci 3 fertony. Jest także fol. klasztorny. Wszystkie łany kmiece, zagrodnicy, karczmy, fol. dają dziesięcinę biskup. krakowskiemu wartości 14 grzywien. Przeszedłszy na własność rządu, N. należał do dóbr majoratu nadanego gener. Schwartzowi. 2) **N.**, wś i fol. nad rz, Kamionką, pow. konstantynowski, gm. Witulica, pocz. Biała, par. r. l. Bordziłówka, r. g. Nosów, odl. 14 w. od Konstantynowa. Posiada cerkiew parafialną drewnianą, istniejącą już w 1585 r., z filią Bukowiec. Rozległość gruntów włościańskich mr. 928, ludność 420 (rusini) gruntów dworskich mr. 1372, właściciel Wilhelm Wężyk. W 1827 r., par. Górki, 36 dm., 328 mk. *Br. Ch.*

Nosów, wś pow. podhajecki na prawym brzegu Złotej Lipy, o 3.7 kilometrów na płn. od Zawałowa a o 10·5 klm. na płd.-zach. od Podhajec, z pięknym ogrodem. Graniczy na wschód z Jabłonówką, na płd. z Zawałowem i Hnilczem, na zach. z Dytiatynem i Bokowem, na płn. z Łysą. Obszar dwor. gr. or., łąk i past. 304, lasu 415; włośc. gr. or. 1267, łąk i ogr. 348, past. 220, lasu 27 mr., lud. rzym.-kat. 28, par. Zawałów, gr.-kat. 936, par. w miejscu, z filią Łysa (400 dusz), razem 1336 gr.-kat., dek. podhajecki, dyec. lwowska. Kasa pożyczk. z kapit. 1003 zł. St. poczt. Zawałów. Młyn wodny na Zł. Lipie. Właśc. posiadł. więk. Skrzytuski Edward. *B. R.*

Nosowa Wola, wś włośc., pow. konecki, gm. Gowarczów, par. Końskie, odl. 8 w. od Końskich. Ma 17 dm.. 117 mk., 183 mr. obszaru.

Nosowce, mylnie *Nossowce*, wś u źródeł rz. Nosówki, dopł. Kunki, pow. hajsyński, na gr. pow. lipowieckiego, gm. Kropiwna Niższa, par. Kuna, ma 186 osad, 1222 mk., w tem 23 jednodworców, 1331 dzies ziemi włościańskie, 1195 dworskiej (w tem 211 nieużytków); cerkiew, uposażona 43 dzies. ziemi. Grunta górzyste; na obszarze wsi bierze początek rz. Kosynowa (ob.). Jestto stara osada, dziedzictwo niegdyś ks. Korotkich a następnie Słupiczów, dawnych rodzin podolskich. Pamiętny jest proces wnuki Bohusza Korotkiego, Eudoksyi Słupiczówny, wszczęty w 1610 r. o część imienia jej w N. z dworem i uroczysko Trościanіec, przez długie lata ciągnący się pomiędzy sukcesorami. W XVIII w. N. wymienione są jako należące do dóbr dą-

szowskich ks. Wiśniowieckich; później należały do marszałka Teofila Rutkowskiego, w ostatnich zaś czasach w połowie do Bobra i Krasnosielskiej, dziś Rabsztyńskich. Porów. Arch. J. Z. R. cz. III, t. 3: 149—151. *Dr. M.*

Nosowe, wś pow. tarnopolski, nad pot., dopływem Seretu. Potok ten tworzy cały szereg stawów w Olejowie, Białokiernicy, Białogłowach, Neterpińcach, Nosowcach, dwa, jeden na północ-zachód większy, drugi na połud.-wsch. mniejszy i porusza przy każdym z tych stawów w Nosowcach po 1-ym młynie. Granice: na wschód Horodyszcze, na płd. Pleszkowce i Nesterowce, na zach. Neterpińce, na płn. Reniów i Wertełka. Obszar dwor. gr. or. 438, łąk i ogr. 122, past. 7, lasu 95; włośc. gr. or., łąk, ogr. i past. 496 mr., ludn. rz.-kat. 51, par. w Załoźcach, grec.-kat. 295, par. Horodyszcze, kasa pożycz. z kapit. 285 zł. Sąd pow. i notar., urz. telegr. Tarnopol, urz. poczt. Załoźce. Właśc. pos. więk. Modesta z Czosnowska. *B. R.*

Nosowe *Małe*, wś nad Jauzą, pow. gżacki gub. smoleńskiej, o 35 w. od Gżacka, 35 dm., 208 mk., wielka gorzelnia.

Nosowica, wś, pow. dubieński, fabr. smoły.

Nosowicz, ob. *Mozgowo* 1).

Nosowicze, mko prywatne nad rz. Ucią (Ut'), pow. homelski, w 3 okr. pol., o 25 w. od Homla a 6 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Ziabrowki, ma 361 dm. drewn. (z nich 284 należących do chrześcian 77 do żydów), 1932 mk. (896 męż. i 1036 kob.), w tej liczbie 1281 prawosł., 10 kat. i 641 żydów; cerkiew drewniana, murowany dom modlitwy żydowski, 12 sklepów. W N. znajduje się zarząd gminy, sąd pokoju 4 okr., szkoła ludowa, lecznica gminna, gorzelnia (zatrud. 9 ludzi, produkująca rocznie 539191 stopni spirytusu, i dającą 6448 rs. dochodu), browar (zatrud. 6 robotników i produkuje rocznie za 1700 rs.), garbarnia (zatrudn. 2 robotn. i wyprawiająca rocznie około 3000 sztuk skór na kożuchy) i 5 wiatraków. W ciągu roku odbywa się 7 nieznacznych jarmarków. W połowie XVII w. N. wchodziły w skład sstwa homelskiego; mkiem zostały w końcu XVIII wieku (w 1784 r.). Gmina Nosowicze ma 10374 mk. (3171 męż. 3872 kob. i 3331 dzieci), z których 85 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, przy pomocy 170 koni. W gm. znajduje się 10351 dzies. lasów prywatnych i 1734 dz. włośc. *J. Krz.*

Nosowicze, wś, pow. rzeczycki, o 2 mile na płd.-wsch. od mka Domanowicz, w 3 okr. pol. kalenkowickim, ma 51 osad pełnonadziałowych, cerkiew par., liczącą około 1260 wiernych. Uposażenie porocha, oprócz pensyi, składa się z 8 włók ziemi. Filia w Zamościu. *A. Jel.*

Nosówka, rzeczka w pow. hajsyńskim, bierze początek powyżej wsi Nosówki i ubiegłszy około 9 w. wpada od pr. brzegu do rz. Kunki pod wsią Kunką. Obraca kilka młynów.

Nosówka, rzeczka w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Nowego Potoku, lew. dopł. rz. Oster, płynie w kierunku płn.-wschodnim około mka Nosówki; długa do 21 w., brzegi ma bagnisto.

Nosówka al. *Nosówki*, wś u źródeł Teterowa, pow. żytomierski, na wschód od m. Ostropola, gm. i par. Krasnopol, dawniej w gm. ostropolskiej, ma 110 dm., cerkiew drewn., kapl. kat. pow. Krasnopol (dek. żytomirskiego). Należy do wsi Mołoczek (ob.). Porów. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I: 291.

Nosówka, mko nad rz. t. n., pow. nieżyński gub. czernihowskiej, o 28 w. na płd.-zach. od Nieżyna, niegdyś setnicze, ma 1991 dm., 11113 mk., 7 cerkwi, cukrownią, 2 gorzelnie, prowadzi znaczny handel bydłem. St. dr. żel. kursko-kijowskiej, pomiędzy Nieżynem a Bobrownicami, o 95 w. od Kijowa a 348 w. od Kurska. O przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. I: 391—393, 396, oraz wzmianki w kronikach Grabianki i t. z. Samowidca. N. wchodziła niegdyś w skład sstwa niegrodowego nossowskiego, leżącego w wdztwie kijowskim. Podług lustracyi z 1622 r. obejmowało ono: N., Owrupice, Szołomki i Uhlenicę. Za przywilejem Jana Kazimierza z r. 1653 posiadał je Stanisław Lanckoroński, w nagrodę męstwa okazanego w bitwie pod Beresteczkiem. Na sejmie z 1659 r. zamieniono je na dobra lenne i takowe wraz z dobrami Kisielówką Stany Rzpltej nadały Hrehoremu Hulanickiemu, pułkownikowi, w nagrodę za okazane męstwo w wielu bitwach. W r. 1622 opłacono z niego kwarty złp. 61 gr. 24. Źródła małoruskie wymieniają jako starostów Adama Kisiela, Jerzego Jana Pruszyńskiego i Michała Stoińskiego. *J. Krz.*

Nosówka, wś, pow. rzeszowski. Leży w okolicy falistej nad pot. Niechobrzką, lewym dopływem Wisłoka (283 m. wznies.). Odl. o 10 klm. od urz. poczt. i sądu pow. w Rzeszowie, należy do par. rzym.-kat. w Zgłobieniu i Zabierzowie. Ma 564 mk. rzym.-kat., z których 42 na obszarze więk. pos. Jędrzejowicza Ludw., który ma 317 mr. roli, 26 mr. łąk i ogrodów, 13 mr. past. i 51 mr. lasu; pos. mn. wynosi 502 mr. roli, 57 mr. łąk, 33 mr. past. i 2 mr. lasu. Kasa pożyczk. gminna ma 483 zł. w. a N. graniczy na północ z Bzianką, na zachód z Błędową, na południe ze Zgłobieniem a na północ z Zabierzowem. *Mac.*

Nosowska-Wólka, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, parafia Górki (rit. gr. Nosów). Ma 30 dm., 320 mk., 1963

mr. obszaru. W 1827 r. 29 dm., 219 mk. Ob. *Konstantynów* (str. 360—1).

Nossalewo, wś i fol., pow. szamotulski. Wś ma 6 dm., 60 mk., wszyscy kat., 30 analf. Poczta w Nojewie o 4 klm., gośc. o 4 klm., st kol. żel. i tel. we Wronkach o 10 klm. N., fol. ma 6 dm., 105 mk.; nal. do dom. Dobrojewo (ob.).

Nossen *Gross*, *Neu* i *Wenig*, dawniej *Nuzzin* al. *Osina*, 1361 r. *Nossyn*, wś i dobra, pow. ziębicki. N. Gross i Neu mają kościół kat. parafialny z wieżą wyniosłą, szkołę. W 1843 roku 87 dm. i 704 mk. Część wsi, 25 łanów kmiecych, należała do klasztoru Kamienieckiego. N. Wenig również były do 1810 r. własnością tegoż klasztoru.

Nossendorf (niem.), dobra w Pomeranii, pow. Grimmen, mają st. p., 454·31 ha, 13572 mrk. czystego dochodu. Własność mta Demmin.

Nossin (niem.), ob *Nożyno* i *Nożynko*.

Nosswitz, 1295 *Nosca*, 1453 *Nostcz*, wś i fol., pow. głogowski, par. Głogowa. Ludność przeważnie katolicka.

Nosuta al. *Nossuten*, fol., pow. gołdapski, st. poczt. Grabowo.

Nosy, fol., pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Tarczyn. Odl. 12 w. od Grojca, ma 176 mk. i 2 mr. ziemi włość. W 1827 r. było 7 dm., 45 mk. Fol. N. miał w 1885 r. rozl. mr. 237: gr. or. i ogr. mr. 207, łąk mr. 11, lasu mr. 15, nieuż. i place mr. 4; bud. z drzewa 12; płodozmian 9-polowy.

Nosydłajce, niem. *Nossdorf*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, pow. żarowski. Niektórzy starzy ludzie rozumieją jeszcze po serbsku. Kościół ewang. filialny. *A. J. P.*

Nosy Poniatki, wś i fol., pow. grójecki, gm. Konie, par. Lutkówka, ma 176 mk., 785 mr. ziemi fol. i 98 mr. włośc. W 1827 roku było tu 15 dm., 106 mk.

Nosyry, ob. *Nasery*.

Noszczenice, wś, pow. siebieski, własność Szczyttów.

Noszczyno, wś, pow. newelski, w 1 okr. pol., gm. trechalewska.

Noszowice, niem. *Noschowitz*, wś w pow. sądowym frydeckim, na Szląsku austr., na prawym brzegu Morawki, dopływu Ostrawicy. Od zach. wś Dobra, Skalica, od płd. Lhoty Dolne, od wsch. Wojkowice, a od płn. Kocurowice i Październa. Wzdłuż zachodniej granicy rozlewa się szeroko Morawka, która z Lhot Dolnych od płd. wpływa na obszar N. i przechodzi na obszar Dobrej w kier. zachodnim. Wschodni obszar zraszają pot. Holczyna i Rzetnik, dopływ Holczyny. Okolica równa, 357 m. npm. wzniesiona. Zabudowania legły między Morawką a gościńcem, wiodącym z Morawki do Frydka. Liczne młyny wodne. Odl. od Frydka 6 klm. Wś ma 580 mk. (1880 r.). Należy do par. łac. w Dobrej, st. p. w Dobrej, sąd pow. Frydek. W miejscu szkoła ludowa; 1125 mr. obszaru.

Notangia, ob. *Natangia*.

Noteć, u Długosza *Nothesz*, w Lib. Ben. Łask. (I, 120) *Nothesch*, zwana też *Noć* i *Montwa*, niem. *Netze*, rzeka, której początek oznacza Długosz pod osadą t. n. w pow. nieszawskim: „Cujus fons circa oppidum Nothesz lacum amplisimum Goplo irrigat“ (Hist. pol. I, 20). W rzeczywistości jednak niemoże być mowy o źródłach N. pod wsią t. n., gdyż rzeczka wpływająca pod tą wsią do Gopła ma swój początek znacznie dalej, a mianowicie w jeziorze Brdowskim, w pow. kolskim. Wypłynąwszy z jeziora tego, biegnie w kierunku północnym, pod wsią Mchówek, na zachód od Izbicy, rozdziela się na dwie odnogi: lewa (zasilona dopływami z pod Goraja i Babiaku) ciągnie się na Janowice i Morzyce, prawa na Sierakowy i Mąkoszyn zakreśla łuk ku północy, okrążając suche płaskowzgórze, na którego krawędziach rozmieściły się wymienione wyżej wsie. Obie odnogi schodzą się w mokrej nizinie między Morzycami i Rynem, podążając odtąd w kierunku zach. i płd.-zach. pod Ignacewo, gdzie zabrawszy wody z obszernej pojeziornej, doliny, idącej od jez. Lubiatowskiego, skręca rzeka ku zach.-płn. i płn. koło wsi Noć, zabiera wody jez. Mielno i pod Notecią wchodzi z płd. brzegu do Gopła. Na karcie woj. topogr. król. polsk. (XVII, c.) ta część rzeki nosi nazwę Noć, zgodną z nazwą wsi nad nią położonej. Opuściwszy Gopło pod Kruszwicą (w odl. $^3/_4$ mili), podąża w kierunku północnym, już w obrębie w. ks. poznańskiego. Na tej części w 1837 do 1850 r. uregulowanem zostało koryto N. aż do jeziora w Węgiercach. Wskutek tego można było osuszyć rozległe niziny nadgoplańskie, jak i błota bachorskie, a zarazem część rzeki spławną uczynić. W tej części N. przyjmuje z prawej strony: a) wielki kanał Bachorski, który zaczyna się w król. polskiem pod Konarami, wstępuje do księstwa pozn. i przebiegłszy 13 klm. pod Kobelnikami uchodzi w Gopło; b) mały kanał Bachorski, także Szarlejskim zwany, który poczynając się od wsi Dziewy, biegnie równolegle z kanałem poprzednim; c) t. z. rów Fryderyka, który, wychodząc od Trzask, wpada w jezioro Łojewskie; z lewej zaś strony: d) kanał główny, który z pod Strzelna dobiega do Gopła. Tę część N. aż do jez. Skorzenińskiego nazywają Wielkopolanie Montwą, od wsi t. n. w pow. inowrocławskim. Po wyjściu z jez. Skórzenińskiego (pomiędzy Powidzem a Witkowem), zasilana wodę z strum. Smierni, prowadzącego wody przez bagna Wybranowskie i jez. w Czystem, przerzyna część wscho-

dnią pow. mogilańskiego, wchodzi w jezioro Trlongskie, także Strzeleckiem zwane, ciągnące się nad wschodnią tegoż powiatu granicą na długości 15·5 klm. Pod Pakością wypływa znów z tego jeziora i opuszcza niebawem powiat. W odl. 6·5 klm. od Barcina wkracza N. do pow. szubińskiego, przepływa pod Barcinem, następnie przechodzi przez jez. Pturek aż do Łabiszyna, zkąd zwróciwszy się ku wschodowi, tworzy granicę pomiędzy tymże powiatem a bydgoskim, w kierunku Rynarzewa; poczem znów wchodzi w pow. szubiński pod młynem zaś Chobielińskim opuszcza go powtórnie a zakreśliwszy łuk ku północy aż do Nakła, oddziela pow. szubiński, na zachód od wyrzyskiego. Kanał na terytoryum dóbr Łabiszyńskich wybity, skrócił znacznie i przyspieszył bieg rzeki, pozostawiając dawne jej kolano jako „zgniłą Noteć". Pod Rynarzewem wzmacnia się N. dopływem Gąsawki, prowadzącej wody z jezior pod miastem Gąsawą rozłożonych i ciągnących się środkiem pow. szubińskiego długim łańcuchem. Powyżej Rynarzewa odłącza się od N. w kierunku północnym kanał, zasilający w wodę kanał Bydgoski. Z pow. szubińskiego wkracza N. na wschód od Nakła (3·5 klm.) w pow. wyrzyski, gdzie przerzyna dawną dolinę nadwiślańską a okrążywszy miasto, biegnie ku płd. stronie pow. wyrzyskiego, by go w całej rozciągłości odgraniczyć od pow. chodzieskiego. Pod Nakłem zasila N. 4 milowy kanał Bydgoski czyli Notecki, z 12 śluzami, łączący N. z rzeką Brdą pod Bydgoszczą. Począwszy od Nakła jest N. spławną. Jej ramię uboczne tworzy tutaj t. n. rzeka zgniła, która poniżej Nakła (10 klm.) od płn. przyjmuje rzeczkę Rokitkę, płynącą od Koronowa. Bezpośrednio zaś do N. wpada w tej części rz. Łobżonka, która idąc od Pruskiego Friedlandu, opłynąwszy miasta: Łobżenicę i Wyrzysk, robi koło tegoż ostatniego zakręt ku płd. W dalszym biegu przepływa N. cały pow. chodzieski, w kierunku od wsch. ku zach., zakreśliwszy poprzednio płn. granicę pow. od str. pow. wyrzyskiego. Na krótkiej zaś przestrzeni pow. chodzieskiego stanowi granicę z pow. wałeckim, już w Prusach zachodnich położonym. Tu przyjmuje rz. Kudowę, która opłynąwszy miasto Piłę, pod Uściem wpada do Noteci. Ostatnim powiatem w. ks. poznańskiego, przez który N. przepływa, jest pow. czarnkowski, rozłożony po obu brzegach rzeki. Opłynąwszy miasto Trzciankę, biegnie ku południowi do Czarnkowa, tu zmienia kierunek na zachodni, płynie pod Wieleniem w okolicę Draska, gdzie opuszczając granicę dawnej Polski, wchodzi na terytoryum Brandenburga. Tutaj wpada do N. strumień Hammer, przebiegający część powiatu, już po za obrębem księstwa, z prawej zaś strony łączą się z N. rzeki Bukowa i Draga Pierwsza płynie z okolicy pomiędzy Wieleniem i Draskiem, druga zaś, zasilając znacznie Noteć swą wodą, tworzy na zachód od Krzyża (st. kolei żelaznej na torze Poznań Berlin), część granicy pow. czarnkowskiego z prowincyą brandenburską. Ujście N. do Warty znajduje się w prowincyi brandenburskiej pod Santokiem (Zantoch), długość całego biegu wynosi 440 klm. Od Nakła, skąd już dawno dosyć jest spławną, długość wynosi 230 klm. Obecnie uspławniono ją jeszcze powyżej aż do Gopła na przestrzeni 150 klm. Szerokość pod Nakłem dochodzi 28 metrów, przy ujściu 110 metrów; wysokość poziomu wody w Gople liczy się na 77 metr., pod Nakłem na 49 metr., przy ujściu na 20 metrów. Aż do kanału Bydgoskiego ma N. 16·5 mil. długości z spadkiem 1 cmt. na 100 metr., szerokości 22·5 metr, głębokości 1 metr. Po obu brzegach N. ciągną się obszerne smugi łąk, pastwisk, t. n. łęgi nadnoteckie, których trawa jest żyzna i bujna, w pomyślnych latach, mianowicie po wylewach, do niezwykłej, przeszło metrowej dochodzi wysokości. To też na brzegach, dość wysokich i zalewom nie ulegających, rozłożył się szereg dziś zamożnych niemieckich kolonii, których ludność trudni się hodowlą bydła i produkcyą nabiału. Kolonistów tych sprowadził rząd pruski osuszywszy pierwej moczary nadrzeczne po 1772 r. Z pomiędzy polskich większych posiadłości nad Notecią odznaczają się w pow. wyrzyskim dobra Samostrzel hr. Bnińskich, z przeszło 1600 hekt., w pow. szubińskim Lubostroń hr. Skórzewskich, z około 2000 hekt. i w pow. czarnkowskim Lubasz Szułdrzyńskich (przeszło 300 hekt.). Obecnie cała Noteć jest spławną, tak że począwszy od wyjścia z Gopła, służy do odstawy zboża i innych płodów bądź na Frankfurt i Szczecin, bądź na Gdańsk aż od morza Baltyckiego. Noteć wpada bowiem do Warty i przez nią łączy się z Odrą. W drugim zaś kierunku dochodzą statki przez kanał Bydgoski do Bdry a tą do Wisły. Na Gople i wypływającej z niej Noteci kursują obecnie zarówno żeglowe jak parostatki, które rozłożone nad Gopłem fabryki cukru, jako to w Kruszwicy, w Mątwach, w Janikowie czyli Przyjezierzu i nawet w Pakości, zaopatrują w potrzebne materyały, jak: buraki, węgle kamienne, drzewo i t. p. a odwożą ich produkty, jako to cukier i wytłoki. Dla udogodnienia ruchu handlowego urządzony został port w Mątwach, do którego zawija po kilka lub kilkanaście statków (berlinek). Do Mątew, gdzie się schodzi droga zwirowa z Inowrocławia do Strzelna prowadząca, z Notecią, dochodzi z Inowrocławia kolej drugorzędna, która dla potrzeb i produktów cukrowni, tudzież położonej tam fabryki potażu, stanowi

dogodną komunikacyą. Dorzecze N. obejmuje 253 mil kw. Dopływy N. z prawego brzegu są: a) Bukno, b) Młyńska struga z Warlubskiego jeziora (w pow. swieckim), c) Gniła pod karczmą Wygoda o klm. od Nakła, d) Rokitka, e) Łobżanka pod Wyrzyskami, f) Gwda, Głda (Kuddow) pod Ujściem, g) Drawa, Drwa pod wsią Nowobielicą i Drasko. Dopływy te prowadzą wody jezior z wyżyny baltyckiej. Z lewego brzegu: a) Mała Noteć pod Kołudą, b) Gąsawka pod Rynarzewem, c) Margonin pod Miasteczkiem i d) Gulcz pod Roskowem. Sadowski w dziele „O drogach handlowych Greków i Rzymian do morza Baltyckiego" mówi o N. „Przez tę rzekę, pierwotnie były tylko dwa przejścia: jedno pod Turem, w pobliżu dzisiejszej Bydgoszczy, jedynem miejscu, gdzie wyższe suche brzegi dochodzą do samej rzeki, drugie poniżej ujścia Głdy (Kueddow), w okolicy dzisiejszego Czarnkowa, w zagięciu N., gdzie się z pewnością bród znajdował pomiędzy moczarami mniej szerokimi. Aż do r. 1775, w którym w czasie budowli kanału bydgoskiego usunięto wszystko, co przeszkadzało żegludze na rzece tej, była tama, która się składała z odwiecznych pni drzewnych i wielkich brył kamiennych i przez którą tylko w pobliżu Ujścia, w czasie większej wody można było się przeprawić. Zatamowanie to wody przez kilka wieków wstrzymywało odpływ wody w górnej N. i było powodem tworzenia się bagien i mielizn. Skoro zatamowanie usunięto przez szybszy odpływ wody, Gopło utraciło $1^1/_2$ mili długości. Z przyczyny stanu dawniejszego, pomiędzy Uściem a Czarnkowem liczne powstawały mielizny, łatwo przeto było można brody wytykać, z których w dawnych wiekach więcej korzystano jak z przeprawy czółnami. W czasach, kiedy woda notecka od ujścia aż do przeprawy pod Turem gromadziła się pod Uściem, nie było można przez moczary się przeprawić bez grobli sztucznych, a przynajmniej bez lekkich mostów, t. j. bez rzucenia drzew wdłuż bagien, jakie poczęto stawiać od czasu Leszka Czarnego, a to i z tego powodu, ponieważ do moczar ciągle dopływała woda przez Łobżonkę zasiloną Gniłą i przez Głdę, do której Piła i Pletnica uchodzi. Rzeczki te płyną z wyżyny pomorskiej, bogatej w jeziora i tem się różnią od strumyków płynących z gór i równin, że u źródeł mają niewyczerpany zbiornik wody w wielkiej ilości jezior, które między sobą łączą się przez długie zwężania lub mało kanały, skutkiem czego wciągu całego roku równą mają obfitość wody, tak iż podczas największej posuchy letniej bez przerwy dostarczają moczarom wody. W czasie długoletniej wojny z Pomorzanami wzmianka jest tylko o następujących drogach przez Noteć: 1) przy ujściu pod Zantochem, 2) bród pomiędzy Czarnkowem i Uściem, 3) przeprawa przy zagięciu N. pod Nakłem i 4) wielka brama pod Wyszogrodem. Od zagięcia N. ciągnie się ku Wiśle zagłębienie, uważane przez niektórych geologów jako dawne koryto Wisły, którem płynęła ku zachodowi, zanim przebiła się przez wzgórza baltyckie. Łączyła się naprzód z Odrą, następnie z Elbą i Renem. Depresya ta, której użyto ażeby w niej wykopać w r. 1775 kanał bydgoski, była dawniej aż do brzegów Brdy niezgłębionem bagnem. Zanim położono fundamenta do murów kanałowych, do których szluzy są przymocowane, trzeba było przygotować fundament drzewny, wbijając po trzy i więcej sosien pionowo jednę na drugą. Ztąd wypływa jasno, że całej tej przestrzeni w dawniejszych czasach nie podobna było przebyć. Brzegi zaś Brdy od kończyn wschodnich tych bagien aż do ujścia do Wisły są suche i łatwe do przebycia i tworzą czwartą bramę komunikacyjną pomiędzy Polską a Pomorzem. Tej bramy strzegło miasto Wyszogród. Powyżej tego miasta był przejazd przez Brdę nazwany Bydgoszczą. Do tych 4-ch punktów doprowadzały z południa drogi, a po za oznaczonemi okolicami szły dalej trakty aż do samego Baltyku. *A. Lub.*, *M. St.* i *Br. Ch.*

Noteć, w dok. *Nothesz*, wś nad Gopłem, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo. Leży na wschodnim brzegu Gopła, w pobliżu ujścia Noteci do jeziora, ma 134 mk. i 152 mr. ziemi włośc. Jestto starożytna osada, zawdzięczająca zapewne swo znaczenie w przeszłości położeniu nad ważną drogą wodną. Według regestr. pobor. pow. radziejowskiego z 1557 r. N. była miastem (oppidum), widocznie już wtedy upadłem. Było tu 9 łanów osiadłych, 14 pustych po spaleniu się wsi, 2 rzemieśln., 2 rybak. Właścicielem był Stanisław Sokołowski. W wykazie miast w tych regestrach mieści się N. powtórnie, z dopiskiem *villa*, ale płaci czopowe od każdego waru po 8 gr. co czyniło 19 flor. 6 gr., za czas od Maja do Września a za ostatnią ratę 9 flor. 18 gr. Było wtedy tu 6 piwowarów (Pawiński Wielkop., II, 32 i 42). Ten szczegół przekonywa, iż N. istotnie była osadą miejską, która upadła z upadkiem ruchu handlowego na Gople i Noteci. *Br. Ch.*

Notecki Młyn, niem. *Notzmuehle*, młyn, pow. czarnkowski, 1 dm., 5 mk.; nal. do gm. i dom. Wielenia.

Notera, rzeczka, w pow. wiłkomierskim, dopł. Łokii, pr. dopł. Wilii.

Nothdurf (*Nothdurft*), ob. *Krugpfuetz.*

Nothwendig, pol. *Drasko* (ob.), gm. i dobra, pow. czarnkowski, 14 miejsc.: a) N., dom., b) Biankowo, młyn parowy; leśnictwa: c) Anna, d) Biała (Bialafliess), e) Hamerzysko czyli

Hamerska łąka (Hammerwiese), f) Kaczablott, g) Kierski bruch, h) Maryanowo, i) Miała, k) Pęskowo (Penskowobruch), l) Querlug, m) Smolny dół (Theerofen), n) Wrzeszczyzna, nadleśnictwo, o) Gruenthal kol.; 96 dm., 863 mk., 769 ew., 94 kat. Posiadłość księcia Antoniego Hohenzollern Siegmaringen. Poczta, gość., tel. i st. kol. żel. w Wieleniu.

Notoki 1) osada szlach., pow. wiłkomierski, par. Szaty. 2.) **N.**, wś rządowa, tamże, par. Wiłkomierz. 3.) **N.**, zaśc. rząd., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 21 w. od Trok, 1 dm., 24 mk kat.

Notyst, niem. *Gross Notisten* i *Klein N.*, wś, i *Nieder* N., dobra, pow. lecki, st. poczt. Żalec. W 1444 r. nadał w. m. Konrad von Erlichshausen Pawłowi z Noltis i Piotrowi Leistener z Ządzborku 20 włók na prawie magdeburskiem z obowiązkiem dwóch służb; 1480 r. miał tam 30 włók i młyn oraz wyższe i niższe sądownictwo Burkart Pomian, r. 1522 został karczmarzowi Stańkowi odnowiony przywilej na karczmę; r. 1555 kupił karczmarz Jan w Notyście 4 włóki sołeckie za 108 grzywien celem lokacyi wsi dannickiej w *Małym Notyście*. W 1539 r. mieszkali tam sami Polacy. We wsi jezioro t. n.

Notzendorf, niem., wś z kat. kościołem par., pow. malborski, st. poczt., par. ew. i okr. urz. stanu cywiln. Stare Pole; szkoła kat. w miejscu, do niej uczęszczają dzieci ze Starego Pola, Klettendorf, Klackendorf, Parwark, Pruppendorf i Reichfelde (w 1868 r. 163 dz.). Do N. należy także część wsi Thoerichthoefchen; są tu wogóle 3 chełm. majątki i 2 zagrody, 41 włók i 3 mr. roli, 205 mk. (1868 r.), 134 kat., 71 ew., 14 dm. N. leży na tak zw. małej malborskiej żuławie, 2 mile na wsch. od Malborka, nad koleją z tamtąd do Elbląga i Królewca prowadzącą i jest stacyą. Kościół tytułu ś. Barbary jest patronatu rządowego. Wskład parafii wchodzą N., Stare Pole, Klettendorf, Leklowy, Parwark, Pruppendorf i Reichfelde. W 1868 r. 778 dusz, komunikantów zaś było 329 (1884 r.). Wś tutejsza posiada przywilej fundacyjny z r. 1476. *Ks. Fr.*

Notzkow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. sławiński, st. poczt. Sławno, 9 klm. odl., 818·36 ha, 7100 mrk. dochodu.

Noudziele, ob. *Naudziele.*

Nowa, rz., ob. *Nawa.*

Nowa 1.) wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Cejkin, o 4 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Święciany. 2.) **N.**, os. karcz., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 30 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. żydów. 3.) **N.**, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Worniany, o ¼ w. od gminy, 117 dusz rewiz.; własność Abramowiczów. 4.) **N.**, os. karcz. nad bezim. dopł. Isłoczy, pow. miński, przy gośc. z Mińska do mka Rakowa, o 4 w. od tego ostatniego, 5.) **N.**, wś, pow. drysieński, par. Przydrujsk. *J. Krz.*

Nowa Aleksandrya, os. miejska, ob. *Puławy.*

Nowa Ameryka, niem. *Neu Ameryka* 1). karczma, pow. niborski, st. poczt. Działdowo. 2). **N.-A.**, wyb., pow. kartuski, st. poczt. Sierakowice.

Nowa-Basań, mko, pow. kozielecki gub. czernihowskiej, nad rz. Niedrą, o 55 w. na płd.-wschód od Kozielca, niegdyś setnicze pułku pereasławskiego; 648 dm., 5563 mk., 3 cerkwie, gorzelnia, 5 jarmarków. Z setników w źródłach małoruskich wymienieni są Sawa Matjaszenko i Karp Jaśkiewicz.

Nowa Biała, węg *Uj Bela*, niem. *Neu-Beel*, mko w hr. spiskiem (Węg.), najwyżej na płn. położone nad rz. Białką, na granicy Galicyi, kościół katol. par., obszerne lasy, jarmarki, 885 mk. Istniało już w XIII w. (ob. t. IV, 451).

Nowa Bekszanka, st. poczt. w pow. syzrańskim gub. symbirskiej.

Nowa Brda, niem. *Neubraa*, maj. chełm., pow. człuchowski, st. poczt. i tel. Przechlewo, 9·5 klm. od., st. kol. Reinfeld 17 klm. odl., zawiera 249·75 ha roli or. i ogr., 123·82 łąk, 764·74 boru, 13·77 nieuż., 61·92 wody, razem 1213·7 ha; piła, młyn o 4 gankach i smolarnia. *Kś. Fr.*

Nowa Buda 1.) al. *Jagodnica*, wś, pow. kijowski, o 2 w. na wsch. od Zahalec, gdzie par. prawosł., ma 116 mk.; znajdowały się tutaj piece potażowe, założone na początku b. wieku przez właściciela Sawickiego. 2.) **N.-B.**; wś nad rz. Woznią, pow. radomyski, par. praw. Pociejówka, o 5 w. na płn.-zach., ma 283 mk. Należy do dóbr Malin, niegdyś własność metropolii kijowskiej. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 643.

Nowacerkiew 1.) niem. *Neukirch*, dok. z r. 1302 *Nuwekirche*, wś z kat. kośc. par. i ze st. poczt., pow. starogardzki, odl. 1 klm. na płd.-zach. od Pelplina, 2⅛ m. od m. pow. Przez wś przechodzi szosa z Pelplińskiego nadleśnictwa do Morzeszczyna, przyst. kolei wsch. Zawiera 12 gburskich posiadłości 19 zagród, 3039·30 mr. W 1868 r. 596 mk., 556 kat., 28 ew., 12 żydów., 56 dm.; par. ew. Gniew. Tutejszy okr. urz stanu cywiln. miał w 1880 r. 2569 mk. Tutejszy kościół kat., tytułu Wniebowzięcia N. M. P. i ś. ap. Piotra i Pawła, został r. 1764 nowo zbudowany, stary bowiem z r. 1312 spalił się, konsekracya nastąpiła r. 1767, patronat przysługuje biskupowi. Przy kościele istnieje bractwo różańcowe, założone r. 1623, odnowione r. 1851 i bractwo trzeźwości, założone 1854 r. Do par.

należy filia w Królów lesie, która w 1867 r. liczyła 335 dusz kat. Do N. zaś są przyłączone: 1) Nowa Cerkiew, wś i folw. (687 dusz), 2) Gętomie (308), 3) Kulice (206), 4) Borkowo (210), 5) Bielawki, leśn. (3), 6) Rzeżęcin (445), 7) Rombarg (265), 8) Rożental (474), 9) Morzeszczyn (287), 10) Wolsze (36), 11) Ropuchy (50), 12) Bielawki (145), 13) Smolążek (27), 14) Brzeźno (36) i 15) Olszówka (28). Istnieje tu szpital dla 4 ubogich i dla kopacza. Kat. szkoły są w Nowej Cerkwi, dotąd uczęszczają i dzieci z Wolsza (120 dzieci), w Rombargu, wraz z Bielawskiem leśn. i Smolążkiem (38), w Rożentalu, Kulicach, Rzeżęcinie, Królówlesie, Morzeszczynie i Gętomiu. (1867 r.). Parafia, należąca do dekanatu gniezwskiego, miała w 1867 r. 3542 dusz a 2135 komunikantów, w 1884 r. było 3732 dusz. Kościół cały murowany, z kwadratową wieżą, panującą nad całe okolicą. Do probostwa należy 265 mr. roli, mesznego płacą włościanie po pół korca od włóki, razem 120 korcy; 7 osad nie dają mesznego, za to muszą własnemi końmi jechać po księdza. Do budowli przyczynia się rząd $^2/_3$ kosztów, jeżeli kasa kościelna nie starczy. Organista ma dom i $^1/_4$ mr. ogrodu. W filii odprawia się nabożeństwo co czwartą niedzielę. Do kościoła należy włóka roli, za którą rocznie wpływa 406 mrk. dzierżawy. Probostwo zaś ma 2 włóki roli, za które pobiera 615 mrk. dzierżawy. Cała par. wraz z filią obejmuje 9970 hekt. Mieszkańcy trudnią się głównie roln. Według wizytacyi Trochowskiego pochodzi nazwa Nowacerkiew stąd, że w r. 1290 tu zbudowano nowy kościół czyli cerkiew. Z czasów przed reformacyą to tylko wiadomo, że patronat przysługiwał opatowi z Pelplina i że kościół nosił tytuł ś. Piotra i Pawła. Wizytacya Rozdrażewskiego z r. 1583 donosi, że proboszcz, posiadał 4 włóki. Do parafii należały, prócz Nowejcerkwi, Ropuchy; tu nie płacili mesznego, bo w tej wsi mieszkali sami ogrodnicy, dalej Rozental, miał 9 gburów, płacili od każdej włóki pół korca żyta; Kulice 7 gburów, jak wyżej; Gętomie 5 gburów, jak wyżej; Rzeżęcin 10 gburów, Morzeszczyn 7, Królówlas 7, Brokowo, tu byli sami ogrodnicy nic nie płacący; w N. zaś mieszkało 14 gburów, płacili jak wyżej. Wizytacya donosi, że w parafii wszyscy prawie mieszkańcy się zlutrzyli, w N. znalazł się tylko jeden katolik. Kiedy proboszcz, na onczas dobry katolik Szymon Żelasko, chrzcił, musiał brać luteranów na chrzestnych. Obchodzono tylko jeden odpust w dzień patronów kościoła. Wszyscy mieszkańcy (cmethones) w N. byli zobowiązani dla proboszcza na ś. Marcin zwieść po furze drzewa. Z wizytacyi Gniewosza z r. 1649 dowiadujemy się, że tutejsze organy i zegar na wieży były darem pani Pawłowskiej. Rola plebańska była wydzierżawioną, prob. pobierał czwarty snop (pro quarto manipulo). Nauczyciel dostawał w N. od każdego mieszkańca po 2 grosze i $^1/_4$ korca żyta. Lutrów było w parafialnych wsiach tylko po kilka (aliqui). Terytoryum, na którem dziś stoi N., nabyli cystersi w Pelplinie mocą przywileju, nadanego im r. 1274 przez Mestwina II. Czy wieś wtedy już tu istniała, niewiadomo. W 1302 r. wydał tę wieś na prawie chełmińskiem opat Henryk z Haderslebeu. Pierwotny obszar wynosił 56 włók chełm., z których przypadły 4 na kościół, a sołtysowi $5^1/_2$ włóki bez opłaty i ciężarów. Gospodarze płacili „od włóki po 8 skojców denarów, chełm. (tyle co 11 marek 10 fen.) i jednę maldratę, która zawiera 3 miary (korce) czworakiego zboża, pszenicy, żyta, jęczmienia, i owsa, i dwa kurczęta na ś. Marcin, pieniądze zaś dzień po ś. Tomaszu.“ Stara karczma z ogrodem, tegoż pewnie roku założona, dawała dwie marki (67 mrk. 20 fen.) i dwa funty pieprzu; do robocizn, bliżej nie wyłuszczonych, i do wypraw wojennych przeciw poganom miał karczmarz stawać jak włóczniak. W 1371 r. był nowym jej właścicielem Jan zwany Wunderlich. Roku 1328 dał opat Jordan gospodarzom jeszcze $3^1/_2$ włóki z pola borkowskiego i pozwolił na wolny wrąb w lesie tamtejszym. W 1341 r. dostali fol. Wolsze, obejmujący 16 włók 9 mr., za roczny czynsz 13 marek i 8 skojców, płatnych od 1343 r. Do czasu mogli paść bydło nad jeziorem Brzezin (Brzeźno). R. 1371 urządził opat Piotr z Rogowa nową karczmę przy kościele, dając jej pół morgi ogrodu i 8 mr. pola, w pastwiskach i wrębie, równy jej pozostawiając udział jak gospodarzom. Czynszu pobierał z niej klasztor $2^1/_2$ marki. W 1413 r. byli w N. gospodarzami: Hanus, sołtys, Peter Lebrecht, Arnold Molknecht (pewnie Mühlknecht, młynarczyk), Slichting, Gremlin, Kipping, Herward, Markwerk, Peter Ryman, Czak, Tideman, Hanusch Cornelii. W 1441 r. odnowił opat Mikołaj Engelke przywilej wszystkim gospodarzom dany roku 1302 a spalony podczas napadu husytów roku 1438. Tu się przerywa poczet zachowanych dokumentów nowocerkiewskich na półtorasta lat. W 1600 r. odebrał sługa opata Mikołaja Kostki, Henryk Wilms przywilej na sołectwo, już tylko mające cztery włóki. Tegoż roku wystawił opat Janowi Gerig przywilej na piątą włókę sołtyską. W 1613 r. obdarzył tenże opat innego sługę dożywociem na trzech włókach, od których opat pobierać miał po 2 złote. W 1663 r. chałupę „Jerkową“ (Geriga) z jedną włóką dostał Jan Kamrowski na prawie sołeckiem. W 1666 r. 6 włók, które dawniej trzymał Marcin Kamrowski a ponim szlachetny Maciej

Łubieński, opat Ciecholewski odebrał mu je i wydał swemu domownikowi Michałowi Paszkowskiemu. W 1682 r. wystawił opat Łoś Stanisławowi Kleinie przywilej na sołectwo większe, przypadające na niego w spadku za żoną. R. 1741 wziął Szczypiński karczmę z włoką na 3 lata za 130 zł. jednorazowej wypłaty. R. 1744 odebrał Aleksander Kaliszewski zapis na 3 włóki na 20 lat. W 1760 r. wzięła Frostowa hakbudę (sklep na różne potrzeby domowe) i jednę włókę na trzy lata za czynsz 23 zł. pruskich. Taksa dóbr klasztornych za króla Jana Sobieskiego r. 1682 podaje obszar N. na 100 włók (mniejszych chełmińskich), statystyka obwodu regencyi gdańskiej z roku 1848 na 143 wł. (ob. st. 322 — 325). N. słynie dziś w dyec. chełmińskiej z odpustu Wniebowzięcia N. M. P. W 1623 r. założył tu opat pelpliński Leonard Rembowski bractwo różańcowe; dla promotora bractwa zapisał 1 włókę roli. Od tego czasu rozpoczyna się coraz większa cześć dla N. Maryi Panny. Członkowie bractwa ufundowali ołtarz bracki pod wez. N. M. P. Różańcowej. Obraz ten przenośny nadzwyczajnemi później zasłynął łaskami. Ponieważ sława tego obrazu szybko się wzmagała, przeniesiono go do wielkiego ołtarza, gdzie dotychczas za zasuwą się znajduje. Z tego powodu zmieniono tytuł kościoła, nadając mu za patronkę N. Maryą P. Różne wota srebrne, jako oczywisty znak łask otrzymanych, znajdowały się na cudownym obrazie już w r. 1775. Na końcu przeszłego wieku było ich wszystkich 26. I dziś jeszcze obraz Matki Boskiej Różańcowej bywa uważany za łaskawy i w odpust Wniebowz. N. Maryi P. ściąga tu ludzi z dalszych stron. Drugim godnym uwagi zabytkiem w kościele tutejszym jest figura cudowna Matki Boskiej Bolesnej, znajdująca się za zasuwą także w wielkim ołtarzu, u góry po nad obrazem Matki Boskiej Różańcowej. Jest ona cała z kamienia wykuta, nieomal 3 stopy wysoka. Pierwotnie była ta figura umieszczona w Borkowie, w murowanej Bożej męce, przy studni, we wsi nad drogą wiodącą do Grabowa. W r. 1802 objawiła się tam N. P. Marya, w skutek czego figura została przeniesiona uroczyście do N. (ob. Fankidejski, l. c. str. 170—180). 2.) **N. c.**, niem. *Neukirch*, wś kośc. na Żuławach, pow. malborski, st. p. Palczewo $^1/_2$ mili odl., od m. pow. $2^1/_2$ mili. Ma 16 chełmińs. posiadłości i 16 zagród, 133 wł. 24 mr. obszaru, 53 dm., 568 mk., 324 kat,, 212 ew., 27 menon., 4 bezwyzn. Wisła płynie w odl. $^1/_4$ mili; od zalewu broni wieś tama, na której stoi strażnica. Przy puszczaniu lodów lub powodzi cała ludność obowiązana bronić tamy. Najbliższa stacya kol. żel. w Tczewie. Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. miał 1880 r. 2145 dusz. We wsi jest szkoła kat. i ew., do której i menonici uczęszczają. Do tutejszej parafii kat. należy N., Pręgnowo i Schoenhorst, ogółem 612 dusz (1868 r.) a 361 komunikantów (1884 r.); kościół pod wez. ś. Marcina. Parafia należy do dekan. nityskiego. Do par. ew. są przyłączone tylko N. i Schoenhorst, razem 402 dusz (1868 r.). Menonici mają za wsią na polu swoją świątynię. Luterski kościół został zbudowany przed 30 laty. Proboszcz katolicki posiada 3 wł. 10 mr.; gburzy są lutrami. N. Cerkiew założył w. mistrz Tusmer v. Arfberg w 1351 r.; mieszkańcy byli zobowiązani do tłoki przy sianie na 6 dni o własnym wikcie; w przywileju jest już wzmianka o proboszczu. Tutejszy kościół pochodził z r. 1366, lecz z powodu starości został rozebrany, a 1885 r. położono kamień węgielny pod nowy kościół. Gmina ew. powstała w 1618 r.; pierwszym predykantem ew. był Melisius, który tu szerzył nową wiarę już r. 1615. 3.) **N. c.**, niem. *Adelig* i *Koenigl. Neukirch bei Konitz*, dobra ryc. i wś kośc., pow. chojnicki, st. p. w miejscu, st. tel. i kol. Chojnice, szkoła w miejscu, par. ew. Chojnice. Okr. urz. stanu cywil. Lotyn. Dobra obejmują 273·7 ha roli or. i ogr., 5·04 łąk, 68·98 past., 23·55 boru, 8·1 nieuż., 4·87 wody, razem 384·24 ha; 17 bud., 5 dm., 66 mk., 43 kat., 23 ew. Wś ma 3487·85 mr. roli, 126 bud., 69 dm., 520 mk., 395 kat., 123 ew. Parafia tutejsza należy do dek. tucholskiego, miała w 1884 r. 1975 dusz. Kościół odnowiony w 1763 r. pod wez. Maryi Magdaleny. Przy kościele istnieje bractwo trzeźwości, założone r. 1859. W skład parafii wchodzą: Nowacerkiew, Kłodawa i Kłodawka, Eulalin, Jeziorki, Kruszki, Młynek, Muehlhof, Jasno, Okole (niem. Konigortek), Klonia, Parowa, Zarzecze, Suszek, Kosowaniwa, Chwarzno, Żukowo, Przyżarcz, Mrówieniec Wielki i Mały, Białebłoto (Weissbruch), Techowa karczma (dziś już nie istnieje), Lotyn, Jakubowo, Sternowo, Nicponia i Gramkat; do filii w Pawłowie jest przyłączone Pawłowo, Pawłówko i Lipienica. Szkoły katol. były 1867 r. tylko w Nowejcerkwi i w Kłodawie. Wieś i sołectwo tutejsze osadził na prawie niemieckiem r. 1326 komtur człuchowski Teodoryk v. Lichtenhain (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie). R. 1648 płacił Siedlecki w N. od 1 wł. osiadłej i 2 ogrodów 2 flor. 16 gr. Wizytacya Trebnica z r. 1653 donosi, że N. należała do sstwa człuchowskiego. Kościół spalił się niedawno, na jego miejsce stanął nowy drewniany. Zakrystya także z drzewa nie była jeszcze wykończona. Koło plebanii były 2 ogrody. Do probostwa należały 4 wł., które proboszcz po części sam obrabiał, po części wydzierżawiał. Gburów było 10, dawniej 15, mieli dawać mesznego po 2 korce żyta; dwór, na któ-

rym siedział wówczas Korytowski (w 1695 r. Osiecki), płacił 3 korce żyta. W Lotynie było 3 gburów, dawali po 1 korcu (per semiduos modios), dwór 5. W Żukowie było 6 posiadeł, po części spustoszałych, dawali jednak 6 k. Jeziórki (1 posiadło) dawały 3 k. żyta i tyleż pszenicy. Kłodawa liczyła 4 gburów, spectantes ad praedium Powałki, i 4-ch ad praedium. Jeziórki, dają po 1 k. żyta i tyleż owsa, dawniej było 18 włościan; spustoszałe posiadła były podzielone między gburów, a o meszne toczył się proces. Młyn do Jeziórek należący dawał pół korca żyta, tak samo inny, zwany Szusk (w 1695 Suszyk, dziś nie istnieje). Prowizorami kościoła byli Jan Boertman i Marcin Domach; proboszczem Jan Magnuszewski. Borck wylicza w swojem „Echo sepulchralis“ jeszcze następ. proboszczów w ciągu XVIII w: Wawrzyniec Bekierton, Wojciech Wolnicki, Andrzej Achtowicz, Andrzej Dunin, Adam Smierzycki (Smierzycius), dawniej w Goręcinie, Wojciech Buława, Maciej Żaliński. W XVIII w.: Stanisław Łącki z Borzyszków, Józef Michał Trzebiatowski, Szymon Mieliński, Antoni Marceli Montawski, Marcin Borck, który kościół dał odnowić, tak że go zwano drugim fundatorem. *Kś. Fr.*

Nowa Chmielówka, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 12 w., ma 11 dm., 58 mk.

Nowa Czerwona Woda, niem. *Neu-Rotwasser*, część gm. Czerwonej Wody (niem. Alt-Rotwasser), w pow. sąd. widnawskim, na Szląsku austr. dolnym, zajmująca płd. obszar tejże gminy, w dolinie pot. Luckwasser, w okolicy górzystej, u wschodnich stóp góry Wenus (niem. Venusberg) i Silberberg (462 m. npm.). Ma 893 mk. (1880 r.). Ob. *Rotwasser*. *Br. G.*

Nowa Czygła, mko w pow. bobrowskim gub. woroneskiej, 8539 mk., st. poczt.

Nowa Dąbrowa, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 39 w., 1 dm., 5 mk.

Nowadola, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, odl. 18 w. od Wyłkowyszek. Wś ma 21 dm., 199 mk.; fol. 5 dm., 53 mk.

Nowa Erekcya, niem. *Nowa-Erectia*, os., pow. bydgoski, 3 dm., 36 mk., 20 ew., 16 kat., 13 analf. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. w Bydgoszczy.

Nowa Gąska, niem. *Neu-Gonsken*, smolarnia, pow. ostródzki, st. p. Ostród.

Nowa-Gogolina, pow. słupecki, gm. Wilcza Góra, par. Kleczew, odl. 26 w. od Słupcy, ma 7 dm., 45 mk. Ob. *Góry* i *Gogolina*.

Nowa Góra 1.) os. fabr., pow. opoczyński, gm. Machory, parafia Żarnów, odl. od Opoczna 20 w. Ma 9 dm., 63 mk., ziemi włośc. 28 mr. Należy do dóbr Machory. 2.) **N. G.**, wś, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. od Kozienic 31 w. Ma 9 dm., 58 mk., ziemi 68 mr. 3.) **N. G.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Godów, par. Bełżyce. W 1827 r. 6 dm., 43 mk.

Nowa Góra z *Łomem*, u Długosza *Novomoncza* al. *Nowagora*, mko w pow. chrzanowskim, pod 37° 16′ wsch. dłg. i 50° 11′ płn. szer., o 6 klm. od Krzeszowic, na wzniesieniu 1399 st. npm. Mko jest zbudowane w rynek porosły trawą, na którym stoi czworoboczny dom drewniany, zwany ratuszem. Nad jego drzwiami umieszczono w r. 1801 marmurową tablicę z napisem, że w owym czasie, po pożarze, ks. Izabela Lubomirska zamieniła drewniane miasto na murowane. Przez rynek prowadzi gościniec z Krzeszowic (6·3 klm.) do Olkusza w król. pols. Okolica jest pagórkowatą, podnoszącą się ku płn. do 449 m. Jest tu kościół paraf. murowany, zniszczony przez pożar 1875 r. i jeszcze nieodbudowany. Był tu obraz przedstawiający Zesłanie Ducha św., podpisany Lucas, z datą 1646 r. (Łepkowski, Przegląd zabytków przeszłości Tow. Krak. nauk. 1861, t. 5, str. 129). Parafią erygowano w r. 1313, obejmuje ona Filipowice, Czerną, Miękinię i część Ostrężnicy, z ogólną liczbą 4159 rz.-kat., 1 akat., 33 izrael. Par. należy do dyec. krakowskiej, dek. nowogórskiego. Dekanat nowogórski dyec. krakowskiej obejmuje 12 parafii: Babice, Bobrek, Chrzanów, Jaworzno, Jeleń, Kościelec Szląski, Libiąż Wielki, N., Płaza, Płoki, Regulice, Trzebinia. Wiernych liczy 44,832. Szkoła ludowa ma 1 klasę. N. Góra była miastem już w połowie XV w. Długosz (Lib. Ben., II, 202) zwie ją „oppidum“ i powiada, że był tu kościół drewniany pod wez. św. Ducha. Osada należała do Andrzeja Tęczyńskiego. Używała dawniej większej sławy ponieważ wydobywano tutaj razem z galmanem srebro i dla tego wspomina o niej Cellarius w Descriptio Poloniarum. Obecnie zaniechano oddzielać srebra, gdyż się nakład nie wracał, istnieje jednak kopalnia galmanu (hr. Artura Potockiego). Ludność składa się z 1123 mk., mianowicie 1066 rz.-kat. i 57 izrael. Pos. więk. hr. Artura Potockiego ma 13 roli, 12 mr. past.; pos. mn. 1063 roli, 42 łąk i 171 mr. past. N. Góra graniczy na płd. z Miękinią, na płd.-wsch. z Czerną, na płn.-zach. z Ostrężnicą, na zach. z Psarami. Na płn. wsch. ciągną się lasy aż po granicę królestwa polskiego. *Mac.*

Nowa Góra, niem. *Neuberg*, wś nad Osą, pow. grudziądzki, st. p. i par. ew. Łasin, par. kat. Rogoźno 1/4 mili odl., tamże szkoła. Ma 85·9 mr., 31 bud., 18 dm., 168 mk., 142 kat., 26 ew. Wś ta składa się z małych oddzielnych zagród; położenie wzgórzyste (ob. Froehlich, Gesch. d. Kr. Graudenz, str. 222).

Nowa Grobelka, pow. rypiński, ob. *Nowa Grobla.*

Nowa Grobla 1.) pow. sokołowski, gm. Korczew, par. Knychówek. 2.) **N. G.**, osada włośc., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, odl. o 24 w. od Rypina, ma 1 dm., 13 mk., 46 mr. gruntu.

Nowa Grobla al. *Nowa Hrebla*, rz. w pow. kijowskim, dopływ rz. Irpenia z praw. strony.

Nowa Grobla 1.) al. *Nowa Hrebla*, wś na lew. brzegu Desny, dopł. Bohu, pow. berdyczowski, par. kat. Samhorodek, o 2 w. od wsi Owieczacze, ma 1021 mk. prawosł., 56 kat. i 17 żyd., 2687 dzies. ziemi. Cerkiew ped wez. Arch. Michała, wzniesiona w 1701 r., około 1860 r. odnowiona, uposażona 52 dzies. ziemi. Własność Madejskich. 2.) **N. G.**, wś nad rz. Tykiczem, pow. humański, ma 993 mk. prawosł., 18 kat. i 19 żyd.; 2294 dzies. ziemi. Cerkiew Pokrowska drewniana, wzniesiona w 1767 r., uposażona jest 114 dzies. ziemi. Własność Piątkowskich. N. G. wraz z sąsiedniemi wsiami Kiślinem i Rusałówką stanowi właściwie jedne wielkie sioło, rozdzielone tylko rzeką i ulicami i należące do różnych właścicieli. 3.) **N. G.**, wś na lewym brz. rz. Zwiża, pow. kijowski, o 16 w. od Makarowa, par. prawosł. Andrejewka, o 8 w. odległa, ma 421 mk, 1789 dz. ziemi. W XVII w. własność monasteru ś. Michała w Kijowie. W 1830 r. sprzedana przez Sokołowskich Tadeuszowi Paszkowskiemu, po śmierci którego (w 1848 r.) należy do jego spadkobierców. 4.) **N. G**, wś nad rz. Zbruczem, pow. starokonstantynowski, par. Bazalia, ma 22 osad. 5.) **N. G.**, wś nad rz. Słuczą, tamże, ma 43 osad. *J. Krz.*

Nowa Grobla, wś w pow. jarosławskim. Leży w piaszczystej równinie, na granicy pow. jarosławskiego i cieszanowskiego, przy rozległym stawie, który zasilają wody potoku płynącego z lasu zwanego Lipy lub Sapińszczyzna. Potok nazywają Rowem z Lipy. Staw ma kilkaset morgów powierzchni i dziewięć wysepek. Wś dzieli się na 3 części: zachodnią nazwaną Dolinki, środkową Górniak i wschodnią zwaną Ruda. Jest tu st. kol. jarosławsko-sokalskiej, odl. o 29 klm. od Jarosławia a 122 klm. od Sokala. Wś ma 469 mk., 300 gr.-kat. Rusinów (par. gr.-kat. w Bihalu) i z 169 rz.-kat. Polaków (par. rz.-kat. w Łukawcu). Na obszarze więk. pos. Stefana hr. Zamoyskiego przebywa 82 osób. Gleba sapowata, nieurodzajna. Pos. więk. ma 17 roli, 131 łąk, 407 mr. wydm piaszczystych i past. i 2244 mr. lasu; pos. mn. 348 mr. roli, 130 łąk, 53 past. i 134 mr. lasu. Wś otaczają od płn. i zach. sosnowe bory, na płd. graniczy z Bihalem a na zach. z Suchą Wolą. Dawniej N. była królewską włością, miała młyny i hamernie miedziane, ale w r. 1736 nadał ją sejm w wieczyste posiadanie Lipskiemu. *Mac.*

Nowa Grobla, fol. i przys. do Potutor, pow. brzeżański, leży nad Złotą Lipą, między błotami powstałymi po spuszczonym stawie a górą Czyketany (209 m. wznies.). Sam przysiołek składa się z młyna i kilku chat, leży na lew. brz. rzeki, o 2 klm. od Potutor, na wsch.-płd. końcu dawnej grobli stawowej, fol. zaś na płn.-zach. końcu tejże grobli o 2 klm. od przysiołka, a o 3 klm. na płd. od Posuchowa. Należy do dóbr Brzeżany, właśc. Stanisław hr. Potocki. Zarząd tych dóbr utrzymuje na tym folwarku stadnine koni poprawnej rasy.

Nowa Hrebla, wś nad rz. Holinką, pow. łochwicki gub. połtawskiej, o 20 w. na płn. od Łochwicy, na płd.-zach. od Hlińska, 228 dm., 1590 mk. Wspomina o niej Wieliczko w swej kronice (t. II, 224).

Nowa Hrebla, ob. *Nowa Grobla.*

Nowa Huta 1.) wś i fol., pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny, odl. od Maryampola 28 w. Wś ma 41 dm., 138 mk.; fol. 1 dm., 12 mk. W 1827 r. 19 dm., 162 mk. 2.) **N. H.**, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Korabiewice, par. Jeruzal, ma 145 mk., 282 mr. obszaru. W 1827 r. par. Mszczonów, wś rząd., 13 dm., 105 mk.

Nowa Huta, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń, okr. wiejski Ilia, o 8 w. od gminy, 58 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ilia.

Nowa Huta, wś, pow. lityński, 35 dusz męz., 73 dzies. ziemi włośc.; własność hr. Kuszelewa Bezborodki. *Dr. M.*

Nowa Huta 1.) grupa domów w Wołochowie, pow. brodzki. 2.) **N. H.**, szklana huta koło Jasienicy Sufczyńskiej, w pow. dobromilskim.

Nowa Huta, niem. *Neuhuette*, wś, pow. storożyniecki, wraz z Starą Hutą (*Althuette, Krasna Althuette*), tworzą jednę gminę katastralną, obejmującą 3050 ha., 84 ar. Stara Huta legła w dolinie pot. Zubrowicy, dopływu Czudyna; N. H. zaś na płn. od Starej, w dolinie pot. Czudyna. Istnieje tu huta szklana. W N. H. było 59 dm., 337 mk. (r. 1869). W 1880 r. było na obszarze dwors. 150 mk., w gminie 418 m., razem 568, w tej liczbie 257 rz.-kat., mających parafią w Starej Hucie; gr.-kat. należą do parafii w Hliboce, wreszcie gr.-nieunici do par. w Czudynie. W miejscu jest szkoła 1 klas. ludowa. Sąd pow. i urząd podatk. w Storożyńcu, st. poczt. Czudyn. Własność religijnego funduszu gr.-nieunickiego. *Br. G.*

Nowa Huta, wś włośc., pow. kartuski, st. poczt., par. ew., szkoła i okr. urz. stanu cywil. Mirachowo, par. kat. Strzepcz $^3/_4$ mili odl., od Kartuz odl. $2^1/_4$ mili. Obejmuje 1082 mr., 389 mk., 386 kat., 3 ew., 50 dm. Wś ta

należała dawniej do sstwa mirachowskiego; uwłaszczenie nastąpiło d. 15 listop. 1820 r. Inne posiadłości powstały później na wykarczowanem polu. Obecnie jest tu 22 gburskich posiadłości i 17 zagród. *Kł. Fr.*

Nowa Iwiczna, wś włośc., pow. warszawski, gm. Nowa Iwiczna, par. Piaseczno, odl. 18 w. od Warszawy, ma 187 mk., 307 mr. Gmina Nowa Iwiczna należy do sądu gm. okr. III w Raszynie, st. poczt. Piaseczno, ma 7147 mr. obszaru i 3221 mk. (1867 r.).

Nowa Jerozolima, kol., pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy 15 w. Ma 6 dm., 57 mk.

Nowa-Jołcza, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Jołcza, par. prawosł. Stara Jołcza, naprzeciwko sławnego z rybności jeziora Ihryszcze al. Ihra, uformowanego w kotlinie Dniepru. Ma 38 osad. Miejscowość bogata w rybę i łąki; ludność trudni się rybactwem i flisactwem. *A. Jel*

Nowak, niem. *Nowag*, 1307 *Novacow*, wś i fol., pow. nissański, posiada kościół kat. par., szkołę, młyn wodny. Dawniej była ta wś posiadłością biskupów wrocławskich. W 1843 r. 71 dm., 547 mk.; w 1861 r. 606 mk. (3 ew.). Kościół w stylu włoskim, murowany, z 1508 r. Par. N. ma 1400 dusz. Obszar wsi składa się z sołtystwa dziedzicznego mającego 475 mr. i gm. wiejskiej mającej 3711 mr., w tem 3291 mr. roli, z dochodem 12.653 talarów (1860 r.), największym w całym powiecie.

Nowa Kalejtka, niem. *Neu Kaletka*, wś na pols. Warmii, pow. olsztyński, st. p. i par. kat. Wutryny, ew. Olsztyn; zawiera 1744·68 mr., 38 dm., 184 mk., 171 katol., 13 ewang., wszyscy mówią po polsku.

Nowa Karczma, pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów.

Nowa Karczma, pow. wągrowiecki, ob. *Grzybowo*.

Nowa Karczma 1.) we wsi Dawidów, pow. lwowski. 2.) **N. K.** we wsi Nuszcze, pow. złoczowski.

Nowa Karczma, niem. *Neukrug* 1.) wyb., pow. kościerski, st. p. Kościerzyna (ob. *Korne*). 2.) **N. K.**, karczma do Łowina należąca, pow. świecki, st. p. Brunstplatz al. Szwarzkop, par. ew. Jasieniec, 1 dm., 16 ew. mk. 3.) **N. K.**, karczma, pow. sztumski, st. p. Nowydwór, par. kat. i ew. Kiszpork; należy do wsi Neuhoefersfelde; 2 dm., 30 mk., 17 ew., 13 kat., należała do sstwa kiszporskiego i została wydana na prawie emfiteutycznem w 1750 r. (ob. Schmitt, Gesch. d. Kreis Stuhm, 1868 r., str. 226). 4.) **N. K.**, wyb. do Kamionki należące, pow. wejherowski, st. p. Kielno, odl. od m. pow. 2¾ mili. 5.) **N. K.**, kol. ze st. p., należy do Lubieszyna, pow. kościerski; są tu mogiły kamienne (ob. Ossowski, Objaśnienia do mapy archeol. Prus zach., str. 24). 5.) **N. K.**, wyb. do Pawłowa należące, pow. kościerski, st. p. Skarszewy. W dziale antrop. muz. towarz. przyrodn. w Gdańsku znajduje się urna twarzowa z grobu skrzynkowego w tej miejscowości (ob. Ossowski, Objaśn. do mapy archeol. Prus zach., str. 49) 7.) **N. K.**, al. *Stary Stęgwałd*, niem. *Neukrug*, wś włośc., pow. kartuski, st. p. i okr. urz. stanu cywil. Stęgwałd, par. kat. Prągowo, ew. Przywidz, szkoła Marschauerberg. Ma 7 gburów i 7 zagród, 410 mr., 125 mk., 83 kat., 42 ew., 15 dm., odl. od m. pow. 2½ mili. Wś ta należała dawniej do jezuitów w Starym Szotlądzie. 8.) **N. K.**, pow. kartuski, ob. *Drozdowo*. 9.) **N. K.**, fol. do Żalna należący, pow. chojnicki, st. p. Silno, okr. urz. stanu cywil. Raciąż, 2 dm., 15 mk., 10 kat., 5 ew. (1868 r.). 10.) **N. K.**, szklana huta i szlifiernia, pow. człuchowski, st. p. Ciecholewy, par. kat. Przechlewo, ew. Sępolno, szkoła i okrąg urzędu stanu cywil. Nowawieś, 21 bud., 10 dm., 167 mk., 37 kat., 130 ew. Należy do dóbr ryc. Nowawieś.

Nowa Kazań, wś, pow. rawski, gm. i par. Czerniewice. Ma 8 dm., 76 mk., 61 mr.

Nowa Kaźmierka, kol. i os., pow. kaliski, gm. i par. Chocz, odl. od Kalisza 32 w.; kol. ma 53 dm., 538 mk.; os. 1 dm.

Nowaki, wś i fol., pow. siedlecki, gm. par. Skurzec, odl. 14 w. od Siedlec. Ma 12 dm. 124 mk., 793 mr., w tem 631 mr. ziemi folw.

Nowaki 1.) wś nad rz. Żerewą, pow. owrucki, gm. Wieledniki, na płd.-zach. od Wieledników; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki, str. 197. 2.) **N.**, wś rząd. u zbiegu strum. Humanki i Iwanki, dopł. Mostwy, w płn.-zach. stronie pow. radomyskiego, na granicy pow. owruckiego, gm. Szersznie, stanowi ze wsią Chotynówką jedno sioło, rozdzielone tylko niewielką polaną na dwie części. Ma 1352 mk. płci ob.; cerkiew Pokrowska, drewniana, w kształcie krzyża, pod jedną kopułą, wzniesiona 1824 r. na miejsce dawnej, spalonej w 1823 r., jest uposażona 40 dz. ziemi. Do par. prawosł., oprócz N., zaliczają się wsie Strym i Zubowszczyzna. Podług podania ludowego na miejscu Chotynówki istniało niegdyś mto Chotyn, zburzone przez Tatarów. W XVI w. N. należały do Jelców i wchodziły w skład klucza malińskiego (ob. Malin, t. VI: 13). W 1770 r. N. wraz z Szepieliczami należały do Dubrawskiego, któremu zostały w 1796 r. skonfiskowane przez rząd. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 1: 155; t. 2: 216; t. 3: 330—333, 531; cz. VI, t. I, dodatki 217.

Nowaki, wś, pow. łubieński gub. połtawskiej, o 8 w. od Łubien, 312 dm., 2351 mk.

Nowaki, niem. *Nowacken*, wś, pow. jańsborski, st. p. Wielki Rożyńsk. Założona 1526 r.

przez Piotra, Jurka, Marcina, Maćka i Wojtka, braci, oraz stryja ich Stańka i jego synów.

Nowa Kolonia, fol., ob. *Golice* 2.).

Nowa Kolonia, niem. *Neucolonie*, kol., pow. świecki, st. p. Gruczno, par. kat. Topolno, ew. Świecie, szkoła Topolinek. Ma 24 dm., 129 mk., 5 kat., 124 ew. (1868 r.). Wchodzi w skład wsi Topolinka.

Nowa-Korzyść, po białorusku *Nowaja Karyść*, fol., pow. słucki, przy dr. ze wsi Cieruszek do mka Pohosta, w 1 okr. pol. starobińskim; miejscowość odludna, poleska. *A. Jel.*

Nowakówka, folw., pow. stopnicki, gm. Kurozwęki, par. Kotuszów. Należy do dóbr Łubnice.

Nowakówka, fol., pow. sądecki. Należy do wsi Jazosko (ob.).

Nowakówka, góra, na płn. zach. Jazowska, w pow. nowosądeckim, na lew. brz. Dunajca, opada stromo do Dunajca, kończąc się nad nim czubkiem Pańską górą (528 m.); na stokach jej legły części Jazowska, jak Nowakówka, Gorzków i Gruszów. Wznies. 565 m. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Nowakowo, kol., pow. obornicki, 6 dm., 46 mk., 42 ew., 4 kat., 4 analf. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. w Szamotułach.

Nowalaska (według Kętrz.), miejscowość w pow. człuchowskim, w spisach rządowych niepodana.

Nowalczysko, wyb. należące do Kokwina; pow. kartuski, st. p. Sierakowice.

Nowa-Leśna, niem. *Neu-Walddorf*, węg. *Uj-Leszna*, wś w hr. spiskiem, pow. tatrzański, na płd.-wsch. stoku Tatr spiskich, w dorzeczu Popradu, nad Nowoleśniańskim pot., graniczy od płd. z Muehlenbachem (ob.), od płn.-wsch. z Stara Leśną, a od płd.-zach. z Wielkim Sławkowem i Szczawami Sławkowskiemi. Zabudowania N. L. legły w dolinie pot. Nowoleśniańskiego, na wys. 746 m. Płn.-wsch. obszar zrasza potok Czerwona Woda (Roth-Bach), uchodzący powyżej Muehlenbachu do Nowoleśniańskiego potoku. Obejmuje 1888 kwadr. sążni katastr., ma 88 dm., 509 mk. (1880 r.). Należy do sądu pow. w Spiskiej Sobocie, a urzędu podatk. w Kieżmarku. Posiada kościołek filialny par. rz.-kat. w Sławkowie Wielkim. Według szem. duch. dyec. spiskiej z r. 1878 było tu dusz rz.-kat. 61, prot. 478, nieun. 10, żyd. 4, razem 553. Jest tu także kościół ewang. filialny, zbudowany r. 1792. Podczas pożaru r. 1854 spłonął do szczętu; odbudowany w 1859 r. Szkoła ludowa ewang. z r. 1792. Pszczelnictwo. St. poczt. Łomnica Wielka *Br. G.*

Nowa Lilia, kanał (u W. Pola), jestto Gilia, właściwie Gilga, dopływ Niemna.

Nowa Łąka, pow. olkuski, gmina i parafia Wolbrom.

Nowa Łąka, urzęd. *Nowa Łuka*, wś włośc. nad jez. Bohiń, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń, okr. wlejski Czernice, o 2 w. od gminy a 116 w. od Dzisny, 3 dm., 26 mk. (? 85 dusz rewiz. w 1864 r.).

Nowa Łosza, zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 2 dm., 25 mk., z tego 11 katol., 4 starow.

Nowa Łuka, niem. *Neuwese*, wś serbska na pruskich górnych Łużycach, pow. wojerecki. W 1880 r. 250 mk., 249 serbów, 1 niemiec.

Nowa Morafa, ob. *Morachwa.*

Nowamyśl 1.) łotew. *Nowomysla*, wś, pow. rzeżycki, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. Wajwody, 193 dusz rewiz. (w 1863 r.), 1826 dzies. ziemi dwor. Leży w pobliżu jez. Esza, ma kościołek filialny par. Dagda, w 1814 r. przez J. Kolba założony. Własność Kibortów. 2.) **N.**, fol., pow. lucyński, na płd. od Lucyna. Pomiędzy fol. N. a wsią Troksze wznoszą się wzgórza, t. z. Złote góry. *J. Krz.*

Nowamyśl, niem. *Neugedank*, dom., pow. obornicki, 4766 mr. rozl., 2 miejsc.: a) N., dom., b) Dołęga, fol.; 12 dm., 146 mk., 70 ew., 76 kat., 60 analf. Poczta i tel. w Obrzycku, o 9 klm., gośc. o 13 klm., st. kol. żel. Oborniki o 13 klm. Na polu znaleziono przy oraniu młotek kamienny z dyorytu, 0·10 metrów dług. i toporek kamienny z krzemienia, 0.11 metr., później na torfowisku jeszcze mały młotek kamienny, 0·09 metr. dług. Ob. *Kiszewo.*

Nowa Mysz, ob. *Mysz Nowa.*

Nowa Njewa, niem. *Neuzauche*, wś w zniemczonej części dolnych Łużyc, pow. lubiński. Ma kościół paraf. ewan. Serbskie nabożeństwo ustało w 1825 r. W 1880 r. było 1047 mk. w tem przeszło 50 serbów, wyłącznie starych ludzi. *A. J. P.*

Nowa Niwa, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. jurewicka, przy gośc. z Ihumenia do Bohuszewicz, ma 31 os. pełnonadziałowych; miejscowość poleska, grunta piaszczyste. Niegdyś należała do dóbr bakształsko-ihumeńskich, biskupów wileńskich.

Nowa Osada 1.) al. *Zagaje Małe*, kol. na gruntach dóbr Niezabitów powstała, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Karczmiska, ma 8 dm., 46 mk. W skład tej kol. wchodzi: nomenklatura *Zgórzyńszczyzna.* 2.) **N. O.**, przedmieście Krasnobrodu. 3.) **N. O.**, ob. *Majdan Wrotkowski* i *Czerniejew.*

Nowa Osada, (*Nowoosadzkie*), folw., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź, okr. wiejski Wiżulany, o 27 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. kat.; własność Romanowiczów.

Nowa Osada Kraski, pow. kozienicki, ob. *Kraski* 4.).

Nowa Osada Leśna, pow. piotrkowski, ob. *Michałów* 5.).

Nowa Osada, część Brynicc Cerkiewnych, w pow. bobreckim.

Nowa Paprotnia al. *Holendry Nowo-Paprockie*, kol., pow. koniński, gm. Brzeźno, odl. 14 w. od Konina, 5 w. od rz. Warty, ma 108 mk., 277 mr. Ludność mieszana, polsko-niemiecka.

Nowa Praga, ob. *Praga*.

Nowa Przerębska Huta, niem. *Neu-Englershuette*, wś, pow. kościerski, st. poczt., par. ew. i kat. Skarszewy. Obejmuje 137·7 mr., 15 mk., 8 kat., 7 ew., 2 dm.; szkoła Wulfen, odl. od m. pow. 4 1/4 mili. *Ks. Fr.*

Nowa-Rapa, zaśc. szl. nad rz. Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol , o 19 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk.

Nowarola, wyb. do Kielna należące, 3 m. od Kartuz, pow. kartuski, st. poczt, Kielno.

Nowa Ruda, wś kurpiowska, na lew. brz. Turośli, pow. kolneński, gm. i par. Turośl, odl. 25 w. od Kolna, 53 w. od Łomży. W 1819 r. 20 roln. i karczma; 221 mk., 45 koni, 49 woł., 44 krów, 30 jał., 29 świń, 46 owiec. Włościanie płacili 351 złp. 14 gr. czynszu, 8 złp. 7 gr. dziesięciny do dworu, uiszczanej do 1799 r. do seminaryum w Pułtusku; nadto proboszczowi w Turośli rocznie 2 1/2 korcy oziminy i tyleż jarzyny. Chałupnicy płacili po 3 złp. trzydniówki. Obecnie (1878 r.) 1632 mr. obszaru, wtem 789 mr. orn. Znajdowały się tu tak zwane separatne łąki, wchodzące ze wsią naprzód w skład sstwa łomżyń., następnie dóbr narodowych Mały Płock. Łąki te ciągną się brzegiem Turośli, pomiędzy lasami, pod nazwą błot „Staw"; dalszym ciągiem ich są błota Kitocha. Podług pomiaru z 1800 r. błota te miały 1795 mr. łąk i 462 pastw.; w 1818 r. łąki te razem z łąkami Lemańskiego przynosiły dochodu 3561 złp. Obecnie łąki są własnością rządu i razem z łąkami Leman mają obszaru 1359 mr. Łąki te przerznięte są szeregiem kanałów, wchodzących w sieć wodną urządzoną w celu osuszenia błot i bagien puszczy nowogrodzkiej. Kanałów, przerzynających błota około Nowej Rudy, jest pięć: cztery z pomiędzy nich idą równolegle w kierunku płd.-wsch., z tych dwa na zachód od Nowej Rudy; główny z pomiędzy nich idzie korytem Turośli, drugi z 1854 r. wpada do Turośli z prawej strony; dwa pozostałe leżą na wschód od Nowej Rudy. Poprzecznie do dwóch ostatnich idzie kanał z 1854 r. i wpada do Turośli z lewej strony. Straż leśna *Nowaruda* stanowi część zach.-płn. leśnictwa Nowogrodzkiego; straż tę ograniczają: kanał Wanocki, Pisna, straż Wejdo i Gawrychy; w skład straży Nowaruda wchodzą obręby: Podgórne (1171 mr.), Jemia (889 mr.), Samule (? 978 mr.), Leman (695 mr.), Łacha (1017 mr.), Turośl (810 mr.), Wanacya (1288 mr.), Kozioł (1460 mr.), przeważnie lasy sosnowe. *L. Krz.*

Nowa-Rudnia-Karolińska, dobra i wś nad rz. Sławeczną, na płd. krańcu pow. mozyrskiego, przy granicy pow. rzeczyckiego, w 1 okr. pol. skryhałowskim, ma 9 osad; odludne, nizinne Polesie, znajduje się dużo rudy żelaznej, rybołóstwo i łąki obfite. Dobra, własn. Lenkiewiczów, mają wraz z dominium Saniuki 120 włók. *A. Jel.*

Nowa Sicz al. *Krasnokutowska*, zwała się ostatnia stannica Zaporożców, znajdująca się nad rz. Podpilną, na pr. brz. Dniepru, obecnie w gm. i gub. ekaterynosławskiej, niedaleko wsi Pokrowska. Założona w 1784 r., warownа, ludna, została zburzoną w 1775 r., z rozkazu cesarzowej Katarzyny II. Ob. Skalkowskiego Istorija Nowoj Sieczy (3 tomy).

Nowa-Słoboda 1.) wś. nad rz. Możą, dopł. Bobra, we wsch.-płd. str. pow. boryscwskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, gmina uchwalska, ma 17 osad pełnonadziałowych, grunta iekkie, miejscowość nizinna, poleska, łąk dostatek. 2.) **N.-S.** al. *Sierebranka*, wś, pow. mozyrski, w gm. kopatkiewickiej, o 1 w. na płd. od mka Kopatkiewicz, w pobliżu kotliny rz. Ptycza, ma 2 osady, obfitość łąk; za poddaństwa dziedzictwa Jeleńskich. 3.) **N.-S.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Sylwestrowo, należy do dóbr skarb. Daukszyszki. 4.) **N.-S.**, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm Żyżmory, okr. wiejski Dajnówka, o 6 w. od gminy, 13 dusz rew., osadników w. ros; należy do dóbr skarbowych Strawieniki. *J. Krz.*

Nowa Słoboda, st. poczt. w gub. niżegorodzkiej, o 43 w. na płd.-wsch. od mta pow. Łukojanowa.

Nowa Śnietnia, fol., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy 38 w. Ma 2 dm., 18 mk.

Nowa Straż, os., pow. kalwaryjski, gmina Nadniemeńska, par. Rumbowicze, odl. od Kalwaryi 62 w., ma 3 dm., 7 mk.

Nowaszki, os., pow. gnieźnieński, 2 dm., 26 mk., nal. do gm. Pustachowa (ob.).

Nowa Wieliczka, kol. górnicza na obszarze Jaworzna, pow. chrzanowski. *Br. G.*

Nowa Wieś 1.) wś włośc., pow. warszawski, gm. Zagoździ, par. Zerzeń. Ma 104 mk., 432 mr. obszaru. Dobra N. Konstanty Wolicki darował rządowi około 1820 r. na założenie w królestwie szkoły górniczej. Kapitał stąd otrzymany wynosi dziś 40,000 rs. i znajduje się w Banku Polskim. 2.) **N.**, wś i fol., nad rz. Szczawnicą (?), pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Pniewnik, odl. 21 w. od Mińska. Posiada cegielnią z produkcyą na 3,000 rs. rocznie, młyn, 157 mk. W 1827 r. było tu 21 dm., 153 mk. Fol. N. W. z wsiami: N. W. Makowiec Mały, Sąchocin, Swidrów, Marcelin i os. Ostrowek miał w 1872 r. rozl. mr.

815: gr. or. i ogr. mr. 491, łąk mr. 39, wody mr. 9, lasu mr. 239, nieuż. mr. 37: bud. z drz. 11; płodozmian 4 polowy. Las nieurządzony. Wś N.W. os. 15, z gr. mr. 73; wś Makowiec Mały os. 11, z gr. mr. 165; wś Sąchocin os. 13, z gr. mr. 150; wś Świdrów os. 10, z gr. mr. 43; wś Marcelin os. 15, z gr. mr. 135; osada, Ostrowek gr. mr. 47. 3.) **N.**, wś włośc., pow. błoński, gm. Guzów, par. Szymanów. Ma 272 mk., 443 mr. obszaru. W 1827 r. 17 dm., 124 mk. 4.) **N.**, wś włośc., pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów. Ma 240 mk. i 352 mr. obszaru. 5.) **N.**, wś włośc., pow. błoński, gm. Helenów, par. Nadarzyn. Ma 206 mk., 523 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 19 dm., 145 mk. N. W., wchodziła w skład dóbr Helenów. 6.) **N.**, folw., pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie, ma 25 mk. i 1 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 1 dm., 4 mk. 7.) **N.**, wś i folw. nad rzeką Czarną, pow. grójecki, gm. Nowa Wieś, par. Boglewice, odl. 8 w. od Warki a 12 w. od Grójca. Staranne gospodarstwo folwarczne, piękna obora W 1876 r. 342 mk., wiatrak. W 1827 r. było tu 36 dm., 223 mk. Dobra N. W. składały się w 1885 r. z fol. N. W., Franulin i Przegonia al. Polesie oraz wsi N. Rozl. mr. 2657; fol. N.-W. ma gr. or. i ogr. mr. 810, łąk mr. 134, lasu mr. 126, nieuż. i place mr. 12, razem mr. 1092; płodozmian 12 i 16 polowy; fol. Franulin gr. or. i ogr. mr. 229, łąk mr. 11, lasu mr. 9, nieuż. mr. 5, razem mr. 254; płodozmian 8 polowy; fol. Przegonia al. Polesie gr. or. i ogr. mr. 255, łąk mr. 4, lasu mr. 46, nieuż. mr. 6, razem mr. 311; płodozmian 8 polowy; we wszystkich folwarkach 11 bud. murow., 39 z drzewa. Las nieurządzony. Z dóbr tych odłączoną została w 1885 r. nomenkl. Mieczysławów, rozl. mr. 229. Ws N. W. os. 26, z gr. mr. 104. N. W. gmina należy do sądu gm. okr. II w Warce, tamże i st. poczt., ma 14164 mr obszaru i 3385 mk. (1867 r.). 8.) **N.**, kol., pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. ew. Iłów. Wchodziła w skład dóbr Januszew, wcielonych do dóbr królewskich Iłów. Ma 188 mk., 365 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 22 dm., 205 mk. 9.) **N.** *Śladów*, wś, pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Kamion. Ma 614 mk. (1875 r.), szkołę początkową ogólną 10.) **N.**, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów. 11.) **N.**, kol., pow. sochaczewski, gm. i par. Rybno, ma 157 mk., 247 mr. 12.) **N.**, wś i fol., pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gombin. Posiada szkołę początkową murowaną, 8 dm., 102 mk., 811 mr., w tem 116 mr. lasu, 609 mr. or. roli i 56 mr. łąk. Do uwłaszczonych należy 30 mr. Własność hr. Littichau. W 1827 r. było tu 18 dm., 154 mk. N. wchodziła w skład dóbr Korzeń. 13.) **N.**, *skrzany*, wś i kol., pow. gostyński, gm. Skrzany, par. Trębki. Posiada szkołę początkową, dwa wiatraki, 42 dm., 811 mk. (ewangielickiego wyznania); 560 mr. ziemi. Ludność trudni się wybijaniem oleju. W 1827 r. było tu 39 dm., 352 mkieszkańców 14.) **N.**, kol., pow. gostyński, gm. i par. Dunin ów. Posiada kościół par. ewan. murowany, szkołę począt. ewan., 13 dm., 164 mk., 106 mr ziemi. Wchodziła w skład dóbr Dunin ów. W 1827 r. było tu 9 dm., 77 mk.. 15.) **N.**, fol , pow. kutnoski, gm. i par. Rdułtów, odl. 28 w. od Kutna, ma 5 dm., 49 mk., 293 mr. ziemi or., 51 mr. lasu, 19 mr. łąk, 12 mr. nieuż., 6 mr. pastw., płodozmian 10 polowy. Fol. ten w 1877 r. oddzielony od dóbr Radzyń. W 1827 r. było tu 16 dm., 114 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 461) N. dawała prob. w Rdułtowie kolędę jedynie, pół grosza, zaś dziesięcinę pieniężną na stół arcybisk. 16.) **N.**, wś i fol., pow. kutnoski, gm. Kutno, par. Łąkoszyn, odl. 4 w. od Kutna, ma 19 dm., 244 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 483) była osadzoną na prawie niemieckiem. Trzy łany sołtysie dawały dziesięcinę do Łąkoszyna a kmiecie kanonii i prebendzie w Łęczycy. Według regestr. pobor. z 1576 r. na części Mikołaja Raczyńskiego było 3 łany, młyn i 3 kol., a na dziale Anny Raczyńskiej $1^1/_2$ łana i 9 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, 84). Obecnie fol. i wś N. rozl. mr. 719: gr. or. i ogr. mr. 555, łąk mr. 20, pastw. mr. 20, lasu mr. 29, nieuż. i place mr. 25; bud. z drz. 16; płodozmian 4 i 16 polowy. Wś N. os. 24, z gr. mr. 96. 17.) **N.**, wś, pow. kutnoski, gm. Błonie, par. Krośniewice. Ma 13 dm., 99 mk., 70 mr. ziemi. 18.) **N.**, wś, pow. kutnoski, gm. Mikstal. Wchodziła w skład dóbr Kąty (ob.). 19.) **N** *Wielka*, wś, pow. włocławski, gm. i par. Przedecz. Posiada szkołę począt. ogólną, 27 dm., 223 mk., 894 mr. ziemi. W 1827 r. było tu 26 dm , 227 mk. 20) **N.** *Mała*, wś, pow. włocławski. gm. i par. Przedecz, ma 4 dm., 36 mk. i 108 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr rządowych Kubłowo, oddzielonych od dóbr Przedecz. W 1827 r. było tu 4 dm., 39 mk. 21.) **N.**, wś i fol., pow. włocławski, gm. Smiłowice, par. Kruszyn, ma 110 mk., 1031 mr. ziemi dwor. i 6 mr. włośc. W 1827 r. było tu 9 dm., 76 mk. Według regestr. pobor. wojew. brzesko-kujawskiego z 1557 i 1566 r. wś N., w par. Crossino (Kruszyn) należała do Marcina Kaznowskiego i Jana Lasockiego. Kaznowski miał tu $4^1/_2$ łanów, we wsi Smolsko 6 zagrodn., w Łączkach $^1/_2$ łanu, Lasocki zaś $1^1/_2$ łanu i 2 zagrodn. (Pawiński Wielkop , II, 7). Dobra N. i Michałowo składały się w 1885 r. z fol. N., Michałowo i Utrata nomenkl. Miłęcin, rozl. mr. 1370: gr. or. i ogr. mr. 666, łąk mr. 60, past. mr. 18, lasu mr. 430, nieuż. i place

mr. 48, nadto kol. czynszowa Milęcin mr. 148; bud. fol. mur. 15, z drzewa 2; płodozmian 12 polowy; pokłady torfu. 22.) **N.**, wś i folw., pow. włocławski, gm. i par. Lubień, ma 84 mk., 300 mr. ziemi fol. i 15 mr. włośc. W 1827 r. było tu 18 dm., 252 mk. 23.) **N.**, fol. i wś pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, ma 207 mk., 970 mr. ziemi folw. i 27 mr. włośc. Dobra N. mają 1141 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 13 dm., 97 mk. 24.) **N.**, wś, pow. nieszawski, gm Ruszkowo, pa. Połajewo, ma 36 mk. W 1827 r. było tu 4 dm., 76 mk. Według regestr. pobor. z 1557 i 1566 r. N., w par. Polaiewo, była własnością Jana Sokołowskiego który miał tu 5 łanów (Pawiński, Wielkop., II, 32). Obecnie fol. i wś N. z wsią Łączki i Rzepicha miały w 1878 r. rozl. mr. 1056: gr. or. i ogr. mr 947, łąk mr. 46, lasu mr. 43, nieuż. i place mr. 20; bud. mur. 16; płodozmian 16 polowy. Wś N. os. 23, z gr. mr. 27; wś Łączki os. 12, z gr. mr. 179; wś Rzepicha os. 6, z gr. mr. 132. 25) **N.**, wś i folw., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Tur, odl. od Łęczycy 20 w.; wś ma 9 dm., 96 mk.; folw. 9 dm , 59 mk. W 1827 r. 9 dm., 90 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 367) łany folwarczne dawały dziesięcinę proboszczowi w Turze, zaś łany kmiece dawały po 6 groszy dziesięciny w połowie proboszczowi, w połowie zaś kolegiacie łęczyckiej. Według regest. pobor. z 1576 r. N., w par. Thur, była własn. Andrzeja Dembowskiego, miała 9 łanów 1 pusty i 12 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, 68) Dobra N. i Ujazd składały się w 1871 r. z fol. i wsi N., Ujazd, Trzeszkowice i Plewnik oraz kol. Aleksandrówka. Rozl. mr. 1668; gr. or. i ogr. mr. 1180, łąk mr. 188, pastw. mr. 39, wody mr. 6, lasu mr. 195, zarośli mr. 13, nieuż. mr. 47; bud. mur. 5, z drzewa 27; płodozmian 4 polowy. Wś N. os. 16, z gr. mr. 14; wś Plewnik os. 9, z gr. mr. 14; wś Truszkowice os. 19, z gr. mr. 110; wś Ujazd os. 17, z gr. mr. 347; kol. Aleksandrówka os. 33, z gr. mr. 66. 26.) **N.** al. *Drogomirz*, wś w pow. łęczyckim, par. Bałdrzychów. Istniała w XVI w. (Lib. Ben. Łask., I, 371). 27.) **N.**, kol., pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. od Koła 24 w. Ma 22 dm., 195 mk., 40 mr. obszaru. W 1827 roku 8 dm., 81 mk. Według regestr. pobor. wojew. brzesko-kujawskiego z 1557 i 1566 r. N. pod Izbicą miała dwa pół łanki kmiece, na których siedział Rogozek ojciec i syn, (Pawiński, Wielkop., II, 26). 28.) **N.**, wś, pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Osiek Wielki (ewang. Koło), odl. od Koła w. 9, ma 14 dm., 107 mk. 29.) **N.** *Bierzmo*, wś, pow. kolski, gm. i par. Brudzew, odl. od Koła 10 w., ma 13 dm., 114 mk., 547 mr. obszaru. W 1827 r. 13 dm., 134 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 254), kmiecie dawali prob. w Brudzewie jedynie kolędę po groszu z domu. 30.) **N.**, kol. i fol., pow. kolski, gm. i par. Brudzew (par. ewang. Władysławów), odl. od Koła 16 w.; kol. ma 9 dm., 81 mk., fol. 3 dm., 17 mk. Według regestr. pobor. z 1579 roku N., w par. Brudzew, była własnością wojew. poznańskiego (Stan. Górki), miała 4 łany (Pawiński, Wielkop., I, 223). Obecnie fol. N. rozl. mr. 153: gr. or. i ogr. mr. 106, łąk mr. 2, lasu mr. 42, nieuż. i place mr. 3; bud. mur. 2, z drzewa 4; fol. ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Brudzew. 31.) **N.** (*Syców*), wś, fol. i dobra, pow. kolski, gm. Sąpolno, par. Mąkolno, odl. od Koła 19 w. Wś ma 15 dm., 202 mk.; fol. 3 dm., 27 mk.; cegielnia, pokłady torfu. W 1827 r. 17 dm., 146 mk. W początkach XVI w. (Lib. Ben. Łask., I, 213) były tu łany kmiece ale opustoszałe, które dawały dziesięcinę do Mąkolna i lnianą dziesięcinę po 2 gr. z łanu. Według regestr. pobor. z 1579 r. N., w par. Mąkolino, była własnością Alberta Ruskowskiego, mającego $^1/_2$ łan. i 2 zagrod., Reginy Ruskowskiej posiadaczki $1^1/_2$ łana, 3 zagrod. i 1 kom. i nakoniec Jana Lubstowskiego, posiadacza 3 łan. (Pawiński, Wielkop., t. I, 234). N. stanowiło podobno jedną całość dóbr z Sycowem i do niej należała znowu wś i os. młyn. Kazubek al. Kozubek. Dobra N. Syców składały się w 1874 r. z fol. N. i Syców, wsi: N., Syców, Kociostrów, Bronisław, Czastka, Kozubek i kolonii Biele, rozl. mr. 2199: fol. N. gr. or. i ogr. mr. 425, łąk mr. 148, past. mr. 26, lasu mr. 339, nieuż. mr. 25, razem mr. 963; bud. mur. 4, z drzewa 3; płodozmian 11-polowy; fol. Syców gr. or. i ogr. mr. 525, łąk mr. 92, past. mr. 11, lasu mr. 578, nieuż. mr. 30, razem mr. 1236; bud. mur. 7, z drzewa 9; płodozmian 10-polowy. Las w części urządzony. Wś N. os. 26, z gr. mr. 215; wś. Syców os. 34, z gr. mr. 349; wś Kociostrów os. 5, z gr. mr. 43; wś Bronisława os. 5, z gr. mr. 81; wś Czastka os. 3, z gr. mr. 31; wś Kozubek os. 12, z gr. mr. 106; kolonia Biele os. 8, z gr. mr. 255. 32.) **N.** al. *Nowa Wioska*, w dokumentach *Nowa Wiesz*, *Nova Villa*, folwark, powiat kolski, gmina Drzewce, par. Kłodawa, odl. od Koła 21 wiorst. Ma 4 dm., 54 mk. Wspomina ją Lib. Ben. Łask. (II, 453), w opisie par. Kłodawa, pod nazwą Nova Villa. Według regestr. pobor. z 1576 r. N. była własnością Jana Puczka i miała 1 łan osiadły. 2 puste łany i 5 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, 79). Dziś nie istnieje. Obecnie folwark N. rozl. w 1882 r. mr. 310: gr. or. i ogr. mr. 294, nieuż. i place mr. 16; bud. mur. 1, z drzewa 10. 33.) **N.**, wś, pow. turecki, gm. Pęcherzew, par. Turek, odl. od Turka 7 w., ma 3 dm. 34.) **N.**, wś, fol. i os. karcz., pow. słupecki, gm. Kazimierz,

par. Dobrosołowo, odl. od Słupcy 9 w. Wś ma 8 dm., 105 mk.; fol. (Nowawieś Cenińska) 4 dm., 90 mk.; os. młyn. (Benignów) 2 dm., 10 mk. W 1827 r. było tu 20 dm., 205 mk. W początkach XVI w. istniał tu (Lib. Ben. Łask., 298—9) kościół filialny, przy którym wikaryusza utrzymywał proboszcz z Dobrosołowa. Uposażenie wikaryusza stanowiły dwie morgi w każdym z łanów kmiecych i meszne po mierze pszenicy i owsa z łanu. Co było więcej nad dwa maldraty, t. j. 24 ćwiertni (12 owsa i 12 pszenicy) to szło dla proboszcza. Obecnie kościół ten nie istnieje. Dobra N. Cienińska z wsią N., Milewo i Benignowo w 1880 r. miały rozl. w dwóch fol. N. i Grzybków mr. 928: gr. or. i ogr. mr. 625, łąk mr. 110, past. mr. 30, wody mr. 2, lasu mr. 135, nieuż. i place mr. 26; budowli z drzewa 13; płodozmian 7 i 10 polowy. Wś N. Cienińska os. 21, z gr. mr. 29; wś Milewo os. 31, z gr. mr. 211; wś Benignowo os. 17, z gr. mr. 122. 35.) **N.**, fol., pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. od Słupcy 17 w., 3 dm., 57 mk. W 1827 r. 5 dm., 60 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 282), kmiecie tutejsi płacili proboszczowi w Trąbczynie po 3 grosze z łanu mesznego. 36.) **N.**, wś, pow. słupecki, gm. Skulska Wieś, par. Ostrowąs, odl. od Słupcy 36 w., ma 17 dm., 110 mk. i 109 mr. Wchodziła w skład dóbr Lisewo. 37.) **N.** *Szymanowska*, wś i fol. na rz. Prosną, pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy 34½ w.; wś 7 dm., 65 mk.; fol. 3 dm., 18 mk.; poster. straży pogr. 1 dm., 5 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 24) folwark i łany kmiece dawały dziesięcinę do Szymanowic. Według regestr. pobor. pow. kaliskiego z 1579 r. N., w par. Simanowicze, była własnością Piotra Złotkowskiego, miała 3 zagrod. i 2 komor. (Pawiński, Wielkop., I, 127). Ob. *Czołnochów*. W 1856 r. dobra N. część I i II miały ogólnej rozległości mr. 4860 i były własnością Rokossowskich, w 1868 r. dobra te były w posiadaniu 26 współwłaścicieli. W skład dóbr wchodziły następujące wsie: wś N. Szymanowska os. 9, z gr. mr. 21; wś Swierczyna os. 23, z gr. mr. 313; wś Czołnochów os. 10, z gr. mr. 38; wś Toporów Stary os. 14, z gr. mr. 19; wś Toporów Nowy os. 12, z gr. mr. 111; wś Wierzchy os. 4, z gr. mr. 12; wś Snietnia os. 15, z gr. mr. 196; wś Gizałki os. 35, z gr. mr. 358; kol. Toporów os. 13, z gr. mr. 152. 38.) **N.**, wś, fol. i kol., pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, odl. od Sieradza 17 w. Wś ma 23 dm., wraz z kol. Potok, kol. Nowawieś i os. Borowiska 581 mk.; fol. 6 dm., 47 mk., gorzelnia. W 1827 r. 24 dm., 242 mk. Według regestr. pobor. z 1511 i 1518 r. N. w par. Brzezno, miała 7 łanów, 19 rzemieśl. i 1 łan sołtysi (Pawiński, Wielkop., II, 218). Według Lib. Ben. Łask. (I, 421) 2 łany sołtysie dawały dziesięcinę prob. w Brzeźnie a kmiecie kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej, proboszczowi zaś po korcu pszenicy i po groszu kolędy. Obecnie fol. N. z wsiami: N., Zapole, Zgorz, Borowiska, Patoka i Proby w 1885 r. miał rozl. mr. 1424: gr. or. i ogr. mr. 584, łąk 73, past. mr. 5, lasu mr. 734, nieuż. i place mr. 28; bud. mur. 15, z drzewa 5. Las nieurządzony. Wś N. os. 46, z gr. mr. 280; wś Zapole os. 32, z gr. mr. 329; wś Zgorz os. 14, z gr. mr. 64; ws Borowiska os. 12, z gr. mr. 115; wś Patoka os. 18, z gr. mr. 495; wś Proby os. 31, z gr. mr. 229. 39.) **N.** *Szadkowska*, wś, kol. i fol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Bałdrzychów, odl. 25 w. od Sieradza; wś ma 3 dm., 43 mk.; kol. 149 mk.; fol. 2 dm., 13 mk. Jest tu olejarnia. Fol. N. Szadkowska z wsią N., kol. N., Truskowice i Wylazłów w 1871 r. rozl. mr. 431: gr. or. i ogr. mr. 189, łąk mr. 26, past. mr. 36, lasu mr. 40, zarośli mr. 137, nieuż. mr. 3; bud. mur. 6, z drzewa 5. Wś N. os. 11, z gr. mr. 10; kol. Nowawieś os. 17, z gr. mr. 240; kol. Truskowice os. 12, z gr. mr. 81; kol. Wylazłów os. 20, z gr. mr. 290. 40.) **N.**, dwie wsie nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par Osiaków, odl. od Wielunia 16 w., 1-a wś 17 dm., 120 mk.; 2-a wś 3 dm., 30 mk. W 1827 r. 17 dm., 120 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 133) z łanu osiadłego (de laneo possessionato) brał proboszcz mesznego po korcu pszenicy i owsa. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. Nowawiesch, w par. Ossiaków, była własnością Bartłomieja Stawskiego i Stanisława Starzeńskiego, miała 1¾ łan, i 5 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, 280). Obecnie fol. i wś N., w 1885 r. rozl. mr. 419: gr. or. i ogr. mr. 303, łąk mr. 15, past. mr. 60, lasu mr. 32, nieuż. i place mr. 9; bud. z drzewa 13. Wś N. os. 18, z gr. mr. 216. 41.) **N.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Drużbice, ma 6 dm., 39 mk., ziemi włośc. 76 mr. Wchodziła w skład dóbr Kącik. 42.) **N.**, fol. i kol. nad rz. Pilicą z lew. brzegu, pow. piotrkowski, gm. Łęczno, par. Sulejów. Fol. ma 5 dm., 43 mk., ziemi 375 mr.; kol. ma 4 dm., 29 mk., 100 mr. W 1827 r. było 3 dm., 13 mk. N. wchodziła w skład dóbr rząd. Łęczno (ob.). 43.) **N.**, wś nad rz. Grabówką, pow. piotrkowski, gm. Bujny. Ma 12 dm., 89 mk., 49 mr. 44.) **N.** al. *Paluchowizna* al. *Tadzin*, os. młyn. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny. Jest tu młyn, tartak i folusz. Os. młyn. 1 dm., 8 mk., 40 mr.; os. tartaku 1 dm., 6 mk., 31 mr.; os. folusza 1 dm., 8 mk., 14 mr. 45.) **N.**, wś, pow. nowo-radomski, gmina i parafia Sulmierzyce.

Ma 16 dm., 103 mieszk., ziemi włośc. 265 mr. 46.) **N.**, wś, pow. noworadomski, gm. i par. Kruszyna, 2 dm., 6 mk., ziemi włośc. 32 mr. W 1827 r. było dm. 5, mk. 33. N. stanowiła jednę całość dóbr ze wsią Jamno. 47.) **N.**, wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Dąbrowa. Wś ma 30 dm., 240 mk., ziemi włośc. 263 mr.; fol. 3 dm., 4 mk., 1093 mr. (287 mr. ornej ziemi. W 1827 r. było 23 dm., 166 mk. N. wchodziła w skład dóbr Cielętniki. 48.) **N.**, os. włośc., pow. noworadomski, gm. Prusiecko, par. Brzeźnica. Ma 3 dm., 32 mk., 43 mr. obszaru. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk. Należała do dóbr Wólka Prusiecka. 49.) **N.**, wś i fol. nad rz. Wartą, pow. częstochowski, gm. Huta Stara, par. Częstochowa. Fol. ma 6 dm., 37 mk., ziemi 400 mr.; wś (Hutki też zwana) 16 dm., 132 mk., 191 mr. W 1827 r. było 28 dm., 394 mk. Por. *Hutki* 3.). 50) **N.**, kol. i karcz. nad rz Liszwartą, pow. częstochowski, gm. Popów, par. Wąsosz. Kolonia ma 32 dm., 230 mk., ziemi włościań. 1361 mr. (w tem 582 ornej); karczma 1 dm, ziemi 4 mr. 51.) **N.** albo *Apolonka*, wieś i osada leśna, pow. częstochowski, gm. Potok Złoty. Wś ma 12 dm., 87 mk., 210 mr. ziemi włośc.; os. leś. 1 dm, 4 mk., ziemi 6 mr. Należy do dóbr Potok Złoty. 52.) **N.**, wś i fol. nad rz. Trzopką, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Biała Górna, odl. 12 w. w stronie płn. od Częstochowy. Fol. ma 3 dm., 5 mk., obszaru 1595 mr. (w tem 200 ziemi ornej); wś 18 dm., 195 mk. i 152 mr. (43 mr. ornej). N. wchodziła w skład dóbr Kłobuck (ob. t. IV, 178). 53.) **N.**, wś i os. karcz. nad rz. Wartą, pow. będziński, gm. i par. Żarki. Wś ma szkołę początkową ogólną, 64 dm., 532 mk. i 684 mr. (124 mr. roli) włośc., os. 2 dm., 4 mk., ziemi 1 mr. Są tu pokłady żelazistego piaskowca (jura brunatna), pokłady wapna i piec wapienny, z produkcyą na 8000 rs. rocznie. W 1827 r. było tu 32 dm., 125 mk. 54.) **N.** al. *Najdyszew*, wś i os. karcz., pow. będziński, gm. Sulików, par. Sączów. Wś 69 dm., 597 mk. i 1497 mr. ziemi włośc.; karcz. 1 dm. i 2 mr. W 1827 r. było 45 dm., 252 mk. 55.) **N.**, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. i par. Świerze Górne, odl. od Kozienic 9 w., 72 dm., 358 mk., ziemi włośc. 1357 mr. W 1827 r. wś rząd., par. Kozienice, 52 dm., 722 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Kozienice, utworzonych z dawnej królewszczyzny. 56.) **N.**, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Sienno, odl. od Iłży 23 w., 36 dm., 255 mk., ziemi włośc. 762 mr., ziemi fol. 2 mr. 57.) **N.**, wś nad rz. Krępianką, pow. iłżecki, gm. Lipsko, par. Krępa, odl. od Iłży 24 w., ma 16 dm.. 118 mk., ziemi włośc. 241 mr. W 1827 r. było 5 dm., 31 mk. N. wchodziła w skład dóbr Krępa Kościelna. 58.) **N.**, wś, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 21 w., 38 dm., 307 mk., ziemi 358 mr. W 1827 r. było 30 dm., 220 mk. N. wchodziła w skład dóbr Klimontów (t. IV, 151). Według Lib. Ben. Długosza (II, 348) dziedzicem był Zawisza z rodu Sulima (Szulima) i Andrzej Ossoliński. Folwarki tutejsze (praedia militaria) dawały dziesięcinę plebanowi w Olbierzowicach, zaś łany kmiece, karczmy, zagrodnicy biskupowi krak., wartości do 3-ch grzywien. 59.) **N.**, wś, pow. opatowski, gm. Grzegorzewice, par. Chybice, odl. od Opatowa 21 w., 6 dm., 48 mk., ziemi 82 mr. W 1827 r. było 17 dm., 122 mk. 60.) **N.**, wś, pow. kielecki, gm. Cisów, par. Ociesęki. 61.) **N.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. i par. Małogoszcz. 62.) **N.**, pow. jędrzejowski, gm. Nagłowice, par. Rakoszyn. W 1827 r. było 11 dm., 132 mk. 63) **N.**, wś, p. włoszczowski, gm. i par. Słupia. W 1827 r. było 16 dm., 115 mk. Według Lib. Ben Łask. (II, 92) dziedzicem był Piotr Rosznyczsky h. Lis. Wś należała do par. Tarnowa, ale dziesięcinę łany kmiece dawały pleban. w Motyczowie, z dwóch zaś łanów kmiecych ustąpiona była dla kościoła w Kossowie. Wartość dzierżawy 3 do 4 grzywien. 64.) **N.**, wś, pow. olkuski, gm. i par. Minoga. W 1827 r. było 15 dm., 82 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 43) dziedzicem N. był Marek Mnynosky (z Mninogi) i Jakób. Był tu folwark i łany kmiece, dające dziesięcinę pleban. w Minodze. 65.) **N.**, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Pińczów. W 1827 r. było 16 dm., 84 mk. 66.) **N.** al. *Stańkowa Wola*, wś i fol., pow. lubartowski, gm. i par. Syrniki, odl. 7 w. od Lubartowa. W 1827 r. było 26 dm., 164 mk. Fol. i wś N. rozl. w 1873 r. miał 292 mr. Wieś N. os. 23, z gr. mr. 345. 67.) **N.**, wś i fol., pow. zamojski, gm. Nelisz, par. Stary Zamość, odl. od Zamościa na płn. o 18 w. Fol. należy do dóbr Ruskie-Piaski a wś ma 12 dm., 104 mk. kat. i 116 mr. ziemi, nader urodzajnej glinki z popielatką. W 1827 r. było tu 17 dm., 57 mk. 68) **N.** al. *Joanówka*, pow. zamojski, gm. Zamość, par. Sitaniec. 69.) **N.**, wś włośc., pow. zamojski, gm. i par. Krasnobród, ma 8 dm., 75 mk., 76 mr. gruntu piaszczystego. 70.) **N.**, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Krzeszów. 71.) **N.**, wś, pow. krasnystawski, gm. Turobin, par. Czernięcin. 72.) **N.**, wś, pow. krasnystawski, gm. i par. Łopiennik. W 1827 r. było 19 dm., 99 mk. 73.) **N.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. r. l. Niemojki, r. gr. Chotycze, poczta i okr. sąd. Łosice. Ma 166 mr. obszaru, 7 dm., 154 mk. 74.) **N.**, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, od Siedlec 32 w., od Sokołowa 4 w. Ma 16 dm., 315 mk , wś ma 47 os., 62 mr. 84 pr. ziemi włośc. Wieś założoną została przez ks. Ogińskich, którzy w r. 1812 osadzili na swych

gruntach powracających z pod Moskwy Francuzów. Czy powrócili z czasem do swej ojczyzny, czy zmieszali się z miejscową ludnością, na pewno niewiadomo. Jest podanie, że wymarli wszyscy podczas cholery w 1855 r. Dziś nie ma po nich śladu, jedyną pamiątką jest dębowy krzyż stojący przy drodze z francuskim napisem, w połowie zatartym. Fol. N. wchodził dawniej w skład dóbr Sokołów, a od r. 1882 należy do dóbr Przeździatka. Obejmuje przestrzeni: ogrodów warzywnych 5 mr. 185 pr., ogr. owoc. 2 mr. 20 pr., gruntu orn. 810 mr. 270 pr., łąk 12 mr. 206 pr., wód 3 mr. 287 pr., nieuż. 276 pr., pod zabudowaniami 6 mr. 29 pr. Płodozmian zaprowadzony od lat 40, obecnie 11-polowy. Budyn. 17, z tych 3 mur. W 1827 r. było tu 17 dm., 131 mk. 75.) **N.**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. i par. Kossów, odl. 24 w. od Sokołowa, ma 24 dm., 271 mk., ziemi 1029 mr. W 1827 r. było 20 dm., 179 mk. Fol. N. z wsiami: N., Łomna, Wola Bojarska, Olszew, Krupy, Puterki, Zawady i os. Kosów Hulidów miał w 1885 r. rozl. mr. 1466: gr. or. mr. 463, łąk mr. 123, past. mr. 48, lasu mr. 783, nieuż. mr. 49; bud. mur. 1, z drz. 25; płodozmian 10-polowy. Wś N. os. 28, z gr. mr. 407; wś Łomna os. 17, z gr. 459; wś Wólka Bojarska os. 9, z gr. mr. 321; wś Olszew os. 7, z gr. mr. 171; wś Krupy os. 7, z gr. mr. 186; wś Puterki os. 4, z gr. mr. 15; wś Zawady os. 11, z gr. mr. 214; os. Kossów Hulidów grun. mr. 40. 76.) **N.**, wś, pow. płocki, gm. Starożreby, par. Daniszewo, odl. o 28 w. od Płocka, ma 11 dm., 194 mk. W 1827 r. 16 dm., 109 mk. Fol. i wś N. w 1885 r. rozl. mr. 514: gr. or. i ogr. mr. 444, łąk mr. 5, lasu mr. 52, nieuż. mr. 13; bud. mur. 4, z drz. 9; płodozmian 13-polowy. Wś N. os. 28, z gr. mr. 35. 77.) **N.**, wś, pow. płocki, gm. i par. Drobin, odl. o 28 w. od Płocka. Ma 17 dm., 198 mk. W 1827 r. 13 dm., 112 mk. Fol. N. rozl. mr. 151: gr. or. i ogr. mr. 112, past. mr. 35, nieuż. mr. 4; bud. drewn. 5. 78.) **N.**, wś nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, odl. o 35 w. od Przasnysza. Ma 32 dm., 127 mk., 268 mr. gr. dobr., 146 nieuż. W 1827 r. 14 dm., 68 mk. 79.) **N.**, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. o 16 w. od Sierpca. Ma 24 dm., 165 mk. W 1827 r. 5 dm., 36 mk. Fol. N. rozl. mr. 206; bud. mur. 5. 80.) **N.**, wś i fol., pow. rypiński, gm. i par. Chrostkowo, odl. o 18 w. od Rypina. Ma 15 dm., 161 mk., 7 nieuż. N. wraz z koloniami: Podjabłonie i Helenkowo ma 31 dm., 493 mk. W 1827 r. było tu 29 dm., 200 mk. Według regestr. pobor. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. N., w par. Chojno (dziś nie istnieje tu kościół), składała się z kilku części: Jan Nowomiejski miał tu 2 łany i 1 zagrod., Dorota Grodzenska 2 łany i 1 zagrod. Na części Wawrzyńca i Marcina Nowomiejskich siedzieli kmiecie: Sobiech, Paluch, Dudek, Russek, Bytho, 4 zagrod., karczmarz, kołodziej. Na części Adama Nowomiejskiego kmiecie: Prokop, Tiburci, Valent. Troyan, Andr. Vassyk, Alb. Kaletha, 1 zagrod. i młynarz. Z tych wszystkich części pobór wynosił 8 zł. i 14 gr. (Pawiński, Wielkop., I, 291). W 1789 r. należała N do Adama Krzywkowskiego, który w N. i Libinkach miał wysiewu 20 kor. żyta, 2 kor. pszenicy. Obecnie fol. i N. rozl. mr. 763: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 110, lasu mr 87, nieuż. mr. 7; bud. mur. 5, z drz. 15; płodozmian 11-polowy. Wś N os. 70, z gr. mr. 356. 81.) **N.**, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Wielgie, odl. o 12 w. od Lipna. Ma 33 dm., 444 mk., wiatrak. W 1827 r 15 dm., 159 mk. Według regestr. pobor. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. N., w par. Wielkie, należała do kilku właścicieli. Mat. Orłowski miał na swej części łany kmiece, na których siedzieli: Szym. Chmiel, Piotr Czychosz, Laur. Łakomy, Błażej Savilo, Mich. Zasadzany, And. Rzeźnik, Piotr Kessy. Płacili oni jednak tyle co z półłanków wypadało. Wawrz. Wieliczki miał kmieci: Konieczka, Janiecz, Kowal, karczmarza. Andrzej Wieliczki kmieci: Andr. Voch, Math. Troyan. Na części Jana Witowskiego siedzieli: Math. Nowak, Sim. Markowicz a na cząstce Bonawentury Wielickiego jeden kmieć: Mączka na pół łanku. Poboru ogółem dawali 4 fl. 17 gr. (Pawiński, Wielkop., I, 282). W 1799 r. właścicielem był Jan Chaliński. Obecnie fol. i wś N. z attyn. Chalinek rozl. mr. 907: gr. or. i ogr. mr. 676, łąk mr. 132, lasu mr. 47, nieuż. mr. 52; bud. mur. 14, z drz. 6; płodozmian 7-polowy; wiatrak. Wś N. os. 59, z gr. mr. 217. 82.) **N.**, kol., pow. lipnowski, gm. Nowogród, par. Ciechocin, odl. o 20 w. od Lipna. Ma 30 dm., 261 mk., 840 mr. gr. dobr., 87 nieuż. Młyn wodny i os. rząd. 36 mr. W 1827 r. wś rząd., 17 dm., 123 mk. Według regestr. pobor. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. wś N., w par. Ciechocin, była osadzoną na prawie niemieckiem i należała do bisk. kujawskich. Na łanach kmiecych siedzieli tu Mathias Dziadek, Jadam, Andreas Kolosho, Stanislaus Piskath, Stan. Klimek, Albert. Miessalla, Joan. Chroboth, Jacobus Karczmarz, był też karczmarz, 4 zagrodn., kolonista, krawiec, sołtys na 2 łanach. Płacili oni poboru 6 flor. 27 gr. 1 solid. (Pawiński, Wielkop., I, 331). 83.) **N.**, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Zalesie, par. Krasne, odl. o 22 w. od Ciechanowa. Posiada szkołę począt., 5 dm., 39 mk., 165 mr. gruntu, 3 nieuż. W 1827 r. 3 dm., 32 mk. 84.) **N.**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Łopacin, odl. o 16 w. od Ciechanowa, ma 25 dm., 230 mk., 447 mr. gruntu, 34 mr. nieuż.

Fol. należy do dóbr ordynacyi Krasińskich. 85.) **N.** *Chotum*, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Sulerzyż, odl. o 8 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 82 mk., 393 mr. gruntu. Wchodziła w skład dóbr Chotum. 86.) **N.**-*Mała*, wś włośc., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Mława, odl. o 3 w. od Mławy, ma 15 dm., 186 mk., 523 mr. gr. dobr, 10 nieuż. W 1827 r. wś rzad., 9 dm., 81 mk. 87.) **N.**-*Dmochy*, wś, pow. mławski, gm. Szczepkowo, par. Janowiec, odl. o 25 w. od Mławy, ma 23 dm., 186 mk., 346 mr. gr. dobr., 92 nieuż Mieszka tu drobna szlachta. W 1827 r. 20 dm., 99 mk. 88.) **N.**, wś włośc. nad rz. Przylepnica, pow. mławski, gm. Niechłonin, par. Sarnowo, odl. o 19 w. od Mławy, posiada wiatrak, 29 dm., 260 mk, 633 mr. gr. dobr., 10 nieuż. 89.) **N.**-*Wielka*, wś, pow. mławski, gm. Mława, par. Grzebsk, odl. o 18 w. od Mławy, posiada młyn wodny, 24 dm., 241 mk., 848 mr. gr. dobr., 17 nieuż. W 1827 r. wś rzad., 15 dm., 110 mk. 90.) **N**, wś, pow. makowski, gm. Sypniewo, par. Nowawieś. Posiada kościół paraf. drewn. z 1756 r. Wś ta wchodziła w skład dóbr Krasne, nsleżała do klucza przystańskiego (ob. t IV, 623). W 1827 r. było tu 13 dm., 88 mk. N. par., dek. makowski, 2493 dusz. 91.) **N.**, wś, pow. pułtuski, gm. Zegrze, par. Popowo. W 1827 r. było 14 dm., 182 mk. 92.) **N.**, wś włośc., pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. Jako wś zarobna wchodziła w skład dóbr Goladkowo, stanowiacych własność bisk. płockich, a następnie ekonomia Goladkowo. Pańszczyznę włościanie odrabiali do fol. N. W 1808 r. prefektura płocka oczynszowała włościan, oznaczajac wysokość czynszu na 716 zł. W 1815 r. folwark spalił się, wtedy grunta folwarczne połączono z gruntami włościan, odseparowano od gruntów proboszcza w Nasielsku i utworzono na 1224 mr. 13 osad (1 młynarska i 1 karczma z zabudowaniami w Nasielsku); czynsz oznaczono na 1664 złp. 14 gr. rocznie. W 1821 r. było 42 męż., 55 kob. W 1827 r. 14 dm., 133 mk. 93.) **N.** *Lubielska*, wś włośc., pow. pułtuski, gm. i par. Lubiel. W 1827 r było tu 4 dm., 18 mk. Wchodziła w skład dóbr Lubiel (ob.). 94) **N.**, wś włośc., pow. ostrowski, gm. Brańszczyk, par. Poręby. Ma 102 dm. i 408 mk. Powstała przy urządzaniu kolonialnem wsi, wchodzących w skład dóbr Brok, mianowicie osiedlono tu zagrodników z urządzanych wsi, a szczególniej z Białobłota i Budykierza. Na 326 mr. utworzono 102 osad ogrodniczych po 3 mr., 3 leśne po 15 mr., karczmę, szkołę i smolarnią. Czynsz przed upływem lat wolnych oznaczono na 61 rs. 22½ kop., po ich upływie na 151 rs. 2 kop. 95.) **N.** *Przetycka*, pow. ostrowski, gm. Długosiodło, par Lubiel. 96.) **N.**, wś, pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno 97.) **N.** *Kujawy*, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń. Ma 264 mk. W 1827 r. było 13 dm., 110 mk. Dobra N. Kujawy i N. Teodorów mają w 1886 r. rozl. mr. 1099: gr. or. i ogr. mr, 239, łąk mr. 117, past. mr. 87, lasu mr. 419. zarośli mr. 27, nieuż. mr. 110. Wś N. Kujawy os. 13, z gr. mr. 18; wś N. Teodorów os. 3, z gr. mr. 18. Fol. N. został rozparcelowany w 1882 r. 98.) **N.**, wś, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 22 w., 9 dm., 86 mk. W 1827 r. było 6 dm., 58 mk. 99.) **N.**, wś, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry, odl. od Suwałk 7 w , ma 58 dm., 460 mk. W 1827 r. było 34 dm., 240 mk. *Br. Ch.*

Nowa-Wieś 1.) wś rządowa, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 24 w. od m. Dzisny, 4 dm., 17 mk. 2.) **N.**, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Lebioda, o 23 w. od Lidy, a 18 w. od Wisiliszek, 7 dm., 56 mk. katol. 3.) **N.**, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 15 w. od Święcian, 6 dm., 40 mk. katol. 4.) **N.**, wś szl. nad potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 33 w. od Wilna, 13 dm., 88 mk., z tego 1 prawosł., 87 kat. 5.) **N.**, wś szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 51 w. od Wilna, 30 dm , 308 mk., z tego 1 prawosł., 307 katol. 6.) **N.**, wś, pow. białostocki. 7.) **N.**, pow. brzeski, ob. *Nejdorf*. 8.) **N.**, **N.**, wś, pow. nowogródzki, w pobliżu mka Nichniewicz, w 1 okr. pol. nichniewickim, gm. nichniewicka, ma 66 osad pełnonadziałowych; grunta wyborne, miejscowość falista, bezleśna. 9.) **N.**, ob. *Januszew*, pow. borysowski. *J. Krz.*

Nowa Wieś, wś u źródeł rz. Uszycy Małej, pow. proskurowski, przy trakcie poczt. Jarmoliniec do Kamieńca, o 4 w. od Jarmoliniec, gdzie zarzad okr. pol., gmina, st. poczt. i telegr. Ma 131 dm., 952 mk., w tej liczbie 122 jednodworców, 882 dzieś. ziemi włośc., (wraz z Tomaszówką Niższą 913 dzieś.). Cerkiew murow., nowa, pod wez. ś. Bazylego, uposażona 56 dzieś. ziemi. Do parafii należy sąsiedn. wś Tomaszówka. N. należy do klucza jarmolińskiego Orłowskich. *Dr. M.*

Nowawieś 1.) al. *Neudorf* dawniej przys. i kolonia niemiecka, na początku bieżącego wieku założona przy Kańczudze, w pow. bialskim, leży na prawym brzegu Soły, przy gościńcu z Kęt (3 klm) do Oświęcima, ma 754 mk., z których 51 na obszarze wiek.-pos. br. Edm. Larisa. Pod względem wyznań jest 695 rzym.-kat., 51 ewang. i 8 izraelitów, pod względem narowości są prawie wszyscy polakami, ale mówią językiem zepsutym, (Wasserpolnisch). Obszar wiek. pos. ma 238 mr. roli, 8 mr. łąk, 139 mr. past. i 156 mr. lasu; pos. mn. na 508 mr. roli, 27 mr. łak, 23 mr. pastw. i 1 mr. lasu. N. należy do par. rzym.-kat. w Kętach i graniczy

na północ z Kańczugą, na zachód z Hermanowicami, na wsch. z Witkowicami a na płd. z Kętami. Głębę ma napływową i urodzajną. 2.) **N.**, przys. do Woli Zabierzowskiej, pow. bocheński, na prawym brzegu Wisły, od której oddziela go wązki pas lasu i wiklin, odl. 11·3 klm. na zach. od Niepołomic; ma nisko położone grunta (192 m.). 3.) **N.**, przys. do Jasienia, w pow. brzeskim, leży na zach. stronie gościńca z Brzeska do Tymowy, w okolicy pagórkowatej, ma grunta iłowe i składa się z kilkanastu chat. Graniczy na płn. z Pomianową, na wsch. z Okocimem mianowicie Górnym i Niżnym Dworem, na płd. z Porębą, a na zach. z lesistemi stokami Porębskiej góry (362 m.). Ob. *Grądy* 2.). 4.) **N.**, przys. do Ćwikowa, pow. dąbrowski, leży w piaszczystej równinie, blisko gościńca z Tarnowa do Szczucina. 5.) **N.**, przys. do Ropicy Polskiej, pow. gorlicki, na płn. od Gorlic, w międzyrzeczu Ropy i Sękowy, na praw. brzegu potoku Figi, wypływającego od Siar i uchodzącego z lewego brzegu do Ropy. Wznies. 379 m. 6.) **N.**, wś, pow. kolbuszowski, leży 3 klm. na zach. od par., sądu pow. i urzędu poczt. w Kolbuszowy, w piaszczystej równinie. Od zach. otacza ją duży Nowowiejski las, od płn. zaś krzaki i sapy. Wzniesienie 229 m. (pomiaru wojskowego). Ma 574 mk. rzym.-kat. Pos. więk. Zdzisł. hr. Tyszkiewicza ma 12 mr. łąk i 943 mr. lasu; pos. mn. 627 mr. roli, 265 mr. łąk, 69 mr. pastw. i 13 mr. lasu. Jest tu kasa pożyczkowa, z kapitałem 374 zł. w. a. 7.) **N.**-*Narodowa*, pow. krakowski. Jestto osada ogrodników przy drodze z Krakowa (2·3 klm.) do Łobzowa, ma 957 mk. (1880 r.) a 720 rzym.-katol. podług szemat. z r. 1885. Par. ś. Szczepana w Krakowie. Posiadłości więk. niema; pos. mn. ma 14 mr. roli, 128 mr. ogr. i 12 mr. pastw. Ludność utrzymuje się ze sprzedaży nabiału i włoszczyzn w Krakowie i z zarobku w mieście. N. graniczy na zach. z Łobzowem, na wsch. z Piaskami, przedmieściem krak., na południe z Kawiarami a na płn. z Krowodzią. 8.) **N.**-*Szlachecka*, pow. krakowski, leży w równinie nadwiślańskiej (261 m.), na płd. str. gościńca z Liszek (6·1 m.) do Alwerni, wzdłuż drogi gminnej z Koszyc do Przegini Duchownej. Grunta są wyżej od wsi położone, mają glebę urodzajną. Ludność podług spisu z r. 1880 składa się z 1092 osób, podług szemat. duchow. z 1885 r. z 1200 rzym.-kat., należących do par. w Liszkach. Więk. pos ma tylko 4 mr. roli; mn. pos. 1066 mr. roli, 332 mr. łąk i ogr., 126 mr. pastw. i 59 mr. lasu. Jest tu szkoła ludowa jednoklasowa, z nauką robót kobiecych. N. graniczy na płn. z Koszycami i Czułowem, na zach. z Przeginią Duchowną, na wsch. z Rączną a na płn. z Zagaciem. Od tej ostatniej wsi dzielą N. zarosłe pastwiska zwane Sośnią. Najwyższy punkt na zachodzie wynosi 284 mr. a na wschodzie góra Karasiówka 312 m. bezwzględnej wysokości. 9.) **N.**, przys. do Cergowy, pow. krośnieński, 0·6 klm. od Dukli. Leży w okolicy górzystej i lesistej (336 m.), przy gościńcu z Dukli do Węgier. Dolinę Jasiela ściośnia w tem miejscu od zach. góra Kiczka, od wsch. Cergowa góra (718 m.). N. graniczy na płn. z Lipowicą a na płd. z Trzcianą i ma przy gościńcu dwie karczmy. 10.) **N.** al. *Zalesie*, pow. łańcucki. Ciągnie się długą ulicą w pobliżu zach. krawędzi Czarnawskiego boru, na płn. od Medyni Łańcuckiej, na wsch. od Medyni a na płd. od Trzebosia. Ma grunta piaszczyste, równe, 480 mk. rzym.-kat.. Parafia w Medyni. Pos. więk. Alfr. hr. Potockiego ma przy leśniczówce 37 mr. roli a 1141 mr. lasu; pos. mn. uprawia 319 mr. roli, 43 mr. łąk, ma 25 mr. pastw. i 3 mr. lasu. Wzniesienie nad poziom morza wynosi tu 247 do 264 metr. 11.) **N.**, przys. do Lasek, pow. niski, leży na wsch. od tej wsi. Zarówno na mapie administracyjnej Kummersberga (ark. 2) jak i sztabu generalnego (Z. 4. Col. XXVI) nazwany *Prusoły*. 12.) **N.**, przys. do Wolini, pow. niski, leży na lewym brzegu Sanu, odl. 3·7 klm. na płd.-wsch. od Niska, ma 281 mk. rzym.-kat., (par. w Racławicach) i graniczy na zach. a Wolinią, na płn. z fol. Zaracławicami a na płd. z Przędzelem. 13.) **N.**, wś, pow. nowosądecki, zbudowana w zwartej dolinie górskiej Rostoki, uchodzącej do Kamienicy, przy gośc. z Nowego Sącza (22·7 klm.) do Tylicza. Wznies. 531 do 590 m. Dolinę ścieśniają od wschodu szczyty Sołtys (757) i Pasieczka (793) a od zach. Kryściowy wierzch (828m.). W środku wsi, ciągnącej się wzdłuż gościńca, stoi drewniana cerkiew p. t. Narodzenia M. P. i szkoła ludowa jednoklasowa, z dwoma nauczycielami. Na płd. od cerkwi, na drugim brzegu pot., założono cmentarz. Role rozciągają się na stokach działów górskich po obydwóch brzegach rzeki. N. ma 1062 mk., z których 17 na obszarze więk. pos. Pod względem wyznań i narodowości jest 910 gr.-kat. Rusinów i 152 rzym.-katol. Polaków. Rzym.-kat. należą do par. w Muszynie. Pos. więk. Edw. hr. Stadnickiego ma 124 mr. roli, 14 mr. łąk, 18 mr. pastw. i 622 mr. lasu świerkowego; pos. mn. 1687 mr. roli, 170 mr. łąk, 463 mr. pastw. i 591 mr. lasu. Gleba owsiana. Par. gr.-kat. należy do dyec. przemyskiej, dek. muszyńskiego, i obejmuje Łosie, 1239 gr.-kat., 152 rzym.-kat. i 25 izraelitów. Uposażenie proboszcza gr.-kat. składa się z 36 mr. roli w ogóle i 24 mr. lasu a nadto w Łosiu 51 mr. roli w ogóle i 160 zł. w. a. dodatku do kongruy. N. graniczy na płn. z Łabową, na zach. z Uhryniem, na wsch. z Berestem a na płd. z Rostoką Wielką. Da-

wniej wchodziła w skład dóbr Gródek (ob. t. II, 825). 14.) **N.**, przys. do Hyżnego, pow. rzeszowski, odl. 12 klm. od Tyczyna, leży na dziale wodnym Tatyny i Mleczki (373 m.). Wzgórza otaczające Hyżne od zach., płn. i wsch. sięgają 392 m. i tworzą płytką kotlinę, w której leży ten przys. i wś. 15.) **N.**, przys. Słociny, pow. rzeszowski, odl. 2 klm. od Rzeszowa, leży nad małym dopł. Młynówki, na płd. od Słociny, nosi też nazwę: *Nowe Budy*. 16.) **N.** przy *Zaczerniu*, wś, pow. rzeszowski, odl. o 7 klm. od Rzeszowa, parafie rzym.-kat. w Zaczerniu i Staromieściu. Leży w równinie u ujścia Mrówli do Wisłoka z lewego brzegu, ma 621 mk. Więk. pos. (Henr. Jędrzejewicz) ma 145 mr. roli, 45 mr. łąk i 7 mr. pastw.; mn. pos. 292 mr. roli, 13 mr. łąk, 56 mr. pastw. i 1 mr. lasu. Kasa pożyczk.-gminna ma 546 zł. w. a. kapitału. W płn. stronie wsi stoi mała kapliczka. N. graniczy na płd. z Trzebowiskiem, na zach. z Zaczerniem a na płn. z Jasionką. 17.) **N.** *Czudecka, z Chytrówką, Rzekami* i *Nową Wioską*, wś, pow. rzeszowski. Leży w okolicy lesistej i podgórskiej, u ujścia potoku Pstrągowy do Wisłoka. Rozciąga się po obu brz. Pstrągowy, przysiółki jej leżą więcej na płn., mianowicie Chytrówka i Rzeki nad dwoma bezimiennemi dopływami Pstrągowy a N. Wioska, zwana także Przedmieściem, dalej ku wschodowi. Odl. o 4 klm. od par. w Czudcu, ma 962 mk. rzym.-kat. Pos. więk. ma 261 mr. roli, 24 mr. łąk, 25 mr. pastw. i 244 mr. lasu; pos. mn. 1113 mr. roli, 62 mr. łąk, 148 mr. pastw. i 370 mr. lasu. Dokoła otaczają N. lasy. Na zach. graniczy z Okopami, częścią Pstrągowy, na wsch. z Czudcem. 18.) **N.**, przys. do Wysokiej, pow. wadowicki, leży wśród lasów, na płn. od tej wsi, przy drodze z Kalwaryi do Marcyporęby. Położenie górzyste; od zach. otacza go las Wysoka i Trawna góra (427 m.), na wsch. las ze szczytem Draboszem (435 m.). 19.) **N.**, wś, pow. wielicki, leży w okolicy pagórkowatej z glebą żytnią, nad bezim. pot., dopływem Raby. Okolicę urozmaicają i przerywają liściowe gaje i liczne, aczkolwiek małe osady. N. ma 247 mk. rzym.-kat. (par. w Dziekanowicach). Pos. więk. składa się z 66 mr. roli, 8 mr. łąk, 16 mr. pastw. i 41 mr. lasu; pos. mn. z 149 mr. roli, 45 mr. łąk, 13 mr. pastw. i 7 mr. lasu. Kasa pożyczk. gminna ma 266 zł. w. a. kapitału. N. graniczy na zach. z Bieńkowicami, na płd. ze Stojowicami, na zach. z Czechówką a na płn. z Gorzkowem *Mac.*

Nowawieś 1.) al. *Szczebla, Szczabli*, grupa domów i folw. w Kobylnicy Wołoskiej, pow. cieszanowski. 2.) **N.**, rusk. *Nowe Selo*, wś, pow. dobromilski, 30 klm. na płn.-zach. od Dobromila, 3 klm. od sąd pow. i urz. poczt. w Birczy. Na płn. leży Sufczyna, na płn.-wsch. Huta Brzuska, na płd.-wsch. Korzeniec, na płd. Bircza, na płd.-zach. Bircza Stara, na zach. Rudawka. Przez wieś płynie Stupnica, dopływ Sanu, od płd. z Birczy i przyjmuje w obrębie wsi małe strugi, z których najznaczniejsza Tokarnia. W dolinie Stupnicy leżą zabudowania wiejskie. Nad pot. Tokarnią, w płn.-wsch. stronie obszaru, leży folw. pod Tokarnią i karczma Tokarniańska, tudzież wznosi się wzgórze Tokarnia (438 m.). Własn. więk. ma roli or. 145, łąk i ogr. 10, pastw. 19, lasu 269; wł. mn. roli or. 229, łąk i ogr. 27, pastw. 56, lasu 34 mr. W r. 1880 było 258 mk. w gm., 23 na obsz. dwor. (między nimi 63 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym. i gr.-kat. w Birczy. 3.) **N.**, grupa domów na obsz. dwor. Lachowej, pow. dobromilski. 4.) **N.**, kol. niemiecka w obrębie Liszni, w pow. drohobyckim, na płd. od zabudowań wiejskich, przy drodze do Drohobycza. 5.) **N.**, polska nazwa niemieckiej kol. *Heinrichsdorf*, zajmującej płn.-wsch. część Surzna, w pow. Kamionka Strumiłowa. 6.) **N.**, z *Świniuszą*, wś, pow. rudecki, 18 klm. na płd.-wsch. od Rudek, 6 klm. na płd. od sądu i urz. poczt. w Komarnie. Na płn. i płn.-wsch. leży Brzeziec, na wsch. Podzwierzyniec, na płd.-wsch. Tatarynów, na płd. Manasterzec i Mosty, na zach. Susułów i Małpa. Wieś leży w dorzeczu Dniestru. Wzdłuż granicy płd. mianowicie płynie Dniestr od zach. na wsch. i oddziela Nową Wieś od Manasterca. Wsch. część wsi przepływa dopływ Dniestru, Wereszyca, od płn. z Brzeźca na płd. i zabiera w obrębie wsi od praw. brzegu pot. Grzeski, płynący z Małpy od zach. na płd.-wsch. prawie środkiem obszaru. Zabudowania Nowej Wsi leżą na płn.-wsch., na zach. od nich część wsi Jasionów (rus. Jaseniw), na płd.-zach. Podoliny, na płd.-wsch. Piły, jeszcze dalej na płd.-wsch. folw. Rybołówka, a na płd. od tej części Milnicze, grupa domów. Część wsi zwie się Świniuszą. Płn.-zach. część obsz. zajmuje las Zawaryna z leśniczówką na krawędzi płn. (wzniesienie 267 m.) Własn. więk. ma roli or. 92, łąk i ogr. 718, lasu 624; wł. mn. roli or. 376, łąk i ogr. 182, pastw. 274, lasu 1 mr. W r. 1880 było 846 mk. w gminie, 20 na obsz. dwor. (między nimi 252 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Tuligłowach, dek. drohobycki, dyec. przemyska. Par. gr.-kat. w Brzeziu. Obok wsi jest stawek, do którego lud wiąże podanie, że się w nim potopiło wojsko tureckie. *Lu. Dz.*

Nowawieś 1.) niem. *Neudorf*, wś, w pow. sądowym frydeckim, na Szląsku austr., na pr. br. Ostrawicy; od zach. przytyka do obszaru Frydlandu, mta na Morawach, od płn. do Łubna, od wsch. do Malinowic al. Borowy, a od płd. do Starej Huty (Althammer). Połud. obszar wznosi się 395 m., płn. zaś 398 m.

Wieś legła u płn.-zach. podnóża Beskidu jabłonkowskiego, w okolicy podgórskiej. Zabudowania leżą w dolinie rz. Ostrawicy. Od wsch. na zach. zraszają obszar N. potoki Satyna i Lybudów, wpadające do Ostrawicy od pr. brz. Par. łac. w Borowej. Sąd pow. w Frydku, st. p. w Frydlandzie W miejscu szkoła ludowa. W 1880 r. 707 mk. 2.) **N.**, niem. *Neudoerfel*, wś, w pow. sąd. odrzańskim, na Szląsku austr. dolnym, na prawym brzegu rz. Odry, na płn. od usta Odry (niem. Odrau), na zach. od wsi Werdenberg, na wsch. od Łuczek (Lautsch), a na płd. od Jakubrowic (Jogsdorf); należy do par. łac. w Odrach, ma 156 mk. (1880 r.). St. poczt. i sąd pow. w Odrach. 3.) **N.**, niem. *Neudoerfel*, wś w pow. sąd. albrechcickim, na Szląsku austr. dolnym, 3 klm. na płd.-zach. od Albrechcic (Olbersdorf), w okolicy podgórskiej, graniczy od płn. z gm. Heindorf i Hińczyce (Heinzendorf), od wsch. z Opawicami (Tropplowitz) i Hoszfalkową, od płd. z gm. Kreuzberg, a od zach. z Długą Wsią (Dlouha Wes, Langendorf). W miejscu kościołek par. Ma 467 mk. (1880 r.). St. p. Hińczyce, sąd pow. Albrechcice. *Br. G.*

Nowa Wieś, *Nowa Wes*, węg. *Iglo*, niem. *Iglo*, *Neudorf*, łac. *Iglovia*, stolica 16-stu miast koronnych w hr. spiskiem (Węg.), na lewym brzegu Hernadu, w pięknej rozległej dolinie. Posiada kościół paraf. katol. i ewang., ratusz, siedziba hrabstwa (Comitatshaus), szkoły; uprawa roli, górnictwo, płóciennictwo, chów pszczół, 4697 mk. Miasto ma znaczne dochody z obszernych lasów i hut należących do gminy. Opis w broszurze H. Mueldnera „Kąpiele Schwarzenberg“ (Warszawa, 1879).

Nowawieś 1.) niem. *Neudorf*, wś, pow. pleszewski, ma 19 dm., 228 mk., 158 ew., 70 kat. Poczta, tel., st. kol. żel. w Pleszewie o 3 klm., gośc. na miejscu. 2.) **N.** *pod Radojewem*, dobra, pow. poznański, 1046 mr. rozl., 8 dm., 108 mk., 2 ew., 106 kat. Gośc. o 5 klm., poczta, tel., st. kol. w Poznaniu o 8 klm. Własność Ogrodowiczów. Według regestr. pobor. z 1580 r. N. (w par. S. Adalberti w Poznaniu) była własnością Jana Nowowiejskiego, miała 4 półłanki, 5 zagrodn., 3 komorn., 3 osadn., 2 puste łany (Pawiński, Wielkop., I, 43). 3.) **N.** *pod Swarzędzem*, pow. poznański: a) Olędry, 6 dm., 75 mk., 51 ew., 24 kat. Jest tu fol. mający 845 mr. rozl. b) Nowy Młyn, Neumuehle czyli Antonin, 15 dm., 193 mk., 43 ew., 150 kat., 101 analf. Poczta i tel. w Swarzędzu o 2 klm., gośc. na miejscu, stacya kol. w Poznaniu o 9 klm. 4.) **N.** *pod Wronkami*, wś i dobra, pow. szamotulski; wś składa się z 2-ch części: a) N., b) Warszawa, kol.; 29 dm., 215 mk., 45 ew., 170 kat. Dobra mają 25,068 mr. rozl.; 7 miejsc: a) N., b) Samolęż; 3 folwarki: c) Altstadt, d) Maryanowo, e) Borek; f) cegielnia, g) domy stróżów kolejowych; 40 dm., 646 mk., 158 ew., 481 kat. Gorzelnia parowa, cegielnia, młyny, kopalnie węgli brunatnych po nad Wartą. Poczta, tel., st. kol. żel. we Wronkach o 1 klm., gośc. na miejscu. W okolicy odkryto cmentarzysko przedhistoryczne, z wielką liczbą urn z popiołami. Według regestr. pobor. z 1580 r. N., w par. Wronki, była własnością Barbary Rogozińskiej, miała 21 łan., 6 zagrodn. i 2 komorn. (Pawiński, Wielkop., I, 41). 5.) **N.** *pod Szamotułami*, dom. i fol., pow. szamotulski, ob. *Kazimierz*. N., fol., 1 dm., 11 mk., należy do wsi i gm. Piotrkówka Według regestr. pobor. z 1580 r. N., w par. Szamotuły, na części Jana Swidwy miała 6 łanów, 1 osadnika i $1^1/_2$ sołtysich łanów. Na części Jakóba Rokossowskiego 3 łany, 2 zagrod., 1 osad., $4^1/_2$ łan. pustych, 3 łany sołtysie (Pawiński, Wielkop., I, 31). Według regestr. pobor. z 1580 r. N., w par. Kazimierz, była własn. Sebastyana Smoszewskiego, miała $^1/_2$ łana, 4 zagrodn., 1 osadnika, 2 kolon., 60 owiec, 1 pasterza (Pawiński, Wielkop. I, 16). 6.) **N.**, wś i gm., pow. międzychodzki, 2 miejsc: a) N., wś; b) N., młyn; 53 dm., 484 mk., 47 ew., 437 kat. Poczta w Bledzewie o 5 kil., gośc. o 5 kil., tel. w Międzyrzeczu, st. kol. żel. w Świebodzinie o 30 kil. We wsi jest fol. mający 588 mr. obszaru. N., dom., 1496 mr. rozl., 5 dm., 98 mk., 34 ew., 64 kat. Według regestr. poborow. pow. poznańskiego z 1580 r. N., w par. Falckefald była własnością opata w Bledzewie, miała 9 łan., 12 zagrod., 1 osad., 2 rzemieśl., 27 owiec, 1 pasterza (Pawiński, Wielkop., I, 11). 7.) **N.**, wś i dom. nad Obrą i jeziorem, pow. międzyrzecki, 49 dm., 327 mk., 44 ew., 283 kat. Poczta w Kosieczynie o 6 kil., gośc. i tel. w Babimoście o 7 kil., st. kol. żel. w Zbąszyniu o 8 kil. 8.) **N.**, dom., należy do dóbr zbąszyńskich, które razem mają 11,576 mr. rozl. N. tworzy samodzielną gminę, obejmującą 4 miejsc: a) N., dom.; b) Zbąszyń, zamek; c) Dąbrowo, fol.; d) cegielnia; 14 dm., 168 mk., 99 ew., 69 kat. 9.) **N.**, wś, pow. babimoski, 49 dm., 391 mk., 32 ew., 359 kat. Poczta w Mochach o 4 kil., gośc. o 4 kil., tel. w Wolsztynie o 12 klm., st. kol. żel. w Wschowie o 30 klm. Według regestr. pobor. pow. kościańskiego z 1580 i 1581 r. wś N., w par. Babimost. miała 7 łan., 3 zagrod., 1 kolon., 12 owiec i 1 łan sołtysi (Pawiński, Wielk. I, 60). 10.) **N.**, wś i fol., pow. krotoszyński. Wś ma 96 dm., 635 mk., 39 ew., 596 kat. Gośc. na miejscu, st. kol. poczt. i tel. w Dobrzycy. N., fol., 4 dm., 77 mk., należy do dóbr Krotoszyn (ob.). 11) **N.**, wś i gm., pow. czarnkowski, 3 miejsc.: a) N., wś; b) Sandkrug, osada; c) kolonia; 70 dm., 672 mk., 557 ew., 110 kat., 5

żyd. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Trzciance o 6 klm., gośc. o 3 klm. 12.) **N.**, pod Kcynią, wś i gm., pow. szubiński, 2 miejsc.: a) N., wś; b) N., młyn; 33 dm., 305 mk., 229 ew., 69 kat. Poczta w Gramadnie o 3 klm., tel. w Kcyni o 8 klm., st. kol. żel. w Osieku o 8 klm., gośc. o kilka klm. 13.) **N.**, os., pow. szubiński, 1 dm., 9 mk., 5 ew., 4 kat., 3 analf. Poczta, gośc., tel. w Szubinie, st. kol. żel. w Chmielnikach o 16 klm. 14.) **N.**, dom., pow. szubiński, 2404 mr. rozl., 11 dm., 160 mk., 16 ew., 144 kat. Poczta i gośc. w Dąbrowie o 7 kil., tel. i st. kol. żel. w Mogilnie o 12 kil. Fol. płacił dziesięcinę proboszczowi w Chomiąży a łany kmiece tylko kolędę po groszu z łanu (Łaski, Lib. Ben., I, 195), gdyż dziesięcinę dawali kościołowi w Ostroszczu (Lib. Ben., I, 180). Dziś obie parafie i kościoły nie istnieją. Według regestr. pobor. pow. kcyńskiego z 1577—1579 r. N., w par. Chomiąza, miała w 1579 r. 3 łany, a w 1577 r. $3^3/_4$ łany (Pawiński, Wielkop., I, 181). 15.) **N.**, wś i fol., pow. inowrocławski, na wschód i południe od Gniewkowa, 8 dm., 111 mk., 9 ew., 102 kat. Poczta w Murzynnie Wielkiem o 3 klm., st. kol. żel., tel. i gośc. w Gniewkowie o 10 kil. N., fol., 3 dm., 69 mk., należy do królewszczyzny Murzynna Wielkiego (ob.). 16.) **N.**, wś, pow. inowrocławski, na północ i zachód od Gniewkowa, ma 23 dm., 216 mk., 213 ew., 3 kat. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. w Gniewkowie o 10 kil. Wś ta oznaczaną także bywa jako N. pod Rojewem. 17.) **N.**, wś, pow. inowrocławski, 24 dm., 237 mk., wszyscy kat., 129 analf. Poczta w Wojcinie o 6 klm., gośc. i tel. o 8 klm. w Strzelnie, st. kol. żel. w Trzemesznie o 25 klm. Wspomina tę wieś Lib. Ben. Łask. w opisie par. Wojcin (I, 203). 18.) **N.** *Wielka* (*Gross Neudorf*), wś, pow. bydgoski, 24 dm., 291 mk., 228 ew., 55 kat., 8 żyd. Kościół ew. paraf. należy do dyecezyi inowrocławskiej. Poczta na miejscu, gośc. o 3 klm., st. kol. żel. i tel. w Chmielnikach o 10 klm. Według regestr. pobor. z 1583 r. N., w par. Bydgoszcz, miała 1 łan i 1 zagrod. (Pawiński, Wielkop., I, 255). 19.) **N.** *Mała* (*Klein Neudorf*), wś, pow. bydgoski, 27 dm., 209 mk., 205 ewang., 1 kat., 3 żyd. Poczta w Wielkiej N. o 3 klm., gośc. o 3 klm., st. kolei żel. i tel. w Chmielnikach o 13 klm. 20.) **N.** *Królewska*, niem. *Neudorf Koeniglich*, wś, pow. wrzesiński, pomiędzy Wrześnią a Miłosławiem, 41 dm., 496 mk., 13 ew., 483 kat., 140 analf. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. we Wrześni o 9 klm. 21.) **N.** *Podgórna*, niem. *Neudorf am Berge*, wś, pow. wrzesiński, na południe od Miłosławia, niedaleko Warty, 14 dm., 146 mk., 10 ew., 136 kat., 43 analf. Poczta w Pogorzelicy o 3 klm., gośc., tel. i st. kol. żel. w Miłosławiu o 6 klm. 22.) **N.** *Lednagóra*, niem. *Neudorf Lednagóra*, wś, pow. gnieźnieński, 6 dm., 68 mk., wszyscy kat. Poczta, st. kol. żel. w Chwałkowie o 5 klm., gośc. o 5 klm., tel. i st. kol. żel. w Pobiedziskach o 6 klm. 23.) **N.** *Niechanowo*, wś, pow. gnieźnieński, pomiędzy Gnieznem a Witkowem, ma 14 dm., 160 mk., 80 ew., 80 kat., 31 analf. Poczta i tel. w Witkowie o 8 klm., gośc. o 5 klm., st. kol. żel. w Gnieźnie o 9 klm. Według Lib. Ben. Łask. (I, 22) kmiecie z każdego łanu dawali plebanowi mesznego po 2 korce owsa i 2 korce pszenicy. Karczmarz po groszu. Według regestr. pobor. pow. gnieźnieńskiego z 1580 r. N., w par. Niechanowo, miała 3 łany (Pawiński, Wielkop., t. I, str. 151). 24.) **N.** *Pustachowo*, os., pow. gnieźnieński, na południe od Gniezna, 2 dm., 13 mk., nal. do wsi i gm. Pustachowa (ob.). Według regestr. pobor. pow. gnieźnieńskiego z 1580 r. N., w par. Dembnicza, miała 5 łan. i 1 komor. (Pawiński, Wielkop., I, 144). 25.) **N.**, fol., pow. mogilnicki, na południe od Gębic o 5 klm., 1 dm., 20 mk.; nal. do dom. i gm. Procyń (ob.). 26.) **N.** *Kargowa*, niem. *Neudorf Karge*, wś, pow. babimostski; nal. do gm. i wsi Kargowy, gośc. na miejscu, poczta i tel. w Kargowie, st. kol. żel. w Zbąszyniu o 25 klm. 27.) **N.** - *Laski*, niem. *Neudorf-Laski*, wieś i fol., pow. ostrzeszowski. Wś ma 18 dm., 128 mk.; nal. do gm. i wsi Laski (ob.). N., fol., ma z nadleśnictwem Laskami i leśnictwem Różyczką 6 dm., 165 mk.; nal. do dom. Laski. 28.) **N.**, wś, pow. wągrowiecki, na południe wschód od Wągrowca o 5 klm., blisko rzeki Wełny, w spisie gmin opuszczona. Poczta, gośc. i tel. w Wągrowcu, st. kol. żel. w Rogoźnie o 20 klm. Według Lib. Ben. Łask. (I, 111), wś należała do par. Tarnowa lecz dawała dziesięcinę klasztorowi w Wągrowie, plebanowi zaś tylko mesznе po 2 korce owsa i 2 korce pszenicy. W chwili opisywania (1513 r.) parafii większa część wsi ją składających stała pustkami. Według regestr. pobor. pow. kcyńskiego z 1577—1579 r. N. należała do par. Szmogulecz, miała w 1671 r. 4 ślady, 1 komor. a w 1576 roku 4 ślady (Pawiński, Wielkop., I, 180). Druga część tej wsi czy też druga wieś t. n. według regestr. pobor. z 1579 r. należała do par. Tharnowo, miała w 1571 r. $1^1/_2$ łana a na części Spławskiego 1 łan (Pawiński, Wielkop., I, 190). 29.) **N.** *pod Rydzyną*, niem. *Neuguth bei Reisen*, wś i fol., pow. wschowski. Wś ma 44 dm., 273 mk., 151 ew., 122 kat. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. w Rydzynie o 5 klm. Fol. nal. do dóbr rydzyńskich, 2 miejsc.: a) Nowawieś, dm., b) Nowyświat, fol., 6 dm., 95 mk., 21 ew., 74 kat. Według regestr pobor. z 1580 i

1581 r. N., w par. Rydzyna, miała 11 łanów, 5 zagrod., 6 komor., 2 rzemieśl., 30 owiec i wiatrak (Pawiński, Wielkop., I, 83). 30.) **N.** *pod Wschową*, niem. *Neuguth bni Fraustadt*, wś i fol., pow. wschowski, 28 dm., 198 mk., 9 ew., 189 kat.; fol. ma 534 mr. rozl. Poczta, tel. i st. kol. żel. we Wschowie o 4 klm., gośc. na miejscu. Według regestr. pobor. pow. wschowskiego z 1579 r. N., własność kaszt. przementowskiego (Jędrzeja Opalińskiego?), miała 10 łanów, 3 zagrod., 2 rzem., 3 osadn. z bydłem, 10 bez bydła i 70 owiec (Pawiński, Wielkop., t. I, str. 101). 31.) **N.**, niem. *Neugut*, wś i gm., pow. kościański, 2 miejsc.: a) N., wś, b) Antonsruh, winnica, 11 dm., 78 mk, 29 ew., 49 kat. Gośc. na miejscu, poczta i tel. w Szmiglu o 3 klm., st. kol. żel. w Starem Bojanowie o 6 klm. Według regestr. pobor. pow. kościańskiego z 1580—1581 r. Nowawieś, w par. Smigiel, była własnością Jadwigi Smigielskiej, posiadającej 1 kolon., i Zofii Czikowskiej, posiad. 1 zagrod. i 1 kolon. (Pawiński, Wielk., I, 87). 32.) **N.**, niem. *Eichfelde*, pow. wyrzyski, 31 dm., 278 mk., 123 ew., 155 kat. Stac. poczt. Wyrzyska o 3 klm., gośc. o 3 klm., st. kol. żel. Osiek o 5 klm. 33.) **N.**, niem *Neuguetel*, wś, pow. wschowski, 28 dm., 198 mk., 9 ew., 189 kat., 36 analf. Gośc. o 6 klm., poczta i tel. Święcichowie o 8 klm., st. kol. żel. w Lesznie o 12 klm. 34.) **N.** *Strychowo*, fol., pow. gnieźnieński, 3 dm., 34 mieszk.; należy do gminy i dom. Strychów (ob.). *M. St.* i *Br. Ch.*

Nowawieś 1.) niem. *Neudorf*, *Kulmisch*, wś, pow. chełmiński, st. p. i par. kat. Chełmno, ewang. W. Lunawy, szkoła w miejscu. Ma 1908·48 mr., 54 bud., 36 dm., 294 mk., 142 kat., 152 ew. Wś tutejsza należała dawniej do Chełmna i przewyższała rozległością wszystkie okoliczne, płaciła bowiem w dawnych czasach płużnego cztery razy tyle jak drugie. Jest wymieniona już w przywileju dla Chełmna z 1233 r. Tu posiadał chełmiński szpital św. Jerzego 4 $^1/_2$ włóki i dom mieszkalny. Wojna 13-letnia tak ją spustoszyła, że dzierżawca nie był w stanie płacić czynszu. Majątek tego szpitala dostał się potem kościołowi paraf. w Chełmnie, który jeszcze r. 1680 pobierał czynsz z tych włók (ob. Gesch. d. Stadt Kulm, I, 334). 2.) **N.**, niem. *Neudorf Adelig*, tamże, st. p. Błoto, par. kat. Czarze Szlacheckie, ew. Kokocko, szkoła Czarze Włościańskie; obejmuje 167·86 mr., 17 bud., 5 dm., 27 mk., 16 kat., 11 ew. 3.) **N.**, niem. *Koenigl. Neudorf*, wś z kościołem par. i szkołą, tamże, st. p. Wiewiórka; Krzyżacy zwali ją Dietrichswalde (Dittherischwalde); par. ewang. Radzyn. Ma 3042·27 mr., 111 bud., 50 dm., 499 mk. (1868 r.), między nimi 356 kat., 141 ew. Do tutejszej szkoły należą następne wsie: Uciąż, Czaple, Wieldządz i Pieńki. W 1289 r. nadaje Hermann v. Schoenebeck, komtur ziemski chełmiński, sołtysowi Teodorykowi ze Sanskau 60 włók we wsi, która się ma zwać Dietrichswalde, na prawie chełm. Sołtys dostaje 6 wolnych włók i $^1/_2$ sądowych kar pieniężnych. Od drugich włók mają płacić czynsz, kary i czynić tłokę. Dan w Lipinkach (Lipen). Ale dokumenta z r. 1442, 1444 i 1478 wykazują, że nowa nazwa Dietr. nie przyjęła się, zatrzymano stary Sanskaw (pewnie Zajączkowo). W 1442 r. został Niclos von Dytterichswalde Polonus, t. j. Polak Mikołaj z Nowej wsi obywatelem miasta Chełmna (ob. Kętrz., O ludn. pol. str. 133). Parafia tutejsza należy do dekanatu wąbrzeskiego. Kiedy kościół tytułu ś. Jana Chrzciciela założony i konsekrowany został, niewiadomo. Przy kościele jest szpital dla trzech ubogich, bractwo ś. Józefa założone 1864 r. i bractwo trzeźwości od 1859 r. W Mgowie istnieje publiczna kaplica ś. Barbary. Patronat przysługuje królowi. W skład parafii wchodzą: Nowawieś (366 dusz), Wieldządz (68), Pieńki (26), Szczerosługi (4), Czaple 85), Czapelki (22), Uciąż (119), Kosówka (4) Kosobuda (12), Mgowo (302), Bągart (48). R. 1884 było w całej parafii 1247 dusz. Prócz Nowejwsi jest szkoła katolicka także w Mgowie. Z wizytacyi Strzesza z roku 1667 dowiadujemy się, że kościół tutejszy był okazały i obszerny, z wieżą ośmioboczną. Zbudowali go Krzyżacy. Ołtarz wielki był ozdobiony rzeźbami niepośledniej wartości z datą 1508 r. Proboszcz posiadał 6 włók, które mu potwierdził 1526 r. król Zygmunt. Metryki sięgały r. 1612. Kapitału posiadał kościół 80 flor. Około r. 1667 był tu prob. Zygmunt Ekielski. Co do mesznego, to w N. i we Wieldądzu było 24 gburów, z których każdy dawał 1 k. żyta i tyleż owsa; sołtys w N. zaś 2 k. żyta i tyleż owsa, a dwaj sołtysi z Wieldządza I k. żyta i tyleżowsa każdy; lemani tak samo. W Mgowie pobierał ks. Maciej Tarnowski 3 k. żyta i tyleż owsa od dziedzica Czarnkowskiego, od włościan zaś 18 k. W Kosówce był dwór dawniej zobowiązany dawać 2 k. żyta i owsa. Z zagrodników było dwóch zobowiązanych 2 dni do tłoki, za co pobierali 3 grosze, proboszcz posiadał także ogród warzywny i miał prócz wolnego drzewa w borach starościńskich wolne rybołóstwo w jez. Wieldządzu i strugach do niego wpływających ale tylko małemi narzędziami; na roli proboszczowskiej były dwa stawy rybne. Zabudowania proboszczowskie, r. 1618 nowo wystawione przez ks. Romanowskiego, były wówczas w opłakanym stanie. Proboszcz każdorazowy był zobowiązany pozostawić swemu następcy

zasiewu 24½ korcy żyta, 6 korcy jęczmienia, 15 k. owsa, 1½ k. grochu (?), dalej 4 woły i 3 konie. Szpital posiadał 2 ogrody, 1 mr. obejmujące, tuż około domu, lecz stał pusty, gdyż wskutek wojny szwedzkiej wś dotyla została zniszczona, że komunikantów było tylko 35, podczas kiedy przedtem liczono ich do 300. Przy szkole znajdował się także ogród. (por. także: Wizytacyą Potockiego z r. 1786, str. 789—990). Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. miał 1880 r. 1267 dusz. 4.) **N.**, niem. *Neudorf*, dok. z r. 1328 *Rathgebyn*, wś nad Drwęcą, niedaleko granicy królestwa polskiego, pow. toruński, st. poczt. i paraf. ew. Lubicz, kat. Kaszczorek, ⅝ mili odl., okr. urz. stanu cywiln. Złotorya, ma 913·69 mr., 25 bud., 8 dm., 90 mk., 51 kat., 39 ew. W 1328 r. nadaje tę wś w. m. Werner v. Orselen pannom benedyktynkom w Toruniu wolną od wszelkich ciężarów. Zastrzega sobie tylko drogę publiczną (stratam publicam). Tylko w czasie wojny poddani panien mogą być pociągnięci do służby wojskowej. Dan w Malborku d. 1 czerwca (ob. Woelky: Urk. Buch des Bist. Culm., st. 159—160). Jeszcze i dziś prowadzi stary trakt przez N. do Złotoryi. 5.) **N.**, niem. *Schaenhoelzig*, młyn i os., pow. wałecki, st. poczt. Wielboki 3·7 klm., st. kol. Czaplinek 15 klm., par. ew. i okr. urz. stanu cywil. Brocz; par. kat. Sypniewo, szkoła Machlin. W 1868 r. 13 bud., 3 dm., 26 ew. mk., 160·65 ha, młyn parowy o 2-ch gankach, 2 ch cylindrach, turbina, tartak, hodowla krów i świń. W 1754 r. była tu ew. kaplica (ob. Schmitt Gesch. d. Deutsch. Croner Kreises, st. 244). 6.) **N.**, niem. *Neudorf*, dok. *Sigarthsberg*, *Segersberge*, *Zeigersberge*, pow. grudziądzki, st. p., tel. i kol., par. kat. i ew. Grudziądz, ⅓ mili odl., okr. urz. stanu cywiln. Kuntersztyn, szkoła w miejscu. Ma 3098·29 mr., 90 bud., 53 dm., 431 mk., 93 kat., 337 ew. List nadawczy zaginął, ale z nazwy Sigarth można wnioskować, że go wystawił komtur grudziądzki Sieghard v. Schwarzburg (1331—1335). Według krzyżackich ksiąg czynszowych zawierała N. w 1438 r. 39 osiadłych i 12 pustych włók. Księgi szkodowe wykazują, że wś tutejsza poniosła 40 grzywien szkody, ale tylko 20 grz. wypłacił jej zakon. Z wielkiej księgi tradycyjnej dowiadujemy się dalej, że r. 1440 wysiano w „Segersberge“ 83 korcy żyta do spółki z osadnikami. I za rządów pol. jeszcze często napotykamy nazwę Segersberg i Zeigersberg, mianowice w aktach sądowych z r. 1561, 1569 i 1570. Roku 1613 d. 10 maja odnawia król Zygmunt III Maciejowi Gosczyńskiemu przywilej na sołectwo, którem ma zawiadywać aż do śmierci. W 1635 r. nadaje Władysław IV sołectwo Wiktorowi Bogatce. Według wizyt. Strzesza z 1667 r. dawali włościanie proboszczowi grudziądzkiemu od każdej osiadłej wł. 1 korz. żyta i tyleż owsa. W wojnie z Karolem Gustawem N. znaczne poniosła szkody, lustr. z r. 1664 bowiem wykazuje, że z 14 gburów, którzy przedtem gospodarzyli na 28 wł., niebyło już ani jednego, i lemańskie włóki leżały odłogiem. Pułkownik Henryk de Beaulieu posiadał 17 wł., które mu była nadała królowa Ludwika Marya w Warszawie d. 30 sierp. 1661 r. i płacił za nie rocznie 53 flor. do zamku. Prócz niego dzierżawił Eliasz Hennig, którego jeszcze r. 1706 akta wymieniają jako sołtysa w N., 3½ włóki, od których rocznie płacił 35 fl. Później polepszył się tu stan ekonomiczny wskutek bliskości miasta. Lustr. z r. 1765 wykazuje bowiem, że r. 1748 d. 7 wrz. puścił starosta Jerzy Mniszek 12 włók w wieczystą dzierżawę, a d. 4 lipca 1759 r. starościni Dorota Amalia v. Buchholz 14½ wł. Od pierwszych 12 włók płacili dawniej po 20 fl. za włókę, więc 240 flor., od 14½ wł. zaś po 40 flor., więc 580 flor., a za pastwisko 10 flor. Czynszownikami byli wtedy: Dawid Zick, Fryderyk Meller, Maciej Judasz, Maciej Horst, Herm. Rechenberg, Marcin Mueller, wdowa Orszka, Antoni i Ignacy Szarabczyńscy, Adam Kostrzewski, Tomasz Janiszewski, Szymon Pruchniewski, Jan Makowski, Michał Orzechowski, Albrecht Gurowski, Andrzej Górski i Jerzy Krejnik. Sołectwo posiadali Józef i Zofia Gawroczewscy, którym je był nadał król August II roku 1698 d. 6 maja za opłatą 10 flor. kwarty. Lemaństwo na dwóch włókach nowo osadzone trzymał w dzierżawie także sołtys i płacił za nie do regimentu lemańskiego 100 flor.; na karczmie siedział Marcin Mueller, płacił zaś 24 flor. rocznie. Gburzy z Parska wreszcie trzymali 3½ wł. w dzierżawie. Po okupacyi pruskiej wydał rząd r. 1778 sołectwo i złączone z niem lemaństwo, razem 12 wł. 16 morgów i 88 prętów kw. na własność, za opłatą wynoszącą rocznie 174 tal. i 52 tal. 21 sbr. 2 fen. czynszu. Za to zobowiązał się lokator na każdych 6 morgach na swój koszt osadzić 2 familie, płacić proboszczowi dotychczasowe meszne, wynoszące 3 korce i ⅓ macy żyta, dostarczać podwody dla konwoju królewskiego i dostawiać ludzi przy polowaniu na wilki albo przy naprawianiu dróg, wreszcie pozwolono mu dla własnego stołu warzyć piwo i gorzałkę. Reszta włók została r. 1821 na własność wydana za 374 tal. czynszu. Separacya nastąpiła już 1810 r. (ob. Froehlich, Gesch. d. Graudenzer Kreises, 1868 r., I, str. 224.). 7.) **N.**, niem. *Neudorf-Adelig*, dobra ryc., pow. brodnicki, st. poczt., tel. i kol. Jabłonowo, 6 klm. odl., par. kat. Płowęż, ew. Lisnowo, szkoła Buk Góralski.

Ma 321·78 ha roli orn. i ogr., 45·46 łąk, 152·42 past., 12·46 nieuż., 75·54 wody; czysty dochód z gruntu 8096 mrk.; hodowla bydła rasy holenderskiej i owiec. Tutejszy okrąg urz. stanu cywiln. miał w 1880 r. 1318 dusz. Z wizytacyi Strzesza w r. 1667 wynika, że wówczas dobra te posiadał Tyzenhaus i że dawniej było tu 10 włościan (cmethones), którzy od każdej osadzonej włóki dawali 1 korzec żyta i tyleż owsa (str. 459). 8.) **N.** niem. *Neudorf-Koeniglich*, dobra, pow. brodnicki, st. p. i tel., par. kat. i ew. Golub, 5·7 klm. odl., szkoła Gałczewo. Obejmuje 328·26 ha roli orn. i ogr., 50·82 łąk, 7·25 boru, 12·68 nieużyt., 0·55 wody, razem 399·56 ha; czysty dochód z gruntu wynosi 3696 mrk.; hodowla wołów. O istniejącym tu dawniej kościele mamy wiadomość w aktach synodalnych z 1445 r., gdzie biskup Jan Margenau rozporządza, aby parafianie z Nowejwsi zgromadzili się w kościele golubskim. Kiedy kościół tutejszy przestał istnieć niewiadomo (ob. Fankidejski „Utracone kościoły", str. 68 i 347.). 9.) **N.**, niem. *Neuguth*, kol., pow. człuchowski, st. p., paraf. kat. i ew. Hamersztyn. Ma 824·07 mr., 6 bud., 2 dm., 15 ew. mk. 10.) **N.**, niem. *Neuguth*, wś, pow. człuchowski, st. p. i par. kat. Konarzyny ²/₃ mili odl., par. ew. Sępolno, szkoła w miejscu. Ma 4249 mr.; 102 bud., 48 dm., 486 mk., 206 kat., 271 ew. Lustracya z r. 1565 donosi: Nowawieś i Nowydwór z dwoma jeziorami Luboczynem i Nierzostowem, urodzonych panów Michała i Krzysztofa Konarskich, Które to dzierżawy Nowydwór i N. były przedtem puste. N. niemiała osiadłości jeno 3 włóki sołtyskie. A dziś ma 20 włók. Nowydwór na folwark obrócony, w którym i z borami i z lasem 20 włók, które panowie Konarscy osadzili i rozkopali na rolę, ku którym dzierżawom przydane są „dwie jeziere" Luboczyn i Nierzostowo. Suma prowentów wszystkich pieniężnych i pospolitych na pieniądze oszacowanych Nowodworu z Nowąwsią i jeziorami dwoma jako estymowano in summario generali czyni flor. 181. 11.) **N.**, niem. *Neudorf Plochoczyn*, kol. do Płochocina należąca, pow. świecki, st. p. Warlubie, par. kat. Płochocin, ew. Nowe, szkoła Płochocinek, 13 bud., 7 dm., 51 mk., 33 kat., 18 ew. (1868 r.). 12.) **N.** *Królewska*, niem. *Koeniglich Neudorf*, wś, pow. sztumski, st. poczt. Sztum, par. kat. Postolin, ew. Klecewko, szkoła w miejscu. Ma 3309·82 mr., 90 bud., 57 dm., 412 mk., 373 kat., 32 ew. Wś ta należała do starostwa sztumskiego. 13.) **N.**, niem. *Neudorf Adelig*, 1646 *Neidorf*, wś, pow. sztumski, st. p. i par. kat. Pozylia ew. Stalle, szkoła Buchwałd. Obejmuje 633·28 mr., 21 bud., 8 dm., 65 mk., 45 kat., 20 ew. Wieś tę nadaje roku 1648 Fryderyk Gablentz holendrom na prawie emfiteutycznem, wyznaczając im 7 włók i 5³/₄ mr. między Komorowem a fol. na 20 lat. Czynsz ma wynosić od każdej włóki 100 grzywien (po 20 gr. licząc), tak iż cała kwota czyni 717 grz. 16 groszy i 2 szelągi. Osadnikom holenderskim przyrzeka się wolność i swoboda co do wyznania i podatków, z wyjątkiem poboru. Mają także być uwolnieni od kwaterunku, chyba że się tenże rozciąga na całe województwo. Podpisani na tym przywileju Holendrzy są: Jakub Hinnenberg, Joachim Knake, Jerzy Behnke, Michał Hohenwald, Adam Roeske, Benedykt Bremse i Michał i Marx Schultz (patrz Kiszporskie akta grodowe, Schmitt Gesch. des Stuhmer Kreises, 1868 r., str. 243—44.). 14.) **N.**, niem. *Tessensdorf*, 1400 *Czesmekaym*, *Czessimekaymen* (od litew. *kiemas*-wieś), *Czesmesdorff*, 1659 *Tesmencdorf*, 1764 *Teutschendorf*, *Neudorf*, wś w Pomeranii, pow. sztumski, st. p., par. kat. i ew. Malbork, ma szkołę i 2225·09 mr., 91 bud., 38 dm., 379 mk., 223 kat., 148 ew. Wś tę fundował zakon krzyżacki; przywilej zaginął w drugiej wojnie szwedzkiej. Dla tego wystawił Jan Kazimierz r. 1662 sołtysowi Krzysztofowi Porębie nowy, według którego przysługiwało mu rybołóstwo w Dąbrówce, wolne drzewo w lasach i polowanie na zwierzynę i ptastwo. Od pastwisk w borze lipowym miał rocznie płacić 10 grzywien, od swoich włók po 4 wiardunki i 2 miary chmielu do zamku malborskiego, sołectwo zostało mu nadane za jego służbę we wojnie (ob. Schmitt: Gesch d. Stuhmer Kreises, 1868 r., str. 211—212.). Wś ta należała do starostwa kiszporskiego. 15.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś i fol., pow. suski, st. p., par. kat. i ew. Iława, szkoła ew. w miejscu, wś obejmuje 445·82 mr., 36 bud., 14 dm., 139 mk., 4 kat., 135 ew. Fol. miał w 1868 r. 21 bud., 9 dm., 207 mk., 16 kat., 191 ew.; należy do dóbr Rudzicza. W 1567 roku posiadała fol. tutejszy familia v. Heydeck. 16.) **N.**, niem. *Neudorf*, dobra ryc., pow. starogardzki, st. p., tel. i kol. Starogard, tamże par. kat. i ew., okr. urz. stanu cywiln. Radostowo, szkoła symultanna Rokocin. W 1879 r. 17 dm., 45 dymów, 254 mk. Odl. od mta pow. ¹/₂ mili. Obszar dóbr obejmuje 788·87 ha, i to 540·69 roli orn. i ogr., 38·63 łąk, 134·36 pastw., 46·33 boru, 18·4 nieuż., 10·46 wody; czysty dochód z gruntu 4108 mrk.; cegielnia. Wieś leży nad Piaśnicą, uchodzącą tu do Wierzycy. Dawniej był we wsi kościół filialny p. w. św. Anny. W czasie reformacyi kościół ten znajdował się w ręku innowierów. Predykant od św. Jerzego w Starogardzie dojeżdżał tu co trzecią niedzielę z kazaniem, tak donosi wizytacya Rozdra-

żewskiego z r. 1583. Dopiero za króla Zygmunta III około r. 1600 oddano kościół katolikom. Szwedzi w 1655 r. prawdopodobnie i ten kościół zniszczyli, bo w 1670 r. parafianie na nowo go musieli odbudować z dobrowolnych składek. W 1686 r. nabożeństwo odprawiało się tylko raz do roku, na co parafianie się uskarżali, kościół nie był też jeszcze konsekrowany, zabudowań proboszczowskich też nie było. Proboszcz posiadał w Nowejwsi 4 włóki i kilka chałup, za które prob. w Starogardzie płacono czynsz i tłokę czyniono, wówczas chaty te były spustoszone, mesznego płacili parafianie 15 korcy żyta i tyleż owsa (ob. wiz. Madalińskiego z 1686 r., str. 6.). Pozbawiony opieki kościołek z czasem upadł i w końcu zeszłego wieku przestał istnieć (ob. Fankidejski Utracone kościoły i kaplice, str. 245—246.). 17.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś nad jeziorem, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Stężyca, ew. Sulęcin, należy do dóbr ryc. Kamienicy (niem. Niedeck), urz. stanu cywiln. Łączyn. Ma 15 włók, 243 mk. (1856 r.). 18.) **N.**, niem. *Neuendorf*, wś, pow. kartuski, st. p. Przywidz, wznies. 696 stóp npm. Obejmuje 14 gburstw i 30 zagród, 1088 mr., 368 mk., 41 kat., 327 ew., 45 dm.; par. kat. Goręczyn, ew. Przyjaźń, okr. urz. stanu cywiln. Szymbark, szkoła ew. w miejscu. W dok. wymieniona już 1346 roku, gdzie ją zakon krzyżacki nadał niemieckim włościanom (ob. Zeitsch. des Westpr. Gesch. Ver., 1882 r., str. 130). 19.) **N.**, niem. *Gross* albo *Koenigl. Neuhof*, fol. wydany 1780 roku w wieczystą dzierżawę, pow. kościerski, st. p. i par. kat. i ew. Kościerzyna 4·5 klm. odl., Do niego należy jeszcze fol. Florenhof i cegielnia. Ma 126 mk., 83 kat., 43 ew. (1868 r.). Cały ten klucz obejmuje 497·69 ha. Wizytacya Gniewosza z 1649 r. donosi, że Nowawieś była wtedy spustoszałą, tak iż mesznego nie pobierał prob. ztąd wcale. 20.) **N.**, dawniej *Jabłonowo*, niem. *Neuendorf*, wś, pow. oleckowski, st. p. Grabowo, okr. urz. stanu cywiln. Stacze, ma 380 mk. (około 100 Polaków). Istniała już 1560 r. (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 515). 21.) **N.**, niem. *Neu-Bartelsdorf* al. *Neubartelsdorf*, wś na pol. Warmii, pow. olsztyński, st. p. i okr. urz. stanu cyw. Wutryny, tamże kat. kośc. par., ew. Jedwabno. Ma 1567·81 mr., 46 dm., 172 kat., 156 ew., 110 Niemców a 218 Polaków. W 1884 r. został tu założony kamień węgielny pod pierwszy ewangielicki kościół wiejski na Warmii. 22.) **N.** al. *Bredynki*, niem. *Neudorf* al. *Bredinken*, wś, pow. reszelski. W 1569 r. nadaje Stanisław Hozyusz, biskup warmiński, Serafinowi Zarębie na prawie chełm. 5 włók sołeckich za 450 grzywien celem założenia wsi dannickiej „Neudorf" na 55 włókach w kameracie reszelskim. Dan w Licbarku (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 552). 23.) **N.**, niem. *Neuendorf*, dok. *Dameraw*, wś, młyn i domena fiskalna, pow. łecki, st. p. Bajtkowo, 7 klm. odl. Domena ma obszaru 345·22 ha, czysty dochód 1656 mrk., fabryka krochmalu, 870 mk. (1880 r.). W 1439 r. nadaje Oswald v Holzapfel, wójt łecki, Filipowi Eland na prawie chełm. 6 włók sołeckich celem założenia wsi dannickiej na 36 włókach, która ta wieś nazywać się ma Dameraw. W 1562 r. był sołtysem tamże Bartosz. W 1600 r. mieszkają tu sami Polacy (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 449). 24.) **N.**, niem. *Neuendorf*, wś, pow. rastemborski, st. p. Rastembork. 25.) **N.**, niem. *Neuendorf*, wś na Warmii, pow. licbarski, st. p. Licbark. Tutejsza szkoła symultanna została 1885 r. zniesiona. 26.) **N**, niem. *Neudorf*, *Gerothwol*, *Geratwol*, wś, pow. węgoborski. W 1514 r. nadaje książę Olbracht, w. m., Michałowi Pankiewiczowi nową wieś, nazwaną Geratwol, z 60 włókami. Sołtys Pankiewicz dostaje 6 włók na prawie chełm., 10 lat wolności celem wykarczowania boru. Dan w Królewcu w poniedziałek po śś. 10000 pannach. Zakładając 1571 r. miasto Węgobork wcielono Nowąwieś do terytoryum miejskiego (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 531.). 27.) **N.** al. *Chmielewo*, niem. *Neuendorf*, majątek w pow. jańsborskim, niedaleko od wsi Chmielewo, st. p. Szymonka. 28.) **N.**, niem. *Neudorf*, kol., pow. ostrodzki, st. poczt. Olsztynek. *Ks. Fr.*

Nowawieś 1.) niem. *Neuendorf*, dok. *Nuwendorff* i *Neudorff*, dobra ryc. i wś, powiat lęborski, st. p. i kol. Lębork 2·5 klm. odl. Dobra mają 193 ha roli or. i ogr., 35·78 łąk, 107·1 past., 36·95 boru, 0·87 wody, razem 373·7 ha; czysty dochód z roli 3064·92 mrk. Tutejszy okr. urz. stanu cyw. miał 1880 r. 2625 dusz. W 1344 r. nadaje komtur gdański Henryk v. Rechtir wiernemu Hildebrandowi i jego prawowitym spadkobiercom N. pod Lęborkiem z 100 włókami na prawie chełmiń. celem osadzenia jej dannikami. Za to dostaje tenże dziesiątą włókę wolną dla siebie i swoich potomków tak samo trzecią część kar sądowych, podczas kiedy dwie części i sądownictwo drogowe przysługiwać będzie zamkowi naszemu. Na uposażenie proboszcza lęborskiego zaś wyznaczamy 6 włók wolnych od czynszu. Za to będzie w N. w kaplicy odprawiał mszę św. dwa razy w tygodniu w niedzielę i w piątek i będzie udzielał pobożnym sakramenta św. Posiedziciele zaś będą dawali proboszczowi od każdej włóki 1 korzec żyta i 1 korzec owsa co rok na M. B. Gromniczną a biskupowi pół wiardunka jako dziesięcinę, włóki proboszczowskie jednak są od tego wyjęte. Nam zaś będą

właściciele od każdej włóki płacili 15 skojców i 2 kury na M. B. Gromniczną. Sołtysowi i jego spadkobiercom nadajemy prócz tego karczmę, od której będą nam płacili 1 grzywnę pruskiej monety i 10 kur (ob Cramer Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow, II, str. 211, 212 i 294 i odpisy Dregera w Pelplinie, str. 73). Z dok. tego wynika, że kościół tutejszy był z początku tylko filią Lęborka. Z późniejszych wizytacyi wiemy, że był murowany, pod wezw. św. Katarzyny. Wewnątrz kościoła posadzka była z cegły, sufit drewniany. W czasie reformacyi większa część zniemczonej ludności przyjęła luteranizm, wskutek czego dla szczupłej liczby wiernych nabożeństwo odbywało się tylko trzy razy do roku. W 1824 r. rząd polecił ażeby kościół był wspólny dla katolików i innowierców, gdy władza duchowna na to nie zezwoliła, zażądał wprost, aby kościół wydano protestantom. Pod naciskiem władzy ustąpienie nastąpiło w 1850 r. Za czasów polskich należała N. do ststwa lęborskiego. Wykaz legatów tutejszego kościoła zawiera wizytacya Szembeka z 1702 r. (str. 40). W 1466 r. d. 28 marca ciągnęło tędy wojsko pol. dążąc do Pucka (ob. Script rer. Prus., IV, 629). 2.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś w Pomeranii, w dawniejszem starostwie drahimskiem (Kętrz.). 3.) **N.**, niem. *Schenkhof*, miejscowość w Pomeranii, w dawniejszem starostwie drahimskiem (Kętrz.). *Kś. Fr.*

Nowawieś 1.) niem. *Neudorf*, wś, pow. bytomski, par. Kochlowice. Wś tę założył hr. Lazarus Henckel von Donnersmark w 1774. Ma 1052 mr. obszaru, w tem 957 mr. roli. Są tu pokłady węgla kamiennego i istniały dawniej kopalnie. Do wsi należy młyn wodny, zwany Budny młyn. 2.) **N.**, niem. *Neudorf*, w 1226 r. *Nova Villa*, kol., pow. gliwicki, leży tuż pod Gliwicami i stanowi ich przedmieście. Par. kat. Petersdorf, ewang. Gliwice. Jest tu dworzec dr. żel. górno-szląskiej, noszący nazwę Gliwice (Gleiwitz), huta cynkowa (Kramsty), od 1844 r., pod nazw. Emilia-Paulina. W 1862 r. produkcya wynosiła 40862 cent. cynkowej blachy. Huta szklana Nanny od 1842 r., młyn parowy od 1857 r. 3.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś, pow. głupczycki, par. Badanów, odl. $^3/_4$ mili od Głupczyc. Posiada kościół filialny, zbudowany 1781 r. i współczesną mu szkołę. Wś ma 1252 mr. obszaru. Dwa młyny wodne. W 1843 r. 102 dm., 523 mk. (121 ewang.). 4.) **N.**, kol. nad Kłodnickim kanałem, pow. kozielski, par. Sławęcice. Należała do Lenartowic. Ma 604 mr. obszaru. 5.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś i dobra, pow. olesiński, par. Landsberg. Położenie wzgórkowate, łąki nad Prosną. Gorzelnia parowa, młyn parowy amerykański. Do dóbr należy folw. Nowa Ławka (Neu Lawke). Wś odl. $^1/_2$ mili od par. kościoła a 3 mile od Olesina. Ma od 1860 r. nową katolicką szkołę, do której uczęszczają dzieci z pobliskich kolonii: Josephsberg, Tęczynów, Zawisna i Trusice. Gleba uboga; ludność trudni się przewożeniem węgli drzewnych i rudy do pobliskich kuźnic żelaznych. 6.) **N.** *Polska*, niem. *Neudorf polnisch*, wś nad Odrą, pow. opolski, odl. $1^1/_4$ m. od Opola. W 1843 r. 119 dm., 840 mk. (20 ewang.). Wieś ta do 1810 r. stanowiła własność wikaryatu w Niemodlinie, który założył tu filialny kościół około 1666 r. Istnieje tu szkoła katol. Wś ma 3770 mr. obszaru, w tem 1748 mr. roli, 357 mr. łąk, 284 mr. pastw., 887 mr. lasu i nieuż. Pokłady i kopalnie węgla brunatnego, w grubych warstwach, lecz niedobrym gatunku. 7.) **N.** *Królewska*, *Neudorf Koeniglich*, 1308 *Nova Villa*, 1401 *Newendorff*, wś nad Odrą, pow. opolski, szkoła katol. i par. Opole. Do N. wsi należy Bolko, wyspa na rz. Odrze (tu zwanej Wińska), miejsce wycieczek letnich dla ludności Opola. Wś ma 2614 mr. obszaru, należących do 2 gospodarzy półtorałanowych, 8 całołanowych, 4 po trzy ćwierci mających, 11 półłanowych, 12 zagrodn., 12 komornik. i 48 wyrobników. Fol., do dóbr państwowych należący, ma 642 mr., w tem 487 mr. roli i 93 mr. łąk. Gleba różnorodna, na przemiany piaski i torfy. W 1843 r. 83 dm., 838 mk. (35 ewang.). 8.) **N.** al. *Urszulanowice*, niem. *Neudorf*, wś i folw., pow. prądnicki, par. Solec, odl. $2^1/_2$ mil. od Prądnika. Wś ma 340 mr., folw. 800 mr. (w tem 678 mr. roli). Fol. należy do dóbr Moszen. 9.) **N.** al. *Bór*, niem. *Neudorf*, wś, pow. pszczyński, par. Pryszowice, odl. 4 mile od Pszczyny a 1 m. od Mikołajowa, ma 2671 mr. obszaru, w tem 1210 mr. roli, 444 mr. zarośli, 750 mr. nieuż. Gleba piaszczysta. Szkoła w Małym Paniowie, w pow. bytomskim. 10.) **N.**, wś, pow. rybnicki, par. Połom. Należała do Dolnych Swirklan. W 1860 r. 19 dm., 100 mk., wyłącznie Polaków. 11.) **N.**, wś i folw., pow. rybnicki, par. Lisek, odl. 2 m. od Rybnika, ma 1489 mr. obszaru, w tem 895 mr. roli. W 1843 r., 28 dm., 184 mk. katol. 12.) **N.**, kol. do wsi Szyjkowic, pow. rybnicki. 13.) **N.** *Gościecka*, niem. *Neudorf-Goschuetz*, wś, pow. sycowski. W 1843 r. 49 dm., zamek, folw., 540 mk. (259 ewang.), szkoła ewang. Do N. należy Quisken. 14.) **N.** *Księżęca*, niem. *Neudorf fuerstlich*, 1452 *Newdorff*, wś, pow. sycowski. W 1843 r. było tu 104 dm., zamek, folw., 935 mk. (70 ewang.), kaplica kat., filia Trębaczowa, szkoła kat., owczarnia (2000 owiec), hodowla bydła. Do N. należały folw. Neuvorwerk, Sorge i Troska. 15.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś, pow. toszycko-gliwicki, par. Tworog, odl. $^1/_4$ mili od Tworoga, leży śród lasów, ma 266 mr. roli. 16.) **N.**, kol. do wsi

Kopieniec, pow. toszycko-gliwicki. 17.) **N.**, niem. *Neudorf*, wś i dobra, pow. wielkostrzelecki. Odl. $^1/_2$ mili od Wielkich Strzelc. Dobra te były własnością klasztoru w Opolu do 1787 r. Wś ma 172 mr., większa posiadłość (hr. Renard) 400 mr. 18) **N.**, kol. do wsi Kielcz, w pow. wielkostrzeleckim. *Br. Ch.*

Nowa Wies 1.) niem. *Neudorf bei Bautzen*, na saskich Łużycach, pow. budyszyński. W 1880 r. 41 dm., 182 mk., w tem 134 Serbów. 2.) **N.**, niem. *Neudorf bei Koenigswartha*, tamże, w 1880 r., 90 mk ewan. w tem 77 Serbów. 3.) **N.** *bei Neschwitz*, tamże, w 1880 r. 34 dm., 179 mk., 176 ewan., 3 kat., 134 Serb. 4.) **N.**, niem. *Neudorf*, w pow. rozborskim, w par. ewan. Krjebja. W 1880 r. 220 mk., 209 Serb., 11 Niem. 5.) **N.**, niem. *Neudorf*, po doln łużycku *Nowa wjas*, na dolnych Łużycach, w pow. chociebuzkim, w par. ew. Pień. W 1880 r. 285 mk., 283 Serbów, 2 Niem. 6.) **N.**, niem, *Ritzneudorf bei Golssen*, w zniemczonej części Łużyc, w pow. tukowskim. 7.) **N.**, łuż. *Neudorf koeniglich*, wś, pow. wojerecki. Do 1815 r. należała do Saskich Łużyc, par. i szkoła Sprecwitz. W 1843 r. 24 dm., 150 mk. Serbów łużyckich ewangielików, w 1860 r. 229 Serbów i w 1880 r. 220 Serbów. *A. J. P.*

Nowa wieska 1.) niem. *Neudoerfel bei Gutta*, wś, pow. budyszyński, tworzy jedną całość z wsią Hucina. 2.) **N.**, niem. *Neudoerfel bei Raechelwitz*, wś, pow. kamionecki, łączy się ze wsią Worklecy. *A. J. P.*

Nowa Wioska 1.), pow. kolski, ob. *Nowa Wieś*. 2.) **N.**, wś, pow. będziński, gm. Pińczyce, par. Siewierz, 14 dm., 72 mk., ziemi włośc. 150 mr.

Nowa-Wioska, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 73 w. od Wilejki, 20 dm., 153 mk., z tego 34 prawosł., 119 katol.

Nowa Wioska, przys. do Nowej Wsi (Czudeckiej), w pow. rzeszowskim.

Nowa Wioska, niem. *Neudoerfchen*, dobra ryc., w Pomeranii, pow. kwidzyński, mają st. poczt. i szk. ew., par. kat. Gr. Schoenwald, ew. Trumieje, odl. od m. pow. 15 klm. na płd. Ma 33 bud., 12 dm., 281 mk., 5 kat., 276 ew. (1868 r.). Do dóbr tych należą folw.: Georgenberg, Wallenburg, Klostersee, Friedrichshain, Paczkowo i Albrechsthof. Cały ten klucz obejmuje 10587·33 mr., według najnowszych pomiarów 2681·35 ha, i to roli or. i ogr. 1463·17, łąk 166·45, pastw. 130·67, boru 717·47, nieuż. 51·56, wody 152·03. Jest tu piękny pałac, park, szpital, gleba żyzna, hodowla bydła i cegielnia. Tutejszy okr. urz. stanu cywilnego miał w 1880 r. 2456 mk. *Ks. Fr.*

Nowa Wola 1.) al. *Nowa-Wola*, wś i folw., pow. warszawski, gm. Nowo-Iwiczna, par. Piaseczno, odl. 4 w. na płn.-zach. od Piaseczna a 12 w. od Warszawy. Ma 59 dm., 398 mk. W 1827 r. wś rząd., 39 dm., 269 mk. Folw. N. z wsiami N., Stara Iwiczna, Nowa Iwiczna kol. Orężno al. Świniary, Józefosław al. Ludwigsgrot i os. Jeziorno, rozl. mr. 124: gr. or. mr. 121, nieuż. mr. 3; bud. mur. 2, z drz. 2. Wś N. os. 59, z gr. mr. 962; wś Stara Iwiczna os. 24, z gr. mr. 310; wś Nowa Iwiczna os. 16, z gr. mr. 307; kol. Orężno al. Świniary os. 11, z gr. mr. 247; kol. Józefosław al. Ludwigsgrot os. 22, z gr. mr. 291; osada Jeziorna os. 1, z gr. mr. 2. 2.) **N.**, kol., pow. łaski, gm. Zelów, par. Wygiełzów, ma 18 dm., 130 mk., ziemi 698 mr. 3.) **N.**, wś, pow. radomski, gm. Błotnica, par. Jedlińsk, odl. od Radomia 15 w., ma 11 dm., 67 mk., ziemi 189 mr. W 1827 r. 4 dm., 62 mk. Wchodziła w skład dóbr Jedlonka. 4.) **N.**, wś, pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Głowaczew, odl. od Kozienic 31 w., ma 20 dm., 150 mk., ziemi włośc. 324 mr., dworsk. 20 mr. W 1827 r. było 12 dm., 73 mk. N. wchodziła w skład dóbr Magnuszew. 5.) **N.**, wś i kol., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Cieksyn, odl. 25 w. od Płońska. Ma 4 dm., 41 mk., 51 mr. roli i 2 mr. nieużyt. 6.) **N.**, dwie wsie, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubów, odl. od Kalwaryi 17 w.; 1-sza wś 13 dm., 59 mk., 2-ga wś 8 dm., 42 mk. 7.) **N.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Łankieliszki, odl. od Wyłkowyszek 18 w., ma 21 dm., 199 mk. W 1827 r. było 7 dm., 38 mk. 8.) **N.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże, odl. od Wyłkowyszek 10 w., 5 dm., 67 mk. 9.) **N.**, folw., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wierzbołów. W 1827 r. było w dwóch miejscowościach tej nazwy 7 dm., 97 mk. Folw. ten powstał na obszarach leśnictwa utworzonego w dobrach królewskich Jurborg w XVI w. (ob. t. III, 629). Na części obszaru jego mieści się Wierzbołów. Obecnie folw. N. ma rozl. 219 mr.: gr. or. i ogr. mr. 145, łąk mr. 37, lasu mr. 29, nieuż. mr. 6; bud. mur. 16, z drzewa 4; płodozmian 5 polowy. *Br. Ch.*

Nowawola 1.), wielka wś, pow. sokólski, par. Sokolany, o 8 w. od Sokółki, z zarządem gminy włośc. Był tu piękny dwór murowany, w 1863 r. zburzony. 2.) **N.**, ob. *Czerwony-Dwór*.

Nowa Wólka, wś włośc., pow. płoński, gm. Błędówko, par. Cieksyn, odl. 27 w. od Płońska, ma 6 dm., 38 mk., 52 mr. ziemi.

Nowa Ziemia al. *Nowa Ziemla* 1.) folw., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, przy drodze ze wsi Szkow do wsi Zubarewicz, odludne, zapadłe Polesie. 2.) **N.**, folw. nad kanałem Ogińskiego, pow. piński, w 1 okr. polic. łohiszyńskim, dawniej parafia łohiszyńska, teraz pińska. Dawne dziedzictwo rodziny Staszewiczów; należy do dominium

Kowniatyń i ma około 62 włók. Miejscowość bardzo nizinna. od płn. zawsze prawie wodami zalana. *A. Jel.*

Nowe..., miejscowości których nazwy tak się zaczynają mieszczą się przeważnie pod drugimi, głównymi nazwiskami.

Nowe 1.) wś, pow. kutnoski, gmi. Krośniewice. par. Nowe. Leży przy szosie warsz. kaliskiej, o 9 w. od Kutna. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 22 dm., 272 mk., 605 mr. obszaru. W 1827 r. było 19 dm., 202 mk. Parafia tutejsza założoną została zapewnie już w XIV w. W 1442 r. wyrok konsystorza przysądził prob. w Nowem dziesięciny z Miłonic, o które upominał się prob. z Krośniewic. Wyrok ten przyznał, iż plebani w N. zdawna już pobierali te dziesięciny. Na początku XVI w. dziedzicem N. był Stanisław z Kutna (Kucienski) h. Ogończyk, która to rodzina posiadała w tych stronach liczne posiadłości. Uposażenie proboszcza stanowiły place mieszczące plebanią, dom wikaryusza, domy dwóch kmieci, wraz z ogrodami a przytem obszar gruntu zwany Poświętne, z którego owi dwaj kmiecie płacili po 20 gr. czynszu i dawali kapłona, 15 jaj i jeden dzień na tydzień robocizny. Folwark i łany kmiece, osadzone w pobliżu gruntów proboszcza, dawały mu dziesięcinę; inne role kmiece płaciły dziesięcinę altaryi ś. Aleksego w kolegiacie łęczyckiej a swemu proboszczowi tylko kolędę. Uposażenie to zawdzięczała parafia dziedzicowi Andrzejowi z Kutna, kasztel. gostyńskiemu (1496 r.), co był następnie woj. rawskim (Lib. Ben., Łask, II, 473, 474). Według regestr. pobor. ziemi łęczyckiej z 1576 r. N. było własnością Walentego Kuczyńskiego. miało 4 łany kmiece. 1 łan karczemny, 1 plebański, 1 propinatora, 1 rzemieśl., 4 osadn, 2 osadn. plebańskich. Obecny drewniany, ubogi kościołek zbudowany w 1775 r. ze składek parafian. Do par. należy wsie Pawlikowice Wielkie i Małe, Iwiczna, Szubina, Skłóty, Podczachy, Krzesin, Witów, Wroczyny, Włosków, Szubsko Wielkie i Małe, Kalinowa, Wysoka Wielka i Mała, Cygany, Luboradz, Wola Nowska, Godziemby, Ludwików i Mikołajki. Wszystkie te wsie z wyjątkiem Ludwikowa istniały już na początku XVI w. Ubyły od tego czasu wsie: Ruschynki, Mazydlowice, Wylkomya, Borzkj i Oczyce. Obecnie N. par., dek. kutnoski, ma 2690 dusz. 2.) **N.**, kol. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Sławsk, odl. od Konina 13 w., ma 8 dm., 76 mk., 223 mr. obszaru. 3.) **N.** al. *N. Dębno*, wś nad rz. Wisłą, pow. opatowski, gm. Julianów, par Słupia Nadbrzeżna, odl. 39 w. od Opatowa, ma 70 dm. (6 mur.), 279 mk. i 554 mr. ziemi włośc. W 1827 r. 32 dm., 228 mk.

Nowe, niem. *Nowen*, wś, gm. i folw., pow. wągrowiecki, 14 dm., 289 mk., 196 ew., 91 kat.; folw. domin., własność Kazimierza Nieżychowskiego, ma 804 mr. rozl., prócz tego są w N. chłopskie folw.: a) 304 mr., b) 400 mr., c) 326 mr., d) 315 mr., e) 344 mr. Poczta i tel. w Wągrowcu o 1 klm., gość, o 3 klm., st. kol. żel. w Rogoźnie o 12 klm. Według regestr. pobor. z 1577 i 1579 r. wieś Nowe, własność opata Wągrowieckiego, miała w 1579 r. 3 ślady a w 1577 r. 6 śladów (Pawiński, Wielkop., I. 191). *Br. Ch.*

Nowe, niem. *Neuenburg*, dok. *Nuwinburg* i *Newinburg* (1375), *Nuwenborgk* (1434), *Novum castrum*, *Nuenborch*, mto, pow. świecki, na wysokim lewym brzegu Wisły, w malowniczem położeniu, z widokiem na rysujące się zdala wieże Grudziądza i Kwidzyna (odl. 2 mile). Tuż obok miasta uchodzi Mątawa do Wisły. W 1856 r. 292 dm., 3375 mk.; w 1868 r. 367 dm., 864 bud., 4586 mk., 2386 kat., 1730 ew., reszta żydzi; w 1880 r. 4948 mk.; w 1885 r. 4722 mk. Obszar gruntów miejskich wynosi 5878·53 mr. magd. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 4947 mk. Żywioł polski przeważa tu jeszcze, bo każdy katolik, z małym wyjątkiem, jest Polakiem. Istnieje tu towarzystwo rolnicze. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, rzemieślnictwem i kupiectwem; handel owocowy, zwłaszcza śliwkami, prowadzą na większą skalę, wysyłając je do Gdańska i aż do Warszawy. Ogrody znajdują się na stokach wyżyn ku Wiśle opadających, dawniej były tam rozległe winnice, jak wykazuje najstarsza księga sądowa z r. 1418. W tutejszym sądzie przechowuje się bowiem stare archiwum. Akta tutejsze zaczynają się od r. 1416 i sięgają aż do upadku Rzpltej. Dużo w nich ciekawych wiadomości o Pomorzu, mniej o stosunkach chełmińskich i pomezańskich (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. XII i Adressbuch von Westpreussen, 1856, str. 181). W mieście znajdują się dwa parowe browary i fabryka machin wraz z hamernią miedzi. Prócz władz powiatowych jest tu urząd pocztowy i telegr. W 1877 r. nadesłano 1706 depesz, wysłano zaś 1572. Najbliższa stacya kolei żel. była dawniej w Warlubiu o 10 klm. odl. Niedawno jednak została otworzona stacya w Twardej Górze (Hardenberg) w odl. 1 mili. Miasto ze stacyą łączy szosa. Komunikacya przez Wisłę uskutecznia się przewozem. Jarmarków odbywa się rocznie cztery. Dochód miasta wynosił w 1884 r. 50,316 mrk., rozchód 46,591 mrk. W tem na cele wyznaniowe i szkolne wydano 12,227 mrk., na bruk i naprawę dróg 2140 mrk., na wspieranie ubogich 7388 mrk. 80 fen. Początkiem osady miejskiej był gród warowny, ważny dla Krzyżaków, bo łączył ich posiadłości po prawym brzegu Wisły z Pomorzem, Nową Marchią i

Niemcami i zabezpieczał im przeprawę przez Wisłę. To też słusznie Ulryk v. Kinsberg, wójt iławski, w liście do w. mistrza z r. 1464, nalegając na lepsze ufortyfikowanie zamku, nazywa N. „kluczem do kraju“ (ob. Wegner, Ein Pomersches Herzogthum, II, str. 142). O starożytności tutejszego grodu świadczy sama nazwa Nowe, dana w przeciwstawieniu do istniejącego już Starego grodu, t. j. Starogardu nad Wierzycą. Jako założyciela wymieniają kroniki księcia pomorskiego Subisława, a rok 1185 jako czas fundacyi. Ale Subisław I umarł już 13 stycznia 1178 r. a wnuk jego Subisław II objął rządy dopiero r. 1207. Dla tego prawdopodobniej założycielem grodu był raczej syn Subisława I, Sambor I, który panował od r. 1178—1207 (ob. Brandstaeter, Die Weichsel, str. 246). Borck jednak przychyla się do zdania, jakoby Świętopełk założył N. (ob. Echo sepulchralis, str. 253; manuskrypt w Pelplinie). Pierwszą wiarogodną wzmiankę o zamku tutejszym podaje Dusburg pod 1266 r. (Script. rer. Prus., I, p. 115). W tym bowiem roku umarł książę pomorski Świętopełk. Najstarszy syn jego Mestwin II, korzystając z powstania Prusaków, wezwał ich do połączenia się przeciwko wspólnemu nieprzyjacielowi. Jeszcze tego roku najechali ziemię chełmińską i pomezańską, a potem nadciągnęli pod zamek nowski „ex oposito castri Nuwenburgk“ gdzie społem z pomorską załogą uderzyli na 15 statków, naładowanych żywnością i bronią dla Krzyżaków. Osada łodzi broniła się czas niejaki, ale ze wszech stron naciskana, wrzuciła ładunek w wodę i przy pomocy wioseł uciekła. Potem się książę przeprawił przez Wisłę i połączywszy się z Prusakami najechał ziemię chełmińską i pomezańską (ob. Rogalski, Dzieje Krzyżaków, I, str. 340). Powetował tę klęski prowincyonalny mistrz pruski Ludwik von Baldersheim i przeprawiwszy się d. 29 czerwca pod N. przez Wisłę, w miesiącach lipcu i sierpniu pustoszył Pomorze od N. aż do Tczewa. Mestwin zmuszony był prosić o pokój (Voigt, Geschichte Preus., III, 271). Zamek N. był wówczas głównym grodem kasztelanii t. n. (Ducatus Nuenborg, dok. z r. 1282; dalej Terra Nouo, dok. z r. 1283; ob. Perlbach, P. U. B., str. 292 i 313). Z osad do niej należących wymieniają stare przywileje: Warlubie, Bzowo, Głodowo, W. Komorsk, Lubień, Mały Komorsk i Milewo (ob. Quandt: Baltische Studien, 1850, I, 117). Ostatnie nadaje Mestwin 1290 kasztelanowi nowskiemu Adamowi (ob. Perlbach l. c., str. 417). Około tegoż roku nadaje Mestwin „Andree Clerico de Nove“ włókę w Nowem, wolną od wszelkiego czynszu (tamże, str. 424). Mestwin II umarł d. 25 grudnia 1294 r. Po krótkiem panowaniu Przemysława (1295—96) nastąpił Władysław Łokietek. Jego przeciwnik Wacław II, król czeski (1300—1305), nadał 28 czerwca 1301 r. Piotrowi Święcy, synowi woj. pomorskiego, wsie Bysław i Pol. Cekcyn w kasztelanii świeckiej, i miasto N. jako i wś Kończyce wraz z obwodem 4 mile długim a 2 szerokim nad Wisłą (Nos Wenceslaus, dei gracia Bohemiae et Poloniae rex ad universorum noticiam tenore praesentium volumus pervenire, quod nos fideli nostro dilecto Petro filio Swence, palatini Pomoraniensis propter ejus grata et utilia nobis per ipsum impensa ac adhuc impendenda servicia villas nostras Sbislaw et Cekcino, sitas in castellania Swecensi, civitatem etiam nostram Nuenburg cum villa Canechicz cum omnibus, quae in ascensu Wislae per duo milliaria et in descensu per duo et in latum per terram per duo milliaria similiter continentur.... damus et conferimus). Zwalnia także mieszczan i mieszkańców wyżej wymienionych wsi od wszelkich ciężarów, jakiemi są: powołowe, mostne, przewód, krowa i wół i naprawianie i strzeżenie grodów. Datum Bronne (ob. Perlbach, P. U. B., str. 529). W 1302 r. nadaje Święca, woj. pomorski, i synowie jego Piotr kanclerz, Jan i Wawrzyniec, Walterowi Grelle sądownictwo w N., różne dochody i 5 włók ziemi (quinque mansus Franconicos). Dan w Nowem. Między świadkami wymieniony Jan de Godow, przeor minorytów w N. i mieszczanie Herdanus, Ludwik i Jan Rufus (ob. Perlbach, str. 537). W 1305 r. 19 lipca nadaje Wacław III (panował od r. 1305—1306) Piotrowi Święcy z N. wsie Sierock, Raciąż i Stobno, które mu Wacław II dał w zastaw za 200 grzywien, mających stanowić wiano jego małżonki, córki Teodoryka Spaczmana (Perlbach, str. 562). Tegoż roku d. 10 sierpnia mianuje go Wacław nawet namiestnikiem ziemi pomorskiej (capitaneum terrae Pomeraniae; Wegner, I, str. 95). Ale gdy po śmierci Wacława (d. 5 sierpnia 1306) Łokietek znów objął rządy Polski i Pomorza, Piotr Święca, obawiając się o swe posiadłości, porozumiał się z margrabiami brandenburskimi i uznał ich za lennodawców Pomorza. Za to ci dają mu jako lenna liczne posiadłości, między niemi Tucholę i N. Ugoda ta została zawarta d. 17 lipca 1307 w Lindow w Brandenburgii (ob. Perlbach, P. U. B., str. 578 i Script. rer. Prus. I, 705, przypisek 84). Ale Łokietek odkrył te zmowy, uwięził Piotra i umieścił w Brześciu. W 1308 r. margrabiowie podstąpili pod Gdańsk. Za upoważnieniem Łokietka przyzwał Bogusz, sędzia pomorski, wielkorządca gdański, na pomoc Krzyżaków, którzy oswobodzili Gdańsk, ale go sami zajęli a następnie opanowali Tczew a 1308 r. Chojnice i Nowe, ostatnie po krwawej walce z polską załogą, przyczem

miasto uległo zniszczeniu (Anno 1308 destructae erant civitates et castra Danczk, Dirsou et Novum castrum multique occisi; ob. Chronicon Terrae Prussiae w Script. rer. Pruss., III, 469). Zdaje się, że Święcowie pod zasłoną mieczy krzyżackich wrócili w te strony (ob. Brandstaeter l. l., 247 str.), bo r. 1313 d. 7 czerwca sprzedaje Piotr i bracia jego Jan i Wawrzyniec Święcowie miasto N. z przyległościami i wsiami oddawna do niego należącemi za 1200 grzywien i za pięć wsi pod Tucholą w. m. KarolowiBeffart z Trewiru (ob. Voigt, Cod dipl. Prus., str. 84). W ten sposób usiłowali Krzyżacy upozorować prawność tej nowej zdobyczy. Odtąd stanowiło N. ze swoim obwodem domenę krzyżacką, nie należało jednak do komturstwa świeckiego, w którego obwodzie leżało, lecz do malborskiego. Wszystkie dochody wpływały do kasy wójta tczewskiego, który je odsyłał wprost do skarbca w. mistrza, a nie do ogólnej kasy państwowej. To samo działo się z dochodami dóbr szlacheckich i kościelnych leżących w obwodzie nowskim, jak: Bankowo, Buszna, Grupa, Milewo, Nowe i Stare Marze, Płochocin i Płochocinek, Krzewiny, Bzowo i Bzówko, Myszka, Niedźwiedź i inne (ob. Wegner, l. c., str. 100, 121 i 141. Nowy przywilej dla miasta ua prawie chełmińs. wystawił r. 1350 w. mistrz Henryk Dusemer; obszar miał wynosić 58½ włóki, dla proboszcza wyznaczył 4 wolne włóki, od reszty miał proboszcz pobierać 1 korzec żyta i tyleż owsa od każdej włóki na M. B. Gromniczną. Sołtys Gerhard Storm dostaje 5½ wolnych włók, będzie dawał proboszczowi meszne a biskupowi dziesięciny. Gdyby się wykazała nadwyżka, dostanie jeszcze pół włóki. Od reszty 46 włók będą nam posiedziciele od każdej włóki płacili 1 grzywnę na ś. Marcin i po 2 kury; prócz tego są przez 3 dni zobowiązani do tłoki o własnej strawie. Biskupowi będą co rok płacili każdy pół wiardunka, z wyjątkiem proboszcza. Nadajemy im także 10 włók na pastwiska i 6 wolnych włók na innem miejscu jako i 2 włóki, które zajmuje miasto, fosa i ogrody. Oo. bernardynom pozostawiamy ich klasztor wraz z placem, oprócz tego na dajemy im jeszcze jedną posiadłość (curiam), w tych rozmiarach, jak je niegdyś posiadał był proboszcz. Sobie zaś zastrzegamy 2 miejsca, gdzie nam się będzie podobało a sołtysowi nadajemy 1 wolne miejsce. Od reszty posiadeł (areis) w mieście mają posiedziciele wójtowi naszemu w Tczewie płacić pół wiardunka na ś. Marcin. Kar pieniężnych będą wpływały dwie trzecie do naszej, a jedna do wójta kasy. Sądownictwo drożne jednak sobie zastrzegamy, tak samo nad naszymi lennikami, gdyby w mieście lub na dobrych swoich w czem wykroczyć mieli. Co z jatki kupców (ex domo mercatoria) i innych, jako i z łaźni wpłynie, z tego będziemy My połowę pobierali, ¼ zaś sołtys a ¼ miasto. Jezioro w obrębie nadanych włók leżące pozostawiamy miastu, zastrzegamy sobie jednak wolne rybołóstwo dla naszego stołu. Dan w Malborku (ob. Wegner, l. c. II, str. 381). Przywilej ten potwierdził r. 1528 król Zygmunt (ob. tamże, str. 104—110). Liczne w nowskim zamku wystawione dokumenta dowodzą, że wielcy mistrzowie często tu przebywali. Ale i inni znakomici goście zaszczycali miasto swą obecnością. I tak bawił tu r. 1370 w czasie wielkiego postu król duński Waldemar III, szukając w Niemczech pomocy przeciwko królowi szwedzkiemu, książętom meklemburskim i miastom hanzeatyckim. Większe miasta pruskie, korzystając z okazyi, prosiły go o prawo składowe w Falsterbach w Danii. Waldemar przez szacunek dla w. mistrza przychylił się do ich żądania i wystawił im na to w N. przywilej, za który kupcy pruscy zapłacili 50 złotych wagi węgierskiej i czeskiej. W 1389 r. nadaje w. mistrz Konrad Zoelner v. Rothenstein mieszczanom 19 i pół włók łąk w nizinach na prawie chełm. Od każdej włóki mieli płacić 2 grzywny (Markpfennig) i 4 kury, także przez 4 dni od każdej włóki pomagać przy sianożęciu. Gdyby te łąki później zamieniono na rolę orną, powinni biskupowi dawać co mu się należy. Także za czasów krzyżackich dostało miasto wieś Zapust, dziś pod tą nazwą jest nie istniejącą (ob. Wegner, II, str. 111). R. 1409 przechodziło tędy wojsko krzyżackie pod Ulrykiem v. Jungingen, który zdobywszy zamek Złotoryą i spustoszywszy ziemię dobrzyńską, ciągnął przeciwko królowi pols., oblegającemu podówczas Bydgoszcz. Po pamiętnej bitwie pod Grunwaldem r. 1410 zajęli Polacy N., które jednak po pierwszym pokoju toruńskim przeszło znów w ręce Krzyżaków. Ciekawe szczegóły o ówczesnych wewnętrznych stosunkach miasta zawiera krzyżacka księga czynszowa z r. 1415: Miasto N. ma 60 placów. Za każdy czynszują pół wiardunka, wyjąwszy nasze 2, jeden proboszcza i 2 zakonników; pustych jest 5; od 19½ włók łąk dają od włóki 2 grzywny, 2 kury i czynią tłokę przez 4 dni; dają jednak za każdy dzień tłoki 2 skojce; młyn słodowy płaci czynszu 65 grzywien, ma 1 koło; folusz został niedawno pobudowany, ma jedno koło; wiatrak czynszuje 3 łaszty pszenicy; stalugi tkackie (Wuellenwebir) stoją wszystkie puste; każda czynszuje pół wiardunka; sukiennicy czynszują wszyscy 5 grzywien, ich jatki są wszystkie puste. Szewcy czynszują od 16 jatek, od każdej 1 wiardunek, od tego odciąga się im czwarty fenig; 10 jest obsadzonych, jeden ma jeszcze rok wolności. Piekarze czynszują od

12 jatek, od każdej 1 wiardunek, odciąga się im jednak czwarty fenig. Dwie chałupy płaciły po 1 grzywnie, ale odciąga się czwarty denar; 2 budy są puste. Rzeźnicy czynszują 18 kamieni sadła; przewóz 12 grzywien, jeden ostrów 1 grzywnę, drugi 6. Widzimy, że przemysł w mieście bardzo był rozwinięty, zwłaszcza przed ostatnią wojną (ob. Wegner, II, 111). Interesujące są także wiadomości o wartości dóbr i gruntów. R. 1435 sprzedano 3 włóki w Kozielcu za 129 grzywien dobrej monety. R. 1438 zapłacono za Smętówko i Frącę 500 grzywien, roku zaś 1445 za trzecią część Buszny i ½ Rulewa 350 grzywien. R. 1453 sprzedał Bartosz z Kozielca Kozielec z 14 końmi, z owcami i świniami Hanuszowi z Frący za 300 grzywien. R. 1434 sprzedaje Lanczko z Kopitkowa dobra te wraz z Frącą Staśkowi z Droździenicy (Drosenitz) za 1050 grzywien, coby dziś czyniło 12,000 tal. Obecnie dobra te są 50 razy tyle warte. W N. zaś samem została r. 1418 włóka roli sprzedana za 17 grz., r. 1427 za 40 grz., 1428 winnica za 50 grz., 1411 pół domu za 25 grz., r. 1435 cały dom za 100 grz; co rok miano spłacić 10; r. 1437 winnica za 20 grz., dom za 10; r. 1438 dom gdzie oraz piwo warzono za 18; 1446 r. włóka roli za 26, dom za 56; 1447 dom słodowy niedaleko plebanii 56, stodoła za 13 grz. pośledniejszej monety; 1450 włóka roli za 30 grz., łaźnia za 15 grz. Mieszczanie byli za czasów krzyżackich po większej części narodowości niemieckiej, ale księgi sądowe wymieniają i polskie nazwy; takiemi są np. Piotr Czempot, Piotr Gęsianoga, Marcin Czech, Kiełbas, Piotr Przypust (ob. Wegner, str. 113, 117, 118). Pomimo to stanęło miasto tutejsze jeszcze w pierwszym roku 13-letniej wojny po stronie związku pruskiego (ob. Voigt, Geschichte Preus., VIII, 371). Odtąd strzegła miasta załoga złożona z zaciężnych, którzy tu przybyli z Gdańska. R. 1456 dowodził nimi Karnowski, r. zaś 1458 Henryk v. Staden, Gdańszczanin. Ale tegoż roku w nocy z wtorku na środę z d. 15 na 16 sierpnia Krzyżacy pod wodzą Fritza Rawneck i Jerzego v. Schlywen wtargnęli do miasta, będąc w zmowie z mieszczanami, z czego król, oblegający wówczas Malbork, bardzo się zmartwił (ob. Script. rer. Prus., IV, 195). Stąd robili oni częste wycieczki, zwłaszcza na kupców gdańskich. R. 1460 zdobyli zaciężni żołnierze z N., Gniewu i Chojnic, na których czele stał hr. Hans v. Gleichen wś Pruszcz pod Gdańskiem. Ale r. 1462 d. 17 września pobił ich Piotr Dunin między Puckiem a Żarnowcem. Teraz nad lewym brzegiem Wisły już tylko N. zabezpieczało Krzyżakom komunikacyą z Niemcami. Dla tego w 1464 r. wyprawił król Kazimierz Tomka z oddziałem piechoty. Krzyżacy postrzegłszy małą liczbę nacierających, wyszli z zamku, uderzyli na szturmujących i byliby ich w pień wycięli, gdyby statki gdańskie i toruńskie, stojące na Wiśle, nie zdążyły ich zabrać. Wtedy Dunin chcąc powetować klęskę, zbliżył się pod N. d. 6 sierp. z 2000 piechoty i 700 jazdy. D. 13 sierp. połączyły się z nim jeszcze inne oddziały, nadesłane przez króla. Wódz polski zamierzył głodem zmusić załogę krzyżacką do poddania się i w tym celu opasał miasto od strony lądu szańcami. Gdańszczanie zaś blokowali je od strony rzeki. W. mistrz Ludwik v. Erlichshausen wysłał wprawdzie znaczniejszy oddział, celem wzmocnienia załogi, ale Polacy, zawiadomieni o tem, wyszli z obozu we 2000 ludzi na spotkanie i zmusili go do ucieczki. Pomimo nędzy w jakiej zakon się znajdował, polecił w. mistrz Kasprowi v. Nostitz zaciągnąć nowych żołnierzy w Niemczech, aby przybyć na odsiecz N. Nostitz powrócił w najtęższe mrozy z 600 jazdy i 400 piechoty, którym jednak wypłacił tylko część obiecanego żołdu, zobowiązawszy się wyliczyć im resztę za przybyciem do Chojnic. Ostre mrozy i niewypłacenie żołdu spowodowały rozproszenie tego oddziału. Załoga zamku nowskiego broniła się z zaciętością, ale gdy głód dokuczać zaczął, musiała kapitulować d. 1 lutego 1465 r., otrzymawszy wolne wyjście z bronią i bagażami. Jedna połowa udała się do Starogrodu, druga do Kwidzyna (ob. Rogalski, Dzieje Krzyżaków, str. 347—349). Odtąd aż do r. 1772 było N. siedzibą starostów polskich, rezydujących na starym zamku krzyżackim. Kromer donosi, że sstwo tutejsze należało pierwotnie do malborskiego, Hartknoch jednak i taryfy poborowe zaliczają je do woj. pomorskiego (ob. Toeppen, Hist. comp. Geogr., str. 295). Ze sstów nowskich są nam znani następujący: 1) R. 1502 Adam Jasieński. Jemu i jego synom dał w owym roku król Aleksander sstwo tutejsze w zastaw, dopókiby im nie zostały spłacone 1000 dukatów zapisanych na to sstwo. Przywilej z r. 1528 świadczy, że w N. był wtedy tylko tenutaryusz (Wegner, str. 108, II). 2) R. 1535 zapłacił powyższą sumę Jasieńskiemu Jan Werda, nadto dał królowi jeszcze 4000 flor., z tem zastrzeżeniem, że będzie to sstwo posiadał aż do spłacenia owej sumy; przeszło 150 lat tedy należało ono z niektóremi przerwami do tej familii. 3) R. 1595 był Ernest Weiher sstą puckim, nowskim i sobowidzkim, † 1608. 4) R. 1607 Mikołaj Werda, ożeniony z Niewieścińską córką ssty tucholskiego. 5) R. 1648 um. Jan Werda, podkomorzy pomorski i ssta nowski, wróciwszy na łono kościoła, bo był przedtem lutrem. 6) Po nim był starostą Mikołaj Werda; według taryfy poborowej z 1648 r., gdzie uchwalono podwójny pobór a

potrójną akcyzę, płacił Mikołaj 80 flor. 7) R. 1650 nadał król Kazimierz sstwo szambelanowi Wilhelmowi Gottardowi Butler, który umarł r. 1678 jako podkomorzy koronny. 8) R. 1692 um. Jan Butler, kasztelan podlaski i ssta nowski. 9) R. 1702 był sstą Stanisław Konopacki, kasztelan chełmiński. Według taryfy na symplę z r. 1711 płaciło sstwo tutejsze 12 złotych. 10) R. 1750 był sstą Zboiński, piastował ten urząd jeszcze r. 1767 (ob. Borck, Echo sepulchralis, str. 257—258). Reformacya w N. wcześnie zaczęła się szerzyć. Już w 1542 r. klasztor bernardynów, gdy zakonnicy wymarli, został wydany protestantom. Ale w 1595 r. odebrano im ten kościół na rozkaz biskupa, a pastor Jerzy Putziger musiał opuścić miasto. Zygmunt III potwierdził to dekretem wydanym r. 1604. Odtąd uczęszczali ewangielicy do naprzeciwko leżącego Nebrowa, albo do Gniewu. W 1626 i 1655 r. Szwedzi oblegali N. i zmusili mieszkańców do poddania się (Borck, str. 273). W 1668 r. 3 września nawiedził N. elektor brandenburski. Po okupacyi pruskiej odprawiali luteranie nabożeństwo w nieistniejącym już dziś ratuszu, od r. 1789 na zamku, a od r. 1844 w kościele pobernardyńskim. W 1811 i 1812 r. ciągnęli tędy Francuzi i założyli w kościele pobernardyńskim lazaret. W 1848 r. wybudowali żydzi nową synagogę. Przez otworzenie kolei wschodniej w 1852 r. N. podupadało, dawniej bowiem szedł tędy główny trakt z Niemiec do Prus wschodnich. Główną ozdobą miasta jest katolicki kościół parafialny, założony w XIV w. Jak wszystkie budowle z czasów krzyżackich świątynia ta odznacza się ogromem. Nie została też od razu wykończona. Każdy budowniczy trzymał się tylko w głównych zarysach pierwotnego planu; w pojedyńczych częściach zaś szedł według własnych pomysłów. Całkowitego wykończenia nie doczekał się ten kościół, gdyż wszystkim nawom brak sklepienia. Najstarożytniejszym jest chór i jego szczyt, przypominające jeszcze romańskie formy. Chór wewnątrz 46 stóp długi i 30 stóp szeroki, spoczywa na czterech parach filarów, połączonych tyluż gwiaździstemi sklepieniami. W wschodniej ścianie jest wysokie okno, dziś niestety zamurowane, zakryte dużym ołtarzem z XVII w., który pierwotnie był daleko niższy. Z północnej strony przytyka do chóru zakrystya o dwóch na krzyż przekładanych sklepieniach, z południowej zaś przedsionek, pierwotnie dla księdza i ministrantów przeznaczony, dziś jednak zamurowany. Dach wysoki i spadzisty, wznosi się bowiem pod kątem 60 stopni wynoszącym. Wschodni szczyt odznacza się bogatą ornamentyką. Trzy horyzontalne, prawie jeszcze romańskie fryzy i sześć podwójnych filarów dzieli go na kilkanaście pól kwadratowych. U góry i po bokach wystaje kilka wieżyczek po nad dachem. Na zachód łączy się z chórem nawa kościelna, wewnątrz 58 stóp długa a 56 szeroka, oddzielona od pierwszego łukiem. Sklepienia brak. Wieża nie stoi w środku, lecz na boku na zach. filarach południowej nawy, co jest wielką rzadkością. Po bokach wspierają tę czworoboczną wieżę potężne szkarpy, stawiane przekątnie. Pięć wklęsłych fryzów dzieli ją na 5 piętr. Dwa dolne zostały razem z kościelną nawą zbudowane, trzy górne powstały pewnie nieco później. Ich ozdobą są ostrołukowe framugi. Trzy dzwony wiszą we wieży, z których najmniejszy ozdobiony jest starogotyckim napisem (ob. Wegner, II, str. 290). Z starożytnych zabytków w kościele zasługuje na wzmiankę kamienna kropielnica. Wszelkie inne ozdoby pochodzą z nowszych czasów. Kościół tutejszy był przez 70 lat w ręku inowierców. Dopiero r. 1596 został powrócony katolikom za inicyatywą bisk. włocławskiego Rozdrażewskiego (ob. Borck, Echo sepulchralis, str. 260, manuskrypt w Pelplinie. Rysunek kościoła znajduje się w cytowanem często dziele Wegnera, str. 287, widok całego miasta zaś w dziele Brandstaetera p. t. Die Weichsel, str. 277). Oprócz tego kościoła posiadają katolicy jeszcze kaplicę ś. Jerzego, położoną za miastem na cmentarzu. Kościołek ten stanowił dawniej znaną u nas po wszystkich miastach prepozyturę, przy której codzień osobny kapłan odprawiał nabożeństwo. Jako uposażenie posiadał 3 włóki. Akta kościelne donoszą także, że tu w N. istniał niedaleko fary jakiś konwent żeński „Conventus monialium“, szczegółów jednak o nim żadnych nie podają. Niezawodnie było to stowarzyszenie jakich tercyarek, dość częste u nas przed reformacyą. Z wizytacyi biskupa Rozdrażewskiego z r. 1583 dowiadujemy się jeszcze, że w N. była oprócz tego i kaplica ś. Krzyża na bramie gdańskiej. Słynęła przed reformacyą z łaski odpustów swoich. Na uroczystość ś. Krzyża corocznie tak wiele wiernych tu przybywało, że ofiary najwięcej składane woskiem i winem, kościołom nowskim wystarczały na cały rok. Kaplica ta była uposażona jedną włóką roli. W czasie długoletniego panowania inowierców kaplicę tę obalono (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 262). Dawny klasztor pobernardyński, obecnie zajęty przez ewangielików, istniał już w XIII w. za czasów książąt pomorskich. Klasztor tutejszy zmieniał aż trzy razy swoich ojców zakonnych. Najprzód osiedli przy nim jeszcze za książąt pomorskich minoryci albo franciszkanie. Kronika „Terrae Prussiae“ z XIV w. pisze: „Anno domini 1282 claustrum minorum receptum est in Novo castro“ (ob.

Script. rer. Pruss., III., str. 469). Dalej donosi inny dok. z r. 1311, że wdowa Adelheid Ulmann z Chełmna zapisała na budowę klasztoru $^1/_4$ grzywny: „Item ad structuram ecclesiae fratrum minorum in Nuwenburch I fertonem et fratribus ibidem I fertonem pro expensis“ (ob. Voigt, Cod. dipl., II, № 66). Z przywileju Winryka v. Kniprode z r. 1375, w którym ojcom potwierdza ich posiadłości, wynika, że klasztor wtedy już był wykończony (ob. Wegner, t. II, str. 101). Jest on cały murowany, stoi na wzgórzu nad Wisłą, w malowniczem otoczeniu. Można w nim rozróżniać 2 części, starszą i nowszą; w pierwszej, gdzie jest presbyteryum i duży ołtarz, są okna gotyckie, sufit jednak jest z desek, obecnie jaskrawo pomalowanych w r. 1844 przy renowacyi kościoła. Nad ołtarzem widać liczbę 1607, wskazującą pewnie na czas, w którym kościół ten znów powrócono katolikom. W drugiej nowszej części napotykamy w oknach i przy suficie łuki i okrągłe filary. Z końcem panowania krzyżackiego wymarli tutejsi minoryci, a na ich miejsce przyszli z Saksonii pokrewni im bernardyni. Ale i ci w czasie reformacyi podupadli i zupełnie wymarli, tak że kościół ich i klasztor stały pustkami dłużej niż 70 lat. Dopiero w r. 1604 d. 26 czerwca przybyli znów bernardyni, ale teraz już z Polski. Kościół odnowiono około 1608 r., dano nowy dach, belki, okna i posadzkę. Piękne sklepienie, które do połowy nowo dorobiono, spoczywa teraz na sześciu filarach. Ołtarzy było 12. Nowi zakonnicy żyli ubogo z jałmużny, ponieważ znaczne dawniejsze posiadłości, jako to: jezioro mniskie, rowy mniskie z rybami, ogród zwany Winnicą i całe tak zwane księstwo, obejmujące 10 włók na nizinach o czterechset furach siana, 3 włóki roli na górach i las za niemi, w którym dziki i wieprze się legały, zostały zatracone w czasie reformacyi. Jak popularni byli oo. bernardyni w N., o tem prócz hojnych jałmużn, jakie zewsząd odbierali, najlepiej świadczą groby i pogrzeby liczne, które sobie pobożni u nich zamawiali. Całe podziemie ich kościoła stanowiło wielki cmentarz. Był tu sklep grobowy, zwany kościelnym, w którym spoczywali dobrodzieje klasztoru, zamożniejsi mieszczanie, burmistrzowie miasta i radni. Drugi sklep był przeznaczony dla braci (sepulchrum fratrum); w nim użyczano też miejsca licznym tercyarzom, którym po śmierci wkładano habit zakonny. Między innymi jest w tym sklepie pochowany malarz nadworny Antoni Albertrandi, który potajemnie uszedłszy z Warszawy, bawił w tych stronach i umarł w r. 1795. Oprócz dwóch wymienionych sklepów wspominają jeszcze akta klasztorne groby przed ołtarzem M. Boskiej Bolesnej i ś. Anny. Z pomiędzy okolicznej szlachty mieli Jasińscy z Płochocina swój grobowiec familijny przed ołtarzem ś. Michała; spoczywali tu: Jakób Aleksander Jasiński z Płochocina, † 1675 r., Anna Jasińska, † 1673, Franciszek J., sędzia ziemski płocki, † 1772. Czapscy chowali się w dwóch grobach: w środku presbyteryum i przed ołtarzem ś. Trójcy. Nareszcie bogata rodzina Konopackich także tu miała grobowiec. Wszystkie ciała w suchych sklepach bardzo dobrze się aż dotąd utrzymały. Po rozbiorze Rzpltej rząd pruski klasztor rozwiązał. Ostatni zakonnik Roman Wax, kustosz klasztoru, † 1823 r. W 1844 kościół został oddany protestantom, klasztorne zabudowania rozebrano i sprzedano. Z trzech kaplic przy kościele najgodniejszą uwagi była kaplica Konopackich. Rodzinę tę można uważać za drugich fundatorów opustoszałego w skutek reformy klasztoru. Tak r. 1603 Jerzy Konopacki, kaszt. chełmiński, najwięcej się przyczynił do przywrócenia klasztoru katolikom. Syn kasztelana Jerzy, ssta mitawski, wraz z żoną Anna Konarską w r. 1626 zobowiązali się dostarczać klaszorowi na wieczne czasy dwa łaszty jęczmienia, 1 łaszt żyta, 50 złotych na wino do kościoła i tyleż na wosk. Na ozdobę kościoła podarowali 8 wielkich świeczników srebrnysh na wielki ołtarz i naczynie z miednicą również ze srebra. Na bractwo ś. Anny i ś. Franciszka, którego byli członkami i dobrodziejami przez 20 lat, legowali 6000 złotych. Chcąc uczcić pamięć takich fundatorów, wdzięczni ojcowie ustąpili im w kościele miejsca dla osobnej familijnej kaplicy. Wybudował ją wspomniony Jerzy Konopacki i groby pod nią dla całej rodziny urządził. Sam pierwszy w tym grobowcu pochowany został. Cała rodzina Konopackich obierała sobie obok niego miejsce spoczynku. Pozawieszane dokoła na ścianach portrety długo przypominały potomkom ich pamięć. Najstarszemu, Jerzemu Konopackiemu, wystawiono piękny pomnik (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 262—266). Stary zamek krzyżacki, który od r. 1466—1772 był siedzibą starostów pol., stoi w północno-wschodnim rogu miasta na wzgórzu, którego stoki spadają na północ i wschód; jest tylko częściowo zachowany. Z płd. i zach. strony otaczał go wał i fosa. Pieczęć miasta z r. 1502 pokazuje, że miał cztery wieże, których dziś już nie ma. Zewnętrzne mury są 5 stóp grube i wewnątrz gruzem wypełnione; cegły są 12 cali długie, 6 cali szerokie i 3 cale grube, podobnie jak cegły fary i murów miasta. W 1787 r. zamieniono ten zamek na kościół protestancki, przyczem dach zniesiono, wykuto z wielkim mozołem nowe okna i drzwi. Obecnie zamieniono na szopę dla sikawek, bud i kozłów jarmarcznych (ob. Wegner, II, str. 142, gdzie

jest oraz plan sytuacyjny miasta i zamku). Jak inne miasta tak i N. dawniej silnie było obwarowane fosą, okalającą je z 3-ch stron. Jeszcze dziś fosa ta na płn. stronie jest 10 stóp głęboka a 70 szeroka, na zach. zaś jej głębokość wynosi 12 stóp, szerokość 100. Jeszcze r. 1817 była po części wodą napełniona. Dziś płn. jej część znacznie jest zwężona, służy za basen, tu przykopem zwany, dostarczający miastu wody w obfitości. Resztę fosy zamieniono na ogrody owocowe i warzywne. Za fosą ciągną się naokoło miasta i zamku mury, tworzące nieregularny czworobok, którego połdn. strona ma 528 stóp, półn. 825, wsch. 826, zach. 1075. Mury te są 3—4½ stóp grube i dziś włącznie z fundamentami jeszcze 6 do 26 stóp wysokie. Były i są po części jeszcze dziś ozdobione warownemi wieżami, których r. 1592 było 16, obecnie 13. Są przecięciowo 27 stóp szerokie, a 35 stóp wysokie i występują 7—15 stóp z głównej linii murów. Ich ściany są mniej więcej 6 stóp grube. Do miasta wiodły cztery bramy: od płd. grudziądzka, od zach. gdańska, od płn. wodna, od wsch rybacka. Oprócz tego prowadziła osobna fórta do zamku i osobna do zabudowań klasztornych. Dwie pierwsze bramy są po większej części jeszcze zachowane. Przy gdańskiej widać jeszcze fundamenty mostu zwodzonego; taki most był i przy grudziądzkiej bramie. Oba miały kraty do spuszczania i dębowe wrota, żelazem okute, które jeszcze przed 30 laty istniały. Z zamku jest piękny widok na daleką okolicę wokoło. W dzień ś. Jana Chrzciciela palą tu jeszcze na wzgórzach wzdłuż Wisły ognie świętojańskie (ob. Brandstaeter, Die Weichsel, str. 253). Parafia tutejsza liczyła w 1867 r. 4593 dusz, komunikantów 3009. W 1885 r. było 6301 dusz. Tutejszy kościół tytułu ś. Mateusza jest patronatu rządowego; szpital urządzony jest dla 10 ubogich. Bractw jest dwa: Różańca św. i braci trzeźwości. W skład parafii wchodzą: Nowe (1867 r. 1942 dusz), Rybaki (363), Kniatek (18), Kończyce (174), Blumenberg (15), Zdroje (55), Kl. Unterberg (189), Tryl (17), Zabudowania (58), Osin (65), Karczemka (5), Zawada (65), Reszyce (4), Głodowo (7), Milewo (139), Schoenhof (19), Psiny (26), Rychława (117), Twardagóra (84), Zabijak (11), Kozielec (156), Bochlin (181), Bochlin Szlach. (170), Milewko (111), Kamionka (395), Rudolphshof (57), W. Nebrowo (20), M. Nebrowo (6), Weichselburg (31), Kanicki (54), Stangendorf (44). W 1867 r. istniały katolickie szkoły tylko w Nowem, w Bochlinie i Kamionce. Parafia tutejsza należy do dekanatu nowskiego. Z wizytacyi bisk. Rozdrażewskiego dowiadujemy się, iż nauczyciel pobierał z kasy miejskiej 20 grzywien rocznie i miał wolny stół, pewnie koleją. Organista dostawał od proboszcza rocznie 16 flor., dzwoniarz co kwartał 1 flor. (str. 75—76). Według wizytacyi Szaniawskiego z 1710 r. dusz było 700 (str. 195—196). Borck wreszcie donosi w swojem „Echo sepulchralis“ z r. 1767, że do tutejszej parafii należały następujące miejscowości: zamek Nowski, miasto Nowe, Bochlin i Kozielec, własn. Konojadzkich, Mieliwo, własn. Melchiora Gurowskiego, kaszt. poznańskiego, Mieliwko, własn. Pstrokońskiego, Rychława Aleksandra Czapskiego, Kamionka, należała do Konopackich, Pstrokońskich i Czapskich, Tryl, Łabętki, Młyn Zdrojowy, Morgi, Zabijak, Kaczyce i Głodowo. W 1762 r. było 710 komunikantów, 282 lutrów, 7 kalwinów. Z tutejszych proboszczów są nam znani: 1) w 1409 r. Mikołaj Kleine, 2) 1583 Jan z Zbąszyna, 3) 1686 Stanisław Cimmermann, 4) 1703 Andrzej Leomann z Olsztyna, 5) 1730 Andrzej Majewski, 6) 1757 Chaliński, żył jeszcze 1798, jak wykazuje napis na dzwonie, 7) 1846 Marcin Bieszk, 8) od r. 1866 Henryk Benjamin. Dekanat nowski należał pierwotnie do archidyakonatu pomorskiego, wchodzącego w skład biskupstwa kujawskiego. Według wizytacyi bisk. Rozdrażewskiego z r. 1583 liczył 19 parafii: 1) Nowe, 2) Lalkowy, 3) Pieniążkowo, 4) Jania, 5) Nowacerkiew, 6) Królówlas, 7) Klonówka, 8) Dzierzążno, 9) Piaseczno, 10) Opalenie, 11) Lubin, 12) Bzowo, 13) Płochocin, 14) Komorsk; przez lutrów zajęte: 15) Osiek, 16) Skórcz, 17) Pączewo, 18) Czarny las, 19) Dąbrówka (str. 54—61). Widać stąd, że do nowskiego dekanatu dołączono południową część dek. gniewskiego, co nastąpiło niezawodnie w czasie reformacyi, gdy prawie cały ów dekanat odpadł od kościoła, jak świadczy Rozdrażewski (str. 53). R 1710 należały do tutejszego dekanatu następ. parafie: 1) Lubień, 2) Bzowo, 3) Komorsk, 4) Płochocin, 5) Nowe, 6) Pieniążkowo, 7) Opalenie, 8) Lalkowy, 9) Jania, 10) Skórcz, 11) Grabowo. Obecnie zaś wchodzą w skład nowskiego dekanatu te parafie: 1) Barłożno, 2) Jania Kościelna, 3) Komorsk, 4) Lalkowy, 5) Lubin, 6) Nowe, 7) Osiek, 8) Pieniążkowo, 9) Płochocin, 10) Bzowo, 11) Skurcz. R. 1867 miał dekanat tutejszy 21.498 dusz, a 13,572 komunikantów, według najnowszego szematyzmu z r. 1886 zaś 26,125 dusz. Z dziekanów nowskich są nam znani: 1) w 1703 r. Marcin Augustyn Szela, ur. się w Kczewie w par. żukowskiej (in virum evasit praeclarum, eruditione ot omni scientia praestantem, pisze o nim Borck); 2) 1728 Wawrzyniec Behm; 3) 1740 Andrzej Majewski; 4) 1734 Albert Robakowski, wydał dzieło o ś. Janie Nepomucenie, które wyszło w Gdańsku. Dawniej liczył dek. nowski jeszcze więcej kościołów i

kaplic. Zaginęły bowiem kaplice w Milewie, Rolewie, Bąkowie, Ostrowitem, Rynkowcu, Osieku i kościół w Lipiogórze (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 266—270). Nowskie sstwo niegrodowe leżało w wojew. pomorskiem, pow. nowskim. Podług lustracyi z r. 1664 obejmowało: miasto N. i wsie: Kończyce, Trell, Morgi, Lipienki, Lignowo, Rudno i Greblin. W r. 1771 posiadał je Andrzej Moszczeński, wojew. inowrocławski, opłacając zeń kwarty złp. 2005 gr. 10, a hyberny złp. 1217 gr. 6. Od d. 13 września 1772 r. przeszło wraz z całem województwem pod panowanie pruskie. *Kś. Fr.*

Nowe Bagnowo, niem. *Neu Bagnowen*, wś, pow. ządzborski, st. Ządzbork, okr. urz. stanu cywiln. Bagnowo.

Nowe Bajory, niem. *Neu Bajohren*, wyb., pow. gierdawski, st. p. Nordenbork.

Nowe Bołdzieje, fol., pow. trocki, obacz *Bołdzieje*.

Nowe Brudki, pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Wąsewo.

Nowe Budy 1.) pow. sochaczewski, gm. i par. Kampinos. 2.) **N.**, wś włośc., pow. gostyński, gm. Łąck, par. Gombin (ew. Gostynin). Ma 10 dm., 94 mk., 60 mr. ziemi ornej. 3.) **N.**, os., pow. gostyński, gm. Dobrzyków, par. ew. Gombin, 1 dm., 8 mk., 16 mr.

Nowe Budy, niem. *Neubuden*, fol., pow. chodzieski, 740 mr. rozl., 1 dm., 39 mk., 27 ew., 12 kat. Gośc. na miejscu, poczta, tel. i st. kol. żel. w Budzyniu.

Nowe Chałupy, przys. do Dankowic, w pow. bialskim.

Nowe Czajki, niem. *Neu Czaiken*, wś, pow. szczycieński, st. p. i okr. urz. stanu cywiln. Chochół.

Nowe Czarnożyły, os. poduch. major., pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły, odl. od Wielunia 7½ w.

Nowe Dobro 1.) niem. *Neugut* al. *Neuguth*, pow. świecki, st. p. Terespol, par. kat. i ew. Świecie, szkoła Biechowo, ma 466 mr., 6 bud., 2 dm., 12 ew. mk.; okr. urz. stanu cywiln. Konopat Polski. Szematyzm dyecez. z 1867 r. podaje tu 5 kat. W 1424 r. nadaje w. m. Paweł v. Russdorf miastu Świeciu za wyświadczone zakonowi usługi, posiadłość krzyżacką „Nowodobro" (praedium Neyhoff dictum) na wzgórzu od strony zamku świeckiego położoną, a obejmującą 13½ wł. Granice ciągną się między Solnowem Morskiem i Świeciem. Mieszkańcy mają być wolni od tłoki i wszelkiej innej robocizny. Proboszcz miasta będzie tam posiadał 2 wł. wolne, od reszty 11½ wł. będą nam posiedziciele płacili po jednym wiardunku od włóki na św. Marcin. Zastrzegamy sobie także, ażeby naszemu komturowi, gdyby w razie powodzi bydła na własnych łąkach nie mógł paść, było wolno 6 do 8 krów na tutejsze łąki wyganiać. Ich pasterz będzie za to pobierał od każdej sztuki jakieś wynagrodzenie. Będzie nam także przysługiwało prawo kopania tamże gliny (argilla) dla naprawienia naszego zamku świeckiego, gdzie nam się będzie podobało i t. d. Przywilej ten potwierdza król Stefan Batory 1580 r. Datum Regiomonti 24 iulii (ob. Documenta varia, str. 200, manuskrypt w Pelplinie.). 2.) **N.** *Wielkie* i *Małe*, niem. *Neugut Gr.* i *Kl.*, dwie wsie, pow. chełmiński, st. p., par. kat. i ew. Chełmno, 1 milę odl., okr. urz. stanu cywiln. Klamry. Pierwsza ma szkołę ew., 1288 mr., 51 bud., 33 dm., 237 mk., 221 ew., 16 kat. Druga wś obejmuje tylko 154 mr., 25 bud., 22 dm., 194 mk., 174 ew., 20 kat. Wsie te były dawniej własnością miasta Chełmna. Wspomniane w księdze sądowej z XV w. (ob. Schultz: Gesch. d. Stadt Kulm., I. 193 i 336.).

Nowe Dorohi, wś i dobra, pow. bobrujski, ob. *Dorohi Nowe*. Leżą nad rzką Żeleźnicą. Cerkiew, dawniej unicka, wzniesiona była w 1784 r. i uposażoną przeszło 37 włókami ziemi. Parafia liczy około 1200 wiernych. *A. Jel.*

Nowe Dowidy, niem. *Neu Dowieden* al. *N. Setumbrakiejmy*, wś, pow. darkiejmski, st. p. Żabin.

Nowe Drozdy, niem. *Neu Drosden*, fol., pow. labiawski, st. p. Seith.

Nowe Drygały, niem. *Neu Drygallen*, maj. chełm., pow. jańsborski, st. p. Drygały 4 klm. odl., obejmuje 429·66 ha; czysty dochód 1497 mrk. Gorzelnia, cegielnia i młyn; hodowla bydła rasy Simmenthal. *Kś. Fr.*

Nowe Dwory z *Owsianką*, wś, pow. wadowicki, par. Marcyporęba, st. poczt. w Brzeźnicy (odl. 2·2 klm.), leży w dolinie nadwiślańskiej, nad pot. Brodawką, uchodzącym z praw. brz. do Wisły. Przez wieś prowadzi droga ze Skawiny do Zatora. Przys. Owsianka przypiera do drogi wiodącej do Wadowic. N. D. mają 264 mk. rzym. kat. Z nich 94 na obszarze więk. pos. Bron. Górczyńskiego, mającej obszaru 222 mr. roli, 8 mr. łąk i 19 mr. past.; pos. mn. składa się ze 108 mr. roli, 12 mr. łąk i 15 mr. past. Wś graniczy na północ z Pasieką, częścią Chrząstowic, na południe z Brzeźnicą, na zachód z Kossową a na wschód z Brzezinką, przys. na zachód z Tłuczaniem Górnym a na wschód z Brzeźnicą.

Nowe Dwory, niem. *Neuhof*, wś, w pow. sąd. i polit. opawskim, na Szląsku austr. dolnym, w księstwie opawskiem, nad pot. Wielką, uchodzącym do Opy z lew. br., odl. 8 klm. od Opawy, należy do par. łac. w Hławnicach (al. Głownica, Glomnitz). Ma piękny dwór. W płn. str. obszaru gm. N. rozpo-

ściera się przys. Birkowice. Ze 187 mk. na Birkowice przypada 56 mk. (1880 r.).

Nowe Dziuki, os., należy do Płazowa, a nie Plasowa, jak podano pod Dziukami.

Nowe Egleninki, niem. *Neu Eggleningken* al. *Schunken*, wś na Litwie prusk. ze st. p., pow. ragnecki, 17 klm. na wchód od Szillen, w równinie. Gleba piaszczysta i gliniasta. W 1877 r. 51 mk ewang., trudniących się roln., hodowlą bydła i koni. Okr. urz. stanu cyw. Kackschen. *Ks. Fr.*

Nowe Fratowce, niem. *Neu Fratautz*, wś kośc., pow. radowiecki, na lew. brz. Suczawy, przytyka od płd. do Starych Fratowiec i Andrasfalvy, od wsch. do Hadikfalva i św. Onufrego, od płn.-wsch. do wsi Baincze, do Klimowiec i Białokiernicy, od zach. wreszcie do Korczestic i Bilki. Południową granicę tworzy rz. Suczawa. Obszar N. F. zraszają potężne strumienie podgórskie: Petriminiasa, Tarnawka, Klimowiec i Ruda. Między pot. Petriminiasą i Tarnawką leży obszar, lasu Okrut, Humena, Tarnawka; między Tarnawką a Klimowcem: Chimpomare (Wielkie Pole) i Fratowce; między Klimowcem a Rudą Mitoka, a za pot. Rudą obszar Ruda. Wzniesienie: Griminas, miejsce znaku tryang, między pot. Petriminiasą a gościńcem, 427 m., wzgórze Fratowce, 417 m. Obszar N. Fr. obejmuje 8362 hekt. 71 ar.; ma 543 dm., 2753 mk., t. j. 1380 mężcz., 1373 kob. (1869 r.). W 1880 r. było 3222 mk. W miejscu jest parafia grecko-nieunicka, z cerkwią drewnianą p. w. Uśpienia N. P. Maryi. Cerkiew zbudowana w zeszłym wieku. Parafia ta obejmuje 722 rodzin gr.-nieun. czyli 2843 dusz, t. j. 1393 mężcz., 1450 kob. Dzieci obowiązanych uczęszczać do szkoły 290, t. j. 140 chł., 150 dziewcz., z tych uczęszcza do jednoklasowej 60 dz. t. j. 40 chł., 20 dz. (1885 roku.) Liczba dusz rz.-kat. wynosi 667 (1885 roku); parafia w Andrasfalvie. Sąd powiat i urząd podatk. w Radowcach. St. p. Stare Fratowce. Własność funduszu religijnego grecko-nieunickiego. Hodowla koni huculskich; dwa zakłady stadnicze Mitoka i Horajca. *Br. G.*

Nowe Gizewo, niem. *Neu Gisoewen*, leśn., pow. szczycieński, st. p. Szczytno.

Nowe Grabowce, niem. *Neu Grabowen*, dobra, pow. ządzborski, st. p. Ządzbork.

Nowe Hermanowicze, mko, pow. dzisieński, ob. *Hermanowicze Nowe*. Do wiadomości tam podanych dodać należy, że dobra St. i N. Hermanowicze przed 1500 r. były własnością bojarów putnych Juria, Pawła, Hawryła, Mikuły i Waśki braci Hermanowiczów czyli synów Hermana, od których wzięły nazwę. D. 22 września 1500 r. król Aleksander nadaje przywilej Iwanowi Sapiezie, pisarzowi lit., na kupno Hermanowicz i Ryłowszczyzny od wymienionych bojarów putnych i ich uczestników, mających obowiązek posług do zamku połockiego. Do 1739 r. były własnością Sapiehów, w którym to roku ks. Józef, koadyutor wileński, i Michał, łowczy litewski, Sapiehowie, opiekunowie nieletnich synowców: Aleksandra, Michała i Anny Sapiehów, sprzedają Janowi Hylzenowi, regentowi lit., ście brasławskiemu, później kasztelanowi inflanckiemu, za 9000 talarów bitych. W 1749 roku Aleksander Sapieha, obożny lit., potwierdza tę sprzedaż; w 1782 r. Józef Hylzen, wda mścisławski, sprzedaje Ignacemu Szyrynowi, sędz. grodz. brasławskiemu. *A. K. Ł.*

Nowe Horki, fol., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, niegdyś radziwiłłowski, przez wiano ks. Stefanii Radziwiłłowy, córki ks. Dominika, przeszedł na ks. Wittgensteina, ma około $9^1/_2$ włók obszaru. *A. Jeł.*

Nowe Jabłonki, niem. *Neu Jablonken*, wś na pol. prusk. Mazurach, pow. ostródzki, st. p. Ostród, okr. urz. stanu cywiln. Jabłonki.

Nowe Kosewo, niem. *Neu Kossewen*, dobra, pow. ządzborski, st. p. Baranowo.

Nowe Kwiecie, niem. *Neusorge*, wś i gm., pow. czarnkowski, 2 miejsc.: a) N. Kw., wś; b) Warra, z karczmą; 26 dm., 288 mk., 260 ew., 24 kat., 4 żydów. Poczta w Chełście o 10 klm., gośc. o kilka klm., st. kol. żel. i tel. w Drezdenku o 18 klm.

Nowe Leśnictwo, niem. *Neufortshaus*, os. leśn., pow. chodzieski, 1 dm., 7 mk., nal. do Wyszyna.

Nowe Lipie, os. leś., pow. iłżecki, gmina Lubienia, par. Iłża. Odl. 8 w. od Iłży, ma 2 dm., 34 mk., 119 mr. Należy do towarzystwa zakładów górniczych Starachowieckich.

Nowe Lipiny, kol., pow. sieradzki, gm. Zadzim, par. Rossoszyca, odl. od Sieradza 23 w., ma 16 dm., 105 mk.

Nowe Łąki, os., pow. iłżecki, gm. i par. Rzeczniów. Odl. od Iłży 16 w., ma 1 dm., 4 mk., 1 mr.

Nowe Macele, wś rząd. nad rz. Pierdzwną, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 42 w. od Trok, 4 dm., 93 mk. kat.

Nowe Mazurki, wś, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Janówka. Odl. od Augustowa 6 w., ma 5 dm., 39 mk.

Nowe Miasteczko, wś, pow. garwoliński, gm. Ułęż, ma 3 dm., 29 mk., ziemi 43 mr.

Nowe Miasto 1.) os. miejska, przedtem miasteczko nad rz. Pilicą pow. rawski, gm. Góra, par. Nowe Miasto. Odl. 28 w. od Rawy, z którą połączone jest drogą bitą, 81 w. od Warszawy, 53 w. od st. dr. żel. warsz.-wied. w Skierniewicach a około 30 w. (drogi bitej) od st. dr. żel. dąbrowieckiej w Opocznie.

Leży w malowniczej okolicy, na krawędzi płaskowzgórza przytykającego tu do samych prawie brzegów Pilicy i wznoszącego się do 200 stóp nad poziomem rzeki, podczas gdy dolina tej rzeki przenosi się na jej przeciwległy brzeg, tworząc rozległe łęgi, śród których Pilica rozdwaja się na przestrzeni kilku wiorst. Na rozszerzenie się doliny Pilicy w tym miejscu wypływa zbieg kilku dopływów z lewej i prawej strony, z których najznakomitszą jest Drzewiczka. Miejsca takie zwykle mieszczą najdawniejsze siedziby i starożytne grody. I tu więc na lewym wyniosłym brzegu Pilicy mieści się cały szereg przedhistorycznych niewątpliwie osad, jak: Łęgonice, Góra, Pobiedna. O starożytności tych wsi świadczą głośne wykopaliska łęgonickie i same nazwiska. Śród tych osad, na obszarze należącym do wsi Góra, powstało już w późniejszych czasach dzisiejsze Nowe Miasto. Już w początkach XVI w. było miastem i posiadało kościół, jak o tem świadczy Lib. Ben. Łask. Założycielami miasta i kościoła w XV w. byli dziedzice Góry, szlachecka rodzina hr. Rawicz, która przybrała w XVI w. nazwę Nowomiejskich (Paprocki, Herby, 540). Kościół ten, początkowo filialny par. Góra, z wzrostem miasta stał się parafialnym. Proboszcz z Góry przeniósł się do N. miasta a w Górze osadził wikaryusza. Jeszcze jednak w 1609 r. (jak świadczą Acta visit. z tego roku) był filialnym a miasto zostawało w ręku Nowomiejskich. Prócz kościoła była tu wtedy kaplica (oratorium) Nawiedzenia N. Panny Maryi. W ciągu XVII wieku rodzina Nowomiejskich traci częściowo swe prawa własności. W 1626 r. Jan Zebrzydowski, miecz. koronny, nabywa schedę Mikołaja Nowomiejskiego, w 1692 r. Aleks. Lipski, ststa rawski, potem woj. kaliski, na mocy umowy zastawnej z Anną Trzcińską, starościną rawską (zapewne Nowomiejską z domu), obejmuje część tych dóbr. W 1697 roku Aleks. Sapieha, marsz. w. ks. lit., z żoną Katarzyną de Bethune są właścicielami połowy N. Miasta i odstępują takową w 1698 roku Aleksandr. Lipskiemu i żonie jego Urszuli Krasickiej za 100,000 tynfów. Wkrótce potem drogą spadku i przez kupno zostaje właścicielem tych dóbr Franciszek Granowski, generał wojsk koronnych, ożeniony z Lipską. Dopiero jednak syn jego ponabywawszy wszystkie części zostaje w 1753 r. zupełnym właścicielem. On to zakłada w N. Mieście kościół i klasztor kapucynów, dotąd istniejący. Żonaty ze Świdzińską, umiera bezpotomnie w 1774 r. a liczni sukcesorowie odprzedają w 1775 r. dobra te wraz z dobrami Granówko (pow. kościański w Wielkopolsce) Ignacemu Świdzińskiemu, staroście lityńskiemu, za 1,050,000 zł. Syn jego Antoni odstąpił je w 1795 r. szwagrowi swemu Janowi Małachowskiemu, referend. koron., za 1,020,000 zł. W 1864 r. Jan Małachowski dobra nowomiejskie, uszczuplone już przez odprzedanie wielu fol. i wsi, sprzedał cudzoziemcom. Miasto samo niewiele zawdzięcza poprzednim dziedzicom. Łubieński wyjednał przywilej na 6 jarmarków w 1744 r., Kazimierz Granowski uzyskał jeszcze 5 nowych w 1789 r. Według Dykcyonarza Echarda było wtedy „porządnie i dobrze zabudowane, znaczne pałacem a mianowicie groblami kosztownymi na pół mili się ciągnącymi i mostem na rzece Pilicy. Imienia jest Granowskich.“ Możnaby przypuszczać, że zarówno pałac jak grobla i most na Pilicy są dziełem Franc. Granowskiego, fundatora kościoła i klasztoru kapucynów w 1762 r. Brak opieki nad groblą i mostem sprawił, iż znikły pod naporem fal Pilicy i dopiero 1823 r. Staszic ponawia projekt uregulowania brzegów Pilicy, nie wprowadzony w życie. Założona przez Małachowskich fabryka sukna upadła w 1831 r. Pożar zniszczył miasto w 1843 r. Obecnie nowy kościół par. wzniesiony został na miejscu dawnego w 1856 r. przez Małachowskiego Władysława. Miasto posiada obecnie klasztor kapucynów z kościołem, szkołę początkową ogólną, sąd gminny okr. II, urząd gminny, st. pocztową, 202 dm., 3049 mk. Do mieszczan należy 586 mr. roli, do probostwa 6 mr. i do klasztoru 3 mr. W 1827 r. było tu 132 dm., 1500 mk.; w 1860 r. 166 dm. (16 mur.), 2679 mk. (1615 żydów), był wtedy tu rządowy magazyn solny. Pod miastem mieści się zakład wodoleczniczy prywatny, założony i utrzymywany przez dr. Bielińskiego od 1874 r. Zakład ten ściągając w porze letniej dość znaczną liczbę pacyentów, jest źródłem dochodów dla ludności osady. Położony na stokach wyniosłego brzegu doliny Pilicy, posiada wyborną wodę ze źródeł wypływających z tej wyniosłej krawędzi. Piękny park, przez Małachowskich utworzony w tym samym położeniu nadrzecznem, dostarcza gościom przyjemnej przechadzki a malownicze położenie brzegów Pilicy zachęca do dalszych wycieczek. Opis N. Miasta i zakładu leczniczego wraz z widokiem podał Tyg. Illustr. z 1875 r. (№ 404 i 405), N. M., par., dek. rawski, ma 1671 dusz. Dobra N. M. składają się z fol: Góra al. Nowe Miasto i Świdrygały, wsi: Góra, Świdrygały, Wola Pobiedzińska, Pobiednia i os. miejs. Nowe Miasto, rozl. mr. 1778: fol. Góra gr. orn. i ogr. mr. 692, łąk mr. 372, past. mr. 81, lasu mr. 27, nieuż. i place mr. 90, razem mr. 1262; bud. mur. 14, z drzewa 4; płodozmian 10 polowy; fol. Świdrygały gr. or. i ogr. mr. 496, lasu mr. 13,

nieuż. i place mr. 7, razem mr. 526; bud. mur. 2, z drzewa 3; płodozmian 11-polowy, wiatrak; os. Nowe Miasto os. 226, z gr. mr. 619; wś Góra os. 28, z gr. mr. 529; wś Świdrygały os. 11, z gr. 223; wś Wola Pobiedzińska os. 30, z gr. mr. 570; wś Pobiednia os. 37, z gr. mr. 661. 2.) N., os. miejska, dawniej miasteczko, nad rz. Soną, pow. płoński, gm. Modzele, par. Nowe Miasto. Leży śród równiny, w nizinie nadrzecznej, przy drodze bitej z Pułtuska do Płońska, odl. 17 wiorst od Płońska, 23 wiorst od Zakroczymia, 63 wiorst od Płocka i 67 wiorst od Warszawy. Posiada kościół parafialny murowany, dom modlitwy ewang., synagogę, urząd gminny, szkołę początkową, szpital żydowski, 118 dm., 2222 mk. W 1827 r. było tu 76 dm. i 721 mk. W 1860 r. 127 dm. (1 murow.), 1632 mk. (1015 żydów). Do mieszczan należy 1060 mr. gruntu i 160 mr. nieużytków. Początkiem osady był starożytny gród książęcy, stojący na wzgórzu nad rzeką, w płn.-wsch. stronie, gdzie dziś jest osada Zarynie. W grodzie tym przebywali często książęta mazowieccy i odbywały się tu na przemiany z Zakroczymiem roki ziemskie i grodzkie ziemi zakroczymskiej, gdyż istniał oddzielny pow. nowomiejski w ziemi zakroczymskiej. Gród tutejszy, pierwotnie drewniany zapewne, został następnie wzniesiony z muru i jeszcze w 1644 r. Labourcur w swej podróży, w orszaku Maryi Gonzagi odbytej, wspomina iż był to budynek murowany, staroświecki. Dziś nie zostało i śladu nawet, tylko uliczka wiodąca od niego ku miasteczku zatrzymała nazwę Senatorskiej. Koło tego grodu, skupiła się osada, której Janusz I (Starszy), odprawiający tu często roki, nadał w 1420 r. prawo miejskie chełmińskie. O pomyślnym stanie miasta świadczy lustracya z 1564 r., według której było tu 264 dm., zaś wolnych od czynszu 10 dm. Piwowarów było 10, palących gorzałkę 20. Na koronacyą mieszczanie dawali 18 zł. i wyprawiali wóz wojenny. Według lustracyi z 1616 było 180 dm., płacących po 5 szelągów czynszu, 105 placów po 15 denarów. Roli było 39 włók, między nimi 1 wójtowska, 2 poświętne i 1 szpitalna, z pozostałych 35 płacili mieszczanie po 35 gr. czynszu i po 7 korcy owsa z każdej. Rzemieślnicy wolni byli od opłat. Piwowarzy od każdego waru, na który biorą po 6 korcy pszenicy z jęczmieniem, dają we młynie 3 miary jakich 8 idzie na korzec. Po strąceniu na rzecz młynarza tej trzeciej miary, przynosiło to 140 korcy słodu rocznie (wypada ztąd iż 3360 korcy zboża przerabiano na piwo). Prócz tego od każdego waru dawali półćwiartek albo trzy konwie piwa. Ponieważ 8 takich miar szło na beczkę, więc obejmowała ona 24 konwie. Palący gorzałkę dawali po 12 gr. rocznie. Opłaty targowe i jarmarczne (targi co czwartek i 4 doroczne jarmarki) przynosiły 20 zł., cło ziemne od furmanów i wołów 20 zł. Od rzeźników miejskich i wiejskich, po łopatce od sztuki, wpływało 30 zł. Ogół dochodu z miasta i folwarku czynił 744 zł. 3 gr. 12 denar. Z tego urzędnikowi płacono 30 zł., paniey starey (gospodyni?) 3 zł., dwom dziewkom 3 zł. 6 gr., pastuchowi 4 zł. Wysoki tak stosunkowo dochód i rozwinięty szeroko wyrób piwa świadczą o zamożności miasta i okolicy jeszcze w początkach XVII w. Ta zamożność i wielka produkcya piwa stanowią charakterystyczną cechę miast mazowieckich w XVI w. Jedynym pomnikiem przeszłości, dotąd przechowanym, jest kościół par. murowany, ostrołukowy, z XIV w. prawdopodobnie. Niema on sklepień tylko sufit, wsparty na dwóch szeregach słupów drewnianych. Ostrołuki przechowały się w otworach okien i oddrzwiach. Ściana szczytowa przebudowana, straciła swój pierwotny charakter. Okazały, trzy piętrowy wielki ołtarz nosi piętno epoki odrodzenia i posiada ciekawe rzeźby. Nagrobków niema wcale w kościele, brak również śladów miejsca, w którym pochowane były zwłoki Bolesława, ks. mazowieckiego, choć dykcyonarz Echarda twierdzi, iż „w kościele daje się tu widzieć grób ks. Bolesława.“ Drewniany ratusz, wzniesiony w 1792 r., zniszczał, jak również dawny szpital dla starców. Około 1820 r. istniały tu jakiś czas warsztaty sukiennicze (ob. Staroż. Polska, 2 wyd., 609—611). N. par., dek. płoński, 2226 dusz. Nowomiejskie sstwo grodowe, leżało w wdztwie mazowieckim, w ziemi zakroczymskiej. Podług lustracyi z 1660 r. powstało z dawniejszego sstwa wyszogrodzkiego, przez wydzielenie z niego grodu Nowego Miasta i wsi: Latonice, Sobieszki, Zasonie, Czaniewo albo Czemniewko, Brzenica, Gutków, Sarnowa Góra, oraz miasteczka Sąchocina W 1771 r. posiadał je Kazimierz Krasiński, obożny koronny, opłacając zeń kwarty złp. 282 gr. 16, a hyberny złp. 917 gr. 20. Z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tego sstwa, na sejmie z 1773 r. Stany Rzpltej wyznaczyły oddzielną komisyą z 24 urzędników i dygnitarzy, która miała ostatecznie granice tego sstwa wykazać, a zwłaszcza od strony dóbr Mniszewa, Kuchar i innych sąsiedzkich. Obecnie dobra N. składały się w 1868 r. z folw. N. i Gaje, wsi: N., Władysławowo, Janopole, Latonice, Zarynie. Rozl. mr. 632: gr. or. i ogr. mr. 329, łąk mr. 13, pastw. mr. 30, lasu mr. 160, zarośli mr. 40, nieuż. mr. 60. Wś N. os. 4, z gr. mr. 2; wś Władysławowo os. 9, z gr. mr 213; wś Janopole os. 12, z gr. mr.

150; wś Latonice os. 25, z gr. mr. 621; wś Zarynie os. 5, z gr. mr. 9. 3.) **N.** *Korczyn*, w dok. *Nova civitas*, podczas gdy Stary K. zwany jest wprost *Korczin*. W uzupełnieniu podanych powyżej (ob. Korczyn) wiadomości, dodajemy niektóre szczegóły. Według Lib. Ben. Długosza, w połowie XV w. był tu kościół par. drewniany. Przy kościele istniał szpital (hospitale infirmorum). Klasztor franciszkanów był murowany. Przy mieście wznosił się zamek królewski (arx regia), zbudowany przez Kazimierza II z cegły, w zamku zaś mieściła się kaplica pod wezw. ś. Trójcy i św. Stanisława. Przy niej był prebendaryusz, mający swój dom na zamku i uposażenie z dziesięcin wsi Winiary i Grotniki w wartości do 14 grzywien. Zygmunt I pozwala mieszczanom 1531 r. pobierać cło mostowe i grobelne; wymienia ilość opłaty od wozów ośmio, 4, 2 i jednokonnych; od wołów, trzody, soli, wiktuałów i t. p. pod obowiązkiem utrzymywania mostów i grobel w należytym stanie. Zyg. August nadaje 1549 r. szpitalowi pół łanu w Uciskowie i wrąb lasu na opał, wkładając na burmistrza i radnych obowiązek utrzymywania ekonoma, któryby żywność, odzienie i wygodę ubogich opatrywał, i rachunki corocznie składał. Lustracya 1564 r. podaje 24 łanów miejskich, z których $2^1/_2$ należą do kościoła. Ze 148 domów, 19 browarów i 22 słodowni, opłacają po groszu i tyleż łaziebnego z każdego domu. Z 7 jatek rzeźniczych dostawa się grzywnę na kwartał, a na ś. Marcin łoju 7 kam.; szewców jest 9, płacą po groszu i składają 2 grzyw. na wosk do kościoła; jateczników 4, po gr. 8 rocznie, kuśnierzów 3, kowalów 2, sukienników 7, bednarzów 4, tokarzów 11, powroźnik, cieśli 2, piekarzów 14, kramarzów 6, wszyscy płacą po groszu, jakoteż i 47 komornikow; rybacy za połów na Nidzie kwartalnie grzywnę i 36 gr. Dochód od palących gorzałkę wybierają mieszczanie, obracając na naprawę dróg, na podwody i inne potrzeby. Żydów jest kilku gospodarzy, którzy obiecali dać po funcie pieprzu. Młynów zamkowych 3, jezioro między Wisłą a Nidą, inne wynajmują się. Urzędnicy i czeladź zamkowa: Podstarosta, sędzia i pisarz grodzcy, burgrabia, miernik, szafarz (dispensator), klucznik (claviger), grodzanów 3, stróżów 3, piekarz z pomocnikiem, kucharz, piwowar, wrotny, woźnica, wozowy, chmielnik, stelmach, kowal, rurmistrz, myśliwiec, niewiasta która achtele umywa, sługa zegaru doglądający. Prebendarz zamkowy pobiera na dzień chleba par 4, piwa miar 2, serów na tydzień 2 i świec 7. Żakom szkolnym na tydzień chleba par 6 i piwa 3 miary. Kat: „thortori nye dawayą. Obroków z zamku mu do gospodi dayą: chleba na dzień par 4, piwa miar 2, szerow na thidzyen 2.“ Przywilej 1566 r. dozwalając wystawić nowy ratusz w rynku, poleca: ażeby więcej nad 1 dom żydowski nie znajdował się w mieście. Potwierdzając Zygm. August. prawa miejskie 1569 r. wyraża, iż pierwotny przywilej lokacyjny zgorzał i nie masz o nim śladu w metrykach kor.; na mocy wszakże zeznań wiarogodnych świadków, ponawia król i oznacza dawniejsze granice i posiadłości mieszczan, wzmiankuje o rzece Czartoryi i o mostku na niej będącym (fluvium Czartoria et ponticulum in eodem fluvio Czartoria extructum). Za panowania tegoż monarchy była tu dość znaczna fabryka broni; uncatae bombardae (rusznice) po zł. 3, a simplices po zł. 1 gr. 20 kupowano. Podług inwentarza 1572 r., za sąty Jęd. Gnojeńskiego sporządzonego, znajdowało się na stronie król. 180 domów; zamek murowany ze 3 stron wałem i przekopem wodą napełnionym obwiedziony, z czwartej strony od miasta Nida, a na niej most drewniany. Strzelba i apparat wojenny w zamku: 2 działka nowe spiżane o 4 kołach, hakownic hubczastych długich w bramie 24, rusznic hubczastych 43, glafic starych okowanych w bramie 14, kusz starych w bramie 8, prochu beczek 5, saletry beczek 2, wiader skorzanych 2 Batory pozwala 1578 r., ażeby dla dogodności miasta sprowadzono wodę rurami i poczyniono stosowne zakłady w różnych miejscach; a że takowe wymagają nakładów i kosztu utrzymania w dobrym stanie, dozwala przeto magistratowi pobierać od mieszczan pewną opłatę, pod obowiązkiem zdawania rachunku przed współobywatelami. Lustr. 1663 r. mówią, iż przed spaleniem miasta było wraz z przedmieściem 266 domów. „Opowiadali się kiiacy (zwani od noszenia na kiju: kiełbas, połciów słoniny i t. p.), że ich burmistrz depactuie y szrot mięsa od każdego bydlęcia wybiera. Dał sprawę urząd, ze eo praetextu te szroty wybiera, bo kazdy kiiak powinien bydło w miescie bic. Przykazuiemy powagę naszą lustr., aby kiiacy w miescie abhinc bydła biiali, od którego bicia nic burmistrz wybierac nie ma. Jest szewcow 8, krawcow 2, kusnierzow 5, bednarzow 2, kołodziey, stolarz, powroznik, piwowarow 3, kowalow 3, slosarzow 2, miecznik, rymarz, aptekarz, balwierzow 2, puszkarz. Uskarzali się załobliwie mieszczanie na niewiernych żydow, iz oni wszelakim sposobem victum im praeripiunt in propinationibus et divenditionem omnium mercimoniorum. Nadto, ze ich niepowinno bydz ieno dom. 4, a oni teraz na zamkowym gruncie rosprzestrzenili się; nadto, ze im nie wolno było rosprzestrzeniac boznice, którą oni ad formam kos. katol. wystawili, czeladz chrzescianską wazą się chowac y przyimowac y insze praejudicia czynią. E converso

zydzi pokazali przywiley od JKM. 1659, ktorym nadaie prawa: wolnosc na wymurowanie boznice, na założenie kierhowa, piw, miodow warzenie, gorzałki palenie y szynkowanie, rzemiosła odprawowanie Opowiadali: ze przykładaią się in duplo do mieyskich podatkow y ciężarow. Zydowskich dom. iest w miescie 4, na gruntach zamkowych 13. Zamek przez nieprzyiaciela cale spalony y zruinowany, bo ieno circum circa same mury zostały, po części iuz kosztem wielkim P. dzierzawce naprawiony y wystawiony. Ordinuie się quotannis na conservatią zamku y meloratią po fl. 500." Zajmujące szczegóły zawiera lustr. 1789 r.; „Sstwa z jurysdykcyą grodzką jest possessorem Józef z Nagłowic Rej od 1783 r. Położenie miasta jest w równinach; w rynku są katolicy, za rynkiem zaś nad Nidą żydzi. Są także dworki szlacheckie na placach i gruntach miejskich. W rogu rynku jest dom wymurowany, skarpami umocowany, do sądzenia sądów i konserwacyi aktów, przez Wiślicki i Pilznieński powiaty aerario publico kupiony. Szkoła: Batory 1585 r. postanowił: aby dyrektorowi dawano z zamku co tydzień po gr. 10; do tego żydzi dawać powinni na Bożenar., Wielkanoc i śś. Jana Kantego, Grzegorza W. i Gawła, korzenia wszelkiego, potrawnego, cukru, mięsa, miodu, piwa i pieniędzy, za jatkę po zł. 10, który to przywilej konfirmował N. August II d. 31 augusta 1699 r., z aprobacyą dla szkoły tak kamienicy nazwanej Promnickiej, dwóch folwarków Staszewskiej i Czaplikowskiej nazwanej, jakoteż wszelkiej fundacyi dla tejże szkoły uczynionej. Wyderkaf z dóbr Grabowca i Minostowic corocznie wypłacany bywa, zaś gr. 10 na tydzień z zamku nie biorą na dyrektora. Jest kamienica do akad. krak. należąca, stara i mocno zdezolowana, w której ks. Ign. Depuciński tytułowany Scholastyk i od akademii patentowany dyrektor, różnej kondycyi studentów uczy. R. 1778 d. 25 kwiet. zawarli mieszczanie z żydami ugodę, względem prowadzenia wolnego wszelkich towarów handlu, w nagrodę wspólnie podejmowanych na przechodzącego i stojącego żołnierza kosztów i ponoszonych innych ciężarów, tudzież propinowania w domach od katolików wybudowanych. Zaskarżenia cechów: piekarskiego, rzeźnickiego, kusznierskiego, tkackiego, bednarskiego i innych, że żydzi bez opłacenia do cechów należytości, przywilejami pozwolonych i przez uczynioną z miastem ugodę warowanych, towarami handlują, one przedają i według zawartej komplanacyi nieczynią zadosyć, do jurysdykcyi starościńskiej odsyłamy. Po zawartej 1779 rokę z Sstą komplanacyi, mieszczanie płacą tylko z ról, placów i ogrodów miejskich zł. 29 gr. 4; żydzi zaś corocznie złotych 700. Ogólnie wszyscy obywatele płacą do skarbu kor. podymne złotych 1588. Wagę arenduje miasto żydom za złotych 40 (Staroż. Polska). Obecnie K. ma do 4000 mk. N. M. Korczyn, par., dek. stopnicki, 2303 dusz. Opis miasta z rysunkami podały „Kłosy" (t. XVII, 397). Nowomiejskie albo Korczyńskie sstwo niegrodowe, składało się w 1602 r. z miasta Nowego Korczyna i ze wsi: Winary, Ucieszków, Sędzisławice, Kocina, Chwalibogowicze, Ubeniczc, Samoczyce, Wielniu, Wola Górna, Brzeskow, Wola Błotna, Pawłów, Grotniki, Łęka, Skotniki, Miernów, Koniecmosty, Będziski i Strożyska. W 1771 r. posiadał je Fryderyk Moszyński, opłacając zeń kwarty złp. 1809 gr. 26, a hyberny złp. 3048 gr. 26. Z dóbr tych utworzono później majorat (ob. *Grotniki*). *Br. Ch.*

Nowe miasto 1.) wś. pow. łaski, gm. Zapolice, par. Zduńska Wola, 55 dm., 292 mk., ziemi włośc. 559 mr. 2.) **N.**, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice.

Nowemiasto 1.) po żmudzku *Naumiestis*, mko rząd. nad rzkami Szustis, Wanagis i Tynowsa, pow. rossieński, o 98½ w. od Rossień a 182 w. od Kowna, ma kościół kat. i ewang., synagogę i szkołę żyd., szkołę gminną, 2 młyny wodne i wiatrak. W N. znajduje się komora celna 3 kl., pograniczna od Prus, przez którą w 1857 r. przywieziono towarów na 4772 rs. a wywieziono na 5285 rs. Największy przywóz był w 1847 r., bo na 14799 rs.; największy wywóz w 1854 r. na 27893 rs. W 1860 r. było w N. 165 dm. i 1600 mk., powiększej części żydów. Mko jest dość handlowe, ma kilka jarmarków do roku oraz dwa targi tygodniowe. St. poczt. na trakcie z Taurogenu (o 36 w.) do Połągi, pomiędzy Sartynikami (o 21 w.) a Szwekszniami (o 14 w.), w 1884 r. otrzymała nazwę Aleksandrowskoje. Podług Narbuta N. założone zostało w 1360 r. przez w. m. krzyżackiego Henryka v. Knieprode na samej granicy Szaławii, który nadto w pobliżu wzniósł warownię nad rzeką Tenciką. W późniejszych czasach N. było królewszczyzną (ob. Vol. leg., t. VI, str. 361) i jako attynencya sstwa chwejdańskiego nadane było przywilejem Stanisława Augusta z d. 21 lipca 1779 r. Michałowi Ronikierowi, cześnikowi żmujdzkiemu, na 50 lat; dziś jest znowu w posiadaniu rządu. Ronikier wzniósł w 1782 r. kościół z drzewa pod wezw. ś. Michała na uposażenie którego zapisał 1 włókę i 6 mr. ziemi oraz 639 rs. Par. kat., dek. retowskiego, ma 3631 wiernych (1738 męż. i 1893 kob.). Należą do niej filie Degucie i Gordoma. Gmina nowomiejska należy do 2 okr. pok. do spraw. włośc., dzieli się na 4 okr. wiejskie i ma 66 wsi i 2652 włośc. Tuż pod mkiem leży dwór Suginty, niegdyś dziedziczny hr.

Ronikierów. Jedna z ulic N. należy do tego dworu i prawie łączy go z miasteczkiem. Ob. Buszyńskiego Opisanie powiatu rossieńskiego, str. 139. 2.) **N.** (*Karaimskie*), po żmudzku *Naujam estis Karaimu* mko pryw. na pr. brzegu Niewiaży, pow. poniewieski, o 14 w. od Poniewieża, ma około 700 mk., kościół kat. par. pod wezw. ś. Macieja i Eustachego, drewniany, fundacyi ks. Szlagiera i parafian; synagoga karaimska, zarząd 1-go okr. pol. i gminy, szkoła począt. W 1860 r. było 31 dm. i 687 mk. W okolicy piękne lasy. W pobliżu N. uchodzą do Niewiaży Szoja i Kirszynia. Niegdyś własność Radziwiłłów linii birżańskiej, którzy fundowali tu zbór kalwiński, dotąd istniejący, przerobiony na inny użytek, zaliczony do dystryktu zawilejskiego. Duchowny pobierał pensyą i ordynaryą z skarbu książęcego. W 1754 r. był tu pastorem Samuel Zuk. Do 1832 r. byli w N. pijarzy. Dziś N. wraz z dobrami, mającemi 7945 dzieś. ziemi dworskiej, należy do Benedykta, Maurycego, Józefa i Pauliny Karpiów. Par. kat., dek. poniewieskiego, ma 5048 wiernych (2515 męż. i 2533 kob.). Filia w Upicie; kap. w Wodoktach i Niewiożnikach. Gmina należy do 1 okr. pok. do spraw. włośc. i liczy 6 okr. wiejskich, 43 wsi i 2200 włośc. (w 1879 r.). Ob Buszyńskiego, Brzegi Niewiaży, str. 17. 3.) **N.**, przedmieście m. Wilna, pow. wileński, w 6 okr. pol., o 1 w. od Wilna, ma 70 dm., 576 mk., w tej liczbie 5 prawosł., 280 kat. i 291 żyd.; szkoła żydowska drewniana. 4.) **N.**, przedmieście mka *Krasne*, w pow. jampolskim (ob.). 5.) **N.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. Połonne, ma 488 dusz włośc., ziemi włośc. 1288 dzieś. Należy do dóbr Połońskich hr. Dunin Karwickich. 6.) **N.**, wś nad rz. Hujwą, pow. żytomierski, na północo - zachd. od Kotelni. *J. Krz.*

Nowemiasto, mko, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, o 10 w. od m. pow., od 1781 — 97 r. i od 1802 — 9 r. powiatowe, w XVIII w. setnicze pułku starodubskiego. Ma 184 dm., 1239 mk., 65 dzieś. ziemi.

Nowemiasto, zwane *Nowemiasto Bybło*, rus. *Nowemisto*, mto nad rz. Wyrwą, w pow. dobromilskim, o 8 klm. na płn.-wsch. od Dobromila, przy linii dr. żel. przemysko-łupkowskiej, między Niżankowicami a Dobromilem. Na płd. leżą Komarowice, na wsch. Posada Nowomiejska, na płn. Boniowice, na zach. Grodzisko. Zach. część obszaru przepływa Wyrwa, od płd. z Grodziska, na płn. do Komarowic i przyjmuje w obrębie miasta od praw. brz. mały dopływ, z Posady Nowomiejskiej. Zabudowania miejskie zajmują płn.-wsch. część obszaru. Własn. mn. ma roli or. 188, łąk i ogr. 30, pastw. 54 mr. W 1880 r. było 916 mk. w gminie (między nimi 550 obrz. rzym.-kat., 87 gr.-kat.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. dobromilski, dyec. przemyska. Do par. należą Boniowice, Grabownica, Grodzisko, Hubice, Komarowice, Posada Nowomiejska, Przedzielnica, wsie pow. dobromilskiego, i Borszowice, Bybło, Hruszatyce i Żrotowice, wsie pow. przemyskiego. Kiedy parafią założono, nie wiemy. Zdaje się jednak, że istniała ona już w r. 1463, skoro w akcie tegoż roku, dziale dóbr między braćmi Jaśkiem a Szymonem z Bybła, czytamy, że prawo kolatorskie i patronatu probostwa „in Civitate“ obydwu braciom wspólnie przysługuje. Kościół tutejszy pod wezw. ś. Marcina murowany, w r. 1463 wzniesiony, wsparty jest na 4 kamiennych filarach. Zewnątrz na jednej cegle wyryty napis: „R. 1648 byli tu Kozacy i to miasto zburzyli.“ We wnętrzu kościoła na murze po lewej stronie były, przez długi czas ślady krwi, o czem tak objaśnia dawny rękopis (rkp. Ossol., № 2865, str. 30 i 31): „Gdy r. 1648 Kozacy pod Chmielnickim to miasteczko najechali, udała się znaczna liczba mieszkańców do kościoła, inni zaś schronili się na wierzch kościoła. Kozacy wpadli i mieszczan tam będących wymordowali; plądrując zaś po kościele i szukając bogactw, wyłamali także drzwi na strych prowadzące, a zastawszy tam pełno ludzi, wszystkich w pień wycięli. Zaczęła się więc krow sączyć przez szparę u stropu i ściekała po ścianie przez dni kilka. Znak ten pozostał był aż do r. 1725, w którym to roku zabielano go 6 razy, lecz nie można było zabielić.“ Na belce poprzecznej wyryty rok 1614. Jest tu starożytny obraz N. P. Częstochowskiej. „Znalazłem także (Rkp. Ossol., l. c.) okrągłą z drzewa tablicę, na której wyrażono Jana Opalskiego, dworzanina, który utracił życie w obronie swego pana. Dochodząc w aktach grodzkich przemyskich znalazłem, że się rzecz tak miała: Dnia 11 lipca r. 1701 wyjechał z Sąsiadowic sługa tamecznego dziedzica z poleceniem, aby zabił Firleja, w onczas dziedzica N. Ten sługa zwał się Adam Kunicki i miał zażyłość z owym Janem Opalskim. Przyjechawszy na noc do N. udał się cichaczem pod dwór, a obaczywszy iż się wszyscy do snu zabierali, ukrył się w ogrodzie. O północy wlazł przez okno i napadł śpiącego Firleja. Lecz na hałas nadbiegł ów Opalski i chciał za kołnierz pochwycić Kunickiego, lecz ten, aby się uwolnić, ugodził go puginałem w serce. Firlej narobiwszy hałasu pochwycił przy pomocy nadbiegłych domowników Kunickiego i do więzienia wtrącić go kazał. Stracił życie Kunicki na torturach wśród rynku miasta Lwowa, a wiernemu dworzaninowi wdzięczny Firlej położył napis i tablicę w kościele zawiesić kazał.“ W N. jest także kaplica pod wezw. ś. Mikołaja. Par. gr.-kat w miej-

scu, dek. dobromilski, dyec. przemyska. Należą do niej: Boniowice, Grodzisko, Komarowice i Posada Nowomiejska. Cerkiew pod wezw. Uspienia N. M. P. Według „consignatio vacantium beneficiorum et nomina possessorum 1790 Ecclesiarum decanatus Dobromilensis“ był Jakób Kulwatycki parochem nowomiejskim u ś. Trójcy i administratorem cerkwi M. B. Co się stało z ową wzmiankowaną cerkwią ś. Trójcy, nie można oznaczyć W N. jest urząd pocztowy i szkoła etat. jednokl. Alembek wspomina w swej wizytacyi z 1642 r., że mieszkańcy tej miejscowości, o ile byli katolikami, sprowadzeni zostali z Niemiec przez Kazimierza W. W 1498 r. miał według niego zniszczyć tę osadę wojewoda wołoski Stefan. Wówczas to kościół uległ zagładzie, a odbudowano go około r. 1512. W spisie dokumentów w metr. kor. (Rkp. Ossol., № 2836, str. 24) czytamy: Privilegium super locationem civitatis in silva regia juxta fluvium Sola prope villam Sola, „Nowe Miasto“ seu Tuczyn dictam in Terra Sanociensi. Anno 1508—1511. Siarczyński wspomina w swym dykcyonarzu (Rkp. Ossol., № 1826), że Pruchnicey chcąc utrzymać mniemanie, iż od książąt z Bybła pochodzą i tej osadzie przydali nazwę „Bybło.“ Jakoż w dokumencie, wydanym tutaj d. 17 maja r. 1497, którym Jan Hryćko, dziedzic „Nowego Miasta Bybła“, sprzedaje mieszczanom bybelskim, grunta, na których niegdyś stały zabudowania dziedzicznego wójta tej miejscowości, czytamy: „Nowomyastho“ alias „Bybel“ (A. G. Z., t. IX, str. 150). Wieś Bybło leży o 3 klm. na płn. od Nowegomiasta, w pow. przemyskim W XVI i XVII w. posiadały N. rodziny Skorutów, Nowomiejskich i Krasickich. O Jaśku z N., ożenionym z Krasicką, przytoczył podanie Wincenty Pol w Pamiętnikach B. Winnickiego (część II, „Senatorska zgoda“, Dzieła W. Pola, wydanie zupełnie, Lwów 1875, t. III, str. 52 i następ.). N. było rodzinnem miejscem kilku uczonych ludzi. Pochodzili stąd Łukasz „de Nova civitate Russiae,“ akademik krakowski, autor dzieła łacińskiego o pisaniu listów, wydanego w r. 1522; Wojciech z N. M., tłumacz dzieła „Rycerstwo chrześcijańskie“, wydanego w r. 1558; trzej bracia Herbestowie. Z tych Benedykt, filozof i mówca, umarł jezuitą w Jarosławiu w r. 1593. Ten zowiąc N. z grecka „Neapolis“ i siebie zwał „Neapolitanus“; Jan był spowiednikiem i nadwornym teologiem Katarzyny Jagiellonki, królowej szwedzkiej, umarł r. 1601; Stanisław przebywał i umarł w Samborze. 2.) **N. M.** część Buska, pow. Kamionka Strumiłłowa. *Lu. Dz.*

Nowemiasto, niem. *Neustadt an der Warthe*, miasto na lewym brzegu Warty. pow. pleszewski. Leży na pochyłości wzgórzy wznoszących się wzdłuż rzeki, o 5 klm. na wsch. od st. kol. żel. Chocicza. Ziemia w okolicy jest piaszczysta, z głębokiemi pokładami gliny. W 1881 r. było 1187 mk., w r. 1876 zaś 1142 mk., 120 ew., 640 kat., 382 żydów; w r. 1871 było 124 dm., 1265 mk., 237 ew., 604 kat., 324 żydów. Mieszkańcy zajmują się głównie rolnictwem, drobnym handlem i wypalaniem cegły. Miasto podupadło przez kolej żelazną poznańsko - kluczborską, którą opodal przeprowadzono. Dawniej N. było głównym portem dla ziemiopłodów i towarów spławiających się Wartą. Urząd policyjny na miejscu. Sąd okręgowy w Jarocinie, sąd ziemiański w Ostrowie. Kościół kat. parafialny nal. do dek. nowomiejskiego, kośc. ewang. paraf. nal. do dyec. szremskiej. Szkoła elementarna kilkoklasowa. W okolicy jest młyn parowy, piła parowa, 2 gorzelnie. Dla komunikacyi służy drewniany most na Warcie. Urz. poczt. trzeciej klasy, st. tel., poczta osobowa chodzi z Żerkowa przez Nowemiasto do Chociczy, poczta listowa do Chociczy. W r. 1811 w N. było 116 dm., 838 mk ; w. 1837 r. 1143 mk. Miasteczko to jest gniazdem rodziny wielkopolskiej Nowomiejskich herbu Jastrzębiec; jeszcze w 1536 r. podług Łukaszewicza posiadali część Jan i Mikołaj Nowomiejscy, druga zaś część już 1506 r. należała do Rozdrażewskich herbu Doliwa. Od połowy XVI do połowy XVIII wieku N. wyłączną było własnością Rozdrażewskich. Według regestr. pobor. z 1578 r. miało N. rol miejskich 1 ½ łanu, szosu in duplo płaciło 16 zł. 18 gr. Mieszkało tu 38 rzemieśl., a mianowicie 12 szewców, 2 kuśnierzy, 5 sukienników, 4 garncarzy, 4 piekarek, 1 słodownik, 2 płócienników, 4 krawców, czapnik, tasarz, 3 kowali, bednarz, 2 prasołów, 1 przekupka, 4 rzeźników, 5 szynkarek, 16 komorników (Pawiński Wielkop., I, 219). Od połowy XVII wieku, druga połowa należała do Grzymułtowskich, h. Nieczuja. W końcu XVII wieku nabyli tę posiadłość Grabscy; pierwszym z tej rodziny właścicielem był, zdaje się, Stanisław Grabski, kasztelan rogoziński. Nie wiadomo, kto kościół kat. założył, na początku XVI wieku już istniał. Pierwotnie drewniany, już na początku XVII wieku był murowany. W 1660 r. kościół posiadał kaplicę nad zakrystyą, zwaną Rozrażewskich, w r. 1614 wystawioną przez sufragana włocławskiego Jana Rozrażewskiego. W kościele były groby familijne Rozrażewskich. Do tego czasu przechowały się niektóre pomniki z przeszłości. Księgi metryczne zaczynają się od 1620 r. Na ścianach wisi na blachach cynkowych malowanych, kilka portretów rodziny Rozrażewskich, Na ścianie z prawej strony wielkiego ołtarza widzimy wizerunki dwóch matron i dwóch mężczyzn w popiersiach i w

ówczesnych strojach. W środku na blasze znajduje się napis łaciński, z którego się okazuje, że ku czci zmarłej w 1668 r. Katarzyny z Kołudy Rozrażewskiej małżonek tablicę tę zawiesić kazał. Na filarze po lewej stronie wielkiego ołtarza jest portret ks. Hieronima Józefa Horlemes, dziekana nowomiejskiego, zmarłego r. 1753; na filarze z prawej strony portret kanonika łuckiego Piotra (nazwisko zatarte), doktora obojga prawa, zmarłego r. 1740. Na trzecim filarze jeszcze zachował się wizerunek mężczyzny w czerwonym staroświeckim stroju polskim, bez napisu. Prócz kościoła paraf. był w N. w dawniejszych czasach jeszcze kościół ś. Krzyża, który stał za miastem. W wizycie Gnińskiego z 1685 r. jest wzmianka, że dla tego kościołka Gaspar Rozrażewski zapisał na młynie wsi Klęka w grodzie kowalskim 1593 r. cztery złote rocznego czynszu. Trzeci nareszcie kościołek był wystawiony w Laskówce, teraźniejszem przedmieściu, kosztem Piotra Kosteniusza, dziekana i plebana nowomiejskiego, który go jeszcze uposażył 1000 ówczesnemi złotemi polskiemi, jak o tem wspomina także wizyta Gnińskiego z1685 r. *M. St.*

Nowemiasto *nad Drwęcą*, niem. *Neumark in Westpr.*, dok. *Novum forum, Neophorum, Nuwenmarkt, Neugemarckt, Nimerck*, miasto w ziemi michałowskiej, pow. lubawski, 8 klm. na płd.-zach. od Nowego folwarku (Weissenburg), st. kolei malborsko-mławskiej, a 18 klm. na płd.-wsch. od Biskupic, st. kol. toruńsko-wystruckiej. Leży w dolinie pagórkowatej ale żyznej, wśród której Drwęca się wije. Obszar obejmuje 3264·95 mr. magd. W 1868 r. 393 bud., 175 dm., 1898 mk., 594 ew., 975 kat., reszta żydzi. W 1856 r. 1525 mk.; w 1877 r. 2300; w 1885 r. 2742 mk. Tyle też miał w 1880 r. tutejszy okr. urzędu stanu cywil. N. posiada progimnazyum, spółkę pożyczkową, sąd okręgowy, landraturę, urząd katastrowy, kasę powiatowa i st. poczt. II klasy. Poczty osobowe idą do Biskupic, do Nowego folwarku i do Brodnicy. Bite trakty prowadzą z Lubawy przez Sampławę i Bratyan do Nowegomiasta, 15 klm., stąd przez Wawrowice do Biskupic. Mieszkańcy trudnią się głównie rolnictwem i wysyłają zboże w Poznańskie, do Saksonii i Marchii. Do miasta należy wś Marzęcice, dawniejszy klasztor Łąkowski i fol. Taborowizna. Co rok odbywają się tu 4 jarmarki kramne i 4 na bydło i konie. Oprócz tego raz do roku przy klasztorze Łąkowskim (odl. $^1/_4$ mili), w oktawę po Zielonych Świątkach bywa także jarmark. Klasztor ten r. 1884 zgorzał i nie został więcej odbudowany. Jak katolicy tak i ewangielicy mają tu swój kościół, zbudowany w pierwszej połowie bieżącego stulecia, do czego król Fryderyk Wilhelm III przyczynił się datkiem 2000 tal. Żydzi posiadają murowaną synagogę. Stare mury są jeszcze po większej części zachowane. Tutejsze progimnazyum powstało w 1869 r. z zakładu naukowego dla chłopców, który w pobliskim Kurzętniku założył tamtejszy proboszcz Hunt. W 1873 r. było 226 uczniów, w 1884 r. 151 uczniów, i to 61 katol., 65 protest. i 25 żyd. W r. 1885 zaś było tylko 114 uczniów, mianowicie 45 katol , 52 protest. i 17 żyd. Parafia tutejsza miała w 1867 r. 4204 dusz a 2342 komunikantów, w 1885 r. było 5048 dusz. Kościół tytułu ś. Tomasza jest patronatu rządowego; szpital urządzony jest dla 10 ubogich; przy kościele istnieje bractwo trzeźwości. Do parafii należy filia w Mikołajkach. W skład parafii wchodzą: Nowemiasto (1867 r. 903 dusz), Marzęcice (272), Lipowiec (246), Łąki (167), W. Bałówki (150), M. Bałówki (148), Borek (67), Tereszewo (299), Mścin (14), Kamionka (152), Nawra (385), Bratyan (505), Kaczek (172) i Mikołajki (534 dusz). Katol. szkoły istniały wówczas w N., Nawrze, Mikołajkach, Tereszewie, Bratyanie. Przed 1667 r. istniała tu jeszcze wś Kownatki, cujus agros cives inter se dudum sunt partiti (ob. Wizyt. Strzesza, str. 263 b). Proboszcz posiada 4 włóki w 3 polach. Ciekawe są nazwy niektórych kawałków tej roli: 1) Pretowe Morgi versus Kurzętnik (Strzesza wizyt. 261); 2) Głogowska; 3) Na Ubiedrzniach, ad radices collium in decliviis; 4) Na Piaskach ad fluvium Drwęda; 5) ogród olim Szawrowski dictus; 6) łąka Fabianka (ob. Strzesz, str. 260). Kościół z cegły, z wysoką czworoboczną wieżą, został zbudowany przez Krzyżaków razem z miastem r. 1325; jest obszerny i dość okazały. Zawiera 12 ołtarzy, w wieży wisi 5 dzwonów. W kościele mieszczą się pamiątki i liczne nagrobki. Przechowuje się tu cudowny obraz N. Maryi Panny Łąkowskiej, po spaleniu się kościoła dotąd przeniesiony, dalej konfesyonały i drewniana figura Chrystusa z tamtejszego ołtarza krzyżowego, wielkiej artystycznej wartości. Także 14 obrazów stacyjnych z owego klasztoru zostały, o ile ocalały przy pożarze, odnowione i tu umieszczone. Na szczególną wzmiankę zasługuje jeszcze duża chorągiew, 20 stóp długa i 10 szeroka, wisząca pod sklepieniem w środku kościoła. Jest ona poświęcona pamięci starosty Pawła Jana Działyńskiego, który tutaj w kościele jest pochowany. Na tej chorągwi, którą żąb czasu już znacznie uszkodził, jest łaciński napis, który w polskim przekładzie brzmi: Jaśnie Wielmożny Pan Paweł Jan z Działynia Działyński, wojewoda pomorski, podskarbi ziem ruskich, starosta skarszewski, bratyański i t. d., tu sie zamienił w garść popiołu. W młodości swej kształcił się w kra-

jowych i zagranicznych szkołach i władał trzema językami. Przez pewien czas bawił na dworze Zygmunta III i był następnie posłem w r. 1620 i 1629. W ówczesnej wojnie z Turkami dowodził pod sławnym hetmanem Chodkiewiczem oddziałem wojska pol. Kiedy Szwedzi do kraju wpadli, stawił się najprzód ze swoimi współobywatelami mężnie i zawarł z nieprzyjacielem jako pomocnik pokój. Był to mąż bardzo pobożny. Trapił swoje ciało postami, sypianiem na gołej podłodze, włosienicą i biczowaniem. Co sobotę przystępował w kościele przez niego założonym w Łąkach do spowiedzi św. i do stołu Pańskiego. Założył on ten kościół reformatów w r. 1624. Przed Wielkanocą zamykał się tu w celi klasztornej, ażeby się tem lepiej przysposobić do wielkanocnej spowiedzi. Odbywał pieszo dalekie pielgrzymki do miejsc świętych. Był zawsze gorliwym obrońcą św. religii katolickiej. Pałał szczególnem nabożeństwem do cierpień Jezusa, do Najświętszego Sakramentu i do N. Maryi Panny. Do cudownego obrazu Matki Boskiej w Sierpsku dwie tablice srebrne posłał i na inne kościoły i dla ubogich był bardzo szczodrobliwy. Z małżonką swoją Jadwigą Maryanną Czarnowską w wzorowej żył zgodzie i miłości. Tak nabożny i cnotliwy umarł w Bratyanie d. 17 lipca 1643 r. w 49 r. życia. Tu pochowany 10 listop. tegoż roku z wielkim żalem rodziny, wszystkich poddanych i tych nawet, którzy żyjącego byli przeciwnikami. Na odwrotnej stronie jest w pośrodku obraz przedstawiający nieboszczyka klęczącego przed ukrzyżowanym P. Jezusem; u góry zaś widać w obłokach ukoronowaną Matkę Boską. Wojenne jego czyny i zasługi obywatelskie przedstawione są w mniejszych obrazach pobocznych. Warto jeszcze wspomnieć, że jak dawniej tak i dziś jeszcze Nowomieszczanie szczególną czcią otaczają Joba sprawiedliwego. Jego figura ranami pokryta uchodziła ogólnie za cudowną. Wizytacya Potockiego z r. 1706 pisze, że wierni licznie zewsząd tu przychodzący, często nadzwyczajnego nieraz doznawali pocieszenia. Stoi w małej framudze obok ołtarza św. Joba (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 114). Z kaplic w kościele przechowała się tylko piękna kaplica Działyńskich, chociaż z dawniejszych ozdób wiele utraciła. W grobach spoczywają oprócz wymienionego już Jana, jeszcze dwaj wojewodowie Działyńscy, Mikołaj i Jan. W r. 1694 został kościół tutejszy odnowiony, bo w wojnach szwedzkich znacznie był podupadł. Ostatni zaś raz restaurowano go około r. 1868. W ciągu czasu utraciło N. jednę kaplicę i prepozyturę ś. Jerzego. Pierwsza, t. z. polska kaplica ś. Wawrzyńca, stała na cmentarzu. W kościele odprawiało się tu polskie nabożeństwo, zaś za czasów krzyżackich niemieckie. Polski kapelan pobierał rocznie 24 grzywien, zapisanych na wsi Rakowcach. R. 1581 jeszcze je wypłacał właściciel Rakowic podkomorzy Mortęski. Magistrat jednak obracał te pieniądze na inne cele, ponieważ kapelana wtedy żadnego nie było. Później, kiedy Niemcy przyjęli luteranizm i od fary się wynieśli, pozostali sami prawie Polacy katolicy. Kaplicę wtenczas jako nieużyteczną rozebrano i przeniesiono około r. 1610 do Chrósla, gdzie użyta została do budowy tamtejszego nowego kościoła. Prepozytura ś. Jerzego stała tuż po za miastem przed Bratyańską bramą. Jak gdzieindziej, tak i tu była połączona z cmentarzem miejskim i szpitalem. W czasie reformacyi przywłaszczyli ją sobie innowiercy, przez co dochody wszelkie zaginęły. Walący się w gruzy kościołek kazał około r. 1610 biskup Gębicki rozebrać. Szpital dosyć obszerny i mocny, pozostał jeszcze na starem miejscu. Ale starosta bratyański Paweł Działyński postanowił na opuszczonem miejscu wznieść nowy kościół. W tym celu prosił biskupa Kuczborskiego, żeby mu wolno było sprowadzić tu ojców reformatów, którym potrzebne ogrody już był ofiarował jego ojciec Mikołaj, wojew. chełmiński, on zaś sam chciał wybudować nowy klasztor i kościół; szpital zawczasu przeniósł na inne miejsce, szczodrobliwie go opatrując. R. 1624 zezwolił biskup i nuncyusz papieski Jan Lancelotti na nową fundacyą, poczem wkrótce tu stanęli pierwsi ojcowie reformaci. Już r. 1625 wiele wycierpieli od osławionych Lisowczyków, których sejm za różne zbrodnie i nieposłuszeństwo ogłosił był za bezecnych. Na własną rękę napadli oni tutejszy klasztor i miasto, paląc i rabując. Wizytator biskupa Potockiego mówi o nich, że prawdziwie pomstę Bożą na siebie ściągnęli. Wykonał ją niebawem w srogi nader sposób wspomniony już sęsta Paweł Działyński, dając wyciąć naraz mieczem kilkuset Lisowczyków. Pochowano ich zaraz za cmentarzem ś. Jerzego na zachód. Pagórek dość znaczny długo jeszcze wskazywał miejsce tej kary („in quo, sc. coemeterio, cumulus ingens consepultorum rebellium militum quondam confoederatorum, dictorum Lissovii, qui a. 1625 in hac civitate justas Divinae poenas vindictae per Illrem olim Paulum Działyński, Capitaneum Bratianensem, sumpserunt et aliquot millia una die ore gladii consumpta; str. 482). Daleko więcej wycierpieli ojcowie od Szwedów, którzy im klasztor wraz z przedmieściem zupełnie zburzyli. Jako tułacze błąkali się bez schronienia, aż im Paweł Działyński nowy klasztor zbudował w Łąkach. Po wioskach utraciła nowomiejska parafia kilka kaplic, mianowicie kaplicę zamkową w Bratya-

nie, a przy starym kościele w Łąkach, który zgorzał, kaplicę Opalińskich, Działyńskich i i w kościele samym kaplicę grobową (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 115—118). Dekanat nowomiejski obejmuje następ. parafie: 1) Niem. Brzozie, 2) Kurzętnik, 3 Lipinki, 4) Nowemiasto, 5) Radomno, 6) Szwarcenowo, 7) Skarlin i 8) Tylice. W 1867 r. miał 17,773 dusz a 10,896 komunikantów; zaś 1885 roku: 20247 dusz. N. należy do starych osad; na cmentarzu znajduje się okaz wielkiego kamienia żarnowego, co wskazuje na bardzo odległe czasy (ob. Ossowski, Objaśnienia do mapy Prus zach., str. 194). Według Dusburga założył miasto tutejsze r. 1325 chełmiński mistrz ziemski Luther al. Otto v. Lutterberg (ob. Script. rer. Pruss. I, 113). Przez pewien czas rezydowali tu wójtowie, tak r. 1334 Otto v. Lutterberg, 1343 Piotr v. Muro (ob. Voigt, Namencodex, str. 73 i Toeppen, Hist. comp. Geogr., str. 174). W bitwie pod Grunwaldem walczyli mieszczanie nowomiejscy i zaciężni z Bratyanu pod jedną chorągwią, przedstawiającą trzy połączone rogi jelenie. Chorągiew ta dostała się w ręce Polaków, którzy wkrótce potem i miasto zajęli, ale w skutek pierwszego pokoju toruńskiego znów Krzyżakom wydać musieli. W sierpniu 1414 r., gdy znów przyszło do wojny, usiłowali je Polacy daremnie zdobyć (ob. Script. rer. Pruss., III, str. 346). Według krzyżackich ksiąg szkodowych z tegoż roku, poniosło wtedy miasto przez spalenie domów i stodół po za murami 2000 grzywien szkody; na bydle i sprzętach 2580; prócz tego zginęło 12 ludzi, 10 zabitych, a 2 uprowadzono (ob. Schultz: Gesch. d. Stadt Culm, II, 153). R. 1436 nadaje w. mistrz Paweł v. Russdorf mieszczanom 8 wł. i 10 mr., które dawniej należały do zamku bratyańskiego. Za to winni co rok dawać 10 kur do zamku powyższego (ob. tamże, str. 105). W wojnie trzynastoletniej przechodziło N. różne koleje. Po bitwie pod Chojnicami r. 1454 osadzili je Krzyżacy i odtąd stanowiło ono dla zakonu ważny punkt oparcia. Załogą tutejszą dowodził r. 1454 Ulryk v. Kinsberg. R. 1457 nastąpił tu przez członków kapituły chełmińskiej, popleczników zakonu, wybór biskupa elekta Andrzeja Santberg, a gdy tenże jeszcze tegoż samego roku umarł, Wawrzyńca Zaukenzin, chełmińskiego proboszcza tumskiego. Ale druga część kapituły, Polakom sprzyjająca, obrała równocześnie oficyała Bartłomieja i tego papież potwierdził (ob Script. rer. Pruss., IV, str. 200; Voigt, Gesch. Preus., VIII, str. 525 i Woelky, Urk. B. des Bist. Culm., II, str. 505). Po drugim pokoju toruńskim 1466 r. znajdowało się N. jeszcze przez 2 lata w ręku zaciężnych żołnierzy, na których czele stał Fritz v. Hohennest i Krzysztof v. Bork, bo im jeszcze niewypłacono żołdu zaległego. Dopiero po zjeździe króla z namiestnikiem Henrykiem v. Plauen w Malborku 1468 r. wydał król zakonowi Nibork, a zakon królowi Bratyan i Nowemiasto (ob. Voigt, l. c., IX, 18). N. zostało teraz aż do pierwszego podziału Polski stolicą pow. nowomiejskiego, należącego do woj. chełmińskiego (ob. Toeppen, Hist. comp. Geogr., str. 296). W czasie wojny Olbrachta z Zygmuntem poddało się N. nieprzyjacielowi r. 1521. Ale po zawartym pokoju zostało znów Polakom wydane (ob. Script. rer. Pruss., V, str. 339). R. 1628 król szwedzki Gustaw Adolf bezskutecznie o zdobycie tego miasta się kusił, przyczem raniony został w policzek (ob. Adlerhold, str. 727). Za to w drugiej wojnie szwedzkiej miasto znaczne poniosło szkody; kościołowi zabrał nieprzyjaciel cały skarbiec („tandem penuria belli Suetici integro sui spoliata aerario", ob. wizyt. Potockiego z r. 1703, str. 474). *Ks. Fr.*

Nowe Młyny, pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny.

Nowe Mosty, niem. *Neubrueck*, dok. *Neudorf*, wś, pow. grudziądzki, okr. urz. stanu cywil. Zamek Rogoziński, st. p. i par. ew. Łasin, par. kat. Rogoźno $^1/_2$ mili odl., szkoła w miejscu; ma 934·63 mr., 24 bud., 12 dm., 84 mk. (1868 r.), 27 kat., 57 ew. Wś ta powstała na terytoryum, które około r. 1290 komtur rogoziński Sieghard v. Schwarzburg pod nazwą „villa ante castrum Roghusen" i „villa parva" nadał włościanom z obowiązkiem tłoki. Obejmowała wtedy 20 włók, z których sołtys posiadał 3 wolne, a jeden leman, mający obowiązek noszenia listów z Rogoźna do Radzyna, 2 wolne wł. i 4 $^1/_2$ mr. W 1414 r. poniosła wś przez pożar w czasie wojny 480 grzywien szkody. R. 1435 i 1442 były wszystkie włóki osadzone. Później jednak, może podczas wojen szwedzkich, uległa ta wś całkiem zniszczeniu. Dopiero r. 1725 powstała na nowo na prawie emfiteutycznem. R. 1774 wydał ją rząd na własność dotychczasowym posiedzicielom Chrystyanowi Kröning, Michałowi Schlag, Chrystyanowi Templin i wspólnikom, którzy otrzymali 7 wł. 22 mr. wraz z wolnem drzewem budulcowem i chróstem dla płotów. Za to mieli płacić 93 tal. 45 gr. czynszu i 71 gr. 4 $^1/_2$ fen. kontrybucyi; na zamku zaś od każdej włóki przez 4 dni służyć z podwodą, a przez 8 dni pracować za opłatą 6 gr. na dzień. Prócz tego należało do nich zwożenie soli i drzewa dla browaru i gorzelni na zamku, a przez jeden dzień i nawozu bez wynagrodzenia (ob. Froehlich, Gesch. d. Kr. Graudenz, I, 222). *Ks. Fr.*

Nowe Olędry 1.) niem. *Neuhaulund*, wś, pow. szremski, 20 dm., 147 mk., 141 ew., 6 kat. Gośc. o 6 klm., poczta, tel. i st. kol. żel.

w Mosinie o 9 klm. 2.) **N. O.**, ob. *Boruszynko*. 3.) **N. O.**, ob. *Koninek*.

Nowe Oleksice, niem. *Neu Oleksice*, osada niem., należy do Gelsendorfu, pow. stryjski.

Nowe Pole, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Lipsko, odl. od Iłży 29 w., ma 4 dm., 30 mk., ziemi włośc. 144 mr.

Nowe Police al. *Police Małe*, kol., pow. koniński, gm. Kramsk, odl. 16 w. od Konina, ma 18 mk., 58 mr. obszaru, przeważnie łąki.

Nowe Rumunki 1.) wś, pow. gostyński, gm. Łąck, par. Dobrzyków (ew. Gombin), ma 21 dm., 121 mk., 210 mr. 2.) **N. R.**, pow. gostyński, gm. Rataje, par. Solec. 3.) **N. R.**, wś włośc., pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl o 18 w. od Lipna, ma 12 dm., 87 mk., 288 mr. gr. dobr., 15 nieuż. *Br. Ch.*

Nowe Rudy 1.) niem. *Neurode*, fol., pow. bydgoski, 1 dm., 12 mk.; nal. do gm. i dom. Mochla; ob. *Mochel*. Poczta w Trzeszczynie. 2.) **N. R.**, fol., pow. pleszewski, 2 dm., 24 mk.; należy do gm. i dom. Racendowa. *M. St.*

Nowe Sadowo, fol. szl., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 15 w. od Oszmiany, 1 dm, 15 mk. katol.

Nowesady, niem. *Neumarkt*, płn.-wschodnie przedmieście mta Odry, w pow. sąd. odrzańskim, na Szląsku austr. dolnym; w 1880 r. 680 mk. Ob. *Odry*. *Br. G.*

Nowe Sejwy, pow. suwalski; ob. *Sejwy*.

Nowe Senżary, mko nad Worskłą, pow. kobelacki gub. połtawskiej, w 1764 setnicza pułku połtawskiego; 560 dm., 3114 mk., 6 cerkwi, szkoła elementarna, szpital, 3 jarmarki, st. pocztowa.

Nowe Sieliszcze al. *Chutor*, 15 osad nad brzegiem Berezyny, pow. bobrujski, o 4 w. na płd. od mta Bobrujska, za fortem berezyńskim położone.

Nowesioło 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Swiła, o 9 w. od gminy, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr Swiła. 2.) **N.**, zaśc, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropańszczyzna, okr. wiejski Zajnowo. 3.) **N.**, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Konstantynowo, o 5 w. od gminy a 50 w. od Dzisny, 9 dm., 73 mk., w tej liczbie 4 prawosł. i 69 katol. (20 dusz rewiz. w 1864 r.); należy do dóbr Konstantynowo, Teresy Huze. 4.) **N.**, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Uholniki, o 11 w. od Jazna, 14 dusz rewiz. 5.) **N.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Graużyszki, o 2 w. od gminy a 14 w. od Oszmiany, 9 dm., 125 mk. kat. (48 dusz rewiz.); należy do dóbr Graużyszki, Korsaków. 6.) **N.**, dobra, pow. dryśieński, 245 dzies. ziemi; w 1811 r. miały 78 dusz, należały do Krzysztofa Saży, dziś Walużyninowej. 7.) **N.**, wś, pow. witebski, przy trakcie poczt. z Witebska do Połocka. 8.) **N.**, wś, pow. orszański, gm. moszkowska, 52 dm., 290 mk., z których 10 zajmuje się kołodziejstwem, oraz wyrobem wozów, sań i t. p. 9.) **N.**, wś, pow. sieński, gm. ulanowicka, 22 dm., 170 mk. 10.) **N.**, wś nad kanałem dnieprsko-buskim, pow. kobryński. Przystań, w której 1859-62 ładowano rocznie 63699 pudów towaru. 11.) **N.**, wś, pow. wołkowyski, na płd.-zachód od Rossy. 12.) **N.**, wś w płn.-zach. str. pow. borysowskiego, o 1 w. na płd. od wsi Babicz, w 3 okr. pol. dokszyckim, ma 8 osad; grunta lekkie, miejscowość dość leśna. 13.) **N.**, wś nad bezim. dopł. Chytrej, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. korsakowicka, przy dr. z Korsakowicz do Budynicz, ma 9 osad; miejscowość lekko wzgórkowata, dość leśna, grunta lekkie. 14.) **N.**, wś nad nizinnemi kotlinami rzek Niemna i Serwecza, pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, gm. jeremicka, ma 61 osad pełnonadziałowych. Grunta nieco faliste, wybornego gatunku, łąk wielka obfitość, lud trudni się rolnictwem i flisactwem, miejscowość bezleśna. 15.) **N.**, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, w pobliżu granicy pow. bobrujskiego, przy gośc. z Ostrowia do Kobylanki, w miejscowości lesistej, ma 30 osad pełnonadz. *J. Krz.* i *A. Jel.*

Nowesioło, wś, pow. zasławski, okr. pol. antoniński, gm. N., o 25 w. od Zasławia a 8 w. od Tarnawki.

Nowesioło 1.) al. *Nowosioło*, rus. *Nowe Seło*, wś, pow. cieszanowski, 2 klm. na płd.-wsch. od Cieszanowa, 8 klm. na płn. od st. kol. jarosławsko sokalskiej w Lubaczowie. Na płn. leżą Żuków, Gorajec i Chotylub, na wsch. Podemszczyzna, na płd. Basznia i Załuże, na płd.-zach. Dachnów, na płn.-zach. Cieszanów. Srodkiem obszaru płynie pot. Brusienka, dopływ Wyrowy, wpadającej do Tanwi. Wchodzi on tu od wsch. z Chotylubia, a płynie na płn.-zach. do Cieszanowa. Od Gorajca i Żukowa oddziela wieś pot. Buszczak, wzdłuż granicy płd.-wsch. nakoniec płynie pot. Świdnica i oddziela wieś od Baszni. W zach. stronie obszaru leży na lewym brz. Brusienki główna część zabudowań wiejskich. Części wsi i grupy domów zowią się: Folwarki dominikańskie al. Wólka, Niedbalica, Smereczyna, Sośnina, Wola Nowosielska al. Cieszanowska. Wsch. część obszaru zajmuje Wielki las (szczyt 244 m.), na płn.-wsch. między Buszczakiem a Brusienką leży las Babczyna. Własn. więk. ma roli or. 456, łąk i ogr. 64, past. 234, lasu 2154; wł. mn. roli orn. 1642, łąk i ogr. 539, past. 538, lasu 57 mr. W 1880 roku było 1931 mk. w gm., 48 na obsz. dwor. (między nimi 581 obrz. rzym.-kat.). Par.

rzym.-kat. w Cieszanowie, gr. kat. w miej scu, dek. lubaczowski, dyec. przemyska. Do par. tej należy Cieszanów. We wsi jest cerkiew drewniana, pod wez. św. Eliasza, szk. etat. jednokl., młyn, tartak, gorzelnia i browar. 2.) **N.** al. *Zapólcze*, część Trościańca, pow. jaworowski. 3.) **N.**, część Prus, pow. samborski. 4.) **N.**, wś, pow. żółkiewski, 16 klm. na płd.-wsch. od Żółkwi, 3 klm. na płd.-wsch. od Kulikowa. Na płn. leżą Nadycze i Hrebeńce, na płn.-wsch. Udnów, na wsch. Sulimów, na płd. Stroniatyn (w pow. lwowskim) i Korzelów, na płd.-zach. Doroszów Mały i Wielki, na zach. Kulików. Wzdłuż granicy płn. płynie Kulikówka, od zach. na wsch., odgraniczając wieś od Hrebeniec i zabiera od praw. brz. mały potok. W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie nad tym potokiem i na płd. wybrzeżu małego stawku, przezeń utworzonego. W płd. wsch. części wsi wznoszą się wzgórza: „Glinianiec" 274 m. i „Na rudkach" 279 m. wys. Własn. więk. ma roli or. 255, łąk i ogr. 41, past. 9, lasu 5; wł. mn. roli or. 778, łąk i ogr. 82, past. 7 mr. W 1880 r. było 566 mk w gminie, 47 na obsz. dwor. (10 rzym. kat.). Par. rzym.-kat. w Kulikowie, gr.-kat. w miejscu, dek. kulikowski, dyec. przemyska. Do par. należy Koszelów. We wsi cerkiew pod wezw. Pokrowy M. B. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych w ziemi lwowskiej. Wójtostwo tej wsi należało do sstwa lwowskiego. W początku XVIII w. złączył je Piotr Potocki, woj. czernichowski, z wójtostwem w Podliskach i Obydzy, Stroniatynie i Koszelowie w jedno. Według lustracyi z 1765 r. N. było w posiadaniu Aleksandra Hilarego Potulickiego, ssty borzechowskiego, który przy lustracyi wykazał kwit, wystawiony przed aktami grodzkimi, feria tertia ante diem stae Priscae Virginis et Martyris proxima anno 1760, od Ignacego Potockiego i Urszuli z Dzieduszyckich małżonków na osobę Aleksandra i Eleonory z Potockich Potulickich na sumę 110,000 złp. za sprzedaż dóbr: Nowesioło, Stroniatyn, Korzelów i Podliski wypłaconej, dalej intromisyą vigore contractus resignationis wziętą i przed aktami lwowskimi Sabto in Cseno Conversionis Seti Pauli Apostoli anno eodem zeznaną. Prowent wyrachowano na 8,254 złp. 24 gr., z czego kwarta 2063 złp. Dalszą sprawę do komisyi skarbowej odesłano. Według wykazu kwarty na rok 1770 była ta wieś w posiadaniu Jakóba Komorowskiego, sędziego ziemskiego buskiego, ojca Gertrudy. Tutaj to schronili się Komorowscy z Gertrudą z obawy przed Potockim, ojcem Szczęsnego. Tu odbyła się straszliwa scena najazdu przez wysłańców wojewody w celu porwania Gertrudy. Działo się to 13 lutego 1771 r. (ob. Kraszewski, Starościna Bełzka, t. I, str. 148 inn. i Czas, 1862 r., № 168). *Lu. Dz.*

Nowesioło 1.) z *Kornelówką*, wś, pow. żydaczowski, o 7 klm. na zach. od Żurawna, graniczy od wsch. z Lachowicami Zarzecznemi, od płd z Sulatyczami, od zach. z Juzyczycami, od płn. z Obłaźnicą. Obszar dwor.: roli, łąk i past. 409, lasu 531; włośc. 1098 mr. Ludn. rzym.-kat. 675, par. Kochawina, gr.-kat. 62, par. Obłaźnica. Szkoła etat. o 1 naucz., sąd pow. Żurawno, poczta w miejscu. Właśc. pos. więk. Helena Wilczyńska. 2.) **N.**, wś, pow. zbaraski. Leży w okręgu cłowo granicznym, o 21 klm. na wsch. od Zbaraża a 10 klm na zachód od Tok. Graniczy od zach. Hołotki, płd Koziary, zach. Suchowce, od północy Hnilice Wielkie i Hnilice Małe. Obszar dwor. 552 mr., włośc. 815 mr. Ludn. rz.-kat. 88, par. Toki, gr.-kat. 417, par. w miejscu, obejmuje filie: Koziary z 330, Suchowce z 303, Hołoszyńce z 216, razem 1266 gr.-kat., dek. Zbaraż, dyec. Lwów. Cerkiew murowana, szkoła etat. 3 klasowa, kasa pożycz. z kapit. 302 zł., siedziba sądu pow. i urz. poczt. Pod względem przemysłowym jest tu 3 kowali, 3 rzeźników, 1 przekupień, 2 młynarzów, 2 kramarzy, 2 domy gościnne, 1 krawiec. Wieś ta leży w okolicy urodzajnej, śród wyżyny, wzniesionej 318 m. (1148 st.) npm., bezleśnej, z klimatem ostrym, dla braku osłony od wiatrów północnych i wschodnich. Gleba czarnoziemna. Za dawniejszej organizacyi był tu mieszany urząd powiat., obecnie jest sąd pow., z powodu, że w tej stronie nie ma żadnego miasteczka, a wieś ta leży w środku pow. sądowego. Właśc. pos. więk. Antoni Jordan. Okrąg sądowy nowosielski obejmuje 25,115 mk. (1880 r.). *B. R.*

Nowe Stawy, ob. *Nowostawy*.

Nowe Stepy, dobra i wś nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., ma 22 osad pełnonadziałowych. Cerkiew pounicka, fundacyi Chaleckich, uposażona $1^1/_4$ włóki ziemi. Parafia ma około 700 wiernych, a oprócz nich zaliczono drugie tyle roskolników, osiadłych w okolicy za czasów Rzpltej. Filia w Raduszu. We wsi znajduje się zarząd gminy składającej się z 8 starostw wiejskich, 56 wsi, około 2300 włościan płci męskiej. Miejscowość poleska, łąk i pastwisk dużo. Dobra, własność Małaszczyckich, mają przeszło 47 włók obszaru (ob. *Stepy*). *A. Jel.*

Nowe Tolicze, zaśc., pow. bobrujski, ob. *Tolicze*.

Nowe Troski, niem. *Neusorge*, leśnictwo, pow. wschowski, 1 dm., 15 mk.; nal. do gm. i dom. Włoszakowice.

Nowe Uhły, wś nad pot. Wiersoża, w płd.

str. pow. rzeczyckiego, w 2 okr. pol. jurewickim, ma 43 osad; odludno, nizinne Polesie. *A. Jel.*

Nowe Werki, os. fabr. nad rz. Rzeszą, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 9 w. od Wilna, 1 dm., 125 mk., 1 prawosł., 97 kat., 27 ew. Papiernia.

Nowe Włóki, wś i leś. os., pow. kalwaryjski, gm. Krasna, par. Simno. Odl. od Kalwaryi 22 w. Wś ma 43 dm., 268 mk.; leś. os. 2 dm., 8 mk. W 1827 r. było 29 dm., 189 mk.

Nowe Włóki, dobra nad Świsłoczą, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, par. kat. Błoń. W XVIII w. własność zamożnej rodziny Ratyńskich, w początkach b. stulecia nabyta przez Janiszewskich, a od tych przed laty trzydziestu może kupiona przez Korzeniewskich. Za poddaństwa należało do dominium 68 wiejskich gospodarzy i około 244 włók obszaru razem z fol. Krasny-Brzeg, w ziemi wybornej, łąk i lasów obfitość. Rzeka Świsłocz słynie w tem miejscu połowami szczególniejszego gatunku ryby, bardzo smacznej, zwanej *Wierozub*. Znaczny dochód z propinacyi i dużego młyna. *A. Jel.*

Nowe Wybudowanie 1.) niem. *Freudenthal*, dobra ryc., pow. suski, st. p., tel. i kol. Rudzicz, 6 klm. odl., szkoła w miejscu, paraf. kat. Iława, ew. Frednowy. W 1868 r. 19 bud., 10 dm., 189 mk., 2 kat., 187 ew.; 482 ha obszaru; hodowla bydła, koni, owczarnia. Tutejszy okr. urz. stanu cywiln. miał w 1880 roku 910 dusz. 2.) **N. W.**, wś, tamże, 655·89 mr., 56 bud., 29 dm., 235 mk., 2 kat., 229 ew. *Ks. Fr.*

Nowe Zagrody, niem. *Neugarten*, wś, pow. raciborski. Stanowi przedmieście miasta Raciborza i należy do dóbr ks. raciborskiego.

Nowgorod, ob *Nowogród*.

Nowgorody, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost, okr. wiejski Jundziłowo, o 8 w. od gminy a 50 w. od Dzisny, 22 dm., 201 mk., w tej liczbie 106 prawosł., 88 kat. i 7 żydów (100 dusz rewiz.); należy do dóbr Stefanowo (Stefanpol), Szaumanów.

Nowiaki 1.) dobra, pow. kowieński, gm. wielońska, 409 dzies. ziemi dworskiej, własność Hieronima Przełęckiego. Do dóbr należy fol. Terespol. 2.) **N.**, wś, pow. wiłkomierski, par. Szaty, własność Mackiewicza.

Nowialiszki, pow. maryampolski, ob. *Graiżyszki* i *Iwaniszki*.

Nowianka, rzeczka w pow. oszmiańskim, pod wsią Kowalewszczyzna wpada od lew. brz. do rz. Żyżmy; długa około 10 w.

Nowianka, fol. nad rzką t. n., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedlicko, okr. wiejski Paszele, o 44 w. od Oszmiany a 9 w. od Dziewieniszek, 18 mk. kat. i 7 żydów; własność Koraczewskiego-Wołka.

Nowiata, jezioro w pow. nowoaleksandrowskim, na płn. od jez. Drywiaty, odległe od niego około $^1/_4$ w. Mało rybne. Pomiędzy jeziorami temi leży mko Brasław.

Nowica, wś, pow. gorlicki. Leży w zwartej dolinie górskiej, 520 m. npm., nad Przysłupskim pot., dopływem Ropy. Od północy wzgórze Magóra (705 m.), od wschodu Krasna góra (622 m.). Do tej niedostępnej wioski prowadzi jedynie gminna drożyna z Leszczyn, brzegiem potoku aż do jego ujścia a potem doliną Ropy aż do połączenia się z gościńcem z Górki do Grybowa we wsi Ropie. Ponieważ kilkakrotnie potrzeba potok przebywać, przeto w czasie przyboru wód jest zupełnie odcięta od świata. W środku wsi stoi cerkiew drewniana parafialna. N. należy do urz. poczt. w Uściu (9·8 klm.), ma 583 mk. gr.-kat. i 3 rodziny izraelitów, szkoła filialna. Pos. więk. Wład. Bartożyńskiego ma 17 mr. łąk i 238 mr. lasu; pos. mn. 743 mr. roli, 343 mr. łąk, 208 mr. past., na zboczach górskich i 148 mr. lasu. Par. gr.-kat. należy do dyec. przemyskiej, dek. bieckiego. Obejmuje wś Przysłup z ogól. liczbą 1135 parafian. N. graniczy na południowy-wschód z Przysłupem, a na północy-zachód z Leszczynami. *Mac.*

Nowica *Dolna* i *Górna*, po rusku *Nowycia Doliszna* i *Horyszna*, wś, pow. kałuski, 8 klm. na płd. od Kałusza. Na płn. leżą Dołhe i Dobrowlany, na wsch. Bereźnica Szlachecka i Uhrynów Stary, na płd.-wsch Uhrynów Środni, na płd. Landestreu, na zach. Berłohy. Płn. część wsi przepływa jedno z ramion Łomnicy, zwane tutaj Uhrywem. Płd.-wsch. część wsi przepływa pot. Solnica, lewoboczny dopływ Bereźnicy. Środkową i płd.-wsch. część obszaru zajmują zabudowania wiejskie, na płn.-wsch. od nich wznosi się wzgórze „Chmeliński" do 364 m. (znak triang.). W stronie płd.-zach. leży las Adamówka i niwa Haczki. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 1, łąk i ogr. 1, past. 1, lasu 179; własn. mn. roli or. 1928, łąk i ogr. 1236, past. 276, lasu 8 mr. W 1880 r. było 2382 mk. w gm. (między nimi 21 obrz. rzym.-kat.). Par. rz.-kat. w Kałuszu, gr.-kat. w N. Górnej, dek. kałuski, archidyec. lwowska. Do tej parafii należy Landestreu. Cerkwie są dwie: w N. Górnej pod wezw. Przemienienia Pańskiego a w N. Dolnej pod wezw. Narodzenia Chr. Pana. Jest tu także szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczk. gminna z kapit. 260 zł. Za czasów Rzpltej należała N. do dóbr koronnych, do ststwa kałuskiego w ziemi halickiej. Lustracya z 1556 r. (Rkp. Ossol., № 2127, str. 82), pisze: „N., wieś wielka,

w połoninach, z wielkimi pożytki, ta nie jest rewidowana i z inszemi wsiami, które na gruncie tejże wsi osiadły, z tej przyczyny, iż na niej suma stara“ W bitwie pod Kałuszem stoczonej d. 13 października 1672 r., w której Sobieski odniósł świetne zwycięztwo nad Tatarami, brała udział także ludność tutejsza. Dokumentem, wydanym w Jaworowie d. 12 kwietnia 1682 r., pozwala Jan III Franciszkowi Zygmuntowi Gałeckiemu na ustąpienie dożywocia na wsi N. na Jana Stanisława Jabłonowskiego, woj. ruskiego (Archiw. Bernardyń. we Lwowie, C., t. 165, str. 1347—1349). W lustracyi z 1765 roku (Rkp. Ossol., № 1892, str. 21) czytamy: „Za przywilejem od Augusta III po zmarłej JW. Tarłowej, wojewodzinie lubelskiej, JOXX. Augustowi Aleksandrowi i Maryi Zofii z Sieniawskich Czartoryskim małżonkom, wojewodom ruskim, d. 4 maja 1750 r. dzierżawę tej wsi dano. Percepty ma ta wieś 8216 zł. 13 gr. 12 den. Hyberny płaci zł. 34, która w perceptę wchodzi. W tej wsi są grunta i pola sołtyskie, które są in dispositione zwierzchności dworskiej, więc ad mentem legis z łanu sołtyskiego wychodzi zł. 100. która to summa ad originalem summam 8216 zł. wchodzi. Ekspensy z dzierżawy wsi wyrachowano zł. 1696 gr. 26 den. 15. Zostaje od summy na intratę 6519 zł. 16 gr. 15 den.“ O żupie solnej, która tu była czynną do 1790 r., pisze Siarczyński (Rkp. Ossol., № 1826): „Żupa ma studnię jednę na wzgórku, druga opuszczona; studnia 15 sążni głęboka, w niej woda 7 sążni wysoko. Sto funtów surowicy daje soli 22 funtów. Na 4 cerunach i 1 panwi wywarza się na rok soli 19,600 cetn., którą w beczki pakują.“ Petruszewicz (Swodnaja hałycko-ruskaja litopyś z r. 1600—1700, Literaturnyj Sbornyk, Lwow, 1874, str. 339 i 633) pisze, że „oppidum“ N. należało w XIV w. do dotacyi halickiej metropolii, ale już w 1446 r. przeszło w posiadanie Iwaśka z N., a w 1676 r. uległo zniszczeniu przez Tatarów. Na wzgórzu jednem znajduje się dość znaczny czworobok, wałami opasany. *Lu. Dz.*

Nowicki 1.) wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Dowgierdziszki, wraz ze wsią Kozaki 18 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Traby. 2.) **N.**, fol., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, o 4 w. na płd. od wsi Lipnicy, miejscowość odludna, poleska.

Nowicki Borek, os., pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze. Odl. od Augustowa 62 w., ma 1 dm., 5 mk.

Nowickie, wś, pow. kalwaryjski, gm. Nadniemeńska, par. Rumbowicze. Odl. od Kalwaryi 56 w. Ma 13 dm, 28 mk. W 1827 roku było 17 dm., 121 mk. Mieszka tu drobna szlachta. Fol. N. lit. D. rozl. w 1882 roku mr. 101: gr. or. i ogr. mr. 81, łąk mr. 19, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 7.

Nowickie 1.) zaśc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Dryhucze, o 16 w. od gminy a 20½ w. od Dzisny, 2 dm., 19 mk. prawosł. (10 dusz rewiz.), należy do dóbr Dryhucze, Korzeniewskich. 2.) **N.**, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, o 12 w. od Lidy, 7 dusz rewiz; należy do dóbr Sedzejmy, Kolesińskich. 3.) **N.**, wś włośc. nad rz. Krupką, tamże, 7 w. od Lidy, 13 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Ostrowo. 4.) **N.**, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Pierepieczyca, o 8 w. od gminy, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr Kaczanowo, Adamowiczów. 5.) **N.** al. *Kuresiowszczyzna*, wś, nad rz. Lidzioją, tamże, o 7 w. od Lidy, w 1866 roku 14 dm., 117 mk. (39 dusz rewiz.); należy do dóbr Kuresiowszczyzna, Szyszków. 6.) **N.**, wś, tamże, 18 dusz rewiz.; własność Butkiewiczów. *J. Krz.*

Nowickiszki, fol. i wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki, okr. wiejski Hornostaiszki, o 7 w. od gminy a 46 w. od Lidy, 4 dm, 23 mk. kat Wś w 1864 r. miała 4 dusz rewiz. i należała do Dobrowolskich.

Nowicze, wś, pow. zasławski, par. Połonne; w 1867 r. 42 domy.

Nowiczka, przedmieście mta pow. Doliny, w płn.-wsch. stronie obszaru, nad Siwką. Była tu dawniej żupa solna. Opis tej żupy mieści inwentarz prowentów starostwa dolińskiego z 1727 r. (Rkp. Ossol, № 1420, str. 11). Według tego opisu „Arendę tej żupy trzyma Hirsz Pacykowski na 3 letnim kontrakcie ufundowany, za którą płaci 14000, zł., która summa tak się explikuje: Paratis do skarbu importować powinien 2300 zł., a to dwoma ratami, jednę 24 junii anno 1727, drugą 6 januarii A. 1728. Soli zaś beczkami in numero 11700 wydać powinien za dyspartymentem ImPana dzierżawcy, według dawnych zwyczajów w całej włości praktykowanych, której każda beczka rachuje się po złotemu jednemu, a złączoną cum paratis pecuniis ut supra dwoma ratami przez kwotnika nowickiego exolvendi efficit 14000 zł.“ W inwentarzu star. dolińskiego z 1758 r. podany jest kontrakt na żupę Nowiczką (Rkp. Ossol., № 1419, str. 44), tudzież tabele roboty, sprzedaży i różnych wydatków żupy. Summa percepty rocznej czyniła 36477 beczek soli. *Lu. Dz.*

Nowiczki 1.) wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Stajki, o 8 w. od gminy a 50 w. od Dzisny, 3 dm., 32 mk. kat. (16 dusz rewiz.); należy do dóbr

Stajki, Miłoszów. 2.) **N**, wś, pow. drysieński, par. Zabiały.

Nowiczyzna al. *Nowoczyzna*, część Starych Brodów i folwark, pow. brodzki.

Nowie, niem. *Nowen*, dom., odl. 1 klm. od Noteci, pow. chodzieski, ma z fol. Kegelsau 2271 morg. rozległości, 4 domy, 61 mk., 51 ew., 10 kat. Poczta i tel. Uście o 8 klm., gośc. o 7 klm, st. kol. żel. Piła o 18 klm. Ob. *Jabłonowo*.

Nowiec, wś i dom., pow. szremski. Wś ma 11 dm, 99 mk., 2 ew., 97 kat., 51 analf. Poczta w Russocinie o 4 klm., gośc. w Dolsku o 4 klm, st. kol. żel. w Chociczy o 16 klm. N., dom. 2330 mr. rozl., 2 miejsc.: a) N., dom.; b) Malinie, fol.; 9 dm., 150 mk., 5 ew., 145 kat., 84 analf. Własność Florentyny z Jonemanów Parczewskiej. Według regestr. pob. z 1580 i 1581 r. wś N., w par. Dolsko, miała $4^1/_2$ łan., 1 kom., 3 zagrod., 20 owiec, ćwierć łana pustego (Pawiński, Wielkop., I, 64). *M. St.*

Nowik, mały zaśc w zach. str. pow. mińskiego, w 2 okr. pol. rakowskim, w pobliżu gościńca ze Słobody do wsi Dor, ma 1 osadę; miejscowość dość leśna, równa, grunta średnie. *A. Jel.*

Nowikalen, ob. *Kryszullen*.

Nowiki 1.) wś, pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze. Odl. od Augustowa 62 w., ma 14 dm., 72 mk. W 1827 r. było 4 dm., 27 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Adamowicze. Ob. *Łabno*. 2.) **N**., wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Odl. od Augustowa 54 w., ma 12 dm., 157 mk. W 1827 r. było 10 dm., 57 mk. 3.) **N**., wś, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo. Odl. od Sejn 27 w., ma 4 dm., 49 mk. W 1827 r. było 4 dm., 21 mk. Wchodziła w skład dóbr Justyanów. 4.) **N**., wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele. Odl. odMaryampola 22 w., ma 4 dm., 37 mk. Wchodziła w skład dóbr Balwierzyszki. Ob. *Iwaniszki*. 5.) **N**. al. *Burbańce*, wś, pow. sejneński, gm. Kudrany, par. Liszkowo. Odl. od Sejn 43 w. Ma 4 dm., 41 mk. Ta sama wieś już podaną była pod nazwą Burbańce. *Br. Ch.*

Nowiki 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Świła, o 9 w. od gminy a 83 w. od Dzisny, 3 dm., 21 mk. (11 dusz rewiz.); należy do dóbr Świła, Falkowskich. 2.) **N**., wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck, okr. wiejski Żelezowszczyzna, o 2 w. od gminy a $60^1/_2$ w. od Dzisny, 4 dm., 27 mk. prawosł. (10 dusz rewiz. w 1864 r.). 3.) **N**., wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol, gm. Raduń, okr. wiejski Pielasa, o 10 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Ejwuny, Jodków i Korkuciów. 4.) **N**., wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Zabłocie, o 35 w. od Lidy a 29 w. od Wasiliszek, 4 dm., 45 mk. kat. 5.) **N**., wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, okr. wiejski Kuszelewszczyzna, o 5 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Dokurniszki, Żylińskich. 6.) **N**, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo, okr. wiejski Rakowce, o 3 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Perłowa Góra, Karczewskich. 7.) **N**., wś. pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Korkienięta, o 4 w. od gm., 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Jakuń, Dmochowskich. 8.) **N**., wś, nad rz Dzisną, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Dawgieliszki, okr. wiejski Ożany, o 10 w. od gminy a 34 w. od Święcian, 5 dm., 56 mk. kat. (21 dusz rewiz.); należy do dóbr Podzisna, ks. Mirskich. 9.) **N**., wś nad rz. Dudą, tamże, okr. wiejski Przyjaźń, o 5 w. od gminy a 33 w. od Święcian, obok st. dr. żel. warszawsko-petersburskiej Duda, ma 6 dm., 57 mk. kat. (26 dusz rewiz.); należy do dóbr Kojryszki, Znosków. 10.) **N**., wś, pow. święciański, w 3 okr. pol, gm. Twerecz, okr. wiejski Dzisna, o 7 w. od gminy a 45 w. od Święcian, 10 dm., 125 mk., w tej liczbie 116 kat. i 9 żydów (w 1861 r. 48 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Dzisna. 11.) **N**., zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Zośle, okr. wiejski krzywiński, o 13 w. od gminy, wraz ze wsiami Bartoszuny i Krywany ma 80 dusz rewiz; należy do dóbr Samuelowo, dawniej Zaleskich, dziś Kołogrywowej. 12.) **N**., zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Huby, o 19 w. od gminy a 35 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. bałaszewskiej, 2 dm., 30 mk. (10 dusz rewiz.). 13.) **N**., wś i dobra skarbowe, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski N., o 38 w. od Wilejki, 14 dm., 160 mk., w tej liczbie 158 prawosł. i 2 katol. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Kalinówka, Macki, Szklepnikowo, Pomarowszczyzna, Azarki-Pudowinka, A.-Dworzyszcze, A.-Stare, Łukyanowicze, Krucie, Szypkowicze, Bakłaje, Trydany, Słoboda, Pilkowszczyzna, Olszewicze i zaśc. Ugły, Kalinówka i Lipowo, razem 855 dusz rewiz. byłych włościan skarbowych. 14.) **N**., wś. pow. wileński, w 4 okr. pol., gm Worniany, okr. wiejski Ostrowiec, o 7 w. od gminy a 57 w. od Wilna, 5 dm., 38 mk. kat. (21 dusz rew.); należy do dóbr Olgieniany, Budźków. 15.) **N**., wś, pow. rossieński, par. jurborska. 16.) **N**., wś nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. pol., przy dr. z Michalewa do Mikulicz, 19 osad; miejscowość poleska, łąk dużo. 17.) **N**., dwie wsie i dobra, pow. miński, pomiędzy rzeczkami Szaciłówką i Chalimonowszczyzną, dopływami Suły, w 3 okr.

pol. kojdanowskim. Wielkie N. mają 7 os. i leżą przy drodze z mka Derewni w oszmiańskiem do Słobódki. Małe N. mają 9 osad. Dobra, dziedzictwo Połońskich, mają około 78 włók obszaru; propinacya, arendy zagonowej szlachty znaczne. Miejscowość falista, dość leśna, łąki dobre. 18.) **N.**, wś nad Prypecią, pow. mozyrski, pod samym Mozyrzem, w miejscowości górzystej, ma 17 osad; grunta wyborne. Była tu kaplica kat. par. Kimbarówka, po 1863 r. zamknięta. 19.) **N** wś, pow. nowogródzki, gm. drewska, pomiędzy wsiami Odachowszczyzna i Ławrynowicze, nieopodal kotliny Szczary, ma 5 osad. 20.) **N.**, wś nad rzką Haciniec, pow. nowogródzki, w 3 okr. pol. nowomyskim, gmina stołowicka, o 3 w. na półn.-zach. od miasteczka Stołowicz, ma 4 osady; miejscowość bezleśna, lekko falista. 21.) **N.**, wś, pow. wiłkomierski, par. swiadoska, uwłaszczona z dóbr Ołotki albo Janów. 22.) **N.**, wś, pow. dyneburski, w pobliżu Krasławia, zamieszkała przez Litwinów. 23.) **N.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Łuki, 21 dm., 129 mk. 24.) **N.**, wś, pow. sieński, gm. moszkańska, 12 dm., 63 mk., z których 4 zajmuje się wyrobem naczyń drewnianych a 1 garbarstwem. 25.) **N.**, folw., ob. *DyrwianyNowiki.* 26.) **N.**, ob. *Norzyca.* *J. Krz.—A. Jel.*

Nowiki, wś przy ujściu rz. Szychówki do Słuczy, pow. starokonstantynowski, par. Starokonstantynów.

Nowiki, wś, pow. zbaraski, odl. 9·1 klm. na płn.-zach. od Zbaraża; graniczą: od wsch. Hłuboczek Mały, od płd. Opryłowce, od zach. Czumale, Dobrowody i Netreba, od płn. gub. wołyńska. Obszar dwor. 345 mr., włośc. 577 mr., 84 mk. rz.-kat., par. Opryłowce (o 7·5 klm.), gr.-kat. 280, par. Dobrowody; sąd pow., urz. p. i tel. Zbaraż; kasa pożycz. z kapit. 323 zł.

Nowiłówka, wś, pow. rohaczewski, gm. pokocka, 115 dm., 242 mk. (?); młyn wodny, folusz.

Nowina 1.) folw., pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, poczta Tarnopol, okr. sąd. Janów, ma 1050 mr. 2.) **N.**, fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 12 w., ma 8 dm., 41 mk., 348 mr. Wchodzi w skład majoratu Ludwinów (ob.). 3.) **N.**, wś i fol., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Krasna, odl. od Kalwaryi 12 w.; ma 27 dm., 160 mk. W 1827 r. było 21 dm., 176 mk. 4.) **N.** *Makały*, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Maryampol, odl. od Maryampola 3 w., ma 18 dm., 146 mk. W 1827 r. było 9 dm., 85 mk. 5.) **N.** *Narty*, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol, odl. od Maryampola 5 w.; ma 11 dm., 120 mk. W 1827 r. było 12 dm., 94 mk. 6.) **N.** *Nowosady*, wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Maryampol, odl. od Maryampola 13 w., 1 dm., 6 mk. 7.) **N.**, fol. i os., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo. Wchodzi w skład dóbr Józefowo. 8) **N.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki, odl. od Wyłkowyszek 6 w., 1 dm., 3 mk. W 1827 r. był 1 dm., 9 mk. Wchodziła w skład dóbr Giże. *Br Ch.*

Nowina 1.) zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o $44^1/_2$ w. od Dzisny, 2 dm., 7 mk., 4 kat., 3 żyd. 2.) **N.** al. *Męka*, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 66 w. od Dzisny, 4 dm., 15 mk. prawoł. 3.) **N.**, zaśc. szl., pow. dzisieński, o 16 w. od Dzisny, 1 dm, 7 mk. kat. 4.) **N.**, wś nad rz. Zujką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław, okr. wiejski Polesie, o 2 w. od gminy a 48 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. budsławskiej, 6 dm., 43 mk. kat. (16 dusz rew. w 1864 r.); należy do dóbr Budsław, Oskierków. 55.) **N.**, fol. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 45 w. od m. Wilejki, 1 dm., 5 mk. kat. 6.) **N.**, wś nad jez. Grabosta, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Malaty, o 8 w. od gminy a 64 w. od Wilna, 4 dm., 34 mk,, w tej liczbie 3 prawosł. i 31 katol. (14 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Roupiszki. *J. Krz.*

Nowina, kolonia żydowska, pow. berdyczowski.

Nowina 1.) wś i fol., pow. czarnkowski. Wś ma 6 dm., 46 mk., 9 ew., 37 kat., 10 analf. Poczta i gośc. w Lubaszu o 4 kil., st. kol. żel. we Wronkach o 16 kil., tel. w Czarnkowie o 8 klm. Fol., ma 4 dm., 74 mk.; należy do dom. i gm. Bzowa. 2.) **N.**, niem. *Heidevorwerck*, fol , 3 dm., 15 mk., należy do gm. i dom. Chobienice. 3.) **N.**, fol., pow. krotoszyński, 2 dm., 44 mk., należy do gminy i dom. Wziąchowa. *M St.*

Nowińce, wś nad rz. Powianużką, pow. dzisieński, w 4 okr. polic., gm. Mikołajewo, okr. wiejski Wianuża, o $7^1/_2$ w. od gminy a 9 w. od Dzisny, 8 dm., 113 mk., w tej liczbie 81 prawosł. i 32 kat. (37 dusz rewiz.); należy do dóbr Wianuża, Platerów.

Nowiniki 1.) wś, pow. suwalski, gm. Maćkowo, par. Puńsk, odl. od Suwałk 34 w.; ma 26 dm., 307 mk., 1073 mr. obszaru. W 1827 r. wś rząd., 24 dm., 200 mk. Wchodziła w skład majoratu Maćkowo (ob.). 2.) **N.** *Sejwskie*, wś, pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk, odległa od Sejn 13 w., ma 19 dm., 183 mk. W 1827 r. wś rząd., 13 dm., 110 mk. 3.) **N.**, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 48 w.; ma 10 dm., 47 mk. W 1827 r. było 3 dm., 27 mk, 4.) **N.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 39 w.; ma 31 dm.-232 mk., 923 mr. W 1827 r. było 25 dm., 233 mk. Wchodziła w skład dóbr Krakopol, 5.) **N.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny

par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 22 w., 34 dm., 317 mk. W 1827 r. było 26 dm., 232 mk. 6.) **N.** al. *Uszkinie*, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyszki, odl. od Wyłkowyszek 5 w.; ma 28 dm., 61 mk. W 1827 r. było 5 dm., 43 mk. *Br. Ch.*

Nowiniki i *Nowinikiele*, dwie wsie, pow. rossieński, par. erżwiłkowska.

Nowinka 1.) wś i os., pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Wigry, odl. od Augustowa 10 w., 40 dm., 261 mk. 2) **N.**, wś, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Gudele, odl. od Maryampola 26 w., 3 dm., 42 mk. 3.) **N.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya, odl. od Kalwaryi 4 w., ma 17 dm., 196 mk. W 1827 r. było 13 dm., 135 mk. 4.) **N.**, fol. i wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 23 w.; ma 5 dm., 103 mk. W 1827 r. było 6 dm., 42 mk. Fol. i wś N. rozl. mr. 351: gr. or. i ogr. mr. 203, łąk mr. 83, past. mr. 60, wody mr. 2, nieuż. i place mr. 3; bud. mur. 6, z drz. 6; są pokłady torfu. Wś N. os. 4, z gr. mr. 2. 5.) **N.**, os., pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze; odl. od Władysławowa 35 w., 2 dm., 17 mk. *Br. Ch.*

Nowinka 1.) fol. pryw., pow. lidzki, w 2 okr. polic., o 54 w. od Lidy a 19 w. od Ejszyszek, 6 mk. kat. 2.) **N.**, zaśc. pryw. nad Niemnem, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 61 w. od Lidy, 1 dm., 6 mk. (1866). 3.) **N.**, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 25 w. od Szczuczyna, 1 dm., 9 mk. (1866). 4.) **N.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne, okr. wiejski Ulanowszczyzna, o 14 w. od gminy a 49 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 1 dm., 7 mk. (5 dusz rewiz.). 5.) **N**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 20 ½ w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat. 6.) **N.**, pow. lidzki, ob. *Ostrowla*. 7.) **N.**, karczma przy byłym trakcie poczt. z Mińska do Nowogródka, na pół odległości pomiędzy mkiem Kojdanów i dobrami Niehorełe położona, należy do dom. Niehorełe. 8.) **N.**, os. karcz. nad rzką Ratomką, dopł. Świsłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, przy dr. ze wsi Lachowszczyzny do Krasnego Sioła. *J. Krz.—A. Jel.*

Nowinka, ob. *Nowińskie*, jezioro.

Nowinki 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Jadów, par. Sulejów, ma 218 mk., 288 mr. ziemi dwor. i 242 mr. włośc. W 1827 r. było 15 dm., 104 mk. Wchodziła w skład dóbr Jadów. 2.) **N.**, wś, pow. grójecki, gm. i par. Jazgarzew, ma 29 mk., 72 mr. 3) **N.**, ws, pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno. ma 28 dm., 263 mk., ziemi 319 mr. 4.) **N.**, os. włośc., pow. konstantynowski, gm. Rokitno, parafia, poczta i sąd Janów, ma 25 mr., 3 dm., 27 mk. 3.) **N.**, fol., pow. konstantynowski, gm. i par. Witulin, okr. sąd. Komarno, rozl. 145 mr.

Nowinki 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki, okr. wiejski Porzecz, o 5 ½ w. od gminy, 13 dusz rewiz. 2.) **N.**, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 46 w. od Dzisny, 1 dm., 8 mk. kat. 3.) **N.**, zaśc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Bakszty, okr. wiejski Grabowo, o 4 w. od gminy, 11 dusz rewiz. 4.) **N.**, zaśc. szlach , tamże, w 2 okr. pol., o 36 w. od Oszmiany, 2 dm., 11 mk. kat. 5.) **N.**, zaśc. rząd. nad rz. Isłocz, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 78 w. od Oszmiany a 49 od Dziewieniszek, 12 mk. 6.) **N.**, zaśc , pow. święciański, w 4 okr. pol , gm. Szemiotowo, okr. wiejski Ostrowlany, o 13 w. od gminy, 4 dusze rewiz., należy do dóbr Ostrowlany, Skirmuntów. 7.) **N.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okręgu polic., o 30 w. od Wilna, 4 dm., 52 mk. kat.. 8.) **N.**, wś, pow. newelski, w 1 okr. pol., gmina trechalewska. 9.) **N.**, zaśc. u źródeł rzki Dryłki, lew. dopł. Dzwinosy, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, przy dr. ze wsi kościelnej Kociele do wsi Dryły, ma 1 osadę; miejscowość lesista, wzgórkowata, grunta lekkie. 10.) **N.**, os. karczem., pow. miński, przy dawnym trakcie p. mińsko-nowogródzkim, pomiędzy mkami Stołpce i Kojdanów, o 2 w. ku płn. od dawnej st. zwanej Agatka. 11.) **N**, folw. nad rz. Ptyczą, pow. miński, w 1 okr. pol., niegdyś własność Radziwiłłów, należał do domin. Annopol, przez wiano przeszedł do Puzynów i zaliczał się do domin. Samohwałowicze; następnie również przez wiano przeszedł do Bucewiczów, w końcu po 1878 r. został kupiony przez Popowa, obywatela miejscowego pochodzenia; ma około 12 włók obszaru, grunta i łąki wyborne. 12.) **N.**, wś, pow. nowogródzki, przy gośc. ze wsi Kuźminowce do wsi Bujniewicz, 15 osad; w okolicy bierze początek rz. Myszanka, dopływ Szczary. *J. Krz.* i *A. Jel.*

Nowińska góra, góra bezleśna, na wsch. od wsi Złockiego, na granicy tejże z gm. Jastrzębikiem, w pow. nowosądeckim, między pot. Złockim (od zach.) a Jastrzębikiem (od wsch.). Wzn. 710 m. npm. (szt. gen.). Na płd. od N. g. leży wzgórze Wielki Łazek (702 m.).

Nowińskie al. *Nowinka*, jezioro w pow. mohylewskim, w gm. pawłowickiej, o 3 w. od sioła Żurawicz i o 2 w. od Słuczków, na granicy pow. borysowskiego, w pobliżu jez. Kosmaczewka. Ma kształt owalny, do 2 w. długie a około 1 w. szerokie, zajmuje około 150 dzies. Brzegi błotniste, pokryte mchem i zaroślami sosnowemi; dno ilaste. *J. Krz.*

Nowińskie al. *Chołmickie*, błoto w pow. mohylewskim, w gm. pawłowickiej, w pobliżu wsi: Nowe Polesie, Terespol, Borezki, Kureń, Kozówka, Truchanówka, Słuczki, Żurawicze,

Rogów, Kulinówka, Awchuta, Kurcza, Ziablica, Gorzanów i Załozie. Długość jego dochodzi do 20, szerokość zaś od 2 do 4 w.; rozległe do 5350 dzies. Okrąża jeziora Nowińskie, Kosmaczewskie i Dybowe. Wypływają z niego potoki: bezim., Elenka i Rudka. Pokryte lasem sosnowym i zaroślami. Przechodzi w części do gub. mińskiej. *J. Krz.*

Nowinnen (niem.), ob. *Naujehnen.*

Nowinniki, ob. *Nowiniki.*

Nowiny 1.) pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn. 2.) **N.**, wś, pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Głusk, ma 135 mk. 3.) **N.**, attyn., pow. sochaczewski, ob. *Jeżówka* 1.). 4.) **N.** al. *Dębniak*, folw., pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Jeruzal, ob. *Doleck.* 5.) **N.**, oś. włośc., pow. kutnoski, gm. Sójki, par. Strzelce. Ma 7 dm., 55 mk., 74 mr. W 1827 r. było 8 dm., 53 mk. 6.) **N.**, folw., pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gostynin, 2 dm., 12 mk., ziemi lekkiej żytniej 554 mr., lasu 100 mr. Ob. *Lucień.* 7.) **N.**, folw., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz, odl. 19 w. od Włocławka. Ma 38 mk., 209 mr. ziemi dwor. i 5 mr. włośc. Folw. ten oddzielony został w 1874 roku od dóbr Wola Adamowa 8.) **N.**, folw., pow. koniński, ob. *Nowy Czarków* 9.) **N.** os., pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Dęby Szlacheckie, 1 dm., 3 mk. 10.) **N.** al. *Stara Olszyna*, folw. nad strum. Meszną, pow. słupecki, gm. i par. Młodojewo, odl. od Słupcy 10 w., 1 dm. 11.) **N.**, fol., pow. brzeziński gm. i par. Będków, 3 dm., 11 mk., ziemi 627 mr. 12.) **N.**, przyległ., pow. noworadomski, ob. *Lipowczyce.* 13.) **N.**, przyl., pow. opatowski, ob. *Jeleniów.* 14.) **N.**, kol., pow. lubelski, gm. i par. Zemborzyce. 15.) **N.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów, (obrz. grec. Majdan). W 1827 r. było tu 87 dm., 482 mk. 16.) **N.**, fol., pow. krasnystawski, gm. i par. Łopiennik, odl. 12 w. od Krasnegostawu, ma 361 mr. obszaru, w tem 300 mr. or. roli, 40 mr. lasu, 18 mr. łąk; oddzielony w 1879 r. od dóbr Krzywe. 17.) **N.**, przysiółek, pow. zamojski, gm. i par. Nielisz. 18.) **N.**, wś, pow. włodawski, gmina Turno, parafia (rus.) Wołoska Wola, ma 27 dm., 164 mk., ziemi 338 mr. Należy do dóbr Wołoska Wola. 19.) **N.**, fol., pow. chełmski, ob. *Czerniejów.* 20.) **N.**, wś, pow. rypiński, gm. i par. Żałe, odl. 11 w. od Rypina, ma 3 dm., 37 mk., 157 mr. gr. dobr., 7 nieuż. 21.) **N.**, fol., pow. rypiński, gm. i par. Gujsk, 240 mr. rozl., 57 mk., 5 dm. 22.) **N.** *Likiec*, ob., *Likiec.* 23.) **N.**, ob. *Lipniak*, pow. sierpecki. 24.) **N.**, *Gizińskie* al. *Giżyńskie*, wś, pow. mławski, gm. i par. Unierzyse, odl. o 29 w. od Mławy, ma 6 dm., 65 mk., 212 mr. gr. dobr., 30 nieuż. Mieszka tu drobna szlachta; ob. *Gizino.* 25.) **N.** albo *Sielc*, wś szlach. nad rz. Narwią, pow. makowski, gm. Sielc, paraf. Rożan. Ma 1906 mr. 26.) **N.**, os. leś., pow. ostrowski, gm. i par. Poręba. 27.) **N.**, folw., pow. kolneński, ob. *Jedwabne.* 28.) **N.**, pow. kolneński, ob. *Chrzanowo.* 29.) **N.**, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo. Odl. od Suwałk 15., w. 4 dm., 23 mk. 30.) **N.** *Bargłowskie*, wś, pow. augustowski, gm i par. Bargłów. Odl. od Augustowa 12 w., ma 20 dm., 217 mk. 31.) **N.** *Stare*, wś, pow. augustowski, gm. i par. Bargłów, odl. od Augustowa 17 w., 3 dm., 31 mk. 32.) **N.**, folw., pow. maryampolski, ob. *Józefowo.* *Br. Ch.*

Nowiny 1.) wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. pokrowska (dawniej Sobakińce), o 54 w. od Lidy a 24 od Wasiliszek, ma 9 dm., 31 mk. prawosł. i 45 kat. 2.) **N.**, zaśc., tamże, gran. z poprz., 3 mk. kat., własność Morgiewicza. 3.) **N.**, zaśc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmianka Murowana, o 10 w. od gminy a 16 w. od Oszmiany, 2 dm., 30 mk. kat. (7 dusz rewiz.). 4.) **N.**, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Mosty, 4 dusze rewiz. 5.) **N.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Narwidziszki, o 6 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Narwidziszki, Jasińskich. 6.) **N.** pow. lepelski, ob. *Iwańsk.* 7.) **N.**, folw. do dóbr *Kurszany* (ob.). 8.) **N.**, pięć osad wiejskich, pow. miński, o 3 w. na płn.-zach. od Mińska, przy dr. z Mińska do Dubowlan; miejscowość falista, teraz z lasów ogołocona, posiada glinę. 9.) **N.**, wś w zach. str. pow. nowogródzkiego, przy gośc. z Nowogródka do Lidy, ma 29 osad pełnonadziałowych; miejscowość dość leśna, malownicza, wzgórkowata grunta dobre, w okolicy są starożytne przedhistoryczne kurhany. Była tu st. poczt. przy trakcie lidzko-nowogródzkim, o 17 ¼ w. od Nowogródka a o 2 ¼ od granicy gub. grodzieńskiej. Stąd rozchodziły się dwie drogi: na Słonim do Grodna i na Lidę do Wilna. 10.) **N.**, zaśc. we wsch.-płd. str. pow. słuckiego, pomiędzy rz. Słucz i Jewsiejka, w 3 okręgu policyjnym kopylskim, 5 osad; w około głuche, zapadłe, odludne Polesie. *J. Krz.* i *A. Jel.*

Nowiny 1.) niem., *Nowinge*, folw., pow. międzychodzki, 5 dm., 47 mk.; nal. do gm. i dom. Goraj. 2.) **N.**, folw., pow. inowrocławski, 2 dm., 32 mk.; nal. do gm. i dom. Walentynowa.

Nowiny 1.) po rus. *Nowyny Horyneckii*, wś, pow. cieszanowski, 21 klm. na wsch. od Cieszanowa, 5 klm. na płn. od urz. poczt. i stacyi kol. jarosławsko-sokalskiej w Horyńcu. Na płn. leży Brusno Stare, na płn.-zach. Brusno Nowe, na płd. Horyniec i Radruż, na wsch. Dziewięcierz i Werchrata (3 ostatnie miejscowości w pow. rawskim). N. leży w dorzeczu Wisły. W płn. stronie obszaru płynie pot. Świednica

al. Świdnica al. Dublen, zwany w dalszym biegu Sołotwą, a tworzący jedno z ramion Lubaczówki Sanowej. We wsch. zaś stronie pot. Nowiny i płynie na zach. do Horyńca, gdzie wpada do Świednicy. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. We wsch. str. wsi leży las Buczyna (362 m.); zach. część obszaru między potokami Świednicą a Nowinami jest również lesista. Własn. więk. (Ludwika ks. Ponińskiego) ma roli or. 123, łąk i ogr. 9, pastw. 8, lasu 358; wł. mn. roli or. 416, łąk i ogr. 23, pastw. 79, lasu 32 mr. W 1880 r. było 402 mk. w gm., 2 na obsz. dwor. (350 obrz. rzym.-kat., reszta gr.-kat.). Par. rzym. i gr.-kat. w Horyńcu. 2.) **N.**, fol. na obsz. dwor. Jaworowa. 3.) **N**, część Jazowa Starego, w pow. jaworowskim. 4.) **N.**, niwy, w płn. stronie Teniatysk, pow. Rawa Ruska (wznies. 265 m.). 5.) **N.**, wzgórze (znak triang 338 m.), w Kamionce Lipniku, pow. Rawa Ruska. 6.) **N.**, gajówka koło Czułowic, pow. rudecki. 7.) **N.**, przys. do Skowierzyna, pow. tarnobrzeski, w piaszczystej nizinie, 152 m. npm., na prawym brzegu Sanu, w pasie pogranicznym cłowym 16·5 klm od Zaleszan a 5 klm. od Radomyśla. *Lu. Dz.* i *Mac.*

Nowiny 1.) ob. *Nowy Dwór*, pow. złotowski. 2.) **N.**, niem. *Nowinken* al. *Nowinnen*, wyb. do Starzyńskiego dworu należące, pow. wejherowski, st. p. Starzyn. 3.) **N.**, niem., *Nowinni*, folw. książęcy, pow. złotowski, st. poczt. i par. kat. i ew. Złotowo, szkoła Gorzna, 1828 mr.; 15 bud., 5 dm., 115 mk., 58 kat., 57 ew. 4.) **N.**, niem. *Nowinnen* al. *Neufeld*, wyb. do Strzebielina należące, pow. wejherowski, st. poczt. Bożepole, pow. kościerski. 5.) **N.**, niem., wyb. do Gniewowa, pow. wejherowski, st. p. Wejherowo. *Ks. Fr.*

Nowiny 1.) niem. *Neu Schiemanen*, wś, pow. szczycieński, st. p. Szymany. 2.) **N.**, wś, pow. ządzborski, st. poczt. Mikołajki. 3.) **N.**, litew. i niem. *Naujehnen*, wś, pow. gołdapski, st. poczt. Bodschwingken. 4.) **N.**, niem. *Neusaass*, pow. oleckowski, st. poczt. Cichy. W 1867 r. 36 mk. (Niemcy). *J. K. S.*

Nowipol al. *Sarażyneczka*, wś rząd. przy ujściu rzeczki Wołowej do Perejmy (Sarażynki), pow. bałcki, gm Perejma, par. Bałta: w 1868 r. było tu 74 dm., 259 dusz męż., 700 dzies. ziemi.

Nowischken, dobra ryc., pow. piłkałowski, st. poczt. Schillehnen, 230 mk. Należy do nich folw. Nathalwethen.

Nowizna, ob. *Lubocza*, pow. rawski.

Nowka, zaśc. pryw. i karczma, pow. święciański, w 1 okr. pol., 2 dm., 18 mk. kat., 5 starow., 3 żydów.

Nowkajmie 1.) wś, pow. rossieński, par. girtakolska. 2.) **N.**, wś, pow. rossieński, par. lidowiańska. 3.) **N.**, wś, pow. rossieński, par. rossieńska. 4.) **N.**, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Nowki 1.) wś nad rz. Kuźniczką, pow. kielecki, gm. Smochowice, par. Grzymałków. W 1827 r. było tu 8 dm., 65 mk. 2.) **N.**, wś, pow. konecki, gm. Niekłań, par. Odrowąż, od Końskich 26 w., ma 12 dm., 87 mk., ziemi włośc. 113 mr. W 1827 r. było 6 dm., 44 mk.

Nowlany, fol., pow. drysieński, przy drodze handl. z Dryssy do Rzeżycy; wzgórza.

Nowo Aleksandrówek, pow. makowski, gm. Smrock, par. Szelków.

Nowoaleksandrówka 1.) wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Sumiliszki, o 1 w. od gminy, 35 dusz rewiz. 2.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce, okr. wiejski Skrejciany, o 10 w. od gminy, 8 dusz rewiz. osadników w. ross.; należy do dóbr skarb. Punie.

Nowoaleksandrówka 1.) miasto nad rz. Tiligulą, pow. ananiewski gub. chersońskiej, 1000 mk., cerkiew, synagoga, targi tygodniowe. 2.) **N.**, ob. *Melitopol.*

Nowo Aleksandrowo, sioło, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniewo, okr. wiejski N., o 10 w. od gminy, 45 dusz rewiz.; własność Boczkowskich. W skład okr. wiejskiego wchodzi sioło N. i Spiahło, wsie: Szlapy, Tarasiewicze, Rolicze, Makarycze, Łycewicze, Dworzec, Iwanki, Mulary, Leśniki, Zolki, Dubowo i Demianowicze; zaśc. Kurniki i Zadni (Tylny) Bór, w ogóle 691 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 34 b. włościan skarbowych.

Nowoaleksandrowsk, poprzednio do 1836 roku *Jeziorosy*, mto pow. gub. kowieńskiej, leży pod 55° 44′ płn. sz. a 43° 46′ wsch. dł., na wzniesieniu, pomiędzy jez. Ossą i Osidą oraz wypływającą z ostatniego rzkę Owilką, uchodzącą przez rzkę Łaukiesą do Dźwiny Zachodniej, przy dr. żel. warszawsko-petersburskiej. Przez mto przechodzi szosa kowieńsko-dyneburska. Odl. o 171 w. od Kowna, ma 6547 mk. (3410 męż. i 3137 kob.), w tej liczbie 2233 kat. i 3562 żydów. W 1857 r. było w N. 3469 mk. (1838 męż. i 1631 kob.), w tej liczbie 404 prawosł., 119 rozkolników, 2030 kat., 7 ewang. i 909 żydów. W N. znajduje się cerkiew, kośc. kat., 6 domów modl. żydowskich, szkoła, targi i 2 jarmarki (15 stycznia i 3 sierpnia). W 1857 r. było w N. 8 dm. mur. i 155 drewn. oraz 2 drewn. młyny wodne. Do mta należało 1291·82 dzies., mianowicie 39 dzies. pod zabudowaniami, 240 roli ornej, 708·45 wygonów i 304·37 pod jeziorami. W tymże roku było w mieście 5 krawców, 6 szewców, 5 stolarzy, 6 kowali, 1 jubiler, 5 piekarzy, 4 zdunów, 6 rzeźników, 1 mosiężnik i 1 kominiarz. Znajdował się szpital czasowy wojskowy oraz

szpital cywilny, szkoła żydowska dwuklasowa i cegielnia. Parafia praw. ma 512 wiernych. Kościół par. kat. pod w. N. M. P., wzniesiony z muru w 1610 r. przez Zygmunta III, został w latach 1852—62 przebudowany staraniem ks. Jana Narkiewicza i parafian. Na cmentarzu grzebalnym kaplica, wystawiona w 1847 r. przez Antoniego Żółtańskiego. Par. kat., dek. nowoaleksandrowskiego, ma 7821 dusz. Filia w Imbrodach, kaplica w Szałtupce. Dekanat nowoaleksandrowski, dyec. telszewskiej (żmujdzkiej), obejmuje 11 parafij: Nowoaleksandrowsk, Dusiaty, Dryświaty, Brasław, Widze, Sołoki, Zawierz, Pelikany, Smołwy, Aleksandrów, Antuzów, mających 10 filij i 88759 wiernych. St. dr. żel. warszawsko-petersburskiej, na linii Wilno-Dyneburg, między Dukształami a Kałkunami, o 23 w. od Dynoburga. Niegdyś mko Jeziorosy, w pow. brasławskim wdztwa wileńskiego, stanowiło wraz z okolicznemi wsiami sstwo niegrodowe, później dobra stołowe biskupów wileńskich. Jan z książąt litewskich, biskup wileński, odnowił i pomnożył w 1530 r. fundusz kościoła parafialnego, który już oddawna był zbudowany pod tyt. Wniebowzięcia N. M. P. Altarya św. Anny fundowana w 1522 r. Jednocześnie ze zmianą nazwy Jeziorosy na N. przeniesiono tu z Widz władze powiatowe pow. brasławskiego gub. wileńskiej, poczem w 1842 r. naznaczone na mto pow. nowoutworzonego powiatu gub. kowieńskiej. Opis w Tygodniku ilustrowanym z 1864 r. № 270. Nowoaleksandrowski powiat, utworzony w 1842 r. z dawniejszego pow. brasławskiego i części wiłkomierskiego, zajmuje wschodnią część gub. kowieńskiej, północną granicą przylega do Kurlandyi, od wschodu i południa graniczy z gub. wileńską, od zachodu z pow. wiłkomierskim i poniewieskim. Powierzchnia przerznięta jest wyniosłemi wzgórzami (dochodzącemi do 94 saż. npm.) i zasiana mnóstwem jezior (do 400). Grunt powiatu, z występującym czerwonym piaskowcem formacyi dewońskiej, należy do najbardziej nieurodzajnych w gubernii. Piasek zajmuje tu wielkie przestrzenie i tylko w części północnej, na pograniczu Kurlandyi, spotyka się czarnoziem połączony z piaskami. Niewielka część południowa powiatu, leżąca na pokładzie formacyi trzeciorzędnej, posiada glebę dość urodzajną. Południowe stoki wzgórzy i miejsca wyniosłe posiadają klimat dobry, natomiast stoki północne oraz miejscowości nad jeziorami i niziny błotne, z powodu nadmiaru wilgoci, zgubnie wpływają na zdrowie ludzi i bydła domowego. Z rzek ważniejsze: Świenta, Niemenek i Dzisna z dopływami. Z liczby jezior główniejsze: Dryświaty, Drywiaty, Snudy, Wojsa, Cno, Opsa, Buża, Obole, Dzisna, Łodze, Dukszty, Dusiaty i in. Błota zajmują 226 w. kw. czyli 23541 dzies. Ważniejsze z nich Palmo, na płd. od jez. Drywiaty, Hanuszyskie al. Ambalskie (do 15 w. kw. przest.), Soło, na płn. od mka Oknisty, Netigała na płd. od mka Poniediel i in. Wogóle powierzchnia powiatu zajmuje 5799 w. kw. al. 604062 dzies. (podług innych danych tylko 5188 a nawet 5078·1 w. kw.), w tej liczbie 10937 dz. pod sadybami, 319791 dz. gr. orn., 73125 lasów, 48958 zarośli, 78125 łąk, 21770 wygonów, 23541 bagnisk, 17187 nieużyt. i 10625 pod jeziorami Podług danych z 1857 r. było w pow. 23368 sztuk koni, 53518 bydła rogatego, 51000 owiec zwyczajnych i 690 poprawnych, 25249 świń, 5819 kóz. W 1877 r. było w powiecie (oprócz mta N.) 178115 mk. (88192 męż. i 89923 kob.), w tej liczbie 163 duch., 5725 szlachty, 226 kupców, 41938 mieszczan, 126583 włościan, 3362 wojskowych i 116 cudzoziemców. Pod względem wyznaniowym było 131682 kat., 2583 prawosł., 24173 żydów, 595 karaimów i mahometan. W tymże roku urodziło się 6184 dzieci (3166 chłopców i 3018 dziewcząt), zmarło 3607 osób (1710 męż. i 1897 kob.), zawarto 973 małżeństw. W 1859 r. było 129858 mk., w tej liczbie 113122 Litwinów. Ludność w części odłączonej od dawniejszego pow. wiłkomierskiego mówi czystym językiem litewskim, w części zaś stanowiącej dawny pow. brasławski białoruskiem, łotewskim i gdzie niegdzie łamanym polskim; pas powiatu pograniczny z Kurlandyą szybko się giermanizuje. Pod względem administracyjnym N. powiat dzieli się na 5 okręgów policyjnych: Sołoki, Widze, Brasław, Rakiszki i Poniediel; 3 okr. pokoju do spraw włośc., 4 rew. sądów pokoju, oraz 4 powołanych do odbycia powinności wojsk., 28 gmin: drujska, krasnogórska, słobodzka, brasławska, opsowska, widzka, rymszańska, dryświacka i smołwieńska, (w 1 okr. pok.); abelska, antuzowska, antolepska, bachmacka, dusiacka, dukształska, krewieńska, sołocka (Sołoki), taurogińska i tyltyska (w 2 okr.); kwietkowska, poniemuńska, rakiska (Rakiszki), skopiska (Skopiszki), czadoska i jużyńska (Jużynty) w 3 okr. pok. Gminy tu obejmują 124 okręgi wiejskie (starostwa) i 2091 wsi. W powiecie znajduje się 33 szkół ludowych, do których w 1875 r. uczęszczało 1172 dzieci (1082 chłopców i 99 dziewcząt). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i rybołóstwo w jeziorach oraz uprawa lnu, który w ogóle dobrze się udaje a zwłaszcza słynie w handlu len z dóbr Rakiszki hr. Tyzenhauzena. Przemysł fabryczny prawie zupełnie nie istnieje. Pod

względem kościelnym znajduje się powiecie: 7 parafij prawosławnych (nowoaleksandrowska, widzka, antolepska, brasławska, kozaczyźniańska, wesołowska i krasnogórska), i 26 parafij katolickich, należących do trzech dekanatów: nowoaleksandrowskiego, abelskiego i uciańskiego. Do dek. nowoaleksandrowskiego należą par.: Nowoaleksandrowsk, Dusiaty, Dryświaty, Brasław, Widze, Sołoki, Zawierz, Pelikany, Smołwy, Aleksandrów i Antuzów; do dek. abelskiego: Abele, Komaje, Rakiszki, Skopiszki, Poniediel, Krewno, Poniemuń, Poniemunek, Jużynty, Żabiszki, Hanuszyszki, Kwietki, Czadosy i Popiel; nakoniec do dek. uciańskiego należy par. Taurogieny. Nadto znajduje się cerkiew starowierców w Nowoaleksandrowsku i kościół ewang. reform. w Popielu. Marszałkami szlachty N. powiatu byli: Pizani Piotr (1842—3), Wawrzecki Jan h. Rola (1844—6), Pietkiewicz Konstanty h. Trąby (1846—7), Piottuch Kublicki Antoni (1847—61), Komorowski Leopold h. Ciołek, Biegański Wincenty h. Prawdzic (1863—77), Durnowoj Mikołaj (1879 r.). *J. Krz.*

Nowo-Aleksandryjski powiat, ob. *Puławy*.

Nowo Archangielsk, osada nad rz. Siniuchą, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, 3000 mk., targi i jarmarki; st. pocztowa.

Nowobohorodycki gródek, warownia przy ujściu rz. Samary do Dniepru, prawie na wprost dzisiejszego Ekaterynosławia, później zburzona. Wspomina o niej na wielu miejscach Wieliczko w swej kronice.

Nowobród, dawna nazwa Birczy, w pow. dobromilskim.

Nowochopersk, mto pow. gub. woroneskiej, nad rz. Choprem, o 276 w. od mta gubernialnego, ma 7976 mk., bank, st. poczt., 2 cerkwie, szkołę powiat. element., 18 fabryk, produkujących na 268000 rs. rocznie; rzemiosła rozwinięte, szczególniej kowalstwo. Handel produktami rolnemi dość znaczny, przystań ładowna, targi i jarmarki uczęszczane. Założone 1710 r., pierwotnie twierdza, od 1779 r. powiatowe. Nowochoperski powiat ma na przestrzeni 5431·8 w. kw. 139384 mk.; powierzchnia równa, grunt żyzny, lasy zajmują 12%. Znaczniejsza rzeka Choper z dopływami. Rolnictwo i chów bydła w kwitnącym stanie. W powiecie znajduje się 75 fabryk, z produkcyą roczną na 3,600,000 rs.

Nowochowańska, gmina, pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., składa się z 5 okr. wiejskich i liczy 479 dusz rewiz. (w 1863 r.).

Nowochrósty al. *Nowochresty*, wś nad rz. Dubiesznią, dopł. Naczy, we wschodniej str. pow. borysowskiego, w pobliżu granicy pow. orszańskiego, w 1 okr. pol chołopienickim, gm. Nacza, o 2 w. od st. Krupki dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, ma 9 osad; miejscowość głucha, poleska, grunta lekkie. *A. Jel.*

Nowochwastów al. *Nowofastów*, dawniej *Hołochwasty*, *Hołochwastów*, mko, pow. skwirski, w 2 okr. pol., gm. babińska, par. katol. Borszczajówka, o 25 w. od Skwiry a 130 w. od Kijowa. Leży nad rz. Horochowatką (Orochowaciec), w kotlinie otaczających ją wybrzeży wyższych i niższych. Horochowatka rozlewa się tutaj we wspaniały staw. N. ma 1044 mk. prawosł. i 500 żydów. Przyległości rz. Horochowatki na mapie Zanoniego „Łąkami (czyli stepami) Jaroszewskiemi“ nazwane, według świadectw aktowych były już w XV w. zaludnione, lubo dość słabo, ile że nad brzegami tejże rzeczki jedna tylko była zamieszkała osada, Żuchowcami zwana. Ale od dni panowania Kazimierza Jagiellończyka, gdy bracławskie okolice, roztworzyste na wsze strony, nieledwie rok po roku razów ciężkich zaczęły doznawać od dziczy tatarskiej, wtedy dorywcze osady tutejsze, jak się obrazowo wyrażano wówczas „w paszczęce nieprzyjacielskiej“ zostające niemal, wkrótce poginęły bez śladu. Wtedy prawdopodobnie i Zuchowce owe (na posadzie których być może stanął miał późniejszy Nowochwastów), uległy zagładzie. Było to już w XVI w. Ale Rzpltej wiele na tem zależało, aby te puste obszary co najrychlej zasiedlić. Tak na sejmach, jak i w pismach ówczesnych wołano też o zaopatrzenie w zamki „confiniów“ i osadzenie onych. Głosy te znalazły posłuch. Stany Rzpltej zajęły się na dobre tą sprawą. Jakoż w 1590 r. zezwoliły królowi rozdać na wieczność osobom stanu rycerskiego, zasłużonym krajowi, ową pustynię za Białocerkwią leżącą (Vol. Leg., t. II, str. 318), z tem jednak, jak to gdzieindziej tenże król objaśnił, aby ci obdarzeni owem pustemi obszarami wzięli na się zarazem i obowiązek „sprowadzenia osadników do uprawy ziemi, powstrzymania zagonów tatarskich i obrony zamków, które mają się zbudować“ (Henr. Schmitt, Rokosz Zebrz., str. 434). Owoż jednym z liczby owych obdarzonych został Marcyan Trębicki, który otrzymał wieczną darowizną na osadę, rozległe, puste terytoryum, t. j. cały ów obszar, na którym dziś są rozsiane miasteczka i wsie: Torczyca, Wołodarka, Bereźna, Antonów, Borszczajówka i Nowochwastów. Ale Trębicki nie podołał zadaniu; zamków nie wystawił, ziemi nie zasiedlił i sam nareszcie życiem przypłacił. Zostawił on jedyną córkę Annę, która już w 1545 r. sprzedała bezludną pustkę Januszowi Zbaraskiemu, wdzie bracławskiemu, sąsiadowi od Pohrebyszcz i Żywotowa. Sze-

roka ustroń tych dóbr obejmowała wtedy, jak i w chwili pierwotnego nadania, następne uroczyska czyli miejsca byłych wsi: Torczycę, horodyszcze Włodareckie, uroczyszcze Zwołozic (teraz Antonów), Przylepki, sieliszcze Chwastów nad rz. Rosią, Włodymirkę (dziś las Włodymir w bliskości Borszczajówki) i Żuchowce nad rz. Horochwatką. Janusz Zbaraski, posiadając majątkowe środki, poświęcił znaczny koszt nie tylko na założenie kilku, choć daleko od siebie odległych wiosek, jako to: Wołodarki, słobody wielkiej Antonów, Włodymirki i Borszczajówki, ale nadto zaopatrzył je w zameczki obronne. Dogodził w tem interesowi Rzpltej, dla której wzrost ludności na tem pograniczu był sprawą żywotną, tem bardziej że król sam zobowiązał się był jeszcze w pactach conventach trzy zamki na upatrzonych zdatnych miejscach w tych stronach zbudować „z których pożytku spodziewać się nie można było, aż póki rycerscy ludzie, którym nadano obszary odłogiem leżące, nie sprowadzą ludzi" (H. Schmitt, Rokosz Zebrz., str. 434). Z tych jednakże naprędce zaimprowizowanych forteczek, zameczek w Borszczajówce, jak się o tem z pewnego dowiadujemy dokumentu (działu Zbaraskich), był najlepiej zaopatrzony w obronę, gdyż nawet wały jego były armatami osadzone. (W opisie Borszczajówki, przez pomyłkę powiedzieliśmy, że to miejsce powstało po raz pierwszy za ks. Wiszniowieckich). Atoli Janusz Zbaraski wkrótce zeszedł z tego świata (1608 r.) i wielka fortuna przeszła na dwóch synów: Jerzego kasztelana krak., i Krzysztofa, koniuszego kor., ale ci zgasli bezpotomnie, pierwszy w 1631, a drugi w 1627 r. Spadek po nich przeszedł na Janusza ks. Wiszniowieckiego, koniuszego kor. Książę ten nie szczędził też kosztów ani pracy aby skolonizować szerokie pustki swoje dziedziczne: stawiał zamki, zakopywał słobody, wprowadzał ziemiańskie porządki, mnożył pola uprawne; w tej ziemi dzikości szerzył rolnictwo i obyczaj. O nim głosi Samuel Twardowski, iż przezeń „Ukrainy suche zakwitają; Nowe pałanki, nowe zamki wstają; I które przedtem nie zaznały kosy, Płowieją pola rzęsistemi kłosy." Dokoła zamku borszczajowieckiego mnogie teraz włości powyrastały, jak: Babenki (Babin), Śnieżna, Hacówka, Sachnówka, Sumilińce, Marmolińce, Kapuścińce i Hołochwasty. Janusz Wiszniowiecki był to mąż zasłużony, na potrzeby kraju wystawiał zbrojne hufce, Tatarów pogromca i tępiciel, liczne ich siły łamał, doświadczony w radzie i na wojnie. Jaki zaś mir i wziętość u szlachty posiadał, jak były cenione jego zasługi, dowodem są instancye gorące, jakie po zgonie jego szlachta wołyńska zanosiła do tronu i Rzpltej przez posłów swoich na sejm 1638 r. jadących, a w następnych zawierające się słowach: „Merita ludzi zacnych, w ojczyźnie dobrze zasłużonych, nie tylko aby nie miały być pogardzone, ale i seri posteritate aby były wiekopomnie podawane, rzecz jest przystojna: przeto mając w nieustawającej pamięci merita niedawno zeszłego ks. Jm. Janusza na Zbarażu Wiszniowieckiego, koniuszego kor., krzemienieckiego starosty, który JKr. M. i Rzpltej we wszystkich okazyach ich toga et armis, nieprzerwanie aż do ostatniego kresu żywota swego oddawał, nie chorągwiami, ale pułkami i wojski w różnych ekspedycyach znacznie ojczyznę, nie litując dostatków swoich i zdrowie swoje na szanc ważąc, wspierał; a tak wielkich odwag i strat swoich zadanych, nieco odniosłszy nagrody i wdzięczności od Rzpltej fatis cessit: zlecamy Jm. PP. Posłom naszym, aby gorącą instancyą, wprzód w Izbie Poselskiej, a potem w Senacie do JKr. M. uczynili za pozostałym potomstwem nieboszczykowskim, aby w nagrodę tak wielkich odwag i strat męża tak wielkiego miasta dziedziczne książąt Ich Mości, na samych szlakach tatarskich będące, fortecami i municiami dobrze, z wielkim kosztem opatrzone, przykładem innych miast koronnych z łaski JKr. Mości uprzywilejowane i wolnościami nadane i konstytucyą utwierdzone były; zaczem i krajom naszym ozdoba i pożytek i od niebezpieczeństw nieprzyjacielskich pewna zasłona będzie, i potomstwo pozostałe do podobnych ojca swego dzieł i postępków rycerskich przychęcone zostanie, i odwagi i sprawy dzielne nieboszczykowskie w nieśmiertelną pamięć podane będą" (Arch. J. Z. R., t. I, cz. II, str. 244). Janusz Wiszniowiecki zakończył dni swoje d. 9 list. 1636 r. Pozostawił on dwóch synów małoletnich Dymitra Jerzego i Konstantego Krzysztofa. Opiekunami młodych książąt zostali: dziad ich ks. Konstanty, wda ruski, i stryj Jerzy, sstа kamieniecki, lecz po śmierci tychże objął nad małoletnimi i ich dobrami opiekę głośny swego czasu Jeremiasz Wiszniowiecki, który niebawem tak wybitną miał odegrać rolę w krwawym dramacie jaki się już gotował. Wiadomo bowiem że w 1648 r. zapalił się bunt Bohdana Chmielnickiego, który całą wnet ogarnął Ukrainę. Krew polała się strugami. Kmiecie ukraińscy, odbiegłszy od swoich prac rolniczych, garnęli się tłumnie w szeregi Kozaków. Na dziedziców padł strach i konsternacya; wszyscy z dóbr swych ustąpili, bo „co chłop to nieprzyjaciel, co wieś to catervas hostium imaginować sobie potrzeba" (Pamiat. wrem Komis. Kijow., t. I, str. 176). Niebawem całe chmary Kozactwa i Tatarów spadły na zaciszne pola Borszczajówki i Hołochwastowa. Wiadomo że w 1649 r. Boh-

dan Chmielnicki w niedległym od Hołochwastowa Żywotowie stał obozem, oczekując na przybycie hana krymskiego z niezliczoną ordą, skąd następnie wódz ten pod Międzyboż i Zbaraż wyruszył. Owoż naonczas dobra ks. Wiszniowieckich ciężko ucierpiały, albowiem spadł na nie cały ciężar zemsty Chmielnickiego, jaką tenże pałał ku wrogowi swojemu ks. Jeremiaszowi. Wtedy orda się nabrała tutaj jassyru. Jednakże rok 1651 był jakoby chwilą uciszenia po zawartej w tymże roku d. 28 września z Kozakami ugodzie t zw. Białocerkiewskiej. Jakoż panowie i szlachta, wyzuci z mienia i siedziby, zaczęli też wracać do swoich włości spustoszałych. Wtedy Dymitr i Konstanty ks. Wiszniowieccy, już teraz lat dorósłszy, d. 10 grudnia tegoż roku zjechali do dziedzicznego swego Niemirowa i uczynili pomiędzy sobą dział dóbr ukraińskich, do których „przyjść dotąd nie mogli za rebelią kozacką i inkursyami nieprzyjaciół krzyża św.“ Mocą tego dzielczego aktu dobra niemirowskie, berszadzkie i ładyżyńskie przypadły na część ks. Dymitra Jerzego, a na część ks. Konstantego Krzysztofa klucze: pohrebyski, monasterzecki, daszowski, wołodarecki i borszczajowiecki. Ten zaś ostatni obejmował wtedy następne włości: Kurjaniec, Babenki, Kalennę, Wasilówkę, Śnieżną, Hacówkę, Sachnówkę, Ławenki, Sumilińce, Kapuścińce, Mormilówkę i Hołochwasty. Atoli była to tylko posiadłość nominalna; pokój zawarty nie miał trwałości i wkrótce też wrzawa wojenna znowu się o te obijała okolice i znów ponownie wytępiająca rozpoczęła się walka. Borszczajówka ze swoją okolicą jak była tak i nadal pozostała gniazdem zbuntowanych Kozaków. Ale Stefan Czarniecki zacięty i stanowczy, który każdą przeszkodę zwykł był przecinać mieczem, i był zdania, że co pokój zrodzi, to wojna wygubi, w 1653 r. przedziera się z Wołynia i wpadłszy znienacka na zbuntowane Pohrebyszcze i Borszczajówkę w pień je wycina (Jemiołowski, str. 38). Jednakowoż, pomimo że taki ustawiczny krwi rozlew nie mógł nie uszczuplić ludności miejscowej, strony Borszczajówki i Hołochwastów zatrzymały ją były przecież, tak że w 1671 r., gdy miasteczka Borszczajówka, Antonów, Wołodarka, Pohrebyszcze i inne poddały się zwycięzkiemu orężowi Jana Sobieskiego, wojska pod rozkazami Łaska i Piwa lokowały się tu nawet dla łatwiejszego stąd prowidowania żywnością fortecy białocerkiewskiej (Pisma do wieku i spr. Jana Sobieskiego, t. II, str. 713). Ale 50-letni okres „hosticum“ czyli „ruiny“, zamienił w końcu te strony w pustkę najzupełniejszą. Kogo z miejscowej ludności miecz nie wytępił, ten podczas tak zwanego „zhonu“ za Dniepr przepędzonym został. Konstanty ks. Wiszniowiecki, wda bełski, dokonał żywota w 1686 r, niedoczekawszy się faktycznego swoich dóbr posiadania i dopiero do nich mieli powrócić jego synowie: Janusz i Michał Serwacy. Do tego ostatniego przeszły w posiadanie, miedzy innemi, Borszczajówka i Hołochwasty. Ale były to dobra puste „pokrzywami zarosłe:“ (jak wyrażono się w jednym dokumencie z archiwum miejscowego) i trzeba było z niemałym kosztem i zachodem na nowo je osiedlać. Jakoż osiedlał je niejaki Aleksander Gurowski, stolnik drohicki, i w miarę jak ustalało się bezpieczeństwo wśród tego pustkowia, coraz to nowe mnożyły się osady, którym i teraźniejszość zawdzięczać powinna swój byt, albowiem z tylorazowych kolonizacyi była to już dla tych stron ostatnia. W 1741 r. dzierżawi całą Borszczajowszczyznę, t. j. Borszczajówkę, Hołochwasty, Kurjaniec, Babenki, Kalennę, Śnieżnę, Sachnówkę, Stawiczki, Ławenki, Szornilińce (tak), Kapuścińce i Mormolówkę Michał z Grabowa Grocholski, cześnik bracławski, na trzy lata, za sumę 60,000 zł. Znany on był z tego, że w 1736 r. „chwalebnie dowodził partyą ukraińską“ i ścierał się w stepach z hajdamakami, którzy w tym czasie niepokoili te strony (Arch. J. Z. R., t. 3, cz. III, str. 234). W kontrakcie jego zastrzeżono, aby „reparacya tych dóbr stante possesione Jmci P. Cześnika, jaka się circa exemptione tych dóbr pokaże, kompensować się powinna. Do niezwyczajnych robocizn, nad zwyczaj poddanych Jmci Pan Dzierżawca pociągać nie ma“. W 1743 roku ostatni dziedzic sławnego imienia, ks. Michał Serwacy Wiszniowiecki, hetman w. ks. litew. i wwda wileński, zakończył dni swoje i ogromna jego fortuna spadła następnie na dwie jego córki: Annę za ks. Józefem Ogińskim i Elżbietę za Michałem Zamoyskim. Przy podziale sched, jeden odłam tej olbrzymiej spuścizny, t. j. klucz borszczajowiecki przeszedł we władanie pierwszej z nich, a od tejże z kolei przeszedł znów na własność jednej z jej córek, a mianowicie Genowefy za Adamem Brzostowskim, generałem piechoty w. ks. litew. i sstą daugowskim. Ale ci w 1757 r. sprzedali Borszczajówkę, Hołochwasty, Babin, Skibińce, Mormolówkę, Czepierzyńce, Śnieżnę Wielką i Małą, Mołczanówkę, Kurjaniec, Kapustyńce i Rybczyńce, Antoniemu na Walawlu, Korsuniach, Pohonowiczach, Karłowiczach Orzeszce, marszałkowi pińskiemu. Orzeszko atoli mając swą stałą rezydencyą w Walawlu w Pińszczyźnie, Borszczajowszczyznę wydzierżawiał. Trzymał ją od niego Sługocki, podczaszy chełmski. Puszczając jednak w dzierżawę te dobra swoje zastrzegał surowo Orzeszko „aby dzierżawca poddanych do żadnych gwałtów nie przymuszał, jako to: zakosek,

obkosek, ale jak latem, tak zimą na dwóch dniach robocizny poprzestawał; tudzież aby tenże w zbyt daleką drogę podwód nie wysyłał; aby pasiecznicy od każdego pnia starali się dać po złotemu jednemu, i aby kozaków i szlachtę nowoosiadłą poczynszował". Antoni Orzeszko ożeniony był z Bogumiłą Czarnołuską i z tego związku, oprócz syna, miał córkę Magdalenę, której d. 24 lipca 1766 r. obrzęd ślubny z Zacharyaszem Hańskim, generałem lejtenantem buławy polnej, potem łowczym nadwornym lit., odbył się w Korościatynie na Wołyniu. Tenże Hański stał się odtąd właścicielem rozległych dóbr borszczajowieckich, które wziął częścią w posagu po żonie, częścią przez nabycie. Z tegoż klucza Hołochwasty, Babin, Mołczanówkę, Snieżnę Wielką i Małą i słobodę Bystrzyk odprzedał Hański w 1780 r. d. 14 sierpnia Stefanowi Lubowidzkiemu, natenczas brygadyerowi kawaleryi wojsk kor., potem generałowi lejtenantowi. Lubowidzki atoli, jako dowodzący dywizyą ukraińską, stojącą na kresach, nie w majątku, ale przy swym sztabie w Białejcerkwi przemieszkiwał (Gazeta Polska z lat 1781—8) Hołochwasty dzierżawili od niego Robert Brzostowski i żona tegoż Anna Platerówna, córka Konst. Ludw. Platera, kasztelana trockiego i ks. Ogińskiej. Oboje oszczędni i gospodarni, pracą zabiegłą chcieli powiększyć zasoby swego domu. Generał Lubowidzki dokładał wszelkiego starania, aby Hołochwastów do rzędu miast podnieść: jakoż wyjednał u króla przywilej na 12 dorocznych jarmarków (dan w Warszawie d. 4 listop. 1780) W 1802 r. za staraniem i kosztem dziedzica stanęła tu drewniana kaplica, którą w tymże roku ks. Trębicki, dziekan skwirski, benedykował (ob. Protokół archid. kijow. z r. 1802). W następnym zaś roku do Nowochwastowa (bo tak dopiero Hołochwasty zaczęły się nazywać) przez dokupno od Anny z Rzewuskich hr. Augustowej Platerowej nowe przyrosły majętności, jako to: Morozówka, Borkowce i Berezianka. Stefan Lubowidzki był ożeniony z Franciszką z Czarnieckich i z nią zostawił czterech synów, z których Józef otrzymał na schedę Nowochwastów z wioskami. On to założył tu swoją rezydencyą, wzniósłszy kilka mieszkalnych pojedyńczych pawilonów i pięknym angielskim przyozdobił ogrodem. Obok jednego z pawilonów wzniosła się zegarowa wieża. Cienisty ogród, pełen drzew szlachetnych, i lustrzana tafla olbrzymiego stawu zdobi to miejsce. Za Józefa Lubowidzkiego N. słynął stadniną i chowem dzielnych koni. Żona jego jeden z pawilonów mieszkalnych przeznaczyła na zakład wychowawczy dla ubogich dziewcząt szlacheckich. Po zejściu w 1848 r. Józefa Lubowidzkiego, N. przeszedł w posiadanie brata jego Wacława, który w miejsce dawnej kaplicy wzniósł tu nową z muru. Obecnie N. jest własnością córki Wacława Lubowidzkiego Konstancyi Józefowej de Montrésor. Przedtem stała tu cerkiew unicka drewniana, która w 1825 roku od pożaru spłonęła. Z księgi wizytacyjnej dekanatu pohrebyskiego z 1741 i 1747 r. dowiadujemy się, że cerkiew ta była zbudowana w 1732 r. i że podtenczas jej parafia składała się z 50 osad w Hołochwastowie a z 12 w Snieżnej. Obecna cerkiew murowana Swiatomichalska, w r. 1831 wzniesiona przez Józefa Lubowidzkiego, jest uposażona 52 dz. ziemi. *Edward Rulikowski.*

Nowoczerkask, w dok. *Czerkask* i *Czerkaski*, miasto główne w ziemi wojska dońskiego, nad rz. Aksajem i Tuzłową, ma 33,098 mk., 10 cerkwi z soborem, 4 zakłady naukowe męskie, 4 żeńskie, 2 zakłady dobroczynne, domy sierot i podrzutków, dom poprawy, więzienia. Znaczny przemysł i handel, 42 zakłady fabryczne i przemysłowe, pomiędzy któremi słynne fabryki żelaza Pastuchowa, nadto 25 cegielni, 37 młynów, 67 kuźnic, fabryki wina, produkujące rocznie 60,000 wiader. W N. znajduje się izba sądowa, sąd okręgowy, teatr, klub, giełda, 13 placów publicznych, 2 ogrody, wodociągi, pomnik Płatowa, staraniem którego miasto założone zostało w 1805 r.

Nowodola, fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów, odl. od Wyłkowyszek 19 w., leży w płd.-zach. stronie od Wierzbołowa, ma 5 dm., 53 mk.

Nowodwór 1.) wś i fol., pow. nowomiński, gm. i par. Siennica, odl. 12 w. od Mińska. Ma 229 mk., gorzelnię parową, pokłady torfu. W 1827 r. było 3 dm., 42 mk. W 1883 r. fol. N. lit. A z wsiami: Zalesie, Gągolin i Bestwina rozl. mr. 1034: gr. or. i ogr. mr. 744, łąk mr. 134, past. mr. 8, lasu mr. 120, nieuż. mr. 29; bud. mur. 12, z drz. 18; płodozmian 4, 10 i 11-polowy; las nieurządzony. Wś Zalesie os. 16, z gr. mr. 151; wś Gągolin os. 13, z gr. mr. 206; wś Bestwina os. 13, z gr. mr. 52. Wś Nowodwór ma 268 mr. ziemi włośc.; fol. zaś N. miał w 1867 r. 1980 mr. obszaru. 2.) N., wś, fol. i dobra nad rz. Wieprzem, pow. garwoliński, gm. Ułęż, par. Drążgów, odl. 42 w. od Garwolina. Ma 26 dm., 262 mk.; młyn wodny, tartak, folusz, pokłady torfu. Wś ta była dawniej miastem. Akta ziemskie stężyckie podają pod 1566 r. Wojciecha Męcińskiego „de Białki et Nowodwor oppido haeres" (str. 1—110). Tenże sam w 1570 r. posiada N., Białki, Osmolice, Trzciankę, Grabowo al. Chojdakową Wolę. Żoną jego jest Jadwiga z Szamotuł, córka Dobrogosta (Akta Ziem. I, 340). W kompucie z 1648 podano 5 łanów (18, 131). W 1659 r. N. należy do kolegium krakowskiego jezuitów. Dragonia

ks. Radziwiłła, podczaszego w. ks. litew., poczyniła wtedy wielkie szkody w N. Według regestrów podymnego w 1661 r. jest 27 dm., płacą 13 fl. 15 gr. (Akta grodz. Stęż., 303). Według regestr. pobor. z 1664 r. fol. plebański ma 6 ludzi, miasto 109 dusz a przy kościele na plebanii 7 dusz (22, 208, 210). Kościół paraf. założyć miała w 1612 r. Męcińska z domu Głoskowska, dziedziczka. Obecnie dobra N. i Osmolice składają się z folw.: Osmolice, Wąwolnica i Nowodwór; wsi: N., Białki Dolne, Korzeniew, Bakiera, Borki, Rycza i Białki Górne, własność Ludwika hr. Krasińkiego. Rozl. dominialna wynosi mr. 2941: gr. or. i ogr. mr. 1464, łąk mr. 211, past. mr. 152, lasu mr. 900, zarośli mr. 154, nieuż. mr. 60; bud. mur. 4, z drz. 33; płodozmian 4, 5, 7 i 8 polowy. Las urządzony. Wś N. os. 28, z gr. mr. 447; wś Białki Dolne os. 30, z gr. mr. 312; wś Korzeniew os. 10, z gr. mr. 181; wś Bakiera os. 4, z gr. mr. 65; wś Borki os. 20, z gr. mr. 236; wś Rycza os. 3, z gr. mr. 60; wś Białki Górne os. 13, z gr. mr. 246. *Br. Ch.*

Nowodwór, pow. kamieniecki, ok. *Gródek* (t. II, 818).

Nowodwór, ob. *Nowydwór.*

Nowodworcy 1.) okol. szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 8 w. od Oszmiany, 11 dm., 133 mk. kat. 2.) **N.**, wś na lew. brz. Słuczy, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. słucka, prawie o 3 w. na płd. od mta Słucka, przy gościńcu do Pohosta, ma 20 osad pełnonadziałowych; miejscowość równa, nizinna, bezleśna, grunta i łąki wyborne.

Nowodworki, wś i fol. nad bezim. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. i par. katol. Kleck, o 5 w. na płn.-zach. od Klecka; wś ma 17 osad; fol., dziedzictwo Obuchowiczów, około 30 włók. Miejscowość bezleśna, grunta pszenne. *A. Jel.*

Nowodworska Kępa, wś, pow. warszawski, gm. Góra, ma 57 mk., 181 mr. obszaru.

Nowodworska Wólka, wś, pow. nowoaleksandryjski, gm. Kurów, par. Końskawola. Fol. stanowi majorat. W 1827 r. Wola Nowodworska, par. Włostowice, 6 dm., 62 mk.

Nowodworszczyzna, okol. szlach., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, par. katol. Raków, przy gośc. z mka Zasławia do mka Rakowa, o 8 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Zasław, ma 6 osad; miejscowość falista, małoleśna, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Nowodwory 1.) pow. warszawski, gm. Jabłonna, par Tarchomin. Odkryto tu w 1842 r. cmentarzysko przedhistoryczne. 2.) **N.**, dwór i dobra nad rz. Nurzec, pow. mazowiecki, gm. Klukowo, par. Kuczyn, odl. 21 w. od Wysokiego Mazowieckiego, mają dwa młyny wodne i cegielnię. W 1827 r. był 1 dm., 20 mk. Dobra N. składały się w 1870 r. z rezydencyi N., fol. Dominikowo, Adamowo, osady młyn. Tworkowiec i wsi Kozarze; rozl. mr. 2704: gr. or. i ogr. mr. 650, łąk mr. 287, past. mr. 43, wody mr. 96, lasu mr. 1420, zarośli mr. 147, nieuż. mr. 36, wieczyste dzierżawy mr. 7; bud. mur. 14, z drz. 21; płodozmian 4 i 8-polowy; las w części urządzony. Wś Kozarze os. 42, z gr. mr. 639. *Br. Ch.*

Nowodwórze, wś, pow. tarnowski, przy gościńcu z Tarnowa (0·6 klm.) do Tuchowa, nad potokiem płynącym od góry ś. Marcina (334 m.) do Biały. Grunta tej wsi przecinają tory kolei tarnowsko-leluchowskiej, między st. Tarnów i Pleśna-Łowczówek. N. ma 220 mk. rz.-kat. (par. w Porębie Radlnej), kasę pożycz. z kapitałem 237 zł. w. a. i mały dom sióstr miłosierdzia, które się kształceniem dziatwy zajmują. Więk. pos. ks. Sanguszków ma obszaru 178 roli, 20 łąk i ogr. i 8 mr. past.; pos. mn. 94 roli, 13 łąk, 14 past. i 6 mr. lasu. N. graniczy na płn. z Tarnowem i Zawadą, na wsch. z Łękawicą a na płd. z Radną i Porębą Radlną. *Mac.*

Nowodworzec, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., ma 175 mk., 11 444 dzies. ziemi; własność Szczyttów. *Ks. M.*

Nowofastów, ob. *Nowochwastów.*

Nowogeorgiewsk, ob. *Modlin.*

Nowogeorgiewsk, ob. *Kryłów Nowy.*

Nowogorki, zaśc. w płn. stronie pow. nowogródzkiego, w 4 okr. pol. mirskim, przy dr. z Kościuków i Łobna do mka Miru, ma 10 osad; miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Nowogród, os. miejska nad rz. Narwią z lew. brzegu, naprzeciwko ujścia rz. Pisi, pow. łomżyński, gm. i par. Nowogród. Leży pod 53° 13′ 4″ płn. szer. i 39° 36′ 3″ wsch. dłg., w malowniczem położeniu, na krawędzi wyżyny wznies. 450 stóp npm. a 125 stóp nad poziom doliny nadrzecznej, szeroko się tu rozciągającej, z widokiem na Narew, mającą tu 320 stóp szer. i na lasy dawnej puszczy nowogrodzkiej. Odl. 14 w. od Łomży, 133 w. od Warszawy, posiada kościół par. murowany, dom przytułku dla ubogich, dwie synagogi, szkołę początkową, urząd gminny, 307 dm. (3 mur.), 3078 mk. i 5589 mr. ziemi należącej do mieszczan; st. poczt. Łomża. W 1807 r. było tu 190 dm., 1000 mk.; w 1827 r. 220 dm., 1476 mk.; w 1860 r. 257 dm. (2 mur.) i 2275 mk. (1111 żyd.). Z zakładów fabrycznych istniały tu w 1860 r. drobne fabryki grubego sukna (z prod. na 4000 rs.), 8 garbarni (z prod. na 3500 rs.), cegielnia, fabryka mydła i świec. Ludność chrześciańska trudni się rolnictwem. Położenie samo przy zbiegu dwóch rzek, wskazuje, iż w odległej starożytności istniała tu osada a zapewne i gród. Przy grodzie chętnie osiadała ludność. W 1379 r. Ziemowit III, ks. mazowiecki, dzieląc swe księstwo między

synów, daje N. Janowi. W 1400 r. założył tu ks. Janusz (Starszy) mazowiecki, kościół, a parafią utworzył w 1409 r. Jakób, biskup płocki. Osada sama musiała już być wtedy miastem, gdyż Bolesław, ks. warszawski, wyszogrodzki i zakroczymski nadając w 1434 r prawo magdeburskie, potwierdził dawne przywileje. Pozwalając na zbudowanie łaźni, zastrzega sobie i następcom bezpłatną kąpiel raz w tygodniu. Położenie nadrzeczne sprzyjając handlowi, przyczyniało się do wzrostu miasta. N. leżał przy trakcie handlowym z Warszawy do Królewca. Według lustracyi z 1564 r. było 300 domów, 14 szewców, 16 kołodziejów. Inni rzemieślnicy, jako wolni od opłat, nie podani. W 1615 r. pożar zniszczył miasto. Według lustracyi z 1620 r. ogólny dochód wynosił 740 zł. 15 gr. Młynów na Narwi i Pisi było 17. Piwowarek 14, dających po beczce piwa (2 sądy) co kwartał do dworu, za beczkę dostają po 6 groszy. Piwowarowie zalewają na słód po 6 korcy, płacą od słodu piwnego i gorzałczanego po 9 groszy. Rybacy dają po 60 szczuk łokietnych, prócz czynszu. Szewcy, kołodzieje, bednarze, kowale, tesarzowie, przetacznicy, stelmachowie po 1 fl. 3 gr. płacą (Star. Polska, I, str. 639, wyd. 2). Władysław IV w 1637 r. nadaje mieszczanom wolne rybołówstwo na Narwi i Pisi. Marya Ludwika, ujęta pięknością położenia, zbudowała sobie nad Narwią, o 2 wiorsty w stronie płn.-zach. od miasta, siedzibę, zniszczoną przez Szwedów. Było to zapewne miejsce dawnego grodu książęcego. Wolny wręb nadany w 1652 r. mieszczanom, pozwolił im szybko odbudować miasto. Powtórny pożar w 1778 r. zniszczył je do szczętu. Za rządów pruskich, uspławnienie Pisi ożywiło ruch handlowy, który znowu upadł z chwilą utworzenia ks. warszawskiego i przeprowadzenia granicy, utrudniającej ruch handlowy. Mieszczan rolników tutejszych zwą *gryczanami*, od ulubionych im placków gryczanych. Gmina N. obejmuje tylko osadę miejską i należy do sądu gminnego okręgu II w Miastkowie N. par., dek. łomżyński, ma 9420 dusz. Kościół obecny odbudowany w 1821 r., kaplica św. Ducha założona w 1609 r. przez mieszczan. Nowogródzkie starostwo niegrodowe, zwane także leśnictwem kupiskiem, leżało w wdztwie mazowieckiem, w ziemi łomżyńskiej. W 1771 roku zaliczały się doń wsie: Nowogród, Kupiski, Czerwone, Kąty, Zabiele i leśnictwo kupiskie, które posiadał Jerzy Mniszech, kasztelan krakowski, opłacając zeń kwarty 13132 złp. 7 gr. Na sejmie warszawskim z 1773—1775 Stany Rzpltej zapewniły dożywocie na temże sstwie Antoniemu ks. Sułkowskiemu, w razie nastąpionej śmierci Mniszcha. Dobra rządowe Nowogród miały po 1831 roku 72,537 mr. obszaru, z czego po oddzieleniu majoratu, nadanego 1838 r. generałowi ks. Szachowskiemu, pozostało w 1854 roku ogólnej rozległości 45142 mr. tak w gruntach folwarcznych, jakoteż i włościańskich, a mianowicie: wójtostwo Lipniki 136 mr.; miasto i wójtostwo Nowogród 222 mr.; probostwo Nowogród 10 mr.; las 14574 mr., odpadki leśne 4047 mr., past. 843 mr.; rzeka Narew 167 mr; rzeka Pisna 201 mr.; wieś Baba z gr. mr. 1313; wś Baliki mr. 204; wś Bindużka mr. 245; wś Brzezina al. Brzozowa 787 mr.; wś Czarnia mr. 1235; wś Dawia 240 mr.; wś Dembinki mr. 556; wś Dobry Las 2241 mr.; wś Gawrychy 753 mr.; wś Gaski 748 mr.; wś Gietki 708 mr.; wś Jankowo i Młodzianowo 256 mr.; wś Krasny Borek 278 mr.; wś Kuzie 1339 mr.; wś Lipniki 4529 mr.; wś Morgowniki 253 mr.; wś Niksowizna 1069 mr.; wś Plewkowo 297 mr.; wś Popiołki 297 mr.; wś Poręby 544 mr.; wieś Szafranki 2129 mr.; wieś Śliwiki 477 mr; wś Tartak 831 mr.; wś Złota Góra 129 mr.; wś Korwki 252 mr.; wś Serwatki 257 mr.; wś Skroda Ruda 722 mr.; wś Ptaki 104 mr.; wś Zrębiska 109 mr.; wś Jurki 187 mr.; wś Piasutno 1101 mr. Majorat gen. Szachowskiego miał w 1854 r. 27395 mr. tak folwarcznych jak i włościańskich. Fol. Kupiski 1950 mr.; fol. i wójtostwo Łomżyca 176 mr.; fol. Miastkowo 671 mr.; sołectwo Miastkowo 70 mr.; odpadki 439 mr.; Łąki Bartne 743 mr.; wody 282 mr.; osady służby leśnej 171 mr.; lasy 6125. W 1866 r. istniały na tym obszarze następne wsie: Kupiski os. 68, z gr. mr. 2210; Miastkowo os. 27, z gr. mr. 812; Borzenica os 12, z gr. mr. 406; Jednaczewo os. 43, z gr. mr. 789; Szabłok os. 16, z gr. mr. 386; Łomżyca os. 35, z gr. mr. 1087; Mątwica os. 68, z gr. mr. 2054; Bartkowizna os. 2, z gr. mr. 67; Kule os. 2, z gr. mr. 133; Rybaki os. 15, z gr. mr. 474; Kraska os. 22, z gr. mr. 348; Janowo os. 50, z gr. mr. 151; Stanisławowo os. 35, z gr. mr. 713; Parzychy os. 10, z gr. mr. 151; Wyk os. 66, z gr. mr. 1601; Zbójna os. 96, z gr. mr. 2058; Gontarze os. 21, z gr. mr. 452; Pianki os. 44, z gr. mr. 720; Ossowiec os. 43, z gr. mr. 791; Laski os. 60, z gr. mr. 1238; Rzym Tabory os. 12, z gr. mr. 307; Gaski os. 6, z gr. mr. 88; Gawrychy os. 23, z gr. mr. 178; Dobry Las os. 12, z gr. mr. 23; Dębinki os. 39, z gr. mr. 206; Czarnia os. 10, z gr. mr. 13; Kuze os. 15, z gr. mr. 5: Bindużki os. 6, z gr. mr. 22; Ruda Ossowiecka os. 14, z gr. mr. 380. Nowogrodzkie leśnictwo rządowe, zwane dawniej Łacha, potem Kupiski, obejmuje lasy dawnej puszczy nowogrodzkiej, rozciągającej się po brzegach rz. Pisi i w nizinie rozległej, przerzniętej przez Skrwę i Rozogę. Lasy te zajmują 31,892 mr.

Puszcza nowogrodzka była własnością królewską; istniał tu dwór myśliwski. W 1808 r. odkryto bursztyn na gruntach wsi: Lipniki, Dębe, Łyse, położonych nad rz. Skrwą. Prawo poszukiwania bursztynu we wszystkich wsiach leśnictwa Nowogród i Mały Płock wydzierżawiano od 1816 do 1845 r. i później od 1852 do 1854 za sumę od 20 do 750 rs. rocznie. Ogółem dochód wyniósł 6392 rs. O pracach mających na celu osuszenie błotnej części puszczy, ob. *Nowa Ruda*. 2.) **N.**, fol., pow. turecki, gm. Tokary, par. Goszczanów, odl. od Turka w. 23½; dm 1, mk. 21. 3.) **N.** wś włośc., pow. lubelski, gm. Wólka, par. Kijany, ma 20 os. i 438 mr. W 1827 r. było 20 dm., 101 mk. Wchodziła w skład dóbr Łęczna. 4.) **N.**, wś i kol. nad jez. Grodno al. Nowogrodzkie, pow. lipnowski, gm. i par. Nowogród, odl. o 22 w. od Lipna. Posiada kościół par. drewn., urząd gm., 17 dm., 187 mk., 510 mr. gr. dobr., 28 nieuż. Kol. ma 9 dm., 90 mk., 417 mr. obszaru. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś N., w par. Nowogród, czyniła 4 zł. 19 gr. i 1 sold (Pawiński, Wielk., I, 330). Zmarły 1866 r. proboszcz tutejszy ks. Kamieński twierdził, że w lesie po za jeziorem są ślady dawnej osady, „grodu", po upadku którego wzniesiono zamczysko koło dzisiejszego kościoła i nazwano je „nowym grodem". Data erekcyi kościoła nieznana, istniał już w XVI w. Obecny odnowiony w 1839 r. N. par., dek. lipnowski, 1464 dusz. N. gmina należy do sądu gm. I okr. w Zębowie, st. poczt. Dobrzyń. Gmina ma 331 dm., 3226 mk., 13095 morgów obszaru, w tem 697 mr. nieużytków. W gminie znajdują się 2 kościoły, 5 młynów wodnych, 4 karczmy, 1 szkoła. W skład gm. wchodzą wsie: Babiak, Bierzgieł, Cesarski-Dar, Ciechocin, Dolnik, Dębowo, Gapa, Grudza, Jasionka, Kamienny-Smug, Kujawy, Lądy, Laskowiec, Macikowo, Miliszewy, Nowogród wś, Nowogród kol., Nowawieś, Ostrzno, Praczka, Paliwodzizna, Pomorzany, Ruziec, Rudaw wś, Rudaw rum., Strachowo, Strachówko, Sitno, Sęk, Węgierek i Wygoda. *Br. Ch.*

Nowogród, ob. *Kopajgród*.

Nowogród Wołyński, urzęd. *Nowograd Wołyńsk*, mto powiat. gub. wołyńskiej, ukazem cesarzowej Katarzyny II z d. 16 maja 1796 r. oficyalnie tak nazwane, dawniejszy *Zwiahel*, która to nazwa i dziś jest w ogólnem użyciu. Położone na lewym brz. Słuczy, przy ujściu rzeczki Smołki, pod 50° 36′ płn. szer. a 45° 18′ wsch. dłg., o 82 w. na płn. od Żytomierza. Słucz swemi skalistemi i górzystemi brzegami znakomicie upiększa miasto, a łatwy spad wody daje możność utrzymania go, nawet przy niedostatku bruku na wielu ulicach, w należytym porządku. To też to miasteczko, ze wszystkich powiatowych Wołynia, odznacza się czystem i zdrowem powietrzem. Szosa kijowsko-brzeska, przed otwarciem drogi żel. kijowsko-brzeskiej, jednej z główniejszych arteryi łączących Rossyą z zachodnią Europą, przechodząc przez środek miasta, znakomicie ożywiała N., a rzeka Słucz, spławna właśnie od tego punktu, dawała możność okolicy łatwego zbytu produktów rolnych a głównie materyałów leśnych do Gdańska i Memla, co korzystnie wpływało na dobrobyt miasta i okolicy. Dopiero zbudowanie kolei żelaznej kijowsko-brzeskiej zadało stanowczy cios ożywieniu i ruchowi handlowemu miasta. Przechodząc od N. o 50 w. (najbliższa stacya Połonne), podkopała handel wodny, Zwiahel i jego okolicę pod względem handlowym i przemysłowym kolej ta na dalekim planie zostawiła. Obecnie w N. szkółka powiatowa 2-klasowa jest jedynym zakładem naukowym, a dość licha fabryka powozów, kilka garbarni, olejarnia i browar są jedynymi przedstawicielami miejscowego przemysłu. W ogóle jest 13 fabryk, zatrudniających 85 robotników i produkujących rocznie na 108,895 rs. (w 1880 r.). W mieście oprócz władz powiatowych, znajduje się zarząd miejski (duma), sędzia pokoju, komisarz włościański (mirowy pośrednik), stacya poczt., 4 lekarzy, apteka i resursa obywatelska. Miasto liczy 9340 mk., w tej liczbie około 4000 żydów, około 700 dm., 182 sklepów. Już w 1766 r. było w Zwiahlu 379 dm., od których gospodarze płacili czynsze, a dochód z miasta wynosił w 1765 r. 11082 złp. 18 gr. Po wielkim pożarze, jaki miał miejsce w 1775 r., pozostało w Zwiahlu tylko 234 dm. Budynków większych i pokaźniejszych N. nie posiada; jest ogród publiczny w środku miasta, niewielki i dosyć nędznie utrzymany, dwie cerkwie prawosławne, jedna murowana, druga drewniana. Kościół katol. paraf. murowany, który zaliczyć można do wspanialszych świątyń na Wołyniu. Sama budowa i wielkość zwracają na siebie uwagę; przyozdabiają go wewnątrz doskonałe freski, pędzla jednego z wychowańców szkoły głuchoniemych w Romanowie, któremi całe wnętrze kościoła jest przystrojone. Na nieszczęście freski te wkrótce będą musiały na ściany białe się zamienić, bo mury w wielu miejscach popsute, a przy restauracyi kościoła nie stać parafian na odnowienie fresków. Zwraca dalej uwagę w kościele zwiahelskim statua ukrzyżowanego Chrystusa w wielkim ołtarzu, bardzo dobrego dłuta, ustawiona we framudze i oświecona niewidocznemi oknami ze szkła żółtego, co sprawia wielki efekt. Kościół ten pod wez. Podwyższenia ś. Krzyża, wzniesiony z muru w 1600 r. przez Annę Aloizę z ks. Ostrogskich Chodkiewiczową, był w 1651 r. w czasie wojen Chmiel-

nickiego spalony i zniszczony. Ks. Jerzy Aleksander Lubomirski w 1726 r. odrestaurował go, lecz i ten jako drewniany przez pożar do szczętu został zniszczony. Nakoniec w 1753 r. położone zostały fundamenta pod nowy murowany kościół a w 1766 r. stanęła obecna świątynia za staraniem miejscowego proboszcza, kanonika łuckiego Józefa Karpińskiego, którą w 1778 r. biskup łucki Komarnicki konsekrował. Z zabytków starożytności zasługują na uwagę ruiny warownego zamku, założonego przez księcia Konstantego Ostrogskiego w 1507 r., którego większą część baszt i murów zniszczył z całą okolicą w 1648 r. pułkownik kozacki Krzywonos. Następnie zamek był cały czy w części odrestaurowany, dosyć że ks. Jerzy Lubomirski przywilejem 1731 r. wkłada obowiązek na miejscowych rzemieślników: „mieć każdemu dobry muszkiet w celu obrony zamku". Z opisu miasta dokonanego dnia 24 marca 1766 r. a znajdującego się w aktach byłego sądu pow. nowograd-wołyńskiego widać, iż zamek był wokoło obwiedizony murem z 3-ma bastyonami, lecz ks. Lubomirski, woj. bracławski, w grudniu 1765 r. dozwolił miejscowemu proboszczowi część murów zamkowych rozebrać, w celu użycia ich do nowobudującego się kościoła. Ostatecznego zaś zniszczenia dokonał młot kamieniarzy przed niedawnemi czasy, bo w 1864 i 1865 r., gdy na dawnym dziedzińcu zamkowym, nad samym urwistym brzegiem Słuczy, stawiano cerkiew prawosławną. Dziś zostały zaledwo szczątki muru obwodowego z jedną zniszczoną basztą. Ratusz na środku rynku, jeszcze bardzo niedawno nosił na sobie cechy odległej przeszłości; dziś odrestaurowany, a raczej przerobiony na dwu piętrowy czworobok, pozbył się starych baszt i bram a mieści obecnie na dole rzędy sklepików żydowskich, na piętrach zaś prywatne mieszkania. O historyi miasta nie wiele da się powiedzieć. Są ślady, że w XIV w. wieś Zwiahel należała do jakiegoś księcia Bazylego; następnie za czasów w. ks. litewskiego Aleksandra widzimy ją we władaniu ks. Andrzeja Zwiahelskiego; potem Zwiahel stanowi własność koronną (królewszczyznę). Następnie w nagrodę zasług darowany został marszałkowi ziemi wołyńskiej, hetmanowi ks. Konstantemu Ostrogskiemu, jak widać z przywileju króla Zygmunta, wydanego w Mielniku 1507 r. d. 26 grudnia 11-go indyktu. Przywilej ten z Metr. litew. (194, str. 373), ogłosił Lipiński w Starożytnej Polsce (t. II, str. 1410). Staraniem ks. Konstantego wś Zwiahel przemianowano w miasteczko i położone zostały fundamenta warownego zamku. Po śmierci ks. marszałka Zwiahel przeszedł na jego syna, także Konstantego, a następnie na wnuka ks. Aleksandra, którego córka Anna Aloiza, poślubiona Chodkiewiczowi, wniosła Zwiahel w posagu do domu Chodkiewiczów. Po śmierci jej jako bezdzietnej, Zwiahel na mocy praw sukcesyjnych przeszedł do domu ks. Lubomirskich i w tym rodzie zostawał do 1796 r. Jeszcze w 1775 r. widzimy go we władaniu ks. Kacpra Lubomirskiego, od którego córki, poślubionej Protowi hr. Potockiemu, miasto Zwiahel z przestrzenią 300 dzies. ziemi w 1796 r. nabył rząd za sumę 333,579 rub. assyg., w celu urządzenia tam miasta gubernialnego, co jednakże dla rozmaitych powodów nie przyszło do skutku. Tranzakcya na tę sprzedaż zrobiona przez generała senatora Tymoteusza Tutolmina d. 13 paździer. 1796 r. W czasie między 1648 i 1656 r. Zwiahel bardzo ucierpiał od wojen kozackich. Bardzo liczne kurhany w okolicach jego rozrzucone, mianowicie na polach osady szlacheckiej Susły, o 3 w. od msta odległej, we wsi Jurkowszczyźnie, Horodyszczach, gdzie są wyraźne ślady wałów obronnych, krzyże kamienne i liczne kurhany, niebadane jeszcze przez archeologów. Par. kat., dek. rowieńskiego, ma 5978 wiernych. Filia w Słobodzie Czarneckiej, tamże cmentarz grzebalny; kaplica na cmentarzu paraf., w Pilipowiczach, Horbaszce, Jurkowszczyźnie, Orenach a dawniej i Kuleszach.

Nowogródwołyński powiat, dawniej *Zwiahelski*, ma 6381·4 w. kw. przestrzeni. W ogólnej ilości 577,085 dzies. ziemi, zajmują: ziemie orne 213,000 dzies., łąki i sianożęcia 59,092 dzies., lasy 263,273 dzies., nakoniec rzeki, stawy, jeziora i błota 41,720 dzies., Podług władania w N. pow. jest ziemi, od której się płaci podatek gruntowy: obywatelskiej 330,117 dzies., włościańskiej 183,310 dzies., rządowej i cerkiewnej 36,651 dzies. nieużytków, od których podatek gruntowy się nie płaci, 27,007 dzies. Powiat graniczy: od północy z pow. owruckim, od wschodu z żytomierskim, od południa z pow. latyczowskim gub. podolskiej, a od zachodu z pow. staro-konstantynowskim, zasławskim, ostrogskim i rówieńskim. Powiat Nowogradwołyński dzieli się na 4 okręgi sądów pokoju: nowogradwołyński, korecki, połoński i lubarski; na dwa rewiry mirowych pośredników (komisarzy włościańskich) nowogradwołyński i lubarski; na pięć okręgów policyjnych (stanów): w Korcu, Emilczynie, Rohaczowie, Połonnem i Lubarze; nakoniec na 20 gmin włościańskich (wołosti), mianowicie: korecką, piszczowską, żołobeńską, berezdowską, horodnicką, serbowską, emilczyńską, romanowiecką, kurneńską, smołderowską, baranowiecką, połońską, miropolską, romanowską, nowoczartoryjską, lubarską, drzewicką, kustowiecką, ostropolską i roha-

czewską. Podług wiadomości z 1881 r. powiat ma 210488 mk. Wedle Stołpiańskiego w 1864 r. było 158518 mk., w tej liczbie 116378 prawosł, 505 roskolników, 18557 kat., 567 protest., 22498 żydów i 4 machom. Podług stanów było: 2430 szlachty dziedz., 531 osobistej, 1158 duch. prawosł., 14 kat., 68 żyd., 25671 mieszczan, 111034 włościan, w tem 7013 wł. skarbowych i 1026 kolonistów; 3634 wojskowych, 177 cudzoziemców i 13800 nienależących do powyższych kategoryj. Kalendarz Hurlanda z 1879—80 liczbę żydów podaje na 14246 męż. i 14685 kob. Podług zaś statystyki ludności z 1876 roku było 22460 żydów, z których 3 kupców I-szej gildyi, 101 II-giej gildyi, a z tych ostatnich 39 w Zwiahlu, 31 w Korcu, 14 w Lubarze, reszta po kilku rozrzucona po miasteczkach powiatu. Całej ludności żydowskiej wyłączne prawie zajęcie stanowi handel i drobny przemysł; żydów-rolników w powiecie niema, a dzierżawcy starozakonni, których z każdym rokiem coraz więcej przybywa, prędzej do kupców niż rolników zaliczyć się dadzą. Jarmarki główniejsze bywają: w Zwiahlu 6 stycznia, 29 czerwca, 6 sierpnia, 26 października; w Korcu: 1 stycznia, 9 maja, 29 czerwca, 15 sierpnia; w Lubarze: 5 stycznia, 12 czerwca, 8 listopada; w Miropolu: 1 stycznia, 9 marca, 29 czerwca, 27 lipca, 29 sierpnia, 1 października, 26 października, 13 listopada i 6 grudnia. Nadto w miasteczku Berezdowie 12 jarmarków do roku: w każdą pierwszą niedzielę miesiąca; w Jaruniu dwa: na Wniebowstąpienie i 10 piątku po Wielkiejnocy; kilka jarmarków w Połonnem i po kilka w innych jeszcze miasteczkach. Z zakładów naukowych, oprócz szkółek wiejskich włościańskich, które de jure w każdej wiosce, a de facto tylko w bardzo niewielu egzystują, jest szkółka powiatowa dwu-klasowa w Nowogradwołyńsku, męzka i żeńska, i szkoła rzemieślnicza w Piszczowie, majętności hr. Alfredowej Potockiej, fundowana i utrzymywana bardzo porządnie kosztem profesora odeskiego uniwersytetu Czeczota. Egzystowała też w pow. N. jeszcze między 1850—60 r. szkoła głuchoniemych w Romanowie, założona przez senatora hr. Ilińskiego. N. powiat ciągnie się długiem pasmem od północy na południe a rzeka Słucz, biorąca początek w powiecie starokonstantynowskim, rozdziela go wzdłuż prawie na równe połowy. Charakterystyka kraju leżącego po jednej i drugiej stronie Słuczy nadzwyczaj różna. Prawy brzeg tej rzeki, błotnisty i lesisty, gleba piaszczysta, kraj mało zaludniony, a przemysł leśny stanowi główne zajęcie mieszkańców; biedne, rozrzucone wioski, z nietynkowanemi, kurnemi chatami, z dworkami obywatelskiemi mało co od chat lepszemi, z ludem małym, wątłym, od ciągłego użycia siekiery zgarbionym, między którym już się często przejawia kołtun, tak powszechny w nizinach Prypeci: oto charakterystyka tak nazwanego Polesia wołyńskiego. Lewy brzeg Słuczy, osobliwie w południowej części powiatu, przedstawia okolicę najżyzniejszą (podług taksacyi rządowej ziemia zaliczona do 2-giej klasy), gdzie okiem niezmierzone łany pszenicy, z dębowemi lasami, stanowią tak nazwaną Ukrainę wołyńską. W tej połowie powiatu rolnictwo, wspierane hodowlą owiec hiszpańskich, których w powiecie liczy się do 150 tysięcy, jest głównem zajęciem mieszkańców. Tu, przy gospodarstwie niekoniecznie wzorowem i postępowem, gdzie tradycyjna trzypolówka daleką jest od jakichkolwiek ustępstw na korzyść płodozmianu, zawdzięczając li tylko bogactwu gleby, rolnictwo daje bardzo świetne rezultaty: dziesiąty plon pszenicy uchodzi za średni urodzaj, a cena dzierżawna ziemi w północno-zachodniej części powiatu od 4 do 6, a w południowo-zachodniej od 6 do 8 rs. z dzies. wynosi. Powiat bogato jest uposażony wodami, których głównym zbiornikiem jest rzeka Słucz, do której wpadają z lewej strony: Białoka, Chomor z Chomorkiem, Drużna z Liznią, Hliboczek, Witolicz, Smółka z Okoniem, Cerem z Żołobenką i Kurczyk; z prawej zaś strony: Bliwa, Chwostojówka, Kamionka, Kazarka, Niwna, Tenia, Wierzchnica i Ćwilka. Te rzeki i rzki w swym przebiegu formują stawy, z których ważniejsze we wsiach: Charkowcach, Rohuźnie, Rajkach, Lubarze, Moskalówce, Brażyńcach, Derowiczach, Boryszkowcach, Czartoryi, Połonnem i Nowosielicy; największy zaś ze stawów, a raczej jezioro, formuje się z rzeczki Teni między wsiami Kropiwną i Nesołonią. W pokłady kamienne bogata jest okolica przylegająca do Słuczy, Kurczyka, Ceremu i w ogóle wszystkich rzeczek z lewej strony do Słuczy wpadających, a glina w całej prawie zachodniej części powiatu stanowi spodnią warstwę urodzajnego humusu. W niektórych miejscowościach, jak w Horodnicy, Baranówce, Jurkowszczyźnie, Czernicy i wielu innych, glina ta jest bez najmniejszej domieszki piasku, biała jak mleko, najprzedniejszego porcelanowego gatunku, której dobroć zaświadcza niegdyś tak sławna ze swej porcelany fabryka korecka. W wielu miejscowościach rozległe są pokłady marglu, a wapno się dobywa na gruntach wsi Micherzyniec. W północnej części powiatu dużo jest i dość bogatych rud żelaznych, lecz te bardzo mało eksploatowane. W majątkach Horodnickim i Emilczyńskim napotykają się rudy miedziane, które w zupeł-

nem leżą zapomnieniu. Jako kraj w jednej połowie leśny, a w drugiej czysto rolniczy, N. pow. niewiele ma fabryk; tylko w północnej jego części dużo wypędzają smoły, lecz i ta się dobywa dawnym systemem piecowym, kotłowych zaś fabryk smołowych jest tylko 9 w powiecie. Północna też część powiatu ma dwie odlewnie żelazne, t. z. wielkie piece, w Dziekunce Jabłonowskich i w Kropiwny Miezeńcowych; ta ostatnia wyrabia nawet niewielkie maszyny, jak młockarnie i sieczkarnie. Dalej w pow. są następujące fabryki: porcelanowych 4: w Baranówce, Horodnicy, w Kamiennym Brodzie (osada do majątku Chulskiego należąca), działająca parą, i w Dowbaszynie (osada majątku Sokołowskiego); fabryka fajansu w Wierzchnicy; 11 hut szklanych, z których najlepsza, wyrabiająca tafle lustrowe i szkło rznięte, w Marievill'u (osada majątku Rohaczowskiego), dalej na większą skalę, lecz tylko dla szkła prostego, w Serodniej (osada majątku Smołderowskiego), nadto huty: Horodnicka, Kurczycka, Dziekuńska (majątku Chulskiego), Użaczyńska (majątku Słobódzkiego), Dowbyszowska (majątku Sokołowskiego) i inne; garbarni w powiecie 16, przeważnie w Zwiahlu i Korcu, lecz największa, mająca przeszło 200000 rubli rocznego obrotu, w miasteczku Berezdowie. Gorzelni jeszcze w 1876 r. operowało 24, lecz z powodu utrudnień akcyznych, cyfra ta zeszła do 14; w 1879 r. były czynne w Miropolu, Nowo-Zwiahlu, Tyranówce, Storożowie, Adamówce, Smołderowie, Korcu, Iwankowcach, Emilczynie, Chwoszczówce, Lipni, Romanowie, Gleznie, Wolicy-Wielkiej i Kamionce. Browarów jest 8, mianowicie: w Lubarze, Anecie (kolonia niemiecka koło wsi Pilipowicz), Miropolu, Nowogradwołyńsku, Korcu, Połonnem, Rohaczowie i Nowo-Zwiahlu, z których najordynarniejsze piwo konsumują niemcy koloniści, bardzo licznie na piaskach i błotach poleskich północnej i wschodniej części powiatu osiedleni. W Korcu istnieje fabryka miodu sytnego, w Czyżówce na Słuczy papiernia; na tejże rzece dwa większe tartaki (w dobrach Kurczyckich) i siedm dużych marymontów: w Nowo-Zwiahlu, Chulsku, Ostróżku, Miropolu, Połonnem, Lubarze i Ostropolu; dalej trzy młyny parowe: w Serbach, Smołderowie i Korcu; wreszcie, jako w kraju w wody obfitującym, młynek spotyka się niemal w każdej wiosce, a liczne wiatraki zajęły każde prawie wzgórze. Małoznaczących fabryk powozów 3: w Połonnem, Lubarze i Nowo-Zwiahlu; dwie fabryki posadzek: w Połonnem i Miropolu; w Lubarze fabryka organów i pozytywek; 4 miniaturowych fabryk sukna; cegielni w jednym roku bowstających a w drugim zamykanych, stosownie do potrzeb właścicieli ziemskich, pardzo dużo; stała i największa przy Zwiahlu, prowidująca miasto w cegłę, oraz w Pełczynach (majątku Piszczowskiego), sławna z doskonałości produktu. Fabryka dachówek w mku Krasnymstawie; piec do palenia kości w Poninie, wapielnia w Micherzyńcach. W ogóle w powiecie w 1880 r. znajdowało się 72 fabryk, zatrudniających 774 robotników i produkujących rocznie za 749590 rs. Zbyt produktów rolnych dość łatwy, choć ceny zboża zawsze są niższe niż w ościennych prowincyach, a nawet powiatach; dzieje się to tem, iż po upadku od lat kilkunastu handlu spławnego do Memla i Gdańska po Słuczy, na której w powiecie nowogradwołyńskim urządzone są dwie większe przystanie (bińdiuhy) w Ćwilce i Szopach, handel koleją żelazną, osobliwie w okolicach więcej od niej oddalonych, jeszcze się nie rozwinął; po kilku większych próbkch zaraz po otwarciu kolei brzesko-kijowskiej, gdy te i producentom i handlarzom nie dały spodziewanych korzyści, cały prawie produkt miejscowej pszenicy i żyta przeszedł do marymontów, na wielką skalę urządzanych na rz. Słuczy, których właściciele nałożyli pewien monopol na okoliczne zboże, wpływ którego kolej żelazna wprawdzie z każdym rokiem podkopuje, ale go jeszcze zupełnie zniszczyć nie zdołała. Za to setki tysięcy pudów mąki pszennej wychodzi ztąd w głąb' Rossyi. Rzepak i wełna stanowią najważniejsze artykuły handlu wywozowego, bo resztę produktów rolnych, jako to: żyto, jęczmień, konsumują miejscowe gorzelnie i browary i prowiduje się niemi poleska połowa powiatu. Gorzelni kartoflanych niema wcale, choć w części północnej powiatu ziemniaki dobrze się rodzą i Niemcy koloniści dużo ich plantują. Przypuszczać należy, iż z czasem, gdy ostateczne wytępienie lasów na Podolu i Ukrainie zamknie tameczne cukrownie, powiat nowogradwołyński najeży się kominami fabryk cukrowych, bo wszelkie warunki ku temu sprzyjają: buraki w zachodniej a głównie w południowo-zachodniej połowie powiatu wszędzie korzystnie dadzą się plantować, północna i wschodnia połowa dostarczy drzewa, a wody w każdej miejscowości jest poddostatkiem. Rozległe dobra, z kilkunastu folwarków złożone, hr. Alfredowstwa Potockich (klucze Piszczowski i Smołderowski), Uwarowych, przeszło sto tysięcy dziesięcin ziemi rozległości (klucze Emilczyński i Nowo-Zwiahelski), hr. Karwickiego dobra Połońskie, hr. Czapskiego dobra Miropolskie, Steckich dobra Romanowskie i hr. Wodzickich dobra Lubarskie, prędzej czy później zdobędą się na cukrownie. Pod względem komunikacyi znajduje się w pow. nowogradwo-

łyńskim: kolej żelazna brzesko-kijowska, która przerzyna południową część powiatu, ma dwie stacye Połonne i Peczanówka i jeden przystanek Miropol. Szosa kijowsko-brzeska, która zacząwszy od granicy pow. żytomierskiego, od wsi Kurne, przechodzi do miasta Zwiahla przez wsie Łaszanówkę i Broniki, przerzyna okolicę nizką i lesistą, głównie przez niemców kolonistów osiedloną. Przed samem miastem Nowogradwołyńskiem, po wspaniałym kamiennym moście, szosa przechodzi Słucz, wkracza w okolicę jedną z żyzniejszych Wołynia i na swej drodze znajduje wioski: Pilipowicze, Didowicze, Piszczów i miasteczko Korzec. W powiecie na szosie brzesko-kijowskiej następujące są st. poczt: Łaszanówka, Broniki, Nowogradwołyńsk, Didowicze i Korzec. Stacye telegraficzne: tel. rząd. w Nowogradwołyńsku, indyjsko-angielskiego w Korcu, kolejowego: w Połonnem, Miropolu i Peczanówce. Dalej są następujące drogi w powiecie: niegdyś pocztowa z Korca przez Annopol do Ostroga; ze Zwiahla przez Rohaczów, Baranówkę, Połonne do Staro-Konstantynowa; oraz drogi handlowe: z Korca przez Kamionkę, Mokre, Smołderów do Rohaczowa; z Połonnego przez Miropol, Cudnów do Berdyczowa; dalej znowu trakt prowadzący z Lubaru do Starokonstantynowa; z Bereźnego (główna przystań na Słuczy w pow. rówieńskim) do Korca; z Emilczyna do Nowogradwołyńska i z Uszomierza, przy trakcie poczt. żytomiersko owruckim, przez Biłkę, Andrzejowicze, do Nowogradwołyńska. Te trzy drogi ostatnie łączą poleską część powiatu z jego rolniczą połową. Oprócz mta pow. Nowogradwołyńska (Zwiahla), znajduje się w powiecie 14 mczek: Korzec, Połonne, Lubar, Miropol, Berezdów, Horodnica, Jaruń, Rohaczów, Baranówka, Krasnystaw, Ostropol, Romanów, Emilczyn i Sokołów, dalej 230 wsi, 56 osad, majdanów i folwarków, nie licząc kolonii niemieckich, których jest w powiecie bardzo dużo, lecz te, z małemi wyjątkami, niemają urzędowych nazw. Parafij kat. jest 7, mianowicie w dek. rówieńskim: Nowogradwołyński, Korzec (3684 wiernych, z filią w Horodnicy, kapl. w Kamionce) i Berezdów (1370 wiernych, kap. w W. Prawutynie); w dek. zasławskim: Połonne (5286 wiernych, z fil. w Baranówce i kap. w Nowosielicy i Braźnicy), Ostropol (956 wiernych, kap. w Kisielach, Ładyże, Czarnej, Żytynie i Marcinówce); oraz w dek. żytomierskim Lubar (2172 wiernych, z fil. w Wolicy Wielkiej, oraz kap. w Pedynkach, Motowidłówce, Wyszczykusach i Wolicy). Marszałkami szlachty powiatu nowogradwołyńskiego byli: Kajetan Borowiecki h. Dębno (1807), Józef Omieciński h. Junosza (1809—11), Kajetan Wodecki (1812), Jakób Malinowski herbu Ciołek (1817), Jan Nep. Wyleżyński herbu Trzaska (1820), Tadeusz Mikulicz herbu Mikulicz (1822—5 r.). *Ludwik Rokosowski.*

Nowogród 1.) zwany *Wielkim*, mto gubernialne, nad rz. Wołchowem, blisko jej ujścia do jez. Ilmenu, jedno z najdawniejszych miast w Rosyi, leży pod 58°31 płn. szer. a 48°56′ wsch. dług., o 180 w. od Petersburga. Ma 17665 mk., 35 cerkwi, 4 monastery, kośc. kat. murowany, wzniesiony w 1835 r., seminaryum duchowne, gimnazyum, szkołę powiat., szkoły prywatne męzkie i żeńskie, 7 fabryk, z których ważniejsze świec woskowych i garbarnia, handel dość znaczny, przystań ożywiona. Z budowli publicznych odznaczają się: pałac, bazar, most na Wołchowie, pomnik na pamiątkę 1812 r. oraz tysiącolecia Rosyi, wzniesiony w 1864 r. Z cerkwi odznaczaju się sobór ś. Zofii (Sofijski), w Kremlu, zbudowany w 989 r., pierwotnie drewniany, od 1045 r. murowany, z grobami książąt i miejscowych metropolitów, z wieloma drogocennemi zabytkami sztuki i starożytności, jest jednym z najwspanialszych zabytków stylu rusko-byzantyjskiego. Znajdujące się w nim drzwi, t. z. korsuńskie al. chersońskie, pochodzące z XIII w., uważane są za arcydzieło sztuki średniowiecznej byzantyjskiej. Godne uwagi są dalej cerkwie ś. Sergiusza z 1463 r. z wysoką wieżą Pokrowy z 1305 r., ś. Mikołaja z 1135 r. i sobór Znamienski ze słynącym cudami obrazem. Początek miasta sięga odległych wieków; w IX w. należało już do przodujących miast w Słowiańszczyźnie północnej, odznaczając się zamożnością i stosunkami handlowemi z zachodnią Europą, do czego przyczyniło się przedewszystkiem wygodne położenie geograficzne. Tu osiadł w 862 r. z drużyną waregską Ruryk i uczynił N. mtem stołecznem. Pod jego następcami Nowogrodzianie byli panami wielkiej prowincyi granice której sięgały zatoki Fińskiej, jez. Czudzkiego, górnej Wołgi, m. Białego i Dźwiny zachodniej, t. j. obejmującej dzisiejsze gubernie: nowogrodzką, pskowską, petersburską oraz w części twerską, ołoniecką, wołogodzką, archangielską, wiacką i permską. Ludność jej stanowili przeważnie Finnowie (Czud', Iżera, Weś). Najświetniejszą epoką dla N. był XIII, XIV i początek XV w., w ciągu których mto zyskało samorząd, z którego powstała niezależna rzeczpospolita, będąca w związku z miastami hanzeatyckiemi, potężna i słynna ze swego handlu, zostająca pod zwierzchnictwem najprzód książąt przysyłanych, potem obieralnych, z władzą określoną, w końcu pod własnemi posadnikami (namiestnikami). W owym czasie N. był najważniejszym miastem w Rosyi i jednym

z najsłynniejszych miast w Europie, jako miejsce składowe dla handlu północnego i wschodniego, i liczył podług niektórych do 400000 mk. W 1478 r. N. przez w. ks. Iwana III wcielony został do w. ks. moskiewskiego, poczem świetny stan miasta i jego dobrobyt upadać zaczęły. Po nieudanem powstaniu w 1576 r. przeciwko Iwanowi IV Groźnemu, miasto zostało prawie do szczętu zburzone i utraciło szczątki dawnych praw i przywilejów. W późniejszych czasach przez założenie Petersburga a w końcu przez zbudowanie dr. żel. moskiewsko-petersburskiej, omijającej go z dala, handel N. zupełnie upadł, tak że dziś niepozostało prawie ani śladu z dawnej świetności. Najlepszy opis N. wydał archimandryta Makarow „Archeołogi. opisanije“ (2 t, 1860), dzieje zaś Kostomarow „Siewiernoruskija narodoprawstwa“ (1863) i Bielajew „Istorija N. Wielik.“ (1864). Parafia katolicka nowogrodzka, dekanatu petersburskiego, ma 3201 wiernych, z których 3000 Polaków. Parafia ta rozciąga się na całą gubernię. W samym N. mieszka do 1000 Polaków urzędników, wojskowych, kupców i rzemieślników; reszta rozrzucona po gubernii. Nowogrodzki powiat ma na przestrzeni 8821 w. kw. 130196 mk., zajmujących się rolnictwem i rybołóstwem. Powierzchnia równa, grunt rozmaity, zrasza go rz. Wołchow i dopływy Ilmenu; liczne bagna, niektóre obszerne; lasy zajmują $^1/_3$ część przestrzeni. Nowogrodzka gubernia graniczy na płn. z gub. petersburską i ołoniecką, na wschód z wołogodzką, na płd. z jarosławską, twerską i pskowską, na zach. z pskowską i petersburską. Góry Wałdajskie, zwane także lasem Wołchońskim lub górami Alauńskiemi, składające się z szeregu wyniosłych pagórków, przecinają gubernię w dwu kierunkach, jedna gałęź idzie przez środek powiatu kiryłowskiego, na płd.-wsch., druga, poczynająca się w płn. części pow. białozierskiego, rozchodzi się po całej guberni. Główniejsze rzeki są: Msta, Szeloń, Pierechoda, Łowat', Poła, Wołchow, Siaś, Pasza, Ługa, Tosna, Swod, Porozowiec, Itykła i Bolszma. Jezior jest przeszło 3000, z których znaczniejsze pod względem wielkości, rybołóstwa i żeglugi: Ilmen, Białe jezioro, Woże, Seligier, Andozie ro, Wałdajskie i Katlino. Bagna zajmują $^1/_6$ część, lasy 70%. Klimat umiarkowany, średnia temperatura wynosi 3·08° R. Gubernia zajmuje wraz z jeziorami 107499·9 w. kw. powierzchni; grunt w części bagnisty, pokryty jedynie mchem, jak to ma miejsce w powiatach północnych, po części piaszczysty, gliniasty lub czarnoziem, zwłaszcza w urodzajnych, wydających zboże, len i konopie, bogatych w lasy i pastwiska powiatach południowych. Hodowla bydła nieznaczna, natomiast obfitość zwierzyny i mnóstwo ryb. Z rzeczy kopalnych znajduje się węgiel kamienny, gips, wapno, żelazo i saliny na zachodnim brzegu Ilmenu. Liczba mieszkańców wynosiła w 1873 r. 1021317 (498767 męż. i 522550 kob.), zajmujących się głównie rolnictwem i przemysłem leśnym. Podług kalendarza Hurlanda było w gubernii w 1879 r. 1421 żydów. Z fabryk znajdują się w gub. mydlarnie, fabryki płócien, potażu, łoju, papieru, huty szklane i inne. Pod względem administracyjnym gub. podzieloną jest na 11 powiatów: nowogrodzki, białozierski, borowiecki, czerepowski, demiański, kiryłowski, krestecki, staroruski, tichwiński, ustiużeński i wałdajski, liczących 11 miast, 20 słobód, 2 osady, 1011 siół i 9066 wsi. Gubernia utworzoną została w 1727 r. 2.) N. *Niżni*, *Niżnij Nowgorod*, mto gubern. na prawym, wyniosłym brz. Oki, przy ujściu jej do Wołgi, ma 44190 mk., 39 cerkwi, 3 monastery, 2 cerkwie starowierców, kościół katolicki, ewangielicki, meczet. Z cerkwi odznaczają się sobór Preobrażeński, wzniesiony w 1225 r., przebudowany później, z wielu zabytkami, tudzież sobór Archangielski z 1222 r., z grobami książąt panujących. Z budowli świeckich celuje starożytny kreml, resztki murów warownych i baszt, pomnik Minina i Pożarskiego, teatr, giełda, 60 murowanych gmachów, mieszczących 2500 sklepów i in. W N. znajdują się liczne zakłady naukowe rządowe, duchowne i świeckie, z bogatemi zbiorami, dalej instytucye dobroczynne, 2 banki, dwór gościnny, koszary, piękne bulwary, ogromne i ładowne przystanie, 29 zakładów przemysłowych i fabrycznych, roczna produkcya których wynosi do 700000 rs. Handel jest tutaj wysoko rozwinięty, szczególniej podczas t. z. jarmarku makarjewskiego (w sierpniu), na który zbiera się do 150000 ludzi. Obroty jarmarku tego ciągle i szybko rosną. W 1843 r. przywieziono towarów za 47942200 rs., sprzedano za 39119900 rs.; w 1858 r. przywieziono za 105000000 rs., sprzedano za 97897000; w roku zaś 1880 przywieziono za 200446278 rs., sprzedano za 169335933 rs., pozostało za 31110345 rs. W 1876 r. dochód mta wynosił 291807 rs., rozchód zaś 280222 rs. Paraf. katol., dek. moskiewskiego I, ma 1900 wiernych w $^9/_{10}$ Polaków, resztę stanowią Ormianie kaukascy, Niemcy i Francuzi. Kościół murowany wzniesiony został w 1862 r. z ofiary kupca ormiańskiego z Moskwy, Agapita Elarowa i składek parafian. N. założony został w 1221 r. przez w. ks. suzdalskiego Jerzego (Giurgiego jak go zowie latopis Ławrentiewska) na ziemi Mordwy, był warownym i stołecznym ks. rostowsko-suzdalskich do 1390 r.; doznał licznych klęsk w czasie wojen od częstych pożarów i panujących chorób. Od 1817

r. przeniesiony z mta Makariewa jarmark, uczynił N. głównym punktem handlowym. Opis wydał Chramcowski „Oczerk istor. i opis. N. N." (2 t., 1859 r.). Niżegorodzki powiat ma na przestrzeni 2624·5 w. kw. 153474 mk., zajmujących się rolnictwem. Powierzchnia pagórkowata, zroszona Wołgą i Oką z dopływami; grunt dość urodzajny, lasy zajmują 25% przestrzeni. Niżegorodzka gubernia, jedna z gub. środkowych rossyjskich, graniczy na płn. z gub. kostromską, na wsch. z wiacką, kazańską i symbirską, na płd. z penzeńską i tambowską, ma zach. z włodzimierską. Powierzchnia jej wynosi 44675.2 w. kw. i przez Wołgę i Okę podzieloną jest na dwie części. Część płn. obfituje w lasy, piaski i bagna i dlatego mniej zdatna do rolnictwa, natomiast południowa na ziemię urodzajną, zwłaszcza zaś w okolicach płd.-wsch., gdzie przemaga czarnoziem. Rodzi się tu tyle zboża, że to wystarcza nietylko na potrzeby miejscowe, ale stanowi przedmiot handlu wywozowego. Z rzek ważniejsze Wołga, Oka, Wetługa, Sura i in.; jezior znajduje się 350. Liczba mieszkańców wynosi 1292900, w tem około 80000 Czeremisów, Mordwy i Tatarów. Podług kal. Hurlanda było w 1879 r. 668 żydów. Ludność trudni się w części płn. spławem drzewa, pędzeniem smoły i dziegciu, wyrobem naczyń drewnianych i statków rzecznych oraz obuwia i kapeluszy z wojłoku; nadto wychodzi na zarobek do innych gubernii. W części południowej mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. Hodowla bydła niezbyt rozwinięta. Przemysł rękodzielniczy w kwitnącym stanie; zasługują zwłaszcza na uwagę fabryki wyrobów żelaznych i stalowych, dalej garbarnie (wyrób wybornych juchtów), mydlarnie i in. Osady na porzeczu Wołgi i Oki, zajmujące się handlem i żeglarstwem, należą do nadzwyczaj zamożnych. W płd.-zach. stronie kwitnie przemysł górniczy i fabryczny. Pod względem administracyjnym gubernia podzieloną jest na 11 powiatów: niżegorodzki, ardatowski, arzamaski, bałachniński, gorbatowski, kniaginiński, łukojanowski, siemianowski, siergacki i wasilski, ma 1791 gmin, 13 miast i 3752 osad. Historycznie w X w. zamieszkała przez plemię Mordwa; pierwsze osady ruskie założone zostały w XII w. Należała następnie do księstwa suzdalskiego, które po 1390 r. wcielone zostało do w. ks. moskiewskiego; od 1719 r. utworzoną była gubernia. Opis w „Niżegorodskom sborniku", wydanym pod redakcyą Gaciskiego (4 t., 1871). 3.) **N.** *Siewierski* al. *Nowgorod Siewiersk*, w dokum. *Nowogródek Siewierski*, mto pow. gub. czernihowskiej, na pr. brz. rz. Desny, o 223 w. od Czernihowa, ma 6415 mk., 14 cerkwi z soborem Uspenija, gimnazyum, szkołę powiat., duchowną, żydowską i prywatne, zakłady dobroczynne, fabryki świec i garbarnie, bank, st. poczt. i przystań statków parowych (wywóz wynosi 46000 rs. rocznie); znaczny handel, 3 jarmarki, 97 sklepów. Jestto miasto bardzo starożytne, znane już Konstantemu Porfirogenicie. Niegdyś stołeczne udzielnych kniaziów ruskich na Siewierzu, przyłączone później do ks. czernihowskiego, wspominane w kronikach ruskich pod 1146 i 1175 r. W 1223 r. całkowicie zrujnowane i spalone przez Tatarów. Po bitwie nad Irpenią pod Kijowem, w której w. ks. lit. Giedymin pokonał w 1320 r. kniaziów ruskich, przyłączone wraz z Wołyniem i całą Siewierszczyzną do Litwy, było pod koniec XIV w. udziałem Korybuta Olgierdowicza. Gdy jednak Korybut wzbraniał się być uległym w. ks. Witoldowi i chciał niezależnie rządzić swem księstwem, Witold poraził go pod Niekudowem, poczem obległ w N., wziął w niewolę wraz z żoną i dziećmi i nad Siewierszczyzną ustanowił swoich starostów. Pod panowaniem Polski N. pozostawał około 160 lat, poczem w 1479 r. w. ks. moskiewski Iwan Wasilewicz zdobył na Litwie ziemię Siewierską i odtąd do 1611 r. N. należał do Rossyi. W 1604 r. pod N. Borys Godunów stoczył bitwę z Dymitrem Samozwańcem. Na mocy traktatu dziewulińskiego wraz ze wszystkiemi grodami siewierskiemi N. odstąpiony był Polsce najprzód na lat 14, a następnie w 1634 r. przez pokój zawarty d. 15 czerwca w obozie pod Wiazmą, nad rz. Polanówką, na zawsze. W 1625 r. Zygmunt III założył w N. klasztor dominikanów. Około tego czasu sprowadził tu jezuitów pleban miejscowy Marcin Gradowski, i osadziwszy ich przy kościele farnym, wystawił szkoły i dom z drzewa i zaopatrzył w szczupłe dochody. W 1637 r. Aleksander Piaseczyński, kasztelan kijowski, fundował im rezydencyą. Budynki wzniesione przez Gradowskiego spłonęły w pożarze 1651 r., poczem tenże sam Gradowski wzniósł małe domki na tymczasowe mieszkanie a szkoły umieścił w prebendzie. Następnie rezydencyą nowogródzką obsypał dobrodziejstwami Michał Korybut Wiśniowiecki a Leon Kazimierz Sapieha, podkanclerzy w. ks. lit., wystawił kościół. Uchwałą sejmową z 1633 r. ustanowiono w N. sstwo grodowe. Następnie naznaczone na mto pow. utworzonego na sejmie 1636 r. wdztwa czernihowskiego. Zajęte przez Kozaków, zostało w 1650 r. mtem setniczem. Z setników wymieniają źródła Łukjana Iwanowicza, Lisowskiego i Zachara Stepanowa. W 1654 r. wojska rossyjskie opanowały N. i obróciły go w perzynę. Na mocy traktatu andruszowskiego z d. 30 stycznia 1667 r. wraz całą Siewierszczyzną i Ukrainą zadnieprską N. ustąpiony

został Rossyi, co ostatecznie zatwierdził pokój Grzymułtowski z 6 maja 1686 r. Odtąd gród dla dwu powiatów czernihowskiego i nowogródzkiego przeniosiono do mta Włodzimierza na Wołyniu. Ostatnim sstą grodowym nowogródzkim był do 1785 r. Tadeusz Czacki. Po wojnie moskiewskiej rezydencya jezuicka zamienioną została na kolegium, do czego przyczynił się Michał Potocki, podstoli w. ks. lit., wraz z żoną swą Barbarą Duninówną Jezuici nowogródzcy do końca XVII w. utrzymywali szkoły niższe, na początku zaś XVIII w. otworzyli wyższe, staraniem i kosztem Jana Bakanowskiego, chorążego nowogródzkiego, i utrzymywali takowe aż do kasacyi zakonu. Od 1781—1796 r. N. był mtem gubernialnem, odtąd jest powiatowem. Nowogród Siewierski powiat ma na przestrzeni 3416·6 w. kw. 95991 mk., zajmujących się przeważnie rolnictwem. Powierzchnia wzniesiona i stepowa, zroszona rzekami systemu Dniepru, z których ważniejsze Desna z dopływami. Grunt piaszczysto-gliniasty, jezior 45, lasy zajmują 23% przestrzeni. *J. Krz.*

Nowogródek, dawniej *Nowogród*, wś i folw. nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. o 21 w. od Lipna. Wś ma 8 dm., 89 mk.; fol. 6 dm., 30 mk., pokłady torfu, młyn wodny. Fol. N. z attyn. Browarek i os. młyn. Włęcza rozl. mr. 2317: gr. or. i ogr. mr. 461, łąk mr. 300, past. mr. 95, lasu mr. 600, zarośli mr. 664, w osadzie młyn. mr. 7; bud. mur. 1, z drzewa 9. Las nieurządzony. Folw. ten w r. 1873 oddzielony od dóbr Steklin. Według regest. pobor. z 1564 r. wś N. Sumińskich, w par. Czernikowo, dawała 4 zł. 25 gr. i 1 sold. (Pawiński, Wielkop. I, 322). W 1789 r. włościanie płacili 354 zł. czynszu do Steklina. *Br. Ch.*

Nowogródek, mto powiat. gub. mińskiej. Starożytny gród słowiański, zwany u kronikarzy ruskich *Nowo-Horodok*, w dok. łacińskich *Parva Novogardia* al. *Neogardia*, u historyków polskich *Nowogródek Litewski* al. *N. Krywiczański*, za czasów Rzpltej główne mto wdztwa nowogródzkiego, po drugim zaś podziale kraju z kolei mto pow. gub. słonimskiej, litewskiej, grodzieńskiej, a od r. 1843 mińskiej. Leży pod 53° 56′ płn. szer. i 43° 30′ wsch. dłg., w dorzeczu Niemna, w malowniczej miejscowości, pełnej ruczajów, dopływów Niemna, rozchodzących się ztąd w różnych kierunkach. Odl. 142 w. od Mińska, 141 od Wilna, 165 od Grodna, 176 od Słucka, 223 od Pińska a 497 w. od Warszawy (tr. poczt.). Ma około 12,000 mk. płci ob., w tem około 470 prawosł. Białorusinów, około 2200 katol. Polaków, około 1160 mahomet. liczących się do społeczności polskiej, resztę wypełniają żydzi. W 1817 r. było w N. 437 dm. (w tem 9 mur.) i 1571 mk. incl. 726 żydów i 319 Tatarów. W N. znajduje się st. poczt. i st. tel. międzynarodowa, dalej 2 cerkwie mur., 2 kościoły katol., parafialny i filialny z kaplicą mur., synagoga żydowska mur., 5 szkół żyd. al. domów modlitwy (1 mur. i 4 drewn.), oraz drewn. meczet; dalej około 130 dm. mur. i przeszło 780 drewnianych, w tem 86 sklepów mur. i 10 drewn. W 1877 r. było 27 rzemieślników przygotowujących przedmioty służące na pokarm, 70 do ubrania i 105 do gospodarstwa. Pod względem przemysłu było w N. w 1881 r.: 3 browary, zatrudn. 6 ludzi i produk. piwa za 1700 rs., 1 miodosytnia, zatrudn. 2 ludzi i produk. za 200 rs., fabryka kafli, zatrud. 4 robotników, wartość produk. 2725 rs. W 1881 r. zawarto 98 ślubów, urodziło się 320 dzieci prawych, 5 nieprawych, umarło 290 osób, w tem 164 męż., 126 kobiet. Przyrost ludności wynosi + 35. W tymże roku dochód miasta wynosił 6498, rozchód 5138 rs. Pod względem obsługi sanitarnej znajduje się w mieście: 2 apteki, 3 lekarzy, w tej liczbie jeden powiatowy, dwa szpitale: miejski i żydowski. Dom przytułku dla sierot pochodzenia szlacheckiego na 16 osób, posiada przeszło 19,000 rs. kapitału. Miasto posiada 703 dzies. gruntów oraz 3 domy w mieście wydzierżawione osobom prywatnym. Straż ogniowa składa się z 7 osób i posiada: 4 konie, 4 sikawki, 12 beczek i odpowiednią ilość innych narzędzi; wszystko to razem kosztowało miasto około 814 mk. Co się tyczy środków oświaty, to po kasacie szkoły dominikańskiej była tu od 1834 r. 5-klasowa szkoła powiatowa, przekształcona w 1858 r. na 7-klasowe gimnazyum, które w 1868 r. zostało zamienione na 4-klas. szkołę powiatową, mającą równoległe oddziały dla dla chłopców i dziewcząt, w której uczy się do 400 dzieci. Istnieje też od niedawna prywatna pensya żeńska. Dawniej N. słynął z kontraktów marcowych, na które zjeżdżała tłumnie szlachta. Teraz wszystko to ustało. Istnieją jednak zajazdy dla podróżnych, restauracya i kilka porządnych magazynów. Pomimo czarującej pozycyi, miasto ma ubogi i brudny wygląd, jest ono opuszczone, z najgorszym brukiem. Co niedziela odbywają się tu targi na produkta wiejskie, a 19 marca doroczny jarmark na konie i bydło, obrót którego obliczają na 10,000 rs. Początkowe dzieje miasta niewyjaśnione. Miejsce to położone na pograniczu dawnej Litwy i osad Jadźwingów, musiało posiadać warownię już w czasach odległych. Gdy zdobywcy waregscy rozleli się po ziemi słowiańskiej w X wieku, wszędzie utwierdzali swe panowanie przez zakładanie lub wzmacnianie grodów, to też w kronikach istnieje podanie o założeniu przez samego jakoby Woldemara (Włodzimierza Wielkiego),

kununga kijowskiego, lub też przez syna jego Jarislejfa (Jarosława) po wyprawie na Litwę około 1044 r., lub wreszcie przez Jaropełka, syna Włodzimierza Monomacha, w 1116 r. Pewniejsze nieco dzieje N. zaczynają się od połowy prawie XIII w., mianowicie od zhołdowania Litwie tej dzielnicy słowiańskiej przez ks. Erdziwiłła, który po spustoszeniu N. przez Mongołów pod wodzą Kajdana w 1241 r., korzystając z rozproszenia waregskich władców, zajął opuszczony gród i okoliczną krainę i podniósłszy zamek z gruzów odbudował go i często w nim przebywał. Atoli N. stał się stolicą Litwy dopiero za panowania brata Erdziwiłła, dzielnego Mendoga (właściwie Mindowga). Założywszy stolicę w N. Mendog po mężnem odparciu najazdu szwagra swego Daniela, ks. halickiego, wyjednał sobie u papieża Innocentego IV tytuł króla Litwy, przyjął chrzest razem z swą żoną Martą i koronował się 1252 r. w swej nowej stolicy. Historyk Litwy, Teodor Narbut, twierdzi wprawdzie, że akt ten dziejowy odbył się w Nowogródku Litewskim, w pobliżu Kiernowa, zwanym u Krzyżaków Nauenpille (ob. Dz. Nar. Lit. t. IV, str. 135). Jakkolwiek przez przyjęcie chrztu Mendog utwierdził się na tronie litewskim, z tem wszystkiem rody kniaziów ruskich nie zapominały praw swoich do dzielnic słowiańskich i z tego powodu Mendog musiał ciągle walczyć z nimi, a rozprawa ta o supremacyą tem cięższą była, iż zawistny krewny Mendoga Towciwiłł wichrzył ciągle i łączył się z nieprzyjacioły Litwy. Tak w 1256 r. Towciwiłł sprzymierzony z kniaziami ruskimi i Jadźwingami zagroził N., ale go Mendog ubiegł pod Wrutą (dzisiejsze mko Horodyszcze pod Nowogródkiem) i zmusił do cofnięcia się. W 1258 r. ks. halicki Daniel dobijając się panowania nad Rusią, pomknął pod Grodno, Litwini zaś wkroczyli na odwet w jego posiadłości, co spowodowało układ miedzy Danielem i Mendogiem, na mocy którego pierwszy zrzekł się na zawsze praw do N. i innych dzielnic słowiańskich w Litwie. Mendog osadził potem w N. syna swego Wojsiełka, z tytułem ks. nowogródzkiego. Księstwo to, jak powiada Narbut, oblane było Jasiołdą, Bugiem, Narwią i Niemnem (Dz. Nar. Lit., t. IV, str. 182). Ale niedługo panował Wojsiełk na nowogródzkiem księstwie, za zezwoleniem bowiem ojca ustąpił je bratu ciotecznemu Romanowi Daniłowiczowi halickiemu, a sam wstąpił do monasteru w Połonnej, później zaś zamieszkał w monasterze Ławryszewskim nad Niemnem; wreszcie, gdy wiarołomny Trojden zamordowawszy Mendoga przywłaszczył rządy nad Litwą, Wojsiełk tajemnie schronił się do monastern Leszczyńskiego pod Pińskiem. Po zamordowaniu Trojdena w 1265 r. Wojsiełk pozostając w Leszczu, powołał na tron litewski szwagra swego, ks. Swarna Daniłowicza chełmskiego, wszakże po rychłej śmierci jego, uproszony przez naród, objął rządy Litwy, lecz nie mieszkał już w N., jeno w Kiernowie. Za panowania Wojsiełka i nastepcy jego Swentoroga milczą kroniki o N. W 1274 r. przy w. ks. Germundzie doznał N. napadu Tatarów pod wodzą Jaruna, sprzymierzonych z kniaziami Rusi. Mężny opór załogi i waśnie sprzymierzeńców ocaliły gród, który stracił w pożodze tylko jedno przedmieście, a poróżnieni napastnicy rozeszli się, łupiąc bezbronnych kraju mieszkańców. W. ks. lit. Germund lubił N. i tu często przesiadując czuwał nad pretensyami napastników różnych. Za w. ks. Giligina, syna Germundowego, mianowicie w 1278 r., Tatarzy wspierający książąt Rusi południowej stanęli koszem pod N. i niemogąc go zdobyć, odeszli z niczem. W tymże roku po śmierci w. ks. lit. Giligina na tron wielko-książęcy został wyniesiony w N. syn jego Romund; była to okoliczność świetna dla miasta, lecz nowy książę wkrótce tajemniczo zakończył życie. Następca jego Trabus nie opuszczał N., ale po śmierci tego w. ks. lit. Narymund w 1280 r. przeniósł znowu stolicę do Kiernowa. Odtąd cicho czas jakiś o nowogrodzkiej dzielnicy, aż dopiero w. ks. litewski Witenes w 1297 r. reguluje granice tego księstwa od ziemi Dregowiczan, aż po Jasiołdę i Niemen górny. W 1314 r. komtur Henryk von Plozke powziął myśl podbicia Rusi u górnego Niemna i z doborowym żołnierzem podążył puszczami ku odległemu N. i spalił miasto. Mieszkańcy jednak schronili się do zamku, dzielnie odpierali szturmy i robiąc z murów śmiałe wycieczki, odwagą swą skruszyli nadzieje Krzyżowców tak, że ci wycieńczeni, musieli się cofnąć i w drodze nad Niemnem, nieopodal N., zawadziwszy o warowne Krywicze, po krwawej potyczce i stracie walecznego rycerza Divonesa, już w popłochu biegli w strony swoje, wreszcie zdziesiątkowani chorobami i głodem na puszczy, zapisali ten nieszczęsny pochód w kronikach swoich. Daniłowicz Ignacy w „Skarbcu“ swym przytacza te szczegóły z Dusburga i innych (ob. t. I, str. 143, № 278). W 1323 r. w. ks. lit. Gedymin w przywilejach swoich wspomina o istnieniu w N. franciszkanów przez niego fundowanych, a w następnym roku papież Jan XXII wysyłał w pomoc misyjną nowych zakonników (ob. „Skarbiec“ Daniłowicza, t. I, № 299, 300). W 1329 r. piąty z rzędu syn Gedymina i Olgi rusinki, Koryat, otrzymał od ojca księstwo nowogródzkie jako dzielnicę i koronował się w N. Po śmierci jego księstwo nowogródzkie około 1239 r. otrzymał Teodor, drugi z rzędu

syn jego, który tu panował do 1352 r. Na nim zakończa się ród Koryatowiczów w nowogródzkiej dzielnicy. Następnie otrzymał dzielnicę nowogródzką dziesiąty z rzędu syn w. ks. lit. Olgerda, Dymitr Korybut, lecz gdy potem podniósł rokosz przeciwko w. ks. Witoldowi, pokonany pod Dokudowem i zabrany w niewolę, postradał udział nowogródzki; wszakże wkrótce potem, mianowicie w 1392 r., podczas ugody Jagiełły z Witoldem, przy uregulowaniu stosunków familijnych, przywrócono mu N., którym władał nie długo, bo Witold chcąc go oddalić jako wichrzyciela od granic Litwy, oddał mu w 1393 r. księstwo siewierskie, a Nowogródek Litewski, przestawszy być lenną dzielnicą, wrócił do korony. W 1394 r. zbrojne zastępy Krzyżaków w porze zimowej oparły się aż o N. Mieszkańcy wcześnie uwiadomieni o ciągnięciu nieprzyjaciół, spalili zamek i schronili się do lasów. Krzyżacy niemając co robić na zgliszczach nowogrodzkich wrócili na Drohiczyn, paląc i niszcząc kraj (ob. „Skarbiec“ Daniłowicza, t. I, № 646). Witold podniósł zamek nowogródzki z gruzów, fundował tu kościół farny, zabudował miasto, osadził je Tatarami a w 1415 r. chcąc ze względów politycznych kościół słowiański oderwać od wpływów patryarchy carogrodzkiego, zebrał w połowie listopada w N. sobór władyków cerkwi ruskiej, dla obrania metropolity i ustanowienia jego oddzielnej hierarchii. Zebrali się wówczas w N. władycy: czernihowski, połocki, łucki, chełmski, włodzimierski, halicki, smoleński, czerwieński i turowski i obrali jednozgodnie metropolitą Hrehora Cemblaka, przeznaczając mu trzy katedry: w Kijowie, Wilnie i Nowogródku. W 1422 r. N. został upamiętniony nowym festynem, albowiem król Władysław Jagiełło poślubił tu czwartą żonę, Sońkę, córkę Andrzeja kn. Holszańskiego. W 1426 r. Witold wracając w tryumfie z wyprawy na Pskowian, w N. rozdawał dary mężnemu rycerstwu swemu. W 1444 roku król Kazimierz Jagiellończyk ustanawia magdeburgią w Nowogródku, gdy zaś w 1447 r. na sejmie Lubelskim zaszły waśnie pomiędzy panami Polski i Litwy, Kazimierz Jagiellończyk dla zażegnania burzy domowej zebrał sejm litewski do N. d. 8 września 1448 r. i radził o uspokojeniu umysłów. Podczas najścia Tatarów perekopskich na Litwę za króla Aleksandra w latach 1503—1506, N. kilka razy widział ich kosze pod ścianami swemi i uległ łupiestwu. Chociaż przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 1444 r.. wydany w Brześciu, podnosił Nowogródek do znaczenia większego miasta i ustanawiał magdeburgią, wszakże takowa ostatecznie zorganizowała się dopiero w 1511 r., w którym Zygmunt Stary potwierdził nadania ojca i nowe dodał przywileje miastu. Kiedy szlachta wezwana przez wicie Zygmunta I w 1537 r., miała się zebrać pod Lwowem, litewskie rycerstwo pierwej zgromadziło się w N. i stąd pociągnęło do Lwowa na osławiony sejmik (wojnę kokoszą). W 1581 r. Stefan Batory ustanawiając trybunał w. ks. litew., polecił, aby tak zwana kadencya ruska zasiadała co dwa lata przez 22 niedziel na przemian w Nowogródku i Mińsku. Zjazdy te trybunalskie niezmiernie podniosły miasto, zwłaszcza że się tu przechowywały archiwa i szlachta potrzebująca dokumentów zjeżdżała się tłumnie. Dla bezpieczeństwa dokumentów wyjednano w 1638 r. konstytucyą, na mocy której przeznaczoną została na archiwum województwa nowogródzkiego wieża zamkowa, zwana Szczytowską (ob. Vol. Leg., t. III, fol. 457), część jednak archiwów przechowywała się i w klasztorze ks. dominikanów. Podczas najścia wojsk cara Aleksego Michajłowicza pod kn. Trubeckim w 1662 r. znaczna część archiwum zabraną została przez nieprzyjaciela, a d. 1 maja 1751 r. straszny pożar zniszczywszy niemal całe miasto, nie oszczędził i archiwum. Po pierwszym podziale kraju w 1775 r. sądy trybunalskie wraz z pozostałą częścią archiwum przeniesiono z N. do Grodna. W 1676 r. N. otrzymał od króla Jana Sobieskiego dwa ważne przywileje; przez jeden z nich zostało miasto oswobodzone na zawsze od kwaterunku wojskowego a nawet i hiberny, a to w skutek konsystencyi tu trybunału, przez drugi, nowo zbudowany ratusz zrównany w prawach z innemi ratuszami, ustanowiony urząd horodniczego, którym został natenczas Samuel Korsak (ob. Vol. Leg., t. V, fol. 440, 444). Obrządek słowiański na Rusi litewskiej wiele wyprzedził łaciński, to też w N. od czasów niepamiętnych istniały dwie cerkwie: jedna na zamku pod wez. Wniebowzięcia N. M. P., a druga w mieście t. z. Borysohlebska, ta ostatnia jakoby fundacyi kn. Wojsiełka Mendogowicza. Na wzniesienie cerkwi tej hetman litewski Konstanty Ostrogski w 1517 r. zapisał majętność Bykowicze w powiecie cyryńskim, w stronie wsch. od Nowogródka położoną. W 1636 r. metropolita Weliamin Rudzki przy tej cerkwi fundował zakon bazylianów, uposażony przez rodzinę Chreptowiczów, których tu są groby. Monaster borysohlebski w 1800 r. uczyniono filialnym monasteru ławryszewskiego, a po 1830 r. skasowano. Jeszcze w XVII wieku oprócz dwóch wzmiankowanych, istniało w N. ośm cerkwi: Podwyższenia ś. Krzyża, ś. Mikołaja cudotwórcy, Zmartwychwstania, ś. Jana, ś. Trójcy, ś. Mikołaja męczennika, ś. Paraskewii, i ś. Symeona na zamku. Cerkwie te są wymienione w dyplomacie Zygmunta III z 1610 r.

Częste pożogi wojenne niszcząc miasto nie oszczędziły i świątyń, jakoż ze wszystkich wymienionych cerkwi starożytnych pozostała tylko borysohlebska, w drugiej zaś ś. Mikołaja, mniej starej, gdyż fundowanej przez księży franciszkanów w 1780 r., znajduje się starożytny obraz Bogarodzicy, ocalony z pierwotnej świątyni zamkowej. Około 1620 r. Adam Chreptowicz, podkomorzy nowogródzki, fundował przy cerkwi borysohlebskiej, obok klasztoru bazylianów, klasztor żeński bazylianek. Bazylianki skasowane w 1839 r. i jednocześnie założono prawosławny monaster czernic w Wolnej. Co do świątyń wyznania łacińskiego, to wyżej nadmieniono, że założycielem franciszkanów w N. był w. ks litew. Gedymin, zaś w. ks. Witold miał fundować kościół farny na okopisku świątyni Peruna, lecz bliższych szczegółów tej erekcyi nie przechowały dzieje. Kościół z klasztorem ks. dominikanów w pierwszej połowie XVII w. fundował Krzysztof Chodkiewicz, koniuszy litewski, późniejszy wwda wileński. Powstały prawie jednocześnie fundacye: bonifratrów przez Kazimierza Lwa Sapiehę, jezuitów przez Moszyńskiego, zabitego w Nieświeżu podczas najścia Rossyan w 1659 r., tudzież dominikanek. Kalwini mieli tu zbór od połowy XVI w.; nieco później pełnił przy tej świątyni obowiązki duchowne Jan Zygrowiusz. Mnożyli się tu i aryanie, nienawidzeni zarówno przez katolików i protestantów. Była to smutna chwila nietolerancyi i kontrowersyi, jakoż d. 9 stycznia 1616 r. Zygrowiusz odbył w N. pamiętną dysputę z jezuitą nieświeskim Benedyktem Brywilias. Dysputa ta Zygrowiusza w tymże roku została wydrukowaną w Lubczu. Zbór został zamknięty z rozkazu Zygmunta III w 1618 r. Wszystkie powyższe klasztory katolickie nie istnieją także w skutek kasat po 1830 i 1863 r. W 1785 r. król Stanisław August w przejeździe z Nieświeża do Grodna zwiedził N. i onego pamiątki. Z ocalałych pamiątek zasługują na uwagę resztki pięknych ruin historycznego zamczyska na wyniosłej górze, tudzież w pobliżu tych ruin góra, zwana Grobem Mendoga, ale rzecz nieprawdopodobna aby tu spoczywały zwłoki bohatera Litwy, zamordowany zdradziecko w 1263 r. w Inflantach. W kościele farnym, dziś na filialny zamienionym, znajduje się piękny pomnik marmurowy, wzniesiony przez Jana Rudominę, kasztelana nowogródzkiego, na pamiątkę poległych rycerzy w bitwie pod Chocimem w 1621 r. Zabytek ten sztuki przedstawia w wypukłorzeźbie samego naczelnika Rudominę, klęczącego w całej postaci, obok niego zaś klęczy dziewięciu towarzyszy broni z uciętemi głowami, które leżą u ich stóp. N. był miejscem chrztu i pobytu w dzieciństwie Adama Mickiewicza. Oprócz wymienionych źródeł liczne są artykuły dotyczące N. i jego dziejów, mianowicie: F. M. Sobieszczańskiego, w Wielkiej Encyklopedyi Orgelbranda (t. XIX); Adama Kirkora w Opiekunie Domowym (1875 r. № 32); Michała Hausmana, Opis N., po rossyj. (w Mińskich Guber. Wiedom. za 1877 r., № 25—29); w Tygodniku Ilustrow. (z 1862 r. t. V, str. 216 i z 1872 r. t. IX, str. 52); Wojniłowicza w Bibliotece Warsz. (1841 r., t. II, str. 178). Nowogródzkie sstwo grodowe podług ustaw sejmowych obejmowało mto N. z przyległościami i zamkiem, gdzie sądy swe odbywał trybunał w. ks. litewskiego co drugi rok przez 22 tygodnie. Sstwo to było zawsze połączone z godnością wojewody nowogródzkiego i spólnie z ekonomią królewską oraz wójtostwem nowogródzkiem opłacało kwarty w r. 1783 złp. 347 gr. 8, zaś hyberny złp. 412. Sejmiki, sądy ziemskie i popisy rycerstwa dla całego rycerstwa, odbywały się także w tem starostwie. Ostatnim posiadaczem był Józef ks. Jabłonowski, wojewoda nowogródzki.

Nowogródzki powiat, był do 1793—95 r., t. j. do chwili zajęcia go przez Rossyą, jednym z trzech pow. wdztwa nowogródzkiego. W tym czasie wschodnia i północna część zostały przy nowoutworzonym pow. nieświeskim namiestnictwa mińskiego, zmienionym w pow. słucki przy ustanowieniu gub. mińskiej, zaś części: południowa i zachodnia weszły w skład gub. słonimskiej, a od 1796 r. włączone do gub. litewskiej, która w 1801 r. rozdzielona na dwie: wileńską i grodzieńską, przekazała swój powiat nowogródzki tej ostatniej. W 1842—43 z poccenia cesarza Mikołaja nastąpiła znowu przemiana granic i wtedy to pow. nowogródzki wcielono do gub. mińskiej. Tak więc części dawnego powiatu nowogródzkiego poodpadały w różne strony, są teraz bowiem w pow. słuckim, mozyrskim, mińskim, nieco w słonimskim i bobrujskim, ale rdzenna część onego dotąd pozostała pod nazwą dawną i stanowi najludniejszy i najbogatszy pow. gub. mińskiej, na zachodnim jej krańcu położony. Graniczy od płn.-zach. i płn. z pow. lidzkim i oszmiańskim gub. wileńskiej; od płn.-wsch. i wsch. z pow. mińskim i słuckim; od południa z pow. pińskim a od zach. z pow. słonimskim gub. grodzieńskiej i leży pomiędzy 43° a 45° płn. dł. i 53° a 54° wsch. szer. Według najświeższych obliczeń ma 4539 w. kw. obszaru, czyli przeszło 472800 dzies. ziemi. Skarb posiada 22206 dzies. w przestrzeniach leśnych i 7 dzies. gruntów skonfiskowanych: włościanom nadzielono: w dobrach skarbowych 41919 dzies., w dobrach prywatnych 164608 dzies., żołnierzom dymis. 768 dziesięcin; różnym 164 dziesięcin; do cerkwi należy 3766 dzies., do

kośc. katolickich 147 dzies., do mta Nowogródka 703 dzies., reszta należy do właścicieli prywatnych. Około 1880 r. 173 właśc. prawosł. posiadało 25341 dzies., 507 właśc. Polaków różnych wyznań 178819 dzies. W 1881 r. 4880 dzies. należących do właścicieli polskich przeszło w inne ręce. Odtąd niebyło znaczniejszych wyprzedaży własności polskich i chyba obecnie nastąpią wskutek klęsk w gospodarstwie 1885 r. i ekonomicznej wogóle stagnacyi. W 1881 r. zasiano w pow. pszenicy ozimej 4187 beczek litewskich, żyta 35192 beczek, pszenicy jarej 5384, owsa 10768, jęczmienia 4307, gryki 3059, różnych innych zbóż 3393; kartofli zasadzono 57147 beczek. Zbiór wynosił: pszenicy ozimej 16748 beczek, żyta 150762, pszen. jarej 26918, owsa 53840, jęczmienia 21535, gryki 15345, różnych innych zbóż 16962; kartofli 285738 beczek. Był to rok średnio urodzajny, można przeto po wyższe cyfry uważać za przeciętne w stanie obecnej produkcyi. Pol ornych w pow. jest przeszło 280000 dzies., łąk wybornych około 40000 dzies., lasów około 90000 dzies., reszta pod błotami, wodami, pastwiskami, i t p. Gleba w stronie zach., płn. i wsch. znakomita pszenna; w tych miejscowościach grunta są faliste, gliniasto-szczerkowe, posiadają dużo żywej wody. Część płn. i wsch. pozbawiane są lasów, lecz na płd. pow. ma charakter poleski, a na zach. też lesisty z pewnemi przerwami. W latach około 1860 r. według statystycznych wiadomości urzędowych było w pow. 18195 koni, 62955 bydła rogatego, 40753 owiec prostych, 41460 cienkoweł., 27502 nierogacizny, 515 kóz. Pod względem etnograficznym N. pow. przedstawia charakterystyczną mieszaninę dawnych pokrewnych plemion słowiańsko-litewskich, bowiem zetknęły się tu szczepy Dregowiczan, Krywiczan, Jadźwingów i Litwinów i urobiły w typową Ruś, którą nasi historycy i etnografowie zaliczają do Czarnej lub do Białej. Zdania są w tem podzielone. Wśród owego plemienia rusińskiego od czasów bodaj Witoldowych zjawili się Żydzi i Tatary, a od doby unii politycznej Litwy z Polską rozrodzili się Polacy. Ludność cała wynosi około 185000 dusz. w tej liczbie około 18000 Polaków (Stołpiańskij), 9400 Litwinów, około 25000 Żydów, 408 Mahometan należących do społeczności polskiej, 268 protestantów należących do społeczności polskiej, około 4200 Rusinów katolików (Stołpiańskij), a resztę, t. j. około 137000, stanowią Rusini prawosławni. w 1839 r. z unii wyłączeni. Środki oświaty są nieznaczne. W Nowogródku po zamknięciu gimnazyum, od 1868 r. istnieje szkoła czteroklasowa a w mku Mirze od tegoż prawie czasu szkoła dwuklasowa. Nadto przy każdej gminie znajduje się szkółka wiejska; najważniejsze szkółki gminne istnieją: w Szczorsach na 120 uczniów i w Niehniewiczach na 116 uczniów. Do szkółek gminnych uczęszczają nietylko włościanie ale i szlachta drobna. Według ostatnich obliczeń statystycznych, jeden uczący się przypada na 110 mieszkańców. Tak szczupła oświata musi odbijać się na moralności ludu, to też wiele ona pozostawia do życzenia. Wogóle lud zaczyna zaniedbywać stary obyczaj, zmienia strój, kaleczy mowę macierzystą, a pieśń tradycyjną zamienia na erotyczno - obozową. W 1881 r. było 2684 ślubów, urodziło się 7840 dzieci prawych, 184 dzieci nieprawych, zmarło 6407 osób. Pożarów w 1881 r. było 163, w tej liczbie 74 od podpalenia (niemal połowa); spaliło się 948 domów, na summę 705156 rs. W tymże roku zaległość w podatkach wynosiła 125508 rs. W 1882 r. przemysł fabryczny wyraził się w następujących cyfrach: 8 browarów piwnych zatrudniało 16 robotn. i wyprodukowało za 3480 rs.; miodosytnia zatrud. 2 rob., wartość produkcyi 200 rs.; fabryka kafli, 4 robot., z produkcyą 2725 rs.; 6 cegielni, 26 rob., wyrob. na sumę 5265 rs.; 1 młyn parowy, 3 robotników, wartość produkcyi 71000 rs.; 1 olejarnia, 25 robot., produkcya 10500 rs.; 6 serowarni, 12 rob., wartość wyrobu 12975 rs.; 16 gorzelni, 80 robot., wartość produkcyi 765356 rs., 7 terpentyniarni, zatrud. 7 robot. i wyprod. na 3819 rs.; 8 smolarni, zatrud. 8 robot., i wyproduk. za 1650 rs. Wogóle 55 fabryk, zatrudniało 183 robot., suma wytworu 876970 rubl. Aptek w 1882 r. było trzy, mianowicie: 2 w Nowogródku i w mku Horodyszczu; szpitali trzy w Nowogródku; przy każdej gminie jest felczer i mała apteka. Pod względem dobroczynności publicznej, istnieje w Nowogródku przytulisko dla sierot, z legatów prywatnych powstałe, posiada ono 10787 rubli kapitału i wychowuje do 16-tu sierót szlacheckiego pochodzenia, wydając na to około 1345 rocznie, gdyż zawsze nadzwyczajne ofiary prywatne zasilają budżet roczny zakładu. Pod względem administracyjno - policyjnym pow. dzieli się na pięć okr. policyjnych (stanów) i 24 gminy, obejmujące 57 starostw wiejskich. Okrąg 1-szy niehniewicki, z zarządem w mku Niehniewiczach, obejmuje gminy: niehniewicką, szczorsowską, horodczańską, wereskowską, lubczańską i wsielubską; okr. pol. 2-gi z zarządem w mku Horodyszczu, obejmuje gminy: horodyszczańską, cyryńską, rajczańską, poczepowską i koszelewską; okr. pol. 3-ci, z zarządem w mku Nowej-Myszy, obejmuje gminy: nowomyską, stołowicką, czernichowską i żuchowicką; okr. pol. 4-ty z zarządem w mku Mirze, obejmuje gminy: mirską, horodziejską, korelicką i jeremicką; okr. pol. 5-ty z zarządem w mku Snowiu, obejm. gm.: darewską, snowską,

jastreblewską, ostrowską i krzywoszyńską. Dalej powiat dzieli się na 4-ry okręgi sądowe i 4 okr. wojskowe, z zarządem w Nowogródku, Mirze, Horodyszczu i w Darewie. Według ostatnich obliczeń jest 723 wiosek, 371 folwarków, 54 zaścianków, 27 okolic szlacheckich i 25 miasteczek, mianowicie: Cyryn, Horodyszcze, Iszkołdź, Jeremicze, Korelicze, Kraszyn, Krzywoszyn, Lipsk, Lubcz, Mir, Nowogródek, Nowa-Mysz, Niehniewicze, Ostrów, Poczepowo, Połonka, Poruczyn, Połoneczka, Stołowicze, Swojatycze, Snów, Turzec, Wsielub, Walówka i Wiedźma. Jeden Nowogródek ma wygląd nieco porządniejszego miasta, wszystkie zaś inne stanowią typ znanych na Litwie ubogich, żydowskich przeważnie miasteczek, bez domów murowanych i brukowanych ulic. Zaznaczmy, iż jakkolwiek Horodziej nie liczy się za miasteczko, jednak w ostatnich czasach wskutek istnienia tu ważnej st. kolei żelaznej mosk.-brzeskiej, staraniem obywatela Marcinkiewicza zdobył się na porządne domy, zajazdy i kramy nawet, co mu nadaje prawo zwać się miasteczkiem. Najważniejszą rzeką w powiecie jest spławny Niemen, stanowiący na przestrzeni 122 w. płn.-zach. granicę powiatu; ma przystanie w Jeremiczach, Koladzinie, Szczorsach, Lubczu, Delatyczach, Moryniu i Krzywiczach. Spław odbywa się z powodu znacznych zakrętów rzeki bez żagli, zapomocą jeno wioseł lub szostów. Nie licząc wielu ruczajów i rzeczek bezimiennych wymieniamy 65 rzek mających ustalone nazwiska: Bieroza, Bierozka, Bienina, Bałajca, Czarna, Cetranka, Chadosa, Czerniawka, Chmarka, Czeszewla, Dzierewianka, Dzwieja, Dorogówka, Droczyłowka, Dziełomlanka, Izwa, Izówka, Jatra, Iszkołdź, Jabłonówka, Koczeryszka, Kołpienica, Kotówka, Kopanica, Krzemuszówka, Leszczanka, Lipnica, Miranka, Myszanka, Mołczadź, Mołczadka, Mezawna, Mołotówka, Maryanówka, Mutwica, Nowosadka, Nalibówka, Nieżatka, Niegrymówka, Newda, Osówka, Osa, Pietuchówka, Plisa, Ruta, Retima, Rudzica, Szczara, Szczorszówka, Szewelówka, Snówka, Sianieżyca, Switeź, Sworotwa, Słoczwa, Serwecz, Szarawa, Trościanka, Trepieczanka, Tartak, Usza, Wołownia, Wołowicz, Wiedźma, Zmiojka. Jezior wielkich powiat nie posiada wcale. Największe z nich Switeź, upamiętnione baladą Adama Mickiewicza, ma około 200 morgów i jest dość rybne. Inne największe są: Czyreszle (nad Niemnem), Douhoje (nad Niemnem), Douhoje drugie, Głuche, Kruhłoje, Krzywickie (nad Niemnem), Kołdyczewskie (z którego wypływa Szczara), Płosa, Sinie, Swięte, Swięte drugie, Szpakowskie, Snowskie, uformowane z rozlewu rz. Snowki, Tartackie uformowane z rozlewu rz. Dzierewianki, Zabołockie i Żłobińskie. Znaczna część powiatu jest falista i malownicza, najwyższe jednak punkta nad powierzchnią morza znajdują się w okolicy Koladzina (126 sążni) i w okolicy Czernichowa (106 sążni). Komunikacyą lądową N. pow. od północy na południe stanowi dr. żel. moskiewsko-brzeska, ze stacyami: Horodziej, Pohorelcy, Baranowicze i Leśna, i część odnogi prowadzącej od stacyi Baranowicze ku Białemustokowi. Południowym krańcem powiatu przechodzi dawna szosa moskiewsko-warszawska; są też trzy trakty pocztowe, wiodące: z Nowogródka do Mińska, z Nowogródka do Lidy, z Nowogródka do Nieświeża i Słucka. Drogi wojenno-komunikacyjne prowadzą z Nowogródka przez miasteczko Horodyszcze do Stołowicz; ze Stołowicz do mka Mołczadzia i Połonki; z mka Nowa-Mysz do Połonki, Nieświeża, Klecka i Lachowicz. Trakty handlowe idą: z Nowogródka do mka Mołczadzia, z Nowogródka do Mikołajewa i do Horodyszcza, z Horodyszcza do Mołczadzia, z mka Stołowicz przez Nową-Mysz do szosy moskiewsko-warszawskiej i z mka Korelicz do mka Zbyńska w Oszmiańskiem. Miejsca historyczne lub do których są przywiązane wspomnienia różne: Darewo (tu pogrzebiony Bochwic Floryan), Horodyszcze, starożytna Wruta (bitwa Mendoga z kniaziami waregskiemi około 1256 r.), Korelicze (pamiętne głównie utwierdzeniom się tu w 1733 r. frakcyi litewskiej króla Stanisława Leszczyńskiego), Krzywicze (pogrom Krzyżaków 1314 roku), Lubcz (starożytny gród słowiański, wsławiony drukarnią), Ławryszew (monaster), Ławczyce (miejsce święte litewskich Tatarów), Mir, Nowogródek, Nowa-Mysz, Niedźwiadka (miejsce urodzenia Ignacego Domejki), Osowiec (podług niektórych miejsce urodzenia w 1798 r. Adama Mickiewicza), Połonka (pamiętna bitwą z Tatarami w 1506 roku i zwycięstwem Stefana Czarnieckiego nad kn. Chowańskim w 1660 r.), Rzepiehowo (miejsce urodzenia Jana Czeczota), Ruta (miejsce urodzenia metropolity Weljamina Rutskiego), Soplicowo (upamiętnione w Panu Tadeuszu), Siedliszcze (miejsce urodzenia w 1791 r. Tomasza Zana), Tuhanowicze (miejsce zawierające wspomnienia po Mickiewiczu), Worończa (miejsce śmierci ostatniego w wdy nowogródzkiego Józefa Niesiołowskiego), Waszkowce (miejsce pobytu i śmierci w 1856 r. uczonego Floryana Bochwica). Zbiory naukowe lub pamiątkowe znajdują się: w Czeszewli Kobylińskich (księgozbiór, pamiątki, zbiór numizmatyczny), Niańkowie (zbiory przyrodnicze d-ra Władysława Dybowskiego), w Obryniu Kaszyców (zbiór porcelany, dzieła sztuki), w Połoneczce Radziwiłłów (biblioteka, archiwum, pamiątki, dzieła sztuki), Szczor-

sach Chreptowiczów (znakomita biblioteka, licząca 12000 tomów, wielkie archiwum i pamiątki), w Lipie Obuchowiczów (księgozbiór i archiwum), w Sworotwie Niezabitowskich (księgozbiór, archiwum, pamiątki, dzieła sztuki), Serweczu Niesiołowskich (archiwum dawne), w Waszkowcach Bochwiców (księgozbiór), w Wojnowie Nargielewicza (biblioteka), w Zamirzu A. Puciaty (ważny księgozbiór) i inne. Rezydencye bogate są w Obryniu, Wereskowie, Moryniu, Ostaszynie, w Szczorsach, w Horodzieju, w Połoneczce, w Sworotwie, Swojatyczach, w Snowiu i inne. Gospodarstwa wzorowe znajdują się w Szczorsach Chreptowicza, zarządzane przez F. Fiszera (ob. Jelskiego w Gazecie Rolniczej z 1880 roku, №№ 40—42), w Ostaszynie Bułhaka, w Waszkowcach Ottona Bochwica, w Rajcach Wereszczaki i niemało innych. Celniejsze Ogrody są: w Waszkowcach (na 30 morgach), w Obryniu, w Swojatyczach Czapskich, w Sworotwie, w Horodzieju, w Szczorsach, w Połoneczce i inne Stadniny znajdowały się dawniej: w Lipie i Swojatyczach Obuchowiczów, w Szczorsach Chreptowiczów, w Snowiu Rdułtowskich, w Odachowszczyźnie Rdułtowskich. Mieli tuż stadniny Niesiołowscy, Wereszczakowie, Rejtanowie, Radziwiłłowie i inni. Z pomiędzy wielu ludzi zasłużonych krajowi, pochodzących pow. nowogródzkiego, lub którzy tu działali, ważniejsi: Mickiewicz Adam, Zan Tomasz, Czeczot Jan, Rejtan Tadeusz, Niesiołowski Józef, Ślizień Rafał (rzeźbiarz), Domejko Ignacy, Bochwic Floryan (filozof), Rutski Weljamin, Chreptowiczowie Joachim i Adam, Moskiewicz Samuel autor pamiętników, Jewłaszewski (pamiętnikarz), Korsak Julian, Korsak (poseł nowogródzki), Obuchowicz Michał (pamiętnikarz), d-r Władysław Dybowski (przyrodnik), Rudomina Jan (kasztelan nowogródzki, wsławiony od wagą i autor opisu wojny chocimskiej). Pod względem kościelnym do 1839 r. Rusini tutejsi należeli do unii, odtąd przyłączeni do wyznania panującego. W 1880 r. było 20 cerkwi murowanych, powiększej części z kościołów przerobionych, 49 drewnianych, w tej liczbie 49 parafialnych; kaplic 1 murowana i 52 drewnianych. Do 1839 r. było w powiecie 50 parafij unickich. W granicach obecnego pow. nowogródzkiego 46 świątyń ruskich miało fundatorów lub benefaktorów w Polakach i duchowieństwie łacińskiem. Zapewne było tych fundacyi więcej, a ponoć żadna cerkiew niepowstała bez współudziału ziemian polskich, ale ślady o tem zaginęły w ciągłych burzach kraju. Rzecz pouczająca i z tego względy, iż nawet po kasacie unii, t. j. po 1839 r., niemało było erekcyi świątyń prawosławnych, dokonanych przez polskich obywateli. Szczegóły znajdują się w dziele archimandryty Mikołaja p. t. Istoriczeskostatisticzeskoje opisanie Minskoj Eparchii (1864 r.). Wymienimy pokrótce wszystkie świątynie wzniesione kosztem polskim w obrębie obecnego nowogródzkiego powiatu. I tak 1.) monaster Borysohlebski w Nowogródku do swych dobroczyńców zaliczył Adama Chreptowicza, właściciela Szczors; 2) monaster w Wolnej, fundacyi Krzysztofa Kamieńskiego z 1632 r. Benefaktorami w różnych czasach byli: Michał Domasławski, Kazimierz Malawski, Paweł Makaszycki; 3) monaster w Mirze z 1705 r., fundacyi ks. Karola Stanisława Radziwiłła, z zapisem sumy znacznej, zamknięty 1824 r.; 4) monaster w Darewie, miał benefaktorów Krzyżanowskich i Łopotów; 5) cerkiew w Nowogródku z roku 1780 r. fundacyi ks. franciszkanów; 6) cerk. w Berezcach, jej dobroczyńcami Radziwiłłowie przez zapis ziemi w 1627 r.; 7) cerk. w Wołkowiczach z 1787 r., fundacyi Korsaków; 8) cerk. w Miratyczach z 1713 r., fundacyi Jeśmanów; 9) cerk. w Walówce, fundacyi obywatela Kurcza; 10) cerk. we Wsielubiu, zbudowana w 1840 r. kosztem hr. Józefa O'Rurka; 11) cerk. w Wielkich-Żuchowiczach, fundacyi radziwiłłowskiej; 12) cerk. w Czernichowie, fundacyi Marcina Chaleckiego; 13) cerk. w Stojkach, fundacyi Judyckich; 14) cerk. w Horodzieju, zbudowana 1808 r. kosztem obywatela Brochockiego, benefaktorami jej Bykowscy; 15) cerk. w Oszpowie, fundacyi Miternawskich; 16) cerk. w Podlesiu z 1794 r., fundacyi Bykowskich; 17) cerk. w Horodyszczu z 1764 roku, fundacyi Paców; 18) cerk. w Darewie druga, z 1550 r., fundacyi Jurahów; 19) cerk. w Jeremiczach z 1790 r., fundacyi Chodkiewiczów; 20) cerk. w Załużu, fundacyi radziwiłłowskiej; 21) cerk. w Izwie z 1757 r., fundacyi Sobolewskich; 22) cerk. w Kołpienicy z 1781 r., fundacyi kapituły rz.-kat. wileńskiej; 23) cerk. w Łukach z 1779 r., fundacyi Kossakowskich; 24) cerk. w Lipie z 1773 r., fundacyi Obuchowiczów, benefaktorowie Czapscy; 25) cerk. w Łysicy z 1689 roku, fundacyi Łyżykiewiczów; 26) cerkiew w Małych Żuchowiczach z 1783 r., fundacyi Niesiołowskich; 27) cerk. w Moryniu, fundacyi Pociejów, benefaktorami: Brochoccy i Krzysztof Radziwiłł; 28) cerk. w Ostrowiu, fundacyi Bakanowskich; 29) cerk. w Ostrowku, liczy do dobroczyńców Protasewiczów; 30) cerk. w Niedźwiadce, fundacyi Jabłońskich; 31) cerk. w Poczepowie z 1770 r., fundacyi Korsaków; 32) cerk. Delatyczach, fundacyi Radziwiłłów; 33) cerk. w Połonce, fundacyi ks. dominikanów; 34) cerk. w Poruczynie z 1783 r., fundacyi ks. łacińskiego Jakuba

Kobylińskiego; 35) cerk. w Rajcach z 1817 roku, fundacyi Rajeckich; 36) cerk. w Luboniczach; z dawnego zapisu właściciel dóbr daje annuatę; 37) cerk. w Swojatyczach, zbudowana w 1823 r. kosztem dziedziców Niezabitowskich; 38) cerk. w Siennej z 1770 roku, fundacyi Wołodkowiczów; 39) cerk. w Niańkowie z 1750 r., fundacyi Wojniłłowiczów; 40) cerk. w Sulatyczach, zbudowana z muru w 1850 r. kosztem obywatelki Puchalskiej; 41) cerk. w Sulatyczach druga, zbudowana w 1824 r. kosztem obywatela Jaźwińskiego; 42) cerk. w Basinie, posiada z zapisu obywatela Ignacego Jaźwińskiego, uczynionego w 1839 roku, przytulisko dla 6 ubogich starców; 43) cerk. w Snowiu z 1836 roku, fundacyi Rdułtowskich; 44) cerkiew w Szczorsach z 1776 r., fundacyi Joachima Chreptowicza, kosztownie z muru wzniesiona i funduszem opatrzona; 45) cerk. w Jatrze z 1773 r., fundacyi Kaszyców; 46) cerk. w Jastreblewie, opatrzona funduszem przez Kotłubajów. Pod względem administracyjnym parochie są podzielone na trzy dekanaty (błahoczynia): w Nowogródku, w Wielkich-Żuchowiczach, w Kołpienicy. Kościół katolicki, zredukowany bardzo w świątyniach i osobach stanu duchownego, w 1869 r. z dyecezyi mińskiej, po jej kasacie, dołączony do wileńskiej, a obecnie od 1883 r. załączony do archidyecezyi mohilewskiej, liczy do 24360 wiernych płci obojga, ma siedm parafij: w Nowogródku, Wsielubiu, Worończy, Kroszynie, Darewie, Połoneczce i Nowej-Myszy. Bliższe szczegóły ob. Mińska dyecezya (t. VI, str. 470). Świątynie parafialne w Nowogródku, Worończy, Wsielubiu i Nowej-Myszy są wzniesione z muru, pozostałe zaś z drzewa. Wyznanie protestanckie posiada starożytny zbór murowany w Ostaszynie, fundacyi Szwejkowskich, (ob. Łukaszewicza, Dzieje kośc. wyzn. helw., t. II, str. 57). Kościół ostaszyński jest filią parafii słuckiej. Mahometanie mają dwa meczety, mianowicie: w Ławczycach (ob.) i w Nowogródku. Żydzi posiadają 7 synagog i 20 szkół lub domów modlitwy. Jarmarki odbywają się: w Lubczu na ś. Eliasza 20 lipca; w Koreliczach 1 października na ruskie Pokrowy; w Horodyszczu na ś. Jerzy ruski 23 kwietnia, tudzież na Zielone Świątki, 15 sierpnia, i 8 września; w Mirze na Trzy Króle 6 stycznia, i w dni ś. Mikołaja 9 maja i 6 grudnia. Obroty wszystkich tych jarmarków wynoszą do 30000 rubli. Przeważnym przedmiotem zbytu i kupna są konie i bydło; zwłaszcza jarmarki w Mirze i Lubczu wtem celują. Główny przemysł zawiera się w rolnictwie, jakoż powiat wywozi zboża prawie na 1000000 rubli rocznie, a koleje żelazne ułatwiają eksport. Lasu wyprzedawało się na 200000 rubli rocznie, lecz lasy coraz bardziej nikną. Wódki i spirytusu powiat zbywa na 200000 rubli; wełny na 80000 rs., rozmaitego bydła na 150000 rubli. Owoce, drób, przeróbki nabiałowe też pomnaża sumę wywozu. Natomiast powiat nabywa: soli, żelaza, śledzi, naczyń miedzianych, wyrobów stalowych, oraz towarów manufakturnych i kolonialnych przeszło za 500000 rubli. Pszczolnictwo jest reprezentowane zaledwo przez 3000 uli. Rybołówstwo w porównaniu z innymi powiatami gub. mińskiej jest nieznaczne i zaledwo starczy na miejscowe potrzeby. W rzekach i jeziorach poławiają się: szczupaki, okonie, liny, karasie, pstrągi, płocie, leszcze, jazgarze i inne drobniejsze. Co się tyczy zwierzyny, to części powiatu północna i wschodnia, ogołocone z lasów, mają zaledwo zające, lisy, kuropatwy, cietrzewie, ale w południowych częściach poleskich nierzadko zdarza się i zwierz gruby. Klimat umiarkowany, sprzyja roślinności ogrodowej, to też w sadach znajdują się wszędzie delikatne gatunki owoców, spotyka się nawet orzech włoski, winogrona przy ścianach, wyborne śliwy i grusze. Co do temperatury powiatu, to izotermy onego odpowiadają Suwałkom, Grodnu i Charkowowi; izotery Radomiowi, Niższemu - Nowgorodowi i Permowi; izohimeny: Warszawie, Grodnu, Żytomierzowi i Stawropolowi. Najpospolitsze wiatry zachodnie i zachodnio-północne. Marszałkami pow. nowogródzkiego byli: Brochocki Władysław h. Osorya (ostatni z wyborów do 1863 r.), Jundził Jędrzej h. Łabędź, Korbut Józef h. Korczak (1807—12), hr. O'Rourk Aleksander h. własnego, ks. Radziwiłł Konstanty, Rdułtowski h. Drogosław, Rejtan Kazimierz h. Rejtan (przed 1805 r.), Rajecki Franciszek Dunin h. Łabędź (1822), Wojniłłowicz Józef h. Syrokomla z odmianą (1816—20), Wojniłłowicz Józef t. h. (1858 roku), Wolski Mikołaj h. Półkozic, Wereszczaka Józef h. Lis (1825 r.)..

Nowogródzkie księstwo, ob. *Nowogródek.*

Nowogródzkie województwo, ob. *Litewskie województwa* (t. V, str. 343). Utworzone zostało w styczniu 1507 r.; do tego czasu Nowogródkiem zarządzali namiestnicy. Namiestnikami nowogródzkimi byli: Montygerdowicz Piotr (1431—1452, † 1453), Gasztold Marcin (1464—1471), Moniwid Wojciech Janowicz (1471—1475), Montowtowicz Michał (1483—1484, † 1486), Sołtan Aleksandrowicz (właściwie Stretowicz Sołtan Aleksandrowicz, 1486—87), Radziwiłłowicz Mikołaj (1488—90), Pac Jurij (1492—96), Zabrzeziński Jan Jurjewicz (1496—98), Chreptowicz Jan Litawor (1498—1500), Holszański kniaź Semen Jurjewicz (1500), Hlebowicz Piotr (1502), Gasztold Ol-

bracht Marcinowicz (1503—6). Szereg wojewodów zaczyna Hliński kn. Iwan Lwowicz (1507—8), dalej idą: Gasztold Olbracht Marcinowicz (1508), Zabrzeziński Jan Janowicz (1509—30), Gasztold Stanisław Olbrachtowicz (1530—42), Ostyk Hryhory Hryhorowicz (1542—44), Chodkiewicz Aleksander Iwanowicz (1544, † 1549) Połubiński kn. Aleksander Iwanowicz (1551), Hornostaj Iwan (1551, † 1558), Sapieha Paweł Iwanowicz (1558, † 1579), Radziwiłł ks. Mikołaj Mikołajewicz (1579, † 1589), Tyszkiewicz Teodor Skuminowicz (1590, † 1618), Sapieha Mikołaj Krzysztof (1618, † 1638), Słuszka Aleksander (1638—1642), Radziwiłł ks. Zygmunt Karol (1642), Sapieha Tomasz (1643, † 1646), Chreptowicz Jerzy (1646, † 1650), Chalecki Krzysztof (1650, † 1653), Wiażewicz Piotr Kazimierz (1653, † 1658), Wołodkowicz Krzysztof (1658, † 1670), Kiersznowski Jan (1670), Połubiński Dymitr Samuel (1671—1678), Unichowski Bogusław Aleksander (1689), Tyzenhaus Stefan (1689, † 1709), Radziwiłł ks. Jan Mikołaj (1709, † 1729), Radziwiłł ks. Mikołaj Faustyn (1729, † 1746), Radziwiłł ks. Jerzy (1746, † 1754), Jabłonowski ks. Józef Aleksander (1755—73), Niesiołowski Józef (ostatni od 1733; † 1814). Kasztelania nowogródzka utworzoną została w 1566 r. Kasztelanami byli: Wołowicz Hryhory Hryhorowicz (1566, † 1585), Połubiński kn. Aleksander Iwanowicz (1586, † 1607), Wołowicz Samuel (1608, † 1626), Kopeć Wasil Wasilewicz (1626, † 1636), Rudomina Dusiatski Jan (1636, † 1646), Stetkiewicz Zawierski Bohdan Wilhelmowicz (1646, † 1651), Stetkiewicz Samuel (1652, † 1660), Judycki Mikołaj Władysław (1660, † 1670), Zenowicz Stanisław (1671, † 1672), Jesman Krzysztof (1672—1677), Przeździecki Mikołaj Władysław (1677, † 1683), Wojna Jasiennicki Aleksander (1684, † 1698), Aleksandrowicz Stefan (1698, † 1700), Obuchowicz Teodor Hieronim (1700, † 1707), Nowosielski Antoni (1709, † 1726), Oskierko Antoni (1726, † 1734), Niezabytowski Bogusław (1734, † 1739), Rdułtowski Jan (1739, † 1744), Szyszko Daniel (1744, † 1756), Chreptowicz Jan (1756, † 1765), Niesiołowski Józef (1765—73), Jeleński Rafał Józef (1773, † 1780), Jeleński Gedeon (ostatni, 1780, † 1798). *A. Jelski.*

Nowogrodzkie al. *Neogradzkie*, góry w Węgrzech, na wschód od dolnego biegu Ipoli, trachitowe. Najwyższy szczyt Hideg-Hegy (t. j. wielka zimna góra) 865 mt. wys. Płn.-wschodni kraniec tych gór nosi nazwę pasma cerhackiego (*Czerhat*). *F. S.*

Nowogrywka, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gmina Żyżmory, okrąg wiejski Turlowiszki, o 5 wiorst od gminy, 45 dusz osadników w. ros.; należy do dóbr skarbowych Strawieniki.

Nowoisakowsk, wś, pow. siebieski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Mohylany, 45 dusz rew.

Nowo-Iwiczna, ob. *Nowa-Iwiczna.*

Nowoje, wś w pobliżu ujścia rzki Sienożatki do Newdy, pow. nowogródzki, ma 18 osad, cerkiewkę; grunta piękne, miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Nowojelna, wś, pow. słonimski, przy ujściu Mołczadki do Mołczadzi; st. poczt., telegr. i dr. żel. wileńsko rowieńskiej, pomiędzy st. Niemen (o 24 w.) a Mołczadzią (o 25 w.). Była tu kaplica katol. paraf Dworzec.

Nowo Jelnia, gmina w pow. czerykowskim, ma 4058 mk. (1549 męż., 1534 kob. i 975 dzieci), z których 1033 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, używając do pomocy 904 koni. W gminie znajduje się 14304 dzies. lasów prywatnych i 551 dzies. lasów włościańskich.

Nowoje Selo, węg. *Also-Schoenborn*, wś, hr. beregskie (Węg.), nad rz. Latorczą. Kościół filialny rz.-kat. i gr.-kat., 370 mk. Własność hr. Schoenborna, magnata, do którego prawie całe hr. beregskie należy.

Nowojowa Góra, ob. *Nawojowa Góra.*

Nowojowiec, wś, pow. szczycieński, st. poczt. Wielbark.

Nowojszany, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłociszki, o 4 w. od gminy, 16 dusz rewiz.; należy do dóbr Zabłociszki, Zejfertów.

Nowokiemia, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Wielkie Sołeczniki, o 5 w. od gminy a 39 w. od Wilna, 4 dm., 33 mk. kat (14 dusz rew.); należy do dóbr Wielkie Sołeczniki, Wagnerów.

Nowokniaża ał. *Hreczkówka*, wś nad Taśminą, naprzeciw ujścia Taszliku, pow. czerkaski, o 2 w. od Jabłonówki, ma 411 mk. Należy do klucza śmilańskiego hr. Bobryńskich. Wś ta pierwotnie była osiedloną przez przybyłych z Rossyi rozkolników, t. z. Filiponów, którzy wznieśli tu cerkiew oraz monaster w lesistym jarze Dowżok. Następnie, gdy w 1828 r. ówczesny właściciel Śmilańszczyzny hr. Samojłow chciał ich zapisać w liczbę włościan, przenieśli się do Czerkas, we wsi zaś osadzono włościan małorossyjskich. *J. Krz.*

Nowokonstantynów, obacz *Konstantynów Nowy.*

Nowokrasne, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Pałuki, odl. o 13 w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 63 mk., 300 mr. gruntu dobrego. 6 nieużytków.

Nowokryńskie (?), dobra, pow. dyneburski, w 3 okr. pol. a 4 okr. pok. do spraw

włośc., gm. Kapino, wraz z dobrami Berghof w 1863 r. miały 253 dusz rewiz.

Nowokuńce, okolica szlach., fol. i wś, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki, okr. wiejski Podborże, o 13 w. od gminy. Wś ma 7 dm. i 45 mk.; fol. 13 mk. (33 dusz rewiz.); własność Krahelskich. Okolica szlach. ma 2 dm. i 19 mk. Ludność katolicka.

Nowoleśna, os. leś., pow. sieradzki, gm. Gruszczyce, par. Wojków, odl. od Sieradza $21^1/_2$ wiost.

Nowoleśniańska Woda, ob. *Muehlenbach.*

Nowoleśniański potok, niem. *Walddorf-Bach*, potok, wypływa w gm. Nowej Leśnej, w hr. spiskiem, u płd.-wsch. podnóży Tatr, z pod wzgórza Widokiem (Aussicht) zwanego (994 m.), skąd wspaniały rozpościera się widok na ziemię spiską. Przepłynąwszy wieś, przechodzi na obszar Muehlenbachu, gdzie od lew. brz. przyjmuje Czerwoną Wodę (Roth-Bach), następnie Kamienną Wodę (Stein-Bach), mija wieś Muehlenbach a przeciąwszy gościniec kieżmarsko-popradzki zlewa swe wody do Popradu z lew. brz. Długość biegu 10 klm. Wody rwące, wezbrania gwałtowne, dno kamieniste. *Br. G.*

Nowolipowo, ob. *Lipowo Nowe.*

Nowolipska al. *Brzeźnia*, wś, pow. kaliski, gm. i par. Chocz, odl. od Kalisza w. $22^1/_2$, ma 50 dm., 425 mk.

Nowolipskie, os., pow. kaliski, gm. i par. Chocz, odl. od Kalisza 23 w., 1 dm.

Nowołganowo, fol., pow. siebieski, ma 105 dzies. ziemi dworskiej, własność hr. Mohlów; należy do dóbr Mogilno. *A. K. Ł.*

Nowołok, wś, pow. siebieski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Helenczyn, 14 dusz rew.

Nowomalin, niegdyś *Głuchy*, wś nad rz Zalabówką, pow. ostrogski, w 2 okr. polic. zdołbiekim, gm. Kuniów, o 11 w. na płd. od Ostroga a 5 w. od Kuniowa, wśród lasów położona. Rzeka Zalabówka tworzy tu obszerny staw, na którym znajdują się 3 młyny i tartak. We wsi jest cerkiew parafialna i kaplica katolicka parafialna Ostrog. W około wsi starożytne lasy okalają pola i łąki. Ziemia glinkowata 2-ej klasy. W lasach nowomalińskich są wysokie góry, ciągnące się około wiorsty i znajduje się fabryka smoły. Jest to starożytna osada. Skirgiełło wyzuty z rządów Litwy, otrzymał od Władysława Jagiełły w 1392 r. pow. krzemieniecki i inne, do którego należała okolica N., porosła gęstemi lasami. W górzystej miejscowości nad rzką Zalabówką, wybudował on tu ogromny zamek, który nazwał Głuchy. Około 1430 r. zamek ten z lasami i okolicznemi obszarami ziemi darował słudze swemu Jeło Malińskiemu, który pozakładał z potomkami swemi wioski: Bołotkowce, Lachow, Kamionkę, mko Kuniów, Stojło, Wilią, Zakot, Dołocze, Martynie, Bołozówkę i Stepanówkę. W zeszłym wieku Jan Kanut Maliński, starosta, przemianował wieś Głuchy na Nowomalin, odprzedał mko Kuniów, Martynie i Kamionkę pułkownikowi Jabłonowskiemu. Prócz tego miał jeszcze w pow. łuckim klucz jarosławicki, kilka wsi w dzisiejszym pow. kowelskim, oraz dwie wsie w płn. stronie pow. ostrogskiego Symonów i Rusywel. Z ks. Czetwertyńską miał syna i dwie córki; jedna z córek Karolina wyszła za Szaszkiewicza i z nim się rozwiodła, następnie wstąpiła w związki małżeńskie z ks. Franciszkiem Czetwertyńskim, druga córka wyszła za Stanisława Sosnowskiego h. Nałęcz, dalekiego krewnego hetm. polnego koron. Sosnowskiego, a że brat ich cierpiał pomieszanie zmysłów i potrzebował opieki nad sobą i majątkiem, więc w 1802 r. sędzia pow. ostrogskiego Duszyński zrobił dział majątku na trzy schedy, z których pierwsza składała się ze wsi: N., Lachowa i Bołotkowiec z przysiołkami: Stojło, Hucisko i Podobanka, druga ze wsi Szymonów i Rusywel, a trzecia z Bołozówki i Stepanówki w ostrogskim, jednej wsi w kowelskim i klucza jarosławickiego w łuckim powiecie, przyczem N. z przyległościami losem wypadł na Sosnowską, a Symonów, Rusywel przypadły ks. Czetwertyńskiej, trzecia zaś scheda ich bratu. Przy podziale tym przyszło do waśni pomiędzy Czetwertyńskim i Sosnowskim, którą zagodzili obecni obywatele, zwłaszcza że Sosnowski dał słowo, że nie będzie w zamku mieszkał. Dla tego stajnię murowaną przy zamku przerobił na elegancki dom mieszkalny; przytem zbudował oranżeryą i połączył z domem dwie dotykające baszty, w jednej z których urządził sypialny krągły pokój, a w drugiej kredens. Trzecią basztę przerobił na kaplicę, a czwartą pozostawił po dawnemu. Założył ogród angielski. Naprzeciw zamku wystawił ogromnych rozmiarów stajnię, i jako wielki znawca utrzymywał stadninę koni rasy polskiej, angielskiej i arabskiej. Miał on trzech synów: Eugeniusza, Bronisława i Oskara-Tomasza, zmarłego 1886 r. w Rzymie, sławnego rzeźbiarza. Synowie ci po ukończeniu liceum krzemienieckiego w 1825 r. wstąpili do wojska polskiego, z nich w 1827 r. Bronisław umarł jako porucznik, a w 1830 r. Eugeniusz i Oskar, będący u ojca na urlopie, już więcej do wojska nie wrócili. Eugeniuszowi zaraz ojciec wypuścił Stepanówkę a Oskarowi Lachów. Eugeniusz (zmarły 1845 r. w Wiedniu), pomagał ojcu w gospodarce, a Oskar w 1833 r. wyjechał do Berlina i wstąpił do akademii sztuk pięknych, po 2-ch latach wyjechał do Rzymu, gdzie aż do śmierci przebywał. Oprócz tych synów Stanisław Sosnowski, w 1811 r.

wybrany na marszałka powiatu ostrogskiego, miał córkę, która za życia jego wyszła za mąż za Oktawa Falkowskiego i otrzymała w posagu wieś Bołozówkę. Za życia marszałka Sosnowskiego w N. zbierała się inteligencya okoliczna, gdyż sam dziedzic chociaż nic nie pisał, lubił jednak światłymi się otaczać; urządził on u siebie szkółkę dla dzieci swoich oficyalistów. Gdy w 1854 r. życie zakończył, wszystko się zmieniło, szkółka upadła, gdyż jedyny syn jego i sukcesor, siedząc w Rzymie, oddawał się pracy rzeźbiarskiej, nie pamiętając o instytucie ojca. Konie rasowe przez pełnomocników posprzedawano, a pozostały tylko folwarczne. Dziś zielsko porosło na dziedzińcu, ściany zamku i innych zabudowań niebielone, z tynku opadają. Stan włościan zamożny, gdyż o dobrobyt ich dbał dziedzic; trudnią się oni rolnictwem i wyrobem w lasach spławnego drzewa.

Nowo-Mińsk, mto i powiat, ob. *Mińsk*.

Nowomira, wzgórze, na płn.-wschód od wsi Dryszczowa, w pow. brzeżańskim, pod 42° 49′ 50″ wsch. dłg. g. a 49° 32′ 30″ płn. sz. g. Na płn. leży las Dąbrowa, od wsch. płynie potok Ceniówka, a od zach. Złota Lipa. Wznies. 403 npm. Miejsce znaku triang.

Nowomirgorod, mto nadetatowe pow. elizawetgradzkiego gub. chersońskiej, na lew. brz. rz. Wysi, o 394 w. od mta gub.. 5893 mk., 2 cerkwie, dom modlitwy żydowski, znaczny handel, ożywione jarmarki, bank, st. poczt. Założone w 1740 r. przez wychodźców z Mirogroda gub. połtawskiej. potem główne siedlisko władzy rząd. Nowej Serbii, następnie mto pow. namiestnictwa ekaterynosławskiego, od 1796 r. nadetatowe. *J. Krz.*

Nowomłyny, fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy 12 w., ma 6 dm., 52 mk., rozl. mr. 569: gr. or. i ogr. mr. 483, łąk mr. 62, past. mr. 2, wody mr. 5, nieuż. mr. 17; bud. mur. 3, z drz. 15; płodozmian 4-polowy. Fol. ten w r. 1877 oddzielony od dóbr Parzęczew.

Nowomodna, wś, pow. sokołowski, gm. Repki, par. Wierów, ma 18 dm., 79 mk., 374 mr. ziemi. W 1827 r. było 22 dm., 142 mk.

Nowomoskowsk al. *Nowomoskiewsk*, dawniej *Samara*, *Samar*, *Samarski gródek*, al. *Nowobohorodycki gródek*, mto pow. gub. ekaterynosławskiej, na praw. brz. rz. Samary, przy ujściu Samarczuki i Pierewali, o 29 w. od Ekaterynosławia, ma 14292 mk., 3 cerkwie, synagogę, 3 szkoły, między temi 1 żydowska, zakłady dobroczynne, znaczny handel zbożem, jarmarki ożywione, 5 fabryk, przystań, st. poczt. W pobliżu zwaliska twierdzy Bohorodyckiej. Pierwotnie jedna ze znaczniejszych osad Zaporożców, od 1687 r. twierdza, w 1787 r. otrzymała obecną nazwę. Nowomoskowski powiat ma na przestrzeni 5737·5 w. kw. około 153,000 mk., trudniących się głównie rolnictwem. Powierzchnia równa, grunt urodzajny czarnoziem, lasy zajmują 5% przestrzeni. Główna rzeka Dniepr. O N. znajdują się liczne wzmianki u kronikarzy małoruskich: Wieliczki, Grabianki i t. z. Samowidca. *J. Krz.*

Nowomurawiewka, os., pow. wileński, w 3 okr. polic., o 36 w. od Wilna, 1 dm., 50 mk. starowierców.

Nowomysla, ob. *Nowamyśl*.

Nowonaprasnówka, wś cerkiewna, pow. horecki, gm. maślakowska, 30 dm.. 125 mk.

Nowoniki, wś, pow. rossieński, par. betygolska.

Nowonikolskie, dobra, powiat newelski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. sokolnicka, 224 dusz rewiz. (w 1863 r.).

Nowo Nikołajewska, stanica w okr. mijuskim ziemi wojska dońskiego, 5914 mk., stacya pocztowa.

Nowoosiadła, kol., pow. gostyński, gm. Czermno, par. (ew.) Gombin, składa się z 2-ch części: *N. Stara* i *N. za wałem*, ma 66 dm., 529 mk. i 720 mr. ziemi żytniej, piaszczystej, Przy osadach są obszerne sady owocowe, plantacye wierzb; koloniści wyrabiają sery holenderskie.

Nowopól 1.) al. *Nowopole*, fol., pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzewo, odl. od Suwałk 22 w., rozl. mr. 549: gr. or. i ogr. mr. 277, łąk mr. 58, past. mr. 32, lasu mr. 179; bud. mur. 3, z drz. 7; płodozmian 4-polowy, las nieurządzony. Fol. ten w r. 1871 oddzielony od dóbr Bakałarzewo. 2.) **N.**, fol., pow. kalwaryjski, gm. Podawinie, par. Dauksze, odl. od Kalwaryi 21 w., ma 12 dm., 47 mk. W 1827 r. było 2 dm., 11 mk.

Nowopol, wś nad rz. Horoblewką, pow. żytomierski, na płn.-zach. od sioła Wilska, ma cerkiew paraf., do której należą wsie Gruszki, Dawidówka, Klityszcza i Kruczeniec. O przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 595; cz. III, t. 1: 232, 233.

Nowopole 1.) al. *Bujaczka*, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. o 27 w. od Sierpca, ma 7 dm., 35 mk., 334 mr. gruntu. 2.) **N.**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Kikoł, odl. o 11 w. od Lipna, ma 6 dm., 65 mk., 262 mr. gruntu dobr., 11 nieuż. 3.) **N.**, wś, pow. ciechanowski. gm. Młock, par, Sulerzyż, odl. o 16 w. od Ciechanowa, ma 4 dm., 24 mk., 140 mr. gr. dobr.. 4.) **N.**, fol., pow. mławski, gm. i par. Unierzyż, odl. o 29 w. od Mławy, ma 2 dm., 19 mk. Fol. N. rozl. mr. 189: gr. or. i ogr. mr. 132, łąk mr. 3, past. mr. 15, lasu mr. 34, nieuż. i place mr. 5; bud. z drz. 7. 5.) **N.** ob. *Wielopole*, pow. piotrkowski.

Nowopole, jest to dawniejsza nazwa dzisiejszego Koniecpola w pow. noworadomskim. W opisie parafii Chrząstów w Lib. Ben. Łask.

(I, 560—562) spotykamy wymienioną wś Koniecpol (obecnie Koniecpol Stary) i Nowopole oppidum, miasteczko należące do par. Chrząstów. Dziesięcina z N. wynosiła do 12 grzywien wartości. Młyn płacił 3 grzywny rocznie na ś. Marcin. Właścicielem młyna i miasta był Stanislaus Przedbor de Koniecpole.

Nowopole 1.) al. *Nowopol.* wś i fol., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Grażyszki, okr. wiejski Horodniki, o 7 w. od gminy a 5 w. od Oszmiany; wś ma 4 dm., 22 mk.; folw. zaś 1 dm. i 11 mk. kat. (21 dusz rewiz.); własność Odachowskich. 2.) **N.**, fol. szl., tamże, o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 10 mk. katol. 3.) **N.**, fol. szl., tamże, w 2 okr. pol., o 41 w. od Oszmiany, 1 dm., 8 mk. kat. 4.) **N.**, fol., pow. święciański, należy do dóbr Dubrowlany, gen. Stanisława Chomińskiego. 5.) N., wś rząd. nad pot. Ganis, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 42 w. od Trok, 3 dm., 39 mk. katol. 6.) **N.**, zaśc. szl., tamże, o 31 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. kat. 7.) **N.**, dwie wsie, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Sznipele, razem 56 dusz rewiz. 8.) **N.** *Leśne*, wś, tamże, 28 dusz rewiz. 9.) **N.**, zaśc. szl. i 2 zaśc. włośc. nad jez. Jedsze (?), pow. trocki, w 2 okr. pol., o 29 w. od Trok; zaśc. szl., ma 2 dm. i 26 mk.; jeden zaśc. włośc. 1 dm i 24 mk., drugi zaś 2 dm i 32 mk. Wszyscy mieszkańcy katol. 10.) **N.** al. *Morgi*, fol. nad jez. Wierduniki, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Sabowa, par Wysoki Dwór, o 47 w. od Trok, 2 dm., 34 mk. kat.; własność Zaniewskich, którzy w 1850 r. posiadali 80 dzies. 11.) **N.**, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Scypioniszki, 24 dusz rewiz. 12.) **N.**, fol. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitec, o 85 w. od Wilejki, 1 dm., 32 mk. katol. 13.) **N.**, zaśc. szl., pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, o sporą milę na wschód od mka Lubań, ma 3 osady. 14.) **N.**, zaśc. szl., pow. ihumeński, w 4 okr. puchowickim, par. Błonie, o 4 w. na płd. od mka Puchowicz, w pobliżu góry mającej 92·6 sążni wysok. npm., ma 3 osady; miejscowość równa, dość leśna. 15.) **N.**, dobra, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, par. kat. Raków, w pobliżu drogi z Zasławia do Rakowa, wraz ze Starym Rakowem mają 4893 dzies. ziemi dwors. (około 245 włók lit.); miejscowość falista, dość leśna, grunta dobre. Niegdyś attynencya hrabstwa rakowskiego ks. Sanguszków, później Michała Ogińskiego, podskarbiego lit., który w 1794 r. sprzedał Józefatowi Sielawie, stolnikowi połockiemu, później przechodzi do Apolinarego Sielawy, następnie w 1837 r. własność jego siostrzenicy księżej Krystyny ze Szczyttów Druckiej Lubeckiej, potem jej syna Edwarda ks. Lubeckiego, przed 10 laty nabyte przez Zdziechowskich. 16.) **N.**, wś nad rz. Sułą, w zach.-płd. stronie pow. mińskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. zasulska, przy drodze z Tulonki do Najdzienowicz, ma 4 os.; łąki wyborne, grunta wzgórkowate, lekkie, młyny, lasu mało. 17.) **N.**, fol. w pow. mińskim, ob. *Joczonka*. *J. Krz.—A. Jel.*

Nowopole 1.) fol. do Libiąża Wielkiego, w pow. chrzanowskim, odl. 2 klm. od Chełmka, przyst. kolei płn. ces. Ferdynanda. Leży u źródeł leśnego dopływu Wisły. Otoczony borami, ma najbliższe osady: w kierunku płn.-zach. Chełmek (3 klm.), w płd.-zach Gorzów (35 klm.) a na wsch. Libiąż Wielki (3 klm.). 2.) **N.**, przys. i folw. Dęblina, w pow. dąbrowskim, leży w pasie pogranicznym cłowym i w widłach utworzonych przez ujście Dunajca do Wisły, na przeciw Uścia Jezuickiego i Opatowca. Ma 171 mk. rzym. kat. Zabudowania folwarczne i kilkanaście chat stoją na małem wzniesieniu, na płd. zaś i na płn. ciągną się nad Wisłą i Dunajcem rozległe, podmokłe łąki. Dunajec tworzył pierwej w tem miejscu silne koło, zwrócone najprzód ku zach. a potem drugie ku wsch., co dawało powód do tworzenia się zatorów lodowych i wylewów. Obecnie sprostowano koryto. N. należy do par. rzym.-kat. w Wietrychowicach. *Mac.*

Nowoprudce al. *Nowoprucie* 1.) wś nad rz. Lidzieją, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Pierepieczyca, o 2 w. od gminy, przy trakcie z Lidy do Nowogródka, 18 dusz rewiz.; należy do dóbr Pierepieczyca, Sadowskich. Młyn wodny. 2.) **N.**, wś włośc., tamże, o 1 w. od gminy, 24 dusz rewiz. Obie wsie miały w 1866 r. 133 mk.

Nowo - Radomsk, mto, i *Nowo-radomski* pow., ob. *Radomsk*.

Noworatyn, wś, pow. piński, na zarzeczu, o 7 w. ku płn. od Newla, przy dr. z Newla do Żytnicz, ma 6 osad; miejscowość odludna, poleska, nizinna. *A. Jel.*

Noworębłów al. *Noworęblów*, kol., pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, parafia Wąwolnica. Nazwę otrzymała od nowej poręby w obszernych lasach dóbr Kębło, dokonanej przed kilkunastu laty. Na porębie tej założono wieś, która ma 15 dm., 139 mk.

Noworiepnoje, osada w pow. nowouzeńskim gub. samarskiej, nad rz. Wielką Uzenią, 3000 mk., szkoła, targi i jarmarki; st. poczt. na trakcie z Mikołajewa do N. Uzenia.

Noworoczyce, ob. *Noworodczyce*.

Noworoczyńce, ob. *Noworodczyce*.

Noworodczyce, *Noworoczyńce* al. *Noworoczyce*, wś nad rz. Kotuńką, pow. ostrogski, o 15 w. na płd. od Ostroga a na zach. od mka Kuniowa, w okolicy leśnej i górzystej. Należała niegdyś do starożytnej familii Dzusów, z których ostatni potomek w 1848 r. umarł bez-

dzietny. Wś ta przez kolokacyą w 1804 r. podzieloną została na części, z których jedna dostała się Łomnickim, druga Jełowickim, trzecia skonfiskowana przez rząd Głębockim, a czwarta dostała się Orlickim i Chomętowskim i przed kilku laty została tak rozdrobnioną, że obecnie ma 18 posiadaczy. W tutejszych górach znajdują się łomy kamienia młyńskiego. Ziemia kamienista, z niewielkim przydaniem czarnoziemu, jednakże urodzajna. Wś ma poddostatkiem łąk, tak na nizinach jak i w lesie, wskutek czego włościanie zajmują się hodowlą bydła rogatego, owiec, trzody chlewnej i ptactwa domowego w górach do tego majątku należących W dawniejszych czasach odkryto tu rudę miedzianną, lecz później zaniechano dobywania takowej. Włościanie mają się średnio, lubią pracę i oprócz rolnictwa zajmują się wyrabianiem materyałów drzewnych w okolicznych lasach. Porów. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 110, 112, 113.

Noworossya al. *Noworossyjski kraj*, składa się z południowych guber. dzisiejszej Rossyi europejskiej, przylegającej, do m. Czarnego, t. j. gub. chersońska, ekaterynosławska, taurycka i bessarabska. Nazwa nadaną została w 1764 r. Szczegółowy opis znajduje się pod właściwemi guberniami. Porow. Skalkowskiego „Chronołogiczeskoje obozrenie istorii Noworossyjskogo kraja“, i „Opyt statisticzeskago opisania Nowor. kraja“; oraz Wolskiego „Oczerk istorii chliebnoj torgowli Nowor. kraja“ (Odessa 1857 r.).

Noworossyjsk, tak ukazem z 1797 r. nazwany został Ekaterynosław; ukaz z 1802 r. przywrócił dawną nazwę.

Noworossyjska gubernia, ob. *Chersoń* (t. I, 573).

Noworossyjski kraj, ob. *Noworossya*.

Noworszańce, wś nad jez. Nowe jezioro, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Wysoki Dwór, okr. wiejski Władysławowo, o 29 w. od Trok, 2 dm., 21 mk. katol. (15 dusz rewiz.).

Noworybie, fol., pow. piotrkowski, gmina Bogusławice, par. Wolbórz, 1 dm., 12 mk., ziemi 120 mr. W 1827 r. było 1 dm., 11 mk.

Noworżew, mto pow. gub. pskowskiej, nad jez. Rosco i Arszo, o 136 w. od Pskowa, ma 1754 mk., 2 cerkwie, szkołę powiat. i par., 7 garbarni, st. poczt. Noworżewski powiat ma na przestrzeni 3303·7 w. kw. 77182 mk., zajmujących się rolnictwem, zwłaszcza uprawą lnu. Powierzchnia w części mniejszej wzniesioną, reszta równiny, grunt gliniasto-piaszczysty, znaczniejsza rzeka Wielikaja, 94 rybnych jezior, bagien dużo, lasy zajmują 43% przestrzeni.

Nowosadce, część Berlina w pow. brodzkim.

Nowosadka, bagnista rzeczka, w pow. nowogródzkim, bierze początek w okolicy wsi Nowosady, płynie w kierunku płd. na przestrzeni jednej mili i w pow. słonimskim wpada do Mołotówki. *A. Jel.*

Nowosadki, zaśc., pow. miński, w okolicy wsi Norejek, przy drodze z Dulicz do Wołmy, ma 7 osad; miejscowość mocno falista, malownicza *A. Jel.*

Nowosady 1.), wś, pow. hrubieszowski, gm. i par. Kryłów. W 1827 r. było 10 dm., 50 mk. Należy do dóbr Kryłów. 2.) **N.**, wś i fol., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, parafia Lubów. 3.) **N.**, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. 54 w. od Augustowa, ma 20 dm., 171 mk. W 1827 r. było 12 dm., 75 mk. 4.) **N.**, pow. sejneński, gm. Klejwy, par. Sejny. W 1827 r. było 7 dm. 30 mk. 5) **N.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Ś-to Jeziory odl. od Sejn 25 w., 8 dm., 58 mk. 6.) **N.**, wś i os., pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki, odl. od Wyłkowyszek 28 w., ma 8 dm., 67 mk. W 1827 r. było 3 dm., 32 mk. 7.) **N.**, wś nad Niemnem, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Poniemoń, odl. od Władysławowa 56 w., ma 12 dm., 133 mk. 8) **N.**, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Maryampol odl. od Maryampola 12 w., 3 dm., 61 mk. W 1827 r. było 6 dm., 55 mk. 9.) **N.**, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny, odl. od Maryampola 30 w., 7 dm., 54 mk. W 1827 r. było 2 dm., 31 mk. 10.) **N.**, wś i fol., pow. kalwaryjski, gm. Lubow, par. Bartniki, odl. od Kalwaryi 15 w., ma 8 dm., 18 mk. *Br. Ch.*

Nowosady 1.) wś nad rz. Raduńką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki, okr. wiejski Poraduń, o 6 w. od gminy a 48 w. od Lidy, ma 28 mk. (19 dusz rewiz.); należy do dóbr Poraduń, Turskich. 2.) **N.**, wś nad rz. Wersoką, tamże, gm Aleksandrowo, okr. wiejski Narkuszki, o 4 w. od gminy a 41 w. od Lidy, ma 5 dm., 28 mk. (? 25 dusz rewiz. w 1864 r.); należy do dóbr Kozakowszczyzna, sukc. hr. Maur. Potockiego. 3.) **N.**, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 21 w. od Lidy, 8 dm., 75 mk. (1866). 4.) **N**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Iszczołno, o 8 w. od Szczuczyna 6 dm., 58 mk., (26 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarnowszczyzna Radziwonowskich. 5.) **N.**, wś nad rz. Lebiodką, tamże, gm. W. Możejki, okr. wiejski Dzikusze, o 22 w. od Szczuczyna, 10 dm., 105 mk. (51 dusz rewiz.); należy do dóbr Dzikusze, Grabowskich. 6.) **N.**, wś włośc., tamże, 2 dusz rewiz. 7.) **N.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubina, okr. wiejski Nowydwór, o $3^1/_2$ w. od gminy. 9 dusz rewiz.; własność Brzezińskich. 8.) **N.**, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 26 w. od Szczuczyna, 1 dm., 9 mk. 9) **N.**, folw. pryw. i wś włośc.

nad rz. Spuszanką, pow. lidzki, o 3 okr. pol., o 9 w. od Szczuczyna, 3 dm., 17 mk. 10.) **N.**, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Zabłocie, okr. wiejski Lebiodka, o 5 w. od gminy, 34 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Koniawa. 11.) **N.**, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń, okr. wiejski Kiwańce, o 5 w. od gminy, 13 dusz rewiz.; własność Narbutów. 12.) **N.**, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wołożyn, okr. wiejski Sugwożdy, o 66 w. od Oszmiany, 3 dm., 28 mk., w tej liczbie 20 prawosł. i 8 kat. (9 dusz rewiz. w 1865 r.). 13.) **N.**, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kimeliszki, okr. wiejski Polany, o 12 w. od gminy, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr Polany, Mikoszów. 14.) **N.**, zaśc. szl. przy rzką Kiewką, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 26 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. katol. 15.) **N.**, wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Wojstom, okr. wiejski Łokacze, o $1^1/_2$ w. od gm. a 78 w. od Święcian, ma 5 dm., 57 mk. katol. (16 dusz rewiz.); należy do dóbr Dziewiętni, Chodźków. 16.) **N.**, wś, tamże, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Krasne, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr Andruszowce, Moraczewskich. 17.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce, okr. wiejski Piwoszuny, o 4 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarb. Olita. 18.) **N.**, zaśc. szl., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 57 w. od Trok, 3 dm., 22 mk. katol. 19.) **N.**, zaśc. szl., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 32 w. od Trok, 1 dm., 13 mk. katol. 20.) **N.**, wś, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (daw. Olawa), okr. wiejski Ilginiki, o 10 w. od gm., a 35 w. od Trok, 2 dm., 28 mk. katol. (9 dusz rewiz.); należy do dóbr rząd. Merecz. 21) **N.**, zaśc. rząd., pow. trocki, w 4 okr. pol., w 85 w. od Trok, 2 dm., 8 mk. katol. 22.) **N.**, zaśc. rząd., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 52 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. katol. 23.) **N.**, zaśc. szlach., pow. trocki, ob. *Gaje*. 24.) **N.**, wś włośc. nad jez. Gołona, pow. wileński, w 3 pol., o 5 w. od Wilna, 7 dm., 59 mk. katolik. 25.) **N.**, wś, pow. pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski i dobra Dubniki, o 4 w. od gminy a 37 w. od Wilna, ma 5 dm., 55 mk., w tej liczbie 48 katol. i 7 żydów (32 dusz rewiz.); własność Minejków. 26) **N.**, fol. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 2 dm., 14 mk. katol. 27.) **N.** al. *Rudowszczyzna*, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Małe Sołeczniki, o 3 w. od gminy a 28 w. od Wilna, 5 dm., 65 mk., w tem 1 prawosł., 64 katol. (28 dusz rewiz.); należy do dóbr Kamionka Rudowszczyzna, Korzeniowskich. 28.) **N.**, wś, tamże, gm. Ilino, okr. wiejski Haraburdziszki, o 9 w. od gminy, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr Haraburdziski, Rymaszewskich. 29.) **N.**, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rukojnie, o 1 w. od gminy a 17 w. od Wilna, 10 dm., 98 mk. mk. katol. (43 dusz rewiz. i 3 jednodworców); należy do dóbr skarb. Kijany. 30.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Jukszaay, o 9 w. od gminy a 29 w. od Wilna, 3 dm., 26 mk. katol. (13 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Swirany. 31.) **N.**, wś, tamże, gm. Szumsk, okr. wiejski i dobra Kurhany, o 10 w. od gm. a 29 w. od Wilna, 6 dm., 32 mk., w tej liczbie 7 prawosł., 25 katol. (15 dusz rewiz.). 32.) **N.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 18 w. od Wilna, 2 dm., 17 mk. katol. 33.) **N.**, wś i fol. u źródeł rzeki Nowosadki, dopływu Mołczadki, w płd.-zach. str. pow. ihumeńskiego, w 5 okr. pol. snowskim. Wś ma 28 osad pełnonadziałowych; folwark, dziedzictwo Glindziczów, około 87 włók; propinacye wynoszą przeszło 200 rs.; miejscowość lesista. 34.) **N.** al. *Sucha-Góra*, fol., pow. miński, od 1841 r. własność Paszkowicza, ma około 7 włók. 35.) **N.**, zaśc. nad bezim. strum., pow. miński, przy gośc. ze wsi Starzynek do mka Wołmy, w miejscowości falistej, mającej dużo żywej wody, mało leśnej. 36.) **N.**, wś i fol. u źródeł rz. Usy, pow. miński. Wś ma 30 osad pełnonadziałowych; cerkiew fundacyi jezuitów słuckich z 1773 r., uposażona $1^1/_2$ włóką gruntu, ma przeszło 400 parafian. Fol., dziedzictwo Bernowiczów, ma około 48 włók (954 dzies.); młyny, propinacye i dochody z dzierżaw wynoszą do 400 rubli. Miejscowość górzysta, malownicza, jednak bezleśna, łąki dobre, grunta mierne. Dawniej własność jezuitów słuckich. 37.) **N**, wś nad bezim. dopł. jez. Świteź, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Rajcy, przy drodze z Miratycz do mka Wałówki, w pięknej malowniczej pozycyi, ma 20 osad; grunta piękne. 38.) **N.**, wś w gub. grodz., w b. ziemi bielskiej. 39.) **N.**, wś. nad rz. Muchawcem, pow. kobryński, par. kat. Kobryń, przy szosie moskiewsko-brzeskiej, o kilka wiorst od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Żabinka. Ma około 400 mr. urodzajnej ziemi ornej i drugie tyle lasów i łąk. Łąki ciągną się na kilka wiorst nad Muchawcem i dają dwukośny, wyborny zbiór siana. Obfitość łąk dozwoliła na rozwinięcie pachtu, który na dość wysokiej stopie jest postawiony. We wsi znajduje się kuźnia, w której wyrabiają się pługi, i wiatrak. Dwór położony w malowniczem położeniu, otoczony dwoma ogrodami, przynoszącemi znaczny dochód. Tuż za ogrodem, połączona w nim aleją, stoi kaplica murowana, należąca niegdyś do b. par. kat. Zbiroki, fundowana przez Trojana Przeborę, w której do 1864 r. odprawiano nabożeństwo, obecnie zaś służy tylko za grób familijny. Około kaplicy znajdują się starożytne grobowce, sięgające prawdopodo-

bnie czasów przedhistorycznych, jak można wnosić ze znajdujących się w nich przedmiotów. Dobra N. pozostają od dwu wieków w posiadaniu rodziny Przeborów, która przeniosła się tutaj z gub. mińskiej, gdzie jest ich gniazdo rodzinne. 40.) **N.**, pow. lepelski, ob. *Iwańsk.* 41.) **N.**, wś włośc., pow. poniewieski, wchodziła niegdyś w skład dóbr Kirów (ob.). 42.) **N.**, wś, pow. rossieński, par. chwejdańska. 43.) **N.**, wś, pow. słonimski, kaplica katol. parafii Nowamysz. 44.) **N.**, wś nad rz. Grybiel, pow. wiłkomierski, okr. pol. uciański, o 63 w. od Wiłkomierza, 8 dm., 94 mk., młyn wodny (1859). Uwłaszczona z dóbr Uciańskich. 45.) **N.**, ob. *Nowosiady. J. Krz. A. Jel.*

Nowosela, węg. *Beregh-Ujfalu*, wś w hr. beregskiem. Kościół paraf. ewang., 1016 mk.

Nowoselica, węg. *Kis-Lucska*, wś, hr. beregskie, nad rz. Latorczą, 148 mk.

Nowoserbia, okolica w dzisiejszej gub. chersońskiej, graniczącą w zeszłem stuleciu z jednej strony na północ i zachód z Rzplitą, z drugiej od wschodu zamknięta rz. Dnieprem, z trzeciej nareszcie od południa okolona posiadłościami Kozaków Siczowych, obejmowała właściwie dwa tylko dzisiejsze powiaty, aleksandryjski i bobryniecki. Osiedlonym zaś tu około 1753 r. Serbom zawdzięczała swoją nazwę. Dwa Inguły (Wielki i Mały) w swoim górnym biegu równoległe z sobą płynące, przecinały ją wzdłuż. W dawnych wiekach ten cały obszar stanowił ustroń głuchą, składającą część tak zwanych „dzikich pól", do Rzplitej Polskiej należących. Pokrywał ją las wysunięty i zapuszczony w stepy, „czarnym" zwany, i łączący się z lasami czehryńskiego Polesia. W pobliżu zaś tego lasu, stepami już, przewijał się szlak, także „czarnym" zwany, którym od wieków przepływały fale najezdców. U tego lasu i szlaku zwykle stawali strażą na przesmyku ukraińscy grodowi Kozacy. Kraj ten, przez długi czas przez nikogo niezajęty, był miejscem łowów, należącem do Kozaków. Na Dnieprze zaś, dwóch Ingułach i Bohu mieli ciż Kozacy swoje rybołówstwa, a w „czarnym lesie" swoje futory, sianożęcie i pasieki. W 1686 r. jednak, na mocy traktatu Grzymułtowskiego, miejsca te zabrała Rossya, odciąwszy je od Polski linią graniczną, która zaczynając się od ujścia Taśminy do Dniepru, a kończąc się niedaleko ujścia Sieniuchy do Bohu, szła naprzód nurtem Irklejca, potem suchemi miejscami, obok wierzchowiny „czarnego lasu" i Wielkiego Ingułu, a nareszcie brzegiem Wisi i Sieniuchy, i na całej swej przestrzeni wynosiła 151 w. i 320 sążni (papiery instygatora kor. Benoe w zb. Konst. Swidzińskiego). Atoli to porzecze dwóch górnych Ingułów niedługo zostawało pod władztwem Rossyi, gdyż na mocy traktatu Prutskiego 1711 r. znowu je Kozacy odzyskali. Wtedy to pogranicze polskie, stykające się z tą nadingulską okolicą, zagrożone zostało przez hajdamaków, którzy mając swe przytułki w t. zw. „Czarnym lesie", niepokoili kraj napadami (ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3 o hajdamakach). W 1736 r. regimentarz Nikodem Woronicz, a nieco później dowódca niemirowskich nadwornych Kozaków Sawa Czały zadali im ciężką klęskę. Pierwszy z nich wielekroć zapędzał się za hajdamakami aż pod sam „Czarny las" i znosił; a drugi Gard im był nawet zrujnował. Szlachta nawykła była do tych hajdamackich napadów; w Śmiłańszczyźnie, jak chce tradycya, trzech braci Pieńkowskich, napadniętych we własnym dworze, niedało się kilkudziesięciu rozbójnikom. Nareszcie w 1740 r. w skutek instrumentu wielkoingulskiego, uzupełniającego traktat Belgradzki, okolica nadingulska została znowu przez Turcyą odstąpioną na rzecz Rosyi, która tegoż jeszcze roku posiadłości swe od Turcyi biegiem rz. Bohu odgraniczyła (papiery instyg. kor. Benoe). Ale miejsca te choć nie były zupełnie pozbawione ludności, wszakże niemiały dotąd siedlisk trwałych, i Rossya zająwszy je, postanowiła kolonizować. W tym celu pod korzystnymi warunkami różny tu lud ściągano do osiadania, już z hetmańszczyzny i głębi Rossyi, już nareszcie „wykoczowywano" go i z pogranicznej Polski. Zadanie „wykoczowywania" takowego zazwyczaj brali na siebie tak zwani „namawiacze" (zazywczyki), którzy kryjomo udając się do Polski, z tamtąd lud wywabiali namowami a niekiedy i groźbą. Jakoż widzimy, że w 1744 r. we wsi Sesteryńcach koło Lisianki Kozacy horodowi ujęli byli jednego z takich „namawiaczy", nazwiskiem Dawida Zwinigrodzkiego. Ten, jako „osadca" mczka Arhangielska na stronie rossyjskiej nie tylko sam podmawiał poddanych polskich do osiadania u niego, ale i innym na prawo osadzania w kraju rossyjskim słobód i wsi dokumentów od siebie udzielał (listy regimentarza Nitosławskiego do hetmana, w zb. Konst. Suwidzińskiego). Jednakowoż rządy dwóch państw pogranicznych, w celu ustalenia jakiego bądź porządku prawnego w tych stronach, postanowiły wspólnie w mczku pogranicznem Targowicy zaprowadzić sądy, któreby pomiędzy poddanymi ich rozpoznawały spory, ukrzywdzonym wymierzały sprawiedliwość a winnych za wykroczenia karały. Sądy te długi czas w życie wejść nie mogły dla niebezpieczeństwa, jakie od hajdamaków zagrażało. Proces osadniczy szedł tępo; ludność przygodnia tu się osiedlająca, zamiast uprawiać rolę, pospo-

łu z hajdamakami szukała w rabunku łatwego sposobu życia. Cesarzowa Elżbieta postanowiła tę zbieraninę niestała i łupieżczą zastąpić ludnością więcej rządną, a to przez zaprowadzenie osad żołnierskо-rolniczych, na wzór tych jakie się znajdowały na t. zw. wojskowem pograniczu w Austryi. Jakoż pierwszym zawiązkiem tych wojskowo zorganizowanych osad byli Serbowie, darowani tejże imperatorowej przez królową węgierską w 1750 r. z żonami i dziećmi, i pod wodzą generałów Jana Horwatta, Jana Szewicza i Rojka Preradowicza. Jedni z nich osiedleni zostali na wschód Dniepru, aż do stanic Kozaków Dońskich, drudzy w pogranicznej okolicy dwóch Ingułów, między Dnieprem a Siniuchą. Pierwsza z tych kolonii została nazwaną Sławiano-Serbią, druga Nowoserbią. Ta ostatnia podzieloną została na regimenty: huzarów, pandurów, słobodzianów i ukraińców (ob. 24 karte atlasu Zanoniego), z których dwa pierwsze były złożone przeważnie z samych Serbów, dwa drugie już to z Wołochów i Mołdawian i Bulgarów, już też i z wieśniaków z polskiej Ukrainy pochodzących. Osadom tym ponadawano przywileje i swobody, jak np. uwolnienie od opłat celnych i inne. W kilka lat założono tu z 50 wsi i było już do 60 tysięcy mieszkańców. Z osad znaczniejszych powstały: Nowy Mirhorod, Kruków, Kamionka, Hlińsk, Dobranka, Ingulska, Orełgród (Olwiopol), Taburycz, Adżemka i in. Generał Horwatt założył twierdzę św. Elżbiety (Elizawet), a w Trisagach nad Wisią też i druga stanęła forteczka. Nowymirhorod zaś zbudowany w 1753 r. z rozkazu imperatorowej Elżbiety, stał się stolicą N. i był następnie handlowem miasteczkiem, w niem nawet dla opieki zagranicznego handlu byli ajenci, jak to widać z polecenia danego w 1789 r. o uznaniu konsulów cesarsko-rzymskiego, polskiego i neapolitańskiego. W 1763 r. w Bohopolu, mczku polskiem położonem u zbiegu trzech granic: polskiej, rossyjskiej i tureckiej, odbyło się uroczyste otwarcie tak zwanych „ottaków“ czyli jarmarków. Inicyatywę do nich dał rządca dóbr humańskich Gorzeński. Akt otwarcia jarmarku w d. 5 sierpnia, odbył się w sposób uroczysty. Od hana przybył hetman Czerkies, od wwdy kijow., dziedzica dóbr humańskich, rządca Gorzeński. Nadto szlachta polska tłumnie się zjechała. Rządca Gorzeński przybyłych gości w namiocie swoim przyjmował, a po odczytaniu przywileju zaprowadzającego w miejscu tem „ottaki“ na „wieczne czasy“, dawano wciąż „z orężnej strzelby ognia na wiwat sąsiedniej pogranicznej przyjaźni.“ Po czem jarmark nadzwyczaj ludny natychmiast się rozpoczął i trwał przez cały tydzień. Mnóstwo tu zjechało się kupców tureckich, tatarskich, rossyjskich i polskich. Targowica tabunami koni, zgonami wołów zapełniła się po brzegi, a sklepiki i stragany towarem kramnym i wiktuałami. Po skończonych „ottakach“ hetman Czerkies w Hołcie, na stronie tureckiej, ukrzywdzonych podczas jarmarku, a Gorzeński w Bohopolu, sądzili. Po mszy św., odprawionej w namiocie, rządca Gorzeński wszystkich urzędników pogranicznych rossyjskich, tureckich i polskich, jakby dla zakończenia uroczystości, na „solenną“ do siebie zaprosił ucztę (Kuryer Warszawski). Tymczasem uregulowanie granicy pomiędzy Rzplitą a N. wciąż zostawało w zawieszeniu. Korzystali z tego najwięcej obok niej siedlący się Nowoserbianie, albowiem granica ta, idąc suchemi w większej części miejscami, niewszędzie miała należytą dokładność. A więc Nowoserbianie szczerbili ją, jak i gdzie chcieli, i spychali coraz dalej, przyczem dochodziło nierzadko do krwawych bójek. Najzawzięciej też z obu stron spierano się a nawet walczono o lasy, z których cała N. się budowała. Oto np. w 1763 r. Nowoserbianie przywłaszczyli sobie bajrak Najdionów na Cybulniku, do Śmiły należący, postawiwszy w nim straż swoją, którą zaledwie wyruszył podjazd polski, granicę objeżdżający (z listu ks. Stan. Lubomirskiego). Gdy nadeszły czasy Koliszczyzny, wtedy to mieszkańcy nowoserbscy jak najbezkarniej się wdzierali w granice polskie. Atoli w krótce uderzył na N. cios zgubny. W grudniu 1768 r. han Krymu Krym Girej, dla zrobienia wojennej dywersyi na korzyść ponownie walczących wówczas na Podolu rycerzy Barskich, na czele stutysiącznego wojska wkroczył do N. W jednej chwili kraik ten padł ofiarą doszczętnego prawie zniszczenia; wiele bardzo osad zostało popalonych i z ziemią zrównanych, a ludność w pień wycięta, lub w jasyr zabrana. Atoli zbyt ostre mrozy, w tej porze roku panujące, zmusiły hana do odwrotu. Ale gdy już wracał po nad granicą polską, pomimo jego wiedzy, jeden zagon Tatarów nogajców zaciekł się aż w Smilańszczyznę, gdzie w Szpole, Kapustyńcach, Matuszach, Wasilkowcach, a w Zwinigrodczyźnie i Humańszczyźnie w Kalnym-Błocie, Kołodistej, Babance i Hołowaniewsku dużo bardzo nabrał plonu (notatki Tadeusza Sztejna, rkpsm). Tymczasem Kozacy niemogąc dotąd odżałować kraju, zajętego teraz przez Nowoserbian, o zwrót takowego dopominać się zaczęli, to przez skargi do rządu rossyjskiego, to częściej przez najazdy i rabunki. To przyspieszyło upadek Sicz w 1775 r. Uregulowanie zaś granicy pomiędzy Rzplitą a N., odkładadane dotąd od zjazdu na zjazd, nareszcie

w 1780 r. miało już przyjść do skutku. Jakoż wydelegowana do tego komisya, w której ze strony Rzpltej brali udział Karol Skarbek Malczewski, gen. major wojska kor., i Józef de Witte, szef regim. grenadyerskiego, ze strony zaś Rossyi Michał Potemkin, gen. major wojsk rus., i Jakub Bułhakow, konsyliarz depart spraw cudzoziemskich. Komisya ta rozpoczęła układy d. 15 lipca 1780 roku w Kryłowie a ukończyła je d. 7 lutego 1781 roku w Turyi i zgodziła się przyjąć za granicę bieg Taśminy aż do ujścia Irklejca, dalej aż do jego źródeł, potem suchemi miejscami aż do Wisi i Siniuchy, a nareszcie temi rzekami aż do ich ujścia do Bohu; naturalnie odstąpiwszy od traktatu Grzymułtowskiego, który chciał, aby granica między Polską a Rosyą od ujścia Taśminy do Dniepru szła w linii prostej do „Czarnego lasu", co właśnie było przedmiotom sporu, bo zamiast uroczyska dobrze Kozakom i Tatarom znajomego, jakim był tenże „Czarny las", brano też inne lasy, które także z natury drzew nazywane były czarnemi, juk Bołtysz, Nerubaj, a nawet Łebedyn (ob. Ignacego Ihnatowskiego, Dzieło komisyi granicznej między Ukrainą polską i Nowo-Rossyą i t. d. Warszawa 1781 r.). Tymczasem blizki już był dzień, w którym skutkiem podbicia Krymu w 1783 r. przez Rossyą i przerzucenia w 1790 r. sąsiadujących z N. Tatarów nogajskich do wód mołocznych (pow. melitopolski gub. tauryckiej), kraj ten od tatarskich napadów na zawsze uwolnionym został. Atoli i nazwa N. niedługo zatraconą została, ile że jeszcze w 1764 r. przez Katarzynę II kraj ten został Noworossyą nazwany. Dawna też N. zaczęła też stanowić część gub. chersońskiej, gdzie w 1817 r. na nowo z kolonij dawnych Serbów Horwatta i z byłych Kozaków bohskich, ustanowionych przez ks. Potemkina, uformowano wojskowe osady jazdy (posilenia). Z rozkazu Cesarza Aleksandra I rozdano grunta oficerom, chcącym gospodarować; stąd wkrótce powstały nowe wsie i futory. *Edward Rulikowski.*

Nowosiady 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Morzyca, o 7 w. od gminy, 17 dusz rewiz.; należy do dóbr Jaszłowo, Downarowiczów 2.) **N.**, dwie wsie włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmiana, o 6 w. od gminy; jedna z nich, należąca do dóbr skarb. Święty Duch, ma 12, druga zaś do dóbr Daukszyszki. ma 50 dusz rewiz. 3.) **N.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, okr. wiejski Kuszelewszczyzna, o 5 w. od gminy, 18 dusz rewiz.; należy do dóbr Dokurniszki, Żylińskich. 4.) **N.**, wś, tamże, gm. Holszany, okr. wiejski Rogiczynięta, o 6 w. od gminy, 43 dusz rewiz.; należy do dóbr Remejkiszki, Salmanowiczów. 5.) **N.**, wś i zaśc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedlicko, okr. wiejski Hermaniszki, o 8 w. od gminy, 37 dusz rewiz.; należą do dóbr Hermaniszki, bar Leforta. 6.) **N.**, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, okr. wiejski Ilgokemia, o 6 w. od gminy a 37 w. od Trok, 9 dm., 91 mk., w tej liczbie 88 kat. i 5 żydów (w 1864 r. 31 dusz rewiz.); należy do dóbr Kościuszyszki, dawniej Antoniego Zaleskiego, dziś Kołogrywowej. 7.) **N.**, zaśc. rząd., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 25 w. od Wilna, 2 dm., 18 mk. kat. 8.) **N.**, os. karcz. rząd., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 25 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. żydów. 9.) **N.**, wś, pow. rossieński, par nowomiejska. 10.) **N.**, ob. *Nowosady.* *J. Krz.*

Nowosiedliny al. *Amelin*, wś, pow. makowski, gm. i par. Krasnosielc. Wchodziła w skład dóbr Krasnosielc, ma 24 osad i 623 morg.

Nowosielc, pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Augustów. Odl. od Augustowa 4 wiorsty.

Nowosielce, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki, okr. wiejski i dobra Hermanowicze, o 8 w. od gminy a 40 w. od Dzisny, ma 7 dm., 123 mk. (57 dusz rewiz.); własność Szyrynów.

Nowosielce 1) al. *Nowosielec*, wś, pow. łańcucki przy gościńcu z Przeworska (8 klm.) do Łańcuta, w równinie (228 m.). Ma kościół par. rzym.-kat., szkołę ludową, dom ubogich i kasę pożyczkową gminną z funduszem 530 zł. w. a. Ze wsi wychodzi gościniec do Kańczugi, z jej południowego końca, z miejsca bliskiego kościołowi i zabudowaniom więk. pos. N. mają 1327 mk. rzym.-kat. Pos. więk. należy do ordynacyi przeworskiej ks. Lubomirskich i składa się z 520 mr. roli, 71 mr. łąk i ogrodów, 18 mr. past. i 18 mr. lasu; pos. mn. z 1532 mr. roli, 301 mr. łąk i 88 mr. past. Wś nazywała się poprzednio Nowym Siedlcem. Akt erekcyjny parafii z 1384 r. podaje, że ją założyła Katarzyna vidua Franconis de Nova Szedlecz. Kościół poświęcił w 1595 r. Jan Dymitr Solikowski, arcyb. lwowski. Jest tradycya, że w 1624 roku tak mężnie broniła ludność kościoła przed Tatarami, że musieli odstąpić. Dom ubogich, obowiązanych do posługi kościoła, założył w 1667 r. ks. Janicki, proboszcz; ma funduszu 500 zł. i dom z ogrodem. Par. należy do dyec. przemyskiej, dek. przeworskiego i wraz z Budami Łańcuckimi ma 1848 dusz rzym. kat. i 63 izraelitów. N. graniczą na zachód z Kosiną, na północ z Rogoźnem, na wschód z Grzęską a na południe z Dębowem. 2.) **N.** al. *Gniewosz*, rus. *Nowosilcy*, wś, pow. sanocki, ma kościół par. gr.-kat., st. kolei

transwersalnej (313 klm. od Husiatyna a 80 od Chyrowa, 10 klm. od Sanoka i 17 od Rymanowa), urząd pocztowy, szkołę ludową etatową i kopalnie nafty. Leży przy gościńcu z Zarszyna (5·6 klm.) do Sanoka, nad dopływem Pielnicy (369 m wznies.). Na północ lesiste wzgórze porosłe lasem (472 m.). Kopalnia nafty zajmuje 3 hektary w formacyi miocenicznej; jedno przedsiębiorstwo wydobywa około 847 cetn. metr. ropy (por. Syroczyński Mapa geolog. przemysł., Kosmos 1884). Wś ma 1199 mk. Podług szemat. duch. jest 625 gr.-kat., 32 izraelitów i 403 rzym.-katol.; 139 niewiadomego wyznania. Obszar więk. pos., na którym przebywa 76 osób, ma 455 mr. czerwono-iłowej, mało rodzajnej ziemi, 57 mr. łąk i ogrodów, 34 mr. past. i 155 mr. lasu; pos. mn. 852 mr. roli, 129 mr. łąk, 116 mr. past. i 34 mr. lasu. Par. gr.-kat. z drewnianą cerkwią należy do dyec. przemyskiej dek. sanockiego, obejmuje Bażanówkę, Długie, Zarszyn i Jaćmierską posadę, z ogólną liczbą 630 gr.-kat. Pierwotnie była to siedzibą Nowosielskich herbu Sas, potem Fredrów, teraz Gniewoszów. Graniczy na zachód z Długiem (po rusku Dołhe), na wschód z Pisarzowicami a na północ z Jędrzyszkowcami. 3.) **N.**, rus. *Nowsełci*, wś, pow. bobrecki, 36 klm. na płd.-wsch. od Bóbrki, 9 klm. na płd.-wsch. od Chodorowic. Na płn. leży Suchrów, na płn.-zach. Podliski, na zach. Czeremchów, na płd.-zach. Wiszniów, na wsch. Hrehorów i Okrzesińce (3 ostatnie w pow. rohatyńskim). Wody płyną na wsch. do Hrehorowa i wpadają do Świerza Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru. W stronie płd. wznosi się wzgórze Nowosielce do 297 m. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 322, łąk i ogr. 67, past. 314; wł. mn. roli or. 689, łąk i ogr. 215, past. 48 mr. W 1880 r. było 625 mk. w gminie, 39 na obrz. dwor. (między nimi 260 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Chodorowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chodorowski, archidyec. lwowska. Do par. należą Podliski. Cerkiew pod wezw. Narod. Chr. P. i szk. etat jednokl. Znaczne pokłady torfu. Jest tu źródło siarczane, którego wodę pod względem jakości rozpoznał lekarz obwodowy dr. Rhodius. Posiada znaczną ilość gazu siarkowodorowego, tudzież jako części składowe stałe: chlorek, sodu, siarkowodorodan sody, siarkan magnezyl, węglan sody i węglan wapna (Torosiewicza Źródła mineralne w Galicyi, Lwów, 1849 r., str. 147). 4.) **N.**, grupa domów w Siedliskach, w pow. przemyskim. 5.) **N.** *Kozickie* al. *Seńkowa*, wś w pow. dobromilskim, 21 klm. na zach. od Dobromila, 16 klm. na płd.-płd.-wsch. od Birczy, 2 klm. na płd.-zach. od urz. poczt. w Wojtkowej. Na płn.-zach. leży Trzcianiec, na płn.-wsch. Wojtkowa, na płd.-wsch Wojtkówka, na płd.-zach. Ropienka w pow. liskim. Wzdłuż granicy płd.-zach. ciągnie się lesiste pasmo górskie Chwaniów od płn.-zach. na płd.-wsch. (ze szczytem 654 m. na płd.). Na płn-wsch. jego stoku powstają małe potoki, z których się tworzy pot. Seńkowiec (al. Sieńkowiec), dopływ Wiaru, płynący na płn.-wsch. do Wojtkowej. Zabudowania wiejskie leżą na płn.-wsch. Na płd. od nich grupa domów i fol. Borejkówka, al. Borykówka. Własn. więk. (Maryi Nowosielskiej) ma roli orn. 289, łąk i ogr. 40, past. 37, lasu 468; wł. mn. roli or. 325, łąk i ogr. 37, past. 26 mr. W 1880 r. było 302 mk. w gminie, 30 na obsz. dwor. (między nimi 57 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w miejscu, dek. dobromilski, dyec. przemyska. Do tej parafii należą wsie: Grąziowa, Jureczkowa, Krzywa, Netrepka, Ropienka, Roztoki, Trzcianiec, Wojtkowa i Wojtkówka. Parafią tę założyli w 1743 r. Jerzy Nowosielski i żona jego Cecylia z Zapłatyńskich. Kościół drewniany wzniesiony w 1642 r., konsekrowany 1746 r., pod wezw. ś. Grzegorza. Par. gr.-kat. w Wojtkowej. We wsi jest także cerkiew. W dyplomataryuszu Stadnickiego (Rkp. Ossoll. № 2264, str. 345) znajdują się następujące dokumenta: 1. Collatio duarum curiarum seu arearum in villa regia Nowosiedlce fratribus Chodko et Steczko Sandomirii arege Vladislao Jagello facta A. 1417 in villa nostra Nowosiedlce in districtu Premisliensi. II. Dokument z 1534 roku, którym Zygmunt I potwierdza dekret komisarzów królewskich względem wykupna wsi Nowosiedlce przez Piotra Kmitę z rąk Onaczka, Maczka, Brzyczka, Daniła i Miska Nowosiedleckich z tym dodatkiem, że się w rękach tych Nowosiedleckich tylko te łany zostać mają, które od urodzonego Mira zakupili; cała reszta zaś gruntów nowosiedleckich, włącznie z łanami w przywileju pierwszym opisanymi, Piotrowi Kmicie dostać ma, z tym obowiązkiem jednakże, aby tym Nowosiedleckim rzeczone 40 grzywien za nie zapłacił.“ *Mac.* i *Lu. Dz.*

Nowosiele 1.) al. *Nowosielce*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Łużki, o 6 w. od gminy a 32 w. od Dziśny, ma 108 mieszk. (34 dusz rewiz.); własność hr. Czapskich. 2.) **N.** al. *Jawnasar*, wś rządowa, pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 2 dm., 23 mk. kat. 3.) **N.**, fol. do Karolinowa, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Komaje, od 1875 r. własność Wandy z Sulistrowskich Alfredowej Roemerowej. 4.) **N.**, zasc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol. gm. Komaje, o 37 w. od Święcian, 2 dm., 24 mk. kat. 5.) **N.**, wś, pow. trocki,

na płd.-zach. od Landwerowa, przy dr. żel. warsz.-pet. 6.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce, okr. wiejski Krużyńce, o 10 w. od gminy; należy do dóbr skarbowych Punie. 7.) **N.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, okr. wiejski Zareże, o 82 w. od Wilejki, 4 dm., 21 mk. kat. 8.) **N.**, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Słoboda, o 8 w. od gminy, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarb. Swirany. 9.) **N.**, urzęd. *Nowosielje*, wś nad rz. Mańczą al. Izbą, dopł. Berezyny, w płd. str. pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopieniecklm, gm. Dymitrowicze, przy dr. ze wsi Oreszkowicze do wsi Gumny, ma 8 osad; miejscowość całkiem odludna, poleska, zapadła. 10.) **N.**, fol., pow. mozyrski, o kilka wiorst na płd. od mka Dawidgródka, w 3 okr. pol. turowskim; miejscowość poleska, nizinna, odludna. 11.) **N.**, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., ma 88 mieszk.; własność Pusłowskiego. 12.) **N.**, wś nad rz. Wiesiołuhą, dopł. Strumienia, pow. piński, w części zwanej Zarzeczem, w 2 okr. pol. lubieszewskim, w pobliżu wsi Kneheza, przy dr. z Jezior do Chrapina, ma 9 osad; odludne polesie. 13.) **N.**, wś, pow. piński, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Moroczna. 14.) **N.**, ob. *Makarów* (t. V, 922—2). *J. Krz.* i *A Jel.*

Nowosiele, wś, pow. bielski, gub. smoleńskiej, nad Łusą, o 73 w. od m. Białego; słynna fabryka szkła.

Nowosielec, wś, pow. konstantynowski, gm. Czuchleby, par. Niemojki, ma 20 dm., 186 mk. i 660 mr. ziemi. W 1827 r. było 24 dm., 147 mk.

Nowosielec al. *Piorunka* z *Pogoniem*, wś, pow. niski, leży w piaszczystej równinie (172 m.), przy gościńcu z Niska (5.1 klm.) do Sokołowa, pomiędzy sosnowemi borami, w których wytapiają smołę i robią szkło. Bór po zachodniej stronie nazywa się Warcholskim i ma 7·5 klm. szerokości, po wschodniej stronie ma 4·5 klm. szerokości. Są to części puszczy sandomierskiej, ciągnącej się nieprzerwanie 25 klm. z północy ku południowemu wschodowi. N. mają 751 mk. rzym.-kat. Par. w Racławicach a w połowie w Jeżowem. Szkoła ludowa filialna nieobsadzona dla braku nauczyciela. Pos. więk. Eug. hr. Kinskiego ma 86 mr. roli, 417 mr. łąk, 302 mr. past. i 3568 mr. lasu; pos. mn. 854 mr. roli, 441 mr. łąk, 184 mr. past. i 51 mr. lasu. Zbyteczne wody z tych podmokłych nizin odprowadza „Nowy Kanał“ do Sanu. Na zachód najbliżej położoną jest wś Słup Maziarniany (8 klm.), na wschód Stróża (4·5 klm.). *Mac.*

Nowosielec, dział wzgórzysty na granicy gm. Bożanówki, Długiego, Nowosielec Gniewosza a Strachociny i Kostarowiec, w pow. sanockim, na płn. od gościńca Zarszyn-Sanok; ciągnie się z płn.-zach. na płd.-wsch., wznosi się 472 m. npm. Płn. czubek zwie się Pietrowskiego górą (411 m.); wody wysyła na płn.-wsch. do Rożowego pot. (Rosawa) a na płd. i zach. do Pielnicy. *Br. G.*

Nowosielica 1.) wś, pow. bałcki, gm. Daniłowa Bałka, par. kat. Hołowaniewskie, ma 43 osad, 670 mk., ziemi włośc. 965, dworskiej 1430 dzies. Dziedzictwo niegdyś Potockich, udział Mieczysława Potockiego, syna Szczęsnego, córka którego Marya Strogonowa, sprzedała ją skarbowi. 2.) **N.** al. *Nowosielce*, wś przy ujściu Południewki do Taśminy, pow. czehryński, o 4 w. od Subotowa, otoczona lasem Motroneńskim, ma 2112 mk. W 1808 r. było 79 osad i 895 mk. Cerkiew pod w. ś. Jerzego Męcz., murowana, wzniesiona w 1825 r., na miejsce dawnej drewnianej z 1729 r., która zgorzała w 1819 r. Do cerkwi należy 36 dzies. Strumień Południewka dzieli N. na dwie części. W pobliżu wsi znajdują się mogiły a w lesie wały. Uroczyska noszą nazwy: rzeczka Wróblejewka, Kisielewszczyzna, Łazarowszczyzna, Słotyna, Towszcza Matyrnego, Tołoczny Ostrów, Czarna Dubrowa. N. wchodziła niegdyś w skład sstwa korsuńskiego, następnie czehryńskiego. Po rozgromie korsuńskim zagarnięta przez Chmielnickiego wraz z Czehrynem, Medwedówką, Żabotynem, Kamionką i Subotynem. Obecnie należy do dóbr państwa. O przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R. cz. I, t. 2: 146; cz. III, t. 3: 606, 607, 610; cz. V, t. 1: 552; cz. VI, t. 2: 173, 205, 242 i in. 3.) **N.**, wś rząd. nad rz. Bobrycą, pr. dopł. Dniepru, pow. kijowski, gm. i par. praw. Czerniachów (o 3 w.), ma 470 mk. Osadzona w 1790 r. przez przesiedlenie kilku rodzin z Obuchowa. 4.) **N.** *Lityńska*, wś nad rz. Zharem, pow. lityński, gm. Sosenka, par. kat Lityn, o 10 w. na płn.-wsch. od Lityna, ma 83 osad, 640 mk., w tem 63 jednodworców, 1063 dzies. ziemi włośc.; cerkiew uposażona 47 dzies. ziemi. Osada starożytna, nadana przez Witolda Bohdanowi Mikulińskiemu wraz z Mikulińcami, Poczepińcami i Berkowcem, wchodziła później w skład sstwa lityńskiego. W czasie lustracyi odbytej przez kaszt. kamienieckiego Humięckiego w 1616 r. trzymał ją Piotr Łaszcz, opłacając 43 zł. 24 gr. i 9 den. Był tu wtedy młyn o jednym kamieniu. W 1770 r. trzymała ją Maryanna z Zielińskich Pułaska, ścina warecka, za opłatą 1340 złp. kwarty. Obecnie własność rządowa. Porów. Arch. J. Z. R. cz. VI, t. 2: 223, 343. 5.) **N.** *Załużna*, wś nad rz. Zharem, pow. lityński, par. Lityn, 43 dm., 112 dusz męz., 685 dzies. ziemi włośc., 865 dzies. zie-

mi dworskiej; należy do Rzewuskich. 6.) **N.** *Połońska Mała*, wś nad rz. Chomorem, pow. nowogradwołyński, gm. i par. kat. Połonne, ma 77 dm., 295 dusz włościan, ziemi włośc. 787 dzies. Należy do dóbr Baranowieckich, własność Strogonowych. 7.) **N.** *Połońska Wielka*, wś nad rz. Chomorem, pow. nowogradwołyński, okr. pol., gm. i par. kat. Połonne, o 5 w. na płd. od Połonnego, ma zarząd gminy, 106 dm., 618 dusz męz. włościan, 1507 dzies. ziemi włośc., cerkiew, kapl. kat. par. Połonne (dek. zasławskiego). Należy do dóbr Baranowieckich, niegdyś własność ks. Lubomirskich, Walewskich, ks. Gagarynowych, obecnie Strogonowych. 8.) **N.**, wś nad bezim dopł. Rastawicy, pow. skwirski, przy drodze z Pawołoczy do Trylisów, o 10 w. od Pawołoczy, ma 808 mk. prawosł., 39 kat. i 11 żydów. Cerkiew pod w. Archanioła Michała, drewniana, wzniesiona około 1750 r., przebudowana w 1859 r. i uposażona 37 dzies. ziemi. Par. kościół kat. ś. Jerzego, z muru wzniesiony 1821 r. przez Bilińskiego. Parafia kat., dek. skwirskiego, 1305 dusz. Kaplica w Romanówce. Wraz z okolicznemi wsiami wchodziła niegdyś w skład sstwa srokowskiego al. strokowskiego, które w 1772 roku posiadał Aleksander Rożnicki. W 1814 roku nabyta na licytacyi wraz ze wsią Sawarce przez Jakuba Bilińskiego. Biliński w tymże roku zapisał 280 dzies. z 85 włośc. na uposażenie mającego się wznieść kośc. katol. Po śmierci Bilińskiego, który zmarł w 1816 roku, pozostawiwszy znaczne długi, N. rozpadła się na części. Obecnie największą część (820 dzies.) posiada Eustachy Iwanowski. 9.) **N.**, wś u źródeł rz. Ikwy, pow. starokonstantynowski, par. St. Konstantynów, na płd. od mta pow., ma 76 dm.; porów. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 290. 10.) **N.**, duża wś, pow. winnicki, gm. i par. Brahiłów, ma 106 dm., 302 dusz męz., 910 dz. ziemi włośc., 1228 dz. ziemi dworskiej. Należy do klucza Brahiłowskiego Meka. 11.) **N.** *Łabuńska*, wś nad rzką Poczanką, dopł. Chomora, pow. zasławski, par. Łabuń, na płn.-zach. od Łabunia, ma 63 dm. i cerkiew. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 292. 12.) **N.**, wś nad strum. Kalnibłoto, o 4 w. od ujścia do Gniłego Tykicza, pow. zwinogrodzki, par. kat. Zwinogródka, ma 1818 mk., 2243 dzies. ziemi uprawnej. Cerkiew pod w. ś. Mikołaja, drewniana, wzniesiona w 1573 r., uposażona 67 dzies. ziemi. Wchodziła niegdyś w skład sstwa zwinogródzkiego, dziś rządowa. Znajduje się tu wyborna glina ogniotrwała.

Nowosielica 1.) mko przy ujściu rz. Rokitny do Prutu, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, na pograniczu z Bukowiną i Mołdawią, o 39 mil od Kiszyniewa a o 2 klm. od N. galicyjskiej. Ma 300 dm., 2100 mk, 2 cerkwie, st. poczt., przystań. Prowadzi znaczny handel drzewem, po Prucie spławianym. Komora celna, przez którą w 1876 r. wywieziono za granicę towarów na 2434952 rs., przywieziono zaś za 313578 rs. 2.) **N.**, wś nad rz. t. n., tamże, ma 2 cerkwie i 204 dm. (w 1868 r.). *J. Krz.*

Nowosielica 1.) rus. *Nowosełycia*, część Chorośnicy w pow. mościskim. 2.) **N.** *Niżna* i *Wyżna* al. *Szlachecka* i *Królewska*, wś, pow. doliński, 7 klm. na płd.-zach. od Doliny. Na płn.-zach i płn. leży Kniaziołuka, na płn.-wsch. Dolina, na wsch. Turza Gniła, na płd. Pacyków, na zach. Mizuń. Zach. część wsi przepływa Świca od płd. na płn. i dzieli się na kilka ramion, z których główne płynie przeważnie wzdłuż granicy zach. W obrębie wsi przyjmuje Świca od praw. brz. pot. Jasienowiec, płynący z Pacykowa, i drugi mniejszy potok, również z Pacykowa. We wsch. stronie wsi powstaje dopływ Świcy, pot. Zadzawa, i płynie wzdłuż granicy na płn.-zach., potem opuszcza obszar i skręca na płn., płynąc wzdłuż granicy Doliny i Kniaziołuki. Na praw. brz. Świcy leżą zabudowania wiejskie (a mianowicie na płd. Nowosielicy Wyżnej a na płn. N. Niżnej), na płd.-zach. hamernia żelaza. Na wsch. od zabudowań las Zapust, ze szczytem 473 m. wznies. W N. jest torfowisko, zajmujące 58 morgów; grubość pokładu wynosi 2 do 4 m., torf bardzo dobry (czyt. „O torfowiskach w Nowosielicy i Strutynie przy Dolinie, z mapą“, p. Windakiewicza w Sprawozd. Komisyi fizyogr., Kraków, 1873, t. VII, str. 90). Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 33, łąk i ogr. 52, past. 11, lasu 281; wł. mn. roli or. 219, łąk i ogr. 372, past. 330 mr. W 1880 roku było 568 mk. (321 w N. N. a 247 w N. W., między nimi 7 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Dolinie, gr.-kat. w Pacykowie. We wsi jest cerkiew pod wezw. ś. Michała i szk. filialna. Za czasów Rzpltej N. należała do dóbr koronnych, do sstwa dolińskiego. W lustracyi z r. 1661 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 140) czytamy: „Ta wieś zasiadła na łanach 2, teraz siedzi na półłanku. Czynszu dają z półłanku zł. 20, owsa macę po gr. 15; stróża stawić powinni albo dać zł. 10; gęś 1 za gr. 6, pół gęsi na pana podstarościego, drew wozów 3. Dziesięciny owczej dwudziestą owcę, teraz się dostało owcy pół za 1 zł., dziesięciny pszczelnej dziesiąty pień, dostało się pół pnia za 1 zł., dziesięciny świnnej od świń 6 po gr. 3=18 gr., sarnę jednę dają. Kolendy z półłanku gr. 12. Summa prowentu z tej wsi zł. 23 gr. 21. Inwentarz intraty z 1727 r. (Rkp. Ossol., № 1420, str. 35 i 36)

podaje następujące szczegóły: „Wś osiadła na łanach 1/2. Osiadłość poddanych tej wsi: 4 wołowych (Prokop, Bojko, Chylec Stefarów, Tymko Hulak i Wasyl Hołubów), 3 pieszych (Iwan Mulik, Hawryło Diugalów, Stefan Czerniecki). Powinności poddanych tej wsi: Pieniędzy czynszowych z 1/2 łanu 20 zł., owsa maca 1, gęś 1, kur 2, jajec 30. Osobliwie p. podstarościemu na sustentacyą z 1/2 łanu gęsi połowę, kura 1, na opał drew co potrzeba. Item z 1/2 łanu drew wozów 2. Za stróżę i hajduka zł. 30, kolendnych pieniędzy gr. 24, za sarnę jednę zł. 2. Spisnego płacą gr. 18, z pustych pól zł. 10, za siano płacą zł. 30. Osobliwie ta wieś płaci za robociznę, jako się w sumaryuszu znajdować będzie. Dziesięcina też w sumaryuszu. W tej wsi A. 1726 za ImP. Cieślińskiego młyn postawiony, grobla usypana, aby woda nie znosiła młyna.“ Według podania miejscowego miał tu niegdyś istnieć zamek obronny. Jakoż znajdują się obszerne okopy, które to podanie poniekąd stwierdzają. 3.) **N.**, wieś nad rzeką *Rybnicą*, pow. śniatyński, leży na samej granicy Galicyi od Bukowiny, w dorzeczu Prutu. Granica płd.-zach. Rożnów, płn.-zach. Trościaniec, płn. Dżurów, półn.-wsch. Popielniki, z resztą Bukowina. Obszar dworski gr. or. 119, pastw. 204, lasu 51 mr.; włość. gr. or. 1168, łąk i ogr. 55, past. 56 mr. Istnieje tu kopalnia węgla brunatnego, dostawiająca produkt st. dr. żel. Zabłotów o 14 klm. Rz.-kat. 120, parafia Kossów (15 klm.), gr.-kat. 1328, par. w miejscu, dek. śniatyński, dyec. Stanisławów, szkoła etat. o 1 nauczycielu, kasa pożyczk. z kapit, 45 zł. w. a., urząd poczt. w Rożnowie a 2 klm. Właściciel pos. więk. Kajetan Zadurowicz. *Mac.—B. R.*

Nowosielica, niem. *Nowoselitza* al. *Unter Strojestie*, wś, pow. czerniowiecki, odl. 34 klm. od Czerniowiec, posiada urząd celny na granicy rossyjsko-austryackiej; od wsch. przytyka obszar wsi do gub. podolskiej. Granicę tu tworzy rz. Rokitna, lewy dopł. Prutu, od płd. zaś za pomocą Prutu graniczy z Multanami; od zach. leży wieś Gogoliny (Ober Strojestie). Obszar wynosi 577 ha 69 ar.; w 1869 r. 91 dm., 537 mk. (269 męż., 268 kob.). W 1880 r. było na obszarze dwor. 84, gminnym zaś 476, razem 560 mk. Mieszkańcy są religii rz.-kat., gr.-kat. i gr. nieun. Rz.-katolicy w liczbie 51 (1885 r.) mają par. w Bojanie; gr.-katol. także w Bojanie, a gr.-nieunici w Gogolinie. Sąd pow. i urz. podatk. w Sadogórze. St. poczt. w miejscu. Własność dra Jana v. Zotta. W odl. 2 klm. z drugiej strony granicy leży Nowosielica, druga wieś t. n., w gub. podolskiej. *Br. G.*

Nowosieliki, wś nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański.

Nowosielna, wś, pow. słonimski, na wsch. od Zdzięcioła, blisko granicy gub. mińskiej,

Nowosielska Wola, ob. *Wola Nowosielska.*

Nowosiełok, wś, pow. sieński, w pobliżu jeziora Saro.

Nowosil, mto pow. gub. tulskiej, nad rz. Zuszą, o 148 w. od Tuły, ma 4552 mk., 3 cerkwie z soborem Uspenia, szkołę powiat. i elemantarne, kilka fabryk, st. poczt. Prowadzi dość znaczny handel zbożem. Bardzo dawne, wspominane już w kron. woskresieńskiej pod 1155 r., stołeczne udzielnych książąt, do XVI w. warowne. Nowosielski powiat ma na przestrzeni 2888·1 w. kw. 120.211 mk., trudniących się głównie rolnictwem. Powierzchnia wzniesiona, grunt urodzajny, lasów niewiele (8%); zroszony rzekami systemu Oki, z których ważniejsza Zusza.

Nowosiłci, ob. *Nowosiółki.*

Nowosiłka, ob. *Nowosiółki* i *Nowosiołka.*

Nowosiołka, wś i fol., pow. iłżecki, gm. i par. Krzyżanowice, odl. od Iłży 7 w., ma 9 dm , 82 mk., ziemi 90 mr. W 1827 r. było 5 dm., 27 mk. Fol. N. należy do dóbr Jedlanka.

Nowosiółka, wś, wchodziła w skład starostwa homelskiego (ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 450).

Nowosiółka 1.) wś nad Mokrą Dereniuchą, dopł. Bohu, pow. bałcki, gm. Lipoweńskie, par. kat. Hołowaniewskie, o 60 w. od Humania a 30 w. od Olwiopola (st. dr. żel.), ma 88 os., 806 mk., w tej liczbie 69 jednodworców, 1027 dzies. ziemi włośc., 2498 dzies. dworskiej; cerkiew. Należała do klucza bohopolskiego hr. Bolesława Potockiego, obecnie w części sukcesorów Znamierowskich (2048 dzies.), w części Nowika (450 dzies.). 2.) **N.**, wś nad bezim. dopł. Kahorlika, pow. kijowski, o 5 w. od Kahorlika (par. prawosł.), ma 765 mk. Należy do klucza kahorlickiego. 3.) **N.**, wś u źródeł rz. Wilii Dnieprowej, pow. krzemieniecki, na płd.-wsch. od miasta pow.; ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 58; cz. VI, t. 1: 347, 523—525. 4.) **N.**, nieistniejąca obecnie osada, pow. krzemieniecki, około Łanowca; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 52, 54. 5.) **N.**, wś nad rz. Wołczkiem, dopł. Wołku, pow. latyczowski, o 30 w. od Latyczowa, 85 od Kamieńca a 10 w. od Derażni (st. kol. żel.), gmina i zarząd polic. do Michałpola (o 15 w.), ma 74 osad, 283 mk., ziemi włośc. 420, dwors. 398 dzies.; grunta równe, ziemia czarna. Jest tu kościół katol. paraf. pod wez. św. Trójcy, wymurowany przez wojewodę Jana Gozdawę Kickiego w 1797 r., konsekrowany przez bisk. Mackiewicza w 1837 r. Cerkiew N. P. razem z Litkami ma 700 parafian i 71 dz. ziemi. Wś ta należała niegdyś do sstwa barskiego. W lustracyi Humieckiego, kasztel. kamien., w 1616 r. nazwana Wy-

siołek alias Nowosiołka; trzymała ją wtedy Eufrozyna Klonowska bez opłaty kwarty, z odprawianiem służby wojskowej. Za następnej lustracyi w 1632 r. posesorem był Łukasz Miaskowski, podstoli podolski, z małżonką Barbarą z Kalińskich, opłacając kwarty 53 zł. 24 gr. Pod koniec zeszłego wieku dzierżawiła ją Maryanna z Zielińskich Pułaska, starościna warecka, opłacając kwarty 1340 złp. (wraz z Krasnosiółką). Następnie spotykamy właścicielami N. Kickich. August Kicki, sstа krasnostawski (brat fundatora kościoła), zamienił się z Teodorem Wisłockim na majątek wołyński. Od Wisłockich N. przeszła do Bernatowiczów, dziś Bukarów. W kościele tutejszym pochowany Jan Gozdawa Kicki, generał ziem ruskich, i Teodor Wisłocki, podkomorzy wołyński; portrety ich znajdują się w kościele. Par. katol., dek. latyczowskiego, miała filią we wsi Manikowcach; wiernych w 1884 r. było 1347 dusz. Do parafii oprócz N. należą wsie: Futory Jaśkowieckie, Janczyńce, Jaśkowce, Korżowce, Krasnosiółka, Litki i Ziańkowce. 6.) **N.**, wś u źródeł rz. Kamionki (Kamieńczy), dopł. Dniestru, pow. olhopolski, w 3 okr. pol. (Pieszczanka), gm. Tarnawka Żabokrzycka, par. kat. Miastkówka, grec. Hołubecze, w pobliżu st. drogi żelaz. odeskiej Krzyżopol, ma 61 dm., 426 mk., 460 dz. ziemi włośc., 523 dz. dwor. Wś bezleśna, grunt ma równy, ziemię w części czarną, w części piaszczystą. Stanowi właściwie część wsi Hołubecze (ob.). Należała do Rocha Rubczyńskiego. 7.) **N.**, wś z cerkwią paraf., pow. ostrogski, o 15 w. na płn.-zach. od Ostroga, rozrzucona na górach. Niegdyś należała do ks. Ostrogskich, mianowicie do działu Janusza Ostrogskiego, kasztelana krakowskiego. Ostatni ordynat ostrogski ks. Janusz Sanguszko w 1753 r. w Kolbuszowie, rozdając majętności ordynacyi rozmaitym osobom, darował N. Małachowskiemu, kancl. w. koron. Małachowski odprzedał ją w 1794 r. Tadeuszowi Czackiemu, któremu z powodu pobytu za granicą wraz z innemi dobrami została skonfiskowana przez rząd i następnie darowana gener. Ferzenowi, od syna którego kupił ją w 1802 r. Józef August hr. Iliński; obecnie własność jego wnuka Aleksandra. Ziemia w N. jest glinkowata, pszenna, okolica górzysta, lud trudni się rolnictwem, uprawą ogrodowizn i hodowlą bydła, zwłaszcza zaś wykarmem trzody chlewnej, wieśniaczki nadto wyrobem płótna i sukna na potrzeby domowe. W ogóle stan włościan zamożny. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 382, 409—411. 8.) **N.**, wś nad Smotryczem, pow. proskurowski, okr. pol. Satanów, gm. Kuźmin, par. Gródek, ma 98 osad, 514 mk., 576 dzies. ziemi włośc., 309 dwor.; młyn wodny o 3 gankach, przerabiający rocznie do 1000 czetw. Wś bezleśna, grunta równe. Należała do Teresy Grabianczyny, ściny liwskiej. 9.) **N.**, wś rząd. nad rz. Dożwą (Bachtynką), dopł. Żwana, pow. uszycki, w 3 okr. pol. nowouszyckim (Letniowce), gm. Kuryłowce Murowane, par. kat. Zamiechów, grecka Bachtyń, ma 46 dm., 268 mk., 515 dz. ziemi. Należała do sstwa bachtyńskiego (Bachtyń, Bachtynka, N., Petrymana i Woronowa), nadanego w 1781 r. gener. Zakrzewskiemu na lat 12 bez opłaty kwarty. 10.) **N.**, wś przy ujściu rzki Oleszki do Teterowa, pow. żytomierski, par. Cudnów, 14 dm. (w 1867 r.).

Nowosiółka, rus. *Nowosiłka* 1) część Reniowa w pow. brodzkim. 2.) **N.**, ob. *Nowosiółki*. 3.) **N.**, leśniczówka na obszarze dwor. Liska w pow. kamioneckim. 4.) **N.** *Liska* al. *Nowosiółki*, wś, pow. kamionecki, 24 klm. na płd. wsch. od Kamionki Strumiłowej, 12 klm. na płd.-zach. od Buska, 4 klm. na płn. od urz. poczt., st. kol. i tel. w Zadwórzu. Na płn. leżą Kędzierzawce i Lisko, na zach. Ubinie, na płd. Zadwórze i Połtew (obie w pow. przemyślańskim), na płd.-wsch. Kutkorz, na wsch. Bezbrudy (obie w pow. złoczowskim). Wzdłuż granicy płd. płynie Jaryczówka, dopływ Połtwi, wzdłuż granicy płn. potek Dumny, dopływ Pełtwi. Na prawym brz. Dumnego leżą zabudowania wiejskie (229 m.). Część wsi zwie się Zarzeczem; w stronie płd.-zach. leży grupa domów Pod górą, w stronie płd.-wsch. grupa domów Pasieka, a na wsch. od niej karczma Na Białej. Zachodnia część obszaru lesista. W środku obszaru wznosi się wzgórze Nowosiółka do 254 m. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 281, łąk i ogr. 150, past. 28, lasu 562 mr.; własn. mn. roli or. 894, łąk i ogr. 720, past. 43 mr. W r. 1880 było 964 mk. w gminie, 33 na obsz. dwor. (między nimi 173 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Milatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. uniowski, archidyec. lwowska. Do par. tej należą: Duniów, Lisko, Kędzierzawce i Zarzecze. We wsi jest cerkiew pod wez. ś. Mikołaja. N. leżą przy tak zwanej baligrodzkiej drodze, stanowiącej dawną komunikacyą między Węgrami i ziemią przemyską (ob. t. III, 87). *Lu. Dz.*

Nowosiółka 1.) wieś, powiat przemyślański, odl. 5 klm. na płd.-zach. od Dunajowa, 10 klm. na płd.-wsch. od Przemyślan. Granice: od wsch. Rekszyn, od płd. Narajów i Błotnia, od zach. Podusów, od płn. Białe; obszar dwor. gr. or. 463, łąk i ogr. 84, past. 14, lasu 6 mr.; włośc. gr. or. 827, łąk i ogr. 268, past. 25, lasu 54 mr.; ludn. rz.-kat. 118, par. Dunajów, gr.-kat. 540, par. Białe, szkoła filialna o 1 naucz., sąd pow. Przemyślany, st. poczt. Dunajów. N. leży śród lasów, położenie górzyste, gleba wilgotna, nieprzepuszczalna. Należy do klucza Dunajów, stanowiącego

część dóbr stołowych arcybiskupstwa lwowskiego rz.-kat. 2.) **N.**, wś, pow. tłumacki. Leży na płn. brz. Dniestru, o 16 klm. na płn. od Tłumacza. Granice: od wsch. Bobrowniki i Lipa, u samego ujścia Złotej Lipy do Dniestru, od płd. Dniestr, od zach. Petryłów, od płn. Kudzierka i Bobrowniki. Obszar dwor. 276, włośc. 386 mr. Ludn. gr.-kat. 403, par. Petryłów, sąd pow. Monasterzyska, st. poczt. Uście Zielone. Właśc. posiadł. więk. Kajetan Zadurowicz. 3.) **N.**, wś, pow. buczacki, leży nad Strypą, o 15 klm. na płd.-wsch. od Buczaca a o 2 klm. od Jazłowca. Granice: od wsch. Bazar i Burakówka, od płd. Duliby, od zach. Rusiłów, z płn. Jazłowiec. Obszar dwor. gr. or. 1219, łąk i ogr. 83, past. 44, lasu 564 mr.; włośc. gr. or. 1616, łąk i ogr. 92, past. 23 mr. Ludn. rz.-kat. 353, gr.-kat. 931, obydwie parafie Jazłowiec. Kasa pożycz. z kapit. 290 zł. w. a. Sąd pow., notar., urz. poczt. i tel. Jazłowiec. Właśc. pos. więk. Krzysztof br. Błażowski. 4.) **N.** *Koropiecka*, wś, pow. buczacki, nad rzeką Koropiec, dopł. pobliskiego Dniestru, odl. o 15 klm. na płd.-zach. od Buczacza a 5 klm. na płn. od Koropca. Granice: od wsch. Porchowa, od płd. Koropiec, od zach. Niżniów, od płn. Zaleszczyki Małe. Obszar dwor. gr. or., łąk i past. 67, lasu 340 mr.; włośc. gr. or., łąk i past. 282 mr. Ludn. rz.-kat. 326, par. Koropiec, kasa pożycz. z kapit. 340 zł. w. a. Sąd pow. Monasterzyska, st. p. Koropiec. Właśc. pos. więk. Alfred Mysłowski. 5.) **N.** z *Młynówką*, dawniej *Nowosielce*, wś, pow. borszczowski. Leży na prawym brz. Zbrucza, przy granicy Galicyi i gub. podolskiej. Granice: od płn. i wsch. Zbrucz, od płd. Kudryńce i Michałówka, od zach. Zwanie Puste i Zalesie, od wsch.-płd. rz. Zbrucz. Obszar dwor. gr. or. i past. 63, lasu 930 mr.; włośc. 880 mr. Ludności rz. kat. 315, par. Krzywcze o 12 klm. na zach., gr.-kat. 645, par. Zalesie, kasa pożycz. z kapit. 1827 złr. Sąd pow., urz. poczt. Mielnica o 16 klm. Właściciel posiadł. dwor. Wład. hr. Baworowski. W Kamieńcu Podolskim d. 18 września 1456 r. Zygmunt z Nowosielec, sędzia, i Jan z Boroskowic (Boryszkowce), podsędek, poświadczają, że Bartosz z Buczaca, starosta podolski, sprzedał wś swą Chmielowę, na Podolu, w obwodzie czerwonogrodzkim położoną, Aleksandrowi Goworkowi za 60 kóp zwykłej monety. Jako świadek podpisał Nicolaus de Novosyelcze, podkomorzy (Akta grodz. i ziem., t. IV, str. 164 i 165). Jakiś Mikołaj Podolecz de Novoselcze podpisał jako świadek dokument wydany w Laskowcach 27 maja 1448 r., którym Janusz z Orynina, podkomorzy krzemieniecki, poświadcza, że Mikołaj Zwynyączski przeprowadził dział wsi Hussakowce pomiędzy siostrami Anną i Stachną, małżonkami Piotra i Jurka (tamże, str. 164). Zygmunt z Novoszedlecz, sądzia ziemi podolskiej, podpisał dokument, którym we Lwowie 15 maja 1456 r. Jerzy Strumiło z Dymoszyna, chorąży lwowski, zapisuje oo. franciszkanom lwow. wieś swą Czyżki ze sołtystwem i monasterem, a Jan Mikołaj z Karnowa potwierdza to nadanie w Sączu 28 sierpnia 1463 r. (tamże, str. 190). Prawdopodobnie we wszystkich tych dokumentach mowa jest o Nowosiółce, która leżała najbliżej Kamieńca Podolskiego i była jedną ze starych osad, archeologiczne bowiem badania wykazały że brzegi Zbrucza gęsto były zaludnione, a po zniszczeniu osad tutejszych przez Tatarów, zakładano wkrótce nowe osady. 6.) **N.** *Kostiukowa*, wś, pow. zaleszczycki, odl. 6 klm. na płd.-zach. od Korolówki, a o 15 klm. od Borszczowa. Jest to wieś stepowa, na dziale wód między Nieczławą a Seretem. W obrębie wsi w stronie wsch. od granicy Korolówki bierze początek potok Chrumowa, dopływ Seretu. Granice: od wsch. Korolówka i Szuparka, z płd. Winiatyńce, od zach. Holihrady i Monasterek, od płn. Juryampol. Obszar dwor. gr. or. 1242, łąk i ogr. 201, past. 39, lasu 52 mr.; włośc. gr. or. 1938, łąk i ogr. 445, past. 29 mr. Ludn. rz.-kat. 144, par. Borszczów, gr.-kat. 1610, par. w miejscu, dek. Kudryńce, dyec. Stanisławów. Szkoła etat. o 1 naucz. Przez tę wś przechodzi gościniec kraj. zaleszczycko-skalski. Jest gorzelnia, młyn, karczma i kuźnia. 7.) **N.** z *Lenczówką*, *Kątem*, *Tessarówką* i *Justynówką*, wś, pow. podhajecki. Leży w najwyżej położonej i najzimniejszej okolicy Podola galic., na wznies. 204 do 206 mt. npm., na samej linii działu wodnego między Złotą Lipą a Strypą, w odl. 6·8 kil. na płn.-wsch. od Podhajec, nad rz. Koropiec, tworzącą tu staw. Granice: od wsch. Rakowiec, Sosnów, Sokołów, Sokolniki, Chatki i Złotniki, wsie leżące wzdłuż brzegów Strypy, od płd. Białokiernica i Podhajce, od zach. Mużyłów i Telacze, z płn. Kalne, Uwsie i Małowody. Obszar dwor. gr. or. 3359, łąk i ogr. 352, past. 66 mr.; włośc. gr. or. 6113, łąk i ogr. 421, past. 149 mr. Ludn. rz.-kat. w N. 435, w Justynówce 165, par. Podhajec, We wsi są dwie cerkwie parafialne: 1) N. Kąt z 700 i filia w Białokiernicy z 500, razem 1200; 2) N. Lenczówka z 699 i filia Tessarówka i Justynówka z 1090, razem 1789 gr.-kat. Kasa pożycz. z kapit. 1787 złr. Jest tu młyn wodny na Koropcu i gorzelnia; gleba licha owsiana, z powodu nieprzepuszczalności i wilgoci gruntu i zimna, to też mórg pola ma tu tylko $^1/_2$ część wartości w stosunku do wsi nad Strypą położonych. *B. R.*

Nowosiółki 1.) pow. kielecki, gm. Dyminy, par. Kielce. 3.) **N.**, wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. Staw, par. łac. obrządku

Chełm, gr. obrz. Spas. Posiadają gorzelnię, browar, tartak i folusz. W 1827 r. było 27 dm., 174 mk. Na obszarze N. powstał folw. Henrysin (ob.). Dobra N. w 1866 r. składały się z folw.: N., Jankowice, Tytusin i Henrysin; wsi: N., Stołpe, Majdan Niemirów i Majdan Leonów, rozl. mr. 4870: gr. or. i ogr. mr. 1770, łąk mr. 662, past. i zarośli mr. 700, lasu mr. 1570, nieuż. mr. 138. Las nieurządzony. Wś N. os. 34, z gr. mr. 452; wś Stołpe os. 33, z gr. mr. 379; wś Majdan Niemirów os. 7, z gr. mr. 88; wś Majdan Leonów os. 17, z gr. mr. 283. Dobra te stanowiły dawniej sstwo niegrodowe w wdztwie ruskiem, w ziemi chełmskiej. Podług lustracyi z r. 1664 obejmowało wsie: Nowosiołki, Stołpię, Krzywowolę, Czułczyce i Sajczyce, które były odłączone od dawniejszego sstwa chełmskiego. W r. 1771 posiadał je Wacław Rzewuski, wda krakowski, opłacając zeń kwarty złp. 782 gr. 25. Po przejściu w ręce rządu austryackiego tej części Rzpltej, sstwo sprzedane zostało osobom prywatnym. W 1853 r. dziedzicem dóbr był Niemirowski, wtedy składały się z fol. i wsi zarobnej tegoż nazwiska, tudzież fol.: Henrysin, Tytusin i Jankowice, oraz wsi czynszownych Leonów i Niemirów, jak niemniej dwóch młynów w Nowosiółkach, sołtystwa Nowosiółki czyli Stołpie i sołtystwa w Krzywej Woli. 3.) **N.**, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 4 w. od Hrubieszowa. Fol. i wś N. rozl. mr. 600: gr. or. i ogr. mr. 535, łąk mr. 57, nieuż. i place mr. 8; bud. mur. 5, z drz. 20; płodozmian 13 polowy. Wś N. os. 38, z gr. mr. 411. Od dóbr N. oddzielono folwark Iwanki. 4.) **N.** *Pokropiwne*, wś i fol., pow. tomaszowski, gm. Poturzyn, par. r. l. Rzeplin, r. g. Nowosiółki, odl. 42 w. od Tomaszowa, leżą w glebie czarnoziemnej, żyznej, mają 96 dm., 764 mk., 78 kat., 686 gr. obrz., 4 żyd. Istnieją tu dwie cerkwie: jedna stara drewniana, niewiadomej erekcyi, istniała już w 1732 r., druga przed 40 laty z muru wzniesiona przez Edwarda Rastawieckiego, dziedzica N., w stylu kościołów katolickich, z ołtarzami i organami. W 1870 r. organ i ołtarze zostały usunięte. W grobach tej cerkwi spoczywają zwłoki rodziny Rastawieckich. Jest we wsi szkółka początkowa. Dwór murowany, przy nim folwark. N. stanowiły klucz jeden z fol.: Wasylów i Suszów. Własność niegdyś Roztworowskich, Trębińskich, Ludwika i Edwarda Rastawieckich, sprzedane przez ostatniego na przeżycie Mieczysławowi Epstein. Że zaś wkrótce umarł, tak N. jak i bogate w lasy, ziemie, budynki dobra Dołhobyczów, dostały się w dziedzictwo Mieczysława Epsteina. W N. był ogród angielski (dziś opuszczony), kanałem w części opasany. Dobra N. Pokropiwne składały się w 1875 r. z fol. i wsi: N., Wasylów i Suszów, rozl. mr. 2242. Fol. N. gr. or. i ogr. mr. 638, łąk mr. 47, lasu mr. 538, nieuż. mr. 41, razem mr. 1264; bud. mur. 7, z drz. 28; płodozmian 13-polowy. Fol. Wasylów, gr. or. i ogr. mr. 516, łąk mr. 50, lasu mr. 41, nieuż. mr. 17, razem mr. 624; bud. mur. 1, z drz.18; płodozmian 10-polowy. Fol. Suszów gr. or. i ogr. mr. 312, łąk mr. 8, lasu mr. 15, nieuż. mr. 18, razem mr. 353; budowli mur. 2, z drz. 13; płodozmian 4-polowy. Wś N. os. 79, z gr. mr. 1162; wś Wasylów os. 72, z gr. 703; wś Suszów os. 44, z gr. mr. 525. 5.) **N.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Bohukały, par. Pratulin, ma 15 dm., 105 mk., ziemi 265 mr. W 1827 r. było 17 dm., 102 mk. Wchodziły w skład dóbr Kołczyn. 6.) **N.** *Sokoły*, wś, pow. mazowiecki, gm. i par. Sokoły. Ob. *Kruszewo*. 7.) **N.**, wś, pow. augustowski, gm. Łabno, par. Adamowicze, r. gr. Łabno, odl. od Augustowa 54 w., ma 60 dm., 402 mk., 44 osad i 2285 mr. obszaru. W 1827 r. było 30 dm., 176 mk. Wchodziła w skład dóbr Łabno. 8.) **N.**, os., pow. sejneński, gm. Krosnowo, par. Puńsk, odl. od Sejn 44 w., ma 3 dm., 15 mk. 9.) **N.**, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. od Maryampola 37 w., ma 3 dm., 42 mk. W 1827 r. było 2 dm., 21 mk. *Br. Ch.*

Nowosiółki 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Sielce, o 12 w. od gm., przy b. dr. poczt. z Wilejki do Dzisny, 66 dusz rew.; należy do dóbr Sielce, Kurowskich. 2.) **N.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wierzchnie, o 2 w. od gminy, 42 dusz rew. 3.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Konstantynów, o 2 w. od gminy, 56 dusz rew. 4.) **N.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 51 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. kat. 5.) **N.**, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski Szuniowce, o 9 w. od gminy, 24 dusz rew. 6.) **N.**, wś, tamże, okr. pol. Wincentowo, o 9 w. od gminy, 21 dusz rew. 7.) **N.**, wś nad rz. Łuczajką al. Tużbiną, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski Sówki, o 11 w. od gminy, 12 dusz rew. 8.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Antonowo, o 27 w. od gminy, 26 dusz rew. 9.) **N.**, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo, okr. wiejski Łońsk, o 16 w. od gminy, 14 dusz rew.; należy do dóbr Szarkowszczyzna, Boguckich. 10.) **N.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 106 w. od Dzisny, 1 dm., 11 mk. kat. 11.) **N.**, zaśc. rząd., pow. lidzki, 1 okr. pol., o 3 w. od Lidy, 5 dm., 24 mk. 12.) **N.**, zaśc. rząd. nad rz. Żyżmą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 22 w. od Lidy, 10 dm., 51 mk. 13.) **N.**, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Pierepieczyca, o 4 w. od Li-

dy, ma 5 dm., 16 mk. 14.) **N.**, wś, pow. lidzki, w 2 okr, pol., gm. Beniakony, okr. wiejski Sokoleńszczyzna, o 14 w. od gminy, wraz z wsią Zarojście 14 dusz rew.; własność Walentynowiczów. 15.) **N.**, wś, tamże, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Szczuczyn, o 1 w. od Szczuczyna, 14 dm., 164 mk. (65 dusz rew.); własność ks. Druckich Lubeckich. 16.) **N.**, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 13 w. od Szczuczyna, 11 dm., 89 mk. 17.) **N.**, wś nad rz. Dzitwą, tamże, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Myto (dawniej Wawerka), o 17 w. od Lidy a 23 w. od Wasiliszek, ma 21 dm., 94 mk. prawosł., 165 kat. i 6 żyd. (67 dusz rewiz. w 1864 r.). 18.) **N.**, wś, pow. lidzki, gm. lacka, okr. wiejski Dąbrowo, o 6 w. od gminy, 22 dusz rewiz.; należy do dóbr Dąbrowo, hr. Uruskich. 19.) **N.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, okr. wiejski Kuszelewszczyzna, o 5 w. od gminy a 24 w. od Oszmiany, 6 dm., 78 mk., w tej liczbie 44 kat. i 34 prawosł. (w 1865 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr Dokurniszki, Żylińskich. 20.) **N.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Mokrzyca, o 10 w. od gminy, 35 dusz rew.; należy do dóbr skarb. Cudzeniszki. 21.) **N.**, fol., wś i dobra nad rz. Oszmianką, tamże, gm. Kucewicze, okr. wiejski N., o 9 w. od Oszmiany; fol. ma 73 mk. (71 kat. i 2 prawosł.), gorzelnię i młyn wodny; wś ma 14 dm. i 138 mk. kat. (69 dusz rewiz.); własność hr. Czapskich. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: N., Gudzienięta, Horlemszczyzna, Lełonzowo, Ogrodniki, Lepionka, Zabłocie, Jakielewszczyzna, Łuściszki i zaśc. Antonowszczyzna, Zaborce i Alciszki, w ogóle 337 dusz rew. 22.) **N.**, wś włośc. nad rz. Krywlanką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo, okr. wiejski Wierbuszki, o 6 w. od gminy a 32 w. od Oszmiany, 5 dm., 70 mk., w tej liczbie 25 prawosł. i 45 katol. (20 dusz rew. w 1864 r.); należy do dóbr skarb. Milejkowo al. Milejki. 23.) **N.**, os. karcz. nad rz. Oszmianką, tamże, 1 dm., 8 mk. żyd. 24.) **N.**, futor szlach. nad rz. Bocianką, tamże, o 24 w. od Oszmiany, 1 dm., 15 mk. kat. 25.) **N.**, zaśc. szlach. nad rz. Kantusią, tamże, o 24 w. od Oszmiany, 2 dm., 13 mk. kat. 26.) **N.**, wś włośc., przy ujściu rz. Gawii do Niemna, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Iwie, okr. wiejski Gawija, o 12 w. od gminy, 71 w. od Oszmiany a 42 w. od Dziewieniszek, ma 10 dm., 43 mk. prawosł. i 42 kat., (55 dusz rew.); należy do dóbr Gawia, Brochockich. 27.) **N.** al. *Huciszki*, wś, tamże, gm. Siedlicko, okr. wiejski Gieranony, o 9 w. od gminy, 41 w. od Oszmiany a 6 w. od Dziewieniszek, 8 dm., 44 mk. kat. (14 dusz rew. w 1684 r.), należy do dóbr Gieranony, Milewskich. 28.) **N.**, zaśc., tamże, gm., okr. wiejski i dobra skarb. Traby, o 1 w. od gminy, 4 dusze rew. 29.) **N.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 44 w. od Oszmiany a 8 w. od Dziewieniszek, 11 dm., 126 mk kat. 30.) **N.**, wś nad rz. Dudzianką, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łogumowicze, o 5 w. od gminy, 78 w. od Oszmiany a 51 w. od Dziewieniszek, 17 dm., 93 mk. kat. i 4 żyd. (51 dusz rew.); należy do dóbr Łogumowicze, Milewskich. 31.) **N.**, wś, tamże, w 4 okr. pol., gm. Wiszniewo, okr. wiejski Wójtowice, o 5 w. od gminy a 37 w. od Oszmiany, 83 dusz rew.; należy do dóbr Wiszniewo, hr. Chreptowiczów. 32.) **N.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Naliboki, okr. wiejski Prudy, o 4 w. od gminy a 102 w. od Oszmiany, 6 dm., 45 mk. kat. (25 dusz rew.). 33.) **N.**, wś włośc. nad bezim. rzką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 44 w. od Oszmiany, 21 dm., 92 mk., z tego 90 prawosł. 2 katol. 34.) **N.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski Podolce, o 14 w. od gminy, 8 dm., 66 mk. kat., 6 żyd. (32 dusz rew.); należy do dóbr Aleksandrya, Zakrzewskich. 35.) **N.**, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Święciany, o 11 w. od gminy, 2 dusz rew.; należy do dóbr skarb. Madziuny. 36.) **N.**, wś i fol. nad jez. Okulary, pow. święciański, w 1 okr. pol., 4 dm., 43 mk. kat. 37.) **N.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., 3 dm., 33 mk. starowier. 38.) **N.**, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 32 w. od Święcian, 3 dm., 33 mk. kat. 39.) **N.**, zaśc. szl. nad jez. Jawri, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 46 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. kat. 40.) **N.**, wś, tamże, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje, okr. wiejski Dąbrowszczyzna, o 6 w. od gminy a 29 w. od Święcian, 12 dm., 81 mk. kat. (44 dusz rew.); należy do dóbr Scholin. 41.) **N.**, wś włośc., tamże, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarb. Swir, o $7^1/_2$ w. od gminy a 40 w. od Święcian, 12 dm., 80 mk. kat. (44 dusz rew.). 42.) **N.**, wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wojstom, o $1^1/_2$ w. od gminy a 78 w. od Święcian, 22 dm., 229 mk. kat. (94 dusz rew.); należy do dóbr skarb. Wojstom. 43.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Hanuta, o 10 w. od gminy a 86 w. od Święcian, 11 dm., 143 mk. prawosł. (46 dusz rew.); należy do dóbr Hanuta, Rzewuskich. 44.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzecze, okr. wiejski Ludwinowo, o $8^1/_2$ w. od gminy, 23 dusz rew.; należy do dóbr skarb. Waka Metropolitalna. 45.) **N.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Bobrówka, zarząd gm., 19 dusz rew., 3 jednodw., 11 żołn. dymis.; należy do dóbr wieliczkowskich, Wasilewskich. 46.) **N.**, wś włośc. tamże, okr. wiejski Kowieńska Waka, o 15 w.

od gminy, 6 dusz rewiz. osadników w. ross. 47.) **N.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski Brażole, o 8 w. od gminy, 24 dusz rew. i 5 dusz b. ludzi wolnych. 48.) **N.** *Zatrockie* (*Zatroczeskie*), wś, pow. trocki, tamże, okr. wiejski Krasno, o 6 w. od gminy, 44 dusz rew.; należy do hr. Tyszkiewicza. 49.) **N.**, zaśc. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 34 w. od Trok, 1 dm., 16 mk. kat. 50.) **N.**, wś szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 28 w. od Trok, 2 dm., 18 mk. kat. 51.) **N.**, wś szl. nad jez. Morgi, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Trok, 6 dm., 44 mk. kat. 52.) **N.**, wś rząd. nad rz. Łakią, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 15 w. od Trok, 5 dm., 40 mk. kat. 53.) **N.**, wś szl. nad jez. Nowosiołki, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 17 w. od Trok, 4 dm., 41 mk. kat. 54.) **N.**, wś, włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki, okr. wiejski Dowgierdziszki, o 6 w. od gminy, 24 dusz rew.; należy do dóbr Bołbiany, dawniej Seweryna Roemera, dziś skarbowych. 55.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki, okr. wiejski Naszkuny, o 6 w. od gminy, 10 dusz rew. 56.) **N.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski Windziule, o 6 w. od gminy, 26 dusz rew. osadników w. ross. 57.) **N.**, wś włośc. nad jez. Szyłosady, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 50 w. od Trok, 4 dm., 52 mk., w tej liczbie 46 katol., 6 prawosł. osadników w. ross. 58.) **N.**, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz, okr. wiejski Nerowo, o 27 w. od gm., 15 dusz. rew.; należy do dóbr skarb. Merecz. 59.) **N.**, wś rząd. nad rz. Rotniczanką, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 98 w. od Trok, 4 dm., 35 mk. kat. 60.) **N.**, zaśc., pow. trocki, ob. *Gaje*. 61.) **N.**, wś włośc. nad rz. Uszą, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło, okr. wiejski Usza, o 5 w. od gminy, przy b. drodze poczt. z Wilna do Mińska, 5 dm., 55 mk. (28 dusz rew.); należy do dóbr Dworzec, dawniej Kurowskich, dziś Nikityna. 62.) **N.**, wś, tamże, gm. Chotenczyce, okr. wiejski Krzemieniec, o 5 w. od gminy, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 3 dm., 25 mk. kat. (11 dusz rew.); należy do dóbr Łukawiec, Borowskich. 63.) **N.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Hermaniszki, okr. wiejski i dobra Czerniewo, o 3 w. od gminy, przy b. drodze poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 12 dm., 104 mk. (43 dusz rew.); własność Jaźwińskich. 64.) **N.**, zaśc. pryw., pow wilejski, w 1 okr. pol., o $46^1/_2$ w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z m. Sosienki do granicy pow. borysowskiego, 1 dm., 4 mk. kat. 65.) **N.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Dołhinów, o $4^1/_2$ w. od gminy, 19 dusz rew.; własność Kamieńskich. 66.) **N.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Klesin, o 5 w. od gminy a 37 w. od Wilejki, 10 dm., 90 mk. kat. (39 dusz rew.); należy do dóbr Klesin, Kowerskich. 67.) **N.**, wś, tamże, gm. Budsław, okr. wiejski Wróble, o 8 w. od gminy a 50 w. od Wilejki, 8 dm., 72 mk. (18 dusz rew. w 1864 r.); należy do dóbr Kulikowo, Mickiewiczów. 67.) **N.**, fol. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 18 w. od m. Wilejki, przy b. pr. poczt. borysowskiej, 1 dm., 40 mk. różnych wyznań. 69.) **N.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski Niekazieck, o $2^1/_2$ w. od gminy a 51 w. od Wilejki, 28 dm., 249 mk (118 dusz rew.); należy do dóbr skarb. Miadzioł. 70.) **N.**, wś i fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Żośno, okr. wiejski Stare Żośno, o 5 w. od gminy a 75 w. od Wilejki; wś ma 16 dm., 176 mk., w tej liczbie 134 prawosł. i 42 kat. (w 1864 r. 74 dusz rew.); należy do dóbr Stare Żośno, Snarkich, folw. zaś jest własnością Piotrowskich. 71.) **N.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata, okr. pol. dziatłowski, o 20 w. od gminy, 17 dusz rew.; należy do dóbr Kosztownie, Chmielewskich. 72.) **N.**, wś włośc. nad rz. Duniłowicze, tamże, gm. Duniłowicze, okr. wiejski Pachowszczyzna, o $4^1/_2$ w. od gminy a 89 od Wilejki, 10 dm., 86 mk. (51 dusz rew.); należy do dóbr skarb. Pachowszczyzna. 73.) **N.**, wś nad bezim. strumieniem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj, okr. wiejski i dobra Stary Dwór, o 10 w. od gminy a 80 w. od Wilejki, 17 dm., 254 mk. (108 dusz rew.); własność hr. Mostowskich. 74.) **N.**, wś, tamże, w 1 okr. pol., gm. Krasne, okr. wiejski Ulanowszczyzna, o 5 w. od gminy, 34 dusz rew.; należy do dóbr Wołkowszczyzna, Jurkiewiczów. 75.) **N.**, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rzesza, o 4 w. od gminy, 12 dusz rew.; należy po dóbr Czerwony Dwór, Sienkiewiczów. 76.) **N.**, wś włośc. tamże, gm. Rzesza, okr. wiejski Werki, o 13 w. od gminy a 3 w. od Wilna, 5 dm., 29 mk. (17 dusz rew.); należy do dóbr skarb. Ginejciszki. 77.) **N.** *Górne* i *Dolne*, dwie wsie, tamże, okr. wiejski Ciechanowiszki, o 20 w. od gminy, po 4 dusze rew.; należą do dóbr Mazuryszki, Illikowiczów. 78.) **N.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Ciechanowiszki, o 19 w. od gminy, 5 dm., 27 mk. kat. (13 dusz rew.); należy do dóbr Mazuryszki, Illikowiczów. 79.) **N.**, zaśc., pow. wileński, w 6 okr, pol., gm. i okr. wiejski Góry, 4 dusze rew.; należy do dóbr skarb. Biały Dwór; osiedlony przez żydów rolników. 80.) **N.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski Szeszolki, o 10 w. od gminy, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr Szeszolki, Jasieńskich. 81.) **N.**, wś, tamże, okr. wiejski Leoniszki, o 7 w. od gminy, 15 dusz rewiz.; należy do dóbr Staszkuniszki,

Sokołowskich. 82.) **N.**, wś włośc. tamże, okr. wiejski Spodwiliszki, o 5 w. od gminy, 1 dm., 6 mk. kat. (2 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. 83.) **N.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Kazimirowo, o 9½ w. od gminy a 74 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. kat. (2 dusze rewiz.). 84.) **N.**, dwa zaśc. szlach. nad jez. Urnis, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 55 i 56 w. od Wilna, jeden z nich ma 1 dm., 7 mk. kat., drugi zaś 1 dm., 17 mk. kat. 85.) **N.**, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra Rubno, o 16 w. od gminy a 28 w. od Wilna, 8 dm., 119 mk., w tej liczbie 114 kat. i 5 żydów (w 1864 r. 29 dusz rewiz.); własność Daukszów. 86.) **N.**, wś, tamże, gm. Worniany, okr. wiejski Sokołajcie, o 16 w. od gminy a 75 w. od Wilna, 9 dm., 96 mk., w tej liczbie 77 kat. i 19 żydów (w 1864 r. 29 dusz rewiz.), własność Świackiewiczów. 87.) **N.**, wś rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 7 dm., 88 mk. kat. 88.) **N.**, fol. szl. nad rz. Wilią, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 77 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. kat. 89.) **N.**, wś rząd. nad rz. Wojcianką, pow. wileński, w 5 okr. pol., o 37 w. od Wilna, 9 dm., 59 mk., w tej liczbie 14 praw., 45 kat. 90.) **N.**, wś nad rz. Mereczanką, tamże, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski i dobra Jaszuny, o 7 w. od gminy a 29 w. od Wilna, 4 dm., 44 mk. (w 1864 r. 12 dusz rewiz.); własność Balińskich. 91.) **N.**, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Szwajcary, o 4 w. od gminy, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr Tatarzyszki, Rejkowskich. 92.) **N.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski Ponary, o 10 w. od gminy a 7 w. od Wilna, 17 dm., 275 mk. (w 1864 r. 43 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Ponary. 93.) **N.**, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodec, przy dr. z Kaczerycz do Horodca, ma 12 osad pełnonadziałowych; miejscowość odludna, poleska, gleba piaszczysta. 94.) **N.**, fol., pow. bobrujski, należy do dominium Witunicze, własność Nowomiejskich. 95.) **N.** al. *Sarnecki*, zaśc. w pobliżu rz. Usiaży, dopł. pr. Hajny, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, ma 5 osad. 96.) **N.**, wś nad rz. Korgowicą, pow. borysowski, o parę wiorst na płn.-zach. od mka Okołowa, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. pleszczenicka, ma 6 osad; miejscowość lesista, grunta lekkie. 97.) **N.**, fol., pow. borysowski, od 1858 r. własność polskiej rodziny Frejtów, razem z fol. Julianowo ma 25 włók. 98.) **N.**, zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, ma 3 osady; miejscowość lesista, małoludna, grunta lekkie. 99.) **N.**, fol., pow. borysowski, od 1853 r. własność Saulskich, ma około 6½ włók. 100.) **N.** al. *Krasne*, fol., pow. borysowski, własność Połtorackiego (ob. *Krasne*); leży nad Berezyną, o 3 w. powyżej ujścia Rowy. 101.) **N.**, wś z zarządem gminnym i dobra nad rz. Citewką, dopł. Swisłoczy, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, o 30 w. od Ihumenia a 3 w. od st. Maryi-Góra dr. żel. lipawo-romeńskiej. W XVIII w. własność senatorskiej rodziny Burzyńskich, później Ratyńskich, w drugiej połowie b. stulecia nabyte przez Krupskich; po 1863 r. skonfiskowane Bonifacemu Krupskiemu i w 1870 roku oddane w nagrodę urzędnikowi Makowowi. Wś ma 65 osad pełnonadziałowych, cerkiew pounicką, fundacyi Ratyńskich (około 2500 parafian), z filią w Maryi-Górze. Dobra mają około 155 włók obszaru, w glebie znakomitej, łąk i lasów obfitość. Dochód z propinacyi, młynów i czynszów wynosi przeszło 2000 rubli. Gmina nowosielska składa się z 5 starostw wiejskich, 26 wiosek i liczy do 2230 włościan pł. męz. Do dom. N. należą: dobra Podbłoń i Maryi-Góra. Ludność oprócz rolnictwa trudni się kołodziejstwem i bednarstwem. 102.) **N.**, wś, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. Pohost, przy gośc. z mka Berezyny do Pohosta, prawie na pół odległości, ma cerkiew pounicką, filią Berezyńskiej, 28 osad pełnonadziałowych; grunta lekkie, miejscowość małoludna, zapadła, w około puszcze pełne grubego zwierza. W pobliżu rozpościera się błoto Goruńskie (ob.). 103.) **N.**, wś i fol. nad bezim dopł. Berezyny, pow. ihumeński, gm. Pohorelce, w pobliżu gośc. z mka Swisłoczy do Jakszyc. Wś ma 23 osad pełnonadziałowych; miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk i pastwisk obfitość. Ludność prócz rolnictwa trudni się flisactwem. 104.) **N.**, wś, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. pereszewska, przy gośc. handl. słuckim, pomiędzy Dołhiniczami i Pereszewską-Słobodą, ma 7 osad; miejscowość równa, dość leśna, grunta lekkie z drobnym narzutowym kamieniem. 105.) **N.**, dobra w Ihumeńskiem, ob. *Wieleń*. 106.) **N.**, dobra nad rzeką Usą, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, par. Kojdanów, o 1 milę ku zachodowi od mka Kojdanowa; niegdyś dziedzictwo zamożnej rodziny Kostrowickich. N. Wielkie, w drugiej połowie b. w. nabyto przez Zdziechowskich, mają starożytną rezydencyą z muru wzniesioną i wogóle zabudowania zamożne; należą do dominium Raków. Dochód z propinacyi i młynów wynosi do 600 rubli. N. Małe, skonfiskowane i oddane w 1870 r. w nagrodę urzędnikowi Szustowowi, mają około 25½ włók obszaru; młyny i propinacye przynoszą około 300 rubli. W obu majątkach ziemia

dobra, łąki wyborne, miejscowość wzgórkowata, małoleśna, ale dość malownicza. Przechodzi tędy gościniec handlowo-komunikacyjny z Kojdanowa do mczek Wołmy i Rakowa. Była to filia par. kat. Kojdanów. 107.) **N.** al. *Jaroszówka*, zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, o 4 w. ku zachodowi od mka Rakowa, przy gośc. z Kojdanowa do Wołmy, ma 24 osad. Miejscowość falista, bezleśna, grunta dobre. 108.) **N.**, wś nad rz. Berezyną Niemnową, tamże, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Raków, w pobliżu mka Dubrowy, ma 22 osad pełnonadziałowych. Miejscowość wzgórkowata, grunta szczerkowe, lasu mało. Należy do dóbr Dubrowy, Chmarów. 109.) **N.**, zaśc. nad rz. Wiaczą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. Gródek Siemkowski, przy drodze z Dubowlan do Papierni i Kasynki, ma 3 osady; grunta mierne, miejscowość dość leśna. Należy do dóbr Dubowlany, Chmarów. 110.) **N.**, wś nad rz. Sułą, przy ujściu do niej rzeczki Wołk, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. zasulska, ma 12 osad; łąki wyborne, miejscowość dość leśna, grunta równe, lekkie. 111.) **N.**, wś nad Prypecią, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. petrykowskiej, przy dr. nadbrzeżnej z Petrykowa do wsi Końkowicz, ma 18 osad; lud trudni się rybołówstwem, flisactwem, wyrobem lasów, mniej rolnictwem; miejscowość od północy poleska. Była tu kapl. kat. par. Petryków. 112.) **N.**, dobra lenne, pow. mozyrski, we władaniu Bohuszów, mają 300 włók (6000 dzies.). 113.) **N**, wś nad rzką Izwą, pow. nowogródzki, w 1 okręgu polic. niehniewickim, gm. Wsielub, ma 4 osady; grunta dobre, miejscowość dość leśna. 114.) **N.**, wś nad rzką Jatrą, dopł. Mołczadzi, powiat nowogródzki, przy dr. z Kosicz do Janowicz, ma 6 osad; miejscowość wzgórkowata, dość leśna. 115.) **N.**, wś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. koszelewska, nieopodal gośc. z Nowojelni do Koszelewa, ma 8 osad; miejscowość falista, grunta dobre. 116.) **N.**, wś, pow. piński, w 1 okr. pol., 75 mk., własność hr. Potockiego. 117.) **N.**, wś nad bezim pr. dopł. Jasiołdy, w zach. str. pow. pińskiego, przy gośc. z Krotowa do Otowczyc, ma 7 osad; grunta lekkie 118.) **N.**, wś w płn.-zach. str. pow. pińskiego, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Chotynicze, przy dr. wiodącej przez wody i puszcze z mka Lipska w Nowogródzkiem do Chotynicz, ma 20 osad pełnonadziałowych; miejscowość całkiem odludna, nizinna, poleska. 119.) **N.**, fol. na płn.-wsch. krańcu pow. pińskiego, nad bezim. dopł. Cny i błotami Hryczyńskiemi, w 1 okr. pol. łohiszyńskim. Jest to najodludniejsza zapadła miejscowość Pińszczyzny, przechodzi tędy drożyna przez groble i wody ze wsi Wołuty do Czuczewicz. 120.) **N.** al. *Ciołkowicze Mniejsze*, wś rząd. nad rz. Styrem, w płd. str. pow. pińskiego, na odludnem Polesiu, w pobliżu Małych-Ciołkowicz, gm. Moroczna, ma 17 osad i 88 mk. 121.) **N.**, wś nad rz. Ippą' pow. rzeczycki, w pobliżu granicy pow. bobrujskiego, gm. domanowicka, ma cerkiew i 58 osad pełnonadziałowych; miejscowość małoludna, poleska, łąk obfitość. 122.) **N.**, fol., pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. brahińskim, przy dr. z Nadzwina do Prokisiel i Chołmecza, należy do dominium Brahin (ob.); była własność Rokickich, a od 1873 r. kupca Konoplina. 123.) **N.**, wś, pow. rzeczycki, 2 okr. pol. jurewickim, gm. Chojniki, o 10 w. na płd. od Chojnik, ma cerkiew (do 850 parafian) i 63 osad pełnonadziałowych; miejscowość odludna, poleska. 124.) **N.**, dwie wsie, fol. i karczma nad rz. Howieznną, pow. słucki, w pobliżu dawnego gośc. poczt. z Nieświeża, przez Howieznną, Świerżeń, ku Stołpcom, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. howieziańskiej. Jedna wś ma 22 osad pełnonadziałowych, druga 6 osad. W 1598 r. ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwany Sierotka, oddał Nowosiołki wraz z pobliską wsią Omelańce klasztorowi bernardynów nieświeskich, po 1831 roku, gdy sekularyzowano dobra klasztorne, N. przeszły na rzecz skarbu. Miejscowość równa, małoleśna, grunta dobre. Była tu filia par. kat. Nieśwież. 125.) **N.**, fol., pow. słucki, własność Łobockich, ma przeszło 8¼ włók obszaru. 126.) **N.**, fol., pow. słucki, nadany w 1871 r. urzędnikowi Darskiemu, ma 3 włóki. 127.) **N.**, wś w płn. str. pow. słuckiego, w pobliżu granicy pow. ihumeńskiego, w 3 okręgu policyjnym kopylskim, gm. osowska, ma 10 osad; miejscowość równa, dość leśna, 128.) **N.**, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, o 8 w. na płd. od mka Bobowni, przy dr. z Pociejek do zaśc. Myśli, ma 20 osad pełnonadziałowych; grunta dobre, od strony zachodniej miejscowość polowa, od wschodniej jest nieco lasów. 129.) **N.**, wś, pow. słucki, o 1 w. ku płn. od dóbr Ciechowa, ma 50 osad pełnonadziałowych, cerkiew. Miejscowość nieco falista, bezleśna, grunta wyborne. W odległości prawie 2 w. przechodzi dawna szosa brzeskomoskiewska. 130.) **N.**, trzy fol., pow. słucki, należały niegdyś do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, a od 1874 r. dołączone do ordynacyi nieświeskiej. Jeden z nich ma około 55 włók, drugi 22 włóki i 6 mr., trzeci zaś około 17 włók. 131.) **N.**, wś w pow. białostockim, par. Choroszcza, posiada browar wyrabiający 60000 wiader piwa bawarskiego rocznie. Właściciel wsi i browaru p. Al-

fred Moes prowadzi w N. wysoko postępowe gospodarstwo. 132.) **N.**, wś cerkiewna, pow. homelski, własność Sianożęckiego Stanisława; gorzelnia, zatrud. 15 ludzi, przerabia w ciągu 185 dni po 25 pud. mąki żytniej i 168 pud. kartofli, i produkuje 616114½° spirytusu. 133.) **N.**, słoboda, pow. homelski, gm. Wietka, 70 dm., 151 mk. (?). 134.) **N.**, wś. pow. horecki. 135.) **N.**, wś, pow. kobryński, okr. polic. dywiński, o 14 w. od Dywina, o 21 od Kobrynia a 230 w. od Grodna, ma zarząd gminy wiercholeskiej. 136.) **N.**, wś, pow. mohylewski, gm. kniażycka, 30 dm., 192 mk. 137.) **N.**, wś, pow. mohylewski, gm. Wendoroż, 40 dm., 126 mk. 138.) **N.**, wś, pow. mohylewski, gm. wejniańska, 56 dm., 351 mk., z których 56 kob. zajmuje się wyrobem płótna. 139.) **N.**, wś cerkiewna, pow. rohaczewski, gm. kormiańska (Korma), 56 dm., 412 mk.; fabryka oleju, wyrabiająca do 120 pudów rocznie. 140.) **N.**, wś, pow. rohaczewski, gm. pokotska, 115 dm., 242 mk., z których 2 zajmuje się wyrobem uprzęży. 141.) **N.**, pow. sieński, gm. łatyhowska, 32 dm., 165 mk., z których 2 zajmuje się garbarstwem. 142.) **N.**, wś, pow. sieński, gm. Tołoczyn Zarzeczny, 16 dm., 112 mk. 143.) **N.**, wś, pow. sieński, gm. Ostrowno, 27 dm., 144 mk. 144.) **N.**, wś u zbiegu Szczary z Niemnem, pow. słonimski. *J. Krz.—A. Jel.*

Nowosiółki 1.) al. *Nowosiołka*, nieistniejąca obecnie wś w włości berezdowskiej, w pobliżu mka Berezdowa, t. j. w dzisiejszym pow. nowogradwołyńskim al. w sąsiedniej części pow. ostrogskiego; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 418. 2.) **N.**, wś, pow. dubieński, na zach. od mka Ołyki a na płd.-zach. od wsi Chorłupy, dawniej w gminie chorłupskiej; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 209, 276. 3.) **N.**, wś, pow. dubieński, o 2½ w. na wsch. do Boremla. W d. 18 kwietnia 1831 r. zwycięska bitwa Dwernickiego z Rydygierem. 4.) **N.**, wś nad rz. Irpień, pow. kijowski. Leży na lew. brz. rzeki, w odl. 12 w. od Byszewa, na skraju borów, po prawej stronie tejże rzeki ciągnących się i stanowiących najbardziej wysuniętą odnogę Polesia kijowskiego. Wś posiada cerkiew Krestowozdwiżeńską, 829 mk., w tem 10 kat., 18 żydów i 2182 dziesięcin obszaru. Mamy ślad w aktach, że wieś ta pod nazwą Nowosiółek należała w drugiej połowie XVI w. do rodziny Grabiów Uruckich, z których Zofia za Semenem Hrynkiewiczem w 1571 r. sprzedała ją Wasylowi Klimowiczowi Rozsudowskiemu. W akcie sprzedaży tej powiedziano jest, iż „Nowosieliszcza“ były jej dobrami ojczystemi, i leżały nad Irpieniem „między siedliskami Czarnohorodczyzną z jednej strony, z drugiej Kniażyczami, a z trzeciej ziemią Byszowską, nad szlakiem tatarskim“ (Regestr ksiąg ziemsk. i grodzk. w Kijowskim magistracie się znajdujących, zacząwszy od 1571 roku). Ale od Rozsudowskiego w 1585 r. kupił tę majętność Bohusz Hulkiewicz Hlebowski (z Hlebowa nad Rpenią to jest Irpieniem). Był on namiestnikiem Sofijskim i do niego należał dozór cerkwi ś. Zofii i zarząd dóbr metropolitalnych. On to „w oprawie cerkwi welikoj poratunok i podpomożenje swoimi własnymi pieniezmi uczynił, i cerkow pokrył, pobił i dobre w tym jako wiernyj słuha i priatel spryjażliwe posłużył.“ Ale w 1613 r. Zaharyasz Jełowicki, sekretarz JKM., uformował był sobie przywilej od króla na Nowosiółki; wynikło to oczywiście z kancelaryjnej pomyłki i Bohusz wszakże przy N. się osiedział, a już w 1630 r. tychże dóbr posiadaczem jest syn jego Filon Bohuszewicz. Tenże sprzedaje N. w 1646 r. Adamowi Kisielowi (Ks. ziemsk. i grodz. regestr etc.). Następnie Adam Kisiel żeni się z córką Bohuszewiczą, Anastazyą, wdową po Michale Butowiczu (Jerlicz, t. 1, str. 81). Adam Kisiel pochodził z dawnej bojarszczyzny kijowskiej i był przeto najczystszej krwi Rusinem. W rodzinie tej przechowało się podanie, iż praojcem domu tego miał być jakoby Swietold, który to za Włodzimierza w. kniazia kijow., oblężony przez Pieczyngów w Białogrodzie, kazał rozczynić mąkę z wodą i napełniwszy nią krynicę, ukazał posłom Pieczyngów, mówiąc im: Patrzcie oto nierychło jeszcze z głodu pomrzemy, kiedy pożywienia dostarcza nam ziemia. Pieczyngowie uwierzyli w ten fortel i odstąpili od oblężenia. I tenże Swientold, od „kiszenia chleba“ miał być jakoby odtąd „Kisielem“ nazwany. Atoli już w litewskich i polskich czasach, to plemię dawnych bojarów kijowskich zdrobniawszy, dopiero w osobie Adama Kisiela na nowo nabrało świetności. Tenże Kisiel był synem Hrehorego, wnukiem Hniewosza, poległego pod Orszą. Z młodych lat służył już on krajowi krwią i mieniem; na wszystkich wyprawach rycersko stawał, swoim kosztem chorągiew utrzymywał. Brał udział w wyprawie moskiewskiej, bił się pod Buszą, Oryninem, Cecorą i Chocimem, jako też i w pruskiej ekspedycyi pod Gniewem uczestniczył. Nareszcie w pierwszych latach rządów Władysława IV, podczas wyprawy pod Smoleńsk „całość granic od Putywla miał sobie poruczoną; zamek Czerniechów od oblężenia uwolnił; potem z woli króla poszedł na Zaporoże i tam zaciągnąwszy 20 tysięcy wojska, wraz z Łukaszem Żółkiewskim i Jerzym Wiszniowieckim, znosił ogniem i szablą Putywlskie, Brańskie, Siewskie, Rylskie, Kurskie, Kromskie, Karaczewskie i Bochołowskie włó-

ści“, a po zawarciu pokoju z woli króla i zlecenia Stan. Koniecpolskiego, hetmana w. kor., poruczone mając sobie wojsko zaporoskie „roztropnie niem i odważnie administrował“ (Archiw Jugo Zapad. R., t. I, o Kozakach, str. 401). W sprawach z Kozakami Kisiel, jako ich współwierca i mający u nich wziętość i powagę, występuje stale w roli rozjemczej „komisarza prawego“ w tej „kłótni domowej.“ Myśl wielkiej wyprawy przeciw Turcyi, powziętą przez Władysława IV, Kisiel gorąco popierał. Król też w 1638 roku mianuje go komisarzem do boku swego na czas przyszłej wojny z Turkami, a w 1646 r. wyprawia w legacyi do Moskwy, celem zawarcia przymierza przeciw Tatarom (Arch. J.Z.R., III, № 133). Odtąd do dygnitarstw koronnych usłała mu się droga. W 1639 r. z podkomorzego czernihowskiego zostaje kasztelaczernihowskim, w grudniu 1646 kasztelanem kijowskim, nareszcie 1647 r. wwdą bracławskim a 1649 r. kijowskim. Obdarzony starostwami w temże Czernihowskim, tam odtąd najczęściej rezyduje, a nie na Wołyniu, gdzie miał ojczyste dobra, i nie w Nowosiółkach. Na Zadnieprzu jednakże ulubionem miejscem jego pobytu była Kobyść, którą od Rzplitej lennem otrzymał prawem. W 1648 r. w Kobyści spadła nań wieść o porwaniu się do broni Bohdana Chmielnickiego. Bunt ten zrazu nieobudził w nim zbytecznej obawy; jakoż jeszcze z Kobyści pisał do wwdy Dołgorukiego, iż Zaporożcy podjęli się schwytać Chmielnickiego, a zbuntowanych Kozaków wojsko polskie rozniesie „na ostrych szablach.“ Tymczasem inaczej się stało; bunt rósł przez powodzenie i Kisiel w Huszczy na Wołyniu dowiedział się o lidze Kozaków z Tatarami, o pogromie Żółtowodzkim, o zdradzie Zaporożców i śmierci królewskiej. Nastąpiła wkrótce i klęska pod Korsuniem. Kisiel znalazł się na sejmie warsz., ale z sejmu wysłany w misyi porozumienia się i traktowania z Chmielnickim, zaledwie stanął nad Bugiem, gdy już cały Wołyń zalany był przez Kozactwo i Tatarów, a jego własna Huszcza uległa zniszczeniu. Udział Kisiela w wypadkach od 1649 do 1652 roku i jego wierność dla Rzpltej znane są dobrze każdemu obeznanemu nieco z dziejami ojczystemi. Gdy ugoda Białocerkiewska została podpisaną (d. 28 września 1651 r.), tegoż jeszcze roku w grudniu Kisiel już siedział na swojej stolicy kijowskiej. Za nim też rzesza szlachty wracała do swoich odbieżanych dóbr, a raczej „popielisk.“ Tymczasem pokój nietrwał długo; w 1652 roku nastąpiły nowe bunty i rzeź Batowska. Kisiel ostrzeżony, iż Kozacy na jego życie czychają, wyjechał z Kijowa. Po drodze do Huszczy odprawił sejmiki pod Zwiahlem „koło Krynicy“, a nie w Żytomierzu, jako w miejscu tych obrad zwykłem. Chociaż już w tym czasie ciągle zapadał na zdrowiu, jednakże w 1653 r. powlókł się jeszcze na sejm do Warszawy, gdzie d. 3 maja życie zakończył. Pochowany w dobrach swych Niskieniczach, w pow. włodzimirskim. Był on ostatnim wojewodą polskim rezydującym w Kijowie. Staryna Kiewskaja z 1885 roku zamieściła współczesny portret jego, w całej postaci, z podpisem: Adam z Brusiłowa Kisiel Swiatold, na Kisielgrodzie, Hnojnie, Huszcze i Kobyszczy wojewoda kiewskij, starosta inosowskij, presławisia 1653, muż błahoczestywyj, i wiery grekoruskija welikij bie pobornik, wo słowiesiech bie sładok, o Ukrainie priaten, ot drewnaho i sławnoho roda idii Swiatolda, bywszaho inohda russkaho hetmana, ufundował monastyr Muksakowskij, z nadanjem majetnostej roku 1642“. Kisiel wyznawał wschodni niezjednoczony obrządek. Albrycht Radziwiłł wszakże mówi, że jakoby on następnie został unitą (Pamięt., I, str. 244), o czem zdaje się przeświadczać i list pisany do niego przez Urbana VIII papieża w r. 1643 (ob. Turgeniewa: Hist. Russiae Monum., t. II, f. 215) W końcu jednak znowu został dyzunitą. Kossów w Paterykonie mianuje go „pobożnym i statecznym wschodniej cerkwi synem“. Hojnym też był Kisiel na domy Boże. Pobożność jego założyła i w fundusz opatrzyła w 1641 r. monaster panieński grecki i cerkiew ś. Mikołaja we wsi Mogilnie na ostrowie Popów młyn. W 1653 r. monasterowi N. Panny w Niskieniczach nie tylko zapisał ziemię z poddanymi, ale zaopatrzył w fundusz 5000 talarów bitych, po 7 od sta. Również cerkwi w dobrach swych Swojcowie, w pow. włodzimirskim, 4000 złt., tudzież monasterowi panieńskiemu w Hnojewkach siółko Popów i 10,000 złt. zapisał. Nareszcie, mając na względzie dźwignięcie oświaty, w r. 1631 przekazał 600 złt. na szkołę przy cerkwi katedralnej na Włodzimierzu i oparł tę sumę na dobrach swych Niskiniczach (Arch. J. Z. R., t. VI, cz. 4, str. 634); nadto mczko Nowosiółki ze wsiami: Mostyszczami, Bohuszówką, Dzwonkami i Łobaczowszczyzną, kolegium Brackiemu kijowskiemu, w sumie wyderkafowej 60,000 złt. wprzódy zapisanej, na wieczność testamentem r. 1653 oddał. Niezbyt znaczną substancyą po ojcu (składającą się z Niskienicz, Kisielina, Swojcowa i Gnojnego w pow. włodzimierskim) niezmiernie rządnością swoją pomnożył, liczne włości przykupiwszy. Od Bohuszów albowiem nabył, jak widzieliśmy Nowosiółki z przyległościami, od Hojskich Huszczę (Hoszczę), od Czerlenkowskich i Zmijowskich: Wepryn, Mikuliniczе i Zarudzie. Okrom tego na Zadnieprzu

posiadł lennością Kobyść, Dorohinicze i Brusiłów Nowy. Nadto był sstą żytomirskim, owruckim, nowotarskim, niżyńskim i nossowskim. Co się tyczy dziejów samych N. to te za staraniem Kisiela zostały miasteczkiem, kiedy jednakże wydany był przywilej erekcyjny, niewiadomo. Testament Kisiela z 1653 r. zwie N. „miasteczkiem". Gdy w skutek legacyi odbytej przez Kisiela w Moskwie 1646 roku, car Aleksy Michajłowicz przystąpił do przymierza z Rzecząpospolitą, wymówiwszy sobie zwrot zwłok Wasyla i Dymitra Szujskich, jako też kamienia z ich grobowca, kamień ten wyprawiony do Moskwy, przywieziony został d. 13 stycznia 1648 r. do Nowosiółek, zkąd w dalszą wysłano go drogę, pod osłoną dworzan Kisiela: Mikołaja Woronicza, Mikołaja Baczyńskiego, Marcina Dobrzyńskiego i Stanisława Kaweckiego (ob. Akty Jugo Zapad. Rossii, t. III, str. 109). W 1648 r. gdy kozactwo cały kraj zalało, i w N. niedługo dało ono na siebie czekać. Oddział Kozaków szukając na swoją rękę łupów, połączywszy się z dragonami chwastowskimi, wpadł tu, złupił zameczek Kisiela i wziął „co było bydła, stada, prochy, strzelby, namioty i naostatek sarnek kilka żywych" (Szajnocha Dwa lata etc., II, str. 363). W 1649 r. Kisiel wyprawiony od Rzpltej w misyi pojednawczej do Chmielnickiego, d. 27 stycznia stanął w N. wraz z komisarzami: Mikołajem Kisielem chorążym nowogr., bratem rodzonym, Jakubem Zielińskim, podcz. bracł., i Jakubem Smiarowskim. Towarzyszyła mu w tej podróży i żona jego. Miaskowski pisze w swoim dyaryuszu, że „w N. czekaliśmy cały tydzień responsu od Chmielnickiego, gdzie znowu ks. Czetwertyński z listami wysłany; tamże w N. u Jmci P. wwdy różne kontempta od chłopstwa; żywność trudna i droga, nie tylko ziarna ale i słomy dla koni nie było. Bunty poddanych na samego pana i panią dziedzicznych" (Źródła etc. M. Grab., I, str. 4). Z N. udał się Kisiel do Pereasławia, ale z powrotem już nie wracał tędy; przewieziono go na Brusiłów wprost do Huszczy „zaledwie", jak mówi współcześnie piszący „żywego i ciepłego" (Spom. ojcz., II, str. 23). Kisiel ostatnią swoją wolą zapisał był N. monasterowi Brackiemu w Kijowie, co potwierdził był monasterowi Bohdan Chmielnicki, a następnie w 1670 i król Michał Wiszniowiecki (Pamiat. wrem. komis. kiew., II, 238—47). Mczko to dźwignęło się też, bo nad jego wzrostem pracowali mnisi. Rządził tą majętnością rektor Warłaam Jasiński. Tymczasem r. 1671 pułkownik Jan z Opolska Piwo, wysłany dla zajęcia Kijowa (albowiem wychodziły lata posiadania tegoż miasta przez Rossyą traktatem Andruszowskim zakreślone), ale zaczepiony przez zawiadowcę monasterskiego w Nowosiołkach, jakiegoś „zabijakę", wpadł do tego mczka i zniósł je ze szczętem „woły, konie, aż do ostatniej szczeciny zrabował, a ludzi, których tam było do półtorasta, wysiekł, nieprzebaczając i małym dziatkom; dom Boży, cerkiew, która kosztowała nie mało, ze wszystkiem miasteczkiem i zameczkiem spalił, w popiół obrócił, a wszystko ogniem i mieczem zniósł" (Pamiat. wrem. kom., II, str. 260 i Kiewsk. staryna r. 1884, t. 10, str, 356). Od tego czasu N. tak wielką ruinę poniosłszy, już się na mczko nigdy nie wydźwignęły i z kolei przeszły też na własność metropolitów unickich. Ale gdy czasy zaburzeń kozackich się zakończyły, sukcesorowie wojewody: Kisielowie i Woronicze, idący z linii dwóch jego braci stryjecznych Aleksandra i Macieja, a mianowicie: Jan, Samuel, Mikołaj, Leon, Bohdan i Tadeusz (małoletni) Kisielowie i Teresa Dorota Kisielówna za Tomaszem Woroniczem, wystąpili z pretensyą do N. i rozpocząwszy proces, wygrali go na tej zasadzie, że jeszcze w 1635 r. konstytucyą postanowiono, aby niewolno było oddalać dóbr od stanu rycerskiego przez zapisy na kościoły, i luboć Adam Kisiel nie same N., ale tylko sumę wyderkafową na nich lokowaną brackiemu kolegium był zapisał, ale i wyderkafy zaciągane bez pozwolenia królewskiego były nieprawne. W trakcie tego wszakże i inni sukcesorowie jako to: Leńkiewicze, Ipohorscy i Załęscy, idący już od rodzonego brata Adamowego Mikołaja, także się odezwali ze swemi prawami do N. Trzeba zaś wiedzieć, że Adam Kisiel, umierając bezpotomnie w 1653 r., zapisał był Helenie Hilaryi, córce Mikołaja Kisiela, Danielowej Stępkowskiej (od której poszli Leńkiewicze i Załęscy) wszystkie swe dobra ojczyste (Niskienicze, Swojców), dobra zaś swoje dorobkowe i przykupione (Huszczę, Wepryn) odstąpił był dla potomstwa braci stryjecznych Aleksandra i Macieja, a to dla tego, że dom Kisielów od brata Mikołaja w linii męskiej się kończył, a od braci stryjecznych kwitł jeszcze w licznem potomstwie męskiem. A więc pomiędzy dwóch linii tych sukcesorami rozpoczął się spór prawny o to: kto miał właściwie w spadku po Adamie Kisielu dziedziczyć, czy Kisielowie i Woronicze, idący od braci jego stryjecznych, czy Leńkiewicze i Załęscy, idący od brata rodzonego. Leńkiewiczowie uznając się za najbliższych krwią, starali się sądownie obalić testament Kisiela, jako krzywdzący prawo natury. Proces ten atoli wlókł się długo, anareszcie bracia Kisielowie: Jan, Samuel, Leż on i Bohdan zrzekli się wszystkich tych swoich praw na Leńkiewiczów, pomimo że ich brat najmłodszy Tadeusz był wtedy jeszcze małoletnim. Toż gdy tenże Tadeusz Kisiel

lat dorósł, oczywiście jako pokrzywdzony wraz z Piotrem Woroniczem, urodzonym z ojca Tomasza a matki Kisielównej, rozpoczął na nowo proces tak o Huszczę jak i o N. Sprawa ta już zdawała się być na dobrej drodze dla nich, gdy Stanisław Leńkiewicz uczynił Tadeuszowi Kisielowi jak i Piotrowi Woroniczowi zarzut sfałszowania dowodów. Stąd urodziła się sprawa honoru, i tak Tadeusz Kisiel jak i Piotr Woronicz pozwali Leńkiewicza do sądu głównego lubelskiego o dowiedzenie zarzutów im poczynionych. W trakcie tego umarł Piotr Woronicz i dalszy zatarg prowadził już syn jego Jan Paweł Woronicz (późniejszy arcybiskup warszawski i prymas). Ale Leńkiewicze nie będąc pewni wygranej, odprzedali N. i Mostyszcze Leonowi Charlęskiemu, dziedzicowi Byszowa, Bohuszówkę i Zamyślicze ks. Szujskiej z Jasnohorodki. Trybunał lubelski w 1791 r. nie przyznał regestru tej sprawie i odesłał do regestru ordynaryjnego, ale w 1792 r. nastąpił rozbiór kraju, i lubo następnie „sprawa honoru“ zakończyła się na korzyść Kisielów i Woroniczów, a Stanisław Leńkiewicz został ukarany wieżą i grzywnami, proces atoli o N. i Huszczę został stanowczo przegrany. O tym procesie i ciężkiej krzywdzie swej i rodzeństwa swego autor „Świątyni Sybilli“ szeroko się rozwodzi w wierszu swoim p. t. „List do przyjaciela“ (ob. Objaśnienie sprawy Woroniczów z JW. Leonem Charlęskim, Marczenkami i Leńkiewiczami o dobra N., Mostyszcze, Zamyslicze i Bohuszówkę, w zb. Konstantego Świdzińskiego; tudzież: Poezye Jana Pawła Woronicza, wyd. krakowskie 1852, t. I, str. 130). Następnie syn Leona Charlęskiego Franciszek, przedał w r. 1830 N. i Mostyszcze adwokatowi Grabowskiemu, którego córka wyszła za mąż za Ignacego Marcinkowskiego, ojca Ferdynanda i Antoniego, znanego w piśmiennictwie naszem autora, piszącego pod nazwiskiem Alberta Gryffa i Antoniego Nowosielskiego. Antoni Marcinkowski h. Gryff urodził się w Mostyszczach r. 1823 d. 18 stycznia. Działem rodzinnym Mostyszcze dostały się Antoniemu; Nowosiółki Ferdynandowi. Dziś obie te wioski przeszły w ręce obcego nabywcy. W Nowosiołkach jest mogiła, na której stoi krzyż. Jest podanie, że w niej pochowany kozak Denha; w czasie najścia ordy, wpadł w jamę a Tatarzy żywcem go zakopali wraz z koniem i wysypali nad nim mogiłę. (*Edward Rulikowski*). 5.) **N.**, wś na lewym brzegu Górnego Tykicza, pow. lipowiecki, o 2 w. od mka Kniaża Krynica ma 454 mk., 1129 dzies. ziemi. Cerkiew pod wezw. Wszystkich św., drewniana, wzniesiona w 1857 r. na miejscu dawniejszej. N. należą do Zalewskich. 6.) **N.**, wś, pow. owrucki, gm. Olewsk, nadana była przez w. ks. Aleksandra Krzysztofowi Aleksandrowiczowi Kmicie (ob. Korosteszów, t. IV, 416—2; porów. Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 48. 7.) **N.**, inna wś w pow. owruckim, wspomniana w Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I, 49. 8.) **N.**, wś na lewym wyniosłym br. rz. Uszy, pow. radomyski, o 5 w. na zach. od wsi Czerewacza (par. prawósł.), ma 174 mk. W pobliżu wsi znajduje się kilka kurhanów. W uroczysku Utrenne jest dawna przeprawa przez rz. Uszę, dziś mało uczęszczana. 9.) **N.**, wś nad rz. Stubłą, pow. rówieński, niegdyś w gminie żukowskiej, na płd. od Żukowa, ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, 161. 10.) **N.**, przedmieście mka Dąbrowicy, w pow. rówieńskim, wspomniane w Pamiętnikach kn. Kurbskiego (t. I, 126). 11.) **N.**, wś, pow. włodzimierski, na płd.-zach. od Włodzimierza; wspomina o niej w Pamiętnikach kn. Kurbski (t. II, 20, 21, 51; porów. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 212, 264,265). 12.) **N.**, wś, pow. włodzimierski, na granicy pow. łuckiego i dubieńskiego, w pobliżu rz. Lipy, na wsch. od mka Horochowa; ma cerkiew i kapl. katol. parafii Horochów. Ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 77 78. 13.) **N.**, wś cerkiewna, pow. włodzimierski, na granicy kowelskiego, na płd.-wsch. od Lubomli; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t., IV, cz. 2: 114. 14.) **N.**, kol. czeska, pow. włodzimierski, gm. Kupiaczów, ma 130 dm. *J Krz.*

Nowosiółki 1.) wś i b. stacya pocztowa przy dawnej szosie warszawsko-smoleńskiej, o 16 w. za Rosławlem (w guberni smoleńskiej). 2.) **N.**, wś i b. st. poczt. przy dawnym trakcie ze Smoleńska do Białego, o 36 w. od tego ostatniego miasta. 3.) **N.**, wś nad Dnieprem, pow. osterski, gub. czernihowskiej, na zach. od mta pow., niegdyś własność monasteru pieczerskiego w Kijowie; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 386; cz. III, t 3: 528, 529. 4.) **N.**, wś nad rz. Desną, tamże, na płn. od Kijowa, również niegdyś własn. tegoż monasteru, ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 386. *J. Krz.*

Nowosiółki 1.) rus. *Nowosiłki*, *Nowosiłci* al. *Nowosiołka*, wś, pow. jaworowski, 14 klm. na płd.-wsch. od Jaworowa, na płd. od urz. poczt. w Mużyłowicach. Na zach. leży Ożomla, na płn. Ożomla i Mużyłowice, na wsch. Laszki, na płd. Bortiatyn (w pow. mościskim). Wś leży w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem pot. Glińca, dopływu Wiszni Sanowej. Potok ten wchodzi tu od wsch. Laszek i płynie pod nazwą Strugi (Struhy), w kierunku płd.-zach. do Ożomli. W dolinie potoku leżą zabudowania wiejskie i grupy domów: Kuczerha, Na Woli i Szczyhli. Na płn. od nich, na granicy Ożomli, wznosi się góra Korolówka do 302 m. Płd. część wsi lesista. Tu wznosi się Jazwińska góra do 280 m. Własn. więk. ma roli or. 13,

łąk i ogr. 20, pastw. 1, lasu 391 mr.; własn. mn. roli or. 545, łąk i ogr. 178, pastw. 231, lasu 28 mr. W 1880 r. było 524 mk. w gm. (7 rzym.-kat.). Par. rzym. kat. w Mużyłowicach, gr.-kat. w Ożomli. 2.) **N.** al. *Nowosiółka*, także *Nowosielec*, wś, pow. lwowski, 22 klm. na płd. od Lwowa, 12 klm. na wsch. od Szczerca, 5 klm. na płn. od urz. poczt. w Bródkach. Na płn. leżą Podciemno i Rakowiec, na zach. Chrusno i Krasów, na płd. Krasów, na wsch. Hucisko i Łopuszna (obie w pow. bobreckim). Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Żubrzy al. Zubrki. Wchodzi ona tu od płn. z Rakowca a płynie przez zach. część obszaru na płd. do Krasowa. W dolinie Zubrki (282 m.) leżą na praw. brz. zabudowania wiejskie. Na płd.-zach. piec wapienny. Płd.-zach część zajmuje las Sośnica, wsch. część las Buczyna (332 m. najwyższe wzniesienie). Własn. więk. ma roli or. 20, łąk i ogr. 14, lasu 759 mr.; wł. mn. roli or. 195, łąk i ogr. 25, pastw. 93 mr. W 1880 r. było 184 mk. w gminie (120 rzym.-kat., 64 gr.-kat.). Paraf. rzym.-kat. w Rakowcu, gr.-kat. w Krasowie. We wsi jest kaplica, szkoła etat. jednokl. i kasa pożyczk. gm. z kapit. 1965 zł. W XV w. należały N. do Dawidowskich (ob. dokument w A. G. Z., t. II, str. 179), gdyż w 1464 r. poświadczają Piotr z Bronic, sędzia, Jan z Wysokiego, podsędek, ziemscy lwowscy, zamianę i podział dóbr między Stanisławem i Janem braćmi Dawidowskimi, a w dokumencie zwie się ta wieś „*Nowossyelcze.*" 3.) **N.**, wś, pow. przemyski, 16 klm. na płd.-wsch. od Przemyśla, 4 klm. na płn.-zach. od urz. poczt. w Hussakowie. Na płn. leży Medyka, na zach. Pleszowice, na płd. Chraplice i Bojowice, na wsch. Moczerady i Balice (trzy ostatnie w pow. mościskim). N. leżą w dorzeczu Sanu za pośrednictwem potoku, zbierającego wody z płd. części obszaru, a płynącego na płd.-zach. do Pleszowic i wpadającego do Buchty, dopływu Wiaru. Zabudowania wiejskie leżą w środkowej części obszaru i tworzą dwie części: N. Małe i Wielkie; w stronie płd. fol. Owczarnia. Płn. część obszaru przeważnie lesista. Wznosi się tu wzgórze Dupnów do 317 m. wys. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 382, łąk i ogr. 99, past. 20, lasu 594 mr.; wł. mn. roli or. 1006, łąk i ogr. 128, past. 198, lasu 27 mr. W 1880 r. było 998 mk. w gminie, 28 na obsz. dwor. (między nimi 12 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Hussakowie, gr.-kat. w miejscu, dek. mościski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew pod wezw. ś. Jerzego i szk. filialna. Siarczyński pisze w swym dykcyonarzu (Rkp. Ossol. № 1826), że dawniej rozróżniano tu Nowosiółki franciszkańskiej N. Jezuitów, N. Większe i Mniejsze szlacheckie. 4.) **N.** *Dydyńskie*, wś, pow. dobromilski, 9 klm. na płn.-zach. od sądu pow. i st. kol. w Dobromilu, 7 klm. od urz. poczt. w Rybotyczach. Na płn.-zach. leżą Huwniki, na zach. i płd. Kalwarya Pacławska i Pacław, na płd.-wsch. Gujsko, na wsch. Dubnik (część Hujska), na płn.-wsch. Sierakosie (w pow. przemyskim). Wieś leży w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem Wiaru, dopływu Sanu. Wiar wchodzi tu z Huwnik od płd.-zach., a płynie na płd.-wsch. do Hujska. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Wiaru. W płd.-zach., przeważnie lesistej, górzystej części, znajdują się liczne kapliczki, należące do sąsiedniej Kalwaryi Pacławskiej. Własn. więk. (kapituły gr.-kat. w Przemyślu) ma roli or. 84, łąk i ogr. 7, past. 15, lasu 228 mr.; wł. mn. roli or. 155, łąk i ogr. 20, pastw. 84, lasu 1 mr. W r. 1880 było 271 mk. w gminie, 11 na obsz. dwor. (między nimi 246 rzym.-katol. Par. rzym.-kat w Kalwaryi Pacławskiej, gr.-kat. w Hujsku. We wsi cerkiew pod wezw. Pokrowy N. M. P. 5.) **N.** *Gościnne* al. *Gościńcowe*, rus. *N. Hostinni*, wś, pow. rudecki, 4 klm. na płd.-zach. od s. pow. i urz. poczt. w Rudkach. Na płn. leżą Wistowice i Rudki, na płn.-wsch. Rudki, na płd.-wsch. Kołbajowice, na płd. Dołobów, na zach. Chłopczyce i Szeptyce. Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Wiszenki i jej dopływu potoku Łącznego. Wiszenka płynie wzdłuż granicy wsch., pot. Łączny wschodzi tu z Chłopczyc, od zach. i płynie przez płd.-zach. część wsi, a w płd.-wsch. narożniku wsi wpada do Wiszenki. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru, na lew. brz. pot. Łącznego. Na praw. brz. tegoż potoku leży dwór. Do obszaru dworskiego należą folw.: Chłodczyce Filipowskie i Za Hajczyną i karczma Na Towarnici. Własn. więk. ma roli or. 345, łąk i ogr. 130, pastw. 22, lasu 28 mr.; własn. mn. roli or. 1078, łąk i ogr. 115, pastw. 98 mr. W r. 1880 było 1054 mk. w gminie, 53 na obsz. dwor. (między nimi 224 obrz. rzym.-katol.). Par. rzym.-kat. w Rudkach, gr.-katol. w miejscu, dek. komorniański, dyec. przemyska. Do tej parafii należą Dołobów i Wistowice. We wsi jest cerkiew pod wezw. Narodzenia N. M. P., szk. etat. jednokl., kasa pożyczk. gm. z kapit. 150 zł. 6.) **N.** *Kardynalskie*, wś, pow. rawski, 19 klm. na płn. od Rawy Ruskiej, 8 klm. na zach. od s. pow., st. kol. jarosławsko-sokalskiej i urz. poczt. w Uhnowie. Na wsch. leżą Nowosiółki Przednie, na płd. Machnów, na zach. Żurawce, część płn. przypiera do granicy królestwa polskiego (do Chodywaniec w pow. tomaszowskim). Wody spływają ze wsch. moczarzystej części do N. Przednich, a stąd za pośrednictwem pot. Zaborodna do Sołokii. Zabudowania wiejskie leżą w płd.-wsch. stronie obszaru (236 m.). Płn.

część wznosi w najwyższym punkcie do 268 m. Własn. więk. ma roli or. 656, łąk i ogr. 11, pastw. 3 mr.; wł. mn. roli or. 948, łąk i ogr. 64, past. 27 mr. W r. 1880 było 406 mk. w gm., 29 na obsz. dwor. (między nimi 15 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Wierzbicy, gr.-kat. w Dyniskach. We wsi cerkiew pod wezw. N. M. P. 7.) **N.** *Liskie* ob. *Nowosiółka Liska.* 8.) **N.** *Małe*, część Nowosiółek w pow. przemyskim. 9.) **N.** *Małe*, ob. *Nowosiółki Przednie.* 10.) **N.**) *Oparskie* al. *Nowosiółka.* wś, pow. rudecki, 32 klm. na płd.-wsch. od Rudek, 16 klm. od s. pow. w Komarnie, 10 klm. od urz. poczt. w Mikołajówce. Na płn. leży Ryczychów, na wsch. Werbiż, na płd.-wsch. Horożana Mała, na zach. Podwysokie. Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem potoku, powstającego w płn. stronie wsi, a podążającego na wsch. do Werbiża i wpadającego do Szczerka. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru. W środku obszaru wznosi się punkt najwyższy do 292 m. (znak triang.). W r. 1880 było 287 mk. w gminie (między nimi 2 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Rumnie, gr.-kat. w Ryczychowie. We wsi cerkiew pod wezw. ś. Mikołaja. 11.) **N.** *Przednie*, rus. *N. Peredni* al. *Małe*, wś, pow. rawski, 19 klm. na płn. od Rawy Ruskiej, 6 klm. od s. pow. i urz. poczt. w Uhnowie. Na płn. leżą Dyniska, na wsch. Uhnów, na płd. Wierzbica i Machnów, na zach. Nowosiółki Kardynalskie, na płn.-zach. Chodywańce (pow. tomaszowski). Wody zabiera pot. Zaborodna, dopływ Sołokii. Płynie on przez płd. część wsi na wsch. do Uhnowa. Zabudowania wiejskie leżą w zach. stronie obszaru, na płn.-wsch. od nich grupa domów Jędrzejówka, a na wsch. grupa domów Łużek (Łużok). Własn. więk. ma roli or. 254, łąk i ogr. 166, past. 5, lasu 163 mr.; wł. mn. roli or. 591, łąk i ogr. 176, past. 89 mr. W r. 1880 było 330 mk. w gm., 29 na obsz. dwor. (między nimi 17 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Wierzbicy, gr.-kat. w Dyniskach. We wsi cerkiew, fol., młyn i kasa pożyczk. gm. z kapit. 314 zł. 12.) **N.** *Wielkie*, część Nowosiółek w pow. przemyskim. 13.) **N.** *Zahalczyne*, rus. *Nowosiłki Zahalczynyj*, wś, pow. złoczowski, 19 klm. na zach. od Złoczowa, 4 klm. na płd. od urz. poczt. w Olszanicy. Na płn. leży Bortków, na wsch. Olszanica i Trędowacz, na płd.-wsch. Łonie, na płd.-zach. Słowita (obie w pow. przemyskiem), na zach. Mitulin (w pow. złoczowskim), i Przegnojów (w pow. przemyślańskim). Zabudowania wiejskie leżą na płn. stoczystości Gołogór, odgraniczających wyżynę podolską do niziny Bugu i stanowiących linią działu wodnego między Baltykiem a morzem Czarnem. Gościniec lwowsko-złoczowski przerzyna płn. część obszaru. Płd. obszar wsi, pokryty lasem bukowym z domieszką grabu, osiki, brzozy, a gdzieniegdzie dębu, posiada najwyższy w całem pasmie Gołogór szczyt „Wapieniarka“ (471 mr.). Z kilku źródeł powstaje we wsi potok, którego wody poruszają koła trzech obok siebie położonych młynków, a ujęte we wsch. krańcu wsi w rowy, wpływają przed Olszanicą do Gołogórki (dopływ Pełtwi). Na płn.-zach. zabudowań leżą na nieznacznych garbach (260—276 m.) grunta orne, czarnoziemne, o pokładzie kredowym; we wsch. i płn.-wsch. stronie leżą moczary i błota, w części rowami osuszone (247—244). Wł. więk. ma roli or. 261, łąk i ogr. 125, pastw. 20, lasu 805 ha; własn. mn. roli or. 497, łąk i ogr. 252, pastw. 100 ha. Obszar wsi — 2093 ha. W r. 1880 było w gminie 1050 mk., z tych 663 obrz. rzym.-kat., 341 gr.-kat., reszta izrael. Par. łac. w Gołogórach, gr.-katol. w miejscu, dek. złoczowski, arch. lwowska. We wsi jest cerkiew murowana, klasztor sióstr miłosierdzia, szkoła etat., gm. kasa pożyczk. z kapit. 340 zł., browar, gorzelnia, wapniarka i młyny „Na potoku“ zwane. Klasztor sióstr miłosierdzia, w którym mieści się szkoła dziewcząt i szpital, uposażył w r. 1811 funduszem 4250 dukatów ś. p. Jan z Dunajowiec Strzembosz, były dziedzic N. Wedle podań miejscowych budynek klasztorny został przerobiony z zameczku Mikołaja Potockiego, sstv kaniowskiego, byłego właściciela N. Tenże miał wybudować własnym kosztem kościołek (dzisiejsza cerkiew). Na płn.-zach. krańcu zabudowań, po lewej stronie, tuż za gościńcem wznosi się piramidalna góra „Winohrad“ u ludu zwana (284 m., znak triang.). Na tej górze pielęgnowano niegdyś winną macicę, a gliniane popielnice z resztkami ludzkich kości, zębiaste strzałki, które tu różnymi czasy znajdowano, wskazują, że służyła ona w odległej starożytności za cmentarzysko (czyt. Trudy perwago archeolog. zjezda w Moskwi, t. I, str. 242). Podobne wykopaliska znajdowano również w sąsiedniej wsi Mitulinie. 14.) **N.** *Balowe*, wś, pow. liski, leżą w okolicy górskiej, lesistej (550 m.), na lew. brz. Hoczewki i przy gościńcu z Sanoka do Baligrodu. Ku płn. zniża się poziom do 497 m. i porasta lasem zwanym Szeroką, ku zach. wznosi się góra Zakocie, w stronie zaś płd. rozciąga się mniejszy las, dzielący tę osadę od Zachoczewia. Od góry Zakocie płynie przez wieś potok do Hoczwi. N. mają 401 mk., 71 rzym.-kat., 324 gr.-kat. i 6 izraelitów. Pos. więk. Benno Minkowitza wynosi 234 mr. roli, 13 mr. łąk, 30 mr. past. i 128 mr. lasu; pos. mn. 562 mr. roli, 35 mr. łąk, 74 mr. past. i 10 mr. lasu. Gleba jest kamienista, z rudą marglo-żelazistą o zlepiszczu iłowem. N. graniczy na płn. z Hoczewią, na zach. z Łukowem a na wsch. (za rzeką) z częścią Blachowy zwaną „od Nowo-

siółek.“ 15.) **N.** *Grzymałowskie*, wś, pow. skałacki, odl. o 12 klm. na płd.-wsch. od Grzymałowa, nad pot. Gniła; granice: od wschodu lasy Miodoborskie, należące do różnych wsi okolicznych i ciągnące się dość szerokim pasem aż do Zbrucza, od płd. Borki, od zachodu Kłuwińce, z płn. Touste. Obszar dwor. gr. or. 753, łąk i ogr. 66, past. 74, lasu 346 mr.; włośc. gr. or. 713, łąk i ogr. 43, pastw. 14 mr. Ludn. rzym.-kat. 171, par. Touste, gr.-kat. 300, par. Borki Małe, izrael. 19, kasa pożyczk. z kapit. 2213 zł. N. należała dawniej do dóbr Grzymałów, obejmujących przeszło 100 wsi i kilkanaście miasteczek. Dobra te niegdyś Sieniawskich, przeszły drogą spadku na Rzewuskich, a matka Wacława Rzewuskiego (emira) straciła całą fortunę, i wtedy dobra te rozpadły się na pojedyńcze folwarki. Nowosiółki kupili Rozwadowscy. Obecny właściciel Illik Morgenstern. 16.) **N.** *Skałackie*, wś, pow. skałacki, odl. 5·3 klm. na płn.-wsch. od Skałatu, przy gościńcu skałacko-podwołoczyskim. Granice: od wsch. Kaczanówka i Iwanówka, od płd. Horodnica i Skałat, od zach. i płn. Skałat Stary. Obszar dwor. gr. or. 783, łąk i ogr. 23, past. 128, lasu 1669 mr.; włośc. gr. or. 1599, łąk i ogr. 131, past 74 mr. Ludn. rzym.-kat. 607, par. Skałat., gr.-kat. 557, par. Skałat Stary, izrael. 16. Kasa pożyczk. z kapit. 935 zł. Należy do dóbr Skałat, dawniej Zborowskich, później ks. Poniatowskich. Przed dwudziestu kilku laty sprzedał ks. Poniatowski, naturalizowany w Włoszech, piękne te dobra za 700,000 złr. Suesskindowi Rosenstockowi, którego dzieci obecnie ten obszar posiadają. *Lu. Dz.*, *Br. Sok.* i *B. R.*

Nowoślicy al. *Noslicy*, trzy wsie t. n., na saskich Łużycach, pow. budyszyński. 1.) **N.** *Bjełe*, niem. *Weissnauelitz*, miały w 1880 r. 132 mk. ewang., 24 dm., 49 Serbów. 2.) **N.** *Czerwiene*, niem. *Rothnausslitz*, w 1880 r. 66 dm., 325 mk., (1 kat.), 152 serbów. 3.) **N.** *czorne*, niem. *Schwarznausslitz*, w 1880 r. 40 dm., 215 mk., 206 ewang., 9 kat., 176 Serbów. *A. J. P.*

Nowosolna, wś włośc., os. prob., pow. łódzki, gm. i par. Nowosolna, odl. 10 w. od Łodzi, ma 125 dm., 1280 mk., 2715 mr. ziemi włośc.; prob. 1 dm., 4 mr.; leś. os. 1 dm. W 1827 r. było 86 dm., 1059 mk. N. wchodziła w skład dóbr rząd. Chorzęcin. N. gmina należy do s. gm. okr. III w Bałutach, st. poczt. Łódź, ma 4800 mk. (1879 r.) i 10806 mr. obszaru. W gminie znajdują się 4 szkoły początkowe i tartak parowy w kol. Wiączyn, o sile 40 koni.

Nowospaska, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Smorgonie, okr. wiejski Sutkowo, o 9 od gminy, 30 dusz rewiz.; należy do dóbr Cycin, Milewskich.

Nowostaw 1.) wś cerkiewna nad rz. Lipą, pow. dubieński, na płd.-wsch. od Boremla; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 78, 87, 107. 2.) **N.**, wś nad rz. Tykwą, pow. łucki, o 7 w. na płd. od Łucka. Kapl. kat. par. Jałowicze. 3.) **N.**, ob. *Nowostawce.*

Nowostawce al. *Nowostaw*, wś, pow. ostrogski, w pobliżu rz. Horynia, o 25 w. na płn. od Ostroga, na lekkiej pochyłości, ma cerkiew parafialną, młyn wodny, oraz piękny dom i ogród dziedzica. Była tu kapl. katol. par. Tajkury. Grunt urodzajny, czarnoziem na podkładzie gliniastym. Włościanie zajmują się uprawą roli, oraz hodowlą koni, bydła, owiec i trzody chlewnej i są wogóle zamożni. Wś tu należała niegdyś do dóbr ordynacyi ks. Ostrogskich. W 1753 r. na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej Janusz Sanguszko darował ją kancl. w. kor. Małachowskiemu, a ten sprzedał ją Tadeuszowi Czackiemu, któremu w 1794 r. została skonfiskowaną i darowaną gonerał. Ferzenowi. W 1802 r. syn jego sprzedał N. Józefowi Augustowi hr. Ilińskiemu, od którego w 1840 r. kupił N. Wincenty Zwoliński, późniejszy marszałek pow. ostrogskiego; obecnie własność syna jego Leona. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I, 382. *J. Krz.*

Nowostawce 1.) rus. *Nowostawci*, część Laszkowa i fol., pow. brodzki. 2.) **N.**, leśniczówka w Laszkowie. 3.) **N.**, wś, pow. husiatyński. Leży nad potok. dopływem Nieczławy o 2 klm. na płn. od Czarnokoniec Małych, a 4 klm. na płn. od Dawidkowiec. Granice: od wsch. Czarnokońce Wielkie, z płd. Dawidkowce i Słobódka, od zach. Kolendziany, z płn. Czarnokońce Małe. Obszar dwor. i włośc., leży w gminie katastr. Czarnokońce, których ta wś jest przysiółkiem. Właśc. pos. więk. Matylda Wolańska. 4.) **N.**, wś, pow. buczacki, przysiółek do Medwedowiec, o 7·5 klm. na płn.-wsch. od Buczacza, nad pot. dopływem Strypy, tworzącym staw i poruszającym młyn. Granice: wsch. Piława, płd. Medwedowce, zach. Żurawińce, płn. Petlikowce Nowe. Ludn. rzym.-kat. 142, par. Buczacz, gr.-kat. 726, par. Medwedowce, szkoła etat. o 1 n. cz. Właśc. pos. w. Władysław Czajkowski. *B. R.*

Nowostawskie al. *Nowastawce*, *Nowostalce*, część Gnojnic w pow. jaworowskim.

Nowostawy, wś i os. karcz. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, gm. i par. Niesułków. Wś ma 38 dm., 370 mk., ziemi włośc. 1269 mr., karcz. 1 dm., 7 mk., 1 mr. W 1827 r. było 26 dm., 183 mk.

Nowostianka, rz. w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Soży.

Nowosza, węg. *Tisza-Ujfalu*, wś w hr. ziemneńskiem na Węgrzech.

Nowo-Szarkowszczyzna, mko w powiecie dzisieńskim, ob. *Szarkowszczyzna.*

Nowoszczyce, wś, pow. kobryński, własność Ordy. Włościanie zapłacili 10987 rs. 7 kop. wykupu za ziemię.

Nowoszyce, wś, pow. samborski, 18 klm. na płd.-wsch. od Sambora, 8 klm. na płd.-zach. od Łąki, 4 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Kranzbergu. Na wsch. leżą Prusy, na płn. Kranzberg, na zach. Ozimina, na płd. Łużek i Bronica (obie w pow. drohobyckim). Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Bystrzycy, która wschodzi tu z Oziminy, płynie środkiem obszaru na płn.-wsch. do Prus. W płd.-wsch. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie. Jedna grupa domów zwie się Doliną. W tej części obszaru wznosi się wzgórze „Kopań" do 326 mk. (znak triang.). Na płn. leżą moczarzyste pastwiska, na płn.-zach. las z leśniczówka Broniczary Buda. Własn. więk. ma roli or. 203, łąk i ogr. 88, past. 60, lasu 79 mr.; wł. mn. roli or. 375, łąk i ogr. 151, pastw. 43 mr. W r. 1880 było 506 mk. w gm., 23 na obsz. dwor. (114 rzym.-katol.). Par. rzym.-kat. w Dublanach, gr.-kat. w Prusach. We wsi cerkiew pod wezw. Pokrowy N. M. P. i dwór. *Lu. Dz.*

Nowoszyce, *Nowaszyce*, *Nowoszki* al. *Nowawieś*, wś w pow. gnieźnieńskim, par. Modliszewo. Istniała już w XVI w. i należała do par. Modliszewko (Łask., Lib. Ben., I, 96). Według regestr. pobor. z 1580 r. wś Nowoszki, w par. Modliszewo, miała $2^1/_2$ łan. i 1 zagrodn. (Pawiński, Wielkop. I, 180). Dziś zwie się *Nowaszki* (ob.).

Nowoszyn, wś, pow. doliński, 14 klm. na płd.-zach. od Doliny, 3 klm. na zach. od urz. poczt. w Wełdzirzu. Na płn.-wsch. leży Wełdzirz, na wsch. Wełdzirz i Teresówka, na płn.-zach. Ludwikówka, na zach. Mizuń. Płd.-wsch. część wsi przepływa pot. Luszecki, lewy dopływ Świcy, zabierając kilka strug, z których znaczniejsza Strymba. Zach. część wsi przepływa pot. Dziadycz, prawy dopływ Mizuńki. Najwyższe wzniesienie, t. z. Miszkowa góra, ma 576 m. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Własn. więk. ma roli or. 88, łąk i ogr. 60, past. 179 mr.; własn mn. roli or. 531, łąk i ogr. 600, past. 116 mr. W r. 1880 było 618 mk. w gminie (4 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. i gr.-kat. w Wełdzirzu. We wsi cerkiew pod wezw. ś. Bazylego i szkoła jednoklasowa. *Lu. Dz.*

Nowoszyńce 1.) fol. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 13 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk kat. 2.) **N.**, os. karcz., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 13 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. żydów.

Nowoszyny z *Łukowcem*, wś, pow. rohatyński, odl. 14 klm. na zach. od st. kol. żel. lwow.-czerniow. w Bukaczowcach. Granice: wsch. Wiszniów, płd. Żurowienko, zach. Żurawno i Łupszyn, płn. lasy należące do Żurowa. Obszar dwor. gr. or. łąk i pastw. 51, lasu 1081 mr.; włośc. gr. or., 226, łąk i ogr. 198, past. 18, lasu 7 mr. Ludn. rzym.-kat. 6, par. Bukaczowce, gr.-kat. 337, par. w miejscu, dekanat Żurawno, sąd pow. Wojniłów, urz. poczt. Żurawno. Wł. dwor. Teodor br. Christiani. *B. R.*

Nowotaniec z *Zagórzanami*, mko, pow. sanocki, leży w okolicy górzystej i lesistej, przy gościńcu z Zarszyna do Bukowska (5·6 klm.). Samo mko składa się z rynku i kilku ulic w dolinie Pielnicy, dopływu Wisłoka z prawego brzegu, wznies. 363 m. npm. Do Pielnicy uchodzi tu kilka strumieni z pobliskich wzgórz, mianowicie od zach. z Wysokiej góry (432 m.) i od wsch. z Bukowicy (541 m.). Od płn. wś Nadolany a od płd. Nagórzany tworzą niejako przedmieścia. Sam N. ma 595 mk., 428 rzym.-kat., 11 gr.-kat. i 156 izrael. Jest tu parafia rzym.-kat. z pięknym murowanym kościołem, szkoła ludowa, dwór przerobiony ze starożytnego zamku i browar. Co poniedziałek odbywa się targ tygodniowy a nadto są cztery doroczne jarmarki: w poniedziałek po ś. Trójcy, 1 maja, 2 sierpnia i 11 listopada. Posiadłość więk. ma 16 mr. roli; pos. mn. 496 mr. roli, 40 mr. łąk i 35 mr. lasu. O przeszłości N. niewiele wiemy. Data założenia nieznana. W XV w. była tu osada niemiecka Lebetanz zwana, albowiem tak podpisał się Piotr, jej dziedzic, na dokumencie erekcyjnym parafii w Humniskach. Później przemieniła swą nazwę na Nebetanz a wreszcie na dzisiejszą. W XVI w. ta nazwa jest już powszechną i pisze się Nowothancze lub Nowotancze. Arch. grodz. i ziems., (t. IX. Lwów 1885) mieści w sobie dwa dokumenty z r. 1506, podpisane przez Stanisława Bala i Macieja Bala, kaszt. sanock. Balowie posiadali. N. aż do Stefana Batorego. Jan Bal czesnik sanocki założył tu parafią w 1492 r. Następnie częścią spadkiem a częścią kupnem dostał się N. w dom węgierskiej rodziny de Stano spokrewnionej z Balami. Hieronim de Stano był dyssydentem i zamienił kościół na zbór helwecki, przy którym trzymał ministra, ale w r. 1613 zwrócono go katolikom. W r. 1643 chciał sejm podnieść tę osadę i dla tego ustanowił tu skład wina węgierskiego. W wizytacyi biskupa Denhoffa z r. 1699 zapisano, że z jednej strony kościoła stoi zamek Aleksandra de Stano a z drugiej zbór dysydentów. W kilka lat później Bogusław Stan sprzedał N. Bukowskiemu, w. kor. podkomorzemu, który zbudował dotąd istniejący kościół, poświęcony 1745 r. przez bisk. Sierakowskiego p. t. ś. Mikołaja. Parafia należy do dyec. przemyskiej, dek. sanockiego i obej-

muje Darów, Nadolany, Nagórzany, Pielnię, Puławy, Wolę Jaworowską i Wolę Seńkową, z ogólną liczbą 1960 rzym.-kat. i 156 gr.-kat. Niedaleko od N. leżał zamek Zborsko, zbudowany 1529 r. przez Odnowskiego, woj. krak. Po Bukowskich posiadali N. Bronieccy, obecnie posiada prawo propinacyi i obszar więk. Wiktor Poźniak. *Mac.*

Nowotka, folw. pryw. nad potokiem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 76 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. (2 prawosł. i 8 kat.).

Nowotnianka al. *Klinianka*, rzka, dopływ Białej Orawy, w części Karpat płd.-zach., między dolinami Wisły, Soły, Koszarawy, Białej Orawy i Bystrzycy. Dolna N. dzieli ten obszar na dwie nierówne połaci wsch. i zach. (ob. *Karpaty*, t. III, 858 i 9).

Nowotrzeby 1.) zaśc. szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 20 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 2.) **N.**, dobra, pow. kowieński, nad Niewiażą, w pobliżu Bobt, własność Baczyżmalskich, dawniej ks. Giedrojciów. Do dóbr N. należy folw. Jodańce. 3.) **N.**, wś, pow. rossieński, par. ejragolska.

Nowotuchińska, gmina, pow. orszański, ma 5668 mk. (2343 męż., 2315 kob. i 1010 dzieci), z których 4668 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, używając przy tem 300 koni; w gm. znajduje się 7710 dzies. lasów prywatnych i 2216 włościańskich.

Nowoty 1.) al. *Nowotty*, wś, hr. orawskie (Węgry), w pow. namiestowskim, na pograniczu Orawy i Żywiecczyzny, nad pot. Klinianką (Nowotnianką?), dopływem Orawy Białej. Graniczy od wsch. z Mutnem i Benedykowem, a od płd. z Klinem Zakamiennym. Ma 6591 kwadr. sążni obszaru, 300 dm., 1488 mk., w tem 1132 Polaków (1880 r.). Par. łac. w miejscu, kościół p. w. Narodzenia N. P. Maryi, eryg. w 1787 r. W obrębie gminy, na wschodnim brzegu Mutnianki, leży przysiołek i młyn Dulów. Według szem. dyec. spiskiej z 1878 r. było tu dusz rz.-kat. 1455, z czego na Dulów 63 przypada, ewan. 1, nieun. 130, żyd. 41, razem 1627. Sąd pow. i st. poczt. w Namiestowie, urz. pod. w Kubinie. Własność funduszu religijnego. 2.) **N.** al. *Nowotty*, wś, hr. liptowskie (Węgry), w pow. św. mikulaskim, połączona z Hutami, leży w okolicy górskiej, nad pot. Huciańskim, górnem ramieniem rzeki Kwaczanki, w Tatrach zachodnich, w dziale liptowsko-orawskich, na płn. ich stoku. Obszar N. wraz z Hutami obejmuje 2406 sążni kwadr. (1880 r.). W N. 14 dm., 82 mk. Słowaków (1880 r.). Par. łac. w Hutach. Według szem. dyec. spiskiej z 1878 r. było 92 dusz rz.-kat., 9 gr.-nieun., razem 101. Sąd pow. i urz. pod. w Św. Mikulaszu, st. p. Sielnica. *Br. G.*

Nowo Ukrainka, osada nad rz. Czarną Taszliką, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, 6600 mk., 2 cerkwie, dom modlitwy żydowski, targi dwutygodniowe; st. dr. żel. Odessa-Elizawetgrad, między Pomoszcznaja (o 16 w.) i Pletienyj Taszłyk (21 w.), o 382 w. od Odessy, 112 w. od Znamienki a 207 w. od Birzuły.

Nowoukraińsk, mto nad rz. Dubawką, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, 4500 mk., 2 cerkwie. Założone w pierwszej połowie XVIII w. przez roskolników rossyjskich, potem osada wojskowa.

Nowo Uszyca, ob. *Uszyca*.

Nowowicze, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk, okr. wiejski i dobra skarbowe Kosina, o 6 w. od gminy, 4 dusze rewiz.

Nowowiejski, potok, wytryska z pod góry Gronika (1082 m.), wznoszącej się na granicy gm. Nowejwsi, Łosia, Krynicy, Szczawnika i Werchomli Małej, w pow. nowosądeckim, w lesie Kosarzysko, płynie na płn. doliną górską, nad którą od wsch. rozpościera się połogi grzbiet, Wysokim garbem zwany (796 m. i 767 m.), a od zach. szczyty Kopiec (866 m.) i Kryściów (828 m.); zlewa swe wody w Nowejwsi do Kamienicy. Długość biegu 7 klm. (ob. t. III, 746—2). *Br. G.*

Nowowola, ob. *Nowawola*.

Nowo Zielonka, kol., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Zwoleń.

Nowoziemowo, wś, pow. sieński, gm. Czereja, 8 dm., 132 mk.

Nowo Zwiahel, dawniej *Łuczyce*, wś na pr. brz. Słuczy, pow. nowogradwołyński, gm. romanowiecka, stanowi jakoby przedmieście mta Nowogradwołyńska, i ma 211 dusz włośc. i 838 dzies. ziemi włośc. Znajduje się tu browar, gorzelnia, pytle na Słuczy i fabryka powozów, oraz rezydencya właścicieli, z przepysznym parkiem na malowniczym brzegu rz. Słuczy. Dobra Nowo Zwiahelskie, do których należą wsie: Wiersznica, Czyżówka, Rzadkówka, Romanówka, Kropiwna, Broniki, Nesołoń, Użaczyn, Hałe, Tupalec, Iwanówka i in., mające 25792 dzies. przestrzeni ziemi dworskiej, należały do Lubomirskich-Zwiahelskich, z których ostatnia z rodu Marya Józefa, córka ks. Kacpra, generała wojsk rossyjskich, rozwiedziona z hr. Protem Potockim, późniejsza generałowa Uwarowa, kolosalne swe dobra a w ich liczbie i N., za wpływem i rozkazem cesarza Aleksandra I, omijając własną córkę z pierwszego małżeństwa, późniejszą Zubowową, przekazała synowcom swego męża Uwarowym, od których klucz Nowo Zwiahelski na prawach sukcesyi przeszedł na Miezieńcowych i dotychczas pozostaje w ich posiadaniu. *L. R.*

Nowozybkow, mto pow. gub. czernihow-

skiej, przy ujściu rz. Zybkoj do Karnii, o 154 w. od Czernihowa, ma 8602 mk., 3 cerkwie starowierów, dom modlitwy żydowski, szkołę pow., szpital, 143 sklepów, 40 fabryk, 4 jarmarki; prowadzi dość ożywiony handel płodami rolniczemi; st. poczt. Założone w 1701 r. przez roskolników. Nowozybkowski powiat ma na przestrzeni 3354 w. kw., 115916 mk., zajmujących się rolnictwem i przemysłem rolnym. Powierzchnia w części wzniesiona, w części zaś równa, grunt urodzajny, lasy zajmują 26% przestrzeni. Znaczniejsza rzeka Iputa. *J. Krz.*

Nowska Wola, wś i fol., pow. kutnowski, gm. Krośniewice, par. Nowe, ma 128 mk. i 415 mr. fol. W 1827 r. było 10 dm., 80 mk. W chodzi w skład dóbr Miłonice. Przy stosowaniu ukazu z 1864 r. uwłaszczono tu 21 służących dworskich przez nadanie mieszkań, kawałków roli (w ogóle 16 mr.), pastwiska leśnego i zbiórki gałęzi. *W. W.*

Nowskie, dobra, pow. wieliski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Cerkowica, 203 dusz rewiz.

Nowsodzie, wś, pow. rossieński, parafia gorżdowska.

Nowy, szczyt w Tatrach wapiennych bielskich, na wschód od Murania, pod 49° 15′ 3″ płn. sz. g., a 37° 51′ 25″ wsch. dłg F. Wzn. 1999 m. npm. (szt. gen.). Obacz *Nowy Potok.*

Nowy, potok, ob. *Nowy Potok.*

Nowy al. *Czemery*, fol. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 46 w. od Dzisny, 1 dm., 8 mk. kat.

Nowy Babilon, niem. *Neu Babilon*, zwany też Nowy Bolechow, os. niemiecka, przysiołek Wołoskiej Wsi, w pow. dolińskim, odl. 13 klm. od Doliny, 2 klm. od Wołoskiej Wsi, leży na zach. od Bolechowa, tak iż domy kolonistów stykają się z miejskimi. W 1880 roku było tu 112 mk. Niemców. Pierwotnie miała to być osada wzorowo-rolnicza dla żydów. Założył ją cesarz Józef II około 1783 roku. Osiedlono sześć rodzin żydowskich, udzielono im pieniędzy na sprawienie bydła i sprzętów rolniczych, pobudowano im domy i wydzielono obszary polne i łąki. Lecz osadnicy zaniechali uprawy już w drugim roku a zostawiwszy pola odłogiem, powynosili się cichaczem. Po nich osiedlono tu kolonistów niemieckich, sprowadzonych w 1794 roku z Bawaryi. W krótce potem założono szkołę protestancką, do której przyłączono osadników z Bolechowa i Wołoskiej Wsi. Czyt. „Historisch-statistischer Beitrag zum deutschen Kolonialwesen in Europa nebst einer Kurzen Beschreibung der deutschen Ansiedlungen in Galizien. Bruenn, 1812, str. 140.

Nowy Barkocin, *Neu Barkoczyn*, wś włośc., pow. kościerski, st. p. Nowa Karczma, par. kat. Kościerzyna, okr. urz. stanu cywiln. W. Klińcz. Ma ew. kościół i szkołę; zawiera 19 gburstw i 13 zagród, 3381 mr. W 1868 roku 265 mk., 3 kat., 260 ew., 2 żydów, 30 dm. Tutejsza par. ew. liczyła w 1868 r. 2143 dusz w 24 osadach. Odl. od m. pow. $1^1/_2$ mili. *Ks. Fr.*

Nowy Bartąg, niem. *Neu Bertung*, ob. *Owczarnia.*

Nowy Bobryk, wś nad rz. Irszą, pow. żytomierski, o 32 w. od mka Horoszek odległa, przy szosie z Żytomierza do Owrucza. Grunta składają się z gnejsu. Nad rzeką znajdują się pokłady labradorytu. *A. L. Br.*

Nowy Bór al. *Żartaj*, fol., pow. borysowski, od 1859 r. własność Spirydowiczów, około $8^1/_2$ włók. Ob. *Żartaj.* *A. Jel.*

Nowy Borek, pow. ostrowski, gm. i par. Jasiennica.

Nowy Brandów, niem. *Neubrandhaus*, fol., pow. czarnkowski, 2 dm., 24 mk.; nal. do gm. i dom. Wieleń.

Nowy Bychów, mko na pr. brz. Dniepru, pow. bychowski, w 1 okr. pol., gm. w miejscu, o 21 w. od St. Bychowa a o 2 w. od szosy kijowskiej, przy b. trakcie poczt. żytomierskim, ma 281 dm., w tej liczbie 200 należących do chrześcian a 81 do żydów, 2013 mk. (978 męż. i 1035 kob.), a mianowicie 1349 prawosł. (660 męż. i 689 kob.) i 664 żydów (318 męż i 346 kob.). W mku jest zarząd okr. pol., urząd gminny, szkoła ludowa, 2 cerkwie, z których parafialna murowana, wzniesiona w 1825 r. kosztem ówczesnego właściciela N. B. ks. Sapiehy, przy udziale plenipotenta jego dr. fil. Juchnowskiego, zaś na cmentarzu grzebalnym drewniana, fundowana przez obecnego dziedzica Bułhaka. Dalej znajduje się w N. B. dom modlitwy żydowski i przystań na Dnieprze. W XVI w. własność Chodkiewiczów, następnie ks. Sapiehów. Było niegdyś obwarowanem, jak widać z pozostałych śladów wałów ziemnych i rowów. W XVII w. znajdował się tu zbór kalwiński fundacyi Chodkiewiczów. W sierpniu 1654 r. zajęty przez atamana nakaźnego Zołotarenkę, służył mu za punkt oparcia w działaniach przeciwko St. Bychowu. W ciągu ówczesnych działań wojennych był kilkakrotnie zajmowany przez wojska rossyjskie i kozaków. W 1812 r. przeprawiał się tutaj na lew. brzeg Dniestru ks. Bagration dla połączenia się z armią Barklaja de Tolli. W 1825 roku cesarz Aleksander I, jadąc do Taganrogu, zatrzymał się w N. B., podejmowany przez ks. Sapiehę. Gmina nowobychowska ma 8518 mk. (3709 męz., 2952 kob. i 1857 dzieci), z których 535 zajmuje się przemy-

słem leśnym, używając do pomocy 1026 koni. W gminie jest 13,771 dziesięcin lasów prywatnych i 1893 dziesięcin lasów włościańskich. *J. Krz.*

Nowy Czarków al. *Nowiny*, kol. nad strum. Sakłak, dopływem Warty, pow. koniński, gm. Kramsk. Odl. 16 w. od Konina, ma 173 mk., niemców ewangielików, kantorat, szkołę ewang., 470 mr. ziemi, przeważnie łąki.

Nowy Dniepr, odnoga rz. Dniepru, w pow. rzeczyckim, w miejscowości naprzeciwko wiosek: Wiale i Hałki. Główne koryto Dniepru zatacza tu szerokie koło pod wsią Kozły w gub. czernihowskiej, tworząc ze swą odnogą N. wyspę, przeszło na $3^1/_4$ w. długą i $1^1/_4$ w. szeroką, wewnątrz które są zatoki i kilka jezior rybnych. Długość odnogi tej wynosi przeszło 2 wiorsty. Powstała prawdopodobnie kiedyś wskutek silnego prądu w czasie wylewów. *A. Jel.*

Nowy Dolsk, mko w pow. pińskim, ob. *Lubieszów.*

Nowydwór, miasto nad rz. Narwią, pow. warszawski, gm. i par. Nowydwór. Leży na lewym brzegu Narwi, w pobliżu ujścia jej do Wisły, naprzeciwko Modlina, położonego na przeciwległym brzegu. Odl. 31 w. od Warszawy, z którą łączy je linia dr. żel. Nadwiślańskiej. Z Modlinem połączony przez dwa mosty, jeden żelazny kolejowy, z przejazdem górnym dla wozów, drugi forteczny, przy samym ujściu Narwi do Wisły. N. posiada kościół par. murowany, kościół ewangielicki murowany, synagogę, urząd miejski, sąd pokoju okr. I, szkołę początkową 2 klasową ogólną, st. poczt., 336 dm., 5268 mk. i pięć fabryk, z produkcyą na 92650 rs. Dochody miasta wynoszą 2833 rs. (1881 r.). Jestto starożytna osada, której zawiązkiem był istniejący tu pierwotnie gród. Dokument z 1355 roku wymienia N. w liczbie warownych zamków Mazowsza (Kod. Maz , 69, i Słow. Geogr., VI, 201). Tu pobierano cło od spławianych towarów. Klonowicz mówi we Flisie: „Tuć się otworzy Nowydwór na piasku... Tratuj do lądu, już tu panie młody daj cło od wody.“ Osada ta została miastem dopiero w 1782 r., gdy Stanisław ks. Poniatowski, generał i szef regimentu gwardyi, dziedzic N., uzyskał przywilej miejski. Chcąc podnieść przemysł założył tu fabrykę sukna. Następny dziedzic Gutakowski Ludwik, senator wojewoda, podtrzymywał tę fabrykę bez skutku jednakże do 1820 r. Razem z tą fabryką powstały zakłady budowy statków wodnych i drukarnia hebrajska, funkcyonująca pomyślnie do 1813 r. Drukarnią tę założył Jan Krieger, kupiec warszawski. W 1806 r. N. miał 600 mk., w tem 150 żydów. Oblężenie Modlina i powódź w 1813 r. zadały ciężką klęskę N. W 1827 r. było tu 104 dm., 950 mk. W 1830 r. właściciel N. Gutakowski zamienił N. na inne dobra rządowe i wtedy dopiero rząd Królestwa zatwierdził pierwotny przywilej lokacyjny ks. Poniatowskiego i wyniósł osadę na miasto. Rozwój twierdzy modlińskiej sprzyjał wzrostami N. Bank polski dla poparcia handlu zbożowego wzniósł tuż nad Wisłą przy ujściu Narwi okazałe magazyny, które kosztowały do 800000 rs ; przy magazynach urządzono bulwar nadbrzeżny kosztem 230000 rs. Gmach ten jednak nie spełniał swego pierwotnego przeznaczenia, intendentura wojskowa wydzierżawiła go na składy prowiantu w 1853 r.; zakupiony przez rząd, obrócony został na magazyny wojenne. W 1860 r. N. miał 3149 mk., w tej liczbie 2197 żydów, 164 dm. drewn. i 36 mur. Kościół par. katolicki wzniesiony został w 1792 przez ks. Poniatowskiego a parafia przeniesioną tu została ze wsi Okunina, gdzie stary kościół uległ rozebraniu. Obecnie jestto ruchliwe ale brudne i błotniste miasto, zamieszkałe przeważnie przez żydów. Ludność tutejsza utrzymuje się głównie z zaspakajania potrzeb załogi sąsiedniego Modlina, ztąd wielka liczba drobnych sklepów i szynków. *Br. Ch.*

Nowydwór 1.) fol., pow. błoński, gm. Radziejowice, par. Mszczonów, odl. 14 w. od Błonia a 4 w. od st. dr. żel. warsz.-wied. w Rudzie Guzowskiej. W 1881 r. rozl mr. 181: gruntów ornych i ogrodów mr. 168, łąk mr. 7, wody mr. 1, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, z drzewa 6. 2.) **N.**, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Stara Rawa. Odl. 14 w. od Skierniewic. Posiada gorzelnią, cegielnią, młyn wodny, tartak, 444 mk. (1870 r.). W 1827 r. było 45 dm , 293 mk. Dobra N. składały się w 1885 r. z fol. i ws, N. i Stara Rawa al. Helenków; rozl. mr. 2334: fol. N. gr. orn. i ogr. mr. 1221, łąk mr. 156, past. mr. 22, lasu mr. 214, nieuż. i place mr. 81, razem mr. 1694: płodozmian 8-polowy; fol. Stara Rawa al. Helenków gr. or. i ogr. mr. 465, łąk mr. 3, lasu mr. 158, nieuż. i place mr. 14, razem mr. 650; płodozmian 8-polowy; bud. w obydwóch fol. mur. 13, z drzewa 24. Wś N. os. 43, z gr. mr. 340; wś Stara Rawa os. 37, z gr. mr. 395. 3.) **N.**, fol., pow. koniński, gm. Gosławice, par. Kawnice, odl. 5 w. od Konina, przy szosie poznańskiej, ma 52 mk., 666 mr. obszaru, w tem 489 mr. roli, 111 mr. łąk, 20 mr. pastwisk, 25 mr. lasu i 22 mr. nieuż.; 5 bud. mur., 2 drewn. Fol. ten w 1867 r. po rozparcelowaniu dóbr Czarków przyłączony został do dóbr Kawnice. 4.) **N.**, kol., pow. radomski, gm. Rogów, par. Jastrząb, o 23 w. od Radomia, o $3^1/_2$ w. od stacyi Jastrząb dr. żel. dąbrowiec-

kiej, ma 14 dm., 111 mk., 602 mr. rozl., z 80 mr. lasu. W 1827 r. 12 dm., 71 mk. N., niegdyś fol. Ryszkowskiego, w r. 1817 po jego śmierci rozdzielony między włościan miejscowych, którzy zwolnieni od pańszczyzny, pozostali się na prawach czynszowników aż do 1864 r. 5.) **N.**, pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie, odl. od Iłży 21 w., ma 7 dm., 64 mk., ziemi włośc. 47 mr. W 1827 r. był 1 dm., 8 mk. 6.) **N.**, fol., pow. miechowski, gm. Kacice, par. Prandocin. Jestto dawne wójtostwo, założone na gruntach wsi Muniakowice (Moniakowice), należącej do dóbr klasztoru w Mogile. Ob. *Mogiła* i *Muniakowice*. 7.) **N.**, fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. Kurów, par. Końskowola. 8.) **N.**, wś i fol., pow. lubartowski, gm. i par. Kamionka. Posiada szkołę początkową ogólną. 9.) **N.**, pow. krasnostawski, gm. i par. Wysokie. 10.) **N.**, fol. i dobra, pow. suwalski, gm. Wólka, par. Bakałarzew, odl. od Suwałk 21 w., ma 3 dm., 40 mk. W 1827 r. było 2 dm., 11 mk. Fol. N. z wsiami: Konopki, Sadłowina, Karasiewo, Gębałówka al. Gembelówka i Ruda w 1885 r. rozl. mr. 908: gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 134, past. mr. 17, lasu mr. 310, nieuż. mr. 20; bud. mur. 2, z drz. 12; płodozmian 7-polowy, las nieurządzony. Wś Konopki os. 26, z gr. mr. 187; wś Sadłowina os. 16, z gr. mr. 212; wś Karasiewo os. 20, z gr. mr. 297; wś Gębałówka os. 9, z gr. mr. 40; wś Ruda os. 8, z gr. mr. 87. 11.) **N.**, fol., pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Pokojnie, odl. od Maryampola 49 w., ma 3 dm., 94 mk., 504 mr. W 1827 r. było 2 dm., 25 mk. Wchodzi w skład dóbr Jakimiszki. 12.) **N.**, os., pow. władysławowski,, gm. Szyłgale, par. Słowiki, odl. od Władysławowa 19 w., 1 dm., 7 mk.

Nowydwór 1.) fol. i dobra, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Zaleś, okr. wiejski N., o 48 w. od Dziśny, własność niegdyś Korsaków, w 1838 r. nabyte przez Erazma Korsaka, marszałka lepelskiego; dziś córki jego Józefy hr. Zabiełłowej. Fol. ma 1 dm. i 15 mk. katol. Była tu kaplica prawosł. drewniana. W skład okręgu wchodzą wsie: Potupy, Naruszewo, Kucharzewo, Hołuby, Chrome, Zelacino, Hołubczyki, Sydory, Matoszki, Hlińskie, Werebie, Górzanie, razem 245 dusz rewiz. 2.) **N.**, fol. i dobra nad jez. Orce, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory, okr. wiejski N., o 36 w. od Dziśny, własność dawniej Tomasza Rudominy, dziś Rutkowskich. Dobra mają 251 dzies. ziemi dworskiej, fol. zaś 1 dm. i 11 mk. katol. W skład okr. wiejskiego i dóbr N. wchodzą wsie Czuryłowo, Dziechciarowo i Stretowo, w ogóle 39 dusz włościan uwłaszczonych. 3.) **N.**, fol. nad rz. Niezdzilką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Ejszyszki, okr. wiejski N., o 44 w. od Lidy a 8 w. od Ejszyszek, 13 mk. kat. i 19 żydów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Druskieniki, Hudziszki, Kudzielańce, Bartowty, Poturz, Jurgiszki, Mierzyszki, Jurszyszki, Sumorokowszczyzna, Powiersocze, Nowe Tatary; okolice: Marcinkiszki, Starka i Chomicze, w ogóle 273 dusz rewiz. i 21 jednodworców. 4.) **N.**, mko rząd., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski N., przy drodze z Grodna do Zabłocia, o 140 w. od Wilna, 52 od Lidy a 28 od Szczuczyna, ma 63 dm. i 708 mk. (371 męz. i 337 kob.). Prawo miejskie otrzymało od Augusta II w 1720 r. Kościół paraf. katol. pod w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony z drzewa w 1480 r. przez obywatela Cząszna, przebudowany w 1749 r. Kaplica na cmentarzu grzebalnym. Paraf. kat., dek. lidzkiego, ma 4082 wiernych. Okolica płaska, zroszona licznemi rzekami i strugami, jak: Kotra, Ostrynka, Nowodwórka, Lichaczewka, Odakówka, Moraczka, Niepraszka, Dunajczyk, Downarówka, ma grunt zwirowaty; lasy sosnowe. Za czasów Rzplitej N. stanowił sstwo niegrodowe, położone w wdztwie wileńskiem, pow. lidzkim. Podług uchwały sejmowej z 1678 r. było wówczas ekonomią stołu królewskiego, na której Andrzej Gembicki, sста nowodworski, miał sobie w nagrodę zabezpieczoną summę złp. 100,000 w monecie pruskiej. Później dobra te królewskie rozpadły się na następujące dzierżawy: Bakszty, Filipowicze, Pielowce, Puchacze, Małatycze, Drabowszczyzna, Berszty i leśnictwo orańskie, z których każda miała oddzielnego posiadacza. Samo zaś sstwo w r. 1766 dzierżył Ignacy Gąsecki, opłacając z niego kwarty złp. 711 a hyberny złp. 1400. Później należało do Antoniego Roemera, syna Stefana Jerzego. Obecnie msto należy do dóbr skarbowych Ostrzyno (Ostryno). W skład okr. wiejsk. wchodzi msto N., wsie: Skiełdycze, Piaski, Wampierszczyzna, Czerniawka, Kobrowce, Nowosady, Płociele, Bakszty, Maciuki, Kuce, Brzozowiec, Gaudziszki, Rodziewicze, Poźniakowszczyzna, Kuryłowce, Borowe, Zaniewisza, Malikowce, Rynkowce, Puhacze, Kulowce, Humenniki, Prudziany, Gromki, Kozaki, Przybytkowszczyzna i okolice: Sobakowszczyzna, Rodziewicze, Kobrowce i Szyszkowszczyzna, w ogóle 2014 dusz rewiz. 5.) **N.**, wś włośc. nad jez. Miadzioł, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski N., o $3^1/_2$ w. od gminy a 42 w. od Święcian, ma 9 dm., 117 mk., w tej liczbie 80 katol. i 28 starowierów (61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarb. Zahacz. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko Zadziew, wsie: Możejki, Kurty, Chotyły, Rodzie, Niewiarzyszki, N., Wielka Olsa, Rybczany, zaśc. Łowkiszki i Hary, razem 386 dusz rewiz. włośc. skarbo-

wych i 33 dusz włośc. uwłaszczonych. 6.) **N.**, wś szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., 9 w. od Trok, 3 dm., 49 mk. katol. 7.) **N.**, fol. i dobra nad rz. Unimanką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i par. Radoszkowicze, okr. wiejski Hołowacze, o 60 w. od Wilejki a 12 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Radoszkowicze, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska. Fol. ma 1 dm., 5 mk.; dobra, dziedzictwo Wołodkowiczów, mają 2500 dzies. przestrzeni w trzech fol., w tej liczbie ziemi orn. około 600 dz., łąk 250 dz., pastwisk i nieuż. około 200 dz., lasów i zarośli sosnowych, jodłowych a także i liściowych około 1450 dz. Gospodarstwo trzypolowe, gatunek ziemi 2 i 3 klasy, uprawia się żyto, owies, jęczmień, groch, gryka, pszenica jara. Zbiór siana około 12000 pud.; ogród owocowy zawiera około 1000 sztuk drzew; staw rybny. W 1866 r. była tu gorzelnia. Dobra te należały niegdyś do Stetkiewiczów, około 1590 r. były własnością Piotra Dorohostajskiego, wojewody smoleńskiego, później Marcina i Maryi z Sołomereckich Górskich, chorążych wileńskich, w 1668 r. nabyte przez Marcina i Helenę z Kostrowieckich Wołodkowiczów, podstar. mińskich, pozostały dotychczas w posiadaniu tej rodziny. 8.) **N.** al. *Malucie*, fol. nad jez. Niewierzańce, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Soboliszki, o 63 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol.; własność Monkiewiczów. 9.) **N.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Łojbiszki, o 6 w. od gminy a 28 w. od Wilna, ma 1 dm., 13 mk. katol. (4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarb. Swirany. 10.) **N.** al. *Nowodwór*, mko nad bezim. dopł. Bobra, pow. sokólski, w 1 okr. pol. kuźnickim, gm. grzebieniewska, o 20 w. od Grodna, 26 w. od Sokółki a 16 w. od Kuźnicy, ma 202 dm., 1452 mk. (65 prawosł., 490 katol., 897 żydów), cerkiew, kośc. katol., 2 domy modl. żydowskie, 4 sklepy, szkoła, targi; mieszkańcy prowadzą drobny handel. Założone w XV w., należało niegdyś do dóbr stołowych królewskich ekonomii grodzieńskiej. Kościół katol. pod w. Jezusa Chr., z muru wzniesiony w 1503 r. przez królową Bonę. Obecnie wzniesiono nowy (rysunek i opis ob. Kłosy t. XXIX, № 734). Paraf. kat., dek. sokólskiego, ma 3481 wiernych (1712 mężcz. i 1769 kob.); kaplica na cmentarzu grzebalnym. Paraf. prawosł., dek. (błahoczynia) sokólskiego, ma 1432 wiernych (719 mężcz. i 713 kob.). Porów. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 294 i Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 3: 136. 11.) **N.**, mko nad rz. Miedziołanką, blisko źródeł Rosi, pow. wołkowyski, przy drodze z Prużan do Wołkowyska (o 38 w.), ma 1183 mk. (563 męz. i 620 kob.), w tej liczbie 100 żydów i cerkiew. Mko ma pozór wsi; miejscowość piasczysta i błotnista. Ludność trudni się handlem bydła. Paraf. prawosł., dek. (błahoczynia) podorosskiego, ma 1648 wiernych (800 mężcz. i 848 kob.). 12.) **N.**, fol., pow. nowoaleksandrowski, własność Konstantego Kwinty, 587 dzies. ziemi dworskiej. 13.) **N.**, fol., tamże, dawniej attynencya Dryświat, Łopacińskich, dziś Kalickich; 1496 dzies. ziemi dworskiej. 14.) **N.**, fol., tamże, własność Ignacego Broniewskiego, 216 dzies. ziemi dworskiej. 15.) **N.**, fol., tamże, w 2 okr. pol., własność Seryczewej, 1496 dzies. ziemi dworskiej. 16.) **N.**, żmudz. *Naudwaria*, dwór pryw., pow. poniewieski, i 15 w. od Poniewieża, w okr. pol. nowomiejskim, 13 mk. W 1859 r. była tu gorzelnia i cegielnia. 17.) **N**, dwór, własność Jankowskiego, pow. rossieński, par. żwingowska. 18.) **N.**, dwór, pow. telszewski, okr. pol. szkudzki o 43 w. od Telsz, 38 mk., młyn wodny i gorzelnia (1859). 19.) **N.**, dawniej *Pustelniki*, dobra, pow. dryssieński, w 2 okr. pol., w 5 okr. sąd. (połocki), gm. Zamoszany, własność niegdyś Szadurskich, dziś Surynów, 1700 dzies. ziemi. Włościanie zapłacili 26,375 rs. sumy wykupnej. 20.) **N.**, dobra, pow. dyneburski, w 3 okr. pol., gm. Zamszany, 404 dusz rewiz. (w 1863 r.). 21.) **N.**, fol., pow. lucyński, własność Stanisława Czekstera, 161 dzies. ziemi dworskiej. 22.) **N.**, fol., pow. połocki, niegdyś Klemensa Kornia, dziś Julii Harasimowiczowej, 170 dzies. ziemi. 23.) **N.**, fol., pow. połocki, własność Adama Massalskiego, 198 dzies. ziemi dworskiej. 24.) **N.**, fol., pow. siebieski, własność Maryi Rychter, 164 dzies. ziemi. 25.) **N.**, fol., tamże, własność Andrzeja Koplata, 164 dzies. ziemi. 26.) **N.**, fol., tamże, własność Heleny Krzywoszejowej, 1750 dzies. ziemi. 27.) **N.**, fol., pow. suraski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Wymniany, 172 dusz rewiz. 28.) **N.**, fol., pow. wieliski, w 1 okr. pol. do spraw włośc., gm. makłakowska, 94 dusz rewiz. 29.) **N.**, dobra, pow. witebski, własność Baworowa, 1018 dzies. ziemi. 30.) **N.**, ob. *Poławień*. 31.) **N.**, wś, pow. miński, własność Stefana Bohdanowicza, 162 dzies. ziemi. 32.) **N.**, wś, pow. miński, własność Żuromskiej, włościanie zapłacili 313 rs. wykupu za ziemię. 33.) **N.**, wś, pow. ihumeński, własność Juliana Jurkiewicza, 193 dzies. ziemi. 34.) **N.**, wś rząd. na zach. brz. jez. Pohoskiego, pow. piński, w 1 okr. pol., gm. Łohiszyn, ma 194 mk. i cerkiew paraf. 35.) **N.**, wś i dobra nad rz. Swisłoczą, pow. miński, w gm. siennickiej, par. kat. koroliszczewicka, o 12 w. ku wschodowi od Mińska, przy trakcie poczt. mińsko-ihumeńskim. Wś ma cerkiew murowaną, przerobioną z kościoła fil. katol., fund. w 1792 r. przez Prószyńskich i 24 osad pełnonadziałowych. Je-

szcze w XVII w. dobra N. były własnością kn. Horskich, z kolei przeszły do Prószyńskich i były w ich ręku do połowy bieżącego wieku; nabyte przez Uniechowskiego, przez wiano Ewy Uniechowskiej, córki Benedykta, przeszły do Protasewiczów, od których w 1872 r. nabył urzędnik Iwan Bungie. Dobra mają 650 dzies. obszaru; grunta i łąki wyborne. Pałacyk murowany, ogród fruktowy znaczny, młyny duże z pytlami, folusze. Miejscowość małoleśna, falista, bardzo dogodna dla gospodarstwa z powodu blizkości miasta. W 1884 r. folwark oddany w zastaw za znaczną sumę urzędnikowi Talejewowi. 36.) **N.**, wś nad rz. Ptyczą, pow. miński, o 15 w. na płd. od Mińska, ma 21 osad pełnonadziałowych; grunta i łąki dobre, miejscowość małoleśna, falista. 37.) **N.**, dwa folwarki, pow. miński; jeden z nich, mający około 18 włók, dostał się w 1832 r. rodzinie Okuliczów na mocy aktu eksdywizyjnego, drugi, również Okuliczów, ma 18 włók i 6 mr. 38.) **N.**, fol., pow. miński, od 1850 r. własność Szymańskich, ma 800 dzies. ziemi dworskiej. 39.) **N.** al. *Zielony Dwór*, fol., pow. mozyrski, o parę wiorst od mta Mozyrza w stronie zach.-południowej, miejscowość lekko falista. 40.) **N.**, dobra, pow. rzeczycki, własność Suszczyńskich, około 86 włók. 41.) **N.**, fol., pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, nieopodal dawnej szosy brzesko-moskiewskiej; w r. 1868 odany w nagrodę urzędnikowi Klimowowi, należy do dom. Kijewicze (ob.); grunta piękne. 42.) **N.**, fol., pow. słucki, poradziwiłłowski, przez wiano ks. Stefanii Radziwiłłówny, jedynej córki ks. Dominika, przeszedł do Wittgensteinów, ma około 79 włók obszaru. *A. Jel., A. Ch., J. Krz.*

Nowy Dwór, wś cerkiewna, pow. włodzimierski, okr. polic. Łokacze, gm. N. Dwór, o 21 w. od st. Hołoby, w pobliżu wsi Dażwa, na płd.-wsch. od sioła Kupiaczowa, należała niegdyś do dóbr biskupów włodzimierskich. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 374.

Nowy Dwór 1.) folw., pow. żywiecki, na lew. brz. Konarawy, na płn. stoku Grojca, (612 m. wznies.), przy drodze z Żywca do Świnny. Zbudowany na wysokości 366 m. npm.; graniczy na zach. ze Sporyszem, na wsch. ze Świnną, a na płn. z folwarkiem żywieckim Wilhelmshof. 2.) **N. D.**, część Lipnicy dolnej w pow. brzeskim. *Mac.*

Nowy Dwór 1.) rus. *Nowyj dwir*, folw. na obsz. dwor. Starzawy, w pow. mościckim. 2.) **N. D.**, część Karowa, pow. Rawa Ruska. 3.) **N. D.**, przysiołek Krystynopola, w pow. sokalskim. 4.) **N. D.**, folw. na obsz. dwor. Dobrosina w pow. żółkiewskim.

Nowydwór, niem. *Neuhof*, przys. gm. Brawina w pow. sąd. biłowieckim, na Szląsku austryackim dolnym, na płd. stoku wzgórza Kobylicy, ma 114 mk. Wś Brawin leży 3 klm. na zach. od Biłowca miasta (Wagstadt), na wys. 398 m. npm. We wsi wznosi się w str. płn. wzgórze Napłatka, 437 m. Brawin ma 426 mk. z przysiołkiem N. 540 mk. (1880). St. p. i par. łac. w Biłowcu. *Br. G.*

Nowy Dwór 1.) niem. *Neuhof*, wś i fol., pow. kościański. Fol. ma 812 mr. rozl., 28 dm., 247 mk., 34 ew., 213 kat. Poczta w Lubiniu o 2 klm., gośc. na miejscu, st. kol. żel. Kościan, o 2 klm. Należał do klasztoru benedyktynów w Lubiniu (t. V, 415). 2.) **N. D.**, os., pow. poznański, 2 dm., 16 mk., 3 ew., 13 kat. Poczta i st. kol. żel. w Kobylnicy, gośc. 5 klm. 3.) **N. D.**, wś i fol., pow. bydgoski. Fol. ma 612 mr. rozl., 26 dm., 285 mk., 38 ew., 244 kat., 3 żydów. Poczta, tel. w Koronowie, o 3 klm., gośc. na miejscu, st. kol. żel. Kotomierz o 15 klm. Należał dawniej do klasztoru cystersów w Koronowie (ob. t. IV, 413). 4.) **N. D.**, fol., pow. czarnkowski, 1 dm., 20 mk.; nal. do dom. Wielenia. 5.) **N. D.**, fol., pow. chodziecki, 6 dm., 130 mk.; nal. do dom. Jaktorowa. 6.) **N. D.**, fol., pow. szubiński, 4 dm., 62 mk.; nal. do mta Szubina. 7.) **N. D.**, fol., pow. inowrocławski, 6 dm., 69 mk.; nal. do dominium Bonków (Bąków). 8.) **N. D.**, niem. *Neuhaus*, wś i dom., pow. międzychodzki, ma 8262 mr. rozl., 3 miejsc.: a) N. D., dom., folwarki: b) Makadel i c) Jabłonka. Poczta; tel. i gośc. w Skwierzynie nad Wartą, st. kol. żel. w Drezdenku, o 17 klm. 9) **N. D.**, olędry, pow. międzychodzki, 6 dm., 35 mk., 33 ew., 2 kat. 10.) **N. D.**, niem. *Weidenvorwerk*, wś i fol., pow. międzyrzecki. Są tu kopalnie węgla brunatnego. *M. St.*

Nowydwór 1.) niem. *Neuvorwerk*, wś i dobra ryc., pow. olawski, par. ewang. Laskowice. W 1843 r. 55 dm., 407 mk. (35 kat.). Do N. należy Zieleniec (Gruentanne). 2.) **N.**, niem. *Neuhof*, wś, kol. i fol., pow. prądnicki. Ludność katolicka. 3.) **N.**, niem. *Neuhof*, wś, dobra, pow. sycowski. Zamek, fol. 22 dm. Ludność katolicka przeważnie. *Br. Ch.*

Nowydwór 1.) niem. *Neuhof*, dobra, pow. toruński, st. p., tel. i dr. żel. Turzno, 6 klm. odl., par. kat. Kiełbasin, ew. Kowalewo, szkoła i okr. urz. st. cywil. Rychnowo. Ma 15 bud., 8 dm., 128 mk. (1868 r.), 110 kat., 18 ew. obszaru 500 ha; czysty dochód z gruntu 3686 mrk. N. leżał w komturstwie papowskiem i był starą własnością panien benedyktynek toruńskich. W świeżo ogłoszonych dokumentach biskupstwa chełmińskiego mieści się przywilej kapituły z r. 1413, która te dobra nadaje Piotrowi v. Segelin. Za to ma rocznie płacić 6 grzywien pruskiej monety i 20 kur i tłokę czynić 6 dni przez rok. Na brzegu zachowanej kopii stoi: Cassatum est. Zdaje się więc, że kapituła te dobra ustąpiła pannom bene-

dyktynkom (ob. Woelky: Urk. B. des Bist. Culm., str. 386). W 1415 r. był tu fol. o dwóch pługach, później został wydany na czynsz gburom. W początku XVIII w. podczas wojen całkiem spustoszony, rola leżała odłogiem. Od r. 1716 Jan Dworkowski gospodarował tu przez 8 lat i pobudował dworek i inne budynki. W 1721 r. przejął N. Jan Dworkowski; miał rolę z zarośli oczyścić, drzewa budulcowego nie tępić i ani na opał, ani do budowli do Torunia nie wywozić. Około 1756 r. był dzierżawcą kilkadziesiąt lat Izydor Piotrowski (ob. Fankidejski, Klasztory żeńskie,str. 165). 2.) **N.**, niem. *Koenigl. Neuhof*, dobra, pow. chełmiński, st. p. Jeleniec 5 klm. odl., st. tel. i kol. Kurnatowo 4·5 klm. odl. Obejmuje 166·69 ha. Par. kat. Papowo toruńskie, ew. Chełmża, szkoła Staw. Ma 13 bud., 5 dm., 97 mk., 82 kat., 15 ew. 3.) **N.**, niem. *Staedtisch Neuhof*, fol. miejski pod Grudziądzem $^1/_2$ mili odl., st. p. Grudziądz. 4.) **N.**, niem. *Adelig-Neuhof*, fol. wchodzący w skład dóbr ryc. ostromeckich, pow. chełmiński, st. poczt. Ostromecko, tamże par. kat. i ew., szkoła Mozgowin, 19 bud., 7 dm., 152 mk., 112 kat., 40 ew. (1868 r.) 5.) **N.**, niem. *Koenigl. Neuhof*, dok. *Newehoff*, (według Kętrz. *Viehof*), wś nad bitym traktem grudziądzko-radzyńskim, pow. grudziądzki, st. p., par. kat. i ew. Radzyń $^1/_4$ mili odl., szkoła kat. w miejscu, okr. urz. stanu cywil. Plemięta. Ma 2109·99 mr., 58 bud., 24 dm., 233 mk., 176 kat., 49 ew. N. należał do komturstwa radzyńskiego i został jako folwark założony; r. 1377 wydał go komtur radzyński Jan Rubesom za zezwoleniem w. m. Winryka v. Kniprode w dzierżawę, nadając Hanuszowi z Niewałdu (Hans von Engelswalde) 20 włók na prawie chełm. za 15 grzywien zakupnego od włóki. Za to ma zakonowi służyć na własnym koniu swoim kosztem na wyprawach do Litwy, Polski i Mazowsza i gdzie tego będzie potrzeba. Od reszty 18 włók będą posiedziciele płacili po 3 wiardunki i 2 kury od włóki. R. 1410 ponieśli włościanie nowodworscy 200 grzywien szkody, czynszu zaś płacili w 1415 r. 14 grzywien. Mocą przywileju króla Aleksandra z r. 1504 d. 13 grudnia przejął sołectwo z 3 włók mieszczanin Izak Spika z Grudziądza z temi samemi przywilejami, jak je byli nadali Krzyżacy i z obowiązkiem jednej służby konnej, jako wynagrodzenie za pomoc przy reparacyi królewskich zamków w Kowalewie i Grudziądzu. R. 1667 zastał wizytator Strzesz sołectwo spustoszałe. R. 1671 nadał król Michał sołectwo Piotrowi Ginter, 7 kwietnia 1698 r zaś August II Maciejowi Ginter a potem wdowie po nim, która później wyszła za mąż za Piotra Wielęgowskiego. R. 1753 d. 15 lipca zostało sołectwo tutejsze sprzedane Adamowi Richter za 1900 flor., potem przeszło, jak wynika z przywil. Augusta III r. 1762 d. 12 grud. wystawionego, w ręce Piotra Homst. R. 1766 d. 5 sierp. zaś nadał je Stanisław August Piotrowi Gale wraz z prawem wolnego wrębu w borach sstwa radzyńskiego, warzenia piwa i gorzałki i wolnego rybołóstwa w rzekach i strugach starościńskich dla własnego stołu. Kwarty płacił rocznie 12 flor. R. 1750 d. 20 lipca nadał ssta Tomasz Czapski ich włóki na 40 lat. Według lustr. z r. 1765 było tu wtedy 12 gburów, mianowicie Piotr i Marcin Freiwald (Freygewold). Józef Lubomski, Wawrzyniec Tomaszewski, Wiśniewski, Lędzienowski, Woytaszewski, Blat, Szłyberski, Szopa, Piechowski i Wyzik; siedzieli na 20 wł., karczmarz zaś na pół wł.; czynsz wynosił 585 fl. 30 od wł. Uwłaszczenie nastąpiło 1829 i 1831 r. i rozciągało się na 58 wł. 33 mr. R. 1840 i 1842 zamieniono ciężary w naturaliach na czynsz pieniężny, a r. 1859 na amortyzującą się rentę. Według topografii Goldbecka z r. 1789 liczył N. 17 dymów (ob. Froelich, Gesch. d. Graudenzer Kreises, 1868, I, str. 225 i 226). 6.) **N.**, niem. *Neuhof*, dok. z r. 1356 *Nuwenhoff*, dobra ryc., pow. chojnicki, st. p., tel. i kol. Wierzchowo, o 8 klm., par. kat. i szkoła Ogorzeliny, par. ew. Chojnice, okr. urz. st. cywil. Zamarte; 16 bud., 6 dm., 82 mk., 35 ew., 47 kat ; mają obszaru 417,44 ha; czysty dochód 2808 mrk. N. jest starą osadą. R. 1356 odnawia w. m. Winryk v. Knipprode list dany Konradowi Czende od przodków naszych i użyczamy wiernym Wachsmutowi i Kunikowi, synom jego i ich prawym dzieciom i następcom 23 włók leżących w polu Czendowem, w granicach, jako im od nas i od braci naszych wykazane są, na prawie chełm. wolno, wiecznie i dziedzicznie. Od pomienionych włók powinni nam wojskową służbę odprawiać na własny koszt, przy wszelkich pospolitych ruszeniach i dla obrony kraju. Są także zobowiązani pomagać przy rozbieraniu i naprawianiu starych zamków i przy wznaszaniu nowych, kiedy, gdzie i jak często im od nas i braci naszych będzie nakazane. Dan w Tucholi (ob. Cod. Belnensis, str. 33, manuskr. w Pelplinie i Odpisy Dregera, także w Pelplinie, str. 103 b.). Widzimy ztąd, że N należał wtedy do komturstwa tucholskiego, później zaś do pow. tucholskiego. W 1616 r. otrzymuje N. Jan Doręgowski, ławnik (scabinus) tczewski, od księdza Jana, Jerzego i Dawida Nowodworskich braci (ob. Wyciągi ks. Kujota z akt sądowych w Chojnicach, III, 205—206). Wizytacya Trebnica z r. 1653 donosi, że w N. poddani i zagrodnicy nic nie płacili (hortulani et inquilini). Później r. 1695 dawał dwór 4 korce żyta (ob. wizyt. Jezierskiego, str. 7). Z N. pochodzi sławny rycerz

maltański Bartłomiej Nowodworski h. Nałęcz. Urodził się r. 1544 w Nowymdworze, a nie, jak zwykle piszą, w Tucholi. Wcześnie osierociały, spędził młodość na dworze Michała i Janusza ks. Zasławskich. Po śmierci Michała Zasławskiego udał się do Siedmiogrodu, gdzie zabrał znajomość z Stefanem Batorym, z którym, jako królem, do kraju powrócił (1576). W wyprawie przeciw Moskwie r. 1579 złożył nowe dowody swej waleczności. Po śmierci Stefana udał się do Francyi (1581), ztamtąd do Malty, gdzie przyjęty został w poczet rycerzy maltańskich (1599). Tam brał udział przez ośm lat w wyprawach przeciw niewiernym. Powróciwszy do kraju, został 1609 r. dowódcą roty niemieckiej, trzymającej straż przy osobie królewskiej. W czasie oblężenia Smoleńska ważne krajowi oddał usługi. Król za powrotem do Wilna, dziękując mu uroczyście, włożył nań złoty łańcuch i udarował go szablą ze skarbca królewskiego. Przed samym zgonem zaszczycony został godnością komandora poznańskiego. Umarł d. 13 czerwca 1624 r. w Warszawie, gdzie w kościele ś. Jana pochowany został. Dla akademii krakowskiej uczynił dwa zapisy: jeden w r. 1617 na 8000 złp., z których 5000 przeznaczył na utrzymanie uczniów pow. tucholskiego, trzech ze stanu szlacheckiego, a jednego ze stanu mieszczańskiego, mieli oni nosić nazwę: „Alumni Novodvorsciani"; 3000 zł. zaś przeznaczył na utrzymanie trzech mistrzów do wykładu gramatyki, poetyki i dyalektyki. Drugim zapisem w r. 1619 przeznaczył 5000 zł. na drukowanie dzieł poetycznych a 2000 na uposażenie mistrza gramatyki w szkole tucholskiej, którego akademia krakowska dotąd przysyłać miała. 7.) **N.** al. *Nowodwór*, niem. *Neuhof*, dok. *Neuheft*, wś, pow. wałecki, st. poczt. Gostomia, par. kat. Wałcz, ewang. Witowa Góra, szkoła i okr. urz. stanu cywil. Ryga. Ma 1103·43 mr., 63 bud., 17 dm., 187 mk., 162 kat., 25 ew. N. został dopiero r. 1560 jako folw. założony. W 1586 r. zasiadywała tu komisya, zajmująca się oddzieleniem starostwa uścio-pilskiego od wałeckiego (ob. Schmitt, Gesch. des Deutsch-Kroner Kreises, str. 220 i 215). Po r. 1603 utworzono osobne sstwo nowodworskie i to z części, które odłączono od sstwa wałeckiego i uścio-pilskiego. Starosta tutejszy rezydował w Szrocu. Według lustracyi z r. 1661 przynosiło to sstwo 4000 flor. dochodu. Po okupacyi pruskiej zamieniono je na wójtostwo (Amt-Neuhof), mające w 1783 r. 18 osad o 664 dymach. Budynki oszacowano r. 1782 na 22675 tal. Mianowicie należały tu: Arnopol (Arnsfelde), Arnsmuehle, Brzeźnica (Briesenitz), Kłowice (Klawittersdorf), Doderlany (Doderlage), Wesoło (Freudenfier), Hammer, Myśliwstwo (Jagdhaus), Nowydwór (Neuhof), Ryga (Riege), Róża (Rose), Różopole (Rosenfelde), Sagemuehl, Skrzetusz (Schrotz), Wysułki (Wissulke), Witowa Góra (Kl. Wittenberg), Sypniewo (Zippnow), Witkowo, Gapa (Cappe). 8.) **N.**, dobra chełm., tamże, wraz z fol. Schulzenhof 16 bud., 4 dm., 41mk., 24 ew., 17 kat., 504·68 ha; czysty dochód 5755 mrk. Gorzelnia, hodowla bydła; najbliższa st. kol. Witowa Góra. 9.) **N.**, wyb. do Wyczechowa należące, pow. kartuski, st. p. Kartuzy. 10.) **N.**, wyb. do Mezowa, tamże. 11.) **N.**, wś, pow, sztumski, st. p. i par. kat. i ew. Kiszpork, okr. urz. stanu cywil. Bruk, szkoła w miejscu, ma tylko 104·89 mr., 27 bud., 11 dm., 115 mk., 60 ew., 55 kat. (1868 r.). Wś ta należała do sstwa kiszporskiego. 12.) **N.** al. *Nowiny*, dobra i leśn., pow. złotowski, par. kat. Radawnica, ew. Złotowo, szkoła kat. Dzierzążno, ew. Górzna, mają 3462·81 mr., 19 bud., 6 dm., 93 mk., 61 ew., 32 kat. (1868 r.). Jestto majątek należący zwykle do najstarszego brata cesarza. W 1856 r. posiadał go cesarz Wilhelm, a po nim brat jego książę Fryderyk Karol. 13.) **N.**, dobra bisk. chełmińskich, pow. starogardzki, st. p., tel. i kol. i okr. urz. stanu cywil. Pelplin 4 klm. odl., par. kat. Klonówka, ew. Rudno, szkoła kat. w miejscu; razem z folw. Dębiną (Eichwalde) mają 13 dm., 48 dymów, 235 kat. mk. (1879 r.), 516·1 ha roli or. i ogr., 139·3 łąk, 1·7 pastw., 12·2 nieuż., 8·9 wody, razem 678·2 ha; czysty dochód z gruntu 9796 mrk.; odl. od m. pow. $1^5/_8$ mili. Zdaje się, że N. należy do starych osad. W 1884 r. natrafiono tu na urny, wydobyto jednak tylko skorupy. Dawniej był ten majątek własnością cystersów pelplińskich. Folwark tutejszy został (por. Opactwo Pelplińskie ks. Kujota, str. 386), założony może już w XV w. na dawnym obszarze Pelplina. Dawniej były tam już dwa mniejsze folwarki, nazywające się około roku 1618 Starydwór i Kamieniec. R. 1545 dostał się N. razem z Ropuchami adwokatowi klasztornemu Jerzemu Pomierskiemu. W 1548 r. potwierdził Zygmunt August razem z przywilejami klasztoru dożywocie Pomierskiego. W 1594 r. dzierżyli gospodarze z Rudna folwark tutejszy na 12 lat za 700 zł. (2569 mrk.) rocznie. Oryginał tej ugody, przeznaczony dla użytku zakonników, zachował się dotąd w aktach pelplińskich. Co do formy i podpisów należy on do najciekawszych zabytków pocysterskich. Wystawiają go w polskim języku: „My Oswald Kiclier (Łachtliwy) y Stanisław Raikowski, szołtys y wszyscy sąsiedzi wsi J. Król. Mci Rudna dzierzawy na ten cas Jgo Mci Pana Stanisława Przyjemskiego Marszałka koronnego y koninskiego etc. starosty, obywatelie". U spodu i na lewym boku tego „cerografu" podpisali się wszyscy dzierżaw-

cy, ale w niemieckim języku. Stanisław Rajkowski pisze się własnoręcznie Stenzel Reke, podobnie dwaj bracia jego, Paweł i Jan-Hans. Obok nich stoją Łukasz Mulintz (Milęcz z Milęcza przy Mątawach), Jan Frost, Paweł Bielawski (Bilaw), Jan Hildebrandt (Hilbrandt). Kilka nazwisk bardzo jest niewyraźnie napisanych; wszystkich jest siedmnaście. Obaj sołtysi położyli swe pieczęcie nad nazwiskami. Tarcze są zupełnie podobne do herbowych, a zwykłe herby zastępuje u Rajkowskiego wysoki krzyż, do którego z lewej strony przyczepiona w prostym kącie linia. Pieczęć drugiego sołtysa ma trzy gwiazdy na tarczy. Dokument ten wystawiony jest w Rudnie. Z nazwisk widać, że nadawanie form niemieckich działo się tak u włościan jak u szlachty na Pomorzu, a mieszkańcy pewnie z czasów krzyżackich jeszcze tak nawyknęli do tych form, że podpisywali się niemi, choć się czuli Polakami. R. 1661 wydzierżawił konwent N. za pozwoleniem opata Czarlińskiego sławetnemu panu Janowi Kenigowi na 3 lata. Dzierżawca miał objąć następujące stawy: Grawensee, Szaszek, Rorteich, Dwasłupy, staw w lesie, Starydwór podle Wangiermucy i stawek przy dworze, a drugi przed podwórzem. Dla siebie zastrzegł konwent trzy stawy, Grabówko, Chójkę „podle tamy“ i Lenartek. Ludzi zostawiono pięć i karczmarza. Drzewo miał Kenig wolne, ale powinien był nie ruszyć dębiny i lasku brzozowego za dworem. Inwentarz składał się z 8 wołów i 3 krów (był to czas po wojnie szwedzkiej). Dzierżawy przypadało w pierwszym roku 500 zł., w drugim 900, w trzecim 1000 zł. Konwent pozwolił warzyć piwo dla potrzeby domu, ale żądał też, by Kenig pozostawił zupełny zasiew na folwarku, półtora łaszta żyta, pół łaszta jęczmienia, owsa łaszt, grochu półczwarta korca, pszenicy kilka korcy. R. 1683 14 kwietnia wybuchł w N. wielki pożar i zniszczył wszystkie budynki gospodarskie i inwentarz. Obecnie ma N. 85 włók chełmińskich. Przy przeniesieniu w 1821 r. stolicy biskupstwa chełmińskiego z Chełmży do Pelplina został N. własnością biskupią. Kaplicę tutejszą wystawili cystersi dla swego księdza ekonoma, który tu rezydował. 14.) **N.**, pow. złotowski, st. p. i par. kat. i ew. Więcbork, szkoła w miejscu, obejmuje 2507 mr., 76 bud., 30 dm., 247 mk., 239 ew., 2 kat. (1868 r.). 15.) **N.** al. *Nowiny*, król. leśn., tamże, szkoła Zakrzewo, 4 bud., 1 dm., 9 mk., 8 kat., 1 ew. (1868 r.). 16.) **N.**, wyb. do Łukocina należące, pow. starogardzki, st. poczt. Pszczołki. 17.) **N.**, niem. *Gross* i *Klein Neuhof*, wś i dobra, pow. rastemborski, st. p., tel. i kol. Rastembork, 2 klm. odl. Dobra mają 173 ha obszaru. 18.) **N.**, niem. *Klein Neuhof*, fol. wydany w wieczystą dzierżawę r. 1780, pow. kartuski, st. p. i szkoła Sulęcin, tamże par. ew., kat. Parchowo, odl. od m. pow. $5^1/_2$ mili, od Kościerzyny $2^3/_4$ mili. Zawiera 3 gburstwa, 1287 mr., 68 mk., 22 kat. 46 ew., 7 dm. (1868 r.). Folw. tutejszy był dawniej własnością panien benedyktynek w Żarnowcu; miał znaczne łąki pastewne. Nawet po sekularyzacyi dóbr klasztornych uprosiły u rządu, że im do kasaty w wieczystą dzierżawę wydany został (ob. Fankidejski, Klasztory żeńskie, str. 196). 19.) **N.**, niem. *Tiegenhof*, dok. *Weyershof*, targowisko na wielkiej malborskiej Żuławie, między Wisłą a Nogatem, nad spławną Tugą i kanałem (Weichsel-Haff-Kanal), 27 klm. na północ od Malborka, 10 klm. na zachód od zatoki Świeżej, pow. malborski, ma 25 mr. W 1868 r. 2221 mk., 1297 ew., 642 kat., 179 menonitów, 4 dyssydentów, 99 żydów; w 1885 r. 2680 mk.; w 1868 r. było 79 dm. N. jest siedzibą sądu okręgowego, towarzystwa pożyczkowego, prywatnego banku kredytowego; tutejszy kościół kat., dopiero w połowie obecnego stulecia zbudowany, jest filią do Tiegenhagen. Do tutejszej parafii ew. należy 16 miejscowości, które w 1868 r. miały 4197 dusz. Do szkoły kat. uczęszczało w 1868 r. 165 dz., do ew. 312. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał 1880 r. 2646 dusz. Mieszczanie są zamożni, trudnią się głównie rolnictwem, hodowlą bydła. Cukrownia wyrobiła $188^3/_4$ r. 480, 685 cent. buraków, r. $188^4/_5$ zaś 454,280 cent. Handel zbożowy bardzo ożywiony. Dalej jest w N. garbarnia parowa, 3 browary, 2 fabryki octu, 1 fabryka mydła i świec, 4 słodownie. Buduje się (1885 r.) kolej z Szymona na Nitych do Nowegodworu. Osada tutejsza została założona dopiero w XVII w., przedtem była wsią emfiteutyczną. Swój wzrost zawdzięcza położeniu i siedzibie zarządu domen królewskich, należących do ekonomii malborskiej. Przy okupacyi pruskiej miał N. 192 dymów i posiadał kościołek ew. (ob. Eckerdt: Gesch. d. Kr. Marienburg, 1868, str. 207 i 208; Toepen: Hist. comp. Geogr., str. 294, 323 i 360). Do rzędu targowisk został N. wyniesiony dopiero r. 1859 d. 24 stycznia. W 1806 r. ciągnęły tędy korpusy francuskie. W 1885 r. znaleziono tu w śluzie stary miecz, mający 1·06 mt. długości. Leżał on w ziemi na $2^4/_2$ mt. głęboko i jest jeszcze dobrze zachowany. 20.) **N**, majątek na wieczystą dzierżawę wydany, pow. tucholski, par. kat., ew., st. p. i szkoła Tuchola, należy do Kiełpina, ma 3 bud., 1 dm; 6 ew. mk. (1868). 21.) **N.**, wś na Mazurach, pow. niborski, st. p. Jedwabno, okr. urz. stanu cywil. Burdąg. 22.) **N.**, wybud. do Krokowa należące, pow. wejherowski, st. p. Krokowo, 4 bud., 15 dymów, 65 mk. (1872 r.). 23.) **N.**, wyb. do Żarnowca

należące, tamże, st. p. jak wyżej. 24.) **N.**, wś, pow. brodnicki, st. p., par. kat. i ew. Lidzbark, szkoła w miejscu, obszar 4437 mr., 141 bud., 49 dm., 370 mk., 318 kat., 52 ew. Według wizytacyi Strzesza z r. 1667 należała ta wś do sstwa licbarskiego. Siedzieli w niej: Ruchai, Kiiek, Tomasz Machai, Pielucha, Głuszek, Taminak, Haidukowic, Jurek, Waszkowic, Chądzenski; włókę sołecką, Marchowizną zwaną, miał Smolnik; na włóce Biernackich siedział Ruchaiczyk. Dawali już r. 1597 mesznego $14^1/_2$ korcy. 25.) **N.**, wś, pow. brodnicki, st. p. Brodnica, par. kat. Cielęta, filia do Szczuki, $^1/_2$ mili odl., ew. Świerczyny, obszar 1183·28 mr., 24 bud.. 13 dm., 92 mk., 48 kat., 44 ew. 26.) **N.**, dobra, pow. kwidzyński, st. p., par. kat. i ew. i okr. urz. stanu cywil. Gniew, 1·5 klm. odl., st. kol. Pelplin 14·5 kil. odl., szkoła Podgórz, 7 bud., 3 dm., 37 mk., 26 kat., 11 ew., obszaru 164·13 ha; czysty dochód 2289 mrk. 27.) **N.**, dobra ryc., do zamku wejherowskiego należące, pow. wejherowski, st. p., tel. i kol. Wejherowo 8 klm. odl., par. kat. Reda, ew. Rumian, szkoła kat. Sopieszyn; 85 mk., 54 kat., 31 ew., 6 dm. (1868 r.); okr. urz. stanu cywil. Zamek wejherowski; obszar 207·52 ha roli or. i ogr., 9·54 łąk, 17·06 past., 5·79 nieuż., razem 239·91 ha; czysty dochód z gruntu 769 mrk. 28.) **N.**, wyb., pow. wejherowski, należy do Góry (ob.), odl. od miasta pow. $1^1/_2$ mili. 29.) **N.**, wyb. do Smażyna zaliczoue, pow. wejherowski, odl. od m. pow. $2^3/_4$ mili. 30.) **N.**, wś, pow. lubawski, st. p. Radomno, tamże par. kat. kośc., par. ew. Nowemiasto, szkoła w miejscu, okr. urz. st. cywil. Bratyan, ma 3113·33 mr. obszaru, 83 bud., 35 dm., 354 mk., 269 kat., 85 ew. Zachował się jeszcze w oryginale przywilej lemańskwa tej wsi. „August III, z Bożej Łaski Król Polski, W. Ks. Litewski etc. Oznajmujemy niniejszym Listem Naszym, aby z tego Lemańskwa służba woienna Nam i Rzeczypospolitej nie upadała, umyśliliśmy tegoż Szlachetnego Przanowskiego y Dorotę z Krauzów Małżonkę Jego wraz z Sukcessorami ich oboi płci przy tymże Lemańskwie we wsi Nowydwór nazwanej zachować y zatrzymać, iakoż niniejszym Listem Przywilejem (sic) Naszym zachowuiemy y zatrzymujemy, Mocą którego Listu Przywileju Naszego ciż Szlachetni Przanowscy Małżonkowie wraz z Sukcessorami Swemi przerzeczone Lemańskwo we wsi Nowydwór dwie włóki chełmińskiej miary w sobie mające ze wszystkiemi Budynkami, Polami, Rolami, Ogrodami, Łąkami, Zaroślami, Krzakami, Sadzawkami, z wszelkiemi pożytkami y przynależytościami zdawna y teraz do tegoż Lemańskwa należącemi, tudziesz z wolnym w Lasach i Borach Starostwa Bratyańskiego na opał y Budynek do tegoż Lemańskwa potrzebny drzewa y chróstu na ogrodzenie bez żadney dani y płacy rąbaniem, z wolnym we Młynach Starościńskich na domową potrzebę różnego zboża meleiem, z wolnym Piwa y Gorzałki na swoię potrzebę domową robieniem, chowaniem owiec y różnego Inwentarza, z Łowieniem Ryb w Jeziorku wsi Nowydwór będącym, y w Rzekach Starostwa Bratyańskiego na domowę potrzebę y ze wszystkiemi innemi wolnościami, gdyż pomieniony Leman służbę wojenną odprawować powinien, przerzeczone Lemańskwo trzymać, dzierżeć i onego spokojnie zażywać będą. Tak jednak, aby z tego Lemańskwa co rok po złotych Trzydzieści Pruskich na Regiment łanowy dwiema Ratami płacili i oddawali, do żadney inney robocizny, kontrybucyi ani podwód, ciężarów, stanowisk, przechodów i noclegów żołnierskich należeć ani do Gromady przykładać się nie maią, ani powinni będą. Obiecuiemy zaś po Nas y Nayiaśnieyszych Sukcessorach Następcach Naszych, iż tych Szlachetnych Adama Przanowskiego y Dorotę Małżonków y ich sukcessorów oboiey płci od pomienionego Lemańskwa we wsi Nowydwór nazwaney, nie oddalemy ani mocy nikomu oddalenia onych nie damy. ale y ich wcale y nienaruszenie przy tymże Lemańskwie dwóch włók zachowamy, co y Nayiaśnieysi Następcy Nasi Królowie Polscy uczynią, Prawa Nasze Królewskie Rzptey y Kościoła Rzymskiego Katolickiego w całości zachowując. Dan w Warszawie dnia XXVII miesiąca Listopada Roku Pańskiego MDCCLII". 31.) **N.**, wyb. do W. Czapielska należące, pow. kartuski, st. p. Stęgwałd. 32.) **N.**, dobra ryc., pow. człuchowski, st. p. Nowawieś 2·2 klm. odl., st. tel. Ciecholewy 6 klm. odl., st. kol. Chojnice 23 klm odl., par. kat. Konarzyny, ew. Sępolno, szkoła Nowawieś, 23 bud., 11 dm., 94 mk., 34 kat., 60 ew., obszar 417·44 ha; czysty dochód 2070 mrk., gorzelnia parowa, młyn parowy, tartak i wiatrak. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono potrójną akcyzę a podwójny pobór, płacił w N. Doręgowski z Szenfeldu od 19 włók osiadł., 4 pust., 4 ogr. 43 flor. 2 gr.; Kossowska 14 flor. 28 gr. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk. w Poznaniu, 1871, str. 189). R. 1884 rozkopał w N. dyrektor zachodnio pruskiego muzeum dr. Conwentz 6 grobów skrzynkowych z 14 urnami i innemi naczyniami; w popiele znajdowały się prócz tego pierścienie bronzowe; dwie urny były przykryte pokrywami glinianemi. Groby nie składały się z płytów kamiennych, lecz nieociosanych głazów granitowych, z których każdy więcej jak centnar ważył. Wiek grobów oceniono na 2000 lat. P. Koeppen darował wszystkie te zabytki muzeum prowincyalnemu w Gdańsku. *Kś. Fr.*

Nowy Dworek, folw., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Bargłów, odl. od Augustowa 14 w., ma 2 dm.; należy do dóbr Grabowo.

Nowy Dworek, osada, pow. nowogródzki, od 1860 r. własność Skrodzkich, ma 50 dzies. ziemi. *A. Jel.*

Nowydworek al. *Nowe Dwory*, niem. *Neuhoefen*, wś, pow. czarnkowski, 81 dm., 700 mk., 676 ew., 15 kat., 9 żydów, 57 analf. Poczta, gośc., tel. w Wieleniu o 10 klm.

Nowydworzec 1.) wś rządowa, pow. piński, w 2 okr. pol., ma 194 mk. i cerkiew par. Część wsi należała dawniej do biskupów unickich pińskich. W pierwszej połowie XVII w. Grzegorz Wołodkowicz fundował tu monaster prawosł. i zapisał mu dwie części majątku swego w Nowodworcach. W cerkwi monasteru tego znajdował się obraz cudowny Naj. Panny, malowany w XIII w. przez ś. Piotra, metropolitę ross. Obraz ten niewiadomo z jakiego powodu przeniesiony był potem do monasteru Suraskiego, w gub. czernihowskiej, gdzie i teraz zostaje i gdzie uroczystość jej obchodzi się 20 grudnia pod tytułem Naj. Panny Nowodworskiej. Monaster zamknięty został 1817 r. 2.) **N.**, ob *Dworzec*, w pow. pińskim, własność Krzysztofa Niemirowicza Szczytta, ma 11444 dzies. ziemi dworskiej. 3.) **N.**, wś i folw. nad bezim. rzką, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Żabczyce, wś ma 13 os., fol., od 1855 r., własn. Onichimowskich, ma około 23¼ wł. *Kś. M.—A. Jel.*

Nowy Dworzec (pod Górą), niem. *Neuhof*, wyb. do Góry należące, pow. kościerski, st. poczt. Zblewo.

Nowy Dział, fol. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 28 w. od Święcian, 1 dm., 16 mk., z tego 7 kat., 9 starow.

Nowydział, leśniczówka, pow. jańsborski, st. p. Jansbork.

Nowy Fastów, ob. *Nowochwastów.*

Nowy Folwark 1.) leś. os., pow. częstochowski, gm. i par. Miedzno, 5 dm., 10 mk., ziemi 22 mr. W 1827 r. było 1 dm., 6 mk. 2.) **N. F.**, pow. olkuski, gm. Minoga, par. Sieciechowice. W 1827 r. było 4 dm., 24 mk. 3.) **N. F.**, pow. kielecki, gm. Dąbrowa, par. Kielce. 4.) **N. F.**, przył. dóbr Lubcza, pow. pińczowski, gm. i par. Nawarzyce. 5.) **N. F.** al. *Nowy*, awuls dóbr Kowale, pow. nowoaleksandryjski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica, odl. 21 w. od Puław, rozl. mr. 301: gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 5, past. mr. 5, nieuż. mr. 8; bud. z drz. 5. Pokłady kamienia wapiennego. 6.) **N. F.**, pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. obrz. łac. Wojsławice, obrz. grec. Rakołupy. 7.) **N. F.**, fol., pow. węgrowski, gm. i par. Grębków, ma 1 dm., 4 mk., 308 mr. 8.) **N. F.**, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Wigry. W 1827 r. było 1 dm., 7 mk. 9.) **N. F.**, fol., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. od Władysławowa 40 w., 1 dm., 8 mk. W 1827 r. było 1 dm., 3 mk. 10.) **N. F.** al. *Augustów*, fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Olwita, odl. 11 w. Wyłkowyszek. rozl. w 1885 r. mr. 315: gr. or. i ogr. mr. 254, łąk mr. 50, nieuż. mr. 11; bud. mur. 2, z drz. 2; płodozmian 9-polowy, pokłady torfu. Fol. ten w r. 1878 oddzielony od dóbr Szyksznewo. *Br. Ch.*

Nowy Folwark, fol. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 50 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 1 dm, 5 mk. katol.

Nowy Folwark 1.) na obsz. dwor. Pieniak, w pow. brodzkim. 2.) **N. F.**, koło Cieszanowana na obsz. dwor. Nowego Sioła, w pow. cieszanowskim.

Nowy Folwark 1.) niem. *Neuvorwerk*, wś i 2 folw., pow. obornicki; 1-szy fol. ma 725 mr. rozl.; 2-gi fol. ma 625 mr. rozl. 7 dm., 78 mk., 24 ew., 54 kat. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Obornikach o 3 klm. 2.) **N. F.**, fol., pow. szamotulski. Należy do probostwa szamotulskiego, ma około 800 mr. rozl., 1 dm., 35 mk., wszyscy katolicy. Poczta, tel., st. kol. żel. w Szamotułach o 2 klm. 3.) **N. F.**, pow. międzychodzki, 7 dm., 55 mk., 22 ew., 33 kat. Poczta w Bledzewie o 4 kil., gośc. o 10 klm., tel. w Skwierzynie o 14 klm., st. kol. żel. w Landsbergu o 28 klm. 4.) **N. F.**, wś i fol., pow. krotoszyński. Wś ma 7 dm., 56 mk. kat. Poczta, tel. i st. kol. w Krotoszynie o 3 kil., gośc. o 1 klm., fol. 2 dm., 106 mk., należy do dóbr krotoszyńskich. 5.) **N. F.**, os. pojedyncza i fol., pow. wrzesiński; fol. ma 808 mr. rozl., 1 dm., 95 mk., należy do gminy i wsi Psary. 6.) **N. F.**, fol., pow. międzyrzecki, 1 dm., 37 mk., należy do wsi i gminy Lewice. 7.) **N. F.**, fol., pow. krobski, 1 dm., 17 mk., należy do dom. i gminy Dzięczyn. 8.) **N. F.**, fol., pow. węgrowiecki, 1 dm., 22 mk., należy do gminy i dom. Potulice.

Nowy Folwark 1.) niem. *Weissenburg*, fol. ze st. kol. malborsko-mławskiej, milę od Lubawy, pow. lubawski, należy do rakowieckich dóbr ryc., został dopiero 1873 r. założony i tak nazwany pewnie na pamiątkę bitwy pod Weissenburg w Alzacyi r. 1870 stoczonej. Właśc. Kilbach. 2.) **N. F.**, ob. *Ernestowo.* 3.) **N. F.**, niem. *Louisenthal* al. *Luisenhoff*, fol., pow. ostródzki, st. p. Brzydowa.

Nowy Gieląd, niem. *Neu Gelland*, ob. *Gieląd*, ma swą nazwę od jez. Gieląd. R. 1379 nadał w. mistrz Winryk v. Kniprode braciom Tylowi i Janowi z Olszyn (Olsen) na prawie chełm. 150 włók nad jez. Galemen, oraz jez. M. Serwin i wolne rybołóstwo w jez. Gieląd, z obowiązkiem 5 służb zbrojnych. Na tem

terytoryum powstały Choszczewo, Pustniki, Jełomie i Gieląd (ob. Kętrz., O ludn. polskiej, str. 407). *Kś. Fr.*

Nowy Gościniec 1.) niem. *Neukrug*, leśnictwo, pow. międzychodzki, 1 dm, 12 mk., nal. do gm. i wsi Star. Dworka. 2.) **N. G.**, os., pow. wągrowiecki, 10 dm., 86 mk., nal. do gm. Olędrów Grzybowskich. 3.) **N. G.**, niem. Gruenthal, fol., pow. międzyrzecki, 3 dm., 51 mk., nal. do gm. i dom. Kosieczyn.

Nowy Grabów, wś, pow. kozienicki, gm. i par. Grabów nad Pilicą, odl. od Kozienic 32 w., ma 21 dm., 179 mk., ziemi włośc. 393 mr.

Nowy Halbarek, niem. *Neuberg*, wś morawska, pow. głupczycki, par. Piltsch. Ob. *Halbarek*.

Nowy Kałusz, *Neu Kałusz*, kol. niem. na obszarze dwor. Kałusza. Jest tu szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gm. z kapit. 173 zł.

Nowy Kamień, niem. *Neustein*, wś, pow. międzychodzki, 15 dm., 144 mk., wszyscy ew. Poczta w Nowym Zatumie nad Wartą, tel. i gośc. w Międzychodzie, st. kol. żel. w Drezdenku o 20 klm.

Nowy Korczyn, ob. *Korczyn* i *Nowe miasto*.

Nowy Kościół, niem. *Neukirch*, targowisko na Litwie pruskiej, pow. nizinny, ma st. p. i ew. kośc. paraf., 8 klm. na płn.-zach od Jędrzychowa, w rozległej, żyznej, bujnemi łąkami ozdobionej równinie. W 1877 r. liczono 1042 ew. mk., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i koni; co rok dwa jarmarki. Liczne kanały, kosztem rządu zbudowane, a przez ludność starannie utrzymywane, osuszają te niziny, co umożebnia także sześć parowych maszyn. Zarząd, to wszystko dozorujący, ma swą siedzibę w Nowym Kościele. Wywożą zboże, konie dobrej rasy i świnie już to Gilią, ztąd tylko 8 klm. odległą, już to koleją wystrucko-tylżycką; do kolei prowadzi szosa. Masło wysyłają w znacznej ilości do Królewca, Hamburga i Berlina. Tutejsza poczta 3 klasy odebrała 1877 r. 37600 listów i t. d., wysłała zaś 35000; paczek bez deklar. wart. nadeszło 2900, wysłano zaś 3100; listów i paczek z deklaracyami wartośc., wynoszącą 238000 mrk., nadesłano 360, wysłano zaś 310 deklar. na 326700 mrk; zaliczek poczt. nadesłano 310 na 1800 mrk; mandatów 78, na 9390 mrk.; wykazów nadeszło 3635 z 87661 mrk., wysłano zaś 2785 z 150098 mrk.; pasażerów było 1038; za porto wpłynęło 5249 mrk.; depesz nadesłano 386, wysłano 470, za co kasa miała 353 mrk. dochodu. Poczty osobowe idą do Tylży i Kaukehmen, omnibus prywatny i poczta posłańcowa dochodzi do Seckenburg. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. liczył 1880 r. 2250 dusz; 1882 r. urodz. się 102 dzieci, um. 69 osób, zawarto 8 małżeństw.

Nowy Majdan, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice.

Nowy Młyn 1.) os., pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trąbki. 2.) **N. M.**, os., pow. włocławski, gm. i par. Kłóbka, ma 1 dm., 4 mk., 7 mr. Jest tu młyn wodny na jeziorze Radzikowskiem, dosyć głębokiem i mającem około 5 włók rozl. 3.) **N. M.**, os., pow. włocławski, gm. Falborz, par. Brześć. 4.) **N. M.**, os. młyn. nad rz. Pisią al. Grabówką, gm. i par. Łask, ma 1 dm., 3 mk., ziemi 30 mr. 5.) **N. M.**, nad rz. Luciążą, pow. piotrkowski, gm. Ręczno, par. Bęczkowice, 1 dm., 16 mr. W 1827 r. było 1 dm, 6 mk. 6.) **N. M.**, pow. radomski, gm. Gzowice, par. Radom, odl. od Radomia 10 w., 1 dm, 9 mk., ziemi dwor. 52 mr. 7.) **N. M.**, nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wolanów, par. Mniszek, odl. od Radomia 19 w., ma 2 dm., 21 mk., ziemi 9 mr. 8.) **N. M.**, nad rz. Radomką. pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzos, odl. od Radomia 25 w., ma 2 dm., 24 mk., ziemi 28 mr. W 1827 r. było 13 dm., 64 mk. 9.) **N. M.**, nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Skarzysko Kościelne, par. Mirzec, odl. od Iłży 21 w., 1 dm., 26 mk., ziemi 43 mr. 10.) **N. M.**, os., pow. opoczyński, gm. i par. Studzianna, odl. od Opoczna 16 w., 1 dm., 11 mk., ziemi 1 mr. 11.) **N. M.**, os., pow. opoczyński, gm. Studzianna, par. Brudzewice, odl. od Opoczna 16 w., 1 dm., 11 mk., ziemi 1 mr. 12.) **N. M.**, pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo.

Nowy Młyn 1.) niem. *NeueMuehle*, młyn, pow. babimoski, 3 dm., 15 mk., nal. do Młyńskich Olędrów. 2.) **N. M.**, młyn i fol., pow. obornicki, fol. ma 254 mr. rozl., 2 dm., 26 mk., 25 ew., 1 kat. Poczta, tel. i st. kol. żel. w Rogoźnie o 4 klm., gośc. o 1 klm. 3.) **N. M.**, młyn, pow. czarnkowski, 2 dm., 16 mk., wszyscy ew. Poczta, gośc. i tel. w Czarnkowie, st. kol. żel. w Trzciance. 4.) **N. M.**, młyn, pow. czarnkowski, nal. do gm. Brzeźno, 1 dm., 12 mk. 5.) **N. M.**, fol., pow. mogilnicki, 1 dm., 27 mk., nal. do wsi i gm. Goryszewo. 6.) **N. M.**, młyn i fol., pow. wyrzyski; fol. ma 317 mr. rozl., 2 dm., 22 mk., 17 ew., 5 kat. Poczta w Dębionku o 5 kil., gośc. o 7 kil., st. kol. żel. i tel. w Nakle, o 14 klm. 7.) **N. M.**, fol., pow. międzychodzki, 2 dm., 34 mk., nal. do gm. i dom. Kwilcza. 8.) **N. M.**, młyn, pow. międzyrzecki, 2 dm., 22 mk., nal. do Olędrów Starofolwarskich.

Nowy Młyn 1.) niem. *Neumuehle*, młyn wodny, pow. tucholski, st. p., kol. i tel. Pol. Cekcyn, 5 klm. odl., par. kat. Bysław, ew. Tuchola, szkoła Nowe Sumiry, okr. urz. stanu cywil. Nowa Tuchola. Osada ma 126·47 ha; czysty dochód 214 mrk. Oprócz młyna do mielenia zboża jest i tartak. Leży w romantycznej okolicy, nad głębokim stawem, dostar-

czającym obficie ryb i raków. Osada ma 12 bud., 3 dm., 25 mk., 9 kat., 16 ew. Według lustr. z r. 1664 płacił N. M., należący do starostwa tucholskiego, 130 fl. czynszu. R. 1670 donosi lustr., że młynarz tutejszy zobowiązany był przez tydzień, podług kolei z drugimi, strzedz barci i zwierza w puszczy ciechocińskiej (ob. Odpisy w Pelplinie). 2.) **N. M.**, młyn, pow. chojnicki, st. p. Brusy, par. kat. Wiele, ew. Friedrichsbruch, szkoła Kosobudy, 1 dm., 5 mk. Należy do Bród. 3.) **N.**, młyn, pow. brodnicki, st. p. i tel , par. kat. i ew. i szkoła Golub 4·5 klm. odl., st. kol. Kowalewo 13·5 klm. odl. W 1868 r. 7 bud., 3 dm., 39 kat., 1 ew. Do osady należy 407·41 ha; czysty dochód z gruntu 428 mrk. N. leży nad małą strugą, uchodzącą do Drwęcy. 4.) **N. M.**, młyn, pow. świecki, st. p. Laskowice, par. kat. Jeżewo, pół mili odl., ew. Grupa, szkoła Buszna, 4 bud., 1 dm., 9 mk. Należy do Białegobłota. 5.) **N. M.**, wyb., pow. gdański, st. p. i kol. Pruszcz; nal. do Jasiek. 6.) **N. M.**, fabryka i dobra, pow. rastemborski, st. p., kol. i tel. Rastembork, 4 klm. odl. Dobra zawierają 19 ha roli or. i ogr., 2 łąk, 3 nieuż., 14 wody; czysty dochód z gruntu 641 mrk. Są tu 2 wodne młyny. 7.) **N. M.**, dobra i młyn, pow. oleckowski, st. p. Wieliczki. 8.) **N. M.**, młyn, pow. olsztyński, st. p. Bieżele, par. kat. Gietrzwałd, ew. Olsztyn, 20 mk. kat., 10 Polaków, 10 Niemców, 450·55 mr., w tem 188 mr. boru. 9.) **N. M.**, dok. *Newe Mole*, niem. *Adeliy Neumuehl*, dobra ryc., pow. grudziądzki, st. kol , tel. i poczt. Jabłonowo, 3·5 klm. odl. Zawierają 267 ha roli or. i ogr., 38 łąk, 7·6 boru, 9·4 nieuż., 3 wody, razem 325 ha; czysty dochód z gruntu 4686 mrk. Jest tu wodny młyn; hodowla bydła fryskiej rasy. Par. kat. Rywałd, ew. Lisnowo, szkoła Bursztynowo, 15 bud., 6 dm., 74 mk., 40 kat., 34 ew., okr. urz. stanu cywil. Świecie. Stare dokumenta wymieniają osadę tutejszą po raz pierwszy r. 1404 przy oznaczeniu granic wsi Świecia. Według radzyńskich rejestrów czynszowych płacił N. r. 1415 czynszu 5 grzywien; r. 1410 po bitwie pod Grunwaldem poniósł stratę wynoszącą 400 grzywien, gdyż 2 gburstwa zostały ogniem zniszczone. W 1446 r. wyliczają księgi rachunkowe N. między młynami komturstwa radzyńskiego. Przywilej lokacyjny N. zaginął, zachował się tylko dokument wystawiony przez Zygmunta Augusta w 1552 r., w którym młynarz Blazius otrzymuje 10 włók do młyna oddawna należących prawem dziedzicznem; sprzedaż jednak będzie zawisła od zezwolenia królewskiego. W 1614 r. zatwierdza Zygmunt III ugodę, mocą której Wacław Białochowski ustąpił młyn tutejszy Grzegorzowi Nowomłyńskiemu aż do jego śmierci. W 1667 r. wymienia wizytacya Strzesza N. jako miejscowość należącą do par. bursztyńskiej. W taryfie akcyzy z r. 1682 nie ma N., z czego wynika, że wówczas jeszcze nie posiadał praw szlacheckich. Za czasów okupacyi pruskiej posiadał N. Tomasz Czapski, należał do niego prócz młyna jeszcze staw, ogród, karczma, 8 włók roli, jurysdykcya, prawo polowania i pędzenia gorzałki. Mamy przywilej z 1767 r., w którym król Stanisław August oznajmuje, że sędzia ziemi michałowskiej Antoni Gostomski, d. 21 lipca r. 1766 nabył był prawo dziedziczne do N. M. w wojew. chełmińskiem, sstwie radzyńskiem, dla siebie i spadkobierców. Na jego prośbę czynimy tak, że obaj małżonkowie aż do śmierci młyn ten posiadać mają. Przyrzekamy także, że ani my ani nasi następcy z majątku tego ich nie wyrugujemy. Za to dożywotnie prawo są zobowiązani czwartą część dochodów odstawiać co rok do skarbu naszego. Dan w Warszawie d. 22 listopada 1767 r. Równocześnie skonstatowano przed sądem, że Gostomski już po kilku tygodniach został przez Czapskiego wyrugowany ze swego majątku, ale Gostomscy jednakowoż nie śmieli szukać swego prawa u sądów, owszem r. 1794 całkiem się go zrzekli. Według topografii Goldecka z r. 1789 liczył N. 5 dymów (ob. Froehlich, Gesch. d. Kr. Graudenz, I, str. 227—228). 10.) **N. M.**, niem. *Koenigl. Neumuehl*, os. karcz., pow grudziądzki, st. p. i par. ew. Grudziądz $^1/_2$ mili odl., 2 dm., 17 mk., 4 kat., 13 ew. (1868 r.). Należy do Maruszy. 11.) **N. M.**, niem. *Neumuehle*, os. młyń., pow. ostródzki, st. p. Olsztynek. *Kś. Fr.*

Nowy Młynek 1.), wś pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 55 w. od Wilejki, 2 dm., 9 mk. katol,; własność Czechowiczowej. 2.) **N. M.**, zaśc. pryw. nad rz. Benwieczanką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 42 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 1 dm., 5 mk. prawosł.; własność Swidów.

Nowy Most, niem. *Neubrueck*, wieś, nad Wartą, przy ujściu Ostrorogi, pow. szamotulski, ma 74 dm., 646 mk., 362 ew., 248 kat., 36 żydów. Kośc. ew. paraf. nal. do dyecezyi szamotulskiej. Poczta, gośc., tel. i st. kolei żel. we Wronkach, o 8 klm. Pod wsią rozkopano cmentarzysko, w którem znajdowały się urny wśród kamieni, przykryte po części wielkiemi odłamami kamieni i po nad ziemią. *M. St.*

Nowy Most, niem. *Neubrueck*, dobra, pow. ządzborski, st. poczt. i tel. St. Ukta, 6 klm. odl., mają 111·03 ha obszaru. *Kś. Fr.*

Nowy Mostek 1.) niem. *Nubrueck Koeniglich*, leśnictwo królewskie, pow. bydgoski, 1 dm., 6 mk., 5 ew., 1 kat., 1 analf. Poczta w Maksymilianowie, st. kol. żel. w Bydgoszczy, odl. 7 klm. 2.) **N. M.**, niem. *Neubrueck adlig*, os.

1 dm., 10 mk. kat. 3.) **N. M.** (niem.), os., pow. mogilnicki, 1 dm., 17 mk.; nal. do kol. i gm. Chabisko. *M. St.*

Nowy Ogrodnik, niem. *Neugraetz*, kol., pow. wichowski, 3 dm., 17 mk.; nal. do wsi Oberoehrsdorf.

Nowy Oskoł, mto pow. gub. kurskiej, nad rz. Oskołem, o 243 w. od Kurska, ma 2835 mk., 2 cerkwie, szkołę powiat. i element., szpital, fabryki mydła, świec woskowych i łojowych, garbarnię, targi i jarmarki, st. poczt. Pierwotnie mała warownia, zbudowana w 1637 r., potem miasto pod nazwą *Carew Aleksiejew*; obecną nazwę otrzymało w 1655 r. Nowooskolski powiat ma na przestrzeni 2809·5 w. kw. 119790 mk., zajmujących się rolnictwem i hodowlą bydła; powierzchnia wzgórzysta, grunt urodzajny, lasy zajmują 18% przestrzeni, najważniejsza rzeka Oskoł. *J. Krz.*

Nowy Ostrów, os. nad rz. Wolbórką, pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Tomaszów. Ma 4 dm., 22 mk., ziemi włośc. 6 mr.

Nowypol al. *Szarażyneczka*, wś, pow. bałcki, gm. Piszczanka, par. Bałta, ma 1019 mk., 1073 dzies. ziemi; cerkiew pod. w. Wniebowzięcia, uposażona 53 dz. ziemi. W 1816 r. wś ta była nadana na 12 lat gen. Udamowi, a przez niego ustąpiona marszałkowi Czarnomskiemu.

Nowy Port, wś nad rz. Pilicą, pow. brzeziński, gm Łazisko, par. Tomaszów. Ma 10 dm., 99 mk., 38 mr.

Nowyport, niem. *Neufahrwasser*, 1 mil. na płn. od Gdańska, którego jest przedmieściem i portem. Leży nad brzegiem Baltyku i po lewej stronie tak zwanej martwej Wisły. W 1868 r. 6019 mk., w 1885 r. 5271 mk. i 1148 dymów. Z 5271 mk. było 2523 męz., 2748 kob.: 3633 protest., 1498 katol., 86 kalwinów, 30 żydów. Do cyfry ludności nie wliczono załogi wojskowej. Ludność trudni się żeglarstwem, handlem drzewa i węglami i mieszczeniem gości kąpielowych. Jest tu szkoła katol. i ew., kościół paraf. katol. i ewang., dwie latarnie morskie, st. kol. i tel., urząd rotmański, dwie stacye urzędu celnego, inspekcya budowli portowych, agentura stacyi obserwacyjnej i t. d. Tutejszy port morski jest przystępny dla okrętów aż do 1200 ton objętości. Do parafii katol. należą, prócz Nowegoportu, Wisłoujście (197 dusz 1867 r.) i Brzeźno (224). Patronat przysługuje biskupowi chełmińskiemu. Przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone r. 1856. Lokalny wikaryat został tu urządzony r. 1855, erekcya parafii nastąpiła r. 1866. Tutejszy kościół tyt. ś. Jadwigi, został zbudowany r. 1856, poświęcony d. 26 wrz. 1858 r. Od r. 1885 należy tutejsza parafia do miejskiego dekanatu gdańskiego. Kościół ewangielicki został wzniesiony około 1840 r. Kąpiele morskie są urządzone na t. z. Wester-Platte; z Gdańska można do nich dojechać parowcem w pół godziny; kąpiele zalecają się pięknem położeniem i dobrem urządzeniem, jest tu bowiem ładny park i kursal. Tuż przy łazienkach ciągną się olbrzymie tamy zbudowane z wielkich głazów w r. 1826, zachodzące daleko w morze, tworzą bezpieczny wjazd do właściwego portu. Mają one 1250 stóp długości, 20 stóp szerokości. Kosztowały pół miliona talarów. Ich koniec zdobi żelazna wieża, latarnia morska z czerwonem światłem 23·5 metrów wysoka. Zastąpiła ona starą latarnię, wzniesioną już r. 1758 prawie w samym środku miasta. Druga wieża z latarnią morską stoi przy dworcu. Nowy port jest, jak już sama nazwa wskazuje, stosunkowo nowem miastem, gdyż przed 250 lat cały ten skrawek ziemi, Wester-Platte zwany, z miastem i wszystkiemi zabudowaniami wcale jeszcze nie istniał, utworzyło go dopiero morze sprowadzające bez ustanku na południowe swe brzegi ziemię oderwaną ze szwedzkich brzegów północnych. W 1627 r. nabyli ten obszar Gdańszczanie od opata oliwskiego i wystawili jatki i szałasy dla rybaków i marynarzy. Z tego skromnego początku powstało dzisiejsze miasteczko (ob. Lubiński: Listy z podróży, w № 9 Gazety Toruńskiej, r. 1878). Do jego wzrostu przyczyniło się to, że główne koryto Wisły coraz bardziej się zamulało, mianowicie po r. 1840, kiedy pod Górkami nowe się utworzyło ujście, dla tego zrobiono tu w XVII w. nowy przekop w kierunku, gdzie już przedtem mała część wody upływała do Baltyku. Po pierwszym podziale Rzpltej została Oliwa i Nowyport przyłączone do Prus. Traktat tylżycki z r. 1807 wrócił Nowyport znów Gdańszczanom. Miasteczko liczyło wtedy 90 domów, 2 tartaki i przeszło 800 mk. W 1812 r. rozpoczęli Francuzi oblężenie Gdańska bombardowaniem N. Tuż na zachód znajduje się wś Zaspa, a obok niej duże jezioro, które Gdańszczanie chcą zamienić na port zimowy. Koszta oszacowano na 2180000 mrk, a prace już daleko posunięto. *Kś. Fr.*

Nowy Potok 1.) wytryska w Tatrach wapiennych bielskich, z dzikiego jaru utworzonego przez ramiona wybiegające z głównego grzbietu tego pasma ku płn., t. j. wschodniego od szczytu Nowego (1989 m.), a zachodniego od szczytu Murania (1827 m.). Płynie na płn. i powyżej leśniczówki Podspady zlewa swe wody do Jaworzynki z praw. brzegu. Długość 3 klm. Zbocza doliny tego potoku pokrywały niegdyś lasy, dziś wycięte. Tu i owdzie zwłaszcza w boku wschodnim ukazują się kępki pozostałych limb. W płd. końcu tej doliny znajdują się w ścianie płn. Nowego szczytu

trzy groty. Pierwsza 30 m. długa a 10 m. przeciętnie szeroka. O 200 m. wyżej leży druga grota obszerna, dzieląca się na trzy odnogi. Trzecia zaś jaskinia leży od poprzedniej o 222 m. wyżej. Kości tu znalezione należą do następujących zwierząt: Myodes lemmus, torquatus, Arvicola nivalis, gregulis, ratticeps, amphibius, arvalis, agrestis, glareolus, Cricetus frumentarius, Sorex vulgaris, Talpa europaea, Foetorius erminea, vulgaris, Cervus tarandus, Lagopus alpinus, albus, Anas crecca; prawdopodobnie Lepus variabilis, Lagomys hyperboreus, Ursus spelaeus, Strix noctea i brachyotus; oprócz tego Rana temporaria. Ob. Dr. Sam. Roth, Die Hoehlen der Hohen Tatra. Ung. Karp. Verein, IX, 333—356. 2.) **N.-P.** al. *Chorośnica*, wypływa na płd. od Rogoźna, w pow. jaworowskim, na wys. 267 m., płynie na płd. lasem i po 2 klm. biegu zwraca się na płd.-zach., mija grupę chat Leszczesne, należącą do gm. Siedlisk, gdzie od pr. brz. przyjmuje leśny potok, opływa od płd. Siedliska, następnie przepływa Chorośnicę, przerzyna drogę żel. Karola Ludwika, cokolwiek na zach. od przystanku Chorośnicy i naprzeciw wsi Twierdzy zlewa się od prawego brzegu do Wiszni. Długość biegu 12 klm. *Br. G.*

Nowy Ryków, *Nowe Rykowo*, po łotew. *Jaun-Rykowo*, wś, pow. rzeżycki, par. Stary Ryków, własność Janowskiego, 2283 dzies.

Nowy Rynek, ob. *Malinowo*, *Modlin* i *Rynek Nowy*.

Nowy Sad, niem. *Neusass*, wś, pow. chełmiński, st. p. Chełmno, tamże par. kat. $1^1/_2$ mili odl., par. ew. W. Lunawy, szkoła w miejscu, okr. urz. stanu cywiln. Podwidz, 644·25 mr. obszaru, 30 bud., między tymi 25 dm., 179 mk., przeważnie ew.; podatek od gruntu 101 tal., od bud. 15 tal. (1868 r.). *Kś. Fr.*

Nowy Sącz, mto i powiat, ob. *Sącz Nowy*.

Nowy Stachów, os , pow. kozienicki, gm. Grabów nad Pilicą, par. Stromiec, odl. od Kozienic 32 w., ma 2 dm., 15 mr. dwor. i 37 mr. włośc.

Nowy Staw 1.) wś, pow. opatowski, gm. i par. Łagów, odl. od Opatowa w. 28, ma 12 dm., 121 mk., 189 mr. włośc. i 12 mr. dwors. W 1827 r. było 7 dm., 61 mk. 2.) **N. S.**, wś, pow. lubartowski, gm. Niemce, par. Dyss, ma 17 osad, 375 mr. Wchodziła w skład dóbr Kozłówka. W 1827 r. było 19 dm., 129 mk.

Nowystaw 1.) w dok. *Nowostaw*, *Nowostawce*, wś cerkiewna nad rz. Wilią, pow. krzemieniecki, na wschód od Krzemieńca a na płn. od sioła Zahajca, niedaleko Szumbaru, w dawniejszej gminie zahajeckiej. W 1513 r. Zygmunt I nadał ją Bohuszowi Bohowitynowi h. Korczak. O przeszłości dziejowej ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 1: 73, 79; cz. 2: 207; Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 356. 2.) **N**, w dok. *Nowostaw*, wś nad rz. Stubłą, pow. rówieński, na płd. od Żukowa, w dawniejszej gm. żukowskiej; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 476; cz. VI, t. 1: 161. 3.) **N.**, ob. *Nowostaw*. *J. Krz.*

Nowystaw, al. *Nowostaw*, przysiołek Czystynia al. Czestynia, wsi pow. żółkiewskiego, zajmuje płn. część obszaru, odl. o 2 klm. na płn. od zabudowań Czystynia, nad pot. Sosnowcem (al. Kamionką), dopływem Bugu. Na płn.-wsch. od zabudowań wznosi się wzgórze Horby do 230 m. (znak triang). Za czasów Rzpltej należał N. wraz z Czystyniem do dóbr sstwa kamionackiego. W lust. z r. 1667 (Bibl. Ossol. № 2834, str. 215 nst.) czytamy: „Posesorka Nowegostawu i Czestynia jest JMPani Zofia z Pałuszyc za konsensem Władysława IV z d. 26 marca 1643 r. miłościwie spólnie z JMPanem Samuelem Głużyckim, małżonkiem swoim, otrzymanym, a za cesyą vigore tegoż konsensu przez JMP. Hieronima Krzysztofa Radziejowskiego, starostę łomżyńskiego, krajczego królowej JMci, i Eufrozynie z Tarnowa małżonkom na osobę swoje uczynioną. Pokazała przytem jus communicatum JMPani Zofia z Pałuszyc po zeszłym panu Samuelu Głużyckim na osobę JMPana Krzysztofa Stępkowskiego, rotmistrza JKM. a wtórego małżeństwa małżonka swego, za przywilejem Jana Kazimierza z d. 18 grudnia 1650 otrzymanym, ale iż JMPan podtenczas w inkursyi tatarskiej przez Tatary zabity, tedy Jejmość sama jest tych wsi posessorką. We wsi Nowystaw juxta lustr. a. 1578 bywało zagrodników 9. a to z nowej osady, bo tam przedtem wsi nie bywało, jakoż i teraz nie masz, tylko tam folwark teraz jest, którego wieś Czestynia niżej opisana role i grunty zarabia. Jest też i zagrodników teraz w tym Nowym Stawie przy folwarku 2, którzy czynszu dać powinni po gr. 24, facit zł. 1 gr. 18. Robić powinni po 2 dni w tydzień. Wieś Czestynia miała według rewizyi z r. 1564 na półłankach pomiernych 24, potem wiele ról uczyniło się pustymi, na których folwark w Nowym Stawie stanął, że się ich było zostało tylko 13. Juxta vero lustrat. a. 1627 po zniesieniu tej wsi przez Tatary, po 2 siedziało na ćwierciach 6. Czynszu płacili po zł. 1 gr. 2, facit 6 zł. 12 gr., jajec po 30 = 12 gr. Za len i za zająca w ten czynsz wtrącono. Kapłonów z ćwierci dawali po 2, kur po 2. Pszenicy z ćwierci po 2 półmiarki = 6 zł. 12 gr. Karczma była w arendzie żydowskiej. Zagrodników wedle komisyi a. 1564 było 9, juxta lustr. a. 1627 było 2. Czynszu płacili po gr. 8 = 16 gr. Młyn w arendzie żydowskiej był. Baranią dziesięcinę i koźlą dawali zł. 15. Dwudziesty pień pszczół, za co przychodziło. Teraz jest

poddanych, którzy na pół ćwierciach siedzą, 6. Czynszu dawać powinni z ćwierci po 1 zł. 2 gr. = 3 zł. 6 gr. Kapłonów po 2, przychodzi 6 po gr. 6; kur po 2, przychodzi 6 po gr. 3. Młynik jest w tej wsi, który się kładzie na rok zł. 20. Zagrodników jest 4, ci dają 1 zł. 2 gr. Baraniej daniny się nie dostało; pczelnej także nie było. Robić powinni po 2 dni od poranku do wieczora. Wybraniec jest w tej wsi, który służbę wojenną odprawować powinien. Urodzaj folwarkowy (exclusa decima; półmiarek lwowski); żyta kop 30, jęczmienia 20, owsa 40, tatarki 18, grochu 5. Siana ledwie swoje wychowanie, bo tu o łąki skąpo. Suma prowentów wsi N. i Czestynia na rok facit 76 zł. 1 gr., ztąd odtrąciwszy na urzędnika zł. 16 gr. 1, restat summa, od której kwarta ma być płacona, zł. 60. Od tej sumy przychodziło kwarty starej zł. 12, kwarty nowej 12. Deklaracya względem lat przeszłych. Przy odprawowaniu tych wsi żałosną wniosła do nas Jm. Pani Stępkowska prośbę w tej instancyi: Iż lubo po spustoszeniu kozackiem krajów ruskich wieś tę Czestynię z Nowym Stawem ustawicznie osadzała z małżonkiem swoim, który i teraz od Tatarów świeżo zabity został, a nie mając pożytku z niej, bo ją częścią przez żołnierzów, częścią przez nieprzyjaciela zaraz spustoszono i w niwecz obrócono, więc i przez mrozy zboża przeszłych lat wymarzały, przecież jednak w przeszłych leciech zupełną kwartę podług dawnych lustracyj i kwitów kwarcianych do skarbu wnosiła, na co kwity przed nami produkowała. A że w tych świeżo przeszłych leciech za jakąś omyłką kwity na zł. 4 corocznie wychodziły ze skarbu, tedy od nas żądała tego i prosiła, aby te kwity miały suum valorem a ona od dopłacania wolną być mogła. My tedy zważywszy to, że dobra podległe ustawicznym turbacyom wojennym i niebezpieczeństwom, i w urodzajach przez mrozy wielkie szkody były, to per inquisitiones z poddanych deductum, niemniej i to konsyderując, iż małżonek jej rotmistrz J. Kr. Mości na usłudze J. Kr. M. i Rzpltej od Tatar teraz w jesieni zabity. Z tych tedy i innych przyczyn, respektując na jej sieroctwo od dopłacania za lata przeszłe, pomienioną JMCPanię Stępkowską uwalniamy". Według lustr. z r. 1765. Dod. do Gaz. Lwow. 1869, Nr. 23), był posesorem Nowego Stawu i Czestynia JMP. Fr. Ksa. Branicki, podstoli kor., starosta halicki. Te wsie przedtem należały do sstwa kamionackiego, ale przed r. 1660, już za osobnymi przywilejami oderwane i teraz w osobnej posesyi zostają. We wsi Nowym Stawie folwark, mający osiadłości poddaństwa dworzysk całych 6, zagród 3, oprócz łanów i obszarów dworskich. Poddanych gruntowych z mielnikiem 12, ogrodników 3, chałupników 3. (W dalszym ciągu podano opis powinności poddanych). *Lu. Dz.*

Nowystaw, niem. *Neuteich*, fol., pow. odolanowski, 2 dm., 41 mk.; nal. do gm. i dom. Lewkowa.

Nowystaw, ob. *Nitych.*

Nowy Świat 1.) os. fabr., pow. błoński, gm. Żyrardów, par. Wiskitki. Jestto osada zamieszkana przez robotników z fabryki Żyrardowskiej. 2.) **N. Ś.**, kol., pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice, 10 dm., 84 mk., 73 mr. ziemi. 3.) **N. Ś.**, wś, pow. sieradzki, gm. Krokocice, ob. *Kłoniszew.* 4.) **N. Ś.**, wś, pow. słupecki, ob. *Dębowiec.* 5.) **N. Ś**, kol., pow. turecki, gm. Tokary, ma 99 mk. 6.) **N. Ś.**, wś i fol., pow. koniński, gm. Tuliszków, odl. 15 w. od Konina. Wś ma 140 mk., 13 mr. ziemi; fol. 6 dm., 75 mk. Założona w 1785 r. przez hr. Mycielskich, dziedziców Tuliszkowa. 7.) **N. Ś.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Łękawa, par. Grocholice, 9 dm., 75 mk., 110 mr. ziemi włość. 8.) **N. Ś.**, wś, pow. łukowski, gm. Jarczew, par. Wilczyska, ma 18 dm., 190 mk., ziemi włośc. 122 mr. W 1827 r. było 10 dm., 54 mk.; wchodziła w skład dóbr Jarczew. *Br. Ch.*

Nowy Świat, wś nad rz. Trościańcem, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. do Fulsztyna, ma 103 osad, 1240 mk., w tej liczbie 87 jednodworców, 1141 dzies ziemi; cerkiew pod w. N. M. P. Do parafii praw. należy wś Stare Porzecze. Jest tu piasek tak czysty, że był używany do huty szklanej. Wś ta należała niegdyś do klucza gródeckiego i przez Jana Zamoyskiego, wwdę podolskiego, w 1784 r. była nadana siostrom miłosierdzia w Gródku (ob.). Po skasowaniu zakonu, zabrana przez rząd.

Nowyświat 1.) wyniosłość polna, w obr. gm. Lipowca, w pow. cieszanowskim, na lew. brz. pot. Lipowca, na płd. od przysiołka Mielników, pod 40°56′ wsch. dł. g. F. a 50°1′15″ płn. sz. g. Wzniesienie 249 m. npm. 2.) **N.**, wzgórze połogie w Międzybrodziu lipnickiem, w pow. bialskim, na lew. brz. Soły, między dwoma potokami, uchodzącymi do Soły. Na stokach jego legły zabudowania wiejskie. Wznies. 666 m. Piękny widok na dolinę Soły i przeciwległą okolicę górzystą beskidzką. *Br. G.*

Nowy Świat 1.) os. karcz. w Łaskowy, pow. limanowski, przy gościńcu z Limanowy do Bochni, na płn. stoku wzgórza, 407 m. wznies. 2.) **N. Ś.**, przys. do Kolanowa, pow. bocheński, dawniej kol. niem. przy gościńcu z Bochni do Myślenic. 3.) **N. Ś.**, część płd. Jastrzębi, w pow. gorlickim, składa się z rozrzuconych chat w lesie Osicze, u źródłowisk pot. Kąśnianki, uchodzącego z lewego brzegu

do Biały w pobliżu Ciężkowic. 4.) **N.-Ś.**, część Międzybrodzia, w pow. żywieckim, leży na płn. od M. Lipnickiego a na płd. od M. Kobiernickiego, na lew. brzegu Soły. *Mac.*

Nowy Świat 1.) część Borysławia, pow. drohobycki. 2.) **N. Ś.**, część Rokitna, pow. gródecki. 3.) **N. Ś.**, grupa domów w Przyłbicach, pow. jaworowski. 4.) **N. Ś.**, część Krakowskiego przedmieścia we Lwowie. 5.) **N. Ś.**, karczma na obsz. dwor. Winnik, pow. lwowski. 6.) **N. Ś.**, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, pow. rawski. 7.) **N. Ś**, grupa domów w Samborze. 8.) **N. Ś**, grupa domów, fol. i fabr. octu w Uhercach Zapłutyńskich, pow. samborski. *Lu. Dz.*

Nowy Świat 1.) niem. *Neuewelt*, kol. i fol., pow. międzyrzecki. Wś ma 9 dm., 67 mk.; fol. ma 2 dm., 10 mk.; należy do dom. Lagowic. 2.) **N. Ś.**, wś, pow. szubiński, 14 dm., 126 mk., 111 ew., 15 kat. Gość. na miejscu, poczta i tel. w Szubinie o 4 klm., st. kol. żel. Chmielniki o 25 klm. 3.) **N. Ś.**, fol., pow. kościański, 1 dm., 16 mk.; należy do gm. i dom. Żegrowa. 4.) **N. Ś.**, fol., pow. wschowski, 3 dm., 32 mk.; nal. do dom. i gm. Nowej Wsi pod Rydzyną 5.) **N. Ś.**, fol., pow. krotoszyński, 5 dm., 93 mk.; nal. do dom. Klonowa. 6.) **N. Ś.**, pustkowie, pow. bydgoski, 1 dm., 3 mk.; nal. do wsi i gm. Łachowo. 7.) **N. Ś.**, os., pow. inowrocławski, 1 dm., 3 mk.; należy do wsi i gm. Grostwo.

Nowy Świat, niem. *Neuwelt*, wś i leśn., pow. brodnicki, paraf. kat. i st. p. Górzno, ew. Lidzbark, szkoła w miejscu. Wś ma 598 mr., 34 bud., 14 dm., 107 mk., 85 kat., 22 ew. Założona w 1818 r.

Nowy Świat, ob. *Neuwelt*.

Nowy Swierżeń, ob. *Swierżeń*.

Nowy Szynk, zaśc. rząd., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 2 dm., 6 mk., 1 prawosł. i 5 kat.

Nowyszyno, wś nad bezim. dopł. Świsłoczy, pow. miński, o 6 w. na płn.-zach. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Zasław, ma 17 osad pełnonadziałowych; grunta dobre, wzgórkowate, łąki obfite. *A. Jel.*

Nowy Targ, łaciń. *Neoforum*, niem. *Neumarkt*, mto powiatowe, stolica Podhala, leży w dolinie dunajeckiej al. nowotarskiej, w widłach utworzonych przez zlewisko Białego i Czarnego Dunajca, na wznies. 593 m., w odl. 84 klm. od Krakowa a 18 klm. od st. dr. żel. podkarpackiej w Chabówce. Dolina nowotarska nie jest zupełną równiną, ale ma tak dalece pagórkowaty charakter, że z miasta niewidać wcale Tatr. Mniej silnie niż ku południo-wschodowi podnosi się teren ku zachodowi i północy. Międzyrzecze zajmują częściowo torfowiska, zwane *borami*, które również znachodzą się na prawym brzegu Białego Dunajca, na południe od mta „Bór na czerwonem“ i na lewym brzegu Czarnego Dunajca „Bór na równi.“ W pobliżu N. T. wpadają po krótkim biegu do Czarnego Dunajca górskie potoki Klikuszowa i Kowaniec. Za miastem na lewym brzegu rzeki jest cmentarz i starożytny modrzewiowy kościołek św. Anny, uważany za najdawniejszy w tych stronach. Podanie ludowe przypisuje fundacyą zbójcom, którzy w ołtarzu mieli umieścić obraz uniesiony z Węgier. Mto ma obszaru 8591 morg. i 5087 mk., 4685 rzym. kat., 4 gr.-kat. i 398 izraelitów. Ludność trudni się rolnictwem, handlem i płóciennictwem. Czynny majątek wynosi 117,689 zł., bierny 8.447 zł., a dochód roczny 10,385 zł. w. a. Jest tu parafia rzym.-kat., z pięknym murowanym kościołem, zabytkiem budownictwa XIV w., ratusz i kilkanaście kamienic. Ze starostwem łączy się urząd podatkowy i oddział rachunkowy, a nadto sąd powiatowy, urząd pocztowy i stacya telegraficzna. Z autonomicznych zaś władz: rada powiatowa. W mieście znajduje się apteka i przebywa stale dwóch lekarzy. Instytucyą finansową jest towarzystwo zaliczkowe, założone w 1859 r., mające 4089 zł. funduszu rezerwowego. W r. 1883 udzielono pożyczek 200,298 zł., tak że przy obrocie kasowym 558,738 zł. i małych kosztach administracyjnych (333 zł.), czysty zysk wynosił 9,331 zł. w. a. Celom humanitarnym służy fundusz ubogich, założony w 1803 r. przez ks. Tom. Zamojskiego, dla zaopatrywania ubogich miejscowych, zostający pod zarządem gminy i mający 4,957 zł. w. a. majątku. Z zakładów naukowych znajduje się jedynie 4-klasowa ludowa szkoła dla chłopców i takaż 2-klasowa dla dziewcząt. Do N. T. prowadzi gościniec wojskowy wzorowy, przebudowany w ostatnich dwudziestu latach z Myślenic przez Skomielną Białą, w pobliżu Jordanowa. W mieście rozdziela się ta droga na dwie odnogi: jedna poprowadzona doliną Czarnego Dunajca do mka tej nazwy, a ztąd do Jabłonki na Węgrzech, jest starożytnym szlakiem, druga, zwana gościńcem Goessa lub drogą po pod Zamki, prowadzi na wschód pod Ostrówsko, Harklową i Czorsztyn do Sromowic. Obszar więk. pos. należy do gminy, ma 93 mr. roli, 38 mr. łąk. 220 mr. past. i 1871 mr. lasu; pos. mn. 3754 mr. roli, 357 mr. łąk, 634 mr. past. i 1193 mr. lasu. N. T. należy do rzędu najstarszych osad w tej wielkiej tatrzańskiej dolinie. Jedną z pierwszych była osada powstała około ustanowionego tu urzędu celnego przy trakcie z Węgier. Osada ta nosiła nazwę Cło stare (Antiquum theloneum), dziś w tem miejscu znajduje się wieś Gronków (ob.). Bodźcem do kolonizacyi tych stron była fundacya klasztoru cystersów, naprzód w Ludzimierzu, wsi graniczącej z Nowym Targiem, w 1234 r. przez Teodora, wójta

krakowskiego, który sprowadził zakonników częścią z Jędrzejowa, częścią z Włoch. Gdy jednak napady gnieżdżących się tu zbójców niepokoiły nieustannie klasztor, Teodor ów, nabywszy za 100 grzywien wś Szczyrzyc od Sulisława, syna Jana, kanonika krakowskiego, przeniósł tam klasztor w 1245 r. Opat nowego klasztoru Piotr uzyskuje (1252?) przywilej Bolesława, ks. sandomierskiego i krakowskiego, na założenie nad Dunajcem, na obszarze należącym do klasztoru, miasta na prawie niemieckim, pod nazwą Nowy Targ, uposażonego stoma łanami ziemi. Opat sam miał wybierać wójta z pomiędzy mieszczan. Sądownictwo z wyjątkiem kary śmierci i obcięcia członków, zostawionych księciu, należało do wójta, który posiadał 8 łanów nad rzeczką Ostrowsko i i dwa na Cle, tudzież karczmy i młyny. Dla ochrony miasta i przyległych dóbr klasztornych, opaci wznieśli w pobliżu warowny zameczek, nazwany Szaflary (Schefflary). Na dokumencie odnoszącym się do lasu Długopole nad Czarnym Dunajcem i wydanym w 1306 r. w N. Tar. przez Dyonizego, opata szczyrzyckiego, podpisani są: „Richardus pleban Novifori“ i „Andreas advocatus ibidem“ (Kod. Małop. Piekos., 208). co stwierdza także, w obec fałszywego aktu erekcyjnego z 1238 (Morawski Sądeczczyzna, I,.82) i wątpliwej daty przywileju lokacyjnego Bolesł. Wstydliwego, istnienie miasta w początkach XIV w. Nieznane nam powody wywołały potrzebę powtórnej lokacyi, na którą Kazimierz W. wydał w 1346 r. nowy przywilej, dozwalający Dytrichowi Szyja wytrzebić 150 łanów frankońskich i sprowadzić osadników. Wójtowi dziedzicznemu przeznaczył król 8 łanów, a nadto dozwolił wybudować sukiennice, szynki, wagi dla sukienników i szewców (mensuras pannorum et sutorum), jatki rzeźnicze, łaźnie, rzeźnie (mactatorium quod vulgariter dicitur guthlof [cuthelhow]) i młyny, a oprócz tego pobierać szósty denar od łanów, domów i ogrodów i trzeci denar od rzeczy osądzonych. Za wiedzą i dozwoleniem królewskim mógł sołtys swe prawa komu innemu odstąpić. Zarazem nadał Kazimierz W. miastu prawo niemieckie i kilkuletnią wolność, po jej zaś upływie mieli mieszczanie płacić po 8 skojców z łanu na św. Marcin, ale od ceł mieli być zwolnionymi, jeżeli pojadą z towarami do Krakowa (Kod. Małopol. Piekos.: 261, 263). Doroczny jarmark miał się odbywać przez ośm dni zacząwszy od dnia św. Katarzyny, niewolno jednak było pobierać targowego od przybywających zkąd inąd kupców. Jeszcze przed 1343 r. wybudowano murowany kościół i założono parafią rzym. kat. W 1380 r. ówczesny opat wypuścił zamek w Szaflarach, zapewne z przyległym folwarkiem, w dzierżawę żydowi, który świeżo przyjął chrześciaństwo i tem sobie pozyskał zaufanie zakonników. Przemyślny spekulant wybrał to ustronne nadgraniczne miejsce na mennicę fałszywej monety pogranicznych krajów. Pomimo zażaleń okolicznych mieszkańców, a nawet zaniesionej do króla skargi, opat pobłażliwie cierpiał fałszerza i nie myślał go wyrugować z Szaflar. Wtedy z rozkazu królewskiego Sędziwój z Szubina ze zbrojnym oddziałem zajął zameczek, zburzył warownię, fałszerza śmiercią przez spalenie ukarał a klasztorowi skonfiskował dobra, a mianowicie: Szaflary, Nowy Targ i należące do niego wsie: Dębno, Ostrowiec, Ostrowsko, Wilczopole, Wachsmund, Długiepole, Klikuszowa, Poręba, Miedźwiedź, Podobin, Olszówka, Mszanna, Kwasin, Ogonówka, Sól w Rabce, Gorcz gora. Opat udał się do Budy ze skargą do króla i uzyskał zwrot dwóch wsi jedynie Ludzimierza i Krauszowa; co do innych król odłożył decyzyą do bliższego rozpatrzenia sprawy po przyjeździe do Polski. Tymczasem opat wracając z podróży umiera w drodze pod Szczawnicą, a król także kończy życie. Władysław Jagiełło, gdy ani opaci ani potomkowie fundatora klasztoru nie upominali się o zwrót majątków, kazał je włączyć do dóbr koronnych (Długosz. Lib. Ben., t, III, 437, 8). W połowie XV wieku wójtostwo z pozwoleniem królewskim dzierżył szlachcic Ratuld, dziedzic pobliskiej Skrzydlnej (Metr. kor., 318, Morawski Sądecz. II, 290). W krótkiej wojnie z Maciejem węgierskim popierali Nowotarżanie króla Kazimierza IV, za co uzyskali potwierdzenie przywileju nadającego im magdeburgią 1478 r. i dwa jarmarki (oryg. w Arch. N. T. Cracoviae dominica p. festum S. Michaelis i Morawski Sądecz., II, 327) a w wojnie o tron węgierski między Janem Olbrachtem i Władysławem czeskim zasłużyli się tak bardzo podczas oblężenia Koszyc i podczas powrotu wojska, że im Jan Olbracht w r. 1493 nanowo potwierdził przywileje. Niezważał jednak na to dzierżawca Szaflar Ratuld i zmuszał ich do robocizny około zamku na Skałce Szaflarskiej a nadto pobierał daniny, co im dało powód do wysłania deputacyi do króla bawiącego w Sączu. Deputacya uzyskała wolność od wszelkich danin i robocizn, z wyjątkiem 60 gwebłów owsa i stawiania jednego prząsła na moście pod Szaflarami. Zdaje się jednakże, że w tym czasie nastąpił zastój w rozwoju miasta, omijali je bowiem kupcy węgierscy zmuszani jechać z towarem gościńcem, prawdopodobnie dla tego, że drogi były zaniedbane i ztąd poleca Zygmunt III w 1595 r., ażeby ci kupcy podróż na N. T. obracali a w 1603 r. ustanawia tu składy wina. W tym samym czasie zawiązało się towarzystwo górnicze, pragnące poszukiwać szla-

chetnych kruszców w okolicy tego miasta, albowiem już dawniej podług Miechowity miano o trzy mile od N. T. wydobywać srebro. Do towarzystwa należą: Tomasz Oborski, sufragan, Stanisław Skarszewski, scholastyk krak., Stanisław Witowski, wielkorządca zamku krak., Piotr Koniecki, Jan Vizemberger, Krzysztof Słowikowski, syndyk krak., i inni i wyrabiają sobie przywilej Zygmunta III z 20 maja 1619 r. wyłącznego poszukiwania rud, budowania mnichów, kuźnic i domów dla górników. Towarzystwo obowiązało się zato oddawać Rzpltej oznaczoną ilość czystego metalu każdego gatunku i zachować prawa i zwyczaje praktykowane w żupach olkuskich. Jakkolwiek przywilej oświadczał, że za szczególna łaską Bożą a przez przemysł i usilność ludzką kopalnie miedzi, srebra i innych kruszców w znacznej obfitości zostały odkryte i dozwolił przedsiębiorcom wolny wrąb w lasach, w miejscu przez starostę wskazanem, to przecież górnictwo nierozwinęło się, (por. Confirmatio juris montanici in Neoforo, ks. metr. kor. 164) i lustracya z r. 1636 niewspomina o niem. W owym czasie było w N. T. 5 rzeźników. płacących po 1 zł. 18 gr. i kamieniu szmelcowanego łoju, trzech szewców, ślusarzo, kowale, bednarze, kołodzieje, stolarze i szklarze tworzyli dla szczupłej liczby jeden cech, gorzałkę zaś paliło 10. Pieniędzy koronnych podwodnych nie płacili, ale za to od domu po kądzieli lnu, licząc 6 garści na kądziel i 30 zł. od pastwiska (6 łanów), na górze Konratowy. Domów było 179. Ażeby podnieść miasto ustanowiono w niem skład soli i ołowiu w r. 1637 a nadto w 1647 pozwolił Władysław IV poszukiwać kruszców każdemu, uwalniając olbory na 10 lat od wszelkich danin (Institutio fodinarum, ks. metr. kor. 189, str. 729). Mamy ślady, że robiono poszukiwania aż do wojny szwedzkiej 1656 r, później jednak zaniechano znowu górnictwa. Wojna zniszczyła mto; w 1664 r. wymienia lustracya tylko 84 domy. Dochody z ceł obracali mieszczanie na naprawę dróg, dawali podwody posłom królewskim do Węgier i z powrotem, ale pieniędzy kor. płacili tylko 13 zł. Prawo składu soli i ołowiu, podobnie jak i trzy jarmarki, utrzymywały się ciągle ale prócz gorzelników (10) zmalały inne cechy. Rzeźników było 3, piekarzy 6, ślusarzy 2, krawców 2, kilku szklarzy a zresztą kowal i bednarz. W czasie późniejszym podnosi się znowu mto; w 1769 r. miało 160 domów i 7 rzeźników a Stanisław August potwierdził ustawy rękodzielników. Nowotarskie sstwo niegrodowe leżało w wdztwie krakowskiem, pow. sandeckim. Podług spisów podskarbińskich z 1770 r. obejmowało miasto Nowytarg i wsie: Biały Dunajec, Bańsko, Maniszyna, Glejcarów, Skrzypne, Zaskałe, Leśnica, Groń, Białka, Bukowina, Brzegi, Poronin, Olsza, Zakopane, Zubsuche, Międzyczerwienne, Czarny Dunajec, Ciche, Bystrze, Dzianisz, Witów, Chochołów, Podczerwonie, Wróblówka, Szreniawa, Pyzówka, Morawczyna, Lasek, Klikuszowa, Obidowa, Długopol, Dział, Odrowąż, Załuczne, Pieniążkowice, Niwa, Waksmund, Szaflary. W 1771 r. posiadał je Franciszek Rychter, podstoli krakowski, opłacając zeń kwarty złp. 17084 gr. 14, a hyberny złp. 8099 gr. 24. Zajęte przez rząd austryacki 1773 r., sprzedane zostało w czterech oddziałach za ogółem wynoszącą sumę zł. reń. 99432. Nabywcą był St. Homolacs, po którym te dobra odziedziczył brat Edward. Ten ostatni podniósł znacznie przemysł ale w 1873 r. sprzedał dobra Eichbornowi i spółce z Berlina. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. nowotarskiego, dawniej miała filie w Szaflarach, Poroninie, Zakopanem i Ostrowsku, teraz obejmuje murowaną kaplicę zbudowaną w r. 1874 przy gościńcu do Sromowiec, w której się czasem nabożeństwo odprawia i wieś Niwę, z ogólną liczbą 5079 rzym.-kat. parafian. Powiat nowotarski zajmuje przestrzeń 14·4615 miriam. kw. (19·57 mil kw.) i 70,241 mk., rozmieszczonych w 76 osadach, tworzących 75 gmin katastralnych. Ma trzy sądy pow., w mieście i dwóch miasteczkach: w Nowym Targu, Krościenku i Czarnym Dunajcu i wogóle 34 szkół ludowych, z nich dwie czteroklasowe, 18 etatowych, 9 filialnych i 4 niezorganizowane. Te szkoły podlegają bezpośrednio nadzorowi rady szk. okręgowej w Myślenicach. Powiat zajmuje krańce górzyste wysokiego Beskidu i i Tatr, zroszone górnym biegiem Dunajca; graniczy na płn. z pow. myślenickim i limanowskim, na zach. na małej przestrzeni z pow. nowosądeckim a zresztą na wsch., płd. i zachód z królestwem węgierskiem. Glebę ma wszędzie zimną i kamienistą a głównem źródłem zamożności są lasy świerkowe i w małej już ilości modrzewiowe. Pomimo nieurodzajności gleby lud jest stosunkowo zamożny, mieszka w schludnych drewnianych, deszczkami krytych chatach, zajmuje się przemysłem domowym, mianowicie bednarstwem i tkactwem, dostawą materyałów w hutach żelaznych w Poroninie i Zakopanem, furmanką, chowem owiec i handlem. Podhalanin jest dorodny, trzeźwy, inteligentny i pobożny; prawie każdy umie czytać i ubiera się w malowniczy obcisły wełniany strój białego koloru, na który tylko w słotę wdziewa tabaczkową opończę. Okrągły kapelusz zdobi barwnemi wstążkami i nawleczonemi na nić drobnemi muszlami. Kobiety są mniej urodziwe od mężczyzn i także mniej malowniczego stroju używają. Gwara ludowa ma wiele właściwości i wyrażeń w

innych stronach nieużywanych. Po strąceniu nagich skał i nieużytków wynosi cały obszar 178,925 mr., z których przypada na więk. własność 53,251 mr. (3010 m. roli, 1228 mr. łąk, 4816 mr. past. i 44,197 mr. lasu); pos. mn. 125,674 mr. (75,025 mr. roli, 12,677 mr. łąk, 28 800 mr. pastw. i 9,172 mr. lasu). *Mac.*

Nowytarg, niem. *Neumarkt*, mto powiatowe na Szląsku pruskim, w regencyi wrocławskiej. Leży pod 51° 9′ 53 półn. szer. i 34° 14′ 6″ wsch. dłg., nad rzeczką zwaną Nowotarska woda lub Młyński rów (Muehlgraben), na pochyłościach wyżyny opadającej ku dolinie rzeki. Droga żelazna z Wrocławia do Berlina przebiega w odl. ½ mili od miasta i ma stacyą we wsi Ober Stefansdorf, w odl. 4 mil od Wrocławia. Miasto posiada kościół par. kat., kościół ew, szkoły obu wyznań, 5448 mk., przeważnie ewangielików. Ludność trudni się wyrobami ze słomy, garbarstwem, uprawą tytoniu. W 1840 r. było 239 dm. w mieście, 57 dm. na przedmieściach, 4088 mk., w tej liczbie 2854 ew., 1144 kat., 90 żyd. Zawiązkiem osady był tu przedhistoryczny zapewne gród warowny, którego ruiny przechowywały się do 1803 r. W 1212 r. założono tu klasztor minorytów (franciszkanów), który z przerwą podczas reformacyi (1540—1675) trwał do 1810 r. Zabudowania klasztorne oddane przez rząd miastu użyto na lokale szkolne. Kościół paraf., pierwotnie drewniany; około 1400 r. rozpoczęto budowę murowanej okazałej świątyni, która nie została ukończoną. Zajęta przez protestantów w 1527 r., została w 1653 r. wróconą katolikom. *Nowotarski* powiat ma 12½ mil kw. i 56445 mk., przeważnie ewangielików, mówiących po niemiecku. Gleba powiatu żyzna, glinkowata, wydaje wiele zboża. Hodowla owiec i uprawa tytoniu rozpowszechniona. *Br Ch.*

Nowytarg, niem. *Neumark*, dok. *Neuwemarkt* 1336, *Newmark* 1403, wś z 22 wybudowaniami w Pomezanii, pow. sztumski, st. p. Mikołajki, ma szkołę kat. i kościół fil., należący do Staregotargu, par. ew. Sztum, okr. urz. stanu cywil. Krastudy. Obejmuje 4303 mr., 161 bud., 63 dm., 751 mk., 699 kat., 37 ew. R. 1452 nadaje w. mistrz Dyteryk z Altenburga sołtysowi Hermanowi 68 włók chełm. celem założenia wsi. Sołys dostaje 6½ woln. wł., proboszcz 3½. Każdy gbur ma od włóki 3 wiardunki zakonowi, a prob. 1 korzec płacić żyta i tyleż owsa. Sołtys ma być wolny od czynszu, a za ½ włóki, którą odstąpi księdzu, i od mesznego. Murowany kościół katol. istniał tu już r. 1642; była i nowa szkoła, ale brakło jeszcze nauczyciela (ob. Schmitt: Gesch. d. Stummer Kr., str. 207). Za czasów Rzpltej należał N. do sstwa sztumskiego a r. 1565 trzymali go Czemowie. *Ks. Fr.*

Nowy Tomyśl, niem. *Neutomischel*, mto, pow. bukowski; ob. *Tomyśl-Nowy*.

Nowy Uzień, mto pow. gub. samarskiej, nad rz. Uzienią, o 368 w. od Samary, ma 7543 mk., cerkiew, szkołę element. męską i żeńską, wielu rzemieślników, zwłaszcza 255 kowali; prowadzi handel z Kirgizami. Jarmarki, zwłaszcza na bydło, mają obrotu przeszło na 1 milion rubli. Pierwotnie wieś Czertauła, założona przez rozkolników, potem twierdza, od 1835 r. mto powiat. Nowo uzieński powiat ma na przestrzeni 44275·5 w. kw. 223,249 mk., zajmujących się rolnictwem i hodowlą bydła. Powierzchnia wzniesiona i stepowa, grunt gliniasty, lasów bardzo mało, gdyż zaledwo ½% ogólnej przestrzeni. Zrasza ją Wołga z dopływami. *J. Krz.*

Nowy Wesołów, niem. *Neuhausen*, wś i folw., pow. wrzesiński, 2 miejsc.: a) N., dom.; b) N., fol., 7 dm., 63 mk., wszyscy kat. Poczta, gośc., tel. i st. kol. żel. we Wrześni.

Nowy Widok, pow. nowo-radomski, gm. Wielgomłyny, par. Niedośpielin.

Nowy Wincentów, pow. radomski, gm. Gzowice, odl. od Radomia 19 w., ma 6 dm., 39 mk., ziemi 96 mr.

Nowy Zaścianek, wś pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 50 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z m. Ilii do m. Radoszkowicz, 1 dm., 5 mk. kat. Własność Wańkowiczowej.

Nowżele, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Konciarzyn, o 9 w. od gminy, 10 dusz rew.; należy do dóbr skarbowych Kochanówka.

Nozdraczuny, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 10 w. od Oszmiany, 7 dm., 45 mk., z tego 42 kat., 3 prawosł.

Nozdraki, wś włośc. nad rz. Klewą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Traby, o 1 w. od gminy, o 37 w. od Oszmiany a 18 w. od Dziewieniszek, ma 7 dm. i 50 mk. (27 dusz rew.).

Nozdrysz, wś przy ujściu rz. Noryni do Uszy, pow. owrucki, na płn.-wschód od Narodycz, gm. Narodyćze, stanowiła niegdyś własność monasteru owruckiego; co do przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R. cz. III, t. 2: 50, 115, 159, 160, 233; cz. IV, t. 1: 47, 48; cz. VI, t. 1: 189, 580.

Nozdrzec, wś, pow. brzozowski, na lew. brzegu Sanu, u ujścia Baryczki, na wznies. 253 m. npm., przy gościńcu z Dynowa (7 klm.) do Sanoka. Wś rozciąga się po obu stronach Baryczki i na niskich brzegach Sanu. Przez obszar wsi płyną potoki: Nozdrzeczek, dopływ Baryczki, i Łubno, dopływ Sanu. Przy gościńcu, blisko środka wsi, stoi kościół murowany rz.-kat. a naprzeciw niego duży dwór z obszernym ogrodem, ku zachodowi zaś od niego

kaplica św. Trójcy. Na płn. ku Dynowowi karczma zwana Karolówka. We wsi jest szkoła ludowa. Pos. więk. dzieli się na trzy obszary: Bartkówkę, Pawłokomę i Warę. Ta wieś podług Siarczyńskiego (rkp. Bibl. Ossol. № 1826) nazywała się dawniej Nieczujowem, ale z powodu że herb Nieczuja nazywają także Ozdrzewiem (Ostrzewiem) przemieniano nazwę dopókąd nie ustaliła się teraźniejsza. Wś ma 1189 mk. rz.-kat., z których 149 na obszarze więk. posiadł., mającej 478 mr. roli, 75 łąk i ogr., 176 past. i 135 lasu; pos. mn. ma 851 mr. roli, 110 łąk i ogr., 158 past. i 83 lasu. N. zmieniał często właścicieli; najdawniej posiadali go Rzeszowscy, po nich Tarnowscy. W owym czasie erygowano parafią, ale gdy się wieś dostała Stanisławowi Stadnickiemu, ten zniszczył dokumenta parafialne i kościół zamienił na zbór dysydencki. Następnie dziedziczka N. Katarzyna z Maciejowskich Wapowska nabyła od rusinów cerkiew w sąsiedniej Warze i przyłączyła do parafii nozdrzeckiej jako filialny kościół w r. 1593. Około tego czasu, bo 1549 roku napotyka się pierwszy raz w aktach biskupich wzmiankę o tej parafii (ob. *Dynów*). Siarczyński wymienia jeszcze Szpotów Duninów, Wolskich i Bukowskich jako właścicieli N., po których objęli go Prekowie i przebudowali. Teraźniejszy murowany kościół wzniesiono w r. 1746. Parafia (dyec. przemyska, dek. dynowski) obejmuje Niewistkę, Siedlisko i Warę, z ogólną liczbą 1796 rzym.-katol. i 20 izrael. Sejm z r. 1677 polecił tej miejscowości naprawę zaniedbanych dróg; później miała sławę z sadów, w których było wiele berberysu. Grunta urodzajne; więk. pos. należy do Lud. Zaręby Skrzyńskiego. Wś graniczy na płn. z Łubnem, na zach. z Hłudnem, na płd. z Warą a na wsch. za Sanem, gdyż łąki i pastwiska ma na prawym brzegu tej rzeki, z Dąbrówką. *Mac.*

Nozdrzeczek, potok, wypływa w obr. gm. Wesołej, w pow. brzozowskim, na wsch. pochyłości góry Kamieńca (482 m.); płynie na wsch. wądołem polnym i w końcu zwraca się na płn. i we wsi Wesołej uchodzi do Baryczki. Długość biegu 4 klm. *Br. G.*

Nozozerówka, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Żośle, o $^1/_2$ w. od gminy, 27 dusz rewiz., osadników w. ross.; założona po 1864 r.

Nóżeczka 1.) szczyt karpacki, wznies. 1153 m., w pow. nadworniańskim, na obszarze wsi Mikuliczyn, nad pot. t. n. 2.) **N.**, pot. górski, dopływ Bystrzycy (ob. t. VI, 867).

Nożewo al. *N. Niedźwiedzie*, wś i fol. nad rz. Narwią, pow. ostrołęcki, gm. Nakły, par. Ostrołęka, odl. 8 w. od Ostrołęki. We wsi jest jezioro mające odpływ do Narwi. W 1827 r. było 9 dm., 32 mk. Fol. i wś N. lit. D, rozl. w 1875 r. mr. 757: gr. or. i ogr. mr. 228, łąk mr. 203, past. mr. 54, wody mr. 43, lasu mr. 216, nieuż. i place mr. 13; bud. mur. 1, z drz. 4; las nieurządzony. Wś N. os. 9.

Nożyczyn, w dok. *Nozyczyno*, wś i dobra, pow. inowrocławski. Dobra mają 5029 mr. rozl., 4 miejsc: a) N., dom. (2578 mr. rozl.); folw.: b) Jeziory Wielkie (1441 mr. rozl.), c) Trzcianek (1005 m. rozl.); d) Babki, dom leśniczego; 18 dm., 258 mk., 2 ew., 256 kat. Poczta w Wojcinie o 6 klm., gośc. o 7 klm., tel. w Strzelnie o 14 klm.; st. kol. żel. w Mogilnie o 26 klm. Według Lib. Ben. Łask. (I, 205), folwark dawał dziesięcinę plebanowi w Siedlimowie; kmiecie zaś i sołtysi tylko kolędę po 2 gr. z łanu, karczmarze zaś po groszu. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś Noziczino miała 12 łanów i 1 komor. (Pawiński, Wielkop., I, 158). W ostatnich czasach właściciel N. Pętkowski Zenon sprzedał te dobra Cohnowi i Lichtsteinowi za 400,000 marek.

Nożyńce, niwa w Hrycowcach, w pow. zbaraskim (ob. Zbiór wiadomości antrop. akad. umiej. krakow. 1883, t. 7, str. 62).

Nożynka, niem. *Klein Nossin* al. *Nossinke*, dobra ryc. i wś, w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i tel. Wunichowo 2-3 klm. odl., st kol. Bytowo 16 klm. odl. Dobra wraz z fol. Malense mają 728 ha; czysty dochód z gruntu 2519 mrk. Cegielnia, 2 młyny, stawy karpiami i pstrągami zarybione. *Kś. Fr.*

Nożyno, niem. *Gross Nossin*, dobra ryc. i wś ze st. p. i tel., pow. słupski, st. kol. Bytowo, 17 klm. odl. Dobra obejmują 779 ha roli orn. i ogr., 36 łąk, 67 past., 945 boru, 103 wody, razem 1930 ha; cegielnia, gorzelnia, szklanna huta i piec wapienny. Tutejszy okr. urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 1501 dusz.

Nubertshoefen, dobra, pow. gierdawski, st. poczt. Muldszen.

Nudzicze, wś, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, o dobrą wiorstę ku zach. od wsi i jeziora Spierysz al. Sparysz, ma 33 osad pełnonadziałowych; miejscowość nizinna, wiele łąk błotnych posiadająca. *A. Jel.*

Nugary, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Podbrzeź, o 9 w. od gminy, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr Ożyszki, Jasieńskich.

Nugaryszki, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. kat.

Nuhr *Gross, Klein, Schoen*, wś nad rz. Łyną, pow. iławski, st. p. Iława nad Preglem; nadleśnictwo należące do królewskiego szpitala w Królewcu, 524 mk. (1880).

Nujno, w dok. *Niujno*, wś cerkiewna, pow. kowelski, na płn.-wsch. od Kowla; ob. Pamiętniki kn. Kurbskiego, t. I: 246, 311, 317; t. II: 225, 278.

Nuknica, niem. *Nucknitz*, wś na saskich Łużycach, pow. kamienecki. W 1880 r. 19 dm., 181 mk., 168 kat., 13 ew., 178 Serbów.

Numajten al. *Numajty*, wś, pow. węgoborski, st. p. Węgobork, ob. *Okowizna*.

Numgole, wś, pow. rossieński, par. widuklewska.

Numiernie, ob. *Ruskuły*.

Numiniki, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Nummern, ob. *Ruskuły*.

Nuna, wś, pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. Posiada szkołę początkową ogólną.

Nunina, przysiołek wsi Łowce, pow. jarosławski.

Nunpucie, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Kazimirowo, 08 w. od gminy, 25 dusz rew.; należy do dóbr skarbowych Białydwór.

Nuprany, okolica szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., par. Hanuszyszki, o 32 w. od Trok, 8 dm., 96 mk. kat. W 1850 r. Nawsudź i Giecewiczowie mieli 150 dz. ziemi.

Nur, os. miejska nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur. Leży na prawym brzegu rzeki, wznoszącym się tu około 40 stóp nad poziom wody, odl. 14 w. od Ciechanowca, 15 w. od Czyżewa st. dr. żel. warsz.-petersburskiej, 30 w. od Ostrowa, 78 w. od Siedlec, 130 w. od Warszawy. Rzeka Bug odgranicza osadę od gub. siedleckiej. N. posiada obecnie kościół par. drewniany, szkołę począt., stacyą poczt., 100 dm. i do 1200 mk. W 1827 r. było 75 dm., 514 mk.; w 1860 r. 80 dm. i 813 mk., w tem 299 żydów. Znaczenie dawniejsze tej osady polegało na tem, iż była głównem ogniskiem handlu zbożowego a przytem stolicą ziemi nurskiej, dzielącej się na trzy powiaty: nurski, kamieńczykowski, ostrowski. W N. odbywały się sądy i sejmiki, na których obierano dwóch posłów. Zawiązkiem osady był zapewne starożytny gród osłaniający przeprawę przez rzekę i służący dla obrony przeciw najściom Jadźwingów. Z rozszerzeniem się rolnictwa i rozwinięciem handlu zbożowego, N. nabiera znaczenia ogniska handlowego. W 1434 r. Bolesław ks. mazowiecki nadaje osadzie prawo chełmińskie, wagę, postrzygalnię, łaźnię i swobodę od cła w całej dzielnicy książęcej. W 1437 i 1474 r. N. otrzymał inne jeszcze przywileje. Zygmunt August w 1568 dał miastu wolny spław na Bugu dla prowadzonych do Gdańska towarów. Lustracya z 1564 r. podaje 263 domów. Gwagnin powiada, iż miasto, jakkolwiek drewniane, prowadzi znaczny handel zbożowy z Gdańskiem. To samo podaje Święcicki w opisie Mazowsza, twierdząc, iż N. bogactwem mieszczan wiele miast przechodzi. Wojny szwedzkie i ruina ekonomiczna całego kraju zniszczyły zamożność miasta, które przybrało charakter wioski i w 1806 r. miało tylko 400 mk. Według tradycyi miało tu istnieć dawniej kilka kościołów, ale na to nie ma dowodów. Kościół paraf., niewiadomej erekcyi, po spaleniu przez Szwedów, odbudowany został z drzewa w 1693 r. Gdy z czasem zniszczał, został rozebrany, a na to miejsce wzniesiono w 1853 r. skromny drewniany kościołek. Do par. (dek. andrzejowski dawniej) należała filia Bogutyy-Piaski, z kościołem w 1774 r. wzniesionym. Nurskie sstwo grodowe podług lustracyi z r. 1660 obejmowało miasto Nur i wsie: Lewice, Żukówka, Czernik, Wola Niemcowa al. Dobroszowa. W r. 1771 było w posiadaniu Tomasza Ossolińskiego, który zeń opłacał kwarty złp. 461 gr. 25, a hyberny złp. 310 gr. 20. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej nadały je w emfiteutyczne posiadanie Janowi Lanckorońskiemu. N. gmina należy do sądu gm. okr. III w Czyżewie, st. poczt. Nur; ma 3461 mr. obszaru i 4800 mk. *Br. Ch.*

Nurańce, dobra, pow. wiłkomierski, gm. Oniksżty, 300 dz. ziemi dwor., własność Henryka, Daniela i Stanisława Węcławowiczów.

Nurczyk, rzka, lewy dopływ Nurca. Ma swe źródła we wsi Rohacze, w pow. bielskim gub. grodzieńskiej. Ubiegłszy 22 w. uchodzi o 2 w. od Bocick do Nurca, przy zbiegu 3 gubernii: grodzieńskiej, suwalskiej i wileńskiej.

Nurec, rzeczka w pow. taraszczańskim, bierze początek poniżej wsi Chreszczały Jar, płynie z półn. na połud., pod wsią Juszkówroh rozlewa się w staw, poczem przybiera kierunek płd.-zach. i ubiegłszy około 10 w. wpada od lewego brzegu do rzki Cecylii, lewego dopływu Gniłego Tykicza.

Nurec, ob. *Juszków roh.*

Nurkagoła, wś rządowa, pow. poniewieski, okr. pol. wobolnicki, o 40 w. od Poniewieża, 26 dm., 320 mk., kaplica kat. (1859).

Nurkany, dwór nad rz. Ławeną, pow. poniewieski, okr. pol. wobolnicki, o 21 w. od Poniewieża, 53 mk., kaplica kat., par. Pompiany, cegielnia, gorzelnia, młyn (1859). Własność niegdyś Józefa Wawrzeckiego, generała b. w. polskich, później córki jego Siesickiej, dziś jej córki Tukałłowej.

Nurki, grupa domów w Kamionce Wołoskiej (w Kruszynie), pow. Rawa Ruska.

Nurmhusen, łot. *Nurmujża*, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya). Do dóbr należą folwarki: Neuhof, Ladsern, Plawen i Wolfshof.

Nurniańce, ob. *Karasino.*

Nurnischken, wś, pow. ragnecki, st. poczt. Szillen, odl. 15 klm. od Ragnety, ma 220 mk. (1880).

Nurowga, wyniosłe wzgórze w Inflantach polskich, pow. lucyński, ogólnie nazywane

górą. Leży w pobliżu wsi włośc. Nurowgi, na dawnym tr. poczt. z mta Lucyna do Petersburga, należy zaś do pasma wyżyn przechodzących przez płaszczyznę pow. lucyńskiego a które łączą się ze wzgórzami pow. siebieskiego, od niego w kierunku wschodnim położonemi, a także z wyżynami pow. drysieńskiego, w kierunku południowym leżącemi i dochodzącemi aż do jez. Raźna w pow. rzeżyckim, tworzą dział wodny pomiędzy strumieniami i strugami uchodzącemi na płn. do rz. Wielikiej i kotliny Pejpusu a rzekami płynącami w kierunku południowym i należącemi do porzecza Dźwiny. *G. M.*

Nurskie jezioro ob. *Narien See.*

Nurwiańce, ob. *Niurwiańce.*

Nurwice, wś. włość, pow. gostyński, gm. Ratajc, par. Solec. Ma 66 mk., 143 morg.

Nurski Przewóz, ob. *Przewóz nurski* i *Kiełpieniec.*

Nury, wś. włość, pow. pułtuski, gm i par. Lubiel, ma 19 osad, 429 morg. Wchodziła w skład dóbr Lubiel. W 1827 r. było tu 15 dm., 158 mk.

Nurzec, rzeka, bierze początek w puszczy białowieskiej, koło mtka Kleszczele, w pow. bielskim. Prowadząc leśne wody puszczy, płynie koło wsi Nurzec, pod mkiem Kleszczele, mija Brańsk, pod którym przyjmuje rzekę Bronkę, pod wsią Wyszonki dotyka granicy królestwa i na przestrzeni 25 w. oddziela gub. grodzieńską od pow. mazowieckiego i ostrowskiego. Płynie następnie na Ciechanowiec i pod wsią Wojtkowce wpada z praw. brzegu do Bugu, na przeciw ujścia Cetyni. Długość całkowita 95 w. Od Brańska zdatny do spławu drzewa. Pod Wyszonkami przyjmuje z praw. brz. Miankę, pod Wylińskim Borem wpada Dzieża. Lewe dopływy: Nurczyk i Leszczna al. Leśna. Niegdyś N. oddzielał ziemię drohicką od bielskiej. *Br. Ch.*

Nurzyna, wś. i fol., pow. łukowski, gm. Celiny, par. Łuków, ma 38 dm., 226 mk. W 1866 r. folw. N. ma 167 morg, w tem 96 mr. roli, 42 mr. łąk, 17 mr. lasu i 12 mr. nieuż. Wieś ma 8 osad i 48 mr. W 1827 r. było 32 dm., 180 mk.

Nusaliszki, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 38 w. od Święcian, 2 dm., 14 mk. katol.

Nuskern, folwark, powiat rybacki, st. poczt. Laptau.

Nuśmice al. *Nosmice*, rus. *Nysmyczi*, wś., pow. sokalski, 15 klm. na płn.-zach. od Sokala, urz. poczt. w Uhrynowie. Na płn.-zach. leży Uhrynów, na wsch. Tuturkowice i Mianowice, na płd. Mianowice, na płd.-zach. Pawłowice, w pow. tomaszowskim. Wzdłuż granicy płd.-zach. płynie Warężanka, dopływ Bugu, od płd.-wsch. na płn.-zach. do Uhrynowa. W płn.-zach. stronie obszaru leżą zabudowania wiejskie. Na płd.-zach. leżą podmokło pastwiska: Dębowiec i Zinka Wyżna. W stronie płn. wznosi się punkt jeden do 234 m. Własn. mniej. ma roli or. 578 mr., łąk i ogr. 238 mr., pastw. 21 mr. W r. 1880 było 409 mk. w gminie (między nimi 13 obrz. rz.-kat.). Par. rzym.-kat. w Uhrynowie, gr.-kat. w miejscu, dek. wareski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew pod wezw. Uspienia N. M. P. i szkoła etat. 1 kl. *Lu. Dz.*

Nusmiczka al. *Warężanka*, rzka, bierze początek w pow. sokalskim, płynie ku północy od Chłopiatyna na Waręż, pod Pawłowicami, kawałkiem stanowi granicę z pow. tomaszowskim, pod Nuśmicami powraca na obszar pow. sokalskiego i wpada pod Latowiczem z lew. brz. do Bugu, stanowiąc znowu na długości 3 wiorst przy ujściu granicę z pow. tomaszowskim. Zwana też Uhrynówką. *J. Bliz.*

Nussdorf (niem.), ob. *Leszczynki.*

Nusswalde, fol., pow. iławski, st. poczt. Iława.

Nuszcze, wś, pow. złoczowski, 20 klm. na płn. od urz. poczt., st. kol. i tel. w Zborowie. Na płn. leżą Kołtów i Kruchów, na płn.-wsch. Harbuzów, na wsch. Perepelniki, na płd. Wołczkowce i Iwaczów, na zach. Trościaniec Mały. W stronie płn.-zach., w lesie „Oszowica", powstaje na wsch. stoku głównego działu wodnego jedno z ramion Seretu i płynie na wsch. do Harbuzowa, zabierając wody z płn. części obszaru. Na zach. stoku działu wodnego, niedaleko źródeł Seretu, powstaje mały strumyk, podążający na zach. do Trościańca a wpadający do Złoczówki, dopły wu Bugu. Wody z obszaru płd. zabiera jedno z ramion Strypy, powstające tu, a płynące na płd. do Wołczkowiec. Lesiste wzgórza, ciągnące się wzdłuż granicy płn., tworzą również dział wodny między Bugiem a Seretem. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Seretu (350 m.), w stronie płn.-wsch. obszaru; na płd. od nich, wśród lasu „Załucz" (szczyt 420 m.), grupa domów zwana „Załuczem". W lesistej płd.-zachod. stronie leżą gajówki: „Na Wygonie", „Mogiłka" (413 m., na granicy Iwaczowa). W środku lasu Oszowica jest gajówka „Średnia Buda" (Seredna Buda po rus.). Własn. więk. ma roli or. 339, łąk i ogr. 119, pastw. 42, lasu 1808 mr.; wł. mn. roli or. 575, łąk i ogr. 59, past. 16 mr. Lasy przeważnie zniszczone a po części wykarczowane. W jednej części tylko zachowała się najpiękniejsza dębina. W r. 1880 było 658 mk. w gminie, między nimi 122 obrz. rzym.-kat., 511 gr.-kat., 17 izrael., 8 innych wyznań. Par. rzym.-kat. w Sassowie, gr.-kat. w miejscu, dek. zborowski. Do parafii należy Kruków. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Jana, a we dworze kaplica prywatna. Od 1873

istnieje szkoła etat. jednokl. z język. wykład. ruskim, dwór, młyn i kasa pożyczk. gmin. z kapit. 296 zł. Są tu także pokłady torfu. Na wysokiem wzgórzu, w lesie zwanym „Czernycza“ al. „Na Czernyczej“, są ślady dawnego monasteru. Wzgórze to wznosi się po nad głębokim parowem, a na wsch. jego stronie jest miejsce bezleśne, okopane w kwadrat wałem, przeszło metr wysokim. Miejsce to okalają staro dęby, a opodal na płn.-wsch. jest druga grupa dębów. O to miejsce prowadzili niegdyś bazylianie złoczowscy proces z Kriegshaberami, właścicielami Nuszcza. Opodal tego miejsca, w dolinie, znalazł włościanin trościaniecki długą, starodawną rusznicę, rdzą nieco uszkodzoną. W lesie na granicy Trościańca, po za Średnią Budą, jest mogiła, po części zniszczona, prawie w kwadrat usypana, 1½ m. wysoka. W pośrodku niej stoi ogromny pień dębowy, gruby, na metr wysoki, osmalony w skutek częstego podkładania ognia przez pastuchów. Są prócz tego ślady liczniejszych mogił, dziś poniszczonych, w których dawniejszymi czasy znachodzono kościotrupy, a przy nich narzędzia kamienne i krzemienne, czerepy z garnków ofiarnych i t. p. *Lu. Dz.*

Nuthe al. *Nuta*, rzeka, lewy dopływ Sprewy, lewego dopływu Haweli, wpada do Sprewy naprzeciw Potsdamu; przybiera z lewej strony Nieplitz.

Nutka, fol., ob. *Zielonka*.

Nut'kowo, wś, pow. sieński, gm. kakowczyńska, 5 dm., 20 mk., z których 1 zajmuje się wyrobem uprzęży.

Nutowidy, dobra, pow. siebieski, własność Szczyttów.

Nużewko, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. 5 w. od Ciechanowa. Fol. N. ma 148 mk. Rozl. 457 mr.: gr. or. i ogr. 339 mr., łąk 31 mr., pastw. 71 mr., nieuż. 16 mr.; budowli z drzewa 10; płodozmian 11-polowy. Wś N. osad 13, z gr. mr. 47.

Nużewo, wś i fol. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. 5 w. od Ciechanowa. Posiada kasę zalicz.-wkładową z funduszu skarbowego. Fol. N. ma 96 mk. Rozl. 429 mr.: gr. or. i ogr. 306 mr., łąk 84 mr., pastw. 19 mr., lasu 9 mr., nieuż. 11 mr.; budowli murow. 2, z drzewa 11; jest młyn. Fol. należy do dóbr Bielina. Wś N. os. 23, z gr. mr. 86. Nużewo gmina, należy do sądu gm. okr. III w Gumowie, ma obszaru 19,297 mr., w tem 13,319 mr. roli orn., obejmuje 26 wsi włościań., wogóle zaś wraz z folwarkami 45 nomenklatur. Ludność gminy 4818 dusz (1870 r.). Zarząd gminy we wsi Ostatni Grosz, st. poczt. Ciechanów. *Br. Ch.*

Ny..., nazwy tak się zaczynające a tu nie pomieszczone, ob. pod *Ni*...

Nyars-Ardo, ob. *Niarszany*.

Nychy, pustkowie, pow. odolanowski, 3 dm., 42 mk. Należy do wsi Janków Zaleśny.

Nydej, trzy wsie t. n., na pruskich górnych Łużycach, pow. wojerecki. 1.) **N.-*Wielka*** i 2.) **N.-*Mała***, niem. *Gross* i *Klein Neida*, par. ew. Wojerecy. W 1880 r. mają obie 259 mk., 244 Serbów, 15 Niemców. 3.) **N.**, w par. ew. Łaz, po niem. *Neida bei Lohsa*, w r. 1880 było 111 mieszkańców, 110 Serbów, 1 Niemiec. *A. J. P.*

Nydek, ob. *Nidek*.

Nygart al. *Wyke*, ob. t. II, str. 517.

Nygut, ob. *Nigut*.

Nyir-Bator, ob. *Bator*.

Nyiresfalwa, ob. *Dunkowica*.

Nyirjes, ob. *Brezow*.

Nykiel, wś i fol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Broniszewo, odl. 55 w. od Nieszawy, ma młyn wodny, olejarnią, pokłady torfu. W 1827 r. było tu 9 dm., 71 mk.; w 1885 r. rozl. 304 mr.: gr. or. i ogr. 193 mr., łąk 76 mr., pastw. 25 mr., nieuż. 13 mr.; budowli mur. 8, z drzewa 10; płodozmian 10 polowy. Wś N. 10, z gr. mr. 10.

Nykiel, niem. *Nikel*, według Kętrz. miejscowość w pow. chojnickim, w spisach urzędowych nie podana.

Nykiporowce, mylnie *Nikiporowce* al. *Nikiforowce*, wś, pow. bracławski, gm. Łuka, par. Niemirów, 89 dm., 472 mk., 447 dzies. ziemi włościańskiej, 685 dz. dworskiej. Niegdyś własność Potockich, później Jankowskiego, dziś Turowskich.

Nynkowskie, jezioro, niem. *Nenkauer See*, w dok. z r. 1235 „*lacus Choplin*“ zwane, bo leży w pobliżu Wysokiego Kiełpina (ob. Perlbach: P. U. B., str. 41), i nynkowskich dóbr, w pow. gdańskim. *Ks. Fr.*

Nynkowy 1.) al. *Nenkowo*, ob. *Jasień*. Tu uzupełniamy podane już szczegóły. Razem z fol. Nenkauberg zawierają N. 439·58 ha, czysty dochód wynosi 6924 mrk. Do tutejszej szkoły uczęszczało 1884 r. 76 dz kat., 1 protest., 3 men. i 3 baptyst. W r. 1874 i 1875 rozkopał tu W. Kaufmann z Gdańska groby skrzynkowe, w których między innemi znaleziono 4 urny twarzowe. Opis tychże podał Dr. Berendt (w Nachtrag z. d. Pommerel. Ges. Urn., 1878, str. 139; ob. Ossowskiego: Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach., str. 57). N. leżą 314 stóp npm. W pobliżu jest góra i jezioro tejże nazwy. N. są prastarą osadą, dawniej zwały się po niem. Nunkaw. R. 1284 nadaje Mestwin N. Piotrowi, synowi Glabuna, wolne od wszelkich ciężarów. W dok. napisano Gnanouo, ale domyślają się, że to są właśnie Nenkowy (ob. Perlbach: Pom. Urk. B., str. 339). Według taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono podwójny pobór, płacili w Nenko-

wach PP. Podkomorzycowie pomorscy summatim 40 flor. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. nauk w Poznaniu, r. 1871, str. 172). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciły N. 27 gr. i 9 denarów (Cod. Belnensis). N. wchodziły w skład dóbr królewskich Kielno (ob.). 2.) **N.** (taryfa poborowa z r. 1648), dziś Minikowo (ob.); według powyższej taryfy, gdzie uchwalono pobór podwójny, płaciły panny zakonne z Bysławka od 6 wł. osiadł. i 3 ogrodów w Nynkowach, ile nie wiedzieć (ob. Roczn. Tow. Przyj. nauk. w Poznaniu, 1871, str. 181). *Kś. Fr.*

Nynowyczi (rus.), ob. *Mianowice.*

Nyr, ob. *Ner.*

Nyrków i **Słone**, wś, pow. zaleszczycki, odl. 7 klm. na płn. od Uścieczka, a na płn. od Czerwonogrodu, z którym się łączy. Słone jest osobną osadą, o 5 klm. na wschód od N. Granice a) Słonego: wsch. Rożanówka i Koralówka, płd. Torskie, płn. Angielówka; b) Nyrkowa: wsch. Słone, płd. Czerwonogród, zach. Szutromińce, płn. Sadki. Obszar dwor. gr. or. 1373 mr., łąk i ogr. 63 mr., pastw. 68 mr., lasu 785 mr.; włośc. gr. or. 2038 mr., łąk i ogr. 296 mr., pastw. 340 mr. Ludność rz.-kat. w N. 776, Słonem 27, par. Czerwonogród; gr.-kat. par. w miejscu, ma w N. 1280, Nagórzanach 580, Słonem 493, Czerwonogrodzie 166 dusz, dek. zaleszczycki; sąd pow. i urz poczt. Uścieczko. Właśc. pos. większ. Kalikst ks. Poniński. *B. R.*

Nyrple, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Nyssa, rz., ob. *Nissa.*

Nyukszy, ob. *Niuksze.*

Nyustya, ob. *Hnusztya.*

Nywadov (dok.), wś zaginiona w pow. wejherowskim, leżała między Kielnem, Warzewem, Dobrzewinem i Bojanem. R. 1283 nadał książę Mestwin wś tę cystersom w Oliwie (ob. Perlbach, P. U. B., str. 311—312). *Kś. Fr.*

Muzeum im. Kazimierza Pułaskiego w Warce

O.

Obabie 1.) dobra, pow. nowoaleksandrowski, w okr. pol. brasławskim, gm. Słobódka, 669 dz. ziemi dwor. W 1601 r. nadane Borysowi Żabie za wzięcie Dynoburga, dotychczas zostaje w posiadaniu tej rodziny. 2.) **O.**, dobra, tamże, wraz z Zawierzem mają 7046 dz. ziemi dwor. Niegdyś dziedzictwo Krzysztofa Steckiewicza, przez synów jego Jerzego i Jana sprzedane Janowi Ogińskiemu, marszałkowi brasławskiemu, który w 1674 r. ustąpił je za 6000 złp. Stefanowi i Krystynie z Galińskich Czerniawskim; w 1675 r. Stefan Czerniawski zrzekł się Obabia. Po bezdzietnej śmierci Jana Ogińskiego dobra te wraz z Poszczą przeszły na jego siostrzenice: Krystynę z Korsaków Konstantowę Szczyttową i Maryannę z Korsaków 1 voto Pawłowę Swirską i 2 voto Bykowską, oraz Michała Bohdanowicza Ogińskiego. W 1690 r. Maryanna Bykowska zrzekła się sukcesyi na rzecz siostry swej Szczyttowej, która ustąpiła Michałowi Ogińskiemu Poszcza wzamian za jego część Obabia. Konstanty Szczytt, podsędek połocki, sprzedał O. Gedeonowi Folentemu, łowczemu brzeskiemu. W 1739 r. O. jest własnością córki jego z Anny z Bystramów, Anny Wedykowskiej, która z mężem swym Józefem sprzedała O. Józefowi Janowi Rodziewiczowi, strażnikowi wołkowyskiemu, za 16000 złp. Później O. przeszły do Stanisława Mirskiego, pisarza lit., następnie syna jego Napoleona, wreszcie do Gabryela Chrapowickiego, dziś własność br. Rocnne. *A. K. Ł.*

Obajtówka, grupa zabudowań w gm. Pcimie, pow. myślenicki, na płd.-wsch. stoku góry Krzywic, po nad pot. Krzywice, dopł. Raby.

Obal, ob. *Obol.*

Obaldówka, os. w obr. Zembrzyc, pow. wadowicki. *Br. G.*

Obale, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Podworzańce, o 14 w od Trok, 5 dm, 22 mk. kat. (7 dusz rew.).

Obałki, wś i fol., pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. 28 w. od Koła, ma 7 dm., 66 mk. Według regestr. pobor. z 1557—1566 r. wś Obalki, w par. Isbicza, miała 3 łany, 4 zagrod. (Pawiński, Wielkop. t. II, 21). Obecnie dobra O. składały się w 1882 r. z fol. i wsi O. i Wietrzychowice Wielkie rozl. mr. 1033: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 414, łąk mr. 43, lasu mr. 40, nieuż. mr. 14, razem mr. 511; bud. mr. 10, z drz. 7; płodozmian 10-polowy; fol. Wietrzychowice Wielkie gr. or. i ogr. mr. 461, łąk mr. 7, lasu mr. 40, nieuż. i place mr. 14, razem mr. 522; bud. mur. 9, z drz. 6; płodozmian 11-polowy. Wś O. os. 13, z gr. mr. 32; wś Wietrzychowice os. 18, z gr. mr. 34.

Obały, na karcie Chrzanowskiego *Wobały* 1.) fol. i wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i par. Sołeczniki, okr. wiejski i dobra Kamionka, o 9 w. od gminy a 36 w. od Wilna; fol. ma 1 dm. i 5 mk. kat., wś zaś 6 dm. i 63 mk. kat. (35 dusz rew.); własność Wierzbowiczów. 2.) **O.**, okolica szl., tamże, o 9 w. od gminy a 34 w. od Wilna, 5 dm., 23 mk. kat. (14 dusz rew.) i 60 dz. ziemi uprawnej.

Obarów, mylnie *Obarzów*, wś, pow. rowieński, na płn.-wsch. od mta pow., gm. Gródek, par. Równe, w pobliżu szosy z Równego do Klewania, ma cerkiew murowaną; własność ks. Czetwertyńskich. Niegdyś leżała w pow. łuckim i stanowiła własność pieczerskiego monasteru w Kijowie. Ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 112; Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 387; t. 4: 45, 351. *J. Krz.*

Obarzańce, ws, pow. tarnopolski, leży na lewym brzegu Seretu, który tu tworzy obszerny staw. Odl. 22 klm. na płn. zach. od Tarnopola a 10 klm. od Załoziec. Graniczy od wsch. z Mszańcem i Ditkowcami, od płd. z Zarudziem, od zach. z Horodyszczem, od płn. z Wertetką. Obszar dwor. 1316 mr., w tem 620 mr. lasu; włośc. 995 mr.; ludn. rz.-kat. 441, par. Załoźce, dek. Brody; gr.-kat. 314, par. Zarudzie. Cerkiew filialna pod wez. śś. Kozmy i Damiana; kasa pożyczkowa gminna z kapit. 330 złr. Właściciel większej posiadłości Eugeniusz ks. de Ligne.

Obarzym, wś, pow. brzozowski, leży w podgórskiej, lesistej okolicy, nad małym potokiem, uchodzącym z lew. brzegu do Sanu, wznies. 386 mt. Składa się z rozrzuconych chat przy gościńcu z Dynowa do Mrzygłodu. Ma kaplicę p. t. Mikołaja i dwie karczmy. Część płd. nosi nazwę Maliniska. Osada ta ma 327 mk. rz.-kat., należących do par. w Dydni. Obszar więk. pos. przedziclony od osady lasem, należy do gm. Temeszów, ma 21 mk. rz.-kat. Najbliższy urz. poczt. w Niewistco odl. o 5 klm. Jest tu szkoła ludowa filialna. Więk. posiadł. Winc. Dwernickiego ma 774 mr.: 181 roli, 23 łąk, 19 past. i 551 mr. lasu szpilkowego; pos. mn. 374 mr., mianowicie: 270 roli, 31 łąk, 69 past. i 4 mr. lasu. Grunta zimne, owsiane, wymagają uciążliwej uprawy. Graniczy na płd. z Dydnią i Temeszowem, na zach. z Wydrną, na płn. z Niewiskami a na wsch. przez San z Jabłonicą Ruską. *Mac.*

Obawa, węg. *Dunkofalva*, wś, hr. beregskie, nad rz. Latorczą. Ma kościół paraf. gr.-kat., lasy dębowe i bukowe, 212 mk.

Obcharony, wś, pow. nowoaleksandrowski, gm. bachmacka.

Obcina, ob. *Obczyna.*

Obczak, po białorusku *Abczak*, wś i dobra nad rz. Słouść, pr. dopł. Wołmy, we wsch. str. pow. mińskiego, przy granicy pow. ihumeńskiego, w gm. siennickiej. Wś ma 22 osad pełnonadziałowych, cerkiewkę cmentarną i kapl. katol. par. Karoleszczewicze; dobra, od 1855 r. własność Jurahów, mają około 59½ włók obszaru; znaczny dochód z młyna, propinacyi i arend z ziemi. W okolicy do niedawna były piękne lasy; miejscowość wzgórkowata, gleba szczerkowa urodzajna, łąki dobre.

Obczuha, mko nad bezim. rzeczką, pow. sieński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Sienna, 77 dm. drewn. (z nich 39 należy do chrześcian a 38 do żydów), 678 mk. (319 męż. i 359 kob.), w tej liczbie 211 prawosł. i 467 żyd.; 2 cerkwie drewn., dom modlitwy żydowski, szkoła ludowa, zarząd gminny, 2 młyny wodne. Jako wś wspominane w inwentarzach XVII w., wraz z fol. Malcy stanowiła niegdyś część Czerejskiego klucza Sapiehów. Przy schyłku XVIII w. nabyta przez Nitosławskich, została miasteczkiem. Obok mka murowany dwór dziedzica, z kaplicą katol. par. Czereje. Dobra mają 3447 dz. ziemi używalnej i 942 dz. nieużytków. Obczuhska gmina ma 4939 mk. (1726 męż., 1798 kob. i 1415 dzieci), z których 164 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, przy pomocy 128 koni; w gminie znajduje się 9166½ dz. lasów prywatnych i 1418 włościańskich. *J. Krz.*

Obczyna al. *Obczyn*, wś, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. zabołocka, przy drodze ze wsi Szepiłowicz do fol. Jeremicz i ze wsi Kościuki do fol. Zasmużje; ma 52 osad pełnonadziałowych. Okoliczne lasy obfitują w grubą zwierzynę. *A. Jel.*

Obczyna 1.) góra, na płd. granicy Stanowców Górnych, w pow. storożynieckim, pod 43° 15′ 55″ wsch. dłg. g. F., a 48° 15′ 33″ płn. sz. g.; wznies. 480 mt npm. Półn.-wsch. stok lesisty opada do doliny pot. Bruszenki. 2) **O.**, wzgórze w gm. Petrowice, pow. suczawskim, nad granicą gm. Hatny; śród polanki leśnej leży gajówka Rakowiec. Wznies. 503 mt. npm. 3.) **O.**, góra lesista, w gm. Dorna Kaudreny, pow. kimpoluński, na płd. od rzeki Dorny, a na wschód od pot. Niagra, wpadającego do Dorny, pod 42° 56′ wsch. dłg. g. F. a 47° 18′ 55″ płn. sz. g. Wzn. 1282 mt. npm. 4.) **O.**, góra lesista, na wsch. granicy gm. Jakobeny i Waleputna, pow. kimpoluński, pod 47° 25′ płn. sz. g. a 43° 1′ 40″ wsch. dłg. g. F. Od wschodu opływa ją pot. Arszestru, dopływ Bystrzycy Złotej, która zabiera wody z wsch. i płd. i półn. stoków góry. U zach. podnóży, tuż nad doliną Bystrzycy, znajdują się kopalnie żelaza. Wznies. 1335 mt. npm. 5.) **O.**, góra, na granicy bukowińsko-multańskiej, na zach. granicy gm. Ostrej, pow. kimpoluński, pod 43° 20′ 30″ wsch. dłg. g. F. a 47° 21′ 38″ płn. sz. g. Wznies. 1378 mt. npm. 6.) **O.**, góra lesista, na płd.-wsch. od wsi Dobronowiec, pow. czerniowiecki, tuż nad granicą wschodnią Bukowiny, pod 43° 42′ 50″ wsch. dłg. g. F., a 48° 28° 45″ płn. sz. g. Las od płd.-zach. się rozpościerający, zwie się Sawczyna. Wznies. 479 mt. npm. Miejsce znaku triang. 7.) **O.**, dział górzysty na granicy gm. Czokanestie i Fundula Mołdawskiego, pow. kimpoluński. Poczyna się szczytem Botosu (1477 mt.), ciągnie się na wsch. po szczyt 1250, a stąd na płd.-wsch. Tutaj wznosi się szczyt Orata (1284 mt.). Wody z płd.-zach. pochyłości spływają do Bystrzycy Złotej, a z płn.-wsch. do Mołdawy. Długość grzbietu 8 klm. 8.) **O.** *Arszyca*, góra w obr. gm. Slatiory, pow. kimpoluński, w Karpatach bukowińskich, pod 43° 17′ 50″ wsch. dłg. g. F. a 47° 28′ płn. sz. g. U płn. stóp biją źródła pot. Kaseloru, dopływu prawego Mołdawy. Wzn. 1007 mt. npm. 9.) **O.** *Feredeu*, pasmo górskie, w Karpatach bukowińskich, ciągnie się na granicy gm. Russ pe Boul i Sadowy, w pow. kimpoluńskim, łukiem wygiętym na płd., na przestrzeni 9 kil. Jestto część działu górskiego, poczynającego się w gm. Briaza, w pow. kimpoluńskim, nad potokiem Briażą, i ciągnącego się przez Obczynę Feredeu na płd.-wsch. aż po dolinę Mołdawy pod Eisenau. Długość tego pasma 25 klm. W dziale O. wznoszą się szczyty bezimienne 1271, 1229, 1170 mt., Kurmatura Boul 1040 mt., wreszcie szczyt 1180 mt. Od O. na zachód wznoszą się w tem pasmie szczyty: 1364,

1342, 1382, 1295 i Magóra 1359 mt.; na wsch. zaś: Deia 1195, Tomnatyk 1297, Runku Preszaka 1137 mt. Południowa pochyłość wysyła swe wody do Mołdawy już to za pośrednictwem pot. Sadowy, już też bezpośrednio; z płn. zaś pochyłości spływają liczne potoki do Mołdawicy. Tak na płn. jak na płd. z głównego grzbietu wychodzą liczne odnogi górskie, oddzielające doliny dopływów tak Mołdawy, jak Mołdawicy. 10.) **O.** *Kurmatura*, dział górski, między pot. Turkulecem a Rososzem, w gm. Mołdawica Ruska, pow. kimpoluński. Wznosi się tu szczyt Turkułowa (1256 mt.); od niego na płn.-wsch., między pot. Rososz i Ardżel wybiega grzbiet lesisty, Obczyną Kurmaturą zwany. W nim szczyty 1048 i 1038 mt. Na płd. od Rososzu, między nim a pot. Demakuszą, rozpościera się górzysty dział lesisty, zwany *Obczyną Hatyną* (1020 mt.). 11.) **O.** *Kaczyka*, potężny dział górski, na granicy gm. Kaczyki, w pow. radowieckim, i klasztoru Humory, w pow. suczawskim. Poczyna się szczytem O. Pleszą (648 mt.), na zach. od Kaczyki się wznoszącym, w dziale Kalgurycą zwanym, zwolna się podnosi a doszedłszy wysokości 807 m. w szczycie Kaczyka, opada do doliny Mołdawy nagle, kończąc się nad Gurą Humorą szczytem 802 mt. wys., podczas gdy dolina Mołdawy leży 470 mt. wys. npm. Pasmo to tworzy dział wodny między pot. Humorą (od wsch.), a Blendycą (od wsch.) dopływem Sołońca. U płn.-wsch. podnóży, tuż nad Kaczyką, leżą saliny Kaczyckie. Długość pasma 10 klm. 12.) **O.** *Matieskul*, dział górski i lesisty, w Karpatach bukowińskich, między rzeką Ostrą (od zach.) a Negrylasą (od wsch.), na granicy gmin Negrylasy (od wsch.) a Ostrej i Stulpikan (od zach.), w pow. kimpoluńskim. Dział ten wybiega od szczytu (1017 mt.) wznoszącego się na granicy bukowińsko multańskiej i bieży ku płn.-płn.-zach. jako dział wodny rzek Ostry i Negry; oba stoki lesiste wysyłają wody na wsch. do Negrylasy, a na zach. do Ostrej. Kończy się nad połączeniem się pot. Ostrej i Negrylasy. Długość wynosi 14 klm. W kierunku od płd. ku płn. wznoszą się szczyty: 1017, 1003, 964 mt.; Butea Flore 939 mt.; potem 992 mt.; Brusturoasa 1025 mt. (jeden z najwyższych punktów); Paltin 984, 957, 1032, 951, 946 mt. 13.) **O.** *Ursulin*, dział górski, lesisty, w Karpatach bukowińskich, w gm. Stulpikary, pow. kimpoluński, po płn. stronie pot. Slatiory i Dżeminy, ciągnie się od szczytu Magóry Betrany (1148 mt.) na płd.-wsch. aż po same Stulpikany, opadając stromo do rozległej niziny utworzonej przez zlewisko pot. Dżeminy, Ostrej i Negrylasy. Wzdłuż grzbietu wiedzie ścieżka dla pieszych ze Stulpikan na polanę Serbską (Serbului), na płd. stoku Magóry Betrany. Szczyty, od tej polany licząc, mają: 1078, 932, 927 mt. 14.) **O.** *Walesaka*, lesista góra w gm. Walesaka, pow. suczawski, w zach. stronie gminy, nad granicą multańską, pod 43° 37′ 8″ wsch. dłg. g. F. a 47° 28′ płn. sz. g. Wznosi się 869 m. npm. Miejsce znaku triang. Ze wschodnich stoków biją źródła rz. Walesaki, a od płn.-wsch. zaś pot. Balkoja. Obie wody uchodzą do Mołdawy z praw. brz. 15.) **O.** *Wielka*, potężny dział górski, lesisty, w Karpatach bukowińskich, na dziale wodnym między rz. Humorą a Mołdawicą, tworzy granicę pow. suczawskiego i radowieckiego, ciągnie się z płn.-zach. na płd.-wsch., sięgając swymi ramiony aż po dolinę Suczawy, a na płd. do rz. Mołdawicy i Mołdawy. Za główny węzeł tego działu przyjąć należy szczyt Przysłop (1181 m.). Od niego wybiegają dwa grzbiety górskie, jeden na płd.-wsch., drugi na płd.-zach. Pierwszy jest głównym grzbietem O. W nim wznoszą się szczyty Pojana Merului (1173 mt.). Skoruszet (1220 mt.), Komarnik (1186 mt.), Rotunda (1183 mt.), Bobejka (1209 mt.), Stermnina (1072 mt.), Rogoza (1077 mt.) Od szczytu Skoruszetu wybiega odnoga górska, jako ściana odgraniczająca doliny pot. Dragozy i Frumozy; w niej czubki: Makrys (1055 mt.) i Bobejka (982 mt.). Od Bobejki (1209 mt.) w głównym grzbiecie wychodzi na płd.-zach. grzbiet górski ze szczytami Tomi (1015 mt.) i Bradze (998 mt.), następnie Affimt (1028 m) i Runcu Focri (1012 mt.), między dolinami Frumozy i Dobrej. Szczyt Stermnina (1072 mt.) wysyła ramię na płd. między doliny pot. Dobrej i Bielcagu, ze szczytami: Salatruk (1001 mt.), Przysłop (886 mt.); wreszcie od Rogozy (1077 mt.) jedno ramię zwolna opuszcza się ku płd.-wsch. do liny Mołdawy, drugie zaś zachodnie stromo przypiera do tejże doliny. Druga odnoga górska, od Przysłopu wybiegająca ku płd.-zach., ciągnie się między pot. Frumozą (od wsch.) a Czumorną (od zach.), wprost na płd. do doliny Mołdawicy. W niej szczyty: Fusa (1163 mt.), Lupoja (1163 mt.), Palamania (1130 mt.) i Arszyca Tanuli (976 m.). Od Przysłopu na płn. bieży grzbiet po Kapelankę (1075 mt.), gdzie rozdziela się na dwa ramiona górskie, które dosięgają do dol. Suczawy. Na płn. od Przysłopu spływają wody do Suczawy za pomocą Putny i Suczawicy; na płd. zaś od niego już to do Mołdawicy, już też do Humory, a przez nie do Mołdawy. Długość grzbietu od Kapelanki począwszy wynosi 30 klm. 16.) **O.** *Woroniecka*, pasmo górzyste w Karpatach bukowińskich, ciągnące się z płd. na płn., od granicy bukowińsko-multańskiej (szczyt 985 m.), granicą gm. Walesaki (od wsch.), a Worońca (od zach.), w pow. suczawskim. Zachodnie stoki opłukuje Woroniec, za-

bierający liczne wody, a ze wschodn. stoków spływają za pomocą pot. Isaki i Izworu do Mołdawy. Szczyty bezimienne: 985, 897, 887, 928, 873, 918 mt. W płn. swej części szeroko się rozwija ku dolinie rz. Mołdawy i kończy szczytem Magórą (820 mt.) nad Mołdawą, naprzeciw Gura-Humory. *Br. G.*

Obczyna al. *Obcina* 1.) gajówka we wsi Słupki, pow. suczawski. 2.) **O.**, gajówka w Illiszestie, pow. suczawski. 3.) **O.**, leśniczówka w Dobronowcach, pow. czerniowiecki, na płn. stoku góry Obczyny (479 m.) *Br. G.*

Obczytel, wś, pow. radomyski, ob. *Ocitel.*

Obdzierz, os. włośc., pow. opoczyński, gm. Owczary, par. Podklasztor-Sulejowski, odl. od Opoczna w. 25, ma 3 dm., 12 mk., ziemi włośc. 89 mr.

Obedow (niem.), ob. *Obodowo.*

Obedra 1.) karczma w Stanimirzu, pow. przemyślański. 2.) **O.**, karczma w Krukowie, pow. złoczowski. 3.) **O.**, ob. *Obydra.*

Obedyńska Huta (ob. *Huta Obedyńska*, t. III, str. 235), wś w pow. rawskim. Za czasów Rzpltej należała wś do sstwa mostoskiego i zwano ją Hutką Obedyńską Lustr. z r. 1766 (rkp. Ossol., № 2835, str. 74) podaje o niej następujące szczegóły: „Wś Hutka Obedyńska nazwana w posesyi ad praesens Wgo Franciszka Stadnickiego, chorążego latyczewskiego, zostaje. Ta wieś osiadła na gruntach z lasów wyrobionych. Poddanych osiadłych z mielnikiem, czynszownikami znajduje się 40. Powinności te: Poddany pociężne pole trzymający, ciągły ciągłem, pieszy pieszo, latem od ś. Jana do ś. Marcina przez niedziel 20 po dni 3, zimą od ś. Marcina do ś. Jana przez niedziel 32 po dni 2, a mniej pola trzymający latem po 2 dni, zimą po dniu 1, i wszyscy po tłok 2 odrabiają; oprócz tego konopie moczą, międlą. Tkacz każdy po dni 8 latem odbywa motki z pańskiego włókna na motowidło arszynowe; dni 2 zimą robiący po motków 12, dniowi po motków 6 przędą. Tkacze po półsetku z warsztatu odrabiają. Dani miodowej po kwarcie od każdego ula, i bukiew kiedy się zrodzi po czetweryku dają, kapustę własną rozsadą sadzą, polewają; do siania zboża ozimego i jarego bez pańszczyzny wychodzą. Stróżę dobową w kolej odbywają. Opisania pól i łąk nie podano. Las bukowy, kawałkami po kilkoro staj mającemi, znajduje się. Intrata z tej wsi przez lat 3 co rok 1781 zł. 26 gr. Onera et expensa fundi 237 zł. 26 gr. (między tym: administratorowi salarium zł. 120; na reparacyą kotła piwnego i gorzałczanego zł. 27, na reparacyą wszelką, ponieważ szarwarku w tej wsi nie masz, 90 zł. 26 gr.). Zatem dochód 1544 zł. a kwarta do skarbu koronnego należy corocznie 386 zł.“ Rząd austryacki zajął wieś w roku 1775 a w 1777 sprzedano ją Ignacemu Korytce za 10550 złr. *Lu. Dz.*

Obejce, potok w pow. trockim, przepływa pod wsią Mastałtowicze.

Obele, dobra w b. pow. wiłkomierskim wwdztwa wileńskiego, stanowiące niegdyś sstwo niegrodowe. Podług metryk lit. posiadłości te powstały z ekonomii olitskiej i obejmowały od 1508 r. dobra O., Zerczynicz, Bojarokompis, Butejki, Boniuszki i Naruszewo. Przez konstytucyą z 1662 r. nadane w dziedzictwo, pomiędzy innemi, jako wynagrodzenie za stracone posiadłości exulantom smoleńskim i starodubowskim, co potwierdziły konstytucye z 1670, 1672, 1699, 1717, 1769 i 1773—75 r. *J. Krz.*

Obelia, fol. majorat, pow. sejneński, gm. i par. Mirosław, odl. od Sejn 43 w., ma 4 dm., 25 mk. Dobra O. ukazem Najwyższym w r. 1838 nadane zostały na prawach majoratu tajnemu radcy Eliaszewiczowi. Majorat ten wydzielono z obszaru dóbr rząd. Sereje. Składa się on z folw. O., rozl. w gruntach, łąkach i t. p. mr. 724 i lasu mr. 1066. Rzeka Niemen zajmuje mr. 94, razem mr. 1884. Należały tu wsie: Niemonajcie os. 27, z gr. mr. 956; Talkuny os. 37, z gr. mr. 1225; Mankuny os. 60, z gr. mr. 1511; Siemieniszki os. 18, z gr. mr. 470.

Obelica 1.) *Obelia*, *Abela*, jezioro w pow. sejneńskim, o 3 w. na wschód od jez. Metele. Długie od płd. ku płn. $4^1/_2$, szer. 2 w. a głębokie od 18 do 30 stóp. Brzeg wschodni wzgórkowaty, południowy i zachodni płaskie, bezleśne. Wsie nad jeziorem od zach. Maćkońce i Obelniki. Obszar jeziora wynosi 4·5 wiorst kw. albo 0·09 mili kw. Wody jego odprowadza rzka Abela al. Obelica, lewy dopł. Niewiaży. 2.) **O.**, *Obelia*, rzka, ob. *Abela.*

Obelica, wś i kilka fol. nad jez. t. n., pow. sejneński, gm. Mirosław, par. Metele, odl. od Sejn 41 w. Mieszczą się tu następujące części, noszące nazwy od dawniejszych właścicieli: 1.) **O.** *Gelertów*, fol. i os., par. Mirosław, ma 3 dm., 20 mk. W 1827 r. było 5 dm., 21 mk. 2.) **O.** *Piaseckich*, fol., par. Metele, odl. od Sejn 50 w., 4 dm., 60 mk. Fol. O. z wsią Porzeczany rozl. w 1871 r. mr. 555: gr. or. i ogr. mr. 283, łąk mr. 116, lasu mr. 142, zarośli mr. 6, nieuż. i place mr. 8, bud. z drzewa 7; las nieurządzony. Wieś Porzeczany osad 37, z gr. mr. 61. 3.) **O.** *Proniewiczewska*, wś i folw., par. Metele, odl. od Sejn 46 w., ma 8 dm., 83 mk. 4.) **O.** *Struczkowskich*, wś i fol., par. Metele, odl. od Sejn 48 w., ma 32 dm., 221 mk. W 1827 r. było 6 dm., 16 mk. W 1870 r. rozl. mr. 411: gr. or. i ogr. mr. 208, łąk mr. 54, past. mr. 8, lasu mr. 137, nieuż. mr. 4; bud. mur. 2, z drzewa 10; las nieurządzony. Wś O. os. 40, z gr. mr. 130. 5.) **O.** *Żerom-*

skich., fol., par. Metele, odl. od Sejn 41 w., ma 2 dm., 18 mk. W 1827 r. było 2 dm., 32 mk. W 1884 r. rozl. mr. 166. gr. or. i ogr. mr. 92, łąk mr. 27, past. mr. 14, lasu mr. 31, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 5. Wś O. os. 4, z gr. mr. 5; wś Maćkiewicze os. 11, z gr. mr. 65. *Br. Ch.*

Obelica, ob. *Kumiecie.*

Obelino, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odl. od Maryampola 9 w., ma 4 dm., 47 mk. W 1827 r. było 2 dm., 21 mk.

Obelischken 1.) wś, pow. wystrucki, odl. 8 klm. od Norkitów, posiada kościół ewan., 430 mk., st. poczt. 2.) **O.**, *Opelischken* al. *Stiereningken*, wś, pow. ragnecki, na Litwie pruskiej, odl. 34 klm. od Ragnety, st. poczt. Kraupischken, 148 mk.

Obelnica, wś, pow. rohatyński, odl. 12 klm. na płn. od Rohatyna, graniczy od wsch. z Junaszkowem, od płd. z Kuniczkami i Nastaszczynem, od zach. z Koniuszkami od płn. z Łuczyńcami. Od Koniuszek dzieli O. rzeka Zgniła Lipa, zwana także Przemyślańską L., dla odróżnienia od Złotej Lipy, przepływającej przez Brzeżany. Obszar dwor. 389, włośc. 538 mr.; ludn. rzym.-kat. 9, par. Rohatyn, gr.-katol. 400, par. Junaszków. Cerkiew fil. ś. Mikołaja, szkoła fil. o 1 nauczycielu; sąd powiat., urząd poczt. i tel. Rohatyn. *B. R.*

Obelniki 1.) wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Trzebieszów, ma 6 dm., 22 mk., ziemi 308 mr. W 1827 r. było 5 dm., 21 mk. 2.) **O.**, os., pow. radzyński, gm. Żerocin, par. Międzyrzec, ma 1 dm., 4 mk., ziemi 4 mr. W 1827 r. było 2 dm., 21 mk. 3.) **O.**, wś i fol., pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. od Sejn 43 w., ma 31 dm., 330 mk. Fol. O. oddzielony został w 1871 r. od dóbr Metele. W 1827 r. było 14 dm., 139 mk. *Br. Ch.*

Obelżanki, wś i gm., pow. szamotulski. Leży na prawym brzegu Warty, na płn.-wsch. od Wronek. Poczta i par. w Wronkach. Do gm. należą: fol. Smolnice, młyn Nadolnik, tudzież os. Piła i Kraków. Gmina ma 34 dm. i 379 mk., w tej liczbie 105 katol. i 274 protestantów. *E. Cal.*

Oben, fol. dóbr pryw. Wensau, w okr. goldyngskim, pow. i par. Windawa (Kurlandya).

Oben-am-See, niem., os., pow. szubiński, ob. *Nad Jeziorem* i *Annoniewo.*

Obeniany al. *Obiniany*, wś włośc. nad rz. Strawą, pomiędzy jez. Ilse i Oniksty, pow. trocki, w 2 okr. poł., gm. Sumiliszki, okrąg wiejski Kietowiszki, o 13 w. od gminy a 26 w. od Trok., ma 4 dusze rewiz. osadn. w. ros. i 2 b. włośc. skarbowych; należy do dóbr skarb. Obeniany. Niegdyś attynencya dóbr Struwienniki ks. Ogińskich, skonfiskowanych ks. Gabryelowi Ogińskiemu. *J. Krz.*

Obeniże, w dok. *Obiniż*, wś cerkiewna nad dopł. Turyi, pow. kowelski, na płd.-zach. od mka Turzyska, ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 183.

Ober (niem.) znaczy *Górny.* Miejscowości tak się zaczynające a tu nie pomieszczone znajdują się pod drugą właściwą nazwą.

Ober-Alkehnen, majątek i wybud., pow. rybacki.

Oberau 1.) 1307 r. *Obora*, 1360 r. *Ober*, wś, pow. głogowski, leży pod samą Głogową, par. katol. Wilków. W 1841 r. 4 dm., folw., 39 mk. 2.) **O.** *Mittel*, *Ober* i *Nieder*, 1360 r. *Ober*, wś i dobra, pow. lubiński. O. *Mittel* i *Ober* mają kościół par. ewang., szkołę ewang. W 1841 r. 47 dm., 478 mk. (3 kat.). Do O. należą młyny: Fiebigmuehle, Schindelmuehle i leśniczówka Schlosstraube. O. *Nieder* miało 1841 r. 28 dm., 269 mk. Należał młyn Simonsmuehle.

Ober-Bartau, ob. *Bartów Górny.*

Ober-Bielau, ob. *Bjelawa.*

Ober-Bladnitz, ob. *Błudnice Górne* i *Nierodzim.* W najnowszym urzędowym wykazie miejscowości szląskich (z r. 1885) czytamy *Blatnica Górna.* Według obliczenia z 1880 r. ma 15 dm., 109 mk. (m. 50, k. 59), z tych rz.-kat. 21, prot. 84, żyd. 4, Polaków. 105, Niem. ców 4. *Br. O.*

Ober-Blankenau, majątek, pow. iławski, st. poczt. Uderwangen.

Oberchotzen (niem.), ob. *Wierzchocin.*

Oberdorf, przys. do Wolicy, w pow. liskim, na lewym brzegu Strwiąża, przy kolei przemysko-łupkowskiej, w pobliżu stacyi Krościenko a na płd. od Wolicy i przy drodze z Krościenka do Chyrowa. Z tą drogą łączy się w przysiołku gościniec służący za połączenie gościńca podkarpackiego (Sanok-Chyrów) z gościńcem z Przemyśla do Sanoka. Jestto kolonia niemiecka z końca ubiegłego stulecia; mieszkańcy wyznania augsburskiego. *Mac.*

Ober-Ecker, dobra, pow. licbarski, st. poczt. Cynty.

Ober-Eisseln, wś, pow. ragnecki, odl. 6 klm. od Ragnety, st. poczt., 410 mk. Piękna okolica nadniemeńska stanowi cel ulubiony wycieczek letnich dla mieszkańców Ragnety i Tylży. W pobliżu góra Signalberg (ob. t. V, 345). *J. K. Sem.*

Oberfeld (niem.), wś, z wyb. *Rathsweide*, na prawym brzegu Wisły, nad szosą, pow. kwidzyński, st. p. Kurzebrack, par. kat. i ewang. Kwidzyń. szkoła Neuhoefen, okr. urz. stanu cywil. Grabowo; 1465 mr. W 1868 r. 40 bud., 23 dm., 203 mk., 17 kat., 186 ew. *Ks. Fr.*

Oberforst (niem.), mor. *Forst Horni*, pol. *Forst Górny*, przysiółek gm. Soergsdorf, w pow. frywałdowskim, obw. sąd. jawornickim, na Szląsku austr. Dolnym, przy gośc. z Soergsdorfu do Jawornika, 1½ klm. odl. od Jawornika, ma 27 dm., 159 mk., z tych 72 męż. 87,

kob., wszyscy rz.-kat., par. w Soergsdorf; 151 Niem. (1880 r.). Ob. *Soergsdorf*. *Br. G.*

Obergeyersdorf, ob. *Dębowa Łąka Górna*, pow. wschowski.

Ober-Glogau, ob. *Głogówek*.

Obergoertzig, ob. *Gorzyca Wielka*, pow. międzyrzecki.

Ober-Goldmansdorf, ob. *Bzy-Górne*.

Obergondes i **Obergondetsch**, cb. *Gądecz*, *Górny*, pow. bydgoski.

Ober-Gostitz (niem.), *Hosztice Horni* (mor.), *Goszczyce Górne* (pol.), wś, pow. frywałdowski, w obw. sąd. jawornickim, na Szląsku austr. Dolnym, na płn.-zach. od Jawornika, na granicy Szląska pruskiego, w okolicy górzystej, na płn.-wsch. stoku pasma Sudetów. Ma 122 dm., 533 mk. (m. 253, k. 280); rz.-kat. 532, prot. 1; ludność przeważnie niemiecka (487 Niem.). W płn.-zach. obszarze leży grupa chat z leśniczówką Hundorf, 3 dm., 13 mk. Kościół paraf. rzym.-katol. i szkoła ludowa, st. poczt. Biała Woda (niem. *Weisswasser*, mor. *Bilavoda*). *Br. G.*

Ober-Grabowen, ob. *Frejnowo*.

Ober-Grossen-Bohren, ob. *Borowo*.

Obergruud (niem.), *Grunt Horni* (mor.) *Grunt Górny*, wś, pow. frywałdowski, obw. sąd. cukmantelski, na Szląsku austr. Dolnym, w okolicy górzystej, przy gościńcu z Hermanic (Hermannstadt) do Cukmantla. W 1880 r. było 118 dm., 706 mk. (męż. 359, kob. 347); rz.-kat. 705, prot. 1; ludność przeważnie niemiecka (697). W obr. tej gminie leżą osady i młyny Wurzelmuehle, Kobersteinbrettmuehle, Brandelbrettmuehle, Bohlenbrettmuehle. Niegdyś istniały tu sławne kopalnie złota i srebra, które musiały być bardzo rozległe, jak tego dowodzą przechowane dotąd ślady. Na górze Hackelsberg znajdują się podziwienia godne sztolnie. Wejścia do sztolni Erbstollen, Hochratsch i Alte Grube, prowadzą do olbrzymich kopalni, w twardym pokładzie kamiennym kowanych. Główna sztolnia w Alte Grube ma 800 sążni górniczych długości i znajduje się w głębokości około 100 sążni. Wydobywanie złota i srebra, nie było prawdopodobnie nigdy znaczne. Już w 1224 r. pisał papież Honoryusz w tej sprawie do króla czeskiego. Kopalnie te należały do bisk. wrocławskiego, atoli zostały mu wydarte przez margrafa morawskiego. Napróżno atoli prosił papież o zwrot tychże. Dlatego polecił bisk. krakowskiemu i kilku prałatom załatwienie tej sprawy, ale bez skutku. Po śmierci margrafa kopalnie przeszły na własność króla czeskiego. Do niego udał się znowu papież. Wskutek tego odzyskał je bisk. wrocławski, i w 1263 r. bisk. Tomasz z Wrocławia wyznacza synom Witygona i Zygfryda, zasłużonym mężom, którzy prawdopodobnie po napadzie tatarskim r. 1241 osadzili Niemców w okolicy Odmuchowa, Ziegenhals i Cukmantla, dziesięciny i wszelką jurysdykcyą w górach aż po Cukmantel. Kopalnie te istniały do połowy XVIII w. W latach 1730—1740 wydobyto złota za 2969 dukatów, a srebra 151½ łutów, witryolu 1406 ctn. Od 1755 do 1765 r. uzyskano jeszcze złota i srebra we wartości 1575zlr. 18 ct. Odtąd kopalnie coraz bardziej upadały. W r. 1787 r. kopalnie zupełnie zamknięto. Czyt. A. Peter, Das Herzogtem Schlesiem. Wien. 1884. Wś ma szkołę ludową i kościół par. p. w. ś. Jana Chrzc. Sąd obw. i st. poczt. w Cukmantlu. *Br. G.*

Obergurig, ob. *Horka Hornja*.

Oberhausen, fol., pow. iławski.

Ober-Hermsdorf (niem.), *Hermanice Górne*, wś, należąca do gm. Bernarczyc (niem. *Barzdorf*), pow. frywałdzki, obw. sąd. jawornicki, ma szkołę rolniczą i ludową. W 1880 r. było tu 53 dm., 408 mk. (męż. 214. kob. 194), między nimi rz.-kat. 403, prot. 3, żyd. 1. Ludność przeważnie niemiecka (380). Ob. *Hermsdorf* i *Bernartyce*. *Br. G.*

Oberheyersdorf, ob. *Andrychowice* i *Heyersdorf*.

Ober-Hoelle, niem., ob. *Piekło Górne*.

Oberhof, folw., gm. Poręb Wielki, pow. bialski, w wsch. części, na płd. od pot. bezim., płynącego od zach. na wsch. przez wś Porębę i zwracającego się poniżej tego folw. na płn. ku gm. Włosienicy. *Br. G.*

Oberhof (niem.), grupa zabudowań w gm. Karwina, pow. i obw. sąd. frysztacki, na Szląsku austr. Górnym. W uzupełnieniu art. „Karwina“ (t. III, str. 890) dodajemy, że w 1880 r. było 447 dm., 5488 mk., z czego 2832 męż., 2656 kob., rz.-kat. 4961, prot. 467, żyd. 60, Polaków 3770, Czechosląząków 858, Niemców 551, innych narod. 10. Ob. *Solec*. *Br. G.*

Oberhof 1.) fol., należący do Goliny, pow. krobski, powstał w nowszych czasach. 2.) **O.**, ob. *Bronisławki* i *Kruszewo*, pow czarnkowski.

Oberhof, 1253 *Mocronoz*, 1345 *Ober-Mockinnoz*, 1360 *Homockirnik*, wś, pow. wrocławski. Ludność przeważnie ewang.; sołtystwo.

Oberhof 1.) fol., w pow. bytomskim, w Bujakowie. 2.) **O.**, pow. bolesławski, zamek w Giesmannsdorf. 3.) **O.**, fol., pow. ząbkowicki, należy do Dittmansdorf. 4.) **O.**, trzy fol., pow. kładzki, do Eckersdorf, do Ober Hannsdorf, do Piszkowic. 5.) **O.**, fol., pow. bystrzycki, do Alt-Lomnitz. 6.) **O.**, fol., pow. kozielski, do Bierawy i **O.**, fol. do Krzanowic. 7.) **O.**, folw., pow. lubański, do Kuepper. 8.) **O.**, fol., pow. lignicki, należy do Fellendorf. 9.) **O.**, folw., pow. lubliniecki, do Kosięcina. 10.) fol., pow. nissański, do Bischofswalde. 11.) **O.**, folw., pow. Reichenbach, do Pilawy (Obersten Peilau). 12.) **O.**, fol., pow. szunowski, nal. do

Tiefhartmannsdorf. 13.) **O.**, fol., pow. wielkostrzelecki, do Zalesia. 14.) **O.**, folw., pow. strzygławski, do Thomaswaldau. 15.) **O.**, fol., pow. toszycko-gliwicki, do Pryszowic i Smolnic. 16.) **O.**, fol., pow. pszczyński, należy do Golasowic.

Oberhof, niem., ob. *Wyszczekanki*.

Oberhof, z *Plutzen- Claus*, wś, pow. kłajpedzki, 56 mk., st. poczt. Plicken.

Ober Huette (niem.), ob. *Rybia Huta*.

Oberkaina, niem., ob. *Kina*.

Oberkom, błoto w pow. kijowskim, między wsiami: Leśniki i Podhorce, 11 w. długie, 2 w. szerokie (Funduklej „Kij. Gub.").

Oberkrug al. *Hauscholz* al. *Ober-Pechofen*, część Lorenzdorfu w pow. bolesławskim.

Ober-Kunzendorf, ob. *Kujakowice Górne*.

Ober-Kurzwald, ob. *Międzyrzecze Górne* (t. VI, 386).

Oberland, nazwa nadawana w mowie potocznej okr. zelburgskiemu w Kurlandyi, ob. *Selburg*.

Oberland, stara nazwa cześci prowincyi pruskiej. Rozróżniano „Polnisch Oberland" i „Deutsch Oberland." Pierwsze obejmowało miasta: Szczytno, Wielbark, Nibork, Działdowo, Dąbrowno, Olsztynek, Ostród, to jest mniej więcej dzisiejsze powiaty szczycieński, niborski i ostródzki, a więc zachodnią część kraju mazurskiego; do drugiego liczono miasta Elbląg, Tolkmicko, Pasłęk, Libsztat, Morąg, Miłomłyn, Miłuzę, Zełwałd, Susz, Prabuty, Kwidzyn, Dzierzgoń, a więc mniej więcej dzisiejsze powiaty kwidzyński, suski i elbląski (część wschodnią) w Prusach zachodnich, pasłęcki i morąski w Prusach wschodnich Okolica miast Morąg, Miłomłyn, Ostród aż do Olsztynka miała jeszcze oddzielną nazwę *Hockerland* (ob.). *J. K. Sem.*

Oberlessnitz, ob. *Oleśnica*, pow. chodzieski.

Ober - Lindewiese (niem.), ob. *Lipowa Górna*.

Ober-Marklowitz, ob. *Marklowice Górne*, W 1880 r. 64 dm., 440 mk. (męż. 207, kob. 233), rz.-kat. 437, prot. 1, żyd. 2, polak. 412, niem. 8. *B. G.*

Obermuehle (niem.), grupa zabudowań w gm. Deszczna (niem. *Dorfteschen*, sl. *Desztné*), w pow. i obw. sąd. opawskim, nad granicą czeską. Wieś Deszczna (pominięta w „Słowniku") legła nad pot. Hośnicą, płynącym od Kunzendorf, przy dr. opawskiej; obejmuje oprócz powyższej osady domów O., jeszcze grupę dm. Kukukhof zwaną i trzy wólki: Neuhof, Niedermuehle i Szratonów (Schrattenhof). W 1880 r. 143 dm., 950 mk. (456 męż., 494 kob.); rz.-kat. 942, żyd. 8, niem. 934. Szkoła ludowa. Par. łać. i st. poczt. w miejscu. W zach. obszarze łomy łupku. *Br. G.*

Obermuehle 1.) wybud. pod Obelżankami, pow. szamotulski. 2.) **O.** młyn, pod Główną, w pobliżu Poznania, zwany Młynem Górnym. 3.) **O.**, ob. *Marcinek*, pow. chodzieski. 4.) **O.**, ob. *Górnik*, pow. międzychodzki.

Obermuehle (niem.), młyn do Bukówca należący, pow. świecki. W 1856 r. 12 mk.

Ober Nessau, ob. *Nieszawka*.

Obernigk *Górny* i *Dolny* (Ober, Nieder), wś i dobra, pow. trzebnicki, odl. $1^3/_8$ mili od Trzebnicy, w okolicy górzystej, w pobliżu Kosackiej góry, Gęsiego jaja. Posiada kościół par. ewang., szkołę ewang. od 1789 r., młyn wodny, piec wapienny, gorzelnię, cegielnię, folwark, zamek. W 1841 r. było 92 dm., 68 os., 559 mk. (21 katol.) O. jest miejscem urodzenia szląskiego niemieckiego poety Karola v. Holtei. Do O. należy Sitten z zakładem wodoleczniczym, założonym w 1835 r. *Br. Ch.*

Obernitz, folw. należący do Machnic, pow. trzebnicki.

Ober-Ohlisch, ob. *Olszawka Górna*.

Oberpahlen (niem.), zamek nad rz. Pahle, pow. feliński gub. ryskiej, był zbudowany 1272 r. przez mistrza Ottona von Rodenstein i należał do komtura felińskiego.

Ober-Pommerkau, ob. *Marschauerberg*.

Ober-Rauschenbach (niem.), *Felső-Ruzsbach*, ob. *Drużbaki Górne*.

Oberschaale, folw., pow. opolski, należał do dóbr rządowych Opole.

Oberschaar, ob. *Gętomie*.

Obersdorf, wś, kol. niemiecka, w pow. dobromilskim, 16 klm. na -płd.zach. od Dobromila, tuż na płn. od st. kol. i urz. poczt. w Krościenku koło Chyrowa. Na zach. leży Wolica, na płn. Łopuszanka, na wsch. i płd. Krościenko. Płd. część wsi przepływa pot. Karaszyn, dopływ Strwiąża. Wchodzi on tu z Wolicy od płn.-zach., a płynie na płd.-wsch. do Krościenka. Wzdłuż granicy płn. płynie na małej przestrzeni pot. Strantura. Zabudowania wiejskie leżą w płd. stronie obszaru, w dolinie Karaszyna. Część płn. zajmuje las Klewa, ze szczytem 581 mt. wys. W r. 1880 było 100 mk. w gminie. Kolonią tę założono w r. 1787. Ob. *Krościenko*. *Lu. Dz.*

Obersee, ob. *Wilczkowo*, w pow. szubińskim.

Ober-Seibersdorf (niem.), ob. *Zebrzydowice Górne*.

Oberskie Holendry 1.) *Nowe*, niem. *Neu Obra Hauland*, w pow. babimoskim, na lewym brzegu Obry, między Kopanicą i Kębłowem, st. poczt. w Obrze, 30 dm., 190 mk. 96 kat. i 94 prot. 2.) **O. H.** *Stare*, niem. *Alt-Obra-Hauland* tamże, 52 dm., 340 mk., z których 19 kat. i 321 protest.

Oberski Młyn, niem. *Obramuehle*, os. młyn. nad Obrą, w pow. międzychodzkim, o 3 klm. na płd. od Skwierzyny, przy trakcie między-

chodzkim. Młyn ten istniał pod nazwą polską w r. 1580 i należał do parafii skwierzyńskiej. W r. 1846 było tu 5 dm. i 64 mk., z których 33 kat. i 31 protest., a w 1771 r. 6 dm., 113 mk. Obszaru 235 ha roli. Właściciel Niemiec. Poczta w Skwierzynie, przyst. dr. żel. w Landsbergu nad Wartą. Przy osadzie tej jest dom szosowy z 9 mk. *E. Cal.*

Oberstrelitz, ob. *Strzelce Górne*, w pow. bydgoskim.

Ober-Suchau niem., ob. *Sucha Dolna.*

Oberszar, niem. *Oberschar*, os. w gm. Albrechcice (Olbersdorf), pow. karniowski, obw. sąd. albrechcicki, na płd.-zach. od miasta, na płd.-wsch. stoku góry Riemer Berg (706 mt.), 10 dm., 37 mk. (m. 23, k. 14), rz.-kat. 28, prot. 9, wszyscy niemcy (1880 r.) *Br. G.*

Obertasów 1.) leśn. w Płuchowie, w pow. złoczowskim. 2.) **O.** al. *Góra Obertasowa*, część wsi Zazule i fol. tamże, pow. złoczowski.

Oberteich, 1.) fol., pow. frylądzki, st. poczt. Domnowo. 2.) **O.**, wś., pow. rastemborski, st. poczt. Szępopel.

Obertyn 1.) mtko nad pot. Czerniawa, pow. horodeński, odl. od Horodeńki 24 klm. na zachód. Granice: od wsch. Czortowiec, z połud. Bałahorówka i Jakubówka, od zach. Żuków, z pół. Chocimierz, Żabokruki i Hawrylak. Obszar. dwor. 1810, włośc. 3011 mr. Ludn. rz.-kat. wraz z przedmieściem Nietrzebówką 1200, gr.-kat. 1980, obie parafie w miejscu. Rz.-kat. fundowana 1757 r. przez Rafaela Skarbka, chorążego kołomyjskiego; kościół drewniany, rok poświęcenia niewiadomy. Dekretem papiezkim 1796 r. odłączony od archidyecezyi lwowskiej orm. obrz. i oddany rzym. katolikom. Do tej parafii przyłączono 8 miejscowości: Bałahorówka o 3 klm. (55 dusz), Czortowiec o 7 klm. (300), Hanczarów o 4 klm. (7), Harasimów o 10 klm. (96), Hawrylak o 4 klm. (85), Jakubówka o 4 klm. (23), Niezwiska o 15 klm. (53), Woronów o 15 klm. (25). Ogólna liczba w całej par. kat. 1844, izrael. 2860, dek. Horodenka, dyecez. Lwów. Gr.-kat. par. należy do dek. Żuków, obejmuje fil. Hanczarów (548), Bałahorówka (138), razem 2675 gr.-kat. Przez O. przechodzi gościniec powiat., prowadzący z Jezierzan do Zabłotowa. Odbywają się tu dość znaczne jarmarki na woły, okolica bardzo urodzajna, czarnoziem głęboki, kukurydza i tytuń dobrze się udają, brak jednak lasów. Jest tu sąd pow. należący do sądu obw. w Kołomyi, st. poczt., szkoła etat. męska o 4 nauczycielach, kasa pożyczkowa gm. z kapit. 22,560 złr. a. w. Właścicielka pos. więk. Józefowa Kellermanowa. Między O., Kamionką i wsią Żukowem znajduje się wiele mogił. O. jest dawną osadą i gniazdem rodziny Obertyńskich. W 1438 r. zeznaje w Haliczu Dersław z Bybła, że otrzymał 60 grzywien od Konrada z Kunaszowy, za czwartą część wsi Obertyn i Trzchemchów (Akta gr. i ziem., t. I, str. 25 i 26). O. stał się głośnym przez stoczoną w jego okolicy walkę, w której Jan Tarnowski, hetman w. k., w 1531 r. zwyciężył Wołochów. Bielowski tak ją opisuje: „Po odsieczy Gwoździca, cofał się Tarnowski w głąb kraju i stanął obozem pod Obertynem, gdy go doszła wieść, że Piotr, wojewoda wołoski, z całą swą siłą wprost ku niemu zmierza. Byli tacy, którzy wielkość i dobór wojska nieprzyjacielskiego zważając, Wołochów było bowiem dwadzieścia kilka tysięcy a naszych wszystkiego pięć do sześciu tysięcy i to prawie samej jazdy (piechoty nie więcej nad 300 ludzi liczono) radzili hetmanowi, iżby działa zostawiwszy, do Halicza pośpieszał.—„Tu nam umrzeć lub wygrać“ odrzekł hetman, i kazał obóz umacniać. Tak stanowcza odpowiedź wodza podniosła ducha w wojsku. Rzucono się do robienia okopów, spinano łańcuchami wozy; ustanowił hetman za wozami piechotę, wytknął działom miejsce po rogach, jazdę ciężką i lekką śród obozu szykował. Ledwie to wszystko ukończono, już był nieprzyjaciel przed nimi. Nocą pod obóz polski nadciągnął, a uważano nie bez trwogi, jak ze szczególnym połyskiem roztrząsała światło swoje tejże nocy kometa, która już od 3 tygodni na niebie ukazawszy się, to się kryła, to znowu wyjawiała. Ranek dnia 22 sierpnia odsłonił na polach obertyńskich obóz wołoski. Po wzgórzach rozstawił go Piotr, aby Polacy wielość hufców i zapasów wojennych zważając, na duchu upadali. Główna jego troska była w tem, iżby mu hetman z wojskiem swojem nie umknął, dla tego otoczył go ze wszech stron swemi hufcami. Poczęły się niebawem alarmy: najeżdżał na obóz polski liczny harcownik, krzykiem, drwinami i łajaniem do boju wyzywając. Milczkiem podsuwała się z rusznicami piechota polska, i jednego po drugim sprzątała. Wnet przystąpiono do bitwy. Pięćdziesiąt wielkich dział skierowało swe strzały na obóz polski. Straszny ten ogień okazał się jednak nie zbyt szkodliwym, bądź z powodu złych prochów, bądź z powodu nie wielkiej biegłości strzelających. Odpowiadali im puszkarze polscy, nad którymi był przełożony Staszkowski. Szczuplejsi co do liczby, kierowali swe strzały tak, iż raz wraz widać było luki w szykach nieprzyjaciela i wojska jego chwiać się poczynały. Trwał ogień taki blisko pięć godzin, hetman bowiem zalecił swoim jak najmocniej, iżby z miejsca się nie ruszając, cierpliwie oczekiwali na atak. Nie bez fortelu rozpoczął go Wołoszyn. Ujrzawszy w przedniej bramie sprawność szyków i dobór żołnierza, kazał uderzyć na obóz polski od strony przeciwnej, gdzie pośledniejsze

hufce spodziewał się znaleść. Stali tam przed innemi rotmistrzami Balicki i Trojanowski, ten ostatni z młodym żołnierzem. Balicki wiekiem podeszły, ale pełen odwagi, pomknął się pierwszy z hufcem i mężnie się potykał. Natarcie Wołochów było potężne, towarzysze w oddziale Balickiego jeden po drugim padali. Skoczyli im w pomoc Sieniawski Mikołaj i Włodek ze swemi hufcami i bitwę walną zawiązali. Gdy już czas jakiś uporczywie walczono, a Wołoszyn skupiał siły w tym punkcie, dał rozkaz hetman Prokopowi i Aleksandrowi Sieniawskim, stojącym aż dotąd w bramie pierwszej, iżby z rotami swemi w pole wyszedłszy, w bok nieprzyjaciela uderzyli. Sprawili się według rozkazu, a bitwa stawała się coraz krwawszą. Hetman z obozu rozsyłał w jedną i drugą stronę posiłki. Po półtoragodzinnej walce, gdy już ostatnie posiłki pod nieprzyjaciela podemknionо i dogrzano mu ogniem z dział, przełamane hufce jego zaczęły z pola ustępować, a wnet poszły w rozsypkę. Stał na pagórku opodal Piotr, końca bitwy wyglądając, ujrzawszy, że wojsko jego cofa się i hamować się w biegu nie daje, jął i sam uciekać. Ścigali nasi przez półtorej mili uciekających. Sam hospodar został dwukrotnie raniony. Cały obóz dostał się w ręce zwycięzcom. Pięćdziesiąt wielkich dział spiżowych, prócz pomniejszych, częścią wołoskich, częścią naszych, na Bukowinie za Jana Olbrachta utraconych, wszystkie hakownice żelazne, których miał mnóstwo nieprzyjaciel, 50 chorągwi, konie, wozy z wszelkiemi zapasami i przeszło 1000 jeńca, były zdobyczą pamiętnego zwycięstwa. „Jeżeli która w Polsce bitwa wygraną była, którąby sercem, rozumem, szczęściem z starodawnymi bitwami równana być mogła, tedy obertyńska takową jest“, pisze Orzechowski. Nagradzając monarcha Tarnowskiego naznaczył mu za zgodą sejmujących stanów po 2 gr. z łanu: „co żadnego przedtym ani potym hetmana nie potykało“ mówi Bielski. *B. R.*

Ober-Ucker, jezioro, na przestrzeni między Elbą a Odrą.

Oberuhna (niem.), ob. *Hunjow.*

Obervorwerk, fol. do Dzięczyna, pow. krobski, 3 dm., 35 mk.

Oberwalde, miejscowość w pow. iławskim nad Preglem, st. poczt. Tapiewo.

Oberwilda, ob. *Wilda Górna* al. *Wierzbica*, pod Poznaniem.

Oberzedlitz, ob. *Swidnica Górna*, pow. wschowski.

Obezele, las w płn.-zach. stronie Snowicza, pow. złoczowski.

Obgárt (węg.), al. *Obgort*, wś, w hr. spiskiem (Węgry). Ob. *Hobgard.* W 1880 r. 209 dm., 1000 mk., obszaru 3555 sąż. kw. katastr Sąd pow. i urz. poczt. w Starej Lubowni. *Br. G.*

Obgów, wś cerkiewna, pow. dubieński, nad dopł. rz. Ikwy, na płd.-wsch. od Dubna, dawniej w pow. krzemienieckim; ob. Pamiat. kij. Arch. Kom. t. IV, cz. 2: 200. *J. Krz.*

Obiadówka, w narzeczu ludowem *Abiedauka*, rzeczka w pow. rzeczyckim, lewy dopływ Nienaczy. Bierze początek w lesistych moczarach około wsi Ubołocie; pod wsią Zielonocze zasila się z lewej str. strugami i ma młyn; zwraca się coraz ku zach., pod wsią Horoczyczy ma młyn, pod wsią Bobrowicze przecina gościniec poczt. z Jakimowskiej-Słobody do Mozyrza; dalej płynie koło wsi Turowicze, Suchowicze i za ostatnią ma ujście. Długość biegu około 3 mil, brzegi ma nizinne w wielu miejscach łąk obfitość. Posiada chaty bobrowe na bagnistych zatokach; ryb dostatek. Przepływa miejscowości poleskie. *A. Jel.*

Obiaza, niem. *Obischau*, 1288 *Obes*, 1360 *Obesd*, 1366 *Obschau*, wś i dobra, pow. namysłowski, par. ewang. Kaulwitz. Większa posiadłość należała w części do dóbr hr. Donnersmarka, do rządu i do szpitala miejskiego w Namysłowie.

Objazda al. *Wobjazda*, niem. *Wobesde*, dok. *Obesda*, wś i dobra ryc., na Pomorzu niemieckiem, pow. słupski. Ma agenturę poczt., st. kol. Ujść 11,5 klm. odl. Leży opodal jeziora garneńskiego, 5 klm. od Baltyku, 98 klm. od Słupska. W około równina, z której się wychylają lasem pokryte pagórki; w pobliżu wielkie obszary torfowe i obszerne łąki; przemysł mleczny tu kwitnie. Obie osady zawdzięczają Kaszubom swój początek. W 1878 r. 740 mk., ewang. przeważnie. Tutejsze dobra ryc. obejmują 487 ha roli orn. i ogr., 375 łąk, 187 pastw., 485 boru, razem 1534 ha; czysty dochód z gruntu 7386 mrk. Gorzelnia parowa, młyn parowy i ceg. Okr. urz. stanu cywiln. miał w 1880 r. 1469 dusz. W 1281 r. nadaje Mestwin klasztorowi Belbuk dziesięciny wsi tutejszej (ob. Perlbach, P. U. B., str. 285). W 1294 r. potwierdza Jakób, arcybisk. gnieźnieński, pannom w Słupsku darowane im przez Mestwina dziesięciny wsi „Wobasdo“ (ob. tamże, str. 455). *Kś. Fr.*

Obice, w dok. *Obidcze*, wś, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Lisów. Według Lib. Ben. Dług. (I, 474 i II, 391) było tu w XV w. dwa folwarki i dwóch dziedziców: Stanisław h. Czemya, zwany „Szyeczipywo“ i Piotr Szwyaszkowsky h. Szrokomlya. Folw. dawały dziesięcinę wartości dwóch grzywien proboszcz. w Łysowie. We wsi było 9 łanów kmiecych, jeden zagrodnik i dwie karczmy. Dziesięcina ze wsi, wartości 6 grzywien, szła dla prebendy kieleckiej, zwanej brzechowska. W 1827 r. było tu 20 dm., 217 mk.

Obichów, ob. *Obiechów.*

Obickie Chałupki, pow. kielecki, ob. *Chałupki Obickie.*

Obicz, grupa domów w Jabłonicy, pow. nadworniański.

Obida, jezioro w pow. sieńskim, w gminie lisiczyńskiej, zajmuje około 70 dzieś. przestrzeni i łączy się z jez. Radca, leżącem na południe od niego.

Obidnowskie, jezioro w półn. części pow. kijowskiego, 870 saż. dł., 40 saż. szer.

Obidów, fol., i *Obidówek*, wś i fol., w dok. *Obidowo Małe* i *Wielkie* al. *Obidowo duplex*, pow. łęczycki, gm. Witonia par. Strzegocin. Obidówek ma 18 dm., 160 mk., 395 mr. obszaru folw. i 115 mr. włośc., Obidów zaś 2 dm., 26 mk., 305 mr. folw., i 5 mr. włośc. Według Lib. Ben. Łask. O. *duplex*, w pow. Strzegocin, miała folwark dający dziesięcinę parafii, a łany kmiece dawały kanonii i prebendzie łęczyckiej. Według regestr. pobor. z 1576 r., wś O. Wielkie była własnością Jakóba Obidowskiego, który miał 1 łan, 2 zagrod., 2 kol., i Wawrzyńca, mającego $^1/_2$ łana i 1 kol. O. Małe było własnością Jana Obidowskiego, który miał tu 1 łan, 2 zagrod., i 1 kol., zaś Wawrzyniec miał 1 zagrod. i 1 kol. (Pawiński, Wielkop., t. II, str. 86). *Br. Ch.*

Obidowa 1.) wś, pow. nowotarski, nad rz. Lepietnicą, której źródła biją na zachodnim stoku góry Niedźwiedzicy (1311), najwyższego szczytu Gorców. Leży w okolicy górskiej, na zachodnich stokach Gorców. Graniczy od płd.-zach. z Klikuszową, od płd. z obszarem Nowego Targu, od płn. Rdzawką, Ponicami (obie w pow. myślenickim), i Porębą Wielką (w pow. limanowskim.) Półn. granica ciągnie się grzbietem Obidowca, a południ. grzbietem odnogi górskiej, wychodzącej ze szczytu Niedźwiedzicy na płd.-zach. Oprócz Lepietnicy, która przerzyna obszar O. od wsch. na zach., zrasza wschodni obszar górzysty potok Górzec, wpadający do Lepietnicy od pr. brzegu. Między obiema wodami rozciąga się wał górzysty Gorzec, ze szczytem tejże nazwy (1114 mt.). Na jego grzbiecie polanki śródleśne z zabudowaniami. Poniżej ujścia Gorca zwraca się Lepietnica na płd.-zach. Najwyższy punkt obsz. O. stanowi szczyt Niedźwiedzica (1311 mt.), Gorzec 1114 mt, potem szczyt Obidowca 1102 mt., następnie w płd.-wsch. stronie szczyt Bukowina 1040 mt., a w płn. szczyt Obidowa 1027 mt. Wieś leży na górnym swym końcu, nad Lepietnicą, przy jej zwrocie, 748 mt. npm. Kiedy wś powstała, niewiadomo. Wymienia ją lustracya z 1636 r. Było wtedy 24 zagrodn., którzy płacili czynszu złp. 35 gr. 5. Według lustracyi z r. 1660 było w tej wsi 9 chałupników, którzy czynsz dorocznie nierównie, ale różnie pro quantitate gruntów swoich płacą; dostaje się jednak czynszu tego od wszystkich na rok złp. 52 gr. 8; i tem dają w tej wsi zagrodnicy kwartalnego po złotemu jednemu, co uczyni na rok złp. 4. Zsypują sepnego owsa korcy nowotarskich 3, miarek 3, korzec rachując po groszy 12, co facit złp. 1 gr. 9. Oprawy wszyscy insimul dają łokci ośm, za nie gr. 20. Robią dwa dni w tydzień pieszo. Młyn Koczur daje czynszu dorocznego złp. 10. Summa census, exclusis desertatis, czyni złp. 68 gr. 7.“ Według lustracyi z r. 1765 było tu ról 11, zagród 16, młyn 1. Opłata rozmaitego podatku czyniła złp. 1145 gr. 14. Wójtostwo tej wsi, jakoteż wsi Klikuszowy, było w posiadaniu Feliksa i Anny Burzyńskich, przez ustąpienie Michała i Teresy Kownackich, fer. 2 ipso die s. Aegidii abbatis 1760 w grodzie sandeckim, za przywilejem Augusta III z 12 sierp. 1759 r. Wójtostwo obejmować miało 4 łany frankońskie, lecz 1765 r. ledwo jeden łan do niego należał, o co był proces między Andrzejem Klikuszowskim a Janem Pieniążkiem, naówczas posiadaczem starostwa nowotarskiego. Dekret, aby cztery łany wydzielono Klikuszowskiemu, uzyskano za króla Stefana w Niepołomicach, fer. 6 post festum s. Margarethae virg. 1585. Ponowny dekret wydały sądy referendarskie Soldadynim, tego wójtostwa posiadaczom, 29 lipca 1749 r. Do r. 1765 nie nastąpiło jednak wykonanie tych dekretów. Wójtostwo miało 4 poddanych, którzy prócz robocizny pieszej dawali pogłównego dwaj po złp. 4, dwaj drudzy po złp. 2, a wszyscy po sztuce oprawy. Krescencya nie wystarczała na ordynaryą dla czeladzi, zatem do kwarty pozostał tylko dochód z karczmy (złp. 240), z łąk (złp. 144), z młyna (złp. 36), i z piły trackiej (złp. 36), razem złp. 456, czyli zupełnej kwarty złp. 100. W r. 1777 było tu dm. 58, mk. (chrześc.) 331; w r. 1799; dm. 76, mk. 412; w r. 1824, dm. 85, mk. 508 (między nimi 4 żydów); w r. 1869, dm. 84, mk. 553; w r. 1880 mk. 532. Obszar większej posiadłości ma roli ornej 37 mr., łąk i ogr. 17 mr., pastw. 6 m., lasu 2232 mr.; mn. pos. roli ornej 795 mr., łąk i ogr. 262 mr., pastw. 297 mr., lasu 20 mr. austr. W r. 1824 należała O. do dóbr Klikuszowa. Później przeszła w ręce Konrada Tihausera (1872 r.). Należy do par. łac. w Klikuszowej. St. poczt. Nowytarg. 2.) **O.**, przysiołek wsi Rdzawki, w pow. nowotarskim, na półn. stoku góry tejże nazwy. Przy samym gościńcu wznosi się karczma Obidowa, na wys. 812 mt. npm. Jest to najwyższy punkt drogi z Krakowa do Tatr. Jeżeli sprzyja pogoda, to widok na Tatry od tej karczmy, lub z pobliskiego szczytu, na wschód od karczmy (840 mt.). jest zachwycający. *Br. G.*

Obidowicze, wś, pow. bychowski, gmina Nowy Bychów, 118 dm., 790 mk.; st. poczt.

na szosie kijowskiej, pomiędzy st. Przybór (o 15¾ w.) a Dowskiem (o 18 w.).

Obidowiec, grzbiet górski, w wschodniej połaci Gorców, na granicy pow. nowotarskiego i limanowskiego. Ciągnie się od szczytu Niedźwiedzia (Niedźwiedzicy, 1311 mt.) zrazu na zach.-płn.-zach. na przestrzeni 1780 mt., po wierzch bezim. 1198 mt. Tu zwraca się ku płn.-zach. na przestrzeni 2475 mt. po szczyt 1102 mt., odkąd przybiera kierunek zachodni na przestrzeni 1650 mt., po graniczny wierzch, panujący nad doliną Raby, a zowiący się Obidową (1027 mt.). Od płd. strony Obidowca biją źródła Lepietnicy i Gorca, od płn. zaś potoków Poręby, Olszowego, Turbacza i Koniny. Ob. Gorce (II, 698—702). Górę Obidową wspomina przywilej z r. 1254, mocą którego bracia Klemens i Marek, synowie Marka, wojewody krakowskiego, wszystkie darowizny, uczynione przez Teodora al. Czadera klasztorowi szczyrzyckiemu, w obecności Bolesława Wstydliwego, odnawiają i zatwierdzają (ob. Piekosiński, Kodeks małopolski, str. 45). *Br. G.*

Obidówka, wś, pow. sieński, gm. wysokohorodecka, 13 dm., 93 mk.

Obidowo, okolica szlachecka nad rz. Wołowicz, w 1 okr. pol. niehniewickim, ma 3 osady. Miejscowość całkiem bezleśna, górzysta i dość malownicza, gleba wyborna pszenna, łąki dobre. Łoziński Adam ma około 6½ włók. *A. Jel.*

Obidza, potok górski, w gm. Obidzy, pow. nowosądecki, wypływa z półn. pochyłości góry Dzwonkówki (984 mt.); płynie na płn. głęboką a dziką doliną przez obszar gm. Obidzy, zwraca się na wschód, a potem na płn.; od praw. brzegu przyjmuje znaczniejsze dopływy Soliczny i Bukowy; uchodzi do Dunajca od pr. brz., tuż przy przewozie z Obidzy do Jazoska. Poziom wody przy ostatnich górnych chatach wznosi się 658 mt.; ujście leży 330 mt. Długość biegu 8 klm. Wzdłuż potoku, od przewozu, wiedzie drożyna, tylko dla koni, po pod Dzwonkówkę, do doliny pot. Sopotnicy, a z niej do Szczawnicy Wyżniej. Tędy mają przeprowadzić drogę bliższą z Jazoska do Szczawnic. *Br. G.*

Obidza al. *Obydza*, wś, pow. nowosądecki, nad Obidzkim potokiem, uchodzącym z prawego brzegu do Dunajca. Górska wioska, rozrzucona w dolinach mniejszych potoków, otoczona od wsch. i płd. szpilkowymi lasami, na podgórzu Skałki (1168 mt.), a dochodzącymi w pobliżu wsi do 910 mt. wznies. O. należy do dóbr Jazoskich. Ma 1348 mk., 1274 rz.-kat. i 34 izrael. Wś należy do par. rz.-kat. w Jazosku i odl. od Piwnicznej o 7·5 klm. Kasa pożyczkowa gminna ma 8072 zł. w. a. kapitału; grunta jałowe i kamieniste, dla tego pos. więk. uprawia jedynie 57 mr., 46 mr. obraca na łąki, 41 mr. na pastwiska, a 1728 mr. na las; pos. mn. ma 576 mr. roli, 595 mr. łąk, 620 mr. pastw. i 620 mr. lasu. Głównem źródłem zarobku ludności jest zajęcie w lasach i dostawa budulca do stacyi kolei w Starym Sączu, dokąd prowadzi dobry gościniec. Ta osada graniczy na wschód z Łazami i Gaboniem, na południe z Majdanem i lasami należącymi do Szczawnicy, od której ją dzieli grzbiet górski ze szczytami Zwonkówką (984 mt.) i Sopotnicą (1024 mt.), na zachód z Brzyną, na płn. zaś przez Dunajec z Jazoskiem. *Mac.*

Obidzino 1.) al. *Obiedzino*, wś nad rz. Skrodą, pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo. Posiada młyn wodny. Jestto gniazdo Obidzińskich, wspominane w dok. z 1416 r. w ziemi łomżyńskiej (Gloger). W 1827 r. było tu 23 dm., 120 mk. 2.) **O.** *Górne*, wś nad rz. Sonią, pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. 13 w. od Ciechanowa, ma 21 dm., 168 mk., 443 mr. gr. dobr., 25 mr. nieuż. Mieszka tu drobna szlachta. W 1781 r. było 144 mk. 3.) **O.**, *Suwały*, wś nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. o 12 w. od Ciechanowa, ma 3 dm., 37 mk., 99 mr. gr. dobr., 7 nieuż. *Br. Ch.*

Obiecana, fol. i kol., pow. ostrowski, gm. Zaręby Kościelne, par. Zuzel. Jestto dawna wś czynszowa dóbr Gąsiorowo; mieszkają tu żydzi koloniści. Fol. należy do dóbr Gąsiorowo.

Obiecanowo, wś szl. nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. Płoniawy, par. Maków. Według dokumentu ogłoszonego w Kod. dypl. Muczk. i Rzysz. (I, 24) rycerz Obiecan miał nadać wś Glinki, później nazwaną Obiecanowo, klasztorowi w Czerwińsku. W 1827 r. było tu 12 dm., 75 mk.

Obiecanowo, w dok. *Obyeczanowo*, wś, pow. wągrowiecki, par. Żerniki. Leży na płn. od Żernik, o 7 klm. od Janowca i 32 klm. od Gniezna. Ma 6 dm., 101 mk., z których 91 kat. i 10 protest. Stacya pocztowa Janowiec. W 1298 r. zamienia Władysław Łokietek miasto Żerniki wraz z przyległemi O. i Sękoradami na Komorowo, dziedzictwo Mikołaja, wojewody pomorskiego, i na inną, nienazwaną w odnośnym dokumencie wieś na Pomorzu. W r. 1376 obowiązuje się Wojciech z Bożejowic w obec Jaranda, kanonika gnieźnieńskiego, do zestawienia mu O., gdyby w danym czasie nie spłacił długu Krystyna, kasztel. zbąszyńskiego, dziedzica Żernik. Według Lib. Ben. Łask. (I, 146) łany kmiece dawały dziesięcinę do kościoła w Zninie, zaś za dziesięcinę lnianą po 2 gr. z łanu. Fol. i sołtystwo dawały dziesięcinę gdzieindziej. Według regestr. pobor. z 1577—79 r. wś O. miała w 1579 r. 4 ślady a w 1577 r. 2 ślady (Pawiński, Wielkop., I, 190). O. należało między r. 1846 i 1877 do Chrzanowskich,

obecnie jest własnością Niemca. Obszaru jest 547·54 ha, z czystym dochodem grunt. 6539 mrk. Wykopano tu krzemienny grot od włóczni, znajdujący się w zbiorach Pozn. Towarz. Przyjaciół Nauk. *E. Cal.*

Obiecanowskie Huby al. *Obiecanowo*, os., pow. wągrowiecki, 5 dm., 32 mk., z których 26 kat. i 6 protest.; poczta w Janowcu.

Obiechów al. *Obichów*, w dok. *Obychow*, wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. włoszczowski, gm. Słupia, par. Obiechów, odl. 30 w. od Włoszczowy. Posiada kościół paraf. drewniany, dom schronienia dla starców, młyn wodny. Według Lib. Ben. Dług. (II, 97) już w połowie XV w. istniał tu kościół paraf. drewniany. Dziedzicem wsi był Jan al. Iwan h. Zambrzagłowa, kasztel. międzyrzecki „capitaneus generalis Russiae". Był tu folwark (praedium militare), łany kmiece, karczmy i zagrodnicy. Dziesięcinę brał proboszcz miejscowy, mający też swą rolę i łąki. Obecny kościół drewniany pochodzi z 1763 r. W 1827 r. wś miała 37 dm., 236 mk. W 1863 r. zaszła tu walka gener. Czengierego z oddziałem Chmielińskiego. Dobra O. składały się w 1874 r. z folw.: O., Wielkopole i Jasienica, rozl. mr. 1473: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 135, past. mr. 85, lasu mr. 469, nieuż. mr. 15, razem mr. 919; bud. mur. 1, z drz. 15; płodozmian 9-polowy; fol. Wielkopole gr. or. i ogr. mr. 197, nieuż. mr. 2, razem mr. 199; bud. mur. 1, z drz. 2; płodozmian 9-polowy; fol. Jasienica gr. or. i ogr. mr. 253, łąk mr. 12, past. mr. 83, nieuż. i place mr. 7, razem mr. 355; bud. mur. 2, z drz. 5; płodozmian 8-polowy. Las urządzony. Wś O. os. 35, z gr. mr. 670; wś Jasienica os. 21, z gr. mr. 249. O. par., dek. włoszczowski (dawniej dzierzgowski), ma 950 dusz. *Br. Ch.*

Obereże, ob. *Ubereż.*

Obiedzino, ob. *Obidzino.*

Obielewo, w dok. *Obielawy*, wś na lewym brz. Noteci, pow. szubiński, par. Góra arcybiskupia. Leży na płd. o $7^1/_2$ klm. od Łabiszyna, najbliższy przyst. drogi żel. w Mogilnie odl. 28 klm. Obszaru ma 483 ha, czysty dochód 3803 mrk.; 6 dm., 98 mk., 63 kat. i 35 protest. Wymienione w bulli papieskiej z d. 7 lipca 1136 r. potwierdzającej posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich Opole, nie zdaje się być Obielowem. Wyliczonych przy tej miejscowości 27 właścieli i bezpośrednia bliskość Noteci, której brzegi w tych okolicach jeszcze po dziś dzień są bagniste, nie popiera tego przypuszczenia (Kod. Wielkop., 7). Opole w odnośnym dyplomacie, z uwagi na nadzwyczaj gęste osiedlenie 27 rodzin, jest może nazwą zbiorową kilku osad. W r. 1369 przysądza Tomisław, sędzia kaliski, Wojciechowi, wojew. brzeskiemu, że Bogusław z Pilatowa i Henryk z Rynarzewa rozebrać powinni młyn, który wystawili na Noteci, między Obielewem i Pilatowem, czyli dzisiejszym Lubostroniem. W początkach XVI w. istniał tu folwark, który, podobnie jak i kmiecie, dawał dziesięcinę probosz. w Górze (Łaski, Lib. Ben. I, 151). Według regestr. pobor. 1577—1579 r. wś Obielawy miała w 1577 r. $2^1/_2$ ślad., w 1579 r. $1^1/_2$ ślad., 5 zagrod. (Pawiński, Wielkop., I. 184). Właścicielem Obielewa był w r. 1846 Sylwester Sławski, obecnie Niemiec. *E. Cal.*

Obierwia, wś, pow. ostrołęcki, gm. Dylewo, par. Ostrołęka. Ma 2280 mr. obszaru. W 1827 r. było 52 dm., 308 mk.

Obieszyniec, grupa domów na Brandysie, przedmieściu Cieszyna, na Szląsku austr.

Obiezierskie, jezioro, $2^1/_4$ klm. długie i $^1/_2$ klm. szerokie, znajdowało się tuż pod Obiezierzem, od którego wzięło swą nazwę nowoczesną i ciągnęło się ku płn.-zachodowi; przez to jezioro płynęła Samica Kiekrska, lewy dopływ Warty, wchodząca do pow. obornickiego pod Imbierowem, zkąd dwoma korytami, na przestrzeni 8 klm. zdążała do jeziora, z którego wypływała pod Żukowem. Przy spuszczaniu jeziora tego, w miejscu którego rozlegają się dziś bujne łąki, znaleziono ślady mieszkań nawodnych; naokoło żalniki, z których wykopywano topory, kliny i noże krzemienne, popielnice i różne sprzęty i narzędzia z epoki przedhistorycznej. Pewną część wykopalisk złożono w zbiorach Pozn. Towarz. Przyjaciół Nauk. Na północnej kończynie jeziora stał nasyp półkolisty z śladami całopalenia. *E. Cal.*

Obiezierze, niem. *Boviser-See*, dok. *Obeser*, jezioro w Nowej Marchii, między Chocznem i Dobiegniewem, nadanem było w r. 1237 kawalerom ś. Jana Chrzciciela przez Władysława Odonicza.

Obiezierze, wś w pow. obornickim, nad jeziorem, na płd.-zachód o 6 klm. od Obornik i 10 klm. od Szamotuł. Kościół paraf. w miejscu, poczta i kolej żelazna w Obornikach. Okr. domin., w skład którego wchodzą: O., folw.: Wygoda i Kowalewko, oraz młyn wodny, ma 33 dm. i 549 mk., 538 kat. i 10 protest. Do klucza obiezierskiego należą: wś O. z obszarem 1723·02 ha i 17600 mrk. dochodu grunt., Kowalewo, Wygoda, Nieczajna, Przemyśl, Sepno, Pacholewo, Lulin i Słomowo. Dobra te odznaczają się wzorowem gospodarstwem, nabiałem i chodowlą bydła; jest tu gorzelnia i młyn wodny. Dobra całe mają 15524 mr. obszaru. Właścicielem klucza obiezierskiego jest Hipolit Turno, wieloletni poseł do parlamentu niemieckiego; przed nim posiadali O. Węgorzewscy, Zawadzcy, Przespolewscy i Obiezierscy h. Nałęcz. R. 1170 przekazał Ra-

dwan, biskup poznański, szpitalowi przy kościele ś. Michała w Poznaniu, między innemi dziesięcinę z Obiezierza, należącego wówczas do stołu biskupiego. Stwierdzają to dyplomaty z 1218, 1220 i 1238 r. W 1339 pisał się Bronisz z O. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś O., własność Andrzeja Obiezierskiego, miała 13 półłanków, 4 zagrod. i 1 kolon. (Pawiński, Wielkop. I, 24). Na sejmie r. 1773—1775 wyznaczono komisyą, mającą załatwić spory graniczne, jakie wiódł ówczesny dziedzic O. z sąsiadami. W skład parafii obiezierskiej wchodziły: Chrustowo, Górka, Kowalewko, Nieczajna, Niemieczkowo, Ślepuchowo, Wargowo i Żukowo. O kościele obiezierskim wspominają akta konsystorskie w pierwszej połowie XV w. W r. 1550 wzniósł go z cegły palonej Stanisław Obiezierski, kanonik poznański, dziedzic ówczesny; w r. 1775 odnowił go generał Wojciech Węgorzewski. W kościele tym zaprowadzono dwa bractwa: ś. Anny r. 1596 i rożańcowe r. 1635. Kościół jest p. t. ś. Klemensa, męczennika, i ś. Bartłomieja, apostoła; znajdować się miała w nim głowa ś. Klemensa, papieża, sprowadzona z Rzymu przez jednego z Obiezierskich. Są w nim dwa nagrobki: Andrzeja Obiezierskiego, zm. r. 1594 d. 1 lutego i drugi, bez napisu, wyobrażający niewiastę w stroju zakonnym. J. Łukaszewicz, w Opisie Kościoł. par., I, 292, zbija rozpowszechnione swego czasu zdanie, jakoby odkryty w kościele obiezierskim napis „*Hic jacet Ellena*“ odnosić się miał do Halszki z Ostroga, nie stawiając atoli żadnego w tej mierze wniosku. Pałacyk obiezierski zawiera cenną bibliotekę i bogate zbiory starożytności. Na polach obiezierskich, wśród pagórków gliniastych, znajdować się mają pokłady soli. W przyległem do wsi jeziorze odkryto ślady mieszkań nawodnych, a w pobliżu żalniki, z których różnemi czasy wykopywano topory, kliny i noże kamienne, tudzież popielnice i różne naczynia przedhistoryczne. Wykopaliska obiezierskie przechowują się w zbiorach Pozn. Tow. Prz. Nauk. O. par., dek. obornickiego, miała w 1873 r. 2820 dusz. W O. urodził się w 1821 r. Antoni Małecki, uczony lingwista i historyk literatury. Ojciec jego był administratorem tych dóbr. Tu gościł również przez pewien czas Adam Mickiewicz. Ta także przyszedł na świat w 1814 r. zasłużony w Wielkopolsce obywatel Adolf Wolniewicz. W O. przebywało wielu wybitniejszych mężów, jak: Niemcewicz, Mickiewicz, Syrokomla, Garczyński, Kraszewski, Pol, Żaba i inni. Gdy nadeszła wiadomość o śmierci Kościuszki, usypali Niemcewicz i generałowie Turno i Węgorzewski, między wsią a dębinką kopiec około 2 mt. wysoki, zwany dotąd kopcem Kościuszkowym, i obsadzili go topolami.

Objezierze al. *Obiezierze*, dziś niem. *WittstockerSee*, t. j „Wysockie jezioro“, leży na granicy pow. tucholskiego i chojnickiego. Na zachodnim brzegu mieszczą się dobra ryc. Objezierze, na wschodnim Wysoka. W 1349 r. nadaje w. mistrz Henryk Tusemer wiernemu Gelumerowi i Joduhlen, jego bratu, dobra Wysokę i połowę jez. Objezierze zwanego (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 105).

Objezierze al. *Obiezierze*, niem. *Butzendorf*, dobra ryc., pow. chojnicki, st. p., tel. i kol. Silno 4 klm. odl., par. kat. Ostrowite, filia Silno, par. ew. Chojnice, szkoła ew. i okr. urz. stanu cywil. Lotyń. W 1868 r. 16 bud., 4 dm., 104 mk., 46 kat., 58 ew. Roli or. i ogr. 370·22 ha, łąk 34·98 ha, boru 34·47, nieuż. 7·76, wody 17·87, razem 465·3 ha. O. leży na zach. stronie jeziora wysockiego, dawniej Objeziorem zwanego. Jako wś graniczna jest wymienione już r. 1356 w przywileju Lotynia (villa Obersyr, ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 32). Wizytacya Trebnica z r. 1653 donosi, że tu we wsi dawniej było 8 włościan, którzy dawniej dawali prob. w Ostrowitem każdy 1 korzec żyta i tyleż owsa. Ale ówczesny pan wykupił te gburstwa i płacił tylko 6 kor. żyta i tyleż owsa (str. 109). Za Rzpltej należało O. do pow. człuchowskiego. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił tu p. Baker od 4 wł. osiadł., 3 pust., 2 ogrod. 10 flor. 16 gr. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 189). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płaciło O. 15 gr. (ob. Codex Belnensis w Pelplinie, str. 94). W O. była dawniej kaplica, ufundowana przez trzech braci Gotschalków. Na uposażenie otrzymała 2 włóki (ob. Fankidejski: Utracone kościoły, str. 312). *Ks. Fr.*

Obieżow, sioło, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, należało do dóbr zadnieprskich ks. Jeremiego Wiśniowieckiego, nabyte wraz z mtem Monastyrzyszczem i słobódką Andryjaszówką od Adama Markiewicza) ob. *Moszny*, t. VI, str. 737).

Obigra (dok.), dawna nazwa potoku pod wsią Kadcza (ob.), w pow. sądeckim.

Obiniany, ob. *Obeniany*.

Obiniż, ob. *Obeniże*.

Obiński, okrąg wiejski, pow. horodecki, 1780 dusz włośc. skarbowych.

Obisch *Wielki* i *Mały* (*Gross*, *Klein*), wś, pow. głogowski, par. ew. Gramschuetz. O. Wielki miał w 1841 r. 16 dm., fol. 284 mk. (51 kat.), młyn wodny. O. Mały 13 dm., fol., zamek, młyn wodny.

Obisławice, dok. *Obislavicz*, wś, dziś pod tą nazwą nieznana; istniała zapewne w pow. lęborskim. Za czasów krzyżackich należała do komturstwa gdańskiego. R. 1374 w dniu ś. Tomasza nadaje Siegfried Walpod von Bas-

senheim, komtur gdański, czcigodnemu Vicke wś Obislavicz z 40 wł. na prawie chełm.; każda dziesiąta włóka ma być wolna, z kar pieniężnych będzie pobierał trzeci fenig. Od reszty włók będą osadnicy zakonowi płacili pół grzywny od włóki i po 2 kury, biskupowi po 3 skojce zamiast dziesięciny, proboszczowi zaś po 1 korcu żyta i tyleż owsa. Sołtys będzie sądził w granicach wsi, wyjąwszy wykroczenia drożne, lenników i obcych. Dan w Lęborku (ob. Cramer, Gesch. d. Lande Lauenburg und Buetow, II, str. 216). *Ks. Fr.*

Obiszowce al. *Obuszowce*, węg. i niem. *Abos*, wś w hr. szaryskiem (Węg.), nad rz. Hernadem. Posiada kościół kat. filial., ew. paraf., obszerne lasy, wapiennik, st. kol. koszycko-bogumińskiej, odl. 16 klm. od Koszyc; 477 mk.

Obitoki al. *Horbaczewo*, ob. *Obytoki*.

Obitzkau (niem.), ob. *Owieczkowo*.

Obiże, jezioro w pow. połockim, ob. *Horsple*.

Obiżowa, leśniczówka w Bedrykowcach, pow. zaleszczycki.

Obkarty, zaśc. włośc. nad jez. Łoka, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 77 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. kat.

Obkas al. *Obkaz*, niem. *Obkass* (dok. 1431 *Wobekacz*, 1432 *Wobokacz* i *Obkasz*), wś i młyn, który leży nieco za wsią nad strużką wpadającą do jez. Mochla, pow. złotowski, st. p. i par. kat. Kamień $^3/_4$ mili odl., par. ew. Gronowo, okr. urz stanu cywil. Orle; szkoła kat. w miejscu. W 1856 r. 232 mk., młyn. W 1868 r. obie osady razem 286 mk., 275 kat., 11 ew. Obecnie ma ta osada przeszło 300 mk. Schmitt: Der Kreis Flatow, Thorn 1867, str. 267 i Kujot: O majątkach bisk. na Pomorzu, Toruń 1880, str. 69, przypuszczają, że Obkas jest owem Kruszewem (dok. Cruscvo, Gruscvo), które razem z Orlem i Mochlem Świętopełk r. 1236 darował arbisk. gnieźn. Fulkonowi (ob. Pom. Urk. B. von Perlbach, str. 49). Na miejsce Obkasu bowiem przypada w dok. z r. 1270 w ograniczeniu pobliskiej wsi Dąbrówki nazwa Sadikierz, z której powstała zdaniem ks. Kujota nazwa Obkas zamiast Obkierz, czyli „w koło krze“. Schmitt zaś sądzi, że wyraz ten pochodzi od okazu, gdyż tu na granicy Krainy, Pomorza i Wielkopolski odbywały się okazy czyli przeglądy wojska. O. leży w klinie w pow. chojnicki zachodzącym. To też nie tylko tutejsi mieszkańcy, ale i wsie: Dąbrówka, Cerkwica i Orle poczyniły już kroki ku odłączeniu od pow. złotowskiego a przyłączeniu do chojnickiego. Obkaskie góry, ciągnące się na płd.-wschód od wsi i dochodzące według mapy sztabu głównego 174 mt. wznies., mają być zalesione. W O. jest nowy kat. kościół fil. tytułu ś. Michała, dawniej tyt. ś. Bartłomieja, jak donosi wizytacya Trebnica z r. 1653. Kościół był wtedy drewniany, miał jeden ołtarz i jeden dzwon, cmentarz był nowym murem otoczony. Do probostwa należały 4 włóki. Kościół posiadał ogród, od którego płacono kilka groszy czynszu. Mesznego płacili mieszkańcy proboszczowi w Kamieniu razem 17 korcy żyta i tyleż owsa (str. 118). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili tu poddani od 11 włók osiadłych, karczmy, koła młyńskiego i 2 ogr. 25 flor. 26 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Pozn. 1871, str. 182). O. należał wtedy do pow. tucholskiego. *Ks. Fr.*

Obkaty, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 60 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat.

Oblas, wś nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Wolanów, par. Przytyk, odl. od Radomia 12 w. Ma 23 dm., 192 mk., ziemi 1331 mr. Wchodziła w skład dóbr Gaczkowice.

Oblas, grupa domów w Lublińcu Nowym, pow. cieszanowski.

Oblaski, las we wsi Nieporaż, pow. chrzanowski.

Oblasy *Księże* 1.) wś i 2.) **O.** *Dworskie*, wś, pow. kozienicki, gm. Oblasy, par. Janówiec, odl. od Kozienic 42 w. O. Księże mają 14 dm., 165 mk., ziemi 293 mr. O. Dworskie 17 dm. (6 mur.), 346 mk., 2610 mr. obszaru. O. Księże nosiły dawniej nazwę: Plebania Góra. W 1827 r. było tu 22 dm., 160 mk. O. gmina należy do sądu gm. okr. III w Mszadłach, st. poczt. Zwoleń. Gmina ma 5386 mk., 615 dm. (28 mur.) i 18037 mr. obszaru, w tem 7088 mr. ziemi dworskiej. W gminie znajduje się jedna szkoła począt., a z zakładów przemysłowych młyny wodne, wiatraki, kopalnie i piece wapienne w różnych miejscowościach. W skład gminy wchodzą: Baryczka, Borowiec, Brzeście n. Wisłą, Czerniawa, Helenów, Ignaców, Janowiec, Janowiec-Oblassy, Janowice, Jędrzejów, Lucinia, Łaguszów, Łowiecko, Mszadła, O. Księże, O. Dworskie, Plewka, Pomysłów, Rudki, Szlachecki Las, Trzcianka, Wojszyn i Zwierzyniec. 3.) **O.**, wś nad rz. Pilicą, pow. włoszczowski, gm. Chrząstów, par. Kurzelów. W 1827 r. było 17 dm., 85 mk. *Br. Ch.*

Oblaszki, przys. do Płazy, pow. chrzanowski, ma 16 mk. rz.-kat. i leży na wsch. od tej wsi wśród lasu. *Mac.*

Oblatowo, fol. i dobra nad rz. Wołtą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonpol, okr. wiejski O., o 50 w. od Dzisny; fol. ma 1 dm., 13 mk. kat. i fabrykę papki papierowej z osiny; własność Marcinowskich. W skład okr. wiejskiego i dóbr O. wchodzi wś Rakszniewo i zaśc. Krasnorewszczyzna (Kasporewszczyzna ?), razem 65 włościan uwłaszczonych.

Oblauken, wś, pow. stołupiański, st. poczt. Pillupoenen.

Oblazce, góra ze szczytem 825 mt. wys., pod 49° 1′ płn. szer. a 40° 41′ wsch. dłg. od F., w płd. stronie Butelki Niżnej, pow. turczański.

Oblągór, w dok. *Oblyagor Major*, wś i fol., pow. kielecki, gm. Mniów, par. Chełmce, odl. 14 w. od Kielc. W 1827 r. było tu 38 dm., 247 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 589) fol. dawał dziesięcinę plebanowi w Chełmcach, łany kmiece zaś do Pękoszewa, wartości około pięciu grzywien. W 1885 r. fol. O. z attyn. Huta, wsiami: O., Widoma i Huta miał rozl. mr. 1297: gr. or. i ogr. mr. 457, łąk mr. 110, past. mr. 40, lasu mr. 679, nieuż. mr. 11; bud. z drz. 14; płodozmian 7 i 8-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 32, z gr. mr. 141; wś Widoma os. 5, z gr. mr. 42; wś Huta os. 2, z gr. mr. 21. *Br. Ch.*

Oblągórek, w dok. *Oblyagor Minor*, wś i fol., pow. kielecki, gm. Niewachlów, par. Chełmce, odl. 13 w. od Kielc. Ma pokłady rudy żelaznej. W 1827 r. było 38 dm., 253 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 591) tak folwark jak i łany kmiece dawały dziesięcinę kościołowi w Chełmcach. W 1885 r. fol. O. rozl. mr. 810: gr. or. i ogr. mr. 222, łąk mr. 90, past. mr. 87, lasu mr. 386, nieuż. mr. 24; bud. mur. 4, z drz. 8; las nieurządzony. Fol. ten w r. 1885 oddzielony od dóbr Chełmce.

Oble, wś włośc., pow. radzymiński, gm. i par. Jadów. Ma 82 mk., 140 mr. obszaru, cegielnię z produkcyą na 400 rs. W 1827 r. było tu 4 dm., 33 mk.

Oblekoń, wś i fol., niedaleko Wisły, pow. stopnicki, gm. Wojcza, par. Świniary, odl. 15 w. od Stopnicy. Posiada szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było tu 96 dm., 649 mk. W 1885 r. fol. O. rozl. mr. 909: gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 9, past. mr. 112, lasu mr. 175, nieuż. mr. 134; bud. mur. 6, z drz. 6. Wisła przepływa granicą południową; las nieurządzony. Wś O. os. 86, mr. 477.

Obleśna góra, las w pow. Nisko, pod wsią Łętownią.

Obleszcze Majdan, pow. janowski, ob. *Majdan Stary* (t. V, 910).

Oblewice, ob. *Obliwiec.*

Oblewo, wś i dobra nad rz. Konopczanką, na Mazurach, pow. jańsborski, st. p. Biała. W 1517 r. nadał tu Jerzy v. Kolbitz, wójt piski, Janowi Szyszce 9 włók na prawie magdeburskiem. *J. K. Sem.*

Oblica, przys. gm. Skawicy, pow. myślenicki. *Br. G.*

Oblin, wś i fol. nad rz. Okszeją, pow. garwoliński, gm. i par. Maciejowice, ma 34 dm., 429 mk., ziemi 1398 mr. W 1829 r. było tu 32 dm., 305 mk. Fol. O. należy do dóbr Maciejowice. Według Lib. Ben. Długosza (III, 179) O. należał do Mikołaja Maciejowskiego h. Ciołek, dziedzica pobliskich Maciejowic. Było tu 11 łanów kmiecych, które dawały dziesięcinę kościołowi w Samogości, choć wieś sama należała do par. Kochów. Według regestru pobor. z 1664 r. „in hoc villa personae plebeiae utriusque sexus 68“ (Akta gr. Stęż. 22—195). Według regestru podymnego 1661 r. domów włościańskich 16, z nich podymnego 8 fl. (tamże 299). Należała w 1662 r. do dóbr Maciejowice.

Obliska, przedmieście miasta Doliny.

Oblitki, wś, pow. radomyski, o 6 w. od Pociejówki, na płn.-zach od mta pow., wraz ze Szlamarką ma 354 mk.; należy do dóbr Malin (ob. t. VI, 13). Przez jakiś czas włość Pieczerskiego monasteru w Kijowie. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 87, 88, 248 i 642. W pobliżu znajdowała się rudnia Oblitkowska.

Oblitten, wś, pow. królewiecki, st. poczt. Waldau.

Obliwiec al. *Oblewice*, niem. *Obliwitz*, dok. *Oblenitcz*, dobra ryc., pow. lęborski, st. poczt. i tel Brzezin, odl. 4·51 klm., st. kol. Lębork 9 klm. odl., okrąg urz. st. cywil. Garcigórz; 467·88 ha roli or. i ogr., 35·2 łąk, 49·2 past., 46·93 lasu, 599·21 razem. W krzyżackich księgach czynszowych z 1437 r. czytamy, że O. (Oblenitz) obejmował 36 włók czynszowych, z każdej płacono pół grzywny i 2 kury, 3 włóki były puste, z osadzonych płacono $16^1/_2$ grzywny, z pustych miano dawać $1^1/_2$ (str. 295). Dobra tutejsze należały dawniej do parafii garcigórskiej. Ale w czasie reformacyi parafianie niemieccy prawie wszyscy porzucili katolicyzm, ztąd parafią tutejszą przyłączono do Lęborka. Proboszcz pobierał ze dworu mesznego 4 korce żyta i tyleż owsa, dalej wiązkę wełny i bochenek sera (vellus lanae et caseum; ob. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710). R. 1658 administruje te dobra sędzia ziemski Piotr Przebędowski. *Kś Fr.*

Obliżanka, zaśc. na rz. Wojcianką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rukojnie, o 2 w. od gminy a 16 w. od Wilna, ma 1 dm., 5 mk. kat. (w 1864 r. 8 dusz rew.); należy do dóbr skarbowych Kijany.

Obliźniak, wś, pow. nowo-aleksandrowski, gm. Karczmiska, par. Wąwolnica.

Obluż, *Obluże*, według Kętrz. *Obluża*, *Obłuże*, u Cejnowy *Wobleże*, wizyt. Szaniawskiego z 1710 r.: *Obluza*, niem. *Oblusch*, *Oblusz*, dok. *Obluse*, *Oblusino*, *Oblusze* 1.) wś włośc. w płd. części oksywskiej kępy, pow. wejherowski, st. p. Chylonia, par. kat. i okr. urz. stanu cywil. Oksywie $^1/_2$ mili odl., par. ew. Rumia, szkoła kat. w miejscu, odl. od m. pow. $2^3/_4$ m. W 1868 r. 213 mk., 205 kat., 8 żyd., 21 dm. Obejmuje 8 gburskich posiadeł i 4 zagrody, razem 51 włók 11 mr. O. leży niedaleko zatoki puckiej. Tuż nad morzem jest osada rybacka, do wsi należąca. Jestto prastara osa-

da. Już r. 1210 darowała ją księżniczka Świnisława pannom norbertankom w Żukowie (ob. Fankidejski: Klasztory żeńskie, str. 55). W 1245 r. nadaje bisk. kujawski Michał pannom dziesięciny tej wsi (ob. Perlbach: Pom. Urk. B. str. 79). W 1249 r. potwierdza tę darowiznę Świętopełk (tamże, str. 109). W 1253 r. oznacza bisk. kujawski Wolimir wsie, mające należeć do par. oksywskiej, między niemi jest i Obluże (str. 132). W 1282 r. uwalnia książę Mestwin wszystkie posiadłości panien w Żukowie, także Obluszc, od sądownictwa książęcego i wszystkich ciężarów (str. 305). W 1295 r. potwierdza Przemysław pannom wszystkie posiadłości i wymienia między niemi O. na pierwszem miejscu (str. 475). R. 1583 było tu 9 włościan, płacili mesznego od włóki pół korca żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Rozdrażewskiego, str. 14) Około 1633 r. zabrał Obluż nieprawnie proboszcz żukowski Audrzej Świnecki, ale panny wytoczyły mu proces i wygrały (Fankidejski: Klasztory żeńskie, str. 27). R. 1710 pobierał ztąd proboszcz oksywski meszn. 11 korcy żyta i tyleż owsa (Wizyt. Szaniawskiego, str. 42). Na wzgórzach nadmorskich, na posiadłości ziemianina Fichta, znajdowano kilkakrotnie groby skrzynkowe. Także w samej wsi, natrafiono na grób skrzynkowy, gdy wykarczowano pień ściętej ogromnej gruszy polnej. W nim znaleziono 9 urn, które jednak na miejscu zniszczone zostały (ob. Ossowski, „Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach.," str. 61). 2.) **O**, majątek chełmiński, tamże, puszczony w wieczystą dzierżawę r. 1787. Obszaru 253·25 ha roli or. i ogr., 44·5 łąk, 46·5 pastw., 24 boru, 11.5 nieużyt., razem 379·75 ha; czysty dochód z gruntu 2637 mrk. Odl. od m. pow. $2^3/_4$ mili. W 1871 r. 12 dm., 24 dym., 205 mk. $^2/_3$ kat., $^1/_3$ ew. 3.) **O.** *Nowy*, niem. *Neu-Oblusch*, majątek chełm., tamże. Obszaru 278·96 ha; czysty dochód 2147 mrk.; hodowla bydła fryskiej i holenderskiej rasy. W 1871 r. 4 dm., 13 dym., 84 mk. *Kś. Fr.*

Obłaczkowo, w dok. *Obłaszkowo*, może *Obłączkowo*, niem. *Oblatschkowo*, wś, pow. wrzesiński. Leży o 4 klm. na płd. od Wrześni, par., st. p. i kol. żel. w Wrześni, 33 dm., 312 mk., 137 kat. i 175 protest. Według Lib. Ben. Łaskiego (I:29, 31) należała pewna część Obłaczkowa do Wincentego Grzybowskiego; właściciel większej posiadłości, składającej się z 4 śladów osiadłych i 2 zagr., był w r. 1578 Jakub Gałczyński, burgrabia pow. pyzdrskiego, a około r. 1620 Marcin Gałczyński. Obecnie posiada tam Bruno Petrik 111·32 ha roli z czyst. doch. grunt. 1044 mrk. *E. Cal.*

Obła góra, wyniosłość na północnem podgórzu pasma łysogórskiego (ob. t. IV, 355).

Obłapy, wś nad Wieprzem, pow. nowoaleksandryjski, gm. i par. Gołąb. Leży na lew. brz. Wieprza, na ustroniu, zdawna do dziedzicow Dęblina należała. Ma 2 osady po 18 mr. ziemi. *R.*

Obłapy, wś cerkiewna, pow. kowelski, na płn. od Kowla, wspomina o niej kn. Kurbski w swych pamiętnikach (ob. t. I: 247, 311, 314, 316).

Obłaz, ob. *Czorsztyn.*

Obłaz 1.) karczma na obsz. dwor. Wełdzirza, pow. doliński. 3.) **O.**, grupa domów w Delatynie, pow. nadworniański. *Lu. Dz.*

Obłażce, góra, na granicy gm. Butelki Niżniej i Komarników, w pow. turczańskim, między Hnyłą (od zach.) a Stryjem (od wsch.), pod 40° 41′ wsch. dług. g. F., a 49° 45′ płn. sz. g. Wzn. 825 m. *Br. G.*

Obłazgowa, góra, w pasmie wapieni ryfowych, ciągnących się z Orawy przez Szaflary poza Czerwony Klasztor (ob. Staszic, Ziemiorodztwo Karpat, str. 92. *Br. G.*

Obłaziec, grupa zabudowań w gm. Tresny, pow. żywiecki, naprzeciwko ujścia Łękawki do Soły. *Br. G.*

Obłazki 1.) grupa zabudowań w gm. Płazy, pow. chrzanowski. 2.) **O.**, leśniczówka, w gm. Nieporaz, pow. chrzanowski. *Br. G.*

Obłaźnica, wś, pow. żydaczowski, odl. 11 klm. na zach. od Żurawna, nad potokiem bez nazwiska, dopływem poblizkiego Dniestru. Graniczy na wsch. Żyrawa, płd. Michałówka, zach. Nowesioło, Kornelówka i Hanowce, płn. Ruda i Łowczyce. Obszar dwor. 838, włośc. 541 mr., ludn. rzym.-kat. 108, par. Kochawina o 6 klm., gr.-kat. 337, par. w miejscu, dek. Żurawno, szkoła fil. o 1 naucz. Osada to starożytna, jak o tem świadczą następujące dokumenty. W Żydaczowie 6-go stycznia 1411 r. książę Teodor Lubartowicz potwierdza wyrok w sporze granicznym dotyczącym wsi Obłaźnicy: „Z Bożey miłoszci mi kxyąze Fedor Lyubarthoicz czinim znaiomo thim naszhim listem kazdemu dobremu człowyekoui, kto gdi nan weyzrzi albo czithaiancz uszlischi. A tho czo pan Daniło Zadrzeuiczki frimarcził wyesz z woytem Żidaczowskim Luczkyem Czeremchouim, przeciwko Lowczicz y nyedorzeczouicza Dworziszczem y Piskouicza Dworziscze, czo podlye wszi Lowczicz, A iako szyą frimarciwschi wszyami, tedy pan Danilo myał szyą wstampowacz w Obłazniczę dambroue y w lyasz y w dworziscze Piskouicza, czo w wyerschu Lubscha na Huhninye: tedy braczya trzey Obłazniczey uczynili z Daniłem roziaszd y wiwiedli Obłazniczi na dambroue wyelye dobrich lyudzi, zyemyan i starczów. A Danilo z woytem wiwyedli swoie lyudzye y stharcze, y nyenkazał Danilo z woythem granicze swoiey s starczami s swoyimi, a Obłazniczi swoie granicze vkazali z zyemyami y s star-

czami. A zaiachali im zyemyanye y starczowye po ich prawemo pokiey dzyerzeli ich y Ojczowye: A pothi zaiachali im poki hoieczka droga na krzisch lyezi, a po wielkę mogiłę po Zidaczowskye rosputhye y też po Zirawską drogę na niwi Obłazniczów, A na rozdzyezdzye bili zyemyanye pan Pyenko Zarubicz voieuoda Zidaczowski, pan Coroway Proczeuicz, pan Kostko Powistliczicz, pan Tatomir Balicki, pan Drahomir Volodimyereczki, pan Iwasko Dzyadoschiczki, pan Manyko Ordeno uicz a Ostasch Hołobuth, y zaiachali im po ich prawey prawdzye y ostali Obłazniczi przithim Dworzisku Piskouicza czo na Huhni; Thedi pan Daniło przischedschi przed nasz, prauouał szyą na woytha Zidaczowskyego Luczkę o dworzisko Piskouiczą czo na Lubschey y na Huhni, y położili przed nami krolyewski Przziwiley Woythow i tesch listhi daune, Thedi y na krolewskim liszczye voythowim y tesch dawnich lisczyech nyestogi opiszano tho dworzisko Piskouicza czo na Lubschey y na Huhni alye to dworzisko Piskouicza stogi opiszano na krolewskim lisczye y na dawnich lisczyech, czo we wszi Loweziczach y drugye Nyedorozuicza dworzisko: tedi pan Daniło nyedostał na voyczye tego dworziska, czo na Huhni moczą za szwe własne dostawał. Przetosch mi obacziwschi na krolewskim lisczye y na dauwnich z naschimi s służebniki a s sądzyami, isch tho dworzisze Piskouicza, czo na Huhni stogi na Obłazeniczi zyemi y mi oszadziwschi y obacziwschi z naschimi s sądzyami y z zyemyani, zostauiliszmi Obloznicze przi thim dworzisku Piskouiczach, czo na Huhni a sthim ze wschisthkim prawem y pozitki, czo do dawnich czasow przisłuschalo ku temu dworzisku y na toszmi dali Oblazniczom ten nasch listh pod na schą pyeczączyą. A ktemu y naschich slug y zyemyanskimi pyeczączyami pana Chotkona Czemyeroua pyeczącz y pana Pyenkona pyeczącz, pana Zarembicza voieuoda Zidaczowskiego pyeczącz y pana Corouaiona pyeczącz Proczeuicza, A przithim bili sądzye y swyatkowye pan Chotko Czemyerz, pan Pyenko Zarubicz voieuoda Zidaczowski, pan Coroway Proczeuicz, pan Drahomir Vołodimyerski, pan Kostko Pousliwczicz, pan Thatomir Baliczki, pan Łuczka voyth Solski, Pleban Radaczowski Mikołaj y Holopoboth y Brzilyarz y inschich biło przithim wyelye dobrich ludzi. A piszan then listh w Zudaczowye na dzyen swyątich Trzech Krolow Lyatha narodzenya panskyego Thiszyącznego czterdzisethnego iedenastego. W Zydaczowie 5 marca 1435 wydał Ziemowit ks. mazowiecki przywilej uwalniający właścicieli O. od wszelkich ciężarów i przenoszący ich z prawa poddaństwa na prawo ziemskie. Brzmi on: Quoniam attendentes debita obsequia fideliaque merita, quibus nobis nobiles Ignatius Oblaznycz, Sudko gener ipsius et Jacz filiaster eiusdem Ignacy de Oblaznycze, nostri fideles sincere dilecti, complacuerunt et ad amplius adaucta fidelitatis ipsorum constancia dante domino studebunt promereri, ipsos et eorum quamlibet cum ipsorum prole legittima volentes prosequi nostris ducalibus uberius gracia et favore, ab omnibus servicys curiensibus et quibuslibet communibus eos et eorum quemlibet eximimus, absolvimus et perpetuo libertamus, ut adeo super amplius nullatenus per aliquem nostrorum dignitariorum astringantur neque teneantur perpetue et evum, ymmo ipsos de Jure Servili in Jus Terrestre translatos teneant, habeant et observent i t. d. (Arch. gr. i ziem., t. III, str. 202 i 203). *B. R.*

Obłazy 1.) wś, pow. nowosądecki, na lew. brz. Popradu, na płd. od Rytra, st. kolei żel. Nowy-Sącz—Orlo. Rozciąga się nad kilkoma górskimi potokami (363 mt.). Mała ta osada ma zaledwie 171 mk. rz.-kat., należących do par. w Barcicach. Od zach. otoczona lesistemi górami (788 mt.). Więk. pos. ma 66 mr. lasu; mn. 123 nieurodzajnej roli, 37 łąk, 107 past. i 66 mr. lasu. Graniczy na północ z Rytrem, na południe z Młodawą, a na zachód z Rostoką. 2.) **O.** os. karcz., w gm. Maszkowice, pow. nowosądecki, przy gościńcu z Łącka do Starego Sącza. 3.) **O.**, grupa zabudowań, w gm. Jazowsko, pow. nowosądecki, na Pańskiej górze (528 mt.), przy drożynie wiodącej przez Nowakówkę (565 mt.) do Szczercża. *Br. G.*

Obłogi, nazwa niw w płd. stronie Niemiacza, pow. brodzki. Najwyższe wznies. 386 mt. Przerzyna je gościniec, wiodący z Załoziec do Podkamienia. *Lu. Dz.*

Obłomiejówka, rzka w gub. chersońskiej, dopływ rz. Cybulnika z prawej strony.

Obłonie, wś., pow. chełmski, gm. Olechowiec, par. kat. i grec. Chełm. Leży przy drodze żel. nadwiślańskiej, niedaleko Chełmna ku Dorohuskowi. W 1827 r. było tu 16 dm., 114 mk.

Obłonie 1.) podmokłe pastwisko w płd.-wsch. stronie Zaszkowa, w pow. lwowskim, nad pot. Niedzielczyną. 2.) **O.**, podmokłe pastwisko w płn.-zach. stronie Dzieduszyc Wielkich, w pow. stryjskim, nad Sukielem. *Lu.Dz.*

Obłonya, al. *Obłynya*, las na płn. krańcu Starzysk, w pow, jaworowskim. W lesie tym powstaje pot. Kurnicki. *Lu. Dz.*

Obłudzino, wś nad rz. Orzyc, pow. makowski, gm. Płoniawy, par Węgrzynowo Jest tu młyn wodny, 15 osad, 155 mr. W 1827 r. było 10 dm., 73 mk. Wchodziła w skład dóbr Młodzianowo.

Obmaczew, wś nad rz. Sejmem, pow. konotopski gub. czernihowskiej, o 30 w. od Konotopu; 388 dm., 2267 mk., gorzelnia.

Obmanicze al. *Horniszki*, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Kołyszki, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Lida.

Obmaniszki, wś rząd., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 4 w. w. od Lidy, 5 dm., 51 mk.

Obmanka, os. karcz., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 31 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. żyd.

Obnoha 1.) os. koło Seneczowa, na obsz. Wełdzirza, pow. doliński. 2.) **O.**, małe pasmo górskie w Ławocznem, na granicy Kalnego, pow. stryjski. Ciągnie się w kierunku płn.-wsch., a szczyt 1111 mt. wys. wznosi się pod 48° 48′ 20″ płn. szer., a 40° 56′ 30″ wsch. dł. Powstaje tu pot. Rowina, dopływ Oporu, i płynie na płn.-wsch. 3.) **O.**, lesista góra w płd. stronie Rożanki Wyżnej, w pow. stryjskim. Powstaje tu pot. Rożanka, dopływ Oporu. 4.) **O.**, góra i las, w Karpatach wschodnich, w dziale dukielsko-skolskim, w paśmie skalistem i lesistem Łukowego Berdo; od szczytu tegoż (1313 mt.)., ku płn.-wsch., wybiega odnoga górska, ze szczytem Obnohą (1069 mt.), której północny stok lesisty, Obnohą się zowie. Od wsch. płynie pot. Roztoka do Sanu, od zach. pot. Bystry i Suchy, tworzące Muczny pot., dopływ Sanu. Leży pod 40° 25′ 40″ wsch. dłg. g. F., a 49° 6′ płn. sz. g. Wznies. 1069 mt. Por. *Omnoha*. *Lu. Dz.* i *Br. G.*

Obodne, duża wś u źródła rz. Sobku, dopł. Sobu, w płn.-wsch. str. pow. bracławskiego, okr. pol. i par. kat. Woronowica, st. poczt. Niemirów (o 20 w.), o 17 w. od Lipowca, ma 176 osad, 1220 mk., w tej liczbie 236 jednodworców, 1163 dzies. ziemi włościańskiej, 1203 dz. dworskiej i 46 dz. cerkiewnej. Cerkiew pod w. św. Dymitra, wzniesiona w 1828 r.; par. praw. ma do 2000 wiernych. Była tu kapl. fil. par. kat. Woronowica. Zarząd gminy, obejmującej wsie: O., Ferdynandówka, Glinianiec Kordyszowiecki, Glinianiec Niemirowski, Helenówka, Izabelówka, Kordyszówka, Łozowato, Michałówka, Piasoczyn, Potok, Stepanówka, Szczęśliwa, Wojtowce, Wołowodówka i Zarudyńce, razem 16 starostw wiejskich, 1699 osad, 5300 mk., 11085 dzies. ziemi włościańskiej, w tej liczbie 8646 dz. ornej. Nadto w obrębie gminy jest 1285 osób innych stanów, 15833 dzies. ziemi osób prywatnych i rządowej (10742 ornej), cały przeto obszar gminy wynosi 26918 dzies. (19388 ornej). O. założone zostało przez możną niegdyś rodzinę w Bracławszczyznie Obodeńskich. Jeden z nich przez ożenienie z Jańczyńską Kolniczanką znacznie powiększył swą fortunę. Należały do nich: Ilińce, część w Kalniku, Cybulowie, Parijówka i inne majątki. Długo trzymali się oni rodzinnej ziemi, dopiero w 1641 r. Andrzej Obodeński sprzedał część swoją w Kalniku, Ilińce, część w Parijówce, Dąbrowińcach, Hałej i inne majętności za 25,000 złp. ks. Samuelowi Karolowi Koreckiemu. Następnie O. władali Zbarascy, Wiśniowieccy i Potoccy, obecnie Przesmyckich. *Dr. M.*

Obodno, ob. *Obudno*.

Obodowce, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń, obw. wiejski Obodowce, o 29 w. od Wilejki, 1 dm., 22 mk., katol.; własność Bohdanowiczów. W O. znajduje się kap. kat. par. Olkowicze, dawniej zaś par. Ilia. W skład okr. wiejskiego O. wchodzą wsie: Kowalki, Korytnica, Bezwodna i zaśc. Cegielnia, razem 158 dusz rewiz.

Obodówka, mko przy ujściu rz. Dochwy do Bernardynki (Berszadki al. Bereżanki), która tu rozlewa się w duży staw, pow. olhopolski, przy dawnym trakcie poczt. z Olhopola do Bracławia, gm. i par. Obodówka, o 32 w. od Olhopola a 25 w. od Raszkowa (przystań na Dniestrze). Ma 514 osad, 3728 mk., w części żydów, 4078 dzies. ziemi włościańskiej, 3970 dz. dworskiej. Do klucza należy 8500 dz. ziemi ornej dworskiej. W O. znajdują się 2 cerkwie: Wniebowzięcia, wzniesiona w 1854 r., uposażona 44 dz. ziemi i mająca 2400 parafian, oraz druga w Słobódce Obodowskiej, założona w 1852 r. i mająca 1900 parafian i 44 dz. ziemi; kościół kat. pod wezw. św. Michała Arch., wzniesiony z muru w 1822 r. przez Sobańskich i konsekrowany w 1850 r. przez bisk. Łubieńskiego. Marczyński podaje 1808 r. jako datę założenia kościoła. Dalej w O. jest dom modlitwy żydowski, szkoła wiejska, gorzelnia parowa, założona w 1849 r., z aparatem Pistoryusza, fabryka piasku cukrowego, st. poczt. z przyjmowaniem korespondencyi, piękny ogród, założony przez słynnego ogrodnika Dyonizego Miklera. Zarząd gminy, do której należą: mko O. i Zabokrzycz, oraz wsie: Cybulówka, Tatarówka, Tarłówka i Torhanówka, razem 7 starostw wiejskich, 5831 osad, 12965 mk., (6632 męż. i 6333 kob.), 12515 dzies. ziemi włośc., w tej liczbie 10152 dz. ornej. Oprócz tego w obrębie gminy znajduje się 1726 osób innych stanów (828 męz. i 898 kob.), 18928 dzies. ziemi właśc. prywatnych i rządowej (9188 ornej), razem więc obszar gminy obejmuje 31444 dzies. (19340 dz. ornej) i 14691 mk. Ziemia dobra, urodzajna. Za mkiem jest wał kwadratowy, w którym, podług podania, mieszkańcy mieli się bronić od Tatarów. Par. kat., dek. bałckiego, ma 2309 wiernych (w 1884 r., 2116 wiernych). Kaplice były w Sokołówce i Trościańcu. Do parafii oprócz O., należą mka: Trościaniec, Wierzchówka i Żabokrzycz, i wsie: Aleksandrówka, Bałanówka, Bondurówka, Budy, Cybulówka, Czobotarka, Dańkówka, Dymidówka, Gordyjówka, Illowe Pole (słobódka Krzykliwiecka), Kaczorówka, Kapuściany, Katarzyn,

Kitajgród, Kosarzyńce, Kozińce, Kruszynówka, Krzykliwiec Stary i Nowy, Kunicze, Letkówka, Lewków, Pawłówka, Piątkówka, Popieluchy, Sawińco, Sewerynówka, Sokołówka, Stratyjówka Większa i Mniejsza, Sumówka, Tarnawka Wielka, Tatarówka, Torkanówka, Trościańczyk i Żabokrzyczka. O. podług Marczyńskiego założona było około 1653 r. przez Obodowskich, zdaje się jednak, że to jest mylne, gdyż w 1651 r. jest już wymienioną w liczbie majętności pozostałych do działu po ks. Januszu Wiśniowieckim, a nabytych od ks. Korotkich. Następnie posiadali ją Lubomirscy i Potoccy, obecnie włas. Feliksa i Emilii z hr. Łubieńskich Sobańskich. *Dr. M.* i *X. M. O.*

Obodówka, wś, pow. zbaraski, odl. 18 klm. na wsch. od Zbaraża a 6 klm. od Nowego Sioła. Graniczy na wsch. z Terpiłówką, od płd. z Klebanówką i Jacowcami, od zach. z Łozówką i Huszczankami, od płn. z Szelpakami i Suchowcami. Leży nad potokiem bez nazwy, dopływem Zbrucza. Potok ten tworzy tu znaczny staw, otaczający półkolem wioskę. Obszar dwor. 131 mr.; włośc. 526 kw. mr.; lud. rz.-kat. 84, par. Zbaraż, gr.-kat. 263, par. Huszczanki. Właśc. pos. więk. spadkob. Tadeusza Turkuła. *B. R.*

Obodowo 1) dok. 1367 *Obedno*, w XVIII w. *Łobodowo*, wś szlach., pow. złotowski, st. poczt. Mąkowarsk, okr. urz. stanu cyw. Komierowo, par. kat. Wałdowo, $^3/_4$ mili odl., ew. Sąpolno; szkoła ew. w miejscu. Obszar 951·14 mr., 52 bud., 17 dm., 131 mk., 97 ew., 34 kat. Wieś tutejsza należała w XV w. do Komierowskich, później do właścicieli Sosna. Już wcześnie została podzielona na kilka części. W 1467 r. zrzekł się proboszcz w Sępolnie 10 włók, które tu posiadał. R. 1646 odstąpił Jakub Grabowski jeden dział (sors) Prądzyńskiemu, (ob. Schmitt: „Der Kreis Flatow", str. 292 i 99). R. 1766 było tu 15 włościan, (coloni) i dwóch zagrodników (semicoloni). Płacili proboszczowi rocznie 8 korcy żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Mathego, str. 1518). W dok. z r. 1376 jest wymieniony Crosny de Obedow, kuzyn Jana z Komierowa (ob. Cod. dipl. Maj. Pol., dok. 1730 i 1731). 2.) **O.**, po niem. także *Eichfelde*, kol., tamże, odl. od Wałdowa o 1 milę, 997.27 mr. obszaru. W 1868 r. 48 dm., 109 bud., 322 mk., 249 ew., 69 kat.

Obojan, mto pow. gub. kurskiej, przy ujściu rz. t. n. do Psieły, o 121 w. od Kurska, ma 6803 mk., 3 cerkwie, monaster, szkołę powiat., zakł. dobroczynne, 12 fabryk i zakładów przemysłowych, handel znaczny, targi i jarmarki ożywione. Założone w 1650 roku. Obojański powiat ma na przestrzeni 3322 w. kw. 128616 mk., zajmujących się rolnictwem; powierzchnia w ogóle równa, grunt czarnoziem, lasy zajmują 13%. Znaczniejsza rzeka Psieł z dopływami. *J. Krz.*

Obojna, przys. do Turbi, pow. tarnobrzeski, leży w piaszczystej równinie (155 mt.), na płd. od tej wsi, u stóp lesistego wzniesienia, zwanego Turebską górą (164 mt. wznies.). Posiada 402 mk. rz.-kat. Lasy rozległe otaczają O. od południa, od zach. mały przys. Zaosie, a od wsch. Agatówka. Z Turbią łączy O. droga gminna, wiodąca przez Agatówkę do Rozwadowa. *Mac.*

Obojucie, zaśc. nad jez. Dublińskiem, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn, okrąg wiejski Traszkuny, o 10 w. od gminy a 38 w. od Wilna, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany.

Obol 1.) podług W. Pola *Obal*, rzeka w gub. witebskiej, bierze początek w pow. horodeckim z jeziora Jezierzyszcze, (Ozieryszcze), leżącego na płd. od jez. Newelskiego. Płynie z początku w kierunku płd.-zach., zwracając się kilkakrotnie ku pełnemu południowi; pod siołem Koziany skręca się ostrym kolanem na płd.-wsch. aż do wsi Kozły, gdzie przybiera poprzedni kierunek płd.-zach., który w końcu od wsi Pligówki zamienia na zach.; mija sioło Obol i powyżej wsi Szapiłowo, ubiegłszy 105 w., uchodzi od pr. brzegu do Dźwiny, pomiędzy Uświaczą a Sośnicą, o $19^1/_2$ w. powyżej Połocka. Szeroka w średnim biegu od 10—15 sążni, głęboka 4 do 8 stóp, ma dno piaszczyste, w niektórych tylko miejscach kamieniste, pokryte iłem. Dawniej była cała spławna, dziś zaniedbana, tak że spław odbywa się tylko wiosną na przestrzeni 35 w. Dr. żel. dynebursko-witebska przechodzi przez rz. O. pod wsią t. n. Oprócz pomniejszych strumieni przybiera od pr. brzegu Issę, Waruże, Świnnę, Hłyboczkę i Wołotówkę, od lewego zaś brz. Czernią, Czarniawkę, Usyśkę i Budowieść. 2.) **O.** al. *Obolanka*, rzeka w gub. mohylewskiej, lewy dopł. Łuczesy, lew. dopływu Dźwiny. Bierze początek w pow. orszańskim około wsi Danitkowo, o 3 w. poniżej mka Obolce, płynie z razu ku płn., pod Obolcami robi zakręt na wschód, poczem pod wsią Krzywdą zwraca się znów na płn., około wsi Kamionka przybiera kierunek płn.-wschodni, następnie znów płn., i w końcu od wsi Lemnice skręca się gwałtownie na wschód i pod Uściem uchodzi do Łuczesy ubiegłszy około 70 w. Przybiera kilka pomniejszych strug. *J. Krz.*

Obol 1.), fol. i dobra skarb. nad rz. Obol, pow. horodecki, o 35 w. od Horodka, w dolinie nawodnianej wiosennemi wylewami rzeki, bogatej w łąki. Dobra mają w ogóle 10179 dzies. ziemi. Zarząd gminy, obejmującej 70 wsi i 1781 dusz rewiz. 2.) **O.**, dobra nad rz. Obol, pow. połocki, w 1 okr. pol. a 2 rew. sądowym, przy dr. żel. dynebursko-witebskiej, mają 2760 dzies. ziemi dworskiej i obszerne lasy. We wsi jest cerkiew paraf. pod w. św. Onufrego,

odnowiona w 1844 r. przez Hrebnickiego, i kapl. kat. par. Uła, fundacyi również Hrebnickich. W pobliżu st. dr. żel. dyneb.-witeb. Obol, druga od Połocka ku Witebskowi, pomiędzy st. Horany (o 16 w.) a Sirocino (22 w.) o 183 w. od Dyneburga, 32 w. od Połocka a 61 w. od Witebska. Dobra te od 1615 r. stanowią dziedzictwo Hrebnickich, przedtem były własnością Molskich. Dnia 6 stycznia 1592 r. Adam Molski sprzedaje Pantusewiczowi Wojnie, od którego d. 21 stycznia 1595 r. kupuje Fryderyk Janusz Wietrzyński, od synowca którego w 1615 r. nabyła Anna z Wojnów Mikołajowa Hrebnicka. 3.) **O.**, wś, pow. połocki, 451 dzieś. 4.) **O**, wś, tamże, 50 dzies., własność Teodora Majewskiego. 5.) **O.**, dobra, tamże, własność niegdyś Szczyttów, z których Daniel, pisarz ziemski połocki, zapisał jezuitom połockim na utrzymanie kapłana świeckiego dla obsługi parafii, dziś skarbowe. Okręg wiejski O. ma 1570 dusz rewiz. włościan skarbowych. 6.) **O.**, dobra skarbowe, tamże, mają 10699 dzieś. ziemi. Do dóbr należało 35 wsi i 5 zaśc. Jest tu cerkiew. 7.) **O.**, wś i folw., pow. sieński, gm. Pustyn, dobra dziedziczne Michała Dąbrowy, ziemi używalnej 1531, nieużytków 574 dzies.; młyn wodny, krupiarnia, folusz i fabryka oleju, wyrabiająca rocznie do 400 pud. *A. K Ł.* i *A. Ch.*

Obolanka, ob. *Obol.*

Obolce, mko nad rz. Obolanką, pow. orszański, w 2 okr. pol., gm. Alenowicze, przy drodze poczt. z Orszy do Sienna, o 45 w. od Orszy, 60 dm. (19 należy do chr., a 41 do żyd.), 265 mk. (132 męż. i 123 kob.), w tej liczbie 52 prawosł., 3 kat., i 200 żydów; cerkiew, dom modlitwy żydowski i st. poczt., pomiędzy Kochanowem (o 17 w.), a Siennem (o 26 w.). Osada starożytna, wspominana (prawdopodobnie) w kronice Woskresieńskiej pod nazwą *Obłcze*. W 1387 roku Władysław Jagiełło wzniósł tutaj pierwszy na Białej Rusi kościół katolicki, który, przebudowany w 1809 r., znajduje się obecnie nie w samem miasteczku, lecz w odległem od niego o 1 w. siole Stare Obolce, jako filialny par. Tołoczyn. Jest on z drzewa wzniesiony, pod w. Imienia N. P. M. i do 1868 r. był parafialnym. W 1430 r. O., wymienione są w liczbie miast litewskich, w dokumencie wyniesienia Swidrygiełły na tron litewski. W XVI w. Zygmunt August nadał O. wraz ze Smolanami zbiegłemu z Rossyi kn. Andrzejowi Kurbskiemu, który wkrótce zamieniał je z Sanguszką na Kowel, i odtąd stanowiły część obszernego klucza smolańskiego ks. Sanguszków. Obecnie własność Zarzeckich. *J. Krz.*

Obole, jez., w pow. nowoaleksandrowskim gub. kowieńskiej, między miasteczkami Dryświaty i Pelikany, dł. 6 w., szer. od $^1/_2$ do 1 w.

Obolin, al. *Obolienen*, wś i leśnicz. na Litwie pruskiej, w nizinach, st. poczt. Gr. Friedrichsdorf, 18 klm. od Heinrichswalde, 158 mk.

Oboliszki, mały folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol., horodyszczańskim, w okolicy wsi Bojdziłowicze. *A. Jel.*

Obołany, ob. *Obołoń.*

Obołoń al. *Obołany*, mko (od 1855 r.) nad rz. Krzywą Rudą, pow. chorolski gub. połtawskiej, o 36 w. od Chorola; 418 dm., 2602 mieszkańców.

Obołonie 1.) wś nad rz. Drujką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Puńczany, o 11 w. od gminy a 55 w. od Dzisny, 5 dm., 31 mk. kat. (21 dusz rewiz.); należy do dóbr Puńczany, dawniej Wojsława Zabłockiego, dziś Swidersa. Do 1824 r. był młyn wodny na Drujce. Niegdyś attynencye Drujki, od 1700 r. własność Rudominów, z których Jan Du siacki Rudomina, pisarz ziemski brasławski, otrzymał w 1712 r. przywilej na pobieranie mostowego na rz. Drujce. Od Rudominów O. przeszły w 1823 r. do Zofii z Rudominów Zabłockiej. 2.) **O.**, zaśc., tamże, o 57 w. od Dzisny, 2 dm., 11 mk., z tego 5 starow. i 6 żyd.

Obołonie, przedmieście mta Doliny.

Obołonje, *Obołoń*, *Obłonie*, t. j. *Błonie*, tak się zwało niegdyś jedno z przedmieść m. Kijowa położone nad Dnieprem.

Obora al. *Zwierzyniec*. niem. *Tiergarten*, część wsi Chociebądza, w pow. i obw. sąd. cieszyńskim, na płn.-wsch. od wsi, na lewym brzegu Olszy, tuż przy torze kolei żel. cieszyńsko-bogumińskiej; ma 18 dm., 141 mk. (m. 64, k. 77); rz.-kat. 60, prot. 81; wszyscy Polacy. Ob. *Kocobędz*. *Br. G.*

Obora 1.) wś i dobra, pow. gnieźnieński, odl. 6 klm. na półn.-zach. od Gniezna. Leży pod Dębnicą; poczta i kol. żel. w Gnieźnie. Wieś ma 26 dm. i 230 mk., 225 kat. i 5 prot., a dominium z cegielnią 8 dm. i 116 mk., 109 kat. i 7 protest. Obszaru domin. 384·51 ha, z cz. doch. grunt. 4420 mrk. W r. 1295 odnawia Przemysław II dawniejsze przywileje, któremi był nadał pp. klaryskom gnieźnieńskim Oborę wraz z innemi włościami. Roku 1348 płaciła ta wieś 8 grzywien czynszu plebanowi w Dąbrówce Kościelnej. Według Lib. Ben. Łas. (I: 18, 19, 67) wchodziła O. w skład parafii św. Piotra w Gnieźnie. Dominium O. należało w r. 1846 do Bussmanna, r. 1877 do Juliana Zabłockiego, a obecnie do Pauliny Zabłockiej. Z pomniejszych właścicieli, posiada tu Andrzej Kołasiński 53 ha. 2.) **O.**, niem. *Oborek*, folwark do Chomiąży Szlacheckiej, w pow. szubińskim, odl. o 8 klm. na wsch.-połud. od Gąsawy. *E. Cal.*

Oborczyska 1.) wś włośc. nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo,

odl. o 38 w. od Przasnysza; ma 41 dm., 290 mk., 1079 mr. gr. dob., 309 mr. nieużyt. 2.) **O.**, wś włośc., pow. rypiński, gm. Dzierzno, par. Swiedzielna, odl. o 18 w. od Rypina, ma 5 dm., 33 mk., 117 mr. gr. dobr., 4 mr. nieuż.

Oborek 1.) al. *Hruzdów*, wś i dobra nad rz. Bereczyną, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany, okr. wiejski Oborek, o 3 w. od gminy a 68 w. od Oszmiany, 30 dusz rewiz.; własność Dederków. We wsi jest kośc. par. kat. drewniany, wzniesiony w 1443 r., przebudowany w 1773 r. przez ks. Ogińskiego. Par., dek. wołożyńskiego, ma 3312 wiernych i kapl. w Chołchli, Czernowie i na cmentarzu grzebalnym. W O. urodził się Leonard Chodźko. Dawne dziedzictwo Kiszków, z których Stanisław, wwda witebski, w 1611 r. sprzedał ks. Benedyktowi Wojnie, biskupowi wileńskiemu, od niego w 1619 r., kupił Andrzej Heliodor Szwański. Następnie Bazylego Kazimierza i Krystyny z Podbereskich Baków, stoln. starodubowskich, od nich drogą spadku przeszedł do Iwaszniewiczów, dalej ks. Ogińskich, którzy w 1794 r. sprzedają dobra O. Kazimierzowi Dederce za 200150 złp. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: O., O.-Wygoń, Kołacze, Łapińce, czeropy i Połoczany, w ogóle 332 dusz rewiz. 2) **O.**-*Wygoń*, wś, tamże, o 3 w. od gminy, 24 dusz rewiz.

Oborin, węg. *Abara*, wś, nad rz Laborczą, hr. ziemneńskie (Zemplin , kościół ewan. par., uprawa roli, 958 mk.

Oborka, niem. *Friedrichshain*, wś, pow. gnieźnieński, odl. 5 klm. na półn.-zach. od Gniezna; poczta, kol. żel. i par. w Gnieźnie. Ma 18 dm., 151 mk., 45 katol. i 106 protest. O. graniczy z Oborą, Krzyszczewem, Pyszczynem i Pyszczynkiem. Powstała w nowszych czasach na polach pyszczyńskich, zwanych Oborką w XVI w. *E. Cal.*

Oborki 1.) wś włośc., pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn, ma 50 mk , 116 mr. obszaru. W 1827 r., było 8 dm., 70 mk. 2.) **O** , os. włośc., pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielkie, odl. 18 w. od Iłży, 1 dm., 8 mk., 22 mr. 3.) **O.**, wś włośc. i rząd., pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Przasnysz, odl. o 11 w. od Przasnysza, ma 8 dm., 46 mk., 76 mr. obszaru. 4.) **O.**, wś włośc., pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, odl. o 17 w. od Rypina, ma 4 dm., 52 mk., 70 mr. gr. dobr., 1 mr. nieuż. 5.) **O** , wś włośc. nad rz Rypienicą, pow. rypiński, gm. Osiek, par. Michałki, odl. o 11 w. od Rypina, ma 18 dm., 144 mk., 494 mr. gr. dobr., 23 nieuż.; dom modlitwy ewangelic., szkoła początkowa, urząd gminny, kuźnia. *Br. Ch.*

Oborki, zaśc. na lew. brz. rz. Wołmy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim, pomiędzy wsią Piotrowicze i dobrami Lada; ma 3 osady; własność po radziwiłłowska, dziś ks. Wittgensteina; lesiste, dość odludne ustronie.

Obornik, rzka, z pobliżu wsi Rdzawy, w pow. bocheńskim, wspomniana w przywileju wydanym przez Bolesława Wstydliwego w 1262 r., Dzierżykrajowi i Wizonowi, dziedzicom Niegowici, wsi w pow. bocheńskim, w sprawie wytyczenia granic darowanego im lasu. Ob. Piekosiński, Kodeks dyplomat. kat. Krak., t. I, str. 86. Rzeczka ta znikła prawdopodobnie z wycięciem lasów. *Br. G.*

Oborniki, niem. *Obornik*, mto powiatowe w. ks. poznańskiego, leży o 30 klm. na półn. od Poznania, pod 52° 39′ półn. szer. i 34° 28′ wschd. dług., na prawym, wzgórzystym brzegu Warty, przy ujściu Wełny. Przyst. drogi żelaznej poznańsko-pilskiej, stacya telegr. i urz. poczt. z 4 odchodzącemi i przybywającemi dziennie pocztami. Siedziba dziekana, superint. protest., radcy ziemiańskiego i komisarza obwodowego. Znajdują się w O.: król. kasa powiatowa, kasa oszczędności, urząd budowniczy i celny, polskie towarzystwo pożyczkowe, towarzystwa agronomiczne, polskie i niemieckie. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, młynarstwem, gorzelnictwem, handlem drzewa, wyrobem krochmalu, cegły i rur drenowych. Wyrabia się tu w przecięciu rocznie 60,000 centn. mąki, 9,000 hektol. okowity i 50,000 cent. krochmalu; handel drzewa przedstawia roczny obrót przeszło 1 miliona marek. Miasto utrzymuje most drewniany na Warcie; drugi most wystawiła dyrekcya kolei żelaznej. Są tu dwa kościoły katolickie, kościół ewangielicki i drugi staro-luterski, tudzież synagoga. Dawniej było sześć kościołów katolickich. Kościół parafialny, przebudowany po pożarze r. 1815, stracił całkiem swój kształt pierwotny; znajdować się w nim miały nagrobki Zebrzydowskich i chrzcielnica z XIII lub XIV wieku; w XVII stuleciu istniało w nim bractwo rożańcowe. Kościół św. Ducha, założony i uposażony w r. 1356 przez Macieja, sołtysa obornickiego, przeniesiony został w roku 1747 do pobliskiego Bogdanowa. Kościół św. Barbary, założony w r. 1599 i odnowiony r. 1778, staraniem Łucyi Łojczykowskiej, mieszczanki obornickiej, stał na przedmieściu Rożnowskiem. Kościół św. Krzyża, na prawym brzegu Wełny, istniał przed r. 1604; w miejsce starego, wystawiła nowy taż Łojczykowska w r. 1788, do kościoła tego zaprowadzono r. 1749 bractwo Serca Jezusowego. Kościół św. Trójcy, założony przez miasto przed r. 1600, odnowiony został w r. 1781, staraniem wspomnionej Łojczykowskiej. Kościół i klasztor ks. franciszkanów, wystawiony w roku 1768 z cegły palonej, oddany został w nowszych czasach gminie luterskiej. Do probostwa obornickiego należy 141 ha roli z 657 mark.

czystego doch. grunt. Miasto posiada 96 ha z 381 mark. takiegoż dochodu.—Ludność wzrastała tu w sposób następujący: około r. 1795 było 750 mk.; w 1811 r., 940; 1816 r., 1003; 1837 r. 1499; 1841 r. 1530; 1843 r. 1685; 1858 r. 1796; 1861 r. 2007; 1871 r. 2174; 1878 r. 2397; 1883 r. 2812 mk. W końcu XVIII w. było tu: 14 stolarzy, 13 piekarzy, 6 bednarzy, 6 kołodziejów, 5 płócienników, 4 sukienników, 4 kuśnierzy, 3 garncarzy, po 2 czapników, kopyciarzy, kowali, puszkarzy, cieśli, rzeźników, tokarzy, murarzy, ślusarzy, szklarzy, 5 muzykantów, 3 golarzy i tyluż kupców. Urodził się tu w końcu XV w. Piotr Wedelicki, doktór medycyny, rajca krakowski i tłumacz łaciński trzech rozpraw Hippokratesa, wydanych r. 1532 — 5 u Wietora w Krakowie. Rozpowszechniona wiadomość o założeniu klasztoru ks. franciszkanów roku 1292 w tych Obornikach, zdaje się bardzo wątpliwą. Andrzej, biskup poznański, dzieląc r. 1298 dyecezyą swoję na archidyakonaty, nie wymienił wprawdzie w odnośnym dokumencie Obornik, jest atoli wszelkie prawdopodobieństwo, że już wówczas istniał tam kościół obok grodziska i zamczyska; następnego bowiem roku, w dniu 27 marca, bawiąc w O. Władysław Łokietek, podpisał przywilej na rzecz Jana, syna Dzierżysława, w obecności Kiełcza, kasztelana gnieźnieńskiego, Ubisława, podczaszego kaliskiego, Włosta, kasztelana drzeńskiego, i innych dostojników; niebawem też, bo w r. 1303, występuje pleban obornicki. Za Piastów szląskich, w r. 1312, były O. miastem powiatowem. Pod r. 1339 znachodzimy w dyplomatach wielkopolskich wójta i trzech rajców obornickich. Roku 1456 uposaża Maciej, sołtys obornicki, założony przez siebie w O. kościół św. Ducha; r. 1365, potwierdza tu król Kazimierz przywileje, które był nadał klasztorowi Łekneńskiemu; r. 1370 sprzedaje Przecław, generał wielkopolski, wojewoda kaliski, Idziemu, sołtysowi z Nowej Wsi, dwa młyny królewskie na Wełnie, tuż pod O. Podczas zaburzeń domowych, w r. 1383, zajął Domarat, kasztelan poznański, O. i stał tam obozem z wojskiem swojem od 17 lutego do 8 marca, pustosząc okolicę Poznania, Buku i Wronek. Wójtem obornickim był wówczas spokrewniony z Bodzętą z Brześcia i z Skorami z Gaju, Janusz, którego r. 1384 napadł w poblizkim Przecławiu i zabił Świdra, kasztelan nasielski. W r. 1394 wystawia król Władysław w O. przywilej zwalniający od wszelkich ciężarów niektóre posiadłości komendatorskie. Tenże król przejeżdżając roku 1409 przez Wielkopolskę, zatrzymał się tam i przyjmował posłów Ulryka v. Jungingen, w. mistrza Krzyżaków; tu zapisał w r. 1414 Marcinowi z Sławska 20 grzywien na Cekowie; ztąd pisał w r. 1416 do komtura człuchowskiego, wzywając go, by usprawiedliwił się, dla czego, podczas rozejmu, na czele kilku jeźdźców zbrojnych dotarł pod bramy zamku Drahimskiego; tu ogłosił też r. 1424 treść bulli indulgencyjnej z 1 grudnia roku poprzedniego. W r. 1458 dostawiało miasto O. 15 żołnierzy pieszych, t. j. tyle ile Międzyrzec, Gostyń, Koło i Konin. Roku 1480 była ksienią klasztoru owińskiego Katarzyna z Obornik (Obornicka) herbu Abdank, córka Mikołaja Skory z Gaju, kasztelana kaliskiego. Ci Skorowie pisali się Obornickimi od miasta i starostwa, którego byli tenutaryuszami. Miasto lokowanem było na prawie niemieckiem, ponieważ zaś dokument lokacyjny spalił się podczas pożaru, odnowił go na mocy przechowanej kopii, król Kazimierz IV, dnia 15 marca 1485 r. Odtąd ustały nadużycia starostów; miasto zaczęło podnosić się i wzrastać; na wzgórzu, tuż przy ujściu Wełny stanęło, otoczone fosami, zamczysko starościńskie, które zburzono w czasie pierwszej wojny szwedzkiej; późniejsi starostowie postawili tam dom drewniany, istniejący jeszcze ku końcowi zeszłego wieku. W dokumen. 1488 r. spotykamy proboszczem kościeleckim Szymona z Obornik. W 1512 r., za wstawieniem się Skory z Gaju, Jerzego Obornickiego, potwierdził Zygmunt I dwa dokumenta krzyżackie, z r. 1363 i 1393, odnoszące się do wsi Zielonej, w ziemi zawkrzyńskiej. Roku 1599 stanął w O. kościół św. Barbary; r. 1580 płaciło miasto 84 złp. 27 gr. 50 szosu. i 569 złp. 10 gr. 6 den. czopowego; r. 1656 zburzyli je Szwedzi. Podczas wojny siedmioletniej (1756—63) okopały się tu wojska rossyjskie. W r. 1767, za zezwoleniem sejmu, zamienił Kacper Rogaliński, starosta nakielski, wsi swe dziedziczne Kadzew, Marszew, Bodzeniów i Maksymilianów na dzierżawę (starostwo) i wójtostwo obornickie; zamianę tę potwierdził sejm z r. 1773 — 5. Roku 1771 płaciło starostwo obornickie 2393 złp. 15 gr. kwarty i 337 złp. 21 gr. hyberny. Na sejmie 1773—5 wyznaczono komisyą, która załatwić miała spory graniczne, jakie wspomniony starosta wiódł z dziedzicami Niemieczkowa. Przed r. 1793 należały O. do powiatu i wojew. poznańskiego. W czasie Prus Południowych otrzymał generał Węgorzewski dzierżawę obornicką. Podczas ruchów poznańskich w r. 1848 przyłączyli się Niemcy oborniccy do t. z. Netzbruderów, występujących przeciw tym ruchom. Pociągnięciem linii demarkacyjnej między częścią polską i zniemczoną w. ks. poznańskiego, wcielono miasto i powiat obornicki do rzeszy niemieckiej. Pieczęć miasta wyobraża orła polskiego, pod rozpiętym na dwu kolumnach baldachimem. Okolica Obornik obfituje w cmentarzyska przed-

historyczne. Około r. 1843 rozkopano tuż pod miastem żalnik, w którym znaleziono kilkaset obok siebie stojących popielnic. Dokładną w tej mierze wiadomość podaje Przyjaciel Ludu leszczyński z tegoż roku, w t. X., str. 114. Między temi wykopaliskami znajdowała się popielnica, wyobrażająca twarz ludzką i nakryta pokrywą kształtu śpiczastego. W nowszych czasach wykopano tam prócz licznych urn, różne naczynia, młoty kamienne i t. p.; część tych zabytków znajduje się w zbiorach pozn. Towarz. Prz. Nauk. Naprzeciw miasta, na lew. br. Warty, wznoszą się stare nasypy. Pod miastem znajdować się mają źródła słone i wzgórze z kruszcami (obacz Raczyńskiego Wspom. Wielkop. I, 158 i Rzączyńskiego Hist. natur.). W ostatnich czasach wykopano koło dworca kolei ząb mamuta i kostkę pacierzową. *Gmina* obornicka składa się z miasta (174 dm. i 2174 mk.), z Hub Bąblińskich: Ludwigsthal (3 dm., 12 mk.); Paulusau (1 dm., 6 mk.), Martinsau (1 dm., 16 mk.), Toepferost (1 dm., 9 mk.), tudzież Rudki Małe i Wielkie (4 dm., 66 mk.), ogółem w 1871 r. 184 dm., 2283 mk., z których 1143 katol., 836 protest. i 304 żydów. W 1845 r. było 135 dm. i 1526 mk., 714 katol., 486 protest., 326 żydów. *Parafia* obornicka składała się w r. 1589 z następujących posiadłości: Bogdanowo, Dąbrówka, Gołaszyn, Gołębowo, Kowanówko, Kowanowo, Nowy Folwark, Nowy Młyn, Słoniawy, Stara Wieś, Uścikowo i młyn Wójtowski. *Dekanat* obornicki obejmuje parafie: Boruszyn, Cerekwica, Chojnica, Kaźmierz, Kiekrz, Kiszewo, Ludomy, Łukowo, Obiezierze, Oborniki, Obrzycko, Połajewo, Rożnowo, Ryczywół, Słopanowo, Sobota, Stobnica, Szamotuły, Wyszyny i Żydowo. Dawniej należały jeszcze do tego dekanatu: Chludowo, Ojcieszyn i Radzim. *Obornicki powiat* zajmuje obszaru 1095 klm. kwadr.; leży między 52° 30′ i 52° 54 półn. szer., a 34° 11′ i 34° 52′ wsch. dług.; graniczy na północ z pow. czarnkowskim i chodzieskim, na wschód z wągrowieckim i gnieźnieńskim, na południe z pow. średzkim i poznańskim, na zachód z szamotulskim i czarnkowskim. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę falistę z rozsianemi po niej tu i owdzie wzgórzami. Pod względem fizycznym podzielić ją można na cztery różniące się znacznie części: 1) obszar nadrzeczny bezleśny; 2) obszar lesisty i bagnisty; 3) wyżyna uboga w wodę; 4) lasy, pola, łąki i wody. Pierwsza obejmuje południową część powiatu, po lewym brzegu Warty. Przechowały się wprawdzie i tu szczątki dawnych lasów, jak np. pod Radzimiem, Gołaszynem, Niemieczkowem i Sycynem, tudzież drobniejsze odłamki, jak np. pod Ocieszynem i Popowem, lecz wybitnej nie nadają jej cechy. Łąki natomiast znajdują się prawie przy każdej osadzie; pokrywają one dolinę rzeki Samicy Kiekrskiej (odpływ jeziora Pamiątkowskiego) i strugi, powstającej pod Popowem a wpadającej do Samicy Szamotulskiej; do tej Samicy odpływa także jezioro Sycyńskie. Do Warty zaś wpadają, krom Samicy Kiekrskiej, strumienie: Jaryszewski i Gołaszyński. Samica Kiekrska płynie dwoma korytami od Imbierowa do jeziora niegdyś Obiezierskiego; wschodniem korytem tworzy staw powyżej Zielątkowa i jeziorko między Wargowem i Kowalewkiem. Strumienie Jaryszewski i Gołaszyński, tudzież Samica Kiekrska z odpływem Pamiątkowskim płyną ku północy, struga Popowska ku południowi, a odpływ Sycyński ku zachodowi. Traktów bitych ta część powiatu ma dwa: z Obornik na Uścików, Chrustowo, Urbanie i Popówko do Szamotuł, długi 12 klm., a drugi z Obornik na Bogdanowo i Ocieszyn do Poznania, długi na 8 klm. Droga żelazna poznańsko-pilska, z przystankiem Wargowo, przecina ten trakt w Ocieszynie; kolej poznańsko-szczecińska dotyka granic powiatu pod Przecławiem i Baborowem. Drugą część wybitną tworzy przestrzeń między Wełną, Wartą, granicą pow. czarnkowskiego, Tarnówkiem, Boruszynem, Ludomami i Rudą Pogozińską. Mieszczą się tu lasy: Stobnicki, Podleski, Bąbliński, Obornicki i Dąbrowiecki. Oborniki, Bąblin, Kiszewo, Kiszewko i Stobnica z holendrami przypierają od północy do tych lasów, wśród których znajdują się różne leśnictwa tudzież osady: Podlesie, Ludomskie Holendry, Bagna, Nowa Myśl, Nowe Holendry, Dąbrówka Leśna i Rudki. W północnej części tych lasów roztaczają się wielkie „Bagna“, otoczone łąkami bagnistemi, zwanemi Wielką Płonką; na północnej wreszcie ich krawędzi ciągną się błota „Kończak“ ku północnemu wschodowi, na przestrzeni przeszło milowej po pod Połajewo i Sierakówko. Osada Bagna mieści się wśród łąk; Nowa Myśl otoczona jest łąkami z trzech stron; Golnica płynie łąkami od młyna Smolarza do ujścia swego do Wełny, która tu toczy się także łąkami aż pod Oborniki; są też łąki pod Bąblinem, Kiszewem, Kiszewkiem i Stobnicą. Między lasem Stobnickim i Podleskim płynie od północy strumień Boguszyński, który, zasilany drobnemi strugami, wpada w Stobnicy do Warty; płynący od Nowej Myśli strumyk uchodzi w Kiszewku; inny, równoległy z Wartą, uchodzi między Kiszewem i Kiszewkiem. Wełna zmienia od Rudy Rogozińskiej swój bieg ku południowi, zabierając płynącą od północy Golnicę. Na południe od Płonki, otaczającej wielkie Bagna, wznoszą się pagórki, zwane Orlemi i Krzywemi Górami. Z północną krawędzią tych lasów, które niegdyś

łączyły się z Kruckim, Czarnkowskim i Wyszyńskim, kończy się okolica lesista tej części powiatu a zaczyna małoleśna i małowodna płaskowyżyna. Znaczniejsze łąki znajdują się tu pod Nininem, Sierakówkiem, Połajewem i Tłukawami. Od kresów pow. czarnkowskiego do Golnicy nie ma ani rzeczek ni jezior; wijące się tu i owdzie ruczaje i strugi płyną bez wyraźnego ujścia i kierunku. Wschodnią połać tej części powiatu okrążają Golnica i Wełna. Golnica wypływa z jeziora Gębickiego, w pow. chodzieskim; płynie ku południowi i zabierając drobne strumyki, wpada do Wełny. Nad brzegami Golnicy osiadło miasteczko Ryczywół, a nad Wełną Rogoźno. Powyżej Rogoźna przyjmuje Wełna płynącą z pow. wągrowieckiego Rudkę. Wyniosłości ważniejsze zwą się: Długa, Grabowska i Lisia Góra. Trakt obornicko-czarnkowski przecina tę część powiatu na przestrzeni 24 klm. w linii powietrznej i łączy się pod Przybychowem z rogozińsko-czarnkowskim. W Rudzie Rogozińskiej krzyżują się trakty: obornicko-chodzieski z rogozińsko-czarnkowskim. Droga żel. poznańsko-pilska. z przystankiem w Rogoźnie, przecinając tę połać, odgranicza ją poniekąd od czwartej części powiatu, najhojniej uposażonej od przyrody w lasy i wody rybne. Lasy, przetrzebione nieco, ciągną się tu od południa ku płn.-zachodowi; nad Wartą, pod Starczanowem, stoi jeszcze wiekuisty prawie las, i wzdłuż granicy wschodniej powiatu, od Gaci po pod Rogoźno, wije się spory skrawek lasu. Szereg jezier, jako to: Rogozińskie, Budziszewskie, Maciejak i Włókno, zasilone płynącą z pow. wągrowieckiego Wełnianką i różnemi z tegoż pow. odpływami jezior, ciągnie się wzdłuż granicy, na przestrzeni około 20 klm., od Gaci pod Rogoźno. Drugie takie pasmo jezior i stawów, bez wyraźnego odpływu, wije się na przestrzeni przeszło 12 klm. od Huty Pustej po pod Łoskoń; trzecie pasmo, na przestrzeni około 15 klm., tworzy Goślinkę, dopływ Warty, zabierając różne strugi i dopływ jeziorka Bolechowskiego z pow. poznańskiego, od Czarnych Holendrów do ujścia swego. Prócz tych jezior są inne jeszcze, jak pod Boguniewem, Nienawiścią, Łoskoniem, Brzeźnem, Wojnowem, Pławnem i Nieszawą. Zasilający Wełnę strumień Nieszawski płynie na przestrzeni 10 klm. Struga z pod Dobromila i strumień z pod Szymankowa wpadają do Warty. Warta tworzy granicę między pow. obornickim i poznańskim od Holendrów Złotograbskich po pod Radzim na przestrzeni około 4 klm; od Radzimia, gdzie tworzy wyspę, prawie 1 klm. długą, płynie przez powiat aż do Holendrów Słoniawskich, gdzie wchodzi w pow. szamotulski; dopływy jej wymienione są powyżej. Stosownie do warunków położenia zmienia się nieznacznie klimat różnych części powiatu w odcieniach dotąd niezbadanych. Trakt rogozińsko-poznański na Studzieniec, Łoskoń, Goślinę Długą, Brody, Trojanowo, Przebędowo i Goślinę Murowaną, około 24 klm. długi, przecina tę część powiatu na dwie, równe prawie połowy; trakt rogozińsko-wągrowiecki wychodzi z powiatu po 2 klm.; z Trojanowa idzie trakt do Skok na przestrzeni 13·4 klm. w powiecie, tudzież z Przebędowa do Obornik, 17·8 klm. Płody kopalne stanowią: żelazo i bursztyn, dobywany niegdyś pod Rogoźnem;, pokłady i źródła solne w okolicy Słoniaw, Obornik, Bogdanowa i Obiezierza; węgiel ziemny kopie się w Bąblinie a torf w Ludomach. W r. 1837 było w powiecie 124,503 sztuk bydła t. j. 2,273 koni, 15,927 rogacizny, 95,513 owiec, 89 kóz i 7,701 świń. Prócz rasy swojskiej chowa się bydło holenderskie, szwajcarskie, oldenburskie, breitenbarskie, fryzyjskie, Shorthorn i Wilstermarsh; owce Southdown, Cotswold, Rambouillet i Negretti; świnie Yorkshire. Znaczna źrebiarnia znajduje się w Nieszawie a stacya stadniny krajowej w Połajewie. Pszczolnictwo zaniedbuje się coraz więcej. W lasach rosną dęby, sosny, buki, olszyna i brzezina. Rolnictwo jest głównem zajęciem ludności. Posiadłości ziemskie składają się z dóbr rycerskich, z większych i mniejszych gospodarstw chłopskich. Wieś rycerska z takiemi gospodarstwami i z folwarkiem dominialnym, tworzy zwykle jedną całość, pod względem atoli administracyjnym dzieloną bywa na okręg dominialny i gminny. Holendry, osadzane w pewnem oddaleniu od wsi rycerskiej, tworzą gminy odrębne. Dworki chłopskie, folwarki odosobnione, tudzież osady pojedyńcze, przyłączane są do jednego z tych okręgów. Posiadłości włościańskie obejmowały w 1883 r. 1763 gospodarstw niżej 8 ha, 1274 między 8 i 80 ha i 52 między 80 i 160 ha; z tych ostatnich tworzą się często folwarki samodzielne, równouprawnione z dobrami rycerskiemi. Dobra rycerskie pow. O. przechodzą w ręce Niemców. Dobra kościelne i starościńskie zabrał rząd. Z dziedziców Polaków utrzymali się dotąd w powiecie: Błociszewski, Cielski, Dobrzycki, Grabowski, Lossow, Polewska, Prądzyński, Raczyński, Siewicz, Skrzydlewski, Tomaszkiewicz, Turno, Wierzbińska, Wolski, Zabłocki i Żółtowski; niedawno temu siedzieli tam jeszcze Bnińscy, Koszuccy, Kuczborscy, Łakomiccy, Mielęccy, Rostworowscy, Skarbkowie, Świnarscy i inni. W r. 1880 było większej własności 32% czyli 22,300 ha w ręku Polaków. Rodzaje ziemi powiatu przedstawiają się w następującym stosunku: 57·7% roli z dochodem 10·5 mrk., 0·3% ogrodów i sadów z doch. 20·7 mrk.; 8·1% łąk z doch. 17·7 mrk.;

5·2% pastwisk z doch. 6·0 mrk. i 24·5% lasów z doch. 2·7 mrk. Czysty przeto dochód gruntowy wynosi w przecięciu 8·7 mrk. z ha. Z ogólnego obszaru zajmują większe posiadłości 71995·39 ha; mniejsze, chłopskie, drogi publiczne i t. d. 37490·61 ha. Większe posiadłości składają się z 34884·97 ha roli, włącznie sadów i ogrodów, 5319·79 ha łąk, 2541·86 ha pastwisk, 26862·60 ha lasów, 1514·14 nieużytków i 872·03 wody. Handel i przemysł koncentrują się przeważnie w miastach. Przed kilku laty było w powiecie 29 młynów, 23 cegielni, 19 gorzelni, 3 browary, 3 papiernie, jeden tartak, fabryka krochmalu w Orłowie i luźne wiatraki i młyny na Wełnie: Nowy Młyn Rudzki, Jaracz, młyn Rożnowski i Słoniawski; na Wełniance: Borowiec i młyn Owczygłowski; Smolarz na Golnicy, Piłka na Goślińce, Ruksz na Samicy, Tuczno pod Gośliną Długą, Kowalewko, młyny Trojanowski, Mściszewski i inne; papiernie pod Gośliną Murowaną i Stobnicą. Ludność powiatu wynosiła w 1819 r. 30,170; w 1837 r. 38,155; w 1871 r. 48,093; w 1875 r. 47,269, a w 1883 r. 50,182, w tem 30,828 katolików, 17,016 protestantów i 2,323 żydów; 45 mk. na 1 klm. kwadr. Katolicy są Polakami, protestanci i żydzi Niemcami. Powiat dzieli się na 4 gminy miejskie, 117 wiejskich, 68 okręgów dominialnych, 14 okręgów stanu cywilnego, 5 obwodów policyjnych, 2 dekanaty, 16 parafii katolickich, 4 protestanckie i 3 synagogi; osad liczy w ogóle 316. W obrębie powiatu w Kowanówku znajduje się zakład prywatny dla obłąkanych. Dzieje powiatu sięgają w daleką przeszłość. Jeżeli mieszkania nawodne uznamy za najdawniejsze ślady zaludnienia, to zaczęło się tu ono po lewym brzegu Warty, od okolic Obiezierza. Przy spuszczaniu bowiem jeziora odkryto tam nawodziska, a nasyp półkolisty z znamionami całopalenia, pobliskie żalniki i wykopaliska, jak np. popielnice, łzawnice i t. p. naczynia gliniane, tudzież narzędzia krzemienne i inne, świadczą wymownie o przedhistorycznem tej okolicy zaludnieniu. Tego rodzaju wykopaliska znaleziono także w sąsiedniem Ocieszynie, w pobliskiem Gołębowie, Maniewie, Radzimiu, Lulinie, Popówku, Chrustowie i Uścikowie. Po prawym brzegu Warty wykopywano podobne przedmioty w Rudkach, Kiszewie, Nowej Myśli, na łące bagnistej wśród lasów: pod Boruszynem, w pobliżu Długiego Boru; pod Połajewem, na wzgórzach połajewskich i na Lisiej Górze; w Ryczywole, Górzewie, Rogoźnie, Dąbrowie Ludomskiej, Boguniewie, Słomowie, Budziszewie, Potrzanowie, Rożnowie, Łukowie, Kątach, Przebędowie, Mściszewie, Goślinie Murowanej i w Szymankowie. Dalsze badania archeologiczne wskażą może z czasem porządek, w jakim odbywało się zaludnienie tych okolic. W powiecie znachodzimy grobowiska pojedyńcze i cmentarzyska zbiorowe. Kształt tych grobowisk jest zwykle skrzynkowaty, otoczony kamieniami. Cmentarzyska odkopano pod Obiezierzem, Maniowem i Kiszewem; groby skrzynkowate na Lisiej Górze pod Połajewem, w Owieczkach, Mściszewie, Przebędowie, Boruszynie i Ocieszynie. W Popówku odkryto cmentarzysko z brukowanemi promieniami, wychodzącemi z jednego środka; dotąd nie znaleziono tam popielnic. Groby w kształcie ula odkopano w Przebędowie, zwykłe grobowiska pod Łukowem, Szymankowem i na wzgórzach Połajewskich, tudzież grób odosobniony w Połajewie. W grobowiskach takich znajdują się zwykle popielnice gliniane z szczątkami spalonych kości i różnych drobnych przedmiotów, które przechowały się nieraz w swych kształtach pierwotnych, jak np. sprzączki, naszyjniki, pierścienie i t. p., tudzież różnorodne naczynia z gliny mniej lub więcej wypalonej. Pojedyńcze popielnice znaleziono pod Boruszynem, Ryczywołem, Gołębowem, Lulinem i w Chrustowie, gdzie w jednej z nich był kawałek stopionego złota. Cały pokład popielnic wydobyto w Kątach z pod Gośliny Długiej; popielnice otoczone kamieniami w Potrzanowie; popielnice z pokrywami w Przebędowie, Mściszewie i na Lisiej Górze pod Połajewem; popielnicę wyobrażającą twarz ludzką wykopano pod Obornikami. Z naczyń znajdywanych obok tych popielnic, zasługują na szczególną uwagę naczynia czarne z pod Lulina i Przebędowa. Różne przedmioty kamienne wykopano w Nowej Myśli, młot np. pod Obornikami, siekierkę i topór krzemienny w Lulinie, kliny krzemienne, nóż i topór czarny pod Obiezierzem; narzędzia kościane w Gołębowie; sprzączkę żelazną powleczoną srebrem w Uścikowie, bronzowe przedmioty w Boruszynie; pierścień taki w popielnicy i strzałę do spinania włosów pod Przebędowem; naszyjnik taki w Lulinie, miecz pod Rudkami, sprzączkę w Budziszewie i Boruszynie. Kawałek złota stopionego, jak wspomniono powyżej, znalazł się w jednej z wydobytych pod Chrustowem popielnic. Nasypy ziemne i okopy, tak zwane szwedzkie, spotykamy naprzeciw Obornik, pod Boguniewem, Słomowem i Dąbrówką Ludomską. Wysokie grodziszcze, wały i głębokie przekopy znajdują się na utworzonej przez Wartę wyspie pod Radzimiem. Powiat obornicki dzielił swe losy z województwem poznańskiem, w którego skład wchodził obszar jaki dziś zajmuje. Pierwszą wzmiankę piśmienną znachodzimy pod rokiem 1158, gdy cives Zbilut zakłada klasztor w Łeknie dla mnichów niemieckich, a komes Przedwój nadaje klaszto-

rowi Łoskoń wieś swoją dziedziczną. Około 1170 r. sprowadzają do Poznania ks. Mieczysław i Radwan, biskup poznański, innego rodzaju mnichów niemców p. n. kawalerów ś. Jana Jeruzalemskiego i nadają im obszerne włości, między któremi dokument z r. 1218 wymienia Obiczierze i Wargowo. W r. 1230 mieli kawalerowie założyć kościół w Radzimiu. Przed r. 1235 posiada kościół gnieźnieński, odebrane mu następnie przez ks. Władysława, Włókna, które Odonicz zwraca kościołowi. W r. 1256 stoi już gród i kasztelania w Radzimiu; następnego roku nadaje Bolesław, syn Odonicza, Jankowi, synowi Wojciecha, znaczne włości, między któremi wylicza Kowanowo. W 1278 siedzi komes Dzierzykraj na Sycynie; r. 1280 nadając Przemysław II Rogoźnu prawo niemieckie, przekazuje mu na własność Rudę, Cieśle i Międzylesia. Dokument z r. 1284 wymienia Krężoły między posiadłościami Tomisława z Szamotuł; tegoż roku nadaje Przemysław II Żegocie, wojewodzie krakowskiemu Lulin i Nieczajno. W 1296 r. napadają i mordują margraf. brandeburscy Przemysława w Rogoźnie; tegoż roku obdarza ks. Władysław Olszyną i Gościejewem Mikołaja, wdę pomorskiego. W 1308 r. zamienia kapituła poznańska Popowo na Gradowice, dziedzictwo Dobrogosta z Szamotuł. Około 1326 r. istniała kuźnica pod Rogoźnem; r. 1335 ustanawia Jan, bisk. poznański, parafią w Gaci, wcielając do niej Wojnowo, Łopuchowo, Brzeźno i Łoskoń. W 1348 r. stoi kościół w Dąbrówce Kościelnej. W 1356 r. nadaje Maciej, sołtys obornicki, założonemu przez siebie w Obornikach kościołowi ś. Ducha różne dochody z posiadłości swoich na Słomowie, Bogdanowie, Uścikowie, Nowej Wsi, Kowanowie i Kowanówku. W 1372 r. gospodarzą Ostenowie, panowie na Drzeniu, w okolicy Rogoźna, gdzie pod d. 25 lipca potwierdzają posiadłość sołectwa w Tłukawach. W 1383 r. sroży się wojna domowa w Wielkopolsce; z Obornik, zajętych przez stronników Domarata, kasztelana poznańskiego, wychodzą wycieczki, pustoszące okolice. Tegoż roku, d. 8 marca, zawarto rozejm w Starczanowie; podczas układów stały hufce stronników pod Starczanowem i w przeciwległym Radzimiu. W 1384 r. napada Sędziwój Świdwa zebranych w Przecławiu gości i zabija Janusza, wójta obornickiego. W 1448 r stoi kościół w Parkowie; r. 1458 istniało już miasteczko Ryczywół; między r. 1526 i 1530 utworzono sstwo w Rogoźnie; sstwo obornickie istniało już dawniej; do tych mniej więcej czasów odnosimy znajdujące się na murze kościelnym w Rogoźnie korby i wklęsłości kuliste. Przed rokiem 1580 powstały: Ciążyn, Przybychówko, Przybychowo, Skrzetusy, Tarnowo, Młynkowo, Krosin, Krosinko, Połajewo, Sierakówko, Górzewo, Tarnówko, Boruszyn, Owieczki, (Piącibudy znikły), Ludomy, Drzonek, Boruchowo, (Huta pod Rogoźnem znikła), Dąbrówka Ludomska, Grudna, Żołędzin, Garbatka (Jordanowice znikły, może Wiardunki ?), Owcze Głowy, Stobnica, Kiszewko, Kiszewo, Boguniewo, Nienawiść, (Zalesie znikło), Gorzuchowo, Bodziszewo, Bąblin, Dąbrówka Leśna, Szczytno, Potrzanowo, Brączewo, Jaryszewo, Pacholowo, Nieszawa, (Nowy i Wójtowski młyn zmieniły może swe nazwy), Osowo, (Stara Wieś znikła), Łukowo, Żerniki, Uchorowo, Goślina Długa, Popówko, Gołaszyn, Szymankowo, Białężyn, Żukowo, Gołębowo, Brody, Ślepuchowo, Mściszewo, Górka, Kowalewko, Goślinka, Przebędowo, (Wiesiołowo znikło), Baborowo, Lulinko, Zielątkowo, Tworkowo i Rakownia. Przed rokiem 1773 istniały Świerkówki, Sepno, Pławno, Boduszewo i niezawodnie inne, o których nie mamy wiadomości dokładnych. Osady z nazwami niemieckiemi powstały w nowszych czasach; niektórym włościom nadano przezwy niemieckie lub przeistoczono pisownię ich polską na niemiecką. Prócz miast: Oborniki, Ryczywół, Goślina Murowana i Rogoźno, leżały w granicach pow. obornickiego jeszcze dwa inne: Stobnica i Parkowo, które dziś są tylko wsiami. Reformacya nie zyskała wielu zwolenników w powiecie; z kościołów parafialnych znajdowały się przez pewien czas w ręku inowierców kościoły w Ocieszynie, Parkowie i Goślinie Murowanej; r. 1635 wystawiowiono w Bukówcu kościół protestancki; w innych miejscach były tylko domy modlitwy, o których nie posiadamy dostatecznych szczegółów. Roku 1655—56 przechodzili Szwedzi przez powiat. Przed r. 1793 wchodził cały powiat w skład powiatu i województwa poznańskiego. Ustanowiony za Prus południowych pow. obornicki zajmował pewną część pow. szamotulskiego; w granicach obecnych powstał w r. 1815. Przed r. 1793 nie było znaczniejszych właścicieli dóbr narodowości niemieckiej. *E. Cal.*

Oborska Kępa, wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Pilica. Ma 79 mk., 202 mr. obszaru.

Obory 1.) fol. i dobra nad Wisłą, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn, odl. 16 w. od Warszawy, ma 349 mk., dwa wiatraki, pokłady torfu; owczarnia mająca do 2000 owiec negretti i angielskich; bydło rasowe. W 1827 r. było tu 18 dm., 199 mk. Dobra O., własność hr. Potulickich, składały się w 1877 r. z folw.: O., Teresin, Marysin, Łączyn, Gwóźdź, Łęg i Imielnica, os. Józefów; rozl. dominialna wynosiła mr. 5306: gr. or. i ogr. mr. 1938, łąk mr. 520, pastw. mr. 495,

wody mr. 669, lasu mr. 1400, zarośli mr. 100, w osadach czynszowych mr. 25, nieuż. mr. 159; bud. mur. 20, z drz. 47; płodozmian 4, 8 i 9-polowy. W skład tych dóbr wchodziły poprzednio wsie: Oborki os. 10, z gr. mr. 102; Cieciszew os. 26, z gr. mr. 304; Ciszyca os. 10, z gr. mr. 116; Kliczyn os. 4, z gr. mr. 34; Chabdzinek os. 7, z gr. mr. 78; Opacz os. 23, z gr. mr. 322; Borki os. 5, z gr. mr. 39; Chabdzin os. 10, z gr. mr. 131; Czernidła os. 14, z gr. mr. 191; wś Łęg os. 24, z gr. mr. 234; Jeziorna os. 5, z gr. mr. 35; Piaski os. 12, z gr. mr. 91; Kopyty os. 7, z gr. mr. 65; Gassy os. 10, z gr. mr. 233; wś Koło os. 8, z gr. mr. 71; Słomczyn os. 13, z gr. mr. 91; Kępa Oborska os. 13, z gr. mr. 209. 2.) **O.**, kol., pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. ew. Iłów. Ma 74 mk., 232 mr. W 1827 r. było 7 dm., 93 mk. 3.) **O.**, wś, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, ma 50 mk., 204 mr. 4.) **O.**, wś, kol. i dobra nad rz. Prosną, pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. 33 w. od Słupcy, na granicy pow. pleszewskiego. Druga część wsi O. leży na lew. brz. Prosny, po za granicą. Wś i kol. ma 99 dm. i 903 mk. Dobra O. składały się w 1880 r. z folw.: O. i Wronów, wsi: O., Wronów i kol. O., rozl. mr. 1144: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 321, łąk mr. 19, lasu mr. 243, nieuż. mr. 327, razem mr. 910; bud. mur. 3, z drz. 7; płodozmian 5 i 7-polowy. Fol. Wronów gr. or. i ogr. mr. 171, łąk mr. 46, past. mr. 9, nieuż. mr. 8, razem mr. 234; bud. mur. 1, z drz. 5, płodozmian 9-polowy. Wś O. os. 3, z gr. mr. 5; wś Wronów os. 11, z gr. mr. 8; kol. O. os. 99, z gr. mr. 1079. 5.) **O.**, wś, pow. lipnowski, gm. Dobrzejewice, par. kat. Dobrzejewice, ew. Ossówka, odl. 35 w. od Lipna. Do wsi tej należą: Wrotynia, Lipowiec, Opolnica. Gruntów włośc. 510 mr., w tej liczbie 495 ornych, 28 dm., 214 mk., 106 męż. i 108 kob. Ewang. dom modlitwy i ewang. szkoła elementarna. W osadzie O. znajduje się straż graniczna, której dwa kordony mieszczą się we wsiach Gniewkowo i Opolnica. 6.) **O.** (*Rządowe* i *Poduchowne*), wś włośc., pow. rypiński, gm. Sokołowo, par. Ruże, odl. o 19 w. od Rypina. Posiada klasztor karmelitów i szkołę początk. ogólną, 38 dm., 207 mk., 523 mr. gruntu użytecznego, 20 mr. nieuż. Według regestr. pobor. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. wś Obory, w par. Chojno, należała do Alberta Łochockiego. Na łanach kmiecych siedzieli wtedy: Albert Kressolowicz, Olk, Szwiethek, Jan Domzal, Albert Mazur, Laurentius Laskowic, był też „molendinator“ i „hortulani“. Płacili wszyscy 4 flor. 10 gr. (Pawiński, Wielkop., I, 291). Na początku XVII w. posiadaczem jest Łukasz z Murzynowa Rudzewski, który w 1605 r. zakłada tu klasztor karmelitów obserwantów i nie mając sukcesorów, im całą wieś zapisuje. Pożar niszczy w 1617 r. pierwotny drewniany klasztor, lecz pozostała po fundatorze wdowa Anna z Galewskich, dożywotniczka na O., dopomogła do odbudowania klasztoru, przy którym stała mała kapliczka. Objąwszy po jej śmierci wieś, zakonnicy rozpoczęli w 1627 r. budowę kościoła, który ukończono 1649 r. W sto lat później wzniesiono (w 1749 r.) nowy klasztor. Kościół, dotąd istniejący, wznosi się na górze, w malowniczem położeniu. Do koła po wzgórzach stoją kapliczki i figury, u stóp góry w wąwozie płynie rzka Ruziec. Liczne odpusty ściągają do kościoła ludność z odległych okolic. Znajduje się tu obraz M. B. Bolesnej, słynący z cudów. W 1789 r., za gospodarstwa karmelitów, było w O. wysiewu 32 kor. żyta, 4 kor. pszenicy; czynsz wynosił 179 złp. z młynem.

Obory 1.) wś nad Prosną, pow. pleszewski, leży na prawym brzegu Prosny, naprzeciw Łęgu, między Niniowcem i Rudą, przy trakcie z Chocza do Pyzdr. Należała przed r. 1793 do par. żegocińskiej. Lib. Ben. Łaskiego nie wymienia jej; regestra pobor. z r. 1580 (Pawiński, Wielk. I, 134) wykazują O. z jedną zagrodą Piotra Łęskiego, a takież regestra z r. 1618 dwie połowy łanu kmiecego z 3 rybitwami, z których jedna należała do Jana Łęskiego, a druga wspólnie do tegoż Łęskiego i do Swiętosława Gniazdowskiego, dziedziców wspomnionego Łęgu. 2.) **O.**, wś nieistniejąca obecnie, własność niegdyś klasztoru lędzkiego, graniczyła prawdopodobnie z Rzgowem i Świątnikami, na wschód od Zagórowa, sądząc z odnośnych dokumentów z r. 1145 i 1261: *Rzgowo cum Sanctuariis et Stabulariis. E. Cal.*

Obory, niem. *Oborry*, dok. *Yserlo*, *Eislo*, *Ober*, t. j. *Zrzeszło* czyli *Obory* (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 79), dobra ryc., pow. chełmiński, st. p., tel. i kol. Gorzuchowo, 5 klm. odl., okr. urz. stanu cywil. i szkoła kat. Linowiec, par. kat. Wabcz pół mili odl., par. ew. W. Lunawy. Obszaru 629·02 ha roli or. i ogr., 4·69 łąk, 25·92 past., 8·19 nieuż., 13·89 wody; czysty dochód z gruntu 7247 mrk. W 1868 r. 165 mk., 147 kat., 18 ew., 17 bud., 9 dm. W 1667 r. posiadali te dobra Oborscy (ob. Wizyt. Strzesza, str. 966), r. 1706 zaś były tu dwa działy: Dulski płacił mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa, tyleż dawano z drugiej części (ob. Wizyt. Potockiego, str. 235). W 1856 r. był właśc. A. Trembecki. *Ks. Fr.*

Oborzyn, dok. *Oborsino*, os., w r. 1338 pod Siedlcem i Brzeziem, na wschód od Kostrzyna, w pow. średzkim, dziś nie istnieje.

Oborzyska, niwy we wsch. stronie Kniaziołuki, pow. doliński.

Oborzysko, także *Obrzysko* i *Oborzyska*, niem. *Alt-Oborzysk* i *Neu-Oborzysk*, wś paraf.,

pow. kościański, na wsch.-płn. o 5 klm. od Kościana, przy trakcie do Czempina. Około r. 1672 stanął tu w miejscu starego nowy kościół murowany p. t. W. Św. i ś. Mikołaja. Do par. O. należały Jasin i Kawczyn. W r. 1337 pisał się Mikołaj z Oborzyska. Według regestr. pobor. z 1580—81 r. wś O., w par. Opalienica, była własnością Mar. Sulockiego, posiadającego 3 łany, 2 zagrod. i pół pustego łanu, oraz Andrzeja Sulockiego, mającego 4 łany, 1 zagr. i 2 puste łany (Pawiński, Wielk., I, 79). W XVII w. należała do Zbyszewskich, około r. 1845 Gottloba Schulza. Dominium Alt-Oborzysk ma 15 dm. i 171 mk., 147 kat. i 24 prot.; obszaru 397·02 ha, 4289 mrk. dochodu; produkcya nabiału. Gmina Neu-Oborzysk, z jednym domkiem strażniczym, liczy 15 dm. i 129 mk., 94 kat. i 35 protest. Poczta i st. kol. żel. w Kościanie. Oborzysko par., dek. kościański, w 1873 r. 505 dusz. *E Cal.*

Obóz, fol. i rum., pow. lipnowski, gm. i par. Skępe, odl. 8 w. od Skępego. Do rum. należy wieś t. n. Gruntów włośc. 419 mr., w tem 186 mr. ornych, 21 osad, 20 dm., 235 mk, t. j. 117 męż. i 118 kob. Fol. należy do dóbr Skępe, ma 2 dm., 12 mk. Osada karczem. z domem zajednym 1 dm. i 3 mk.

Obóz, góra ze śladami wałów i okopów (może z r. 1771), między Krynicą a Tyliczem.

Obozek al. *Obuzek*, wś, pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Lisów, odl. 17 w. od Radomia; ma 9 dm., 76 mk,, 160 mr. obszaru.

Obozin, w 1648 r. *Łobozin*, kasz. *Wobózeno*, niem. *Locken*, dawniej *Thomaswald*, dobra ryc., pow. kościerski, st. p., kol. i par. kat. Skarszewy o 5 klm. odl., szkoła kat. w miejscu, par. kat. Godziszewo $^3/_4$ mili odl. Do tych dóbr należą jeszcze folw. Janin, Jastrzębie i Kaźmirowo. Cały klucz obejmuje 1532·45 ha, mianowicie 794·2 ha roli or. i ogr., 87 łąk, 54 past., 420·5 lasu, 17·25 nieuż., 159·5 wody; czysty dochód z gruntu 9423 mrk. Własność księżnej Ogińskiej na Jabłonowie. W 1868 r. 382 mk., 374 kat., 8 ew., 35 dm. O. jest starożytną osadą, czego dowodem cmentarzysko leżące na wzgórzu przy jeziorze zwanem Merchel Duży, tuż przy siedzibie dworskiej. Niejednokrotnie natrafiano tu na groby skrzynkowe. W 1864 r. zakopano pięć urn znalezionych w jednym z takich grobów na kościelnym cmentarzu. Także w stronie północnej od wsi, na prawo od drogi do Demblina i na południowym stoku góry ku jezioru Merchel-Mały zwanemu, znajdowano groby skrzynkowe. Miejsce to zowią Grabową Górą. Ale i te groby zostały zniszczone. Trzy urny z tego cmentarzyska i kolczyk bronzowy zakopano także na cmentarzu kościelnym. Wreszcie w północnej stronie wsi, na górze Łysicą zwanej, nad jez. Merchlom-Dużym, także natrafiono na groby skrzynkowe (ob. Ossowski: Objaśn. do Mapy archeol. Prus zachod., str. 47—48). W O. jest kat. kościół filialny tytułu ś. Michała. Do tej filii należą: Obozin, Jastrzębie i Janin. Wizyt. Rozdrażewskiego z r. 1583 donosi, że kościół tutejszy był cały murowany, tyt. ś. Anny. Dla księdza wyznaczono 4 włóki. Proboszcz z Godziszewa miewał tu niekiedy nabożeństwo. Pobierał ze wsi tylko 4 korce żyta i tyleż owsa mesznego, chociaż wś obejmowała 30 włók, z których dawniej płacono po korcu żyta i po korcu owsa od włóki (str. 38). Właścicielem był wówczas Jan Loka, ztąd pewnie niemiecka nazwa tej wsi Locken. R. 1619 był tu kościół już tylko w pruski mur budowany i w opłakanym znajdował się stanie; 4 włóki proboszczowskie były wydzierżawione na czwarty snop; z łąk pobierano za siano mniej więcej 4 grzywny (ob. Wizytacya Gniewosza, str. 466). Zdaje się niedługo potem wzniesiono tu znów murowany kościół, bo taki zastał tu r. 1710 wizytator Szaniawski. Dziedzicem wsi był Sartawski (str. 173). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili w Łobozinie: Klińska summatim 4 flor. 16 gr., Lokowie summatim 5 flor. 18 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, str. 172). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacił O. cały 16 groszy (ob. Cod. Belnensis, w Pelplinie, str. 82). Około r. 1767 należał O. do Stanisławskiego. *Ks. Fr.*

Oboziska al. *Czarny las*, gajówka w Szwejkowie, pow. podhajecki.

Oboziska Młyniska, ob. *Młyniska* 5.).

Obozisko, wś, pow. radomski, gm. i par. Radom, odl. od Radomia 1 w., ma 11 dm., 148 mk., ziemi 22 mr.

Oboziszcze, fol. szlach. nad rz. Łostajką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., odl. o 29 w. od Oszmiany, 2 dm., 20 mk., z tego 15 katol. i 5 żydów.

Obozowisko, fol. na obsz. dwor. Litiatyna, pow. brzeżański.

Obozówka, 1.) tak się nazywa inaczej wś *Jahubiec* (ob.) w pow. humańskim. 2.) **O.**, część *Dziunkowa*.

Obra 1.) rz., lewy dopływ Warty, powstaje z spływu dwu strumieni, z których jeden płynie od Wałkowa, a drugi ze wsi Obra Stara. Strumienie te na północ od Koźmina tworzą małe jezioro, z którego wypływa O. Pierwotny kierunek zachodni zmienia na północny w pobliżu Suchorzewka; minąwszy Jaraczew płynie znów ku zachodowi aż do Bojanic i Wieszkowa, a ztąd ku północy na Krzywiń i Kościan, poniżej którego rozciąga się Wielki Łęg oberski, przekopany i wysuszony kanałami. Od Goworka już, na północ od Gostynia, płynie O. smugiem bagnistym, którego koryto,

ujęte w kanał kościański, sprowadza jej wody do głównej doliny Oberskich łęgów, między Kościanem a Sepienkiem, i rozlewa je na wschód i zachód. Na tej przestrzeni przedstawia O. to szczególne zjawisko, że niknie, rozlewając się na powierzchni Wielkiego Łęgu i pojawia się znów w trzech różnych korytach, skierowanych na wschód, zachód i północ, ku Warcie i Odrze. Pierwszy punkt rozdziału wód, w okolicy Sepienka, leży około 50 stóp niżej od Goworka, wznosi się zaś nad najniższy poziom Warty na 27 stóp, ponad Wielkowiejskie na 34, a ponad Orchowe czyli Rudnickie jezioro na 32 stopy. Powierzchnia Łęgu Wielkiego jako też i wszystkich od niego rozchodzących się smugów bagnistych, wynosiła w 1844 r. 171,000 morg. Od Sepienka na wschód odprowadza kanał Mosiński $^3/_5$ wód Obry do Warty; na zachód od Sepienka aż do Konopnicy ciągnie się kanał północny z nieznacznym spadem; równolegle z nim, od Kościana na Przemęt do jeziora Orchowego idzie kanał południowy; z jeziora tego wypływa Obrzyca i odprowadza $^2/_5$ wód Obry do Odry. Te dwa kanały łączą się na wschodzie między Kościanem i Sepienkiem, w pobliżu Bonikowa, a na zachodzie, pod Obrą, na południe od Kębłowa, kanałem Wincentowskim. Kanał Dźwiński łączy Obrę z Obrzycą pod Kopanicą. Między kanałem północnym i południowem kopane są rowy irrygacyjne, a na wschód-południe od Kębłowa, w okolicy Solca i Przemętu, płynie rzeczułka łączna, Kopanicą zwana. Kanał Przysiecki osusza smug bagnisty z pod Przysieki Niemieckiej, kanałem zaś Wojnickim odpływa jezioro Wojnickie. Wierzchnia warstwa tych łęgów jest bagnista; pod nią napotyka się drobny piasek z marglem i wielką ilość dębowych, jesionowych i olszowych pniaków; w niektórych miejscach wznosi się pokład piaszczysty ponad bagnisty. Wydobywszy się z tych łęgów pod Kopanicą, O. zmienia swój bieg ku północy i tworząc jeziora pod Zbąszyniem i Trzcielem, mija Międzyrzec i Bledzew i ubiegłszy 34 mil uchodzi pod Skwierzyną do Warty z lew. brzegu. Obra od źródeł swoich aż do ujścia oblewa: Strzyżewko, Cerekwicę, Łowencice, Wojciechowo, Jaraczew, Niedźwiady, Mszczyczyn, Ostrów, Goworek (Gaworek), Kunowo, Malewo, Szczodrochowo, Stankowo, Bojanice, Wieszkowo, Krzywiń, Jurkowo, Osiek, Wławie, Gryżynę, Kościan, Bonikowo, Sepienko, Sepno, Wielkie Łęki, Puszczykowo, Ziemin, Wroniawy, Stradynek, Kębłów, Obrę Klasztorną, gdzie tworzy dość znaczne jezioro, Jaromierz, Kopanicę, Grójce Nowe i Stare, Zbąszyń, Lutolek Mokry, Trzciel, Rybojady, Siercz, Policko, Międzyrzecz, Górzyce, Bledzew, Stary Dworek i młyn Oberski. Prócz nieznanych z odrębnego nazwiska strumieni i różnych odpływów jezior, przyjmuje O. z lewego brzegu Pogonę, na zachód od Jaraczewa i Bukownicę al. Kanię pod Ostrowem, na północ od Gostynia; z prawego brzegu Jerkę poniżej Krzywinia, Mogilnicę czyli Prut pod Sepnem, na północ-zachód od Kościana i Zapolnę w okolicy Wielichowa; z lewego brzegu Ziemin czyli Brniewę pod Zieminem, na zachód od Kościana, i Kopanicę na północ od Przemętu; z prawego brzegu Dojcę pod Obrą Klasztorną; z lewego brzegu Paklicę pod Międzyrzeczem i Ponikwę w Bledzewie. Wspomnianą w dyplomacie z r. 1279 strugę *Chostrina*, w okolicy Psarskiego i Sremu, objaśnioną prawym dopływem Obry, trudno pogodzić z topografią współczesną. Urodzajne pobrzeża Obry dały początek przysłowiu: „kto przy Obrze, ma się dobrze.“ W 1231 r. nadaje Sędziwój, kantor gnieźnieński, tworzącemu się we wsi Obrze klasztorowi wolne rybołówstwo na pobliskiej Obrze; roku 1246 wystawił zamek nad Obrą w Kopanicy Bolesław, książę lignicki; r. 1247 w podziale Wielkopolski przez książąt Bolesława i Przemysława stanowiła O. pewną część granicy. W 1296 r. tworzyła ona, od źródeł swoich aż do ujścia, granicę między posiadłościami ks. Władysława i Henryka na Głogowie. O młynach na Obrze: pod Kiełczewem, Ostrowem i Krzywiniem wspominają dyplomata z r. 1310, 1334 i 1378; w r. 1319 odstępują Henryk i Prymko, książęta śląscy, margrafowi brandeburskiemu, kraje między Obrą i Zgniłą Obrą. Około 1487 r. mieli swe statki na Obrze żeglarze bydgoscy. Sejm z r. 1773—5, polecił komisyi skarbu koronnego, ażeby poznosić kazała wszystkie młyny na O., które bieg rzeki tamują i często sprowadzają wylewy, a staroście kopanickiemu Antoniemu Ponińskiemu, wypłacić indemnizacyi 60,000 złp. Roku 1793 przedsięwziął rząd pruski pomiar i niwelacyę łęgów od Kopanicy do Warty. Projekt otwarcia żaglowej drogi między Odrą i Wartą spełzł na kopaniu zwyczajnych kanałów, o których wspomniano powyżej i które opisał szczegółowo Czesław Pieniążek w rozprawie swej o „Bagnach nad Obrą“ w 1851 r. Mięszają niektórzy Obrę z Odrą, a ponieważ jeden błąd wprowadza w drugi, uważają nieraz Lubusz i Lubiąż z nad Odry za Lubin na porzeczu Obry. Długosz, przy niedokładnem oznaczeniu źródeł, wymienia Obrę z ujściem do Warty i Obrę (Obrzycę?) z ujściem do Odry. 2.) **O.** *Zgniła*, zwana także *Obrzycą*, niem. *Faule Obra* i *Bohlenfluss*, prawy dopływ Obrzycy, dopływu Odry, bierze początek między Dranicą i Łagowicami, na płn.-zach. od Brojec, w pow. międzyrzeckim; pod Brojcami, upłynąwszy 5 klm., opuszcza ten powiat; na wschód od Świebodzina tworzy kawałek granicy między w.

ks. poznańskiem i Brandeburgią; powyżej Kręska wchodzi do pow. babimoskiego; płynie od północy ku południowi; przyjmuje z prawego brzegu płynący od Brudzewka strumień; oblewa Podmokle, Babimost i Kuligowo; przepływa przez odnogę jeziora Kramska, z której wypływa pod Wojnowem i tworząc znów kawałek wspomnionej granicy, uchodzi do Obrzycy między Chwalimiem i Smolnem, na zachód od Kargowy. Długość powietrzna 31 klm. W r. 1319 odstępują Henryk i Prymko (Przemysław), książęta śląscy na Głogowie, Woldemarowi, margrafowi brandeburskiemu, kraje między Obrą i Zgniłą Obrą, aż pod Międzyrzec, w zamian za Krośno, Międzyrzecz i Żegań. 3.) **O.**, ob. *Obrzyca*. *E. Cal.*

Obra, wś kościelna nad rz. t. n., pow. babimoski. Leży na prawym brzegu Obry, o 27 klm. od Babimostu, w pobliżu Wolsztyna i Kębłowa. Posiada kościół parafialny, agencyą poczt., przyst. drogi żel. w Zbąszyniu o 28 klm. Do par. należały Jasiniec i Kiełkowo. Dominium O., z fol. Krutle, ma 1403·35 ha obszaru z 6715 mrk. czystego dochodu gruntowego i gorzelnią. Należało w r. 1845 do Dziembowskich, między r. 1872 — 7 do v. Wallenberga, a w r. 1884 do Świnarskich. Okręg dominialny składa się z dom. O. i fol. Krutle i Waldhof, ma 9 dm., i 100 mk., 39 kat i 61 protest. Gmina O. wraz z wybudowaniami Krutelskiemi miała w 1871 r. 130 dm., 1215 mk., 1112 katol. i 103 protest.; mieszkańcy trudnią się uprawą roli i chowem drobiu, zwłaszcza gęsi. Pierwotnie należała O. do parafii Niałeckiej. Kościół w O., pod imieniem św. Elżbiety, istniał już w r. 1222, jak doczytywano się z odkrytego na belce kościelnej napisu; parafial. został po założeniu klasztoru cystersów (1231); w miejsce starego wystawił nowy, z drzewa, około r. 1590 Jan Belęcki, ówczesny opat oberski; w r. 1836, po kasacyi klasztoru, nabył ten kościół na publicznej licytacyi za 26 talarów Piotr Mielęcki, dziedzic Reklina i Karnej, i rozebrać go kazał w 1839 roku. Nabożeństwo przeniesiono do kościoła klasztornego; sprzęty kościelne rozdano między inne kościoły zamiejscowe. Kościołek czyli kaplica pod imieniem św. Walentego, wśrodku wsi, pierwotnie z cegły wystawiona, współcześnie może z kościołem św. Elżbiety, lub założeniem klasztoru, poszła w ruinę w 1519 r., w miejsce jej wystawiono nową z drzewa, do której wprowadzono bractwo św. Barbary w r. 1703. Na licytacyi w r. 1836, nabyła tę kaplicę za 87 tal. 15 sgr. panna Antonina Mielęcka, utrzymująca ją swoim kosztem. Kościół szpitalny, wzniesiony przez Mateusza Wichrowskiego, przeora oberskiego, istniał w r. 1725. Kościół klasztorny, którego budowę wykończył r. 1596 opat Belęcki, zamieniony został na parafialny po kasacyi klasztoru; uroczyste wprowadzenie nabożeństwa paraf. odbyło się d. 21 lutego 1836 r. W kościele tym znajdują się dwa wizerunki: Rafała Gurowskiego kasztel. pozn. († 1797), i małżonki jego Ludwiki z Tworzyjańskich († 1779). Nowy klasztor wystawił z cegły około 1630 r. opat Jędrzej Chlewski. Na korytarzach klasztornych wisiały niegdyś wizerunki królów polskich i niektórych dostojników. Ryciny, wyobrażające klasztor i kościół klasztorny, wraz z obszernym ich opisem ks. Piotra Widawskiego, zamieścił „Przyjaciel Ludu“ (VIII, 213 i X, 210). Szkoła istniała w O. r. 1641; w r. 1725 jej nie było. Szpital stał w r. 1725 obok kościoła Biblioteka klasztorna, licząca 2070 tomów i mnóstwo rękopisów z lat 1231 do 1525, przeznaczoną była przez rząd pruski na bibliotekę dekanalną w Grodzisku; zdaje się atoli, że rozebrano cenniejsze jej zabytki. Opatami oberskiemi byli aż do połowy XVI wieku sami Niemcy, sprowadzeni z Kolonii; było ich trzydziestu. Pierwszym opatem Polakiem był Jan Belęcki (1552 — 1606). Po nim Jan Stryjkowski († 1616); Jędrzej Chlewski († 1633); Mikołaj z Skrzynna Dunin († 1661); Jan Kazimierz Opaliński, który tegoż roku przeniósł się na opactwo Bledzewskie; Stanisław Miaskowski († 1690); opat komendatoryjny Mikołaj Popławski († 1711), za którego życia obrano opatem Niwarda Górskiego, († 1717); Aleksander Benedykt Gurowski, w 1722 r. przeniósł się na opactwo Bledzewskie; Remigiusz Gwilhelm Bystram († 1744); Józef Michał Loka, który przeniósł się także na toż opactwo; Jan Nepomucen Bystram († 1767) i Melchior Gurowski, opat *Caroli loci* w Francyi († 1785). Zwołana do O. w r. 1781 komisya przekonała się, że dobra opackie przynoszą tylko 2382 tal. rocznego dochodu, który nie wystarcza na utrzymanie należyte jednego nawet opata. Powstała tedy myśl, ażeby po śmierci ostatniego opata wybrać przeora, któryby zarządzał opactwem. Na takiego przeora, pomimo protestu Ksawerego Bronisza (1784), wybrano w r. 1790 Urbana Machulskiego, który po trzech latach zrezygnował z powodu wieku. Po nim nastąpił r. 1793 Władysław Żórawski, a gdy ten r. 1814 został opatem Bledzewskim, rządzili się cystersi oberscy bez zwierzchnika do r. 1820. W tym czasie obrano przeorem Stefana Mroczkiewicza († 1829); po nim nastąpił Anzelm Wierzbiński, ostatni przeor oberski, który doczekawszy się kasacyi klasztoru w r. 1835, umarł następnego roku. W r. 1222 istniał w O. kościół św. Elżbiety i prawdopodobnie kaplica św. Walentego, jak o tem wspomniano wyżej. Dziedzicami O. byli przodkowie Sędziwoja, kantora gnieźnieńskiego, który

sprowadziwszy tu cystersów z Łekna, założył klasztor i uposażył wsiami: Obra, Krutle, Jasiniec, Lutolek Mokry, Górka, Gromadzin i Godlewo, tudzież prawem rybołówstwa na Obrze i Dojcy. Mieszkańców osad tych zwolnił od ciężarów publicznych tegoż roku Władysław Odonicz. W 1238 r. odnawia wspomniony Sędziwój swe nadanie z r. 1231; w 1245 r. wniósł komes Wisław wieś Kiełkowo; r. 1247 nadaje książe Przemysław mieszkańcom Obry różne przywileje; r. 1248 odstępują Bolesław i Henryk, książęta ślązcy, klasztorowi karczmę w Głogowie. W 1249 roku przysądza ks. Przemysław klasztorowi wieś Rokitnicę, którą była przekazała Strąsława, wdowa po komesie Andrzeju i do której rościł sobie prawa komes Baran; r. 1250 potwierdza tenże książę donacyę komesa Jaroty, który wniósł Chorzemin, a następnego roku donacyę Zbrosława, syna Jonaty, który testamentem zapisał Smardzew klasztorowi. W 1257 r. odnawia ks. Przemysław dawniejsze przywileje, pozwala zaprowadzić prawo niemieckie w Smardzewie i w nabytym niedawno Siedlcu, i zamienia Babimost z Potopiskiem na Rokitnicę; tegoż roku potwierdza ks. Bolesław przywileje nadane klasztorowi przez ojca Władysława i brata Przemysława. W 1259 r. sprzedaje Wolpert, opat, wś Miłostowo klasztorowi paradyskiemu. W 1262 r. nabył klasztor od milesa Mścigniewa wieś Żodyń z przyległemi Morawcami i uzyskał Reklin od Przybysława z Lutomia. W 1280 r. pozwala ks. Przemysław zaprowadzać prawo niemieckie w O., Jasińcu i w świeżo nabytym Ujeździe. W 1285 r. pozwolili Luderus z Komorowa i syn jego Peregryn klasztorowi wystawić młyn w Niałku i sprzedali prawo zatamowania Dojcy; r. 1286 zamienia klasztor wś Żodyń na młyn Niałecki na Dojcy i na Karpicko, dziedzictwo komesa Burcharda. W 1287 r. przekazali klasztorowi wś Kiełpin Michał, kasztelan wrocławski, i syn jego Mironko, wojewoda lignicki; tegoż roku zwalnia Przemysław II mieszkańców Kiełpina od różnych ciężarów i pozwala zaprowadzać prawo niemieckie w Kiełkowie, Krutlach i Gromadzinie. W 1298 r. przyjmuje ks. Władysław klasztor oberski pod swoję opiekę i różne mu nadaje przywileje. W 1304 r. wznosi podkomorzy Mikołaj Bodzanta klasztorowi młyn Ruchocin na Dojcy; r. 1311 odstępują komesowie Ninos i Dobiesław klasztorowi jaz, znajdujący się między jeziorami Orchowem i Wilczem, a Jezelo z Tuchorza dostarcza mu różnych materyałów do odnowienia młyna Ruchocina. W 1312 r. wnoszą Mikołaj, Bodzanty syn, i żona jego Małgorzata z Kębłowa nadany już w r. 1304 młyn Ruchocin wraz z wsiami Nieborze i Ercelino (!); r. 1314 odstępuje Mikołaj, syn Michała, wójta zbąszyńskiego, trzecią część nieokreślonego bliżej młyna, a Mikołaj Zbigniewicz część jazu w jeziorze Ragav (!); tegoż roku uzyskał klasztor Nowe Kramsko od Hektora z Klemska; odnośne nadanie potwierdził Henryk, książe śląski, w 1317 roku; część zaś tego Kramska przekazuje klasztorowi Sułko z Lasocic w r. 1319; Maciej z Zielęńca zamienia tegoż roku wś Borzysław na Siekowo, które klasztor nabył poprzednio. W 1320 r. potwierdza wspomniony książe donacyę Sułkorza z Lasocic co do Nowego Kramska i zrzeczenie się Mirona z Lasocic wsi Starego Kramska na rzecz klasztoru. W 1324 i 1327 r. przyjmuje król Władysław klasztor pod swoję opiekę i obdarza wsi klasztorne przywilejami. W 1327 r. sprzedaje Jaśko z Kozłowa swoję część Starego Kramska; roku 1360 układa się Peregryn z Karpicka z opatem Henrykiem co do młynów: Karpickiego, Niałeckiego i Ruchocina; r. 1361 przysądza król Kazimierz klasztorowi Stare Kramsko, do którego rościł sobie prawo Gerwart z Słomowa. W 1364 r. rozstrzygnął Dobiesław, sędzia poznański, na rzecz klasztoru spór Świętomirza z Komorowa, o wystawiony przezeń młyn; w 1379 r. nadają Jan i Mikołaj z Jaromierza jaz Ujście, na jeziorze Orchowem; w 1380 r., bawiąc w O., Mikołaj, biskup poznański, zezwolił na założenie kościoła w pobliskim Siedlcu, wsi klasztornej. W 1385 r. układa się opat Teodoryk II o młyn w Nowem Kramsku z pomniejszemi sąsiadami, a w 1388 r. z Fryczonem Treppelen z Klemska o dwie części jeziora Kramsko. W 1482 r. odbiera król Kazimierz Marcinowi Konieckiemu stacyą królewską w dobrach klasztornych i oddaje ją Sopińskiemu Janowi. W 1440 r. bierze klasztor połowę Chwaliwia w zamian za Guździn i Golę, co w r. 1565 potwierdza król Zygmunt August. W Starożytnej Polsce wspomina Baliński, nie podając źródła, o przywileju Jana Olbrachta z r. 1493, potwierdzającym dawną fundacyą cystersów w Obrze. Zgromadzenie to miało przywilej, że sami tylko Niemcy mogli być do niego przyjmowani. Od r. 1495—1570 zachodziły różne spory między opatami a tenutaryuszami babimoskimi, którzy żądali robocizny od mieszkańców Starego i Nowego Kramska, wsi klasztornych. W r. 1527 zamienia klasztor jaz między jeziorem Orchowem i Wilczem na drugą połowę jeziora Radusz, którego jedną połowę posiadał poprzednio; odnośna ugoda stanęła między Małgorzatą Kębłowską a opatem Jakóbem; przeciw tej zamianie protestował się Mikołaj Poklatecki, król Zygmunt atoli potwierdził ugodę w roku 1615. Do r. 1552 byli opatami sami tylko Niemcy; gdy trzydziesty pierwszy, imieniem Jan, przybył wtedy z Kolonii by objąć opa-

ctwo, nakazał mu król Zygmunt August, ażeby natychmiast kraj opuścił a na opactwo to przedstawił Jana Belęckiego, Polaka, szlachcica, którego zgromadzenie obrało sobie kanonicznie. W 1655 r. zrabowali Szwedzi klasztor do szczętu i tak pobili ks. Stanisława Klimunta, że życie zakończył. W 1686 r. zamierzał opat Stanisław Miaskowski wynieść Obrę do rzędu miast pod nazwą Bernardowo, i wyjednał sobie w tym celu przywilej królewski z dnia 9 maja 1686 r., lecz zamiaru swego nie doprowadził do skutku. W 1704 r. zapłacił klasztor Szwedom 23,584 złp. kontrybucyi; straty, jakie poniósł między r. 1709 i 1716 obliczają się na 206,556 złp. Przed r. 1793 należała O. do pow. kościańskiego woj. poznańskiego. Kasacya klasztoru nastąpiła w r. 1835. Posiadłości klasztorne, nabyte i pozbyte różnemi czasy, były następujące: Babimost z Potopiskiem r. 1257, Borzysław r. 1319, Chorzemin r. 1250, Chwalim r. 1440, w Głogowie karczma r. 1248, Godlewo r. 1231, Gola r. 1440, Górka r. 1231, Gromadzin r. 1231, Guździn r. 1440, Jasiniec r. 1231, Karpicko r. 1286, Kiełkowo r. 1245, Kiełpin r. 1287, Kopanica r. 1286, Kramsko Nowe r. 1319, Kramsko Stare r. 1320, Krutle r. 1231, Lutolek Mokry r. 1231, Miłostowo r. 1259, Morawce r. 1262, Niałek, młyn r. 1285, Nieborze r. 1312, Obra r. 1231, Reklin r. 1262, Rokitnica r. 1249, Ruchocin r. 1304, Siedlec r. 1257, Siekowo r. 1319, Smardzew r. 1251, Ujazd r. 1280, Wojnowo r. 1623 i Żodyń r. 1262. 2.) **O.**, leśnictwo, w powiecie babimoskim, st. poczt. w Obrze. 3.) **O.** *Stara*, niem. *Alt-Obra*, wś i dom., pow. krotoszyński, u źródeł Obry, o 7 klm. na północ od Koźmina, należała niegdyś do parafii borzęcickiej, następnie do wałkowskiej; st. poczt. w Golinie. Wś ta znaną już była za czasów Długosza; w 1578 r. posiadał w O. Maciej Wlewski, urzędnik koźmiński, pięć śladów osiadłych z 2 komornikami. Obszar dworski był w 1845 r. własnością Hermana Schmolke, między rokiem 1872—7 Pawła Zakrzewskiego, a w r. 1884 należał do Angelkorta. Obecnie jest 11 dm. i 287 mk., 267 katol. i 20 prot.; obszaru ma 895·55 ha. z czystym dochodem 7235 mrk. Gorzelnia, uprawa buraków. Wś ma 48 dm. i 267 mk., 251 katol. i 16 protest. 4.) **O.** *Mała*, al. *Nowa*, niem. *Neu-Obra*, wś, pow. krotoszyński, o $2^1/_2$ klm. na północ od Koźmina, par. i st. poczt. w Koźminie, ma 56 dm. i 276 mk., 250 kat. i 26 prot. W skład gminy O. wchodzi osada Dymacz. 5.) **O.**, ob. *Oberski młyn* i *Oberskie Holendry*. *E. Cal.*

Obrajszów, wś, pow. rosieński, par. ławkowska.

Obrath, kol. i fol. w Gimmel, pow. oleśnicki.

Obrazcy, jezioro, pow. sieński, roczny połów wynosi do 52 pudów.

Obrazów, u Długosza *Obrzaszow*, *Obraszow*, wś i fol. majorat, i fol. szpitalny, pow. sandomierski, gm. i par. Obrazów, odl. od Sandomierza 7 mil. Posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla starców i kalek, urząd gminny, szkołę początkową, 33 dm., 202 mk., ziemi dwors. 221 mr., włośc., 323 mr. Fol., należący do szpitala św. Ducha w Sandomierzu, ma 110 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 31 dm., 169 mk. Jestto starożytna osada, wspomniana już w dokumencie z 1256 (Kod. Dypl. Bartosz.) i stanowiąca uposażenie szpitala św. Ducha w Sandomierzu Do szpitala, według Długosza (Lib Ben., II, 351), należało 4 łany kmiece i osada karczemna. Druga połowa była własnością: Mikołaja Broniowskiego h. Tarnawa, mającego 2 kmieci i karczmę, Jana Gęby (Gamba) h. Jasiona, mającego jedną karczmę i zagrodnika, i Piotra Krupy h. Tarnawa. Na tych trzech częściach były trzy folwarki (praedia militaria). Te wszystkie łany, karczmy i folwarki, dawały dziesięcinę miejscowemu plebanowi, mającemu uposażenie w roli i łące. Kościół był drewniany, pod wezwaniem świętego Piotra apostoła. Obecny murowany kościół wystawił w 1760 r. ks. Andrzej Potocki, kan. krakowski. O. par., dek. sandomierski, ma 2700 dusz. O. gmina, należy do sądu gm. okr. I w Sandomierzu, ma 644 dm., 23 mur., 3508 mk., 11375 mr. obszaru, w tem ziemi dwor. 6685 mr.; st. p. Sandomierz. W skład gm. wchodzą: Bilcza, Dębiany, D. Szlacheckie, Głazów, Jugoszew, Kleczanów, Komorna, Lenarczyce, Lisów, Łupicha, Maryanki, Obrazów, Piekary-majorat, P.-Kustodya, P.-wikaryuszów, Rożki, Świątniki, Święcica, Węgrce Panieńskie, Wieprzki, Wincentów, Zagrody, Zdanów i Żurawica. *Br. Ch.*

Obrażejówka, wś, pow. nowogród siewierski gub. czernihowskiej, nad jez b. n., o 20 w. od m. pow. Ma 249 dm., 1858 mk. W r. 1786 należała do preobrażeńskiego monastyru w Nowogrodzie Siewierskim.

Obrażowice al. *Obrażejowice*, u Długosza *Obrzazowycze*, wś, pow. miechowski, gm. Łętkowice, par. Prandocin, odl. 14 w. od Miechowa. W 1885 r. fol. i wś O. rozl. mr. 585: gr. i ogr. mr. 536, łąk mr. 37, nieuż. mr. 12; bud. mur. 10, z drzewa 5; płodozmian 10 polowy. Wś O. os. 35, z gr. 130 mr. Według Lib. Ben. Długosza (I, 262) w XV w. był tu dziedzicem Żegotha Necanda h. Topor. Wś miała 10 łanów, karczmę z rolą, z których dziesięcina szła dawniej na stół biskupi, od 1454 r. przeznaczoną została na uposażenie kaznodziei katedralnego, polskiego. Dziesięcina ta miała do 16 mrk wartości. Z folwarku i od 4 zagrodników, na ziemi folwarcznej osadzonych, pobie-

rał w części pleban w Korzkwi (Korzegrwy), wartości 2 grzywien, w części zaś pleban w Prandocinie. *Br. Ch.*

Obrąb 1.) wś i fol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Niegów. Odl. 21 w. od Radzymina, ma 203 mk. W 1827 r. było dm. 21, mk. 62. W 1884 r. fol. i wś Obrąb (lit. A.) rozl. mr. 358: gr. or. i ogr. mr. 258, łąk mr. 58, lasu mr. 29, nieuż. i place mr. 12; bud. z drzewa 11. Wś. O. A., os. 21, z gr. mr. 58. Fol. O. lit. B., z wsią Dworzysko i Karolinów, miał w 1867 r. rozl. mr. 181. Wś Dworzysko os. 8, z gr. mr. 129; wś Karolinów os. 12, z gr. mr. 179. 2.) **O.**, wś włośc., pow. grójecki, gm. Kąty, par. Sobików, ma 119 mk., 191 mr. ziemi. W 1827 r. było 6 dm, 54 mk. Wchodziła w skład dóbr Czarny las. 3.) **O.**, fol. i dobra, pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Garwolin, ma 6 dm., 99 mk. Dobra O. składały się w 1867 r. z fol. O. i Żabieniec; wsi Żabieniec, rozl. mr. 986: gr. or. i ogr. mr. 315, łąk mr. 89, lasu mr. 247, pastw. i zarośli mr. 313, nieuż. mr. 12. Wś Żabieniec os. 25, z gr. mr. 150, 4.) **O.**, wś, pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierżenin. W 1827 r. było tu 17 dm., 129 mk. 5.) **O.**, wś i fol. nad rz. Węgierką, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra, odl. o 3 w. od Przasnysza, ma 17 dm., 327 mk. W 1885 r. fol. O. lit. A. B., rozl. mr. 683: gr. or. i ogr. mr. 564, łąk mr. 27, pastw. mr. 63, lasu mr. 6, nieuż. mr. 23; bud. mur. 2, z drzewa 16; płodozmian 4 polowy. Fol. ten w 1876 r. oddzielony od dóbr Klewki. Fol. O. lit. C. rozl. w 1885 r. mr. 300: gr. or. i ogr. mr. 242, łąk mr. 7, pastw. mr. 45, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 6; płodozmian 4 polowy; fol. ten w r. 1876 oddzielony od dóbr Klewki. 6) **O.**, ob. *Liberadz.* 7.) **O.**, ob. *Obręb.* *Br. Ch.*

Obrąb (*Obrub*), 1.) wś włośc. nad jez. Łastowicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, obw. wiejski Łastowica, o 7 w. od gm. a 63 w. od Dzisny, 104 dusz rewiz. 2.) **O.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski Berezwecz, o 4 w. od gminy a 60 w. od Dzisny, 26 dm., 220 mk., prawosł. (126 dusz rewiz.). 3.) **O.**, wś pryw. nad jez. Psuja, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 47 w. od Dzisny, 5 dm., 41 mk. 4.) **O.**, wś włośc. nad strugą Doliną, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Ostrzyno, o 20 w. od Szczuczyna, 10 dm., 81 mk. (38 dusz rewiz.). 5.) **O.**, wś, pow. prużański, w okr. pol. Szereszów, o 10 w. na płd.-zach. od Prużany a 6 w. na płd.-wschód od Szereszowa. 6.) **O.** *Maksimowski*, ob. *Małachowszczyzna*, zaśc. w pow. ihumeńskim. *J. Krz.*

Obrąb, niem. *Obromb*, dok. *Obram*, fol., pow. toruński, st. poczt., tel. i kol., paraf. kat. i ew. Chełmża, ½ mili odl., szkoła Pluskowęsy, dokąd ten folw. należy. W 1868 r. 8 bud., 3 domy, 53 kat. mk. Właśc. Antoni Kalkstein. W 1667 r. posiadał O. Hipolit Kruszyński. Wizytator Strzesz donosi, że osada ta przez wojnę szwedzką tyle ucierpiała, iż mesznego wcale nie dawano (str. 76). Za czasów krzyżackich należał O. do komturstwa popowskiego (ob. Kętrz., O, ludn. pol., str. 76.) *Ks. Fr.*

Obrąbice, dok. *Obrambice*, os., pod Trzuskotowem, w pobliżu Poznania, nadana klasztorowi Owińskiemu w r. 1282 przez Archenbolda, woj. kaliskiego, dziś nie istnieje.

Obreczowa, pasmo wzgórzyste, 4 klm. długie, na granicy Mieczyszczowa i Olchowa, w pow. brzeżańskim, między potokami Manasterskim (od płn.) a Mieczyszczowskim (od płd.). Wznies. 429 mt. *Br. G.*

Obreda, fol., pow. szremski, gm. Jarosławki, odl. 4 klm. od Książa, ma 4 dm. i 50 mk., 40·32 ha (135 ha według dawniejszej statystyki.) Par. w Wieszczyczynie, st. poczt. Książ. przyst. drogi żel. w Chociczy (Falkstaedt). O. należała około 1845 r. do Petroneli Dramińskiej, obecnie do Józefy Krzysztoporskiej, dziedziczki Wieszczyczyna. *E. Cal.*

Obreja, na Kummersberga mapie Bukowiny *Obresza*, wzgórze na płn. od wsch. krańca wsi Walesaki, pow. suczawski, nad lew. brz. rz. Walesaki, nad granicą multańską; wzn. 440 metrów. *Br. G.*

Obretka, ob. *Czechy* (I, 779).

Obręb 1.) wś i fol., pow. sierpecki, gm. Bieżuń, par. Lutocin, odl. o 29 w. od Sierpca, ma 29 dm., 256 mk. Wś ma 666 mr. ziemi włośc. Fol. należy do wsi Łążyn. 2.) **O.**, wś i fol. nad rz. Łydynią, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Sochocin, odl. o 21 w. od Ciechanowa, posiada młyn wodny z tartakiem, 24 dm., 154 mk. Fol. O. rozl. w 1874 r. mr. 221: gr. or. i ogr. mr. 175, łąk mr. 21, pastw. mr. 10, wody mr. 6, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 8. 3.) **O.** *Mały*, wś i fol. nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 28 w. od Lipna, ma 3 dm., 48 mk. Dobra O. Mały składały się w 1868 r. z folw. O. Mały i Cieślin, rozl. mr. 391: fol. O. Mały mr. 189 i fol. Cieślin mr. 202 Wś Obrębek os. 3, z gr. mr. 7; wś Cieślin os. 4, z gr. mr. 5. 4.) **O.** *Wielki*, wś nad rz. Skrwą, pow. lipnowski, gm. i par. Tłuchowo, odl. 30 w. od Lipna, ma 9 dm., 117 mk. Fol. i wś O. Wielki, z os. Kurowa rozl. mr. 514: gr. or. i ogr mr. 360, łąk mr. 1, pastw. mr. 4, lasu mr. 129, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, z drzewa 10. Wś O. Wielki os. 22, z gr. mr. 22. Os. Kurówka, gr. mr. 2.

Obrębek, fol., pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Dzierzenin. Odl. 7 wiorst od Pułtuska. W 1827 r. było tu 8 dm., 70 mk. W 1876 r. rozl. mr. 542: gr. or. i ogr. mr. 280, łąk mr.

48, pastw. mr. 4, lasu mr. 202, nieuż mr. 8; bud. mur. 2, z drzewa 7.

Obrębiec, wś, pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra, odl. 5 w. od Przasnysza, ma 13 dm., 190 mk. Rozl. dominialna wynosiła w 1866 r. mr. 588. Wś O. os. 21, z gr. mr. 70.

Obrębszczyzna, wś, pow. grodzieński, kapl. katol. parafii Indura.

Obręby 1.) wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, o 5 w. od Lidy, 4 dm., 33 mk. (w 1864 r. 14 dusz rew.); należy do dóbr Zapol, Kwiatkowskich. 2.) **O.**, wś, pow. rossieński, par. lalska.

Obręczna, wś nad rzką Obręczanką, pow. opatowski, gm. Sadowie, par. Wszechświęte, odl. od Opatowa 7 w. Ma 20 dm., 92 mk., wiatrak, pokłady rudy żelaznej, kamienia ciosowego i węgla (brunatnego ?). W 1827 r. było tu 11 dm., 83 mk. W 1871 r. rozl. fol. mr. 572: gr. or. i ogr. mr. 475, łąk mr. 20, past. mr. 28, wody mr. 2, nieuż. mr. 47; bud. mur. 10, z drz. 4. Wś O. al. Podlodów os. 15, z gr. mr. 143. *Br. Ch.*

Obręczna, grupa zabudowań we wsi Lubeni, w pow. rzeszowskim, nieopodal granicy ze Solonką. *Br. G.*

Obręczówka, wzgórze lesiste na granicy Pletenic i Biłki, pow. przemyślański. Od płn. płynie Maruszka, a od płd. Dąbrowa, dopływy Lipy Gniłej. Wznies. 399 m. *Br. G.*

Obrępalszczyzna al. *Woropajewszczyzna*, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropajewszczyzna, okr. wiejski Zajnowo, 26 dusz rew.; zarząd gminy.

Obrępałki, ob. *Czaple*, pow. sokołowski.

Obrocz, wś i fol., pow. zamojski, gm. Zwierzyniec, par. Szczebrzeszyn. Leży pomiędzy lasami ordyn. Zamoyskich, odl. od Zamościa na płd.-zach. o w. 22, od Zwierzyńa 5 w. Ma 7 dm. dwor., 31 włośc., mk. 138 kat., 186 prawosł. i 15 żyd., razem 330 dusz; przestrzeni 530 mr. W 1827 r. było tu 36 dm., 231 mk. Fol. ma 509 mr. obszaru i należy do dóbr ordynacyi. *Tiro.*

Obroczna al. *Magdalenówka*, fol., w obr. gm. Lasku, w pow. nowotarskim, na wsch. brzegu potoku Syraczki, oddzielającej gm. Lasek od gm. Morawczyny. *Br. G.*

Obroki, nazwa łąk na obszarze dóbr Celejów, pow. nowoaleksandryjski (puławski).

Obroki al. *Łuczka*, fol. do Załęża należący, pow. bytomski.

Obromeszkinie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 33 w., ma 3 dm., 25 mk. W 1827 r. było 3 dm., 26 mk.

Obromżyle, wś, pow. władysławowski, gm. i par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 17 w., ma 4 dm., 43 mk. W 1827 r. było tu 4 dm., 37 mk.

Obrona 1.) kol., pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Kleczew, odl. 18 w. od Konina, $1^1/_2$ w. od Kleczewa. Ma 57 mk. (Polaków i Niemców), 126 mr. roli pszennej przeważnie. 2.) **O.**, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Preny, odl. od Maryampola 35 w., 1 dm., 19 mk. W 1827 r. było 1 dm., 9 mk.

Obrona Leśna, fol. do Sobiejuch, w pow. szubińskim, odl. $7^1/_2$ kil. od Żnina, ma 3 dm., 23 mk.; obszaru 255·62 ha, z czystym dochodem 3818 mrk. Należy do Jarosława Jaraczewskiego, dziedzica Sobiejuch. Poczta w Retkowie, przystanek dr. żel. w Nakle o 30 klm.

Obroszyn, wś w pow. gródeckim, 18 klm. na wsch. od sądu pow. w Gródku, 5 klm., od urz. poczt. w Bartatowie, 14 klm. ode Lwowa, tuż na zach. od przystanku kolei Albrechta w Basiówce a 6 klm. od st. kol. Karola Ludwika w Zimnejwodzie-Rudno. Na zach. leży Bartatów, na płd.-zach. i płd. Stawczany, na wsch. Basiówka, na płn. Zimnawódka, na płn.-wsch. Zimnawoda (3 ostatnie w pow. lwowskim). Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem pot. Stawiska al. Stawczanki, dopływu Szczerka. Potok ten płynie wzdłuż zach. granicy O., od płn. na płd. i zabiera tu kilka strug powstających w stronie płn.-wsch. Główna część zabudowań leży prawie w środku obszaru, bliżej cokolwiek granicy wsch. (wznies. średnie do 315 mt.); na płn. od nich leży grupa domów Bukowina, u stóp lesistego wzgórza t. n. (wznies. 335 mt.) a na zach. i płd.-zach. leżą części wsi i grupy domów: Przyszlaki, Mrozy, Marepy i Lasowa. Na płn.-wsch. leży las Bukowina. Obszar płn.-zach. zwie się Husakówką. Środkiem wsi idzie gościniec wiodący ze Lwowa na Lubień i Rudki do Sambora, a narożnik płn. przerzyna gościniec lwowsko przemyski. Własn. więk. (lwowskiego arcybiskupstwa łacińskiego) ma roli or. 202, łąk i ogr. 169, past. 34, lasu 368 mr.; własn. mn. roli or. 898, łąk i ogr. 451, past. 302, lasu 28 mr. W r. 1880 było 1047 mk. w gm., 59 na obsz. dwor. (między nimi 270 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. szczerzecki. Do par. należą: Bartatów z Wolą Bartatowską i Stawczany z Ferdynandówką. Parafią fundował w r. 1793 arcyb. lwowski Ferdynand Onufry Kicki. Kościół murowany, konsekrowany w r. 1791 p. wez. Podniesienia ś. Krzyża. Znajduje się tu także letni pałac arcybiskupi, wzniesiony staraniem i kosztem arcyb. Skarbka w r. 1730, ozdobiony pięknym ogrodem. W pałacu tym znajdują się portrety wszystkich arcybisk. lwowskich, a między nimi oryginalny portret Krystyna z Ostrowa de Gozdawa, pierwszego ar-

cybisk. halickiego obrz. łac. (ob. Album powszechne, Lwów 1860, zesz. I, str. 21). W pałacu tutejszym umarł d. 25 paździer. 1780 r. arcyb. Sierakowski a d. 15 stycznia r. 1812 arcybisk. Kicki. Zwłoki przewieziono d. 19 stycznia do Lwowa, do kościoła oo. bernardynów, a po odprawionych nabożeństwach odwieziono napowrót do O. i złożono w tamtejszym kościele. Par. gr.-kat. także w miejscu, dek. szczerzecki. Do tej par. należą Bartatów i Basiówka. We wsi jest cerkiew p. wez. ś. Dymitra i szkoła etat. 1-klas. O. był dawniej królewszczyzną. Wykaz dóbr arcybisk. lwowskich podany w t. V, str. 529. W r. 1456 zastawił go Kazimierz Jagiellończyk wraz z innemi miejscowościami Piotrowi Szamotulskiemu, kasztel. poznańskiemu, w długu 1300 grzywien i 1650 złot. węgier., które u niego był zaciągnął na zapłatę wyprawy do Prus (A. G. Z., t. II, str. 151). W r. 1465 pozwala Kazimierz Grzegorzowi z Sanoka, arcybisk. lwowskiemu, wykupić na własną korzyść wieś królewską O. z rąk Piotra z Szamotuł za zwrotem temuż sum, za które wieś tę w zastawie trzymał (A. G. Z., t. II, str. 183). Tegoż roku poświadczają Piotr z Branic, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek, ziemscy lwowscy, że Piotr z Szamotuł odebrał od Grzegorza z Sanoka, arcyb. lwowskiego, 300 grzywien, jako część wykupu za O. (ib., str. 186), a nieco później w tymże roku poświadczają Stanisław z Chodcza, woj. ruski, ssta kamieniecki i halicki, Piotr z Bronic, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, jako komisarze królewscy, że Grzegorz z Sanoka spłacił Piotrowi z Szamotuł 600 grzywien zwykłej monety i odebrał od niego w zastawie w tej sumie trzymaną wieś królewską O. (ib., str. 187). W r. 1466 poświadczają Piotr z Branic i Jan z Wysokiego toż samo (ib., str. 191). Przy tej sposobności oznaczono granice O. Poczynały się one od lasu Wierzchowiska nad rzeką Szkło aż do Podłubskiej lub Podburskiej grobli; od tej do glinnych dołów aż do rzeczki Rudki, a tą rzeczką idąc aż do miejscowości Trymdemby i do grobli Hiobowskiej, ztamtąd rzeczką Warsownicą do lasu Porudzieńskiego, od tego lasu do rzeczki Studenice aż do Glinnej góry koło młyna Starzyckiego i tak idąc kołem aż do początku lasu szczekielskiego. Nazwy powyżej przytoczone, wyłącznie polskie, świadczą, że ludność tej okolicy była już w owym czasie przeważnie polska (ob. „Ziemia lwowska za rządów polskich w XIV i XV w.“ p. A. hr. Stadnickiego, Bib. Ossol., t. III, 1863, str. 48). W r. 1431 nadał Władysław Jagiełło na własność kapitule metropolitalnej 40 łanów ziemi w Dąbrowie i w lasach pomiędzy wsiami z jednej strony Skniłowem, Obroczynem i Stawczanami, z drugiej Hodowicą aż do drogi wiodącej do Szczerca (A. G. Z., III, str. 201). W r. 1458 poświadczają Jan z Wysokiego, podsędek Rusi generalny, i Stanisław Stachira ze Srok, jako pustkę między wsiami Skniłowem, O. i Stawczanami, a wsiami Hodowice i Sokolniki oddali w posiadanie kanonikom lwowskim (A. G. Z., IV, str. 165). *Lu. Dz.*

Obrót, polana w obr. gm. Szarego, w pow. żywieckim, w płd.-zach. stronie. *Br. G.*

Obrótki, zaśc. nad bezim. dopł. Usy, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, par. kat. Kojdanów, własność wspólna szlachty Olechnowiczów i Miezinów, ma przeszło 7 włók obszaru, w glebie dobrej; miejscowość małoleśna, wzgórzysta. *A. Jel.*

Obrotów, rus. *Oborotiw*, część Witkowa Starego i młyny nad rzką Buszków, pow. kamionecki.

Obroty, niem. *Obrotten*, majątek w pow. rybackim, st. poczt. St. Lorenz. W 1436 r. O., Posłowo, Karczewo i Alekswangen posiadał szlachcic polski Hanko Alekswangen.

Obrów, kol., os., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par Rząśnia, odl. od Wielunia 33 w.; kol. ma 11 dm., 424 mk.; os. 1 dm, 3 mk.

Obrów al. *Obrowo* 1.) wś i dobra na odludnym zach. krańcu pow. pińskiego, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. świętowolska; wś ma 48 osad pełnonadziałowych i 186 mk.; cerkiew pounicka z 1757 r., fundacyi benedyktynów starotrockich, posiada z dawnych zapisów 2 włóki gruntu, około 400 parafian; dobra, nadane niegdyś przez w. ks. Witolda benedyktynom klasztoru starotrockiego, dziś własność Koźlaninowa, mają 4030 dzies. Cała nizinna okolica O. wiele zyskała w ostatnich latach w skutek dokonanej tu kanalizacyi w kierunku Jasiołdy. 2.) **O.**, wś i fol., pow. piński, w 2 okr. pol., ma 164 mk. i 2140 dz. ziemi, własność Pusłowskich. *A. Jel.—Ks. M.*

Obrowek, wś, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, gm. Brodnica, ma 9 osad pełnonadziałowych, 27 mk., ziemi 429 dz.; własność Horniczów. Grunta lekkie, miejscowość poleska. *Ks. M.*

Obrowiec, wś fol. nad rz. Huczwą, pow. hrubieszowski, gm. i par. Moniatycze, odl. 3 w. od Hrubieszowa. Posiada szkołę począt. ogólną, młyn wodny, browar. Czy Johannes de Obrowiecz, zawierający w 1329 r. polubowną ugodę z opatem cystersów w Szczyrzycu o wieś Sciborzyce (pow. olkuski), był dziedzicem tego jedynego dziś Obrowca (Kod. Małop., 214), trudno rozstrzygnąć. Dobra O. składały się w 1885 r. z fol. O. i Wincentówka, wsi O., rozl. mr. 1336: gr. or. i ogr. mr. 510: łąk mr. 315, past. mr. 28, lasu mr. 453, nieuż. mr. 30; bud. mur. 2, z drz. 24. Las nieurządzony. Wś O. os. 41, z gr. mr. 383.

Obrowiec, niem. *Oberwitz*, 1454 *Obrowitz*, 1531 *Obrowictz*, wś i dobra, pow. wielkostrzelecki, par. kat. Jasiona, szkoła kat. w miejscu. W 1841 r. 60 dm., 432 mk. Dwa młyny wodne.

Obrówka, wś, pow. janowski, gm. Kawenczyn, par. Janów.

Obrówko, wś zaginiona, leżała na pograniczu pow. tucholskiego a chojnickiego, między Obrowem a Sławęcinem. Z dok. z r. 1368 wynika, że już wtedy obszar jej został przyłączony do Sławęcina (por. Odpisy Dregera w Pelplinie). *Kś. Fr.*

Obrowo, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Osiek, odl. o 26 w. od Lipna, ma pokłady torfu eksploatowane, urząd gm. i karczmę; 17 dm., 189 mk. Dobra O. składały się w 1877 r. z fol. O., nomenkl. Miszek, wsi: O., Krzykomy, Bartoszewo, Zębowiec, Skrzypkowo, rozl. mr. 2806: gr. or. i ogr. mr. 1071, łąk mr. 208, past. mr. 667, lasu mr. 697, nieuż. mr. 163; bud. mur. 15, z drz. 15; las nieurządzony. Wś O. os. 24, z gr. mr. 59; wś Krzykomy os. 7, z gr. mr. 142; wś Bartoszewo os. 9, z gr. mr. 215; ws Zębowiec os. 34, z gr. mr. 231; wś Skrzypkowo os. 20, z gr. mr. 452. O. gmina, należy do sądu gm. okr. I, ma 333 dm., 2967 mk., 15527 mr. obszaru, w tem 2319 mr. nieużytków. W gm. znajdują się: 4 szkoły począt., 3 ew. domy modlitwy, 3 wodne młyny, 1 wiatrak, urząd gm., cegielnia i 5 karczem. W skład gm. wchodzą: Antoniewo, Bartoszewo, Chrapy, Chrapy B., Czernikowo, Czernikówko, Dominikowo, Dzikowska-Kępa, Grabiny, Jasionek, Józefowo, Kawenczyn, Krakowo, Krzykomy, Łęg Osiecki, Łęg Chaliński, Miszek, Osiek nad Wisłą, Osiek po-parafialny, Osiecki-Dół, Obrowo, Smogorzewiec, Stajęczynki lit. A i B, Sąsieczno, Skrzypkowo, Władysławowo, Wygoda, Zamogiłki, Zębowiec, Żelazniki. *Br. Ch.*

Obrowo, fol. ordynacyi obrzyckiej, pow. szamotulski, o 3 klm. od Obrzycka, ma 8 dm. i 189 mk., 142 kat. i 47 protest.; obszaru 477 ha, 1870 mrk. czystego dochodu. Par. i poczta w Obrzycku, przystanek dr. żel. o 10 klm. w Szamotułach. W 1580 r. należał do Mikołaja Tomickiego, miał 6 łanów, 3 zagrodn. 1 komornik (Pawiński, Wielkop., I, 23). Odkopano tu żalnik z nakrytemi popielnicami i innemi naczyniami. *E. C.*

Obrowo, niem. *Wobbrow-See*, jez. pod Pomejskiem, pow. bytowski. R. 1310 nadaje margrabia Waldemar połowę tego jeziora cystersom w Oliwie (ob. Perlbach: P. U. B., str. 61). *Kś. Fr.*

Obrowo, niem. *Abrau*, dok. *Obrow*, *Aberow*, wś włośc., zamieszkana przez t. z. Kosznajdrów, pow. tucholski, st. p. Drożdzienica, par. kat. Lichnowy, filia Sławęcin, ew. Tuchola, szkola kat. Ciechocin, okr. urz. stanu cywil. Kęsowo; obszar 1853·82 mr. W 1868 r. 36 bud., 18 dm., 143 mk., 140 ew., 3 kat. O. leży na pograniczu pow. tucholskiego i chojnickiego, nad jeziorem tejże nazwy; źwierciadło jeziora wznosi się 118 stóp npm. Na płd.-wschód wsi leży góra zamkowa (Schlossberg). Tam napewno stał dwór, gdyż O. było za czasów pol. folw. starostwa tucholskiego. W 1362 r. nadaje w. mistrz Winryk v. Kniprode Marcinowi z Obrowa (Martin von Obrow) i jego spadkobiercom 23 włók w O. na prawie chełm. Gdyby mniej włók znaleziono w oznaczonych granicach, nie będziemy zobowiązani dołożyć. Za to są zobowiązani do służby wojskowej i do pomagania przy budowaniu i naprawianiu zamków. Od każdej włóki zaś, osiadłej i nieosiadłej, będą dawali $2^1/_2$ kor. owsa za płużne zboże i za prawa polskie, któreśmy na tych dobrach mieli; na uznanie naszego zwierzchnictwa wreszcie będą nam płacili 1 funt wosku i 1 fenik chełmiński albo 5 pruskich na ś. Marcin. Dan w Kosobudach w dzień ś. Klemensa. Świadkowie: Wolfram v. Baldersheim, nadkomptur, Siegfried, nasz kapelan i wiele innych (ob. Wypisy Dregera w Pelplinie, str. 104 b. i Cod. Belnensis, str. 34). Stan obrowskiego fol. za czasow polskich opisuje szczegółowo lustracya z 1670 r. Według niej żyta wysiano 422 ćwiartek, zebrano $20^1/_2$ kop, taksa ćwiartki $22^1/_2$ gr., suma fl. 546 gr. 1 den. 12, pszenicy 1 m. dała wszystka $5^1/_2$ ćwiartek, taksa 30 gr. ćw., suma flor. 5 gr. gr. 15; jęczmienia wysiew 45 ćw., urodzaj 52 kóp, taksa 20 gr. ćw., suma flor. 120; owsa wysiew 240 ćw., urodzaj 80 m. 2, ćw. 10 gr., suma flor. 107 10 gr.; grochu wysiew $1^1/_2$ ćw., urodzaj 3 kopy, 30 gr. ćw., suma flor. 4 gr. 15; siana wozów 75; suma dochodu rocznego z tego fol. nad wychowanie flor. 820 gr. 26 den. 12 (ob. Odpisy w Pelplinie). R. 1526 fer. 5 post Visit. B. M. V. stanęli przed królem Zygmuntem w Gdańsku Jan Kościelecki, kaszt. łęczycki, ssta tucholski, i Achacy Czema, podkomorzy dzierzgoński i ssta człuchowski i starogardzki, razem z czcigodnymi Janem Dummer i Jerzym, jego synem, i zeznali „villam Oberaw cum 23 mansis (distr. Tucholiensis) esse hereditariam praefatorum praedecessoresque eorum fuisse hactenus in pacifica possesione“. Starostowie proszą zatem o przywilej „loco munimentorum a praedecessoribus datorum“. Król przychyla się do tej prośby. Świadkowie podpisani: biskup krakowski, poznański, Maciej de Drzewycza, włocławski, Stanisław de Kościelec, wojew. pozn. i inni (oryginał w Chojnicach; por. wyciągi kś. Kujota w Pelplinie). Zdaje się, że potem m. Chojnice nabyło ten folwark, bo w księgach sądowych z r. 1561 czytamy: Przewielebny

Kasper Geschkau (został później opatem oliwskim) trzyma nasze dobra Obrowo w dzierżawie i proponuje nam zmianę na swój majątek Grunsberg (pewnie Groniewo). Zgadzamy się na to i pozwalamy mu nadto w Dunkershagen, które do nas należy, folwark wystawić; ma nam zapłacić 1000 tal. a 33 gr. (Źródło jak wyżej). W 1727 r. jest O. własnością Sebastyana Tuchołki, arendarzem zaś jest Jakub Genz, płaci kanonu do starostwa 90 zł. Roku 1753 nadaje Michał Sapieha, podkancl. lit. i stata tucholski, fol. O. Janowi Patzke, Bartłom. Thiede, Piotrowi Nitzler, Józ. Grabowskiemu, Jerzemu Rosentreter i ich spadkobiercom. Za zasiew zapłacili komisarzowi Roszkowskiemu 300 zł., czynsz na ś. Marcin wynosi 600 zł. Nie są zobowiązani do żadnych ciężarów. Mają wolne rybołóstwo w jeziorze małemi sieciami dla własnego stołu, mogą warzyć piwo dla własnej potrzeby, mają wolne drzewo do palenia i budowli; mogą owce chować i niemi handlować; własność mogą według swej woli sprzedać albo darować. Przywilej ten potwierdza w Warszawie 16 września 1754 r. August III. *Kś. Fr.*

Obrowska Wólka, wś, pow. kobryński, na wschód od Berezy Kartuskiej.

Obrubny, ostrów na Dnieprze, w pobliżu ujścia Desny, powyżej Czartoryi, niegdyś własność kijowskiego monasteru ś. Michała. Wspominane są na nim jeziora: Petrykowo, Płaskie, Tysiackie-Żereło.

Obruby, wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, 14 dm., 105 mk., z których 3 zajmuje się garncarstwem.

Obrucz, dawna nazwa *Owrucza*.

Obruczno, wś, hrabstwo szaryskie (Węg.), śród gór, na granicy Galicyi; kościół filialny gr.-kat., lasy, 225 mk.

Obruczów, ob. *Owrucz*.

Obruczówka, lewy dopływ Łuczesy, lew. dopł. Dźwiny zachodniej, oddziela gub. mohylewską od witebskiej, mianowicie pow. orszański od witebskiego.

Obry al. *Obrowie*, właściwie *Ombrowie* (*Ambrowie*), naród wygasły, pochodzenia celtyckiego. Według Ptolomeusza osiadły śród Słowian nad brzegami Wisły, w okolicy Tatrzańskiej. Szafarzyk w Starożyt. Słowiańskich § 17 słowo *obr* ma za jednoznaczne z olbrzymem, celt. ambro-wojownik. W nazwie rzeki i osady Obra dopatrują ślad istnienia tego narodu. Kroniki ruskie nazwę Obrów nadają Awarom, narodowi dzikiemu pochodzenia azyatyckiego, pojawiającemu się w dziejach w V w., który w VI w przywędrowawszy w kraje słowiańskie ujarzmił Dulebów, mieszkających nad Styrem, Bugiem i Horyniem. Według podania wyginęli oni zupełnie w VII w., skutkiem panującego pomiędzy niemi morowego powietrza a zguba ich długo była przysłowiem na Rusi („pogibli kak Obry"). Rządy ich były okrutne, uciskające podbitych Dulebów. Nestor tak się o tem wyraża: „Si że Obrie wojewachu na Słowieniech i prymuczysza Dulebu suszczaja Słowiany i nasilie tworiachu żenam Dulebskim. Aszcze pojechati budiasze Obrynu nie dadiasze wpriaczy konia ni wołu, no welasze wpriaczy żen w telegu i poniesti Obrina". O O. znajdujemy również wzmiankę w Słowie o pułku Igora. W gub. mińskiej znajduje się kilka nazw miejscowości pochodzących widocznie z tego źródłosłowu i wskazujących na przebywanie O. w tych okolicach. *J. Krz*

Obrydki, grupa chat w Soboniowicach, pow. wielicki. *Br. G.*

Obryń al. *Obryno*, dobra nad rzką Obrynką, lew. dopł. Uszy, pow. nowogrodzki, o 3 w. ku północy od mka Turca, w 4 okr. pol. mirskim, w miejscowości malowniczej, w glebie wybornej pszennej; dziedzictwo Kaszyców, 1900 dz., łąki znakomite, młyny przynoszą 1000 rubli rocznie, propinacya, rezydencya wspaniała z muru wzniesiona, sady fruktowe wyborne, ogrodnictwo nakładowe; w starożytnym pałacu najsławniejszy na całą Litwę zbiór porcelany; oprócz tego znajdują się dzieła sztuki, pamiątki, archiwum. Kaplica kat. par. Położeczka, dawniej b. par. Mir. Podług Dykcyonarza Echarda gniazdo familii Obryńskich.

Obrynka, mały fol., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, o 1 w. na płd. od mka Jeremicz, w miejscowości bezleśnej. *A. Jel.*

Obrwinowo, pierwotna nazwa wsi Iskrzynia (ob. t. III, 305).

Obryte, ob. *Obrytte*.

Obrytka 1.) fol. na terytoryum mta Piotrkowa Trybunalskiego, strugą oddzielony od wzgórza miejskiego. W Lib. Ben. Łask. (II, 222) czytamy, iż kościół par. w Piotrkowie między należącymi doń gruntami ma kawał pola od strony wsi Bujny „dictam et appellatam *Obrythka*" na której siedzi dwóch kmieci. Jeden płaci plebanowi grzywnę czynszu, drugi zaś 3 fertony. Inna część tej roli służyła na uposażenie altaryi zwanej Ostoja przy kościele parafialnym. Pola te pamiętne porażką Szwedów w czasie ich pierwszego najazdu. 2.) **O.**, łąka pod Radomskiem (Lib. Ben. Łask., I, 496).

Obrytki 1.) osada, pow. pińczowski, ob. *Chmielów* (I, 591). 2.) **O.**, wś i fol., pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz, odl. 5 w. od Szczuczyna. W 1827 r. było tu 8 dm., 51 mk. Fol. i wś O. w 1883 r. miał mr. 339: gr. or. i ogr. mr. 206, łąk mr. 61, past. mr. 20, lasu mr. 45, nieuż. mr. 7; bud. mur. 4, z drz. 12. Wś O. os. 11, z gr. mr. 25. 3.) **O.**, wś szl., pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany, ma 500 mr. obszaru i 39 osad. Leży na połowie drogi ze Stawisk do Radziłowa. W 1827 r. było tu 29 dm., 183 mk.

Obrytte 1.) wś, pow. pułtuski, gm. i par. Obrytte, odl. 10 w. od Pułtuska. Posiada kościół par. mur., erygowany w 1242 r., obecny z 1852 r. Szkoła począt. ogólna. W 1827 r. było tu 45 dm., 381 mk. Dobra O. wchodziły

w skład dóbr biskupów płockich, a następnie w skład dóbr narodowych t. n. Dobra narodowe O. składały się z fol, wsi i wójt. Grodek, wsi Rząśnik, Kąty Lutry, wsi i wójt. Ciołkowa, wsi: Tocznabiel, Ponikiew i Zambski, wsi i 2 wójtostw Psary, wsi Wielgolas, wsi i fol. Obrytte, Bartodzieje i Komorowa, wsi Grabowiec i Sadykierz, wsi i wójt. Gładczyn Narodowy, wsi: Lutobrok, Wólka Piekosy, Wielądki, Pniewo, Cieńsza, Drwały, Borzuchy, wójt. Lemany i fol. Skłody. Ztąd w 1835 odłączono fol. Obrytte, Bartodzieje i Psary, wsie: Obrytte, Bartodzieje Psary i część Drwał i 2 wójt. Psary, razem 4943 mr. (1230 mr. lasu) i oddano w donacyą ks. Michałowi Gorczakowowi. Probostwo było uposażone niegdyś 4 włókami na O. (z tych jedna włóka włościańska) i 4 wójtostwami: w Gródku, Ciołkowie, Wielgolasie i Psarach; nadto osadami włócz. w O. Dostawało tak zwane mesznc, po ćwierci żyta i tyleż oziminy z każdego półwłoczka w O., Psarach, Grodku, Ciołkowie, Skłodach i nieistniejącem obecnie Maleszewie. W 1820 r. było 27 osad trzydniowych, odrabiających po 12 dni tłoki, 78 dni pieszych i tyleż sprzężajn. wysiewających po 5 korcy jarzyny i tyleż oziminy i oddających do dworu 39 złp. 13 gr. 2 szel. czynszu (ztąd 6 złp. subsidium charitatis, 24 złp., 19 gr. 2 szel. dziesięciny do dworu, 4 złp. 24 gr. za robienie kaszy, 24 gr. za robienie mat, 24 gr. za kury i jaja, 2 złp. 12 gr. za robienie przędzy); 6 półtoradniowych, odrabiających po 12 dni tłoki, 39 dni pieszych i tyleż sprzęż., wysiewających po $2^1/_2$ kor. jęczmienia i tyleż oziminy i opłacających 18 złp. 19 gr. czynszu (3 zł. 5 gr. subs. charitatis, 11 złp. 17 gr. dziesięciny do dworu, 2 złp. 12 gr. za robienie kaszy a 1 złp. 6 gr. przędzy, 12 gr. mat, 12 gr. za kury); 2 zagrodników wysiewających po $^1/_2$ kor. jęczmienia i tyleż oziminy i opłacających jeden 1 złp., drugi 2 złp. czynszu i odrabiających po 52 dni ręczn. i 6 dni tłoki. Chałupnik, odrabiający 52 dni pieszych i 6 tłoki i opłacający 2 złp. Szynkarz, arendarz i kowal. Włościanie do 1810 r. obowiązani byli do wywozu drzewa lub zboża do Narwi dzień jeden w roku. Na probostwie ksiądz, nauczyciel, 6 gospodarzy, 7 komorn. Razem, oprócz probostwa i karczmy, 194 mk. (36 męż., 34 kob., 23 syn., 27 cór. młodszych i 17 syn., 12 cór. starszych nad 10 lat, 27 parobków, 18 dziewek), 35 koni, 58 wołów, 48 krów, 29 jałowic, 79 świń, 98 owiec. W 1827 r. w całej wsi 45 dm, 381 mk. W 1846 r. urządzono O. kolonialnie; przed urządzeniem było 33 osad rolnych i 3 chałupn. Fol. O. połączony z fol. Skłody w jednę całość 860 mr.; włościanie otrzymali 1109 mr., kowal i karczma po 3 mr., szkoła $4^1/_2$ mr., probostwo 189 mr. 205 pręt. Utworzono 33 osad kolonial. i 3 zagrodniczych; sama wś została rozdzielona na 2 części przez probostwo. W jednej części utworzono 18 osad po 30—31 mr. w drugiej 15 po 33 mr. Zagrodnicy otrzymali różnie: po 4·8 i 14 mr. Czynsz ustanowiono na 573 rs. $93^1/_2$ kop., dziesięcinę proboszczowi na 19 rs. 34 kop.; sumę, za którą włościanie mogliby wykupić swoje grunta, na 8578 rs. $57^1/_2$ kop. Fol. Skłody skasowany przy urządzeniu leżał w odl. 1 w. od O. W 1820 r. miał 3 dm., 27 mk. Wspominana wś Maleszewo została zniesioną w przeszłym stuleciu; chłopów przeniesiono do Gródka, a grunta włączono do folwarku; sam dwór w Gródku układem z 20 kwietnia 1758 r. zobowiązał się proboszczowi w O. dawać 3 kor. owsa w zamian za mesznc, pobiorane z Maleszewa. Por. *Grabowiec* (II, 777) i *Gródek* (II, 816). Majorat O. składał się w 1854 r. z folw.: O. mr. 523, Skłody mr. 317, Bartodzieje mr. 540; dwa wójtostwa w Psarach mr. 301; probostwo mr. 206; lasy mr. 1528. Wś O. os. 44, z gr. mr. 1113; wś Psary os. 44, z gr. mr. 857; wś Przewodowo os. 11, z gr. mr. 352; wś Domosław os. 29, z gr. mr. 892; wś Szyszyce os. 11, z gr. mr. 352; wś Skorzyce os. 7, z gr. mr. 241; wś Grolin os. 15, z gr. mr. 532; wś Bulkowo os. 9, z gr. mr. 325; Łaguny os. 12, z gr. mr. 152; wś Smolarnia os. 1, z gr. mr. 16. O. parafia, dek. pułtuski (dawniej wyszkowski), 3600 dusz. O. gmina należy do sądu gmin. okr. IV w Wyszkowie, st. poczt. Pułtusk. Gmina ma 10358 mr. obszaru i 3817 mk. (1867 r.). 2.) **O.**, wś i fol., pow. ostrowski, gm. i par. Nur. W 1827 r. było tu 11 dm., 71 mk. Dobra O. składały się w 1866 r. z fol. O. i Kossaki, wsi O., Myślibory, Kossaki, Ślepowrony Nagórne, os. Ślepowrony Bochny i Kółko, rozl. mr. 1174: gr. or. i ogr. mr. 522, łąk mr. 59, past. mr. 156, lasu mr. 171, zarośli mr. 158, nieuż. mr. 109. Wś O. os. 9, z gr. mr. 19; wś Myślibory os. 3, z gr. mr. 82; wś Kossaki os. 6, z gr. mr. 125; wś Ślepowrony Nagórne os. 2, z grun. mr. 17; os. Ślepowrony Bochny gruntu mr. 16; os. Kółko gruntu mr. 29. *Lu. Krz.—Br. Ch.*

Obrywka al. *Obrywne Leszcze*, kol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Łęczyca, odl. $2^1/_2$ w. od Łęczycy, ma 3 dm. Ob. *Leszcze*.

Obrzębin, w dok. *Obrząbyno, Obryabino*, fol. i os. młyn., pow. turecki, gm. Piętno, par. Turek, odl. 2 w. od Turka. Szkoła począt, młyn wodny. Wś ma 5 dm., 164 mk. (1876); fol. 4 dm., 66 mk.; os. młyn. 1 dm, 7 mk. Dziedzicami O. byli w r. 1374 bracia Mikołaj, Szymon, Berold i Dobiesław, którzy rościli sobie pewne prawa do Boleszczyna, wsi arcybiskupów gnieźnieńskich. Według Lib. Ben. Łask. (I, 263) folwark i 3 łany kmiece dają

dziesięcinę plebanowi w Turku i po groszu kolędy z łanu.

Obrzyca al. *Obrzycha*, 1.) zwana też *Zgniłą Obrą*, niem. *Obrzyckofluss* i *Faule Obra*, prawy dopływ Odry, wypływa z jez. Orchowego czyli Rudnickiego pod Ujściem, na zach.-płd. od Kębłowa, w pow. babimoskim, tworzy kawałek granicy między Szląskiem i w. ks poznańskiem, które opuszczając poniżej Chwalimia, gdzie przyjmuje Zgniłą Obrę, wpływa do Brandeburgii, tu oblewa Smolno, Ostrowsko i Padłagórę i uchodzi pod Cygańczycami (Tschichortzig), na płd. od Cylichowy. Pod Ujściem Dolnem, na płn. od Konotopia Szląskiego, połączono Obrzycę kanałem Bojadelskim z rzeczką, która poniżej Bojad, na Szląsku, wpada z prawego brzegu do Odry; kanał Dźwiński, w pobliżu Kargowy, łączy Obrzycę z Obrą pod Kopanicą. W 1319 r. tworzyła Obrzyca granicę między Szląskiem i Brandeburgią. 2.) **O.**, ob. *Obra Zgniła*. *E. C.*

Obrzyca, niem. *Obschitza*, wś na prawym brzegu Warty, pow. poznański, odl. $2^1/_2$ klm. na płd. od Poznania, ma 5 dm. i 59 mk., samych katolików. Parafia ś. Jana i st. poczt. w Poznaniu.

Obrzycko, niem. *Obersitzko*, mko nad Wartą, pow. szamotulski. Leży na lewym brzegu Warty, przy ujściu Samicy szamotulskiej, w okolicy wzgórzystej i leśnej, o 12 klm. na płn. od Szamotuł i na wsch. od Wronek. W 1871 r. 164 dm. i 1639 mk., 371 kat., 889 prot. i 379 żyd. O. ma kościół paraf., kościół protest., synagogę, urz. poczt., st. telegr., towarzystwo pożyczkowe, garbarnię, przędzalnię i fabrykę pończoch; jest siedzibą komisarza obwodowego. Apteka istniała tu już w końcu zeszłego wieku. Rocznie odbywają się 4 jarmarki. Miasto utrzymuje most drewniany na Warcie. Kościół katol. istniał tu w 1256 r., parafialnym był przed 1298 r.; w miejsce starego wystawił Władysław Radomicki r. 1720 nowy, którego budowy dokończył 1780 r. Józef Mielżyński. Par. O. (dek. obornicki) miała w 1873 r. 1505 dusz. W 1580 r. należały do niej wsie: Kobylniki, Koźmin, Obrowo i Obrzycko. Właścicielami miasta byli 1444 r. Piotr z Obrzycka Obrzycki h. Prus; 1580 r. Mikołaj Tomicki, kaszt. gnieźnieński; 1638 Krzysztof ks. Radziwiłł; 1643 Janusz ks. Radziwiłł; 1720 Władysław Radomicki i 1780 Józef Mielżyński, kasztelanowie poznańscy. W nowszych czasach utworzono z dóbr O. ordynacyą hr. Raczyńskich. Ludność miasta O. ulegała następującym zmianom: około 1793 r. było 1523 mk., w tem 476 żyd.; w 1811 r. 1664 mk.; 1816 r. 1781 do 1824 mk; 1841 r. 1700 mk., w tym 700 żyd.; 1845 r. 1709 mk., 293 kat., 810 prot. i 606 żyd.; 1861 r. 1739 mk., 309 kat., 851 prot. i 573 żyd.; 1883 r. 1605 mk. Pod koniec zeszłego wieku było 21 kupców, 92 sukienników, 18 płócienników, 7 gonciarzy, 48 szewców, 20 krawców, 12 kuśnierzy, 10 gorzelników, 1 piwowar, 3 winiarzy, 4 oberżystów, 13 rzeźników, 2 piekarzy, 2 młynarzy, 1 rybak, 5 stolarzy, po 3 szynkarzy, kapeluszników, kołodziejów, muzykantów, po 2 bednarzy, ślusarzy i siodlarzy, jeden kotlarz, farbiarz, rymarz, garbarz, murarz, kominiarz i golarz. Wielu sukienników wyniosło się ztąd do królestwa polskiego. H. Wuttke w swojem Staedtebuch des Landes Posen (385) przyjmuje rok 1100 jako datę osiedlania O., opierając się na wykopaniu przed 40 laty w O. urny zawierającej różne biżuterye srebrne wyrobu wschodniego i 508 sztuk monet byzantyńskich, perskich, hindostańskich, mahometańskich, angielskich, włoskich, francuskich i niemieckich X. w., opisanych przez Juliusza Friedlaendera w rozprawie: „Der Fund v. Obrzycko, Berlin 1844.“ Pierwsze atoli piśmienne świadectwo istnienia O. sięga 1238 r., w którym występuje Niebora, kasztelan obrzycki; drugim znanym dotąd kasztelanem był Janusz w 1253 r. O kościele obrzyckim zachodzi wzmianka w dyplomatach z 1256 r., a w 1280 r. występuje Włost, trzeci kasztelan obrzycki. O. było więc kasztelanią między r. 1238 i 1280. R. 1383 stał obozem pod O. Wierzbięta z Smogulca, stronnik Domarata, kasztel. poznańskiego; 1458 r. dostawiało O. jednego żołnierza pieszego. W regestrach pobor. z 1580 r. O. podane jako wś, własność Mikołaja Tomickiego, mająca 11 zagrodn. i 3 komorn. W 1638 r. uzyskał Krzysztof ks. Radziwiłł lokacyą na prawie niemieckiem dla O. Rzemieślnicy atoli cudzoziemcy osiedlać się zaczęli dopiero po 1643, gdy Janusz ks. Radziwiłł, za porozumieniem się z Janem z Bukowca Szlichtyngiem, dozwolił publicznych obrzędów protestantom, zwolnił osadników od wszystkich ciężarów do r. 1657 i różne inne im nadał przywileje. Po 1734 r. wystawili sobie protestanci kościół, który zgorzał podczas wielkiego pożaru 1739 r.; w siedm lat później stanął nowy kościół. Przed 1793 r. należało O. do wdztwa poznańskiego. W 1848 r. przechyliło się miasto na stronę Niemców, występujących przeciw ruchom ówczesnym. Ordynacya obrzycka, własność Karola hr. Raczyńskiego, zajmuje obszar 4793·03 ha, z czystym dochodem gruntowym 39,336 mrk. i składa się z następujących osad i folwarków: Annaberg, Athanasienthal, Augustusburg, Borownik, Gaj Mały, Koźmin, Lissabon, Obrowo, Obrzycko, Ordzin, Pęczków i Zielona Góra (Gruenberg). Nazwy niemieckie zawdzięczamy jednemu z hr. Raczyńskich. W kluczu obrzyckim znajduje się gorzelnia i cegielnia. Okrąg dominialny ma 38 dm. i 482 mk., 358

kat. i 124 prot.; w skład okręgu tego wchodzą: Annaberg, Athanasienthal, Borownik, Lissabon, Ordzin i Pęczków. O., folusz i nadleśnictwo, leżą tuż pod miastem. *E. C.*

Obrzysko 1.) os. pod Ciosańcem, w okolicy Kębłowa (pow. babimoski), nadana 1278 r. klasztorowi Paradyskiemu, celem założenia w Wieleniu klasztoru, który następnie przeniesiono do Przemętu. Płaciła przed r. 1358 dziesięcinę kościołowi poznańskiemu; 1510 r. leżała już pustkami. 2.) **O**, ob. *Oborzysko*, wś pod Kościanem.

Obschernincken 1) *Gross* i *Klein*, wś, pow. iławski, nad Preglem, st. p. Gr. Schirrau. 2.) **O.**, wś, pow. labiewski, st. p. Mehlawischken, 170 mk. 3.) **O.** *Gross*, wś, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, 129 mk. 4.) **O.** *Klein*, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, 54 mk.

Obschruten, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, 22 klm. od Heinrichswalde, 170 mk.

Obsendorf, 1368 *Apeczendorff*, wś i dobra, pow. nowotarski na Szląsku, par. ew. Blumerode. W 1841 r. 55 dm., dwór, 335 mk. (53 kat.). Szkoła ew. od 1766 r., kościół katol., szkoła katol.

Obsina, karczma w Hermanowicach, pow. przemyski.

Obsza, wś i fol. i *O. Nowa*, fol., pow. biłgorajski, gm. Babice, par. rz.-kat. Łukowa, obrz. grec. Olsza. Leży na samej granicy od Galicyi. Posiada cerkiew pounicką, parafialną, niewiadomej erekcyi. Wzniesiona z drzewa 1762 r., zgorzała 1854 r. Obecna murowana z 1860 r. O. fol. należy do dóbr ordynacyi, ma 821 mr. obszaru (584 mr. roli). W 1827 r. było tu 124 dm., 797 mk.

Obsza al. *Obszcza*, rzeka w pow. bielskim gub. smoleńskiej, lewy dopł. Meży (Mieży); wypływa z bagnisk a źródłowiska jej są zbliżone do źródeł Dniepru. Płynie w kierunku ze wschodu na zachód, długa 125 w., szeroka do 20 sążni, głęboka 10 stóp, bystra, spławna, żeglowna na wiosnę. Ważna pod względem handlowym. Przyjmuje od praw. brz. Łbę (ob.), od lew. zaś Białę (Biełaja), Naczę i Sosenkę. Uchodzi do Meży naprzeciwko wsi Ujścia.

Obszana-Woda, ob. *Barwinek*.

Obszańska-Wola, wś, pow. biłgorajski, gm. Babin, par. Łukowa.

Obszar 1.) przys. do Kielnarowy, pow. rzeszowski, na praw. brz. Struga, w okolicy podgórskiej, lesistej. 2.) **O.**, przys. Sporysza, pow. żywiecki, 3 klm. na płd. od Żywca, przy linii kol. żel. i gościńcu do Suchy, na praw. brz. Koszarawy. Składa się z 2-ch folw: Obszar i Wilhelms Hoff na prawym i Neuhoff na lewym brzegu rzeki, u płn.-wsch. podnóża góry Grójec (612 mt.). Mały dopływ Koszarawy zaopatruje trzy stawy i porusza koła 2-ch młynów. Tu znajdują się huty żelazne, gisernia i fryszerki, należące do państwa żywieckiego. Ten przysiołek założył w r. 1568 Krzysztof Komorowski na 10 rolach, nabytych od Sporyszan, do których 1598 r. dokupił jeszcze 110 ról, tak że Sporyszanom pozostał tylko Grojec (Janota, Żywiecczyzna, 48). Obszar graniczy na zach. ze Sporyszem, na płd. ze Świnną, na wsch. z Rychwałdem. 3.) **O.**, fol. w Małnowskiej Woli, pow. mościski. 4.) **O.**, las we wsch. stronie Szechynia, pow. przemyskim. Przez środek idzie gościniec lwowsko-przemyski, a krawędź północną przebiega kolej Karola Ludwika. Wznies. 254 mt. 5.) **O.**, nazwa niw w płd. stronie Nagórza, pow. lwowski, 339 mt. wznies. 6.) **O.** *Ruski*, nazwa niw w płn. stronie Rychcic, w pow. drohobyckim. Szczyt 321 mt. (znak triang.). 7.) **O.** *Średniański*, tamże. *Mac.—Lu. Dz.*

Obszarki, grupa zabudowań w gm. Jawornik Polski, pow. rzeszowski. 2.) **O.**, grupa domów w Czernilawej, pow. jaworowski.

Obszarski, potok, prawy dopływ Wisły, płynie we wsi Kopytówka, pow. wadowicki.

Obszary 1.) grupa zabudowań w gm. Komorowice, pow. bialski. 2.) **O.**, grupa zabudowań w gm. Grodzisko, pow. rzeszowski, nad granicą z Zawadką i Różanką. 3.) **O.** al. *Magdalenenhof*, fol. w Kiernicy, pow. gródecki. 4.) **O.**, grupa domów w Busku, pow. kamionecki. 5.) **O.**, grupa domów w Dunajowie, pow. przemyślański. *Br. G.—Lu. Dz.*

Obszary al. *Romanzow*, kol., pow. rybnicki, par. Radlin, ludność katolicka. Do O. należy grupa domów Pogwizdów zwana.

Obszcza, ob. *Obsza*.

Obszczyna, zaśc. poleski, w płn. stronie pow. ihumeńskiego, w 2 okr. pol. śmiłowickim, w okolicy Wierchmienia i Radkowszczyzny.

Obsze, wś, pow. prużański, należy do dóbr Linowa (ob.).

Obszkalnie, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Obszruta 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka. Odl. od Maryampola 15 w., ma 2 dm., 20 mk. W 1827 r. był 1 dm., 6 mk. 2.) **O.**, wś, pow. maryampolski, gm. Michaliszki, par. Płutyszki. Odl. od Maryampola 23 w., ma 8 dm., 91 mk.

Obszrutele 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Giże. Odl. od Maryampola 5 w., ma 2 dm., 16 mk. W 1827 r. było tu 2 dm., 21 mk. 2.) **O.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i paraf. Olwita. Odl. od Wyłkowyszek 13 w., ma 21 dm., 158 mk. W 1827 r. było 10 dm., 90 mk. *Br. Ch.*

Obszruty 1.) wś, pow. władysławowski, gm. Gryszkabuda, par. Pilwiszki. Odl. od Władys-

sławowa 20 w., ma 3 dm., 29 mk. W 1827 r. było 3 dm., 35 mk. 2.) **O.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki. Odl. od Wyłkowyszek 8 w., ma 44 dm., 525 mk., szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 60 dm., 473 mk. *Br. Ch.*

Obłow, wś nad rz. Retą, pow. królewiecki gub. czernihowskiej, o 15 w. od Królewca. Ma 266 dm., 2208 mk., dwie cukrownie, gorzelnię.

Obuchów, mczko nad rzką Kobryniem, pow. kijowski. Składa się z kilku górami rozdzielonych części i leży nad ruczajem, dziś Kobryniem, dawniej Łukawicą zwanym, który wlewa swe wody do Stuhny, dopływu Dniepru. O. dzieli się na *Mały* i *Wielki*, ma trzy cerkwie, jedna z nich (Woskresieńska) murowana. W części miasta rządowej 3018 mk., w części zostającej w posiadaniu prywatnem (ks. Gorczakowa) 2216 mk.; ogółem 5234 mk. Dzięki położeniu, dokoła osłoniętemu górami, mieszkańcy O. zdawna oddają się uprawie drzew owocowych. W starym dokumencie z 1630 r. napotkaliśmy wzmiankę, że już wtedy pielęgnowano nie tylko w samym O., ale i po licznych jego futorach, drzewa owocowe w najlepszych gatunkach. Gleba tu żyzna. Dwa horodki świadczą o starożytności osady. O. stanowił z Hermanówką (ob.) od początków swoich jedne dobra i pod tymiż samymi zostawał dziedzicami. Archiwalne świadectwa o tej osadzie sięgają XV w. Pomiędzy 1430 a 1436 Swidrygiełło, w. ks. lit., stronnikowi swemu Stankowi Hankowiczowi Jurszy darował obszar ziemi, pomiędzy rz. Łukawicą (dziś Kobryniem), Krasną, Bobrycą, Stuhną i Horohowatą, i z zamieszkałemi miejscami, jako to: Łukawicą z horodyszczem (późniejszy Obuchów), Weprynem, Chworosznią i Hlewakami (późniejszą Hermanówką). Jursza pochodził z litewsko-ruskich bojarów. Uczestnik wszystkich wypraw i bojów Swidrygiełły, z młodych lat aż do siwego włosa mu służył. Naprzód sta łucki, potem bracławski (Karamzin t. V, Noty, str. 939), nareszcie wwda kijowski 1437—38 (Józ. Wolff, Senat. i Dygnit., str. 18.). Posiadłości Jurszy odziedziczył syn Iwan czyli Iwaszko Jurszyn, namiestnik włodzimirski (ob. list Kazimierza Jagiell., Akty J. Z. R., t. I., str. 111). Gdy Olelko Władymirowicz, wielkorządca kijowski, odjął mu dobra, Iwaszko poskarżył się królowi Kazimierzowi, który uwzględnił zażalenie i ks. Olelkowi Włodymirowiczowi zabór ten powrócić kazał (z procesu granicznego 1633 r., wypis z ksiąg podkomorstwa kijow.). W 1483 r. nastąpił najazd Mendligireja i tak Kijów jak cała okolica legła w perzynie; a i dobra Jurszy doznały wspólnego z krajem losu. Wsie Łukawica z horodyszczem, Wepryn, Chworosznia i Hlewaki zostały spalone. Iwaszko Jurszyn miał tylko jedną córkę, którą pojął za żonę Olechno Monwid Dorohostajski, wziąwszy wianem w Kijowszczyznie „pusto leżaczyje sełyszcza". Ten Olechno miał syna Piotra, namiestnika ołyckiego i niemonoickiego, a następnie uciańskiego i skerstomońskiego, nadto kuchmistrza lit. (1499) (Józ. Wolff. Senat. i dygnit., str. 231). Od tego to dopiero Piotra Dorohostajskiego, kuchmistrza lit., dobra te zostały przezwane: „Kuchmistrowszczyzną." Piotr zaś miał syna Mikołaja, miecznego lit. (1539 — 1547), zmarłego około 1548 (Wolff, str. 243), który zostawił synów: Mikołaja, stolnika wołkowyskiego, wwdę połockiego (1576), Piotra, Stanisława i Jana. Z działu familijnego r. 1550 Kuchmistrowszczyzna dostała się najmłodszemu z rodziny Janowi. Ten Jan Dorohostajski atoli niedługo umarł, zostawiwszy syna Pawła, małoletniego. Kuchmistrowszczyznę wziął w opiekę stryj chłopca Piotr Mikołajowicz, kasztelan miński, wwda mścisławski (1600), wwda smoleński (1605) (Józ. Wolff, str. 30 — 53), a synowca wysłał za granicę na naukę. Tymczasem nagle „rozszedł się rumor" że młody Dorohostajski za granicą życie zakończył. Wojewoda więc „już nie tylko, jako niełaskawy i nieżyczliwy opiekun, ale już jako sukcesor po zmarłym jakoby Pawle Dorohostajskim następujący", Kuchmistrowszczyznę „udając za swoję" r. 1588 przedaje ks. Konstantemu Wasylowi Ostrogskiemu, „za 300 kop gr. lit., rachując kopę po 10 pieniędzy białych". Książe Konst. Wasyl Ostrogski, posiadający samej intraty rocznej, według Młodzianowskiego (ob. Kazania), z dóbr milion dwakroć stotysięcy, objąwszy w swe posiadanie nabyte pustki, możnym nakładom wkrótce je podźwignął i zaludnił. W niedługim czasie wyrosły tu wsie nowe, jako to: Wasylów (tak zwany od chrzestnego imienia założyciela), Perehonówka, Deremeźnia, Krasna, Hlewaki al. Hermanówka, a na posadzie dawniejszej Łukawicy, Obuchów, stąd tak nazwany, że na horodyszczu tegoż uroczyska mieszkał poddany Obuch, który „dla niebezpieczności od Tatar" — jak mówi współczesny dokument — „przeniósł się za rzeczkę". Tymczasem uśmiercony Paweł Dorohostajski niespodzianie wraca do kraju i pyta o ojcowiznę, a znalazłszy ją w cudzych ręku, prawem dochodzi. Ks. Konst. Wasyli Ostrogski pozwany nie tylko o uzurpacyą ale i o restytucyą dziedzictwa, mając procesy z Trypolskimi, sąsiadami z Trypola o Kuchmistrowszczyznę, ustępuje im gruntów z tychże dóbr na kilka mil, a sam „goły Obuchów" Pawłowi Dorohostajskiemu d. 4 września 1598 r. powraca. Młody dziedzic objąwszy uszczerbioną w gruntach Kuchmistrowszczyznę, rozpoczyna niezwłocznie spór przerwany z Trypolskimi o te oderwane od dóbr

grunta dowodząc że takowe od wieków nie do Trypola ale do Kuchmistrowszczyzny należały, i że tylko posiadacze dawniejsi, a właściwie stryj jego Piotr, z powodu że Kuchmistrowszczyzna cała po zniszczeniu tatarskiem pustką leżała, oddawał je w najem Trypolskim „na pasieki, pastwiska sianożęcie i na łowienie bobrów na rzece Krasnej“. Trypolscy długo niekwapili się do zgody, ale przekonawszy się iż nie mogą dostatecznie wylegitymować się ze swego prawa, zbliżyli się do Dorohostajskiego i wymogli na nim, aby on oddał tę sprawę na ugodę przyjacielską. Godzicielem całej ziemi kijowskiej był wonczas Szczęsny Charlęski, dziedzic Byszowa, znany z nieugiętej prawości charakteru. Uproszony przez strony, chętnie wdał się w rozpoznanie sprawy, ale zjechawszy na grunt i z dokumentalnych jako też i ludzi sędziwych miejscowych świadectw przeświadczywszy się, iż nie Trypolscy ale Dorohostajski raczej krzywdę niesłuszną ponosi, nie zawahał się tak dukt poprowadzić, iż Kuchmistrowszczyzna znalazła się znowu w granicach, w jakich się w dawnych wiekach zamykała. Trypolscy oczywiście niezadowoleni z tak uciążliwego wyroku, oparli się mu twierdząc, iż Charlęski, jako podeszły w leciech i na wzroku szwankujący, nie był wstanie sprawy jak należało rozpoznać i rozsądzić. W trakcie tego Paweł Dorohostajski umiera, zostawiając Kuchmistrowszczyznę córce swej jedynaczce, poślubionej Andrzejowi z Dąbrowicy Firlejowi. Firlej ten oprócz dóbr ojczystych po różnych stronach Małopolski, po swej babce macierzystej (Hojskiej) wziął w spadku na Wołyniu Kozin, Urlę i Poczajów. Byłto zagorzały ewangielik (ob. dziełko Przesławna Poczajowska góra, dawnością cudów od cudownego Jej obrazu jaśniejąca etc.). Kronikarz Jerlicz mówi o nim, że „byłto pieniacz wielki“; ale miał on żal do Firleja za to, iż ten od Neszczerowa, wsi jego, graniczącej z Obuchowem, grunta pewne poodbierał, które jeszcze w czasach gdy Kuchmistrowszczyzna pustowała, niesłusznie do tegoż Neszczerowa poodrywano. Ale i z Trypolem o grunta spór zawsze się ciągnął; tylko już nie z Trypolskimi ale z Maks. Brzozowskim, który Trypola nabywcą został. Tak Firlej, z jednej, jak Brzozowski, z drugiej strony, napastują się wzajemnie; do najazdów zaś swoich używali kozaków pozaregestrowych, czyli tak zwanych „wypiszczyków“, których sporo było wówczas po włościach. Motłoch ów rozhukany szedł za ich skinieniem ochotnie, tem bardziej, że w najazdach owych widział on łatwe pole do obłowu (Opis akt centr. archiw. kiew., Nr. 14, str. 5, 16, 18). W obec wypadków 1648 r. ustaje zaciętość obu stron. Po klęsce korsuńskiej O. znalazł się też w posiadaniu Kozaków i następnie już został na długo miejscem stałego pobytu sotni należącej do kozackiego pułku kijowskiego. W 1649 r. sotnikiem był tu Jacko Krassowski (Bodjanskij, Rejestra wojsk zaporoz., str. 152). Wiadomo, że gdy hetmani w jasyr poszli, to Andrzej Firlej, kasztelan bełzki, Stan. Lanckoroński, kaszt. kamieniecki, i Mikołaj Ostroróg, podczaszy kor., mianowani zostali wodzami, zupełnie z równą sobie władzą. Andrzej Firlej bronił następnie Zbaraża. Kozacy podczas szturmów wołali też do Firleja szyderczo: „ty didu Firliju, prodaj nam oliju“, ile że z powodu lat jego podeszłych, uważali go zdatnym chyba tylko do sprzedawania oleju (ob. Rozmowy umarł. Polaków., wyd. Turow., str. 5). Firlej zmarł w 1649 r. (Jerlicz, I, 102) w lata zapędzony i bezdzietny, a Obuchowszczyzna spadła na jego siostrę Annę, kasztelankę radomską (według Żychlińskiego), za Joachimem Tarnowskim będącą. Tarnowscy atoli Obuchowszczyznę posiadali tylko imiennie, bo właściwie, jak to widzieliśmy, rozporządzali się w niej Kozacy. Roku 1651 po berestockiej potrzebie wojska litewskie pod wodzą Janusza Radziwiłła, hetm. w. lit., przeciągały przez O., skąd wyruszywszy w Hermanówce połączyły się z koronnemi. Roku zaś 1653 antiochejski patriarcha Makary, udając się do Moskwy, przejeżdżał przez O. Archidiakon Paweł, opisujący tę podróż, mówi: „z Trypola przybyliśmy do mezka, nazywającego się Obuchów, wałami opasanego do koła. W mezku tem dwie cerkwie, w jednej z nich przytomni byliśmy nabożeństwu, w dzień św. Jana Chrzciciela. Za czem obejrzeliśmy jarmark, który na to święto zbiera co roku.“ W 1656 r. Anton Zdanowicz, pułkownik kijowski, zaniósł prozbę najpokorniejszą do stóp tronu cara Aleksieja, aby mu dał Obuchów z Hermanówką, jako z 1651 r. to jest od czasu pobytu w nich wojsk Janusza Radziwiłła „pusto leżące“, co się wszakże z prawdą niezgadzało. Zdanowicz nie osiągnął też skutku ze swej „czołobitni“ (Akty J. Z. R., t. III., str. 541). Puffendorf opowiada, że tenże Zdanowicz stał się powodem śmierci Bohdana Chmielnickiego. Chmielnicki był już przykuty do łoża boleści, ale dowiedziawszy się o klęsce, jaką przez sromotną ucieczkę kozaków pod wodzą Zdanowicza Rakoczy poniósł, przywołał Antona, i tak się uniósł gniewem, że apopleksyą tknięty, mowę stracił i po siedmiu dniach ducha wyzionął. Zgon Chmielnickiego uratował atoli życie Zdanowiczowi, już skazanemu na śmierć (Puffendorf — Carolus Gust., 275). Wiadomo że w skutek traktatów Andruszowskiego 1676, a następnie Grzymułtowskiego w 1686 r. Kijów odpadł był do Rosyi z okręgiem po rz. Irpień i Stuhnę. O., na prawym

brzegu rz. Stuhny położony, był tem samem już po za obrębem oderwanego kraju; tymczasem w następnym czasie gubernatorowie kijowscy zepchnęli byli linję granicy naturalnej daleko w środek kraju, przekroczywszy takową ostrym i głębokim klinem aż po rz. Nastaszkę (ob. na karcie Rizzi Zanoniego klinów z napisem: „mniemana granica Rosyi podług traktatu“ 1686 r.). Oczywiście że w ten sposób i O. odpadł a Tarnowscy utracili dziedzictwo. Odtąd, tak w 1728 jak 1748 i 1774 szlachta wwdztwa kijowskiego, w instrukcyach dawanych posłom, bezustannie zaleca, aby się dopominali na sejmach o uregulowanie granicy i zwrot O. Tarnowskim (Archiw Jugo Zapad. Rossii, t. III, część 3, str. 407). Wszystko to jednak było bez skutku, bo chociaż w 1783 r., w skutek ustalenia granicy przez osobną komisyą, o wiele nieprawnie zagarnięty obszar aż do rz. Nastaszki został ściśnięty, jednakże O., z małym skrawkiem na prawem dorzeczu Stuhny, pozostał w obrębie Rosyi (ob. Andryjewskij, Istoricz. materyały, Kijów 1883, zeszyt 4, str. 51.). Szwaczka, głośny herszt buntu 1768 r., był rodem z O. (Raptul. Stan. Kruszelnickiego, rkpsm). O. w ogóle pozyskał nader złą sławę. Obuchowscy ludzie zastępowali po drogach, tak że te stawały się groźnemi dla podróżujących. R. 1787, kiedy Szczęsny Potocki jechał na spotkanie Katarzyny II do Kijowa, Obuchowcy kasę jego podróżną na Krasnej górce koło Wety napadli i zrabowali. Pamięć o tym pochopie ludności O. do rozboju przechowała się nawet w ludowem przysłowiu: „Sochrani Boże mir, od Makijewskich hir, od Obuchowskoho luda, od Wasylkowskoho suda.“ Cesarz Paweł I jedną połowę O. oddał komendantom fortecy kijowskiej, drugą gener. Berdiajewowi. W starych dokumentach przechowały się nazwy niektórych uroczyszcz na obszarze O. jak: wał dołhij, wał perechrestny, wał żmijowy, mogiła Płoska, kurhan Kondratowy, mogiła Odynoczka, mogiła Czortowa, horodok, uroczysko Murul (u wierzchowiny rzeki Krasnej), Szpicyn futor, dolina Hołowaniowa, dolina Sojcza, las Kuchmistrowski, puszcza Derewenna. *Edward Rulikowski.*

Obuchów 1.) wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, gm. i par. kat. Kopajgród, poczta Szarogród, przy drodze z Berlatki do Strusowej, ma 96 osad, 554 mk., 672 dzies. ziemi włośc., 785 dz. dworskiej; cerkiew drew. pod w. św. Paraski, uposaż. 34 dz. Ziemia częścią czarna, częścią glinkowata i kamienista; znajduje się glina garncarska. Dziedzictwo niegyś Dzierżków, później Szujskich, dziś Sulatyckich. 2.) **O.**, przysiołek nad rz. Sawranką, pow. olhopolski, par. Czeczelnik, ma 21 osad. *Dr. M.*

Obuchowce, w narz. ludowym *Abuchoucy*, fol., pow. słucki, w okr. pol. starobińskim, par. katol. Słuck, 2 w. na płn. od Słucka, w glebie wybornej. *A. Jel.*

Obuchowicze, fol. nad rz. Ptyczą, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, par. kat. Hłusk, o 4 w. na płn. od mka Hłuska; miejscowość poleska, obfitująca w łąki i rybę; grunta lekkie; młyn. *A. Jel.*

Obuchowicze, wś nad rzką Murawą, dopł. Bołotni, pow. radomyski, o 8 w. na płn.-zach. od mka Jwankowa, ma wraz z należącą do niej wsią Staniszówką 1690 mk. W 1783 r. było w O. wraz z przysiołkami 984 mk. O. należały niegdyś do dóbr Iwanków, Stanisława Koniecpolskiego, hetmana w. koronnego (ob. t. III: 314). W końcu zeszłego wieku O., ze wsiami Staniszówką, Termachami i Mojsiejkami, była własnością podczaszego lit. Filipa Olizara. Następnie O. i Staniszówka przeszły na własność hetmana Ksawerego Branickiego, wnukowi którego, również Ksaweremu, dobra te, z siołem Kolencami i wsiami Leonówką i Szpiłami, zostały w 1848 r. skonfiskowane. We wsi znajduje się cerkiew par., wzniesiona około 1700 r., przebudowana w 1755 r. a odnowiona i rozszerzona w 1822 r. i uposażona 90 dz. ziemi. Do par. praw. należą wsie Termachówka i Mojsiejki. Ob. Arch. J. Z. R. cz. III, t. 2: 673; t. 3: 525; cz. VI, t. 1, dodatki: 155, 319 i 320. O znajdującem się w pobliżu O. horodyszczu, t. z. Zinczynem horodyszczu, ob. Iwanków (t. III: 315—1). *J. Krz.*

Obuchowizna, wś, nad rz. Kolniczanką, pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów, odl. od Augustowa 8 w., ma 12 dm., 103 mk. W 1827 r. było 4 dm., 25 mk.

Obuchówka 1.) fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jody, parafia Ikaźń, niegdyś attynencya Aleksandrynowa, własność Downarów, po 1864 r. Kotlińskiego, dziś Józefa Sorula. 2.) **O.**, dwie osady karcz., tamże, o 81 w. od Dzisny, jedna z nich ma 1 dm. i 5 mk. katol., druga zaś 1 dm. i 9 mk. starowierów.

Obuchówka, wś, pow. berdyczowski, nad strumieniem nazwanym Głęboki jar, na płd.-zach od Berdyczowa, o 3 w. od wsi Markusze (par. praw.), ma 272 mk. (252 prawosł. i 20 kat.) i 610 dz. ziemi. Połowa wsi należy do Pruszyńskich, druga w części do Wolańskiej (dawniej Tekli Rogozińskiej), w części zaś do Paszutów i Paszkowskiej. We wsi jest cerkiew fil. drewniana pod w. św. Jana, do 1839 r. parafialna, niewiadomej erekcyi, odnowiona w 1858 r. Należy do niej 34 dzies. ziemi. O cerkwi tej znajduje się wzmianka w dekretach konsystorza unickiego pod d. 22 października 1743 r. *J. Krz.*

Obuchowka *Wielka*, sioło, i *O. Mała*, wś,

nad rz. Psiołą, pow. mirgorodzki gub. połtawskiej, na płn.-wschód od msta pow.; wspominane przez kronikarzy małoruskich Grabiankę (str. 166) i t. z. Samowidca (str. 253).

Obuchowo 1.) wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Krasnopol, o 8 w. od Jazna a 20 w. od Dziśny, 13 dusz rewiz.; należy do dóbr Kotowicze, Petrykowskich. 2.) **O.**, wś, pow. drysieński, par. Zabiały. 3.) **O.**, dobra, pow. witebski, w 4 okr. pol., 4 okr. sąd., gm. korolewicka o 14 w. od Witebska, własność Zabłockich, 500 dz. ziemi dworskiej; w 1884 r. rozparcelowana między Łotyszów. *J. Krz.—M. K.*

Obuchowo, niem. *Obuchshoefchen*, *Obuchshofen*, mająt., pow. morąski, st. poczt. Morąg.

Obuchowszczyzna 1.) wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Połoczany, okr. wiejski Szypuliczo, o 12 w. od gminy a 47 w. od Oszmiany, 14 dusz rewiz. należy do dóbr Lenkowszczyzna, Strutyńskich. 2.) **O.**, w narz. ludowym *Abuchouszczyna*, wieś i dobra nad zatokami Prypeci, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Jurewicze, dawne dziedzictwo Obuchowiczów. Wieś ma 21 osad pełnonadziałowych, dobra 2162 dzies. Miejscowość poleska, bogata w dary natury, grunta żyzne; łąk i ryb obfitość. Włościanie zapłacili 4407 rs. wykupu za ziemię. *A. Jel.*

Obucz, ob. *Obycz*.

Obudno, w dok. *Obodno*, domin. i okrąg domin., pow. szubiński, odl. o 8 klm. na wschód od Gąsawy, paraf. Chomiąża, st. poczt. w Dąbrowie (Kaiserfelde), przyst. dr. żelaz. Mogilno o 13 klm. O. ma 20 dm., 230 mk.; obszaru 1313·90 ha, z czyst. doch. grunt. 8276 mrk; młyn parowy i owczarnia zarodowa. Do okr. domin. należy fol. Ostrowiec, z którym okr. ten ma 34 dm. i 273 mk., 196 katol. i 77 protest. O. istniało przed r. 1357. Według Lib. Ben. Łask. (I. 175) były tu w początku XVI w. łany kmiece i folwark. Dziesięcinę do Chomiąży dawały tylko role karczemne, kmiecie zaś tylko po groszu kolendy z łanu. Około 1620 r. posiadali pewne części O. Andrzej Krotowski i jeden z Jaskoleckich. Około 1845 r. należało do Więckowskich, obecnie do Michała Paruszewskiego. *E. Cal.*

Obudowe, oś. w Bzińcu, pow. lubliniecki.

Oburki al. *Obórki*, os., pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie. Odl. od Iłży 18 w., 1 dm., 8 mk., ziemi 22 mr.

Oburznia, wś nad Notecią, pow. szubiński, par. Łabiszyn. Leży na lewym brzegu Noteci, o 4 klm. na półn.-wschód od Łabiszyna. W 1833 r. 12 dm., 132 mk., 100 kat. i 32 prot.; w 1871 r. 24 dm., 191 mk., 163 katol. i 28 prot.

Obuzek, wś, pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Lisów, odl. od Radomia 17 w., ma 9 dm., 76 mk., ziemi 160 mr.

Obwinia, zaśc. włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łyngmiany, okr. wiejski Drabiszki, o 8 w. od gminy, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Kiemesz.

Obychodnik al. *Grabowiec*, wś, pow. bielski, wchodziła niegdyś w skład sstwa kleszczelskiego. Ob. *Kleszczele*.

Obychody, w dok. *Obiechody*, wś cerkiewna nad rz. Olesznią, pr. dopł. Użu, pow. owrucki, w 2 okr. pol., gm. Tatarnowicze (o 7 w.), na płd.-zach. od mka Narodyczy. Na początku XVII w. O. należały do Jerzego Lassoty, który testamentem w 1633 r. zapisał je wnukom swych Moszczeńskim, przyczem przeniósł z Łochowa na O. dożywocie żonie swej Maryannie Łochowskiej (ob. *Hostomi*). Porówn. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 315, 316, 454, i t. 3: 531. *J. Krz.*

Obychowa mogiła, ob. *Motowidłówka* (VI, 748.)

Obycz, w dok. *Obucz*, wś cerkiewna nad dopł. Wilii, pow. krzemieniecki, na zach. od mka Rachmanowa. Jestto jedna z najdawniejszych osad w tej okolicy, położona w ogromnym jarze, dokoła okolona staremi drzewami. Niegdyś dziedzictwo rodziny Popielińskich, następnie Bohowitynów Szumbarskich, z których Michał uczynił d. 22 czerwca 1579 r. wieczysty zapis Rachmanowa i O. Walentemu Wkryńskiemu. W kilka lat później Wkryński napowrót ustępuje majętność tą Bohowityczom, a odtąd już O., wszedłszy do składu fortuny rachmanowskiej, we wszystkiem dzieli jej losy i koleje. Od Bohowitynów wraz z Rachmanowem przechodzi we władanie Czartoryskich, później Wiśniowieckich, ostatecznie zaś Radziwiłłów. W 1806 r. od ks. Dominika Radziwiłła kupuje wś O. Maliński, cześnik łęczycki, który znów odprzedaje ją Rożańskim, w których posiadaniu do niedawna pozostawał. W pobliżu wsi, u stóp stromej góry, w uroczysku zwanym Tataryniec, wznosi się niewielki monasterek murowany, starożytnej, wschodniej architektury, pod w. św. Mikołaja, fundowany w 1368 r. przez kn. Konstantego Ostrogskiego, który nadto zapisał dla niego łany, sianożęcie i dwa stawy do wydzielonych gruntów przytykające. W 1566 r. Bohowitynowie zagarniają przemocą ziemie przez zakonników posiadane. Wówczas ihumen tego monasteru ojciec Melencyusz Dżiusa udał się osobiście do króla Zygmunta Augusta i uzyskał od niego list, wydany w Knyszynie 5 lut. X indykta 1567 r., nakazujący Bohowitynom zwrócenie zagarniętych gruntów. List ten, ogłoszony przez T. J. Steckiego (ob. Wołyń, t. II: 68—9), wciągnięty i oblatowany d. 24 maja 1568 r. do akt krze-

mienieckich, przechowuje się dotąd w kopii urzędowej w archiwum monasterskim. W 1605 r. Tatarzy zniszczyli zupełnie monaster, zakonników uprowadzili w niewolę, kosztowności zrabowali a księgi i dokumenty spalili. Monaster wówczas pozostał pustką, a grunty do niego niegdyś należące zabrali ówcześni dziedzice Rachmanowa i O. ks. Wiśniowieccy. W kilkadziesiąt lat dopiero osiadł tu ks. Tymoteusz Kochalski, bazylianin, instalowany przez ks. Jeremiego Wiśniowieckiego, który zrestaurował monaster i wydzielił część dawniejszych gruntów. Wkrótce monaster zaludnił się i do lepszego bytu przyszedł. Po skasowaniu bazylianów zamieniony został na monaster dla mnichów prawosławnych, których kilku do dziś dnia tu zamieszkuje. Opis O. podał Stecki (Wołyń, t. II: 66 — 70) Porów. także Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 201; Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 525. *J. Krz.*

Obycz 1.) wzgórze w płd. stronie wsi Iliniec, pow. śniatyński. Od płn. płynie potok Dubowiec a od płd. Gojaniówka. Na płn.-wsch. leży Rezina hora (338 mt.). Wzn. 301 mt. 2.) **O.** *Suchy*, góra w lesie Turnicy, w płd. obszarze Makowy, pow. dobromilski, nad granicą Arłamowa. Wznies. 621 mt. Wody spływają na pół. do Turnicy, dopływu Wiaru.

Obyczki, góra bezleśna, na granicy Sokolików i Tureczki Wyżniej, na dziale wodnym europejskim. Od przełęczy użackiej (859 mt.), w głównym grzbiecie Karpat wschodnich, wybiega ku półn. grzbiet, bieżący zrazu obok gościńca użocko-turczańskiego, potem odbiegający na płn.-zach., aż po szczyt Byczek (915 mt.). Tu zwraca się na płn.-wsch. przez powyższy szczyt Obyczki, przechodząc w pasmo podłużne, ciągnące się w kierunku półn.-zach., a rozgraniczające dopływy Jabłonki od wschodnich dopływów Sanu. U zach. podnóży z południa ku płn. płynie San; z wsch. zbocza spływają wody do Spisanego pot., dopływu Jabłonki. Wzn. 775 mt. *Br. G.*

Obydów z *Jagonią* al. *Jaguminem*, *Jaguninem* i *Zbrońcami*, wś, pow. kamionecki, 5 klm. na płn. od Kamionki Strumiłowej. Na płn. leżą Iwanki (część Rudy Sieleckiej), na wsch. Łapajówka, na płd. Kamionka Strumiłowa, na zach. Zubowmost (pow. żółkiewski). Środkiem obszaru płynie Batiaczka, dopływ Bugu, od płn.-zach. z Zubowmosta na płd.-wsch. do Łapajówki. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru, stronę płn. lesistą zajmuje część wsi Zbrońce, a część płd. Jagonia. Własność większa tu i w Łanach Polskich i Niemieckich i Łapajówce ma roli or. 23, łąk i ogr. 193, pastw. 8, lasu 796 mr.; wł. mn.; gr. or. 1264, łąk i ogr. 1149, pastw. 494, lasu 17 mr. W r. 1880 było 460 mk. w Obydowie wraz ze Zbrońcami a 134 w Jagoni, obrz. rzym.-kat. Par. rzym.-kat. Kamionka Strumiłowa. Szkoły jednokl. są w Obydowie i Jagoni. W Jagoni jest kapliczka drewniana i murowana. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., do sstwa kamionackiego w ziemi lwowskiej. W lustracyi woj. ruskiego z r. 1765 (Dod. do Gaz. lwow. 1869 r., Nr. 19) czytamy: „Wioska O., na gruntach z lasów wyrobionych i nad pomiar łanów miejskich dekretom asesorskim oddzielonych, a do folwarku starościńskiego przysądzonych, osiadła. Poddanych na czetwertynach, czyli czwartych częściach dworzyska siedzących Nr. 12. Ci pańszczyzny nie robią, tylko na rok po dni 12 i czynsze płacą. Prowent roczny: Czynszu gruntowego od poddanych i z ostatka lasu 251 zł. 15 gr., za przędzę motków 28 po gr. 3 czyni 4 zł. 24 gr.; dni kartkowych rocznych od wszystkich poddanych Nr. 144; tych połowa po gr. 12 a połowa po gr. 6, do intraty szacuje się 43 zł. 6 gr.; z najmu pól ornych pustych 24 zł.; z najmu sianożęcia: 1 mielnikowskiej, 2 milowskiej, 3. Kaszelkową, 4. Szydorową i nad gościńcem 24 zł.; za dziesięcinę pszczelną z oczkowem 28 zł. 24 gr. Arenda do miasta kontraktem złączona. Suma prowentu 376 zł. 9 gr. Ekspens gruntowych nie ma. Należy kwarty 94 zł. 2 gr. 1 den.“ *Lv. Dz.*

Obydra 1.) grupa domów w Podliskach Małych, pow. lwowski. 2.) **O.**, karczma w Laszkach Królewskich, pow. przemyślański. 3.) **O**, al. *Obedra*, karcz. w Jeziornej, pow. złoczowski. 4.) **O.**, karcz. w Manajowie, pow. złoczowski. 5.) **O.** al. *Obedra*, karcz. koło Bzowicy, na obsz. dwor. Olejowa, pow. złoczowski. 6.) **O.** wzgórze, ob. *Klin.*

Obyszcze al. *Szłapań*, folw., pow. piński, od 1858 r., własność Sielickich, ma 15 mk., i 28¼ włók. *A. Jel.*

Obytoka, rzeka w pow. starobielskim gub. charkowskiej, przepływa pod słobodą Litwinówką.

Obytoki, *Obitoki* al. *Horbaczewo*, dobra skarb. nad jez. Nieszczorda, pow. połocki, w 3 okr. pol., w 3 okr. sąd.; przed 1836 r. własność dominikanów zabialskich, w 1865 r. nadane urzędnikowi Sazonowowi 177 dzies. Znajduje się tu zarząd gminy aleksandrowskiej. Do dóbr należy połowa jeziora Nieszczorda. Okręg wiejski O. miał w 1863 r. 1045 dusz rew. włościan skarbowych. *M. K.*

Obzów, duży obręb leśny w pow. mozyrskim, pomiędzy rz. Stwiga i Mutwica. Przechodzi tedy licha drożyna ze wsi Kołek do osady Obzów; miejscowość całkiem odludna. *A. Jel.*

Obzyr 1.) *Wielki*, duża wś cerkiewna na lew. brz. Stochodu, przy ujściu Jasionówki, pow. kowelski, w 2 okr. pol., gm. Borowno, o 9 w. na płd.-zach. od Borowna. Rz. Stochód powyżej O. rozlewa się w obszerny staw. 2.)

O. *Mały*, wś na pr. brz. Stochodu, tamże, na przeciw O. Wielkiego.

Obżyła al. *Obzyło*, duża wś skarbowa nad rz. Kodymą, pow. bałcki, gm. Moszniagi, par. kat. Bałta, ma 229 dm., 1218 mk., 2041 dzies. ziemi włośc., 813 dworskiej; cerkiew Wniebowzięcia, uposażona 121 dzies. ziemi. Wś ta, wraz ze wsią Jewtodią (Ewtodia) w 1816 r. została nadana na 12 lat wice admirałowi Grejgowi za opłatą 800 rs. kwarty. Obecnie urządzono fermę i oddano ją gen. Hlebowi. *Dr. M.*

Oceda, *Occeda*, rzeczka w pow. mińskim, dopł. Niemna, ob. *Odceda*.

Ocepel al. *Ocypel* i *Oceple*, niem. *Occipel*, kasz. *Wócipel*, wś włośc., pow. starogardzki, st. poczt. i par. kat. Lubichowo $^{7}/_{8}$ m. odl., odl., par. ew. Borzechowo, tamże urz. st. cywil., szkoła kat. w miejscu. Odl. od m. pow. $3^{3}/_{8}$ mili. Obszaru 1511·48 mr., 12 gbursk. posiadeł. i 35 zagród. W 1868 r. 327 mk., 306 kat., 21 ew., 56 dm. O. leży nad jeziorem t. n., którego poziom wód wznosi się 100 stóp npm. Mieszkańców tutejszych i okolicznych zowią lasakami. Wizytacya Szaniawskiego z r. 1710 donosi, że prob. w Lubichowie dawali zamiast mesznego beczkę smoły (str. 121.). *Ks. Fr.*

Ocesławy al. *Wocławy*, niem. *Wotzlaff*, dok *Otyslave*, *Oteslawe*, wś, pow. gdański, st. poczt. W. Cedry, paraf. kat. Giemlice; ma szkołę ow. i ew. kościół par., 18 gburstw i 5 zagród, 3973·36 mr. W 1868 r. było 497 mk., 363 ew., 101 kat., 33 menonistów, 41 dm. Tutejszy okr. urzędu stanu cywiln. miał w 1880 roku 2628 dusz. Wś leży w gdańskich Żuławach, 11 klm. na połud.-wsch. od Gdańska. W 1308 r. nadaje Władysław, ks. krakowski, synom Unisława, Jakubowi, kaszt. tczewskiemu, i Janowi, podkom. tczewskiemu, O. (Oteslawe) i 8 pobliskich wsi prawem dziedzicznem. Dan w Krakowie (ob. Perlbach. Pom. U. B., str. 582). W 1310 r. sprzedali obaj bracia te posiadłości zakonowi krzyżackiemu za 606 grzywien (tamże, str. 599). Pierwszy przywilej nadał tejże wsi w. mistrz Luther v. Braunschweig; r. 1384 odnowił go w. mistrz Konrad Zoellner v. Rothenstein, nadając jej 60 wł. i $7^{1}/_{2}$ mr., sołtys dostał 6 wł., prob. tylko 4. Z każdej włóki czynszowej pobierał zakon $1^{1}/_{2}$ grzywny i 1 funt pieprzu. Około r. 1465 została wś po części zniszczona przez ciągnące tedy zaciężne hufce krzyżackie. Pierwszy pastor luterski zjawił się tu około r. 1580. Tutejszy kościół murowany, nad którym patronat posiada miasto Gdańsk, składa się z części pochodzących z różnych czasów. Dolne części szczytu i chóru pochodzą pewnie jeszcze z r. 1384, górne z drugiej połowy XV w. Nawa i wieża zostały zbudowane r. 1730, bo rok poprzednio spalił się kościół, tak iż pozostały tylko mury. Z zabytków sztuki zasługują na wzmiankę organy ozdobione rzeźbą, dobrej snycerskiej roboty (zbudował je r. 1738 gdańszczanin Andrzej Hildebrandt), dalej chrzcielnica z dębowego drzewa z r. 1702, nagrobek przedstawiający ostatnią wieczerzę, także rzeźbiony, z XVII w., pająk darowany kościołowi r. 1730 i kielich gotycki (ob. „Die Bau und Kunstdenkmaeler des Landkreis, Danzig.“ 1885, str. 145—146). *Ks. Fr.*

Ochaba, błotna rzeczka, powstaje w płn. stronie Czahrowa, pow. rohatyński, przepływa wieś w kierunku płd. i wchodzi na obszerny moczar, rozciągający się od Żurowa nad Świrzem aż do wschodniej granicy Czahrowa. Tu zwraca się na wschód, przepływając go w kier. zachodnim, przyjmuje znaczną strugę z Kołokolina i na granicy Żurowa i Czerniowa wpada do Świrza, od lew. brzegu, tuż przed wejściem jego do stawu Czerniowskiego. Długość biegu 8 klm. Źródło 280 mt., ujście 241 mt.

Ochaba, karcz. na obszarze dwor. Stryhaniec, pow. tłumacki.

Ochaby Wielkie, al. *Ochab Wielki*, niem. *Gross-Ochab*, wś, pow. bielski, obw. sąd. strumieński, na Szląsku austr. górnym, nad Wisłą. Graniczy od płn. z obsz. Drogomyśli, od wsch. z Zaborzem i Kiczycami, od płd. z Kiczycami i Wiślicą, a od zach. z Rudnikiem i Pruchną. Wisła przerzyna obszar O. od płd. ku płn. i dzieli równinę ochabską na wschodnią i zachodnią połać. Wschodnia, wzniesiona 274 mt. npm., obejmuje na praw. brz. Wisły główny rdzeń wsi; zachodnia zaś połać (267 mt.) obejmuje, od płd. ku płn., przysiołek Ochaby Małe, i wólki: Sandhof, Bagner-Hof, Auerhof. Wzdłuż lew. brzegu Wisły idzie gościniec ze Skoczowa do Strumienia. Tak w połaci zachod. jak wsch. leżą liczne stawy, już to z wodą stałą, już też peryodyczną; południ.-zachodni obszar wsi zowie się Bagna. W 1880 r., było w O. Wielkich 88 dm., 611 mk. (m. 287, k. 324), rz.-kat. 381, prot. 224, żyd. 6. Języka polskiego używa 607. W O. Małych 62 dm., 459 mk. (m. 222, k. 237), rz.-kat. 325, prot. 134; Polaków 458, 1 Niem. Razem 150 dm., 1070 mk. (m. 509, k. 561), rz.-kat. 706, prot. 358, żyd. 6; Polaków 1065. Obszaru O. Małe mają 979 mr., O. Wielkie 1318 mr. W miejscu kapelania łac. nowozałożona; kościół p. w. św. Marcina bisk. W O. Małych jest szkółka ludowa 2-klasowa. Do par. należy, oprócz obu Ochab, wś Drogomyśl. Par. ma dusz rz.-kat. 1218, prot. 1081, żyd. 39 (Szem. duch. wrocławsko szląski 1885 r.). St. p. Skoczów. *Br. G.*

Ochacz, grupa zabudowań w gm. Przybrodzie, pow. wadowicki, nad Wieprzówką, dopływem Skawy. *Br. G.*

Ochalówka, grupa domów w gm. Zagórzyce, pow. ropczycki. *Br. G.*

Ochańsk, mto pow. gub. permskiej, nad rz. Kamą, o 68 w. od Permu, 1633 mk. cerkiew, szkoła par., szpital, st. poczt., przystań statków parowych; handlowne. Pierwotnie wś, od 1781 r. mto. Ochański pow. ma na przestrzeni 12492·8 w. kw. 205,513 mk.; powierzchnia górzysta, grunt kamienisty, gliniasty, lasy zajmują 72% przestrzeni; zrasza Kama z dopływami. Ludność zajmuje się rolnictwem i przemysłem leśnym.

Ochelhermsdorf *Górne*, *Średnie* i *Dolne* (*Ober*, *Mittel* i *Nieder*), pow. zielonogórski, O. *górne* ma kościół par. ewang. z 1745, kaplicę katolicką, w epoce reformacyi obsadzona przez protestanckiego pastora, przysłanego tu przez samego Lutra. Po 30 letniej wojnie zwrócona katolikom. Szkoła ewang., rezydencya dziedzica z 1686 r. W 1842 r. 96 dm., 553 mk. (15 kat.); młyn wodny, olejarnia, gorzelnia, warsztaty płócienne, kopalnie węgla brunatnego, torfu, winnice. W rozmaitych czasach odkopywano tu liczne groby z urnami. Do O. górnego należą Dammvorwerk i Niedorvorwerk. O. *średnie i dolne* mają romantyczne położenie śród skał wapiennych, nad rz. Ochel. Szkoła ewang., dwa młyny wodne, warsztaty płócienne, liczne winnice i ogrody. W 1842 r. 111 dm., 690 mk. (30 katol.). Do O. należą fol. Feldvorwerk i Waldhaus.

Ochełnicka, dzierżawa, w połn. str. pow. ihumeńskiego, stanowiła niegdyś sstwo niegrodowe ochełnickie, położone w wdztwie i pow. mińskiem. Podług spisów podskarbińskich obejmowało ono dzierżawę O. i wsie: Dorhiże al. Dreheze al. Draheze i Rawenicze al. Rawanicze, które w r. 1771 posiadali Pawlikowscy, opłacając zeń kwarty złp. 191 gr. 27. Na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzpltej dozwoliły zamiany tego sstwa Antoniemu Tołoczce, wojskiemu powiatu wołkowyskiego, na jego dobra dziedziczne, przez co sstwo to odtąd przestało istnieć (ob. Vol. Leg., VIII, fol. 671).

Ochenki *Stare* i *Nowe*, wś szlach. nad rz. Ruż, pow. makowski, gm. i par. Sieluń. W 1827 r. O. Stare miały 15 dm., 66 mk.; O. Nowe 5 dm., 18 mk.

Ochędzin 1.) *Ochędzyn* al. *Ochądzin*, wś kośc. nad rz. Brzeźnicą, pow. wieluński, gm. i paraf. Sokolniki, odl. 8 klm. na wschód od Wieruszowa a 22 w. od Wielunia. Ma 117 dm., 553 mk. Posiada kościół drewniany filialny i szkołę początkową ogólą. W r. 1245 przekazali Wierzbięta i Racława, wdowa po Klemensie, kasztelanie krakowskim, zakładającemu się w Łubnicy klasztorowi pp. cystersek między innemi włościami także O., z warunkiem atoli, że w razie gdyby wspomn. zakonnice wyniosły się z Łubnicy, O. wraz z innemi osadami przypadłby klasztorowi Staniąteckiemu. O. był odtąd, o ile się zdaje, własnością klasztoru Ołobockiego. W 1249 r. potwierdza ks. Bolesław, syn Odonicza, tę posiadłość; następnego znów roku pozwala Przemysław I klasztorowi Łubnickiemu osadzać O. na prawie niemieckiem; r. 1253 nadają ks Przemysław i Bolesław podobny przywilej klasztorowi Ołobockiemu (Kod. Wielkop.). Za czasów arcybiskupa Łaskiego (Lib. Ben. III. 150) kościół ochędziński, wystawiony z drzewa przez pp. cysterki ołobockie, był filią do Sokolnik. Regestra poborowe z r. 1552—1553 wykazują O. jako wieś parafialną. Kościół ochędziński ma 3 ołtarze, z których jeden sprawiony był w r. 1720; według starodawnego zwyczaju pleban sokolnicki odprawia w nim nabożeństwo parafialne co trzecią niedzielę. 2.) **O.**, straż leśna w podleśnictwie rządowem Chróścin, pow. wieluński. *E. Cal.*

Ochla al. *Pisia*, rzka w pow. wieluńskim, płynie pod Skrzynnem i Kuźnicą.

Ochla, rzeczka, bierze początek w Pogorzeli, w pow. krotoszyńskim, płynie od północy ku południowi. Przyjmuje z lewego brzegu od Borzęciszek strumień, a z prawego brz. strumień od Gumienic i odpływ jeziora z pod Starego Kobylina, oblewa Głuchów, Ochlę, Łagiewniki, Starkowiec, Berdychów, Kobylin i Długołękę. Po 2 milowym biegu uchodzi pod Ochłodą, między Jutrosinem i Kobylinem, do Rzedzięcy a z nią do Orli z praw. brzegu.

Ochla, w dok. *Ochlia*, wś, gm. i dom., nad rz. Ochlą, pow. krotoszyński, leży na prawym brzegu Ochli, o 4 klm. na południe od Pogorzeli; par. Wyganów, st. poczt. Kobylin, st. dr. żelaz. w Krotoszynie o 15 klm. W 1253 r. była O. własnością klasztoru Henrykowskiego na Szląsku, który ją zamienił na część Brukalic z pod Ziębic, dziedzictwo Bogusza i Pawła, synów Racława. Ci odstąpili znów O. temuż klasztorowi po trzech latach. W 1462 r. należała do Jana Kuranta Pogorzelskiego, r. 1482 do Bernarda Zaleskiego, następnie do Jędrzeja i Macieja Chwałkowskich, którzy ją dali w zastaw Katarzynie Raszewskiej. W 1535 r. była w ręku Rokosowskich, z których Anna, wyszedłszy za Marcina Baranowskiego h. Łodzia, wniosła mu ją w posagu. W 1540 r. sprzedał Baranowski O. Małgowskiemu, z pobliskiego Małgowa. W 1578 r. posiadał w O. 5¾ śladów osiadłych Jędrzej Bieganowski. W 1583 r. jest dziedziczką Anna z Baranowskich Kościelecka; w 1640 r. należy O. do Mikołaja z Pilicy Korycińskiego, kaszt. nakielskiego, który żył w ciągłej niezgodzie z sąsiadem swoim Andrzejem Starkowieckim. Ten w r. 1648 najechał zbrojno O., lecz nie zastawszy Kory-

cińskiego, zabrał z pola kilkadziesiąt wozów zboża. W sporach granicznych od strony Targoszyc występuje w r. 1723 jako właściciel O. Bogumił z Werbna Pawłowski, syn Jadwigi z Korycińskich. Z kolei dziedzicami O. są: Andrzej Korytowski h. Mora, Piotr Korytowski, Paweł Wyganowski, Franciszek Ożegalski (1845), Kazimierz Szymoński, a w 1884 r. Hugo Schrader. Około r. 1526 istniał w O. zarybiony staw. W 1655 r stał tu na O. młyn, istniejący jeszcze w r. 1708; w tym czasie był też mielcuch i chmielnik. Na początku bieżącego stulecia rozprzedali Wyganowscy chłopom niemal połowę z obszaru ról folwarcznych (J. Łukaszewicz, Pow. krotosz., 404.). Dominium O. ma obecnie 6 dm. i 71 mk. (1871 r), obszaru 180·59 ha, z czyst. doch. grunt. 2118 mrk. Wieś O. ma 9 dm., 71 mk.; tworzy gminę z wybudowaniami Józefowskimi o 4 dm. z 32 mk.; z tych 62 katol. i 41 protest. Wykopano tu topór granitowy i kamień jajkowaty, 12 cent. długi. *E. Cal.*

Ochladówka, ob. *Ohladówka.*

Ochle 1.) wś i fol., pow. łaski gm. Dąbrowa Rusiecka, par. Widawa, odl. od Łasku 28 w., od Widawy 8 w. Wś ma 35 dm., 320 mk.; fol. 4 dm., 89 mk. W 1827 r. było tu 19 dm., 127 mk. Według regestr. pobor. z 1511 i 1518 r. wieś O., w par. Widawa, miała 4 łany (Pawiński, Wielkop., t. II, 216). Według Lib. Ben. Łask. (I, 465) kmiecie dawali dziesięcinę kościołowi w Restarzewie, fol. zaś pleb. w Widawie. W 1875 r. fol. O. z wsią t. n. i Kurówek, rozl. mr. 972: gr. or. i ogr. mr. 387, łąk mr. 266, pastwisk mr. 55, lasu mr. 214, nieużytków mr. 51; budynków mur. 1, z drzewa 17; płodozmian 9 polowy; pokłady torfu. Wś O. os. 44, z gr. mr. 432; wś Kurówek os. 12, z gr. mr. 83. 2.) **O.** al *Ochło Małe* i *Wielkie*, w dok. *Ochel*, wś i kol. nad rz. Wartą, pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Kościelec, odl. od Koła 11 wiorst. Kol. ma 9 dm., 29 mk.; os. 1 dm., 13 mk.; wieś 57 dm., 439 mieszkańców. W 1883 roku znaleziono tu obfite pokłady węgla brunatnego. Należały w r. 1507 do par. w Dobrowie. Liber Ben Łaskiego (I, 247) podaje O. (Ochlyc duplex) w par. Kościeleckiej, dokąd idzie też i dziesięcina ze wsi. Pewne części O. Wielkiego były według regestr. pobor. z 1579 r. własnością Kiełczewskich i Jana Osińskiego; w O. Małej mieszkał Stanisław Wysocki. Obie należały do par. Wrząca. Regestra poborowe z 1618—1620 r. podają w O. Zofię Żernicką, Annę Szaczyńską i Jana Kiełczewskiego. Piszący się w r. 1330 Eligastius de Ochel (Kod. Dypl. Pol. II, 661), mógł być dziedzicem Ochła (?). *E. Cal.—Br. Ch.*

Ochle, osada, nadana w XII wieku klasztorowi Mogilnickiemu, nie istnieje dziś pod tą nazwą (Kod. Wielkop.).

Ochłoda, fol., pow. krobski, przy ujściu Ochli do Orli, między Jutrosinem i Kobylinem, ma 2 dm. i 38 mk. Wchodzi w skład par. i okr. domin. w Smolicach; st. poczt. Jutrosin.

Ochłopów, w dok. *Chłopów*, wś nad rz. Lipą, pow. włodzimierski, na płd.-zach. od mka Horochowa. Dawniej w pow. łuckim. O przeszłości dziejowej ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom. t. IV, cz. 2: 88, 91, 117; Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 5, 7; cz. VI, t. 1: 404, 406; It. I: 61.

Ochmanów z *Zagórzem*, wś, pow. wielicki, nad pot. Obrzydką, dopływem Wisły z praw. brzegu, wznies. 247 mt., w okolicy falistej. Ma 185 mk. rz.-kat., z których 12 na obszarze więk. pos.; odl. o 7·5 klm. od Niepołomic i tyleż od Wieliczki. Wś ta sięga odległej starożytności, mieści się już w spisie dóbr, które Klemens Jaxa z Ruszczy przekazał benedyktynkom staniąteckim 1238 r. Za Długosza (Lib. Ben., II, 110) składała się z 8 łanów kmiecych. Większą część dziesięciny, około 4 grzywny wartującą, pobierała prebenda staniątecka w Krakowie, mniejszą, około 3.5 grzywny, proboszcz w Brzeziu, świętopietrze zaś kościół paraf. w Bodzanowie. Prócz tego ponosili włościanie znaczne ciężary, albowiem Długosz (Lib. Ben., III, 288) podaje, że kmiecie płacili z łanu klasztorowi staniąteckiemu po 14 szkotów, 2 kapłony, 20 jaj i po 2 sery; za miodowe i oprawne po groszu, po 2 korce (coros) krakowskiej miary owsa i robili od ś. Michała do ś. Jana po trzy dni ciągłe własnym zaprzęgiem w tygodniu, w reszcie zaś roku po jednym robotniku z osady przez cały tydzień prócz soboty, jednak w ten sposób, iż pół wsi miała pracować a pół nie. Zagrodnicy, a było ich 23, odrabiali po dniu w tygodniu i płacili po fertonie czynszu, 2 karczmy zaś dawały po grzywnie. Obecnie wś należy do par. rz.-kat. w Bodzanowie, posiadłość większa (pp. benedyktynek staniąteckich) ma 132 roli, 3 łąk, 16 past. i 2 mr. lasu; pos. mn. 145 roli, 7 łąk i 11 mr. past. Zagórze leży znacznie na wschód i jest od wsi oddzielone przez obszar Bodzanowa. O. graniczy na zach. z Małą Wsią, na wsch. z Bodzanowem, na płn. z Zakrzewem a na płd.-zach. z Sułkowem.

Ochmanowice al. *Ochmanowiec*, przys. Kaniowa Starego, pow. bialski, przy linii kolei żel. północnej ces. Ferdynanda, nad rz. Białą, wznies. 259 mt. *Br. G.*

Ochmatków, wś cerkiewna nad Styrem, pow. dubieński, na płn.-wsch. od mka Boremla. O O. znajdują się wzmianki w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I: 445, 446 i w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 86, 106.

Ochmatów, wś nad rzką Burtą, dopł. Tykicza, pow. humański, na granicy pow. tara-

szczańskiego, na płn. od Humania a na płn.-zach. od mka Iwanki, oddzielone od sioła Woronne stawem, mającym do 2 w. szerokości. Rzka Burta dzieli O. na dwie części, z których leżąca na lew. brz. ma 430 mk. i należy do dóbr Woronne, Rogozińskich, druga zaś na praw. brz. zalicza się do pow. taraszczańskiego, ma 602 mk., 1740 dz. ziemi i była własnością Leonarda Piątkowskiego. Jedno z uroczysk nosi nazwę Bawy al. Bahwa. W O. znajduje się kaplica kat., dawniej filia par. Stawiszczo i cerkiew murowana p. wez. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1808 r., na miejsce zbudowanej w 1735 r. Podług wizytacyi dziekana tetyjowskiego z 1741 r. była ona dębowa, słomą kryta; do par. należało 40 osad w O. i 30 w Krasnym Kącie, parochem był wówczas Ignacy Hudymowicz. Nazwa O. pochodzi od imienia tatarskiego Achmet. Podług podania mieszkańców wś była niegdyś miastem ludnem, zamożnem i liczyła 16 cerkwi. Był tu dawniej zamek warowny. W dziejach O. pamiętny jest dwoma zwycięstwami. Pierwsze z nich odniósł 30 stycznia 1644 r. hetman w. kor. Stanisław Koniecpolski nad 30000 hordą Tatarów pod wodzą Omara Agi. W bitwie tej brał udział ks. Jeremi Wiśniowiecki z oddziałami Piasoczyńskiego i Zaćwilichowskiego. Drugie zwycięswo przypadło przy końcu stycznia 1655 r. W potrzebie tej Stanisław Lanckoroński, hetman polny kor., z Stefanem Czarnieckim, obożnym kor., i posiłkującymi Tatarami rozbił przemagającą siłę nieprzyjaciół pod wodzą Bohdana Chmielnickiego, liczącą 60000 piechoty z 80 działami i 30000 kozakami. Hetman miał mało piechoty i nie posiadał dział. Wśród nocy i tęgiego mrozu przez 5 godzin trwająca bitwa, nocne ciemności w dzień zamieniła, jak się wyraża Rudawski „ex tenebris facta fuit dies". Wojska nieprzyjacielskie poniosły klęskę i gotowe były broń złożyć, od czego zaledwie odwiódł je Chmielnicki. Urządził on tabor czyli kosz z wozów, pod zasłoną którego zaczęły się d. 2 lutego cofać. Hetman chciał temu przeszkodzić, lecz zdołał tylko tylną część taboru urwać. Przekupieni bowiem przez Chmielnickiego Tatarzy, usuwali się od współudziału w bitwach i ułatwili mu ucieczkę. Zdobyli nasi 36 dział. Zwycięstwo to drogo jednak kosztowało, legło bowiem 4 pułkowników, tyluż rotmistrzów i 13 chorążych. W następnym roku 20 stycznia walczył pod O. oddział pułkownika Puszkarenki z Tatarami. Miejsce bitwy zostało przezwanem przez Kozaków „Dryżypolem". O pierwszej bitwie podaje szczegóły broszurka „Warhaffte Relation des auschalichen Victori so undter Vladislao Quarto regierenden Koenig in Polen Ihr Excellenz Herr Stanislaus Koniecpolsky gewarer Koenigreichs Generalissimus mit seiner untergebenem Polnischen Armada wider die Tartaorn den 30 Jan. an. 1644 erhalten. Gedruckt im obbenanten Jahr. Po włosku wydał Antoni Gerardi: „Relatione della Vittoria ottenuta del Serenis. Vladislao Quarto re di Polonia et Suetia etc. sotto il commando dell Excellentiis: Sig. Stanislao Koniecpolski Castel. di Cracovia e Generalissimo del Regno contro i Tartari le 30 Gennaro 1644". Opis bitwy podaje też „Dyaryusz Oświecima", rkpsm i Pamiętniki Albrychta Radziwiłła (II, 123). O drugiej zaś bitwie ob. Michałowskiego: Księga pamięt. (str. 746); Twardowskiego: „Wojna domowa" (str. 130); Jerlicz (str. 167); Wieliczko (I, str. 210). O. pierwotnie należał do sstwa białocerkiewskiego, ale gdy około 1591 r. Bohusław, wchodzący wpierw w skład tej królewszczyzny, osobnem stał się starostwem, odtąd i O. zaczęto zaliczać do jego dóbr (ob. Aleks. Jabłon.: Lustracya r. 1622). Janusz ks. Ostrogski, sstа białocerkiewski i bohusławski, wzniósł tu mały zameczek, stojący na wstręcie Tatarom. Atoli ks. Zasławscy, dziedzice sąsiedniej Tetyjowszczyzny, rościli pretensye do tej posiadłości, ale gdy następnie Ukraina wyludniła się doszczętnie, ks. Sanguszkowie, którzy po ks. Zasławskich odziedziczyli Tetyjowszczyznę, osadziwszy na nowo własnym nakładem opustoszały O., na rzecz swoję go zagarnęli. O. od ks. Sanguszków wraz z Tetyjowem przeszedł do Leduchowskich a następnie do Ostrowskich. Jednakże jeszcze w 1765 r. za władania Leduchowskich Białocerkiewszczyzna upominała się o te dobra (ob. Lustr. sstwa Białocerk. z 1765). Ostrowscy przedali O. z kolei Piątkowskim. Por. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 57; Wieliczko, t. 1: 209—211; Grabianka, 133, 134, 264; Samowidziec, 242. *Ed. Rul.—J. Krz.*

Ochnia, rzka, lewy dopływ Bzury, główna rzka pow. kutnoskiego, płynie od wsi Kobyla Łąka, pod m. Lubieniem przez Kutno do Orłowa, gdzie wpada do Bzury. Długa 6 mil. Dno błotniste, latem brak wody, w ryby nie obfita. Więcej szczegółów podano w opisie pow. kutnoskiego (t. IV, 958). W relacyi Jana, dziekana płockiego, o śmierci i cudach biskupa Wernera (Monum. Histor. Polon., IV, 753) wspominana jest już O. pod zmienioną nazwą. Wspomina ją w opisie par. Łąkoszyn Lib. Ben. Łask. (II, 403).

Ochnówka, wś, pow. włodzimierski, w 1 okr. pol. Uściług, gm. Werby, o 10 w. na płn. od Włodzimierza. Była tu kaplica kat. par. Włodzimierz, zamknięta w 1873 r.

Ochobnia, ob. *Ochomnia.*

Ochoc, niem. *Ochotz*, 1295 *Ochodze*, 1532 *Ochoze*, wś, pow. opolski, par. Chrumczyce, ludność katolicka. Młyn wodny, owczarnia.

W 1864 r. 371 mk. (6 ew.), 992 mr. ziemi, gleba piaszczysta. Ludność trudni się uprawą roli i obrabianiem drzewa. Do O. należy Płucnik (Simsdorf), folwark i osady zagrodnicze, ze szkołą katolicką.

Ochocice, w dok. *Ochoczyce*, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk. Wś ma 25 dm., 190 mk., ziemi włośc. 418 mr.; fol. 3 dm., 31 mk., 1550 mr. ziemi; wchodzi w skład dóbr Kamieńsk. W 1827 r. było tu w ogóle 20 dm., 124 mk. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. wś O., w par. Camiensko, była własnością Siradzkiej, mającej tu 2 kol. i 1 1/2 łana, oraz Dąbrowskiego, posiadacza 2 kol. (Wielk. Pawińsk., II, 285). Z opisu par. Kamieńsko (Łaski, Lib. Ben., I, 502) widzimy, iż łany kmiece i folwarczne w O. dawały dziesięcinę kościołowi w Kamieńsku a kmiecie też po 2 gr. z łanu dziesięciny konopnej.

Ochodne, wś, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Żelechów, ma 22 dm., 114 mk. i 475 mr.

Ochodno, niem. *Ochoden*, *Achodden*, wś na Mazurach, pow. szczycieński, st. p. Szczytno. W 1483 r. nadał Konrad Stauchwitz, wójt szczycieński, Mikołajowi Ochodzińskiemu 10 włók w Ochodnie nad jez. Wałpusz na prawie chełmiń., z obowiązkiem jednej służby zbrojnej; r. 1532 nabył Niklasz Mikuła 13 włók chełmińskich pod O. od Krzysztofa Rocha z Jabłonek. *J. K. S.*

Ochodza 1.) las w obrębie gm. Wolicy, pow. krakowski, na samej granicy królestwa polskiego, 3 klm. na płd. od dworu w Kościelnikach a 1 1/2 klm. w prostej linii od Wisły. Na mapie wojskowej okolicy Krakowa otacza ten gaj od płd. Las Kościelnicki, od zach. Przylasek Wyciążski i przys. Wolica, od płn. Cło. Gaj, zajmujący przestrzeni kilka morgów, jest otoczony dzisiaj częściowo zarosłym i zasypanym rowem, który dawniej miał być dosyć szerokim i tak głębokim, że można było pływać po nim łódką, a łącząc się z Wisłą, miał sięgać aż po dwór w Kościelnikach. W przecięciu alei, które się dotąd zachowały, znajduje się stawek i ruiny zameczku. Według podania wybudował ten zamek Morsztyn, kanclerz kor., chcąc zgotować przyjemny wypoczynek Janowi Kazimierzowi jadącemu na łowy do Niepołomic, prawdopodobniej jednak zbudował go Zygmunt August dla kochanki zwanej panią Kościelnicką. Sobieszczański (Wiad. histor. o sztukach pięknych w Polsce, I, 128) zaliczył te ruiny mylnie do Niepołomic i podał rok zbudowania zamku na 1385, nie wymienił jednak źródła, z którego wiadomość zaczerpnął. 2.) **O.**, wś, pow. wadowicki, na praw. brz. Wisły, płynącej w tem miejscu bardzo kręto (241 mt. wzniesienia), na północnej stronie gościńca ze Skawiny na Jankowice i Woźniki do Wadowic, odl. 6·9 klm. na zachód od Skawiny. Należy do parafii rz.-kat. w Krzęcinie i miała w 1880 r. 319 mk., z których 26 na obszarze więk. pos. Schematyzm duch. dyec. krak. z r. 1885 wymienia 280 rz.-kat. Pos. więk. w pierwszych latach bieżącego stulecia należała do Mięciszewskich, wynosi 177 roli, 3 ogr., 32 pastw. i 38 mr. lasu; pos. mn. 123 roli, 20 łąk i 5 mr. lasu. Graniczy na zach. z Facimiechem, na płd. z Zelczyną a na wsch. z Borkiem Szlacheckim. 3.) **O**, przys. Łętowni, pow. nisiecki, par. rz.-kat. w Łętowni a urz. poczt. w Kamieniu (8.2 klm.). Pominięty na mapie Kumersberga (ark. 10) i mapie sztabu gener. (Z. 4 Col. 26); wymienia go jednak Skorowidz pocztowy i Skorowidz Orzechowskiego. 4.) **O.**, przys. do Chwałowic, pow. tarnobrzeski, leży w pasie granicznym cłowym, na praw. brz. Wisły. Podług Siarczyńskiego (rkpism Bibl. Ossol. № 1826) zupełnie zniszczony przez wylew Wisły 1812 r. *Mac.*

Ochodza, wioska, należąca do gm. Dziedzice, w pow. i obw. sąd. bielskim, na Szląsku austr. górnym. Ma 15 dm., 132 mk. (męż. 70, kob. 62). Dziedzice wraz z O. mają 115 dm., 1011 mk. (męż. 485, kob. 526); dusz rz.-kat. 915, prot. 33, żyd. 63; Polaków 748, Czechoszląz. 22, Niemców 189 (1880 r.) Ob. *Dziedzice*.

Ochodza 1.) niem. *Oschuetz*, wś i domena królewska, pow. wągrowiecki, odl. 5 klm. na płd. od Wągrowca, par. i st. poczt. w Wągrowcu, st. dr. żel. w Rogoźnie o 16 klm. O. nadaną była r. 1153 klasztorowi cystersów w Łeknie, przeniesionemu następnie do Wągrowca, i należała do opatów wągrowieckich aż do sekularyzacyi klasztorów. W nowszych czasach wykopano tu ułamek bronzowego pierścienia, ważącego 31 gram. Wś ma 32 dm. i 234 mk. kat. Fol. fiskalny Oschuetz zwany ma 5 dm. i 69 mk., 55 kat. i 14 prot., obszaru 309 ha. Według Lib. Ben. Łask. (I, 112) kmiecie z O. płacili kościołowi paraf. w Wągrowcu mesne po 2 korce żyta i owsa z łanu. Regestra pobor. z 1580 r. wykazują, iż O. miała 7 łanów i 4 zagrod. (Pawiński, Wielk. I, 161). 2.) **O.** *Szlacheckа*, niem *Adlig-Ochodza*, wś, pow. mogilnicki, tuż pod Rogowem, nad strum., dopływem jeziora Rogowskiego, ma 6 dm. i 56 mk., 47 kat. i 9 prot.; par. i st. poczt. w Rogowie. 3.) **O.** *Królewska*, niem. *Koeniglich Ochodza*, wś, pow. mogilnicki, o 9 klm. na płd.-wsch. od Rogowa; par. i st. poczt. w Gościeszynie, st. dr. żel. w Gnieźnie i Mogilnie o 17 klm., ma 10 dm. i 145 mk. kat. włącznie z osadą Piszcz. 4.) **O.**, os. karcz., pow. szamotulski, okr. domin. Chojno, w pobliżu Wartosławia, 2 dm., 11 mk. 5.) **O.**, las, w r. 1395 pod Wenecyą w okolicy Gąsawy (Kod Wielkop.). *E. C.*

Ochodzita, góra w Beskidach zachodnich, w dziale wiślańsko-solskim, na granicy Galicyi i Szląska austr., pod 36° 37′ 25″ wsch. dłg g. F. a 49° 32′ 52″ płn. sz., na granicy gmin Kamesznicy (Galicya) i Koniakowa (Szląsk). Wznies. 894 m. Miejsce znaku triang. Po północnem jej zboczu wiedzie droga z Kamesznicy do doliny rzeki Olszy (Olza). Na mapach podana mylnie pod nazwą *Ochozdito*. *Br. G.*

Ochojec, grupa domów w gm. Szówsko, pow. jarosławski, na praw. brz. Sanu, niedaleko ujścia pot. Wyrwy al. Olchowca *Br. G.*

Ochojec 1.) niem. *Ochojetz*, 1291 *Ottendorph*, 1306 *Gola que Ottonis villa nuncupatur*, 1531 *Ochotzetz*, wś, pow. rybnicki, ludność katolicka, par. Rybnik, młyn wodny. W 1864 r. 438 mk. kat., 804 mr. roli. O. obręb leśny, lasów królewskich, 2528 mr. 2.) **O.**, przyległość do Piotrowic pow. pszczyński.

Ochojno (*Chojno*) *Górne* i *Dolne*, u Długosza (Lib. Ben., I, 106 i 247) *Ochonin* al. *Ohojno*, wś, pow. wielicki, par. Podstolice. Leży w okolicy pagórkowatej, w dorzeczu Wilgi. Część północna O. Dolne (262 mt. wznies.), płd.-wschodnia zwie się O. Górne (293 m.). Obydwie części przedziela mały potok i wzgórze. Na płn. od wsi wznosi się lesiste wzgórze (401 mt.). Graniczy na zach. z Wrząsowicami i Konarami, na płn. z Gołkowicami, na wsch. z Podstolicami a na płd. z Rzeszotarami. O. Górne ma 477 mk., O. Dolne 296 mk. a obszar dworski 12, razem 785 mk. rz.-kat. Więk. pos. ma obszaru 110 roli, 5 łąk, 10 past. i 58 mr. lasu; mn. pos. 275 roli, 40 łąk, 35 past. i 4 mr. lasu. Gleba urodzajna żytnia. Siarczyński (rkp. Bibl. Ossol., Nr. 1826) nazywa tę wś chlebną i znaczną i wymienia że była własnością Żydowskich, Wołowskich i Bzowskich a w końcu Czarnowieckiego, zapewne Żarnowieckich. *Mac.*

Ochomla, ob. *Ochomnia*.

Ochomnia, w spisie urzęd. gmin *Ochobnia*, na karcie Chrzanowskiego *Ochomla*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski i dobra Posopowo, o 10 w. od gminy a 58 w. od Wilejki, przy b. drodze połockiej, ma 18 dm. i 185 mk., w tej liczbie 144 prawosł. i 41 katol. (92 dusz rew.); własność hr. Tyzenhauzów.

Ochora, wś, pow. czerykowski, z monastyrem

Ochorowicze, dobra, pow. orszański. W 1595 r. posiadał je Paweł syn Janusza ks. Drucki-Lubecki.

Ochota, wś, pow. warszawski, gm. Czyste, par. Wola. Leży tuż pod miastem za rogatką jerozolimską, między plantem dr. żel. warsz.-wiedeń. a polami mokotowskiemi, po obu stronach szosy radomskiej. Ma 802 mk. i około 90 mr. ziemi zajętej pod uprawę warzyw i sady owocowe. Z zakładów fabrycznych istnieje tu fabryka kafli z produkcyą na 13,000 rs., ślusarnia z prod. na 10,000 rs. i fabryka krochmalu. O. wchodziła w skład dóbr Czyste, obszar których stał się obecnie przedmieściem Warszawy. *Br. Ch.*

Ochotka, os., pow. kalwaryjski, gm. Krakopol, par. Simmo, odl. od Kalwaryi 38 w., 7 dm., 11 mk,

Ochotna, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol, odl. od Maryampola 11 w., ma 11 dm., 141 mk. W 1827 r. było tu 6 dm., 50 mk.

Ochotnica, strumień, powstaje z połączenia górskich potoków Fedorówki i Furzówki, w gm. Ochotnicy, pow. nowotarski, na płd. stoku Gorców, u płd. stoków Magórki (913 mt.), a płn. stoków Bukowinki (934 mt.), na wys. 715 mt. Płynie w kierunku wsch. podłużną doliną, oddzielającą pasmo Gorców właściwych od działu Lubania. Dolina wąska, miejscami się rozszerza; stoki Gorców i Lubania spadają stromo. Ma wejrzenie dzikiego wyłomu, w którym legły rozsnute chaty wsi Ochotnicy. Przyjmuje liczne strugi i potoki. Z Gorców spływają doń: Jarcze, Jamne, Gorcówka, Młynne; z Lubania zaś: Kudonówka, Lubański i Bodzanowski. Długość biegu 16 klm. Uchodzi na obszarze Tylmanowej z lew. brzegu do Dunajca. Spad wód: 715 mt. (połączenie się źródlanych wód), 486 mt. (ujście Młynnego pot.), 385 mt. (ujście). Obszerne kamieńce cechują łożysko tej rzeki. Liczne młyny i tracze. *Br. G.*

Ochotnica, w dok. *Ochodnica*, wś, pow. nowotarski, w dolinie rz. Ochotnicy, śród Gorców, w głębokim wyłomie, jaki rzeka wytworzyła. Ztąd domostwa legły przeważnie nad rzeką, lub stokach gór, na przestrzeni 15 klm., lub w dolinkach jej dopływów, przeważnie po stronie północnej. Graniczy od zach. z Łopuszną, od płd. z Harklową, Knurowem, Szlembarkiem, Hubą, Maniowami, Mizerną, Kluszkowcami, Krośnicą i Grywałdem, od wsch. z Tylmanową, od płn.-wsch. z Zabrzeziem i Kamienicą, od płn. z Zasadnem. Do obszaru O. należą płd. stoki Gorców, których grzbiet od Jaworzyny (1288 mt.) począwszy aż po Paproć (608 mt.) tworzy płn. granicę; z działu Lubania należą stoki płd., którego grzbiet główny od Bukowinki (934 mt.) aż po Lubań (1211 mt.) stanowi płd. granicę obszaru O. Na płn. obszarze wznoszą się ważniejsze szczyty: Jaworzyna (1288 mt.), Borsuczyny (1100 mt.), Przysłop (1187 mt.), Gorzec (1229 mt.) i Twaroga g. (845 mt.); na płd. zaś: Bukowinka (934 mt.), Kotylnica (921 mt.), Groniek (1005 mt.), Lubań (1070 i 1211 mt.). Liczne potoki, z Gorców spływające, zraszają obszar O., jak Furzówka, Fedorówka, Jarcze, Jamne,

Młynne. W płd. obszarze O. płyną z Lubania: Kudanówka, Lubański i Bodzanowski. W płn.-zach. kącie O. legł las Ustryk, niżej niego polana Magórka; nad połączeniem pot. grupa chat Ustrzyk; między pot. Jarczem i Jamnem fol. Zawadówka; na płd. stoku Gorca hala Jamne i Gorcówka; nad pot. Młynnem przys. Młynne. Obszar większej posiadłości obejmuje: roli or. 112, łąk i ogr. 147, past. 92, lasu 5872 mr.; mn. pos. roli or. 3256, łąk i ogr. 2035, past. 5758, lasu 676 mr. austr. (1870). Właściciel wiek. pos. August Tetmajer (1872). Wś O. należała do starostwa czorsztyńskiego. Według lustr. z 1660 r. część wsi O. zowie się Baliniec: „wsie Baliniec i O. na łanach 7, ósmy trzyma sołtys. Kmieci w obu wsiach 25. Czynszu nie płacą, lecz z każdej roli po 6 baranów. Spy ani dani żadnej; robią dni 15 na rok pieszo; podróż odprawują. Zarębników ośm. Daje każdy barana. Karczem 2, z nich czynszu po gr. 20 czyniło złp. 1 gr. 10; na lisa złp. 3; z młyna na rzece Balina czynszu złp. 10; wieprza nie karmił. Dochod złp. 14 gr. 10. Sołtystwa trzyma starosta". Lustracya z r 1765 nie wspomina nic o Balińcu. Według niej było w O. ról $44^1/_2$, młyn jeden. Prócz robocizny dochód z rozmaitych opłat czynił złp. 4139 gr. 12. Wójtostwo w O. było w posiadaniu Antoniego Chylińskiego za przywilejem Augusta II z 18 paźdz. 1732. Kmieć 1, zagrodn. 9, chałupn. 14. Dochód, prócz robocizny, wynosił złp. 922 20 gr., wydatek złp. 42 gr. 20, zatem roczny dochód złp. 880, kwarty złp. 220. Z fol. było złp. 57 gr. 20; czynszu drobnego, za kapłony, oprawę, z młyna, najmu razem złp. 218, za siana bróg złp. 80, arendy browarnej złp. 480, podatku z gruntu do dworu złp. 87, razem złp. 922 gr. 20. W r. 1777 było w O. 308 dm., 2324 mk.; w r. 1799 355 dm., 2663 mk.; w 1824 r. 420 dm., 2920 mk.; w 1869 r. 611 dm., 4030 mk.; w 1880 r. 4222 mk. Antoni Chyliński, który dzierżył tutejsze wójtostwo od r. 1732 do 1767, a nastąpił po Janie Chylińskim, odstąpił je Michałowi Reklewskiemu w grodzie sandeckim fer. 2 post Domin. Laetare prox. 1767. Ten dzierżył je do r. 1797. Było tu także sołtystwo. R. 1618 (fer. 5 post festum s. Bartholomaei ap.) Jakób Ochotnicki objął je na mocy przywileju królewskiego po śmierci Macieja Ochotnickiego, poprzedniego posiadacza tegoż. W O. istnieje kościół p. w. Znalezienia i Podwyższenia Krzyża św., drewniany, filialny do Tylmanowy, niepoświęcony. Rok założenia niewiadomy. Metryki urodzin i chrztu od r. 1784. Przy nim bractwo różańca N. M. P., zaprowadzone 1876 r. We wsi kaplica murowana. Według szem. duch. dyec. tarnowskiej z r. 1882 było tu dusz rz.-kat. 4470, żyd. 101. Szkoła ludowa 2-klas.; st. p. Łącko. *Br. G.*

Ochotnik, w dok. *Ochodnyk*, wś i fol., pow. nowo-radomski, gm. Masłowice, par. Chełmo, odl. 30 w. od Radomska. Wś ma 36 dm., 314 mk.; fol. 3 dm., 53 mk. W 1827 r. było tu 26 dm., 191 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 293) kmiecie i łany folwarczne dawały dziesięcinę kolegiacie w Kurzelowie, zaś własnemu plebanowi tylko kolędę po groszu z łanu. W regestr. pobor. z 1552 r. wś ta składa się z dwóch części, należących do Piotra Mnyowskiego i Andrzeja Koricińskiego. Pierwszy ma 2 osad i $1^1/_2$ łanu kmiecego, drugi 3 osady (Pawiński, Wielkop., II, 275). W 1885 r. wś O. rozl. mr. 1172: gr. or. i ogr. mr. 385, łąk mr. 103, past. mr. 29, lasu mr. 458, nieuż. mr. 39 i przestrzeń obciążona serwitutami mr. 157; bud. mur. 7, z drz. 12; płodozmian 10-polowy. Las nieurządzony. Wś O. os. 36, z grun. mr. 386. *Br. Ch.*

Ochotniki, fol., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Sejny, odl. od Sejn 8 w., ma 7 dm., 34 mk. W 1827 r. było 2 dm., 6 mk. W 1885 r. fol. O. z wsiami: Rubieżanka, Reszece, Nowosady i Paciorki, os. Szklary i Marcinkańce rozl. mr. 717: gr. or. i ogr. mr. 380, łąk mr. 183, past. mr. 19, lasu mr. 117, nieuż. mr. 18; bud. mur. 2, z drz. 10; pokłady torfu. Wś Rubieżanka os. 5, z gr. mr. 9; wś Reszece os. 7, z gr. mr. 241; wś Nowosady os. 8, z gr. mr. 187; wś Paciorki os. 3, z gr. mr. 100; os. Szklary gr. r r. 67; os. Marcinkańce gruntu mr. 1.

Ochotniszki, zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat.

Ochotówka, wś rząd., pow. zwinogródzki, par. Łysianka.

Ochotycze 1.) wś i dobra u źródeł Oły, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Horodec, przy drogach z Chomicz do Horodca i z Czygirynka przez Rudnię do Wojewicz. Wś ma 23 osad. Dobra, dziedzictwo Aleksandrowiczów, 1618 dzies.; grunta piaszczyste, młyn i folusz. 2.) **O.**, fol., pow. bobrujski, własność Rewkiewiczów, 22 wł. i 3 mr. 3.) **O.**, fol., pow. bobrujski, 25 włók obszaru, należy do szlachecko-polskiej rodziny Obrewko.

Ochówka, w narzeczu ludowem *Óchauka* al. *Achouka*, rzeka w pow. rzeczyckim i bobrujskim, bierze początek w tym ostatnim, w lesistych moczarach okolicy wsi Simonowicze, za tą wsią przyjmuje w siebie z lew. strony rzkę Wisłow-Row i płynie w kierunku południowym około wsi: Wygórki, Litwinowicze, Lesiec, Sołowiejka; pod mkiem Ozarycze rozlewa się w jezioro, przecina drogę z Ozarycz do Wołosewicz i tu ma młyn; o wiorstę niżej, wpłynąwszy w pow. rzeczycki, zasila się z pr. strony bezim. rzką, dalej płynie około wsi Szaropicze i Orsicze, pod wsią Uhły, przyjąwszy w siebie z pr. strony małą rzkę, traci

nazwę Ochówki i zaczyna zwać się Juchowna, zaś pod folwarkiem Tarusza powtórnie przemienia nazwę na Wisza i dwoma odnogami wpada do Ippy od praw. brz. Długość biegu aż do miejsca w którem się nazwa zmienia na Juchowna około 3-ch mil, odtąd do ujścia około 3 wiorst. Nad brzegami łąki dość obfite ale błotne, ryby dostatek. *A. Jel.*

Ochowo, wś, pow. piński, o 10 w. od Pińska, w 2 okr. lubieszewskim, gm. Żabczyce, ma 40 osad pełnonadziałowych i 282 mk. Nadane przez króla Kazimierza Jagiellończyka franciszkanom pińskim, którzy w 1758 r. fundowali tu kościół i oddali go w posiadanie unitom. W 1762 r. był tu parochem ksiądz Olędzki, a 1791 ks. Szemetyłło; od 1798 r. kościołem zawiadywali sami franciszkanie, a po ich kasacie kościół ochowski zawsze liczył się za filią par. pińskiej. W 1845 r. zrobił kwestyą sąsiedni paroch prawosł. Szymon Byliński, wywiązała się sprawa, lecz kościoła nie zabrano; dopiero w 1867 r. zamieniony na cerkiew a włościan skłoniono do prawosławia. Opis tego zdarzenia pomieszczono w urzędowym kalendarzu wileńskim za 1868 r., str. 45—48. Obraz N. M. P. czczony jest przez lud okoliczny. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 1: 80. *A. Jel.*

Ochoza, ob. *Łużyce* (t. V, 843).

Ochoża, wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. rz.-kat. Czułczyce, gr. obrz. Spas. Posiada pokłady kamienia wapiennego, młyn wodny, 1610 mr. ziemi dwor., 836 w. włośc. Dawniej należała do dóbr królewskich, obecnie majorat Al. Burmana. Odłączona od dóbr Nowosiołki w 1833 r. W 1827 r. było tu 40 dm., 203 mk.

Ochraczjani, po węg. *Görögínye*, wś, hr. ziemneńskie (Węgry), kościół paraf. katol., uprawa roli, 468 mk.

Ochremowicze 1.) w narzeczu lud. *Achremowiczy*, wś na zach.-płn. krańcu pow. słuckiego, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Howiczna, w pobliżu gość. z Nieświeża do mka Howiezny, ma 200 osad pełnonadziałowych. Należała do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów. Ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwany Sierotką, nabył ją od Abrahama Mikitycza Ochremowicza. Miejscowość bezleśna, grunta równe, szczerkowe. 2.) **O.**, zaśc. nad bezim. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, o 3 w. na wschód od Hryczewicz, ma 4 osady, grunta piękne szczerkowe, miejscowość wzgórkowata. W XVII w. O. należały do Dołmatów i zaliczały się do dominium Cepra. Według historyka mińskiej eparchii archimandryty Mikołaja, Konstanty Dołmat, ówczesny dziedzic Cepry, zapisał w 1618 r. O. wraz z innemi wioskami na uposażenie monasteru Ceperskiego (ob. Hist. Mins. Ep., str. 124). *Al. Jel.*

Ochromiejowicze, mko, pow. sosnicki gub. czernihowskiej, nad rz. Perediełką, o 50 w. od m. pow., 1432 mk., cukrownia, cerkiew, st. poczt. Założone w 1845 r.

Ochrymów, dawniejsza nazwa mka *Sarny* (ob.), w pow. lipowieckim.

Ochrymowce, wś, pow. latyczowski, gm. Żeniszkowce, par. Zinków, ma 160 dm., 553 dusz męzk., 1080 dzies. ziemi włośc., 764 dz. włośc. Niegdyś własność ks. Czartoryskich, później ks. Maryi Wirtemberskiej, dziś Ludomira Skibniewskiego. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 68.

Ochrymowce, wś nad rz. Gnieznią, pow. zbaraski, odl. 10 klm. na płd. od Zbaraża. Rzeka Gniezna przepływa dwa starożytne i sławne w historyi grody Rusi czerwonej: Zbaraż i Trębowlę, tworzy ona staw wąski ale długi, ciągnący się od Zbaraża Starego po pod Czernichowce do Ochrymowiec. Obszar dw. 671, włośc. 1281 mr. Lud. rzym.-kat. 317, par. Zbaraż, gr.-kat. wraz z Zarudziem i Wałachówką, filią Stryjówki, 692. Szkoła etat. o 1 naucz., kasa poż. gm. z kapit. 685 zł. Właściciel pos. więk. Aleksander Kozłowski. Gleba wyborna, podolski czarnoziem. *B. R.*

Ochrymowiecka Słoboda, wś u źródeł rz. Rowu, pow. latyczowski, gm. Żeniszkowce, par. Zinków, przy drodze z Zinkowa do Baru, ma 104 osad i 676 mk.; 428 dzies. ziemi dw., należącej do Ochrymowca, i 450 dz. ziemi ziemi włośc.; oprócz tego jest tu 739 dz. ziemi rządowej. Należała dawniej wraz z Ochrymowcami do ks. Maryi Wirtemberskiej. Ostatni jej właściciel ks. Wirtemberski sprzedał ją wraz z kluczem zinkowskim rządowi.

Ochryszkowicze al. *Ohryszkowicze*, wś nad rz. Buhłówką, pow. krzemieniecki, na płd. od mka Łanowce; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 412.

Ochsenberg, przedmieście mta Kładzka na Szląsku.

Ochsenhof, fol. dóbr Schrunden (łotew. *Szkrunde*), w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburska (Kurlandya).

Ochsenkopf *Deutsch* i *Polnisch*, ob. *Osenkop.*

Ochsenkrug (niem.), ob. *Wołowa Karczma.*

Ochsenvorwerk, fol. do Niebusza, pow. prądnicki.

Ochta, wś, pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. od Sejn 35 w., ma 15 dm., 71 mk.

Ochtówka al. *Ochotówka*, wś, pow. owrucki, miejsce urodzenia w 1828 r. Wiktora Brodzkiego, rzeźbiarza.

Ochudno, wś i obręb leśny, pow. pułtuski, gm. i par. Wyszków, odl. 21 w. od Pułtuska. O. wchodziło jako wś czynszowa w skład Biskupszczyzny, a następnie, po zabraniu dóbr biskupich na rzecz skarbu, w skład dóbr narodowych Brańszczyk al. Leszczydoł. Wysokość czynszów i ciężarów była określona przywile-

jem od bisk. płockich z dnia 23 lutego 1761 r. W 1819 r. znajdujemy na 19 osad. czynszowych 24 gospodarzy, wysiewających razem 67 korcy ozim. i 47 jarz., płacących czynszu 898 złp. 16 gr. i 54 złp. 6 gr. hyberny; nadto niektórzy z posiadanych przez siebie łąk płacili 116 złp. 26 gr. czynszu; 7 chałupników, arendarz, w ogóle 131 mk.; 20 koni, 40 woł., 24 krów, 2 jałow., 45 świń, 36 owiec. W 1827 r. 33 dm., 180 mk. W 1855 r. urządzono wś kolonialnie; na 818 morg. (nie licząc 49 mr. 236 pręt. łąk nad Bugiem), utworzono 34 osad rolnych po 19—20 morg., 18 ogrodniczych po 1 — $1^1/_2$ morg (jedna 12 morg.), strzelecka 15 morg., smolarnię $16^1/_8$ morg., karczemną i kowalską. Czynsz przed upływem lat wolnych oznaczono na 187 rs. 99 kop.; po ich upływie na 236 rs. $45^1/_2$ kop. z grunt., 34 rs. $60^1/_2$ kop. z łąk, 18 rs. 21 kop. od komorników i $54^1/_2$ kop. od kowala. W 1819 r. wś utrzymywała swoim kosztem nauczyciela. Znajduje się tu mogiła zwana Litwok, w miejscu gdzie został zabity w 1326 r. Dawid, zięć Giedymina, pustoszyciel Mazowsza. Zabił go niejaki Andrzej mazur. *Lu. Krz.*

Ochwat al. *O. Zadienie*, jezioro w pow. ostaszkowskim gub. twerskiej, długie $16^1/_2$ w., szerokie do 12 w., głęb. do 11 sążni; pełno na niem wysp. Brzegi i wyspy pokryte iglastym lasem. Przez jez. O. przepływa rz. Dźwina niedaleko od swych źródeł, po wyjściu z jeziorka Dźwiniec, tuż za nim leżącego. Od ujścia z jez. O. Dźwina staje się większą rzeką. Podług Siemionowa dodatek Zadienie nieznany jest w ustach ludu. Jezioro O. leży o 12 w. od źródła Wołgi.

Ochwatka, zaśc., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Łużki, o 4 w. od gminy a 40 w. od Dzisny, 2 dm., 19 mk. (5 dusz rewiz.).

Ochyjowce, wś, pow. krzemieniecki, na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej darowana w 1753 r. przez Sanguszkę, ostatniego ordynata ostrogskiego, Sobieszczańskiemu.

Ociąż, w dok. *Oczyasch*, niem. *Ocionz*, mylnie *Ochanszcza* zwana, wś. kośc. i domin., pow. odolanowski. Leży między Ostrowem i Kaliszem, st. poczt. Skalmierzyce o 3 klm., st. dr. żel. w Ostrowie o 10 klm. Około r. 1403 Wojciech Jastrzębiec, bisk. pozn., ustanawiając w kościele poznańskim mansyonarzy, przeznaczył im, między innemi, dziesięciny z O. W 1418 r. pisał się Jerzy, syn Dzierżysława z Ociąża. Za czasów arcyb. Łaskiego O. był rozdzielony na 3 części: Mikołaja Karskiego, Jana Pruszaka, Stanisława i Mikołaja Kwiatkowskich. Liber Benef. (II, 51) wspomina o dwóch kmieciach w O. Regestra poborowe z r. 1579 wymieniają dziedzica Bartłomieja Karskiego, a regestra z r. 1620 Adama Mielęckiego. W drugiej połowie XVI w. należał O. do Lutomirskich. W ostatnich czasach do Morawskich, obecnie do hr. Tyszkiewicza. Pod O. znajdują się niezbadane dotąd okopy. Przed r. 1845 podzielono O. na 2 odrębne części, a następnie na 2 okręgi dominialne. Okręg I ma 9 dm. i 183 mk, 178 katol. i 7 prot., w skład jego wchodzą: Ociąż I z fol. Baby, Morawia i Zakrzewki. Okręg II ma 13 dm. i 258 mk., z których 250 katol. i 8 protest. Dominium O. ma gorzelnią parową i obszaru 1349 ha, z czyst. doch. grunt. 10515 mrk. O. par., dek. ołobockiego, dawniej archidyakonatu kaliskiego, składała się za czasów Łaskiego z Ociąża i Kwiatkowa. Między r. 1578 i 1620 należał do niej nieistniejący dziś folwark Oswaldowo, własność Bartłomieja Karskiego, a obecnie przybyły fol. Zakrzewki i Krzyżaki. Kościół paraf. pod tyt. Narodzenia N. Panny Maryi, z drzewa, istniał tu już w XV w.; odbudował go r. 1698 Andrzej Cichawski, ploban miejscowy, wspólnie z Lutomirskim, dziedzicem; po pożarze w r. 1785 stanął nowy kościół, również drewniany, kosztem patrona i parafian. Parafia miała w 1873 r. 1034 dusz. *E. Cal.*

Ociążek, os., niegdyś o $2^1/_2$ łanach kmiecych z młynem, prawdopodobnie na Ołoboczce, w par. pogrzybowskiej, leżała w okolicy Raszkowa i Ostrowa (pow. odolanowski). Regestra poborowe z r. 1579 wymieniają przy O. Wojciecha Biegańskiego, a regestra z roku 1618 Jana Pacynowskiego. *E. Cal.*

Ocice, w dok. *Oczicze*, nieistniejąca dziś osada, w XVI w. leżała w par. Nowe (pow. kutnoski). Według regestrów pobor., z 1576 r. posiadał w niej Tomasz Krzesiński 1 łan, i różni Ociccy po pół i po ćwierci łanu.

Ocice, w dok. *Oczyce*, u Długosza *Oczicze* i *Ochycze*, wś, pow. tarnobrzeski, par. rz.-kat. Miechocin, leży w równinie nadwiślańskiej (183 mt. wznies.), po wschodniej stronie gościńca z Tarnobrzegu do Mielca, a na półn.-wschód od Machowa, od którego ją niewielki las oddziela. Często uważają O. za przysiołek Machowa, jest tu tylko 297 mk., 286 rz.-kat. i 11 izrael. Przez wieś prowadzi droga z Miechocina na Majdan do Kolbuszowy. Z dyplomu Bolesława Wstydliwego, potwierdzającego w dniu 21 marca 1277 r. (Kod. małop., 110, XCIII) uwolnienie poddanych cystersów w Koprzywnicy, dowiadujemy się, że ją klasztorowi nadał Pakosław starszy, podług Długosza (Lib. Ben. III, 387) h. Habdank „cum clausura". Miała ona w XV w. tylko dwa łany kmiece, dwie karczmy i zagrody a dochód z dziesięcin szacowany na sześć grzywien pobierał proboszcz w Skotnikach. Napad litewski dokonany, per Jagiellonem ducem, zniszczył ją tak bardzo, że grunta opuszczono za-

mienił opat za Siedleszany. O. graniczą na północ z Miechocinem i Mokrzyszowem, na wschód z Kozielcem, na południe z Chmielowem a na zachód z Machowem. *Mac.*

Ociecki potok al. *Ocieka*, w górnym biegu *Kamionką* zwany, bierze początek na obsz. gm. Cierpisza, w pow. ropczyckim, z moczarków w półn. obszarze się rozpościerających, płynie na płd., tworząc granicę między Cierpiszem a Rudą, a przybywszy na obszar Rudy, zwraca się na zachód; podąża w tym kierunku granicą Kamionki a Żdżarów; potem przechodzi na obszar wsi Ocieki. W Zastawiu, przysiołku wsi Ocieki, rozdziela się na dwa ramiona, z których płd. zowie się Krowniczką, łączącą się z głównym strumieniem na granicy Męciszowa z Wolą Ociecką. Od Zasławia płynie O. na płn.-zach., mija Wolę Ociecką, tworzy granicę między nią a Męciszowem, a wpłynąwszy na płd. obszar Tuszymy, poniżej fol. Dąbia i gościńca, wpada do Wisłoki z pr. brzegu. Spad wody: 225 mt (źródła); 211 mt. (ujście strugi od Kamionki nastającej); 185 mt. (ujście do Wisłoki). Długość biegu 21 klm. Oprócz kilku strug mniejszych, przyjmuje od lew. brzegu Turzymkę. *Br. G.*

Ocieka z *Wolą Ociecką* i *Zadzikierzem*, wś nad Ocieckim pot., pow. ropczycki, leży w piaszczystej nizinie (206 mt.). Od północy otacza duży sosnowy bór, nazwany w południ. części Spalonym, a w półn. Sokolnym lasem, od wschodu bór wsi Kamionki, a od południa części borów wsi Ostrowa i Duży las, Saszczyński i Sarni las. W środku wsi, blisko kościoła, biegnie gościniec z Kolbuszowy do Ropczyc, od którego oddziela się ramię na zachód, łączące się w Dąbiu (8 klm.) nad Wisłokiem z gościńcem z Rzochowa do Dębicy. Przysiołek Zadzikierz leży na półn.-wsch. (3 klm.), pod lasem, na półn.-wsch. stoku wzniesienia (245 mt.). Wola Ocieska, z pięknym dworem, znajduje się na płn. zachód od O., przy drodze do Dąbia, na płn.-zach. stoku lesistej Łysej górki (211 mt.). Między O. i Zadzikierzem znajdują się cztery małe stawy a na potoku młyn i tartak. Wraz z przysiołkami ma ta osada 1465 mk. rzym.-kat., z których 127 na obszarze więk. pos. Wład. hr. Romera. Obszar więk. pos. wynosi 756 mr. roli, 52 mr. łąk i ogrodów, 89 mr. pastw., i 1678 mr. lasu; pos. mn. 1948 mr. roli, 388 mr. łąk, 479 mr. pastw. i 343 mr. lasu. Pastwiska są przeważnie piaszczystemi nieużytkami. Kościół parafialny drewniany, stary, niewiadomej fundacyi, przechowuje metryki dopiero od r. 1785. Parafia obejmuje Bliznę z 233 mk. Izraelitów w parafii 37. Jest tu szkoła ludowa i fundusz ubogich, mający 500 zł. w. a. Siarczyński (Rps. bibl. Ossol. nr. 1826) powiada, że ta wieś należała do Rzemienia i że ją nazwała Anna z Ocieskich Mielecka, dodaje jednak, że jest prawdopodobniej gniazdem Ocieskich, którzy także Rzemień posiadali. Najbliżej O. leżą wsie: na wschód Zdżary i Kamionka, na płd. Ostrów, na zach. Krownica i Dąbie, na północ Blizna. *Mac.*

Ocień, mylnie, zamiast *Bocień*, por. *Dźwierzno*.

Ocieść al. *Ocieszcz*, w dok. *Oczyescz*, wś, pow. radomski, gm. Potworów, par. Bukowno, odl. od Radomia 30 w., od rz. Pilicy 8 w.; ma 11 dm., 108 mk., ziemi dwors. 347 mr., włośc. 163 mr. W 1827 r. było tu 9 dm., 67 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 662) role folwarczne dawały dziesięcinę plebanowi w Bukownie, kmiecie zaś tylko kolędę po groszu z łanu i świętopietrze po denarze od osoby. Fol. O. z wsią t. n. i Łukaszów, ma rozl. mr. 347: gr. or. i ogr. mr. 309, łąk mr. 19, lasu mr. 10, nieuż. i plac. mr. 9; bud. z drzewa 10. Wś O. os. 17, z gr. mr. 156, wś Łukaszów os. 16, z gr. mr. 219. *Br. Ch.*

Ociesęki wś, fol. i dobra, pow kielecki, gm. Cisów, par. Ociesęki, odl. 32 w. od Kielc. Są tu pokłady kamienia wapiennego. Wś posiada kościół par. drewniany, erygowany wraz z parafią w 1610 r. przez dziedzica O. Jana Gołkowskiego. Obecny pochodzi z XVIII wieku. W 1827 r. było tu 34 dm., 241 mk. W dniu 28 listop. 1863 r. zaszła tu potyczka między oddziałami Chmielińskiego i Bosaka a wojskiem rosyjskiem. O. par., dek. opatowski, 768 dusz. W 1883 r. dobra O. składały się z fol. O., attyn. leśnych Igrzycznia, Józwiny i Zamczysko, wsi: O., Huta Nowa, Wólka Pochłonna, Koźla, Czarna i Grudno. Rozl. mr. 1130; gr. or. i ogr. mr. 265, łąk mr. 50, pastw. mr. 76, lasu mr. 715, nieuż. mr. 24; bud. mur. 1, z drzewa 22; płodozmian 8 i 9 polowy. Las nieurządzony. Od tych dóbr w 1883 r. odłączono fol. Wólka Pochłonna mr. 495 i Huta Nowa mr. 90. W skład dóbr wchodziły też: wś O. os. 41, z gr. m 592; wś Huta Nowa os. 23, z gr. mr. 181; wś Wólka Pochłonna os. 18, z gr. mr. 327; wś Koźla os. 29 z gr. mr. 337, wś Czarna os. 8, z gr. mr. 119; wś Grudno os. 9, z gr. mr. 180.

Ociesze al. *Ociesie*, niem. *Freude*, os. nad rz. Wartą, pow. międzychodzki, na prawym brz. Warty, o 8 klm. na półn.-zachód od Międzychodu, par. katol. Goraj, st. poczt. Wiejce, st. dr. żel. w Drzeniu (Drieson) o 20 klm. Os. ma 14 dm. i 104 mk., 22 katol. i 82 prot. Niemiecka nazwa *Pechluege* (ob. Freude) odnosi się do Trąbek w tym powiecie. Wymienione w dyplomacie z r. 1284 między posiadłościami Tomisława z Szamotuł, kasztelana poznańskiego, *Okisovo*, ma być tem Ocieszem (Kod. Wielkop.). *E. Cal.*

Ocieszyn, przys. do Ostrowa, pow. ropczycki, par. Lubzina, składa się z kilku chat

zbudowanych między Kochanówką a drogą z Ostrowa do Osieki. *Mac.*

Ocieszyn, *Wocieszyn*, *Ojcieszyn* i *Wojcieszyn*, niem. *Ocieschin*, wś niegdyś parafialna i okręg domin., pow. obornicki, odl. 5 klm. na południe od Obornik. Leży przy trakcie do Poznania, st. poczt. i st. dr. żel. Oborniki. Dominium O. ma gorzelnią parową i młyn; produkuje nabiał i tuczne bydło. Obszaru 509·38 ha: 459·58 roli, 38·30 łąk, 6·13 pastw., 5·11 nieużytków i 0·26 wody. Jest tu 13 dm., 184 mk. Do dóbr O. należą fol.: Gołębowo i Maniewo, z któremi razem te dobra mają 10143 mrk. czyst. doch. grunt. W skład okręgu domin. wchodzi fol. Gołębowo z 4 dm. i 50 mk. Cały okręg ma 230 kat. i 4 protest. W 1337 r. pisał się Niemysław z O.; słynni w XVI i XVII w. Ociescy z Ocieszyna h. Jastrzębiec nie pochodzili z tego O. (może z Wojcieszyna z pod Warszawy). Kościół paraf. z drzewa istniał w O. przed r. 1510, po roku zaś 1580 był przez pewien czas w ręku protestantów. Do katolików wrócił po r. 1628; odbudowany r. 1770 przez Rafała Obiezierskiego, zostawił ślad po sobie w małej kapliczce. Obecnie O. należy do par. Obiczierze. Dziedzicami O. byli Obieżierscy przed r. 1580 i po 1770. Około r. 1773 pisał się na O. Bruehl, generał artyleryi koronnej; około 1845 r. posiadała O. Czachórska, w 1884 r. Tadeusz Skrzydlewski. W O. wykopano pojedyńcze popielnice i grobowisko skrzynkowe. *E. Cal.*

Ocieszyńskie Huby, niem. *Ocieschin*, os. wiejska, pow. obornicki, pod Ocieszynem, ma 12 dm., 116 mk. katol.

Ocięte, wś, pow. węgrowski, gm. Płatkownica, par. Sadowne. Posiada szkołę początkową ogólną, 57 dm., 608 mk., ziemi 1136 mr. Wchodziła w skład dóbr Kołodziąż. W 1827 r. było tu 3 dm., 23 mk.

Ocin, w dok. *Oczyno*, os. karcz. i fol. majorat, pow. sieradzki, gm. i par. Wróblew, odl. od Sieradza 9 w.; os. karcz. ma 3 dm., fol. major. 36 dm., 274 mk. Kapituła gnieźnieńska zamieniła r. 1299 Ostrów z pod Kruszwicy na wieś Ocinek, którą Piotr, syn Sułkona, był nabył od Albryka, syna Chebdy z Kobierzycka (Kod. Wielkop.). Według Lib. Ben. Łask. (I, 415, 433) należał O. do kanoników kolegiaty przy zamku królewskim w Sieradzu. Kmiecie obowiązani byli część ról folwarcznych uprawiać i obsiewać (jutrzyny i sepy), a następnie zebrać i zwieść i prócz tego płacili po grzywnie czynszu z łanu. Inne role folwarczne uprawiali kanonicy swoim kosztem. Po przeniesieniu tej kolegiaty w 1786 r. z zamku do kościoła parafialnego w mieście, istniała ona do 1818 r. Następnie posiadłości przeszły na własność rządową. Według regestr. pobor. było tu w 1553 r. 3 łany, a w. 1576 r. półtora łana (Pawiński, Wielkop., II, 219).

Ocin *Gałkowski*, os. *Ocinek*, w dok. *Oczyno*, w spisie z 1827 r. *Ocin Miejski* i *O. Panieński*, wś nad rz. Opatówką, pow. sandomierski, gm. Wilczyce, par. Góry Wysokie, odl. od Sandomierza 5 w., osada ma 1 dm. i 1 mr., wś 16 dm., 105 mk. i 615 mr. ziemi włośc. W 1307 r. Władysław Łokietek, ks. krakowski i sandomierski, nadał wsie królewskie Oczyno i Radoszkowice nad rz. Łukawą (Opatówką) Markowi i Robertowi, wójtom sandomierskim (Ob. kod. dykl. Małop. 166), pozwalając je osadzić na prawie niemieckim. W 1827 r. O. Miejski, wś rząd., 23 dm., 101 mk. O. Panieński, duchowna wś, 17 dm., 33 mk. *Br. Ch.*

Ocioski, ob. *Kamieńskie O.*

Ociosny, al. *Ociosna*, mylnie *Ociomy* os. pod Czarnotkami, w pobliżu Zaniemyśla, obecnie pow. średzki. Znana w 1364 r., istniała jeszcze r. 1618. W r. 1579 miała $4^1/_2$ śladów osiadłych, 3 zagrodników, 8 komorników i 1 kowala. Regestra pobor. z tego roku wymieniają jako dziedzica Łukasza Rożnowskiego. W 1618 r. były tu 3 ślady osiadłe i 2 zagrody, dziedzicem zaś szl. Adryan Miaskowski.

Ociosy, os. szlach., między r. 1578 i 1618 pod Słupcą, pow. niegdyś pyzdrskiego, obecnie słupeckiego. Regestra pob. z r. 1618 wymieniają w niej część Jana Słonieckiego i drugą Seweryna Drzewieckiego.

Ocirki, wś przy ujściu rz. Bobryk do Prypeci, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. Petryków, ma 17 osad; szlach. Matusewicz od 1825 r. posiada tu około 5 włók. Miejscowość bogata w łąki i rybę. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 465, 467. *A. Jel.*

Ocklitz, 1336 *Occulicz*, 1360 *Ockelicz*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, par. Fuerstenau, ludność w połowie katolicka. Młyn wodny.

Ocknen, jezioro, ob. *Kiełpin* (t. IV, 41.).

Ocikowicze, fol., wś i dobra nad pot. Wingra, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. kat. Komaje, okr. wiejski Jarzewo, o 5 w. od gminy a 33 w. od Święcian. Fol. ma 1 dm. i 9 mk. katol., wś zaś 12 dm. i 85 mk., w tej liczbie 43 katol., 32 starowierców i 5 żydów (w 1864 r. 29 dusz rewiz.). Krzysztof Sulistrowski, chorąży oszmiański, nabył O. od Katarzyny z Rudominów ks. Ogińskiej, starościny uświackiej; obecnie własność Chomskich.

Ociminów, dobra, pow. nowogródzki, własn. Protasewiczów, 1285 dzies., młyny wodne.

Ocolica, rzka w okr. koszalińskim, na Pomorzu, dopływ Łeby.

Ociwiek al. *Ociwieka*, jezioro, $2^1/_2$ klm. długie, 1 klm. szerokie, pod Ociwieką, w pobliżu Gąsawy. Pierwsze z kolei jezioro, przez które przepływa Gąsawka, dopływ Noteci. Wolne

rybołóstwo na niem miał sołtys oświecki około 1373 r. i z dawna pleban gąsawski.

Oćwieka al. *Oczwioka*, wś, pow. mogilnicki, o 4 klm. na południe od Gąsawy, ma 27 dm. i 263 mk., 246 kat., 10 protest. i 7 żydów. Par. i poczta w Gąsawie, st. dr. żel. o 17 klm. w Mogilnie. W 1833 r. 15 dm i 126 mk. katolików. Sołectwo oćwieckie z obszarem 116 ha, posiadał w 1877 r. Th v. Wilkens, a dziedzic Marcinkowa Dolnego, Stanisław Jasiński, miał tu 2 gospodarstwa chłopskie, obszaru 91 ha. O. nadaną była r. 1145 klasztorowi trzemeszeńskiemu, do którego należała aż do nowszych czasów. W dyplom. wielkop. wspominani sołtysi Jan pod r. 1357 i Mieczysław pod r. 1373. Por. też Lib. Ben. Łask. (I, 176, 177). *E. Cal.*

Ocytel, *Ocitel*, w dok. *Obczytel*, wś nad rz. Zdwiżem, pow. radomyski, par. praw. Szybenne (w pow. kijowskim), na płd.-wsch. od Iwankowa, o 6 w. od Szybennego a 3 w. od Finiewicz, ma 260 mk., należy do klucza iwankowskiego, do niedawna własności ks. Konstantego Lubomirskiego. Porów. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki, 156.

Oczacz, folw. i gorzelnia, na obszar. dwor. Laszków, pow. brodzki. Na płd. od niego leżą t. zw. Oczackie łany.

Oczaków, mto nadetat. pow. odeskiego gub. chersońskiej, na lew. brz. limanu Dnieprowskiego, o 127 w. na wschód od mta gub., 5347 mk, cerkiew, synagoga, szkoła paraf., szpital, 28 sklepów, targi, 2 jarmarki doroczne, bank, st. poczt., handel nieznaczny. O. należy do par. rzym. kat. w Nikołajewie. Miejscowość b. starodawna, na miejscu niegdyś osady greckiej *Alektor*, która niewiadomo kiedy znikła, potem pustkowie, w XV w. silna twierdza tatarska *Kara Kermen*, założona przez Mengli Gireja chana, zostawała pod zwierzchnictwem tureckim, główna siedziba ich władzy i handlu. Napadana często przez Kozaków i Polaków, zdobywana i niszczona, zajęta przez Rossyan w 1737 i powtórnie w 1788 r. przez ks. Potemkina, wcielona ostatecznie do Rossyi w 1791 r. O O. znajdują się liczne wzmianki u kronikarzy małoruskich Wieliczki, Grabianki i t. z. Samowidzca, oraz w Pamiat. Kij. Arch. Kom. i w Arch. J. Z R. Ziemią oczakowską nazywała się przyłączona do Rossyi w r. 1791 część dzisiejszej gub. chersońskiej, powiaty odeski, ananiewski i tyraspolski czyli kraina między Dniestrem, Bohem i Kodymą. W starożytności zwała się Oza czyli Edizan. *J. Krz.*

Oczakowski liman, nazwa nadawana niekiedy limanowi Dnieprowskiemu, mianowicie części bezpośrednio dotykającej do morza.

Oczerecianka, *Oczeretianka* al. *Oczeretnia*, rzeczka w pow. kijowskim, lewy dopływ Irpenia, bierze początek w pow. radomyskim na gruntach wsi Wulszka, płynie w kierunku wschodnim koło Jurówki i sioła Wulszka (w pow. kijowskim) i ubiegłszy około 18 w. uchodzi pod wsią Sosnówką, w poblizu ujścia rzki Hruzki al. Siwki i bezim. potoku.

Oczeretna, wś rząd., pow. bałcki, gm. Tryduby, par. i st. poczt. Krzywe-jezioro, ma 200 dm, 780 mk., 1555 dzies. ziemi włośc. Cerkiew pod wezw. św. Dymitra, wzniesiona w 1825 r., uposażona 52 dz. ziemi, ma 1017 parafian. Skonfiskowana po 1831 r. Wacławowi Rzewuskiemu, była przez czas jakiś zamieniona na kolonie wojenne, obecnie utworzono fermę z 346 dzieś. i nadano ją urzędn. Jagodzińskiemu. *Dr. M.*

Oczeretnia 1.) wś, pow. kaniowski, par. prawosł. Nikołajówka, par. kat. Rzyszczów, położona w stepowej i niskiej miejscowości, zasiedlona w 1804 r. przez Stanisława Hołowińskiego, ma 450 mk. prawosł. i 8 katol.; 821 dzies. ziemi, z czego 240 dzieś. odeszło na mocy ugody wykupnej do włościan. Od 1850 r. własność Nejmanów. 2.) **O.**, wś u źródeł rz. Napadówki al. Budkiewki, dopł. Sobu, pow. lipowiecki, par. kat. Zozów, o 13 w. od Lipowca, przy dr. poczt. Ma 246 osad, 1606 mk., w tej liczbie 15 katol., 3506 dzieś. ziemi, z czego 1311 dz. w posiadaniu włościan. Cerkiew drewniana pod w. św. Michała, wzniesiona w 1739 r. i kapl. kat. par. Zozów, dek. berdyczowskiego. Niegdyś wraz z Pikowem, Andruszówką i Lipowcem należała do ks. Janusza Ostrogskiego, kasztelana krakowskiego. Przy podziale ordynacyi ostrogskiej otrzymał ją ks. Antoni Lubomirski, ssta kazimirski. W 1775 r. nabyta z kluczem lipowieckim przez Józefa Dunina Hołowińskiego, obecnie własność hr. Tyszkiewiczów. 3.) **O.** al. *Oczerecianka.* *J. Krz.*

Oczeretyna, karczma, pow. mohylowski, par. Bar, przy drodze z Wierzchówki do Bucniów.

Oczeretynka, wś, pow. nowogród-wołyński, gm. kurucińska, ma 148 dusz włościan, ziemi włośc. 1253. Niegdyś należała do dóbr sokołowskich Ilińskich, obecnie ma kilku właścicieli. *L. R.*

Oczesa, rzka, pow. homelski gub. mohylewskiej, prawy dopływ Ipuci, lewego dopływu Soży. Płynie w kierunku płd., zbaczając nieco ku wschodowi, niedaleko od ujścia robi zakręt ku zachodowi; długa około 36 w.

Oczesa-Rudnia, wś nad rz. Oczesą, pow. homelski, gm. Wylewo, ma 89 dm., 225 mk.

Oczesały al. *Oczosały*, fol. i dobra, pow. grójecki, gm. Belsk, par. Lewiczyn, odl. 4 w. od Grójca. Fol. O. ma 122 mk. W 1827 r. było tu 9 dm., 105 mk. Dobra O. składały się w 1884 r. z fol.: O., Grotów, Michałów i Anielin, attyn. Kraska, Podlesie i Kusy; wsi: O.,

Widów, Boruty i Piekiełko; rozl. mr. 1605; fol. O. gr. or. i ogr. mr. 527, łąk mr. 43, nieuż. mr. 27, razem mr. 587; bud. mur. 10, z drzewa 16; płodozmian 10 i 12 polowy; fol. Grotów gr. or. i ogr. mr. 335, łąk mr. 39, nieuż. mr. 16, razem mr. 390; bud. mur. 1, z drzewa 7; płodozmian 6 i 12 polowy; fol. Michałów gr. or. i ogr. mr. 232, łąk mr. 7, lasu mr. 128, nieuż. mr. 6, razem mr. 373; bud. mur. 2, z drzewa 2; płodozmian 9 polowy; fol. Anielin gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 8, nieuż. mr. 8, razem mr. 243; budowli z drzewa 5; płodozmian 6 i 12 polowy. Wś. O. ma os. 10, z gr. mr. 2; wś Widów os. 11, z gr. mr. 67; wś Boruty os. 16, z gr. mr. 95; wś Piekiełko os. 6, z gr. mr. 152. *A. Pal.—Br. Ch.*

Oczkiewicze, fol. pr., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 52 w. od Lidy, 1 dm., 7 mk., (1866).

Oczko, wś i os. młyn, pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki. Wś ma 25 dm., 190 mk., ziemi włośc. 418 mr.; os. młyn ma 3 dm., 31 mk. i ziemi 155 mr. Stanowiła własność rządową. Ob. *Koziegłówki.*

Oczko 1.) zaśc. rząd. nad jez., pow. trocki, w 1 okr. pol., odl. o 32 w. od Trok, 2 dm., 8 mk., katol.; młyn wodny drown. 2.) **O.** *Czerwone*, zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki, okr. wiejski Budzile, o 6 w. od gminy, 6 dusz rewiz. *J. Krz.*

Oczko, niewielkie jezioro w pow. kościerskim, w płd. stronie Niedamowa, przez nie płynie struga Kamionka. *Kś. Fr.*

Oczyn, ob. *Bocień.* W 1596 r. odnawia Zygmunt I Jakubowi Rokuszowi przywilej na Oczyn (ob. Woelky. U. B. des Rist. Culm, III, str. 703). *Kś. Fr.*

Oczków, nieistniejąca obecnie wś nad rz. Kamionką (dawniej Kamienicą), pow. wasylkowski, wspominana w dokum. z XVI w. jako uroczysko, na miejscu spustoszałej w czasie najścia Mendligireja wsi; ob. t. V: 922—2 i t. VI: 183—2.

Oczków, wś, pow. żywiecki, odl. 4 klm. od Żywca, po półn. stronie gościńca ślemieńsko-(susko)-żywieckiego, a po zach. str. gościńca andrychowsko-kocierskiego, nad pot. wypływającym na płn. obszarze tejże gminy i uchodzącym poniżej wsi do Łękawki z pr. brzegu. Na zach. leżą obszary wsi Zadziela, Tresny, na płn. obszar Międzybrodzia, na wsch Kocierz i Łękawica, a na płd. obszar Moszczanicy. W płn. stronie, na granicy Tresny, Międzybrodzia i O., wznosi się szczyt Jaworzyna (864 mt.), na płd. od niego szczyt Kościelec (795 mt.), wzgórze na zach. wsi 512 mt., a po płd. stronie gościńca wzgórze 405 mt. Zabudowania legły po obu stronach potoku. Większa posiadłość, należąca do klucza okrajnickiego, własności Antoniego i Leokadyi Michałowskich (1872 r.), obejmuje roli orn. 5, pastw. 6, lasu 153 mr.; mniejsza zaś roli orn. 374, łąk i ogr. 13, pastw. 525, lasu 3 mr. austr. W 1869 roku 538 mk., w 1850 r. 532 mk., w 1869 r. było 62 dm. Należy do par. łać. w Rychwałdzie, $6^1/_2$ klm. odl., ma 547 dusz rz.-kat. (r. 1885). Po śmierci Anny z Lubomirskich Wielopolskiej r. 1739, trzej bracia Wielopolscy podzielili się dobrami żywieckimi, tak że najmłodszy z nich Hieronim dostał Pieskową Skałę i Ślemień z Gilowicami, Łękawicą, Rychwałdem, Rychwałdkiem, Moszczanicą, Pewelką, Lasem, Kocierzem, Koconiem, Kurowem, Łysiną i Oczkowem, dalej Rożnów i Strzyżów (Janota, Żywiecczyzna). Poczta Ślemień. *Br. G.*

Oczkowice, wś, pow. opatowski, gm. Boksice, par. Waśniów. W 1827 r. było tu 4 dm., 12 mk.

Oczkowice, grupa domów w Wołostkowie, pow. mościski.

Oczkowice, niem. *Otschkowitz*, wś i domin., pow. krobski, o 6 klm. od Górki Miejskiej, par. Niepart, st. poczt. w Dłoni, st. dr. żel. Rawicz o 15 klm. Dominium ma 6 dm. i 106 mk. Należy tu fol. Wygoda, 1 dm. i 28 mk. W ogóle 134 mk. katolików. Obszaru wraz z Wygodą 399 ha, z czyst. doch. grunt. 6169 mrk. Dziedzicom O. jest Stanisław Nasierowski. Wieś O. ma 26 dm. i 162 mk. samych katolików. W 1294 r. zamienił Marcin Krzyszpol O. na sołectwo Krobskie. W 1310 r. Henryk II, ks. szląski na Głogowie, ustanawiając powiat poniecki, wcielił O. do niego. *E. Cal.*

Oczytków, wś nad rzką Kożanką, pow. lipowiecki, o 3 w. od wsi Luliniec, w górzystem i lesistem położeniu, ma 726 mk. i 1426 dzieś. ziemi. Cerkiew drewniana pod wez. św. Michała, wzniesiona w 1751 r. i uposażona 40 dzieś. ziemi. Należy do Linkiewiczów, właścicieli Bohdanówki, Rososzy (w pow. lipowieckim), oraz Boczanicy (w pow. starokonstantynowskim). *J. Krz.*

Oczy *Wielkie*, ob. *Wielkie Oczy.*

Oczy *Wilcze*, ob. *Wilcze Oczy.*

Oczyża, rzeczka w pow. ihumeńskim, dopływ Bołoczanki.

Oczyża ob. *Oczyże*, wś i dobra nad rz. Oczyżą, dopł. Bołoczanki, pow. ihumeński, około 2 mil od Ihumenia. Wś ma 21 osad, cerkiew na miejscu dawnej unickiej, z drzewa w 1841 r. zbudowana, zaliczona do 7 klasy, uposażona z dawnych zapisów $49^1/_2$ mr. gruntu i łąk, ma około 750 wiernych. W 1795 r. po ustanowieniu mińskiego namiestnictwa, plebania unicka za dwóch poddanych opłacała 3 złote rocznego podatku. Obraz N. P. M. był czczony u ludu jako cudowny, o czem można czytać w dawnych kantyczkach. Dobra mają około 89 włók i są od kilkudziesięciu lat własno-

ścią rodziny Rusieckich; miejscowość dość odludna, nizinna i piaszczysta, łąk obfitość.

Odachów, po żmudzku *Adachaus*, dobra nad rzką Szuszwis, pow. rosieński, w okr. pol. Szylele, o 30 w. od Rossień, między Niemokształami i Skaudwilami, niegdyś własność wygasłego rodu Odachowskich h. Nałęcz, potem Ignacego Chlewińskiego, sędziego, po matce z domu Odachowskiej, obecnie hr. Anrepa. Pałac murowany pięknej architektury, otoczony parkiem i ogrodem fruktowym, stoi na pochyłej równinie nad strumieniem, wijącym się tuż za parkiem, przed pałacem na wzgórzu kościół paraf. drewniany, pod w. św. Jana Chrzciciela, wzniesiony w 1793 r. (podług rubryceli dyec. żmudzkiej, zaś podług Buszyńskiego, Opis pow. ross., w 1803 r.), przez Jana Odachowskiego, ciwuna ejragolskiego. Na utrzymanie plebana zapisał on 1 włókę i 3 morgi ziemi oraz 3000 rs. kapitału. Paraf., dek. botockiego, ma 1785 wiernych (Buszyński podaje tylko 1103 dusz). W 1859 r. było w O. 77 mk. i młyn wodny. Do dóbr należy wś Korszew (ob.). *J. Krz.*

Odachowszczyzna, wś i dobra nad rz. Szczarą, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. Darewska, dawne dziedzictwo starej rodziny Rdułtowskich, do dziś dnia pozostaje w ich ręku. Wieś ma 60 osad pełnodziałowych; cerkiew przez dawne zapisy uposażona przeszło 50 morgami gruntu i łąk, tudzież kilku poddanymi, około 2500 parafian. W 1866 r. paroch pobierał pensyi 141 rs., obecnie pensya podwojona. Kaplica w Kraszynie, uposażona 3 wł. ziemi. Niegdyś w O. jak i w Snowiu mieli Rdułtowscy, dzięki wybornym łąkom, sławne stadniny koni. Obecnie dobra mają 1240 dzieś. (62 włóki), w glebie doskonałej, pszennej, łąki obfite. *A. Jel.*

Odaj, fol. nad stawem, przez który płynie rzeka Salniczka, dopł. Sniwody, pow. lityński, gm. Kaczanówka, par. kat. Ułanów, gr. Mazepińce. Jest tu gorzelnia i młyn wodny.

Odaja, mylnie *Odaje* 1.) mała wś, pow. bałcki, gm. Lipoweńskie, parafia kat. Hołowaniewskie, gr. Sworniowata (Swirniewata), leży między tą wsią a Rozkoszną i ma 6 osad. 2.) **O.**, wś, pow. bałcki, gm. Cybulówka, ma 181 mk., 227 dzieś. ziemi włośc., 300 dzieś. dworskiej; własność sukcesorów Żebrowskiego. 3.) **O.**, urzęd. *Odajewka*, *Odajówka*, wś nad rz. Tymanówką, dopł. Sielnicy, pow. jampolski, na pograniczu pow. bracławskiego, okr. pol. i par. kat. Tomaszpol, gm. Tymanówka, o 8 w. od Wapniarki (st. poczt. i dr. żel. kijowsko-odeskiej); ma cerkiew, uposażoną 32 dzieś. ziemi, 40 osad, 656 mk., 850 dzieś. ziemi włośc., 875 dzieś. dworskiej. Należała do ks. Józefa Kalasantego Czetwertyńskiego, b. marszałka gub. podolskiej, dziś Protasowa Bachmetiewa. 4.) **O.** al. *Wiktorówka*, wś u źródeł strum. t. n., pow. lipowiecki, o 3 w. od Popudni (par. praw.), ma 172 mk., 406 dzieś. ziemi. Własność Kazimierza Żółkiewskiego.

Odaja, fol. koło Balicz Podgórnych, pow. żydaczowski.

Odaja 1.) chaty w obr. gm. Borowiec, w pow. kocmańskim. 2.) **O**, fol. w gm. Doroszowice, pow. kocmański. 3.) **O.**, fol. w obr. gm. Gropana, pow. serecki, nad granicą Negostyny. 4.) **O.**, fol. w gm. Hlibok, pow. serecki. 5.) **O.**, fol. w gm. Waszkowice, nad Czeremoszem, pow. wyżnicki. 6.) **O.** *Negostyńska*, fol., gorzelnia, domy urzędników i służby pogranicznej, we wsi Negostyna, pow. serecki. 7.) **O.**, *Turkuluj*, osada w gm. Stanowice Górne, pow. serecki. *Br. G.*

Odaje al. *Odaï*, część Horyhladów, powiat tłumacki.

Odaje, przys. do Markowiec, pow. tłumacki, leży przy drodze ze Stanisławowa do Oły-nii, śród lasu nad potokiem. Ludności rz.-kat. 84, par. Tłumacz, gr. kat. 75, par. Markowce. Właśc. Salomea Jędrzejowicz.

Odajewka, rossyj., ob. *Odaja*.

Odajów, futor, pow. mohylowski, par. Jaryszów.

Odargowo, niem. *Odargau*, kasz. *Wódargowo* (dok. *Udardov*, *Wdargo*, *Vdargow*), wś włośc. i maj. chełm., pow. wejherowski, st. p. i par. ew. Krokowo, 4 klm. odl., par. kat., szkoła i okr. urz. stanu cywil. Żarnowiec, st. kol. Wejherowo, 23 kil. odl., leży niedaleko brzegów Bałtyku. Wś obejmuje 5 gburstw i 15 zagród; majątek chełm. zaś 543·92 ha i to 359·94 roli or. i ogr., 138·64 łąk, 24·34 past., 19·31 lasu. W 1868 r. było 211 mk., 164 kat., 47 ew., 25 dm. O. jest starą osadą. W 1277 r. nadał ks. pomorski Mestwin pannom w Żarnówcu wś O. z wszystkiemi gruntami i pożytkami i z brzegiem morskim. Ciekawe są prastare nazwy graniczne wymienione w dokumencie: „Cujus villae termini a quodam monte incipiunt, qui Lipowa vulgariter dicitur (nad morzem), in parte orientali prope mare tendentes directe trans paludem versus meridiem ad quendam lapidem, qui Stoyce dicitur (w dok. z r. 1342 Stoianczi, między O. a Łętowicami), et sic per directum ad vallem, qui Rudnidol (Rudnidół) nominatur, ad lapidem longum ibidem positum, et sic directo ad collem, qui Gristo dicitur, inde tendentes per ascensum montis usque quand am quercum juxta parvam paludem positam et signatam, a quercu autem directe ad quendam lapidem trans viam positum qui Sessognu dicitur (dok. z r. 1342 „Cetigneue prope viam, quae currit de Goschzin versus Sannowitz"), inde revertuntur directe per viam versus occidentem ad quandam quercum signatam stantem juxta bi-

vium, ubi termini de Zarnewitz et Wissoc (Wysoka) conveniunt et sic ulterius, sicut est inter Zarnewicz et Wdargo distinctum, usque ad mare et sic recurrunt in littore ad terminos supradictos". Dan w Żarnówcu w dzień św. Piotra i Pawła (ob. Perlbach: P. U. B., str. 249). W 1279 r. darował bisk. kujawski Albert pannom dziesięciny (tamże, str. 265). W XVI w. trzymali tę wś poddani, którzy i brzeg morski na użytek mieli. W XVII stuleciu powstał obok wsi klasztorny folwark, który zakonnice w 1707 r. oddały w dzierżawę. W 1770 r. mieszkają tu gburzy: Wojciech Mach, Benedykt Gawk, Wojciech Kur, Jan Łysk; ogrodnikami byli: Marcin Dominik, Marcin Gawk, Jan Białk, Maciej Mynia i Michał Bruchel. Aż de reformacyi należało do O. także sąsiednie Widowo, które panowie z Krokowa sobie przywłaszczyli. Zresztą jest O. pamiętne z bitwy stoczonej r. 1464 pomiędzy wojskiem polskiem a krzyżackiem. Teraz jeszcze pozostały znaki dawniejszych szańców (ob. Fankidejski: Klasztory żeńskie, str. 197). W wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 czytamy, że w O. było dawniej 9 poddanych (coloni) i sołtys; podówczas było tu tylko 5 ze sołtysem razem; każdy płacił mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa. Na kolendę winien był dać każdy z nich po 6 gr., ogrodowy (hortulanus) 3 gr. (ob. str. 62). *Kś. Fr.*

Odasów-Młyn i *Odasow* al. *Sawicha*, dwa małe w pobliżu siebie leżące zaścianki, pow. mozyrski, nad jez. uformowanem z rozlewu rz. Bobryk, lew. dopł. Prypeci, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. i par. Petryków. Pierwszy ma 4 osady, drugi zaś 2 osady. W pobliżu przeprowadzono drogę żel. z Pińska do Rzeczycy. Miejscowość poleska, nizinna; obfitość łąk i ryby. *A. Jel.*

Odau-Chatoull al. *Mischkogallen*, wś na Litwie pruskiej, pow. szyłokarczemski, st. p. Kuckoreiten, 164 mk.

Odaushoefchen al. *Gruendann*, miejscowość w pow. ragneckim, na Litwie pruskiej, 15 mk.

Odceda al. *Occeda*, niewielki pr. dopł. Niemna, w pow. mińskim. Bierze początek w nizinie po za wsią Wielka Odceda dwoma ruczajami, które zbiegłszy się pod tą wsią formują jeziorko (młyn). Za młynem rzeka przeciąwszy dr. żel. mosk.-brzeską, zatacza koło na zachód i płynie mimo folwarku i wsi Odceda (drugi młyn); od wsi Słoboda zwraca się na płd., pod folw. Kowalewszczyzna ma znaczny rozlew i młyn trzeci; pod wsią Zadwory przecina po raz drugi drogę żelazną i rozlawszy się w jezioro ma młyn czwarty, nareszcie pod zaśc. Podmieście rozlewa się w jezioro, ma młyn piąty i po za nim, przeciąwszy po raz trzeci kolej żelazną, naprzeciwko mka Stołbce uchodzi do Niemna. Długość biegu prawie $2^1/_2$ mili, spadek znaczny. Łąki nad brzegami zalewne, obfite. *A. Jel.*

Odceda, *Occeda*, dwie wsie i fol. nad rz. t. n., pow. miński, o 7 w. od st. Stołpce dr. żel. mosk.-brzeskiej, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stołpce. Wś Mała O. ma 8 osad, Wielka O. 37 osad (leży po obu stronach dr. żel.). Fol., dziedzictwo Czeczotów, ma około $15^1/_4$ włók, w glebie dobrej, młyn; miejscowość bezleśna. Lud trudni się rolnictwem i flisactwem. *A. Jel.*

Odcinek, kol. i leś. os., pow. wieluński, gm. i par. Rudniki, odl. od Wielunia 21 w.; kol. 7 dm.; leś. os. 1 dm., 4 mk. Ob. *Dalachów*.

Odcinki, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rozniszew, par. Mniszew, odl. od Kozienic 32 w., ma 12 dm., 101 mk., ziemi włośc. 94 mr. Wchodziła w skład dóbr Gruszczyn.

Oddalony 1.) zaśc., pow. borysowski, własność Walickich, ma 3 włóki obszaru. 2.) **O.**, zaśc., pow. borysowski, ma $3^1/_4$ włóki, należy do szlachcica Narwolina. *A. Jel.*

Oddział, wś i fol., pow. błoński, gm. i par. Skuły, ma 31 mk., 1395 mr. ziemi dwor. i 30 mr. włośc. W 1827 r. było tu 9 dm., 70 mk.

Oddział, fol. pryw. nad bezim. strumykiem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 63 w. od Wilejki, gm. Gruzdowo, 1 dm., 14 mk. kat.

Odechów 1.) w dok. *Odachowo*, wś i kol., pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sobótka, ew. par. Dąbie, odl. 14 w. od Łęczycy, przy trakcie z Grabowa do Krośniewic. Ma 22 dm., 165 mk. Dawniejszy fol., mający 716 mr., został w 1874 r. rozkolonizowany i osadzony przez niemieckich przeważnie osadników. Obszar włośc. ma 19 osad, 76 mr. Według Lib. Ben. Łask. (II, 463) O. duplex (podwójne) dawało z łanów folwarcz. dziesięcinę kościołowi w Sobótce, zaś z kmiecych klasztorowi w Kłodawie. W opisie par. Kłodawa podano mylnie zapewne (II, 459) „Odachowo duplex" w par. Słaboszewo. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O., w par. Sobótka, była własnością Andrzeja Odechowskiego, miała $1^1/_2$ łana osiadłego, 1 pusty łan i 9 kolon. (Pawiński: Wielkop., II, 85). 2.) **O.**, w dok. *Odanchow*, wś i fol. nad rz. Kobylanką, pow. radomski, gm. Skaryszew, par. Odechów, odl. od Radomia 16 w. Posiada kościół par. murow., dwa młyny wodne, 59 dm., 352 mk. W 1827 r. było tu 27 dm., 186 mk. O. należał pierwotnie do par. Skaryszew i stanowił uposażenie prebendy zwanej odechowską przy katedrze sandomierskiej. Mikołaj (Trąba ?), syn Wilhelma z Sandomierza, podkanclerzy królewski i kanonik sandomierski, posiadając tę prebendę, założył w O. kościół paraf. i uposażył go dziesięcinami idącemi na rzecz prebendy. Gdy później Jan Długosz, historyk, jako kanonik sandomierki, otrzymał prebendę odechowską,

wzniósł tu na miejsce drewnianego nowy murowany kościół i wś O., jako odległą od Sandomierza, zamienił z Prandotą z Konina h. Rawa na trzy wsie jego pod Waśniowem leżące: Zajączkowice, Prusinowice i Podole z dopłatą na jego rzecz 100 grzywien. Odtąd prebenda przybrała nazwę Zajączkowskiej. Wś O. miała w XV w. $10^1/_2$ łanów, dających dziesięcinę kustodyi sandomierskiej, 5 karczem (cztery dziedzica, piąta plebana) i folwark, dające dziesięcinę miejscowemu kościołowi. Uposażenie kościoła stanowiły dziesięciny z Suchej, Szydłowskiej Woli i Niedarczowa, nadane przez fundatora i biskupa krak. Piotra (Długosz, Lib. Ben. I, 344, 355). Zygmunt I przywilejem 1537 r. pozwolił Jędrzejowi Ciolkowi, dziedzicowi Żelechowa, wś Odachów przeistoczyć na miasto Nowytarg zwać się mające. Ustanawia król targi we czwartek i 3 jarmarki: na ś. Wojciech, ś. Bartłomiej i na zwiastowanie N. P., mieszkańców zaś obdarza prawem niemieckiem. Bliskość Skaryszowa i inne miejscowe warunki nie dozwoliły rozwinąć się miastu. Pozostałością po tem mieście jest zapewne przyległa wioska, nosząca nazwę Miasteczko. W 1876 r. fol. O., z wsią O. i Miasteczko, rozl. mr. 951: gr. or. i ogr. mr. 608, łąk mr. 101, lasu mr. 207, wody mr. 15 nieuż., mr. 20 bud. mur. 9, z drz. 10. Wś O. os. 41, z gr. mr. 485; wś Miasteczko os. 22, z gr. mr. 252. O. par., dek. radomski, 3056 dusz. *Br. Ch.*

Odechowiec, w dok. *Odachowiec*, wś i fol., pow. radomski, gm. Skaryszew, par. Odechów, Odl. od Radomia 15 w., ma 19 dm., 115 mk. W 1827 r. było tu 22 dm., 164 mk. W 1883 r. fol. O. i Dłuszczyzna, z wsią O., rozl. mr. 629: gr. or. i ogr. mr. 384, łąk mr. 51, past. mr. 3, lasu mr. 55, zarośli mr. 119, nieuż. mr. 17; bud. z drzewa 10. Wś O. os. 18, z gr. mr. 181. Według Lib. Ben. Długosza (I, 306) wś ta należała do Prandoty z Konina, dziedzica Odechowa. Było tu 5 łanów, dających dziesięcinę do O., zagrodnik i folwark dawali kościołowi w Suchy. *Br. Ch.*

Odelsk, w dykc. Echarda i na karcie Chrzanowskiego *Odzielsko*, mko nad rzką Odłą, pow. sokólski, w 1 okr. pol. kuźnickim, przy drodze z Grodna do Wołkowyska, ma 1346 mk. (657 męż. i 689 kob.), w tej liczbie 6 prawosł., 1242 kat. i 98 żyd.; kościół kat. pod wez. N. M. P., z drzewa wzniesiony przez Zygmunta III w 1660 r., szkołę żydowską, 274 dm., bez wyjątku drewnianych. W 1800 r. było 172 dm. Okolica wzgórzysta, bezleśna. Par. kat., dek. sokólskiego, ma 5050 wiernych. Dawniej miała kaplicę w Klimówce. Założone w pierwszej połowie XVI w., przez Bonę przywilejem targowym i podatkowym udarowane, leżało dawniej w wdztwie trockiem i należało do ekonomii grodzieńskiej. O stanie mka niepochlebne daje świadectwo przysłowie „Ład jak w Odelsku". *J. Krz.*

Odenica, ob. *Odynica.*

Odenpae, *Odenpaeh* (niem.), po est. *Ottepae Mois*, dobra koronne w okr. dorpackim gub. ryskiej, w par. O. Na wzgórzu pod wsią, t. z. górze zamkowej, znajdowała się niegdyś starodawna warownia Estów, w 1207 r. przez niemieckich rycerzy zakonnych zdobyta i spalona, potem odbudowana, dziś w ruinach.

Odenpae, płaskowzgórze w Inflantach szwedzkich (gub. ryskiej), najwyższe w prowincyach nadbałtyckich cesarstwa rossyjskiego, stanowiące dział wodny jezior Wirzerw i Pejpus (ob. t. III: 286—2).

Oderady 1.) w dok. *Wodirady*, wś nad rzką Putiliwną, pow. dubieński, na płn.-zach. od Ołyki, leżała dawniej w pow. łuckim; por. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 82. 2.) **O.**, w dok. *Woderady*, *Wodirady*, *Wodyrady*, wś nad dopł. rz. Połonki, pow. łucki, na płd.-zach. od mta pow.; należała niegdyś do dóbr biskup. łuckiego. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 202, 207, 212, 427—430; Kronika Wieliczki, t. III: 306.

Oderberg, ob. *Bogumin.* W 1880 r. było tu 157 dm., 1260 mk. (573 męż., 687 kob.), rz. kat. 1207, prot. 15, żyd. 36, innego wyzn. 2. Co do języka: Polaków 490, Czecho-szląz. 52, Niemców 463, innych jęz. 3. *Br. G.*

Oderhaeuser al. *Otrate* (niem.), może *Utrata*, wś, ob. *Kottwitz.*

Oderhof 1.) fol. dóbr Norok, pow. niemodliński. 2.) **O.**, fol. do Czarnowąsa, pow. opolski. Ob. *Borrek.*

Oderke (niem.), fol., ob. *Kottwitz.*

Oderki al. *Adzierki*, folw., pow. bobrujski, od 1851 r. własność Krukowskich, 37 włók 13 mr. *A. Jel.*

Odern, właśc. *Uppe-Grihwe*, rz. przymorska, między Niemnem a Dźwiną, w Kurlandyi, ma źródło we wsi t. n. w okolicy mta Talsen, płynie ku płn.-wsch. wzdłuż wyżyn, które niedaleko jej ujścia sterczą nad morzem w przylądku Mesterak. *W. Pol.*

Odern al. *Seswegen Odern*, dobra prywatne, w okręgu tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya).

Oderwald al. *Peisterwitzer Wald*, rozległy, wspaniały las liściasty, między Oławą a Brzegiem na Szląsku. Lipa tu rośnie śród dębów, buków, klonów.

Oderwaniec, grupa chat w gm. Zmysłówka, pow. łańcucki. *Br. G.*

Oderwanz, wś, pow. wielkostrzelecki, odl. $3^1/_4$ mile od Wielkich Strzelec, par. Odmęt, ludność katolicka. W 1864 r. 190 mk., 24 dm.

Oderwitz, 1345 *Oseritz*, 1360 *Schildin*, 1531 *Odra*, wś, pow. wrocławski, $1^3/_4$ mili od Wro-

cławia. Ludność ewangielicka przeważnie. Dawniej posiadłość klasztorna. Młyn wodny już w 1353 r.

Oderzów, niem. *Odersch*, wś i dobra, pow. raciborski, odl. 3 mile od Raciborza. Posiada kościół par. kat., szkołę kat. W 1842 r. 184 dm., 1055 mk. (4 ew., 9 zyd.) Wielka owczarnia. Do dóbr O. należały: fol. Ernsthof i Freihuben. Obszar wynosi 5804 mr., w tem 2800 mr. lasu (1864 r.). Tutejszy kościół paraf stanowił do 1670 r. filią Koeberwitz. Kazania morawskie i niemieckie. *Br. Ch.*

Odessa, fol., pow. sieński, gm. Czereja, własność Orzelskiej, należy do dóbr Cholniewicze. *A. Ch.*

Odessa, mto powiatowe gub. chersońskiej, nad małą zatoką morza Czarnego, pomiędzy ujściami Dniestru i Dniepru, pod 46° 29′ płn. szer. i 48° 24′ wsch. dłg., stanowi właściwie wraz z okolicą t. z. gradonaczalstwo, zależące bezpośrednio od generał-gubernatora noworossyjskiego i jest najważniejszem miastem portowem i handlowem południowej Rossyi, pod względem ludności zajmuje trzecie z rzędu miejsce pomiędzy miastami całego państwa. Odległe 184 w. od Chersonu, 610 w. od Podwołoczysk, 196 w. od Bałty, 242 w. od Jass, 442 w. od Elizawetgradu a 1055 w. od Warszawy, w 1881 r. miało 207,562 mk., w tej liczbie 68,000 żydów i wielu cudzoziemców, przeważnie Greków, Francuzów, Włochów, Niemców (tych ostatnich 8100) i t. d. W 1795 r. było w O. zaledwo 122 mk., liczba których w 1799 r. wzrosła do 4117, w 1820 r. powiększyła się do 60,000 a w 1873 r. do 180,922 osób. Właściwe mto jest dobrze zabudowane i posiada proste i szerokie ulice, przecinające się pod kątem prostym, wybornie wybrukowane granitem kostkowym i oświetlone gazem. Ma kształt wydłużonego czworoboku i rozpościera się na płaskowzgórzu stepowym, brzegi którego opadają stromo ku morzu na 40 mt. Najpiękniejsza część miasta jest położona nad brzegiem morza. Na krańcu płaskowzgórza ciągnie się szereg bulwarów, obsadzonych drzewami, po za nimi rząd pałaców z widokiem na morze, pomiędzy którymi odznacza się pałac dawniej Naryszkinów, będący dziś własnością rządową i zamieszkały przez główno dowodzącego okręgiem wojskowym odeskim. W pośrodku bulwarów, przy końcu ulicy Katarzyny, wznosi się bronzowy posąg ks. Richelieu, a na wprost niego wspaniałe schody granitowe o 200 stopniach, prowadzące nad brzeg morski do znajdującego się w tem miejscu zakładu kąpielowego. Na płn.-zach. kończy się panorama bulwarów pałacem Woroncowych, a na płd.-wsch. giełdą. Nad brzegiem znajduje się port kwarantanny i znacznie mniejszy, służący dla statków nadbrzeżnych. Na wschód od miasta położona twierdza służy za wzorowo urządzoną kwarantannę. Z pomiędzy budowli, oprócz wymienionych, odznaczają się: sobór prawosławny, gmach komory celnej, szkoła handlowa, szpital (na 2000 łóżek), zabudowanie uniwersytetu i biblioteki miejskiej, mającej przeszło 59,000 tomów. Zasługuje również na wzmiankę restaurowany obecnie kościół katolicki pod wez. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony w 1853 r. kosztem parafian (parafia kat. ma 7416 wiernych). Spalony w 1873 r. teatr rozpoczęto w 1885 r. odbudowywać. Od 1874 r. posiada O. wybornie urządzone wodociągi, sprowadzające do miasta wodę z Dniestru. Miejscem spacerów dla mieszkańców jest park miejski z zakładem wód mineralnych. Nowy park założony został w 1876 r. w stronie płn.-wschod. miasta. Uniwersytet, przekształcony w 1865 r. z dawniejszego liceum ks. Richelieu'go, ma trzy wydziały: filologiczny, fizyczno-matematyczny i prawny, i posiada dość bogate środki naukowe, jak bibliotekę, liczącą do 86,000 tomów, obserwatoryum, mające jeden z lepszych teleskopów, trzy pracownie i kilka gabinetów (paleontologiczny, mineralogiczny, monet, sztuk pięknych). Założone w 1839 r. towarzystwo historyi i starożytności, posiada godne widzenia muzeum. Pamiątki polskie znajdujące się w tem muzeum opisał Stanisław Krzyżanowski (Kijów 1863 r.). Oprócz tego znajdują się w O. trzy gimnazya męskie, dwie szkoły realne, szkoła handlowa, dwa progimnazya, seminaryum duchowne, szkoła kadetów, szkoły ludowe, szkoła muzyczna, dwie szkoły rzemieślnicze, trzy gimnazya żeńskie, wiele pensyi prywatnych żeńskich, szkół ludowych i t. d. Tutejsze kąpiele morskie są bardzo uczęszczane. Pod względem przemysłowym znajdują się w O. wielkie młyny parowe, browary, zakłady powroźnicze, fabryki tytuniu i świec, odlewów żelaza, mydlarnie i garbarnie, fabryki maszyn i inne. Wogóle jest 50 fabryk, z ogólną produkcyą do $2^1/_2$ milionów rubli. Pod względem handlowym prowadzi O. ożywiony handel wywozowy, zwłaszcza pszenicą z Wołynia, Podola i Ukrainy; dalej lnem, budulcem, siemieniem lnianem, wełną, łojem i skórami. Głównemi przedmiotami przywozu są towary kolonialne, węgiel kamienny i wyroby fabryczne wszelkiego rodzaju. Wywóz zboża stanowi dotychczas 75% ogólnej sumy wywozu. Otwarcie w 1865 r. drogi żelaznej przyczyniło się znacznie do podniesienia ruchu handlowego i przemysłowego. Droga ta otacza miasto w kształcie półksiężyca i ma pięć dworców stacyjnych. Dla podniesienia handlu morskiego rozpoczęto budowę olbrzymiego portu. Handel ten pozostaje przeważnie w ręku założonego w 1858 r.

towarzystwa rossyjs. żeglugi parowej i handlu; nadto pomiędzy Odessą a Londynem, Liwerpolem, Antwerpią, Marsylią, Genuą, Liworno, Tryestem i Konstantynopolem kursują liczne statki, głównie angielskie i włoskie. Ożywiony dawniej ruch statków żaglowych na morzu Czarnem obecnie znacznie się zmniejszył. Do obsługi handlu wewnętrznego przez Dniestr, Dniepr i Boh oraz z portami morza Azowskiego służy przeszło 1200 barek żaglowych i statków parowych holowniczych. Ruch handlowy towarów przez O., lubo podległy wahaniom, zależnym od stanu urodzajów, jednakże postępuje stopniowo, tak, że gdy w 1866 r. wartość wywozu wynosiła 31,490,000 rs., przywozu zaś 12,798,600 rs., w 1876 r. wywozu na 55,026,591 rs., przywozu zaś 48,949,062 rs., w 1882 r. wzrosła pierwszego na 61,871,000, drugiego zaś do 56,205,000 rs. Jako najważniejsze miasto Noworossyi, jest O. siedzibą główno dowodzącego wojskami okręgu odeskiego, sądu apelacyjnego, sądu handlowego, arcybiskupa, głównego zarządu celnego, urzędu pocztowego, zarządu inspekcyi telegraficznej i konsulów generalnych wszystkich państw europejskich. W O. jest nadto kantor banku państwa, bank handlowy, towarzystwo kredytowe miejskie, bank rolniczy gubernii chersońskiej. Dochód miasta w 1876 r. wynosił 1, 483,432 rs., rozchód zaś 1,687,546 rs. We wrześniu odbywa się jarmark, niegdyś bardzo ożywiony, dziś niewielkiego znaczenia. Na miejscu dzisiejszej O. istniała już na 6 wieków przed Chr. osada grecka Istrion i przystań Isiakon, dalej port Skopeli, które zniszczyły wielkie wędrówki narodów w III i IV w. Odtąd przez 10 wieków pustkowie. W XIV w. Tatarzy wznieśli tu małą warownię Chadżybej al. Kodżybej. Do XVI w. okolica ta należała do Litwy i Polski; kiedy potem Turcy zajęli brzegi morza Czarnego i opanowali Chadżybej, zbudowali przy niej twierdzę Jani Dunja. Jednę i drugą zdobyli Rossyanie w 1789 r., a na mocy pokoju zawartego w Jassach wcielone do Rossyi. Ukazem cesarzowej Katarzyny II z d. 27 maja 1794 r. poleconem zostało założenie miasta i portu, którym nadaną została obecna nazwa na pamiątkę staro-greckiej osady Odissos al. Ordessos, znajdującej się niegdyś w pobliżu Istrionu. Kamień węgielny pod budowę pierwszych świątyń i gmachów publicznych położono 3 września (22 sierpnia) 1794 r. Wielkie zasługi około podniesienia i upiększenia miasta położył ks. Emanuel Richelieu, generał-gubernator noworossyjski (1803—1814), dalej główni naczelnicy kraju: ks. Woroncow i hr. Paweł Kotzebue. Podczas wojny wschodniej ucierpiała O. wiele w skutek bombardowania w d. 22 kwietnia 1854 r. przez flotę francusko-angielską, pod dowództwem admirałów Hamelina i Dundasa, oraz w skutek ostrzeliwania d. 14 maja t. r. przez flotę angielską. Podczas wojny rossyjsko-tureckiej w 1877 r. Odessa podległa znowu blokadzie, nie ucierpiała jednak od ostrzeliwania dzięki silnym bateryom portowym, założonym w 1876 r. przez gen. Todlebena. Z licznych opisów O. wymieniamy: Niemcewicza w Podróżach historycznych (str. 314 i nast.); Kraszewskiego Wspomnienia O. (1846); Tyg. illustr. na rok 1872 (str. 220); Smolianinowa, Ist. O. (1853); Licorda, Lettre sur O. (1859) i w. in. Okrąg naukowy odeski obejmował w 1876 r. 1292 szkół początkowych, koszt utrzymania których wynosił 430,173 rs., z czego rząd dawał 27,745 rs., miasta 107,743 rs., wsie 153,428 rs. i ziemstwo 134,029 rs. Okrąg wojskowy odeski (przed 1878 r.) obejmował 4 gubernie: chersońską, bessarabską, ekaterynosławską i taurydzką, razem 242,315 w. kw. Tak zwane gradonaczalstwo odeskie zajmuje 43158 dzies. przestrzeni i należy do niego samo miasto z dwoma przedmieściami Peresypem i Mołdawianką, z 3 przysiołkami, 12 wsiami i folwarkami, z których najznaczniejszy Dalnik, mający 3291 mk. *Odeski powiat* ma na przestrzeni 8945 w. kw. 257,666 mk. (w 1871 r.), zajmujących się przeważnie rolnictwem. Powierzchnia równa, grunt urodzajny. Obfite pokłady miękkiego wapienia, twardniejącego na powietrzu i dogodnego do budowli. Zroszony przez trzy znaczniejsze limany, łączące się z morzem i dwie przytykające rzeki Boh i Dniestr. Ubogi w lasy. *J. Krz.*

Odewsiański, potok podtatrzański, wypływa w gm. Bukowina, pow. nowotarski, z pod Faraszego wierchu (967 mt.); płynie na płn.-wsch. przez obszar Bukowiny i zlewa wody do Białki od lew. brzegu. Przyjmuje od praw. brz. pot. Podgórzański. Długość biegu 4 klm.

Odkińszczyzna, dobra, pow. grodzieński, własność niegdyś Michała Kiełczewskiego, stolnika grodzieńskiego; nabyte w 1685 r. od Puchalskich przez Jana Konstantego Kiełczewskiego, po nim przeszły sukcesyjnie do Leona Kiełczewskiego, który w 1756 r. zrzeka się na rzecz Józefa Tadeusza Jarockiego, podczaszego brasławskiego. *A. K. Ł.*

Odludnia, os., pow. konecki, gm. Duraczów, par. Końskie, odl. od Końskich 3 w., 1 dm , 3 mk., ziemi 13 mr.

Odła al. *Odła*, rzka w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Świsłoczy, przyjmuje Wiszniówkę i Jeryłówkę.

Odłogi 1.) ob. *Kąty* 32). 2.) **O.**, ob. *Grabowo*, pow. augustowski.

Odmęt, wś, pow. dąbrowski, attyn. Delastowic. Leży na praw. brzegu Wisły, od której wylewów zasłania ją wielki wał. Ma 346

mk. rz.-kat., parafia w Szczucinie o 6 klm. Pos. więk. hr. Żeleńskiej wynosi 133 roli, 11 past. i 45 mr. lasu; pos. mn. 192 roli, 22 łąk i 41 mr. past. Od zach. graniczy z Kupieninem, od płd. z Wojczyną a od wsch. z Laskówką. Gleba urodzajna. *Mac.*

Odmęt, niem. *Ottmuth*, 1302 *Ottomant*, wś i fol. nad Odrą, pow. wielkostrzelecki, odl. $3^1/_8$ mil od W. Strzelec. Kościół par. kat., starożytny z XIV w., założony podobno przez Templaryuszów. Przy kościele ruiny starego grodu. Szkoła kat., młyn wodny, łomy kamienia wapiennego, owczarnia. Ludność polska katolicka. W 1864 r. 85 dm., dwór; folw 819 mk. (22 ew.). Do dóbr należy fol. Emilienhof. Obszar około 6000 mr. Wś ma 1000 mr.

Odmianowo al. *Otmianowo*, w dok. *Othmianowo Wielkie* i *Małe*, wś, pow. inowrocławski, odl. 5 klm. od Pakości, ma 11 dm., 105 mk. kat.; par. Kościelec, st. p. Pakość, st. dr. żel. Inowrocław o 6 klm. Według regestr. pobor. z 1557—1566 r. wś O. Wielkie, w par. Kłobia, była własnością Stanisława Siewierskiego, miała 8 łanów, zaś O. Małe miało 6 łanów (Pawiński, Wielkop., II, 9).

Odmiany 1.) przys., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Dorsuniszki, o 46 w. od Trok, 2 dm., 23 mk. kat. (12 dusz rewiz.). 2.) **O.**, wś, pow. siebieski, w 1 okr. pol., gm. Kamieniec, 40 dusz. rew. *J. Krz.*

Odmice, niem. *Ottmuetz*, 1302 *Odemitz*, wś i fol., pow. wielkostrzelecki, par. Stubendorf, ludność katolicka, 253 mk., 24 dm. Do 1783 r. była własnością klasztoru cystersów w Jemielnicy. Obszar dóbr rycerskich 1050 mr.; wś 698 mr.

Odmuchów 1.) al. *Odmachów*, niem. *Ottmachau*, 1347 r. *Ottmuchow*, w dok. *Ottmuchovia*, mto nad Nissą, pow. grotkowski. Leży na lew. brzegu rzeki, wznies. 697 do 782 stóp npm., przy ujściu rzeczki Muehlgraben do Nissy, odl. 4 mile od Grotkowa a 8 mil od Opola. Posiada kościół par. kotol., kościół ewang. (od 1859 r.), szkołę katol. 3-kl., szkołę ewang., zamek, 14 bud. publicz., 580 prywat., w tem 269 dm. mieszk. (1861 r.), 3356 mk., 3142 kat., 178 ew., 36 żyd. W 1820 r. było 1767 mk., w 1843 r. 2715 mk., 2589 kat., 89 ew., 37 żyd. Do mieszczan należy 2377 mr. ziemi. Miasto dzieli się na stare miasto i trzy przedmieścia. O. stanowił zdawna włość biskupów wrocławskich. Jarosław, ks. opolski, później bisk. wrocławski, wzniósł tu w XII w. gród warowny. Od zgonu Jarosława (1201 r.) do 1810 r. O. zostawał we władaniu biskupów. Ks. Bolesław, wojując z bisk. Janem, zburzył gród lecz musiał, uległszy wyrokowi biskupa, odbudować go w 1292 r. Wcześnie już przy grodzie zaczęła się tworzyć osada miejska, rządząca się prawem polskiem. W 1347 r. dopiero O. otrzymał prawo niemieckie za biskupa Przecisława. Husyci dwa razy (1429 i 1443) zajmowali gród tutejszy. Za drugą razą opuścili go po uzyskaniu 2000 zł. okupu. W 1646 r. Szwedzi zajmowali O. a w 1741 r. zdobył zamek generał Schwerin. W 1821 r O. wraz z dobrami nadany został przez rząd pruski baronowi Wilhelmowi Humboldtowi. Dobra te obejmują 5175 mr., w tem 3713 mr. roli, 430 mr. łąk, 616 mr. zarośli. Jeszcze w XV w. panował tu język polski, jak świadczy rozporządzenie biskupa wrocław. Jana z 1495 r., w którym poleca ludności wsi Waitz o ćwierć mili odległej od miasta, by w ciągu pięciu lat nauczyli się po niemiecku, w przeciwnym razie zostaną wypędzeni. Kościół par. katolicki istniał tu od czasów odległych. Już w XIV w. bisk. Wacław wzniósł nową piękną murowaną świątynię, którą w 1386 r. wyniesiono na stopień kolegiaty. Po zniszczeniu kościoła podczas wojen husyckich, przeniesiono kolegiatę do Nissy w 1477 r. a na miejsce zburzonego kościoła wzniesiono mały drewniany. Dopiero w 1701 r. został ukończony i poświęcony obecny murowany kościół z dwoma wieżami, jeden z piękniejszych na Szląsku. O. zamek, na wznies. 152 stóp nad poziom Nissy, i folwark t. n., mają 640 mr. ziemi dominialnej i 314 mr. wiejskiej. Par. O., dek. t. n., miała 1869 r. 8417 kat., 300 ew., 31 izr. Dek. odmuchowski, dyec. wrocławskiej, miał tegoż roku 27718 kat., 1050 ew., 40 izr., 3 dys., w 10 parafiach: Glaesendorf, Gross-Karlowitz, Kalkau, Kamnig, Koeppernig, Nowag, Rathmannsdorf, Stephansdorf, Wiesau, Odmuchów. 2.) **O.**, niem. *Otmuchow*, 1306 r. *Othmych*, wś, pow. toszycko-gliwicki, odl. 4 w. od Gliwic, par. Wielowieś; 2 młyny. Więk. posiadł. ma 400 mr.; mniejsza zaś 330 mr., 67 mk. kat. *Br. Ch.*

Odnakowce, opustoszałe sioło w gm. połońskiej, t. j. w dzisiejszym pow. nowogradwołyńskim, w pobliżu mka Połonnego; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I: 291.

Odnoga al. *Wodnoga*, kasz. *Wótnoga*, niem. *Wottnogge*, dobra ryc., pow. słupski, st. poczt. i tel. Dambee 2 klm. odl., st. kol. Bytowo 20·5 klm. odl.; 643 ha, czysty dochód 1907 mrk.; młyn i cegielnia. *Kś. Fr.*

Odnopol, mały fol., pow. miński, pod samym Mińskiem, w pobliżu dr. żel. lipawo-romeńskiej, w okolicy Kalwaryi i cegielni. Grunta gliniaste. *A. Jel.*

Odnorogi al. *Jednorogi*, wś nad bezim. pot., pow. wasylkowski, o 2 w. od wsi Judkowa, par. prawosł. Czerkas, ma 228 mk.; osiedlona przed 200 przeszło laty przez niejakiego Odnoroga, potomkowie którego do dziś dnia stanowią większą część mieszkańców.

Odnów, wś, pow. żółkiewski, ob. *Udnów*.

Odoje, niem. *Odojen*, wś na Mazurach, pow.

jańsborski, st. p. Orzysz. W 1495 r. nadał Rudolf v. Diepoltskirchen, komtur ryński, Mikołajowi Odojowi 66 włók, celem lokacyi wsi dannickiej na prawie chełmińskiem, nad jeziorem Czarnem. Mikołaj osobiście dostał 6 włók sołeckich. W 1539 r. mieszkali w O. sami Polacy.

Odojew, mto powiat. gub. tulskiej, nad rz Upą i wpadającą do niej rzką Ulewenką, o 84 w. od Tuły, ma 4681 mk., 6 cerkwi z soborem, szkołę powiat. elementarną męską i żeńską, szpital, 4 fabryki, bank, st. poczt.; rzemiosła rozwinięte, znaczny handel zbożem. Starożytne, w XIV w. stolica ks. Odojewskich, wywodzących się od ks. Michała Czernihowskiego, którzy na początku XV w. poddali się Litwie, lecz w połowie tegoż stulecia wrócili pod władzę w. ks. moskiewskich; w XVI w. warowne. Odojewski powiat ma na przestrzeni 2011·4 w. kw. 73,742 mk., trudniących się przeważnie rolnictwem; powierzchnia wzniesiona, grunt urodzajny, znajduje się tu wyborna glina garncarska i węgiel kamienny; lasy zajmują 39% przestrzeni. Z rzek najważniejsza Upa.

Odojowce, zaśc. rząd., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 52 w. od Święciany, 1 dm., 13 mk. katol.

Odolan, wś włośc., pow. nieszawski, gm. i par. Służewo, ma 152 mk , 288 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 13 dm., 71 mk.

Odolanów, mylnie *Odalanów*, niem. *Adelnau*, miasto powiat. w w. ks. poznańskiem, leży pod 53° 35′ szer. płn. i 35° 55′ dłg. wsch., po obu brzegach rz. Baryczy, przy ujściu strugi Orpiszewskiej, nad jeziorem Zborowiec, o 14 klm. na płd.-zach. od Ostrowa, 12 klm. na zach. od Przygodzic, najbliższej st. dr. żel. poznańsko-kluczborskiej. Dolna warstwa gruntu, na którym stoi O., składa się z białego piasku morskiego, po nad którym rozciągają się faliste pokłady drobnego piasku szarego, przedzielanego warstwami ziemi bagnistej, 1 ½ do 2 stóp głębokiemi; powierzchnię tworzą błota i torfiska czarne; stały grunt spotyka się w głębokości 6—7 mt. Herb miasta przedstawia wieżę dwupiętrową z chorągiewką na szczycie, głowę rycerza w hełmie nad bramą i po obu stronach wieży rok 1572. W 1871 r. było 202 dm. a w 1884 r. 2187 mk. O. ma dwa kościoły katolickie, jeden protestancki, synagogę, ratusz, kasę oszczędności, towarzystwo agronomiczne polskie, st. telegr., urząd poczt., sąd okręgowy, komisarza obwodowego. Władze powiatowe znajdują się w Ostrowie. Ratusz stanął w miejscu dawnego zamku. Miasto składa się z 3-ch części, t. j. z obszaru zamkowego czyli z właściwego miasta i 2-ch przedmieści, z których Górka leży na lewym brzegu Baryczy, nad jeziorem Zborowiec, a przedmieście Zamkowe na prawym brzegu rzeki. Z miasta wychodzą dwa trakty bite, jeden wiedzie do Sulmierzyc a drugi do Ostrowa. Kościół farny, drewniany, pod imieniem ś. Marcina, istniał w XV w.; nowy z cegły palonej postawiła ks. Eleonora z Cetnerów Sułkowska w 1790 r. Bractwo ś. Anny zaprowadzono tu w 1628 r. a bractwo Pocieszenia N. M. P. 1774 r. W skład parafii O. wchodziły między 1579 i 1620 r.: Daniszyn, Łękociny, Nabyszyce, Odolanów z kopalnią i młynami, Raczyce, Tarchały, Uciechów i Wierzbno. Kościół ś. Barbary założyła 1622 r. Gryzela z Sobieszyna Rozrażewska. Kościół ś. Krzyża za miastem, przy drodze ku Sulmierzycom, istniał między 1684 i 1793 r. Około 1645 r. utrzymywał ówczesny ssta na zamku ministra braci czeskich i kapliczkę dla siebie i szlachty okolicznej. W kościele protestanckim odbywa się nabożeństwo w języku polskim. Znajdującą się w pobliżu kościoła farnego figurę z kamienia ciosowego, poświęconą czci ś. Jana Nepomucena, wystawiono w 1730 r. Szkoły tu nie było w 1684 r.; szpital istniał przed r. 1684. Wzrost ludności przedstawia się w następujących liczbach: w 1793 r. 996 mk., w 1811 r. 1068 mk., w 1816 r. 1112 mk., w 1837 r. 1587 mk., w 1839 r. 1724 mk., między którymi 1300 kat., 224 prot. i 200 żyd.; 1843 r. 1827 mk.; 1858 r. 1819 mk.; 1871 r. 1947 mk.; 1883 r. 2192 mk., t. j. 1664 kat., 325 prot. i 203 żyd. Mieszkańcy zajmują się rolnictwem i chowem bydła; czysty dochód z hektaru łąk i roli oblicza się na 9 mrk. W końcu zeszłego wieku było tu 10 szewców, 8 krawców, 4 oberżystów, po 3 handlarzy bydła, młynarzy, muzykantów i bakałarzy, 1 kupiec i 9 różnych rzemieślników. Jarmarków odbywało się dorocznie 7, a obecnie 4. Miasto utrzymywało 3 stróżów nocnych; mieszkańcy mieli wolny wręb w lesie. Pierwszą wzmiankę o O. znajdujemy pod r. 1372, w tym czasie pisał się Bartosz z O , ten sam, co otrzymał zamek odolanowski z rąk Ludwika. Na tym więc zamku siedział Bartosz, syn Peregryna z Chotela (nie: de Chatel) i pustosząc okolicę, chwytał podróżujących kupców i zmuszał do znacznych opłat. Dotąd przechowuje się w ustach ludu podanie o łupach i rozbojach. Dyr. Schwartz (II Nachtr. z. d. Mater. z. praehist. Karte d. Pr. Posen) zwiedziwszy okolicę dla badań archeologicznych, mniema, jakoby O. założonym był przez mieszkańców pobliskiego Bógdaja. Ci trudnić się mieli rozbojami; nie czując się atoli bezpiecznymi, przenieśli łupy i siedziby swoje na miejsce otoczone z wszech stron wodą i błotami. Przypuszczenie to popiera mylnym wywodem etymologicznym (Odolanów miejsce oddalone), gdy jestto siedziba jakiegoś Odola-

na, który jej nadał swe imię. Miejscowość na której stanął Bógdaj, była prawie również bezpiecznem gniazdem dla rabusiów jak O. Bartosz ów przedsiębrał niezawodnie swe wycieczki na płn. od zamczyska swego, a nie na płd., czyli na Szląsk, czegoby ówcześni książęta szląscy nie przepuszczali bezkarnie. Król Ludwik dowiedziawszy się o rozbojach Bartosza, kazał odebrać mu zamek. W tym celu wyruszył Domarat, kasztelan poznański, i pokonał Bartosza w bitwie stoczonej w wrześniu 1381 r. Na zjeździe w Skalmierzycach stanęła umowa, że Bartosz ustąpi z zamczyska i odda je za wynagrodzeniem 18,000 złp., wyznaczonemu przez króla staroście. Następnego roku (1382) siedzi jeszcze Bartosz w O. Król nie potwierdziwszy snać układu, wysłał Zygmunta, margrafa brandeburskiego, który obsaczając bezskutecznie O., nową zawarł umowę; Bartosz tymczasem poddał się wraz z zamkiem Ziemowitowi, ks. mazowieckiemu. Wiadomość, jakoby Konrad, ks. oleśnicki, był zajął O. w 1383 r., zdaje się być wątpliwą; Konrad bowiem z Ziemowitem i Bartoszem obsaczali wspólnie Kalisz tegoż roku. Bartosz prowadził dalej swe rabunki, aż w 1386 r. król Jagiełło odebrał mu zamek i wywołał go z kraju. W r. 1426 bawił król na tym zamku. Około tego czasu rozpoczyna się gęstsze osiedlenie O., które 1458 r. jest już miastem i dostarcza 4 żołnierzy pieszych. Około 1500 r. obciąża król O. znaczną sumą, którą mu pożyczył Mikołaj Zborowski na potrzebę z Krzyżakami. Około 1537 r. Marcin Zborowski zabiwszy Berkę, Czecha, który granicom polskim od O. szkodził, otoczył miasto murami, ozdobił je na wewnątrz pięknemi budynkami. W r. 1579 posiadał Wojciech Rzadko 4 łany w O; kopalnię hałunu i młyny trzymał wówczas Feliks Kurowski a w 1620 sukcesorowie Daćboga Karnkowskiego; szosu płaciło miasto 12 złp. 8 gr. W 1709 r. Józefowi Potockiemu, wwdzie kijowskiemu, stronnikowi Stanisława Leszczyńskiego, zaszedł drogę pod O. generał rossyjski Goltz, rozbił oddział jego i opanował zamek. W 1771 r płaciło miasto 36 złp. pogłównego żydowskiego; przed 1793 r. należało do pow. i województwa kaliskiego, a następnie do kamery odolanowskiej departamentu kaliskiego. Około 1819 r. otrzymał ks. Thurn-Taxis miasto O., jako część księstwa krotoszyńskiego, za odstąpienie królowi pruskiemu swych praw pocztowych. W 1832 r. rozebrano zamek. W 1848 r. spalili powstańcy 3 mosty na Baryczy, a d. 22 kwietnia zaszła w mieście potyczka między nimi a Niemcami pod dowództwem podpułkownika v. Bonin, po której Niemcy zajęli miasto a powstańcy cofnęli się na Raszków. W tym czasie istniała w O. Liga polska. Na obszarze zamkowym znajdują się nasypy ziemne; w mieście znaleziono miecz bronzowy, złożony w zbiorach poznańskiego Towarz. Prz. Nauk i rzymską monetę srebrną z napisem Vespasianus Augustus i z wyobrażeniem słonia na stronie odwrotnej. Przed kilkoma laty odkopano tu kościotrup człowieka i konia; sądząc po szczątkach ubioru, był to jeździec średniowieczny, który zagrzązł w bagnisku. Sstwo odolanowskie było niegrodowem. Pierwszym znanym sstą był około 1380 r. wspomniany powyżej Bartosz; 1457 r. miał nim być Mikołaj Gruszczyński; około 1479 Piotr Zborowski Jastrzębiec, łowczy sandomierski; około 1500 Mikołaj Zborowski, syn Piotra; potem Andrzej Zborowski, brat Mikołaja; Marcin Zborowski, syn Andrzeja; między 1548 i 1549 r. Marcin Zborowski; między 1573 i 1595 Jan Zborowski, kasztelan gnieźnieński; około 1684 r. Jan Rozrażewski, kasztelan międzyrzecki; Jan Leszczyński i 1771 r. Aleksander ks. Sułkowski. W tym czasie płaciło sstwo to 6117 złp. 9 gr. 12 den. kwarty, 4077 złp. 20 gr. hyberny i 400 złp. łanowego wspólnie z sstwem średzkiem. Do okręgu miejskiego należy pustkowie Biadaszki z 4 dymami i 28 mk. Cały okrąg miał w 1871 r. 208 dymów, 1975 mk., między którymi 1467 kat., 281 prot. i 227 żyd.; płci męs. było 965 a płci żeńs. 1010. Przed r. 1845 tworzyły przedmieścia odrębne całości. Według statystyki ówczesnej przypadały na miasto 53 dymy i 594 mk., 266 kat., 154 prot. i 174 żyd.; na przedmieście Górka: 58 dymów i 473 mk., 439 kat., 14 prot. i 20 żyd.; na przedmieście Zamkowe 69 dymów i 634 mk., 591 kat., 36 prot. i 7 żyd. Pustkowie Biadaszki liczyło 3 dymy z 23 mk., 3 kat. i 20 prot. Okolica O. jest błotnista i niezdrowa; panują tu febry, tyfusy i biegunki. *Odolanowski powiat* leży między 51° 7′ a 51° 51′ szer. płn. i 35° 27′ a 35° 46′ dłg. wsch. Graniczy od zach. z Szląskiem i pow. krotoszyńskim, od płn. z pow. krotoszyńskim i pleszewskim, od wsch. z królestwem polskiem, a od płd. z Szląskiem i pow. ostrzeszowskim. Obszaru zajmuje 16·36 mil kwadr. czyli 89,218 ha. Użytkowanie ziemi przedstawia się w następującym stosunku: 55·8% roli i ogr., 13·5% łąk, 4·1% pastw. i 21·6% lasów. Ziemię pszenną spotykamy w części płn. powiatu, jęczmienną w środkowej części, żytnią w różnych miejscach, piaszczysto-żytnią na płd. pograniczu, a w okolicach Ołoboku, Górzycy i Nabyszyc znaczne przestrzenie piasku. Czysty dochód z hektaru w ogóle oblicza się na 7·5 mrk. a z hektaru roli na 9·5 mrk. Powierzchnia powiatu przedstawia równinę, z rozsianemi tu i owdzie pagórkami i z wybitniejszem nieco pasmem wzgórz, ciągnących się między doliną Ołoboczki a łęgami

Baryczy, owem najgłębszem według W. Pola wyżłobieniem nizin polskich na zachodzie. Łęgi te, wysuszane od wielu lat, łączą się z błotnistym smugiem Baryczki (Strzyzower Bartsch), wpadającej z Ołoboczką do Prosny. Drożyna t. zw. latowa, wiodąca z Chynowa do Westrzy, rozdziela te łęgi, z których wspomniany smug pochyla się lekko ku wschodowi, a łęgi Baryczy, wzdłuż rzeki, ku zachodowi. Tuż przy tej drożynie, w lesie Wysockim, powstaje Barycz i płynie na Przygodzice, Odolanów i Uciechów, gdzie opuszczając powiat, toczy dalej swe wody przez Szląsk do Odry. Główny łęg, u źródeł Baryczy, zasilany spływającemi z wyżyn ostrzeszowskich strugami, rozciąga się od drożyny latowej po pod Przygodzice, gdzie Barycz przyjąwszy z lewego brzegu odpływ jeziora Górecznik, wpływa do jeziora Trycielina. Górecznik przyjmuje w siebie wody całego pasma stawów, utworzonych płynącemi od Miksztata strumieniami; jeden z tych stawów zowie się Gostyniem. Jezioro Trzcielino, rozdzielone groblą od jez. Bagno, a to od jez. Radziwił, tworzyło niegdyś jedną całość. Do tych jezior spływają zasilane innemi wodami jeziora Nowy Staw i Dębnica; i tak tworzą strumienie płynące od Miksztata, Zajączkowa i osady Siedlikowskiej pow. ostrzeszowskiego, jezioro Szperek, które łączy się z jeziorkami Ciesielskiem i Kociembą, a te z Nowym Stawem i Dębnicą. Do Dębnicy wpada także Leśna Struga (Waldwasser), która toczy się od Ostrzeszowa i pod Bledzianowem wchodzi do powiatu. Jezioro Radziwił odpływa wprost do Baryczy. Barycz, w swym dalszym biegu, wydobywszy się z jez. Trzcielina, przyjmuje z prawego brzegu Górzyce i strugę Orpiszewską w Odolanowie, gdzie jez. Zborowiec, zasilane Olszynką i innemi jeziorami odpływa zachodniem wybrzeżem do Baryczy. Olszynka powstaje pod Olszyną w pow. ostrzeszowskim, zawadza o Szląsk, wchodzi do pow. odolanowskiego pod Łaskami, tworzy staw Zawidze, tudzież jez. Sobelniak (?), które łączy się z jeziorami bezimiennemi i Krzyżno i spływa do Zborowca; kanałem zaś Kuźnickim (Eisenhuettenkanal) odlewa część wód swoich do Baryczy. Spadek Baryczy jest nieznaczny a bieg leniwy; długość jej w powiecie wynosi około 30 klm. Wszystkie wymienione dotąd lewe dopływy Baryczy spływają z wyżyn pow. ostrzeszowskiego od południa ku północy. Równolegle z Baryczą płyną od wschodu ku zachodowi, w płd.-zachodniej kończynie powiatu, Młyńska Struga i Polska czyli Czarna Woda, które utworzywszy jezioro Młyńsk, opuszczają powiat pod Bógdajem i łączą się na Szląsku. Połowę prawie tej części powiatu zajmują lasy Przygodzickie z pustkowiami swemi. Las Chynowski sięga popod Strzyżew pow. ostrzeszowskiego, a las Młynicki rozłożył się na zachodnim pograniczu, od Granówca, Młyńska i Bógdaja, ku łęgom Baryczy. Wracając do źródeł tej rzeki, staniemy znów na drożynie latowej, nad bagnistym smugiem Baryczki. Przez to bagnisko zdąża Strzyżewka do Baryczki, która płynie ku północy, wzdłuż pagórków ołobockich i naprzeciw Sławina wpada do Ołoboczki. Strzyżewka płynie z pow. ostrzeszowskiego od Kotowa, t. j. od południa, zmienia bieg swój ku wschodowi poniżej holendrów Strzyżewskich, tworzy na przestrzeni 4 klm. granicę powiatową i uchodzi do Baryczki, zwanej w górnym biegu Samicą. I ta Samica spływa z wyżyn ostrzeszowskich i tworzy granicę powiatową na przestrzeni około 3 klm. Wzgórza ołobockie pochylają się ku Prośnie, która od Zamościa Grabowskiego aż po za Osiek na przeszło 20 klm. rozgranicza pow. odolanowski od królestwa polskiego. Powyżej Raduchowa oddziela się od Prosny łacha Bystrcem zwana, która w samym Ołoboku dopiero wraca do głównego koryta. Część tę powiatu, na południe od Ołoboka, zajmują głównie lasy Wielowiejski i Raduchowski. Okolica Ołoboka jest wzgórzysto piaszczystą. Od lew. brzegu Baryczki, między Ołoboczką i łęgami Baryczy, ciągnie się pasmo wzgórz ku Ostrowowi; lasy są tam już bardzo przetrzebione. Ostrów, główne miasto w powiecie, jest węzłem wszystkich dróg komunikacyi powiatowej i leży w kotlinie otoczonej pagórkami. Część powiatu na zachód od Ostrowa, między Ołoboczką, Baryczą i granicą powiatową, jest mniej wodnistą i mniej wzgórzystą od poprzednich; strumienie, które ją oblewają, płyną od północy i ściągają się do Baryczy; z jezior jedno tylko zasługuje na wzmiankę, t. j. Kuroch. Od Zachorzewa płynie struga na Małą i Wielką Topolę, gdzie się łączy z Górzycą; ta wypływa z jeziorka Górzyckiego i uchodzi w pobliżu Odolanowa. Druga tego rodzaju struga płynie od Złotego Kokota, z powiatu krotoszyńskiego, na Janków Zaleśny przez jezioro Kuroch, i zlewa się pod Gliśnicą z strugą Orpiszewską: ta nastaje w Orpiszewie tegoż powiatu, płynie także przez wspomniane jezioro i uchodzi do Baryczy w Odolanowie. Trzecia wypływa z jez. Tomickiego, odnogi Smoszewskiego, oblewa Chwaliszew i Sulmierzyce, poniżej których opuszcza pow. odolanowski zdążając na Szląsku do Baryczy. Znaczniejsze tu lasy są Smoszewski, Krotoszyński i Święto-Marciński. I Ołoboczka, powstająca w Korytnicy (pow. krotoszyński), płynie pierwotnie w tym samym co wspomnione prawe dopływy Baryczy kierunku; mija Raszków i Rąbczyn, a pod Radłowem zmienia swój bieg ku wscho-

dowi i uchodzi do Prosny dwoma ramionami w Ołoboku; z lewego brzegu przyjmuje Niedźwiadę, a z prawego znaną nam już Baryczkę. Niedźwiada bierze początek pod Szczurami, łączy się z strugą będzieszyńską poniżej Słaborowic, przyjmuje wodę lewkowską i ubiegłszy około 10 klm. uchodzi w pobliżu Czekanowa. Do Prosny wpada także płynąca od Mącznik na Węgry, Gostyczynę i Lezionę struga. Jezior nie ma żadnych ta część powiatu. Znaczniejsze wzgórza wznoszą się pod Lewkowem, Będzieszynem, Czachórami, Ociążem, Chotowem, Osiekiem i Gostyczyną. Lasy są tu bardzo przerzedzone. Głównym węzłem komunikacyjnym, jak już wspomniano, jest miasto Ostrów, obok którego przechodzi kolej poznańsko-kluczborska ze stacyami: Biniew, Ostrów, Przygodzice i Antonin; długość jej w obrębie powiatu wynosi około 30 klm. Następujące trakty bite przechodzą przez powiat: 1) wrocławsko-kaliski na Antonin, Przygodzice, Ostrów, Czekanów i Skalmierzyce, na przestrzeni 39 klm.; 2) ostrowsko-grabowski na Rososzyce i Wielowieś, długi 24 klm.; 3) ostrowsko-mielicki na Górzyczkę, O. i Sulmierzyce, długi 21 klm.; 4) ostrowsko-krotoszyński na Zacharzew, Łękociny i Daniszyn, długi 18 klm.; 5) ostrowsko-pleszewski na Szczury i Biniew, długi 11 klm.; 6) rososzycko-skalmierzycki na Psary, długi 9 klm. i 7) czekanowsko-lewkowski, długi 5 klm. Stacye telegraficzne znajdują się w Antoninie, Biniewie, Odolanowie, Ostrowie, Przygodzicach, Raszkowie, Skalmierzycach i Sulmierzycach. Powiat dzieli się na 4 okręgi miejskie, 100 wiejskich i 43 dominialnych, tudzież na 13 okręgów stanu cywilnego i 5 policyjnych. Siedziba władz powiatowych i sądu ziemiańskiego jest w Ostrowie; sądy okręgowe znajdują się w Odolanowie i Ostrowie, a sąd nadziemiański w Poznaniu. Główny urząd celny pograniczny w Skalmierzycach zawiaduje obszarem 2221·88 klm. kwadr. z 146355 mk., długość pasu granicznego wynosi 108 klm. Parafii katolickich ma powiat 15, z których 10, t. j. Biskupice, Gostyczyna, Lewków, Ociąż, Ołobok, Rososzyce, Skrzebowa, Skalmierzyce, Sulmierzyce i Szczury należą do dyecezyi gnieźnieńskiej, a Odolanów, Ostrów, Pogrzybów, Roszków i Wysocko do dyec. poznańskiej. Między dekanaty koźmiński, krotoszyński, ołobocki i ostrzeszowski rozdziela się obszar powiatu. Parafie protestanckie są w Odolanowie i Ostrowie; trzy synagogi w Odolanowie, Ostrowie i Raszkowie, gimnazyum jedno w Ostrowie. Ludność powiatu przeważnie polska, wynosiła w 1819 r. 35,116 mk; w 1839 r. 47,953 mk., 37,370 katol., 8,609 protest. i 974 żydów; w 1845 r. 48,925 mk., 37,975 katol., 8,760 prot. i 2,183 żydów; w 1875 r. 59,329 mk., 28,637 płci męzkiej i 30,692 żeńskiej; w 1883 r. 63,075 mk., 49,355 katol., 11,544 protest. i 2,105 żydów, co do narodowości zaś około 51,000 Polaków i 12,000 Niemców. Na 1 klm. kwadr. przypadało 71 mk. W dniu 1 grudnia 1885 r. było 63,673 mk. Ludność wiejska zajmuje się przeważnie rolnictwem i chowem bydła, a miejska przemysłem i handlem. Bydła było w 1837 r. 107,680 sztuk, t. j. 61,407 owiec, 25,839 bydła rogatego, 14,576 świń, 5,789 koni i 69 kóz. Większych majętności jest 37, wsi 102, mniejszych własności i osad 172. Właścicieli ziemskich Niemców, wyjąwszy dóbr rządowych, poklasztornych, Ołobockich i części księstwa niegdyś Krotoszyńskiego, nie było wcale w powiecie aż do r. 1848; od czasu tego po rok 1878 przeszły w ręce niemieckie: Kęszyce, Kurów, Osiek, Przybysławice, Raduchów, Sieroszewice i Zamość. Najrozleglejszą posiadłość ziemską stanowi klucz Przygodzicki ks. Radziwiłłów z zamkiem Antoninem. *Historya.* Mniemanie, jakoby Bógdaj był najstarszą w powiecie osadą, nie ma żadnej podstawy; wątpliwe dość ślady mieszkań nawodnych w pobliskich Garkach pozwalają odnieść do czasów przedhistorycznych osiedlenie tego zakątka, nie sięgającego, po lewym brzegu Baryczy, od zachodu dalej, jak po pod Swiekę i Grochowiska, zkąd aż do Chynowa zalegały odwieczne lasy, bagniska i moczary. Doły z żużlami w okolicy Antonina pochodzą z czasów późniejszych, a pustkowia i osady w lasach Przygodzickich powstały bodaj czy nie w zeszłem lub bieżącem dopiero stuleciu. Wody Baryczy zlewały się z Baryczką, Ołoboczką i Prosną, zanim ręka ludzka zdołała rozdzielić je i ująć w karby dzisiejszego koryta. Droga handlowa z Mielicza do Kalisza wiodła na Sulmierzyce, Górzyce, Czekanów, Lewków, Kwiatków, Ociąż i Śliwniki; ciągnące się tam pasmo wzgórz i wydobywane zabytki przedhistoryczne, są wymownemi drogoskazami traktu tego. Prócz tych osad znachodzimy na przestrzeni powiatu grobowiska w Osieku, Rososzycy, Psarach, Młynowie, Mielcarku i Pruślinie. Niezliczona ilość skorup od potłuczonych popielnic okrywa okolicę Mielcarka; popielnice z pokrywami wydobyto w Grochowiskach, inną w Raczycach; kamienie z znakami podobnemi do runów znaleziono w Czekanowie, gdzie też najwięcej przechowało się naczyń glinianych. Wiory krzemienne spotykamy w Mielcarku, przedmioty żelazne w Raczycach, Sulmierzycach i Czekanowie; bronzowy phallus wykopano w Lewkowie, różne z tego kruszcu wyroby w Odolanowie, Grochowiskach, Młynowie, Śliwnikach i Czekanowie; srebrne kolczyki i dyadem w Psarach; złoty łańcuszek w Sulmierzycach; mo-

nety rzymskie z czasów Antonina-Piusa, Trajana, Faustyna-Augusta i Wespazyana w Lewkowie, Odolanowie, monety arabskie z IX i X wieku w Psarach, a srebrne monety europejskie z późniejszych wieków w Raszkowie. Okopy i nasypy ziemne znajdują się pod Będzieszynem, Ociążem, Czekanowem, Kościuszkowem, Sulmierzycami, Nabyszycami, Wielowsią i Topolą Wielką, tudzież w lesie między Sulisławiem a Pogrzybowem. Podanie ludowe opowiada o wyprawach rozbójniczych z zamku odolanowskiego, założeniu Bógdaja przez księcia polującego w tych okolicach, przybyciu ze Szląska pierwotnych osadników Garek, pustelni św. Marcina w lesie sulmierzyckim, zwanym po dziś dzień świętomarcińskim, o dziedzicu Sulmierzyc tak bogatym, że mógł wybrukować talarami drogę do samego Poznania, o kościołach, skarbach zapadłych w lesie między Sulisławiem i Pogrzybowem, tudzież pod Wielką Topolą. Piśmienne świadectwa co do zaludnienia powiatu, sięgają 1136 roku. Bulla papieska z tego czasu, potwierdzając posiadłości arcyb. gnieźnieńskich, wymienia rzeki Baryez i Ołoboczkę, a między osadami Izorovici, w której domyślać się można dzisiejszych Sieroszewic. Następnie pojawia się Ołobok w r. 1208, Pogrzybów r. 1213, Janków Zaleśny r. 1246, Niwiska (?) r. 1253, Tarchały r. 1271, Gostyczyna i Podkoce r. 1294, Wysocko r. 1298, Krtusów, osadzony na prawie niemieckiem, r. 1301, Sławin r. 1336, Topola r. 1341, Skalmierzyce r. 1343, Osiek i Świeka r. 1348, Będzieszyn r. 1352, Biskupice Szalone r. 1357, Odolanów i Nabyszyce r. 1372, Rososzyca r. 1377, Wielowieś r. 1388, Przybysławice r. 1392, Biniew (Bienin), Boczków, Bonin, Daniszyn (Damszyn), Gniazdów, Krępa, Łękociny, Lewków, Ociąż, Przygodzice, Raszków, Szczury, Wierzbno i niektóre z wymienionych już powyżej, z których dziesięcinę Wojciech Jastrzębiec, biskup poznański, przekazał ustanowionym przez siebie mansyonarzom w r. 1403 i Skrzegowa w r. 1410. Przed r. 1531, za czasów arcyb. Łaskiego, istniały Bilczew, Chotów, Czachóry, Czekanów, Kowalew, Kurów, Kwiatków, Latowice, Leziona, Mączniki, Miedzianów, zwany wówczas Poniatowem, Ostrów, Psary, Raduchów, Słaborowice, Śliwniki, Śmiełów, Uciechów, Węgry i Zamość Ołobocki; przed r. 1579 opodatkowano już były: Grębiew, Górzyce, Janków Przygodzki, Jaskółki, Jelitów, Karski, Młynów, Parczew, Pruślin, Raczyce, Radłów Raszkówek, Sadowie, Smardów, Sulisław, Westrza i Zacharzew. Najstarszem w powiecie miastem jest Odolanów, następnie Raszków, Ostrów i Sulmierzyce. Roku 1438 uzyskał właściciel Przygodzic przywilej na założenie tam miasta, które zwać się miało Światłowem. Zamczyska i warownie znachodzimy w Ołoboku, Odolanowie, Nabyszycach i Sulmierzycach. Znikły lub do niepoznania zmieniły swe nazwy: Barycz po r. 1291, Zaborowice w par. rososzyckiej przed r. 1507, Błotnin pod Biskupicami Szalonemi przed r. 1578, Bonin z pod Lewkowa, Chełstowa, Kuźnica Przygodzka i Mańków, w par. wysockiej, tudzież Oswaldowo pod Ociążem i Rzechta (Rzekty) pod Skalmierzycami, po roku 1620. Do dóbr arcybiskupich liczono Biskupice Szalone, Janków (?), Krtusów, Sieroszewice i Skalmierzyce; dobra biskupie wymienione są powyżej pod r. 1403; do posiadłości klasztoru ołobockiego należały Pogrzybów i Wielowieś. Klasztor pp. cysterscek powstał r. 1213 w Ołoboku, gdzie już poprzednio stał kościół parafialny. Drugi kościół w powiecie spotykamy w Gostyczynie przed r. 1294, następne w Wysocku przed r. 1298, w Skalmierzycach r. 1343, w Lewkowie r. 1403, w Skrzebowie r. 1410, w Ostrowie r. 1434; w tym mniej więcej czasie w Odolanowie i Ociążu; przed r. 1488 w Raszkowie, r. 1490 w Rososzycy, z datami wątpliwemi w Chwaliszewie i Sulmierzycach, przed r. 1670 w Jankowie Zaleśnym i przed r. 1684 w Przygodzicach. Kaplice istniały w Kwiatkowie (1550), pod Skrzebową (1590) w Wtórku (1684) i w Parczewie ok. r. 1782. Kopalnie hałunu i różne młyny istniały w Odolanowie (1378—1620), młyn Psarski stał na Ołoboczce, a Rososzycki na Baryczce ok. r. 1531; kuźnica Przygodzka istniała jeszcze po rok 1620, w kuźnicy Świeckiej wyrabiano przeważnie pałasze; doły z żużlami znajdują się pod Antoninem. Właścicielami w powiecie, od czasów ustalania się nazwisk rodowych byli: Będzieski, Biegański, Bielczewski, Biernacki, Biliński, Bobrowski, Bogniecki, Bogusławski, Boniński, Borzysławski, Brodowski, Bronikowski, Brzechwa, Chełstowski, Chwalęcki, Czachórski, Czechowski, Czekanowski, Czyrner, Domaniewski, Domiechowski, Droszewski, Dunin, Dzierżanowski, Głoskowski, Głowacki, Gniazdowski, Gniewosz, Górzycki, Górzyński, Gostkowski, Jaskólski, Jedlecki, Jelitowski, Jeżewski, Iłowiecki, Jutrowski, Kakawski, Kaniewski, Karnkowski, Karski, Karśnicki, Kęszycki, Kiełczewski, Kluczewski, Kosecki, Kotarbski, Koźmiński, Krakowski, Książyński, Kubisz, Kucharski, Kuczewski, Kurowski, Kwiatkowski, Łaszczyński, Leszczyński, Lewkowski, Lipski, Lisiecki, Łubieński, Lutomirski, Mączyński, Małachowski, Mańkowski, Mielęcki, Mierzyński, Mikora, Miłaszewski, Miniszewski, Morawski, Nasiorowski, Niemojewski, Nowowiejski, Olbiński, Ordęga, Orzelski, Osowidzki, Pacynowski, Parczewski, Pawłowski, Pierucki, Pigłowski, Podkocki, Pogrzybowski, Potworowski,

Pruśliński, Pruszak, Przebędowski, Przybysławski, Psarski, Rąbczyński, Radłowski, Radzewski, Radziwiłł, Radzyński, Rosowski, Rozrażewski, Rzekiecki, Sadowski, Sieroszewski, Skarzyński, Skórzewski, Słaboszewski, Sławiński, Śliwnicki, Smardowski, Śmiełowski, Sokoliński, Suchorzewski, Sulikowski, Sułkowski, Szczepkowski, Szczurski, Szczypierski, Szembek, Szkudelski, Szołdrski, Szyszkowski, Tarchalski, Tarzycki, Tęczyński, Turski, Tymieniecki, Tyszkiewicz, Węgierski, Wężyk, Wierzbowski, Wtórkowski, Wyganowski, Wysocki, Zabłocki, Zajączek, Zakrzewski, Zborowski i Żeroński. W 1284 r. wydał ks. Przemysław, w skutek zawartej umowy, Henrykowi IV, ks. wrocławskiemu, wystawiony przez siebie zamek ołobocki z całem pobrzeżem Ołoboczki; w trzy lata później (1287) odebrało rycerstwo wielkopolskie z własnego popędu i zamek ten i ziemię; r. 1294 najeżdża szlachta, między innymi Chwalibóg i Wacław Podkoccy, posiadłości arcybiskupie, za co Przemysław II zabiera im dobra, przekazując je kościołowi. W 1352 r. przystępuje Dzierzko z Będzieszyna do zawiązanej w Poznaniu na rzecz króla i dla własnej obrony konfederacyi wielkopolskiej; około 1380 r. gospodarzy po powiecie Bartosz z Odolanowa, poskromiony z polecenia króla i pokonany przez Domarata, kasztelana poznańskiego, układa się z nim następnego roku w Skalmierzycach. Wywołanie go z kraju położyło koniec jego rozbojom. W 1524 r. istnieje komora celna w Sulmierzycach, gdzie w 1551 r. urodził się Sebastyan-Fabian Klonowicz. Szerzący się w Polsce protestantyzm nie znalazł tu wielu wyznawców. Około 1645 r. spotykamy braci czeskich w Odolanowie. Podczas ostatniej wojny szwedzkiej zburzono do szczętu Ostrów; r. 1708 zajęły wojska rossyjskie Odolanów. Przed r. 1793 wchodził cały pow. odolanowski w skład pow. i wwdztwa. kaliskiego, wyjąwszy klin południowo-wschod. z Raduchowem, Piaskami, Niwiskami, Kanią i Zamościem Grabowskim, oderwany od wwdztwa sieradzkiego. Za czasów Prus południowych wcielono starostwo odolanowskie do księstwa krotoszyńskiego, zniesiono klasztor ołobocki, zabrano dobra klasztorne i kościelne. Powiat należał wówczas do kamery kaliskiej, a za księstwa warszawskiego do departamentu kaliskiego; w obecnych granicach powstał po zawarciu w r. 1815 traktatów wiedeńskich. W r. 1848 brał cały powiat udział w powstaniu; do krwawych z Niemcami potyczek przyszło w Raszkowie i Odolanowie. Pociągnięta w tym roku linia demarkacyjna przyznała pow. odol. części polskiej w. ks. poznańskiego *Starostwo odolanowskie* składało się z 2 miast, 1 młyna, 19 wsi i folwarków i 15 pustkowi, t. j. Odolanów, Sulmierzyce, Baby, Bógdaj, Boników, Chruszczyn (Chruślin), Chwaliszew, Daniszyn, Gliśnica, Garki, Granówiec, Huta, Janków Zaleśny, Kaczory (Koszczurce), Łękociny, Młynik, Nabyszyce, Raczyca, Świeka, Uciechów i Wierzbno, Bałamącek, Bystry (Bestry), Cegła, Chałupki, Klimek, Krzyżno, Kubica (nie istn.), Kulas, Kuroch, Majcher, Mazur, Nichy, Ordland (nie istn.), Warsta i Zawidze, tudzież młyn Harych (Charych). *E. Cal.*

Odolanowizna, kol., pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna Długa, odl. od Koła 24 w., ma 3 dm., 21 mk.

Odolany, wś, pow. warszawski, gm. Blizne, par. Wola, leży przy drodze bitej z Warszawy do Błonia, w odl. 5 w. od Warszawy. Jest to cegielnia, 167 mk, 17 morg. ziemi dwor. i 400 mr. włośc. (1870). W 1827 r. było 10 dm., 157 mk. *Br. Ch.*

Odolin, w dok. *Odolino*, fol., pow. kutnoski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Bedlno, ma 4 dm., 59 mk., ogólnej przestrzeni 194 mórg. W 1827 r. było tu 4 dm., 24 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 493) większa część wsi składających parafią Bedlno, składa się z drobnych cząstek szlacheckich. Regestra pobor. z 1576 roku (Pawiński. Wielk. II, 146) wyliczają szczegółowo tych posiadaczy, mających po pół i po ćwierci łanu osiadłego. Według regestr. pobor. O. zwała się także Grzymki.

Odolinek (lit. A. i B.), fol., pow. kutnoski, gm. Plecka Dąbrowa, par. Bedlno. O. lit. A. ma 2 dm., 48 mk., gruntu 86 mr. O. lit. B. ma 2 dm., 42 mk., przestr. 107 mr. W 1827 roku było 7 dm., 57 mk.

Odonów, wś i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Kazimierza Wielka, odl. 29 w. od Pińczowa. W 1827 r. było tu 14 dm., 111 mk. W 1875 r. fol. i wś O. rozl. mr. 268: gr. or. i ogr. mr. 241, łąk mr. 15, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, z drzewa 10; płodozmian 15 polowy. Wś O. ma os. 16, z gr. mr. 64.

Odoryca al. *Odorica*, przys. wraz z fol., należącym do gm. Harchowa, hr. spiskie (Węgry), pow. lewocki, ma 11 mk. (1878), ob. *Harchów*. *Br. G.*

Odoryn, niem. i węg. *Odorin*, wś, hr. spiskie (Węgry), pow. lewocki, w dorzeczu Hornadu, na półn. brzegu, nad pot. zlewającym się poniżej w Czepanowcach do Lewockiego pot., w okolicy wzgórzystej. Wznies. 441 mt. Od płn. wznosi się góra Harbek (Garbek, 535 mt.), od wsch. Drawlica (519 mt.), od płn. przytyka wieś Daniszowce, od wsch. Jamnik, od płd. Kotterbach, a od zach. Czepanowce, Leszkowiany i Nowawieś spiska. Według obliczeń z 1880 r. ma dm. 104, mk. 658 (Słow.), 2887 katast. sążni kwadr. rozległości. Ma kościół parafialny p. w. św. Mikołaja, istniejący już przed 1292 r. Wspomina o nim Fejer w Cod. dipl.

Hungariae p. n. *Duren*, *villa Odoin* (zdaje się że mylka drukarska) pod r. 1312 i 1317 (t. 8., cz. 2, str. 167). Metryki sięgają 1717 r. Do paraf. należą: Daniszowce z kośc. filial., Jamnik z kośc. filial. Par. O. obejmuje we wsi O. dusz rz. kat. 590, nieun. 77, żyd. 23, razem 690; cała zaś par. dusz rz.-kat. 1359, nieun. 186, żyd. 45, więc ogółem 1500 (według szem. duch. z 1878 r.). Sąd pow. w Lewoczy, st. poczt. Markuszowce (Markusfalu). *Br. G.*

Odpadki 1.) os, pow. słupecki, gm. Emilienhajm, par. Zagórów, odl. od Słupcy 15 1/2 w. 2.) **O.** al. *Cienin Zaborny*, fol., pow. słupecki, gm. Kazimierz, par. Cienin Kośc., odl. od Słupcy 8 w., ma 1 dm., 21 mk., 157 mr. ob szaru. Utworzony na gruntach Cienina. 3.) **O.** *Goszczanów*, kol., pow. turecki, gm. i par. Goszczanów, odl. od Turka 29 w., ma 8 dm., 27 mk.

Odporyszów z *Podlesiem Dębowem*, *Basaniówką* i *Zakirchalem* u Długosza, *Opporzyschow* i *Oporzischow*, wś, pow. dąbrowski, w okolicy piaszczystej i lesistej, na praw. brz. Żabnicy, dopływu Brenia. Wznies. 224 mt. Gościniec łączy O. z Żabnem (0·3 klm.). Na zachód przy drodze do Żabna leży Zakirchale, dalej przy drodze z Żabna do Uścia jezuickiego, Podlesie Dębowe. Basanówka leży na północ od O. i zwie się też Sołtystwem lub Podwalcem. Od południa las z leśniczówką. Na południe od Podlesia dębowego, między drogą do Uścia jezuickiego, wsią Konarami i Breniem ciągną się role zwane Czarnemi niwami. Wś ma 589 mk., z tych 30 na obszarze więk. Z wyjątkiem kilku izraelitów, wszyscy rz.-kat. Obszar więk. pos. ma 60 mr. roli, 6 mr. łąk, 6 mr. past. i 153 mr. lasu; pos. mn. 421 mr. roli, 50 mr. łąk, 72 mr. past. i 28 mr. lasu. Jest tu szkoła ludowa. Za Długosza (Lib. Ben. I: 11, 15 i II: 405) składała się wieś z czterech łanów kmiecych, z których płacono dziesięcinę dziekanowi krakowskiemu; już wówczas stał tu drewniany kościół p. w. św. Małgorzaty, do którego należała rola i sadzawka a nadto pobierał proboszcz dziesięcinę z Czarnych niw. Dziedzicami byli: Jan Rzeszowski h. Półkozic (Polukosza) i Paweł Odrowąż Olsztyński, otrzymawszy ją w wianie za żonami. We wsi znajduje się ślad dawnego wału i liczne kopce. Siarczyński wspomina także jakieś słupy bez napisów (Rps. bibl. Ossol., 1826), do których jest przywiązana tradycya o walce ze Szwedami. Teraźniejszy murowany kościół zbudował 1702 r. proboszcz Jacek Pokorski przy pomocy właściciela i parafian w miejscu drewnianego, pochodzącego z r. 1572. Obecny proboszcz Żabna i Odporyszowa ks. Stanisław Morgenstern przybudował do tego kościoła kilka kaplic, które lud licznie odwiedza w czasie odpustów. Parafia należy do dyec. tarnowskiej, dek. dąbrowskiego, i obejmuje: Sierszę, Fink, Chorążec, Laskówkę, Bucze i Żelazówkę, z ogólną liczbą 2268 rz. kat. i 87 izrael. Wś wraz z przysiołkami graniczy na zachód z Niecieczą na północ z Wielopolem Moszczyńskiem i Buczem, na wschód z Bogienicą a na południe z Sieradzą. *Mac.*

Odpudki al. *Łopatki*, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gm. Drzewce, par Wąwolnica.

Odr, olbrzymie błoto na odludnem Polesiu, pow. słucki, ku zachodowi od wsi Czudzin, nad rzeką Łanią, należy do obrębu leśnego deniskowickiego ks. Radziwiłłów, ordynatów nieświeskich. Miejscowość całkiem odludna; kosi się tu w suche lata niezmierna ilość błotnego, szorstkiego siana. *A. Jel.*

Odra, niem. *Oder*, staroż. *Odera*, *Ader*, *Suevus*, *Vandalus*, *Gutalus*, *Viadrus*, rzeka należąca do zlewiska morza Bałtyckiego, bierze początek na Morawach, na granicy gmin Ujazdu Wielkiego (Gross-Aujezd) i Warhostu (Haslicht), a powiatów: lipnickiego i ołomunieckiego, 22 klm. na wsch. od Ołomuńca. Źródła jej leżą na płn.-wsch. stokach gór Odrzańskich (Oder-Gebirge), pod 35° 11′ 14″ wsch. dłg. g. F., a 49° 36′ 47″ płn. sz. g., w małym trzęsawisku śród jodłowego lasu, na wznies. 634 mt. npm. Tuż w pobliżu źródła wznosi się kapliczka. Mały, nieznaczny potoczek, wyzwoliwszy się z bagna, uchodzi leśnym parowem, w nagłych spadach, ku północy, poruszając liczne młyny i tracze, a dosięgłszy Olejowic (Oehlstadt), przysiołka Libawy (Liebau), podąża doliną cokolwiek rozszerzoną na płn.-wsch. aż po Starowiejski Młyn, (Altendorfer Muehle), (pow. libawski), gdzie nagle zwraca się na płd.-wsch., a pod Barnowem (Bernhau) dosięga granicy morawsko-szląskiej, której towarzyszy na przestrzeni 6 klm. i opuszcza pod wsią Kłokoczówkiem (Klein-Glockersdorf) przechodząc na obszar szląski. Płynąc ciągle w kierunku ku płd.-wsch., przebywa wioski Hermanice Małe, Jakubczowice (Jogsdorf), Łączki (Lautsch), Nowąwioskę opływa mto powiat. Odry, a pod Memkowicami powtórnie podąża granicą morawsko szląską na przestrzeni 5 klm. aż po ujście Łuhy po pod Jasienicami (Jassnik) w nowoiczyńskim pow., gdzie nagle skręca ku płn.-wsch., przepływając pow. nowoiczyński na Morawach, aż po pod wieś Puszczyjów (Petrowitz) w pow. opawskim na Szląsku, na przestrzeni 11 klm., zraszając kraj zwany Kuhlaendchen. Odtąd tworzy granicę między Morawami a Szląskiem austr., t. j. pow. opawskim, aż do ujścia Opawicy z lew. brzegu, na przestrzeni 30 klm., przerzucając się wskutek nader krętego biegu już to na ziemię morawską już też szląską. Od ujścia Opawicy płynie 9 klm. granicą Szląska pruskiego a Moraw, aż po uj-

ście Ostrowicy z pr. brzegu. Na przestrzeni 14 kil. po ujście Olszy tworzy granicę między Szląskiem austryackim a pruskim. Minąwszy Bogumin i przyjąwszy z pr. brz. Olszę (Olsa), zwraca się na płn. i wchodzi na obszar Szląskí pruskiego. Mija Raciborz, Koźle, Krapowice i Opole, płynie ku półn.; od Opola poczyna się wykręcać coraz bardziej ku zach. płn. i trzyma się już tego kierunku aż do Frankfurtu, lubo częstokroć zbacza ku pełnemu zachodowi, to poniżej Wrocławia aż po Lubiąż, to w okolicy Głogowa i między Cylichowem a Krosnem. Poniżej Sabora w regencyi lignickiej opuszcza Szląsk pruski i tworzy granicę między Szląskiem pruskim a Braniborskiem na przestrzeni 37 klm. Długość O. w obr. Szląska pruskiego wynosi 405 klm. Poniżej Opola opływa Brzeg, Olawę, Wrocław, Uraz, Brzeg (Dyrnfurth), Głogów i Bytom nad Odrą. Od Krosna w Braniborsku płynie dalej na zachód aż po ujście Wisy łużyckiej z lew. brzegu, gdzie zwraca się nagle na płn.; w tym kierunku pomija Frankfurt i Kostrzyń, gdzie przyjąwszy z pr. brzegu Wartę, zmienia bieg północny na półn.-wschodni, który zachowuje aż po okolicę Czedna (Zehden). Odtąd podąża zrazu na płn., potem wygina się nieznacznie na płn.-płn.-wschód. Pominąwszy Świat al. Szwed (Schwedt), opuszcza Brandeburg i płynie na przestrzeni 10 do 11 klm. granicą Brandeburgii i Pomorza, przechodząc po pod Widuchowem (Fiddichow) na ziemię pomorską. Poniżej Widuchowa dzieli się O. na odnogi. Lewa, t. j. zachodnia, zatrzymuje nazwę O., prawa zaś, t. j. wschodnia, na przestrzeni aż do miasta Greifenhagen zwie się Żurawiem, w dalszym zaś biegu Wielką Ryglicą (Grosse Reglitz). To wschodnie ramię wpada do Damskiego jeziora, na południowym brzegu. Właściwa zaś O. płynie dalej na półn. wzdłuż zachodnich brzegów jeziora i wlewa się do niego czterma ramionami, z których trzy pierwsze Małą Ryglicą, Parnicą i Duńczycą zwane, ku wschodowi skręciwszy się, do Damskiego jeziora uchodzą na przeciwko miasta Starego Damu, a czwarta raz jeszcze rozdzielona, minąwszy Szczecin, poniżej oddzielnie do tegoż jeziora uchodzi. Na rozdzielu tych ramion leży tak zwane Szczecińskie bagno, które jak powiada W. Pol, dziś jeszcze żuławami nie jest, ale z czasem będzie, jak się błędne wody w przekopach zbiorą, a żuł leśny bagno same wyżej nad wody wyniesie. W okolicy Pelicy (Poelitz), przebrnąwszy jezioro Damskie, zbiera znowu O. swe wody na chwilę z wodami jeziora pospołu w szerokiej szyi, a następnie po wielkiej i małej zatoce szczecińskiej rozlana, łączy się pomiędzy wyspami Wolinem i Orzną (Usedom, Uznoim) trzema szerokimi kanałami z wodami morza Baltyckiego. Odnoga wschodnia, między wyspą Wolinem a stałym lądem, zowie się Dziwno, płynie po pod mstem Wolin a pod Dziwnowem (Dievenau) ma swe ujście. Środkowe ramię, płynące między obiema wyspami, zowie się Świnią; trzecia wreszcie odnoga, między Orzną a lądem stałym, uchodząca poniżej msta Wołgoszcza (Wołgosz, Wolgast), zowie się Pijaną (Pienią, Peene). Na płn.-zachód od powyższych wysp leży wyspa Rugia al. Rujana wraz z drobnem ostrowiskiem, które ją otacza. Religijne i handlowe znaczenie tej wyspy dla zachodniej Słowiańszczyzny wiąże się z jej położeniem naprzeciw ujścia Odry, wielkiej drogi wodnej. Długość biegu O. od źródeł do ujścia wynosi 118 mil geogr. al. 885 klm. Z tej przypada na Morawy 38, Szląsk austryacki 13, pruski 428, Brandeburg 188, Pomorze 105, na granicę morawsko szląską (austr.) 41, morawsko-szląsko-pruską 9, granicę obu Szląsków 14, szląsko-brandeburską 38 i brandeburgsko-pomorską 11 klm. W. Pol podaje długość O. na 115 mil, a W. K (opernicki) w broszurze p. t.: „Rzeki i jeziora“ (Warszawa 1883) na 134 mil. Długość zaś O. w prostym kierunku od źródeł do ujścia podają na 85 mil, czyli 638 klm.; atoli według najnowszych map. Stielera wypada tylko 70 mil, czyli 595 klm. Obszar dorzecza Odry wynosi około 2300 mil kwadr., czyli 115560 klm. kw., z czego na obszar austryacki przypada 6607 klm. kwadr. Dorzecze O. jest nierówno rozłożone. Najznaczniejsze dopływy zawiera od wschodu, t. j. od praw. brzegu, podczas gdy zachodni jej obszar ciągnie się tylko wąskiem pasmem wzdłuż głównego wartu. Od pr. brz. wpada do niej na górnym biegu Ostrawica i Olsza, od lewego zaś ze znaczniejszych jedna Opawica (Oppa). Na średnim biegu zabiera od pr. brzegu Rudkę, Birową, Kłodnicę, Małą Panew (Wołdapew, Malapane), Brynicę czyli Popławę (Brinitze), Stobrawę (Stober), Miniskę (Floss) i Widawę (Weide); a od lewego: Zimną (Zinne), Stradunię (Stradaune), Ossobłokę (Hotzenplotz), Nisę szląską (Neisse), Olawę, Ślęzę (Lohe-Laue także Loa, Lwa), Wystrzycę al. Bystrycę (Weistritz) i Kacbachę (Katzbach). Na dolnym biegu wpada do O. od pr. brz.: Barycz (Bartsch), Zgniła Obra, Pliszka (Pleiske), Eilang, Warta, Miezel, Schlipe, Thue, Płona (Ploene), Ihna, Stopnica (Stopenitz), Voelzern; a od lew. brz. Bukowiec (Lubin), Czarna Woda (Schwarzwasser), Czarna (Schwarze), Bobrawa al. Bóbr (Bober), Nisa łużycka, Welse, Wkra (Ucker), Pienia al. Pień, Piana (Peene). Oprócz powyżej podanych przytoków na górnym biegu O., wpadają doń na Morawach i Szląsku austr. od pr. brz.: Bleis Bach, Schiller B., Schlingel B., Latscher B., Dorra, Łuha, Iiczynka (Titsch-B.),

Sedlnica i Lubina; z lew. brz. zaś: Libawka, Starawoda (Altwaser), Budyszówka (Bautsch-B.), Czerwonka, Gans B., Wag i Poruta. Na górnym biegu, który się kończy z ujściem Olszy, płynie O. w głębokim rozdole. Dzika jej dolina ciągnie się tu wąskim pasem pomiędzy wyniosłymi, krótkimi działami górskimi, a wart jej bieży płytko, lecz w ogromnych spadkach, kamienistem łożem. Spadek jej wód, na przestrzeni od źródeł po ujście Olszy, wynoszącej 115 klm. (do 16 mil), okazują następujące dane: 634 mt. (źródło); 473 mt. (ujście pot. Libawki); 397 mt. (ujście pot. Schlingel), 324 mt. (pod Hermanicami Małymi) 319 mt. (ujście p. Dorry), 300 mt. (pod mstem Odrami), 250 mt. (ujście Łuhy), 245 mt. (ujście Jiczynki), 234 mt. (ujście Sedlnicy), 209 mt. (ujście Opawicy), 201 mt. (ujście Ostrawicy), 199 mt. (most kolejowy pod Boguminem), 196 mt. (ujście Olszy). Ogólny zatem spad na tej przestrzeni wynosi 438 mt., czyli na 1 klm. 3·8 mt. Z ujściem Olszy wstępuje O. w kraj równy i otwarty i poczyna średni swój bieg. Po prawym jej brzegu leżą zachodnie stoki wysoczyzny gór Tarnowskich, a po lewym ciągnie się opodal pasmo Sudetów, do którego równolegle płynie O. aż do miasta Koźle, zrazu w płytkich przyrędkach, które poniżej Opola i Brzegu zupełnie nikną. Dolina jej leży odtąd do poziomu prawie. Piaszczyste odmiały zalegają brzegi, często odrywają się ramiona od głównego wartu, a w postaci podłużnych jezior ciągną się opodal odrzyska. Szerokie łąki rozścielają się wzdłuż jej porzeczy a brzegi i kępy obrastają łozą. Poniżej Wrocławia dopiero, a właściwie naprzeciwko ujścia rzeki Widawy, podnosi się naprzód lewy brzeg O. znacznie wyżej, a przedewszystkiem tam, gdzie się O. ku zachodowi skręca. Od ujścia Kacbachy aż do ujścia Baryczy wrzyna się jej koryto głęboko w piaszczystą i gliniastą caliznę i odsłania po brzegach nagie, urwiste przyczołki. Tutaj zwęża się jej dolina, na tej przestrzeni bowiem przerywa O. połogi grzbiet, który się opodal jej prawego brzegu, od gór Tarnowskich ciągnie. Po lewym jej brzegu poniżej Głogowa, przybiera ten grzbiet nawet pozór lekkich oddzielnych pagórków, które się z sobą wiążą i Kociemi Górami zowią. Przerwaniem tego grzbietu i ujściem rzeki Baryczy kończy się średni bieg O. Powierzchnia jej wód leży pod Głogowem, 72 m. npm. Dolina jej rozszerza się znowu. Na przestrzeni kilku kilometrów rozścielają się miejscami łąki, krzowami porosłe i podmokłe ługi, po których jawią się odrzyska. Tę zapadłą dolinę zamykają gdzie niegdzie strome, wyniosłe i zazwyczaj lesiste zabrzeża, mianowicie po prawym brzegu w okolicy wioski Karolat, naprzeciwko ujścia rzeki Bobrawy i naprzeciwko Frankfurtu, po lewym około Wartemburga i poniżej ujścia Zgniłej Obry. Poniżej tych wyniosłych brzegowisk spływa brzeg i dolina Odry z okolicznym krajem do poziomu prawie. Tutaj poczyna się kraina jej ujścia. Bezpośrednio styka się tutaj dolina Odry z doliną Warty po prawym brzegu, a po lewym leży na wielkiej przestrzeni kraj zapadły i do osuszonego stawiska podobny. Tutaj też wchodzi O. w najgłębsze wyżłobienie nizin polskich na zachodzie; w tem też miejscu rozpiera się jej dorzecze najszerzej ku wschodowi. Pionowo uderza Warta na jej koryto, a naprzeciwko jej ujścia leżą na Zaodrzu tak zwane „bagna Odry“ (Oder-Bruch). Bagna to poczynają się już od Lubuszy (niem. Lebus) poniżej Frankfurtu, i ciągną w prostym kierunku na przestrzeni 50 klm. przeszło długości a 15 klm. szerokości; podchodzą one pod Wrzycin (Wrietzen), Freienwalde i Finów Dolny i kończą Starą Odrą w okolicy Oderberga. Bagna te, obejmujące 65,000 hektarów, są dziś osuszone przekopami i uprawne. Powstały one przed wieki z wylewów Warty, która w czasie powodzi zalewając wodami swemi koryto Odry, w uderzeniu pionowem, lewy jej brzeg na tej przestrzeni zniszczyła. Dotąd bowiem łukiem na zachodzie mocno się odznaczające zabrzeża zamykają te bagniska O. i świadczą o działaniu dawniejszych powodzi, które do owego czasu odnieść należy, kiedy jeszcze niezupełnie O. była przerwała grzbiet pojezierza baltyckiego, który poniżej tych bagnisk w okolicy Oderberga się poczyna. Pojezierze to przerywa na poprzek O. na przestrzeni od Oderberga aż do Szczecina, wprawdzie niewąską doliną, lecz szerokim bagnistym łęgiem, który się miejscami na przestrzeni 6—9 klm. u stóp wyniosłych zabrzeży rozściela. W spadkach obojętnieją tutaj wody i główny wart dzieli się często na liczne odnogi. Łagodnie opuszcza się ku Odrze grzbiet tej wysoczyzny baltyckiej i spada ku Damskiemu jezioru. Wszakże i na tej przestrzeni wznoszą się brzegowiska odrzańskie na 100—140 mt. npm. Lewy brzeg O., który nad jej doliną i nad prawym jej brzegiem na przestrzeni tego wyłomu panuje, przybiera nawet w okolicy miasta Szweda i Szczecina pozór krainy górzystej. Na małe rozmiary przerzynają tu rozkoszne doliny w malowniczych zarysach drobną okolicę górską. Nagie i obrosłe zbocza odkrywają małe rzeki, które z szumem i w nagłych spadkach ku Odrze uchodzą, a wieńce niewielkich bukowych lasów stają się odtąd wyłączną cechą zaodrzańskiej krainy. Jestto tak zwana brandeburgsko-pomorska Szwajcarya. Poniżej tych wyniosłości spływa piaszczyste Pomorze ku północy do poziomu prawie i niknie odmiałem w Bałtyku. Na górnym

biegu koryto O. jest płytkie, rumowiskiem i odtokiem skalnym szeroko zasute i ledwo na większej wodzie zdatne do spławu drzewa. Górskie nagłe źródłowe wody, które tutaj od obydwu brzegów zabiera, szarpią jej dziką dolinę na ujściach. Wody z Beskidu Jabłonkowskiego uprowadza do O. Ostrawica i Olsza, a od zach. ze Sudetów Opawica, płynąca równolegle do głównego ich grzbietu, uprowadzając za sobą wody górskie na przestrzeni 150 klm. Na średnim biegu zwęża się zrazu jej dorzecze. Tutaj zabiera O. na przestrzeni praw. brzegu wody podgórskie wysoczyzny Tarnowskiej, które w krótkich strugach do niej uchodzą; od lew. zaś brz. wpadają zrazu podgórskie strugi płynące z pod działu oddzielającego lewy brzeg O. powyżej ujścia Nisy szląskiej od lewego obszaru Opawicy, a następnie z ujściem tejże Nisy uchodzą znowu do O. górskie rzeki i tutaj rozszerza się dorzecze O. aż ku Sudetom. Na tej przestrzeni unosi O. ogromne zawały ruchomego piasku, ztąd też zamula się często jej koryto i zwykło się dzielić na odnogi. Mielizny te stoją żegludze na zawadzie; pod lewym brz. leży pospolicie jej wart, a pod prawym zator, wyjąwszy zagięcia czyli kolana. Tutaj chodzą poniżej od Raciborza małe statki, od Opola większe żagle, a już od Wrocławia nawet i odraki, unoszące do 1000 cntr. ładunku, lecz w czasie posuchy powyżej ujścia Nisy żegluga ustaje zupełnie. Na tymto średnim biegu na zastrzał odpiera pasmo Tarnowskich i Trzebnickich wyżyn koryto O. ku płn.-zachodowi; w tym samym kierunku legł główny grzbiet Sudetów. Dopiero górskiemi wodami od lew. brz. zasilona, zdołała O. rozwinąć swą czynną potęgę i przerwać grzbiet wysoczyny Tarnowskiej. Po przerwaniu tego grzbietu poczyna się na przestrzeni dolnego jej biegu od praw. brzegu działanie wód jeziornych, które w tymże samym kierunku koryto O. coraz dalej od „niziu polskich“ odpierają. Pod działaniem ciężkich wód wielkopolskich zwraca się ona trzy razy z kierunku płn. ku zach. lub płn.-zach. a to: na ujściu Baryczy, Zgniłej Obry i Warty. Bobrawa i Nisa łużycka odpierają wprawdzie to działanie, ale niedotrzymują równowagi, bo ich wody są niestałe a ich dorzecze obejmuje mały obszar, kiedy przeciwnie jednostajnie wysokie wody Baryczy, Obry i Warty na ogromnym obszarze nizin polskich u jezior zebrane, wywierają stateczny wpływ na koryto O. Prawie w środkowym i najniższym punkcie tej przestrzeni obojętnieją wody w spadkach; tutaj też jestto parcie wód od wsch. nie tyle znacznem, to jest na ujściu Zgniłej Obry. Tutaj O. wpływa na koryto Obry, wszakże tylko podczas wysokiej wody; to odwrotne działanie jest tedy chwilowe, przechodne i nie zmienia w istocie stanu rzeczy, bo w zwykłym stanie wód prze Obra na Odrę. Poniżej ujścia Warty i wioski Błeszyna (niem. Blossin) dzieli się koryto O. na dwa ramiona, jednem płynie w dosyć prostym kierunku aż do wioski Hohensaaten; to ramię jest kanałem i zwie się Nową Odrą. Stara O. kołuje na Wrzycin, Freienwalde i Finów Dolny bagnami, które tym kanałem osuszone, nadają przez sprostowanie rzeki wodom więcej spadku. To nowe łoże O. jest właściwie dzisiejszym jej wartem, stare zamula się coraz więcej, podsycha latem i bywa tylko na większej wodzie do żeglugi zdatnem. Na tej przestrzeni wylewa O. szeroko i zagraża często przerwaniem grobli na bagniskach O.; w okolicy Bogumina wznosi się niekiedy powódź na 4 mt. nad zwykły stan wody. Na przestrzeni wyłomu O. przez pojezierze baltyckie zwęża się jej dorzecze i niknie w drobnych strugach; tutaj ma ona bieg sobie wskazany, a wszystkie wody wpadające do niej poniżej ujścia Warty, nie mają żadnego wpływu na kierunek właściwego biegu. Z owych dwóch ramion, na które się O. dzieli poniżej Widuchowa, prawe ramię, Żurawiem zwane, ma większy spadek, a poniżej Szczecińskiej zatoki obejmującej 930 klm. kw., jest tylko jedna Świnia 21 klm. długa, przystępna okrętom, które aż ku Szczecinowi podchodzą. Od Bogumina począwszy aż do ujścia spad jej wód wskazują następujące liczby: 196 mt. (ujście Olszy), 180·46 mt. (Raciborz), 164·77 mt. (Koźle), 112·5 mt. (Wrocław), 71·98 mt. (Głogów), 20·7 mt. (Frankfurt). Szerokość koryta O. pod Raciborzem wynosi 30, Opolem 78, Brzegiem 132, pod Wrocławiem 176, na przełomie czyli na bagnach Odrzańskich 250 mt. Głębokość O. przy niskim stanie wody pod Głogowem wynosi tylko 0·9, od Głogowa do Szweda (al. Świat) 1 mt. Spławną jest O. na przestrzeni 772 klm. Z Hawelą łączy się O. za pomocą 57·85 klm. długiego kanału Finowskiego (Finow-Canal), zaprojektowanego 1540 r., ale wykonanego dopiero 1605—1620 r.; ze Sprewą łączy ją powyżej Frankfurtu kanał Fryderyka Wilhelma, 22·756 klm. długi; trzecim kanałem jest tak zwana Nowa Odra, który bieg O. z 45 na 19 klm. skraca, a który wybudowano 1746—1753. Główny port O., który jest zarazem portem handlowym dla Szczecina, znajduje się przy ujściu Świni na wyspie Orznie. Czyt. W. Pola: Hydrografia, Lwów 1875 (str. 161—191); Beckera: Zur Kenntnis der Oder und ihres Flaechengebietes, Berlin 1868. Pod względem strategicznym służy O. za linią komunikacyjną i fortyfikacyjną; nad nią leżą forty: Głogów, Kostrzyń i Swinemuende. Lewy brzeg O. zowią „Niemieckim brzegiem“, prawy zaś „Polskim“. *Br. G.*

Odrana Wola, wś włośc., pow. błoński, gm. i par. Grodzisk. Leży na wschód od Grodziska, ma 140 mk., 257 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Jordanowice. W 1827 r. było tu 8 dm., 80 mk.

Odrańcza, grupa chat w gm. Laskowa, pow. limanowski, nad Łososiną, na lewym jej brzegu. Na mapie Galicyi (1 : 75,000, Z. 6, col. XXIII) czytamy *Odraczc*. *Br. G.*

Odrau (niem.), ob. *Odry*.

Odrów, rzeka w pow. orszańskim, bierze początek powyżej wsi Palkowicze, płynie zrazu w kierunku z płn. na płd., lekko nachylając się ku wschodowi, od wsi Zabołocie robi nagły skręt ku płn.-wschodowi, od wsi Chabrowa zwraca się na płd.-wschód i pod wsią Nowosiółki, o 6 w. poniżej Orszy, uchodzi od praw. brzegu do Dniepru, ubiegłszy około 50 wiorst. Oprócz kilku pomniejszych dopływów przybiera od praw. brzegu rzkę Sokolankę.

Odrowąż 1.) wś, i *O. poduchowny*, wś, pow. konecki, gm. Niekłań, par. Odrowąż, odl. od Końskich 18 w. Posiada kościół mur., kaplicę, szkołę począt., zarząd gminny, hutę żelazną. O. wś ma 52 dm., 328 mk., ziemi włośc. 407 mr. i dwor. 31 mr. O. poduchowny ma 12 dm., 67 mk. W 1827 r. było tu 42 dm., 324 mk. Jestto gniazdo starożytnego rodu małopolskiego Odrowążów. Prandota, z tego rodu pochodzący, założyciel Prandocina, miał syna Wisława, który osadziwszy w Prandocinie cystersów, mających swe pierwotne siedlisko w Kacicach, uposażył kościół paraf. i klasztor w Prandocinie. Krewny Wisława, Iwo Odrowąż, biskup krak., przyczynił się do tego uposażenia, nadając klasztorowi cztery wsie Konska, Stary Odrowansch, Goszian, Nyeszwenye, Modlyszowycze. Wszystkie te osady dotąd istnieją. Tenże sam Iwo powtórnie w 1222 r. uposażył jeszcze hojniej klasztor i przeniósł go do Mogiły pod Krakowem (por. Długosz, Lib. Ben. II, 420, 421). W Kod. Małop. (Piekos. 432) mamy akt sprzedaży wsi „Odrowansch in capitaneatu seu districtu Opoczinensi“ w 1382 r. spisany w Radomiu wobec Zygmunta, margrabi brandeburskiego. Sprzedającym jest , Joannes de Zelczowicz dominus Myrnocz“, nabywcą Piotr Kmita z Wiśnicza, płacący 450 grzywien groszy srebrnych pragskich. Małe rozmiary osady czy folwarku t. n. pod Żarnowcem leżącego, nie pozwalają odnosić do niego tego aktu. Już wtedy widocznie obok tego gniazda istniała nowsza osada, dzisiejszy Odrowążek, jak o tem świadczy nazwa Odrowąż Stary. Według Lib. Ben. Łask. (I, 699) O. miał łany kmiece, dające dziesięcinę miejscowemu proboszczowi, wartości około trzech grzywien i dziesięciny lnianej po garncu z łanu, toż i w Odrowążku. Kościół wtedy już był murowany, posiadał proboszcza i wikaryusza. Kolatorami byli świeccy dziedzice z rodu Odrowążów zapewnie. Widocznie odkupili oni swe rodowe gniazdo od klasztoru, któremu, po przeniesieniu do Mogiły, posiadłość ta była zbyt odległą. Zygmunt III przychylając się do prośby Anny z Stemberku Kostczanki, wdowy po Aleks. ks. Ostrogskim, wojew. wołyńskim, pozwala przywilejem 20 grudnia 1611 r., ażeby włość dziedziczną Odrowąsz, od której tylu i tak znakomitych Rplitej mężów swe nazwiska i herby wywodzą (a cujus cognomine tot, tantique in hac Republica viri nomina, stemmataque sua duxerunt), i że sama także po swej matce z rodu Odrowążów pochodzi, przeistoczyła na miasto. Obdarza je prawem niemieckiem, ustanawia targ we czwartek, jarmarki: na niedzielę Palmową, na Zielone Świątki, na 1 szą niedzielę po Narodz. N. P. i na ś. Katarzynę; uwalnia mieszkańców na lat 15 od ciężarów i podatków publicznych; nadaje miastu pieczęć z herbem Odrowąż; zaprowadza skład wszelkich wyrobów żelaznych, pochodzących z sąsiednich kuźnic, kamieni młyńskich i jakichbądź materyałów z kamienia i żelaza, w ten sposób, iż furmani i kupcy żelazem lub kamieniami handlujący, obowiązani będą wystawiać takowe na sprzedaż przez cały dzień w mieście. Stanisław August, chcąc by miasteczko należące do ks. Stanisława Poniatowskiego, podskarbiego w. kor., zapomogło się, ustanawia 1785 r. 12 jarmarków, z których: na ś. Jacek i ś. Teklę po tygodniu trwać mają. Mimo tych przywilejów miasteczko nie rozwinęło się i tylko rynek, koło którego wznoszą się domy, i targi tygodniowe wyróżniają tę osadę od innych wsi. Jedyną pamiątką przeszłości pozostał kościół, którego fundatorem miał być według tradycyi ś. Jacek Odrowąż. O. par., dek. konecki (dawniej szydłowiecki), 6040 dusz. 2.) **O.**, fol., pow. opoczyński, gm. Topolice, par. Żarnów, odl. od Opoczna w. 16, ma 5 dm. 132 mk., ziemi dwor. 100 mr., włośc. 17 mr. W 1827 r. było tu 2 dm., 15 mk. Wchodził w skład dóbr Trojanowice. 3.) **O.**, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Wielgomłyny, par. Niedospielin. Wś ma 16 dm., 150 mk., ziemi 79 mr.; fol. 5 dm., 6 mk., 818 mr. W 1827 r. było tu 8 dm., 61 mk. *Br. Ch.*

Odrowąż, wś, pow. nowotarski, odl. 13 klm. od Nowegotargu. Leży na pograniczu Galicyi i Węgier (hr. orawskiego), w dorzeczu Piekielnika. Graniczy od wsch. z Pieniążkowicami, od płd. z Czarnym Dunajcem, od zach. z Załucznem, a od płn. przytyka do orawskich wsi Bukowiny i Podszkła. Płd. granicę tworzy potok Piekielnik, do którego z obszaru O. spływa potok bezimienny. W dolinie potoku tego legły przeważnie zabudowania wiejskie. Na płn. granicy wsi, tuż nad Orawą, wznosi

się szczyt Żeleźnica 913 mt. wys. W zach. części wzgórze 803 mt., we wsch. zaś wzgórze 761 mt. wys. W płd. stronie wznoszą się wzgórza 688 i 668 mt., a błonia nad Piekielnikiem 641 mt. npm. Średnie wzniesienie wsi 687 mt. npm. Nad Piekielnikiem legły zabudowania Ździary, a nad granicą wschodnią, nad doliną Piekielnika, zabudowania Zagrody. Większej posiadłości nie ma. Mniejsza zaś obejmuje roli or. 1241, łąk i ogr. 204, past. 290, a lasu 321 mr. austr. Według lustracyi z r. 1636 było w O. siodłaków (wieśniaków, osadników) 20, którzy płacili rocznego czynszu złp. 260, komornicy złp. 7 gr. 10; sołtysem był wówczas Joachim Odrowązki za przyzwoleniem królewskiem z 18 marca 1633 r. Płacił on z młynika o 1 kole złp. 11 rocznie; roczny dochód z tej wsi czynił złp. 278 gr. 10. Lustracya z r. 1660 podaje: „W tej wsi siedzi na rolach zagrodników 11, dają czynsz nierówno, ale juxta quantitatem gruntu dostaje się jednak od wszystkich ogółem złp. 201 gr. 6. Item kwartalnego poddani tejże wsi wydają po florenos decem, co na rok czyni złp. 40. Spu owsa dają wszyscy korcy 6 miarek 6 nowotarskich, korzec rachując po gr. 12, co facit złp. 2 gr. 18. Oprawy dają ogółem wszyscy łokci siedmnaście, łokieć per grossos $2^1/_2$, co facit złp. 1 gr. 12. Robią sprzężą wszyscy dni sześć i pieszo sześć do roku. Gontów i tramów nie dają, jeno pewne kury. Sołtystwa tej wsi posesorem jest uczciwy Walenty Odrowązki, uczciwego Joachima syn, który za konsensem JKM. Pana naszego Miłościwego de data Varsoviae die 15 febr. 1651 sołtystwo to na rzecz syna swego odstąpił. Sołtys ten płaci rocznie florenos 12. Summa census de hac villa exclusis desertatis złp. 257 gr. 6“. Według lustracyi z r. 1765 było tu ról 20, młyn 1. Opłata rozmaitego podatku czyniła złp. 2138 gr. 19. Sołtystwo było w posiadaniu Bielańskiego za przywilejem Augusta III z 7 paźdz. 1762. Dawał do dworu tf. 97 gr. 18. W 1777 r. było 137 dm., 699 mk.; w 1799 r. 166 dm., 924 mk.; w 1824 r. 187 dm., 835 mk.; w 1869 r. 205 dm., 1061 (494 męż., 567 kob.); w 1880 r. 1120 mk. Jest tu kościół łac. paraf. p. wez. ś. Maryi Magdaleny, murowany, zbudowany 1825 r., poświęcony 1832 r. Dawniej należała obecna par. do Czarnego Dunajca. Istnieje przy kościele arcybractwo N. M. P. Anielskiej, wprowadzone 1873 r. Do par. O. należą: Pieniążkowice, Dział i Załuczne, w nich 3659 kat., 16 żyd. (Szem. duch. dyec. tarn. 1882). Szkoła ludowa 1-kl., st. p. Nowytarg. *Br. G.*

Odrowąż, niem. *Odrowonz*, wś i dom., pow. gnieźnieński, o 3 klm. na płn.-zach. od Mielżyna, par. i st. poczt. w Mielżynie, st. dr. żel. o 14 klm. w Wrześni i o 18 klm. w Gnieźnie. Wś ma 14 dm. i 110 mk. kat., dominium ma 6 dm. i 153 mk. kat.; obszaru 371·35 ha, t. j. 358·42 roli, 5·11 łąk, 7·62 nieuż. i 0·20 wody; czysty dochód grunt. 2630 mrk.; chów bydła i owiec. Właścicielem jest Malczewski Stanisław, dawniej Gutowscy. O. należał poprzednio do arcyb. gnieźnieńskich. Kościół p. t. Wniebowzięcia N. M. Panny, i ś. Barbary istniał tu 1461 r.; w skład par. wchodziło Gorzykowo; dziesięcinę płacili kmiecie z Malczewa, w par. jarząbkowskiej, z Babina, w par. słupeckiej, i z Stanisławowa, w par. szemborowskiej. W r. 1643 był w O. plebanem Piotr Odorowski, kanonik gnieźnieński. Ten, chcąc uświetnić uroczystość odpustową w kościele swoim w dzień ś. Piotra i Pawła tegoż roku, zabrał z sobą bogaty ornat z dwiema dalmatykami z katedry gnieźnieńskiej. W tym samym dniu atoli po odprawionem nabożeństwie, zgorzał przypadkiem kościół, a z nim aparaty katedralne. Kapituła ze względu na zasługi ks. Odorowskiego oraz i na to, że natychmiast począł własnym nakładem stawiać nowy kościół, zwolniła go od wynagrodzenia wszelkiego za spalone aparaty. Kościół ten z drzewa wystawiony i konsekrowany, po 200 latach popadł w ruinę, 1866 r. w skutek burzy został uszkodzony, a następnie do szczętu rozebrany i dotąd nieodbudowany. Parafią zawiaduje proboszcz w Mielżynie (Łaski, Lib. Ben., I, 329, przyp.). *E. Cal.*

Odrowążek, wś nad rz. Kuźniczką, pow. kielecki, gm. Samsonów, parafia Odrowąż. W 1827 r. było tu 34 dm., 221 mk.

Odrucko, ob. *Druck.*

Odry, niem. *Odrau*, miasto w pow. opawskim, obwód sąd. odrzański, na Szląsku austr. dolnym, w dolinie rz. Odry, nad którą od wsch. wznosi się pasmo wzgórz Pohorze zwane (481 mt.), stromo do doliny O. opadające, od zach. zaś wzgórza lesiste (510 mt.). Wznies. rynku 301 mt. npm. Rdzeń miasta legł na lewym brzegu rz. Odry, po prawym zaś rozpościerają się przedmieścia Nowesady (Neumarkt) i Lerchenfeld, w płd. stronie domostwa Sternfeld, w zachodniej fol. Heuhof i domy Felsenkeller, a w płn. stronie Boehmisches Dorf. W płd. stronie pod miastem schodzą się gościńce z Moraw wiodące, jeden od wsch. od Suchodołu (Zauchtl), drugi od płd. z Hranic (Weisskirchen), a w płn. stronie miasta znowu się rozdzielające, jeden ku płn.-zach. wzdłuż doliny Odry ku Kłokoczowu, drugi ku płn. do Witkowa. Obszar miasta legł w klinie płd.-wsch. Szląska górnego, wrzynającego się wzdłuż rz. Odry w kraj morawski. Siedziba sądu obwod., par. rz.-kat., st. poczt. i tel.; dwie szkoły ludowe. W 1880 r. 505 dm., 3706 mk. (męż. 1692, kob. 2014), z tego rz.-kat. 3632, prot. 13, żyd. 61; co do języka Niemców 3660, Czecho-szląz. 3. Pię-

kny zamek, niegdyś obwarowany, Oderburg zwany, dziś własność hr. Franciszka von Sickingen-Hohenburg. Fabryki materyałów sukienniczych, wełnianych, bawełnianych, lnianych; słynne są atłasy jedwabne, plusze. Rocznie produkują sukna i materyałów strojnych w kwocie 1 miliona złr. austr., przędzy zaś wełnianej za 708,000 złr. Cegielnie i wapniarki. *Br. G.*

Odry 1.) dok. *Odrów*, wś włośc., pow. chojnicki, st. p. Karsin, par. kat. Wiele, $1^1/_2$ mili odl., ew. Mokre, okr. urz. st. cywil. Czersk, szkoła Wojtal. W 1868 r. 82 bud., 34 dm., 358 mk., 159 kat., 199 ew. Obszar obejmuje razem z wyb. Miedznem Szlach. 1295·64 mr. Wyb. Miedzno 13 bud., 5 dm., 45 mk., 20 kat., 25 ew. 2.) **O.**, leśn. król., tamże; w 1868 r. 1 dm, 4 mk., 1 kat., 3 ew. O. leży na samej granicy pow. chojnickiego i starogardzkiego, nad Czarną wodą. Są starożytną osadą, czego dowodem ustawiane na powierzchni kamienie, znajdujące się w rewirze leśnym pod № 226. Jedenaście trójek w linii prostej z dziewięcioma obok nich kręgami kamiennemi, mającemi po większej części w środkach swych menhiry, tworzą całość zajmującą rozległą przestrzeń. W pobliżu tych kamieni znajdowano narzędzia kamienne i wydobyto jednę urnę odosobnioną (ob. Ossowski: Objaśnienia do mapy archeol. Prus zach., str. 80 i 88). Za czasów krzyżackich należały O. do komturstwa tucholskiego w t. zw. ziemi zaborskiej. W 1352 r. nadaje Konrad Vullekop, komtur tucholski, uczciwemu Marcinowi i jego bratu Wojciechowi (Woytzech) dobra O. (Odrow), od dawna osiadłe w granicach oznaczonych, począwszy od pierwszej granicy Miedzno (Miedziona, Metzwona, Miedzinsko) idąc aż do rzeki Bdy (t. j Czarnej wody) i tą rzeką idąc aż do strugi Czernicy jednym brzegiem; od tej strugi zaś idąc aż do jez. Czernik; brzeg im należy, jezioro zaś do Tczewa (Dirsow), od tego zaś jeziora idąc do dębu stojącego na Kamiennej górze (Steinberg), odtąd zaś idąc aż do strugi Niechwarcz, tą strugą zaś idąc w górę z obiema brzegami aż do Strumienia i tą wodą idąc w górę z jednym brzegiem aż do Kamienicy, odtąd zaś aż do pierwszej granicy Miedzicą zwanej (Metzwenci). Nadajemy onym i ich potomkom i spadkobiercom cokolwiek w tych oznaczonych granicach leży wolno i wiecznie posiadać w ten sposób, że Marcin i bracia jego mają mieć dwie części w tych dobrach, a Wojciech jednę. Mogą sobie także pobudować karczmę dla swego pożytku i wolny jaz w rzece Bdzie, dajemy im także małe sprawy do sądzenia i wolne polowanie na wiewiórki, zające i lisy i inne małe zwierzęta. Dajemy także w łące Junczk zwanej (Junkz, Jankowe) 1 włókę na paśnik dla bydła. Za to mają nam co rok na ś. Marcin półtorej grzywny płacić zamiast krowy i świni, jak jest zwyczaj pomorski. Chcemy też, aby nam w każdem pospolitem ruszeniu służyli na jednym koniu o sześciu grzywnach w zbroi i gdy tego będzie potrzeba, pomagali przy budowaniu, naprawianiu i rozbieraniu nowych warowni, tak jako prawa pomorskie nakazują. Świadkowie: Mikołaj z Raciąża, nasz brat zakonnik, Piotr z Tymawy, nasz komtur domowy Mysner, wójt, Wangeriss, Albrecht Nutz, Mikołaj (Clawus) z Osowa, Paweł nasz pisarz i wielu innych. Dan na zamku tucholskim w dzień Niep. Pocz. N. Maryi P. (ob. Cod. Belnensis, str. 64, w Pelplinie i Odpisy Dregera, także w Pelpl., str. 1096—1106). Dziesięciny płaciły O. biskupowi 1 grzywnę (ob. Zapiski ks. Kujota w Pelplinie). Według taryfy z 1648 r., gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacili w O.: jezuici w Chojnicach 1 flor., Ossowski od 4 wł. folw. i pół 4 flor. 15 gr., Będzimirowski od 4 wł. folw. i ogrodu 4 flor. 8 gr., Odrowski od 9 wł. folw. i 2 ogrod. 9 flr. 20 gr., Lutomski od $10^1/_2$ wł. folw. i 2 ogrod. 11 flor. 1 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Pozn. 1871, str. 188). O. należały wtedy do pow. tucholskiego. Odrowscy wznieśli w tym odległym od parafii zakątku kaplicę, jako filią kościoła we Wielu. Proboszcz lub wikary przyjeżdżał tu z nabożeństwem kilka razy w roku. Wioski należące do tej kaplicy były: O., Wojtal, Wdzidze Tucholskie, Lelekowiec, Lipa, Zabredy, Pustki i Bąk. Odbudował ją w r. 1739 zupełnie nowo dziedzic ówczesny Mik. Pawłowski, sędzia ziemski człuchowski. Były tu 3 ołtarze, 13 ławek, na chórze mała pozytywa. Ponieważ kaplica żadnych nie posiadała dochodów, dla tego nie mogła się długo utrzymać; kiedy ostatecznie została opuszczoną, nie wiadomo (ob. Fankidejski: Utracone kościoły, str. 317 i Wizyt. Szaniawskiego, str. 15). *Ks. Fr.*

Odryno, wielkie błoto na płd. krańcu pow. słuckiego, przy granicy pow. pińskiego, należy do ordynacyi nieświeskiej ks. Radziwiłłów, w obrębie leśnym deniskowickim; rozciągają się przeszło na milę w stronę południa. Graniczy z błotem Hryczyn (ob.). Miejscowość całkiem odludna, dająca w suche lata wiele błotnego, szorstkiego siana. *A. Jel.*

Odryt al. *Otryt*, pasmo górskie w Karpatach wschodnich, w dziale dukielsko-skolskim, na prawym, t. j. płn.-wsch. brzegu Sanu, między Sanem a Czarną. Poczyna się nad pot. Smolniczkiem, płynącym od Lutowisk do Sanu i ciągnie się na płn.-zach. po San, pomiędzy Tworylnem a Rajskiem (pow. Lisko), granicą gm. Smolnika, Dwerniczka, Chmiela, Zatwarni, Hulskiego, Krywego i Tworylnego z jednej, a

gm. Lutowisk, Skorodnego, Rosochatego, Polany, Seredniego Małego, Chrewtu i Rajskiego z drugiej strony. Jest to część większego pasma, rozpościerającego się między Sanem a Stryjem, a łączącego się za pomocą gór Wilchowate, Butelskie i Szczawinki z pasmem granicznem Karpat. Posiada ono nader zwarte boki i bieży w kierunku płn.-zach. wzdłuż prawegu brzegu Sanu od Komornik aż do przełomu rzeki powyżej Rajskiego, gdzie przechodzi w środkowy grzbiet zasański. Koło Smolnika przerzyna je dwukrotnie San. Część płn.-zach., od Smolnika po Rajskie, zowie się w uściech ludu Odrytem ał. Otrytem. Długość tego grzbietu, przeważnie lesistego, wynosi 17 klm. Z płn.-wsch. zbocza spływają wody do pot. Czarnej, dopływu Sanu, zwłaszcza Głuchy pot. i Sołotwina pot., a z płd.-zach. zbocza krótsze dopływy sprowadzają wodę bezpośrednio do Sanu. Najwyższy punkt Odryt wznosi się 938 mt. na płd.-wsch. części tego pasma, u zejścia się granic gm. Lutowisk, Smolnika i Dworniczka. Od niego na wsch. jest szczyt Trohaniec (889 mt.), opadający stromo do doliny Smolniczka; w płn.-zach. części mamy szczyt Gulskie, 846 mt. wys. O stosunkach geologicznych tej okolicy czyt. H. Waltera: Przekrój w środkowych Karpatach. Kosmos 1880, str. 311. *Br. G.*

Odryty, niem. *Odritten*, wś, pow. olsztyński, st. p. Wartembork. W 1864 r. 109 mk. (81 Polaków). W 1381 r. bisk. warmiński Henryk „ut terre nostre videlicet retrojacentes eo citius ad culturam redigantur“ zapisuje „Hanconi Progressen jure culm. 7 mansos in campo Kirsyn“ (Kirsynen, później Wajdritten, dziś Odryty), w bliskości grodu Hirsberg, które był kupił od braci Hanco i Nergunde. Rybołóstwo w jez. Raxow. Świadkowie: Andreas, Stenebute. *J. K. Sem.*

Odryżyn, wś, pow. kobryński, w płd.-wsch. zakącie powiatu, okr. polic. janowski, gm. O., o 24 w. od Janowa, o 85 od Kobrynia a 280 od Grodna.

Odryżyn, fol. i wś, wraz z *Bojarami Odryżyńskiemi* i *Wielką Odryżyńską*, wchodziły niegdyś w skład dóbr ks. Dolskich, które ostatnia ich dziedziczka, wyszedłszy za ks. Michała Serwacego Wiśniowieckiego, hetmana w. lit., wniosła w dom ks. Wiśniowieckich (ob. Dolsk, t. II, str. 103).

Odrzechowa, rus. *Odrechowa*, wś, pow. sanocki, nad pot. t. n., uchodzącym pod Sieniawą do Wisłoka. Do potoku tego spływają na obszarze wsi liczne górskie strumyki, mianowicie od płn. z pasma Homondowa góra, tworzącego poboczny dział wodny Odrzechowskiego pot. i Pielnicy ze szczytem Odrzechowa góra (474 mt.), a od płd. z pasma pokrytego jodłowym lasem, ze szczytem Buszwista góra (556 mt.) rozdzielającego górny bieg Odrzechowskiego pot. od Pielnicy. Wś zajmuje obszerną dosyć dolinę, spadającą ku płn.-zachodowi (z 367 na 350 mt.). Pasmo północne dzieli O. od Zarszyna, południowe od Puław. Na wsch. graniczy O. z Pielnią i Nadolanami. Wś należy do par. rz.-kat. w Besku i ma cerkiew murowaną paraf. (dek. sanocki). Od st. poczt. i st. kol. żel. w Zarszynie odległa o 3 klm. Ludność 2054 jest przeważnie gr.-kat. wyznania (1800 osób), 224 rz.-kat., 30 izrael. Gleba żytnia. Więk. pos. Wład. Morawskiego ma 639 roli, 211 mr. łąk, w dolnym biegu potoku, na zach. od wsi, 117 past. i 1715 mr. lasu; pos. mn. 2444 roli, 500 łąk i 543 mr. pastw. Do mniejszej pos. zalicza się także uposażenie proboszcza, składające się z 78 mr. roli w ogóle. Dodatek do kongruy wynosi 98 zł. 51 cnt. W O. istnieje zdawna szkoła ludowa. Za czasów Rzpltej O. należała do ststwa sanockiego. W lustracyi z r. 1665 (rkp. Ossol. № 2834, str. 7) czytamy: „W tej wsi juxta lustrationem a. 1627 kmieci osiadłych było 24, teraz jest ich 9, którzy dają czynszu na ś. Jan po zł. 1 gr. 19 den. 9, facit zł. 14 gr. 25 den. 9, na ś. Marcin po gr. 12 den. 9, facit zł. 5 gr. 9 den. 9. Owsa powozowego dają po korcy 3, przychodzi owsa korcy miary krośnieńskiej 27, po 2 zł. = 54 zł. Owsa czynszowego po 3 ćwierci, przychodzi korcy 64, po złp. 2. Za tram 18 zł., tramowego po 12 gr., 3 zł. 18 gr. Stróżnego po zł. 1, wynosi 9 zł. Z borowizny po 1 zł. 15 gr., 13 zł. 15 gr. Kur czynszowych przychodzi 36, po gr. 3, 3 zł. 18 gr. Gęsi przychodzi 9, po gr. 10, 3 zł. Robota podług dawnych zwyczajów. Poddanych pieszych jest 15, którzy dawać powinni po gr. 6. Robić powinni poddani po dniu jednym w tydzień. Inne role pusto leżą. Pop w tej wsi na łaniech 2. Wybrańtwo w tej wsi na łanie roli, z którego służbę wojenną odprawować powinien. Młyn jest w tej wsi, z którego dają i z karczmą na rok 100 zł. Suma prowentu z tej wsi facit zł. 243 gr. 11. Na str. zaś 11: Urodzaj folwarku odrzechowskiego (korzec krośnieński): żyta kóp 20 (omłot 10, wysiew 2, wikt 2, reszta 6 po zł. 3); jęczmienia kóp 20 (om. 10, wys. 2, wikt 2, zostaje 6 po zł. 2); owsa kóp 100 (om. 50, wys. 10, wikt 10, reszta 30 po zł. 2); tatarki kóp 30 (om. 15, wys. 3, wikt 2, reszta 10 po zł. 2); siana brogów 2 (wikt 1, drugi czyni 10 zł.). Suma prowentu z tego folwarku facit 120 zł.“ Według lustracyi z r. 1765 były w tej wsi grunta „Urbanowskie“ i „Ziedarowskie“ zwane, w posiadaniu wdowy z Białobrzeskich Bielańskiej, za przyw. Augusta III, z prow. 300 złp., z czego kwarta 75 złp. Przy licytacyi 17 grud. 1811 r. nabył wieś Ignacy Urbański za 10,808 zł. w. a. *Mac.—Lu. Dz.*

Odrzekoń, tartak we wsi Chwostek, pow. lubliniecki, i pustk. w Kalinie, w tymże powiecie.

Odrzyca, dok. *Odriza*, niem. *Alte Oder*, stare koryto Odry, w Brandeburgii, odłącza się z lewego brzegu między Lubuszem i Kościerzynem i łączy się znów naprzeciw Czedna (Zehden); przyjmuje z lewego brzegu Stobrawę (Stobberow).

Odrzykoń, dawniej *Eremberg*, wś, pow. krośnieński, nad pot. uchodzącym z prawego brzegu do Wisłoka, na zach. stoku Królewskiej górki (541 mt.). Położenie wsi pochyla się z 364 na 253 mt. wznies. z wschodu ku zachodowi. Kościół w środku osady wznosi się 268 mt. W niewielkiem oddaleniu na wschód sterczą ruiny zamku Kamieńca (ob.), zwanego zazwyczaj zamkiem Odrzykońskim, chociaż istniał znacznie pierwej od wsi. Osada ta ma 2660 mk. rzym.-kat., z których 34 na obszarze więk. posiadłości, mającej 382 mr. roli, 52 mr. łąk, 27 mr. pastw. i 622 mr. lasu. Pos. mn. wynosi 1593 mr. roli, 321 mr łąk, 314 mr. pastw. i 39 mr. lasu. Istnieje tu kościół par. rzym.-kat., szkoła ludowa o dwóch nauczycielach, kasa pożycz. gminna z kapitałem 3235 złr. i browar piwny; dawniej była papiernia. Podług Razockiego, który tę miejscowość opisał 1621 r., została wieś osadzoną na gruntach zwanych Zawadą. Siarczyński w swym Słowniku (Rps. bib. Ossol., 1826) utrzymuje, że pierwotny kościół przebudował w r. 1629 pleban Poławski. Mylnie podają, że na starej belce znajdował się napis świadczący, że tu istniał kościół w początkach XII w. Tradycya bowiem wiąże się z napisem na dzwonie, odczytywanym 1101 i 1107, który mógł być zkąd inąd przywiezionym, parafia zaś nie posiada dokumentu erekcyjnego, pierwszą zaś o niej wzmiankę w aktach biskupich natrafiamy dopiero 1631 r. Poprzednio była kaplica p. w. św. Urszuli 1397 r. w zamku wyższym Kamieńcu czyli Erembergu, który posiadali Moskorzewscy. Od zamku zaczął się Klemens z Moskorzewa 1408 r. pisać Kamienieckim i dał początek rodowi Kamienieckich. Tej kaplicy nadał 1402 r. biskup przemyski Maciej dziesięciny biskupie ze wsi Eremberga alias Odrzykoń i z łanów Zawada i Sporne. Później była kaplica w niższym zamku Kamieńcu, założona 1543 r. przez Seweryna Bonara. W 1658 r. założyła Zofia ze Skotnickich Kalińska prebędę Im. Jezus przy kościele, którą uposażyła łanem. Tę wieś dziedziczyli po Moskorzewskich, Bonarowie, potem Firlejowie, Skotniccy, Kalińscy, Grodziccy, wreszcie Jabłonowscy. Obecnie posiada ją Zofia Biberstein Starowiejska. Kościół par. drewniany należy do dyec. przemyskiej, dek. krośnieńskiego. Par. obejmuje Bratkówkę i Węglówkę z 3289 rzym.-kat. i 14 izracl. Od północy otacza tę wieś Bratkówka, od południa zaś Sporne i Białobrzegi. Por. Kamieniec (Sł. Geogr. III, 764), Star. Polska, (II, 680), opis z rysunkami Matejki w Tyg. Illustr. (Nr. 362 z 1866 r.) i opis Wład. Łuszczkiewicza w Kłosach (XVI Nr. 390). Seweryn Goszczyński w poemacie „Król zamczyska“ przedstawia nam ostatniego mieszkańca tych ruin. *Mac.*

Odrzyków, niem. *Odrau*, wś nad Odrą, pow. raciborski, par. Rogów, ludność katolicka. Obszar około 1000 mr. Położenie nizkie, nadrzeczne.

Odrzyłeb, os. nad strum. Tereszyną, pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Dobra, odl. od Turka 9 w., ma 1 dm., 5 mk.

Odrzywół 1.) os., przedtem mtko, nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Odrzywół. Leży przy zbiegu rzki Korycznej z Drzewiczką, odl. 10 w. od Nowego Miasta (nad Pilicą), 26 w. od Opoczna, 28 w. od Radomia. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, ochronę dla dzieci, gospodę chrześciańską, targi tygodniowe i 10 jarmarków rocznie; 74 dm., 821 mk. i 1055 mr. ziemi należącej do osady. O. jest starożytną osadą, gniazdem szlacheckiego rodu Nałęczów Odrzywolskich. Kościół parafialny został prawdopodobnie założony już w XIV w. Bielski opowiada, iż Jagiełło przygotowując się na wyprawę krzyżacką, polecił w 1409 r. Dobrogostowi Czarnemu z Odrzywoła, staroście radomskiemu, by na łodziach most gotował przez zimę w Kozienicach, dla przeprawy przez Wisłę. Tenże Dobrogost otrzymał w 1418 r. od Wład. Jagiełły przywilej na założenie miasta na obszarze przyległem wsi Wysokin. Miasto otrzymało prawo niemieckie, targi, jarmarki, łaźnię. Dersław i Mikołaj Odrzywolscy zbudowali most na Drzewicy i uzyskali w 1515 r. prawo pobierania opłaty od wozów. W 1553 r. Zygmunt August zezwolił na przemianę dotychczasowej nazwy miasta Wysokinin na Odrowąż. Kościół tutejszy uległ podobno w XVI w. przekształceniu na zbór, podobnie jak i w poblizkim Klwowie. Jeszcze w początku XVII w. istniał tu zbór kalwiński. Abraham Mikołaj Odrzywolski przybudował w 1640 r. do drewnianego kościoła, murowaną kaplicę. Przechodząc przez różne ręce, O. wraz z przyległemi dobrami dostał się w ręce Ignacego Swidzińskiego, ssty lityńskiego, który w 1781 r. wyjednał przywilej królewski, odnawiający dawne jarmarki i przydający 7 nowych. W 1740 r. Adam Lisiniewicz, proboszcz smogorzewski, wzniósł nowy drewniany kościół. Obecny murowany pochodzi z 1840 r. Przy kościele były groby dawnych dziedziców miasta. W 1827 r. było w O. 64 dm., 375 mk.; w 1858 r. pożar zniszczył osa-

dę; w 1864 r. było 69 dm. i 690 mk. (126 żydów). Do kościoła należy kaplica na cmentarzu i druga kaplica we wsi Ossa. Co do uposażenia parafii ob. Lib. Ben. Łask. (655 i 657) O. par., dek. opoczyński, 2125 dusz. 2.) **O.**, fol., pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie, ma 8 mk. W 1827 r. było tu 9 dm., 75 mk. 3.) **O.**, wś, pow. pińczowski, gm. Złota, par. Pełczyska. W 1827 r. było 7 dm., 39. mk.

Odrzywołek, wś i fol., pow grójecki, gm. Kobylin, par. Grójec, odl. 3 w. od Grójca, ma 179 mk. W 1827 r. było tu 12 dm., 131 mk. W 1884 r. fol. O. z wsią t. n. i Dobryszew, rozl. mr. 812: gr. or. i ogr. mr. 706, łąk mr. 93, nieuż. mr. 13; bud. mur. 9, z drzewa 14; płodozmian 13 polowy, wiatrak. Wś O. ma os. 7 z gr. mr. 165; wś Dobrzyszew os. 5. z gr. mr. 44. *Br. Ch.*

Odstułpie, wś, pow. maryampolski, gm. Chlebiszki, par. Preny. W 1827 r. było tu 1 dm., 10 mk.

Odtołowo al. *Ottołowo*, jezioro w pow. lepelskim, zajmuje 3 w. kw. przestrzeni, największa długość dochodzi do 7 w. 100 saż., szerokość do 3 w. 350 saż., głęb. do 5 saż. Dno ma piaszczyste, miejscami kamieniste, brzegi odkryte i urwiste; od strony wschodniej rozpościera się błoto i wypływa rzeczka Lipienka, uchodząca do jez. Lipno i łącząca te dwa jeziora z jez. Czemienica.

Oducie, zaśc. szl. nad jez. Łodosie, pow. święciański, w 3 okr. pol., par. Komaje, o 31 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. kat.

Odwałki, wś, pow. dzisieński, ob. *Otwałki.*

Odwet, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Zadzino, odl. od Sieradza w. 25; ma 11 dm., 81 mk.

Odwierniki, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń, okr. wiejski i dobra skarbowe Kiwańce, o 4 w. od gminy, 34 od Lidy a 41 w. od Wasiliszek, ma 8 dm. i 66 mk. katol. (25 dusz rewiz).

Odwiślanie, przysiołek, gm. Kaniowa Starego, pow. bialski, w płn. obszarze gminy, na praw. brz. Wisły, nad granicą Szląska pruskiego. *Br. G.*

Odwiśle, wś, pow. miechowski, gm. i par. Igołomia. W 1827 r. było tu 36 dm., 251 mk.; wchodziła w skład dóbr Igołomia.

Odydra, karczma, ob. *Jezierna.*

Odyn, w narzeczu ludowym *Adyń*, fol. nad rzeką Wożą, lew. dopł. Wołmy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. śmiłowicka, par. katol. dawniej śmiłowicka a po kasacie takowej po 1864 roku koreliszczewicka, o 5 w. na płn.-zach. od mka Smiłowicz. Jeszcze na początku obecnego stulecia miejsce to było wioską, nazywało się Wojsko i należało do dom. Lada, które przez wiano Klotyldy Moniuszkówny dostało się Jelskim. Michał Jelski syn Franciszka i Amelji Sapieżanki, objąwszy po Moniuszkównie Ladę z przyległościami około 1817 r., przeniósł wieś Wojsko w miejsce zwane Hornówka i Kalinówka, a na starem sioła rumowisku założył fol. O. i tu prowadzonem było gospodarstwo płodozmienne, jedyne w tamtych czasach w okolicy. Od lat kilku po podziale familijnym osiadł w O. syn Michała Leon Jelski, b. dozorca stad skarbowych. Obszar przeszło 20 włók, w glebie szczerkowej lub zwirowatej; miejscowość płaska, łąki miernie wydajne, ale dostateczne, lasu dostatek, kamień narzutowy w okolicy. O starożytności osady świadczą znajdywane okrzeski krzemienne i siekierki; nad brzegiem Woży szczątki kurhanu. *A. Jel.*

Odyńce, wś, pow. nowogródzki, o parę w. na płd. od Wereszkowa, w 1 okr. pol. niehniewickim, gm. Wereszkowska, ma 4 osady; miejscowość małoleśna, wzgórzysta, gleba dobra. *A. Jel.*

Odyńcowo, zaśc. szlach., pow. trocki, w 3 okr. pol., o 30 w. od Trok, 2 dm., 9 mk. katol.

Odynica al. *Odenica*, przedmieście miasta Doliny. Za czasów Rzpltej była tu żupa, o której podany w Inwentarzu sstwa dolińskiego z r. 1758 (rkp. Ossol. Nr. 1419, str. 49) następujący kontrakt: „Daję ten kontrakt od skarbu JWP. Wacława na Rzewuskach, Olesku, Podhorcach, Targowicy, Kadyjowcach i Rejowcu Rzewuskiego, wwdy podols., hetm. p. k., starosty chełmskiego, drohobyckiego, dolińskiego, etc., starozakonnemu Izerowi Józefowiczowi na żupę odynicką w niżej opisany sposób: iż pomienionemu arendarzowi puszcza się żupa odynicka z wszystkimi do niej z dawna należytościami za sumę 3,000 złp., którą sumę dwiema ratami do skarbu wypłacać powinien, pierwszą na dzień 15 grudnia 1758 to jest złp. 1,500 bez delatki pod egzekucyą, drugą takąż sumę na d. 9 lipca 1759 r. złotem ważnem czyli monetą, rachując każdy czerwony złoty po zł. 18. Tym zaś gromadom Strutynowi i Łopiance, drwa sprawiedliwie bez żadnej krzywdy płacić kwotnik będzie, czego zwierzchność zamkowa dojrzeć ma. Łatry zaś i inne powinności drew jarzmowych, nie uciemiężając poddaństwa, podług ugody z ludźmi jeszcze pomieniony arendarz odbierać ma. Podczas zganiania na Nowiczkę, Łopiancy i Strutyncy zganiani być niepowinni, ale do O. drwa odwozić mają. Skota aby na potrzebę wystarczało zamek dojrzeć ma. Beczki na O. takiej szerokości być powinne jako i na Nowiczce. Soli furnej beczek 500, oprócz sumy w kontrakcie wyrażonej dać powinien, którą do Lwowa skarb odsyła. Ten kontrakt zaczyna się od d. 1 sierpnia 1788 r. a kończyć się powinien o takowym dniu i czasie r. 1789, który kontrakt tak od skarbu jako

i arendarza podpisany stwierdza się. Działo się na Zamku dolińskim 28 Julii 1758.“ Na str. 72 i nn. tegoż rękopisu podane są tabele wykazujące wyrób i przedaż soli, tudzież różne wydatki żupy. W inwentarzu z r. 1727 (rkp. Ossol. Nr. 1420 str. 13), czytamy: „Kierat ze wszystkiem dobry; tylko koła surowicę ciągnące po części potrzebują reparacyi, także kosz jeden i linwa przystare odnowienia potrzebują. Wieża przystara, w niej dwa czeryny dobre, jeden tegoroczny, drugi przeszłoroczny, koni do niej skarbowych 2. Budynek ex opposito na pagórku nowo erygowany, ze wszystkiem dobry, w którym bednarz mieszka. Na gruncie tej wieży jest drzewa zwiezionego in Nr. 12, a to dla postawienia in complementum drugiej wieży nowej zwiezionego.“ Na str. 45 tegoż rękopisu czytamy: „Zupę Odyniecką trzyma Hirsz Zelikowicz, żadnej in paratis nie dając sumy, ale samymi beczkami in Nr 2300 powinien wydać do skarbu za dyspartymentem JW Pana dzierżawcy na włość juxta antiquam praxim, której wydania soli zaczynać się ma dyspartyment a 2 febr. 1727 ad eandem diem a. 1728 kończyć się, każdą beczkę soli rachując po 1 zł.=2,300 zł. A jeżeliby pomienionej żupy odynieckiej kwotnik per aliquam negligentiam i nierozgarnienie w gospodarstwie żupy swojej postanowionej soli juxta praescriptum nie wydawał kwoty, tedy WP. dzierżawca, ne ex inde in posterum do JWIMP. Dobr. formet sibi praetensionem, procquetur, ażeby in casu eo zaraz tę żupę odyniecką na kahał cały doliński narzucił, stringendo onych, aby lub sami skarbowi w tej soli satisfaciant, lub natychmiast e medio sui takowego arendarza do tej żupy prokurowali, ażeby skarbowi żadnej i najmniejszej w tej intracie nie było dyminucyi.“ *Lu. Dz.*

Odyniec, rzeczka w powiecie trockim, dopływ rz. Wereszni, przepływa pod fol. Ginejciszki (Gieniejciszki).

Odyszewo, ob. *Hodyszewo.*

Odziatycze, duża wś, pow. borysowski, nad kotlinami rz. Berezyny i Bobra, w 1 okr. pol. chołopienickim, ma 98 osad pełnonadziałowych; cerkiew paraf. pounicka, pod w. Narodzenia N. M. P., wzniesiona w 1822 r., uposażona około 5 wł. ziemi. Parafia ma przeszło 1200 wiernych. Miejscowość mało ludna, poleska, grunta piaszczyste. Ze wsi idą drogi do Wielatycz i Smork. Lud trudni się rolnictwem i flisactwem. *A. Jel.*

Odzierady, os., pow. łódzki, gm. Rąbień, ma 4 dm., 22 mk., ziemi włośc. 50 morg.

Odzirniński grzbiet, grzbiet górski, w dziale Ludowej, gm. Hryniowa, pow. kosowski. Odrywa się od głównego grzbietu Ludowej, t. j. od szczytu Baby Ludowej (1586 mt.) na płn.; w tym grzbiecie szczyt najwyższy Tarnica (1558 mt.); tworzy on ścianę rozgraniczającą doliny pot. Odzirnego i Moczernego, dopływów Probiny. Długość grzbietu 6 klm.

Odzirny potok, pot. górski, powstaje pod Halą Tarnicą, w gm. Hryniowa, w pow. kosowskim; płynie górskim, leśnym parowem na płn.-wsch., ponad którym od zach. wznosi się grzbiet Pochroptina (1312 mt.), a od wsch. Odzirniński dział (1258 mt.). Zlewa swe wody do Probiny z pr. brz. Długość biegu 5 klm.

Odżary, dzikie, odludne błoto lesiste i mszyste, na płd. krańcu pow. ihumeńskiego, przy granicy pow. słuckiego, w okolicy uroczyska wznoszącego się wśród nizin i zwanego Skomoroszaja Hora. Z błotem O. łączy się błoto Sielec i ztąd bierze początek Jaszna, mały prawy dopływ Ptycza. Na tych przestworach kosi się dużo błotnego siana. Należy do dóbr Porzecze, niegdyś Radziwiłłów, teraz ks. Wittgensteina. *A. Jel.*

Oebelgunde, dobra koronne, w okręgu mitawskiem, pow. i par. doblońska (Kurlandya).

Oedernitz, łuż. *Wudreniza*, wś, pow. rozborski. Do 1815 r. na saskich Łużycach. W 1842 r. własność klasztoru żeńskiego w Marienthal w Saksonii, 68 dm., 415 mk. ewang.

Oehlhuetten (niem.), ob. *Ligotka*, al. *Lhotka*, wś, pow. i obw. sąd. opawski, ma 64 dm., 273 mk. (m. 124, k. 149); szkoła ludowa. *Br. G.*

Oehmkenhof (niem.), majątek do Elbląga należący, pow. elbląski, st. poczt., par. kat. i ew. Elbląg $^3/_8$ mili odl.; szkoła Pangritz, 3 posiadła; 44 mr. W 1868 r. 3 dm., 13 ew., 1 kat.

Oehna (niem.), łuż. *Hownjow.*

Oelberg, *Góra oliwna*, szczyt w Beskidach spiskich; ob. *Lewocza* (V, 189.)

Oelmuehle (niem.), młyn, pow. elbląski, st. poczt., paraf. kat. i ew. Elbląg $^5/_8$ mili odl., szkoła Dąbrowa; własność szpitala elbląskiego, wydana w wieczystą dzierżawę. W 1868 r. 1 dm., 1 kat., 11 ew. *Kś. Fr.*

Oelpoche 1.) niem., ob. *Olejnica.* 2.) **O.**, gm. i os. leśn., ob. *Zaborowo* i *Radomierz.*

Oels, ob. *Oleśnica.*

Oelse, rzka, ob. *Oleśnica.*

Oelsenau, folw., pow. iławski, st. poczt. Iława n. Preglem.

Oerzenthal, niem., folw. do Załomu należący, pow. wałecki, st. poczt., par. kat. i ew. Człopa, szkoła Gałęzowo. W 1868 r. 3 bud., 1 dm., 12 mk. *Kś. Fr.*

Oesel, wyspa na morzu Baltyckiem, w dok. polskich *Ozylia*, łac. *Osilia*, u wyspiarzy estońskich *Saare-ma*, u Estów lądu stałego *Kurre-Saare*, stanowi część gubernii inflanckiej i składa się z 12 okręgów parafialnych. Przyłączona od 1710 r. do cesarstwa rossyjskiego, posiada autonomią, swe prawa, osobną reprezentacyą, instytucye szlacheckie niezależne od inflanckich, własne sejmiki i własnego

marszałka krajowego (Landmarschall), który ma wszystkie przywileje marszałka gubernialnego. Wraz z wyspami Moon, Dagö (albo Dagden) i kilku pomniejszemi, jakie je otaczają, O. tworzy grupę wyspową opłukiwaną już to przez morze Baltyckie, już to przez odnogi Fińską i Ryską i położoną pomiędzy 39° a 41° wschod. dług. geogr. i między 58° a 59° płn. szer. Dagö leży na północ od wyspy O. i Moon, od których ją przedziela ciaśnina Soëla-Sund, i wchodzi w skład gubernii estońskiej; natomiast wyspa Moon leży na wschód od O., od której ją przedziela półmilowa ciośnina, zwana „mały Sund". Przez tę ciaśninę ma być przeprowadzony most stały i groble łączące obie wyspy w jedną całość, w której wyspa Moon obecnie stanowi 12 okrąg parafialny. Do najbliżej od O. położonych części lądu stałego należą: na północ wysunięta kończyna Kurlandyi z przylądkiem Domesnez oraz zachodni brzeg Estonii, który od wyspy Moon oddziela tylko wielki Sund. Ciaśnina ta w najwęższej swej części nie przechodzi $1^1/_4$ mili. Obszar wyspy O. wynosi 47 mil kwadr. Układ powierzchni przedstawia pewną rozmaitość. Wyspę tę tworzą olbrzymie wapienie dewońskie, których piętrzące się pokłady wznoszą się najwyżej w północnej części, mającej brzegi wysokie i strome, złożone z urwisk skalnych, wysuniętych daleko w morze. Noszą one u miejscowych mieszkańców nazwę „Panke". Północną i zachodnią część przerzyna pasmo wzgórz dosyć wyniosłych. W stronie północnej pasmo to bardziej się zbliża do brzegu, w zachodniej zaś od niego się oddala i tworzy dział wodny dla nielicznych strumieni i strug, które wyspę zraszają. Wspomniane pasmo wzgórkowate pokrywają w wielkiej części lasy iglaste. U stóp tych wyżyn napotykamy niemal wszędzie rozległe moczary, wody z wzgórz spływające tworzą w kilku miejscowościach jeziorka, z których wypływają z nagłym spadkiem, poczem łagodnie uchodzą do morza. Brzeg południowy, przeważnie płaski, przedstawia liczne zatoki, które skutkiem osadzania ziemi i szlamu przez morze, przekształciły się w części na małe jeziora. Układ geognostyczny wyspy przekonywa, iż niegdyś stanowiła dno morskie. Wszystkie składające ją warstwy zawierają liczne szczątki ryb, muszle a zwłaszcza niezliczoną moc koralów i zoofitów. O. wraz z otaczającemi ją wyspami i wysepkami podniosła się z głębin morskich. To jej stopniowe podnoszenie się trwa dotąd; obserwować je można najwyraźniej na południowych wybrzeżach. W stronie południowo-zachodniej przyrasta rozległy półwysep Szworbe, którego długość wynosi obecnie 6 mil. Półwysep ten tworzy w jednem miejscu wąziutkie międzymorze, z jakiego i morze Baltyckie i odnoga Ryska równocześnie dają się widzieć. Największa szerokość półwyspu wynosi zaledwie dwie mile. Na całej przestrzeni wyspy znajduje geolog obszerne pole do studyów. Na zachodnim jej wybrzeżu wykopywują często pomiędzy innemi *Eurypterus remipes* i *Pterigodus*, a na wybrzeżach południowych i zachodnich zbierają bursztyn już to w większej już to mniejszej ilości. Klimat wyspy różni się znacznie od klimatu pobliskiego lądu stałego. Otoczenie morskie wpływa na wyrównanie temperatury, tak, że w późnej jesieni, kiedy na lądzie stałym mróz już dobrze dokucza, wyśpiarze jeszcze się cieszą 6 a niekiedy i 8 stopniowem ciepłem. W zimie zaś temperatura nigdy tak nie spada jak na lądzie stałym; silne mrozy są nader rzadkie i trwają zwykle bardzo krótko. Natomiast w lecie, nawet w porze największych upałów, temperatura jest niższą niż na lądzie stałym. Zewsząd bowiem ożywiają, odświeżają atmosferę prądy morskiego powietrza. Skutkiem łagodności klimatu w niektórych latach dojrzewają tu nietylko winogrona ale i orzechy włoskie. W ogrodach napotykamy tu i owdzie nie tylko białą akacyą ale i orzesznik grecki (*inglans regia*). Wegetacya leśna bogactwa swe zawdzięcza łagodności klimatu. Lasy, przeważnie z dębów i jesionów złożone, zdobią częstokroć przepyszne bluszcze (*hedera helix*), pnące się po drzewach, lub pokrywające urwiska skalne. W niektórych miejscowościach znajdujemy rośliny, jakich na poblizkim lądzie stałym daremniebyśmy szukali, jak np. drzewo *taxus baccata* i *asperula odorata*. Ta ostatnia roślina, zwana po niemiecku der Waldmeister, w znacznych ilościach ztąd bywa przesyłaną do Rygi. W lasach tutejszych napotykamy *sorbus scandica*, drzewo które w Inflantach nawet w ogrodach zrzadka się pojawia. W zachodniej części wyspy wegetacya się rozwija o cały tydzień wcześniej niż na wschodnich jej wybrzeżach. Przeważają na wyspie wiatry południowe i południowo-wschodnie, północne zaś do najrzadszych należą. *Historya.* Grupa wysp, w której O. główne zajmuje stanowisko, była w najdawniejszych czasach zamieszkaną przez ludność germańskiego szczepu. Następnie osiedlili się Finnowie i przyjęli kulturę germańską, jaką tu już zastali. Dowodzą tego religijne tradycye i obyczaje miejscowych Estów. Przed opanowaniem wyspy przez chrześcian niemieckich, była ona podzieloną na 5 okręgów; sprawami każdego okręgu zarządzała rada starszych zwana „wannemal". Były to oczywiście drobne gminy, które tylko w czasie wojny jednemu podlegały wodzowi (wannem). W czasach przedchrześciańskich miała wyspa znaczniejszą i zamożniejszą ludność niż w stuleciach po najściu niemieckiem.

Zródła autentyczne malują nam mieszkańców ówczesnych jako lud bojowniczy i korsarski, rozciągający swoje napady aż do Danii i Szwecyi. Kroniki opowiadające o podboju Inflant i Estonii przez zakon rycersko-niemiecki, opisują mieszkańców „Ozylii“ jako szczep rozporządzający licznemi hufcami pieszemi i konnemi, a także znaczną flotą, która jednak składała się z małych statków. W r. 1211 wtargnęli na 300 korsarskich łodziach tutejsi wyśpiarze przez ujście inflanckiej Aa aż pod zamek Torejdę, który oblegać poczęli. Lubo przy tej zuchwałej wyprawie utracili wszystkie statki, atoli już w r. 1215 w jednej z przystani wyspy O. otacza żeglującego do Bremy ryskiego biskupa Alberta I flotyla złożona z 200 nowozbudowanych statków korsarskich. Energią bojowniczą wyspiarzy cechuje fakt, że w ciągu lat 24 przedsięwzięli 17 wypraw korsarskich i w tymże przeciągu czasu od swej wyspy po trzykroć nieprzyjaciół odpierali. Dla obrony O. powznosili na niej liczne nasypy warowne, tak zwane „Bauerberge“, których ślady dotąd przetrwały. Kilka z nich (a mianowicie w Kergel, Karmel, Wolde i Peude), jeszcze obecnie w dobrym znajdują się stanie. Otacza je wał ziemny dochodzący do 33 stóp wysokości, a mający dwie potężne bramy. Zewnętrzna strona nasypu jest niezwykle stroma; na wale wznosi się mur sążniowej wysokości, który w niektórych miejscowościach zastępowano ostrokołem. Kształt takich warowni najczęściej owalny, długość przechodzi 500, szerokość 300 stóp. W środku wyraźne ślady studni. W czasie wojny gromadzono tu wszelki dobytek, żony, dzieci, a w obszerniejszych mieściły się także i całe stada bydła. Samodzielność swoją utracili mieszkańcy O. w 1227 r., gdy inflanccy kawalerowie mieczowi dokonali ostatecznego podboju wyspy. Wodą czerpaną ze studni warownej góry *Wolde*, której szczątki dotąd istnieją, ochrzczono wówczas Ezelczyków, a z całej grupy wysp utworzono biskupstwo ozylijskie, w skład którego wchodziło także zachodnie wybrzeże Estonii, noszące nazwę „die Strandwîk“. Ziemię zaś całą podzielono pomiędzy biskupa i zakon rycerski inflancki. Wszelako biskupi ozylijscy z początku tylko zrzadka rezydują na wyspie, przekładając pobyt w poblizkim Hapsalu, położonym na zachodnim wybrzeżu Estonii, gdzie dotąd podziwiać można wspaniałe zwaliska warownego biskupiego zamku. Natomiast zakon inflancki na samej wyspie O. (nieopodal kościoła w Peude) wzniósł zamek obronny niemniej wspaniały, a w którym wójt zakonu stale z załogą przebywał. Bojowniczych mieszkańców wyspy niezdołało to wszakże przeistoczyć na spokojny lud rolniczy. Liczne rokosze świadczą jak usilnie starali się wyspiarze odzyskać utraconą niezależność. Największe i najgroźniejsze powstanie wybuchło w 1343 roku. Połączeni z Estami lądu stałego, wyspiarze zburzyli wszystkie kościoły i osady niemieckie, a ludność wymordowali, poczem zgromadzili się pod zamkiem w Peude w celu rozpoczęcia oblężenia. Przebywający w nim z rycerską załogą wójt krzyżacki kapitulował niezwłocznie, gdyż załodze zapewniono wolny powrót. Zaledwie wszakże opuściły zamek hufce rycerskie, rzucają się powstańcy na nie i zewsząd je otoczywszy wycinają w pień a zamek z ziemią równają. Rozwścieklone tłuszcze pociągnęły na ląd stały estoński, część ich obległa Rewel, większa zaś masa otoczyła Hapsal, grożąc śmiercią biskupowi. Lecz w tem nadciąga mistrz prowincyonalny inflancki Burchard de Dreylewen na czele swego rycerstwa. Rzuciwszy postrach pomiędzy rewelskich rokoszan, pośpieszył na odsiecz Hapsalowi, a w ciągu zimy dostał się nawet na wyspę przez Sund, grubemi lodami pokryty, wkrótce atoli musiał na ląd stały powrócić, gdyż lodowata pokrywa Sundu załamaniem się grozić poczęła. Za to w ciągu następnej zimy wcześniej przeniósł pomstę na buntowniczą wyspę, która tym razem ostatecznie podbitą zostaje. Wódz ich zamordowany i jego wojską, z 9,000 ludzi złożone, wycięte. Ci z mieszkańców co po tylu klęskach pozostali jeszcze przy życiu, poczuli teraz żelazną dłoń mistrza Burcharda. Za karę kazał on im wznieść dwa nowe obronne zamki, jeden dla wójta krzyżackiego zakonu nad małym Sundem (zamek ten nosił nazwę „Suehneburg“), drugi dla biskupa ozylijskiego. Ten ostatni, zwany „Arensburg“, przetrwał do dni naszych. Wznosi się on obok miasta tejże nazwy i należy do rzadkich zabytków sięgających pierwszej połowy XIV w. Tą surowością mistrz inflancki Dreylewen utrwalił panowanie ale zarazem wyludnił i zrujnował wyspę na długie lata. Długo zostaje ona pod władzą krzyżacko-inflanckiego zakonu i biskupów ozylijskich, których aż 26 rządziło wyspą, rezydując stale już to w zamku Arensburskim już to w pobliskim Hapsalu. W 1543 r. Jan Muenchhausen, bisk. piltyński, otrzymuje równocześnie zarząd i nad biskupstwem ozylijskim, które przy rozwiązaniu związkowego państwa inflanckiego przez Zygmunta Augusta, sprzedał ten biskup apostata za 30,000 talarów wraz z sekularyzowanem biskupstwem piltyńskiem Frydrykowi II, królowi duńskiemu, ten zaś oba te biskupstwa dał swemu bratu Magnusowi, ks. holsztyńskiemu, który później, w ciągu wojny przez Iwana Groźnego Inflantom wydanej, tak smutny zyskał rozgłos. W kwietniu 1560 r. wylądował ks. Magnus przy Arensburgu i objął rządy

nad wyspą wraz z piltyńskiem biskupstwem, władał aż do śmierci († 1572 r. w Piltyniu). Po czem król duński ziemię piltyńską oddał na prawie zastawnem za 30,000 talarów margr. brandeburskiemu Jerzemu Frydrykowi, a wyspę O. przyłączył do swego królestwa. Odtąd była ona przedmiotem długotrwałych zatargów pomiędzy Danią, Polską i Szwecyą, zanim w r. 1645, na mocy ugody zawartej w Bremsebrö, ostatecznie została ustąpioną Szwecyi, w której posiadaniu zostaje do 1710 roku. W 1708 — 1710 r. panuje na wyspie morowe powietrze. Pustki i ruiny zalegają tam, gdzie dawniej wrzało bujne życie, chwasty zarastają pola, na których przed tem złociły się kłosy. Dobra zupełnie zniszczone przez tak zwaną redukcyą szwedzką, która swą działalność, wymierzoną przeciw szlachcie inflanckiej, rozpoczęła od wyspy O. Chłopi uciekają do lasów, a pozostałych i zdziczałych niepodobna do pracy nakłonić. Poszukiwania dokonywane w archiwum kościelnem parafii Karmel (przez autora niniejszej pracy), odsłoniły szczegóły ruiny i nędzy, w jaką zaraza i głód na początku wieku XVIII całą wyspę pogrążyły. Jak świadczą księgi kościelne w Wolde, z całej parafii pozostał przy życiu jeden tylko mężczyzna i jedna kobieta. W marcu r. 1710 przybyli pierwsi Kozacy na wyspę, a we wrześniu tegoż roku warownia Arensburska wraz z całym inwentarzem została ustąpioną Rossyanom. Forteca Arensburska w 1836 r. zniesioną została. Odtąd to ciekawe miejsce obronne już tylko przez turystów podziwianem bywa. Cały czworobok warowni, jej fosy głębokie i zewnętrzna stoczystość wałów pochodzą z 1645 r., w którym to czasie wznowić je kazała królowa Krystyna. Dwa rzędy domów murowanych u wejścia do wnętrza fortecy (obrócone obecnie na tak zwaną „stacyą leczniczą“) są nowszej daty. Niegdyś służyły one za mieszkanie komendantom rossyjskim i ich załodze. Pałac zaś biskupi, z ciosowego kamienia, w stylu ostrołukowym, o wysokich czworogrannych wieżycach, sięga roku 1344 i należy do najciekawszych i najpiękniej utrzymanych ruin dawnych zamków nadbałtyckich. Całkowicie w nim zachowany wspaniały kościół zamkowy, ma tylko dwie nawy, których ostrołukowe sklepienia podtrzymują całe rzędy kolumn gotyckich rzadkiej piękności. Służy on dotąd za oratoryum księżom katolickim, przybywającym tu corocznie z Rygi dla udzielania sakramentów nielicznym tutejszym katolikom, którzy niemal wszyscy są Polakami. *Ludność* wyspy według A. Tideboela w 1835 r. wynosiła 40,000 mk. Spis z 29 grudnia 1881 r. wykazał 53,119 mk.; na 1 milę kw. przypadło 1130 dusz. Najgęściej zaludnioną jest par. Karmel, która otacza miasto Arensburg (tworzące osobną parafią miejską), liczy bowiem 8364 mk., rozsiedlonych w 17 dobrach już to szlacheckich, już to skarbowych, najmniej ludną jest parafia st. Johannis, licząca tylko 762 mk., rozsiedlonych w 5 dobrach szlacheckich. W pozostałych parafiach mamy następne cyfry: par. Peude liczy 7588 mk. w 14 dobrach, z których 6 są własnością rządową; par. Kilkond 6627 mk. w 13 dobrach (5 rząd.); par. Moon 5428 mk. w 11 dobrach (5 rząd.); par. Karris 5206 mk. w 12 dobrach (2 rząd.); par. Wolde 4073 mk. w 11 dobrach (4 rząd.); par. Jamma 3738 mk. w 5 dobrach (1 rząd.); par. Pueha 3722 mk. w 9 dobrach (2 rząd.); par. Kergel 2898 mk. w 9 dobrach (3 rząd); par. Mustel 2223 mk. w 3 dobrach (2 rząd.); par. Ansekuell 2200 mk. w 5 dobrach (2 rządowe). Obszar wyspy dzieli się na 1653 osad, w tej liczbie 1 miasto, 1485 osad włościańskich, 68 obszarów dworskich, 40 dóbr skarbowych, 13 probostw protestanckich, 13 probostw estońsko-prawosławnych, 2 leśnictw skarbowych, i nakoniec 5 dóbr, stanowiących wspólną własność rycerstwa ozylijskiego (oeselsche Ritterschaftsgueter). Z dochodów wspomnianych 5 dóbr rycerskich opędzają się koszta utrzymywania dróg prywatnych i inne wspólne potrzeby szlachty miejscowej. Podług pochodzenia plemiennego ludność wyspy rozdziela się na rodzimą i napływową. Rodzimą tworzą Esty i Niemcy. Estów jest 51,983, Niemców zaś 472. Ludność napływową, wynoszącą tylko 664 osób, tworzą Rossyanie, Polacy, Łotysze i Żydzi. Przebywa ona przeważnie w mieście Arensburgu, liczącem obecnie 368 dm. i 3345 mk. Co do wyznania to Niemcy i Łotysze są przeważnie luterańskiego, Estowie po większej części luterańskiego, w mniejszej zaś części i to dopiero od 40 lat są prawosławni. Obecnie liczą 34,041 luterańskiego, 18902 prawosławnego wyznania, katolików stale przebywających zaledwie 20, kalwinów 18, innych sekt protestanckich 11, bezwyznaniowych 9, wyzn. mojżeszowego 118. Ludność wyzn. protestanckiego posiada 13 zborów (żadnego kalwińskiego), prawosławna ma ogółem 13 cerkwi, katolicka nie posiada kościoła. Zarząd duchowny nad ludnością protestancką wykonywa konsystorz, rezydujący w Arensburgu a otrzymujący kierownictwo nie od superintendentury ryskiej ale wprost od generał-superintendentury petersburskiej. Prawosławna ludność należy do eparchii ryskiej, a nader szczupła garstka miejscowych katolików do rozległej parafii katolickiej ryskiej. Co do zajęcia ludność tej wyspy jest przeważnie rolniczą. Zajmujący się rolnictwem wynoszą około 89%, zatrudnieni zaś przemysłem i handlem tylko 9%,

liczba utrzymujących się z usług osobistych wynosi zaledwie $1^{3}/_{4}$ %. Estowie zamieszkujący wyspę różnią się od Estów lądu stałego (ob. Słow. Geogr. II, 359 i 360). Łagodni i spokojnego temperamentu; kłótnie, bójki, zabójstwa zdarzają się bardzo rzadko. Łagodność wszakże nie wyłącza wcale stanowczości. Est z wyspy O. upartym jest z natury, rozdrażniony albo obrażony odczuwa krzywdę głęboko, staje się mściwym, podstępnym i zawziętym w walce, pomimo tego jednak nie łatwo ulega zewnętrznym wpływom. Esty tutejsi częstokroć odznaczają się odwagą; stanowczość ich zamienia się w męstwo i wtedy gardzą śmiercią. Na samobójstwo Est wyspiarski zapatruje się jak na największą zbrodnię. Do stron ujemnych zaliczyć można lekkomyślność i niezaradność, posuniętą do tego stopnia, że przy zwykłym niedostatku w latach nieurodzajnych umierają niekiedy z głodu. Nie gardzą także trunkiem, zwłaszcza gdy ich ktoś do hulanki podnieci. Zwykłem ich zajęciem jest rolnictwo. Odzież, wozy, łodzie, naczynia i sprzęty gospodarskie i domowe sami sobie dziwnie umiejętnie sporządzają. Nie tylko w ich domowych wyrobach ale i w ich pieśniach i melodyach przebija się poczucie piękna. Ubranie włościan jest malowniczem i urozmaiconem. Różni się ono niemal w każdej parafii (por. „Trachtenbilder der oeselschen und moonschen Bauern ', rysunki Sterna wyd. w Arensburgu). Klasę posiadaczy ziemskich na całej przestrzeni wyspy stanowią wyłącznie Niemcy, których tylko mała cząstka pochodzi od starodawnych rodów krzyżacko-inflanckich, jakie przez tak zwaną „redukcyą szwedzką" (postanowienie rządu szwedzkiego, które miało na celu przyłączenie do skarbu państwowego wszystkich dóbr nabytych rzekomo drogą nielegalną), niemal zupełnie wyniszczone tu zostały, lub w skutek tejże „redukcyi" na ląd stały się poprzesiedlały. Do dawnych rodów tutejszych zaliczają obecnie licznie na wyspie rozrodzonych Buxhoewdenów i Sassów; z czasów szwedzkich napłynęły i zlały się całkowicie z miejscową szlachtą rody: Nolkenów, Ekesparów, Pollów i Gildenstubbów. Wszystkie inne należą już to do nowo kreowanej szlachty (jak Minkwitzowie, Burmeistery, Renngartony i t. p.), jużto do starodawnych matrykuł Kurlandyi, Estonii i Inflant (jak Sackenowie, Fitinghofowie, Stakelbergowie, Freitag-Loryngh owenowie i t. d.), zkąd skutkiem spadków familijnych na wyspę się przesiedliły. Szlachta tworzy tu osobne stowarzyszenie czyli raczej korporacyą „die oeselsche Ritterschafts-Corporation", posiadającą własne odrębne instytucye, które utrzymuje sama z dochodów wspólnych dóbr szlacheckich „oeselsche Ritterschafts-Gueter".

Tę ozylijską szlachtę cechują: kastowa wyłączność, niezwykłe gdzie indziej zacofanie a zarazem niezamożność, będąca w pewnej sprzeczności z pretensyami do arystokratycznego szyku. Lato spędzają w swych majątkach, w zimie zaś niemal wszyscy skupiają się w Arensburgu i oddają się wyłącznie zabawom klubowym. Odrębną warstwę ludności niemieckiej stanowi tak zwany „stan literatów" (Literatenstand), do którego w krajach nadbałtyckich zaliczają rodziny tych wszystkich mieszczan, co odbyli studya uniwersyteckie, a więc adwokatów, lekarzy, duchownych, profesorów i wyższych urzędników miejskich, techników i t. p. Ludność miejska jedynego na tej wyspie miasta (Arensburga), przeważnie składa się z Estów i dosyć nieokrzesanych mieszczan niemieckich, w małej zaś tylko części z innych narodowości, jako to: Łotyszów i Rossyan. Izraelici, dawniej nieliczni, teraz częściej się osiedlają. Arensburg w skutek swej rozległości, szerokich ulic, licznych ogrodów i sadów a nawet okazałych parków prywatnych, zawsze pięknym murem otoczonych, robi wrażenie nierównie większego, niżeli jest miasta. Do ruchu ludności w lecie przyczynia się znaczna ilość gości przyjeżdżających tu na kąpiele szlamowe. Między płodami kopalnemi główną rolę gra kamień wapienny i tak zwane kamienie ezelskie, a także bryły erratyczne granitu. Do największych kamieniołomów wyspy należą Klausholmski i Pechelski, uchodzące za niewyczerpane. Dostarczają one płyt kamiennych nie tylko Arensburgowi, ale i na chodniki wielu miast lądowych. Znajdują się też łomy kamienia budulcowego, z którego na miejscu wyrabiane bywają nie tylko nadgrobki, kolumny i schody ale olbrzymie wazy i inne dekoracye do ogrodów. Wyspa O. obfituje również w płody roślinne. Z pomiędzy drzew owocowych, hodowanych tu, wymieniamy: renklody, damasceny i inne śliwy szlachetne, oraz gruszki i jabłka, a nawet w niektórych miejscach winogrona i orzechy włoskie. Co do produkcyi rolniczej wydaje wyspa z roślin zbożowych: pszenicę, żyto, jęczmień, owies i grykę; z roślin strączkowych: groch, fasolę, soczewicę i bób; z okopowych: ziemniaki, buraki, rzepę, kapustę i brukiew; z roślin handlowych: len, konopie i chmiel; z roślin pastewnych: koniczynę, tymotkę i wykę. Gospodarstwo rolne mało rozwinięte i uprawa pól, łąk, a nawet ogrodów bardzo wiele pozostawia do życzenia. Warzywa uprawiają tylko na potrzebę domową, a do Arensburga w porze kąpielowej dostarczanemi bywają szlachetniejsze ogrodowiny jużto z okolic Rygi, jużto z Rewla. W lasach mieszanych przeważają jesiony i dęby; pomiędzy niemi znajdują się także lipy, wiązy, klony,

jarzębiny, modrzewia, olbrzymie czarne olchy, wspomniane już wyżej *taxus baccata* i *sorbus scandina*, czeremchy i leszczyny. Często tu dają się napotkać nieużytki, które niemal całkowicie pokrywa karłowaty jałowiec. Dębów zdatnych do budowli statków dostarcza słynne leśnictwo skarbowe Karjalasma na półwyspie Szworbe. Większą część wyspy zalegają pastwiska, na których krzewi się obficie karłowaty jałowiec. Nie tylko o nawodnieniu ale i o uprawie łąk nikt tu jeszcze nie pomyślał, sa one więc jednokośne i pozostawione naturze. Tu i owdzie odgradzają je od pastwisk płotami z kamieni polnych, misternie ułożonych, które w pewnej odległości sprawiają wrażenie muru. Takież kamienne ogrodzenia otaczają pola uprawne, co im nadaje pozór ogrodów warzywnych. Ze zwierząt domowych odznaczają się konie i owce. To też rasa koni ezelskich (małych ale krępych i wytrzymałych) powszechnie jest znaną, zwłaszcza odkąd G. Weidmann ogłosił rozprawę p. t. „Ueber die Pferderace der Insel Oesel“ (Dorpat 1853). Niemniej ceniona rasa owiec ezelskich, którą odznacza wełna dziwnie delikatna. Rybołóstwem zajmują się mieszkańcy nadbrzeżni, utrzymujący się przeważnie z połowu flondr, dostarczanych ztąd w znacznej ilości i lądowi stałemu. W borach i lasach ezelskich napotykamy zwierzynę tę co i w Inflantach, tylko w mniejszej ilości, gdyż niszczą ją bezustannie wilki, będące w wielkiem poszanowaniu u wyspiarzy, którzy za czasów pogańskich czcili je jako bóstwo. Na wybrzeżach znajdujemy niezliczoną ilość ptactwa wodnego, wszakże bociany nigdy nie nawiedzają wyspy O., zarówno jak Estonii i północnej części Inflant. Natomiast żórawie w tak wielkiej tu się znajdują ilości, że u Estów lądu stałego cały ten kraj od nich nazwę swą bierze (Kurru-saare, t. j. wyspa żórawia). Włościanie i obywatele ziemscy nie pomyśleli dotąd ani o zamienieniu dawnej sochy na pługi, ani o płodozmianach; nie może tu więc być i mowy o gospodarstwie racyonalnem. Równie mało rozwiniętym jest i przemysł fabryczny, ograniczający się do dwóch gorzelni i jednej garbarni. Z ważniejszych gałęzi przemysłu rękodzielniczego najwięcej rozwiniętem jest kamieniarstwo. Ruch handlowy słaby. Przedmiotem handlu wywozowego są: płody rolnicze, drzewo (zwłaszcza dębowe i jesionowe), bydło rogate, konie, owce, wełna, drób, wyroby kamienne i płyty na chodniki, a także i roślina *asperula odorata*. Pod względem administracyjnym i policyjnym wyspa O. dzieli się na 12 okręgów parafialnych (Kirchspiele), z których 12-ty tworzy wyspa Moon. Wszystkie okręgi parafialne połączone są wyborną szosą. Miasto Arensburg wraz z otaczającemi je gruntami tworzy osobny okręg miejski „das Stadtgebiet“, i podlega zarządowi miejskiemu. Podział parafii protestanckich stanowi normę dla zarządów parafialnych. Od połowy wieku bieżącego znajduje się niemal przy każdej par. protestanckiej i parafia prawosławna Estów, nosząca wszakże inną nazwę. Nadzór nad nauczaniem i wychowaniem na wyspie należy do kuratora dorpackiego okręgu naukowego. W tym celu kurator od czasu do czasu przybywa osobiście do Arensburga, posiadającego 7-klas. gimnazyum klasyczne, wyższą szkołę żeńską, szkołę elementarną dla chłopców, takąż szkołę dla dziewcząt, szkołę przygotowawczą dla chłopców i dziewcząt, szkołę paraf. protestancko-estońską dla dzieci płci obojga protestanckich Estów, szkołę paraf. prawosławną dla dzieci płci obojga i rossyjskie seminaryum nauczycielskie. Oprócz tego w obszernej par. Karmel istnieje dla protestanckich Estów seminaryum nauczycielskie, założone i podtrzymywane wyłącznie kosztem szlachty miejscowej. Do urzędów koronnych (Kronsbehoerden) należą tu: 1) kasa rządowa, 2) komora celna, 3) zarząd akcyzy, 4) zarząd lasów skarbowych, 5) zarząd pocztowy i 6) zarząd telegraficzny, mający aż dwie podwodne linie telegraficzne, łączące wyspę z lądem. Do urzędów ziemskich (Landesbehoerden) należą: 1) kolegium landrackie, na czele którego stoi marszałek krajowy, odnoszący się wprost do ministra spraw wewnętrznych i mający wszelkie przywileje marszałka gubernialnego, 2) zarząd policyjny (Ordnungsgericht), 3) sąd ziemski ezelski (Landgericht), 4) sąd powiatowy ezelski (Kreisgericht) i 5) wszystkie zarządy parafialne (Kirchspielsgerichte), z których każdy pojedyńczy zawiaduje licznemi zarządami gminnemi i ich sądami. Władze miejskie w Arensburgu: 1) rada miejska (Arensburger Rath), 2) rada municypalna (Stadtamt), 2) zarząd kasy miejskiej (Cassa-Collegium) i 4) zarząd miejski policyjny (Polizeigericht). Z zakładów dobroczynnych istnieją: 1) szpital ziemski ezelski założony i podtrzymywany wyłącznie przez szlachtę ezelską, 2) lazaret miejski, 3) komitet ezelski do ratowania rozbitych na morzu, posiadający na rozmaitych wybrzeżach rozległej wyspy aż 5 stacyi do ratowania rozbitków, 4) kasa ezelska dla wdów i sierot, 5) ezelska kasa oszczędności i zapomogi i nakoniec 6) ezelskie towarzystwo dobroczynności. Ostatniemi laty zasłynęły tutejsze kąpiele szlamowe. To też istnieją w Arensburgu obecnie aż trzy oddzielne zakłady kąpielowe, z których jeden, zwany Rooma saar, stanowi własność Polaka doktora Władysława Mierzejewskiego, docenta przy akademii med. petersburskiej. Szczegółowsze

opisy i materyały źródłowe odnośnie do wyspy O. mieszczą następne prace: 1) Luce Dr. J. W. L.: „Topographische Nachrichten von der Insel Oesel". Riga 1823. Tegoż autora: „Nachtrag zum Prodromo florae osiliensis" (Rewel 1829); „Beschreibung der wohlthaetigen Anstalten in der Provinz Oesel" (Ryga 1815) i „Wahrheit und Muthmassung, Beitrag zur aeltesten Geschichte der Insel Oesel" (Parnawa 1827). 2) Johnson Dr.: „Beschreibung der Insel Oesel" (in den Abhandlungen der freien oecon. Gesellschaft in St. Petersburg, 1850). 3) Schmidt Fr.: „Flora des silurischen Bodens von Estland, Nord-Livland und Oesel" (Dorpat 1855) i „Untersuchungen ueber die silurische Formation von Estland, Nord-Livland und Oesel" (Dorpat 1858). 4) Nieszkowski Dr. J.: „Der Eurypterus remipes" (1858, Archiv fuer die Naturkunde Liv-, Kur- und Est-lands, I Ser., Bd II, pag. 1—248). 5) Kaszyn A.: „Ostrow Ezel" (Petersburg 1858). 6) Sass Dr. A.: „Phanerogamen-Flora Oesel's" (1859). 7) Weidmann G.: „Ueber die Pferderace der Insel Oesel" (Dorpat 1853). 8) Harten Dr.: „Die Baeder zu Arensburg Insel Oesel" (Arensburg 1872). 9) Hupel A.: „Materialien zu einer oeselschen Adelsgeschichte" N. M. (Riga 1790). 10) Buxhoewden Bar. P. W.: „Beitraege zur Geschichte der Prowinz Oesel" (Riga und Leipzig 1838). 11) Buxhoewden F. „Beitraege zu einer Geschichte der oeselschen Landgueter und deren Besitzer" (Riga 1851). 12) Holzmayer J. B.: „Das Kriegswesen der alten Oeseler" (Arensburg 1868); „Erinnerungen aus dem heidnischen Altherthum der Oeseler" (Dorpat 1872); „Graeberfunde auf Oesel" (Dorpat 1879) i „Das Bad Arensburg auf Oesel" (Arensburg 1881). 13) Mierzejewski dr. Władysław: „Arensburg na ostrowie Ezelie" (Petersburg 1884). 14) Manteuffel Bar. G.: „Briefe aus dem Badeorte Arensburg und der Insel Oesel" (sierpień 1884 r. „Rigasche Zeitung" Nr. 174, 181). 15) „Bausteine zu einer Geschichte Oesel's" (Arensburg 1885). Bezimienny autor kreśląc dzieje wyspy, podaje, obok częstych potrąceń o postacie polskie, ciekawe szczegóły o Jerzym Farensbachu, namiestniku O., przyjacielu Zamojskiego. *Gustaw Manteuffel.*

Oestland (niem.), ob. *Estonia.*

Ofelia, niem *Ophelia*, fol., pow. chodzieski, st. poczt. Margonin o $3^1/_2$ klm., 1 dm., 6 mk., obszaru 156·47 ha. Należy do klucza próchnowskiego.

Ofen (niem.), ob. *Piece.*

Ofiaryszki, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michałowo, okr. wiejski i dobra Cerkliszki, o 7 w. od gminy a 10 w. od Święcian, 7 dm., 90 mk. katol. (40 dusz rewiz.); własność hr. Mostowskich. *J. Krz.*

Oficyałówka al. *Felicyanówka*, właściwie *Hołyń*, wś, pow. kijowski, o 7 w. od sioła Babiniec (par. prawosł.), ma 245 mk. Wraz z Hawryłówką należała dawniej do Hudym Lewkowiczów, później do Pelagii z Hudym Lewkowiczów Senczykowskiej.

Ofirnia, wś na pr. brz. Unawy, pow. wasylkowski, o 4 w. poniżej Snihorówki a 7 w. od Chwastowa, par. prawosł. Snihorówka, katol. Chwastów, ma 552 mk., pomiędzy którymi kilkudziesięciu jednodworców katolików. Należy do klucza chwastowskiego.

Ogalino, jezioro na płd.-wsch. krańcu pow. bobrujskiego, w nizinnej kotlinie rz. Berezyny z lewej strony, pomiędzy zaśc. Szaciłki i folw. Helenowo; ma około 10 mr. obszaru, bardzo rybne. *A. Jel.*

Ogarka, wś, pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Konieczno. W 1827 r. było tu 9 dm., 52 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 552) wś ta leżała w par. Konieczno, lecz kmiecie dawali dziesięcinę wartości 3 grzywien dla kustodyi w Kurzelowie.

Ogarki, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowicze, okr. wiejski Ogarki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, 17 dm., 149 mk prawosł. (73 dusz rew.); należy do dóbr Karlsberg, Snitków. W skład okr. wiejskiego O. wchodzą wsie: Huja, O., Kisielki, Jarmaki i Weremejki, razem 276 dusz rew.

Ogarynie, wś, pow. sejneński, gm. i par. Święto-Jeziory, odl. od Sejn 27 w., ma 30 dm., 201 mk. W 1827 r. było tu 13 dm., 103 mk.

Ogbort al. *Ogwart*, szczyt w płn. części Magóry spiskiej, na płd. granicy gm. Lechnicy, pow. magórzański, hr. spiskie, między pot. Jordańcem (od zach.) a Hafką (od wsch.), pod 38° 4′ wsch. dłg. g. F. a 49° 21′ 30″ płn. sz. g.; stokami północnymi opada do doliny Dunajca. Wznies. 789 m. npm. Szczyt pokryty świerczyną. *Br. G.*

Ogeln al. *Ogeln-Bartel*, wś na Litwie pruskiej, pow. szyłokarczemski, st. p. Kinten, 159 mk.

Ogen, 1272 *Villa Ogoni*, 1360 *Ogon*, wś, pow. grotkowski, 3 mil od Grotkowa, 33 dm., 233 mk. (1864 r.) katol., 1569 mr. obszaru.

Oger, podług W. Pola i karty Chrzanowskiego *Ogier*, łotew. *Ohgere*, ross. *Ogor* al. *Ugr*, w starożyt. *Woga* al. *Wara*, rzeka w Inflantach, pr. dopływ Dźwiny zachodniej. Bierze początek z kilku źródeł w parafii Sesswegen, Locser i Erla okr. wendeńskiego, płynie zrazu w kierunku płn.-wschodnim, potem zwraca się na płn.-zachód, następnie zmienia kierunek na południowy, w końcu przybiera kierunek zachodni, robiąc silne zakręty i ubiegłszy przeszło 100 wiorst w parafii Uexkuell (w okręgu ryskim), o 6 w. powyżej Uexkuellu, pod wsią Oger uchodzi do Dźwiny. Jakkol-

wiek jest płytka do tego stopnia, że latem w wielu miejscach zupełnie wysycha, z powodu jednak długości biegu i szerokości należy do znaczniejszych rzek Inflant. Rybna, podczas wezbrań wiosennych służy do spławu drzewa. Oprócz wielu pomniejszych strumieni przyjmuje od lew. brzegu 1) rz. Lobe, wypływającą z jeziora t. n. w par. Kokenhuza i wpadającą w par. Lennewaden; 2) i 3) rzeki Laas i Lokkmann, biorące początek w par. Linden i wpadające w par. Kokenhuza. Od pr. brzegu przybiera: 1) rz. Aistur, zwaną też Aster, Adstir, Aistirwe al. Aistran (podług W. Pola Aktir), która wypływa z jeziora Aistur, przepływa przez par. Jurgensburg, rozgranicza następnie okr. ryski od wendeńskiego i ubiegłszy 20 w. wpada do O. Z dopływów jej ważniejsze: Wezz i Brihkmus al. Brikam, oba biorące początek w par. Juergensburg. Dalej przybiera O. 2) rzkę Aweks (u W. Pola Awekst), biorącą początek w par. Sisselgal, i 3) Ranke, wypływającą z jez. Pakol; obie ostatnie rzeczki uchodzą do O. w parafii Lennewaden. *J. Krz.*

Oger, wś w okr. ryskim, gub. inflanckiej i st. dr. żel. rysko-dyneburskiej, między st Ringmundshoff (o 16 w.) a Uexkuell (o 6 w.), o 172 w. od Dyneburga a 32 w. od Rygi.

Oggrosen (niem.), ob. *Hogrozna.*

Ogidel al. *Ogidek*, osada młyn., pow. błoński, gm. Kaski, par. Grodzisk. Ob. *Kaski.*

Ogierdany, wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Preny, o 16 w. od gminy, 14 dusz rewiz.

Ogierewicze, na karcie Chrzanowskiego *Ogirewicze*, ob. *Oharewicze.*

Ogiernia, fol., pow. jędrzejowski, gm. i par. Sobków. Jest tu huta szklana.

Ogiernia 1.) os. karczemna do Chrzanowa należąca, nad pot. Byczynką, uchodzącym z lewego brzegu do Czarnej Przemszy, w pobliżu granicy szląskiej, pow. chrzanowski. 2.) **O.**, karczma w obr. gm. Cyranka, pow. mielecki

Ogierów, młyn i staw polny, pow. lipowiecki, należy do Manasterzysk.

Ogijewka, *Ogijówka*, ob. *Ohijówka.*

Ogińce 1.) okolica nad rz. Piwesą, pow. poniewieski, par. wobolnicka o 31 w. od Poniewieża, z kaplicą katol. ś. Maryi Magdaleny, wzniesioną 1716 r. z drzewa przez miejscowych mieszkańców. 2.) **O.**, os. szlachecka, pow. wiłkomierski, par. kupiska.

Ogiński-Kanał, pierwotnie zwany *Wielkim Kanałem Pińskim* al. *Portem Ogińskiego*, wchodzi w system wodny Ogińsko-Niemeński, stanowiący połączenie Niemna przez Szczarę, jez. Święcickie al. Wyganowskie (ob.) i Jasiołdę z Prypecią, dopływem Dniepru, więc pośrednio Bałtyku z morzem Czarnem. Niezmiernie ważny dawniej dla południowych i zachodnich gubernii cesarstwa, należy do 5-go oddziału XII okręgu komunikacyi lądowych i wodnych, zarząd którego znajduje się w mczku Telechanach (ob.). Poprowadzony w ważnym punkcie i przerzynający w poprzek dział wodny europejski w kotlinie pińskiej, jest nieco dalej na wschodzie położony od kanału Muchawieckiego. Kanał ten przypiera do Szczary i Jasiołdy w punkcie, gdzie obie te rzeki są już żeglowne i składa się z dwóch oddzielnych części, rozchodzących się od jeziora Wyganowskiego, mianowicie: na płn. ku Szczarze, na przestrzeni prawie $2^1/_2$ w. i na płd. ku Jasiołdzie, na przestrzeni 42 wiorst. Tym sposobem jez. Wyganowskie, na 7 w. długie i na 4 w. szerokie, położone na wyższej znacznie płaszczyźnie niż zwyczajny poziom Szczary i Jasiołdy, jest głównym rezerwoarem kanału O., w którym przez śluzy utrzymuje się woda na pożądanej wysokości. Szerokość kanału niejednostajna, wynosi u dna od 3 do 5 sążni, głębokość zaś dochodzi do 3 stóp. Śluz znajduje się dziewięć na spadku od jez. Wyganowskiego w stronę Jasiołdy i jedna w stronie ku Szczarze. Na kanale są dwa mosty zwodzone: jeden, zwany Sosnowski, na trakcie wiodącym z Pińska do Słonima, a drugi przy mczku Telechany, w którym oprócz zarządu kanału znajdują się główne warsztaty, wyrabiające statki żeglowne, jako to: barki, półbarki i łodzie różnego gatunku. Wszystkie urządzenia hydrauliczne kanału O. są drewniane, smołą zabezpieczone od gnicia. Śluzy długie na $28^1/_2$ sążni i szerokie na $17^1/_2$ stopy; przy wszystkich śluzach i mostach pobudowane są mieszkania dla straży. Ujście O. kanału do Jasiołdy, pomiędzy majątkiem Wieleśnica i wsią Mierczyce, gdzie się przeładowują statki, odległe jest o 33 w. od ujścia Jasiołdy do Piny. Na 3-ej wiorście od Jasiołdy ku jez. Wyganowskiemu leży wieś Szwardówka; na 16 w. przecina kanał gośc. pińsko-słonimski z mostem Sosnowskim; na 27 w. mko Telechany; na 30 w. wieś Wólka-Telechowska z jez. Wólka, 1 w. w średnicy mającem. Owe jez. Wólka, w skutek znacznej głębokości i dostępności brzegów, jest dogodnem stanowiskiem zimowem dla statków. Na 37 w. leży duża wieś Wyganoszcza, a na 43—47 w. jez. Wyganowskie. Część kanału od jez. Wyganowskiego w stronę Szczary przechodzi samą granicą gub. mińskiej i grodzieńskiej, po bezludnej całkiem i nizinnej miejscowości. Dla przepłynięcia kanału od Jasiołdy do Szczary, tratwy czyli „płyty“ potrzebują od 10 do 20 dni, barki około 5 dni a łodzie około 3-ch dni czasu. Statki większe i tratwy zwykle poruszają się za pomocą drągów, zwanych „szostami“, lub siłą koni, w jakowym celu urządzono

są wygodne nad brzegiem drogi, szerokie prawie na 2 sążnie i wysokie nad możebny poziom wody na 2 stopy. Średni czas zamarzania kanału przypada na 18 listopada a oswobadzania się od lodu na 30 marca; tak więc żegluga może się odbywać w ciągu 233 dni, przez 132 dni zaś kanał bywa zamarznięty. Największe statki mają 12 sążni długości i 2 sążnie szerokości, a zagłębiają się w wodzie na 3 stopy, wszakże znaczna część towarów prowadzi się na tratwach drzewnych, ponieważ tym sposobem koszt transportu się zmniejsza. Według wiadomości urzędowych za 14 lat od 1844—1857 włącznie, przewożono średnio co rok różnych towarów: z dorzecza Niemna do Prypeci na 11,277 rubli i z dorzecza Prypeci w kierunku Niemna na 748,360 rubli. Tak więc wartość towaru spławianego ku Bałtykowi (przeważnie drzewo), przewyższała wartość towaru płynącego ku Prypeci o 67 razy. Niemniej obliczenia statystyczne wykazały, że jeszcze w latach 1851—1857 wartość spławu przez kanał O. na Niemen wyraziła się zniżką 25% w porównaniu lat poprzednich, a to w skutek wyniszczonych sumarycznie lasów. Późniejszych danych o spławie na kanale O. nie publikowano, sądzimy jednak, że powszechne wycinanie lasów w ostatniem dwudziestoleciu, tudzież przeprowadzone przez Polesie drogi żelazne, musiały w ogóle obniżyć znaczenie wodnych komunikacyi. Podług prac komisyi do zbadania stanu dróg żelaznych przewóz po kanale O., wynoszący jeszcze w 1872 r. 257,000 pudów towarów, obniżył się w 1874 r. na 106,000 pudów. Oprócz połączenia rzek, a ztąd wynikających korzyści handlowych, stał się ten kanał wielkiem dobrodziejstwem dla okolicy, bo osuszył ją na znacznej przestrzeni. Michał Kazimierz Ogiński, wwoda wileński, późniejszy hetman lit., ożywiony najlepszemi chęciami i wspierany zdolną radą Mateusza Butrymowicza, zaczął w 1765 r. kopać, w obrębie wielkich swych dóbr w Pińszczyźnie, kanał, mający połączyć Niemen przez Szczarę z Jasiołdą. Prędko musiało postępować zamierzone dzieło, skoro konstytucya z 1768 r., w nagrodę „mających się już ku końcowi“ owych kosztownych robót hydraulicznych, poleca: wystawić z funduszów Rzpltej w dziedzińcu zamku wileńskiego pomnik wwdzie Ogińskiemu, nadaje temuż wojewodzie prawem wieczystem królewszczyzny: wś Myszkowce i mko Łohiszyn w Pińszczyźnie; oraz pozwala, po ukończeniu całkowitem kanału, pobierać myto w czasie spławu po 8 złotych „od wiosła lub sprychy“, z warunkiem, że gdyby kanał nie był utrzymywany w należytym porządku i zdatny do żeglugi, wtedy dziedzice tracą wszelkie prawo konstytucyą postanowione, a nadane dobra Łohiszyn i Myszkowce wracają do korony (ob. Vol. Leg., VII, fol. 845—847). Widocznie stany mocno były wtedy zainteresowane czynem wwdy Ogińskiego, ponieważ jednocześnie nakazano komisyi skarbowej „dla pożytku kraju“ zająć się naprawą dróg, mostów i czyszczeniem rzek, na co asygnowano corocznie po 200,000 złot. (ibid., fol. 646—647), jakoż w roku następnym 1769, mając na względzie uregulowanie spławu niemeńskiego w skutek powstającego kanału w Pińszczyźnie, rząd ówczesny, wezwawszy profesora akademii i kan. katedry wileńskiej Franciszka Narwojsza, polecił mu kierownictwo przy oczyszczeniu koryta Niemna. Narwojsz w ciągu trzech lat wydobył mnóstwo wielkie raf i kamieni podwodnych, przez co żegluga na Niemnie bardzo ułatwioną została i tem bardziej znaczenie kanału Ogińskiego podniosło się. W 1775 r. stanęła konstytucya o uspławnieniu rzek Piny i Muchawca (Vol. Leg., VIII, fol. 650), lecz kiedy mianowicie żegluga całkiem się ustaliła przez kanał O., o tem nie ma najmniejszej wzmianki. Zdaje się jednak, że i po zapadłej konstytucyi w 1768 r. nie był on należycie opatrzony, pomimo, iż inicyator wziął królewszczyzny i chwałę od Rzpltej, kiedy Tadeusz Czacki wspominając o nim pod 1800 r. powiada, iż „prawie zapomniany“ (ob. Lit. i Pol. Pr., t. I, str. 121, przyp. 1045). Dopiero za władania rossyjskiego podjęto znowu myśl uregulowania kanału, około 1803 r. był już dogodnym do spławu i teraz starannie się podtrzymuje. Pierwotnie, mianowicie w latach około 1820, kiedy puszcze poleskie były w stanie dziewiczym, spławy drzewa kanałem O. były tak olbrzymie, że jak świadczy Kontrym (ob. Exkursya, str. 75) „płyty“ z berwion powiązanych płynęły na przestrzeni prawie mil trzydziestu, pasem nieprzerwanym, od Jasiołdy aż ku Słonimowi. W system wodny kanału O. wchodzi Jasiołda na przestrzeni 33 w., lecz tylko na 5·2 w. uregulowana do żeglugi holowniczej; dalej kanał Ogińskiego, długi 50½ w.; rzeka Szczara na przestrzeni 210 w.; brzegi od ujścia kanału do Dobromyśla nieuregulowane dla holowania; posiada 10 grobli z domkami strażniczemi, przystań i most na kanale derywacyjnym w Słonimie; w końcu Niemen, na przestrzeni 729 w., bez żadnych konstrukcyi hydraulicznych. Na budowę i utrzymanie systemu wodnego wydano do 1876 r.: Jasiołda 88,445 rs., kanał O. 884,857 rs., Szczara 547,112 rs. i Niemen 38,326 rs., czyli razem 1,558,741 rs. Proponowane ulepszenie całego systemu przez inżynierów Lisowskiego i Szulca przedstawia koszt około 4 milionów rubli, mający się ponieść w ciągu wielu lat. Opłata od statków i zwiększony ruch

zwróciłby cały nakład. Pińsk stałby się wtedy ważnym punktem składowym dla handlu zbożowego. Obecnie ruch jest bardzo mały dla braku wody, głównie w Szczarze i braku posiłkowych rezerwoarów, tak, że statki muszą często czekać po kilka tygodni. *A. Jel.*

Ogińskiego przystań. Tak się zowie przy kanale Ogińskiego przystań dla statków w miasteczku Telechanach (ob.).

Oginty, fol., pow. kowieński, w pobliżu gr. pow. trockiego, o 5 w. na płd.-wsch. od st. Koszedary dr. żel. warsz.-petersburskiej.

Ogirdańce, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 46 w. od Trok, 14 dm., 176 mk., w tej liczbie 172 katol., 4 żydów.

Oglei, rzeczka w Kurlandyi, dopływ rz. Sessau, lewego dopł. rz. Aa.

Oglei, dobra prywatne w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. mitawska (Kurlandya).

Oglewnice, niem. *Legelsdorf*, wś, pow. prądnicki. par. Łącznik. Jest tu sołtystwo i os. karczemna; ludność katolicka. Przy wsi nasyp otoczony rowem, zwany przez lud Grumna (ogromna?) wieża (Knie.).

Oględa *Rządowa*, fol., i *O. Szlachecka*, wś, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, odl. o 7 w. od Przasnysza. Fol. ma 1 dm, 9 mk., 693 mr. roli i 25 mr. nieuż.; wś ma 31 dm., 254 mk., 582 mr. gruntu i 20 mr. nieuż.

Oględa al. *Oglenda*, *Oglinda* 1.) dział górski, w obrębie gm Putny, pow. radowiecki, wznies. 1167 mt. Tu biją źródła strum. Putny, dopływu Suczawy. 2.) **O.**, szczyt w dziale Hostyna (t. III. 161), w Karpatach wschodnich, w gm. Hryniawa, pow. kosowski, na dziale wodnym górnych Czeremoszów Białego i Czarnego. Wznosi się pod 42° 39′ wsch. dłg. g. F., a 47° 51′ płn. sz. g., nad lewym (zachodnim) brzegiem Czeremoszu Białego, do wys. 1186 mt. npm., a 324 mt. nad zwierciadło wód Czeremoszu. Las na płn.-zach. stoku zowie się Srebonikiem; zachodnie stopy opłukuje potok Srebrny, lewy dopływ Czeremoszu Białego. *Br. G.*

Oględa, grupa chat w Brodynie, przysiołku gm. Szypotu Kameralnago, na półn. pochyłości góry Hrebenia Izworu (1368 mt.), pow. radowiecki. *Br. G.*

Oględów, w dok. *Oglandów*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Oględów, par. Kurozwęki. Leży przy trakcie z Kurozwęk do Staszowa; posiada szkołę początkową ogólną, pokłady grubego wapienia grochowcowego. Fol. O. wchodzi w skład dóbr Łubnice, wś ma 56 osad i 1124 mr. ziemi. W 1827 r. było tu 41 dm., 320 mk. Według Długosza (Lib. Ben. II, 387) O. należał do par. Zborów, był własnością Jana Rytwiańskiego, wojew. krakowskiego. Był tu folwark, karczmy i zagrodnicy, młyn i łany kmiece, dające dziesięcinę zbożową i konopną prebendzie w Rytwianach. Jedno pole folwarczne dawało dziesięcinę klasztorowi w Beszowy. O. gm., należy do s. g. ok. III w os. Oleśnice, st. poczt. Staszów, ma 11,010 mr. obszaru i 4789 mk. (1867 r.).

Oględówek, dawniej *Oglandow*, wś, pow. stopnicki, gm. Chmielnik, par. Kije. W 1827 r. było tu 4 dm., 37 mk. Według Lib. Ben. Dług. (I, 412) wś Oglandow, w par. Kygye (Kije), była własnością kantoryi wiślickiej. Nie było tu folwarku ni dworu, tylko cztery łany kmiece, dające rocznie czynszu po 16 skotów, 30 jaj, dwa sery, cztery koguty z łanu, tudzież 8 dni robocizny odbywają w Siedlcu, cztery przy koszeniu siana, cztery przy wywózce gnoju. Dziesięcinę dają kmiecie i karczmarz, wartości dwóch grzywien, kantorowi wiślickiemu. *Br. Ch.*

Ogłeczyzna, przys. ob. *Głębinów*.

Ognie, wś pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 62 w. od Dzisny, ma 6 dm., 20 mk.

Ogniśty *wierch* al. *Ohniste*, ob. *Dżumbir*.

Ogniwiec, rzeczka, pow. porzecki gub. smoleńskiej, wpada de jez. Szczuczego.

Ogniwo, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Stanin, ma 13 dm., 135 mk., ziemi 235 mr. W 1827 r. było tu 8 dm., 101 mk.; wchodziła w skład dóbr Kopina.

Ogolicze, w dok. *Hoholicze* 1.) wś i dwa fol. nad rz. Bobryk, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, przy samej linii dr. żel. z Pińska do Rzeczycy, na płn.-zach. od Petrykowa. Wś ma 35 osad pełnonadziałowych; niegdyś dziedzictwo Chodkiewiczów, teraz własność Brodowiczów. Był tu niegdyś monaster dyzunicki, oddany unitom około 1746 r. i zamieniony na parafią. W 1836 r. kościół unicki zamknięto, a nabożeństwo przeniesiono do kaplicy cmentarnej w Petrykowie. Paroch petrykowski ma tu włókę gruntu z zapisu Chodkiewiczów. Mają się tu znajdować starożytne pieczary pustelnicze. Oba folwarki mają razem $42^1/_2$ włók; miejscowość poleska, łąk obfitość. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 465, 467, 468. 2) **O.**, fol., pow. mozyrski, własność Nalczyńskich, ma 10 włók. *A. Jel.*

Ogólna, os. karcz., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 4 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk.

Ogon, os. karcz., ob. *Kotarz*.

Ogonie, jezioro w pow. sejneńskim, na obszarze dóbr rządowych Krasnowo (ob.).

Ogonie, wś i fol., pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubów, odl. od Kalwaryi 14 w.; ma 18 dm., 132 mk. Folw. O. ma rozl. 169 mr.: gr. or. i ogr. mr. 43, łąk mr. 59, pastw. mr. 31, nieuż. mr. 36; bud. z drzewa 3; są pokłady torfu. Folw. ten w r. 1881 oddzielony od dóbr Rykacieje.

Ogoniszki, pow. sejneński, gm. i par. Sereje. W 1827 r. był tu 1 dm., 8 mk.

Ogonki 1.) niem. *Ogonken*, wś nad jez. Mamry, na Mazurach, pow. węgoborski, z wybud. Charlottenhof i Grueneberg, st. poczt. Węgobork. W 1860 r. 483 mk. W 1529 r. nadał ks. Olbracht mieszkańcom wsi O. 40 włók na prawie magdeburskiem; sołtys Jakub otrzymał 4 włóki. Ponieważ wieś leży nad jeziorem Szwencajt (r. 1340 Swynteseiten, r. 1478 Schwentze, Schwintze), nazywała się więc w początku także Schwintz (nazwa staroprus-ka); Niemcy z tego zrobili „Schwanz", co znów Polacy przetłumaczyli na ogon. Tym sposobem wieś otrzymała nazwę „Ogonki". W 1542 r. postawił tu Kotek z Węgoborka karczmę na jednym morgu. Dziś posiada wieś 42 włóki 15 mr. 2.) **O.**, niem. *Ogonken*, wyb. do Zdunowic należące, pow. kartuski, st. p. Sulęcin. Wizytacya Rybińskiego z r. 1780 pisze, że ta kolonia leży dobrą milę od wsi par. Sulęcina. Właśc. był Józef Łaszewski, który w tej okolicy znaczne posiadał majątki. W 1856 r. 20 mk. *J. K. Sem.—Kś. Fr.*

Ogonów 1.) nad rz. Łączną, pow, kielecki, fryszerka poniżej fryszerki Ostojów. Posiada jedno ognisko z 2 miechami. Wydaje 1600 cent. żelaza. Założoną została w kluczu suchedniowskim dóbr bisk. krakowskich, na początku XVIII w. (ob. t. VI, 68.). 2.) **O.**, os. młyn, pow. olkuski, gm. i par. Wolbrom. 3.) O., wś i młyn, pow. garwoliński, gm. i par. Ryki, ma 10 dm., 54 mk., ziemi 201 mr. W 1827 r. było tu 7 dm., 50 mk. Łączyła się dawniej ze wsią Brussów. *Br. Ch.*

Ogonowice, wś nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno, odl. 1 w. od Opoczna, ma 58 dm., 490 mk., 1089 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 37 dm., 370 mk. Była to wieś królewska, na prawie niemieckim osadzona. Według Lib. Ben. Dług. (I, 304) miała 12 łamów kmiecych, dających dziesięcinę prepozyturze sandomierskiej, wartości 8 grzywien. Wójtostwo, mające dwa łany, dawało dziesięcinę wikaryuszom w Opocznie. Prócz tego siedziało dwóch zagrodników nie mających roli. *Br. Ch.*

Ogonówka 1.) przysiołek gm. Garbka, w pow. tarnowskim, w płd. obszarze tej gminy, nad granicą gm. Meszny opackiej; wznies. 337 mt. npm. 2.) **O.**, włość klasztoru cystersów w Szczyrzycu. Wymienia ją Długosz (Lib. Ben., III, 445), lecz nie podaje do której należała parafii ani z któremi wsiami graniczyła. *Br. G.—Mac.*

Ogonowo 1.) wś i fol. nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. i par. Dziektarzewo, odl. o 14 w. od Płońska, ma 17 dm., 361 mk. W 1885 r. fol. O. rozl. mr. 864: gr. or. i ogr. mr. 454, łąk mr. 48, pastw. mr. 120, lasu mr. 216, nieuż. mr. 26; bud. mur. 1, z drzewa 12; płodozmian 7 i 12 polowy; las nieurządzony. Wś O. ma os. 24, z gr. mr. 30. 2.) **O.**, os., nad rz. Wkrą, pow. płoński, gm. i par. Dziektarzewo, odl. o 14 w. od Płońska, ma 2 dm., 13 mk., 60 mr.

Ogony, wś szlach. nad rz. Narwią, pow. makowski, gm. i par. Sieluń. W 1827 r. było tu 20 dm., 129 mk.

Ogórki, wś, pow. suwalski, gm. Sejny, par. Puńsk, odl. od Suwałk 29 w., ma 13 dm., 112 mk. W 1827 r. było tu 8 dm., 68 mk.

Ogórkiszki 1.) wś, pow. maryampolski, gm. Wejwery, par. Pilwiszki, odl. od Maryampola 36 w., ma 18 dm., 162 mk. 2.) **O.**, wś i os., pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. od Władysławowa 35 w.; wś ma 5 dm., 27 mk.; os. 1 dm., 4 mk. W 1827 r. było tu 3 dm., 27 mk. O. wchodziły w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Ogórnie, *Ogurni* al. *Ohurnie*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski Korolewicze, o 13 w. od gminy, 18 dusz rewiz.

Ogorodnia 1.) *Homelska*, wś cerkiewna, pow. homelski, gm. kormiańska, 196 dm., 583 mk. 2.) **O.** *Kuźminicka*, wś cerkiewna, tamże, 173 dm., 540 mk. 3.) **O.**, słoboda, pow. homelski, znajduje się tu garbarnia, zatrudniająca 3 robot. i wyrabiająca około 335 skór rocznie; 2 trzepalnie pieńki, zatrud. 19 robot. i produkujące do 4100 pudów rocznie; fabr. powrozów, zatrud. 5 robot. i produk. do 765 pudów rocznie. *J. Krz.*

Ogorodniki, ob. *Ogrodniki*.

Ogorzelczyn, w dok. *Ogorzelczino*, wś i fol., pow. koniński, gm. i par. Tuliszków, odl. 14 w. od Konina i 2 w. od Tuliszkowa, ma 21 dm., 416 mk. i 426 mr. Wś ta miała być założoną w 1448 r. przez Annę z Kościelca Zarembiankę, dziedziczkę Tuliszkowa, wraz z wsią Tarnowa. Według Lib. Ben. Łask. (I, 271, 3) łany kmiece dawały prob. w Tuliszkowie po groszu i po korcu żyta i owsa z łanu. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś O., w par. Tuliskow, była własnością Alberta Lisieckiego, posiadającego $^3/_4$ łana i 2 zagrod., oraz Złotkowskiego, posiadacza 3 łanów (Pawiński, Wielkop. I, 239). *Br. Ch.*

Ogorzelewo, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Chodecz. Spis urzędowy miejscow. gub. warszawskiej z 1873 r. nie zamieszcza tej wsi. Wchodziła w skład dóbr Łania (ob.). W 1827 r. było tu 6 dm., 50 mk. W XVI w. mieszkali tu częściowi posiadacze. Według regestr. pobor. z 1580 r. mieszkali tu Kawaskowie, mający 1 łan, Stanisław Ogorzelewski 1 łan, Jakub Szadzik, pos. $^1/_2$ łana, Jan Ogorzelewski, pos. 1 łana i wreszcie Tomasz Ogorzelewski, pos. $^1/_2$ łana (Pawiński, Wielkop., II, 24). *Br. Ch.*

Ogorzelice, wś i fol., pow. płocki, gm. Żągoty, par. Proboszczewice, odl. o 13 w. od

Płocka, ma 6 dm., 132 mk. W 1880 r. fol. i wś O. rozl. mr. 452: gr. or. i ogr. mr. 414, łąk mr. 8, lasu mr. 15, nieuż. mr. 14; budowli z drzewa 7, mur. 7; płodozmian 11 polowy. Wś O. ma os. 18, z gr. mr. 15.

Ogorzeliny 1.) niem. *Goersdorf*, dok. *Ogorelina*, *Ogorolin*, *Gori* (1236), *Gerhardorf* (1338), wś, pow. chojnicki, st. poczt. i kol. Wierzchowo 8 klm. odl., szkoła i kościół kat., par. w miejscu, par. ew. Chojnice. Ma 3087·13 mr. obszaru; w 1868 r. 128 bud., 59 dm., 424 mk., 392 kat., 28 ew. Okr. urz. st. cywil. Zamarte. 2.) **O.**, dobra ryc., tamże. W 1868 r. 19 bud., 10 dm., 128 mk., 105 kat., 19 ew., 489·47 ha roli or. i ogr., 21·4 łąk, 1·23 boru, 7·08 nieuż., 1·63 wody, razem 520·81 ha; czysty dochód z gruntu 5010 mrk. O. leżą na granicy pow. chojnickiego i złotowskiego; ludność stanowią t. z. Kosznajdrzy, Niemcy ale katolicy. Wspomina O. dokument z 1236 r., oznaczający granice wsi Kruszewa, Mochla i Orla (ob. Perlbach, Pom. U. B., str. 50); drugi raz zaś dok. Mestwina przy ograniczeniu wsi Dąbrowy (tamże, str. 232). W 1338 r. nadaje w. mistrz Dytryk v. Altenburg, Henrykowi Becgerzk (?) połowę dóbr, quae in Polonico quondam Ogorslyn dicebantur, a drugą połowę Lange Henneken i jego siostrzeńcom (sororiis) Tomaszowi Henneken i Herbardowi. Dobra te obejmują 120 włók, mają prawo chełmińskie. Mogą tu wystawić kościół, a prawo prezentacyi będzie im przysługiwało, także młyn mogą sobie pobudować dla własnej potrzeby; dajemy im także wolne rybołóstwo w jez. Łąkie zwanem, małemi narzędziami dla własnego stołu. Od każdego pługa będą płacili 2 korce żyta i czynili 2 zbrojne służby, Na znak naszego zwierzchnictwa zaś, będą płacili od każdej służby funt wosku i 1 fen. koloński (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 20). W 1614 r. zapisuje Samuel Żaliński, wwda pomorski, sądowy człuchowski, na wyderkaf (in vim reductionis) Jakubowi i Pawłowi Knutom, braciom, na Ogorzelinach 1200 zł. na rok (ob. Wyciągi Kujota z akt sąd. w Chojnicach). W 1698 r. był właśc. Kazimierz Słupecki, który też posiadał Kęsowo. Ludzie tu siedzący nazywali się Stenborna, Tews (5 razy), Mews, Racki, Rilenger, Helwik, Heufner, Nigman, Bruder, Hauser; we wsi był bakałarz, krawiec, kowal i karczmarz. W 1727 r. był posiadaczem Jędrzej Słupecki, ożeniony z Eufrozyną Kleistówną; jego rodzicami byli Kaz. Słupecki i Konst. Garczyńska. W tymże roku daje Jędrzej połowę Ogorzelina, a drugą połowę sprzedaje za 39,000 zł., po 5 szóstaków, i za 50 duk. węg. porękawicznego Józefowi Remigiemu Potulickiemu, ście borzechowskiemu, synowi Adama i Małgorzaty Czapskiej (ob. Wyciągi Kujota z akt chojnickich). W 1807 r. posiadał O. Prądzyński; według taksy ziemstwa wynosiła ich wartość 15,166 tal. (ob. Holsche. Geogr. von West-,Sued-u Neu-Ostpreussen, str. 93). Tutejsza par. kat. należy do dekanat. tucholskiego. Kościół p. w. św. Krzyża. Przy kościele szpital dla 6 ubogich, fundowany przez dawniejszego właśc. Wincent. Prądzyńskiego w 1860 r. Istnieje także bractwo trzeźw. Wsie paraf. są: Ogorzeliny, Melanowo, Melanówko, Nowydwór, Harmsdorf (pol. Jerzmianki), Zamarte, Annafeld i Blumfelde. Katol. szkoły istniały w 1867 r. w O., Zamartem i Blumfelde; dusz było 1190, komunikantów 748. W 1885 r. liczono 1395 dusz. Z wizyt Trebnica z r. 1653 dowiadujemy się, że tu wówczas był murowany kościół, miał on tylko jeden ołtarz, księdza nie było; rola proboszczowska obejmowała dawniej 4 włóki, ale 2 zajął dawniej dziedzic Żaliński, drugie 2 dzierżawili dwaj karczmarze i płacili od każdej włóki po 10 flor. Miejsce, gdzie stała plebania, było puste, plac zaś, gdzie była szkoła, zamieniono na ogród. Gburów było 21, płacą mesznego po 2 k. żyta, dawniej było ich 36, ale ich puste pola zostały przyłączone do dworu. Sołtys dawał 1 k. żyta i tyleż owsa. Do parafii należały Gierzmianki i Nowydwór. Nabożeństwo odprawiał co drugą niedzielę ksiądz z Kamienia (str. 100—101). Adam Lutowieński zostawszy tu proboszczem kazał kościół własnym kosztem odnowić i nową także na swój koszt wybudował plebanią. Bakałarzem był Piotr Sikorecki. Dwór płacił 4 korce żyta. Kościelnymi byli: sołtys Stanisław Grabauk i Daniel Theus (str. 6). Borck pisze w „Echo sepulchralis“, że dawniej byli prob.: Jakób Atanazy Klug, Michał Midelstaedt, Mateusz Packowski, Jan Szmelter, r. 1759 prob. w Przechlewie; w 1765 r. Andrzej Rhode, dawniej wikary w Kamieniu. Dobra tutejsze posiadali wówczas Lutomscy (str. 764, manuskrypt w Pelplinie). *Ks. Fr.*

Ogorzelnik, wś włośc., pow. będziński, gm. i par. Niegowa, ma 16 dm., 228 mk, ziemi 422 mr. W 1827 r. było tu 26 dm., 126 mk.

Ogowo, wś i dobra nad rzką Filipówką, w zach.-płd. str. pow. pińskiego, w pobliżu dawnego tr. poczt. pińsko-kobryńskiego a teraz dr. żel. pińskiej, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. brodnicka. Wś ma 34 osad pełnonadziałowych; dobra niegdyś jezuickie, od 1872 r. własność pułkownika Wernecke, mają 85 włók i 3 morgi; propinacya i wiatrak; grunta lekkie, miejscowość poleska. *A. Jel.*

Ograble, os. nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. i par. Mierzyce, odl. od Wielunia 15 w., ma 19 dm., 134 mk.

Ogranice, grupa chat w gm. Przyszowa, pow. limanowski, w płn. obszarze, między pot. Słomką a jego dopływem Laskową. *Br. G.*

Ograszka, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo, odl. o 18 w. od Lipna, ma 11 dm., 99 mk., 12 mr. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 539: gr. or. i ogr. mr 472, łąk mr. 42, pastw. mr. 13, nieuż. mr. 11; bud. mur. 5, z drzewa 4; płodozmian 11 polowy. Fol. ten w 1880 r. oddzielony został od dóbr Steklin.

Ogród, nazwa chat w gm. Laskowa, pow. limanowski, nad Łososiną, na prawym jej brzegu. *Br. G.*

Ogroda al. *Ohrada*, niem. *Ohrad*, os. włośc., w obr. gm. Słacina (Schlatten), pow. opawski, obw. sąd. bielowiecki, na Szląsku austr. górnym, 1 ½ kil. od wsi Słaciny (380 mt. wznies.). W 1880 r. 27 dm., 133 mk. (m. 60, k. 73); wszyscy rel. rz.-kat., należący do par. łac w Słacinie; co do języka 119 Czechoszląz., 14 Niemców. *Br. G.*

Ogródek, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Grębków, ma 12 dm., 76 mk., ziemi 244 mr. W 1827 r. było tu 12 dm., 83 mk.

Ogródek, przys. do Niedomic, pow. tarnowski, na prawym brzegu Dunajca, przy przewozie. *Mac.*

Ogródek, niem. *Ogrodtken*, wś i fol. na Mazurach, pow. łecki, st. poczt. Klusy. W 1550 r. sprzedał ks. Olbracht Rafałowi, staroście z Grzegorzów, 5 włók sołeckich, włókę po 30 grzywien, celem założenia wsi dannickiej, zwanej Ogrodem, na 50 włókach między jeziorami M. Krakształyn, Druglin, W. Krakształyn, Pogaszową i borem skomackim. Pomiędzy 1725 a 1736 r. miał fol. w dzierżawie szlachcic Arciszewski, aryanin. Gdy raz nauczyciel jego domowy zganił katechizm aryański, został na rozkaz Arciszewskiego wrzucony do chlewa, na pastwę świniom; ledwie za pomocą pewnej dziewczyny zdołał się uratować. Tak utrzymuje miejscowe podanie. *J. K. Sem.*

Ogródki, niem. *Ogrodtken*, *Ogrottken*, majątek, pow. łecki, st. poczt. Miłki. Wdowa po Fryderyku v. Heidek sprzedała w 1539 r. Wawrzyńcowi Próbce z W. Konopek ostrów zwany Ogródkami, z 5 włókami. *J. K. Sem.*

Ogrodnik Nowy 1.) niem. *Neugraetz*, os. i fol. do Osowej Sieni, pow. wschowski, par. i okr. domin. w Osowej Sieni, stacya poczt. w Wschowie. Fol. ma 2 dm., 9 mk.; istniał przed 1793 r.; własnością był wówczas Ernestyny Żychlińskiej. 2.) **O.**, os., ma 3 dm., 17 mk.

Ogrodniki 1.) wś i fol., pow. bielski, gm. Kostomłoty, par. rz.-kat. Kodeń, grec. obrz. Dobratycze, ma 4 dm., 51 mk., ziemi 124 mr. W 1827 r. było tu 7 dm., 32 mk.; wchodziły w skład dóbr Dobratycze. 2.) **O.** *Większe* i *O. Małe*, wś, pow. bielski, gm. Międzyleś, par. Kodeń, leżą niedaleko Bugu, w płn.-zach. stronie od Terespola. O. Większe mają 16 dm., 139 mk., ziemi 312 mr. W 1827 r. było 13 dm., 87 mk. O. Małe mają 9 dm., 94 mk., 225 mr. ziemi. W 1827 r. było tu 7 dm., 40 mk. Wchodziły w skład dóbr Kodeń. 3.) **O.** *Ptaszki*, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Mordy, ma 12 dm., 121 mk., ziemi 266 mr. W 1827 r. było tu 11 dm., 79 mk. 4.) **O.**, wś, pow. sejneński, gm. Wiejsieje, par. Berzniki, odl. od Sejn 15 w., ma 9 dm., 69 mk. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk. 5.) **O.**, wś, pow. sejneński, gm. Hołmy Wolmera, par. Berzniki, odl. od Sejn 9 w. ma 23 dm., 121 mk. W 1827 r. było tu 4 dm., 41 mk. 6.) **O.** *Antonowskie*, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. od Maryampola 28 w., ma 20 dm., 206 mk. 7.) **O.** *Raudańskie*, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya, odl. 3 w. od Kalwaryi. ma 13 dm., 41 mk. *Br. Ch.*

Ogrodniki, urzęd. *Ogorodniki*, *Ohorodniki*, w narzeczu białoruskim *Aharodniki* 1.) wś włośc. nad rz. Niecieczką, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm Lida, okr. wiejski Dąbrówka, o 6 w. od gminy, przy drodze do Lipniszek, ma 9 dm. i 89 mk. (w 1864 r. 37 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Lida. 2.) **O.**, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Gonczary, o 4 w. od gminy, 42 dusz rewiz.; należy do dóbr Waszkowicze, Łęskich. 3.) **O.**, wś włośc., tamże, okr. wiejski Lubar, o 7 w. od gminy, 69 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Lida. 4.) **O.**, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Koniawa, w 1 ½ w. od gminy, 42 w. od Lidy a 24 w. od Ejszyszek, 4 dm., 46 mk. katol., 9 żydów (20 d. rewiz. w 1864 r.). 5.) **O.**, wś rząd., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 26 w. od Lidy, 16 dm., 166 mk. (1866). 6.) **O.**, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 20 w. od Lidy, 13 dm., 135 mk. (1866). 7.) **O.**, wś rząd., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 38 w. od Lidy, 2 dm., 16 mk. (1866). 8.) **O.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Szczuczyn, o 10 w. od Szczuczyna, 4 dm., 50 mk. (w 1864 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr Czaplicze, Żukowskiej. 9.) **O.** *Dzikuskie*, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. W. Możejkowo, okr. wiejski Dzikusze, o 21 w. od Szczuczyna, 14 dm., 135 mk. (podług spisu urzędowego gmin. w 1864 r. tylko 14 dusz rewiz.). 10.) **O.** *Możejkowskie*, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm i okr. wiejski W. Możejkowo, o 15 w. od Szczuczyna, 16 dm., 139 mk. (67 dusz rewiz.); należy do dóbr Ziabrowo, Grabowskich. 11.) **O.**, wś nad rzeką Graużyszką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze, okr. wiejski Nowosiółki, o 16 w. od gminy a 6 w. od Oszmiany, 10 dm., 97 mk. katol. (40 dusz rewiz.); należy do dóbr Nowosiółki, Czapskich. Kaplica kat. drewniana. 12.) **O.**, wś włośc. nad rzeką Krzywinką, pow.

oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo, okr. wiejski Bojary, o 7 w. od gminy a 33 w. od Oszmiany, 3 dm., 27 mk., w tej liczbie 7 prawosł. i 20 katol. (12 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Milejki. 13.) **O.**, fol., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 52 w. od Oszmiany a 23 w. od Dziewieniszek, 51 mk. katol.; własność Wolskich. 14.) **O.**, wś nad rzką Kiszelówką, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Derewno, o 1 w. od gminy a 104 w. od Oszmiany, 11 dm., 94 mk. katol. (48 dusz rewiz.); własność hr. Czapskich. 15.) **O.**, wś rządowa, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski O., o 40 w. od Trok, 13 dm., 131 mk. katol. (68 dusz rewiz.) W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: O., Kursze, Nowe Nopiszki i zasc. Zygmunciszki, razem 202 dusz rewiz. 16.) **O.**, fol. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, o 26 w. od Wilejki, 1 dm., 4 mk. prawosł.; należy do dóbr Leszna, Sakowiczów. 17.) **O.**, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Horodek, okr. wiej. Piotrowszczyzna, o 2 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Dowcewicze, Borsuków. 18.) **O.**, zasc., tamże, o 2 w. od gminy, 4 dusz rewiz. 19.) **O.** *Górne*, zasc. włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Kaczanki, o 15 w. od gminy, 6 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Rabuń. 20.) **O.**, wś nad rz. Łuczejką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Mańkowicze, o 2 w. od gminy a 77 w. od Wilejki, przy b. drodze połockiej, ma 15 dm. i 169 mk., w tej liczbie 153 prawosł. i 16 katol. (86 dusz rewiz.); własność ks. Druckich-Lubeckich. 21.) **O.**, wś nad stawem, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Niemeż, o 5 w. od gminy a 7 w. od Wilna, 8 dm., 50 mk., w tej liczbie 8 prawosł. i 42 katol. (w 1864 r. 59 dusz rewiz.); należy do dóbr Niemeż, hr. Tyszkiewiczów. 22.) **O.**, dwa zasc. nad rz. Baranówką, w zach. str. pow. mińskiego, w pobliżu granicy pow. oszmiańskiego, w 2 okr. pol. rakowskim, przy drodze z Siedliszcz do Domanowszczyzny. Oba mają 6 osad; miejscowość górzysta, małoleśna, grunta mierne. 23). **O.**, wś nad rzeką Berezyną-Niemnową, w zach.-płn. str. pow. mińskiego, w 2 okr. pol. rakowskim, ma 9 osad; miejscowość górzysta, dość leśna, grunta szczerkowe. Należała do dóbr Dubrowy. 24). **O.**, wś i fol. nad rz Rutą, lew. dopł. Serwecza, pow. nowogródzki. Wś ma 10 osad; folwark, od 1868 r. własność miejscowej rodziny tatarskiej Murziczów, ma około 10 włók obszaru; gleba wyborna, miejscowość wzgórzysta i dość malownicza. Niegdyś to miejsce zwało się Trębaczowskie i należało do Illiniczów; Jerzy Illinicz, pan na Mirze, w roku 1568 darował je wysłużonemu słudze swemu Jarmole Owiadowskiemu. 25.) **O.**, wś nad rz. Turją, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim, gm. Jurewicze, niegdyś dziedzictwo Oskierków, ma 38 osad pełnonadziałowych; miejscowość nizinna, poleska, łąk i ryby obfitość. 26.) **O.**, wś nad rzką Łoknieją, dopł. Słuczy, pow. słucki, o 4 w. na wschód od mta Słucka, gm. Słuck, ma 21 osad pełnonadziałowych, w glebie wybornej, łąk obfitość. Ucierpiała w 1661 r. wskutek przechodu wojsk kn. Trubeckiego. 27.) **O.**, wś, pow. słucki, pod samym Nieświeżem, nad jeziorem zwanem Panicńskie, ma 15 osad pełnonadziałowych. 28.) **O**, wś nad rz. Morocz, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Ciemkowicze, o parę wiorst na płd. od mka Ciemkowicz, dawniej dziedzictwo Radziwiłłów, należało do ordynacyi Kleckiej; ma 24 osad pełnonadziałowych; miejscowość wzgórkowata, bezleśna, grunta wyborne pszenne, łąk obfitość. 29.) **O.**, wś, pow. białostocki, par. Choroszcza, niegdyś własność klasztoru dominikanów w Choroszczy. 30.) **O.**, wś, pow. bielski, par. Dołubów, w 1816 r. miała 14 mk. katol. 31.) **O.**, wś, pow. brzeski, nad rz. Pulwą, o 5 w. od ujścia jej do Bugu. 32.) **O.**, wś, pow. grodzieński, między Rusotą a dr. żel. warsz.-petersb. 33.) **O.**, wś, pow. prużański, okr. polic. sielecki, o 30 w. od Sielca, o 5 od Prużany, a 165 od Grodna. Jest tu zarząd gminy dobuczyńskiej. 34.) **O.**, wś, pow. prużański, okr. polic. szereszewski, o 30 w. od Szereszewa, a 36 od Prużany, o 200 od Grodna. Ma zarząd gminy murawiewskiej, obejmującej 1637 dusz. 35.) **O.**, fol. i wś, pow. nowoaleksandrowski, gm. i okr. wiejski Duksztу, własność Górskiego. Fol. ma 123 dzies. ziemi, wś zaś 2 osady. Do dóbr należy nadto wś Chmielewszczyzna, mająca 4 osady. 36.) **O.**, ob. *Małe Chotowo*. *A Jel.—J. Krz.*

Ogrodnikówka, grupa chat w gm. Olszówka, pow. limanowski. *Br. G.*

Ogrody (*Duchowne*, *Starościńskie* i *Kolonia*), trzy wsie i osada nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Kalisz, par. Dubrzec Wielki, odl. $1^1/_2$ w. od Kalisza. O. Duchowne, wś i os., ma 27 dm., 225 mk.; O. Starościńskie, wś, ma 16 dm., 184 mk; O. Kolonia, wś ma 18 dm., 133 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 42) mieszkali tu sami ogrodnicy (hortulani), dający plebanowi swemu tylko meszne po groszu od każdego ojca rodziny. *Br. Ch.*

Ogrody 1.) grupa domów w Mikuliczynie, pow. nadworniański. 2.) **O.**, las w płd.-wsch. stronie Uroża, pow. samborski, ze szczytem 451 mt. wysokim. Od wschodu opływa ten las pot. Stupianka Wielka. *Lu. Dz.*

Ogrody, grupa domów w gm. Josefsdorf, pow. mielecki, w płd. obszarze tejże gminy,

między pot. Rowem (od zach.) a Babulówką (od wsch.). *Br. G.*

Ogrody 1.) przysiołek gm. Jabłonicy, pow. wyżnicki, na płn. pochyłości Midakiwskich horbów (1137 mt.). 2.) **O.**, przysiołek gm. Koniatyna, pow. wyżnicki. *Br. G.*

Ogrody 1.) niem. *Garthe*, wś, pow. wschowski, o 3 klm. od Święciechowy, ma 9 dm. i 63 mk., 34 kat. i 29 prot.; par. i st. poczt. w Święciechowie, st. dr. żel. w Lesznie o 5 klm. Kościół filialny istniał tu przed r. 1510; zburzony podczas wojny szwedzkiej za Jana Kazimierza, dotąd nie został odbudowanym. O. należały przed r. 1793 do dóbr Wilkowo Niemieckie, własność Franciszki Mycielskiej. 2.) **O.** *Nowe*, niem. *Neue-Garthe*, domin., pow. wschowski, pod Ogrodami, poczta w Święciechowie, ma 4 dm., 64 mk., 47 kat. i 17 prot.; obszaru 173 ha, właściciel Niemiec. 3.) **O.** *Mokre*, niem. *Nasse Gaerte*, fol. do klucza Lwóweckiego, w pow. bukowskim, o 3 klm. na zach.-płn. od Lwówka, nad strum., który w Trzcielu wpada do Obry; istniał przed r. 1793 i już wówczas miał drugą nazwę *Janiszewo*. *E. C.*

Ogrodynice, kol. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Wieruszów, odl. od Wielunia 32 w.

Ogrodzianka, obręb leśny, pow. opatowski, gm. Julianów, par. Słupia Nadbrzeżna.

Ogrodzieniec 1.) fol., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Grójec, odl. 3 w. od Grójca, ma 58 mk. Rozl. mr. 743: gr. or. i ogr. mr. 568, łąk mr. 72, lasu mr. 85, nieuż. mr. 18; bud. mur. 9, z drzewa 11; płodozmian 9 i 10 polowy. Las nieurządzony. Wś Słomczyn. stanowiąca jedną całość z O., ma os. 12, z gr. mr. 211 (1883 r.). 2.) **O.**, os. przedtem mko, pow. olkuski, gm. i par. Ogrodzieniec, odl. około 7 w. od st. Zawiercie a około 5 w. od st. Łazy, dr. żel. warsz. wied., z którymi łączą ją drogi bite, 9 w. od Pilicy i 21 w. od Olkusza. Leży pod 50° 27′ szer. i 37° 10′ 5″ dług. geogr., śród wyżyny olkuskiej, w zagłębieniu, otoczona wzniesieniami sięgającymi do 1,400 stóp. W okolicy stacyi Łazy wznies. sięgają do 1,480 st., toż w okolicy Rokitna, wsi leżącej przy drodze z Łaz do O. O 2 w. na wschód od O. na skalistej górze (1477 st. wznies.) mieszczą się ruiny zamku zwanego zwykle Ogrodzieńcem. U stóp góry zaś rozciąga się wś, Podzamcze, stanowiąca niejako przedmieście O. Dolina śród której leży osada otoczoną jest od północy, wschodu i południ.-wschodu skalistemi, bezleśnemi wzniesieniami, od zachodu zaś ciągnie się niższy lesisty obszar, stanowiący naturalny zbiornik wód spływających z wyżyny. Ztąd wypływają strumienie, z których połączenia powstaje Czarna Przemsza (ob. Masłonica). O. obecnie posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, dom schronienia dla kalek, kasę wkładowo-zaliczkową, urząd gminny, 120 dm. (15 mur.), około 1000 mk. Z zakładów przemysłowych jest browar, cegielnia, piece wapienne, młyn wodny. Ludność trudni się mularstwem. Do osady należy 1661 morg. W 1827 r. było 102 dm., 780 mk., w 1864 r. 162 dm. (26 mur.) i 1000 mk. (163 żydów). O. par., dek. olkuski, 2,308 dusz. Dobra O. składały się w 1871 r. z fol. Podzamcze i Karlin, os. Ogrodzieniec, wsi: Podzamcze, Kiełkowice, Ryczów, Karlin, Żelazko, Szrubarnia, Morus, Józefów, Centurya; rozl. dominialna mr. 6261; gr. or. i ogr. mr. 677, łąk. mr. 58, pastw. mr. 48, lasu mr. 4688, zapośli mr. 3989, wody mr. 15, nieuż. mr. 362, w osadach mr. 24; bud. mur. 27, z drzewa 11; gospodarstwo 4 polowe, las nieurządzony. Wś Podzamcze os. 46, z gr. 723; wś Kiełkowice os. 37, z gr. mr. 833; wś Ryczów os. 112, z gr. mr. 2021; wś Karlin os. 18, z gr. mr. 251; wś Żelazko os. 13, z gr. mr. 135; wś Szrubarnia os. 6, z gr. mr. 83; wś Morus os. 5, z gr. mr. 43; wś Józefów os. 3, z gr. mr. 81; wś Centurya os. 2, z gr. mr. 35. Gm. należy do s. g. ok. IV w os. Kromołów, st. pocz. Pilica. Ma 20,285 mr. obszaru i 5100 mk. Z zakładów przemysłowych są: browar, młyn wodny, cegielnia, młyn i folusz sukna (Józefów), młyn wodny i piła (Ryczówek), dwa młyny (Pustkowie, Sroki). Zawiązkiem osady była niewątpliwie warowna siedziba szlachecka, wzniesiona na skalistej górze, jeśli nie przez przybysza niemieckiego to przez czeskiego lub morawskiego szlachcica, który osiedlając się z Polsce, powznosili w tych stronach wiele takich warownych siedzib. Z czasem przy zamku wytworzyła się osada miejska. Pod 1385 r. wspomina Długosz Włodka z Ogrodzieńca, podczasz. krak. Potem zostawał O. w ręku mieszczan krakowskich Salomonowiczów, od nich przeszedł do Pileckich, a wreszcie znowu do Włodków. Jan Bonar, burgrabia i żupnik, nabył od Włodków tę majętność, a Seweryn Bonar, kaszt. sandecki (około 1540 r.), otrzymał od ces. Ferdynanda I tytuł barona na Ogrodzieńcu. Następnie O. z przyległymi dobrami odziedziczył Jan Firlej, marsz. w. k., pojąwszy za żonę Bonarównę. Mikołaj Firlej sprzedaje O. w 1669 r. „cum fortalitio," jakoteż miasta: Kromołów i Włodowice, z licznemi włościami, Stan. Warszyckiemu, kaszt. krak. Stan. August grzychylając się do prośby dziedzica, Tom. Jaklińskiego, podsędka ziems. krak., nadaje w 1784 r. miastu 12 jarmarków, jako to: na dzień 2 stycznia, 3 lutego, 10 marca, 24 kwietnia, 6 maja, 11 czerwca, 14 lipca, 20 sierpnia, 23 września, 22 października, 17 listopada i 13 grudnia. Jak dzieje samej osady miejskiej są ubogie w szczegóły, tak iż nie-

znamy daty założenia miasta, tak samo nie wiemy kto i kiedy założył tu kościół parafialny świętego Wawrzyńca, pierwotnie drewniany. Obecny murowany, ukończony dopiero w 1783 roku. Zamek, leżący dziś w ruinie, przedstawia się jako rozległa budowla, mieszcząca się w obrębie murów okalających płaski grzbiet góry, tworzący przy gmachu zamkowym dziedziniec rozległy, do 10 morgów powierzchni mający. Oprócz obszernego wyłomu, na miejscu dawnej bramy wjazdowej, dotąd prawie wszędzie przetrwał mur, od 10 do 15 łokci wysoki. Gdzieniegdzie w mur ten wpuszczane są samorodne skały, po kilka i kilkanaście sążni szerokości mające, nad mur znacznie wystające. W stronie zachodniej wzgórza, na skalistem wyniesieniu mieści się właściwy zamek. Gmach ten z dwóch boków zwróconych ku miasteczku dość regularne ma kształty, ale od strony dziedzińca łamie się w najdziwaczniejsze zakręty, odpowiadające załomom dźwigającej go opoki. Z tej strony zamek największemu uległ zniszczeniu, brama jednak wjazdowa, nizka i wązka, wybornie się zachowała i nad nią strzaskana marmurowa tablica, na której można jeszcze wyczytać napis łaciński, niegdyś złotemi literami wyryty, świadczący iż Seweryn Bonar, burgrabia i żupnik krakowski, zamek ten wybudował. Ogromny ten gmach właściwego zamku mieści w sobie jeszcze dwa dziedzińce, doskonale zachowane, kryte w fundamentach baterye, dwie wysmukłe, okrągłe baszty, jeszcze zupełnie całe i trzecią znacznie niższą czworograniną; inne zaś ręką czasu obalone. *Br. Ch.*

Ogrodzim *Księży*, kol. nad strum. Pichną, pow. sieradzki, gm. i par. Szadek, odl. od Sieradza 22 w., ma 9 dm., 122 mk. W 1877 r. fol. O. powstał z uwłaszczonych osad, rozl. mr. 142: gr. or. i ogr. mr. 99, łąk mr. 36, past. mr. 2, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 6.

Ogrodziska, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od Sieradza 16½ w., ma 36 dm., 335 mk.

Ogrodzisko, wś, pow. suwalski, gm. Czostków, par. Bakałarzew, odl. od Suwałk 89 w., ma 3 dm., 12 mk., 109 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr rząd. Czostków.

Ogrodzisko, starożytny gród książąt pomorskich, wznoszący się niegdyś między jeziorem Białe a jez. Kłodno, w pow. kartuskim. Por. Chmielno (I, 590), Kłodno, tudzież Fankidejski: Klasztory żeńskie, str. 59 i Derdowski. O panu Czorlińskim, 134. *Kś. Fr.*

Ogrodzona 1.) wś, pow. łęczycki, gm. i par. Mazew, odl. od Łęczycy 14 w.; wś ma 1 dm., 45 mk.; fol. 2 dm., 6 mk. W 1873 r. fol. O. rozl. mr. 278: gr. or. i ogr. mr. 243, łąk mr. 12, past. mr. 9, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, z drz. 6. Wś O. os. 4, z gr. mr. 3. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O., w par. Słaboszevo, była własnością Marcina Zaliwskiego, mającego 1 łan i 4 kol. oraz Grzegorza Zaliwskiego, mającego 1 łan i 4 zagrod. (Pawiński, Wielkop., II, 73). Według Lib. Ben. Łask. (II, 465) wś O., w par. Sławoszewo (dziś filia Mazewa), dawała dziesięcinę na stół arcybiskupi a proboszczowi kolędę. 2.) **O.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno. Wś ma 4 dm., 39 mk.; fol. 2 dm. W 1827 r. było tu 12 dm., 130 mk. Fol. i wś O. w 1878 r. rozl. mr. 680: gr. or. i ogr. mr. 415, łąk mr. 40, past. mr. 79, lasu mr. 140, nieuż. mr. 6; bud. mur. 4, z drzewa 8; las nieurządzony; są pokłady torfu. Wś O. os. 19, z gr. mr. 139. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. wś O., w par. Rączno, była własnością Benedykta Mirskiego, miała 2 łany i 5 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, 269). Według Lib. Ben. Łask. (II, 198) nie było tu łanów folwarcznych, ale tylko kmiece, dające dziesięcinę na stół arcybiskupi a proboszczowi tylko po groszu kolędy z łanu. *Br. Ch.*

Ogrodzona, mor. *Ohrazena*, niem. *Ogrodzon*, wś, pow. i obw. sąd. cieszyński, na płn.-wsch. od Cieszyna, 7 klm. odl., przy gościńcu cieszyńsko-skoczowskim. Graniczy od zachodu z Krasną i Gumną, od płn. z Kostkowicami, od zach. z Łączką, Kisielowem i Godziszowem (cztery ostatnie w pow. bielskim). Chaty legły po obu stronach gościńca, w kierunku z płn.-zach. na płd.-wsch. W 1880 r. było 65 dm., 468 mk. (męż. 206, kob. 262); rz.-kat. 252, prot. 210, żyd 6; co do języka: Polaków 455, Czechoszląz. 2, Niemców 11. Kościół paraf. p. wez. ś. Mateusza, z pięknym ołtarzem szafiastym. Par. obejmuje: Kisielów, Gumnę i Łączkę, dusz rz. kat. 825, prot. 877, żyd. 12 (szem. cieszyński z 1885 r.). Szkoła ludowa i stacya pocztowa. *Br. G.*

Ogrodzone, miejscowość w pow. niborskim. W 1590 r. Jan Kostka z Szkotowa (Szkotowski) dostał majątek Ogrodzone z 26 włókami na puszczy za Wielbarkiem, oraz 16 pustych włók w Łynie, 3 włóki sołeckie i 4 osiadłe dannickie w obrębie wsi Bolemin, tudzież dwie puste włóki pod Wietrzychowem. O dalszych losach tego majątku nic nie wiemy. *J. K. Sem.*

Ogrojca, część Biskupic Łanckorońskich, pow. brzeski, nad Dunajcem. *Br. G.*

Ogrojec, fol., w gm. Przyszowa Wyźnia, pow. limanowski. *Br. G.*

Ogryzanka, zaśc. szl. nad rz. Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 12½ w. od Wilna, 2 dm., 10 mk. katol.

Ogrzewała, miejscowość w pow. ostródzkim, na Mazurach.

Ogumie, fol., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki, odl. 5 w. od Mysz-

kowa, st. dr. żel. warsz.-wiedeń., ma 3 dm., 32 mk., ziemi 50 mr.

Ogwart, ob. *Ogbort*.

Ohanówka, karczma na obsz. dwor. Rykowa, pow. złoczowski.

Oharewicze, na karcie Chrzanowskiego *Ogirewicze*, w narzeczu ludowem *Aharewiczy*, wś i duże dobra poleskie, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. kruhowicka. Wś ma 30 osad pełnonadziałowych; dobra, dawne dziedzictwo starej rodziny Swieżyńskich, 898 włók, w bardzo zaniedbanym stanie; miejscowość odludna, nizinna, pełna brodów i drożynek groblowych, trudnych do przejazdu, grunta piaszczyste, wiele łąk błotnych. O O. i okolicy wspomina w swych pamiętnikach Ewa Felińska (ob. t. I, str. 220—221). *A. Jel.*

Ohawczyce al. *Hawczyce*, wś cerkiewna, przy ujściu rzki Dobrej do Konopelski, pow. kowelski, dawniej we włości kotowskiej, na płn.-wsch. od Kowla a na płn.-zach. od sioła Kotowa. Ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 181; Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 406, 472. W dokumentach wspominana jest puszcza Ohawiecka.

Ohdsen, jez. w okr. i pow. goldyngskim (Kurlandya), w par. Frauenburg.

Oherec, góra 706 mr. wysoka, przy wsi Nieznajowa, w pow. gorlickim.

Ohijowce, wś u źródeł rz. Wielkiej Białki, dopływu Słuczy, pow. starokonstantynowski, par. Starykonstantynów. Ma cerkiew drewn., zarząd gminny; w 1867 r. było tu 44 osad.

Ohijówka al. *Ohyjówka* 1.) ferma, pow. bałcki, gm. Sawrań, na polach należących do wsi Mołdawki, ma 43 dzies.; własność włościanina Szumlańskiego. 2.) **O.**, urzęd. *Ogijewka*, wś nad rzką Samcem, dopł. Hopczycy, pow. berdyczowski, okr. pol. Machnówka, gm. Koziatyn (st. dr. żel.), par. Białołówka, leży w nizinie i ma 90 osad, 697 mk. prawosł., 96 katol., 2337 dz. ziemi. W 1741 r. było tu 40 osad. Cerkiew drewn. pod wez. ś. Parascewii, wzniesiona w 1725 r., uposażona 35 dz. ziemi. W 1785 r. była z gruntu przebudowana. Do par. prawosł. należy wś Kordonówka, o 5 w. przy drodze do Białołówki leżąca i mająca 25 mk. Jestto osada zasiedlona w pierwszej ćwierci XVII w. przez Annę z Chodkiewiczów ks. Joachimową Korecką i otrzymała nazwę od osadczego Ohija, szlachcica w służbie ks. Koreckich zostającego (ob. *Mecherzyńce Wołoskie*). Należała później do klucza białołowskiego, po drugim podziale Rzpltej nabytego od ks. Sanguszków przez Abramowicza, drogą wiana przeszła do Lubowickich. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 136—138. 3.) **O.**, wś nad rz. Kubliczem, dopł. Sobu, pow. hajsyński, gm. Kublicz al. Kiblicz, par. kat. Granów, poczt. Hajsyn, ma 61 osad, 440 mk., 590 dz. ziemi włośc.; cerkiew wzniesiona w 1780 r., uposażona 53 dz. ziemi, ma 590 parafian. Rz. Kublicz rozlewa zię tu w duży staw. O. należała niegdyś do Czartoryskich, dziś do dóbr Kuna (ob.) Jaroszyńskich. 4.) **O.**, zaginiona wś w kluczu łabuńskim, t. j. w płd.-wsch. części dzisiejszego pow. zasławskiego lub w sąsiedniej okolicy pow. nowogródwołyńskiego; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291. *J. Krz.*

Ohiki, wieś, powiat rossieński, par. odachowska.

Ohladów, rus. *Ohliadiw*, wś, pow. kamionecki, 30 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłłowej, 12 klm. od sądu pow. i urzędu poczt. w Radziechowie. Na płn. leżą Środopolce, na płn.-wsch. Mukanie, na wsch. Opłucko i Niwice, na płd. Manastyrek Ohladowski, na zach. Dmytrów i Krzywe. Przez płd.-zach. część wsi płynie pot. Ohladówka, od płn. ze wsi Krzywe na płd. do Monasterka Ohladowskiego. Na lew. brz. Ohladówki (222 mt.) leżą zabudowania wiejskie, na płd.-zach. od nich podmokły obszar zwany Makowszczyzną (218 mt.). Jedna grupa domów zwie się Hutą. Na płn. leży fol. i gorzelnia Dębina. Własność większa tu i w Manasterku Ohladowskim ma roli or. 1117, łąk i ogr. 177, past. 281, lasu 2865 mr.; wł. mn. roli or. 945, łąk i ogr. 830, past. 337, lasu 1 mr. W r. 1880 było w O. 1136 mk. w gm., 230 na obsz. dwor. (a mianowicie 128 w O. a 102 w Dębinie), między nimi 83 wyzn. rz. kat. Par. rz.-kta. w Łopatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski, archidyec. lwowska. Należy do niej Manasterek. We wsi cerkiew p. w. ś. Michała, szkoła etat. 1-klas., browar i cegielnia parowa. Jest tu także karczma Babina, położona wraz z chatą poberężnika śród rozległego lasu, Straszowem zwanego, i słynnych w okolicy błót i moczarów rozległych, przy drodze wiodącej z Toporowa do Chołojowa i odrywającej się tu odnogi do Ohladowa. W ustach ludu tutejszego utrzymuje się przekleństwo: „Abyś do Babyny ne doichaw". W początkach obecnego wieku była tu huta szklana. *Lu. Dz.*

Ohladówka al. *Krzywe*, potok, powstaje na obszarze wsi Krzywe, w pow. kamioneckim, ze zlewu kilku strug z łąk moczarowatych, rozpościerających się w płn.-wsch. stronie wsi. Podąża on do Ohladowa przez moczarzyste pastwisko Makowszczyznę, następnie opływa wieś Majdan Stary (t. V, 915) i na granicy Majdanu Starego i Niwic a Trójcy zlewa swe wody do Baczki, zwanej także Pustą albo Radostawką, a uważanej za źródlane ramię Styru. W dolnym biegu O. zowią także Majdanem. Długość biegu 14 klm. Wznies. wód O. poniżej Krzywego, przy stawku pod młynem, wynosi 226 mt., na Makowszczyźnie

218 mt., pod Majdanem Starym 213 mt., a ujście 210 mt. *Br. G.*

Ohladowski Manasterek, ob. *Manasterek Ohladowski.*

Ohlau, ob. *Oława.*

Ohlguth, wś i część przedmieścia Ziębic, pow. ziębicki. Niegdyś własność klasztoru w Henrychowie. Par. kat. Ziębice, ludność katolicka. Do O. należy Waldstelle, os. włośc. nad Lipą i Wiesenmuehle, os. młyn.

Ohlisch, *Olisch*, ob. *Olszów.*

Ohładowski las, w płn.-zach. stronie Berlina, pow. brodzki.

Ohmen, kol., pow. ostródzki, st. poczt. Olsztynek.

Ohmsdorf, 1396 *Omissendorf*, wś i folw., pow. świdnicki, par. Ober-Weistritz. Ludność ewangielicka.

Ohoponowicze, wś cerkiewna nad jeziorem Sierokorotniańskim, pow. orszański.

Ohorewicze, wś, pow. orszański, w 1595 r. dziedzictwo Pawła Januszewicza Druckiego Lubeckiego. *A. K. Ł.*

Ohoriwki al. *Ohorilki*, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w przys. Krzywe, pow Rawa Ruska.

Ohorodniki, ob. *Ogrodniki.*

Ohra (niem.), ob. *Orunia.*

Ohrad (niem.), *Ohrada* (niem.), ob. *Ogroda.*

Ohrazena (mor.), ob. *Ogrodzona.*

Ohrman, po łot. *Orman-Kalus*, góra w tak zw. Oberlandzie kurlandzkim, 513 stóp par. wys., w pobliżu jez. Saukeńskiego, położonego wysoko pomiędzy górnym biegiem rzeki Sussej i Salwy.

Ohros, ob. *Łabędź*, pow. olsztyński.

Ohrosima, potok, powstaje w Budyszowcach, w pow. opawskim, płynie na płn., przepływa obszar Hrabini i pod Ligotą zlewa się do Opawicy z prawego brzegu. Długość biegu 5 klm. *Br. G.*

Ohrymowce, wś, pow. latyczowski, okr. pol. Michałpol, gm. i par. kat. Zinków, poczta Żyniszkowce i Zinków, ma 160 osad, 1116 mk., 764 dzies. ziemi włośc., 1080 dzies. dworskiej. Cerkiew par. pod wez. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona 1737 r., uposażona 55 dzies. ziemi, ma 1642 parafian. Osada dawna, należała niegdyś do Odrowążów, następnie Kostków, Sieniawskich i Czartoryskich. Marya ks. Czartoryska wniosła O. jako posag ks. Wirtemberskiemu, a syn jej sprzedał wieś obecnym posiadaczom Skibniewskim. *Dr. M.*

Ohryszkowce, w dok. *Ochryszkowce*, wś nad rz. Buhłówką, pow. krzemieniecki, na płd. od mka Łanowce; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 412.

Ohurnie, ob. *Ogórnie.*

Ohxeln, dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Pelzikken.

Ohyjówka, ob. *Ohijówka.*

Oiza al. *Oiza*, grupa zabudowań w Czokanestie, pow. kimpoluński, na lew. brzegu Bystrzycy Złotej, w płn. stronie obszaru gminy. Kopalnie rudy żelaznej. Skład gór stanowi łupek łyszczykowy, w którym obficie znajduje się ruda żelazna. *Br. G.*

Ojatskoje, ob. *Domożyrowo.*

Ojceniewo, wś i fol. nad bezim. dopł. Isłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, par. kat. Raków, niegdyś dziedzictwo Wnuczków, na początku zaś b. stuiecia Ratyńskich. Wś ma 5 osad pełnonadziałowych. Cerkiew paraf. pounicka, drewniana z 1784 r., fundacyi Ratyńskich. Jeszcze w 1655 r. Stanisław i Marya z Trebnickich Wnuczkowie zapisali na rzecz zbudowanej przez siebie unickiej cerkwi w O. włókę ziemi i 3 chaty włościan osiadłych też na jednej włóce gruntu; współczesna kopia tego zapisu znajduje się w zbiorze Al. Jelskiego w Zamościu. Dziś parafia ma przeszło 700 wiernych i filią w Pralnikach, fundacyi Stanisława Ratyńskiego z 1805 r. Fol., dawniej Stanisława Ratyńskiego, przeszedł na własność Krasowskich, wraz z fol. Miszczuki ma $7^1/_2$ włók. Miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe, okolica już małoleśna, dość malownicza. *A. Jel.*

Ojców, w dok. *Ociec*, wś i zamek nad rz. Prądnik, pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Smardzewice, odl. około 14 w. od Krakowa, 19 w. od Olkusza, 21 w. od Wolbromia, 3 w. od Skały. Leży w dolinie Prądnika, ma 42 mk., 5 osad i 17 mr. ziemi. Nazwa Ojców jest właściwie nazwą samego tylko zamku, przy którym uformowała się osada wiejska, zwana Ojców lub Podzamcze. Dalszą część doliny zwanej Ojcowską zajmuje wieś Prądnik, zwany Ojcowskim, dla odróżnienia od Prądnika pod Krakowem. Rzeczka Prądnik płynie z płn. na płd. głębokim wąwozem, a raczej jarem wyżłobionym przez wody, śród płaskowzgórza stanowiącego część wyżyny olkusko-krakowskiej. Skalisty ten wąwóz w całej długości zamykają z obu stron wzgórza lasami i zaroślami pokryte, lub też wysokie, strome i przepaściste ściany dolomitowe (jura-wapień), a rzeczka Prądnik, płynąc wartko krętem łożem, w kamieniu wypłukanem, ze swymi młynami i traczami, nadaje dolinie górski charakter. Nad brzegami Prądnika rozłożyły się liczne osady wieśniacze. Przy każdym domku sady pełne drzew owocowych, pastowniki, pszczelniki porządne, liczne pasącego się bydła trzody świadczą, że w tej żyznej dolinie dobrze się wiedzie mieszkańcom. Skały, stanowiące boczne krawędzie doliny, uderzają oko dziwacznością i rozmaitością kształ-

tów. To występują w kształcie wysmukłej wieży, ówdzie mur z litej opoki pionowo ścięty, zdaje się być facyatą, przez olbrzymy zamieszkanego pałacu; tu znów na pochyłości góry zwalone i w nieładzie odłamy głazów tworzą jakby zwaliska dawnego amfiteatru, inne zaś przyjęły na siebie postać bram i baszt obronnego zamku. Każda ze skał ma swe imię, którego początek wywodzi lud, wiążąc je z pamięcią zdarzeń miejscowych. Nazwy doliny ojcowskiej nie odnosimy tylko do obszaru wsi Ojcowa, lecz nią obejmujemy cały wąwóz rzeki Prądnika od źródeł jego aż do miejsca, w którem wychodzi na obszar doliny Wisły pod Giebułtowem. Tu też kończy się dolina ojcowska. Długość jej wynosi do 2-ch mil. Główny jej kierunek jest z płn.-zach. ku płd.-wsch. z kilku większymi lub mniejszymi w całej długości załomami. Wzdłuż potoku przez całą niemal dolinę wiedzie z początku dosyć wygodna drożyna, później coraz węższa, zamienia się w skalistą, kamienistą ścieżynę, a po za Grodziskiem ku Pieskowej Skale znowu się rozszerza. Nad doliną w górnej jej części, od wsch. panuje starożytny zamek Pieskowa Skała, u stóp którego rozlewają się obszerne, rybne stawy, a dalej ku płd., w połowie drogi między Pieskową Skałą a Ojcowem, Grodzisko czyli Pustelnia ś. Salomei. Od Sułoszowej aż dotąd dolina jest szeroką. Od Grodziska zwęża się nagle i to zwężenie trwa niemal aż po wieś O., gdzie znowu rozchodzą się skały, następnie coraz bardziej maleją, a doszedłszy do miejsca Hamernią zwanego, nagle się roztwiera i pod Giebułtowem na południe skręcając w okolice Januszowic i Trojanowic, przechodzi w równinę otaczającą Kraków od wsch.-płn. Dolina ojcowska legła w formacyi wapienia jurajskiego. Wierzch jej stanowi wapień koralowy, który występuje tutaj w postaci olbrzymich słupów lub stromych a nawet pionowych ścian, 30 do 60 mt. wysokich. Wszędzie, gdzie nie występuje jako goła skała, pokrywa go glina, rzadziej piasek, które stanowią grunt żyzny i sprzyjający roślinności. Oprócz sterczących skał wyróżnia się ta dolina wewnętrznemi wydrążeniami czyli jaskiniami. Jaskiń poniżej O. jest dwie większych. Jedna z nich leży w pasmie skał po prawej stronie Prądnika, t. j. po zachodniej stronie doliny, w górze Chełm, druga zaś po lewym, t. j. wschodnim brzegu Prądnika. Pierwsza jaskinia zowie się Królewską, na pamiątkę, że miała służyć za przytułek Władysławowi Łokietkowi, który, podczas gdy Wacław, król czeski, tron jego zasiadł, w tajni lasów i w miejscach niedostępnych pełne niepokoju wiódł życie, obawiając się zarówno Czechów, jak Polaków, a głównie niejakiego Ulryka Boskowicza, Czecha, gubernatora krakowskiego i sandomierskiego, któremu poleconem było pojmanie jego (Długosz). Jaskinię tę zowią Królewską albo Czajowicką. Drożyna stroma przez piękny las wiedzie ze wsi na górę Chełm, najwyższą w całej tutejszej wysoczyźnie (1265 stóp par. czyli około 1420 st. pols. albo 411 mt.); pozostawiwszy jej szczyt na płd., zboczem północnem w kierunku od wsch. na zach. podąża się już to zrąbkami, już też lasem ku tejże jaskini, którą niespodziewanie się odkrywa wśród gęstwi leśnej. Przystęp do niej tak jest pięknym, że zarówno uwagę malarza, jak miłośnika natury zająć zdoła. Długa a wąska rozpadlina skalna, z góry otwarta i gałęźmi zarośli przykryta, wprowadza do wnętrza. Długość jej podają do 30 mt.; ściany jej osłaniają zielone mchy. Rozpadlina ta przechodzi dalej w korytarz zupełnie ciemny i wąski, rozszerza się miejscami na obszerniejsze pieczary i wysyła w różnych kierunkach ramiona niejednakowej długości. W końcu przychodzi się na krawędź wielkiej przepaści, do której sprowadza drabina, dziś w bardzo złym stanie się znajdująca. Drabina ta sprowadza ciekawego do obszernej sali podziemnej, którą lud podaje za właściwe miejsce kryjówki Łokietka. Tutaj wskazują stół kamienny, przy którym jadał, łoże kamienne, na którem spał, a w przeciwnym kącie miejsce ogniska czyli kuchni. Ściany tej pieczary powleka masa wapienna nieprzezroczysta, a sklepienie jej okrywały niegdyś liczne nacieki; dziś poobdzierane przez zwiedzających. O stalaktytach w jaskini ojcowskiej wspomina już Rzączyński (w Hist. nat. Reg. Pol., p. 29). W niewielkiej odległości od jaskini występuje szczyt góry Chełmu, najwyższy w całem pasmie wzgórzy. Piękny widok rozpościera się ztąd na płd.; widać w oddali wieżyce starożytnego Krakowa a przy pogodzie na horyzoncie odległe Tatry. Na szczycie tej góry, stromo ku płn. i płd. opadającej, wznosi się wielki krzyż. U płn. stóp tej góry, tuż nad doliną Prądnika, do której się dochodzi lasem chełmskim, okrążywszy zbocze góry od płn. i zach., otwiera się przed oczyma naszymi istna skalna brama, zwana Ojcowską Bramą. Tu przybywa się do źródełka wybornej wody, mija młyn i przechodzi się na lewy, wschodni bok doliny. Bardzo stroma ścieżyna prowadzi ztąd w górę do drugiej jaskini zwanej Ciemną a także Ojcowską; wśród zarośli, pod samą powierzchnią górną wysoczyzny, prostopadła ściana, w której ukazuje się nam niepoczesny otwór, zaledwie na $^3/_4$ mt. wysoki, który wprowadza do obszernej jaskini, wcale nie ciemnej, bo od boku wąską szczeliną dzienne światło się dostaje. Długość tej pieczary wynosi 80—90 mt, szerokość 25—30 mt., a wysokość skło-

pienia w niektórych miejscach 15—18 mt. W środku groty wznosi się słup skalny jakby filar, który swobodnie dokoła okrążyć można. W kierunku bocznym jest z niej wnijście do kilku pomniejszych jaskiń, do których zaledwo na czworaku wczołgać się można, lecz te nic zawierają nic osobliwego. Jaskinię Ciemną mylnie zowią Królewską, jakoby na pamiątkę bytności w niej króla Stanisława Augusta r. 1787. Tymczasem Stanisław August nie zwiedzał takowej, tylko górę Chełm i jaskinię Łokietka. Nazwy te „Królewska“ i „Ciemna“ są starodawne, gdyż spotykamy je w dziełku ks. Piskorskiego. Na obszarze doliny ojcowskiej są jeszcze inne jaskinie i pieczary. I tak przy Pieskowej Skale jest jaskinia Koziarnia, jasna i z pięknem wnijściem. W lasach do wsi Czajowic należących, na gruntach której leży grota Królewska, znajdują się trzy mało znane groty, zwane tu Jamki al. Zbójeckie, z sklepieniami śnieżnej białości. Na obszarze zaś niedalekiej wsi Jerzmanowic spotykamy obszerną jaskinię, zwaną Księżą Jamą, z powodu że leży na gruncie plebańskim, albo Nietoperzową, od licznych nietoperzy, a w Wierzchowiu jaskinię Mamutową. Jaskinie ojcowskie po raz pierwszy badać rozpoczął Jan Zawisza z Warszawy od 1872 r. Rozpatrzył on wówczas jaskinie: Mamutową, Ojcowską, Wierzchowską, dwie jaskinie Sąspowskie, jaskinię Okopy, Łokietkową czyli Królewską, Zbójecką i Jerzmanowską. Wypadkiem tych badań było wydobycie z ich namulisk różnych wyrobów i przedmiotów z epoki przedhistorycznej, oraz niemałej ilości szczątków świata zwierzęcego. Z wyrobów ręki ludzkiej znaleziono tam szydła, iglice, nieco wyrobów ozdobnych z kości, odłupki, narzędzia krzemienne i kamienne, wreszcie skorupy naczyń glinianych, już to wyrobu grubszego, już też delikatniejszego i ozdobnego. Co do szczątków fauny, które w tych jaskiniach znaleziono, to według oznaczeń p. A. Ślósarskiego z Warszawy i doktora Frassa z Stutgardu, należały do 20 gatunków zwierzęcych, przedewszystkiem: Elephas primigenius, Hyena spelaea, Ursus spelaeus (b. liczny), Ursus arctos (rzadki), Cervus alces (b. liczny), C. elaphus (b. rzadki), C. tarandus (b. liczny), C. capreolus (rzadki), Equus caballus adamitus (b. liczny), Bos priscus (rzadki), Sus scrofa fer. (rzadki), Canis lagopus, C. vulpes, C. lupus, Lepus timidus, Meles taxus, Sciurus vulgaris, Mus sp., Anser sp. i ptak błotny nieoznaczony. Wszystkie badane przez J. Zawiszę jaskinie ojcowskie znajdują się wyłącznie w pokładach utworów jurajskich; wszystkie one były miejscem dłuższego lub krótszego pobytu człowieka w czasach przedhistorycznych. Również wszystkie te jaskinie, bez żadnego wyjątku, uznać wypada za neolityczne. Rozgłos o pomyślnych wynikach badań Zawiszy doszedł wkrótce po za granice kraju i ściągnął dra Roemera, prof. geologii w uniwersytecie wrocławskim. Korzystając z okoliczności, że zabytki tego rodzaju nie zostają pod opieką konserwatora państwowego, zjechał na miejsce i polecił O. Grubemu wykonanie potrzebnych robót, których dokonał 1877—1878 r. Głównym interesem Grubego było wyzyskanie materyalnej wartości namulisk jaskiniowych przez zużytkowanie ich do użyźniania pól. Rozkopywał przeto te jaskinie, których namuliska mogły na ten cel służyć i być spieniężone na Szląsku. Zabierał więc ziemię tych jaskiń na wozy i kołami dostawiał ją przez Szycc do Krakowa, zkąd materyały szły koleją do Wrocławia. Razem z namuliskiem zabierano drobniejsze kości, kły, zęby, szczęki niedźwiedzi jaskiniowych i t. p. szczątki zwierzęce. Cel naukowy ustąpił tu na drugi plan a prace tego uczonego prusaka w jaskiniach tych, pozostawiły smutne skutki spustoszenia. Ofiarą tego rabunku padła przedewszystkiem jaskinia Jerzmanowska i Paczołtowicka. W r. 1883 rozpoczął znany geolog G. Ossowski w dalszym ciągu badań nad jaskiniami okręgu krakowskiego, również poszukiwania naukowe w południowym końcu wąwozu ojcowskiego od jaskini, leżącej na gruntach wsi Maszyc, następnie badał jaskinie wierzchowskie. Badania swe rozciągnie prawdopodobnie na cały obszar ojcowski. Jak pod względem geologicznym i archeologicznym wiele ciekawego materyału dostarcza dolina ojcowska, tak niemniej nie ustępuje wo względzie florystycznym i faunicznym. Pod tym względem jest O. prawdziwym botanicznym ogrodem, przez przyrodę założonym, gdyż sama budowa i kształt doliny potemu sprzyjają. Tutaj to piękność przyrody idzie jakby w zawody z bujnością roślinności i rzadkością pojedynczych gatunków, nadających florze tutejszej cechę właściwą. Obok roślin i krzewów pospolitych znajdują się tu i rzadsze okazy. Zasłużony botanik Willibald Besser, profesor uniwersytetu krakowskiego, w tejże dolinie, którą on w swem dziele „Primitiae Florae Galliciae“, zwie „vallis pulcherrima et plantis raris ditissima“, odkrył na początku tego wieku nigdzie dotąd niespostrzeżoną odmianę brzozy i nazwał ją „Betula Ojcoviensis“. Tutejsze lasy składają się już to z liściastych, już też szpilkowych drzew. Jodła, sosna, brzoza, buk, a nawet dęby (Quercus pedunculata Ehrh.) przeważnie panują, ale nie brak tu i owdzie lip (Tilia parviflora Ehrh.), osik, wierzb, iwą zwanych, klonów (Acer platanoides L.), jaworów (A. pseudoplatanus L.), czeremch (Prunus padus L.) i trześni (Pr. avium

L.). Znajdują się w okolicy Czajowic i Smardzowic w lasach siane modrzewie (Pinus larix L.); w dolinie zaś O. jałowce (Juniperus communis L.) i tarniny (Prunus spinosa L.), a po brzegach Prądnika gaje olchowe, topolowe (Populus nigra L.) i wiązowe (Ulmus effusa L i campestris L.). Na stawisku powyżej Grodziska rosną rośliny wodne i błotne, jak Juncus glaucus Ehrh., Heleocharis palustris R. Br., Potamogeton natans et crispus L., Iris pseud-acorus L., Limosella aquatica L., Ranunculus divaricatus Schonk, Sium latifolium L., Equisetum hiemale L. Do rzadszych gatunków roślin ojcowskich zaliczamy Inula ensifolia L., I. conyza D. C., Atropa belladonna L. (naprzeciw zamku na skałach), Petasites officinalis Much. et albus Gaertn. (koło papierni), Arum maculatum L (koło zwalisk zamkowych, b. obf. od str. płn.), Carlina acaulis L. (góra zamkowa), Sambucus racemosa L. i t. d. Przy ujściu doliny, niedaleko Hamerni, znajduje się mały lasek, którego brzozy, będące odmianą brzozy zwyczajnej, znane są pod nazwą Betula Ojcoviensis. Po skałach rosną porosty nadające im barwę białą, jak Verrucaria calciseda, Variolaria lactea i dealbata. Z paproci wymienić wypada rzadką, górską paproć Scolopendrium officinarum Sw., rosnącą na skałkach na płn. zboczu Chełma i w Pieskowej Skale od płd., niemniej Aspidium aculeatum Sw., Botrychium Lunaria Sw. Asplenium viride Huds. Z traw, obok rzadkich Nardus stricta L., Molinia coerulea Much. po łąkach, Festuca glauca Lam. i Melica ciliata L. po skałach, na szczególniejszą uwagę zasługuje ostnica piórowa Stypa pennata L., rosnąca koło jaskini Łokietkowej. Z owadów na wspomnienie zasługują niektóre gatunki z rodzaju Chrysomela, Cryptocephalus, Trypeta, Locusta, następnie Lygaeus equestris, Ledra aurita, Tettigometra obliqua et virescens, Lucanus cervus, Procrustes coriaceus, Osmylus maculatus, Agrion virgo; z wijów: Geophilus electricus, Julus dispar et nuciger, Polydesmus stigmatosus i t. d. Z motylów przytaczamy: Hipparchia sibilla, Satyrus stygne, Nudaria senex. Ślimaki ojcowskie badał Ślósarski z Warszawy, a r. 1882 prof. Bieniara z Krakowa zbierał je w lecie i na wiosnę (praca jeszcze nieukończona). W lasach i gajach przebywają ptaki: Turdus musicus et saxatilis, Saxicola rubicola, Motacilla boarula, Tringilla serinus. W wodach Prądnika i stawach pod Pieskową Skałą żyją licznie pstrągi (Salmo fario) i rybki Cattus gobio i Cyprinus phoxinus. Gatunki zwierząt ssących, wszystkim naszym lasom i gajom właściwe, znajdują się koło Ojcowa, przedewszystkiem zając, wiewiórka, lis, borsuk a dawniej także wilk. Nazwy skał w dolinie ojcowskiej: Rękawica, Ptak, skała Twardowskiego, Ławki, Iglica, Kozieniec, Latarnia, Strzałka i t. d. istnieją u ludu. Autorowie Staroż. Polski (t. II, str. 75) podają nazwiska: Kopuła, popiersie Wreborza, Szabelka, Łaskawiec, Piłarzowa skała. Imiona te nie są jednak znane ludowi. A. Przeździecki posiadając O., nadał niektóre nazwy znaczniejszym skałom, jak: Świt, Adamowe skały, Sybilla, a trzy skały w pobliżu zamku: Marya, Bohdan i Lirenka; głaz przedziurawiony nad Prądnikiem z sąsiedniemi skałami Treny; przy nich Mohort, dalej Dęboróg, Koźmian, Wężyk, Deotyma, Igiełka Gabryeli i t. d. i t. d. Dolina ojcowska odznacza się wielką obfitością źródeł wody słodkiej. Ciepłotę ich badał w r. 1859 L. Zejszner (ob. Bibl. Warsz. 1860, t. I), a w r. 1883 Br. Gustawicz, w czasie kilkudniowej wycieczki florystycznej. Ze spostrzeżeń tych wynika, że w temperaturze źródeł ojcowskich znaczne zachodzą różnice, bo od 7° do 10° C., zjawisko ciekawe, tem bardziej, że wszystkie źródła wytryskują w zupełnie jednakowych stosunkach fizycznych, z wapienia jednostajnego, pokrytego gliną, niemniej wyniesienie ich nad poziom morza jest prawie jednakowe. Dla bardzo zdrowego powietrza i wybornej wody zamyślano w O. założyć uzdrojowisko lekarsko klimatyczne, o czem pisał dr. J. Dietl: w rozprawce: „Uwagi nad zdrojowiskami krajowemi", w Krakowie 1858. Ojców z powodu swych klimatycznych przymiotów da się zastosować jako zbawienne miejsce lecznicze dla chorych na cierpienia płucne, sercowe, na dnę, zołzy i choroby nerwowe. Szczęśliwy też był pomysł Lucyana Kowalskiego, który założył tu zakład hidropatyczny. Zakład ten urządzonym był w willi Sybilli, w czarującem położeniu pod skałami nad Prądnikiem. Oprócz tego zakładu były urządzone na Prądniku łazienki pod namiotami, a obok tego wanny ciepłe w hotelu. Dla pomieszczenia gości służył hotel „pod Łokietkiem" i austerya „Wesele w Ojcowie". Wypadki z r. 1863 nawiedziły także tę cichą dolinę. W miesiącu marcu t. r. spalone zostały chaty mieszkańców a zarazem hotel „pod Łokietkiem", zakład hydropatyczny i kąpieli ziołowych. Dopiero w ostatnich czasach O. zaczął się podnosić. Dziś zdobią dolinę tu i owdzie piękne wille letnie, a u stóp zamku odnowiony hotel, w którym goście znajdują przytułek. Dolina Ojcowa jest dziś miejscem wycieczek letnich tak mieszkańców Warszawy jak i pobliskiego Krakowa. Z Warszawy dojeżdża się koleją warsz.-wied. do stacyi Zawiercie lub Strzemieszyce, a ztamtąd końmi przez Pilicę i Wolbrom (z Zawiercia) lub Olkusz (ze Strzemieszyc). Najbliższą stacyą kolei dąbrowieckiej jest Wolbrom, zkąd tylko trzy mile do Ojco-

wa. Z Krakowa drogą wozową jedzie się na Szyce, gdzie jest urząd graniczno-celny król. polskiego, oraz Wielką Wieś i Biały Kościół, ztąd zjeżdża się do lasu, który sprowadza do doliny ojcowskiej. Pieszo zaś najdogodniej spuścić się od Szyc na wschód wprost do doliny Prądnika, albo od wsi Białego Kościoła zboczyć z drogi i zejść do pięknego jaru, który uchodzi do doliny Sąspowskiej, a z tej zwrócić się na wschód do doliny Prądnika, za potokiem przerzynającym tę dolinę. *Zamek.* Pomiędzy hotelem „pod Łokietkiem“ a budynkiem po dawnej papierni, na znacznym, skalistym tarasie sterczącym w poprzek doliny, na prawym brzegu Prądnika, wznoszą się mury starodawnego zamku ojcowskiego, panującego wspaniale nad południową częścią doliny. Od hotelu Łokietka prowadzi kręta ścieżyna na zachodnie wzgórza, po stromym wschodnim ich zboczu, na połogi grzbiet, którego jedna przypora bieżąc ku wschodowi, kończy się ową skalistą równiną, po której prowadzi cienista aleja do głównej bramy, połączonej pochyłym, wysoko zbudowanym mostem ze skalistą, samorodną groblą doń prowadzącą. Tuż nad bramą, po północnej jej stronie, sterczy piękna, wysoka, sześcioboczna wieża z ciosowego kamienia, która silniej oparła się niszczącemu działaniu czasu, aniżeli reszta zamku. Przez bramę wchodzi się obecnie na obszerny dziedziniec, na środku którego znajduje się miejsce dawnej studni, dziś zasypanej i tu i ówdzie sterczą kawałki murów. Dokoła, niemal na krawędzi góry, widać szczątki obszernej budowli. Z całego zamku utrzymała się dobrze część nad bramą i wysoka wieżyca, której wnętrze coraz bardziej się rozsypuje, a schody nie dozwalają już dzisiaj wdrapać się wysoko. Gmach zamkowy, w gruzy rozsypujący się, rozebrano r. 1829. W r. 1811 zwiedzał w lecie Niemcewicz ziemię krakowską i bawił w O. Podówczas zamek musiał być jeszcze w dobrym stanie, bo powiada: „Na potężnej skale stoi ogromny zamek ojcowski, przez dzisiejszych starostów rzadko kiedy zamieszkiwany; most śmiało z góry na górę rzucony prowadzi do niego“. Gdy r. 1824 zwiedzała O. Klementyna Tańska, zastała tylko wieżę w całości a resztę w rozwalinach. O odległych tego miejsca dziejach, następująca utrzymuje się powieść. Za Bolesława Krzywoustego (1102—1139) w Ogrodzieńcu, o kilka mil odległym, mieszkała piękna Witysława. Matka jej umierając oddała rękę jedynaczki Piotrowi Szczebrzycowi, którego Witysława sobie upodobała. Z powodu niepełnoletności córki, wyznaczyła za opiekuna brata swego Skarbimira, woj. krakowskiego, głośnego wojownika. Zawsze bawiąc w obozie, rzadko odwiedzał on dom siostry. Znaglony prośbami konającej przybył do Ogrodzieńca i tak został ujęty wdziękami dziewczęcia, że gdy siostra zmarła, nie bacząc na to, iż serce Witysławy do kogo innego należało, prosił ją o rękę. Witysława odrzuca oświadczenie, czem oburzony Skarbimir uwozi ją do Ojcowa, a Szczebrzyca, w kajdany okutego, wtrącił do więzienia i grozą gotowanej mu śmierci chciał Witysławę skłonić do uległości. Tymczasem Krzywousty dowiedziawszy się, iż Skarbimir zaufany w swe siły, gotował się do otwartej z królem wojny, uprzedził jego plany i pochwyciwszy butnego pana, osadził go w więzieniu i oczy mu wyłupić kazał (1117 r.). Nieszczęśliwych zaś narzeczonych wziąwszy pod swoją opiekę, ślubnym połączył węzłem i zamek ten im nadał, a ci wdzięczni niebu za doznaną opiekę, wystawili w bliskości klasztor i kościół, które istniały aż do szwedzkich wojen. Niedługo stał ów zamek, świadek miłości Szczebrzyców i już za Władysława Łokietka w gruzy się rozsypał (ob. Starożyt. Polskie, Poznań 1852, p. 187—188). Jestto atoli legenda jedynie, nie poparta żadnym dokumentem. O istnieniu zamku O. za czasów Bolesława Krzywoustego nie mamy żadnych dowodów. Prawdopodobniejszem jest zdanie, że zamek ten zbudował Kazimierz W. Gdy Wacław, król czeski, zajął Małopolskę, Władysław Łokietek ukrywał się przed najezdcami śród skał Ojcowa. Kiedy i w którym roku to się stało, niewiadomo. Jedni odnoszą fakt ten do 1292, drudzy do 1300 r. Od 1300 r. panuje prawie we wszystkich księstwach piastowskich król czeski Wacław. Kiedy przeminęło niebezpieczeństwo, Władysław zasiadł na tronie polskim r. 1305. Kazimierz W. zbudował na skale zamek i przezwał miejsce od ostatnich wspomnień „Ociec“. Podanie ludowe atoli głosi, że Kazimierz odbudował tylko dawny zamek Szczebrzyców na pamiątkę tułactwa ojca. Najdawniejszem świadectwem o O. jest Liber Benef., w której Długosz opisując wś kościelną Smardzewice (II, 54) powiada: „sunt ibi in eadem villa quidam lanei numero quatuordecim, cmethonales alii, quos Slabosch tenutarius castri Oczyecz, ad quod dicta villa Smarszowice pertinet, in usuram praedii regii computavit et pro praedio regio arat et colit“. Gdy pleban zaczął domagać się odeń mesznego po korcu żyta i owsa z łanu, ów Słabosz „cessavit eos colere, et incultos stare permittit“. Również wzbraniał się on dawać dziesięciny z folw. królewskiego w Wielkiej wsi, twierdząc, że „ad praebendarium castri Oczyecz pertinere deberet“. W połowie XV w. O. był starostwem a na zamku była widocznie kaplica, przy której przebywał czasami prebendarz. Bielski w kronice swojej (str. 201) wyliczając zamki stawiane

przez Kazimierza W., w ich liczbie kładzie zamek „Ociec u Skały". Miechowita wymienia także „Castrum Oczecz" (p. 232). Posiadaczem sstwa r. 1552 był Jan Bonar, którego w aktach krak. tak mianują: „Bonner Hannas, Burggraff, Zaupanick und Gross-Schaffer czu Crackow, uf Ocziec und Rapsthyn Hauptmann" (Ks. A. 5, p. 643). Za Zygmunta III sstwo zostawało w ręku możnej rodziny Korycińskich h. Topor, która tutaj dziedzicznem prawem panowała, bo jeden po drugim, syn po ojcu, synowiec po stryju, brał O. za zezwoleniem królewskiem. Mikołaj Koryciński otrzymał same ruiny; on te mury zamku podniósł i zmienił zupełnie jego postać (Vol. Leg. III, 818). Wśród tej pracy najechali go r. 1620 lustratorowie starostwa. Widzieli te usiłowania i prace Korycińskiego i chlubną pamiątkę zostawili o nich w opisie swoim. Powiadają bowiem; „zamek Oicowski barzo spustoszały, P. Starosta teraznieyszy Mik. Koryciński odebrał, a zgoła tylko ruinam ip sam, który choć w krótkim czasie od obięcia swego in reficienda eadem ruina nie ustaie. Z wielkiey części restaurował y dalei restaurować chce, obiecując to sobie po JKM., że sumptus co go podeimie przez Revisores kiedyśkolwiek na to zesłanych oszacowany iemu samemu albo potomkom iego wrócony będzie". I w istocie r. 1633 wyznaczył sejm rewizorów celem oszacowania łożonych na zamek kosztów z uwagi, że potrzeba baczyć Rzpltej na opatrzenie pogranicznych zamków. Mikołaj Koryciński umarł 1637 r. Po nim był starostą ojcowskim syn jego, także Mikołaj, kasztelan biecki, który umarł r. 1655 (Niesiecki). Po nim dzierżył sstwo brat jego Stefan, kanclerz wielko-koronny; utrzymywał on działa i armaty na Ojcowie, co nie na wiele się przydało, bo Szwedzi pod wodzą Wirtza zajęli zamek r. 1655 i do upadku przyprowadzili. Stefan nie długo umarł po ustąpieniu z kraju wrogów. R. 1660 zjechali lustratorowie do O. i tak go opisali: „Castrum Ocziec na skale wysokiey naturaliter obronney, kosztownie ufortyfikowany. Brama z ciosanego kamienia, przy ktorey pons sublicius y fossy altitudinis immensae. Na bramie izdebka y retyratka porządnie wystawiona. Wieża sexangularis figurae na bardzo wysokiey skale, z ciosanego kamienia; na tey troie pientra do schowania tylko. Armaty żadney Króla JM. nie masz, oprócz kilku działek potomków śp. p. Kanclerza własnych". W skład sstwa wchodziły wtedy wsie: Ojców, Smardzewice, Wielkawieś, Bębło, Jerzmanowice i Gołkowice. Po Stefanie był starostą syn jego młodszy Mikołaj, chorąży łęczycki i dworzanin królewski, który r. 1668 poślubił w Warszawie Katarzynę Brzostowską, referendarzównę litewską. Czy ten z Korycińskich był ostatnim w Ojcowie i kiedy umarł, niewiadomo; również nie wiemy na razie, kto po Korycińskich nastąpił w starostwie bezpośrednio. Pominąwszy kilkadziesiąt lat, za Sasów spotykamy tutaj rodzinę Łubieńskich, którzy tu weszli w pokoleniu Bogusława, kasztelana sandomierskiego, który miał kilku synów. Z tych młodszy Zygmunt był sstą ojcowskim, pewnie po ojcu. Umarł r. 1754 we wrześniu. Pozostała po nim wdowa Maryanna z Dębińskich, podkomorzanka rawska, mieszkała ciągle w O. Ożenił się z nią Ignacy Załuski, sста zawichostski, potem chęciński. Wesele odbyło się w O. 7 lutego 1756 r. Odtąd sstwo według zwyczaju przeszło w trzeci dom z kolei, t. j. w dom Załuskich. Załuski Ignacy przebywał ciągle z żoną w O. W 1777 r. płacił on kwarty 1699 zł. 3 gr. i hyberny 573 zł. 29 gr. Na sejmie 1773—75 r. nadano sstwo ojcowskie łącznie z warszawskiem Bruehlowi, gener. artyleryi, w posiadanie emfiteutyczne. Mimo to utrzymują się tu i nadal Załuscy. Syn Ignacego, Teofil Załuski przepędził całe życie w O. razem z matką i żoną Honoratą Stępkowską, wojewodzianką kijowską, która rozwiodła się z księciem Marcinem Lubomirskim. W 1786 r. został kasztelanem buskim. Stanisław August wracając z Krakowa w d. 5 lipca 1787 r. zjechał do O. w celu obejrzenia jego osobliwości. Przyjmował go Teofil Załuski. Wycieczkę tę opisuje Naruszewicz: „Chcąc N. Pan udarzyć bytnością swoją dom JPstwa Załuskich, starościny matki i kasztelaństwa buskich, wyjechał zrana około godziny 8-ej do O., o pół mili od Pieskowej Skały odległego. Leży ten zamek na wysokiej skale, do którego wjeżdża się przez most wysoki, mając około siebie ogromne góry, porosłemi na skałach drzewami okryte. Powitany N. Pan około zamku biciem z armat, udał się naprzód do owej sławnej groty, o $^1/_4$ mili od O. leżącej, na jej oglądanie. Wydrążyła natura w pośrodku skalistej góry wielką jaskinię, do której się wchodzi między łomami kamieni i zaroślami chrustu, przez mały otwór, ledwo półtora łokcia mający. Na samym jej wstępie daje się widzieć loch nakształt obszernej sklepionej sali, sto kilkadziesiąt łokci dłużyzny, 33 szerzyzny a do 10 lub więcej wysokości mający. W tym lochu, zwężającym się nieznacznie, ciągnie się z boku inna pieczara wąska, nakształt korytarza, z niższem sklepieniem, która jak daleko w skałę zachodzi, mieszkańcom niewiadomo. Jego Król. Mość przyjechawszy na górę konno, znalazł dla siebie ułatwione wszystkie trudności dla wygodniejszego rzeczonej groty oglądania. Kazali dziedzice uprzątnąć krzaki i kamienie, skopać ziemię nakształt wschodów i wszystkie ścieżki obwarować poręczami,

Wszedłszy N. Pan do tego lochu, zastał całe to podziemne mieszkanie tysiącem lamp oświecone. Na środku stała brama lampami także iluminowana, z cyfrą królewską, za którą muzyka na dętych instrumentach się odezwała. Oglądał N. Pan z ukontentowaniem i podziwieniem całe to miejsce, chodząc wszędy po usłanych tarcicach dla uchylenia od upadku ze ślizgoty miejsca, od ściekającej ustawicznie kroplami ze sklepienia wody. Po tym ciekawym widoku powitał N. Pan na górze IPanią z Dębińskich Załuską matkę, z synem kasztelanem buskim i córką Puszetową, starościną zawichoską, Chwalibogową, wojską krakowską, także IPanów wojnickiego i bieckiego kasztelanów, a przybywszy do zamku, spotkany był od IPani z Małachowskich Duninowej, starościny zatorskiej. Po dwugodzinnej prawie z przytomnymi konwersacyi, oraz przeglądaniu map podróży swojej w krakowskiem województwie, podanych od JPana Michałowskiego, podkomorzego, usiadł N. Pan do stołu, przygotowanego na kilkadziesiąt osób w sali wielkiej, gdzie pod cyfrą królewską był taki napis: „Z dawnych Piastów ostatni ten zamek odnawia, Nowy go swą bytnością potomności wsławia“. Powrócił N. Pan wieczorem przy biciu z armat i okrzykach gminnych do Pieskowej Skały, podziękowawszy familii Załuskich za ochocze i uprzejme w Ojcowie przyjęcie“. Ostatnia lustracya tutejszego niegrodowego starostwa odbyła się 1789 r., która opiewa: „Zamek stoi na wysokiej skale, wymurowany na dwie kondygnacye, z bramą naokoło obmurowany, z pokojami i z kaplicą ze wszystkim w dobrym stanie, dachem gontowym pokryty. Piwnica pod zamkiem w skale wykuta. Oficyny wymurowano z kuchnią, szpiżarnią pod gontami, wygodne i dobre, wozownia murowana. Wieża wysoka przy bramie o 2 piętrach na więźniów, do niej drzwi żelazne. Folwark na dole, browar, karczma, młyn i piła czyli tartak nad Prądnikiem. Lasy utrzymywane dobrze, mogą przynieść rocznie kilka tysięcy intraty, albowiem są zdatne na gonty, tarcice, a prócz tego same siągi zawsze być mogą dobrze spieniężono, gdy O. o 2 mile od Krakowa położony. Summa intraty starostwa złp. 13110 gr. 29“. Według dziełka: „Płata wojska, chleb zasłużonych i t. d.“ (1771 r.) „Starostwo ojcowskie płaciło taryfy hibernowej od r. 1716 złp. 573 gr. 29, podatku łanowego od r. 1729 złp. 1090, nareszcie kwarty na wojsko od czasów Ignacego Załuskiego złp. 1699 gr. 3, den. 1“. Ostatnim starostą był Teofil Załuski, który umarł 1831 r. W spisie wsi Królestwa z 1827 r. O. jest podany jako wś rządowa, ma 14 dm., 82 mk. Rząd Królestwa sprzedał to starostwo na dziedzictwo K. Wolickiemu, od którego nabył je Wojciech Prendowski i odprzedał synowi Henrykowi. Od tego nabył O. w 1859 r. hr. Aleksander Przeździecki, który odprzedał w 1863 r. dobra te pruskim izraelitom, z wyłączeniem małej części doliny z ruinami zamku, nabytej w 1878 r. przez Jana Zawiszę. W ostatnich czasach nabył te dobra, z wyniszczonymi przez ostatnich nabywców lasami, p. Gordon, obywatel ziemski z radomskiego. Dobra O. z wsiami: O. al. Podzamcze, Szklary, Smardzewice, Prądnik Ojcowski, Bębło i Jerzmanowice, rozl. w 1867 r. mr. 1035: gr. or. i ogr. mr. 59, łąk mr. 17, lasu mr. 894, past. i zarośli mr. 19, nieuż. mr. 22; lasy urządzone. Wś O. al. Podzamcze os. 5 z gr. mr. 17; wś Szklary 58, z gr. mr. 521; wś Smardzewice os. 50, z gr. mr. 314; wś Prądnik Ojcowski os. 16, z gr. mr. 69; wś Bębło os. 66, z gr. mr. 942; wś Jerzmanowice os. 113, z gr. mr. 2069. Opisy O. utworzyły już bogaty zbiór opracowań, z których ważniejsze są: 1) Grabowski A.: „Kraków i jego okolice“, 1866. 2) Ks. A. Naruszewicz: „Dyaryusz podróży Stanisława Augusta“, 1787. 3) Staszic St.: „O ziemiorodztwie gór“. 4) Franciszek Karpiński: „Podróż do Krakowa“, Warszawa 1788. 5) J. U. Niemcewicz: „Podróże historyczne po ziemiach polskich“, Petersburg 1859. 6) Wężyk: „Okolice Krakowa“. 7) Antoni Waga. „Sprawozdanie z podróży naturalistów odbytej w r. 1854 do Ojcowa“, w Bibliotece Warsz. 1855, t. II; 1857 t. II. 8) A. Waga: „Ledra aurita, t. j. Skoczek Uszaty“, w Kalendarzu Ungra na r. 1855. 9) J. Bartoszewicz: „Ojców“, w Kalend. Ungra na r. 1860. 10) F. Berdau: „Kilka słów o roślinności i florze Ojcowa“, w Bibl. Warsz. 1859, t. III. 11) W. Jastrzębowski: „Wspomnienia z podróży po kraju“ i t. d., w Bibl. Warsz. 1848, I; 1849, I. 12) Dr. J. Dietl: „Uwagi nad zdrojowiskami krajowymi“, cz. I, Kraków 1858. 13) L. Zeiszner: „O temperaturze źródeł w dolinie Ojcowa“, w Bibl. Warsz. 1860, I. 14) Ł. Gołębiowski: „Opisanie województwa krakowskiego“. 15) Ojców i słówko o Pieskowej Skale“, Księga Swiata, Warszawa, t. I. 16) „Ojców“, w Przyjacielu Ludu, rok III, t. I. 17) Lipiński i Baliński: „Starożytna Polska“. 18) „Przewodnik po dolinie Ojcowskiej“, Warszawa 1860. 19) Klem. z Tańskich Hofmanowa: „Opisy różnych okolic królestwa polskiego“, Wrocław 1832 (Wybór pism, t. V), 20) „Starożytności Polskie“, Poznań 1852, t. II. 21) Taczanowski: „Wiadomość o nietoperzach i ptakach znajdujących się w dolinie Ojcowskiej“, w Bibl. Warsz. 1854, t. III. 22) Kolberg: „Lud krakowski“, Kraków 1871. 23) J. Zawisza: „Znaczenie wyrobów ozdobnych z zęba mamuta, znalezionych w jaskini Mamuta pod Ojcowem“, Pamięt. fizyogr., t. III, 1883.

24) J. Zawisza: Niedźwiedź jaskiniowy z jaskini Łokietkowej w Ojcowie", Wiadom. archeol., Warszawa, t. I, 1873. 25) J. Zawisza: „Jaskinia Mamuta w dolinie Wierzchowskiej", tamże, t. II, 1874. 26) „Dalsze poszukiwania w jaskini Mamuta", tamże, t. III, 1875. 27) G. Ossowski. „Jaskinie gór naszych", Pamięt. Tow. Tatrz., t. 7, 1882. 28) G. Ossowski: „Badania jaskiń Ojcowskich", Wszechświat, Warszawa 1883. 29) Nusbaum: „Wspomnienie z wycieczki przyrodniczej", Wszechświat, Warszawa 1882. 30) Dr. Roemer F.: „Ueber die Anwendung des Inhalts des Knochenhoehlen zwischen Olkusz und Ojców in Polen als Duengungsmittel und ueber neue Funde von fossilen Wirbeltierresten in diesen Hochlen", Jahresb. d. schles. Gesellsch. f. vtrl. Cultur. t. 56, 1878. Breslau. Por. też: Tyg. Illustr. z 1860 r. t. I, z 1863 r. t. VIII, z 1868 r. t. II i Kłosy t. XIII, str. 381. *Br. G.*

Ojców 1.) fol., pow. turecki, gm. Skotniki, par. Chwalborzyce, odl. 25 w. od Turka, ma 2 dm., 5 mk. 2.) **O.**, os., pow. będziński, gm. Gzichów, 1 dm., 39 mk., 2 mr. Należy do dóbr sukcesorów Kramsty.

Ojcowo 1.) wś szlach. i włośc., pow. ostrołęcki, gm. Troszyn, par. Kleczkowo. 2.) **O.**, os., pow. maryampolski, gm. i par. Balwierzyszki, odl. od Maryampola 28 w., 1 dm., 5 mk.

Ojczenaszówka, urzędownie *Otczenaszewka*, wś nad rz. Tomaszpol, dopł. Rusawy, pow. jampolski, okr. pol. i par. kat. Tomaszpol, gm. Komargród, obok tegoż miasteczka, o 35 w. od Jampola a 10 w. od Wapniarki (st. dr. żel.), ma 107 osad, 1010 mk. (wraz ze Stefanówką), 1409 dz. ziemi włośc., 946 dz. dworskiej. Gorzelnia parowa, założona w 1845 r., zatrudnia 12 ludzi, przerabia 30098 pudów i produkuje 1,269,628 stopni spirytusu. Jest tu cerkiew p. w. N. M. P., wybudowana w 1870 r., uposażona 93 dzies. ziemi. Własność ks. Czetwertyńskich. *Dr. M.*

Ojczyzna (*Otczyzna*), fol., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łużki, okr. wiejski Jakubeńki, o 7 w. od Łużek a 33 w. od Dzisny, 1 dm, 13 mk., 165 dzies. ziemi dwors.; własność Downarów.

Ojrany 1.) fol. i dobra, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski Jurjewo Hejszyszki, o 7 w. od gminy a 31 w. od Wilna, pomiędzy Duksztami a Kiernowem, wś ma 8 dm., 44 mk., w tej liczbie 8 prawosł., 36 katol. (w 1864 r. 30 dusz rew.); fol. 62 mk. (1 prawosł., 60 katol. i 1 żyd); własność ks. Giedrojców. 2.) **O.**, osada karczemna, tamże, 1 dm., 6 mk. katol.

Ojrzanów 1.) wś i fol., pow. błoński, gm. Skuły, par. Ojrzanów, odl. 11 w. od Błonia. Posiada kościół paraf. drewniany, założony w XV w., 2 młyny wodne, 286 mk. W 1827 r. 19 dm., 144 mk. Dobra O. składały się w 1883 r. z folw. O. i Jastrzębnik, osad młyn. Sadlarz i Gałowizna, wsi: O., Zaremby i Żelechów; rozl. obszaru dworskiego mr. 1423: gr. or. i ogr. mr. 538, łąk mr. 198, past. mr. 53, wody mr. 5, lasu mr. 493, zarośli mr. 89, nieużytków mr. 47; bud. mur. 14, z drzewa 24. Wś O. os. 43, z gr. mr. 397; wś Zaremby os. 20, z gr. mr. 487; wś Żelechów os. 47, z gr. mr. 591. O. par., dek. grodziski, 629 dusz. Do par. należy kościół filialny w Żelechowie. 2.) **O.**, w dok. *Ozranovo*, *Oyrzanowo*, wś włośc., pow. brzeziński, gm. Łazisko, par. Ujazd, ma 12 dm., 83 mk., ziemi 220 mr. Jestto starożytna osada. W 1285 r. Wisław, bisk. kujawski, zamienia z Mściwujem comesem wsie biskupie Ozranovo i Lageunyk (Łagiewniki) na Narsk i Lichawę. Zamianę tę potwierdza w Krakowie Leszek, ks. krakowski (Kod. dypl. Muczk., cz. II, 108). Według Lib. Ben. Łask. (II, 320) O. należał do par. w Małczu (dziś nie istnieje), kmiecie dawali plebanowi tylko kolędę, zaś z folwarku dziesięcinę do kościoła we wsi Tobiasze (dziś nie ma kościoła) a z łanów kmiecych dla kolegiaty łęczyckiej. Według regestr. pobor. pow. łęczyckiego z 1576 r. wś O., w par. Malcz, należała do Jana i Jakuba Ojrzanowskich, miała młyn zwany Korzecznik, 4 łany kmiece, karczmę, szynkarza, 1 zagrodę pustą i 8 osadn. (Paw. Wielkop., II, 94).

Ojrzanów, fol. i os. wiejska, pow. szubiński, o 2 klm. na wschód od Łabiszyna, par. i i st. poczt. w Łabiszynie, st. dr. żel. w Chmielnikach o 13 klm. Fol. należy do klucza Łabiszyńskiego, ma obszaru 417·85 ha, t. j. 359·67 roli, 26,75 łąk, 4·02 pastw., 18·28 lasu i 9·13 nieuż.; cz. doch. grunt. 3479 mrk.; 5 dm., 100 mk. Os. ma 124 dm. i 739 mk., w ogóle 839 mk., 780 katol. i 59 prot. *E. Cal.*

Ojrzeń 1.) wś i os. karcz., pow. noworadomski, gm. i par. Gidle. Wś ma 8 dm., 73 mk., ziemi 74 mr.; os. karcz. 1 dm, 6 mk. i 150 mr. ziemi (20 mr. ornej). W 1827 r. 1 dm, 4 mk. 2.) **O.** al. *Ojrzyń* ze *Sarnówkiem*, pow. noworadomski, gmina Kobiele, par. Kobiele Wielkie. Są tu trzy kolonie odrębnych właścicieli, mające 45, 30 i 15 mr. i os. karczemna, mająca 3 mr. W koloniach tych jest 5 dm. i około 10 mk. 3.) **O.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Skotniki, odl. od Końskich 25 w., ma 7 dm., 66 mk., ziemi dwors. 20 mr., włośc. 53 mr. 4.) **O.** al. *Ojrzenie*, wś i dobra, pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Kraszewo, odl. o 14 w. od Ciechanowa, posiada urząd gminny, kasę wkładowo zaliczkową, zajazd, karczmę, 23 dm., 307 mk. W 1827 r. 22 dm., 171 mk. Dobra te były własnością Brunona Kicińskiego, literata i poety, który tu zmarł 23 marca 1844 r. i pochowany w grobach tej rodziny. W 1868 r. dobra O. składały się z fol.:

O., Wojtkowiec, Dąbrowa i Wandowo, własność Bronisława hr. Kicińskiego, rozl. dominialna wynosiła mr. 1618: gr. or. i ogr. mr. 640, łąk mr. 116, lasu mr. 723, past. i zarośli mr. 109, nieuż. mr. 30. Wś O. os. 25, z gr. mr. 168; wś Grabowiec os. 20, z gr. mr. 478; wś Dąbrówka os. 14, z gr. mr. 171; wś Wojtkowiec os. 17, z gr. mr. 244; wś Wola Wodzyńska os. 48, z gr. mr. 743; wś Kicin os. 36, z gr. mr. 540; wś Trzpioły os. 9, z gr. mr. 191; wś Halinin Stary os. 7, z gr. mr. 80; wś Halinin Nowy os. 12, z gr. mr. 410; wś Dąbrówka os. 32, z gr. mr. 482; wś Lipowiec os. 12, z gr. mr. 290; wś Rzeszotko os. 10, z gr. mr. 171; wś Bronisław os. 6, z gr. mr. 14; wś Osady Halinin os. 8, z gr. mr. 34; wś Wandowo os. 5, z gr. mr. 5. O. gm., należy do sądu gm. okr. IV, ma 448 dm., 5013 mk., 15018 mr. obszaru, w tem nieużyt. 470 mr. W gm. znajduje się: 1 kościół, 2 domy modlitwy, 1 cw. dom modlitwy, 2 szkoły począt., 1 konny młyn, 3 wiatraki, 1 tartak, 1 zajazd, 2 fabryki terpentyny, 2 smolarnie, 2 karczmy. W skład gminy wchodzą: Amalia, Bronisław (Łabędy), Brodzięcin, Baby, Dąbrówka, Dąbrowa, Gutkowo, Grabowiec, Halinin Stary, Halinin Nowy, Kicin, Kuchary, Kraszewo, Kraków, Konstantynów, Lipowiec, Morysin, Nowawieś, Ojrzeń, Rzeszotko, Rzy, Radziwiłobórz, Skarzynek, Trzpioły, Wodzyńska Wola, Wandowo, Wójtkowo, Żochy. *Br. Ch.*

Ojsiany 1.) wś, pow. rossieński, par. wewirżańska. 2.) **O.**, wś, pow. telszewski, przy drodze z Wewirżan do Gordz. Przykomórek celny, o 30 w. od N. Miasta a 113 od Jurborga.

Ojsławice, w dok. *Wojslawicze*, wś i fol., pow. włoszczowski, gm. Radków, par. Dzierzgów, w 1827 r. 8 dm., 64 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 100) właścicielem w połowie XV w. był Joannes Moszkorzowsky h Pilawa. Były tu trzy folwarki (praedia militaria), dające dziesięcinę plebanowi w Dzierzgowie, zaś łany kmiece, zagrodnicy i karczmy dawali prepozyturze krakowskiej.

Ojszczywilk 1.) al. *Oszczywilk*, os., pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, ma 1 dm., 25 mk., ziemi 19 mr. 2.) **O.**, os., pow. piotrkowski, ob. *Imielnia.*

Ojucewicze, w narzeczu lud. *Ajucewiczy*, wś i dobra nad rzką Miranką, pow. nowogródzki, gm. Mir, w 4 okr. pol. mirskim, par. kat. dawniej Mir, dziś Połoneczka, w miejscowości bezleśnej, wzgórkowatej, w glebie wybornej pszennej. Niegdyś własność Illiniczów, z kolei Radziwiłłów, a przez wiano Stefanii Radziwiłłówny, córki Dominika, ostatniego ordynata nieświeskiego w linii prostej, przeszły do ks. Wittgensztejnów wraz z całą Mirszczyzną. Wś ma 75 osad pełnonadziałowych, dobra 71 włók i 5 mr. *A. Jel.*

Ojukiany, dobra, pow. wiłkomierski, własność ks. Ogińskich.

Oka 1.) rzeka w Rossyi środkowej, główny dopływ Wołgi z prawej strony. Bierze początek z błot pow. kromskiego gub. orłowskiej, płynie przez gub. orłowską, tulską, kałuską, riazańską, tambowską i włodzimierską i wpada do Wołgi pod m. Niżnim Nowogrodem. Długa około 1330 w., szeroka od 30—do 300 sażeni, głębokość miejscami dochodzi 50 stóp. Spławna na wiosnę od Orła, latem zaś od Kaługi. Porzecze zajmuje 4500 m. kw.; brzegi niekiedy górzyste, z wapienia lub piaskowca, z wielu skamieniałościami. Rybołóstwo obfite. Z dopływów ważniejsze: Nercz, Upa, Moksza, Zyzdra, Ugra, Moskwa, Klaźma i w. in. 2) **O.**, rz. w gub. pskowskiej, dopł. Łowaty, 40 w. dł., bystra lecz niespławna.

Okacze, wś, pow. słonimski, na płd.-zachód od Zadworza, o 3 w. od rz. Szczary.

Okajnie, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., gm. Pogiry, na pograniczu pow. kowieńskiógo, przy drodze z Szat do Remigoły. Za czasów Rzpltej stanowiły sstwo niegrodowe Okajniskie al. Okańskie, położone w pow. wiłkomierskim wwdztwa wileńskiego; w 1771 r. posiadał je Michał Kończa, opłacając zeń kwarty 472 złp. 14 gr., a hyberny 396 złp. Na sejmie z r. 1773—1775 stany Rzpltej nadały je temuż Kończy w posiadanie emfiteutyczne, łącznie z dzierżawą Kaule, w pow. wiłkomierskim i Szliki, w pow. kowieńskim.

Okalew 1.) w dok. *Okalow*, wś i fol., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 11 w. Wś ma 38 dm., a wraz z wią Babin 284 mk.; fol. 3 dm., 17 mk. W 1827 r. było tu 31 dm., 305 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 134) i regestr. pobor. z 1552 r. (Pawiń. Wielk., II, 295), siedziała tu szlachta częściowa (Petri Maslowsky et aliorum multorum, tabernator includendo). Było 8 łanów i 12 kolon., tudzież karczmarz. 2.) **O.**, fol., pow. radzyński, gm. Lisia Wólka, par. Parczew, ma 2 dm., 15 mk.; rozl. mr. 419; gr. or. i ogr. mr. 63, łąk mr. 25, lasu mr. 309, nieuż. mr. 22; bud. z drzewa 4, las nieurządzony. Fol. ten w 1882 r. oddzielony od dóbr Zminne.

Okalewko, wś i fol., pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Swiedziebna, odl. o 16 w. od Rypina, ma 33 dm., 317 mk., 860 mr. gr. dobr., 12 mr. nieuż.

Okalewo, wś, fol. i dobra nad rz. Skrwą, pow. rypiński, gm. Okalewo, par. Skrwilno, odl. 16 w. od Rypina; posiada kaplicę katol., urząd gminny, kasę wkład.-zaliczkową, szkołę początkową, młyn parowy, tartak, gorzelnią, 34 dm., 422 mk. W 1827 r. było tu 58 dm., 341 mk. O. leży na samej granicy od w. ks. poznańskiego, nad rz. Skrwą, która w lasach O. bierze początek. Ludność zamożna, zabudo-

wania porządne, gospodarstwo folwarczne zamożne, Pałac wzniesiony około 1800 r., przy nim piękny ogród. Młyn parowy zbudowany 1869 r.; budowle murowane. W 1789 r. O. należał do Mikołaja Chełmickiego, który wysiewał 60 korcy żyta, 3 k. pszen.; w Okalewku 47 k. żyta, a na Płocicznie 27 k. żyta. Czynszu pobierał z O. 1398 złp., z Okalewka 207 zł., z Zofiewa 712, z Mleczówki 481, z części Wierzchowni 142, z Rudy 126, ze Szczawna i Skrwilna 79. Dobra O. składały się w 1881 r. z fol.: O., Piaski, Szustek, Suchy Grunt, Płociczno. Rozl. dominialna wynosi mr. 9044: gr. or. i ogr. mr. 1756, łąk mr. 235, pastw. mr. 1552, lasu mr. 3427, zarośli mr. 1600, wieczyste dzierżawy mr. 160, nieuż. mr. 314; bud. mur. 18, z drzewa 43; płodozmian 4 polowy; las nieurządzony. Wś O. os 61, z gr. mr. 189; wś Okalewko os. 32, z gr. mr. 836; wś Szustek os. 21, z gr. mr. 96; wś Zofiowo al. Zofiówko os. 13, z gr. mr. 644; wś Jasiony al. Oborki os. 13, z gr. mr. 320; wś Mleczówka os. 25, z gr. mr. 749; wś Kipichy os. 11, z gr. mr. 383; wś Płociczno os. 38, z gr. mr. 610; wś Wierzchownia os. 8, z gr. mr. 113; wś Łęk al. Zdroje os. 17, z gr. mr. 554; wś Puźyce os. 6, z gr. mr. 222; wś Szuce os. 4, z gr. mr. 154; w. Huta os. 7, z gr. mr. 205; wś Niemcowizna os. 4, z gr. mr. 159; wś Zatorowizna os. 11, z gr. mr. 389; wś Goljaty os. 4, w gr. mr. 151; wś Szarłaty os. 3, z gr. mr. 138; wś Suchy Grunt mr. 7, z gr. mr. 21; wś Czerwonka os. 5, z gr. mr. 19. O. gmina, należy do s. gm. III okr., ma 299 dm., 3454 mk., obszaru 12330 mr. użytecznej ziemi, 186 mr. nieużytków. W gm. jest: szkoła, kaplica, dom modlitwy, cegielnia, parowy młyn, 3 wiatraki, gorzelnia i tartaki. W skład gm. wchodzą: Brodniczka, Czerwonka, Golaty, Huta, Jasiony, Kalcje, Kipichy, Mleczówka, Niemcowizna, Okalewo, Okalewko, Oborki, Płociczno, Purzyce, Piaski, Suchy Grunt, Szustek, Szuce, Wierzchownia, Zatorowizna, Zdrójki, Zofiewo, Zofiewko. *Br Ch.*

Okalice, niem. *Ockalitz*, kasz. *Wókalece*, dobra ryc., pow. wejherowski, st. poczt. Dzięcielec odl. 5·5 klm., st. kol. i tel. Lębork 9 klm. odl., par. kat. Rozłazin, ew. Lubań, szkoła ew. w miejscu. W 1868 r. 197 mk., 40 kat., 157 ew., 18 dm. W 1871 r. 171 mk., 18 dm., 30 dymów. Do tych dóbr należały w 1856 r. 2 wyb. Moorkathen i Wolfsherberge. W miejscu jest młyn. Obszar wynosi 773·66 ha, mianowicie 270·04 roli or. i ogr., 54·64 łąk, 22·2 pastw., 406·16 lasu, 15·5 nieuż., 4·12 wody; czysty dochód z gruntu 3071 mrk. Tutejszy okr. urzędu stanu cywiln. miał w 1880 r. 1905 dusz. O. leżą w południ.-zach. klinie na pograniczu pow. wejherowskiego i lęborskiego, nad strugą uchodzącą do Łeby. Odl. od Wejherowa 5 mil. Za czasów krzyżackich należał ten zaścianek do wójtostwa mirachowskiego. Wymieniają go gdańskie tablice woskowe z 1368 — 1429 r. (ob. Zeitsch. des Westps. Gesch. Ver., XI, str. 54). Za rządów pol. wchodziły O. w skład pow. mirachowskiego. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, a akcyzę potrójną, płacili w O. Ossowski od 4 włók folw., młyna i ogrodu 4 fl. 20 gr., Tuchliński od 2 włók folw. i 2 ogr., 2 fl. 16 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 192). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacił w O. Zyg. Grela 23 gr. (ob Cod. Beln. w Pelplinie, str. 101). *Ks. Fr.*

Okalina, wś i fol. nad rzeczką t. n., pow. opatowski, gm. i par. Opatów, ma 37 dm., 288 mk., 450 mr. dwors., 328 mr. włośc. ziemi. W 1827 r. było tu 28 dm., 135 mk. Wś ta stanowiła dawniej posiadłość klasztoru cystersów w Sulejowie. Mamy dokument z 1315 r., w którym Władysław Łokietsk rozsądza na korzyść klasztoru proces o tę wieś, wytoczony przez Jadwigę, wdowę po Jakubie synu Mojkona, upominającą się wraz z synami Stanisławem i Tomisławem o zwrot Okaliny i Gojcowa, jakoby nabytych drogą zamiany od klasztoru. Zarazem nadaje król tym wsiom prawo niemieckie, a klasztorowi juryzdykcyą nad niemi (kod. Małop. Piekos., 181).

Okano, al. *Akno*, jezioro na gran. pow. lepelskiego i borysowskiego, wśród nizin lesistych położone; ma 2.9 w. kw. rozległości, bardzo rybne. Największa część jez. O. leży w Lepelskiem. Łączy się z jez. Bereszta, na płd. od niego leżącem, wchodząc em w system wodny berezyński. *A. Jel.*

Okapowicze, wś nad kotliną rzeki Serwecz, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. cyryńska, o kilka w. na płn.-zach. od mka Cyryna, ma 30 osad. Miejscowość bezleśna, wzgórkowata, gleba i łąki wyborne. *A. Jel.*

Okarpice, kasz. *Wókarpie*, niem. *Okarpiec*, *Okarpitz*, kol. do Osin należąca, pow. świecki, par. ew. Osie, kat. Osiek w pow. starogardzkim $^1/_2$ mili odl., szkoła Jeżewnica. W 1868 r. 14 bud., 7 dm., 48 mk., 22 kat., 26 ew. O. leżą nad granicą pow. starogardzkiego, nad małem jeziorem. *Ks. Fr.*

Okartowo, niem. *Eckersberg*, *Eckertsberg*, w XVI w. *Eckerspurg*, wś na Mazurach, pow. jańsborski. Leży pomiędzy jeziorami Sniardwy i Terkło, 8 klm. na zachód od Orzysza; 160 mk., kościół ewang. Par. obejmuje 4104 Polaków, 300 Niemców. Jest to starożytny gród warowny, już w 1360 r. wymieniony w dokumentach „praefectus“ w O. W 1361 r. wyruszył Heinrich Kranichfeld z O. z innymi rycerzami przeciw Litwinom; powrócili jednak

wkrótce nic nie sprawiwszy i rozeszli się pod O. Gdy jednak rycerze niedaleko ztąd pod jeziorem Wobel (dziś Ublik) natrafili na ślady nieprzyjaciela, połączyli się znów, a wkrótce pokazali się pod O. Kiejstut i Olgierd z 500 zbrojnych ludzi. Po zaciętej walce Litwini zostali pobici, a Kiejstuta wziął nawet Kranichfeld do niewoli i odstawił do Malborka. Bardzo długo jeszcze potem nosił bród po drodze z O. do Orzysza nazwę „Kynstottenbrast“ (Kiejstutowy bród). Kiejstut zdołał uciec z więzienia, wyruszył natychmiast na czele licznego wojska przeciw zakonowi i zburzył zamek jańsborski i O., z wyjątkiem jednej wieży, w której rycerze szczęśliwie napady jego odparli. Jeszcze raz pomiędzy 1375 i 1379 r. zdobył Kiejstut O. i zburzył do szczętu zamek, który też, prawdopodobnie z powodu bliskości Jańsborku i Ryna, już nie został odbudowany. Pomiędzy ludem okolicznym zachowało się podanie o sławnym rycerzu, który tu miał swoją rezydencyą, przez nieprzyjaciela jednak został wypędzony. W 1484 r. otrzymał Maciej Wężowski 10 włók pomiędzy dwoma jeziorami nad strugą Wężowską (dzisiejsze Wężewo), niedaleko od O. W 1503 r. znajdujemy w O. kościół, a w 1513 r. księdza Jerzego. Po reformacyi pierwszy duchowny wymieniony w 1541 r. Wśród wsi leży góra Grodzisko, gdzie znaleziono w 1733 r. cały pancerz żelazny, dużo strzał, grotów, gwoździ i t. d., a w późniejszych czasach cegły, węgle, obrączki żelazne, haczyki, podkowy, zawiasy od drzwi i t. d. Niedaleko zaś od wsi leży góra Terkło, tuż nad brzegiem jeziora tegoż nazwiska; okrągła ta góra jest bardzo spadzista i była otoczona rowem i wałem. Na szczycie znajdował się okrągły dół, prawdopodobnie studnia. *J. K. Sem.*

Okczyn, wś, pow. bielski, (gub. siedlecka), gm. Kostomłoty, par. Kodeń. Posiada szkołę początkową ogólną, ma 73 dm., 478 mk., ziemi 2226 mr. W 1827 r. było tu 64 dm., 366 mk.

Okęcie 1) fol., pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Służewo. Leży na lewo od drogi bitej warsz.-radomskiej, o 6 w. od Warszawy, ma 81 mk., piękne gospodarstwo, wzorowa obora. W 1877 r. 5 dm., 83 mk. Dobra Okęcie składały się w 1878 r. z folw.: O., Raków i Marcinówka, wsi i kol. Raków. Rozl. dominialna mr. 1186: gr. or. i ogr. mr. 1035, łąk mr. 114, nieuż. mr. 29; bud. mur. 14, z drzewa 11. Wś Raków os. 21, z gr. mr. 67; kol. Raków os. 15, z gr. mr. 160. 2.) **O.**, pust., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 24 w., ma 3 dm., 9 mk.

Okiersk, dobra i os. młyn, pow. tucholski, par. ew. Tuchola, kat. Polski Cekcyn odl. 1 milę, tamże st. poczt. i kol. żel., okr. urz. stanu cywiln. Woziwoda, szkoła w miejscu; 1189·54 mr. obszaru. W 1868 r. 18 bud., 4 dm., 42 mk., 12 kat., 30 ew. O. leży nad jez. tejże nazwy; do par. Cekcyn należał już w 1649 r., jak donosi wizyt. Gniewosza. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, z akcyą potrójną, płacił tutejszy młynarz od 2 kół 4 flor. (ob. Roczn. T. Przyj. N. w Pozn , str. 185). Według lustr. z r. 1664 płacił młyn okierski, zaliczony podówczas do polnych młynów sstwa tucholskiego, 68 flor. i 18 gr. czynszu, młynarz był zobowiązany po jednym tygodniu koleją razem z innymi strzedz barci i zwierza w Ciechocińskiej puszczy. W 1648 r. wystawia Albrecht Stanisław Radziwiłł przywilej dla Wawrzyńca Czarta i jego spadkobierców, ponieważ osada tutejsza przez wojnę pruską została spustoszona, nadając mu do uprawy pole pod „Zelke“, oprócz tego niektóre pola w puszczy tucholskiej do wykarczowania. Za to będzie dawał rocznie 50 korcy żyta i 1 tuczoną świnię. Dan w Tucholi. Później zostały granice **O.** przez Tomasza Osowickiego, sstę cekcyńskiego rewiru bartniczego, i przez Macieja Łukaszewicza, ławnika, na rozkaz starościny tucholskiej nowo oznaczone, już to przez nacięcie drzew, już przez wyryte na nich krzyże. Te granice są: Kiełpiński most przy Gołąbku, Trzebczyńska droga, Koryta, Łosiny, Kowalowe błoto, dalej szła granica przez jez. do Małego ostrowu (ob. Zapiski ks. Kujota w Pelplinie). *Kś. Fr.*

Okińczyce, w narz. ludowem *Akińczycy*, niegdyś osada szlachty Okińczyców, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Sierżeń, o 4 w. na płn. od mka Nowy-Świerżeń, przy gościńcu z Odcedy, ma 9 osad; miejscowość równa, z glebą lekką. *A. Jel.*

Oklejna, góra i potok pod miastem Myślenice, ma 677 mt. wznies.; ob. *Uklejna.*

Okleśna, w dok. *Ocleśna*, rzeczka, między Kwaczałą a Porębą, w pow. chrzanowskim, wspomniana między r. 1350 a 1358 (ob. Kod. dypl. kat. krak., I, 262), jest dzisiejszym *Regulickim potokiem* (ob.). *Br. G.*

Okleśna, wś, pow. chrzanowski, par. Poręba Żegota, ma 539 mk. (1880 r.). Szem. dyec. krak. z r. 1884 podaje 739 mk. Pos. więk., Art. hr. Potockiego, ma 26 mr. roli, 55 mr. łąk i 374 mr. lasu; pos. mn. 322 mr. roli, 32 mr. łąk, 84 mr. past. i 1 mr. lasu. Wś zabudowała się w dolinie nadwiślańskiej, po obu stronach Regulickiego potoku, aż po jego ujście do Wisły (z lewego brzegu). Po obu stronach podnosi się nieznacznie teren, z 231 mt., w stronę zachodnią na 251 mt., a we wschodnią na 317 mt. Odl. od Alwerni w linii powietrznej 4·5 klm., drogą zaś na Poręby 7·6 klm. Kod. dypl. Bartoszewicza wymienia w dokum. z 1228 r. rzekę Oklesną (str. 15). *Mac.*

Okliny, wś, pow. suwalski, gm. i par. Wi-

żajny. Odl. od Suwałk 26 w., ma 22 dm., 219 mk.

Okładne, wś, pow. mohylowski gub. podolskiej, gm. Tereszki, o kilka wiorst od m. Baru, do którego parafii należy, ma 38 osad, 190 mk., 260 dzies. ziemi; dobra pojezuickie, dziś rządowe.

Okładów, ob. *Dębina*; mylnie podane za Ohladów.

Okładzienka, futor, obok wsi Okładne, pow. mohylowski, gm. Tereszki, par. Bar; w 1868 r. miał 4 dm.

Okmendsirren, fol. dóbr koronnych Kurssitten, w okr. tukumskim, pow. goldyngski, par. frauenburska (Kurlandya).

Okmiana, od lit. *akmuo*, gen. *akmens*—kamień, *akmeninie*—przestrzeń kamienista, stanowi źródłosłów nazw jak: Okmiana, Okmiany, Okmiańce, Okmianka, Okmianiszki, Akmieninie, Antakmenel i in.

Okmiana 1.) po niem. *Dange* (ob.), rzeka w pow. telszewskim, bierze początek dwoma ramionami: prawem, wpływającem z jeziorka pod mkiem Głuszławki i lewem na płd. od niego, przepływa w kierunku płd.-zach. pod ok. Koszucie, wsiami Giencze, Tubawsie i Kurmajcie i minąwszy mko Kretyngę wchodzi do Prus, gdzie przybiera nazwę Dange i pod Memlem uchodzi do odnogi łączącej zat. kurońską z Bałtykiem, tworząc przy ujściu dogodną i bezpieczną przystań dla statków kupieckich. Przyjmuje od lew. brzegu rzki: Winksznupis, Wojnekupis, Szukupis, Skroblę z lew. dopł. Szakałą i Pelcupis; od prawego brzegu: Radonupis z pr. dopł. Ruzułupisem, Newelupis, Narmunszokę, Ławkupis, Kunigupis i Tenżę. 2.) **O.**, rzeczka w pow. rossieńskim, lewy dopływ Jury, pr. dopł. Niemna. Poczyna się na płn.-wsch. od Kołtynian w par. poszylskiej na ziemi Chrząstowskich Górne Poszyle i tworzy się z połączenia dwu strumieni: Raudis, przychodzącego z pow. telszewskiego, i Oszwis, płynącego przez Janowdów. Płynie początkowo w kierunku południowym, pod Kołtynianami robi nagły zakręt i przybiera kierunek płd.-zach., poczem pod fol. Kiawkalem powraca do poprzedniego kierunku płd. i pod Pogromonciem wpada do Jury. Szeroka do 6 sąż., głęboka do 7 st., bieg ma dość bystry, brzegi urwiste, dno chociaż iłowate lecz pokryte kamieniami. Przybiera od pr. brz. Iżnę, od lew. Wikowę. 3.) **O.** al. *Okmiena*, rzeczka w pow. kowieńskim, pr. dopł. Mitwy, pr. dopł. Niemna, uchodzi pod wsią Stolarajcie; przybiera od pr. brz. Małdupis, od lew. zaś Darupie i Ryngę. 4.) **O.**, *Okmiane* al. *Okmianupa*, rzeczka w pow. szawelskim, uchodzi pod dworem Okmiany od pr. brz. do rz. Dobikini, pr. dopł. Wenty. 5.) **O.** al. *Akmina*, rzka w pow. rossieńskim, pr. dopł. Szatłony, lew. dopł. Szeszuwy. 6.) **O.**, rzka w pow. szawelskim, wypływa w jez. Dyrwiany al. Neludą i uchodzi od prawego brzegu do Żyżmy, lewego dopływu Wenty. *J. Krz.*

Okmiana 1.) jez. w pow. trockim, niedaleko wsi t. n., na zach. od jez. Galwe al. Brażoła, 5 w. dług., 3 w. szer. 2.) **O.**, jez. w dobrach Kroże, pow. rossieński.

Okmiana 1.) okolica szlach. nad jez. t. n., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Wysoki Dwór, o 26 w. od Trok, 11 dm., 69 mk. kat. (w 1866 r.). W 1850 r. posiadał Buczyński 130 dzies., Pałukord 70 dz. 2.) **O.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. polic., gm. Niemenczyn, okr. wiejski Padziuny, o 10 w. od gminy, 5 dusz rew; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. 3.) **O.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Okmiana, o 2 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. W skład okr. wiejskiego wchodzą: mko Giedrojcie; wsie Gudejka, Burkile, Janczury, Kukieniszki, Krzywołajdzie, Radwaniszki, Mimokolnia, Jobańce, Pustyłka, Miszkińce, Liczuny, Hawkieliszki, Dzienowale, Bużańce, Smiejle, Gudaki, Gudańce, Bekiesze i zaśc. Okmiana, Kapuściszki, Pacuny, Szałtupie, Gubiesa, Giże i Siemiejlina, wogóle 363 dusz włośc. uwłaszczonych i 127 dusz b. włośc. skarbowych. 4.) **O.** al. *Giedrojcie Wielkie*, fol. i dobra, tamże, dawne dziedzictwo ks. Giedrojciów, obecnie własność Jasieńskich. 5.) **O.**, trzy zaścianki, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podberezie, okr. wiejski Adamejciszki, o 10 w. od gminy; dwa z nich mają po 3 dusze a trzeci 2 dusze rewiz.; należą do dóbr skarbowych Pacuny. 6.) **O.**, os. karcz. nad pot. t. n., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk., z tego 8 kat., 4 prawosł. 7.) **O.**, wś nad rzką Okmianką, pr. dopł. Świętej, pow. wiłkomierski, par. Wieszynty (o 4 w. na płd.), o 49 w. od Wiłkomierza, 18 w. od st. dr. żel. Subocz a 122 w. od Kowna, przy trakcie pocztowym z Wiłkomierza do Rygi, własność Hoppenów. Gleba piaszczysta, gruntu orn. 300 mr., łąk 210 mr., lasu 390 mr.; płodozmian 4 polowy. Ludność wyzn. katol., czysto litewska i używająca swego języka. Za czasów Rzpltej sstwo niegrodowe, leżące w pow. wiłkomierskim, wwdztwa wileńskiego. Podług metryk litewskich obejmowało one dobra O. al. Okimeny z przyległościami, z których opłacano kwarty 136 złp. 7 gr. a hyberny 132 złp. Ostatnim sstą był Hoppen. 8.) **O.**, wś, pow. wiłkomierski, w 1 okr. pol., w pobliżu granicy pow. kowieńskiego, przy drodze z Żejm do Kiejdan. *J. Krz.*

Okmiańce 1.) wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Łabonary, okr. wiejski Antodury, o 27 w. od gminy, 12 dm., 81 mk. kat. (w 1864 r. 25 dusz rewiz.); należy do dóbr

Antodury, Vossów. 2.) **O.**, wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski i dobra Spodwiliszki, o 1 w. od gminy a 52 w. od Wilna, 7 dm., 66 mk. katol. (38 dusz rewiz.); własność Pomarnackich. 3.) **O.**, zaśc. rząd., tamże, w 1 okr. pol., o 15 w. od Wilna, 3 dm., 35 mk. katol.

Okmianiszki, wś szl., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 18 w. od Wilna, 6 dm., 80 mk. katol.

Okmianka 1.) zaśc. włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat. 2.) **O.**, zaśc. włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 2 dm., 19 mk., z tego 14 kat., 5 żydów. 3.) **O.**, os. karcz. rząd., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 34 w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol.

Okmiany, wś i jezioro t. n., pow. sejneński, gm. Hołny Wolmera, par. Berzniki, odl. od Sejn 13 w., ma 53 dm., 381 mk. W 1827 r. było 37 dm., 292 mk. Jezioro leży na wschód od jez. Gaładuś, ma brzegi wyniosłe.

Okmiany, po żm. *Akmeny*, mko i dwór rząd., w pow. szawelskim, nad Dobikinią i Okmianupą, o 55 w. od Szawel; w 1859 r. 62 dm. i 790 mk.; dom schronienia dla 18 ubogich, zarząd gminny, szkoła parafialna, 2 szkoły żydowskie. Katolicki kościół par. św. Krzyża, wzniesiony 1595 r. z drzewa przez Annę Jagiellonkę. Parafia katol., dekanatu wieksznianskiego: dusz 5858. Filie w Klikolach i Wegierach, kapl. na cment. grzobalnym w Okmianach. Gmina okmiańska składa się z 3 okr. wiejskich, 65 wsi i ma 2804 włościan płci ob. Za czasów Rzpltej O. stanowiły sstwo niegrodowe, położone w pow. Dyrwian Wielkich i w 1771 r. połączone ze sstwem Dyrwian Wielkich. Podług Echarda płaciło ono cum attinen. kwarty 1446 złp.

Okminica, zaśc. nad rz. Strusianką, pow. nowoaleksandrowski, okr. pol. brasławski, o 57 w. od m. pow., 12 mk., młyn wodny (1859 r.).

Okna, wś włośc., pow. włocławski, gmina Baruchowo, par. Białotarsk, odl. 30 w. od Włocławka, ma 13 dm., 102 mk., 164 mr. ziemi. W 1827 r. 10 dm., 81 mk.

Okna, potok, powstaje w wschod. stronie Obertyna, w pow. horodeńskim, u płn. stóp góry obertyńskiej (369 m. szt. gen.); płynie na północ, przepływa wś Hawryłak i w obrębie Żabokruk zlewa swe wody do Chocimirki, dopływu Dniestru. Długość biegu $6^1/_2$ klm. Źródła leżą 280 mt., ujście 220 mt. npm.

Okna, mylnie *Okno*, urzęd. *Okny*, mko nad rz. Jahorłykiem, pow. bałcki, w 1 okr. polic. Nestoita, gm. Czarna (Czorna, o 11 w.), par. Rybnica, ma 134 osad, do 1000 mk., w połowie żydów, 2899 dz. ziemi dworskiej używalnej; 159 dzies. nieużytków, 1920 dzies. ziemi włościańskiej. Grunta górzyste. Cerkiew p. w. Wniebowzięcia, uposażona 91 dzies. ziemi, synagoga, 2 młyny wodne, młyn parowy, apteka, 15 sklepów, 5 robotników, targi co dwa tygodnie; st. pocztowa. Własność niegdyś Lubomirskich (klucz jahorłycki), później Katarzyny Moskalewy, porucznikowej, dziś ks. Gagaryna. *Dr. M.*

Okna al. *Okno*, mstko, pow. kocmański, na prawym brzegu Dniestru, graniczy od zach. z Doroszowcami (Doroszoutz) i Pohorołowcami (Pohorloutz), od płd.-wsch. z Czarnym Potokiem, od wsch. z Onutem, od płn. z Brodokiem, a od płn.-zach. z gm. Zazulińcami (w Galicyi). Od Galicyi oddziela Dniestr obszar tej gminy na przestrzeni 1120 mt. Płd.-wsch. granicę tworzy rzeczka Czarny Potok, dopływ Dniestru. W środku wsi powstaje potok Kiza, który podąża łąkami na płn., przepływa obszar Brodoka, a zwróciwszy się na wsch. pod wsią Mitkowcem (Mitken) zlewa swe wody do Dniestru od pr. brzegu. Pola w płn.-zach. obszarze zwą się Kopanką i Czahorem, w płn.-wsch. polne wzgórze Seredne hony (205 mt.), a w płd. stronie pola Bortki. Przez miasto idzie gościniec z Galicyi od Uścia Biskupiego do Czerniowiec. O. należy do sądu pow. i ur. podatk. w Zastawnej, ma obszaru 1580 ha, 37 ar., 88 m.; dm. 322, mk. 1640 (mężcz. 818, kob. 822). Posiada jednoklasową szkołę ludową. Ludność rzym.-kat. należy do par. w Zastawnej, grecko-katol. do par. w Pohorołowcach. W miejscu zaś jest par. wschod. obrz. Kościół par. murowany, p. w. św. Jana Ap. i Ewan., zbudowany r. 1826 przez Aleksandra Cantacuzino. Według szem. duch. bukow. gr. or. dyecezyi z r. 1885 par. ma 395 rodzin, 1520 dusz (816 mężcz. 704 kob.). St. poczt. w miejscu. Własność Katarzyny de Zotta. W okolicy obfite pokłady gipsu. *Br. G.*

Oknianka al. *Okniański potok*, wypływa w obr. gm. Oleszy, w pow. tłumackim, w płn.-zach. obszarze, na wys. 275 mt. npm. Dąży na płn. przez wś Okniany, poniżej której zwraca się na półn.-wsch., a przepłynąwszy wś Kutyska, uchodzi poniżej do Dniestru od pr. brzegu. Długość biegu 8 klm., ujście 190 mt. npm. *Br. G.*

Okniany, wś, pow. tłumacki, odl. 7·5 klm. na wsch. od Tłumacza, w naddniestrzańskiej okolicy. Wś leży w głębokiej kotlinie, wzdłuż której płynie potok, dopływ blizkiego Dniestru, który śród stromych i skalistych płynie brzegów. Granice: wsch. Dniestr a za Dniestrem Horyhlady, płd. Obsza i Jackówka, zach. Tłumacz z Gańczarówką i Słobódką oraz Kokołki, płn. Kutyska. Na wschód podnosi się teren do wysokości 174·5 mt. npm. Obszar dwor. gr. or. 431, łąk i past. 84, lasu 550; włośc. 1253 m.; ludn. rz.-kat. 600, par. Tłumacz, gr.-kat. 715, par. w miejscu, kasa poż,

z kapit. 747 złr. Właśc. pos. więk. Feliks Rodakowski. Urząd poczt. i tel. oraz sąd pow. Tłumacz. *B. R.*

Oknica, rzeczka w pow. olhopolskim, ob. *Kisierniak.*

Oknica, wś, pow. olhopolski, w pobliżu ujścia Kisierniaku (Oknicy) do Dniestru, w 3 okr. pol. pieszczańskim, gm. Kamionka, par. Raszków, poczta Kamionka lub Olszanka. Ma 89 osad, do 500 mk., 819 dzies. ziemi włośc., 1523 dworskiej, w dwóch folwarkach, z których jeden położony nad samym Dniestrem. Cerkiew pod wezw. św. Dymitra, wzniesiona w 1808 r., uposażona 53 dzies. ziemi. Wś bezleśna, ziemia czarna, miejscami kamienista, grunt równy. Niegdyś własność Zawrockich, dziś Połtowiczów. *Dr. M.*

Oknica, wś, pow. chocimski, leży na trakcie pocztowym z Mohylowa do Lipkan, ma cerkiew drewnianą. Własn. Stomatich. W r. 1868 było tu 141 dm. *X M. O.*

Okniki, ob. *Oknin Wielki.*

Oknin Wielki, sioło, i *O. Maly*, wś, w dokum. *Okniny*, mylnie *Okniki* i *Oleniny*, pow. krzemieniecki, w pobliżu rz. Horynia; na płd.-wsch. od Wiśniowca, należały w XVIII w. do klucza starowiśniowieckiego. O przeszłości dziejowej znajdują się wzmianki w Pamiat. kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 200, 209 i w Arch. J. Z. R, cz. III, t. 2: 525 i cz. V, t. 1: 240.

Oknina, po rus. *Wiknina*, miejsce wilgotne, pełne źródeł i strumieni. Wyraz ten dał początek nazwom miejscowości w ziemiach ruskich, jak: Oknina, Oknin, Okniany, Okońsk i in.

Oknina al. *Okno*, niewielkie błotne jezioro na gruntach wsi Tekucza, w pow. humańskim, z którego wypływa ruczaj Tukucza, uchodzący do rz. Jatrani. Podług podań ludu jezioro to niema dna i dawniej uważane było za tak niebezpieczne, że mieszkańcy zawalili je kamieniami i drzewem. Obecnie prawie zupełnie wyschło.

Oknina 1.) wś, u źródeł rz. Temnej, dopł. Taszłyku, pow. hajsyński, na pogr, pow. bałckiego i humańskiego, gm., par. kat. i st. poczt. Ternówka, ma 224 osad, 1120 mk., w tej liczbie 168 jednodworców, 1349 dzies. ziemi włościańskiej. Cerkiew pod w. św. Michała, wzniesiona w 1774 r., uposażona 53 dz. ziemi. Par. praw. ma 1711 wiernych. Dziedzictwo niegdyś Lubomirskich, Potockich (scheda Jarosława syna Szczęsnego) i Świejkowskich, dziś należy do 21 właścicieli, z których największe części posiadają: Zalutyńscy (768 dz.), Sawiccy (692 dz.), Wierzbiccy (192 dz.), Wyrzykowscy (191 dz.); reszta drobne. 2.) **O.**, w dok. *Wieknina*, wś, pow. zwinogródzki, między mkami Szpołą i Kaluibłotami (Ekaterynpolem), przy połączeniu się 5 ruczajów w jeden, który pod nazwą Werbowca wpada do Gniłego Tykicza. Odl. 10 w. od mka Kaligórki, na płn.-wsch. od Kalnibłot a na płn.-zach. od Smiły, ma 662 mk. i 2290 dzies. ziemi, z której 347 dzies. nabyli włościanie na mocy umowy wykupnej w 1860 r. za 16002 rs. Cerkiew drewniana pod w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1784 r. Własność Stefana Wasilkowskiego i jego siostry Anny z Wasilkowskich Filipowej. Północna część wsi, stanowiąca oddzielną własność, nazywa się *Roszkówką* i od 1842 r. należy do Lucenki. Ma ona 236 mk. i około 500 dzies. ziemi dworskiej. Włościanie nabyli w niej 208 dzies. za 10109 rs. O., osiedlona około 1758 r., należała do Smilańszczyzny, potem do Łopuchina, który ją razem z Kamienowatką i Roszkówką sprzedał Władysławowi Monasterskiemu a ten znowu gen. Wasilkowskiemu. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3; 558, 559, 563, 568, 628.

Okninka, fol., pow. hajsyński, par. Ternówka, dawniej należała do Zalutyńskich, Wyrzykowskich, dziś Czyżowa.

Okniny, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Zbuczyn, ma 57 dm., 339 mk., ziemi 2182 mr. W 1827 r było tu 42 dm., 330 mk.

Okniny, wś, pow. ostrogski, w okolicy górzystej, na południe od Ostroga. Cerkiew par. W głębokiej dolinie leży staw uformowany ze źródeł, z gór spadających. Ziemię stanowi czarnoziem pszenny 2 kl. Okolica prawie bezleśna. Włościanie w ogóle zamożni, trudnią się rolnictwem, hodowlą bydła, owiec, trzody chlewnej i ptactwa domowego. Ludność ob. płci ma bardzo regularne rysy i w ogóle jest dość przystojna. O. należały dawniej do klucza lachowieckiego ks. Jabłonowskich, później Sapiehów, został w 1822 r. sprzedany Kadłubskim, pozostają do dziś w ich posiadaniu.

Okniny, ob. *Oknin Wielki.*

Oknista, rzeczka w pow. wiłkomierskim, w gm. Dobejki, wypływa z jez. t. n., nad którem leży dwór Surwiliszki i fol. Lipsk. Przepływa pod mkiem Dobejki i dworem O. i na wprost wsi Kupry uchodzi od lew. brz. do rz. Świętej.

Oknista 1.) po żmujdzku *Aknista*, wś nad rz. Sussej, dopł. Niemenka, pow. nowo-aleksandrowski, okr. pol. i par. Rakiszki, gm. w miejscu, o 88 w. od Nowoaleksandrowska, w pobliży granicy kurlandzkiej, zamieszkała przez Łotyszów. Kościół filialny par. Rakiszki, pod wezwaniem św. Ignacego, drewniany, fundowany w 1774 r. przez hr. Tyzenhauza. Młyn na rz. Sussej, szkoła ludowa. W 1859 r. było tu 26 dm., 234 mk., gorzelnia i browar. Własność dawniej hr. Rajnolda Tyzenhauza, dziś siostry jego hr. Maryi Przeździeckiej. Dobra mają 7133 dzies. ziemi dworskiej. W 1879 r. zawiązało się tu towarzystwo wkładowo-pożyczkowe. Gmina składa się z 2 okr.

wiejskich, 38 wsi i ma 1666 włościan pł. ob. 2.) **O.**, żmujdzkie *Oknistej*, dwór nad rzką t. n., pow. wiłkomierski, okr. pol. Uciany, gm. i par. kat. Dobejki, o 76 w. od Wiłkomierza, własność Sabiny Jeleńskiej, 2112 dzies. ziemi dworskiej. W 1859 r. było tu 45 mk., gorzelnia, młyn wodny, kaplica katol. *J. Krz.*

Oknistka, fol., pow. wiłkomierski, par. Leluny, należał wprzód do dóbr Wiżuńskich, nabytych przez Chmielewskiego.

Okniszcza, wś, pow. wiłkomierski, par. Dobejki, uwłaszczona od dóbr. Sterkańce.

Okno, ob. *Oknina*, *Okna* i *Okońsk.*

Okno 1.) wś, pow. skałacki, odl. 4·5 klm. na wschód od Grzymałowa. Leży wśród gór Miodoborskich, na wysoczyźnie przeszło 1200 st. npm., w kotlinie głębokiej, otoczonej od wschodu i północy wspomnianem pasmem gór a z innych stron wysokiemi pagórkami. W najniższych miejscach tej kotliny wytryska mnóstwo źródeł, z których niektóre są bardzo wielkie i obfite. Źródliska te w narzeczu miejscowem są nazwane „Oknami“ i od nich miejscowość nazwę nosi. Źródła i woda z nich płynąca nigdy nie zamarzają i nawet wśród najtwardszych zim są zawsze najbujniejszą zielonością okryte. Muszle daleko w około w ziemi znachodzące się, dowodzą, że było tu kiedyś wielkie jezioro a mogiły znajdujące się na przylegających górach dowodzą, że nad tem jeziorem była jeszcze w epoce przedhistorycznej osada i cmentarzysko. Mogiły te rozkopywał obecny właściciel Władysław Fedorowicz w towarzystwie członka krakowskiej akademii Kirkora i znalazł w nich ponadpalane ludzkie kości, gruboziarniste misy, węgle i spaloną ziemię pochodzącą z całopalenia. Kirkor przyznawał tym mogiłom co najmniej 2000 lat wieku. Wieś O. należała niegdyś do klucza Grzymałowskiego w dawnem sstwie trębowelskiem ziemi halickiej i była r. 1720 własnością Adama Mikołaja Sieniawskiego, kasztelana krakowskiego, od tego przeszła przez córkę do Czartoryskich, z których księżna Izabela, córka księcia Augusta Aleksandra Czartoryskiego, wskutek działu między nią a jej bratem zrobionego, Grzymałowszczyznę a z nią i wieś Okno odziedziczyła i wyszedłszy za mąż w dom Lubomirskich wniosła. Roku 1819 odziedziczyła dobra te córka Izabeli Lubomirskiej Konstancya Rzewuska, która powtórnie wyszła za mąż za hr. Waldsteina. Czartoryscy i Lubomirscy osadzali w O. wiele szlachty, po większej części zasłużonych oficyalistów i domowników, ztąd prawie połowa ludności nosi szlacheckie nazwiska i jedna część wsi nazwaną jest „Szlachta.“ W 1822 r. w skutku przymusowej likwidacyi majątku Rzewuskiej, klucz Grzymałowski wystawiony został na licytacyą, na której w r. 1825 kupił wieś O. prowadzący interesa Rzewuskiej adwokat wiedeński Leopold Poltenberg. Ten w r. 1848 odprzedał ją Antoniemu Pajgertowi. W 1850 r. kupił O. Jan Federowicz od którego w 1870 r. przeszło na Władysława Fedorowicza. Za Jana Fedorowicza, który żydów ze wsi usunął i dla podniesienia dobrobytu ludności wiele działał, stało się O. najporządniejszą włością tej okolicy, do czego niemało się przyczynia urodzajność ziemi, korzystne położenie i wzorowe prowadzenie się ludności. Przestrzeń obszarów dworskich wynosi roli ornej 912 mr., łąk i ogr. 41 mr., pastw. 32 mr., lasu 461 mr. Obszaru gromadzkiego roli ornej 2181 mr., łąk i ogr. 205 a pastw. 160 mr. Ogółem całej przestrzeni około 4000 mr. Ludności grec.-kat. 1084, rzym.-kat. 592, par. gr.-kat. w miejscu z cerkwią okazałą murowaną, postawioną w r. 1840, w niej utrzymuje się chór z 40 śpiewaków na 4 głosy rozłożony; par. rz.-kat. w Grzymałowie. We wsi szkoła ludowa o 2 nauczycielach, kasa pożyczkowa z kapit. zakład. około 12000 złr. W karczmie jedynej siedzi katolik i utrzymuje ludową czytelnię. Obok gospodarstwa rolnego i chowu bydła kwitnie tu ogrodnictwo i pszczelnictwo, a tkacze wiejscy wyrabiają piękne nakrycia z przędzy konopnej, czerwoną i niebieską nicią przerabiane, zwane weretami. Służą one do nakrycia stołu i łóżek włościan. Zimowemi wieczorami obok przędzenia wyrabiają dziewki i gospodynie tak zwane „wstawki“. Jestto rodzaj koronek, sporządzany przez wyciąganie pojedyńczych nitek wzdłuż i w poprzek i przez skupianie albo rozszerzanie pozostałych, powstaje z tego deseń, mający typowy charakter ruskiej ornamentyki. Koronki takie tworzą szerokie pasma czyli wstawki, używane do poszewek i ręczników. Obok tego wyrabiają kobiety nakrzcia na głowy, tak zwane „czepce“ delikatną koronkową robotą na osobnych warsztacikach, także „krajki“ i „pojasy“ z wełny, którą same przędą i farbują. Obszar dworski prowadzi wzorową gospodarkę, racyonalny chów bydła, wzorową gospodarkę leśną z zaleśnianiem nagich skał, uprawę winogradu, irrygacyą łąk i gospodarstwo przemysłowe. Na cmentarzu leżą zwłoki Jana Fedorowicza, b. oficera wojsk polskich, posła do rady państwa w 1848 r., autora kilku dzieł filozoficznych i twórcy dobrobytu i oświaty śród ludności wiejskiej. 2.) **O.**, wś, pow. horodeński, odl. 8 klm. na zach. od Horodenki. Granice: wschod. Czerniatyn, połud. Wierzbowce, zach. Rohynia i Ostrowiec, półn. Czortowiec i Tyszkowce, gleba urodzajna, okolica bezleśna, do Pokucia należąca. Obszar dwor. 768 mr., włośc. 1858 mr., ludn. rzym.-kat. 76, par. Horodenka. gr.-kat 1278, par. w miejscu, z fil.

Rohynia, 437, razem 1715 gr.-kat. Sąd pow. Horodenka, urząd poczt. Czartowiec. Właśc. poś. więk. Ludomir Cieński. *J. Ducz.—B. R*

Oknowiecka Słobódka, nad rz. Jahorlikiem, pow. bałcki, w 1 okr. pol. Nestoita, gm Czarna, par. kat. Rybnica, gr. Okna, leży przy drodze z mka Okien do Tyskołungu (na karcie Chrzanowskiego Ciskolunga).

Okny, rzeka w pow. bałckim, zwana także *Francuzka*, ob. *Mołokisz*.

Oko, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Kuliszki, o 5 w. od gminy a 47 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk., kat. (w 1864 r. 2 dusze rewiz.); należy do dóbr Worony, Górskich.

Oko al. *Okno*, obfite źródło we wsi Okońsk (ob.).

Okocie, wś i fol., pow. sejneński, gm. Metele, par. Sercje, odl. od Sejn 35 w., ma 20 dm., 122 mk. W 1827 r. było tu 11 dm., 110 mk. Fol. O. w 1885 r. rozl. mr. 356: gr. or. i ogr. mr. 262. łąk mr. 80, pastw. mr. 3, nieuż. mr. 11; bud. mur. 5, z drzewa 7; wiatrak, pokłady torfu; folw. ten oddzielony od dóbr Swięto-Jeziory.

Okocim, wś, pow. brzeski, nad pot., dopływem Uszwicy z praw. brzegu, przy gościńcu słotwińsko sądeckim (z Brzeska do Tymowy), w okolicy pagórkowatej, poprzerzynanej liściowymi lasami. Osada sama zasłonięta od gościńca przez lesiste wzgórze, ma kościół drewniany, szkołę ludową dwuklasową i kasę pożyczkową z kapitałem 1651 złr. Większa pos. rozpada się na: Górny Dwór i Niższy Dwór, zbudowane w pobliżu gościńca, i Średni Dwór, położony na wschód od wsi u stoków góry Bocheńca (400 mt. npm.). Od południa podnosi się poziom i tworzy wzgórze pokryte lasem, dzielącym się na Mały las, Bukowiec i Wielki las. Na półn. krańcu obszaru, u stóp wzgórza, blisko Brzeska, znajdują się zakłady fabryczne, mianowicie browar piwny z obszernemi piwnicami w samej górze, parkiem i mieszkaniem właściciela. Browar, połączony jest od nogą kolei ze st. kolei żelaznej arc. Karola Ludwika w Słotwinie; utworzono przy nim st. poczt. i telegr. Produkuje on największą ilość piwa z pomiędzy browarów galicyjskich, ma zbyt nie tylko w kraju, ale także na Bukowinie a część nawet idzie za granicę. Do tego stanu podniósł ten zakład obecny właściciel Jan Goetz, który przed dwudziestu kilku laty rozpoczął pracę jako dzierżawca browaru, rozporządzający małym zasobem, dzisiaj zaś zalicza się do najzamożniejszych przemysłowców w Galicyi. Cały obszar więk. pos. wynosi 686 mr. roli, 58 mr. łąk i ogr., 55 mr. pastw. i 444 mr. lasu; pos. mn. 752 mr. roli, 95 mr. łąk, 43 mr. pastw. i 104 mr. lasu. Z 1618 mk. przebywa 373 na obsz. więk. pos. Pod względem wyznania: 1589 rz.-katol., 7 ewang., 22 izrael. Kościół drewniany wybudował Stanisław Czerny w 1634 r. i uposażył dwoma łanami roli. Odtąd miewała wieś kapelanów zależnych od proboszczów w Porębie Spytkowskiej, aż dopiero w 1875 r. Jan Goetz wraz z włościanami uposażył dostatecznie kapelanią i uzyskał wyłączenie jej od parafii porębskiej. Kapelania należy do dyec. tarnowskiej, dek. brzeskiego. Podług Siarczyńskiego (Rps. bib. Ossol., nr. 1826), dziedziczyli tę wieś Czarnoccy, Stadniccy, Dwerniccy i Spławscy. Szacunek rządowy w pierwszej ćwierci b. wieku wynosił 89,000 zł. w. a. O. graniczy na półn. z Brzeskiem, na płn. z Uszwią, na wsch. z Jadownikami Podgórnemi a na zachód z Porębą Spytkowską *Mac.*

Okole, przysiołek gm. Czerniny, pow. jasielski. *Br. G.*

Okole 1.) niem. *Okolo*, os. wiejska i 2 młyny, pow. ostrzeszowski, o 8 klm. od Ostrzeszowa, na pograniczu Szląska; par. kat. Kobyla Góra, par. ewang., st. poczt. i st. dr. żel. Ostrzeszów. Ma 13 dm., 84 mk., przeważnie ewang. 2.) **O.**, niem. *Okollo*, wś, pow. bydgoski, na prawym brzegu Brdy, o $1^1/_2$ klm. od Bydgoszczy, graniczy z Wilczakiem; par. i st. dr. żel. w Bydgoszczy, poczta w Wilczaku (Schleusenau). W 1833 r. 16 dm. i 115 mk., 55 kat. i 60 prot., w 1867 r. 995 mk. a w 1871 r. 56 dm i 1179 mk., 210 kat. i 969 prot.; w r. 1883 r. 2252 mk. 3.) **O.**, niem. *Okollo*, fol., pow. bydgoski o 6 klm. od mta pow., 4 dm., 36 mk. protest., własność miasta. 4.) **O.**, os. wiejs. fol. i cegielnia, pow. bydgoski, nad Brdą, odl. 3 klm. na południe od Koronowa; 26 dm. i 168 mk., 115 kat., 53 prot.; należało niegdyś do klasztoru koronowskiego.

Okole, jezioro pod wsią Gutkowo (ob.), w pow. olsztyńskim na Warmii.

Okole, niem. *Okollen*, kasz. *Wókole*, wś, pow. starogrodzki, st. poczt., tel. i kol. i par. ew. Starogard $^3/_4$ mili odl., par. kat. Kokoszki $^1/_2$ mili odl., szkoła ew. Żabno, okr. urz. stanu cywiln. Krąg. Zawiera 5 gbur. posiad. i 811·16 mr. W 1868 r. 87 mk., 40 kat., 47 ew., 8 dm. O. jest starożytną osadą, leży nad Wierzycą. Śród zabudowań folwarcznych mieści się dawne cmentarzysko. Przed laty kilkunastu natrafiono przy budowaniu bramy wjazdowej do folwarku na grób kamienny skrzynkowy, który zburzono, tak samo jak znalezione w nim popielnice (ob. Ossowski, Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach., str. 33). Do par. Kokoszki należało O. już w r. 1728. *Ks. Fr.*

Okolec, obręb leśny w leśnictwie Samsonów, pow. kielecki.

Okolena al. *Okolana*, przysiołek gm. Rostoki, w pow. wyżnickim, nad Czeremoszem.

Okoleniec, w dok. *Okolinyecz*, wś i fol.,

pow. kolski, gm. Kłodawa, par. Bierzwienna Długa, odl. od Koła 14 w. Wś ma 5 dm., 66 mk.; fol. 5 dm., 54 mk. W 1885 r. fol. O. rozl. mr. 438: gr. or. i ogr. mr. 385, łąk mr. 11, pastw. mr. 30, lasu mr. 3, nieuż. mr. 9; bud. mur. 2, z drzewa 12. Wś O. os. 16, z gr. mr. 22. Według Lib. Ben. Łask. (II, 449—500) wś O., w par. Bierzwienna, miała zdawna łany folwarczne, dające dziesięcinę plebanowi w Bierzwiennie, a łany kmiece dawały na stół arcybiskupi, proboszczowi zaś tylko kolędę. Według regestr. pobor. z 1576 r., wś O., w par. Dzierzbice, własność Mateusza Kiełczewskiego, miała 4 łany, 1 zagr., 1 karczmę i 7 kolonistów (Pawiński, Wielkop., t. II, 80). *Br. Ch.*

Okolewo, fol., pow. poznański, na płn.-zach o 10 klm. od Gośliny Murowanej, par. w Chojnicy, st. poczt. w Owińskach; 1 dm., 7 mk.; należy do Glinny. W 1793 r. był własnością Albina Binkowskiego.

Okolica, wś włośc. nad pot., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie, okr. wiejski Kiena, o 6 w. od gminy a 21 w. od Wilna, 5 dm., 40 mk., w tej liczbie 5 prawosł. i 35 katol. (28 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Kiena.

Okolice al. *Okolica*, młyn i fol. w obr. gm. Siedliszowic, w pow. dąbrowskim, na płn.-wsch. od wsi, 185 mt. npm. *Br. G.*

Okoliczanka, potok liptowski, podgórski, wytryska po płn.-wsch. stronie wsi Smieczan, w hr. liptowskiem (Węgry), u płd. stóp Tatr; płynie na płd. i pod wsią Okoliczną zlewa swe wody do Wagu z pr. brzegu. Długość biegu 7 klm. *Br. G.*

Okoliczna, węg. *Okolicsnó*, wś, hr. liptowskie, pow. mikułaski, na praw. brzegu Wagu, między ujściami dwóch górskich potoków, Okoliczanki i Smreczanki. Ma 101 dm., 692 mk., obsz. 4364 kwadr. sążni katastr. W miejscu kościół łac. p. w. św. Piotra z Alkantary, zbudowany w r. 1826. Do par. należą: przysiołek Podhorany, wś Stoszyce i Witaliszowce. W miejscu dusz rz.-kat. 197, ewan. 387, nieun. 43, żydów 104, razem 731, w całym obszarze parafialnym rz. kat. 238, ewan. 567, nieun. 43, żyd. 124, razem 972 (Szem. dyec. spiskiej z r. 1879). Parafia ewan. we Werbicach. St. poczt., urząd podatk. i sąd pow. w św. Mikułaszu. *Br. G.*

Okolne, os. leś., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Lipsk, odl. od Augustowa 33 w., 1 dm., 4 mk.

Okołów mylnie, zamiast *Okalew*, ob. *Czarnożyły*.

Okolniki, dobra, pow. lepelski, w 3 okr. pol., gm. Horaczewice, 159 dusz rewiz.

Okół 1.) wś i fol. nad rz. Kamienną, pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Bałtów, odl. 42 w. od Iłży, ma 116 dm. (2 mur.), 758 mk., młyn, tartak, 2672 mr. obszaru. 2.) **O.**, wś i fol., pow. szczuczyński, gm. i par. Białaszewo, odl. 12 w. od Szczuczyna, ma młyn wodny. W 1827 r. było tu 5 dm., 37 mk. W 1885 r. fol. rozl. mr. 598: gr. or. i ogr. mr. 240, łąk mr. 76, past. mr. 23, lasu mr. 245, nieuż. mr. 14; bud. mur. 1, z drzewa 12. Wś O. os. 15, z gr. mr. 46. 3.) **O.**, las w dobrach Mazurki, w pow. augustowskim. *Br. Ch.*

Okołek, wś nad rz. Czarną Hańczą, pow. sejneński, gm. Krowsk, par. Sejny, ma 6 dm.

Okołki, część Olszanicy, pow. jaworowski.

Okółko al. *Okrąglik*, pustkowie, pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Żurów.

Okołodziec, zaśc. rząd. nad bezim. błotem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski Piotrowo, o 12 w. od gminy, a 47 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk., w tej liczbie 4 prawosł. i 3 katol. (3 dusze rewiz.).

Okołotówka, część wsi *Mironówki*, w pow. kaniowskim (ob.).

Okołowice 1.) w dok. *Okalowycze*, wś, fol. i os. młyn. nad odnogą rz. Pilicy, pow. noworadomski, gm. Koniecpol, par. Borzykowa, odl. 35 w. od Radomska. Posiada młyn wodny, pokłady rudy i torfu. Wś ma 90 dm., 537 mk., 619 mr. ziemi włośc.; os. młyn. 1 dm.; folusz, 8 dm., 18 mk. Rozl. mr. 1344: gr. or. i ogr. mr. 773, łąk mr. 218, pastw. mr. 268, wody mr. 10, nieuż. mr. 67; bud. mur. 6, z drzewa 22. Fol. ten w r. 1883 oddzielony od dóbr Sobierzyce. Według regestr. pobor. z 1511 — 1518 r. wś Okalowicze, w par. Borsikowa, miała $3^1/_2$ łana i 12 kolonistów (Pawiński, Wielkop., II, 277). Łany kmiece i zagrodnicy płacili dziesięcinę wartości do 7 grzywien i dziesięcinę konopną (po 6 wiązek z łanu) kościołowi w Chrząstowie, zaś plebanowi w Borzykowy dają jedynie kolędę (Łaski, Lib. Ben. I, 512, 560). 2.) **O.**, kol. i fol., pow. łaski, gm. Górka Pabiańska, par. Dłutów; kol. ma 6 dm., 64 mk., ziemi włośc. 34 mr.; fol. 2 dm., 2 mk. i 314 mr. *Br. Ch.*

Okołowicze, okolica szlach. nad rz. Wołowicz, pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. niehniewickim, w pobliżu gościńca z mka Niehniewicz do Nowogródka, ma 13 osad; miejscowość wzgórzysta, bezleśna, łąki i gleba wyborne. *A. Jel.*

Okołowo 1.) al. *Okołowszczyzna*, fol. i dobra, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory, okr. wiejski O., o 4 w. od Mior, 44 w. od Dzisny a 30 w. od st. dr. żel. Balbinowo. Ma 3 dm., 10 mk. katol., 226 mr., w tem 78 mr. lasu. Gleba przeważnie gliniasta, łąki doskonałe, cegielnia. Okolica równa i lesista. Własność Zajkowskich. W skład okr. wiejskiego O. wchodzą wsie Żuki, Rusaczki i Aleksandrowo, w ogóle 49 dusz rewiz. włośc.

uwłaszczonych. 2.) **O.**, mko i znaczne dobra nad rzeką Korgowicą, dopł. Dzwinosy, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, przy gościńcu z Łohojska przez Pleszczenice do mka Dokszyc, o 56 w. od Borysowa. W 1700 r. własność Swirskich, następnie dziedzictwo możnej rodziny Wołłowiczów; w 1876 r. kupione od Henryka Wołłowicza przez gen. inżeniera Stanisława Kierbedzia. Piękny kośc. paraf. drewniany, pod w. św. Michała Arch., fundowany w 1798 r. przez Michała Wołłowicza, pisarza w. ks. lit., posiadał z zapisów fundusz w ziemi i kapitale wynoszącym 3,000 rubli, lecz takowy w 1843 r. wzięty na rzecz skarbu, a proboszcz pobierał pensyą według etatu 4 klasy. Par. okołowska, dek. borysowskiego, ma do 3528 wiernych, kaplica z pofilialnego kościoła w Omniszewie. Dawniej była nadto filia w Zawiszynie. Dobra O. za poddaństwa miały 4 folwarki, 23 wioski, zamieszkałe przez 932 włościan płci męzkiej, a to według rewizyi z 1843 r. Obecnie, po odseparowaniu włościan, mają przeszło 364 włók obszaru, w glebie lekkiej, piaszczystej, w położeniu płasko-wzgórzystem, lesistem, bezwodnem. Miasteczko zamieszkałe przeważnie przez żydów, posiada około 40 osad. Nadań niema żadnych. 3.) **O.**, wś nad rzką Chalimonówką, lewym dopł. Suły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, przy krzyżowych drogach z Najdzienowicz do Charytonowa i z Januszek do Ihumenowszczyzny, ma 8 osad; grunta dobre, miejscowość dość leśna. *A. Jel.—J. Krz.*

Okon...., ob. *Okun.*

Okoń 1.) wś, pow. koniński, gm. Staromiasto, par. Lisiec Wielki, odl. od Konina 7 w., 1 dm., 5 mk. 2.) **O.**, pustk. nad strum. Prośnica, pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 31 w., ma 4 dm., 25 mk. *Br. Ch.*

Okóń al. *Okuń*, leśniczówka i karczma na obszarze Tadania, pow. Kamionka Strumiłowa.

Okonek, niem. *Ratzebuhr*, mtko w Pomeranii, pow. szczecinkowski, niedaleko granicy Prus zachodnich. Przy mieście płynie rz. Zarne. Okolica płaska, borami zarosła; gleba średnia, po części glinnasta. W 1884 r. 2431 mk., po większej części ewangielików, trudniących się uprawą roli i hodowlą bydła. Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 3607 dusz. W O. jest urząd poborowy, sąd okręgowy i superintendentura. Poczta osobowa idzie ze Złotowa przez O. do Szczecinka; st. kolei w Jastrowie. O. był w XVIII w. wsią, należącą do wójtostwa szczecinkowskiego. W 1753 r. wyniósł je Fryderyk W. do rzędu miast. W siedmioletniej wojnie wojska rossyjskie dały się mieszkańcom we znaki. Król, chcąc im przyjść z pomocą, wystawił folusz i darował miastu 2000 tal. na zakupienie wełny. Aż do wojny z 1806 r. kwitło tu sukiennictwo i fabrykacya flaneli. Jeszcze dziś istnieje tu cech sukienników, składający się z 20 osób i trzy przędzalnie wełny. *Ks. Fr.*

Okóniak, folw., pow. ostródzki, st. poczt. Rychnowo.

Okonin, w dok. *Okonino*, wś nad jeziorem t. n., pow. rypiński, gm. Żałe, par. Ruże, odl. o 17 w. od Rypina, ma 18 dm., 116 mk.; cegielnia, pokłady torfu. Fol. O. rozl. mr. 910: gr. or. i ogr. mr. 349, łąk mr. 63, past. mr. 68, lasu mr. 390, nieuż. mr. 40; bud. mur. 3, z drzewa 9, cegielnia; las nieurządzony. Wś O. ma os. 31, z gr. mr. 189. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś Okonin, w par. Rusz, miała 3 ch właścicieli: Jana Okońskiego, mającego półtora łanu i 6 zagrod., Wojciecha Okońskiego, 1 łan i 1 zagrod. i Mateusza Górskiego, półtora łanu. Płacili razem 2 flor. 5 gr. i 1 sol. W 1789 r. była własnością Franc. Kozickiego, który wysiewał 33 kor. żyta, 2 kor. pszenicy i brał czynszu 365 złp. wraz z młynem.

Okonin, w dok. 1277 r. *Okunin*, wś, pow. ropczycki, leży w okolicy pagórkowatej, podszytej lasami, 219 mt. npm., przy drodze z Ropczyc (7 klm.) do Wielopola. Chaty ciągną się doliną po brzegach Wielopolki, która tu zakreśla łuk wygięty ku zachodowi od Łopuchowy, stykającej się na południu z Okoninem, aż do miejsca, gdzie się chaty i fol. okoniński zbliża do Chechłów. Wzgórza po stronie zach. sięgają do 337 mt. i noszą nazwę Pokrzywna, od wsch. stoki lasu Trzemeszny ze szczytem 382 mt. npm. tworzą, w pobliżu wsi małą wyżynę, dochodzącą 338 mt. Wś ma 336 mk., 292 rz.-kat. a 44 (?) izrael. i należy do par. w Lubzinie, urz. poczt. w Dębicy (odl. o 9 klm.). Gleba urodzajna. Z całego obszaru 2377 mr. należy 1972 mr. do większej pos. Wład. Charzewskiego (1777 roli, 16 łąk i ogr., 17 past. i 162 mr. lasu); 405 mr. zaś do pos. mniejszej (286 roli, 28 łąk, 21 past. i 70 mr. lasu). Kodeks małopolski (str. 109, CLIII) wymienia tę wieś w dok. z 1277 r. jako własność klasztoru cystersów w Pokrzywnicy, do którego należała aż do kasacyi. *Mac.*

Okonin al. *Okunin*, jezioro w pow. brodnickim, niedaleko Leszna, obejmuje około 85 mr. obszaru, z których trzy części należą do rządu a czwarta do dóbr gajewskich. Podanie ludowe głosi, że pierwotnie znajdowało się na tem miejscu tylko źródło, Okiem zwane, które wciąż przybierając i wylewając wody naokoło siebie, utworzyło dzisiejsze jezioro. Niektórzy twierdzą, że jezioro ma podziemne połączenie z Drwęcą, ponieważ przybiera i opada razem z wodami tej rzeki. Niskie brzegi jeziora zarosłe są olszami; dno jest piaszczyste, woda przezroczysta. Z ryb znachodzą się tu: sumy, szczupaki, okunie, leszcze, karasie i

płotki, lecz trudno je dostać, ponieważ niektóre miejsca są aż do 30 sążni głębokie (według relacyi z miejsca zasięgniętych) *Kś Fr.*

Okonin, 1.) Kętrz. *Okoniny*, niem. *Gross Okonin*, król. nadleśnictwo, pow. kościerski. Znaczna część boru leży w pow. starogardzkim, st. poczt., tel. i kol. Frankifeld, 7 klm. odl, par. kat. Stara Kiszewa $^1/_4$ mili odl., ew. Nowe Polaszki. W 1868 r. 1 dm, 5 ew., 1 kat. Tutejszy okrąg urz. stanu cywil. miał w 1880 r. 814 dusz. Do nadleśnictwa należą leśnictwa: Bartlewko, Grzybno i Okonin; obszar wynosi 5025 77 ha i to: 174·14 roli or. i ogr., 7·63 łąk, 4637·33 boru, 193·13 nieuż., 13·54 wody; część w pow. starogardzkim leżąca obejmuje 3158 51 ha. 2.) **O**, wś włośc., niem. *Klein Okonin*, tamże, zawiera 4 gburskie posiadł. obejmujące 308 09 mr. W 1868 r. 5 dm., 74 mk. kat. 3.) **O.**, dok. *Okenin, Okonino, Okunin*, 1341 *Ockeney*, 1445 *Okkeney*, wś, pow. grudziądzki, st. poczt. Mełno, par. ew. Radzyn; posiada kościół par. kat., szkołę kat. W 1868 r. 121 bud., 57 dm., 514 mk., 424 kat., 90 ew. Tutejszy okrąg urz. st. cywil. miał 1880 r. 1146 dusz. Kościół p. w. ś. Kosmy i Damiana zbudowany został przez Krzyżaków w 1325 r., przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone w 1855 r. W skład par. wchodzą: Okonin, Grabowiec, Niewałd, M. Luiska, Pokrzywno, Engelsfelde, Węgrowo, Skarszewy, Marusza i Nowy Młyn, Stary Dwór, Kobylanka, Pastwisko i Gacz. Par. należy do dek. radzyńskiego. W 1866 r. obejmował 7·36 dusz, w 1885 r. 865 dusz. O. leży nad bitym traktem z Grudziądza do Radzyna. Pierwszy przywilej wystawił mistrz ziemski Konrad v. Thierberg, a w 1325 odnowił go chełmiński komtur ziemski Otto v. Lutterberg, nadając wsi 48 włók. Proboszcz dostał 4 włóki, tyleż sołtys, któremu została nadana i karczma. Granice: Frankenhayn t. j. Gruta, dobra Kuncla t. j. Melno, Plemięta i droga ze Skępska (Scampen). O. należał wtedy do komturstwa pokrzywińskiego, którego księgi czynszowe z r. 1414 wymieniają tu 43 włók czynszowych. Wizytator Strzesz pisze 1667 r., że tutejszy murowany kościół w wojnie szwedzkiej został znacznie uszkodzony od ognia. Starosta Działyński dał wszystko własnym kosztem naprawić. Rola proboszczowska obejmowała 5 włók. Księdza nie było wówczas, lecz proboszcz z Gruty zawiadował parafią. Włościanie parafii byli zobowiązani dawać od każdej osiadłej włóki 1 korzec żyta i tyleż owsa. Do parafii należały wówczas: Okunin, Węgrowo, Skaszewo, Gać i Niewałd; w tych 4-ch ostatnich wsiach siedzieli niemieccy Olędrzy; dalej Grabowiec, wś spustoszona; tylko młyny istniały w Maruszczce i Nowejwsi; wreszcie Mało Luiska. Dawniej istniał tu i szpital. Do parafii liczono też kaplicę zamkową w Pokrzywnie (ob. Strzesz, str. 447—449). Według innej wizytacyi z 1743 r. było w par. przeszło 1000 innowierców. Pomimo to wykazuje lustracya z 1765 r. we wsi tutejszej same polskie nazwiska; włók w dzierżawę wydanych było tu wtedy $30^1/_2$, z których do zamku płacono 1220 flor. czynszu rocznie. W 1829 r. wydał rząd wś tutejszą 23 czynszownikom na własność; obszar obejmował 30 włók i 22 mr., czynsz zaś 427 tal. i 15 sbr.; później r. 1855 i 1858 został ów czynsz zamieniony na amortyzującą się rentę. *Kś. Fr.*

Okoninek, kol. do Starych Sumin należąca, pow. tucholski, st. p. i par. kat. Pol. Cekcyn, ew. Tuchola, szkoła Nowe Suminy. W 1868 r. 5 dm., 35 mk. katol. Osada ta leży nad jeziorem tejże nazwy. *Kś. Fr.*

Okoniny *Polskie*, 1.) niem. *Poln. Okonin*, wś, pow. tucholski, st. p., okr. urz. stanu cywil. i par. kat. Sliwice $1^1/_2$ mili odl., ew. Tuchola, szk. Rosochatka; 613·31 mr. obszaru. W 1868 r. 36 bud., 24 dm., 137 kat., 4 ew. O. leżą nad długiem jeziorem tejże nazwy, na pograniczu pow. tucholskiego i świeckiego. 2.) **O.** *Niemieckie*, niem. *Deutsch Okonin*, 2 dobra ryc. i majątek prywatny, pow. świecki, st. kol. Pol. Cekcyn, st. p. i par. kat. Śliwice, par. ew. Osie, szkoła Mokliska, okr. urz. st. cywil. Łążek. Posiadłości te leżą po drugiej stronie Okonińskiego jeziora. Za czasów Rzpltej należały O. do sstwa świeckiego. Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciły 1 gr. 9 den. (Cod. Belnensis, str. 89). 3.) **O.**, ob. *Okonin*. *Kś. Fr.*

Okońsk, w dok. *Kukolska Wola* i *Okno*, na karcie Chrzanowskiego *Okońskie*, wś cerkiewna, pow. łucki, u źródeł bezim. rzki pod Komarowem uchodzącej od lew. brzegu do Styru, przy drodze z Kołków do Karasina, na wschód od Czartoryska, o 3 mile od Kołków. Położenie jej zupełnie poleskie: w lesie, piasku i błocie. Przy wsi tej, w nizinie otoczonej dokoła wzgórzami, z pokładem kredowym, znajduje się źródło zwane Oko al. Okno, otoczone wałem ziemnym. Woda w źródle wznosi się o kilka stóp po nad poziom okolicznej łąki, co budząc podziw miejscowej ludności dało powód do przesadzonych wieści o sile i obfitości źródła i jego cudownych własnościach. Rzączyński wspominając o tej osobliwości Polesia, mówi, iż źródło to zowie pospólstwo Bezodnia, t. j. bez dna: „Lacus ad ecclesiam ruthenicam Oknicensem spectatur parvus rotundus, profundissimus, ideoque vulgo Bezodnia vocatus, id est fundum non habens, ex illo profuit rivus, lapidem molaram circumagens, etc.“ Ob. Kraszewski: Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy, str. 55 i Niemcewicza: Podróże historyczne, str. 293. Por. Pamiętnik

Fizyograficzny, I, 129. Co do przeszłości dziejowej wsi por. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 346, 428, 435—437. *J. Krz.*

Okop 1.) uroczysko około sioła Żorniszcze, w pow. łuckim, wspomniane w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 129. 2.) **O.**, ob. *Książęcin*, pow. ostrogski.

Okop 1.) fol. na obsz. Błażowa w pow. samborskim. 2.) **O.**, niwy w płd. stronie Sawczyna w pow. sokalskim. 3.) **O.** ob *Okopy*.

Okop, pow. poznański, o 12 klm. na płn.-zach. od Poznania, par. w Kiekrzu, st. p. Złotniki, 1 dym, 7 mk. Należy do Złotnik.

Okopa, karczma przy drodze z Politanek do Łozowej, paw. jampolski, okr. pol. i st. p. Dżuryn, gm. Czerniejowce, par. kat. Szarogród, gr. Politanki.

Okopiec, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica.

Okopiszcze, przedmieście mta Łucka. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 256—158.

Okopiszki, zaśc. szl. nad rzką Żałosie, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 18½ w. od Wilna, 1 dm., 10 mk. katol.

Okopska Wólka, wś, pow. chełmski, gm. Świerze.

Okopy 1.) wś włośc., pow. gostyński, gm. Dobrzyków, par. ewang. Gombin, ma 36 mk., 29 mr. 2.) **O.**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Świerze. Leży tuż pod Dorohuskiem, st. dr. żel. nadwiślańskiej. W 1827 r. było tu 25 dm., 163 mk. 3.) **O.**, wyspa na stawie we wsi Łańcuchów, pow. chełmski; ob. *Łańcuchów*. 4.) **O.**, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory.

Okopy 1.) fol., pow. ropczycki, leży w międzyrzeczu utworzonem przez Pstrągowę, potok płynący z pod góry Wielopolskiej (449 mt.) w kierunku płd.-wsch. do Wisłoka, i jego dopływy: Strachotnik i Podbrzezie z pot. Granicami. Miejscowość jest podgórska i lesista (358 mt.). Wś Pstrągowa, do której fol. ten należy, była oddawna podzielona na pięć części, tworzących osobne korpusy tabularne a O. były własnością rodziny Łada Łazowskich. W 1846 r. wymordowano rodzinę właścicieli, tak, że został tylko syn, przebywający w gimnazyum w Rzeszowie. Z tego powodu nie przebywał on nigdy później w O. W 1874 sprzedał on ten folwark (około 200 mr.) izraelitom za 14,000 zł. w. a. Mieszka tu około 17 izraelitów. 2.) **O.**, fol. i karcz. we wsi Podbereźce, pow. brodzki. 3.) **O.**, grupa domów w Plichowie, pow. brzeżański. 4) **O.**, fol. w Hrehorowie, pow. buczacki. 5.) **O.**, część Krowicy Hołodowskiej, pow. cieszanowski i wzgórze tej nazwy (249 mt.). 6.) **O.**, fol. i gorzelnia w Magierowie, pow. Rawa Ruska. Ślady sypanych wałów i gruzy murów świadczą, że nazwę tę niepróżno nadano tej miejscowości. 7.) **O.** al. *Ruda Okopska*, wś, pow. rawski, 16 klm. na płd.-wsch. od Rawy Ruskiej, 5 klm. od urzędu poczt. w Magierowie. Zajmuje ona część obszaru objętego zbiorową nazwą Rudy Magierowskiej, w skład którego wchodzą prócz niej: Ławryków, Pogorzeliska i Zamek. W skład Okopów wchodzą przysiołki: Gerusy, Kryli, Kłymki al. Klimki, Łapczaki, Nowiniaki, Mulary, Smaluchy i osada Smuhuhy. Na płd. leżą Magierów i Horodzów, na wsch. Ławryków, na płn. i zach. Ruda Magierowska. Płd. część wsi niżej położona od płn. i moczarzysta. Wody zabiera mała struga, płynąca na wsch. i wpadająca za obrębem wsi do Białej (al. Bieleńskiej, ob.), dopływu Raty. O roli ornej i t. p. ob. *Ruda Magierowska*. W r. 1880 było 329 mk. w gm., miedzy nimi kilku obrz. rz.-kat. Par. rz.-kat. w Magierowie, gr. kat. w Rudzie Lasowej. 8.) **O.**, fol. na obsz. dwor. Ostrowa w pow. rudeckim. 9.) **O.** al. *Dwór w Okopach*, dwór na obsz. dwor. Perespy w pow. sokalskim. 10.) **O.**, część Bratkowiec w pow. tłumackim. 11.) **O.** al. *Okop*, grupa domów w Zborowie, w pow. złoczowskim, na płd.-wsch. od zabudowań, nad pot. Hrebelką. *Mac.—Lu. Dz.*

Okopy z *Kozaczówką*, zwane też *Okopy św. Trójcy*, wś, pow. borszczowski, leży przy ujściu Zbrucza do Dniestru, na granicy gub. podolskiej i Mołdawii, od 3 mile od Kamieńca Podolskiego. Zbrucz oddziela tę wś od gubernii podolskiej ze strony północ., od Mołdawii ze wschod., od płd. Dniestr, od zach. Boryszkowce; i Bielowce, w samym wschodnim cyplu przy ujściu Zbrucza do Dniestru leży przysiołek a właściwie tylko komora celna Kozaczówka. Obszar dwor. 338, włośc. 396 mr., ludn. rzym.-kat. 16, par. Mielnica, gr.-kat. 315, par. Boryszkowce; kasa pożycz. gm. z kap. 221 złr. Sąd pow. Mielnica, st. poczt. i tel. w miejscu. W Kozaczówce jest urząd cłowy II klasy, który miał znaczenie dopóki tędy przeprowadzano znaczne stada wołów z Podola i Mołdawii. Początkiem osady była warownia, którą Jan III dla łatwiejszego odzyskania Kamieńca z rąk tureckich i obserwacyi ruchów nieprzyjaciela tu założył. Stanisław Jabłonowski, hetman w. kor., upatrzywszy między dwoma rzek ramionami sposobne miejsce, począł je umacniać 1692 r. Przez sześć tygodni sypało całe wojsko wały i szańce, mimo ciągłych przeszkód od Turków. Przy końcu października ukończoną została warownia, którą nazwano „Okop Góry ś. Trójcy"; komendantem mianowany Michał Brandt, pułkownik arkabuzyerów, regimentarzem zaś nad załogą pułk. Jakób Kalinowski, cześnik halicki; obaj dali dzielności swej dowody, codziennie bowiem trapiąc podjazdy nieprzyjacielskie, niemało jeńców zabierali. Za chwalebnie dokonane dzieło hetmana oświadczyła

wdzięczność Rzplita, bez uiszczenia jednak nagrody za pracę i znaczne nakłady. August II upoważniając przywilejem 4 czerwca 1700 r. Marcina Kątskiego, wdę kijow., gen. artyl., do zamienienia twierdzy czyli szańca na miasto, pod nazwiskiem Św. Trójcy, obdarza mieszkańców prawem magd., stanowi magistrat, targi tygodniowe i 2 jarmarki do roku, uwalnia rz.-kat. i greckiej wiary wyznawców od opłaty: szosu, pogłównego, podymnego, czopowego, szelążnego, drogowego, tudzież od hiberny, przechodów, stacyi i wszelkich exakcyi żołnierskich na lat 10. Lustracye przez hetmanów za rządów Augusta III czynione świadczą: iż ciągle w Okopach św. Trójcy utrzymywano załogę, a wały działami osadzone były; uchwała sejmu 1764 r. przeznaczyła pewną ilość pieniędzy na potrzeby i opatrzenie warowni, która za Stanisława Augusta (ob. Dykcyon. Echarda) była odbudowaną i zaopatrzoną w załogę. Kazimierz Pułaski na czele garstki konfederatów zajął O. 1770 r., a lubo oblężony, częste czynił wycieczki. Po 1773 r. uprzątnął rząd austryacki znaczną część wałów, pozostałe zaś rozciągają się w różnym kierunku. Dotąd przechowały się obronne wały, otaczające tę osadę, a w nich dwie fortyfikacyjne bramy. Bramy te bardzo już nadwerężone, odrestaurowano kosztem krajowym między rokiem 1870 a 1874, a niszczenie wału zostało przez urząd powiatowy surowo zakazane. Są tu ruiny małego kościołka, pamiętnego obroną kilku konfederatów, którzy w nim się zamknąwszy, poddać się Rossyanom nie chcieli i śmierć w gruzach znaleźli. Kościołek ten dotąd oczekuje dobroczynnej ręki, któraby go podźwignęła z ruiny. *Lu. Dz.*

Okopy, część wsi Mołodii, w pow. czerniowieckim, nad granicą z gminą Ostrycą. Ob. *Mołodia.* *Br. G.*

Okorsk *Wielki* i *Mały*, dwie wsie nad rz. Sierną (u W. Pola i na karcie Chrzanowskiego Stawem), pow. łucki, na pograniczu pow. włodzimierskiego, na zach. od mczka Torczyna. W O. Wielkim jest kaplica kat. par. Torczyn. O przeszłości dziejowej znajdujemy wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 80, 84, 106, 110 i 118; oraz w Arch. J. Z. R. cz. II, t. 1: 6; cz. III, t. 2: 488, 492. *J. Krz.*

Okowaniec, góra w obrębie gm. Łukowicy, pow. limanowski, od wsi na płn.-zach., nad źródlanymi potokami Łukowicy, dopływu Słomki, pod 49° 38′ płn. sz. g. a 38° 6′ 28″ wsch. dłg. g. F., zajmuje wschodni kraniec górskiego grzbietu, ciągnącego się od zach. ku wsch., i poczynającego się nad źródłami potoków Stopnickiego, Zbłudzkiego i Jastrzębskiego szczytem Cichoniem (929 mt., miejsce znaku triang.). Na stokach płn.-wsch. i wsch. O. legły rozrzucone chaty Roztoki, części wsi Łukowicy. Wznies. 807 mt. npm. (szt. gen.). Ob. *Ostra.* *Br. G.*

Okowita, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Niemenczyn, o 6½ w. od gminy a 38 w. od Wilna, 4 dm., 26 mk. kat. (14 dusz rew.); należy do dóbr Czarny Dwór, Parczewskich.

Okowizna, niem. *Numeiten*, majątek na Mazurach, pow. węgoborski, 40 mk. (1860), st. poczt. Węgobork. W 1559 r. nadał ks. Olbracht Klemensowi, komornikowi, 3 włóki, a 1565 r. Kacprowi z Węgoborka 4 włóki. Dziś jeszcze majątek obejmuje 7 włók. O. była po kolei w posiadaniu Czerniewskich, Łosiów, Zagórskich; w 1716 r. posiadał ją Aleksander z Wybranowa Chlebowski. Por. *Kosaki.*

Okra, rzeka w pow. rohaczewskim gub. mohylewskiej, lewy dopływ Dniepru, do którego uchodzi o kilka wiorst poniżej miasteczka Strzeszyna.

Okra 1.) łot. *Okra*, wś, pow. dyneburski, w 3 okr. polic., gm. Kapino, par. Birżagol; w 1863 r. 223 dusz rew. Kościół fil. par. birżagolskiej, zbudowany w 1819 r. przez Konstantego Oskierkę. O. w XVII w. posiadali Januszewiczowie. W 1729 r. przechodzi do Hylzenów, którzy ją w krótkim czasie znowu odstępują Januszewiczom. Od tych ostatnich w drugiej połowie XVIII w. dostała się O. Oskierkom, dziedziczącym już dawniej dobra Musza, stanowiące dziś attynencyą Hieronimowa. Dziś O. należy do Moniki Oskierczyny. 2.) **O.**, *Nowa*, łot. *Jaun O.*, wś, tamże, własność Tizenholda. Należała niegdyś do Starej O. i dzieliła jej losy. *J. Krz.*

Okradziejówka, grupa zabudowań w obr. gm. Balina, w pow. chrzanowskim, w przysiołku Kradziejówce (mylnie *Krudziejówka*). Ob. *Balin* *Br. G.*

Okradzionów, wś, fol. i os. fabr. nad Białą Przemszą, pow. będziński, gm. Łosień, par. Sławków. Leży na prawo od drogi ze Sławkowa do Siewierza, posiada kopalnie galmanu i rudy ołowianej i zakłady żelazne. Jeden wielki piec wzniesiony w 1836, drugi w 1840 r. Produkcya dochodziła do 15,000 rs. Wś ma 89 dm., 672 mk., ziemi włość. 1032 mr.; fol. 3 dm. i 236 mr. Przy wsi jest os. leśna i 1528 mr. lasu rządowego i os. karcz. rząd. z 4 mr. ziemi. Os. fabr. nosi nazwę „Ustronie“. W 1827 r. było tu 59 dm., 265 mk.

Okradzionowskie Rudy, kol., pow. będziński, gm. Łosień, par. Sławków, mają 6 dm., 41 mk., 79 mr. ziemi włość.

Okrajnik, wś, pow. żywiecki, przy gościńcu z Żywca do Suchy, u stóp Scieszkowego gronia (779 mt.), na wznies. 465 mt. Od płn. otacza wieś lesiste pasmo wzgórz, ku płd. zaś równina spadająca ku dolinie Koszarawy. Wś należy do par. rz.-kat. w Rychwałdzie, urz.

poczt. w Ślemieniu o 7·5 klm. W 1880 r. 380 mk., z których 4 na obszarze więk. pos. Szematyzm dyec. krak. z 1885 r. podaje 490 rz.-kat. Pos. więk. (Ant. i L. Michałowskich) ma 5 roli, 147 past. i 145 mr. lasu; pos. mn. 213 roli, 75 łąk i ogr., 79 past. i 2 mr. lasu. O. graniczy na zach. i płd. z Łękawicą a na wsch. z Gilowicami. *Mac.*

Okrajszów, w dok. *Okradzisow*, *Okradzyschow* i *Okrayczow*, wś i os. młyn., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Radomsk. Wś ma 16 dm., 140 mk., ziemi 108 mr.; młyn 2 dm., 7 mk. i 8 mr. W 1827 r. było tu 13 dm., 64 mk. Według regestr. pobor. z 1583 r. wś O., w par. Radomskie, była własnością Stan. Kietlińskiego, miała 5 łan. i 9 kolon. (Pawiński: Wielkop., II, 272). Dziesięciny płaciła wś katedrze gnieźnieńskiej, a miejscowemu plebanowi tylko kolędę po groszu z łanu (Lib. Ben. Łask. I, 496). *Br. Ch.*

Okrasin, wś nad rz. Biebrzą, pow. kolneński, gm. Kubra, par. Radziłów, leży o 4 w. na wsch. od Radziłowa, w pobliżu błot Biebrzańskich, ma 41 domów i 600 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 41 dm., 376 mk.

Okrasin, niem. *Okarszin* al. *Okraszin*, wyb., pow. toruński, tuż pod Toruniem, ma 123·26 mr. W 1868 r. 3 bud., 1 dm., 10 mk. ewang. Dawniej zwano tę osadę Okrasińską Kępą.

Okraspol, fol. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Kietutany, o 48 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol., własność Mińskich.

Okrąg...., ob. *Okręg....*

Okrąg, góra na granicy gmin Kamienicy i Zagórzyna, pow. limanowski, nad ujściem pot. Zbłudzkiego do Kamienicy. Od zach. stoki jej opadają do doliny pot. Zbłudzkiego, od płd.-zach. do pot. Kamienicy, a od płn.-wsch. do doliny pot. Czarnej Wody. Wznies. 610 mt. npm.; miejsce znaku triang. *Br. G.*

Okrąglak, niem. *Okronglak*, karczma, pow. brodnicki, st. p. i kol. Jabłonowo, par. kat. Lembark, ew. Linowo, pow. grudziądzki, szkoła Buk Góralski, dokąd też ta osada należy.

Okrąglica 1.) kol. i fol., pow. sieradzki, gm. Bogumiłów, par. Chojne, odl. od Sieradza 7 w., ma 4 dm.; co do mk. ob. *Sokołów*. Folw. 2 dm., 7 mk. W początkach XVI w. wś O. należała do par. Chojne. Była to jak się wyraża Lib. Ben. Łask. (I, 380) „quondam villa nunc vero haereditas deserta". Dziesięcina z łanów, gdy były uprawiane, szła do kościoła w Chojnem. Czy dzisiejsza O. w par. Chojne jest to samą wsią, trudno na pewno twierdzić. 2.) **O.**, wś i karcz., pow. turecki, gm. i par. Tokary, odl. od Turka 17 w.; wś 10 dm.; karczma 1 dm., 11 mk. Według regestr. pobor. wś Okrąglitza, w par. Thokary Małe, w 1553 r. 2½ łan. a w 1579 r. 4 łany (Pawiński, Wielkop., II, 226). 3.) **O.**, os. młyn., pow. kielecki, gm. i par. Piekoszów. W opisie par. i wsi Piekoszów w Lib. Ben. Łask. (I, 389) wspomnianą już jest sadzawka tej nazwy „piscina domini haeredis dictis *Okraglicze*". Nad tym stawem, na gruncie folwarcznym, powstała później osada młynarska. *Br. Ch.*

Okrąglica 1.) szczyt lesisty w Beskidzie Jabłonkowskim, w obr. gm. Morawki, w pow. frydeckim, na płn. od Połomu Małego (1058 mt.), pod 36°15′ wsch. dłg. g. F. a 49°31′52″ płn. sz. Od wsch. opłukuje jej stopy Skałka, dopływ Morawki, a u płd. stóp biją źródła, których wody podążają na zach. również do Morawki. Wznies. 817 mt. npm. (szt. gen.). 2.) **O.**, najwyższy szczyt w grupie zwanej Trzema Koronami, w zach. połaci Pienin, tuż nad Dunajcem. Wysokość 982 mt. npm. (szt. gen.). Por. *Okruhlica*. *Br. G.*

Okrąglik 1.) pow. częstochowski, ob. *Okółko*. 2.) **O.**, fol., pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Zieluń, odl. o 41 w. od Mławy, 1 dm, 12 mk., 131 mr. gruntu.

Okrąglik Wólka, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Kossów, par. Prostyń, ma 27 dm., 322 mk., 1804 mr. obszaru.

Okrąglik, pastwisko, pow. bielski (gub. grodzieńska), ob. *Miodusy*.

Okrąglik, przysiołek gm. Zaczarnia, pow. tarnowski. *Br. G.*

Okrągła 1.) wś i os., pow. sandomierski, gm. Tursko, par. Połaniec, odl. od Sandomierza 37 w. Wś ma 21 dm., 121 mk., ziemi 329 mr.; os. 1 dm., 3 mr. 2.) **O.**, fol., pow. lipnowski, gm. Szpetal, par. Chełmica, odl. o 13 w. od Lipna, 1 dm., 32 mk., 4 mr. Należy do dóbr Chełmica.

Okrągłe 1.) jezioro, należące do łańcucha sześciu jezior w pow. suwalskim, gm. Jeleniewo, ma 12 mr. Przepływa przez nie rz. Szeszupa; ob. *Gulbin*. 2.) **O.**, jezioro w pow. suwalskim, w dobrach Wólka. Przepływa przez nie rz. Rospuda.

Okrągłe 1.) os. leś., pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek. Należy do dóbr Lisek Rłażejewo. 2.) **O.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Sól, par. rz.-kat. Puszcza Solska, gr. obrz. Sól. 3.) **O.**, wś nad rz. Czarną Hańczą, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Jeleniewo, odl. od Suwałk 12 w., ma 17 dm., 165 mk. Mazurów. Wś ta głośną jest z niezmiernej obfitości kamieni narzutowych, uniemożliwiających uprawę niektórych części obszaru. Dokoła siedzib ludzkich i na miedzach pól wznoszą się wysokie mury ze zbieranych z pól głazów. 4.) **O.**, os., pow. augustowski, gm. Sztabin, par. Krasnybór, odl. od Augustowa 17 w., ma 1 dm. *Br. Ch.*

Okrągłe 1.) zabudowania w obr. gm. Jaworzna, w pow. chrzanowskim. 2.) **O.** al.

Okrugle, grupa zabudowań w obr. gm. Ujsół, pow. żywiecki, na polanie śródleśnej, na płn.-zach. stoku góry Okrągłej, nad Złatną doliną. Ob. *Ujsoły*. *Br. G.*

Okrągłe, jezioro w pow. grudziądzkim, na obszarze wsi Kitnowo i Dąbrówka (ob.).

Okrągłe, niem. *Okrongeln*, wś, pow. lecki na Mazurach, st. poczt. Orzysz. W 1495 r. Melchior Kochler v. Schwansdorf, komtur brandenburski, nadał Janowi, Piotrowi i Maciejowi, braciom, na prawie magdeburskiem 16 włók pod Czarnemi, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. *J. K. Sem.*

Okrągły Dół, ob. *Kamień* (III, 733) i *Dół Okrągły*.

Okręg, fol., pow. lipnowski, gm. Jastrzębie, par. Lipno, odl. o 3 w. od Lipna, 2 dm., 11 mk. Wchodzi w skład dóbr Jastrzębie.

Okręg, fol. i grupa domów w obr. gm. Pałuszyc, pow. dąbrowski, na pr. brzegu Sanu

Okręgi, os., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno.

Okręgle, przys. do Jelenia, pow. chrzanowski.

Okręglica al. *Okrąglica*, góra na obszarze należącym do mta Chęcin. W 1827 r. otworzono w niej łomy marmuru ciemno-popielatego, z plamami ciemniejszemi. Wzniesienie dochodzi prawdopodobnie do 1000 stóp.

Okręglica 1.) wś, pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Tłokinia, odl. od Kalisza 5 w., 7 dm., 25 mk. 2.) **O.**, fol., pow. opatowski, gm. Bodzechów, par. Grocholice, odl. od Opatowa 10 w., 1 dm., 17 mk., 255 mr.

Okręglica, wś, pow. gnieźnieński, odl. o 10 klm. na płn. od Powidza, par. Powidz. Niepodana w urzędowym spisie gmin i okr. dominialnych. St. poczt. Skorzęcin, st. dr. żel. Trzemeszno o 12 klm.

Okręglik, kol. i os. nad rz. Bzurą, pow. łódzki, gm. Nakielnica, par. Zgierz; kol. ma 15 dm., 263 mk., ziemi 199 mr.; os. 1 dm., 5 mk. W 1827 r. było tu 2 dm., 34 mk.

Okręglik, niem. *Elisenbruch*, dobra, pow. chojnicki, par. kat. i okr. urz. st. cywil. Brusy, par. ewang. Friedrichsbruch, szkoła Giełdon, st. p., tel. i kolej. Rytel 6·5 klm. odl. W 1868 r. 6 bud., 3 dm., 17 katol., 6 ewang.; 420·02 ha roli or. i ogr., 150 łąk torfowych, 200 boru, 1·80 nieużytków, 125 wody, razem 896·82 ha; 2 cegielnie i szklana huta. Dobra te leżą niedaleko Brdy, między jeziorem Trzemesznem a Schwarzkopf. Posiadacz Edward Schubert. W wizyt. Szaniawskiego zowie się ta osada Okręglaki (str. 67). *Kś. Fr.*

Okręt 1.) staw i os. rybacka, pow łowicki, gm. Dąbkowice, par. Domaniewice. Leży na prawo od drogi z Łowicza do Główna, między Jamnem a Krempą. Staw tutejszy ma powierzchni 400 mr. Os. ryb. 1 dm., 5 mk. Staw ten i os. rybacka należały do dóbr arcybiskupów gnieźn. Obecnie wchodzą w skład dóbr cesarskich t. z. księstwa łowickiego. W stawie tym z dawna zaprowadzona hodowla ryb. 2.) **O.**, oś. leś., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki.

Okrężnica, wś włośc., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Janowiec, odl. od Kozienic 38 w., ma 26 dm., 184 mk., ziemi 536 mr. W 1827 r. było tu 14 dm., 111 mk.

Okropne, wś, pow. kobryński, na płd.-zach. od Chomska.

Okrśliska, dział górski w Karpatach południ.-zachodnich (ob. III, 857).

Okruh 1.) karczma w obr. gm. Michalcza, pow. czerniowiecki. 2.) **O.**, karczma w obr. gm. Kamenny, tamże. 3.) **O.**, grupa domów w Kuczurmare, tenże powiat. 4.) **O.**, leśniczówka i gajówka pod Nowymi Fratowcami, pow. radowiecki. *Br. G.*

Okruhle, węg. *Kerek-Ret*, wś, hr. szaryskie (Węg.), kościół katol. filial., folwark, lasy, 340 mk.

Okruhlica al. *Okrąglica*, szczyt w Beskidzie jabłonowskim, w obr. gm. Starych Hamrów (Alt-Hammer), w pow. frydeckim, nad rzeką Rzeczycą, dopływem Ostrawicy, pod 49° 30′ 40″ płn. sz. g., a 36° 8′ 10″ wsch. dłg. g. Wznieś. 822 mt. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Okruhła 1.) szczyt w Beskidzie niskim, na granicy Galicyi i Węgier, a na granicy Piwnicznej (Galicya) i Litmanowy (Węgry), pod 49° 24′ 29″ płn. sz. g. a 38° 17′ 22″ wsch. dłg. g. F. Wznosi się do wysokości 962 mt. Z płn.-wsch. stoków spływają wody do Czerczego pot., a od płd. biją źródła pot. Litmanowego (ob.). Na płd.-wsch. wznosi się w tym grzbiecie szczyt Heliaszówka (ob.). 2.) **O.**, szczyt lesisty, na płn. od wsi Libuchory (al. Libochory), pow. turczański, w Karpatach dukielsko-skolskich, nad pot. Libuchorką (dopływ Stryja), pod 48° 56′ płn. sz. g., 40° 38′ 52″ wsch. wsch. dłg. g. F. Stoki wschodnie opłukuje pot. Hnyła, a płd.-zach. Dołby, oba płynące do Libuchorki. Las od półn. zowie się Okruhłym. Wznieś. 921 mt. npm. (szt. gen.). 3.) **O.**, szczyt lesisty w półn. stokach Niżnich Tatr, na wschód od szczytu Południcy, pod 49° 1′ 42″ płn. sz. g., a 37° 19′ wsch. dłg. g. F., w obr. gm. S. Jana (Szeszt-Iván), hr. liptowskie, powiat mikułaski. U płd.-wsch. stoków płynie pot. Bela, dopływ Szczawnicy (Stjavnica). Wznies. 1084 m. npm. Piękny widok na dolinę Wagu. 4.) **O.**, szczyt w wsch. połaci grzbietu Magóry spiskiej (ob.), pod 49° 16′ 12″ płn. sz. g. a 38° 3′ 34″ wsch. dłg g. F. Od płn. spływają liczne strugi tworzące pot. Kowninę, od płd. zaś wody podążają do Popradu. Wznies. 1106 mt. npm. *Br. G.*

Okruhłe, lesiste wzgórze w płn. stronie

Horodysławic, w pow. bóbreckim, wznies. 271 mt.

Okruhły wierch (*Okrągły*), szczyt lesisty w płn. rozgałęzieniach Magóry spiskiej, w obr. gm. Ostumi, w hr. spiskiem, pow. magórzański, pod 49° 18′ 5″ płn. sz. g., a 37° 53′ 8″ wsch. dłg. g. F., nad źródłami pot. Bystrego, dopływu Kacwińskiej rzeki. Na grzbiecie polana śródleśna z zabudowaniami halnymi; wznies. 1033 mt. *Br. G.*

Okrusznowo, zaśc. rząd., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 87 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. prawosł.

Okrzeja al. *Okrzejka*, u Długosza *Okrzeya*, rzka, poczyna się w pow. łukowskim pod Wolą Okrzejską, płynie w kierunku połud.-zachodnim pod Okrzeją, wchodzi w pow. garwoliński, płynie pod Zabianką, Koszycami, Życzynem, Oronnem, Maciejowicami i pod wsią Przewóz wpada z praw. brzegu do Wisły. Długa przeszło 40 wiorst. Pod Koszycami przyjmuje z praw. brzegu Korytkę, a poniżej Oronna z tegoż brzegu strumień płynący dwoma ramionami od Krępy i Sobolewa. Pod Maciejowicami zbudowany na tej rzeczce most żelazny dla kolei nadwiślańskiej. *J. Bliz.*

Okrzeja, wś, dawniej mtko, i dobra nad rz. Okrzejką, pow. łukowski, gm. Gułów, par. Okrzeja, odl. 28 w. od Łukowa; posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, dom schronienia dla starców i kalek, gorzelnią, dwa wiatraki, 156 dm., 1006 mk. Dobra O. składały się w 1855 r. z fol. Okrzejska Wola wsi: Okrzeja, lit. A. i B. i Okrzejska Wola. Rozl. mr. 4779: gr. or. i ogr. mr. 1448, łąk mr. 288, pastw mr. 220, lasu mr. 2732, nieuż. mr. 91; bud. mur. 5, z drzewa 38; płodozmian 8 i 11 polowy; las urządzony. Wś O. lit. A. os. 92, z gr. mr. 1415; lit. B. os. 77, z gr. mr. 976; wś Okrzejska Wola os. 44, z gr. mr. 451. O. par., dek. łukowski, dawn. stężycki, 3154 dusz. Jestto starożytna osada, jak o tem świadczą okopy podobno z epoki wojen szwedzkich i prastare grodzisko przedhistoryczne, leżące o kilka staj od samej osady; zajmuje ono wyniosłość przeszło sześcio-morgową, oblaną wodami, dzisiaj uprawną. O. było miastem już w drugiej połowie XV w., jak świadczy o tem akt erekcyi kościoła z r. 1469: „in oppido dicto Okrzeya.“ Stanowiła wtedy własność Macieja Grotha, podkomorzego ziemi lubelskiej. Z dokumentów, przechowanych w archiwum domowem Cieciszowskich, widzimy, że w XVI w. i na początku XVII w. osada ta była własnością Samborzeckich. Z akt ziemsk. stężyckich dowiadujemy się, że w 1563 i 65 r. dziedzicem O. był Mikołaj Samborzecki, poseł lubelski (I, 1; I, 71). W 1566 jest dziedzicem O. i Okrzejewskiej Woli Paweł, syn Mikołaja. Następnie należała do Leśniowolskich. Według regest. pobor. z 1664 r. (Ak. grodz. steż. 22 do 208) O., miasto pow. stężyckiego, składało się z części królewskiej, na której było 59 mk., i z części ssty czerskiego, liczącej 80 mk. Na probostwie było 6 dusz. Część królewska należała do starostwa Ryki, miała 6 dm., płaciła 7 flor., część starosty czerskiego miała 9 dm. i dawała podymnego 4 fl. 15 gr. Lustracya z 1653 r. podaje: „miasteczka połowica przez J. W. niegdy Jerzego Ossolińskiego, kanc. w. k., od panów Samborzeckich kupiona, potym per commutationem anni 1633 za wieś Śmierdzinę, w wojew. sendom., do dzierżawy Ryczkiej przyłączona. Druga zaś medietas tegosz miasteczka jure hereditario sukcesorom J. W. Leśniowolskiego, wwdy podlas., należy. Czynsz dają z domów goły mieszczanie po zł. 10. Wolne palenie i szynkowanie gorzałki dla zapomożenia tego miasteczka zubożałego pozwalamy; od banie na rok dawać będą po fl. 1 gr. 18.“ Po wojnie szwedzkiej lustr. z 1663 r. donosi: „medietas miasteczka spectat J. M. P. Firlejów. In medietate K. J. M. łanów wymierzonych niemasz. Mieszczanie póki Kozacy miastabyły niespaliły, płacili annuatim fl. 400. Teraz nie masz domów jeno siedm.“ Lustr. z 1765 r. podaje: „Na stronie król. domów circiter 18; dają ogółem z domów i łanów zł. 291.“ Po wygaśnięciu Leśniowolskich w linii męzkiej, dostała się O. Janowi i Jędrzejowi Firlejom, urodzonym z Leśniowolskiej, a gdy i ci zmarli w młodych leciech bezdzietnie, wzięli dobra w r. 1683 dwaj Rostworowscy i siostra ich Katarzyna, żona Kazimierza Cieciszowskiego, starosty mielnickiego. Odtąd drogą układów rodzinnych O. z przynależytościami stała się własnością Cieciszowskich, i z wyjątkiem części należącej do dóbr królewskich, pozostała w posiadaniu tej rodziny aż do naszych czasów. Kościół fundowany w r. 1469 przez Grotha, był pierwotnie drewniany i skąpo uposażony. Fundator dał tylko drzewo na budowle plebańskie, dwie łąki, „starą sadzawkę,“ oraz prawo połowu ryb w innych sadzawkach, „wszakże tylko siecią mniejszą czyli włóczkiem.“ Według wizytacyi bisk. Radziwiłła z końca XVI w. (Bukowski Hist. Reform. I, 681), kościół tutejszy zostawał zdawna w ręku różnowierców. Paweł Samborzecki powrócił go katolikom i zapisał 200 zł. dla kościoła. Wdowa po nim, choć heretyczka, zobowiązała się wypłacić tę sumę, byle użyto ją na naprawę kościoła i przysłano godnego proboszcza. Kościół zgorzał w 1726 r. i odtąd przez lat kilkadziesiąt nabożeństwo parafialne odprawiano w tymczasowej kaplicy. Dopiero Adam Cieciszowski, pisarz w. kor., zostawszy w r. 1781 dziedzicem O., począł się krzątać około wzniesienia kościoła. Zamiar jego wykonała wdowa po nim, Teressa z Lelewelów, ciotka histo-

ryka Joachima, który dzieckiem często przebywał w O. i nawet czas jakiś uczył się u tamecznego proboszcza, Leopolda Moroza, pijara. Kamień węgielny świątyni położył dnia 7 lipca 1790 r. ówczesny biskup kijowski i czernihowski Kacper Kazimierz Cieciszowski. W 1790 r. wyprowadzono nad ziemię fundamenta; w roku następnym ukończono ściany i pokryto dachem, a w r. 1793 wprowadzono do niej nabożeństwo. Uroczysta konsekracya kościoła pod wezwaniem śś. Apostołów Piotra i Pawła, dokonana przez Kacpra Cieciszowskiego, naówczas bisk. łucko-żytomierskiego, odbyła się w sierpniu 1806 r. Obecny na uroczystości autor „Świątyni Sybilli," ks. Jan Woronicz, naówczas kanonik kijowski i sędzia generalny dyecezyi chełmskiej i lubelskiej, upamiętnił ten obchód pięknym wierszem, niezamieszczonym w pośmiertnem dzieł jego wydaniu. Proboszczem został wspomniany wyżej ks. Moroz († 1831 r). Po nim objął probostwo ks. Antoni Gutman, dziekan stężycki. W świątyni znajduje się kilka pamiątek, godnych uwagi znawcy i miłośnika przeszłości. W wielkim ołtarzu, obraz Wniebowstąpienia Pańskiego pochodzi z kościoła ks. dominikanów obserwantów w Warszawie, wznoszącego się niegdyś na miejscu późniejszego domu Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Drugi obraz, wystawiający Najśw. Maryę Pannę z Dzieciątkiem, naturalnej wielkości, jest dziełem Smuglewicza, a darem biskupa Cieciszowskiego. Prócz tego są jeszczec ztery inne obrazy dobrego pendzla, oraz misterna grupa rzeźbiona z drzewa, wyobrażająca Ukrzyżowanie, starodawna pamiątka rodziny Cieciszowskich. W grobach kościelnych i w katakumbach przy kościele spoczywają prochy wielu osób z rodziny Cieciszowskich. W r. 1805 złożono tam zwłoki Konstancyi z Jauchów Lelewelowej, matki fundatorki kościoła, a babki historyka Joachima; w r. 1815 spoczęła w cieniu wzniesionej przez siebie świątyni Teresa z Lelewelów Cieciszowska; w r. 1873 pochowano tamże Stefanię z Cieciszowskich Sienkiewiczową, matkę autora „Ogniem i mieczem".

Okrzejska Wola, wś i fol., pow. łukowski, gm. Gułów, par. Okrzeja, ma 33 dm., 285 mk.; ob. *Okrzeja*. W reg. pobor. z 1664 r. praedium in quo manet nblis Drezner, żona, 2, służby folwarcznej 4, in villa personae plebeiae utr. sexus reperiuntur 48 (nie ma subditi). Akt. gr. Stęż. 22—200. Według regestru podymnego 1661, dm. włośc. 9, z nich podymnego 4 fl. 15 gr. (tamże 301). W 1648 r. należy do Prokopa Leśniowolskiego, kaszt., podlas. ssty niemonowskiego (18 — 31), później do Franc. Leśniowolskiego, ssty brańskiego, a po jego śmierci do sy na Andrzeja (1658 r.).

Okrzesińce, ob. *Oskrzeszyńce*.

Okrzeska kępa, wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Powsin, ma 102 mk., 222 mr. Leży przy wsi Okrzeszyn. Ob. *Jeziorna*.

Okrzesza, rzeczka w pow. błońskim, poczyna się pod Kłodami, płynie ku północy przez Mszczonów i za Korytowem wpada z lew. brzegu do Pisi. Długa 8 wiorst.

Okrzeszyn, wś, pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Powsin, ma 85 mk., 209 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 11 dm., 106 mk.

Oksanina, wś u źródeł rz. Nebelówki, pow. humański, o 29 w. od Humania. W równinie położona, ma 1686 mk., w tej liczbie 14 katol. i 16 żydów; 4073 dzies. ziemi, stawy. Cerkiew drewniana, pod w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesiona w 1854 r. na miejscu dawnej, murowanej, która rozwaliła się w 1833 r. Do par. prawosł. należy wś Tekijówka al. Stanisławczyk. Należy do klucza podwysoczańskiego, dawniej Stan. hr. Potockiego, obecnie Maryi z Potockich Czetwertyńskiej.

Oksintycze, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, nad dopływem Bugu, na płn.-zach. od Mielnika a na płd.-wschód od Siemiatycz; młyn wodny. Podług lustracyi z 1789 r. wchodziła w skład sstwa mielnickiego.

Okslinden al. *Jugs-Jagschen*, wś na Litwie pruskiej pow. szyłokarczemski, st. poczt. Jugnaten, 119 mk.

Oksna, rzeczka w pow. oszmiańskim, lewy dopł. Wilii, przepływa około wsi Glinna, Gryszowszczyzna, folw. Gorodeczek i wsi Małamysa.

Okstyny, dwór, pow. rossieński, par. szydłowska, własność Billewicza.

Oksywie, niem. *Oxhoeft* dok. *Oxyva*, *Oxyvia*, *Occiva*, *Occivia*, kasz. *Oksewie*, wś włośc. z kat. kościołem paraf., na wybrzeżu zatoki gdańskiej, pow. wejherowski, st. poczt. Gdynia, par. ew. M. Kaczki, szkoła kat. w miejscu; zawiera 19 gburskich posiadłości i 13 zagród, 107 włók i 25 mr. obszaru. W 1868 r. 724 mk., 696 kat., 28 ew., 54 dm.; w 1871 r. 814 mk., 69 dm., 157 dymów. Tutejszy okr. urzędu stanu cywiln. liczył 1880 r. 2033 dusz. Tutejsza parafia, należąca do dekanatu puckiego, obejmowała w 1866 r. 4835 dusz, a 3112 komunikantów; 1885 r. zaś 6346 dusz. Przy kościele istnieje bractwo trzeźwości. W skład par. wchodzą O., Obluż, Nowy Obluż, Pogórze, Suchydwór, Dębogórze, Kosakowo, Amalienfeld, Pierwoszyno, Mechlinko, Mosty, Rewa, Gdynia wraz z wybud. Grabowo, Wytomin, Wysokie Radłowo i Stejnbark. Wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 wylicza jeszcze Muchlinko. Do filii w Chyloni należą: Chylonia, Cisowo, Bernarda, Leszczyno, Dętowo i Maszewo. Kat. szkoły istniały w 1866 r. w Oksywiu, Gdyni, Chyloni, Cisowie, Oblużu, Kosakowie, Dębogórze i Mostach. Kośc. paraf. nosi

tytuł św. Michała, filialny św. Mikołaja. Patronat przysługiwał dawniej pannom norbertankom w Żukowie, obecnie rządowi. O., położone u południowego krańca t. z. Kępy Oksywskiej, jest prastarą osadą. Świadczą o tem różne wykopaliska. Na wielkiem wzgórzu, o 1—1½ klm. na zachód od wsi, w lewo i niedaleko od drogi wiodącej do Obłuża, napotkano kamienne groby skrzynkowe. Między urnami w nich znalezionemi są jedne gładkie, drugie twarzowe, inne ze zdobieniem rytem. Także w południ. stronie i w pobliżu wsi, na wzgórzach przymorskich, należących do plebanii, na prawo od drogi prowadzącej do Gdyni i do Pierwoszyna, znaleziono groby skrzynkowe. Oprócz tego znaleziono tu przedhistoryczne śmiecisko, zawierające skorupy naczyń zmieszane ze szczątkami kości zwierząt domowych oraz z ułamkami niektórych narzędzi (ob. Objaśn. do mapy arch. Prus Zach. Ossowskiego, str. 61, 62 i 108; Preuss. Prov. Bl., 1850, I, 269 i 1855, II, str. 45 i czasopismo „Pielgrzym" 1876, № 59.). O., po raz pierwszy wymienione jest w 1209 r. w którym Swinisława, małżonka Mestwina, nadaje tę wieś pannom norbertankom w Żukowie. Równocześnie zapisała im całą Kępę Oksywską, na której 15 wiosek liczono (totum Oxsiua cum omnibus attinenciis; ob. Perlbach, P. U. B. str. 13.). O te posiadłości ubiegali się u książąt także cystersi z Oliwy. Książę Świętopełk ustąpił im, ze szkodą Żukowa, 9 wiosek z tej Kępy w 1224 r. Wkrótce potem, ciężko chory, oddał je za radą dominikanów z Gdańska napowrót pannom. W 1245 r. tak Świętopełk jako i bisk. kujawski Michał potwierdzili całą Kępę jako własność pannom. Cystersi jednak, mając zapis książęcy z r. 1224, praw swoich nie ustąpili, toczyli długie spory i wioski pannom zabierali. W 1281 r. stanęła pierwsza ugoda, żeby Oliwa część północną zatrzymała, a za to zapłaciła pannom 30 grz. i dawała czynszu rocznie po dwie grz. Lecz już r. 1283 potwierdza Mestwin całą Kępę pannom. R. 1289 zawarto znów umowę, nieco korzystniejszą dla panien: Oliwa miała za północną część Kępy płacić 2 grz. rocznie czynszu i nadto przystawić klasztorowi żukowskiemu 15 koni roboczych i 25 źrebiąt. Ale i tej ugody nie wykonano. W 1291 r. potwierdza znów książę pomorski Bolesław IV, że cała Kępa należy cystersom, a 4 lata później 1295 r. przyznaje król polski Przemysław całą Kępę pannom. Dopiero r. 1316 stanęła za wpływem krzyżaków ostateczna ugoda, w skutek której Oliwa zabrała większą część północną, zostawiając pannom tylko 3 wioski na południu: Oksywie, Pogórze i Obłużę; trzy inne także tu kiedyś leżące, Grambolewo, Gogolino i Barchacino zaginęły. Granica między północną oliwską a południową żukowską częścią poczynała się od Kochowy nad morzem i szła środkiem przez Kępę aż do drogi, wiodącej z Rumii do Pogórza" (ob. Fankidejski, Klasztory żeńskie, str. 55 — 56; Perlbach: P. U. B., str. 639 i Script. rer. Pruss. I, str. 687). Kościół istniał tu już r. 1224, jak wykazuje przywilej Świętopełka (Perlbach, str. 23), tak że Borek w „Echo sepulchralis" słusznie jego erekcyą przypisuje książętom pomorskim (str. 359). W pierwszej wojnie szwedzkiej został kościół ten spalony (ob. Borcki „Echo sepulchralis", str. 360). W 1701 r. liczono we wsiach do parafii należących około 500 dusz, ewang. około 30; we wsiach do filii przyłączonych było około 20 kat., a 44 ew. (ob. wizyt. Szembeka, str. 153.). Proboszczami oksywskimi byli: w 1351 r. Mikołaj, 1362 Henryk, 1414 Wacław, 1554 Jan a Sochaczow, 1554 Jan Omicieski, 1600 Tomasz Brzezniçki, 1682 Tomasz Jędrowski, 1695 Piotr Andrzej Schlesiger († 1731), po nim Sikorski, 1734 Dominik Sieniński, 1762 Tomasz Krzykowski (ob Borck, str. 361—366); r. 1848 Joachim Krupka, 1868—1884 Antoni Muehl, który wstąpił do jezuitów. Rzączyński donosi, że piasku oksywskiego używali złotnicy i lejarze robiąc z niego naczynia do topienia mosiądzu (ob. Borck, str. 360). *Ks. Fr.*

Oksywska Kępa, niem. *Oxhoefter Kaempe*, dok. *Terra Oxivie*, leży w pow. wejherowskim. Granice jej zostały już podane w opisie Chyloni (ob.), spór zaś który się o nią toczył między Oliwą a Żukowem w historyi Oksywia. Już w pierwszej połowie XIII w. istniało na tej kępie 15 wsi, mianowicie: Oblusino (Obluż), Grambelevo (Grambolewo, dziś już zaginęło), Pogore (Pogórze), Nemichowo (Ninechów, już nie istnieje), Cessancino (al. Nascentino, zagin.), Dambegore (Dębogórze), Kedrino (już nie istnieje), Mosci (Mosty), Cochovo (Kochowa, zagin.), Gogolevo (Gogolino, zaginęło), Nebudovo (Nebudowo, już nie istnieje), Bacocino (Barchocino, zaginęło), Cossachowo (Kosakowo), Zbihovo (Zbiechowo, już nie istnieje), Pirwosino (Pierwoszyn); ob. Perlbach: P. U. B., str. 79, dok. z r. 1245, i Fanki dejski: Klasztory żeńskie, str. 50—59. Oksywska Kępa, dziś z lądem złączona, stanowiła dawniej wyspę. Według Ossowskiego powstała w ten sposób, że wody Bałtyku wrzynały się w ląd kilkoma odnogami w kierunku zachodnim ku Pomeranii i odrywając od lądu całą północną połowę wejherowskiego powiatu, rozdrobniły ją na kilka części, stanowiących grupę dość obszernych wysp przybrzeżnych. Po obniżeniu później poziomu wód, wyspy te zmieniły się w wyniosłości lądowe, otoczone szerokiemi pasami torfowisk dziś, jeszcze w części nieprzebytych (ob. Ossowski: Ob. do mapy archeol.

Prus Zach., str. 15). Dalej na północ leżą jeszcze dwie kępy Pucka i Swarzewska. Autor artykułu o wybrzeżach baltyckich (ob. Preuss. Prov. Bl., 1837, str. 367) utrzymuje, że te kępy są wyspami, o których Herodot powiada, że je dla bursztynu zwiedzali Fenicyanie. Że kępy te niegdyś otoczone były wodą, świadczy ta okoliczność, iż w torfowiskach pod Chylonią, o milę od morza, znaleziono r. 1834 trzy do cztery stopy pod powierzchnią ziemi dobrze zachowane bale statku większego. Obecnie jednak morze już tu na północ od ujścia Wisły, nie osadza żadnych warstw, przeciwnie podrywa wybrzeża bez przerwy, o czem po każdej burzy naocznie się można przekonać. Duże zbiorowiska kamieni, ciągnące się wzdłuż brzegu, i stawiające żegludze wielkie przeszkody, są tylko szczątkami dawniejszego lądu. Między rokiem 1810—12 usypano pod Oksywiem niedaleko brzegu w celach obronnych szaniec czworoboczny, którego obecnie już tylko połowa pozostała. Już w 1837 r. obliczała gmina oksywska swą stratę w roli na 30 mr. (tamże, str. 364). *Ks. Fr.*

Oksywski przylądek, niem. *Oxhoefter Spitze*, tak zowią przygórek nadmorski pod Oksywiem, w pow. wejherowskim. *Ks. Fr.*

Oksza al. *Oksa*, rzka, bierze początek w pow. częstochowskim na zachód od Kłobucka, pod wsią Rybno, śród wyżyny mającej tu do 800 st. npm. Płynie w kierunku wschod. pod Kłobuck, za osadą skręca obchodząc łukiem wygiętym ku zachod.-półn. wznoszącą się tu tarasowatą wyżynę i płynie ku wschodowi pod wsią Łobodzie i skręcając dalej coraz więcej ku północy, dochodzi do wsi Ostrowy, płynąc lesistą wyżyną. Od Ostrów skręca więcej ku zach.-półn. i wpada do Liswarty z praw. brzegu, pomiędzy wsią Borowie a fol. Łęg, naprzeciw Nowej Wsi, leżącej na przeciwległym wyniosłym brzegu doliny Liswarty. *Br. Ch.*

Oksza, w dok. *Oksa* al. *Oxa*, wś w pobliżu rz. Nidy, pow. jędrzejowski, gm. Węgleszyn, par. Oksza. Leży przy trakcie z Małogoszczy do Rakoszyna, posiada kościół par. murowany, filialny par. Konieczno, szkołę początkową ogólną. O. założoną została w 1554 r. przez Mikołaja Reja na obszarze wsi Tworowa, którą w tym celu nabył wraz z wsią Powiązowem drogą zamiany za Chyczę i Besk od Hieronima Rzeszowskiego (dokumenty odnoszące się do tej zamiany ogłosił Rybarski w „Ateneum“ z 1880 r.). Nazwa O. jest nazwą herbu, którego prócz Rejów używało kilka innych rodów małopolskich, a między innymi Orzechowscy. Oksza jest to starodawna nazwa siekiery, którą też w herbie tym spotykamy. Ciekawy dokument fundacyjny O. przytaczamy tu według tekstu ogłoszonego w „Ateneum“ przez p. Rybarskiego. „Sławetni Jan Lubanaracki, balwierz, i Adam Jendral, mieszczanie Okseńscy wnieśli do urzędu akt obecnych, Grodzkich, Starościńskich, Chęcińskich, w imieniu całego mieszczaństwa tegoż miasta, list pergaminowy, z pieczęcią, niegdy Ur. Mik. Reja z Nagłowic, przez tegoż M. Reja miastu Oksie, co się tyczy wolności i ciężarów tychże mieszczan, nadany, własnoręcznie tak przez niego M. Reja, ojca, jakoteż Andrzeja Reja, syna, obecnie dziedzica tych dóbr, podpisany, niepodejrzany i niezmieniony, wyjąwszy w jednem miejscu, gdzie idzie o wolne łowienie ryb w stawie, co gwiazdkami oznaczono *y w Stawie po Świątkach z szaki y z wędkami wolne łowienie, poki wolia nie wynidzie* i list ten prosili do akt obecnych wpisać, a urząd obecny chętnie go od nich przyjął i polecił do akt wciągnąć, którego to listu treść dosłowna jest taka: (Sam przywilej pisany po polsku, przytaczamy w całości, z zachowaniem pisowni, jako zabytek językowy pozostały po Reju). „W ymię Boże Amen. Gdysz Pan Bog wszechmogączy thak swiath postanowicz raczyl, isz na nim nicz pewnego ani dlugo trwaiączego bydz niemoże, a wszystko, czo szie kolwiek na niem postanowi, spredkosczią czasu y spamięczi ludzkiey wychodzicz y sporządka każdego odmieniacz szie muszi. A dlia thego thakie rzeczy yzby dluzey trwacz mogly pismem dlia dluszsey pamięczi bywają utwierdzone. A thak ia thesz Mikolay Rey będącz dziedzidczem Naglowskim, Tworowskim y Powęzowskim oznaymuię them listhem komukolwiek dzisz y na pothem będzie wiedziecz potrzeba, izem poszadziel Miastho na grunczie swym Tworowskim ymienim *Oxa*, kthoremu tho Miasthu dawam wolnoscz do szesczinasczie liath od wszystkich postepkow, kthore napothym kazdy zswej ossoby ma bydz powinien. Y dawam them tho tham będączem lyudziom, wszystkiem pospoliczie, wolne rąbanie na kazdą swą potrzebę, y wolne paszienie y uzywanie grunthu thego Tworowskiego wiekom wiecznie, y dawam thesz kazdemu, ktho iedno będzie chczial dwanasczie stay a w kazdym staiu po szesnasczie zagonow wykopacz szobie wedlie woliey swoiey, na kthorych będą łąki ku Rzeszowskiey graniczy, ktho będzie chczial we trzy polia, albo ilie mu szie będzie zdalo thylie ich szobie wykopacz może. Dawam thesz ogrody na gothowym polyu, thak iako szie wymierzycz mogą, a ktho będzie chczial kopacz na szurowym korzenyu, tham będzie wolią mial, a ktho thesz będzie chciecz przyiącz na gothowym polyu then wedlie listhu placzicz będzie. Dawam thesz pliącze w rynku, po dwudziesthu lokieth na szerzą a po szescidziesiąth na dluzą, w uliczach iedny pliącze z ogrody a drugie thesz bez ogrodow, barczi wolne na swych pullankach. Dawam thesz rzekę wolną ku Popowi-

czom *y w Stawie po Swiątkach z szaki zwędkami wolne lowienie poki wolia niewynidzie.* Piwa warzenie y szynkowanie thak w rynku jako y w uliczach, a kiedy wolia wynidzie thedy, komu Pan Bog da zdrowie, sthych pullankow maią placzicz po pulzlothego skażdego zoszobna, ilie ich ktho będzie dzierzal, czynszu, y dwa dni pieszej pomoczy. Item z domu rynkowego piecz groszy a z ulicznego i gdziekolwiek dym będzie trzy grosze, z ogroda gothowego oszm groszy, a sthego ktho y szobye na szurowym korzenyu kopacz będzie szescz groszy, kiedy wolia wynidzie wianek czebulie na lokcziu komu szie urodzi, a komu szie nieurodzi, będzie szie winien wywiescz iako sie mu nieurodziela. Od Slodowniey dwa grosza, od kotla trzy grosze y czebr mlotha, od wiechy grosz. A ktho chcze miecz swą slodownią thedy grosz. Gorzalkę y ine szynki iako ktho zmowi, ktho będzie szynkował piwo, then będzie powinien w rok slod pański wyszynkowacz. Rzemieslniczy będą powinni po szeszczi groszy placzicz, szewczy po trzy skory baranie wyprawicz. Rzezniczy ku czynszowi po pulkamienia loyu y szercze u bydlięcza. Na szochaczkach, iesli będą, wolne thargi, albo grosz albo lopathka u bydlięcza, Komorniczy albo grosz albo dzień pomoczy. Drogi naprawiacz, do Stawu kiedy gwalth a potrzeba sarwarkiem pomocz będą winni. Zdunowie po kopie garnczow winni dacz będą. Wyprawa woienna y ine rzeczy. Targowe pomierne thak iako szie zdawna w ynich Miasteczkach dziedzicznych zachowa. Iesli ktho chcze Folwark budowacz, okrom pullanku swego, thedy trzy grosze sniego iako zdomu ulicznego pliaczicz ma. A thy yusz mianowane pullanki, ogrody, domy, pliacze y inne rzeczy yusz im dawam wiekom wiecznie, isz tho kazdy może dacz, darowacz, frymarczycz, zaprzedacz, wedlie mysli swej iako chcze obroczicz. Co im będę winien zdzierzecz y wiecznie na tho pothomstwo swe obowiązuię. Iarmarki, targi, y inne wolnosczi y potwierdzenia królewskie, nadania prawa Niemieczkiego, wedle listhow Krolewskich moczno utwierdzonych tho im dzierzecz będę powinowath. A dlia pewnieyszego swiadectwa pieczęcz wlasna moia thu iest zawieszona spodpiszanim wlasney ręki moiey, obieczuiącz tho dzierzecz mocznie a nieodmiennie y pothomki swe obowiązuiącz na wieki kazdemu. Dan w Naglowicach w dzien Swyethego Marczina roku od Narodzenia Bozego 1554. Mikolay Rey z Naglowicz ręką wlasną. Ia Andrzey Rey z Naglowicz, Rathusz ku pożytkowi Mieyskiemu przyłączam, y z ogrody dwiema krom iathek wiekom wiecznie, czo y pothomstwo moie zachowacz im będzie powinno za powabę.“ (Zap. Grodzkie Chęc. Indukty ks. 8, str. 493). Przywilej powyższy, w części z powodu starości zniszczony, był następnie potwierdzony przez Marcina Reja, wnuka Mik. Reja, a syna Andrzeja. Dodał on tylko od siebie. „Ia Marcin Rey. Będąli w tym rządni y poprawiać będą, na to czo y Ociecz moy puścil pozwalam i pasze pod Groblą Oxyńską bez wszelkiey skody, za powinności, które iusz zwyczaiem są zachowane potym.“ Przywilej ten oblatowany był na zamku Chęcińskim, r. 1634 w piątek najbliższy po uroczystości św. Piotra w Okowach (Zap. Grodz. Chęc., Indukty ks. 27, str. 1032). Jednocześnie z założeniem miasta wzniósł tu Rej zbór kalwiński. Twierdzenie Łukaszewicza, powtórzone przez ks. Bukowskiego (Hist. Reform. I, 425) jakoby Rej w Okszy zabrał i sprofanował kościół katolicki, niema podstawy, gdyż ani w Tworowie, na którego gruntach O. założona została, ani w przyległym Powiązowie nie było wcale kościołów, jak o tem świadczy Lib. Ben. Łask. w opisie par. Konieczno. Dopóki O. pozostawała w ręku Rejów kalwinów, zbór tutejszy służył w XVII w. często za miejsce odbywania synodów małopolskiego kościoła. Odbywały się tu w 1626, 1643, 1662 i 1665 r. Na ostatnim było jeszcze 11 ministrów i 10 ze szlachty. Jan Dębicki prezydował. Dopiero gdy O. przeszła w ręce katolików, przeor klasztoru cystersów w Jędrzejowie zajął za zgodą dziedzica zbór odebrany kalwinom i takowy zamienił na kościołek katolicki, zostający pod zarządem klasztoru. Gdy drewniana ta budowla spłonęła, klasztor w 1769 r. wzniósł nowy kościół, który po zniesieniu cystersów w 1819 r. został przyłączony jako filia do par. Konieczno. Sama osada dla braku warunków rozwoju nie przybrała nigdy charakteru miasta. Magdalena z Morsztynów Wąsowiczowa, scina budziszewska, chcąc podnieść swe miasteczko, wyjednała w 1785 r. przywilej, stanowiący targ we czwartek. Nawiedził miejsce to d. 10 lipca 1787 r. Stanisław August wracający z Krakowa. O. tem tylko różni się od wsi, iż ma obszerny rynek, na którym stoi tu i owdzie kilka chat. W 1827 r. było tu 51 dm., 380 mieszkańców. *Br. Ch.*

Okszów, wś i fol. i *Okszówek*, os., pow. chełmski, gm. Olchowiec, par. Chełm, odl. 3 w. od Chełma, posiada browar piwny z prod. roczną do 3000 rs. W 1827 r. O. miał 12 dm., 60 mk., Okszówek zaś 1 dm., 15 mk. Fol. O. w 1873 r. rozl. mr. 482: gr. or. i ogr. mr. 188, łąk mr. 95, pastw. mr. 70, lasu mr. 92, nieuż. mr. 36; bud. z drzewa 14. Wś O. ma os. 17, z gr. mr. 166.

Oksztodwory, zaść. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 20 w. od Wilna, 1 dm., 16 mk. kat.

Oktawin, duża wś w pow. ostrogskim, ob. *Kopytków.*

Okten 1.) dobra prywatne, w okr. tukumskim, pow. i par. talseńska (Kurlandya); do dóbr należą folw. Liben i Annenhof. 2.) **O.**, *Alt* i *Neu*, łotew. *Wezz-* i *Jaun-Ohkte*, 2 fol. należące do dóbr Ligutten, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya).

Okulenka, mała rzeczka na wsch.-płdn. granicy pow. borysowskiego i mohylewskiego, pomiędzy wsiami: Poleżajewką, w borysowskiem i Stajki, w mohylewskiem. Jest ona początkiem rzki Oślinki, wpadającej do Druci w pow. mohylewskim. *A. Jel.*

Okulice, u Długosza *Wkulice*, wś, pow. bocheński. Dziś często uważana za część Bratucic, leży w podmokłej równinie (195 mt.) na lewym brzegu pot. Grabki, dopływu Wisły z praw. brzegu, przy drodze z Brzeska do Uścia Solnego, od której w środku wsi oddziela się droga do Bogucic. Od wschodu zasłania tę osadę las Bratucicki, na południ.-wschód zaś ma rozległe łąki i pastwiska i mały gaj zwany Dębiną. Leży w pasie pogranicznym cłowym, odl. 6 klm. od Uścia solnego i granicy królestwa polskiego. Ma kapelanią samoistną i szkołę ludową. Vollstaend. Ortsverzeichniss z r. 1882 nie podaje ludności, zaliczając ją do Bratucic. Według szematyzmu duch. dyecezyi tarnowskiej ma 438 mk. rzym.-kat. Za Długosza O. były własnością opactwa tynieckiego (III, 214) i składały się z 4 łanów kmiecych; należały do par. w Cerekwi (Czirkiew). W dokumencie Kazimierza Jagiellończyka z r. 1457 (Szczygielski, Tinecia) są O. wymienione pomiędzy wsiami opactwa tynieckiego. W 1560 r. zamienił je opat za Mierżączkę, lecz później znowu klasztor odkupił. W ostatnich jednak czasach Rzpltej były O. częścią ekonomii królewskiej niepołomickiej. W r. 1782 spłonął drewniany kościół (filialny do Cerekwi) a na jego miejsce wymurowano 1809 r. obecny, przy którym 1867 r. utworzono samoistną kapelanią, należącą do dyec. tarnowskiej, dek. wojnickiego. Do filii należą wsie: Bratucice, Buczków i Dąbrówka, z ogólną liczbą 2557 rzym. kat. i 54 izraelitów. Poś. więk. ma obszaru 24 mr. roli, 17 mr. łąk, 32 mr. pastw. i 2240 mr. lasu; pos. mn. 941 mr. roli, 261 mr. łąk i 190 mr.) pastw. Bratucice (u Długosza Brathuczicze podane niewłaściwie (t. I. 355) jako przysiołek O., tworzą osobną gminę i mają 1324 mk. Okulice graniczą na płn.-wsch. z Buczkowem (u Długosza Banszów) a na zach. z Bogucicami. *Mac.*

Okulicz, mały zaśc. poleski, w pow. bobrujskim, przy dr. ze wsi Dubrowy do zaśc. Mościszcze, w 3 okr. pol. hłuskim, par. kat. Hłusk, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Okulicze, fol. nad bezim. dopł. Zajelnianki, pr. dopł. Hajny, na płd.-zach. krańcu pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, dawniej w par. hajeńskiej, teraz łohojskiej, ma 10 włók obszaru, młyny. Miejscowość w okolicy mocno wzgórzysta i dość lesista. Własność Walickich. *A. Jel.*

Okulin, fol. pryw., pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 60 w. od m. Wilejki, 1 dm., 7 mk. kat.

Okulino, fol. nad strumykiem, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Gruzdowo, o 72 w. od Wilejki, 1 dm., 10 mk. katol.

Okuliszki, zaśc. pryw. nad jez. Wisiaty, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 60 w. od Dzisny, 2 dm., 7 mk. starowierców.

Okułowka, stacya dr. żel. nikołajewskiej, w gub. nowogrodzkiej, o 229 w. od Petersburga a 375 w. od Moskwy, pomiędzy st. Borowenka (o 17 w.) i Ugłówka (o 19 w.).

Okuń, jezioro w pow. ihumeńskim, o 3 w. na półn. od wsi Bożyn, za pośrednictwem strumieni i jez. Douhoje łączy się z rz. Berezyną. Ma $^3/_4$ w. długości, około $^1/_2$ w. szerokości; rybne. *A. Jel.*

Okuń, rzeczka w gub. podolskiej, lewy dopływ Tarnowy, bierze początek w pow. uszyckim, mija gorzelnię Kitajgrodzką Orzechowskiego i ujściem swojem odgranicza pow. kamieniecki od uszyckiego. *X. M. O.*

Okunie, ob. *Kihschbach.*

Okuniew 1.) al. *Okunin*, jezioro w pow. suwalskim, przy wsi Czerniakowizna al. Czarnakowizna, na prawo od drogi bitej z Suwałk do Filipowa, ma brzegi wyniosłe, kamieniste i piaszczyste, bez żadnej roślinności. Obfituje w sielawy i stynki. Ma podobno około 50 mr. obszaru i 50 do 90 st. głębokości. Leży w dorzeczu rz. Hańczy. 2.) **O.** al. *Miejskie*, jezioro w dobr. Uścimów. Leży w zlewie Wieprza, ma 92 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Okuniew, os. miejska nad rz. Długa, wś i dobra, pow. warszawski, gm. i par. Okuniew, odl. 14 w. od Warszawy, 14 w. od Stanisławowa a 4 w. od st. kol. terespolskiej, Miłosna. Leży w okolicy lesistej, nizko położonej, ma około 100 dm. i 775 mk. w os. miejsk. i 166 mk. we wsi, kościół par. murowany, szkołę początkową. Dobra O. składały się w 1877 r. z folw.: O., Sulejówek i Wola Grzybowa, os. miejskiej O., wsi: O., Sulejówek, Michałów, Zabraniec i Wola Grzybowska. Rozl. mr. 7527: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 366, łąk mr. 202, pastw. mr. 147, lasu mr. 3995, nieuż. mr. 103, razem mr. 4813; bud. mur. 17, z drzewa 8; fol. Sulejówek gr. or. i ogr. mr. 282, pastw. mr. 104, lasu mr. 1278, nieuż. mr. 12, razem mr. 1676; bud. mur. 1, z drzewa 5; fol.: Wola Grzybowa gr. or. i ogr. mr. 138, łąk mr. 3, lasu mr. 887, nieuż. mr. 10, razem mr. 1038; bud. mur. 5, z drzewa 3, wiatrak. Os. O. os. 125, z gr. mr. 1011; wś O. os. 12, z gr. mr. 10; wś Sulejówek os. 6, z gr. mr. 8; wś Michałów os. 26, z gr. mr. 50; wś Zabraniec os.

27, z gr. mr. 156; wś Wola Grzybowska os. 7, z gr. mr. 26. O. par.. dek. warszawski, 3015 dusz. O. gm. należy do s. g. ok. III wos. Wawer, st. p. Miłosna; ma 22,044 mr. obszaru i 3830 ludności. O. powstał na gruntach wsi Długa Wola, której dziedzic Stanisław z Kalenia Okuń otrzymał w 1538 r. przywilej Zygmunta I na założenie miasta, które od swego nazwiska przezwał. Przywilej królewski nadawał prawo niemieckie, targi i jarmarki. W 1578 r. zebrani na elekcyą Litwini, popierając kandydaturę cara Fiedora Iwanowicza, wyprawili delegatów do O., gdzie porozumiewali się z posłami carskimi. Szczegóły tej narady podaje Ossoliński w życiorysie Krzysztofa Dorohostajskiego (Wiad. Hist. Kryt., II, 304—310). W 1703 r. stał w O. kwaterą Karol XII. W końcu kwietnia podjazd litewski wpadł niespodzianie, miasto zapalił a Szwedów z wielką stratą wypędził; król sam ledwo uszedł z życiem. Po 1795 r. O przeszedł pod panowanie Austryi i jako punkt pograniczny, leżący przy traktach z Warszawy do Grodna i Brześcia otrzymał komorę główną. W O. stał przez dłuższy czas pułkownik Neuberg, który kierował ztąd kampanią 1809 r. Po odebraniu Austryakom tej części kraju, był O. siedzibą podprefektury i sądu a następnie za Królestwa stolicą powiatu. Spalony w czasie wojny 1831 r., w skutek bitwy jaka tu zaszła d. 18 lutego między oddziałami Żymirskiego i Szembeka a Rossyanami, w skutek czego przeniesiono władze powiatowe do Mińska. Tutejszy kościół parafialny założony był w 1538 r. przez Stanisława Okunia, dziedzica O. Obecny murowany, wzniesiony w 1835 r. hr. Jana Łubieńskiego, dziedzica dóbr okuniewskich. *Br. Ch.*

Okuniewiec, jezioro, pow. drysieński, położone śród błota, zajmującego 16 w. kw.

Okuniewka, wś, pow. horecki, gm. horodyszczeńska, 37 dm., 136 mk., z których 17 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory.

Okuniewo, os., pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Maryampol, odl. od Maryampola 4 w., ma 1 dm.

Okuniewo 1.) folw i dobra, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski Zaborz, o 54 w. od Dzisny, 89 dusz, 1772 dzies. ziemi dworskiej, własność Bujnickich. Fol. ma 1 dm. i 21 mk. 2.) **O.**, wś pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Stefanpol, o $1^1/_2$ w. od gm. a 21 w. od Dzisny, 10 dm., 118 mk. prawosł. (42 dusz rewiz.); należy do dóbr Stefanpol, dawniej Kamieńskich dziś Waseńki. *J. Krz.*

Okuniewo, kasz. *Wokonjewo*, wś włośc., pow. wejherowski, st. poczt. Przetoczyn, par. kat. Kielno $^3/_4$ mili odl., par. ew. M. Kaczki, szkoła Szynwałd, ma 2 gburstwa, 18 wł. i 20 mr. 59 kat., 4 dm. (1878 r.). Odl. od m. pow. $2^1/_2$ mili. O. należało za Rzpltej do sstwa puckiego. W drugiej wojnie szwedzkiej wś wielkie poniosła szkody, kilka włók leżało w skutek tego odłogiem (ob. Prutz: Gesch. d. kr. Neustadt, str. 138). W lustracyi przez ks. Ludwika Łosia, Tomasza Hiacynta Kozłowskiego, pisarza grodzkiego malborskiego, ks. Jana Burzkowskiego, prob. ostrowskiego, sekretarza król., r. 1678 spisanej, czytamy: „Jest to dziedzina między lasami, rozkopana w gruntach piaszczystych, nie wysiejo więcej zboża nad korcy 40 in circa. Dworek nad jeziorem z dwiema izbami i komorami, stary, zły; stodółka i stajnia niemal padły. Tę dziedzinę z dwoma jeziorami Wielkie i Małe Okuniewo nazwanemi, trzyma pan Jakub Dawison, oberstleytnant J. K. M., jure emphitheutico do lat 30; płaci z tego na rok do zamku fl. 50. Jest tam w lesie zbudowana chałupa, w której mieszka Wojciech Bieszk, sam ją sobie pobudował; płaci fl. 10. Ku temu ma morgów 20, płaci za nie fl. 15. Przytem lasu pilnować powinien“ (ob. str. 156—160, manuskrypt w Pelplinie).

Okunik, błoto na wsch. od wsi Eichstaedt, pow kwidzyński. *Ks. Fr.*

Okunin, wś włośc. nad rz. Narwią, pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowydwór, leży przy linii drogi żel. nadwiślańskiej, odl. 1 w. od st. Nowy Dwór, ma 400 mk., 974 mr. obszaru. W 1827 r. było 32 dm., 287 mk. O. należał do dóbr Góra (ob.).

Okunin al. *Okunino*, wś, pow. słonimski, przy drodze ze Słonima do Kosowa. Dziedzictwo niegdyś Bułhaków, którzy w 1775 r. sprzedali gen. Stefanowi Śliźniowi.

Okunin, jezioro przy Lisewie nad Drwęcą, niedaleko Golubia. W 1293 r. zostało własnością bisk. kujawskiego Wisława (ob. „Gesch. der Stadt Kulm“, von Schultz, t. II, str. 28).

Okuninka, wś, pow. włodawski, gm. Włodawa, par. Orchówek, posiada szkołę początkową ogólną, 48 dm., 284 mk., ziemi 2041 mr.

Okunino, jezioro w zach. stronie pow. pińskiego, w okolicy głuchej, poleskiej, pomiędzy wsiami: Swałowicze i Mochre, ma przeszło 1 wiorstę długości a szerokości prawie $^1/_2$ wiorsty; poławiają się okonie. *A. Jel.*

Okuninów, zaśc., pow. ihumeński, w okolicy jeziora Sierhiejewickiego i w pobliżu rz. Nieświaczy zeń wypływającej, o 10 w. od st. Rudzieńsk dr. żel. lipawo-romeńskiej, w miejscowości nizinnej, poleskiej, grunta ma lekkie; było tu 6 osad złączonych obecnie w jeden folwark. Należy do dom. Rusakowicze, dawniej Bykowskich, przez wiano obecnie Weissenhofów. Parafia katol. dawniej dukorska, później annopolska, teraz kalwaryjska (7 mil od kościoła). *A. Jel.*

Okuniówek, os., pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród.

Okuniowiec, wś, pow. suwalski, gm. Hutta, par. Suwałki, odl. od Suwałk 4 w., ma 50 dm., 365 mk. kat mazurów i kilka małych cegielni podmiejskich. W 1827 r. było tu 29 dm., 164 mk. Wś ta leży w dzikiej, malowniczej okolicy nad rzeczką, śród bagien i wzgórz, o kilkanaście kroków od lasu. Śród pól trzy jeziora, dwie rzeczki i mnóstwo źródeł. Wody niektórych źródeł wydają woń siarki. Nad jednem z jezior wznosi się wzgórze ostrokręgowe, o którem trudno wyrzec, czy je utworzyła natura, czy też ręka ludzka. Powierzchnia górzysta, porysowana parowami, gleba kamienista, gdzie niegdzie gliniasta. Las widocznie pokrywał niegdyś całą tę okolicę. Na bagnach przebywają kaczki, krzyki, dubelty, chruściele, kurki, czasem czaple, na polach obfite zające i kuropatwy; zwykłe to miejsce wycieczek myśliwców suwalskich. Od lat kilkunastu zaczęto tu dobywać torf na opał i na sprzedaż. *R. W*

Okuniowiec, przys. dóbr Lichałowo albo Straszne, w pow. połockim.

Okuniówka, rzka w pow. mozyrskim, w pobliżu Mozyrza, pamiętna tem, że w 1227 r., za czasów Ryngolda, Tatarzy perekopscy zadali ciężką klęskę Litwinom, rozszerzającym już swą supremacyą na dzielnice słowiańskie.

Okunkowo, jeziorko, pow. kartuski, na płd. od jez. Wodzna, po za Kozią Karczmą. Dawniej należało do Wadzyna, obecnie do Mezowa. Było własnością panien norbertanek w Żukowie (ob. Fankidejski: Klasztory żeńskie, str. 60).

Okup *Wielki*, kol. i karcz., **O.** *Mały*, kol., i **O.** *Fabryczny*, kol. młyn., nad rz. Grabią, pow. łaski, gm. Pruszków, par. Marzenin. O. Wielki ma 29 dm., 254 mk., ziemi włośc. 263 mr.; os. karcz. 1 dm, 3 mk.; O. Mały ma 15 dm., 102 mk., 239 mr.; O. Fabryczny, kol., 13 dm., 72 mk., 27 mr. i os. młyn. 1 dm., 15 mk., 36 mr. W 1827 r. O. Wielki 4 dm., 93 mk.; O. Mały 5 dm., 56 mk. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś Okup Wielki, w par. Marzenyn, miała 2 łany i 8 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, str. 242). Według Lib. Ben. Łask. (I, 483) wś Okupy (duplex) dawała dziesięcinę katedrze gnieźnieńskiej, zaś plebanowi swemu jedynie kolędę. *Br. Ch.*

Okup, góra lesista, na wsch. od wsi Romanestie, pow. suczawski, pod 44° 46′ 8″ wsch. dłg. g. F. a 47° 46′ 55″ płn. sz. g. Ze wsch. stoków spływają wody do pot. Hatry, a z zachod. i południ. do Suczawy. Wznies. 495 mt. npm. (szt. gen.). Miejsce znaku tryang.

Okurowo, wś i fol., pow. szczuczyński, gm. Grabowo, par. Lachowo, odl. 25 w. od Szczuczyna. W 1827 r. było tu 26 dm., 136 mk. Fol. O. w 1885 r. rozl. mr. 498: gr. or. i ogr. mr. 298, łąk mr. 104, past. mr. 30, lasu mr. 57, nieuż. mr. 9; bud. z drz. 5. Włościanie posiadają 72 mr.

Okurowo al. *Grodzisko*, po niem. *Grodzisken*, wś na Muzurach, pow. jańsborski, nad rz. Wirentą, tuż nad granicą od królestwa polskiego, st. p. Dłotowo. Już r. 1471 znajdujemy w tej okolicy miejscowość „Okurowskie"; w 1476 r. kupił tam Szymon Moelknecht 21 włók w dąbrowie na prawie magdeburskiem, a r. 1483 Stanisław Okurowski 23 włók nad Wirentą. Później posiadali tę wieś Rogalowie-Biberstein. *J. K. Sem.*

Okuszewo, zaśc. szl. nad jez. Orce, pow. dzisieński, w 3 okr. polic., o 36 w. od Dzisny, 1 dm., 2 mk. kat.

Okuszka, wś, pow. horecki, gm. szawniewska, 30 dm., 179 mk., z których 2 zajmuje się garbarstwem.

Okuszkańce, wś nad rz. Olszą, pow. trocki, w 3 okr. polic., gm. Butrymańce, okr. wiejski Ajciuny, o 8 w. od gminy a 46 w. od Trok, 4 dm., 46 mk. kat. (24 dusz rew.); należy do dóbr Ginejciszki, Odyńców.

Okuszko, zaśc. włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom, o 13 w. od gm., 4 dusze rew.

Okuszkowo 1.) zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dubotówka, o 2 w. od gminy a 86 w. od Święcian, 2 dm., 20 mk., w tej liczbie 4 prawosł., 16 katol. (w 1864 r. 7 dusz rewiz.). 2.) **O.**, os. karcz. rząd., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 4 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat.

Okuszkowszczyzna, zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica, okr. wiejski zawilejski, o 15 w. od gminy a 46 w. od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. kat. (5 dusz rewiz.); należy do dóbr Żaleś, ks. Ogińskich. *J. Krz.*

Ol...., nazwy tu odnoszące się a niepomieszczone, ob. pod *Ol.....*

Olai al. *Olci*, ross. *Olaj*, wś w okr. i pow. rygskim, par. Katlakaln (Inflanty), z kośc. fil. par. ew. Katlakaln, o 3 w. od granicy Kurlandyi, stanowi wraz z folw. Bullenhoff własność patrymonialną mta Rygi. St. poczt. i st. dr. żel. mitawskiej, o 21 w. od Rygi a 109 w. od st. Możejki, pomiędzy st. Torensberg (o 19 w.) a Mitawą (o 20 w.).

Olańszczyzna, wś szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 43 w. od Wilna, 3 dm., 26 mk. kat.

Olany 1.) fol. i wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze, par. Oszmiana, okr. wiejski i dobra Olany, o 5 w. od gminy a 14 w. od Oszmiany. Fol. ma 1 dm. i 21 mk. kat., wś zaś 7 dm., 75 mk. kat. (w 1864 r. 15 dusz rewiz.), kapl. kat. murowaną i gorzelnię; własność Bażyńskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Olany, Wojciechowo, Gry-

gielany, Czarnuszka, Stryby, Wojniewicze i Olany (skarbowe), w ogóle 122 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych i 12 b. włośc. skarbow. 2.) **O.**, wś rząd., tamże, o 10 w. od gminy i tyleż od Oszmiany, 4 dm., 37 mk. kat. 3.) **O.**, okol. szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 10 w. od Oszmiany, 7 dm., 155 mk. kat. 4.) **O.**, os. karcz., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 15 w od Oszmiany, 1 dm., 9 mk. kat. 5.) **O.**, fol. i wś, nad strum. wpadającym do jez. t. n., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski i dobra Olany, o 11 w. od gminy a 60 w. od Wilna. Fol. ma 1 dm. i 20 mk. kat., wś zaś 27 dm i 225 mk. kat. (w 1864 r. 91 dusz rewiz.); własność Jasieńskich. Kaplica katol. drewniana par. Szyrwinty. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: O., Kraszony, Pogiry, Budy i Skowrody, oraz zaśc. Pakiszki i Kraszony, w ogóle 298 dusz rewiz. *J. Krz.*

Olaszi (*Kis-*, *Nagy-*, *Szepes-*), ob. *Włochy* i *Włoszki.*

Olaszynowiec, grupa domów koło Seneczowa, na obszarze Wełdzirza, pow. doliński.

Olawa, rz., lewy dopływ Odry, poczyna się na wschod. stokach Sowich gór, na wznies. 909 st., w stronie płd. od Ziębic, płynie z płd. ku płn.-wsch. aż do mka Olawa, następnie doliną Odry ze 4 mile i wpada pod Wrocławiem do Odry po 10 milach biegu. Przyjmuje z lewej strony bagnistą Sochlanę, a z praw. poniżej Strzelnia, Kryhnbach.

Olawa, niem. *Ohlau*, 1149 *Ohlaw*, miasto powiatowe na Szląsku pruskim, odl. $3^1/_8$ mil od Wrocławia, pod 50° 56′ 44″ płn. szer. i 34° 58′ 7″ wsch. dług., nad rzeką Olawą do pł. Odry, na wznies. 375 stóp npm. a 15 stóp nad poziom Odry. Posiada kościół par. katol., kościół par. ewang., gimnazyum ewang., szpital, stary zamek książąt na Brzegu, fabryki tytuniu, bleiwasu, walcownią cynku, wielki młyn amerykański, st. dr. żel. górno-szląskiej, młyn na Odrze, 7484 mk., przeważnie ewangelików. W 1841 r. było 290 dm., 312 budyn., 4706 mk. (3369 ew., 1196 kat., 141 żyd.). Najdawniejsza wzmianka o O. pochodzi z 1149 r. W 1203 r. już nosi miano miasta. Kościół tutejszy istniał już zapewne w 1206 r., gdy Henryk Brodaty dał Wincentynom Psie Pole w zamian za O. Napewno istnieje w 1245 r., zabrany przez reformatorów 1534 r., znowu katolicki od 1699 do 1707. Budowany w stylu ostrołukowym, z wieżą 114 łokci wysoką. Miasto O. wpadło w 1428 r. pod władzę Husytów, którzy tu przebywali blisko rok cały. W 1502 r. pożar, a w 1588 zaraza niszczy miasto. W 1544 r. pierwszy most wzniesiono na Odrze. Sasi, cesarscy żołnierze i Szwedzi z kolei zajmują i plądrują O. w latach od 1632 do 1647 r. Od 1676 do 1680 mieszka tu księżna Ludwika na Brzegu, matka ostatniego Piasta. Od 1691 do 1734 r. O. należy do Jakuba Sobieskiego. W 1741 zajęli miasto Prusacy, przyczem mury obronne zostały zburzone. *Olawski powiat* leży po lewym brzegu Odry, ma 11 mil kwadr. i 55,014 mk., w większej połowie ewangielików. Język niemiecki przeważa. Żyzna gleba w dolinie Odry sprzyja rolnictwu, uprawie tytuniu, cykoryi i jarzyn. Liczne fabryki tytuniu, walcownie cynku i wielkie młyny. *Br. Ch.*

Olba *Wyżnia* (*Górna*), wś, pow. rohaczewski, gm. strzeszyńska, nad jeziorem mającym do 4 w. długości, od 30—50 saż. szerokości i rozległem, do 40 dzies., ma 83 dm., 287 mk.

Olbaczów, pierwotna nazwa wsi *Łobaczów* (ob.), w pow. taraszczańskim.

Olbendorf (*Mittel*, *Nieder* i *Ober*) wś i dobra, pow. strzelicki, posiada kościół paraf. ewang. i szkołę ewang. W 1842 r. O. Mittel 56 mk., folwark i 360 mk. (71 katol.), młyn wodny, gorzelnia, cegielnia, owczarnia. Do O. należy Gutschen. O. Nieder miało 80 dm., 320 mk. (68 kat.), młyn wodny; O. Ober 61 dm., 379 mk. (45 kat.), młyn wodny, olejarnia, owczarnia. Kościół tutejszy już w 1500 r. naprawiony był, około 1539 oddany reformatorom, od 1688 do 1707 znowu katolicki. Między 1733 a 1739 zamknięty, ponieważ cała ludność, prócz 6 rodzin, wymarła.

Olbersdorf 1.), 1354 *Albrechtsdorf*, 1365 *Alberti villa*, wś, pow. ziębicki, posiada kościół par. ewang., 74 dm., fol. i 524 mk. (186 kat.). Szkoła ewang., dwa wiatraki, owczarnia. Kościół, pierwotnie katolicki, później protestancki, w XVII w. zwrócony katolikom, od 1708 napowrót ewangielicki. 2.) **O.**, 1388 *Albrechtsdorff*, wś i dobra, pow. Reichenbach, tamże i parafia. Jest tu zamek, park, ogród, dwa folwarki, młyn wodny, gorzelnia, owczarnia. W 1842 r. 86 dm., 606 mk. (245 kat.). Szkoła ewang. od 1756 r. Do O. należy Prams (1388 r. Prawssen), kol. i młyn wodny i Scherswaldau, kol. założona w 1776 r. 3.) **O.**, 1207 *Alberti villa* i *Rozotinice*, wś, pow. ząbkowicki, par. katol. Protzau. Posiada kaplicę i zakład kąpieli siarczanych, znany od połowy XVI w. Uczęszcza do zakładu głównie ludność bliższych okolic. W 1842 r. było tu 168 dm., 1130 mk. (39 ewang.). Sołtystwo i młyn wodny tutejszy należały do klasztoru w Trzebnicy. 4.) **O.**, wś nad rz. Biela, pow. bystrzycki, ludność katolicka. *Br. Ch.*

Olbersdorf (niem.), *Albrechcice*, nazwa 3-ch wsi na Szląsku austr.. 1.) **O.**, ob. *Albrechcice*, t. I, str. 26. 2.) **O.** *Gross* (niem.) al. *Albrechcice Wielkie*, ob. *Bielowice*. 3.) *Wald-Olbersdorf* (niem.). ob. *Albrechcice Leśne*. Tu dodajemy w uzupełnieniu: 1) O. miasto, pow. karniowski, obwód sądowy albrechcicki, nad Opawi-

cą Złotą, stacya kolei żelaznej, poczt. i telegraf.; obejmuje: *a*) samo miasto, 108 dm., 1036 mk. (510 męz., 526 kob.), między nimi 973 kat., 33 prot., 30 żyd., 992 Niemców; *b*) wś (przedmieście): 182 dm., 1409 mk. (693 m., 716 k.), między nimi: 1380 kat., 17 prot., 12 żyd., 1344 Niemców; *c*) osadę Oberszar (ob.): 10 dm., 37 mk. (23 m., 14 k.), między nimi 28 kat., 9 prot., 37 Niemców; *d*) osadę Bischofwalde: 10 dm., 67 mk. (32 m., 35 k.), wszyscy kat. i Niemcy; razem liczy 310 dm., 2549 mk. (1258 m., 1291 k.), 2448 kat., 59 prot., 42 żyd., 2439 Niemców (Wykaz statys. centr. Komisyi, Wiedeń 1885). Obwód sąd. albrechcicki obejmuje następujące gminy: Lenartów (Geppersdorf), Goczałkowice (Gotschdorf), Heindorf, Hinczyce (Heinzendorf), Golszowice (Hillersdorf), Hirszperk (Hirschberg), Komorę (Kammer), Kuczberk (Kreuzberg), Kutelberg, Długą Wieś (Langendorf), Długą Wodę (Langwasser), Nowąwieś (Neudoerfel), Rudzików (Reigelsdorf), Opawicę (Tropplowitz), Walsztain (Wallstein), 2151 dm., 13919 mk. (6672 m., 7241 k.), między nimi 9240 kat., 4624 prot., 49 żyd.; Niemców 13519 (1880 r.) O hist. wiadom. patrz: Peter: „Das Herzogtum Schlesien“, Wien, 77—80. 2) *Albrechcice Wielkie*, wś, w pow. opawskim, obw. sąd. bielowieckim, 242 dm., 1361 mk. (644 m., 717 k.), 1351 kat., 10 żyd., Niemców 1357 (1880 r.). Szkoła ludowa. 3) *Albrechcice Leśne*, wieś, w pow. opawskim, obw. sąd. witkowskim, z osadami: Rosohatzer Muehle, Olbersdorfermuehle, Mostek, Bukowina, Bleszka, liczy 73 dm., 402 mk. (185 m., 217 k.), kat. wszyscy; Niemców 386, Czechoszl. 9. Kościół par. starożytny p. w. Nawiedzenia N. P. M. Szkoła ludowa 3-klas. męska; prywatna szkoła ludowa 3-klas. żeń. Do par. należą: Rudzików Stary i Nowy. Wraz z O. par. obejmuje 3517 kat., 25 prot., 42 żyd. (Szemat. duch. dyec. wrocławskiej z 1885 r.). *Br. G.*

Olbia, starożytna osada grecka, znajdowała się na lew. brz. limanu Bohu, w pow. odeskim gub. chersońskiej. Dotąd są jeszcze jej ślady w miejscowości znanej pod nazwą Stomogił, w pobliżu którego znajduje się wś Ilinskoje al. Parutyno (ob. *Cherson*, t. I, str. 572).

Olbientka, rzeczka, ob. *Janów* (t. III, 417).

Olbięcin, w dok. *Olbięczyn*, wś i fol., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice, odl. 7 w. od Kraśnika, 28 w. od Janowa, 17 w. od Wisły. Posiada gorzelnią, młyn wodny, pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 61 dm., 292 mk. Leży śród wyżyny wznoszącej się średnio do 600 stóp npm. i falującej się w pasmo wzgórz wapiennych, zwanych górami Olbięckiemi. Przez O. przechodzi droga bita z Kraśnika do Rachowa nad Wisłą, która od Kraśnika zstępując ze szczytu wzgórza znacznej wyniosłości i wijąc się wężykowato po nad kotliną, w której część wsi O. jest zabudowaną, odsłania piękny widok. W tejże kotlinie z pod gór biją liczne źródła, które dają początek rzeczce zwanej Tuczyn, która płynąc z O. przez Liśnik Mały i Wielki, dalej przez Gościeradów, Mniszek, pod Kosinem wpada do Sanny a z nią do Wisły pod Janiszowem. Siła bijących źródeł jest tak znaczną, że obficie zasilają stawy i sadzawki urządzone dla hodowli ryb przez właściciela dóbr O. Też źródła wody o niskiej temperaturze, podały myśl urządzenia hodowli pstrągów. Wody te przepływając przez stawy dworskie, przy ujściu do rzeki, w koryto uregulowane i sprostowane, nie dalej jak o kilkaset kroków od źródeł, obracają już młyn dworski. Wzgórze przeciwległe, na którem stoi dwór dziedzica, od strony wsi Liśnik Mały, porosłe pięknemi dębami. Dwór otoczony przez obszerny i starannie utrzymywany ogród. Gospodarstwo rolne urządzone wzorowo przez obecnego właściciela Tadeusza Kowalskiego, znanego agronoma, który nabywszy ten majątek w stanie zupełnego opustoszenia, pracą swą i kierunkiem racyonalnym doprowadził do stanu kwitnącego. Dobra O. lit. A B składały się w 1884 r. z fol.: O. i Dąbrowa, wsi: O., Dąbrowa, Dębniak al. Dębowiec i Wólka Olbięcka, rozl. mr. 1522: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 703, łąk mr. 43, lasu mr. 281, wody mr. 4, nieuż. mr. 30, razem mr. 1061; bud. mur. 7, z drzewa 20; płodozmian 15-polowy. Fol. Dąbrowa gr. or. i ogr. mr. 284, past. mr. 11, lasu mr. 152, nieuż. mr. 14, razem mr. 461; bud. mur. 2, z drzewa 5; płodozmian 17-polowy; las w części urządzony w kolei 40-letniej. Ws O. ma os. 41, z gr. mr. 656; wś Dąbrowa os. 40, z gr. mr. 379; wś Dębniak al. Dębowiec os. 10, z gr. mr. 166; wś Wólka Olbięcka os. 10, z gr. mr. 166. Do dóbr tych należała przyległ. Góry, na znacznej wysokości położona, która w większej części odprzedaną została drobnym właścicielom. Założyli oni na tej przestrzeni kolonie zwane obecnie Kowalin i fol. Leonówka. Pozostała część gruntów dworskich wcieloną została do głównego folwarku. Kaplica dworska, zbudowana w ogrodzie w XVIII w., przy której do 1860 r. stale był utrzymywanym zakonnik kapucyn z konwentu lubelskiego. O. jest starożytną osadą, wspomnianą w Paprockim jako gniazdo Olbięckich h. Janina. W XVII i XVIII w. był własnością Wybranowskich, mających w Kraśniku swe groby rodzinne. W początku XIX w. przeszedł do Kaczkowskich, później do Gintowtów, wreszcie od Romana Okulicza Kozaryna, który te dobra nabył na licytacyi po Gintowtach, odkupił za 52,000 rs. obecny właściciel. W r. 1787 d. 7

czerwca Stanisław August powracając z podróży do Kaniowa, w towarzystwie Dłuskiego, podkomorzego lubelskiego, i Popiela, kasztelana sandomierskiego, przybył do O., należącego wtedy do Wybranowskiego, skarbnika lubelskiego, gdzie wstąpił do domku umyślnie na przyjęcie dostojnego gościa zbudowanego, ponieważ dwór był nieco opodal. Tam podziękowawszy gospodarstwu za przygotowanie dla siebie śniadanie, a mianowicie za dobre utrzymanie dróg, kontynuował swą podróż przybiciu z armat (Naruszewicz: Dyaryusz podróży). Miejsce to, gdzie stał ów domek umyślnie zbudowany, dotąd ukazują miejscowi, wśród dębów rosnących na podgórzu. W 1656 r. Rakoczy, ks. siedmiogrodzki, spiesząc z za Wisły dla połączenia się z Karolem Gustawem, oczekującym na niego pod Urzędowem i Krasnikiem, pod wsią O. ujrzał pierwsze zastępy szwedzkie, wysłane na jego spotkanie i połączeni najezdnicy, aby uświęcić tryumf dnia tego, zrabowali do szczętu dworzec ówczesnych właścicieli i puścili z dymem cały folwark. Głębokie i dobrze zachowane piwnice, pozostałe dotąd, wskazują miejsce gdzie stał ów dworzec zniszczony. *R. Prz.*

Olbięcka Wólka, wś włośc., pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Dzierzkowice. Wchodziła w skład dóbr Olbięcin.

Olbięcki Majdan, ob. *Dąbrowa* (I, 922).

Olbierzowice, w dok. *Olbyerzowice*, wieś włośc., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. od Sandomierza 24 w. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową ogólną, dom dla ubogich, 31 dm., 150 mk., ziemi 248 mr. W 1827 r. było tu 16 dm., 74 mk. Według Lib. Ben. Długosza istniał tu już w połowie XV w. kościół par. drewniany pod wez. ś. Wawrzyńca. Dziedzicem wsi był Marcin Szitko Olbyerz. Były tu łany kmiece, zagrodnicy, karczmy i łany folwarczne, dające dziesięcinę miejscowemu plebanowi, który posiadał też role orne i dwie łąki. Według wizytacyi biskupa Jerzego Radziwiłła w końcu XVI w. kolatorem był Zbigniew Ossoliński, kaszt. żarnowski. Pleban niewymieniony. Do 1631 r. kościół zostaje w ręku różnowierców (aryanów), następnie oddany wraz z parafią w administracyą dominikanom w Klimontowie, właścicielom samej wsi. Olbierzowice par., dek. sandomierski (dawniej pokrzywnicki), 3010 dusz.

Olbina, wś, pow. krobski, o 7 klm. od Dupina, par. Golejewko, st. poczt. Pakosław, st. dr. żel. Rawicz o 14 klm. Ma 10 dm., 70 mk. katol. Należała około 1793 r. do Antoniego Bronikowskiego.

Olbinka, u Długosza *Olbynka* (Lib. Ben. I, 539 i 572), wś w par. Nowy Sącz. Należała w XV w. do Gietki Wielopolskiego h. Starykoń. Był tu łan szlachecki, karczma i zagrody; dziesięcina szła dla wikaryuszów sądeckich. Obecnie nie istnieje. *Mac.*

Olbit, al. *Olbito*, *Olbit*, jezioro w pow. siebieskim, długie do $3^1/_2$ a szerokie do 3 wiorst, największa głębokość dochodzi do 5 saż. Brzegi ma błotniste, dno ilaste. Dokoła jeziora znajdują się błotne łąki, dostarczające w suche lata w wielkiej obfitości siana. Na zachodniej stronie jeziora znajdują się okrągłe wzgórza. Od południa wypływa niewielki strumień, uchodzący do rzeki Niszczy. Należy do dóbr Rykowo, Zebrowskich.

Olbrachcice 1.) w dok. *Olbrachczyce*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. i par. Dąbrowa. Wś ma 27 mk., 288 mk., ziemi 556 mr.; fol. 4 dm., 96 mk., 706 mr. Według Lib. Ben. Łask. (I, 515) dziesięcina z O. szła w połowie dla parafii w Dąbrowie, w połowie dla kanonii i prebendy gnieźnieńskiej, ale tylko z niektórych ról. Innych opłat niedawano, bo mieszkała tu sama szlachta (quia nobiles in eisdem villis resident). Według regestr. pobor. z 1552 r. mieszkali tu: Rogaczowski, który miał 1 kol., Bielska miała 1 kol. oraz Andrzej i Albert Bielscy po 3 kol. W 1553 r. wykazano tu w ogóle 4 łany (Pawiński: Wielkop., II, 278). 2.) **O**, wś i fol., pow. jędrzejowski, gm. Nawarzyce, par. Piotrkowice. W 1239 r. Grzymisława, ks. sandomierska, potwierdza dokument sprzedaży wsi Olbrachcice przez Pakosława, wojew. sandomierskiego, Teodorykowi, opatowi jędrzejowskiego klasztoru, za 37 grzywien. Ów Pakosław otrzymał tę wś po siostrze, która dostała ją od własnego męża. W spisie wsi klasztornych, uwolnionych przywilejem Bolesława Wstydliwego 1256 r. od daniny „stan“ zwanej, wymieniono wieś „Albrech“. 3.) **O.** (lit. A i B), fol., pow. pułtuski, gm. Gzowo, par. Pułtusk, odl. 4 w. od Pułtuska. W 1827 r. było tu 11 dm., 56 mk. Fol. O. lit. A. rozl. mr. 251: gr. or. i ogr. mr. 161, łąk mr. 3, past. mr. 2, lasu mr. 81, nieuż. mr. 4; budowli z drzewa 8; las nieurządzony. Fol. O. lit. B, rozl. w 1885 r. mr. 247: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 3, lasu mr. 83, nieuż. mr. 4; bud. z drzewa 5, mur. 1; las nieurządzony; cegielnia. *Br. Ch.*

Olbrachcice, niem. *Ulbersdorf*, wś kościelna, dom. i okr. wiejski, pow. wschowski, o 4 klm. od Wschowy, st. poczt. w Świdnicy Dolnej (Niederzedlitz), st. dr. żel. Wschowa. Ma 34 dm., 195 mk. Okr. wiejski z Łęgnowem ma 49 dm., 275 mk. (27 kat. i 248 prot.). Dominium wraz z folw. Łęgnowo ma 6 dm. i 73 mk.; obszaru 345·74 ha, t. j. 247·70 roli, 58·74 łąk, 0·54 pastw., 35·71 lasu, 2·84 nieuż. i 0·21 wody; czysty dochód grunt. 3890 mrk.; chów bydła i nabiał. O. należały w r. 1566 do Dłuskich. Było wtedy 3 łany, 3 zagrodn., 8 osad.

z bydłem i 2 owczarzy z 76 owcami (Wielkop., I, 99). Około 1793 r. do Mojaczewskich, około 1845 r. do Schmidta a obecnie do Artura v. Lucke. *E. Cal.*

Olbrachcice, niem. *Olbersdorf*, 1388 *Olbrechtsdorf*, 1534 *Olbrachtitz*, wś, pow. prądnicki, odl. $1^1/_2$ mili od Prądnika. Ma kaplicę kat., szkołę. W 1861 r. 613 mk. katol. Wś składa się z 23 osad włośc., 15 zagrodn. i 30 komorn. Obszar obejmuje 2864 mr., w tem 2644 mr. roli. Do 1810 r. była to wieś rząd., przedtem własność klasztoru paulinów w Leśniku (Wiese); w 1812 r. rozprzedana częściowo włościanom.

Olbrachcice, moraw. *Albrechtice*, niem. *Albersdorf*, wś, pow. i obw. sąd. frysztacki, na Szląsku austr. górnym, nad pot. Stonawką, który przepływa obszar O. od płd. ku płn. i przyjmuje tutaj od praw. brz. pot. Chociebądź; od płn. leży Stonawa (niem. Steinau), od wsch. Chociebądź, od płd. Stanisłowice i Cierliczko Górne, a od zach. Żywocice. Na zach od pot. Stonawki leżą osady domów Belohrad (niem. Belgrad-Hof), na wsch. zaś Pardubice i Czerwenki, jako też fol. Dolny Dwór (Unter-Hof), w płn. stronie nad granicą stonawską. Potok pędzi tracz w pobliżu kościoła i kilka młynów, z których południowy zwie się Skupińskim. Wznies. wsi koło kościoła 248 mt., Belohrad 293 mt., kaplica na zach. granicy 316 mt., pagórek między Czerwenkami a Pardubicami 324 mt. O. mają 158 dm., 1070 mk. (513 męż., 557 kob.); rz.-kat. 664, prot. 401, żyd. 5; co do języka 33 Niemców, 1029 Morawian (1880 r.). St. p. w Cierliczku. Dwie szkoły ludowe katol. i prot. *Br. G.*

Olbrachtów al. *Albrechtowo*, os., w okolicy Dolska, Książa i Śremu, nadana r. 1230 klasztorowi w Paradyżu przez komesa Bronisza. Istniała jeszcze w 1263 r.

Olbrachtowo 1.) dziś *Albrechtau*, wś, pow. ostródzki. R. 1360 nadał w. mistrz Winryk v. Kniprode dzieciom Mikołaja z Tymawy 40 włók w Olbrachtowie (Olbrechtaw) na prawie chełmińskiem. Granice: jezioro Mielno, dobra Gutrysa, Szkotowo, Wronowo. W 1600 r. mieszkali w O. z szlachty: Deben, Dier, Hirsch, Sebastyan Milewski, Jerzy Witramowski; w późniejszych czasach byli tam Finkowie i Tybulczewscy. 2.) **O.** i *Olbrachtówko*, pow. suski, ob. *Albrechtowo* i *Albrechtówko*. *J. K. Sem.*

Olbramice, al. *Olbranice*, niem. *Wollmersdorf*, wś, pow. opawski, obw. sąd. klimkowicki (Koenigsberg), na Szląsku austr. dolnym, 3 klm. od Klimkowic, przy gościńcu klimkowicko-opawskim, na wzgórzu 343 mt. npm. iOd płn.-wsch. opływa obszar tej wsi pot. bezimienny, który przepływa Klimkowice i po biżej Polanki Dolnej zlewa się do Odry z lew. rz. a od zach. potok Sesina, dopływ Wagu. W płd.-wsch. stronie przys. Janowice. Wś ma 81 dm., 362 mk. (153 męż., 209 kob.), wszyscy katolicy; 321 Niemców, 41 Czechoszl. Z tego na Janowice przypada 9 dm., 38 mk. (17 męż., 21 kob.), 16 Niemców, 22 Czechoszl. Parafia łac. w miejscu, st. poczt. Klimkowice. Szkoła ludowa. *Br. G.*

Olbrom, ob. *Wolbrom*.

Olbrzymek, młyn w gm. Bulowice, pow. bialski. *Br. G.*

Olca, potok w pow. trockim, płynący pod okolicą szlach. *Maćkańce*.

Olcha, potok, powstaje na wsch. obszarze gm. Baworowa, płynie na płn.-zach. przez obszar Baworowa w pow. tarnopolskim, następnie Grabowca, poniżej którego zlewa swe wody do Gniezny. Długość biegu $6^3/_4$ klm.

Olchawa, grupa chat w obr. gm. Gabonia, pow. sądecki, między gościńcem a Dunajcem.

Olchawa, w dok. *Olchena*, wś w pow. bocheńskim, par. Wiśnicz. Leży w okolicy podgórskiej, pokrytej liściowymi lasami, wznies. 351 mt., odl. 2·2 klm. na zach. od Wiśnicza, ma 431 mk rz.-kat, z których 29 na obszarze więk. pos., będącej attynencyą klucza wiśnickiego ordyn. Maryi hr. Zamoyskiej. Pos. więk. ma obszaru 75 roli, 14 łąk, 7 past. i 405 mr. lasu; pos. mn. 280 roli, 69 łąk, 58 past. i 30 mr. lasu. Za Bolesława Wstydliwego 1260 r. (Kod. dypl. Kat. krak., 80, LXI) istniał w tem miejscu duży las, należący do klasztoru wąchockiego, który dał klasztorowi hr. Varson za Damków czyli Denków w sandomierskiem. Ten las zaliczano do wsi Dołuszyc. Zakonnicy założyli tu (Długosz, Lib. Ben. I, 234; II, 237 i III, 405) osadę na 20 nierozdzielonych łanach i 2 łanach sołtysich i zbudowali dwie karczmy: sołtysią i klasztorną. Kiedy to nastąpiło niewiadomo, ale 1349 r. była już wś osiadłą, albowiem biskup krak. Bodzanta nadał z niej dziesięcinę kaplicy ś. Stanisława w katedrze krakows. (Kod. dypl. Kat. krak., CLXXXVI z r. 1343 i CCX z r. 1357). Za Długosza (Lib. Ben., II, 237) istniał tu kościół paraf. drewniany, młyn i karczma a kmiecie byli obowiązani odwozić sól dla klasztoru z Bochni do Wiślicy. Gdy później Stanisław Lubomirski za przywilejem Zygmunta III w r. 1616 przy zamku wiśnickim erygował miasto Wiśnicz, zajął część obszaru tej wsi i wtedy prawdopodobnie zniesiono parafią i przeniesiono ją do nowego miasta. O. graniczy na wsch. z Wiśniczem, na zachód z Pogwizdowem, na płd. z Nienkowicami Wielkiemi a na północ z Dołuszycami, od których oddziela ją duży las „Skarbowy“. *Mac.*

Olchów al. *Olchowo*, fol. nad rzką Użanką al. Uszonką, lew. dopł. Ptycza, pow. ihumeński, w pobliżu mczka Użlany, w 2 okr. pol. śmiłowickim, par. kat. koroliszczewicka, gm. pere-

żyrska, o 6 mil od Mińska, o 7 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Rudzieńsk a 6 w. od mka Dudzicz. Niegdyś należał do rodziny Szyszków, mianowicie do dominium Woronicze (ob.), przez wiano Bronisławy Szyszkówny przeszedł do Dyjakiewiczów i dziś jest w ich posiadaniu. Ma obszaru przeszło 26½ włók, w glebie szczerkowej, miernej kultury, lasu i łąk dostatecznie; znaczna część łąk torfowych. W O. zmarł 28 lutego 1877 r. literat i obywatel Michał Bohusz Szyszko, pochowany na cmentarzu wiejskim pod Użlanami (ob. „Kłosy", № 640 z 1877 r.). *A. Jel.*

Olchów 1.) mała wioska w pow. winnickim, należała do sstwa winnickiego, dziś rządowa. 2.) **O.**, wieś, pow. kaniowski, ob. *Olchowiec.*

Olchowa, rzeczka w pow. zwienigrodzkim, bierze początek pod mkiem Olchowcem z połączenia trzech niewielkich strug i ubiegłszy 5 w., pod wsią Stebnem uchodzi do Tykicza.

Olchowa al. *Olchówka*, słoboda nad rzeką Wierzchową, dopł. Żerdzia, pow. winnicki, gm. i par. Strzyżawka, w pobliżu dr. żel. kijowsko-odeskiej, w 1868 r. miała 6 osad; należała do sstwa winnickiego. *X. M. O.*

Olchowa, rzeczka w pow. i gub. ekaterynosławskiej, dopł. rz. Ługania.

Olchowa Holtwa, futor nad rz. Holtwą, pow. połtawski, o 20 w. od Połtawy, ma 1685 mk.

Olchowa al. *Olchowy*, grupa domów i leśniczówka, w gm. Makowiska, pow. jarosławski, na płn. obszarze gminy, przy gościńcu jarosławsko-oleszyckim; ob. *Makowisko.* *Br. G.*

Olchowa 1.) wś, pow. liski, par. rz.-kat. w Porażu a gr.-kat. w Tarnawie Górnej. Leży na praw. brz. Tarnawki, dopływu Osławy (346 mt. wznies.), w okolicy podgórskiej i lesistej, odl. 5 klm. od Liska, 15 klm. od Sanoka. Wś zajmuje małą równinę, przerzniętą dwoma dopływami Tarnawki, od płn. otaczają ją lesiste wzgórze zwane wysokim Działem (516 mt.) a od wsch. Gruszą (583 mt.). Osada ciągnie się ulicą wśród ról, w pośrodku wznosi się murowana cerkiew a na płn. krańcu fol. „Pod Ostrą Górą". Grunta żytnie, urodzajne. Ma 292 mk., z których 17 na obszarze więk. pos. (Anast. Bugiel). Według wyznań 129 rz.-kat. a 168 gr.-kat. Cały obszar wynosi 772 mr., z czego przypada 430 roli, 54 łąk, 85 past. i 203 mr. lasu; z tych 450 mr. na obszar większy (174 roli, 24 łąk, 50 past. i 202 mr. lasu) a 322 pos. mn. (256 roli, 30 łąk, 35 past. i 1 mr. lasu). O. graniczy na płn.-zach. z Tarnawą Górną, na płd.-zach. z Łukowem, na płd.-wsch. z Dziurdziowem a na płn.-wsch. z Wremieniem. 2.) **O.** z *Lipiem*, wś, pow. ropczycki, w okolicy pagórkowatej, podszytej od płd. liściowym gajem, od płn. zaś opadającej w nizinę pow. kolbuszowskiego, pokryta sosnowemi borami. O. ma 740 mk. Wś zabudowała się na praw. brz. Bystrzycy, uchodzącej jako Stara rzeka do Wielopólki. Północną część obszaru przecina potok płynący od Dąbrowy przez Będziemyśl, tworzący tutaj silny łuk, wygięty ku płd. O. leży na wzgórzu, którego najniższy punkt ma 228 mt. wznies. a na płd. przypiera do wzgórza lesistego, zwanego Laskiem, sięgającego do 340 mt., odl. o 6 klm. od parafii i st. poczt. w Sędziszowie. Przysiołek Lipie leży na płn. od wsi (2 klm.), na wzgórzu, przy gościńcu z Rzeszowa do Sędziszowa; składa się z kilku chat i sadzawki. O. graniczy na zach. z Sielcem, na wsch. z Będziemyślem, na płn. z Kawęczynem a na płd. przez lasy z Nockową i Iwierzycami; ma żytnią, urodzajną glebę. Pos. więk. Adolfa Rylskiego 437 roli, 19 łąk i ogr., 9 past. i 123 mr. lasu; pos. mn. 552 roli, 67 łąk i ogr., 91 past. i 9 mr. lasu. 3.) **O.**, fol. koło Wasiuczyna, na obszarze Okrzesiniec, pow. rohatyński. 4) **O.**, fol. i leśnicz. na obszarze Hołowczyniec, pow. zaleszczycki. *Mac.*

Olchowata, wś nad rz. Sinicą, dopł. Bohu, pow. bałcki, na pograniczu pow. humańskiego, par. kat. Hołowaniewskie, ma 282 osad, 1520 mk., 2650 dz. ziemi włośc., 2818 dz. dwors. Cerkiew p. w. ś. Mikołaja, zbudowana w 1860 r., uposażona 77 dz. ziemi, ma 1558 parafian. Dawniej O. była mkiem. Dziedzictwo Potockich. Marya z Potockich Strogonowa sprzedała ją w 1874 r. Udiełom wraz z kilku kluczami, mającemi 42374 dz. rozległości. *Dr. M.*

Olchowatka, os. kozacka, założona w pierwszej połowie XVII w. w stepach chersońskich, ob. Cherson (t. I: 572).

Olchowaty, potok górski, bierze początek w obr. Duszatyna, w pow. sanockim, u zach. stóp Wysokiego Działu (990 mt.), wznoszącego się na granicy Duszatyna i Mykowa (pow. sanocki), a Rabego, Huczwic i Kamionek (w pow. Lisko); płynie leśnym wąwozem na zach., nad którym od płn. wznosi się grzbiet ze szczytem Prełuki (779 mt.) a od płd Niwa Mykowa (781 mt.) i we wsi Duszatynie wpada z prawego brzegu do Osławy. Długość biegu 5¼ klm. *Br. G.*

Olchowce, wś włośc. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo, okr. wiejski Łońsk, o 13 w. od gminy a 60½ w. od Dzisny, 5 dm., 39 mk. prawosł. (20 dusz rew.); należy do dóbr skarbowych Zalesie, poprzednio należała do cerkwi Szarkowskiej, której nadaną została przez Łopacińskiego.

Olchowce z *Międzybrodziem*, wś, pow. sanocki, na praw. brz. Sanu, przy drodze z Sanoka do Tyrawy Wołoskiej, 310 mt. wznies. Rozciąga się w urodzajnej dolinie Sanu, zasło-

niętej od wsch. pasmem lesistem wzgórz, ciągnących się od Międzybrodzia pod Załuż. Na płn. krańcu wsi, blisko Sanoka, wznoszą się zabudowania rządowej stadniny, w środku wsi drewniana cerkiew gr.-kat. p. t. Wniebowstąpienia a na płd. krańcu fol. Zawadka. Graniczy na płn.-zach. z Sanokiem a na płd.-wsch. z Bykowcami. Międzybrodzie zbudowane w zagięciu Sanu, leży (6 klm.) na płn. od Olchowców, od których odgradzają je lasy i Sanok. Z 1077 mk. przebywa 57 na obszarze wiek. pos., 99 rz.-kat., 1020 gr.-kat, 57 izrael. Pos. wiek. Abiocha Kannera ma 189 roli, 69 łąk, 44 past. i 1532 mr. lasu; pos. mn. 586 roli, 112 łąk, 87 past. i 91 mr. lasu. Szkoła ludowa 1-klas. i cerkiew paraf. gr.-kat. (dyec. przemyska), do której należy wś Bykowce. Par. ma 1250 dusz gr.-kat.; 70 izraelitów. Uposażenie parocha składa się z 39 mr. roli w ogóle i 165 zł. w. a. dodatku do kongruy. Wraz z Trepczą, Międzybrodziem i Zabłotcami za Rzpltej należały O. do starostwa krośnieńskiego. W lustracyi z r. 1665 (rkp. Ossol. № 2834 str. 41) czytamy: „W tej wsi juxta lustrationem a. 1616 et a. 1627 było osiadłych łanów 11 i ćwierć. Teraz po dezolacyi osiadłych półłanków tylko 5. Czynszu z każdego dawać powinni po zł. 3 gr. 10, facit 26 zł. 20 gr. Owsa z półłanku po 3 mace miary sanockiej, przychodzi mac 24 po 1 zł. = 24 zł. Kapłonów z półłanku po 8, po gr. 6 = 1 zł. 18 gr. Jajec z półłanku po 12, przychodzi kopa 1 = 16 gr. Za wybrańskie powinności gromada daje zł. 9 gr. 24 den. 13. Robić powinni z półłanku od południa po 5 dni w tydzień. Zagrodników było 4, teraz ich tylko 2. Czynszu dają po gr. 26 = 1 zł. 22 gr. Robić powinni dzień w tydzień. Pop daje zł. 8 gr. 28. Z młyna mielnik daje zł. 15. Tenże czynszu z ćwierci daje zł. 1. Z karczmy żyd arendarz daje zł. 150. Z pustych ról nic się nie dostaje. Suma prowentu z tej wsi facit 239 zł. 28 gr. 13 den.“ W lustracyi (l. c., str. 44) czytamy: „Dwór w Olchowcach. We wszystkiem starostwie (krośnieńskiem) dworu nie masz, tylko w Olchowcach jest dwór dawno zbudowany, lecz dotychczas niedokończony, z osobna różne budynki, folwark, stajnie, obory i gumna“. *Mac.—Lu. Dz.*

Olchowczyk al. *Homerówka* (*Omirowka*), wś nad bezim. dopł. Rosi, pow. czerkaski, o $^1/_2$ w. od sioła Czerepin (par. prawosł.), ma 438 mk. Należy do klucza mężyryckiego, Parczewskich.

Olchowczyk, wś nad rz. Zbrucz, pow. husiatyński, odl. 5·5 klm. na płn. od Husiatyna, na praw. brzegu Zbrucza; granice: od wsch. Zbrucz, oddzielający od gub. podolskiej, od płd. Husiatyn, od zach. Czabarówka, od płn. Liczkowce. Obszar dwor. 932 mr., włośc. 1154 mr., ludn. rz.-kat. 660, gr.-kat. 448, obydwie par. w Husiatynie, tamże sąd pow., st. poczt. i tel., szkoła fil. o 1 naucz. Właściciel pos. wiek. Adam Gołuchowski. *B. R.*

Olchowiec 1.) wś, fol. i dobra, pow. chełmski, gm. i par. Olchowiec, odl. 18 w. od Chełma. Posiada kościół paraf. murow. Cerkiew parafialna pounicka, erygowana w 1768 r., została w bieżącem stuleciu rozebraną. Młyn wodny, pokłady torfu i wapna. W 1827 r. było tu 49 dm., 385 mk. Dobra O. składały się w 1873 r. z fol.: O. i Terenin, nomenklatury Buża i wsi O.; rozl. mr. 2635: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 807, łąk mr. 424, past. mr. 71, lasu mr. 534, nieuż. mr. 52, razem mr. 1988; bud. mur. 4, z drzewa 23; fol. Terenin gr. or. i ogr. mr. 441, łąk mr. 48, past. mr. 141, nieuż. mr. 16, razem mr. 646; bud. z drzewa 5; las nieurządzony. Wś O. ma os. 54, z gr. mr. 940. W 1457 r. Tatarzy spalili istniejący już w O. kościół i ztąd nową erekcyą uzyskują Śmietankowie, dziedzice O. W 1789 r. nowy murowany kościół wzniósł Józef Komorowski, dziedzic Święcicy. O. par., dek. chełmski, 1168 dusz. O. gmina, należy do sądu gm. okr. Igo w Cycowie, st. p. Siedliszcze, ma 23,574 mr. obszaru i 4,737 mk. W skład gm. wchodzą następujące wsie: Aleksandrówka, Busowno, Bekiesza os., Bachus, Chylin, Hatysko, Koziagóra, Leonówka, Olchowiec, Pniewno, Święcica, Tarnów, Władysławów. 2.) **O.**, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. Żółkiewka, par. Gorzków. Wś ma 28 dm., 275 mk. rz.-kat. W 1827 r. było tu 21 dm., 143 mk. W 1867 r. fol. O. rozl. mr. 1910: gr. or. i ogr. mr. 500, łąk mr. 75, past. i zarośli mr. 265, lasu mr. 1000, nieuż. mr. 70. Wś O. os. 27, z gr. mr. 413. 3.) **O.**, wś, pow. biłgorajski, gm. Babice, par. rzym.-katol. Łukowa, wsch. obrządku Babice. *Br. Ch.*

Olchowiec 1.) mały zaśc., pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, przy drodze ze wsi Korzeń do mka Chotajewicz, par. katol. Korzeń, miejscowość lesista, grunta w okolicy wzgórzyste, lekkie. 2.) **O.**, zaśc. na płd.-zach. krańcu pow. borysowskiego, na pograniczu pow. mińskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, należy do dom. Bucławicze; w 1873 r. oddany w nagrodę urzędnikowi Aleksandrowi Lackiemu, ma 5 włók i 3 mr.; miejscowość dość leśna, grunta szczerkowe, lekkie. 3.) **O.**, wś, pow. mścisławski, gm. lubawicka, 4 dm., 27 mk.

Olchowiec 1.) *Wielki*, wś nad rzką Muszką (Olchówką), pow. kamieniecki, okr. pol. Lanckoroń, par. kat. Kutkowce, o 52 w. od Kamieńca, o 2 w. na płn.-wsch. od m. Husiatyna, gdzie poczta, telegraf, komora, a po stronie austryackiej świeżo otwarta kolej transwersalna, a 22 w. od Gródka. Ma 221 os. i około 1560 mk. (760 męż. i 800 kob.), w tej

liczbie 30 jednodworców; ludność w połowie wyznania prawosł., w połowie katol. W O. jest cerkiew mur. p. w. ś. Mikołaja, wzniesiona w 1829 r. kosztem Mikołaja Makowieckiego, uposażona 44 dz. ziemi, ma do 1300 dusz. Zarząd gminny (wołost'), do której należą: m. Hussiatyn i wsie: O., Kuźmińczyk, Heleniszczów z Żarnówką, Uwsie, Kutkowce, Zakupnia z Dąbrówką, Iwachnowce, Demkowce, Szydłowce, Kryków z Wiktorówką, Józefówka i Bednarówka, razem 12 starostw, 1323 osad, ludności wiejskiej w obrębie gm. 4088 męż. i 4389 kob.; ziemi do nich należącej 6913 dz. (5876 dz. ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje innych stanów 1200 męż. i 1341 kob.; ziemi prywatnych właścicieli 13,950 dz. (8,859 ornej). Cały więc obszar gminy zajmuje 20,853 dz. (14,755 ornej), z ludnością 11,018 dusz. Na Olchówce są 3 młyny. Grunt górzysty, ziemia czarnoziem pomieszany po części z glinką; ziemi włośc. 1792 mr., ziemi cerkiewnej 50, ziemi dwors. w 3-ch folwarkach 3350 mr., w tej liczbie 2350 mr. ziemi sadybowej i pola or., 700 mr. lasu, 300 mr. sianożęci, zuboczy, rudek i nieuż. Do szlachty czynszowej należy 257 mr. Znajduje się tu kamień wapienny, cios i piasek. W 1559 r. należało sstwo olchowieckie do Jana Świercza z Olchowiec; pod koniec XVII w. wś ta należy do Jerzego Wołodyjowskiego, stolnika przemyskiego, żonatego z Krystyną Jeziorkowską. Po ich śmierci bezdzietnej O. stał się własnością siostry Jerzego Anny, która była za Stanisławem Makowieckim, stolnikiem latyczowskim. W XVIII w. należy O. do Potockich; w 1793 r. bierze go za długi od Prota Potockiego Salomea z Potockich Starzyńska, od której w 1803 r. nabywa Mikołaj Makowiecki i O. pozostaje w ręku Makowieckich aż do r. 1853, w którym Jadwiga z Makowieckich wnosi go w posagu do rodziny Czerwińskich, dzisiejszych właścicieli. Por. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 223, 265. 2.) **O.** al. *Karmelity*, futor, pow. kamieniecki, gm. Dłużek, par. kat. Kamieniec (potrynitarska), o 5 w. od Kamieńca, ma 14 osad, 62 mk., 40 dz. ziemi. 3.) **O.**, futor, pow. kamieniecki, gm. i par. Gródek, ma 3 osady. Należał do księży franciszkanów w Gródku, dziś rządowy. 4.) **O.**, wś, pow. krzemieniecki, par. kat. Wiśniowiec. 5.) **O.**, w dok. *Olchów* al. *Olechowiec*, wś nad bezim. strumieniem, płynącym od sioła Semihory i uchodzącym w pobliżu od lew. brz. do Rosi, pow. kaniowski, rozłożona na górach, jarach i błotach, o 40 w. od Kaniowa, 12 w. od Tahańczy a 7 w. na wsch. od Bohusławia, ma 1480 mk. prawosł. i 12 katol., 840 dz. ziemi włośc., 360 dz. ziemi ornej folwarcznej. W 1790 r. było tu 117 dm. i 923 mk. Cerkiew paraf. p. w. ś. Michała, drewniana, podług wizytacyi dziekana bohusławskiego z 1746 r. wzniesiona w 1743 r. obok dawniejszej, istniejącej od 1700 r. Cerkiew ta od 1739—1795 r. była unicką. Oprócz tego znajduje się w O. zarząd gminy i młyn wodny na Rosi, przerabiający rocznie do 80,000 pudów pszenicy na mąkę pytlowaną. Niedaleko od wsi, nad Rosią, znajduje się starożytne okopisko, otoczone wałami, w którem, podług miejscowego podania, bronili się mieszkańcy podczas napadów Tatarów. Dawniej O. należał do sstwa bohusławskiego, obecnie zaś do klucza bohusławskiego hr. Branickich. Nazwę otrzymał od obficie tu niegdyś rosnącej olszyny, dziś prawie zupełnie wyciętej. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, przemysłu domowego żadnego nie mają. Położenie górzyste, w około lasy, gleba pszenna, bardzo urodzajna; grunta dotykają brzegów Rosi. O O. znajdujemy wzmianki w Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 322 i cz. VI, t. 2: 112, 113, 200 i 249. 6.) **O.**, małe mko, pow. uszycki, w pobliżu rz. Kalusa, niedaleko od Dniestru i granicy pow. mohylowskiego, na płd.-wschód od Uszycy, gm. Kalno, par. kat. Struga Wielka, ma 211 dm., 1608 mk., 1639 dz. ziemi. Cerkiew p. w. ś. Paraski, wzniesiona w 1844 r., uposażona 117 dz. ziemi, ma 2103 parafian. Dom modlitwy żydowski. Wś O. stanowiła niegdyś dobra królewskie, z których za czasów saskich utworzono sstwo olchowieckie, w skład którego, podług lustracyi z 1765 r., wchodziły: O., Stawczany, Huta Głębowska, Senatowka i Maciursk. Posiadał je wówczas Marcin Koziobrodzki, opłacając kwarty 1421 złp. 17 gr. Taryfa 1776 r. podaje we wsi O. 125 dymów, płacących po 7 złp. podymnego. Podług konstytucyi z 1775 r. sstwo to nadane zostało Szczęsnemu Potockiemu, gen. artyleryi koronnej. Lustratorowie 1789 r. zastali posiadaczem sstwa tegoż Potockiego, którzy z O., Stawczan, Pilipów, Głębokiej, Maciurska, Huty Starej i Nowej miał czystego dochodu 10,388 złp. $14^1/_2$ gr. W lustracyi tej czytamy: „Wś O. położona na wzgórku, niedaleko rz. Kalusa, lasy dębowe i czarne były dość znaczne, lecz robieniem potażu i huty szklannej wytrawionemi zostały. Burty saletrzane w O. znajdują się, które były przed lat siedmiu wyrobione. W kilka lat później zaczęli się tu osiedlać żydzi i odtąd uważano O. za miasto. Potocki ustąpił praw swych do sstwa gen. Dzierzkowi; prawo to służyło do d. 17 sierpnia 1837 r. Kwarta przynosiła 2037 rs. Por. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 372; cz. III, t. 2: 566; cz. III, t. 3: 43—45. 7.) **O.**, mko, pow. zwinogrodzki, okr. pol. w Kalnibłotach, par. kat. Zwinogródka, leży przy dr. poczt., o 8 w. na płd.-zach. od Zwinogródki, o 7 w. od Husakowa, przy połączeniu trzech niewiel-

kich ruczajów w jeden, który pod nazwą Olchowej, o 5 w. powyżej, pod wsią Stebne, uchodzi do Gniłego Tykicza. Ruczaje te łącząc się z sobą otaczają wyniosły półwysep, który według podań miał być otoczony wałem i rowem, służąc jako miejsce obronne. Wał był uwieńczony częstokołem, rów zaś napełniony wodą. Podług opowieści O. do czasów ruiny był bardzo handlowym punktem, mieli tu kramy Grecy i kupcy ze Lwowa. Podczas wojen kozackich mieszkańcy rozbiegli się, zwłaszcza zaś przed napadem Turków na Czehryn. Od tego czasu O. nie mógł się już podnieść, pomimo że stał się głównem miastem sstwa. Z dawniejszych sstów znany jest Józef Rzewuski, żonaty z Maryanną, wnuczką hetmana kozackiego Wyhowskiego. Później od 1697 do 1780 r. sstwo olchowieckie było w posiadaniu ks. Jabłonowskich. W 1780 r. za położone zasługi dla Rzpltej O., z obszernemi włościami sstwa, podarowany był hetmanowi koron. Fran. Ksaweremu Branickiemu. W 1817 r. dobra te dostały się w posagu hr Zofii Branickiej, zamężnej pierwszy raz za ks. Sanguszko a powtórnie za hr. Arturem Potockim. Dziś O. z przyległemi włościami jest w posiadaniu wnuków Artura a dzieci hr. Adama Potockiego. Klucz olchowiecki, zwany właściwie bużańskim, z powodu, że główny zarząd znajduje się we wsi Bużanka, obejmuje 36,657 dz. wybornej ziemi i 8225 dusz rewiz. Należą do niego następujące wsie i folwarki: dwa zarządy ekonomiczne w Olchowcu, dalej Husakowo, Kobrynowo, Zalesko, Popówka, Czyżówka, Czemeryskie, Jabłonówka, Żabianka, Bużanka, Daszkówka, Pisarzówka, Smolczyńce i Chiżyńce. W samym O. jest 2819 mk. prawosł., 23 kat. i 115 żyd. Dawniejszy O. był znacznie rozleglejszy i ciągnął się w kierunku rzki Popówki, gdzie na polach znajdują się cegły i inne ślady dawnych budowli. W okolicy mka zasługują na uwagę t. z. Szugajłowa mogiła, służąca za znak graniczny pomiędzy polami Olchowca i wsi Stebnej, oraz uroczysko leśne Żydowskie, w którem podczas wojen kozackich wielu zginęło żydów. O 2 w. od O. znajduje się cukrownia, założona w 1843 r., jedna ze znaczniejszych w okolicy. Dawniej w O. była kaplica katol., obecnie znajdują się dwie cerkwie prawosławne: Troicka, wzniesiona w 1781 r. i uposażona 42 dz., oraz Nikołajewska, dawniejszej fundacyi, uposażona 43 dz. ziemi. Podług wizyty dziekana korsuńskiego z 1741 r. obie te cerkwie były drewniane, pierwsza wzniesiona w 1703 r., druga zaś w 1723 r., i miały po 50 dworów parafian. Do 1831 r. obie cerkwie władały stawem i młynem w mieście, dotychczas noszącymi nazwę brackich, z nadania hetmana Jurka Chmielnickiego z 18 grudnia 1659 r. Co do przeszłości dziejowej ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 3: 407; Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 531; Kronika Samowidca, str. 122. *K. Cz.—J. Krz.*

Olchowiec 1.) rzeka, pow. buczacki. Od Chmielówki przez Dobropole, Mateuszówkę, Ossowce i Piławę ku dolinie Strypy ciągnie się pasmo wzgórz bez nazwiska. Najwyższy szczyt Baba (393 mt. szt. gen.) wznosi się na obszarze Dobropola. Tu rozpościerają się rozległe sianożęcia, które w obrębie gm. Pilawy należały niegdyś do ks. dominikanów z Buczacza. U wsch. i płd. podnóża Baby wytryska kilka strumieni łącznych, które spadając ku połud.-wsch., pod Pętlikowcami Nowymi tworzą rzekę Olchowiec. Odtąd płynie jako struga na płd. do Pilawy, gdzie zasiliwszy się wodami stawu pilawskiego zwraca się na zach. a dosięgnąwszy Nowostawców przyjmuje bieg południowy; przepływa stawy w Medwedowcach, Pyszkowcach, Trybuszowcach, Ćwitowej, opływa od zach. Rzepińce, Pomorce, Zaleszczyki Małe, wreszcie Jazłowiec. Tutaj w krętym biegu przechodzi na obszar Nowosiołki, gdzie przyjmuje kierunek zachodni i w lesie Kinderowie zlewa swe wody do Strypy z lew. brzegu. Wzdłuż całego biegu płynie równolegle do doliny Strypy, w odległości 2 do 4 klm. Niegdyś słynęła ze swych stawów rakowych i rybnych. Długość biegu 30 klm. Spadek wód: 353 mt. (źródła koło folw. Michałpola), 340 mt. (staw w Pilawie), 316 mt. (staw w Świtowej), 300 mt. (ujście). 2.) **O.**, także *Wyrwa*, potok, bierze początek u leśniczówki Olchowy, w obr. Makowisk, pow. jarosławski, z błotnych nizin, zwanych Ogrodami. Z początku płynie na płn., a przeszedłszy na obszar Piwody, zwraca się na zachód, zabiera tutaj wody moczarowatych łąk, opływa wś Piwodę od płd., a na zach. jej krańcu zwraca się na płd.-zach. i podąża w tym kierunku granicą gm. Wiązownicy i Szówska do Sanu z praw. brzegu. Długość biegu 9 klm. 3.) **O.**, al. *Olchówka*, potok górski, bierze początek w obr. gminy Chrewta, w pow. Lisko, na płn. stoku pasma górskiego Odrytu, płynie na płn. przez Olchowiec, przysiołek wsi Chrewta, i w tejże wsi uchodzi do Czarnej rzeki z lew. brzegu. Długość biegu 3¾ klm. 4.) **O.**, potok, powstaje u wsch. podnóża lesistego wzgórza Kurmanki (422 mt.) ze źródeł leśnych, na płn.-zach. wsi Olchowca, w pow. brzeżańskim. Płynie po pod Chmielowy las na płd.-wsch., a dosięgnąwszy płn.-zach. krańca tejże wsi, zabiera strugi spływające z pod Jaryszkowa (414 mt.), przepływa środkiem wś Olchowiec, obszar wsi Rybnik, wpada z lew. brzegu do Mięczyszczowa, dopływu Złotej Lipy. Długość biegu 9 klm. Nad lewym brz. rozpościera się grzbiet

wzgórzysty Kizią zwany (413 mt. i 399 mt. wznies.), na przestrzeni między tym potokiem a doliną Złotej Lipy. 5.) **O.**, potok, powstaje ze źródeł polnych w obr. Suszczyna, pow. tarnopolski; płynie zrazu na płd., potem zwraca się na płn.-zach., przepływa Suszczyn, poniżej poniżej którego uchodzi do Gniezny, na granicy z gminą Łoszniowem, w pow. trębowelskim. Długość biegu $7^1/_2$ klm. 6.) **O.**, potok, w górnym biegu *Cieniawą* zwany, powstaje w obr. gminy Turki, w pow. kołomyjskim, w zach. stronie tejże gminy, ze źródeł łącznych; płynie na płd. zraszając obszary gm. Turki i Cieniawy; przepłynąwszy wś Cieniawę zwraca się na płd.-wsch., zrasza płn.-wsch. obszar wsi Kornicza i Pererowa, następnie obszar Matyjowiec i w Załuczu zlewa swe wody do Prutu z praw. brzegu. Długość biegu $12^1/_8$ klm. *Br. G.*

Olchowiec 1.) z *Baraniem*, wś, pow. krośnieński, leży w okolicy górskiej, 453 mt. wznies., nad pot. Olchowskim, uchodzącym z praw. brzegu do Wisłoki. Na obszarze tej gminy a prawie w samej wsi przyjmuje potok dopływy górskie: z płn. Obszar a z płd. Ganiuski potok. Najwyższym punktem jest szczyt Olchowczyk al. Jaworzyska, 728 mt. wznies., w Jasieniowce 632 mt.; zniża się zaś ku płn. zach. w wąską dolinę Wisłoki. Przys. Baranie (odl. 4 klm.), nad pot. t. n., uchodzącym do potoku Wilszny, składa się z kilku chat na polanie, otoczonej lasem, w pobliżu granicy węgierskiej, na wysokości 662 mt. Wś odl. od Dukli o 14·8 klm., ma 390 mk. gr.-kat. i 10 izrael., przysiołek zaś 44 mk. gr.-kat. Jest tu kapelania gr.-kat., z drewnianą cerkwią, szkoła paraf. i kasa pożycz. gminna z kapit. 475 zł. w. a. Kapelania należy do dyec. przemyskiej, dek. dukielskiego i obejmuje Wilsznę i Popiankę z ogólną liczbą 680 parafian. Pos. wiek. Zygm. Maniawskiego ma obszaru 565 mr. lasu; pos. mn. 534 roli, 155 łąk, 1208 past. i 10 mr. lasu. O. graniczy na wschód z Wilsznią, na północ z Ropianką a na północny-zachód z Polanami. 2.) **O.**, przys. do Chrewta, pow. liski, par. rz.-kat. w Polanie, a gr.-kat. w Chrewcie. Ma 380 mk. (w tem 4 rz. kat.). Mała górska osada rozciąga się nad bezimiennym dopływem z lew. brzegu Czarnej Sołotwiny, uchodzącej z praw. brzegu do Sanu, a na płn. stoku pasma lesistego Odrytu. Osada górska graniczy na wsch. z Seredniem Małem, na płn. z Leobratem a na zach. z Sanem i wsią Rajskiem. 3.) **O.** al. *Olchowce*, rus. *Olchoweć*, wś, pow. bóbrecki, 9 klm. na zach. od mta Bóbrka a 4 klm. na zach. od st. kol. Bóbrka. Na płn. leży Budków, na wsch. Chlebowice i Wołoszczyzna, na płd. Suchodół, na zach. Łopuszna. W płn.-zach. lesistej stronie obszaru powstaje mały potok i płynie na płd. do Suchodołu, gdzie wpada do pot. Siedliski. Nad potokiem, w płd. stronie obszaru, leżą zabudowania wiejskie (347 mt.). Na płn. od nich wznosi się wzgórze do 367 mt. Własn. wiek. (Alfreda hr. Potockiego) ma roli or. 3, łąk i ogr. 4, lasu 388 mr.; własn. mn. roli or. 449, łąk i ogr. 82, past. 18, lasu 150 mr. W r. 1880 było 342 mk. w gm., 3 na obsz. dwor. (obrz. gr.-kat.). Par. gr.-kat. w miejscu, dek. bobrecki. Do par. należą: Łopuszna i Wołoszczyzna. We wsi jest cerkiew pod wez. ś. Trójcy. 4.) **O.**, część Kurzan, w pow. brzeżańskim. 5.) **O.** al. *Olchowczyk*, rus. *Olchiwczyk*, grupa domów w Browarach, w pow. buczackim. 6.) **O.**, grupa domów w Wygnance, w pow. czortkowskim. 7.) **O.**, przedmieście Rozdołu, w pow. żydaczowskim. 8.) **O.**, wś, pow. brzeżański, odl. 6 klm. na płd. od Brzeżan, nad potokiem, który pod Rybnikami (o 4 klm.) wpada do Złotej Lipy. Granice: od wsch. Posuchów i Nowa Grobla, płd. Rybniki i Mieczyszczów, zach. Nadorożniów, płn. Brzeżany. Obszar pos. wiek. gr. or. 258, łąk i past. 100, lasu 1034 mr.; włośc. 1249 mr.; ludn. rz.-kat. 64, par. Brzeżany, gr.-kat. 650, par. w miejscu, dek. Brzeżany. Szkoła fil. o 1 nauczycielu, kasa pożycz. gminna z kapit. 1828 zł. a. Właściciel pos. wiek. Stanisław hr. Potocki. 9.) **O.**, wś, pow. horodeński, leży nad pot. Krzywecewa, dopł. Dniestru, który płynie tuż za granicami gminy. Granice od wsch. Czernelica i Dubki, płd. Olejowa Korolówka, zach. Semenówka, płn. Korniów i Kunisowce. Dwie ostatnie wsie leżą nad Dniestrem. Obszar dwor. 289 mr., włośc. 1547 mr. ludn. rz.-kat. 41, par. w Czernelicy (odl. 4 klm.), gr.-kat. 722, par. Korniów, st. poczt. Czernelica, kasa pożycz. gminna z kapit. 1896 złr. Właśc. pos. wiek. Marya Gniewosz. 10.) **O.**, wś, pow. borszczowski, leży na lewym brzegu Dniestru o 5·5 klm. na płd. od Mielnicy. Granice: od wsch. Dzwiniaczka i Wołkowce, od płd. i zach. Dniestr, tworzący tu granicę od Mołdawii, od płn. Mielnica. Obszar dwor. 1869 mr.; włośc. 2530 mr. Ludn. rz.-kat. 69, par. Mielnica, gr.-kat. 1980, par. w miejscu, dek. Kudryńce; sąd pow. i st. poczt. Mielnica, szkoła etatowa o 1 nauczycielu. W dokumencie wystawionym w Wilnie 4 czerwca 1517 r. Zygmunt I poleca Stanisławowi Lanckorońskiemu z Brzezia, cześnikowi sandomierskiemu, ście kamienieckiemu, aby zawiesił wszelkie kroki sądowe w grodzie przeciw Adamowi Swyrcz z Olchowca, chorążemu kamienieckiemu, aż do rozstrzygnięcia króla (Akta g. i z., t. II, str. 17). Właściciele posiadłości wiek. hr. Dzieduszyccy. *Mac.—Lu. Dz.—B. R.*

Olchowiecki potok, powstaje w obr. gm. Rakszawy, pow. łańcucki, w płn.-zach. obszarze gminy, w okolicy leśniczówki Olchowca.

Zabrawszy liczne strugi leśne, podąża ku płn., przepływa wsch. obszar gm. Trzebosi i na granicy tej gm. z Wólką Niedźwiedzką, poniżej Bud Łańcuckich, zlewa się do Trzebośny z pr. brzegu. Długość biegu 6 klm. *Br. G.*

Olchowiki, ob. *Olchówka.*

Olchówka, wś, pow. włodawski, gm. Turna, par. obrz. wschod. Sosnowica. Posiada gorzelnię, z produkcyą na przeszło 30,000 rs., 22 dm., 158 mk., ziemi 937 mr. W 1827 r. było tu 19 dm., 122 mk.

Olchówka 1.) mała rzeczka w pow miń skim, lewy dopł. Zasuły; bierze początek ze wzgórzy za wsią Osinówką, pod folw. Osinówka obraca młyn i po zanim, ubiegłszy 3 wiorsty, ma ujście; kierunek zachodni; długość biegu około 5-u wiorst. 2.) **O.** al. *Wisza*, rzeczka w gub. mińskiej, pr. dopł. Ipy, lew. dopł. Prypeci. 3.) **O.**, rzeczka w gub. mińskiej, w połączeniu z niewielką rzeczką Żest tworzy Uździankę, wpadającą z lew. strony do Ussy, praw. dopływu Niemna.

Olchówka, najniebezpieczniejsza rapa na Niemnie, pod wsią Miżańce, w pow. trockim.

Olchówka, rzeczka w pow. kamienieckim, pr. dopł. Zbrucza, ob. *Mucha* i *Muszka.*

Olchówka 1.) zaśc, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost, okr. wiejski i dobra Jundziłowo, o 7 w. od gminy, 17 dusz rewiz.; własność Szyrynów. 2.) **O.**, os. karcz., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Dzisny, 2 dm., 12 mk., w tej liczbie 5 kat., 8 żyd. 3.) **O.**, al. *Olchowiki*, zaśc. włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Kuryłowicze, o 10 w. od gminy a 9 w. od Dzisny, 1 dm., 8 mk. prawosł. (5 dusz rewiz.). 4.) **O.**, al. *Olchówki*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Dokudowo, o 30 w. od Lidy, 14 dm., 169 mk. (75 dusz rewiz.); własność ks. Wittgensteina. 5.) **O.**, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Myto (dawniej Wawerka), okr. wiejs. Wawerka, o 21 w. od Lidy a 10 w. od Wasiliszek, 5 dm., 32 mk. katol. (w 1864 r. 11 dusz rewiz.); należy do dóbr Bogdanowszczyzna, Skinderów. 6.) **O.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, okr. wiejski Zalesie, o 11 w. od gminy, 8 dusz rewiz. 7.) **O.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław, okr. wiejski Wróble, o 5 w. od gminy a 46 w. od Wilejki, 4 dm., 36 mk. (14 dusz rewiz.); własność Czyżow. 8). **O.**, wś włośc., tamże, w 3 okr. pol., gm. Parafianowo, okr. wiejski Wiatochma, o 4 w. od gminy a 74 w. od Wilejki, 5 dm, 37 mk., w tej liczbie 25 prawosł. i 12 katol. (18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Wiatochma. 9.) **O.**, al. *Olchowiki*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitco, o 17 w. od gminy a 96 w. od Wilejki, 12 dm., 114 mk. (w 1864 r 39 dusz rewiz.); należy do dóbr Derkowszczyna Domejków. 10.) **O.**, folw. rząd. nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmiana, o 6 w. od gminy a 3 w. od Oszmiany, 1 dm., 17 mk. katol. (w 1864 r. 1 dusza rewiz.); należy do dóbr skarbowych Daukszyszki. 11.) **O.**, os. karcz. nad rz. Oszmianką, tamże, 1 dm., 9 mk. żydów. 12.) **O.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 27 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. katol. 13.) **O.**, wś szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 67 w. od Wilna, 1 dm., 13 mk. katol. 14.) **O.**, w narzeczu ludowem *Alechauka*, mały folw. poleski, pow. bobrujski, przy drodze ze wsi Zabołocie do folw. Zakolno, w 3 okr. pol. hłuskim, par. katol. Hłusk; grunta piaszczyste. Własność niegdyś radziwiłłowska, dziś ks. Wittgensteina. 15.) **O.**, zaśc. nad bezimien. dopł. Wiaczy, pow. miński, nad granicą pow. borysowskiego, w 1 okr. pol., ma 9 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna. 16.) **O.**, wś poleska nad rz. Połozą, pr. dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. bieliczańska, ma 8 osad, miejscowość odludna, gleba piaszczysta. Rzeka Połoza wypływa z lasów pod O. 17.) **O.**, dobra, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, o 7 w. od mka Berezyny Luboszańskiej, 1277 dzies. ziemi. Grunta niskie, żytnie, lasy zniszczone; dziedzictwo Borsuków. 18.) **O.**, pięć osad wiejskich, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, o 10 w. ku zachodowi od mka Kojdanowa; miejscowość falista, mało leśna. 19.) **O.**, wś nad bezim. dopł. Uszy, w zachod. str. pow. słuckiego, ma 9 osad, miejscowość bezleśna. 20.) **O.**, folw. nad rz. Morocz, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, niegdyś własność Mogielnickich a od 1868 r. urzędnika Klimowa, dany mu w nagrodę, należy do domin. Kijewicze (ob); łąki i grunta piękne. 21.) **O.**, folw., pow. słucki, niegdyś Radziwiłłów, teraz ks. Wittgensteina, ma 7 włók. 22.) **O.**, folw., pow. słucki, należy do dóbr Filipowicze (ob.). 23.) **O.**, zaśc. w dobr. Sarya, pow. drysieński, ma 44 dzies. 24.) **O.**, wś, pow. orszański, gm. mikulińska, 6 dm., 37 mk., z których 3 zajmuje się garbarstwem. 25.) **O.**, wś, powiat homelski, gm. diatłowicka, 25 dm., 165 mk. 26.) **O.**, wś, powiat witebski, w pobliżu ciągnie się pasmo wzgórzy. *J. Krz.—A. Jel.*

Olchówka, ob. *Wolszka*

Olchówka, niekiedy *Wilsznią* zwany potok, powstaje w obr. gm. Wilszni, pow. krośnieński, ze źródła leśnego, u płn. podnóża Studenego wierchu (706 m.), płynie na płn.; we Wilszni zwraca się na płn.-zach., zabiera od lew. brz. strugę Moczarec i przechodzi na obszar Olchowca, gdzie od lew. brz. przyjmuje wody pot. Ganiuszki, a od pr. brz. Obszar; zrasza łąki wsi Polan i tu uchodzi z pr. brzegu do

Wilszni, dopływu Wisłoki. Długość biegu 8 klm. *Br. G.*

Olchówka al. *Orowy*, rus. *Olchiwka*, wś, pow. doliński, 21 klm. na płd.-wsch. od Doliny, 12 klm. od sądu pow. w Rożniatowie tuż na zach. od Perchińska. Na płn. leży Ryszniate, na zach. i płd. Duba, na wsch. Perehińsko. Płn.-wsch. część wsi przepływa pot. Radowa, dopływ Duby, od płd.-wsch. z Perchińska, na płn. zach. do Ryszniatego, i zabiera w obrębie wsi od lew. brzegu małe strugi płynące z płd. na płn. Stronę płd.-zach. przepływa pot. Gniły, dopływ Radowy. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru, w dolinie Radowy. Na granicy zach wznosi się wzgórze do 443 m. Własn. więk. (fundacyi hr. Skarbka) ma roli or. 2. łąk i ogr. 2, past. 4 mr.; wł. mn. roli or. 107, łąk i ogr. 307, past. 40 mor. W r. 1880 było 330 mk. w gm. (6 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Rożniatowie, gr. kat. w miejscu, dek. doliński. Do tej parafii należy Ryszniate. We wsi cerkiew pod wezw. św. Eliasza i szkoła jednokl. niezorganizowana. Dawniej była tu huta żelazna. Jest tu tartak wodny o jednej pile zwyczajnej i o jednym gatrze, który zużywa rocznie 220 metr. kub. drzewa jodłowego i świerkowego, a produkuje 140 metr. kub. desek, łat i brusów. W inwentarzu klucza rożniatowskiego z r. 1758 (Rkp. Ossol. № 1419, str. 107) znajdujemy następujący kontrakt na arendę Ryszniatego: „Daję ten kontrakt od skarbu IMP. Wacława na Rzewuskach, Olesku itd. Rzewuskiego starozakonnemu Ickowi Szymkowiczowi na arendę wsi Resniatego i Olchówki, a to za sumę 250 złp., którą dwiema ratami wypłacać powinien, pierwsza 10 grudnia, druga 26 maja 1759. Do tej arędy pole i sianożęć zdawna do arendarza należąca przyłącza się, także i poddany jeden, który wszystkie podatki pieniężne do zamku oddawać powinien. Ostrzega się dla skarbu, aby arendarz trunki dobre, cenę i miarę sprawiedliwą, z zamku wydaną i cechowaną, szynkował, żadnych ludziom uciemiężenie czyniących sposobów niewymyślając. Trunków proporcyonalnie borgować powinien, to jest pociężnemu nie więcej jak zł. 6, pieszemu jak zł. 3, które długi za wiadomością zamkową odbierać ma co kwartał. Ten kontrakt zaczyna się od d. 24 czerwca 1758, a kończyć się będzie w tymże dniu 1759 r. Działo się w zamku dolińskim 22 czerwca 1758.“ *Lu. Dz.*

Olchowo, zaśc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Markuny, o 16 w. od gminy, 11 dasz rewiz.; należy do dóbr Turłowo, Kotwiczów.

Olchowska Posada, wś, pow. sanocki, par. rz. i gr. kat. w Sanoku (odl. o 1·8 klm.). Leży na lew. brz. Sanu, przy gościńcu do Liska, ma cerkiew drewnianą i 1213 mk. Pos. wiek. jest własnością gm. m. Sanoka i składa się z 154 mr. roli, 25 mr. łąk i 9 mr. past.; pos. mn. ma obszaru 612 mr. roli, 69 mr. łąk i 39 mr. past. Szemat. kośc. podają 904 mk. rz.-kat. i 20 gr.-kat. O. graniczy na półn. z Posadą Sanocką, na zach. z Płowcami i Stróżą Małą a na połud. z Zahutynem i Stróżą Wielką. *Mac.*

Olchowy-Ostrów, uroczysko leśne, w pow. rzeczyckim, w 3 okr. pol. kalenkowickim, wśród bagien okalających jezioro Stojaczeje, pomiędzy wsiami: Kokujewicze, Ostaszkowicze, Sławań i Chutor. W ostatnich latach poczyniono tu roboty kanalizacyjne. *A. Jel.*

Olchowy, ostrów, pomiędzy Dnieprem a jego dopływami, na pr. brzegu, poniżej Chersonu, ob Wieliczko, t. III: 479.

Olchowy potok, powstaje w płn. zach. stronie wsi Niwry, pow. borszczowski; płynie na płd.-wsch. przez pola niwrzańskie, przepływa płn. część Niwry, przyjmuje od płd. potok od Zalesia płynący i uchodzi z pr. brzegu do Zbrucza. Długość biegu $4^1/_2$ klm. Ujście 162 m. npm. (szt. gen.) *Br. G.*

Olchy 1.) *Wielkie*, uroczysko u ujścia Dniepru, na lew. brzegu, pomiędzy mkiem Aleszki a limanem Zburjewskim; ob. Wieliczko, t. III: 482. 2.) **O.** *Grekowe*, uroczysko u ujścia Dniepru, nad limanem, poniżej kosy Zborowskiej; ob. Wieliczko, t. III: 476.

Olchy, rus. *Wilchy*, osada na obsz. dwor. Lisowice, pow. zaleszczycki.

Olcnawa, węg. *Olcnó* al. *Olczno*, niem *Altznau*, al. *Alcnau*, w dokumentach *Dietrichsdorf*, *villa Alexzono*, *s. albi Didaci*, wś, hr. spiskie, pow. lewocki, dystrykt właski. Leży na prawym brzegu Hornadu, przy linii kolei żel. bogumińsko-koszyckiej, w okolicy podgórskiej. Ma 349 mk., 62 dm. i 1628 kwadr. sążni obszaru. Parafia łac. w Welbachu, sąd pow. w Podhradziu, urząd podat. w Włachach. St. p. Włachy. Istniała już na początku XIV wieku, gdyż pod r. 1312 wspomina o niej Fejer w Cod. dipl. Hungariae. *Br. G.*

Olcnó (węg.), ob. *Olcnawa*.

Olcówka, wś nad bezim. pr. dopł. Uża, pow. żytomierski, o 11 w. od Uszomierza odległa. Ruczaj opływający O. przepływa nadto pod Krasnogórką. Główną część składową gruntu tutaj, podobnie jak i w okolicy, stanowi gnejs i czerwony granit. *A. L. Br.*

Olcza, al. *Olczyska*, potok tatrzański, w połud.-wsch. końcu polany Olczysk, wytryska z nadzwyczaj obfitego źródła. Silny potok płynie bardzo bystro ku stopom wierchu Pióra i Małego Regla, między którymi wydobywa się z ciasnego i głębokiego parowu w nieco obszerniejszą dolinkę ku Jaszczurówce. Wzmocniony dwiema strugami, powstającymi w le-

sie Jaszczurówki, i kilku mniejszymi źródłami, między nimi wodą cieplicy Jaszczurówki, płynie O. do Jaszczurówki dość głębokiem korytem ku zabudowaniom Olczy. Wszedłszy w dolinę Zakopianki (ob.) bieży równolegle do niej na przestrzeni 1325 mr. i wpada do niej z pr. brzegu na krańcu wsi Poronina. Długość biegu 12 klm. Ob. *Olczyska. Br. G.*

Olcza, przysiołek Zakopanego, nad pot. Olczą, pow nowotarski. Ob. *Zakopane. Br. G.*

Olczak, ob. *Olszak.*

Olczeniany, fol. szl. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 56 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Olczydajów, urzęd. *Olczadajew* 1.) *Wyższy*, wś nad rz. Ladawą, pow. mohylowski, gm. Kotiużany, par. kat. Łuczyniec, o 35 w. od Mohylowa, 60 w. od st. dr. żel. Żmerynki i 20 w. od st. poczt. w Równej, na płd.-zach. od Kopajgrodu, ma 390 osad, 1320 mk., 1729 dzies. ziemi włościańskiej, 4165 dzies. dworskiej wraz z całym kluczem, do którego należą jeszcze Bielany, Kotiużany i Popiełucha. Cerkiew par. pod w. N. M. P., uposażona 46 dzies. ziemi. Jest tu fabryka piasku cukrowego, założona w 1879 r., przerabiająca do 100,000 berkowców buraków i zatrudniająca 271 ludzi. W 1881 r. zebrano z 868 dzies. 63,750 berk. buraków. Fabryka posiada 5 maszyn parowych o sile 52 koni każda. Znajduje się tu glina fajansowa i kamień płytowy. Własność niegdyś Augusta Dzierzka, prezesa pow. sądów granicznych, dziś prof. dra Fryczka; dzierżawi Michałowski. Jest to bardzo stara osada. W przymierzu zawartem pomiędzy królem Władysławem Jagiełłą a w. ks. Świdrygiełłą w 1431 r. w Łucku wymieniono miejscowości Holzudajow i Ilchuszkow (Olczydajów i Jołtuszków; ob. Narburt Hist. Litwy, tom 7). Musiał mieć przywilej miasta, gdyż Zygmunt August w przywileju danym Bernardowi Pretficzowi w 1549 r. pisze: Mto O. i wsie Srebrna (Serebrya dzisiejsza), Kieliszcze, Michałkowcze, Ludawa w sstwie barskiem, oraz mto Sirań i wsie Jakimowicze, Włoskawcze w pow. kamienickim położone, urodzonemu Bernardowi Pretficzowi i jego sukcesorom wiecznemi czasy nadaje. Dan w Krakowie feria 4 — post fest. Exaltationis s. Crucis 1549 (z papierów familijnych). Widać że O. wrócił następnie do dóbr królewskich, spotykamy bowiem o nim wzmiankę w lustracyi Humieckiego, kaszt. kamienieckiego, z 1616 r.; „Alczydajów, Koraczyńce, Oziaryńce, Srebrna, Huchryn, Agdassów, Serebryja, Jurkowo, Romanowo i insze pustynie. Urodzony P. Nikodem Silnicki imieniem ks. z Ostroga Radziwiłowej, kaszt. trockiej, jako pani dożywotnej i za prawy inszemi swojemi dzierżawco dóbr niegdy JW. Hieronima Jazłowieckiego, wwdy podolskiego, tak Jejmci samej imieniem, jako potomków tego to nieboszczyka Im. wojew. podolskiego, świadczyli się do Imci, że te dobra wyżej mianowane, w księgach rewizorskich za królewskie podanych, i na których sumy stare mianowane, skarb przy odprawowaniu lustracyi ukazował i lustracyi z tych dóbr potrzebował, są dziedziczne, lustracyi niepodległe, na które są pewne przywileje i dyspozycye wieczne, jakoż o niektóre z nich, i litispendencye były zaszły i decydowane są, co się ukaże i natenczasby się ukazało, ale przez odległość księżnej Ici, która natenczas w Litwie jest także i potomków, ktorzy poróżno są, do tego przyjść niemogło“ (Zródła dziejowe, tom 5, str. 68). Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 651, 762; cz. III, t. 3: 69, 92; cz. VI, t. 1 dodatki: 313. 2.) **O.** *Niższy*, wś nad rz. Ladawą, pow. mohylowski, okr. pol., poczta i par. kat. Jaryszów, gm. Kukawka, poniżej wsi Łomozowej, ma 173 osad, 510 mk., 632 dzies. ziemi włośc., 1248 dzies. dworskiej wraz Łomozową. Cerkiew pod wezw. N. M. P., wzniesiona w 1883 r., uposażona 33 dzies. ziemi. We wsi znajduje się kamień ciosowy, młyński i wapienny. Wś ta należała w końcu zeszłego wieku do Katarzyny Kossakowskiej, kaszt. kamienieckiej, z domu Potockiej, która po rozbiorze kraju niechciała złożyć przysięgi, skutkiem czego majątki jej zostały skonfiskowane i darowane w części Komarom (klucz Kuryłowce Murowane), Olczydajów zaś Niższy i Kukawkę otrzymał jen. Herakliusz Morkow (1754—1829); dziś dobra te należą do jego sukcesorów po bracie hr. Morkowych. *Dr. M.*

Olczyna, ob. *Olszyna.*

Olczyska, mylnie *Olczysko*, dolina i polana w obr. gm. Muru-Zasichłego, pow. nowotarski. Od Kopy Królowej, szczytu w Tatrach nowotarskich, rozchodzą się dwa grzbiety, okalające dolinę. Zachodni grzbiet zwraca się ku płn.-zach. i zowie się Skupniowym Upłazem; ciągnie się ze stromymi stokami przez Nieborak, stąd przybierając płn. kierunek i tworząc wysokie brzegowisko potoku Bystrej, kończy się wierchem Nosalem, staczającym się stromo ku Kuźnicom zakopiańskim. Wnętrze jego zajmuje wapień, wierzchołek zaś i północne stoki pokrywają grube warstwy gliny. Od płn. Nosal opada nieco łagodniej ku polanie Bystre zwanej, która ku zachodowi bystro spada do pot. Bystrej, tworząc wysokie brzegi. Wschodnie skałki Nosala zowią się Pióro i wybiegają ku wschod. naprzeciw Małego Regla. Drugi zaś grzbiet od Kopy Królowej ciągnie się pod nazwą Królowej, Pośredniego i Szatry w kierunku płn.-wsch. Od Szatry zwraca się jedna odnoga na płn.-zach., w której wznoszą się regle, w górnej części Suchy Wierch, w średniej Kopieniec Wielki.

Ten wierch przez przełęcz, Suchą Doliną zwaną, wybiega na Kopieniec Mały, pod którym od płn. wznosi się Mały Regiel. Szczycik ten stromo spadając na zachód zamyka z wymienionym wierchem Piórem dolinę O. Lesiste grzbiety, zamykające tę dolinę od wsch. i zach., tworzą oraz przedział między nią a doliną Bystrej i Stawów Gąsienicowych czyli doliną Suchej Wody. W połowie doliny znachodzą się dwie piękne polany; jedna zowie się Skupniową pod Kopieńcem, druga, nieco wyżej, Olczyskami. Polana Olczyska wraz z potokiem i doliną wzięła nazwę swą od kilku zabudowań, położonych powyżej ujścia tego potoku do Zakopianki, należących do Zakopanego, a Olczą zwanych. Wzniesienie źródła 1077·19 mt. i 1070·54 mt. (Janota). Ciepłota wody: 3·8° R. przy ciepłocie pow. 18·40 R. dnia 26 lipca 1867 o g. 5 popłd. (Janota). Czytaj: Eljasza, Przewodnik do Tatr, str. 129. *Br. G.*

Oldern (*Gross* i *Klein*), 1345 *Olderow*, wś, pow. wrocławski. O. Gross, wś, do 1810 r. własność klasztoru klarysek we Wrocławiu. W 1841 r. 33 dm., sołtystwo, 259 mk. (66 katol.): O. Klein, folw. prywatny i młyn.

Oldrzychowice, niem. *Oldrzichowitz*, wś, pow. cieszyński, obw. sąd. jabłonkowski, na Śląsku austr.-górnym, w dorzeczu Olszy, u półn. podnóży gór jabłonkowskich, Graniczy od płn. z Trzyńcem, od wsch. z Łyżbicą (Lischbitz) i Karpentną, od płd. z Tyrą, a od zach. z Gutami. W płd.-zach. narożniku obsz. wznosi się szczyt Jaworowy (1033 mt.), którego stok północny pokrywa las Oldrzychowski. Z pod Jaworowego wytryska silny potok bezimienny, który na górnym swym biegu oddziela obszar O. od obszaru Gut, poczem zrasza zach. obszar O., a minąwszy granicę północną, na obszarze Trzyńca zlewa swe wody do potoku Tyry z lew. brz. Cokolwiek na wschód od tego potoku z lasu Oldrzychowskiego spływają liczne strugi, łączące się we wsi w jedno koryto i podążające również do Tyry z lew. brzegu. Potok Tyra, przybywający od wsi Tyry z płd., przerzyna w kier. płn. obszar O. i przechodzi do Trzyńca. Ze wschodniej połaci wody spływają albo do pot. Tyry, albo podążają na płn.-wsch. do Olszy. Gdy połać zachodnia przedstawia się wzgórzystą (401 mt.), połać wschodnia jest równią (362 mt. — 377 mt.). Domostwa leżą porozrzucane wzdłuż potoków i na podlesiu Oldrzychowskiem. Wś ma 188 dm., 1574 mk. (752 męż., 822 kob.); rz.-kat. 85, prot. 1469, żyd. 20. Co do języka Niemców 21, Polaków 1548 (1880 r.). Dwie szkoły ludowe. Należy do par. łac. w Trzycieszu. Liczne młyny wodne. St. p. w Trzyńcu. *Br. G.*

Olearniki, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części wsi Buda, pow. Rawa Ruska.

Olearskie, przedmieście Myślenic, pow. myślenicki. *Br. G.*

Olechłuchowszczyzna, folw. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 28 w. od m. Wilejki, 1 dm., 9 mk.; własność Czartowicza.

Olechnajcie, wś, pow. rossieński, par. betygolska.

Olechniany, wś, pow. kalwaryjski, gm. Krasna, par. Simno. Odl. od Kalwaryi 33 w., ma 32 dm., 247 mk.

Olechniszki 1.) wś i folw., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i parafia Komaje, o 6 w. od gminy a 40 w. od Święcian; folw. ma 1 dm. i 33 mk. katol., wś zaś 11 dm., 164 mk. katol. (w 1864 r. 15 dusz rewiz.); kaplica katol. par. Komaje. Własność Polkowskich. 2.) **O.**, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski Słowiki, o 4 w. od gminy, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Borodzino, Hołowniów. 3.) **O**, folw. nad pot., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Bohusławiszki, o 57 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.; własność Chlewińskich. 4.) **O.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Soboliszki, o 6 w. od gminy, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr Lukonie, hr. Kossakowskich. 5.) **O.**, wś szl., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 67 w. od Wilna, 5 dm., 49 mk. katol.

Olechnowce, wś, pow. sejneński, gm. i par. Kopciowo. Odl. od Sejn 23 w., ma 6 dm., 51 mk. W 1827 r. było tu 3 dm., 13 mk.

Olechnowicze, 1.) okolica szlach. nad rz. Dzitwą, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 40 w. od Lidy a 33 w. od Wasiliszek, 2 dm., 17 mk. kat. 2.) **O.**, wś i folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne al. Krasnesioło, okr. wiejski Usza, o 8 w. od gminy a 41 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, fol. ma 1 dm. i 7 mk. katol., wś zaś 38 dusz rewiz.; własność Świętorzeckich. 3.) **O.**, wś, pow. prużański, między Sielcem a Maleczem, 21 w. na wsch. od Prużany. *J. Krz.*

Olechnówka, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Trokieniki, o 6 w. od gminy, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr Trokieniki, Szyszków.

Olechnówka, grupa zabudowań i karczma w obr. gm. Woli Rzędzińskiej, pow. tarnowski, na płn. od linii kolei żel. Karola Ludwika, przy drożynie wiodącej do Jodłówki. *Br. G.*

Olechnowszczyzna, folw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, okr. wiejski Zaborze, o 27 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk.; własność Malinowskich.

Olechów 1.) fol., pow. warszawski, gm. Wilanów, par. Powsin. W 1827 r. było tu 2 dm., 29 mk. 2.) **O.** al. *Olechowizna*, kol., pow. nowomiński, gm. i par. Jakubów. Oddzielona od dóbr Łaziska (ob.) w 1842 r., ma 90

mr. gruntu. 3.) **O.**, nad rz. Ner, wś, leś., os. karcz., pow. łódzki, gm. Wiskitno, par. Mileszki. Wś ma 65 dm., 703 mk., ziemi włośc. 1270 mr.; os. leś. 1 dm., ziemi 1 mr.; karcz. 2 dm., ziemi 28 mr. W 1827 r. było tu 55 dm., 368 mk. 4.) **O.**, wś i kol., pow. iłżecki, gm. i par. Sienno. Odl. od Iłży 16 w., ma 59 dm., 352 mk., ziemi dwor. 934 mr., włośc. 566 mr. W 1827 r. było tu 2 dm., 69 mk.

Olechowiec, wś, pow. kaniowski, ob. *Olchowiec.*

Olechowizna, ob. *Olechów.*

Olechówka, rzeczka w pow. lidzkim, w par. katol. Jelna

Olechówka 1.) zabudow wiejskie w gm. Olszówka, pow. limanowski. 2.) **O.**, przysiołek gm. Librantowy, pow. sądecki. *Br. G.*

Oleck *Mały*, po niem. *Klein Oletzko*, pow. margrabowski, nad jeziorem Małem Oleckowskiem al. Małem Oleckiem; st. poczt. Wieliczki. W 1867 r. 535 mk., w tej liczbie 502 Polaków; dziś 556 mk. Część wsi, obejmująca 5 gospodarstw chłopskich, nosi nazwę: Pierdzielówo. O. założył w 1541 r. Bartosz Leśnicki z Mazowsza, który kupił na prawie chełmińskiem 8 włók sołeckich celem wykarczowania boru i założenia wsi dannickiej na 69 włókach.

Olecka, potok podgórski, wytryska w Beskidzie Jabłunkowskim, z pod Wawraczowa gronia (688 mr.), w obr. gm. Jaworzynki, w pow. cieszyńskim, płynie na płn. aż po gościniec żywiecko-jabłunkowski, poczem zwraca się na płn.-zach. i w obr. gm. Izdebny uchodzi do Olszy (Olzy) z lew. brzegu. Długość biegu $4^1/_2$ klm. *Br. G.*

Olecko, al. *Oleckowskie*, jezioro przy mieście t. n. ma 1087 morg. obszaru.

Olecko, miasto, i *Oleckowski powiat*, ob. *Margrabowo.*

Olegsk, dawna nazwa *Olewska.*

Olehińskie błoto, błota mchem porosłe, w gub. kijowskiej, 2 w. dł., a 250 saż. szer. (Fund. „Gub. kij.").

Olei, ob. *Olai.*

Oleja, rzeczka w pow. rossieńskim, ob. *Aleja.*

Olejanowo, wś włośc., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 31 w. od Oszmiany, 7 dm., 45 mk. prawosł.

Olejarze al. *Olearze*, przys. Jeżowego, pow. niski. Mała osada, nazwana od zatrudnienia mieszkańców, zajmujących się wyrabianiem terpentyny, leży na wschodnim krańcu wsi. Na mapie wojskowej (Z. IV, C. XXVI), jako też i u Kummersberga (ark. 10) oznaczoną jest jako fabr. terpentyny i osada Pikuły. *Mac.*

Oleje, po żm. *Olejaj*, dwór i wś rząd., pow. rossieński, o 7 w. od Rossien, z kaplicą katol. par. rossieńskiej. W 1859 r. było tu 12 dm. i 80 mk. Niegdyś własność ks. dominikanów rossieńskich, nadane im wraz z dobrami Skierby przez Mikołaja i Adama Stankiewiczów.

Olejna, młyn nad strum. b. n., pow. wieluński, gm. i par. Rudniki, odl. od Wielunia w. 18; ma 1 dm., 4 mk.

Olejnica, niem. *Oelpoche*, wś, pow. babimoski, o 12 klm. na płd.-wsch. od Kębłowa, nad jeziorem; par. Przemęt, st. poczt. Kaszczor (Altkloster), st. dr. żel. Wolsztyn o 18 klm.; miała około 1845 r. 8 dm., 55 mk., t. j. 50 kat. i 5 prot.; należała niegdyś do klasztoru przemęckiego.

Olejnicze, w dokm. *Olenicze*, wś, pow. owrucki, dawniej w włości woleднickiej, na płn.-wsch. od mka Wolednik; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 189, 191.

Olejnik, wś nad bezim. dopł. Rotoku, pow. wasylkowski, o 3 w. n. zchd. od Rejmentarszczyzny (par. prawosł.), ma 785 mk.; kapl. na cmentarzu grzebalnym, pod w. św. Parascewii, drewniana, wzniesiona w 1808 r., z gruntu odnowiona w 1857 r. Należy do klucza białocerkiewskiego hr. Branickich. *J, Krz.*

Olejniki, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 5 w. od Dziśny, 2 dm., 14 mk., w tej liczbie 4 kat., 10 starow.

Olejniki, część wsi Szado, pow. samborski.

Olejów, rus. *Olijew*, wś, pow. złoczowski, 30 klm na płd.-wsch. od Złoczowa, 15 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Zborowie. Urz. poczt. w miejscu. Na płd. leżą Jackowce i Kudynowce, na płd.-zach. Berymowce, na zach. Moniłówka, Hukałowce i Łopuszany, na płn.-zach. Harbuzów, na płn. Manajów, na płn.-wsch. Białokiernica, na wsch. Białokiernica i Bzowica. Wieś leży w dorzeczu Dniestru, nad Łopuszanką, dopływem Seretu. Wchodzi ona z Łopuszany, od zach., i płynie przez płn. część obszaru w kierunku płd.-zach. aż do zabudowań wiejskich, tu skręca na płn.-wsch. i w tym kierunku płynąc wchodzi do Białokiernicy, tworząc na granicy mały stawek. W obrębie wsi zasilają Łopuszankę małe strugi. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-wsch. stronie obszaru, głównie w dolinie Łopuszanki (333 mt. wznies.), na obu jej brzegach, i na lesistych wzgórzach, otaczających dolinę (wzn. 388 do 400 mt.). W płd. stronie wsi wznosi się Maćkowa góra. Części wsi zowią się: Chatki za dębem, Chaty na cegielni, Chmielnik koło Chomy, Halczyna dolina w stronie płd. Jedna osada zwie się Opryszkową doliną. Karczmy są dwie: Obydra i Zielona. Przez wś idzie od płd. ku płn. droga krajowa zborowsko-załoziecka, Własn. więk. (Kazimierza hr. Wodzickiego) ma roli or. 725, łąk i ogr. 136, past. 99·5, lasu 202; wł. mn. roli or. 741, łąk i ogr. 119, past. 85, lasu 52 ha. Gleba częścią czarnoziemna, częścią gliniasta, lasy na płn. czysto dębowe, zresztą przeważnie bukowe, lub mieszane z osiką, brzozą i grabem.

Przed 25 laty rozpoczęto tu uprawę świerka. Pod względem geologicznym zasługuje na uwagę kaolin, czyli porcelanka (poślednicjszego gatunku), znajdujący się tu w większej ilości. Jest on ciemno zabarwiony, lecz bieleje pod działaniem ognia. Na pokładach kaolinu olejowskiego polega byt 4 fabryk naczyń fajansowych i kamiennych (Steingut): w Lubyczy, Potyliczu, Siedliskach i Glińsku. W r. 1880 było 1285 mk. w gm., 328 na obrz. dwor., między nimi 607 obrz. rz.-kat., 964 gr.-kat., 41 wyzn. mojżesz. Umiejących czytać było 341. Par. rz.-kat. w miejscu, dek. złoczowski, archidyec. lwowska. Parafią tę, a raczej kapelanią, założył i uposażył w r. 1758 Stefan Błędowski, regimentarz. W r. 1848 powiększył fundusz Michał hr Starzeński i zbudował kościół pod wezw. św. Michała Archanioła, konsekracya odbyła się w r. 1864. Kościół wznosi się w płd.-wsch. stronie na wzgórzu. Naprzeciw drzwi kościelnych wkopany jest w ziemię krzyż kamienny, z ruskim nieczytelnym napisem, pochodzący podobno z XVII w. Do par. należą: Beremowce, Białokiernica, Bzowica, Harbuzów, Hukałowce, Łopuszany, Manajów i Moniłówka. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. zborowski. Należy do niej Białokiernica. We wsi są dwie cerkwie: murowana pod wezw. św. Mikołaja, i mniejsza drewniana. Jest tu szkoła etat. jednokl., założona w r. 1858, z językiem wykładowym polskim i ruskim. Do szkoły należy ogród obejmujący 28·77 ha., w którym założono szkółkę drzew owocowych i pasiekę. W r. 1884 chodziło 114 dzieci na 260 obowiązanych do nauki szkolnej. W szkole tej zaprowadzono kurs rolniczy dla starszej młodzieży. Według obliczeń z r. 1880 było w gm. 188 koni, 351 sztuk bydła, 2,500 owiec, 158 sztuk trzody chlewnej, a we dworze 100 koni, 206 sztuk bydła, 1448 owiec, 34 sztuk trzody chlewnej. Sieją tu przeważnie żyto i pszenicę; dwór uprawia także chmiel na przestrzeni 2·5 morga. Włościanie zaczynają naśladować wzorowe gospodarstwo dworskie, przechodzą zwolna do gospodarstwa płodozmiennego, a niektórzy używają lepszych narzędzi rolniczych. Sadownictwo podupadło w ostatnich czasach. Pomyślnie natomiast rozwija się pszczelnictwo. Na uwagę zasługuje pasicka leśna, t. zw. Bałaszówka, znajdująca się w płn. stronie wsi. Wspominana jest ona w dawnych dokumentach za czasów dziedzictwa Sobieskich, a obecnie należy do największych w państwie olejowskiem. Z zakładów przemysłowych znajdują się w O.: olejarnia, wapniarka i młyn przy stawku, utworzonym przez Łopuszankę. Dawniej istniała tu fabryka fajansów, ale podupadła. Z rzemieślników jest po kilku: kowali, stelmachów, szewców, mularzy i tkaczy. Ci ostatni wyrabiają piękne i trwałe werety kolorowe. Gmina posiada kasę pożyczkową z kapitałem 404 zł. w. a. Właściciel O. Kazimierz hr. Wodzicki, znany ornitolog, otacza szczególniejszą opieką zwierzynę leśną, a niemniej ptactwo błotne i polne, dla utrzymania kuropatw i przepiórek pozakładał remizy, t. j. miejsca okopane wśród pól, zarosłe małemi krzakami. Każdego roku w jesieni łowią siecią po 150 par przepiórek i 50 par kuropatw, które w osobnym budynku bywają karmione przez całą zimę, a z wiosną rozwożone na pola do remiz. Według podań miejscowych był O. niegdyś miasteczkiem. W płn. stronie wsi leżą grunta orne, zwane „Na sklepach", na których odkryto ślady piwnic sklepionych. W stronie wsch., na wyniosłem wzgórzu, na t. zw. „Ślepakowej górze", znajduje się okop, według podania ślad dawnego zamku. O. należał dawniej do dóbr Sobieskiego, a w okolicy tutejszej polował Jan III na wiosnę r. 1682 w czasie objazdu dóbr swoich (ob. Listy Jana Sobieskiego do żony Maryi Kazimiery, wyd. Helcel, Kraków, 1860, str. 341). *Lu. Dz.*

Olejowa 1.) *Królewska* al. *Korolówka*, wś, pow. horodeński, nad. pot. bez nazwiska, do pływem Dniestru. Granice; od wsch. Dubki, Siemakowce, od zach. Czortowiec i Harasymów, półn. Semenówka i Olchowiec, od południa Olejowa Korniów, którą tylko potok dzieli od O. Obszar pos. więk. 278, włośc. 767 mr.; ludn. rz.-kat. 126, pow. Czernelica o 10 klm., gr.-kat. 611, par. w miejscu, z fil. Olejowa Szlachecka czyli Korniów 312, Raszków 501 gr.-kat., dek. Horodenka. Szkoła etat o 1 naucz. Właśc. pos. więk. Władysław i Leokadya Wielowiejscy. 2.) **O.** *Szlachecka* al. *Korniów*, wś, pow. horodeński, oddzielona tylko potokiem od O. Królewskiej, graniczy na płd. z Raszkowem i Tyszkowcami. Obszar dwor. 927, włośc. 1566 mr. Właśc. pos. więk. Feliks Bogdanowicz.

Olejowe pole, ob. *Iłowe pole.*

Olek, os., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia w. 29; 1 dm., 5 mk.

Olek 1.) niem. *Ollek*, os., karcz. i folw. do Żurczyna, pow. szubiński, o 4 klm. na półn.-zachód od Rynarzewa, par. Samoklęski, st. poczt. w Rynarzewie; 3 dm. i 21 mk. 2.) **O.**, os. młyn. nad rz. Ołoboczką, pow. odolanowski, o 7 klm. na wschód od Ostrowa, par. Wysock; 1 dm., 10 mk. rz. katol. W nowszych Skorowidzach rządowych nie wykazany. *E. C.*

Olek, fol. i młyn wodny nad rz. Pratwa, należy do Omiechowa, pow. kluczborski.

Olekowce, w spisie urzęd. gminy prawdopodobnie *Oleszkowce*, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki, okr. wiejski

Gnilice, o $3^1/_2$ w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Wasiliszki.

Oleksanka, pierwotna nazwa Libochory, al. Lubochory, wsi pow. turczańskiego (ob. t. V, str. 204).

Oleksianka, wś i fol., pow. nowomiński, gm. Iwowe, par. Latowicz, odl. 32 w. od Mińska, ma 507 mk. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 1004: gr. or. i ogr. mr. 574. łąk mr. 134, lasu mr 283, nieużyt. m. 13; bud. mur. 5, z drzewa 12; płodozmian 18 polowy, las nieurządzony. Wś O. ma os. 40, z gr. mr. 569. Do dóbr O. należała wś Rędzińskie os. 31, z gr. mr. 606.

Oleksice, par. *Leksice.*

Oleksice 1.) *Nowe* (Neu Olexitz), kol. niem., w obrębie wsi Golsendorfu, w pow. stryjskim (ob. t. II, str. 535). 2.) **O.** *Stare*, wś, pow. stryjskiego. Ob. *Komarów* (t. IV, str. 305).

Oleksiejewicze, wś, pow. kobryński, na płn. od drogi antopolsko chomskiej.

Oleksienków, młyn na gruntach wsi Prytyki, pow. humański.

Oleksięta, grupa domów w Kulczycach, pow. samborski.

Oleksiki, os. należąca do ws. Chwastek, pow. lubliniecki.

Oleksin, wś włośc. nad rz. Kostryn, pow. nowomiński, gm. i par. Kołbiel, posiada kościół par. drewniany, 44 mk., 49 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr Rudno. Leży przy samej linii dr. żel. terespolskiej. Kościół i par. erygowana przez dziedzica dóbr Boimie. Erekcya ta w 1547 r. zatwierdzona. Obecny drewniany, wystawiony niewiadomo kiedy. O., par., dek. n. miński (dawn. siennicki), 1935 dusz.

Oleksin, urzęd. *Aleksin*, wś nad rzką Ustyą, dopł. Horynia, pow. rowieński, okr. pol. Klewań, gm. Gródek, par. kat. Szpanów, ma cerkiew par. murowaną; własność ks. Karola Radziwiłła. *X. M. O.*

Oleksin, *Olesin* al. *Olexin*, dom., pow. gnieźnieński, o 6 klm. na wschd.-północ od Kiszkowa, nad strumykiem, który wpada do Wełny, par. Łagiewniki, st. poczt. Kiszków, st. dr. żel. Chwałków (Weissenburg) o 15 klm. Ma 5 dm., 67 mk., 49 katol. i 18 prot., obszaru 191·97 ha.: 155·08 roli, 10·41 łąk, 17·09 pastw., 4·80 nieuż. i 4 53 wody; właściciel Ernest Bettcher, a około 1793 r. Antoni hr. Grudziński. *E. C.*

Oleksińce, wś nad Seretem, pow. zaleszczycki, odl. 12 klm. na połud. od Ułaszkowiec a o 14 klm. na połud.-wsch. od Tłustego, granice: od wsch. Głęboczek, od połud. Muszkarów, zach. Worwolinie, półn. Szerszeniowce. Obszar dwor. 1163, włość. 1261 mr.; ludn. rz. kat. 120, par. Tłuste, gr.-kat. 930, par. w miejscu, z fil. Szerszeniowce (820) razem 1750 gr.-kat., dek. skalski, dyec. Stanisławów. Właśc. poś. więk. Nathan Weissglas. *B. R.*

Oleksinek, urzęd. *Aleksinok*, wś nad rzką Ustyą, dopł. Horynia, pow. rowieński, okr. pol. Klewań, gm. Gródek, par. Szpanów o $^1/_2$ mili od Równego, ma 165 mk. i cerkiew drewnianą. Założona około 1530 r. przez Wasyla Czaplica, przezwaną została Nowym Szpanowem i miała wówczas 25 osad. W 1699 r. był tu zamek murowany, opatrzony strzelbą i moździerzem a do fol. należały wsie Oleksin, Zozów i Pawłowszczyzna. Dziś własność ks. Karola Radziwiłła. *X. M. O.*

Oleksiniec 1.) *Stary*, wś, pow. krzemieniecki, ob. *Aleksiniec*. Leży w okr. pol. poczajowskim, gm. w miejscu, o 13 w. od Wiśniowca, 21 w. od N. Poczajowa, a 4 w. od Oleksińca Nowego. Był tu niegdyś kośc. par. katol. dek. krzemienieckiego. Niegdyś dziedzictwo ks. Sołomareckich, w XVII w. Czartoryskim przez ks. Beatę Sołomarecką, darowane, dziś Rzyszczewskich. 2.) **O.** *Nowy*, mko, powiat krzemieniecki, okręg pol. poczajowski, par. Wiśniowiec, nad samą granicą Galicyi, o 4 w. od St O. Pierwotnie było wsią, Andrzejów zwaną. W 1870 r. było 178 dm., 650 mk., w tem 46% żydów, 6 sklepów, 12 rzemieślników; cerkiew, synagoga, dom modlitwy żydowski, targi i trzy jarmarki. Obecnie ma 1471 mk. Niegdyś własność Wiśniowieckich. Około 1570 r. Aleksandra, córka Jędrzeja ks. Wiśniowieckiego, wwdy wołyńskiego, wydana za Jerzego Czartoryskiego, wniosła tę majętność w dom mężowski. Od swego imienia zmieniła nazwę osady i uzyskała dla niej przywileje na miasteczko. Przy końcu XVIII w. należał do Józefa ks. Czartoryskiego, stolnika w. lit., ostatniego potomka linii koreckiej, córka którego ks. Celestyna, wydana za gen. Gabryela Rzyszczewskiego, wniosła posagiem w dom Rzyszczewskich. 3.) **O.** *Polny*, urzęd. *Aleksiniec*, wś nad rz. Uszycą, pow. proskurowski, okr. pol., gm., st. poczt. i tel. Jarmoliniec (o 7 w.), par. katol. Gródek (o 12 w.), przy drodze z Jarmoliniec do Gródka. Ma 196 osad, 1212 mk., 1040 dzies. ziemi włośc., 1284 dz. dworskiej. Cerkiew pod wezw. św. Michała, wzniesiona w 1809 r., uposażona 31 dzies. ziemi, ma 1180 parafian. Dziedzictwo niegdyś Balów, którzy tu posiadali zameczek w środku wsi, następnie Mniszchów, później Małachowskich, Zamoyskich i Nielepińskich, obecnie w działach. Największe części mają Mniszchowie (399 dzies.), Strzemboszowie (314 dzies.), Olszańscy (119 dz. w 2 częściach), Huczańscy (200 dz. ziemi używalnej) i kilka drobnych. 4.) **O.** *Podleśny*, wś u źródeł rz. Uszycy, pow. proskurowski, na pograniczu pow. kamienieckiego, okr. pol. i gmina Jarmoliniec, par. katol., st. poczt. i telegr. Gródek,

o 10 w. od Jarmoliniec, ma 192 osad, 1176 mk., w tej liczbie 79 jednodworców, 1196 dz. ziemi włośc., 1165 dz. ziemi dworskiej, 306 dz. lasu, 2 fol. gospodarcze. Cerkiew pod wezw św. Paraski, wzniesiona w 1792 r., uposażona 106 dzies. ziemi, ma 1130 parafian. Dobra te należały niegdyś do klucza gródeckiego hr. Mniszchów, od których nabył je Skibniewski, a syn jego sprzedał teraźniejszemu posiad. hr. Ignatiewowi. *J. Krz.—Dr. M.*

Oleksiniecka słobódka, wś, tuż pod Oleksińcem Polnym, pow. proskurowski, gm. Jarmolińce, par. praw. Oleksiniec Podleśny, kat. Gródek, ma 41 dm., 261 mk., 217 dzies ziemi włośc. 304 dzies. dworskiej i 101 dzies. lasu. Należała do Mniszchów, Skibniewskich, dziś hr. Ignatiewa. *Dr. M.*

Oleksów, w dok. *Olyexow*, wś włośc. i os. poprobosz. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Sarnów, par. Oleksów. Odl od Kozienic 23 w., posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla 3 starców, szkołę początkową, urząd gminny, 40 dm., 394 mk., ziemi 533 mr. Według Lib. Ben. Długosza (II, 548) był tu kościół par. drewniany pod w. św. Stanisława. Dziedzicem wsi był Jan Gniewosz h. Zgraja. Parafia tutejsza pobierała dziesięciny z fol. w Bronowicach i Policznej, prócz innych. Obecny murowany kościół niewiadomo kiedy wzniesiony. Opis i rysunek kościoła podały „Kłosy“ (t. X, 268). O. par., dek. kozienicki (dawniej zwoleński), 3735 dusz.

Olekszyce, właściwsza nazwa *Alekszyc* (ob.). O. były dziedzictwem Fiedora kn. Massalskiego, dziś Zawistowskiego. Włościanie zapłacili 11205 rs. 54 kop. za wydzieloną im ziemię.

Olekszyszki, fol. i dwór szlach. nad rz. Poraduńką, pow. lidzki, w 5 okr. pol., o 35 w. od Lidy, a 17 w. od Ejszyszek, ma 15 mk. rz.-kat., 3 mahometan (1866).

Olelkowskie horodyszcze, ob. *Kijów* (IV, 76).

Olemka, ob. *Oleszka.*

Olempin al. *Olimpin*, fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. i par. Markuszów, odl. od Puław 18 w. Rozl. mr. 522: gr. or. i ogr. mr. 432, łąk mr. 45, pastw. mr. 18, nieużyt. mr. 27; bud. z drzewa 9; płodozmian 4 i 14 polowy; fol. ten w 1878 r. oddzielony od dóbr Markuszów.

Olempino, wś, pow. szubiński, na lewym brzegu Noteci, między Łabiszynem i Bydgoszczą, o 10 klm. od Rynarzewa, par. katolicka Rynarzew, st. poczt. i st. dr. żel. Chmielniki o 4 klm., 15 dm. i 97 mk., 5 kat. i 92 prot.

Olempinowo, w spisie urzęd. *Olimpianowo*, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Lebiodka, o 23 w. od Lidy a 18 w. od Wasiliszek, 17 dm., 107 mk. prawosł. (42 dusz rew iz.); własność ks. Ogińskich. Leży po lewej str. dr. poczt. z Lidy do Grodna.

Olen, wś, pow. bychowski, folusz i młyn wodny.

Olenczyce, wś nieistniejąca obecnie w pow. lwowskim. W r. 1462 darowuje Kazimierz Jagiellończyk Mikołajowi Gołogórskiemu, kaszt. halickiemu, sto grzywien zwykłej monety i daje mu w zastaw wieś królewską „Olenczicze in terra Russiae et districtu Leopoliensi sita“ (A. G. Z. t. II, str. 168). W r. 1463 poświadczają Piotr z Branic, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, że Mik. Gołogórski, kaszt. halicki, darował córce swojej Elżbiecie wieś Czarnuszowice od Jana Hermanowskiego kupioną i wieś Olenczyce w zastawie od króla trzymaną (l. c., 169 i 171). W r. 1466 poświadczają ciż sami, że Elżbieta Gołogórska odstąpiła wieś królewską Olenczyce, w zastawie za 100 grzywien zwykłej monety trzymaną, Piotrowi z Szamotuł, kasztelanowi poznańskiemu i jenerałowi wielkopolskiemu (l. c., str. 189). W r. 1475 poświadczają ciż sami, że Andrzej z Szamotuł, kasztelan międzyrzecki, odstąpił wieś królewską Olenczyce, w zastawie trzymaną, a w obwodzie lwowskim położoną, za sumę 137 grzywien zwykłej monety Grzegorzowi z Sanoka, arcybiskupowi lwowskiemu (l. c., 216). Czytamy w kopiariuszu arcybiskupim z początku XVII w. „Haec villa fuit contigua villae Czarnuszowicze, ab ea distincta, verum forte incursione Tartarorum devastata, amplius non fuit restaurata, vel uti fundo villae Czarnuszowicze adhaerebat, eidem est incorporata et conjuncta“ (l. c., str. 168). *Lu. Dz.*

Olender, pust., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowo, (ob.) *Leliwa.*

Olendry, ob. *Holendry.*

Olendry, część Słobódki Strusowskiej, pow. trembowelski.

Olendry, część wsi *Chałaimgródek* (ob.).

Olendy, ob. *Olędy.*

Olenica, dział górski lesisty, w Karpatach wschodnich, w gm. Porohy, w dziale skolsko-delatyńskim, w górach sołotwińskich, na praw. brzegu Bystrzycy sołotwińskiej. Ciągnie się od płd.-wsch. na płn.-wsch. na przestrzeni 4 do 5 klm, łącząc się na płd.-wsch. krańcu z pasmem Stanimirem. Dział ten górski oblewa od płd.-zach. i zach. rzeka Bystrzyca, od płn. Rypna, od wsch. pot. Semniatyn, a od płd.-wsch. Kiński pot. Najwyższy szczyt 1384 mt. npm., na płn. od niego wznosi się Buk, 1289 mt. npm. *Br. G.*

Olenicze, ob. *Olejnicze.*

Oleniec, wś nad rz. Wilią, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica, okr. wiejski Zarudnicze, o 8 w. od gminy a 43 w. od Oszmiany, ma 21 dm., 157 mk., w tej liczbie 137

prawosł. i 20 katol. (99 dusz rewiz.); należy do dóbr Zaleś, ks. Ogińskish.

Olenikowce, ob. *Oleńkowce.*

Oleniny *Wielkie* i *Małe*, mylnie zm. *Oknin Wielki* i *Mały* (ob.).

Oleniszcze, tak nazywała się dawniej wś Holeniszczów, w pow. lityńskim i wś t. n. w pow. latyczowskim, wchodząca niegdyś w skład sstwa latyczowskiego; ob. *Holeniszczów.*

Oleniszczówka, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm., i okr. wiejski i dobra skarbowe Ostrzyno, o 19 w. od Szczuczyna, 6 dm., 40 mk. (18 dusz rewiz.).

Oleniszki 1.) fol., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie, okr. wiejski aleksandrowski, o 21 w. od Trok, 1 dm., 23 mk.; własność dawniej Iliniczów dziś Michajłowskiego. 2.) **O.**, zaśc. szl. nad rz. Wilią, pow. trocki, w 2 okr. pol., par. Poporcie, o 22 w. od Trok, 2 dm., 13 mk. katol. W 1850 r. własność Koplewskiego, który miał 36 dzies. 3.) **O.**, zaśc. szl. nad jez. Giełona, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 57 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat.

Olenka, potok podgórski, wypływa w Wojtowskim lesie, w płn.-zach. obszarze gm. Strzyłek, w pow. staromiejskim, płynie leśnym parowem na płd.-wsch. i powyżej wsi Strzyłek wpada do Dniestru z lew. brzegu. Długi $4^1/_2$ klm. Wody rwiące, dno kamieniste. *Br. G.*

Oleńkowce al. *Olenikowce*, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Lebiodka, okr. wiejski i dobra Skrybowce, o 21 w. od Lidy, 17 dm., 156 mk. (w 1864 r. 57 dusz rewiz.); własność Brochockich.

Olenówka, wś, pow. borzeński, gub. czernichowskiej, nad rz. Zahorówką, o 9 w. od m. pow., 259 dm., 2163 mk.

Olenruda, niem. *Ollenrode*, dobra szl., pow. grudziądzki, st. poczt. i kol. Bursztynowo, par. kat. i ew. Radzyn. W 1868 r. 13 bud., 4 dm., 97 mk., 68 kat., 29 ew., 306·38 ha roli or. i ogr., 10·21 łąk, 7·66 lasu, 1·02 nieużyt., 0·26 wody, razem 325·53 ha.; czysty dochód z gruntu około 4,100 mrk.; hodowla koni. O. powstała dopiero w 1839 r. na wykarczowanym, do Dąbrówki należącym obszarze. Założył ją Jerzy Bertram, Saksończyk, jego żona była z domu Ollenroth (ob. Froehlich:, Gesch. d. Graud. Kr., I., str. 233). W objaśnieniach Ossowskiego do mapy archeol. Prus Zach. (str. 72) czytamy, że tu odkryto cmentarzysko z grobami skrzynkowemi i urnami. *Ks. Fr.*

Oleńska, okol. w pow. bielskim gub. grodz., na płn.-wsch. od Brańska.

Oleńszczyzna, fol. nad rzką Lebiodką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki, okr. wiejski Szejbakpol, o 42 w. od Lidy a 8 w. od Wasiliszek, 1 dm., 4 mk. katol.; dawniej Dubrowlańskich, obecnie w sekwestrze rządowym.

Oleny 1.) las w płd.-wsch. stronie Leniny Wielkiej, pow. staromiejski. 2.) **O.** osada w Stryłkach, pow. staromiejski.

Olenyców, przyległ. Iwierzyc, pow. ropczycki.

Olesice al. *Olesiec Nowy*, wś, pow. kaliski, gm. i par. Chocz, odl. od Kalisza w. $25^1/_2$; ma 14 dm. a wraz z wsią Olesiec Stary 264 mk.

Olesie, w dok. *Olyeschno*, fol., pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Głowno; leży pod Głównem, w odl. 19 w. od Łowicza, ma 22 mk., 65 mr. obszaru. Jestto starożytna osada. W Lib. Ben. Łask (II, 346) czytamy, iż istniało tu grodzisko i kaplica (Oleschno cum vallis ante oppidum Glowno et ibidem oraculum de quo non constat an sit consecratum aut erectum). Była tu widocznie rezydencya dziedziców Główna, którzy utrzymywali dla siebie i ludności Główna, nie mającego wówczas parafii i należącego do par. Domaniewice, dwóch kapelanów (duo manuales presbyteri). Każdy z nich miał po łanie roli, z której brał czynszu pół grzywny, plac z ogrodem, po groszu z domu od mieszczan Głowna i dziesięciny z wsi Ruchna i Ostrołęka „ex tolerantia archiepiscopi et plebani". *Br. Ch.*

Olesie 1.) wś, pow. krotoszyński, o 2 klm. od Dobrzycy, okr. wiejski w Klonowie, par. i st. poczt. Dobrzyca, st. dr. żel. Koźmin (o 12 klm.), 16 dm. i 122 mk. Około 1845 r. było 12 dm. i 104 mk., 78 kat. i 26 prot. 2.) **O.**, ob. *Oleszyn*, pow. szamotulski.

Olesiec 1.) nad rz. Prosną, os. leś., fol., pow. kaliski, gm. i par. Chocz, odl. od Kalisza 27 w.; os. leś. 1 dm.; fol. 9 dm., 75 mk. 2.) **O.**, ob. *Olesice.* 3.) **O.** al. *Wielgopole*, fol. dóbr Chocim, w pow. tureckim.

Olesiek, niem. *Ollesiek*, os. młyn., pow. toruński, st. poczt. i kol. Kowalewo, tamże par. ew., kat. Wielkałąka, w 1868 r. 5 bud., 1 dm., 6 tylko ew. mk., 150·06 mr. Posiadłość ta należy do m. Torunia (ob. „Wernicke: Beschr. von Thorn," str. 276).

Olesiew, os. młyn, pow. będziński, gm. i par. Żarki, 1 dm., 9 mk., ziemi 50 mr.

Olesin 1.) wś., pow. warszawski, gm. i par. Nieporęt, ma 43 mk. 2.) **O.**, wś i dwa fol., pow. nowo-miński, gm. Dembe Wielkie, par. Długa Kościelna, odl. 9 w. od Mińska, ma 167 mk., 465 mr. ziemi włośc. Fol. O. w 1878 r. rozl. mr. 490: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 28, pastw. mr. 92, lasu mr. 36, nieużyt. mr. 14; bud. z drzewa 13.; fol. O. Mały, rozl. mr. 168: gr. or. i ogr. mr. 126, łąk mr. 5, pastw. mr. 1, lasu mr. 31, nieuż. mr. 4; bud. mur. 2, z drzewa 8. Fol. ten oddzielony od dóbr Dębe Wielkie. 3.) **O.**, kol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, ma 11 mk.

4.) **O.**, fol., pow. grójecki, gm. i par. Boglewice. 5.) **O.**, kol. pow. koniński, gm. i par. Gosławice, odl od Konina w. 17, dm. 1. 6.) **O.**, wś, pow. nowo aleksandryjski, gm. i par. Kurów. Leży w okolicy Klementowic. 7.) **O.** al. *Sułoszyn*, fol., pow. lubartowski, gm. i par. Kock, odl. 14 w. od Lubartowa, rozl. mr. 605: gr. or. i ogr. mr. 224, łąk mr. 129, pastw. mr. 2, lasu mr. 219, nieuż. mr. 31; bud. z drzewa 6; płodozmian 6 i 7 polowy; las nieurządzony. Fol. ten w 1874 r. oddzielony od dóbr Skromowska Wola. 8.) **O.**, przyległ. dóbr Kryłów, pow. hrubieszowski. 9.) **O.**, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków.

Olesin, w dok. *Olexino*, wś, pow. łódzki, par. Łagiewniki. Według Lib. Ben. Łask. (II, 72), były tu folwark, łany kmiece i zagrodnicy. Folw. dawał dziesięcinę plebanowi a kmiecie mesznc po 2 korce żyta i 2 korce owsa, zagrodnicy i karczmarze po korcu. Według regestr. pob. z 1580 r., wieś O., w par. Łagiewniki, miała 3 łany (Pawiński, Wielkop. I, 149). Dziś nie istnieje. *Br. Ch.*

Olesin, 1.) wś na lew. brz. Wilii, pow. wilejski, niedaleko Dołhinowa, nad strumieniem Drożdzianką i prostującym ją przekopem. 2.) **O.**, fol. poleski, w pow. bobrujskim, na granicy pow. rohaczewskiego, w 1 okr. pol. dobrzyckim, należy do dom. Janin, ma 330 dzies. w glebie lekkiej; własność Kiełczewskich. 3.) **O.** al. *Podgaj*, fol., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienieckim, należy do dóbr Mecherzyn (ob.). 4.) **O.**, fol. nad rz. Mianą, dopł. Czernicy, w płn. zach. str. pow. ihumeńskiego, w 2 okr. pol. smiłowickim, gm. wierchmieńska, około 2 mile od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej, Wittgensteinowskiej. Niegdyś własność Ogińskich, od początku b. stulecia Moniuszków, przez wiano Pauliny Moniuszkówny, córki Aleksandra, stryja Stanisława, przeszedł do Wańkowiczów. Miejscowość poleska, nieco falista, ku północy pochylona, grunta lekkie, łąk dużo. W rezydencyi księgozbiór po Moniuszkach i archiwum. 5.) **O.** al. *Olesino*, fol., pow. miński, własność Bielinowiczów, ma 14¾ włóki. *A. Jel.*

Olesin 1.) al. *Oleszyn*, folw. na obsz. dwor. Byszowa, w pow. sokalskim. 2.) **O.**, przys. Dąbrowki Starzeńskiej, pow. brzozowski. 3.) **O.** al. *Oleszyn*, pow. brzeżański, wś stepowa, o 7 klm. na półn. od Kozowy, przy gościńcu z Kozowy do Zborowa, nad potokiem Olesin, wpadającym w Byszkach do rzeczki mającej swe źródła w lasach Koniuskich w Koniuchach, przepływającej z północy na południe: Koniuchy, Potok, Byszki, Kuropatniki, Baranówkę, Szybalin i Żołnówkę i wpadającej w Połutorach do Złotej Lipy. Granice: od wsch. Urytwa, od połud. Helenków, od zach. Baranówka i Kuropatniki, od półn. Ceniów, Wybudów i Wymysłówka. Ludność rzym. kat. 83, par. Budyłów, o 8 klm. na półn.-wsch., gr.-kat. 360, par. Ceniów. Obszaru nie da się dokładnie obliczyć, ponieważ wieś ta stanowi jedną gminę katastralną z Ceniowem. W miejscu gdzie skręca z gościńca droga do wsi i do dworu, stoją dwa kamienne alegoryczne ptaki, z herbowymi tarczami w łapach, na znak, iż tu się zaczyna państwo Brzeżany, obejmujące przeszło 30 wiosek i dwa miasta, 27 folwarków i 32 tysiące mr. lasu, O. leży 208 mt. npm., na samej linii wododziału Złotej Lipy i Strypy, na tak zwanem zimnem Podolu, na krawędzi wysoczyzny podolskiej, która ku wschodowi coraz bardziej się zniża, to też śnieg leży tu o 14 dni dłużej niż w Brzeżanach (o 20 klm) i w dolinach Lipy i Strypy. Gleba zimna, moczarowata, puszczona ugorem szybko trawą zarasta, tak że w drugim lub trzecim roku nie ma już śladów uprawy; trawę na siano kosić można. Często więc kawałki gruntów w kilkoletni ugór puszczane bywają i na tak zwanym tu stepie, stada wołów się wypasają. Kasa pożycz. z kap. 360 zr. Właściciel posiadłości wiek. Stanisław hrabia Potocki. *B. R.*

Olesin, ob. *Oleszyn*.

Olesiński al. *Olesiniecki*, potok, powstaje we wsi Olesinie, w pow. brzeżańskim, na płd. krańcu wsi, przepływa przez środek wsi na płn.-zach., poczem, dostawszy się w obr. wsi Ceniowa, przyjmuje od pr. brzegu pot. płynący z Wybudowa i zwraca się na zachód. W Byszkach łączy się z pot. Koniuchami i tworzy rz. Kuropiec. Od Ceniowa zwie się także Ceniówką. Źródła leżą na wys. 374 mt., ujście 300 mt. Długość biegu 11 klm. *Br. G.*

Olesiny, fol. szl. nad stawem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. żydów.

Olesk, wś cerkiewna, pow. włodzimierski, okr. pol. lubomelski, gm. O., o 18 w. od Lubomli a 16 w. od Maciejowa, na płn.-wschd. od mta pow.; ob. Pamięt. ku. Kurbskiego, t. II: 161.

Olesko, miasto w pow. złoczowskim, rodzinne miejsce Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana Sobieskiego, leży w odl. 23 klm. na płn. od Złoczowa, 7 klm. na wsch. od st. kolei Karola Ludwika w Ożydowie, pod 49° 55′ 5″ płn. szer. i 42° 31′ wsch. dłg. Na wsch. leżą Chwatów i Podhorce, na płd. Hucisko Oleskie, część Białego Kamienia, zwana Gawarszczyzną (al. Gawroszczyzna, Biały Kamień, II część), na zach. Podlesie, Ożydów i Juśkowice, na płn. Konty (pow. brodzki). Miasto właściwe wraz z przedmieściami: Mikulińskie, Młynki, Sady, Wola i Za bramą, zajmuje w płn. stronie obszaru rozległą nizi-

nę, otwartą na płn.-zach., płn. i płn.-wsch. Rynek obszerny, prostokątny; w pośrodku niego stoi duży parterowy ratusz, z kilkunastoma drewnianymi kramami, przyczepionymi do ścian zewnętrznych. We wsch. stronie rynku stoi okazały kościół farny, okolony murem. Na płn.-wsch. od miasta wznosi się na wzgórzu zamek oleski, a poniżej na płn.-zach. od zamku i tuż obok niego klasztor kapucynów, pokryty dachówką. Na płn.-zach., płn. i płn.-wsch. od tych zabudowań ściele się rozległa, moczarzysta nizina, zwana Pokrową w swej części zach. (tutaj jest folwark tej nazwy) a Podbłociem w części wsch. Płd. część obszaru zajęły płn. stoki Woroniaków. Tu leżą części miasta: Sewerynka na płd.-wsch. i Terebiże al. Terebieże (do którego należą części: Cegielnia, Pasieczniki, Stawiska, Tuchtów i Werniuki), Cyków na płd., Wolniki i Wołujki. Jedna zagroda zwie się Kalenikiem. Płd.-zach. narożnik obszaru zajmuje las Podlesie, ze szczytem 396 mt. W tej stronie są kamieniołomy. Część płd.-wsch. zajmuje las Sewerynka ze szczytem Olesko 415 mt. wys. (znak triang.). Na płn. stoku Woroniaków powstają w obrębie Cykowa trzy małe strugi, które płyną ku płn.-zach. a łącząc się tworzą jedno z ramion Styru, zwane Libercią (w dawnych aktach *Huberczia*). Płynie ono środkiem zabudowań miejskich a potem przez moczary, zwane Pokrową, a zasiliwszy się ich wodami płynie pod Juśkowice do Brachówki, środkiem moczarów, bagien i trzęsawisk, zajmujących w płn. stronie miasta blisko 300 mr. Po usypanej grobli wiedzie droga do Kontów, dzieląc owe moczary na Podbłocie i Pokrowę. Na Podbłociu tworzy ciekawe zjawisko ruchomy pagórek, posuwający się zwolna od wsch. ku zach. (ob. Sokalskiego: „Rys geogr.-statyst. złoczowskiego okręgu szkolnego“, Złoczów 1885, str. 129). Własn. więk. ma roli or. 339, łąk i ogr. 1032, past. 154, lasu 2581 mr.; wł. mn. roli or. 915, łąk i ogr. 742, past. 302, lasu 12 mr. Gleba przeważnie romuszowata. W płd. stronie miasta, w Cykowie, Terebiżu i Wołujkach, znajdują się wielkie sady, dostarczające wybornych owoców. W r. 1880 było 3145 mk. w gm., 122 na obsz. dwor. (między nimi 640 obrz. rz.-kat., 1856 gr.-kat. a 746 wyzn. mojżesz.). W tymże roku liczono w gminie 221 koni, 863 sztuk bydła, 516 owiec, 510 sztuk trzody chlewnej i około 300 pni pszczół. Ludność zajmuje się przeważnie gospodarstwem, w płd. częściach miasta sadownictwem, a od lat kilku rozwija się pomyślnie pasiecznictwo. Z rzemieślników opodatkowanych jest 5 szewców, 4 kowali, 5 krawców, 6 rzeźników, 2 piekarzy, kilku stolarzy, garbarz i rusznikarz. Wielu mieszkańców zajmuje się stolarstwem, wyrabiając przeważnie zwykłe skrzynie wieśniacze, które wywożą na okoliczne jarmarki, tkactwem, murarstwem, garncarstwem i ciesielką i zarobkiem dziennym. Sklepików jest 25, sklepów bławatnych 3, sklep korzenny jeden. Handel bardzo nieznaczny. Odbywają się wprawdzie jarmarki d. 14 lutego, 14 kwietnia, 21 maja, 6 lipca, 20 września 7 i 20 listopada i 18 grudnia, ale z powodu uciążliwych, a z wiosną, w jesieni i w ogóle w porze słotnej niedostępnych prawie dróg, mało kto na te jarmarki przybywa. Par. rz.-kat. w miejscu, dek. brodzki. Należą do niej: Angelówka, Czechy, Czyszki, Juśkowice, Kadłubiska, Konty z Brachówką, Łabacz, Ożydów, Podlesie, Raźniów, Rozważ, Sobolówka, Zabłotce z Wołkowatyczami i Zakomarze. Parafią tę założył w r. 1481 Piotr z Oleska, syn Jana z Sienna. Wybudował on w tymże roku kościół, jak twierdzi szematyzm duchowieństwa obrz. łacińskiego archid. lwowskiej, na co jednak brak dokumentu. W dziele „Galicya w obrazach“, (zesz. X, str. 51) czytamy, że w r. 1431 rozpoczął budowę kościoła książę Piotr Oleski. Tę samę wiadomość podaje „Lwowianin“ z r. 1841 (str. 206) i dodaje, że tenże Piotr wyposażył farę dziesięciną z wielkich swych dóbr i wsią Rozważ. Wiadomości te przeszły wraz z innemi wprost mylnemi szczegółami do różnych opisów Oleska. W 1597 r. konsekrował kościół ks. Bernard Maciejowski, biskup łucki. Pamiątkę tej uroczystości przechowuje tablica w murze pod chórem, na której napisano złotemi literami: „Ego Bernardus Maciejowski Dei et Apostolicae sedis gratia Episcopus Luceoriensis, nominatus Vilnensis consecravi Ecclesiam hanc parochialem Olescensem ad laudem Dei omnipotentis in honores sanctissimae et individuae Trinitatis ac Beatae Virginis Mariae, nec non Scti Stanislai, S. Nicolai et S. Catharinae singulis Christi fidelibus hodie unum annum et in die anniversario consecrationis hujusmodi ipsam visitantibus 40 dies de vera indulgentia in forma ecclesiae consueta concedens. Datum in Olesko ipso die consecrationis qui est dominica XV post Pentecostes A. D. 1597“. Późniejszy właściciel Oleska Jan Daniłowicz, wojewoda ruski, ustalił dochody kościoła łacińskiego w Olesku d. 8 sierpnia 1627 r. Przyznał on mianowicie temu kościołowi własność wsi Rozważ „antiquitus Olescensi Propositurae attributum“, równie też czynsze i daniny z miasta dawniej płacone wraz z posiadłościami proboszcza w Olesku. Z dóbr swoich: Jozkowic (Juśkowic), Ożydowa, Kąt, Stohina, Chwatowa i połowy Czechowa wyznaczył dziesięcinę. Z dóbr Zakomarza i Komorowa po 10 reńskich według dawnej ugody płacić postanowił. A ponieważ do dawnego kościoła przybudował

dwie kaplice pod wez. Matki Najśw. i ś. Jana Ewangielisty, przeto zapisał na te kaplice 5000 złp. Proboszcza zobowiązał do utrzymania czterech wikaryuszów. Wolą też jego było, aby nauczyciel zdolny i pobożny przewodniczył młodzieży szkolnej w O., żeby codziennie przed nabożeństwem z swymi uczniami odśpiewał „Zawitaj ranna jutrzenko“. Radził też aby się postarano o dobrych śpiewaków, którzyby mogli co niedzielę i święto testament błogosławionego Wojciecha, czyli pieśń „Boga Rodzica“ odśpiewać. Jeden z wikaryuszów obowiązany był do nadzorowania szpitala miejskiego. Wzywa też opieki biskupa łuckiego, do którego juryzdykcyi O. wtedy należało, ażeby czuwał nad zachowaniem się proboszcza miejscowego, który, gdyby nie chciał odpowiedzieć włożonym nań obowiązkom, innym zastąpiony być powinien. Prawo patronatu zastrzegł dla siebie i następców swoich. Lecz gdyby który z nich stał się heretykiem lub schyzmatykiem uporczywym, natenczas prawo prezentowania proboszcza do biskupa łuckiego należy (Dokument ten podał w całości ks. Barącz w „Kronice Oleska“, Towarzysz duchowieństwa katol., Rocznik I, Tarnopol 1864, str. 479). Na mocy rozporządzenia papieskiego z d. 11 kwietnia 1796 r. zostało przyłączone O. do dyecezyi lwowskiej. Kościół, którego architektura nie nosi żadnego charakteru, opatrzony jest dwoma pięknemi kaplicami. Nad kaplicą po prawej stronie wchodząc do kościoła stoi ośmiokątna, dość obszerna, 40 łokci wysoka wieża i służy za dzwonnicę. Wieża ta ma strzelnice dla obrony, prawdopodobnie resztki z obmurowania kościoła. Przed wnijściem do kościoła wisi na łańcuchu kilka mamutowych kości, znalezionych w okolicy. Środek kościoła zdobi kilka ładnych ołtarzy i grobowiec Daniłowiczów. Dnia 22 września 1618 r. umarł Jan Daniłowicz, syn Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego i Zofii z Żółkiewskich. W żalu pogrążeni rodzice kazali wystawić nagrobek, istniejący dotąd. Pomnik ten, umieszczony koło wielkiego ołtarza, naprzeciwko ambony, przedstawia owalną tarczę z marmuru czerwonego, wysoką $8^1/_2$ stóp, szeroką $3^1/_2$ stóp, ozdobioną dokoła arabeskami. Na dole znajduje się napis dużemi literami, w marmurze rytemi: „Eternae memoriae Joanni Daniłowicz puero incomparabili virtuti et patriae nato cujus pietatem, ingenium mores animum ad omne togae, sagiq. decus, supra annos vix ultra lustrum mirata Rusia, Joannes Daniłowicz Palat. Ter. Rus. et Sophia de Żołkiew Moestissimi. Parentes P. P. Obiit XXII Septem. Anno Dni 1618“. Nad tym napisem jest wyryty w marmurze rycerz młody w pancerzu, w postaci klęczącej, z odkrytą głową i rękami do modlitwy złożonemi. Przed nim krzyż, u kolan hełm rycerski, a pod kolanem dwa miecze na krzyż złożone. Nad głową rycerza mała osóbka, po bokach aniołowie. Z jednej strony trzyma anioł książkę, po drugiej stronie trzyma anioł w jednej ręce gołębicę, a w drugiej kotwicę. W roku następnym wymurował Daniłowicz w kościele grobowiec dla siebie i swej rodziny. Grobowiec ten znajduje się przed wielkim ołtarzem. Pokrywa go płyta z kamienia trembowelskiego, a na niej znajduje się następujący, z mosiędzu wykładany napis: „D. O. M. Joannes Daniłowicz Haeres In Olesco Palatinus Terrarum Russiae Sibi Posterisque Posuit VIII Januarii A. D. 1619“. Pod tym napisem wyryte koło, podzielono na cztery oddziały, w których umieszczone są herby familijne, mosiędzem wykładane: Sas, Topor, Pawęża i Korczak. Na tym kamieniu pozostał także ślad antab mosiężnych. W r. 1628 umarł Jan Daniłowicz we Lwowie, a zwłoki jego przewieziono do grobowca w O. Kościół parafialny posiada metryki chrztu od r. 1693, metryki zaślubionych od r. 1719, metryki umarłych od r. 1742. Jest tu także klasztor oo. kapucynów, fundowany w r. 1739 przez Józefa Seweryna Rzewuskiego, wojew. wołyńskiego. W „Starożytnej Polsce“ Balińskiego i Lipińskiego, t. II, str. 594, czytamy wprawdzie, jakoby Rzewuski w r. 1740 „pomnożył fundacyą kapucynów Jana III“, na poparcie tej wiadomości nie ma jednakże żadnego dowodu. Przeciwnie, historya konwentu oleskiego kładzie wyraźnie jako datę fundacyi rok 1739, a fundatorem mieni Rzewuskiego (ob. Barącza: „Kronika Oleska“, l. c. str. 436). Budowie klasztoru i kościoła przewodniczył ks. Andrzej Dobrawski, kapucyn, biegły budowniczy. Fundator nie żałował nakładu, ztąd kościół i klasztor co do piękności i urządzenia między klasztorami kapucynów w Polsce pierwsze zajmuje miejsce. Kościół ozdobiono kosztownymi sprzętami, bibliotekę zaopatrzono w cenne księgi. W ogrodzie wystawiono pięć altanek murowanych i malowidłami przyozdobionych. Dla hodowli ryb wyrobiono dwie sadzawki w ogrodzie, a trzecią za ogrodem klasztornym. Dla uwiecznienia pamięci fundatorów Seweryna Józefa i Antoniny z Potockich Rzewuskich, przezwali kapucyni swe siedlisko zakonne „Konwentem ś. Józefa i ś. Antoniny“. Założyli tu studyum teologiczne dla młodzieży zakonnej. Dnia 1-go stycznia 1775 r. umarł na zamku w O. Seweryn Józef Rzewuski, a zwłoki jego przeniesiono do kaplicy kapucynów, gdzie leżały aż do pogrzebu, który się odbył dnia 21 kwietnia. Współczesny dyaryusz aktu pogrzebowego podał Barącz w „Kronice O.“ l. c., str. 440. Obok niego spoczęła w r. 1763 Anna z Lubo-

mirskich, żona Wacława Rzewuskiego, hetm. pol. kor. W r. 1765 odprawiła się w O. kapituła zakonna, na której było 60 kapucynów. W tym samym roku umarł ks. Klemens z Krakowa, kapucyn (Franciszek Grygielski) głośny kaznodzieja. Przez kilka lat przebywał przy królu Stanisławie Leszczyńskim w Lotaryngii; był prezydentem klasztoru w Kutkorzu. Gdy zasłabł, przewieziono go do O. na kuracyą, poczem tu umarł i pochowany. W r. 1768 umarł tu ks. Andrzej Dobrawski, budowniczy klasztoru i kościoła a oraz gwardyan konwentu. Około r. 1769 zakończył życie w tutejszym klasztorze słynny awanturnik Marcin Polanowski, syn dziedzica wsi w okolicach Kołomyi, urodzony na początku XVIII w. (czyt. „Przyjaciel Ludu“, Leszno 1842, t. II, str. 262 i „Tygodnik Katolicki“, Grodzisk 1864, t. V, str. 194). W r. 1785 rozkazano kapucynom ustąpić z O., co sprowadziło wielkie spustoszenie klasztoru i kościoła, z którego zrobiono magazyn zbożowy. Najkosztowniejsze obrazy z kościoła sprzedano, inne pokradziono. Większy dzwon z dzwonnicy sprzedano żydom. Klasztor, ogołocony ze wszystkich ozdób, przemieniono na lazaret wojskowy. Niepowetowaną szkodę poniósł wówczas kościół w malowidłach, gdyż miały tu być obrazy sławnego Leksyckiego, bernardyna, i obraz wielki pędzla sławnego Szymona Czechowicza, przedstawiający wskrzeszenie Piotrowina. Biblioteka znikła również bez śladu. Nawet ciała umarłych wyrzucono z pod kościoła. Seweryn Rzewuski, fundator, wraz z żoną brata zostali pochowani w kaplicy Chrystusa ukrzyżowanego w łacińskim kościele parafialnym. Wkrótce potem cesarz Józef II jadąc do Brodów obaczył klasztor w O., a dowiedziawszy się, że zamieniono go na lazaret, kazał tenże przenieść gdzie indziej, a klasztor wraz z kościołem oddać kapucynom, którzy też z różnych klasztorów tu przybyli d. 30 stycznia 1788 r. i otrzymali zaliczkę 12,000 złp. na odnowienie zniszczonych gmachów. Pierwszym gwardyanem teraz był Honorat Czuryło. W r. 1806 spalił się kościół parafialny wraz z probostwem, a nabożeństwo przeniosło się do kapucynów, w których klasztorze proboszcz z wikarymi zajął pomieszkanie. W r. 1808 przeniósł się ks. Juchnowski, proboszcz, na kanonika do Lwowa, a kapucyni utrzymywali parafią do 1809 r.. W r. 1837 odprawiła się tu kapituła kapucynów. D. 23 stycznia 1838 r. wieczorem było w O. trzęsienie ziemi i klasztor cały trzeszczał, a gdzieniegdzie popękały mury klasztorne. Prócz tego znajduje się w O. na cmentarzu kościołek murowany pod wez. ś. Katarzyny, a w zamku kaplica prywatna. Parafia gr.-kat. także w miejscu, dek. oleski, archidyec. lwowska. Do tej parafii należą: Juśkowice i Chwatów. Cerkwie są dwie, obie drewniane, jedna pod wez. Uspienia N. P. M., druga pod wez. ś. Mikołaja i Dymitra. Ta ostatnia, z modrzewiu zbudowana, stała dawniej obok dzisiejszego klasztoru oo. bazylianów pod Podhorcami, na tak zw. Pleśnisku, zkąd ją w drugiej połowie XVIII w. z polecenia Rzewuskiego do O. przewieziono i tu ustawiono. Do dekanatu oleskiego należą następujące parafie: Białykamień, Bołożynów, Bużek, Ciszki, Czanyż, Czechy, Humniska, Konty, Niewice, Ożydów, Pietrycze, Podhorce, Podlesie, Przewłoczna, Rażniów, Sassów, Sokołówka, Stanisławczyk, Toporów, Turze, Uciszków, Zabłotce i Zakomarze. W O. miał być niegdyś klasztor bazylianek. Wspomina o nim „Pomianyk Krechiwskij“, napisany przez Dyonizego Sinkiewicza przy końcu XVII w. (Szemat. Bazylianów, Lwów 1867, str. 209). „Lwowianin“ (z r. 1841, str. 206) wspomina prócz tego, że był tu także klasztor bazylianów, nie podaje jednak źródła wiadomości. O. jest siedzibą sądu pow., urzędu poczt., notaryatu, ma szkołę ludową, założoną w r. 1797 przez Aleksandra Zielińskiego, obecnie 2-klas., z językiem wykładowym polskim. Przy szkole jest wzorowo prowadzona szkółka drzew owocowych i pasieka. Starsza dziatwa pobiera praktyczną naukę sadownictwa, pszczelnictwa i ogrodnictwa, pełniąc wszelkie czynności, nawet budowę uliów ze słomy, pod kierunkiem nauczyciela. Olesko jest jedną z najstarszych osad czerwonoruskich. Zamek oleski powstał prawdopodobnie w drugiej połowie XIII w., po zniszczeniu pobliskiego grodu Pleśniska przez Tatarów w r. 1241. Wśród długich walk, jakie toczyła Polska z Litwą o Ruś Halicką i Wołyńską, był ten zamek kluczem Wołynia. Później powstrzymywał on nieraz hordy pustoszące Ruś Czerwoną. Pierwszą historyczną wzmiankę o nim znajdujemy pod 1327 r. Odziedziczył go wówczas Bolesław Trojdenowicz, ks. mazowiecki, obejmując Ruś Czerwoną w spadku po ostatnim z Rurykowiczów halickich, Jerzym III. Po otruciu Bolesława w r. 1340 zajął ks. litewski Lubart, syn Gedymina, bliższy sobie Wołyń, a także O., podczas gdy Kazimierz W. zajął ziemię lwowsko-halicką, jako krewny Trojdenowicza. Odtąd toczą się spory między Litwą a Polską o posiadanie tych ziem, zakończone traktatem w r. 1366, w którym Litwa prócz ziemi lwowsko-halickiej, całą zachodnią część Wołynia wraz z Włodzimierzem, Łuckiem i Oleskiem Polsce odstąpiła. Po śmierci Kazimierza W. nadał Ludwik Ruś Czerwoną, a więc także O., swemu siostrzeńcowi Władysławowi, ks. Opolskiemu. Książę ten, starając się w Rzymie w r. 1375 o wzniesienie biskupstw w Przemyślu, Włodzimierzu i Chełmie, darował zamek

Olesko wraz z innymi posiadłościami biskupowi łacińskiemu w Haliczu, którego katedrę pragnął podnieść do godności metropolitalnej. Skrobiszewski (Vitae Archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium, Leopoli, 1628, Cap. VIII) przytacza bullę papieża Bonifacego IX z r. 1390, w której jest wzmianka o tej fundacyi. Bullę tę podały także Akta grodzkie i ziemskie (t. III, str. 86). Czytamy w niej między innemi: „... dilectus filius Nobilis Vir Ladislaus Opoliensis tunc Russie dux zelo devotionis fidei orthodoxe accensus opidum Rohagyn (t. j. Rohatyn), et castra Oleszko et Tustan in diocesi Haliciensi consistentia etc. Haliciensi ecclesie in dotem donatione perpetua et irrevocabili concesserat et donaverat". Darowizna ta nie przyszła jednak do skutku, gdyż w r. 1377 odjęto ks. Opolskiemu zamek Olesko i osadzono załogę węgierską. Po śmierci Ludwika w r. 1382 odprzedał rządca zamku O. ks. Lubartowi. Odtąd dzierżyli O. Litwini aż do r. 1432 i najeżdżali ztąd ustawicznie ziemię lwowską. Władysław Jagiełło, po bezskutecznem upominaniu Świdrygiełły, postanowił orężem odebrać mu tę posiadłość, zwłaszcza że rządcą zamku był Bogdan (Iwaszko) z Rohatyna, który na własną rękę czynił spustoszenia. Jakoż w r. 1432 zdobyli Polacy warownc to miejsce po długiem oblężeniu. Odtąd przechodzi O. kolejno w posiadanie różnych rodzin polskich. W r. 1441 nadał Władysław Warneńczyk, przywilejem w Budzie wystawionym „castrum nostrum *Olyesko* in terris Russiae situm cum oppido et toto districtu" Janowi z Sienna, podkomorzemu przemyskiemu i staroście sandomierskiemu, mając wzgląd na wierne służby i zasługi jego, jakie w obronie ziem ruskich, mianowicie przeciw Tatarom położył, jako też w sprawach, tyczących się Węgier, królowi wyświadczył. Przywilejem tym pozwolił król Janowi w całym powiecie budować zamki i wsie osiedlać na prawie magdeburskiem, i zobowiązał go, jako też prawych jego potomków, ażeby na każdą wyprawę wojenną stawali ze 4 kopijnikami i 8 łucznikami (czyt. Barącz: „Kronika Oleska", l. c., str. 467). Na dokumencie z r. 1447 (A. G. Z, t. II, str. 127) podpisany jest między innymi Jan Otha de Przeperow *Voyewoda in castro Olesko*. Tytuł wojewodów mieli za czasów ruskich urzędnicy sądowi, urzędujący w większych grodach, których władza sięgała na cały powiat. Takim wojewodą był i wspomniony Jan Otha. Sieneński, otrzymawszy od króla takie wyposażenie, pisał się odtąd Jan z Sienna Oleski i pozostał w posiadaniu tej darowizny, jakkolwiek Litwa domagała się niejednokrotnie oddania zamku a Tatarzy często te okolice pustoszyli. Po śmierci Jana Sieńskiego zebrali się w Uniejowie w r. 1477 wszyscy synowie jego dla podziału majątku rodzicielskiego i wówczas to otrzymał Piotr Sieniński zamek oleski wraz z wsiami przynależącemi. O rządach tego Piotra w Olesku żadnych nie mamy wiadomości, prócz wyżej wspomnianej o fundacyi kościoła i parafii w 1481 r. Miał on dwie córki: Annę, wydaną za Fryderyka Herburta kasztel. bieckiego, i Jadwigę, wydaną za Marcina Kamienieckiego, woj. podolskiego. Obie te siostry po śmierci ojca podzieliły między siebie majątek rodzicielski we Lwowie r. 1511. Połowę zamku po lewej stronie otrzymała Jadwiga, drugą połowę Anna. Miasto podzielono również na dwie części, z tem atoli zastrzeżeniem, że prawo patronatu kościoła w O. do obydwóch sióstr należeć powinno. Prezentować proboszcza powinna raz Anna, drugi raz Jadwiga. Wójt jeden tylko w mieście być powinien. Radców w połowie obierać mogą. Ławników zaś pospólstwo obierać powinno. Cła jakiekolwiek na połowę dzielić się miały. Toż samo i stawy koło miasta i łąki przez połowę dzielić się powinny. Pożytki z młynów i pasieki Juśkowice na połowę iść miały. Annie wolno było polować w lasach Jadwigi i na odwrót. Dobra zaś następujące przypadły Jadwidze: Bug (Bużek ?), Żydów (t. j. Ożydów), Juszkowice, Wysocko, Ponikowica, połowa wsi Beslin z połową stawu i spustu, połowa miejsca Łożysko Rudne zwanego (dziś leży prawdopodobnie na tem miejscu „Beslin Nowostawny", na płd. którego leżące łąki zwą się „Rudki"), Smolno, Brody, Kadłubiszcze, Podhorce, Łahodów, połowa wsi i ludzi w Czernicy, Podlisie, Zakomarze i Środopole. Annie dostały się: Ponikwa, Boratyn, Suchodół, Hołoskowice, Poniuszków (dziś Koniuszków), Bielowiec (dziś Bielawce), połowa Beslina z połową stawu i spustu, połowa miejsca Łożysko Rudno zwanego, Zabłocie (dziś Zabłotce), Jasionów, Konty, Roniów (dziś Reniów), Czyszki, Komarów (recte Komorów, na miejscu którego Jan Daniłowicz założył w r. 1613 mto Sassów), Chwatowcze (dziś Chwatów), Sztoin (dziś Stohin) i połowa Czernicy. Równie też wsie, które ojciec pozakładał: Załośce z przyległościami, Częstopady, Remizów, Piotraszowcze, Baniny, Besek al. Grodzisko, Białogłowy, Trzcianiecz do równego miały iść podziału, jak niemniej pretensye do Podkamienia i tych wsi, które pozostawały w zastawie (cały odnośny dokument podał Barącz w Kronice Oleska, l. c., str. 770 i n.). W rok po tym podziale wkroczył na wiosnę r. 1512 han perekopski we 25,000 na Ruś, a rozłożywszy kosz między Buskiem a O. pustoszył kraj. Tatarzy uszkodzili wtedy z pewnością zamek oleski, skoro król Zygmunt I pozwala w tym roku Fryderykowi Herburtowi pobierać czopowe dwóch kwartałów „pro reforman-

do“ zamku (Akta metr. kor., ks. 25, fol. 207). Gdy w r. 1519 znowu na Ruś wpadli, walczyli dzielnie obaj dziedzice O. Marcin Kamieniecki, widząc przewagę Tatarów, ujechał na zamek sokalski, ale Fryderyk Herburt, żywot swój za nic sobie ważąc, rzekł: „Boże tego nie daj, abych ja przy mej miłej braci gardła nie miał dać“. Rozpuściwszy tedy koń ze wszego skoku, dobrowolnie, jako jeden Kurcyusz rzymski, skoczył między Tatary z drzewem, bił się z nimi, póki mógł sobą władać, a tam od Tatarów rozsiekan (Bielski: Kron. Polska, wyd. Tur., str. 1009). Herburt zostawił syna Stanisława i trzy córki, z których jedna, Jadwiga wydaną była za Jerzego Daniłowicza. Przez nią przeszła część dóbr na Daniłowiczów. Drugą połowę posiadali Kamieniecey do r. 1580. Czytamy wprawdzie w Starożytnej Polsce (II, 593), że od Sienińskich przeszły ich majętności do Gorków, z których Jędrzej (Andreas comes a Gorka) kaszt. poznański, generał wielkopolski, otrzymał roku 1537 ponowienie przywileju przez Władysława Jagiełłę nadanego, ale Barącz (l. c., str. 406) inaczej i prawdopodobniej rzecz przedstawia. Marcin Kamieniecki wrócił po odejściu Tatarów i objął połowę dóbr należącą do jego żony. Rozpoczął też kroki o pozyskanie dóbr Podkamienia, a starania jego pomyślny uwieńczył skutek. Po jego śmierci w r. 1530 spostrzegł się syn Jan, że Podkamień nie był nigdy królewszczyzną i dla zabezpieczenia tej własności postanowił starać się o potwierdzenie przywileju z r. 1441, który ogółowym sposobem wcielał wszystkie dobra do powiatu Oleska należące. Lecz nie miał tyle odwagi, by stanął osobiście przed królem dla popierania nieczystej sprawy, i dla tego uprosił Jędrzeja z Górki, który uzyskał potwierdzenie rzeczonego przywileju we Lwowie w r. 1537. Że Górka nie był dziedzicem O. wynika z samego potwierdzenia przywileju, gdyż nie jest on tu nazwany *haeres* (Barącz l. c., str. 467 i n.). W Arch. Bernardyńskiem we Lwowie (T. t. 46, str. 564—567) znajduje się dokument wydany w O. d. 13 listopada 1547, w którym „Jan z Kamieńca, dziedzic Oleska i Załoziec“, wyposaża kościół w Załościach. W r. 1557 udali się do Lwowa Maciej i Steczko Kisiele, mieszczanie i kuśnierze O., dla wyjednania sobie praw i artykułów cechu kuśnierskiego od mieszczan lwowskich. Uwzględniając ich prośby cechmistrz z braćmi tego rzemiosła nadali im te same artykuły, jakich oddawna używali we Lwowie. Artykuły te podpisali: Tomasz Kamiński, Stanisław Kamiński, Jan Daniłowicz, Mikołaj Daniłowicz i Andrzej Koniecpolski jako „hacredes bonorum Olesko“ (Dod. do Gaz. Lwow., 1861, № 21 i 22). W podpisach tych musi być pomyłka, nie Kamińscy bowiem, lecz Kamieniecey byli dziedzicami O., a o Koniecpolskim, jako o dziedzicu O., nie wspomina żaden ze znajomych dotąd dokumentów. Ustawy cechu kuśnierskiego potwierdziła królowa Marya Kazimiera w r. 1698. W r. 1570 nakazuje Zygmunt August sądowi miejskiemu zwrócić Annie Cieszkowskiej, mieszczance lwowskiej, zabrane jej przez męża i brata dobra w O. (Ar. Bernar. C. t. 334, str. 14). Około r. 1576 umarł Stanisław Daniłowicz, chorąży lwowski i dziedzic połowy Oleska, zostawiając dwóch synów: Jana i Mikołaja. W r. 1578 podzielili Kamieniecey między siebie swój majątek, Jan i Wojciech otrzymali między innymi połowę zamku i miasta O., lecz obaj zastawili je wkrótce Stanisławowi Żółkiewskiemu, woj. bełzkiemu, a w r. 1580 sprzedali prawa dziedzictwa. Takim sposobem przeszła część O. w ręce Żółkiewskich. W r. 1605 ożenił się Jan Daniłowicz, krajczy koronny, dziedzic drugiej części O., z Zofią, córką Stanisława Żółkiewskiego, hetm. poln. kor., a otrzymawszy za nią część O., połączył w swym ręku całe dobra. Po weselu odprawionem w Żółkwi, przeniosło się wielu dworzan żółkiewskich z panną młodą do O. Wtedy to zapewne dostał się także Michał Chmielnicki, ojciec Bogdana, w służbę krajczego koronnego. A ponieważ krajczy był starostą bełzkim i korsuńskim, a starostwo korsuńskie posiadało bardzo wiele pustych obszarów do obsadzenia, przeto i Chmielnickiemu, jako swemu słudze, przeznaczył Daniłowicz na osadę Subotów. W r. 1615 odegrała się na zamku oleskim straszliwa tragedya, której poniewolną przyczyną była Maryanna, córka Jana Daniłowicza z pierwszego małżeństwa. Kochał się w niej namiętnie Adam Żółkiewski, synowiec hetmana, a tem samem powinowaty jego zięcia Daniłowicza, natenczas już obożny koronny. Zapewne przez wzgląd na pokrewieństwo nie chciał Daniłowicz zezwolić na małżeństwo. Czem zmartwiony Adam, siedząc raz u stołu po wieczerzy przy kartach z Daniłowiczem, porwał nagle nóż, a westchnąwszy i spojrzawszy na pannę Maryannę „w się nim chyżo uderzył“. Panna na ten widok krzyknęła. Wszyscy się porwą, a on powstawszy ku służbie poszedł, a tam wsparłszy się upadł i *expiravit*, Panny Najśw. o ratunek prosząc i wzywając jej, a mówiąc: „Niechciałem tak!“ Ród Daniłowiczów wymarł na drugim synie wojewody, Stanisławie, który wzięty w r. 1636 do niewoli w potyczce z Tatarami, ścięty został w namiocie Murzy Kantemira. Po jego śmierci przeszły dobra oleskie i odziedziczone po wuju dobra żółkiewskie na siostrę Teofilę, wydaną za Jakuba Sobieskiego, późniejszego kaszt. krakowskiego, który posiadał sąsiadujące z O. dobra złoczowskie. Sobieski, ożeniwszy się

z Teofilą przebywał częściej na zamku oleskim, niż w Złoczowie. Na zamku oleskim urodził się też w r. 1628 pierwszy syn jego Marek, a dnia 17 sierpnia r. 1629 drugi syn Jan. W licznych opisach O. jakoteż i dziełach historycznych podawaną bywa jako data urodzenia Jana III dzień 2 czerwca 1624 r. Datę tę znajdujemy też zapisaną na liturgikonie oprawnym w pergamin, okutym srebrną blachą a znajdującym się w bazyliańskim klasztorze w Podhorcach. Jest to jednak data mylna. Matka Jana III zapisała bowiem własną ręką: „W Olesku urodził mi się syn Jan roku 1629 dnia 17 sierpnia, między godziną czternastą a piętnastą w piątek, ostatniego miesiąca, a nazajutrz nów nastał". Jan Sobieski zaś pisze: „Podczas urodzenia mego biły pioruny bardzo, tak, że aż krawiec matki mojej od tego ogłuchł i był głuchym do samej śmierci. Tatarowie też podpadli w tenże czas właśnie pod zamek, których zaś ów sławny gromił Chmielecki (Kluczycki, Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, t. I, cz. I, str. 6 i 10). W r. 1639 urodził się w zamku Michał Tomasz Korybut Wiśniowiecki, syn Jeremiasza i Gryzeldy z Zamoyskich ks. Wiśniowieckich. Król Jan pisze o sobie: „natus sum in Olescensi arce, in edito monte, ubi etiam rex Michael natus est (Załuski, Epistolae, t. III, str. 863). Wiśniowieccy posiadali sąsiedni Białykamień, a prawdopodobnie trzymali jakiś czas Olesko w zastawie, podczas kiedy Sobiescy mieszkali wówczas w Żółkwi. W czasie wojen za Jana Kazimierza musiało także O. znacznie ucierpieć i podupaść. Po zgonie Jakuba Sobieskiego w roku 1646, jego syna Marka w r. 1652 w morderczej bitwie pod Batowem, i Teofili Sobieskiej w roku 1661 przeszło O. wraz z innymi dobrami na Jana. Jan Sobieski rzadko jednak zajeżdżał do swego rodzinnego zamku i przesiadywał najchętniej w Żółkwi i Jaworowie. Zjechawszy tutaj po długiej, może od lat pacholęcych niebytności, znalazł kolebkę swoją w bardzo opłakanym stanie, jak sam donosił żonie, pisząc *„z tego miejsca i pokoju"*, gdzie się urodził, we wtorek o trzeciej z południa (d. 21 kwietnia): „Umyślniem tu dziś zjechał z ImPanem wojewodą ruskim i innymi, aby się temu przypatrzyć miejscu, któregom ledwie już co pamiętał. Zastaliśmy tedy zamek i miasto bardzo spustoszone, ale wsi arcydobre i kościół, gdzie dziad mój Daniłowicz, wojewoda ruski, leży, w jakimkolwiek porządku" (Helcel, Listy Jana Sobieskiego do żony, Kraków, 1860, str. 340). W r. 1687 przybyli do O. oboje królestwo, jadąc w odwiedziny do syna Jakuba, do Podhorzec. Król dawał tu wtedy posłuchanie deputacyi ziem pruskich, na której czele stał biskup chełmiński, Kazimierz Opaliński. W tymże roku otrzymało O. następujący przywilej od Jana III: „Jan III z Bożej łaski itd. Wszem wobec i każdemu z osobna, komu o tem wiedzieć należy, podajemy do wiadomości: Iż my w osobliwym mając respekcie miasto nasze dziedziczne Olesko, w województwie ruskiem leżące, aby toż miasto nietylko ludźmi przystojnymi i kupieckimi tem lepiej osiadać, ale też jako najlepszym według zwyczaju innych miast rządzić się mogło porządkiem, jako dawne tego miasta prawa, wolności i prorogatywy stwierdzamy i aprobujemy, tak ponieważ per injuriam temporum nadane im od przodków naszych zginęły przywileje, teraźniejszym one odnawiając i jako do najlepszej wprawując kluby reassumujemy i naprawiamy. A najprzód, aby sprawiedliwość kwitnąć mogła, tedy miastu temu prawo juris theutonici albo magdeburskie, którem się dotychczas rządziło, potwierdzamy i nadajemy, którem to prawem wszyscy obywatele miasta tego do jurysdykcyi miejskiej należący, także rzemieślnicy i cechy ich sądzić się i onemu podlegać będą. Sądy zaś w tem mieście wszelakie odprawować będą: Wójt, dwóch burmistrzów miejskich i zamkowy Lantwójt i sześciu przysiężnych, których to mieszczanie z porządku siebie wszystkich, oprócz jednego burmistrza zamkowego in presentia Podstarościego albo administratora naszego obierać będą powinni, a ci obrani juramenta super fidelitatem et justitiam wykonawszy, wszystkie sprawy tego miasta Oleska criminales et civiles, jednego albo plurium absentia non obstante sądzić mają, salva appellatione do nas albo do Namiestnika Naszego. Cechy przytem wszystkie i rzemieślnicy mają onym wszelakie czynić posłuszeństwo, aby wszelaki rząd i dobra sprawa w mieście tem zachowana była. Także i żydzi wespół zarówno z chrześcijany do wszystkich powinności miejskich należeć mają, wszelakich im trunków szynkowanie pozwalamy. Wyjmujemy przytem mieszczan tychże od wszelakich robocizn i ciężarów poddańskich. A mianowicie, do żniwa już na potem więcej należeć nie będą, tylko do żencia stu kóp oziminy corocznie, które sto kóp odżąwszy, de reliquo być wolnymi mają. A ponieważ za podwody rybne dają 500 złp. przy spustach do skarbu naszego, tedy od innych wszelakich podwód wolnymi onych czynimy, oprócz gwałtownej potrzeby podczas bytności naszej albo sukcessorów naszych, i to nie dalej, tylko jako do Brodów, albo do Złoczowa. Do stawu pokrowieckiego, tak do przykopywania jako do zastawiania onego mieszczanie amplius należeć nie mają, ale tylko podczas gwałtu wychodzić i mierzwy tamże wozić powinni. Grunta jako teraz trzymają, tak przy spokojnej onych posessyi zachowujemy, kon-

serwując jednak osobliwie o pustych gruntach według dyspozycyi naszej porządek. Jarmarki, ponieważ jeden mają na św. Jan, drugi na św. Michał, trzeci na Niepokalane Poczęcie Panny Maryi, czwarty na gromnicę, piąty zaś na przewodni tydzień, wszystko ruskie, targi zaś, jeden w poniedziałek, drugi w piątek, tedy one cale i zupełnie im aprobujem. Wszystkie potem dochody, które miasto ma osobliwie in usu ad praesens, przy tychże mieszczanach i starszyźnie ich konserwujemy. Czynsze według inwentarza do skarbu naszego oddawać, także około parkanów, bram i mostów według dawnych powinności zachować się mają. Który to przywilej onym z łaski naszej nadany, we wszystkich punktach, klauzulach i artykułach aprobujemy, konfirmujemy i potwierdzamy. A tak onego jako i wyrażonych w nim punktów tymże mieszczanom dotrzymać z sukcessorami naszymi deklarujemy. A dla większej wagi przy podpisie ręką naszą pieczęć przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Żółkwi dnia 11 septembra A. D. 1687. Jan Król" (przywilej powyższy podałem według wierzytelnego odpisu, który posiadam w swym zbiorze). W r. 1688 bawił znowu Jan III w O., i wówczas mało tu życia nie postradał, gdyż wjeżdżając do zamku załamał się z powozem na moście (Józefowicz, Kronika miasta Lwowa, Lwów, 1854, str. 465). Po śmierci Jana III żona jego potwierdziła artykuły kuśnierzów oleskich z r. 1557 następującym dodatkiem: „My tedy Marya Kazimiera, Królowa polska, stosując się do supliki sławetnych Pawła Breczkowicza, rzymskiej, Jana Stefanowicza, Stefana Prusowicza i innych braci greckiej religii kuśnierzów i mieszczan oleskich, niniejszy list we wszystkich punktach, klauzulach, artykułach i kondycyach aprobujemy i potwierdzamy. Co do wiadomości wszystkim, osobliwie urodzonym gubernatorom i innym oficyalistom oleskim zamkowym do wiadomości podawszy, mieć chcemy, aby nienaruszenie przy tych artykułach konserwowani byli. Dan we Lwowie d. 25 marca 1698 r. Marya Kazimira, Królowa". (Dod. do Gaz. lwow. 1861, № 21 i 22). Po śmierci króla odziedziczył O. trzeci syn jego Konstanty. Z powodu wkroczenia wojsk szwedzkich do Polski i detronizacyi Augusta II, zajęli Rossyanie O., i w zamku oleskim przez długi czas przebywali. W r. 1725 Konstanty sprzedał Olesko Rzewuskim. Waclaw Rzewuski, hetm. p. kor., odziedziczywszy je po bezpotomnej śmierci brata swego Seweryna, w r. 1754 połączył O. w jednę majętność z Podhorcami. Później rozpadł się klucz podhorecki i oleski na wiele drobnych posiadłości i O. z trzema wsiami (Czyżki, Czechy i Seweryna) wystawione w r. 1796 na sprzedaż dla zaspokojenia wierzycieli Wacława Rzewuskiego, nabył Aleksander Zieliński, podkomorzy nurski. Dyzma Zielińska, jedna z 5 córek podkomorzego, wydana za Wojciecha Lityńskiego, otrzymała w posagu O., które obecnie jest własnością ich córki Zofii. Z dawnej świetności O. nic nie pozostało. Najdroższą dla nas pamiątką jest zamek, w którym się urodził Jan III. Zamek ten pochodzi prawdopodobnie z drugiej połowy wieku XIV i był kilkakrotnie przeistaczany i powiększany. Obecnie tworzy on front o jednej baszcie z bramą wjazdową, do której prowadził niegdyś wspaniały most na arkadach, dziś zawalony. Od tego idą po obu stronach pawiliony, a wszystko przedstawia klamrę, która z czwartej strony była zamknięta murem z komunikacyjną galeryą. Muru tego niema już obecnie. Na zewnątrz widać na zamku ślady budowy XVI wieku, we wspaniałych portalach i oknach, ślady XVII wieku, w odrzwiach ciosowych i obramieniach okiennych pierwszego piętra. W dolnych piętrach murowany jest i sklepiony dzikim, miejscowym kamieniem. Uratowane pamiątki ozdobnych sal, jak sufity, połyskujące kolumny, złocenia, mozaiki sufitów, ścian, podłóg i kominków, pochodzące z końca wieku XVII i początku XVIII świadczą o dawnej świetności zamku. Cenne to szczątki, z których dziś jeszcze nie jedno odczytać można. Ulryk Werdum, podróżujący po Polsce w roku 1670 do 1672: pisze krótko o zamku oleskim, „Jest to stara budowla z kamienia, na okrągłym pagórku, który dominuje nad wszystkimi sąsiednimi wyżynami" (Liske, Cudzoziemcy w Polsce, str. 165). Dalerac, bawiący tu z dworem królewskim w 1687 r., pozostawił nam dosyć szczegółowy opis tego miejsca. „Olesko, pisze on w dziele „Anecdotes", t. II, str.300, położone jest pośród łąki bagnistej. Zamek oddalony od miasteczka na mniej więcej 1500 kroków, łączy się z niem dwoma drogami czyli ziemnymi nasypami, prowadzącymi od obu kończyn miasteczka. Można się do niego dostać jedynie temi drogami, gdyż opasujące go błota są zresztą w każdem innem miejscu nie do przebycia. Widzieć ziemny pagórek znacznej wysokości na takim terenie, jest rzeczą zadziwiającą, tem bardziej, że nie łączy on się z żadnem pasmem wyżyn i wygląda, jakoby robota ręki ludzkiej. Na tymto pagórku zbudowany jest zamek, jakoby gołębnik. Płaszczyzna szczytu, bardzo szeroka, zajęta jest cała zabudowaniem, które wydaje się zdaleka jak reduta. Zabudowanie to wzniesione jest całe z kamienia i z cegły, bardzo masywnie i dosyć wysoko. Nie ma ono ani wież, ani flanków, ani wałów, ani fosy, ponieważ obwód murów zajmuje całą szerokość terenu, jak gdyby szczyt skały. Nie potrzebuje też tego,

bo pagórek jest dosyć wysoki i stromy tak, że trudno wdrapać się na niego, a prócz tego jest on jeszcze opasany wielkim nasypem, również z naniesionej ziemi, z parapetem z desek, który go zakrywa do połowy wysokości. Brama zwrócona jest ku północy, gdzie rozpościera się największe w Polsce trzęsawisko, łączące się z tem, które opasuje miasto. Ale bagnistą tę nizinę zamykają z jednej strony wysokie góry, z drugiej nizkie wzgórza, które okrywają rzędy dobrych wsi i tworzą piękny krajobraz i dekoracyą urozmaiconą. Błota te miały być niegdyś stawem, jak twierdzą niektórzy, ale niewiadomo którędy i jak uszła z nich woda. Wewnątrz zamku są apartamenta dosyć źle ułożone, podwórzec bardzo ściśnięty, pokoje bez wychodów osobnych i nie w jednym rzędzie, ale wszystkie piękne, szerokie, wysokie, dobrze oświetlone, wykładane wielkimi płytami pstrego marmuru. Izby służebne na dole mają pyszne sklepienia. Studnia jest nadzwyczajnie głęboka, gdyż trzeba ją było kopać aż do podnóża pagórka, bo w jego naniesionej ziemi nie mogło się znaleźć źródło żywej wody. We wszystkiem widać, że to starodawny dom wielkiego pana, nawet w kaplicy, która jest ozdobiona malowidłami *al fresco*. A jednak na dłuższy pobyt jest to smutne pomieszkanie, pozbawione alei i spacerów, do którego trzeba się wspinać, jakby do wieżyczki strażniczej i siedzieć w niem, jak „Szymon na swoim słupie.“ Królowa Marya Kazimiera, pomna na urodzenie męża w tym zamku, wyporządziła go wielkim nakładem i ozdobiła wewnętrznie. U podnóża wałów postawiła kilka budynków z drzewa na stajnie i wozownie i założyła no nowo ogród, który był prawie zupełnie zniszczony. Przeszedłszy w ręce mniej zamożnych właścicieli, począł się zamek chylić do upadku. Rzewuscy nie mogąc utrzymać dwóch rezydencyi pańskich, przenieśli wszystko, co się przenieść dało, do Podhorzec. Już w 1820 r., gdy go zwiedzał J. U. Niemcewicz (Podróże historyczne po ziemiach polskich, odbyte między r. 1811 a 1828), był on w zupełnem opuszczeniu, niektóre pokoje zasypane gruzem, pozbawione drzwi i okien. Ciekawe szczegóły podaje Siemieński w swych wspomnieniach z podróży p. t. „Oleski Biały Kamień“ (wydanie zbiorowe, Warszawa, 1881, t. 7, str. 123). „Od wschodu, pisze, lewa strona zamku nic nie przedstawia godnego uwagi, zdaje się, że była zawsze przeznaczona dla sług i domowników; izby są małe i bez ozdób. Prawa zaś i front noszą jeszcze ślady, lubo bardzo zatarte, wspaniałej przeszłości. Wszedłszy po nowożytnych drewnianych wschodach na pierwsze piętro, przedstawia ci się dość gustowny salon o mozaikowych kolumnach, z widokami malowanymi na ścianie; ale go omijasz skwapliwie jako pomnik świeżego smaku. Za to obok będąca komnata, z wielką alkową, zaczyna cię witać starszym już językiem. Wysokość jej dwa razy prawie taka, jak bocznego salonu; ogromny kominek, z niezmiernym piecem, róg jeden zalega. Okap kominowy wystawia w rzeźbie homeryczne figury: Parysa dającego jabłko najpiękniejszej bogini. Parys jest w peruce z czasów Ludwika XIV, boginiom też nie brakuje fryzur. Sufit okrywa wielkie płótno w złoconych ramach, na niem malowane olejno porwanie Europy. Ściany popackane na zielono, mają kilka portretów Jana III i Maryi Kazimiery; miało ich być tu więcej, ale jedne wzięto do Podhorzec, drugie po rękach się rozeszły. Przed alkową stoją dwa sążniste, drewniane posągi, podobno Apollina i Dyany, suto niegdyś złocone, dzisiaj biały gips tu i owdzie przegląda. Są to resztki smaku, jaki u nas panował za Augusta II, czyli mody, sprowadzonej z Francyi. Z tem wszystkiem najwspanialsza to komnata z całego zamku. Nie wątpię, że w dawniejszych nawet czasach, jeszcze za Daniłowiczów, musiała być przeznaczona na pokój bawialny, a jeżeli mię domysły moje nie zwodzą, kto wie, czy nie tutaj odegrała się owa straszliwa tragedya Adama Żółkiewskiego. Na wyższem piętrze, przeszedłszy jakiś korytarzyk, sionkę i kilka drobnych klitek, wprowadzony jesteś do komnaty obszernej, ale w najopłakańszym stanie. Większa część szyb w oknach wybita; zabito je gontami albo deskami. Na posadzce niegdyś kamiennej, dziś nie wiem jakiej, dla warstwy śmieci i gruzów, stoją różne gospodarskie naczynia. Pokój ten musiał być wielce wspaniały, znać to po mozaikowych ścianach, po świecącej gdzie niegdzie pozłocie, a nadewszystko po płaskorzeźbach w kształcie medalionów na suficie, gdzie jeszcze można przeczytać napisy: Horatius, Virgilius, Naso. Z tej izby rzymskich poetów prowadzą wąziutkie, kręte wschodki na wyższe jeszcze piętro; udawszy się niemi wejdziesz do szczupłego pokoju, którego ściany fioletowe błyszczą jakby szkłem potłuczonem; w izdebce tej, król Jan się urodził!“ Drzwi podwójne, ozdobione malowaniami, z pokoju zamku Oleskiego, są w muzeum Lubomirskich we Lwowie (Kołaczkowski, Pamiątki po Sobieskim, Przewodnik nauk. i liter., 1883, str. 235). Dnia 25 października r. 1882 objął Mikołaj Zyblikiewicz, marszałek krajowy, w posiadanie zamek Oleski, nabyty z ofiar prywatnych, za staraniem Jana hr. Zamoyskiego zebranych. Budynek pokryto tymczasowo deskami i pozabijano okna w części opustoszałej. Rysunek zamku oleskiego wykonany według zdjęcia J. H. Müntza z d. 24 lipca 1781 r. podał Tygodnik Illu-

strowany z r. 1883, w № 33. Widok zamku według rysunku p. S. Gryglewskiego, podało toż pismo w 1882 r. (№ 356). Ciekawy bardzo zbiór rycin, odnośnych do O., mieści się w zbiorach Pawlikowskiego (№ 4388 do 4402). W muzeum im. Ossolińskich we Lwowie odnoszą się do Oleska dwie ryciny w tece z widokami Galicyi, № 5838 i 5861. Widok Oleska zawiera także „Galicya w obrazach“ w zesz. 10, Album Trzemeskiego: „Podhorce“, wydane we Lwowie w r. 1877—1883; Łoskiego „Jan Sobieski, jego rodzina i t. d.“ Warszawa, 1883; Album widoków Ordy w ser., VI, № 177. W bibliotece Ossolińskich znajduje się rękopis pod tyt. „Protocollum variarum inscriptionum, fundationum Olescensium.“ Jest to podługowata, wąska księga, o 578 kartkach, zawierająca rozmaite zapiski odnośne do sporów, kupna i sprzedaży realności, testamenty i t. d. od r. 1613 do 1760. Na uwagę zasługuje testament krawca Melchiora (str. 28), w którym między innemi jest wzmianka „że wydał na potrzeby do baszt zł. 7 gr. 22“ Z wału ziemnego, którem miasto było niegdyś otoczone (czyt. Werduma l. c.) niema ani śladu. Nawet owe okopy, o których Dalerac wspomina, zaledwie się dziś rozpoznać dadzą. Z dwu szerokich grobli, które łączyły zamek z miasteczkiem, pozostała wązka ulica. Po długim gościńcu pozostało kilkanaście lip i nazwa „Senatorska ulica,“ ale droga już zaorana. Niektóre części miasteczka mają charakterystyczne nazwy: Za bramą, Na puszkarni, Na woli, Hałajdowe morze, które tylko w bardzo suche lata zupełnie wysycha, a leży w środku miasteczka. Starożytny srebrny nagłownik pleciony, wykopany w Olesku, i inny srebrny mniejszej objętości, znajdują się w muzeum im. Ossolińskich we Lwowie, a srebrny naszyjnik tu znaleziony w cesarskim gabinecie w Wiedniu. Wacław Michał Zaleski, były gubernator Galicyi, który dnia 18 września 1799 r. urodził się w sąsiednich Juśkowicach, a w kościele parafialnym w Olesku został ochrzczony, podpisywał się na swych pracach literackich „Wacław z Oleska.“ *Sewerynkę* założył Seweryn Rzewuski. Nie stanowiła ona osobnej wsi lecz raczej dworek letni. Aleksander Zieliński wydając swą córkę Rozalię za Dłuskiego, dał jej w posagu wieś Czyszki i Sewerynkę, do której przydał część gruntów oleskich i lasów. Obecnym jej właścicielem jest Bronisław Ujejski. Obok dworu znajduje się obszerny sad owocowy, a w nim bije jedno z najsilniejszych źródeł lewego ramienia Styru. *Lu. Dz.*

Oleśniak 1.) fol. nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyńska, odl. od Kozienic 28 w., ma 2 dm., 1 mk., ziemi 86 mr. Należy do dóbr Klikowa. 2.) **O.**, pow. nowo aleksandryjski, gm. i par. Gołąb.

Oleśnica, rzeka w pow. wieluńskim, poczyna się pod wsią Radostów, na półn.-zach. od Wielunia, przyjmuje wody z różnych ścieków i błót Klonowskich, na pograniczu Brąszewic i Kraszewic, w pow. sieradzkim, płynie ku wschodowi pod Młyniskiem, Kopydłowem, Małyszynem, ztąd przybiera kierunek wsch.-północny, płynie pod Skrzynnem, Stolcem, Niechmirowem i na północ Rychłocic wpada z lew. brzegu do Warty. Od Stolca do Niechmirowa przepływa przez pow. sieradzki. Długa 35 w. Przyjmuje z praw. brzegu pod Kopydłowem strumień od Rychłocic i Krzyworzeki, poniżej strumień od Wielunia, zwany Bobrek. Z lewego pod Stolcem strumień od Huty i Złoczewa. *J. Bliz.*

Oleśnica 1.) w dok. *Olyeschnicza*, os. miejska, przedtem mko, pow. stopnicki, gm. i par. Oleśnica. Loży przy dawnym trakcie ze Stopnicy do Staszowa, odl. 7 w. od Stopnicy; posiada kościół par. murowany, dom schronienia dla ubogich, szkołę początkową, sąd gminny okr. III, urząd gminny, około 200 dm. i do 1500 mk. Osad miejskich 192, do których należy 1058 mr. ziemi. W 1827 r. było tu 135 dm., 888 mk. W 1860 r. było (po pożarze 1854 r.) 138 dm. (1 mur.) i 874 mk. (w tem 146 żydów). Jestto starożytne gniazdo Oleśnickich h. Dębno. Według Lib. Ben. Długosza (II, 440) istniał tu kościół par. murowany, fundowany wraz z parafią przez Zbigniewa Oleśnickiego, bisk. krak. Gdy przypadkowy pożar wsi zniszczył kościół, wtedy odbudował go w 1477 r. synowiec biskupa Zbigniew Oleśnicki, bisk. kujawski. Przy kościele tym osadził starszy Zbigniew mansyonarzy, uposażonych dziesięcinami stołu biskupiego. Probostwo miało uposażenie w ziemi i dziesięcinach, które z samej O. (z łanów kmiecych, karczmy i folwarku) wynosiły do 8 grzywien. W XVI w. O. przeszła w ręce Zborowskich, gorliwych reformatorów. Marcin Zborowski, kasztel. krakowski, wraz z synem Piotrem kaszt. brzeskim, usuwają w 1563 r. proboszcza katolickiego i osadzają kaznodzieję Macieja laika, który poniszczył obrazy i ołtarze. Usunięty proboszcz przebywał w Pacanowie, gdzie udzielał sakramentów parafianom, którzy wierni zostali dawnym obrządkom. Szczegóły te podaje wizytacya bisk. Padniewskiego z 1566 roku (ob. Bukowski, Hist. Reform., I, 255). W XVII w. O. przechodzi do Lanckorońskich. Jeden z nich, umierając bezdzietnie w 1619 r., zostawia O. bratu Zbigniewowi katolikowi (żonatemu z Tarnowską), który przywrócił kościół katolikom. Wojny szwedzkie dotknęły ubogą osadę, lecz nie podźwignęły jej ani przywilej Augusta II, nadający w 1724 r. 12

jarmarków, ani potwierdzenie ponowne Stanisława Augusta z 1780 r. Po Lanckorońskich dziedzicami O. byli Kalinowscy, następnie Zborowscy. Przywilej miejski O. został zatracony i data wydania nieznana. Długosz nazywa O. wsią, a wizyta Padniewskiego mówi o ludności: „oppidani", trzeba więc odnieść założenie miasta do początków XVI w. Całą ozdobą osady jest starożytny, ostrołukowy kościół. Par. O., do której w 1667 r. przyłączono par. Strzechy, należy do dek. stopnickiego, ma 2633 dusz. O. gmina ma sąd gm. okr. III w miejscu, st. poczt. Stopnica. Obszar gminy 13,058 mr. i 4471 mk. Dobra O. składały się w 1885 r. z fol. Zamieście, Wólka i Brody; os. O., wsi: Sufczyce, Brody, Kępie i Budy; rozl. mr. 1909: fol. Zamieście gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 57, pastw. mr. 63, lasu mr. 173, wody mr. 11, nieuż. mr. 32, razem mr. 763; bud. mur. 2, z drzewa 19; płodozmian 11 polowy; fol. Wólka gr. or. i ogr. mr. 170, łąk mr. 3, pastw. mr. 95, lasu mr. 13, wody mr. 7, nieuż. mr. 8, razem mr. 289; bud. z drzewa 4; fol. Brody gr. or. i ogr. mr. 92, łąk mr. 95, pastw. mr. 34; lasu mr. 536, wody mr. 85, nieuż. mr. 15; razem mr. 857; bud. z drzewa 9; są dwa młyny wodne, las nieurządzony; wś Sufczyce os. 65, z gr. mr. 797; wś Brody os. 7, z gr. mr. 107; wś Kępie os. 22, z gr. mr. 300; wś Budy os. 3, z gr. mr. 42. 2.) **O.**, wś i fol., pow. łódzki, gm. Puczniew, par. Kałów, odl. 23 w. od Łodzi. Fol. ma 3 dm., 18 mk., 689 mr. ziemi dwors., wś 15 dm., 150 mk., 215 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 11 dm., 101 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 374) łany folwarczne dawały dziesięcinę plebanowi własnemu, łany kmiece zaś jednego roku na stół arcybiskupi a drugiego plebanowi. Fol. O. i Madaje rozl. w 1878 r. mr. 1122: gr. or. i ogr. mr. 291, łąk mr. 75, pastw. mr. 12, lasu mr. 716, nieuż. mr. 28, bud. mur. 2, z drzewa 9; płodozmian 7 i 9 polowy; las nieurządzony, pokłady torfu. 3.) **O.**, w dok. *Olyeschnicza* i *Oleszyno*, wś i fol. nad rzeką Wartą, powiat słupecki, gmina Emilienheim, par. Zagórów, odl. 11 w. od Słupcy. Posiada urząd gminny. Wś ma 48 dm., 577 mk.; folwark 3 dm., 98 mieszkańców. Należała około 1261 roku. do klasztoru Lędzkiego. Według Lib. Ben. Łask. (I, 282) ludność dawała plebanowi w Zagórowie tylko meszne. Według regestr. pobor. z 1579 roku wś O., w par. Zagorów, miała 7½ łan., 1 zagrod., 5 kom. i 1 rzem. (Pawiński, Wielkop., I, 241). Dobra O. składały się w 1885 r. z fol. O. i Adolfsberg, rozl. mr. 1071: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 428, łąk, mr. 220, pastw. mr. 65, lasu mr. 5, wody mr. 8, nieużyt. mr. 24, razem mr. 740; bud. mur. 7, z drzewa 6; płodozmian 11 polowy; fol. Adolfsberg gr. or. i ogr. mr. 165, łąk mr. 2, lasu mr. 100, nieuż. mr. 64, razem mr. 331; bud. mur. 1, z drzewa 2; płodozmian 5 polowy, są pokłady torfu. 4.) **O.**, fol. nad strum. Oleśnicą, pow. sieradzki, gm. i par. Złoczew, odl. od Sieradza 26 w., ma 2 dm. 5.) **O.**, wś nad rz. Wieprzem, pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. rz.-kat. Krasnystaw, obrz.-grec. Krupe, ma 3 os., 40 mr. włośc. W 1827 r. było tu 4 dm., 27 mk. Wchodziła w skład dóbr Krupe. 6.) **O.** *Pałki*, wś i fol., *O. Nowe Pole Pszczółki*, fol., *O. Nowe Pole Pliszki*, fol., *O. Litowąż*, fol. i *O. Żuławy*, fol., pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie. Wś *O. Pałki* ma 25 dm., 235 mk. W 1827 r. było tu 26 dm., 143 mk. Fol. i wś O. Pałki rozl. w 1879 r. mr. 347: gr. or. i ogr. mr. 161, łąk mr. 34, pastw. mr. 3, lasu mr. 135, nieużyt. mr. 14; bud. mur. 1, z drzewa 13; są pokłady torfu. Wś O. os. 35, z gr. mr. 344. Z całości dóbr O. Pałki oddzielono w 1878 r. następne folwarki: fol. O. Nowe Pole Pszczółki rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 222, łąk mr. 2, lasu mr. 13, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 3; płodozmian 7 polowy; fol. O. Nowe Pole Pliszki rozl. mr. 99: gr. or. i ogr. mr. 42, łąk mr. 11, lasu mr. 45, nieużyt. mr. 1; bud. z drzewa 4; folw. O. Litowąż rozl. mr. 134: gr. or. i ogr. mr. 62, łąk mr. 12, lasu mr. 53, nieuż. mr. 7; bud. z drzewa 6; fol. O. Żuławy rozl. mr. 218: gr. or. i ogr. mr. 119, łąk mr. 22, lasu mr. 73, nieużyt. mr. 4; bud. z drzewa 5. *Br. Ch.*

Oleśnica, niem. *Olesnitz* i *Lesnitz*, dom., okr. domin. i posiadł. wiejska, pow. chodzieski, o 4 klm. na zachód od Chodzieża, na trakcie do Ujścia, nad strumieniem, wpadającym do Bolemki, dopływu Noteci. par. i st. poczt. Chodzież; (Kolmar i. P.), przyst. dr. żel. Piła o 21 klm. Przed r. 1833 istniały pod nazwą O. odrębny młyn, folusz, cegielnia i papiernia, którą zwaną też Chodzieską. W ostatnich czasach podzielono O. na Górną i Dolną. O. *Górne* (Oberlesnitz), dom. ma 11 dm. i 160 mk., obszaru 375 52 hekt., t. j. 207·29 roli, 120.79 łąk, 7·33 pastw. i 25·48 lasu; doch. grunt. 3847 mar.; chów bydła. Do dóbr O. należą fol. Buchwalde, Hamernia, Kerzow (?), Milcz (Steinach), Netzland, Straussberg, Warów i Oleśnica Dolna. O. istniała przed r. 1578; około 1793 r. posiadali ją Grudzińscy, około 1845 r. Zach, a obecnie hr. Koenigsmark. Okręg dom., w skład którego wchodzą także młyny Borek (Borkenmuehle), Chodzieski i Warowny Młyn (Warowen muehle al. Helmsgruen), ma 44 dm. i 662 mk., 239 katol. 419 prot. i 4 żydów. Oberlesnitz ma 1 dm., 4 mk. prot. Fol. Unterlesnitz 3 dm., 61 mk., obszaru 180 hekt. *E. Cal.*

Oleśnica z *Kozubowem*, wś, pow. dąbrowski, ob. *Kozubów*.

Oleśnica, niem. *Oels*, 1214 *Olesnic*, miasto

powiatowe na Szląsku pruskim, nad rz. Oleśnicą (Oelse). Leży pod 51° 12′ 8″ półn. szer. i 35° 1′ 3″ wschod. długości, na wznies. 466 st. npm. a 24 st. nad poziom wód Oleśnicy, na prawym brzegu rzeki, w odl. $3^1/_2$ mil od Wrocławia, przy linii dr. żel. łączącej Wrocław z granicą królestwa polskiego (wrocławsko-warszawska, do Wilhelmsbrueck dochodząca). Posiada trzy kościoły ewang., kościół par. katolicki, synagogę, gimnazym ewang, szkołę dla dziewcząt, kilka szkół początkowych ewang. i katol., kilka zakładów dobroczynnych, jak szpitale, ochrony, przytułki dla sierot, wdów; władze powiatowe, więzienie. W 1842 r. było 5798 mk., w tem 5208 ewang., 649 katol., 121 żydów, 529 dm. i 29 budynków publicznych. W 1860 r. było 8124 mk., w tem do 800 wojskowych. Miasto składa się ze starego miasta, którego mury obwodowe zwalone i miejsce zajęte przez ogrody, i 4 przedmieści, do których prowadzą 4 bramy: wrocławska, bydlęca, maryjska i trzebnicka. O. jest starożytną osadą, wedle tradycyi już w 979 r. miał być założony tu kościół parafialny, w 1214 r. istnieje już osada miejska. 1255 otrzymuje prawo niemieckie. Od 1312 r. zostaje stolicą odrębnego księstwa. W 1432 r. mieszkańcy przed najściem hussytów opuszczają miasto, paląc takowe. Oblężenia przez oddziały Wallensteina w 1627 r. a 1634 r. przez Szwedów, Sasów, Cesarskich, następnie w 1640, 1642, 1648; pożary w 1559, 1730, 1823; morowe zarazy 1631, 1634 i 1705 r. niszczyły miasto. Gimnazyum tutejsze założone zostało w 1594 r., ale pomyślny rozwój zawdzięcza fundacyi hr. Kospotha, który w 1727 r. dał 150,000 guldn. na urządzenie zakładu. Z kościołów najdawniejszy paraf., dziś ewangielicki, otrzymał w 1469 r. sklepienia, a w obecnej postaci przebudowany w 1618. Są tu grobowce księcia Jana († 1565) i jego żony. Drugi kościół, św. Maryi i Jerzego, założony w 1380 r. wymurowany 1410, służy dla polskich ewangielików. Synagoga powstała 1817 r., nowowzniesiona 1839 r. Zamek książęcy zbudowany w kwadrat z wieżami przez ks. Jana w 1558 r. był do 1815 r. rezydencyą książąt. Biblioteka zamkowa posiada wiele rękopisów i biblię przysłaną w 1541 r. przez Lutra dla księcia, z własnoręcznymi dopiskami. *Oleśnicki powiat* ma 16 mil kwadr. obszaru i i 64,527 mk. Zajmuje on wyżynę, z glebą piaszczystą i gliniastą, obfituje w lasy i wody. Posiada pokłady węgla brunatnego i glinki. Hodowla owiec na wielką skalę rozwinięta, uprawa lnu. Przemysł fabryczny przedstawiają dwie wielkie fabryki. Obszar powiatu stanowi część księstwa oleśnickiego, które wschodziło pierwotnie w skład ziem szląskich i pozostawało w posiadaniu Piastów wrocławskich aż do śmierci Henryka IV (1290), poczem się dostało mocą testamentu tegoż Henryka wraz z księztwem wrocławskiem Henrykowi I(III), Piastowi głogowskiemu, zięciowi ówczesnego księcia brunświckiego Alberta. Syn tegoż Henryka, Konrad I (1320—1366) jest twórcą ks. oleśnickiego i pierwszy się ks. oleśnickim mianuje. Roku 1492 wymierają Piastowie oleśniccy. Konrad Biały jest z nich ostatnim, a księztwo oleśnickie przechodzi w posiadanie lennego swego pana Władysława, ówczesnego króla czeskiego, gdyż wyżej wzmiankowany Konrad I w r. 1429 zwierzchnictwu korony czeskiej się poddał. Niebawem przechodzi księstwo, mocą zamiany, do rąk Piasta ziembickiego Henryka, i dostaje się po wygaśnięciu linii męskiej książąt ziembickich, a przez śmierć Karola Fryderyka r. 1647, tegoż zięciowi, księciu Sylwiuszowi Nymrodowi wirtemberskiemu, który dał początek linii wirtembersko-oleśnickiej. Po wygaśnięciu zaś tej linii roku 1792 dostało się ks. oleśnickie drogą spadku jedynej córce ostatniego księcia wirtembersko-oleśnickiego, a małżonce ks. Fryderyka Augusta brunświckiego, po tegoż zaś śmierci r. 1805 siostrzeńcowi jego, księciu Fryderykowi Wilhelmowi, któremu Fryderyk II, król pruski, już w roku 1785 następstwo sukcesyjne w księztwie oleśnickiem zapewnił, a który się odtąd księciem brunświcko-oleśnickim nazywał. Po śmierci tegoż księcia r. 1815 spada ks. oleśnickie na syna i następcę jego w Brunświku, Karola; ten je ustąpił r. 1825, pod warunkiem ewentualnego oddania koronie pruskiej, bratu swemu Wilhelmowi, zmarłemu w Sybilnie 18 paźd. 1884 r. Księztwo oleśnickie obejmuje, prócz lenna koronnego pruskiego, ziemie fideikomisowe i posiadłości alodyalne. Pierwsze, t. j. lenno, przejdzie mocą dokumentu, przez cesarza Wilhelma r. 1876 wygotowanego, w posiadaniu następcy tronu pruskiego i państwa niemieckiego. Obejmuje ono dwa zamki: oleśnicki i bierutowski z przyległościami, nadto 24 włości. Do fideikomisu należy w pow. oleśnickim 14 włości; oprócz tego ekonomia międzyborska w powiecie sycowskim, także z 14 miejscowości złożona. Alodyum nareszcie obejmuje 11 włości w pow. oleśnickim, w pow. kluczborskim zaś klucz dobrodzieński z 10 przyległościami, wraz z zamkiem w Dobrodzieniu. Co się tyczy posiadłości fideikomisowych, to kwestya spadkobiercza tychże pozostaje w zawieszeniu; na alodyalne dobra zaś doręczono dokument posesyjny saskiemu królowi Albertowi. Zarząd całego księztwa pozostaje w rękach naczelnego prezesa Szląska; specyalnym komisarzem zawiadowczym zaś zamianowano jednego z radców regencyi opolskiej. *Br. Ch.*

Oleśnik 1.) wś, pow. grójecki, gm. Błędów,

par. Wilków, ma 214 mk., 465 mr. ziemi włośc., 12 mr. dworsk. W 1827 r. było tu 14 dm., 104 mk. 2.) **O.** al. *Księży Młyn*, ob. *Młyn* 21.).

Oleśniki 1.) wś i folw., pow. krasnostawski, gm. i par. Fajsławice, ma 85 osad, 1406 mr. ziemi włośc. i 1463 mr. folw. rządowej. W 1827 r. było tu 78 dm., 421 mk. 2.) **O.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. Simno. par. Krakopol. W 1827 r. było tu 35 dm., 282 mk.

Oleśniki, wś włośc. nad pot. Szałtupką, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jewie, o 3 w. od gminy a 17 w. od Trok, 11 dm., 123 mk. kat. (61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jewie.

Oleśno, w dok. *Olzschno*, wś, pow. dąbrowski. Leży w pasie granicznym, na lew. brzegu Brenia, w urodzajnej równinie nadwiślańskiej (183 mt. wznies.). Zabudowana w długą ulicę, ciągnącą się od wschodu ku zachodowi wzdłuż drogi będącej ramieniem gościńca z Dąbrowy do Kupienina nad Wisłą. Na wsch. końcu wsi stoi kościół murowany, zbudowany w połowie XVIII w., dalej zaś ku wsch. folw. i gorzelnia. Już za Długosza był tu drewniany kościół (L. B., II, 430) a parafia obejmowała Breń, Swarzów, Smęgorzów, Wielopole i Borek. Właścicielami byli w owym czasie Stanisław Kiełbasa i Stanisław Ligięza, którzy prawdopodobnie dostali tę wieś w posagu za żonami niedługo przedtem, bo w innem miejscu (L. B., I, 10) dziedziczył O. według Długosza Piotr Rozemberski Jastrzębiec. Wtedy było półtora łanów kmiecych i sołtystwo. Gdy pierwotny kościół 1616 r. spłonął, wybudowano nowy, także drewniany, ale skoro i ten został przez pożar zniszczony, wybudował proboszcz Jan Drabiński (zmarły 1765 r.) stojący dotąd murowany. Par., dyec. tarnowskiej, dek. dąbrowskiego, obejmuje teraz 16 miejscowości, mianowicie Breń, Ćwików, Dąbrówki z Podlasiem, Pałąk, Pilczę Gorzycką i Żelichowską, Podborze, Podradwanie z Sułkowem, Swarzów, Smęgorzów z Łężcami, Wielopole, Borek i Żadycz, z ogólną liczbą 5902 rz.-kat., 194 izrael. i 4 ewang. Jest tu szkoła ludowa o dwóch nauczycielach. O. ma 736 mk., z których 37 przebywa na obszarze większej pos. Feliksa br. Konopki, 660 jest rz.-kat. a 76 izr. Pos. więk. wynosi 366 mr. roli i 17 mr. łąk i past.; pos. mn. 978 mr. roli, 54 mr. łąk i 68 mr. past. Na północ graniczy z Ćwikowem i Breniem Konopka, na wschód ze Swarzowem, na płd. z Kozubowem (Oleśnicą) a na zachód z Pilczą. *Mac.*

Oleśno 1.) al. *Oleszno*, niem. *Rosenberg*, mto powiatowe na Szlązku pruskim, w regencyi opolskiej, odl. 6 mil od Opola a 15 m. od Wrocławia. Leży na wznies. 747 st. npm., w zagłębieniu śród lesistej niegdyś wyżyny. W pobliżu miasta z trzech zródeł i małych strumieni powstaje rzka Stobrawa. Miasto posiada kościół par. katolicki i trzy filialne, kościół ewangielicki (od 1850 r.), synagogę (od 1819), szkołę katolicką 5-klasową, szkołę ewang., 286 dm. i 3342 mk. (1872). W 1860 r. było 3270 mk., w tej liczbie 2551 kat., 412 ewang. i 307 żydów. Do miasta należy 8164 mr. ziemi, w tem 2476 mr. roli, 3394 mr. lasu i 1850 mr. lasu do pojedynczych mieszkańców należącego. Na tym obszarze jest 144 różnych posiadłości od 1 do 1100 mr. Ludność trudni się rolnictwem i rzemiosłami. Z zakładów przemysłowych są: dwa młyny, dwa browary, cegielnia. Dawniej odbywały się tu wielkie jarmarki na bydło w niedzielę kwietnią, na które spędzano do 10,000 sztuk wołów, koni itp. Obecnie podupadły. Początkiem miasta był dwór myśliwski, wzniesiony śród puszczy pokrywającej okolice O. w 1208 r., na miejscu gdzie dziś stoi kościół par. katol. Tradycya przypisuje założenie miasta Henrykowi Brodatemu, który miał otoczyć osadę murami. Dwie warowne bramy z wieżami przetrwały jeszcze do początku obecnego wieku. Przywilej organizujący miasto otrzymało O. w 1275 r. Należąc do księstwa opolskiego, przechodziło O. pod władzę czeskich i austryackich monarchów. W 1375 r. ks. Władysław założył tu klasztor augustyanów. Zakonników sprowadził z pobliskich Zarzysk i dał im zamek na gmach klasztorny. Fundacya ta ściągnęła coraz liczniejszych obcych, niemieckich przeważnie osadników. W 1450 otrzymało miasto potwierdzenie i rozszerzenie swych przywilejów pierwotnych przez ks. opolskiego Bernarda. Od XVI w. drogą kupna przechodzi miasto wraz z dobrami w ręce rozmaitych czesko-niemieckich rodzin magnackich, którzy swoim wpływem polską ludność osady wynaradawiają. W 1826 r. wskutek układu z właścicielem hr. Bethusy gm. miejs. uzyskała niezależność. Zaraza w 1708 r. zabrała 906 ofiar. W 1783 r. było 1182 mk. Kośc. kat. par. zbudowany został z muru przez Władysława Opolczyka w 1374 r. Kościół św. Anny wznieśli z drzewa mieszczanie w 1444 r., a kościół Ciała Chrystusowego w 1486 r. O ćwierć mili od msta, na wysokim wzgórzu, stoi kościołek św. Rocha, zbudowany przez mieszczan w 1708 r. *Olesiński powiat* stanowi zdawna płn.-wsch. część ks. opolskiego, graniczy on na długości 6 mil z królestwem polskiem. Granicę stanowi częścią Liswarta, częścią Prosna. Obszar powiatu wynosi 16,32 mil kwadr. al. 351,958 mr., w tem 138,638 mr. roli, 160,082 mr. lasu, 23,534 mr. łąk, 12,889 mr. nieużytków. Lasy są przeważnie własnością prywatną i należą do wielkich posiadłości (25,882 mr. rządow. i 134,200 mr. prywat.). Wyniosłe położenie,

obfitość wód i lasów nadaje klimatowi cechę ostrości. Gleba piaszczysta, nieurodzajna. W płody mineralne obfituje powiat. Bogate pokłady rudy żelaznej ciągną się wzdłuż granicy od królestwa polskiego. Kilka wielkich pieców i kuźnic przerabiają dobywaną rudę. Lasy dają materyał opałowy. Prócz tego liczne łomy piaskowca, pokłady gliny garncarskiej i torfu. Ludność pow. przeważnie polska. Właściciele dóbr tylko, rzemieślnicy i przybysze koloniści są Niemcami. W 1860 r. było 45,279 mk., w tej liczbie 38,504 kat., 5,938 ewang. i 817 żydów. Co do narodowości 39,827 Polaków (88%) i 5,982 niemców. W powiecie są dwa miasta (Oleśno i Gorzów), 109 obszarów wiejskich i 4 okręgi leśne. Historyą msta O. napisał po niemiecku głośny w życiu umysłowem Szląska Józef Lompa: „Geschichtliche Darstellung der Kreisstadt Rosenberg“ (Cosel 1855). Pieśni ludowe z tej okolicy mieści dzieło Rogera: „Polnische Volkslieder der Oberschlesier“ (Wrocław 1863). O. par., dek. t. n., w 1869 r. miała 9693 katol., 1369 ewang., 317 izr. Dek. olesiński, dyec. wrocławskiej, miał tegoż roku 31,830 katol., 3764 ewang., 735 izr., w 8 parafiach: Bodzanowice, Kościeliska, Gorzów, Olesno, Zdziechowice, Sternalice, Wysoka i Zębowice. 2.) **O.** *Stare*, niem. *Alt Rosenberg*, wś i dobra nad Stobrawą, pow. olesiński, par. Olesin. Ma 356 mk., 280 kat., 75 ewan., 1 żyd (1860 r.). Wś składa się z 18 osad zagrodniczych. Dobra O. w 1689 r. dzieliły się na cztery części, mające różnych właścicieli. W XVIII w. były w ręku Koszuckich, którzy złączyli te części w jedną całość. Obszar obejmuje 3320 mr. magdeburskich, w tem 2000 mr. roli. *Br. Ch.*

Olesza, las w płd. stronie Bryliniec, w pow. przemyskim, nad pot. Cisowa. W stronie płd.-zach. wznosi się na granicy Kopysna i Cisowej wzgórze Struczyna do 470 mt. (znak triang.).

Olesza 1.) wś, pow. buczacki, odl. o 12 klm. na płn.-zach. od Buczacza a o 9·5 klm. na płn.-wsch. od Manasterzysk. Granice: wsch. Petlikowce Staro i Przewłoka, płd. Jezierzany i Hrehorów, zach. Kowalówka i Dobrowody, płn. Kurdwanówka; obszar dwor. 372, włośc. 648; ludn. rz.-kat. 149, gr.-kat. 400, obydwie parafie w Kowalówce o 4 klm. Sąd pow., urz. poczt. i telegr. Manasterzyska, szkoła fil. o 1 naucz. Wś ta należała dawniej do Sienieńskich, jak się okazuje z kontraktu zawartego we Lwowie 13-go stycznia 1628 r., mocą którego Aleksander z Sienna Sieneński puszcza mtko Dobrowody i przynależne wsie: Dobrowódkę, Hrehorów, Oleszę, Kowalówkę w 3 letni zastaw Stanisławowi Kroguleckiemu i Wojciechowi Bronowskiemu za kwotę 26,600 zł. pol. (A. G. i Z., t. X, str. 219 nst. № 3513). Teraz właścicielem posiadłości więk. jest Włodzimierz Morawski. 2.) **O.**, wś, pow. tłumacki, odl. 11·3 klm. na wschód od Tłumacza. Granice: wschod. Issaków, płd. Żywaczów i Jezierzany, zach. Gruszki i Tłumacz, płn. Okniany i Horyhlady. Obszar dwor. roli, łąk i past. 666, lasu 1310; włośc. 3892 mr.; ludn. rz.-kat. 87, par. Tłumacz, gr.-kat. 2400, par. w miejscu, dek. Tłumacz. Szkoła niezorg. o 1 naucz., kasa pożycz. z kap. 860 zł. Właśc. pos. więk. Mich. Barszczewskiego spadkob. *B. R.*

Oleszcze, kol., pow. kutnoski, gm. Żychlin par. Śleszyn, ma 9 dm., 99 mk., 112 mr. obszaru. *W. W.*

Oleszczenice, attyn. dóbr *Hryhorowicze* (ob.).

Oleszczenięta, wś nad rz. Berezyną, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów, okr. wiejski Nerowy, o 8 w. od gminy a 46 w. od Oszmiany, 6 dm., 50 mk., w tej liczbie 30 prawosł. i 20 kat. (25 dusz rewiz.); należy do dóbr Filipinięty, hr. Chreptowiczów.

Oleszczeniki, zaśc. szl. nad Dźwiną, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 19 w. od Dzisny, 1 dm., 3 mk. prawosł.

Oleszczennica, folw. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 21 w. od Dzisny, 3 dm., 26 mk. kat.

Oleszje, ob. *Aleszki*.

Oleszka al. *Olemka* (?), rzeczka w pow. żytomierskim, dopływ Teterewa, przepływa pod wsią Dydkowce i uchodzi pod wsią Nowosiółka.

Oleszka, niem. *Oleschka*. 1302 *Oleska*, wś i folw., pow. wielko-strzelecki. Leży na zach. stoku góry Annaberg. Wś ma 410 mr. obszaru. Folw. należy do dóbr Żyrowa. Ludność kat.; par. Jesiona.

Oleszki 1.) wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Świr, o 3 w. od gminy, 65 dusz rewiz. 2.) **O.**, fol., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Szemiotowo, okr. wiejski Kołodno, o 46 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. kat.; własność Możejków. 3.) **O.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 58 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, 3 dm., 8 mk. 4.) **O.**, wś nad rz. Serwecz, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław, okr. wiejski Polesie, o 2 w. od gminy a 50 w. od Wilejki, 12 dm., 86 mk. katol. (w 1864 r. 35 dusz rew.); należy do dóbr Budsław, Oskierków. *J. Krz.*

Oleszki, *Oleszkowce* al. *Bohatyrka*, wś przy ujściu rzki Tekuczy do Siniuchy, pow. bałcki, na pograniczu gub. kijowskiej, gm. Józefpol (Ludwinka), par. kat. Hołowaniewskie, ma 30 osad, 251 mk., 390 dz. ziemi włośc., 695 dz. dwors. uprawnej, 91 nieuż.; własność sukcesorów Białogrodzkiego.

Oleszkiewicze, wś, pow. grodzieński, z kaplicą katol. parafii Kamionka.

Oleszków, wś, pow. śniatyński, na lewym brzegu Prutu, o 16 klm. na zach. od Śniatynia a o 5·6 klm. na wsch. od Zabłotowa. Granice: wsch. Lubkowce, płd. Prut, zach. Tułuków, płn. Kieluchów. Wś ta leży na wznies. 125·8 mt. npm. Przez jej grunta przechodzi kolej żel. lwowsko-czerniow. Obszar dworski 341, włośc. 937 mr.; ludn. rz.-kat. 6, par. Zabłotów, gr.-kat. 718, par. w miejscu, z fil. Kieluchów 349, Lubkowce 619, razem 1686 gr.-kat., dek. Śniatyn, dyec. Stanisławów. Szkoła fil. o 1 nauczycielu. Właściciel posiadłości większej Deodat Krzysztofowicz. *B. R.*

Oleszkow-Bajrak, uroczysko koło Czehryna, ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 244.

Oleszkowce, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Wasiliszki, okr. wiejski Gnilice, o 3½ w. od gminy, 17 dusz rewiz.; należy do dóbr Lebioda, Raczyńskich.

Oleszkowce 1.) w dokum. mylnie *Omeszkowce*, wś, pow. krzemieniecki, gm. Bazalia, par. kat. Wiśniowiec, w pobliżu granicy Galicyi, na płd. od mka Wiśniowca, na zach. od mka Bazalii; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291. 2.) **O.**, wś nad Smotryczem, pow. proskurowski, okr. pol., gm. i par. kat. Felsztyn, ma 52 os., 347 mk., 350 dz. ziemi włośc., 280 dz. dwor.; młyn o 3 gankach, przerabiający do 460 czetw. Dawniej hr. Karola Mniszcha, dziś sukcesorów Makowskiego.

Oleszkówka, dobra, pow. rzeczycki, 45⅛ włók, własność Arcimowiczów. *A. Jel.*

Oleszkowszczyzna, dobra w b. wwdztwie mścisławskiem, stanowiły sstwo niegrodowe oleszkowskie. Podług metryk litewskich powstało ono w początkach XVIII w. z dawniejszego sstwa Łaryjanów (ob.), przez odseparowanie zeń dóbr Oleszkowszczyzna, z których opłacano w 1766 r. kwarty złp. 35 gr. 26. Od d. 16 września 1772 r. przeszło wraz z całem wwdztwem pod panowanie rossyjskie.

Olesznia, lewy dopływ rzeczki Wereśni, wpadającej do Uszy.

Oleszno 1.) wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno, odl. 10 w. od Włoszczowy, posiada kościół paraf. mur., dom schronienia dla starców i kalek, szkołę początkową ogólną, kuźnicę żelaza o 2 ogniskach, która w 1875 r. wydała 7000 pudów żelaza. W 1827 r. było tu 77 dm., 380 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 610) Olesno i Wola Oleschenska należały w początku XVI w. do par. Chotów. Obie wsie płaciły z łanów kmiecych i folwarcznych dziesięcinę zbożową i konopną. Wartość w O. wynosiła do 9 grzywien, w Woli Olesieńskiej szóstaka. Za dziesięcinę konopną dawano po 2 gr. z łanu. Niewiadomo czy O. było już wtedy własnością biskupów krakowskich. Długosz nie wspomina tej wsi wcale. W 1630 r. Marcin Szyszkowski, bisk. krak., wznosi murowany kościół na miejsce poprzedniej kaplicy. Po zrujnowaniu kościoła w Chotowie przeniesiono w 1789 r. parafią do O. O., par., dek. włoszczowski (dawniej kurzelowski), 2012 dusz. O. gmina, należy do sądu gm. okr. I i st. poczt. os. Włoszczowa; ma 16,822 mr. obszaru i 2,682 mk. 2.) **O.**, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Zaduszniki, odl. o 15 w. od Lipna, ma 24 dm., 355 mk. Wś ta wymienioną jest w akcie rozgraniczenia dyecezyi włocławskiej i płockiej w 1321 r. tudzież w dokumentach z 1363, 1390, 1395 i 1434 (ob. Kod. dypl. Muczk. i Rzyszcz., t. II). Według regestr. pobor. z 1564 r. wś O. była własnością Mikołaja Orłowskiego, na którego części siedzi 12 kmieci, wymienionych z nazwiska, i 7 zagrodn.; na połowie Doroty Smarzewskiej siedzi 6 kmieci i 2 zagrodn. Płacą poboru ogółem 10 flor. 1 gr. i 1 sold (Pawiński, Wielkop., I, 283). Na obszarze O., na wzgórku pod Zadusznikami, wykopano urnę i garnuszek z gliny czarnej z kośćmi i popiołami. Na polu pod Wielgiem znaleziono dwa młotki kamienne, każdy z nich przetrącony przez otwór. Przy kopaniu gliny w bliskości budynków dworskich napotkano kilkanaście sztuk bursztynu, z tych jedna dochodzi 6 cali sześc., przy szlamowaniu zaś sadzawki ogrodowej znaleziono w mule dosyć kawałków bursztynu. Wreszcie w 1882 r., przy kopaniu torfu, znaleziony został róg renifera. Te zabytki złożone są w zbiorach dworskich w Karnkowie. Fol. O. z wsią t. n. i wsią Wysiołki Olesznowskie rozl. w 1885 r. mr. 1002: gr. or. i ogr. mr. 817, łąk mr. 150, nieuż. mr. 35; bud. mur. 9, z drz. 9; płodozmian 11-polowy. Wś O. os. 37, z gr. mr. 217; wś Wysiołki Olesznowskie os. 9, z gr. mr. 218. O. gmina, należy do sądu gm. okr. III, ma 364 dm., 4600 mk., obszaru 12852 mr. (9029 ziemi ornej), w tem 10081 mr. ziemi dwors. W gm. znajduje się: 2 szkoły, 2 kościoły, 2 ewang. domy modlitwy, urząd gm., wodny młyn. W skład gminy wchodzą następujące wsie: Chalinek, Głewo, Grochowalsk, Gołąbki, Kurowo, Krojczyn, Krempa, Kisielewo, Modzoły, Nasiegnowo, Nowawieś, Oleszno, Oleszno rum., Płaczek, Szpiegowo, Tulibowo, Uniechowo, Witkowo wś i rum., Zaduszniki, Złowody. 3.) **O.**, wś i rum., pow. lipnowski, gm. Oleszno, par. Lipno, odl. o 14 w. od Lipna, ma 9 dm., 86 mk., 217 mr. Istnieje tu ewang. dom modlitwy i szkoła począt. niemiecka. *Br. Ch.*

Oleszno, bagniste uroczysko leśne na płd. krańcu pow. mozyrskiego, w gm. bierczowskiej. Przechodzi tędy licha droga ze wsi Pierechodicz do Starego-Siota; miejscowość odludna, nizinna. *A. Jel.*

Oleszno 1.) al. *Oleśno*, niem. *Oleschno* i *Riesenburg*, dom., pow. szubiński, o 3 klm. na płn.-wsch. od Gołańczy, par. Panigród, poczta Gołańcza, st. dr. żel. Białośliwie o 20 klm. Ma 10 dm., wiatrak, 166 mk., 54 kat. i 112 prot., obszaru 530·79 ha, t. j. 411·72 roli, 65·97 łąk, 10·29 past., 24·70 lasu, 17·79 nieuż. i 0·32 wody; czysty dochód grun. 7456 mrk. Właścicielem był około 1793 r. Michał Kołudzki, między 1845 i 1872 r. Hellmuth v. Lehmann a obecnie Waldemar v. Kunowski. W r. 1153 było O. dziedzictwem Brodzisława, który je przekazał klasztorowi cystersów w Łeknie. W 1218 r. Honoryusz III, potwierdzając posiadłości tego klasztoru, wymienia także O. Wyszczególnione atoli w nadaniu Przemysława I z d. 26 kwietnia 1252 r. i w odnośnem potwierdzeniu z 3 lipca 1280 *Olesno* (na rzecz cystersek owińskich) zdaje się być błędem pisarskim zamiast: Osieczno. W r. 1360 zamienia klasztor łekneński Chawłodno i Oleszno na Kobylec z pod Wągrówca. Wykazana w pracy Schwartz'a „Materialien z. praehist. Kartographie d. Pr. Posen" *Oleśno*, w pow. szubińskim, nad jez. Wielkiem (!), jest to niezawodnie Oleszyn w pow. szamotulskim. 2.) **O.**, wybudowanie pod Olesznem, pow. szubiński, ma 2 dm., 15 mk., 8 kat. i 7 prot. *E. C.*

Oleszów, wś, pow. tłumacki, na praw. brz. Dniestru, przy gościńcu z Tyśmienicy do Niżniowa, o 9 klm. na płn. od Tłumacza, o 10 klm. od Tyśmienicy. Granice: wsch. Antoniówka i Bratyszów, płd. Patahicze, zach. Ostrynia, płn. Dniestr a za nim Petryłów. Obszar dwor. 638, włośc. 1056 mr.; ludn. rz.-kat. 22, par. Niżniów, gr.-kat. 961, par. w miejscu z fil. Bukowna (402), razem 1363 gr.-kat. Właśc. pos. więk. Alter Bradt. *B. R.*

Oleszówka, wś nad rz. Piaseczanką, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. Ruczajówka, ma 23 osad; miejscowość małoludna, nizinna, poleska, łąk obfitość. *A. Jel.*

Oleszpol, wś, pow. radomyski, na granicy pow. skwirskiego, o 3 w. na wschód od wsi Wilenki, par. prawosł. Wilno, ma 70 mk., wyłącznie szlachty, z których 40 prawosł. a 30 katol. Należy do klucza korostyszewskiego, hr. Olizarów.

Oleszyce, rus. *Oleszyci* 1.) miasteczko, pow. cieszanowski, leży śród międzyrzecza Sanu i Bugu, w odl. 14 klm. na płd.-zach od Cieszanowa, 7 klm. od Lubaczowa, między 50° 8′ a 50° 12′ płn. szer. i 40° 41′ a 40° 46′ wsch. dłg. Na płn. leży Dachnów, na wsch. Lubaczów, na płd.-wsch. Borchów, na płd.-zach. Sucha Wola, na zach. i płn.-zach. O. Stare. Miasteczko leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem pot. Przerwy, zwanego także Borchówką, a wpadającego do Lubaczówki, dopływu Sanu. Przerwa wchodzi tu z Oleszyc Starych od płn.-zach. i płynie przez zachodnią część obszaru, zrazu na płd.-wsch., potem na płd. a w końcu znowu na płd.-wsch. do Borchowa. Od lew. brz. przyjmuje ona w obrębie mka mały dopływ, powstający blisko granicy Dachnowa, a płynący na płd.-zach. i zasilony w swym biegu znowu jedną znaczniejszą strugą. Od praw. brz. wpada do Przerwy wpośród zabudowań mały potok, nadpływający z Oleszyc Starych. Zabudowania miejskie leżą na praw. brz. Przerwy i przypierają do granicy O. Starych. Rynek czworoboczny, z ratuszem murowanym. Na lew. brz. Przerwy leży pałac albo zamek murowany, z wielkim ogrodem angielskim. Na płn.-wsch. blisko granicy Dachnowa, znajdują się Futory Oleszyckie W tej stronie wzniosło się wzgórze Futory do 247 mt. (znak triang.). Płn. część zajmują łąki Latoszyna. O. są st. dr. żel. jarosławsko-sokalskiej, mają urząd poczt. i telegr. Z O. idzie jedna droga na płn.-wsch. do Cieszanowa, druga na wsch. do Lubaczówa. Własn. więk. ma roli or. 702, łąk i ogr. 298, past. 230, lasu 13 mr.; wł. mn. roli or. 1367, łąk i ogr. 235, past. 510, lasu 112 mr. Grunt przeważnie piaszczysty. W r. 1880 było w O. 2286 mk. w gminie, a 100 na obsz. dwor., zaś w Futorach 702 w gminie (między nimi obrz. rz.-kat. 418 w O. a 101 w Futorach). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. lubaczowski, archidyec. lwowska. Rok erekcyi 1525. Pierwotna fundacya Heleny Ramsz zaginęła. Wznowiła fundacyą Jadwiga Sieniawska, pochodząca z rodziny Tarłów de Czekarzewice, wojewodzina ruska w 1580 r. Kościół murowany, konsekrowany w r. 1730 pod wez. Narodzenia N. M. P. Do tej parafii należą prócz O. i Futorów: Borchów, Miłków, O. Stare, Stare Sioło i Sucha Wola. Par. gr.-kat. w miejscu, dek. oleszycki, dyec. przemyska. Cerkiew murowana pod wez. ś. Onufrego. Do par. należą prócz O. i Futorów: Oleszyce Stare i Borchów. W skład dekanatu oleszyckiego wchodzą parafie: Cewków, Dachnów, Dzików, Miłków, Oleszycka Wola, Sucha Wola, Ułazów i Zapałów. W archiwum przemyskiem (l. inwentarza 394) czytamy: „Mikołaj Hieronim z Granowa Sieniawski, starosta rohatyński, podaje wielebnego ojca Bazylego Lenkiewicza na presbiterstwo do cerkwi w mieście swojem Oleszycach, z tym jednak dokładem, aby według unii św. katolickiej były celebrowane obrzędy, pod władzą i zwierzchnością biskupa przemyskiego uniackiego JMX. Małachowskiego. A gdyby w czem pomieniony presbiter wykroczył, do wiary syzmatyckiej udając się, tedy od cerkwi z przynależytościami sam z potomkami swymi odpadać ma. Aby wszystkich pożytków z dochodów cerkiewnych ze wszystkimi przynależytościami z dawna nale-

żącymi spokojnie sam i sukcessorowie jego zażywali, z taką deklaracyą: że do posessyi tej pomienionej cerkwi i jej przynależytości, lub za żywota, lub po śmierci pomienionego presbitera nikt przechodzić nie może, aż mu albo posessorom tego summa złotych polskich 1200, którą wniósł do skarbu mego, oddana i realiter za wiadomością z pozwoleniem mojem albo namiestnika mego wyliczona będzie. Także i Namiesnikowską nad popami wszystkimi, w kluczu moim oleszyckim zostającymi, z gruntem do Namiesnikowstwa należytym puszczam mu; ktoremu popi, jako Namiesnikowi onem podanego, we wszystkim aby byli posłuszni; a któryby pop onemu nie był posłuszny, na takowego zakładam winy grzywien 30. Dan w Dzikowie die 24 April. A. D. 1674". Między mieszkańcami wielu dobrych mularzy, którzy idą na zarobek w dalsze okolice, a na zimę wracają i trudnią się tutaj tkactwem i rzemiosłem. Jest tu szkoła etat. 2 klas., młyn parowy, browar i tartak parowy o sile 8 koni, o jednym gatrze i jednej pile zwyczajnej. Tartak ten zużywa rocznie 620 kub. metrów drzewa klocowego sosnowego i jodłowego a wyrabia 386 mt. kub. zwykłych desek. Miasteczko założył Hieronim Sieniawski, wwoda ruski, sста halicki i kołomyjski, około r. 1576 i wydał przywilej (bez daty) podany także w „Starożytnej Polsce" (t. II, str. 1219): „Upatrzywszy— są słowa przywileju — w imieniu naszem *Olessiczach* miejsce a grunt sposobny do osadzenia miasteczka, między zameczkiem a wsią *Olesiczami*, nie tak się wielce oglądając na nasz własny albo potomków naszych pożytek, jako na to, aby też ludzie, a najwięcej pobożni spokojne mieszkanie mieć mogli, umyśliliśmy na tym gruncie osadzić miast. *Oleszicze*, naznaczywszy do tej sprawy a rozdawania placów uczciwego człowieka, któremuśmy to zlecili: aby on ku osadzeniu przyjmował takich ludzi, którzyby o sobie umieli dać słuszną sprawę, a świadectwo swego cnotliwego życia i postępków, nie zbiegów żadnych, ale ludzi wolnych. A dla ochotniejszego i prędszego zbudowania domów, dajemy wolności 12 lat od wszelakich płatów. A gdy te lata wynijdą, tedy powinni będą płacić od placu po gr. 15, a od ogrodu jako w miastach królewskich jest postanowiono. Dajemy też wolność od wszelakich robót, pańszczyzn, szarwarków, podwód i inszych angaryj na wieczne czasy, okrom tego, gdyby za uchwałą a postanowieniem sejmowem jaki płat albo pobór ku obronie Rzpltej był złożony, to powinni dawać będą i ktemu ku obronie a obwarowaniu miasta coby wójt z rajcami postanowił, to wykonywać powinni będą. Ku budowaniu do nów, browarów, słodowien, wolność dawamy w lesiech drzewa według potrzeby, to zostawując, aby drzewa bartnego tak z pszczołami, jako i bez pszczół, w którychby były wyrobione barci, niepsowano. Dla wypasów albo dla błonia postępujemy pastewnik nasz. Pozwalamy też aby mieszczanie prawami się sądzili magdeburskimi; onczas, jeśliby się komu w rozsądku krzywda widziała, przed nami albo potomki naszymi stawali. A jeśliby też żydowie się budowali, albo sobie domy gotowe kupowali, tedy i sądom i wszystkim powinnościom miasteczka podledz będą winni, nieodwoływając się do nas. A iż korona polska okwita jest w rozmaite stany ludzi, zwłaszcza z strony religii, ktemu że żadna zwierzchność nie ma panować nad wiarą, czcią i sumieniem, pozwalamy to najwięcej, aby mogli do spokojnego życia osiadać ci ludzie, którzyby nie dla jakich występków a złości, ale z inszych przyczyn prześladowanie albo ucisk mieli, używając wszystkich wolności i prawa od nas nadanego. A jeśliby kto z potomków naszych, mierząc się nabożeństwem, takich ludzi chciał je wyganiać, tedy powinien będzie wszystkie nakłady w budowaniu domów, browarów, słodowien, naprawowaniu ogrodów, sadów, łąk, ról, im odłożyć, pod zakładem winy do skarbu królewskiego 2000 złt. Pozwalamy ratusz i łaźnią zbudować i jatki, z których płat aby się obracał na potrzebę a obwarowanie miasta, a takowych dochodów i rzeczy sądowych trzeci grosz ma przychodzić wójtowi. Po zejściu wójta, gdyby potomka albo niesposobnego do tego urzędu albo w dziecinnych leciech zostawił, powinni będą mieszczanie namowę słuszną uczyniwszy między sobą, obrać człowieka godnego, sprawnego, niepodejrzanego, nie łakomcę, nam ku potwierdzeniu jego oznajmić, i ta będzie sukcesya albo namiastwo wójtostwa. Most przez staw mieszczanie powinni poprawować z wsiami: Olessiczką, Starosiełką, Cywkowską, Wlazowską, Dachnowską. Ku obronie, aby byli gotowi tak, aby każdy rusznicę w domu miał z prochem i z kulkami. Do stawów na gwałt i do naprawowania młynów, aby byli powinni". Stefan Batory potwierdzając ten przywilej 26 lutego 1578 r. w Warszawie, ustanowił jarmarki na Zielone Świątki i św. Łucyą, targ zaś w piątek, poczem wyraża: „aby *Olessicze* prędzej a łatwiej wzmódz się mogło, dajemy wszystkim obywatelom wolność do wyjścia 12 lat wykonanych, od podatków szosowych i od innych wszelakich i od targowego, wyjąwszy podatki czopowe i myta większe". W r. 1640 potwierdza Katarzyna z Stemberku Sieniawska, podczaszyna kor., kuśnierzom oleszyckim ustawy cechowe. Prócz niej podpisani są: Elżbieta z Potoka Sieniawska i Mikołaj z Granowa Sieniawski. Prawo to produkowano podczas lustracyi

i do ksiąg lustracyi ingrossowano w r. 1754 (ob. Dod. do Gaz. Lwow. 1861, № 6 i 7). Hie ronim Sieniawski, pismem wydanem d. 4 stycznia 1648 r. w Brzeżanach, upomina parocha i mieszczan oleszyckich, aby „*sub poena capitis*“ posłuszni byli Atanazemu Krupeckiemu, bisk. unickiemu (Swodnaja hałycko-ruskaja litopis, w Literaturnym Sborniku, Lwów 1874, str. 101). Po zgonie ostatniego z Sieniawskich Adama Mikołaja, kasztel. krak., hetm. w. kor., w zamku oleszyckim w 1726 r., spadły O. z innemi dobrami na jedyną jego córkę Zofią Doenhoff, powtórnym ślubem małżonkę Aug. Aleks. Czartoryskiego, wwody ruskiego. Ten otrzymał w r. 1744 przywilej od Augusta III, zaprowadzający targi w niedzielę i czwartek. W miasteczku są ślady dawnych okopów. Zamek (wystawiony w XVII w. przez Sieniawskich) przypiera od zachodu do stawu. Z drugiej strony widać wały. Widok zamku znajduje się w zbiorze rycin Pawlikowskiego pod № 4405. Kolorowany herb O. znajduje się w muzeum Ossolin. we Lwowie, w tece, pozostałej po Schnejderze. Przedstawia on na błękitnem polu herb Leliwa, księżyc i gwiazdy złoto. 2.) **O.** *Stare*, z Zagrodami, Wolą Oleszycką, Zabiałą i Uszkowcami, wś w pow. cieszanowskim, tuż na zachód od mka O. Na płn. leżą Cewków i Dzików, na wsch. Dachnów i mto O., na płd. Sucha Wola, na płd.-zach. Staresioło i Miłków. Płn. część wsi przepływa pot. Przerwa od płn.-zach. z Dzikowa na płd.-wsch. do mta. O. Do niego wpada w obrębie wsi jeden znaczniejszy dopływ od praw. brzegu, płynący od zach. na wsch., w dolinie którego leży część wsi Zabiała (Zabiła). Drugi dopływ płynie w tym samym kierunku a wpada do Przerwy w m. Oleszycach. W dolinie tego drugiego potoku leżą zabudowania wiejskie (233 mt.). Na lew. brz. Przerwy, w płn.-wsch. stronie obszaru, leży grupa domów Uszkowce (Uszkiwci al. Uszkowski). Inne części wsi są: Zagrody i Wola Oleszycka. Płn.-zach. narożnik wsi zajmuje las Zabielski (240 mt. na wsch., 263 mt. na zach.) z leśniczówkami: Horaj, Laszka (al. na Laszce) i Latoszyna. Własn. więk. ma roli or 144, łąk i ogr. 62, past. 5, lasu 2591 mr.; wł. mn. roli or. 2265, łąk i ogr. 852, past. 651 mr. W r. 1880 było 1957 mk. w gm., 27 na obsz. dwor. (między nimi 613 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w O. miasteczku. Par. gr.-kat. dla O. Starych w m. Oleszycach, dla Woli Oleszyckiej, Zabiały i Uszkowiec w Woli Oleszyckiej, dek. oleszycki, dyec. przemyska. W O. Starych jest cerkiew p. w. Pokrowy N. M. P., odnowiona w r. 1876, z ikonostasem i dwoma ołtarzami. W O. Starych jest szkoła etatowa 2-klas. i ochronka dla dzieci, zostająca pod opieką siostr felicyanek, założona w 1869 r. Jest tu także dom ubogich, założony w 1753 r. dla 6 ubogich miejscowych. Majątek zakładowy wynosi 2822 zł. Przełożonym jest rzym.-katol. proboszcz miejscowy. *Lu. Dz.*

Oleszycka Wola, ob. *Oleszyce Stare.*

Oleszyckie Futory, ob. *Oleszyce.*

Oleszyn, folw. nad rz. Duniłowicze, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj, okr. wiejski Oleszyn, o 83 w. od Wilejki, 1 dm., 15 mk., karczma, młyn wodny i tartak; własność hr. Mostowskich. Na mocy umowy wykupnej włościanie zapłacili 17548 rs. 55 kop. za grunta. W 1590 r. O. należał do Andrzeja Sulistrowskiego. W skład okr. wiejskiego Oleszyn wchodzą wsie: Pućkowo, Tyrhowicze, Ferki, Chroły, Ożuny i Teczaki, razem 287 dusz rewiz.

Oleszyn, wś, pow. proskurowski, gm. Chodkowce, par. kat. Proskurów, w pobliżu dr. żel. odessko-wołoczyskiej, ma 215 osad, 1065 mk., 1402 dzies. ziemi włośc. Cerkiew Podwyższenia św. Krzyża, wzniesiona w 1864 r., wyposażona 46 dzies. ziemi. Należała niegdyś do sstwa proskurowskiego (ob. Hreczana 2.), darowanego przez cesarzowę Katarzynę II feldmarszałkowi Gudowiczowi; dziś Klukowskich.

Oleszyn, ob. *Olesin.*

Oleszyn al. *Olesin*, mylnie *Olesie* i *Olesno*, fol. do klucza Wróblewskiego należący, pow. szamotulski, o 9 klm. na poł. od Wronek, nad jez. Wielkiem (?), par. Biezdrowo, poczta Nojewo, st. dr. żel. Wronki; fol. ma 1 dm. i 28 mk. Pod O. odkopano cmentarzysko przedhistoryczne. *E. C.*

Oleszynki, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Smorgonie, okr. wiejski Wencławienienta, o 10 w. od gminy, 23 dusz rewiz.; należy do dóbr Myssa, Bukatych.

Oleszyszki 1.) wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo, okr. wiejski Myssa, o 6 w. od gminy a 29 w. od Oszmiany, 2 dm., 38 mk., w tej liczbie 7 praw. i 31 kat. (w 1864 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr Migul, Iwaszkiewiczów. 2.) **O**, fol. i wś nad rz. Somawką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Wysoki Dwór, okr. wiejski O., o 39 w. od Trok; fol. ma 1 dm. i 19 mk. kat., wś zaś 9 dm. i 67 mk. kat. (38 dusz rewiz.); w 1850 r. własność Jabłońskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie O. i Miciuńce (37 dusz), razem 75 dusz rewiz. *J. Krz.*

Olewiana Górka, wzgórze we wsi Kopcie, pow. kolbuszowski.

Olewin 1.) w dok. *Olyewino*, wś i fol., pow. wieluński, gm. Starzenice, par. Ruda, odl. od Wielunia 5 w.; wś ma 35 dm., 445 mk., fol., 3 dm., 30 mk. Fol. roz. mr. 672: gr. or. i ogr. mr. 490, łąk mr. 83, pastw. mr. 69, nieuż. mr. 30; bud. mur. 8, z drzewa 10; płodozmian 5 i 10 polowy. Wś O. os. 43, z gr. mr. 375. Wieś

te znaną już była w r. 1204. W tym bowiem czasie Przemysław II karcąc najezdników posiadłości arcybiskupich, zabrał dobra ich i przekazał kościołowi gnieźnieńskiemu, a między innemi także część O., należącą do jakiegoś Gerarda. Według regestr. pobor. z 1552 r. wś O., w pow. wieluńskim, należała do kilku właścicieli. Mikołoj Jassek szlachcic miał tu $1^1/_2$ łana, Feliks i Jarosław Kowalscy 4 osadn., Jan Kowalski 2 osadn., Piotr Masłowski, sędzia wieluński, 8 osadn., Jan Piorunowski 1 osadn., Jan i Feliks Urbańscy 1 osadn., Stobrawińska 1 łan (Pawiński, Wielk., II, 290). Ta drobna szlachta płaciła według Lib Ben. Łask. (II, 95, 111) 7 fertonów dziesięciny plebanowi w Rudzie ze swych folwarków, a kmiecie tylko mesne po miarce żyta i owsa, zaś dla kollegiaty w Wieluniu (z Rudy przeniesionej) z każdego łanu po fertonie i mierze owsa lub żyta. Łanów kmiecych osiadłych było cztery i pół a prócz tego i puste, czasami tylko obsiewane. 2.) **O**, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Przeginia. *Br. Ch.*

Olewsk, dawniej *Olegsk*, w dok. *Wolewsk*, mko nad rz. Uborcią, pow. owrucki, w 4 okr. pol. olewskim, gm. Olewsk, o 20 w. od Jurowa, na zach. od Owrucza, otoczone wspaniałemi lasami rządowemi. W 1870 r. było tu 161 dm., 1292 mk., w tem 44% żydów, 2 cerkwie, kościół katol., kaplica, synagoga, 2 młyny; jarmarki. Paraf. kościół katol. Podw. św. Krzyża, z drzewa wzniesiony w 1669 r. przez Karola Niemirycza, w 1868 r. pogorzał, a 1877 r. odbudowany kosztem biskupa Ludwika Brynka. Paraf. katol., dek. owruckiego, ma 1606 dusz, kaplice we wsiach: Wojtkiewicze, Radoneń, Rokitne, Jurów, Justynbór. Do okr. pol. olewskiego należą gminy: O., Jurowo, Zubrowicze i Kisorycze. Jest tu dawne dziedzictwo możnego na Rusi rodu Niemiryczów. Władysław IV przywilejem z dnia 20 września 1641 r. nadał świeżo założonemu przez Aleksandra Niemirycza miastu prawo magdeburskie, herb, oraz ustanowił targi tygodnie we co czwartek i jarmarki na św. Mikołaja i Wniebowzięcia N. M. P., podług greckiego kalendarza. W 1648 r. dziedzic Aleksander Niemirycz zabity został przez kozactwo. Podczas koliszczyzny, z powodu niedostępności i obronności miejsca, schroniło się tu wiele szlachty oraz dziedzic niedalekiego Makarowa Rościszewski, z milicyą nadworną. Istniał dawniej w O. zamek i był tu klasztor karmelitów, sprowadzonych przez dziedzica Jana Karola Niemirycza, który im oddał miasteczko i inne grunta, o co rodzina jego do 1693 r. z zakonem prowadziła proces, karmelici jednak utrzymali się przy uczynionym sobie zapisie. Klasztor został zniesiony w 1832 r. a kościół obrócony na parafialny (ob. Encykl. kośc., t. X, str. 41). Żydzi stanowili i dawniej przeważną część ludności i w 1772 r. opłacali 724 złp. pogłównego. Rizzi Zanoni a za nim Echard mylnie mieszczą O. w województwie brzeskim. Jako należące do włości olewskiej wymienione są w dokumentach wsie: Dowhosielie, Zubkowicze, Radowel i Snowidowicze. O O. znajduja się liczne wzmianki w dokumentach ogłoszonych w Arch. Jugo Zapadnoj Rusi. *J. Krz.*

Olędry 1.) kol., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 34 w., ma 10 dm., 35 mk. 2.) **O.**, ob. *Holendry.*

Olędy, wś, pow. siedlecki, gm. Czuryły, par. Zbuczyn, 10 dm., 107 mk., 147 mr. ziemi.

Olędy Bończe, wś, i *O. Orlice*, wś, pow. siedlecki, gm. Tarków, par. Paprotna. O. Bończe mają 18 dm., 103 mk., ziemi 335 mr. O. Orlice 7 dm., 52 mk., ziemi 172 mr.

Olędy, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, przy drodze z Brańska do Drohiczyna.

Olgahof, folw. dóbr Trawnik, pow. kozielski.

Olganów, u Długosza *Lganów*, wś, pow. stopnicki, gm. Olganów, par. Dobrowoda. Leży na prawo od drogi bitej z Buska do Korczyna. W 1827 r. było tu 18 dm., 128 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 373) wś Lganów, w par. Dobrowoda, była dziedzictwem Mszczuga Lganowskiego h. Pobodzye. Sześć łanów kmiecych, karczma z rolą dawały dziesięcinę kantoryi wiślickiej, wartości do 7 mrk. Folwark szlachecki (militare) i dwaj zagrodnicy, osadzeni na ziemiach folwarcznych, dawali dziesięcinę plebanowi w Chotlu. O. gm. (zwana także Radzanów), należy do s. g. okr. V w os. Nowy Korczyn, st. poczt. Busk, ma 12602 mr. obszaru i 3058 mk. *Br. Ch.*

Olgieniany, ob. *Olginiany.*

Olginiany 1.) wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. miejski Gierwiaty, o 8 w. od gminy, 42 dusz rewiz.; należy do dóbr Gudziewiszki, Iwaszkiewiczów. 2.) **O.**, al. *Olgeniany*, wś i dobra, pow. wileński, tamże, okr. wiejski Ostrowiec, o 10 w. od gminy, 36 dusz rewiz.; własność Budźków.

Olgino, wś włośc., pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno, odl. od Opoczna 4 w., ma 59 mr.

Olgomla, wś, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. turowska. Cerkiew z 1817 r., fundacyi obywatela Foreistera, ma około 300 parafian i filią w Siemigościcach. Miejscowość odludna, poleska, nizinna. *A. Jel.*

Olgopol, ob. *Olhopol.*

Olha, domniemane jezioro i rzeka na Polesiu Mińskiem. Znalazły się one na mapie Litwy z 1613 r., wydanej staraniem ks. Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, zwanego „Sierotką“ i ztąd bodaj wymienione są w dodatku do Teatru kuli ziemskiej Abrahama Orteljusa; w atla-

sach dawnych Merkatora i innych, tudzież w atlasie Augsburgskim Willa, na str. 64. Znajdujemy równie O. na karcie Litwy przy dziele geograficznym z 1740 r. p. t. „Świat“, prymasa Władysława Łubieńskiego, niemniej na mapach Polski: a) paryzkiej Roberta Vaugandy z 1767 r., b) Konrada Lotera z 1772 r., c) paryzkiej E. Mentella z końca XVIII w., d) na karcie Rossyi i części Polski Moithey'ego z końca przeszłego wieku, e) w atlasie Rzpltej Rizzi Zanoniego z 1772 r., na karcie 11, pod 27 stopniem długości. Widocznie z tej ostatniej mapy wziął wiadomość o O. Echard do swego Dykcyonarza Geograficznego (ob. tłumaczenia polskiego z 1782 r., t. II, str. 237) i wykazawszy podług skali długość jeziora na 3 mile, a szerokość na 2 mile, wskazał ztąd początek rz. Olhi, uchodzącej do Berezyny. Znaleźliśmy to domniemane jezioro wraz z rzeką na karcie Polski w trzech rozbiorach, wykonanej przez Matto w Wiedniu 1809 r., jako przeróbka z Rizzi Zanoniego i zapewne musiały być te błędy i w innych atlasach i mapach, ale rzecz najdziwniejsza, że nawet Wielka Encyklopedya Orgelbranda w t. XIX, na str. 867, bez krytycznego sprawdzenia faktu, wypisała dosłownie błędną wiadomość o O. z wymienionego Dykcyonarza Echarda. Otóż prostując niniejszem pomyłkę geografów, pojaśniamy, że jezioro O. nigdy nie istniało na Polesiu Mińskim, rzeka zaś w tych miejscowościach Oła, dopł. lewy Berezyny, była powodem błędu. Oła wszakże niema początku w żadnem jeziorze, ani też tworzy rozlewów znacznych na przestrzeni prawie trzydziesto milowego biegu swego, o czem świadczą teraźniejsze mapy strategiczne i hydrograficzne. Ob. *Oła*. *A. Jel.*

Olhinskie, wś, pow. witebski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. Szczerbin, 44 dusz rewiz. (w 1863 r.).

Olhopol al. *Olgopol*, zwane też *Hołopol* al. *Hołepole*, mto pow. gub. podolskiej, przy ujściu rzki Roguski do Sawranki, pod 48° 11′ płn. szer. a 47° 18′ wsch. dług., jest o 277 w. od Kamieńca, 33 w. od Bałty, ¼ mili od Czeczelnika, a 41 w. od st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Popieluchy odległe. Przeważnie z drzewa zbudowane, ma zaledwo kilka domów murowanych i 751 drewnianych. W 1876 r. było 6922 mk. (3305 męż. i 3617 kob.), w tej liczbie 5686 prawosł., 176 katol., 1033 żydów i 27 innych wyznań, pod względem zaś stanów: 176 szlachty, 41 stanu duchownego i 6570 mieszczan. W 1879 r. zawarto 67 małżeństw, urodziło się 280 dzieci, zmarło 194 osób, przyrost przeto ludności wynosił 86 dusz. W O. znajduje się cerkiew soborna murowana, pod wez. św. Michała, wzniesiona w 1861 r., uposażona 48 dzies. ziemi i posiadająca 2300 parafian, oraz druga cerkiew drewniana, synagoga murowana, 2 domy modlitwy żydowskie. Kościoła katolickiego niema, parafia należy do Czeczelnika. Dalej są w O. urzędy powiatowe, kantor pocztowy i telegraficzny, sąd pokoju, szkoła powiat. 2 klasowa, 42 sklepy, szpital miejski, apteka i kilku lekarzy. Z fabryk znajduje się tu gorzelnia, założona w 1876 r., zatrudniająca 24 ludzi, przerabiająca 56943 pudów i produkująca 2,437,572 st. spirytusu; fabryka świec łojowych, zatrudniająca 2 ludzi i wyrabiająca rocznie za 770 rs. towaru, oraz cegielnia, zatrudniająca 2 ludzi i produkująca za 400 rs. rocznie. Targi odbywają się co czwartek a nadto kilka nieznacznych jarmarków corocznie. Miasto samo zajmuje 478 dz., oprócz tego należy do niego 3720 dzies. grutu. Dochody miejskie wynoszą 10614 rs. Obok miasta rozlega się wielki staw, zarosły oczeretem, ciągnący się prawie do mka Piszczany, w niedostępnych kryjówkach którego okoliczni mieszkańcy szukali schronienia podczas napadów Tatarów i hajdamaków. Przeszłości historycznej O. niema wcale. W czasie zajęcia Podola przez Rossyą w 1795 r. stała w tem miejscu wś Roguska Czeczelnicka, należąca do ks. Lubomirskich, od których nabył ją rząd i zamieniwszy na mko, nazwane Olhopolem, darował feldmarszałkowi Gudowiczowi. Władze powiatowe pow. olhopolskiego, nowoutworzonej gub. woźniesieńskiej mieściły się w Czeczelniku i dopiero za staraniem Gudowicza w 1797 r. przeniesione zostały do O. Po zniesieniu gub. woźniesieńskiej O. wcielono do gub. podolskiej. Olhopolski powiat graniczy z pow. jampolskim, bracławskim, hajsyńskim i bałckim, na płd.-zach. oddziela go rz. Dniestr od Bessarabii. Rozległość powiatu wynosi 3561·2 w. kw., podług innych danych 360,170 dzies., mianowicie: 5,836 dz. ogrodów, 209,990 roli orn., 94,400 lasów i zarośli, 19,450 łąk, 14,350 wygonów, 9,962 pod sadybami i 6,180 błot, piasków i pod wodami. Powierzchnia powiatu wzniesiona na zachodzie, opuszcza się na płd. ku rz. Dniestr, a na płn.-wsch. ku rz. Boh. Ciągnie się tu płaskowzgórze, służące za dział wodny dorzeczy Dniestru i Bohu. Jezior nie ma wcale, wyjąwszy stawów uformowanych przez zatamowanie rzek. Błota znajdują się u wierzchowin rzek uchodzących do Bohu. Główną rzeką powiatu jest Dniestr, do którego uchodzi Kamionka, płynąca z północy na południe. Oprócz Kamionki wpada do Dniestru kilka pomniejszych rzeczek. Płn.-wschodnią część powiatu zrasza Boh z głównym dopływem Sawranką. Z pomniejszych rzeczek ważniejsze: Szumiłówka, Waladynka, Dochna, Wojtóweczka, Owsijówka, Jałaniec, Rohuska, Komanowka i Olszanka. Lasy liściaste. Grunt w płn.-wsch. części powiatu jest przeważnie

gliniasty i piaszczysto-gliniasty, w części zaś środkowej i płd.-zach. znajduje się urodzajny czarnoziem. Podług danych z 1881 r. było w powiecie 200,970 mk., t. j. 51·1 na 1 w. kw. W 1864 r. było 177,122 mk., w tej liczbie 154,751 prawosł., 555 rozkolników, 8346 katol., 372 protest. i 13,179 żydów; podług zaś stanów: 958 szlachty dziedzicznej, 138 osobistej, 1645 osób stanu duchownego prawosł. świeckich, 22 zakonnych, 6 księży katol., 31 duch. żydowskich, 24584 mieszczan i 144409 włościan; pozostałą liczbę stanowią wojskowi, cudzoziemcy i t. p. Podług kalend. Hurlanda z 1879 r. było w powiecie 17738 żydów (8693 męż i 9045 kob.). Katolicy zaliczają się do dek. bałckiego, dyec. łuckiej, i mają 4 parafie: Czeczelnik z filią w Berszadziu, Miastkówka z kapl. w Dymitraszkówce, Obodówka i Raszków z kapl. w Zahnitkowie (pod wyr. Bałta mylnie podano że par. Raszków należy do pow. bałckiego). Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo; sadownictwo i pszczolnictwo dość są wysoko rozwinięte. Podług danych z 1873 r. zebrano 385,160 czet. pszenicy, 350,975 czet. żyta i 141,086 czet. owsa, oprócz innego zboża i buraków. W 1880 roku pod plantacye tytuniu było zajętych 246 dzies., z których zebrano 10341 pudów liści, w następnym jednak roku obszar zmniejszył się do 140 dzies., zbiór zaś do 5525 pudów. Pod względem oświaty, oprócz szkół ludowych gminnych, znajduje się w powiecie tylko jedna szkoła powiat. 2 klasowa w Olhopolu. Przemysł fabryczny reprezentowany jest przez 16 gorzelni: w Szaropanówce, Zabokrzyczu, Miastkówce, Dzugastrze, Sumowie, Chrustowie, Zahnitkowie, Brytawce, Sołomii, Lubomircе, Olhopolu, Berszadzie, Czeczelniku, Obodówce, Bałanówce i Horodyszczach. Fabryki te w 1882 r. zajmowały 3831 ludzi, przerobiły 688,423 pudów materyałów krochmalnych i wyprodukowały 289,960,089 st. spirytusu, od którego zapłaciły 1,043,420 rs. akcyzy. Dalej jest w pow. 7 cukrowni: w Berszadzie, Czarnominie, Czeczelniku, Obodówce (przed kilku laty otwarta), Sokołówce, Uściu i Zahnitkowie. Oprócz cukrowni w Obodówce, fabryki te w 1882 r. zajmowały 2,100 ludzi i przerobiły do 500,000 berkowców buraków. Oprócz tego znajduje się kilka pomniejszych fabryk, jak świec łojowych w Olhopolu, garbarnia w Berszadzie (zatrud. 2 ludzi i wyrabiająca rocznie 400 skór, na sumę 406 rs.), dwie fabryki mydła, wyrabiające rocznie na 800 rs. i inne. Wogóle w 1880 r. było w O. powiecie 42 fabryk, produkujących za 2,173,000 rs. Pod względem środków komunikacyjnych, oprócz dróg pomiędzy gminami, z 23 st. poczt. wiejskiemi dla przewozu urzędników, przerzyna powiat od płn.-zach. na płd.-wschd. trakt poczt. z Bracławia przez Tulczyn, Olhopol do Bałty, ze stacyami w Obodówce, Czeczelniku i Olhopolu, oraz trakt z Olhopola do Popieluch (st. dr. żel. odeskiej), mający 41 w. długości, ze stacyami w Olhopolu, Wierbce Czeczelnickiej i Popieluchach, przedłużający się przez st. Wygoda Karczma i Olszankę do Jampola. Zachodnią część powiatu przerzyna dr. żel. odesko-kijowska i ma na jego gruncie 2 stacye: w Popieluchach i Honorówce. Pod względem administracyjnym pow. olhopolski dzieli się na 3 okręgi policyjne (stany), z zarządami w Berszadzie, Łuce (Łuka, Łuh al. Łuha) i Pieszczance; 12 gmin (wołosti): Berszada, Uście, Obodówka, Piatkówka, Wierbka Czeczelnicka, Demówka, Pieszczanka, Łuka, Ternówka, Miastkówka, Kamionka i Raszków i ma 114 miejsc zaludnionych, należących do 64 właścicieli. Oprócz O. znaczniejsze mka są: Berszada, Czeczelnik i Kamionka. Herb powiatu: piaski, które przerzyna rzeka. Marszałkami szlachty pow. olhopolskiego byli: Jan Jaroszyński (1807—11), Karol Brzozowski h. Gozdawa (1812), Piotr Brzozowski h. Gozdawa (1817), Fabian Lipiński h. Gozdawa (1820 — 1824), Ludwik Zakrzewski herbu Bogerya (1858 r.). *Dr. M.—J. Krz.*

Olhopol, urzęd. *Grafskoje*, mko nad rz. Gromokleją, dopływem Ingułu, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, ma 1000 mk., cerkiew, gorzelnią i targi.

Olhopolska słobódka, nad rzką Roguską, dopływem Sawranki, pow. olhopolski, par. Czeczelnik, o kilka wiorst od msta Olhopola, ma 52 dm. (1868 r.).

Olhowce, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. W. Możejkowo, okr. wiejski Zabrojowce, o 35 w. od Lidy, ma 27 dm., 197 mk. (72 dusz rewiz.).

Olhowe pod horajem, las w płn.-wsch. stronie Werchraty. pow. Rawa Ruska.

Olhowsko, nazwa dzisiejszego Hołoska, wsi pow. lwowskiego, używana w dokumencie z d. 8 grudnia 1497 r. (A. G. Z. t. IX, str. 159).

Olianka, os. karcz. w Lesienicach pow. lwowski.

Olichwery, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski Hołbeja al. Gołbejo, o 41 w. od gminy, 37 dusz rewiz.

Olimpia, os. fabr., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Dzierzbin, odl. od Kalisza w. 30. Jest to cukrownia na obszarze dóbr Dzierzbin.

Olimpia, kol., pow. kolski, gm. i par. Brudzew, par. ewang. Władysławów, odl. od Koła 11 w., ma 14 dm., 106 mk.

Olimpianowo, ob. *Olempinowo*.

Olimpin, folw., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., par. Konwaliszki, o 54 w. od Oszmiany a 10 w. od Dziewieniszek, ma 12 dm. i 97 mk. kat.; własność Umiastowskich. *A. T.*

Olimpiów, wś włośc., pow. opoczyński, gm. Radonia, par. Wojcin. Odl. od Opoczna 19 w., ma 8 dm., 66 mk., ziemi 137 mr.

Olimpów, folw. i przys. do Iwierzyc, w pow. ropczyckim, zbudowany na wzgórku 303 m. npm., nad małym dopływem Bystrzycy. Przys. ma 191 a folw. 15 mk. Na wschód i północ graniczy z Wiercanami, na płd. z Wiśniową a na zach. z częścią Iwierzyc. *Mac.*

Olina, folw. do Pożarowa, w pow. szamotulskim, o 2 klm. na płd. od Wartosławia, par. Biezdrów, poczt. Wronki; 1 dm. i 8 mk.

Olińskie, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, na płn.-wsch. od Brańska.

Olipesy, ob. *Ołybiszy*.

Oliszki 1.) al. *Kuźmy*, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki, okr. wiejski Zabłoć, o $5^1/_2$ w. od gminy, 36 dusz rewiz.; należy do dóbr Poczerń, Eljaszewiczów. 2.) **O.**, wś nad rz. Choroszczanką, pow. białostocki, par. Choroszcza, przy drodze pomiędzy Choroszczą a Białymstokiem.

Oliszkowce, wś włośc. nad strum. Kołodą, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski Głębokie, o 4 w. od gminy a 28 w. od Szczuczyna, 19 dm., 153 mk. (w 1864 r. 61 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ostrzyno.

Oliszkowce, wś wymieniona w dok. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 227) jako leżąca w włości Słobodyszcze, t. j. w płd. części dzisiejszego pow. żytomierskiego, prawdopodobnie *Olszanka*, wś na zach. w pobliżu sioła Słobodyszcz.

Oliszówka, mstko nad Smolanką, pow. kozielecki gub. czernihowskiej, o 41 w. na płn.-wsch. od Kozielca, niegdyś setnicze pułku nieżyńskiego, w 1664 r. przez wojska polskie zajęte; ma 292 dm., 2516 mk., głównie szewców. Z liczby setników sotni oliszewskiej al. olszewskiej wymienieni są w dokumentach Iwan Pryhara i Lewko Szramczenko.

Olita, os. miejska, dawniej mstko nad Niemnem, pow. kalwaryjski, gm. i par. Olita. Odl. od Suwałk 85 w., od Kalwaryi 56 w., od Serej 28 w. Leży przy trakcie z Kalwaryi do Wilna. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, sąd gminny okr. IV, urząd gminny, st. pocztową, 149 dm., 843 mk. Folw. pod osadą ma 8 dm., 118 mk. W 1827 r. O. miała 43 dm., 289 mk., folw. zaś 4 dm., 59 mk. W 1860 r. było 79 dm., 626 mk. (260 żydów). O. stanowiła dawniej przedmieście miasta tej nazwy na przeciwległym (prawym) brzegu Niemna leżącego. W 1795 r. przeprowadzona brzegiem Niemna linia graniczną między obszarami zajętymi przez Prusy i Rossyą, rozdzieliła O. na dwa oddzielne mstka. Kościół tutejszy, przedtem filialny, stał się parafialnym, przy mieście rząd pruski utworzył przykomorek celny. W 1830 r. wzniesiono nowy kościół. Folw. O. przyłączony został w 1867 r. do majoratu Kopsadzie. O. par., dek. kalwaryjski, 2798 dusz. O. gm. ma 4037 mk., 14,216 mr. obszaru. W skład gm. wchodzą: Antałaki, Bokszyszki, Burbiszki, Dowanota, Dowgirdele, Jurgiszki wś i folw., Koniuchy, Likiszki Małe, L. Wielkie, Mikłusiczny, Morgi, Olita os. i fol., Radziuny, Użubole, Wawa, Widzgiry i Zejdy. *Br. Ch.*

Olita, w dokum. krzyżackich *Aliten*, w źródłach małoros. *Olieta*, mstko nad Niemnem, na granicy królestwa polskiego, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. aleksandrowska (dawniej Oława), okr. wiejski Olita, o 8 w. od gminy, 70 w. od Trok a 95 w. od Wilna, ma 75 dm., 926 mk., w tej liczbie 6 prawosł., 626 kat., 5 cyganów, 7 machomet. i 290 żydów (podług Pamiat. kniżki wil. gub. za 1882 r. tylko 477 mk., mianowicie 246 męż. i 231 kob., podług zaś spisu miejscowości z 1864 r. 225 dusz rewiz.). Kościół par. kat. pod wezw. św. Ludwika, murowany, zbudowany w 1818 r. kosztem ks. Ludwika Kamińskiego, odrestaurowany staraniem ks. Bańcewicza. Poprzednio był tu kościół fundowany w 1524 r. przez Jana Zabrzezińskiego. Paraf. kat., dekanatu mereckiego, ma 3240 dusz a z filią w Oławie 6561 dusz. W skład okręgu wiejskiego wchodzi mstko Olita i wsie Poniemuniki (16 dusz) i Jurkańce (23 dusz), razem 264 dusz rewiz. włośc. skarbowych. Za czasów Rzpltej O. razem ze znaczną liczbą wsi okolicznych składała ekonomią królewską. Był tu i zamek drewniany za Olgierda, od którego czasów Krzyżacy nie raz go nachodzili zbrojnie. W 1392 r. podczas wyprawy na Litwę pod dowództwem marszałka zakonu Engelharda Rabe, przy pomocy Witowda, poróżnionego wówczas z Jagiełłą, zaszła tu w styczniu pamiętna kłótnia między Niemcami i Anglikami, o której wspominają kronikarze zakonu. Powodem do niej był spór o prawo niesienia chorągwi św. Jerzego; podniósł ją wychodząc z O. ku Lidzie Ruprecht Sekendorf, rycerz niemiecki, tymczasem lord Percy, syn ks. Northumberland, przybyły z rycerstwem angielskiem, domagał się dla siebie tego zaszczytu. Od słów przyszło do krwawej bitwy, którą zaledwo dostojnicy zakonu zdołali uśmierzyć. W 1536 r. O. ze wszystkiemi wsiami Zygmunt August, za pozwoleniem ojca, nadał dożywociem Janowi Zabrzezińskiemu, wojewodzie trockiemu, marszałkowi w. ks. lit., który będąc jeszcze wojewodą nowogrodzkim i starostą mereckim, daugowskim i oszmiańskim, fundował w tem mieście r. 1524 kośc. par. i znacznie go uposażył. Tenże sam król dał potem dzierżawę tę dożywociem żonie swej Barbarze Radziwiłłownie. Na sejmie z 1589 r. Stany Rzpltej za-

mieniły dzierżawę tę na ekonomią stołu królewskiego, która w XVIII w. składała się z 4 kluczy: krahopolskiego, olickiego, żuwinckiego i królowokrześlskiego. Do O. sejm r. 1775 przeniósł sądy z Merecza i Trok dla wygodniejszego i bliższego położenia ku środkowi pow. trockiego. W 1850 r. dobra skarbowe O. składały się z mstka O., 5 folw., 14 wsi i 9 zaśc. i miały 8356 dzies. rozległości. O O. znajdują się wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. II, cz. 2: 92 i w Kronice Wieliczki, t. III, str. 552. *J. Krz.*

Olivabaum, niem. wyb. do Oliwy należące, pow. gdański.

Oliwa, wś nad rzeczką Żyrowiec, pow. radomyski, par. praw. Rozwazów, o 4 w. od wsi Starowicz, ma 86 mk., 1716 dzies. ziemi; własność Izdebskich.

Oliwa. Opis tej miejscowości podany będzie przy końcu litery O.

Oliwna góra, niem. *Oelberg*, w płd.-wsch. stronie msta Lewoczy na Spiżu. Wzn. 795 mt.

Olizarów, wś, pow. mścisławski.

Olizarów, urzęd. *Elizarow*, wś cerkiewna, pow. włodzimierski, dawniej w pow. łuckim, na płd.-wsch. od mstka Horochowa; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 77, 87, 112; Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 5.

Olizarowicze al. *Elizarowicze*, wś na odludnem Polesiu pow. rzeczyckiego, gm. jakimowicka, przy drożynie ze wsi Krynki, przez Słobodę do Kokujewicz, ma 11 osad; miejscowość nizinna. Rozpoczęto tu ostatniemi laty roboty kanalizacyjne. *A. Jel.*

Olizarówka, wś nad rz. Żerewą, pow. radomyski, o 20 w. od sioła Wołczków (par. praw.), ma wraz ze wsią Krasiłówką, łączącą się z nią prawie, 396 mk. i 2968 dzies. ziemi. Należy w połowie do Żmijewskich, druga zaś drogą wiana przeszła do Skomorowskich.

Olizarowszczyzna, sześć osad wiejskich na lew. brz. rz. Serwecz, pow. nowogrodzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim; miejscowość bezleśna, wzgórkowata, grunta dobre. *A. Jel.*

Olizarowy Staw, wś w pow. kobryńskim, o 24 w. na zachód od Kobrynia. Był tu klasztor cystersów, przez Olizarów wzniesiony.

Olk, folw. w pow. prusko-iławskim, st. poczt. Uderwangen.

Olka, jez. w pow. wileńskim, w gm. Giedrojcie, pod mstkiem Dubinki, właściwie szereg jezior znanych pod różnemi nazwami miejscowemi, jak *Bołoma*, *Dubliny* i inne, zajmuje około 18 w. przestrzeni.

Olka 1.) zaśc. nad jez. Styrnie, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Labonary, okr. wiejski Styrnie, o 12 w. od gminy a 48 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. kat. (w 1864 r. 1 dusza rewiz.); należy do dóbr Purwiańce, Kostrowickich. 2.) **O.**, zaśc. nad jez. t. n., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Janowo, o 19 w. od gminy a 33 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. kat. (w 1864 r. 6 dusz rewiz.); należy do dóbr Janowo, hr. Tyszkiewicza. *J. Krz.*

Olki *Kurzątki* al. *Kurzonki*, wś szlach., pow. makowski, gm. Sypniewo, parafia Gąsewo. W 1827 r. było tu 20 dm., 129 mk.

Olkienia, zaśc. rząd., pow. święciański, w 1 okr. pol., 2 dm., 29 mk. kat.

Olkieniki, litew. *Walkenykai*, w dokum. *Wolkieniki*, *Wolkiniki* al. *Alkiniki*, mko rząd. nad rz. Mereczanką (Merkys), blisko ujścia Sołczy, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Olkieniki, o 35 w. od Trok, ma 3182 mk. (1455 męż. i 1727 kob.; podług spisu miejsc. z 1864 r. 390 dusz rew. włośc. skarb.). Cerkiew i kościół paraf. murowany, pod wez. Nawiedzenia N. M. P., budowa którego rozpoczętą została w 1823 r. staraniem Franciszka Rupejko, dzierżawcy sstwa olkienickiego, a wykończona przez miejscowego proboszcza ks. Kitowicza w 1837 r. Poprzednio istniał kościół założony przez królowę Bonę a hojnie uposażony przez Stefana Batorego i Zygmunta III. Par. prawosł., dek. (błahoczynia) trockiego, ma 162 wiernych (93 męż. i 69 kob.) i, oprócz cerkwi, kaplicę na cmentarzu grzebalnym, par. zaś katol., dek. mereckiego, ma 9368 wiernych i również kaplicę na cmentarzu grzebalnym. Niegdyś w O. oprócz kościoła paraf. był jeszcze kościół i klasztor ks. franciszkanów, sprowadzonych w 1631 r. przez Krzysztofa Chaleckiego, miecznika w. litew. Oprócz tego znajduje się w O. dom modlitwy żydowski, koszary, 2 browary, stacya poczt. W każdą niedzielę i święto odbywają się targi. St. dr. żel. warszawsko-petersburskiej O. (odl. o 7 w. od mka), pomiędzy Oranami (o 18 w.) a Rudziszkami (o 19 w.), jest o 333 w. odległa od Warszawy a 712 od Petersburga. Dobra skarbowe O. składały się w 1850 r. z mka, 5 folw., 41 wsi i 5 zaśc. i miały 38,108 dzies. rozległości. W skład okr. wiejskiego O. wchodzi mko O. oraz wsie Czyżuny i Porolcze, razem 466 dusz rewiz. włościan skarb. Gmina O. należy do 1 okr. pokoju do spraw włośc. oraz do 4 rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. trockiego w mku Mereczu i obejmuje 57 wsi, 586 dm. i 6849 włościan pł. ob. Dzieli się na 14 okręgów wiejskich: O., Nopiszki, Ogrodniki, Warzyszki, Czarne Kowale, Czebotary, Wieżańce, Wójtowo, Mosty, Klepacze, Pomerecz, Krumy, Darguże i Podzie. W pobliżu O. znajduje się leśnictwo rządowe t. n., zajmujące 16,132 dzies. i dobrze zagospodarowane. Jest to starożytna osada, leżąca w pobliżu traktu z Wilna do Krakowa na Brześć i Lublin. Jako sstwo miały ozdobny dwór królewski, zbudowany w pięknem poło-

żeniu, nad stawem uformowanym przez Mereczankę i z tego powodu w XVI w. często było nawiedzane przez obu Zygmuntów. Tutaj Zygmunt August, prowadząc w 1551 r. zwłoki żony swej Barbary z Krakowa do Wilna, powitany był d. 19 czerwca przez senatorów litewskich i wyniósł Mikołaja Czarnego Radziwiłła, marszałka i kanclerza w. litew., na godność wwody wileńskiego. Głównie pamiętne są O. głośną w historyi nierządu walką dwóch potężnych rodzin litewskich Sapiehów i Ogińskich, zwaną wojną Olkienicką. Powiększający się nierząd wewnętrzny na schyłku panowania Jana Sobieskiego, postawił Litwę w najopłakańszym stanie. Trzęśli ją samowolnie możnowładcy, gniotąc swą przemocą gmin szlachty i natrząsając się z praw i władzy królewskiej. Szczególniej Sapiehowie, najmożniejsi po upadku domu Paców, tak się dumą swą i przewagą dali we znaki szlachcie litewskiej, że prawie całą Litwę oburzyli na siebie. Trwało to już od lat kilku, gdy drobna okoliczność rozżarzyła pożar oddawna tlejący. W 1690 r. dwaj ks. Wiśniowieccy zelżeni zostali w Wilnie na ulicy od sług hetmana Sapiehy i chociaż młody Sapieha dał pomoc rannym i ubolewał nad ich wypadkiem, Wiśniowieccy wyjechali z miasta i poburzyli szlachtę do związku. Zebrała się ona we 20,000 w pow. oszmiańskim pod Lipniszkami i obrawszy pułkownikiem generalnym Michała Serwacego Korybuta Wiśniowieckiego, wyruszyła zbrojnie ku Olkienikom. Oprócz Wiśniowieckich głównymi przywódcami tej wyprawy byli Ogińscy, Pociejowie, Pacowie, Słuszkowie i Brzostowscy. Jednocześnie Sapiehowie zebrali pod Wilnem dla własnego bezpieczeństwa do 9000 wojska domowego i z cudzoziemców złożonego. Wówczas król August II wysłał referendarza koronnego Szembeka, aby obu stronom w imieniu jego zakazał wszelkich kroków gwałtownych. Poseł ten wykonał najprzód zlecenie swoje w obozie ziemian pod Lipniszkami a potem udał się do obozu Sapiehów. Lecz rozjątrzenie wzajemne było tak wielkie, że na zakazy podobne nie uważano. Wiśniowiecki stanąwszy o 8 mil od Wilna obozem, wzrósł w siły za przybyciem ssty żmujdzkiego Ogińskiego, który mu kilka chorągwi przyprowadził. W tej chwili wystąpił jako rozjemca biskup wileński Brzostowski. Szlachta, do której obozu przybył, ulegając jego przedstawieniom, okazała skłonność do zgody, pod warunkami, które mu wręczyli a które przez dwóch konnych posłał zaraz Sapiehom. Ci jednak stojąc już tylko o milę od obozu szlachty, nie chcieli godzić się pod warunkami, zdaniem ich zbyt uciążliwymi, a co gorsza uderzyli (17 listopada) po nieprzyjacielsku na oddział szlachty za furażem wysłany. Rozgniewana tem do reszty szlachta ruszyła nazajutrz na obóz przeciwników a zwiódłszy z nimi krwawą bitwę pod Lejpunami, a $1^1/_2$ mili od Olkienik, zadała im zupełną klęskę. Michał Sapicha, koniuszy w. lit., syn hetmana, który najdłużej opór stawiał, musiał się w końcu poddać, ubezpieczony przez Ogińskiego słowem, że mu się nic złego nie stanie. Lecz szlachta rozjątrzona na niedawne z rozkazu Sapiehów rozstrzelanie Białozora, pomimo usiłowań biskupa Brzostowskiego, rozsiekała (19 listopada) jeńca. Tenże sam los spotkał Wojnę, sstę brasławskiego, i wielu innych. Poczem d. 22 listopada ogłoszono Sapiehów, z wyjątkiem linii kodeńskiej, za nieprzyjaciół ojczyzny i za wyjętych z pod prawa, odsądzając ich przytem wraz z potomstwem od czci, dóbr i urzędów. Z opisów tego wypadku najważniejszy Załuskiego w „Litterae famil.“, t. II, oraz Justyna Narbuta w „Dziejach wewnętrznych narodu litewskiego“, t. II (przychylny dla Sapiehów). Wierszem zdarzenie te opisał Onufry Korytyński (ogłoszony w „Źródłach do dziejów polskich“, Grabowskiego i Przeździeckiego, t. I). Pod O. była również silna utarczka 22 lutego 1706 r. pomiędzy pułkownikiem szwedzkim Duker, wysłanym dla zasłonięcia wojsk Potockiego, wwody kijowskiego, i Sapiehy, wwody wileńskiego, stronników Leszczyńskiego, a dywizyą rossyjską Bauera, połączonego z oddziałami Wiśniowieckiego, Ogińskiego i Zaranka, stronników Augusta II. Sstwo niegrodowe olkienickie podług metryki obejmowało w sobie miasteczko O., wś Lejpuny i przyległości. W 1771 r. posiadał je Granowski, ssta tarnogórski, opłacając zeń kwarty złp. 2683 gr. 7, a hyberny złp. 4360. Ostatnim sstą po Ludwiku Pocieju, strażniku w. ks. lit., był w 1794 r. Michał Granowski, ostatni potomek tego rodu. O O. znajdują się wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. II, cz 2: 94, 159 i w Kronice Wieliczki, t. III: 552. *J. Krz.*

Olkiewicze, wś, pow oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze, okr. wiejski Nowosiółki, o 15 w. od gminy, a 5 w. od Oszmiany, 6 dm., 95 mk. kat. (w 1864 r. 33 dusz rew.); należy do dóbr Nowosiółki, Czapskich.

Olkinie, zaśc. szl. nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 61 w. od Wilna, 2 dm., 5 mk. katol.

Olkowa-kępa, wś włośc. nad rz. Omulew, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. o 40 w. od Przasnysza, ma 3 dm., 19 mk., 77 mr. obszaru.

Olkowicze, wś kośc. zwana miasteczkiem, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk, okr. wiejski Stajki, o 3 w. od gminy a 46 w. od Wilejki, 16 dm., 141 mk. katol. (w 1864 r 35 dusz rew.); należy do dóbr Czarnorucz, Ko-

werskich. Paraf. kościół kat. Nawiedz. N. M. P. drewniany, zbudowany 1722 r. przez biskupa Horaina. Parafia kat., dek. wilejskiego, dusz 3990. Filia w Wiażynie, kaplica w Starzynkach i Obodowcach. W kościele znajdował się obraz N. M. P., słynący cudami.

Olksna, *Olksna*, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łyntupy, o 7 w. od gminy, 6 dusz rew.

Olksnia, struga w pow. wołkowyskim, ma początek pod Sarmaczunami, na płn.-wschód Wyłkowyszek, płynie ku płn. przez Obszruty, koło Mażucia (Marzucia), od Olksnian skręca ku wsch. i wpada z lew. brz. do Szeszupy o 4 w. na zach. od Pilwiszek. Długa 7 wiorst.

Olksniany 1.) *Stare*, wś; *O. Nowe*, wś, pow. suwalski, gm. i par. Puńsk, odl. od Suwałk 27 w. O. Stare mają 16 dm., 135 mk; O. Nowe 12 dm., 95 mk. W 1827 r. wś *Olxmiany Stare*, wś rząd., 9 dm., 96 mk. a *Olxmiany Nowe*, także wś rząd., 7 dm., 62 mk. 2.) **O.**, wś nad rz. Olksnią, pow. wyłkowyski, gm. i par. Wyłkowyski, odl. od Wyłkowyszek 10 w., ma szkołę początkową ogólną, 27 dm., 208 mk. W spisie urzęd. miejsc. gub. suwalskiej nazwano tę wś *Olkieniany*. 3.) **O.**, fol., pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki, odl. od Wyłkowyszek 9 w., ma 5 dm. 183 mk. *Br. Ch.*

Olksniszki, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. od Maryampola 18 w., 2 dm., 40 mk. W 1827 r. wś rząd. (Olxniszki) ma 2 dm., 22 mk.

Olkusz, w dok. *Lcuhs*, *Hilcus*, *Ilcus*, *Ilkusz*, u Dług. *Elkusch*, mto powiat. gub. kieleckiej, leży pod 50° 17′ 1″ szer. półn. i 37° 11′ 9″ dług. wsch., odl. 280 w. od Warszawy a około 30 w. od Krakowa. Położony śród piaszczystej wyżyny, utworzonej przez pokład skał dolomitowych a sięgającej w okolicy miasta do 1400 st. npm. Posiada kościół paraf. katol., cerkiew prawosł., szpital ś. Błażeja na 37 łóżek i dom schronienia dla starców i kalek, szkołę początkową miejską, urząd powiatowy, sąd pokoju okr. II i sąd gminny okr. I, st. drogi żel. dąbrowskiej (w odl. 11 w. od Sławkowa a 13 w. od Wolbromia), st. telegr. międzynarodową, urząd poczt., kopalnie rudy ołowianej, 107 dm. murow., 101 drewn., 2760 mk. (1885 r.), w tem 1108 katol., 26 prawosł. i 1666 żydów. Do miasta należy 5462 dzies. ziemi, w tem 206 dz. ziemi ornej, 409 dz. nieużytków, 122 dz. pastwisk, 82 dz. ogrodów i 9 dz. pod sadami. Resztę zajmują przeważnie lasy. Dochody miasta w 1876 r. wynosiły 7834 rs., rozchód 6448 rs. Miasto zaopatrzone w wodę sprowadzoną rurami z pobliskich źródeł śród gór. Pomimo upowszechnionej tradycyi o starożytności tego miasta, przeszłość jego nie sięga zbyt daleko. Już samo położenie w okolicy piaszczystej, bezwodnej, śród wyniosłej wyżyny przekonywa, iż tylko przemysł górniczy mógł ściągnąć tu osadników i to w epoce historycznej. Osady z epoki przedhistorycznej, stare wsie pastersko-rolniczej ludności, trzymały się zawsze brzegów rzek, okolic nadjeziornych, wreszcie dolin obfitujących w wodę, pastwisko i glebę żyzną. Wyżyny i linie wododziałów były pustyniami, pokrytemi przez rozległe lasy książęce. Takim lasem książęcym były i obszary wyżyny olkuskiej, dotąd jeszcze bardzo ubogo zaludnione. Bolesław Wstydliwy fundując klasztor klarysek w Zawichoście w 1257 r. przeznacza na uposażenie między innemi „duas marchas auri in plumbo in lcuhs“. Widocznie nie był O. jeszcze wtedy miastem ni wsią, gdyż przywilej ten wyliczając kilkadziesiąt innych miejscowości dodaje zawsze przy nazwach tych „opidum“ lub „villa“, czego nie spotykamy przy Olkuszu. Kopalnie dopiero rozwijając się dały początek osadzie górniczej, która rozrasta się w miasto. Toż samo spotykamy w powtórnem nadaniu z 1262 r., w którym Bolesław przenosząc klasztor ów z Zawichosta do Skały (nad Prądnikiem przy Ojcowie), powtarza poprzednie nadania z pewnemi zmianami. Czytamy tu: „duas Marcas auri de supa plumbi *in hilcus*“. W tym czasie musiała ta górnicza osada otrzymać (przywilej miejski ?) prawo niemieckie, gdyż mamy dokument z 1299 r., w którym Wierzbięta, kasztelan, nadaje Henrico civi „de Ilkusz“ wieś Zimnodół (w par. Przeginia, gmina Rabsztyn) dla osadzania jej kolonistami na prawie niemieckiem. Tymczasem Długosz (Lib. Ben. III, 472, 3) przypisuje założenie miasta Kazimierzowi W., który w obec malejącej produkcyi ołowiu w Sławkowie i Bytomiu (montibus plumbi apud Slawkow et Bitom oppida arescentibus et deficientibus, suis vero regii apud villam Elkusch repertis, feracitatem plumbi fundentibus, oppidum in praedicta villa fundavit, murique et turribus illud circumdedit) a wzrastającej wydajności kopalń „pod wsią Elkusch“ założył tu miasto, opasał murami, wzniósł kościół paraf. p. w. ś. Andrzeja i założył klasztor augustyanów na 12 braci. Opowiada Długosz dalej, iż za jego czasów był w klasztorze brat Jerzy, tak zdolny górnik, iż świetnemi odkryciami bogatych pokładów zyskał rozgłos i przezwisko białego kruka. Dochody ztąd otrzymywane obracał na budowę i zaopatrzenie klasztoru w O. i klasztoru ś. Katarzyny w Krakowie. W tej górniczej osadzie wszystko się wiązało z rozwojem przemysłu ołowianego. Kazimierz W. stanowiąc w Krakowie 1365 r. najwyższy sąd dla spraw miejskich, wyznaczył do zasiadania w nim z O. na równi z innymi miastami ławników i

po 2-ch rajców. Królowa Elżbieta, jako regentka, w imieniu Ludwika wydała w 1374 r. dla O. przywilej stanowiący, iż „wszyscy mieszkańce albo ludzie z jakichkolwiek części świata przybywający, mieć będą milę ziemi w rozległości na krąg miasta, wolność szukania, dobywania i topienia kruszców własnym kosztem na lat sześć od 29 września. Gdy się te kruszce na czysto przetopią, właściciele onych winni będą oddawać zupnikom do skarbu królewskiego, na znak najwyższej zwierzchności, jedynastą grzywnę srebra, a jedynasty cetnar ołowiu. Rzeczeni właściciele mieć będą wolność rozrządzać jak zechcą swoim nabytkiem, przedawać w kraju lub wywozić za granicę, bez żadnej od kogożkolwiek przeszkody. Atoli ten wywóz i przedaż uwlekać nie ma prawom królewskim i opłacie zwanej *freyhaller* po jednym denarze od cetnara ołowiu, od haków ziemi ($^1/_{12}$ morga), tudzież od sądów zupniczych". Z powodu zniszczenia przez ogień dawnych przywilejów, Jagiełło upoważnił aktem z 1426 r. używanie przez mieszczan O. praw górniczych czeskich i węgierskich; wyłącza górników, gwarków i ich robotników (montanistae, cultores et laboratores) z pod zwyczajnych sądów i stanowi dla nich oddzielny sąd żupniczy. W 1455 r. Morawianie wraz z najemnem a niezapłaconem żołnierstwem napadają O., łupią miasto i zabierają 80 koni, które używano przy kieratach odprowadzających wodę z kopalń. Zasadnicza dla kopalń ustawa pod nazwiskiem: „Statuta Montana Ilcussiensia", została ogłoszoną dopiero w 1505 r. W kwitnącym podówczas były stanie kopalnie i prace około kruszców, znaczne przynosiły dochody. Zygmunt I postanowił 1517 r. komornika górniczego (Camerarius montanus) na całe królestwo, z władzą udzielania pozwoleń do otwierania gór i prowadzenia podkopów czyli sztolni, zakładania hut i płóczek. Świeżo ustanowioną zwierzchność, powierzył król Mikołajowi Lanckorońskiemu, a przytem oddał mu zarząd kopalń olkuskich. Potwierdzając tenże monarcha 1545 r. wszystkie dawniejsze prawa i przywileje, dozwala, celem dalszego wzrostu kopalń, nowym przybyszom osiadać, byleby ci nie byli zbrodniarzami; uwalnia ich na lat 30 od konieczności spłacania długów poprzednio u prywatnych osób zaciągniętych i pozwala im kopać, pod obowiązkiem opłacania tylko olbory (dziesięciny) i używania wagi królewskiej. Postanowienie to, widocznie miało na celu podźwignienie podupadłych prac górniczych, jakoż lustratorowie 1564 r. podają, iż z jednej tylko góry rudę kruszcową wydobywano, mieszczanie zaś ukazali przywileje: „Elizabethi krolowei 1374., wolnoszcz kopania gor, według starego dawnego zwiczaiu a zachowania w mili około Ilkusza na wszitki stroni. Olbora abi bila placzona srebra i olowu iedennasta czescz. Sigismunda krolia 1545 postanowienie abi in posterum Olbora kruszczem dziesiathe nieczki bila dawana, a na sprawe od kazdich nieczek gwareczkich KJMsci grosz ieden. Pitani Zupnik, Rada i Gwarczi czimbi się tho dzialo, ze theraz tak mało gor buduią, gdisz przetim wielie gor przi Ilkuszu budowano, czo i liudzie pamietaią i znak thego, ze czescz miasta w rinku murem czisczie zbudowana. Baba thosz rzeka, ktora impedimenta cziniwala, teraz od osmi liath niecziecze. Miedzi innemi dolieglosczami thesz tho od miasta i gwarkow przelozono, ze niedawnich czasow Zidowie do Ilkusza są przijęczi. Pestis generalis tocius Respubl. Christianae, a daleko wienczei w Ilkuszu gdzie krom thego utrath i szkodi doszcz, nietrzeba tham szkodnikow, ktorzi są ansa et occasio tocius mali, bo bi zlodziei niewiedzial gdzie tho schowacz czo ukradnie, musialbi swego przedsiewzięcia zaniechacz; tho kruszcze olowi w taglach, srebra kąski giną, nigdziesz sie nieostoią iedno u zidow, stąd sie wiele lotrostwa mnozi. A tak pokornie proszą abi JKM. z miloszczivej laski swey bacząc ze sprawa gorna zewsząd wolnosczi potrzebuie, tho thesz niewolą i thi dobre pany od nich oddalicz raczil, może się thakże traphicz mieiscze, gdzie swoi swego naidzie, a gorniczi abi bili na swobodzie". W 1566 r. pobrano olbory ołowiu cent. 400; roku 1567 cent. 1055 funt. 3 połowicznej olbory; z powodu zaś przeszkody od wód, otrzymał król 1569 r. połowę olbory w ilości zł. 1523 gr. 23, den. $13^1/_2$, a zatem cała produkcya kopalń wynosiła 20 razy więcej. Uchwała sejmu 1596 r. przeznaczyła Zygmuntowi III roczne dochody, a między innemi i z żup olkuskich, warując: „żeby one nie mogły bydź nigdy, tak w części, iako i we wszystkim nieiako onerowane pensyami, ani dożywociem i arendami lekkiemi obowiązane". Że się przeciwnie działo, liczne tego są ślady. Kiedy mennica istnieć tu poczęła, nie ma pewności; za Stefana Batorego była czynną, znaczne przynosząc dochody. Sejm 1590 r. dochód ten panującym ustąpił. Gdy wiele prywatnych osób w różnych częściach kraju wybijało monetę na swój użytek, zapadła 1601 r. uchwała: „a iż baczemy, że to iest ozdoba iedna korony, gdy się mynica biie dobra, tedy w Krakowie albo w Olkuszu, a nie gdzie indziey monicę bić rozkazuiemy, tak jako za ś. p. Stefana o tym iest ordynacya uczyniona, pod taką wagą, ktorey z starodawna w mynicy Olkuskiey używaią: ktorey mynice Podskarbi kor. ma bydź sprawcą i dozorcą". W skutek ordynacyi mennicznej podskarbiego Jana Firleja 1599 r., bite tu pieniądze oznaczone były

początkową głoską nazwiska miasta, to jest J (Ieussia). Przy końcu panowania Zygmunta III mennica olkuska przestała być czynną. Pragnąc stany Rplitej nieść pomoc i ulgę mieszczanom, uwolniły ich 1633 r. na zawsze od stacyi, noclegów i stanowisk żołnierskich; zabroniono brać żywności z miasta, ani robotników na służbę zaciągać. Co też ponowiono 1635 r. sub paena infamiae. Za Jana Kazim. zalecono hetmanom, aby prawu temu sprzeciwiających żołnierzy surowo karali. Były to dobrodziejstwa miastu świadczone, lecz kopalnie w coraz gorszym znajdowały się stanie. Z powodu nie uiszczanych składek, gwarkowie sztolni Ponikowskiej, takowe d. 1 stycz. 1655 r. spisali laudum: „fundament wszystkiego płaca, nie dochodzi po półroczu; po roku szeląga nie dadzą drudzy. Napiszemy prawa na to nie mało, nie przychodzi do egzekucyi. Mucha uwiąźnie, bąk się przebiie. Ci co płacą, odnoszą szkodę, bo y robotnikowi trudno rozkazać kiedy płacy nie ma. Co się tyczy szkód wszystkiego naszego sztolnego gwarectwa, to ztąd pochodzi: iest długów u JPP. gwarków zł. 5200. Nie pomogą prośby, skwerki y płacz ubogich ludzi. Nie masz u JPanów miłosierdzia nad nędzą ludzką. Ubogi robotnik waży na łyczku kazdey godziny zdrowie swoie, wyiedzie na górę aby się spracowawszy posilił; nie ma za co chleba kupić; po kilka, kilkanaście myt winni, przekupki wierzyć nie chcą. Nie masz w tem rady, tylko królowi JMci suplikować, opowiedzieć tę bliską ruinę tych gór, przyczyny wypisać, aby to na tych, którzy płacą nie przysychało. Ktoby nie chciał być gwarkiem, życzylibyśmy aby puścił części, nie poddaiąc się na takie przekleństwa za ruinę pewną gór. Muszą JPanowie odpuścić, że bez prawa będą od części odpadać. Jest prawo górne seymami approbowane, kto do dwu, do 3 zamkostów nie płaci, traci części, a tu po tak wielu czasie nie płacą! sami się Jmość osądzą.“ Towarzystwo trudniące się prowadzeniem kopalni, zwało się gwarectwem (societas mettalica, Gewerkschaft), a członkowie gwarkami (cultor montium, Gewerke). Zebrani d. 1 maja t. r. gwarkowie sztolni Pileckiej, radzili nad oczyszczeniem swej sztolni, zalewami zamulonej; laudum ich wyraża: „wielką szkodę podyęliśmy przez wody z Baby gwałtownie napadnione. To nieopatrzności y nieostrożności urzędników naszych przypisuiemy, którzy się omawiaią twardą zimą y bardzo nadzwyczay nagle przypadnieniem wody. Zabiegając dalszym szkodom, rozkazuiemy aby wczas groble stare poprawiali, podwyższali nad rzeką Babą iako ku roznosowi y gdzie tego potrzebę obaczą, na co się sztoła Ponikowska obiecała przyłożyć połowicą.“ Wkrótce nastała wojna szwedzka wielki zadawszy cios miastu, ogołociła kopalnie z rąk pracujących; gener. bowiem Müller, wybrał znaczne kontrybucye 1655 r., a górników użył do kucia przykopów przy Częstochowie. Wycieczka załogi odparła nieprzyjaciół, górnicy zaś, wyjąwszy dwóch, wszyscy polegli. Po ustąpieniu Szwedów z kraju, zebrani gwarkowie uskarżając się na niepłacenie zamkostów, zamierzali podać zażalenie do króla: gwarkowie zaś Ponikowscy, takowe d. 9 lutego 1658 r. spisali laudum: „per viscera misericordiae Dei, prosiemy aby się JPanowie każdy poczuwał y płacił zamkosty tygodniowe, bo być gwarkiem a nie płacić na swoich ubogich ludzi, zaciągacie wielkie niebłogosławieństwo Boże; to też przytem opowiadamy do wiadomości, że Pilecka sztoła bardzo periclitatur; na kilka staiów tak ścieśniona, że się chłop ledwo przedrze; na tey sztole iest srogi nierząd. Jest wiele PP. Gwarków, że od 3, 4 lat żaden grosza niedał. Dla tego o tey sztole przypominamy, że koniecznie trzeba o niey radzić, bo uchoway Boże ruiny na tey sztole Pileckiey y tey Ponikowskiey by się dostało y w niwecby się wszytko obróciło, niepowetowanaby była szkoda“. Mimo nędznych machin, przeszkód w robotach od wody i przy złej odbudowie kopalń, otrzymał król od 20 kwiet. 1658 r. do końca t. r. srebra na olborę grzyw. 757, a od 1 stycz. 1659 do 30 kwiet. t. r. grzyw. 404 łut. 13, razem w ciągu jednego roku grzyw. 1161 łut. 13. Olbora ołowiu w tymże 1659 r. uczyniła 1268 cent., prócz tego król w swych kopalniach czyli częściach wydobył ołowiu cent. 168. Cyfry te wskazują, iż ogólna wartość produkcyi górniczej była 1,956,136 zł. Średnia produkcya roczna w XVI i XVII w. wynosiła 15,000 cent. ołowiu i 1,500 cent. srebra. Gdy Jan Kazimierz i następni król. wypuszczali olborę w dzierżawę, ustała bliższa nad kopalniami opieka monarsza, a dzierżawcy (administratorowie olboryjej), swoich tylko szukając zysków, mniej byli baczni na przyszłość. Podług lustracyi 1660 r., powinni mieszczanie wyprawiać na posp. rusz. 2 wozy z rydlami, hakami, prochem, ołowiem i innemi potrzebami; jeden z miasta, drugi ze wsiów, przy każdym po 2 pachołków. Żydzi nie płacą do skarbu królewskiego tylko wojew. krak. dają pewne honorarium. Zesłani do rewizyi komisarze 1674 r. zeznają: „niezwyczainym od dawnych lat zalewkiem rzeczka Baba przy bytności naszey tak bardzo innundavit, że przez 3 dni y 3 nocy gwałtem wszytkim, miasto grobel górnych broniąc, utrzymać niemogło nagłego tak strasznej wody impetu, która przerwawszy wszystkie obstacula swoie, góry te zatopiła, ziemią zasypała, zawaliła, popsowała. Sztołę Pilecką ziemią y piaskiem zamuliła y meat (przejście) zacieśniła, tak, że le-

dwo w niey cokolwiek ma odchodu woda; w czem że trzeba wielkiey animadwersyi, interest Reipublicae JPanów Gwarków publica lege admonere, aby pilne mieli iako około wychędożenia oney, tak około restauracyi iey starania, gdyż za upadnieniem tey sztoły, upadłyby y wszystkie prowenta króla JMci.“ — Jan III potwierdzając 1676 r. dawne przywileje, nakazał ścisłe przestrzeganie, aby gwarkowie przez 4 tygodnie przynależnych składek nieuiszczający, odsądzani byli przez sąd żupniczy od posiadania kopalni. Tenże król należąc do liczby gwarków, wydał 1694 r. polecenie, aby żupnik Zygmunt Lewikowski górom nie dawał upadać, opuszczone wraz z pozostałymi gwarkami rozbierał i przychody z nich na poprawę kopalń obracał, a d. 26 stycznia 1695 r. następujący zawarł kontrakt. „Uwazywszy isz olboria Nasza Olkuska dla zatrzymania uchwał gwarectwa na conservatią sztoł y płacy robotnika postanowionych do wielkich przyszła ruin, które od lat kilku, znacznym skarbu Naszego kosztem do tego czasu z większey części reparowane y takowaz restauratia przez officyalistów Naszych continuatur. A przeto chcąc tę olborią y gospodarstwo iey w należytym zachować porządku, zeby w dalsze nie upadła ruiny, a z teraznieiszych podzwignęła się, umyśliliśmy mianowaną olborią ze wszyskimi sztołami: Punikiewską, Pilecką, Czaiowską, Firachcentelami, srebrem, ołowem, gleytą, kruszcami, dziesięcinami, czynszami y wszytkimi innymi pozytkami, które do stołu Naszego król. zdawna należały y de jure należą, w arendę puścić W. Hier. Lubomirskiemu, Podskar. W. K., iakosz nienieyszym contractem temuż W. Podskarbiemu mianowaną olborią w trzyletną puszczamy arendę, t. i. a die 1 januarii anni 1695, ad ultimum decembris 1697. Względem którey arendy, ponieważ tameczna olboria podupadła w gospodarstwie, tedy przez dwie lecie po zł. 6000 na rok wnosić będzie powinien, w trzecim zaś roku, gdy ruiny in integro naprawione będą, 10000 zł. do skarbu Naszego wnosić będzie powinien. Nadto extra arendam co rok powinien W. Olbornik płacić pensye zwyczayne z olboryey należące, iakoto: z gór Naszych tamże będących, srebra faynu grzywien 20. Item pro officio W. Podskar. W. K. faynu grzyw. 50. Na urząd ur. Podskar. N. K. faynu grzyw. 10. Quarty do Rawy zł. 300, na każde swiątki kolendy do koś. farn. olkuskiego zł. 58 gr. 15. Ur. Zupnikowi zł. 400, Podzupnikowi zł. 60, Pisarzowi olbornemu zł. 1400, ur. Jan. Wolczyńskiemu, Stolnik. Mielnickiemu, według przywileiu Naszego zł. 600 tymfami; ur. Głazneckiego córkom zł. 200; Practikowi zł. 20, woznemu zł. 8. Także ołowiu dwie kapie na potrzeby zamku warsz., ktory ołow pod Warszawę Wisłą sprowadzić powinien przed Ś. Janem Chrzcic. Ołow i gleytę wolno mu będzie wszędy, lubo wodą, lubo lądem w państwa Nasze y prowincye, lubo za granice bez płacenia ceł rozsyłać. A ze ieszcze w teyże olboryey niedokonczone ruiny, przeto provent Nasz stołowy pierwszego roku 1695 t. i. 6000 zł. na poparcie restauratiey y ruin naznaczamy et impendimus, w czym po W. Olborniku requirimus: zeby na potrzebniejszą communi bono restauratią applikowane były y z nich rachunek, iakoteż y co z retentów vindicabitur po dokonanym roku szlach. Pisarz olborny z nalezytemi dowodami do skarbu Naszego oddał. I w tym także obligamy W. Podskar. W. K., aby authoritate sua ex vi officii Poskarbstwa zaległe za przeszłe lata retenta u wielmożnych, urodz. y szlachot. gwarków ad ultim. decemb. 1694 wynoszące summę z obudwu sztoł zł. 47443 gr. 6, iako connotatia do skarbu Naszego przez szlach. Pisarzow sztoł podana, vindikował y na reparatią ruin, które się przez nich stały applikował y łożył.“ Kommissya 1700 r. znalazła kopalnie w niektórych miejscach zawalone, prawie wszędzie oprawę nadgniłą i przejeżdżki zamulone. Zabrawszy Szwedzi 1702 r. zapasy ołowiu i glejty, nałożyli na gwarków 30000 zł. Lat kilka trwająca wojna przerwała prace górnicze, niszczały zakłady, nakoniec dwie główne sztolnie: ponikowska i pilecka zapadły się 1712 r. w wielu miejscach, odejmując możność dalszego prowadzenia ołowianego górnictwa. Odtąd zaledwie cokolwiek wytapiano z wygrzebywanych okruchów rud kruszcowych. R. 1728 zesłał August II górników zagranicznych dla obejrzenia gór olkuskich; znajdowało się jeszcze 6 szyb otwartych, któremi do głębokości 7 sążni spuścić się zdołano, dalej zaś wszystko wodą zalane było. W dziewięciu okolicznych hutach nieco srebra odciągano. W Pactach conventach Augusta III zastrzeżono dźwignienie kopalń olkuskich, a nadto każdemu na sejm udającemu się posłowi wkładano w instrukcyą, ażeby się domagał odnowienia robót kruszcowych. Ciągły bezrząd w kraju stał dobrym chęciom na przeszkodzie; zrobioną tylko została 1761 roku mapa okolic Olkusza przez geometrę Deutscha. R. 1764 zapadła uchwała sejmowa: „góry olkuskie aby się stały pożyteczne, potrzebują kosztownego opatrzenia, na które, jeżeli pierwsze nieuchronne nakłady nałożyć podejmie się kompania jaka, chociaż z cudzoziemskich kapitalistów złożona, tymże, na tychże samych górach obwarujemy jako najmocniej bezpieczeństwo założonych summ.“ Przeznaczyła następnie Kom. Skarbowa nagrodę, ktoby podał sposób wyciągnienia z żup wody. R. 1779 zawiązała się kompania „akcyonalistów“ po

500 zł. i zamierzono zebrać 300 akcyi, celem otworzenia gór olkuskich. Król wydał ordynacyą dla tej kompanii, wziął 12 akcyi, dozwolił wolnego wrębu do swoich lasów na potrzeby kopalń, zastrzegając sobie pobieranie olbory. Stowarzyszenie to, nie doszedłszy zamierzonej liczby, zajmowało się tylko zbieraniem w dawnych hałdach okruchów rud i ich płukaniem, z czego otrzymano 1780 r. srebra grzyw. 53 łut. 14; glejty cent. 137½; ołowiu cent. 51. Wybito dwa szyby do wyciągania wody i urządzono kołowrot konny (kierat); lecz 1781 r. zaniechano dalszej roboty, gdyż woda szyby wypełniała, a kierat połamał się. Geometra Jęd. Okniński sporządził 1787 roku mapę Olkusza i wsi do niego należących, wyznaczona zaś komisya pod prezydencyą Pawła Popiela, kaszt. sandom., spisała w 1788 r. domy, puste place, opuszczone huty, prawa i przywileje miasta i gwarectwa w ilości 101 sztuk, rozsądziła niektóre spory i zaprowadziła nowy zarząd miasta. Kwitnący niegdyś stan kopalń i obudzony w okolicach handel, przyczyniały się do pomyślności i bogactw mieszczan, którzy po większej części gwarectwem się trudnili. Już 1365 r. rząd miejski nabył części na Parczach Dolnych, a potem wsi: Zurada, Witeradów i Starczynów za 800 grzywien szer. gr. prag., które to kupno potwierdził Jagiełło 1402 r. Godnem jest wspomnienia, iż Jan Kanty był proboszczem tutejszym—„gdzie kazaniami, a jeszcze więcej życiem przykładnem, owieczki swoje budował i taką Olkuszanów, skłonnych do zbytku i przywar, potrafił natchnąć skruchą, taką u nich sobie zjednał miłość, iż wracającego do prac akadem., ze łzami za miasto odprowadzali, jak niegdyś Milezyanie ś. Pawła“. Miejsce to jest rodzinnem dwóch uczonych Marcinów, zwanych z Olkusza. Pierwszy z nich pozyskawszy zaufanie Macieja króla węg., został lekarzem i astrologiem nadwornym, a nadto probostwem w Budzie obdarzony. Należał do układania tablic: Tabulae directionum planetarum, których egzemplarz nadesłał akad. krak. 1467 r. Drugi Marcin uczył, z wielką sławą imienia swego, matematyki w Krakowie, a 1517 r. przesłał do Rzymu swą pracę. Nova calendarii Romani reformatio. Uczyniona za Grzegorza XIII reforma kalendarza, zgadza się zupełnie z układem poprawy przez rodaka naszego podanym. Będąc dok. teol., proboszczem ś. Mikołaja i podkanc. akad., zmarł 1540 r. Żydzi z każdej klęski miasta korzystać umieli; po zgorzeniu Olkusza 1583 r., otrzymali od Batorego pozwolenie wybudowania synagogi z wyznaczeniem miejsca na cmentarz. Wzbronił im wprawdzie 1596 roku Zygmunt III ołowiem i glejtą handlować, oraz przypuszczania onych do robót górnych, lecz zakaz ten nie musiał być spełniony, skoro go i Jan III ponowił. Po pierwszej wojnie szwedzkiej opuszczone domy i kamienice, a raczej onych zwaliska, stały przez lat wiele pustkami; zawitali do nich pierwsi żydzi, a mając sposobność nabywania za bezcen pomieszkań, coraz więcej osiadać poczęli. Pożar 1737 r. wywarł swą pastwę nad zubożałem już oddawna miastem. Z polecenia król. odbywający 1780 r. naukową po kraju podróż Jan Fil. Carosi, wyraża: zamożni byli mieszczanie olkuscy; znakomita rodem i dostojeństwy szlachta, wchodząc z ich córkami w związki małżeńskie, otrzymywała w posagu po sto tys. talarów i po kilka kuks, to jest części na które dzielono miejsce na kopalnie wyznaczone. Było to 128 części, kuksami zwane. U nas zwano je też firachcentelami, lecz stanowiły 64 część kopalni. Takim sposobem nabywała szlachta udziału w górnictwie, mieszczanie zaś się wyzuwali. Odtąd niepomyślnie szły kopalnie, nowi bowiem właściciele mało dając starania, nie łożyli potrzebnych nakładów. Różne cechy rzemieślnicze posiadały przywileje przez królów nadawane. Przez trzy bramy, wchodzono tyluż ulicami na rynek podłużno kwadratowy, pośród którego wznosił się niewielki ratusz. Wszystkie domy były murowane, o dwóch a nawet o trzech piętrach: teraz zaś przedstawiają się same gruzy i zwaliska, tak dalece, iż na pierwszy rzut oka zdaje się przybywać do małej Lisbony po trzęsieniu ziemi. Wracając Stan. August z Krakowa 1787 r., zjechał tu 3 lipca. „Przed tym sławnym z nazwiska miastem, spotkał N. Pana magistrat z gminem swoim i powitawszy mową, prowadził do domu pocztowego. Olkusz najsmutniejszym jest gruzów i rozwalisk, a nędzy mieszczan siedzących na bogactwach wizerunkiem. Starożytne ślady pracy i pożytków kraju od Jagiełłów rządzonego, ledwo dziś widać pod zalewami wód a kupami nawianego piasku. Niedbalstwo i nieczułość zdawały się łączyć umyślnie, aby pozbawić naród tak wielkiego z produktów srebra i ołowiu, oraz glejty pożytku. Zacna kilkunastu obywatelów kompania, odnowiła od kilku lat zaniedbany przemysł, a lubo nie mając należytego funduszu, a zatym ani sposobności do szukania w głębi ziemnej ukrytych hojniejszych skarbów, bawi się tylko wypłóczkami pozostałych od dawnych kopalni drobnych ułomków, znajduje jednak zyskowną pracy i wydatków swoich nagrodę. Przejrzawszy N. Pan księgę praw i różnych przywilejów, przejrzawszy mapę okolic, jeździł za miasto, gdzie widział sporządzoną machinę do pompowania wody. Oglądał piec do topienia i separacyi kruszców, a nakoniec samo miejsce wypłuczków i sposób jakiego używał lud tam pracują-

cy w wybieraniu zdatnych do topienia materyałów. Obejrzawszy te ciekawości, ruszył do Bolesławia na nocleg, dóbr JP. Remiszewskiego. Dnia następnego wróciwszy król do Olkusza, po obejrzeniu starożytnej fary i wysłuchaniu mszy, zwiedził ratusz.“ W 1794 roku zajęli O. prusacy, lecz w 1796 przeszedł pod panowanie Austryi, włączony do Galicyi zachodniej. Trwało to do 1808 r. Zarówno rząd pruski jak austryacki krzątał się koło wznowienia robót, lecz bezskutecznie. Za ks. warszawskiego, w 1813 r., zaczęto dobywać galman w miejscu zwanem Tłukienko, na granicy Starczynowa, wsi miejskiej a w 1814 r. na Starym Olkuszu, gdzie powstała kopalnia galmanu Józef, o ołowiu jednak nie myślano. Robiono próby w 1816 i 1817 r., potem między 1837 a 1840 w celu osuszenia kopalni, lecz bezskutecznie. Dopiero w ostatnich czasach, w 1881 r. podjęto roboty, według planu W. Kosińskiego i niewielkim stosunkowo kosztem, przez odnowienie dawnej sztolni ponikowskiej zdołano odprowadzić wodę. Szczegóły tych robót wraz z planem i geologiczną mapą okolic Olkusza, przedstawił Wincenty Kosiński twórca i wykonawca planu w „Pamiętn. Fizyograficznym“ z 1882 r. Z pamiątek przeszłości świetnej przechował się w O. jedynie stary kościół parafialny i kilka domów. Kościół którego fundacyą odnoszą do czasów Łokietka, wzniesiony jest z ciosu, szczyty tylko ścian poprzecznych ma z cegły. Był on dawniej kolegiatą przy której osadzeni byli kanonicy regularni, po ich zniesieniu został parafialnym. Jestto budowla w stylu ostrołukowym. Sześć filarów wspiera sklepienie nawy. Na części kapłańskiej przechowały się jeszcze zębate występy ścian szczytowych. Ozdoby swe zawdzięcza kościół fundacyom tutejszych gwarków. Z ołtarzów wyróżnia się wielki, dzieło XVI w. i starszy od niego z XV w., ołtarz w kaplicy św. Anny ze statuą Bogarodzicy w środku a po skrzydłach mający malowidła przedstawiające Narodzenie i mękę Chrystusa. Bogato rzeźbioną i złoconą kazalnicę, sprawił Paweł Rudowski, burmistrz w 1639 r. Gwarek Stanisław Amenda, zbudował w XVII w. kaplicę loretańską, w której Bogarodzica i Dzieciątko Jezus, mają na głowach korony ze srebra olkuskiego, nakształt infuł biskupich. Ołowianą chrzcielnicę ofiarował w 1687 r. Jakób Gwardziński. Inny gwarek sprawił piękne marmurowe antepodya do czterech ołtarzy. Darem mieszczan jest także organ o 22 głosach i mnóstwie piszczałek. Piękne siedzenia dla dygnitarzy miejskich i stalle dla duchowieństwa pochodzą z 1594 r. W skarbcu kościelnym jest krzyż z miejscowego srebra zrobiony w XVI w., wagi do 40 funtów i siedm srebrnych kielichów, dary mieszczan. Po dawnej kolegiacie przechował się księgozbiór ze starymi rękopismami teologicznemi z XV w. Do kościoła przypiera kapliczka wystawiona w 1738 r. na cześć Jana Kantego, niegdyś tutejszego proboszcza i domek w którym miał mieszkać. Inne kościoły olkuskie nie pozostawiły po sobie nawet śladu, zaledwie po augustyańskim zostało trochę gruzów i fundamenta. Istniał też tu w XVI w. zbór kalwiński, wedle świadectwa Węgierskiego. Szczegóły historyczne o kościołach olkuskich zebrał i podał Hip. Łabęcki w „Bibliot. Warszaw.“ (1852, IV). Tegoż autora „Górnictwo w Polsce“ mieści zużytkowane tu wiadomości o rozwoju kopalń olkuskich. O. par. dek. olkuski, 4765 dusz. *Olkuski powiat* gub. kieleckiej, został utworzony w 1867 r. z większej części dawnego powiatu t. n. Ma on 25·54 mil kwadr. obszaru i zajmuje najwynioślejszą część wielkiej wyżyny ciągnącej się po prawym brzegu Wisły i zwanej zwykle Olkusko-Krakowską. Graniczy od zachodu z pow. będzińskim, od półn. z włoszczowskim, od wschodu z jędrzejowskim a głównie z miechowskim, od południa z Galicyą i obszarem dawnego wolnego miasta Krakowa. Wyżyna powiatu olkuskiego ma dwa pochylenia: jedno południowe ku dolinie Wisły, dające początek kilku drobnym jedynie strumieniom z charakterem górskim, spływającym ku Wiśle. Ze strumieni tych najważniejszy Prądnik uprowadzający wody doliny Ojcowa. Północne stoki dają początek w węźle wodnym między Pilicą, Kromołowem a Ogrodzieńcem (wznies. do 1400 st.) trzem rzekom rozchodzącym się w odmiennych kierunkaah: Warcie, Pilicy i Białej Przemszy. Północna część powiatu przedstawia średnie wzniesienie do 1000 st. na tle którego występują nieliczne wynioślejsze punkty jak góra między Solcą a Siadczą mająca 1204 st. i pod Szycami 1106 st. Za to o kilka wiorst na południe-wschód od Pilicy, mamy górę Smoleń z wznies. 1536 st. Toż samo na południe od Ogrodzieńca mamy między Rodakami, Ryczowem i Ryczowkiem taras wznoszący się do 1600 st. Taras ten ciągnie się aż do Wolbromia i przez Smoleń do Udorza. Rzeczka Wolbromka a od południa dolina Białej Przemszy, stanowią granice. Odrębne tarasowate wzniesienie przedstawia okolica Olkusza. Wzniesienie to przedzielone od poprzedniego doliną Białej Przemszy wzrasta w kierunku od zachodu ku wschodowi i od północy ku południowi. Na połud.-wschód od Sławkowa (nad Przemszą) mamy we wsi Bukowno już 1449 st., na południe od Olkusza w Gorenicach, prawie na samej granicy od Galicyi, 1615 st., na wschód od Olkusza, w Sułoszowy, gdzie poczyna się ojcowska dolina, mamy w połn.-wsch. stronie cmentarza wiejskiego wznies. 1612 st.

Ten wyniosły taras bezleśny, kamienisty, nieurodzajny, śród którego rozłożył się Olkusz, nie posiada żadnych wód bieżących ni wodozbiorów. Jedna tylko rzeczka Baba, głośna ze szkód zrządzonych w kopalniach Olkusza, płynie leniwo i ginie w warstwie grubego piasku (tak zwanej kurzawki). Południowo wschodnia część powiatu przy dość szybkim obniżaniu się ku dolinie Wisły przedstawia nam cały szereg dolin a właściwie jarów wyżłobionych w wapiennej skale wyżyny, przez spływające wody. Jary te, dzięki przerzynającym je strumieniom, i naniesionej przez wody glinie, odznaczają się bujną roślinnością, żyznością gleby i malowniczemi kształtami ścian skalistych, nadających im pozór górskiej okolicy. Z dolin tych najgodniejsze uwagi: Ojcowska i Bentkowicka. Historyczne Racławice leżą także w jednym z takich zagłębień, ciągnących się mniej więcej równolegle od siebie ku dolinie Wisły. Szczegóły odnoszące się do budowy geologicznej obszaru zajętego przez powiat olkuski, można znaleźć w pracy J. B. Puscha „O formacyi kajprowej w Polsce“ ogłoszonej z rękopisu przez Br. Rejchmana w „Pamiętn. Fizyograficznym“ z 1882 r. (str. 134 i nast.). Gleba powiatu na wyżynach piaszczysta, kamienista, nie żyzna. W dolinach rzek w części północnej powiatu i w kącie połudn.-wsch. o wiele lepsza. Dobrą glebą odznaczają się wsie: Siecicchowice, Minoga, Rzeplin, Cianowice, Szczodrkowice, Przybysławice, Skała, Owczary, Wola Libertowska, Małoszyce. Nieżyzne grunta mają: Osiek, Zederman, Witeradów, Pszeń, Podlesie, Niesułowice, Podzamcze, Gorenice. Ubóstwo gleby nagradzają w części bogactwa mineralne a mianowicie galman znajdujący się na obszarach Olkusza w kopalniach: Stary Olkusz, Jerzy, Krążek stanowiących własność rządu. Bogate kopalnie w Bolesławiu eksploatuje właściciel Kramsta. W Kluczach hr. Renard dobywa rudę żelazną. W Sławkowie odbywa się poszukiwanie węgla. Pod względem geologicznym obszar pow. olkuskiego i przyległego będzińskiego, stanowią dalszy ciąg Szląska. Jak historya miast i osad tutejszych przypomina kolejami i warunkami rozwoju, dzieje miast Szląska tak i dzisiejsze zagarnięcie przemysłu górniczego i fabrycznego przez Niemców, jest dalszym ciągiem procesu germanizacyjnegoo, odbywającego się zdawna na Szląsku. Obszar powiatu wynoszący 110,520 dzies. tak się rozdziela: Ziemie orne 66,620 dzies , lasy 22,552 dzies., nieuż. 12,209 dzies , ogrody i sady 2,961 dzies., pod siedzibami, drogami i t. p. 2,106 dzies., łąk 296 dzies. Obszar leśny w 1880 r. obejmował 27,339 mr, lasów prywatn. nieurządzonych 12,315 mr., urządzonych 4,272 mr., lasów zasianych po wycięciu 7,937 mr., wyciętych a nie zadrzewionych 2,569 mr., oddanych włościanom za serwituty 871 mórg. Sadów dworskich było 175 mr., włościańskich 850 mr., w osadach 82 mr. Ziemia należy: do kościołów i klasztorów 98 dziesiatyn, do rządu 9364 dzies., do miasta Olkusza 3,819, do stowarzyszeń prywatnych 283 dzies., do szlachty 14,474 dz., do posiadaczy drobnych nie szlacheckiego pochodzenia 22,603 dz., do włościan 59,878 dz. Z liczby 78 większych posiadłości należą do Niemców dobra: Bolesław, Niesułowice, Zawada. Gorenice, Klucze. Produkcya rolna powiatu O. przedstawia według wykazów urzędowych wysiewu: pszenicy ozimej 6090 czetw., jarej 785 cz , żyta ozimego 22657 cz., owsa 17569 cz., jęczmienia 11691 cz., tatarki 1560 cz., kartofli 55834 cz. i w ogóle innego jarego ziarna 2505 czetw. Zbiór wydał: pszenicy zimowej 32533 cz., jarej 2255 cz., żyta 85705 cz.. owsa 101950 cz., jęczmienia 95596 cz., tatarki 3276 cz., kartofli 273536 czetw. (1885 r.). Przemysł fabryczny dość rozwinięty. Istnieją następujące zakłady: 1 papiernia z prod. roczną na 300,000 rs., zajmuje 182 robot.; 1 fabryka drutu z prod. 45,900 rs. i 82 robot.; 2 fabr. bibuły z prod. 45,486 rs. i 125 robot.; 1 fryszerka z prod. 11,300 rs. i 5 robot.; 4 garbarnie z prod. na 27,900 rs. i 8 robot., 1 gorzelnia z prod. 32,000 rs. i 6 robot.; 2 browary z prod. na 5,854 rs. i 5 robot.; 1 miodosytnia z prod. 385 rs.; 1 fabr. kafli z prod. na 1,200 rs. i 4 robot.; 1 słodownia z prod. na 30,000 rs. i 17 robot., 1 piec wapienny z prod. na 600 rs. i 2 rob.; 2 cegielnie z prod. 960 rs. i 4 rob.; 1 przędzalnia z prod. na 10,000 rs. i 10 robot.; 1 młyn parowy z prod. na 86,940 rs. i 13 robot.; 4 młyny amerykań. z prod. na 63,209 rs. i 13 robot.; 70 młynów wodnych zwyczajnych z prod. na 79,270 rs. i 78 robot.; 18 tartaków z prod. na 23,225 rs. i 30 robot. W ogóle 112 fabryk, z prod. na 705,229 rs. i z 413 robot. Główną drogą komunikacyjną w obrębie powiatu jest świeżo otworzona kolej z Dąbrowy do Iwangrodu, przerzynająca powiat na długości 44 wiorst ze stacyami: Sławków, Olkusz, Wolbrom. Dróg bitych I rzędu 16 wiorst, II rzędu 60 wiorst, powiatowych dróg bitych 30 w., zwyczajnych, zwykle w złym stanie 114¼ w. Ludność powiatu w 1867 r. wynosiła 78,108, obecnie wzrosła do 102,209, (około 4000 na 1 milę kwadr.). Podług wyznań jest: 90,994 katol., 55 prawosł., 93 prot., 11,050 żydów. Według stanu: 413 szlachty, 10,070 mieszczan, 91,706 włościan. Według płci: 49,660 mężcz. i 52,533 kob. W 1885 r. było w powiecie 26 szkół początkowych ogólnych w miastach i wsiach: Olkusz, Kromołów, Ogrodzieniec, Pilica, Skała, Sławków, Wolbrom, Żarnowiec, Bolesław, Chlina, Jangrot,

Jerzmanowice, Jeziorowice, Koryczany, Kroczyce, Łany Wielkie, Łobzów, Małoszyce, Minoga, Otola, Sławniów, Smardzewice, Sierbowice, Sieciechowice, Sułoszowa, Wola Libertowska. Pod względem kościelnym powiat O. stanowi Olkuski dekanat, dyec. kieleckiej składający się z 34 parafii: Biały Kościół, Bolesław, Bydlin, Chechło, Chlina, Gołaczowy, Gorenice, Giebło, Imbramowice, Jangród, Jerzmanowice, Kidów, Korzkiew, Kroczyce, Kromołów, Łany Wielkie, Minoga, Ogrodzieniec, Olkusz, Pilica, Poremba Zdzierzna, Przeginia, Racławice, Sąspów, Sieciechowice, Skała, Skarzyce, Sławków, Smardzewice, Strzegowa, Sułoszowa, Wolbrom, Zadroże i Żarnowiec. Pod względem sądowym stanowi powiat O. jeden okręg sądu pokoju dla miasta Olkusza i cztery okręgi sądów gminnych: Olkusz, Skała, Pilica, Kromołów, należące do II okr. zjazdu sędziów w Miechowie. Pod względem administracyjnym dzieli się na 14 gmin wiejskich i jedno miasto. Gminy wiejskie są: Bolesław, Cianowice, Jangrot, Kidów, Kroczyce, Kromołów, Minoga, Ogrodzieniec, Pilica, Rabsztyn, Sławków, Sułoszowa, Wolbrom, Żarnowiec. W gminach tych mieści się 6 osad wiejskich i 246 wsi, folwarków, nomenklatura w tej liczbie 78 dóbr ziemskich. *Br. Ch.*

Olmiany, wieś odludna i dobra nad rzką Myszyną, dopł. Lwy, na płdn. krańcu pow. pińskiego, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. terebieska. Wś ma 32 osad pełnonadziałowych; cerkiew paraf. pod wez. Zmartwychwstania, ma około 600 parafian i kaplicę w Pierebrodach. Paroch ma $2^1/_2$ włók gruntów. Dobra, własność ks. Radziwiłłów, mają około 827 włók, przeważnie w puszczach nizinnych, pełnych dzikiego zwierza. *A. Jel.*

Olniany, wś szla., pow. wileński, w 4 okr. pol. o 56 w. od Wilna, 10 dm., 78 mk. katol.

Olnica 1.) rzeczka w gub. wileńskiej, lew. dopływ Berezyny, do której uchodzi po wyjściu jej z jez. Peliku. 2.) **O.**, rzeczka w pow. bobrujskim, lewy dopł. Dokołki, zaczyna się w lesistych bagnach w okolicy zaśc. Piacikopna i Górecki, płynie w kierunku południowym około wsi t. n., przecina gośc. handlowy słucko-hłuski, o wiorst pięć poniżej zasila się z pr. str. rzką Pietrówką; długość biegu około 2-ch mil. *A. Jel.*

Olnica, wś poleska nad rzką Olnicą, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Hłusk, ma 14 osad pełnonadziałowych, grunta piaszczyste; cerkiew po-unicka, uposażona 7 mr. ziemi, ma 1030 parafian i kaplice w Babirowie i Wasilówce. Dawniej własność Daszkiewiczów. *A. Jel.*

Olochiny, gajówka koło Olchowiec, w pow. bóbreckim.

Olos Czarny, błoto, w pow. rohaczewskim, w gm. pokockiej, obok wsi Akszynki, długie do 4 a szerokie do 8 w., zajmuje do 1250 dzies. i jest pokryte czarnym lasem.

Olosa, jez. w pow. trockim, w dobrach Dowcielany (Owsianiszki), jedno z grupy 6 ciu jezior: O, Berżona, Topielnia, Zelwa, Mergażeris i Podłapoje; przez strumień t. n. łączy się w Podolosiu z Wilią. Ob. *Mergażeris.*

Olpień, wś nad rz. Nieprawda, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. chorskiej, ma cerkiew; miejscowość nizinna, poleska, grunta piaszczyste, łąk błotnych wiele.

Olponsowa, ob. *Alfonsowo.*

Olpuch, wś włośc., pow. kościerski, st. poczt. i par. ew. Nowe Polaszki, kat. Stara Kiszewa, obejmuje 10 gbursk. posiadeł i 3 zagrody, 2971·69 mr. obszaru, szkoła kat. Odl. od Kościerzyny $2^1/_4$ mili. W 1868 r. 15 dm. i 121 mk. kat. W wizyt. Szaniawskiego z roku 1710 zowie się ta osada Ozpuch i jest tam wymieniona między piecami smolanemi, należącemi do par. kiszewskiej (str. 125). Przy okupacyi pruskiej r. 1772 zastała tu komisya 5 pol. gospodarstw w lichym stanie. Wysiewali 50 korcy żyta, 10 jęczm., 25 tatarki, i to do połowy (zu 2 Korn), mieli wolne pastwisko w borze król., i wolno drzewo budulcowe i na opał; czynszu płacili 41 tal. i 60 gr., prócz tego 5 gęsi i 10 kur; byli zobowiązani 15 mr. roli na sstwie kiszewskiem całkiem uprawiać i przez 5 dni nawóz zwozić. Pogłównego płacili 5 tal. 30 gr., hyberny 10 tal., łanowego 1 tal. 60 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver., XV, str. 139).

Olsa 1.) podług Stuckenberga *Wolsa*, podług zaś Szuberta *Ola*, lewy dopływ Berezyny, bierze początek w pow. ihumeńskim, w lesistych bagnach, o 5 w. za wsią Maciejowicze, pod którą zasila się z lewej str. rzką Dulebą. Pospolicie jednak (Stuckenberg, Zieleński i in.) za właściwy początek O. uważają rzkę Dulebę, która wypływa z niewielkiego błota niedaleko folw. Jagódki w pow. ihumeńskim, przebiega śród lasów tego powiatu koło wsi Duleby i ubiegłszy 22 w. wpada pod wsią Hołynką do jeziora, z którego wypływa rz. Olsa. Po wyjściu z jeziora O. płynie śród lasów, błot i łąk powiatu ihumeńskiego, zrazu około wsi Słobódka, po za którą przyjmuje w siebie z lew. str. rzkę Rżycę (al. Rżyszczę) i kilka innych strug, a następnie rzeki Suszę i Janczenkę; dalej płynie koło wsi Stojałowo, mka i fol. Kliczew, fol. Biedra, po za którym wpłynąwszy w pow. bobrujski rozdziela się na dwa ramiona aż do wsi Wojewicze; tu przyjąwszy w siebie drugą rzekę Suszę, uformowaną z kilku strumieni i rzeczek, zwraca się na zachód ku wsi Uście, po za którą zasila się z pr. str. rzką Niesetą i pod Bacewiczami, rozdzielona na kilka ramion i rozlana w jeziorko,

ma pierwszy młyn; za fol. O. przyjmuje w siebie z lewej strony rzkę Iwanówkę i zatacza krąg ku zachodowi; pod Małą-Olsą ma młyn i odtąd płynąc w zakrętach rozszerzonem znacznie korytem w kierunku południowym około wsi: Wielka-Olsa i Ihnatówka, o 3 wiosty za tą ostatnią, o 18 w. poniżej Bobrujska uchodzi do Berezyny, prawie na przeciw ujścia rzki Wołczanki. Długość biegu O., od wsi Hołynki do ujścia, najwięcej po przestrzeniach nizinnych poleskich, wynosi około 65 w., wraz z biegiem Duleby około 87 w. Spadek ma bardzo niewielki i dla tego kilka zaledwo znajduje się na niej młynów; na wiosnę spław drzewa z okolicznych lasów odbywa się od mka Kliczew, na przestrzeni 38 w. od ujścia. Jest ona bardzo rybna, nad brzegami dużo łąk obfitych. 2.) **O.**, rzeczka w pow. rossieńskim, wypływa na płd.-wsch. od mka Girtakol, ma kierunek płd.-zach i o 5 w. poniżej st. poczt. Bardze uchodzi od pr. brzegu do Mitwy. 3.) **O.**, prawy dopływ Świętej, przybiera od lew. brzegu rzkę Alszakis. 4.) **O.**, pr. dopływ Szeszuwy, lew. dopł. Jury.

Olsa 1.) *Mała*, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Jasiewo, okr. wiejski Zahacz, o 4 w. od gminy, 60 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Zahacz. 2.) **O.** *Wielka*, wś włośc., tamże, okr. wiejski Nowydwór, o 5 w. od gminy, 88 dusz rewiz.; należy do dóbr skarb. Zahacz. 3.) **O.**, dwie wsie i dobra nad rz. Olsą, lew. dopł. Berezyny, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. swisłockim, gm. i par. prawosł. Bacewicze, par. katol. Swisłocz. Wieś O. *Wielka* ma 18 osad pełnonadziałowych; O. *Mała* al. *Zapole* 15 osad. Dobra, dawne dziedzictwo Zabiełłów, mają 5027 dzies. ziemi; grunta lekkie, w dobrej kulturze, młyny i propinacya przynoszą znaczny dochód. Miejscowość poleska, mało ludna, obfituje w łąki, rybę, zwierzynę grubą i ptastwo dzikie. *A. Jel.*

Olsiady, po żmudzku *Alsedey*, mko rząd. u źródeł rz. Szui, pow. telszewski, w 1 okr. pol., gm. Olsiady, o 14 w. od Telsz, w pięknej okolicy, przerznięte sześciu krzyżującemi się drogami, ma kośc. kat. pod wez. N. M. P., drewniany, fundowany w 1476 r. przez biskupa zmujdzkiego Bartłomieja II; kap. kat. pod w. Ukrzyżowania J. Chr., wzniesiona z drzewa w 1797 r. przez ks. Degutowicza i parafian; zarząd gminy. Jarmark odbywa się 24 sierpnia. W 1859 r. było tu 26 dm. i 565 mk., dziś ma przeszło 50 dm., zamieszkałych przez katolików i ze 100 głów żydów. Dawniej zwyczajna rezydencya biskupów żmujdzkich, którzy mieli tu wspaniały pałac, choć drewniany, przeważnie z dębu zbudowany; dziś jest on zupełnie opuszczony, siedzą w nim żydzi. Przy kościele znajdują się dwie altarye, fundowane w 1789 i 1813 r. Gmina O. składa się z 3 okr. wiejskich i obejmuje 53 wsi i 2501 dusz włośc. Par. kat., dek. olsiadzkiego, ma 3915 wiernych i filię w Kęstojcicach z domem ks. inwalidów. Dekanat olsiadzki, dyecezyi żmujdzkiej, obejmuje 13-cie parafii: Telsze, Olsiady, Pikiele, Płotele, Siady, Tyrkszle, Gintyłyszki, Kątowce, Gadonów, Żemielany, Żydyki, Lepławki, Kalwarya, wszystkie w pow. telszewskiem, mających 14 filii i 46,886 wiernych. *J. Krz.*

Olsiany, jez. w pow. święciańskim.

Olsiewicze, wś włośc. i os. karczem., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski Nowiki, o 10 w. od gm. a 39 w. od Wilejki, 14 dm., 111 mk., w tej liczbie 99 prawosł. i 12 katol. (64 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Olsiewicze. W wyliczeniu wsi wchodzących w skład okr. wiejskiego Nowiki mylnie podano *Olszewicze*.

Olsoki, wś rząd., fol. szlach. i zaśc. nad jez. Olsoki, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Brażoła, o 15 w. od urz. gminnego a 5 w. od Trok. Wś ma 3 dm., 15 mk.; fol. 1 dm., 36 mk.; zaśc. 1 dm., 7 mk., wszyscy mieszkańcy katolicy. W wykazie gmin z 1864 r. ludność podana na 14 dusz rewiz.

Olsy 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierchnia, okr. miejski Udział (Udieł), o 15 w. od gminy, 10 dusz rewiz. 2.) **O.**, zaśc. rządowy, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 64 w. od Dzisny, 2 dm., 6 mk. katol. 3.) **O.** *Łokszniawki*, wś, pow. rossieński, par. winduklewska.

Olsza 1.) fol. i kol. nad rz. Prosną, pow. słupecki, gm. Dłusk, par. Szymanowice, odl. 25 w. od Słupcy. Fol. ma wraz z os. leśną 2 dm. Uwłaszczeni komornicy na gruntach folwarcznych mają 2 dm., 37 mk. Fol. należy do dóbr Lisewo i stanowił jedną całość z wsią Łupice. 2.) **O.**, ob. *Olsze*.

Olsza *Szeroka*, kol., pow. rypiński, ob. *Przywitowska Wólka*.

Olsza, rz. w gub. mohylewskiej, pr. dopł. Dniepru, przyjmuje z pr. strony Wiałówkę. Wypływa z błota zwanego Leśny Moch, w pow. orszańskim, w gm. Lubawicze. Most pod dr. żel. moskiewsko-brzeską. Ma ujście pomiędzy Berezyną a Orszycą.

Olsza, wś cerkiewna, pow. orszański, własność ks. Eug. Lubomirskiego; folusz.

Olsza, fol. nad rzeczką Olszanką (Tałową), dopł. Dniestru, pow. uszycki, w 2 okr. pol. Żwańczyk, gm. Kosikowce, par. Sokólec, należy do Juliana Iżyckiego.

Olsza 1.) część południowa Prądnika Czerwonego, w pow. krakowskim, leży na północ od cmętarza krakowskiego, 3 klm. od Krakowa, na lew. brzegu Białuchy, należy do par. rzym.-kat. u św. Mikołaja w Krakowie i ma 148 mk. Pos. więk. Julii Zakaszewskiej ma

114 mr. roli, 13 mr. łąk. i 27 mr. pastw., mniejsza 14 mr. roli, 2 mr. łąk i 1 mr. pastw. Jest tu folwark składający się z murowanego domu mieszkalnego i zabudowań gospodarczych, otoczony murem w czworobok. O. graniczy na zach. i półn.-zach. z polami ćwiczeń wojskowych, zwanych czternastówkami, na półn.-wsch. z Prądnikiem Czerwonym, na wsch.-płn. i połd. z Rakowicami. Głebę ma glinkową, zmieszaną z piaskiem. 2.) **O.**, przys. do Ruszczy, pow. krakowski, nie oznaczony na mapie wojskowej okolic Krakowa ani u Kummersberga. *Mac.*

Olsza, niem. *Olscha* 1.) wś i okr. wiejski, pow. mogilnicki, o 3 klm. na płdn.-wsch. od Mogilna, par., st. poczt. i st. dr. żel. w Mogilnie; 11 dm., 92 mk., 61 kat. i 31 prot. W 1165 r. nadaną była O. klaszt. mogilnickiemu, w posiadaniu którego pozostawała aż po 1793 r. W 1311 r. sprzedał tu Mikołaj, opat mogilnicki, Michałowi z Koszanowa, kasztelanowi kwieciszewskiemu, kilka łanów roli z poleceniem, ażeby wystawił młyn, który wraz z rolą, Jarosław, arcybiskup gnieźnieński, przekazał znów klasztorowi w 1359 r. 2.) **O.**, os. i okr. wiejski, tamże. Osada ma 7 dm. i 79 mk.; do okręgu należy tejże nazwy folwark z młynem o 1 dm. z 37 mk.; w całym okręgu mieszka 41 kat. i 75 prot. 3.) **O.** fol. z młynem, tamże, st. poczt. Kwieciszew. Niewiadomo o której z tych trzech osad z młynami mówi Lib. Ben. Łask. (I, 189), gdy powiada, że *Olsche*, w par Mogilno, nie mają łanów folwarcznych, tylko młyny, z których dają opatowi w Mogilnie po korcu mąki żytniej, kmiecie zaś dają mesznе po 2 korce żyta i 2 korce owsa z łanu.

Olsza al. *Olza*, niem. *Olsa*, rzeka na Szląsku austr. górnym. U zejścia się granic pow. bielskiego i cieszyńskiego (obw. sąd. skoczowskiego i jabłunkowskiego), a pow. żywieckiego w Galicyi, wznosi się pod 49° 35′ 15″ płn. sz. g. a 36° 39′ 11″ wsch. dłg. g. F., góra lesista Karolówka (930 mt.). Od tego szczytu wybiega ku zachodowi grzbiet połogi ze szczytami: Beskidek (763 mt.), Głębiec (829 mt.), Kiczory (989 mt.) i Kokawica (973 mt.). Jest to dział wodny, oddzielający górną dolinę Wisły od doliny Olszy. Otóż na płd. od tego grzbietu, na płd.-zach. zboczu Karolówki góry, ze źródeł leśnych spływa kilka strug, które na pola Koszarzysku (649 mt.) się łączą i tworzą bystry potok, O. zwany. Przepłynąwszy stawek na Koszarzysku, zwraca się O. na zachód i w licznych zakrętach, przez obszar gm. Izdebny, bystro toczy wody po kamienistem łożysku i wprawia w ruch liczne młyny wodne i tracze, zasilając się po drodze obfitymi strugami, między nimi od lew. brz. Gliniany pot. i Olecka pot. Minąwszy wsi Bukowice i Piosek, przybywa na obszar gm. Jabłunkowa, skręcając na płn.-zach., wzmocniona na lew. brz. wodami pot. Liskiego i Łomny z Osietnicą, a na pr. brzegu Radwanowa i Kostkowa. Wysokie góry otaczają i ścieśniają uroczą dolinę O. pod Jabłunkowem. Miasto samo, dokoła górami okolone, dostarcza wraz z okolicą licznych romantycznych widoków. Na płd. zach. wznosi się Kozubowa (976 mt.) i Upłaz (950 mt.), na wsch. rozpościera się długi i wspaniały Wielki Stożek (975 mt.), a na południe, między Osietnicą a O., góra Girowa (839 mt.), z której szczytu ściele się rozległy widok. Góry zamykające dolinę O., przechodząc zwolna ku płn. w coraz niższe pagórki i wreszcie w rozległe równie, pokrywają przeważnie lasy świerkowe, a tu i ówdzie lasy liściaste. Rozproszone chaty, małe ogrody, rozrzucone wsi, zamki i miasta, gościńce i drożyny i błyszczące strugi, tworzą malowniczą panoramę. Od Jabłunkowa po falistym naziomie toczy O. wody swe na płn.-zach., zraszając pola i łąki gmin Nawsia, Gródka i Bystrzycy, gdzie od pr. brzegu zlewa się doń potężny strumień Głuchowa. Już od Jabłunkowa począwszy płynie O. prawie równolegle do Ostrawicy i prawie w podobnych orograficznych stosunkach, w uroczej, 570 do 1000 mt. szerokiej dolinie, zwartej rozgałęzieniami od zach. od Kozubowej, a od wsch. od Stożka się rozwijającemi. Pod Trzyńcem przyjmuje O. z lew. brz. pot. Tyrę a od pr. brz. Lisznicę. Koryto O. tu się rozszerza i znaczniej pogłębia. Opuściwszy Trzyniec, fabryczne sioło, i zrosiwszy obszary Kąskiej i Ropicy, od ujścia Ropiczanki przyjmuje kierunek półn. i doprowadza nas do stolicy księstwa cieszyńskiego, t. j. do Cieszyna, którego obszar ta rzeka na dwie połaci, wschodnią i zachodnią rozdziela. Dolina O. rozprzestrzenia się coraz bardziej i coraz widoczniej przechodzi w kraj falisty; pagórkowaty. Kolej koszycko-bogumińska, ciągnąca się doliną O., wiedzie nas do miejscowości Darkowa (Darkau), zakładu kąpielowego i kuracyjnego (solanki jodowe), po pod który płynie O. W dalszym biegu opływa O. miasto Frysztat (Freistadt) od płd.-zach., poniżej którego zwraca się na płn. i zach., i w licznych zakrętach omija wieś Staremiasto (Altstadt) a pod Zawadą dosięga granicy pruskiej, gdzie przyjmuje od pr. brz. znaczny strumień Piotrówkę, przerzucając się raz na ziemię pruską, drugi raz austryacką, a pomiędzy wsią Kopytowem (Kopitau), należącą do gm. Szunichla (Szląsk austr.) a Olzą (Olsau), wsią na Szl. pr., naprzeciwko Bogumina (Oderberg), uchodzi do Odry z pr. brzegu. Długość biegu 89 klm. (11½ mili). Od źródła do Jabłunkowo 21·15, do Cieszyna 25·70, do Frysztatu 14·40, do ujścia Piotrówki 11·25, do ujścia do Odry 13·50 kil. Spadek wód: 649 mt. (na Ko-

sarzysku), 536 mt. (pod mostem na gościńcu z Izdebny do Wisły), 454 mt. (most poniżej ujścia Olecki), 386 mt. (w Jabłunkowie), 334 mt. (pod Bystrzycą), 267 mt. (Mała Łąka poniżej Cieszyna), 242 mt. (pod wsią Łąką), 224 mt. (pod Frysztatem), 210 mt.(ujście Piotrówki), 203 mt. (pod Wilmerowicami), 196 mt. (ujście). Ogólny spad 453 mt., na 1 kil. 5 mt. Poboczne dopływy z pr. brzegu: Radwanów, Kostków, Rogowiec, Komparzów, Głuchowa, Wędrynka, Lisznica, Stawiska, Puncówka, Zgarbaty, al. Bóbrka, Piotrówka i pot. Turze; z lew. zaś brzegu: Gliniany pot., Olecka pot., Liski pot., Łomna, Czerny, Milików, Kopytnica, Liderów, Tyra, Bystrzyca, Niebórówka, Ropiczanka i Stonawka. *Br. G.*

Olsza, niem. *Olsau*, 1531 *Oldsa*, 1603 *Olssa*, wś. nad rz. Olszą (dopływem Odry), pow. raciborski, par. Wielkie Gorzyce. Posiada kaplicę, szkołę katol., 502 mk. katol., 1375 mr., w tem 1138 mr. roli, (1861 r.).

Olszak 1.) os. młyn., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, odl. 42 w. od Nieszawy. Roz. mr. 83: gr. or. i ogr. mr. 63, łąk mr. 15, nieuż. mr. 5; bud mur. 4, z drzewa 3; młyn wodny, pokłady torfu. 2.) **O.**, os., młyn. nad rz. Białą, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała, ma 1 dm., 8 mk. ziemi 20 mr. W 1827 r. 1 dm., 3 mk. 3.) **O.**, wś, pow. garwoliński, gm. Wilga, par. Mniszew, ma 5 dm., 20 mk., ziemi 63 mr. 4) **O.** *Stary*, O., fol. i O. *Nowy*, pow. pułtuski, gm. Kleczowo, par. Pułtusk. W 1827 r. O. Stary miał 4 dm, 40 mk., a O. Nowy, 1 dm., 8 mk. 5.) **O.**, os. włośc., pow. rypiński, gm. Wompielsk, par. Radziki, odl. o 15 w. od Rypina, wiatrak, 1 dm., 9 mk., 55 mr. *Br. Ch.*

Olszak, niem. *Olschakmuehle* 1.) os. młyn. na Cybinie, pow. poznański, między Poznaniem i Swarzędzem, pod Kobylem Polem, własność Roberta Ossolińskiego, ma 4 dm., 25 mk., obszaru 45 ha, cz. doch. grunt. 270 mr.; par. i poczta w Poznaniu, okr. wiejski w Komandoryi. 2.) **O.**, os. młyn. na Głównie, w pow. średzkim, o 5 klm. na zach. od Pobiedzisk; par. i poczta w Pobiedziskach, okr. wiejski w Holendrach Jerzyńskich; 2 dm. i 28 mk., właściciel Fryderyk Wolter. Przed 1793 r. O. należał do starostwa pobiedzińskiego. 3.) **O.**, niem. *Elsenwerder*, os. leśna, pow. obornicki, na północ.-zach. od Ryczywoła, pod Holendrami Połajewskiemi; ob. *Olszewniak*. *E. Cal.*

Olszak, kol., pow. lubawski, st. poczt. Łąkorz, par. kat. Ostrowite, ew. Biskupiec. W 1868 r. 14 dm., 123 mk., 100 kat., 23 ew., O. należy do dóbr ostrowickich.

Olszaki, pow. ostrowski, gm. Długosiodło, par. Lubiel. W 1827 r. było 7 dm., 59 mk.

Olszan, niem. *Erlenmuehle* al. *Olszan*, młyn, pow. lubawski, st. poczt. Montowo, par. kat. Prątnica, ew. Lubawa, 208·58 mr. W 1868 r. 10 bud., 3 dm., 44 mk., 8 kat., 36 ew. Młyn ten leży nad stawem, także „Olszan" się zowiącym (ob. Inwentarz bisk. chełm. z 1733 r., str. 73).

Olszana, ob. *Olszanka*, rz.

Olszana, mko przy ujściu ruczaju Maźniki do rzki Olszanki, pow. zwinogrodzki, o 25 w. płn.-wsch. od Zwinogródki, o 18 w. od st. dr. żel. chwastowskiej Horodyszcz a 185 w. od Kijowa, okr. pol. w mtku Szpole, par. kat. Zwinogródka. Ma 2851 mk. prawosł., do 100 katol. i 850 żydów. Dwie cerkwie drewniane: Uśpieńska, wzniesiona w 1778 r. na miejscu dawniejszej, która podług wizyt. dziekana śmilańskiego z 1746 r. była wystawiona w 1726 r. około starej, i Nikołajewska, fundowana w 1840 r., na miejscu dawniejszej z 1700 r. Podług wspomnianej wizyt. do każdej z tych cerkwi należało po 70 osad parafian. W końcu XVIII w. była tu kap. kat. par. śmilańskiej, później zwinogrodzkiej. Dalej w O. znajduje się szkoła ludowa, cukrownia i rafinerya, założona w 1868 r., jedna z lepszych w gubernii, oraz odbywają się targi tygodniowe co niedziela. Nadto jest tu zarząd klucza olszańskiego, mającego 27,009 dzies. i 6676 dusz rewiz., w skład którego wchodzą wsie: O., Werbówka, Petryki, Tołsta, Zielona Dubrowa (Dąbrowa), Tatarówka, Majdanówka, Morzyńce i Woronówka. W mku schodzą się trzy drogi: z Korsunia, Szpoły i Zwinogródki; znajdują się ślady dawnego wału ziemnego oraz fundamentów jakiegoś budynku. W okolicy mnóstwo uroczysk, z gruzami siedzib ludzkich i resztkami sadów, niegdyś futory mieszczan olszańskich. Z uroczysk tych wymieniane są: Krugłe Łozy, jar Charczewski i Szelewszczyzna. Podług podania O. przed laty miała być wielkiem miastem i sławiła się w okolicy żyznością wybornych gruntów i bogactwem mieszkańców, zkąd poszło przysłowie „Olszana—kochana". Z dokumentów historycznych wiemy, że O. osadzoną została po 1638 r. staraniem hetmana Stanisława Koniecpolskiego, właściciela niedalekiego Mlijowa, na warunkach najrozleglejszej słobody (ob. Mlijów, t. VI, 523). W czasie wojen kozackich a następnie hajdamaczyzny pod O. miało miejsce kilka potyczek. Od tego czasu mieszkańcy jej zbiednieli, do czego przyczyniło się wycieńczenie ziemi i wycięcie okolicznych lasów. W pierwszej połowie zeszłego wieku O. należała do dóbr śmilańskich ks. Lubomirskich, którzy sprzedali je ks. Potemkinowi. Po jego śmierci wraz z całą Śmilańszczyzną przeszło na Engelhardtów, po których w 1830 r. otrzymała w spadku hr. Aleksandra Branicka. O O. znajdują się liczne wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom. i w Arch.

J. Z. R., wyliczone na właściwem miejscu w skorowidzu J. P. Nowickiego. *J. Krz.*

Olszana 1.) wś, pow. przyłucki gub. połtawskiej, o 15 w. od Przyłuk, 468 dm., 2429 mk. 2.) **O.**, słoboda nad rz. t. n., pow. charkowski, 6300 mk., 3 cerkwie, szkoła, cukrownia i gorzelnia. 3.) **O.**, słoboda, pow. lebedziński gub. charkowskiej, 5000 mk., cerkiew, jarmarki ożywione, w okolicy wiele kurhanów. 4.) **O.** al. *Olszanaja*, słoboda nad rz. Łomnią, pow. charkowski, 3500 mk., 4 cerkwie, jarmarki ożywione. Osiedlona w XVII w. przez wychodźców z za Dniepru, do 1763 r. była miasteczkiem, obwarowanem wałami ziemnemi, których ślady dotychczas widoczne.

Olszana z *Królewską Wolą*, wś, pow. nowosądecki, par. rzym. kat. w Czarnym Potoku, odl. o 6·8 klm. na półn.-wsch. od urz. poczt. w Łącku. Leży w okolicy podgórskiej, nad Jastrzębskim potokiem, uchodzącym z lewego brzegu do Dunajca. Na północ graniczy z Jadamwolą, na wschód z Rogami, na południe z Olszanką, a na zachód z Szczerczem. Ma obszerny dwór w międzyrzeczu dwóch potoków i las w stronie południowej. Za Długosza (L. B., 1, 550) należała do par. w Podegrodziu, miała sołtystwo i dwa łany kmiece, ale ani zagród, ani karczem nie było i należała do klasztoru w Starym Sączu (L. B., III, 348). Później była dzierżawą królewską i płaciła kwarty 600 zł. p. (Siarczyński rps. bibl. Ossol., N 1826). Obecnie liczy 543 mk., z których 73 przebywa stale na obszarze więk. pos. Józefa Dzianotta wynoszącej 333 mr. roli, 18 mr. łąk i ogr., 53 mr. pastw. i 197 mr. lasu; pos. mn. ma 446 mr. roli, 52 mr. łąk i ogr., 104 mr. pastw. i 81 mr. lasu. *Mac.*

Olszane, jezioro bagniste na odludnym krańcu pow. mozyrskiego, w gm. bierczowskiej, ma 10 mr. rozległości. *A. Jel.*

Olszane, siało, pow. sośnicki gub. czernihowskiej, o 16 w. od mta pow., 184 dm., 1577 mk.

Olszanica 1.) rzeczka w pow. mozyrskim, mały, lewy dopł. rz. Słucz, zaczyna się w lesistych moczarach okolic jez. Białego, płynąc odludną miejscowością w kierunku południowym, przecina drożynę ze wsi Głuszycy do mka Lenina i tu ma młyn, następnie ubiegłszy drugie tyle ma ujście; długość biegu przeszło 2 mile. 2.) **O.**, strumień w pow. mozyrskim, w puszczach pomiędzy mtkiem Lenin i wsią Głuszce, łączy się z drugą strugą, zwaną Wołosacz; ma przeszło milę długości. *A. Jel.*

Olszanica 1.) dwa w pobliżu siebie leżące zaśc. szlach. u źródeł rzki Wyźnianki. lew. dopł. Morocza, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, przy drodze z Żywogłodowicz do Piatnicy. *O. Wielka* ma 19 osad. *O. Mała* 12 osad, miejscowość poleska. 2.) **O.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, w pobliżu rz. Narwi, przy dr. z Bielska do wsi Stroble, na płn.-zach. od Bielska. 3.) **O.**, wś nad dopł. Drobuszki, pow. słonimski, okr. pol. i gm. Kossów, na płd.-zach. od Kossowa.

Olszanica 1.) w dokum. *Olszanka* i *Olszanka Stara*, wś nad rz. Horochowatką, o 5 w. od ujścia jej do Rosi, pow. wasylkowski, w 3 okr. pol. wasylkowskim, gm. Rokitno, o 12 w. na wsch. od mka Rokitno, ma 1828 mk. prawosł. i 34 katol. W 1790 r. było tu 130 osad i 1004 mk. płci ob. W O. jest st. poczt. i st. dr. żel. chwastowskiej, pomiędzy st. Sucholary (o 22 w.) i Mironówką (23 w.), o 74 w. od Chwastowa a 269 w. od Znamienki. Cerkiew drewniana pod wez. Przemienienia Pańskiego, wzniesiona w 1740 r. na miejsce dawnej, uposażona 75 dzies. ziemi. Podług ksiąg cerkiewnych istniała dawniej w O. cerkiew z drzewa olszowego pod wezwaniem św. Trójcy, fundowana w 1680 r. a przebudowana w 1740 r., o której w wizyt. dziekana bohusławskiego z 1746 r. jest wzmianka, że „ta cerkiew zostaje stara, podgniła, słomą z wierzchu narzucona, bez steli i krzyża". Cerkiew ta w 1808 r. z powodu zniszczenia, została zamkniętą. Jest to osada starożytna. Podług podań mieszkańców mieszkali niegdyś w O. jacyś książęta, którzy mieli własne wojsko. Osada znajdowała się wówczas o 2 w. na płn.-wsch. od dzisiejszej, w miejscu gdzie obecnie znajduje się horodyszcze, i że miejsce to zwało się Rajgorodem al. Rajgorodkiem. Miejsce to wraz z całą okolicą mieli spustoszyć Tatarzy i że dzisiejsza O. powstała z futorów, założonych śród lasów olszowych. Horodyszcze znajdujące się na miejscu mającego istnieć niegdyś Rajgorodka, składa się z fortyfikacyi ziemnych, połączonych wałem wysokim do $2^1/_2$ saż. i rowami. Całe to horodyszcze ma $43^1/_2$ dzies. obszaru i jest odległe o 4 w. od mka Trojana. Obecnie jest obrócone na pole orne, części jego noszą nazwy świadczące, że dawniej było zamieszkałem (Kowaliwszczyzna, Tkaczywszczyzna). Z płd.-wsch. strony wś otoczona jest lasem, zwanym Szostaczka. Według domysłu Fundukleja (Obzor mogił i wałow kijew. gub., str. 28) była stolicą ks. Olszańskich. W 1527 r. pod O. hetman Konstanty ks. Ostrogski, odniósł świetne zwycięztwo nad Tatarami, których zniósł prawie do szczętu (zginęło 24000 na 34000 hordy) i odbił do 10000 jeńców zabranych w jasyr z Rusi, Podola i Podgórza (ob. Strykowski, Kronika, t. II, str. 394). W 1657 r. stanął w pobliżu wsi, pod Szostaczną, obozem hetman Wyhowski i i przyjmował tu posłów polskich. O przeszłości dziejowej O. ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 1: 209; cz. V, t. 1: 541; cz. VI, t. 1, dodatki 487; kron. Grabianki, 107, kron. Samowidca,

233. 2.) **O.**, wś cerkiewna nad rz. Horyniem, pow. krzemieniecki, na pograniczu zasławskiego, na wsch. w pobliżu Jampola; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 79. 3.) **O.**, w późniejszych dokum. *Olszanka*, zaginiona wś w pobliżu Włodzimierza, na zach. od niego leżąca, należała do dóbr biskupów włodzimierskich; ob. Arch. J. Z. R. cz. I, t. 1: 243, 372; cz. VI, t. 1: 490.

Olszanica 1.) potok, ob. *Gołogórka*. 2.) **O.**, nazwa dolnego biegu rzeczki zwanej *Stary Potok* (ob.). *Br. G.*

Olszanica 1.) w dok. 1254 r. *Olszenicia*, u Długosza *Olschenycza* i *Olschyenycza*, wś, pow. krakowski, na praw. brzegu Rudawy. Leży w dolinie podmokłej, otoczonej od zachodu stokami Sowińca (358 mt.), od południa stokami Skały (308 mt.), od zachodu Młyńską górą (262 mt.), a od północy Pasternikiem. Nad Rudawą, na północ od wsi rozciągają się obszerne łąki z małemi przerwami aż po Kraków, z którego prowadzi do tej wsi, droga przez Wolę Justowską i Chełm. O. graniczy na północ z Mydlnikami a na południe z Chełmem. W 1880 r. było 740 mk., z których 21 na obszarze więk. pos. Szematyzm duchowny krak. z r. 1885 podaje 893 mk. rzym. kat. O. własność klasztoru zwierzynieckiego już od XIII w., należy do par. rzym.-kat. w Zwierzyńcu (odl. 7 klm.) i ma szkołę ludową, w której uczą także robót kobiecych. Pos. więk. ma obszaru 152 mr. roli, 41 mr. łąk i 38 mr. past.; pos. mn. 687 mr. roli, 127 mr. łąk i 105 mr. pastw. Główny dochód czerpie ludność z dowożenia nabiału do Krakowa. W tej prastarej osadzie znaleziono w r. 1856 grobowce pogańskie, które zwróciły uwagę archeologów (por. Czas z r. 1856 № 123; Rogawski. O wykopaliskach leżajskich, Kraków 1856, str. 76; Łepkowski, Rocznik Tow. nauk. krak. z roku 1861, t. 5, str. 104). Bolesław Wstydliwy przywilejem z 30 maja 1254 r. uwolnił tę wieś „cum hominibus adscripticiis“, będącą już własnością zakonnic: zwierzynieckich, od uciążliwości prawa książęcego (Kod. Katedry krak., XL. str. 53 i Bartoszewicz, Kod. Polski dyplomatyczny, t. III, 69). Długosz (L. B, 1, 64) powiada, że miała 24 łany kmiece, 2 łany roli klasztornej, pole Zagmancze, 4 zagrody, karczmę i młyn. Rolę sołtysią zamieniono na klasztorną. 2.) **O.** (przy Ustrzykach), wś górska, pow. liski, u ujścia pot. Wańkówki do Olszanicy wpadającej z praw. brzegu do Sanu. Leży przy gościńcu z Ustrzyk do Liska i ma st. kolei przemysko-łupkowskiej, 78 klm. od Przemyśla, 16 klm. od Ustrzyk a 12 klm. od Lisko-Łukowicy. Gościniec i kolej są poprowadzone z doliny Strwiąża przez dolinę Olszanicy w dolinę Sanu a dalej ku południowi w dolinę Osławy. W tem miejscu dolina Olszanicy, zawarta lesistemi górami, od południa Polowanką (491 mt.), od zachodu Kamionką (465 mt.) a od północy i wschodu stokami Wańkowy (630 mt.). Na półn.-wsch. od wsi, na Dziale (419 mt.), znajduje się na płd. stoku Kiczery (645 mt.) mały przysiołek Bory, leżący u źródeł dopływu Strwiąża. O. należy do par. rzym.-kat. w Uhercach i ma drewnianą cerkiew gr. kat., uposażoną 96 mr. roli w ogóle, należącą do par. gr.-kat. w Stefkowy. Według spisu ludności z r. 1880 było 975 mk., z których 94 na obszarze więk. pos. Józefa Jordana. Szematyzmy przemyskie podają 195 rzym-kat. i 536 gr.-kat. (o 244 mk. mniej). Obszar więk. pos. wynosi 291 mr. roli, 31 mr. łąk i ogr., 89 mr. past. i 853 mr. lasu; pos. mn. 989 mr. roli, 53 mr. łąk, 270 mr. pastw. i 339 mr. lasu. Ta wieś graniczy na wschód ze Stefkową, na północ z Wańkową, na zachód z Rudenką a na południe z Uhercami. *Mac.*

Olszanica 1.) rus. *Olszanycia*, wś w pow. jaworowskim, 5 klm. na zach. od sąd. pow. i urz. poczt. w Jaworowie. Na płn. leżą Załuże, Cetula i Jazów Nowy, na wsch. Szkło, na płd. Bruchnal i Czołhynie, na zach. Jaworów. Płn. część wsi przepływa pot. Szkło. Wchodzi on tu z Cetuli i tworzy zaraz na granicy tej wsi staw rozległy, t. z. „Werchstaw“, z którego wypłynąwszy podąża na zach. aż do granicy Jaworowa, gdzie się znowu w staw Jaworowski rozlewa. Środkiem obszaru płynie dopływ Szkła, pot. Hnojeniec. Wchodzi on tu w Bruchnala i płynie na płn.-zach., a wpada do Szkła tuż przed jego ujściem do stawu Jaworowskiego. Zabudowania wiejskie leżą nad Werchstawem, w dolinie Hnojeńca i we wsch. stronie obszaru a tworzą następujące grupy domów i części wsi: Hnojeniec, Kierniczka, Nalisie, Muryny, Szoty al. Na Szotach, Stury al. Na Sturach, Okołki, Tołoka. Własn. więk. ma roli or. 20, łąk i ogr. 262, pastw. 4, lasu 210; wł. mn. roli or. 1474, łąk i ogr. 463, pastw. 353, lasu 36 mr. W r. 1880 było 1240 mk. w gm., 32 na obsz. dwor. (między nimi 9 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Jaworowie, gr.-kat. w miejscu, dek. jaworowski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Jerzego. Cerkiew ta zbudowana w r. 1540, przestawiona w r. 1796 na fundament murowany. Wielki ołtarz św. Onufrego przeniesiono tu z cerkwi bazyliańskiej, która się niegdyś znajdowała w Lasku Jaworowskim, przysiołku Czernilawy, a którą rozebrano w r. 1795. W lesie „Kierniczka“ znajduje się kaplica. Za czasów Rzpltej należała O. do dóbr koronnych, do ziemi lwowskiej, a sstwa jaworowskiego. W r. 1456 zastawił ją wraz z Jaworowem i innymi wsiami Kazimierz Jagiellończyk Piotrowi Szamotulskiemu, kaszt.

poznańskiemu, w długu 1300 grzywien zwykłej monety i 1650 zł. węgierskich, które u niego na zapłatę wojennej wyprawy do Prus był zaciągnął (A. G. Z., t. II, str. 151 i Archiwum Bernard. we Lwowie, C. t. 385, str. 183). W lustracyi z r. 1665 (Rkp. Ossoli. № 2834, str. 175) czytamy: „Tą wieś zamyka w sobie półłanków 21. Poddanych przed wojną było 15, teraz jest ich 12, a osiadłych półłanków 5. Czynszu z półłanku dają po gr. 5=27 gr. 9 den. Owsa czynszowego z półłanku po 2 pół miarki, więc półmiarków 10, po gr. 15=5 zł. Kur prostych z półłanku po 4, więc 20 po gr. 3=2 zł. Za furę solną na trzy razy rachując z półłanku, dają po zł. 12=60 zł. Dziesięciny jagnięcej od dziesiątka jagniąt dziesiąte jagnię; tego roku dostało się jagnię 1 a 1 zł. Dani miodowej, albo plastrów miodowych od pnia starych pszczół, po plastrze jednym; tego roku dostało się plastrów 24, co czyni zł. 8. Poddani tej wsi robić powinni z południa od niedziele do niedziele po dniu jednym od południa, lubo sprzężajem, lubo pieszo. Prząść z półłanku łokci 6 z przędzy dworskiej. Zagrodników w tej wsi było 15. Teraz jest tylko 2, którzy płacą czynszu po gr. 6=12 gr. Robić powinni po 2 dni w tydzień od południa. Dani leśnej dostało się 1 zł. 25 gr. Karczmarz jeden z roli karczemnej zł. 6., drugi Jurko zł. 6, trzeci Jaremko zł. 3. Popowie dają czynszu i z furą zł. 7. Mielnik daje za furę zł. 6. Jaśko karczmarz zł. 6. Suma prowentu z tej wsi zł. 65 gr. 4 den. 9“. Na str. 188 (l. c.) czytamy: „Popostwo we wsi Olszanicy. Nabożny Jakow, pop de villa Olszanica, pokazał przywilej króla JMci teraźniejszego w Warszawie, die 9 juli 1660 r. otrzymany, którym konsens od WJM Pana Jana Sobieskiego, chorążego koronnego, na te popostwo i cerkiew olszanicką pod tytułem św. Wielkiego Męczennika Jerzego sobie i synom swoim Janowi, Fedkowi i Wasylowi ze wszystkimi do niego przynależnościami w zamku jaworowskim die 16 junii 1660 r. otrzymany utwierdzać raczy. Tedy i my tenże przywilej in omnibus punctis, clausulis et conditionibus aprobujemy i przy nim tegoż Jakowa popa olszańskiego wcale zachowujemy, w Bukoninie pod Derbką sztukę pola za konsensem IMPana Starosty jaworowskiego puszczoną, poczynającą się od miedzy Artuszowej z jednej, a od miedzy Iwana Nauma z drugiej strony, a kończącą się po końcowi moczar pod Derbką, która pod Wroniakiem, tak gromada ze wsi Olszanicy jako i bracia stryjeczni żadnego nie mając prawa odejmują i w te grunta wrywają się, tedy aby ta przeszkoda i praejudicium w prawie jego się działo, serio zakazujemy“. We wsi jest młyn amerykański. W 1822 r. wydał staw olszański karpiów dwuletnich kop 69, jednorocznych kop 72, szczupaków kop 41, innych ryb kop 66 (Rkp. Ossol № 1829). 2.) **O.**, gajówka koło Czołhynia, w pow. jaworowskim, należy do obsz. dwor. w Przyłbicach. 3.) **O.**, fol. i leśniczówka na obsz. dwor. Gdeszyc, pow. przemyski. 4.) **O.**, wieś, pow. złoczowski, 18 klm. na zach. od sądu pow. w Złoczowie, 9 klm. na zach. od kol. w Kniażem, st. poczt. w miejscu (Olszanica koło Złoczowa). Na płn. zach. i leży Bortków, płn.-wsch. narożnik przypiera do Skwarzawy, na wsch. leżą: Kniaże, Lackie Małe i Wielkie i Trędowacz, na płd. i płd.-zach. Nowosiółki Zahalczyne. Wieś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Gołogórki (ob.), zwanej przez lud także „Zapletą“ a wpadającej do Pełtwi dopływu Bugu. Wchodzi ona tu od płd. z Trędowacza pod nazwą pot. Wyzary, i płynie przez płd.-zach. część obszaru na płn.-zach. do Bortkowa, przybierając także nazwę Olszanicy. Płn.-wsch. część obszaru przepływa dopływ Gołogórki: Sołotwina. Wchodzi ona tu z Lackiego Wielkiego, płynie na płn.-zach., potem na małej przestrzeni wzdłuż granicy płn. a w końcu wchodzi do Bortkowa. Zabudowania wiejskie leżą w płd.-zach. stronie obszaru, w dolinie Gołogórki (253 mt.). Strona wsch. obszaru wznosi się cokolwiek wyżej (do 258 mt. na płn.-wsch. a do 277 i 282 mt. na płd.). Płd. część wsi przerzyna gościniec lwowsko-złoczowski. Obszar wsi wynosi 2002 ha w 4878 parcelach. Wł. więk. (hr. Ożarowskiej) ma roli or. 302, łąk i ogr. 208, pastw. 10; wł. mn, roli or. 791, łąk i ogr. 239, pastw. 396 ha. Grunta czarnoziemne. Gospodarstwo rolne dwupolowe; przeważnie uprawiają pszenicę i żyto, a obszar dworski także chmiel. Sadownictwo dość rozwinięte, przeważnie śliwy i jabłonie. W 1880 r. było 1449 mk. w gminie, 102 na obsz. dwor. (między nimi 141 obrz. rzym.-kat., 1348 gr.-kat., 62 wyzn. mojżesz.). Par. rzym.-kat. w Gołogórach, gr.-kat. w miejscu, dek. uniowski. We wsi cerkiew murowana, zbudowana w r. 1882, przeważnie kosztem hr. Ożarowskiej. W cerkwi znajduje się obraz Chrystusa, pochodzący ze Skitu Maniawskiego, malowany na początku XVIII wieku. Mieszkańcy trudnią się przeważnie rolnictwem. Według spisu z r. 1880 było w O. (w gminie i we dworze) 322 koni, 836 sztuk bydła, 210 sztuk trzody chlewnej. Kilkunastu gospodarzy zajmuje się pszczolnictwem. W 1880 r. było 300 pni przeszło. Niektórzy mieszkańcy zajmują się tkactwem. Z rzemieślników jest 3 kowali. Umiejących czytać było w r. 1880 tylko 198. We wsi jest szkoła etat. jednokl., założona w r. 1864, z językiem wykładowym ruskim. Budynek szkolny, niegdyś siedzibę dworską, darowała hr. Ożarowska wraz z ogrodem na

rzecz szkoły. Na obszernym 8 morgowym ogrodzie szkolnym jest sad i szkółka drzewek. We wsi jest gorzelnia i dwa młyny. Dawniej istniała tu fabryka burakowego cukru. Kamień węgielny pod tę fabrykę położony w r. 1829 a już w zimie tegoż roku była fabryka w zupełnym ruchu i pierwszą kampanią z pożytkiem dla stowarzyszonych szczęśliwie odbyła. Szczegółowy opis tej fabryki podały Rozmaitości w № 16 z r. 1830. Cała fabryka wraz z budynkiem kosztowała około 3000 czerw. zł. Dni roboczych obliczano w tej fabryce rocznie 120. Na każdy dzień wyrabiano 90 korcy buraków. W zimie z r. 1829 na 1830 wyrobiono 2000 korcy buraków, a otrzymano przeszło 20,000 funt. cukru nierafinowanego. Rafinowanie rozpoczęto w marcu 1830 roku, a w pierwszych dniach maja ukończono. O tej fabryce pisał także Torosiewicz w Rozmaitościach z r. 1833 № 14. 5.) **O**, wś, pow. tłumacki, odl. 8·5 kim. na półn. od Tyśmienicy. Granice: od wsch. Oleszów, połud.-wsch. Ostrynia, połud. Taborzyska, Kłubowce i Tyśmienica, połud.-zach Podpieczary, zach. Kołodziejówka, półn.-zach. Uzin, półn. Jurkówka i Miłowanie Na wschód od wsi nie daleko miejsca, gdzie się dzielą drogi: na połd. ku Taborzyskom, półn. ku Miłowaniu, zach. ku Olszanicy, stoi znak tryangulacyjny na wysokości 192·7 metr. npm.; na połud. od Olszanicy a o 3 klm. na północ od Tyśmienicy, na miejscu „Mohiłka“ zwanem, stoi drugi znak tryang, wznies. 177·7 mt. npm. Obszar dwor. gr. or. 258, łąk i ogr. 92, pastw. 11, lasu 616, włośc. 22, par. Tyśmienica, gr.-kat. 1558, par. w miejscu, dek. tyśmienicki, dyec. stanisławowska. W obrębie tej par. jest druga cerkiew filialna pod wezwaniem Narodzenia Chrystusa Pana, wystawiona na pamiątkę zniesienia pańszczyzny. Sąd. pow. i notar. Halicz, urząd poczt. Tyśmienica. Właśc. pos. więk. Marya z Dzieduszyckich Bielska. Szkoła etat. 1 klasowa, należąca do rady szkoln. okr. w Stanisławowie; kasa pożyczk. z kapitałem 1724 zł. a. w. *Lu. Dz.—B. R.*

Olszanicki potok 1.) potok podgórski, powstaje na płd. obszarze gm. Kornatki, w pow. wielickim, płynie przez Kornatkę na płn., a zwróciwszy się na płn.-wsch., na granicy Dobczyc, Krzyworzeki i Czasława, wpada od lew. brzegu do Krzyworzeki. Długość biegu $5^1/_2$ klm. 2.) **O.**, powstaje na południowej granicy gm. Olszanicy z Tyśmienicą, w pow. tłumackim, u półn. stóp góry Mohiłki (341 mt.); płynie na płn.-wsch., opływa wś Olszanicę od wsch., a zrosiwszy łąki wsi Miłowania, uchodzi w tejże wsi do Korosilny z lew. brzegu. Brzegi skaliste gipsowe. Długość biegu 5 kilometrów, źródła 268 mt., ujście 242 mt. npm.

Olszaniec, potok, nazwa średniego biegu pot. Przyrwy. *Br. G.*

Olszanik, wś, powiat sieński, gm. Bóbr, w pobliżu znajduje się bagno bezim., mające do 10 w. długości, 1 w. szerokości i zajmujące do 1050 dzies. Pokryte mchem i zaroślami sosnowemi.

Olszanik z *Trojanami* i *Słobodą Trojańską*, wś, pow. samborski, 9 klm. od sąd. pow. i urz. poczt. w Samborze. Na płn. leżą Uherce Zapłatyńskie, na wsch. Sielec, na płd. Mokrzany i Czerchawa, na płd.-zach. Błażów, na zach. Czukiew. Płd.-wsch. narożnik wsi przepływa pot. Czerchawa, dopływ Bystrzycy. Wchodzi on tu z Mokrzan a płynie na płn.-wsch. do Sielca. Do Czerchawy podążają też wody z całego obszaru za pośrednictwem kilku strug małych, płynących od zach. na wsch., z których wymieniamy pot. Hłubowy, przepływający płn. część obszaru. W dolinie jednego z tych dopływów Czerchawy, przepływającego środkową część wsi, leżą zabudowania wiejskie, na wsch. od nich przysiołek Słoboda Trojańska, a jeszcze dalej na wsch., na samej granicy Sielca, przys. Trojan (312 mt.). W płd.-zach. stronie wsi wznosi się wzgórze Olszanik do 351 mt. (znak triang.), w płd.-wsch. stronie dochodzi jedno wzgórze 342 mt., a w płn., lesistej części, 358 mt. Własn. więk. ma roli or. 35, łąk i ogr. 66, pastw. 1, lasu 838; własn. mn. roli or. 1573, łąk i ogr. 333, pastw. 450, lasu 109 mr. W 1880 r. było 1102 mk. w gminie, 33 na obsz. dwor. (między nimi 130 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Czukwi, gr.-kat. w miejscu, dek. samborski, dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew i szk. etat. jednokl. Dawna cerkiew spaliła się w r. 1884. Dokumentem wydanym w Bieczu d. 15 listopada 1423 r. osadza Władysław Jagiełło na prawie niemieckiem wś *Olschanyk* „in terra Russiae et districtu Samboriensi“; braciom Mikołajowi i Szczepanowi de Tarnawa sprzedaje tamże wójtostwo za 50 grzywien, określa ich, i mieszkańców tej osady, prawa i obowiązki. Oryginalny dokument znajduje się w Petersburgu (w Arch. Met. Litew., lit. 113), a jest podany także w dokumencie Stefana Batorego z d. 24 czerwca 1578 r., którym ten król potwierdza granice Błażowa (Rkp. Ossol. № 2837, str. 147). W 1448 r. nadał Piotr, bisk. przemyski, kanonikom kapituły przemyskiej dziesięcinę w Fulsztynie, Olszaniku i innych wsiach w zamian za dziesięciny i grunt w Radymnie. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych w ziemi przemyskiej i tworzyła wraz z Czerchawą dzierżawę. Na sejmie warszawskim ekstraordynaryjnym z r. 1662 uchwalono d. 20 lutego: „Zachęcając do usługi naszej i Rzpltej dobrze zasłużonych, niżej opisanych żołnierzów, aby z ich wysługi po-

tomkowie ich cieszyć się mogli, dobra nasze, których oni prawem dożywotniem za przywilejami od nas otrzymanymi natenczas używają, sukcesorom jus emphiteuticum, to jest (wymienni inni a potem) urodzonemu Żaboklickiemu na wsiach Olszaniku i Czerchawie, authoritate praesentis Conventus pozwalamy, po którego śmierci sukcesorowie jego te dobra do lat 15 będą trzymali, wedle zwyczaju in emphiteusi zachowałego, salvis oneribus quibusvis Rei publicae et stativis“ (Vol. legum. IV, str. 405). W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Ossol. № 1255, str. 240) czytamy: „Olszanik w kluczu zadnieństrskim wyliczona jest w rzędzie tych, które niegdyś do ekonomii samborskiej należały, jako to ludzie starzy świadczą, których posesorowie praw swoich i przywilejów nie produkowali, aby dobra stołowe JKMości przeciwko prawu i konstytucyom koronnym od ekonomii bez rekompensy oderwane, ad usum suum wrócić się tandem aliquando mogły. One brevissime konotujemy i aby IMC. Pan instigator koronny cum posessoribus o te dobra pro munere officii sui czynić zalecamy. Posesorem Olszanika był w tym roku JMPan Żaboklicki, łowczy podolski.“ Według inwentarza z r. 1768 pozostawał Olszanik w posiadaniu Teofili z Pokutyńskich Pokutyńskiej, wdowy; z prow. 4623 złp. 22 gr. (Czerchawa w temże samem posiadaniu z prow. 2115 złp. 28 gr.), później w posiadaniu Dzierżbickiego. Zajęty przez rząd austryacki 18 września 1775 i przyłączony do dóbr samborskich. W O. był zameczek, ze wszech stron okopem obwiedziony. *Lu. Dz.*

Olszaniki 1.) wś, pow. drysieński, dawniej (do 1866 r.) w paraf. katol. Leszczyłowo, należała do dóbr Justynianowo, Szczyttów. 2.) **O.**, wś, pow. mohylewski, gm. kruglańska, 15 dm., 127 mk., z których 2 zajmuje się wyrobem powrozów i sieci a 4 garncarstwem.

Olszanka, struga w pow. augustowskim, poczyna się na południe jez. Kolno, płynie w kierunku płd. zach. przez Sosnowo i wpada z lew. brzegu do Netty. Długa 7 wiorst.

Olszanka 1.) kol., pow. warszawski, gm. Nieporęt, par. Wieliszew, ma 9 mk., 72 mr. 2.) **O.**, wś, pow. lubelski, gm. i par. Krzczonów. W 1827 r. było tu 39 dm., 304 mk 3.) **O.**, fol. nad rzeczką b. n., pow. krasnostawski, gm. i par. Łopiennik, odl. 12 w. od Krasnegostawu. W 1885 r. wraz z attyn. Leśniczówka, rozl. mr. 914: gr. or. i ogr. mr. 319, łąk mr. 17, past. mr. 4, lasu mr. 559, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, z drzewa 12; płodozmian 9-polowy, las nieurządzony; młyn wodny. Fol. ten w r. 1879 oddzielony od dóbr Krzywc. 4.) **O.**, wś i fol., pow. krasnostawski, gm Czajki, par. grec. obrz. Bończa. Ma 37 osad włośc., 754 mr. ziemi włośc. Fol. należy do dóbr Kraśniczyn. Jest tu szkoła początkowa ogólna. 5.) **O.**, wś włośc., pow. krasnostawski, gm. i par. Turobin, ma 17 osad, 311 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr ordynacyi Zamoyskich. 6.) **O.** al. *Olszanki*, wś, pow. bialski, gm. Zabłoć, par. Kodeń, ma 41 dm., 414 mk., ziemi 1093 mr. W 1827 r. było 43 dm., 258 mk. Wchodziła w skład dóbr Kodeń. 7.) **O.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Olszanka, parafia Hadynów, ma 47 dm., 326 mk., ziemi 1138 mr. W 1827 r. było tu 43 dm., 236 mk. O. gmina należy do sądu gm. okr. III w Huszlewie o 16 w., st. poczt. Łosice. Gmina graniczy z gm. Huszlew, Łońce i Czuchleby, ma 2768 mk., 8971 mr. W skład gm. wchodzą: Aleksandrów, Bolesty, Dawidy, Hadynów, Korczówka, Olszanka, Pietrusy, Pruchenka, Radlnia, Szawły, Szydłówka i Wyczółki. 8.) **O.**, fol., pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Wyszków, odl. 20 w. od Pułtuska. W 1827 r. było 1 dm, 9 mk. W 1884 r. fol. O. z wsią Sitno rozl. mr. 424: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 28, past. mr. 5, lasu mr. 78, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, z drz. 12; las nieurządzony. Wś Sitno os. 27, z gr. mr. 230. 9.) **O.**, os., pow. kolneński, gm. Turośl, par. Kolno. 10.) **O.**, wś, pow. suwalski, gm. Zaboryszki, par. Puńsk, odl. od Suwałk 14 w., ma 17 dm., 119 mk. 11.) **O.**, pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. od Suwałk 18 w., ma 6 dm., 80 mk W 1827 r. było 7 dm., 82 mk. 12.) **O.**, wś, pow. suwalski, gm. i par. Filipów, odl. od Suwałk 19 w., ma 37 dm., 311 mk. W 1827 r. było tu 23 dm., 218 mk. 13.) **O.** *Huk*, fol., pow. suwalski, gm. i par. Wiżajny, odl. od Suwałk 38 w., ma 2 dm., 15 mk. W 1827 r. było 2 dm., 17 mk. 14.) **O.** *Kułak*, wś i fol., pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Wiżajny. W 1827 r. było tu 8 dm., 51 mk. 15.) **O.** *Makowszczyzna*, pow. suwalski, gm. Kadaryszki, par. Wiżajny, odl. od Suwałk 32 w., ma 20 dm., 147 mk. W 1827 r. było tu 7 dm., 43 mk. 16.) **O.**, wś, pow. sejneński, gm. Pokrowsk, par. Sejny, odl. od Sejn 4 w., ma 4 dm., 32 mk. 17.) **O.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. od Sejn 3 w., ma 15 dm., 90 mk. W 1827 r. było tu 4 dm., 71 mk. 18.) **O.**, wś i fol., pow. augustowski, gm. Szczebro Olszanka, par. Wigry, leży przy szosie z Warszawy do Suwałk, odl. od Augustowa 17 w. a od Suwałk 13 w. Wś ma 39 dm., 243 mk.; fol. 8 dm., 73 mk. W 1827 r. wś miała 9 dm., 52 mk., fol. 2 dm., 17 mk. Leży w wyniosłem położeniu, otoczona przez błota i lasy rządowe (wigierskie). Ludność trudni się płóciennictwem. 19.) **O.**, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubów, odl. od Kalwaryi 15 w., ma 5 dm., 28 mk. 20.) **O.**, pow. władysławowski, gm. Dobrowola, par. Sapieżyszki. 21.) **O.**, os., pow. wyłkowyski,

gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 20 w., 1 dm., 31 mk. Wchodziła w skład majątku Aleksandrowo. 22.) **O.**, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Grażyszki. *Br. Ch.*

Olszanka 1.) rzeczka w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Bobra, praw. dopływu Narwi, przyjmuje Berezówkę i 9 strumieni, uchodzi pomiędzy Brzozówką i Karpą. 2.) **O.**, rzeczka w gub. grodzieńskiej, prawy dopływ Narwi w górnym biegu, przed połączeniem się jej z Narewką. 3.) **O.**, rzka w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Suchodorówki, praw. dopływu Łuczesy. 4.) **O.**, rzeczka w pow. oszmiańskim, prawy dopł. Berezyny Niemnowej, właściwie *Łusta* (ob.). 5.) **O.** al. *Oświeja*, rzeczka w pow. lepelskim, wypływa w gub. smoleńskiej, pod fol. Marynców wstępuje w granice pow. lepelskiego, pod fol. Wyszenkowicze. Znajdują się na niej dwa młyny wodne i pod fol. Rohanowicze uchodzi od praw. brz. do Ułły, lew. dopływu Dźwiny. Szeroka od 8 do 10 saż., głęboka od 1 do $2^1/_2$ stóp; na wiosnę rozlewa od 20 do 40 saż. i wówczas głębokość jej dochodzi do 1 saż. Brzegi ma urwiste i piaszczyste. Podczas przyboru wiosennego spławiają na niej drzewo z gub. smoleńskiej. *J. Krz.*

Olszanka 1.) błotnista rzeczka w pow. berdyczowskim, bierze początek na gruntach wsi Sopina, przepływa pod Mączynem, Szynderówką, Białą, Bryckiemi, Wachnówką i w pobliżu Turbowa uchodzi od lew. brz. do Desny, lew. dopł. Bohu. 2.) **O.**, rzeczka w pow. jampolskim, zaczyna się powyżej wsi Olszanki, pod Olszanką przybiera od lew. brz. strumień Suchą Dolinę i wpada od praw. brz. do Szumiłówki al. Markówki, przy ujściu jej do Dniestru. 2.) **O.**, rzeczka w pow. kamienieckim, zaczyna się na gruntach wsi Janczyńce, mija wś Chodorowce i Hawryłowce i pod miasteczkiem Żwańcem wpada od lewego brzegu do Żwańca, przy samem jego ujściu do Dniestru. 4.) **O.**, *Olszana* al. *Niechajew*, rzeka w gub. kijowskiej, prawy dopł. Dniepru, wypływa w płn.-wsch. części pow. zwinogrodzkiego, na gruntach wsi Kiryłówki, w pobliżu mka Olszany, mija Więzówek, Chłystynówkę, Horodyszcze, Mlijów, pod wsią Starosiele ginie w błotach i trzęsawiskach łączących się z błotami Irdynia; pod wsią Zakrzówką, połączywszy się z Dyżewą, znów pozór rzeki przybiera i poniżej Moszen, w pow. czerkaskim, uchodzi do Dniepru pomiędzy Rosią a Taśminą. Oprócz Dyżewy przybiera rzeczki: Maźnik, Łucankę, Popówkę, Topilankę i inne. 5.) **O**, rzeczka w pow. kowelskim, lewy dopł. Stobychwy (Stobychówki), lew. dopł. Stochodu; przepływa koło Karasina; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 505. 6.) **O.**, rzeczka w pow. latyczowskim, był na niej młyn, nadany w 1466 r. przez Stanisława z Chodcza, wwodę podolskiego, Piotrowi z Kiełczyna, wójtowi latyczowskiemu (ob. Latyczów, t. V: 100). 7.) **O.**, rzeczka w pow. skwirskim, w gm. Pawołocza, przepływa pod wsią Musijówką (Mojsiejówką) i naprzeciw wsi Turbijowki (Trubczejówki) uchodzi od lew. brz. do Rastawicy, dopł. Rosi. Ob. Arch. J. Z. R, cz. VI, t. 1, dodat. 153. 8.) **O.**, na karcie Chrzanowskiego i w Hydrografii W. Pola, właściwie *Tałowa*, rzeczka w pow. uszyckim, bierze początek na gruntach wsi Kozikowce, płynie w kierunku z płn. na płd. koło wsi Zielone Kuryłowce i ubiegłszy przeszło 20 w., pod wsią Łojowce uchodzi od lew. brz. do Dniestru. *J. Krz.*

Olszanka 1.) wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Wiszniów, odl. 1 w. od gminy, 46 duszrewiz.; własność hr. Chroptowiczów. 2.) **O.**, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wilejka, o 10 w. od gminy, 16 dusz rewiz. 3.) **O.**, fol., pow. miński, około $26^1/_2$ włók; własność Swidów. 4.) **O.**, wś, pow. piński, w 1 okr pol., gm. Porzecze, 68 mk. Dziedziczna Skirmunttów. 5.) **O.**, wś i dobra, pow. lepelski, w 2 okr. pol. do spraw włośc., gm. Smolańce, ma 23 osad, 243 dusz rewiz. (1863 r.). Dobra nadane były w 1674 r. wraz z Szatkowszczyzną ks. dominikanom czasznickim przez Dominika i Konstancyą z Podbereskich Służków, chorążych lit. 6.) **O.**, fol., pow. newelski, niedaleko granicy gub. pskowskiej; w pobliżu wznoszą się wzgórza.

Olszanka 1.) wś rząd. nad Bohem, pow. bałcki, okr. pol., gm. i st. poczt. Sawrań, par. kat. Krzywejezioro, o kilka w. od Sawrania; ma 124 osad, 785 mk., 1988 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1865 r., uposażona 46 dzies. ziemi, ma 1126 parafian. Wraz ze wsią Dubinów należała do Józefa Skwirskiego, skarbnika. 2.) **O.**, wś na lew. brzeg Jatrani, praw. dopł. Siniuchy, pow. humański, par. kat. Humań, o 3 w. od sioła Dubowej a 18 w. od Podwysockiego, ma wraz z słobodą, o 2 w. za rzeką leżącą, 52 dm., 637 mk. i 1780 dzies. ziemi. Cerkiew Pokrowska, drewniana, niewiadomej erekcyi, chyląca się ze starości do upadku. W 1825 r. O., kupił od hr. Potockiego, Tomasz Metelicki. Po jego śmierci w 1830 r. nastąpił podział pomiędzy jego synów Karola, Adryana i Franciszka. Na gruntach wsi znajduje się mogiła, którą rozkopano poszukując skarbów, przyczem znaleziono kości, długą szablę, strzemię tureckie i kilka monet arabskich. 3.) **O.**, wś cerkiewna nad rzką Olszanką, pow. jampolski, na wschód od Jampola; ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 68. 4.) **O.**, zwana także *O. Małą* al. *Hermanowską*, wś nad rzką Rakówką al. Trostynką, pow. kijowski, o 6 w. od Hermanówki, ma 80 os., 1258 mk., 3200 dzies. ziemi

pszennej (wraz z częścią Kopaczewa, należącą do właściciela O.). W 1792 r. było tu 324 mk. męż. i 330 kob. W zeszłym wieku rzka Rakówka stanowiła granicę pomiędzy Białocerkiewszczyzną a sstwem hermanowskiem a następnie pomiędzy pow. kijowskim a wasylkowskim, z tego powodu część wsi leżąca na prawej stronie Rakówki jeszcze w zeszłym wieku należała do osobnych właścicieli. Dawne dziedzictwo ks. Koreckiej, później włączona do królewszczyzny hermanowskiej, była w posiadaniu hr. Tarnowskiego, Miera, Butowicza, obecnie z niewielką częścią wsi Kopaczowa należy do Hudym Lewkowicza. W O. znajduje się cerkiew paraf. pod wez. ś. Jana Ewang., wystawiona, podług wizyt. dziekana kaniowskiego z 1792 r., a prima radice w 1733 r. O stanie tej cerkwi mówi wizyt. dziekana kaniowskiego z 1746 r. „że ona niedawno wybudowana, z trzema wierzchami, gontami seudraniami pobitymi; dzwonnica dopiero tylko zaczęta; dzwonek jeden, pożyczony z drugiej cerkwi olszańskiej". W skutek zupełnego zniszczenia rozebrano tę cerkiew w 1793 r. i na jej miejscu wzniesiono obecną. 5.) **O.** *Berszadzka*, wś, pow. olhopolski, na pograniczu bałckiego, w 1 okr. pol. berszadzkim, gm. Ujście, par. kat. Czeczelnik, st. poczt. Berszada, ma 70 os., 466 mk., 550 dzies. ziemi włośc., 3134 dzies. dwor. wraz z Kiedrasówką i Sołowijówką. Cerkiew pod wez. N. M. P., wzniesiona w 1847 r., uposażona 77 dzies. ziemi, ma 1125 parafian. Należała do Moszyńskich, dziś Grocholskich. 6.) **O.** *Poberezka* al. *Wołoska*, duża wś nad rzką Olszanką, dopł. Markówki, pow. olhopolski, w 3 okr. pol. pieszczańskim, gm. i par. kat. Miastkówka, o 26 w. od Jampola, o 22 od st. dr. żel. Popieluch a $15^1/_2$ na płd. od Miastkówki, ma 256 os., 1284 mk., 1827 dzies. ziemi włośc., 7171 dzies. dwors., 4 młyny, st. poczt. z przyjęciem korespondencyi. Cerkiew pod wez. św. Trójcy, wzniesiona w 1850 r., uposażona 53 dzies. ziemi, ma 2286 parafian. Ziemia czarna urodzajna. Jedno z uroczysk nosi nazwę Kaszarniak. Dobra niegdyś Koniecpolskich, Lubomirskich, ostatecznie przed kilku laty zmarłego filantropa Probusa Barczewskiego, dziś jego siostry 1° voto Juryewiczowej, 2° Rodokonaki. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 196. 7.) **O.**, wś, pow. radomyski, o 7 w. od wsi Martynowicze (par. prawosł.), ma 140 mk. 8.) **O.**, wś nad rzką t. n., dopływem Tykicza Górnego, pow. taraszczański, powyżej sioła Żytniki, o 4 w. od sioła Sorokotiahy, ma 87 dm. i 542 mk., 1800 dzies. ziemi. Cerkiew drewn. pod wez. ś. Michała, uposażona 53 dzies. ziemi, wzniesiona w 1757 r. kosztem ks. Konstancyi Sanguszkowej. Kaplica kat., par. Stawiszcze. We wsi znajdują się dwie starożytne mogiły, oraz wydobywa się w wielkiej ilości i wybornego gatunku glina kredowa, używana do bielenia chat. Dawniej O. należała do dóbr tetyjowskich ks. Sanguszków, później stanowiła własność Zakrzewskiego, od którego nabył ją Ignacy Iwański, do syna którego należy obecnie. 9.) **O.** *Barachtyńska* (*Barachtyańska*), w dok. *O. Wielka*, wś nad rz. Rakówką, dopł. Stuhny, pow. wasylkowski, na płn.-zach. od Białejcerkwi, o 5 w. od sioła Barachty, naprzeciw wsi O. leżącej po drugiej stronie Rakówki w pow. kijowskim. Ma 2510 mk. W 1740 r. było tu 180 osad i 1200 mk., w 1762 r. zaś tylko 130 dm. i 1032 mk. Cerkiew pod wezw. Archanioła Michała, uposażona jest 47 dzies. ziemi. Podług wizytacyi dziekana białocerkiewskiego z 1746 r.: „in anno 1743 zgorzała, ale już nowa na temże miejscu stawia się z drzewa dębowego o 3-ch kopułach. Dzwonnica stara". W wizytacyi z 1740 r. powiedziano, że dawniejsza cerkiew wystawiona była w 1701 r. z drzewa sosnowego. Był w niej obraz Bogarodzicy, na płótnie malowany, czczony jako cudowny. W płn.-zach. części wsi znajduje się wał, idący przez pola od Obuchowa, przekraczający Rakówkę i ciągnący się dalej przez pola Olszanki do Barachty i Mytnicy. Równolegle z tym wałem, w odległości 3 w., idzie drugi wał, widocznie jeszcze dawniejszy. Obecnie oba te wały w wielu miejscach są zaorane. W miejscu gdzie wały te zbliżają się do gruntów wsi Pohreby, śród błota, wznosi się ogromna mogiła, nazwana Pohaną, a w pobliżu niej na górze dwie inne mogiły na przestrzeniach śródleśnych. W pobliskim lesie znajdują się niewielkie mogiły, rozrzucone na wielkiej przestrzeni, w jarze zwanym Werenice. Dawniej O. wchodziła w skład sstwa białocerkiewskiego, później należała do hr. Branickich, w 1850 r., z powodu wyjazdu hr. Ksawerego Branickiego za granicę, została skonfiskowaną. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 743, 784. 10.) **O.**, wś nad bezim. ruczajem, uchodzącym w pobliżu do Rosi, pow. wasylkowski, przy drodze transportowej z Białejcerkwi do Stawiszcz, o 10 w. na płd. od Białejcerkwi, ma wraz ze wsią Sorokotiahą, o 1 w. odległą, 2105 mk. prawosł. i 57 katol. W 1740 r. było tu tylko 15 chat i 100 dusz. Cerkiew drewniana św. Trójcy, uposażona 37 dzies. ziemi, niewiadomej erekcyi, wzniesiona w zeszłym wieku po 1740 r., w którym O. należała do par. Czerkasy. W O. znajduje się cukrownia. 11.) **O.**, wś, pow. żytomierski, okr. pol. i par. kat. Cudnów (o 5 w.), o 10 w. od Krasnosiółki a 17 w. od Januszpola, dawniej własność Miaskowskich, dziś rządowa. St. dr. żel. kijowsko-brzeskiej, pomiędzy st. Demczynem (o 20 w.) a Pieczanówką (o 24 w.), o 209 w. od Kijowa, a 399

w. od Brześcia. 12.) **O.**, wś. pow. nowogródwołyński (zwiahelski), par. kat. Cudnów, w 1867 r. miała 19 dm. 13.) **O.**, osada czeska w pow. żytomierskim, niedaleko drogi żelaznej brzesko-kijowskiej położona. 14.) **O.**, przedmieście mka Ilińce, w pow. lipowieckim. 15.) **O.**, ob. *Oliszkowce* i *Olszanica*. 16.) **O.** *Stara*, ob. *Olszanica*. *Dr. M.—J. Krz.*

Olszanka 1.) wś w gub. czernihowskiej, o 40 w. od Kozielca, 1853 r. miała 2579 mk. Słynie z garbarstwa. 2.) **O.** al. *Masłowo*, wś cerkiewna nad rz. Siniuchą, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej. W 1869 r. było tu 530 dm. *X. M. O.*

Olszanka 1.) wś, pow. limanowski, nad dopływem Raby z praw. brzegu, na południowej stronie gościńca z Jordanowa do Mszany Dolnej i linii kolei Zwardoń-Żywiec-Nowy Sącz, między stacyami Rabka i Mszana Dolna. Średnie wzniesienie tej górskiej osady wynosi 493 mt., najniższe, u ujścia potoku do Raby, 425 mt. Chaty ciągną się ulicą po obydwóch stronach potoku, w zwartej dolinie; na wyższem zaś miejscu (526 mt.), na lewym brzegu potoku stoi drewniany paraf. kościołek. Ku zach. podnosi się teren w szczyt lesisty Grzebień (679 mt.), ku wsch. zaś odgranicza tę wieś od Poręby Wielkiej, Niedźwiedzia i Podolina dział, o średniej wysokości 662 mt., rozgraniczający dopływy pot. Kurki, od płn Olszówki i Poręby a mający na południowym krańcu szczyt Porębską górę (762 mt.), na półn. Potoczkową (747 mt.). Najwyżej piętrzy się układ ku południowi tworząc Wielki las na wzgórzach będących podnóżami Obidowej góry (1027 mt.). Ta górska osada, o zimnej kamienistej glebie, graniczy na płn. z Rabą Niżną, na zach. zaś ze Słonnem. Jest w gminie kościół par., szkoła fil. i fundusz ubogich. Odl. od Mszany Dolnej wynosi 11·6 klm. Wś ma 1139 mk. rz.-kat, z których 5 na obszarze więk. pos. Juliusza Stańskiego, mającej obszaru 54 roli, 6 łąk i ogr., 7 past. i 297 mr. lasu; pos. mn. wynosi 1862 roli, 90 łąk, 246 past. i 355 mr. lasu. Długosz (Lib. Ben., III, 444) powiada „że jest i powinna być własnością klasztoru szczyrzyckiego, lecz została od niego oderwaną i zamienioną“; zamilcza nazwisko nieprawego posiadacza. Już wtedy był kościół, zbudowany przed r. 1388, pierwotnie parafialny, potem filialny do Mszany a od 1744 na nowo parafialny. Metryki dopiero od 1785 r. Par. dyec. tarnowskiej, dek. tymbarskiego, obejmuje Rabę Niżną i ma w ogóle 1839 mk. rz. kat. i 18 izrael. Fundusz ubogich utworzył nieznany fundator przed r. 1744 dla utrzymania posługi kościelnej; składa się z 2 mr. roli, domu, 2 krów i 50 zł. kapitału. 2.) **O.**, wś w pow. nowosądeckim, par. Podegrodzie. Leży u ujścia Jastrzębskiego pot. do Dunajca (z lew. brzegu), 15·9 klm. na płd.-zach. od Starego Sącza. Obszar wsi rozciąga się na dziale wodnym Jastrzębskiego pot. i Słomki a od zach. i wsch. są niewielkie lasy. Graniczy na płn. z Olszaną i Rogami, na zach. z Naszacowicami a na płd. i zach. z dwoma częściami Starzęcina. Jestto niewielka osada, mająca 287 mk. rz.-kat. Za Długosza (L. B., III, 342) miała O. sołtystwo na łanie, dwa łany kmiece, karczmę, zagrody i rolę należącą do klasztoru starosądeckiego. W przywileju erekcyjnym kolegiaty nowosądeckiej, wydanym przez Zbigniewa Oleśnickiego w 1448 r., jest wymienioną jako *Olszana Parva* (Dług. L. B., I, 572). Po zabraniu dóbr klasztornych na skarb, założono tutaj kolonią niemiecką i osadzono kilku protestantów Niemców (Siarczyński: rkps. Bibl. Ossol. № 1826). Obecnie więk. pos. funduszu religijnego ma 4 mr. roli i 77 mr. lasu; pos. mn. 324 roli, 36 łąk, 55 past. i 60 mr. lasu. *Mac.*

Olszanka 1.) os. na obsz. dwor. Krzeczkowa, pow. przemyski. 2.) **O**, wś, pow. rawski, 12 klm. na płd-zach. od Rawy Ruskiej, 11 klm. na płn.-wsch. od sądu pow. w Niemirowie, 5 klm. od urz. poczt. w Potyliczu. Na płn. leży Dziewięcierz, na płn.-wsch. i wsch. Potylicz, na płd.-wsch. Huta Obedyńska, na płd. Smolin, na zach. Wójtowszczyzna. We wsch. stronie wsi powstaje mała struga i płynie do Potylicza, gdzie wpada do Tylicy, dopływu Raby. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru, na płn. od nich folw. i karczma. Własn. więk. ma roli or. 110, łąk i ogr. 6, past. 16, lasu 2 mr.; wł. mn. roli or. 138, łąk i ogr. 3, past. 8 mr. W r. 1880 było 87 mk. w gminie, 8 na obsz. dwor., między nimi 83 obrz. rz.-kat. Par. rz.-kat. w Potyliczu, gr.-kat. w Smolinie. 3) **O.**, grupa domów w płd.-zach. stronie Zborowa, pow. złoczowski. 4.) **O.** *Mała*, wś, pow. złoczowski, 25 klm. na płn.-zach. od sądu pow. w Złoczowie, 5 klm. na płd. od urz. poczt. i st. kol. w Krasnem. Na zach. i płn.-zach. leży Firlejówka część I, na płd. Sknitów, na wsch. Firlejówka cz. II, na płn.-wsch. Pietrycze, płn. narożnik przypiera do Uciszkowa. Z płd. ku płn. przepływa zach. część wioski pot. Gołogórka (dopływ Pełtwi); od Skniłowa płynie ona na małej przestrzeni w kierunku płn.-zach., zwraca się na płd. krańcu zabudowań ku wschodowi, a przepłynąwszy w poprzek płd. kraniec zabudowań wiejskich, przyjmuje kierunek płn. i płynie leniwo do Firlejówki. W dolinie potoku, przeważnie na lew. brzegu leżą zabudowania wiejskie. Okolica bezleśna, równa. We wsch. stronie obszaru sięga najwyższe wzniesienie 243 mt. wys., gdy mokre łąki w dolinie potoku leżą 234 mt. npm. Gleba nader urodzajna, czarnoziem niezgłębiony, miejscami z glinką

zmieszany; gdy zaschnie jest trudny do obrobienia. Wieś zajmuje 505 ha obszaru. Własn. więk. ma roli 181, łąk i ogr. 45, past. 2 ha, dochód obliczony na 1397 złr.; wł. mn. roli or. 208, łąk i ogr. 26, pastw. 21 ha, dochód obliczony na 1986 złr. W r. 1880 było w gm. 360 mk., z tych 106 obrz. rz.-kat., 237 gr.-kat., reszta izraelici. Par. rz.-kat. w Glinianach; gr.-kat. w Skniłowie, dek. uniowski, archidyec. lwowska. We wsi cerkiew p. w. ś. Michała, szkoła niezorg. i gm. kasa pożycz. z kap. zakł. 115 złr. Właściciel więk. posiadł. spadkobiercy Justyna hr. Łosia. *Br. Sok.*

Olszanka 1.) niem. *Ellerbruch*, wś włośc., pow. kościerski, st. p. Przywidz, par. kat. i ew. Skarszewy, zawiera 7 gburskich posiadeł i 11 zagród; 724·56 mr. obszaru. W 1868 r. 19 dm., 164 mk. ew., odl. od Kościerzyny 4 mile. Za czasów Rzpltej należała do sstwa skarszewskiego. Przy okupacyi pruskiej r. 1772 zastała tu komisya 6 gburów, między nimi jednego kołodzieja i 7 zagrodników, między nimi jednego pasterza; wszyscy byli ewangielicy. Obszar wynosił 6 włók pod pługiem i 6½ włók zarośli. Na 1 włóce wysiewano przecięciowo 16 korcy żyta, 3 jęczm., 28 owsa, 3 tatarki i ¼ lnu; brali dla siebie trzecie ziarno. Czynsz wynosił 123 tal. 30 gr., pogłówne 6 tal. 60 gr., hyberna 10 tal. 45 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver. XV, str. 153). Uwłaszczenie nastąpiło tu r. 1819. 2.) **O.**, prawy dopł. Piły, uchodzącej do Głdy, która wpada do Noteci w pow. wałeckim. O. wypływa z jez. Byszkowskiego (Buessener-See). Ob. Schmitt: Gesch. d. Dt. Croner Kreises, str. 8. *Kś Fr.*

Olszanki, ob. *Olszanka.*

Olszanki, niwy w płd. stronie Zborowa, pow. złoczowski.

Olszankowy Gaj, fol. i pasieka koło Demidowa, na obszarze dwors. Chodorowa, pow bobrecki.

Olszanowice al. *Olszamowice*, wś, pow. konecki, gm. Czermno, par. Fałków, odl. od Końskich 27 w., ma 34 dm., 173 mk., ziemi włośc. 338 mr. i 1 mr. dworska. W 1827 r. było tu 12 dm., 87 mk. Wchodziła w skład dóbr Czermno.

Olszanowice, wś, pow. opoczyński, par. Skorkowice. Według Lib. Ben. Łask. (II, 233) wś ta w początku XVI w. należała do par. Skorkowice i płaciła dziesięcinę naprzemian jednego roku plebanowi w Skorkowicach, drugiego mansyonarzom przy kościele w Bętkowie. Obecnie nie istnieje.

Olszanowiec, szczyt w dziale górskim, Sekulem zwanym, w Karpatach skolsko-delatyńskich, na rozdziale wodnym między Różanką, dopływem Oporu (od zach.), a Mizuńką, dopływem Świcy (od wsch.), pod 48° 47′ 8″ płn. sz. g., a 41° 14′ 51″ wsch. dłg., na wsch. od Różanki Wyżniej; na zach. spływają wody do Różanki, a na wsch. do Mizuńki. Wzniesienie 1043 mt. (szt. gen.). *Br. G.*

Olszanówka 1.) karczma pod Jarosławiem, pow. jarosławski. 2.) **O.**, fol. w Kruhlu Pawłosiowskim, pow. jarosławski. *Br. G.*

Olszanowo al. *Olszamowo*, fol., pow. płocki, gm. Mąkolin, par. Bodzanów, odl. 22 w. od Płocka, ma 2 dm, 8 mk., 186 mr. obszaru. Wchodzi w skład dóbr Mąkolin.

Olszańska *Słobódka*, wś nad rzeczką Miedwieżyn, dopł. Jatrania, pow. humański, par. Humań, własność bar. Meindorfa. W liczbie ludności 18 dusz kat. W 1868 r. było tu 49 dm.

Olszańska, st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, w gub. smoleńskiej, pomiędzy st. Smoleńsk (o 12 w.) a Kupryno (o 9 w.), o 372 w. od Orła, 116 od Witebska a 359 w. od Dyneburga.

Olszański, monaster, pow. orszański, przy którym otworzona w 1769 r. szkoła paraf.

Olszańskie Zalesie al. *Zamarylesie, Mazury*, rus. *Zalisie Wilszeńskie*, część Krasiczyna, pow. przemyski.

Olszańskówka, fol. na obszarze dworskim Tymowej, pow. brzeski. *Br. G.*

Olszańszczyzna, dwór i leśniczówka na obszarze Kupczyniec, pow. tarnopolski.

Olszany 1.) wś i fol., pow. grójecki, gm. Nowa wieś, par. Jasieniec, odl. 5 w. od Grójca, ma 89 mk. Fol. O. rozl. mr. 591: gr. or. i ogr. mr. 534, łąk mr. 24, lasu mr. 17, nieuż. mr. 16; bud. mur. 4, z drzewa 17; płodozmian 7 i 10 polowy; wiatrak, cegielnia, pokłady torfu, las nieurządzony. Wś O. os. 15, z grun. mr. 13. 2.) **O.** *Oprzałki*, fol., pow. grójecki, gm. i par. Promna, odl. 14 w. od Grójca, ma 12 mk., rozl. mr. 755: gr. or. i ogr. mr. 427, łąk mr. 9, lasu mr. 309, nieuż. mr. 10; bud. mur. 2, z drzewa 2; płodozmian 10 polowy. Fol. ten oddzielony od dóbr Promna. 3.) **O.**, fol., pow. maryampolski, gm. Freda, par. Godlewo, odl. 46 w. od Maryampola, ma 7 dm., 47 mk. W 1827 r. było tu 2 dm., 5 mk.

Olszany 1.) mko w pow. oszmiańskim, ob. *Holszany.* 2.) **O.** al. *Michałowo*, fol., pow. miński, 4 włóki; własność Hryniewskich. 3.) **O.**, fol., pow. miński, około 4 włók; własność rodziny Szunejków. 4.) **O.**, okolica szl., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, o 9 w. od Mińska, w kierunku gośc. wiodącego z Mińska do Czyków, niedaleko od dóbr Dworzyszcze, ma 11 osad. 5.) **O.**, wś poleska w pow. mozyrskim, w 3 okr. pol. turowskim, gm. chorska, przy gościńcu z mka Dawidgródka do mka Turowa. Cerkiew paraf. z 1779 r. ma około 630 parafian płci męs.; paroch posiada przeszło 1½ włóki gruntów i łąk; kaplica we wsi Remel. 6.) **O.**, wś i fol. nad rz. Serwecz, lewym dopł. Niemna, pow. nowogródzki, w 2 okr. polic. horodyszczańskim. Wś ma 14 os.;

miejscowość wzgórzysta, bezleśna, dość malownicza, grunta i łąki wyborne. 7.) **O.**, wś poleska nad Jasiołdą, pow. piński, w 1 okr. łohiszyńskim, gm. porzecka, ma 17 osad; miejscowość nizinna, odosobniona; lud trudni się rolnictwem i flisactwem na Jasiołdzie lub kanale Ogińskiego. 8.) **O.**, wś, pow. połocki, w 2 okr. pol. do spraw włośc., gm. Mitków, 26 dusz rewiz. (w 1863 r.). 9.) **O.**, wś, pow. prużański, należy do dóbr *Linowa* (ob.); niegdyś należała do ekonomii prużańskiej.

Olszany, wś nad rzką Siarną, pow. łucki, na płn.-zach. od Łucka, w latach 1820—1826 własność znakomitego ogrodnika wołyńskiego Miklera, o działalności którego w tych stronach ob. J. T. Steckiego: „Wołyń", t. I, str. 190—193. Ob. też Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 347—349.

Olszany, wś, pow. przemyski, 12 klm. na płd.-zach. od Przemyśla, urz. poczt. w miejscu. Na płn. leżą Nahurczany, na płd.-wsch. Rokszyce, na płd. Brylińce, na płd.-zach. Cisowa, na zachód Krzeczkowa, na płn.-zach. Mielnów i Krasice. Wzdłuż granicy płn.-zach. płynie San od płd. zach. na płn.-wsch. i oddziela wieś od Krasic. Do Sanu wpada w obrębie wsi pot. Głęboki, wchodzący tu z Rokszyc, płynie środkiem obszaru na płn.-wsch. a zasilony od lew. brzegu Krzeczkówką, wchodzącą z Krzeczkowa a płynącą w kierunku wschodnim. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru, w dolinie pot. Głębokiego. Jedna grupa domów zwie się „Na Fenikach", druga „Na Kuccoch". Na płd.-zach. od nich, przy drodze wiodącej z Przemyśla do Birczy, leży huta szklana, na płd. od niej osada Sołotwina wśród niw tej nazwy. Płn.-wsch. część obszaru zajmuje Zalesie Olszańskie al. Mazury, u stóp wzgórza Pod Mazurami, 408 mt. wys. (znak triang.), część Krasiczyna. Na płn.-zach. wznosi się na granicy Mielnowa, Popielowa góra do 365 mt., w stronie zach., na granicy Krzeczkowej, dochodzi jedno wzgórze 384 mt. Własn. więk. ma roli or. 316, łąk i ogr. 17, past. 70, lasu 610 mr.; własn. mn. roli or. 707, łąk i ogr. 91, past. 78, lasu 37 mr. W r. 1880 było 816 mk. w gm., 68 na obsz. dwor. między nimi 23 obrz. rz.-kat. Par. rz.-kat. w Krasiczynie, gr.-kat. w miejscu, dek. niżankowski, dyec. przemyska. Do tej par. należą: Krzeczkowo, Mielnów i Chołowice. We wsi cerkiew p. w. ś. Michała Archanioła i szkoła etat. 1-klas., założona w 1863 r. W archiwum przemyskiem (№ 293, str. 61) czytamy: „Olszany villa sedet in jure ruthenico. Pop est penes templum ruthenicum. Pop tenet mediam aream, de ea nihil solvit, sed pro adventu domini regis tenetur juvencam dare; solvit contributionem regalem prouti alii popones, quolibet festo Paschae agnellum pro festo Nativitatis leporem aut duos gallos, quod *Koliathka* vocatur. Ratione poczta tenetur quolibet anno solvere gros. 4, knias ratione poczte grossos 4 dat." Zapisek ten odnosi się do r. 1542. Za czasów Rzpltej należała do dóbr koronnych w ziemi przemyskiej i tworzyła wraz z Krzeczkową i Chołowicami dzierżawę. Według inwentarza z r. 1768 była ta dzierżawa w posiadaniu Wojciecha Samuela Lewickiego, podwojewody przemyskiego, i Katarzyny z Humnickich, z prow. 6876 złp., z czego kwarta 1719 złp. Dzierżawę tę nabył Samuel hr. Lewicki od rządu za 33,200 zł. w r. 1776. Siarczyński (rkp. Ossol. № 1829) pisze, że we wsi tej uprawiają wyborny gatunek pszenicy, zwany „olszanką". *Lu. Dz.*

Olszanycia, ob. *Olszanica.*

Olszawce, ob. *Orszawce.*

Olszawica al. *Olzawica*, pot. górski, powstaje w obr. gm. Olszawicy, w hr. spiskiem (Węg.), w pow. lewockim, płynie na płn.-zach. przez środek tejże wsi, i w Repaszach Niżnich wpada do Tarczy. Długość biegu 4 klm. Pędzi w obr. Olszawicy dwa młyny. Od płd.-zach. wznoszą się góry Posawan (893 mt.), Krygów (930 mt.) i Hrusza (879 mt.), a od płn.-wsch. Bereżiki (921 mt.) i Szybkowa (1041 mt.). *Br. G.*

Olszawica, słow. *Olsavica*, wś ruska, hr. spiskie (Węg.), pow. lewocki, w okolicy górskiej, nad pot. t. n. Wzdłuż płd. granicy płynie pot. Margeczan na wschód. W płd. połaci wznoszą się czubki górskie Posawan (893 mt.), Ubocz (930 mt.) na płd.-wsch. narożniku; na wsch. granicy, w płn. połaci, mamy Spiską górę (1057 mt., znak triang.) i Łysa (1023 mt.); na granicy płn. Jaworzynka (1062 mt., znak triang.), a na zach. gr., w tej połaci, Cielisko (888 mt.). Zabudowania legły nad potokiem po obu brzegach. Wś ma 126 dm., 735 mk.; obszar gm. 2522 kwadr. sążni kat. Należy do sądu pow. i st. poczt. w Podhradziu, a urzędu podat. w Lewoczy. Par. gr.kat. w miejscu; rzym.-katolicy, których liczba nieznaczna (24 w 1878 r.), należą do par. łac. w Brutowcach.

Olszawka 1.) *Dolna*, niem. *Nieder-Ohlisch*, część wsi Mikuszowic, pow. i obw. sąd. bielski na Szląsku austr., ma 32 dm., 271 mk. (męż. 142, kob. 129); kat. 103, prot. 153, żyd. 15; Niemc. 257, Czechoszl. 1, Polak. 13 (1880 r.). Ob. *Nieder-Ohlisch* i *Nikelsdorf*. 2.) **O.** *Górna*, niem. *Ober Ohlisch*, część gm. Kamienicy (niem. *Kamitz*), w pow. i obw. sąd. bielskim; ma 21 dm., 156 mk. (męż. 79, kob. 77); kat. 84, prot. 71, innego wyzn. 1; Niemc. 139, Polak. 13 (r. 1380). Ob. *Kamienica* (t. III, 745). *Br. G.*

Olszawka, wś w hr. spiskiem (Węg.), zdrój szczawiowy, 205 mk.

Olszawka, węg. *Olsavka*, wś w hr. szary-

skiem (Węg.), kościół filialny gr.-kat., lasy, 101 mk.

Olszczyna, fol., pow. borysowski, 96 dzies. ziemi dworskiej, własność Benedykta Świętorzeckiego. *A. K. Ł.*

Olszczyzna, fol., pow. borysowski, ma 12 włók; własność rodziny Bujnickich.

Olsze al. *Olsza*, w dok. *Olysche*, wś i fol., pow. brzeziński, gm. Mroga Dolna, par. Jeżów. Leży w płn.-zach. stronie od Rogowa, st. dr. żel. warsz.-wiedeń., w odl. 7 w. od Brzezin. Wś ma 12 dm., 119 mk., ziemi 138 mr.; fol. 5 dm., 4 mk. i 359 mr. ziemi. W 1827 r. 11 dm., 122 mk. Fol. O. z wsią t. n. i Michałów rozl. mr. 335: gr. or. i ogr. mr. 314, łąk mr. 8, past. mr. 4, nieuż. mr. 9; bud. mur. 4, z drz. 7; płodozmian 12-polowy. Nadto w 1882 r. oddzielony został fol. Michałów, rozl. mr. 187: gr. or. i ogr. mr. 151, łąk mr. 21, past. mr. 5, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 3; płodozmian 4-polowy. Wś O. ma 20 os., z grun. 138 mr.; wś Michałów 5 os. i 98 mr. gruntu. Według Lib. Ben. Łask. (II, 335) łany folwarczne dawały dziesięcinę do Jeżowa, łany kmiece zaś kościołowi w Słupi. *Br. Ch.*

Olszejnie, wś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Olszenik, karczma w gm. Graboszyce, pow. wadowicki. *Br. G.*

Olszeniki, wś nad rz. Olszą, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Pieszkowiany, o 13 w. od gminy a 48 w. od Trok, 29 dm., 212 mk. kat. (102 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Olszeniki.

Olszew, wś, pow. sokołowski, gm. Olszew, par. Kossów, ma 16 dm., 160 mk., ziemi 395 mr. W 1827 r. było tu 15 dm., 84 mk. Olszew gmina należy do sądu gm. okr. I w Sterdyni, gdzie też st. poczt. (odl. 8 w.), ma 2835 mk., rozl. 5306 mr. W skład gm. wchodzą: Buczyn Ruski, Buczyn Szlachecki, Dybów, Grądy, Kucaby, Lubiesza, Olszew, Ratyniec Nowy, Ratyniec Stary, Rytele Suche, Rytele Święckie, Rytele Wszołki, Skibniew Kurcze, Skibniew Podawce, Skibniew Sągały i Zalesie. *Br. Ch.*

Olszew..., ob. *Olszow...*

Olszew, wś, pow. słonimski, na płd.-zach. od Kobrynia, w pobliżu granicy pow. kobryńskiego, gm. Piaski. Dziedzictwo Bułhaków. Była tu parafia kat., dek. słonimskiego, z kaplicami w Piaskach, Sokołowie i Sporowie. Cerkiew paraf., dekanatu (błahoczynia) kosowskiego, mająca 2287 wiernych (1155 męż. i 1132 kob.) i kaplicę cmentarną. Okolica płaska, grunta piaszczyste, gliniaste, miejscami czarnoziem. W pobliżu znajdują się rzeki Jasiołda, Dorobuszka, Zyżgulanka i Hutnica, oraz jeziora Czarne al. Chryskie, Białe i Sporowskie.

Olszewa, kol., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Grabów, odl. od Łęczycy 16 w., ma 6 dm., 69 mk.

Olszewice, wś, pow. nowomiński, gm. Chróścice, par. Kałuszyn. W 1827 r. było 34 dm., 195 mk. Wchodziła w skład dóbr Kałuszyn. Obecnie 340 mk. i 332 mr.

Olszewice, dok. *Wolszewice*, dom., pow. inowrocławski, o 6 klm. na wsch. od Inowrocławia, par. Parchanie, st. poczt. i st. dr. żel. w Inowrocławiu, okr. domin. w Słońsku, 5 dm. i 115 mk.; obszaru 250·80 ha: 210·89 roli, 14·57 łąk, 12·00 past., 5·14 nieuż. i 8·20 wody; czysty dochód grunt. 3753 mrk. Około 1580 r. należały O. do Balińskich.

Olszewicze 1.) w spisie urzęd. gmin. z 1864 r. *Olszczewcy*, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Ostaszkowo, o 8 w. od gminy a 21 w. od Wilejki, ma 5 dm., 44 mk. (27 dusz rewiz.); należy do dóbr Maryampol, Żeligowskich. 2.) **O**., ob. *Olsiewicze.*

Olszewiec, wś i kol. pow. przasnyski, gm. Chojnowo, par. Węgra, odl. o 7 w. od Przasnysza, ma 34 dm., 340 mk., 1225 mr. obszaru. W 1868 r. fol. O. miał 1182 mr. i został rozkolonizowany na 22 części. Wś O. miała 26 osad i 75 mr. ziemi.

Olszewiec 1.) niem. *Olschewitz* al. *Ellerthal*, fol. do dóbr mirockich należący, pow. starogardzki. 2.) **O**., niem. *Olszewz* al. *Olszefcz*, wyb., pow. wejherowski. W 1871 r. 5 dm., 29 mk.; należy do Głużycy.

Olszewka 1.) wś włośc., pow. ostrołęcki, gm. Dylewo, par. Ostrołęka, ma 2331 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 52 dm., 308 mk. 2.) **O**., wś włośc. nad rz. Orzyc, pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Chorzele, odl. o 26 w. od Przasnysza, ma 80 dm., 573 mk., 2273 mr. gruntu użyteczn., 643 mr. nieużyt. Straż leśnictwa rządowego Przasnysz obejmuje 9736 mr. lasu. 3) **O**., wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Sońsk, par. Ciemniewko, odl. o 11 mr. od Ciechanowa, ma 19 dm., 185 mk., 636 mr., z tego 399 mr. ziemi włośc. Fol. należy do dóbr Ciemniewko. *Br. Ch.*

Olszewka 1.) al. *Olszewko*, *Olszówka*, niem. *Erlau*, wś i okr. wiejski, pow. wyrzyski, o 4 klm. na zach.-półn. od Nakła, par., poczt. i st. dr. żel. Nakło, 32 dm. i 378 mk., 62 katol. i 316 prot. O. była niegdyś królewszczyzną, istniała przed r. 1578. 2.) **O**. al. *Olszewko*, wś i okr. wiejski, pow. bydgoski, nad Brdą, o 4 klm. na północ od Koronowa, par. Wierzchocin, poczt. Koronowo, st. dr. żel. Kotomierz. Wieś należała przed r. 1793 do klasztoru koronowskiego. *E. Cal.*

Olszewki, niem. *Olschewken*, wś na Mazurach, pow. szczycieński, st. poczt. Dźwierzuty, 552 mk. O. istniały już r. 1411. W 1438 r. nadał Henryk Reuss z Pławna, komtur elbląski,

Staśkowi 4 włóki sołeckie w Olszewkach na prawie chełmińskiem, celem lokacyi wsi dannickiej; r. 1472 nadał Konrad v. Lichtenhain, komtur pasłęcki, Pawłowi Keiper 4 włóki w Olszewkach i 4 w Leleszkach na prawie magdeburskiem. W 1602 r. mieszkają w O. prawie sami Polacy. W początku obecnego stulecia O. były w posiadaniu Mikołaja Targowskiego i Jana Pilawskiego. Por. *Leleszki*.

Olszewko, wś włośc., pow. mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork, odl. o 25 w. od Mławy, ma 26 dm., 182 mk., 758 mr. obszaru, w tem 369 mr. ornego.

Olszewko, niem. *Kl. Olschewen*, leśniczówka, pow. jańsborski, st. pocz. Szymonki.

Olszewniak, holendry, pow. obornicki, pod Ryczywołem. Należały około r. 1793 do Jana Chmielewskiego i zlały się następnie z holendrami Połajewskiemi.

Olszewnica 1.) *Nowa*, wś, i *Stara*, wś, pow. warszawski, gm. Góra, par. Chotomów. Leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, o 6 w. za Jabłonną ku Nowemu Dworowi. Posiada szkołę początkową ogólną. O. Nowa ma 158 mk., 440 mr.; O. Stara 390 mk., 1110 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 44 dm., 270 mk. 2.) **O.** *Wielka*, wś i fol., pow. radzyński, gm. i par. Kąkolownica, ma 69 dm., 504 mk., ziemi 2067 mr. W 1827 r. było tu 57 dm., 309 mk. Istnieje tu na folwarku hodowla jedwabników, dla których założono plantacye morw. Poprzednio była tu cukrownia. 3.) **O** *Mała*, wś, pow. radzyński, gm. i par. Kąkolownica, odl. 16 w. od Radzynia, ma 4 dm., 48 mk. Fol. O. Wielka lit A. al. Stanisławów, z wsią O. Małą, rozl. w 1873 r. mr. 251: gr. or. i ogr. mr. 104, łąk mr. 44, pastw. mr. 10, lasu mr. 79, nieuż. mr. 20; bud. z drzewa 9; las nieurządzony. Wś O. Mała os. 5, z gr. mr. 56. 4.) **O.**, fol., os. włośc., i O. *Jankiew*, fol., pow. radzyński, gmina Biała, parafia Ulan, fol. ma 4 dm., 16 mk., ziemi 500 mr., zaś os. włośc. 23 dm., 326 mk., 53 mr. ziemi. W 1827 r. było tu 31 dm., 211 mk. O. Jankiew, fol., ma 3 dm., 8 mk., 68 mr. 5.) **O.**, pow. makowski, gm. Sielc, par. Szelków. W 1827 r. było tu 2 dm., 21 mk. *Br. Ch.*

Olszewo 1.) kol., pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Sąpolno, ma 52 mk. i 82 mr. obszaru. 2.) **O.**, okolica szlachecka, w dawnej ziemi łomżyńskiej, dziś w pow. łomżyńskim i ostrołęckim. W XV w. w dokumentach wspominane już są: Olszewo-Borki, O. Gębowizna, O. Przyborowo. Jestto gniazdo rodu Olszewskich. Obecnie istnieją: *O. Borki*, wś drob. szlachty, pow. ostrołęcki, gm. Nakły, par. Ostrołęka, młyn wodny. W 1827 r. było tu 12 dm., 47 mk. *O. Gębowizna*, wś drob. szlachty, pow. łomżyński, gm. i par. Sniadowo. *O. Przyborowo*, wś drob. szlachty, pow. łomżyński, gm. Kossaki, par. Rutki. W 1827 r. było tu 8 dm., 56 mk. 3.) **O.** *Góra* i *O. Małe*, wsie drob. szlachty, pow. kolneński, gm. Stawiski, par. Romany. W 1827 r. O. Góra miało 17 dm., 95 mk., O. Małe 4 dm., 23 mk. 4.) **O.**, os. młyn., pow. ostrołęcki, gm. Nakły, par. Ostrołęka. 5.) **O.**, wś włośc., pow. sierpecki, gm. Żuromin, par. Chamsk, odl. o 30 w. od Sierpca, ma 36 dm., 464 mk., 1261 mr. obszaru, w tem 50 mr. nieuż. i 674 mr. ornej ziemi. Jest tu wiatrak. 6.) **O.**, okolica szlachecka w dzisiejszym pow. mławskim, gm. Dębsk, par. Żmijewo. Leży nad rz. Giedniowką i Łydynią. W obrębie jej mieszczą się wsie: *O. Bołonki*, wś drob. szlachty nad rz. Giedniówką, odl. o 11 w. od Mławy, ma 9 dm., 99 mk., 248 mr.; *O. Borzymy*, wś nad rz. Gedniówką, odl. o 11 w. od Mławy, ma 8 dm., 124 mk., 230 mr., karczma; *O. Chlebowo*, fol., odl. o 10 w. od Mławy, ma 2 dm., 11 mk., 101 mr.; *O. Grzymki* wś drob. szlachty nad rz. Łydynią, odl. o 12 w. od Mławy, ma 10 dm., 61 mk., 180 mr., wiatrak; *O. Korzybie*, wś drob. szlachty nad rz. Łydynią, odl. o 13 w. od Mławy, ma 19 dm., 171 mk., 436 mr.; *O. Marcisze*, wś drob. szlachty, odl. o 12 w. od Mławy, ma 2 dm., 14 mk., 142 mr.; *O. Podtyszcze*, wś, pow. mławski, odl. o 10 w. od Mławy, ma 1 dm., 14 mk., 52 mr.; *O. Reszki*, wś, odl. o 11 w. od Mławy, ma 3 dm., 23 mk., w części drobna szlachta, w części włościanie i 19 mr. *O. Tosie*, wś drob. szlachty, odl. o 14 wiorst od Mławy, ma 12 dm., 81 mk., 132 mr. *Br. Ch.*

Olszewo 1.) fol. i os. karcz. nad rz. Straczą, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Swir, okr. wiejski i dobra Olszewo, 2 dm., 45 mk. katol.; gorzelnia, młyn z foluszem i tartakiem. Dobra O. z folw. Bakszty, Łuknów i 5 zaściankami leżą nad rz. Straczą, wpadającą łącznie ze Struną do Wilii, przy wielkiej, niegdyś komunikacyjnej drodze ze Święcian do Oszmiany i Wilejki. Znajdowały się przedtem w pow. oszmiańskim, przed rozdziałem powiatu tego na trzy: oszmiański, święciański, wilejski. Obszaru mają około 3500 dz. litewskich, z których połowa pod lasem. Przed uwłaszczeniem włościan należało 80 chat we wsiach: Stara Wieś, Narejsze, Grumbienięty, Borysy, Potrzebicze, Janukowicze, Kuciszki. Przeważnie uprawa żyta i kartofli. Przed laty należało O. do ks. Gasztołdów i do niedawnych czasów płacono z ich zapisu annuatę w ilości 100 złotych do kościoła w Krewie; następnie do Kociełłów i Koziełłów, a od XVII w. znajduje się w posiadaniu rodziny Chomińskich. Niegdyś wchodziły w skład majętności Bakszty, ale gdy w końcu XVII w. spalił się tam dom mieszkalny, Ludwik Jakub na Bakształach Chomiński, pisarz w. ks. litewskiego, marsza-

łek, chorąży, starosta sądowy oszmiański, przeniósł rezydencyą swoją do O., zuęcony zapewne powabną, górzystą miejscowością, wśród lasów sosnowych, rzek o brzegach obrosłych olchami, jezior (Hłubel, Hłubelek, Świnak, Głuche, Omieża). Wszystkie te warunki posłużyły do założenia w O. w ostatnich czasach obszernego parku, odznaczającego się pięknymi widokami. Właścicielem O. był do 1886, roku obecnie zmarły, generał Stanisław Chomiński. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: Stara, Grumbienięty, Narejsze, Janukowicze, Borysy, Potrzebiczo, Stanczyki i zaśc.: Kuczyszki, Jacyny, Bortliki i Kujele, w ogóle 334 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. 2.) **O.**, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, na płd.-zach. od Bielska a na płn.-zach. od mka Boćki, w pobliżu rz. Nurzycy, przy drodze z mka Kleszczele przez Boćki do Brańska. 3.) **O.** *Nowe* i *Stare*, dwie okolice u źródeł rzki Markówki, dopł. Miciki, w pow. bielskim gub. grodz., na płn.-wsch. od Brańska. 4.) **O.** *Rybałty*, wś nad rz. Pełchówką, pow. bielski gub. grodz., 7 dm., 36 mk., gleba pszenna, łąki, las budowlany; 50 dzies. przeszło w posiadanie Tutorskiego, który za nie zapłacił 1463 rubli.

Olszewo 1.) dok. *Wolszewo*, os. i okr. wiejski, pow. średzki, o 4 klm. na płd.-wsch. od Środy, par. Nietrzanów, poczt. i st. dr. żel. Środa. Ma 12 dm., 103 mk. katolików. Istniała przed r. 1580. 2.) **O.**, fol. dominialny, tamże, własność niegdyś Sczanieckich, należy no dóbr Nietrzanów, okr. domin. w Szlachcinie, 2 dm. i 90 mk. 3.) **O.**, dok. *Woliszewo*, niem. *Wulsch*, wś i okr. wiejski, pow. kościański, na płn.-wsch. od Śmigla, par. Górka Duchowna, poczt. i st. dr. żel. Stary Bojanów o 4 klm., 8 dm., 51 mk. 4.) **O.**, niem. *Wulsch*, fol., tamże, należy do okr. domin. i dóbr Staro-Bojanowskich. Około 1793 r. był własnością Aug. Bojanowskiego, szambelana. *E. Cal.*

Olszewo 1.) wś na Mazurach, pow. jańsborski, st. poczt. W. Rożyńsk. Jerzy v. Kolbitz, wójt piski, sprzedał tam r. 1506 Stańkowi, Jakubowi, Maciejowi i Narkowi Olszewskim 22 włók i 8 mr. boru. 2.) **O.** al. *Zawady*, wś, pow. ządzborski. W 1545 r. Jerzy Diebes, ssta ryński, sprzedał Grzegorzowi Monikowi 5 włók sołeckich, celem założenia wsi zwanej Zawady na 50 włókach chełmińskich. W 1565 r. nazywała się wieś już Olszewo; ks. Olbracht nadał w tym roku Sebastyanowi Czechańskiemu, plebanowi jańsborskiemu, 8 włók nadwyżki na prawie lennem. W 1662 r. dostał Jan Gryguć od ks. Fryderyka Wilhelma 2 włóki w. O. Dziś O. ma 536 mk. i składa się z *Adeliy O.*, *Mittel O.*, *Nieder O.*, *Ober O.* (wieś) i *Neue O.* (majątek); st. poczt. Szymonki. 3.) **O.** i *Kałtki*, dwie wsie, pow. łecki, st. poczt. Nowe Żuchy na Mazurach. W 1480 r. nadał Jan v. Tieffen, komtur brandeburski, Marcinowi Kałtce i Mikołajowi, każdemu 20 włók na prawie magdeburskiem, z obowiązkiem jednej służby zbrojnej (dla każdego). W 1600 r. mieszkali tam sami Polacy. 4.) **O.**, daw. też *Lipińskie*, wś, pow. oleckowski na Mazurach, stacya poct. Margrabowa, ma 670 mk. W 1870 r. było 513 pol., 123 niemców. Ks. Olbracht nadał r. 1563 Mikołajowi Lipińskiemu, ziemianinowi powiatu jańsborskiego, 6 włók sołeckich nad jeziorem olszewskiem, celem założenia wsi dannickiej na 60 włókach; 10 lat wolności. W 1858 r. znaleziono tu na polu pod kupą kamieni skarb bardzo ciekawy, składający się z kilku obrączek i 13 sztab z srebra dwunastolutowego, wartości 167 marek. Skarb pochodzi z czasów staropruskich; sztaby srebrne służyły oczywiście zamiast pieniędzy w ówczesnym handlu na zamianę. 5.) **O.**, wś na Mazurach, pow. węgoborski, z wybudowaniem Petersberg, st. poczt. Węgobork, 655 mk. (w 1860 r. było 673 mk.). Wieś założył r. 1562 Maciej Olszewski na 60 włókach, dziś obejmuje wieś tylko 51 wł. 15 mr. 6.) **O.**, al. *Buda Olszewska*, miejscowość w pow. gołdapskim, st. poczt. Bćwinki. 7.) **O.**, fol., pow. niborski, st. poczt. Lidzbark. 8.) **O.** i *Olszewko*, niem. *Gross* i *Klein Olschau*, wsie na Mazurach, pow. niborski, st. poczt. Nibork. R. 1419 nadał w. mistrz Michał Kuechmeister Mikołajowi Strube 10 włók w Olszewku na prawie magdeburskiem; r. 1498 odnowił Wilhelm hr. Eisenberg, wielki komtur, mieszkańcom Olszewka przywilej na 20 włók, oraz mieszkańcom wsi Olszewo przywilej na 20 włók chełmińskich. W XVII w. i później, było Olszewo w posiadaniu Olszewskich, Krokowskich, Rakowskich. O. ma 103 mk., Olszewko 91 mk. *J. K. Sem.*

Olszewski, pust., pow. odolanowski, par. Ołobok, 1 dm. i 10 mk. katol. Nie wykazane w nowszych skorowidzach urzędowych.

Olszewski młyn, pow. złotowski, ob. *Mayenthal.*

Olszewskie, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Jasiewo, o 9 w. od gminy a 42 w. od Święcian, 3 dm , 55 mk., w tej liczbie 45 kat. i 10 żydów (w 1864 r. 12 dusz rewiz.).

Olszewsko, przedmieście Koronowa, w pow. bydgoskim (t. IV, 413).

Olszniaki, przys. do wsi Kowalówki (t. IV, 515).

Olszniany, wś i folw., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 58 i 56 w. od Wilna; wś ma 6 dm., 69 mk., z tego 7 prawosł., 62 katol., folw. zaś 1 dm. i 2 mk. katol.

Olszno, pow. wyłkowyski, gm. Wojtkobole, par. Wiżajny.

Olszow, węg. *Olyso*, wś, hr. szaryskie (Węg.),

kościół katol. filialny, łąki, obszerne lasy, 248 mk.

Olszowa 1.) os. włośc., pow. nowo-miński, gm. Wiązowna, par. Glinianka. W 1827 r. był tu 1 dm., 3 mk. 2.) **O.**, pust., pow. będziński, gm. Gzichów, par. Będzin, ma 1 dm., 7 mk, ziemi 8 mr. 3) **O.**, wś, pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Grabów, ma 6 dm., 71 mk. i 186 mr. ziemi. 4.) **O.**, kol., fol. i wś nad rz. Bieliną, pow. brzeziński, gm. Łaziska, par. Ujazd. Odl. 27 w. od Brzezin, leży przy drodze z Ujazdu do Będkowa. Wś ma 16 dm, 112 mk; fol. ma 8 dm., 56 mk.; kol. ma 13 dm., 272 mk. W 1827 r. było tu 17 dm., 159 mk. O. należała pierwotnie do par. w Małczu (nieistniejącej obecnie). W pierwszej połowie XV w. Wojciech Jastrzębiec, zakładając parafią w Ujeździe (należącym do Rossoszy), odłączył od par. Małcz wsie: Olszowę i Popielawy i takowe wcielił do nowej parafii (Lib. Ben. Łask. II, 321, 322). Dobra O. składały się w 1885 r. z fol. O. i Helenów, z wsi O. i Maksymów; rozl. mr. 1031: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 63, pastw. mr. 11, lasu mr. 242, nieuż. mr. 45, razem mr. 616; bud. mur. 3, z drzewa 18; fol. Helenów, gr. or. i ogr. mr. 314, łąk mr. 31, pastw. mr. 10, lasu mr. 54, nieużyt. mr. 6, razem mr. 415; bud. z drzewa 5; las nieurządzony. Wś O. os. 57, z gr. mr. 190; wś Maksymów os. 6, z gr. mr. 198. 5.) **O.**, pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Goryń, odl. od Radomia 31 w., ma 11 dm., 104 mk., ziemi dwor. 45 mr. i włośc. 68 mr. 6.) **O.**, w dok. *Olschowe*, wś nad rz. Radomką i os. fabr., pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyśmierzyce, odl. od Radomia 11 w., ma 13 dm., 114 mk., ziemi włośc. 168 mr. W 1827 r. było tu 12 dm., 77 mk. O. os. fabr. (huta szklana) miała 8 dm., 86 mk. Czy obecnie czynna, niewiadomo. Wspomina tę wieś Lib. Ben. Łask. (I. 665), jako zdawna należącą do parafii Wyśmierzyce. *Br. Ch.*

Olszowa, wś, pow. brzeski, na lewym brzegu Dunajca, przy gościńcu z Zakliczyna, (9·1 klm) do Wojnicza (224 mt. npm.). Wieś rozciąga się w dolinie rzeki, ale ku zachodowi wznosi się Bystra góra (328 mt.), pokryta lasem; ku południowi podnosi się położenie do 295 mt., ku północy zaś opada na 212 mt. Graniczy na północ z Sukmaniem a na południe z Rostoką i ma par. rzym.-kat. i kasę pożyczk. gminną z kapit. 757 zł. Z 423 mk. przebywa 18 na obszarze więk. posiadłości. Większa pos. (Ludw. z Zakliczyna Jordan Kochanowskiej) ma 91 mr. roli, 3 mr. łąk, 37 mr. pastw. i 164 mr. lasu; pos. mn. 302 mr. roli, 39 mr. łąk, 58 mr. pastw. i 255 mr. lasu. Kościół murowany zbudowano 1875 r., w miejscu starego z 1441 r. Czas założenia kościoła stał się powodem, że Długosz podaje w jednym miejscu (L. B. II, 308), że tu był kościół parafialny a w drugiem (L. B. II, 308), że ta wieś należała do parafii w Paleśnicy. W owym czasie posiadał tę wieś Koczonowski; oprócz łanów kmiecych były wtedy łany szlacheckie (praedium militare), z którego odstawiano dziesięcinę snopową do kościoła w Paleśnicy. W końcu była ta wieś dzierżawą królewską i płacono z niej 2216 zł. kwarty (Siarczyński rps. bib. Ossol. № 1826). Od rządu austryackiego nabył ją na początku b. stulecia Bogusz. *Mac.*

Olszowa, wś kośc., pow. ostrzeszowski, o 5 klm. na wschód od Kępna, przy drodze żel. wrocławsko-warszawskiej, par. w miejscu, poczt. i st. dr. żel. w Świbie (Louisenhof). W 1360 r. Przecław, biskup wrocławski, przekazał w dożywocie, między innemi włościami, także O. Stefanowi Gromassy, kan. poznańskiemu. Kościół parafialny pod wez. św. Mikołaja jest starszym od erekcyi Jana Szyszkowskiego, sędz. ziemsk. kaliskiego, i żony jego Jadwigi z Zarembów, z dnia 11 lipca r. 1659, jak o tem świadczy napis jednego dzwonu kościelnogo z datą 1619 r. Obecnie obchodzi się odpust Matki Boskiej bolesnej i św. Jadwigi; zaprowadzonem jest bractwo św. Jadwigi. Do r. 1819 sama O. tworzyła parafią. W skutek rozgraniczenia w. ks. poznańskiego oderwano część od par. wieruszowskiej, t. j. Kuźnicę-Skakowę, Mirków, Nową Wieś, Podzamcze i Świbę, i przyłączono r. 1821 do par. Olszowa. Różne poczynione na rzecz kościoła O. legaty przepadły. Kościół ma dwa cmentarze, a trzeci na Podzamczu około kaplicy św. Rocha. Dochody plebańskie wyłuszcza ks. Fabisz w swej Kronice dekanalnej kępińskiej na str. 158—160. Józef Chrzanowski, dziedzic jednej części O., zapisał r. 1848 testamentem dla szpitalników 40 zagonów ogrodu, zobowiązawszy sukcesorów do wystawienia szpitalu, który wykończono w r. 1854. Obecnie składa się ta wieś z następujących części: Olszowa I, wś i okr. wiejski, ma 39 dm. i 279 mk., 249 katol. Do okręgu należy wybudowanie „Starucha". Olszowa I, fol. i okr. dom., własność Józefa Daszkiewicza, 10 dm. i 130 mk., obszaru 299·54 ha, t. j.: 247·59 roli, 21.49 łąk, 22·17 pastw., 2·56 lasu, 5·44 nieuż. i 0·38 wody; cz. doch. grunt. 3861 mrk. Olszowa II, wś i okr. wiejski, ma 36 dm, 240 mk., 199 katol., 84 prot. i żydów. Olszowa II, fol. i okr. domin., 3 dm., 21 mk., własność niegdyś Siewierskich, należy dziś do Heinricha Paetzold, obszaru ma 174·14 ha, t. j. 146·30 roli, 15·25 łąk, 7·94 pastw. i 6·65 nieuż.; cz. doch grunt. 1899 mrk. Olszowa III, fol. i okr. domin., 3 dm., 21 mk., obszaru 154·80 ha, t. j. 144·50 roli, 5·38 łąk, 4·34 nieuż. i 0·58 wody; cz. doch. grunt. 2530 mrk. W wszystkich 3 fol.

i okr. domin. jest 169 kat. i 15 prot. *E. Cal.*

Olszowa 1.) 1302 *Olsoua*, wś i dobra, pow. strzelicki, parafia Klucz, ludność katolicka. W 1843 r. 43 dm., 374 mk. Na obszarze większej posiadłości uprawa wina, hodowla owiec, stadnina, łomy kamienia wapiennego, piec wapienny. Do O. należą Johannishof i fol. Komorniki. 2.) **O.**, niem. *Ollsche*, wś, pow. mielicki, par. Żuława (Sulau), ludność katol. i ewang., dwie szkoły. 3.) **O.**, kol., pow. kozielski, należy do gm. wiejskiej Cisek.

Olszowa Dąbrowa, wś, pow. kozienicki, gm. Bobrowniki, par. Głowaczew, odl. od Kozienic 29 w., ma 14 dm., 99 mk., ziemi włośc. 286 mr.

Olszowa Wola 1.) wś i fol., pow. włocławski, gm. i par. Lubień, ma 197 mk., 770 mr. ziemi dworsk. i 59 mr. włośc. W 1827 r. było tu 7 dm., 36 mk. 2.) **O. W.**, wś, fol. i os. karcz., pow. rawski, gm. i par. Lubania, odl. 25 w. od Rawy. Wś ma 14 dm., 214 mk , fol. i os. karcz. 4 dm., 43 mk. W 1827 r. było tu 16 dm., 156 mk. Fol. i wś O. rozl. w 1885 r. mr. 653: gr. or. i ogr. mr. 469, łąk mr. 72, lasu mr. 99, nieuż. mr. 13; bud. mur. 3, z drzewa 9; płodozmian 8 i 14 polowy; las nieurządzony. Wś O. Wola os. 30, z gr. mr. 222. *Br. Ch.*

Olszowe błoto, kol., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki. par. Kikoł, odl. o 9 w. od Lipna, ma 3 dm., 17 mk., 36 mr. Powstała na obszarze dóbr Brzeźno.

Olszowice 1.) os. włośc. i dwor., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk, ma 1 dm., 4 mk., 1 mr. ziemi włośc., os. 2 dm., 8 mk., 52 mr. ziemi dwor. 2.) **O.**, wś, pow. noworadomski, gm. Dmenin, par. Kodrąb, ma 5 dm., 21 mk., ziemi włośc. 56 mr. 3.) **O.**, wś, pow. opoczyński, gm. Unewel, par. Tomaszów, odl. od Opoczna 21 w., ma 22 dm., 162 mk., ziemi włośc. 316 mr. *Br. Ch.*

Olszowice, wś, pow. wielicki, w okolicy pagórkowatej, pokrytej liściowymi lasami, urodzajnej, składa się z rozrzuconych chat na około stawu, zasilanego przez potok płynący od północy, z lasów góry Gorki (377 mt.) a odpływającego do Sieprawia pot., uchodzącego do Wilgi. Wznies. wsi wynosi 328 do 334 mt. Na wschód od wsi prowadzi droga z Mogilna na Siepraw do Myślenic. Na północ graniczy z Kopaniem, na zachód z Włosaniem, na wsch. z Łyczanką a na południe z Krzyżkowicami. O. należą do par. rzym.-kat. w Sieprawiu a urzędu poczt. w odległych o 6·1 klm. Mogilanach. Pos. więk. J. i T. Mieszkowskich, ma 86 mr. roli, 24 mr. łąk i ogr., 34 mr. pastw. i 94 mr. lasu; pos. mn. 152 mr. roli, 27 mr. łąk, 12 mr. pastw. i 6 mr. lasu. Długosz powiada (L. B. II, 133), że należała do Olszowskiego de Koszna h. Rawicz i miała 10 łanów kmiecych, łan szlachecki (praedium) i dawała 3 fertony dziesięciny prebendzie Gorzowskiej w Krakowie. Z łanu sołtysiego pobierał dziesięcinę pleban sieprawski, który prócz tego dostawał od kmieci półtora grosza podymnego od łanu. *Mac.*

Olszowiec 1.) wś włośc., pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Brochów, ma 84 mk., 331 mr. obszaru. Leży na obszarze dawnej Kampinoskiej puszczy, śród rozległych błót zwanych Olszowieckimi. W 1827 r. było tu 13 dm., 94 mk. 2.) **O.**, wś i os., pow. sochaczewski, gm. i par. Iłów, ma 26 mk. i 107 mr. obszaru. 3.) **O.**, wś, pow. lubelski, gm. i par. Bychawa. W 1827 r. było tu 14 dm., 90 mk. 4.) **O.**, fol., pow. nowo-aleksandryjski, gm. i parafia Markuszów, odl. 19 w. od Puław. Fol. O. rozl. mr. 313: gr. or. i ogr. mr. 239, łąk mr. 46, pastw. mr. 7, nieuż. mr. 21; bud. z drzewa 6; płodozmian 12 polowy. Fol. ten oddzielony od dóbr Markuszów. 5.) **O.**, pow. jędrzejewski, gm. Mierzwin, par. Imielno. 6.) **O.**, w dok, *Olschowyecz*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. Janków, par. Sławno, odl. od Opoczna 14 w., ma 17 dm., 156 mk., 1451 mr. ziemi włośc. i 363 mr. dworsk. W 1827 r. było tu 16 dm., 110 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 634, 36) w początku XVI w. wś ta należała do par. Sławno, lecz dziesięcinę pobierał wikary parafii tylko z łanów folwarcznych, wartość jej wynosiła około fertona. 7.) **O.** *Popławy*, wś, pow. opoczyński, gw. Janków, par. Sławno, odl. od Opoczna 14 w., ma 20 dm., 258 mk., 457 mr. ziemi dwor. i 308 mr. włośc. *Br. Ch.*

Olszowiec, przysiołek gm. Pysznicy, pow. niski. *Br. G.*

Olszowiec, kol., pow. rybnicki, należy do wsi Stodoł, ma os. leśną, 5 zagród i 31 mk. polaków.

Olszówka 1.) fol , pow. błoński, gm. Helenów, par. Brwinów. 2.) **O.**, fol., i *O. Brodki*, wś, pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umień, odl. od Koła 10 w.; wś ma 17 dm., 192 mk., fol. ma 6 dm., 16 mk. Fol. O. z wsią Brodki rozl. mr. 595: gr. or. i ogr. mr. 461, łąk mr. 47, pastw. mr. 17, lasu mr. 50, nieuż. mr. 20; bud. mur. 7, z drzewa 7; płodozmian 12 polowy. Wś O. Bródki os. 44, z gr. mr. 105. Według Lib. Ben. Łask. (II, 445) wś O., w par. Unyenye, miała zdawna osobne łany folwarczne dające dziesięcinę plebanowi w Umieniu; łany kmiece zaś dawały na rzecz stołu arcybiskupiego. 3.) **O.**, os., pow. będziński, gm. i par. Żarki, ma 1 dm., 4 mr. 4.) **O.**, wś, pow. konecki, gm. Pijanów, par. Pilczyca, odl. od Końskich 35 w., ma 14 dm., 94 mk., ziemi włośc. 152 mr. Wchodziła w skład dóbr Pilczyca Zaleśna. W 1827 r. było tu 7 dm., 60 mk. 5.) **O.**, wś i fol., pow jędrzejowski, gm. Wodzisław, par. Mieronice, odl. 17 w. od Ję-

drzejowa a 3 w. na zachód od Wodzisławia. W 1827 r. było tu 16 dm., 151 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II. 86, 88) O. należała do par. Mironice jeszcze w XIV w., jak o tem świadczy akt ponownej fundacyi parafii Mironice z 1439 r. Za Długosza w O. mieszkała drobna szlachta: Stanisław Olszowski, Jan Gamba, Piotr Radzeszowski, Mikołaj Momot, Mikołaj Belzowski. Kmieci było tylko czterech, pozostałe łany sama szlachta uprawiała. Dziesięcina, wartości do 2 grzywien, szła do Mironic. Dzierżawił tę wieś Jan Chryzostom Pasek przed 1670 r. i potem od 1676 do 1687 r. Dobra O. składały się w 1885 r. z fol. O. i Emilianów, wsi O., rozl. mr. 1402: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 816, łąk mr. 34, pastw. mr. 21, lasu mr. 187, nieuż. mr. 30, razem mr. 1088; bud. mur. 3, z drzewa 14; płodozmian 8 i 13 polowy; fol. Emilianów gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 18, pastw. mr. 25, nieużyt. mr. 8, razem mr. 314; bud. mur. 2, z drzewa 5; płodozmian 8 polowy, młyn wodny. Wś O. os. 22, z gr. mr. 209. 6.) **O.**, wś, pow. kielecki, gm. i par. Łopuszno. W 1827 r. było tu 8 dm., 49 mk. 7.) **O.**, pow. lubelski, gm. Bełżyce, par. Matczyn. *Br. Ch.*

Olszówka, rzeczka w gub. smoleńskiej i mohylewskiej, lewy dopływ Biesiedzi, lewego dopływu Soży, wpada pod mkiem Chocimsk.

Olszówka, potok górski, powstaje w obr. gm. Olszówki, pow. limanowski, z pod Szumiącej góry (834 mt.), u płn. podnóża Gorców zachodnich, płynie wąską doliną na płn. przez wś Olszówkę i na płn. granicy z Rabą Niżnią, wpada do Raby od lew. brzegu. Źródło 710 mt., pod kościołem w Olszówce 493 mt., ujście 425 mt. Długość biegu 5 klm. Przyjmuje liczne górskie strugi, między nimi od lewego brzegu pot. Kurkę, wpadającą do O. poniżej kościoła w Olszówce. *Br. G.*

Olszówka 1.) karczma w gm. Cerekiew, pow. bocheński. 2.) **O.**, przys. gm. Wrzępia, pow. bocheński. 3.) **O.**, część wsi Woli Rzędzińskiej, pow. tarnowski. 4.) **O.**, folw. w Tymowy, pow. brzeski, w zachodniej stronie wsi, w miejscu, w którem się od gościńca z Lipnicy do Zakliczyna oddziela droga wiodąca na południe do Jurkowa.

Olszówka 1.) al. *Olszewko*, niem. *Olschowken*, młyn nad Jonką, dopływem Wierzycy, pow. starogardzki, st. poczt. i par. ew. Skurcz, kat. Nowa-cerkiew, odl. od mta pow. $2^3/_4$ mili, 342·67 mr. obszaru. W 1868 r. 3 dm., 41 mk., 29 kat., 12 ew. Na pograniczu tej osady z gruntami wsi Piły, na wzgórzu lewego porzecza rzeczułki Liszki i niedaleko skarbowego lasu borkowskiego, odkryto w r. 1856 skrzynkowy grób kamienny, niezwykłej wielkości, 6 mt. długi a 1·56 szeroki. Wewnątrz grób ten napełniony był przeszło 200 urnami (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. przez Ossowskiego, str. 45). 2.) **O.**, niem. *Olschowken*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. poczt. i par. ew. Gardeja, 3 klm. odl., kat. Gr. Schoenwalde. W 1868 r. 15 bud., 6 dm., 95 wyłącznie ow. mk., 180 ha roli or. i ogr., 28 łąk, 17 pastw., 6 lasu, 4 nieuż., razem 235 ha; czysty dochód z gruntu wynosi około 1750 mrk.; hodowla bydła i owiec. *Kś. Fr.*

Olszówka, ob. *Olszewka*.

Olszówki, grupa chat w gm. Paleśnica, pow. brzeski. *Br. G.*

Olszówki *Wielkie* i *Małe*, wś, pow. sycowski, par. Twarda Góra (Festenberg). Ludność ewang. przeważnie.

Olszownica, wś, pow. opatowski, gm. i par. Baćkowice, odl. od Opatowa 11 w., ma 38 dm., 293 mk., ziemi dwors. 262 mr. i 441 mr. włośc. W 1827 r. było tu 20 dm., 134 mk. Według Długosza (Lib. Ben. II, 468) wś Olschownicza należała do bisk. kujawskich. Było tu 19 łanów kmiecych, dających biskupowi dziesięcinę wartości do 15 grzywien. Istniało też sołtystwo na trzech łanach, dające dziesięcinę pleban. w Baczkowicach, wartości do 20 grzywien. Według drugiego opisu tej wsi (I, 624), prócz podanych wyżej szczegółów, kmiecie płacili 16 groszy czynszu, 7 groszy na św. Trójcę a 9 gr. na św. Marcin. Sołtys obowiązany był służyć wojskowo i listy wozić. We wsi były dwie karczmy, sołtysia i biskupia. Ostatnia dawała 3 flor. czynszu w dwu ratach. Kmiecie prócz czynszu pieniężnego dają po 2 koguty, sery i 30 jaj z łanu, obowiązani do powaby i robocizn na rzecz biskupa.

Olszowski, potok, wypływający z pod góry Bąkowa (766 mt.), w obr. Pewli Wielkiej, pow. żywiecki, stanowi źródlane ramię rzeki Pewelki (ob.). *Br. G.*

Olszowy Młyn, młyn w Laskowej, pow. wadowicki. *Br. G.*

Olszowy Potok, pot. gór., wypływający na płn. stoku pasma Gorców, z pod grzbietu Obidowca, w dolince zwartej od płd.-zach. grzbietem Obidowca, a od płn.-wsch. grzbietem Turbacza, w obr. gm. Poręby Wielkiej, pow. limanowski. Płynie na płn.-zach., potem na płn. i w osadzie Hucisku łączy się z Turbaczem, tworząc pot. Koninkę. Długość biegu 4 klm. *Br. G.*

Olsztanka, wś nad rz. Winiewką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 36 w. od Oszmiany, 12 dm., 52 mk. katol.

Olsztyn 1.) u Długosza *Holsthyn*, os. miejska i ruiny zamku, pow. częstochowski, gm. i par. Olsztyn, leży w odl. 12 w. na południ. od Częstochowy, śród piaszczystego płaskowzgórza, z którego w okolicy O. występuje całe pasmo skalistych wyniosłości, złożonych z wapienia jurajskiego. Osada ta posiada ko-

ściół par. murowany, szkołę początkową, urząd gminny, 108 dm. (2 mur.), 703 mk., 3421 mr. ziemi do mieszczan należącej, lecz w tem 2074 mr. piasków i nieużytków. W 1827 r. było tu 100 dm., 506 mk.; w 1862 r. 628 mk., w tem 93 żydów. Początkiem osady był niewątpliwie zameczek na skale, wzniesiony przez jakiegoś niemieckiego przybysza. Nazwa pierwotna brzmiała Holstein (wydrążona skała) i odnosiła się do licznych grot w tutejszych skałach wapiennych. Tu osadzony i głodową śmiercią ukarany został w 1358 r. głośny Maćko Borkowic, wojewoda poznański. Podobno Kazimierz W. wzniósł tu czy też rozszerzył i umocnił pierwotną warownię. W 1370 r. O. wraz z ziemią wieluńską dostał się jako lenno Władysławowi, ks. opolskiemu, lecz Władysław Jagiełło unieważniwszy to nadanie, odebrał w 1396 r. O. i jako starostwo wcielił do Korony. Długosz mówiąc o tem (Lib. Ben. III, 121) fakcie, wymienia nadania ks. opolskiego klasztorowi częstochowskiemu a między innemi dziesięciny miodowe z wsi: Przemułowice i Przewodziszowice. U podnóża zamku tworzyła się osada zwana Olsztynek, której Kazimierz Jagiellończyk w 1488 r. nadał prawo miejskie niemieckie, 140 łanów ziemi, z tych 2 na wystawić się mający kościół, 4 zaś dla dziedzicznego wójta Pawła z Szczekocin, dzierżawcy zamku. Uposaża go dochodem z łaźni, pozwala mu pobierać 6-ty denar z czynszu miejskiego, a 3-ci od kar przysądzonych. Obdarza mieszczan prawem niemieckiem, stanowi targ tygodniowy, uwalnia osiadających od danin, czynszów, podwód, stacyi i wszelkich podatków na lat 24. Lustratorowie 1564 r. podają: „Pithani wielie miesszczan od thego czasu osziadlo y wielie czinszu placzą, powiedzieli, ze ich niemas wyęnczei thilko 24, maią rol pothrossze czo sobye przikopali, alie czinszow zadnich nieplaczą, ani z rol, ani z domów, ani z ogrodów, thilko posługi do zamku wirządzają, tho iest, podrosz pieszo, w lowi s sziecziami, kazdi dzień plewidło. Urząd Stharoszczinski okazowal skalę iednę, na kthorei polowicza zamku, ku bramie sthoi. A isz iesth tha wszithka skala sprzirodzenia klowthami y na wielu mieszczach czcza, bo w niei są iamy, dlia tego ią Olsthain przezwano, thedi od wiathrow a od niepogoth one klowthi miedzi skalą kthore są przerasthale drobnim kamienim, wikruszaią szie y wipadaią. Za czim sie skala rozstempuie y posziada na dol. A za thim thesz muri, kthore na niei sthoią, thedi sie iusz na wieliu mieszczach porisowali. Acz z iednei sthroni podpasano filarem nowem, alie thrzeba prethko liepszey radi dacz y opathrzenia około thei skali.“ Stronnicy Maksymiliana, arcyks. rakuskiego, nie mogąc nakłonić dowodzącego załogą Kaspra Karlińskiego do poddania zamku, przypuściwszy szturm (1587 r.), wystawili na czele wojsk syna jego z piastunką. Poznał swe dziecię Karliński, lecz po krótkim namyśle sam daje ognia z działa. Poległo niemowlę, lecz Cezarianie, jak ich zowie Bielski, do odrotu zmuszeni zostali. Lustracya 1660 r. opiewa: „opowiadały się mieszczankowie, iż nie mało gruntu piasek im pozasipował, z którego iednak podatki wszytkie y ciazary Rplitey, lubo pozytku nie maią, ponosić muszą“. Już wówczas znacznie nadwerężony zamek, zostawiony bez należytego opatrzenia, coraz więcej niszczał. Lustratorowie 1789 r. podają: „Sstwo to niegrodowe w possessyi jest JW. Stan. Sołtyka, podstol. kor. Mieszczanie mają wolną propinacyą przez licytacyą i wrąb w puszczach król. na opał i budowlą. Do naprawy grobel i tamów wychodzić powinni. W lasach, gdyby się pożar ognia miał okazać, każdy z osoby swojej wysłać obowiązany do bronienia, a gdyby który nie wysłał, podpadać będzie karze grzywien trzech. Powinni mleć w młynach nie innych jak starościńskich za oddaniem miarki prowentowi staroś., a gdyby który był postrzeżony w obcym młynie mleć, obowiązany będzie oddać miarkę do prowentu. Mieszczanie płacą corocznie łojowego i łopatkowego zł. 12, garcowego zł. 12, rolnego czyli zagonowego płacili dawniejszemi czasy zł. 130. JW. Starosta zapobiegając całości lasów, uchylił ich od kopanin niektórych i zmniejszył im płacy rolnego zł. 60. A że my spostrzegliśmy niwy przez mieszczan wykopane i uznaliśmy więcej bydź użytecznemi na lasy, niżeli na pola orne, zaczym nakazujemy, tak mieszczanom, jako i JW. Ście, aby więcej nie siali tych niw, ale całkiem na lasy ich zapuścić. Przez wielość piasków okrąg miasta otaczających, dla wstrzymania onych zalecamy, aby mieszczanie szarwarki ułożywszy, wierzbami lub inną drzewiną zasadzali jak najwięcej i konserwę zachowali, aby bydło nie psuło. Nieposłuszny zaś każdy w rekwizycyi grzywien 6 podpadać ma, a takowe na najęcie najemników do sadzenia drzew obrócone bydź mają. Starostwo, wójtostwa i wszystkie królewszczyzny wnoszą do skarbu kor. na rok zł. 34760, gr. 20“. Kościół parafialny istniał zapewne w chwili nadania osadzie praw miejskich, stanowił on filią Mstowa i dopiero w 1552 r. została tu ustanowiona parafia przez arcyb. Mikołaja Dzierzgowskiego. Po spaleniu wzniesiony na nowo z materyału dostarczonego przez ruiny zamku w 1729 r. Poświęcał go Wessel, bisk. inflancki, a budowę popierał ks. Jerzy Lubomirski, ststa olsztyński Zamek zrujnowany nie tylko przez wojny i szturm Szwedów w 1656 r., ale przez osuwanie się wietrzejących skał, na których został wzniesiony, przedstawia dziś szczątki trzech baszt

i łączących je murów. Dawniej składał się on z dwóch części: górnej, właściwej twierdzy, i dolnej mieszkalnej, każda miała oddzielny dziedziniec i oddzielone były przez mury. Naprzeciw zamku wznosiła się oddzielna baszta obronna. Opis O. z rysunkiem podał „Tygod. Illustr." (1863 r. VII, 237, z 1874 r., str. 347), „Kłosy" (t. XVII, str. 270) i „Tygod. Powszechny" (z 1884 r. № 4). O. par., dek. będziński, ma 2282 dusz. O. gm. należy do s. gm. ok. VI w os. Janów, st. poczt. Częstochowa, ma 11,221 mr. obszaru i 4414 lud., w tem 4164 katol. i 250 żydów. Olsztyńskie starostwo niegrodowe leżało w wwdztwie krakowskiem, pow. lelowskim. Podług lustracyi z r. 1660 obejmowało: zamek olsztyński, miasto Olsztyn i wsie: Zrembicze, Krassowa, Czatachowa, Turów, Biskupice, Kusięta, Suliszowice, Siedlec, Przemiłowicze, Jachimów i Ciecierzyn. W r. 1771 posiadał je Franciszek ks. Lubomirski, miecznik kor., opłacając zeń kwarty złp. 8,060 gr. 4, a hyberny złp. 2,831 gr 14. Na sejmie z r. 1773—1775 nadały Stany Rzpltej to sstwo w emfiteutyczne posiadanie Potockiemu, sstcie smotryckiemu. Dawniej zwano je sstwem holsztyńskiem. W 1818 r., z dóbr tych utworzono olsztyńską ekonomią dóbr rządowych. 2.) **O.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Bełchatówek, par. Grocholice, ma 9 dm., 94 mk., ziemi włość. 139 mr. W 1827 r. było tu 2 dm., 15 mk. *Br. Ch.*

Olsztyn, niem. *Allenstein*, miasto powiatowe w Warmii, pod 53° 47′ półn. szer. i 38° 9′ wsch. dług., wzn. 110 mt. npm., nad rz. Łyną (niem. *Alle*), odl. o 163 klm. od Torunia. O. w 1885 r. miał 11,294 mk., poprzednio liczono 7,610 mk., w tem 2,500 Polaków. Co do wyznania: 5,595 katol., 1684 ewang., 331 żydów. W 1816 r. miał O. 2,078 mk., w 1861 zaś 4,271, a w tem 1841 polaków, 2430 niemców. Miasto posiada stary zamek krzyżacki, kościół katolicki, restaurowany 1865—1871, 3 kaplice katol., kościołek ewangielicki, synagogę, gimnazyum, sąd ziemiański, sąd przysięgłych, szpital św. Maryański, odlewnią żelaza, fabrykę zapałek i t. d. Prowadzi znaczny handel drzewem, bydłem i chmielem. O. jest stacyą kolei toruńsko-wystruckiej; boczne koleje są: Olsztyn-Szczytno-Jańsbork, Olsztyn-Kobbelbude, Olsztyn-Gueldenboden. Istnieje projekt utworzenia nowego obwodu regencyjnego z południowych powiatów obwodów regencyjnych królewieckiego i gąbińskiego, którego stolicą ma być Olsztyn. Miasto posiada piękne lasy. Od r. 1884 przebywa w mieście batalion strzelców. Z większych budynków zasługują jeszcze na wzmiankę koszary wojskowe i rzezalnia. Gimnazyum liczy około 230 uczniów (katolicy są w mniejszości). Dawniej miejskie, przeszło w r. 1885 na koszt państwa, pod warunkiem, że miasto zbuduje nowy gmach gimnazyalny i rocznie będzie dopłacać 15,000 marek. W 1885 r. rozpoczęły się roboty przedwstępne dla przeprowadzenia kolei z O. przez Olsztynek do Iłowa nad granicą królestwa polskiego. Obecnie wychodzi w O. polska „Gazeta Olsztyńska", wydawana na wyraźne życzenie polskich włościan w Warmii. Zamek i kościół farny wzniesione zostały r. 1315, założenie miasta nastąpiło wedle przywileju fundacyjnego dopiero w r. 1353 przez szlachcica Jana de Leyssen, a t. zw. „Nowemiasto" otrzymało prawa miejskie dopiero r. 1378. W początku przeznaczono 100 włók dla miasta, które jednak r. 1677 posiadało 192 włók. W 1410 r. poddał się O., jak cała Warmia, Jagielle, a r. 1414 wzięli Polacy je znowu w posiadanie na krótki czas. W 1440 r. O., wówczas zamek najznaczniejszy w tych stronach, stoi po stronie związku jaszczurczego, do którego w 1454 r. otwarcie przystąpił. W następnym roku jednak poddało się na nowo zakonowi, choć kanonicy kapituły fromborskiej, której własnością było całe starostwo olsztyńskie, byli temu przeciwni. Dowódzca jednak żołnierzy krzyżackich Jerzy de Schlieben, wziął r. 1456 zamek w posiadanie, wypędził kanoników, przywłaszczył sobie wszystkie ich kosztowności i spustoszył okolicę. W tymże roku, gdy zakon żołdu przyrzeczonego płacić mu nie mógł, sprzedał miasto Polakom (jak to inni dowódzcy czynili z innemi miastami), nie myślał jednak o odstąpieniu, lecz pozostał na zamku jako przeciwnik Polaków, przeciwnik kanoników, których własność miał obronić, przeciwnik biskupa, pod którego duchowną jurysdykcyą miasto było, a nieposłuszny też zakonowi. Na klątwę rzuconą z Rzymu (z powodu obchodzenia się z kanonikami) nie zważał, a dopiero w 1460 r., gdy w mieście, które się spaliło r. 1458, i w okolicy zupełnie spustoszonej, nic już nie było można rabować, oddał kanonikom w drodze układów zamek i miasto. W grudniu 1463 r. szturmowali Polacy O., cofnęli się jednak przed wojskiem zakonu; w następnym roku Jan Szalski, dowódca korpusu polskiego, wziął miasto i zaczął układy z biskupem Pawłem, który wraz z kapitułą poddał się jeszcze w tymże 1464 r. Polakom. Odtąd należał O. z całą Warmią do Polski. Ponieważ O. stanowił własność kapituły, rezydowało więc zawsze kilku kanoników na zamku tutejszym, a Mikołaj Kopernik także przez pewien czas tu mieszkał. Jeszcze dziś pokazują na zamku celę wielkiego astronoma, ozdobioną merydyanami i figurami astronomicznemi, które on na ścianie malował. Kopernik też urządził wodociąg, który miasto zaopatrzył w wodę. W latach 1626 i 1657 spustoszyli Szwedzi okolicę

i zabrali z Olsztyna kilka cennych ksiąg, dziś w archiwum sztokholmskiem zachowanych. W 1663 r. zniszczył miasto wielki pożar. Po okupacyi Warmii przez Fryderyka Wielkiego w jesieni r. 1772, ustała świecka jurysdykcya kapituły w Olsztynie, pozostała tylko duchowna jurysdykcya biskupa. Zaraz w następnym roku d. 26 maja 1773 r. pastor Żacha z Olsztynka na Mazurach odprawił ewangielickie nabożeństwo na zamku olsztyńskim, a od r. 1793 otrzymało miasto stałego pastora. W 1802 r. zapadł się kościół św. Ducha i już nie został odbudowany; w r. 1806 kościół św. Krzyża został rozebrany. W r. 1807 musiało miasto zapłacić Francuzom 2384 talarów kontrybucyi wojennej. Dnia 3 lutego 1807 roku stał Napoleon całą godzinę konno na rynku olsztyńskim. Pruski strzelec Rydzewski, wdrapawszy się na jeden dom, na dachu w rynnie stojąc, już odciągał był kurek swej ostro nabitej fuzyi, wprost mierząc w cesarza, zdołano mu jednak przeszkodzić. Miasto w tych czasach cierpiało ogromnie. W 1503 r. urodził się w Olsztynie Łukasz David, któremu zawdzięczamy obszerną kronikę pruską. David był urzędnikiem dworskim w Królewcu u ks. Olbrachta, fundował w Lipsku stypendyum dla akademików Prus Wschodnich, i umarł r. 1583. Kronika jego, nad którą pracował przez 40 lat, wydaną została dopiero w r. 1812 przez dyrektora archiwum dr. Hennig. W 10 księgach opisuje ona dzieje pruskie aż do bitwy pod Grunwaldem. *Olsztyński powiat*, największy z pow. warmińskich, ma 24·60 mil kwadr., 62,331 mk., pomiędzy którymi 36,500 Polaków. Co do wyznania: 56,998 kat., 4,831 ew. i 481 żydów. W 1819 r. miał powiat 25,370 mk., r. 1840: 34,865, a r. 1864: 47,901 (z których 35,529 Polaków). Długość powiatu wynosi $6^1/_2$ mil, szerokość 6 mil. Południowa część powiatu jest wyżyną górzystą i pokrytą lasami, w niektórych miejscach wynosi się ona do 400 stóp npm., jak pod Jełgunią i Stabigodą. Z lasów, które w ogóle obejmują około 5 mil kwadr., zasługują na wzmiankę: Ramuk, Kudypy, lasy należące do Tabórza w pow. ostródzkim i do Sadłowa w pow. reszelskim. Jezior powiat dużo posiada, największe są: Łańsk pod Wutrynami (4,000 mr.), na którem kilka wysp, jak: Stodółka, Pawłosiew, Pryki, Grzyb, Płuśne pod Pluskami (3,500 mr.), Wadąg (2500 mr.), jezioro Klebarskie (2,500 mr.). Bardzo znaczną jest też liczba stawów, źródeł i bagien. Największe rzeki są: Łyna (niem. Alle), Passarya (Passarge) i Pisz (Pissa). Łyna, pochodząca z pow. niborskiego, płynie przez jezioro Łańsk i Ustrych i jest dość szeroką. Wodospad jej wynosi od jeziora Łańsk do młyna olsztyńskiego (2 mile) 76 stóp 10 cali. Pisz pochodzi, z jeziora Pisz, przyjmuje pod Wartemborkiem rzeczkę Kirmas, płynie przez jezioro Wadąg i wpada pomiędzy Olsztynem i Dywitami pod naz. Wadąg do Łyny. Passarya stanowi zachodnią granicę powiatu, źródło jej znajduje się niedaleko od Gryźlinów. Grunt w powiecie jest częściami urodzajny, częściami ubogi z powodu licznych kamieni i lotnego piasku. Na obszarze powiatu było w 1866 r. w ogóle 536,551 mr. ziemi, a w tem 516,273 mr. opodatkowanej. W tej liczbie było: roli ornej 213,678 mr., ogrodów 484 mr., łąk 41,576 mr., pastwisk 94,279 mr., borów i lasów 133,929 mr., wód 30,543 mr., nieużytków 1,781 mr. Wszystkie grunta rozdzielone między 2 gminy miejskie (Olsztyn i Wartembork), 140 wiejskich i 89 dóbr samodzielnych. W 1864 r. powiat O. miał 11,460 koni, 24,287 sztuk bydła, 54,499 owiec, 9,035 świń, 282 kóz, 2,384 ulów. Powiat posiada dwa miasta (Olsztyn i Wartembork), 44 dóbr i 130 wsi i obejmuje dekanaty Olsztyn, (parafie: Olsztyn, W. Bartąg, Brunswałd. Gietrzwałd, Dywity, Gutkowo, Gryźliny, Jonkowo, Neu Kokendorf, Szombruk, Szombark, Wutryny) i Wartembork (parafie: Wartembork, Stary Wartembork, W. Bartołty, Klewki, W. Klebark, Lamkowo, Purda, Ramsowo, Sętal). Za czasów staropruskich należały terytorya Bartąg i Gągławki (stanowiące dzisiejszy powiat olsztyński) do ziemi gołędzkiej (Galindien). Po organizacyi biskupstw pruskich, dostały się terytorya te r. 1254 do Warmii, utworzono wtedy starostwa olsztyńskie i wartemborskie, z których pierwsze było pod rządem kapituły, drugie pod rządem biskupa. Kolonizacya, jak na całej Warmii, była niemiecka; dopiero od początku panowania polskiego na Warmii zaczęła się kolonizacya polska w południowych stronach biskupstwa. W ziemi gągławskiej mieli Polacy dobra jeszcze przed r. 1349; przywilej z r. 1393 wymienia pod Szenflisem „bona Poloni.“ Roku 1400 nabywa Andreas Polak majętność pod Olsztynem, r. 1361 miał Jan Milewski dobra Prossen, dziś Kellary od Jana Kelarskiego, który je posiadał r. 1375; Gryźliny miały zapewne już w 1480 r. polskich mieszkańców, gdyż „cura animarum et ecclesia“ powierzoną była Adamowi z płockiej dyecezyi. W Bogdanach osiedlił się r. 1493 Paweł Bogdan, Ottendorf kupili r. 1502 Mazowszanie Szymon z Przybyszewa i Sławski z Bystrego. Od tego czasu kolonizacya polska stała się coraz liczniejszą, a około r. 1600 w powiecie olsztyńskim mieszkali prawie sami Polacy. Z rodzin szlacheckich osiedli tu: Cichowscy, Badyńscy, Gnatowscy, Grzymałowie, Jagodzińscy, Kromerowie, Płacheccy. — Starzy Prusacy znajdowali się także w ziemi olsztyńskiej, natrafimy ich w Warkałach, Bar-

tęgu, Jomendorf, Wołówku, Szomfalcie, Marunach, Szałstrach, Likusach; wymarli i spolszczyli się jednak prędko, choć Łukasz David (obacz wyżej) znał jeszcze osobiście księdza w Klebarku, rodowitego Prusaka, który kazania miewał w języku staro-pruskim. Po okupacyi Warmii w 1772 r. stanowił pow. olsztyński część ówczesnego pow. licbarskiego i należał z całą Warmią aż do r. 1781 do Prus Zachodnich. Dzisiejszy powiat egzystuje od r. 1818. Dawniej żył w tych okolicach łoś, choć w niewielkiej liczbie, ostatni łoś utonął r. 1860 w lasach Ramuk w Łynie. *J. K. Sem.*

Olsztynek, niem. *Hohenstein*, w dok. *Parvum Olsztyn*, miasteczko na Mazurach, w wschodniej części pow. ostródzkiego, 166 mt. npm., nad rz. Jemiołówką (Amelingfluesschen), wypływającą z jeziora Jemiołowo (Mispelsee), i nad dwoma jeziorami. Odl. 32 klm. od Ostróda i 28 klm. od Olsztyna, posiada kościół katolicki, kościół ewangiclicki, gimnazyum (w starym zamku krzyżackim) i 2,467 mk., pomiędzy którymi 250 Polaków. Co do wyznania, to 1,958 ewangiel., 397 katol., 111 żydów. W 1816 r. miał O. 940 mk. Parafia ewan. (miasto i wsie okoliczne) liczy 3,344 Polaków i 1,966 Niemców. W staropruskiej ziemi saskiej na zachód od dzikiej puszczy Patrąk, egzystował już r. 1340 zamek olsztynkowski, należący do komturstwa Ostród, którego komturem od roku 1349 był Gunter v. Hohenstein; prawa miejskie otrzymała osada 1359 r., w którym w. mistrz Winryk v. Kniprode nadał mieszkańcom 30 włók ziemiańskich i 17 dannickich, na prawie chełmińskiem. W 1410 i w 1414 r. w sierpniu zdobyli Polacy O. na krótki czas. Dnia 13 lutego 1444 r. przystąpiło miasto do związku jaszczurczego, poddało się jednak r. 1454 w wrześniu zakonowi, który natychmiast 100 marek podatków nadzwyczajnych ściągnął z mieszkańców. W następnym roku obsadził O. dowódzca żołnierzy krzyżackich Moszek (Musigk) v. Swinau, przed tem komendant w Działdowie, zkąd go wyrzucili Polacy, którzy i w O. bardzo mu dokuczali. Mimo że O. z innemi miastami sprzedany został Polakom r. 1456, Moszek, podobnie jak v. Schlieben w Olsztynie, pozostał jedynym rzeczywistym panem miasta. Po skończeniu wojny został Olsztynek przy zakonie. W wojnie r. 1520 był w ręku Polaków. Po wprowadzeniu reformacyi założony tu został osobny kościół polski (dziś już nie istniejący), o którym pierwszy raz wzmiankują w r. 1579; aż do r. 1712 kościół w Kurkach był filią kościoła olsztynkowskiego. W 1626 r. mieli Polacy w O. i okolicy aż do Pasymia kwatery zimowe podczas wojny z Szwedami; r. 1656 w listopadzie i grudniu cierpiało miasto od Tatarów; r. 1709 przez mór spustoszone zostało. W 1807 r. mieli Francuzi tu kwatery, najprzód Ney, potem Augereau. Parafia katolicka założoną została r. 1868. Kaplica, znajdująca się pod jednym dachem z mieszkaniem duchownego, już nie wystarcza; zbierają więc fundusze na budowę osobnego kościoła. W O. urodził się d. 19 lipca 1764 r. zasłużony Krzysztof Celestyn Mrongowiusz, protestancki kaznodzieja polski w Gdańsku, który ułożył pomiędzy innemi bardzo dobry „Słownik języka polskiego“ i umarł r. 1855. Ojciec jego, Bartłomiej M., urodzony w Łupowie pod Szczytnem, był wówczas rektorem w Olsztynie i umarł r. 1800 jako pleban w Marwałdzie. Dr. M. Toeppen, będąc dyrektorem gimnazyum olsztynowskiego, ogłosił w programach gimnazyalnych, „Geschichte des Amtes und der Stadt Hohenstein“ (1859 i 70). Tutejszy profes. J. Heinicke napisał r. 1853 rozprawę o Janie Zamoyskim, wielkim kanclerzu kor. polskiej, a w 1874 r. o Rokoszu szlachty polskiej przeciw Zygmuntowi III. W r. 1849 zaczął w Olsztynku wychodzić „Przyjaciel Ludu“ pod redakcyą wyższego nauczyciela gimnazyalnego Dudka. Pisemko to pisane w języku polskim, ale w duchu niemieckim, niespełna rok wychodziło. *J. K. Sem.*

Olsztyńskie wzgórza, stanowią grupę skalistych wapiennych wyniosłości, wznoszących się w okolicy Olsztyna, w pow. częstochowskim, śród wyżyny stanowiącej niejako przejście od wyniosłości Szląska do olkusko-krakowskiego płaskowzgórza. Wzgórza te dochodzą do 1,200 st. npm. Tuż przy Olsztynie znajduje się wielka skała, na której sterczą ruiny zamku. Dalej ciągną się cztery pasma skał. Najwyższe zwane Pustelnica, mieści długą, rozległą grotę, obfitą w stalaktyty, malowniczo zwieszające się od sklepienia. Jaskinia ta mało bywa zwiedzaną z powodu trudnego dostępu przez otaczające piaski. Drugie pasmo skał nosi nazwę Poprzecznych, trzecie, równoległe, Sokola, a czwarte najmniejsze: Karzełek. Ob. „Opis podróży po kraju“ (Bibl. Warsz. 1848, I, 47) i „Częstochowskie strony“ E. Chłopickiego (Tyg. Illustr. z 1874 r.).

Olszyc, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Wodynie, ma 27 dm., 260 mk., ziemi 122 mr. W 1827 r. było tu 18 dm., 146 mk.

Olszyca al. *Mańco*, jezioro w pow. borysowskim, ob. *Mańco*. *A. Jel.*

Olszyca, mylnie *Oleszyca*, niem. *Olczyca*, jezioro w pow. ostrzeszowskim, o 8 klm. na zachód od Ostrzeszowa, w pobliżu Szklarki Myślniowskiej; ma obszaru około 1 klm kwadr.; spływa do Olszynki, która z jez. Zborowcem zasila Barycz.

Olszyn, wś, fol. i leś. os., pow. konstantynowski, gm. Rokitno, par. kat. Janów, obrz. grec. Pratulin. Wś i fol. ma 34 dm, 305 mk.,

ziemi 2058 mr.; os. leś. 1 dm., 2 mk., ziemi 3 mr. W tem obszar dworski zajmuje 1222 mr. i należy do ks. Hohenlohe. W 1827 r. było tu 49 dm., 287 mk. *Br. Ch.*

Olszyn, wś, pow. oszmiański; w 1584 r. należał do Andrzeja Sulistrowskiego i jego żony Reginy z Wiazemskich, w XVII w. do Biegańskiego.

Olszyn, kol przy wsi Belśnice, pow. raciborski.

Olszyna 1.) os., pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze. Jest tu tartak. W 1827 r. było tu 2 dm., 8 mk. 2.) **O**.. os., pow. wyłkowyski, gm. Bartniki, par. Kieturwłoki, odl. od Wyłkowyszek 20 w., 1 dm., 31 mk. 3.) **O**. ob. *Olszyny*.

Olszyna 1.) al. *Kaszycki potok* (ob. *Kaszyce*), potok, powstaje w Kosienicach, w pow. przemyskim, z połączenia kilku strug, spływających od Rokietnicy i Maćkowic. Opłynąwszy wieś Kosienice, na granicy tejże z Ciemierzowicami zwraca się na płn.-wsch., płynąc podmokłemi łąkami po pod Ciemierzowice, następnie między Dmytrowicami i Kaszycami i podąża ku Zamojscu, gdzie od lew. brzegu zlewa się do Rady, dopływu Sanu. Długość biegu 14 klm. Spad wód: 244 mt. (połączenie strug źródlanych pod Kosienicami); 226 mt. (pod Ciemierzowicami); 201 mt. (ujście). 2.) **O**., rozległa łąka moczarowata, między płd. obszarem Niepołomskiej puszczy a częścią północną, Groblą zwaną. Wody spływające z niej tworzą potok Drwinkę, który minąwszy wś Drwinię, osadę Zieloną, poniżej Świniarowa (pow. bocheński), wpada do Wisły z praw. brzegu. Wznies. tych błot 190 mt. npm. *Br. G.*

Olszyna, wzgórze na granicy Dylągowej a Dąbrówki Starzyńskiej, w pow. brzozowskim; wschodnie stoki należą do Dylągowy, zachodnie do Dąbrówki. Od wschodu płynie potok Dylągówka, a od płd.-zach. Kruszelnica, oba prawe dopływy Sanu. Wznies. 456 mt. npm. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Olszyna 1.) os. w Zabłotcach, pow. brodzki. 2.) **O**. al. *Młyn na Olszynie*, młyn na obszarze Podkamienia, pow. brodzki. 3.) **O**., część Małnowskiej Woli i fol. zwany Kasperszczyzną, pow. mościski. 4.) **O**. al. *Szarobury*, grupa domów w Pietniczanach, pow. stryjski. 5.) **O**. al. *Olszyny*, przys. wsi Godowy, w pow. rzeszowskim. 6.) **O**., młyn we wsi Wieprzu, przy Andrychowie, pow. wadowicki.

Olszyna 1.) niem. *Olschina* i *Olczyna*, wś i okr. wiejski, pow. ostrzeszowski, o 4 klm. na płd.-zachód od Ostrzeszowa, u źródeł Olszynki. Par., st. poczt. i st. dr. żel. Ostrzeszów. W skład okręgu wchodzą: wś O. o 12 dm., 77 mk.; pustkowie Tabor o 6 dm., 45 mk.; Krzyżowa Droga o 3 dm., 22 mk.; Olszyna-Budy o 16 dm., 104 mk.; Olszyna-Pustkowie o 16 dm., 122 mk.; Wyrębacz o 1 dm., 11 mk. Cały okręg ma 390 mk., 191 kat. i 198 prot. Większa własność w O., z obszarem 252·60 ha, należy do Graupner'a. 2.) **O**., fol. i okr. domin., tamże; fol. ma 20 dm., 177 mk., obszaru 1389·41 ha, t. j. 368·15 roli, 61·81 łąk, 52·02 past., 862·03 lasu, 38·92 nieuż. i 6·38 wody; czysty dochód grunt. 3982 mrk.; gorzelnia, huta szklana i cegielnia. Właścicielami byli kolejno od r. 1845 Pringsheim, Rembowski, Meyer Katzenellenbogen, a obecnie Landowski. W skład okr. dom. wchodzą: huta szklana Omięciny (Charlottenhuette), fol. Kuźniki. młyn Rożany i karczma Justynka. Cały okr. ma 303 mk., 198 kat. i 105 protest. 3.) **O**., papiernia na Olszynce, tuż pod Olszyną, pow. ostrzeszowski. 4.) **O**., niem. *Neukrug*, podleśnictwo, pow. obornicki, o 4 klm. na płn.-wschód od Gośliny Długiej; poczta Goślina nadleśnictwo w Kątach (Eckstelle II); 1 dm. i 9 mk. 5.) **O**., niem. *Erlenhain*, dom borowy z 5 mk., pow. obornicki. W miejscu tej O. stać miała niegdyś wieś *Olsewa Straka*, którą książę Władysław nadał r. 1296 Mikołajowi, wojew. pomorskiemu. *E. Cal.*

Olszyna 1.) fol. dóbr Kokocice, pow. rybnicki; ludność polska. 2.) **O**., niem. *Oltschinna*, fol. dóbr Orzesze, pow. pszczyński.

Olszyniak, młyn, pow. garwoliński, gm. Kłoczew, par. Korytnica.

Olszynica 1.) pow. rybnicki, fol. do Turzy i 2.) **O**., tenże powiat, fol. do Łazisk.

Olszynik, grupa zabudowań w Skidzyniu, pow. bialski. *Br. G.*

Olszynka 1.) strumień, powstaje w obr. gm. Jodłówki Tuchowskiej, pow. tarnowski, z pod góry Brzanki (538 mt.), z kilku strug, łączących się na obszarze Olszyn (pow. gorlicki). Podąża na płd.-wschód przez Olszyny, a przybrawszy kierunek wschodni, płynie między domostwami wsi Ołpin (pow. jasielski); w Szerzynach zwraca się na płd., przerzyna Święciany i w Siepietnicach wpada do Ropy z lew. brzegu. Długość biegu 24 klm. Przyjmuje obustronnie liczne strugi. 2.) **O**., potok, powstaje na płd. obszarze gm. Monasterca, pow. żydaczowski, koło leśniczówki Wygody, z połączenia kilku strug leśnych, łączących się w stanowisku „Za Kuźniowem" zwanem; płynie na półn. doliną międzywzgórzystą, przepływa środkiem wieś Manasterzec i pod Starą Wsią, częścią Manasterca, połączywszy się od praw. brzegu z pot. Kiełbaską, wpada do Dniestru od praw. brzegu, w miejscu zwanem „Zapadnie". Długość biegu 5 klm. 3.) **O**., mały potoczek, wypływa w obr. gm. Komborni, pow. krośnieński, i po krótkim biegu wpada do Burkata. *Br. G.*

Olszynka, dopływ jez. Zborowiec, które zlewa się z Baryczą z lew. brzegu. Bierze po-

czątek pod Olszyną, na płd.-zachód od Ostrzeszowa, płynie od południa ku płn.-zachodowi; obraca różne młyny, mija Szklarkę Myślniowską, opuszcza pow. ostrzeszowski, zawadza o Szląsk, wpływa do pow. odolanowskiego pod Laskami, gdzie z praw. brzegu przyjmuje strugę bledzianowską; przepływa przez jeziora Zawidze i Sobelniak (?) i uchodzi w pobliżu Odolanowa; płynie na przestrzeni przeszło 20 klm. *E. Cal.*

Olszynka, niem. *Ellschnig*, pow. prądnicki, wś, fol. i rezydencya. Ludność przeważnie ewangielicka, par. Prądnik. Szkoła ewang. od 1756 r.

Olszynki al. *Olszynka*, wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Młodzieszyn, ma 222 mk. i 278 mr. obszaru.

Olszynki al. *Nad Zalezą*, grupa domów w Jabłonicy Ruskiej, pow. dobromilski.

Olszynne, zaśc. rząd., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 17 w. od mta Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do Wilejki, ma 1 dm., 4 mk. prawosł.

Olszyńska karczma, na obszarze Bulowic, pow. bialski. *Br. G.*

Olszyny 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno, ma 53 mk., 20 mr. obszaru. 2.) **O.** al. *Olszyna*, wś, pow. radzymiński, gm. i par. Jadów, ma 48 mk., 267 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Jadów. W 1827 r. było tu 4 dm., 36 mk. 3.) **O.**, wś, pow. gostyński, gm. Dobrzyków, par. Troszyn, ma 20 mk., 94 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 11 dm., 66 mk. 4) **O.**, al. *Olszyna*, kol. i osada młyn., pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno; kol. ma 17 dm., 119 mk., ziemi włośc. 274 mr.; młyn 1 dm, 6 mk., ziemi 3 mr. Wchodziła w skład dóbr Koło. 5.) **O.**, pow. jędrzejowski, gm. Mierzwin, par. Imielno. 6.) **O.**, os. młyn., pow. konecki, gm. i par. Szydłowiec, odl. od Końskich 45 w., ma 2 dm., 10 mk., ziemi 12 mr. Wchodzi w skład majoratu rządowego. 7.) **O.**, ob. *Nagórki Olszyny*, pow. płocki. 8.) **O.**, wś i fol., pow. płoński, gm. Załuski, par. Krysk, odl. o 10 w. od Płońska, ma 25 dm., 254 mk. Jest to zapewne ta sama wś O., którą, jako stanowiącą posiadłość klasztoru w Czerwińsku, wymienia bulla Innocentego IV z 1254 r. Fol. O. z wsią t. n. i Słotwiny rozl. mr. 1106: gr. or. i ogr. mr. 456, łąk mr. 30, past. mr. 51, lasu mr. 545, nieuż. mr. 24; bud. mur. 4, z drzewa 15; płodozmian 10-polowy. Wś O. os. 34, z gr. mr. 335; wś Słotwiny os. 36, z gr. mr. 856. 9.) **O.**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. o 15 w. od Lipna, ma 15 dm., 69 mk., 190 mr. obszaru. 10.) **O**., dobra i wś nad strum. Bronówką, pow. łomżyński, gm. Drozdowo, par. Dobrzyjałowo. Jest tu gorzelnia na fol. O. z produkcyą na 73.000 rs., młyn wodny i folusz. W XV w. należały O. do Szorców, następnie drogą małżeństwa przeszły w ręce Slubiczów (herbarz Kapicy). Potem weszły w skład dóbr jezuitów w Łomży. Po skasowaniu jezuitów dostały sie Downarowiczom, od których nabył je w 1864 r. Ludwik Kisielnicki. W 1827 r. było tu 20 dm., 152 mk. W 1878 r. 21 dm. (3 mur.), 192 męż., 171 kob., karczma i zajazd. Włościanie posiadają 235 mr. Dobra O. składały się w 1877 r. z folw.: Olszyny, Wiktorzyn, Poniat; nomenklatur: Żelechy, Wyrzyki, Choszczewo, Stromiłowo; wsi: O., Wyłudzin, Witkowo, Kotowo, Rostki i Poniat. Rozl. dominialna wynosi mr. 4362: gr. or. i ogr. mr. 1363, łąk mr. 308, past. mr. 174, wody mr. 30, lasu mr. 2283, zarośli mr. 162, nieuż. mr. 42; bud. mur. 13, z drz. 39; płodozmian 13-polowy; las urządzony w kolei 80-letniej. Rzeka Narew i Olszewka przepływają. Wś O. os. 53, z gr. mr. 236; wś Wyłudzyn os. 7, z gr. mr. 131; wś Witkowo os. 4, z gr. mr. 20; wś Kotowo os. 12, z gr. mr. 37; wś Rostki os. 13, z gr. mr. 37; wś Poniat os 6, z gr. mr. 23. 11.) **O.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. Wach, par. Kadzidło, ma 48 dm., 1350 mr. obszaru. Leży śród błot otaczających z południa Myszyniecką puszczę. Istniała tu od XVII w. kuźnica żelazna, działająca siłą wody. Rudę dostarczano z okolicy. W 1827 r. było tu 39 dm., 246 mk. 12.) **O.**, ob. *Koziki O.*, pow. szczuczyński. *Br. Ch.*

Olszyny, st. poczt., w pow. lebiedzińskim gub. charkowskiej, o 10 w. od mta Nedrygajłowa odległa.

Olszyny, potok, powstaje na płn. krańcu wsi Targowisk, pow. krośnieński, nieopodal dworu; płynie na płn.-zach. po pod wieś Lężany, przyjmując od lew. brzegu strugę polną od wsi Miejsca a pod Suchodołem wpada do Lubatówki od praw. brzegu. Długość biegu do 6 klm. Nad źródłem wznosi się góra Wapniska (318 m.); nad lew. brzegiem, między Lubatówką a O. Winna góra, (343 mt.), nad prawym zaś płaskowzgórze Tłoków (293 mt.).

Olszyny 1.) wś, pow. brzeski, rozciąga się w nisko położonem (224 mt.) porzeczu Dunajca, po lew. brzegu, przy gościńcu z Zakliczyna do Wojnicza. Od zach. otaczają ją lesiste wzgórza: Bystra 328 i Wolnica 408 mt. Z Wolnicy wypływa potok b. n., przepływający osadę. Role ku południowi położone mają 295 mt., ku północy zaś tylko 212 mt. npm. Gleba namulista i urodzajna. Przysiołek Sukmanie z fol., odl. 1 klm. od wsi na północ, zrasza go inny potok, uchodzący także do Dunajca. O. graniczy na płn. z Milówką a na płd. z Rostoką. Z 702 mk. przebywa 477 w Olszynach, 141 w Sukmaniu a 84 na obszarze więk. pos. L. Kochanowskiej. Pod względem wyznania jest 685 rz.-kat. a 37 izrael. Jest tu

kościół paraf. mur. z r. 1875 i szkoła ludowa 1-klas. Erekcya parafii pochodzi z r. 1441, metryki znachodzą się od 1638 r. Do parafii (dyec. tarnowska, dek. czchowski) należy Sukmanie, Rostoka i Gierowa. Ogólna liczba parafian wynosi 1072 rz.-kat. i 37 izrael. Obszar więk. pos. ma 283 roli, 17 łąk i ogr., 54 past. i 268 mr. lasu; pos. mn. 297 roli, 44 łąk i ogr., 44 past. i 33 mr. lasu. Za Długosza (L. B., II, 24) należała ta wieś do Mikołaja Buczyńskiego i miała (ibid. 306) drewniany parafialny kościół p. t. św. Ducha. W 1813 r. zabrała woda 30 dm. i karczmę (Siarczyński, rkp. Bibl. Ossol. 1826). 2.) **O.**, wś, pow. gorlicki, w okolicy górzystej, nad Olszynką, dopływem Ropy z lew. brzegu, 338 mt npm. Od północy zasłaniają wieś lasy, na wzgórzach dochodzących 444 mt., na południe ciągnie się dział Jura, 425 mt. wysoki. Potok tworzy we wsi dwa stawy. Fol. Przylaski leży w płd. stronie wsi, nad stawem zaś dwór i drewniany kościołek, przyłączony do par. w Ołpinach. O. granicą na zach. z Jodłówką i Kołkówką, na płn.-wschód z Żurową, na płd. z Rzepiennikiem Suchym a na wsch. z Ołpinami. Osiadła wieś ma szkołę ludową 1-klas. i 1729 mk. rz.-kat., orócz kilkunastu izraelitów. Odl. od Gorlic 5·5 klm. Ludność trudniła się dawniej tkactwem, jako przemysłem domowym, który jednak po zniesieniu komisyi moderunkowej w Jarosławiu podupadł. Więk. pos. izraelity Mandla Kalb ma obszaru 406 roli, 56 łąk, 26 past. i 607 mr. lasu; pos. mn. 1983 roli, 224 łąk, 286 past. i 223 mr. lasu. 3.) **O.**, przys. do Jankowic, pow. chrzanowski, leży na północ od tej wsi, nad pot. Rutką, uchodzącą z lewego brzegu do Wisły. Od zachodu otacza go las Kąty, zwany w płd. części Starem Bagnem, od płn. łąki ciągnące się ku Babicom a od wsch. las rzochowski. Przys. ma (1885 r.) 35 mk. rz.-kat. 4.) **O.**, fol. do Brzozówki, pow. dąbrowski, w okolicy niskiej, podmokłej, 171 mt. npm., nad Upustem, dopływem Brenia, między Brzeżówką i wsią Suchym Gruntem. 5.) **O.**, karczma w Rzędzianowicach, pow. tarnowski, przy drodze do Czermina. 6.) **O.**, przys. do Godowy, w pow. rzeszowskim, 4 klm. na płd.-wschód od Strzyżowa. 7.) **O.**, łąka w Cerekwi, pow. bocheński, wymieniona jako własność kościoła, ciągnąca się przy dębowym lesie (Długosz: L. B. II, 158). 8.) **O.**, przys. na praw. brzegu Ropy, należący do Osobnicy, pow. jasielski. 9.) **O.**, przys. do Korczyny, nad Olszynką, dopływem Burkatu, pow. krośnieński. 10.) **O**, las na zachód od Bochni, „między łąką żupną a prywatnemi rolami“ (Dług.: L. B., II, 127), był własnością klasztoru w Bochni, a po jego zniesieniu gminy, która go około 1874 r. kazała wykarczować, rozparcelować i sprzedać. 11.) **O.**, grupa domów w Bulowicach, pow. bialski. 12.) **O.**, młyn w Łąkce Górnej, pow. bocheński. 13.) **O.**, grupa domów w Sidzinie, w pow. wielickim. 14.) **O.**, ob. *Olszyna*. 15.) **O.**, część Hoszowa, pow. doliński. *Mac.—Br. G.*

Olszyny, niem. *Olschienen*, wś na Mazurach, pow. szczycieński, st. poczt. Chochół (Friedrichsfelde in Ostpr.), ma 850 mk. Wieś założoną została r. 1687 na 45 włókach przez nadleśniczego Mantcuffel; w 1730 r. miała już szkołę. *J. K. Sem.*

Olszyny, niem. *Ollschin*, wś, pow. lubliniecki, par. Cieszowa. Leży na granicy prawie od królestwa polskiego, ma 660 mk. (11 ewan.), 728 mr. roli, 211 mr. łąk, 31 mr. ogrodów (1861 r.) Ludność trudni się, prócz rolnictwa, bednarstwem, węglarstwem i górnictwem. Szkoła katol., młyn wodny. Do wsi należy kol. Kierski i Wyrobisko.

Oltarya, pow. wyłkowyski, gm. i parafia Olwita.

Olwiopol, dawniej *Orełgród*, mto nadetat. pow. elizawetgradzkiego gub. chersońskiej, nad rz. Bohem i wpadającą do niego Siniuchą, naprzeciw wsi Hołty, na praw. brzegu Bohu i w pobliżu Bohopola (w pow. bałckim), o 223 w. od Elizawetgradu, ma 5397 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, 4 zakłady przemysłowe, 51 sklepów, targi tygodniowe, st. p.; handel nieznaczny. Położone na pograniczu Rzpltej, założone po 1750 roku, początkowo twierdza, w 1773 r. naznaczone na mto powiatowe, otrzymało w 1782 r. teraźniejsze miano, na pamiątkę starożytnej osady greckiej t. n., istniejącej przy ujściu Bohu; nadetatowe od 1844 r. St. dr. żel. Odessa-Elizawetgrad, nosząca nazwę O., znajduje się we wsi Hołta (ob.). Pod O. istnieją dwa mosty na Bohu, jeden żelazny kratowy pod dr. żel., na 2 filarach i o 2 przyczółkach, ukończony w 1868 r., kosztował do 700,000 rs., drugi zaś na szosie z Bałty do Elizawetgradu. Opis ob. Tygodnik Illustr. z 1869 r., t. III, str. 5. *J. Krz.*

Olwita, jezioro w dobrach t. n., pow. wyłkowyski, ma 10 mr. obszaru. Leży w zlewie rzeki Szyrwinty z prawego brzegu, na zachód od jeziora Pojeziory.

Olwita, wś i fol. nad jeziorem t. n., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita. Leży przy drodze z Wyłkowyszek do Wierzbołowa, odl. od Wyłkowyszek 8 w. Posiada kościół paraf. mur., szkołę początkową, 33 dm., 452 mk. W 1827 r. było 30 dm., 283 mk. O. należała dawniej do dóbr królewskich. Kościół paraf. erygował tu w 1617 r. Zygmunt III; obecny kościół mur. pochodzi z 1824 r. Posiada on obraz M. Boskiej słynący z cudów i gromadzący w czasie odpustów lud z odległych okolic. Przy kościele są dwie kaplice, jedna z grobami fundatorów Chrapowickich, którzy ją

założyli 1683 r. Olwita parafia, dek. wyłkowyski, 8091 dusz. Dobra O. składały się w 1868 r. z fol.: O., Adamów, Czyczki; wsi: O., Kirsze, Czyczki Olwickie i Adamowszczyzna. Obszar dworski wynosi mr. 1321. gr. or. i ogr. mr. 959, łąk mr. 224, zarośli mr. 1, nieuż. mr. 146. Wś O. os. 34, z gr, mr. 222; wś Kirsze os. 13, z gr. mr. 287: wś Czyczki Olwickie os. 29, z gr. mr. 801; wś Adamowszczyzna os. 2, z gr. mr. 2. O. gm. ma 5244 mk., rozległości 20,355 mr., sąd gm. okr. II w Wierzbołowie o $6^1/_2$ w., st. p. Wyłkowyszki. W skład gm. wchodzą: Adamowszczyzna, Bobłówka, Bocianów wś i fol., Budziszki, Czyczki wś i fol., C.-Niemczewskiej, C.-Olwickie, C.-Wienpupskie, Czyżuny, Emilin, Guzele wś i fol., Jonajcie, Józefowo, Kaukokalnie wś i fol., Kirsze, Kisieniszki, K. prywatne, K. rządowe, Kłampucie wś i fol., Kregdzie wś i fol., Kumiecie, Łankieliszki wś i fol., Miświecie, Obełupie, Obryw, Obszrutele, Olwita, Ossyja, Owsianiszki, Patwiecie, Pieńkiny, Podłasiszki, Pojeziory, Potomkiszki, Turwiniszki, Semeneliszki, Skordupiany, Tadzin wś i fol., Unia, Waleryanów, Wanasznie, Wencławice, Wielkiejeziory, Wiersnupie wś i fol. i Wiszczokajnie. *Br. Ch.*

Olzna, wś, ob. *Krummoelse.*

Olżewo 1.) al. *Olżew Wielki*, dobra, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Tarnowszczyzna, okr. wiejski Olżewo, o 19 w. od Lidy ku Grodnu, 27 mk., własność Kaszyców. Włościanie zapłacili 11,611 rs. 96 kop. wykupu za ziemię. Do dóbr należą wsie: Olżewo, Pałubniki, Dalskie i Dudory. 2.) **O.** *Mały*, dobra na Litwie, tamże, o 10 w. od Lidy, 53 mk., kaplica prawosławna, młyn wodny; własność hr. Kajserlinga. Dobra składają się ze wsi Raklewce i Biłtowce. Należały w XVIII w. do klucza Dzitwa, dóbr Wiśniowieckich. 3.) **O.**, wś, tamże, o 6 w. od gminy, 18 dm., 206 mk. (podług wykazu gmin w 1864 r. tylko 21 dusz rew.); należy do dóbr Wielki Olżew, Kaszyców. W skład okręgu wiejs. wchodzą wsie: O., Pałubniki, Dalskie, Dudory, Raklewce, Bancewicze, Kulbaki, Dubczany i Cybory, w ogóle 413 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 94 b. włościan skarbowych. *J. Krz.*

Olżyce al. *Olżyce*, wś w pobliżu Kijowa, przy drodze z Czernihowa.

Ol....., nazwy tak zaczynające się a tu niepomieszczone, ob. pod *Ol.....*

Oła 1.) rzeka w pow. bobrujskim, bierze początek w lesisto-błotnej okolicy pomiędzy wsiami: Itol, Komarowo, Ochotycze i Chomicze. Początkowo płynie przez 9 w. śród lasów, po wyjściu z których wkracza w dolinę, pełną pięknych łąk nadbrzeżnych i gęsto zaludnioną, brzegi ma piaszczysto-gliniaste, odkryte, w wielu miejscach wzgórkowate. W końcu przez ostatnie 32 w. płynie błotnistemi lasami, napotykając w biegu jedynie na dwa małe zaścianki. Kierunek ma początkowo zachodni, przed zaśc. Mielniki zatacza koło na południe i ma pierwszy młyn; pod Kaczeryczami przecina szosę moskiewsko-brzeską i przyjąwszy od lew. brzegu rzkę Starycę, ma młyn drugi; pod zaśc. Myszkowicze zasila się z prawej str. małą bezim. rzką, a z lewej rzką Dobrycą i ma dwa młyny. Dalej płynie koło wsi Myszkowicze, Wołosewicze, Szepielewszczyzna (młyn 4), Polkowicze, Pawłowicze (młyn 5), Dworanicze, po za którą z prawej str. przyjmuje najprzód Citówkę (Tytówkę u Zieleńskiego), ą później Dorankę; przed wsią Michalewo przecina szosę bobrujsko-rohaczewską, rozlewa się w jeziorko i ma młyn 6-ty. Odtąd koryto O. coraz jest szersze; pod zaścian. Kuchonka, rozdzieliwszy się na przestrzeni wiorsty na dwa koryta, tworzy wyspę i ma młyn siódmy przy zlaniu się O. pod wsiami Niwki i Broma albo Bircza. Odtąd O. na przestrzeni około 50 w. jest już zdatną do spławu. Pod wsią Turki zasila się z prawej str. rzką Bielicą, dalej przecina linią dr. żel. lipawo romeńskiej na 7-ej wiorście od st. Kowale w kierunku st. Żłobin; pomiędzy wsiami Owsimowicze i Worotyn ma dwa młyny na rozlewie; pomiędzy wsiami Sołocin i Stepy przyjmuje z prawej strony rzeczkę Lubicę i odtąd płynąc miejscowościami coraz bardziej nizinnemi, zasila się z pr. str. rzkami Swiacicą i Prostką. Za zaśc. Hrada tworzy wyspę dość dużą przez rozdzielenie się na dwa ramiona, z których krótsze zwie się Chalun; po za tem miejscem O. daje początek dwom rzeczkom: Sosnicy i Mieżhradki (Miżyhradki u Zieleńskiego), które się łączą pod nazwą Wydrycy i uchodzą do Berezyny. Pod zaśc. Oła rozdziela się rz. O. na dwa ramiona i tworząc wyspę, na 1 w. długą, na każdem z ramion ma młyny już ostatnie. Po za zaśc. rzeczonym płynąc przez bezludne moczary około 10 w. granicą pow. rohaczewskiego, wpada od lew. brzegu do Berezyny poniżej folw. Stużki i wsi Zdudycze. Przy ostatnich 4-ch młynach są urządzone zastawy, z oknami dla przepuszczania tratew czyli płytów w czasie spławu drzewa na wiosnę; rybna bardzo. Długość jej podają rozmaicie, niektórzy przyjmują 178 w., inni 127 w. Zieleński w opisie geogr. statys. gub. mińskiej (Petersburg 1864) na podstawie karty wojenno-topograficznej twierdzi, że długość nie przenosi 95—100 w. Rizzi Zannoni w Atlasie Polski z 1772 r., pomiędzy wielu poczynionemi błędami, rz. Ołę nazwał Olhą i zupełnie mylnie kierunek jej nakreślił. Ob. *Olha.* 2.) **O.**, ob. *Olsa.* *A. Jel.*

Oła, mały zaśc. na odludnym płd.-wsch. krańcu pow. bobrujskiego, nad rz. Ołą, nieda-

leko ztąd uchodzącą do Berezyny, w 2 okr. pol. paryckim, ma 2 osady i młyn. *A. Jel.*

Ołachowszczyzna, futor szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 13 w. od Oszmiany, 1 dm., 13 mk. kat.

Ołaczewo, niem. *Olatschewo*, na mapie Chrzanowskiego *Olaszewo*, czasami *Otłoczewo* i *Odłaczewo* zwany, fol. do dóbr Winna Góra, pow średzki, odl. o 5 klm. na płn. od Miłosławia, par. Winna Góra, poczta Miłosław, 5 dm., 78 mk., obszaru 174 ha: 155·81 roli, 6·38 łąk, 0·47 past., 7·10 lasu i 4·37 nieuż.; cz. dochód grun. 2562 mrk. Andrzej, biskup poznański, przeznaczył r. 1305, między innemi, dziesięcinę z O., wsi biskupiej, par. winogórskiej. W 1578 r. siedział na 1 śladzie w O. Franciszek Solnik; r. 1620 posiadał tam biskup poznański dwa ślady sołeckie, tudzież 7 łanów pustych i 1 łan osiadły. *E. Cal.*

Ołaj, ob. *Olai.*

Oława 1.) fol. i wś nad rzką t. n., dopływem Niemna, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Szwabiszki, par. Olita, o 68 w. od Trok; fol. ma 1 dm, 24 mk. kat., wś zaś 3 dm., 35 mk., w tej liczbie 1 prawosł., 14 katol., 6 ewang., 7 mahom. i 7 żyd.; kościół drewn., filia par. Olita, wzniesiony w 1802 r. przez dziedzica Kiejstuta Giedymina, ma 3321 wiernych. Sąd gminny. 2.) **O.**, fol. i wś nad jeziorem t. n., tamże, o 7 l w. od Trok; fol. ma 1 dm, 26 mk. kat., wś zaś 14 dm. i 145 mk. kat. W 1850 r. dobra oławskie składały się z mka, 4 folw. i 7 wsi i należały do Giedymina (685 dzies.), Rattowta (1151 dz.) i innych (400 dz.). Podług spisu z 1846 r. dobra O. 1 należą do Giedymina i Małachowcowej; O. 2 zaś do Jankowskich i Sokołowskich. 3.) **O.**, okolica szl. nad rzką t. n., tamże, o $1^1/_2$ w. od gminy, 15 dm., 143 mk. (w 1864 r. tylko 10 dusz rewiz.). 4.) **O.**, dawniej gmina w pow. trockim, nazwana po 1863 r. Aleksandrówką (ob. *Aleksandrowo*).

Oławka, rzeczka w pow. trockim, wypływa z jeziora t. n., nad którem leży wś i fol. Oława i fol. Kuciszki i ubiegłszy około 9 w. uchodzi od praw. brz. do Niemna.

Oławka, os. karcz., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 74 w. od Trok, 2 dm., 14 mk., z tego 3 katol., 11 żydów.

Ołda, os., pow. makowski, gm. Perzanowo, par. Różan. W 1827 r. był tu 1 dm, 4 mk.

Ołdaki 1.) wś, pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Postoliska, ma 58 mk. i 147 mr. 2.) **O.**, wś i fol., pow. pułtuski, gm. Kozłowo, par. Gzy, odl. 10 w. od Pułtuska. W 1827 r. było tu 11 dm., 92 mk. Fol. i wś O. rozl. w 1875 r. mr. 414: gr. or. i ogr. mr. 321, łąk mr. 45, past. mr. 26, lasu mr. 2, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, z drzewa 14; wiatrak. Wś O. os. 13, z gr. mr. 72. 3.) **O.** *Grodzisk*, wś szlach., pow. ostrowski, gm. Warchoły, par. Andrzejewo, ma 9 dm., 41 mk. W 1827 r. było 7 dm., 47 mk. 4.) **O.** *Polonia*, wś włośc. i szl., pow. ostrowski, gm. Warchoły, par. Andrzejewo, ma 114 mk., wiatrak. W 1827 r. było tu 17 dm., 107 mk. 5.) **O.** *Magnabrok*, wś, pow. ostrowski, gm. Dmochy Glinki, par. Czyżewo. W 1827 r. było tu 14 dm., 87 mk. 6.) **O.** *Mazury*, wś szlach., pow. ostrowski, gm. Dmochy Glinki, par Czyżowo. W 1827 r. było tu 2 dm., 13 mk. 7.) **O.**, wś szl. i włośc. nad rz. Narwią, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń, ma 142 mk. W 1827 r. było 14 dm., 115 mk. Fol. i wś O. rozl. w 1866 r. mr. 890: gr. or. i ogr. mr. 276, łąk mr. 140, past. mr. 25, lasu mr. 295, zarośli mr. 105, nieuż. mr. 49. Wś O. os. 21, z gr. mr. 107. W 1882 r. fol. O. został rozparcelowany. *Br. Ch.*

Ołdakowizna, wś i os. młyn., pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Stanisławów, ma 92 mk. i 261 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 11 dm., 120 mk. Wchodziła w skład dóbr Dobre.

Ołdowo, ob. *Hołdów.*

Ołdrzychów, niem. *Oldrzychowo*, wś i dom., pow. inowrocławski, o 7 klm. na płn. od Strzelna, par. w Lutowiskach, poczta w Markowicach, st. dr. żel. w Janikowie (Amsee) o 4 klm. O. był niegyś własnością kapituły gnieźnieńskiej, która sprzedawszy tam sołectwo Wawrzyńcowi Łysarzowi w r. 1370, poleciła mu osadzenie wsi na prawie niemieckiem. Obecnie są tu 2 dm. i 17 mk. Dominium ma 5 dm. i 75 mk., 44 kat. i 31 prot. Obszaru 237·87 ha, t. j. 191 roli, 3·90 łąk, 4·09 nieuż. i 38·88 wody; czysty doch. grun. 3278 mrk.; uprawa buraków. Właściciel Leopold Vossberg.

Ołędra al. *Wołędra*, grupa domów w Woli Wysockiej, w pow. żółkiewskim.

Ołganowo, w dok. *Lganowo*, wś i fol., pow. włocławski, gm. i par. Śmiłowice, odl. 15 w. od Włocławka, ma 103 mk. W 1827 r. było tu 16 dm., 79 mk. Według regestr. pobor. pow. brzesko-kujawskiego z 1557 do 1566 r. wś Lganowo, w par. Smielowicze, należała do Stan. Sliesienskiego, miała 6 łanów i 4 zagrod. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 691: gr. or. i ogr. mr. 556, łąk. mr. 36, past. mr. 61, lasu mr. 2, nieuż. mr. 29; bud. mur. 9, z drz. 4; płodozmian 9 i 11-polowy. Wś O. os. 13, z grun. mr. 20. *Br. Ch.*

Ołksna, jezioro w pow. nowoaleksandrowskim, na płd. od mka Rymszany, $2^1/_2$ w. długie, około 1 w. szerokie, łączy się strugami z jez. Łunajtys.

Ołksna, ob. *Olksna.*

Ołkuniszki, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Ołkuny, o 14 w. od gminy a 49 od Wilna, 1 dm., 5 mk. kat. (w 1864 r. 4 dusze rewiz.).

Ołkuny, fol. i dobra nad jez. Gołona, pow.

wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Ołkuny, przy gościńcu z Wilna do mka Malat, o 56 w. od Wilna a 24 w. od linii dr. żel. Najbliższe mko Inturki. Fol. ma dom myśliwski, oficynę i 7 mk. Dobra, własność hr. Jana Tyszkiewicza, graniczą z ziemią włościańską i składają się z folw.: O., Iwaniszki, Rejstaniszki, oraz zaśc.: Ołkuniszki, Reklaniszki, Sosnówka i Śmilanka (z karczmą); wszystkie w dzierżawie. Grunt urodzajny, wzgórkowaty; gospodarstwo 3 polowe. Łąki suche, siano dobre, dziesięcina wydaje przeciętnie 4 wozy siana. Omłot: z kopy żyta, jęczmienia i gryki po 2 ośminy, z kopy owsa 3 ośminy. Las przeważnie w położeniu suchem, chociaż znajdują się i miejsca bagniste. Lasy głównie liściaste. Na dziesięcinie znajduje się 26% brzozy, 14 olszy, 12 jesionu, 8 dębu i 7% klonu. Ze zwierzyny znajdują się lisy i zające. Uroczyska noszą nazwę: Łunki, Piłówka, Sosnówka, Aszkaupis, Lady, Żwirbliszki, Poszubała, Borsukinia i Cegielnia. W majątku znajduje się jedyne jez. Gołona (rybołóstwo wydzierżawione); rzeki spławnej nie ma. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Nowosady, Giejżuny, Huta, Mikołaszki, Kaciuniszki, Giertrudowo, Burniańce, Żałoniszki, Sudujki, Dudonosy i Zamoście, oraz zaśc. Ołkuniszki, Reklaniszki, Pikciuniszki i Zasudujki, w ogóle 216 dusz włościan uwłaszczonych, 71 b. włościan skarbowych i 16 osadników wielko-rossyjskich. *Luc. Uz.*

Ołłatowickie, wś, pow. siebieski, w 2 okr. pok. do spraw. włośc., gm. Dubrowa, 15 dusz rewiz. (w 1863 r.).

Ołłowo, wś nad Niemnem, w pow. lidzkim, o 63 w. od Grodna. Tu zimą r. 1706 Szwedzi budowali most, a Karol XII, przybywszy 8 marca z Żołudka i przechodząc przez rzekę po lodzie, o mało nie utonął. W spisie urzędowym niezamieszczona. *F. S.*

Oło... nazwy tak zaczynające się a tu niepomieszczone, mogą się znajdować pod: *Goło.*., *Hoło...*, *Woło...*

Ołoboczka al. *Ołobok*, rzeczka, lewy dopływ Prosny, bierze początek pod Korytnicą, na północ od Raszkowa, w pow. krotoszyńskim. Płynie od półn. ku południowi, 15 klm. w linii powietrznej, po pod Radłów, gdzie zwraca się ku wschodowi i przebiegłszy przeszło 20 klm. uchodzi pod Ołobokiem do Prosny. Rozgranicza między Głogowem i Bieganinem, na przestrzeni 2 klm., pow. krotoszyński od pleszewskiego i wpływa powyżej Skrzebowej do pow. odolanowskiego, gdzie oblewa Raszków, Raszkówek, Rąbczyn, Jelitów, Radłów, Wenecyą (Ostrowską), Bagatelę, Kęszyce, Bilczew, Psary, Sławin i Zamość (ołobocki). Wzdłuż prawego brzegu jej idzie trakt bity od Raszkowa do Ostrowa. Krom kilku strumyków bezimiennych przyjmuje O. z lewego brzegu Niedźwiadę powyżej Czekanowa i Bystrzec (?) pod Psarami, a z prawego Baryczkę z Strzyżewką tuż pod Ołobokiem; przed ujściem swojem łączy się z Bystrcem, odnogą Prosny. Według Długosza ma O. ujście podle młyna Radzieszowa (dzisiejszej wsi Radziszew). Młyn przy ujściu O. zowie się Sławińskim. Brzegi O. są przeważnie błotniste. Nazwa Ołoboczki jest współczesna; pierwotną jej nazwą jest Ołobok. Tak zwaną jest w dokumencie Innocentego II papieża z dnia 7 lipca 1136 r., potwierdzającym posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich. W 1213 r. nadał Władysław Odonicz tworzącemu się w Ołoboku klasztorowi dziesięciny z wsi położonych między Ołoboczką i Baryczą. *E. Cal.*

Ołobok 1.) niem. *Muehlbock*, prawy dopływ Odry, w Brandenburgii, wypływa z jednego z jezior Świebodzińskich, pod Ołobokiem, i uchodzi pod Pomorskiem, na zachód od Cylichowy. 2.) **O.**, ob. *Ołoboczka*. 3.) **O.**, ob. *Baryczka*, dopływ Ołoboczki, mylnie czasem Ołobokiem zwany. *E. Cal.*

Ołobok 1.) niegdyś *Hołobok*, wś kościelna, z klasztorem niegdyś cystersek, i domena królewska, na lewym brzegu Prosny, przy ujściu Ołoboczki, o 18 klm. na wsch.-płd. od Ostrowa (st. dr. żel.), w pow. odolanowskim. Ma 101 dm., 836 mk., 745 kat., 56 prot. i 35 żyd. Około 1845 r. było 90 dm. i 727 mk., 677 katol., 19 prot. i 31 żydów. Są tu 2 kościoły i agencya pocztowa. Większą własność obszaru 112·09 ha posiada Robert Hecke, i młyn z 62 ha, Teodor Waldopohl. Par. i domenę król. składają wsie Maasenau, Ołobok i Wielowieś, młyn Młynik i pustkowia: Biniek, Czachla, Król, Ławicki, Łopata, Nycek, Olasy, Olszewski, Rachuta, Spalony i Urban. Henryk, arcybiskup gnieźnieński, konsekrował w 1208 r. w kościele ołobockim Wawrzyńca h. Doliwa na bisk. wrocławskiego. W 1213 r. nadał Władysław Odonicz, w celu założenia klasztoru w O., miejscowość Ołobok i część Prosny z bobrami od Zadowic do miejsca, gdzie oddalała się Barycz od Prosny, tudzież wolne targi w osadzie Baryczą zwanej wraz z karczmami. Z dóbr książęcych przekazał klasztorowi Tykadłów, Żydów, Pole, Wrośle, Staw i Kaliszkowice Ołobockie. Te nadane grunta ołobockie miały być własnością rycerza Ratułda herbu Hołobok, którego wynagrodzono w inny sposób. Prócz wspomnianych powyżej włości, nadał Wierzbięta, syn Klemensa, klasztorowi: Konarzewo, Pogrzybów i Doruchów. Henryk Kietlicz, arcyb. gnieźnieński, poświęcił kościół ołobocki i przeznaczył klasztorowi dziesięciny z wsi położonych między Ołoboczką i Baryczą. W 1245 roku przekazali Wierbięta i Racława, wdowa po Klemensie, kaszt. krakowskim, klasztorowi cy-

stersek w Łubnicy: Konarzewo, Pudliszki, Chrościn, Mieleszyn, Ochędzin, Skomlin i Łubnicę z tym warunkiem, że w razie gdyby cysterki wyniosły się z Łubnicy, wszystkie te włości przypadłyby klasztorowi Staniąteckiemu; w razie zaś gdyby cysterki ołobockie przenieść się chciały do Łubnicy, cysterki łubnickie przyjąć je powinny wraz z następującemi posiadłościami: Ołobok, Janówka, Chrościn, Nosków, Myślanów, Doruchów, Gołuchów, Brzoza i Kurów. W 1249 r. zwraca Bolesław, syn Odonicza, wydarte gwałtem klasztorowi ołobockiemu Kurów i Gołuchów, potwierdzając własność Ochędzina i Mieleszyna. W 1250 r. uzyskał klasztor Łubnicki pozwolenie osadzania na prawie niemieckiem wsi: Ochędzin, Ołobok, Mieleszyn i Skomlin. W 1253 r. zezwalają Bolesław i Przemysław na wolne targi w Ołoboku i Łubnicy, nadając posiadłościom klasztornym obszerne wolności, tudzież dodając Baranów i Dzierzkowice i określając granice O.; tegoż roku uzyskał klasztor ołobocki pozwolenie osadzania Łubnicy na prawie niemieckiem. W 1262 r. rozciąga Urban IV papież opiekę swoją nad posiadłościami klasztornemi; r. 1263 wniosła Racława, wdowa po komesie Klemensie, klasztorowi O. połowę dziedzictwa swego, Uszew i część żupy Bochneńskiej. Przywilej Bolesława z dnia 6 grudnia 1266 r. zowie Łubnicę wsią klasztoru ołobockiego, którego ksienią wówczas była nieznana nam bliżej Elżbieta. W 1273 r., za rządów ksieni Zofii, wnosi Konrad, sołtys łubnicki, klasztorowi 2 wolne łany w O. i jeden w Łubnicy. Bolesław, syn Odonicza, zwraca w r. 1277 klasztorowi Mieleszyn, który był zamienił na Białę z pod Wielunia. W 1281 r. potwierdza Filip Firmanus, legat papiezki, wszystkie na rzecz klasztoru poczynione nadania a w 1292 r. potwierdza tenże dostojnik przywilej z dnia 11 maja 1253 r. Tegoż roku (1282) Paweł z Przemykowa, bisk. krakowski, wziął od mniszek staniąteckich i ołobockich w dożywocie wieś Pomianów nad Uszwią, dając im w zamian dziesięciny z Kargowa i Zakrzewa Wielkiego. W 1284 r. wpadł w ręce Henryka IV, księcia wrocławskiego, zamek kaliski, którego Przemysław nie zdołał odzyskać przemocą, w skutek tego stanął pokój, na mocy którego Henryk ustąpił z Kalisza pod warunkiem, że Przemysław wystawi w O. zamek i wyda go Henrykowi wraz z całą rozciągającą się wzdłuż Ołoboczki krainą. W 1287 r. rycerstwo wielkopolskie odebrało z własnego popędu zamek ten i ziemię; zamczysko runęło z czasem, zostawiwszy po sobie gruzy i okopy naprzeciw ujścia Strzyżewki do Baryczki. W 1291 r. potwierdza papież Mikołaj przywilej Władysława Odonicza z dnia 20 października 1213 r., a w drugim z tego roku dokumencie różne inne nadania. W 1292 r. delegował Jakub, arcyb. gnieźnieński, Mikołaja, komtura pozn. i prob. kaliskiego, do rozpatrywania krzywd, jakich doznawał klasztor ołobocki. Tegoż roku zwalnia od opłaty cła Przemysław II wszystkich, którzy w celu zamieszkania w kraju przechodzić będą przez O. oraz i kupców kaliskich, idących tą drogą. W 1293 r., za rządów ksieni Częstobranki, potwierdza Przemysław II nadane klasztorowi w latach 1213 i 1253 przywileje a w 1295 r., za rządów tejże ksieni, potwierdza nadanie Stoiguiewa, kasztelana rudzkiego, który klasztorowi przekazał dziedzictwo swoje Zającki z pod Ostrzeszowa. W 1303 r. nadaje Ubisław, kaszt. kaliski, Radostów i Białę Ołobocką a w 1319 r. ustanawia klasztor w toczącej się o wieś Uszew z klasztorem staniąteckim sprawie, prokuratorem swoim Bernarda, przeora ołobockiego; r. 1329 potwierdza król Władysław dawne przywileje klasztorne. W 1338 r. oznajmia Michał Grotko kasztelan wołczyński, że Krajna, ksieni ołobocka, ułożyła się względem Chrościna z Mikołajem Boemem i z bratem jego. W 1362 r. nadał król Kazimierz miastu Kaliszowi pobliską wieś Tyniec, z warunkiem ażeby Prosnę uczyniło spławną od klasztoru O. aż pod Kalisz. W 1337 r. rozstrzyga Mikołaj, podkomorzy kaliski, toczące się między dziedzicami Rososzycy a klasztorem spory graniczne, powołując się na przywilej z r. 1253. W 1388 r. układa się Małgorzata, ksieni ołobocka, z Jarondem z Kakawy względem rzeczułki płynącej między Wielowsią i Kakawą. W 1464 r. rozporządza król Kazimierz, że poddani klasztoru dziewięć tylko dni rocznie pracować winni dla grodu Bolesławieckiego; podobny rozkaz wyszedł także w r. 1484. W 1659 r. uchwalił sejm rewizyą wsi klasztornych. Między r. 1673 i 1691 była ksienią ołobocką Gębicka Zofia Benedykta, wojewodzianka łęczycka. Ksieni ołobockich przechował się następujący tylko poczet: od r. 1685 do 1705 Grabińska Konstancya, do r. 1711 Grabińska Petronela, do r. 1723 Kwiatkowska Urszula, do r. 1734 Pawłowska Ludgarda, do r. 1737 Grabińska Zofia Benedykta, do r. 1767 Koźmińska Ludwika, do r. 1773 Kwiatkowska Maryanna, do r. 1779 Sławianowska Kazimiera, do r. 1782 Kraszkowska Abundancya, do r. 1790 Gorzyńska Brygida i do r. 1806 Wielowiejska Ida. Rozporządzeniem króla pruskiego z dnia 28 lipca 1796 r. zabrano dobra klasztorne. Przy zniesieniu posiadał klasztor następujące wsie: Biała, Chrościn, Dzierzkowice, Kaliszkowice Ołobockie, Łubnica, Mieleszyn, Namyślaki (Zamyślaki), Ochędzin, Ołobok, Radostów (Rudozdowo) i Wielowieś. Rząd pruski płacił skromne pensye wymierającym zakonnicom. Od śmier-

ci ostatniej cysterki, Rozalii Korczyńskiej, t. j. od dnia 28 lutego 1864 r. stał klasztor pustkami, a w r. 1881 sprzedany został w drodze licytacyi publicznej. Przyjaciel Ludu leszczyński z r. 1841, t. VIII, 195, podaje dwie ryciny wyobrażające klasztor od strony północnej i południowej; podobną rycinę zamieścił Tyg. Illust. (z r. 1861, t. III, 83). Kościół poklasztorny jest murowany, architektury gotycko-jońskiej, z kształtną wieżą o trzech kondygnacyach. W 1837 r. przeznaczony został przez rząd na kościół parafialny. Drugi kościół, który pierwotnie był parafialnym, stoi na cmentarzu, na południe od wsi. Cysterki zajmowały się w ostatnich latach istnienia swego kształceniem panien świeckich, jak o tem świadczy wydana u W. B. Korna w Wrocławiu „Organizacya edukacyi w konwikcie ołobockim." 2.) **O.**. al. *Sarnów*, w dok. *Oloboc* i *Hołobohc*, niem. *Muehlbock*, wś kośc., w Brandenburgii, nad Ołobokiem, o 10 klm. na południe-zachód od Świebodzina, z dwoma kościołami, jednym katolickim i drugim protestanckim, ma 799 mk., z których dwie trzecie katolików. Paweł, biskup poznański, nadał w r. 1238 klasztorowi Trzebnickiemu część dziesięcin z wsi Chociule, graniczącej z O. W 1248 r. ks. Przemysław, potwierdzając to nadanie, zowie O. Hołobokiem. Podane w dyplomatach z tego roku *Zarnovo* i *Sarnov* z r. 1262, mają być tym Ołobokiem. *E. Cal.*

Ołona 1.) fol. i wś nad rzką t. n., dopływem Łukny, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Międzyrzeczc, okr. wiejski Angleniki, par. St. Troki, o 13 w. od gminy a o 9 — 10 w. na płd. od Trok. Folw. ma 3 dm. i 13 mk. kat., wś 5 dm. i 43 mk. katol. (w 1864 r. 87 dusz. rewiz.); os. karcz. i ogrodn., 2 dm., 13 mk. żydów. W 1850 r. dobra składały się z 2 folw., wsi i zaśc., miały 510 dzies. rozl. i były własnością Orłowskiego. Obecnie własn. Kochowskich. Była tu kapl. kat. par. St. Troki. 2.) **O.**, zaśc. szl. nad rz. Łukną, dopł. Moreczanki, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 14 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. kat. *J. Krz.*

Ołoneta al. *Ołonety* 1) dobra, pow. wiłkomierski, gm. i par. Rogów, 1430 dzies. ziemi dworskiej, pałac murowany. Niegdyś własność Szpinków, dalej Frączkiewiczów, z których Jan Józef, podstoli smoleński, w 1791 r. sprzedał Adamowi Straszewiczowi; dziś sukcesorów Antoniego Rudominy. Porów. *Hołonety*. 2.) **O.**, fol., tamże, własność Feliksa Kulwiecia. Wraz ze wsiami Dudelańce i Szyły ma 241 dzies. ziemi dworskiej.

Ołoniec, mto pow. gub. ołonieckiej, przy zlaniu rz. Ołonki z Megregą, w pobliżu granic Finlandyi, o 302·75 w. od Petersburga a 149 w. od Petrozawodzka, na 1341 mk., 6 cerkwi, szkołę powiat. i elemen., szpital, st. poczt. Handel drzewem dość znaczny, targi i jarmarki. Starożytne, wspominano już w. 1137 r., niegdyś warowne, od 1773—82 główne prowincyi. *Ołoniecki powiat* ma na przestrzeni $8568^1/_2$ w. kw. 34957 mk. Powierzchnia równa, grunt gliniasty, piaszczysty i kamienisty, bagna zajmują 12% a lasy 62% ogólnej przestrzeni. Główniejsze rzeki Swir, Obza i Ołonka. *Ołoniecka gubernia* zajmuje 130719 w. kw. i graniczy na płn. i wsch. z gub. archangielską, na płd. z gub. wołogodzką, nowogrodzką i petersburską, na zachd. z jeziorem Ładogą i Finlandyą. Pod względem administracyjnym podzieloną jest na 7 powiatów: petrozawodzki, wytegrski, kargopolski, łodojno-polski, ołoniecki, poniewiecki i pudożski. Cała prawie gub. pokryta jest górami, zwanemi Ołonieckiemi, idącemi w kierunku od płn.-zachd. na płd.-wschd., z których pasmo Maanselke w pow. poniewieckim jest najwyższe. Tak góry jak cała prawie powierzchnia gub. pokryte są lasami; pomiędzy górami leżą obszerne równiny, śród których znajduje się przeszło 2,000 jezior, rozrzuconych po wszystkich powiatach. Z rzek dwie tylko są spławne Swir i Wytegra; na Onedze i Szui mogą pływać tylko lekkie statki o dnie płaskiem. Największe bagna znajdują się w pow. poniewieckim i petrozawodzkim. Zamarzają one w m. październiku i pokryte są lodem aż do maja, przez co ułatwioną zostaje komunikacya. Z jezior tych i błot biorą początek liczne rzeki, zraszające gubernią. Lasy zajmują około 10,500,000 dzies., rosną w nich: sosna, modrzew, jodła, brzoza, osina, olsza, w niektórych miejscach jarzębina, wierzba, lipa, czeremcha i bardzo rzadko klon. Klimat jest zimny i wilgotny. Wiatry są silne a temperatura ulega nagłym i częstym zmianom. Wiosna zaczyna się w końcu kwietnia, lecz śnieg pozostaje do połowy maja a w płn. części aż do czerwca. Lato następuje nagle, tak że w końcu maja upały dochodzą czasami do 25° R. Gęste mgły białe panują prawie ciągle. Jesień nie dłuższa nad dwa miesiące a na początku listopada ustala się już sanna. Mrozy dochodzą do 30° R. Grunt w ogóle nieurodzajny i zaledwie tylko południowe krańce gub. są zdatniejsze do uprawy. Z rzeczy kopalnych zasługują na wzmiankę: ruda żelazna i miedziana, granit, kwarc, łupek mikowy, porfir, marmur, czerwona ochra żelazna, torf i węgiel kamienny. Gub. obfituje w wody mineralne i ma poddostatkiem źródeł słonych. Kruszce i lasy stanowią główne bogactwo kraju. Ziemia uprawna zajmuje 257,456 dzies.; prócz żyta i owsa, sieją tu jęczmień i len; rzepa stanowi główną roślinę, kartofle sadzą w niektórych tylko powiatach. Mieszkańcy, w liczbie 296,352 osób, składają się z Finnów,

Karelczyków i Rossyan, trudnią się głównie rybołóstwem, połowem ptastwa leśnego i zwierząt, wyrabianiem i sprzedażą futer, dobywaniem kruszców i kamieni i t. p. Podług kal. Hurlanda za 1879 r. było w gub. 345 żydów. Mto guber. jest Petrozawodsk. Oprócz tego jest w gub. 7 miast, 31 siół, 16 słobód, 4350 wsi i 145 zakładów przemysłowych i fabrycznych, zatrudniających 1057 robot. i produkujących za 1,251,288 rs. Opisy Gedeonowa i Puszkarewa oraz Helmersena. *J. Krz.*

Ołonta, rzeczka w pow. telszewskim, bierze początek w błotnistym lesie o 5 w. na płd.-wschd. od mka Kule i pod Korcianami uchodzi od lewego brzegu do Minii, pomiędzy rzeczkami Łukną i Korcianką. Przybiera od pr. brz. Karkloję.

Ołotki, fol., pow. wiłkomierski, par. Świadoście, ob. *Janów*. Dziś został rozparcelowany pomiędzy włościan.

Ołoty, wś nad strum. Ołotką, pow. wiłkomierski, par. Świadoście, niegdyś Platerów, dziś rządowa, rozkolonizowana pomiędzy włościan. Do dóbr O. należały fol. Ołotki al. Janów i Druskie.

Ołów, rz., lewy dopł. rz. Soroti, ob. *Lsta*.

Ołowianka 1.) os. włośc., pow. częstochowski, gm. i par. Rędziny, ma 3 dm., 21 mk., ziemi włośc. 38 mr. W 1827 r. było tu 2 dm., 6 mk. 2.) **O.**, os. włośc. (pustk.) i os. leś., pow. częstochowski, gm. Wancerzów, par. Rędziny; os. włośc. ma, 2 dm., 20 mk., ziemi włośc. 26 mr., leś. os. 1 dm., 8 mk. i 910 mr. lasu. O. należała do wsi Jaskrów.

Ołowiatyn, tak nazwana w dokum. dzisiejsza wś *Hołowiatyń* (ob.), należała niegdyś do sstwa czehryńskiego. Leży na płn.-zach. od Śmiły a na płn.-zach. od Czehryna; ob. Arch. J. Z. R. cz. I, t. 2: 146.

Ołówka i *Ołowa*, rzeczki, dopływy Niemna z praw. brzegu, między Niemonajciami a Olitą.

Ołownik, niem. dawniej *Oloffnigk*, dziś *Launingken*, dobra ryc. nad rz. Węgrzą, pow. darkiejmski, st. poczt., 206 mk., odl. 21 klm. od Darkiejm, śród lesistej i wzgórzystej okolicy. Jest tu gorzelnia. W 1616 r. otrzymał tam Jan Hensel z Bąkowa 6 włók ziemi i 20 mr. łąk na prawie chełmińskiem. *J. K. Sem.*

Ołowskie, wś szlach. nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur.

Ołowskie, jezioro, pow. lecki, niedaleko Rynu.

Ołowsko, dawna nazwa Hołoska, pow. lwowski.

Ołowsza, właściwa nazwa jeziora w pow. wiłkomierskiem, mylnie podanego pod *Ałowsza*. Ma ono do 75 włók obszaru i należy do dóbr Biguszki Drozdowskich. Leżą nad nim wsie: Siemieniszki, Sudejki i Manejcie oraz dwór Biguszki.

Ołowsza, osada żydowska nad jez. t. n., pow. wiłkomierski, par. Sudejki, należy do dóbr rządowych Uszpole.

Ołpiny *Górne* i *Dolne* z *Rudnikiem*, wś, pow. jasielski. Leży w dolinie pot. Olszyszki (Siepietnicy), uchodzącego pod Siepietnicą z lew. brzegu do Ropy. Ludna osada rozciąga się w wązkiej dolinie, zwartej od północy i południa lesistemi wzgórzami. Wznies. wsi wynosi 230 mt. Ku północy podnosi się teren w wyżynę Rudnik (337 mt.), będącą podnożem góry Owczara (508 mt.). Ku południowi sięga najwyżej Radwańska góra (421 mt.), pokryta lasem, zwanym Piekliska. Obydwa pasma tworzą poboczne działy dopływów Wisłoki i ograniczają O. od północy i południa. Na zachód graniczą O. z Olszynami a na wschód z Szerzynami. W środku wsi znajduje się kościół paraf., zabudowania więk. pos. i urząd poczt O mają 2729 mk. katol. prócz 489 izrael. Wielka ilość żydów i targi odbywające się w co drugi czwartek, nadają wsi pozór miasteczka. Jest tu szkoła ludowa o dwóch nauczycielach, kasa pożyczk. gminna z kapit. 1059 zł. i dom ubogich na 9 starców i kalek, pod nadzorem plebana wraz z gminą, posiadający 27 mr. roli i 350 zł. kapit. Pos. więk. Rogawskich ma obszaru 625 mr. roli, 34 mr. łąk i ogr., 46 mr. past. i 124 mr. lasu; pos. mn. 1876 mr. roli, 179 mr. łąk, 329 mr. pastw. i 301 mr. lasu. Przywilejem wydanym 7 sierpnia 1349 w Bieczu (Kod. katedry Krak., str. 241, nr. CLXXXVIII) dozwolił Kazimierz W. „Janowi i drugiemu Janowi“ założyć wś Ołpiny na prawie magdeburskiem, nadając im godność i dochody sołtysów. W przywileju tym czytamy: Dajemy wieś nad rzeką Swepietnicą, aby z obu stron wieś na prawie magdeburskiem, na stu łanach założyli. Dwa łany dajemy dla kościoła w Ołpinach, dwa na skotnicę (pastwisko), a za założenie wsi sołtysom cztery łany na własność, wolny szósty łan, rybołóstwo, młyn wodny, na ile kół można zrobić, rzeźnię, jatki szewckie, kowalskie (fabrorum), rybne, wolne cztery ogrody, dwie wolne karczmy i łąkę na 40 wozów, trzeci denar sprawy osądzonej wielkiej i małej, przeznaczając dla siebie (t. j. króla) dwa denary. Król uwalnia kmieci na 20 lat od wszelkich powinności poddaniczych, poczem mają płacić na św. Marcin po 8 szkotów groszy i po fertonie dziesięciny. Sołtysi mają się stawić na wojnę samowtór z uzbrojonym człowiekiem na koniu, wartającym sześć szkotów. Sprawy gardłowe i kryminalne podlegać mają sołtysom, sądzącym według prawa magdeburskiego. Sołtysi mają odpowiadać jedynie przed sądem „naszym niemieckim za naszym pozwem a nikim innym, kmiecie zaś tylko przed sołtysami“. Siarczyński (rps. bibl. Ossol., nr. 1826)

powołuje się na dokument drukow. w Szczygielskiego Tinecia (z r. 1334), widocznie sfałszowany, według którego wyrokiem królewskim przyznano tę wieś opactwu tynieckiemu. Podobnie kopia sfałszowanego dokumentu z 26 września 1326 r. znajduje się w księdze dawnego konsystorza bieckiego z 1769. Według niej miał w tym roku założyć w Ołpinach parafią Janusz, wojewoda wileński (!). Niewiadomo nam zresztą na jakiej podstawie podaje szematyzm dyecezyi przemyskiej, że już 1288 r. O. należały do opactwa tynieckiego. Prawdopodobnie nie należała ta wieś nigdy do tego opactwa, bo za Długosza (III, 220) była własnością Spytka z Melsztyna i tylko płacili kmiecie 2 grzywny groszy pragskich opactwu tynieckiemu. Zdaje się, że później na tej podstawie rościli sobie opaci prawo do wsi i w tym celu kazali te dokumenta podrobić. Długosz notujący pilnie, która wś od którego-kolwiek klasztoru została oderwaną, nic tutaj nie wspomina. W czasie spisywania „Lib. Benef.“ nie było tu kościoła a przynajmniej parafii i wś należała do par. w Święcanach. W 1585 r. założyła dom ubogich Elżbieta z Zakliczyna Jordanowa, córka Spytka, kasztelana zawichoskiego, starosty bieckiego, dziedzica Ołpin i Olszyn a 1595 podług wizytacyi Kazimirskiego był już kościół murowany i kaplica na cmentarzu. Prawo patronatu mieli wówczas spadkobiercy Spytka z Zakliczyna Jordana. Obecnie jest więk. pos. własnością K. Rogawskiego. Grunta chociaż nierówne są urodzajne. Lud przemyślny i zamożny, trudni się tkactwem, jako przemysłem domowym, lecz jest słabowitym i podlega chorobie rozdęcia gardła. Parafia (dyec. przemyska, dek. brzostecki) obejmuje O. i ma 4315 parafian rzym.-kat a nadto przebywa w niej 489 żydów. *Mac*

Ołseta, dobra, pow. nowoaleksandrowski, par. Poniemuniek, 593 dzies. ziemi dworskiej; własność Piottucha Kublickiego.

Ołsoki, wś włośc., pow. trocki, okr. wiejski Brażole, o 15 w. od gminy, 14 dusz rewiz. i 2 dusz b. ludzi wolnych.

Ołtarze Gołacze, wś szlach. nad rz. Bugiem, pow. ostrowski, gm. i par. Nur. W 1827 r. było tu 72 dm., 424 mk.

Ołtarzew, dwór, wś i kol., pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Żbików, odl. 16 w. od Warszawy, ma 240 mk. Istniała tu stacya pocztowa, pomiędzy Warszawą a Błoniem. W 1827 r. było tu 17 dm, 164 mk. W 1880 r. rozl. dominialna dóbr O. wynosiła mr. 846. Rozdzielone zostały pomiędzy 16 nowonabywców częściowych. Przy willi Ołtarzów pozostało mr. 180: gr. or. i ogr. mr. 129, wody mr. 3, lasu mr. 36, nieuż. mr. 12; bud. mur. 5, z drzewa 4. Las przekształcony na park. Wś O. os. 13, z gr. mr. 30; wś Kopiki, ma osad 7, z grun. mr. 185. *Br. Ch.*

Ołtarzyszki, zaśc. szl., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 10 w. od Oszmiany, 1 dom, 16 mk. katol.

Ołtaszyn, niem. *Oltaschin*, 1204 r. *Olzantino* (Olszęcino ?), 1360 *Olteschin*, wś i dobra, pow. wrocławski. Od 1349 do 1810 były własnością katedry wrocławskiej. Posiada kościół paraf. katol., założony 1248 r.; w 1353 r. uposażony dwoma włókami. Szkoła katol. W 1843 r. było tu 43 dm. 1 sołtystwo, 333 mk. (84 ewang.).

Ołtusz, jez. w pow. brzeskim gub. grodz., blisko granicy gub. wołyńskiej. Przepływa przez nie rzka Rytka, uchodząca do Muchawca.

Ołtusz, wś nad jez. t. n., pow. brzeski, w Rudzkiej puszczy, między błotami położona, w pobliżu granicy Wołynia.

Ołtuszki, okolica szlach., nad Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 13 w. od Lidy, 2 dm., 23 mk.

Ołtuszków, miasteczko, pow. mohylowski, ob. *Jołtuszków*.

Ołtwa al. *Hołtwa*, rzeka w gub. połtawskiej, bierze początek w pow. zieńkowskim, przepływa pow. połtawski i pod mkiem Ołtwą w pow. kobielackim uchodzi od lew. brzegu do Psioły. Przybiera od lew. brzegu rzkę Ołtwę Olchową, wypływającą z pow. zieńkowskiego i uchodzącą w kobielackim pod Reszetyłówką.

Ołtwa al. *Hołtwa*, w kronikach Grabianki i t. z. Samowidca *Howtwa*, mko przy ujściu Ołtwy do Psioły, pow. kobielacki gub. połtawskiej. Wchodziło niegdyś w skład sstwa czerkaskiego (ob. t. I: 807). W lustracyi Humieckiego, kaszt. kamienieckiego, z 1615 r. czytamy: „Mko Ołtwa względem słobody nic nie czyni, po wyjściu zaś słobody też powinności jako i mieszczanie czyrkascy odprawować będą powinni“. Podług lustracyi kasztel. bracławskiego Charlęskiego, odbytej w 1622 r.: „Mko Hołtwa, w niem domów posłusznych 20 a nieposłusznych kozackich Nr. 230. Powinności jak Czyrkasy“ (t. j. podatków żadnych nie dają, prócz służby wojennej, którą każdy z nich konno z orężem przy panu staroście swym albo podstarościm jego odprawować powinni). Później było mtem sotniczem. Znajdował się tu zamek i wały. Od O. poczynały się Dzikie pola, które wzdłuż Psioły aż do Dniepru się rozlegały. Wzmianki o O. znajdują się w kronikach Wieliczki, t. II: 162, t. III: 369, t. IV: 196—9, 201, 206; Grabianki: 245: t. z. Samowidca: 187, 295 oraz w Pamiat. Kij. Arch. Komis., t. III, cz. 3: 253. *J. Krz.*

Ołucza, kol., pow. kaliski, gm. Błaszki. par. Wojków, odl. od Kalisza 31 w., 3 dm. Ob. *Stok.*

Ołudza, w dok. *Holucza* al. *Olucza*, rzeczka przepływająca przez obszar wsi t. n., w pow.

włoszczowskim, Długosz nazywa ją Biała. Dziś zwą ją często Żebrówka.

Ołudza, w dok. *Holuza*, *Holucza*, *Oluza*, *Oludza*, wś i fol. majorat, pow. włoszczowski, gm. Rokitno, par. Irządze. Posiada szkołę początkową, 464 mk., w tej liczbie było 288 nieumiejących czytać. W 1827 r. było 51 dm., 297 mk. Bolesław Wstydliwy fundując klasztor klarysek w Zawichoście w 1257 r. nadaje mu w uposażeniu między innemi dziesięciny z Ołudzy (ob. Kod. dypl. Małopol., 53, 71, 75). U Długosza raz podana jako należącą do par. Kidow (Lib. Ben., III, 8), drugi raz w par. Irządze (III, 325). Wś należała w XV w. do klasztoru miechowskiego. Był tu folwark klasztorny, pasieka, sadzawka, karczma przy drodze publicznej, dająca grzywnę czynszu, młyn na rz. Biała, dający 2 grzywny czynszu, jeden zagrodnik. Łany kmiece dawały po 14 skotów czynszu, 30 jaj, 4 koguty, 2 sery, 1 dzień roboty w tydzień z wozem i pługiem, prócz tego osep i powaba. Dziesięcinę wartości do 12 grzywien pobierał klasztor. W drugim opisie (III, 325) podaje Długosz liczbę łanów na 9 i 2-ch zagrodników. Wartość dziesięciny ocenia tu na 5 grzywien. Po zniesieniu klasztoru przeszła na rządową. Dobra rząd. O. oddzielone zostały od dóbr rząd. Rokitno w r. 1856. Rokitno nadane zostało na prawach majoratu generał-lejt. Lisickiemu. Dobra O. składały się w 1856 r. z fol. O. rozl. mr. 388, fol. Bonowice mr. 93 i lasy mr. 1628. Wś O. z młynem ma mr. 876; wś Wólka Ołudzka mr. 446; wś Grabiec z młynem mr. 777; wś Bonowice z młynem mr. 1017. *Br. Ch.*

Ołudzka Wola, wś, pow. włoszczowski, gm. i par. Rokitno rząd. Wchodziła w skład dóbr rząd. Ołudza.

Ołukszany, wś, pow. wiłkomierski, własność ks. Ogińskich.

Ołybisy, w dok. *Hołybisy* al. *Olipesy*, wś cerkiewna nad rz. Wilią, pow. krzemieniecki, na płd. od Rachmanowa, niedaleko Szumbaru, niegdyś we włości rachmanowskiej. W 1513 r. Zygmunt I nadaje O. Bohuszowi Bohowitynowi h. Korczak. W 1596 r. Wacław Bohowityn Szumbarski zapisuje dobra rachmanowskie, w skład których wchodziły O., żonie swej Zofii Michajłównie Czartoryskiej, po śmierci której objęli ją bracia jej Czartoryscy. Ks. Jerzy Michajłowicz Czartoryski w 1605 r. zrzekł się Rachmanowszczyzny na rzecz krewnego swego ks. Michała Wiśniowieckiego i żony jego Reginy Mohylanki. W spisie dóbr ks. Jeremiego Wiśniowieckiego O. zaliczone są do klucza nowo-wiśniowieckiego. O przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 525 i Pamiat. Kijew. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 199. *J. Krz.*

Ołyczki, w dok. *Wolica Ołyczowska*, wś nad rz. Putyłówką al. Putyliwną, pow. łucki, na płn. od Klewania; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I: 583.

Ołyka mko przy ujściu Miłowiczki do Putyłówki, pow. dubieński, o 60 wiorst na płn. od Dubna, 15 w. na płd.-zach. od Klewania, przy dr. żel. kijowsko-brzeskiej. W 1870 r. miało 413 dm., 1073 mk., w tem 51 procent żydów, 2 cerkwie, kościół, 3 kaplice, synagogę, 5 domów modlitwy żydowskich, garbarnię, 5 fabryk oleju (z produkcyą na 12300 rs. rocznie), fabrykę kleju, 4 jarmarki. W O. znajduje się zarząd 2 okr. polic., ruiny ratusza i zamku z XVI w., obok mka 3 kurhany, zwane Turczynkami. O. złączona jest z trzema przedmieściami: Turczynem, Zalesoczem i Miłowicą i zdala, jadąc od strony Równego, wspaniały przedstawia widok. W dokumentach wymienione jest nadto przedmieście Zawrocie (Zaworotje). W okolicy znajdują się uroczyska Burzakowszczyzna (Burjakowszczyna) i Momotowszczyzna. Osada starożytna, wspomniana w kronikach Ławrentiewskiej i Ipatiewskiej pod 1149 r., była najprzód w posiadaniu Kiszków. Około 1513 r. Anna, córka Stanisława z Ciechanowca Kiszki, marsz. w. ks. lit., wychodząc za Jana Radziwiłła Brodatego, wniosła mu w posagu Nieśwież, Ołykę i Lachwę. Syn Jana Brodatego i Anny, Jan Radziwiłł, krajczy lit., pierwszy począł się pisać (1544 r.) na Ołyce, brat zaś jego Mikołaj, Czarnym zwany, uzyskał od cesarza Karola V tytuł księcia na Nieświeżu, Ołyce i Klecku (Sacri Romani Imperii Princeps), który to tytuł zatwierdzony został przez Zygmunta Augusta w 1549 r. za przyzwoleniem sejmujących w Brześciu. Mikołaj założył w O. zamek obronny (1564 r.). Zamek ten mocno zbudowany w kwadrat wewnątrz, przedstawia z jednej strony trzy, a z trzech innych dwa piętra; zewnątrz zaś piętro dolne szczelnie otacza sypany wał; dalej ściana murowana, u dołu okopana fosą, napełnioną wodą. Po rogach zamku stały o dwóch piętrach bastyony (z nich dwa w ruinach), z okrągłemi strzelnicami. Na obszerny dziedziniec zamkowy prowadzą dwie bramy, z tych brama od strony Turczyna z wieżą, na której orzeł Radziwiłłów. W zamku aż do 1793 r. była zawsze załoga książęca i działa. Mikołaj Czarny, będąc gorliwym zwolennikiem kalwinizmu, osadził predykantów kalwińskich w istniejącym od 1450 r. kościele ś. Piotra, wzniesionym przez Piotra Białego, hetmana lit. Jego synowie: Mikołaj Krzysztof Sierotka, Stanisław i Albert, na mocy tranzakcyi 1578 r. podzieliwszy swe majętności na linie, ubezpieczyli posiadanie swych potomków męskich i uchwałą sejmu z 1589 r. otrzymali zatwierdzenie na fundacyą ordynacyi w Nieświeżu, Ołyce i Klecku.

Pierwszym ordynatem ołyckim był Stanisław Radziwiłł, marsz. w. lit. Wyrzekłszy się nowinek, za namową jezuitów a mianowicie Piotra Skargi, wyrugował ztąd kalwinów, a uznawszy potrzebę, pomnożył liczbę katolickich księży i na utrzymanie ich stosowne przeznaczył fundusze. Syn jego Albert Stanisław, kanclerz w. lit., wzniósł i upiększył Ołykę, założył szpital, bank pobożny (mons pietatis) i we wrześniu 1635 r. położył kamień węgielny pod wspaniały kościół ś. Trójcy, ukończony w 1640 r. a poświęcony przez biskupa łuckiego Andrzeja Gębickiego. Budowa gmachu odbyła się pod dozorem architekta Jana Meliverna, a rzeźby pod dozorem Melchiora Ampeli ze Lwowa. Kościół ten w 1641 r. wyniósł na stopień kolegiaty i opatrzył znacznym funduszem. Tenże ks. Albert założył w 1638 r. przy kolegiacie ołyckiej szkołę akademicką i seminaryum, z zapisu uczynionego przez ks. Franciszka Zajerskiego, który umierając testamentem z d. 29 listopada 1631 r. przeznaczył na ten cel sumę 70,000 złp., w której miał w zastawie wś Łudzin i połowę Ambukowa w pow. włodzimierskim. W 1838 r. budynki, w których mieściły się szkoły i seminaryum, zawaliły się; ale seminaryum odbudowano kosztem księży, szkołę akademicką zaś kosztem mieszkańców i ta istniała aż do 1846 r. pod nazwą szkółki parafialnej. Książę Stanisław nie poprzestając na założeniu i upiększeniu kolegiaty, uposażył ją dobrami. Uposażenie kościoła stanowiły wsie Dereń i Stawek, szpitala, część wsi Moszczanicy, seminaryum zaś część wsi Miłowicy, ogółem 2020 dzies. ziemi, z wysiewem 733 korcy zboża według wykazów w 1841 r. Nadto ofiarował do kolegiaty wiele srebrnych i złotych przedmiotów do obrzędów religijnych należących; upiększył miasto i obwiódł je ziemnym wałem, w którym zrobiono dwie murowane bramy z herbami Radziwiłłów i kilka w różnych jego miejscach strzelnic. Pomimo to że miasto było dość na owe czasy obronne, złupili je wszakże i spalili Kozacy w 1648 r. Powtórnie w 1651 r. ciż Kozacy w liczbie 18,000 oblegli je, domagając się znacznego okupu. Dowodzący załogą Lasocki, po trzechdniowem oblężeniu, zmusił ich do odwrotu i puścił się za niemi w pogoń. Prócz tego w archiwach kościelnych jest wzmianka o napadzie Tatarów, których często mieszano z Turkami (ztąd zapewne nazwa przedmieścia Turczyn i kurhanów Turczyńskich), i o napadzie Szwedów około 1702 r. Ks. Stanisław umarł w 1656 r., pochowany w kościele kolegiackim, gdzie oprócz tego są groby; Maryi Myszczanki, córki Mikołaja Myszki, wwdy wołyńskiego, a żony Stanisława Radziwiłła (zmarłej 1600 r.); dalej Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, syna ks. Stanisława i Maryi Myszczanki († 1614); braci małoletnich Mikołaja Stanisława i Jerzego; pierwszej żony Stanisława Alberta Reginy von Eizenreich († 1687) i drugiej jego żony Krystyny Anny ks. Lubomirskiej, córki Stanisława ks. Lubomirskiego. Prawo magdeburskie nadanem zostało O. przez ks. Michała Radziwiłła w 1564 r. Przywilej ten, równie jak i przywilej na jarmarki, został potwierdzony przez Zygmunta Augusta, Zygmunta III i Władysława IV. Po śmierci ks. Alberta Radziwiłła O. spadła na ks. Michała Kazimierza, ordynata nieświeskiego, i do dziś dnia obie ordynacye są połączone. Ostatnim ordynatem w prostej linii na Ołyce i Nieświeżu był Dominik Radziwiłł († 1803 r.). Po nim ordynacya ołycka i nieświeska spadły na ks. Antoniego, syna ks. Michała, wwdy wileńskiego, z linii ordynatów kleckich. Ten ks. Antoni, mąż ks. Fryderyki Ludwiki, córki ks. Augusta Ferdynanda pruskiego, † w 1833 r. wielkorządcą w. ks. poznańskiego. Po nim objął ordynacyą syn ich Fryderyk Wilhelm Paweł Mikołaj (ur. 1797, † 1870), a następnie syn jego Fryderyk Wilhelm Antoni (ur. 1833), generał pruski i ulubieniec cesarza Wilhelma, który na mocy układu zawartego w 1874 r. ze stryjem swoim ks. Fryderykiem Wilhelmem Ludwikiem Bogusławem (ur. 1809 r.), ordynatem kleckim, objął zarazem ordynacyą klecką. Obecny stan samego mka jest nędzny, to też sprawiedliwie Kraszewski nazwał je ruiną Wołynia. Napady i pożary, osobliwie w latach 1752, 1805 i 1833, zupełnie wyniszczyły materyalnie miasto; handlu prawie żadnego nie ma, tylko jarmarki cokolwiek je ożywiają. Tu, jako na granicy Polesia, odbywa się targ na postoły, ztąd przysłowie: O. na łyka, Derażnia na garnki a Klewań na dziady. Klewań i Derażnia leżą nieopodal w pow. rowieńskim Okrąg policyjny klecki obejmuje gminy: Młynów, Kniahynin, Jarosławicze, Malin i Pokaszczew. Parafia katolicka, dek. dubieńskiego, ma 1757 wiernych i kaplice w Satyjowie, Humiennikach i Radochówce, oraz kościół ś. Piotra i Pawła w O. na dawnym cmentarzu. St. dr. żel. kijowsko-brzeskiej, o 2 w. od mka odległa, pomiędzy st. Klewań (o 19 w.) a Kiwerce (o 20 w.), o 406 w. od Kijowa, 85 w. od Kowla a 202 w. od Brześcia. Jako wchodzące w skład włości ołyckiej wymieniają dokumenty wsie: Dubiszcze, Żorniszcze, Selibery i Seliberskie Osieliszcze. O O. znajdują się liczne wzmianki w dokumentach wydanych przez Kijow. Arch. Komisyą, wymienione w Skorowidzu Nowickiego. Opis wraz z widokiem miasta podał Tyg. Illustr. z 1860 r. № 62. O szkołach i ich uposażeniu podaną była obszerna wiadomość w Dziejach Dobroczynności, rok III, str. 818,

przedrukowana i uzupełniona w Łukaszewicza Historyi Szkół, t. III, str. 472—481. W języku ross. opisali O.: Sendulskij w „Wołyn. eparch. Wiedom." z 1878 r. i Pieregowskij w „Woł. gub. Wied." z 1869 r. *J. Krz.*

Ołyka, wś, pow. dubieński, okr. pol. O., gm. Pokaszczew, o 5 w. od Pokaszczewa.

Ołyszów 1.) al. *Hołyszewa*, w dok. *Holeszów*, *Oleszów* al. *Oleszów Ostrówek*, wś nad rzką Połonką, pow. łucki, na płd. od Łucka, niegdyś włość zamkowa a następnie biskupów łuckich. Podług lustracyi odbytej w 1628—1629 r. pod przewodnictwem kaszt. radomskiego Słupeckiego, do klucznictwa łuckiego należało „sielce Holeszow z młynem, którego possesorem za przywilejem Króla JMci wielm. JMP. Hieronim Charlęski, sstа łucki. Summa fl. 270". (Jabłonowski: Lustracye królewszczyzn, str. 169) Ob. także Pamiat. Kij. Arch. Kom., cz. IV, t. 2: 164, 168; Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 207, 215, 215. 2.) **O.** al. *Hołyszów*, w dok. *Haleszów*, wś cerkiewna nad rz. Stubłą, pow. rowieński, na płd. od Klewania. Nadana wraz z innemi włościami, przez Świdrygiełłę Michałowi Wasilewiczowi kn. Czartoryskiemu (ob. Klewań). Por. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 126; Arch. J. Z. R., cz. VI, t. I: 134. *J. Krz.*

Omajk, grupa domów w Gajach Smoleńskich, pow. brodzki.

Omchowicze, wś i duże dobra poradziwiłłowskie nad rz. Wiesiejką, lew. dopł. Słuczy, w zach. str. pow. bobrujskiego, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, o 4 w. na płn. od st. poczt. t. n. (o 14 w. od Słucka w stronę Bobrujska), przy szosie bobrujsko-brzeskiej. Ma 50 osad pełnonadziałowych; cerkiew paraf. pounicka ma z dawnych nadań dziedziców około 5 włók funduszowej ziemi i około 1000 parafian płci obojga; kaplice w Golczycach i Kulikowie. Dobra, obecnie własność ks. Wittgensteina, mają 621 włók, składają się z puszcz i stanowią tak zwaną kwaterę leśną Omchowicką, pełną dzikiego, grubego zwierza. O. dawniej sławiły się łowami, ale i teraz odbywają się tu świetne polowania, urządzane przez dziedzica. Miejscowość odosobniona, gleba piaszczysta. W lasach piece do pędzenia terpentyny i dziegciu. *A. Jel.*

Omel, ob. *Omet*.

Omelańce, wś, pow. słucki, ob. *Omułyńce*.

Omelanie, na kartach *Omeljanówka*, wieś skarbowa u źródeł strum. Dziadówki, pow. radomyski, na pograniczu pow. owruckiego, o 2 w. od Kamianki (par. prawosł.), na płn.-zach. od mka Malina, ma 88 mk. płci ob. włościan skarbowych, przyłączonych do gminy wiejskiej Szereszne. O. przeszły na własność rządu jako odumarlizna. Była tu niegdyś cerkiew, w dokumentach bowiem wymieniony jest tutejszy paroch Bazyli. Ob. Arch. J. Z. R., cz. IV, t. 1: 149.

Omelaniec, dobra, pow. nowogródzki, własność od 1868 r. urzędnika Pawłowa, mają 46 włók.

Omelanik, w dok. *Omelenik*, mała wioska, pow. łucki, par. Łuck, między wsią Zaborolem a Łuckiem, równolegle z traktem poczt., po drugiej stronie wąwozu. Na środku wioski, na wyniosłem wzgórzu, stoją odwieczne lipy. Do jednej z nich przywiązana jest dawna tradycya, jakoby Piotr W., odpoczywając pod jej cieniem, wyrył na jej korze swe imię. Około 1859 r. O. należał do Czarneckich. O przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 1: 111, 124; Pam. Kij. Arch. Kom., t. III, cz. 2: 174, 175; t. IV, cz. 2: 76, 87. *J. Krz.*

Omelańska Słoboda, wś, pow. bobrujski, gm. turkowska, przy samej linii dr. żel. lipawo-romeńskiej, pomiędzy st. Kowale i Żłobin, w pobliżu kotliny rz. Oły i bezim. rzeczki do niej wpadającej, ma 14 os. pełnonadziałowych; grunta lekkie, miejscowość poleska. *A. Jel.*

Omelańskie, bagna w płd. str. pow. ihumeńskiego, na płn. od wsi Kamień, w pow. słuckim, w pobliżu błot: Bobowe, Korytno, Zadnie, Aleksino i in.

Omelany *Wielkie* i *Małe* (w dok. *Emelena*, *Omelena*, *Omelen*, *Omelana*), sioło i wś, pow. rówieński, na zach. od mta powiatowego. W O. W. jest cerkiew paraf. oraz kapl. katol. parafii Równe. O przeszłości dziejowej ob. Pam. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 81, 86, 105; Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 75—77; dodatki: 282.

Omelany al. *Omele* (?), dobra w Inflantach polskich, na pograniczu dzisiejszych powiatów rzeżyckiego i dyneburskiego, stanowiły sstwo niegrodowe omeliańskie al. omelskie, obejmujące, podług ksiąg metrycznych i lustracyi z 1732 r, dobra lenne Andrepno (ob.) i Musza (ob.) z przyległościami, które w tym roku posiadał i był jego sstą Stanisław Sołtan. W tymże czasie, z powodu licznych i długoletnich sporów o granice tych posiadłości, wyznaczoną była przez króla Augusta II komisya dla ostatecznego ich załatwienia, czego dokonała jak dowodzi obszerne jej sprawozdanie w metrykach ks. 380 f. 261.

Omele, ob. *Omelany*.

Omelenik, ob. *Omelanik*.

Omelgorod, zwana też *Nerubajka* al. *Rubeny Most*, wś nad bezim. dopł. Taśminy, pow. czehryński, o 3 w. od Sosnówki (par. prawosł.), ma 507 mk.; własność Bezradeckich, dziedziców sioła Trylisy.

Omelianówka, ob. *Omelanie*.

Omelkowszczyzna, w narzeczu ludowem *Amałkouszczyzna*, wś, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. Maładuszu, ma 18 osad; miejscowość małoludna. *A. Jel.*

Omelniczek al. *Suchy Omelnik* (Suchy Omelniczek), rzka wpada z prawej strony do Dniepru, naprzeciwko osady Kołyberda.

Omelnik al. *Omielnik, Omelniczek*, nazwa różnych jarów stepowych, niosących swoje wody do Dniepru poniżej Cybulnika i Hniłeńki.

Omelnik 1.) w dok. *Omelnik*, rzka w pow. wierchniednieprowskim gub. ekaterynosławskiej, prawy dopł. Dniepru, wpada prawie naprzeciw mka Perewołoczny i ujścia Worskły. Wspomina o niej Wieliczko w swej kronice (t. III: 471, 483). 2.) **O.**, rzeka w gub. połtawskiej, prawy dopływ Psioły, poczyna się w pow. charkowskim koło wsi Werbki, płynie przez pow. kremieńczucki ku płd.-wsch.; długa 50 wiorst; porzecze osiadłe. 3.) **O.**, odnoga Buzułuka (ob.), dopł. Dniepru. *J, Krz.*

Omelnik, mko przy ujściu rz. O. do Psioły, pow. kremieńczucki gub. połtawskiej, o 15 w. na płn.-wsch. od mta pow. Ma 430 dm., 3358 mk., 2 cerkwie, 3 jarmarki. Już w 1650 r. setnicze pułku czehryńskiego, warowne, potem mto pułku połtawskiego i mirhorodzkiego. Ob. Kronikę Wieliczki, t. IV: 196.

Omelno, fol., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. Ostrówki, ma 1 dm., 6 mk., ziemi 150 mr.

Omelno 1.) wś poleska, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobrzyckim, gm. turkowska, przy gośc. ze wsi Wielkie Bortniki do mka Pobołowa, o parę wiorst od linii dr. żel. lipawo-romeńskiej, pomiędzy st. Kowale i Żłobin; ma 35 osad pełnonadziałowych; grunta lekkie. Była tu kaplica katol. par. Bobrujsk, zamknięto po 1863 r. 2.) **O.**, wś z zarządem gminnym i znaczne dobra nad rz. Ptyczą, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, o 40 w. od Ihumenia, dawne dziedzictwo Burzyńskich, obecnie Ratyńskich. Wieś ma 25 osad pełnonadziałowych; cerkiew paraf. pounicka, z 1716 r., fundacyi Burzyńskich, obdarowana funduszem przez Ignacego Ratyńskiego, posiada 5 włók ziemi i łąki wydające 80 wozów siana, ma około 1000 parafian. Gmina omelańska składa się z 10 starostw wiejskich, 37 wsi i 1611 włościan płci męs. Dobra, wraz z folw. Sińcza, mają 10,919 dzies. ziemi dworskiej. Dochody z młyna i propinacyi; gospodarstwo porządne, grunta lekkie w kulturze, łąk niezmierna obfitość nad rz. Ptyczą i na okolicznych błotach. Miejscowość małoludna, poleska, nizinna i dość ponura, ale bogata w dary natury, mianowicie w siano, las, rybę, zwierzynę, grzyby, oczerety i t. p. Lud trudni się rolnictwem, wyrabianiem rogóżek z lipowego łyka, kół prostych i sani. Znajdują się tu podobno gony bobrowe. 3.) **O.**, w narz. ludowem *Amelno*, wś i fol., pow. piński, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. telechańska, przy drodze z Ozarycz do Świętej-Woli; ma 27 osad pełnonadziałowych, 74 mk., 660 dzies. ziemi; dziedzictwo Szpakowskich. Miejscowość nizinna, poleska, małoludna, grunta piaszczyste, łąk błotnych obfitość. Sięgają tu roboty kanalizacyjne. *A. Jel.*

Omelno, wś cerkiewna, pow. łucki, na płd. od mka Kołki; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 296, 297.

Omentyszki, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki, odl. od Wyłkowyszek 10 w., ma 4 dm., 55 mk. W 1827 r. było tu 4 dm., 36 mk.

Omeszkowce, zaginiona wś w gm. Bazalia, t. j. w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim; prawdopodobnie mylnie podana w dok. (Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291) zm. Oleszkowce (ob.). *J. Krz.*

Omet, mylnie *Omel*, rzeczka, dopływ Łyny, powstaje w okolicy Drengfurta z strumieni Czarnego i Białego, wpada pod Alemborkiem do Łyny z lewego brzegu.

Ometyńce al. *Omiatyńce*, w dok. *Omietyńce*, wś nad bezim. rzeczką, w płn. części powiatu hajsyńskiego, na pograniczu pow. lipowieckiego, gmina Niższa Kropiwna, par. katol. Niemirów, o 18 w. od Bracławia, 55 w. od Wapniarki (st. dr. żel. kijowsko-odeskiej), ma 297 osad, 1578 mk., 1645 dzies. ziemi włośc., 2009 dzies. ziemi ornej dwors. i 186 nieużytków. Cerkiew pod wez. Wniebowzięcia N. M. P., założona w 1882 r., uposażona 43 dzies. ziemi, ma 2106 parafian. W O. znajduje się gorzelnia parowa, założona w 1847 r., z aparatem Pistoryusza, zatrudniająca 16 ludzi, przerabiająca 27,636 pudów i produkująca 1,175,126 stopni spirytusu. Jestto stara osada; należała do dóbr nadanych przez Witolda Słupiczom. Widać jednak, że O. były zniszczone przez Tatarów, gdyż Zygmunt August w 1570 r. (Vol. Leg.) nadał Jermole Mieleszkowi „puste sieliszcze w wwdztwie bracławskim, nazwane Omekińce". W ostatnich czasach władali nią Chołoniewscy, dziś Jełowieccy. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 58. *Dr. M.*

Omęcin, ob. *Omięcin.*

Omiatyńce, ob. *Ometyńce.*

Omieta, rzeczka w pow. poniewieskim, lewy dopł. rz. Ławeny, prawego dopł. Muszy, przepływa pod mkiem Puszołaty.

Omietyńce, ob. *Ometyńce.*

Omięcin, wś i fol., pow. radomski, gmina Orońsk, par. Wysoka, odl. od Radomia 21 w., ma 25 dm., 194 mk.; pokłady kamienia wapiennego i torfu. W 1827 r. było tu 18 dm., 167 mk. Dobra O. składały się w 1884 r. z fol. O. i Soszyn, attyn. Wymysłów i Podbór, wsi O. i Wilcza Wola, rozl. mr. 1769: fol. O. z attyn. Wymysłów i Podbór: gr. or. i ogr. mr. 664, łąk mr. 104, past. mr. 45, lasu mr. 707, nieuż. mr. 65, razem mr. 1585; bud. mur. 15, z drz. 7; fol. Soszyn: gr. or. i ogr. mr.

123, łąk mr. 36, past. mr. 9, nieuż. mr. 16, razem mr. 184; bud. z drz. 7; las nieurządzony. Oprócz powyższej rozległości w r. 1884 od dóbr O. odłączono fol. Wymysłów, rozl. mr. 361 i os. młyn. Soszyn, rozl. mr. 38. Wś O. os. 16, z gr. mr. 347; wś Wilcza Wola os. 12, z grun. mr. 269. *Br. Ch.*

Omięciny, wś, pow. płoński, gm. Szumlin, par. Joniec, odl. o 14 w. od Płońska, ma 10 dm., 155 mk. Fol. i wś O. rozl. mr 607: gr. or. i ogr. mr. 371, łąk mr. 12, past. mr. 8, wody mr. 2, lasu mr. 203, zarośli mr. 1, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, z drz. 15; las nieurządzony; cegielnia. Wś O. os. 9, z gr. mr. 10. *Br. Ch.*

Omięciny, niem. *Charlottenhuette*, huta szkla na, pow. ostrzeszowski, o 5 klm. na płn.-zach. od Ostrzeszowa, par., poczta i st. dr. żel. Ostrzeszów, okr. domin. w Olszynie. Ma 12 dm. i 74 mk. W r. 1845 stanowiły O. i Charlottenhuette odrębne jeszcze osady.

Omirowka (*Homerówka*), ob. *Olchowczyk.*

Omity, ob. *Onut* al. *Onuty.*

Omneha, szczyt lesisty w Karpatach wsch., w dziale dukielsko-skolskim, wznosi się w płn.-wsch. stronie wsi Koziowy, w pow. stryjskim, pod 48° 57′ 21″ płn. szer. g. a 45° 5′ wsch. dłg. g. F., do wysokości 1068 m. npm. Las po płn.-zach. stronie zowie się Zełene (Zielony), w nim szczyt 976 mt. wysoki. Stoki płn.-zach. opadają nader stromo do doliny rzeki Orawy: od płd.-zach. płynie pot. Bacheński, a od płn. Chominiec na płn.-zach. do Orawy, a Kobylec na płd.-wsch. do Oporu. Ob. *Kreminny*, *Kobylec*, *Koziowa*; por. też *Omucha.*

Omniszewka, rzeczka w pow. borysowskim, pierwszy lewy dopł. Wilii, zaczyna się w okolicy wsi Omniszewo i tu ma młyn; płynie lasami w kierunku płn.-zach. około wsi: Zasowie, Horełe, Brazinowszczyzna, Łonwa, Zadorje; dalej, zasiliwszy się z pr. strony bezimienną rzką, płynie około fol. Wilejki, wsi Gamówki, Mociejewo, Juryłowo i o 1 w. poniżej Drogomicz uchodzi do Wilii naprzeciw fol. Milcza. Dług. 17 w. Na wiosnę spławiają po niej drzewo do Wilii z lasów okolicznych.

Omniszewo al. *Omniszew*, wś i dobra nad rzką Omniszewką, pow. borysowski, przy gościńcu wiodącym z Łohojska, przez Pleszczenice, Okołowo, do mka Dokszyc, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. okołowska. Do 1866 r. był tu kościół filialny, fundacyi Józefa Marcelego Korsaka i matki jego Anieli z Bajkowskich z 1795 r., z kaplicą w Hropieniach. Świątynia z drzewa pobudowana, posiadała zapis fundatorów w ilości 111 rubli i rocznego zsepu czyli annuaty na rzecz księdza 10 beczek zboża. Zapis ten przeszedł w 1844 r. do skarbu a duchowny otrzymał pensyą. Parafią, posiadającą 1662 wiernych, zaliczono wtedy do 5 klasy, a później zamieniono na filią, od 1866 r. zaś pozostało tylko miano kaplicy cmentarnej, do kościoła okołowskiego należącej. O. był niegdyś własnością Zenowiczów, później Abramowiczów. W 1618 r. Michał Abramowicz, wwoda smoleński, sprzedaje O. Janowi Burbie, miecznikowi żmujdzkiemu; w 1683 r. w drodze kupna O. staje się własnością Aleksandra Białozora, chorążego litew., za 160000 złp. W 1686 r. Białozor Krzysztof zapisuje O. testamentem bratu swemu. W 1725 r. Mateusz-Piotr i Anna z Ogińskich Białozorowie, starostowie kiernowscy, puszczają O. w zastaw Karolowi Bajkowskiemu, podczaszemu mścisławskiemu. Ksiądz Adam Białozor, kanonik wileński, w 1750 r. odprzedaje O. Marcelemu i Joannie z Korsaków Bajkowskim. Później O. był we władaniu Korsaków a od tych w 1-ej połowie XIX stulecia przeszedł do rodziny polskiej Felkerzambów i dotychczas pozostaje w ich posiadaniu. Za poddaństwa dominium O. składały 2 folwarki, 2 wsi zamieszkałych przez 389 włościan płci męs. (podług spisów rewizyi 1834 r.). Wieś ma 8 osad pełnonadziałowych; dobra, wraz z fol. Czupry, 3099 dzies. Dwa młyny i propinacya dają około 300 rubli. Miejscowość wzgórkowata, lesista, ku północy pochylona, grunta mierne. *A. Jel.*

Omnówka, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Dziśny, 2 dm., 8 mk.

Omole, fol., pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo, odl. od Maryampola 47 w., 1 dm, 7 mk. W 1827 r. było 4 dm., 31 mk.

Omole (żmujdzkie *Amoła*), dwór pryw. nad rzką Omołą, pow. szawelski, o 13 w. od Szawel a 2 w. od mka Kroże. W 1859 r. był tu 1 dm, 17 mk., gorzelnia i wiatrak; gleba urodzajna. St. dr. żel. lipawo-romeńskiej, między Kurszanami (o 11 w.) a Szawlami (o 13 w.), o 61 w. od st. Możejki a 33 w. od Radziwiliszek.

Omoszadło, miejscowość w Prusach wschodnich. Jan v. Helmstadt, wójt piski, nadał Stanisławowi Danowskiemu i jego przyjaciołom Janowi i Wojtkowi r. 1479 ostrów Omoszadło, o którem dziś nie wiemy, gdzie leżał.

Omowża (u W. Pola), właściwie *Embach*, estoń. *Emma Jõggi* i *Unna Jõggi*, zwana też *Ambeką*, rzeka w gub. inflanckiej, bierze początek w okr. dorpackim pod nazwą Małego al. Górnego Embachu, odgranicza okr. dorpacki od parnawskiego i pod tak zwanym Długim Mostem, na drodze z Dorpatu do Felina, oraz górą Woro wpada do jez. Wirzjaerw, którego jest najważniejszym dopływem. Powstaje ona z połączenia kilku rzeczek w okr. dorpackim, mianowicie z t. z. „Strumienia macierzystego“ (Mutterquelle), wypływającego w par. Odenpae i przechodzącego przez jez. Rebbasti i Rusa; rzeczki Korwa, wypływającej z jez. Tobbra

w par. Anzen i 3) rzki Erro (estoń. Haerg-Oja, t. j. Wołowa rzeczka), wypływającej również w par. Anzen. Nadto Mały Embach, długość którego dochodzi do 60 w., przybiera jeszcze rzkę Peddel. Po wyjściu z jez. Wirzjaerw p. n. Wielkiego Embachu, stanowi najważniejszą rzekę Inflant, przepływa na przestrzeni 100 w. cały okrąg dorpacki, przybiera wiele dopływów i rozdzieliwszy się w par. Wendau na dwa ramiona, z których jedno jest właściwie kanałem, wykopanym z polecenia cesarza Piotra I, wpada do jez. Pejpus. Szerokość rozmaita, ale w ogólności 40 sążni nie przewyższa; dno ma bagniste, brzegi niskie, łąkami i bagniskami pokryte, ryb ma obfitość. Wezbranie wiosenne zaczyna się w kwietniu i trwa od 4 do 5 tygodni. Żegluga odbywa się na Embachu Wielkim od maja do października, jednakże tylko pomiędzy Dorpatem a jez. Pejpus na łodziach średniej wielkości, unoszących do 200 czetw. zboża. Z dopływów Wielkiego Embachu ważniejsze: 1) Sowa, wypływająca z jez. Urbi al. Arbi, rozdzielająca par. Nueggen od Kewelecht i mająca ujście w ostatniej z nich, długa 16 wiorst. 2) Elbe al. Elwa (zwana też Ullila), długa przeszło 40 w., biorąca początek w par. Odenpae, przepływająca przez jez. Kerri i uchodząca w par. Kawelecht. 3) Luutsna, długa około 20 w., wypływająca w par. Wendau. 4) Aja, długa około 40 w., biorąca początek w par. Toelwe i uchodząca w par. Wendau. 5) Poedde al. Poedja, długa do 80 w., biorąca początek w Estonii, przepływa par. Lais i Talkhef. Z powodu małej głębokości oraz dna kamienistego spławiają na niej tratwy tylko w dolnym biegu w czasie wezbrania wiosennego. 6) Mudda al. Lajwa, długa 36 w., wypływa w par. Eks z jez. Sadjaerw i przepływa par. Talkshof i inne. *J. Krz.*

Omściż, rzeczka w pow. borysowskim, ob. *Pustomściżka.*

Omsk, mto pow. prow. akmolińskiej, nad rz. Irtyszem i wpadającą do niej Omą, z zarządem generał-gubernatora Syberyi zachodniej, ma 30,559 mk., 6 cerkwi, kośc. fil. kat. archid. mohylewskiej, pod wez. Niepokal. Poczęcia N. M. P., z muru wzniesiony w 1862 r. kosztem Alfonsa Poklewskiego Koziełły (2660 wiernych), kapl. katol., kapl. ewang., meczet, dom modlitwy żydowski. Z zakładów naukowych jest w O.: korpus kadetów, szkoła wojskowa dla dzieci kozaków syberyjskich, szkoła powiat. z biblioteką publiczną, szkoły i ochrony prywatne; zakłady dobroczynne. Z fabryk i zakładów przemysłowych: 12 fabryk łoju, mydła, świec i tytuniu, 72 cegielnie, handel rozwinięty, 2 jarmarki ożywione. Twierdza składająca się z 6 fortów. Założone w 1716 r. jako twierdza, na nowo zbudowana w 1768 r. dla obrony od napadu Kirgizów; od 1782 r. mto powiat., od 1859 r. główne siedlisko zarządu Syberyi zachodniej zaczęło szybko wzrastać i dziś jest jednem z najludniejszych miast w Syberyi. Omski powiat ma na przestrzeni 35,765 w. kw. 164,490 mk., trudniących się rolnictwem, hodowlą bydła i handlem. Powierzchnia równa i stepowa, w niektórych częściach grunt żyzny; znaczniejsze rzeki Irtysz i Om, mnóstwo jezior i obszernych bagien; lasy zajmują 14% ogólnej przestrzeni.

Omstyczyn, ob. *Mstyszyn.*

Omszaniec, las w zach. stronie Łowczy, pow. cieszanowski, między pot. Łowczą a Piszczakiem.

Omszeczje, małe jezioro w pow. pińskim, pośród mszystych nizin pomiędzy wsiami Omyt i Mohre, ma 4 mr. rozległości. Miejscowość głucha, polesk. *A. Jel.*

Omucha, szczyt górski w Beskidzie stryjskim, w dziale skolsko-delatyńskim, pod wsią Hołowiecko, na lewym brzegu Hołowczanki. Wznies. 1068 mt. Ob. *Hołowiecko* i *Koziowa.* Por. też *Omneha.*

Omule, niem. *Omulle*, dok. 1338 *Mole*, wś, pow. lubawski, st. p. i par. ew. Lubawa, kat. Prątnica, szkoła w miejscu; ma 3746·74 mr. obszaru. W 1868 r. 92 bud., 45 dm., 407 mk., 343 kat., 64 ew. Zdaje się że wś ta w r. 1338 jeszcze nie istniała, bo przy oznaczeniu granic posiadłości bisk. i krzyżackich jest wymienione tylko pole „campus Mole" (ob. Woelky: Urk. B. des Bist. Culm, str. 199, I). Później dowiadujemy się z wizyt. Strzesza, że wś ta była własnością bisk. chełmińskich; 1667 r. płaciła proboszczowi w Prątnicy mesznego 30 k. żyta i tyleż owsa; podówczas liczyła tylko 9-ciu włościan (str. 236). Z inwentarza bisk. chełm. z r. 1733 wynika, że O. należało wtedy do bisk. folw. lubsztyńskiego (czyli łabsztyńskiego); gburami byli Falk, Piotr i Wojciech. Karczmę trzymał za prawem wieczystem Wawrzyniec Szperkiewicz. Do wsi należał także młyn Lesiak na 2 włók., prawem wieczystem, a dwóch na lata ekspirujących (str. 68).

Omulew, w dok. z 1335 r. *Malien*, rzeka, wypływa z jeziora tejże nazwy, przyjmuje w borze napiwodzkim w pow. niborskim z lewego brzegu rzkę Czarną, z jez. Dłużek wypływającą, a w pow. szczycieńskim, pod Wielbarkiem, Samicę, pochodzącą z jez. Duży Sasek, dalej Wałpusz, z jez. tejże nazwy; wchodzi w pow. przasnyski na płn. wsi Zaręby, poczem płynie w kierunku płd.-wschodnim, odgraniczając ten powiat od ostrołęckiego, a dalej ten ostatni od makowskiego, wreszcie wszedłszy w pow. ostrołęcki, wpada z praw. brzegu do Narwi, pomiędzy wsią Olszówką a Ostrołęką. Na całej swojej długości w królestwie, około 50 wiorst, stanowi płd.-zachodnią

granicę puszczy Myszynieckiej. Bieg ma leniwy, brzegi bagniste. Przyjmuje z lewego brzegu rzeczki Tryp i Piasecznicę, z prawego pod Zimnąwodą, Płodownicę. Ogólna długość wynosi około 99 wiorst, w tem około 40 w. na Mazurach pruskich. W obrębie puszczy Myszynieckiej ciągną się brzegami tej rzeki błota Makoszonki i łączące się z niemi błota Gułocha aż do szerokiego Bielu; z drugiej zaś strony błota Wielkie Karaska w pow. ostrołęckim.

Omulew, fol., pow. ostrołęcki, gm. Rzekuń, par. Ostrołęka. Leży pod Ostrołęką i wchodził w skład sstwa ostrołęckiego. W 1827 r. był tu 1 dm , 13 mk.

Omulew, jezioro w powiecie niborskim, przy wsi t. n., wypływa z niego rzka Omulew.

Omulew 1) niem. *Omulef*, dobra ryc. nad rz. t. n., pow. niborski na Mazurach, st. poczt. Zimnawoda, 53 mk. Założenie nastąpiło roku 1565 na 11 włókach przez szlachcica Macieja Tesmera. Później byli w posiadaniu dóbr Plagowie. 2.) **O.**, majątek w pow. szczycieńskim, st. poczt. Wielbark.

Omulewski młyn, niem. *Omulefmuehle*, os. młyn., pow. niborski, st. poczt. Zimnowoda.

Omulewski piecek, niem. *Omulefofen*, wś, pow. niborski na Mazurach, st. poczt. Zimnawoda, 327 mk.

Omułyńce (*Omelańce*), w narzeczu ludowem *Amlincy*, wś w zach.-płn. str. pow. słuckiego, w 3 okr. okr. pol. kopylskim, gm. howieźniańska, ma 22 osad pełnonadziałowych. Ks. Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, zwany Sierotka, nadał O. wraz ze wsią Nowosiołki (ob. *Nowosiołki* 124) na uposażenie plebanii nieświeskiej.

Omut, wś, pow. drysieński, par Zabiały.

Omutnińskie, fabryki żelaza, w pow. głazowskim gub. wiackiej, nad rz. Omutną, składają się z 190 kopalń rudy, zatrudniających 2000 robotn. i produkujących do 200,000 pud. żelaza. Osada ma 2 cerkwie, szpital, st. poczt.

Omyłka. nazwa niw w płn. stronie Komorówki, w pow. brodzkim. Ob. *Korsów*.

Omyt al. *Omyto*, jezioro w pow. pińskim, uformowane z rozlewu rz. Strumień, o 3 w. ku płn. od jez. Nobel, łączy się z niem przez odnogi, długie prawie na $1^1/_2$ w., szerokie na $^3/_4$ w. Bardzo rybne i bagniste, tylko od płn. ma brzeg twardy i tu znajduje się wś t. n. *A. Jel*

Omyt al. *Amyt*, wś nad jez. t. n., uformowanem z rozlewu rz. Strumień, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Chojno, ma 11 osad i 35 mk. Niegdyś królewszczyzna (ob Vol. Leg. VIII, fol. 681). Była dawniej własnością biskupów unickich pińskich, teraz Łapickiego. Lud trudni się rybactwem i flisactwem; miejscowość nizinna i odosobniona.

Onacki al. *Onackie*, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Dokudowo, okr. wiejski Mielechowo, o 21 w. od Lidy, ma 10 dm., 76 mk. (30 dusz rewiz.); należy do dóbr Mielechowo i Jelna, Adamowiczów.

Onacki, wś, pow. kaniowski, par. prawosł. Piwce (o $^1/_2$ w.), kat. Rzyszczew (o 8 w.), pomiędzy wsiami Piwcami a W. Prychami, ma 240 mk. praw. i 12 kat. W 1741 r. było tu 17 osad a w 1792 r. 18 os. Ma 521 dzies. ziemi, z której 174 dzies. na mocy umowy wykupnej nabyli włościanie w 1863 r. za 8478 rs. Należała niegdyś do Lubomirskich, od których nabył ją w 1789 r. Ignacy Hołowiński, stolnik przemyski. Od Hołowińskich nabył O. w 1840 r. Ignacy Kundzicz Dziaduszkiewicz; dziś własność syna jego Kalasantego. Na gruntach wsi O. bierze początek rzeka Bystra. *J. Krz.*

Onackowce, wś nad rz. Derewiczką, dopł. Słuczy, pow. nowogradwołyński, gm. Kustowce, par. kat. Łabuń, ma 419 dusz męs. włośc., 1342 dzies. ziemi włośc., 862 dzies. dworskiej; cerkiew murowana. Dawniej była tu kaplica katol. par. Łabuń. Własność Bejzymów. *L. R.*

Onasowicze, fol., pow. mozyrski, od 1872 r. własność urzędnika Łuczyńskiego, ma przeszło 5 włók. *A. Jel.*

Ondawa, rzeka, powstaje na płd. stoku Karpat, w płn.-zach. stronie wsi Ondawki, w hr. szaryskiem. Płynie na płd.-wsch. przez Polankę Wyżnią, Waradkę, Polankę Niżnią, gdzie nagle zwraca się na płd., a minąwszy wioskę Czyglę, bieży doliną podgórską na wsch. przez Dubową, Miroszów Niżni, następnie na płd.-wsch. przez Orlik Niżni i Wyżni do Świdnika, gdzie z lew. brzegu przyjmuje silny potok Ladomerkę. Odtąd podąża w kierunku południowym przez hrabstwo ziemneńskie (Zemplin) i tworzy wraz z Toplą, Wuhem (Ungh), Laborczą i Latorczą rzekę Bodrog, prawy dopływ Cisy. Długość biegu dochodzi 120 klm. *Br. G.*

Ondawka, wś, hr. szaryskie, niedaleko granicy Galicyi i źródła rz. Ondawy, 266 mk.

Ondraszowa, ob. *Andraszowa*, węg. *Andrásfalu*.

Ondrejnica, potok górski, napływający z Moraw i wpadający do Ostrawicy z lewego brzegu, na granicy Moraw i Szląska austr. Długość biegu 8 klm. *Br. G.*

Ondrzejowice al. *Andrzejowice*, niem. *Endersdorf*, wś, pow. frywałdzki, obw. sąd. cukmantelski, 3 klm. na zach. od Cukmantla, na pograniczu Szląska austr. dolnego z Szląskiem pruskim. Na wsch. leży Cukmantel, na płd. Grunt Dolny (Nieder-Grund) i Górny (Ober-Grund), na zach. Frywałdów, Szeroki Bród (Breitenfurth) i Mikułowice (Niklasdorf); nadto od wsch. Schoenwalde w Szląsku pruskim. Okolica górzysta. W obrębie tej gminy leżą osady: Latzdorf, Neuhof i sioło Salisfeld. Wś O. ma dm. 197, mk. 1244; os. Latzdorf 13 dm.,

112 mk.: os. Neuhof dm. 12, mk. 73, razem dm. 222, mk. 1429 (m. 699, k. 730); kat. 1407, prot. 22; Niemców 1352. Sioło Salisfeld ma 46 dm., 287 mk. (m. 135, k. 152); kat. 284, prot. 3; niemców 271. Ogółem gm. O. liczy dm. 268, mk. 1716 (m. 834, k. 882); kat. 1691, prot. 28; Niemców 1623. Par. łac. w miejscu. Szkoła ludowa jedna w O., druga w Salisfeld. W Latzdorf huty żelazne, walcownia; kotlarstwo i ślusarstwo; w Salisfeld papiernia

Ondzelmujża, wś, pow. rzeżycki, ob. *Andzelmujża.*

Onega, wielkie jezioro w gub. ołonieckiej, ma 8569 w. kw. przestrzeni, największa dłg. wynosi do 280 w., szerokość 80 w., obwód 1300 w., głębokość w wielu miejscach przenosi 100 saż. Żegluga na niem z powodu częstych wiatrów przeciwnych, jak równie dla lodów, któ re zaledwie w końcu maja puszczać zaczynają, wielce jest utrudniona. Obfituje w ryby. Znajduje się na niem, zwłaszcza w części płn., wiele wysp. Do jeziora wpadają rzeki: Wytegra, Megra, Widlica, Szuja i Wodła, wypływa zaś z niego rz. Swir.

Onega, mto pow. i portowe gub. archangielskiej, o 6 w. od ujścia rz. Onegi (dług. 670 w., wypływająca z jez. Woże lub Wod, w gub. nowogrodzkiej) do morza Białego, o 237 w. od Archangielska, ma 2491 mk., 2 cerkwie, szkoły powiat. i element. męska i żeńska, szpital, 2 tartaki, port handlowy. W 1871 r. wywóz wynosił do 368,113 rs., a przywóz do 85,638 rs. Osada istniała już w XVI w. p. n. Ustiańskiej, od 1780 r. mto powiatowe. Onegski powiat ma na przestrzeni 25,328 w. kw. 33,387 mk., zajmujących się rolnictwem, które znajduje się w nędznym stanie z powodu klimatu i gruntu, dalej chowem bydła, głównie zaś myślistwem, rybołóstwem i przemysłem leśnym. Powierzchnia wzgórkowata, grunt bagnisty, zrasza go mnóstwo rzek, znaczniejsza Onega, 500 jezior, bagna wszędzie rozrzucone, lasy zajmują 96% ogólnej przestrzeni. *J. Krz.*

Onerkwitz (niem.), 1288 *Onarkowicz*, 1375 *Oseriz*, wś, pow. nowotarski na Szląsku, par. kat. Schmellwitz. Ludność katol. i ewang.

Onetkowce, mylnie, ob. *Onypkowce.*

Onickany al. *Onickon*, osada i zdrojowisko lecznicze nad rz. Dniestrem, w pow. origiejewskim, gub. bessarabskiej, o 20 w. od Kiszyniewa, ma 800 mk., cerkiew i 4 źródła wody mineralnej szczawo-słono-siarczanej.

Onickon, ob. *Onichany.*

Onikszta al. *Podoniksztа*, zaśc. rząd. nad jez. Onikszty, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 46 w. od Trok, 1 dm., 15 mk. kat.

Onikszta, ob. *Oniksztynka.*

Oniksztańce 1.) okol. szl. nad jez. Onikszty, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 38 w. od Trok. 6 dm., 81 mk., w tej liczbie 74 katol., 7 prawosł. 2.) **O.**, zaśc. szlach. nad rz. Kitajrówką, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 49 w. od Trok, 3 dm., 17 mk. katol.

Onikszty, jezioro w pow. trockim, na brzegach jego leży zaśc. Onikszta al. Podoniksztа, okolica szlach. Oniksztańce, oraz wsie Hejbiny i Korkuciany.

Onikszty 1.) po żmujdzku *Anikszczej*, mstko rząd. nad rz. Świętą, pow. wiłkomierski, w 5 okr. pol. oniksztyńskim, gm. Onikszty, o 35 w. od Wiłkomierza, 101 w. od Kowna a 4½ mile od st. dr żel. lipawo-romeńskiej Kupiszki. Ma 118 dm., 3016 mk w ⅔ żydów, cerkiew par., kościół kat. paraf., dom modlitwy żydowski, zarząd 5 okr. pol. i gminy, sąd pokoju, sędzia śledczy, st. pocztowa i telegr., szkoła gminna, apteka, 2 młyny wodne, targi tygodniowe niedzielne. Kościół par. katol. pod w. św. Macieja, wzniesiony z muru w 1514 r. kosztem króla Zygmunta I. Jest to wielka i wspaniała budowla, stojąca na szczycie stożkowatego i dość wyniosłego wzgórza, odznaczająca się dużemi organami i głośnemi dzwonami. Położenie O. jest bardzo ładne. Rozsiadły się one w dolinie, którą z jednej strony zamyka pasmo wzgórz, a z drugiej strony rz. Święta. Środek doliny przerznięty jest wąwozem, zwanym Szałtupis, w którym płynie strumień. W mstku jest kilka ładnych i starannie utrzymanych ogrodów prywatnych. Jest to starożytna osada litewska, oddawna słynąca z handlu lnem i siemieniem. Podług spisów podskarbińskich z 1569 r. zaliczały się O. do dóbr stołowych królewskich, następnie przemienione na sstwo, które obejmowało w sobie miasto O., z obszernemi dobrami przyległemi. W 1766 r. posiadał je Zyberk, opłacając zeń kwarty złp. 6,001 gr. 12, a hyberny złp. 3,708. Do 1775 r. była w O. repartycya sądów ziemskich pow. wiłkomierskiego, którą następnie przeniesiono do Wiłkomierza. W 1784 r. O. były mtem głównem powiatu, utworzonego z części pow. wiłkomierskiego, jedynym marszałkiem którego był Adam Plater. W latach 1871, 74 i 76 mstko całkowicie było zniszczone przez pożary. O 8 w. od O., przy trakcie do Wiłkomierza, znajduje się wielki głaz granitowy, w obwodzie 40 stóp mający, a 10 stóp wysoki. Na nim za czasów bałwochwalstwa kapłani litewscy ofiary czynili. Jest między ludem podanie że bajor (t. j. bojar) Pantukis, przełożony nad temi kapłanami, dopuścił się świętokradztwa jakiegoś, za które na tym samym kamieniu gardłem ukarany został. Odtąd głaz ów zowie się Pantukie. Paraf. prawosł. O., dekanatu (błahoczynia) wiłkomierskiego, ma 2 cerkwie i 431 wiernych (220 męż. i 211 kob.). Par. katol., dekanatu uciańskiego, ma 12,403 wiernych i oprócz

kośc. par. w O., filią w Androniszkach, kapl. w Peliszach i na cment. grzebalnym w O. oraz oratoryum w Burbiszkach. Gmina O. składa się z 24 starostw wiejskich, 131 wsi i ma 3627 włościan płci ob. W skład okręgu policyjnego O. wchodzi mstko O., 264 wsi, 258 zaśc., z ogólną ludnością 17,098 dusz. 2.) **O.**, zaśc. wł., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Szumiliszki, okr. wiejski Kietowiszki, o 11 w. od gminy, 2 dusze rewiz. *J. Krz.*

Onikształynka al. *Onikszta*, rzeczka w pow. wiłkomierskim, lewy dopływ rz. Świętej, do której uchodzi pod mstkiem Onikszty. Wypływa z płd.-zach. str. jez. Rubiki (Rubikuežeras), słynnego z sielaw.

Onilowa, al. *Szydłowa*, nazwa górnego biegu potoku Huśnika (ob.). *Br. G.*

Oniski al. *Aniški*, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Leonpol, okr. wiejski Międzyrzecz, o $45^1/_2$ w. od Dzisny, 6 dm., 81 mk. (w 1864 r. 25 dusz rewiz.).

Onisków, ob. *Onyskowo.*

Oniszki, fol. i dobra rząd., pow. kalwaryjski, gm. Bałkuny, par. Olita. Odl. od Kalwaryi 47 w., ma 23 dm., 71 mk.; gorzelnia i tartak. W 1827 r. było tu 2 dm., 38 mk. O. stanowiły przed 1830 r. ekonomią dóbr rządowych, a następnie w r. 1836 nadane zostały jako majorat generałowi jazdy Siwersowi; składały się: z fol. O. z młynem mr. 1615, Jacków mr. 329, Warda mr. 210 w osadach mr. 65, lasu mr. 1216, razem mr. 3434. Wsie: Dowgirdele ma os. 13, z gr. mr. 404; Koniuchy os. 33, z gr. mr. 690; Luklingiany os. 34, z gr. 989; Łukśniany os. 49, z gr. mr. 1096; Gudele os. 19, z gr. mr. 466; Manczuny os. 23, z gr. mr. 606; Szypulszczyzna os. 6, z gr. mr. 262; Kurniany os. 17, z gr. mr. 558; Czyżyki os. 23, z gr. mr. 515; Bernatowszczyzna os. 9, z gr. mr. 100. *Br. Ch.*

Oniszki al. *Kuźmy*, wś w pow. oszmiańskim, ob. *Kuźmy.*

Oniszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, ob. *Hanuszyszki.*

Onitkowce, ob. *Onypkowce.*

Onkajm, ob. *Aukajm* i *Kierszniawa.*

Onnysmujża, wś, pow. rzeżycki, ob. *Annenhof.*

Onoskowce, ob. *Onyszkowce.*

Onostawce, ob. *Opastowce.*

Onoszki 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Dołhinów, okr. wiejski i dobra Karolin, o 4 w. od gminy a 54 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. mińskiej. ma 21 dm. i 229 mk. (115 dusz rewiz.); własność Kamieńskich. 2.) **O.**, wś nad rz. Usiażą, pr. dop. Hajny, pow. miński, w 1 okr. pol., ma 12 osad; miejscowość falista, dość leśna, grunta lekkie, szczerkowe. 3.) **O.**, w narzeczu ludowem *Anoszki*, wś, pow. nowogródzki, gm. snowska, przy gościńcu z Kamionki do Nieświeża, ma 19 osad; miejscowość bezleśna, gleba dobra. 4,) **O** al. *Onożki*, zaśc., pow. słucki, przy dr. z Kopyla do Wieleszyna, o 3 w. na płd.-wschód od Kopyla; własność Tomaszewskich, Kulikowskich, Jackiewiczów itd. 5.) **O.**, wś, nad rz. Sożą, pow. rohaczowski, z kaplicą kat. par. czeczerskiej. *J. Krz.—A. Jel.*

Onoszkowce, ob. *Onyszkowce.*

Onożki, ob. *Onoszki.*

Onskul, wś nad rz. Fejmanką, pow. rzeżycki; most na drodze z Fejman do Prelli.

Ontoniszkas, ob. *Antoniszki.*

Ontonopols, ob. *Antonopol.*

Ontonowa, ob. *Antonowo.*

Ontronowa, ob. *Antronów.*

Ontwarda, rzeczka w pow. rossieńskim, powstaje z połączenia dwóch strumieni: prawego O. Wielka i lewego O. Mała i uchodzi od lew. brz. do Mitwy, poniżej zakrętu, który czyni na południe.

Onufrejewicze, w narzeczu ludowem *Anuprejewiczy*, wś w płn. str. pow. słuckiego, gm. Hresk, o 3 w. na płn. od Hreska, przy drodze do Pokreszewa, ma 28 osad; miejscowość poleska.

Onufrejewka, zaśc. nad jez. Linnoje i Bisina, w płn.-wsch. str. pow. borysowskiego, miejscowość poleska, w rybę obfitująca.

Onufriewka, mstо nad rzeką Omielnikiem, w pow. aleksandryjskim gub. chersońskiej, 1500 mk., cerkiew, koszary, sady, gorzelnia, 3 jarmarki handlowe.

Onufriewo, *Onufryewski monaster*, w źródłach polskich *Onufry*, nad rz. Czarną Notopą (nie zaś Nopotą, jak pisze Stadnicki), dopł. Soży, w pow. czerykowskim, niegdyś monaster zakonu św. Bazylego, fundowany i bogato uposażony przez ks. mścisławskiego Symona Lichwena, krewnego Władysława Jagiełły. Posiadłości tego monasteru należały potem do uposażenia arcybiskupstwa unickiego połockiego. Arcybiskupi często tu przebywali, wznieśli wspaniałą cerkiew a uczony Bułhak tu został pochowany. O monasterze O. znajdują się wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom. t. III, cz. 3: 318 i w Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 448. St. poczt. O., na trakcie z Orszy do Kostiukowicz, leży pomiędzy Mścisławiem (o 16 w.) a Krzyczewem (o 21 w.).

Onufrów 1.) al. *Kukulciszki*, zaśc. szl. nad pot. Kiejsztupis, pow. święciański, w 2 okr. pol., o $24^1/_2$ w. od Święcian, 2 dm., 13 mk. starowierców. 2.) **O.**, fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol. śmiłowickim, gm. Citwa, przy drodze z Citwy do Skryla. Dawne dziedzictwo Janiszewskich, do których przeszło drogą spadku od Szwykowskich, należało zawsze do dominium Citwa. Niedawnemi czasy, w skutek podziału familijnego, O. dostał się Ignacemu

Janiszewskiemu wraz z folw. Żołądź. Miejscowość równa, dość leśna, grunta lekkie. 3.) **O.**, *Onufrowo*, w narzeczu ludowem *Anuprowa*, piękne dobra w pobliżu Niemna, w płd.-zach. str. pow. ihumeńskiego, w 3 okr. pol. uździeńskim, w par. kat. uździeńskiej, przy gościńcu z Pereszewskiej-Słobody do mka Piaseczna, mają 137 włók obszaru, dziedzictwo Jodków. Obecny właściciel Edward Jodko prowadzi tu wzorowe gospodarstwo. Grunta leśne, szczerkowe, w wysokiej kulturze, łąk wielka obfitość, lasu dostatek; znaczny dochód z małych dzierżaw i propinacyi. Rezydencya zamożna, posiada piękny sad fruktowy i zabudowania gospodarskie, po większej części z muru. We dworze znajduje się cenny księgozbiór. 4.) **O.**, fol. poleski, pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, przy dr. z Łoczyna do Oczyża. *A. Jel.*

Onufry, ob. *Onufriewo.*

Onufry, al. *Unufry*, os. wiejska, pow. ostrzeszowski, o 7 klm. na płd.-zach. od Ostrzeszowa; par. i poczta w Kobylej Górze, gm. w Górze, st. dr. żel. w Ostrzeszowie i Rogaszycach; 6 dm., 44 mk.

Onufry św. al. *Manastiora*, *Monastirea*, wś, pow. serecki, odl. 2 klm. na płd.-zach. od Seretu, graniczy od wsch. z obszarem Seretu, na płn. z Waszkowcami nad Seretem, od zach. z Banczestie, Bahrynestie, Baincze i Fratowcami Nowymi, od płd. z Hadikfalva, a od płd.-wsch. z Negostyną. W płd. stronie tego obszaru na zachód ode wsi, wznosi się wzgórze Monaster Horajec, 434 mt. wys. W płn. str. wsi leży przysiołek Dragożanka. Wzniesienie wsi wynosi 361 m. npm. Według obliczenia z roku 1869 gmina ta obejmuje 1249 hekt. 44 arów 44 m. kw. 174 dm., 1029 mk. (m. 499, k. 530). W r. 1880 było 1127. Parafia greko-nieunicka, z cerkwią murowaną p. w. św. Onufrego, zbudowaną r. 1671 przez Stefana Petriceicu, księcia multańskiego. Do tej par. należy przys. Dragożanka i wś Banczestie. Obejmuje dusz 1111 (m. 572, k. 539), dzieci do szkoły uczęszczać obowiązanych 150 (chł. 78, dz. 72), uczęszcza zaś 65 (chł. 46, dz. 19) w r. 1885. Dusz rz.-kat. jest 320 (r. 1884), należą do par. kat. w Serecie; również w Serecie mają swą parafią gr.-kat. Sąd pow., urz. podatk. i st. poczt. w Serecie. Szkoła ludowa jednoklasowa. Część wsi należy do funduszu religijnego gr.-nieun., druga zaś do Leib Achnera. Według Bendelliego ma tu być zdrój siarczanej wody, której mieszkańcy używają jako środka leczniczego na wyrzuty skórne. Ciepłota wody 9°R. *Br. G.*

Onufryjewo, niem. *Onufrigowo*, kol., pow. ządzborski na Mazurach, na wsch. od jez. bełdańskiego, założoną została w latach 1830—34 przez Filiponów licznie tu z Rosyi przybyłych, i otrzymała nazwę swoją od imienia pierwszego z nich, który tam osiadł, Onufrego.

Onufryjewski monaster, pow. włodzimierski, na wyśpie rz. Ługi, niedaleko od Włodzimierza, wraz z ostrowem Wołosławem należał do biskupstwa włodzimierskiego; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 373.

Onufryjewski monaster, ob. *Onufriewo.*

Onufryno, wś, pow. garwoliński, gm. Łaskarzew; ma 11 dm., 47 mk., ziemi 60 morg.

Onufryówka, wś nad bezim. dopł. Mokszybołota, pow. humański, o 7 w. od mstka Szaulichy, ma 891 mk. Cerkiew Pokrowska, drewniana, niewiadomej fundacyi, uposażona 33 dzies. ziemi. Do par. prawos. należy wś Berynka, o 7 w. odległa, mająca 703 mk. i cerkiew drewnianą fil. (do 1842 r. paraf.), pod w. św. Dymitra, wzniesioną w 1737 r. W O. była kapl. katol. parafii Zwinogródka. O. należy od 1834 r. do okręgu humańskiego kolonii wojskowych, utworzonego z dóbr skonfiskowanych hr. Aleksandrowi Potockiemu.

Onufryszki 1.) fol. i wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 29 w. od Trok, fol. ma 1 dm. i 15 mk. katol., wś zaś 3 dm. 26 mk. kat. 2.) **O.**, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 7 w. od Trok, 1 dm., 5 mk. katol. 3.) **O.**, dwa zaśc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Szumiliszki, okr. wiejski Naszkuny, o 7 w. od gminy, jeden z nich ma 2 dusze rew., 1 jednodworca, drugi zaś 8 dusz rew. W 1850 r. Milkiewicz i Rudlewicz mieli 64 dzies. ziemi.

Onuszkowa, wś, wchodziła niegdyś w skład sstwa kopajgrodzkiego, utworzonego z części dawniejszego sstwa barskiego (ob. Kopajgród, t. IV: 370).

Onuszkowce, ob. *Onyszkowce.*

Onuszynia, wś włośc. nad jez. t. n., pow. święciański, w 1 okr. pol., o 35 w. od Święcian, ma 8 dm., 76 mk. katol., 7 żydów.

Onut, rzeczka graniczna między Bukowiną a Rossyą, powstaje z połączenia dwóch potoków, zach. Czarnego i wsch. Białego. Czarny potok jest wypływem stawów w Pohorołowcach, w pow. kocmańskim, płynie na płn.-wsch. dolinką międzywzgórzystą przez obszar Pohorołowiec, następnie płd. granicą wsi Okna, wreszcie przez obszar wsi Czarnego Potoku. Tutaj od praw. brzegu przyjmuje Biały potok. Ten potok powstaje ze źródeł leśnych w płd. stronie wsi Dobronowiec, w pow. czerniowieckim, płynie na północ przez Dobronowce, a przyjąwszy od pr. brz. pot. Chrynową, płynie wschodnią granicą Bukowiny na płn., aż do wsi Czarnego Potoku. Z lewego brzegu wpada doń Horoszowiecki potok, a od prawego znaczny strumień nadpływający z Rosyi i uchodzący poniżej Batamołówki. Z połączenia tych potoków powstaje Onut, płynie

na płn.-wsch. i pod wsią Onutem uchodzi do Dniestru z praw. brzegu. Długość biegu Czarnego potoku wynosi 6 klm. a Białego 14 klm., Onutu zaś 3 klm. O. zowią także *Czarnym potokiem.* *Br. G.*

Onut, wś, pow. kocmański, przy ujściu Onutu do Dniestru, na pr. brzegu Dniestru, na wznies. 139 m. npm. Wschodnią granicę tworzy potok Onut na przestrzeni 2250 m., płn.-zach. granicę Dniestr na przestrzeni 2625 mt. Na płn. graniczy ze Zamuszynem, od zachodu z Mitkowem i Oknami, a od płd. z Czarnym potokiem. Na płn.-zach. od wsi rozpościera się wzgórze, zwane *Koło bołota* (239 mt.). W 1869 r. gmina obejmowała 903 ha 96 arów obszaru; było 164 dm., 878 mk. (m. 432, k. 446). W 1880 r. było 958 mk. Jest tu paraf. gr.-ormiańska, z drewnianą cerkwią pod w. ś. Mikołaja; fundował ją ksiądz Jakub Iwanowicz i właściciel Jan Pauliuc w 1773 r. Do par. należy wś Zamuszyn z cerkwią filialną p. w. Narodzenia N. P. Maryi. Według szematyzmu bukowińskiej gr.-orm. dyecezyi (1885 r.) parafia ta obejmuje rodzin 190, dusz 795 (m. 404, k. 391); ze Zamuszynem ogółem rodzin 365, dusz 1521. Dzieci obowiązanych do uczęszczania do szkoły było 90 (chłopców 50, dziewcząt 40). Szkoła jest w Zamuszynie. Mieszkańcy rz.-kat. należą do par. rzym.-kat. w Zastawnie. Właściciel bar. Grzegórz Petrino. Należy do sądu pow. i urzędu podatk. w Zastawnie. St. p. Okna. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 668. *Br. G.*

Onyczówka, folw. w Sądowej Wiszni, pow. mościcki.

Onypkowce, mylnie *Onetkowce* al. *Onitkowce*, wś, pow. bracławski, na pograniczu winnickiego, gm. Łuka, par. i st. Tywrów, ma 65 osad, 504 mk., 411 dzies. ziemi włośc., 659 dzies. dworskiej, w tej liczbie 500 dz. ornej. Oprócz tego posiada tu Krasowski futor, mający 231 dzies. rozległości. Cerkiew pod w. ś. Dymitra, wzniesiona w 1802 r., uposażona 44 dzies. ziemi. Do wsi tej należy młyn drewn. w polu, zwany Tartak, a w lesie karczma Wygoda. Piękny pałacyk w guście włoskim, z parkiem, założony przez dawniejszego właściciela Rakowskiego. Dobra, niegdyś Zamoyskich, Koniecpolskich, w ostatnich czasach Rakowskich, Zaleskich, następnie Podhorodeńskich, dziś Ignacego Mossakowskiego.

Onyskowo, *Onysków* al. *Onisków*, wś nad bezim. dopł. Bohu, pow. bałcki, gm. Meczetna Wielka (o 15 w.), par. Krzywejezioro, o 24 w. od Sawrania, ma 62 osad, 422 mk., 722 dzies. ziemi włośc., 1580 dzies. dworskiej ornej i 91 dzies. nieuż. St. poczt. gminna. Powierzchnia równa, bezleśna, ziemia czarna, urodzajna. Należała niegdyś do Lubomirskich, Gilewiczów, dziś wraz z Hołoskowem sukcesorów Janiszewskiego. *Dr. M.*

Onyszczaki 1.) grupa domów w Baszni Górnej, pow. cieszanowski. 2.) **O.** al. *Oneszczaki*, grupa domów i leśniczówka w zach. stronie Sieniawki, pow. cieszanowski. Na płd. od niej wznosi się wzgórze 259 mt. wysokości. 3.) **O.**, grupa domów w Szczutkowie, pow. cieszanowski.

Onyszki 1.) część Starego Sioła, pow. cieszanowski, 23 klm. na płd.-zach. od Cieszanowa. 2.) **O.**, część Magierowo, pow. Rawa Ruska.

Onyszkowce, w dokum. *Onoskowce*, *Onoszkowce*, *Onuszkowce*, wś cerkiewna nad rzeką Wilią, pow. krzemieniecki, na płd.-wsch. od mka Szumska, należała niegdyś do klucza suraskiego ks. Ostrogskich, wspominana w tranzakcyi pomiędzy ks. Januszem, kaszt. krakowskim, a ks. Aleksandrem, wwdą wołyńskim, synami ks. Konstantego Ostrogskiego, wwdy kijowskiego, w 1570 r. spisanej. (Ob. *Suraż*). O przeszłości dziejowej ob. Pamiat. kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 202, 209; Arch. J. Z. R., cz. IV, t. 1: 372.

Onżadowo, fol. i dobra, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Onżadowo, par. Taboryszki, o 40 w. od Wilna, własność Mączyńskich. Była tu do niedawno jeszcze kap. katol. par. Taboryszki. Folw. O. I ma 1 dm. i 21 mk. katol., O. II zaś 1 dm., 19 mk. (13 katol. i 6 żydów). W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: Nartuny, Tarasowszczyzna Stara i Nowa, Holmonty, Teresdwór, Liszkuniszki, Mikuliszki, Cieszkany i zaśc. Mielnica, Łowże, Jusieliszki, Kadzie, wogóle 64 dusz rew. b. własn. skarb., 167 dusz włościan uwłaszczonych i 26 jednodworców. *J. Krz.*

Opacie 1.) wś, pow. jasielski, nad pot. płynącym z wsi Bączala Górnego i wpadającym do Ropy z lewego brzegu, w okolicy podgórskiej (301 mt. npm.), pokrytej od wschodu lasem Ganwatem, od płn. zaś i płd. mniejszymi lasami. Odl. od Jasła na płn.-zach. o 10 klm., ma 248 mk. rz.-kat., należących do par. w Bączalu Górnym. Kasa pożycz. gminna z kapit. 96 zł. Wieś tę założyli opaci tynieccy, do których należała. Obecnie obszar większy posiadł. (K. Pawłowska) ma 153 mr. roli, 18 mr. łąk i ogr., 12 mr. past. i 103 mr. lasu; pos. mn. 128 mr. roli, 9 mr. łąk, 19 mr. past. i 19 mr. lasu. O. graniczy na płn. z Dąbrówką, na zach. z Bączalem Dolnym, na południe z Siedliskami i Trzcinicą a na wsch. z Jareniówką i Bryłami. 2.) **O.**, część zach. Staszkówki, pow. gorlicki, 385 mt. npm., przy drodze z Ciężkowic do Gorlic, nad pot. b. n., dopływem Bieśnika, pot. uchodzącego z praw. brzegu do Biały. Przy drodze znajduje się kaplica. Osada leży w dolinie otoczonej od

płn. działem Dawidówką a od płd. lasem na wzgórzu dochodzącem 437 mt. Graniczy na płn. z Ostruszą, na zach. ze Zborowicami a na płd. z Biesną. *Mac.*

Opacionka, wś, pow. pilzneński, nad Przyrwą czyli Gogołowskim pot., przy gościńcu z Brzostka na wsch. do Frysztaka (4 klm.), w okolicy podgórskiej i lesistej, ma 357 mk., z których 22 na obsarze większej własności funduszu religijnego, wynoszącej 139 mr. roli, 10 mr. łąk i 7 mr. past.; pos. mn. ma 330 mr. roli, 29 mr. łąk i ogr., 46 mr. past. i 115 mr. lasu. O. należy do par. rz.-kat. w Brzostku i ma kasę pożyczkową gm. z kapit. 342 zł. Graniczy na zach. z Kleciem, na płn. z Wolą Brzostecką, na płn. z Januszkowicami a na wsch. z Gogołowem. Należała do dóbr opactwa tynieckiego. *Mac.*

Opaciszki, zaśc. nad jez. Łukno, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Międzyrzecze, o 12 w. od gm. a 8 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. żydów (w 1864 r. 1 dusza rew.); młyn wodny drewniany.

Opacka Meszna, ob. *Meszna.*

Opacki Bużek, strumień, ob. *Opaki.*

Opackie, jezioro pod wsią Opacz, w pow. warszawskim, gm. Jeziorna. Leży w pobliżu Wisły, ma 28 mr. obszaru.

Opactwo, wś, fol., majorat, pow. kozienicki, gm. i par. Sieciechów. Odl. od Kozienic 16 w. Wś ma 11 dm., 33 mk., ziemi włośc. 31 mr.; fol. 6 dm., 48 mk., 700 mr. Jestto dawna posiadłość klasztoru benedyktynów w Sieciechowie.

Opactwo. Mapa Chrzanowskiego zamieszcza na obszarze w. ks. poznańskiego następujące miejscowości tej nazwy: 1) **O.** pod Żabikowem, na płd.-zach. od Poznania. 2) **O.** pod Wróblowem, na płd. od Wronek. 3) **O.** pod Lutolkiem Mokrym, na płd. od Trzciela. 4) **O.** pod Stanisławowem, na zach. od Mielżyna. 5) **O.** pod Graboszewem, na zach. od Słupcy, pow. wrzesiński. 6) **O.** pod Otocznem, na wsch. od Wrześni i 7) **O.** Syberya, pod Biechowem, między Miłosławiem i Wrześnią.

Opacz 1.) wś nad jez. t. n., pow. warszawski, gm. Jeziorna, par. Słomczyn, ma 191 mk., 321 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 23 dm., 187 mk. 2.) **O.** *Duża* i **O.** *Mała*, wś, pow. warszawski, gm. Pruszków, par. Raszyn. Leży na prawo od drogi bitej warszawsko-radomskiej, odl. 9 w. od Warszawy. Jestto starożytne gniazdo rodowe Opackich, do których należały w XVI w. przyległe Falenty i Raszyn (ob. Falenty). O. Duża ma 240 mk. a O. Mała 88 mk. W 1827 r. O. Duża 12 dm., 141 mk. O. Mała 7 dm., 72 mk. Dobra O. Wielka składały się w 1874 r. z fol.: O. Wielka i Kazin, wsi: O. Wielka, O. Mała i Salomea, rozl. dominialna wynosiła mr. 858, lecz w r. 1883 zostały utworzone 2 fol. tejże nazwy mające mr. 242; bud. mur. 4, z drzewa 12. Wieś O. Wielka os. 27, z gr. mr. 207; wś O. Mała os. 14, z gr. mr. 127; wś Salomea os. 13, z gr. mr. 259. 3.) **O.**, fol., pow. miechowski. gm. i par. Książ Wielki. W 1827 r. był tu 1 dm., 26 mieszkańców. *Br. Ch.*

Opaczniak, pow. będziński, gm. Wojkowice kościelne, par. Czeladź.

Opacznik, niem. *Opatznick*, młyn w pow. niborskim na Mazurach, st. poczt. m. Kozłowo.

Opacznocz, ob. *Opatrzność.*

Opaczycze, wś na lew. brz. Prypeci, o 8 w. od ujścia jej do Dniestru, pow. radomyski, gm. Czarnobyl, od którego leży na płd.-wsch., ma 321 mk., cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., przeniesiona w 1859 r. z Czarnobyla. Połowa wsi wraz z 2187 dzies. ziemi należy do Ludwika Sołtana, mniejsza zaś, z 1682 dzies., do Orłowskich. Niegdyś O. należały do Krzysztofa Słuszki, wwdy wendeńskiego, od synów którego nabył je metropolita Piotr Mohyła i zabezpieczył na nich oraz na wsi Muchojedy (w pow. owruckim) 20000 złp., zapisanych akademii kijowskiej. Następnie przez pewien czas O. stanowiły własność monasteru brackiego w Kijowie. Ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. II, cz. 1: 155, 163; Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 218, 219, 222, 306. *J. Krz.*

Opajec al. *Opajetz*, przysiołek wsi Czereszu, pow. storożyniecki, nad Seretem, zajmuje wschodni obszar tejże wsi. *Br. G.*

Opaka, potok górski, w górn. biegu *Opaczką* zwany, bierze początek w lesie Opaczce, na płn.-wsch. stoku góry Bystrej (840 m.), w płd.-zach. obszarze gm. Opaki, w pow. drohobyckim; płynie na płn.-wsch. wądołem leśnym, potem doliną łączną, a przyjąwszy od pr. brz. Borysławkę, zwraca się między domostwami Opaki na płn.; tu zabiera wody potoku Zworca od praw. brzegu, dalej na płn. krańcu wsi O. pot. Klutkawkę, i wreszcie na granicy Załokcia, Opaki i Podbuża, skręciwszy na zach., w obrębie Załokcia zlewa swe wody do Bystrzycy tyśmienickiej. Długość biegu 10 klm. *Br. G.*

Opaka 1.) *z Broziem, Kamiennem Żukami* i *Felsendorfem*, wś, pow. cieszanowski, 15 klm. na płd. od Cieszanowa, 4 klm. od sądu pow. i urz. poczt. w Lubaczowie. Na płn. leży Hurcze, część Lubaczowa, na płn.-wsch. Lubaczów, na wsch. Lisie Jamy, na płd.-wsch. Szczutków, na płd. Łukawiec, na płd.-zach. Nowa Grobla, na zach. Sucha Wola, na płn.-zach. Borchów. Wieś leży w dorzeczu Wisły, za pośrednictwem Lubaczówki, dopływu Sanu. Płynie ona tu naprzód na małej przestrzeni wzdłuż granicy wschod. i oddziela wś od Lisich Jam, następnie skręca na płd.-zach., a płynąc na przestrzeni 2 klm. przez płd.-wsch.

krawędź wsi, wchodzi znowu na granicę płd. i oddziela O. od Szczutkowa i Łukawca, poczem płynie do Nowej Grobli. Do Lubaczówki wpada w obrębie wsi pot. Borchówka, także Przerwą zwany. Ten wchodzi tu z Borchowa i płynie w kierunku płd.-wschod., naprzód wzdłuż granicy od Lubaczowa, a potem przez płn.-wsch. narożnik wsi tworząc mały stawek i przyjmując od praw. brzegu mały dopływ z pod granicy Borchowa. W tej płn.-wsch. części wsi, na praw. brzegu Borchówki, leżą zabudowania O. (227 mt.), na lew. zaś boku Żuki i niem. kol. Felsendorf. W stronie płd. nad Lubaczówką leży grupa domów Brozie (al. Brosz), a na zach. od niej folw. Kamienna al. Kamienne. Zach. część obszaru zajmuje las Opaki. Własność więk. ma roli or. 456, łąk i ogr. 390, pastw. 16, lasu 1488; wł. mn. roli orn. 1012, łąk i ogr. 214, past. 300, lasu 10 mr. W r. 1880 było w O. 724 mk. w gm., 30 na obsz. dwor., a w Felsendorfie 98 mk. w gm. (między nimi 257 obrz. rzym. katol.). Par. rzym. i gr. kat. w Lubaczowie. We wsi jest cerkiew pod wezw. Narodzenia N. M. P. i kaplica, w której się niekiedy msza św. odprawia. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr kor., do pow. i starostwa lubaczowskiego a województwa bełzkiego. W lustracyi z r. 1765 (Rkp. Ossol. № 2835, str. 107) czytamy: „Ta wieś jest na ćwierciach 33 i zagrodach 12, oprócz obszarów dworskich; z tych należą do cerkwi dwie ćwierci. Reszta ćwierci pod poddaństwem; do pańszczyzny i na czynsz poddanych z dziesiętnikiem i leśnymi znajduje się 48 osiadłych. Oprócz tego na czynsz pola różnych siejących około 20. Pańszczyznę tak odbywają jak w Młodowie, czynszyku z ćwierci po gr. 8 i furowego po zł. 2 płacą. Owies osepowy i czynsze stróżne tym zwyczajem co i w Młodowie oddają. Leśni grzyby jak się zrodzą, po wieńcu arszynowym do dworu odnoszą. Tkacze po półsetku robią, orzą, radlą i wożą drwa, zboże, siano, młócą, zwyczajem wsi Kobylnicy, Baszni i Młodowa. Staw opacki, wielki, czysty, nie zarosły, na rzece *Hodwiszur*, którego spust jako inwentarz p. Baładońskiego a. 1729 spisany wykazuje, chodził w sumie 6000 zł., ad praesens zaś za spust płacą 5.500 zł. Młyn na tym stawie o trzech kamieniach i folusz. Mielnicy i Dąbrowianie przy Wólce Ostrowieckiej z Kornagami siedzący za prawem ten młyn w dozorze mają, od których intrata tamże przy Wulce indukowana videatur inferius. Staw opacki drugi, mały, niezarosły, którego spust ab. a. 1729 po 400 zł. chodzi. Intrata roczna z Opaki (wymieniona szczegółowo) czyni 3938 zł. 28 gr. Expensa fundi czynią 230 zł.“ 2.) **O.**, wś, pow. drohobycki, 20 klm. na płd.-zach. od Drohobycza, 6 klm. od sądu pow. i urz. poczt. w Podbużu. Na płn.-zach. leży Podbuż, na płn.-wsch. Jasienica Solna i Popiele, na wsch. Borysław, na płd.-wsch. Mraźnica i Schodnica, na płd.-zach. Kropiwnik Stary, na zach. Bystrzyca i Załokieć. Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Opaki, dopływu Bystrzycy. Powstaje ona w płd.-zach. lesistym narożniku wsi, w lesie Opaczka, na wsch. stoku góry Kohutów horb, 826 m. wys., z licznych źródeł a kilku strumyków, które po złączeniu otrzymują nazwę Opaczki. Ta płynie na płn.-wsch., następnie skręca na płn., przyjmuje nazwę Opaki a wyginając się w dalszym biegu na płd.-zach., zach. i płd.-zach. wpada w Załokciu do Bystrzycy. Od praw. brzegu zasilają ją w obrębie wsi liczne dopływy, z których znaczniejsze: Zwirczak, powstający w płd. krańcu wsi, na płn. stoku Kiczery; Borysławka, powstająca na płn. stoku Huty, 709 m. wys.; Zworzec i Klutkawka al. Klutkawica. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Borysławki i Opaki (520 m. na płd., 491 m. na płn.). Płd. część zajmują lasy: Opaczka, Borysławka i Bukowa (688 m.), a część płn.-wsch. lasy: Konstańce, Ratoczyna (szczyt 720 mt., znak triang.), Świrczyk (681 mt.) i Kadubiowa (617 mt.). Na płn.-zach. wznosi się blisko granicy Załokcia „Czeledny“ do 602 mt. Własn. więk. (Towarzystwa dla prod. leśnych w Wiedniu) ma roli orn. 18, łąk i ogr. 87, pastw. 33, lasu 2896; własność mn. roli orn. 1559. łąk i ogr. 1253, past. 858, lasu 35 mr. W r. 1880 było 1376 mk. w gm., 12 na obsz. dwor. (między nimi 11 obrz. rz. kat.). Par. rz. kat. w Podbużu, gr.-kat. w miejscu, dek. mokrzański, dyec. przemyska. We wsi są dwie cerkwie, jedna w O. Niżnej, druga w O. Wyżnej; obie z drzewa, pierwsza postawiona w r. 1722, druga w r. 1660. Do tej ostatniej sprawiono ikonostas w r. 1876. Jest także szkoła nieetatowa, istniejąca od r. 1820 i kasa pożyczk. gm. z kapit. 2412 zł. Według podania schronili się mieszkańcy sąsiednich nizin w te górskie i lesiste okolice przed napadami tatarskimi i założyli osadę. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych, do krainy Podbuskiej, w ekonomii samborskiej a ziemi przemyskiej. W metr. Kor. (Rkp. Ossol ińs., № 2837, str. 129) jest następujący dokument. „A. 1578, ultima Septembris. Premisliae. Stephanus rex honestis Andreae et Petro Malcowięta, scultetis villae *Opaka* in capitaneatu samboriensi sitae, quinque lanea cum facultate locationis hortulanorum, ac annexa taberna, molendino, trussatili, e quibus quinque laneis unus pro erectione Poponatus detrahitur. Cum descriptione naturalium signorum granicialium.“ W lustracyi z r. 1686 (Rkp. Ossol., № 1255, str. 170) czytamy: „Wieś ma łanów 15½, z osobna wójtowskich 4, popowski 1,

hajduckiego $^1/_2$. Czynsze i powinności: Powinni byli z dawna wozić drwa do kupy z łanu każdego wozów 152. Teraz za te drwa czynsz dają z każdego łanu po zł. 30 gr. 12; żyrowszczyzny z łanu każdego dają zł. 1 gr. 10; hajduczyzny daje gromada ogółem zł. 12. Z łanu hajduckiego Załokieckiego gromada dawała zł. 4, ale że go natenczas niezażywają, tedy wolnymi być mają od tego do rewizyi. Owies, gęsi, kury, jaja, za sądy zborowo, za jagnię wielkanocne, chlebnego, dań owczą, tak płacą jako wieś Załokieć. Pop płaci czynszu na rok zł. 10. Robotników także wyprawiają jako i wieś Załokieć. Soli ta wieś nie wozi, ale tylko skale do żup wszystkich dowożą za zapłatą, i do naprawy żup, kiedy potrzeba, iść mają." W inwentarzu z r. 1760 (Rkp. Ossol., № 1632, str. 64) czytamy: „Ta wieś osiadła na łanach $15^1/_2$, videlicet sianych 8, koszonych 4, pustych $3^1/_2$. Z osobna wójtowskich 4, popowski, sołtyskiego $^1/_2$. Chlebnika ad praesens gromadzkiego znajduje się № 84. Czynsze tej wsi (wymienione szczegółowo) czynią 415 zł. 8 gr. Powinności tej gromady: Skale i denka do żupy JKrM. drohobyckiej, kołpieckiej, modryckiej, kotowskiej i nahujowskiej odwożą, a którzy do której żupy mają wozić, administracya naznaczać powinna, którym płacono dotąd za kopę skala po gr. 4, a za kopę denek po gr. 6. A że teraz jedlic zdatnych w lesie opackim nie mają, naznacza się las załokiecki, w sąsiedztwie będący, z którego też skala i denka łupać powinni, a za każdą kopę skala i denek teraz postanawia się nad dawniejszą zapłatę od każdej kopy po gr. 1., to jest od skala kopy gr. 5, od denek kopy gr. 7. Parkany w żupie kotowskiej równo z drugimi wsiami podług dzielnic swoich reparują i dyle na nie wożą. Pastewnik tamże według rozdziału grodzą i chrusty na niego wożą. Kładzi pod beczki skarbowe fur 3 do żupy kotowskiej co rok odwożą na dna do kadzi. Wójtostwa tej wsi posesorem WJMPan Ostroróg, starosta, na które prawa nie pokazał, vigore którego onera fundi i hybernę na gardekurów JKrMości płacić tenetur. Lasy i chaszcze: Las *Kaldobiów* rzeczony, w nim buczyna i jedlina. Las Ilmowy nazwany, od Popielów, w nim także buczyna i jedlina. Las zwany Pozakopaczów, nierozdzielny z Mraźnicą, w którym drzewo różne. Las Borysławka zwany, od Kropiwnika i od Schodnicy, jodłowy. Las od Bystrzycy Opaczka nazwany, jodłowy i osikowy. Chaszcze od Podbuża drobne." Według inwentarza z r. 1768 było wójtowstwo w posiadaniu Poniatowskiej. Zajęto w r. 1773 i przyłączono do dóbr podbuzkich, Siarczyński (Rkp. Ossol. № 1829) podaje, że w O. była kopalnia rudy żelaznej. *Lu. Dz.*

Opaka, wś górnicza, w hr. spiskiem (Węgry), pow. bański, dystrykt własKi, na granicy hr. spiskiego z hr. Abauj-Torna, należy do gm. Kojszowa (Kojszów), a do par. łaciń. w Kluknowej (Kluknó); ma dm. 30, mk. 144. Według szem. dyec. spisk. z r. 1878 było dusz rz.-kat. 165. Sąd pow. i urząd podat. w Gielnicy. St. p. Kassa-Hámor. *Br. G.*

Opaki, wś, pow. złoczowski, 11 klm. na płn.-wsch. od Złoczowa, 8 klm. na wschód od urz. poczt. i par. rz.-kat. w Sasowie. 16 klm. od Oleska. Na płn. leży Huta Werchobuska, na wch. Werchobuż, na płd. Kołtów, na płd.-zach. Ruda Kołtowska. W płn.-zach. stronie zabadowań, pod os. leśną Majdanem zwaną, powstaje na mokrych łąkach, w lesie Biłocha, mały potok, Bużek Opacki, którego wody płyną ścieśnionym wąwozem w kierunku płd.-wsch., a następnie płd. i łączą się w Kołtowie z Bugiem. Zabudowania wiejskie leżą na „opaku" dwóch wzgórz, pomiędzy którymi rozszerza się dolina potoku w niewielką sercowatą kotlinę. Kotlina ta była niegdyś wodą zalana i tworzyła staw; dziś pokrywają ją mokre łąki. Okolica, od płn. i zach. zakryta lesistemi wzgórzami Woroniaków (374—455 mt. wys.), otwiera się ku płd.-wsch. do niziny Bugu (304—284 mt. npm.). Wś zajmuje 628 ha obszaru. Własn. więk. (dwór w Kołtowie) ma roli 38 ha, łąk i ogr. 61, past. 3 ha; dochód obliczony na 249 złr.; własn. mniej. roli or. 373, łąk i ogr. 114, past. 25 ha; dochód 1515 złr. W r. 1880 było w gm. 659 mk., z tych 381 obrz. rz.-kat., 271 gr.-kat., reszta izraelici. Par. rz.-kat. w Sasowie, gr.-kat. w Kołtowie. We wsi szkoła ctatowa. O. należą do dóbr kołtowskich Wacława hr. Baworowskiego. *Br. Sok.*

Opal, fol., pow. złoczowski, ob. *Jeziorna*.

Opalanki, wś, pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Solca, odl. od Łęczycy w. 7, ma 8 dm., 54 mk.

Opaleń, fol., pow. warszawski, gm. Powązki, par. Babice. W 1827 r. było tu 10 dm., 107 mk.

Opalenica 1.) miasteczko nad rz. Mogilnicą, pow. bukowski, odl. 38 klm. na zach.-płd. od Poznania, między Bukiem i Grodziskiem, przy drodze żel. marchijsko-poznańskiej, wśród lasów, w nizinie. Gleba gliniasta i bagnista. Herb miasta wyobraża trzy róże na łodygach liściastych, w poprzek których leży klucz. W miejscu znajduje się kościół paraf., st. dr. żel., st. poczt., tudzież siedziba komisarza obwodowego. Mieszkańcy, prawie sami Polacy, trudnią się rolnictwem, uprawą chmielu i chowem bydła. Czysty dochód z hektaru roli oblicza się w przecięciu na 15·5 mrk. Stopniowe wzrastanie ludności przedstawia się w następujących liczbach: około 1793 r. 583 mk., w 1800 r. 789 mk., 1816 r. 828 mk., 1837 r.

1246 mk., 1843 r. 1332 mk., 1845 r. 1337 mk., t. j. 1277 kat., 33 prot. i 27 żyd.; 1858 r. 1222 mk., 1861 r. 1342 mk., 1867 r. 1419 mk., 1871 r. 1497 mk., t. j. 1356 kat., 127 prot. i 14 żyd.; 1878 r. 1542 mk. a w 1883 r. 1670 mk. Niegdyś miało tu mieszkać 80 sukienników. Około 1880 r. nie było żadnego. Dymów było wówczas 143 a młynów 5; obecnie 168 dm. Ruch pocztowy w r. 1876 wykazuje: 25700 listów nadesłanych i 16300 wysłanych; paczek nadeszło 920 a wysłano 770; listów i paczek wartościowych nadeszło 160 z wart. 436,600 mrk., wysłano 320 z 114,000 mrk.; zaliczek pocztowych nadeszło 320 na 2600 mrk. a mandatów pocztowych 19 na 1229 mrk.; przekazów pocztowych nadeszło 1113 z 40,458 mrk. a wysłano 1474 z 42,089 mrk.; podróżujących pocztą było 894. Kościół z cegły palonej p. t. ś. Macieja apostoła miał tu wystawić Tyczybor (Ticz Bar), dziedzic O. w r. 1401; w miejsce starego wymurował nowy kościół w r. 1620 Jan Opaliński, wwoda poznański. W kościele tym przechowują się podobno zwłoki Tyczybora i Opalińskich. W XVII w. była kaplica w zamku opalenickim; miał też niegdyś tu stać kościół ks. reformatów. Parafią O. składały: Jastrzębniki, Opalenica, Porażyn, Sielinko i Urbanowo. Zamek istniał tu przed r. 1481 i był obronny. O. jest gniazdem rodowem Opalińskich h. Łodzia. Pierwszy z nich pisał się Piotr z O. około 1453 r. Jan Opaliński zapisuje w 1516 r. na dobrach i na twierdzy opalenickiej małżonce swojej, Barbarze z Lubrańca, 4000 złp. W 1633 r. sprzedał Konstanty Opaliński dobra te wraz zamczyskiem Janowi-Leopoldowi Opalińskiemu za 160,000 złp. Zamek runął z czasem, a w miejsce jego stanął drugi, następnie i trzeci rozpoczęty przez Wojciecha Opalińskiogo, wwodę sieradzkiego, lecz niewykończony z powodu śmierci dziedzica. Ryciny wyobrażające te zamki zamieścił Edward Raczyński w swych „Wspomnieniach Wielkopolski". Zadłużone dobra dostały się w spadku kanonikowi Niemojowskiemu; później toczył się długoletni o dalszy spadek proces. Według podania miejscowego zwać się miało to miasto dawniej Rzechownicą i posiadane było przez Tyczybora, którego lud, nie wiedzieć z jakiego powodu, ks. moskiewskim być mieni. Wtenczas to po mieście rozszerzać się miała sekta aryanów, a miejsce gdzie stał ich kościołek, stare lipy niedaleko zamku będące dziś jeszcze wskazują. Pan Rzechownicy, mocno strapiony odszczepieństwem, kazał to miasto na czterech rogach zapalić, nie dozwalając ratować. Po takiem ukaraniu mieszkańców dołożył wszelkich starań i pomocy, aby miasto napowrót odbudowanem zostało, które odtąd Opalenicą przezwano (Staroż. Polskie). Według innej tradycyi w 1439 r. Jędrzej Bniński, bisk. poznański, któremu przypisuje się zwykle założenia miasta, kazał tu spalić pięciu husytów; podług Długosza stało się to w Poznaniu. W r. 1458 dostawiła O. jednego żołnierza pieszego; roku 1480 pisał się Piotr z Opalenicy, chorąży poznański, generał wielkopolski, a r. 1505 tegoż imienia kasztelan lędzki. W O. według jednych, w Sierakowie, według innych, rodzić się miała Katarzyna Opalińska, żona króla Stanisława Leszczyńskiego. Około r. 1580 płaciło miasto 12 złp. soszu; przed r. 1793 należało do pow. kościańskiego, wwdztwa poznańskiego. Dzieje miasta łączą się ściśle z dziejami zamku. 2.) **O.**, fol. i okr. domin., ma obszaru 4087.73 ha, t. j. 1633·24 roli, 400·11 łąk, 112·21 past., 1878·89 lasu, 61·63 nieuż. i 1·65 wody. Klucz opalenicki składą się z fol. Drapak, Jastrzębniki, Opalenica, Porażyn, Rudniki i Sielinko. Około 1793 r. tworzyły kompleks opaliński: Dąbrowa (Stara (Dąbrowa), Czarne Holendry, O , Porażyn, Sielinko, Sworzyce, Troszczyn i Zdrój. Właścicielem obecnie Niemiec. W skład okręgu domin. wchodzą: fol. Opalenicki (1 dm., 7 mk.), Jastrzębniki, Rudniki, Sielinko i Porażyn. Cały okrąg ma 522 mk., 456 katol. i 66 protest. *E. Cal.*

Opalenica, niem. *Opalenitza*, dobra rycer., pow. brodnicki, st. p., tel., kol. i par. ewang. Brodnica, 6 5 klm. odl., par. kat. Szczuka. W 1868 r. 19 bud., 9 dm., 191 mk., 164 kat., 27 ew., razem z fol. Nowymdworem obejmują 514·42 ha roli or. i ogr , 4·6 łąk, 2·44 past., 7·45 nieuż., w ogóle 528·91 ha; czysty dochód z gruntu 4911 mrk.; cegielnia, hodowla bydła i owiec. *Ks. Fr.*

Opalenie, dziś zwane przez lud *Minsterwald*, niem. *Muensterwalde*, wś niedaleko Wisły, na lewym brz., pow. kwidzyński, ma st. p., par. kat. Piaseczno, ew. Gniew, szkoła w miejscu. Ma 992·04 mr. obszaru, 202 bud., 89 dm., 773 mk., 473 kat., 294 ew. (1868 r.). Mieszkańcy tutejsi trudnią się handlem owoców, zwłaszcza śliwek i koszykarstwem, wyplatając mianowicie kwiatniki, krzesła i koszyki. Do tutejszego kościoła filial., dawniej paraf., należą obecnie: O. Wielkie i Małe, Aplinki, Widlice i Eichwalde. O. jest starą osadą. W 1832 r. wydobyto tu przy budowaniu szosy, ztąd do Kwidzyna wiodącej, wiele monet kufickich; 170 z nich przesłano do numizmatycznego gabinetu w Królewcu; pochodzą najwięcej z czasów Abasydów i Sasanidów (ob. Preuss. Prov. Bl., 1857, II, 413). Sadowski zaś pisze, że w O. znaleziono popielnicę bronzową, zdaje się etruskiego pochodzenia (ob. Drogi handlowe, str. 66). Ossowski podaje, że tu znaleziono cmentarzysko i że przedmioty ztąd wydobyte złożono w zbiorze Tow. przyrod. w Gdańsku (ob

Objaśn. do mapy archeol. Prus zach., str. 89). W przywileju z r. 1365 dostaje prob. 4 wł.; biskupowi mają włościanie dawać od każdej włóki pół grzywny; prob. zaś od każdej włóki 1 k. żyta, tyleż owsa (ob. Varia acta w Pelplinie, str. 45). R. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił tu pan wwoda pomorski i z Swierkocina 99 fl. 14 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. Nauk w Pozn. 1871, str. 176). W wizyt. Gniewosza z r. 1649 czytamy, że wś ta należała wtedy do Dębołeckich. Kościół przedstawiał istną ruinę; dawniej był tu odpust na uroczystość śś. Piotra i Pawła, patronów kościoła. Napływ ludu był wtedy bardzo wielki (maximus fiebat populi concursus indulgentiarum consequendarum devotione). Włościan liczyła wś 8; 3-ch posiadało po 3 włóki, 5-ciu po 2; uprawiali także rolę proboszczowską i dawali księdzu 4-ty snop. Na nabożeństwo chodzili do Piasecznia lub do Pieniążkowa (str. 13). W 1711 r. było O. własnością Doenhoffów, tenutaryuszką była p. Baranówna. Kościół w pruski mur zbudowany, był poświęcony r. 1665. Rolę prob. przywłaszczył sobie dwór. Dawniej była tu i szkoła, ale Wilhelm de Ludinghausen Wulff rozebrał ją, nec amplius conceditur loci hujus usus. Co trzecią niedzielę przyjeżdżał dotąd dziekan gniewski. 2.) **O.**, dobra ryc., tamże. W 1868 r. 28 bud., 15 dm., 144 mk., 74 kat., 70 ew.; 184·76 ha roli or. i ogr., 8·26 łąk, 52·25 past., 0·89 lasu, 4·39 nieuż., 0·80 wody, razem 251·35 ha; czysty dochód z gruntu 2344 mrk. Wiatrak, hodowla owiec, mlekarnia. Właśc. w 1886 r. Antonina Szerdahelyi. 3.) **O.**, leśn. król., tamże. W 1868 r. 2 bud., 7 mk. *Kś. Fr.*

Opaleniec, płn.-wschodnia ściana doliny Jaworzynki, powyżej kuźnic zakopiańskich, w pow. nowotarskim, w Tatrach. Wzniesienie 1130.2 mt. (Loschan). *Br. G.*

Opaleniec al. *Opalenica*, w XVII w. *Oppolent*, wś na Mazurach, pow. szczycieński, 13 klm. od Wielbarka, w piaszczystej równinie, nad granicą król. polskiego; 947 mk., 30% kat., urząd celny, targi. Kościoły kat. i ew. w Wielbarku mają tu filie. W 1599 r. był tu pastor protestancki Jan Psurski; później jednak istniała tu tylko filia, a w początku zeszłego wieku nawet kościół został rozebrany, potem jednak znów odbudowany. Zwyczajne nabożeństwo odbywa tu tak zwany katecheta, inne posługi religijne pastor z Wielbarka. Dawniej kopano w okolicy rudę żelazną. Obecnie O. jest ogniskiem ożywionego handlu pogranicznego, przytem przemytnictwa. *J. K. Sem.*

Opaleńki, ob. *Aplinki.*

Opaleńsko, w pow. łańcuckim, 5 klm. od Grodziska, ob. *Majdan.*

Opalin al. *Opaleń.*

Opalin al. *Opaleń*, fol., pow. warszawski, gm. Młociny, par. Wawrzyszew, odl. 7 w. od Warszawy. Obecnie zamienione na pole obozu wojskowego. Miał 502 mr. obszaru. Ob. *Gać.*

Opalin, mko rząd. nad Bugiem, w płn. części pow. włodzimierskiego, na płn.-zachód od Włodzimierza. W 1870 r. było tu 138 dm., 866 mk., w tej liczbie 52% żydów, kościół par. ś. Katarzyny (dziś zniesiony), z kaplicą w Piszczach i Wólce Chrypskiej, dom modlitwy żydowski, młyn, 6 sklepów, 7 rzemieślników, 2 jarmarki. Niegdyś włość królewska, do sstwa hrubieszowskiego należąca, którą Łukasz z Bnina Opaliński, marsz. w. kor., sstа hrubieszowski, leżajski, łosicki i gieraszoński, erygował na mto de nova radice i na pamiątkę swoich zarządów starościńskich nazwał od swego nazwiska. Władysław IV, przychylając się do tej erekcyi, potwierdził lokacyą mta d. 15 czerwca 1638 r. w Warszawie, zwalniając mieszczan do lat ośmiu od wszelkich ciężarów publicznych i ceł, oraz nadając dwa jarmarki tygodniowe na ś. Wojciech i na ś. Dymitr. Różne klęski krajowe i okoliczności miejscowe przyłożyły się do upadku O. i zatraty danych przywilejów. Jan III zatem, przywilejem d. 9 czerwca 1687 r. w Wysocku pod Jarosławiem datowanym, dał na nowo miastu prawo magdeburskie, z temi należytościami, jakiemi się mto król. Hrubieszów sądziło. Pozwolono mieszczanom domy zajezdne w rynku stawiać, równie jak browary i słodownie, prawa z propinacyi używać, kramy, jatki i aptekę dzierżeć, rzemiosła wszelkie odbywać, handel prowadzić, a mianowicie smołę i dziegieć sprzedawać. Żydzi mogli szkołę i bóżnicę budować; chrześcianin miał prawo pozywać żyda do starszego żydowskiego podług dawnych zwyczajów, a ztamtąd do zamku i wreszcie do samego sstу. Miasto jednocześnie otrzymało cztery jarmarki i dwa targi tygodniowe. Zarazem uwolniono miasto na lat sześć od stanowisk wojskowych. Podług lustracyi z 1770 r. O. wraz z przyległościami trzymał Franciszek Salezy Potocki, wwoda kijowski, opłacając kwarty 1491 złp. 27 gr. i 6 denarów. Na wschód od O., między wsiami Hołownem a Starą Hutą, są źródła Prypeci.

Opalin, 1648 *Opalino*, 1710 w wizyt. Szaniawskiego *Opalno*, *Oppalin*, dobra ryc., pow. wejherowski, st. p. i tel. Riebenkrug, 5 klm. odl., st. kol. Wejherowo, 15 klm. odl.; parafia kat. Żarnowiec, ew. Gniewino. W 1868 r. 188 mk., 70 kat., 118 ew., 16 dm., 216·4 ha roli or. i ogr., 87·8 łąk, 22·8 past., 322·6 lasu, 7·6 nieuż., 1·2 wody, razem 658·4 ha; czysty dochód z gruntu 3427 mrk.; cegielnia, hodowla bydła. O. był pierwotnie osadzony na prawie polskiem, za czasów krzyżackich należał do wójtostwa puckiego i czynił jednę służbę zbrojną. W 1425 r. nadaje Konrad von

Baldersheim, komtur gdański, Matzke, t. j. Mikołajowi Floder, za wierne usługi, dobra opalińskie na prawie chełm. (ob. Prutz: Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 54, 57 i 64). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił w O., należącym do pow. puckiego, Chynowski od $2^1/_2$ wł. osiadłych 5 flor. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 194). R. 1710 daje O. prob. w Żarnowcu $7^1/_2$ k. owsa jako meszne (str. 63). *Kś. Fr.*

Opalina, os. młyn., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Wiązownica, odl. od Sandomierza 26 w. Młyn wodny, 2 dm., 13 mk.

Opalona al. *Opalonka*, wś, poprzednio przysiołek do Skrudziny, pow. nowosądecki, leży w międzyrzeczu Dunajca i Popradu, na praw. brzegu Dunajca a u podnóży lesistej Skałki (1168 mt. npm.), odl. o 5 klm. Najniższy punkt w tej wsi, zroszonej kilkoma potokami, wypływającymi z pobliskich lasów, wynosi 327 mt., najwyższy w lesie 446 mt. Cała osada ma 115 mk. rz.-kat., należących do par. w Podegrodziu. Na zach. graniczy z Łazami, na wsch. z Gaboniami: Polskim i Niemieckim, od płn. oblewa ją Dunajec a płd. zakrywają rozległe lasy. *Mac.*

Opalona, karczma na Wygodzie, przysiołku wsi Proszówek, pow. bocheński, na prawym brzegu Raby. *Br. G.*

Opalone 1.) wierch nad Zakopanem, w Reglach Zakopiańskich, w zach. ścianie nad doliną Białego, 1261·54 mt. (Loschan), 1373·51 mt. (Zejszner); wapień liasowy, 2.) *O.*, wierch nad Miętusią doliną, 1354·67 mt. (Zejszner). Dolomit numulitowy. Oba w Tatrach nowotarskich. *Br. G.*

Opalonka, kol., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, ma 89 mk., 232 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Koneck.

Opalony, szczyt w Tatrach nowotarskich. Od głównego grzbietu Tatr, od szczytu płd. Miedzianego (2167 mt. szt. gen.) ku płd.-wsch. ciągnie się potężne ramię górskie, jako ściana graniczna między dolinami Roztoki (od zach.) a Białki (od wsch.); kończy się ono stromo nad połączeniem dolin Roztoki i Białki od Morskiego Oka płynącej, szczytem Opalonym, którego wznies. sztab gener. na spec. mapie austr.-węg. (z. 9, col. 22) podaje na 1426 mt. npm. Tak samo podaje położenie tego szczytu mapka Tatr Korzistki, który go zwie *Na-Miedziane*. Fuchs atoli umieszcza go między Morskiem Okiem a pośrednim z Pięciu Stawów polskich, więc w okolicy płn. szczytu Miedzianego (2239 mt. szt. gen.). Według Fuchsa wznies. O. wynosi 2229·8 mt. npm. *Br. G.*

Opał 1.) gajówka na obsz. dwor. Zaścianka, pow. tarnopolski. 2.) **O.** al. *Opały*, grupa domów w Jezierney, pow. złoczowski.

Opan, ob. *Marzysz.*

Opanasowszczyzna al. *Panasowszczyzna*, uroczysko około Bohuryna, dzisiej. Buhryna, wsi w pow. ostrogskim; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 484.

Opanaszówka, wś i dobra zadnieprskie ks. Wiśniowieckich. Podług inwentarza dóbr ks. Jeremiego było w niej 17 gospodarzy. Ob. Stecki, Wołyń, t. II, str. 231.

Opanowce, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Zabłoć, o 7 w. od gminy, 50 w. od Lidy a 15 w. od Wasiliszek, ma 7 dm., 67 mk. katol. (27 dusz rewiz.); własność sukcesorów hr. Maurycego Potockiego.

Opanówka, rzeczka, lewy dopływ Kałamanówki (Buszki) w pow. jampolskim, zaczyna się pod wsią Rożniatówką, i pod Piliszówką uchodzi do Kałamanówki, dopływu Dniestru

Oparczyska, wś, pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Kikoł, odl. o 10 w. od Lipna, ma 8 dm., 47 mk., 207 mr. obszaru. Utworzona na obszarze dóbr Brzeźno.

Oparczyska, niem. *Morastkrug*, miejscowość w pow. ostródzkim, st. poczt. Ostród.

Oparów, fol. i młyn na obsz. dwor. Gajów, pow. lwowski.

Oparówka, wś, pow. rzeszowski, nad potokiem b. n., uchodzącym do pot. Wysokiej z lew. brzegu a z nią do Wisłoka. Górską wś otacza od zachodu i południa rozległy las, pokrywający pasmo ciągnące się od Frysztaka w kierunku południ.-wsch. po Czarnorzeki. Na zachód od tej wsi, w wierzchowinie Czarnówce, sięga 474 mt. Ku północy obniża się teren w dolinę Wisłoka, a ku wschodowi w dolinę Wysokiej. W środku wsi stoi drewniana par. cerkiew p. t. Narodzenia Bogarodzicy. Wś odl. od Frysztaka o 11·5 klm., ma 400 mk., 361 gr.-kat., 36 rzym.-kat., i 3 izraelitów. Pos. większa Rom. Michałowskiego ma obszaru 605 mr. lasu; mniejsza 459 mr. roli, 60 mr. łąk, 60 mr. pastw. i 65 mr. lasu. Katolicy należą do par. w Dobrzechowie. Na uposażenie parocha składa się 21 mr. roli i 100 zł. dodatku do kongruy a nadto pobiera 15 kóp żyta skupczyny. Parafia (dyec. przemyskiej, dek. krośnieńskiego) obejmuje: Niemczewskę, Wysoką, Dobrzechów, Strzyżów mto, Jazową, Kozłówek i Niewodnę. Gmina posiada kasę pożyczkową z kapitałem 104 zł. O. graniczy na półn. z Markuszową a na wsch. z Wysoką. *Mac.*

Oparowo, os. nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów, ma 1 dm., 10 mk., ziemi dwor. 60 mr.

Oparskie Nowosiółki, ob. *Nowosiołki Oparskie.*

Oparszczyzna, część wsi Krzyweńkie, pow. husiatyński.

Opartowo, pow. szczuczyński, gm. Białaszewo, par. Rajgród.

Opary, wś, pow. drohobycki, 18 klm. na płn.-wsch. od Drohobycza, 4 klm. od sądu pow. i urz. poczt. w Medenicach. Na płn.-wsch. leżą Rabczyce, na wsch. Leśnia, na płd. i zach. Dołhe, na płn.-zach. Wróblowice. Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Rabczanki, dopływu Tyśmienicy. Rzeczka ta przepływa zach. część obszaru od płd.-zach. na płn.-wsch. i przyjmuje tu Lutyczynę, wchodzącą od płd. z Dołhego i rozlewającą się w środku obszaru w rozległe stawisko. Zabudowania wiejskie leżą we wsch. stronie obszaru, na praw. brzegu Lutyczyny, na wschód od Stawiska. Własn. więk. ma roli or. 342, łąk i ogr. 33, pastw. 10 mr.; mn. roli or. 314, łąk i ogr. 89, pastw. 87 mr. W r. 1880 było 481 mk. w gm., 12 na obsz. dwor. (między nimi 9 obrz. rzym.-kat.). Par rzym.-kat. w Medenicach, gr.-kat. w Raczycach. We wsi jest cerkiew pod wezw. śś. Konstantyna i Heleny, szkoła filialna, kasa pożyczk. gminna z kapit. 2645 zł. i fundusz ubogich z kapit. 72 zł. Do wsi należy folw. Buczały. Siarczyński (Rkp. Ossol. № 1829) pisze, że stąd pochodzili Oparscy h. Junosza. W potokach przebywają obficie pstrągi. W bibl. Ossol. znajduje się Rkp. pod № 2231, zawierający 8 kart pergaminowych, znacznie uszkodzonych, a w nim zawarte są przywileje na dobra „Słońsko i Opary" z r. 1532 i ekstrakt przywileju na te dobra z czasów Jana III, z r. 1694. *Lu. Dz.*

Oparypsy, wś cerkiewna nad rz. Łonówką, pow. krzemieniecki (dawniej w pow. łuckim), w pobliżu granicy Galicyi i pow. dubieńskiego, na zachód od mka Krupca; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV., cz. 2: 78, 85, 106.

Oparzyski, fol., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 43 w. od Oszmiany a 25 w. od Dziewieniszek, ma 4 mk. kat., własność Żelazowskiego.

Opastowce, według innych *Onostawce*, duży staw zwany jeziorem, w pow. latyczowskim, utworzony z rozlewu rz. Bożek, ciągnie się na przestrzeni 7 w. od wsi Jarosławki aż pod Międzyboż.

Opatki, wś, pow. lubelski, ob. *Jastków*. Była to własność klasztoru sieciechowskiego, zamieniona z Dobiesławem Kochanowskim na Ciszycę (pow. iłżecki).

Opatkowice 1.) wś nad rz. Chartową (Pokrzywką?), pow. kozienicki, gm. i par. Świerze Górne. Odl. od Kozienic 4 w., w błotnistej okolicy, ma 26 dm., 221 mk., ziemi włośc. 459 mr. 2.) **O.**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn. Odl. od Kozienic 28 w., ma 59 dm., 325 mk., ziemi dwors. 392 mr. i 739 mr. włośc. W 1827 r. było tu 28 dm., 238 mk. Wś ta należała do dóbr klasztoru benedyktynów w Sieciechowie. Według Długosza (III: 265) były tu 4 łany kmiece, dające po fertonie czynszu, po 30 jaj, 2 koguty, 1 dzień robocizny na tydzień z łanu; dwóch zagrodników robiących dzień pieszy tygodniowo lecz nie płacących czynszu, folwark klasztorny. Karczmy nie było. Dziesięcinę wartości do 4 grzywien dawali kmiecie klasztorowi. Wś ta była darowaną klasztorowi, „donata per milites" jak się wyraża Długosz. 3.) **O.**, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Sancygniów. W 1827 r było 18 dm., 120 mk. Według Długosza (II: 73) dziedzicem wsi był Mikołaj Sanczygnyewsky Jelitczyk (de domo Gyelythonum). Folwarku nie było; wś miała 10 łanów kmiecych, karczmę, młyn, dwóch zagrodników. Dziesięcina szła do klasztoru w Jędrzejowie; par. w Sancygniowie. Dziesięciny z tej wsi, wartości do 10 grzywien szły początkowo dla bisk. krakowskich, lecz Gedeon bisk. nadał je klasztorowi jędrzejowskiemu (Długosz, III: 375). 4) **O.**, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. Nawarzyce, par. Wrociryż. 5.) **O.** *Drewniane*, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin, odl. 10 w. od Jędrzejowa, ma młyn wodny i pokłady torfu. W 1827 r. było tu 21 dm., 141 mk. Rozl. w 1881 r. (w obu folw.) mr. 541: gr. orn. i ogr. mr. 344, łąk mr. 23, lasu mr. 88, nieuż. mr. 14. bud; z drzewa 13; płodozmian 8 polowy. Las nieurządzony. Wś O. Drewn. os. 2 ma z gr. mr. 163. 6.) **O.** *Murowane*, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin. Odl. 10 w. od Jędrzejowa, ma młyn wodny i pokłady kamienia budulcowego. W 1827 r. było 26 dm., 162 mk. Rozl. w 1872 r. mr. 1129: gr. or. i ogr. mr. 587, łąk mr. 8, lasu mr. 486, nieuż. mr. 48; bud. mur. 5, z drzewa 6; Płodozmian 15 polowy. Wś O. Murowane os. 34, z gr. mr. 201. 7.) **O.** *Pojałowskie*, wś i folw., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mierzwin. W 1827 r. było 6 dm., 63 mk. Rozl. mr. 240: gr. or. i ogr. mr. 186, łąk mr. 7, lasu mr. 37, nieuż. mr. 10; budowl. z drzewa 5; płodozmian 11 polowy, las nieurządzony. Wś O. Pojałowskie os. 7, z gr. mr. 48. 8.) **O.** *proszowskie*, wś i folw., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Proszowice, odl. 25 w. od Miechowa. W 1827 r. było 47 dm., 294 mk. Rozl. w 1885 r. mr. 601: gr. or. i ogr. mr. 530, łąk mr. 51, past. mr. 5, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, z drzewa 14; płodozmian 5 i 9 polowy. Wś O. os. 54, z gr. mr. 221. Wś ta była własnością klasztoru tynieckiego (Długosz, III: 212). Było tu 12 łanów kmiecych, dających jedną seksagenę i 6 groszy czynszu, jeden dzień robocizny a w żniwa po 5 dni tygodniowo, 30 jaj, 2 sery, 4 koguty. Obowiązani też do powaby i osepu. Karczma dawała trzy grzywny czynszu. Pięciu zagrodników płaciło po 4 grosze i obowiązani do pieszej robocizny na każde zawołanie. Młyn

na rzece Cieklec dawał 8 grzywien czynszu. Dziesięcina przynosiła klasztorowi do 24 grzywien. Istniał tu także folw. klasztorny „optimum“ jak się wyraża Długosz. 9.) **O.** wś nie istniejąca obecnie, stanowiła własność klasztoru łysogórskiego i należała w XV w. do par. Czemierniki (pow. lubartowski). Dla zbytniej odległości od klasztoru sprzedał ją opat w XV w. dwom Jastrzębczykom de Szestrzewythow. Było tu 10 łanów kmiecych, dających dziesięcinę klaszt., wart. do 5 grzywien. *Br. Ch.*

Opatkowice 1.) wś, pow. wielicki, leży w równinie nadwiślańskiej (243 mt. npm.), na lew. brzegu Wilgi, przy gościńcu u Podgórza do Mogilan Ma obszerne łąki w str. płn., które ją oddzielają od Jugowic. Graniczy na płn. z Jugowicami, na zach. ze Swoszowicami, na wsch. z Sidriną a na płd. z Libertowem. O. mają 429 mk., 371 rz.-kat. a 58 (?) izraelitów, Należą do par. w Gaju odl. o 4 klm.; odl. od Mogilan 7·6 klm. Pos. więk., funduszu religijnego, ma 155 mr. roli, 54 mr. łąk, 7 mr. pastw. i 10 mr. lasu; pos. mn. 255 mr. roli, 113 mr. łąk, 73 mr. pastw. i 10 mr. lasu. Gleba jest glinka urodzajna a lasy liściowe. Dawniej była w większej części własnością opactwa tynieckiego i jest wymienioną w przywileju Marcina, proboszcza z Jugową, dozwalającym na zbudowanie karczmy. Długosz (Lib. Ben. III, 119 i 194) kupił tutaj 1471 r. dwa łany koscielne za 100 grzywien dla ks. paulinów na Skałce. Jest także wymieniona w liście pap. Grzegorza IX z r. 1229 i oznaczoną jako leżąca nad Wilgą. 2.) **O.**, dziś *Zakliczyn*, wspomina Długosz (L. B. II, 137, 271 i III, 197) jako wś paraf. z drewnianym kościołem, położoną blizko Melsztyna i graniczącą z Ujazdem i Zdonią (Szdanya). Należała do opactwa tynickiego, miała 8 łanów kmiecych, karczmę, zagrodę i rolę klasztorną. Zygmunt August wyniósł tę wieś do godności miasta. Ma to być dzisiejszy Zakliczyn, choć granice oznaczone przez Długosza odpowiadają raczej wsi Wesołów. 3.) **O.** al. *Nieciecza*, wś, wymieniona u Długosza (L. B. III, 386) jako własność klasztoru koprzywnickiego, par. Sandomierz, nadana przez Pawła komesa de Samborzecz. Klasztor posiadał ją do r. 1444, w którym sprzedał ją opat Łukaszowi ze Słupczy herbu Rawa za 40 grzywien, ponieważ Wisła zabierała grunta a wylewy robiły takie szkody, że ludność musiała ją z czasem opuścić. Miała 6 łanów kmiecych. Obecnie nie istnieje

Opatów, w dok. *Opatow*, *Opathow*, *Magna Opatow*, miasto powiatowe gub. radomskiej nad rz. Opatówką al. Łukawą, pod 50° 48, płn. szer. i 39° 4′ wsch. dłg., w punkcie zbiegu kilku strumieni spływających z Łysogór i tworzących następnie rzeczkę Opatówkę, na wznies. 615 stóp npm., w dolinie otoczonej wyniosłościami, odl. 175 w. od Warszawy, 76 w. od Radomia. Połączone drogami bitemi z Ostrowcem, najbliższą st. dr. żel. dąbrowsko-iwangrodzkiej (odl. 17 w.), Sandomierzem (odl. 28 w.), Stopnicą. Posiada dwa kościoły murowane, parafialny, dawną kollegiatę i pobernardyński, cerkiew prawosławną, szpital powiatowy ś. Jana, szkołę początkową miejską, sąd pokoju okr. III dla Opatowa i Ostrowca, sąd gminny okr. I, należące do II okr. zjazdu sędziów pokoju w Sandomierzu, urząd powiatowy, zarząd akcyzny V okręgu, urząd miejski, urząd gminny, urząd pocztowy, stacyą telegr., 306 dm., 5135 mk. i 1331 mr. ziemi do mieszczan należącej. W 1827 r. było tu 360 dm., 2406 mk.; w 1862 r. 360 dm. (180 murow.) i 3920 mk. (2601 żydów); w 1867 r. 4315 mk. Produkcya fabryczna kilku drobnych zakładów dochodziła w 1884 r. do 3500 rs. wartości. O. jest wielce starożytną osadą. Długosz twierdzi, iż tutejszy kościół parafialny należał do najpierwszych po wprowadzeniu chrześciaństwa i o założeniu osady powtarza ówczesne tradycye przypisujące fundacyą to benedyktynom łysogórskim, to znowu templaryuszom. Zawiązkiem pierwotnej osady był kościół paraf. p. w. Panny Maryi, wzniesiony na górze, po nad dzisiejszem miastem. Długosz opowiada, iż widział nad zachodniemi drzwiami kollegiaty dwie kamienne figury templaryuszów (Lib. Ben., I, 575), którym już za jego czasów Rafał z Brzezia h. Leliwa, dziekan opatowski „nescio qua superstitiosa et parum provida phantasia“ pobudzony, poodtrącał głowy. Przypuszcza on, iż przy kollegiacie istniał kiedyś klasztor templaryuszów, otoczony wraz z kościołem wałami i murami, że śród wojen wewnętrznych i najezdniczych niejednokrotnie spustoszony i spalony został. Tymczasem osada sama mieściła się przy kościołku paraf. na górze. W 1237 r. Henryk Brodaty ks. wrocławski, opiekun Bolesława Wstydliwego, wypędziwszy templaryuszów, nadał biskupom lubuskim O. ze 16 wsiami. Odstąpiwszy Lubusz margrabiom brandeburskim, przenieśli się biskupi do swych dóbr w Polsce. Czy wyniesienie poklasztornego kościoła do godności kollegiaty nastąpiło dopiero po nadaniu O. biskupom lubuskim, niewiadomo, zdaje się jednak iż tak być musiało, skoro biskup lubuski miał prawo rozdawania beneficyi przy kollegiacie istniejących, jak opowiada Długosz (Lib. Ben., I, 633). W wykazie świętopietrza (Monum. Theinera) pobranego w r. 1326 r. przez delegata papieskiego, jest lista kanoników kollegiaty opatowskiej. Obok tego w aktach kościelnych, w wizytacyi z 1791 r. zapisano, że kościół ten wyniesiony został do godności kollegiaty przez biskupów lubuskich, którzy wieś Marcinkowice przeznaczyli na

utrzymanie kanoników. Tradycya ustna, którą spotykamy już w kronice Bielskiego, przypisuje wzniesienie kościoła Duninowi, synowi głośnego Piotra. Na poparcie tego podania służyć ma pewne podobieństwo architektoniczne z kościołem w Tumie pod Łęczycą. Bi skupi lubuscy stali się założycielami nowego miasta, które zaćmiło pierwotną osadę. Już w 1282 r. biskup Wilhelm miał uzyskać u Leszka Czarnego przywilej na lokacyą miasta. Łokietek w 1313 r. potwierdził nadanie Leszka. Założycielem O. był właściwie biskup Stefan, który osiadłszy tu w zbudowanej przez poprzednika (Jana) rezydencyi, ponabywał od kanoników place i karczmy, jakie mieli w sąsiedztwie kollegiaty i na tem miejscu założył miasto Nowy Opatów, za pozwoleniem króla Kazimierza w 1348 r. W pomyślnych warunkach położona osada, szybko wzrosła. Królowie często bywają tu gośćmi. Kazimierz W. w procesie z Krzyżakami tu składa pod przysięgą zeznanie przed sędziami duchownymi tej sprawy. Tu królowa Anna spotyka w 1411 r. wracającego z pod Grunwaldu Jagiełłę. W 1457 r. biskup Fryderyk pozwala mieszczanom wznieść śród rynku ratusz i dochody z niego na rzecz miasta obrócić. W ratuszu miały być mieszkania dla miecznika, siodlarza i złotnika, oraz mogli w czasie jarmarku na ś. Marcin kuśnierze sprzedawać futra. W XV w. O. jest ludnem i zamożnem miastem. Długosz wyraża się „in populoso oppido Oppathow“ (I, 317). Do mieszczan należy 60 łanów, z których dziesięcinę pobiera dziekan wartości do 60 grzywien. Ponieważ nowe miasto założone zostało na gruntach do kapituły dawniej należących, przeto każdy mieszkaniec warzący piwo winien był dawać rocznie fertona ($^1/_4$ grzywny). Ponieważ było 160 robiących piwo, przeto ztąd otrzymywała kapituła do 40 grzyw. Z tego 20 grzyw. szło na płacę dla 10 wikaryuszów kollegiaty, dwie brał magister szkoły a resztą dzielili się kanonicy. Ta cyfra piwowarów daje pojęcie o zamożności miasta i ruchu jaki w niem panował. Prócz miasta nowego powstaje wkrótce przedmieście na obszarze łąk do dziekana należących. Były to łąki biskupie zastawione przez jednego z biskupów dziekanowi za 60 grzywien groszy pragskich. Gdy długu nie spłacono w terminie, dziekan podzielił łąki na place, ustanowił wójta i porozprzedawał cząstki nadpływającym osadnikom, którzy płacili dziekanowi czynsz po fertonie i dwa kapłony z placu. Dziekani opatowscy zabiegłością i energią górują nad biskupami, których działalność i znaczenie jest małej doniosłości. Widocznie niemieckie sympatye i obyczaje biskupów, rezydujących tu zdala od własnej dyecezyi, sprowadzały częste kolizye między niemi a kapitułą opatowską i spowodowały w końcu do wyprzedania częściowego posiadłości. Szybko wzrastająca osada przybrała nazwę: Wielki Opatów, jaką spotykamy zarówno w przywilejach z tego czasu, jak w Lib. Ben. Długosza i w napisie grobowca Szydłowieckiego. Gdy w latach 1500 i 1502 Tatarzy miasto ogniem zniszczyli, Aleksander król w przywileju 1504 r. mając wzgląd na niedolę mieszczan i przyległych włościan, należących do Teodoryka bisk. lubuskiego, uwalnia ich od opłaty wiardunkowej i ośmiogroszowej na tak długo, aż biskup czynszów swoich pobierać nie zacznie. Tenże monarcha ponawia 1505 r. zagładzie uległe przywileje z 1448 i 1496 r. jako to: mieszczanie trudniący się kupiectwem i przewożeniem towarów, jeśli udawać się będą ku stronom Rusi, a w szczególności do Bełza i Krasnegostawu, w takim razie wskazuje się im droga na Zawichost, gdzie cło opłacać mają; jadący zaś do Jarosławia, Rzeszowa, Przemyśla i t. d. lub ztamtąd wracający, przez Sandomierz przejeżdżać powinni, gdzie przepisom celnym i składowym zadosyć uczynić są obowiązani. Jeżeli wracając z Węgier, Wrocławia, Poznania, Gniezna, Prus i Lublina, prowadzić będą rzeczy i towary w partyach hurtowych (in bellis aut summis alias therlinki, massis alias kapyamy aut vasis) i sól z żup krak. w bałwanach, celem sprzedawania w innych miejscach, w takim razie obowiązani będą pozostawiać je na składzie w Sandomierzu i na sprzedaż przez 3 dni wystawiać; lecz jeśli towary w cząstkowych ilościach i sól w kruchach wiść będą na przedaż takowych w domu (domi eas propinari), wtedy wolni są od składu w Sandomierzu i od opłaty celnej. Drugim przywilejem 1505 r., potwierdzając król targ sobotni, jarmarki na ś. Marcin i ś. Prokop, przyczynia 3-ci na ś. Agnieszkę, mieszczan zaś uwalnia na lat 2 od opłaty czopowego. Teodor biskup lubuski za zezwoleniem stolicy apostolskiej sprzedaje około 1518 r O. z przyległemi dobrami za 10000 czer. zł. Krzyszt. Szydłowieckiemu. Nowy dziedzic wziął w swą opiekę miasto, opasał je wałem, murami i warownemi bramy; sprowadziwszy zaś biegłego rurmistrza Wacława Morawę, zaopatrzył mieszkańców w wodę. Pełen zasług i chwały, piastując urząd kaszt. krak. i kancl. w. kor., ostatni ten domu swego po mieczu potomek, zmarł 30 grudnia 1532 r. Córka jego Zofia, małżonka Jana Tarnowskiego, kaszt. krak., het. w. kor., wniosła mu w posagu dobra opatowskie, które następnie należały do ks. Ostrogskich, w końcu zaś stały się własnością ks. Lubomirskich. Gdy w czasie najścia Szwedów, Karol XII umyślił był nowego Polsce nadać króla, województwo sandomierskie dało dowód wierności ku Au-

gustowi II, zobowiązując się w O. 29 stycznia 1704 r. wiary, praw, króla i jego godności, do ostatniej krwi kropli bronić, z poświęceniem majątku. Obrany marszałkiem Stan. Doenhof miecznik lit., wezwał inne województwa a nawet i konfederacyą warszawską, trzymającą się Szwedów do przystąpienia do związku. Mimo to, nakazuje prymas Radziejowski sejmiki w kraju, w celu wybrania posłów na sejm kor. Leszczyńskiego. W chwili obrad, wpada do miasta w maju 1705 r. Szmigielski ssta gnieźn.. porywa kilku obywateli i zgromadzenie rozprasza. Po zgonie Augusta II, sandomierzanie popierając elekcyą Leszczyńskiego, zawiązali tu 3 grudnia 1733 r. konfederacyą i poprzysięgli mu wierność; urząd marszałka sprawował Adam Tarło, ssta jasielski. Stan. August wracając z Kaniowa 1787 r., zjechał tu 9 czerwca. „O ćwierć mili od miasta, spotkały N. Pana gromady miejskich i wiejskich ludzi oraz żydostwa, czyniąc wesołe okrzyki. Stanął N. Pan w austeryi najporządniejszej; po obiedzie odwiedził kośc. kollegialny, słuchał mowy proboszcza, był przytomny śpiewaniu: Te Deum laudamus, oglądał Szydłowieckich grobowce, nakoniec obszedł ulice, nowo wystawionemi domami kształtnie i porządnie po niedawnem pogorzelisku ozdobione". Dla napływu żydów O. około 1634 r. zaczął się dzielić na dzielnicę chrześciańską i żydowską; pierwsza składała się z długiego rynku, drewnianemi zabudowanego domami; kupcy greccy mieli znaczne zapasy win, futer i t. d., były też sklepy sukienne i norymberskie. Miasto żydowskie miało murowane kamienice, lecz reszta domów źle i tuż przy sobie stawianych, stekiem była nieczystości. Z trzech stron sterczą dotąd szczątki opasujących murów, a że przez miasto kilka głównych przechodzi gościńców, wjeżdża się przeto bramami: Krakowską, Sandomierską, Lubelską i Warszawską. Pożar zniszczył miasto w 1551 roku. Spłonął wtedy ratusz okazały i całe archiwum miejskie. W 1751 r. znowu ogień obrócił miasto w perzynę, W 1834 r. wreszcie spaliło się 211 domów, tak że ledwie kilka dawnych kamienic ocalało. Nic dziwnego iż mało zabytków dawnej świetności dotąd się przechowało. Najważniejszym zabytkiem przeszłości O. jest wspaniała kollegiata z ciosowego kamienia, w kształcie krzyża, przypominająca planem budowli, świątynie przez cystersów wznoszone. Front i nawa w tylnej zwłaszcza części, są niewątpliwie zabytkiem XII w. W XVI w. staraniem Krzysztofa Szydłowieckiego została kollegiata wewnątrz odnowiona i upiększona, przyczem nie obeszło się bez zmian w ścianach zewnętrznych. Zębate szczyty zapewne z tego czasu pochodzą. Dwa rzędy filarów dzielą nawę na trzy części, środkowa jest wyższą od bocznych. Sklepienia są krzyżowe. Główny ołtarz ma obraz ś. Marcina. Ławki rzeźbione pochodzą z początku XVIII w. Z końca tego wieku pochodzą freski na murze przedstawiające kilka scen historycznych i herby rodzin właścicieli dóbr opatowskich. Najciekawszą częścią kościoła jest niewątpliwie kaplica z lewej strony przybudowana, mieszcząca groby rodziny Szydłowieckich. Są tu dwa grobowce podwójne, każdy dla dwu osób. Wspaniały grobowiec Krysztofa Szydłowieckiego jest arcydziełem sztuki odlewniczej XVI w. Wykonany z bronzu, wyobraża w płaskorzeźbie na skośnie położonej tablicy, rycerza w zbroi. W podstawie tego pomnika znajduje się 41 postaci osób, wyobrażających wojowników, księży, dworzan a nawet dzieci. Na twarzy wszystkich widać boleść i pomieszanie, wywołane wiadomością o śmierci kanclerza. Tło pomnika stanowi rodzaj ołtarza, w którego niszach bocznych stoją figury św. Zygmunta i Krzysztofa, a u góry figura Zbawiciela. Pomiędzy tą ostatnią a właściwą nagrobową tablicą, wyobrażone jest dziecię szatą powiewną osłonięte, a głowę na poduszce wspierające, w którego nogach znajduje się napis łaciński, podobnież jak i obok na tablicy marmurowej. Wysokość pomnika wynosi 8 łokci a szerokość występującej części środkowej 4 łokcie; płaskorzeźba z figurami na 21 cali wysokości a 3 łokcie i 8 cali długości. Ukryty śród ozdób rok 1536 jest datą wykonania pomnika. Na przeciwnej stronie wznosi się inny nagrobek z czerwonego marmuru, Anny córki Szydłowieckiego, wystawiony tegoż roku a przedstawiający młodą niewiastę na poduszce leżącą. Pod nim drugi podobnież o trzech kondygnacyach, tworzy z poprzednim jedną całość. W górnej jego części spoczywa na trumnie dziecię przedstawiające Ludwika Mikołaja, syna Szydłowieckiego († 1525). Napisy grobowe czytelne. Prócz tych grobowców, są tu jeszcze tablice marmurowe z napisami świadczącemi, że w kollegiacie pochowany został znany w dziejach Bartłomiej Sobek z Sulejowa, ssta sulejowski r. 1530, tudzież kilku kanoników, kustoszów, scholastyków szkoły opatowskiej. Przy samej kollegiacie znajduje się dotąd jedna z czterech bram O. od przyjazdu z Ostrowca, zwaną dziś Warszawską. Zbudowana z ciosu, ma u góry kamienną tablicę z herbem Szydłowieckich Odrowąż, trzymanym przez opasującego tablicę smoka. Trzecim dawnym zabytkiem jest kościół obecnie pobernardyński, filialny, pierwotnie parafialny, stojący na przedmieściu stanowiącem pierwotne stare miasto. Kościół ten wraz z parafią miał być założony 1040 r. W 1473 r. biskup krak. Jan Rzeszowski przeniósł pa-

rafią do kollegiaty a kościół oddał sprowadzonym tu bernardynom. Zniszczony w czasie wojen szwedzkich, został odbudowany na nowo w 1765 r. Z dawnego kościoła zostało kilka nagrobów, obrazów, kielich złoty z daru Szydłowieckiego i ozdobne antyfonarze na pergaminie z miniaturami. Dawna rezydencya biskupów Lubuskich a później Szydłowieckich została przerobiona za rządu austryackiego na magazyn zbożowy, który także zamienił się w ruinę. Obszerniejszy opis O. podał F. M. Sobieszczański w dziełku „Wycieczka archeologiczna" (Warszawa 1852). Opis O. z rycinami podały „Kłosy" (XV, 222). Dobra O. w r. 1876 rozdzielone zostały na 5 działów i attyn. Opatów przyłączona została do dóbr Zochcin. W skład dóbr tych wchodziły wsie: Bukowiany os. 15, z gr. mr. 278; Biskupice os. 18, z gr. mr. 272; Czerników B. os. 12, z gr. mr. 152; Jałowęsy os. 46, z gr. mr. 549, Jurkowice os. 19, z gr. mr. 495; Łężyce os. 10, z gr. mr. 419; Worowice os. 16, z gr. mr. 284; Zochcin os. 26, z gr. mr. 937; Niemienice os. 21, z gr. mr. 392; Bełcz os. 3, z gr. mr. 124; os. Szczegło z gr. mr. 38. O. parafia dek. t. n. ma 3314 dusz. O. gmina ma 3100 mk., rozległości 12,261 mr., w tem ziemi dworskiej 9044; sąd gm. okr. I i st. poczt. Opatów. W skład gminy wchodzą: Adamów, Balbinów, Brzezie-Szlacheckie, Czernikowy, Dzierzążnia, Gojców, Jurkowice, Karwów, Kornacice, Lipowa, Marcinkowiec, Murowaniec, Niekisiałka-Duża, N.-Mała, Okalina, Pobroszyn, Podole, Ptkanów, Rosochy, Wąworków, Wiesiołówka i Zochcinek. *Opatowski powiat* gub. radomskiej graniczy na płn. z pow. iłżeckim, na zach. z pow. kieleckim, na płd. z pow. sandomierskim, od wsch. granicę naturalną tworzy Wisła oddzielająca go od pow. janowskiego. Obszar powiatu obejmuje 30·85 mil kw., według innych 32·2, w wiorstach zaś 1577·8 w. kw., z tego 636·4 w. pod polami, 169·4 łąki, 180·4 ogrody i zabudowania, 147·2 pastwiska i zarośla, 315·5 lasy, 128·9 drogi, wody, błota i nieużytki. Obszar powiatu przedstawia w płn.-zach. części krainę górzystą, obejmującą część pasma Łysogór i jego wschodnią odnogę, dalsze części zaś stanowią wyżynę obniżającą się w kierunku ku wschodowi i przechodzącą nagle w nizinę nadwiślańską. Podczas gdy średnie wzniesienie wyżyny tej wynosi od 700 do 900 st., to dolina Wisły sięga zaledwie 500 st. npm. Najwyższe wzniesienie przedstawia Łysagóra albo Świętokrzyska wchodząca w obręb powiatu w jego płn.-zach. krańcu. Granica powiatu przechodzi w odl. 2 w. na zach. od szczytu Św.-Krzyskiego. Na przeciwległym brzegu rzeki Słupianki, której dolina stanowi wschodnią granicę głównego grzbietu Łysogór, ciągnie się ich odnoga w kierunku od zachodu ku wschodowi na długości 12 wiorst. W pasmie tem ważniejsze szczyty są: Zamkowa góra na płn. od wsi Zamkowa Wola, Opusza i szczyt na płn. od Nieskurzowa, mający 1417 stóp wznies. Wyżyna stanowiąca podnóże tego pasma ma 900 do 1050 st. wznies. Wody Łysogór spływają w kierunku wschodnim rzeczkami Kamienną i Opatówką do Wisły. Opatów leży w punkcie złączenia się strumieni górskich w rz. Opatówkę, w dolinie wyżłobionej przez wody na wznies. 615 st. W płd.-wschodniej części powiatu ku granicy sandomierskiego, wody spływające do Opatówki wytworzyły liczne, bujnie rozgałęziające się jary. Północna część powiatu, zwłaszcza na lewym brzegu Kamienny, przedstawia lesistą dawniej równinę, niezbyt wyniosłą, należącą do obszaru wielkich puszcz zalegających obszar dzisiejszego pow. iłżeckiego. Pod względem geologicznym powiat przedstawia dość wielką rozmaitość. Formacya dewońska występuje w okolicy Iwanisk, w płd. części powiatu. Jurajska formacya ciągnie się wąskim pasmem od Ostrowca i Bodzechowa po za Orońsk. W miejscach gdzie szara jura spotyka się z kajprem (najwyższa warstwa tryasu) tam występuje żelazna ruda w gniazdach mających do 48 cali grubości. Warstwa ta ciągnie się od Bodzechowa do Mirowa na długości 35 wiorst, przy szerokości 40 sążni i grubości 28 cali. Obszar warstwy wynosi 709,000 sążni i grubości 28 cali. Objętość pokładu wynosi 700,000 sążni kw. mieszczących do 21 milionów korcy rudy. Na tym pokładzie opiera się istnienie zakładów żelaznych w Ostrowcu, Bodzechowie i Starachowicach. Kredowa formacya występuje w powiecie na obszarze między Glinianami a Lasocinem. Koło wsi Janików, Stodoły i Sobótka, pod Ożarowem występuje gruboziarnisty wapień, a piasek muszlowy we wsi Zagroda pod Opatowem. Napływowe piaski nowszej formacyi występują nad brzegami Wisły. Kamienne tufy wapienne w okolicy Opatowa. Tryasowa formacya najważniejsza dla obszaru gubernii radomskiej z powodu mineralnych bogactw występuje w trzech działach, które składają: pstry piaskowiec, wapień muszlowy i kajper. Ta ostatnia warstwa ma za swe granice od zachodu, północy i wschodu: Skórnice, Paradyz, Opoczno, Drzewicę, Skrzynno, Jastrząb, Ostrowiec i Opatów. Gleba na obszarze powiatu żyzna, nadająca się do uprawy pszenicy i buraków. Górzyste części powiatu, obfitujące w pastwiska i łąki, sprzyjają hodowli bydła. Przemysł fabryczny stosunkowo do bogactw naturalnych obszaru mało rozwinięty. Brak komunikacyi stawał temu na przeszkodzie. Produkcya fabryczna powiatu wynosi 1,318,372 rs. rocznie (1884 r.), z tego

jednak 1,200,000 rs. przypada na dwie fabryki żelazne (Ostrowiec z Klimkiewiczowem i Nietulisko ze sumą 837,016 rs.) i jedną cukrownią (Częstocice z prod. 360,000 rs.). Przeprowadzenie odnogi kolei dąbrowsko-iwangrodzkiej z Bzina do Ostrowca połączyło obszar powiatu z siecią dróg żelaznych. Prócz tego posiada powiat dość znaczną długość dróg bitych 1-go rzędu. Od drogi bitej warszawsko-krakowskiej oddziela się pod Bzinem odnoga idąca na Kunów, Denków, Ostrowiec, Ćmielów, Ożarów do Wisły i Rachowa (w pow. janowskim). Odnoga tej drogi idzie do Zawichosta nad Wisłą a druga odnoga z Bodzechowa do Opatów do Sandomierza i z Opatowa do Staszowa. Szosa gubernialna (2-go rzędu) łączy Opatów z Łagowem. Ludność powiatu, która w chwili utworzenia go (w 1867 r.) w dzisiejszych granicach wynosiła 73,428 mk. doszła obecnie (1884 r.) do 101,061 mk. (50,109 męż., 51,952 kob.). W stosunku do ludności ilość zakładów naukowych jest bardzo małą. W 1883 r. było na obszarze powiatu 23 szkół początkowych w miastach i wsiach: Opatów, Ostrowiec, Kunów, Nietulisko, Iwaniska, Łagów, Lasocin, Ożarów, Słupia Nowa, Ćmielów, Raków, Dębno, Jakubowice, Baszowice, Krzczonowice, Boleszyn, Bodzechów, Malkow, Stodoła, Szewno, Janowice, Czyżów, Janików. Pod względem kościelnym powiat wchodzi w skład dekanatu dyec. sandomierskiej. Dekanat ten składa się z 43 parafii: Bardo, Bidziny, Ćmielów, Czyżów, Denków, Dębno, Gierczyce, Gliniany, Grocholice al. Wszechświęte, Grzegorzewice, Janików, Iwaniska, Kiełczyna, Krynki, Kunów, Lasocin, Łagów z filią Baćkowice, Momina, Mikułowice al. Wojciechowice, Modliborzyce, Mydłów, Opatów, Ostrowiec, Ożarów, Przybysławice, Ptkanów, Raków, Ruda Kościelna, Ruszków, Słupia-Nowa z filią Święty-Krzyż al. Łysa Góra, Sobótka, Strzyżowice, Szewna, Szumsko, Trójca, Waśniów i Zbilutka w pow. opatowskim; Bieliny, Bodzentyn, Cisów, Ociesęki i Wzdół w pow. kieleckim. Pod względem sądowym pow. opatowski posiada sąd pokoju III okr. dla Opatowa i Ostrowca i dzieli się na 6 okręgów sądów gminnych: O., Iwaniska, Łagów, Kunów, Ćmielów i Ożarów. Pod względem administracyjnym składa się z 2 miast (O. i Ostrowiec), 10 osad miejskich (Kunów, Waśniów, Gliniany, Ożarów, Lasocin, Ćmielów, Słupia, Łagów, Raków, Iwaniska) 556 wsi i kolonii dzielących się na 24 gmin: Baćkowice, Bodzechów, Boksice, Ćmielów, Częstocice, Czyżów, Gęsice, Grzegorzewice, Iwaniska, Julianów, Kunów, Lasocin, Łagów, Malkowice, Modliborzyce, Ożarów, O., Piorków, Rembów, Ruda Kościelna, Sadowie, Słupia Nowa, Waśniów, Wojciechowice. *Br. Ch.*

Opatów, kol. i folw., pow. częstochowski, gm. Opatów, par. Kłobucko, odl. 22 w. na płn. od Częstochowy, przy szosie do Wielunia. Posiada urząd gminny, szkołę początkową i murowaną kaplicę publiczną św. Anny. Kol. ma 101 dm., 839 mk., ziemi 2009 mr., folw. ma 2 dm., 12 mk. i 223 mr. Fol. wchodzi w skład dóbr rząd. Iwanowice. W 1827 r. było w O. 74 dm., 450 mk. Na obszarze O. jest góra na której wedle tradycyi ks. Opolski pierwotnie założył klasztor przeniesiony następnie na Jasną Górę. Według Długosza O. był wsią królewską (Lib. Ben. III 153 i 172). Dziesięciny z niej pobierali bisk. krakowscy lecz bisk. Iwo podarował je klasztorowi we Mstowie. Wartość ich wynosiła do 10 grzywien. We wsi było karczma z rolą. Kościół w Kłobucku dostawał tylko meszne po korcu żyta i owsa z łanu. O. gm. należy do sądu gm. okr. I w Krzepicach, tamże st. poczt., ma 15,000 mr. obszaru i 5600 mk. W gminie są trzy szkoły początkowe, dwie gorzelnie, dwa piece wapienne, trzy młyny wodne, pokłady kamienia wapiennego i torfu.

Opatów, wś kośc. dominium i okr. wiejski, pow. ostrzeszowski, nad strugą, wpadającą do Pomianki (dopływu Prosny), o 14 klm. na południe-wsch. od Kępna, w pobliżu Bolesławca; par. i st. poczt. w miejsca, st. dr. żel. w Łęce. O. leży na wznies. 168 do 175 mt. npm. Około r. 1280 była własnością klaszt. św. Wincentego w Wrocławiu, a około 1532 r. Jana Spytka Tarnowskiego, woj. sieradzkiego. Podanie miejscowe przypisuje założenie kościoła Piotrowi Duninowi. Kościół jest pod tyt. św. Floryana; istniała przy nim do r. 1831 sowicie uposażona altarya, którą następnie połączono z plebanią. Najdawniejsza oblata Stanisława Molędzkiego, plebana miejscowego, jest z roku 1694; nawę do kościoła przybudował około roku 1829 Hipolit Rychłowski dzwony noszą daty roku 1742 i 1816. Parafią składają: Biadaszki, Frankopol, Gołąbek, Łęka, Lipie, Łysy Młyn, Morawia, Moszczyński Młyn, Podbolesławiec, Opatów, Szalonka, Szpot i Zamoście. Dochody plebańskie wyłuszcza ks. Fabisz w swej Kronice dek. Kępińskiego, (str. 175). Szkoła i szpital istniały przed r. 1694. Dziedzicami O. po Tarnowskim byli: w r. 1585 Stanisław Tarnowski, kaszt. sandomirski, r. 1694 Józef Wiktor Olszewski, starosta wieluński, przed r. 1719 Wawrzyniec z Osin Wężyk, sędzia ostrzeszowski, 1736 Walenty z Osin Wężyk, biskup przemyski, w r. 1783 Franciszek hr. Stadnicki, a od r. 1810 niemcy. Z tego O. miał pochodzić Adam Opatowczyk, († 1647) uczony kanonik krakowski, który darował kościołowi w O. istniejący dotąd kielich, na podziękowanie P. Bogu, że O. nie przyjął wyznania Braci czeskich. Dekanat

opatowski ustanowiony r. 1733, istniał do r. 1786 z parafiami: Bukownica, Donaborów, Doruchów, Grabów, Olszowa, Opatów, Siemianica, Trzcinica i Wyszanów. Przed kilkoma laty znaleziono tu 800 monet rzymskich. Przed r. 1793 należał O. do ziemi wieluńskiej. W nowszych czasach podzielono go na następujące części: a) O. wś, 103 dm. i 795 mk.; w skład okr. wiejskiego wchodzą prócz O. młyny Moszczyński, Łysy i Grobla, tudzież pustkowie Szpot; cały okrąg ma 113 dm. i 849 mk. 775 kat., 60 prot. i 14 żydów. b) O. dom. ma 7 dm. i 157 mk.; obsz. włącznie z fol. Frankopol i Łęka 2012,28 ha. w tem 1185,03 roli, 100,74 łąk, 69,28 pastw., 583,33 lasu, 51,10 pustk. i 22,80 wody; cz. doch. grunt. 16,709 mrk. W skład okr. domin. wchodzą folw. Frankopol, Karlsberg, Łęka opatowska, Morawin i Trzebin; cały okręg ma 16 dm. i 350 mk., 258 katol., 91 prot. i 1 żyd; właścicielem dóbr O. jest W. ks. Badeński. c) O. os. i okręg wiejski tamże, o 10 klm. od Kępna; par. w Opatowie, poczta w Słupi, 7 dm. i 67 mk. 61 kat. i 6 prot. d) O. ob. Opatówko pod Wrześnią. *E. Cal.*

Opatówek os. miejska, przedtem mstko i dobra t. n. nad rz. Pokrzywnicą, wpadającą do Swędrni (dopł. Prosny, przy drodze bitej z Łodzi do Kalisza, pow. kaliski, gm. i par. Opatówek, odl. o 9 w. od Kalisza. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, szkołę ewan., dom schronienia dla starców i kalek, st. poczt., fabrykę sukna, 103 dm. (12 murow.), 1713 mk. (1880 r.) w tej liczbie 52 żydów. Na obszarze folw. t. n. pałac i piękny park, 13 dm. i 216 mk. Jest to starożytna osada. Nazwa świadczy iż powstała ona na obszarze dóbr klasztornych, tymczasem już w bulli Innocentego II z 1136 r. wyliczającej wsie należące do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego wspomniany jest i „Oppathow". W 1259 r. Bolesław Pobożny ks. kaliski jadąc do Poznania i dowiedziawszy się w drodze, że w czasie jego nieobecności Kazimierz ks. kujawski wtargnął do jego dzielnicy, zebrawszy garstkę rycerstwa zwrócił się z drogi i w boru soleckim między wsią arcybisk. Opatowem a Kaliną (dziś Kalinowa) pokonał najezdzców i odebrał im łupy (Długosz). Najazd krzyżaków na Wielkopolskę w 1331 r. zniszczył i Opatowek. Jarosław Bogorya Skotnicki arcybiskup gniezn., energiczny i zdolny administrator wyjednał dla O. około 1360 r. przywilej miejski, zbudował tu rezydencyą biskupią (dwór czy zamek), wzniósł kościół murowany, par. zapewne już dawniej istniała i kośc. drewn. W Lib. Ben. Łask. w opisie par. O. (II 52) niema wzmianki o erekcyi i fundacyi kościoła. Wymieniono tam jako wsie wchodzące w skład par. Zabrodzie, Cienia, Michałów, Borów, Szulec, Trojanowo i samo miasto O. Pleban miał uposażenie w roli i w dziesięcinach i brał po groszu od każdej głowy rodziny w miasteczku. Według regestr. pobor. pow. kaliskiego 1579 r. O. miał 14 łanów i jeden łan wójtowski. Była to bardzo uboga mieścina, gdyż cała suma poboru z niej wyniosła 2 zł. 18 gr., które zapłaciło 2 rzemieśl. i 8 osadn. (inquilini). Zarządzał dobrami O. podstarości Mikołaj Miłaczewski (Pawiński: Wielkop., II, 123 i 138). Nie podniosło się z czasem miasteczko, gdy w 1620 r. oprócz 14 łanów miejskich i jednego wójtowskiego płacących po 30 gr., podano również 2 tylko rzemieśl., dających po 15 gr., 6 komorników po 4 gr. i od 2 kół młyńskich po 24 gr. W 1789 r. w O. było 819 mk. i 62 dymów. Za rządu pruskiego dobra arcybiskupie przeszły na rzecz skarbu. Napoleon I rozrządzając dowolnie dobrami ks. warszawskiego, darował O. gener. Zajączkowi, który na gzymsie swej rezydencyi umieścił napis złotemi literami: „Magni Napoleonis donum". Testamentem z 1826 r. zapisał Zajączek te dobra Józefowi Radoszewskiemu, ożenionemu z jego synowicą. Teraz dopiero rozpoczyna się rozwój pomyślny osady. W 1824 r. powstaje tu fabryka sukna założona przez Adolfa Fidlera, a spadkobiercy Zajączka urządzają w swej rezydencyi piękny park, zaprowadzają staranne gospodarstwo. Niemcewicz zwiedziwszy O. w 1828 r. mówi z zachwytem o pięknościach parku w swych „Podróżach". Świeżo przeprowadzona szosa kaliska, założona fabryka, dogodności udzielone nowym osadnikom, podniosły ubogą osadę i zaludniły ją dość szybko. Od Radoszewskich dobra te, uszczuplone już, przeszły drogą sprzedaży w 1859 r. do senatora Jana Fundukleja za cenę 611,402 rs. Spadkobiercy ostatniego: generał Krasnokutski i baron Wrangiel sprzedali w 1878 r. 7 folwarków składających te dobra (Opatówek, Józefów, Brzeziny, Zajączki, Winiary i Rożenno) mające do 400 włók obszaru (w tem 224 włók lasu) Karolowi Szlosserowi, właścicielowi przędzalni w Ozorkowie za 450,000 rs. Obniżenie ceny pochodziło ztąd, że w skutek uwłaszczenia włościan w 1864 r. odeszło z obszaru dóbr 13667 mr. ziemi. Dobra O. po ich rozdziale obecnie składają się z fol. O. i Józefów rozl. mr. 2452: gr. or. i ogr. mr. 1045, łąk mr. 230, lasu mr. 1099, nieuż. mr. 78, bud. mur. 34, z drzewa 12, płodozmian 12-polowy, las urządzony. Należały dawniej wsie: Trojanów os. 20, z gr. mr. 516; Trzęsowa os. 12, z gr. mr. 439; Warszek os. 16 z gr. mr. 462; Szuloc os. 23, z gr. mr. 828; Zduny os. 14, z gr. mr. 493; Wielkie Godziesze os. 80, z gr. mr. 1781; Godziesze Małe os. 42, z gr. mr. 1508; wś Jamnice os. 33, z gr, mr. 512; Dzięcioły os. 22,

z gr. mr. 427; Rożenno os. 19, z gr. mr. 185; Czempin os. 73, z gr. mr. 1019; Winiary os. 9, z gr. mr. 163; Nędzarzew os. 21, z gr. mr. 187; Porwity os. 18, z gr. mr. 566; Wojków os. 19, z gr. mr. 309; Zajączki os. 22, z gr. mr. 325; Aleksandrya os. 63, z gr. mr. 1307; Chudoba os. 9, z gr. mr. 32; Godzieszki os. 21, z gr. mr. 276; Godziszęta os. 16, z gr. mr. 215; Wrząca os. 14, z gr. mr. 444; Fajum os. 23, z gr. mr. 372; Ogrody Duchowne os. 23, z gr. mr. 19; Ogrody Starościńskie os. 19, z gr. mr. 66; Ogrody os. 20, z gr. mr. 15; Borów os. 40, z gr. mr. 963; Dubrzec os. 2, z gr. mr. 92; osada Bugaj z gr. mr. 73. Dziś główną podstawą bytu osady jest fabryka sukna, dawniej Fidlera, obecnie Ferd. Nitsche'go. Zatrudnia ona 550 robotników, posiada 3 maszyny parowe o sile 50 koni każda, dwa koła wodne o sile 8 koni, 100 warsztatów sukienniczych ręcznych, 40 maszynowych i przędzalnią wełny o 10 maszynach i 1440 wrzecionach. Wyrabia cienkiego sukna do 35,000 arszynów rocznie, wartości około 400,000 rs. Robotnicy pracując 10 do 11 godzin dziennie, otrzymują tygodniowo po rs. 2 k. 50. Pamiątką jedyną odległej przeszłości jest stary ostrołukowy kościołek z XIV w. niewystarczający dla obecnej ludności. Opis O. podał „Tyg. Illust." z 1861 r. III, 46) a szczegółową monografią stanowią dwa odrębne opracowania Konst. Woś. i Adama Chodyńskiego („Kaliszanin" z 1880 r. № 42, 43 i 44 i nast.). Opis gospodarstwa w dobrach O. podała „Bibl. Warsz." (1848, I, 38) w art. „Opis podróży po kraju". O par., dek. kaliski, 3055 dusz. O. gmina należy do sądu gm. okr. I w Tyńcu pod Kaliszem, st. poczt. Kalisz; ma 8,944 mr. obszaru i 4,760 mk. *Br. Ch.*

Opatowice, fol. i kol., pow. nieszawski, gm. Bytoń, par. Radziejowo, ma 168 mk., 450 mr., ziemi fol. i 334 mr. włośc. W 1827 r. było tu 15 dm., 120 mk. O. należały do klasztoru benedyktynów w Mogilnie. Po inkameracyi zaś dóbr klasztornych na skarb, przeszły na własność rządu, który w 1838 roku przyłączył fol. i wś O. do donacyi Radziejowo Stare (ob.). Według regestr. pobor. województwa brzesko-kujawskiego z 1557 i 1566 r. wś O. w pow. radziejowskim i par. Radziejów, należała do Sebastyana Zydowskiego, sufragana gnieźnieńskiego, miała 10 łanów kmiecych, 2 łany czynszowe i $1^1/_2$ łana sołtysiego (Pawiński, Wielkop., II, 27). *Br. Ch.*

Opatowice, niem. *Oppatowitz*, 1532 *Opatowitz*, wś i fol., pow. bytomski, par. kat. Tarnowice Stare. Ludność katolicka. Do fol. należą Repecki fol. i karczma Słomianka.

Opatowiczki, wś i fol., pow. pińczowski, gm. i par. Czarnocin, odl. 22 w. od Pińczowa. Fol. O. rozl. mr. 295: gr. or. i ogr. mr. 253, łąk mr. 31, nieuż. mr. 11; bud. z drzewa 10. Wś O. os. 23, z gr. mr. 98.

Opatowiec 1.) u Długosza *Oppathowyecz*, os. miejska, dawniej miasto, nad Wisłą, pow. pińczowski, gm. i par. Opatowiec. Leży na lewym brzegu Wisły w nizinie nadrzecznej, naprzeciw ujścia Dunajca do Wisły, przy drodze z Koszyc do Korczyna, odl. 10 w. od Korczyna. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową, sąd gminny okr. III, urząd gminny, około 100 dm. i 800 mk. W 1827 r. było 90 dm., 434 mk., w 1862 r., 67 dm., 459 mk., (35 żydów). Jestto starożytna osada stanowiąca część uposażenia klasztoru tynieckiego, z nadania Judyty żony Władysława Hermana w 1085 r. Czy istniała tu przed tem wś innego nazwiska, niewiadomo, choć jest wielce prawdopodobnem ze względu na położenie przy zbiegu dwóch rzek. Modlibosius opat uzyskał u Bolesława Wstydliwego w 1271 r. przywilej na założenie miasta, które nazwano Opatowiec. W dokumencie z 1278 r. (kod. Małopol. 114), Kunegunda ks. krakowska i sandomierska, uwalnia mieszczan Sącza od opłat celnych za przewożone towary w trzech miastach: Woynich, Opatove, Korchyn (Wojnicz, Opatowiec, Korczyn). W 1283 r. Tomasz opat tyniecki z pomocą Leszka Czarnego, założył w O. klasztor dominikanów i uposażył go gruntami i dochodami. Kościół parafialny murowany pod wezw. św. Jakóba, Szymona i Judy, istniał tu już poprzednio. Przy klasztorze zaś była zapewne tylko kaplica, gdyż jeszcze Długosz nic wspomina nic o kościele klasztornym. Dzięki położeniu dogodnemu i opiece opatów uzyskujących od królów różne dogodności dla miasta, O. rozwija się dość pomyślnie. Kazimierz W. w 1341 r., nadaje jarmarki a 1355 r. nakazuje sprawdzający pomiar ról miejskich. W 1366 r. bawi w O. król i i wydaje tu przywilej niejakiemu Falisławowi Rosłoniowi, na założenie miasta nad rz. Brzozową (Kod. Małop. 339). Jagiełło uwalnia w 1411 r. mieszczan od podwód, a Kazimierz Jagiellończyk rozszerza swobody miejskie w 1468 i nadaje drugi jarmark 1470 r. Tenże król zwołuje w 1474 r. zjazd małopolan do O. dla ogłoszenia pospolitego ruszenia w razie wojny z Maciejem węgierskim. W tymże roku przyjmuje król w O. posłów weneckich i wysłańców Szacha perskiego, w sprawie wojny z Turkami. O zamożności miasta świadczą szczegóły podane przez Długosza (Lib. Ben. III, 215, 6). Z 16 łanów płacą mieszczanie 13 i pół grzywien czynszu klasztorowi i prócz tego miasto daje „pro exactione" po 10 grzywien na św. Stanisław, na wiosnę. Pleban miejscowy otrzymuje dziesięcinę wartości 12 grzyw. Cech szewcki płaci trzy grzywny, a rzeźnicy 12 kamieni łoju, łaźnia płaci 8 grzy-

wien, cztery młyny na Wiśle dają 30 grzywien, dwa przewozy dają: górny 5, dolny 1·1 grzywien klasztorowi, a pół grzyw. plebanowi. Czterech zagrodników nic nie płaci, tylko dzień pieszy odrabiają tygodniowo. Jakób Żak z ogrodu daje 8 szkotów, a Leonard łaziebnik ze swego ogrodu fertona i zająca. Przy klasztorze dominikanów jest winnica i folwark. Opactwo tynieckie ma też swój folwark. W 1500 r. kardynał i biskup krakowski Fryderyk, zakłada przy kościele paraf. bractwo literackie (złożone z mężczyzn umiejących czytać). Był tu i szpital dla ubogich uposażony przez Jana Olbrachta, którego zapis potwierdził Zygmunt August w 1549 r. Wzrost ludności i napływ rzemieślników był dość znaczny. W 1553 r. Wojciech Baranowski opat tyniecki wydał nowe ustawy dla założonego wtedy wspólnego cechu w skład którego wchodzili: kowale, ślusarze, bednarze, stelmachy, mularze, kołodzieje, miecznicy, garncarze, postrzygacze sukna, golibrody, powroźnicy i siodlarze. Władysław IV w 1639 r. nadał cztery nowe jarmarki. Gdy w 1772 r. Tyniec przeszedł pod władzę Austryi, dobra klasztorne po za Wisłą stały się własnością rządu polskiego i skutkiem tego O. przeszedł drogą darowizny czy sprzedaży na własność prywatną. Dziedzic jego Romuald Walewski wyjednał w 1792 r. przywilej na jarmark całotygodniowy. Przeprowadzona granica odebrała O. dawne znaczenie targowiska dla handlu drzewem spławianym po Dunajcu i winem węgierskim. Jedyną pamiątką przeszłości jest obecnie kościół parafialny, poklasztorny. Dawny kościół paraf., stojący nad brzegiem Wisły, skutkiem podrywania brzegu przez nurt rzeki, został zrujnowany, rozebrany i od dawnego już czasu przeniesiono parafią do klasztornego kościoła, który skutkiem przeróbek stracił pierwotny charakter. Przybudowano wieżę, kaplicę, rozszerzono okna, później znowu zniesiono wieżę a dodano babiniec. Wynikł ztąd niesmaczny zlepek różnorodnych kawałków. O. par. dek. Pińczowski, 1670 dusz. O. gmina należy do s. gm. okr. III w miejscu, st. poczt. Nowy Korczyn; ma 6090 mr. obszaru i 2724 mk. 2.) **O.**, wś i fol., pow. płocki, gm. Staroźreby, par. Woźniki, odl, 21 w. od Płocka, przy szosie prowadzącej do Warszawy, ma 8 dm., 61 mk. Fol. rozl. w 1871 r. mr. 293: gr. or. i ogr. mr. 175, łąk mr. 3, pastw. mr. 5, lasu mr. 99, zarośli mr 5, nieużyt. mr. 6; bud mur. 3, z drzewa 5, las nieurządzony. Wś O. osad 8, z gruntem mr. 15. *Br. Ch.*

Opatówka, dawniej Łukawa, rz. poczyna się w pow. opatowskim, pod Waśniowem, zo stoków Łysogór, płynie w kierunku połud.-wschod. pod Mominą, Ruszkowem, Opatowem. Pod Malicami wchodzi w pow. sandomierski, płynie pod Pilaszowem, koło Łukawy, pod Górami Wysokiemi i pod Słupczą wpada z lew. brzegu do Wisły, pomiędzy ujściem Sanu a Zawichostem. Długa 44 wiorst. Brzegi ma wyniosłe, przyjmuje z obu brzegów kilka strumieni, pomiędzy któremi (podług Enc. Org. XXIV, 42) Głowaczówka.

Opatówko, al. *Opatówek*, dok. *Opatow* i *Opatowo*, wś kośc., pow. sredzki, dekan. kostrzyński, odl. 5 klm. na zachód od Wrześni; par. w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Wrześni. Ma 12 dm. i 114 mk. katolików. Większa własność ma obszaru 217·57 ha. Przeszła od Józefa Wołskiego w 1882 r. w ręce niemieckie. Jest tu cegielnia i dobywa się torf. W r. 1257, zamieniła kapituła gnieźnieńska Wyszaków z pod Zaniemyśla na O., dziedzictwo kleryka Absalona, syna Bernarda z Pulwicy, a dziesięcinę z Wyszakowa na opłacaną dotąd klasztorowi lubińskiemu dziesięcinę z O., które późniejsze przywileje wymieniają jeszcze między posiadłościami klasztoru tego. Atoli od 1357 r. w którym król Kazimierz potwierdza posiadłości kościoła gnieźnieńskiego, ustaje wszelka w tej mierze wątpliwość; od roku 1364 wchodzi O. w skład dyecezyi poznańskiej. Istniał tam wówczas już kościół, w miejsce którego wystawił nowy z drzewa r. 1752 Leon Morawski, archidyakon gnieźnieński. Około 1620 r. trzymał tę wieś Adryan Żernicki, kanonik gnieźnieński, od kapituły. Przed r. 1793 należało O. do pow. gnieźnieńskiego, a wchodzące w skład parafii jego Podstolice, Mała Górka, Zasutowo i Żerniki do pow. pyzdrskiego. *E. Cal.*

Opatowo, 1) a może *Opatkowice*, os. niegdyś w pobliżu Sławska i Rożejewic, w okolicy Strzelna i Kruszwicy, na Kujawach, nadaną była klasztorowi mogilnickiemu w roku 1065. Opat Mikołaj sprzedał ją r. 1314 Gerwardowi, biskupowi kujawskiemu. 2). **O.** ob. *Opatówko*, pod Wrześnią.

Opatrzność, folw., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Butrymańce, okr. wiejski Ajciuny, o 48 w. od Trok, 1 dm., 19 mk. katol.; własność Zajkowskich.

Opatrzność, po niem. *Opacznocz*, fol., do dóbr Sikkeln i Tallonay, w okr. zelburskim, pow. iłukszteński, par. Ueberlantz (Kurlandya).

Opawa, ob. *Tropawa.*

Opawice, al. *Opawica*, niem. *Tropplowitz*, mtko, pow. Karniowski, obw. sąd. albrechcicki, na Szląsku austr. dolnym, na prawym brzegu Opawicy Złotej, odgraniczającej Szląsk austr. od pruskiego, od tej miejscowości aż po Karniów, tuż na płd. od Albrechcic. Zabudowania legły nad potokiem Opawicą złotą; w części zachodniej obszaru, lesistej i górzy-

stej przysiołek Burgwiese, al. Burgwiz. Według obliczenia z r. 1880, O. mają 109 dm., 634 mk., (m. 308, k. 326); między nimi rz.-kat. 595, prot. 39, niem. 531; z tego na przysiołek Burgwiese przypada 51 dm., 212 mk., (m. 106, k. 106), rz.-kat. 207, prot. 5, niem. 212. Kościół par. rz.-kat. i szkoła ludowa w miejscu; st. p. Albrechcice (Olbersdorf). *Br. G.*

Opejkiszki, wś, pow. nowo-aleksandryjski, gub. kowieńska, par. Abele, własność Hryncewiczów.

Opelischken, ob. *Obelischken*, pow. ragnecki.

Open, wś, pow. brunsberski na Warmii, st. poczt. Orneta. W 1333 r. ma Camerarius Bukso, pruthenus, 7 włók w Opyn pod Ornetą. Dziś O. ma 779 mk. Znajduje się tu kaplica, filia kościoła orneckiego.

Opendorf, wś zaginiona w pow. kartuskim, istniała jeszcze r. 1710, gdzie ją wymienia wizytacya Szaniawskiego, jako należącą do par. goręczyńskiej, (str. 18).

Opęchowo, wś drob. szlachty, pow. ostrołęcki, gm. Proszyn, par. Kleczkowo, ma 788 mr. obszaru. W 1827 roku było tu 23 dm., 146 mk.

Ophelia, ob. *Ofelia*.

Opicze, kol. ob. *Dąbrowa* (I, 929—2).

Opidemie, wś, pow. rosieński, par. kiełmeńska.

Opidowska, grupa zabudowań w obrębie gm. Lipia, pow. rzeszowski, na płn. od wsi, przy drodze do Zahajki. *Br. G.*

Opieczeńska, osada nad rz. Mstą, pow. borowiecki, gub. nowogrodzka, o 225 w. od Nowogrodu, ma 1580 mk., 3 cerkwie, szkołę, cegielnią, st. poczt., przystań, prowadzi handel zbożem i drewnianymi wyrobami.

Opieczki, w narzeczu ludowem *Apieczki*, wś, w płd. str. pow. mińskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gmina Stołbce, przy drodze z mta Stołbców do fol. Tulonka, ma 65 osad; grunta szczerkowe, miejscowość bezleśna.

Opieczki, dawniej *Opieczyce*, młyn folwarczny do Działynia, pow. gnieźnieński, odl. 5 klm od Kłecka; par. Dębnica, st. dr. żel. Gniezno o 32 klm., 4 dm., 8 mk. O. należały w r. 1580 do Jerzego Latalskiego, wojewodzica poznańskiego, w r. 1620 do Mikołaja Latalskiego i Piotra Gniazdowskiego, a przed r. 1798 do kapituły gnieźnieńskiej. Według regestr. pobor. w 1580 r., był tu jeden łan i 1 zagrodnik. Według Lib. Ben. Łask. (I, 48), były tu łany kmiece, dające plebanowi w Dębnicy meszne po korcu żyta i owsa z łanu. Dworu i folwarku nie było wcale. Być może iż w regestrach poborowych wykazano umniejszoną liczbę łanów. Por. *Myślęcin*.

Opielanka, fol. i wś, pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, odl. 28 w. od Nieszawy, ma 109 mk., wiatrak, pokłady torfu. Jest tu jezioro, mające 17 mr. obszaru. Dobra O. składały się w 1879 r. z fol. O. i Rogatki, wsi: O., Miłachów i Zgniły. Rozl. mr. 508: fol. O., gr. or. i ogr. mr. 271, łąk mr. 43, pastw. mr. 2, wody mr. 19; os. młyn. mr. 4, nieuż. mr. 7, razem mr. 345; bud. mur. 10; płodozmian 10 polowy. Fol. Rogatki, gr. or. i ogr. mr. 136, łąk mr. 23, wody mr. 2, nieuż. mr. 2, razem mr. 163; bud. mur. 2, z drzewa 1; wś O. os. 12, z gr. mr. 10; wś Miłachów os. 8, z gr. mr. 13; wś Zgniły os. 10, z gr. mr. 56. Fol. Miłachowo, został wydzielony z obszaru dóbr. *Br. Ch.*

Opieńki, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Serwecz, okr. wiejski Sosnowszczyzna, o 11 w. od gminy, a 40 w. od Wilejki, 8 dm., 53 mk. katol. (22 dusz rewiz.); należy do dóbr Sosnowszczyzna, Kozłowskich.

Opienkowicze 1.) wś cerkiewna, pow. mohylewski, fabr. dziegciu, zatrud. 1 robot. i produkująca do 800 pudów rocznie. 2.) **O.**, zaśc, pow. sieński, Schlieppenbacha; młyn wodny i folusz.

Opiesin 1.) w dok. *Opiessino*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Sobótka, odl. od Łęczycy 16 w., ma 7 dm., 74 mk.; fol. O. rozl. mr. 480: gr. or. i ogr. mr. 390, łąk mr. 9, wody mr. 1, lasu mr. 67, nieuż. mr. 11; bud. mur. 4, z drzewa 7. Do uwłaszczonych należy 10 mr. Według regestr. pobor. z 1576 r., wś O. była własnością Krysztofa Zieleniewskiego który miał $3^1/_2$ łanów, 1 zagrod. i 18 kolon., (Pawiński, Wielkop. t. II, str. 85). 2.) **O.**, al. *Stęszyce*, os,, pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od Sieradza 14 w. *Br. Ch.*

Opiesine Stęszyce, ob. *Stęszyce*.

Opieszyn, w dok. *Opyeschyno*, zamek, fol. i okr. domin., pow. wrzesiński, na prawym brzegu Wrześnicy, tuż pod Wrześnią. Fol. jest częścią składową klucza wrzesińskiego, hr. Ponińskich, ma 6 dm. i 61 mk. Do okr. domin. wchodzi osada leśna Marzelewo; cały okręg ma 8 dm. i 95 mk., 74 katol. i 21 prot. W r. 1578, posiadał w O. 3 ślady osiadłe Łukasz Bardzki, a około r. 1620 młyn o 2 kołach i kilka wiatraków jeden z Dębińskich. Według Lib. Ben. Łaskiego (I, 30), były tu tylko łany kmiece dające plebanowi jako dziesięcinę po 10 gr. na św. Marcina z łanu, a jako meszne po mierze owsa i żyta. We wsi był dwór w którym mieszkał w początku XVI w. Jan Wrzesieński. Były też w O. dwa łany stanowiące uposażenie kapelana kaplicy św. Ducha pod Wrześnią istniejącej. Prawo patronatu miał dziedzic O. (Łaski, Lib. Ben. I, 33).

Opigosze, fol., wś i dobra nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Opigórze, o 6 w. od gminy a 49 w. od Wilna. Folw. ma 1 dm. i 6 mk. katol., wś zaś 10 dm. i 90 mk. katol. (w 1864 r. 27

dusz rewiz.); własność Narbutów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie i O., Smejle, Sokolniki, Żodzie, Tawczule, Dowborzyszki, Krumy, w ogóle 21 dusz rewiz., b. włośc. skarbowych i 184 włościan uwłaszczonej, w tej liczbie 4 jednodworców. O., wś włośc., tamże, o 6 w. od gminy, 14 dusz rewiz., należy do dóbr skarbowych Dukszty.

Opilsko, rus. nazwa Opulska.

Opiłki Płoskie, wś, pow. przasnyski, gm. Bugzy-Płoskie, par. Janów, odl. o 24 w. od Przasnysza, ma 12 dm., 119 mk., 105 mr. roli, 72 mr. nieuż.

Opina, węg. *Ofalu*, wś, hr. szaryskie, kościół katol. filialny, ewang. paraf., obszerne lasy, żyzny grunt, łąki, 442 mk.

Opinogóra, wś, ordynacya hr. Krasińskich, pow. ciechanowski gm. i par. Opinogóra. Leży w wyniosłem położeniu, na prawo od drogi bitej z Ciechanowa do Przasnysza, odl. 6 w. od Ciechanowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną. kasę wkładowo-zaliczkową z funduszem rządow., urząd gminny, browar i karczmę. Wś dzieli sie na dwie części: O. górna i dolna. O. górna wś ma 15 dm., 351 mk., 445 mr. gruntu użytecz. i 48 mr. nieuż. O. dolna ma wiatrak, 16 dm., 254 mk., 1108 mr. gr. użytecz. i 38 mr. nieuż. O. stanowiła niegdyś posiadłość książąt mazowieckich, którzy tu wznieśli dla siebie dworzec myśliwski śród rozległych lasów. Tu zmarł w 1454 r. Bolesław ks. mazowiecki. Dalsze losy O. nieznane. W obecnem stuleciu przeszła w ręce hr. Wincentego Krasińskiego, generała a przez czas jakiś namiestnika królestwa polskiego. On urządził z dóbr tych ordynacyą, wzniósł tu w 1841 r. murowaną kaplicę (filią par. Pałuki) w której podziemiach spoczęły zwłoki samego fundatora, jego żony Maryi Radziwiłłówny i syna Zygmunta, poety. Generał założył tu przy pałacyku okazały ogród i śród niego wzniósł kamienny pomnik w kształcie krzyża na pamięć śmierci ks. Bolesława mazowieckiego. Obecnie wzniesiono nowy kościół parafialny. Na cmentarzu spoczywają zwłoki kilku dawnych towarzyszów broni, przyjaciół i domowników generała-ordynata. Dobra O. składają się 36 folwarków następujących: Bacze, Wierzbowo, Władysławowo, Grędzice, Kołaczkowo, Krubin, Mieszki-Bardony, Opinogóra dolna, Pomorze, Pałuki, Chrzanowo, Bardony-Brzozowe, Bardonko, Brzozówek, Wincentowo, Wyderka, Wierzbówek, Zwierzonki, Zadziwie, Zygmuntowo, Zabrzeże górne i dolne, Kołaczkówek, Kołaki-Janowięta, Ludwinów, Marynin, Macudzeniec, Opinogóra górna, Podlesie, Podlipy, Przyrówek, Rozalin, Rajgras, Urszulin. Obejmują one 8845 mr. obszaru, w tem 6235 mr. roli ornej. Lasy należące do ordynacyi mają 6296 mr. obszaru i dzielą się na leśnictwa następne: Paryż 2241 mr., Ościsłowo 1578 mr., Lekowo 1479 mr., Sobokleszcz 433 mr., Gołoty i Pęchcin 330 mr., Wierzbowo 235 mr. O. par. dek. ciechanowski, 1503 dusz. O. gmina, należy do s. gm. II okr., ma 406 dm., 4336 mk., obszaru 15624 mr., w tem 554 mr. nieużytków. W gm. znajdują się: 2 kościoły, browar, szkoła, 6 wiatraków, 2 karczmy. W skład gm. wchodzą: Bacze, Baraki-Krubińskie, Bardony-Mieszki, Bardony-Brzozowe, Bogucin, Brzozówek, Chrzanowo, Czernice, Dzbonie, Elżbiecin, Grzędzice, Kąty, Kołaki-Budzyno, Kołaki-Morgi, Kołaki-Kwasy, Kołaki-Janowięta, Kołaczkowo, Kołaczkówek, Kołaczkowo-Brzezina, Krubin, Ludwinowo, Macudzinicc, Marynin, Nowokrasne, Opinogóra-górna, Opinogóra-dolna, Pałuki, Pomorek, Pomorze, Prążewo, Przyrówek, Podlesie, Podlipie, Rąbierz, Rajgras, Rozalin, Urszulin, Władysławowo, Wierzbowo, Wierzbówek, Wincentowo, Wyderka, Zabrzezie górne i dolne, Zadziwie, Zygmuntowo, Zwierzonki. *Br. Ch.*

Opirów, mały fol., na odludnem polesiu, pow. piński, w 1 okr. pol. łohiszyniskicze, przy drodze ze wsi Rudni do wsi Kraje. *A. Jel.*

Opita, rzeczka w pow. oszmiańskim, pr. dopływ Gawii, przepływa pod wsią i okolicą szlach. Opita, wsią Kładniki oraz mkiem Lipniszki.

Opita 1.) wś nad rz. Opitą, dopł. Gawii, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Lipniszki, okr. wiejski Roubowicze, o 4 w. od gminy, 49 w. od Oszmiany, a 12 w. od Dziewieniszek, ma 5 dm., 64 mk., kat. (w 1864 r. 45 dusz rewiz.); należy do dóbr Berdowszczyzna, Umiastowskich. 2.) **O.**, okolica szlach. nad rz. Opitą, tamże, gm. Siedlisko, okr. wiejski Gieranony, o 8 w. od gminy, ma 16 dm., 117 mk. katol. (w 1864 r. 49 dusz rewiz.); należy do dóbr Zagorankowszczyzna, Jankowskich.

Opitołoki, po żmudzku *Opitołokiej*, mko, dwór i fol. na lewym brzegu Niewiaży, pow. kowieński, w 3 okr. pol. kiejdańskim, o 5 w. od Kiejdan a 52 w. od Kowna. W 1859 roku mko miało 5 dm. i 43 mk., dwór 1 dm., 41 mk. i gorzelnią, fol. zaś 1 dm., 10 mk. i również gorzelnią. W mku jest kościół par. murowany pod w. św. Piotra i Pawła, wzniesiony w 1635 r. przez Piotra Szukszte, sędziego ks. żmujdzkiego i ciwuna ejragolskiego. W końcu XVII w. Kazimierz Zawisza, rotmistrz królewski, wraz z żoną Krystyną Mleczkówną, starościanką żmujdzką, fundował w O. altaryą i groby familijne pod kaplicą, w których zostali złożeni. Dobra opitołockie przez półtorasta lat były rozdzielone na dwa majątki: Karpów Tyszkiewiczów i Zabiełłów; obecnie należą do Zabiełłów. Jest tu pałacyk murowany z pięknym parkiem; grunta bardzo żyzne. Par.

kat., dek. kowieńskiego, ma 2581 wiernych, filią w Świętoborści i kapl. w Łaszczunowie.

Opitten, wś, pow. pasłęcki, st. poczt. Reichenbach.

Opiwarda, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, gub. kow., na wsch. od mka Rymszany, dł. 3 w., szer. 2 w. Łączy się z jez. Dryświaty, strugą Opiwardką, która do Dryświatycy uchodzi, z jez. zaś Żylma i Ruże strugą Żylmą.

Oplety, potok, wypływa w lesie, w obr. gm. Podegrodzia, pow. rohatyński, na tak zwanem „Na Podlesiu“ (423 mt.); płynie krętem łożyskiem na płd.-zach. przez Perenówkę i pływa do miasta Rohatyna, gdzie zlewa swe wody do Lipy gniłej od lew. brzegu. Długość biegu 5 klm. *Br. G.*

Oplizy, kol. na obsz. Dąbrowy (Dombrau) wsi w pow. i obw. sąd. frysztackim. Ma 13 dm., 110 mk., (m. 45, ż. 65). Gm. Dąbrowa ma 249 dm., 2382 mk., (m. 1143, ż. 1240); między nimi rz.-kat. 2195, prot. 152, żyd. 35, niemc. 48, czeskośląz. 2004, polak. 286, innej narod. 3 (1880 r.). *Br. G.*

Opłakana, fol. koło Krzywcza Dolnego, pow. borszczowski.

Opławiec, niem. *Oplawitz*, wś i okr. wiejski, pow. bydgoski, na prawym brzegu Brdy, o 6 klm. na półn.-zachód od Bydgoszczy, par. i st. dr. żel. Bydgoszcz, poczta Wilczak (Schleusenau). O. ma 43 dm. i 273 mk., 52 katol. i 221 prot. Przed r. 1793 należał O. do wójtostwa bydgoskiego.

Opłucko z *Hutą szklanną*, wś, pow. kamionecki, 33 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 13 klm. od sąd. pow. w Radziechowie, 7 klm. od urz. poczt. w Łopatynie. Na płn. leży Mukanie, na zach. Ohladów, na płd. Niwice, na wsch. Łopatyn (w pow. brodzkim). Wody płyną małemi strugami na wsch. do Ostrówki. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru (218 m.), nieco na płd.-zach. wysunięte. Część wsi zwie się Wolą Adamową. Na płn.-wsch., blisko granicy Mukania leży przysiołek Huta szklanna. Na zach. od niej las Żmijowisko, a na płd. mały lasek, dalej, obszar moczarzysty, a w płd.-wsch. stronie obszaru las „Dębnik.“ Własn. więk. ma roli or. 203, łąk i ogr. 331, pastw. 114, lasu 1244, wł. mn. roli or. 489, łąk i ogr. 761, pastw. 68, lasu 4 mr. W r. 1880 było 703 mk. w gm., 58 na obsz. dwor. (między nimi 54 obrz. rz.-kat.). Par. rzym.-kat. w Łopatynie, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski. archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew, szkoła filialna, cegielnia, pokłady torfu. *Lu. Dz.*

Opłytno 1.) część Błyszczywodów, pow. żółkiewski. W lustracyi z r. 1765 czytamy przy opisie dzierżawy Mierzwicy, że jest to nowa kolonia bez prowentu. 2.) **O.** al. *Opłytny*, grupa domów w Turynce, pow. żółkiewski. 3.) **O.**, część Wiązowy, pow. żółkiewski. *Lu. Dz.*

Opoczka, al. *Opoczenka*, lewy dopływ Wiady, lew. dop. Wielikoj, wpadającej do jez. Czudzkiego.

Opoczka 1.) fol., pow. jędrzejowski, gm. i par. Mstyczów. 2.) **O.** *mała*, wś. i fol., pow. jędrzejowski, gm. Kosin, par. Sieciechów. W 1827 r. było tu 24 dm., 181 mk. 3.) **O.**, ob. *Opoka mała*.

Opoczka, mto pow. gub. pskowskiej, nad rz. Wieliką, o 122 w. od Pskowa, ma 3623 mk., 8 cerkwi z soborem, słynnym obrazem cudownym, szkoła powiat. i elementarna, 10 zakł. przemysłowych, znaczniejsze garbarnie, wyrób lnu, znaczny handel tymże, oraz skórami i zbożem, bank, st. pocztowa. W XIV w. wieś, od 1412 mto warowne, oblegane kilkakrotnie przez Litwinów, zdobyte w 1581 r. przez Stefana Batorego. Opoczeński powiat ma na przestrzeni 4153·5 w. k w. 88344 mk., trudniących się rolnictwem. Powierzchnia wzniesiona, grunt gliniasto-piaszczysty, znaczniejsza rz. Wielika z dopływami, jezior 194, bagna wszędzie, lasy zajmują 49% ogólnej przestrzeni. *J. Krz.*

Opoczki, al. *Małe Opoki*, niem. *Klein Opok*, wś i dom., pow. inowrocławski, własność niegdyś biskupów wrocławskich, o 12 klm. na wsch.-południe od Gniewkowa, w pobliżu Służewa, par. i poczta w Nowem Grabiu, st. dr. żel. Gniewków. O. mają 5 dm. i 33 mk. katolików. Dominium ma 5 dm. i 103 mk. (2 prot.); obszaru 265·11 ha, t. j. 248·45 roli, 10·02 łąk, 7·23 pastw., 2.28 lasu, 6·41 nieużyt. i 0·72 wody, cz. doch. grunt. 4839 mrk; właścicielem jest Wojciech Szczukowski. Według regestr. pobor. z 1583 r. wś O. w par. Brodnia, własność bisk. kujawskich, miała 4 łany. (Pawiński, Wielkop. I, 251). Por. *Łąsk.* *E. Cal.*

Opoczno. u Długosza *Oppoczno*, miasto powiatowe, gub. radomskiej, nad rz. Drzewiczką, przy ujściu do niej rzki Węglanki, pod 51° 23′ połn. szerok. i 37° 57′ wschod. długości. Odl. 156 w. od Warszawy, 70 w. od Radomia, 44 w. od Piotrkowa, leży przy linii dr. żel. dąbrowsko-iwangrodzkiej. w odl. 25 w. od Tomaszowa i 22 w. od Końskich, i przy drodze bitej łączącej trakty warszawsko-kielecki i piotrkowsko-kielecki. Posiada dwa kościoły katol., parafialny i szpitalny, synagogę murowaną, szpital powiatowy św. Ładysława na 28 łóżek, dom przytułku dla starców, szkołę jednoklasową ogólną i rzemieślniczo-niedzielną, sąd pokoju okr. V, sąd gminny okr. I, należące do zjazdu sędziów w Radomiu, zarząd powiatu, zarząd akcyzy okręgu VI, urząd miejski, urząd pocztowy, st. telegr., st. dr. żel. dąbrowsko-iwangrodzkiej, 250 dm., (50 murow.), 5500 mk. W 1878 r. było 4975 mk.

w tej liczbie 2412 żydów. Do mieszczan należy 4939 mr. w tem 338 mr. łąk. Dochody miasta wynoszą 4681 rs. (1878 r.) rozchody 3185 rs. Kapitał miejski złożony w b. Banku Polskim 27,369 rs. Z zakładów przemysłowych istnieją tu: browar, fabryka miodu, fabryka octu, trzy farbiarnie, dwie garbarnie, dwie olejarnie, wiatrak i młyn wodny. Są to drobne bardzo zakłady gdyż wartość produkcyi rocznej w 1884 r. wynosiła 5545 rs. Z rzemieślników najwięcej jest szewców (70) i krawców (30), inne rzemiosła mają nielicznych przedstawicieli. Jeżeli za powagą wydawcy Kodeksu Małopolskiego (str. 127) przyjmiemy wś Opoczę (Opocza) wymienioną w przywileju Leszka Czarnego, wydanym w 1284 r. dla kolegiaty sandomierskiej, za dzisiejsze Opoczno, byłoby to najdawniejsze historyczne świadectwo. Przypuszczenie to potwierdza podany przez Długosza (Lib. Ben. I, 302) i potwierdzony przez Lib. Ben. Łask. (I, 638) fakt, iż parafia opoczyńska stanowiła pierwotne uposażenie prepozytury przy kollegiacie sandomirskiej. Kollegiaty założycielem był Kazimierz Sprawiedliwy, Długosz wyliczając dochody którymi je ten książę uposażył, nie podaje Opoczna o którym dopiero mówi przy opisie uposażenia prepozytury, zapewne więc nadanie probostwa opoczyńskiego było nieco późniejszem. Probostwo to istniało przy kościele św. Maryi Magdaleny, obecnie filialnym, cmentarnym. Erekcya jego sięga zapewne XII w. Przy kościele istniała pierwotna osada zwana dawniej Stare Opoczno. Według Długosza była to w XV w. wieś królewska (Opoczno Antiqua) z której połowa łanów kmiecych dawała dziesięcinę prepozyturze sandomierskiej, drugą zaś połowę miejscowemu plebanowi. Wartość jej dochodziła 2 grzywien. Według Łaskiego (I, 640) była to „Antiqua civitas Opoczno sive Staromyescze.“ Prawdopodobnie na początku XIV w. na obszarach ziemi królewskiej w sąsiedztwie starego O. które może dawniej uzyskało prawo miejskie, powstaje nowe miasto (podobnie jak w Opatowie i wielu innych) na prawie niemieckiem osadzone. Aktu fundacyjnego nie znamy, szczegóły przechował jednak dokument w którym Kazimierz W. potwierdzając 1365 r. sprzedaż wójtostwa w O. za 110 grzyw. szer. gr. prag., uczynioną przez Mik. Streybyr na rzecz Hanka zwanego Kiełbasa mieszczanina piotrkow., powiada: iż miasto zasadzone jest na stu łanach, z których 6 należą do wójta a 1 do kościoła; mieszczanie obowiązani są płacić z łanu po 12 gr., z karczm po 4 gr., z domów i ogrodów po groszu, mogą na Drzewicy ryby łowić siecią, zwaną *klomya*, wójt zaś pobiera 3 ci den. od kar zasądzonych, 6-ty od czynszów: z karczm, domów i ogrodów, a połowę z 16 jatek rzeźniczych, tyluż szewskich, piekarskich i przekupnich; pozwala mu wystawić młyn na Drzewicy, a drugi do obrabiania rudy: pro cudenda minera quae ruda vulgariter dicitur, pod warunkiem: żeby łąk królewskich nie zalewał; może oraz zrobić staw na rzece Bukownicy, zbudować łaźnią, nadaje mu ogród z sadem, lecz zobowiązuje go: ażeby na każdą wyprawę wojenną, stawił się z kopijnikiem w pancerzu: cum una hasta in pancerio. A chociaż miasto, mówi król, na prawie niemieckim szredzkiem jest zasadzone, skłaniając się jednak do prośby wójta i mieszczan, chcąc oraz ich stan polepszyć, przenosimy na prawo magdeburskie. Kazimierz Jagiellończyk potwierdza 1456 r. od dawna nadaną wolność prasołom czyli trudniącym się sprzedażą soli, na tych samych prawach, jakich używają w innych miastach: stanowi, aby nikt w mieście soli w gruzłach (in frustra alias groszowa) sprzedawać nie ważył się, prócz naszych przekupniów soli, którym pozwalamy zabierać tego rodzaju sól przez obcych przywiezioną. Po założeniu nowego miasta przeniesiono zapewne i parafią do nowego murowanego kościoła pod wezw. św. Bartłomieja, kościół ten murowany istniał już w XV w. (Dług. L. B. I, 303). Prawo kollacyi pozostało przy prepozyturze sandomierskiej. W początku XVI w. są przy kościele dwaj wikaryusze, nauczyciel szkoły i zakrystyan. Dawny kościół istnieje za murami miasta jako kaplica Maryi Magdaleny. Miasto samo ma przedmieścia (Suburbia). Za miastem znajduje się szpital (przytułek dla ubogich) i kościół pod wezw. św. Ducha i św. Leonarda z kapelanią obsadzaną przez radnych miasta. Szczegóły uposażenia tej instytucyi podaje Lib. Ben. Łask. (I, 641). Zyg. August pod 1550 r. stanowi: pragnąc przyłożyć się do wzrostu i polepszenia bytu miasta, zakazujemy: ażeby nie odbywały się we wsiach pobliskich, targi, handle, ani warzenie piwa. Pozwalamy mieszczanom wystawić budynek na rzece dla spuszczania wody do kanałów (domum ad aquaeductum pro canalibus in fluvio Drzewicza) i sporządzić w rynku skrzynię na zbiór wody (cistasque aquaticas in circulo), z której rurami dostarczać się ma woda do domów. Dla pokrycia wydatków i utrzymania nadal takowych zakładów, ma być nałożona stosowna opłata na warzących piwo, jakoteż i na innych obywateli; część tej składki obracana będzie na naprawę murów miejskich; burmistrz i rajcy trudnić się mają poborem pieniędzy, zdając co rok sprawę z przychodów i rozchodu. W końcu pozwala król wrębu w lasach na budulec i potrzebne do kanałów drzewo. Zygmunt III potwierdza 1588 r. plebiscyt miejski tej treści: ażeby mieszczanie nie przechowywali żydów w do-

mach, nic im nie sprzedawali, ani zastawiali, pod utratą zabrania rzeczy na skarb król. i wypędzenia z miasta; bacząc zaś: iż nigdy przedtem żydzi nie znajdowali się w mieście, mieszkający przeto teraz, wynieść się mają w przeciągu 6 tygodni. Zatwierdzony 1593 r. cech szewski, zawiera między innemi artykułami: „którybykolwiek z mistrzów y braci niewyświadczył się, że iest uczciwego oyca y matki, rodziców oboyga złączenia według związku koś. powszech. urodzony, takiemu ma bydź rzemiosło wypowiedziane. Któryby z braci cechu psa zabił umyślnie, nie w obronie swego obrażenia, albo kota, taki ma bydź karany kamieniem wosku i 5 zł. do skarbu cechowego; ieżeliby zaś temu dosyć niechciał uczynić, taki niema rzemiosła robić. Któryby psią skorę wyprawił, któryby był przy oprawianiu konia, albo pomagał choćby y iemu samemu koń zdechł, ma bydź taka wina nadana, iaka o psa y kotkę.“ Zygmunt III pozwala mieszczanom 1599 r. trzecią zbudować bramę od strony krak. przedmieścia. Podług lustr. 1620 roku każdy dom mający przy sobie browar, opłaca 4 gr., z 90 ogrodów po 1 gr. Krawcy, kuśnierze, kramarze, kowale, ślusarze, bednarze, rymarze, złotnicy, w liczbie 55, płacą po 2 gr.; szewców 23 i 17 piekarzów po gr. 6; od palenia gorzałki nic nie płacą, lecz od każdego słodu dają miarę. Łaźnia spustoszała. Na przedm. zamkowem jest 22 dom., płacą po 1 zł. „Powinni wyprawiać tempore expeditionis generalis bellicae woz woienny, dobrze opatrzony żywnością z konmi 4, z woznicą, z parą haydukow w barwie y z inszemi apparatami woiennemi. Koronacyine pieniędze dawać powinni zł. 32, pien. podwodne na kazdy rok 54 zł. Zamek lezy w rogu miasta, miedzy przedm. nad rzeką Drzewicą y stawem na niey.“ Główniejsze o nim szczegóły podaje taż lustracya: iż część ruin sstа naprawił, że znajduje się kilka pokoi, kancel. grodzka, mieszkanie burgrabiego i wieża szlachecka, ale bez schodów. Podstarosta bierze płatę zł. 140, burgrabia 60, klucznik, wrotny i kucharz po 12 zł. W czasie wojny szwedzkiej, zbliżył się Jan Kazimierz pod Opoczno 1655 r. gdzie się znajdował marszałek Wittenberg. Uderzono 12 września na Szwedów, pasących rozsiodłane konie nad brzegiem rzeki. Wielkąby poniósł nieprzyjaciel klęskę, gdyby król nadesłał był posiłki. Jak daleco w owej wojnie zniszczone O. zostało, okazuje się z lustr. 1660 r. „Domow teraz ieno 15, a na przedmiesciu 5, sukiennika ani praszoła zadnego niemasz, innych rzemiesnikow tylko 11, szewcow 4, piekarza y rzeznika zadnego. Zydzi pokazali oblatę literarum Ssty Zbign. Oleszniczkiego, ktory pozwolił im 1646 na przedmiesciu zamkowym na placach 12 budować się y zosobna dwu placzow na buznice y na kierchow. Item na wolność handlow wszelakich prowadzenie, naostatek bicie bydła wszelakiego. Teraz ieno 3 domy są osiadłe, płacą z kazdego po zł. 4.“ Powoli zaczęli żydzi osiadać w samem mieście, budować domy, trudnić się handlem i przemysłem; a lubo 1715 r. zapadł wyrok, nakazujący zburzyć synagogę i wynieść się żydom z miasta w przeciągu 3 miesięcy, zdaje się wszakże, iż nie przyszedł do skutku, lustr. bowiem 1765 r. mówi: „rzeźników katol. nie masz. Cechy: szewski i prasołowski, kuśnierski, trzeci kowalski, w którym się mieszczą: kowale, ślusarze, złotnicy, rymarze, siodlarze i kotlarze. W tych teraz cechach mało jest rzemieślników; rymarza, siodlarza, złotnika żadnego katolika nie masz. Piekarzów, którzyby raz na raz piekali chleby nie masz, dla przewyższającej liczby piekarzów żydów. Od beczki wina wyszynkowanego, płaci winiarz tynfów 4, od beczki prasnego miodu płaci żyd zł. 3. Żydzi prócz 12 pozwolonych placów podmiejskich, posiadają miejskich 41. Intrata Sstwa czyni zł. 9699, gr. 13.“ Jan Małachowski wojewodzic sieradzki mianowany sstą, świetny odprawił wjazd konno w lipcu 1784 r. Przyjmowany za miastem od magistratu, cechów i kahału, przy biciu z dział i odgłosie muzyki udał się do kościoła, gdzie mową łacińską od proboszcza powitanym został. Po nabożeństwie, jechał na zamek: „tam najprzód przełożeniem obowiązków Ssty i sprawiedliwego sędziego i przykładnym tegoż urzędu przez czterech z Małachowskich imienia porządkiem po sobie nastąpionych poprzedników sprawowaniem, od Wdy Mazow. stryja swego zachęcony, przystąpił do wykonania przysięgi. Po mianej mowie, mianował Podstarostę, Sędziego i Pisarza, od których zwykłą przysięgę odebrawszy, jurysdykcyą starościńską sądową zafundował i na wspaniałą ucztę obecnych obywateli zaprosił.“ Opoczyńskie starostwo grodowe, było położone w wwdztwie sędomierskiem, pow. opoczyńskim. Podług lustracyi z r. 1765, obejmowało miasto Opoczno i wsie: Ogonowice, Sitowa, Ostrów, Dęborzyce, Dęba, Bukowiec, Kłonna, Małoszyce, Wójcin, Domaszno, Wirzynko albo Świerczyna, Brudzewice, Wolka Kuligowa, Wola Podlaskowa, Turowice, Rudzisko i 2 dzierżawy Radzice i Pląskowice. W r. 1771 posiadał je Mikołaj Małachowski, opłacając zeń kwarty złp. 2424 gr. 25, a hyberny złp. 1892 gr. 22. O. par. dekanat t. n. 4765 dusz. O. gmina należy do s. gm. okr. I w Opocznie, ma 4293 mk. i 16839 mr. obszaru; w tem ziemi dwor. 7429 mr. i 594 dm. W gminie istnieje: 1 gorzelnia, 3 młyny, 1 wiatrak, olejarnia, piec wapienny. W skład gminy wchodzą: Benignów, Brzóza, Brzóstówek, Buczek, Bukowiec,

Dębinki, Gawrony, Idzikowice, Januszowice, Kliny, Kraśnica, Kruszewiec, Libiszów, Międzybórz, Ogonowice, Ostrów, Podlesie, Rożanna, Sitowa, Sobawiny, Starostwo, Strzeżkowice, Świerczyna, Świnna i Wygoda. Opis O. z rysunkami dał „Tyg Illustrowany“ (1861 r. III, 46) i „Kłosy“ (t. XVIII, 265).

Opoczyński powiat gub. radomskiej, zajmuje płn.-zachodnią część obszaru tejże gubernii. Powierzchnia jego wynosi 33·65 mil. kwadr. Granicę naturalną powiatu od płn. i zach. jest rz. Pilica, oddzielająca go od powiatów piotrkowskiego, brzezińskiego (od zach.) i rawskiego (od płn.) gub. piotrkowskiej i małej cząstki pow. grójeckiego, gub. warszawskiej, od wsch. graniczy z pow. radomskim, a od płd. z koneckim. Obszar powiatu przedstawia falisto układającą się powierzchnią, której poziom wznosi się w kierunku od płn. ku południowi. Brak cyfr oznaczających wzniesienia główniejszych punktów, na karcie woj. topogr. królestwa, nie pozwala ściślej oznaczyć stosunkowego wznoszenia się. Jeden z najwyższych punktów, góra na lewo od drogi z Opoczna do Gielniowa, między Mroczkowem a Wygnanowem, ma 828 st. ang. wznies. Cały obszar powiatu należy do dorzecza Pilicy. Przerzynają go dwa większe dopływy tej rzeki: Czarna i Drzewiczka. Pierwsza płynie przez Machory i wpada po za Niewierszynem, przerzynając pow. opoczyński na długości 36 w.; druga z 68 w. długości, 58 w. płynie w obrębie powiatu i przyjmuje tu trzy dopływy: Węglankę pod Opocznem, Brzuśnię pod Drzewicą i Wywózkę pod Gielniowem. W płn. wschodniej części powiatu, w klinie między Pilicą a zbliżającą się do niej Drzewiczką, mieści się obszar, którego krańcowe punkty są: Inowłodz, Nowe Miasto (pow. rawski), Odrzywół i Drzewica. Obszar ten przedstawia wyżynę pokrytą lasami i bagniskami wytworzonemi przez wody leśne niemające odpływu ni do Pilicy, ni do Drzewicy. Mała struga Kiełcznica płynąca od Brudzewic i wpadająca do Pilicy naprzeciw Łęgonic, nie wystarcza do odprowadzenia wód tego obszaru. Ztąd potworzyły się tu rozległe bagniska, jak np. między wsią Radzice a Dąbrówką w gm. Drzewica, mające 700 mr. obszaru, i w gm. Ossa pod wsią Brudzewice 455 mr. obszaru. W ogóle obszar ten jest mało zaludniony, nieliczne wsie mieszczą się nad brzegami rzek, a w środku obszaru spotykamy na wyniosłościach suchych jedynie Brudzewice, Ossę, Rożannę i Stanisławów. Pod względem geologicznym pow. opoczyński nie jest tak zbadanym jak dalsze południowe okolice królestwa. Formacya jurajska występuje tu koło Sulejowa i Opoczna w pokładach żółtawo-białego twardego wapienia; kajper stanowiący górne piętro formacyi tryasowej ma tu swą północną granicę w linii idącej przez Paradyz, Opoczno, Drzewicę, Skrzynno. Z bogactw mineralnych znajduje się w południowej części powiatu ruda żelazna i glinka ogniotrwała (około Machor). Gleba powiatu słynie zdawna ze swej nieurodzajności. Roślinność powiatu zbadał i glebę scharakteryzował A. Ejsmond w pracy: „Wycieczka botaniczna“ (Pamiętnik Fizyograf., t. V). Dziś jednak praca ludzka ulepszyła znacznie glebę. Dzisiejszy pow. opoczyński stanowi tylko część dawnego, gdyż w 1867 r. został z drugiej połowy utworzony obecny pow. konecki. Otóż nieurodzajna część dawnego powiatu, pokryta przeważnie lasami i bogata za to w rudy mineralne, przeszła do pow. koneckiego, a dzisiejszy pow. opoczyński z wyjątkiem płn. wsch. klina między Pilicą a Drzewiczką, posiada średniej dobroci glebę żytnią. Obszar powiatu mający 1612·1 wiorst kwadr. rozpada się na 724·2 w. roli ornej, 98·8 w. łąk, 111·6 w. ogrodów i pod zabudowaniami, 182·2 w. pastwisk i zarośli, 351·7 w. lasów, 143·6 w. dróg, błot i wody. Dawny pow. opoczyński większy co najmniej dwa razy od dzisiejszego miał w 1668 r. 742 łanów, naturalnie kmiecych; obszar roli folwarcznej wynosił zapewne nieco więcej a więc ogółem około 1500 łanów ziemi uprawnej. Przemysł fabryczny powiatu opiera się głównie na przemyśle górniczym, mało dotąd rozwiniętym. Roczna produkcya fabryczna w 1884 r. wynosiła 303,009 rs., z tego na 6 fabryk żelaznych (głównie Machory) przypadało 270,024 rs. Inne fabryki są to drobne zakłady, browary, olejarnie, młyny, wiatraki. Główną drogą komunikacyjną jest przeprowadzona świeżo kolej dąbrowsko iwangrodzka, której odnoga wychodząca z Koluszek (st. drogi żel. warsz.-wied.) na Tomaszów i Opoczno łączy się w Bzinie z linią idącą z Dąbrowy na Kielce, Radom do Iwangrodu. W powiecie jest jedna tylko stacya: Opoczno. Trakt bity piotrkowsko-kielecki przerzyna płd.-zach. część powiatu na przestrzeni od Sulejowa do Machor, łączy się w Paradyzie z odnogą idącą na Opoczno, Drzewicę do Nowego Miasta i na Gielniów, Przysuchę do Skrzynna. Drogę wodną stanowi Pilica płynąca zachodnią i północną granicą powiatu. Ludność powiatu, która w 1867 r. wynosiła 63,435 dusz, obecnie (1884 r.) doszła do 87,701 mk. (42,043 męż. i 45,658 kob.). Domów mieszkalnych do 10,000, w tem 670 murowanych. W 1883 r. było w powiecie 18 szkół począt. 1-klas. ogólnych w miastach i wsiach: Opoczno, Białaczów, Żarnów, Drzewica, Przysucha, Odrzywół, Radzice, Studzianna, Aleksandrów, Dąbrowa, Antoniów, Skórkowice, Smogorzew, Szadkowice, Libiszów, Sielec, Kazimierzów,

Sławno. Pod względem kościelnym powiat stanowi dekanat opoczyński, dyec. sandomierskiej i składa się z 29 parafii: Białobrzegi, Bedlno, Białaczów, Bieliny, Błogie, Brudzewice, Dąbrowa, Drzewica, Gielniów, Klwów, Kraśnica, Kunice, Libiszów, Łęgonice, Nieznamirowice, Odrzywół, Opoczno, Petrykozy, Przysucha, Skórkowice, Skrzynno, Skrzyńsko, Sławno, Smardzewice, Smogorzew, Sołek, Sulejów, Wójcin i Żarnów. Pod względem sądowym stanowi jeden okrąg sądu pokoju dla Opoczna i 6 okręgów sądów gminnych: Opoczno, Drzewica, Przysucha, Żarnów, Wójcin, Sławno. Pod względem administracyjnym składa się z 1 miasta, 8 osad miejskich: Białaczów, Drzewica, Gielniów, Odrzywół, Przysucha, Skrzynno, Sulejów, Żarnów i 23 gmin: Białaczów, Drzewica, Goździków, Janków, Klwów, Krzczonów, Kuniczki, Machory, Niewierszyn, Opoczno, Ossa, Owczary, Przysucha, Radonia, Rusinów, Skrzyńsko, Studzianna, Stużno, Sworzyce, Topolice, Unewel, Wielka-Wola i Zajączków. W gminach jest 498 wsi, folwarków i osad. *Br. Ch.*

Opojowice, w dok. *Opagyewicze*, *Opoiowicze*, wś nad strum. Łęg, pow. wieluński, gm. Wydrzyn, par. Czarnożyły, odl. od Wielunia 4 w., ma 12 dm., 142 mk., dzieli się na dwie części. Według Lib. Ben. Łask. (II, 137) O. należały do par. Wydrzyn; z łanów szlacheckich pleban pobierał dziesięcinę, trzej kmiecie zaś dawali snopek (cassula) żyta i piętnaście garści (manipulos) owsa. Według regestr. poborowych z 1511—1518 r. wś O. w par. Wydrzyn należała do częściowych właścicieli: Grzegorz Opojowski miał $^1/_2$ łana, Andrzej Jaworski $^1/_2$ łana, Gabryel Opojowski 3 kolonistów (Pawiński: Wielkop. II, 291). Obecnie fol. O. rozl. mr. 425: gr. or. i ogr. mr. 392, łąk mr. 21, past. mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. mur. 3, z drzewa 7; płodozmian 15-polowy. Wś O. os. 10, z gr. mr. 42. *Br. Ch.*

Opok, ob. *Opoki* i *Opoczki*.

Opoka 1.) nomenkl. dóbr Lipowczyce, pow. nowo-radomski. 2.) **O.**, wś, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. Nowa Aleksandrya (Puławy) par. Końsko-Wola. W 1827 r. było tu 15 dm, 109 mk. 3.) **O.** *Wielka* al. *Duża*, wś i fol. nad Wisłą niedaleko ujścia rz. Sanny, pow. janowski, gm. Kosin, par. Swieciechów, sąd gm. Gościeradów, st. poczt. i tel. Rachów, odl. od Janowa 42 w., od Kraśnika 21 w., od Rachowa 2 w. Leży na stromym brzegu niziny nadwiślańskiej. Wś ma obecnie 57 dm., 402 mk. kat. Włościanie posiadają gruntów 637 mr. oraz w zamian za serwituty otrzymali w 1885 r. lasu 208 mr. 76 pr., pastwiska nadwiślańskiego 20 mr, wód i nieuż. 70 mr. 268 pr. Budowli dworskich mur. 1, drew. 33; oszacowane od ognia na 14550 rs. W 1827 r. było tu 20 dm., 149 mk. Dobra O. Wielka mają obecnie ogólnej rozległości włók 63 mr. 10. Składają się: z głównego folwarku O., mającego gr. or. 396 mr., łąk 148 mr., past. 10 mr., lasu 416 mr.; z fol. Michalin gr. or. 397 mr. i lasu 60 mr.; z fol. Józefin gr. or. 167 mr. i lasu 157 mr.; wreszcie należące do dóbr O. kolonie czynszowe 12 letnie, Wymysłów mają osad zabudowanych 49, gr. or. 493 mr. z karczunków po wyciętym lesie powstałe. Nadto znajduje się wiatrak, kamieniołomy; grunta marglowe, gliniaste, urodzajne. O. jest starożytną osadą, gniazdem rodu Opockich h. Leliwa, obecnie wygasłego. W XVII w. należała do Rzeczyckich, od początku XIX w. do Strusińskich, później Jasieńskich, wreszcie do Henryka Niwińskiego od 1877 r. 4.) **O.** *Mała* al. *Opoczka*, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. janowski, gm. Kosin, par. Swieciechów, odl. 1 w. od Rachowa. Wś ma 13 dm., 117 mk. kat., 150 mr. Fol. jako majątek poduchowny przeszedłszy na własność rządu sprzedany został w 1879 r. Razumowskiemu sędziemu pokoju, który grunta rozparcelował. Obecnie jest tu 27 osad kolonistów, 311 mr. obszaru. Według Długosza (Lib. Ben. I, 389) O. (Minor Oppoka) wś w par. Szwyechów, stanowiła własność kapituły sandomierskiej. Było tu 6 łanów kmiecych płacących po pół grzywny czynszu, dających po 2 koguty, 30 jaj, 2 sery i po jednym dniu na tydzień sprzężajnej robocizny. Karczma z rolą płaciła grzywnę czynszu. Przewóz na Wiśle czynił pięć grzywien. Był także folwark kapitulny. Dziesięcina z łanów kmiecych należała do biskupa krakowskiego. *Br. Ch.*

Opoka al. *Wola*, w dokum. *Oppoca*, koło Przydonicy, wś, pow. nowosądecki, par. rz.-kat. w Podolu, wymieniona w dokumencie podziału między Klemensem i Piotrem Rożnami z d. 9 marca 1370 r. (Kod. małop., str. 367, CCCVI) jako część Piotra dana w dożywocie matce Helenie. Założyli tę osadę obydwaj bracia. Zdaje się, że to jest część Przydonicy, może P. Wyżna, gdyż miejscowość z tem nazwiskiem dzisiaj tu nie istnieje. *Mac.*

Opoki, niem. *Gross Opok*, wś, okr. wiejski i fol., pow. inowrocławski, odl. o 13 klm. na płd.-wsch. od Gniewkowa; par. i poczta w Nowem Grabiu, dr. żel. Gniewków. Okrąg ma razem z fol. 27 dm. i 318 mk., 287 kat., 17 prot. i 14 żyd. Fol. ma 7 dm. i 125 mk.; obszaru 282·57 ha, t. j. 165·89 roli, 26·57 łąk, 34·71 past., 53,60 lasu i 1·80 ziemi; właściciel Władysław hr. Czarnecki. O. były własnością kapituły płockiej przed r. 1252; podczas wyprawy pruskiej w r. 1454 wyznaczone były O. za punkt zborny dla wojska. Król Kazimierz bawił tam przeszło dwa tygodnie i wyruszył ztąd do Nieszawy Starej celem prze-

prawienia się przez Wisłę; w tym czasie układano tu prawdopodobnie statuta Nieszawskie. Według regest. pobor. wwdztwa brzesko-kujawskiego z 1557 i 1566 r. wś O. w par. Grabie, własność kapituły płockiej, miała 16 łanów kmiecych, 11 łanów czynszowych, 3 łany sołtysie, 2 osadników i 1 rzemieślnika (Pawiński: Wielkop. II, 5). *E. Cal.*

Opol, wś, pow. kobryński, na płn. od drogi chomsko-motolskiej, własność Jeleńskiej. Włościanie zapłacili 31,298 rs. 75 kop. wykupu za wydzielone im ziemie. Należy do gminy we wsi Ladowilcach, liczącej 585 dusz, o 70 w. od Kobrynia.

Opole, łaciń. *vicinia*, było to, w pierwotnej epoce bytu dziejowego plemion polskich, zespolenie pewnej liczby sąsiadujących z sobą osad, w całość związaną wspólnością ciążących na niej obowiązków i solidarną odpowiedzialnością w stosunku do drugich opól. Z czasem nazwa ta, obok swego terytoryalnego znaczenia, przybiera nowe, a mianowicie służy do oznaczenia ogółu obowiązków ciążących na mieszkańcach opola. Z wytworzeniem się władzy książęcej i organizacyi państwowej, opola stają się podstawą kasztelanii, która rozciąga nad nimi zwierzchnictwo w imieniu księcia. Nadmierny wzrost ciężarów jakie włożyła państwowa organizacya na opola, był powodem stopniowego ich rozprzęgania się i zanikania. Duchowieństwo wyjednywało u książąt wyłączanie wsi kościelnych z całości opola, by uwolnić je od ciężarów z tem się łączących; możniejsi świeccy posiadacze szli za tym przykładem. Epoka wzrostu potęgi kościoła a upadku władzy państwowej po śmierci Krzywoustego, rozbiła niewątpliwie do reszty organizacyą opolną, rozszerzając za to po nowo zakładanych i dawniej istniejących wsiach, niemieckie prawo i urządzenia. Opole nosiło nazwisko od głównej osady. W dokumencie z 1263 r. (Kod. Małop., 79) czytamy „in districtu Opole de Mstow" a więc opole mstowskie. Niekiedy używano tej nazwy w znaczeniu jednego z ciężarów nałożonych na obszar opolny. W dokumencie z 1257 r. po wymienieniu posiadłości klasztoru Klarysek w Zawichoście, powiedziano odnośnie do Żarnowca: „Strosa duarum provinciarum, quod *opole* vulgariter apellatur'. W dokumentach z XIV wieku odnoszących się do zakładania wsi na prawie niemieckiem, opole wymieniane bywa jako jeden z ciężarów właściwych polskiemu prawu (sep, stan, narzaz, opole, powołowe, stroża i t. p.) a sprzecznych ze swobodami niemieckiego prawa i ztąd znoszonych przez dany przywilej. Organizacya opolna istniała na całym obszarze pierwotnych ziem polskich. Prof. Przyborowski, który rezultatów swych poszukiwań nie ogłosił dotąd, zebrał znaczną liczbę szczegółów tyczących się opol wielkopolskich. Szlask i Małopolska również posiadały tę organizacyą, która wraz z kolonizacyą małopolską przeszła zapewne po za Wisłę w dzisiejsze lubelskie, czego śladem jest istniejąca tam osada miejska Opole. *Br. Ch.*

Opole 1.) wś włośc., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Radzymin, ma 23 mk., 63 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 4 dm., 32 mk. 2.) **O.**, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy 9 w.; wś ma 2 dm., 14 mk.; fol. 9 dm. 207 mk. 3.) **O.**, osada wiejska, przedtem mko i dobra, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Opole. Leży śród równiny nad stawem i strumykiem b. n., odl. 41 w. od Lublina, 35 w. od Puław, 15 w. od Józefowa nad Wisłą a 10 w. od Wisły. Posiada kościół paraf. murowany, synagogę, dom schronienia dla ubogich, szkołę początkową ogólną, sąd gm. okr. V, urząd gminny, st. poczt. i telegr., koszary wojskowe, cukrownię, 2 garbarnie, 4 fabryki sukna, 221 dm. (36 murow.), 3611 mk. (2479 żydów). W 1827 r. było tu 194 dm., 1807 mk.; w 1862 r. 183 dm. (28 murow.) i 2354 mk. (1587 żydów). O. jak większa część wsi i miast w dzisiejszej gub. lubelskiej, zawdzięcza swe powstanie przybyszom z Małopolski. Według Długosza i akt miejscowych, w połowie XV w. dziedzicem O. był Jan z Konar i Słupcy (w sandomierskiem) h. Rawa. Rawitowie i Szreniawici posiadają w XV w. liczne wioski w okolicy O. Prawdopodobnie Słupecy uzyskali dla O. przywilej miejski, Długosz zwie je oppidum, i założyli parafią. W XV w. istnieje kościół par. drewniany (Lib. Ben. II, 545). W 1478 r. ów Jan z Konar potwierdza przywileje nadane przez przodków osadzie, rozszerza je i uzyskuje u Kazimierza Jagiellończyka nadanie jarmarków i inne dogodności. W XVI w. Stanisław Słupecki, kaszt. lubelski przyjmuje kalwinizm i przemienia kościół paraf. w O. na zbór. Dopiero w 1617 r. Feliks Słupecki, także kaszt. lubelski wróciwszy do katolicyzmu, oddał kościół, zaopatrzywszy go w sprzęty i przybory. Żona jego pozostała jednak przy kalwinizmie i utrzymywała dla siebie, służby i szkotów mieszkających w O. kaznodziejów kalwińskich. Tomasz i Andrzej Węgierscy byli tu kaznodziejami. Lecz i kasztelanowa w 72 r. życia przyjęła katolicyzm. W początku XVIII w. O. przeszło w ręce Tarłów. Jan Tarło wwda sandomierski sprowadził tu pijarów w 1766 r. a w 12 lat później oddał im kościół i parafią. Ks. Ignacy Konarski, pijar założył tu szkołę rzemieślniczą. W umyślnie wzniesionym budynku umieścił 16 rzemieślników z warsztatami. Sprowadził najlepszych stolarzów, ślusarzów, garbarzów, sukienników i tkaczów za pięcioletnią umową, obowiązującą ich nauczać tych rzemiosł. Przytem dozwolono im sprzedawać wyroby po dowolnej cenie. Wybierali oni z pomiędzy siebie seniora, który sądził spory i dostarczał potrzebne materyały za fundusze wspólnej kasy. Sejm 1764 r. zatwierdził tę instytucyą, która po wyczerpaniu się pierwotnych funduszów, upadła. Wdowa po Janie Tarle, Zofia z Krasińskich wyszła powtórnie za Antoniego Lubomirskiego. Ona to wzniosła w O. okazały pałac w stylu francuskim z pięknym ogrodem. Zgromadziła też bogatą bibliotekę, zbiory dzieł sztuki, starożytności, gabinet fizyczny. Odwiedzał tu właścicieli Stanisław August w 1787 r. jadąc do Kanio-

wa. Rozalia z Lubomirskich Rzewuska, na którą przeszło O. zbiory te porozdawała szkołom publicznym, pałac darowała rządowi, a dobra sprzedała w 1854 r. Kazim. Wydrychiewiczowi. Pałac przerobiono na koszary i pozbawiono dawnych ozdób. Kościół obecny wystawiony został, podobno przez Tarłę na miejsce dawnego w 1670 r. Zbudowany na wzór kościołów pijarskich, mających krużganki boczne niższe od nawy. W wielkim ołtarzu jest obraz przedstawiający św. Ignacego Lojolę, pochodzący z kościoła jezuitów w Płocku. Znajduje się tu kilkanaście nagrobków a między innemi: Barbary z Leszczyńskich Słupeckiej († 1654), córki tejże także Barbary († 1704), Elżbiety z Branickich Tarłowej wojewodziny sandom. († 1740), Jana Tarły fundatora († 1750), Anton. Lubomirskiego kaszt. krakow. († 1782), Zofii z Krasińskich Lubomirskiej († 1793), Rozalii z Chodkiewiczów Rzewuskiej (gilotynowanej w Paryżu 1794), Stanisława Rzewuskiego († 1831). O. posiadało długo średnie szkoły. Po upadku szkoły rzemieślniczej założyli pijarzy w 1799 r. swój konwikt. Istniała tu następnie szkoła obwodowa (pod kierunkiem pijarów zapewne) która ogłaszała drukiem od 1834 do 1840 r w Warszawie swe „Akty uroczyste zamknięcia roku szkolnego“ (Katal. Bibl. Cesar. w Petersburgu, Russica, 315). W 1879 r. nawiedził O. wielki pożar. Dobra O. przeszły w ostatnich czasach w ręce Kleniewskich. Istnieje tu staranne gospodarstwo rolne i przemysłowe. W 1883 r. wzniesiono i puszczono w ruch cukrownią, która w 1883/4 r. wyprodukowała za 62,450 rs., młyn amerykański przerabia rocznie do 30,000 korcy zboża; prócz tego istnieją dwa młyny wodne, tartak, cegielnia. Rozległe stawy posłużyły do zaprowadzenia gospodarstwa rybnego. Dobra opolskie składały się z 6 odrębnych hypotecznych działów: 1) Opole al. Janiszkowice, 2) Niezdów, 3) Kluczkowice, 4) Łaziska, 5) Wrzelów, 6) Szczekarków. Ostatni nabywcy, bracia Kleniewscy, rozdzielili je na dwie połowy. Do pierwszej należą: Janiszkowice i Niezdów. Zarząd dóbr mieści się w Niezdowie. Część I tych dóbr O. al. Janiszkowice składała się w 1876 r. z fol. Janiszkowice, Górna owczarnia i Zajączków; nomenkl.: Kulig i Ruda; os. miejskiej O. Rozl. mr. 4284: fol. Janiszkowice gr. or. i ogr. mr. 246, łąk mr. 75, past. mr. 144, lasu mr. 3098, nieuż. mr. 26, razem mr. 3589; bud. mur. 5, z drzewa 8; płodozmian 11-polowy; fol. Górna Owczarnia gr. or. i ogr. mr. 106, past. mr. 2, nieuż. mr. 5, razem mr. 133; bud. z drzewa 4; płodozmian 6-polowy; fol. Zajączków gr. or. i ogr. mr. 246; łąk mr. 197, past. mr. 13, wody mr. 76, lasu mr. 14, nieuż. mr. 36, razem mr. 582; bud. mur. 2, z drzewa 19; płodozmian 4-polowy; las urządzony, Osada O. os. 286, z gr. mr. 816; wś Janiszkowice os. 19, z gr. mr. 283; wś Zagrody os. 23, z gr. mr. 435; wś Trzebiesza os. 17, z gr. mr. 339; wś Grabowka os. 7, z gr. mr. 33; wś Pomorze os. 6, z gr. mr. 89; wś Wola Rucka os. 11, z gr. mr. 78; wś Zadole os. 32, z gr. mr. 227; wś Lipniak os. 8, z gr. mr. 122; wś Kazimierzów os. 12, z gr. mr. 181. Szczegóły do innych części dóbr opolskich się odnoszące, podane są pod właściwemi nazwami. O. par., dekanat nowoaleksandryjski (puławski) 5650 dusz. O. gmina należy do sądu gm. okr. V w miejscu, ma 9504 mr. obszaru i 6266 mk. W skład gm. wchodzą wsie: Cwiętalka, Ciepielówka, fol. Dębina, Elżbieta, Grabówka, Grobla, Janiszkowice, Jankowo, Kazimierzów, Kaliszany, Kluczkowice, Kulik, Lipniak, Niezdow, Pomorze, Ruda-Maciejewska, Trzebiesza, Wola-Rudzka, Wrzelowiec, Zadole, Zagrody. 4.) **O.**, wś, pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, odl. 6 w. od Siedlec, ma 39 dm., 444 mk. W 1827 r. było tu 23 dm., 197 mk. Fol. O. w 1870 r. rozl. mr. 1387: gr. or. i ogr. mr. 567, łąk mr. 184, past. mr. 20, lasu mr. 250, zarośli mr. 327, nieuż. mr. 39; bud. mur. 7, z drzews 21; płodozmian 8-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 27, z grun. mr. 259. 5.) **O.**, dwór, wś i dobra, pow. włodawski, gm. i par. Opole, odl. 27 w. od Włodawy. Posiada kościół par. murowany, cerkiew pounicką, szkołę początkową ogólną, 83 dm., 489 mk., ziemi 4310 mr. W 1827 r. było tu 75 dm., 360 mk. Cerkiew i parafia gr. obrządku, erekcyi niewiadomej. Już w 1511 r. przez Wasyla Kopcia odnowiona. Obecna pochodzi z 1821 r. Kościół i parafia erygowana w 1643 r. przez Aleksandra Ludwika Kopcia, dziedzica O. Obecny murowany wzniesiony po 1812 r. a drewniany oddany był unitom przez bisk. Skarszewskiego. Dobra O. należały od XVI w. do Kopciów, w XVIII w. przeszły do Sierakowskich, w początku XIX w. do Szlubowskich, 1874 do Zaleskich, 1880 do Zabiełły. Starożytna figura murowana przed kościołem nosi datę 1646 r. Obecnie dobra O. składały się w 1875 r. z fol.: O., Szlubów, Załuzie, nomenkl. Michalew, wsi; O., Rusiły i Gołowin. Rozl. mr. 3234: fol. O. z awulsem Michalew gr. or. i ogr. mr. 733, łąk mr. 544, past. mr. 152, lasu mr. 896, nieuż. mr. 143, razem mr. 2478, bud. mur. 12, z drzewa 18, płodozmian 10-polowy; fol. Załuzie gr. or. i ogr. mr. 226, łąk mr. 158, past. mr. 10, nieuż. mr. 23, razem mr. 417; bud. mur. 1, z drzewa 8; fol Szlubów gr. or. i ogr. mr. 311, łąk mr. 17, past. mr. 2, nieuż. mr. 3, razem mr. 339; bud. mur. 1, z drzewa 6; płodozmian 9-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 60, z gr. mr. 964; wś Rusiły os. 37, z gr. mr. 1441; ws Gołо-

win os. 20, z gr. mr. 499. Fol. O. poproboszczowskie rozl. mr. 121: gr. or. i ogr. mr. 98, łąk mr. 22, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 2. O. parafia, dek. włodawski, 537 dusz. O. gmina graniczy z gminami: Horodyszcze, Romanów, Wyrzyki i Krzywowierzba, ma 2860 mk. i 17206 mr. obszaru, sąd gm. okr. I i st. poczt. w os. Wisznice o $13^1/_2$ w. W skład gminy wchodzą: Antopol, Bojary, Feliksy, Grabówko, Hołowno, Kalinka, Koniuki, Michałew, Mosty, Niecielin, Piechy, Podedworze, Rusiły, Sytyta, Szlubów i Załuzie. *Br. Ch.*

Opole, w okolicy Żuśna w Wielkopolsce, wspomniane w potwierdzeniu papieskiem posiadłości arcybiskupów gnieźnieńskich z dnia 7 lipca r. 1136, oznacza niewątpliwie łączność kilku osad, a nie zaś Obielewo z pod Łabiszyna, jak objaśnia Kodeks Wielkopolski.

Opole, ludowa nazwa części Podola galicyjskiego między Wereszycą a Złotą Lipą, oraz bezleśnej okolicy w tarnopolskiem.

Opole, miasto powiatowe na Górnym Szląsku, dawna stolica księstwa t. n., leży pod 50° 40′ płn. szer. i 35° 35′ 24″ wsch. dług., nad Odrą, w miejscu gdzie ta rzeka rozdzielając się na dwa ramiona, tworzy wyspy: Bełko i Pasieka z Ostrówkiem; wznies. 469 st. par. npm. Na końcu tej drugiej wyspy leży Opole. Główna część miasta na praw. brzegu odnogi Odry, zwanej Młynówką (Muehlgraben), część zwana Ostrówek na samej wyspie i druga część na lew. brzegu Odry. O. posiada kościół paraf. katol., kościół filialny i dwa inne, kościół ewang., synagogę, gimnazyum katol., kilka szkół miejskich katol. i ewang., szkołę akuszerek; zamek, dawna rezydencya książąt, fabryki cementu i machin, jarmarki na bydło, ożywiony handel produktami kopalnemi, żegluga na Odrze, stacya drogi żelaznej lewego brzegu Odry z odnogą z O. do Tarnowic, mostem żelaznym na Odrze i wiaduktem, siedlisko władz sądowych regencyi opolskiej i powiatu. O. ma 11,879 mk. W 1840 r. było 6969 mk., w 1843 r. 7652 mk., w tem 5369 katol., 1697 ewang. i 496 żydów. O. jest starożytną osadą. Urywek rękopisu z X w. przechowywany w klasztorze ś. Emmerana w Regensburgu wspomina o istnieniu na granicy Morawii obwodów „Golensici i Opolini“. Według tradycyi ś. Wojciech miał tu nauczać w 984 r. i założyć kaplicę, której Klemens, biskup wrocławski, darował cząstkę drzewa z krzyża św., zkąd pochodzić ma herb miasta, mający pół orła polskiego i pół krzyża. Zawiązkiem miasta był gród na wzgórzu, na którem stanęła kaplica założona przez ś. Wojciecha (późniejszy kościół parafialny). Pod osłoną grodu i jego obwarowań w nizinie nad Odrą zaczęła budować się osada. Dokument z 1228 r. wyróżnia „oppidum“ i „castrum“. Miasto otacza ostrokół i rów. W XI w. powstaje tu kościół ś. Krzyża. Pierwsi książęta piastowscy mieszkający w O. są: Bolesław I (1163—1178), Jarosław (1178—1201), Mieczysław (do 1211) i Kazimierz (1211—1230). W 1228 roku na miejsce ostrokołu otoczono miasto murem. Napad Tatarów w 1241 r. nie dosiągł O. Od 1273 r. staje się Opole stałą rezydencyą książęca i stolicą księstwa. Parafia tutejsza nie miała początkowo związku z kollegiatą i istniała przy kościele św. Wojciecha. Dopiero w 1259 r. biskup Jan przeniósł prawa parafii na kollegiatę. W 1327 r. otrzymało O. od ks. Bolka prawo nowotarskie (niemieckie). W wojnie między ks. Władysławem a książętami krakowskimi i mazowieckimi spalone zostały przedmieścia O. Kazimierz W. w 1335 r. zrzekł się pretensyi do O. Władysław ks. opolski, bratanek króla Ludwika, rządzi jakiś czas w imieniu króla w Polsce i Rusi. Jagiełło oblegał O. w 1396 r. bez powodzenia. W 1532 r. zmarł Jan II, ostatni ks. opolski, a księstwo weszło w skład korony czeskiej a z nią pod władzę cesarzów. Prusy zabrały O. wraz ze Szląskiem w 1740 r. Miasto wiele cierpiało od wojen i pożarów. W czasie wojny 30-letniej zrabowali je Duńczycy w 1627 r., Sasi zajęli i trzymali od 1632 do 1635 r., Szwedzi zdobyli w 1643 r. Jan Kazimierz uchodząc z kraju przed Szwedami, tu szukał schronienia i zgromadził przy sobie liczne grono senatorów i dworzan. Pamiątką pobytu jego są przechowane dotąd przywileje, jakie wydał kupcom miejscowym. Wojska rossyjskie zajmowały O. w czasie wojny 7-letniej. Pożary w 1501 i 1615 zniszczyły całe miasto. Morowe powietrze panowało straszliwie w 1680 r. Z pamiątek przeszłości przechowały się resztki starego zamku, wzniesionego w początku XIII w. lecz zrujnowanego już w 1654 r. Drugi zamek, na tak zwanej Pasiece, służący za mieszkanie książętom, spłonął, a w jego murach mieściły się w ostatnich czasach władze rządowe. Prócz kościoła parafialnego, dawnej kollegiaty (do 1810 r.), przechował się starożytny kościół ś. Wojciecha wystawiony z muru przez ks. Bolka w 1307 r., który osadził przy kościele dominikanów. Klasztor im wzniósł z muru ks. Władysław. W 1750 r., po pożarze, na nowo odbudowano kościół i klasztor. Po zamknięciu klasztoru w 1810 r., kościół obrocono na gimnazyalny. Kościół szpitalny katol. istnieje od 1400 a kaplica ś. Sebastyana od 1680 r. Kościół ewang. wzniesiony w 1359 przez ks. Bolka i do 1810 r. mieścił się przy nim klasztor franciszkanów. Kościoły ś. Krzyża i jezuicki zostały zniesione. Jezuici osiedli tu w 1668 a w 1673 założyli kollegium, które po zniesieniu zgromadzenia przekształcono na gimnazyum królew-

skie, a kościół obrócono na pomieszczenie zbiorów i gabinetów naukowych. Parafia O., dek. t. n., 1869 r. miała 16,431 katol., 2546 ewang., 695 izrael. Dek. opolski, dyec. wrocławskiej, miał w 1869 r. 40,255 katol., 5048 ewang., 790 izr., 2 dyssyd., w 10 parafiach: Dembio, Groszowice, W. Chotorz, Ligota-Turawa, Krasiejów, Opole, Raszowa, Szczedrzyk, Staniszcz, Tarnów. *Opolski powiat*, w górnym Szląsku, ma $25^1/_2$ mil kwadr. obszaru. Graniczy od wsch. z wielkostrzeleckim, lublinieckim i olesińskim, od płn. z kluczborskim i namysłowskim, od zach. z pow. brzeskim (Brzeg) i niemodlińskim, od płd. z prądnickim i kozielskim. Obszar powiatu przedstawia falistą wyżynę, przerzniętą przez dolinę Odry, mającą przecięciowo pół mili szerokości. Odra płynie w powiecie na długości $8^1/_2$ mil, poziom jej przy Opolu wznosi się 457 st. par. npm. Pod względem geologicznym spotykamy tu miejscami wapień muszlowy, formacyą jura (pod Turawą i Dębiem), kredowe wzgórza wzdłuż brzegów Odry. Trzeciorzędne formacye w płn. i zachod. części powiatu, jako margiel i szare glinki. Wschodnie wybrzeża Odry przedstawiają potężne pokłady alluwialne i diluwialne. Obszar powiatu, obejmujący 559,207 mr., rozdziela się na: 232,123 mr. roli ornej, 21,729 mr. łąk, 11,544 mr. pastwisk, 264,617 mr. lasów rząd. i prywatnych, 29,194 mr. zabudowania, drogi, nieużytki (1861 r.). Gleba w dolinie Odry żyzna, w miarę oddalania się od niej, zwłaszcza ku wschodowi, coraz uboższa, piaszczysta z domieszką glinki. Ludność wiejska przeważnie polska; po miastach, fabrykach i koloniach przeważają Niemcy. Największe skupienie ludności przedstawia dolina Odry. W 1858 r. było 85,924 mk., 1861 r. 93,359 mk., w tem 79,746 katol., 12,396 ewang., 1217 żyd.; w 1870 r. 102,090 mk. Obszar powiatu stanowi główną część dawnego księstwa opolskiego. Około 1770 r. rząd pruski rozpoczął energiczną działalność kolonizacyjną i giermanizacyjną. Regencya opolska, jedna z trzech szląskich regencyi, ma $234^3/_4$ mil kwadr. obszaru i 1,309,578 mk. W 1860 r. było 1,115,000 mk. Graniczy od płn.-zachodu z reg. wrocławską, od północy z reg. poznańską, od płn.-wschodu z król. polskiem, od którego granicę tworzą rzeki: Prosna, Liswarta i Brynica na długości 24 mil, a od okręgu krakowskiego Przemsza, od Galicyi Wisła a dalej Olsza, Odra i Opa oddzielają od Szląska austryackiego i Morawii. Regencya ta dzieli się na 19 powiatów: opolski, niemodliński, grotkowski, nisański, prądnicki, wielkostrzelecki, koźlański, głupczycki, raciborski, rybnicki, pszczyński, bytomski, toszecko-gliwicki, lubliniecki, olesiński, kluczborski, tarnowicki, katowicki i zabrzeski. Ludność przeważnie polska (dwie trzecie części) i katolicka. Górnictwo i złączony z nim przemysł fabryczny stanowią główną gałęź produkcyi tego obszaru. Historyą O. opracowali: Dr. Steck: „Beschreibung der Stadt Oppeln“ (Opole 1804) i Idzikowski: „Geschichte der Stadt Oppeln“ (Wrocław 1863). Opis dokładny całego obszaru regencyi opolskiej daje dzieło Schneck'a: „Oberschlesien, statist. u. geograph. Beschreibung des Regierungsbezirks Oppeln“ (Iserlohn 1860). *Br. Ch.*

Opolnica, wś i os. leśna, pow. lipnowski, gm. i par. Dobrzejowice, leży śród lasów, w mokrej nizinie, w odl. 35 w. od Lipna a 1 w. od granicy w. ks. poznańskiego, ma 4 dm., 47 mk., 138 mr. obszaru. Ob. *Dobrzejowice.*

Opolonek 1.) szczyt w Karpatach wschodnich, w dziale dukielsko-skolskim, w głównym ich grzbiecie, na płd.-zach. od wsi Sianek, w pow. turczańskim, a na zach. od źródeł Sanu, wznies. 1023 mt. npm. Na wsch. od niego przełęcz Użocka (889 mt.). 2.) **O.**, szczyt w tychże Karpatach, na granicy gmin Radycza i Kondratowa, w pow. turczańskim, pod 40° 50′ wsch. dłg. g. F. a 49° 8′ 5″ płn. sz. g. Wznies. 1096 mt. npm. *Br. G.*

Opolska Ruda, os. młyn., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Opole. Młyn amerykański z produkcyą na 19,520 rs. (1880 r.).

Opolsie, wś rząd., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 63 w. od Oszmiany, 2 dm., 9 mk. prawosł.

Opór, niekiedy też *Opier*, rzeka. W głównym grzbiecie Karpat wschodnich, w dziale dukielsko-skolskim, pod 40° 57′ wsch. dłg. g. F., a 48° 46′ 8″ płn. sz. g., na granicy Galicyi i Węgier i u zejścia się granic wsi Wyżłowa, Ławocznego i Oporca, w pow. stryjskim, z granicą krajową, wznosi się szczyt Jaworniki Wielkie (1123 mt.). Od niego na płn. wybiega dział górski, rozdzielający się wkrótce na różnorodnie skierowane odnogi górskie; dział ten stanowi granicę wodną między źródłowiskami Stryja i Oporu. Stryj bije po stronie zachodniej tego grzbietu, w obrębie gm. Wyżłowa, Opór zaś po wschodniej stronie, w płd.-zachodniej kończynie obszaru gm. Ławocznego. Ztąd płynie O. zrazu na płn.-wsch. granicą gmin Ławocznego i Oporca, zabierając liczne strugi górskie, spływające z płn. pochyłości grzbietu karpackiego. Na płd. końcu wsi Oporca, tuż koło kościoła, zwraca się na płn. i przechodzi znowu do Ławocznego. Płynąc w tym kierunku przez wschodnią część obszaru, wchodzi do Tarnawki. Na tej przestrzeni wpadają od lew. brzegu liczne dopływy, z których najznaczniejsze: pot. Zakuty i Ławoczanka, a od praw. brzegu pot. Chomiński. Od ujścia Ławoczanki zwraca się O. na płn.-wsch. płynąca aż do Sławska, górską wą-

ską doliną, nad którą od płn.-zachodu wznoszą się czubki lesiste: Orszowiec (1134 mt.), Trościan (1235 mt.), Żołob (842 mt.), Łużany (769 mt.), a od płd.-wsch. Pliszki (1038 mt.) i Mohiła Ilsa (1066 mt.). Dolinka O. dotąd dzika, w Sławsku cokolwiek się rozszerza, ale nie traci charakteru górskiego. Tu zasila się od praw. brzegu potężnym dopływem, Sławskiem zwanym, a cokolwiek niżej brata się z Różanką i zwraca się na północ. Tak dochodzi do Tuchli i Hrebenowa, gdzie na praw. brzegu jego rozłożyła się obszerna i wyniosła grupa górska Żełemianka ze szczytami: Żełemin (1177 mt.), Kodrawiec (1244 mt.), Neu Mudy (1261 mt.), Za Szeroką (1267 mt.). Na zachód opada ta grupa ku dolinie O., wznies. 510 mt. na płd., a 485 na płn. krańcu wsi Hrebenowa. Na zachodnim, lewym brzegu O., rozpostarło się również potężnie rozgałęzione gniazdo górskie lesiste z szczytami: Na Kobyle (693 mt.), Kobylec (1026 mt.), Pod Kiczorą (984 mt.), Kreminny (1137 mt.) i Kijowiec (1064 mt.). Wszystkie te działy górskie zasilają O. licznymi dopływami, z których ważniejsze od praw. brzegu są: Sechła, Żełemianka, Dereszny, Hrebenowice i Świętosławczyk, a od lewego: Jahistów, Kobylec, Suchy i Tokarczyk. Wkrótce dosięga osady Świętosława, należącej do Skola; tutaj przyjmuje od lew. brzegu pot. Orawę; ztąd wykręca się na płn. wsch. i zachowuje już ten kierunek po ujście; przepływa obszary Skola, następnie tworzy granicę gmin Synowódzka Wyżniego (od zach.) a Pobuka i Synowódzka Niżniego (od wsch.). Wyłom ten poprzeczny, który tworzy O., dopiero tuż przed ujściem nieco się rozchodzi. Od Świętosława zamykają wyłom jego od lew. brz. lesiste działy górskie z szczytami: Korczanka (1180 mt.) i Dobrzany (827 mt.), ostatni płn. czubek, a od praw. brz. Syniak (781 mt.), Prebiczka (819 mt.), Klucz (927 mt.), wreszcie Tyszownicki grzbiet kończy się czubkiem 428 mt., tuż nad ujściem O. do Stryja z praw. brzegu. Ujście jest szerokie. Długość biegu wynosi 54 klm. Spad wód podają następujące liczby: 1100 mt. (źródła); 705 mt. (przy wejściu do obszaru wsi Oporca); 648 mt. (ujście Ławoczanki); 605 mt. (na płd. krańcu wsi Sławska); 576 mt. (u zach. stóp Wysokiego Horbu); 541 mt. (ujście Hołowczanki); 523 mt. (Tuchla, pod kościołem); 468 mt. (ujście Orawy); 449 mt. (Augustów); 421 mt. (Demnia Dolna); 375 mt. (ujście). Zabiera od obu brzegów same górskie i nagłe wody, które łomy skał z ciasnych debr znoszą na jego dolinę. Ze znaczniejszych dopływów prawych są: Podolinczy, Chomiński, Zwir, Łukaszów, Sławsko, Różanka, Sehła, Żełemianka, Derszyn, Hrebenowiec, Świętosławczyk, Pawłów, Czudyłów i Kamionka; lewe zaś: Zakuty, Ławoczanka, Ternowiec, Chmielowiec, Szandrowiec, Topolski, Jalina, Hołowczanka, Jahistów, Kobylec, Suchy, Tokarczyk, Orawa i Za-Dąbrowy. O. poczyna być spławnym od tartaku różanieckiego, przy ujściu Różanki do O. Wody gościnne bywają zazwyczaj o tym czasie co na Stryju, t. j. w czerwcu i z końcem sierpnia, gdyż oba obszary wodne leżą w pobliżu siebie i jednym podlegają wpływom atmosferycznym. Czas żeglugi trwa zwyczajnie półtora do dwóch dni do Synowódzka, głębia 20—30 cmt. wystarcza już do spławu. Spławy składają się zwykle z 7 pni okrągłych razem zbitych; te ładują dopiero deskami, gontami i tarcicami. Główną zawadą dla spławów jest kamieniste górskie łoże rzeki, które po każdej powodzi nowe zapory łomów skalnych przedstawia, jako też bardzo nagły spad, dla tego też idą spławy zaledwo na średniej wodzie. Okolica nad O. leśna i nieludna, gleba mało zdatna do uprawy. Leży też nad O. tylko 7 wsi i miasteczko Skole. Chów bydła i spław wyżywia głównie mieszkańców. Więcej osiadłe są brzegi Orawy, którą O. od lew. brzegu zabiera; uprawa roli sięga też szerzej na jej obszarze, od Koziowy w góry aż po grzbiet karpacki. Wody O. przedstawiają krainę pstrąga od źródeł aż po Skole i krainę lipienia od Tuchli do Skola. Doliną tego potoku ciągnie się gościniec stryjski przez Synowódzko i Skole aż po ujście Orawy, ztąd doliną Orawy aż po wieś Orawę; tu przerzuca się do doliny Tucholki i Klimczanka na grzbiet karpacki i podąża przez Wereczkę do Munkaczowa na Węgrzech. *Br. G.*

Oporów, w dok. *Opporow*, wieś, dawniej miasteczko, pow. kutnoski, gm. i par. Oporów. Leży o kilka wiorst od Żychlina a 8 w. od st. Pniewa, st. dr. żel. warsz.-bydgoskiej, przy drodze bitej z Żychlina do Kutna. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, starożytny zamek, 30 dm., 233 mk. W 1827 r. było tu 32 dm., 319 mk. Jestto starożytna osada, gniazdo Sulimczyków Oporowskich. Kościół paraf. istniał tu już zapewne w XIV w. Władysław z O., bisk. kujawski a następnie arcyb. gnieźnieński, wzniósł w swem gnieździe rodowem, na kępie wodą oblanej, zameczek który dotąd przetrwał. Tu on często przebywał i tu życie zakończył 1453 r. W miejsce drewnianego kościoła wzniósł on murowany i osadził przy nim, na krótko przed śmiercią, sprowadzonych z Częstochowy paulinów. Zakonników tych miało być zawsze siedmiu, a jeden z nich spełniał obowiązki proboszcza. Prawdopodobnie tenże sam Oporowski postarał się o przywilej miejski dla swego rodowego gniazda. Lib. Ben. Łask. z początku XVI w. nazywa O. miastem (oppidum). Mieszczanie ci, żyjący z uprawy roli,

płacą dziesięcinę kościołowi paraf. i dają kolędę po groszu z domu. Według reges. pobor. pow. orłowskiego z 1576 r. istniała wtedy obok O. miasta i wś tego nazwiska (Opporowska villa). Miasto O. dawało zwykle poboru 2 zł., w 1576 r. podwójny pobór, a więc 4 zł., prócz tego 5 rzemieśln. po 4 gr., 1 rzeźnik 12 gr., od palącego wódkę 24 gr., od szynkarza 6 gr., od 4 sprzedających piwo po 12 gr. Na części Zofii Gnieźnieńskiej i Jana Dawidowskiego z $2^1/_2$ łan. po 20 gr. Na części Ambrożego Oporowskiego z $2^1/_2$ łan. po 20 gr. i wiatrak 5 gr. Na części Anny Oporowskiej z $2^1/_2$ łan. po 20 gr. We wsi (Opporowska villa) była część Elżbiety, wdowy po Ambrożym Oporowskim, $2^1/_2$ łan. i 8 osadn. i część Anny Oporowskiej, wdowy po Łukaszu Konarzewskim, $2^1/_2$ łan. i 13 osadn. W przyległym Oporówku siedzieli: Albert Oporowski na którego części było $^1/_2$ łana, karczma, rzeźnik, 1 osadnik. Drugi Albert Oporowski (syn Mikołaja) miał $^1/_2$ łana, 1 zagrodn. i 1 osadnika. Oporowscy utrzymują się tu do połowy XVII w., poczem O. przechodzi w ręce Jana Sołłohuba, cześnika żmudzkiego, potem podskar. w. litewskiego i wwdy brzeskiego. Z kolei posiadają O. Pocieje, Oborscy a od 1837 r. Orsetti Tomasz. O. dawno utracił charakter miasta i stał się napowrót wsią. Klasztor został zniesiony w 1864 r. a parafią zarządzają świeccy proboszczowie. Kościół w ostatnich czasach został z gruntu odnowiony. Na gruntach poduchownych powstała osada włośc. O. *Poduchowny*, mająca 4 dm., 16 mk. Na obszarze folwarcznym gospodarstwo staranne, piękna obora, owczarnia z 3000 owiec (negretti i rambouillet). Na obszarze O. założoną została cukrownia zwana *Tomczyn*. Dobra O. składały się w 1870 r. z folw.: O., Oporówek, Dobrzewy i Kurów, wsi: O., Oporówek, Wola Owsiana, Dobrzewy i Kurów; rozl. mr. 2691: gr. or. i ogr. mr. 1737, łąk mr. 182, past. mr. 359, lasu mr. 339, wody mr. 7, nieuż. mr. 65; budowli mur. 44, z drzewa 42; płodozmian 5-polowy; wiatrak. Wś O. os. 26, z gr. mr. 24; wś Oporówek os. 12, z gr. mr. 7; wś Wola Owsiana os. 13, z gr. mr. 411; wś Dobrzewy os. 11, z gr. mr. 12; wś Kurów os. 21, z gr. mr. 256. O. par., dek. kutnoski, 2593 dusz. O. gmina należy do sądu gm. okr. I w Żychlinie, st. p. Pniowo, ma 11,987 mr. obszaru i 4266 mk. W gminie jest 1 szkoła początkowa, olejarnia i cukrownia (Tomczyn). Opis O. z rysunkiem podał Tygodnik Illustr. (1864, IX, 240). *Br. Ch.*

Oporów, las w płd.-zach. stronie Radwaniec, w pow. sokalskim.

Oporówek, w dok. *Opporowko*, wś i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Oporów, ma 35 dm., 486 mk. W 1827 r. było tu 12 dm., 91 mk. Należy zdawna do Oporowa. Początkowo kmiecie zamiast dziesięciny dawali korzec mąki na stół arcybiskupi. Arcyb. Jan Gruszczyński zamienił to na dziesięcinę, którą przeznaczył dla kościoła w Kompinie. Fol. zaś dawał w początku XVI w. (Lib. Ben. Łask. 495) dziesięcinę plebanowi w Oporowie.

Oporówek al. *Oporówko*, dominium, pow. inowrocławski, o 7 klm. od Inowrocławia, par. w Liszkowie, poczta i st. dr. żel. w pogranicznych Jaksicach. Ma 4 dm. i 57 mk. katol., obszaru 249·47 ha, t. j.: 229·85 roli, 6·69 łąk, 6·92 pastw., 3·83 nieuż. i 2·18 wody; cz. doch. grunt. 5253. Należy do klucza balińskiego, własność Bronisława Gąsiorowskiego. W r. 1583 posiadał tu Mikołaj Rożyński 3 łany i 4 zagrody. Wspomniane w dyplomacie z r. 1330 Oporowo super fluvium qui Nothes dicitur nie jest tym Oporówkiem, lecz Oporowem z pod Łabiszyna. *E. Cal.*

Oporówko 1.) w dok. *Oporow* i *Opporowko*, wś, domin. i okr. domin., pow. wschowski, o 6 klm. na północ od Ponieca, par. Oporów, poczta w Poniecu, st. dr. żel. w Lesznie i Rydzynie. W 1310 r. wchodziło O. w skład ustanowionego przez Henryka II, Piasta szląskiego, pow. poniecckiego; w r. 1580 posiadał pewną część wsi Mikołaj Śmigielski, a drugą Stanisław z Wierzbna Rydzyński (ob. Pawiński, Wielkop. I, 78). Około 1793 r. należało O. do dóbr Lubonia, które Wojciech Morawski nabył od Turniny, stolnikowej kaliskiej. Wieś tworzy gminę samodzielną, ma 20 dm. i 146 mk., 133 katol. i 13 prot. Dominium z 11 dm. i 179 mk. należy do klucza oporowskiego. W skład okręgu domin. wchodzi leśnictwo Nadolnik z 1 dm. i 22 mk., w całym okręgu jest 199 katol. i 2 prot. 2.) **O**, fol., pow. szubiński, pod Oporowem, w pobliżu Łabiszyna, powstał w nowszych czasach. 3.) **O.**, ob. *Oporówek*, pow. inowrocławski.

Oporowo al. *Oporów*, wś kościelna, pow. wschowski, o 6 klm. na półn.-wschód od Ponieca, par. w miejscu (dekan. krobski), poczta w Poniecu, st. dr. żel. w Rydzynie o 12 klm. Henryk II, ks. szląski, ustanawiając w 1310 r. powiat poniecki, wymienia w nim trzy posiadłości tej nazwy, z których dwie tylko, t. j. Oporowo i Oporówko, przechowały się dotąd. O. jest gniazdem rodzinnem Oporowskich niewiadomego herbu; Oporowscy h. Sulima pochodzić mają z Oporowa łęczyckiego. Z O. wschowskiego (kościańskiego dawniej) pisał się r. 1378 Tomisław; w tym też czasie spotykamy Piotra, proboszcza oporowskiego. Kościół pod w. św. Marcina i św. Klemensa, wystawiony był pierwotnie z drzewa. Gdy zaczął chylić się do upadku, wybudować kazał ówczesny dziedzic, Stanisław z Bnina Śmigielski, r. 1640 nowy kościół z cegły palonej, po-

święcony w 4 lata później pod tyt. Niepokalanego poczęcia N. M. Panny, św. Stanisława, św. Katarzyny i św. Jadwigi. Te dwa kościoły istniały jeszcze w r. 1640; nabożeństwo przeniesiono do nowego; było w nim 5 ołtarzy, a bractwo Anioła stróża zaprowadzonem zostało w r. 1658. Założyciel nowego kościoła uposażył także szpital dla 7 ubogich. Obecnie par. O. ma 877 dusz. W 1505 r. należało O. częściowo do Jana Gajewskiego i Wojciecha Oporowskiego, od których je nabył Wojciech Pierwosiecki. W 1507 r. posiadał tam jeszcze pewną część Feliks Oporowski; r. 1536 przeszło O. w ręce Sebastyana Śmigielskiego, który je puścił w zastaw Andrzejowi Kurchowskiemu. W 1580 r. są właścicielami częściowymi Mikołaj Śmigielski i Stanisław z Wierzbna Rydzyński; około r. 1793 nabył Lubonię z Oporowem, Oporówkiem i Grabowcem Wojciech Morawski od Korduli z Gorzeńskich Turniny, stolnikowej kaliskiej; O. należało wówczas do pow. kościańskiego wojew. poznańskiego. Wieś O. ma 21 dm. z 165 mk. i tworzy okr. wiejski z Kałowem, osadą o 2 dm. z 13 mk. W ogóle jest w okręgu 171 katol. i 7 prot. Dominium O. ma 10 dm. i 160 mk.; obszaru, wraz z fol. Oporówko i Grabowiec i leśnictwem Nadolnik, ma 1198·46 ha: 827·19 roli, 33·33 łąk, 43·97 pastw., 255·07 lasu, 38·90 nieużyt.; czyst. doch. grunt. 16,469 mrk.; cegielnia, chów bydła szwajcarskiego i owiec negretti; właścicielką jest Róża Morawska. W skład okręgu domin. wchodzi fol. Grabowiec z 4 dm. i 61 mk. Ogólna liczba mieszkańców składa się 220 katol. i jednego protestanta. 2.) **O.**, niem. *Opporowo*, wś, dominium i okr. domin., pow. szamotulski, między Ostrorogiem i Wronkami, par. Ostroróg, poczta i st. dr. żel. Wronki, o 5 klm. Wieś stanowi odrębną gminę z 6 dm. i 62 mk., 33 katol. i 29 prot. Domin. ma 15 dm. i 278 mk., obszaru, łącznie z fol. Bobulczyn i Zapust, 759·84 ha; t. j.: 679·75 roli, 58·16 łąk, 1·12 pastw. i 20·81 nieużyt.; cz. doch. grunt. 11967 mrk., gorzelnia, cegielnia, chów bydła. Między r. 1544 i 1582 było O. własnością Oporowskich h. Abdank, według regestr. pob. z 1580 r. wś miała 4 łany, 6 zagród, 1 komor. i 1 łan pusty (Pawiński, Wielkop., t. I, 23); około 1793 r. Adama Kwileckiego, a obecnie Mieczysława hr. Kwileckiego. Tutejsza owczarnia cienkowełnistych owiec, założona w 1863 r., otrzymała na wystawie wiedeńskiej pierwszy medal za postęp. W skład okręgu domin. wchodzi Bobulczyn z 7 dm. i 113 mk.; cały okręg liczy 391 mk., 385 kat. i 6 prot. Wykopaliska tutejsze znajdują się w zbiorach poznańskiego Tow. Prz. Nauk. 3.) **O.**, niem. *Opporowo*, fol. domin., pow. szubiński, na praw. brzegu Noteci, o 3 klm. na płn.-zachód od Łabiszyna, należy do klucza łabiszyńskiego, par. i poczta w Łabiszynie, st. dr. żel. w Chmielnikach o 16 klm.; obszaru 427·30 ha, t. j. 335·63 roli, 43·49 łąk, 9·35 pastw., 19·89 lasu, 17·88 nieużyt. i 1·06 wody, W r. 1330 sprzedają Lewna, Przecława i Świętosława O. komesowi Świętosławowi, bratu Macieja, kiskupa włocławskiego. Według regestr. pobor. z 1583 r. O. miało 1 łan sołtysi i $8^1/_2$ łanów kmiecych (Pawiński, Wielkop. I, 258). Przed 1793 r. należało O. do pow. bydgoskiego. *E. Cal.*

Oporzec al. *Opór*, rus. *Oporec*, wś, pow. stryjski, 72 klm. na płd.-zach. od Stryja, 36 klm. od sądu pow. w Skolem, urząd poczt. w miejscu. Na płn.-zach., płn. i płn.-wsch. leży Ławoczne, na wsch. Chanczowanie, płd. część obszaru wciska się rozwartym klinem w królestwo węgierskie. Wś leży w dorzeczu Dniestru, za pośrednictwem Oporu. Płynie on przez płn. część obszaru, zrazu od zach. na wsch. a potem na płn.-wsch. do Ławocznego i przyjmuje w obrębie wsi liczne dopływy, zwłaszcza z praw. brz., z których najznaczniejszy pot. Podolinczy, powstający na płd., na granicy, a płynący na płn. i zasilony licznymi małymi strugami. Na granicy węgierskiej wznoszą się na płd.-zach. Jawornik Wielki do 1123 mt. (znak triang.), Horbok do 1061 mt., Wysoki Tin do 1014 mt., a na płd.-wsch. Beskid do 901 mt. na płd., 939 mt. na płn. Na płn. od Wysokiego Tinu wznosi się Kiczera do 998 mt., a dalej na płn. lesiste wzgórze Pisarówki. W stronie wschod. leży na granicy las Strachowiec. Zabudowania wiejskie rozłożyły się w dolinie Oporu i pot. Podolinczy. Własn. więk. (hr. Kinsky'ego) ma roli or. 10, łąk i ogr. 6, pastw. 3, lasu 719; wł. mn. roli or. 1681, łąk i ogr. 310, pastw. 4971, lasu 92 mr. Gleba mokra i przeważnie kamienista, klimat ostry. Już w drugiej połowie września nastają przymrozki. Pola zasiewa się po większej części owsem, a w części jęczmieniem. Oziminy tu nie znają. Jare żyto udaje się słabo, a jara pszenica dojrzewa tylko wyjątkowo w gorące lata. W r. 1880 było 610 mk. w gminie, między nimi 7 obrz. rzym.-kat. Ludność należy do górskiego rodu Tucholców. Par. rzym.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Michała. Wystawiła ją gromada swym kosztem, z miękiego drzewa w r. 1842. Jest tu także szkoła etat. jednokl. Dokumentem wydanym w Ostrogu w 1591 r. dnia 30 sierpnia, pozwała Konstantyn ks. Ostrogski, woj. kijowski, marszałek ziemi wołyńskiej, starosta włodzimierski, pan na Tarnawce, Rożnowie, Tuchlej i t. d., założyć wieś Opór. Oryginał tego dokumentu znajduje się w bibliotece kapituły

obrz. gr.-kat. w Przemyślu, a podano go w dodatku do Gaz. lwow. z r. 1857 w № 11. W dokumencie tym czytamy między innemi: „Chcąc imienie nasze dożywotnie a dziatek naszych dziedziczne Tuchło rozszerzać, rozprzestrzenić, a nam i dziatkom naszym w niem pożytków wszelkich przybawić, pozwoliliśmy, i niniejszym listem naszym pozwalamy poddanym naszym tamecznego państwa naszego tuchelskiego, to jest Fedkowi, Wasylowi, Koźmie i Prokopowi Mańkowiczom na gruncie naszym tuchelskim, na surowym korzeniu, przy granicy węgierskiej, od Beskidu na rzece Ławocznym i na potoku Oporze i wieś ludźmi tam na ten grunt nasz wolnymi nowo przychodzącymi osadzać i lasy bez szkody innych wsi naszych tamecznych tak starych i teraz niedawno nowo osadzać zaczętych, rozrabiać". Następuje szczegółowe opisanie granic a potem: „Sołtysom albo osadom naszym w tej wsi, to jest Fedkowi, Wasylowi, Koźmie i Prokopowi, przydaliśmy do tego sołtystwa roli łanów półczwarta, to jest: na Oporze łanów 2, a na Ławocznym półtora. Osobliwie świeszczennikowi na cerkiew teraźniejszemu oporskiemu imieniem Wasylowi Sołopowiczowi i innym po nim będącym, przydajemy łanów półtrzecia roli, to jest w Oporze półtora łanu, a na Ławocznym łan 1, a tym poddanym, którzy na to uroczyszcze Opór i Ławoczne przychodzić i osadzać się będą, dajemy im woli od daty tego listu na lat 24 (poczem wymieniono swobody i powinności osadników). Sołtysi winni nam każdy rok dawać po 10 wielkich wołoskich serów i po 30 wielkich pstrągów." Po Ostrogskich przeszła wieś wraz z całą Tucholszczyzną w ręce Lubomirskich, od nich po kądzieli do Potockich, a w ostatnich czasach drogą kupna w ręce hr. Kinskych. W starej cerkiewnej księdze „Triod" znajduje się zapiska, według której w r. 1666 spadł tu w miesiącu maju tak wielki śnieg, iż leżał 4 tygodnie, a mróz był tak silny, że żona pewnego szwedzkiego oficera, który z oddziałem wojska strzegł granicy przeciw Węgrom, zamarzła w polu. To też panował w tym roku tak wielki głód, iż ludność musiała opuścić swe siedziby i przesiedlić się przeważnie do Węgier. *Lu. Dz.*

Oporzyn, majątek, pow. wągrowiecki, o 7 klm. na południe-zachód od Margonina, par. Żonie, poczta w pogranicznym Pawłowie, st. dr. żel. w Budzyniu o 14 klm. O. ma 6 dm., 64 mk. (2 protest.); obszaru 296·03 ha, t. j.: 241·91 roli, 25·14 łąk, 2·01 pastw., 6·25 nieużyt. i 20·72 wody. Właścicielem był Marceli Trzciński około 1793 r., Julia Gółkowska około 1870 r., a obecnie Gustaw Doering. W 1232 roku nadał Władysław Odonicz O. Templaryuszom; w 1363 r. występuje jako świadek Jakub, sołtys oporzyński. Według Lib. Ben. Łaskiego (I, 115, 7) stał O. pustkami w początku XVI w. *E. Cal.*

Oposzcza, rzeka w pow. nowoaleksandrowskim i poniewieskim, najważniejszy lewy dopływ Niemenka. Bierze początek z błot na płd.-wsch. od mka Ponedel, przez które przepływa pod postacią kanału; na płn. od mka zmienia kierunek na zachodni, a w pobliżu mka Dyle na płn., przepływa około mka Birż, odlewa jezioro Birżańskie, i upłynąwszy dalej około 10 w. pod Radziwiliszkami, na granicy Kurlandyi, uchodzi do Niemenka. Brzegi początkowo na przestrzeni kilkunastu wiorst ma błotniste, potem twarde, od wsi Okmiana znów błotne i coraz niższe, w końcu znów się podwyższające. Długość biegu wynosi do 60 w. Przybiera od praw. brzegu Rowieję i Pogierwiankę dolną i górną. *J. Krz.*

Oposzcza 1.) dobra nad rz. t. n., pow. nowoaleksandrowski, par. Ponedel, z kap. kat. par. Ponedel, mają 1211 dzies. ziemi dworskiej; własność dawniej Kościałkowskich (w 1683 r. właśc. jest Jan Kościałkowski), dziś Józefa bar. Holsteina. 2.) **O.**, dobra nad rz. t. n., pow. poniewieski, stara siedziba szlachecka śród dawnego ks. birżańskiego. Po uwłaszczeniu włościan ma do 200 dzies. gr. orn., do 100 dz. łąk, do 400 dz. lasu. Do dóbr O. należy fol. Pojeziory, mko Kupreliszki z kośc. i fol. par. Ponedel, i zaśc. Zaprudzie. Na mocy aktu nabywczego, spisanego d. 6 listopada 1598 r. w języku ruskim, O. przechodzi od Jana Janowicza Pietkiewicza do Stanisława Bartłomiejewicza Pietkiewioza; d. 23 listop. 1632 roku Adam Pietkiewicz sprzedaje O. Dąbrowskiemu, od którego w 1663 r. przechodzi do Szulców. Od nich 22 kwietnia 1674 r. kupuje O. Józef Kuszelewski, koniuszy królewski, i majątek ten do dziś pozostaje w tym rodzie. Obecnie własność Józefa Kuszelewskiego. *J. Kusz.*

Oposzne al. *Oposznia*, w dokum. *Opuszno*, mko, pow. zieńkowski gub. połtawskiej, nad rz. Tarapuńką, o 35 w. na płd.-wschod. od m. pow. Ma 720 dm., 5674 mk., 5 cerkwi, szkołę wiejską, 4 jarmarki doroczne. Słynne tutaj i w okolicy sady, oraz wyroby garncarskie. Miało tu być miasto już w XII w. (?). W połowie XVII w. było setniczem kozackiem. W 1668 r. tu wybrany hetman Doroszenko, oraz zabity Brzuchowiecki. W 1764 r. należało O. do hadziackiego pułku. Z setników oposznianskiej sotni wymieniają źródła: Romana Koryckiego, Filona Lichopowego i Meleszka Matwiejewa. O przeszłości dziejowej ob. kroniki Wieliczki, t. II: 162, 166, 521 i t. III: 507; Grabianki, 165, 197 i t. z. Samowidca: 99, 268.

Opożdżew al. *Opozdzewo*, wś, fol. i dobra, pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew, odl. 14 w. od Grójca a 2 w. od rzeki Pilicy,

ma 197 mk. W 1827 r. było tu 18 dm., 175 mk. Dobra O. składały się w 1885 r. z fol.; O.,Oskardów i Karczówek, os. młyn. Oskarz, wsi O. i Budy Opożdżewskie. Rozl. mr. 653; fol. O. gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 14, pastw. mr. 1, nieużyt. mr. 9, razem mr. 246; bud mur. 1, z drzewa 12; fol. Oskardów gr. or. i ogr. mr. 83, łąk mr. 7, nieużyt. mr. 1, razem mr. 91; bud. z drzewa 8; fol. Karczówek gr. or. i ogr. 83, łąk mr. 8, lasu mr. 108, oddano włościanom za służebności mr. 76, razem mr. 275; bud. z drzewa 4; wiatrak; las nieurządzony. Wś O. os. 26, z gr. mr. 339, wś Budy Opożdżewskie os. 16, z gr. mr. 91. *Br. Ch.*

Opożdżewskie Budy, wś, pow. grójecki, ob. *Opożdżew.*

Oppacher Vorwerk, 1318 r. *Opoc*, fol. pow. głogowski. Dawniej własność klasztoru zakonnic w Głogowie, par. kat. Rabsen.

Oppahof (niem.), *Dworzyszcze* (pol.), osada należąca do gm. Szczecina (Stettin), w pow. i obw. sąd. opawskim, na prawym brzegu rz. Opawicy, tuż nad granicą Szląska pruskiego, ma 30 dm., 178 mk. (m. 79, k. 99), wszyscy katol., co do narod.; 3 Niemc., 127 Czechoszl., 1 Polak. Ob. *Szczecin.* *Br. G.*

Oppau, 1378 *Oppaw*, wś, pow. kamienogórski, leży w poblizu rz. Bober. Posiada kościół par. katol., szkołę katol., młyn wodny, olejarnia, gorzelnia, przemysł tkacki domowy. W 1842 r. 111 dm., 632 mk. (16 ewand.). Do 1810 r. była to własność cystersów w Gruessau (Gryzoborz?).

Oppeln, niem., ob. *Opole.*

Oppelsdorf, zdrojowisko, źródła mineralne siarczane i żelazne, na Saskich Łużycach (ob. t. V, 842).

Oppen, wś i fol., pow. iławski, nad Preglem (Prusy Wsch.), st. poczt. Iława n. Pr. Niegdyś był tu, według Hagena, dąb stary, 27 łokci mający objętości, w którym ks. Olbracht siedząc na koniu, wygodnie mógł się obrócić.

Opperau, 1386 *Opperaw*, wś, pow. wrocławski, par. ewang. u św. Salwatora w Wrocławiu. Ludność przeważnie ewangielicka.

Oppersdorf, 1301 *Operti villa*, 1363 *Oprechsdorf*, wś, pow. nissański. Składa się z części królewskiej, dawniej do dóbr. arcybiskupstwa wrocławskiego należącej, i części stanowiącej dawne sołtystwo rycerskie. Jest tu kościół par. katolicki, szkoła katol., nowo zbudowana, murowana w 1839 r., trzy młyny wodne. W 1842 r. było 131 dm., 951 mk. (11 ewang.).

Oppolin, ob. *Waplewo.*

Oppora muehle, młyn wodny do Kamina należący, pow. bytomski.

Opraszyna, druga nazwa pot. Łopuszanki, dopływu Babianki. Ob. *Łopuszanka* (t. V, 727). *Br. G.*

Opraszyna, część Majdanu Średniego, zakład kąpielowy siarczany i karczma na obsz. dwor., pow. nadworniański.

Oprawczyki wś szlach., ob. *Brulino.*

Opryłowce, wś, pow. zbaraski, nad potokiem Chodorówka, w okręgu cłowo granicznym. Potok rozlewa się tu w staw. Wś odl. o 4·3 klm. na półn.-zach. od Zbaraża. Granice: na wschód Zarubińce, połud. Dubowce, zach. Ihrowice, północ. granica gubernii wołyńskiej. Obszar dwor. 381 mr., włość. 860 mr.; ludn. gr.-kat. 170, par. Zarubińce, rzym.-kat. 76, par. w miejscu, erygowana w roku 1715 przez Jana Jurgiewicza (Jurewicza) ks. na Zbarażu. Kościół murowany, poświęcony 1715 roku p. w. Niepokalanego poczęcia P. Maryi. Do par. należą: Berezowica Mała (z 520 dusz), Czumale (z 73), Dobrowody (z 269), Dubowce (z 57), Iwanczany (z 36), Kobyla (z 118), Kurniki (z 206), Netreba (z 202), Nowiki (z 84), Zarubińce (z 70). Ogólna ilość katol. 1711, żyd. 167. Szkoła 1 klasowa w miejscu. Sąd pow. i notar. Tarnopol, urz. poczt. i telegr. Zbaraż. Właśc. pos. więk. probostwo łacińskie w Opryłowcach. *B. R.*

Opryszeny, niem. *Oprischeny* al. *Pancir*, *Panzir*, wś paraf., pow. serecki, nad dopływem pot. Kotowca, który przypływa do Tereszen na południe, zabierając wody od Preworok i od Dymki. Płynie przez obszar O. z płn. na płd., zasilając się od wsch. pot. z lasu Tatarki spływającym, a w obr. Styrcza uchodzi do Seretu z lew. brzeg. Domostwa O. legły przeważnie w dolinie tego dopływu Kotowca i przy drożynie wiodącej do Stanowiec Górnych. Obszar gm. O. przytyka od płn. do obszaru gm. Preworok, od płn.-zach. do Dymki, od płd.-zach. i płd. do Styrcza, a od wsch. do Stanowiec górnych i dolnych. Obejmuje on według obliczenia z 1869 r. 2266 ha 26 ar., 243 dm., 1300 mk., (m. 651, k. 649). W 1880 r. było 1388 mk. Wschodnią część zajmują obszerne lasy, wśród których na południowej granicy wznosi się góra Arszyca (450 mt.). Przez zachodni obszar wiedzie z płn. na płd. gościniec czerniowiecko-serecki. Jest tu par. gr.-orm., z cerkwią drewnianą p. w. Narodzenia N. P. Maryi; rok erekcyi niewiadomy. W 1868 r. odnowiono cerkiew a w r. 1879 sporządzono nowy ikonostas. Do par. należy Słobodzia przy Dymce. Według szemat. gr.-orm. dyecezyi z r. 1885 było tu 346 rodzin, 1688 dusz (m. 718, k. 970). Rzym.-kat., których liczba wynosi 128 (r. 1884), mają swą par. w Serecie, a gr.-kat. w Hliboce. O. należą do sądu pow., urz. podatk. i st. p. w Serecie. Własność funduszu religijnego gr.-nieunickiego. *Br. G.*

Opryszkowa dolina, os. na obsz. dwor. Olejowa, pow. złoczowski.

Opryszowce, wś, pow. stanisławowski,

odl. 4·7 klm. na południe od Stanisławowa. Leży nad pot. Pochówka, który o 2 klm. na płn.-wschód od O. wpada do Bystrzycy Czarnej. Granice: wsch. Chryplin, połud. Czukałówka, zach. Drohomirczany i Krechowce, półn. Stanisławów. Obszar dwor. 4, włośc. 1332 mr.; ludn. rzym.-kat. 11, par. Stanisławów, gr.-kat. 1071, par. w miejscu, z filią Czukałówka z 257 gr. kat., dek. i dyec. Stanisławów. Wszystkie urzędy tamże. Szkoła etat. o 1 naucz., kasa pożyczk. gmin. z kap. 1341 zł. Właśc. pos. więk. Mikołaj br. Romaszkan. *B. R.*

Oprzężów, w dok. *Oprzeszow*, *Oprzezow*, kol., fol., pow. piotrkowski, gm. Woźniki, par. Piotrków. Odl. 7 w. od Piotrkowa, przy drodze do Bełchatowa; kol. ma 37 dm., 309 mk., ziemi 726 mr.; fol. 4 dm., 39 mk , ziemi 231 mr. W 1827 r. było tu 21 dm., 115 mk. Według Lib. Ben. Łask. O. płacił dziesięcinę opatowi i klasztorowi w Witowie, zaś parafii w Piotrkowie tylko kolędę (II, 224). Według regestr. poborow. z 1511—1518 r. wś ta była własnością opatów witowskich, miała 18 kolonistów, karczemny łan i $5^3/_4$ łanów kmiecych (Wielkop. II, 250). *Br. Ch.*

Opsa, jez. w pow. nowoaleksandrowskim gub. kow., pod mkiem t. n., $2^1/_2$ w. dł., $^1/_2$ w. szer., od 8—15 saż. głębokie.

Opsa, niewielkie mko a raczej wś i dobra nad jeziorem Opsa i Dumble, pow. nowoaleksandrowski, w 3 okr. pol. brasławskim, gm. Opsa, par. kat. Brasław, o 3 mile od Brasławia, 2 m. od Dryświat a 49 w. od Nowoaleksandrowska. Mko ma 216 mk. i szkołę gminną; w 1859 r. było tu 11 dm. i 163 mk. Kośc. kat. fil. pod w. św. Jana, wzniesiony z drzewa w 1676 r. kosztem Jadwigi ze Strutyńskich Ciechanowieckiej, spalił się na początku 1886 r. Mko i dobra O. należą teraz do hr. Platerów i są attynencyą obszernych dóbr Belmont i mają wraz z Złotem i Belmontem 9434 dzies. ziemi dworskiej. Gmina opsowska składa się z 7 okr. wiejskich (starostw), 71 wsi i ma 2378 dusz włośc. pł. ob. Opsa stanowiła niegdyś sstwo niegrodowe opeskie, u Echarda opelskiem nazwane, położone w pow. brasławskim wwdztwa wileńskiego, które podług spisów podskarbińskich z 1569 r. zaliczało się do dóbr stołowych królewskich. Następnie zamienione na sstwo, obejmowało dobra O. i wójtostwo kupczelskie z przyległościami, było w posiadaniu rodu Ciechanowieckich. W 1766 r. trzymał je hr. Manuzzi, opłacając zeń kwarty złp. 4409. Na sejmie z r. 1773 — 75 stany Rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Mikołajowi i Jadwidze z Ciechanowieckich hr. Manuzzim. Na tymże sejmie z powodu licznych sporów o granice tego sstwa, wyznaczono oddzielną komisyę dla ostatecznego ich oznaczenia. Opis sstwa podał Tyg. Illustr. w № 148 z 1885 r. *J. Krz.*

Opukle, niem. *Opukelsmuehle*, młyn, pow. szczycieński, na Mazurach, st. poczt. Rańsk.

Opulny, góra ze szczytem 592 mt. wznies., pod 49° 13′ 30″ płn. szer. a 40° 32′ wsch. dług. F., w płd. stronie Żukotyna, pow. turczański, na lew. brzegu Dniestru, przy ujściu pot. Kulowego.

Opulsko, wzgórze polne na granicy połud. gm. Opulska, w pobliżu obsz. Sokala i Sawczyna, pow. sokalski. Od strony płd. płynie znaczny pot. Bród, lewoboczny dopływ Bugu. Wznies. 226 mt. npm., a tylko 26 mt. nad pobliską dolinę Bugu. Miejsce znaku triang.

Opulsko al. *Opulsk*, rus. *Opilsko*, wś, pow. sokalski, 6 klm. na zach. od sądu pow., urz. poczt. i st. kol. jarosławsko-sokalskiej w Sokalu. Na płn.-zach. leży Chorobrów, na płn.-wsch. i wsch. Konotopy, na płd.-wsch. Sokal, na płd.-zach. Sawczyn, na zach. Bojanicze i Hołowice. Płn. część wsi przepływa dopływ Bugu, wchodzący tu od zach. z Hołowic a dążący na wschód tak zwaną Okopową doliną, a zasilony w obrębie wsi od praw. brzegu małą strugą, nadpływającą od płd. W stronie płd. wznosi się wzgórze O. do 228 mt. Zabudowania wiejskie leżą przeważnie w środku obszaru; jedna grupa na płn. od nich (214 mt.), a na płd.-zach. druga grupa, tak zw. Bliszczyna. W płd. stronie obszaru leżą niwy: Rudki i Zagrodniki. Własn. więk. (F. Polanowskiego) ma roli or. 434, łąk i ogr. 75, pastw. 10; wł. mn. roli or. 954, łąk i ogr. 107, pastw. 10 mr. W r. 1880 było 518 mk. w gm., 179 na obsz. dwor. (między nimi 65 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Sokalu, gr.-kat. w Konotopach. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Trójcy, szkoła etat. jednoklasowa, młyn i tartak parowy i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Opusza 1.) jezioro w pow. rosieńskim, ob. *Gila*. 2.) **O.**, rzeczka w pow. wileńskim (dopływ Wilii?), przepływająca pod wsią Danciuny, Dejlidziany i zaśc. Łapsze.

Opuszata, fol., pow. maryampolski, gm. Pogiermoń. par. Preny. Odl. od Maryampola 45 w. w stronie półn.-wschodniej a 5 w. od Pren (st. poczt.), ma 2 dm., 62 mk., 160 mr. obszaru. W 1827 r. był tu 1 dm., 3 mk. Jest to miejsce urodzenia Feliksa Bernatowicza, powieściopisarza, autora „Pojaty.“

Opuszcza, rozległa góra lesista, także *Nad lasami* zwana, na wschód od Rzegociny, a w płd. stronie gminy Bytomska, pow. bocheński, nad granicą Rozdziela Górnego, pod 49° 48′ 4″ płn. sz. g. a 38° 7′ wsch. dłg. g. F. Wody spływają z niej na płn. do Stradomki, a na płd. za pomocą pot. Rozdzielskiego do Łososiny. Wznies. 661 mt. npm. Miejsce znaku triang.

Opuszka, właściwie *Łopuszka*, grupa zabu-

dowań wiejskich na praw. brzegu Wisłoku, na wzgórzu 335 mt., w obrębie wsi Zaborowa, pow. rzeszowski. Na Kummersberga mapie Galicyi (sekcya 19) i w Topographisches Post-Lexicon (Wien, 1881) czytamy *Opuszka*, na spec. mapie mon. austr. węg. (zone 6, col. 25) znajdujemy właściwą nazwę *Łopuszka*. *Br. G.*

Opypy, wś i fol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów. Leży na północ-wschód od Grodziska, st. dr. żel. warsz. wied., odl. 13 w. od Błonia, ma 141 mk. W 1827 r. było tu 17 dm., 156 mk. Fol. O. z wsiami: Opypy. Nowa Wieś i Polesie, rozl. mr. 638: gr. or. i ogr. mr. 416, łąk mr. 50, pastw. mr. 55, lasu mr. 102, nieużyt. mr. 15; bud. mur. 2, z drzewa 9; las nieurządzony. Wś O. os. 13, z gr. mr. 44, wś Nowa Wieś os. 19, z gr. mr. 358, wś Polesie os. 12, z gr. mr. 206. *Br. Ch.*

Orabniki, wś, pow. prużański, przy drodze z Prużany do W. Sioła.

Oracika al. *Oratzika*, grupa zabudowań w obr. gm. Czokanestie, pow. kimpoluński.

Oracze 1.) niem. *Hinterdorf*, 1378 r. *Hinterderdorf*, wś, pow. prądnicki, par. kat. Głogowa Górna. W 1842 r. 62 dm., 447 mk. katol. 2.) **O.**, niem. *Oratsche*, wś, pow. prądnicki, par. kat. Nowe Strzelce. W 1842 r. 52 dm., 548 mk. katol. Młyn wodny. 3.) **O.**, przedmieście Krapkowic, pow. opolski. 4.) **O.**, niem. *Oratsche*, wś, pow. toszycko-gliwicki, par. Toszek. W 1842 r. 31 dm., 160 mk. katol. Łomy wapienia. Do O. należy os. Brzezina.

Oracze, wś na Mazurach, pow. łecki, st. poczt. Ełk, tworzy jedną całość ze wsią Żmujdziny (Żamejty). *J. K. S.*

Oraczew 1.) w dok. *Oraczewo*, wś, fol., pow. łęczycki, gm. i par. Witonia, odl. od Łęczycy 7 w., ma 16 dm., 287 mk. W XVI w. (Łask., Lib. Ben, II, 488) łany folwarczne dawały dziesięcinę kościołowi w Witoni, kmiece zaś kustodyi przy kolegiacie w Łęczycy. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O. była własnością Jana Szamowskiego, kaszt. brzezińskiego, miała 3½ łanów, 5 zagrd. 1 karczmę, 1 rzem. i 10 kolon. (Pawiński, Wielkop. II, 86). Obecnie fol. O. rozl. mr. 491: gr. or. i ogr. mr. 424, łąk mr. 35, pastw. mr. 9, nieuż. mr. 23; bud. mur. 12, z drzewa 2; płodozmian 4 polowy. Wś O. os. 28, z gr. mr. 94. 2.) **O.**, w dok. *Oraczow*, wś i os. leś. przy błotach Okoń, Bączywe, Przypusta, Staw, pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Charłupia Wielka, odl. od Sieradza 12 w. Kol. ma 77 dm., 540 mk.; os. leś. 1 dm. Według Lib. Ben. Łask była to wś arcybiskupia, w której sołtysi ze swych łanów dawali w miejsce dziesięciny po 18 gr. kościołowi paraf. w Charłupi a kmiecie plebanowi mesne i kolędę po korcu owsa i żyta z łanu, zaś na stół arcybiskupi daniny zbożowe (maldratae). Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. wś O. miała 7 łanów (Pawiński—Wielkop. II, 220). *Br. Ch.*

Oradówka, wś nad Udyczem (Hadyczem), dopł. Bohu, pow. humański, okr. pol. i par. Humań, gmina Oradówka, 149 dm., 827 mk. prawosł., 22 kat., 36 żydów; 2213 dzies. ziemi. Cerkiew par. drewniana pod w. św. Dymitra, wzniesiona w 1754 r. St. poczt. między Humaniem (o 18 w.) a Krasnopółką (o 20 w.). Była tu kap. kat par. Humań. Własność Zapolskich i Gośniewskiego.

Oraków, grupa domów w Jabłonicy Ruskiej, pow. dobromilski.

Oraliszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Dubinki, o 18 w. od gminy a 26 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol. (2 dusze rewiz.); należy do dóbr Dubinki, hr. Tyszkiewicza. 2.) **O.**, fol. szl., tamże, o 25 wiorst od Wilna, 1 dm., 7 mk. katol. 3.) **O.**, zaśc. szl. nad jez. Gołosze, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 52 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol.

Oran, *O.-horod*, ob. *Orane*.

Orań, al. *Urań*, folw. na obsz. dwor. Balic, pow. mościski.

Orańce, wś, pow. wołkowyski, okr. pol. rosski, o 18 w. od Rosi, o 12 od Wołkowyska a 75 od Grodna. Jest tu zarząd gminy wilczukowskiej.

Orane, wś na lew. wyniosłym brzegu Teterowa, pow. radomyski, o 120 w. od Radomyśla a 80 w. od Kijowa, pomiędzy Przyborskiem (o 7 w.) a Hornostajpolem (o 10 w.), dawniej w włości zoryńskiej, ma 600 mk. pł. ob. W 1783 r. było w par. orańskiej 840 dusz. Cerkiew paraf. drewniana pod w. św. Jana Bohosłowa, wzniesiona około 1720 r. Wś ta założona została po 1540 r. przez osadczego Chomca, z ręki Iwana Hornostaja, podskarbiego w. ks. lit., dzierżawcy dóbr Kozarowicze, i od orania na karczunkach obrazowo Oranem nazwana (ob. Kozarowicze, t. IV: 538). O dawności osady świadczy wysoka mogiła w pobliżu wsi, niezwykłego kształtu podłużnego, oraz horodyszcze, o 2 w. niżej z biegiem rzeki od dzisiejszej wsi, mające 30 saż. długości a 20 szerokości, otoczone głębokim rowem, łączącym się z 2 stron z Teterowem. Podług podania grodek ten służył niegdyś za warowny zamek istniejącego niegdyś mta Oranu, i był zburzony przez Tatarów. Obecnie w tem miejscu rośnie młodociany las, rowy zaś są w części zasypane ziemią; znajdują się jednak tutaj cegły i monety miedziane. Niedawno znaleziono tu ostrogi srebrne z żelaznemi kółkami. Do 1795 r. O. wraz ze wszystkiemi wsiami stanowiącemi parafię orańską, należało do dóbr metropolitalnych. W wizyt. J. B. Kamieńskiego, komisarza generalnego dóbr metrop. ukraińskich i poleskich, z 1757 r. czytamy: „Czynię wia-

domo, komu by o tem wiedzieć należało, iż ja z powierzonej mi władzy od J. P. ks. Felicyana Wołodkowicza, koadyutora metropolii kijowskiej, pana i dobrodzieja mojego, generalny komisarz w dobrach ukraińskich i poleskich, skłoniłem się na prośbę W. ks. Grzegorza Teterukowskiego, proboszcza orańskiego, który że dla niekrzywdzenia ludzi orańskich, a bardziej niedostatku pola do orania sposobnego, nie w Orannem ale w Zorynie ma sobie wydzielone, na których robiąc do plebanii z daleka codziennie przygonione, tudzież że dla przyporzyska tak ludzi jako i bydła na noc.... Więc dla tak potrzebnych okoliczności pozwalam temu proboszczowi orańskiemu, aby na swojem własnem polu cerkiewnem, futorek sobie wybudował... Datum w Orannem die 13 mai 1757 an." Po zajęciu dóbr metropolitalnych na skarb, O. w 1795 r. darowane było Iskrze. Obecnie należy w części do Kopernickich (1605 dzieś.), w części zaś do spadkobierców Stefana Iskry (2373 dzies. wraz ze wsią Podoł). Do par. prawosł. orańskiej należą wsie Podoł, Choczewa, Zoryn i Rytne. O O. znajdujemy wzmianki w Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 386; cz. I, t. 4: 125, 126, 243, 249, 643; cz. III, t. 2: 210, 211. *J. Krz.*

Orania, część wsi Torskie, pow. zaleszczycki.

Orania (dok. z r. 1366 *Orana*), lewy dopływ Raduni, w pow. gdańskim. Przy ujściu O. leży wś Orania al. Orunia. Rzeczka ta wypływa z pobliskich wyżyn, ale w lecie wysycha. Niemcy zwą ją Beek al. Baek, t. j. strugą, ale w dokumentach z XIV w. przechowała się stara nazwa. *Ks. Fr.*

Orania, wś, ob. *Orunia.*

Oranienbaum, przez lud zwane *Rambow*, mto nad zatoką Fińską, w pow. peterhofskim gub. petersburskiej, o 39 w. od Petersburga, ma 4231 mk., 3 cerkwie, kośc. ewang., wspaniały park i piękny pałac cesarski, szkołę, zakłady dobroczynne, st. poczt., st. dr. żel. baltyckiej, przystań statków parowych. Pierwotnie fol. ks. Menszykowa, darowany przez Piotra W., który wybudował tu wspaniały pałac i nadał osadzie teraźniejsze miano, potem własność cesarska i do 1848 r. miasto powiatowe.

Oranienburg, ob. *Ranenbury.*

Oranienhof, fol. i leśnictwo, pow. poznański, poczta w Stęszewie, okr. domin. w Chmielnikach, 3 dm. i 53 mk.

Oranka, rzeczka w pow. trockim, prawy dopływ Mereczanki, do której wpada pod Oranami. Bardzo rozgałęziona, zabiera wody wielu jezior.

Oranowo, wś, pow. prużański, własność Zenowicza. Włościanie zapłacili 4341 rs. 83 kop. wykupu za ziemię.

Orany 1.) pow. augustowski, gm. i par. Bargłów, odl. od Augustowa 13 w., ma 2 dm., 14 mk. 2.) **O.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże, odl. od Wyłkowyszek 12 w., ma 8 dm., 58 mk. W 1827 r. było 6 dm., 60 mk.

Orany 1.) w dok. *Worany, Waranii*, mko rząd. na pr. brz. Mereczanki, przy ujściu rz. Oranki, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Orany, o 58 w. od Trok, 77 w. od Wilna a 25 w. od Merecza, w okolicy piaszczystej, ma 120 dm., 903 mk. (446 męż. i 457 kob.), w tej liczbie 11 prawosł., 4 mahom. i 231 żydów. Kośc. katol. p. w. ś. Michała, wzniesiony w 1780 r. z drzewa przez gen. Brzostowskiego, filialny par. Daugi, 4269 wiernych. Dalej w O. znajduje się dom modlitwy żydowski, zarząd gminny, a o 6 w. st. dr. żel. warszawsko-petersburskiej, pomiędzy Marcinkańcami (o 20 w.) a Olkienikami (o 18 w.), o 315 w. od Warszawy a 731 w. od Petersburga. Fol. skarbowy O. ma 1 dm. i 3 mk. (2 prawosł. i 1 katol.); st. dr. żel. 3 dm. i 50 mk. (19 prawosł., 10 katol., 10 ewang. i 11 żyd.). Pod O. znajduje się latem obóz artyleryi, największy w całej Rossyi, mieszczący 54 bateryi czyli 228 dział podczas pokoju a 420 w czasie wojennym. Od d. 1 maja do 15 czerwca st. stylu zbiera się tu cała artylerya polowa wileńskiego okręgu wojennego dla praktyki strzelania i doświadczeń z materyałami wybuchowemi na tutejszych rozległych piaskach, do siewu nieużytecznych, które się doskonale do tego celu nadają Za czasów Władysława Jagiełły znajdował się tu dwór książęcy, król bowiem pisał ztąd w 1416 r. w środę pomiędzy oktawą Bożego Narodzenia do w. mistrza zakonu pruskiego Michała Kuechenmeistra, w przedmiocie żądanego przezeń pasportu dla komtura gdańskiego (datum in curia nova Waranii, Kod. Dypl. Litwy Raczyńskiego, str. 197). Następnie O. były starostwem niegrodowem. Mko zbudowane zostało w XVII w. przez Brzostowskiego, podskarbiego w. litew. i sstę orańskiego. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. sstwo orańskie, daugowskie z Przełajami, Karaliszkami oraz z leśnictwem międzyrzeckiem, Rudnikami i Taraszyszkami, posiadał Michał Brzostowski, podskarbi w. ks. lit., opłacając z samego sstwa orańskiego kwarty złp. 2044 gr. 19, a hyberny złp. 850. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie Konstantemu Brzostowskiemu, wraz z sstwami puńskiem, daugowskiem i kaniawskiem. Włościanie tutejsi, po litewsku mówiący, pomimo zbyt piaszczystych gruntów, są zamożni, posiadają bowiem wiele pola, sprzedają przytem dużo chmielu, miodu i grzybów. D. 5 maja 1881 r. mko spłonęło. Dobra skarbowe Orany składały się w 1850 r. z mka O.,

30 wsi i 6 zaśc. i miały 58,780 dzies. rozległości. Okrąg wiejski O. składa się z mka O., mającego w 1864 r. 251 dusz rewiz. włościan skarbowych. Gmina O., należąca do 2 okr. pol. do spraw włośc. w Kowieńskiej Wace, oraz 4 rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. trockiego w Mereczu, składa się z 10 okręgów wiejskich: O., Mergażery, Druckuny, Przełaje, Żuraciszki, Marcinkańce, Bortele (Borciele), Girajcie, Jakańce i Bobrzyski, ma 43 wsi, 428 osad i 4282 mk. Podług spisów z 1864 r. 1476 dusz rew. włośc. skarb. i 262 włośc. uwłaszczonych. 2.) **O.** al. *Wieczki*, mały zaśc. nad rz. Swisłoczą, pow. ihumeński, przy drodze z Łapicz do Izborska, o 1 w. ku zach. od tego ostatniego miejsca; ma 3 osady; grunta lekkie, łąk obfitość, okolica poleska, bogata w dary natury. *J. Krz.—A. Jel.*

Orata, szczyt w pow. kimpoluńskim, w dziale górskim Obczyna, ma 1284 mt. wznies.

Oratów, mko nad rzeczką Żywią al. Rośką Gniłą i Neminką al. Rośką Nemińską, pow. lipowiecki, na granicy pow. taraszczańskiego, w 1 okr. pol. Ilińce, gm. Oratów, odl. 35 w. na wschód od Lipowca a 235 w. od Kijowa. Rośka Gniła tworzy tu wielki staw, mający do 2 w. długości a około 400 saż. szerokości. Na uformowanym przez staw ten półwyspie rozłożyła się główna część mka, z placem targowym, sklepami, cerkwią i kościołem katol. Ma ono 1263 mk. prawosł., 82 katol. i 386 żyd., oraz 3790 dzies. ziemi należącej obecnie do kilkunastu właścicieli, z których największą część, bo 1650 dzies., posiadają Szymanowscy, drogą kupna od Bobrowskich. Cerkiew par. Uśpieńska, drewniana, wzniesiona w 1787 r. na miejscu dawniejszej, uposażona 68 dzies. ziemi. Do par. prawosł. należy wś Łopatyn. Kośc. par. kat. ś. Stanisława Bisk., wzniesiony w 1845 r. z muru przez parafian, na miejsce dawniejszego, wzniesionego w 1765 r. przez Stanisława Wojnę Orańskiego, podczaszego czernich. Parafia katol., dek. berdyczowskiego, istnieje od 1774 r. i ma 1021 wiernych, filią w Mierzwinie i kaplicę w Żywotowie, Sołohubówce i Osiecznie, dawniej także w Łukaszówce. W O. istnieje także dom modlitwy żydowski, gorzelnia i cegielnia oraz odbywają się targi co dwa tygodnie. Miejscowość ta jest miedzą przedziałową wód, z których jedne spływają do Dniepru, drugie do Bohu. O. był z dawnych lat gniazdem rodzinnem domu Oratowskich i Kleszczewskich. Dwie te rodziny silnie się zakorzeniwszy na swych siedzibach, nie dały się ruszyć z miejsca, pomimo że większa część ziemian bracławskich, od czasu gdy ich kraj stał się polem najazdów tatarskich, zniszczona i zubożona, z czasem dała się wywłaszczyć przez tak zwanych „mocnych ludzi“ czyli optymatów z Wołynia. W 1584 r. włada, jak to widzimy z akt, jedną częścią O. Serhij Oratowski i w tymże roku oddaje on tę część swoję wnukowi Andrzejowi. Andrzej miał synów Wasyla, Bohdana i Seweryna. W 1630 r. d. 29 list. bracia Wasyl, Bohdan i Seweryn Oratowscy, wraz ze Stefanem Kublickim i Hryhorym Juszkowskim podzielili się częścią O. i wioską Starym Oratowcem (Op. Akt Kiewsk. Cent. Archiw., № 14, str. 53). W 1640 r. mają swoje „sortes“ na O.: Iwan Oratowski, syn Wasyla, i dwóch synów Seweryna: Wasyl i Seweryn. Drugą zaś połowę tegoż O. posiada jednocześnie Stefan Kleszczewski. Ale w 1648 t. wybuch Chmielnickiego sprowadził na O. klęskę. Po pięciodniowym szturmie „miasteczko Oratów“ zostało wzięte przez Kozaków i Tatarów, zamek zburzony a domy mieszkańców zrabowane i spalone. Ślady zamku w wałach obwodowych są i dziś jeszcze widoczne. Odtąd zainstalowali się tu Kozacy. O. przestał już być siedliskiem swoich dziedziców. Ale za „ruiny“ miejsce to zostało ogołocone zupełnie z ludności. Około zaś 1713 r., gdy właściciele ziemscy zaczęli wracać do swoich pustek, wtedy i Oratowscy wrócili do O. W 1765 r. O. dostaje się w spadku po Oratowskich Stanisławowi Orańskiemu, chor. czernichowskiemu, który przez założenie słobody półwolnej, pobudził miasteczko do życia. R. 1784, gdy córka tegoż Stanisława Orańskiego, Antonina, wyszła za Antoniego Pułaskiego, O. przeszedł w dom Pułaskich. Antoni Pułaski tytułował się: „na Pułaziu, warecki, szereszeński sstа; rotmistrz kawaleryi narod.; na kluczach: Hołobeckim, Derażeńskim, Oratowskim, Torskim etc. dziedzic“. Był on synem Józefa Pułaskiego, ssty wareckiego, a bratem Franciszka Ksawerego, marszałka konfederacyi Barskiej, który poległ walecznie pod Łomazami i Kazimierza, bohatera tejże konfederacyi. Ale Antoni nie poszedł torem ojca i braci swych. Wprawdzie w młodości walczył on w szeregach konfederackich, ale wzięty następnie do niewoli i zesłany do Kazania, w wojnie podczas buntu Puhaczewa odznaczył się i wziął w nagrodę 2000 dukatów rocznej pensyi, ze stopniem generał lejtenanta w wojsku regularnem. Po upadku konfederacyi Barskiej, wróciwszy do kraju, sprzyjał sejmowi czteroletniemu, ale po upadku konstytucyi 3 maja uczynił akces do konfederacyi targowickiej, był obrany marszałkiem wołyńskim i otrzymał stopień generał majora wojsk Rzpltej. Na sejmie grodzieńskim, kiedy Szczęsny Potocki wyjechał do Petersburga jako poseł, Antoni Pułaski, na żądanie Siewersa, został zastępcą tegoż Potockiego na marszałkostwie konfederacyi. W końcu tenże Antoni Pułaski, według Bartoszewicza, doszedł do godności hetmana poln. koron-

nego. Był to człowiek ambitny, intrygant polityczny. Pod starość zeszedł z widowni i zamieszkał na Wołyniu. Po śmierci jego w 1803 r. wdowa oddała O. synowi swemu Kazimierzowi, rotmistrzowi wojsk rossyjskich, ale ten cały majątek rozproszył i w 1824 r. na mocy eksdywizyi O. stał się własnością kolokatorów. Właścicielami największej części tych dóbr zostali Bobrowscy. Do O. należały Zarudzie i Kazimirówka (dziś własność Tadeusza Bobrowskiego). *Edward Rulikowski.*

Oratówka, wś nad rzką Osieczną, pow. lipowiecki, w 1 okr. pol. Ilińce, gm. Oratów (o 4 w.), wśród lasów położona, na granicy pow. taraszczańskiego, ma 428 mk. i 1100 dzies. ziemi. Cerkiew pod wez. Podwyższenia Krzyża św., drewniana, niewiadomej erekcyi, uposażona 40 dzies. ziemi. Należała niegdyś do dóbr oratowskich, Puławskich, obecnie Kozickich. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 143; cz. VI, t. 1, dodatki: 66, 68. *J. Krz.*

Oratyk, góra lesista w połud.-wschodniej stronie gm. Krościenka, pow. dobromilski, pod 40° 21′ 30″ wsch. dłg. g. a 49° 26′ płn. sz. g., między pot. Stebnikiem (od zach.) a Rudawką (od wsch.), dopływami Strwiąża. Stoki płn. opadają do Strwiąża, a płd. do Nanowskiego potoku. Ku płn. spływają potoki Maksymów i Kraśniaczka, pierwszy do Strwiąża, drugi do Stebnika; a ku płn.-wsch. pot. Łużek i Zahajków do Rudawki. Wznies. 642 mt. Na płn. od niego wznosi się między pot. Maksymowem a Rudawką szczyt Ostrykowiec (605 mt.), a na południe od O. szczyt bezimienny (668 mt.). *Br. G.*

Orawa *Wielka*, fol., pow. mohylewski, własność Boguszewskiego; gorzelnia zatrudniająca 7 ludzi, przerabiająca w ciągu 169 dni po 21 pudów mąki i 131 pudów kartofli dziennie i produkująca 403,333 stopni spirytusu.

Orawa, rzeka górska. Na granicy gmin Zadzielska, Krasnego i Smorza (od zach.) a Dołżek, Krywego i Poharu, w pow. turczańskim i stryjskim, ciągnie się od ujścia Dołżanki do Zawadki na płd.-wsch. aż po Tucholkę, grzbiet lesisty Dołżki al. Dauszki (1058 mt. i 1037 mt.). Po stronie wsch. tego pasma legła w kotlinie między tem pasmem a sąsiedniem wschodniem, Zwininem zwanem, wieś Pohar (pow. stryjski). Płn.-zachodni jej obszar zajmują lasy, południowy Haj, północny Chochonówka. Z tych dwóch lasów wypływają potoczki, te połączywszy się tworzą pot. Orawę, który wspomnianą kotlinę w nagłych spadach podąża przez Pohar do wsi Orawy na płd.-wschód. Tu nagle wykręca się na płn.-wsch., opływając płd. stoki pasma Zwinina, a minąwszy O. podąża przez środek obszaru Koziowy do Korostowa, gdzie poraz ostatni zwraca się na wschód, uchodząc na obszarze Skola do Oporu z lew. brzegu. Przyjmuje liczne dopływy od praw. i lew. brzegu. Najznaczniejsze z nich od praw. brzegu są pot.: Wołosiański, Krywizwir, Ozorec, Horbowy, Bacheński, Chominiec Wyżni i Niżni. Wszystkie one płyną od płd.-wsch. na płd.-zach. Dopływy z lew. brz. płyną od płn.-zach. na płd.-wsch., jako to: Orawczyk, Roztoczyna, Kropiwny, Kamionka, Wielki, Sekulski i Butywla z licznymi dopływami. Dolina, którą podąża O., jest wąską, zwartą obustronnie wysokimi i lesistymi działami górskimi, jako od lew. brz. wznoszą się Kiczera, Kropiwna (1020 mt.), Sekul (1048 mt.) i Korczanka (1180 mt.); od praw. brzegu: Ostry (1026 mt.), Jarowiszcze (909 mt.), Solagan (949 mt.), Omneha (1068 mt.), Kreminny (1137 mt.) i Kijowiec (1064 mt.), tworząc dział wodny między O. a Oporem. Długość biegu $22^1/_2$ klm. Spad wód wskazują cyfry: 800 mt. (źródła), 726 mt. (kościół w Poharze), 698 mt. (kościół w Orawie), 637 mt. (płd. kraniec Koziowej), 610 mt. (kościół w Koziowej), 510 mt. (ujście Wielkiego), 499 m. (ujście Butywli), 468 mt. (ujście do Oporu). Doliną tego potoku wiedzie gościniec stryjsko-munkacki; tędy także, t. j. doliną Oporu i Orawy pójdzie kolej beskidzka, którą już do Skola doprowadzono (1886). Por. *Opór.* *Br. G.*

Orawa, rus. *Oriawa*, wieś, pow. stryjski, 56 klm. na płd.-zach. od Stryja, 23 klm., od sądu powiat. w Skolem, 6 klm. od urz. poczt. w Koziowej. Na płn.-zach. leży Pohar, na płn.-wsch. Orawczyk i Koziowa, na wsch. Ryków, na płd.-wsch. Pławie, na płd. zach. kol. Annaberg. Płn. część wsi przepływa pot. Orawa, od płn.-zach. z Poharu na płd.-wsch. a potem na płn.-wsch do Koziowej, i zabiera w obrębie wsi z obu boków małe strugi. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Orawy. Na prawym brzegu wznoszą się lesiste góry: Kiczerka do 1128 mt. i Dauszki do 1058 mt. (znak triang.) na granicy płd.-zach., a na lew. brz. Zwiniów 985 mt. (znak triang.). Na płn.-wsch. granicy wznosi się na praw. brz. Orawy Ostróg do 936 mt. Własn. więk. (hr. Kinsky'ego) ma roli or. 29, łąk i ogr. 8, past. 3, lasu 45 mr.; wł. mn. roli or. 1010, łąk i ogr. 1681, past. 688, lasu 612 mr. W r. 1880 było 667 mk. w gminie (między nimi 4 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Skolem, gr.-kat. w miejscu, dek. skolski, archidyec. lwowska. Do par. należy Pohar. We wsi jest cerkiew pod wez. ś. Michała i szkoła etat. 1-klas. i dwa młyny: Dolisznyj i Horisznyj. Ludność należy do górskiego rodu Tucholców. *Lu. Dz.*

Orawa, zamek i hrabstwo, ob. przy końcu litery O.

Orawczyk, rus. *Oriawczyk*, wś, pow. stryjski, 55 klm. na płd.-zach. od Stryja, 19 klm. od sądu pow. w Skolem, 4 klm. od urz. poczt.

w Koziowej. Na płn. leży Tysowiec, na wsch. Huta (część Korostowa) i Koziowa, na płd. Orawa, na płd.-zach. Pohar, na płn.-zach. Myta (w pow. turczańskim). W zach. stronie wsi powstaje Orawczyk, dopływ Orawy i płynie w kierunku wsch. a potem płd.-wsch. do Koziowej, przyjmując z obu brzegów liczne dopływy, z których najznaczniejszy Orawica z lew. brzegu. W płn.-wsch. lesistej stronie powstają dwa potoki: Panaszówki i Namitny, a z ich połączenia powstaje pot. Kamionka, płynący na płn.-wsch. do Korostowa, gdzie wpada do Orawy. Na lew. brzegu Orawczyka wznosi się Belasinka do 966 i 975 mt. i Selowatka do 904 mt., a nieco dalej ku płn.-wsch. ciągnie się od płn.-zach. na płd.-wsch. krótkie pasmo górskie ze szczytem Magurą 1122 mt. wys. (znak triang.) i opada na płn.-wsch. za biegiem Panaszówki i Namitnego, a na krańcu płn. wznosi się lesista Pliszka ze szczytem 1073 mt. Wzdłuż granicy płd.-zach. ciągnie się w tym samym co i Kozie kierunku pasmo górskie Zwinin, ze szczytem 1038 mt., a na płn. od niego Mlatka do 946 mt. i Kiczera do 994 mt. W wąskiej dolinie Orawczyka (755 mt. na zach. 704 mt. w środku, 644 mt. na wsch.) leży większa część zabudowań. Część wsi na zach. położona zwie się „Roztoki Pławiańskie“ al. „Roztoka pod Mytów“, a część leżąca w dolinie Orawicy „Roztoki Soloboskie“ al. „Solobczyk“ al. „Roztoka pod Tysowcem“. Własn. więk. (hr. Kinsky'ego) ma łąk i ogr. 8, past. 7, lasu 793 mr.; wł. mn. roli or. 1291, łąk i ogr. 511, past. 1377, lasu 136 mr. Gleba gliniasto-kamienista, sucha i zimna, rodzi nieco owsa. Na nawozie rodzi się ozime żyto i rośnie dobra trawa. W r. 1880 było 804 mk. w gminie (między nimi 4 rzym.-katol.). Par. rzym.-katol. w Skolem, gr.-katol. w miejscu, dek. skolski. Do par. należy Tysowiec. We wsi są dwie cerkwie: paraf. pod wez. ś. Mikołaja i filial. pod wez. Objawienia Pańskiego. Jedna, w r. 1862 odnowiona, leży w górnej, a druga w dolnej części wsi. Obie są drewniane, z trzema kopułami. Jest także szkoła niezorganizowana, istniejąca od r. 1858. W lustracyi dóbr skolskich z r. 1738 (papiery parafialne) czytamy, że założycielem tej wsi był kniaź Konstantyn Ostrogski w r. 1592. Zdaje się jednak, że ludność osiedliła się tu już wcześniej, a kniaź Ostrogski doprowadził we wspomnianym roku do ładu podział gruntów między osadnikami i nadał „kniaziowi“ (tak i dziś jeszcze wójta nazywają) dwa łany a parochowi łan jeden (czyt. „Nikotoryi scła Hałyckoj Rusy p. Płoszczańskiego, Literaturnyj Sbornyk, Lwów 1870, str. 84). *Lu. Dz.*

Orawice, grupa domów w gm. Poronin, pow. nowotarski.

Orawka, wś, hr. orawskie (Węgry), pow. i dystrykt trzciański, nad Orawą Czarną, przy gościńcu z Galicyi przy Spytkowice i Jabłonkę do Trzciany i Twardoszyna. Orawa Czarna płynie z płn. na płd. i dzieli obszar na połać zachodnią i wschodnią. W wsch. części wznosi się Kuligowa rola (690 mt.) i rozpościera grupa chat Studzienki (Studanki); część zach. więcej górzysta i lesista; na zach. granicy góra Groń (798 mt.). Od zach. graniczy O. z Zubrzycą Dolną, od płn. z Podwilkiem, od wsch. z Podszkłem, od płd. z Jabłonką. Obszar ma 1894 kwadr. sążni katastr.; dm. 150, mk. 680 (r. 1880). Jest tu kościół łac. p. w. ś. Jana Chrzc., leży 677 mt. npm. Fundowany r. 1658. Stare metryki kościelne zgorzały r. 1825; jedynie metryki zmarłych sięgają r. 1777. Według szem. dyec. spisk. z r. 1878 było dusz rz.-kat. 650, nieun. 57, żyd. 12, ogółem 721. Sąd pow. Trzciana, st. p. Jabłonka. *Br. G.*

Orazana, nazwa *Horożany* (pow. rudecki), używana w dokumentach z XVI w.

Orątki 1.) al. *Guminy Orątki*, wś i fol., pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin, odl. 21 w. od Kutna, 6 w. od Pniewa, st. dr. żel. warsz.-bydg. Ma 17 dm., 227 mk. W 1827 r. było tu 11 dm., 108 mk. Fol. Guminy O. z awuls. Kazanki i wsią Guminy O., nabyty w 1875 r. za rs. 41,750, rozl. mr. 560: gr. or. i ogr. mr. 399, łąk mr. 138, past. mr. 2, nieuż. i place mr. 21; bud. mur. 14, drewn. 8; płodozmian 4-polowy; pokłady torfu. Wś Guminy O. os. 18, z gr. mr. 10. 2.) **O.**, w dok. *Oranthki*, kol., pow. łęczycki, gm. Balków, par. Piątek, odl. od Łęczycy w. 22; dm. 11, mk. 180. Według Lib. Ben. Łask. (II, 420) były tu same łany kmiece, dające dziesięcinę na stół arcybiskupi (gniezn.) a plebanowi w Piątku tylko kolędę. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O., w par. Piątek, była własnością Jakóba Puczka, mającego 2 łany i 4 kolonistów, oraz Stanisława Puczka mającego 2 łany puste (Pawiński: Wielkop., t. II, 57). *Br. Ch.*

Orce al. *Oreckie*, jezioro w pow. dzisieńskim, gm. Miory, leży nad nim wś Orce, fol. i dobra Nowydwór, oraz zaśc. Dziechciary i Dziedok.

Orce, wś nad jeziorem t. n., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i par. Miory, okr. wiejski Bogudzięki, o 8 w. od Mior, 32 w. od Dzisny, 30 w. od Balbinowa i 20 ½ w. od st. poczt. Przydrujki. Ma 10 dm., 124 mk. (54 męż. i 70 kob.), prawie wyłącznie katol., 396 mr. ziemi. Grunta urodzajne, przeważnie gliniaste; włościanie dość zamożni. Należy do dóbr Bogudzięki, Wołosowskich. *M. Dob.*

Orchol, na mapie Chrzanowskiego *Warchoł*, os. wiejska, pow. gnieźnieński, o 8 klm. na płn. wsch. od Gniezna, par., poczta i st. dr. żel. Gniezno, okr. wiejski w Wełnicy, 3 dm. i 26 mk.

Orchów, w dok. *Rchów*, wś i fol., pow. łaski, gm. i par. Łask; wś ma 24 dm., 164 mk., ziemi włośc. 199 mr.; fol. 3 dm., 6 mk. i 990 mr., w tem 400 mr. roli. O. wchodził w skład dóbr Łask. W 1827 r. było tu 15 dm., 105 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 448) dziesięcina z łanów folwarcz. szła dla prepozytury przy kollegiacie w Łasku, zaś z łanów kmiecych dla kanclerza kapituły w Gnieźnie. Według regest. pobor. z 1552 r. Rchów należy do par. Marzenin, posiada młyn, $5^1/_2$ łanów kmiecych i 8 kolon. W 1576 r. podany znowu w parafii Łask (Pawiński: Wielkop., II, 238, 242). *Br. Ch.*

Orchowe Jezioro al. *Orchowo* al. *Rudzickie Jezioro*, niem. *Ruden-See*, jezioro, na płd.-zach. od Kębłowa, łączy się od płn. z jez. Wilczem, od płd. z jez. Sławskiem na Szląsku, a od wsch. z kanałem Oberskim, wypływającym z jeziora O. Obrzyca odprowadza wody jego do Odry; granicę szląsko-wielkopolską pociągnięto przez sam środek jeziora; nad wybrzeżem jego północnem leżą w pow. babimoskim wsie Rudnia, Wilcze i Ujście Górne. Przed r. 1311 nadanem było to jezioro klasztorowi oberskiemu, który na niem posiadał różne jazy. *E. Cal.*

Orchówek, os. miejska, przedtem miasteczko, pow. włodawski, gm. Włodawa, par. Orchówek, leży niedaleko Bugu, w nizinie nadrzecznej, w odl. 2 w. od Włodawy, w pobliżu jeziora mającego 10 mr. obszaru i wodę żółtą, gorzką. Posiada kościół paraf. mur., cerkiew, szkołę począt., 83 dm., 688 mk. i 3387 mr. ziemi do mieszczan należącej. W 1827 r. było tu 80 dm., 431 mk., a w 1862 r. 81 dm. (2 mur.) i 493 mk. Przeszłość tej osady mało znana. W początkach XVII w. należał O. do Iwickich, potem do Drohojewskich. Teofila z Leszczyńskich Drohojewska założyła tu klasztor augustyanów i zbudowała drewniany kościół. Przeor klasztoru ks. Koterba wzniósł ze składek w 1780 r. nowy murowany kościół o dwóch wieżach. Klasztor augustyanów zniesiony został w 1864 r. Cerkiew pounicką wzniosła 1673 r. Teofila Drohojewska. Osada sama jako miasteczko miała w obecnem stóleciu wspólny zarząd z pobliską Włodawą. Jarmarki nie bywały tu wcale, tak że O. niczem się od wsi nie różni. Należał w ostatnich czasach do dóbr Aug. hr. Zamoyskiego. *Br. Ch.*

Orchowice, rus. *Orchowyczi*, wś, pow. mościski, 23 klm. na płd.-wsch. od Mościsk, 10 klm. od sądu pow., urz. poczt. i st. kol. w Sądowej Wiszni. Na zach. leży Makuniów, na płn.-zach. Hołodówka, na płn. Nikłowice, na płn.-wsch. Milczyce, na wsch. Uherce Wieniawskie, na płd. Woszczańce (obie w pow. rudeckim). W stronie płd. wznosi się wzgórze Mohylice do 300 mt. i łączy się na wsch. ze wzgórzem Kotyliczek (ob.), a na płn. stoku tych wzgórz powstaje pot. Kotyliczek i płynie przez wschodnią część obszaru na płn. do Milczyc, gdzie wpada do Wiszni. Na płd. stoku Mohylic powstaje inna mała struga i płynie na płd. do Woszczańca, a następnie wpada do Wiszenki. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru (312 mt., znak triang.). Własn. więk. tu i w Hołodówce ma roli or. 484, łąk i ogr. 71, past. 10, lasu 669 mr.; wł. mn. roli or. 766, łąk i ogr. 179, past. 48, lasu 1 mr. W r. 1880 było 567 mk. w gm., 70 na obszarze dwor. (między nimi 54 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Milczycach, gr.-kat. w Nikłowicach. We wsi jest cerkiew pod wez. ś. Jerzego i szkoła etat. 1-klas. O. są gniazdem rodziny Orchowskich herbu Nałęcz (Siarczyński, rkp. Ossol., № 1829). *Lu. Dz.*

Orchowiec, wś i fol., pow. krasnostawski, gm. i par. Gorzków. W 1827 r. było tu 40 dm., 273 mk. Fol. O. z wsiami: O., Majdan Gliniska i Majdan Bogusław, rozl. w 1866 r. mr. 1163: gr. or. i ogr. mr. 750, łąk mr. 24, lasu mr. 355, zarośli mr. 18, nieuż. mr. 16. Wś O. os. 66, z gr. mr. 668; wś Majdan Gliniska os. 13, z gr. mr. 91; wś Majdan Bogusław os. 15, z gr. mr. 109.

Orchowiec al. *Orchówko*, wś, pow. mogilnicki, o 12 klm. na płd.-zach. od Gębic, par. i poczta w Orchowie, st. dr. żel. w Trzemesznie o 18 klm.; ma 12 dm., 117 mk., 20 kat. i 97 prot. W XVI w. stała pustkami, około 1793 r. należała do Kajetana Mlickiego.

Orchowo (*Orłowo*), bagna w puszczy białowieskiej, z których bierze początek Narew (ob.).

Orchowo, w dok. *Rchowo*, wś kośc., fol. i okr. domin., pow. mogilnicki. Leży na pół drogi między Powidzem i Gębicami; par. i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Trzemesznie o 19 klm. O. było dawniej miasteczkiem i płaciło około 1620 r. szosu 9 złp. 5 gr.; część O. należała około 1580 r. do Wawrzyńca Turzyńskiego, a druga do Oboźnickich. Regestra poborowe z 1620 r. wymieniają Stanisława Czarlińskiego i Jana Gorazdowskiego. Kościół założył tu i uposażył r. 1369 Mikołaj z Woli i Orchowa, chorąży gnieźnieński; erekcyą potwierdzili r. 1446 Jan i Stanisław Orchowscy. W miejsce starego wystawiła nowy kościół z drzewa r. 1790 Petronela z Gałczyńskich Mlicka, dziedziczka ówczesna. W pierwszej połowie XV w. istniała altarya przy kościele; w 1444 r. skarży się Jan, pleban miejscowy, przed konsystorzem na rządcę O., że mu zabrał dom do altaryi należący, wyrzuciwszy ludzi jego i osadziwszy swoich, oraz o 2 zagrody, które sobie przywłaszczył. Za czasów Łaskiego tworzyły parafią O.: Myślątkowo, Orchowiec, Orchowo i Wola czyli Wólka Orchowska; pó-

żniej przybyły: Dąbrowa, Grabowiec, Karczewko, Podlesie i Siedluchno. Z O. pisali się Bartek w r. 1378 i wspomniony już Mikołaj między r. 1369 i 1380. Wykopano tu sprzączkę bronzową i olbrzymie naramienniki. Wieś O. ma 15 dm. i 144 mk., 130 kat. i 14 prot. Dominium z probostwem ma 23 dm. i 368 mk. Obszaru włącznie z folw. Dąbrowa i Wólka Orchowska, 1264·94 ha, t. j. 1087·25 roli, 117·36 łąk, 24·10 nieuż. i 36·23 wody. Czysty dochód grunt. 8325 mrk.; gorzelnia parowa i młyn. Właścicielami byli kolejno: Kajetan Mlicki około r. 1793, Miaskowscy około r. 1845, następnie Moraczewscy. Obecnie należy O. do barona Graevego. Klucz orchowski składał się niegdyś z następujących folwarków: Linowiec, Mlice, Orchowiec, Orchowo, Osowiec, Suszewo, Dąbrowa i Wólka Orchowska. Okrąg domin. stanowią: Dąbrowa, Orchowo i Podlesie; cały okrąg ma 30 dm. i 425 mk., 399 kat. i 26 prot. O. parafia, dek. zbarski, miała w 1873 r. 910 dusz. *E. Cal.*

Orchowska Dąbrowa, niem. *Dombrowo*, fol., pow. mogilnicki (ob. t. I, 928, Nr. 9), o 9 klm. na płd. od Gębic; par. i poczta w Orchowie, st. dr. żel. w Mogilnie o 16 klm., ma 5 dm. i 138 mk. Należy do dóbr orchowskich.

Orchowska Wólka, dok. *Wola*, wś i fol., pow. mogilnicki, o 10 klm. na płd. od Gębic, par. i poczta w Orchowie, st. dr. żel. w Mogilnie o 16 klm.; 12 dm. i 118 mk., 64 kat. i 54 prot. Fol. należący do dóbr orchowskich nie tworzy odrębnej całości. Kościół, o którego losach nic nie wiadomo, założył tu Mikołaj z Woli i Orchowa w r. 1369. Między r. 1380—1388 pisał się z Woli Jasiek, skarbnik kaliski; r. 1390 sprzedała Święchna tę wieś Jędrzejowi z Grabienic; za czasów arcybiskupa Łaskiego stała Wólka pustkami. *E. Cal.*

Orcupowice, niem. *Orzupowitz*, wś, pow. rybnicki, par. Rybnik, szkoła katol.; ludność katolicka. Do O. należy Wawok młyn wodny.

Orcza, strumień w pow. ihumeńskim, lewy dopływ Świsłoczy, do której wpada o 23 w. od jej ujścia.

Orcza, wś nad rzką t. n., lewym dopł. Świsłoczy, na płd. krańcu pow. ihumeńskiego, przy gościńcu z Wiaz do mka Chołuja, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. pohorecka, ma 14 os.; miejscowość małoludna, polesk. *A. Jel.*

Orczki, fol., gm. Borek, pow. dąbrowski, na płn. od wsi, przy drodze z Borek do Maniowa. *Br. G.*

Orczów, wś, pow. kielecki, gm. i par. Łopuszno, ma 6 osad i 109 mr. W 1827 r. było tu 4 dm., 18 mk. Wchodziła w skład dóbr Łopuszno.

Orczuchy, wś i os. leś. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Brzeźnica, par. Dworszewice. Ma 4 dm., 24 mk., 59 mr. ziemi włościańs. i 4 mr. dwor. W 1827 r. było tu 3 dm., 12 mk. Wchodziła w skład dóbr Jajki.

Orczyk al. *Lipianka*, rzeka w gub. charkowskiej i połtawskiej, prawy dopływ Oreli, lewego dopływu Dniepru. Długa 66 wiorst, porzecze osiadłe.

Orda, wś nad bezim. strumieniem, w zach.-płd. stronie pow. słuckiego, w 2 okr. polic. kleckim, w miejscowości bezleśnej, płaskiej, w gruntach dobrych szczerkowych, ma 23 osad pełno nadziałowych. Włościanin Korycki posiada tu 5 włók gruntu. *A. Jel.*

Ordangen, łot. *Urdange*, fol. dóbr pryw. Urseken, w okr. hazenpockim, pow. grobińskim, par. durbskiej (Kurlandya).

Ordasze 1.) wś nad rz. Łostajką, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Krewo, okr. wiejski Wierbuszki, o 7 w. od gminy a 32 w. od Oszmiany, 9 dm., 126 mk., w tej liczbie 95 prawosł. i 31 katol. (46 dusz rewiz.); należy do dóbr Łostaje, Sułkiewiczów. 2.) **O.**, wś szlach., tamże, o 20 w. od Oszmiany, 3 dm., 26 mk. kat. 3.) **O.**, zaśc. szlach., pow. trocki, w 2 okr. polic., o 38 w. od Trok, 1 dm, 15 mk. katol.

Ordat', wś, pow. horecki, gm. horodyszczeńska, 56 dm., 451 mk., z których 28 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory.

Ordland, pustkowie, należące niegdyś do starostwa odolanowskiego.

Ordonauz, pols. *Nowa Nędza*, posiadłość w pow. babimoskim, zlała się z Mochami.

Ordówka, wś na praw. brzegu Berezyny, pow. orszański, gm. chłystowska, ma 20 dm. i 149 mk. W pobliżu wsi O. oraz wsi: Berezyny, Badunowa i Rachmanów znajduje się błoto zwane Radomski Moch, długie do 12 a szerokie do 3 wiorst i zajmujące do 3750 dzies. przestrzeni.

Ordowo, jezioro na granicy pow. newelskiego i horodeckiego, 7·5 w. kw. rozl. Z niego wypływa rz. Jemienka, dopływ Łowaci.

Ordyńce 1.) wś u źródeł rz. Rosi, pow. berdyczowski, ma 82 dm., 860 mk., 2777 dzies. ziemi. W 1741 r. było tu 45 osad. Cerkiew drewniana św. Jana Bohosłowa, wzniesiona w 1852 r. na miejsce dawniejszej z 1730 r., uposażona 42 dzies. ziemi. Wraz ze wsią Sopin należy do Jaroszyńskich, dawniej własność Wiśniowieckich, jak się okazuje z tego, że w 1741 r. był tu proboszczem paroch Daniel, prezentowany przez Teofilę ks. Wiśniowiecką. Rzeka Roś bierze początek na polach wsi O. oraz w lasach wsi Czeremoszne. O 3 w. na zachód od wsi ciągnie się z płn. na płd. wododział dopływów Bohu i Dniepru. 2.) **O.**, w dok. *Jurdyńce*, wś u źródeł rz. Połkwy, pow. starokonstantynowski, par. Bazalia, na płn.-wsch. od Bazalii, ma 89 dm. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291. *J. Krz.*

Ordynka, rzeka, dopływ Meży, w pow. porzeckim gub. smoleńskiej. Przy ujściu O. leży tak zw. Ordyńska pustelnia, mająca dwie monasterne cerkwie, którą wzniósł 1720 r. smoleński szlachcic Papłoński.

Ordynki *Wielkie* i *Małe*, dwie wsie, stanowiące właściwie przedmieście miasta Narwi, w pow. bielskim gub. grodzieńskiej.

Ordyszewskie, jezioro w pow. orszańskim, w gm. wysockiej, o 3 w. od sioła Iwańkowa; ma kształt prawie okrągły, około 1 w. w średnicy i zajmuje prawie 104 dzies.; głębokość dochodzi do 8 saż. Brzegi niskie, piaszczyste pokryte oczeretem i lasem mieszanym; dno ilaste, pokryte roślinnością. Wypływa z niego potok Ordeżanka. Rocznie poławia się do 80 pudów okoni, płoci i karasi.

Ordyszki, dwa dwory, pow. rossieński, par. widuklewska; jeden należy do Wolmerowej, drugi do Mikuckiego.

Ordzieja, wś nad rz. Wilią, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica, okr. wiejski zawilejski, o 15 w. od gminy a 42 w. od Oszmiany, 9 dm., 69 mk., w tej liczbie 35 prawosł. i 34 katol. (31 dusz rewiz.); należy do dóbr Zaleś, ks. Ogińskich.

Ordziewicze, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Kucewicze, o 9 w. od gminy a 13 w. od Oszmiany, 5 dm., 35 mk. katol. (w 1864 r. 23 dusz rewiz.); własność Ważyńskich.

Ordów, rus. *Ordiw*, wś, pow. kamionecki, 34 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 17 klm. od sądu pow. w Radziechowie, tuż na płd. od urz. poczt. w Byszowie. Na wschód i płd. leży Suszno, na zach. Rozdziałów, na płn. Byszów (obie w pow. sokalskim). Wieś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem potoku, płynącego od wschodu ze Suszna i podążającego pod nazwą Młynówki do Białegostoku, dopływu Bugu. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru, na lew. brz. tego potoku. Na płd.-zach. od nich wznosi się wzgórze Ordów do 227 mt. (znak triang), na płd. Kromorz do 229 mt. Na płn.-zach. leży las Brzezina. Własn. więk. ma roli or. 315, łąk i ogr. 87, pastw. 15, lasu 35; wł. mn. roli or. 661, łąk i ogr. 129, pastw. 77 mr. W r. 1880 było 431 mk. w gm., 34 na obsz. dwor. (między nimi 218 obrz. rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Stojanowie, gr.-kat. w Susznie. We wsi cerkiew pod wezw. św. Łukasza ewangielisty, szkoła filialna i kasa pożyczk. gm. z kapit. 303 zł. w. a. Dyplom wydany w Sokalu w r. 1426, mocą którego Ziemowit Trojden i Władysław, książęta mazowieccy, rozgraniczyli posiadłości Gotharda z Falencic między Sokalem a Radziechowem leżące, wymienia wś Ordów (czyt. Papée: Zabytki przeszłości miasta Bełza. Lwów, 1884, str. 17). *Lu. Dz.*

Ordzin 1.) w dok. *Ordzyno*, majętność, pow. pleszewski, o 8 klm. na południe-wschód od Pleszewa, par. w Kuczkowie, poczta i st. dr. żelaz. w Pleszewie, 3 dm., 51 mk. katol., obszaru 103·68 ha: 95·45 roli, 5·72 łąk, 2·51 nieużyt.; czysty dochód gruntu 1,154 mrk.; właściciel Teodor Kutzner. O. na początku XVI w. stało pustkami (Łaski Lib. Ben., II, 49). Wykopano tu młot kamienny. 2.) **O.**, fol. ordynacyi obrzyckiej, pow. szamotulski, o 7 klm. na południe-wschód od Wronek, par. w Słopanowie, poczta i st. dr. żel. w Wronkach, okr. domin. w Obrzycku, 10 dm., 185 mk., obszaru 605 ha. W 1580 r. O. był własnością Macieja Ordzińskiego, który posiadał tu 15 łanów kmiecych, 8 zagrod., 2 komorników (Pawiński, Wielkop. I, 34). *E. Cal.*

Ordziszki 1.) zaśc. szlach. na lewym brz. Wilii, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Muśniki, o 5 w. od gminy a 44 w. od Wilna, 5 dm., 55 mk. katol. (22 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dukszty. 2.) **O.**, fol. nad rzką Okipką, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. i par. Butrymańce, okr. wiejski Ajciuny, ma 1 dm., 12 mk., 2 prawosł. i 10 kat. Dziś skarbowy, dawniej Kozakiewiczów, którzy w 1850 r. mieli 300 dzies. ziemi. Od O. do Mitkiszek znajdują się liczne kurhany. *J. Krz.*

Ordzowiany, węg. *Ordzovján* al. *Ragyóc*, z folw. Orłowcem i pustami Jankowcem i Nameszke, wś słow., hr. spiskie (Węgry), pow. lewocki, dystrykt właski. Na wschód leżą Biacowce (Mindszent), na płn. Podprocz, na zach. Kolbach. Zachodnią granicę tworzy pot. Margeczański, nad którym leżą Wyżni i Niżni młyn i pusta Nameszke; w płn. stronie górzystej i lesistej wznosi się szczyt Żolnak (863 mt.), od którego na płd. wsch. ciągnie się grzbiet, Baba-hora zwany (863 mt.). W 1880 r. było 72 dm., 371 mk.; obszar 2352 kwadr. sążni katastr. Należy do par. łac. w Biacowcach, ma kościół filialny p. w. św. Antoniego. Według szem. dyec. spiskiej z r. 1878 było tu dusz rz.-kat. 375, nienu. 51, razem 426. Sąd pow. w Podhradziu, urząd podatk. w Lewoczy, st. poczt. w Podhradziu. *Br. G.*

Oreb, rzeczka, powstaje w płd. stronie wsi Czukwi, w pow. samborskim, z połączenia kilku strug, spływających z lasu Jedlinka pod Kruszyną (400 mt.). Płynie na płn. przez wieś Czukiew, zachodni obszar Uherca Zaplatyńskiego, gdzie zwróciwszy się na płn. wsch., przechodzi na obszar Radłowic, przecina gościniec i drogę kolei żelaznej, a zasiliwszy się wodami pot. Uherce, zlewa się do Dniestru z praw. brzegu. Długość biegu 12 klm. Ujście 293 mt. Z lew. brzegu przyjmuje Słonicę.

Orechow (*Oriechow*), mto nadet. w pow. berdiańskim, gub. tauryckiej, nad rz. Konką, o 317 w. od mta gubern., ma 5567 mk., 2 cer-

kwie, dom modlitwy żydowski, znaczny wyrób kożuchów, 19 fabryk skór, oleju i garncarskich, handel dość obszerny, targi i jarmarki ożywione, zbyt na płody rolnicze dochodzi do 400000 rs. Pierwotnie osada Tatarów, potem Kozaków Zaporoskich, (w pobliżu znajdowała się siedziba tychże Wielki Ług), miasto od 1801 r.; st. pocztowa.

Orechowiec, ob. *Orechwatyca.*

Orechówka (*Oriechówka*), jezioro, pow. homelski, rocznie poławia się do 51 pudów szczupaków, leszczy, okoni i płoci.

Orechownia (*Oriechownia*), jezioro w pow. homelskim, w pobliżu wsi Fedorówki, zajmuje 42 dzies. przestrzeni.

Orechowo al. *Arechowo*, małe bagniste jezioro w pow, pińskim, wśród obszernych lesistych moczarów, w okolicy pomiędzy wsiami: Kuchcze i Wólka-Rzeczycka, ma około 7 mr. obszaru. *A. Jel.*

Orechwatyca, zwana też *Orechowiec*, *Orechowatka*, *Horohowatka*, rzeczka w pow. skwirskim, bierze początek na gruntach wsi Rewucha, przepływa pod wsiami: Topory, Rohacz, Morozówka, mkiem Nowochwastów, dalej wsiami Babin, Skibińce i pod wsią Borszczajówką uchodzi od lewego brzegu do Rosi, pomiędzy rzkami Samcem a Krasnym Stawem. Przyjmuje kilka dopływów, z których jeden zowie się Bystrzyk. *J. Krz.*

Orechy al. *Oriechy* (Orzechy?), jezioro w pow. orszańskim, w gm. wysockiej, w pobliżu wsi cerk. Oriechy, ma kształt podłużny, długie do 3 w., szerokie do 700 saż., zajmuje 416 dzies. Brzegi niskie, błotniste, pokryte mchem i oczeretem, dno iłowate, niegłębokie. Wpadają do niego rzki Prochonica i Zarzecze (Zarieczie), wypływa zaś rz. Orszyca. Rocznie poławia się do 248 pudów szczupaków, okoni, linów, karasi, płoci. *J. Krz.*

Orel al. *Oreł*, zwana też *Orela* i *Orla*, w latopisach ruskich *Uhła*, *Uhoł* al. *Erel*, rzeka, lewy dopływ Dniepru. Bierze początek w pow. zmiejewskim gub. charkowskiej, płynie na granicy gub. połtawskiej z charkowską i ekaterynosławską i poniżej Worskły uchodzi do Dniepru. Długa 400 w., szeroka do 50 sąż., głębokość dochodzi do 21 arszynów; rybna; niziny obfitują w wyborne łąki, brzegi osiadłe. W gub. połtawskiej znajduje się w jej pobliżu zdrojowisko mineralne siarczano-kwaśne, zwane Orelskie. Przybiera między innemi od lew. brz. Orelkę, od prawego zaś Bohatę, Berestowę, Orczyk al. Lipiankę i Majaczkę. Nad jej brzegami mieszkali niegdyś Połowcy. W 1170 r. ks. kijowski Światosław i sprzymierzeni z nim książęta pobili Połowców. O O. znajdują się wzmianki w kron. Wieliczki i Samowidca. *J. Krz.*

Orelec, wś, pow. liski, w zwartej dolinie pot. wpadającego na obszarze wsi Uherce z lewego brzegu do Olszanicy. Otoczona od półn. Polowanką (491 mt.), od wschodu Stefkową górą (511 mt.), a od południa Bubeniem (464 mt.). Wznies. wsi, przeciętej kilkoma strumykami górskimi, wynosi w pobliżu kapliczki św. Anny, prawie w środku wsi 397 mt. O. ma 421 mk., z których 27 na obszarze więk. pos. i należy do par. rzym. i gr. kat. w Uhercach. Do kościoła rzym.-kat. należy 160, do gr. kat. 261 mk. Pos. więk. Apol. Jaworskiego ma 246 mr. roli, 45 mr. łąk, 46 mr. pastw. i 173 mr. lasu; pos. mn. 417 mr. roli, 37 mr. łąk i 140 mr. pastw. O. graniczy na zachód z Uhercami, na północ ze Stefkową, na południe z Myczkowcami i Bóbrką a na wschód z lasami, pokrywającymi pasmo górskie zwane Żukowem. *Mac.*

Orelec, dawniej *Orzelec*, wś, pow. śniatyński, odl. o 11·3 klm. na zachód od Śniatynia, na półn. brzegu Prutu. Przez wieś idzie gościniec rządowy z Kołomyjki do Śniatyna. Granice: wschod. Tuława, połud. Prut a za rzeką Wydynów, zach. Wołczkowce, półn. Hańkowce i Zadubrowce. Obszar dwor. gr. or. 439, łąk i ogr. 10, pastw. 43; włośc. gr. or. 996, łąk i ogr. 85, postw. 134 mr. Ludn. rz.-kat. 56, par. Śniatyn, gr.-kat. 674, par. Wołczkowce, szkoła filialna w miejscu. Właśc. pos. większ. Bohdan Zadurowicz. W dokumencie z 15 grudnia 1373 r., którym Władysław ks. Opolski nadaje w Jarosławiu, Chodkowi Lojowiczowi prawem lennem rozmaite dobra, jest wymienioną wieś Orzelecz (Orelec), jako graniczącą z wsią Widinów (Wydynów), nadaną również temu Chodkowi (A. gr. i z., t. V, str. 38 do 40). *B. R.*

Oreli, zaśc. rząd. nad potok., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 24 w. od Wilna, 2 dm., 28 mk., z tego 25 katol., 3 żydów.

Oreliszki, wś, pow. rossieński, par. gawrańska.

Orelka, rzeka, lewy dopływ Oreli, wpadającej od lew. brz. do Dniepru.

Oreł, *Orlik* al. *Orłowski Szaniec*, starożytne nazwy mka Olwiopola w gub. chersońskiej.

Oreł, mto gubernialne przy ujściu rzki Orliki do Oki, pod 52° 58′ płn. szer., a 53° 44′ wsch. dług., odl. 962·5 w. od Petersburga, ma 52929 mk., 25 cerkwi z soborem św. Piotra i Pawła, monaster żeński, kościół katol. pod w. Niepokalanego Poczęcia N. M. P., kościół ewangiel.; katedra biskupia. Posiada gimn. wojskowe, gubernialne, szkoły powiat., szkoły elementarne męskie i żeńskie, seminaryum duchowne, ochrony, wiele zakładów dobroczynnych, gmachów, bank. Handel i przemysł znaczne. W 1879 r. było w O. 125 fabryk, produkujących rocznie za 1,338,178 rs. Ważniejsze z nich: 17 trzepalni pieńki z produk-

cyą na 290,000 rs., 3 fabr. tytuniu, wyrabiające za 100,000 rs., 13 dystylarni za 397,203 rs. i 3 fabryki mydła, produkujące na 95,000 rs. Handel, mianowicie zbożem, drzewem i płodami rolnemi, wielki, 3 jarmarki ożywione, targi tygodniowe. W 1876 r. dochód miasta wynosił 174,884 rs., rozchód zaś 174,884 rs. Parafia katol., arch. mohylewskiej, ma 2,300 wiernych. Podług Siemionowa w 1865 r. było w O. 2055 katol., w tem 1934 mężczyzn. W mieście znajduje się st. dr. żel. orłowsko-witebskiej, o 460 w. od Witebska a 360 w. od Smoleńska i dr. żel. moskiewsko-kurskiej, o 358 w. od Moskwy a 144 od Kurska. Założone w 1564 r., pierwotnie warowne przeciwko napadom Tatarów. Za czasów cara Bazylego Szujskiego O. był kilkakrotnie pustoszony przez Polaków i Tatarów krymskich; w pobliżu jego zaszła potyczka oddziału Lissowskiego z wojskiem rossyjskiem pod wodzą Łykowa i kn. Pożarskiego. Od 1798 r. mto gubernialne. *Orłowski powiat* ma na przestrzeni 2706·8 w. kw. 176,040 mk., zajmujących się przeważnie rolnictwem. Powierzchnia wzniesiona i równa, grunt żyzny, lasy zajmują 13% przestrzeni. Zrasza Oka z dopływami. *Orłowska gubernia*, graniczy na płn. z gub. kałuską i tulską, na wsch. z tambowską i woroneską, na płd. z kurską i czernihowską, na zach. z czernihowską i smoleńską. Utworzona w 1779 r. z dawnych prowincyi: orłowskiej, siewskiej i jeleckiej, obejmuje 41059 w. kw. i pod względem administracyjnym dzieli się na 12 powiatów: orłowski, bolchowski, briański, dmitrowski, jelecki, karaczewski, kromski, liweński, małoarchangielski, mceński, siewski i trubczewski. Powierzchnia po większej części równa, miejscami tylko falista; grunt w powiatach zachodnich gliniasty, mulisty i piaszczysty; powiaty wschodnie mają czarnoziem bardzo żyzny; do najurodzajniejszych należą pow.: małoarchangielski, liweński i jelecki. Pod względem geologicznym w większej części panuje formacya dewońska, w mniejszej kredowa oraz na niewielkiej przestrzeni jurajska. Z rzeczy kopalnych znajduje się kamień wapienny na całej prawie przestrzeni gubernii, glina w różnym gatunku, kreda między m. Orłem a Briańskiem, torf i rudy żelazne w pow. trubczewskim i briańskim. Znaczniejsze rzeki: Oka, Sosna, Don i Desna; jezior znajduje się 98 nieznacznych, bagna są tylko w części zachodniej, lasy zajmują 28% przestrzeni. Klimat jest w ogóle umiarkowany i zdrowy, chociaż panują niekiedy silne wiatry z burzą połączone, tudzież mroźne zawieje, które znaczne szkody i klęski zrządzają. W powiatach zachodnich, obfitujących w lasy, żyły dawniej nad brzegami rzeki bobry, dziś znajduje się tam wielka liczba niedźwiedzi i borsuków; zajęcy, lisów, wiewiórek wszędzie jest znaczna ilość. Z ptaków są: jastrzębie, sowy, kuropatwy i t. d., z przelotnych: żórawie, dzikie kaczki i gęsi, bekasy, przepiórki i t. p. W wodach poławiają się: sandacze, leszcze, szczupaki, kiełbie, karasie, jazgarze i t. d. W Deśnie i Oce znajdują się sumy, sterlety, niekiedy jesiotry; najlepsze raki są w rz. Nerwie, wpadającej do Desny. Liczba mieszkańców wynosi 1,596,881 głów, trudniących się głównie rolnictwem, przemysłem i handlem. Podług kalendarza Hurlanda za 1879—80 było w gub. 2160 żydów. Handel jest w silnym rozwoju, a głównym jego przedmiotem jest zboże (w części południowej), konopie i olej konopny. Z licznych zakładów fabrycznych (3168 fabryk, zatrudniających 20521 osób i produkujących za 12,000,000 rs. rocznie), odznaczają się przed innemi słynne fabryki szkła Malcowa, leżące w pow. briańskim. W gubernii znajduje się 12 miast, 86 słobód, 744 siół, 852 przysiołki, 1994 wsi i 150 fol. Pod względem historycznym O. gub. była niegdyś siedzibą Siewierzan i Wiatyczów, w X w. połączonych z Rusią. W epoce podziałów należała do ks. perejasławskiego, suzdalskiego i czernihowskiego, w XIII w. Tatarzy zamienili ją na pustynię, część zaś zachodnia dostała się Litwie i o nią do początku XVI w. toczył się spór z w. ks. moskiewskiem, w skład którego weszła. *J. Krz.*

Orełgród, osada w Nowoserbii, ob. *Olwiopol.*

Oremba al. *Oremby*, pustkowie, pow. odolanowski, w okolicy Raszkowa i Sulmierzyc, poczta i okr. wiejski w Daniszynie; 5 dm. i 27 mk.

Orenburg, mto gubernialne warowne, na pr. brz. rz. Ural, pod 51° 45′ płn. szer. a 72° 46′ wsch. dług., o 2104·25 w. od Petersburga a 1500 w. od Moskwy odległe, ma 45534 mk., 12 cerkwi, kośc. katol., ewang., 5 meczetów, korpus kadetów, szkołę wojskową i pirotechniczną, szkoły powiat. męz. i żeńskie, instytut mikołajewski wychowania panien, szkoła dla dzieci Kirgizów, leśna i rolnicza. Wiele zakładów dobroczynnych, arsenał, ogród publiczny, bank miejski, 38 fabryk i zakładów przemysłowych, znaczniejsze: łoju, skór i kleju. Handel bardzo znaczny, przed kilkunastu laty wywóz oceniano na 2 mil. rs., przywóz zaś na przeszło 3 mil. rs. Założone w 1735 r. przy ujściu rz. Ori do Urala, gdzie dziś forteca Orsk, przeniesione w 1742 r. na dzisiejsze miejsce; pamiętne jest w latach 1773 — 1774 sześciomiesięcznem oblężeniem przez Pugaczewa. Kościół paraf. kat. murowany, pod w. N. M. P. Loretańskiej, wzniesiony w 1834 r., powstał ze składek zesłańców po 1831 r., których w samym O. było podówczas do 300 osób. Parafia ta, należąca do archid. mohylew-

skiej i licząca 1,903 wiernych, rozciąga się na dwie gubernie orenburską i ufińską. W Ufie znajduje się kaplica drewniana, O. połączony jest z siecią dróg żel. ros. za pośrednictwem t. n. dr. żel orenburskiej, długiej 508 w. i łączącej się z dr. żel. morszańsko-syzrańską na st. Batraki. Ważniejsze stacye tej drogi, poczynając od O., są: Nowo-Siergiejewskaja, Soroczynskaja, Buzułuk, Maryczewka, Samara i Bezenczuk. *Orenburski powiat* ma na przestrzeni 32665·5 w. kw. (w tem ziemi uprawnej 112420·5, łąk 234424, lasów 666307 dzies.), 253,323 mk., trudniących się rolnictwem. Powierzchnia górzysta i stepowa, grunt w części gliniasty, w części zaś czarnoziem żyzny; zraszają rz. Sakmara, Ika i dopł. Biełoj. *Orenburska gubernia*, graniczy na płn. z gub. permską na wsch. z tobolską, na płd. i płd.-wsch. z ziemią Kirgizów orenburskich, na zach. z gub. astrachańską, samarską i ufińską. Zajmuje przestrzeni 168155 w. kw. i ma 900547 mk., po większej części Baszkirów i Kirgizów, trudniących się głównie rolnictwem i hodowlą bydła a drugorzędnie górnictwem. Podług kalendarza Hurlanda w 1879 r. było w gub. 880 żydów. Pasmo gór uralskich dzieli gub. na dwie części: zachodnią i zauralską, które ze względu na kierunek rzek przez nie płynących, należą: pierwsze do zlewiska m. Kaspijskiego, drugie zaś Lodowatego. Powierzchnia jest przeważnie górzysta. Od głównego pasma gór Uralskich oddziela się na zachód szereg wyniosłości, Ogólnym Syrtem (Obszczyj Syrt) zwany. Liczne rzeki, przerzynające gubernią, dadzą się odnieść do trzech dorzeczy: na zachodzie rz. Białej (Biełaja), dopływu Kamy, w środku Uralu i Jaiku, na wschodzie zaś Toboli. Jezior małych jest bardzo znaczna liczba (około 1500), woda w nich po większej części jest słona i gorzka. Północna część gubernii, głównie miejscowości górzyste, jest pokryta lasami, południowe zaś części są bezleśne. Lasy w ogóle zajmują 13% ogólnej przestrzeni. Drzewa owocowe rosną tu z trudnością, stąd ogrody należą do rzeczy zbytkowych. Grunt z niewielkiemi wyjątkami przedstawia w ogóle stepy piaszczyste, zdatne więcej do hodowli bydła, jakkolwiek zboże wszelkiego rodzaju rośnie obficie, a ogrodowizny, oprócz części północnej, dobrze się udają. Skład geognostyczny rozmaity, przeważają głównie utwory krystaliczne, formacye zaś są: sylurska, dewońska, węglowa, permska, jurajska, kredowa i trzeciorzędna. Z rzeczy kopalnych znajdują się między innemi: żelazo, miedź, złoto, siarka, węgiel kamienny, tudzież w wielkiej ilości sól kuchenna. Klimat w ogóle stały; upały jednak i mrozy do znacznej dochodzą wysokości, bo do 30 i więcej stopni R. O przemyśle nie ma dokładnych danych. Handel znaczny, mianowicie surowemi płodami i zbożem z Azyą, skórami, łojem i szeréią do Rosyi. W 1862 r. oceniono wywóz na 2600000 rs., przywóz zaś na 3800000 rs. Miejscowość zdawna zajmowali koczujący Kirgizi i inne narody stepowe azyatyckie. Baszkirzy przyjęli poddaństwo rosyjskie w 1557 r., częste wszakże zaburzenia i grabieże przez nich popełniane oraz napady Kirgizów, skłoniły rząd do pobudowania warownej linii pogranicznej, którą wznosili głównie Kiryłow, Tatiszczew i Nieplujew w latach 1730 do 60 i później. Gubernia ustanowiona w 1744 r., rozdzieloną została w 1865 r. na dwie: ufińską i orenburską. Obecnie gub. orenburska pod względem administranyjnym dzieli się na 5 powiatów: orenburski, czelabiński, orski, troicki i wierchnieuralski. Opis Czeremszańskiego „Opisanie orenb. gub." (1859 r.). Okręg wojenny orenburski obejmuje: gub. orenburską i ufińską; okręgi (obłasti) uralski i turgajski i ziemię Kirgizów Bukiejewskiej Hordy, w ogóle 1,123,929 w. kw. *J. Krz.*

Orendin, potok, dopływ Jabłonki, w pow. turczańskim. Ob. *Jabłonka* (III, 343).

Orenice, w dok. *Orynyce* i *Orynycze major.*, wś i fol. nad rz. Moszczenicą (Maliną?), w pobliżu jej ujścia do Bzury, pow. łęczycki, gm. Piątek, par. Oszkowice, odl. od Łęczycy 21 w. Wś ma 12 dm., 164 mk., fol. 5 dm., 63 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 423) ludność dawała dziesięcinę plebanowi w Gieczu, swemu zaś tylko kolędę. Według regestrów pobor. z 1576 r. siedziała tu drobna szlachta: Mikołaj Pasek (1 łan), Jakób Rogaski (1½ łana, 1 łan pusty, 2 ogrod.), Kasper Wolski (½ łana pust.), Mateusz Oryński (1½ łana, 2 ogrod., 1 łan karczemny, ½ łanu pust.), Wawrzyniec Oryński al. Biesiekierski (1 łan, 2 ogrod.), Jan, Mikołaj i Bartłomiej Oryńscy (1 łan, 2 ogrod., karczma). (Pawiński, Wielkop. II, 101, 102). Obecnie fol. O. rozl. w 1882 r. mr. 1037: gr. or. i ogr. mr. 607, łąk mr. 232, pastw. mr. 155, nieużyt. mr. 43; bud. mur. 4, z drzewa 8; pokłady torfu. Wś O. os. 28, z gr. mr. 120. *Br. Ch.*

Oreny, mylnie podane (VII, 249) w opisie Nowogrodu Wołyńskiego za *Orepy* (ob.).

Orepy, wś, pow. nowograd-wołyński, gm. kijaniecka, mają 225 dusz włośc., ziemi włośc. 739 dzies., ziemi dworskiej 399 dzies. Kap. katol. par. zwiahelskiej. Na polach Orepowskich kilka jest kurhanów z czasów wojen kozackich, przy rozkopywaniu jednego z nich przed kilku laty znaleziono półmiski z cyny angielskiej z literami J. X. L. (Jerzy ks. Lubomirski). O. należały do dóbr zwiahelskich Lubomirskich, od tych przeszły na Uwarowych. Sprzedane Wolskim, następnie Łapińskim, do których dziś należą. *L. R.*

Oressa, rzeka w pow. bobrujskim i mozyrskim, najważniejszy pr. dop. rz. Ptycza. Bierze początek w bagnach płn.-zach. str. pow. bobrujskiego, za wsią Podoressie i zaraz na początku, przyjąwszy w siebie rzkę Pohrebnicę, rozlewa się w jeziorko pod wsią rzeczoną i ma pierwszy młyn; dalej płynąc lesistemi moczarami około fol. Podoressie i wsi Nowosiołki zasila się z prawej strony rzeczką Oświcą, przecina szosę słucko-bobrujską przed wsią Horki, za Horkami zasila się z prawej strony rzką Sołon, a z prawej rzeczką Rżycą (Ryżycą). Płynie koło folw.: Zacisze i Wierchucin, za ostatnim, przyjąwszy w siebie z lewej str. rzkę Pieprzę, przecina gościniec handlowy słucko-hłuski w okolicy karczmy Oresy i z prawej strony przyjmuje rzeczkę Dobrycę; przed mkiem Lubań, zasiliwszy się rzeką Tal (Talicą), rozdziela się na kilka ramion i ma młyn na rozlewie. Za Lubaniem płynie około wsi: Soroczy, Szepiłowicze, Jurkiewicze i po za ostatnią, zasiliwszy się z pr. str. rzką Dziemianką (Deminką), rozszerza swe koryto i w zakrętach zwraca się ku wschodowi. W okolicy wsi Niżyn przyjmuje w siebie kilka strumyków i rzkę Dupołkę z pr. strony, wpływa w powiat mozyrski i pod wsią Ubibaczki ma pierwszą przystań w czasie spławów wiosennych. W pow. mozyrskim oprócz Ubibaczek leżą nad O. wsie: Horodziatycze, Horodyszcze, Komarowicze i Fastowicze; na tej przestrzeni O. zasila się z pr. str. kilku bezim rzeczółkami, ma wiele zatok, a pod Fastowiczami rozlawszy się w jezioro, prawie na wiorstę długie i pół wiorsty szerokie, obraca dwa młyny. O 3 w. za Fastowiczami, zwróciwszy się prawie na północ, wpływa napowrót w powiat bobrujski; za wsią Leskowicze łączy się przez przekop z rzeczką Morożą (Morożeją) z lewej strony; za wsią Wilczy-Bor wije się po bagnach, tworząc wyspy i zatoki i wreszcie pod wsią Bubnówka uchodzi do Ptycza dwoma korytami. Długość biegu O. wynosi około 140 w., z czego do 30 w. przypada na pow. mozyrski, w którym szerokość rzeki dochodzi do 20 sążni i więcej. Rybna bardzo; na błoniach bagnistych trawy niezmiernie obfite. Spławia leśny towar na przestrzeni 50 w. poczynając od wsi Ubibaczki, mając jedyną zawadę pod młynami w Fastowiczach, kędy na jeziorze przystań dogodna. *A. Jel.*

Oreszek, twierdza szwedzka, dawna nazwa Szlisselburga, obecnie mta pow. gub. petersburskiej, wspomniana w kronice Wielicziki, t. II, str. 511.

Oreszki (*Orieszki*), jezioro, pow. homelski, rocznie poławia się do 100 pudów szczupaków, okoni, karasi, linów.

Oreszkowce, urzęd. *Orieszkowce*, wś cerkiewna nad rzeką Bugłówką, pow. krzemieniecki, na płd.-wschód od mka Łanowiec; o przeszłości dziejowej ob. Arch Jugo Zapadnoj Rusi, cz. VI, t. 1, str. 52 do 54.

Oreszna, *Orzeszna*, strumień w pow. skwirskim, uchodzący do rzki Rastawicy we wsi Jagniatynie.

Orewicze, wś, pow. rzeczycki, w pobliżu kotliny Prypeci z lewej strony, w gm. dernowickiej, ma 52 osad pełnonadziałowych; cerkiew parafialna p. w. Narodzenia N. P., około 750 parafian; paroch z dawnych zapisów posiada $2^1/_2$ włóki gruntu. Lud trudni się rolnictwem, rybactwem i flisactwem; łąk wyborowych obfitość, grunta w kulturze. Dawniej O. zaliczały się do włości białosorockiej i były własnością monasteru pieczerskiego w Kijowie. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 386; cz. I, t. 4: 643; cz. III, t. 2: 228. *A. Jel.*

Orezyca, byłe dobra zadnieprskie ks. Jeremiego Wiśniowieckiego. Podług inwentarza spisanego przez ks. Michała Wiśniowieckiego, kancl. w. lit. (Stecki, Wołyń, II, 230), było w nich 91 osiadłych gospodarzy.

Orężno al. *Świniary*, wś, pow. warszawski, gm. Nowo-Iwiczna, par. Piaseczno, odl. 2 w. na zach. od Piaseczna. Należała do dóbr Nowowola. Ma 123 mk., 247 mr. ziemi włośc.

Organista, pustkowie, pow. krotoszyński, o 8 klm. na wschód od Krotoszyna, par. w Kobiernie. Przed r. 1845 było 3 dm., 11 mk. katol. W nowszych skorowidzach urzędowych nie wykazane.

Organistówka, grupa domów w gm. Spytkowice, pow. myślenicki. *Br. G.*

Organki, karczma do Szelejewa, w pow. krotoszyńskim, o 7 klm. od Piasków, par. Wielkie Strzelce, poczta w Gostyniu, 3 dm. i 40 mk. katol. przed r. 1845; w spisie gmin i okręgów nie jest wykazaną.

Orgiejew, mto pow. gub. bessarabskiej, nad rz. Reutem, o 41 w. od mta gub., ma 5888 mk., 2 cerkwie prawosł., kościół ormiańsko-gregor., synagogę, szkołę powiat. i element., szpital, 6 fabryk, znaczniejsze tytuniu i skór, 166 sklepów, st. poczt. W okolicach znajdują się pokłady wybornego kamienia wapiennego i piece do wypalania wapna. Starożytne, na miejscu Pietrodawa twierdzy Daków, której ślady dotąd znajdują się za miastem. Do 1812 r. należało do Turcyi. *Orgiejewski powiat* ma na przestrzeni 3615·5 w. kw. 123,509 mk., zajmujących się wyłącznie rolnictwem i uprawą tytuniu wyższych gatunków. Powierzchnia wzgórzysta, grunt urodzajny, lasy zajmują 21% ogólnej przestrzeni. W powiecie znajduje się glina rozmaitego gatunku, wyborny kamień wapienny, źródła mineralne, mianowi-

cie siarczane. Zrasza rz. Dniestr, w całym przebiegu spławna. *J. Krz.*

Orgeln, niem., ob. *Hugline.*

Orgielszczak, kol., pow. kolski, gm. Izbica, par. Modzerowo, odl. od Koła w. 18, ma 5 dm., 38 mk. Wchodziła w skład dóbr Izbica.

Orgirdany, wś rząd., pow. święciański, w 1 okr. pol., 4 dm., 54 mk. kat. i 2 żydów.

Oria, rzeczka w gub. kowieńskiej, prawy dopływ Piwesy, prawego dopływu Muszy.

Oriabina, po słowacku *Jarembina* (ob.).

Orianda *Górna* i *Dolna*, dwa letnie dwory w pow. jałtyńskim, gub. tauryckiej na płd. brzegu Krymu, nad morzem Czarnem, należące do familii cesarskiej. Najobszerniejsza majętność w Krymie, obejmuje 20,000 dz. ziemi; wspaniałe pałace w pięknem położeniu, liczne zabudowania, parki, wodospady, ruiny starożytnej twierdzy. winnice, plantacye drzew oliwnych, zwierzyniec. *J. Krz.*

Orichiwci, ob. *Orzechowce.*

Orichowec, węg. *Rachoncza*, wś, hr. ungwarskie (Węgry), kościół filial. gr.-katol., obszerne lasy, 444 mk.

Oriechowka (*Orzechówka*), wś, pow. mohylewski, gm. kruglańska, 16 dm., 123 mk.

Oriszkiw al. *Oryszków*, grupa domów w Jabłonicy, pow. nadwórniański.

Orklany, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Rukojnie, okr. wiejski Kiena-Wołkorabiszki, o 9 w. od gminy a 20 w. od Wilna, 6 dm., 61 mk., w tej liczbie 2 prawosł. i 59 katol. (w 1864 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr Kiena, Sławińskich. *J. Krz.*

Orkowo, wś, pow. szremski, na praw. brz. Warty, o 8 klm. na półn. od Szremu, par. w Szremie, st. dr. żel. w Mościnie o 14 klm., 33 dm. i 262 mk. katol. W 1287 r. zamienia kapituła poznańska Borek i Skrzynki na Orkowo, dziedzictwo Teodoryka, kanonika poznańskiego, i Mroczka, synów komesa Jaracza. W 1578 r. trzymał w O. trzy ślady osiadłe i karczmę Jan Gniński, kustosz i kanonik poznański. Do 1793 r. należało O. do par. Radzewo i leżało w pow. pyzdrskim. *E. Cal.*

Orkuczani, węg. *Orkuta*, wś, hr. szaryskie (Węgry), nad rz. Torysą, żyzny grunt, kościół filial. katol., 502 mk.

Orkusz, niem. *Orkusch*, dok. *Wurkus*, fol. należący do dóbr Szramowa, nad jez. orkuskiem, pow. suski, st. poczt. i par. ew. Prabuty, par. kat. Krasnołąka, szkoła Laskowice. W 1868 r. 28 bud., 12 dm., 79 mk., 72 kat., 7 ew. W 1238 r. dostaje Dytryk z Dypenowe od zakonu krzyżackiego 22 włók nad jeziorem orkuskiem i zakłada tu osadę Orkusz. Obsadził ją ludźmi polskimi, o czem przekonywa fakt, że w 1299 r. znajdujemy tu Polaka Jana z Gołot (Jan de Golothen) jako sołtysa (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 180). Później mieszkali tu Kospotowie Pawłowscy (tamże str. 204). W 1809 r. napotykamy tu w okolicy na 15 nazw, 8 polskich (str. 208). O. leży w Pomezanii. W 1366 r. nadaje tę wieś bisk. pomezański Mikołaj I kilku Prusakom na prawie chełm. z wielkiem i małem sądownictwem, sądy drożne wyjąwszy, za to mają czynić jednę służbę zbrojną w obwodzie biskupstwa, a na uznanie zwierzchnictwa będą płacili na św. Marcin fenig chełm. i 1 funt wosku (ob. Cramer: „Gesch. des Bist. Pomesanien“, str. 94). W 1565 r. zezwala książę pruski Albrecht, że Franciszek v. Silslau, sta w Prabutach, nabyć może Workusz, t. j. Orkusz (tamże, str. 266). *Ks. Fr.*

Orkuta, ob. *Orkuczani.*

Orla, kol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew, odl. od Łęczycy 16 w., ma 29 dm., 212 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 358), wś Orlya dawała dziesięcinę kanonii i prebendzie łęczyckiej.

Orla 1.) mko prywatne nad Niemnem, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Orla, o 50 w. od Lidy, przy drodze do Zelwy, a o 138 w. od Wilna, ma 83 dm., 598 mk. (280 męż. i 318 kob.); cerkiew Pokrowska drewniana, wzniesiona w 1783 r., dom modlitwy żydowski, przystań i przewóz przez Niemen. Własność hr. Hermancyi Uruskiej. Par. prawosł., dek. (błahoczynia) szczuczyńskiego, ma 2497 wiernych (1244 męż. i 1253 kob.). Gmina składa się z 4 okr. wiejskich: O., Lipczanka, Stukały i Korytnica, 43 wsi, 518 chat i ma 5474 mk. (2604 męż. i 2870 kob.). Podług spisu z 1864 r. liczyła 2187 dusz rewiz., mianowicie: 1744 włościan uwłaszczonych, 394 b. włościan skarb. i 49 jednodworców. Należy do 2 okręgu pokoju do spraw włośc. w Szczuczynie, oraz do 2 rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. lidzkiego w mku Żołądek. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko O., wsie: Przecim (Pretym), Hołynka, Długa, Kupieli, Łopaty, Korsaki, Papiszcze, Romanowicze, Turzejsk, Rymki, Soroki, Białogórce, Boré-Turzejsk, Pietraszki i Dworczany; zaśc. Dworczany i okolice szlach. Paszyce i Romanowicze, w ogóle 889 dusz rewiz., w tej liczbie 575 włościan uwłaszczonych, 277 b. włościan skarb. i 37 jednodworców. 2.) **O.**, mko nad rz. Orlanką, pow. bielski, o 14 w. od Bielska a 147 w. od Grodna, ma 2351 mk. (1184 męż. i 1167 kob.), w tem 1812 żydów, cerkiew, zarząd 1 okr. pol. i zarząd gminny. Mieszkańcy prowadzą handel zbożem. Bohusz Bohowitynowicz, podskarbi ziemski lit., testamentem z 1529 r. zapisał O. najstarszej swej córce Annie, która wyszedłszy w 1539 r. za Stanisława Tęczyńskiego, syna Jana, marszałka nadw. koron., wniosła tę majętność wraz z innemi w dom mężowski. Zygmunt I nakazuje

1541 r. aby ich poddani nie czynili szkód w lasach sstwa bielskiego, należącego do królowej Bony, i wzajemnie, aby poddani bielscy nie najeżdżali dóbr Orli. Tenże monarcha w dokumencie z 1546 r., wydanym w Wilnie, powiada: okazuje się z przywilejów, że O. i inne dobra Stanisława Tęczyńskiego, ssty bełskiego, i jego żony Anny, leżą w dawnej ziemi podlaskiej; gdy mimo to wszakże znajdują się tacy, którzy rzecz tak jawną w wątpliwość podając, usiłują je pod inne podciągnąć prawa, zachowujemy przeto owe majętności przy prawie podlaskiem, uchylając na zawsze z pod praw, sądownictwa i wszelkiej jurysdykcyi w. ks. lit. Przez związki małżeńskie przeszła O. do ks. Radziwiłłów a od nich dostała się ks. Wittgensteinowi. Największego znaczenia dosięgło mko za czasów Krzysztofa Radziwiłła, hetmana w. ks. lit., ks. na Birżach i Dubinkach. Za jego staraniem dokumentem wydanym w Wilnie d. 17 października 1634 r. mieszczanie otrzymali prawo wybierania z pomiędzy siebie wójta i ławników, zatwierdzono targi tygodniowe co środę, oraz doroczny jarmark na ś. Szymona i Judę odbywać się mający, oraz określono wysokość podatków i powinności z placów, domów, ogrodów i pól. Nadto dozwala wystawić ratusz i pobierać na korzyść miasta dochód ze sklepów, wag i jatek. W końcu przyrzeczono, w razie rozwoju mka, nadać prawo magdeburskie. Z powodu zatracenia tego przywileju ks. Janusz Radziwiłł potwierdził takowy d. 15 maja 1643 r., przyczem targi przeniesiono na niedzielę, z dozwoleniem rozpoczynania takowych po ukończeniu nabożeństwa w zborze kalwińskim. W tym też czasie nadany został mku herb, wyobrażający w czerwonem polu orła czarnego, trzymającego w prawej nodze topór. O. pamiętne jest w dziejach dysydentów polskich kilku synodami tu złożonymi, mianowicie zaś zjazdem generalnym z 1644 r. pod przewodnictwem Janusza Radziwiłła, na którym naradzali się o sposobach postępowania swego na rozmowie przyjacielskiej z katolikami, na którą ich Władysław IV do Torunia zapraszał. W 1704 r. przy zborze w O. nie było już stałego predykanta i tylko czasami zjeżdżał dla odprawienia nabożeństwa konsenior podlaski. W XVIII w. zbór ten narażony był nieraz na ciężkie prześladowania. I tak w 1726 r., gdy zawieszono w nim nowy dzwon, biskup łucki kazał zbór odbić i dzwon odebrać. W 1732 r. znajdował się jeszcze zbór w O. w ręku kalwinów, ale w spisie z 1754 r. nie jest już pomieszczony. W 1775 r. O. miała 90 dm., opłacających podymne. Parafia prawosł., dek. (błahoczynia) kleszczelskiego, ma 2488 wiernych (1249 męż. i 1239 kob.). 3.) **O.**, dobra, powiat siebieski, 717 dziesiatyn ziemi dworskiej, własność Jana Szadurskiego. *J. Krz.*

Orla, wś nad rz. Ikwą, pow. krzemieniecki, na zach. od mta powiat.; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 1: 46.

Orla, dok. *Samica*, inaczej *Horla* i *Hurla*, rzeka, prawy dopływ Baryczy, wpadającej do Odry. Powstaje z połączenia kilku strug, na wschód od Koźmina, w pow. krotoszyńskim, płynie od wschodu ku zachodowi, w Staniewie zmienia kierunek ku płd.-zach. a minąwszy Dupin znów ku zachodowi; przy ujściu Dąbrożny opuszcza granicę w. ks. poznańskiego i uchodzi pod Wąsoszem na Szląsku. Mija Kobylin i Jutrosin, oblewa wsie: Cegielnię, Orlę, Koźmin, Staniewo, Skałów, Suśnię, Unisław, Wielowieś, Kuklinów, Dupinko, Dupin, Góry, Kubeczki, Łąktę i Widawy. Z lewego brzegu zasila się strumieniami bezimiennemi poniżej Grębowa, pod Skałowem, pod Suśnią i pod Starym Grodem, następnie Chachełną pod Jutrosinem, odpływem jeziorka Ostoje, strumieniem bezimiennym pod Łąktą i odpływem Starego Stawu; z prawego brzegu przyjmuje Ochlę z Rdzącą pod Kobylinem, strugę poniżej Nowego Sielca i dwie pod Gorami, a pod Widawami Dąbrożnę; dwoma korytami płynie pod Dupinem tudzież w pobliżu Dębianki, Ugody i Widaw, gdzie na przestrzeni 2 klm. rozgranicza Wielkopolskę od Szląska. Młyny obraca pod Orlą, Koźminem, Zaorlą i Dębianką. Brzegi ma nizkie, podmokłe, pokryte łąkami i bagniste; spadek nieznaczny. *E. Cal.*

Orla, 1.) dok. *Hurla*, wś, okr. wiejski, fol. i okr. domin., pow. krotoszyński, na prawym brzegu Orli, o 4 klm. na wschód od Koźmina, par., poczta i st. dr. żelaz. w Koźminie. O. była miastem między r. 1283 i 1312; w tym czasie dostała się w skutek podziałów pod panowanie Piastów szląskich. W 1338 r. nadaną była jako wieś miastu Koźminowi, które w dokumentach z r. 1350 zwane jest Orlą. Zdaje się, że O. i Koźmin pierwotnie jedną tylko tworzyły osadę. W 1578 r. posiadał w O. jeden z Koźmińskich młyn i wiatrak; około 1620 r. opodatkowaną była wieś na 3 złp. 13 gr. z jednego śladu sołeckiego, 5 zagród, 2 kół młyńskich i wiatraku. Około 1793 r. był właścicielem hr. Kalkreut, generał kawaleryi. Wś ma 18 dm. i 191 mk. W skład okr. wiejskiego wchodzi młyn Kładka i Kirchowisko (Judenbegraebniss) z 1 dm. i 3 mk.; cały okr. ma 212 mk., 145 kat. i 67 prot. Dominium ma 7 dm. i 124 mk., obszaru 807·83 ha, t. j.: 683·24 roli, 66·38 łąk, 39·83 lasu, 17·87 nieuż. i 0·51 wody; czysty doch. grunt. 7414 mrk.; gorzelnia parowa, chów bydła polskiego i i owczarnia zarodowa Rambouillet. Właścicielami byli kolejno od r. 1845 Kozierowscy, v. Kottwitz i spadkobiercy po Niemcu Stein-

kopff. Do okręgu domin., który ogółem ma 182 mk., 120 kat. i 62 prot., należy fol. Dymacz. 2.) **O.**, fol., pow. wągrowiecki, z pocztą w Wągrówcu, powstał w nowszych czasach. 3.) **O.**, las pod Lubiniem, w okolicy Trzemeszna, pow. mogilnicki, tak był zwany w dok. z 1348 r. *E. Cal.*

Orla Góra 1.) wś, pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała, ma 120 mk. i 185 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 10 dm., 51 mk. Wś ta stanowiła uposażenie altaryi św. Michała archanioła (Lib. Ben. Łask., II, 295), założonej przy kościele paraf. w Rawie przez Kazimierza i Władysława, ks. mazowieckich. We wsi był wtedy folwark odrębny od łanów kmiecych. Dziesięcinę dawano plebanowi w Biały, altarysta zaś rawski brał po 3 fertony czynszu z łanu i pewne posługi przy robotach na folwarku. Wójci czynszu nie płacili lecz za to obowiązani byli do posług. 2.) **O.**, os., pow. turecki, gm. Piętno, par. Malanów, odl. od Turka $14^1/_2$ w., ma 2 dm., 15 mk. *Br. Ch.*

Orla Góra, wzgórze nad pot. Dąbrowa, pow. tarnobrzeski, w pobliżu wsi Stale. Wznies. 161 mt.

Orla Góra, os., pow. mogilnicki, par. Gościeszyn, istniała ok. r. 1831. Był tu 1 dm., 8 mk.

Orlamuehle, ob. *Orle*, pow. wyrzyski.

Orlandshof, fol., do majętności Stare należący, pow. wyrzyski, poczta w Wysokiej (Wissek), okr. domin. w Starem, 8 dm., 54 mk.

Orlanka 1.) rzeka w gub. grodzieńskiej, najważniejszy lewy dopływ Narwi. Bierze początek na zachodniej stronie puszczy Białowieskiej, powyżej mka Kleszczele, płynie w kierunku płn., skłaniając się nieco na zachód, wąską doliną, na przestrzeni 48 w. Brzegi ma wysokie i dla tego nie rozlewa. Szerokość jej wynosi od 1 do 3 saż., głębokość zaś dochodzi do 2 stóp. Od lewego brzegu przybiera rzkę Białę, długą 26 w., przy ujściu do której strumienia Lubcza al. Lubka leży miasto pow. Bielsk. Nadto wpada do O. rzka Czyżówka. 2.) **O.**, rzeczka w gub. kowieńskiej, prawy dopł. Sałanty, prawego dopł. Minii; pod mkiem Sałantą łączy się kanałem z rzką Erlą, lewym dopł. Bartawy. 3.) **O.**, rzeczka w pow. kijowskim, dopływ rz. Rokacz, wpadającej do Irpeni. *J. Krz.*

Orlanka, zaśc. pryw. nad Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 15 w. od Lidy ku Grodnu, 1 dm, 10 mk.

Orlau (niem.), ob. *Orłów.*

Orle 1.) jezioro przy wsi t. n., pow. nieszawski, stanowi część grupy jezior, będących resztkami jednego wielkiego jeziora. Wody jeziora odprowadza rzka Zgłowiączka. Widok jeziora O. pomieściły „Kłosy“ (t. XV, 160). 2.) **O.**, jezioro w pow. augustowskim, we wsi Gorczyca, stanowi niejako przedłużenie jeziora Gorczyckiego i jest częścią systematu wodnego kanału augustowskiego. Łączy się dalej z jez. Paniewo. Brzegi wzgórzyste, bezleśne. Przyjmuje strumień prowadzący wody obszernych lasów z północy. 3.) **O.**, jeziorko we wsi Dylewo Stare, pow. ostrołęcki. *Br. Ch.*

Orle 1.) wś nad jeziorem t. n., pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Orle. Posiada kościół par. drewniany, kaplicę murowaną cmentarną, 292 mk. i 670 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 24 dm., 231 mk. Według regestr. poborow. z 1557 i 1566 r. było $1^1/_2$ łana sołtysiego, 6 łan. kmiecych, 1 ogrod. i 1 komorn. Jestto starożytna osada. Kazimierz, ks. łęczycki, przywilejem z 1257 r. zwalnia wsie Luboczyno, Zakrzewo, Orle, Witowo od postoju książęcych ludzi, jako też piekarzy, piwowarów, miodowarów (K. Dypl. Muczk., Rz., II, 605). Dobra O. należały zdawna do biskupów kujawskich i stanowiły osobny klucz, w skład którego wchodziły wsie O., kol. Rybiny, Rybinki, Swinki, Wyrobki, Borek, Żelazek. Po zajęciu tych stron przez Prusaków, dobra te przeszły na własność rządu. Tutejszy kościół drewniany pod wezwaniem św. Doroty istniał już w XVI w.; obecny wystawiony został w 1775 r. przez Kazimierza Ostrowskiego, biskupa kujawskiego. Na cmentarzu jest kaplica murowana z obrazem ś-go Józefa. O. par., dekanat nieszawski, 1140 dusz. 2.) **O.**, wś nad rz. Narwią, pow. makowski, gm. Sielc, par. Lubiel. *Br. Ch.*

Orle 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń, okr. wiejski Możejki, o 4 w. od gminy a 33 w. od Wasiliszek, ma 7 dm., 56 mk. kat. (23 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ejszyszki. 2.) **O.**, wś i folw. szlach. nad jeziorem, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki, okr. wiejski i dobra Jurewicze, o 6 w. od gminy a 37 w. od Trok, ma 8 dm. i 121 mk. kat. (w 1864 r. 43 dusz rewiz.); własność Wasilewskich.

Orle, fol., na płn. od wsi Otałęża, pow. mielecki, na praw. brzegu Wisły. *Br. G.*

Orle 1.) niem. *Wordell*, domin. i okr. domin., w pow. wyrzyskim, nad jez. Witosławskiem, a 5 klm. na zach.-półn. od Mroczy, par. w Zabartowie, poczta w Mroczy, st. dr. żel. w Nakle o 13 klm.; 13 dm. i 208 mk., należy do dóbr witosławskich. W 1288 roku Jakub, arcyb. gnieźnieński, zamieniając dziesięciny z wsi kościelnych w kasztelanii nakielskiej, na dziesięciny z dóbr klasztoru byszewskiego (w okolicy Koła), podaje między innemi O. W 1391 r. jest Orlik dziedzicem tej wsi, a około 1793 r. Józef Krzycki. Wykopaliska orlickie złożone są w zbiorach poznańskiego Tow. Prz. Nauk. W skład okr. domin. wchodzą Huby i Orlinek; cały okręg ma 251 mk.

katol. 2.) **O.**, niem. *Orlamuehle*, młyn, pow. wyrzyski, na strumieniu uchodzącym do jez. Witosławskiego, o 4 klm. na zachód od Mroczy, par. w Zabartowie, poczta w Mroczy, 2 dm. i 34 mk., 27 katol. i 7 prot. 3.) **O.**, domin, wś i okr. wiejski, pow. międzychodzki, o 9 kl. na południe od Wartosławia (Neubrueck), par. i st. dr. żel. Wronki o 11 klm., poczta w Nojewie. Własność Templaryuszów w 1251 r.. Jana Smoguleckiego w r. 1580 i Konstantego Kurnatowskiego około 1793 r. Należało O. wówczas jeszcze do par. Biezdrowo (pow. poznański). Majętność tę składały O., Środka i Strzyżmia (Trzyśmia). Wieś ma 22 dm. i 236 mk., 173 kat. i 63 prot.; dominium nie jest wykazane jako całość odrębna, obszaru ma 458·76 ha, t. j.: 290·56 roli, 47·45 łąk, 10·88 pastw., 98·81 lasu, 6·85 nieuż. i 4·21 wody; czyst. doch. grunt. 2956 mrk.; właściciel baron v. Seydlitz. 4.) **O.**, młyn i cegielnia, tamże. 5.) **O.**, wybudowanie, pow. międzyrzecki, poczta w Pszczewie (Betsche). 6.) **O.** *łąki*, pod Bartodziejami, w okolicy Wągrówca, wspominane w dok. z 1387 r. 7.) **O.** *łąki*, pod Wąchabnem, w okolicy Kargowy i Babimostu. 8.) **O.** *Małe*, ob. *Orliczko*. *E. Cal.*

Orle 1.) dok. *Horla* i *Horle*, dobra ryc., majorat, pow. grudziądzki, st. poczt., tel. i kol. Mełno, 5 klm. odl., par. kat. Gruta, $^1/_4$ mili odl., ew. Łasin, szkoła ew. w miejscu. Cegielnia i wiatrak. W 1868 r. 21 bud., 12 dm., 261 mk., 158 katol., 103 ewang., obszaru 4372·29 mr., razem z fol. Peterhoff i Bergaus 1112·22 ha, i to 662·52 ha roli or. i ogr., 36·25 łąk, 23·11 pastw., 343·43 lasu, 20·26 nieużyt., 26·65 wody; czysty dochód z gruntu 14,967 mrk. Posiadacz Dr. Ferd. Chomse. O leży nad jez. tejże samej nazwy, niedaleko Osy; za czasów krzyżackich było własnością komturstwa rogozińskiego. W 1417 r. nadaje w. mistrz Michał Kuechmeister Mikołajowi z Białochówka za wierne usługi jez. Orle, ale z tem zastrzeżeniem, że i mieszkańcy wsi będą tam mogli łowić ryby. W 1425 r. zamienia w. mistrz Paweł v. Russdorf, Boguszewo ze stawem, jez. Linowo (Lynoffen) i młyn w wójtostwie radzyńskiem, co wszystko posiadał Henryk z Bąkowa, na Orle, obejmujące 38 włók i 105 mr. nadwyżki oraz jez. Czyste i rozkopaną łąkę między borem Somoszynem a Turznicami. Posiadłość tę nadał mu w. mistrz na prawie chełm. wraz z większem i mniejszem sądownictwem, wyjąwszy drożne, dalej z obowiązkiem zbrojnej służby na koniu, płacenia 1 funt wosku i 1 kol. fen. i 2 korce pszenicy i tyleż owsa. Tak została ta wieś teraz majątkiem szlacheckim. W zawieruchach wojennych po bitwie pod Grunwaldem, uległo O. zniszczeniu, szkodę oszacowano na 1000 grzywien. W 1505 r. posiadał te dobra a także Pęsławice, Mędrzyce i Bogdanki Jan Cegenberg Orłowski, który je w tymże roku razem sprzedał Janowi Sadlińskiemu za 1700 grzywien. W 1573 r. daje Fabian v. Lichtenhain 6 włók w Orlu jako i Kitnowo Turzyckiemu w zastaw za 1000 fl. po 7 proc. W 1602 r. posiada O. wraz z Krastudami Wojciech Lichtenhain. W 1667 r. posiadał jednę część O. Jakub Mielżyński, drugą Samuel Wierzbowski. Według taryfy na symplę z r. 1682 płaciło O. 1 fl. 22 gr. Na początku XVIII w. siedzą tu Konojadzcy, których spadkobierca Ksawery Miłaszewski sprzedał te dobra r. 1768 za 50000 fl. Andrzejowi Leskiemu; ich obszar obejmował 40 włók, czysty dochód wynosił 569 tal. 25 gr. Po jego śmierci nabył je na subhaście major Ernst Vieregg za 27100 tal., który je r. 1799 za tę samą cenę sprzedał kupcowi Piotrowi Chomse z Grudziądza. Ten z nich utworzył majorat i założył tu zakład wychowawczy dla 12 chłopców ewangielików. Dla najzdatniejszego z nich jest wyznaczone stypendyum aż do ukończenia akademickiego triennium w kwocie 200 tal. W 1789 r. było w O. 14 dm. (ob. Froehlich: Gesch. d. Graudenzer Kr., I, str. 234 i Kętrz. O ludn. pol., str. 183). Dawniej była w O. kaplica, z wieżą, zakrystyą i z jednym ołtarzem. Przez pewien czas posiadali ją inowiercy, w 1667 roku znajdowała się w największem zaniedbaniu. Nareszcie około 1700 r. została za zezwoleniem bisk. zupełnie rozebrana. Michał Mełdzyński, kasztelan rypiński, wywiózł cegłę do Błędowa na reperacyą kościoła (ob. Fankidejski: Utracone kościoły, str. 86 i Wiz. Strzesza, str. 454). Wówczas należało O. do parafii dąbrowskiej, tworzącej dziś filią parafii rogozińskiej (porów. także: Wizyt. Potockiego z r. 1706, str. 803). 2.) **O.**, niem *Wordel*, dok. 1349 *Urle*, dobra ryc. i folw., pow. wałecki, st. poczt., telegr. i par. ew. Marchijski Frydląd, 7 klm. odl., st. kol. Falkenburg 20 klm. odl., par. kat. Marcinkowo, szkoła w miejscu. Ma 871·23 ha roli or. i ogr., 13·98 łąk, 80·77 pastw., 868 boru, 18·55 nieużyt., 37·93 wody, razem 1890·46 ha; czysty dochód z gruntu 5223 mrk.; gorzelnia parowa. Tuż obok leży wś O., obejmująca 2381·99 mr.; dobra i wś razem miały w 1868 r. 62 bud., 22 dm. i 195 mk. ewang. W 1349 r. było tu między 60 włókami 30 pustych (ob. Kod. Dypl. Wielkop., II, str. 616). 3.) **O.**, niem. *Wordel*, wś, pow. gdański, st. poczt. Schiewenhorst, par. kat. Fuerstenwerder, ew. Bąsak, szkoła Schnakenburg, o 2 m. od Gdańska, zawiera 11 gburstw i 2 zagrody, 1758·94 mr. obszaru. W 1868 r. 79 mk. ewang., 7 dm. Wś ta leży tuż nad Baltykiem, ławy piaszczyste są tu do 100 stóp wysokie. Wś tę wymienia dokum. Mestwina z r. 1292 pod nazwą Worla (ob. Pom. Urk.

B. v. Perlbach, str. 442). 4.) **O.**, według Kętrz. miejscowość w pow. brodnickim, w spisach urzędowych nie zamieszczona. 5.) **O.**, niem. dawniej *Worle*, dok. *Warle*, 1710 *Orło*, dobra ryc., pow. wejherowski, st. poczt., tel., kol. i par kat. Wejherowo, 6 klm. odl., par. ew. Bolszewo, tamże szkoła ew. Zawiera fol., 5 gburskich posiadłości i 1 zagrodę, razem 167 włók i 23 mr. obszaru. W 1868 r. 169 mk., 42 kat., 127 ew., 13 dm. O wraz z fol. Prysnowem należą do klucza bolszewskiego, którego posiadaczem jest meklemburski bank hypoteczny w Szwerynie. O. leży nad Redą i bitym traktem wejherowskim. Za czasów krzyżackich byli tutejsi mieszkańcy zobowiązani na zamku w Gdańsku obrabiać 24 mr. łąk (ob. Prutz, Gesch. d. kr. Neustadt, str. 54). Kośc. filialnym dla O. jest Góra. 6.) **O.**, dobra ryc., pow. kościerski, st. poczt. Liniewo, par. ew. Nowe Polaszki. 6·5 klm. odl., par. kat. Garczyn $^1/_4$ mili odl., szkoła ew. Kartowo, odl. od m. pow. $2^3/_4$ mili. Razem z wyb. Sidliskiem obejmuje 4475·57 mr. obszaru. W 1868 r. 290 mk., 83 kat., 207 ew., 20 dm., gorzelnia parowa, hodowla bydła. Do dóbr tych należy także wś Kartowo. W 1717 r. płaciło O. według taryfy na symplę 28 gr. W 1762 r. przy okupacyi pruskiej należało O. do Jana Tuchołki: fol. obrabiał właściciel sam, było tam 6 danników i 3 mk. W Kartowie i Równie było 12 gburów. Razem z Garczynem obejmował cały ten klucz 52 włók roli i 2 włóki lasu. Na fol. wysiewano 120 k. żyta, 40 jecz., 80 owsa, 14 grochu, 6 tatarki, 3 lnu. We wsiach siano na włoce 10 k. żyta, 3 jęczm., 6 owsa, 1 grochu i 1 k. tatarki; brali dla siebie 3 ziarno (zu 3 Korn). Podda ni czynią ustawicznie tłokę, nie płacą żadnego czynszu i dostają deputat. Gburzy płacą rocznie 2 tal. gdańskiej monety i czynią tłokę 8 dni grabiami, 8 kosą a 2 pługiem. Pogłówne wynosi 56 tal. 30 gr.; do tej kwoty płaci każdy gbur 2 tal. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, 130). Następnie należało O. do Trembeckich. Ignacy Trembecki utrzymywał r. 1780 kaplicę, która dziś już nie istnieje (ob. Fankidejski: Utracone kościoły, str. 210). Obecny posiadacz Niemiec. 7.) **O.** al. *Orzełek*, niem. *Wordel* (dok. 1284 *Orel*, 1385 *Orzel*, 1432 *Wurlow*), wś, pow. złotowski, st. poczt. i par. kat. Kamień, ew. Sępolno, szkoła Wąsosz. Ma 5900·22 mr. obszaru, 169 bud., 76 dm., 541 mk., 507 kat., 31 ew. (1868 r.). W 1236 r. nadaje Świętopełk wś tę arcyb. gnieźn. Fulkonowi za usługi wyświadczone i na uczczenie św. Wojciecha (ob. Kod. Dypl. Wielkop., I, str. 175). W 1385 r. poświadcza arcyb. gnieźn. Bodzanta, że mieszkańcom O. przyznał folwark (mericam quandam), stykający się z ich wsią a zawierający $13^1/_2$ włóki, jak go trzymali od poprzedników jego za rocznym czynszem 8 grzywien toruńskich i z obowiązkiem koszenia pewnej łąki i zwożenia siana do Cerkwicy albo do Kamienia (ob. Kujot: Majątki biskupie, str. 72 i Kod. Dyplom. Wielkop., III, str. 556). *Ks. Fr.*

Orle Błoto, dok. niem. *Orlyne Bruch*, bagno między Czerskiem a Będzimirowicami, wymienione w przywileju z r. 1365 (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 109). *Ks. Fr.*

Orle Gniazdo, wś i os. fabr., pow. łukowski, gm. i par. Radoryż. Jest tu tartak parowy.

Orle-Góry, niem. *Adlerberge*, wzgórza przy Wielkiej Płonce, na płn.-zachód od Obornik, w pow. obornickim.

Orle Góry, wzgórza, w pow. leckim (t. V, 116).

Orleja, jezioro w zachodniej stronie pow. newelskiego, ku granicy siebieskiego, 4·6 w. kw. rozległe.

Orleja, rz. w gub. smoleńskiej, ob. *Nadwa*.

Orlewo, ob. *Lachy*, pow. bobrujski.

Orleyn (dok.), ob. *Morliny*.

Orlica, rzeka, ob. *Adler*.

Orlica, rzeczka w gub. grodzieńskiej, prawy dopływ Narwi, uchodzi do niej pomiędzy Nereślą a Inkrzyżem.

Orlicha, starożytna mogiła pod mkiem Wołodarką, w pow. skwirskim.

Orlicz, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Markuszów, par. Garbów, ma 5 os., 148 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 6 dm., 59 mk. Wchodziła w skład dóbr Garbów.

Orliczany al. *Worniczeny*, wś nad rz. Matką-Stalineszty, pow. chocimski gub. bessarabskiej. W 1868 r. było tu 35 dm.

Orliczko al. *Orle Małe*, wś, pow. szamotulski, nad małem jeziorem, o 8 klm. na zachód od Ostroroga, par. w Psarskiem, poczta Nojewo, st. dr. żel. Wronki o 12 klm.; 23 dm. i 232 mk., 202 kat., 18 prot. i 13 żyd. Była własnością Jana Ratajskiego w r. 1580, a Kwileckich około 1793 r. *E. Cal.*

Orli Dwór, niem. *Adlerhorst*, król. leśnictwo, pow. świecki, st. p., par. kat. i ew. Osie. W 1868 r. 2 bud., 5 mk. ew. *Ks. Fr.*

Orlijówka, wieś i folw., pow. równieński, w kluczu bereżeńskim.

Orlik 1.) mko nad Dnieprem, pow. kobelacki gub. połtawskiej, o 39 w. ku płd. od mta pow., w 1676 r. założone, 1764 r. należało do połtawskiego pułku; ma 228 dm., 2542 mk., 2 cerkwie, 3 przystanie, rybołóstwo. 2.) **O.**, ob. *Jahorłyk*. 3.) **O.**, ob. *Orel* i *Orel*.

Orlik, ob. *Orlin*.

Orlik 1.) *Niżni*, węg. *Also-Orlik*, wś, hr. szaryskie (Węg.), na granicy Galicyi; lasy. 2.) **O.** *Wiżni*, węg. *Felső-Orlik*, wś, hr. szaryskie (Węg.), nad rz. Ondawą i na samej gra-

nicy od Galicyi, ma kościół paraf. gr.-kat.; lasy; razem z Niżnim Orlikiem 419 mk.

Orlik, dok. *Arnsneste*, dobra ryc., pow. chojnicki, st. p., szkoła i par. kat. Leśno 2·5 klm. odl., st. tel. Brusy 8·5 klm. odl., st. kol. Rytel 24 klm. odl., par. ew. Suminy (pow. bytowski). W 1868 r. 25 bud., 12 dm., 129 kat., 8 ew., 604·8 ha obszaru, mianowicie 232·4 roli or. i ogr., 94·93 łąk, 126·28 past., 131·37 lasu, 9·82 nieuż., 10 ha wody; czysty dochód z gruntu 1665 mrk. W 1356 r. nadaje Winryk v. Knipprode w. mistrz, wiernemu Konradowi z Lisna (von Leysten) 33 włók leżących na Orliku na prawie ch łm. i wolne rybołówstwo w jez. „Wirscho". Za to będzie odprawiał zbrojną służbę, pomagał przy budowaniu i naprawianiu zamków i od włóki będzie dawał 1 k. owsa co rok na ś. Marcin. Dan w Tucholi (ob. Codex Belnensis, str. 58). W 1417 r. prosi Michał Boresław i pospolici obywatele wsi O. w pow. tucholskim, by mogli wś tę osiość i na prawie chełmińskiem osadzić. Włók było 33. Z tych nadaje w. mistrz Michałowi 3 wolne do sołtystwa, do tego trzeci grosz od małych sądów. Z pozostałych 30 włók mają posiadać obywatele wszyscy razem jeszcze 9 wolnych włók, aby od pozostałych 21 czynsz tem lepiej płacili. Od tych będą nam płacili co rok od włóki 13 skojców i po 2 kury i po korcu owsa który też sołtys dawać będzie od swoich 3 włók. Będą też posesorowie tych włók czynszowych tłokę odprawiać równo z drugimi, wyjąwszy jednę włókę czynszową (pewnie karczemną). Czynszu karczemnego będzie sołtys pobierał $^1/_3$, my zaś $^2/_3$. Z szczególnej łaski użyczamy sołtysowi i mieszkańcom wsi wolne rybołówstwo małym zakładem dla własnego stołu. Dan w Lisewie w dzień ś. Agaty (str. 69). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, a akcyzę potrójną, płacili possessores w O. od 30 włók folw. i 3 ogr. 30 fl. 24 gr. (ob. Roczn. Tow. Pozn. Nauk. 1871, str. 182). Podług taryfy na symplę z r. 1717 płacił w Orliku Krzysztof Gliszczyński 2 gr. $4^1/_2$ den. (ob. Codex Belnensis, str. 91). O. należał wówczas do powiatu tucholskiego. *Kś. Fr.*

Orlikówka, wś nad rz. Rewną, pow. nowozybkowski gub. czernihowskiej, o 70 w. od mta pow., 93 dm., 689 mk.

Orlikowo, wś i fol., pow. kolneński, gm. i par. Jedwabno, ma 22 osad włośc. i 281 mr. W 1827 r. było tu 12 dm., 86 mk. O. wchodziło w skład dóbr Jedwabne.

Orlikowska-Dacza, obręb leśny w pow. słuckim, pomiędzy rz. Morocz i Wołka, należał do 1874 r. do ordynacyi kleckiej, poczem własność ks. Radziwiłłów, ordynatów nieświeskich. Ma razem z obrębem staszyńskim około 211 włók obszaru; dużo grubego zwierza.

Orlin 1.) al. *Orlino*, wś nad Mołczadzią, pow. słonimski, kaplica katol. par. Zdzięcioł. 2.) **O.** al. *Orlik*, fol. w pobliżu rz. Wołki, pow. słucki, o 8 w. na płd. od mka Siemieżewa, w 1 okr. pol. starobińskim, do 1874 r. należał do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, odtąd, w skutek ugody familijnej, przyłączony do ordynacyi nieswieskiej, ma $40^1/_4$ włóki obszaru. Miejscowość odosobniona, poleska, pełna dzikiego, grubego zwierza, objęta leśnictwem, które się zwie Orlikowska-Dacza (ob.).

Orlińce 1.) w dokum. *Orlińcze*, wś, pow. proskurowski, nad rz. Bożkiem, oddzielającym gub. podolską od wołyńskiej, gm. Chodkowce, par. Mikołajów, przy drodze z Chodkowicz do Wezdeniek, ma cerkiew, 66 osad, 362 mk., w tej liczbie 31 jednodwor., 377 dzies. ziemi włościańskiej. Należała do dóbr królewskich sstwa barskiego. Podług lustracyi kaszt. kamienieckiego Humieckiego z 1615—16 r. trzymał ją prawem dożywotniem w połowie Piotr Orliński z małżonką swą Beatą, a w drugiej Jeremi i Iwan Orlińscy „cum conditione służby wojennej more aliorum nobilium capitan. barensis" (Jabłonowski: Lustracye, str. 27). Następnie wś ta była w posiadaniu Czartoryskich i ks. Wirtemberskich, obecnie Przeździeckich. 2.) **O.**, wś, pow. zasławski, par. Kulczyny.

Orlina *Mała*, kol., pow. słupecki, gm. Grodziec, par. Królików, odl. od Słupcy w. 24; ma 28 dm., 189 mk, 403 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr Grodziec.

Orlinek, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Kaletnik.

Orlinek, niem. *Orlynek*, fol., pow. wyrzyski, poczta w Mroczy, okr. domin. w Orlu; 1 dm., 10 mk.

Orliniec, leśnictwo, pow. szremski, poczta w Dolsku, powstało w nowszych czasach.

Orlinka, wybudowanie, pow. krotoszyński, poczta w Koźminie.

Orlino, jezioro w pow. wileńskim.

Orlino, wś poleska, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacewicze, przy drodze z Olsy do Osowy i Lutynia, ma 15 osad.

Orliny, kol. nad strum. Białą, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Królików, odl. od Konina w. 24; ma 54 dm., 546 mk.

Orliny, ob. *Morliny*.

Orliszki 1.) wś włośc. na lew. brz. Wilii, powyżej Grabiał, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jewie, o 4 w. od gminy a 16 w. od Trok, 2 dm., 14 mk. kat. (10 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jewie. 2.) **O.**, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Dubinki, o 18 w. od gminy a 36 w. od Wilna, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Dubinki, hr. Tyszkiewicza. 3.) **O.**, dwa folwarki, tamże; jeden z nich ma 1 dm. i 15 mk. kat., drugi zaś 1 dm. i 22 mk. kat.

4.) **O.**, zaśc. szlach., tamże, o 51 w. od Wilna, ma 1 dm. i 13 mk. kat. 5.) **O.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, 90 dzies.; własność Felicyana i Teofila Witkiewiczów.

Orło (*Orłów*), wś, hr. szaryskie (Węg.), nad rz. Popradem, ma kościół paraf. gr.-kat. Uprawa lnu, łąki, lasy. St. kolei koszycko-bogumińskiej, odl. 14 klm. od Muszyny (st. kol. tarnowsko-leluchowskiej) i 55 klm. od Preszowa; 809 mk.

Orloff, niem., ob. *Orłowo*.

Orlofferfelde, niem., wś na malborskich Żuławach, pow. malborski, st. p. Nowydwór, par. kat. i ew. Ladekop, szkoła Orłowo, odl. od Malborga $2^3/_4$ mili. Obejmuje 17 chełm. majątków i 3 zagrody, razem 53 włók i 23 mr. W 1868 r. 263 mk., 42 kat., 141 ew., 76 menonitów, 4 dysyd., 26 dm. Posiada przywilej z 1349 r. *Ks. Fr.*

Orloffreihe, niem., wyb., pow. malborski, ob. *Orłowo*.

Orlowitz, fol. do Wielmierszowic, pow. kozielski.

Orls, przekręcona nazwa pot. *Lipowca* (ob.) na spec. mapie mon. austr.-węg. (z. 6, col. 28; ob. t. V, str. 290). *Br. G.*

Orła, w dok. *Orlla*, wś, pow. łęczycki, gm. Chociszew, par. Parzęczew, odl. 16 w. od Łęczycy, ma 29 dm., 212 mk. Według regestr. pobor. z 1576 r. O. należała, jako uposażenie, do grodu łęczyckiego. Było tu $9^1/_2$ łanów i 1 zagrod. oraz wójtostwo o 2 łanach i 1 zagrod., z karczmą i młynem (Pawiński: Wielkop. t. II, 50). W ostatnich czasach (w 1859) O. wraz z wójtostwem wchodziła w skład dóbr rządowych Krzepocin. *Br. Ch.*

Orło 1.) wś, pow. łomżyński, gm. Szczepankowo, par. Miastkowo. Wchodziła w skład dóbr Tarnowo, ma 17 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 2 dm., 15 mk. 2.) **O.**, os., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. 3.) **O**, wś i fol., pow. ostrowski, gm. Orło, par. Jasienica (dawniej Złotorya) Wś O. wchodziła w skład dóbr bisk. płockich; po zabraniu tych dóbr na rzecz skarbu weszła w skład dóbr narodowych Brok. Podług pomiaru Genscha z 1804 r. miała razem z fol. i lasami 1907 mr. magd. W 1823 r. znajdujemy we wsi na 6 os. 2 osiadłe, pozostałe 4 puste dwór obsiewa; z trzech osad wartość oddawanych naturaliów wynosiła 9 złp., odrabiały zaś po 104 sprzężajnych i 52 pieszych dni pańszczyzny. Z 2 mniejszych pańszczyzna wynosiła $65^1/_3$ sprzężajnych i $32^2/_3$ pieszych dni (osady wolne od naturaliów); z ostatniej osady 62 dni sprzęż. i 21 piesz.; 2 komorników odrabiających po 52 dni pieszych. Młyn i karczma. Włościanie na żądanie dworu muszą jeździć z furami do Warszawy i powracać nazad z ciężarem, za co im wytrąca się 3 dni sprzężajne, jeżeli zaś nie pojadą, muszą odrabiać 6 dni; za przewóz płacą sami. Folw. obejmował 420 mr.; zbierano 123 korcy pszenicy, 183 korcy żyta; 24 fur siana. Do fol. należały wsie zarobne Orło i Niegowiec. W 1823 r. było we wsi 8 dm., 33 mk., w tem 12 żyd. W 1851 r. wś urządzona kolonialnie; na 241 mr. 289 pręt. utworzono 6 osad rolnych, 3 ogrodn., karczemną, kowalską i młynarską (39 mr. 64 pręt.). Czynsz przed upływem lat wolnych wynosił 95 rs. 79 kop.; po upływie, 103 rs. 15 kop. Fol. otrzymał 310 mr. 142 pręt.; na folw. znajdował się tartak amerykański, wartości 500 rs. Własność ówczesnego naddzierżawcy dóbr Brok. O. gmina z zarządem w os. Brok, ma 5853 mk., rozległości 14,212 mr. Sąd gm. okr. II Zaremby-Kościelne o 17 w. W gminie dwie szkoły początkowe i fabryka narzędzi rolniczych. W skład gminy wchodzą: Biel, Błędnica, Borowe, Brok, Brok Poduchowny, Czuraj, Daniłowo, Feliksowo, Gaczkowo, Glina, Kaczkowo, Kańkowo, Klukowo, Małkiń-Dolna, Małkiń Górna, Niegowiec, Orło, Przewóz, Ruda, Sumiężne, Złotorya-Nowa, Złotorya-Stara i Żachy Pawły.

Orło, po niem. *Orlen*, wś na Mazurach, pow. lecki, st. poczt. Ryn, 547 mk. Powstała w początku XV w. na 80 włókach z 8 służbami. W 1538 r. odnowił ks. Olbracht mieszczanom przywilej. W tym czasie mieszkali tam przeważnie Polacy, jak: Dajdo, Jętosz, Orłowski.

Orłów 1.) wś, fol. i dobra nad rz. Bzurą, pow. kutnoski, gm. Wojszyce, par. Orłów, odl. 14 w. od Kutna, 30 w. od Łęczycy a kilka wiorst od Młogoszyna, w którym schodzi się droga z Kutna do Piątku wiodąca, z drogą bitą od st. Pniewo (st. dr. dr. żel. warsz.-bydgoskiej) poprowadzoną. Położony w nadrzecznej, błotnistej, osuszonej dziś nizinie, posiada kościół paraf. murowany, 24 dm., 410 mk., gorzelnią (w 1871 r.), browar, wiatrak, pokłady torfu. W 1827 r. było tu 23 dm., 274 mk. Jestto starożytna osada, niegdyś gród, przy którym powstała osada a później miasto. Byłto główny punkt powiatu orłowskiego w wwdztwie łęczyckiem, który w XVI w. obejmował do 12 mil kwadr. i dzielił się na 14 parafii, miał 8 miast i 160 wsi. Mimo to O. należał już w XVI w. do rzędu najuboższych miasteczek w ziemi łęczyckiej. Kiedy został miastem niewiadomo. Według regestr. pobor. z 1576 r. było tu 4 rzemieślników, płacących po 1 gr. poboru. Cały pobór z miasta wynosił 5 zł. 12 gr. Z powodu świeżo przebytej pogorzeli nie mogli mieszczanie dać podwójnego poboru. O stosunku O. do innych miast ziemi łęczyckiej mogą pouczyć nas dane liczebne co do wysokości poboru płaconego w 1576 r. Podczas gdy Brzeziny płacą 271 zł., Łęczyca 207, Piątek 146, Inowłódz 105, Dąbrowice 66, Zgierz 46, to O. daje 5 zł.

Wprawdzie Łodzia (Łódź) daje tylko 4 zł., Dąbie 2 zł. 20 gr. a Budzinek 1 zł. 4 gr. ale O. jest stolicą powiatu. Kościół i parafia musiały tu powstać co najpóźniej w XV w. Według wydawcy Lib. Ben. Łask. (II, 490) kościół w O. powstał około 1452 r. i założycielem jego był niejaki Sławobór Dobrzycki, dziedzic O. Ponieważ jednak w dokumentach, na których się to przypuszczenie opiera, mowa jest o wsi Orle, przeto należy z pewną wątpliwością przyjmować to przypuszczenie. Z tych dokumentów wynika, że wtedy O. był wsią jeszcze, choć już Lib. Ben. Łask. zwie O. „oppidum haereditarium". Błędnie również ks. Korytkowski dziedzicami O. robi Odrowążów, gdy wyraźnie powiada Lib. Ben., że probostwo (nie miasto) posiadał „honorabilis Mathias de Conskij", dziedziców nazwiska nie wymieniając. W regestr. pobor. z 1576 w opisie wsi Orłowskiej (Orlowska Villa) podani są jako właściciele: Paweł Orłowski (3 łany i 15 osadników), Andrzej Dembowski ($^1/_2$ łana i 4 osadn.) i sukcesorowie Tomasza Dembowskiego (4 łany, 1 zagrod. i 5 osadn.). Na początku XVI w. nieznani dziedzice O. przenieśli kościół z obrębu miasta na obszerniejsze miejsco i tam go wznieśli z muru. Przy kościele była szkoła i przebywał wikaryusz. Uposażenie stanowiły dwa łany ziemi z odpowiednią ilością łąk i lasu. Łany dworskie dawały dziesięcinę, a łany mieszczan płaciły po $7^1/_2$ gr. z łanu dziesięciny i po pół grosza kolędy z domu. Jeszcze Dykcyonarz Echarda zwie O. miastem. W 1849 r. kościół, mocno zrujnowany, został z gruntu odnowiony. Dobra O. w końcu XVIII w. były własnością Serafina Sokołowskiego, ssty nieszawskiego, a w posagu za córką przeszły do Ambrożego Skarzyńskiego generała. Dobra O. składały się w 1871 r. z fol. i wsi: O., Dąbrówka i Gruszkowizna, rozl. dominialna mr. 2104: gr. or. i ogr. mr. 958, łąk mr. 227, past. mr. 235, wody mr. 65, lasu mr. 373, zarośli mr. 210, nieuż. mr. 36; bud. mur. 11, z drzewa 42; las nieurządzony. Wś O. os. 42, z gr. mr. 156; wś Dąbrówka os. 11, z gr. mr. 53; wś Gruszkowizna os. 2, z gr. mr. 15. Orłowskie starostwo grodowe w skutek klęsk za pierwszej wojny szwedzkiej tak dalece zniszczało, iż samo miasto w istną wieś się zmieniło. Liczne zaś i długoletnie spory o granice i dobra, do tego sstwa należące, dopiero na sejmie warszawskim z r. 1773—1775 stany Rzpltej załatwiły, przez ustanowienie oddzielnej komisyi z 22 urzędników składającej się, celem ścisłego oznaczenia i granic i obszerności tego sstwa. W tym to czasie zaliczały się do tego sstwa wsie: Orłów, Jasień, Turza, Wilcza, Borowe, Makówek, Kochanie, Płonczyn, Wierzniczki, Chudzewo, Lenie, Płonczynek, Bęklewy i Łagiewniki. 2.) **O.** wś i fol. donacyjny nad rz. Smiłówką, pow. radomski, gm. Rogów, par. Jastrząb, odl. 30 w. od Radomia, o 2 w. od st. dr. żel. dąbrow.-iwangr. Jastrząb. Fol. O. ma 240 mr. i 2 młyny na rz. Śmiłówce. Jeden młyn na miejscu, gdzie była fabryka żelaza, zwana Kuźnią Śmiłowską. Wś O. i ta kuźnia założone zostały na gruntach należących do Śmiłowa. Kol. O. ma 15 dm., 68 mk., 212 mr. rozl. W 1827 r. było tu 10 dm. 70 mk. 3.) **O.**, wś i fol., pow. miechowski, gm. Miechów, par. Prandocin. W 1827 r. było tu 8 dm., 78 mk. Według Lib. Ben. Dług. (II, 32) wś ta była własnością klasztoru w Miechowie. Darował ja klasztorowi w 1427 r. Niemierza z Kurzelowa h. Lis, kustosz ś. Floryana i kanonik krakowski. Było tu 8 łanów kmiecych, 2 zagrodn. z rolą, karczma bez roli. Dziesięcinę z jednej części gruntów brał klasztor miechowski, z drugiej biskup krakowski, z trzeciej klasztor w Mogile. Folwark klasztorny dawał dziesięcinę kościołowi w Tarnawie. Pleban zaś miejscowy (z Prędocina) brał od kmieci tylko meszne. W drugiem miejscu (II, 92) podaje Długosz tekst układu o dziesięcinę z folwarku O. między biskupem krakow., klasztorem a Niemierzą, zawartego w r. 1416 (daty są w sprzeczności). Układ ten dzielił dziesięcinę folwarczną O. między biskupa krakow. (z nowszych łanów), kościół w Tarnawie (z dawnych łanów) i klasztor miechowski (z łanów po za rowem). Z aktu dowiadujemy się, że Niemierza ustąpił klasztorowi swe prawo do trzeciej części patronatu nad kościołem w Tarnawie. W wyliczeniu uposażeń klasztoru miechowskiego podaje Długosz (III, 25), że dziesięciny z O. nadał klasztorowi biskup Gedeon. Podaje również (III, 18), że kmiece łany dawały klasztorowi czynsz pieniężny (sexagena) i po 30 jaj, 4 koguty, 1 sery i dzień sprzężajny roboty na tydzień. Obok tego osep i powabę (wiosenną). Według regestr. pobor. z 1581 było $3^1/_2$ łanów, 1 ogrodn. bez roli, 1 komor. bez bydła i karczmarz z ćwiercią łanu (Pawiński: Małop., 23). 4.) **O.** *Drewniany* i *O. Murowany*, dwie wsie i dobra, pow. krasnystawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw. W pięknem położeniu nad doliną przerzniętą przez rzkę Kalinówkę (Wolicę). Jest tu cerkiew pounicka, młyn parowy z produkcyą do 60,000 rs. (1880 r.), szkoła początkowa, stacya doświadczalna agronomiczna (obecnie zakładana). O. Drewniany ma 34 dm., 289 mk. (22 żyd.), O. Murowany 23 dm., 198 mk. W 1827 r. O. Drewniany miał 21 dm., 187 mk., O. Murowany 15 dm., 102 mk. Dobra te należały do hr. Kajetana Kickiego, który umierając zapisał je (1878 r.) Towarzystwu Osad Rolnych, dla założenia z dochodów tych dóbr licznych instytucyi, mających na

celu oświatę, dobrobyt i umoralnienie ludności wiejskiej w samych dobrach i w ich okolicy. Po zatwierdzeniu zapisu w 1881 r., Towarzystwo Osad Rolnych odbierając w swą administracyą oceniło wartość majątku na 140,470 rs. a po odtrąceniu pasywów na 130,550 rs. Zarówno niepomyślny stan gospodarstwa, wymagający nakładów na ulepszenia, jak i przeszkody niedające się pokonać, nie pozwalają i na dłuższy czas nie pozwolą wykonawcom testamentu zastosować się do woli testatora i utworzyć projektowane przezeń instytucye. Szczegółowe sprawozdanie stanu dóbr w chwili ich objęcia podaje „Rocznik Towarzystwa Osad Rolnych“ z 1881 r. Dobra O. Drewniany składały się w 1868 r. z fol.: O. Drewniany, Maryanka i Dworzyska, wsi: O. Drewniany, Dworzyska, Topola, Wólka Orłowska i Wał, rozl. mr. 2507: gr. or. i ogr. mr. 964, łąk mr. 214, past. mr. 144, lasu mr. 896, zarośli mr. 190, nieuż. mr. 99; las urządzony. Wś O. Drewniany os. 28, z gr. mr. 484; wś Dworzyska os. 18, z gr. mr. 236; wś Topola os. 20, z gr. mr. 270; wś Wólka Orłowska os. 27, z gr. mr. 500; wś Wał os. 12, z gr. mr. 165. O. Murowany składał się z fol.: O. Murowany i Kryniczki; wsi: O. Murowany, Majdan i Kryniczki, rozl. mr. 1799: gr. or. i ogr. mr. 545, łąk mr. 80, past. mr. 114, lasu mr. 843, zarośli mr. 144, nieuż. mr. 73. Wś O. Murowany os. 20, z gr. mr. 249; wś Majdan os. 8, z gr. mr. 136; wś Kryniczki os. 31, z gr. mr. 473. *Br. Ch.*

Orłów al. *Orłowo*, wś kościelna, domin. i okr. domin., pow. inowrocławski, o 5 klm. na północ od Inowrocławia, par. w miejscu, poczta i st. dr. żelaz. w Inowrocławiu. W 1228 r. Konrad mazowiecki, sprowadziwszy krzyżaków do Polski, nadał im O. W 1232 r. oświadczają Michał, biskup kujawski, i Świętopełk, ks. pomorski, że za dziesięcinę z O. płacić będą 3 grzywny kościołowi wyszogrodzkiemu. W 1271 r. układa się ks. Bolesław z krzyżakami o wynagrodzenie szkody, jaką im wyrządzono w dobrach: Orłów, Murzyno i Stara Nieszawa. W 1311 r. podczas zjazdu Władysława Łokietka z w. mistrzem krzyżackim w Brześciu Kujawskim, przyrzekają krzyżacy, że wydadzą królowi wspomniane dobra w zamian za odstąpienie im ziemi pomorskiej. W 1339 r. jest O. komandoryą krzyżacką; od r. 1416 toczą się układy o zwrot O. W 1422 r., podczas wyprawy gołubskiej, miał Jędrzej Brochocki, starosta brzeski, poruczonem sobie niepokojenie leżącej w Starej Nieszawie załogi krzyżackiej i w tym celu rozłożył się obozem w lesie, między O. i Murzynnem; napadnięty tam niespodzianie przez krzyżaków dnia 7 września t. r., pogromił ich i rozbił do szczętu. Za Władysława Jagiełły wrócił O. do korony; r. 1505 zapisał król Aleksander Jarockiemu Stanisławowi, który mu był pożyczył 4000 zł. węg., różne dochody z Inowrocławia i między innemi włościami także z O. Około 1583 r. był O. wsią królewską z wójtem i sołtysem, mającą 4 łany wójtowskie, 20 łanów kmiecych, 4 zagrod., 7 komorn., 1 rzemieśl. Około 1771 r. płacił z Jaksicami 200 złp. łanowego. Kościół parafialny istniał już tu w XVI w. Parafia O., w dek. inowrocławskim, miała w 1873 r. 470 dusz. Obecnie wś ma 12 dm. i 118 mk., 109 katol. i 9 prot. Domin. 19 dm. i 354 mk., obszaru 572·67 ha, t. j.: 506·68 roli, 11·54 łąk, 34·64 pastw. i 19·81 nieuż.; cz. doch. grunt. 15708 mrk.; cegielnia, mleczarnia i uprawa buraków na 150 hekt. Właściciel Niemiec. W skład okr. domin. wchodzi fol. Kłopot; cały okr. ma 477 mk., 404 katol. i 73 prot. *E. Cal.*

Orłów, niem. *Orlau*, mor. *Orlova*, wś, pow. i obw. sąd. frysztacki, na Szląsku austr., na zach. od Frysztatu, między Korwiną a Porębą. Graniczy od wsch. z Dąbrową, od zachodu z Porębą i Peterswald, od płd. z Łazami. Jest tu przystanek dr. żel. koszycko-bogumińskiej. Przez obszar O. płynie pot. Strużka od płd.-wsch. na płn.-wsch., podążający do Odry. Wznies. 272 mt. O. ma wraz z kol. Kopaniną 245 dm., 2955 mk. (m. 1469, k. 1486); między nimi rz.-kat. 1908, prot. 957, żyd. 90; Niemc. 153, Czecho-szląz. 424, Polaków 2287, innej narod. 1 (1880 r.). Z tego na kol. Kopaninę przypada 12 dm., 92 mk. (m. 42, k. 50). Jest tu kościół paraf. starożytny, pod w. Narodzenia N. P. Maryi, oprócz tego drugi kościół pod wezw. Zmartwychwstania Jezusa Chrystusa. Dzisiejszy kościół par. należał dawniej do opactwa benedyktynów, którzy tu mieli swą siedzibę. O założeniu tego opactwa krąży podanie. Ks. Mieszko r. 1196 wybrał się wraz z małżonką swą w tutejsze lasy na łowy. Na skale, na której wznosi się dzisiejszy kościół paraf., rozłożył się książę obozem. Nagle wszyscy z orszaku zoczyli olbrzymiego orła na wysokiem drzewie, trzymającego w dziobie łup, który mu przypadkiem wypadł. Księżna przelękłszy się zaniemogła i powiła syna, któremu dano na chrzcie imię Kazimierz. Na pamiątkę wypadku wystawił Mieszko kaplicę, koło której powstała osada Orłów. Gdy Kazimierz objął tron, osadził tu benedyktynów z opactwa tynieckiego pod Krakowem. Jest faktem, że w 1227 r. O należał do benedyktynów, co papież Grzegorz IX t. r. zatwierdził. Na życzenie Władysława, ks. opolskiego, zbudowano w 1268 r. osobne opactwo, do którego należało 29 miejscowości, w posiadaniu tychże pozostawali aż do r. 1560. Skutkiem rozszerzenia się reformacyi utracili zakonnicy kościół i dobra swoje, atoli r. 1631

udało im się uzyskać napowrót kościół, ale dóbr nie otrzymali. Kościół dzisiejszy zostaje pod opieką benedyktyńskiego opactwa w Brumowie (Braunau) w Czechach. Do par. należą wsie: Dąbrowa, Łazy, Poręba, w ogóle dusz rz.-kat. 6062, prot. 1890, żyd. 157 (1885 r.). Parafia ewang. istnieje tu od 1861 r., ma 2160 dusz, z tych 957 w O. Filia w Ostrawie. Na wzgórzu w obr. gm. O. znajduje się zamek barona von Mattencloit, właściciela O., z pięknym parkiem. W pobliżu zamku znajduje się drugi kościół kat., r. 1466 fundowany. Obfite kopalnie węgla, otwarte r. 1817. Ob. *Dąbrowa* i *Karwina*. W miejscu szkoła ludowa i stacya pocztowa. *Br. G.*

Orłów, ob. *Orłowo*.

Orłów, ob. *Orló*.

Orłow, mto pow., gub. wiackiej, nad rz. Wiatką, o 51 w. od Wiatki odległe, ma 3330 mk., 7 cerkwi, monaster, szkołę powiat., szpital, fabryki skór, fajansu, zapałek, prowadzi znaczny handel zbożem, jarmarki bardzo uczęszczane oraz słynie z wyrobu haftów, służących do ubrania głowy, przez okoliczne włościanki używanego. Bank, st. poczt. i przystań statków parowych. Starożytne, założone jakoby razem z Wiatką w XII w. Orłowski powiat ma na przestrzeni 12450·5 w. kwadr. 199951 mk., zajmujących się przemysłem. Powierzchnia równa, grunt nieurodzajny, z minerałów znajduje się kamień młyński i gips (alabaster). Zrasza go Wiatka z dopływami; bagna i jeziora wszędzie rozsiane, lasy zajmują 66% ogólnej przestrzeni.

Orłowa Góra, uroczysko w Trypolu, pow. kijowski.

Orłowa Góra 1) wyniosłość w pow. złoczowskim, gm. Zazula, w lesie Glińskim, pod 49° 50′ płn. sz. g., a 42° 39′ 8″ wsch. dł. g. Wznies. 422 mt. 2.) **O.**, góra lesista w Beskidzie szląskim, na granicy gm. Ustronia i Brenny, w pow. bielskim a obw. sąd. skoczowskim, na Szląsku austr., pod 49° 41′ 55″ płn. sz. g., a 36° 32′ 8″ wsch. dł. g. F., na dziale wodnym Wisły i Liśnicy, dopływu Brennicy. Wzniesiona 766 mt. Miejsce znaku triang. *Br. G.*

Orłowce, ob. *Orłówka*.

Orłowce, wś *Orłowiec* i *Orłowo*, holendry, pow. międzychodzki, o 8 klm. na zachód od Międzychodu, par. katol. w Goraju, par. prot. i poczta w Przytoczni (Prittisch), przyst. dr. żel. w Drzeniu (Driesen) o 24 klm, 11 dm., 92 mk., 27 katol. i 65 prot. Około r. 1793 należały O. do Wincentego Prusimskiego, starościca obornickiego. *E. Cal.*

Orłowcza, niem. *Orlowitz*, kol. należąca do Rydułtowa, pow. rybnicki.

Orłowicze 1.) dobra, pow. siebieski, w 1 okr. pokoju do spraw włościańskich, gm. Głęboczyno, w 1863 r. miały 53 dusz rewiz.; 2089 dzies. ziemi dworskiej. Własność sukcesorów Małgorzaty Meduniecklej. 2.) **O.**, wś, pow. słonimski, u źródeł rz. Hrywdy.

Orłowiec, lewy dopływ Taśminy, wpadającej z prawej strony do Dniepru. Ujście jego pod Smiłą.

Orłowiec, wś, w dok. zwana mkiem, u zbiegu dwóch ruczajów, tworzących rzeczkę Miedziankę, pow. czerkaski, w 3 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Orłowiec, śród głębokiej doliny, otoczonej górami, pokrytemi lasem, o 12 w. na płn.-wsch. od mka Horodyszcze, 22 w. od Smiły, 11 w. od Rotmistrzówki a 10 w. od st. dr. żel. Cwietkowo, ma 3786 mk. prawosł., 116 katol. i 38 żydów. W 1741 r. było tu 150 osad. Cerkiew par. św. Mikołaja, drewniana, wzniesiona w 1779 r. na miejscu dawniejszej z 1732 r., jest uposażona 69 dzies. ziemi. Do par. praw. należy wś Konoplanka, o 5 w. odległa. W O. znajduje się najdawniejsza w gub. kijowskiej cukrownia, założona w 1834 r. przez hr. Leona Potockiego, oraz zarząd klucza orłowieckiego hr. Mniszcha, do którego należą wsie: O., Orłowiecka Buda, Wiazówek, Ksawerowo, Kalinówka i Konoplanka, mającego 22612 dzies. ziemi. Za czasów poddaństwa było w kluczu 5171 dusz rewiz. Grunt tu bardzo urodzajny, właściciel zbiera rocznie około 3000 czetwerti pszenicy i do 30000 berkowców buraków. O. wchodził niegdyś w skład dóbr Radywonowskich. W zeszłym wieku O. wraz z całym kluczem należał do Smilańszczyzny. Po śmierci Potemkina otrzymała tę część jego fortuny ks. Jusupowa, która w 1808 r. sprzedała ją hr. Seweryнowi Potockiemu, żonatemu z Józefiną Branicką. Po śmierci syna ich Leona w 1862 r., drogą spadku, otrzymał hr. Mniszek. Pod względem historycznym O. pamiętny jest tem, że w maju 1674 r. stoczył bitwę na jego polach pułkownik Dmitraszko na czele pułków hadziackiego, humańskiego i targowickiego, z 20000 oddziałem Tatarów, wspierających hetmana Doroszenkę. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 8; cz. III, t. 3: 349, 352; cz. V, t. 1: 552; Kronika Grabianki: 215; kron. t. z. Samowidca: 277. *J. Krz.*

Orłowiec 1.) owczarnia w Sliwniku, pow. odolanowski. 2.) **O.**, ob. *Orłowce*.

Orłowiecka Buda, wś nad rzką Miedzianką, pow. czerkaski, w 3 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Orłowiec (o 8 w. ku płn.), śród lasów położona, ma 883 mk. prawosł., 9 kat. i 14 żydów. Cerkiew Pokrowska, drewniana, wzniesiona w 1792 r. na miejsce dawniejszej, pochodzącej z 1750 r. W O. B. znajduje się fabryka potażu, założona w 1825 r., oraz fakryka form do cukru. Wś ta należy do klucza orłowieckiego hr. Mniszków.

Orłowiny, wś, pow. opatowski, gm. i par. Łagów. Odl. od Opatowa 30 w. Leży na stokach Łysogór, ma 19 dm., 151 mk., ziemi włość. 295 mr. W 1827 r. było tu 10 dm., 93 mk.

Orłowiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Poniemoń Pożajście, par. Pokojnie. Odl. od Maryampola 64 w., ma 17 dm., 248 mk., 471 mr. Wchodziła w skład dóbr Leonów.

Orłówka, rzeczka w gub. grodzieńskiej, prawy dopływ Narewki, do której wpada pomiędzy Jelonką i Hwoźnią (Hrywdą).

Orłówka 1.) wś cerkiewna, pow. klimowicki; folusz. 2.) **O.**, wś nad rz. Sielnicą, pow. bracławski, gm. Żurawlówka, par. kat. Kopijówka, st. poczt. Tulczyn. Cerkiew pod wezw. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1779 r., uposażona 63 dzies. ziemi, ma wraz z przysiołkiem Szura 1824 parafian. Własność dawniej Potockich, Strogonowych, dziś dóbr państwa. Ob. *Kopijówka*. 3.) **O.** al. *Orłowce*, wś nad rz. Moczułką, dopł. Udycza (Hadycza), pow. hajsyński, gm. Miahkochody, par. Ładyżyn, st. poczt. Hajsyn, ma 240 dm., 1010 mk., 1256 dzies. ziemi włościańskiej; cerkiew pod wezw. św. Dymitra, wzniesiona w 1759 r., ma 1558 parafian. Należy do klucza bubnowieckiego hr. Aleksandry Potockiej (ob. *Bubnówka*). 4.) **O.**, fol. dóbr Teplik, pow. hajsyński, 890 dzies. rozl.

Orłówka 1.) mko nad rz. Ubiedź, pow. nowogród-siewierski gub. czernihowskiej, o 37 w. od m. pow.; 272 dm., 2226 mk., cerkiew, cukrownia, jarmarki handlowe. 2.) **O.**, wś, pow. nieżyński gub. czernihowskiej, o 44 w. od m. pow., 337 dm., 2028 mk., cerkiew.

Orłówka, grupa chat w gm. Kamionka Mała, pow. limanowski. *Br. G.*

Orłowko, wś na Mazurach, pow. ządzborski, st. poczt. Ukta.

Orłowo 1.) wś i rumunek, pow. lipnowski, gm. Czarne, par. Wielgie. Leży nad jez. Orłowo, odl. 8 w. od Dobrzynia, 17 w. od Włocławka. Sołtystwo liczy 158 mr., w tem 130 mr. ornych, 14 dm., 11 budyn. mieszk., 110 mk. Fol. O. wraz z Karolowem, Sokołowem i Krzyżówką ma 952 mr, w tem 360 mr. or., młyn wodny, wiatrak, w Sokołowie, karczma. Sam fol. O. rozl. w 1878 r. mr. 141: gr. or. i ogr. mr. 67, łąk. mr. 2, lasu mr. 54, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 5; młyn wodny. Wś O. os. 90, z gr. mr. 1474. O. rumunki, (kolon.), mają 1013 mr., w tem 921 ornych, 46 dworów, 47 budyn. mieszk., 334 mk. ewang., dom modlitwy i ewang. szkołę element., wiatrak, karczma. 2.) **O.**, wieś, pow. makowski, gm. Sielc, par. Lubiel. 3.) **O.**, fol., pow. sierpecki, gm. Żuromin, par. Chamsk, odl. o 29 w. od Sierpca, 1 dm., 16 mk., 390 mr. obszaru (wtem 45 mr. nieużytków). 4.) **O.**, wś, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Głęboki Rów. Odl. od Suwałk 10 w., ma 14 dm., 67 mk.

Orłowo 1.) dobra rząd., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Orla. 2.) **O.** al. *Toczylniki*, dwa małe w pobliżu siebie leżące zaśc., pow. borysowski, o 1 w. na płd.-wsch. od jez. Wielkie, przy drodze ze wsi Kalniki do wsi Babin-Les, w 2 okr. pol. łohojskim; mają oba 6 osad; miejscowość odludna, dzika, poleska i nizinna, grunta piaszczyste. Par. kat. Łohojsk. 3.) **O.**, wś, pow. połocki, w 2 okr. pol. do spraw włośc., gm. Szaciłów, w 1863 r. 35 dusz rewiz. 4.) **O.** (*Orłowskie*), wś, pow. siebieski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Głęboczyn, w 1863 r. 18 dusz rewiz.

Orłowo, wś przy ujściu Trojanki do Jatrania, pow. bałcki, na pograniczu gub. kijowskiej, okr. pol., par. kat. i st. poczt. Hołowaniewsk, gm. Trojanka, ma 51 dm., 623 mk., w tej liczbie 8 jednodworców, 947 dzies. ziemi włośc.. 1204 dz. dworskiej. Cerkiew pod wezw. św. Michała, wzniesiona w 1764 r., ma 678 parafian. Ziemia czarna, urodzajna. Dziedzictwo niegdyś Potockich, dziś w części sukcesorów Tomasza Nahujewskiego, w części zaś kupca Reszetka. *Dr. M.*

Orłowo 1.) domin., pow. obornicki, o 5 klm. na zach.-płd. od Ryczywoła, par. i poczta w Ludomach, st. dr. żelaz. w Obornikach o 14 klm., 4 dm, 139 mk., 115 katol. i 24 prot.; włącznie z fol. Łaszczewice ma obszaru 453·92 ha: 366·93 roli, 76·56 łąk i 10·63 pastw.; czyst. doch. grunt. 8988 mrk.; fabryka krochmalu i chów bydła holenderskiego. Właścicielem jest G. E. v. Nathusius, dawniej Lipscy. 2.) **O.**, ob. *Orłów* i *Orłowce*.

Orłowo 1.) niem. *Orlowo*, dok. *Orlow* 1346, *Orlaw*, *Horlaw*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. poczt. i tel. Lisewo 6 klm. odl., st. kol. Kornatowo 8 klm. odl., par. kat. i szkoła Płużnica, par. ew. Wąbrzeźno. W 1868 r. 38 bud., 21 dm., 274 mk., 267 kat., 7 ewang. Razem z fol. Kazimierzem obejmuje 629·02 ha roli or. i ogr., 40 łąk, 48·37 pastw., 5·75 lasu, 9·59 nieużyt., 100 wody, w ogóle 832·73 ha.; czysty dochód z gruntu 10836 mrk.; cegielnia, hodowla bydła. Posiadacz Kazimierz Ślaski. Pięknie zachowany okop leży na zachodnim brzegu jeziora Wieczna, na wschód od wsi i dworu. Na stokach wałów tego okopu od strony jeziora znajdowano paciorki gliniane, jakie się zwykle dość często trafiają w kurhanach Wołynia (ob. Ossowski: Objaśn. do mapy arch. Prus. Zach., str. 7). W 1405 roku występuje w dok. Waltke von Orlow, t. j. Waltko (Walter) z O. (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 127); r. 1430 znów tenże Waltke z O. zur deutschen Twir, t. j. w niem. Turznie (str. 131). Orłowscy tu siedzący mają przydomek Cegenberg od zamku niegdyś tegoż nazwiska

pod Wąbrzeźnem, zkąd pochodzili (str. 142). Potem posiadają O. Rubichowie (str. 172), ale r. 1523 napotykamy tu znów Jakuba Orłowskiego (str. 127), a r. 1595 Macieja Orłowskiego i jego małżonkę Katarzynę z Działowskich, po nich Jerzego O. i Justynę z Kwiatkowskich (ob. Wizyt. Strzesza z r. 1667). W 1706 r. płaciło O. 4 korce żyta i tyleż owsa mesznego (Wizyt. Potockiego, str. 798). 2.) **O.**, niem. *Orloff*, wś na żuławach malborskich, pow. malborski, st. poczt. Nowydwór, par. kat. i ew. Ladekop, szkoła w miejscu, odl. od m. pow. $2^{3}/_{4}$ mili; razem z wyb. Orloffreihe, składającem się z 7 gburskich posiadeł, obejmuje 13 chełm. majątków, 45 włók i 20 mr. W 1868 r. 139 mk., 30 kat., 52 ew., 30 menonitów, 16 dm. Pierwszy przywilej na O. wystawił r. 1349 w. m. Dusemer; czynsz wynosił $1^{1}/_{2}$ grzywny i 2 gęsi (ob. Gesch. d. Kr. Marienburg, von Eckerdt, str. 25). 3.) **O.**, niem. *Adlerhorst*, pow. wejherowski, oberża tuż nad zatoką Pucką, na wyniosłości, z pięknym widokiem na morze, ulubione miejsce wycieczek z Gdańska i Soboty, należy do Redłowa. W 1871 r. 2 bud., 3 dm., 12 mk. *Ks. Fr.*

Orłowo 1.) niem. *Orlau*, wś i dobra ryc. na Mazurach, pow. niborski, st. poczt. Nibork, 280 mk. Około r. 1470 Marcin Truchses, komtur ostródzki, nadał Jerzemu z Balic na prawie chełmińskiem 6 włók w O., które przedtem posiadał Maciej Orłowski. W 1493 r. Jan von Tieffen, w. mistrz, nadał Marcinowi z Likus 6 włók w O., z obowiązkiem jednej służby zbrojnej. R. 1537 otrzymał Piotr Kobierzycki (Kobrzycki), starosta niborski, od ks. Olbrachta O. z 60 włókami, puste włóki karczmą zwane, położone nad orłowską granicą (jest to Orłowska Wólka) i Litwinki, z 19 włókami dannickiemi. W 1600 r. mieszkali w O. tylko Polacy. Roku 1644 było O. własnością Jana Krasińskiego, podskarb. kor., który trzymał starostwo wielbarskie r. 1661. Czas pewien była wieś w posiadaniu Michałowskich. 2.) **O.**, wymienione w dok. z r. 1370 w pow. ostródzkim na Mazurach, w okolicy Dylewa i Korsztyna, nie istnieje obecnie. 3.) **O.**, wś na Mazurach, pow. jańsborski, st. poczt. Biała, istniało już r. 1448 i posiadało r. 1539 tylko polską ludność. 4.) **O.**, wś na Mazurach, pow. lecki, odl. 30 klm. od Lecu, wznies. 171 mt. npm., w malowniczem położeniu, ma kościół paraf. ewang., 609 mk. ewang., mówiących po polsku. Wś powstała w końcu XVII w.; parafia założoną została w 1853 r. 5.) **O.**, fol. na Warmii, pow. reszelski, stacya poczt. Bergenthal. *J. K. S.*

Orłowska Wólka, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Krasnystaw. Leży przy ujściu Wolicy (Kalinówki) do Wieprza, ma 27 osad, 527 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Orłów.

Orłowska Wólka, niem. *Orlau-Wolka* i *Wolka*, majątek (ob. *Orłowo*), pow. niborski.

Orłowski młyn, niem. *Orlau-muehle* i *Wolkamuehle*, w bliskości Orłowa, pow. niborski na Mazurach.

Orłowskie, jezioro na obszarze dóbr Makowo, w pow. lipnowskim, gm. Chalin, ma 90 mr. obszaru a do 30 stóp głębokości. Wody odpływają do Wisły.

Orłowsko-Witebska droga żelazna, należąca do sieci dróg środkowo-rosyjskich, łączy z sobą Witebsk z Orłem i ma 488 w. długości. Przechodzi przez gub. witebską (st. Witebsk i Zabołotinka), mohylewską (Krynki, Bobrówka, Szebekino, Znamieńska, Rudnia i Płoska), smoleńską oraz orłowską. Ważniejsze stacye Witebsk, Smoleńsk, Rosław, Briańsk i Oreł. Łączy się w Witebsku z dr. żel. dynebursko-witebską, w Smoleńsku z moskiewsko brzeską a w Orle z orłowsko-griaską i moskiewsko-kurską. Oddana do ruchu publicznego d. 24 listopada 1868 r.

Orłowszczyzna, wś, pow. miński, gm. rakowska, na pół odległości pomiędzy Rakowem i Wielkiemi-Krzywiczami, ma 5 osad; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, dużo kamienia narzutowego. *A. Jel.*

Orły 1.) wś i kolonia nad rz. Utratą, pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów, odl. 5 w. od Sochaczewa, ma 197 mk. W 1827 r. było tu 8 dm., 70 mk. Do 1878 r. O. stanowiły jedną całość dóbr z Feliksowem. W 1402 r. Mikołaj, sędzia sochaczewski, wydał wyrok w sprawie o granicę między wsiami Orły i Szczytno. Chodziło tu o Rudę i bagno „Jumenti“, kupione od klasztoru w Czerwińsku. Obecnie fol. Orły do 1883 r. rozl. mr. 673, teraz ma tylko 85 mr. a reszta rozdzieloną została pomiędzy 24 częściowych nabywców, w rozmaitych przestrzeniach; bud. fol. mur. 9, z drzewa 3. Wś O. ma os. 21, z gr. mr. 97; wś Mostki os. 12, z gr. mr. 204. 2.) **O.**, pustk., pow. sieradzki, gm. Godynice, par. Wójków, odl. od Sieradza 28 w.; ma 2 dm. Należy do Brąszewic. 3.) **O.**, wś nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. i par. Sońsk, odl. o 14 w. od Ciechanowa, ma 5 dm., 37 mk., 40 mr. 4.) **O.**, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszyniec.

Orły, wś, ob. *Murzynówka*.

Orły *Wielkie* i *Małe*, dwie wsie i znaczne dobra nad rz. Wietlicą, pr. dopł. Prypeci, pow. piński, przy samej granicy pow. mozyrskiego, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Płotnica. Wś *O.-Wielkie* ma 149 mk. i 33 osad pełnonadziałowych, *O.-Małe* zaś 117 mk. i 31 osad. Dobra O.-Wielkie, dawne dziedzictwo ks. Radziwiłłów, mają 1086 dzies., karczma, młyn; miejscowość poleska, grunta lekkie, żyzne,

łąk obfitość, O.-Małe, własność Kieniewicza, mają 807 dzies. ziemi dworskiej. *A. Jel.*

Orły, wś, pow. zwinogrodzki, par. praw. Budyszcze Łysiańskie (o 2 w.), par. kat. Łysianka (również o 2 w.), ma 441 mk. Należała dawniej do klucza łysiańskiego, obecnie Presmielina.

Ormeja, dobra, pow. siebieski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Przypiesze (?), 142 dusz rewiz. w 1863 r.

Ormia, jezioro w pow. drysieńskim, połączone kanałem z jez. Oswiejskiem i Lisno.

Ormianka, rzeczka w gub. kowieńskiej, pr. dopływ Niemna, do którego wpada pomiędzy rz. Dubissą a Kartupis.

Ormianka, karczma w pow. kamienieckim, na trakcie poczt. prowadzącym do Kamieńca, między wsiami Ormiankami i Humnicami.

Ormianka, ob. *Armianka.*

Ormianki, wś niedaleko rz. Smotrycza, pow. kamieniecki, gm. Maków, par. kat. Zinkowce, ma 36 osad. Niegdyś należała do dóbr Ormiany (ob.), nadanych przez Radeckiego Marcina jezuitom kamienieckim.

Ormiańska Mitoka, ob. *Mitoka* 2.).

Ormiańskie Folwarki, przedmieście mta Kamieńca, wzmiankowane w Arch. J. Z. R., cz. V, t. 1: 488, 489.

Ormiany, wś nad rzką Ormianką, o 10 w. od ujścia jej do Niemna, pow. kowieński, par. Wielona, o 12 w. od mka Sredniki; grunt piaszczysty. Własność Henryka Rauchenstraucha.

Ormiany, urzęd. *Armiane*, wś nad rz. Smotryczem, pow. kamieniecki, w 4 okr. pol. szatawskim, gm. Maków, par. kat. Zinkowiec, st. poczt. Nihin, o 8 w. od Kamieńca, ma 140 dm. i wraz z Kisielówką i Ormiankami 1528 mk., w tej liczbie 260 jednodworców, 1026 dzies. ziemi włośc., 2293 dz. dworskiej. Cerkiew pod wezw. Wniebowzięcia, wzniesiona w 1782 r., uposażona 91 dzies. ziemi, ma 2191 parafian. Tutaj były pierwsze osady przybyłych do Polski w XIII w. Ormian. Następnie wieś ta należała do Radeckich. Marcin Radecki darował ją jezuitom kamienieckim. Po zniesieniu zakonu dobra po jezuickie obrócone zostały na fundusz edukacyjny i za przywilejem królewskim nadawane były osobom zasłużonym krajowi, z obowiązkiem płacenia na zawsze do funduszu edukacyjnego po $4^1/_2\%$ rocznie od sumy szacunkowej. Procent ten później przez konstytucyę w 1793 r. podniesiony został do 5% a w 1805 r. kazano płacić 6% od sumy szacunkowej. O. przywilejem z d. 20 lipca 1774 r. otrzymał Józef Mierzejewski, cześnik podolski i strażnik polny koronny, przyczem oznaczono z nich 6483 złp. rocznej intraty. Następnie posiadali O. Borkowscy i Sadowscy, dziś należą do Kazimira. Jest tu młyn krupczatny i podziemne lochy, o których podanie mówi, że ciągną się bardzo daleko i mają własność konserwowania ciał ludzkich. Ob. Arch. J. Z. R. cz. III, t. 3: 68, 74. *Dr. M.*

Ornasowo, niem. *Ornassau*, majętność prywatna, pow. starogardzki, przy dr. żel. bydgosko-tczewskiej, st. poczt., tel. i kol. Pelplin, 8 klm. odl., gm. Rajkowy, tamże par. katol. i szkoła; par. ew. Rudno. W 1868 r. 67 mk. kat., 11 ew., 9 dm.; 223·56 ha obszaru; cz. dochód 4848 mrk. Osada ta wzięła nazwę od swego założyciela Ornasa. *Ks. Fr*

Ornatowice, wś i fol., pow. hrubieszowski, gm. i par. Grabowiec, odl. 23 w. od Hrubieszowa a 6 w. od Wojsławic, ma młyn wodny. W 1827 r. było tu 29 dm., 201 mk. Fol. O. rozl. mr. 1010: gr. or. i ogr. mr. 554, łąk mr. 129, lasu mr. 312, nieuż. mr. 15; bud mur. 2, z drzewa 15; las nieurządzony. Wś O. os. 38, z gr. mr. 466.

Orne, wzgórze, 428 metrów wznies. (znak triang.), w płn.-wsch. stronie Wicyna, pow. złoczowski.

Orneta, niem. *Wormditt*, w dok. z 1313 r. *Warmedyten*, mko na Warmii, nad Drwęcą warmijską, pow. brunsberski, ma 4720 mk., pomiędzy którymi 4087 katol., 484 ewang., 149 żydów. W 1816 r. było 2016 mk. Posiada kościół katolicki z filią w Open, należący do dekanatu Melzak, kościół ewang. od r. 1831, stary zamek, wyższą szkołę obywatelską, dom sierot, klasztor zakonnic, fabryki sukna i tabaki. Uprawa lnu w okolicy bardzo rozwinięta. O. łączy się koleją żelazną z Melzakiem i i Dobrem-miastem. Odl. od Brunsbergi 40 klm., od st. dr. żel. w Szlobitach 30 klm. Miasto założonem zostało około r. 1308; nowy przywilej wystawiony został r. 1359. Prusacy byli wówczas liczni w okolicy (Thulgede, Passurgo, Milade). Biskup Eberhard z Nysy (1300 do 1326) postarał się jednak zaludnić O., jak całe biskupstwo, przez osadników niemieckich. Przybyli oni tłumnie z okolic górno-niemieckich, po części może i z Szląska, a jeszcze dziś w O. i okolicy używają odrębnego narzecza górno-niemieckiego, tak zw. wrocławskiego. Podczas panowania polskiego były tu jak we wszystkich miastach Warmii zaprowadzone polskie kazania. Z polskiej szlachty mieszkali r. 1702 w kameracie orneckim Wojciech Hozyusz, Hatyńscy i inni. W 1656 r. posiadało miasto 68 włók roli, wieś Buergerwald (53 włók, 10 chłopów) i 129 włók lasu, razem 250 włók. Dwa szpitale w mieście miały 12 włók. Do miasta należał młyn, tartak i folusz. Klasztor liczył 15 zakonnic (Erml. Zeitsch. VII, 218). W 1785 r. miała O. 348 dm. i przeszło 2000 mk. Załogą stały tu 2 kompanie piechoty. Klasztor został w 1776 r. nowozbudowany. W zamku była siedziba król. urzędu dominialnego (Goldbeck, Topogr.). W O. urodził

się Dr. Sieniawski, autor dzieła „Biskupstwo warmińskie.“ *J. K. Sem.*

Orniajówka, wś, pow. drysieński, przy trakcie hand. z Oświei do Siebieża; w pobliżu ciągnie się pasmo wzgórz, okalających jez. Oświejskie.

Orniany 1.) wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Orniany, o 6 w. od gminy a 62 w. od Wilna, 14 dm., 181 mk. katol. (w 1864 r. 64 dusz rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: O., Skardzie, Paundzienie, Medziejki, Widugiry, Giry, Surgiańce, Antokole, Grzybiany i zaśc. Zaprawale, Ażuprudzie, w ogóle 188 dusz włośc. uwłaszczonych i 146 włościan skarbowych. 2.) **O.**, fol. i dobra, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski O., własność hr. Jana Tyszkiewicza, nabyta w 1859 r. od Kostrowickich. Dwór zbudowany nad małą rzką Ornianką, wypływającą z jez. Oryny, a wpadającą do jez. Spingły; leży przy drodze z mka Podbrodzia do mka Malat, graniczy z wsią włościańską t. n. Wprost dworu, koło fol. Mikulino, idzie droga prywatna z mka Podbrodzia do Baranowa i mka Łabonar. Odl. o 10 w. od st. dr. żel. Podbrodzie, o 4 w. od spławnej rzki Dubinki, 8 w. od Żejmiany a 1 milę od najbliższego mka Janiszek. Majątek składa się z części mka Podbrodzia, z fol: O., Władysławowo, Zadworze, Mikulino, Maciejowo, Podbrodzie (nad Żejmianą), Baranówka, zaśc.: Girajcie, Spingła I i II, Trabucie i Ławdyszki nad Dubinką, Nadredzie, Mieczance, Podbrodzie (nad Żejmianą), Podubinka, Filipowo, Zaprudzie, Łuninka, Girynce, Trakinia, Zaredny Kubaczek, Puszakinia, Uszuprudzie al. Śluzy, Młynek, Wielanka. W majątku są karczmy w mku Podbrodziu i przy zaśc. Podubinka. We dworze jest 20 budynków, z tych 8 murowanych. Pałac stary, murowany, przy nim park angielski i ogród owocowy. Na dziedzińcu dworskim oficyna nad stawem oraz budynek drewniany, będący niegdyś kaplicą, oraz inne zabudowania gospodarcze. Położenie płaskie, miejscami wzgórkowate, grunt dobry gliniasty. Robotnik drogi z powodu łatwości zarobkowania przy wycinaniu lasów okolicznych. Cena dziesięciny ziemi w okolicach O. dochodzi od 75 do 100 rs. Gospodarstwo na fol. prowadzi się 9 polowe, dzierżawcy zaś, w połowie pochodzenia szlacheckiego, gospodarzą trzy-polówką. Łąki w połowie błotniste. W majątku przepływają rzeki Żejmiana (dopływ Wilii) z Dubinką. Obie są spławne. Znajduje się nadto 32 jezior: Oryna (dochodzące aż do mka Janiszek), Spingła, Żebukszta, Parwała, Prawaluk, Redzie, Wieragoła, Łowmiana, Elneraga, Lekla, Malinia, Karasinia, Krakinia, Lediakinia, Pażimia, Małełata, Gulbinia, Piawninki, Luninki, koło wsi Girync bezimienne, Asrakinia Wielkie i 2 Małe, Diniapra, Dniapruk 1 i 2, Nakoj, Gołgna, Skrejdagoła, Kanapinis, Łejkszteki, Poluni. Poławiają się w nich: szczupak, okuń, leszcz, płoć, karaś, lin i drobne ryby. Rybołówstwo wypuszczone w dzierżawę; cena ryb od 5—15 kop. za funt. Las orniański położony przeważnie na suchej miejscowości, chociaż są rojsta i bagniste miejsca; przechodzi przezeń spławna rzka Dubinka. W lesie przeważa sosna (0·5), oprócz tego znajduje się osina (0·2), jodła (0·2) i brzoza (0·1). Ze zwierzyny znajduje się przechodni łoś i sarna, stale zaś wilki, lisy, tchórze, kuny i zające; z ptactwa: głuszce, cietrzewie, jarząbki, kuropatwy, dzikie kaczki, gołębie, nurki, żórawie i inne. Uroczyska noszą nazwy: Smolanka, Rudynka, Piawimy, Słapobalis, Bredziewere, Potrabalis, Kiermiaszawiatia, Majrutyszki, Lepałata, Ligumy, Żebukszta, Majaranki, Purwina, Wilun, Diegutrecie, Żardele, Rudynia, Madymy, Stankiewiczyzna, Wienadonie, Bukialiszki. O. nadane były Narbutom przez króla Zygmunta. Był tu niegdyś kościół, fundowany w 1498 r. przez Aleksandra, w. ks. lit., oraz znajdował się zbór helwecki, niewiadomo przez kogo i kiedy założony, oraz w jakim czasie zniesiony. *L. Uziębło.*

Ornontowice, niem. *Ornontowitz*, wś i dobra, pow. pszczyński, par. Dubieńsko Wielkie, ma kaplicę katol., szkołę katol., zamek, dwa fol., 109 dm., 1256 mk., (w 1842 r.), w tej liczbie 53 ewang. i 14 żydów. Na obszarze dworskim łomy wapienne, piec wapienny, łomy piaskowca, huta cynkowa, wielki piec, kopalnie węgla kamiennego.

Ornowo, niem. *Arnau*, wś na Mazurach, pow. ostródzki, st. poczt. Brzydowo, 735 mk. O. istniało już w 1437 r. W 1552 r. mieszkali tu Niemcy, w 1621 r. zaś już sami Polacy.

Ornshagen (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Regenwalde, st. kol. Plathe, 6·5 klm. odl., 726·58 ha; czysty dochód z gruntu 4720 mrk. Właśc. hr. Perponcher.

Orobijówka al. *Worobijówka*, wś nad Rudą, pow. przyłucki gub. połtawskiej, o 38 w. od Przyłuk, ma 185 dm., 1695 mk.

Oronka, rzeczka, poczyna się w pow. radomskim, pod Dąbrówką, płynie ku zachodowi pod Orońsko, potem wchodzi w pow, konecki, za Bąkowem łączy się od lew. brzegu z strugą płynącą od Gąsaw i Jastrzębia i za wsią Ciepłą, na wprost Zaborowic, wpada z pr. brzegu do Korzeniówki. Długa 10 wiorst.

Oronne al. *Oronno*, w dok. *Oranne*, wś nad rz. Okrzeją, pow. garwoliński, gm. i par. Maciejowice, leży na wschód od Maciejowic, ma 41 dm., 356 mk., ziemi 853 mr. W 1827 r. było 34 dm., 249 mk. Według regestr. pobor. z 1569 r. była własnością Maciejowskiego i

miała 6½ łanów kmiecych. W 1664 r. było 8 służby dworsk. i 157 poddanych obojej płci; w 1661 r. było 37 dymów, z których szło podymnego 18 fl. 15 gr. (Akta stężyckie).

Orono al. *Oron*, jez. w pow. siebieskim, o pół wiorsty od jez. Siebieskiego i miasta Siebieża, 6·6 w. kw. rozl. Połączone z jez. Siebieskim rzką Ugorynką. *M. K.*

Oronów, grupa domów w Brzusce, pow. dobromilski.

Orońsk, u Długosza *Oransko*, wś i fol. nad rz. Oronką, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Kowala Stępocina. Odl. od Radomia 15 w. Posiada st. poczt., urząd gminny i st. dr. żel. dąbrowsko-iwangrodzkiej, ma 49 dm., 501 mk. W 1827 r. było tu 44 dm., 300 mk. Według Lib. Ben. Długosza (I, 521) dziedzicem tu był Andrzej Staroscinsky. Łany kmiece dawały dziesięcinę klasztorowi wąchockiemu. Folw. (praedium militare) dawał plebanowi w Kowalach. W powtórnym opisie (III, 419) podaje za dziedzica Jakuba Starosielskiego h. Habdank. Do powyższych szczegółów dodaje, że były tu cztery karczmy, dające dziesięcinę klasztorowi w Wąchocku in gonitwam i ogrodnicy. Pole zwane Żarnowiska daje dziesięcinę plebanowi w Wierzbicy. Według regestr. pobor. z 1508 r. wś Oranysko z Krogulczą i Jedlonką były własnością „domini thesaurary". W 1569 r. dziedzicem Jan Kyczkowski, ma 7¼ łanów, 10 ogrodn., 1 kowal (Pawiń., Małop., 307, 478). Obecnie O. z wsią Orońsk i Krogulcza Sucha rozl. mr. 1264: gr. or. i ogr. mr. 559, łąk mr. 194, pastw. mr. 116, lasu mr. 324, nieuż. mr. 71; bud. mur. 13, z drzewa 16; płodozmian 12 polowy; wiatrak, pokłady kamienia wapiennego i torfu; las nieurządzony. Wś O. os. 47, z gr. mr. 660; wś Krogulcza Sucha os. 16, z gr. mr. 289. O. gmina należy do sądu gm. w os. Wolanów o 13 w., ma 3299 mk., 11718 mr. obszaru, w tem ziemi dworskiej 7926 mr. W skład gm. wchodzą: Broniów, Chronówek, Dobrut, Guzów, Guzowska-Wola, Krawara, Krogulcza Mokra, Krogulcza Sucha, Krzęcin, Kuźnia, Młodocin-Mniejszy, Omęcin, Orońsk, Ostałówek, Podbór, Rożki, Soszyn, Walenów, Wilcza Wola, Wymysłów, Wysocko, Wysoka, Zaborowie, Zastronie i Ziomaki.

Oroscheny, *Oroszeny*, *Orszoutz*, ob. *Orszowce*.

Orosz-Mocsar, ob. *Moczarani* 1.).

Orów, rus. *Orowe*, wś, pow. drohobycki, 21 klm. na płd. od sądu pow., urz. poczt. i st. kol. w Drohobyczu. Na płn.-zach. leżą Tustonowice, na płn. Truskawiec i Dobrohostów, na płn.-wsch. Uliczno, na wsch. Dołhołuka i Styniawa Wyżna, na płd. Synowódzko Wyżne, na płd.-zach. Jamielnica i Urycz (5 ostatnich w pow. stryjskim). Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Stynawki, dopływu Stryja. Wchodzi ona tu z Urycza na granicę płd.-zach. i płynie zrazu na płd.-wsch., potem skręca na płn.-wsch. i płynie przez zach. część wsi, a następnie skręca na płd.-wsch. płynąc środkiem obszaru, w końcu na wsch. i wchodzi do Stynawy Wyżnej. W obrębie wsi zasilają ją liczne dopływy, z których znaczniejsze od lew. brzegu pot.: Skobrina, Ropiany, Babyj, Landiczce, Kelemanowice, Orowiec, Sihła, Szyrakowice, Markowiec, a od praw. brzegu pot.: Długi, Średni i Jasionowice, płynący wzdłuż granicy wschodniej. Zach. część obszaru zajmuje las „Loszenia" na płn., a „Długi Garb" na płd. W tej stronie obszaru wznosi się Ciuchowy dział najwyższym szczytem do 942 mt. (znak triang). Na praw. brzegu Stynawki leżą: Płaj Buchałów ze szczytem Spiczynów 822 mt. wys., Równa góra 766 mt, i Pohar 719 mt., a na lew. brzegu wznoszą się Belejów (al. Orów) do 775 mt. (znak triang.), Kniazka góra do 723 mt. i Bahnyna do 634 mt. Zabudowania wiejskie porozrzucane na pagórkach. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 3, łąk i ogr. 15, pastw. 4, lasu 1253 mr.; wł. mn. roli or. 2918, łąk i ogr. 2869, pastw. 2016, lasu 175 mr. W r. 1880 było 2310 mk. w gm. (kilku rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Drohobyczu, gr.-kat. w miejscu, dek. drohobycki. We wsi jest cerkiew drewniana pod wezw. św. Jana Chrzciciela, szkoła niezorganizowana i fundusz ubogich, utworzony przez radę gminną z grzywien i opłat za muzyki z tańcami. Majątek funduszu wynosił w 1885 r. 81 złr. Ludność zajmuje się przeważnie wypasaniem bydła i owiec. W O. występuje nafta. O kopalniach tutejszych wspominają obszerniej Dr. Kreutz i Dr. Zuber w artykule: „Stosunki geologiczne okolic Mraźnicy i Schodnicy (Kosmos, Lwów, t. VI, 1881, str. 327). W czerwcu r. 1868 zaczęto tu nad rz. Stynawką, o ½ mili od wsi w górę szukać nafty. Głębokość szybu wynosi obecnie 7 metrów. Następnie zaczęto wiercić. Podczas kopania i wiercenia natrafiano na przemian na bardzo twarde sine lub szare piaskowce z żyłkami kalcytu i ciemne łupki, które w znaczniejszej głębokości są potężniej rozwinięte. Podczas gdy z początku warstwy łupku dochodzą zaledwie grubości kilku centymetrów, to w głębokości około 100 sążni tworzą pokłady grube na 1 metr. Zacząwszy od 28 sążni pokazywały się ślady naftowe w towarzystwie silnych gazów, które i dziś jeszcze wprawiają wodę wypełniającą otwór świdrowy czasami w ruch, podobny do wrzenia. Pomimo powtarzających się wciąż śladów naftowych, wiercono dalej, aż do głębokości 72° 2′ 9″, wskutek czego zwężono średnicę otworu następnie do 5¾ cl. Przy tej średnicy wywiercono aż do 113° 1′ 6″ i zaniechano dalszych robót w czerwcu r. 1871

w skutek licznych niepowodzeń, oraz wielkich kosztów. Dopiero w r. 1880 rozpoczęto na nowo roboty około oczyszczenia otworu świdrowego, które to prace z końcem września były na ukończeniu. Szyb ten założony w miejscu, gdzie warstwy ropiaste tworzą siodło wydobywające się z pod warstw płytowych na powierzchnię. Siodło to jest bardzo wyraźnie widoczne w rzece Stynawce poniżej mostu, niedaleko wieży świdrowej. Na hałdach znaleziono, prócz piaskowców zwykłych i łupków płytowych i ropiastych, okazy ciemnego syderytu iłowego z żyłami kalcytu oraz odcisk złożony z niewyraźnych dośrodkowych łuków, przypominający nieco Inocerana. Prócz tej kopalni jest w okolicy wiele zaniechanych szybów, które miały dawać początkowo dość znaczną ilość ropy. Prawie wszędzie są widoczne ślady ropy, która w szybach nad Ropianym zbiera się w warstwę na wodzie wypełniającej szyby. Stosunki geologiczne są tu takie same jak w Ropnem (Mraźnicy). Czyt.: „Poszukiwanie nafty za pomocą dziur świdrowych w Orawie“ p. Windakiewicza w Sprawozdaniu komisyi fizyogr., Kraków, 1872, t. VI, str. 82 do 86 (podano tu dokładny opis warstw przebitych) i „Die Petroleum und Ozokerit Vorkommnisse Ostgaliziens“ v. Paul, Jahrb. der geolog. Reichsan., t. 31, 1881, str. 148. Siarczyński (Rkp. Ossol. № 1829) wspomina o piecach do topienia rudy żelaznej i kuźnicach. Za czasów Rzpltej należała wś do dóbr koronnych sstwa drohobyckiego. Według wykazu kwarty na r. 1778 było wójtostwo tej wsi (zwane Wola Tarnowska) w posiadaniu Jana i Katarzyny Kowalskich, z prow. 148 złp. 28 gr., z czego kwarta 37 złp. 9 gr. Przy zajęciu zaś przez rząd austryacki w posiadaniu Jana Twardowskiego. Zajęte 1787 r. i przydzielone do dóbr drohobyckich. *Lu. Dz.*

Orowe, grupa domów, fol. i leśniczówka w Brześcianach, pow. samborski.

Orowy, grzbiet górski, w półn. rozgałęzieniach Karpat dukielsko-skolskich, poczyna się nad lewym brzegiem Dniestru, na płd.-wsch. wsi Tysowicy, w pow. staromiejskim, pomiędzy ujściami rzeczek Tysowiczki (od wschodu) a Zołotnowca (od zach.), szczytem Werwiszykiem (688 mt.) i ciągnie się na płn.-zach. aż po ujście pot. Królówki do Stebnika pod Steinfels, w pow. dobromilskim, gdzie się kończy szczytem Radiowem (660 mt.), na granicy gm. Nanowy (pow. dobromilski) i Bandrowa (pow. Lisko). Wzdłuż grzbietu płn. części tego pasma górskiego, gdzie wznosi się szczyt Orowy (763 mt.), ciągnie się granica gm. Nanczułki Małej i Wielkiej, Potoku Wielkiego i Leniny Małej z jednej a Galówki, Płoskiego i Wiciowa z drugiej strony. Z pochyłości płn.-wsch. wypływają pot. Stebnik, płynący na płn.-zach. do Strwiąża, i Lenina, podążająca na wsch. do Dniestru, i zabierająca liczne pot. mniejsze i większe, spływające prawie równolegle do siebie z tego płn.-wsch. stoku, między nimi Potok Wielki, Leninkę i Seminów. Wzdłuż płn.-wsch. stoków płd. części tego rozłożystego grzbietu, w którym najwyższy czubek Jaworniska wznosi się nad Wiciowem do wys. 797 mt., od którego na płd.-zach. jest szczyt Dział (755 mt.), płynie potok Tysowiczka, równolegle do grzbietu głównego. Z pod szczytu Jaworniska, od strony płd.-zachodniej grzbietu Orowego, płynie na płd.-wsch. potok Zołotnowiec również do Dniestru. Wszelkie inne potoki z tego płd.-zach. stoku spływają przez Galówkę, Płoskie i Wiciów do Mszańca, dopł. Dniestru. Dolina Mszańca oddziela grzbiet Orowy od następnego dalej na płd.-zach. położonego działu górskiego, Magórą Łomniańską zwanego. Długość grzbietu wynosi 18 klm. Szczyty od płn. ku płd. są następujące: wierch Radiów (660 m.), Tycha (728 mt.), wierch Orowy (763 mt.), drugi wierch Orowy nad Tysowicą (726 i 695 mt.), Jaworniska (797 mt.), Dział (755 mt.) i Werwiszczyk (688 mt.). *Br. G.*

Orpa 1.) fol., pow, wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Orpa, własność, Bohdanowiczów. Okręg wiejski O. składa się z mka Sosienka, i ma 85 dusz rewiz. 2.) **O.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Serwecz, okr. wiejski i dobra Kostyki, o 10 w. od gminy, a 26 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, ma 11 dm., 135 mk. (w 1864 r. 41 dusz rewiz.); własność Śliźniów.

Orpelów, w dok. *Orpelow*, wś i fol., pow. łaski, gm. Wymysłów, par. Łask. Wś ma 20 dm., 105 mk., 112 mr. ziemi włośc.; fol. 3 dm., 26 mk. i 496 mr. Według Lib. Ben. Łask. (I, 448) łany folwarczne dawały dziesięcinę proboszczowi w Łasku, kmiecie zaś dla kolegium mansyonarzy przy tymże kościele.

Orpeń, ob. *Irpień*.

Orpikowo al. *Orpichowo*, wś, pow. inowrocławski, o 12 klm. na płd.-wschód od Kruszwicy, nad odnogą Gopła, par. w Ostrowie, poczta w Chełmcach, st. dr. żel. w Inowrocławiu o 26 klm., 8 dm., 74 mk. katol. Około r. 1560 posiadał tu Stanisław Orpikowski jednę zagrodę i jeden łan roli. *E. Cal.*

Orpiszewek al. *Orpiszewko*, wś i domin., pow. pleszewski, o 6 klm. na wsch.-półn. od Dobrzycy, par. w Sośnicy, poczta w Pleszewie, st. dr. żel. w Kotlinie o 3 klm. W r. 1579 należał O. do Piotra Suchorzewskiego, w roku 1620 do Piotra Rudnickiego, a około r. 1793 do Kiedrzyńskich; par. była w Lutyni (pow. kaliski). Obecnie wś ma 4 dm. i 24 mk. katol.; domin. 7 dm. i 84 mk. (5 prot.), obszaru zaś 349·28 ha, t. j. 293·55 roli, 25·34 łąk, 24·58

lasu, 5·55 nieuż. i 0·26 wody; cz. doch. grunt. 3283 mrk.; chów bydła i owiec. Z rąk Kiedrzyńskich przeszedł O. do Cetkowskich, w 1884 r. nabył tę wś Rychłowski za 300000 marek. *E. Cal.*

Orpiszewo, u Długosza *Rpiszewo*, wś kośc., okr. wiejski i fol. domin., pow. krotoszyński, u źródeł strugi Orpiszewskiej, o 8 klm na zachód od Raszkowa, kościół paraf. w miejscu, dawniej par. w Jankowie Zaleśnym, poczta w Roszkach, st. dr. żel. w Krotoszynie o 11 klm. W 1403 r. Wojciech Jastrzębiec, biskup poznański, ustanawiając mansyonarzy w kościele poznańskim, przekazał im między innemi dziesięcinę z O. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś Orpisewo, w par. Jankowo, miała $4^1/_2$ łanów, 9 zagrod., 2 komor. i 2 rzemieśln. (Pawiński, Wielkop., I, 120). Właścicielem czy dzierżawcą był około r. 1793 hr. Kalkreut, generał kawaleryi, a następnie Wojciech Huzarzewski, sędzia zadworny kamery bydgoskiej. Wś ma 75 dm. i 580 mk.; w skład okręgu jej wchodzi osada Friedrichsfeld; cały okręg liczy 81 dm. i 617 mk., t. j. 535 kat. i 82 prot. Fol. domin., do klucza krotoszyńskiego należący, ma 9 dm. i 181 mk.; z fol. Dużyn i Roszki ma obszaru 473·73 ha, t. j. 426·72 roli, 35·52 łąk, 8·76 pastw., 2·73 wody; czyst doch. grunt. 5046 mrk. *E. Cal.*

Orpiszewska Struga, rzeczka, prawy dopływ Baryczy, bierze początek w Orpiszewie, w pow. krotoszyńskim, na zachód od Raszkowa, płynie od północy ku południowi, oblewa Świnków, Nabyszyce i Gliśnicę; tworzy staw przy pustkowiu Jędrzejewskiem, gdzie wchodzi do pow. odolanowskiego. Pod Chruszczynem łączy się z jeziorem Kuroch, z którego wypływa dwoma korytami i uchodzi w Odolanowie. Długość biegu około 20 klm. *E. Cal*

Orpiszki, fol., pow. oszmiański, o 3 mile od mka Dziewieniszek; własność Lenkiewicza.

Orpowszczyzna, wś szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 33 w. od Trok, 2 dm., 17 mk. katol.

Orschen, wś, dobra i os. młyn., pow. prusko iławski, st. p. Landsberg, w lesistych górach Stablak. Dawniej była tu huta.

Orsichau (niem.), ob. *Orzechowo.*

Orsicze al. *Syszcyce*, wś i dobra nad rzeką Ochówką, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. kalenkowickim, gm. krukowicka. Wś ma 37 osad pełnonadziałowych; cerkiew z 1795 r., parafian około 600; paroch ma włókę gruntu. Dobra, niegdyś królewszczyzna w pow. mozyrskim, od połowy bieżącego stulecia dziedzictwo rossyjskiej rodziny Waninów, mają przeszło 116 włók, młyny, propinacya, gorzelnia. Miejscowość poleska, małoludna, łąk obfitość, grunta lekkie w kulturze. W 1717 r. z tej królewszczyzny łącznie z Turowiczami płacono hyberny 165 złp. (Vol. Leg., VI, fol. 375).

Orsk, mto pow. gub. orenburskiej, nad Uralem, o 265 w. od Orenburga, ma 5584 mk., 2 cerkwie, bank, st. poczt. Pierwotnie przy założeniu w 1735 r. zwane Orenburgiem, po przeniesieniu zaś tego na teraźniejsze miejsce, pozostałe zabudowania zamieniono na pograniczną twierdzę. Orski powiat ma na przestrzeni 37,778·3 w. kw., 108,504 mk.

Orsocz, ob. *Orszawce.*

Orsy al. *Worsy*, wś rząd. nad jez. Głuchem, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 47 w. od Święcian, 7 dm., 75 mk. katol.

Orsza, u latopisców ruskich *Rsza*, mto pow. gub. mohylewskiej, niegdyś mto pow. województwa witebskiego, leży po obu stronach Dniepru i wpadającej do niego w samem mieście rzki Orszycy al. Orszanki, pod 54° 31′ płn. szer. a 48° 7′ wsch. dłg., o 76 w. ku płn. od Mohylewa, w takiej samej odległości od Witebska, a o $2^1/_2$ w. od st. Orsza, drogi żel. moskiewsko-brzeskiej, przy szosie petersbursko kijowskiej. St. dr. żel. Orsza znajduje się pomiędzy st. Kochanowo i Osinówką, o 520 w. od Brześcia a 503 w. od Moskwy. Pod względem położenia topograficznego mto dzieli się na trzy części. Jedna z nich położona jest na lewym brzegu Dniepru, druga, najlepiej zabudowana, pomiędzy Dnieprem i Orszycą, trzecia zaś na prawym brzegu Orszycy. Pierwsze dwie części połączone są z sobą za pomocą przeprawy promem przez Dniepr, druga zaś z trzecią za pomocą stałego mostu na Orszycy. Położenie Orszy przedstawia prześliczną panoramę, zwłaszcza od strony cmentarza żydowskiego, znajdującego się na wyniosłym prawym brzegu Orszycy. Przez środkową część miasta przechodzi szosa kijowska. W 1880 r. było w O. 22 dm. murow. i 815 drewn. (z tego 406 należących do chrześcian i 431 do żydów), 5025 mk. (2606 męż. i 2419 kob.), w tej liczbie 1321 prawosł., 220 katol. i 2484 żydów. Dalej znajdują się w O. 3 cerkwie, z których dwie murowane, monaster męski Pokrowski z murow. cerkwią, kościół kat. murow., synagoga drewn., 10 domów modlitwy żydowskich, z których 1 murow.; 77 sklepów murow. i 96 drewn., 5 zakładów naukowych, mianowicie szkoła duchowna (8 nauczycieli i 74 uczniów), szkoła miejska 3-klas. przekształcona w 1878 r. ze szkoły powiatowej (w 1883 r. 5 nauczycieli i 103 uczniów), szkoła paraf., założona w 1821 r., z oddziałem żeńskim od 1865 r. (3 nauczających, 53 chłopców i 40 dziewcząt), pensya prywatna żeńska 2-klasowa, założona w 1870 r. (40 dziewcząt) i szkoła prywatna 2-klas. dla dziewcząt żydowskich, założona w 1878 r. (2 nauczycielki i 31 dziewcząt). Poprzednio do 1822 r. utrzymywali w O. szkołę jezuici, którą, po ich skasowaniu, oddano pod

zarząd dominikanom. Przy szkole tej był konwikt na 11 uczniów. W 1825 r. odebrano szkołę dominikanom i zamienioną ją na świecką. Do obsługi sanitarnej mieszkańców znajduje się lekarz, 2 felczerów, akuszerka, szpital na 30 łóżek i apteka, mająca 2274 rs. rocznego obrotu. Oprócz władz powiatowych znajduje się w O.: zjazd sędziów pokoju okręgu orszańskiego, opieka szlachecka na trzy powiaty, biuro towarzysza prokuratora gubernialnego, zarząd żandarmski pow. orszańskiego i sieńskiego, zarząd akcyzy 2 okręgu, stacya poczt. i telegr. Do mta należy młyn wodny, zbudowany przy ujściu Orszycy i przynoszący do 1000 rs. dochodu rocznego. Oprócz tego z zakładów przemysłowych znajdują się w mieście: 3 garbarnie (zatrud. 6 ludzi, wypraw. 530 sztuk skór i mające około 1100 rs. dochodu); fabryka kolb do broni (zatrud. 5 ludzi, wyrab. 15200 sztuk i mająca 10336 rs. dochodu); 2 trzepalnie pieńki (zatrud. 150 ludzi, przerab. 30000 pud. pieńki i mające 33000 rs dochodu); 2 młyny do kory łozowej (2 robot., 600 pud. prod. i 120 rs. dochodu); 1 browar (zatrud. 3 ludzi, wyrab. 2000 wiader piwa, dający 625 rs.); 2 krupiarnie (2 robot., 200 rs. dochodu); 2 fabr. drożdży (4 robot., prod. 560 pud., 950 rs. dochodu); 2 cegielnie (18 ludzi, 220,000 sztuk cegły, 2200 rs. dochodu). Nadto pod mtem znajduje się 5 pieców wapiennych, zatrud. 70 ludzi, produk. 89250 czetw. (po 8 pudów) i dających 13680 rs. dochodu. W ogóle w O. jest 20 fabryk, zatrudniających 12 majstrów i 251 robot. i dających 62211 rs. czyli średnio na jedną fabrykę 3110·55 rs. dochodu rocznego. Rzemiosła przeważnie pozostają w ręku żydów, w ogólnej bowiem liczbie 464 rzemieślników, jest prawie $^4/_5$, bo 383 żydów. Dorocznie odbywa się jeden nieznaczny jarmark w dzień ś. Mikołaja (9 maja), obroty handlowe na którym dochodzą do 10000 rs. Na tutejszej przystani na Dnieprze średnio w ciągu 10 lat (1872—1883 r.) naładowano na 100 statków 327,350 pudów towaru, wartości 106,200 rs., wyładowano zaś z 11 statków 42220 pud., wartości 29320 rs.; nadto na 31 tratew naładowano 34600 sztuk drzewa, wartości 14300 rs. Pomimo dogodnych środków komunikacyjnych (szosa, droga żelazna i żeglowna rz. Dniepr) handel stoi na niskim stopniu i roczny obrót nie przenosi 300,000 rs. Przed kilkudziesięciu laty ożywiał nieco Orszę handel wapnem, którego sprzedawano rocznie za 200—300,000 rs. O znaczeniu handlu dają wyobrażenie następujące cyfry: w 1881 r. wykupiono 87 świadectw gildyjnych, 82 świadectw dla członków rodzin kupieckich, 230 na handel detaliczny, 113 dla subiektów i 102 na prowadzenie przemysłu mieszczańskiego. Z cerkwi najdawniejszą jest cerkiew drowniana ś. Eliasza proroka, na lewym brzegu Dniepru, podług podania wzniesiona przez ks. Zofią Juriewiczównę w 1505 r., na miejsce spalonej, fundowanej około 1460 r. przez króla Kazimierza I na pamiątkę uratowania małżonki jego Elżbiety, która kąpiąc się 20 czerwca, w dzień proroka Eliasza, o mało nie utonęła. Kościół paraf. kat. murowany, p. w. ś. Józefa Oblubieńca, wzniesiony został w 1819 r. staraniem dominikanów. W kościele tym znajdują się dwa portrety pierwotnego fundatora ks. Druckiego Sokolińskiego i jego żony, pendzla Szmuglewicza, będące prawdopodobnie kopią współczesnych im obrazów. Par. kat., dek. orszańskiego, archidyec. mohylewskiej, ma 2082 wiernych. O. jest jednym z dawniejszych grodów wschodniej Słowiańszczyzny, początkowo pograniczny gród warowny w ziemi Krzywiczan Mohylewskich. Kronikarze ruscy wspominają o niej po raz pierwszy pod 1066 r. w opisie wojny pomiędzy w. księciem kijowskim Iziasławem a księciem połockim Wsiesławem, podczas której ostatni wzięty został do niewoli „na Rszy u Smolińska". Wyraźniejszą wzmiankę znajdujemy pod 1116 r. w opisie wojny Włodzimierza Monomacha z Glebem Wsiesławiczem Mińskim, podczas której Wiaczesław, syn Monomacha, „wzia Rszu i Kopys" i pojmał do niewoli ks. Gleba. Pod koniec XII w. O. należała do Litwy i w 1190 r. nadaną była Ginwiłłowi, synowi w. ks. litew. Mingajły, który umarł w O. 1109 r. W 1235 r. wraz z całą Białorusią przypadła ks. Ryngoldowi, po jego zaś śmierci, wraz z Rohaczewem, stała się udziałem wnuka jego Dowmunda. Podług dziejopisów litewskich zdobył to miasto Światosław, ks. smoleński, w 1386 r., lecz Witold, w. ks. litewski, do którego państwa należało, zaraz je odzyskał, rozbiwszy wojsko Światosława pod Mścisławiem. Podczas oblężenia O. i jej okolice straszliwemu uległy spustoszeniu, Światosław bowiem, podług słów kronikarzy ruskich, znęcał się „jak bezmyślne zwierzę". O. wchodziła wówczas w skład dzielnicy witebskiej, lecz w 1395 r. przyłączoną została do posiadłości wielko książęcych. Około 1396 r. bojarowie smoleńscy znowu samowolnie miasto najechali, wygnawszy z włości okolicznych właścicieli, przez kr. Władysława Jagiełłę ustanowionych. Rychło to jednak Witold uskromił, wygnawszy z miasta i powiatu bojarów, a podżegacza tych rozruchów, jakiegoś kn. Jana Michajłowicza, ściąć kazał w O. W 1435 r. miasto zapłaciło ogromną kontrybucyą za udzieloną pomoc głośnemu wichrzycielowi ks. Świdrygielle w wojnie przeciwko królowi Władysławowi III. Ważniejszego znaczenia dosięgła O. pod koniec XV w., t. j. od czasu rozpoczęcia długoletnich nieporozu-

mień i walk pomiędzy Polską i Litwą a w. ks. moskiewskiem. W 1500 r. ks. Aleksander ogrodził O. ścianą drewnianą i wzmocnił starożytny zamek murowany, znajdujący się u ujścia Orszycy, mimo to jednak wojska moskiewskie zajęły miasto w 1502 r.; wróciły go znowu Litwie po zawarciu pokoju. Wkrótce jednak wybuchła na nowo wojna i w. ks. Wasili Iwanowicz zajął znaczną część Litwy; O. jednak, której Zygmunt I zapewnił przywileje miejskie, oparła się jego sile. Tu także w dzień ś. Małgorzaty 13 lipca 1508 r., tenże król na czele wojsk koronnych, od Mikołaja Firleja dowodzonych, i hufców litewskich, odniósł zupełne zwycięstwo nad kn. Michałem Glińskim oraz wspierającem go wojskiem moskiewskiem pod wodzą wojewody kn. Szczeni i kn. Szemiakina. Ale jeszcze świetniejszą walka zaszła niedaleko ztąd nad rz. Kropiwną d. 8 września 1514 r., w której Konstanty ks. Ostrogski, hetman w. lit., mając pod sobą Jerzego Radziwiłła, Jana Swierczowskiego nad Polakami, a Wojciecha Sampolińskiego nad dworem królewskim przełożonych, na głowę poraził bojara Iwana Czeladina i kn. Bułhakowa-Golicę, którzy z całym obozem, wszystkiemi działami i chorągwiami i mnóstwem wojska dostali się do niewoli, 30,000 poległych na polu bitwy straciwszy. Chociaż dziś w podaniach miejscowych zgasła pamięć tej bitwy, jednakże z wielkiej liczby mogił lasem porosłych, ale śród pól uprawnych sypanych, wnieść można, że główne spotkanie miało miejsce między wsiami Horodnią a Antowilem. W czasie panowania cara Iwana Groźnego O. i jej okolice niejednokrotnie pustoszone były przez wojska moskiewskie, i tak w 1534 r. przez bojara Telepniewa. w 1535 r. przez Szujskiego, w 1563 przez kn. Kurbskiego i wreszcie w 1564 i 1580 r. Na początku 1564 r., kiedy kn. Piotr Szujski z Połocka, a Oboleńscy z Wiazmy z wielkiemi siłami wysłani przez Iwana Groźnego, podstąpili pod O., Mikołaj Radziwiłł, hetman w. lit., polecił ście orszańskiemu Filonowi Kmicie Czarnobylskiemu straż zamku i pilne uważanie na obroty Oboleńskich, sam zaś zwabiwszy ku sobie Szujskiego, walne nad nim odniósł zwycięstwo na polu Iwańskiem między O. a Ułą. Wówczas Kmita uderzywszy z Ościkiem na obóz Oboleńskich, o ostatnią ich klęskę przyprawił i ogromną zdobycz zabrał. W ogóle od czasu zajęcia Smoleńska przez Rossyan O. otrzymała znaczenie ważnej twierdzy pogranicznej, w której znajdowała się zawsze silna załoga, dobrze zaopatrzona we wszelkie zapasy wojenne. Również i podczas wojen za czasów Samozwańców O. była punktem zbiorowym dla wojsk udających się do Moskwy i w ogóle podstawą wszelkich przedsięwzięć wojennych. W skutek ciągłego przechodu wojsk przez O. oraz wynikłego w tym czasie powietrza morowego, miasto poczęło bardzo upadać i dla tego w 1611 r. król Zygmunt III oswobodził mieszkańców na lat 4 od wszelkich podatków i powinności a w 1620 r. nadał O. prawo magdeburskie, przyczem wyjątkowo oswobodził mieszczan od powinności dawania podwód pod gońców królewskich i moskiewskich oraz dozwolił im osiedlać się pod samymi wałami zamkowymi. Wówczas też nadany został miastu herb z wyobrażeniem krzyża z półksiężycem u podnóża. Dożywotnim wójtem mianowany został Aleksander Sapieha, dotychczasowy sta orszański. Następnie ustanowiono w O. sąd cywilny powiatowy, do którego należały mta: Mohylew, Bychów, Czausy, Kopyś, Borysów i część pow. lepelskiego. W O. zbierał się także, poczynając od 1500 r., sejmik prowincyonalny. W 1654 r. wojska rossyjskie po zajęciu wielu miast w Mohylewszczyźnie, doznały początkowo silnej klęski pod O., później jednak, odniósłszy zwycięstwo nad hetmanem Radziwiłłem, zajęły miasto, spustoszywszy zupełnie jego okolice. Polacy odebrali O. w 1661 r. i, widząc upadek miasta, postanowieniem sejmowem uwolnili znowu mieszkańców na lat cztery od wszelkich podatków i powinności. W początku XVIII w., podobnie jak i wszystkie inne miasta Mohylewszczyzny, ucierpiała wielce Orsza od ciągłych przechodów wojsk w czasie wojny północnej. W bieżącym stuleciu d. 6 lipca 1812 r. zajął ją oddział wojsk francuskich pod wodzą gen. Colberta, który pochwycił znaczne zapasy mąki, owsa i amunicyi, pozostawione przez wojska rossyjskie. Francuzi przerzucili przez Dniepr dwa mosty, które na lewym brz. obwarowali przyczółkami. Odstępując z pod Moskwy Napoleon przybył do O. ze starą gwardyą 7 list., poczem nadciągnęły resztki korpusu marszałka Neya; w kilka dni jednak pod naporem kozaków hr. Płatowa Francuzi opuścili O., zniszczywszy obóz, pontony, prawie wszystkie swoje zapasy i zapaliwszy miasto. Płatow ugasił pożar, zabrał 26 dział, do 2500 sztuk broni w arsenale i znajdujących się w orszańskim lazarecie jeńców, pomiędzy którymi było przeszło 50 oficerów. Po przyłączeniu Białorusi do Rossyi w 1772 roku O. naznaczona było początkowo miastem prowincyonalnem prowincyi orszańskiej a od 1797 r. mtem powiatowem. Plan mta zatwierdzony był pierwotnie w 1778 r. a nowy w 1848 r. Jako herb otrzymało mto w 1781 roku tarczę na połowę przedzieloną, w górnej części której znajduje się połowa herbu państwa, w dolnej zaś, w polu błękitnym 5 strzał. Orsza uderzała wielką ilością kościołów i klasztorów. Samych katolickich znajdowało się pięć murowanych i dwa drewniane.

Jezuitom kolegium fundował r. 1612 z kośc. św. Michała Zygmunt III, za przyczynieniem się Lwa Sapiehy, który plac gdzie przedtem stał zbór kalwiński dla nich nabył. Następnie w 1690 r. wymurował dla nich Jan Sobieski własnym nakładem kościół i wielki dwu piętrowy gmach na kolegium, oraz uposażył ich dobrami. Między innemi uposażeni oni zostali dobrami Faszczówką (obecnie w pow. horeckim) z 2000 dusz włościan. Jezuici utrzymywali tu szkoły i parafią. Bernardyni, fundowani za Władysława IV, z dwoma kościołami: drewnianym i murowanym. Założycielem ostatniego, pod wezw. N. M. P. Anielskiej, był Andrzej Młocki, starosta orszański, w r. 1636. Franciszkanie z kościołem murowanym pod tyt. Narodzenia Matki Najświętszej, kosztem niejakiego Kotkowskiego w r. 1680. Dominikanie z kościołem drewnianym pod wezw. śś. Aniołów Stróżów, fundacyi ks. Hieronima Albrychta Druckiego-Sokolińskiego, ssty łuczanowskiego, 1650 r. Trynitarze z kościołem ś. Trójcy, zbudowanym r. 1714 przez Adama i Władysława Sakowiczów. Bazylianie, których cerkiew murowaną, pod nazwaniem Opieki Matki Boskiej, wzniósł starosta Jan Łepkowski 1758 r. Klasztory żeńskie drewniane były dwa: maryawitek i bazylianek, ostatni zbudowany r. 1642 przez Antoniego Sielawę, metropolitę unickiego, z cerkwią także drewnianą Opieki Matki Boskiej. Klasztory jezuitów, bernardynów, trynitarzy i bazylianów zostały zamknięte w 1831 r. Kościół jezuicki został rozebrany, w obszernym zaś klasztorze urządzono więzienie. Kościół bernardynów oddano pod rozporządzenie zarządu wojennego a klasztor przerobiono na pomieszczenie szpitala okręgowego. Kościół trynitarski przerobiony został na sobór prawosławny a w klasztorze pomieszczono szkołę powiatową. Kościół bazyliański przerobiono na monaster męzki Pokrowski a w zabudowaniach klasztornych pomieszczono szkołę duchowną. Kościoły skasowanych klasztorów dominikańskiego i franciszkańskiego pozostawione były duchowieństwu katolickiemu. Z nich kościół franciszkański zamknięty został ostatecznie w 1863 r. a w zabudowaniach jego pomieszczono początkowo komendę inwalidów a następnie areszt; kościół zaś dominikanów istnieje dotychczas jako paraf. Oprócz świątyń katol., znajdowało się oddawna kilka cerkwi wschodniego wyznania, z których pierwszą soborną, Narodzenia Maryi, wymurowali parafianie w 1681 r. za pomocą ks. Druckiego Sokolińskiego; druga parafialna drewniana, z tyt. Zmartwychwstania Pańskiego, powstała z ofiar pobożnych r. 1757; trzecia, również parafialna, ś. Mikołaja, jest najdawniejszym kościołem chrześciańskim w Orszy, ale początek jej niewiadomy. Za Dnieprem wznosi się inna cerkiew drewniana Eliasza proroka, przez ks. Zofią Juriewiczówną zbudowana r. 1505. Prócz tego na cmentarzach prawosł. znajduje się cerkiew Jana Bohosława o jednym ołtarzu, wzniesiona w 1790 r. przez Jana Ciechanowicza, i druga mała cerkiew drewniana Ofiarowania N. M. P., fundowana w 1782 r. ze składek parafian. W odległości dwóch wiorst od miasta, w kierunku ku Mohylewu, przy ujściu do Dniepru rzki Kuteinki, znajdują się dwa jeszcze monastery prawosławne, męzki i żeński, znane pod nazwą Kuteińskich. Męzki, Bohojewleński, fundował w 1623 r. Stetkiewicz. wraz z żoną swą księżniczką Sołomerecką, żeński zaś, Uspeński, w 1631 r. tenże sam Stetkiewicz z matką swą księżniczką Ogińską z domu. Car Aleksy Michajłowicz uposażył te monastery daniną i dochodem pieniężnym z majętności smoleńskich, do siebie należących. Miasto było niegdyś otoczone wałem ziemnym i miało jeszcze w XVII w. wielki murowany zamek. Opis podał Tygodnik Ilustrowany z 1878 r., № 273. *Orszański powiat* zajmuje północno-wschodnią część gub. mohylewskiej i graniczy od płn. z pow. witebskim, od wsch. z gub. smoleńską, od płd. z pow. horeckim, od zachodu zaś z sieńskim i podług pułkownika Strelbickiego ma rozległości 4831·8 w. kw., czyli 99·86 mil kw. al. 5498·7 klm. kw., co czyni 503315 dzies. Podług pomiarów mierniczych rozległość powiatu wynosi 479196 dzies., czyli o 24119 dzies., t. j. 4·79% mniej; w tem znajduje się 115269½ dzies. gr. orn. i ogr., 51091 łąk, 185319½ lasów, 127316 pastwisk, zarośli i nieużytków. Powierzchnia powiatu przerznięta jest od wschodu ku płd.-zach. szeregiem wzgórz, będących przedłużeniem płaskowzgórza Wałdajskiego i stanowiących dział wodny pomiędzy dopływami Dniepru i Dźwiny Zachodniej. Wzgórza te przechodzą z gub. smoleńskiej pomiędzy mkami Rudnią i Mikulinem, po za Babinowiczami giną w błocie Weretejskiem, występują na nowo około wsi Dubińce i Kamionki, przechodzą dalej na granicy pomiędzy powiatami: orszańskim, horeckim i sieńskim, około wsi Pałkowicze, Smolaki, Kozie Górki i Obczuhi i giną znowu w obszernych błotnistych lasach. Najwyżej wzniesione punkta w pow. orszańskim, i w ogóle w całej gub. mohylewskiej, znajdują się około Weretejskiego błota, gdzie bezwzględna wysokość dochodzi od 800 do 900 stóp. Podług Blaziusa mto Babinowicze ma 640 st. bezwzględnej wysokości. Północne stoki działu wodnego pokryte są jeziorami i błotami. Grunta w powiecie są gliniaste (w gminach lubawieckiej, dobromyśleńskiej i wysockiej), lub gliniasto piaszczyste, chociaż znajdują się znaczne przestrzenie piaszczyste, zwłaszcza

w gminach: mikulińskiej, serokorotniańskiej i starotołoczyńskiej. Pod względem geologicznym występują w powiecie obnażenia formacyi dewońskiej, zwłaszcza w folw. Chołownie, w pobliżu Orszy, we wsi Kobylakach i w mieście Orszy na brzegu Dniepru i Orszycy. Wyborne wapno znajduje się w okolicy Orszy nad brzegiem Dniepru. Pokłady wapienia tworzą tutaj łoje do 2 sąż. grube, znajdujące się w głębokości 3 — 5 sąż. na pokładzie piasku i również piaskiem przykryte. Z wydobywanego kamienia wypala się rocznie od 150 — 200 tysięcy pudów wapna, wartości od 25 — 30000 rs. Torf znajduje się prawie we wszystkich bagniskach. Ruda żelazna błotna dobywa się w dobrach Horbowo. W powiecie jast także wiele źródeł żelazistych, jak w pobliżu mka Lubawicze, w uroczyskach Sienne i Żelaźnica, dalej w pobliżu wsi Filipowszczyzna, Słowenia, Iwanek i nakoniec pod folw. Dworzyszcze. Główną rzeką w powiecie jest Dniepr, który płynie tutaj wąską doliną, mając urwiste brzegi, w kierunku zachodnim do Orszy. Szerokość Dniepru wynosi w powiecie od 25 do 30 sąż.; żegluga powyżej Orszy jest nieznaczną. Do Dniepru z południowego skłonu wyniosłości uchodzi kilka rzeczek i strumieni, z których ważniejsze: Berezyna, Olsza i Orszyca, wpadające do Dniepru od prawego brzegu. Z dopływów Dźwiny Zach. bierze w powiecie początek Łuczesa ze swemi dopływami Moszą, Czernicą i Suchodołem. W powiecie znajduje się 39 jezior, zajmujących w ogóle 2522 dzies., czyli 24·21 w. kw. Podług obliczeń pułk. Strelbickiego jeziora zajmują tylko 17·9 w kw. Najważniejsze z nich: Orzechy (416 dzies.), Rutowiecz (do 400 dz.), Dziewino (390 dz.), Sierokorotniańskie (236 dz.), Zaozierskie (218 dz.), Babinowickie (do 130 dz.) i Ordyszewskie (około 104 dzies.). Bagnisk znajduje się 696, zajmujących 37740 dzies. czyli 7·49% całej przestrzeni, w tej liczbie 8 mających przeszło po 1000 dzies., 44 przeszło po 100 dzies., 124 po 25—100 i 520 przeszło po 1 dzies. Z bagnisk tych najważniejsze: Weretejski moch (3450 dz.), Charkowo (do 3500 dz.), Borysowo (do 5000 dz.), Radomski moch (3750 dz.), Buk (do 2300 dz.), Wielkie (Bolszoje, do 1500 dz.) i Leśny moch (1560 dz.). Przemysł słabo rozwinięty, w całym bowiem powiecie (za wyjątkiem Orszy) znajduje się 68 fabryk, zatrudniających 413 robotników (w tej liczbie 216 prawosł., 85 kat., 70 ewang. i 42 żydów) i produkujących za 138580 rs. rocznie, czyli średnio na 1 fabrykę za 2037·94 rs. Gorzelni jest 6, zatrudniających 42 ludzi (6 majs. i 36 robot.), przerabiających dziennie 251 pudów mąki, produkujących 1,636,343° spirytusu, z dochodem 3328 rs. Dalej znajduje się w powiecie: 14 garbarni, zatrudn. 29 ludzi, z dochodem 9580 rs.; 19 foluszów, zatrudn. 19 ludzi i mających 1318 rs. dochodu; 5 zakładów do pędzenia smoły, dziegciu i terpentyny, zatrud. 19 ludzi i mających 7300 rs. dochodu; 1 młyn do kory łozowej, dający 750 rs. doch.; 1 tartak, zatrudn. 3 ludzi i dający 1200 rs. dochodu; 1 fabryka oleju, zatrudn. 2 ludzi i dająca 130 rs. dochodu; 18 kaszarni, zatrudn. 36 ludzi i dających 9540 rs. dochodu; 1 młyn krupczatny, zatrudn. 13 ludzi i dający 2000 rs. dochodu; 3 fabr. krochmalu, zatrudn. 43 ludzi i dające 16000 rs. dochodu; 4 cegielnie, zatrudn. 31 ludzi i dające 2660 rs. dochodu; 1 fabryka odlewów żelaznych, zatrudn. 7 ludzi i dająca 1187 rs. dochodu; 1 fabryka gwoździ i drutu, zatrudn. 73 ludzi i dająca 50976 rs. dochodu; 2 fabryki zapałek, zatrudn. 79 ludzi i dające 12125 rs. dochodu i 1 fabryka papieru, zatrudniająca 29 ludzi i dająca 4100 rs. dochodu. Młynów wodnych i wiatraków w 1881 r. było w powiecie 77, zatrudniały one 182 robot. i dawały 44458 rs. dochodu; zmielono w nich 856940 pudów al. 171388 czetw. zboża. Jeden młyn przypada na 1338,27 mk. Rzemieślników było 498 w powiecie (oprócz Orszy), w tej liczbie 459 żydów. Przemysłem domowym zajmuje się 4548 i ma z tego 93576 rs. zysku rocznie. Z gałęzi przemysłu domowego najwięcej osób poświęca się: produkcyi przędzy i tkanin lnianych 2360 osób, zarab. 12000 rs., obróbce pieńki 770 osób, zarab. 2000 rs., krawiectwu 207 osób, zarab. 11377 rs., szewctwu 197 osób, zarab. 18791 rs., obróbce drzewa 611 osób, zarab. 22102 rs., garncarstwu 98 osób, zarab. 2080 rs., kowalstwu 102 osób, zarab. 11595 rs. Handel nieznaczny i w ogóle, podobnie jak w całej gub. mohylewskiej, znajduje się w ręku żydów i koncentruje się przeważnie w Orszy i Lubawiczach (89 sklepów, z obrotem rocznym do 40000 rs.). W 1881 r. znajdowało się w powiecie 6 hurtownych składów trunków, 217 zakładów opłacających patenty i 246 potajemnych, czyli w ogóle 1 szynk wypada na 223 mk. al. na 10·4 w. kw. Koni w 1871 r. było w powiecie 37710 sztuk, czyli 7·8 na 1 w. kw., z tego 9·8% należy do obywateli a 88·2 do włościan; koni rosłych, mających przeszło 1 arszyn i 14 werszków, było 28·9%. Podług danych z 1864 r. było w powiecie 61293 sztuk bydła rogatego, 341755 sztuk owiec zwyczajnych, 2459 owiec rasy poprawnej, 33407 świń i 3032 kóz. W 1881 r. było 1000 ulów pszczół, dających 350 pudów miodu i 23 pudy wosku. Z ogólnej przestrzeni powiatu należy: do rządu 11157 dzies. (107 dz. gr. or. i ogr., 13 łąk, 11009 lasu, 28 pastw. i nieuż.); do cerkwi i monasterów 3529 dz. (1412 gr. or. i ogr., 570 łąk, 1037 lasu, 510 pastw. i nieuż.); do

miast 3809 dzies. (2224 gr. or. i ogr., 92 łąk, 1109 lasów i 384 pastw. i nieuż.); do właścicieli prywatnych posiadających przeszło po 100 dzies., 278287½ dzies. (25110 gr. or. i ogr., 19361 łąk, 160658 lasów, 73159 pastw. i nieuż.); do właśc. prywatnych posiadających po mniej niż 100 dzies. należy 13013 dzies. (6288½ dz. gr. or. i ogr., 3334 łąk, 3371½ lasów, 19 pastw. i nieuż.); do b. włościan pańszczyznianych 149738½ dzies. (73943 dz. gr. or. i ogr., 23538 łąk, 7214 lasów i 45043½ pastw. i nieuż.); do b. włościan skarbowych 15515½ dz. (5688½ dz. gr. or. i ogr., 4075 łąk, 921 lasów, 4831 pastw. i nieuż.); nabytych przez włościan jest 977½ dz. (696½ dz. gr. or. i ogr., 108 łąk i 173 pastw. i nieuż.); wreszcie pod drogami znajduje się 3168 dzies. W ogóle ziemie obrobione wynoszą 56%, nieobrobione 44% ogólnej przestrzeni. W lasach znajduje się 0·2 sosny, 0·4 jodły, 0·2 brzozy, 0·1 osiny, wreszcie 0·1 olszy, klonu, dębu, lipy, jesionu i brzostu. Cena dziesięciny lasu rządowego wynosi od 30 do 70 rs. Liczba dóbr mających przeszło po 1000 dzies. wynosi 65, mają one 209247 dzies. obszaru, czyli średnio po 3219 dzies. na jeden; majątków od 100 do 1000 dzies. jest 179, mają one 69041½ dzies., czyli średnio po 386 dzies., majątków zaś mniejszych niż po 100 dzies. jest 472, rozległych w ogóle 13013 dz., czyli po 27 dzies. średnio. Pierwsze więc zajmują 71·84, drugie 23·70, trzecie w końcu 4·46% ogólnej przestrzeni. Starowiercy posiadają 362 dzies., Łotysze 1609 dz. Ogólna liczba ludności w powiecie wynosi 105362 dusz, z tego w Orszy 5025 dusz (2484 żydów) i w miasteczkach 12457 dusz (8690 żydów). Podług wykazu gmin, oprócz Orszy i miasteczek, znajduje się w powiecie 88945 mk. (29805 męż., 31434 kob. i 27706 dzieci). Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem, które, chociaż zwolna, ciągle jednak postępuje; użycie pługa rozszerza się i wypiera sochę. Pod uprawą konopi znajduje się 847 dzies.; średni zbiór wynosi 28 pudów siemienia i 18 pudów pieńki, czyli w ogóle 23716 pudów siemienia i 15246 pudów pieńki. Z przemysłów gospodarczych, oprócz gorzelni, istnieją trzy fabryki serów (na folw. Borki, Smolany i Zabołocie). Oprócz tego 11217 mk., t. j. 6434 męz., 2456 kob. i 2327 dzieci, zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, używając do pomocy 4443 koni. Pod względem administracyjnym orszański powiat dzieli się na 4 okr. pol. (stany): Orsza, Kochanowo, Babinowicze i Lubawicze i 16 gmin: Wysokie (wysocka), Lubawicze, Alenowicze, St. Tołoczyn, Baran, Kochanowo, Nowa Tuchinia, Starosiele, Dobromyśl, Mikulino, Chłystowo, Serokorytnia, Wysokie (wysoczańska), Rudnia, Moszkowo i Łozna. Oprócz Orszy znajduje się w powiecie mto Babinowicze i 11 miasteczek: Aleksandrya, Dobromyśl, Kochanowo, Lubawicze, Łozna, Mikulin al. Horodyszcze, Obolce, Rudki, Smolany, Starosiele, St. Tołoczyn. W powiecie jest 936 wsi włościańskich; na 1 wś średnio 167 dz., 30 dusz męzkich, 10 dm.; na 1 osadę 17 dzies. ziemi. Dalej jest 14299 dm. w powiecie, 19 szkół początkowych (w tej liczbie 15 wspólnych dla chłopców i dziewcząt), z 869 uczniami w 1883 r. (788 chłopców i 81 dziewcząt), 2 lekarzy, 13 felczerów, 4 akuszerki, 4 szpitale wiejskie (Lubawicze, Łozna, Kochanowo i Wysockie), 1 ambulatorym (Smolany), z 76 łóżkami w ogóle, wreszcie 3 apteki (Lubawicze, Tołoczyn i Smolany). Pod względem komunikacyjnym przerzyna powiat na przestrzeni 116 w. droga żel. moskiewsko-brzeska, ze stacyami. Gusino, Krasne, Osinówka, Orsza, Kochanowo i Tołoczyn; dalej droga witebsko-orłowska na przestrzeni 66 w., ze stacyami: Krynki, Szebiekino i Rudnia, oraz szosa petersbursko-kijowska, ze stacyami: Pogrebienki, Hryszany i Orsza i szosa witebsko-smoleńska na przestrzeni 50·56 w., ze stacyami: Una, Zaolsza i Kolonia. Oprócz tego znajdują się trakty poczt. od Orszy do Klimowicz, od Orszy do mka Lady, od Orszy do Sienna i od Hryszan do Babinowicz. St. telegr. jest od 1869 r. w Orszy, która połączona jest siecią telegraficzną z Mohylewem i Siennem. Powiat orszański ma pięć parafii katolickich: Orsza, Smolany (filia), Starosiele, Babinowicze i Obolce (filia). Kaplice znajdują się: w Orszy, Zasiekle, Michnowie, Dymowie, Racewie, Widrei (fil. do Babinowicz), Krotowszy, Zaczerni, Teklinie, Zielonem, Uńsce i Krotowie. *Orszański dekanat* katolicki archidyecezyi mohyl., rozciąga się na pow. orszański, część sieńskiego i horyhoreckiego, liczy 7 parafii: Orsza, Smolany (filia), Starosiele, Babinowicze, Tołoczyn, Obolce (filia) i Dubrowno; filia 1, kaplic 11, wiernych 8383 dusz. Marszałkami powiatu orszańskiego byli: Jan kn. Horski (1613 roku), Jan ks. Drucki Sokoliński (1648 r.), Piotr Galimski h. Rawicz (1653), Samuel Galimski h. Rawicz, Albrecht Ciechanowiecki h. Dąbrowa (1660 — 62), Michał ks. Drucki Sokoliński (1667), Mikołaj Chrapowicki h. Gozdawa (1765 — 94), Boguszewski h. Juńczyk (1782—83), Franciszek ks. Lubecki (1786—93), Adam Wasilewski h. Ostoja (1790), Jan Łepkowski h. Dąbrowa (1798 — 1807), Walenty Gordziałkowski (1809—12), Antoni Jagniątkowski h. Lubicz (1812—14), Józef Wasilewski h. Ostoja (1817—20), Roch Buczyński h. Strzemię (1821 — 22), Władysław ks Lubomirski h. Szreniawa (1858—63). *Orszańskie starostwo grodowe* mieściło się w wwdztwie witebskiem, pow. orszańskim. Podług spisów

podskarbińskich z 1569 r. zaliczało się wówczas do dóbr stołowych królewskich. Następnie przemienione częściowo na sstwo, obejmowało podług metryk litewskich miasto Orszę z obronnym zamkiem, i wsie: Chodnie, Pluszczew, Babino, Zaziere, Suchary, Dewino i dzierżawę Kobylaki. Od 1565 r. dzierżyli je: Kmita, Sapieha Andrzej, Sapieha Kazimierz Leon, Sapieha Aleksander, Horski Grzegorz, Horski Michał. Horski Jerzy, Sapieha Kazimierz Leon, Galimski Piotr, Ciechanowiecki Albrecht, Kryszpin Kirszensztajn, Mężyk Aleksander, Hlebicki Józefowicz, Chrapowicki Mikołaj i Litawor Joachim Chreptowicz (do 1788 r.). Chreptowicz dzierżył tylko sądy w tem sstwie. W 1766 roku opłacano kwarty złp. 1296 gr. 8. *J. Krz*

Orszanka, ob. *Orszyca.*

Orszawce al. *Olszawce*, węg. *Orsocz*, wś, hr. szaryskie (Węg.), piękne łąki, pastwiska, lasy, 206 mk.

Orszewice, w dok. *Oyrzisevicze* i *Oyrzyschevice*, wś i fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Tum, par. Góra ś. Małgorzaty, odl. od Łęczycy 8 w.; wś ma 13 dm., 216 mk.; fol. 3 dm., 8 mk. Agleta, żona Bolesty, dziedzica Paszyc, wieś swą posagową Oszrziszovice sprzedaje Mateuszowi, kanonikowi włocław. i jego braciom, za 100 grzywien. Król potwierdza tę sprzedaż i przenosi wś na prawo niemieckie (średzkie; Kod. Dypl. Mucz. i Rzysz., II, 313). W początku XVI w. była ta wś własnością kapituły przy kolegiacie łęczyckiej, która pobierała dziesięciny i tylko na mocy umowy dawała proboszczowi w Górze po trzy fertony. Również z jednego łanu kmiecego trzecie pole co trzeci rok dawało dziesięcinę temuż proboszczowi (Łaski: Lib. Ben., II, 415 i 417). Według regestr. pobor. z 1576 r. była własnością Gotarda Paluczkiego, miała 6 łanów, 2 zagrod., 1 rzeźnika i 6 kolonistów (Pawiński: Wielkop., II, 53). Obecnie fol. O. rozl. w 1873 r. mr. 367: gr. or. i ogr. mr. 322, łąk mr. 21, past. mr. 4, nieuż. mr. 20; bud. mur. 9, z drzewa 4; płodozmian 11-polowy; wiatrak, pokłady torfu. Wś O. ma os. 32, z gr. mr. 139.

Orszowce, niem. *Oroscheny*, rus. *Orszіwci*, rum. *Orschoutz*, także *Oroszeny*, wś parafialna, w pow. kocmańskim, na granicy Bukowiny z Galicyą; od zach. przytyka do obszarów Śniatyna, Kułaczyna i Zawala (w Galicyi), od płd.-zach. do Barbowiec (Berbesta), od wsch. do Niepołokowiec, a od płn.-wsch. do Chliwisk (Chliwestie), Hawryłowiec (Hawrilesta) i Iwankowiec (Ivankoutz). Zach. granicę od Galicyi tworzy potok Turecki, lewy dopływ Prutu; wzdłuż płd.-zach. granicy płynie Prut na przestrzeni 4500 mt. W płn.-zach. narożniku obszaru tejże gminy wznosi się Kohutowa Góra (343 mt.), na płd. od niej leży las Zapust (306 mt.), dalej na płd., tuż przy wsch. granicy, wzgórze Lachów Chrest (313 mt.), wreszcie Werbowa Góra (261 mt.) tuż nad gościńcem śniatyńsko-czerniowieckim. Przez płd. obszar przechodzi kolej lwowsko-czerniowiecko-jaska, przechodząca przez Prut po moście (wznies. 197 mt. npm.). Zabudowania legły przeważnie na lew. brzegu Tureckiego pot. i po obu stronach gościńca; po stronie płn. tegoż mieści się dwór z pięknym ogrodem. W obrębie wsi, w lesie Zapuście, leśniczówka i trzy fol., z których dwa obok gościńca zwą się Werbowiec i Otawy. W 1869 r. O. obejmowały 2630 ha 25 ar. 16 m. kw.; dm. 519, mk. 2286 (męż. 1125, kob. 1161). W 1880 r. było 2508 mk. Jest tu par nieun. z cerkwią drewnianą p. w. Uśpienia N. P. Maryi, zbudowana w 1850—52 r. staraniem parafian. Według szem. bukow. gr.-orm. dyec. z 1885 liczy parafia rodzin 590, mk. 2344 (męż. 1200, kob. 1144). Szkoła ludowa 1-klas. Dzieci obowiązanych uczęszczać do szkoły 360 (chł. 184, dz. 176), uczęszcza zaś 180 (chł. 110, dz. 70). Rz.-kat., których liczba wynosi 60, i gr.-kat. mają swe par. w Kocmaniu. Należy do sądu pow. i urzędu podatk. w Kocmaniu. St. poczt. Niepołokowce. Właściciel Stefan Wartarasiewicz. *Br. G.*

Orszulewo, jezioro we wsch. części pow. rypińskiego, rozległe na 549 mr. (a według innych danych 150 i 183 mr., zależnie od tego, jaką część łączących się jezior obejmowano tą nazwą), głębokie na 73 stóp; otacza je zewsząd sosnowy las a brzegi obficie zarosły trzciną, dającą schronienie gromadom wodnego ptactwa. Stara drewniana kapliczka ś. Wawrzyńca na wschodnim krańcu jeziora urozmaica jednostajność pięknego lecz dzikiego widoku lesistych i wzgórzystych wybrzeży. O. łączy się za pośrednictwem naturalnego kanału z mniejszym jeziorem Szczutowo (ob.).

Orszulewo 1.) w dok. *Orsulewo*, wś włośc. nad jeziorem t. n., przy drodze z Rypina do Sierpca, pow. rypiński, gm. Szczutowo, par. Łukome, odl. o 16 w. od Rypina, ma 36 dm., 216 mk., 513 mr. obszaru. Do O. należy kol. Koziborek i os. włośc. Boruchy. Las orszulewski jest własnością rządu. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś O. była własnością Urszuli Sierpskiej, od której imienia zapewne otrzymała nazwę, gdyż regestr zaznacza, iż wyliczeni w nim kmiecie: Antoni Villicus, Stanisław Wydrowski, Albert Vernoch, Mateusz Gryzek są „novo locati". Ztąd jako wolni od poboru zapłacili tylko z jednego łanu i karczmy 28 gr. i 2 sold. (Pawiński: Wielk., I, 302). 2.) **O.**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. o 17 w. od Lipna, ma 10 dm., 59 mk., 40 mr.

Orszulin, ob. *Urszulin.*

Orszulin al. *Urszulin*, fol. do Knapów należący, pow. mielecki, na mapie Kummersberga (sek. 1) Urszułów. Leży w nadwiślańskiej nizinie (162 mt.), na płn.-wsch. od Knapów. Na zach. ma rozległe podmokłe łąki, na płn. zaś niewielki las, który go dzieli od fol. Józefowa.

Orszyca al. *Orszanka*, rzeka w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Dniepru, wypływa z jez. Orzechy (Oriechy), w pow. orszańskim, w pobliżu źródeł Łuczesy, lewego dopł. Dźwiny i wpada do Dniepru pod Orszą. Znajduje się na niej most pod linię dr. żel. mosk.-brzeskiej.

Orszymowo, podobno pierwotnie *Ojrzymowo*, wś i fol., pow. płocki, gm. Święcice, par. Orszymowo, odl. o 33 w. od Płocka, ma kościół paraf. mur., szkołę początkową ogólną, karczmę, 22 dm., 239 mk., 417 mr. obszaru. Fol. O. rozl. mr. 382: gr. or. i ogr. mr. 354, łąk mr. 17, past. mr. 1, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, z drzewa 3; płodozmian 5 i 11-polowy. Jestto starożytna osada, położona w bagnistej nizinie. Istniał tu zdawna gród, którego pozostałością jest istniejący dotąd pod wsią kopiec dość regularnego kształtu, z zaklęsłym wierzchołkiem. Wspominają dzieje o zamku w O., który w 1288 r. Trojnet, ks. żmudzki, zdobył i spalił. Według Święcickiego (Opis Mazowsza) posiadało O. niegdyś zamek, lecz go przed trzystu laty Mendog, król litewski, zburzył i zrównał z ziemią. Wiemy z dokumentów, iż O. w 1474 r. należało do kasztelanii wyszogrodzkiej. Data erekcyi kościoła i parafii nieznana. Poprzedni spalił się w 1779 r. Obecny wzniesiony w 1825 r. Stoi on na wzgórzu śród błot, zapewne w miejsce dawnego grodu. Por. W. Gawarecki „Pamiętnik Płocki“ t. I. O. par., dek. płocki (dawniej wyszogrodzki), 3423 dusz. *Br. Ch.*

Ortasów al. *Ortassów* (w dok.), dziś *Artasów*, wś, pow. żółkiewski. Nazwa w dok. z XVI w. (ob. Arch. Bernar. we Lwowie, C. t. 29, str. 303 i C. t. 32, str. 37—38). *Lu. Dz.*

Ortatowa, węg. *Ortato*, wś, hr. szaryskie (Węg.), kościół paraf. gr.-kat., piękne łąki, lasy, 323 mk.

Ortel 1.) *Królewski*, wś i fol. (A i B) nad rz. Zielawą, pow. bielski, gm. Kościeniewicze, par. rz.-kat., Łomazy, wsch. obrz. Ortel, odl. od Biały 14 w., posiada cerkiew drewnianą niewiadomej erekcyi, istniejącą już w 1680 r. i szkołę początkową, 104 dm., 736 mk. W 1827 r. było tu 66 dm., 265 mk. Była to wś rządowa, dawna królewszczyzna, należąca do starostwa Łomazy. Mieszkało tu kilkanaście rodzin Tatarów, którym w nagrodę służby wojskowej dano tu folwarczki. Główną część ludności stanowią wieśniacy Rusini. Wś urządzona kolonialnie, ciągnie się 4 wiorsty wzdłuż drogi wysadzonej drzewami. Fol. lit. A rozl. w 1873 r. mr. 523: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 118, past. mr. 62, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, z drzewa 12. Wś O. Królewski lit. A os. 12, z gr. mr. 267. Fol. O. lit. B rozl. mr. 216: gr. or. i ogr. mr. 155, łąk mr. 34, past. mr. 15, lasu mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. z drz. 14. Wś O. Królewski lit. B C D os. 6, z gr. mr. 61. 2.) **O.** *Książęcy* al. *Radziwiłłowski*, fol. i wś, pow. bielaki, gm. Sidorki, par. obrz. wsch. Ortel Książęcy, odl. o 1 w. od O. Królewskiego w stronie płn.-zach., po za rzeką Zielawą, na której są trzy mosty; ma cerkiew drewnianą pounicką, 10 dm., 147 mk., ziemi 1132 mr. W 1827 r. było tu 3 dm., 29 mk. Cerkiew i parafia erekcyi niewiadomej, lecz 1626 r. przez dziedziców wsi Kulikowskich ponowionej.

Ortelsburg (niem.), ob. *Szczytno*.

Ortowice, niem. *Ortowitz*, wś nad rz. Birawką, pow. kozielski, par. kat. Koźle Stare, szkoła katol. w miejscu. Młyn wodny, smolarnia, papiernia. W 1842 r. 74 dm., 728 mk. (38 ewang.). Do O. należą: Stara Kuźnia i Korzanek. Kuźnica żelazna.

Ortyńce, rus. *Ortynyczi*, wś, pow. samborski, 21 klm. na płd.-wsch. od Sambora, 4 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Łące, 6 klm. od st. kol. Dublany. Na płn.-zach. leżą Tatary, na płd.-wsch. Łąka, na wsch. Dorożów, na płd. Byków, na zach Prusy. Wieś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Bystrzycy, wchodzącej od zach. z Prus, a płynącej na wschód do Dorożowa. W dolinie rzeki leżą zabudowania, zbliżone bardziej do granicy zachodniej. Na płn. od nich pastwisko „Zagumienne“. Wzdłuż granicy południowej idzie kolej naddniestrzańska. O. tworzą jednę gminę katastralną z Bykowem. W 1880 r. było 376 mk. w gminie, 7 na obsz. dwor. (2 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Dublanach, gr.-kat. w Bykowie. We wsi cerkiew i szkoła filialna. D. 26 listopada 1538 r. potwierdza Zygmunt I akt naznaczonych przez niego komisarzy, którym oznajmują, iż na podstawie poprzednich dekretów królewskich wymierzyli cztery dworzyszcza we wsi królewskiej Ortynice i takowe szlachcie tam osiadłej jako dziedziczne przyznali, resztę zaś wsi starostwu samborskiemu oddali (Dodatek mies. do Gaz. Lwow., 1872, t. I, str. 163). *Lu. Dz.*

Ortysza al. *Artysza*, strumień, wspominany w dokum. i przywilejach Lwowa (t. V, 503).

Orunia, właściwie *Orania*, 1710 *Oruń*, niem. *Ohra*, dok. *Dy Ore*, w narzeczu ludowem *Die Aur*, pewnie największa wś w Prusach zachodnich, pow. gdański, między Orunią, Motławą i Radunią, o 4 klm. na płd. od Gdańska. Ciągnie się od Szotlandu aż do ś. Wojciecha. Należą do tej wsi różne wybud. i kolonie, mianowicie: Hoppenkrug, Nobiskrug, Krams, Nonnenhof, Niederfeld, Orunia nad Motławą, Orunia nad Starą Radunią, Orunia nad szosą,

Orunia-Nowy-Świat i Orunia nad Łostowicką drogą. Z jednej strony przecina wś szosa, z drugiej kolej tczewsko-gdańska. Oprócz tego dochodzi do Gdańska od 1878 r. kolei konna. Tutejsza agentura poczt. należy do 3-ej klasy. W 1868 r. było tu 16 gbur. posiadłości i 246 zagród, obejmujących razem 4214·20 mr. obszaru. Z 4198 mk. było 1412 kat., 2765 ew., 19 menon. i 2 żyd. Dm. 458. W 1885 r. było 5713 mk. Trudnią się głównie uprawą warzyw, które spieniężają w Gdańsku. Par. kat. Szotland. Tutejszy kościół ewang., po spaleniu starego przez Rossyan w 1813 r., został odbudowany w 1823 r. według planu Schinkla. W ołtarzu mieści się obraz farbami woskowemi na gipsie malowany. Przed reformacyą należał kościół ten do katolików, obsługiwali go podobno franciszkanie z Gdańska. Gdy klasztor przestał istnieć, przyłączono około r. 1552 tutejszy kościół jako filią do ś. Wojciecha Trudno jednak było katolikom utrzymać kościół, bo patronat posiadał luterski magistrat gdański, który narzucał swego predykanta. W r. 1584 oficyał ówczesny Mikołaj Mylonius nie mógł już tu odprawić wizytacyi. Z dawnych czasów zachował się podobno wielki ołtarz z obrazem Męki Pańskiej (ob. Fankidejski: Utracone Kościoły, str. 192). W 1338 r. nadaje w. mistrz Winrych v. Knipprode braciom Janowi, Grurico (?) i Mikołajowi dobra ziemskie (das gut czu der Oren) na prawie chełmińskiem. Obszar ich wynosi 50 włók, z których każdą dziesiątą będą posiadali wolną, z kar pieniężnych będą pobierali trzeci fenig. Od każdej włóki czynszowej mają płacić pół grzywny i po 2 kury i czynić tłokę przez 6 dni; biskupowi zaś będą dawali od każdej włóki pół wiardunka (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 58—60). W 1454 r. została O. spalona; w 1516 przerwała tu Radunia groblę i zrobiła wielkie spustoszenie. W 1520 i 1577 r. zniszczyli Gdańszczanie całą wś; w 1744 r. mieściła się tu główna kwatera Rossyan, którymi dowodził Muennich. W 1807 r. wyrządziła powódź wielkie szkody, zaś w 1814 zrobił ztąd generał Rapp pomyślną wycieczkę, ale krótko po tem zniszczyli O. Prusacy (ob. Brandstaeter: Land und Leite d. Landkr. Danzig, str. 187). Piękny widok na gdańskie żuławy, nawet na Tczew i Malbork roztacza się z pobliskiego od wsi pagórka, zwanego po niem. „Hoene'sche Hoehe".

Orwidyszki 1.) dwór, pow. rossieński, par. kołtyniańska, własność Kaszewskich. 2) **O.**, wś, pow. rossieński, par. wewirżańska.

Orwieta, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski Orwieta, o 7 w. od gminy, 71 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dzisna. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Jaciuny, Hudolewo, Szulgi, Ostrowszyki, Dworzyszcze, Łowmaki, Dzietowszczyzna, Krauciszki, Żwiry, Małe Kukucie, Ryżki, Mieciany, Orwieta, Łukaszowo, Andrzejówka; folw. Kiryłow al. Kiszkinis, Zalesie, Janiszki i zaśc. Łotakiszki, Matutyszki i Audzienino, w ogóle 470 dusz rewiz. b. włościan skarbowych.

Orwiny, potok w hr. liptowskiem, dopływ pot. Lupczanki.

Orwistów, po żm. *Arwistawas*, wś pryw. i dwór nad rz. Abelą, pow. kowieński, par. Kiejdany, o 53 w. od Kowna; kaplica katol. Jezusa Chrystusa, drewniana, wzniesiona 1764 r. przez gen. Zabiełłę, z grobami rodziny Medekszów. Jestto jedna z najdawniejszych osad litewskich. Dwór O. nad rzką Abelą, własność w XVIII w. rodziny Dębskich, potem do 1863 r. rodziny Gintowtów. Inny dwór O. nad ruczajem Malec, z obszernym, pięknym, staroświeckim dworom, własność dawniej Zabiełłów a od 100 lat rodziny Medekszów. *J. K. G.*

Orya, rzeczka w pow. władysławowskim, powstaje z kilku strumieni płynących od wsch. na północ Szak i łączących się powyżej wsi Mielnik. Płynie ku zach. przez Mielniki, Wieszupie i pod wsią Degiesie wpada z lewego brzegu do Jotyi. Długa około 15 wiorst (nazwa z mapy hydr.). *J. Bliz.*

Orya, jezioro w pow. kalwaryjskim, w dobrach Kalwarya, ma 153 mr. obszaru.

Orya 1.) fol. nad jeziorem t. n., pow. kalwaryjski, gm. i par. Kalwarya, odl. od Kalwaryi 5 w., ma 9 dm., 55 mk. W 1827 r. był tu 1 dm., 10 mk. Fol. ten wchodzi w skład majoratu Kalwarya lit. B. 2.) **O.**, os., pow. władysławowski, gm. Zyple, par Łuksze, odl. od Władysławowa 29 w., 1 dm., 2 mk.

Oryńce, dawna nazwa wsi *Horyniec*, w pow. cieszanowskim.

Orynin, w dok. *Horynin*, mko nad Żwańczykiem, pow. kamieniecki, o 15 w. na zach. od Kamieńca, okr. pol. Laskoruń, gm. Orynin, st. p. Kamieniec. W pięknem położeniu, lecz źle zabudowane, ma 442 dm., do 2000 mk., w znacznej części żydów, 736 dzies. ziemi włośc., 3188 dzies. dwors. Cerkiew p. w. św. Aleksandra Newskiego, wzniesiona w 1870 r., uposażona 68 dzies. ziemi, ma 1910 parafian; kościół kat. św. Trójcy, murowany, w kształcie prostokąta, uposażony w 1474 r. przez Grzegorza Kierdeja, podkomorzego ziem podolskich. Dalej w O. znajduje się synagoga, 3 domy modlitwy żydowskie, szkoła wiejska. Pod względem handlowym i przemysłowym odbywają się w O. targi co tydzień oraz znajduje się gorzelnia parowa z aparatem Pistoriusza, zatrudniająca 10 ludzi, przerabiająca 23,940 pudów i produkująca 1,016,141 stopni spirytusu; dalej browar, 2 młyny, cegielnia, 36 sklepów, 48 rzemieślników. W O. jest za-

rząd gminny, do którego należą: mko O., wsie: Rzepińce, Kadyowce, Frydrowce, Parajawka, Przewrocie, Kizia, Załucze, Niwerka, Podfilipie, Dobrawola, Puklaki, Berezanka i Piatniczany, razem 14 starostw, 1660 osad, 9533 włościan, (4334 męż., 5199 kob.); ziemi włościań. 9401 dzies. (ornej 8395), wypada więc na 1 włośc. 0·92 dzies. Oprócz tego w obrębie tej gminy zamieszkuje 3882 osób innych stanów (1936 męż. i 1946 kob.), ziemi do nich należącej i rządowej 10,118 dz. (ornej 3961) Obszar więc całej gminy obejmuje 19,519 dz., z ludnością 14,702 dusz. Mko O. otoczone jest pięcioma przedmieściami al. przysiołkami: Krzywda, Kutrubówka, Sakówka, Sałaska i Swinna. Parafia katol., dek. kamienieckiego, ma 2059 wiernych. Do parafii oprócz mka O. z przedmieściami należą wsie: Burakówka, Burty, Huków, Frydrowce, Kadyowce, Kociubijów, Krasnostawce, Łobok, Maryanówka, Piatniczany, Przewrocie, Rzepińce, Teklówka i Żerdzie. Przez kogo i kiedy Orynin założony został niewiadomo W XV w. był on siedzibą starożytnego rodu Kierdejów; oni to fundowali teraźniejszy kościół, a Grzegorz, podkomorzy ziemski pod., zapewne syn Hryćka Kierdeja, kaszt. lwowskiego, a potem wojewody podol. († 1461), kościół ten funduszem uposażył. Stanisław Kierdej, wojski kamieniecki, otrzymał od króla w 1506 r. potwierdzenie dawnych swobód i prawo pobierania mostowego od wozu z towarem i od wołu na sprzedaż pędzonego po 4 denary. Niesiecki wspomina, że O. należał następnie do Floryana Piaseckiego h. Janina, córki którego Potocka i Jacimirska otrzymały go w posagu (t. VII, str. 280). W 1587 r. stał tu obozem Stanisław Tarnowski, kaszt. sandecki, strzegąc granic od Turków i Tatarów. W tym celu w 1618 r. znaczne tu ściągnął siły Stanisław Żołkiewski, hetman w. kor. „Acz piękne i liczne było wojsko (czytamy w dziejach Zygmunta III), składały je prywatne możniejszych hufce. Zbarascy, Sieniawscy, Kalinowscy, wzbraniali się pułki swoje z hetmańskimi połączyć i osobny szyk, osobne obozy trzymali, ztąd wódz, widząc jak mało jego rozkazy były cenione, w nieczynności zostawał. Jak inni, stał Tomasz Zamoyski, wwoda kijow., z 3000 ludu swego na miejscu osobnem. Po kilkakroć uderzali nań Tatarzy, słabły już pod przemocą nieliczne hufce, Żołkiewski nieporuszenie na walkę patrzał i ledwie w ostatnim już upadku dał się ubłagać, że mu kilkuset strzelców na pomoc przysłał. Niech się nauczy młodzieniec, mówił hetman, najprzód słuchać starego wodza, a potem sam rozkazywać". Pamiątką dnia tego, jak również częstych utarczek z Kozakami i Tatarami w czasie żwanieckiej wyprawy za Jana Kazimierza, jest mnóstwo mogił otaczających O., osobliwie w stronę ku Kupinowi. Około 1780 r. było tu aż 6 właścicieli, przyczem mko miało 73 dm. w mieście, 172 dm. na przedmieściach. W ostatnich czasach było własnością Jaszowskich, od których nabyli teraźniejsi właściciele Sadowscy. Orynińska jurydyka posiadała 120 mk. i 96 dzies. ziemi. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 261, 262; cz. II, t. 1: 143, 248; cz. III, t. 1: 403; cz. V, t. 1: 298 i 407. *Dr. M.*

Orynińska Słobódka, niedaleko rz. Smotrycza, pow. kamieniecki, tuż pod Oryninem, dokąd należy parafia, leży przy drodze z Orynina do Krasnostawiec i ma 62 dm. (w 1868).

Oryno, po lit. *Urnis*, jezioro w pow. wileńskim, leży nad nim mko Janiszki.

Orys, potok, ob. *Gielnica* (II, 551).

Orysko, nazwa średniego biegu pot. Glińca, w obrębie gm. Ożomli, pow. jaworowski. Ob. *Gliniec.* *Br. G.*

Orysupie, rzka, ob. *Jewona.*

Oryszew, wś, fol. i os. fabr. nad rz. Pisią, pow. sochaczewski, gm. i par. Szymanów, odl. 18 w. od Sochaczewa, 8 w. od stacyi dr. żel. warsz.-wiedeń. w Rudzie Guzowskiej, a 3 w. na wschód od Guzowa. Posiada szkołę począt. ogólną, cukrownię akcyjną, 1254 mk. (wś 280 mk., fol. 234 mk. i osada fabr. 740 mk.), W 1827 r. było tu 36 dm., 269 mk. Cukrownia tutejsza otwarta w 1849 r., była własnością Rau'a a następnie spółki akcyjnej. Wartość produkcyi wynosiła w 1876 r. 454,807 rs., w 1879 r. 724,700 rs. a w 1880 r. 472,698 rs., przyczem pracowało 657 robotników. Fol. O. z wsiami: O., Drzewicz Stary i Nowy, rozl. w 1885 r. 385 mr.: gr. or. i ogr. mr. 302, łąk mr. 69, nieuż. mr. 23; bud. mur. 6, z drz. 26; płodozmian 10-polowy. Wś O. os. 38, z gr. mr. 425; wś Drzewicz Stary os. 35, z gr. mr. 64; wś Drzewicz Nowy os. 28, z gr. mr. 538. Dobra Oryszew posiadały większy obszar, lecz w 1875 r. dopełniony został rozdział na części.

Oryszkowce, rus. *Oryszkiwci*, z *Kalinówką* i *Nahoryniem*, wś, pow. bobrecki, 16 klm. na płd.-płd.-wsch. od Bóbrki, 12 klm. od sądu powiat. w Chodorowie, 5 klm. od urz. poczt. w Strzeliskach Nowych, 9 klm. od st. kol. w Boryniczach. Na płn. leży Berteszów, na płn.-wsch. Kniesioło, na płd.-wsch. Leszczyn, na płd. Łuczany, na płd.-zach. Hołtowice, na zach. Jatwięgi. Środkiem wsi płynie potok, dopływ Boberki. Wchodzi z Kniesioła na granicę wsch. i płynie na małej przestrzeni od płn. na płd., poczem skręca na zach. i tworzy na przestrzeni $1^1/_2$ klm. granicę od Leszczyna, w końcu zaś przepływa środek obszaru i wpada na granicy Hołtowic do Boberki, zwanej tu Sokołówką. W dolinie tego potoku leżą zabudowania wiejskie; na zach. od nich, blisko Jatwięgów, grupa domów Łęg (Ług), zaś

na lew. brzegu potoku, w płd.-zach. stronie obszaru, część wsi Kalinówka. Część wsi zwie się „Nahorynie“ al. „Nahoryn“. Najwyższe wznies. w płn. stronie obszaru 314 mt. Własność więk. ma roli or. 732, łąk i ogr. 62, past. 30 mr.; wł. mn. roli or. 492, łąk i ogr. 62, past. 129 mr. W r. 1880 było 416 mk. w gm. Oryszkowce i Nahorynie, 42 na obsz. dwor. Kalinówki (47 rzym.-kat.). Par. rzym.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w Leszczynie. Za Rzpltej należała wś do sstwa żydaczowskiego. W r. 1549 pozwala Zygmunt August Malchierowi z Paniowa, stście żydaczowskiemu, obciążać królewszczyzny Orisskowcze i Ollyesshow (Arch. Bernar. we Lwowie, C. t. 329, str. 181). W lustracyi z r. 1665 (Rkp. Ossol. № 2834, str. 125) czytamy: „Ta wieś siedziała na kilku łanach, teraz cale spustoszała, tylko szlachcicowi puszczono sztukę gruntu dla dworu, aby sąsiedzi sobie ich nie przywłaszczali. Insze zaś uroczyska, jako to: Bronica, Żórawków i inne, które pustynią zostają, doglądać ma i przestrzegać JmPani dzierżawczyni, aby ich sąsiedzi sobie nie przywłaszczali“. *Lu. Dz.*

Oryszkowce, wś, pow. husiatyński, odl. 5·5 klm. od Kopczyniec, przy gościńcu tarnopolsko-zaleszczyckim, w górzystej i leśnej okolicy. Grunta tej włości przecina kilka strumyków, dopływów pot. Nieczława; od płn., zach. i płd. okalają wś gliniaste, po części lasem pokryte wzgórza, od wsch. roztaczają się faliste pagórki podolskiego czarnoziemu. Granice: od wsch. Hadyńkowce, z płd. Czortków, od zach. Majdan, od płn. Kopyczyńce. Obszar dworski gr. or., łąk i past. 778, lasu 1261 mr.; włośc. 1620 mr. Ludn. rz.-kat. 390, par. Kopyczyńce; gr.-kat. 756, par. w miejscu, dek. husiatyński, dyec. lwowska; szkoła filial. Właśc. pos. więk. Alfred Cielecki. Wś zdawna należała do dóbr królewskich, jak świadczą wyciągi z akt grodzkich i ziemskich (Arch. Bernard. we Lwowie). Pod Połockiem 16 września 1579 r. król Stefan oznajmia dzierżawcom wsi król. Adrinkowce (Hadynkowce) i Oryszkowce w wojew. ruskiem, że pozwolił Marcinowi Czuryle wykupić z ich rąk te wsie (t. X, 136). W Warszawie 1744 r. August III poleca Antoniemu Potockiemu, bełskiemu, Piotrowi Miączyńskiemu, czernichowskiemu, wojewodom; Mycielskiemu, poznańskiemu, Sołtykowi, przemyskiemu, Stempkowskiemu, żarnowskiemu, Krasickiemu, chełmskiemu, kasztelanom, i wielu innym rozgraniczyć dobra Bile (Biała pod Czortkowem), w ziemi halickiej położone, należące do Ignacego Potockiego, ssty łukowskiego, syna ś. p. na Czortkowie i Połonnem Potockiego, marszałka nadwornego, od Kopyczyniec, własności Józefa Baworowskiego, podczaszego trębowelskiego, i spadkobierców Mikołaja Wieniawskiego, ssty mogilnickiego, tudzież od dóbr król. Hadyńkowce i Oryszkowce, dzierżawy Joachima Potockiego, generalnego lwowskiego starosty, wreszcie dóbr sstwa jabłonowskiego (Jabłonów leży na płn. zachód od Kopyczyniec), dzierżawy Pawła Benoe, instygatora królewskiego (t. X, str. 420). *B. R.*

Oryżnia, rzeka, dopływ Ptyczy z prawej strony, w pow. bobrujskim, powstaje z połączenia Żelezianki i Koklanki.

Orz, rzeczka, lewy dopływ Narwi, bierze początek w pow. łomżyńskim, ze stoków wyżyny Czerwonego boru, pomiędzy wsiami Radwany, Zaorze i Wyszomierzem, płynie w kierunku zach.-płn. na Gniazdowo, Czerwin, w pobliżu Bobina zwraca się ku południowi i płd.-zachodowi na Brzeźno, Goworowo, Czarnów, Kunin i pod Dzbądzkiem wpada do Narwi. Długość wynosi około 30 wiorst. Dolina rzeczki odznacza się wielką urodzajnością gleby, wyróżniającą ją od dalszej okolicy.

Orzczyk, rzeka, lewy dopływ Oreli, 66 w. długa, uchodzi blisko Nieforoszczy.

Orzech, miejscowość w dawnym obwodzie Chmielna, pow. kartuski. Dostała swój przywilej r. 1353, dziś już nie istnieje (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., 1822, VI, str. 131).

Orzech, 1277 *Orech*, wś, pow. bytomski, par. kat. Radzionków, łomy kamienia wapiennego i kopalnie rudy żelaznej; ludność katol.

Orzechów 1.) wś, fol. i osady, pow. noworadomski, gm. Kobiele, par. Radomsk. Leży na lewo od drogi z Radomska do Żytnego. Wś ma 33 dm., 282 mk., ziemi włośc. 360 mr.; fol. 1 dm, 9 mk., 90 mr.; osady (w liczbie ośmiu) 26 mk. i 89 mr. W 1827 r. było tu 24 dm., 138 mk. Wymienia tę wś Lib. Ben. Łask. (I, 495) w opisie par. Radomsk. 2.) **O.** *Stary*, wś, i *O. Nowy*, wś, pow włodawski, gm. Uścimów, par. Sosnowica, odl. 42 w. od Włodawy a 7 w. od Ostrowa. Są tu dwa jeziora (ob. *Domasznie*), pokłady torfu, młyn wodny. O. Stary ma 23 dm., 203 mk.; O. Nowy zaś 47 dm., 512 mk. Leżą między jeziorami Domasznie i Lejny. Dobra O. składały się w 1876 r. z fol. O. Nowy, awulsu Czarnołądzice, os. młyn. Bobryk; wsi O. Stary i O. Nowy, rozl. mr. 3109: gr. or. i ogr. mr. 765, łąk mr. 344, past. mr. 135, wody mr. 175, lasu mr. 1616, nieuż. mr. 74; bud. mur. 2, z drzewa 25; las nieurządzony. Wś O. Stary os. 26, z gr. mr. 649; wś O. Nowy os. 51, z gr. mr. 1890. 3.) **O.** *Stary*, wś, i *O. Filipy*, wś nad rz. Czerwonką, pow. węgrowski, gm. Borze, par. Czerwonka. O. Stary ma 7 dm., 62 mk., ziemi 289 mr. O. Filipy miał w 1827 r. 6 dm., 34 mk.; O. Stary 7 dm., 39 mk. 4.) **O.**, wś nad Wisłą, zniszczona przez wylewy rzeki. Dana była przy zakładaniu klasztoru sieciechowskiego

przez komesa Marcina i wchodziła w skład pierwotnego uposażenia (Dług. Lib. Ben, III, 272). *Br. Ch.*

Orzechów, wś, pow. tarnobrzeski, na prawym brzegu Wisły, na płn. od ujścia Sanu, w nizinie (147 mt.), nad stawem łączącym się ze stawem pniowskim, którego wodę odprowadza bezimienny potok do Wisły. Na płn. ciągną się niżej położone łąki. O. graniczy na płn. z Witowicami, na płd. z Dąbrówką i Wolą Antoniowską, na wsch. z Zalesiem. Należy do par. rz.-kat. w Pniowie, leży w obrębie pasu cłowego, ma 137 mk., z których 9 na obszarze więk. pos. spadkob. Aleks. Hałatkiewicza, 123 rz.-kat. a 14 izrael. Pos. więk. ma obszaru 41 roli, 32 łąk i 5 mr. past.; mn. pos. 106 roli, 38 łąk i 26 mr. past. W 1813 r. należał O. do Łempickich i został wylewem Wisły zupełnie zniszczony. *Mac.*

Orzechów, jez., pow. łecki; ob. *Juchy Stare.*

Orzechowce, rus. *Orichiwci*, wś, pow. przemyski, 8 klm. na płn. od sądu pow. w Przemyślu, 4 klm. od urz. poczt. i st. kol. w Żurawicy. Na płn. leżą Hnatkowice, na wsch. Małkowice i Duńkowiczki, na płd. Żurawica, na zach. Ujkowice i Batycze. Przez wś płynie pot. Rada, dopływ Sanu. Wchodzi on tu od płd.-zach. z Ujkowic i płynie na płn.-wsch. a potem na płn. i płn.-zach. do Hnatkowic. W dolinie Rady leżą zabudowania wiejskie (227 mt.). Na płd.-zach. od nich, na lew. brz. Rady folwark. W stronie płd. wznosi się wzgórze do 271 mt. Własn. więk. (Adama ks. Sapiehy) ma roli or. 467, łąk i ogr. 43, past. 42, lasu 5 mr.; wł. mn. roli or. 549, łąk i ogr. 38, past. 40 mr. W r. 1880 było 462 mk. w gm., 31 na obsz. dwor. (152 rz.-kat.). Par. rz.-kat. i gr.-kat. w Ujkowicach. We wsi jest cerkiew p. w. ś. Dymitra. Wś ta była w XVI w. siedzibą Orzechowskich h. Oksza, którzy przeniósłszy się z Małopolski na Ruś, od tej przybrali nazwisko. „Orichovianum est mihi natale rus atque solum“ pisze Orzechowski Stanisław (Por. *Krzywcza nad Sanem*). Wś dziedziczyli potem Korniaktowie, Rogalińscy, Jaworscy, Starzeńscy. *Lu. Dz.*

Orzechowczyk al. *Ozochowczyk*, *Ozychowczyk*, w dok. z r. 1524 *Ozeowcze*, rus. *Orychiwczyk*, wś, pow. brodzki, 30 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 12 klm. od urz. poczt., par. rz.-kat. w Podkamieniu. Na płn. leży Wierzbowczyk, na zach. Markopol, na płd. Ratyszcze, na wsch. Podbereźce. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie, na prawym brzegu zlewających się tu dopływów górnego Seretu. Jeden z nich, również Seretem zwany, powstaje na płd. stoku wzgórza Baba, w obrębie gm. Malinisk, płynie wąskim jarem z płn. ku płd.-wsch., między Styberówką a Szyszkowcami, a wchodząc w płn. obszar O. łączy się tu z drugim, od Jaśniszcza nadpływającym Seretem, który powstaje w gm. Panasówka. U zlewu potoków stoi młyn wodny o 4 kamieniach. Woda spływa ztąd wąskim jarem wschodnią stroną zabudowań ku płd., do stawu pod Ratyszczem (główny Seret). Okolica pagórkowata, położenie wysokie. Grunta gliniaste, miejscami czarnoziemne. Najwyższe wzniesienie w stronie zachodniej 377 mt., dolina potoku 324 mt. Własn. więk. tu i w Wierzbowczyku ma roli 462, łąk i ogr. 191, past. 22, lasu 96 mr.; wł. mn. roli or. 1162, łąk i ogr. 394, past. 58, lasu 4 mr. W 1880 r. było 365 mk., z tych rz.-kat. 26, reszta gr.-kat. Par. rz.-kat. w Podkamieniu, gr.-kat. w Wierzbowczyku. We wsi jest cerkiew p. w. ś. Dymitra i szkoła filialna. Wedle dokumentu z r. 1524 przez Zygmunta I wydanego (Ks. Metr. 36, s. 705), wś ta należała wraz z Podkamieniem do dóbr królewskich, które dzierżył prawem zastawu Wincenty Cebrowski. *Br. Sok.*

Orzechowe, po białorusku *Arechowo*, jezioro w pow. mozyrskim, w kotlinie rz. Prypeci, uformowane z jej rozlewu i z nią połączone strugami; leży naprzeciwko wsi Bahrymowicze, w obr. gm. Kopatkiewicze. Ma dużo rozgałęzień, główny zbiornik na $2^1/_2$ w. długi i $^1/_2$ w. szeroki; bardzo rybne, podobnie jak wszystkie zatoki Prypeci. *A. Jel.*

Orzechówek, jezioro w dobrach Uścimów, w pow. włodawskim, ma 12 mr. obszaru.

Orzechówek al. *Orzechówka*, kol. nad strumieniem i osada karcz., pow. nowo-radomski, gmina Dmenin, par. Radomsk. Kol. ma 22 dm., 142 mk., ziemi włośc. 361 mr.; os karcz. 1 dm, 5 mk., 3 mr. W 1827 r. było tu 12 dm., 88 mk. Wchodził w skład dóbr Dziepułć. Według regestr. pobor. 1511—1518 r. wś Orzechowiecz, w par. Radomskie, była własnością Mikołaja Orzechowskiego i miała 4 kolonistów (Pawiński: Wielkop., II, 273).

Orzechowica, po białorus. *Arechowica*, fol., pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, przy gośc. z Bortnik do Horodyszcza, miejscowość mało leśna, grunta pszenne.

Orzechowice al. *Orzechowce* i *Orzechowiec*, z *Czerniszówką*, wś, pow. skałacki, nad Zbruczem, odl. 16 klm. na półn.-wsch. od Skałatu a 9·1 klm. na półn. od urz. poczt. w Tarnorudzie. Granice: wsch. Zbrucz, a za nim gub. podolska, połud. Różyska i Iwanówka, zach. Kaczanówka, północ Mysłowa. Wzdłuż przysiołka Czerniszówka, po pod wś O. przepływa w kierunku z półn-zach. na połud.-wsch. pot. Snowida, mający swe źródła we wsi Kaczanówce. Glebę stanowi głęboki czarnoziem, na podkładzie częścią gliniastym, częścią wapiennym. Obszar wsi przedstawia faliste wzgórza, ciągnące się na półn.-zach. od Czerniszówki (wznies. 174·5 mt.). Przestrzeń dwor. 976 mr.

gr. or., 140 mr. łąk wzdłuż brzegu Zbrucza, 34 mr. pastw., 70 lasu; włośc. gr. or. 2598, łąk i ogr. 201, pastw. 79 mr. Lud. rz.-kat. w Czerniszówce 229 dusz, w O. 576 mk., par. w Kaczanówce o 5 klm., gr.-kat. w O. 725, w Czer. 504, par. w miejscu, dek. skałacki. Sąd pow. i urz. tel. Skałat, szkoła ctat. o 2 naucz. W obydwóch tych wsiach są kasy pożyczkowe gminne; w O. z kapit. 831 złr., w Czern. z kap. 2290 złr. w. a. Właśc. pos. więk. Witold Rogala de Biberstein Zawadzki. O. należała dawniej do klucza grzymałowskiego Sieniawskich, od nich przeszły te majętności drogą spadku do Czartoryskich, w końcu do Rzewuskich. Wreszcie rozsypał się ten klucz, obejmujący 30 podolskich wsi i 3 miasteczka, a O. kupił ojciec teraźniejszego właściciela. *B. R.*

Orzechowiec, ob. *Orechwatyca.*

Orzechówka, wś nad jeziorem t. n, pow. szczuczyński, gm. Pruska, par. Bargłów. W 1827 r. było tu 8 dm., 47 mk.

Orzechówka, po białorusku *Arechauka*, jezioro w pow. rzeczyckim, w kotlinie rz. Prypeci z lew. strony, na przeciw wsi Wiażyszcze, o parę wiorst ku wschodowi od ujścia Sławecznej, w obrębie gminy dernowickiej. Ma kształt wężykowaty, długie prawie na 6 w., szerokie około $^1/_4$ w., bardzo rybne. *A. Jel.*

Orzechówka, *Oriechowka* 1.) wś włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź, okr. wiejski Hustaty, o 18 w. od gminy a 82 w. od Dzisny, 3 dm., 33 mk. (12 dusz. rewiz.). 2.) **O.** 1-sza i 2-ga, dwa zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 50 i 48 w. od Dzisny, jeden z nich ma 1 dm., 6 mk. katol., drugi zaś 2 dm. i 16 mk. starow. 3.) **O.**, wś szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 40 w. od Dzisny, 4 dm., 29 mk. kat. 4.) **O.**, zaśc. szl., pow. święciański, w 3 okr. pol., o 36 w. od Święcian, 1 dm., 6 mk. starow. 5.) **O.**, po białorusku *Arechuka*, mały zaśc. poleski, pow. bobrujski, nieopodal gościńca z Nowych-Doroh przez Pastowicze do Hłuska, w 3 okr. pol. hłuskim, par. kat. Hłusk, ma 1 osadę. 6.) **O**, po białorusku *Arechouka*, wś w płn.-wsch. str. pow. bobrujskiego, nad rzką Orzechówką, dopływem Niesety, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Bacowicze, ma 28 osad pełnonadziałowych; miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk dostatek. Tędy przechodzą drogi: z Budni do Kobylanki i z Pierekała do Jeśmon. 7.) **O.**, mały fol. nad rzką Czerniawką, dopł. Oczyży pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, przy drodze z Łoczyna do Oczyża; miejscowość poleska, nizinna. 8.) **O.**, cztery zaścianki i folwark w jednej okolicy, w płn.-wsch. str. pow. mińskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, par. kat. Kojdanów, należą do dom. Stańków hr. Czapskiego; miejscowość małoleśna. *A. Jel.*

Orzechówka, wś, pow. zasławski, par. Butowce.

Orzechówka z *Orzechowską Wolą*, wś, pow. brzozowski, w okolicy lesistej i górzystej (329 mt.), nad dopływem Stobnicy, przy gościńcu z Domaradza do Dukli, 3 klm. na południe od par. rzym.-kat. i urz. poczt. w Jasienicy. O. Wola leży 2 klm. ku połud., nad innym potokiem, wpadającym do poprzedniego w samej O., w położeniu lesistem i wyższem (346 mt.). Ku zachodowi i południowi wznosi się poziom do 455 i 419 mt. Ku północy i wschodowi spada łagodniej ku dolinie Stobnicy. O. graniczy na półn. z Jasienicą i Bliznem, na wschód ze Starą Wsią, na południe zaś oddziela ją Dworski Las od Malinówki. Wś O. ma 1735 mk. (O. 1313, Wola 407, a obszar więk. pos. 15). Ludność rzym. kat., trudni się tkactwem i uprawą roli. Dawniej był tu przemysł bardzo rozwinięty. Siarczyński (rps. bibl. Ossol. № 1826) zapewnia, że w każdej chacie było kilka warsztatów. Jest tu szkoła ludowa filialna. Pos. więk. Zygm. hr. Załuskiego ma obszaru 199 mr. roli, 26 mr. łąk i ogr., 11 mr. pastw. i 490 mr. lasu; pos. mn. 1148 mr. roli, 121 mr. łąk, 200 mr. pastw. i 109 mr. lasu.

Orzechówko 1.) niem. *Klein Orsichau*, fol do klucza ryńskiego należący, pow. toruński, st. poczt. i par. ewang. Kowalewo, par. kat. Orzechowo, szkoła Ryńsk, 3293·64 mr. obszaru, 28 bud., 16 dm., 126 kat., 7 żyd. (1868 r.). Własność Mielżyńskich. W 1469 r. kupił O. Mirosław czyli Michna Jackowski od Jana Dąbrowskiego (ob. Kętrz. O. ludn. pol., str. 135). W 1667 r. posiadał je Michał Diałyński (ob. Wizyt. Strzesza, str. 425). 2.) **O.**, tak nazywa wizyt. Narzymskiego z r. 1728 wś dzisiejszą Bączek w pow. kościerskim (str. 113).

Orzechówko, niem. *Orszechowken*, dawniej *Klein Kranz*, wś i majątek na Mazurach, pow. oleckowski, st. poczt. Dunejki, 480 mk. W 1867 r. było 449 mk., z których 400 Polaków. W 1600 r. miała wś ludność polską i litewską; w 1719 r. było tu kilku Niemców.

Orzechowno, *Oriechowno* 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski Berezwecz, o 3 w. od gminy a 67 w. od Dzisny, ma 2 dm. i 14 mk. prawosł. (8 dusz. rewiz.). 2.) **O.** al. *Orzechowo*, wś, pow. nowoaleksandrowski, ma 255 dzies. ziemi dworskiej. Niegdyś attynencya Dryświat Łopacińskich, od których około 1800 r. nabywa Maksymilian Klott, później własność Adama Klotta, dziś sukcesorów córki jego Rudominowej. 3.) **O.**, mko i dobra, pow. lepelski, w 4 okr. pol. i pok. do spraw włośc. oraz rewirze sąd., gm. O., o 65 w. od Lepla, przy trakcie z Lepla do Dzisny. Mko ma 205 mk., cerkiew pod wezw. św. Praksedy, wzniesioną w 1834 r. przez Józefa hr. Zabiełłę, i oratorym katol.

par. Kamienno-Hubin. Dobra, własność Stanisława hr. Zabiełły, mają 1000 dzies. ziemi dworskiej. Zarząd gminy, składającej się z 2 okr. wiejskich: O. i Ksaweriampol, oraz liczącej 653 dusz i 275 chat, znajduje się we wsi Orzechownie, odległej o 2 w. od dworu. Dawne dziedzictwo Korsaków. Około 1574 roku przeszło na córkę Barkała Korsaka, ssty dzisieńskiego, Ewę, 1 voto Czartoryską, 2 do Sołomerecką. W 1591 r. Bohdan kn. Sołomerecki i Ewa z Korsaków sprzedają O., Staszynki i część w Kotowicach Janowi Łoświńskiemu za 1000 kop. W 1693 r. Kacper Łoswiński sprzedaje O. Krzysztofowi Szczyttowi. W 1781 r. Zofia ze Szczyttów Zabiełłowa, łowczyna lit., spłaca sukcesorów Szczyttowskich: Annę Matusewiczową, Teresę Chrapowicką i Prozora i odtąd dobra te pozostają w posiadaniu rodziny Zabiełłów. 4.) **O.**, *Łutowo* al. *Zapalewicze*, dobra nad jeziorem, pow. lepelski, w 3 okr. pol., w 4 rewirze sąd., a 1 okr. pok. do spraw włośc, gm. O., o 42 w. od Lepla, 126 w. od Witebska, 36 w. od Połocka, 5 w. od Usacza, 60 w. od Dzisny a 63 w. od Bieszenkowicz, przy trakcie handlowym z Lepla do Połocka. Jest tu cerkiew pod wezw. św. Mikołaja, wzniesiona w 1851 r. przez Mikołaja Hrebnickiego, marszałka gub. witebskiej. Do dóbr należy fol. Milkowszczyzna i wsie: Stajki Kułowe (12 dusz), Stajki Szczerbeczki (23 dusz), Stajki Bielagowo (19 d.), Stajki Arciuszki (9 d.), Stajki Horowe (21 d.), Kubliczyzna (45 d.), Łutowo (31 d.), Kulinowy Ruczaj (12 d.), Popowszczyzna (23 d.), Kroszyno (39 d.), Staniulewo (32 d.), Fiedorowki (17 d.) i Zaziercy (40 d.), w ogóle 337 dusz męz., 44 chat, 2352 dzies. ziemi dworskiej, 95 dzies. cerkiewnej i 880 dz. włościańskiej. Dobra te, będące własnością Adama Hrebnickiego, odznaczają się pięknemi, murowanemi budynkami i wzorowem gospodarstwem. Król Stefan d. 26 paźdz. 1583 r. potwierdza przywilej króla Zygmunta Augusta pod d. 10 września 1554 r. dany Olechnie Sciepanowiczowi Rahozie na mko O. nad jeziorem t. n., uwalniając od posług do zamków połockiego i do Czereświat. W 1614 r. własność Maryanny z Rahozów Korsakowej, poźniej Suszyńskich, od których w 1642 r. nabywa Tomasz Kmitynicz Sielawa. Następnie własność Rypińskich, z których Jan, krajczy połocki, w 1745 roku sprzedał O. Antoniemu i Jadwidze ze Szpakowskich Hrebnickim, skarbnikom witebskim. W posiadaniu ich potomków dobra te do dziś dnia pozostają. Gmina składała się z 4 okr. wiejskich: O., Paule, Nacza i Sachonów i w 1863 r. liczyła 842 dusz rewiz. 5.) **O.**, pow. lepelski, ob. *Jaczów*. 6.) **O.** (dokum), ob. *Jurkowo*. *A. K. Ł.*

Orzechowo 1.) pow. kielecki, gm. Bodzentyn, par. Wzdół. 2.) **O.**, wś i obręb leśny nad rz. Narwią, pow. płoński, gm. i par. Pomiechowo, odl. 43 w. od Płońska. Wś ma 38 dm., 282 mk., 519 mr. obszaru, wtem 115 mr. nieużyt. O., straż leśnictwa rządowego Zakroczym, obejmuje 4738 mr. lasu. Prawdopodobnie do tego O odnosi się szczegół podany u Długosza (Lib. Ben., III, 273), że wś O., w pobliżu Makowa i wsi Gzowo, darował klasztorowi w Sieciechowie jakiś Piotr syn Piotrka (miles), lecz następnie książęta Ziemowit i Kazimierz odebrali te wsie klasztorowi i mimo pisma papieża Klemensa VI do arcyb. gnieznieńskiego w tej sprawie, wsi nie zwrócono. 3.) **O.**, pow. sejneński, ob. *Lasanka O.* W 1827 r. było tu 2 dm, 29 mk. Wś ta leży nad jeziorem Dziemitrowo. *Br. Ch.*

Orzechowo 1.) jezioro w pow. dzisieńskim, gm. Głębokie, w pobliżu jez. Staniule. 2.) **O.**, w narzeczu ludowem *Arechowo*, jezioro w pow. mozyrskim, w kotlinie rzeki Prypeci, z którą łączy się przez rozlewy rzki Skrepicy, długie na $1^1/_2$ w., szerokie na $^1/_4$ w., bardzo rybne.

Orzechowo 1.) al. *Kozły*, mały fol. w pow. ihumeńskim, w 1 okr. pol. uździeńskim, przy gośc. z mka Dudzicz do wsi Terebelki, ma około 4 włók obszaru, w glebie lekkiej, dość kamienistej; należy do domin. Zamość Jelskich (ob. *Kozły* i *Zamość*). Par. kat. niegdyś dukorska, później annopolska, a z kolei po kasacie tamtych O. należy do par. Kalwarya pod Mińskiem Litewskim, odległe o 7 mil od kościoła. Na obszarze znajduje się pokład dobrej gliny, z której dawniej wyrabiano wyborną cegłę i kafle piecowe. 2.) **O.**, po białorusku *Arechowo*, wś, pow. nowogródzki, o milę ku zachodowi od mka Walówka, przy dr. ze wsi Nowosiółki do Janowicz, ma 3 osady, miejscowość dość leśna, płaska. *A. Jel.*

Orzechowo 1.) wś, pow. wrzesiński, na prawym brzegu Warty, na wsch.-płn. od Nowego Miasta, par. Dębno, poczta Pięczków, st. dr. żel. Miłosław o 8 klm., 29 dm. i 188 mk (3 prot.). Przystań dla statków na Warcie. Należała niegdyś do Gorajskich. Około 1793 r. należała do ks. Jabłonowskiego, kasztelana krakowskiego. 2.) **O.**, os. wiejska, tamże, 32 dm., 176 mk. katol. Według regestr. pobor. z 1583 r. była własnością Falthyna, urzędnika starościny wschowskiej, miała 3 ślady, 8 komor. i 1 rzem. (Pawiński, Wielkop., I, 199). *E. Cal.*

Orzechowo, dok. *Orsechow*, *Orsecow* i *Orschechow*, jezioro pod Skarszewami, pow. kościerski, wymienione r. 1258 w przywileju Sambora (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 639).

Orzechowo 1.) niem. *Gross Orsichau*, dok. *Orssechaw*, *Orsechow* 1289, *Orszechow* 1406, *Orsechowo*, *Orsekaw*, *Nuschdorff* 1667, majątek, kol. i os. plebana, pow. toruński, st. poczt.,

dr. żel. i par. ew. Kowalewo 7 klm. odl., par. kościół kat. w miejscu, szkoła Srebrniki, 3745·48 mr. obszaru. W 1868 r. 61 bud., 29 dm., 328 mk., 255 kat., 73 ew. Czysty dochód z gruntu 10838 mrk. Właściciel Niemiec. W 1312 r. zeznaje Dytryk v. Lichtenhain, provincialis terrae Culmenses, że jezioro pod Orzechowem należy do bisk. i kapituły w Płocku (ob. Woelky: Urk. B. des Bist. Culm, t. I, str. 113). Roku 1405 wymieniają dok. Hanusza z Orzechowa (Hannus von Orsechow), który r. 1410 u Długosza nazywa się Janussius Orzechowski. Andrzej z O. przyjmując w 1435 r. obywatelstwo miasta Chełmna, oznaczony jest w Manuale notaryusza miejskiego jako „Polonus“ (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 126). R. 1616 zostało O., Borowno i Rychnowo własn. miasta Torunia, które je nabyło od Walerego Bystrama, dawszy za nie dobra Słoszewo i 40000 flor. (ob. Beschr. Thorns von Wernicke, 1832, str. 276). Kościół istniał tu już r. 1445 (Woelky, II, str. 464). O. należało wtedy do wójtostwa pokrzywińskiego. Kiedy kanonik Strzesz r. 1667 wizytował kościół tutejszy, posiadał te dobra toruńczanin Kronenberger. Kościół w opłakanym był stanie, już pierwsza wojna szwedzka zniszczyła go po części. Proboszcz posiadał 4 włóki, dawniej 8. W 1685 r. został kościół ten tytułu św. Maryi Magdaleny na nowo odbudowany. Przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone w 1860 r. W skład par. (dek. wąbrzeski), należą O. wraz z wybud. Orzechówko, Sabłonowo i Węgorzyn. W 1867 r. liczono 655 dusz a 406 komunikantów, w 1885 689 dusz. 2.) **O.**, wyb. do Warzna należące, pow. kartuski, st. poczt. Kielno. *Kś. Fr.*

Orzechowo 1.) wś, pow. łecki, na Mazurach, st. poczt. Nowe Zuchy, 635 mk. Ks. Olbracht nadał r. 1538 Janowi Górskiemu i Marcinowi Żujowi, sołtysom wsi O., 66 włók tamże (z których 6 sołeckich), nad jeziorem Sząstak. W 1600 i w 1719 roku mieszkali tam sami Polacy. 2.) **O.**, wś na Warmii, pow. olsztyński, st. poczt Kurki. W 1864 r. było 81 mk., samych Polaków (2 ewan.). 3.) **O**, młyn na Warmii, pow. olsztyński, st. poczt. Wartembork. W 1864 r. 7 mk. Niemców (3 katol., 4 ewang.). *J. K. Sem.*

Orzechowskie, jezioro w pow. brzeskim gub. grodz., blizko granicy gub. wołyńskiej.

Orzechowszczyzna, wś nad rz. Mieżą, pow. wieliski; bród przez rzekę.

Orzechowszczyzna, ob *Trzeciakowce.*

Orzegów al. *Ożegów*, także *Mokre Orzegów* zwana, wś i fol., pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice, odl. 20 w. od Wielunia. Wś ma 72 dm., 414 mk., fol. 4 dm., 30 mk. Dobra O. i Mokre składały się w 1874 r. z fol.: O., Miętne i Ignaców, os. Graniczna, wsi O. i Mokre; rozl. dominialna wynosiła mr. 1551; fol. O. gr. or. i ogr. 561, łąk mr. 67, lasu mr. 226, nieuż. mr. 22, razem mr. 876; bud. mur. 2, z drzewa 21; fol. Miętne gr. or. i ogr. mr. 143, łąk mr. 64, pastw. mr. 40, lasu mr. 272, nieuż. mr. 7, razem mr. 526; bud. mur. 1, z drzewa 9; fol. Ignaców gr. or. i ogr. mr. 140, pastw. mr. 5, nieuż. mr. 1, razem mr. 149; bud. z drzewa 1. Wś O. os. 68, z gr. mr. 1045; wś Mokre os 24, z gr. mr. 300.

Orzegów, 1532 r. *Ossegau*, wś, pow. bytomski, par. kat. Bytom, odl. ½ mili od Bytomia. Kopalnia węgla kamiennego. W 1842 r. 54 dm., 560 mk. (18 ewang.). Do O. należały Kopanina, fol., i Morgenroth, huta cynkowa.

Orzelec 1.) *Wielki*, al. *Duży*, u Dług. *Orlyecz magna*, wś, pow. stopnicki, gm. Łubnice, par. Zborówek, ma 39 os. włośc., 677 mr. W 1827 r. było tu 32 dm., 230 mk. Według Długosza (Lib. Ben. III, 127) było własnością Jana z Rytwian h. Jastrzębiec. Było tu 11 łanów, karczma z rolą. Dziesięcina wartości do 7 grzywien szła dla klasztoru w Beszowy (Bauschowo). Z regest. pobor. z 1579 r. widzimy, iż dziedzicem jest Mikołaj Wolski, kaszt. osiecki. Wś (Orliecz magna) ma 5 łanów, 10 osadn., 2 ogrod. z rolą, 1 komorn., 1 ubogiego, 1 rzemieśl. (Pawiń. Małop., 220.). 2.) **O.** *Mały*, u Długosza *Orlyecz parva*, wś włośc., pow. stopnicki, gm. Łubnice, par. Beszowa, ma 11 os., 327 mr. W 1827 r. było tu 15 dm., 93 mk. Obie wsie wchodziły w skład dóbr Łubnice. Była także w XV w. własnością Rytwiańskiego, miała 2 łany, karczmę. Prócz tego 12 łanów dziedzic obrócił na utworzenie folwarku. Wszystkie łany dawały dziesięcinę klasztorowi w Beszowy (Lib. Ben. III, 127). W 1579 r. właścicielem Mikołaj Wolski, kaszt. biecki; wś ma 2 łany, 4 osadn., 1 ogrod. (Pawiński, Małop., 226). *Br. Ch.*

Orzeliszki, wś, fol. i dobra nad Dzitwą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żyrmuny, o 5 w. od gminy a 20 i 21 w. od Lidy; wś ma 9 dm. i 127 mk. (66 dusz rewiz.), fol. zaś ma 22 mk.; własność Pileckich.

Orzeł 1.) os. leś. nad błotem, pow. kaliski, gm. Kamień, par. Dębe, odl. od Kalisza 14 w. (ob. *Kamień* 9). 2.) **O.**, fol., pow. sieradzki, gm. Wróblew, par. Wągłczew, odl. od Sieradza 16 w. 3.) **O.**, wś nad rz. Płodownicą, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. o 32 w. od Przasnysza, ma 17 dm., 106 mk., 667 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnosiele.

Orzeł (*Oreł*), jezioro, pow. rohaczewski, rocznie poławia się do 30 pudów ryb.

Orzeł Biały, fol., ob. *Łaszczyn*, pow. krobski.

Orzełek 1.) wś, pow. węgrowski, gm. Prostyń, par. Sadowne; ma 15 dm., 219 mk., ziemi 387 mr. Wchodziła w skład dóbr Koło-

dział. 2.) **O.**, wś nad rz. Płodownicą, pow. przasnyski, gm. i par. Baranowo, odl. o 38 w. od Przasnysza, ma 11 dm., 62 mk., 136 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnosiele.

Orzełek 1.) ob. *Orle*, pow. złotowski. 2.) **O.**, wś, ob. *Kamień* (t. III, 739).

Orzełki, fol., pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice, ma 1 dm., 14 mk., 700 mr. ziemi dwor. W 1827 r. było tu 5 dm., 65 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 405) wś dawała dziesięcinę i kolędę pleban. w Bratoszewicach. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś Orzelky była własnością Andrzeja Bratosewskiego, miała $2^1/_2$ łana, 1 młyn i 16 kolon. (Pawiński Wielkop., II, 89).

Orzepów, w dok. *Ozepowo*, wś i fol., pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Dobra, odl. od Turka 13 w.; wś ma 10 dm., 140 mk.; fol. 1 dm., 25 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 403) łany kmiece dawały dziesięcinę na stół arcybiskupowi a plebanowi kolędę po 1 kor. żyta. Fol. zaś dawał dziesięcinę plebanowi. Według regestr. pobor. z 1553 r. wś Oszepów ma 3 łany a w 1576 r. w Orzepowie wykazano 5 łanów (Pawiński, Wielkop., II, 227).

Orzesz, ob. *Orzysz*.

Orzesze, niem. *Orzesche*, 1581 r. *Ozepowitz*, wś i dobra, pow. pszczyński, par. kat. Woszczyce, kaplica katol., szkoła katol., kopalnie węgla kamiennego, łomy wapienia. Na obszarze folwarcznym gorzelnia, huta szklana, owczarnia. Do O. należą kol. Bukowina i folw. Olszyna i Orzesze.

Orzeszki, ob. *Drozdowo*, pow. płoński.

Orzeszki, ob. *Zielony Grąd*, pow. szczyciński.

Orzeszków 1.) w dok. *Orzeskowo*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Domaniew, odl. od Łęczycy 18 w.; wś ma 12 dm., 83 mk.; fol. 2 dm., 41 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 369) były tu dwa łany kmiece, na których siedzieli kmiecie zwący się: Gozdek i Zawisza. Łany te dawały po fertonie dziesięciny plebanowi w Domaniewie. Inne łany kmiece dawały dziesięcinę dziekanowi łęczyckiemu. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O. była własnością Wincentego Przerębskiego, miała 10 łan., 1 karczmę i 11 kolon. (Pawiński, Wielkop., II, 67). Obecnie fol. O. rozl. mr. 323: gr. or. i ogr. mr. 230, łąk. 59, pastw. mr. 24, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, z drzewa 5. Fol. ten w 1873 r. oddzielony został od dóbr Starzyny. 2.) **O.**, w dok. *Orzeskowo*, wś i fol., pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, odl. od Turka 25 w. Wś (2 części) ma 34 dm., 193 mk., 516 mr.; fol. 6 dm., 128 mk. Należy do donacyi Kościelnica (ob.). Według Lib. Ben. Łask. (I, 435) kmiecie dawali kolędę wikaryuszowi po korcu żyta a ogrodnicy po 1 groszu. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. wś O. miała 26 kolon., $11^1/_2$ łanów, 3 łany karczemne i 3 łany sołtysie (Pawiński, Wielkop., II, 232). *Br. Ch.*

Orzeszkowce, ob. *Oreszkowce*.

Orzeszkowicki-Prudek, po białorusku *Areszkouski-Prudok*, zaśc. nad rz. Maniec al. Izba, lew. dopł. Berezyny, na płdn. krańcu pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, ma 8 osad i młyn; odludne całkiem Polesie, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Orzeszkowicze 1.) po białorusku *Areszkowiczy*, wś na południowym krańcu pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Dymitrowicze, przy dr. z Dymitrowicz do Orzeszkowskiego Prudka, ma 44 osad pełnonadziałowych; odludne, nizinne, ponure Polesie, grunta piaszczyste. 2.) **O.**, wś na lew. br. rz. Świsłoczy, prawie na przeciwko ujścia do niej rz. Talki, pow. ihumeński, o 4 w. ku płn. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Talki, przy dr. ze wsi Bierleż do mka Łapicz; ma 26 osad pełnonadziałowych; grunta lekkie, łąki wyborne. Miejscowość nizinna, odosobniona. 3.) **O.**, dwa fol., pow. ihumeński, własność Oziębłowskich, jeden ma około $24^1/_2$ włók, drugi $11^1/_2$ włók. 4.) **O.**, fol., pow. ihumeński, $10^3/_4$ włók, własność Abramowiczów.

Orzeszkowo 1.) ob. *Orzeszków*, niem. *Orscheschkowo*, wś, okr. wiejski i dominium, pow. międzychodzki, na południe od Sierakowa, przy trakcie z Kamionny do Pniew, w okolicy wzgórzystej; par. katol. w Kwilczu, protest. w miejscu, poczta w Kwilczu, st. dr. żel. w Wronkach o 27 klm. Poziom między Luboszem i O. wznosi się na 105·7 mt. npm., tuż pod O. na 101·94 mt. i między Orzeszkowem i Kwilczem na 93·28 mt. Około r. 1580 należało O. do Jadwigi, Jakuba i Dobrogosta Kurnatowskich. Gdy braciom czeskim odebrano kościół w Kwilczu, postanowili oni w 1644 r. wznieść nowy kościół w O. Dobrogost Kurnatowski przeznaczył na ten cel spory kawał gruntu. Budowę ukończono w 1646. W 1721 r. zgorzał ten kościół drewniany od pioruna, a konsystorz poznański zabronił stawiać nowy. Andrzej Bronikowski, dziedzic ówczesny, kazał wtedy urządzić w plebanii izbę na dom modlitwy; gdy zaś konsystorz sprzeciwiał się schadzkom religijnym, Piotr i Bartłomiej Tarłowie, biskupi poznańscy, uchylili odnośne zalecenia konsystorskie. W 1732 r., gdy zawakowało biskupstwo poznańskie, Aleksander Kajetan Różbicki, zwaśniony z dawnymi współwiercami swymi i rozdąsany o to, że wdowa po Kąsinowskim, stryjeczna siostra jego, odmówiła mu swej ręki, zapozwał braci czeskich przed trybunał piotrkowski. Ten odesłał tę sprawę do konsystorza poznańskiego, który zawyrokował, ażeby nabożeństwo braci czeskich w O. na zawsze ustało,

i skazał ministra orzeszkowskiego na 330 grzywien. Wspomniany Bronikowski założył apelacyę do konsystorza archidyecezyalnego, a ten zawiesił wykonanie wyroku poznańskiego. W 1737 r. zapozwał Różbicki po raz wtóry braci czeskich przed trybunał piotrkowski, lecz daremnie; nabożeństwo odbywało się w domu modlitwy aż do r. 1784. W tym czasie wystawili parafianie w miejscu walącej się nową plebanię a w r. 1788 stanął także kościół, który dotąd istnieje. Do 1793 r. odprawiało się tu nabożeństwo tylko w języku polskim. Łukaszewicz wylicza 12 ministrów czeskich przy kościele orzeszkowskim. Około r. 1793 należało O. do Adama Kurnatowskiego. Wś i domin. mają 14 dm. i 262 mk. W skład okr. wiejskiego wchodzą: fol. Pólko i młyn Orzeszkowski; cały okręg ma 328 mk., 258 katol. i 69 prot. Domin. ma obszaru 673·99 ha, t. j. 354·55 roli, 30·66 łąk, 23·98 pastw., 239·92 lasu, 20·00 nieuż. i 4·88 wody; czysty doch. grunt. 3836 mrk; gorzelnia parowa. Właścicielem jest Mieczysław hr. Kwilecki. 2.) **O.**, wś, domin. i okr. domin., pow. średzki, o 9 klm. na północo-wschód od Środy, par. i poczta w Gieczu, st. dr. żel. w Środzie. Około r. 1578 posiadał O. Mikołaj Spławski (Mielżyński?), około 1620 r. Mikołaj Mielżyński, stolnik kaliski, a 1793 r. Marcin Rowiński. Wykopaliska tutejsze znajdują się w zbiorach pozn. Tow. Prz. Nauk. Wieś ma 11 dm., 100 mk. katol. Domin. 9 dm. i 152 mk.; obszaru 448·04 ha, t. j. 329·64 roli, 8·57 łąk, 22·98 pastw., 68·68 lasu i 11·17 nieuż.; czysty doch. grunt. 5381 mrk.; chów owiec i bydła holenderskiego; właściciel Zygmunt hr. Grudziński, przed nim Michał Szeliski. W skład okr. domin. wchodzi fol. Szrapki. Cały okr. ma 180 mk. (5 prot.). *E. Cal.*

Orzeszkowski Młyn, os., pow. międzychodzki, nad strumieniem spływającym do Warty, tuż pod Orzechowem, 3 dm. i 18 mk.

Orzeszkowszczyzna, w narzeczu ludowem *Areszkouszczyna*, 3 osady wiejskie w powiecie mińskim, w 3 okr. pol. kojdanowskim, par. katol. Kojdanów, w okolicy wsi Jezioro al. Oziero, należy do domin. Stańków hr. Czapskiego; miejscowość płaska, mało leśna, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Orzesznia, zaśc. szl. nad kanałem, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 36 w. od Święcian, 1 dm., 7 mk. katol.

Orzeszówka, wś i fol., pow. węgrowski, gm. Międzyleś, par. Miedzna, ma 20 dm, 233 mk. Fol. O. z wsią Orzeszówką, Wolą Orzeszowską i Wolą Miedzyńską rozl. w 1866 r. 1600 mr.: gr. or. i ogr. mr. 607, łąk mr. 180, lasu mr. 300, zarośli mr. 350, nieuż. mr. 163. Wś O. os. 14, z gr. mr. 6; wś Wola Orzeszowska os. 21, z gr. mr. 858; wś Wola Miedzyńska os. 33, z gr. mr. 456.

Orzeszowska Wola, wś, pow. węgrowski, gm. Międzyleś, par. Miedzna, ob. *Orzeszówka*.

Orzeszyn al. *Orzeżyn*, w dok. *Osesyn* i *Ozesyno* (Orzeszyno?), wś, fol. i dwie os., pow. turecki, gm. Bartochów, par. Tubądzin, odl. od Turka 45 w.; wś ma 21 dm., 175 mk.; fol. 3 dm., 60 mk.; dwie os. 2 dm., 15 mk. Dokumentem z 1294 r., Przemysław II różnym dziedzicom z okolic Kalisza, którzy najeżdżali posiadłości arcybiskupie, zabiera posiadłości ich i przekazuje takowe kościołowi gnieźnieńskiemu. Między innemi jest i *Osesyn*. Indeks do Kod. Wielkopol. objaśnia Osesyn jako znikłą osadę z pod Kępna. Za hipotezą co do Orzeszyna przemawiają: bliskość Kalisza, granica archidyecezyi gnieźnieńskiej i brzmienie nazwy, którą Lib. Ben. Łask. pisze *Ozezyno*. Według Lib. Ben. Łask. (I, 413) była to wś na prawie niemieckiem, sołtysi ze swych łanów dawali plebanowi ogółem 18 korcy żyta i 18 korcy owsa i małdraty na stół arcybiskupi; kmiecie zaś meszne po korcu pszenicy, jęczmienia i owsa z łanu. Obecnie fol. O. rozl. mr. 554: gr. or. i ogr. mr. 525, łąk mr. 20, nieuż. mr. 9; bud. mur. 3, z drzewa 13; płodozmian 12-polowy; wiatrak. Wś O. os. 31, z gr mr. 210. *E. Cal.—Br. Ch.*

Orzeszyn, wś włośc., pow. g.-kalwaryjski, gm. i par. Jazgarzew, ma 110 mk., 250 mr. obszaru.

Orzk al. *Orszko*, w dok. *Orzek*, *Orzk*, kol., os. leś., pow. łaski, gm. i par. Dłutów. Leży na lewo od drogi bitej z Łasku do Piotrkowa. Kol. ma 61 dm., 417 mk., ziemi włośc. 1006 mr.; os. leś. 1 dm., 3 mk., 6 mr. Wchodziła w skład dóbr Dłutów. Według Lib. Ben. Łask. (I, 166) była to wś świeżo założona w początkach XVI w.: „praefata Orzek noviter et in nova radice est erecta“. Były tu same łany kmiece, dające dziesięcinę prob. w Łęczycy, choć wieś sama należała do par. Tuszyn, gdzie proboszcz pobierał tylko kolędę po groszu z łanu. Według regestr. pobor. z 1511—1518 r. wś Orzk, w par. Thuschinek, miała 13 kolon. i $8^1/_2$ łanów kmiecych (Pawiński, Wielkop., II, 265). *Br. Ch.*

Orzna, średniowieczna nazwa wyspy Usedom.

Orzohów, ob. *Ożohów*.

Orzwieta, ob. *Orżwenta*.

Orzyc, w dok. z 1335 r. *Nartze*, *Naritze* i *Aretis*, rzeka, prawy dopływ Narwi, bierze początek w pow. mławskim, z wyniosłej wyżyny (do 1100 st.) jaka się ciągnie w połn. części powiatu, wchodzącej klinem między granicę od Prus a pow. przasnyski. Wyżyna ta, stanowiąca część wielkiej nadbałtyckiej wyżyny, usianej jeziorami, posiadała także w prze-

szłości obszerne jezioro, które spłynęło, pozostawiwszy po sobie bagniste zagłębienia, zwane Niemyje. Wody tego jeziora i okolicznej wyżyny dały początek rzece Orzyc, która odprowadza je do Narwi. Wody te spływają dwoma korytami: jedno od wsi Pepłowo pod granicą pruską, płynie między wsiami: Kulany a Kuklinem, Wieczfnią, Pogorzelą a Bąkami, Wąsoszem a Wasiłami, na długości 13 wiorst; drugiem, z prawej strony, ciągną się błota na długości 7 w. pomiędzy Sławogórą a Dębskiem i Grzybowem, Windykami i Bakułami a Wolą i Kurkami, gdzie nurt rzeki płynie pod ziemią. Obie odnogi łączą się pod wsiami Wasiły, Długokąty. Odtąd płynie w kierunku półn. przez 15 wiorst pomiędzy wsiami: Długokąty a Tańskiem, Chmielewem a Łączynem, Grzebskiem, Kownatkami i Majami, Zaborowem a Kruszewem, Kukiełkami a Szemplinem, Szczepkowem, Gerwatami a Zembrzuziem, do młyna Janowskiego. Na tej przestrzeni błotnista dolina O. ma od $^1/_2$ do 1 w. szerokości, liczne jazy dla połowu ryb, wreszcie groblа i tama pod Janowem sprowadzają rozlewanie się wody i wytwarzają prócz bagien nadbrzeżnych rozległe błota pod Janowem, do 200 włók w ogóle obejmujące. Od Janowa do Chorzel, na długości 2 mil, O. stanowi granicę od Mazurów pruskich, następnie kierunek wschodni zmienia na południowy i południ.-wsch. i na Krasnosiele, Podoś, Młodzianowo, dosięga Makowa; od Zakliczewa zwraca się w kierunku wschod.-południ. i przez Szelków, Magnuszewo podąża ku Narwi, do której zlewa swe wody pod Przeradowem. Dopływy O. są: z praw. brzegu Ulatówka al. Świniarka pod Małowidzem i Węgierka pod Młodzianowem. O błotach rz. O. ob. „Korespondent Płocki“ z 1880 r., № 56. W 1412 r. istniała miejscowość Orzyca nad tą rzeką i na granicy Mazowsza; Wojciech z Orzycy poniósł szkodę w tym r. 1412 od Polaków 1 konia, co poświadczają starosta tamże, oraz Jan i Staśko, tamże. *Br. Ch.*

Orzyc al. *Orzyce*, wś i fol. nad rz. Orzyc, pow. makowski gm. Smrock, par. Szelków. Odl. 7 w. od Makowa. Posiada urząd gminny, cegielnią, 34 osad włośc. W 1827 r. było tu 16 dm., 117 mk. Fol. O. rozl. w 1871 r. mr. 1528: gr. or. i ogr. mr. 327, łąk mr. 10, pastw. mr. 59, lasu mr. 982, zarośli mr. 127, nieuż. mr. 22; bud. mur. 1, z drzewa 15. Wś O. os. 34, z gr. mr. 217.

Orzyńskie Budy, niem. *Erbensche Buden*, ob. *Orzyny*.

Orzyny, niem. dawniej *Erwein*, dziś *Erben*, wś na Mazurach, pow. szczycieński, st. poczt. Dźwierzuty, 420 mr. O. istniały już r. 1414 i były później własnością Wątkowskich al. Burskich. Niedaleko O. leżą *Orzyńskie Budy* (Erbensche Buden). *J. K. Sem.*

Orzysz, jezioro pod miasteczkiem t. n., w pow. jańsborskim, na Mazurach, ma 10 klm. długości i do 4 klm. szerokości. Strumień (Muehlenflies), milę długości mający, łączy je z jez. Terkłą, stanowiącem część jez. Śniardwy.

Orzysz al. *Orzesz*, niem. *Arys*, w dok. *Arisz*, *Orsesche*, *Rosisch*, miasteczko na Mazurach, pow. jańsborski, odl. 30 klm. od Leca, nad Strumieniem młyńskim (Muehlenfliess), 1 milę długim, wychodzącym z jez. Orzysz i wpadającym do jez. Terkło. Mstko leży nad szosą prowadzącą z Jańsborka do Leca, posiada kościół ewangielicki, 1306 mk., sąd okręgowy, st. poczt. i telegr. Cztery jarmarki rocznie w lipcu na płótno. Cała parafia obejmuje 4450 Polaków i 1000 Niemców. W. mistrz Konrad v. Erlichshausen dał r. 1443 Wawrzyńcowi Polakowi pozwolenie na lokowanie nowej wsi na 44 włókach chełmińskich, z których 4 sołeckie, oprócz tego nadał mu 10 włók na prawie magdeburskiem, z obowiązkiem jednej służby konnej, w Nowej Wsi (dzisiejsze Sumki na północ od Orzysza). Wś O. należała do komturstwa Ryn i zaliczała się jeszcze w początku XVI w. do parafii w Okartowie. W 1544 r. jednak znajdujemy tu już osobnego księdza, imieniem Macieja. W 1642 r. była wś własnością korony (tak zw. „kammeramt“) i wydzierżawioną. W 1726 roku został Orzysz miastem. *J. K. Sem.*

Orzyszki 1.) fol. szl., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 38 w. od Wilna, 1 dm., 16 mk. katol. 2.) **O.**, wś włośc., tamże, 4 dm., 63 mk. katol.

Orżawiec, prawy dopływ Suły, wpadającej z lewej strony do Dniepru.

Orżwenta al. *Orzwieta* (*Birwita?*), prawy dopływ Dzisny, wpadającej z lewej strony do Dźwiny. Źródłami swemi sięga prawie Święcian. Przybiera rzkę Komajkę.

Orżyca, rz., prawy dopływ rz. Suły w gub. połtawskiej, 130 w. długa, płynie ku płd.-zach. i płd.-wsch. Powstaje z połączenia trzech rzeczek: Sucha Orżyca, Syra Orżyca i Czumak.

Orżyca 1.) mko, pow. łubieński gub. połtawskiej, nad rz. O., znane od XVI w., do 1782 należało do pułku łubieńskiego. Ma 137 dm., 1378 mk. 2.) **O.**, wś, pow., przyłuski tejże gub., nad tąż rzeką, 42 w. od m. pow., 319 dm., 2067 mk.

Oś, wś nieistniejąca obecnie, wymieniona pod 1638 r. w erekcyi par. Michów, w pow. lubartowskim.

Oś, błoto na Polesiu słuckiem, 3 w. długie i 2 szerokie, otoczone błotami Jasień, Stryż i Hadzin, leży w kwaterze leśnej deniskowickiej, własności ordynatów nieświeskich. W po-

bliżu przechodzi droga z zaśc. Duby do wsi Deniskowicze. Miejscowość całkiem odludna.

Oś, niem. *Marienfeld*, wś kolonial., pow. olesiński, par. kat. Lasowice Wielkie, ewang. Kluczbork. Ludność w połowie katol., w połowie ewang. Huta szklana.

Osa, niewielka rzeka w pow. nowogródzkim, zaczyna się w podgórzach za wsią Polberg, płynie równolegle do gościńca z mka Wsielubia do mka Nichniewicz, około wsi Rakiewicze, i tu przyjmuje w siebie z prawej strony rzkę Retimą; przeciąwszy gośc. handlowy nowogródzko-lubczański ma młyn, pod Niańkowem rozdziela się na dwa koryta i tu na lewem ma młyn, ubiegłszy tak wiorstę, łączy się znowu w jedno koryto i przyjąwszy z pr. str. rzkę Świteź, płynie koło wsi: Zawoszy, po za którą dwoma ramionami wpada do rzeki Wołowni, naprzeciwko wsi Zahory. Kierunek ma północny, długość biegu około 10 wiorst, do połowy górnej części ma brzegi dość malownicze, niżej obfituje w zalewne, piękne łąki. *A. Jel.*

Osa, niem. *Ossa*, dok. *Ozza*, *Ozze*, prawy dopływ Wisły w Prusach Zachodnich, w ziemi chełmińskiej, którą dawniej dzieliła od Pomeranii. Ztąd często bywa wspominana w dokumentach. Bierze początek w pow. suskim (Rosenberg) z jez. przy Ząbrowie (Sommerau), na zachód od Iławy. Biegnie ku południowi, koło Gałdowa i Rywałdzika. Potem wchodzi w jez. między Mozgowem a Jędrychowem, z którego wyszedłszy pędzi młyn Zazdrość. Potem przerzyna drugie jez. Trupel, mija miasto Biskupiec (Bischofswerder); za miastem obraca młyn i płynie odtąd na zachód. Niedaleko Sędzic i Babalic pędzi przy Suminku młyn i papiernią, mija Osówkę, a następnie, tworząc granicę między pow. lubawskim a grudziądzkim, płynie przy Partęcinie, przecina jez. płowęzkie, tworząc granicę między pow. brodnickim i grudziądzkim. Za Płowęzkiem wchodzi w pow. grudziądzki i płynie przez sam środek w półn-zach. kierunku. Mija Mędrzyce, gdzie obraca młyn, przyjmuje przy wsi Świecin z lew. brzegu największy dopływ Lutrynę czyli Małą Osę, przychodzącą z pod Brodnicy, płynie pod Słupem, Maronowem i Słupskim Młynem, przez las pod Orlem, pod zamkiem Rogozińskim, gdzie do niej z prawej strony wpada Jardęga, przerzyna drogę do Dąbrówki wiodącą i pędzi znów młyn w Kłódce. Tu odłącza się od niej z lewej strony kanał Trynka, ciągnący się przez Grudziądz do Wisły. Za Kłódką przyjmuje strugę Pręczawę a przy Lisich Kątach dzieli się na dwie odnogi, które wnet ze sobą się schodzą. Potem płynie pod Mokrem, przez bagniste niziny i wpada za Zakurzewem, 8 klm. na północ od Gzudziądza, do Wisły. Długość jej wynosi przeszło 7 mil; nie jest spławną, ale płynie bardzo bystro między spadzistemi wybrzeżami po kamienistem dnie. Strome brzegi O. porosłe są drzewami i krzakami. W historyi głośna O. ztąd, że r. 1015 Bolesław Chrobry pobiwszy Prusaków, miał zaznaczyć tu granice Polski, wbijając między Rogoźnem a Łasinem w koryto rzeki jeden z owych słupów żelaznych („Posuit et tunc Boleslaus Rex Regni sui Poloniae in fluvio Ossa, qui Poloniam Prussiamque disterminat, perpetuos gades, ferream videlicet columnam in fluminis medio... inter Lyaszin et Rogoszno“, Długosz, lib. II, pag. 208, ed. Przeźdz.). Miejsce to przypomina położona tamże wieś Słup, a tradycya o tym fakcie zachowała się aż do dziś między ludem („unde et villa ad gades hujus modi sita, Slup a columna vocabatur“). Sadowski jednak utrzymuje w rozprawie p. t. „Drogi handlowe greckie i rzymskie“ (str. 11), że to wbicie słupa żelaznego miało na celu raczej zaznaczenie jedynego brodu przez rzekę, tak ważnego w wypadkach wojennych. Tędy bowiem szła już za czasów rzymskich droga handlowa do wybrzeży bursztynowych w Sambii (Samland). Dla tego też Krzyżacy miejsce to wnet opanowali i postawili w pobliżu pozostałych do dziś szczątków starego słupskiego grodziska zamek Starkenberg. Niebawem wybudowali za tem jedynem przejściem przez Osę trzy zamki w nader silnych pozycyach pod Białochowem, Rogoźnem i Łasinem i dopiero po zabezpieczeniu sobie w ten sposób tej niezbędnej bramy do Pomeranii, zajęli to terytoryum. Kętrzyński sądzi, że owa wiadomość o wbiciu słupa w O. jest tylko kombinacyą Długosza, do której mu dała powód miejscowość Słup albo tradycya miejscowa, wysnuta z samego nazwiska (ob. O ludn. pol. w Prusach niegdyś krzyżackich, str. 4). Wojciechowski twierdzi w „Chrobacyi“ (str. 282), że słup al. słupia był to przyrząd do łowienia ryb. W 1627 r. okopał się przy ujściu O. Koniecpolski, hetman pol. koronny, i stał tam przez cały sierpień, a Gustaw Adolf, obozujący na drugim brzegu rzeki, nie śmiał na niego uderzyć (ob. Starożytności polskie, t. II, str. 212). *Kś. Fr.*

Osa, niem. *Ossa*, os. do Rywałdzika należąca, pow. lubawski, st. poczt. i par. ew. Lisnowo, kat. Płowęż, szkoła Rywałdzik. W 1868 r. 1 dm., 12 mk. ewang. *Kś. Fr.*

Osa, mto pow. gub. permskiej, nad rz. Osimką, o 140 w. od Permu, ma 3817 mk., 2 cerkwie, szkoła paraf., szpital, 18 zakładów przemysłowych małego znaczenia, handel zaś, mianowicie lnem i siemieniem lnianem, bardzo znaczny; st. poczt. i przystań statków parowych. Osiński powiat ma na przestrzeni 18259 w. kw. 179219 mk., zajmujących się rolni-

ctwem, uprawą lnu, chowem pszczół i górnictwem. Powierzchnia górzysta, tylko w części południowej równiny. Z gór znakomitsze Uińskie i Szerniatyńskie, zawierające w sobie rudę miedzianą, wyzyskiwaną przez miejscowe zakłady; w części równej grunt urodzajny, lasy zajmują 79% przestrzeni. Zroszony przez rz. Kamę z dopływami.

Osa *Mała*, tak zowią niektórzy rz. Lutrynę, lewy dopływ Osy. Lud okoliczny mianuje ją wprost Osą (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. przez Ossowskiego, str. XXIX i 71).

Osada 1.) węg. *Oszada*, wś, hr. orawskie (Węg.), dystrykt trzciański (Trsztena), na lew. brzegu Orawy Czarnej, 4 klm. od Trzciany. Zachodnią granicę tworzy Orawa Czarna, oddzielająca obszar O. od Żabińca; wzdłuż płn. granicy płynie pot. Jeleśna Woda, nad którą od płn. leży wś Hamry; od płd. i wsch. przytyka do obszaru Trzciany; wzgórze na wsch. od wsi 648 mt.; na płn. od wsi, nad Orawą, 612 mt. W 1880 r. było 1033 kw. sążni katastr. obszaru, 137 dm., 653 mk. O. należy do par. łac. w Uściu (Usztya). Według szem. dyec. spiskiej z 1878 r. było dusz rz.-kat. 662, nieun. 94, żydów 13, razem 769. Sąd pow. w Trzcianie, st. poczt. w Uściu. 2.) **O.**, węg. *Oszada*, z *Korytnicą*, zakładem kąpielowym, w hr. liptowskiem (Węg.), pow. rożemberski (rożeński), dystrykt niżnioliptowski, w okolicy górzystej, w płn. odnogach pasma Dżumbiru, w dolinie pot. Rewuczanki. Wznies. wsi 609 mt. Na wsch. leży Łużna, na płd.-zach. Rewuca, na płn. Wilkoliniec. We wsi zlewają się do Rewuczanki od płd. pot. Korytnica, a od wsch. Łużnianka. Chaty legły w dolinie tych potoków, zwartej wysokimi działami górskimi. Obszar O. obejmuje 8696 kw. sążni katastr.; 154 dm., 1141 mk. Jest tu starożytny kościół par. łac.; obecny kościół p. w. ś. Jana Chrzc. pochodzi z r. 1752. Do par. należy os. Hlawacz z kaplicą ś. Jana Nep. i zakład kąpielowy Korytnica. Według szem. dyec. spiskiej z r. 1878 O. ma rz.-kat. 1165, ew. 10, nieun. 153, żyd. 5; Hlawacz: rz.-kat. 31, ew. 4; Korytnica: rz.-kat. 22, ew. 3, ogółem rz.-kat. 1218, ew. 17, nieun. 153, żyd. 5. W par. jest oprócz tego kaplica ś. Jana Nep., ś. Krzyża, a przy drodze do Łużny kaplica św. Trójcy. Sąd pow. i urząd podatk. w Rożeniu, st. poczt. w miejscu. *Br. G.*

Osada *Dolna*, wś na obszarze posiadłości miasta Rawy, pow. rawski, gm. i par. Rawa, ma 16 dm., 50 mk., 292 mr. ziemi.

Osada Łask, os. włośc. i os. młyn. nad rz. Grabówką, pow. łaski, gm. i par. Łask; os. włośc. ma 5 dm., 99 mk., 17 mr. ziemi; os. młyn. 1 dm., 2 mk., 3 mr.

Osada *Młyńska Grobla*, pow. sandomierski, gm. Osiek, par. Wiązownica.

Osada *Pęcławska*, pow. sandomierski, gm. Górki, par. Szczeglice, odl. od Sandomierza 26 w.; ma 9 dm., 50 mk. i 40 mr. ziemi dwor.

Osadka, węg. *Oszadka*, wś, hr. orawskie (Węg.), pow. dolno-kubiński, dystrykt kubiński, u płn. stóp Tatr liptowsko-orawskich. Na wsch. leży Malacina, na zach. Leszczyny (Lestin), od płn. Pokrywacz a od płd. Łuczki. Na płd. granicy wznosi się Ostroń, 1105 mt. Obszar ma 709 kwadr. sążni katast., 29 dm., 185 mk. (1880 r.). Według szem. dyec. spis. z r. 1878 było rz.-kat. 5, ew. 155, żyd. 10. Rz.-katolicy należą do par. łac. w Kubinie Niżnim; ewangielicy zaś do kośc. paraf. w Leszczynach (Lestin). Sąd pow., urząd podat. i st. poczt. Kubin Niżni. *Br. G.*

Osady, wś, pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Sabowa, o 9 w. od gminy, wraz z wsią Stefaniszki 21 dusz rewiz.; należy do dóbr Jechno Sulistrowskich.

Osadym, wś, pow. homelski, gm. Wylewo, 10 dm., 24 mk.

Osaniszki, dobra, pow. nowoaleksandrowski, par Pelikany, mają 697 dzies ziemi i kaplicę kat. murowaną, p. w. Ukrzyżowania J. Chr., wzniesioną w 1835 r. przez Rozena. Była własność Cicchanowieckich, potem Zynków, Rozenów, dziś w dożywociu Elżbiety Zienkowiczowej. Do wsi należy młyn w Murucisz-kach. *A. K. Ł.*

Osanowicze, fol. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, o 75 w. od Wilejki, 1 dm., 12 mk.

Osarki, niem. *Ossarken*, wś na Mazurach, pow. łecki, st. poczt. Pisanica.

Osche (niem.), ob. *Osie*.

Oschechlib (niem.), ob. *Osuchlib*.

Oschelei, dobra koronne, w okręgu, pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Oschen, dobra pryw., okr. tukumski, pow. talseński, par. arlaweńska (Kurlandya).

Oschen (niem.), ob. *Ośno*.

Oschenecken 1.) dobra koronne, w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburska (Kurlandya). 2.) **O.**, fol. dóbr pryw. Wirginahl, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, parafia durbska (Kurlandya).

Oschin (niem.), ob. *Osiny*.

Oschke, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Gros Friedricksdorf; łąki, 356 mk.

Oschkinn, fol., pow. gierdawski, st. p. Abelischken.

Oschkinnen 1.) wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. p. Szillen, 54 mk. 2.) **O.** *Klein* al. *Klipszen*, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. p. Jurgaitschen, 17 mk.

Oschnaggern (niem.), ob. *Ośnagóra*.

Oscht i *Oschter Flecken* (niem.), ob. *Osiecko*, pow. międzychodzki.

Oschuetz (niem.), ob. *Ochodza*, pow. wągrowiecki.

Oschweningken, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p Skaisgirren, 170 mk.

Ościanica, rz., lewy dopływ Horynia.

Ościewicze, wś i fol. nad rz. Jaźnicą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Mikołajewo, o 12 w. od gminy a 3 w. od Dzisny; fol. ma 1 dm., 16 mk. kat. i 285 dzies. ziemi dworskiej; wś zaś 11 dm. i 77 mk. (33 dusze rewiz.): własność Łojków. Stanowi okrąg wiejski Ościewicze.

Ościkowo i *Osichowo*, ob. *Osikowo*, pow. mogilnicki.

Ościozierze, wś i dobra, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, okrąg wiejski Zajeziorce, 7 dusz rewiz.; własność Szelkingów.

Ościsłowo 1.) w dok. *Oszyslawo*, wś, os. leś. i fol. nad jez. t. n., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Ostrowąs, odl. od Słupcy 33 w. Wś ma 15 dm., 76 mk., 299 mr. ziemi; os. leś. 1 dm., 6 mk.; fol. 2 dm., 53 mk. Należy do dóbr Góry (ob.). Według Lib. Ben. Łask. (I, 298) łany kmiece dawały plebanowi w Ostrowąsie za meszne po 2 grosze z łanu. 2.) **O.**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Sulerzysz, odl. o 12 w. od Ciechanowa, ma 31 dm., 312 mk., 1395 mr. obszaru.

Ościukowicze (*Ostiukowicze*) 1.) fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, okr. wiejski Zaborze, o 28 w. od m. Wilejki, 1 dm., 9 mk.; dawniej własność Tykałłów, dziś skarbowa. 2.) **O.**, fol., pow. oszmiański, własność Wincentego Wołodkowicza.

Ościukowszczyzna, fol. i dobra, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino, okr. wiejski Ościukowszczyzna, o 34 w. od Wilna, 1 dm., 34 mk., w tej liczbie 28 kat. i 6 żyd.; własność Ważyńskich. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: Juszki, Postawki, Kiwańce, Wigirdy, Pobień i zasc. Białozorowszczyzna, w ogóle 195 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych.

Oseat, rzeka, dopływ Nemonina (ob.).

Osechk al. *Osech* (dok. z r. 1280), t. j. *Osiek*, grodzisko pod Słońcą Wielką, pow. starogardzki. Wzniósł je Swiętopełk przeciw Krzyżakom (ob. Perlbach: P. U. B., str. 276 i Altpreuss. Monatschrift 1881, str. 488).

Oseln 1.) fol. dóbr koron. Pilkaln, w okr. zelburskim, pow. frydrychsztacki, par. nereteńskiej (Kurlandya). 2.) **O.** *Alt* i *Neu*, dobra pryw., w okr., pow. i par. goldyngskiej (Kurlandya).

Osency, ob. *Osieńce*.

Osenkop 1.) *Polski*, niem. *Pol. Ochsenkopf*, wś włośc., pow. kościerski, st. p. Przywidz, par. kat. i okr. urz. stanu cywil. Stare Grabowo, $1^1/_2$ mili odl., par. ew. Szymbark, szkoła Szpon. zawiera 2 gburskie posiadłości i 2 zagrody, 265·12 mr. obszaru. W 1868 r. 47 mk., 35 kat., 12 ew., 4 dm. W 1856 r. 21 mk. O. leży w pobliżu granicy pow. kartuskiego, nad małą do Wieprzycy uchodzącą rzeczką. Według wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 płacili tutejsi mieszkańcy prob. grabowskiemu 2 korce żyta i tyleż owsa (str. 11). 2.) **O.** *Niemiecki*, niem. *Deutsch Ochsenkopf*, wś włośc., tuż obok poprzedniej. Posiada przywilej z r. 1786. Zawiera 5 gburstw i 1 zagrodę, 632·25 mr. obszaru, 59 mk. ew., 7 dm. W 1856 r. 49 mk.

Osepy, os., ob. *Małoszyce* (VI, 78).

Oserdów, rus. *Oserdiw*, wś, pow. sokalski, 24 klm. na płd.-zach. od Sokala, 5 klm.. na płn.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Bełzie. Na płn. leży Chłopiatyn, na płn.-wsch. Myców, na wsch. Przemysłów, na płd.-wsch. Bełz, na płd.-zach. Tuszków, na zach. Budynin. W płn. stronie wsi powstaje struga i płynie środkiem obszaru, a na granicy płd. wpada do innego potoku, nadpływającego od płn. Złączone te strugi wpadają po za obrębem wsi, w Bełzie, do Rzeczycy, dopływu Sołokii. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru (cerkiew 270 mt.). Na płd.-wsch. leży karczma Warszawianka al. Warszawa. Własn. więk. ma roli or. 203, łąk i ogr. 16, past. 8, lasu 42 mr.; wł. mn. roli or. 648, łąk i ogr. 87, past. 2 mr. W r. 1880 było 399 mk. w gminie, 27 na obsz. dwor. (między nimi 42 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Bełzie, gr.-kat. w miejscu, dek. bełski, dyec. przemyska. Do par. tej należą Chłopiatyn i Przemysłów. We wsi jest cerkiew p. w. ś. Jerzego, szkoła filialna i gorzelnia. *Lu. Dz.*

Oseredek, pow. biłgorajski, gm. Majdan Sopocki, par. Józefów Ordynacki.

Oseredek, część Chotyluba, pow. cieszanowski.

Oseredek, grupa zabudowań w przysiołku Pohanestie, w gm. Sypoł Kameralny, pow. radowiecki. *Br. G.*

Oseredkie, las w pow. bohorodczańskim, ob. *Lachowce* (t. V, 54).

Oseta, prawy dopływ Rieti, lewego dopł. Desny, wpadającej z lewej strony do Dniepru.

Osetiszcze, ob. *Osieciszcze*.

Osetki, fol., pow. orszański, własność Serdalewicza; fabryka dziegciu, zatrudn. 7 robotników, produkująca do 5000 pudów rocznie.

Osetko, mylnie w opisie wsi Drogoszewo, za *Osetno*.

Osetnica al. *Skrwa*, rzeczka, bierze początek ze stawu we wsi Skoki, w pow. gostyńskim. Od wsi Gaśno aż do wsi Bierzewice na przestrzeni 5 do 6 wiorst stanowi granicę oddzielającą grunta gm. Lucień od lasów Gostynina. Od wsi Gaśno aż do wsi Sochora płynie w kierunku zachodnim, przy wspomnionej osadzie zwraca się na płn. i za wsią Lucień wpada do odpływu jez. Lucieńskiego.

Na prawym brzegu O. leży wś Gaśno, Legarda i Bieszewice. Dalej przerzyna środkiem grunta wsi Pagórek, os. Sochora, wsi Czarty, Wyróbki, Lucieńsk i Lucień. Przy wsi Brwilno wpada do Wisły. Długa 5 mil. *W. W.*

Osetno, *Gajkówki* i *Zaruzieńskie*, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Miastkowo.

Osetno (dok. *Ossetten*, *Ossytin*), jezioro pod Osetnem, pow. lubawski (ob. *Lipinki*, V, 263)

Osetno, niem. *Ossettno*, dok. 1338 *Ossedno*, 1414 *Mossetten*, *Ossetten*, dobra ryc. i wś, pow. lubawski, st. poczt. i kol. Łąkorz, par. katol. i szkoła Ostrowite $^1/_4$ mili odl., ew. Biskupiec. Dobra miały w 1868 r. 27 bud., 13 dm., 95 mk. kat., 29 ew ; wś 4 bud., 1 dm, 15 kat., 14 ew. Obszar wynosi razem 1665·83 mr. Hodowla bydła i owiec. Właśc. Marta v. Alvensleben na Ostromecku. Otto Krap zamienia O. i leżące obok jezioro tejże nazwy, razem 23 włók obszaru, na Dąbrówkę w wójtostwie pokrzywińskiem, która obejmowała 33 włók. W. mistrz Paweł v. Russdorf potwierdza ten kontrakt, ale Krap ma czynić zbrojną służbę i pomagać przy budowlach, ma rocznie płacić 1 funt wosku i 1 fenik koloński. Dan w Malborku (ob. Gesch. der Stadt und des Kr. Kulm, II, 93). Według ksiąg szkodowych z r. 1414 poniosło O. 400 grzywien straty a 3 ludzi uprowadzono (tamże, str. 150). Gdy w 1667 r. wizytator Strzesz był w Ostrowitem znalazł w O. tylko zgliszcze (cujus nunc busta tantum). O. miało pierwotnie prawo polskie, dopiero w. mistrz Michał Kuechmeister zamienił je na chełmińskie (ob. Kętrz.: O ludn. pols., str. 116). *Kś. Fr.*

Osęczyzna al. *Osęczyska*, wś i os. młyn., pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Dobre, ma 79 mk. i 59 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 10 dm., 56 mk. Wchodziła w skład dóbr Dobre.

Osędowice, w dok. *Ossadowicze*, *Osendowicze*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Mazew, par. Witonia, odl. od Łęczycy 11 w. Wś ma 11 dm., 113 mk.; fol. 3 dm., 10 mk. Regestra poborowe z 1576 r., według których O. należały do Pawła i Mikołaja Ossendowskich Szadlibotów, mających 1 łan, Walentego Borowskiego na $^3/_4$ łana i Augusta i Mikołaja Ossendowskich Kozłowiczów na 1 łanie i 1 zagrodn. (Pawiński: Wielkop., II. 128). Według Lib. Ben. Łask. O., w par. Sławoszewo (II, 426), należały do całej grupy wsi szlacheckich, gdzie nie było prawie wcale kmieci a tylko same łany szlacheckie. Dziesięcinę dawano do Sławoszewa. *Br. Ch.*

Osęka, wś, pow. radzymiński, gm. Strachówka, par. Sulejów, ma 28 mk., 57 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 14 dm., 104 mk.

Osiadacze, grupa domów we wsi Sokola, pow. mościski.

Osiaków al. *Osjaków*, ob. *Osyjakow*.

Osice, niem. *Wossitz*, dok. *Osyze*, *Osycze*, wś na gdańskich żuławach, pow. gdański, st. poczt. W. Cędry. par. kat. Giemlice, szkoła i ew. kościół paraf. w miejscu, odl. 19 klm. na płd.-wch. od Gdańska. Zawiera 14 gburstw, 3073·03 mr. obszaru. W 1868 r. 415 mk., 190 kat., 225 ew., 25 dm.; w 1875 r. 390 mk. W 1308 r. nadaje Władysław, dux Cracoviae et Pomeraniae, synom Uneslawa: Jakubowi, kasztelanowi tczewskiemu, i Janowi, podkomorzemu tczewskiemu, dziewięć wsi, między niemi Osycze (ob. P. U. B., Perlbach, str. 582). W 1310 r. nabywa od nich tę wś zakon krzyżacki; w 1552 odnawia król Zygmunt zaginiony przywilej, według którego obejmowały $41^1/_2$ włók, za które osadnicy płacili po 2 grzywny bez 4 skojców rocznego czynszu i cokolwiek pieprzu: kilka dni zaś czynili tłokę. W XVI w. zabrali protestanci tutejszy kościół katolicki. Pierwszy pastor przybył w 1573 r. Z początku była tu tylko filia do Steblewa należąca; parafia została urządzona dopiero w 1560 r. Pierwotnie był kościół daleko węższy; dopiero w 1767 r. wysunięto północną ścianę dalej i wystawiono wieżę, w pruski mur budowaną. Najstarsze części murów pochodzą z XV w. Z zabytków sztuki warto wymienić mosiężny pająk o 12 ramionach (ob. Bau- und Kunstdenkm. des Landkr. Danzig" 1885, str. 145, gdzie jest opis, plan i wschodni szczyt naszkicowany). *Kś. Fr.*

Osicowa Góra, kopalnia rudy żelaznej, pow. opoczyński, pod Stęporkowem, należy do dóbr Końskich. Są tu dawne zroby. W głębokości 9 sążni występuje ruda ilasta, dająca 35% żelaza.

Osicze, szczyt w Pieninach, ob. *Klinina*.

Osicze, grupa chat w gm. Nowawieś pod Czudcem, pow. rzeszowski, nad bezim. dopływem Wolskiego pot., na płn. od Nowejwsi, nad granicą Pstrągowy. *Br. G.*

Osiczki al. *Adabaszowa*, wś nad rz. Siniuchą, pow. elizawetgradzki gub. chersońskiej, ma 94 osad (w 1869 r.) *X. M. O.*

Osiczki, gajówka koło Nowosiołki, pow. borszczowski.

Osiczki, ob. *Osieczki*.

Osiczna 1.) wś u źródeł rzki Wołczyńca, pow. berdyczowski, par. prawosł. Jurówka, katol. Machnówka, o 5 w. na płd. od Jurówki, ma 61 osad, 170 mk. prawosł. (liczba katol. niepodana oddzielnie dla O.). 1147 dzies. ziemi. Należy do dóbr Jurówka Steckich. 2.) **O.** *Mała* i *Wielka*, rudnie do dóbr Hołubiewicze, pow. owrucki. 3.) **O.**, wś u połączenia się dwóch bezim. potoków, do Rośki wpadających, pow. taraszczański, o 7 w. na płd. od Żywotowa, par. kat. Oratów, ma 142 osad, 1124 mk., w tej liczbie 24 katol., 3107 dzies. ziemi,

z której znaczna część pokryta lasem, przeważnie osinowym. Cerkiew drewniana p. w. ś. Jerzego, wzniesiona w 1798 r., uposażona 50 dzies. ziemi z hutorem. Kaplica kat. par. Oratów. Poprzednio O. należała do Żywotowa, w początkach b. stulecia nabyta przez Franciszka Bekierskiego, dotychczas pozostaje w posiadaniu jego potomków. We wsi, w pobliżu osady parocha, znajduje się krzyż kamienny, pod którym spoczywają zwłoki nieznanego z nazwiska ekonoma wsi O. oraz jego żony i dzieci, zabitych w 1768 r. przez koliów. 4.) **O.**-*Huta*, wś, pow. żytomierski, wł. Wasilkowskiego, huta szklana. *J. Krz.*

Osiczna, ob. *Osyczka.*

Osiczno, wzgórze w pow. nowosądeckim, nad pot. Milikiem, 639 mt. npm.

Osiczny Mołotków, ob. *Mołotków.*

Osiczyna, wś, pow. hrubieszowski, gm. Grabowiec, par. rz.-kat. i wschod. obrządku Skierbieszów.

Osiczyna 1.) fol. w Trościańcu, pow. jaworowski. 2.) **O.**, grupa domów w Dernowie, pow. Kamionka Strumiłowa, 3.) **O.**, ob. *Osikowca.*

Osida, jezioro w pow. nowoaleksandrowskim, ob. *Ossyda.*

Osie, młyn i fabryka kamiennych wyrobów, pow. myślenicki, gm. Droginia. Tę samę nazwę nosi także góra Dąbrowa (432 mt.), na płd.-wsch. od wsi Drogini. *Br. G.*

Osie 1.) niem. *Osche* (dok. *Osse*), najludniejsza wś w pow. świeckim, pół mili od Czarnejwody, około 2 mil od Drzycimia, gdzie jest st. kol., 21 klm. na zach. od Warlubia. Posiada paraf. kościół kat. i ew., 2 szkoły kat. i 1 ew., także nowo założoną szkołę uzupełniającą (Fortbildungsschule), polskie towarzystwo rolnicze i towarzystwo wojackie. Tutejsza agentura poczt. została niedawno wyniesiona do urzędu pocztowego. Do Laskowic idzie prywatny omnibus; budują także szosę z Laskowic na Osie do Drzycimia, która już 1 lipca r. 1886 ma być oddana do publicznego użytku. Ma 5819·67 mr. obszaru; w 1868 r. 296 bud., 171 dm., 1273 mk., 380 ew., 840 kat.; 1885 r. 1903 mk.; trudnią się głównie rolnictwem. Kościół kat. istniał tu już przed przybyciem Krzyżaków (ob. Wegner: Ein Pom. Herzogthum, II, str. 263); do probostwa należały już na początku XIV w. 4 włóki (tamże, str. 286). Teraźniejszy kościół tytułu św. Krzyża, patronatu rządowego, jest zbudowany r. 1822. Przy kośc. są 2 bractwa: Różańca ś., założone r. 1747, i Trzeźwości, fundowane r. 1855. Dawniejszy drewniany kościół, tytułu ś. Bartłomieja, spalił się d. 18 sierp. r. 1714, lecz już następnego roku został odbudowany. R. 1649 należały do tutejszej parafii: Osie (coloni 18), Miedzno, Brzeziny, Lipieniek, Wierzchy, Brzemiona, młyny Żur i Tleń (ob. wizyt. Gniewosza z r. 1649, str. 114); obecnie zaś: Osie, Miedzno, Wierzchy, Pruskie, Okole, Oskipiec, Brzeziny, Starazeka, Sobiny, Dąbrowa, Żur, Orli Dwór, Tleń, Wygoda, Skrzynki, Rożental i Budziska. R. 1867 było 1961 dusz a 1151 komunikantów; 1885 r. zaś 2512 dusz. Par. tutejsza należy do dek. świeckiego. Według krzyżackich ksiąg czynszowych z r. 1415 obejmowała wś tutejsza 51 włók; z tych posiadał sołtys 5 wolnych, a proboszcz 4. Za resztę płacono po 17 skojców od włóki; osadzonych było tylko 8 włók (ob. Wegner l. c., II, str. 67). Karczmarz płacił 2 grzywny (str. 77). W wizyt. Rozdrażewskiego z roku 1583 czytamy: Wś królewską Osie trzymał wówczas skarbnik Dulski. Nowy kościół wystawiony był przez Konopacką (str. 128). Przez Osie prowadziła już w dawnych czasach stara droga z Drzycimia do Pomeranii. Tędy uchodziła r. 1807 pruska familia królewska przed Francuzami z Berlina do Prus wschodnich. Gdy r. 1850 Frydryk Wilhelm IV był w Świeciu, przedstawił mu landrat nadleśniczego z Osia. Tedy król rzekł zadumany: „Osie, mój Boże, tam byłem r. 1807“ (Wegner, l. c., str. 27). I Napoleon ciągnął potem tąż drogą, dawszy ją rozszerzyć aż do 12 prętów, dla tego dziś jeszcze na mapie głównego sztabu droga ta zowie się Napoleońską (Napoleons-Strasse). O. leży na połowie drogi między Nowem a Tucholą i jest dla tak zw. Borowiaków północnej części borów tucholskich zbiorowym punktem, gdzie załatwiają swoje interesa handlowe (Wegner: l. c., str. 27). Niektóre wiadomości o O. zawiera także Borcka: „Echo sepulchralis“, str. 367—368. 2.) **O.**, nadleśn. król., tamże, 5819·67 mr. obszaru; 1868 r. 6 bud., 3 dm., 16 kat., 10 ew. 3.) **O.**, fol. do wsi Osia należący, tamże; 1868 r. 10 bud., 2 dm., 30 mk. kat., 26 ew. *Ks. Fr.*

Osieciszcze 1.) al. *Odsieczyszcze*, wś i dobra u ujścia rz. Sergut do jez. Mańco, w płn.-wsch. stronie pow. borysowskiego, przy samej granicy pow. lepelskiego, w 3 okr. pol. dokszyckim, par. kat. berezyńska; wś ma 12 osad pełnonadziałowych; dobra, podzielone na dwa folw., z których każdy ma około 150 włók. W 1846 r. dobra O. składały się z 3 wsi, zamieszkałych przez 125 włościan płci męskiej. Miejscowość nizinna, poleska, bogata w rybę i łąki, nosząca na sobie ślady głębokiej starożytności. W okolicy dużo kurhanów i okopisk, w których znajdują młotki i broń kamienną, a legendy i pieśni ludu świadczą o znaczeniu dziejowem tych okolic w dalekiej przeszłości. W pobliżu znajduje się uroczysko zwane Horodok-Osieciszcze, miejsce oblane wodą, niegdyś ufortyfikowane, do którego wiąże się podanie o pięknej księżniczce tu za-

mieszkałej; dalej znajdują się uroczyska: Łuczka-Korolewska i Łuczka-Kniaziouny, potwierdzające tę legendę; u dziejopisarzy zaś znajdujemy wzmiankę o pobycie Witolda w tych stronach podczas jego wypraw. W XVIII w. O., leżąc w wwództwie połockiem, były własnością Jana Borowskiego, pisarza grodzkiego pow. upitskiego. Ciągłe procesa Borowskiego z sąsiadami o granicę spowodowały nareszcie w 1775 r. uchwałę sejmową w rzeczy rozgraniczenia dyferencyi, do czego stany delegowały 14 komisarzy (ob. Vol. Leg., t. VIII, str. 456, wyd. Ohryzki). Od drugiej ćwierci bieżącego stulecia do dziś dnia dobra O. są własnością rodziny Lubieńskich. 2.) **O.**, urzęd. *Osetiszcze*, wś, pow. klimowicki, gm. Nadziejkowicze, 57 dm., 427 mk. 3.) **O.**, urzęd. *Osetiszcze*, wś, pow. połocki, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Artejkowo, 61 dusz rewiz. w 1863 r. *A. Jel.*

Osieck, os. miejska, przed 1867 r. miasteczko, pow. garwoliński, gm. i par. Osieck, odl. 14 w. od Garwolina, leży przy linii drogi żel. nadwiślańskiej, między Celestynowem a Pilawą, posiada kościół paraf. mur., szkołę począt. ogólną, urząd gminny, 154 dm., 1448 mk. i 2491 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. było 159 dm., 989 mk. W 1860 r. 185 dm. (4 mur.) i 1340 mk. (310 żyd.). Jestto starożytna osada. W odl. 2 w. od osady, za wąwozem Bałaban, na wzgórzu piaszczystem, porośniętem przed 60 laty przez las a później obsiewanem, pod działaniem wiatru zwiewającego piasek, odsłoniło się cmentarzysko z popielnicami i szereg wielkich kamieni w czworokąt ułożonych. Miejsce to zowie lud „Czarcie kościoły". W epoce historycznej był tu dwór myśliwski ks. mazowieckich, którzy tu zjeżdżali na łowy. O. leżał wtedy w ziemi czerskiej. Tu zakończył życie w 1503 r. Konrad, ks. na Czersku i Warszawie. Po wcieleniu Mazowsza do korony, O. przeszedł na własność królewską i stał się starostwem niegrodowem. Posiadał je w 1558 r. Jędrzej Swieborowski, kanonik pułtuski i sandecki, który wyrobił u króla przywilej wynoszący O. na miasto na prawie niemieckiem. Zdaje się że nowa osada dość pomyślnie się rozwijała, zwłaszcza w początku XVII w., gdy Zygmunt III, chroniąc się przed morową zarazą, zjeżdżał tu z dworem całym w 1625, 1629 i 1630 r. Lustracya z tego czasu wykazuje licznych różnorodnych rzemieślników (mieczników, pasamoników, siodlarzy, iglarzy, nożowników, tokarzy i t. p.). Rozległy zwierzyniec mieścił grubą zwierzynę. Święcki wspominając O. w swem „Opisie Mazowsza" mówi: „W pobliżu jego zwierzyniec nieprzebytemi obwarowaniami okrążony. Urządzili to dawni książęta mazowieccy dla napędzonych tu w celu rozrywki jeleni i kóz dzikich. Toczy się przez zwierzyniec strumyk przezroczy, który podczas najsilniejszych mrozów nie krzepnie, jak znowu śród największych upałów chłód zachowuje. Ciągnie się tu las ogromny, który od granic Mazowsza na drugi brzeg Wisły aż do Narwi sięga. Przezeń Świder zmierza do Wisły". Wojna szwedzka w 1655 położyła kres pomyślności osady, która się już odtąd nie podniosła. Osieckie starostwo niegrodowe podług lustracyi z r. 1660 obejmowało mto O. i wsie: Rudnik, Jaźwiny, Kąty, Poznówka, Pogorzel, Grabionka, Lipówek, Niesadna, Gocław, Żelazna, Wola Starogrodzka, Chrosna, Karpiska, Zabieska, Chrząszczówka, Starogród, Kaleń albo Kalonka, Grzebowilk, Reguł, Libice albo Lubice i 10 dzierżaw. W r. 1771 posiadał je Franciszek Bieliński, sstа czerski, opłacając zeń kwarty złp. 4405 gr. 14, a hyberny złp. 3246 gr. 25. W 1810 r. Fryderyk August, ks. warszawski, darował O. i dobra przyległe ks Józefowi Poniatowskiemu, który je odprzedał Aleksan. Potockiemu. Kościół i parafia erygowane były około 1300 r. W 1566 r. wzniesiono nowy kościół na miejscu spalonego; obecny wystawił w 1781 r. ks. Andrzej Reptowski, scholastyk warszawski. Dobra O., własność Stanisława hr. Potockiego, składały się w 1876 r. z fol.: O., Jaźwiny, Łucznica, Żelazna, Wola Starogrodzka i Puznówka; nomenklatur: Chabeszew, Wójtowskie, Daniel, Kolanka, Osieck, przedmieścia Góry; rozległ. dominialna wszystkich fol. wynosi mr. 18947: gr. or. i ogr. mr. 1291, łąk mr. 270, past. mr. 106, wody mr. 5, lasu mr. 16323, zarośli mr. 583, nieuż. mr. 369; bud. mur. 4, z drzewa 89. Jest pięć młynów wodnych, tartak, smolarnia, cegielnia, pokłady torfu; lasy nieurządzone. W skład dóbr wchodziły poprzednio: Osieck os. 279, z gr. mr. 2491; przedm. Górki os. 84, z gr. mr. 868; wsie: Rudnik os. 19, z gr. mr. 70; Żelazna os. 19, z gr. mr. 303; Pomurzyca os. 44, z gr. mr. 592; Gocław os. 55, z gr. mr. 971; Huta Anglia os. 8, z gr. mr. 47; Czarnowiec os. 37, z gr. mr. 369; Lipówka os. 36, z gr. mr. 487; Puznówka os. 62, z gr. mr. 835; Pogorzel os. 68, z gr. mr. 944; Pilawy os. 35, z gr. mr. 699; Krystyny os. 35, z gr. mr. 475; Kościeliska Stare os. 16, z gr. mr. 129; Wola Starogrodzka os. 62, z gr. mr. 1075; Natolin os. 45, z gr. mr. 627; Żabianka os. 27, z gr. mr. 410; Zabawka os. 2, z gr. mr. 74; Kolanka os. 18, z gr. mr. 358; Regaty os. 59, z gr. mr. 835; Stara Huta os. 57, z gr. mr. 476; Łucznica os. 26. z gr. mr. 228; Nieradno os. 23, z gr. mr. 483; Grabianka os. 17, z gr. mr. 299; Tabor os. 4, z gr. mr. 57; Podbiel os. 70, z gr. mr. 1019; Kościeliska Nowe os. 22, z gr. mr. 243; Grzebowilk os. 8, z gr. mr. 128; Lipiny os. 7, z gr. mr. 122; Augustówka os. 28,

z gr. mr. 302; Jaźwiny os. 46, z gr. mr. 569. O. par., dek. garwoliński, 5956 dusz. O. gm., graniczy z gm. Warszawice i Wola Rębkowska, ma 6065 mk. i 18576 mr. obszaru. Należy do sądu gm. okr. II we wsi Sobienie-Jeziory, st. poczt. w Garwolinie. W skład gm. wchodzą: Augustówka, Czarnowiec, Dziekonka, Górki, Grabianka, Huta Anglia, Jaźwiny, Kościeliska Nowe i Stare, Krystyna, Lipiny, Łucznica, Natolin, Osieck, Pilawa, Pogorzel, Pomurzyca, Rudnik, Stara Huta i Zabiczka.

Osiecki Dół, wś, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Osiek, odl. o 31 w. od Lipna, 1 dm., 8 mk., 30 mr. Ob. *Osiek* nad Wisłą.

Osieckie Budy *Stare* i *Nowe*, dwie wsie, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. o 21 w. od Sierpca, *O. Budy Stare* mają 14 dm., 140 mk., 350 mr. obszaru. *O. Budy Nowe* mają 21 dm., 152 mk., 590 mr.

Osieckie jezioro al. *Osieczno*, jezioro, 4 klm. długie, do 1 klm. szerokie, tuż pod Osieczną, pow. wschowski. Przyjmuje odpływy jez. Sewerynowskiego i Świerczyńskiego, łączy się z jez. Drzeczkowskiem, Witosławskiem, Wojnowickiem i Wonieskiem (Wojnickiem), które spływa do Obry poniżej Gryżyny, na południe od Kościana. Całe to pasmo jezior, które niegdyś jednem tylko było jeziorem, zowie Długosz *Wonieska* (Wonioskie jezioro). Rozciąga się ono od Osieczny do wsi Kurzej Góry (tuż pod Kościanem). Na południ. wybrzeżu jeziora O., o $2^1/_2$ klm. na wschód od Osieczny, stoi kaplica; na zachodniej kończynie jego rozsiadło się miasteczko Osieczno; w dolinie jeziora znajdują się pokłady torfu.

Osiecko, niem. *Oscht*, wś kośc., okr. wiejski, os. i fol. domin., w pow. międzychodzkim, o 8 klm. na zachód od Bledzewa, przy granicy brandeburskiej, par. w Dąbrowie Sokolej (Fafałdy, Falkenwalde), st. dr. żel. o 24 klm. w Landsbergu nad Wartą. O. istniało przed r. 1312 i zwało się Wielkie Osiecko (magnum Oszez). W 1316 r. sprzedają margr. brandeburscy Arnoldowi de Uchtanhagen miasto Międzyrzecz z przyległościami, wyjąwszy Skwierzyny, Osiecka i innych włości. W 1360 r. sprzedają Hokemannowie z Frankfurtu nadodrzańskiego O. klasztorowi bledzewskiemu, znajdującemu się podówczas w Zemsku. Tegoż roku zwalnia Jan, bisk. poznański, od płacenia dziesięcin przez 3 lata włościan, którzyby osiedli w O. W 1361 r. wzięli kawalerowie św. Jana Jerozolimskiego tę wieś na 5 lat w zastaw. W 1370 r. potwierdza król Kazimierz nabycie O. od Hokemannów; r. 1380 mieli tu założyć kościół wspomnieni kawalerowie. W 1385 r. jest plebanem w O. Mikołaj, wikary wieczysty przy kościele św. Jerzego w Landsbergu z nad Warty. W 1423 r. nabył klasztor bledzewski od Ulryka Ukrow czwartą część O., co tegoż jeszcze roku potwierdził Sędziwój z Ostroroga, woj. poznański. Według regestr. pobor. z 1580 r. O. należy do klasztoru bledzewskiego i ma 16 łanów, 10 zagrod, 7 komorn., 2 rzem., 80 owiec i 1 pasterza (Pawiński. Wielkop. I, 12). Wś O. ma 50 dm. i 445 mk; w skład okręgu jej wchodzi os. tej nazwy, niem. Oschter Flecken, z 2 dm. i 30 mk. Cały okrąg ma 475 mk., 455 kat. i 20 prot. Fol. domin. ma 3 dm., 45 mk., 13 katol. i 32 prot.; obszaru 198·39 ha, t. j. 160·08 roli, 8·78 łąk, 5·32 pastw.-22 45 lasu i 1·76 wody; czysty doch. grunt. 1671 mrk.; właścicielem jest R. Vollmar. Około 1845 r. siedział tu Alkiewicz. W 1704 r. przekazał Józef Gurowski, opat bledzewski, rezydującym w Rokitnie zakonnikom folwark osiecki Sołectwo osieckie ma 103 ha obszaru; prócz tego jest w O. 5 gospodarstw większych od 81—95 ha. *E. Cal.*

Osiecko, niem. *Oschsietzko*, wś i fol., pow. olesiński, par. kat. Zębowice. Ludność katol., leśnictwo.

Osiecz Wielki i *O. Mały*, w dok. *Osiecz major* i *O. minor*, wś, fol. i dobra, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo (O. Mały, par. Izbica), odl. 24 w. od Włocławka. Posiada szkołę początkową (O. Wielki), owczarnię liczącą do 3500 sztuk owiec negretti. O. Wielki ma 224 mk., O. Mały 53 mk. W 1827 r. O. Wielki miał 15 dm., 175 mk., O. Mały 8 dm., 89 mk. Według regestr. pobor. obwodu przedeckiego z 1557 i 1566 r. wś Osiecz major była własnością Andrzeja de Cracov, pallatinidae Brzest., zaś O. minor należało do Łukasza Łubieńskiego, kaszt. kowalskiego, miała 9 łanów. Obie w par. Izbica (Pawiński, Wielkop., II, 21). Dobra O. Wielki składały się w 1870 r. z fol.: O. Wielki, O. Mały, Kucice, Biedzyn, Arciszewo, Wola Paruszewska, os. młyn. Uklejnica, oraz nomenkl. Dziewczoraj, wsi: O. Wielka i O. Mała. Rozl. dominialna we wszystkich folw. mr. 3928: gr. or. i ogr. mr. 2143, łąk mr. 396, pastw. mr. 108, wody mr. 13, lasu mr. 1078, w osadach mr. 62, nieuż. mr. 128; bud. mur. 47, z drzewa 7; płodozmian 10 i 11 polowy; są pokłady torfu, las urządzony. Wś O. Wielka os. 26, z gr. mr. 50; wś O. Mała os. 14, z gr. mr. 30.

Osiecza, w dok. *Ossyecza* i *Ossiecca*, wś, fol., os młyn. nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Sławsk, odl. od Konina 19 w., wś ma 29 dm., 400 mk., fol. 5 dm., 8 mk., os. młyn. 1 dm., 3 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 283) były tu w początku XVI w. łany folwarczne, dające dziesięcinę pleban. w Sławsku, kmiece zaś łany dawały tylko meszne po korcu owsa i żyta. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś O., w par. Sławsko, była własnością Mateusza Osieckiego, mającego $2^1/_2$ ła-

nów folwarcz. i Stanisława Gosławskiego, dzierżawcy $2^1/_2$ łan., 4 ogrod. bez roli, 1 kom. bez bydła i 1 rzem. (Pawiński, Wielkop. I, 237). Dobra Osiecza składały się w 1871 r. z fol. O. i Zarzewek, wsi: O., Zarzewek, Barłogi, Góry, Nowe. Rozl. dominialna wynosiła mr. 1321; fol. O. gr. or. i ogr. mr. 461, łąk mr. 117, pastw. mr. 30, wody mr. 47, lasu mr. 330, w osadach mr. 7, nieuż. mr. 24, razem mr. 1016; fol. Zarzewek gr. or. i ogr. mr. 154, łąk mr. 53, pastw. mr. 62, wody mr. 4, nieuż. mr. 36, razem mr. 305; bud. mur. 8, z drzewa 53; gospodarstwo 4-polowe; olejarnia, wiatrak, las urządzony. Wś O. os. 47, z gr. mr. 414; wś Zarzewek os. 14, z gr. mr. 101; wś Barłogi os. 34, z gr. mr. 210; wś Góry os. 4, z gr. mr. 36; wś Nowe os. 11, z gr. mr. 223. Obecnie fol. O. lit. A. al. Zdroje i Suchy Łęg, w r. 1880 oddzielony od dóbr Osiecza, rozl. mr. 345: gr. or. i ogr. mr. 160, łąk mr. 67, pastw. mr. 40, lasu mr. 64, nieuż. mr. 14; bud. z drzewa 4. *Br. Ch.*

Osieczany, wś, pow. myślenicki, leży w dolinie Raby, na praw. brzegu rzeki, u ujścia pot. Bulonki, wypływającego ze wschodnich stoków Oklejny, 677 mt. npm. Wś i grunta większej pos. leżą w równinie zwolna ku południowi i zachodu z 285 na 335 mt. podnoszącej się. Przy gminnej drodze z Myślenic znajduje się karczma a na potoku młyn, blisko zaś niego zabudowania więk. pos., otoczone rzędami topól. Północny kraniec pól przecina gościniec rządowy z Myślenic (6·7 klm.) do Bochni; na Rabie znajduje się w tem miejscu duży drewniany most. Wieś otoczona od zachodu lasami na stokach Oklejny, graniczy na wschód i południe z Łękami i Banowicami. Należy do par. rzym.-kat. w Drogini, ma 491 mk., z których 72 na obszarze więk. pos. Mieszkańcy, prócz nielicznych izraelitów, są wyznania rzym.-kat. i ubierają się w białe sukmany i buty, czem zarówno jak i narzeczem różnią się od najbliższych sąsiadów górali, którzy ich nazywają lachami. Fundusz ubogich ma 108 zł. kapitału. Pos. więk. ma 233 mr. roli, 26 mr. łąk, 15 mr. pastw. i 274 mr. lasu; pos. mn. 347 mr. roli, 38 mr. łąk, 80 mr. pastw. i 120 mr. lasu. Gleba w równinie jest namulistą i urodzajną, w podgórzach jałową i kamienistą. Pastwiska znajdują się przeważnie na nieużytecznych kamieńcach nadrzecznych; las jest świerkowy. Długosz (L. B. I, 138) powiada, że O. miało za jego czasów dziewięć łanów kmiecych, a jak go zapewniano, sześć łanów kmiecych zamienili właściciele na łany dworskie. Na początku b. wieku O. należały do Karnkowskich a potem Sobolewskich. *Mac.*

Osieczek 1.) wś i fol. nad rz. Jeziorną, pow. grójecki, gm. Konie, par. Jeziorka, odl. 7 w. od Grójca. Ma dwa młyny wodne, staw rozległy na 16 mr., pokłady torfu, 142 mk. W 1827 r. było tu 17 dm., 99 mk. Fol. O. z nomenkl. Grabie, rozl. w 1880 r. mr. 845: gr. or. i ogr. mr. 402, łąk mr. 50, pastw. mr. 2, lasu mr. 359, nieuż. i wody mr. 32; bud. z drzewa 20; las nieurządzony. Wś O. os. 14, z gr. mr. 11; wś Przekora os. 5, z gr. mr. 38; wś Daszówka os. 4, z gr. mr. 17. 2.) **O.**, fol., pow. płoński, gm. Szumlin, par. Joniec, odl. o 12 w. od Płońska, 1 dm., 15 mk., 360 mr. obszaru. 3.) **O.**, fol. pow. płoński, gm. i par. Naruszewo, odl. o 10 w. od Płońska, 3 dm., 16 mk., 67 mr.

Osieczek, nizina, pod miastem Koronowem, pow. bydgoski, nadaną była mieszkańcom Koronowa w r. 1563 przez Adama Mirkowskiego, opata koronowskiego.

Osieczek 1.) dok. 1222 *Osechino*, 1311 *Osek, Oschetz, Messing, Messin-Oschetz, Messik, Osiek*, wś, pow. brodnicki, st. poczt. i par. ew. W. Książki, par. kat. Nieżywiec, dawniej Dębowa Łąka. Szkoła kat. w miejscu. O. ma 2621·42 mr. obszaru, 118 bud., 72 dm., 296 mk. kat., 196 ew. (1868 r.). Wś leży nad drogą z Brodnicy do Wąbrzeźna, posiada kościół kat. filialny pod w. św. Katarzyny. Do niego należy prócz Osiecka jeszcze Piwnice. Za czasów krzyżackich należał O. do komturstwa brodnickiego. W 1376 r. jest w dok. wymieniony: Jeske ritter von Musseken, t. j. Jaśko z Osiecka, 1453 r. Jakusz Mossegh, 1499 Johannes Ossyeczkowski (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 124). W 1640 r. posiadał tę wś Stanisław Działyński, wojew. chełmiński, który kościół tutejszy na nowo uposażył, bo wszystkie dochody kościelne i proboszczowskie były zaginęły. Podług tej nowej erekcyi z r. 1640 pobierał proboszcz rocznie 150 flor. w gotówce z dworu, oprócz tego 20 korcy żyta, 6 korcy jęczmienia, 2 kor. pszenicy, 2 kor. grochu i 10 beczek piwa. Nadto miał ogród warzywny dwumorgowy, łąkę, wolne drzewo z lasu i wolne pastwisko. Za to był obowiązany stale mieszkać w O. i odprawiać w tutejszej familijnej kaplicy co tydzień mszę za dusze zmarłych Działyńskich, drugą za żyjących, za to pobierał rocznie 50 fl. W sklepionych grobach pod kaplicą chowali się tu oprócz Działyńskich także Plemięccy. Podczas drugiej wojny szwedzkiej została kaplica zrujnowana, lecz w 1705 r. istniała jeszcze. Przy końcu XVII w. darowali Działyńscy O. benedyktynkom w Grudziądzu. Oprócz folwarku z karczmą, gorzelnią i browarem, którym zakonnice zarządzały, były tu jeszcze tak zwane rumunki czyli olędry osieckie, które wypuszczano gburom w dzierżawę. Rozległy las posiadał wiele buków, brzóz i dębów. W 1732 r. oddano O., oprócz olędrów, w dzierżawę Pi-

wnickiemu za 1000 zł. W 1758 r. odnowiły zakonnice kaplicę Działyńskich. Krótko przed konfiskatą r. 1770 wykupili Działyńscy napowrót O. Zakonnice miały na nim zapisanych 20000 tal., które im wypłacono. W 1774 r. przywieziono z tąd do klasztoru więcej niż 70 ulów pszczół. Po kasacie klasztorów przyłączono kościół tutejszy do Nieżywięcia, a starą kaplicę i groby Działyńskich opuszczono (ob. Fankidejski, Utracone kościoły, str. 79 i Klasztory żeńskie, str. 221, i Wizyt. Potockiego z r. 1706, str. 564). 2.) **O.**, według wizyt. Szembeka z r. 1701 wś w pow. świeckim, w par. bzowskiej, należała wówczas do sstwa grudziądzkiego i płaciła mesznego 4 korce żyta i tyleż owsa (str. 25); dziś nie istnieje. *Ks. Fr.*

Osieczka, os., pow. sandomierski, gm. i par. Wiśniowa, odl. od Sandomierza 35 w., 1 dm., 4 mk., 1 mr. ziemi.

Osieczki, urzęd. *Osiczki*, wś rząd. nad rz. Sawranką, pow. bałcki, w 3 okr. pol., gm. i st. poczt. Sawrań, par. kat. Krzywejezioro, w pobliżu mka Sawrania, ma 149 osad, 1440 mk., 3092 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, wzniesiona w 1851 r., uposażona 74 dzies. ziemi, ma 1686 parafian. Należała do hr. Rzewuskich, którym została skonfiskowaną. *Dr. M.*

Osieczko, wś, pow. sandomierski, gm. i par. Osiek. Odl. od Sandomierza 30 w., leży tuż pod os. Osiek, ma 82 dm., 570 mk., 827 mr. ziemi dwors. i 925 mr. włośc. Folw. wchodzi w skład majoratu rządowego Osiek (ob.). W 1827 r. było tu 50 dm., 303 mk.

Osieczkowski Młyn, niem. *Osieczek Muehle*, według Kętrz. os. w pow. brodnickim, w spisach urzędowych nie wymieniona.

Osieczna al. *Osieczyn*, folw., pow. sieński, należący do dóbr Czereja (ob.), własność Miłosza; gorzelnia, zatrud. 4 ludzi, przerabiająca w ciągu 104 dni po 35 pud. mąki żytniej, i produkująca rocznie 142584 1/2° spirytusu.

Osieczna, góra, 609 mt. wznies., pod 48° 58′ 40″ płn. szer. a 41° 31′ 40″ wsch. dł. od F., w płd. stronie Witwicy, pow. jaworowski.

Osieczna, mylnie *Osieczno*, niem. *Storchnest*, miasteczko, pow. wschowski. Leży nad jez. Osieckiem, w okolicy wzgórzystej, o 27 klm. na wsch.-półn. od Wschowy i o 10 klm. od Leszna, st. dr. żel. Herb miasta wyobraża jelenia, po za tarczą wije się wstęga, której kończyny noszą datę lokacyi 1530. W O. znajdujo się kościół paraf. katolicki, kościół protestancki i synagoga, st. tel., urz. poczt., zarząd policyjny i klasztor niegdyś oo. reformatów, używany w nowszych czasach za dom pokuty dla księży demerytów. O. ma 184 dm. i 1726 mk. (w 1883 r.), w tem 1190 kat., 530 prot. i 56 żydów. Mieszkańcy, po większej części Polacy, trudnią się rolnictwem i wyrabianiem tkanek bawełnianych. Wzrost ludności przedstawia się w następujących liczbach. W 1793 r. 834 mk., po 1793 r. 1045 mk., między którymi 203 żydów, 1811 r. 979 mk., 1816 r. 940 mk., 1837 r. 1248 mk., 1843 r. 1379 mk., 1845 r. 1283 mk., 607 kat., 428 prot. i 248 żydów, 1858 r. 1488 mk., 1861 r. 1542 mk., 1871 r. 1701 mk., 1878 r. 1698 mk.. t. j. 1150 kat., 450 prot. i 98 żyd., 1883 r. 1720 mk. Większa własność w mieście ma 136 ha. Kościół paraf. pod wezw. św. Trójcy, N. M. Panny, św. Wawrzyńca i św. Doroty, istniał tu przed r. 1420. W miejsce drewnianego wystawili kościół z cegły palonej około 1540 r. Górkowie, ówcześni dziedzice O. Za Zygmunta Augusta przeszedł kościół w ręce protestantów, po śmierci atoli Stanisława Górki, woj. poznań., wrócił do katolików, rekoncyliowany r. 1628 przez Macieja Łubieńskiego, biskupa poznańskiego. W 1644 r. Wojciech Przyjemski, kaszt. gnieźnieński, dziedzic O., ustanowił przy kościele mansyonarzy, przeznaczywszy na ten cel 30000 złp. W 1777 r., jak podaje wmurowana w ścianę tablica, odnowili go: Mikołaj Skoraszewski, dziedzic, ks. Jakub Kwadyński z Świerczyna i ks. Józef Małczyński, proboszcz miejscowy. W kościele są dwa nagrobki, Adama h. Rawicz Przyjemskiego, kaszt. gnieźnieńskiego († 1646), a drugi Anny Konstancyi z Grudzińskich Przyjemskiej († 1657). Kościół klasztorny pod w. św. Walentego, założony przez Adama Przyjemskiego, słynął niegdyś cudownym obrazem N. M. Panny. W 1684 r. stanął w miejsce drewnianych kościół i klasztor z cegły palonej nakładem Zofii z Przyjemskich 1° Kostkowej, 2° Opalińskiej. W r. 1759 dnia 7 sierpnia odbył się w tym kościele okazały pogrzeb Konstancyi z Mycielskich Ponińskiej, podkoniuszyny koronnej, wielkiej dobrodziejki reformatów osieckich. Na cmentarzu stoi nagrobek, poświęcony pamięci Anny Skaławskiej, dziewicy, zm. r. 1709 w czasie powietrza morowego. Kościołek szpitalny p. w. św. Ducha, wystawił razem z szpitalem przed r. 1436 Maciej Borek, kaszt. nakielski, dziedzic O. Klasztor oo. reformatów założył wspomniany Przyjemski w r. 1622. Szkoła istniała przed r. 1610, później atoli upadła. Zamek, w dzisiejszym kształcie swoim, jest dziełem wieków późniejszych. Przekształcali go Czarnkowscy i Opalińscy. W tym zamku, jak niesie podanie, ma znajdować się komunikacya podziemna z gankiem sklepionym pod jeziorem, prowadzącym do zarośli po przeciwległej stronie jeziora. Drugie podanie o tym zamku odnosi się do pokutującego niegdyś ducha, którego zażegnał przed kilkudziesięciu laty ks. dziekan Roga-

liński. Gdy pan tego zamku, opowiada sobie lud, wyruszył na wojenną tam gdzieś daleko na krańcach Polski wyprawę, żona jego, trwoniąc nagromadzone przezeń bogactwa, tajne miewała schadzki z włóczącym się po kraju lekarzem włoskim. Na wieść o powrocie pana, znikł ów lekarz i zjawił się znów, gdy druga krążyła pogłoska, że wracający do domu pan zginął w drodze nagłą śmiercią. W końcu znikł Włoch na zawsze, a pani pokutowała długo jeszcze po śmierci. Dzieje pierwotne O. są wątpliwe. Pierwszem, znanem świadectwem piśmiennem o istnieniu O. jest dyplomat r. 1399, wystawiony w pobliskiem Kąkolewie przez rajcę i ławników miasta O. W XIV w. miał posiadać O. Wojsław z Gryżyny, kasztelan santocki. W 1458 r. dostawiło miasto 10 żołnierzy pieszych. W 1530 r. sprowadził jeden z Górków do O. Niemców i osadził na prawie niemieckiem. W 1580 roku płaciła O. z wsią Jeziorko 76 złp. 10 gr. szosu, istniało wówczas przedmieście, Raduchów dzisiejszy, z 3 zagrodami, 40 owcami, 4 młynami i 3 wiatrakami. W 1655 r., podczas wojny szwedzkiej, napadł tu pod klasztorem Hieronim Pogorzelski na konwój szwedzki i zabrał go; wysłani z Leszna Szwedzi mieli dotrzeć pod bramy klasztoru i niepojętym sposobem zwrócić się nagle, nie kusząc się o dopięcie celu swego. W 1656 r. zburzono w O. kościół protestancki. W 1685 r. Jan III potwierdził bractwo strzeleckie. Pod koniec XVII wieku oskarżonemu młynarzowi z O. o lekceważenie N. M. Panny, wyrwano język za wyrokiem zwierzchności; dziedziczka ówczesna, która kazała wyrok ten wykonać, miała w tejże chwili oniemieć. W 1707 r. schroniła się do O. znaczna liczba prześladowanych w Lesznie mieszczan; było podówczas w O. 2 aptekarzy i po 8 do 9 złotników, kotlarzy i powoźników. W 1761 r., podczas wojny siedmioletniej, zajęli Prusacy miasto i wynieśli się ztąd przy nadejściu wojska rossyjskiego, które je podpaliło. W 1765 r. płacili żydzi tutejsi 478 złp. pogłównego. W 1793 r. w dniu 8 maja wybuchł w dzielnicy żydowskiej pożar, który prawie całe miasto obrócił w perzynę. O. należała do pow. kościańskiego, wojew. poznańskiego. Majętność osiecką składały: Frankowo, Grodzisko, Łoniewo, Raduchów, Trzebania i Zbarzewo. Właścicielami byli kolejno: Wojsław z Gryżyny, Maciej Borek, Górkowie, Przyjemscy, Czarnkowscy, Opalińscy, Gajewscy, Skorzewscy i w końcu v. Paschke. Po r. 1793 było tu 149 dm, tudzież 10 młynów i wiatraków. W klasztorze żyło 15 zakonników, w mieście znajdowało się 24 płócienników, 14 szewców, po 9 młynarzy i piwowarów, 8 rzeźników, 6 krawców, tyleż gorzelników włącznie winiarzy i szynkarzy, 5 piekarzy, po 4 stolarzy i kowali, po 2 bednarzy i golarzy, jeden cieśla, szklarz, garncarz, ślusarz, kotlarz, kołodziej, kuśnierz, kominiarz, powroźnik, olejnik, muzyk, rybak i oberzysta. Miasto miało wówczas 22 pustych jeszcze gruntów i 1741 talarów długu i posiadało 2 folw. z dochodem 666 talarów; wydatki roczne wynosiły 705 tal. Utrzymywało miasto 2 stróżów nocnych i jednego kata. Odbywają się dotąd 4 jarmarki rocznie. Okrąg miejski składa się z O., Winnej Góry, cegielni i fol. Berdychowo. Cały okrąg ma 187 dm. i 1727 mk., 1174 kat., 458 prot. i 95 żydów, a co do płci 825 męzkiej i 902 żeńskiej. Dominium z zamkiem ma 2 dm. i 18 mk.; obszaru, włącznie folw. Grodzisko, Łoniewo i Trzebania, 1410·66 ha, t. j. 583·96 roli, 104·59 łąk, 536·18 lasu, 19·72 nieuż. i 166·21 wody; czysty doch. gr. 5946 mrk; mleczarnia, chów bydła rogatego. Właścicielem jest baron v. Helldorf. Paraf. Osieczna, dekanat szmigielski, ma 1120 dusz (1873 r.). *E. Cal.*

Osieczno, wś i fol., pow. łaski, gm. Dąbrowa Wielka, par. Brzyków; wś ma 18 dm., 109 mk., fol. 3 dm., 18 mk. Fol. rozl. w 1880 r. mr. 280: gr. or. i ogr. mr. 178, łąk mr. 9, pastw. mr. 13, lasu mr. 73, nieuż. mr. 7; bud. mur. 1, z drzewa 7. Fol. ten w 1868 r. oddzielony od dóbr Siemiechów. Wś O. ma os. 20, z gr. mr. 118.

Osieczno 1.) na mapie Chrzanowskiego *Wesołowo*, niem. *Hochzeit*, wś kośc. w Brandeburgii, na praw. brzegu Drawy, o 21 klm. na północo-wschód od Drzenia (Driesen), przy trakcie wiodącym z Dobiegniewa (Woldenberg) do Człopy. Przemysław I nadał O. w r. 1250 pp. cysterkom w Owińskach, a w dwa lata później rozszerzył znacznie nadane przywileje. Wspominane w tym drugim dyplomacie z r. 1252, tudzież w odnośnem potwierdzeniu z 1280 r. *Olesno*, zdaje się być błędem pisarskim zm. Osieczno. W 1364 r. margr. brandeburscy dzieląc się dzierżawami swemi, wymieniają także O. lecz pod nazwą niemiecką *Hochzeit*. Około 1406 r. rozpoczynają się spory graniczne między Koroną polską a Niemcami o Drzeń, Santok i O. W miarę jak ustalała się nazwa niemiecka, szła w zapomnienie nazwa pierwotna. W. ks. litewski Witołd w swym liście z dnia 18 maja r. 1423, pisanym w Wielonie, wspomina o moście na Drawie pod O. W sprawozdaniu krzyżaków z r. 1424 wymienione wprawdzie i Hochzeit i Osieczno, zdaje się atoli, że pierwszą nazwę uważał piszący za uprzywilejowaną, a drugą za ludową, i tak np. pisze raz Woldenburg a drugi raz Dobiegniewo. O. było wówczas jeszcze własnością klasztoru owińskiego. Sprawozdawca twierdził, że O., o ile ludzka sięga pamięć, należało zawsze do Nowej Marchii,

czemu pełnomocnicy polscy wręcz zaprzeczali. Około 1427 r. kazał wójt Nowej Marchii rozebrać most z pod O. Z nazwy niemieckiej *Hochzeit* powstały z czasem Wesołów al. Wesołowo i Wesoła, a leżącą naprzeciw O., t. j. na lewym brzegu Drawy, w pow. czarnkowskim, osadę Neu-Hochzeit, nazwano Nową Wesołą, czyli Nowym Wesołowem. O. ma dziś kościół protestancki i 650 mk. 2.) O., ob. *Osieczna* i *Osieckie jezioro*. *E. Cal.*

Osieczno, u Dług. *Ossyeczno*, jezioro pod Osiekiem, dziś Kalębą zwane, pow. starogardzki.

Osieczno 1.) niem. *Hagenort*, wś, pow. starogardzki, par. kat. Śliwice $1^1/_4$ mili odl., ew. Borzechowo, szkoła kat. w miejscu, odl. od m. pow. $4^1/_2$ mili, zawiera 35 gburstw, 31 zagród, 3927·31 mr. obszaru. W 1868 r. 442 kat., 43 ewang., 7 żydów, 77 dm.; 1879 r. 87 dm., 96 dymów, 542 mk.; st. poczt. w miejscu, st. kol. i tel. Czarnawoda 13 klm. odl. 2.) **O.**, nadleśn. fiskalne, tamże, 8968·78 ha obszaru, tartak i młyn; w 1879 r. 3 dm., 25 mk. O. leży nad małą strugą Brzeziną, uchodzącą do Czarnej-wody. *Ks. Fr.*

Osieczyn, ob. *Osieczna*.

Osieczyna 1.) osada w Strzemilczu, pow. brodzki. 2.) **O.**, karczma, leśniczówka i gajówka, na obsz. dwor. Bukownej, pow. tłumacki.

Osieczyzna, wś włośc. nad rz. Ulatówką, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Wielka, par. Chorzele, odl. o 20 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 42 mk., 38 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Leszno.

Osiek, tyle co zasieka, warownia leśna utworzona z nagromadzonych i pospajanych pni drzewnych. Był to zwykły środek obrony, stosowany w pierwotnej epoce dziejowej Polski dla obrony granic, brodów rzecznych, dróg przez puszczę wiodących. Przy takich warowniach musiała mieszkać ludność obowiązana do ich pilnowania i naprawy.

Osiek 1.) fol. nad rz. Mrowną, pow. błoński, gm. Pass, par. Leszno, odl. 1 w. od Błonia a 29 w. od Warszawy. Ma 56 mk., 422 mr. obszaru; należał dawniej do sstwa błońskiego, dziś do dóbr Pass. 2.) **O.**, kol., pow. gostyński, gm. Czermno, par. ew. Gombin, ma 2 dm., 38 mk. ew. Z obszaru 32 mr. większą połowę zajmują łąki, na których jest pokład torfu na 4 łokcie gruby. Przy chatach sady owocowe; plantacya wierzb. Ludność wyrabia sery na sposób holenderski. 3.) **O.**, w dok. *Oschyek*, *Oszyek*, wś i fol., pow. łowicki, gm. Jeziorko, par. Kocierzew, odl. 14 w. od Łowicza, ma 387 mk., 52 dm. (6 dm. dwor.). W 1827 r. było tu 39 dm., 286 mk. Ludność zajmuje się wyrobami wełnianemi. Według Lib. Ben. Łask. (II, 262) była ta wś na prawie niemieckiem osadzoną. Sołtys zamiast dziesięciny dawał 18 gr. rocznie plebanowi w Kocierzewie. Inni mieszkańcy wsi dawali tylko po korcu owsa za kolędę. Fol. O. rozl. w 1877 r. mr. 278: gr. or. i ogr. mr. 255, łąk mr. 10, wody mr. 1, lasu mr. 2, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 10; płodozmian 9-polowy. Fol. ten w 1877 r. nabyty z obszaru księstwa łowickiego. Do włościan należy 1003 mr. ziemi użytecznej i 62 mr. nieużytków. 4.) **O.** *Wielki*, w dok. *Ossiek majus*, kol. i os. karcz., pow. kolski, gm. Czołowo, par. Osiek Wielki, odl. od Koła 6 w. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, 84 dm., 714 mk. Według regestr. pobor. 1579 r. wś O. majus, własność starosty kolskiego, miała $12^1/_2$ łanów, 2 zagrod. i 3 rzeźników (Pawiński: Wielkop., I, 235). O. Wielki par., dek. kolski, 2690 dusz. 5.) **O.** *Mały*, w dok. *Maly Osszyek*, wś, fol., kol. i os. młyn., pow. kolski, gm. Budzisław Kolski, par. Dęby Szlachec., odl. od Koła 8 w. Wś ma 14 dm., 332 mk.; kol. 12 dm., 91 mk.; fol. 6 dm., 121 mk.; os. młyn. 1 dm., 5 mk.; ogółem 33 dm., 551 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 215) łany fol. dawały dziesięcinę plebanowi w Dębach, zaś łany kmiece tylko kolędę po pół grosza (od głowy zapewne). Dobra O. Mały składały się w 1872 r. z fol. O. Mały, Dęby i Boreczna Mała, rozl. dominialna folw. wynosi mr. 4448: gr. or. i ogr. mr. 1464, łąk mr. 175, past. mr. 142, wody mr. 4, lasu mr. 2380, zarośli mr. 218, w os. młyn. mr. 11, nieuż. mr. 161; bud. mur. 9, z drzewa 20; płodozmian 12-polowy; las nieurządzony. W skład dóbr wchodziły poprzednio: wś O. Mały os. 42, z gr. mr. 131; kol. O. Mały os. 13, z gr. mr. 180; wsie: Dęby Szlacheckie os. 28, z gr. mr. 72; Plebanki os. 7, z gr. mr. 129; Hilarowo os. 12, z gr. mr. 70; Felicyanów os. 20, z gr. mr. 79; Boreczno Trzcińskie os. 4, z gr. mr. 25; Boreczna Wielka os. 11, z gr. mr. 331; Smolniki os. 15, z gr. mr. 326; Maciejowo os. 17, z gr. mr. 55. 6.) **O.**, os. leś., pow. kolski, gm. Czołowo, par. Dębno Królewskie, odl. od Koła 5 w., 1 dm, 9 mk. 7.) **O.**, wś i fol., pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki. Wś ma 5 dm., 62 mk., ziemi włośc. 102 mr.; fol. 5 dm., 660 mr. W 1827 r. było tu 7 dm., 92 mk. 8.) **O.**, wś, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Przeginia. W 1827 r. było tu 36 dm., 257 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 55) była to wś królewska, w której były łany kmiece, karczmy i ogrodz., dający dziesięcinę plebanowi w Przegini. 9.) **O.**, kol., pow. radomski, gm. Gębarzew, par. Kowala Stępcina, odl. od Radomia 12 w., ma 4 dm., 33 mk., 182 mr. 10.) **O.** al. *Gaj*, os., pow. sandomierski, gm. i par. Osiek, odl. od Sandomierza 28 w., ma 28 mr. ziemi dwor. 11.) **O.**, os. miejska, przedtem mko, pow. sandomierski, gm. i par. Osiek, odl. 30 w. od Sandomierza a 14 w. od Staszowa, leży na krawędzi wyżyny

panującej nad doliną Wisły, od której koryta dzieli je cała szerokość doliny (około 2 wiorst). Żadna droga bita nie prowadzi do tej odosobnionej od świata osady. Jest tu kościół par. murowany, szkoła począt. ogólna, dom schronienia dla ubogich, urząd gminny, 121 dm., 1068 mk., 744 mr. ziemi do mieszczan należącej. W 1827 r. było 142 dm., 850 mk.; w 1860 r. 133 dm. drewn., 919 mk. (174 żyd.). Jestto starożytna osada. Tędy szedł trakt dawny z Krakowa do Sandomierza. Ztąd często zatrzymywali się tu książęta krakowscy i królowie i odprawiali tu nawet rady (colloquia). Musiał widocznie znajdować się tu gród czy zamek książęcy. Skupiona koło niego osada wzrastała w ludność. Przywilej Bolesława Wstydliwego wydany klasztorowi pokrzywnickiemu w 1262 r. datowany jest z Osieka. Na potwierdzeniu przywilejów tegoż klasztoru przez Leszka Czarnego w 1283 r., czytamy w końcu: „in colloqia celebrato in Osiek die XI februarii“. Z następnego (1284) roku mamy potwierdzenie przywilejów kollegiaty sandomierskiej, datowane: „Curie nostre, in Osiek, kalendis Aprilis“. Że jednak wtedy O. nie był jeszcze miastem a tylko wsią królewską, świadczy nadanie wsi Kębłów, Stanisławowi z Chrobrza, przez Leszka Czarnego w 1285 r., gdzie oświadcza, że nadana mu wieś będzie miała też same swobody co „Osek vel Chorcin“ (por. Kod. Małopol., 77, 124, 126, 130). Kazimierz W. przebudował tutejszy zamek i często w nim gościł. W 1370 r., wracając z nieszczęśliwych łowów pod Przedborzem, tu się zatrzymał i ze znacznem pogorszeniem zdrowia wyjechał ztąd do Krakowa na Korczyn. R. 1430 nadając Jagiełło miastu prawo niem., ustanawia targ we środę, jako też jarmarki na ś. Piotra w okowach i na ś. Gala, po 3 dni trwać mające. Władysław Jagiel. w przywileju 1440 r. wyraża: ponieważ okazało się z zeznań, iż obywatele Osszieka nigdy nie opłacali targowego w Opatowie, ani mostowego w Połańcu, stanowimy przeto, aby tamże niewymagano od nich takowych opłat. A nadto: pragnąc podźwignąć zubożałych mieszkańców, pozwalamy im kupować sól w Bochni i sprzedawać ją u siebie. Jan Olbracht pozwala 1497 r. wystawić łaźnią, przeznacza z niej dochód na użytek miasta, pod obowiązkiem opłacania do skarbu król. po 3 wiardunki rocznie. Zygmunt I mając wzgląd na świeżo spalone miasto, uwalnia je 1518 r. od wszelkich danin i poborów na lat 8, wyjąwszy od nowego cła i czopowego. Miasteczko to, do stołowych dóbr król. należące, w najpomyślniejszych czasach pozbawione było przemysłu; lustracya z 1564 r. wzmiankując tylko o 8 rzeźnikach, zamilcza o rzemieślnikach. Między dochodami policza: „staw, w nym karpye, sczuky, kliesczе, liny, okunye. Spusth trzeciego roku cziny mar. 90. Jezior 4 nad Wiszlą lyezą, s ktorich szie sthawy rybią y na potrzebe kuchniey P. Starosthi y do szadzawek obraczayą, a ostatek przedawayą, czego cziny na rok plus minus mar. 10. Zaczętho barczie budowacz nad Wiszlą w dembinye. Dawayą od bydła kiedy stada zoną, w boru Bukowskym, albo w lieszie Jeziownyczkym od paszy, od stada citra aut ultra per gr. 5 aut 6“. Według regestr. pobor. z 1578 r. płacił O. szosu „in duplo“ 12 fl. 24 gr. Rzemieślników 56 dawało po 15 gr. Komorników było 30 po 6 gr., warzących wódkę 3, łanów miejskich 4, hultajów 2, żebraczki 2 (Pawiński: Małop., 205). Podług lustracyi z 1602 r. znajdowało się 2 rzeźników, opłacających po 1 zł., wójt pobierał 6ty denar z czynszu miejskiego, dochód zaś z łaźni i od pędzących gorzałkę, których jest czterech, należy do miasta, pod obowiązkiem naprawiania dróg pobliskich. „Z iezior prowenth zagynął, bo niektore zaliazły, drugie graniczamy odeszły, iedno telko ieszce iest, ale nieuzythe prze zaroszl. Barczi dworskich na then czas niemasz, częsc opustoszało, częsc graniczami odeszło. Wkupuią szie z postronnych wszi do borow na szusz, ktorego wkupu dostawa sie fl. 40. Od bydła ktore pędzą na iarmarki biorą passnego od stada per gr. 5, dostawa szie na rok fl. 6“. Zygmunt III wzbrania żydom 1605 r. pod surowemi karami, ażeby nie ważyli się osiadać; mieszczanom zaś zakazuje sprzedawać im domy, ogrody, łąki i wynajmywać mieszkanie. Podczas pamiętnego rokoszu, stanął Zygmunt obozem w O. przy końcu września 1606 r.; zmiarkowawszy, iż związkowi łudzą go tylko nadzieją ugody, ruszył ztąd dla śledzenia ich dalszych kroków. Tenże król mając wzgląd na miasto, przez różne przygody do zupełnego zniszczenia przywiedzione (per varios casus ad summam plane vastitatem redactum), przyczynia 1623 r. dwa nowe jarmarki. Lustracya 1663 r. podaje: „miasto zasiadło na 3 łanach, domow iest 53, rzeznikow 2, piekarzow 10, slosarz, kowalow 2, kusnierz, szewcow 6, garncarzow 2, tkaczow 2, krawcow 2, cyrulik, stolarzow 2. Ci rzemiesnicy czynszu zadnego nie płacą nescitur quo jure. Bań gorzałczanych 5, prowent roczny od kazdey baniey po fl. 2, nalezy do miasta za przywil. 1603 r. ita tamen ut hoc censum in publicos civitatis usus convertant. Powinni sie składać mieszczanie na wuz woienny z Połanczany, opatrzony z ziwnoscią, z woznicą y dwiema haydukamy. Maią quit Postagenta pieniędzy podwodnych exactora, z zapłacenia takowych fl. 57 gr. 18 za lat trzy“. Z zabytków przeszłości godzien uwagi mały kościołek na cmentarzu, modrzewiowy, dawniejszy od parafialnego, zniszczo-

nego wraz z miastem przez pożar. W kościołku tym jest piękny wielki ołtarz z XVI w. ze starożytną rzeźbą przedstawiającą Stą Rodzinę. Są tu resztki dawnego składanego ołtarza, z czterema obrazami godnymi uwagi przez starożytność i samą robotę. Kościół paraf. tutejszy erygował przed 1440 r. proboszcz Paweł Szmytowski h. Ostoja; obecny wystawili w 1852 r. parafianie Do O. odnosi się też owa przysłowiowa przypowiastka o powieszeniu kowala zamiast ślusarza, winowajcy, ale jedynego w mieście. Dobra rządowe rozdzielone zostały na kilka części i główną z nich, majorat, nadano w r. 1832 senatorowi Pogodinowi. W 1866 r. był w posiadaniu Aleksandry z Pogodinów Pietrowej. W skład majoratu wchodziły: fol. z wójtostwem O., fol. Bukowo, Wiązownica i następujące wsie: Osieczko os. 48, z gr. mr. 791; Buków os. 49, z gr. mr. 648; Pliskowola os. 163, z gr. mr. 2455; Suchowola os. 114, os. 2377; Zdzieci os. 41, z gr. mr. 363; Strzegomsk os. 8, z gr. mr. 89; Mikołajew os. 11, z gr. mr. 342. Przy dobrach O. rządowy podług wiadomości z r. 1854 pozostały wsie: Długołęka, Wiązownica, Strzegom; sołectwa: w Długołęce, Wiązownicy, Strzegomiu. Oprócz powyższych wsi, wydzielono na donacye: klucz Strzegom i Połaniec. O. par., dek. sandomierski, 3895 dusz. O. gm., z urzędem we wsi Osieczko, ma 6070 mk., rozległości 17916 mr., w tem ziemi dwor. 6525 mr. Sąd gm. okr. III w Łoniowie, st. p. Staszów. Na obszarze gminy są 4 jeziora, mające do 100 mr. obsz. Koło O. znajduje się piaskowiec opoczysty. Z zakładów przemysłowych znajduje się: gorzelnia, dystylarnia, olejarnia, piece wapienne, cegielnia i młyn. Są też dwie szkoły. W skład gminy wchodzą: Bukowa, Długołęka, Dzięki, Lipnik, Łęg, Mikołajew, Osieczko, Osiek, Pliskowola, Strzegom i Suchowola. 12.) **O.**, wś, pow. płocki, gm. Mąkolin, par. Pilichowo, odl. o 35 w. od Płocka, ma 14 dm., 130 mk. Fol. O. rozl. mr. 519: gr. or. i ogr. mr. 369, past. mr. 6, lasu mr. 90, zarośli mr. 45, nieuż. mr. 9; bud. murow. 1, z drzewa 14; wiatrak. Wś O. os. 21, z gr. mr. 18. Dobra O., składające się z fol. O. i Krzebice, mają 1387 mr. obszaru, w tem 1169 roli ornej. 13.) **O.**, wś i fol., pow. płoński, gm. Sielec, par. Żukowo, odl. o 20 w. od Płońska, ma 17 dm., 115 mk. Fol. O. rozl. mr. 439: gr. or. i ogr. mr. 295, łąk mr. 23, past. mr. 82, lasu mr. 30, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 12; wiatrak. Wś O. os. 15, z grun. mr. 97. 14.) **O.**, wś, pow. płoński, gm Szumlin, par. Joniec, odl. o 10 w. od Płońska, ma 16 dm., 154 mk. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 386: gr. or. i ogr. mr. 354, łąk mr. 24, nieuż. mr. 8; bud. mur. 1, z drzewa 10. Wś O. os. 16, z gr. mr. 32. 15.) **O.** *pod Brodnicą* al. *O. Wielki*, wś, fol. i dobra nad rz. Rypienicą, pow. rypiński, gm. i par. Osiek pod Brodnicą, Leży przy samej granicy od Prus zachodnich, odl. 7 w. od mta Brodnicy w Prusach a 14 w. od Rypina. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, urząd gminny, 45 dm., 429 mk., dwór z pięknym parkiem i staranne gospodarstwo folwarczne. O. kol. przy wsi t. n położone mają 8 dm., 106 mk., 197 mr. obszaru. Jestto osada starożytna. Dotąd przechował się tu odwieczny nasyp ziemny, świadczący o istnieniu tu warowni. Nasyp ten włączony został do parku dworskiego. Kościół tutejszy nie przechował swojej erekcyi. Wzniesiony z cegły, nosi na sobie cechy stylu budowli krzyżackich z XV w. Według regestr. pobor. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. była to rozległa wś, mająca aż 3-ch właścicieli. Na części Jana i Jakuba Dulskich siedziało aż 21 kmieci na całych łanach, 7 ogrodziarzy, 2 szewców, karczmarz, i 1 łan spalony. Na części Mikołaja Nałęcza było 13 kmieci na całych łanach, 5 ogrodziarzy, kowal, szewc, młynarz. Wreszcie na części Jana, starosty pińskiego, było 2 kmieci, ogrodziarz i karczmarz (Pawiński: Wielkop. I, 297 i 298). Obecnie dobra O. pod Brodnicą, własność hr. Sierakowskiego, składają się (w 1876 r.) z fol. O., wsi: Osiek, Obórki, Jeziorki, Kamionka, Korczakownia, Dębowo i Kretki Mało, rozl. dominialna mr. 1636: gr. or. i ogr. mr. 959, łąk mr. 79, past. mr. 340, lasu mr. 200, nieuż. mr. 58; bud. mur. 7, z drzewa 7; płodozmian 11-polowy; las nieurządzony. Wsie: O. pod Brodnicą os. 50, z gr. mr. 247; Oborki os. 14, z gr. mr. 519; Jeziorki os. 7, z gr. mr. 334; Kamionka os. 6, z gr. mr. 170; Korczakownia os. 8, z gr. mr. 140; Dębowo os. 5, z gr. mr. 206; Kretki Małe os. 19, z gr. mr. 32. O. pod Brodnicą par., dek. rypiński, 1200 dusz. O. pod Brodnicą gm., należy do sądu gm. II okr. w Strzygach, ma 279 dm., 2742 mk., 12043 mr. obszaru, w tem 472 mr. nieużytków. W gm. znajdują się: kościół, 3 domy modlitwy ewang., 4 szkoły początkowe. W skład gm. wchodzą: Bielawki, Bogaczewo, Bolesławice, Brzostowice, Chorabl, Dębowo, Jeziorki, Kamionka, Korczakownia, Kretki Duże, Kretki Małe, Kretkowska Wólka, Lamkowizna, Ławy, Łapinoż, Łapinoż rum., Łapinożek, Łyskowice, Oborki, Osiek, Osiek kol., Radziki-Małe, Sumówko, Sumińska Wólka, Tejzowizna. 16.) **O.** nad Wisłą, wś, fol. i dobra nad rz. Wisłą z praw. brzegu, naprzeciw Słońska, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Osiek, odl. 28 w. od Lipna. Posiada kościół par. mur., szkołę początk., 30 dm., 251 mk., młyn wodny. Kościół tutejszy został wraz z parafią założony w 1388 r. przez Scibora, bisk. płockiego. Obecny pochodzi z 1803 r. W 1729 r. dziedzice

O. Albin i Andrzej Kowalewscy wysiewali tu 40 korcy żyta a czynszu pobierali 2522 zł. od włościan i 68 zł. z młyna. Pod O. w dniu 17 lipca 1831 r. armia rossyjska przeprawiała się przez Wisłę. Fol. O. Nadwiślański z attyn. Siecciny i Chrapy rozl. w 1877 r. mr. 1931: gr. or. i ogr. mr. 528, łąk mr. 66, past. mr. 30, wody mr. 272, lasu mr. 961, nieuż. mr. 74; bud. z drzewa 8; las nieurządzony. Wsie: O. Nadwiślański os. 30, z gr. mr. 394; Józefowo os. 4, z gr. mr. 141; Jasienik os. 2, z gr. mr. 44; Łęg os. 9, z gr. mr. 443; Stajenczyki os. 10, z gr. mr. 342; os. Osiecki Dół gr. mr. 30. O. nad Wisłą par., dek. lipnowski, 695 dusz. 17.) **O.** *po-Parafialny*, wś nad rz. Wisłą, pow. lipnowski, gm. Obrowo, par. Osiek, odl. o 32 w. od Lipna, ma 4 dm., 36 mk., 46 mr. 18.) **O.** *Bogucki*, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Szpetal, odl. o 20 w. od Lipna, ma szkołę początkową ogólną, 21 dm., 107 mk., 332 mr. obszaru. 19.) **O**, wś, pow. lipnowski, gm. Osiek, par. Ligowo, odl. o 21 w. od Lipna, posiada urząd gm., 28 dm., 322 mk. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś Osiek miała 3-ch częściowych właścicieli: Jan Osiecki, przezwiskiem Miesek, miał pół łana, Tomasz Osiecki miał 2-ch poddanych na półłankach i Wawrzyniec Rokicki miał 5 łanów całych (z tych 4 opuszczone), kołodzieja i zagrodnika. Suma poboru wynosiła 2 zł. 6 gr. i 2 soldy (Pawiński: Wielkop. I, 315). Obecnie fol. O. lit. B. rozl. mr. 171: gr. or. i ogr. mr. 131, łąk mr. 16, nieuż. mr. 24; bud. z drzewa 12. Wsie: O. os. 28, z gr. mr. 551; Powsino os. 4, z gr. mr. 15; Boguchwała os. 23, z gr. mr. 665; kol. Cztery włóki os. 9, z gr. mr. 123. Kol. O. powstała z uwłaszczonych osad we wsi Osiek, rozl. mr. 143: gr. or. mr. 131, łąk mr. 6, past. mr. 4, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 10. O. gmina, należy do sądu gm. 4 okr. w Skempem, ma 483 dm., 4600 mk., 12616 mr. obszaru, w tem 1076 mr. nieużytków. W gm. znajduje się 1 kościół, 1 dom modlitwy, 3 szkoły, wodny młyn. W skład gm. wchodzą: Adamowo, Boguchwała, Bożeszyn, Choceń, Choceń Stanisławowo, Cztery włóki, Dobaczowo, Florencya, Grabowiec, Gozdy, Koziróg-Leśny, Koziróg-Rzeczny, Ligowo, Ligówko, Łęg, Malanówko, Malanowo-Nowe, Malanowo-Stare, Małomin, Mysłakowo, Mysłakówko, Osiek, Rokice, Zródła. 20.) **O.** *Aleksandrowo*, fol. nad rz. Strużką, pow. ciechanowski, gm. i par. Gołymin, odl. o 23 w. od Ciechanowa, ma 2 dm., 17 mk., 120 mr. obszaru. 21.) **O.** *Górny*, wś, *O. Dolny*, wś i *O. Wólka*, wś nad rzeką Strużką, pow. ciechanowski, gmina i parafia Gołymin, odl. o 22 w. od Ciechanowa. O. Górny ma 17 dm., 174 mk., 981 mr. obszaru, w tem 31 mr. nieużytków; O. Dolny ma 4 dm., 87 mk., 75 mr.; O. Wólka ma 12 dm., 84 mk., 225 mr. Fol. O. Górny i Dolny w 1885 r. mr. 1133: gr. or. i ogr. mr. 660, łąk mr. 130, past. mr. 10, lasu mr. 311, nieuż. mr. 22; bud. z drz. 21. Las urządzony w kolei 80-letniej. 22.) **O.** *Piaseczny*, wś, pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. o 19 w. od Sierpca, ma 9 dm., 91 mk., 328 mr. 23.) **O.** *Wielki*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. Koziebrody, par. Zawidz, odl. o 18 w. od Sierpca, ma 20 dm., 213 mk. Fol. O. Wielki rozl. mr. 916: gr. or. i ogr. mr. 659, łąk mr. 50, past. mr. 2, lasu mr. 170, nieuż. mr. 34; bud. mur. 4, z drz. 14; płodozmian 9-polowy; wiatrak, las nieurządzony. Wś O. Wielki os. 28, z gr. mr. 91. 24.) **O.** *Włostybory*, wś i fol., pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. 21 w. od Sierpca, ma 11 dm., 150 mk., 870 mr. Fol. O. Włostybory rozl. w 1885 r. mr. 942: gr. or. i ogr. mr. 362, łąk mr. 57, past. mr. 33, lasu mr. 455, nieuż. mr. 35; bud. mur. 4, z drzewa 10; las urządzony. Wś O. Włostybory os. 13, z gr. mr. 11; wś Wygoda Budy Stare i Budy Nowe os. 34, z gr. mr. 946. 25.) **O.**, kol., fol. i 4 os. nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Golewice, par. Cieszęcin, odl. 30 w. od Wielunia; kol. ma 130 dm., 729 mk.; fol. 5 dm., 21 mk.; osady 4 dm., 34 mk. *Br. Ch.*

Osiek 1.) mko u ujścia Szczawy do Wisłoki, pow. jasielski. Nieludna osada, zabudowana drewnianemi domkami, skupia się nad samym brzegiem Wisłoki, na wznies. 260 do 284 m. npm. Wisłoka tworząc wygięcie ku wsch. a potem zwracając się na zach., otacza je prawie z trzech stron, z czwartej zaś Szczawa. Tylko wąski pas ziemi, którym wiedzie gościniec na płd. do Żmigrodu (5 klm.), jest zupełnie suchy. Rynek, w którego środku stoi kościół paraf. drewniany, i stosunkowo większa ilość żydów a także jarmarki, różnią tę osadę od wsi. Teraz ma O. 999 mk., z których 54 na obszarze więk. pos. Szematyzm duchowny podaje jednak tylko 970 i to 760 rz.-kat. i 210 izrael. Par. (dyec. przemyskiej, dek. żmigrodzki, dawniej dyec. krakowskiej) obejmuje także wś Swierchową, z ogólną liczbą 1200 rz.-kat. Oprócz parafii jest tu urząd poczt., szkoła ludowa o 2-ch nauczycielach a z zakładów przemysłowych browar piwny. Dawniej kwitnęło tu tkactwo i były dobre blichy. W XVII w. był dosyć mocny zamek. Pos. więk. ks. Sanguszków ma obszaru 232 roli, 102 łąk i ogr., 64past. i 43 mr. lasu; pos. mn. 408 roli, 50 łąk i 150 mr. past. Pierwotnie O. był starożytną warownią. W XIV w., jak się dowiadujemy z przywileju oryginalnego erekcyi Kłopotnicy, należał do Stanów. W tym przywileju powiada Kazimierz W., iż przyciśnięty koniecznością przyjął od żołnierzy królewskich (milites regii) Piotra Stana, Świętosława, Izajasza, Pelina, Jana i Wrocła-

wa całą część ojcowizny, którą mieli w mieście O., ponieważ zaczął tam budować miasto 1363 r. Wynagradzając za to dziedzictwo nadał 12 łanów frankońskich z obu stron rzeki Kłopotnicy i dozwolił założyć wś na prawie niemieckiem. W dwa lata później (1365) nadał król O. tytuł miasta. Kazimierzowi W. przypisują także założenie parafii (aktu erekcyjnego nie ma). Teraźniejszy kościół został zbudowany 1419 r., co wskazuje napis na ścianie wyryty za wielkim ołtarzem. Nie przechowały się jednak pierwotne kształty budowli. Tenże król założył tu zamek obronny, tworzący ogniwo podkarpackich grodów broniących Polski w drugiej linii, t. j. Skawina, Lanckorona, Osiek, Krosno i Sanok, od napadów Węgrów. Z nieznanych nam przyczyn podupadło miasto w początkach XVII w. Od 1608 do 1675 r. uważano je za wś, później zaś znowu za miasto. O. stanowił sstwo niegrodowe w wdztwie krakowskiem, pow. bieckim. Podług spisów podskarbińskich z r. 1770 obejmowało ono wsie: Osiek, Świerkowa, Mytarz, Brzozowa, Skalnik, Derżnica i Jaworze. Od r. 1762 posiadał je z wójtostwem Ignacy Gedroić, kapitan artyleryi kor., opłacając zeń kwarty złp. 1607 gr. 25 a hyberny złp. 305 gr. 28. Po zajęciu przez rząd austryacki w r. 1777, tenże odstąpił to sstwo Ksaweremu Branickiemu po cenie lustracyjnej. Siarczyński (rkp. Bibl. Ossol. Nr. 1826) pisze, że na początku b. stulecia odkryto tutaj rudę wapienno-żelazistą, w połączeniu z okrą, której 12 równoległych ławic ciągnie się ku Wołosatemu (?) a każda warstwa miała mieć kilka stóp grubości. Niewiadomo nam czy usiłowano kiedy z tego odkrycia korzystać. O. otaczają: od płn. Zawadka, od zach. Kłopotnica a od płd. Czekaj. 2.) **O.** z *Grybówką* i *Włosieniem*, wś, pow. bialski, nad rz. Olszyną, praw. dopływem Soły, Tworzy tu ona duży staw, podzielony dla celów rybnego gospodarstwa na 8 części. Wznies. wsi 292 mt., stawów 265 mt. Posiadł. wiek. dzieli się na kilka folwarków: dwór, fol. górny, na płn. od wsi w dorzeczu Chochła, między lasami pokrywającymi wzgórza Grojsowiec (313 mt.), Osiek (304 mt.), Ober-Hoff nad stawami, Karolinka, Włosień i Bonar. Przez obszar wsi idzie gościniec z Kęt do Oświęcima; przy gościńcu stoi papiernia. Na wzgórku u ujścia Osieczki do Olszyny znajduje się niegdyś warowny, dziś na dwór przebudowany, zamek. Wś otaczają od płd.-zachodu Łęki, Bielany, Kańczuga i Malec, od płd. Witkowice i Rysa, od wsch. Głębowice i Polanka Wielka a od płn. Łazy. Rozległa ta osada ma 2677 mk., z których 138 na obszarach wiek. pos. We wsi jest kościół paraf. drewniany i szkoła ludowa 2-klas. Kościół ma sześciograniną wieżę, otoczoną gankami, które są cechą drewnianych budowli z XVI w. Został wzniesiony w 1588 r. Znajdują się w nim napisy pomnikowe Mikołaja z Wielkiej Poręby i Beaty z Mierowa Porębskich († 1666 r.) i Salomona Bethmana († 1576). Do par. (dyec. krak., dek. bialskiego) należy wś Malec. Ogólna liczba parafian wynosi 2900 rz.-kat. Pos. wiek. ma obszaru 1181 roli, 76 łąk, 135 past. i stawów i 294 mr. lasu; pos. mn. 2466 roli, 115 łąk, 208 past. i 348 mr. lasu. Grunta są urodzajne. Najdawniejszy dokument wymieniający tę wś sięga XIII w. a jest nim kopia przywileju Bolesława Wstydliwego z 17 sierpnia 1278 r., w którym nadaje kościołowi w Bochni bałwan lub panew soli (sartaginem salis). Czytamy tamże (Kod. Katedr. Krak., 106, LXXX): „Statuimus eciam, vt de censu, qui ex Ciuitate Bochnensi nostro dominio dinoscitur, per Aduocatum Ciuitatis eiusdem cum Capellano nostro... ex integro collecto et Annona decimali, eciam de omnibus indifferenter Mansis ad plenum congregata, non obstante aliqua libertate uel priuilegio super hijs a nobis concesso... duodecim marce argenti... vsualis monete Ecclesie de Ossech... beati Stanislai singulis annis persoluantur“, z czego zarazem widać, że już wtedy istniał tu kościół. Prof. Łepkowski wyjaśnił dzieje tej wsi (Rocz. Towarz. Nauk. Krak. z 1861 r., t. 5, str. 182). Pierwotnie była częścią księstwa oświęcimskiego a następnie została królewszczyzną (Vol. Leg., I, p. 188), po nabyciu tego księstwa przez Kazimierza IV. Ponieważ książe oświęcimski ją zastawił, przeto z pozwoleniem królewskiem wykupił ją mieszczanin krakowski Orienth i odstąpił Jakubowi Dębińskiemu, podskarbiemu kor. Z przyzwoleniem królewskiem odprzedał ją Dębiński (1468 r.) Janowi Szaszowskiemu a w 1504 zamienił ją król Aleksander z Balcerem z Dubowca na jego dziedziczne wsie: Bujaków, Kobiernią i Porąbkę. W 1515 r. sprzedał Balcer O. Jerz. Zewartowi, który w 1533 odprzedał go Bethmanom Zejfretom. W dwa lata później (1535) Zofia, wdowa po Janie Bethmanie, sprzedała część O. Sewerynowi Bonarowi, który znów 1543 r. puścił ją wraz z bliskiemi Harmężami Wincentemu Nyczowi, górnikowi, zastrzegając sobie do 4-ch lat prawo odkupu. Stało się to z przyzwoleniem Zygmunta I. Zdaje się że te wsie istotnie wykupił, bo 1551 r. po śmierci Seweryna Bonara przechodzą one spadkiem na Jana Bonara, kaszt. oświęcimskiego, a w 1550 r. darowizną do Balcera Kornicza Porębskiego. Po nim odziedziczył je Mikołaj Balcer, kantor zawichoski, po jego zaś bezpotomnej śmierci Jędrzej Porębski. W dziale majątkowym 1653 r. otrzymał dolny O., t. j. część płn.-zachodnią i fol. Bonar wraz z zamkiem, Zygmunt Porębski, przyczem czytamy: „iż wał pod zamkiem

pusto trzymany być ma, ażeby woda Osieczki bezpiecznie iść mogła". Z tych warowni nie ma teraz śladu. *Mac.*

Osick 1.) wś kośc. i dominium, pow. odolanowski, na lew. brzegu Prosny, o 8 klm. na płd. od Kalisza; par. w Gostyczynie, poczta w Ołoboku, st. dr. żel. w Ostrowie o 22 klm. Między r. 1348 a 1352 pisał się z O. Cessanta. Między r. 1580 i 1620 była ta wś własnością Stanisława Łopateckiego; przed r. 1793 wchodziła w skład pow. i wojew. kaliskiego. Pod wsią odkopano grobowisko przedhistoryczne. Wś ma 7 dm. i 38 mk., 32 kat. i 6 żyd. Dominium ma 8 dm. i 126 mk., 105 kat. i 21 prot.; obszaru 270·90 ha, t. j. 241·75 roli, 2·39 łąk, 17·91 past., 0·53 lasu i 8·32 ha nieużyt.; czysty doch. grunt. 2312 mrk. O. leży na samem pograniczu król. polskiego. Urocza ta miejscowość należała dawniej do Żurowskich, następnie do hr. Łubieńskich, od których nabyła O. z Józefowem, Stobnem i Borkiem Franciszka Pruska. Wzdłuż granicy ciągną się okopy zwane szwedzkiemi, o których opowiadają różne podania historyczne. Po śmierci Ignacego Parczewskiego O. przeszedł w ręce Niemca, od którego odkupił go Rafał Zabłocki. Tu przebywał przez lat kilka poeta Roman Zmorski, którego żona była wnuczką p. Pruskiej (por. „Kłosy" № 1057). 2.) **O.**, wś i fol. nad rz. Lubeżcą, pow. pleszewski, odl. 3 klm. na zach.-płd. od Mieszkowa, gdzie jest par., poczta i st. dr. żel. Ma 16 dm. i 129 mk. kat. W r. 1578 r. posiadał tam Jan Klichowski $1^1/_2$ śladu osiadłego. Około 1793 r. był właścicielem Józef Horsztopski, sędzia ziemski wschowski. Fol. należy do klucza mieszkowskiego i do okr. domin. w Mieszkowie. 3.) O., wś, domin. i okr. domin., pow. krobski, o 4 klm na zach.- płd. od Dupina; par. w Dupinie, poczta w Pakosławiu, st. dr. żel. w Rawiczu i Miliczu o 18 klm. W 1284 r. pozwala Przemysław II Stefanowi, kaszt. krobskiemu, osadzać na prawie niemieckiem O., wś jego dziedziczną. W 1580 r. było tu 9 łanów osiadłych, 15 zagród i młyn. Około 1793 r. składały majętność osiecką: Polucin, Pomocne, Zaorle i Zielony Dąb; właścicielem był Józef Krzycki, kaszt. krzywiński. Wś ma obecnie 24 dm. i 177 mk. (5 protest.). Domin. ma 12 dm. i 231 mk. kat.; obszaru włącznie z fol. Zielony Dąb 693·46 ha, t. j. 364·89 roli, 84·59 łąk, 49·97 past., 172·83 lasu, 16·10 nieuż. i 5·08 ha wody; czysty doch. grun. 8855 mrk; chów bydła, cegielnia i wiatrak; właścicielem jest Emil Szołdrski, dawniej Grudzińska. W skład okr. domin. wchodzi Zielony Dąb, 1 dm. i 25 mk. katol. 4.) **O.**, dom. i okr. domin., pow. kościański, na lew. brzegu Obry, o 8 klm. na płn.-zachód od Krzywinia; par. w Gryżynie, poczta w Choryniu, st. dr. żel. w Kościanie i Starem Bojanowie o 13 klm. Ma 11 dm. i 154 mk. Obszaru z fol. Dębiec 880·22 ha, t. j. 541·71 roli, 181·70 łąk, 16·90 past. i 140.20 ha lasu; czysty doch. grun. 7177 mrk.; właścicielem jest January Zakrzewski. O. znany już był w r. 1296. Z O. pisali się Dobiesław r. 1307 i Materna r. 1399; Jędrzej i Łukasz Miaskowscy byli dziedzicami w r. 1580. Majętność osiecka składała się około 1793 r. z O., Dębca i Niełęgowa; właścicielem był Sylweryusz Zakrzewski, sędzia ziemski wschowski. Wykopaliska osieckie złożone są w zbiorach Poznańskiego Towarz. Prz. Nauk. W skład okręgu domin. wchodzą Dębiec i Niełęgowo; cały okrąg ma 26 dm. i 370 mk., 358 kat. i 12 prot. 5.) O., niem. *Netzthal*, wś i st. dr. żel. bydgosko pilskiej, pow. wyrzyski, na praw. brzegu Łobżonki, w dolinie nadnoteckiej, o 4 klm. na płd. od Wyrzyska, gdzie jest parafia. Wś ma 111 dm. i 914 mk., 244 kat., 613 prot. i 57 żyd. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, handlem bydła i ziemiopłodów. Jest tu st. tel. i urząd poczt. Czysty dochód z hektaru roli oblicza się na 15 mrk. O. istniał przed r. 1578; około 1618 r. posiadał tu starosta bydgoski 9 łanów i karczmę, a kaszt. bieckowski i Marcin Wyrzyski po 4 łany. Przed r. 1793 należała ta wś do pow. nakielskiego, właścicielem był Karol z Wierzbna Rydzyński. 6.) **O.**, wś, pow. bydgoski, o 14 klm. na zach.-płn. od Koronowa, w pobliżu jez. Głusza; par. i poczta w Wierzchocinie Królowskim, st. drogi żel. w Nakle o 25 klm. Ma 23 dm. i 205 mk., 187 kat. i 18 prot. W r. 1358 zamienił Hektor z Łącka dziedzictwo swoje O. na inne dobra klasztoru byszewskiego, przeniesionego później do Koronowa. W 1359 r. przekazuje temu klasztorowi Jarosław, arcyb. gnieźn., dziesięcinę z O. W 1368 r. potwierdza król Kazimierz posiadłości klasztorne, między któremi wylicza także O. Należała ta wś do klasztoru aż do ostatnich czasów jego istnienia. 7.) **O.**, nazwa urzędowa *Wodzek*, niem. *Wodek* i *Gross Wodzek*, st. poczt., nadleśn. i okr. domin., pow. inowrocławski, o 11 klm. na płn.-zach. od Gniewkowa; 3 dm. i 23 mk.; obszaru 11104·95 ha, t. j. 10760·18 lasu przeważnie sosnowego, 197·18 roli, 29·71 łąk, 0·35 past. i 117·53 nieużyt.; własność rządowa. Lasy osieckie ciągną się po pod Solec i Wisłę; z powodu tego wykazywanem bywa to nadleśnictwo w powiecie inowrocławskim i bydgoskim. Okrąg domin. składają leśnictwa: Katarzynki, Zielona, Łaziska, Baerenberg i Unterwalde; cały okrąg ma 14 dm. i 78 mk., 71 prot. i 7 kat. 8.) **O.** *Wielki* (*Wodzek Wielki*), os. wiejska, tamże, nad uchodzącą do Wisły rzką Zieloną; 42 dm. i 346 mk. (1 katolik). 9.) **O.** *Mały* (*Wodzek Mały*), os. wiejska, tamże, ma 10 dm. i 67 mk., 43 kat., 11 prot. i 13 żyd. Nazwa

Wodzek powstała z wymowy ludowej „Wosiek“, nazwę zaś niemiecką *Wodek* wprowadzono w najnowszych dopiero czasach. *E. Cal.*

Osiek 1.) niem. *Hennersdorf*, 1250 *Ossech*, 1288 *Villa Henrici*, 1352 *Osseck*, wś, pow. olawski, odl. 1 milę na połud. od Olawy Posiada kościół par. katolicki, szkołę katol., warsztaty tkackie, licznych rzemieślników. W 1842 r. było tu 131 dm., sołtystwo, 880 mk. (14 ewang.). Hodowla owiec i bydła. Do O. należy Kamienny młyn, os. młyn. nad Odrą. Wś ta była własnością kapituły wrocławskiej, następnie rządowa. 2.) **O.**, folw. do Sterzendorf, pow. namysłowski. 3.) **O.**, grupa domów w Dąbrowie, tenże powiat. 4.) **O.**, niem. *Oschiek*, wś i fol., pow. wielkostrzelecki, par. Rozmierz. Ludność katolicka, szkoła katol., kuźnice żelazne. Do O. należą młyny: Kazik i Piosker. 5.) **O.** *Wielki* i *Mały*, niem. *Ossig Gross* i *Klein*, wś i fol., pow. mielicki, par. katol. Powicko, par. ewang. Straburok (Frachenberg). *O. Wielki* ma szkołę ew. od 1770 r., szkołę katol., folwark, sołtystwo. W 1842 r., 46 dm., 402 mk. (125 ewang.). Do O. należy przyległość Jamnik z wiatrakiem. *O. Mały*, miał w 1842 r. folw., 27 dm., 287 mk. (44 ewang.). Należał do niego Mielcuch (Schaetzke), wielka gorzelnia i browar. *Br.Ch.*

Osiek 1.) niem. *Kommerau*, dok. *Ossek*, wś, pow. świecki, st. poczt. i kol. Warlubie, par. kat. Bzowo $^1/_4$ mili odl., ew. Grupa, szkoła ew. w miejscu; 1311·71 mr. obszaru. W 1868 r. 33 bud., 18 dm., 150 mk., 34 kat., 76 ew. W zachod. stronie wsi, pomiędzy O. a stokami wzgórz nadwiślańskich i o paręset kroków od zabudowań wiejskich, znajduje się nie wielka i na oko prawie niepostrzeżona wyniosłość, na której leży dzisiejszy cmentarz tej wsi. Od połudn. strony tego cment. najwięcej wyniosłą część wzgórza zajmuje cmentarzysko grobów skrzynkowych. Cmentarzysko osieckie ze wszystkich znanych tego rodzaju cmentarzysk Prus Zach. ma położenie najniższe i jest jedynem, jakie leży w nizinach doliny przywiślańskiej. W rozkopanych grobach znaleziono popielnice rozmaitej wielkości, koloru czerwonego i czarnego. Wewnątrz popielnic znajdowały się kółka z drutu bronzowego, widocznie szczątki zausznic, paciorki szklane koloru błękitnego i paciorki gliniane. W innym grobie były urny koloru czarno-lśniącego, a w części żółtawo-szarego. Jedna z nich była twarzowa, ozdobiona zausznicami z drutu bronzowego. W piasku tego grobu znaleziono szczypczyki bronzowe z uczepionem do nich kółkiem (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. przez Ossowskiego, str. 39). Za czasów krzyżackich należał O. najprzód do komturstwa pokrzywińskiego, potem do grudziądzkiego a przez pewien czas do świeckiego (ob. Ein Pommer. Herzogthum von Wagner, II, str. 71). 2.) **O.**, niem. *Ossiek*, dok. *Osszek* i *Ossek*, *Mossegy*, *Musegk* i *Messeck*, wś włośc. z kat. kośc. par. i ze st. poczt., nad jez. Kalębą, pow. starogardzki. Odl. $4^1/_2$ mili od Starogardu, 36 klm. od Kwidzyna. W 1868 r. 22 gburs. posiadeł i 26 zagród, 2213·58 mr. obszaru, 771 mk., 705 katol., 50 ewang., 16 żydów, 95 dm. W 1879 r. zaś 115 dm., 178 dym., 851 mk.; par. ew. Skurcz, szkoła kat. w miejscu. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i rybołóstwem. Par. osiecka została erygowana dopiero roku 1864 przez bisk. Marwicza. Kościół, p. wezw. św. Rocha, zbudowany w 1866 r. Tutejsze bractwo trzeźwości zostało założone także w 1866 r. Patronat przysługuje biskupowi. W skład parafii wchodzą: Osiek, Markocin, Wierzbiny, Skorzyn, Szlaga, Kasparus, Suchabrzeźnica, Błędno, Łuby, Dębiagóra, Trzebiechowo, Radogoszcz, Karszynki, Pieczyska, Kalęba, W. i M. Wycinki, Wymysłowo, Jaszczerz, Konotopie, Okarpiec, Przewodnik, Jeżewnica, Stary i Zamkowy Jasieniec, Jaszczorek, Igrzyska, Ciemnylas, Montasek, Grabowagóra, Bliżawy i Reszyce. W 1866 r. 2207 dusz, 1340 komunikantów, zaś w 1885 r. 3092 dusz. Paraf. tutejsza należy do dekanatu nowskiego. **O.** miał dawniej swój gród warowny, położony na małej wyspie w jeziorze Kalęba zwanem; pobudowali go tu Krzyżacy. Po raz pierwszy wspominają o nim źródła r. 1438 i 1440. O. należał wtedy do komturstwa świeckiego. Za czasów Rzpltej mieszkali w nim osieccy starostowie. Dziś pozostały już tylko nieznaczne ruiny; plan sytuacyjny, o ile się dał odgadnąć, podał budowniczy Heise w dziele: „Bau und Kunstenkmaeler des Kr. Pr. Stargard“ (Gdańk, 1885, str. 191). O tutejszej kaplicy zamkowej pisze wizyt. Rozdrażewskiego z 1583 r. str. 263, że się znajdowała nad bramą, którą się wchodziło do zamku, w ołtarzu był umieszczony obraz, darowany przez panią starościnę Wojanowską. Za życia jej męża, zwolennika reformacyi, kaplica osiecka znajdowała się przez wiele lat w ręku inowierców. Dopiero w lipcu r. 1596 przybył tu bisk. Rozdrażewski osobiście ze Skurcza ażeby ją odebrać, poświęcić i katolikom znów oddać. Później o niej już nic nie donoszą akta kościelne. Musiała jednak razem z zamkiem podupaść, bo około 1702 r. zbudowano nową kaplicę p. w. św. Rocha, dalej za zamkiem na cmentarzu, tam gdzie dziś stoi nowy kośc. paraf. (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 270). Za czasów Fryderyka W. rozebrano zabudowania zamkowe i materyału tego użyto do nowych koszar w Starogardzie. Według taryfy poborowej z roku 1648 należały do sstwa osieckiego: Skurcz, Osiek, Mirotki, Grabowo, Wielbrandowo, Gą-

siorki, Barłożno, Piła, Lipiagóra i Kierwałd (ob. Rocz. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, 1871 str., 177—178). Z taryfy poborowej na symplę dowiadujemy się, że sstwo osieckie płaciło 48 zł. 16 gr. $^1/_2$ den. (ob. Cod. Belnencis w Pelplinie str. 84). Że gród tutejszy już w 1461 r. był zaniechany, powiada wyraźnie dok. wystawiony tego roku d. 6 lutego przez króla Kazimierza (ob. Cod. Pol. wyd. przez Rzyszczewskiego i Muczk. i Wegner: Ein Pommer. Herzogthum, II, str. 420). Starostowie osieccy mieszkali później w Borzechowie. Osieckie starostwo niegrodowe, w wwdztwie pomorskiem, pow. kościerzyńskim, podług lustracyi z r. 1664 obejmowało wś i zamek Osiek i dobra Skarcz, Wielbłądowo, Grabowo, Gąsiorki, Bartozno i Mirotki. W 1771 r. posiadał je Jan Józef Lubecki, opłacając zeń kwarty złp. 4546 gr. 23, a hyberny złp. 3578 gr. 28. Od dnia 13 września 1777 r. przeszło wraz w całem województwem pod panowanie pruskie. *Kś. Fr.*

Osiek 1.) niem. *Osseck*, dok. 1399 *Ossek*, dobra ryc., pow. lęborski, st. poczt. i tel. Dziecielec 4·3 klm. odl., st. kol. Rozłazin, 384·13 ha roli orn. i ogr., 19·55 łąk, 51·1 pastw., 66·83 boru, razem 523·61 ha; czysty dochód z gruntu 1719 mk.; hodowla owiec; właśc. Ziehlke. O. leży na granicy, w samym klinie wsuwającym się w pow. wejherowski. W gdańskich tablicach woskowych czytamy, że r. 1399 zostały wymierzone granice między Osiekiem a Tłuczewem. Obecnymi byli Nitscze z Osłanina i Prsibke z Kczewa. Kto tych granic nie będzie się trzymał, zapłaci 40 grzywien kary (ob. Zeitsch. des Westpreuss. Gesch. Ver. XI, str. 28). Według taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił w O. pan Osiecki od 3 półwłóczek osiad. i ogr. 3 fl. 3 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Poznaniu, 1871 r., str. 197). W 1710 r. płacił tu dwór mesznego 1 korzec żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 95). Za czasów krzyżackich należał O. do wójtostwa mirachowskiego. 2.) **O.**, al. *Wosiek*, 1710 *Osieko*, niem. *Wussecken*, szlach. dobra ryc., pow. bytowski, st. poczt., tel. i dr. żel. Borzetuchomie 3·8 klm. odl., par. kat. Bytowo, 244·35 ha roli orn i ogr., 38·17 łąk, 45 pastw., 105·35 boru, razem 432·87 ha; czysty dochód z gruntu 2160 mrk., hodowla bydła, owiec i fabrykacya masła. W 1355 r. nadaje Mikołaj von der Frantz, komtur bytowski, wiernemu Wenikow wś Wusseken, obejmującą 40 włók, na prawie chłm. Wenikow dostaje dla siebie 4 wł. i 2 mr. łąk. Za to będzie zakonowi służył na koniu wartującym 12 pol. grzywien, albo 4 prusk. grzywny. Osadnicy będą płacili od włóki po pół prusk. grzywny i po 2 kury, albo w ich miejsce pół skojca. Nadajemy mu także trzeci fenik z większego i mniejszego sądownictwa, wyjąwszy drożne, i wolne ryboł. w jez. przy wsi, ale tylko małemi narzędziami i dla własnej potrzeby. Dan w Bytowie. Świadkowie Piotr, prob. tutejszy, Andrzej wójt, Eberhardt v. Bruszkow, Eidiro von dem Borne, Jan Schade i Jan Grudimer, prob. w Ugoszczu (Bernhardisdorf; ob. Gesch. der Lande Lauenburg und Buetow von Cramer, str. 194). Rejestr czynszowy z r. 1437 donosi, że wś tutejsza płaciła czynszu 13 grzywien i 52 kury. Z 36 włók, od których płacono czynsz, było 10 pustych (str. 301.) 3.) **O.**, dok. z r. 1343 *Kempnate*, ob. *Kiemlaty* i *Ciemnąty*, właściwie Komnaty (ob. Odpisy Dregera w Pelplinie str. 40; P. U. B. von Perlbach, str. 46). *Kś. Fr.*

Osieki 1.) niem. *Ossecken*, wś i dobra ryc., pow. lęborski, 30 klm na półn.-wschód od Lęborka, około 3 klm. od Baltyku. Cały obszar wynosi 1627,96 ha, i to 433·48 ha roli orn. i ogr., 52·78 łąk, 58·62 pastw., 1072 lasu bukowego i sosnowego, 11·08 wody; czysty dochód z gruntu 6457 mrk. Dobra te leżą w żyznej równinie. Jest tu cegielnia, szklanna huta, piec smolany. W 1877 roku 376 mk. ewang. W okolicy mieszka jeszcze ludność polska i katolicka. Przed reformacyą należały O. do bisk. kujawskich, którzy zapewne tutejszy kościół założyli. W 1566 r. sprzedał bisk. Wolski O. wraz z Chabrowem Ernestowi Wejherowi. Do parafii O. należały w 1658 r.: O., Lunowo, Ulmye, Zakęciny, Sosin, Bobrowo, Szlazowo, Jackowo, Krysowo, Lubetowo, Witenberg, M. i W. Lubielewo, Starbenin, Bichowo, M. i W. Perlin, Gotszowo, Gotszewko, Zalesie, Przebendowo, Człuchowo, Wierzchucin. Później kościół osiecki popadł w ruinę (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 230 i O majątkach bisk. przez Kujota, str. 44 i 48). W tablicach woskowych w Kopenhadze z XIV i XV w. jest wymieniony Rupko z O. i Setzke (ob. Zeitsch. d. West. Pr. Gesch. Ver., IV, str. 73). 2.) **O.** al. *Wosieki*, niem. *Wussecken*, dobra ryc., pow. słupski na Pomeranii, st. poczt. Objazda 3 klm. odl., st. dr. żel. Słupsk 16 klm. odl., 157 ha roli orn. i ogr., 118 łąk, 119 pastw., 106 boru, razem 500 ha; czysty dochód z gruntu około 2800 mrk.; cegielnia, hodowla bydła. *Kś. Fr.*

Osieklina, zaśc. szl., pow. trocki, w 4 okr. pol., o 80 w. od Trok, 2 dm., 14 mk. katol.

Osiekowa, karczma, pow. winnicki, okr. pol. i par. kat. Strzyżawka, gm. Kalinówka, par. praw. Ławrówka, leży w lesie, przy drodze z mka Kalinówki do Słobódki Ławrowieckiej.

Osiekowiec, szczyt 668 mt. wys. (znak triang.), w płn.-wsch. stronie Staregomiasta, na granicy Suszycy Rykowej.

Osiekowo, niem. *Oschekau*, wś i dobra ryc.

na Mazurach, pow. niborski, st. poczt. W. Gardyny, 250 mk.

Osiekrów, w dokum. *Siekrywa*, wś u źródeł rz. Stohodu, pow. włodzimierski, na płd.-zach od mka Ozierany; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 113; Arch. J. Z. R., cz. I, 4: 347.

Osielec, wś, pow. myślenicki, w okolicy górskiej i lesistej, na lew. brzegu Skawy (421 mt. npm.), przy gościńcu z Jordanowa (6 klm.) do Makowa (10 klm.) i dr. żel. państwowej, której stacya tu się znajduje. Po praw. brzegu Skawy ciągną się chaty wzdłuż dopływu tej rzeki i noszą częścią nazwę Grzybkówka a częścią z praw. brzegu Wieprzca Balcarzówka. Ze strony południ. otaczają wieś: Łysa Góra (630 mt.) i Bystra (835 mt.), po lewym, a Przykrzec (738 mt.) po prawym brzegu Skawy; od zachodu Spaleniec z Burdelową Górą (763 mt.) a od zachodu Stołowa Góra (841 mt.). Te góry pokryte są świerkowym lasem. Między częścią wsi położoną na prawym brzegu Skawy a Wieprzcem ciągną się rozległe pastwiska, zwane Koszarami. Gleba górska, zimna i kamienista. O. ma 1511 mk. rzym.-kat., kościół murowany z r. 1840, szkołę ludową o dwóch nauczycielach i fundusz ubogich z kapitałem 214 zł. Pos. więk. Arc. Albrechta ma obszaru 2 mr. roli, 9 mr. pastw. i 364 mr. lasu; mn. pos. 2106 mr. roli, 92 mr. łąk, 1146 mr. pastw. i 307 mr. lasu. Dawniej należała ta wieś do państwa makowskiego, gdzie była też parafia. Przy kościele przechowują się metryki od r. 1785. Par. O. należy do dyec. tarnowskiej, dek. makowskiego i obejmuje Wieprzec i Kojszówkę, z ogólną liczbą 2737 rzym.-kat. i 10 izrael. Wś graniczy na południe z Bystrą, na wschód z Łętownią, na północ z Juszczynem, Kojszówką i Wieprzcem. *Mac.*

Osieliszcze, uroczysko przy wsi Seliberach, w pobliżu sioła Żorniszcze, w pow. dubieńskim, wzmiankowane w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 129, 131.

Osielsk al. *Osielsko*, wś kośc. i okr. wiejski, pow. bydgoski, o 8 klm. na półn.-wschód od Bydgoszczy, o 7 klm. od Fordonia i Wisły; par. w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Bydgoszczy. Okrąg O. tworzy jedną całość, w skład której wchodzą różne wybudowania, z których jedno zowie się Osielskiem Parowem. Okrąg ma 84 dm., 626 mk., 392 katol. i 234 prot. Osielsk jest jedną z najdawniejszych osad wielkopolskich. W 1065 r. nadany był klasztorowi mogilnickiemu; późniejsze losy swe dzielił z pobliskim, nie istniejącym już dziś Wyszogrodem; znajdujące się tam okopy nie są dotąd zbadane. W skład parafii osieckiej wchodziły około 1583 r.: Czarnówka, Niemcz i Smukała. O. należał do starostwa bydgoskiego. Dokument Bolesława Kędzierzawego, ks. mazowieckiego, z 1155 r. (Mon. Biel, IV, 360—3) podaje w liczbie zamków i Osielsk.

Osiemborów, mylnie *Oziemborów*, wś i fol. nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Rozniszew, par. Magnuszew, odl. 28 w. od Kozienic, 5 w. od Mniszewa, ma 27 dm., 275 mk., 390 mr. ziemi fol. i 515 mr. włośc. Gleba pszenna. W 1827 r. było tu 25 dm., 195 mk.

Osieńce (*Osency*), wś, pow. orszański, gm. Lubawicze, 7 dm., 58 mk., z których 8 zajmuje się garncarstwem.

Osieniszki, zaśc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dubotówka, o 7 w. od gminy a 62 w. od Święcian, 1 dm., 13 mk. katol. (w 1863 r. 3 dusze rewiz.).

Osienkiszki, zaśc. włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. wiejski i dobra skarbowe Świrany, o 4 w. od gminy, 4 dusz rewiz.

Osienniki, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Mickuny, okr. wiejski Ławaryszki, o 7 w. od gminy a 21 w. od Wilna, 9 dm., 80 mk., w tej liczbie 79 katol. (w 1863 r. 30 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Ławaryszki.

Osieszczyna, ob. *Osietczyna*.

Osietczyna al. *Osieszczyna*, w dokum. także *Osiecki* grunt, wś nad rz. Desną, niedaleko od jej ujścia, pow. orłowski gub. czernihowskiej, na płn. od Kijowa. W dokumentach ogłoszonych przez Kij. Arch. Kom. wspomniane jest uroczysko Soplik Mały.

Osietniażka, ob. *Ositniażka*.

Osietnica, potok, prawy dopływ rz. Łomny (ob.).

Osięciny, w dok. *Oszięcini*, os. miejska, przed 1867 r. mtko, fol. i dobra, pow. nieszawski, gm. i par. Osięciny, odl. 10 w. od Lubrańca a 24 od Nieszawy, leży w nizinie, przy trakcie z Włocławka do Radziejowa. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, sąd gminny okr. II, urząd gminny, kasę wkładowo-zaliczkową, stacyę poczt., fabrykę machin rolniczych i odlewów żelaznych, 62 dm. (47 murow.), 733 mk. O. fol. ma 84 mk. W 1860 r. było 607 mk. (263 żydów). Jakkolwiek Osięciny zostały miastem dopiero w 1824 roku za staraniem ówczesnego dziedzica Gzowskiego, który chciał tu rozwinąć przemysł sukienniczy, jednak jako wś istniały znacznie wcześniej. W okolicy O. spotykają się często bardzo przedhistoryczne grobowiska. Według regestr. pobor. wojew. brzesko-kujawskiego z 1557 i 1566 r. wś O. posiada kościół i parafią, 8 łanów i 4 ogrodziarzy. Prócz tego jest tu dział Sebastyana Krosińskiego (pół łana) i Doroty Wilkostawskiej (4 łany, 2 ogrodz., 1 rzemieśl.). W skład parafii wchodziły wtedy wsie: Zagajewice, Wola Skarbek (bisk. kujawskiego), Jarnutowice (Wielkie i Małe), Boruci-

no (Wielkie i Małe), Zbląg, Bolszowa i Zakowice. W 1648 r. na miejsce dawnego kościoła wystawiono nowy. W 1763 r. znowu został odbudowany. W 1838 r. kościół, jako grożący upadkiem, został zamknięty a nabożeństwo odprawiano w kaplicy dworskiej. Obecny właściciel O. Józef hr. Skarbek wystawił w 1854—56 r. nowy murowany kościół p. wezw. Opieki P. Maryi i opatrzył w przybory. Zbudował również i plebanią murowaną. Dobra O. składały się w 1875 r. z fol. O., os. t. n., wsi: Zagaj i Karolin, rozl. dominialna mr. 1409: gr. or. i ogr. mr. 777, łąk mr. 36, lasu mr. 519, w osadach mr. 18, nieuż. mr. 58; bud mur. 27, z drzewa 10; płodozmian 13-polowy; las nieurządzony. W dobrach jest browar, cegielnia, dobywanie torfu w znacznej ilości, trzy wiatraki. Os. O. os. 59, z gr. mr. 36; wś Zagaj os. 12, z gr. mr. 62; wś Karolin, os. 10, z gr. mr. 55. O. par., dek. nieszawski, 1630 dusz. O gmina należy do sądu gm. okr. II w Osięcinach, ma 24750 mr. obszaru i 6506 mk. Wskład gm. wchodzą: trzy większe całości dóbr, 17 pojedyńczych majątków i 12 kolonii włościańskich. Do większej własności należy 19938 mr., do włośc. 3979 i do małorolnych i uwłaszczonych 833 mr. Lasy zajmują 1810 mr. obszaru. Wydatki na sąd i administracyę gminy wynoszą 1475 rs. Gleba w gminie przeważnie pszenna, łąk i pastwisk mało, chów inwentarza mało rozwinięty, najwięcej stosunkowo owiec. Następne wsie, folw. i kolonie składają gminę: Bartłomiejowice, Bełszewo, Bilno, Bodzanówek, Borucinek, Jarantowice, Józefin, Karolin, Konary, Kościelna Wieś, Kłonówek, Krotoszyn, Kwilno, Lekarzewice, Latkowo, Nagórki, Osięciny, Osłonki, Pilichowo, Piołunowo, Płowce, Powałkowice, Pocierzyn, Pułkownikowo, Ruszki, Samszyce, Sadłówek, Sęczkowo, Skarbkowa Wola, Szalonki, Witowo, Wygnanowo, Zazdrość, Zagaj, Żakowice (z pomocą danych dostarczonych przez hr. Józefa Skarbka, właśc. Osięcin). *Br. Ch.*

Osigarb, lesista grupa górska w płn.-wsch. stronie Mizunia, w pow. dolińskim, ze szczytem 768 mt. wys. (znak triang.), pod 48° 57′ 20″ płn. szer. a 41° 33′ ws. dł. od F. Wody z jej stoku płd. płyną małymi strugami na płd. i wpadają do jednego z dopływów Mizunki. Na płd. od niej leży las Osojot. Por. *Hlubiczka.*

Osigiery al. *Osigiry*, wś włośc., pow. oszmiański, w 4 okr pol., gm. Bakszty, okr. wiejski Dziewargi, o 71 w. od Oszmiany a 49 w. od Dziewieniszek, ma 3 dm., 28 mk. katol. (16 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bakszty.

Osik 1.) gajówka na obsz. dwor. Filipkowiec, pow. borszczowski. 2.) **O.**, część Krzyworówni, pow. kossowski.

Osika, fol., ob. *Korczyn* (t. IV, 397).

Osiki al. *Usiki*, grupa domów w Machnowie, pow. Rawa Ruska.

Osikło, niem. ob. *Osyklo.*

Osiko, po węg. *Oszikó*, wś, hr. szaryskie (Węg.), kościół katol. paraf., piękne łąki, pastwiska, 615 mk.

Osików, przysiołek i folw. w gm. Krużlowej Wyżniej, pow. grybowski, nad pot. Grodną (ob.). *Br. G.*

Osikowa 1.) al. *Osiczyna, Za Moczarą*, grupa domów na obsz. dwor. Wysocka, pow. brodzki. 2.) **O.** część Kościaszyna, pow. sokalski. 3.) **O.**, grupa domów i las w płn.-zach. stronie Korczyna, pow. sokalski.

Osikowiec 1.) grupa górska w płd.-zach. stronie Steinfelsu, w pow. dolińskim, na lew. brzegu Stebnika, dopływu Strwiąża. Szczyt 632 mt. 2.) **O.**, szczyt lesistej góry Kuszmień (ob.), pow. liski.

Osikówka, os. karcz., pow. miechowski, gm. i par. Tczyca.

Osikówka, w dok. *Oszikówka*, karczma we wsi Wiśniowy, pow. wielicki, przy drodze z Dobrzyc do Kasiny Wielkiej, nad Krzyworzeką, według dyplomu Kazimierza W. z 19 czerwca 1365 r., dozwalającego na założenie wsi Wierzbanowa (Jerzmanowa lub Herzmanówka), na południe od Wiśniowy leżącej, w miejscu tem położona była, gdzie rzeka Zmarkowa (dziś Marka) z innemi rzekami się zlewa (Kod. dypl. małop., str. 329). *Mac.*

Osikowo al. *Osichowo* i *Ościkowo*, os., pow. mogilnicki, o 3 klm. od Kwieciszewa, par. i poczta tamże; 1 dm., 17 mk., należy do domin. Czarnotul. Przywilej z r. 1145, potwierdzający posiadłości klasztoru trzemeszeńskiego, wymienia *Oseycovo*, a wyrok w sporach biskupów poznańskiego i gnieźnieńskiego z r. 1339 *Osycov*; w r. 1358 zamienia opat mogilnicki dziesięcinę z Lubinia na dziesięciny z Palędzin, Padniowa i *Osseykowa*, które dotąd opłacały się klasztorowi trzemeszeńskiemu. Czyby to było dzisiejsze O. trudno na pewno rozstrzygnąć, zwłaszcza że Lib. Ben. Łask. nie wymienia wcale tej miejscowości. *E. Cal.*

Osin 1.) kol. do Gorzyc Wielkich, pow. raciborski. 2.) **O.** *Górny, Środni, Dolny*, niem. *Oschin Ober, Mittel, Nieder*, wś, pow. rybnicki, par. Krzyżowice. W 1842 r. 55 dm., 3 folw., 426 mk. (26 ewang), młyn wodny, owczarnia bogata.

Osina 1.) kol., pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, odl. od Wielunia 33 w., ma 37 dm., 268 mk., 506 mr Utworzona na obszarze dóbr Kiełczygłów. 2.) **O.**, fol. i dobra nad rzeką Wartą, pow. kolski, gm. Janiszew, odl. od Koła 12 w. Dobra O. do roku 1872 nosiły nazwę Koźmin. Lecz gdy z fol. Koźmin grunta zostały w części oddane za służebności włościańskie, a resztę rozprzedano

częściowym nabywcom, dla pozostałej części dóbr hypotecznie ustalona została nazwa Osina. Dobra te składały się w 1872 r. z fol. Osina, Sacały, nomenkl. Kliny, wsi: Koźmin, Kozubów, Kuźnica, Lekaszyn, Sacał, Dąbrowa, Krzykosy, Bór i Augustynów. Rozl. domin. wynosiła mr. 989: gr. or. i ogr. mr. 96, łąk mr. 204, pastw. mr. 98, wody mr. 81, łasu mr 150, zarośli mr. 279, młyn, wieczysta dzierżawa mr. 15, nieuż. mr. 66; bud. z drzewa 7; las nieurządzony. Wś Koźmin os. 50, z gr. mr. 127; wś Kozubów os. 48, z gr. mr. 403; wś Kuźnica os. 17, z gr. mr. 158; wś Lekaszyn os. 49, z gr. mr. 406; wś Sacał os. 7, z gr. mr. 47; wś Dąbrowa os. 40, z gr. mr. 231; wś Krzykosy os. 38, z gr. mr. 511; wś. Bór os. 27, z gr. mr. 193; wś Augustynów os. 49, z gr. mr. 329. 3.) **O.**, pustk. nad rz. b. n., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno, 2 dm., 8 mk., ziemi włośc. 19 mr. 4.) **O.**, pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz. 5.) **O.**, wś włośc., pow. rypiński, gm. i par. Skrwilno, odl. o 24 w. od Rypina, ma 4 dm., 20 mk., 63 mr.

Osina, zaśc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michałowo, okr. wiejski Święcianki, o 11 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do gób Swięcianki Czechowiczów.

Osina, uroczysko około mka Michnówki, w pow. kowelskim; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 568.

Osina, według taryfy poborowej z r. 1648 karczma w sstwie tucholskiem, dziś pod tą nazwą nie istniejąca (ob. Roczn. Tow. P. Nauk w Poznaniu, str. 185, r. 1871).

Osina, ob. *Nossen*.

Osińce, wś i fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk, okr. wiejski Głąboczany, o 5 w. od gminy a 62 w. od Wilejki; fol. ma 1 dm. i 21 mk., wś zaś 13 dm. i 106 mk. (w 1863 r. 35 dusz rewiz.); własność Prószyńskich. W pobliżu kaplica drewniana na cmentarzu grzebalnym, oraz duże grobowiska Francuzów, poległych w odwrocie z Moskwy w 1812 roku.

Osiniak, kol. i os. leś., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna. Odl. od Kozienic 18 w., ma 6 dm., 19 mk., ziemi dworskiej 80 mr.

Osiniak, niem. *Fedorwalde*, wś na Mazurach, pow. żądzborski, st. poczt. Ukta. Założona po 1830 r. przez Filiponów z Rosyi przybyłych.

Osiniec, zaśc. nad kotliną rzeki Uboć, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Lelczyce, ma 10 osad; głuche Polesie. *A. Jel.*

Osiniec, os. wiejska, pow. gnieźnieński, o 3 klm. na południe od Gniezna, par. Kędzierzyn, okr. wiejski w Szczytnikach, poczta i st. dr. żel. Gniezno.

Osiniki, wś, pow. drysieński, par. Przydrujsk.

Osinin, wś i okr. wiejski, pow. szubiński, o 8 klm. na połn.-wsch. od Gąsawy, par. Niestronno, poczta Gąsawa, st. dr. żel. Mogilno o 11 klm., 5 dm. i 53 mk. O. powstał po r. 1620. Ob. Ośna Góra. W skład okr. O. wchodzi młyn Gąsawka z 3 dm. i 20 mk.; cały okr. ma 73 mk., 65 kat, i 8 prot. *E. Cal.*

Osiniówka, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Bortkuszki, o 6 w. od gminy a 41 w. od Wilna, 1 dm., 9 mk. katol. (w 1863 r. 2 dusze rewiz.); należy do dóbr Bortkuszki hr. Platerów.

Osinka, ob. *Oślik*.

Osinki, wś, pow. suwalski, gm. Jeleniewo, par. Suwałki. Odl. od Suwałk 6 w., ma 55 dm., 375 mk. W 1827 r. było tu 33 dm., 175 mk. We wsi jest jezioro t. n., mające 15 mr. obszaru.

Osinkla, pow. maryampolski, gm. Balwierzyszki, par. Preny, odl. od Maryampola 26 w., ma 14 dm., 159 mk. W 1827 r. było tu 5 dm., 65 mk.

Osinnik, ob *Kraśna*, pow. konstantynowski (IV, 620).

Osinnik 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski połowski, o 25 w. od gminy, 5 dusz rewiz. 2.) **O.**, zaśc. szl. nad rz. Opalicą, pow. święciański, w 4 okr. pol., o 74 w. od Święcian, 1 dm, 5 mk. katolików.

Osinniki 1.) zaśc. pryw., pow. wilejski, w 3 okr. pol, gm. Norzyca, o 90 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. połockiej, ma 1 dm., 8 mk. kat. 2.) **O.**, wś nad rz. Gwozdowicą, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, okr. wiejski Zareże, o 8 w. od gminy a 74 w. od Wilejki, ma 10 dm., 94 mk. kat. (w 1863 r. 35 dusz rew.); należy do dóbr Porniewicze Botwidów. 3.) **O.**, 5 osad, w pobliżu praw. brzegu rz. Ptycza, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gmina starosielska, przy drodze z Dubieńca do wsi Ptycza; miejscowość wzgórzysta, grunta dobre. *J. Krz.—A. Jel.*

Osinogródek al. *Osinohorodek* i *Horodek*, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck, okr. wiejski żelezowski, 112 mk. (47 dusz rewiz.), własność książąt Druckich Lubeckieh. Cerkiew par. p. w. Opieki N. M. P., fundowana w 1782 r. przez Onufrego ks. Lubeckiego. Par. prawosł., dek. (błahoczynia) Głębokie, ma 1703 wiernych (870 męż. i 833 kob.). Czyt. Litowskija eparch. wiedomosti, 1874.

Osinowa Grzęda, ob. *Osinowa Hrada*

Osinowa-Hrada al. *Osinowa Grzęda*, mały zaśc., pow. ihumeński, nad lew. brz. rz. Berezyny, w pobliżu jez. Dołhie, w 3 okr. pol. berezyńskim, miejscowość poleska, nizinna i odludna.

Osinowa Kołoda, wś, pow. wieliski, w 2 okr. pok., gm. budnicka, 14 dusz rewiz.

Osinowicze, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Bohinka, o 5 w. od gminy, 114 dusz rewiz.

Osinówka, jezioro w pow. dzisieńskim; na jego brzegach leżą zaśc. O. i Granica Śniegi.

Osinówka, rzeczka w pow. oszmiańskim, przepływa pod zaśc. Dworzyszczo.

Osinówka 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Łużki, o 6 w. od gminy a 28 w. od Dzisny, ma 3 dm., 35 mk. (w 1863 r. 11 dusz rewiz.); własność hr. Czapskich. 2.) **O.**, zaśc. szlach. nad jez. Osinówką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk., z tego 2 kat. i 2 star. 3.) **O.**, os. karcz. nad Dźwiną zach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 4 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. żyd. 4.) **O.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Prozoroki, o 10 w. od gminy a $49^1/_2$ w. od Dzisny, ma 10 dm. i 92 mk. (w 1863 r. 32 dusz rewiz.); należy do dóbr Prozoroki Chrapowickich. 5.) **O.**, hutor rząd., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 4 w. od Oszmiany, 1 dm., 8 mk. kat. 6.) **O.**, os. karczemna, tamże, 1 dm., 7 mk. żyd. 7.) **O.**, zaśc. włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Smorgonie, okr. wiejski Wencławienienta, o 6 w. od gm., 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Smorgonie. 8.) **O.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Korkienienta, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Traby. 9.) **O.**, fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Denisowo, o 47 w. od Wilejki, 1 dm., 17 mk.; własność Jahołkowskich. 10.) **O.**, wś, pow. wilojski, w 2 okr. pol., gm. Wilejka, okr. wiejski Prynta, o 11 w. od Wilejki, ma 7 dm., 60 mk. prawosł. (w 1863 r. 10 dusz rewiz.); należy do dóbr Teklinopol Skirmuntów. 11.) **O.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcze, okr. wiejski Rajewki, o 2 w. od gminy a 77 w. od Wilejki, ma 7 dm. i 43 mk., w tej liczbie 26 prawosł. i 17 katol. (w 1863 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr Rajewki ks. Wittgensteina. 12.) **O.**, zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, okr. wiejski Szantyrowszczyzna, o 15 w. od gm. a 85 w. od Wilejki, ma 1 dm., 9 mk. kat. (2 dusze rew.); należy do dóbr Chodorówka Rudomínów. 13.) **O.**, mały zaśc. w pobliżu rz. Broży, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. paryckim, par. kat. Bobrujsk, przy drodze ze wsi Piotrowicz do osady Mielnik. 14.) **O.**, wś nad stawem uformowanym przez rzkę t. n., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. witunicka, ma 7 osad; miejscowość wzgórzysta. 15.) **O.**, wś, pow. ihumeński, ob. *Miłożeń*. 16.) **O.**, wś i fol. nad rz. Olchówką, dopł. Zasuły, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. zasulska, wś ma 8 osad; fol., od 1875 r. własność włościanina Pieczenko, ma 28 włók obszaru; młyn przynosi 200 rs. Miejscowość dość leśna, grunta równe, szczerkowe i żyzne. 17.) **O.**, po białorusku *Asinauka*, wś poleska, w płn.-zach. stronie pow. rzeczyckiego, w 3 okr. pol. kaleńkowickim, gm. karpowicka, przy drodze ze wsi Sławań do Uznaża, ma 5 osad; wokoło nieprzebyte bagna. 18.) **O.**, fol. nad rz. Wiedrec, praw. dopł. Dniepru, pow. rzeczycki, w pobliżu linii drogi żel. pińsko-rzeczyckiej, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. rowieńsko-słobodzka, par. kat. Rzeczyca; grunta i łąki piękne. 19.) **O.**, wś, pow. czauski, gm. horodecka, 12 dm., 88 mk. 20.) **O.**, fol., pow. klimowicki, własn. Osmołowskiego; folusz. 21.) **O.**, wś, pow. mścisławski, gm. szamowska, 13 dm., 89 mk. 22.) **O.**, st. dr. żel. mosk.-brzeskiej, w pow. orszańskim, między Orszą (o 24 w.) a Krasnem (o 23 w.), o 544 w. od Brześcia a 479 w. od Moskwy. Średnio rocznie wysłano towarów 94,300 pud., otrzymano zaś 60,100 pud. 23.) **O.**, wś, pow. rohaczewski, gm. polesska, 52 dm., 317 mk. Własność hr. Czernyszewa Kruglikowa. Znajduje się dziegciarnia, zatrudniająca 3 robotników i produkująca do 4000 pudów rocznie, oraz największa w gubernii huta szklana, założona w 1840 r., wyrabiająca rocznie do 2500 skrzyń szkła taflowego, wartość produkcyi której wynosi do 54,550 rs. rocznie. 24.) **O.**, fol. do dóbr Gzowin, pow. sieński, gm. Obczucha, własność Szołkowskich. 25.) **O.**, wś, pow. sieński, gm. wysoko-horodecka, 46 dm., 328 mk., z których 1 zajmuje się garbarstwem, 1 kowalstwem. 26.) **O.**, wś, tamże, gm. ulanowicka, 15 dm., 113 mk., z których 1 zajmuje się garbarstwem. 27.) **O.**, zaśc. tamże, gm. Bóbr, 3 dm., 17 mk., z których 1 zajmuje się kowalstwem. 28.) **O.**, wś, pow. dyneburski, położenie wzgórzyste. 29.) **O.**, dobra, pow. lepelski, 1 okr. pol., 1 okr. sąd., o 55 w. od Lepla, własność niegdyś Hrebnickich, dalej Szczyttów, dziś Kamionków, 1203 dzies. ziemi. 30.) **O.**, wś, pow. lepelski, 140 dzies. ziemi dworskiej, własność Stromberga. 31.) **O.**, wieś, pow. newelski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. moszczenińska, 43 dusz rewiz. 32.) **O.**, dobra, pow. połocki, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Artejkowo, 61 dusz rewiz. 33.) **O.**, wś u ujścia rzki Niewiedranki do Wielkiej (Wielikiej), pow. siebieski. 34.) **O.**, dobra, pow. witebski, 4 okr. pol., 4 okr. sąd., o 8 w. od Witebska, w gm. korolewickiej, własn. Łuskinów, 1120 dzies. rozl. *J. Krz.—A. Jel.*

Osinówka, karczma, pow. proskurowski, par. Satanów, przy drodze z Cheptyniec do Aleksandrówki.

Osinowki, wś, pow rohaczewski, gm. Merkułowicze, 28 dm., 179 mk.

Osinowszczyzna, wś rząd. nad rz. Serwecz, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i do-

bra skarbowe Wołkołata, o 8 w. od gminy a 70 w. od Wilejki, ma 9 dm., 95 mk. katol. (w 1864 r. 39 dusz rewiz.).

Osinowy Hrud, zaśc. szlach., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. siennicka, przy drodze z Obczaka do Trościeńca, ma 2 osady; miejscowość wzgórkowata, gleba szczerkowo-gliniasta. *A. Jel.*

Osińska Buda, kol., pow. augustowski, gm. i par. Szczebro Olszanka, odl. od Augustowa 22 w., ma 19 dm., 132 mk. W 1827 r. było tu 20 dm., 119 mk.

Osińska Droga, fol., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Raczki. W 1827 r. było tu 3 dm., 19 mk.

Osińska Wola, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Żyrzyn, par. Końsko-Wola. Była to wś rządowa.

Osiński Folwark, niem. *Oschiner Vorwerk*, fol. do Starych Tarnowic należący, pow. bytomski.

Osiński Natolin, ob. *Natolin* 4).

Osińskie, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew. W 1827 r. było tu 2 dm., 4 mk.

Osiny 1.) wś, pow. błoński, gm. i par. Kaski, ma 247 mk. i 515 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 14 dm., 97 mk. 2.) **O.**, wś, fol. i dobra, pow. grójecki, gm. Jasieniec, par. Boglewice, odl. 10 w. od Grójca, mają 176 mk. W 1827 r. było tu 21 dm., 150 mk. Dobra O. składają się w 1886 r. z fol. i wsi O. i Annosław, rozl. dominialna mr. 1503: gr. or. i ogr. mr. 693, łąk mr. 57, past. mr. 40, lasu mr. 681, nieuż. mr. 32; bud. mur. 5, z drzewa 15; płodozmian 8 i 10-polowy; las urządzony w kolei 80-letniej. Wś O. os. 19, z gr. mr. 21; wś Annosław os. 4, z gr. mr. 3. 3.) **O.**, fol. i wś, pow. nowomiński, gm. i par. Mińsk, odl. 3 w. od Mińska, ma 82 mk. W 1827 r. było tu 11 dm., 69 mk. Włościanie zajmują się tkactwem i produkują lepsze wyroby. Fol. O. lit. A rozl. w 1876 r. mr. 630: gr. or. i ogr. mr. 351, łąk mr. 67, lasu mr. 196, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, z drzewa 20; las nieurządzony. Wś O. lit. A os. 15, z gr. mr. 103. 4.) **O.** *Gostyńskie* al. *Dyndya*, wś i fol. nad rz. Skrwą, pow. gostyński, gm. Skrzany, par. Sokołów, odl. 10 w. od Gostynina ma gorzelnię mur., cegielnię, wiatrak, młyn wodny, pokłady torfu na obszarze 15 mr., głębokie na 15 łokci, 17 dm., 265 mk. W 1827 r. było tu 18 dm., 117 mk. Dobra O. Dyndya składały się w 1876 r. z fol. O., wsi: O., Dyndya, Wombrowa, Zajączek i Ruszków, rozl. dominialna mr. 762: gr. or. i ogr. mr. 420, łąk mr. 125, past. mr. 52, lasu mr. 144, nieuż. mr. 21; bud. mur. 3, z drz. 19; las nieurządzony. Wsie: O. os. 12, z gr. mr. 44; Dyndya os. 8, z gr. mr. 224; Wombrowa os. 4, z gr. mr. 70; Zajączek os. 4, z gr. mr. 17; Ruszków os. 10, z gr. mr. 319. 5.) **O.** *Kiernozkie*, wś i fol., pow. gostyński, gm. i par. Kieznozia, odl. 35 w. od Gostynina, ma 17 dm., 222 mk. W 1827 r. było tu 31 dm., 252 mk. Fol. O. Kiernozkie z attyn. Krzyżyk, wsiami: O. Kiernozkie, Ludwików i Natolin, rozl. dominialna w 1885 r. wynosiła mr. 983: gr. or. i ogr. mr. 869, łąk mr. 15, os. wieczysto-czynszowa mr. 63, nieużytki mr. 36; bud. mur. 13, z drzewa 3; płodozmian 10 i 12-polowy. Wsie: O. Kiernozkie os. 20, z gr. mr. 21; Ludwików os. 7, z gr. mr. 166; Natolin os. 9, z gr. mr. 165. 6.) **O.**, wś włośc., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Grabów, odl. od Łęczycy w. 23, ma 5 dm., 45 mk., 155 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr Kadzidłowo. 7.) **O.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. i par. Chabielice, odl. 40 w. od Piotrkowa a 7 w. od Widawy; wś ma 35 dm., 332 mk.; fol. 6 dm., 28 mk. W 1827 r. było tu 21 dm., 198 mk. W O. jest mała os. zwana Puszcza Osińska, niegdyś własność probostwa w Chabielicach i pierwotne miejsce, gdzie istniał kościół parafialny chabielicki. O. w początku XVI w. należały do par. Rząśnia i dawały dziesięcinę kanonii gnieźnieńskiej, zaś plebanowi w Rząśni kolędę po groszu z domu (Lib. Ben. Łask. I, 538). Według regestr. pobor. z 1511 r. były tu 3 łany kmiece. Dobra O. składały się w 1874 r. z fol. O., wsi: O., Podwinek, Kamień, Janówka, Tatar, Puszcza i Winek, rozl. dominialna mr. 2178: gr. or. i ogr. mr. 617, łąk mr. 170, past. mr. 13, lasu mr. 1325, nieuż. mr. 53; bud. mur. 2, z drzewa 25; płodozmian 7 i 10-polowy; las w części urządzony; pokłady torfu. Wsie: O. os. 34, z gr. mr. 176; Podwinek os. 10, z gr. mr. 47; Kamień os. 69, z gr. mr. 642; Janówka os. 48, z gr. mr. 472; Tatar os. 36, z gr. mr. 394; Puszcza os. 5, z gr. mr. 29; Winek os. 4, z gr. mr. 33. 8.) **O.**, w dok. *Ossynki* i *Osiny*, wś, pow. piotrkowski, gm. Kluki. Wchodziła w skład dóbr Kluki, miała zaś 19 dm. Jestto prawdopodobnie ta sama wioska, która w XVI w. należała do par. Bęczkowice i nosiła nazwę Osiny i Osinki. Według regestr. pobor. z 1552 r. miał tu Krzysztof Trzepiewski 3 osad. i 2 łany a pani Laska 2 osad. (Pawiński: Wielkop., II, 255). Dziś zapewne nie istnieje; pominięta w spisach urzędowych ostatnich a w dawniejszych (z 1866 r.) podawana jako pustkowie. 9.) **O.**, wś i fol. nad rz. Mrogą, pow. brzeziński, gm. i par. Dmosin, odl. 14 w. od Brzezin. Jest tu os. fabr. Józefów, mająca kuźnicę żelaza i miedzi. Kuźnica wydaje różnych wymiarów żelaza do 15,000 cent. rocznie. Przy niej znajduje się hamernia miedziana oraz walcownia. Żelazo sprowadzano tu z Rzucowa. Fol. ma 10 dm., 36 mk.; wś 5 dm., 137 mk. W 1827 r. było tu 14 dm., 166 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 343)

wś O. dawała z łanów folwarcznych dziesięcinę kanonii i prebendzie kollegiaty łęczyckiej, zaś łany kmiece proboszczowi w Dmosinie po groszu mesznego i po pół grosza kolędy. Obecnie fol. i wś O. z os. fabryczną Józefów, rozl. dominialna mr. 726: gr. or. i ogr. mr. 473, łąk mr. 22, past. mr. 159, lasu mr. 22, nieuż. mr. 50; bud. mur. 17, z drz. 10; płodozmian 8-polowy; fabryka wyrobów miedzianych w Józefowie. Wś O. os. 10, z gr. mr. 27. 10.) **O.**, wś i fol., pow. łaski, gm. Wola Wężykowska, par. Grabno, odl. 12 w. od Łasku, mają 11 dm., 181 mk. W 1827 r. było tu 15 dm. 111 mk. Dobra O. składały się w 1877 r. z fol. O. i Dąbrowa, wsi: O. i Salomea, rozl. dominialna wynosiła mr. 491: gr. or. i ogr. mr. 285, łąk mr. 50, past. mr. 43, lasu mr. 94, nieuż. mr. 19; bud. z drzewa 13; płodozmian 12-polowy; pokłady torfu, las nieurządzony. Wś O. os. 17, z gr. mr. 95; wś Salomea os. 6, z gr. mr. 12. 11.) **O.**, os., pow. noworadomski, gm. i par. Kruszyna, 1 dm., 7 mk., ziemi włośc. 12 mr. Wchodziła w skład dóbr Kruszyna. 12.) **O.**, wś i karcz. os. nad rz. Wartą, przy ujściu Kamieniczki, pow. częstochowski, gm. Kamienica Polska, odl. 13 w. na płd. od Częstochowy; kol. ma 39 dm., 322 mk., ziemi włośc. 594 mr. i os. karcz. $1^1/_2$ mr. Wchodziła w skład sstwa olsztyńskiego i posiadała w XVI w. kuźnicę żelazną (dymarkę). 13.) **O.**, wś, pow. słupecki, gm. i par. Trąbczyn, odl. 19 w. od Słupcy, ma wraz z wsią Siergiejewo 19 dm., 185 mk. Według regestr. pobor. z 1579 r. Anna Trąpczyńska miała tu 1 ogrodz. bez roli, Walenty Bogusławski ćwierć łanu i Rola też ćwierć (Pawiński: Wielkop., I, 239. 14.) **O.**, os. leś., pow. opoczyński, gm. Skrzyńsko, par. Skrzynno, odl. od Opoczna w. 32, ma 2 dm., 4 mk., 2 mr. Wspominają tę osadę już Lib. Ben. Łask. (I, 699) w opisie par. Skrzynno. 15.) **O.**, wś, fol. i os. karcz., pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, odl. od Iłży 11 w., ma 91 dm., 574 mk., 1179 mr. ziemi włośc., 284 mr. dwor. i 1 mr. karcz. W 1827 r. było to 38 dm., 300 mk. Według Lib. Ben. Długosza (III, 415) była własnością klasztoru wąchockiego. Dwa łany kmiece dawały po fertonie czynszu a przytem po 20 jaj, 4 koguty i 2 sery z łanu. Odrabiali też dzień sprzężajny na tydzień, obowiązani do powaby wiosennej i zimowej. Za osep dawali po dwa korce pszenicy, sześć owsa i cztery jęczmienia. Karczma z rolą płaciła pół grzywny. Ogrodziarz jeden trzy grosze. Był tu młyn i fol. klasztorny. Wszystkie role prócz tego oddawały dziesięcinę klasztorowi. W 1569 r. wś ma 4 łany. 16) **O.**, fol., pow. opatowski, gm. Czyżów Szlachecki, par. Sobótka.. 17.) **O.**, wś włośc., pow. sandomierski, gm. Lipnik, par. Goźlice, odl. od Sandomierza 17 w., ma 16 dm., 107 mk., ziemi 186 mr. W 1827 r. było tu 14 dm., 84 mk. 18.) **O.**, wś, pow. stopnicki, gm. Drugnia, par. Pierzchnica. W 1827 r. było tu 27 dm., 162 mk. Wspomina tę wś Długosz (Lib. Ben. II, 389). Była osadzoną na prawie niemieckiem, należała do parafii Pierzchnicy. Proboszcz miał tu łan ziemi przylegający do łanu sołtysiego 19.) **O.**, wś i fol., pow. nowoaleksandryjski. (puławski), gm. i par. Żyżyn. W 1827 r. było tu 77 dm., 246 mk. W XV w. należała ta wś do par. Końskowola, dziedzicem jej był Marcin Koński h. Rawa Łany kmiece dawały dziesięcinę par. w Gołębiu, wartości 7 grzyw., fol. zaś dawał miejscowemu plebanowi (Dług. Lib. Ben., II, 571). 20.) **O.**, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Godów, par. Chodel. 21.) **O.**, kol., pow. janowski, gm. i par. Wilkołaz, odl. 42 w. od Janowa. Był to folwark wchodzący w skład dóbr Kłodnica Dolna. Obecnie rozparcelowany, ma 23 osad, 51 bud. drewn. i około 390 mr. obszaru. Gleba gliniasta. 22.) **O.** *Dolne* i *O. Górne*, wś, pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Mokobody. O. Dolne mają 25 dm., 149 mk. i 747 mr.; O. Górne 24 dm., 142 mk., 804 mr. obszaru. W 1827 r. O. Górne miały 30 dm., 145 mk. a O. Dolne 29 dm., 150 mk. 23.) **O.**, os., pow. siedlecki, gm. Wodynie, par. Pruszyn, ma 2 dm., 10 mk. 24.) **O.**, os., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. obrz. wschod. Przegaliny, 2 dm., 11 mk., 111 mr. 25.) **O.**, w dok. *Oszyny Nowa*, wś i fol., pow. łukowski, gm. Mysłów, par. Wilczyska, odl. 20 w. od Łukowa, ma 16 dm., 173 mk. W 1827 r. było tu 12 dm., 111 mk. Według regestr. pobor. z 1552 r. wś O., własność Mysłowskich, miała 5 osadników (Pawiń.: Małop., 402). Obecnie fol. O. w r. 1882 oddzielony z obszaru dóbr Mysłów, rozl. mr. 822: gr. or. mr. 60, lasu mr. 747, nieuż. mr. 15; bud. z drzewa 5; las nieurządzony. 26.) **O.**, pow. pułtuski, gm. i par. Lubiel. 27.) **O.**, wś, pow. lipnowski, gm. i par. Bobrowniki, odl. 15 w. od Lipna, ma 7 dm., 63 mk., 116 mr. obszaru.

Osiny, fol. szlach., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 25 w. od Oszmiany, 2 dm., 17 mk., w tej liczbie 3 prawosł. i 14 katol.

Osiny 1.) leśniczówka pod Kramarzówką, pow. jarosławski, na płn.-wsch. od tejże wsi. 2.) **O.**, gajówka w obr. gm. Sarzyny, w pow. łańcuckim. 3.) **O.**, grupa chat w obr. gm. Rychwałdu, w pow. żywieckim. *Br. G.*

Osiny, niem. *Ossin*, *Ossyn* i *Osin*, wś, okr. wiejski i fol., pow. ostrzeszowski, o 2 klm. na płn.-zach. od Kępna, między rz. Niesobem i strum Parzynowskim, przy granicy Szląska; par., poczta i st. dr. żel. w Kępnie. O tych zapewne Osinach wspomina Długosz pod r. 1447, zapisując, że rozbójnicy szląscy i węgierscy popełniali wiele łupiestw w okolicy Osin i Grabowa. Wś ma 41 dm. i 357 mk.;

w skład okr. jej wchodzi Biały Młyn (Weissmuehle) z 1 dm. i 10 mk.; cały okrąg ma 367 mk., 301 kat. i 66 prot. Fol. ma 3 dm. i 34 mk.; obszaru 112·85 ha, t. j. 75·43 roli, 24·60 łąk, 9·45 past., 3·11 nieuż. i 0·26 wody; czysty dochód grun. 1005 mrk.; chów bydła i mleczarnia; właściciel Gustav Herig. Fol. ten wchodzi w skład okr. wiejskiego Hanula.

Osiny 1.) niem. *Espenhoehe* al. *Espen*, dawniej *Oschin* al. *Oschini*, kol., pow. świecki, st. poczt. Warlubie, par. katol. i ewang. Nowe $1^1/_4$ mili odl., szkoła ewang.; 5074·63 mr. obszaru. W 1868 r. 42 bud., 29 dm., 64 katol., 113 ew. W skład tej osady wchodzą jeszcze kol. Żabiak i Głodowo. 2.) **O.**, ob. *Łosiny*, pow. tucholski. *Ks. Fr.*

Osiny, niem. *Oschienen*, wś na Mazurach, pow. niborski (Kętrzyński: Nazwy miejscowe, str. 190).

Osip-Rudnia, wś, pow. rzeczycki, w lesistych moczarach, po za któremi zaczyna się rzka Nienacz, pr. dopł. Hłyboczka.

Osipany 1.) wś i fol., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Soły, o 2 w. od gminy a 16 w. od Oszmiany; fol. ma 1 dm. i 6 mk. kat., wś zaś 9 dm. i 98 mk. kat. (w 1863 r. 39 dusz rewiz.); własność Michałowskich. 2.) **O.**, os. karcz., tamże, 1 dm., 11 mk. żyd.

Osipeńki, po rusku *Josypenki*, wś, pow. bracławski, gm. Niemirów, ma 21 osad. Należy do klucza niemirowskiego Maryi z Potockich Strogonowej.

Osipowce, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Zabłoć, $5^1/_2$ w. od gminy, 45 w. od Lidy a 9 w. od Wasiliszek, ma 4 dm. i 37 mk. kat. (15 dusz rewiz.); należy do dóbr Wolejsze.

Osipowicze 1.) wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Wilejka, o 7 w. od gminy a 10 w. od Wilejki, 30 dm., 338 mk. prawosł. (153 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Wilejka. 2.) **O.**, wś poleska nad rz. Sinią, pr. dopł. Świsłoczy, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. Zamosze, w pobliżu toru dr. żel. lipawo-romeńskiej i st. t. n. Wś ma 18 osad pełnonadziałowych. Miejscowość odludna, nizinna, piaszczysta, dokoła lasy i błota. St. dr. żel. Osipowicze, na przestrzeni Homel-Mińsk, między Jasienią (o 20 w.) a Talką (o 22 w.), jest odległą o 101 w. od Mińska a 438 w. od st. Romny. *A. Jel.*

Osipówka, młyn nad strum. b. n., pow. wieluński, gm. i par. Rudniki, odl od Wielunia 20 w., 1 dm., 6 mk.

Osipówka 1.) zaśc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodzki, okr. wiejski Zaprudzie, o 3 w. od gm. a 35 w. od Oszmiany, ma 3 dm., 36 mk., w tej liczbie 2 prawosł. i 34 katol.; należy do dóbr skarbowych Łosk. 2.) **O.** al. *Józefówka*, mały zaśc., pow. miński, o 4 w. ku płn. od Bucewicz, ma 2 os.; miejscowość dość leśna i wzgórkowata.

Osipowo, wś, pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń, ma 122 mk., 211 mr. obszaru. Olejarnia. O. wchodziło w skład dóbr Głuszyn.

Osipowszczyzna, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Smorgonie, okr. wiejski Bielewicze, o 6 w. od gminy a 29 w. od Oszmiany, 14 dm., 86 mk., w tej liczbie 41 prawosł. i 45 katol. (35 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Łotygol.

Osipy *Nowe*, wś, *O. Stare*, wś i fol., pow. mazowiecki, gm. i par. Wysokie-Mazowieckie, odl. 3 w. od Wysokiego-Mazowieckiego. Fol. O. Stare oddzielony w r. 1882 od dóbr Wysokie-Mazowieckie, rozl. mr. 932: gr. or. i ogr. mr. 480, łąk mr. 79, lasu mr. 359, nieuż. mr. 14; bud. mur. 6, z drzewa 9; płodozmian 18-polowy; las nieurządzony; cegielnia. Fol. O. lit. D oddzielony od dóbr Osipy, rozl. w 1885 r. 180 mr.: gr. or. i ogr. mr. 99, łąk mr. 11, past. mr. 5, lasu mr. 63, nieuż. mr. 2; bud. z drzewa 7; las nieurządzony.

Osira, rzka w pow. nowogradwołyńskim, lewy dopływ Słuczy, przepływa pod wsią Demkowce.

Ositka, os., pow. szubiński, okr. wiejski w Gromadnie, poczta i st. dr. żel. w Walden (pod Samostrzelem); 4 dm. i 30 mk.

Ositna, wś nad rzką Sinicą, pow. humański, par. kat. Humań, stanowi jakby przedłużenie wsi Kuźmina Hrebla, ma 140 dm., 876 mk., 1869 dzies. ziemi. Cerkiew pod wezw. Podwyższenia Krzyża, drewniana, wzniesiona w 1845 r. na miejsce dawniejszej, jest uposażona 51 dz. ziemi. W O. przebywała po 1768 r. Konstancya Mładanowiczówna, córka generalnego rządcy, czyli t. z. gubernatora dóbr ukraińskich Fr. Salez. Potockiego, uratowana z ogólnej rzezi w Humaniu wraz z 10-letnim bratem przez osadniczego z Ositnej. *J. Krz.*

Ositniażka, w dok. *Osietniażka*, wś po obu brzegach Taszliku Surowego, zwanego tutaj Plecionym, pow. czehryński, na płd. od Śmiły, o 5 w. powyżej sioła Ulanina, ma 1872 mk. prawosł., 29 katol. i 35 żyd. W 1808 r. było w O. wraz z Pisarówką i Rosochowatką 195 osad i 2452 mk. Ziemi jest 4222 dzies., z czego 674 dzies. nabyli w 1863 r. włościanie na mocy umowy wykupnej za 31,469 rs. Cerkiew paraf. p. w. śś. Piotra i Pawła, drewniana, uposażona 39 dzies. ziemi, wzniesiona w 1851 r. na miejsce dawniejszej z 1764 r. Oprócz tego znajduje się kaplica, wzniesiona w 1816 r. przez Hieronima Grudzińskiego dla unitów i uposażona osadą z ogrodem i 15 dzies. ziemi, zamknięta w 1839 r., oraz kaplica kat paraf. Złotopol. O starożytności osady świadczy kurhan, otoczony wałem, w którym jest wejście, znajdujący się o 1 w. na płd. od wsi, w po-

bliżu lasku w jarze, zwanego Kaługierowe. Podług podania w lasku tym przebywali niegdyś mnisi, o czem zdaje się świadczyć pozostałość tamy w lesie, nosząca nazwę Czernczej grobli. Na płn. od wsi, śród starego lasu, znajduje się drugi grodek czyli zamczysko, otoczony dwoma wysokimi wałami, zarosłymi odwiecznemi drzewami. Grodek ten u mieszkańców nosi nazwę Szarpene. Ma on trzy wchody. Znajdują się w nim podziemne pieczary, w wielu miejscach już zawalone i przez nikogo niezbadane, godne uwagi z powodu podania starożytnych pisarzy o scytyjskich ludach, mieszkających w grobach (ob. Grabowski: Ukraina dawna, str. 55; Kraszewski: Sztuka u Sławian, str. 98). Podług podania w uroczysku tem bronili się mieszkańcy w czasie najazdu Tatarów. O. wraz z okolicznemi włościami należała niegdyś do Lubomirskich, następnie ks. Potemkina, gener. Katarzyny Dawydowej, która w 1832 r. sprzedała O. Antoniemu Kociużyńskiemu i Hieronimowi Grudzińskiemu. Część Kociużyńskiego pozostaje w ręku jego potomstwa, część zaś Grudzińskiego w 1837 r. rozdzieloną została pomiędzy jego wierzycieli. O przeszłości por. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 288, 289, 338, 340. *J. Krz.*

Osiukła 1.) zaśc włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 17 w. od Wilna, 2 dm., 15 mk. kat. 2.) **O.**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 54 w. od Wilna, 1 dm., 11 mk. katol.

Osiukowo, zaśc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Denisowo, o 6 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Denisowo Przesmyckich.

Oskarówka, karczma w Suchowicach, pow. zbaraski.

Oskarzów, fol., wchodził w skład dóbr rządowych Jędrzejów (t. III, 590).

Oskarzyn, ob. *Skarzyn*, pow. jańsborski.

Oskie Łąki, przyległ. wsi Dębiny, w pow. lubartowskim.

Oskipiec al. *Oski Piec*, kol., pow. świecki, st. pocz., par. katol. i ewang. Osie, 1/4 mili odl., 319·59 mr. obszaru, 18 bud., 9 dm., 45 kat. mk. (1868 r.).

Oskoł, rzeka, lewy dopł. północnego Dońca, bierze początek w gub. kurskiej, przepływa przez gub. woroneską i uchodzi w gub. charkowskiej, w pobliżu mta Iziuma. Długa 358 w., bystra, może być spławną. W gub. charkowskiej przyjmuje w siebie rz. Kupiankę. Wspomina o niej Wieliczko w swej Kronice (t. III: 501).

Oskryszyno al. *Oskryszyn*, fol. u źródeł rzeczek Boryskówki, dopł. Wytraty, i Mysznicy al. Myszanki, dopł. Ilii, w płd.-zach. stronie pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, w par. kat. do niedawna Hajno, teraz Łohojsk; własność od dość dawna polskiej rodziny Duliczów. Za czasów poddaństwa, podług rewizyi 1834 r., do dominium należało 5 wiosek, zamieszkałych przez 86 włościan płci męs.; teraz po odseparowaniu włościan dobra te mają 86 1/4 włók obszaru; młyn; miejscowość falista, dość leśna, grunta lekkie, szczerkowe.

Oskrzeszyńce 1.) al. *Oskrzesińce* al. *Woskrzeszyńce*, wś, pow. rohatyński, 15 klm. na płd.-zach. od Rohatyna. Granice: od wsch. Wasiuczyn, płd.Hrehorów i Nowosielce, zach. Podliski i Suchrów, płn. Wierzbica i Knihynicze. Obszar dwor. 709, włośc. 732 mr. W 1870 r. 487 mk.; w 1880 r. 518 mk., w tem 516 gr.-kat. Par. Wasiuczyn (odl. 2 klm.). Szkoła filialna o 1 naucz. Właśc. pos. więk. Tustanowski Władysław. Stara to osada (ob. Akta gr. i ziem., t. I, 26), nazywała się dawniej Woskrzemińce. W 1440 r. sprzedał Dymistr z Łahodowa wś swoją Woskrzeminucze, w pow. halickim położoną, za 200 grzywien Piotrowi Odrowążowi ze Sprowy. 2.) **O.**, wś, pow. kołomyjski, na płn. brzegu Prutu, o 3·7 klm. na płd.-wsch. od Kołomyi. Granice: wsch. Korolówka; płd. Prut, a za nim błota i lasy należące do wsi: Pilipy Trościanka, Kropiwniszcze, Mikityńce, Ispas i Wierbiąż Niżny; zach. Prut a za nim Sopów; płn.-zach. Kołomyja; płn. przedmieścia Kołomyi i Korolówka. W 1870 r. 1080 mk.; w 1880 r. 1045 mk., 22 rz.-kat., par. Kołomyja; 1109 gr.-kat. (szematyzm gr.-kat. z 1875 r.), par. w miejscu. Obszar dwor. 861 mr., włośc. 1031 mr. Sąd, urząd poczt. i telegr. Kołomyja. Właśc. pos. więk. prob. łac. w Kołomyi. *B. R.*

Oskwarkowa, grupa chat we wsi Jabłonka, na Podhalu orawskiem.

Ośla, rzka, lewy dopływ Zgłowiączki. Bierze początek w pow. włocławskim z błot pod wsią Ustronie i wpada do Zgłowiączki pod wsią Lisek. Długa do 2 mil.

Ośla, w dok. *Ossla*, os. młyn. nad rzeczką Oślą, pow. nieszawski, gm. i par. Lubanie, odl. 9 w. od Włocławka, ma 35 mk., 65 mr. obszaru; wchodzi w skład dóbr donacyjnych Lubanie. Młyn ten należał do kapituły włocławskiej. W przywileju lokacyjnym Mykanowa z d. 15 września 1379 r. (Kod. dypl. Mucz. i Rzysz., II, 328) przekazuje Teodoryk, kanonik włocławski, sołtysowi mykanowskiemu łąki z tamtej strony młyna Osla. Wydawca Kodeksu „Michanowo prope Lubaue" objaśnia tak, iż Lubaue jestto Lubawa, stolica niegdyś biskupów chełmińskich, i w Mszanowie Lubawskiem szuka Michanowa, t. j. Mykanowa kujawskiego. W r. 1437 sprzedała kapituła włocławska młyn O. jakiemuś Jakubowi z Włocławka.

Ośla Górka, pow. brzeziński, gm. i par. Bratoszewice. W 1827 r. było tu 4 dm., 27

mk. W najnowszych wykazach urzędowych niepodana.

Oślanka, rzeczka w pow. mścisławskim, bierze początek pod wsią Komarówką i pod wsią Koskowo wpada od praw. brzegu do Soży, pomiędzy ujściem Horodni i Wiechry.

Oślanka, wś cerkiewna nad rzeczką t. n., pow. mścisławski, młyn wodny i folusz; własność Buczyńskiego. Zarząd gminy, mającej 4497 mk. (1264 męż., 1350 kob. i 1883 dzieci), z których 65 zajmują się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, przy pomocy 100 koni; w gminie znajduje się 6446 dzies. lasów prywatnych i 1228 1/2 włościańskich.

Oslawa, lewy dopływ Ihlawy, praw. dopływu Morawy. Płynie na Velky Meseryc (Gross-Meseritz) i Iwanczyce.

Oslawdamerow (niem.), ob. *Osłowa Dąbrowa.*

Oślica, ob. *Ośli k.*

Oślik al. *Oślica*, rzeka w pow. mohylewskim i częścią w borysowskim, płynie w kierunku płd.-wsch. pod mkiem Krucza, Szpielewszczyzna, Jaśmona (w pow. borysowskim) i poniżej Białynicz wpada od prawego brzegu do Druci.

Osłamów, wś u źródeł rz. Żwana, w płn.-wsch. części pow. uszyckiego, okr. pol. uszycki, gm. O., par. kat. Wońkowce, poczta Uszyca Nowa, o 21 w. od Uszycy, 13 w. od Jołtuszkowa, 7 1/2 w. od Wońkowiec, ma 123 os., 350 dusz męs., 752 dzies. ziemi włościańskiej, 1080 dz. dworskiej, w tej liczbie 786 dz. należy do Mittona, 28 dz. do Ge i 266 dz. do Holeckich. Cerkiew p. w. ś. Michała, wzniesiona w 1861 r., uposażona 41 dz. ziemi, ma 784 parafian. Zarząd gminy, do której należą: O., Bystrzyca, Daszkowce, Filanówka, Howory, Hohole, Kalusik, Karażyn, Kurniki, Łomaczyńce, Tatarynka z Majdanem Wońkowieckim i mko Wońkowce, razem 12 starostw, 1302 osad, 7609 dz. ziemi włośc., 9180 mk. włościan (4509 męż., 4671 kob.). Oprócz tego w obrębie tej gminy zamieszkuje 1134 osób innych stanów (574 męż. i 560 kob.); ziemi do nich należącej i rządowej jest 33,769 dzies. (w tem 13,425 ornej). Cały więc obszar gminy obejmuje 55,138 dz. (28,679 dz. ornej), z ludnością 10,314 mk. Na jednego włościanina wypada 0·82 dz. ziemi. W O. znajduje się st. poczty wiejskiej. Niegdyś O. należał do Trzecieskich. *Dr. M.*

Osłanin, niem. *Oslanin*, dok. *Oslanyno*, 1398 *Uslanin*, 1710 *Osłonino*, dobra ryc. na Puckiej kępie, pow. wejherowski, odl. 2 3/4 mili od Wejherowa, st. p. i tel., par. kat. i ew. Puck, 6 klm. odl., st. kol. Reda, 11 klm odl.; szkoła kat. Rzucewo. Do dóbr tutejszych liczy się także wyb. Beka; ma 320·38 ha roli or. i ogr., 188·96 łąk, 112·77 past., 12 lasu, 12·93 nieuż., 1·85 wody, razem 648·89 ha; czysty dochód z gruntu 8031 mrk. Właśc. Gustaw v. Below na Rzucewie. W 1871 r. 20 dm., 60 dymów, 381 mk., najwięcej kat.; na wyb. zaś 4 dm., 8 dymów, 44 mk. O. leży tuż nad zatoką Pucką, nad bezimienną strugą, która tu młyn pędzi. Na obszarze O. znaleziono dwie urny, które r. 1849 zostały oddane do gdańskiego muzeum (ob. Preuss. Prov. Bl., 1850, str. 269 i 1856, str. 269). W 1364 (1369 ?) nadaje w. mistrz Winryk v. Kniprode dobra „Oslanyno" Szymonowi z Ostaszewa (von Ostesschow) na prawie dziedzicznem, wolne od wszelkich dotychczasowych ciężarów polskich, mianowicie od płacenia czynszu w świniach i krowach i od sianożęcia, za to winien czynić jednę służbę. Później nabyli te dobra zakonnicy z Kartuz, bo z dok. w. mistrza Michała Kuechmeister v. Sternberg z r. 1418 dowiadujemy się, że Nitze, t. j. Mikołaj Stolnik z Rzucewa i jego synowie: Jan (Hans) i Tomasz (Tyme) przyrzekają dobra O., Będargowo, Krokowo i Błądzikowo wraz z wszelkim inwentarzem w Osłaninie ustąpić klasztorowi, jeżeli jemu zapłacą 400 grzywien, a jego drugiemu synowi Thymo 600 grz. i dadzą przytułek w klasztorze, gdzie oprócz mieszkania i utrzymania winni im będą płacić rocznie 10 grz. na ubiór. Wszyscy krewni zrzekli się niebawem praw do tych dóbr a w. mistrz Michał Kuechmeister uwolnił je od wszelkich ciężarów, powiększył prawa co do rybołóstwa i dla dworu w O. wyznaczył drzewo opałowe i budulcowe (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 94). W 1425 r. nadaje przeor Mikołaj karczmę w O. Piotrowi Wiczke na prawie chełm. R. 1434 sprzedaje przeor młyn tutejszy Janowi Pyszałce za 9 grzywien i wolne mliwo dla dworu w O. jako i za opłatą rocznego czynszu w kwocie 6 grz. i 4 kur. Klasztor zobowiązuje się jednak pomagać młynarzowi przy budowlach (tamże, str. 102). R. 1488 nadaje przeor Andrzej sołectwo tutejsze Wawrzyńcowi Kąkolowi (Conkoell), wkładając jeszcze na gospodarzów obowiązek płacenia 2 grzywien lżejszej monety biskupowi zamiast dziesięcin (ob. Kujota pracę o Bisk. majątkach, str. 25 i Cod. dipl. Cartusiae, gdzie jest 13 dokum. tyczących Osłanina. Manuskrypt w Pelplinie). Por. też t. IV, 176 i 261. *Kś. Fr.*

Osław *Biały* i *O. Czarny* al. *Osławy*, wś, pow. nadworniański. Są to właściwie dwie osady nad dwoma potokami: Osławą Białą i Czarną, które na płn. od tych osad łączą się w jeden potok i przyjąwszy w siebie kilka innych, między niemi z zachodu Kochowiec, wpadają do Prutu. Wś leży w głębokich górach, o 8 klm. na płd.-wsch. od Delatyna i tyleż na płd. zach. od Łanczyna. Granice: wsch. Potok Czarny i Słoboda Rungurska, połud.

Berezów Bania, Łuczki i ogromne lasy górskie, należące do Mikuliczyna, Jamny i Dory, wsch. rz. Prut, a za nią: Weklicz i Delatyn, i wś Zarzyce, półn. rz. Prut, za nią osada Dobrołów i wś Łanczyn. Obszar dwor. 3804 mr., w tem 3720 lasu; włośc. gr. or. 646, łąk 3522, pastw. 1541, lasu 1496 mr. austr. Ludności wedle spisu z 1870 r. 3009 mk.; wedle spisu w 1880 r.: O. Biały 2194 mk., O. Czarny 1027 mk. Wedle szemat. dyecezyal. w O. Białym 5 rz.-kat. a 1751 gr. kat., par. w miejscu, z 2 cerkwiami, dek. Nadworna, dyec. Stanisławów. Filie Czarne Osławy 860 dusz i Czarny Potok 882 dusz. Włość ta należy do dóbr rządowych. *B. R.*

Osławica, wś górska na pograniczu węgierskiem, pow. sanocki, nad górnym biegiem Osławicy, dopływu Osławy, przy drodze żel. przemysko-łupkowskiej, między st. Komańcą i Łupkowem. Wznies. 557 mt. Jest ściśnięta od zach. szczytami Beskidu: Radoszyce 738, Baraniem 744 i Obszar 708 mt.; od wsch. działem wód Osławicy i Osławy, ze szczytami: Jasieniowa i Dołhi werch 607 mt. Te góry pokrywa szpilkowy las. Gleba kamienista, owsiana. O. ma cerkiew drewnianą, przyłączoną do par. gr.-kat. w Radoszycach i podług spisu ludności z r. 1880 ma 694 mk. Szematyzm duch. dyec. przemyskiej podaje 611 gr.-kat. i 20 izrael. Jest tu szkoła ludowa 1-klas. Pos. mn. ma 1315 roli, 220 łąk, 312 pastw. i 541 mr. lasu.

Osławy *Białe* i *O. Czarne*, wsie huculskie, ob. *Osław.*

Osłodziny, fol., pow. pleszowski, poczta w Mieszkowie, okr. dominialny w Szypłowie, 2 dm., 24 mk.; powstał w nowszych czasach.

Osłonin, wś, pow. babimoski, nad jez. Przemęckiem, o 12 klm. na płd.-wsch. od Kębłowa, par. i poczta w Kaszczorze (Altkloster), st. dr. żel. w Starem Bojanowie, o 26 klm., 29 dm. i 213 mk. (2 prot.). W r. 1210 nadaje Władysław, ks. kaliski, Wimarowi, opatowi portońskiemu, celem założenia klasztoru w ziemi przemyskiej, O. i inne włości. W 1278 r. dostał się Osłonin klasztorowi paradyskiemu. W dok. z 1379 r. występuje Ośmik, sołtys osłoniński. *E. Cal.*

Osłonina, część jez. Przemęckiego, w pow. babimoskim, pod wsią Osłoninem.

Osłonino, ob. *Osłanin.*

Osłonki, wś i fol., pow. nieszawski, gm. Osięciny, par. Kościelna Wieś, odl. 28 w. od Nieszawy, ma 120 mk. W 1827 r. było tu 10 dm., 85 mk. O. i Pniewy były własnością kapituły włocławskiej. Obecnie fol. i wś O., z nomenkl. Pniewy, rozl. folwarczna mr. 546: gr. or. i ogr. mr. 523, łąk mr. 12, past. mr. 5, nieuż. mr. 6; bud. mur. 5, z drzewa 6. Wś O. os. 13, z gr. mr. 15. *Br. Ch.*

Osłowa Dąbrowa, niem. *Oslawdamerow*, dok. niem. z r. 1437 *Woyszlaff Damerow*, wś, pow. bytowski, st. p. Połczno, parafia kat., Ugoszcz. Należała za czasów krzyżackich do wójt. bytowskiego. Według ksiąg czynszowych z r. 1437 płaciła 3 wiadra miodu (III pockoff; ob. Cramer: Gesch. d. L. Lauenb. und Buetow, II, str. 303). Z wizyt. Rybińskiego z r. 1780 dowiadujemy się, że połowa wsi była królewską, druga połowa szlachecką. Posiadali ją: Jan Sarnowski, Ad. Baron Pałubicki, Mateusz Kłopotk, Paweł Kłopotk i Paweł Cyrzan. Część królewska miała 53 mk. kat.; część szlach. 65 mk. kat. *Kś. Fr.*

Osłowo, niem. *Oslowo*, dok. *Osslaw*, *Oslaw*, wś, pow. świecki, st. p., tel. i kol. Laskowice, par. kat. Jeżewo, ew. Świecie, szkoła ew. w miejscu. Wś ma 830·33 mr. obszaru. W 1868 r. 47 bud., 24 dm., 2 mk. kat., 170 ew. O. leży przy dr. żel. bydgosko-tczewskiej. Gleba piaszczysta. Za czasów krzyżackich czyniła służbę konną (ob. Wegner: Ein Pom. Herzogthum, II, str. 52). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciło O. 25 gr. 9 den. (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 86). Mesznego dawało 1711 r. 4 korce owsa i tyleż żyta (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 263). *Kś. Fr.*

Osma al. *Wosma*, rzeka w gub. smoleńskiej, bierze początek w pow. jelnieńskim i wpada od lew. brzogu do Dniepru, poniżej mta Dorohobuża; długa 80 w., szeroka do 5 sążni.

Osmały, ob. *Osmoły.*

Osmań, prawy dopływ Rieti, prawego dopływu Desny, wpadającej z prawej strony do Dniepru.

Osmej, nazwa pola i pasieki, ob. *Kołtów* (IV, 290).

Ośmiałowo, w dok. *Oszmialewo*, wś i fol., pow. lipnowski, gm. Bobrowniki, par. Lipno, odl. o 4 w. od Lipna, ma 16 dm., 153 mk. Według regestr. pobor. ziemi dobrzyńskiej z 1564 r. (Pawiński: Wielkop., I, 312) wś O., w par. Lipno, należała do Bartłomieja Ośmiałowskiego (2 kmieci, 3 ogrodz., karczmarz), Mateusza Ośmiałowskiego (1 łan i ogrodz.) i Mikołaja Komorowskiego ($^1/_2$ łana i 2 ogrodz.). R. 1789 było własnością Józefa Chełmickiego, który tu wysiewał 49 korcy żyta, 1 korz. pszenicy. Obecnie rozl. dominialna wynosi mr. 650: gr. or. i ogr. mr. 384, łąk mr. 70, past. mr. 21, lasu mr. 135, nieuż. mr. 40; bud. z drzewa 11; las nieurządzony; pokłady torfu. Wś O. os. 30, z grun. mr. 102; wś Józefowizna os. 4, z grun. mr. 12.

Ośmiana (błędnie), ob. *Oszmiana.*

Ośmierka, rzeczka w pow. dzisieńskim, przepływa pod wsią Mietły.

Ośmierz al. *Uśmierz*, część Waręża, pow. sokalski.

Osmihowicze, w dok. *Osmikowicze*, *Smiho-*

wicze, wś cerkiewna u źródeł rz. Stochodu, pow. włodzimierski, na płn.-zach. od mka Kisielina, wspominana wielokrotnie w Pamiat. Kij. Arch. Kom., Arch. J. Z. R., oraz w Pamięt. kn. Kurbskiego. Jako przysiołki O. wymienione są: Komarowa Wola, Korośniew, Łowiszcza, Sieniawka al. Sieniewka i Wołoskie.

Osmikowicze, ob. *Osmihowicze*.

Osmoleniec, wś włośc., pow. sochaczewski, gm. Iłów, par. Jamno, ma 53 mk. i 216 mr. obszaru.

Osmolice 1.) w dok. *Ossmolicze*, wś i fol. przy zbiegu rz. Bychawki z Bystrzycą, pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Krężnica Jara, odl. 14 w. od Lublina. W 1827 r. było tu 34 domów, 337 mk. Według Lib. Ben. Długosza (I, 199) dziedzicem wsi, należącej do parafii Krząsznycza (Krężnica), był Mikołaj z Prawiednik (w tejże parafii) h. Buncza, sędzia lubelski. We wsi było 27 łanów kmiecych, dających dziesięcinę archidyakonatowi lubelskiemu, wartości do 20 grzywien; konopnej niemający nie dają; pięć karczem, ogrodziarze dziesięciny roli, młyn także bez roli, dwór (curia militaris) z folwarkiem dającym dziesięcinę pleban. w Krężnicy Jaroskiej. Sołtys mający cztery łany i karczmę z rolą, także daje dziesięcinę plebanowi. Verdum przejeżdżając przez O. w końcu XVII w. widział tu wielki zamek nad jeziorem, z którego wypływa Bystrzyca i wysoką mogiłę starodawną (Liske: Cudzoziemcy, 115). W 1875 r. dobra O. składały się z fol.: O., Leśniczówki i Iżyce, wsi: O. i Iżyce; rozl. dominialna mr. 2711: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 471, łąk mr. 85, past. mr. 55, wody mr. 8, lasu mr. 1413, nieuż. mr. 34, razem mr. 2067; bud. mur. 7, z drzewa 26; fol. Leśniczówka gr. or. i ogr. mr. 346, łąk mr. 55, past. mr. 6, wody mr. 2, nieuż. mr. 4, razem mr. 413; bud. mur. 4, z drzewa 3; fol. Iżyce gr. or. i ogr. mr. 181, łąk mr. 41, past. mr. 4, wody mr. 2, nieuż. mr. 3, razem mr. 231; bud. z drzewa 3; płodozmian 4, 9 i 11-polowy; las urządzony. Wś O. os. 48, z gr. mr. 968; wś Iżyce os. 10, z gr. mr. 115. 2.) **O.**, fol. i dobra, pow. garwoliński, gm Ułęż, par. Żabianka, ma 8 dm., 85 mk., ziemi 1834 mr. W 1827 r. był tu 1 dm., 17 mk. O. wchodziły zdawna w skład dóbr Nowodwór (ob.). W XVI w. należały do Męcińskich. Obecnie dobra O. stanowią własność hr. Ludwika Krasińskiego. *Br. Ch.*

Osmolin 1.) os. miejska, przedtem mko, nad rzką Nidą, pow. gostyński, gm. Sanniki, par. Osmolin. Leży przy trakcie z Łowicza do Płocka, odl. 14 w. od Gombina a 23 w. od Łowicza. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, 63 dm. (3 mur.), 557 mk. (43 żyd.) i 985 mr. ziemi należącej do osady. W 1827 r. było tu 70 dm. i 439 mk.; w 1860 r. 62 dm. i 440 mk. (15 żyd.). Odbywa tu się 6 jarmarków rocznie. Założycielem miasta a zarazem parafii i kościoła był ks. Ziemowit mazowiecki w 1431 r. Przywilej lokacyjny pierwotny potwierdził Stanisław August w 1789 r. Z wcieleniem Mazowsza do Korony O. włączony został do sstwa gostyńskiego. W 1608 r. posiadał to sstwo Stanisław Miński, woj. łęczycki. Wizytacya bisk. Goślickiego w 1602 r. zastała kościół w dobrym stanie, miał cztery ołtarze, przy kościele była szkoła. Biskup zaprowadził tu w 1604 r. bractwo literackie. Obecny kościół pochodzi z 1790 r. O. par., dek. gostyński, 950 dusz. 2.) **O.**, w dok. *Oszmolyn*, wś i fol., pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od Sieradza 14 w., od Zduńskiej Woli 1 w.; wś ma 3 dm., 89 mk.; fol. 4 dm., 32 mk. Są tu trzy stawy. Według Lib. Ben. Łask. (I, 444) wś ta należała do par. Borszewice i dawała tamecznemu plebanowi dziesięcinę. Regestra poborowe z 1552 r. wykazują w O. trzy łany. Obecnie fol. O. rozl. mr. 250: gr. or. i ogr. mr. 147, łąk mr. 10, past. mr. 73, nieuż. mr. 20; bud. mur. 1, z drzewa 5. Fol. ten w r. 1866 oddzielony został od dóbr Krobanówek. *Br. Ch.*

Osmolinko, wś, pow. płocki, gm. Mąkolin, par. Bodzanów, odl. o 21 w. od Płocka, ma 9 dm., 80 mk., 280 mr. obszaru. O. w XIII w. było własnością klasztoru w Czerwińsku.

Osmólsk, fol, pow. gostyński, gm. Sanniki, par. Osmolin, odl. 34 w. od Gostynina, ma 7 dm. (6 mur.), 175 mk. Wchodził dawniej w skład dóbr Sanniki. Fol. O. rozl. mr. 810: gr. or. i ogr. mr. 758, łąk mr. 26, nieuż. mr. 26; bud. mur. 8, z drzewa 7; płodozmian 6 i 8-polowy; wiatrak.

Osmół, przyl. dóbr Bruss, pow. włodawski.

Osmołoda, os. fabr., tartak na obsz. dworskim Perehińska, w pow. dolińskim. Ob. *Łomnica* (V, 695).

Osmołów, ob *Osmołowicze*.

Osmołowicze 1.) w dok. *Osmołów*, wś cerkiewna nad rz. Sożą, pow. klimowicki, gm. Timonowo, na płd. od mta powiatowego, ma 204 dm., 848 mk., z których 26 zajmuje się wybijaniem oleju, 1 garbarstwem, 2 kowalstwem. Wspomina o niej Arch. J. Z. R., cz. I, t. 2: 158, 316; cz. I, t. 4: 449. 2.) **O.**, wś, pow. rohaczewski, gm. dowska, 47 dm., 289 mk.

Osmołówka 1.) po białorusku *Asmałouka*, wś i dobra nad rz. Usą, praw. dopł. Berezyny, o $5^1/_2$ w. od jej ujścia, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. jakszycka, przy gościńcu z sioła Jakszyc do Bożyna; wś ma 18 osad pełnonadziałowych. Miejsce to w XVIII w. należało do Bartoszewiczów, następnie przeszło do Rogowskich i do dziś dnia jest w ich władaniu. Za poddaństwa liczyło się 125 wło-

ścian płci męskiej. W O. znajduje się kaplica katolicka par. berezyńskiej, fundowana w 1711 r. przez Andrzeja Rogowskiego. Fol. ma 664 mr. obszaru; młyn przynosi 800, propinacya 200 rs. Okolica małoludna, poleska, grunta lekkie, łąk obfitość. Opis podała Ewa Felińska w swych Pamiętnikach (t. II: 336—8). 2.) **O.**, wś, pow. sieński, gm. ulanowicka, 12 dm., 98 mk. *A. Jel.*

Osmołowo 1.) wś nad bezim. dopływem Izewki, pow. nowogródzki, o 8 w. ku zach. od Nowogródka, ma 18 osad; miejscowość wzgórkowata, malownicza, dość leśna, grunta urodzajne. 2.) **O.**, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Łańsk, o 1 milę na płd. od mta Nieświeża; ma 23 osad pełnonadziałowych; meczet. Miejscowość równa, bezleśna, grunta żyzne, szczerkowe. *A. Jel.*

Osmoły, gród w ziemi gostyńskiej, wymieniony w dokum. z 1462 r. (Kod. Mazowiecki, 23 — 2 — 3).

Osmoły al. *Osmały*, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kukuciszki, o 1 w. od gminy a 53 w. od Święcian, ma 14 dm., 148 mk, w tej liczbie 139 kat., 9 żyd. (52 dusz rew.); należy do dóbr Prusakiszki Jałowieckich.

Osmy, pustk., pow. ostrzeszowski, 1 dm., 17 mk. Należy do Parsymowa.

Ośna Góra, dok. *Osza Gora*, i *Oschya gora*, posiadłość pod Wenecyą, pow. szubiński, w o kolicy Gąsawy. Płaciła dziesięcinę kościołowi w Chomiąży r. 1357; istniała jeszcze za czasów arcyb. Łaskiego. Nie jest Osininem jak objaśnia Kodeks Wielkopolski. *E. Cal.*

Ośna Góra, niem. *Osznagorren*, wś, pow. darkiejmski, st. poczt. Żabiny.

Osne, błota utworzone w pow. rypińskim przez wody odpływające z jez. Kleszczyn, odchodzą one do jez. Bobrowiec. Ob. *Kleszczyn.*

Ośnia 1.) os. włośc. we wsi Czarnia, pow. rypiński, gm. Skrwilno. 2.) **O.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. od Wyłkowyszek 2 w., ma 6 dm., 70 mk.

Ośniałowo, fol., pow. lipnowski, gm. Dobrzyń, par. Ciechocin, odl. 36 w. od Lipna, ma 2 dm., 13 mk. Rumunek O., w par. Nieszawa, był 1789 r. własnością kapituły włocławskiej i dawał 234 złp. czynszu. Obecnie fol. O. rozl. mr. 197: gr. or. i ogr. mr. 161, łąk mr. 28, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, z drzewa 3.

Ośnica 1.) wś włośc., pow. płocki, gm. Bielino, par. Imielnica, odl. 3 w. od Płocka, w pobliżu Wisły, ma 34 dm., 239 mk., 786 mr. obszaru, w tem 385 mr. nieużytków. O. wraz z os. Grabówka i Pieńki wchodziła w skład dóbr Gulczewo. O. jest starożytną osadą, jak tego dowodzą istniejące tu cmentarzysko i stacya krzemienna, bardzo obfita, na wydmach nad Wisłą, od Grabówki począwszy aż do O., na obszarze 8 wiorst (ob. Bibl. Warsz. z 1871 r., III, 102). 2.) **O.**, przył. wsi Chrzanowo-Bronicze, pow. makowski, gm. i par. Karniewo. W 1827 r. było tu 3 dm., 21 mk. *Br. Ch.*

Ośnica, rzeczka w pow. rowieńskim, lewy dopływ Horynia, do którego uchodzi w obrębie dóbr Deraźne. Słynęła niegdyś żeremami bobrowemi, podobnie jak rzeczki Zola i Woniaczka.

Ośnicka Kępka, olędry na Wiśle, pow. gostyński. Należą do dóbr Tokary.

Ośnieżyce, dwie wsie nad rz. Jasiołdą, pow. piński, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Stawek, przy drodze ze wsi Kupiatycz do wsi Stawek; jedna wieś ma 36, druga 16 osad pełnonadziałowych; miejscowość nizinna, bogata w łąki i rybę; lud mało trudni się rolnictwem i cały oddany rybactwu lub flisactwu. W XVI w. O. należały do dóbr Dowgierdziszki Zawiszów. D. 20 lipca 1540 r. Mikołaj Jurjewicz Zawisza testamentem potwierdzonym przywilejem Zygmunta Starego z d. 5 listopada t. r. zapisał, pomiędzy innemi, O. żonie swej Annie Wasilewnie kn. Połubińskiej. W 1592 r. własność Jerzego Karęgi. Następnie własność jezuitów, po kasacie zakonu nadana przywilejem króla Stanisława Augusta Adamowi Skirmunttowi, sędziemu grodzkiemu pińskiemu, przyczem intrata roczna z nich oznaczoną została na 800 złp.

Ośniki, wś, pow. sochaczewski, gm. Tułowice, par. Głusk, ma 83 mk.

Ośniki 1.) wś nad rz. Żerdzią, pow. krzemieniecki, na płn. od mka Białozierki. Należała niegdyś do sstwa krzemienieckiego i podług lustracyi z 1628—29 r., odbytej pod przewodnictwem kasztelana radomskiego Słupeckiego, wraz ze stawkiem Oroniowcach i młynem czyniła fl. 148 gr. 22 (ob. Jabłonowski: Lustracya, str. 175). Por. także Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 222; Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 340. 2.) **O.**, wś nad dopł. Bystryjówki, pow. żytomierski, w pobliżu granicy pow. radomyskiego, na wschód od mka Czerniachowa. *J. Krz.*

Ośniszczewko, wś, pow. inowrocławski, o 11 klm. na płd.-wsch. od Gniewkowa, par. w Brudni, poczta w Murzynnie, st. dr. żel. w Gniewkowie, 14 dm. i 181 mk., 147 kat. i 34 prot. Należała niegdyś do biskupów włocławskich; istniała przed r. 1583. *E. Cal.*

Ośniszczewo, mylnie *Osniszewo* i *Osniczewo*, domin. i okręg domin., pow. inowrocławski, o 10 klm. na płd-wsch. od Gniewkowa, par. w Grabiu, poczta w Dąbrowie (Louisenfelde), st. dr. żel. w Gniewkowie; 7 dm. i 137 mk., obszaru 414·26 ha, t. j. 378·20 roli, 26·40 łąk, 2·05 past., 6·66 nieuż. i 0·86 wody; czysty dochód grun. 7738 mrk.; właścicielką jest Flora z hr. Dąbskich Hejnowska. W 1349 r.

przysądzono część O., do której rościł sobie prawo Ubisław z Dąbrowy, Maciejowi, biskupowi włocławskiemu. W 1393 r. przekazał biskup Henryk dziesięcinę z O. na rzecz kościoła włocławskiego. Około 1560 r. należało O. do Wojciecha Moszczeńskiego (10 łanów i 2 ogrodz.) a przed r. 1793 wchodziło w skład powiatu i wojew. brzesko-kujawskiego. Do okręgu domin. O. należy fol. Nizizna (1 dom i 16 mk.). Cały okrąg ma 153 mk., 125 katol. i 28 protest. *E. Cal.*

Ośno 1.) wś, fol. i dobra, pow. nieszawski, gm. i par. Służewo, odl. 10 w. od Nieszawy, leży przy linii dr. żel. warsz.-bydgoskiej, ma 174 mk. W 1827 r. było 26 dm., 225 mk. Według regestr. pobor. z 1583 r. wś O., w par. Służewo, była własnością Alberta Sziemikowskiego, posiadającego 4 łany, 2 zagrod. i 2 rzem.; Lucyana Sziemikowskiego na 3 łanach i 2 zagrod. i Jana Sziemikowskiego z 4 łan. i 2 zagrod. (Pawiński: Wielkop., II, 249). Obecnie fol. z attyn. Kazin, wsią O., Odolany, Aleksandrowo i Stawki, miał w 1855 r. rozl. dominialnej 1234 mr.: gr. or. i ogr. mr. 978, łąk mr. 97, past. mr. 72, lasu mr. 46, nieuż. mr. 42; bud. mur. 12, z drzewa 3; płodozmian 15-polowy. Oprócz powyższego fol. w skład dóbr Ośno wchodził fol. Stawki z obszarem mr. 642 i fol. Aleksandrów mr. 367, oraz Aleksandrówek mr. 33. Folwarki te w r. 1885 wydzielone zostały z obszaru dóbr. Wś O. os. 41, z gr. mr. 35; wś Odolany os. 11, z gr. mr. 280; wś Aleksandrowo os. 5, z gr. mr. 4; wś Stawki os. 13, z gr. mr. 12. 2.) **O.** *Nagórne*, fol., pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Lubotyń, ma 76 mk., 240 mr. ziemi dwor. i 7 mr. włośc. W 1827 r. było tu 13 dm., 140 mk. 3.) **O.** *Nadolne*, wś, fol. i dobra, pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Lubotyń, odl. 56 w. od Nieszawy, posiada gorzelnię i wiatrak, 135 mk. W 1827 r. było tu 11 dm. i 59 mk. Dobra O. Nadolne lit. A B składały się w 1879 z fol. O. i Maryanki, wsi O. Nadolne, rozl. dominialna wynosiła mr. 546: gr. or. i ogr. mr. 414, łąk mr. 47, past. mr. 19, lasu mr. 35, nieuż. mr. 27; bud. mur. 5, z drzewa 8. Wś O. Nadolne os. 15, z gr. mr. 52. 4.) **O.** *Podleśne*, fol. i wś, pow. nieszawski, gm. Wierzbie, par. Lubotyń, ma 106 mk., 390 mr. folwarcz. i 15 mr. włościań. W 1827 r. było tu 9 dm., 47 mk.

Ośno, wś, pow. wągrowiecki, o 3 klm. na wsch. płd., od par. i st. poczt. w Łopiennie, st. dr. żel. w Gnieźnie o 19 klm. Ma 10 dm. i 129 mk. (6 protest.); większa posiadłość ma obszaru 273·51 ha, z czystym doch. grunt. 3036 mrk. W r. 1463 sprzedaje dziesięcinę z O. Benedykt, pleban z Gądcza i Łopienna. W 1580 r. miał tam jeden z Jabłkowskich $4^1/_2$ łana i jeden łan spustoszały, Kozielski starszy 1 łan i 2 zagrody, a Kozielski młodszy $1^1/_2$ łana. W 1620 r. posiadał Mikołaj Latalski 1 łan osiadły i 1 pusty. Starostwo ośnickie (ośnińskie) według lustracyi z 1661 r. powstało ze starostwa stawiszyńskiego przez wydzielenie z niego wsi: Laskowo, Ośno, Międzychoda i Chróścianka; opłacało ono 1771 r. 462 złp. 7 gr. 6 den. kwarty i 47 złp. hyberny, trzymał je wówczas Józef Skórzewski, kasztelanic przemęcki; później przeszło w ręce Moszczeńskich, którzy wiedli spory graniczne z sąsiadami około 1773 r. W 1793 r. miała je Helena Moszczeńska, Nepomucen Mycielski i Józef Lachocki (?). *E. Cal.*

Ośno, niem. *Oschen* al. *Mundmansdorf*, dok. *Ossena*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. p., tel. i par. ew. Rakowice, par. kat. Kwidzyn, 10 klm. odl., szkoła w miejscu. W 1868 r. 18 bud., 8 dm., 11 kat., 144 ew., gorzelnia parowa, młyn, hodowla bydła. Do dóbr O. należy także fol. Solany. Cały obszar obejmuje 890·69 ha i to 668·5 roli or. i ogr., 70·83 łąk, 66·96 past., 60·28 boru, 19·05 nieużytków, 5·07 wody; czysty dochód z gruntu 4621 mrk. W 1328 r. nadają Tomasz i Thyko z Białochowa w pow. grudziądzkim (Belichow) wsi Ośnu przywilej na 40 włók, z prawem chełmińskiem. Sołtys dostaje 4 wolne włóki, trzecią część kar sądowych i prawo wyszynku; od reszty włók mają osadnicy czynszować pół grzywny rocznie. Dokument ten potwierdzą r. 1391 biskup pomezański Jan (ob. Cramer: Gesch. d. Bisthum Pomesanien, str. 74). Już w tym roku przezwano dobra te Muntmisdorf (ob. Kętrz: O ludn. pols., str. 185). Dawniej mieszkali tu Kospotowie Pawłowscy (tamże, str. 204). *Kś. Fr.*

Osnowa al. *Osnowo*, wś w płn. stronie pow. borysowskiego, pomiędzy siołami Wieśnińsk i Cerkowiszcze, ma 8 osad; miejscowość wzgórzysta, lesista. *A. Jel.*

Osnowo, wś, pow. chełmiński, st. p., par. kat. i ew. Chełmno, $^1/_2$ mili odl., szkoła kat. Grubno, 783·15 mr. obszaru. W 1868 r. 32 bud., 9 dm., 47 ew., 44 kat. W pobliżu leży osada młyn. Trzy Wiatraki, niem. Osnowo Muehle. O. była własnością benedyktynek w Chełmnie. W 1589 r. zbudowano tu wiatrak. W 1603 r. umarło dwóch gburów na powietrze, ich posiadłości zamieniono na folwark. Wizytacya Potockiego z r. 1706 donosi, że tu przedtem było 5 gburów, ale w owym roku wś była pusta (str. 102). W 1761 r. dawali gburzy 323 zł. czynszu. W końcu XVII w. był tu na dzierżawie niejaki Andrzej, rodem z Danii, który dostał się tu jako żołnierz we wojnie szwedzkiej. Po pokoju oliwskim ożenił się i osiadł w O. Żył świętobliwie; odbywał pielgrzymkę do Rzymu, Baru i Kompostelli. Potem zajął pustelnię na górze przy kaplicy ś.

Wawrzyńca; zmarł w 1710 r. (ob. Klasztory żeńskie przez Fankidejskiego, str. 115).

Osnowo, wś, pow. charkowski, o ½ mili od Charkowa, miejsce urodzenia Grzegorza Kwitki, znanego pod pseudonymem Hryćka Osnowianeńki, słynnego pisarza, koryfeusza literatury małoruskiej.

Osnowskie starostwo, ob. *Ośno*.

Osoblaga al. *Osoblaha*, niem. *Hotzenplotz*, miasto, pow. karniowski, obwód sąd. osoblahski, nad granicą Szląska pruskiego, nad pot. Osą (Ossą), który pod nazwą Hotzenplotz na obszar pruski wpływa i uchodzi do Odry. Na zach. legła wś Glinka (Glemkau), a na płd. Nowawioska (Neudoerfel) i Fuellstein. Miasto leży na lew. brzegu Osy, która płynie od płd. na płn. przez obszar osoblahski. Wschodnią część obszaru zajmują łąki, zwane w płd. stronie Ober-Au, w płn. zaś Nieder-Au. Część płd. wznies. 228 mt. a płn. 209 mt. Zachodni zaś obszar wzgórzysty i w małej części lesisty. Na płd.-zach. od mta wznosi się wzgórze Rotkogel (285 mt.), na zach. od niego las miejski, z którego wypływa pot. Pohlen Graben, uchodzący w mieście do Osy. Na płn. od potoku pomienionego leży Neustaedter Feld (244 mt.), a dalej na płn. Niederfeld (234 mt.). Wzdłuż płn. granicy i po części przez płn. obszar O. od zach. ku wsch. płynie pot. Prudnik (Prądnik). Między nim a pot. Osą legła wioska Izbeczka (Stubendorf). Miasto posiada cukrownię, gorzelnię i fabrykę koronek. Z zabytków przeszłości przechował się starożytny kościół paraf. p. w. ś. Magdaleny, w stylu ostrołukowym. Z zamku, który biskup Bruno z Szaumburgu w mieście wystawił, zostały nieznaczne szczątki. Do gm. miejskiej należy wioska Izbeczka i Wólka Toszowice (Taschenberg). Gmina ma 410 dm., 4012 mk. (m. 1841. k. 2171); między nimi kat. 3861, prot. 27, żyd. 121, innej religii 3, Niemców 3721. Z tego przypada na Izbeczkę dm. 27, mk. 197 (m. 88. k. 109), kat. 197, Niemc. 173; a na Toszowice dm. 6, mk. 47 (m. 24, k. 23), kat. 47, Niemc. 46. Szkoła miejska, st. poczt. i tel. O. okrąg sądowy ma 24646 mk. Główne gminy są: Fullstein 1034 mk., Jindrzichów (Hennersdorf) 2769 mk., Johannesthal 1625 mk., Liebenthal 1709 mk,, Pawłowice (Paulowitz) Dolne, Niemieckie, Górne, Nowe; Trzemeszna (Roewersdorf) 2621 mk., Sadek (Zottig) 528 mk.

Osobne, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. Ma dobrą glebę, glinę z czarnoziemen.

Osobniak, lesista góra ze szczytem 866 mt wys., w płn. stronie Lolina, na prawym brzegu Łukowca, w pow. dolińskim.

Osobniaki, wś, pow. sieński, gm. moszkańska, 17 dm., 72 mk.

Osobnica, rzeczka pod Krakowem, płynie przez wś Brzezinka (Długosz, Lib. Ben., I, 8).

Osobnica, w dokum. *Oszownicza*, z *Łazami*, *Łękami*, *Olszyną*, *Skałą*, *Wysranką* i *Wiśniówkami*, wś, pow. jasielski. Ciągnie się w okolicy równej, o małych wzniesieniach, w międzyrzeczu Ropy i Wisłoka, 254 mt. npm., wzdłuż pot. Lasowego, aż po jego ujście do Ropy z praw. brzegu. Przez obszar wsi wiedzie droga z Jasła do Radości, która się krzyżuje z drogą gminną z O. przez Łazy do Dębowca. O. ma 2442 mk. (1880 r.), z których 33 na obszarze więk. pos. Augusta Delavaux. Szematyzm duch. dyec. przemyskiej, dek. żmigrodzki, podaje wyższą cyfrę, mianowicie 3428 rz.-kat. i 21 izrael., co może być tylko omyłką drukarską. Kwitnął tu śród ludności przemysł tkacki. Istnieje tu kościół par. drewniany, niewiadomej erekcyi, szkoła ludowa i kasa pożycz. gm. z fund. 762 zł. Dawniej O. należała do dyec. krakowskiej. Według regestru pobor. z 1581 r. O. była wsią kościelną w okr. bieckim, należała do Jana Mniszka, dzierżawcą był Piotr Broniowski. Było we wsi 27 ½ łanów kmiec., 5 czynsz., 12 ogrodz. z rolą, 18 komor. z bydłem, 8 komor. bez bydła, 5 rzemieśl. Pos. więk. ma obszaru 455 roli, 44 łąk, 45 past. i 147 mr. lasu; mn. pos. 2282 roli, 343 łąk, 424 past. i 308 mr. lasu. Graniczy na zach. z Harklową, na płd. z Pagórkiem, na wsch. z Łazami, względnie z Dębowcem i Brzyściem, północną zaś granicę tworzy Ropa. *Mac.*

Osobowicze, wś i fol., pow. piński, w pobliżu kotliny rz. Strumień, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Lemieszewicze. Wś ma 39 mk. i 9 osad pełnonadziałowych; folw., dziedzictwo Kaczanowskich, 20 włók; miejscowość poleska, nizinna, łąk dużo. Dwór O., zwany Piskaławszczyzną, był niegdyś własnością bazylianek pińskich. *A. Jel.*

Osoczna *Mała* i *Wielka*, dwie wsie, pow. owrucki, na wsch. granicy powiatu, nad strugą do rz. Zwizdal wpadającą.

Osoczniki, wś, pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin, odl. od Augustowa 49 w. Leży na płn. od Sopoćkiń, ma 36 dm., 271 mk., 513 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 25 dm., 155 mk. Wchodziła w skład dóbr rządowych Łabno.

Osoi, szczyt w Karpatach lesistych, koło Nowosielicy, 768 mt. wznies.

Osojot, las w płn.-wsch. stronie Mizunia, pow. doliński. Leży na południe od lesistej góry Osi Garb.

Osoka, rzeka w pow. ihumeńskim, prawy dopływ Ptycza. Początek tej rzeki stanowi bagnista rzka Babinka, płynąca z okolic zaśc. Ładyga; od folw. Ciepleń zaczyna się zwać Osoką, płynie w kierunku płn. około zaśc.

Rutkowo, tu z pr. strony przyjmuje w siebie rzkę Rżawkę, a pod wsią Osoka z lewej strony rzkę Cieplonkę, następnie naprzeciwko folwarku Bacharewicze ma ujście. Długość biegu od źródła około 2 mil; bagnista, bardzo rybna; obraca jeden tylko młynek mały pod Rutkowem. Brzegi pokryte obfitemi łąkami. *A. Jel.*

Osoka, rzeczka w pow. owruckim, prawy dopływ Uszy, do której uchodzi pod wsią Niemirówką. Powstaje w pow. radomyskim z połączenia się dwóch niewielkich strumieni Umanki i Iwanki pod wsią Nawaki, płynie przez Grozin i Synhaje; długa od wsi Nowaki około 13 w., kierunek ma początkowo płn.-zachodni a od Grozina zachodni. W widłach uformowanych przy ujściu Osoki do Uszy, w uroczysku zwanem Igorówką, w pobliżu drogi wiodącej ze wsi Niemirówki do Bard, znajduje się mogiła, zwana Igorową (ob. *Niemirówka* 3). *J. Krz.*

Osoka, wś nad rz. Osoką, dopł. Ptycza, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze; za poddaństwa należała do dominium Ciepleń, własność starej rodziny Uniechowskich. Ma 38 osad pełnonadziałowych; łąk obfitość, grunta w kulturze znacznej. Cerkiewka pounicka p. w. Narodzenia N. M. P., fundacyi Uniechowskich, filialna parochii Dudzicze. Lud zamożny. *A. Jel.*

Osokina, wś odludna nad rz. Suszą, w płd. poleskiej stronie pow. ihumeńskiego, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. dołżańska, ma 12 osad.

Osokino, dobra, pow. nowoaleksandrowski, par. Dusiaty, mają 3193 dz. ziemi dworskiej, piękny pałac nad jeziorem. Do dóbr należy wś Sołohubiszki. Dawniej własność Rozalii Platerowej, obecnie Benedykta hr. Tyszkiewicza.

Osokorki, wś cerkiewna nad Dnieprem, pow. osterski gub. połtawskiej, na płd.-wsch. od Kijowa, niegdyś własność monasteru Wydubickiego w Kijowie.

Osokorowka 1.) w dok. *O. Wielka*, rzka w gub. chersońskiej, prawy dopływ Dniepru, wpada do limanu Wielkie Wody, na płd. od mka Nowej Worończówki. 2.) **O.** *Dubowa*, rzka w pow. aleksandrowskim guber. ekaterynosławskiej, lewy dopływ Dniepru, do którego wpada poniżej ujścia O. Płaskicj, nawprost ostrowu Dubowego. 3.) **O.** *Płaska*, rzeka w gub. ekaterynosławskiej, lewy dopływ Dniepru, płynie granicą pow. aleksandrowskiego i pawłogradzkiego.

Osokowszczyzna, wś, pow. drysieński, w 1 okr. pol. do spraw włościańskich, gm. Filipów, 17 dusz rewiz.

Osonowicze, fol. szlach, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 75 w. od Wilejki, 1 dm., 12 mk., z tego 1 prawosł., 11 kat.

Osopna al. *Osopne*, zaśc. poleski, w płn. stronie pow. rzeczyckiego, w 3 okr. pol. kalenkowickim, o 1 w. od traktu pocztowego mozyrskiego, wokoło odludne bagna i puszcze. Od pół wieku już mają tu włościanie: Sadłuchy $3^3/_4$ włóki i Syćki $3^1/_2$ włóki. *A. Jel.*

Ososkowo, wś, pow. drysieński, parafia Zabiały.

Ososy, po białorusku *Asosy*, mały zaśc., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, par. kat. niedźwiedzicka, o 4 w. na płd. od mka Sieniawka, ma 1 osadę; miejscowość lesista.

Osota al. *Rosota*, rzeczka w pow. czehryńskim, lewy dopływ Taśminy, do której uchodzi naprzeciw mka Aleksandrówki.

Osota, wś nad rzeczką t. n., pow. czehryński, o 30 w. od Czehrynia (poczta i telegr.), najbliższa st. dr. żel. Trepówka. Ciągnie się wzdłuż rz. Osoty na przestrzeni 5 w. i dzieli na O. Starą i Nową. Pierwsza z nich oddalona jest o 10 w. ku płd. od wsi Hołowkówki i przerznięta drogą z Żabotyna do Czehryna; Nowa O. leży przy drodze z Czehryna do Kamionki. W obu częściach jest 3008 mk.; w 1808 r. było tu 215 osad i 1848 mk. W Starej O. znajduje się fabryka cukru, założona w 1847 r. przez Fundukleja, oraz cerkiew Pokrowska, wzniesiona w 1844 r. na miejsce dawniejszej z 1748 r., a w Nowej O. Wozdwiżeńska, z 1839 r., również na miejsce dawniejszej z końca zeszłego wieku. Obie są drewniane, uposażone po 35 dzies. ziemi i fundowane przez właściciela O. senatora Iwana Fundukleja. Dawniej O. należała do Jabłonowskich, potem do Bielińskich i Sobańskich, od których nabył ją senator Iwan Funduklej. Obecnie należy do dóbr Medwedówka. Nowa O. zowie się także Chutorami; Stara zaś w połowie zeszłego wieku była nazwana Kajetanówką, od imienia ówczesnego właściciela Jana Kajetana ks. Jabłonowskiego. Przed laty słynęła O. z leczniczej wody żelaznej. Około 1840 r. podczas reparacyi grobli znaleziono tu szkielet ludzki i koński a przy nich wiele przedmiotów odnoszących się do ubrania i uzbrojenia, z których ocalały 2 guzy złote w kształcie urn, 2 pierścienie zwykłej formy i posążek brązowy Pryapa. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 2: 146; cz. I, t. 3: 644; cz. III, t. 3: 745. *J. Krz.*

Osotin, jezioro, pow. homelski, rocznie poławia się do 46 pudów szczupaków, płoci, okoni i leszczy.

Osów 1.) wś poleska nad bezim. dopł. Naczy, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, przy drodze ze wsi Radutycz do wsi Klenia, ma 19 osad; miejscowość nizinna, piaszczysta, małoludna. 2.) **O.** *Czarny* al. *Antonowicze*, wś poleska, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, przy drożynie z Odziatowicz do wsi Drożdzin, ma 8 osad; miejscowość nizinna, piaszczysta. 3.) **O.** i *O. Czarny*, dwa w pobliżu siebie leżące zaścianki, na

płd. krańcu pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, przy drożynie ze wsi Bielawicz do wsi Prus i Ziebieńkowa, mają 5 osad; miejscowość odludna, poleska, grunta piaszczyste. 4.) **O.**, zaśc. na pr. brzegu rz. Plisy, naprzeciwko ujścia do niej rz. Ławni, na płd. krańcu pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. smolewicka, w pobliżu linii dr. żel. moskiewsko-brzeskiej, ma 4 osady; miejscowość odludna, poleska. 5.) **O**, mały zaśc. poleski, pow. ihumeński, w okolicy mka Łapicze, ma 4 osady. 6.) **O.**, fol., pow. ihumeński, w 4 okr. pol. puchowickim, par. katol. błońska, o 8 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Maryi-Góra; miejscowość nizinna, poleska, odludna. 7.) **O.**, drobna osada na odludnym płd. krańcu pow. mozyrskiego, gm. bujnowicka; miejscowość nizinna. 8) **O.**, wś odludna nad rozlewami jez. Kniaź, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. dziakowicka, przy drożynie ze wsi Kniaź-Oziero do Pisarycz; miejscowość całkiem nizinna, lud trudni się rybactwem. 9.) **O.**, odosobniony fol. poleski, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, w okolicy pomiędzy wsiami Jastrebka i Udatówka; odludna miejscowość. 10.) **O.**, wś cerkiewna, pow. czerykowski, gm. bratkowicka, 21 dm., 144 mk. 11.) **O.** *Wielki*, wś, pow. czauski, gm. Nowa Jelnia, 42 dm., 284 mk., z których 2-ch zajmuje się kowalstwem. 12.) **O.**, wś włośc., pow. sieński, gm. zamecka, ma 186 dzies. ziemi włośc. używalnej i 38 dzies. nieużytków. Przed uwłaszczeniem należała do dóbr Oleszkowicze Chmarów. *A. Jel.*

Osów, wś, pow. łucki, gm. O., okr. pol. Włodzimierzec, o 18 w. od Włodzimierca, o 22 od Dąbrowicy.

Osowa 1.) wś, pow. grójecki, gm. i par. Czersk, ma 36 dm., 43 mr. obszaru. 2.) **O.**, wś, fol. i os., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 27 w.; wś ma 18 dm., 192 mk.; fol. 4 dm., 43 mk.; os 1 dm., 4 mk. 3.) **O.**, wś i fol. nad rz. Ossówką, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Bychawka, odl. 21 w. od Lublina. W 1827 r. było tu 25 dm., 152 mk. Fol. O. rozl. mr. 723: gr. or. i ogr. mr. 584, łąk mr. 9, past. mr. 1, lasu mr. 109, nieuż. mr. 21; bud. z drzewa 22; płodozmian 4-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 18, z gr. mr. 186. 4.) **O.**, wś włośc., pow. mławski, gm. Zielona, par. Kuczbork, odl. o 19 w. od Mławy, ma 4 dm., 58 mk., 230 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Kuczbork. 5.) **O.**, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Lubowo, odl. od Kalwaryi 3 w., ma 28 dm., 341 mk. *Br. Ch.*

Osowa 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Pokucie, o 5 w. od gminy a 39 w. od Wilejki, ma 24 dm., 277 mk. (145 dusz rewiz.); należy do dóbr Pokucie Koziełłów. 2.) **O**, fol., pow. piński, w 3 okr. pol. płotnickim, własność rodziny Michałowskich, ma 20 mk. i 16½ włók obszaru. 3.) **O.** al. *Ossowa*, wś, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszowskim, ma 114 mk.; poprzednio Onichimowskich, obecnie rządowa. 4.) **O.**, niewielka os. szlach., pow. piński, w 3 okr. pol., z kościołem filial. kat. par. Pińsk, wzniesionym z drzewa w 1748 r. przez Karpowiczów. *A. Jel.—Ks. M.*

Osowa 1.) w dok. *Osawa*, rzeczka w pow. kowelskim, przepływa pod siołem Wołoszki, wspomniana w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 573, 574. 2.) **O.**, niegdyś wś, następnie uroczysko, w pow. latyczowskim, w lesie Zhar, na płd.-zach. od mta powiatowego; ob. Arch. J. Z. R., cz. V, t. 1: 51, 580. 3.) **O.**, wś, pow. nowogradwołyński, gm. serbowska, ma 66 dusz męz. włościan, ziemi włośc. 392 dzies. Należy do dóbr Kurczyce; własność z Kuczyńskich hr. Męcińskiej. *L. R.*

Osowa-Drobińska, fol. i wś, pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Koziebrody, odl. o 28 w. od Sierpca, ma 6 dm., 60 mk., 232 mr. gruntu dobrego, 14 nieużytków.

Osowa Góra, fol., pow. słupecki, gm. Wilczagóra, par. Wilczyn, odl. od Słupcy 30 w., 1 dm., 8 mk. Leży na granicy w. ks. poznańskiego.

Osowa Góra, al. *Ossowagóra*, niem. *Ossowoberg* i *Hoheneiche*, majętność, pow. bydgoski, odl. 7 klm. na zach.-płn. od Bydgoszczy, par. kat. w Nowej Dąbrówce, par. prot. i st. dr. żel. w Bydgoszczy, poczta w Wilczaku (Schleusenau). Ma 9 dm. i 115 mk., 96 prot. i 19 kat. Obszaru 629·21 ha, t. j. 430·24 roli, 24·18 łąk, 58·47 past., 96·44 lasu, 19·07 nieuż. i 0·81 wody; czysty doch. grun. 3251 mrk.; cegielnia, chów koni i bydła holenderskiego; właściciel A. v. Alvensleben, dawniej Józef Korytowski. *E. Cal.*

Osowa Góra 1.) niem. *Steinberg*, wyb. do Górnego Grzybna należące, pow. kartuski, st. poczt. Przodkowo. 2.) **O.** *Góra*, niem. *Espenkrug*, wś włośc., w skład której wchodzą osady: Buschkathe (niem.), Legan; Parisergarten, Chwaszczyńskie pustkowie i Tasch, pow. wejherowski, st. p. Sobótka, par. kat. i szkoła Chwaszczyn, par. ew. M. Kaczki, odl. od mta pow. 4 mile. Wś ta zawiera 9 gburskich posiadłości, 31 wł. 15 mr. W 1868 r. 111 kat., 42 ew. Jezioro przy wsi było dawniej własnością klasztoru oliwskiego (ob. Gesch. d. Kr. Neustadt v. Prutz, str. 173). *Ks. Fr.*

Osowasień al. *Ossowasień*, *Osowacin*, dok. *Rudegeri villa*, *Ossovaszien*, niem. *Roehrsdorf*, wś kośc., pow. wschowski, o 4 klm. na płn.-wsch. od Wschowy, na trakcie do Śmigla; par. katol. w miejscu, prot. w Przyczynie, poczta i st. dr.

żel. we Wschowie. O. jest gniazdem rodzinnem Ossowskich h. Dołęga. Znaną już była w r. 1325 pod nazwą Rudogeri villa; kościół istniał tu przed r. 1510; znajdują się w nim nagrobki Jana Ossowskiego, pisarza ziemskiego wschowskiego († 1574), Barbary z Lubowic, żony Jędrzeja Ossowskiego, ssty wschowskiego († 1662) i Zofii Ossowskiej, córki Jana i Jadwigi Ossowskich. Kościół ten zostawał w ręku protestantów od 1568 aż do 1700 r., zwrócony został katolikom na mocy wyroku trybunalskiego w 1699 r. W 1538 r. Piotr Ossowski pomieniał dobra Osowasień i Wilkowo Polskie za Rakoniewice i Gościeszyn z bratem swoim Mikołajem. Księgi kościelne zaczynają się od r. 1633 i zawierają różne zapiski Lauterbacha, kronikarza wschowskiego. O szkole tutejszej wspomina wizyta Wolińskiego z r. 1737; dziedzicem ówczesnym był Jędrzej Żychliński, podstoli kaliski. Z O. pisali się także Szlichtyngowie. Wieś ta jest pamiętna klęską Sasów, jaką im zadali Szwedzi w d. 13 lutego 1706 r. Walka ta, która toczyła się w Dębowej Łęce i O. a koniec swój wzięła w Wschowie i Przytoczni, zowie się zwykle bitwą wschowską. Z tych czasów pochodzić mają znajdujące się pod wsią okopy. Obecnie składa się O. z trzech odrębnych części: 1.) **O.** *Dolna*, niem. *Nieder-Roehrsdorf*, wś, ma 25 dm. i 157 mk., 21 kat. i 136 prot. Domin. 9 dm. i 52 mk., 21 kat. i 31 prot.; obszaru 300·98 ha, t. j. 207·75 roli, 16·30 łąk, 0·63 past., 69·08 lasu i 7·22 ha nieuż.; czysty doch. grunt. 3476 mrk.; właścicielem jest B. v. Waldow; dawniej należało do Żychlińskich i Mielęckich. 2.) O. *Górna*, niem. *Ober-Roehrsdorf*, wś, okr. wiejski, domin. i okr. domin. Wś ma 36 dm. i 222 mk.; w skład okręgu jej wchodzą osady: Nowy Ogrodnik (Neugraetz) z 3 dm. i 17 mk. i 7 dm. z 23 mk., tudzież Halbmond al. Waldkrug; cały okr. ma 262 mk., 44 kat. i 218 prot. Domin. ma 7 dm. i 76 mk. Obszaru z fol. Nowy Ogrodnik 927·96 ha, t. j. 333·44 roli, 14·84 łąk, 563·01 lasu, 16·22 nieuż. i 0·45 wody; czysty doch. grun. 5828 mrk.; cegielnia, gorzelnia parowa z młynem, maślarnia, chów bydła i owiec; właścicielem jest Eug. bar. v. Seherr-Thoss, dawniej jeden z Szlichtyngów. W skład okr. domin. wchodzą: fol. Ogrodnik Nowy z 2 dm. i 9 mk., tudzież osada leśna Halbmond czyli Waldkrug z 1 dm. i 8 mk.; cały okr. 93 mk., 47 kat., 45 prot. i 1 żyd. 3.) **O.** *Średnia*, niem. *Mittel-Roehrsdorf*. Tu się znajduje kościół paraf. Wś ma 32 dm. i 194 mk., 42 kat. i 152 prot. Dominium ma 6 dm. i 78 mk., 22 kat. i 56 prot. Obszaru 292·09 ha, t. j. 211·21 roli, 23·22 łąk, 48·83 lasu i 8·83 nieużyt.; czysty doch. grunt. 3661 mrk.; mleczarnia i uprawa buraków; właścicielem jest Herrmann v. Hoven, dawniej Adam Mielęcki. O. par., dek. wschowski, 192 dusz (1873 r.). *E. Cal.*

Osowa Wielka al. *Osowa Góra*, lesiste wzgórze (337 mt.), pod 49° 55′ płn. szer. a 41° 39′ wsch. dł. od F., we wsch. stronie Brzuchowic, pow. lwowski.

Osowa Wola, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Kurozwęki, ma 41 os., 568 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Kurozwęki.

Osowce 1.) wś, pow. kobryński, o 15 w. na płd.-wsch. od Drohiczyna, o 65 od Kobrynia a 255 od Grodna, przy trakcie Zakoziele-Illinna. 2.) **O.**, wś, pow. prużański, na płd. od Sielca. 3.) **O.**, ob. *Osowo.*

Osowce, wś, pow. radomyski, o 4 w. ku płn. od Brusiłowa, przy drodze do Radomyśla, ma 652 mk. prawosł., 12 katol. i 6 żydów; cerkiew Uśpieńska, murowana, uposażona 44 dzies. ziemi, wzniesiona w 1818 r. staraniem parocha Mikołaja Roguckiego, na miejsce dawnej, drewnianej. W XVI w. kn. Iwan Siemienowicz Bobryński nadaje sioło Osowo wraz z daniami i dochodami monasterowi pieczerskiemu w Kijowie. Następnie wspomniany jest w liście Eustachego Daszkiewicza do króla Zygmunta kn. Michał Osowiecki. W wieku zeszłym O. należały do klucza brusiłowskiego; obecnie 1995 dzies. należy do Krzyżanowskich, 440 dz. do Radzikowskich i 507 dz. do Kurmanowiczów. Uroczyska noszą nazwy: Zabołocie, Czenochów Las. O O. znajdujemy wzmianki w Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 725 — 730, 732, 733; cz. VI, t. 2: 99, 103, 104. *J. Krz.*

Osowe, ob. *Osowiec.*

Osówek, pow. janowski, gm. i par. Potok Wielki.

Osówek 1.) zaśc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Kniahynin, o 5 w. od gminy a 33 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki, ma 2 dm., 8 mk. kat. (4 dusze rewiz.); należy do dóbr Chołma Kamieńskich. 2.) **O.**, zaśc., tamże, okr. wiejski Kowieniewo (Koweniów), o 5 w. od gminy a 31 w. od Wilejki, ma 4 dm., 8 mk. katolików (w 1864 r. 2 dusze rewiz.). 3.) **O.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wołkołaty, o 2 w. od gminy a 62 w. od Wilejki, ma 4 dm., 39 mk. katol. (20 dusz rewiz.); wiatrak. 4.) **O.**, karczma flisacka nad brzegiem rz. Surgut, pow. borysowski, w miejscowości bagnistej i odludnej, prawie na pół odległości pomiędzy jeziorami: Domżeryckiem i Pławio. 5.) **O.**, fol., pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, przy lichej drożynie ze wsi Otrubki do Czernicy; miejscowość odludna, poleska. *J. Krz—Al. Jel.*

Osówek al. *Ossówek*, posiadłość oznaczona na mapie Chrzanowskiego, odl. 5 klm. na płn.-wschód od Piasków, pow. krobski, pod Smo-

gorzewem. Nie pomieszczona w spisach urzędowych. *E. Cal.*

Osowice 1) i *Boreczek*, folwark, pow. krobski, odl. 4 klm. od Gostynia i Piasków; par. w Wielkich Strzelcach, poczta w Piaskach (Sandberg), okr domin. Grabonóg, 1 dm. i 7 mk., obszaru 76·66 ha. Właściciel Aleksander Lossow, dziedzic Gryżyny, dawniej Wiktor Kowalski. 2.) **O.**, ob. *Osowiec.*

Osowie 1.) kol., os. karcz., pow. kolski, gm. Czołowo, par. Dębno Królewskie, odl. od Koła 14 w., ma 18 dm., 354 mr.; os. karcz., 1 dm., 5 mk. Była to wś królewska i wójtostwo wchodzące wskład starostwa kolskiego a następnie dóbr rządowych Koło (t. IV, 278). 2.) **O.** al. *Ossów*, wś nad rz. Radomką, pow. radomski, gm. Jedlińsk, par. Goryń. Odl od Radomia 8 w., ma 7 dm., 67 mk., ziemi włośc. 81 mr. Wchodziła w skład dóbr Goryń.

Osowie, wś w pow. rohaczewskim, z kaplicą katol. parafii czeczerskiej.

Osowie, las w pow. staromiejskim, zc szczytem 647 mt. wznies (t. V, 142).

Osowie, nazwa grupy zabudowań, w okr. gm. Podegrodzia, w pow. nowosądeckim.

Osowiec 1.) wś i fol., pow. błoński, gm. Grodzisk, par. Brwinów, odl. 5 w. od Grodziska, ma 315 mk. W 1827 r. było tu 16 dm., 112 mk. Dobra O. po częściowych uszczupleniach składały się w 1884 r. z fol. O., os. Ossowski Tartak al. Feliksów, wsi: O., Zalesie, Przeszkoda, Mościska, Adamowizna i Józefina. Rozl. dominialna mr. 851: gr. or. i ogr. mr. 574, łąk mr. 58, pastw. mr. 24, lasu mr. 151, nieużyt. mr. 29; bud. mur. 10, z drzewa 18; płodozmian 10-polowy; młyn wodny; las nieurządzony. Wś O. os. 24, z gr. mr. 366; wś Zalesie os 14, z gr. mr. 220; wś Przeszkoda, os. 18, z gr. mr. 116; wś Mościska os. 4, z gr. mr. 6; wś Adamowizna os. 5, z gr. mr. 8; wś Józefina os. 8, z gr. mr. 50. 2.) **O.**, kol. i os. nad rz. Pichną, pow. turecki, gm. Lubola, par. Brodnia, odl. od Turka 37 w.; kol. ma 27 dm., 226 mk.; os. 2 dm., 8 mk. 3.) **O.**, wś szlach., pow. łomżyński, gm. i par. Zambrowo. W 1827 r. było 14 dm., 79 mk. 4.) **O.**, wś, fol. i os. karcz. nad rz. Biebrzą, pow. szczuczyński, gm. Ruda, par. Białaszewo, leży przy linii dr. żel. brzesko-grajewskiej, śród błot nad Biebrzą, przy samej granicy od Cesarstwa, o 3 w. na prawo od stacyi dr. żel. Goniądz, ma 50 dm. W 1827 r. było tu 40 dm., 251 mk. W 1867 r. fol. i wś O. rozl. mr. 332: gr. i ogr. mr. 5, łąk mr. 196, lasu mr. 16, zarośli mr. 62, nieuż. mr. 10. Wś O. os. 73, z gr. mr. 454. 5.) **O.**, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród. 6.) **O.**, wś włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Koziebrody, odl. o 29 w. od Sierpca, ma 4 dm., 19 mk., 95 mr. 7.) **O.**-*Kmiecy*, wś, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, odl. o 9 w. od Przasnysza, ma 15 dm., 135 mk., 1144 mr. obszaru. Wchodził w skład dóbr Mchowo. 8.) **O.**-*Szlachecki*, wś, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, odl. o 10 w. od Przasnysza, ma 35 dm., 203 mk., 500 mr. obszaru; wiatrak. *Br. Ch.*

Osowiec 1.) fol., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Krasne al. Krasnesioło, o 4 w. od gminy a 39 w. od Wilejki, ma 1 dm., 5 mk.; własność Wysockiego. 2.) **O.**, fol., tamże, o 39 ½ w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Wilna do Mińska, ma 1 dm., 5 mk. kat., własność Okołowa. Do dóbr O. należą wsie: O., Kościuszki, Granicze i Koszarzyszki. 3.) **O.**, wś włośc., tamże, ma 16 dm., 150 mk. prawosł. (w 1864 r. na części Okołowa 28 dusz rewiz., na części zaś Wysockich 41 dusz rewiz.). 4.) **O.**, wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Korejki, o 13 w. od gminy, 86 dusz rewiz.; należy do dóbr skar. Wilejka. 5.) **O.**, mały zaśc. poleski, w płn.-wsch. stronie pow. borysowskiego, ku granicy pow. lepelskiego, w 3 okr. pol. dokszyckim, przy drożynie z Zalchowia do Zawołocznicy. 6.) **O.**, po białorusku *Asawiec*, zaśc. na odludnym południowym krańcu pow. ihumeńskiego, przy drożynie z Podłuża do Hacuka, nad strugą i błotami zwanemi Zadnie i Bobowe, w 1 okr. pol. uździeńskim, ma 10 osad. 7.) **O.**, wś i dobra nad bezim. dopł. Skołodynki, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Słoboda-Skryhałowska Wś ma 25 osad pełnonadziałowych; dobra, od 1873 r. własność hr. Józefa Tyszkiewicza, należą do dominium Ostrożanka; miejscowość poleska, łąk, ryb i zwierzyny obfitość, grunta lekkie. 8.) **O.**, wś, pow. nowogródzki, niedaleko od Nowogródka, niegdyś własność i siedziba rodziców Adama Mickiewicza, podług niektórych miejsce jego urodzenia w 1798 r. 9.) **O.**, fol., pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, własność Lubiczankowskich, ma 261 dzies. obszaru; miejscowość poleska, grunta lekkie ale żyzne, w okolicy w ostatnich latach poczyniono roboty kanalizacyjne i przeprowadzono drogę żelazną z Pińska do Rzeczycy. Włościanie zapłacili 4226 rs. 16 kop. wykupu za ziemię. 10). **O.** *Cerkiewny*, wś cerkiewna, pow. bychowski, gm. w miejscu, 56 dm., 244 mk., z których 4 zajmuje się wybijaniem oleju. Gmina osowiecko-cerkiewna ma 7589 mk. (2824 męż., 2422 kob., 2343 dzieci), z których 1258 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, używając do pomocy 2119 koni; w gminie znajduje się 9130 dzies. lasów prywatnych i 906 ¾ włościańskich. 11.) **O.** *Pusty*, wś, pow. bychowski, gm. cerkiewno-osowiecka, 66 dm., 276 mk.

Osowiec, wś, pow. kowelski, na płn. od

mka Turyjska, wielokrotnie wspomniana w pamiętnikach kn. Kurbskiego.

Osowiec al. *Usowiec*, wś, pow. kozielski gub. czernihowskiej, nad rz. Niedrą, o 55 w od m. pow.; 251 dm., 2079 mk.

Osowiec 1.) al. *Osowe*, grupa domów w Sielcu Bieńkowie, pow. Kamionka Strumiłowa, na praw. brzegu Bugu. 2.) **O.**, las w płn. stronie Huty Połonieckiej, pow. Kamionka Strumiłowa.

Osowiec al. *Ossowiec* i *Osowice*, niem. *Ossowitz*, mylnie *Ossowerberg*, wś kośc., domin. i okr. domin., pow. bydgoski, o 12 klm. od Bydgoszczy, par. w Nowej Dąbrówce, poczta i st. dr. żel. w Strzelewie (Strelau) o 6 klm. Wś ma 9 dm. i 89 mk. a domin. 6 dm. i 99 mk. Wś i domin. tworzą okr., który ma 188 mk., 88 kat. i 100 prot. i 811·73 ha obszaru, t. j. 605·19 roli, 32·17 łąk, 46·22 pastw., 111·70 lasu, 13·18 nieuż. i 3·27 wody; czyst. doch. grunt. 6682 mrk.; właściciel Ludwik Meyer. W r. 1580 mieszkał tu Maciej Żaliński, kaszt. gdański, a około 1793 r. Józef Korytowski. 2.) **O.**, domin., pow. mogilnicki, o 13 klm. na południe od Gębic i o 9 klm. na zachód od Wilczyna, par. Orchów, dawniej Linowiec, poczta Orchów, st. dr. żel. Trzemeszno o 17 klm., ma 15 dm. i 192 mk. katol.; obszaru 925·77 ha, t. j. 476·43 roli, 56·77 łąk, 2·41 pastw., 338·04 lasu, 10·64 nieuż. i 41·48 wody; czyst. doch. grunt. 6673 mrk.; cegielnia, mleczarnia i tucz bydła; właściciel Teofil Mlicki. O. istniał już przed r. 1531, między 1580 i 1620 r. należał do Dobrosołowskich, a około 1793 r. do Kajetana Mlickiego. *E. Cal.*

Osowiec, niem. *Ossowitz*, młyn wodny w Ligocie Rypińskiej, pow. sycowski.

Osowiec, niem. *Zeisingshof*, fol. należący do dóbr ryc. Rakowic, pow. lubawski, par. kat. Sampława, ew. Lubawa, szkoła Zajączkowo. W 1868 r. 8 bud., 2 dm., 15 mk., 8 katol. 7 ewang.

Osowiecka Buda, osady poleskie w liczbie pięciu, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skryhałowa-Słoboda, przy gościńcu z Osowca do Skryhałowa. *Al. Jel.*

Osowieckie, wś, pow. prużański, na płd.-zach. od Sielca.

Osowik, leśniczówka na obsz. dwor. Faszczówki, pow. skałacki.

Osowin 1.) zaśc. poleski nad rz. Wiazą, dopł. Czernicy, na płn. krańcu pow. ihumeńskiego, w pobliżu granicy pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. smiłowickim, przy drodze ze wsi Studzionki do zaśc. Zawiazek i Horowiszcze, ma 4 osady; miejscowość głucha, nizinna, piaszczysta. 2.) **O.**, zaśc. nad rzką Warłynką, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, od 1846 r. własność mieszczan Pietraszków, ma 5 włók obszaru; miejscowość wzgórzysta. 3.) **O.**, zaśc. nad rzką Osowiną, pow. borysowski, przy gośc. z Bogomli do Berezyny, w 3 okr. pol. dokszyckim, par. katol. Berezyna, ma 1 osadę; miejscowość małoludna, lesista. 4.) **O.**, mały, odludny zaśc. na wsch. brzegu jez. Pelik, pow. borysowski, w 1 okr pol. chołopienickim, par. katol. chołopienicka, miejscowość nizinna, prawie nie mająca komunikacyi latem z powodu błot; w pobliżu przepływa rzka Czernik, wpadająca do jez. Pelik. 5.) **O.**, fol., pow. borysowski, 354 dz., własność Wołodźków. *A. Jel.*

Osowina, niewielki prawy dopływ Berezyny, w pow. borysowskim, bierze początek w okolicy wzgórkowatej, za fol. Lipsk. Płynąc w kierunku płd z pr. str. przyjmuje rzeczkę Moczalicę, pod wsią Lipsk przecina gościniec bogomlańsko-berezyński, rozlewa się w jeziorko i ma młyny. Za Lipskiem zasila się drugą rzeczółką i ma młyny; poniżej zaśc. Osowin, ubiegłszy wiost kilka, przyjmuje jeszcze z pr. str. dopływ bezimienny i zatoczywszy półkole na wschód wpada do Berezyny; długość biegu około 10 wiorst, brzegi ma nizinne, lesiste. *A. Jel.*

Osowino, fol., pow. borysowski, od 1876 r. własność Hutorowiczów, ma około 4 włók obszaru. *Al. Jel.*

Osówka, wś i fol., pow. mławski, gm. i par. Zielona, odl. o 30 w. od Mławy, ma 40 dm., 412 mk., 1333 mr. obszaru. Folw. O., w 1882 r. oddzielony od dóbr Zielona, ma rozl. mr. 681: gr. or. i ogr. mr. 633, łąk mr. 2, pastw. i zarośli mr. 34, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, z drzewa 10; płodozmian 8 i 10 polowy.

Osówka 1.) mała rzeczka w pow. nowogródzkim, bierze początek w tak zwanem Osowskiem Błocie, w pobliżu granicy pow. słonimskiego i wsi Seswa, płynie w kierunku płd. około wsi Siniewica, Bryczyce i Morozowicze, gdzie ma młyn i wpływa w pow. słonimski, kierując się nieco na zachód; za wsią Rybaki wpada do Mołczadzi z prawej strony. Długość biegu około 10 wiorst, na lewym brzegu okolice prawie wszędzie lesiste i niższe. 2.) **O.**, mała, bagnista rzeczka w pow. ihumeńskim, dopływ Połozy, długość około 2 wiorst. *Al. Jel.*

Osówka, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 35 w. od m. Wilejki, 1 dm., 5 mk. prawosławnych.

Osówka 1.) wś, pow. nowogród-wołyński, gm. Emilczyn, ma 96 dusz męz. włościan, 1254 dzies. ziemi włośc.; należy do dóbr emilczyńskich, własność Uwarowych. 2.) **O.**, wś nad rz. Trościanicą, pow. radomyski, o 12 w. od sioła Wydybor (par. praw.), ma 30 mk. szlachty okolicznej i 392 dzies. ziemi. Własność Władysława Mianowskiego. 3.) **O.**, wś nad

rz. Trościanicą, pow. żytomierski, na granicy z pow. radomyskim, o 25 w. od mka Czerniachowa odległa. Na brzegach rzeki występuje labradoryt w postaci skał. Grunta składają się z gnejsu. *A. L. Br.*

Osówka, przys. do Majdana, pow. jarosławski. Jestto grupa chat na zachodniej kończynie wsi, nad małem dopływem Złotej rzeczki, otoczona od południa lasem i położona na wschodniej stronie gościńca z Sieniawy do Tarnogrodu. *Mac.*

Osówka al. *Ostra Góra*, niem. *Ossowke*, wś i młyn, pow. złotowski, st. poczt. Jastrowie, par. kat. Krojanka, 1¼ mili odl., ew. Tarnówka, szkoła ew. w miejscu, 5168·34 mr. obszaru. W 1868 r. 171 bud., 59 dm., 393 ew. mk. O. leży nad małą strugą, do Głdy uchodzącą, na krańcu powiatu. Przed reformacyą był tu kościół katol., prywatnego patronatu. Gdy podczas morowego powietrza katolicy wymarli, zabrali go nowo tu osadzeni protestanci i posiadali do 1732 r. Dopiero w tym roku wyznaczono komisyą aby kościół katolikom wydać. Na jej czele stał oficyał kamieński Plater. Ale gdy się do wsi zbliżyli, zaczęto bić w dzwony i ludność wybiegła u zbrojona w widły, cepy, kosy. Rewizyi niedopuścili, a komisarzy, którzy już w Tarnówce zostali sponiewierani, obelżywemi słowy znieważyli, kijami im grożąc. Za karę musieli na rozkaz dziedzica Józefa Działyńskiego zbór sami rozebrać. Dopiero za rządów pruskich nowy kościół pobudowali (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 295). *Ks. Fr.*

Osówka 1.) *Wielka*, niem. *Gross Ossowken*, wś, pow. lubawski, st. poczt. i par. kat. Skarlin, 1 milę odl., ew. Nowemiasto, ew. szkoła W. Bałówki; 453·3 mr. obszaru. W 1868 r. 15 bud., 8 dm., 45 mk., 38 kat., 7 ew. 2.) **O.** *Małe*, niem. *Klein Ossowken*, wś, tamże, 217·27 mr., 4 bud., 1 dm., 11 mk. ew. (1868 r.).

Osówko 1.) niem. *Ossoweg*, wś, pow. starogardzki, st. poczt. i par. kat. Sliwice, 1¼ mili odl., ew. Borzechowo, szkoła kat. w miejscu, odl. od Starogrodu 4¾ mili, zawiera 22 gburskich posiadłości i 26 zagród, 2213·58 mr. obszaru. W 1868 r. 380 mk., 365 kat., 15 ew., 7 żydów, 53 dm.; w 1879 r. 59 dm., 70 dym., 417 mk. 2.) **O.**, niem. *Ossowken*, dobra, pow. grudziądzki, st. poczt. i tel. Goczałki, 4 klm. odl., st. kol. Biskupiec (w pow. suskim), 10 klm. odl., par. kat. Święte, ew. Lisnowo, szkoła Tymawa. W 1868 r. 11 bud., 3 dm., 49 kat., 11 ew., 129·89 ha roli orn. i ogr., 52·04 łąk, 2·79 nieuż., 1·25 wody, razem 185·97 ha; czysty dochód z gruntu 3011 mrk; hodowla owiec, mleczarnia. Fol. ten powstał na obszarze dóbr tymawskich w 1838 r., a w 1857 r. za 21500 tal. sprzedany (ob. Froehlich: Die Gesch. d. Graudenzer Kr., I, str. 235). 3.) **O.** al. *Wosówko*, niem. *Wussowke*, dobra szlach., pow. bytowski, st. poczt., tel. i kol. Borze-Tuchomie, 3·8 klm. odl., 244·35 ha roli orn. i ogr., 38·17 łąk, 45 pastw., 105·35 lasu, razem 432·87 ha; czysty dochód z gruntu 2160 mrk.; cegielnia, hodowla bydła holend., fabrykacya masła, owczarnia; par. kat. Bytowo ¾ mili odl. 4.) **O.** al. *Wosówko*, niem. *Wussowke*, według Kętrzyńskiego miejscowość w pow. słupskim na Pomeranii. 5.) **O.**, ob. *Osowo*, pow. człuchowski. *Ks. Fr.*

Osowne, góra 878 mt. wys., pod 48° 53′ płn. szer. a 41° 12′ ws. dł. od F., w Libochorze, pow. stryjski, na praw. brz. pot. Bahnowatego.

Osownica al. *Osownia*, rzka, lewy dopływ Liwca; płynie przez Jadów.

Osownica, wś, pow. kobryński, okr. pol. janowski, gm. O., o 21 w. od Janowa, o 91 od Kobrynia, o 250 od Grodna, na płd.-wschód od Motola.

Osowo 1.) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Hatowszczyzna, o 10 w. od gminy a 51 w. od Dzisny, ma 24 dm., 246 mk. (w 1864 r. 93 dusz rewiz.); należy do dóbr Hatowszczyzna Kurowskich. 2.) **O.** al. *Ossowo*, wś kośc., zwana miasteczkiem, nad rzką t. n., pow. lidzki, w 2 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski Horodno al. Horodnia, o 14 w. od gminy, 19 w. od Lidy a 71 w. od Wilna, ma 4 dm., 60 mk., mianowicie 27 męż. i 33 kob. (w 1864 r. 22 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych plebanii Ossowskiej. Jest tu kościół kat. par. pod w. św. Jerzego, drewniany, fundowany w 1666 r. przez Kazim. Frąckiewicza i Ogińskiego, przebudowany w 1732 r. Par. kat., dek. raduńskiego, ma 2902 wiernych; kaplica w Horodnie. Powierzchnia okolicy nieco górzysta, mało leśna, łąk dużo; przepływają rzki Dzitwa, Żyżma, Osówka i Pohorodenka. 3.) **O.**) wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Bielica, okr. wiejski Tobola, o 5 w. od gminy a 31 w. od Lidy, ma 21 dm., 231 mk. (w 1864 r. 98 dusz rewiz.); należy do dóbr Stoki ks Wittgensteina. 4.) **O.**, zaśc szl., pow. święciański w 3 okr. pol., o 32 w. od Święcian, 1 dm, 4 mk. katol. 5.) **O.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 48 w. od m. Wilejki, 1 dm., 5 mk. prawosł. Własność Tukałłowej. 6.) **O.**, wś poleska i dobra w pobliżu rz Wołczanki, pow. bobrujski, o 1 milę od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Jasień, ma 18 osad pełnonadziałowych. Dobra, własność od 1873 r. urzędnika Aleksandrowicza, mają 4690 dzies.; grunta piaszczyste, młyn, propinacya. 7.) **O.**, wś przy ujściu rzeczki Czapy do Berezyny, pow. borysowski, na samej granicy pow. ihumeńskiego, ma 12 osad; miejscowość odludna, poleska, lud trudni się rolnictwem, rybactwem i flisactwem. 8.) **O.**

al. *Osowa*, wś, pow. borysowski, przy gośc. wielkim pomiędzy Niebyszynem i Dokszycami, w 3 okr. pol. dokszyckim, par. kat. Dokszyce, ma 22 osad pełnonadziałowych; miejscowość wzgórkowata, dość leśna od południa i wschodu. 9.) **O.**, wś nad bezim. dopł. Derażynki, pow. borysowski, należała niegdyś do dom. Zamostocze, ma 24 osad pełnonadziałowych; miejscowość wzgórkowata i lesista. 10.) **O.**, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łobojskim, z zarządem gminy; cerkiew Pokrowska, wzniesiona w 1806 r. przez Rafała Śliźnia, instygatora litewskiego, z filią w Omniszewie i kaplicą cmentarną w Domaszkiewiczach. Gmina osowska składa się z 3 okr. wiejskich, 30 wsi i ma 1105 włościan płci ob. 11.) **O.**, osady wiejskie, w liczbie dziesięciu, pow. ihumeński, o 10 w. ku płn. od mta Ihumenia, na ponurem, nizinnem, odludnem Polesiu. 12.) **O**, fol. nad rz. Wiaczą, pow. miński, o kilka wiorst na północ od Gródka Chmarzyńskiego, w 1 okr. pol., od 1871 r. własność urzędnika Gałkowskiego, ma 15 włók i 3 mr. obszaru; miejscowość wzgórzysta, dość leśna, gr. dobre, szczerkowo glinkowate. Na początku b. stulecia należał do dóbr Buccwicze generała Wołodkowicza. 13.) **O.**, wś nad rz. Wiaczą, pow. miński, w 1 okr. pol., gm. siemkowo-horodecka, ma 9 osad pełnonadziałowych; grunta dobre, szczerkowo-gliniaste. 14.) **O.**, fol., pow. miński, od 1860 r. własność Tumieniewa, ma około 16 włók. 15.) **O.**, mała wś na odludnem Polesiu pow. pińskiego, w gminie Moroczna, o 3 w. na północ od Wólki-Rzeczyckiej, ma 6 osad. 16.) **O.** al. *Osowce*, po białorusku *Asaucy*, wś i fol. w pow. pińskim, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Płotnica, przy gościńcu z Płotnicy do Duboja, o 3 w. od linii dr. żel. łączącej drogę mosk.-brzeską z pińsko-rzeczycką. Wś ma 63 mk. i 13 osad; fol., dziedzictwo szlacheckiej rodziny polskiej Kałłaurów, ma 884 dzies.; miejscowość poleska, mało ludna. *J. Krz.—Al. Jel.*

Osowo 1.) dok. *Ossowo*, jezioro w Nowej Marchii brandeburskiej, w okolicy Dobiegniewa (Woldenberg). Wymienione w dokumencie około 1424 r. Niewiadomo czy istnieje obecnie i pod jaką nazwą. 2.) **O.**, jeziorko, w ziemi niegyś nakielskiej, w okolicy Osówca, Sitna i Samnieczna; należało niegdyś w 1300 i 1325 r. do klasztoru byszewskiego, przeniesionego następnie do Koronowa. *E. Cal.*

Osowo 1.) al. *Ossowo*, majętność, pow. wrzesiński, o 6 klm. na południe od Wrześni, par. Biechów, poczta i st. dr. żel. Września, 8 dm. i 110 mk. (12 prot.). Obszaru 286·99 ha, t. j. 197·25 roli, 32·83 łąk, 31·29 pastw. i 6·79 nieuż.; cz. doch. grunt. 2079 mrk., właścicielka Poklatecka. W 1390 r. przysądził Wojciech, arcyd. poznański, dziesięciny kmiece Henrykowi, ałtarzyście poznań., dziesięciny folwarczne proboszczowi biechowskiemu. W 1578 r. posiadał tu 2 łany i 2 zagrody Franciszek Nadarzycki, a r. 1620 Jędrzej Kokoski. Około 1793 r. należało O. do Pierzchlińskiego, skarbnika wschowskiego. Odkopano tu pojedyńcze grobowiska z naczyniami glinianemi. 2.) **O.**, wś i fol., pow. obornicki, o 6 klm. na półn.-wsch. od Szamotuł, gdzie jest par., poczta i st. dr. żelaz. O. należało w 1580 r. częściowo do Krzysztofa i Bartłomieja Niemieczkowskich. Około 1793 r. do gen. Filipa Raczyńskiego; obecnie dzieli się na Nowe i Stare O. *O. Nowe*, niem. *Neu Ossowo*, jest wsią włośc. o 15 dm., z 108 mk. (połowa prot.). *O. Stare*, niem. *Alt-Ossowo*, fol. dóbr Niemieczkowskich, ma 7 dm. i 119 mk. (18 prot.). Odkopano tu podobno grobowiska pojedyńcze. 3.) **O.**, wś i domin., pow. kościański, o 9 klm. na wsch.-płdn. od Krzywinia, par. w Lubiniu, dawniej Stary Gostyń, poczta w Bielowie, st. dr. żel. w Kościanie, Starem Bojanowie i Rydzynie (Reiser) o 26 klm. Ks. Bolesław, syn Odonicza, potwierdzając w 1268 r. przywileje nadane w 1231 r. klasztorowi lubińskiemu, wymienia także O.; prócz tego dokumentu przechowały się jeszcze odnośne potwierdzenia z r. 1277 i 1295. O. składało się w 1580 r. z $5^3/_4$ łanów sołeckich, $2^1/_4$ innych, 1 zagrody i 1 komornika; był tam wiatrak i mieszkał 1 rzem.; właśc. był klasztor lubiński aż do nowszych czasów. Obecnie składa się O. z Nowego i Starego. *O. Nowe*, niem. *Neu-Ossowo*, wś, ma 8 dm. z 73 mk. (4 prot.). *O. Stare*, niem. *Alt Ossowo*, wś i domin.; wś ma 5 dm. i 37 mk., 25 katol. i 12 prot.; domin. ma 5 dm. i 80 mk., 23 katol. i 57 prot.; obszaru 324·12 ha, t. j. 181·64 roli, 22·80 łąk, 52·59 pastw., 52·06 lasu, 14·28 nieuż. i 0·75 wody; czysty doch. grunt. 2235 mrk.; właścicielką jest Ida Fenner. *E. Cal.*

Osowo 1.) niem. *Ossowo*, wś, pow. starogardzki, st. poczt i par. ew. Borzechowo, kat. Lubichowo, $^3/_4$ mili odl., szkoła w miejscu, odl. od m. pow. $2^1/_2$ mili, zawiera 27 gburstw i 47 zagród, 4251·39 mr. obszaru. W 1868 r. 821 mk., 416 kat., 386 ew., 19 żydów, 97 dm.; w 1879 roku 109 dm., 195 dymów, 921 mk. W 1710 r. płaciło O. 10 korcy żyta i tyleż owsa (wizyt. Szaniawskiego, str. 120). Lustr. z r. 1565 donosi, że O. należało do sstwa grudziądzkiego, trzymał je w dzierżawie urodzony Piotr Wojanowski, ssta grudziądzki. Istniejący tu aż do r. 1874 krąg kamienny nad brzegiem Czarnejwody rozebrono w tym czasie, pozostawiając z niego tylko środkowy menhir, mający 2 metry wysokości (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach. przez Osowskiego, str. 81). 2.) **O.**, wś, pow. złotowski, st. poczt. Lipka, par. kat. Zakrzewo $^3/_4$ mili odl., ew.

Pruski Frydląd, szkoła w miejscu, 4827·18 mr. obszaru. W 1868 r. 149 bud., 72 dm., 543 mk., 417 ew., 116 kat. Wś ta zwała się w 1617 r. Osówką i miała wtedy 9 gburstw (ob. Wizyt. Trebnica, str. 165). 3.) **O.** i *Osówko*, niem. *Gross* i *Klein Ossowo*, wś, pow. człuchowski, st. poczt. Lipienice, paraf. kat. Borzyszkowy, ew. Schwessin, szkoła Borowy Młyn, 974·62 mr. obszaru. W 1868 r. 18 bud., 5 dm., 47 mk. kat. Obie wioski stanowią jedną całość. 4.) **O.**, niem. *Ossowo*, dok. *Ossow*, dobra ryc., dziś na kilka działów się rozpadające, pow. chojnicki, st. poczt. Karsin, par. kat. Wiele, $^1/_2$ mili odl., ew. Mokre, szkoła kat. w miejscu, 4484·41 mr. obszaru, 124 bud., 62 dm., 543 mk., 528 kat., 6 ew. (1868). W 1374 r. nadaje w. mistrz Winryk v. Knipprode wiernemu Janowi Ossowskiemu 20 włók na Ossowie, na prawie chełm., za to jest zobowiązany do zbrojnej służby i do pomagania przy budowlach. A ponieważ tam rola podła, dla tego będzie nam dawał za płużne zboże jeden korzec owsa, a na uznanie naszego zwierzchnictwa funt wosku i chełm. fenik. Dan w Sfornychgaciach (ob. Cod. Belnensis, manuskr. w Pelplinie, str. 58 i odpisy Dregera, str. 106). Według lustr. z r. 1570 posiadał tu Maciej Osowski 2 wł., Maciej Kliczkowski 1 wł., Jerzy Osowski $6^1/_2$ wł., Paweł Osowski 4 wł. i 1 ogród. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacili w O. Osowski od $4^1/_2$ włók fol. 4 fl. 15 gr., Brodzki od 4 wł. fol. 4 fl., Mokierski od $5^1/_2$ wł. fol. i ogr. 5 fl. 23 gr., Gostkowski od $4^1/_8$ wł. fol. i ogr. 4 fl. 23 gr. (ob. Roczn. T. N. w Pozn., 1871, str. 183). W 1717 r. płacili w Osowie według taryfy poborowej na symplę: Marcinowa Osowska 4 gr., Kowalewski 4 gr., Krystyan Głowczewski 3 gr., Stefan Głowczewski 2 gr. $14^1/_2$ den., Będźmierowski 2 gr. $13^1/_2$ den., Żukowski 1 gr. 9 den. i Michał Osowski 4 gr. 9 den. (ob. Cod. Belnensis, str. 91). O. należało wtedy do pow. tucholskiego, dawniej do komturstwa tuch. Mesznego płacili tutejsi mieszkańci w 1710 r. żyta 4 korce i pół korca owsa (wizyt. Szaniawskiego, str. 15). 5.) **O.**, niem. *Ossau*, leśn., pow. starogardzki, st. poczt. Borzechowo. 6.) **O.** al. *Wosowo*, niem. *Wussow*, dok. *Ossow*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. lęborski, st. poczt. Lubań, 3 klm. odl., st. dr. żel. Lębork 8 klm. odl., 1509·09 ha; czysty dochód z gruntu 5000 mkr.; gorzelnia parowa, hodowla krów i owiec. W 1360 r. nadaje w. mistrz Winryk v. Kniprode wiernemu Nikuszowi (Nicusch) t. j. Mikołajowi Zcerdken dobra Osowa, w zamian za Gowidlino (Gonidelin), na prawie magd., z obowiązkiem zbrojnej służby konnej i pomagania przy budowlach zamków. Dan w Malborku (ob. Cramer. Gesch. d. Lande Lauenb. u Buetow, II, str. 230). *Ks. Fr.*

Osowo, po niem. *Ossoewen*, *Ossewen*, wś, pow. gołdapski (Prusy Wsch.), st. poczt. Grabowo.

Osowskie Błoto, bagno w pow. nowogródzkim, przy granicy pow. słonimskiego. Bierze z niego początek rzka Osówka, pr. dopływ Mołczadzia. W okolicy tego błota leżą wsie Seswa i Siniewica. *A. Jel.*

Osowy 1.) zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o $45^1/_2$ w. od Dzisny, 1 dm, 4 mk. kat. 2.) **O.**, wś poleska i mały fol., pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, par. kat. Świsłocz, przy gościńcu z Olsy do Świsłoczy; wś ma 12 osad; miejscowość głucha, odosobniona, grunta lekkie. Folwark O. zwie się inaczej *Zajakubie*. *A. Jel.*

Osowy Grunt, właściwie *Osowy Grąd*, wś, pow. augustowski, gm. Kolnica, par. Augustów, odl. od Augustowa 9 w., ma 32 dm., 287 mk. W 1827 r. było tu 21 dm., 123 mk.

Osranki al. *Głąbowskie*, wś na Mazurach, pow. jańsborski, st. p. Drygały. W 1480 r. nadał Zygfryd Flach v. Schwarzburg, komtur baldzki, Mikołajowi, Stańkowi, Jakubowi, Maciejowi, Wojciechowi i Markowi na prawie magdeb. 30 włók w dąbrowie między Dupkami, jez. Głąbowskiem, Monetami i t. d., oraz 1 włókę łąk nad Kozłem, z wyższem i niższem sądownictwem i z obowiązkiem dwóch służb zbrojnych. W 1510 r. kupił Stańko, komornik litewski, 4 mr. łąk pod O. nad strumykiem Kąpnowskim. Później były O. w posiadaniu Błońskich i Czechańskich. *J. K. Sem.*

Ossa 1.) wś i fol. nad rz. Stróżką, pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała. Wś ma 14 dm., 140 mk., ziemi włośc. 547 mr.; fol. 6 dm., 83 mk., 945 mr. W 1827 r. było tu 17 dm., 159 mk. W początku XVI w. dwór należał do par. Kurzeszyn, a kmiece łany do par. Biała (Lib. Ben. Łask., I, 292). Dobra O. składały się w 1877 r. z fol. O. i Jelitów, os. młyn. Fryszerka, wsi: O. i Fryszerka, rozl. dominialna mr. 1247: gr. or. i ogr. mr. 669, łąk mr. 96, past. mr. 25, wody mr. 4, lasu mr. 413, zarośli mr. 10, nieuż. mr. 30; bud. mur. 6, z drzewa 14; płodozmian 9 polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 18, z gr. mr. 556; wś Fryszerka os. 3, z gr. mr. 34. 2.) **O.** al. *Osse*, wś, fol. i dobra, pow. opoczyński, gm. Ossa, par. Odrzywół, odl. od Opoczna 21 w. Posiada urząd gminny, szkołę począt., 44 dm., 464 mk. Dobra O. składały się w 1877 r. z fol. O. i Łęgonice, wsi: O., Łęgonice, Różanka i Stanisławów, rozl. dominialna mr. 2061. Fol. O. gr. or. i ogr. mr. 837, łąk mr. 111, past. mr. 16, lasu mr. 669, nieuż. mr. 57, razem mr. 1690; bud. mur. 3, z drzewa 25; płodozmian 8-polowy; fol. Łęgonice gr. or. i ogr. mr. 112, łąk mr. 90, past. mr. 136, lasu mr. 7, nieuż. mr. 26, razem mr. 371; bud. z drzewa 5; las nie-

sny w pow. osterskim pod Ostrem. Przybiera, pomiędzy innemi, od lew. brzegu: Nosówkę al. Winnicę i Bystrzycę (Bystricę). Nad wierzchowiskami tej rzeki założony był w XII w. gród Biała Wieża (o 40 w. na płd. zachód od mta Borzny), o którym znajdujemy wzmianki w latopiscach ruskich. *J. Krz.*

Oster, msto pow. gub. czernihowskiej, ob. *Ostr.*

Osterau, majątek, pow. rybacki, st. poczt. Rybaki.

Osterec, karczma na obsz. dwors. Trójcy, pow. śniatyński.

Osterman-Żłobin, dawniej *Żłobin*, st. dr. żel. lipawo-romeńskiej, w pow. rohaczewskim gub. mohylewskiej, o 1 w. od mka Żłobin, pomiędzy st. Krasny Bereg (o 17 w.) a Chałcz (o 11 w.), o 201 w. od Mińska a 338 od st. Romny. Most żelazny przez Dniepr, depôt parowców i warsztaty.

Osterode, ob. *Ostród.*

Osterski Horodziec, ob. *Ostr.*

Osterwa al. *Ostry Wierch*, grzbiet i szczyt w Tatrach spiskich, na południe od głównego grzbietu, po wsch. stronie wejścia do doliny Mięguszowieckiej, jako też stawu Popradzkiego. Grzbiet Ostrego Wierchu, ciągnący się od Zmarzłego stawu (Mięguszowieckiego) na płd.-zach. po Popradzki staw, tworzy płd.-wschodnią ścianę doliny Zmarzłej, tworzącej trzecią, wschodnią odnogę doliny Mięguszowieckiej. Ku południu od tego grzbietu odrywa się poprzeczny grzbiecik; w nim wznosi się Tupa (ob.). Południowy kraniec Ostrego Wierchu wznosi się 1926 mt. Widok z tego szczytu cudowny. Cała Mięguszowiecka dolina z swemi rozgałęzieniami i przepaściami, Wysoka z Popradzką turnią (dawniej Kopą), na zach. Baszta z Sacynem, po nad którym w oddali dziko piętrzy się poszarpane Solisko i Ostra, a na wsch. Tupa, Kończysta i długa, zębata grań Żelaznych Wrot tworzą cudowną panoramę. Widać ztąd stawy: Szczyrbski, Popradzki, Hinczowy Wielki i Mały, Smoczy i Zmarzły. Niemniej uroczy jest widok ku południu, ku Węgrom Niżnim. Jestto tatrzańska Rigi (ob. *Tupa*). *Br. G.*

Osterwick (niem.), ob. *Ostrowite.*

Osterwitz (niem.), ob. *Nikasanice*, pow. głupczycki.

Ostęp-Osada, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, odl. od Kalwaryi 33 w.; ma 8 dm., 120 mk.

Ostheim, majątek, pow. szczycieński, st. poczt. Pasym.

Osthorn (niem.), ob. *Osturnia.*

Ostischken, wś, pow. tylżycki, na Litwie pruskiej, st. poczt. Szameitkehmen, 137 mk.

Ostkehmen, wś, pow. darkiejmski, st. poczt. Boćwinki.

Ostkluene (niem.), dobra ryc. na Pomeranii, pow. Usedom-Wollin, st. poczt., tel. i kol. Usedom, 7 klm. odl., 76·20 ha obszaru. Czysty dochód z gruntu 2316 mrk.

Ostków, wś zaginiona w pow. złotowskim, nad rz. Schwiede (niem.), w pobliżu Lipowych Bud; istniała jeszcze w XVI w.

Ostloepschen, majątek, pow. wystrucki, st. poczt. Abelischken.

Ostnicza al. *Ostnitza* (dok. z r. 1283), struga pod Żarnówcem, pow. wejherowski, należała do cystersów w Oliwie (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 322).

Ostoboże, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Sinica, o $8^1/_2$ w. od gm. a 25 w. od Dzisny, 11 dm., 121 mk. prawosł. (w 1864 r. 34 dusz rewiz.); należy do dóbr Sinica, dawniej Borowskich, obecnie Pawłowa.

Ostobuż, rus. *Ostobiż* z *Polanką*, wś, pow. Rawa Ruska, 26 klm. na płn.-wsch. od Rawy Ruskiej, 10 klm. na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Uhnowie. Na płn. leżą Staje, na wsch. i płd.-wsch. Woronów, na płd.-zach. i zach. Domaszów. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Sołokii, lew. dopł. Bugu. Płynie ona zrazu od zach. na wsch., potem na płd.-wsch. wzdłuż granicy północ., następnie dzieli się na dwa ramiona, z których jedno skręca znowu na wsch., drugie zaś zatrzymuje kierunek płd.-wsch. aż do połączenia z ramieniem pierwszem. Po złączeniu się ramion zatrzymuje rzeka jeszcze bieg płd. na krótkiej przestrzeni, poczem skręca na wsch. i wchodzi do Woronowa. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-wsch. stronie obszaru, na praw. brzegu Sołokii. Na płn.-wsch. od nich mokre pastwisko, a na płd. część wsi Polanka z lasem i gajówką. Własność więk. ma roli or. 346, łąk i ogr. 456, past. 80, lasu 147 mr.; wł. mn. roli or. 382, łąk i ogr. 367, past. 7 mr. W r. 1880 było 421 mk. w gm., 65 na obsz. dwors. (115 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Bruckenthalu, gr.-kat. w miejscu, dek. uhnowski, dyec. przemyska. Do tej parafii należy Woronów. We wsi jest cerkiew drewniana, postawiona w 1760 r.

Ostoja 1.) przyległość fol. Dębowa Góra, pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna. W początku XVI w. był to folwark należący do par. Bąków i stanowił uposażenie kollegiaty łowickiej (Lib. Ben. Łask., II, 511). Domysłowi wydawcy Lib. Ben. Łaskiego, iż mowa tu o wsi Ostoja w pow. noworadomskim, przeczy fakt, że w opisie par. Radomsk Lib. Ben. nie wymienia wsi t. n, i że w opisie par. Bąków (L. B., II, 502) powiedziano, że O. jest to folwark należący do kollegiaty łowickiej. Kollegiata jednak pozbyła się wkrótce tego małego a niedogodnego dla odległości folwarczku. Według regestr. pobor. z 1576 r. O.,

w okręgu orłowskim, par. Bąkowo, należy do trzech częściowych właścicieli: Szymon Gosławski, dziedzic, ma pół łana i tyleż posiadają: Kempalski z części Mateusza Ostojskiego i Mateusz Ostojski Michałowicz (Pawiń.: Wiel kop., II, 147). Obecnie fol. O. z wsią t. n. i Marszywiec i osadą Józefka, rozl. dominialna w 1873 r. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 296, łąk mr. 35, past. mr. 39, lasu mr. 269, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, z drzewa 13; płodozmian 4 i 9-polowy; pokłady torfu, las nieurządzony. Wś O. os. 15, z gr. mr. 62; wś Marszywiec os. 11, z gr. mr. 95; os. Józefka gr. mr. 10. 2.) **O.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzice, odl. 27 w. od Piotrkowa. Wś ma 10 dm., 140 mk.; fol. 4 dm. W 1827 r. było tu 2 dm., 28 mk. 3.) **O.**, os. włośc., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Radomsk, ma 8 dm., 26 mk., 45 mr. W 1827 r. było tu 5 dm., 34 mk. *Br. Ch.*

Ostoja, u ludu *Rostoja*, os., pow. uszycki, gm., par. i st. poczt. Dunajowce, przy drodze z Hołozubiniec do Iwankowiec, ma 21 dm., 212 mk., 214 dzies. ziemi. Założona przez Ścibora Marchockiego, dziś rządowa. *X. M. O.*

Ostoje, w dok. *Ostaye*, wś, pow. siedlecki, gm. Pióry Wielkie, par. Zbuczyn, ma 13 dm., 72 mk., 277 mr. W 1827 r. było tu 11 dm., 64 mk. Według regest. pobor. z 1531 r. wś Ostaye w par. Zbuczyn, należy do drobnej szlachty, ma dwa ćwierć łany. W 1580 r. mieszka tu Mikołaj Ostoiski, który od siebie i sąsiadów swoich, od 4 włók, które sami orzą, płaci fl. 2, od 3 zagród bez roli gr. 12 (Pawiński: Małopol., 384 i 415).

Ostoje, wś, pow. krobski, o 6 klm. na płd. od Dupina, nad jeziorkiem, które spływa do Orli, na granicy Szląska; par. w Szkaradowie, poczta w Dupinie, st. dr. żel. w Mieliczu o 11 klm.; 47 dm. i 296 mk. kat. O. należały około 1793 r. do Nepomucena Mycielskiego, starosty ośnickiego. *E. Cal.*

Ostojów, os. nad rz. Łączną, pow. kielecki, gm. i par. Suchedniów. W początku XVIII w. istniała tu kuźnica żelazna. Os. sama zapewne powstała na obszarze dóbr bisk. krakowskiego.

Ostolepów, ob. *Ostołopów*.

Ostolnia, góra w pow. sokalskim, ob. *Kadłub*, las.

Ostołopów, w dok. *Ostolepów*, wś, pow. hajsyński, na pograniczu pow. bracławskiego, okr. pol. Kuna, gm. i st. poczt. Kropiwna Niższa, par. Niemirów, na płn.-zachód od Rajgrodu; ma 124 osad, 1354 mk., w tej liczbie 15 jednodworców, 689 dzies. ziemi włośc., 2163 dzies. dwors. wraz z Rajgródkiem, w tem 150 nieużytków. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1868 r., ma 447 parafian. Jestto osada bardzo stara, jak o tem świadczy znalezione tu wykopalisko (ob. Bibl. Warsz. 1853 r., t. I, str. 134). W lustracyi z 1545 r. czytamy: „O. seliszcze było zamkowoje (zamku bracławskiego), teper derżyt Mejsko Stepanowicz“ (Arch. J. Z. R.). W ostatnich czasach O. należał do Spondowskich i Piwińskich. Piwińska wniosła w dom Iwanowskich, obecnie należy do jej córki. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 29; cz. VI, t. 1: 23. *Dr. M.*

Ostomla, ob. *Hostoml.*

Ostorzenka, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, odl od Iłży 10 w., ma 22 dm., 109 mk., ziemi włośc. 165 mr.

Ostowo (*Osowo*, *Ostrowo*), wyb. do Dolnej Brodnicy należące, pow. kartuski, st. poczt. Szymbark.

Ostr al. *Ostrz*, *Oster*, *Ostrsk*, w latopisach ruskich: *Horodziec Osterski*, miasto pow. gub. czernichowskiej, leży pod 50° 56′ płn. szer. a 48° 32′ dłg. wsch., przy ujściu rz. Ostra do rz. Desny, odległe o 81 w. od mta gub. Czernichowa. Położone na górze i oblane z kilku stron wodami, „pływa (jak się wyraził anonim Raczyńskiego) jak kaczka na wodzie“. Ma 4898 mk., 3 cerkwie, szkołę powiat. i parafialną, szpital, st. poczt. i przystań statków parowych; handel znajduje się w rękach żydów. Miejscowość tę w prawieku zamieszkiwali Siewierzanie, według Nestora plemię leśne, nieokrzesane, po niedostępnych swych lasach żyjące i myśliwską żywiące się zdobyczą. Jednakże ojczyce tutejsi nie musieli być do tyla dzikimi, jak ich przedstawia Nestor, albowiem, jak mówi geograf bawarski, posiadali już oni 325 zamieszkałych miejsc czyli grodów (Zuiruni habent civitatis CCCXXV; Szaf.: Star., t. II, str. 70). Samokwasow naliczył ocalałych do dziś dnia aż pięć horodyszcz w samym pow. osterskim (Drew. horoda Rossii, str. 22). Przy końcu VII lub na początku VIII w. byli Siewierzanie ujarzmionymi przez Kozarów, którym płacili oni „po biełce od dymu“. W 882 r. książę ruski Oleg, opanowawszy Kijów i Lubecz, zawładnął i dziedziną Siewierzan. Czy już istniał wtedy O. nie ma żadnej pewności. Prawdopodobnie przypuścić należy, że grodu tego był pierwszym założycielem Włodzimierz św., w. ks. kijowski, który zaczął w 988 r. budować grody na Stuhnie, Desnie, Trubeszy i Ostrzu (na Wstri; Ławr. let., str. 52). Od tego też czasu gród wzniesiony nad rz. Ostrem zaczął się nazywać „Horodzcem Osterskim“ (Ławr. let., str. 116). Następnie O. został „przygródkiem“ Pereasławia, który już wtedy na stolicę udzielnego księstwa był wyniesiony. W 1098 r. Włodzimierz Monomach umocnił „Horodziec Osterski“. Ale po śmierci jego O. jako przygródek Pereasławia przechodził od jednego Monachowicza do drugiego, aż dopóki w 1136 nie został czasowo oderwany od Pereasławia i od-

i par. Błotnica, odl. od Radomia 25 w., ma 18 dm., 149 mk., ziemi włościańskiej 407 mr. i dwors. 215 mr. W 1827 r. było tu 13 dm., 149 mk. Wś O. stanowiła zdawna uposażenie parafii w Błotnicy. W początku XVI w. było tu 7 łanów kmiecych, 1 ogrodz. i łany folwarczne, przez kmieci uprawiane. Kmiecie dawali plebanowi czynsz po 30 gr. z łanu, 2 koguty, 30 jaj, jeden dzień na tydzień robocizny sprzężajnej i po dwa dni dwa razy do roku pomocy w robotach. Robocizny te obowiązani byli wykonywać tylko w O. i Błotnicy. Prócz tego dawali plebanowi dziesięcinę wartości do 6 grzywien i po 2 gr. z łanu za dziesięcinę konopną (Łaski, Lib. Ben., I, 677). Według regestr. pobor. z 1569 r. O. miał $7\frac{1}{2}$ łanów. Właścicielem był Szczęsny Boniecki, pleban błotnicki. 3.) **O.**, attyn. dóbr Sucha, pow. radomski, gm. Białobrzegi. 4.) **O.**, ob. *Osowie*.

Ossowa 1.) fol. i wś, pow. wieluński, gm. Galowice, par. Cieszęcin, odl. 28 w. od Wielunia. Fol. ma 4 dm., 43 mk.; os. włośc. 1 dm., 4 mk.; wś 18 dm., 192 mk. Fol. O. oddzielony w r. 1878 od dóbr Cieszęcin, rozl. mr. 434: gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 32, lasu mr. 120, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, z drz. 9; las stanowią zagajniki. 2.) **O.**, wś, pow. jędrzejowski, gm. Brzegi, parafia Mnichów. W 1827 r. było tu 11 dm., 124 mk. Według regestr. pobor. z 1540 r. wś O. należała do dóbr Jana Michowskiego (cztery wsie: O., Michów, Mzurowa, Miąszowa, oszacowane na 1000 grzyw.). Wś ta była wtedy pustą, miała łany folwarczne (Pawiń.: Małop. 559). 3.) **O.**, wś, pow. włodawski, gm. Sobibór, par. rz.-kat. Uhrusk, obrz. wsch. Kossyń. Posiada szkołę początkową ogólną, 91 dm., 651 mk., 3509 mr. W 1827 r. było tu 60 dm., 413 mk. 4.) **O.**, wś, i *O. Tatarszczyzna*, os., pow. radzyński, gm. Żelizna, par. obrz. wschod. Przegaliny, rz.-kat. Wohyń, ma 109 dm., 697 mk., ziemi 2536 mr. W 1827 r. było tu 89 dm., 498 mk. O. Tatarszczyzna ma 1 dom, 7 mk., 150 mr. 5.) **O.**, wś włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Gradzanowo, odl. o 26 w. od Sierpca, ma ew. dom modlitwy, wiatrak i karczmę, 11 dm., 74 mk., 230 mr. 6.) **O.** *Krzeczanowska*, wś włośc. nad rzką b. n., pow. sierpecki, gm. Gutkowo, par. Koziebrody, odl. o 28 w. od Sierpca, ma 31 dm., 250 mk., 494 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Krzeczonów a mała osada t. n. w skład dóbr Drobin (ob.). 7.) **O.** al. *Ossowo*, wś nad jez. Okmin, pow. suwalski, gm. Kuków, par. Suwałki, odl. od Suwałk 7 w. przy trakcie z Suwałk do granicy pruskiej, ma 33 dm., 222 mk., 802 mr. obszaru. Gleba żwirowata i kamienista. *Br. Ch.*

Ossowa *Gross* i *Klein* (niem.), ob. *Osowo* i *Osówko*, pow. człuchowski.

Ossowa, os. *Osowa*.

Ossowce, wś, pow. buczacki, nad rz. Strypą, odl. 9 klm. na płn. od Buczacza. Granice: wsch. Petlikowce Nowe, os. położona na dawnych stepach strusowskich, dziś między sąsiednie majątki rozdzielonych i na rolę przemienionych; połud. Bielawińce i Petlikowce Stare; zach. Kurdwanówka, wś stepowa na dziale wód między Strypą i Koropcem; półn. Bobulińce. Brzegi Seretu są tu strome i malownicze. Obszar dworski ma 1642 mr., w tem 214 lasu; włościański 2267 mr. W 1870 r. 1383 mk., wedle spisu 1880 r. 1513 mk., wedle szematyzmów dyec. znajduje się w O. rz.-kat. 329, par. w Petlikowcach Starych, gr.-kat. 1131, par. w miejscu, dek. Czortków, dyec. Stanisławów; szkoła etat. o 1 nauczyc., kasa pożyczk. gm. z kapit. 1101 złr. Właściciel pos. dwors. Ignacy Cywiński. Piękny dwór na wzgórku nad Strypą zgorzał przed paru laty z całem urządzeniem. Jest tu stadnina koni poprawnej rasy wschodniego pochodzenia. *B. R.*

Ossoweg (niem.), ob. *Osówko*.

Ossówek 1.) al. *Ossówka*, wś, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Grabkowo, odl. 16 w. od Włocławka, 5 dm., 52 mk. Fol. O. lit. B C rozl. w 1885 r. mr. 315: gr. or. i ogr. mr. 267, łąk mr. 32, lasu mr. 9, nieuż. mr. 7; bud. mur. 6, z drz. 3; płodozmian 10-polowy. Wś O. os. 4, z gr. mr. 7. 2.) **O.**, wś i kol., pow. janowski, gm. Modliborzyce, par. Potok Wielki. Leży śród lasów należących do dóbr Potok. Wś ma 5 os., 48 mk. rz.-kat., 100 mr. ziemi; kol. na gruntach fol. Potok Wielki mają 43 osad wieczysto-dzierżawnych. *R. Prz.*

Ossowen (niem.), ob. *Osowo* i *Ostowo*.

Ossowerberg, ob. *Osowiec* i *Osowa Góra*.

Ossowice, wś i fol., pow. rawski, gm. Regnów, par. Cielądz, odl. 4 w. od Rawy. Wś ma 8 dm., 166 mk.; fol. 9 dm., 55 mk. W 1827 r. było tu 15 dm., 128 mk. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 822: gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 85, past. mr. 63, lasu mr. 168, nieuż. mr. 27; bud. mur. 3, z drzewa 24; płodozmian 8 i 12-polowy; las nieurządzony, młyn wodny. Wś O. os. 16, z gr. mr. 333; wś Świnice lit. B. os. 5, z gr. mr. 150.

Ossowiec 1.) pow. piotrkowski, gm. Uszczyn, par. Witów. 2.) **O.**, pow. kolneński, gm. Gawry, par. Nowogród.

Ossowińska Wola, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszkowo, gorzelnia, browar. Dobra O. Wola mają 2599 mr. obszaru.

Ossówka 1.) fol., pow. nieszawski, gm. i par. Straszewo, ma 53 mk., 240 mr. dwor. i 9 mr. włośc. 2.) **O.**, wś, i *O. Nowa*, kol., pow. iłżecki, gm. Pętkowice, par. Sienno, odl. od Iłży 28 w., ma 83 dm., 591 mk., 946 mr. ziemi dwors., 736 mr. włośc. Obszar folw. przed 1871 r. wynosił 1861 mr., lecz przez od-

przedanie częściowym nabywcom został uszczuplony. W 1827 r. było tu 28 dm., 262 mk. 3.) **O.**, w dok. *Oszowki*, wś, pow. stopnicki, gm. i par. Szydłów. Według regestr. pobor. z 1579 r. było tu 2½ łanów, 5 kolon., 1 ogrodz. z rolą, 1 ubogi (Pawiński: Małop., 224). W 1827 r. było tu 25 dm., 181 mk. 4.) **O.**, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Bordziłówka, odl. 7 w. od Janowa, ma 28 dm., 216 mk. W 1827 r. było tu 27 dm., 155 mk. Fol. i wś O. rozl. mr. 1069: gr. or. i ogr. mr. 708, łąk mr. 137, past. mr. 81, lasu mr. 132, nieuż. mr. 11; bud. mur. 1, z drzewa 13; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś O. os. 31, z gr. mr. 634. O. leży na samej granicy b. wojew. podlaskiego i brzeskiego, należała niegdyś do hrabstwa witulińskiego. W XVIII w. rezydencya Adama Wężyka, szambelana J. K. M., a następnie wdowy po nim Teofili z Ossolińskich. Później mienie to przeszło do Kowalskich a 1854 nabył je Kazimierz Mleczko, żonaty z Kowalską. Stare cmentarzysko pogańskie, dopiero od kilku lat zaorane. 5.) **O.**, wś nad jez. Ossowskiem, pow. lipnowski, gm. Ossówka, par. Czernikowo (ew. Ossówka), odl. o 21 w. od Lipna, posiada ewang. parafią z cmentarzem, szkołę począt., urząd gm., 40 dm., 430 mk. Według regestr. pobor. z 1564 r. Jan Zbojemski miał tu 6 łanów i karczmę i Piotr Szupski też 6 łanów. Z tego pobór wynosił 7 fl. 2 gr. (Pawiński: Wielkop., I, 323). O. gm. należy do sądu gm. II okr., ma 538 dm., 3583 mk. i 16992 mr. obszaru. W gm. znajdują się 2 domy modlitwy, 2 szkoły początkowe, 6 karczem, młyn, browar, cegielnia. W skład gminy wchodzą: Budziska, Browarek, Dąbrówka, Dębiny, Hornówko, Jaźwiny, Kwirynowo, Krzywy-Las, Kiełpiny, Lisiny, Łazy, Mień, Makowiska, Nowogródek, Niedźwiedź, Ossówka, Ograszka, Pokrzywno, Pieńki-Niedźwiedzkie, Piaski, Stajęczyny, Starkowiec, Steklin, Swoboda, Szkleniec, Wieprzeniec, Wylewy, Witowąż, Wypalonki, Włęcz, Wawrzonkowo, Walentowo, Wilcze-Kąty, Wąkole, Wola, Wymyślin, Wizendorf-Stary, Wizendorf-Nowy, Zabłocie, Zielona-Kępa. Gminę zamieszkują przeważnie niemieccy osadnicy, mający swą parafią w Ossówku. Z obszaru gminy należy 6276 mr. do mniejszej własności a 10714 mr. (3826 mr. ornych) do większej posiadłości. 6.) **O.** *Stara*, wś, pow. rypiński, gm. i par. Gujsk, odl. o 24 w. od Rypina, ma szkołę ew., 26 dm., 233 mk., 668 mr. obszaru. Według regestr. pobor. z 1564 r. posiadał tu Walenty Ossowski pół łana, Jan, Stanisław i Mateusz Ossowscy po pół łana, Marcin Ossowski cały łan i ogrodziarza, Jan Ossowski łan, Jan Brzeski pół łana i Wawrzyniec Ossowski z Bartłomiejem 3 łany. Pobór ogółem wynosił 2 fl. 25 gr. (Pawiń.: Wielkop., I, 304). W 1789 r. dziedzictwo Szymona Kokoszyńskiego, wysiew 17 kor. żyta. *Br. Ch.*

Ossownica, rzeczka, bierze początek w lasach mlęcińskich i czarnogłowskich, w stronie wschodniej pow. radzymińskiego, posuwa się ku północy, płynie pod Ossownem, Makowem, Piwkami, Oseką, Piaskami, Dzierżanowem, Jadowem i za wsią Borzymami wpada do Liwca. O. przepływa 3-ch milową przestrzeń, dostarczając wody dla młynów w Makowcu, Piwkach, Osęce, Księżykach, Jadowie. Przyjmuje Naborówkę.

Ossówno 1.) wś i fol., pow. węgrowski, gm. Ossówno, par. Czerwonka, odl. 17 w. od Węgrowa, ma 19 dm., 230 mk., młyn wodny. Dobra O. należały w początku XVI w. do Dobrzyneckich. Na obszarze tych dóbr założyli oni miasteczko Dobre (ob.), za przywilejem Zygmunta I. Obecnie fol. O. z wsią t. n., wsiami: Natolin al. Wola Ossowińska, Adamów, Nadzieja, Brzeźniczek, Palestyna i Brzeźnik, rozl. dominialna w 1875 r. wynosiła mr. 1177: gr. or. i ogr. mr. 699, łąk mr. 37, pastw. mr. 11, wody mr. 4, lasu mr. 384, nieuż. mr. 42; bud. mur. 2, z drzewa 38; płodozmian 4 i 8 polowy; młyn wodny; las urządzony w kolei 80 letniej. Wś O. os. 19, z gr. mr. 133; wś Natolin al. Wola Ossowińska os. 12, z gr. mr. 203; wś Adamów os. 9, z gr. mr. 209; wś Nadzieja os. 15, z gr. mr. 225; wś Brzeźniczki os. 11, z gr. mr. 171; wś Palestyna os. 9, z gr. mr. 86; wś Brzeźniki os. 9, z gr. mr. 121. O. gm. należy do s. gm. okr. w Korytnicy, urząd gm. we wsi Wierzbno. W skład gm. wchodzą: Adamów, Brzeźnik, Cierpiętna, Czerwonka, Helenów, Jaworek, Jaworski Las, Janówek, Józefów, Natolin, Nadzieja, Ossówno, Palestyna, Soboń, Stary Dwór, Świdno, Szczepanów, Swiniarska Wólka, Wyczółki, Wyględów. 2.) **O.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Sitno, par. Kock, ma 34 dm., 298 mk., 616 mr. W 1827 r. było 57 dm., 208 mk.

Ossowo 1.) wś, pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Gostynin, ma 20 dm., 172 mk., 395 mr. obszaru. Szkoła początkowa ewangielicka. Według regestr. pobor. z 1580 do 1581 r. wś O., w par. Gostyn antiqua, miała 5¾ łanów, 2¼ sołtysich, 1 zagr., 1 rzem., 1 kom. i wiatrak. (Pawiński, Wielkop., I, 66). 2.) **O.**, fol. i wś nad rz. Chodeczką, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Lubraniec, odl. 21 w. od Włocławka, młyn wodny, 81 mk. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 475: gr. or. i ogr. mr. 455, łąk mr. 8, zarośli mr. 4, w os. młynarskiej czynszowej mr. 40, nieuż. mr. 8; bud. mur. 6, z drzewa 1. Wś O. os. 11, z gruntem mr. 7. *Br. Ch.*

Ossowska Wola, wś, pow. lubelski, gm. Bychawa, par. Bychawka.

Ossowskie, jezioro we wsi Ossówka, w pow. lipnowskim, ma do 30 mr. obszaru.

Ossuń, ob. *Osuń*.

Ossuty al. *Gutowo*, przyległ. dóbr Kłaki, pow. płocki.

Ossy, wś i os. nad rz. Brynicą, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów. Wś ma 15 dm., 120 mk., 134 mr. włośc.; os. 1 dm., 7 mk., 3 mr. dworskie.

Ossyda, jez. w pow. nowoaleksandrowskim, na południe od Nowoaleksandrowska, dł. $1^1/_2$ w., bardzo wązkie (największa szerokość dochodzi do pół wiorst), brzegi ma otoczone urwistemi pagórkami; mało rybne. Wypływa z niego rzka Owilka, łącząca je z jez. Owile.

Ossyjaków al. *Osyaków*, *Osiaków*, w dok. *Oszyakow*, *Osziakow*, wś i fol., dawniej mtko, nad rz. Wartą, pow. wieluński, gm. Radoszewice, par. Ossyjaków. Odl. 18 w. od Wielunia. Posiada kościół par. murowany, młyn wodny, 65 dm. (10 folwarcz.), 867 mk. (116 folw.). O. został miastem prawdopodobnie w XV w. Parafia i kościół pod wezw. św. Jadwigi, zostały założone zapewne wraz z miastem, gdyż według Lib Ben Łask. (II, 131) proboszcz ma łan roli z łąką „ad dimensionem agrorum oppidonorum" a więc wydzielony widocznie przy zakładaniu miasta. W początku XVI w. jest tu kościół drewniany (de roboribus constructa), tylko zakrystya ma nawę murowaną. Bogate przybory kościelne (między tymi już dwa mszały i dwie agendy drukowane) świadczą o zamożności parafii. W 1648 r. prob. Jakub Fabrycyusz wzniósł na miejsce drewnianego murowany kościół. Drugi proboszcz Wojc. Iwicki dokończył budowli i postawił kaplicę. Zniszczoną przez pożar w 1750 roku, świątynię odbudował też pleban Cysterzyński. Z regest. pobor. z 1552 r. dowiadujemy się, że był tu młyn o 2 kołach i drugi spalony, tudzież kuźnica o 2 kołach. W wykazie szosu pobranego w 1563 r. powiedziano, że O. spłonął, przeto nic nie pobrano (Pawiński, Wielk., II, 289, 309). Nie mając warunków bytu, O. nie mógł przybrać cech miasta i przeszedł znowu na osadę wiejską. O. par., dek. wieluński, 6,000 dusz. Obecnie dobra O. w r. 1880 rozdzielone zostały na części: Dębina mr. 643 i Ewarystów mr. 247. Przy O. pozostało gruntu mr. 42 i przestrzeni leśnych mr. 759, oraz os. młyn. wieczysto-czynszowa mr. 43. Do dóbr O. należały przedtem wsie: O. os. 41, z gr. mr. 360 i Felinów os. 11, z gr. mr. 264. Dawniejszy obszar dóbr wynosił 4257 mr., w tem 2830 mr. lasu. *Br. Ch.*

Ossykowa (u Długosza), nazwa wsi Kamionna, w pow. bocheńskim.

Ostaczówka, rzeczka w pow. humańskim, łączy się w mście Humaniu z Uma al. Umańką, dopł. Jatrania.

Ostadirwen al. *Ostradirwen*, wś na Litwie pruskiej, pow. tylżycki, st. poczt. Szameitkehmen; 91 mk.

Ostafieje, ob. *Miłoszewiec* 2.).

Ostafijowy Dąb, uroczysko w pobliżu wsi Konończy, Piekar i Chmielny, w pow. czerkaskim; ob. Międzyrzecz (t. VI, str. 380).

Ostalce z *Teofilówką*, wś, kow. tarnopolski, na zach. brzegu rz. Gniezny. Granice: wsch. rzeczka a za nią Suszczyn, połud. Łoszniów, od zach. Mikulińce, od płn. Skomorochy. Obszar dwor. 739 mr., w tem 465 mr. lasu; włośc. 342 mr. W 1870 roku 811 mk., w 1880 r. 963 mk. Wedle szemat. rzym.-kat. 160, par. Łoszniów, gr.-kat. 773, par. Suszczyn. Kasa pożycz. gm. z kapit. 754 złr. Wś ta, stanowiąca z Suszczynem jeden majątek, była własnością rodziny Ciepielowskich; przed kilku laty nabył ją również wraz z Suszczynem żyd Rosenstock, będący już w posiadaniu rozległych dóbr Skałat. *B. B.*

Ostalówka 1.) przysiołek gm. Dąbrówki, w pow. wadowickim. 2.) **O.**, przysiołek gm. Łękawicy, w pow. wadowickim. *Br. G.*

Ostałów 1.) fol., pow. kutnowski, gm. i par. Krośniewice, leży przy drodze bitej z Krośniewic do Kłodawy, odl. 17 w. od Kutna, ma 6 dm., 96 mk. W 1827 r. było tu 5 dm., 40 mk. Fol. O. rozl. mr. 256: gr. or. i ogr. mr. 232, łąk mr. 12, wody mr. 2, nieuż. mr. 11; bud. mur. 7, z drzewa 6; płodozmian 13-polowy. 2.) **O.**, wś, pow. konecki, gm. Chlewiska, par. Wysoka. Odl. od Końskich 30 w., ma 37 dm., 278 mk. W 1827 r. było tu 20 dm., 172 mk. Dobra O. składały się w 1873 r. z fol. i wsi O. i Zawonia, rozl. dominialna mr. 924. Fol. O. gr. or. mr. 360, łąk mr. 88, pastw. mr. 8, nieuż. mr. 17, razem mr. 473; bud. mur. 12, z drzewa 4; fol. Zawonia gr. or. i ogr. mr. 230, łąk mr. 46, pastw. mr. 11, lasu mr. 156, nieuż. mr. 7, razem mr. 451; bud. mur. 1, z drzewa 4; las nieurządzony. Wś O. os. 28, z gr. mr. 194; wś Zawonia os. 6, z gr. mr. 32.

Ostałówek, wś, pow. radomski, gm. Orońsk, par. Wysoka. Odl. od Radomia 28 w., ma 17 dm., 176 mk. W 1827 r. było tu 17 dm., 122 mk. Fol. O. w 1886 r. rozl. mr. 392: gr. or. i ogr. mr. 275, łąk mr. 33, pastw. mr. 12, lasu mr. 56, nieuż. mr. 16; bud. mur. 3, z drzewa 7; płodozmian 9 polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 29, z gr. mr. 177.

Ostałowice, wś, pow. przemyślański, odl. 9·8 klm. na płd. od Przemyślan, przy gościńcu z Brzuchowic do Bóbrki. Granice: połud.-wsch. Brzuchowice, połud. Wojciechowice i Rzędowice, zach. lasy należące do Chlebowic Świrskich i Niedzielisk, półn. Urzkowice, półn.-wschodnia Meryszczów. W 1870 r. 801 mk., w 1880 r. 826 mk.; wedle szemat. duchownych

65 rzym.-kat., par. Świrz, gr.-kat. 616, par. w miejscu, obejmująca filią Meryszczów z 509 gr.-kat. obrz., dek. Bóbrka. Wszystkie urzędy oraz poczta i tel. w Przemyślanach. Właśc. posiadł. dworskiej fundacya Stanisława hr. Skarbka. Ta wioska w zimnej, lesistej okolicy położona, jest jedną ze starszych osad. W dokumencie wystawionym we Lwowie 2-go stycznia 1456 r., mocą którego Ścibor z Wiszni, sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, poświadczają, że Fetko i Steczko, bracia rodzeni, dziedzice jednej części Malczyc, sprzedali część tę wraz z wójtostwem do nich należącem Grzegorzowi z Sanoka, arcyb. lwowskiemu; podpisany jest jako świadek Senko Lopaticz de Ostalovicze (Akta gr. i ziem., II, 146). Wedle dokumentu z dnia 28 czerwca 1458 r. Stanisław z Chodcza, sста halicki, sprzedał opiekalnictwo monasteru kryłoszańskiego z wsiami Podgrodzie i Błahowiszczenie Romanowi z Ostałowic za 25 grzywien (Akta gr. i ziem., VII, 94 i 95). *B. R.*

Ostałówka, przys. Łękawicy, pow. wadowicki, par. rzym.-kat. w Stryszowie. Leży na praw. brzegu Skawy, śród lasów. Wznies. 385 mt. Graniczy na północ z fol. Zagórzem, na wschód ze Stryszowem a na południe z Dąbrówką. *Mac.*

Ostałowski, potok, wytryska w lesie Rosochy, po płn.-wsch. str. góry Mogiły (Mohyły), 436 mt. wys., w gm. Ostałowice, pow. przemyślański; płynie na płd.-wsch. przez wś Ostałowice i na obszarze Brzuchowic wpada do Lipy Gniłej z praw. brzegu, na płd. krańcu tejże wsi. Długość biegu 8 klm. *Br. G.*

Ostaniewicze al *Ostaniowce*, okolica szlach., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń okr. wiejski Bohdanowo, par. katol. Ikaźń, o 85 w. od Dzisny, 20 dm., 104 mk.; własność Ostaniewiczów h. Ostoja.

Ostaniszki, wś nad rz. Niewiszką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Pokrowo, okr. wiejski Chodziłonie, o 10 w. od gminy a 28 w. od Szczuczyna, ma 3 dm., 54 mk. (w 1864 roku 5 dusz rewiz.); należy do dóbr Kijuciowce Zaleskich.

Ostankino, wś, pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów. Odl. od Wyłkowyszek 13 w., ma 22 dm., 121 mk.

Ostapie, wś, pow. skałacki. Rozległa osada podolska, w urodzajnej glebie, u stóp pasma gór Miodoborów, które ją od wschodu i północy zasłaniają, o 9 klm. na połud.-wsch. od Skałata a o 6 klm. od Grzymałowa. Granice: wsch. Miodobory pokryte lasem, za nimi wsie: Łuka i Torówka, południ. Grzymałów, zach. Poznanka Hetmańska i Zarubińce, półn. Horodnica i fol. Ostra Mogiła, leżący na grzbiecie Miodoborów. Obszar. dwor. 2719 mr., w tem 883 mr. lasu w Miodoborach, włośc. 3077 mr. W 1870 r. 1776 mk., w 1880 r. we wsi 2043 mk., na obszarze dwor. 145 mk. Wedle szemat. duchown. rzym.-kat. 730, par. Grzymałów, gr.-kat. 1065, par. w miejscu, dek. Skałat, dyec. Lwów. Sąd, poczta i tel. w Grzymałowie. Na wsch. od O., u stóp Miodoborów, leży folwark Karolówka, a na zachod. krańcu wsi wielka gorzelnia. O. należały do rozległego klucza Grzymałowskiego i były własnością Sieniawskich. Drogą spadku przeszły na Rzewuskich, a wskutek likwidacyi majątku matki Emira Rzewuskiego przeszły w ręce Romaszkanów. Obecny właściciel August br. Romaszkan prowadzi tu staranne gospodarstwo, wystawił piękny dom mieszkalny i założył ogród angielski. Przed 1848 r. trzymał O. w dzierżawie Roman Wybranowski, oficer napoleoński, pułk. w 1831 r. i komendant gwardyi narodowej galicyjskiej w 1848 r. Pozostawił on zajmujące pamiętniki, obejmujące wojny 1809, 1812, 1831 r. i wypadki 1848 r. *B. R.*

Ostapie, mko nad rz. Psiołą, pow. chorolski gub. połtawskiej, o 45 w. od mta pow., ma 788 dm., 5746 mk., cerkiew, fabrykę saletry i gorzelnią; trzy jarmarki doroczne, dosyć ożywione. Znane już w XVII w. W 1648 r. setnicze pułku czehryńskiego, potem mirhorodzkiego, w 1669 r. zburzone przez Doroszenkę.

Ostapiówka, inna nazwa Kotówki, w pow. husiatyńskim.

Ostapiuk, wyniosłość w pow. nadworniańskim (584 mt.), z pod której wypływa pot. górski Czernianka.

Ostapkowce 1.) wś nad rz. Bohem, pow. bracławski, gm. Peczara, par. i st. poczt. Niemirów, ma 518 mk., 511 dzies. ziemi włośc., 689 dz. dworskiej; cerkiew p. w. Podwyższenia Krzyża św., wzniesiona w 1761 r., ma 1262 parafian. Grunt górzysty, nad rzeką błotnisty i kamienisty. Niegdyś własność Czetwertyńskich, następnie Kołb-Sieleckich, obecnie Mironeńki. 2.) **O.**, duża wieś nad Smotryczem, pow. proskurowski, okr. pol. Felsztyn, gm. Kuźmin, par. kat. Kumanów, st. poczt. i telegr. w Gródku i Wołoczyskach o 25 w. odległych, najbliższa st. dr. żel. w Wójtowcach o 15 w. Rz. Smotrycz tworzy tu duży staw i obraca kilka młynów. Wś ma 167 osad, 1102 mk., 862 dzies. ziemi włośc., 1096 dz. dworskiej, duże lasy, 2 młyny o 3 postawach. Cerkiew p. w. św. Mikołaja, wymurowana w 1857 r. i uposażona 34 dzies. ziemi, ma 1099 parafian. W O. znajduje się piękny, obszerny, piętrowy pałac, wymurowany jeszcze przez Teresę ze Stadnickich Grabianczynę, starościnę liwską, a przez następców przebudowany i upiększony; posiada kaplicę fil. par. Kumanów. Pałac otoczony gustownie utrzymane-

mi ogrodami, oranżeryą i różnemi budynkami mieszkalnemi i gospodarczemi. O. należały do Stadnickich; wniosła je w ten dom Zuzanna z Fulsztyna Herburtówna wychodząc za Stanisł. Stadnickiego, Teresa zaś Stadnicka w końcu zeszłego stulecia wnosi je w dom Tadeusza Grabianki, ssty liwskiego, znanego mistyka, założyciela sekty luminatorów, mającej siedlisko w Avinionie. Towarzystwo to nosiło także nazwę Narodu Bożego czyli Nowego Izraela, założone było naprzód w Berlinie w 1778 r., potem ostatecznie osiedliło się w Avinionie. Tadeusz Grabianka umarł 1807 r. w Petersburgu, zrujnowawszy zupełnie majątek, który na nowo podźwignęła i powiększyła Teresa Grabianczyna (ob. Rollego: Tad. Grabianka). Wnuka starosty liwskiego Martyna Grabianczanka wniosła tę majętność w dom teraźniejszych właścicieli Zaleskich. *Dr. M.*

Ostapkowce, rus. *Ostapkiwci*, część m. Buska, pow. Kamionka Strumiłowa. Leży w płn.-zach. stronie miasta, na praw. brz. Bugu. Siarczyński (Rkp. Ossol. № 1829) wspomina o hamerni żelaza, znajdującej się tu za jego czasów.

Ostapkowce z *Czechową*, wś, pow. kołomyjski, odl. 8 klm. na półn. od Kołomyi, przy gościńcu z Kołomyi do Horodenki. Granice: wsch. Słobódka Polna, połud. Gwoździec, płd.-zach. Gwoździec Stary, półn.-zach. Truchniszcze i Rosochacz, półn. Winograd i Chwaliboga, półn.-wsch. Soroki. Leży w urodzajnej, bezleśnej okolicy, na Pokuciu, ku granicy od Podola. Czechową zwie się zachod. część wsi. Obszar dwor. 522 mr., włośc. 822 mr. W 1870 r. 517 mk., w 1880 r. w. O. 586, w Czechowej 335, razem 921. Wedle szemat. dyec. rzym.-kat. w O. 15 i w Cz. 20, gr.-kat. w O. 501, w Czechowej 294. O. są dawną osadą, jak to stwierdza dokument wystawiony w Jarosławiu 15 grudnia 1373 r., którym Władysław ks. Opolski nadaje wś Gwoździec, w pow. kołomyjskim położoną, Chodkowi Lojowiczowi, prawem lennem. Między wsiami, już wówczas zamieszkałymi, wymienione są w tym dokumencie O. jako do Gwoździca należące. Dokument ten potwierdził Władysław Jagiełło w Niepołomicach 26 paźdz. 1416 r. Waszkowi Teptukowiczowi, wymieniając także pomiędzy nadanymi mu prawem lennym wsiami wś Ostapkowce (Akta gr. i ziem., V, str. 38 i VI, str. 182 do 184). *B. R.*

Ostapówka, przysiołek mka *Miastkówki*, pow. olhopolski.

Ostapowka 1.) wś, pow. łochwicki gub. połtawskiej, o 33 w. od m. pow., ma 302 dm, 1691 mk., cukrownia. 2.) **O.**, wś nad rz. Oznicą, pow. mirhorodzki gub. połtawskiej, o 36 w. od m. pow., 483 dm., 3111 mk.

Ostapowszczyzna, wś włośc., pow. lepelski, gm. i okr. wiejski Kublicze, uwłaszczona od dóbr Kublicze.

Ostapski, potok, powstaje we wschodniej części gm. Ostapia, pow. skałacki; przepływa tę wś w kierunku zach. i w Zarubińcach zlewa swe wody do Gniłej (ob. t. II, str. 638). Długość biegu wynosi 8 klm. W Ostapiu rozlewa się w staw. *Br. G.*

Ostapy 1.) młyn nad rz. Zamczykiem, dopł. Bohu, pow. bracławski, gm. i pow. Niemirów, należy do dóbr Zarudyniec hr. Strogonowa. 2.) **O.**, wś cerkiewna, pow. owrucki, na płd.-zach. od mka Łuhiny; niegdyś własność monasteru św. Nikoły pustyńskiego w Kijowie, następnie zaś zaruczajskiego w Owruczu. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 21, 52, 80, 81, 107, 108; cz. III, t. 2: 168.

Ostasza, wś i fol., pow. augustowski, gm. Wołowiczowce, par. Teolin. Odl. od Augustowa 48 w., ma 33 dm., 172 mk. W 1827 r. było tu 3 dm., 20 mk. Fol. O. rozl. w 1873 mr. 612: gr. or. i ogr. mr. 482, łąk mr. 54, pastw. mr. 45, lasu mr. 18, nieuż. mr. 13; bud z drzewa 8. Wś O. ma os. 30, z gr. mr. 75!.

Ostasze, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej.

Ostasze, gajówka na obsz. dwor. Korczowa, pow. Rawa Ruska.

Ostaszew, ob. *Ostaszów*.

Ostaszewizna, os., pow. siedlecki, gm. Skupie, par. Mokobody, ma 2 dm., 30 mr. W 1827 r. było tu 10 dm., 60 mk.

Ostaszewko, ob. *Ostaszewo*.

Ostaszewo, dawna okolica szlachecka, w pow. pułtuskim, gm. Kozłowo, par. Szyszki. W obrębie jej leżą wsie: *O. Pańki*, mające w 1827 r. 13 dm., 69 mk. *O. Wielkie*, wś, fol. i dobra, w 1827 roku miały 14 dm., 74 mk. Dobra O. Wielkie składały się w 1882 roku z fol. O. Wielkie, nomenkl. Borze Bliźnięta, wsi: O. Wielkie, Wola Rańcza Ostaszewska i Regno. Rozl. mr. 1493: gr. or. i ogr. mr. 564, łąk mr. 223, pastw. mr. 75, wody mr. 4, lasu mr. 291, zarośli mr. 192, nieuż. mr. 22; bud. mur. 1, z drzewa 17; las nieurządzony. Wś O. Wielkie os. 29, z gr. mr. 269; wś Wola Rańcza Ostaszewska os. 33, z gr. mr. 201; wś Regno os 4, z gr. mr. 12. Fol. Ostaszewo Wola Rańcza lit. A., rozl. mr. 219: gr. or. i ogr. mr. 179, łąk mr. 20, pastw. mr. 15, nieuż mr. 5; bud. z drzewa 10. *O. Włuski*, w 1827 r. było 15 dm., 81 mk. i *Ostaszewska Wola*, wś.

Ostaszewo 1.) w dok. 1255 *Gross Osteschaw*, *a.*) wś, pow. toruński, st. poczt., tel. i dr. żel., paraf. kat. Grzywna, pół mili odl., ew. Chełmża, szkoła kat. w miejscu; 1355·6 mr. obszaru, 60 bud., 29 dm., 265 mk., 200 kat., 59 ew. (1868 r.). *b.*) *O.*, dawniej *Ostaszewko*, dobra, tamże, 30 bud., 13 dm., 238 mk., 184 kat., 41 ew. (1868 r.), 650·06 ha roli or. i ogr., 14·62

łąk, 8·94 nieuż., razem 673·62 ha; czysty dochód z gruntu 11943 mrk.; gleba pszenna, gorzelnia, cegielnia parowa, rocznie wypalająca do 2.500,000 sztuk; masło wysyłają do Berlina; hodowla bydła i owiec rasy Rambouillet. Właśc. Niemiec. W roku 1880 znaleziono w O. grób skrzynkowy, który prawie cały był napełniony urnami (ob. Objaśn. do mapy arch. Prus Zach. p. Ossowskiego, str. 68). W XV w. mieszkał tu Toruńczanin Tomasz Lindé (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 173), w 1341 r. zaś Herman de Palsath, który tu posiadał 3 włók (tamże, str. 172); r. 1440 Gierko z Lindy. Ostaszewko należało zdawna do benedyktynek w Chełmie. W czasie reformacyi dostało się obcym, ale ksieni Mortęska jako i bisk. ówczesny Piotr Kostka uzyskali u Stefana Batorego zwrot wsi. W odnośnym dekrecie rozkazał król, aby dotychczasowi właściciele siedzieli jeszcze na arendzie do 1600 r. i płacili rocznie klasztorowi 40 zł. czynszu, lecz już w 1592 r. przeniosły zakonnice poddanych z Janowa na rolę do Ostaszewka, a r. 1594 ustąpiła ksieni Mortęska O. jezuitom w Toruniu, wzamian za t. z. Kępę Popowską, którą była dostała od bisk. Kostki (ob. Klasztory żeńskie przez Fankidejskiego, str. 115). Jezuici urządzili tu kaplicę, która jeszcze w połowie zeszłego wieku istniała (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 59). Wizyta Strzesza z 1667 r. powiada: że w O. płacił mesznego dwór 3 korce żyta i tyleż owsa. We wsi był sołtys i 6 półrolników, każdy na jednej włóce osadzony, byli nimi: Olender, Wioteski, Tagiel, Doleżała, Kuźawa (sic) i sołtys, każdy z nich płacił prob. w Grzywnie pół korca żyta i tyleż owsa. W Ostaszewku zaś płacił dwór 2 korce żyta i tyleż owsa; gburów było 5: Kozak, Labec, Gościnny, Piątek i Kuśnierz (str. 526). 2.) **O.** al. *Nowe O.*, kol., pow lubawski, st. poczt. Montowo, par. kat. i szkoła Grodziczno, par. ew. Nowemiasto, 469·26 mr. obszaru. W 1868 r. 17 bud., 9 domów, 75 kat. mk. O. było dawniej własnością Bistramów (ob. Wizyt. Strzesza, str. 250). Pierwotnie osadzane było na prawie polskiem. W. mistrz Michał Kuechmeister udzielił mu chełmińskie (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 115). W 1492 r. kupują Andrzej Łaszewski, chorąży tczewski, Arnold z Frący, chor. chełmiński, i Jakub Białobłocki od pani Katarzyny z Frący jej dobra w Pomorzu i ziemi chełmińskiej położone, t. j. Frącę, Grodziczno, Montowo, Iwanki i Ostaszowo (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 137). *Ks. Fr.*

Ostaszewszczyzna, wś w pobliżu Niemna, pow. nowogródzki, o 3 w. ku zachodowi od Szczors, przy gościńcu ze Szczors do Niechniewicz, w gm. szczorsowskiej, ma 13 osad; grunta wyborne, miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Ostaszki, fol., pow. węgrowski, gm. Borze, par. Pniewnik, odl. 14 w. od Węgrowa, ma 2 dm., 21 mk. i 174 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 4 dm., 17 dm.

Ostaszki, wś włośc., pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Bienica, okr. wiejski Borkowszczyzna, o 7 w. od gminy a 62 w. od Oszmiany, 6 dm., 30 mk. katol. (w 1864 r. 24 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Markowo.

Ostaszki, wś nad bezim. dopł. Bohu, pow. proskurowski, okr. pol., gm., par. kat. i st. poczt. Czarnyostrów, przy drodze w Czerepowej do Brodku, ma 152 dm., 802 mk., w tej liczbie 14 jednodworców, 1182 dzies. ziemi włośc.; cerkiew pod w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1789 r., uposażona 44 dzies. ziemi, ma 894 parafian. Dziedzictwo niegdyś ks. Wiśniowieckich, należały w XVIII w. do klucza czarnoostrowskiego, dziś do klucza mikołajewskiego Przeździeckich. *Dr. M.*

Ostaszków al. *Ostaszkowo*, wś i fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Ostaszkowo, o 8 w. od gminy a 18 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Dołhinowa do Wilejki; fol. ma 1 dm. i 17 mk., wś zaś 6 dm. i 70 mk. (31 dusz rewiz.); należy do dóbr Ostaszkowo Ciechanowskich. W skład okr. wiejskiego O. wchodzą wsie: O., Ślipki 1-sze i 2-gie, Olszewicze, razem 122 dusz rewiz. O. należał dawniej do Stefana Dominika Roemera.

Ostaszkow, mto pow. gub. twerskiej, na półwyspie jez. Seliger, o 463·5 w. od Petersburga a 238 w. od Tweru, ma 12025 mk., 4 cerkwie z soborem św. Trójcy, odznaczającym się bogactwami, szkołę powiatową, parafialną, 3 żeńskie, bibliotekę publiczną, zakłady dobroczynne, bank miejski, teatr, 44 fabryk, produkujących rocznie za 769831 rs., z których ważniejsze: przędzalnie bawełny, fabr. żelaza i skór; kosy i siekiery tutejsze uważane są za najlepsze w całej Rosyi. St. poczt. Pierwotnie słoboda, wspomniana na początku XVI w., następnie warownia, kilkakrotnie niszczona w skutek pogorzeli, ostatni raz w 1711 r. i odtąd opuszczona; od 1770 r. mto powiatowe. *Ostaszkowski powiat* ma na przestrzeni 7963·9 w. kw. 103011 mk., zajmujących się rolnictwem i rybołówstwem. Powierzchnia wzniesiona, góry dochodzą do 1000 st. wysokości. Grunt błotny, ilasty, z piaskiem i kamieniem. Znajduje się tu glina fajczana, ruda żelazna, wody mineralne żelaziste. Zraszają go Wołga, Cna, Dźwina Zachodnia z dopływami. Jezior znajduje się 225, bagien wiele, w ogóle wody, błota i drogi zajmują 25%, lasy 55% całej przestrzeni.

Ostaszkowicze, wś, pow. horecki, gm. Bajewo, 37 dm., 180 mk.

Ostaszkowo, st. dr. żel. mikołajewskiej, w gub. twerskiej, pomiędzy st. Kałasznikowo

(o 21 w.) a Kulickaja (o 20 w.), o 408 w. od Petersburga a 196 od Moskwy. Z O. wychodzi linia dr. żel., długa 129 w., łącząca mto Rżew i nazwana nowotorską, od mta Torżek, pod którem przechodzi.

Ostaszów al. *Ostaszew*, dobra, pow. lepelski, w 2 okr. pol., 3 okr. sąd., o 37 w. od Lepla, gm. Końcewicze, w 1863 r. miały 111 dusz rewiz.; obecnie mają 485 dzies. obszaru. Niegdyś attynencya Czasznik, od 1785 r. własność Michała Wołłodkowicza, nabyta od Michała Łopota, później własność Józefa Wołłodkowicza, marszałka gub. mińskiej, wreszcie z eksdywizyi przechodzi do Przeborowskich, w posiadaniu których do dziś dnia pozostaje. Zastawnikami O. byli: w 1728 r. Ignacy Nowacki, sędzia ziemski witebski, w 1749 r. Solatyccy, w 1751 Witkowscy, w 1752 r. Maciej Sakowicz, podczaszy oszmiański, w 1753 r. Andrzej Jagnezański; w 1758 r. tenutaryuszem był Antoni Śniacki. *A. K. Ł.*

Ostaszowce, rus. *Ostaszwci*, wś, pow. złoczowski, 40 klm. na płd.-wsch. od Złoczowa, 6 klm. na płn. od par. rzym.-kat., st. kol. Karola Ludwika i st. poczt. w Jeziernie, 18 klm. od Zborowa. Wś leży na wyżynie podolskiej. Na zach. leżą Daniłowce, na płd. Jezierna, na płn.-zach. Bogdanówka i Białkowce i na płn.-wsch. Nesterowce, na wsch. Isypowce i Kokutkowce (obie w pow. tarnopolskim). Zabudowania wioski leżą na praw. brzegu pot. Woszówki al. Wysuszki, także Gniłą Lipą zwanego, który płynie jarem z półn. od Bogdanówki, zachodnią granicą wsi. Krańcem południ. obszaru biegnie linia kol. żel. Karola Ludwika. W wschodniej stronie, na przestrzeni 88 ha, las dębowy. Okolica równa, położenie wysokie (372 mt. npm.) Pod czarnoziemem, jako wierzchnią warstwą, znajduje się gruby pokład gliny żółtej, spoczywającej na skałach wapiennych. Grunta orne zajmują płd.-wsch. i płn. część obszaru wsi. Obszar wsi zajmuje 952 ha. Własn. więk. ma roli or. 1 ha, łąk i ogr. 22 ha, lasu 82 ha; roczny dochód 283 zł. reń.; własn. mniej. roli or. 727 ha, łąk i ogr. 73 ha, pastw. 17 ha, lasu 6 ha; roczny dochód 3784 reńsk. W 1880 r. było 795 mk., z tych 43 obrz. rzym.-kat., 35 żydów, reszta obr. gr.-kat. Par. rz.-kat. w Jeziernie, gr.-kat. w miejscu, dek. zborowski, arcidyec. lwowska. Do par. należą Daniłowce. We wsi cerkiew drewniana pod wezw. Wniebowzięcia N. P. M i szkoła filialna. *B. Sok.*

Ostaszówka, wioska, pow. ostrogski, na płn.-wsch. od Ostrogu, właściwie przysiołek wsi Sapożyna, należy do Władysława Jałowickiego. Gleba pszenna, urodzajna, lud zamożny, trudni się rolnictwem.

Ostaszkowicze, wś, pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. kalenkowickim, gm. karpowicka, przy drożynie z Sławania do Raków, ma 60 osad pełnonadziałowych; głuche Polesie. *A. Jel.*

Ostaszowo, po łotew. *Astaszowa*, wś w pow. dyneburskim, parafii Dagda, własność Kłoczkowskich, niegdyś Hylzenów, aż do początku XIX wieku.

Ostaszy, leśniczówka w Domaszowie, pow. Rawa Ruska.

Ostaszyno al. *Ostaszyn* 1.) fol., pow. nowogródzki, własność Waleryana Bułhaka, ma 248 dzies. obszaru, w glebie wybornej; prowadzi się tu wzorowe gospodarstwo rolne i racyonalna hodowla inwentarzy; młyn i propinacya. Włościanie zapłacili 1948 rs. wykupu za ziemię. 2.) **O.**, dobra, pow. nowogródzki, własność Czeczotów, mają 1096 dzies. ziemi, w glebie wybornej; 3 młyny w dzierżawie i propinacye. 3.) **O.**, wś, pow. nowogródzki, w pięknej, żyznej choć bezleśnej miejscowości, oblanej wodami Switezi, Ostaszynki, Osy i Wołowni, w 1 okr. pol. niehniewickim, gm. Niehniewicze. 4.) **O.**, wś i piękne dobra nad rz. Serwecz, lew. dopływem Niemna, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, o 30 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Horodziej. Wś ma 57 osad pełnonadziałowych; dobra niegdyś należały do Baków, następnie do dysydenckiej rodziny Szwykowskich. Jan Szwykowski wzniósł tu murowany zbór kalwiński, benefaktorami którego byli w różnych czasach: Rymszowie, Olędzcy, Dąbrowowie, Wołkowie, Siestrzencewiczowie, Domasławscy i inni. Zbór ten do dziś dnia istnieje i jest filią par. słuckiej, z zapisu na utrzymanie duchownego posiada 600 złotych rocznie; w podziemiach znajdują się groby Szwykowskich. W późniejszych czasach, gdy Szwykowscy powrócili na łono kościoła katolickiego, zamierzali świątynię ostaszyńską oddać katolikom; ażeby temu zapobiedz krewni ich Ottenhauz i Guenter nabyli tę majętność i utrzymali w niej zbór kalwiński. Przez spadek O. dostał się w pierwszej połowie b. stulecia protestanckiej rodzinie Grabowskich, którzy nim do dziś dnia władają. Piękny, starożytny pałac murowany mieści w sobie archiwa po Szwykowskich i Ottenhauzach, a w zborze helweckim znajduje się księgozbiór, archiwa i niektóre pamiątki. W 1653 r. przy zborze tym pełnił obowiązki duchownego znany w dziejach wyznania helweckiego na Litwie Paweł Żarnowicki. O. słynie ze znakomitej pszennej ziemi i wybornych łąk nadrzecznych, ma 507 dz. obszaru. Miejscowość bezleśna, lecz piękna, wzgórkowata. Naprzeciwko O., po drugiej stronie rz. Serwecz, leżą dobra Niezabytowskich Kajszówka. Dzisiejszym właścicielem O. jest Karol Grabowski, cioteczny brat znanego archeologa Jana Zawiszy. Wzmianki o O. znajdują się w pamiętniku Jewłaszewskiego (str. 35).

Ostaszyszki, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. wiejski i dobra skarbowe Żołądź (Żelad'), o 8 w. od gminy a 30 w. od Święcian, ma 6 dm., 59 mk. katol. (22 dusz rewiz.).

Ostateń, niewielkie jezioro w pow. mozyrskim, w kotlinie Prypeci z lewej strony, o 4 w. ku północy od wsi Wiereśnica; długie prawie na pół wiorsty, łączy się z Prypecią przez strugę wodną. *A. Jel.*

Ostatki 1.) kol. nad strum. Pokrzywnicą, pow. koniński, gm. Staremiasto, par. Lisiec Wielki, odl. od Konina 10 w., ma 5 dm., 28 mk. 2.) **O.**, ob. *Kossaki-O.* *A. Jel.*

Ostatki, folw. nad bezimien. dopł. Łotwy, w zach.-płn. stronie pow. słuckiego, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. toladowicka, par. kat. Kopyl. Niegdyś radziwiłłowski, ale od dość już dawna własność rodziny Ciekawych, ma 15$^{6}/_{4}$ włóki obszaru. Niedawno zmarły właściciel Michał Ciekawy posiadał tu dość cenny zbiór starych książek. *A. Jel.*

Ostatkowo, w Lib. Ben. Łask. *Szmyrzyno-Osthatkowo* 1.) wś i okr. wiejski, pow. szubiński, o 7 klm. na zachód od Łabiszyna, par. w Chomętowie, poczta w Łabiszynie, st. dr. żel. w Nakle o 26 klm., 4 dm. i 39 mk. Za czasów arcybis. Łaskiego O. powstało widocznie na obszarze dzisiejszego Smerczyna. Według Lib. Ben. Łask. (I, 153) w par. Chomentowo istniało „Smyrzyno duplex" (Smerczyn i Smerczynek) i S. Ostatkowo, stojące wtedy pustkami. Później O. wchodziło w skład dóbr Łabiszyn (ob.). W skład okr. O. wchodzi Ostrów Ostatkowski z 3 dm. i 23 mk.; cały okr. obejmuje 40 kat. i 22 prot. 2.) **O.**, ob. *Ostatkowska Struga* i *Ostatkowski Ostrów.* *E. Cal.*

Ostatkowska Struga, niem. *Ostatkowo-Rieye*, wś, pow. szubiński, graniczy z Ostatkowem, ma 22 dm. i 152 mk., 79 kat. i 73 prot.

Ostatkowski Ostrów, niem. *Ostatkowo-Ostrow*, wybudowania, pow. szubiński. Wchodzi w skład okr. wiejskiego Ostatkowo.

Ostatnia Góra, lesiste wzgórze w lesie Dąbrowie, gm. Tartakowa, pow. sokalski, pod 42° 1′ wsch. dłg. g. F. a 50° 25′ 49″ płn. sz. g.; u płn. podnóża leży Ksawerówka, przys. Tartakowa. Wznies. 237 m. npm. (szt. gen.).

Ostatni Grosz 1.) wś i fol. nad rz. Stradomką, przy ujściu jej do Warty, pow. częstochowski, gm. Huta Stara, par. Częstochowa. Leży tuż pod Częstochową, przy linii drogi żel. warsz.-wied. Wś ma 15 dm., 100 mk., 27 mr. włośc.; fol. 2 dm., 12 mk. i 100 mr. W 1827 r. był tu 1 dm., 13 mk. Na obszarze folwarku zbudowano wielką przędzalnię, która jednak nie została w ruch puszczoną i przeszła na własność fabryki w Żyrardowie. 2) **O.-G.**, os. włośc., pow. ciechanowski, gm. Nużewo, par. Ciechanów, odl. o 1 w. od Ciechanowa, ma szkołę początkową ogólną, urząd gm., 8 dm., 101 mk., 6 mr. gruntu. Należy do wsi Smiecin. *Br. Ch.*

Ostatni-Grosz, zaśc. włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 6 dm., 24 mk., z tego 16 prawosł., 8 katol.

Ostatni-Grosz, niem. *Letzte Groschen*, dwa domy leśne, pow. krotoszyński, o 3 klm. na płn. od Zdun, par. w Baszkowie, poczta w Zdunach Pierwszy z 7 mk. należy do okr. domin. w Baszkowie, a drugi z 16 mk. do okr. w Konarzewie. *E. Cal.*

Ostatni-Grosz, ob. *Gandau.*

Ostatni Młyn, na obszarze dwor. Ponikwy Wielkiej, pow. brodzki.

Ostau, majątek na Mazurach, pow. szczycieński, st. poczt. Szymany.

Ostawin-Młynok, ob. *Młynek* 2.).

Ostbach, dobra prywatne, w okr. i pow. hazenpockim, par. sakenhauska (Kurlandya).

Ostejkiszki, wś, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., o 17 w. od Oszmiany, ma 3 dm., 37 mk., w tej liczbie 6 prawosł. i 31 katol.

Osten (niem.), os leśna w Pomeranii, pow. Demmin, st. p. Hohenmocker, 179·57 ha obszaru; czysty dochód grun. 1884 mrk.

Osten *Gross* i *Klein*, 1310 *Ossedno*, wś i fol., pow. gurowski. O. Gross posiada starożytny kościół paraf. kat., który w czasie reformacyi zabrany, w 1654 r. zwrócony został katolikom. Szkoła kat. i szkoła ew. Ludność przeważnie ewangielicka, należy do par. Ryczyn.

Ostende (niem.) al. *Klein Stenkendorf*, os. leśna, założona r. 1858, pow. suski, st. p. i par. ew. Rudzicz, kat. Iława, szkoła Sąpy. Należy do Gr. Stenkendorf. W 1869 r. 9 bud., 3 dm., 57 ew. mk. *Kł. Fr.*

Ostep, wś, pow. drysieński, par. Przydrujsk.

Oster 1.) rzeka w gub. smoleńskiej i mohylewskiej, lewy dopływ Soży. Poczyna się w pow. jelnińskim gub. smoleńskiej, w pobliżu wsi Grygoriewki; płynie zrazu z północy na południe, następnie zwraca się na płn.-zachód, potem na południe, przy wsi Prudok na zachód i w tym kierunku wpada do Soży nawprost wsi Biel. W gub. smoleńskiej oprócz pow. jelnińskiego przepływa pow. rosławski; do pow. klimowickiego wkracza na płn. od mka Szumiacze. Długa około 180 w. Przybiera między innemi od praw. brzegu: Ostrzyk al Mały Ostrzyk i Stomit (w gub. smoleńskiej), oraz Niemkę (w pow. klimowickim); od lew. zaś brzegu: Łużajkę (u W. Pola Łozankę, w gub. smoleńskiej), oraz Szumówkę i Wierzchówkę (Wierchówkę, w pow. klimowickim). 2.) **O.**, rzeka w gub. czernihowskiej, lewy dopływ Desny. Bierze początek w pow. borzeńskim, przepływa powiat nieżyński (pod Nieżynem), kozielecki (pod Kozielcem) i ubiegłszy w kierunku zachodnim 187 w., wpada do De-

sny w pow. osterskim pod Ostrem. Przybiera, pomiędzy innemi, od lew. brzegu: Nosówkę al. Winnicę i Bystrzycę (Bystricę). Nad wierzchowiskami tej rzeki założony był w XII w. gród Biała Wieża (o 40 w. na płd. zachód od mta Borzny), o którym znajdujemy wzmianki w latopiscach ruskich. *J. Krz.*

Oster, msto pow. gub. czernihowskiej, ob. *Ostr.*

Osterau, majątek, pow. rybacki, st. poczt. Rybaki.

Osterec, karczma na obsz. dwors. Trójcy, pow. śniatyński.

Osterman-Żłobin, dawniej *Żłobin*, st. dr. żel. lipawo-romeńskiej, w pow. rohaczewskim gub. mohylewskiej, o 1 w. od mka Żłobin, pomiędzy st. Krasny Bereg (o 17 w.) a Chałcz (o 11 w.), o 201 w. od Mińska a 338 od st. Romny. Most żelazny przez Dniepr, depôt parowców i warsztaty.

Osterode, ob. *Ostród.*

Osterski Horodziec, ob. *Ostr.*

Osterwa al. *Ostry Wierch*, grzbiet i szczyt w Tatrach spiskich, na południe od głównego grzbietu, po wsch. stronie wejścia do doliny Mięguszowieckiej, jako też stawu Popradzkiego. Grzbiet Ostrego Wierchu, ciągnący się od Zmarzłego stawu (Mięguszowieckiego) na płd.-zach. po Popradzki staw, tworzy płd.-wschodnią ścianę doliny Zmarzłej, tworzącej trzecią, wschodnią odnogę doliny Mięguszowieckiej. Ku południu od tego grzbietu odrywa się poprzeczny grzbiecik; w nim wznosi się Tupa (ob.). Południowy kraniec Ostrego Wierchu wznosi się 1926 mt. Widok z tego szczytu cudowny. Cała Mięguszowiecka dolina z swemi rozgałęzieniami i przepaściami, Wysoka z Popradzką turnią (dawniej Kopą), na zach. Baszta z Sacynem, po nad którym w oddali dziko piętrzy się poszarpane Solisko i Ostra, a na wsch. Tupa, Kończysta i długa, zębata grań Żelaznych Wrot tworzą cudowną panoramę. Widać ztąd stawy: Szczyrbski, Popradzki, Hinczowy Wielki i Mały, Smoczy i Zmarzły. Niemniej uroczy jest widok ku południu, ku Węgrom Niżnim. Jestto tatrzańska Rigi (ob. *Tupa*). *Br. G.*

Osterwick (niem.), ob. *Ostrowite.*

Osterwitz (niem.), ob. *Nikasanice*, pow. głupczycki.

Ostęp-Osada, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, odl. od Kalwaryi 33 w.; ma 8 dm., 120 mk.

Ostheim, majątek, pow. szczycieński, st. poczt. Pasym.

Osthorn (niem.), ob. *Osturnia.*

Ostischken, wś, pow. tylżycki, na Litwie pruskiej, st. poczt. Szameitkehmen, 137 mk.

Ostkehmen, wś, pow. darkiejmski, st. poczt. Boćwinki.

Ostkluene (niem.), dobra ryc. na Pomeranii, pow. Usedom-Wollin, st. poczt., tel. i kol. Usedom, 7 klm. odl., 76·20 ha obszaru. Czysty dochód z gruntu 2316 mrk.

Ostków, wś zaginiona w pow. złotowskim, nad rz. Schwiede (niem.), w pobliżu Lipowych Bud; istniała jeszcze w XVI w.

Ostloepschen, majątek, pow. wystrucki, st. poczt. Abelischken.

Ostnicza al. *Ostnitza* (dok. z r. 1283), struga pod Żarnówcem, pow. wejherowski, należała do cystersów w Oliwie (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 322).

Ostoboże, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Sinica, o $8^1/_2$ w. od gm. a 25 w. od Dzisny, 11 dm., 121 mk. prawosł. (w 1864 r. 34 dusz rewiz.); należy do dóbr Sinica, dawniej Borowskich, obecnie Pawłowa.

Ostobuż, rus. *Ostobiż z Polanką*, wś, pow. Rawa Ruska, 26 klm. na płn.-wsch. od Rawy Ruskiej, 10 klm. na wsch. od sądu pow. i urz. poczt. w Uhnowie. Na płn. leżą Staje, na wsch. i płd.-wsch. Woronów, na płd.-zach. i zach. Domaszów. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Sołokii, lew. dopł. Bugu. Płynie ona zrazu od zach. na wsch., potem na płd.-wsch. wzdłuż granicy północ., następnie dzieli się na dwa ramiona, z których jedno skręca znowu na wsch., drugie zaś zatrzymuje kierunek płd.-wsch. aż do połączenia z ramieniem pierwszem. Po złączeniu się ramion zatrzymuje rzeka jeszcze bieg płd. na krótkiej przestrzeni, poczem skręca na wsch. i wchodzi do Woronowa. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-wsch. stronie obszaru, na praw. brzegu Sołokii. Na płn.-wsch. od nich mokre pastwisko, a na płd. część wsi Polanka z lasem i gajówką. Własność więk. ma roli or. 346, łąk i ogr. 456, past. 80, lasu 147 mr.; wł. mn. roli or. 382, łąk i ogr. 367, past. 7 mr. W r. 1880 było 421 mk. w gm., 65 na obsz. dwors. (115 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Bruckenthalu, gr.-kat. w miejscu, dek. uhnowski, dyec. przemyska. Do tej parafii należy Woronów. We wsi jest cerkiew drewniana, postawiona w 1760 r.

Ostoja 1.) przyległość fol. Dębowa Góra, pow. skierniewicki, gm. Dębowa Góra, par. Żelazna. W początku XVI w. był to folwark należący do par. Bąków i stanowił uposażenie kollegiaty łowickiej (Lib. Ben. Łask., II, 511). Domysłowi wydawcy Lib. Ben. Łaskiego, iż mowa tu o wsi Ostoja w pow. noworadomskim, przeczy fakt, że w opisie par. Radomsk Lib. Ben. nie wymienia wsi t. n, i że w opisie par. Bąków (L. B., II, 502) powiedziano, że O. jest to folwark należący do kollegiaty łowickiej. Kollegiata jednak pozbyła się wkrótce tego małego a niedogodnego dla odległości folwarczku. Według regestr. pobor. z 1576 r. O.,

w okręgu orłowskim, par. Bąkowo, należy do trzech częściowych właścicieli: Szymon Gosławski, dziedzic, ma pół łana i tyleż posiadają: Kempalski z części Mateusza Ostojskiego i Mateusz Ostojski Michałowicz (Pawiń.: Wiel kop., II, 147). Obecnie fol. O. z wsią t. n. i Marszywiec i osadą Józefka, rozl. dominialna w 1873 r. mr. 663: gr. or. i ogr. mr. 296, łąk mr. 35, past. mr. 39, lasu mr. 269, nieuż. mr. 24; bud. mur. 2, z drzewa 13; płodozmian 4 i 9-polowy; pokłady torfu, las nieurządzony. Wś O. os. 15, z gr. mr. 62; wś Marszywiec os. 11, z gr. mr. 95; os. Józefka gr. mr. 10. 2) **O.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Bujny, par. Łobudzice, odl. 27 w. od Piotrkowa. Wś ma 10 dm., 140 mk.; fol. 4 dm. W 1827 r. było tu 2 dm., 28 mk. 3.) **O.**, os. włośc., pow. noworadomski, gm. Gosławice, par. Radomsk, ma 8 dm., 26 mk., 45 mr. W 1827 r. było tu 5 dm., 34 mk. *Br. Ch.*

Ostoja, u ludu *Rostoja*, os., pow. uszycki, gm., par. i st. poczt. Dunajowce, przy drodze z Hołozubiniec do Iwankowiec, ma 21 dm., 212 mk., 214 dzies. ziemi. Założona przez Ścibora Marchockiego, dziś rządowa. *X. M. O.*

Ostoje, w dok. *Ostaye*, wś, pow. siedlecki, gm. Pióry Wielkie, par. Zbuczyn, ma 13 dm., 72 mk., 277 mr. W 1827 r. było tu 11 dm., 64 mk. Według regest. pobor. z 1531 r. wś Ostaye w par. Zbuczyn, należy do drobnej szlachty, ma dwa ćwierć łany. W 1580 r. mieszka tu Mikołaj Ostoiski, który od siebie i sąsiadów swoich, od 4 włók, które sami orzą, płaci fl. 2, od 3 zagród bez roli gr. 12 (Pawiński: Małopol., 384 i 415).

Ostoje, wś, pow. krobski, o 6 klm. na płd. od Dupina, nad jeziorkiem, które spływa do Orli, na granicy Szląska; par. w Szkaradowie, poczta w Dupinie, st. dr. żel. w Mieliczu o 11 klm.; 47 dm. i 296 mk. kat. O. należały około 1793 r. do Nepomucena Mycielskiego, starosty ośnickiego. *E. Cal.*

Ostojów, os. nad rz. Łączną, pow. kielecki, gm. i par. Suchedniów. W początku XVIII w. istniała tu kuźnica żelazna. Os. sama zapewne powstała na obszarze dóbr bisk. krakowskiego.

Ostolepów, ob. *Ostołopów*.

Ostolnia, góra w pow. sokalskim, ob. *Kadłub*, las.

Ostołopów, w dok. *Ostolepów*, wś, pow. hajsyński, na pograniczu pow. bracławskiego, okr. pol. Kuna, gm. i st. poczt. Kropiwna Niższa, par. Niemirów, na płn.-zachód od Rajgrodu; ma 124 osad, 1354 mk., w tej liczbie 15 jednodworców, 689 dzies. ziemi włośc., 2163 dzies. dwors. wraz z Rajgródkiem, w tem 150 nieużytków. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1868 r., ma 447 parafian. Jestto osada bardzo stara, jak o tem świadczy znalezione tu wykopalisko (ob. Bibl. Warsz. 1853 r., t. I, str. 134). W lustracyi z 1545 r. czytamy: „O. seliszcze było zamkowoje (zamku bracławskiego), teper derżyt Mejsko Stopanowicz“ (Arch. J. Z. R.). W ostatnich czasach O. należał do Spondowskich i Piwińskich. Piwińska wniosła w dom Iwanowskich, obecnie należy do jej córki. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 29; cz. VI, t. 1: 23. *Dr. M.*

Ostomla, ob. *Hostoml.*

Ostorzenka, wś, pow. iłżecki, gm. i par. Mirzec, odl od Iłży 10 w., ma 22 dm., 109 mk., ziemi włośc. 165 mr.

Ostowo (*Osowo*, *Ostrowo*), wyb. do Dolnej Brodnicy należące, pow. kartuski, st. poczt. Szymbark.

Ostr al. *Ostrz*, *Oster*, *Ostrsk*, w latopisach ruskich: *Horodziec Osterski*, miasto pow. gub. czernichowskiej, leży pod 50° 56′ płn. szer. a 48° 32′ dłg. wsch., przy ujściu rz. Ostra do rz. Desny, odległe o 81 w. od mta gub. Czernichowa. Położone na górze i oblane z kilku stron wodami, „pływa (jak się wyraził anonim Raczyńskiego) jak kaczka na wodzie“. Ma 4898 mk., 3 cerkwie, szkołę powiat. i parafialną, szpital, st. poczt. i przystań statków parowych; handel znajduje się w rękach żydów. Miejscowość tę w prawieku zamieszkiwali Siewierzanie, według Nestora plemię leśne, nieokrzesane, po niedostępnych swych lasach żyjące i myśliwską żywiące się zdobyczą. Jednakże ojczyce tutejsi nie musieli być do tyla dzikimi, jak ich przedstawia Nestor, albowiem, jak mówi geograf bawarski, posiadali już oni 325 zamieszkałych miejsc czyli grodów (Zuiruni habent civitatis CCCXXV; Szaf.: Star., t. II, str. 70). Samokwasow naliczył ocalałych do dziś dnia aż pięć horodyszcz w samym pow. osterskim (Drew. horoda Rossii, str. 22). Przy końcu VII lub na początku VIII w. byli Siewierzanie ujarzmionymi przez Kozarów, którym płacili oni „po bielce od dymu“. W 882 r. książę ruski Oleg, opanowawszy Kijów i Lubecz, zawładnął i dziedziną Siewierzan. Czy już istniał wtedy O. nie ma żadnej pewności. Prawdopodobnie przypuścić należy, że grodu tego był pierwszym założycielem Włodzimierz św., w. ks. kijowski, który zaczął w 988 r. budować grody na Stuhnie, Desnie, Trubeszy i Ostrzu (na Wstri; Ławr. let., str. 52). Od tego też czasu gród wzniesiony nad rz. Ostrem zaczął się nazywać „Horodzcem Osterskim“ (Ławr. let., str. 116). Następnie O. został „przygródkiem“ Pereasławia, który już wtedy na stolicę udzielnego księstwa był wyniesiony. W 1098 r. Włodzimierz Monomach umocnił „Horodziec Osterski“. Ale po śmierci jego O. jako przygródek Pereasławia przechodził od jednego Monachowicza do drugiego, aż dopóki w 1136 nie został czasowo oderwany od Pereasławia i od-

dany synowi Monomacha Jerzemu Dołgoru kiemu, ks. suzdalskiemu. Wsiewołod, który w 1139 r. wstąpił na tron kijowski, skorzystawszy z nieobecności Jerzego w O., pokusił się oń i w 1141 r. zawładał nim. Po śmierci Wsiewołoda w 1146 r. nowy ks. kijowski Izasław Mścisławicz posadził w Horodzcu Osterskim brata swego Włodzimierza. W 1148 r. syn Jerzego Suzdalskiego wypędził go z Horodzca i wkrótce potem oddał go bratu swemu Rościsławowi. Ale w następnym roku ojciec Hleba, Jerzy, pochwycił Kijów; atoli z miasta tego po dwakroć wypędzany, za każdym razem do Horodzca Osterskiego uciekał. Podczas powtórnego schronienia się Jerzego w O., syn jego Andrzej Bogolubski, wracając z wyprawy wołyńskiej, pułki swoje do tegoż wprowadził grodu. Jerzy sprzymierzywszy się ze Swiatosławem Olgowiczem i Włodzimierzem Dawidowiczem, postanowił iść do Kijowa. Na Wielkanoc 1151 r. przybyli oni z Czernichowa do O. i udali się ztąd na wyprawę, która się atoli nie powiodła. Włodzimierz Dawidowicz poległ w boju, a Jerzy po raz trzeci był zmuszony schronić się do O. Wówczas Izasław Mścisławicz zjawił się z hufcami swymi przed wałami O., obległ go i zażądał aby Jerzy oddalił się do Suzdalu. Jerzy przystał na to i oddawszy Horodziec synowi Hlebowi, odjechał, a zwycięzki Izasław wrócił do Kijowa. Ale w skutek nowych zatargów w następnym roku przyszło pomiędzy nimi znowu do otwartej wojny. Izasław w sojuszu z ks. czernichowskim zdobył Horodziec i spalił go. Podczas pożaru zgorzała kopuła cerkwi ś. Michała. Ołtarz główny ze szczątkami fresków na ścianach zachował się po dziś dzień. „Pożgli moj Horodziec, to ja otożgu protiwu“, rzekł Jerzy, gdy doszła go wieść o spaleniu O. i w tymże roku wyruszył na wyprawę przeciwko Izasławowi i spalił w odwecie przedmieście Czernichowa. Izasław zebrał wojsko w Olżycach i poszedł do Morowska. Sojusznicy Jerzego, plemię koczownicze, uciekli a on bez nich na wydanie bitwy nie odważył się i odstąpił. W rok potem Izasław kijowski umarł, poczem Jerzy ponownie zawładał Kijowem i Pereasławiem, ale rychła śmierć jego (1157 r.) nie dozwoliła na odbudowanie Horodzca Osterskiego. Dopiero w 1195 r. syn jego ks. suzdalski Wsiewołod „posła tiwuna swojeho na Ruś i sozda hrad Horodziec na Wstri, odnowi otczynu swoju“. Ale o O. odtąd zupełnie zatraca się ślad u ruskich kronikarzy. I już następnie, gdy w 1239—40 r. Mongołowie runęli na Ruś i tak Kijów jak i Czernichów oraz Pereasław zburzyli, wtedy i O. nie był też prawdopodobnie oszczędzony i musiał również te same losy podzielić. Dopiero za litewskich czasów znowu posiadamy wyraźną wzmiankę o istnieniu na nowo O. jako dziedzictwa hospodarskiego. Dzierżył je Włodzimierz Olgierdowicz, władzca udzielny Kijowa. Atoli już wtedy kilka przyległych Ostrowi miejscowości, jako to: Rożny, Krechajów, Świetylnów należały do ks. Połowców ze Skwira Rożynowskich, których to dóbr posiadanie zatwierdził im ks. Włodzimierz Olgierdowicz (Opis pow. wasylkowskiego, str. 33). Atoli Witold, w. ks. lit., oddaliwszy Włodzimierza Olgierdowicza z Kijowa w 1392 r., oddał O., Czernin, Bodenki, Wypołzów, Rożny, Świetylnów, Krechajów i Letkowicze ks. Dymitrowi Sokirze (Akty J. Z. R., t. I, str. 98). Po śmierci ks. Sokiry włości jego były zabrane przez ks. kijowskiego Aleksandra (Olelka) Włodzimierzowicza i syna jego Szymona (1440—1455) i rozdane ich sługom, bojarom i tatarom. Jednakże w 1490 r. ks. Marya (córka ks. Dymitra Sokiry) Trabska Zwiahelska odzyskała O., albowiem król Kazimierz Jagiellończyk kazał jej te dobra zwrócić (Rykaczewski: Invent, str. 275 i archiw. motowidłowieckie). Gdy bojarowie ostrscy nie chcieli księżnie być posłusznymi, to król im nakazał jej „służyty i posłusznymi byti“ (Akty J. Z. R., t. I, str. 104). Sojusz cara moskiewskiego z Mendligirejem, hanem Krymu, oddziałał zgubnie na cały ten kraj. Wiadomo, że w 1494 r. Mendligirej najzupełniej zniszczył był całą Kijowszczyznę: wsie i miasta spełzły w pożogach, lud wybrany przez Tatarów, którzy od tego czasu nad tym krajem jak czarna chmura wisieli i co chwila wpadając doń aż po Desnę, obracali go w perzynę i wyludniali, tak dalece, że jeszcze w połowie XVI w. mieszczanie ostrscy nie mogli obrabiać swoich pól z obawy najezdzców W sześć lat po najściu Mendligireja sąsiedni Murowsk wraz z ks. czernichowskiem odpadł do Moskwy, mianowicie 1500 r., kiedy kniaź Semen Iwanowicz Możajski zdradził króla Aleksandra i poddał się Iwanowi III. Okoliczność ta sprawiła, że nie tylko O. znalazł się na granicznym punkcie państwa, ale nadto otrzymał przez to samo wysokie strategiczne znaczenie. Z miejsca znajdującego się wprzódy w głębi kraju, zamienił on się nagle na wysunięty gród pograniczny, w bliskości którego krzyżowały się drogi: moskiewska do Kijowa i tatarska na Białąruś wiodąca, bez zaczepienia granicy moskiewskiej. Kn. Marya Trabska Zwiahelska umarła bezdzietna i O. znowu do rąk królewskich powrócił. Z czasem wytworzyła się z niego dzierżawa czyli starostwo. Około 1522 r. król oddał O. wwodzie wileńskiemu Albertowi (Wojciechowi) Martynowiczowi Gasztoldowi (Akty J. Z. R., t. I, str. 61). Ten Gasztold był podczaszym w. ks. lit. i namiestnikiem nowogródzkim około 1508 r.;

atoli za udział w spisku Hlińskiego uwięziony w lutym 1509 i pozbawiony urzędów, w 1511 r. wypuszczony został na wolność. Poczem wrócił do łaski hospodarskiej i był odtąd naprzemian wwodą trockim, połockim, nowogrodzkim, namiestnikiem bielskim, nowogrodzkim, wreszcie umarł w 1539 r. na kanclerstwie w. ks. lit. (Wolff, Dygnit., str. 36, 45, 58 i t. d.). Tenże Albert (Olbracht) Gasztold w 1538 r upatrzywszy w Ostrzu zdatne do obrony miejsce na górze, we widłach dwóch rzek Desny i Ostra, na tem samem miejscu, gdzie przed wieki stał „horodziec" Jerzego Dołgorukiego, wzniósł obronny zamek. Zamek ten atoli był dokończony już po jego śmierci i był zbudowany z drzewa sosnowego, z pięcią drewnianemi baszty, miał 37 sażni długości i 31 szerokości; od północy strzegł go wał z dębowym parkanem, opasujący go dokoła z tej strony, w kierunku Desny, od północo-wschodu zaś bronił urwisty brzeg rz. Ostra, tam gdzie dziś sterczą rozwaliny Jurowej cerkwi. Założenie tego zamku było ważnym dla całego kraju wypadkiem, tudzież rękojmią bezpieczeństwa, ile że Tatarzy wciąż wdzierali się w te strony i nieliczną tutejszą ludność wybierali a Moskwa grabiła sioła i wieszała jeńców (ob. Karamzina: Ist. Gosud. Rossyj., t. XI, uw. 225). W O. zbudowane też były przez Gasztolda dwie cerkwie: Iwanowska i Michajłowska; starożytna atoli t. zw. „boznica Jurowa" pozostała w zwaliskach. Po Gasztoldzie najpierw starostował tu kniaź Dubrowicki, następcami zaś jego byli Piotr Korsak i Konstanty Ratomski. Za starostowania tego ostatniego nastąpił w 1552 r. opis zamku ostrskiego. Zamek ten stał na górze stromej i niedostępnej od rz. Ostra. Było w nim dział spiżowych 4, serpentyn 2, hakownic 38, prochów zapas, niemniej saletry, siarki, ołowiu. Puszkarz Stanisław z Cuchanowa. Nieliczna ludność tego sstwa rozpadała się na bojarów, mieszczan i wołoszczan. Bojarowie powinni byli jeździć ze sstą przeciw „ludzi nieprzyjacielskich po stronie siewierskiej", a także i bez ssty po tejże stronie jeździć, „szlaki odwiedzać". Wyjeżdżać ich ma wszystkich z ojczyzn osiadłych 25 koni „a pustych ziem między nimi nie ma". Ostróg powinni naprawiać wszyscy, tak mieszczanie jak bojarowie i ludzie ich. Włość i mieszczanie ostrscy dawali przedtem ścię „storożowszczyzny" rocznie po 9 kóp gr., a za te pieniądze najmował ssta stróżów do zamku dwóch, ale dzisiejszy ssta p. Ratomski, zwiększywszy płacę, wziął „storożowszczyzny" tej jesieni przeszło 32 kóp gr. Stróżę zaś do wrót ostrogowych najmują bojary, dając na rok po 5 kóp gr. Podwodę wodną dają wołoszczanie. Mieszczanie orali wprzódy o 3 mile od O., ale teraz role opuszczone, za niepokojem od Tatarów. Drzewa na zamek dostarczają z boru o milę od strony litewskiej. Dochód ssty czyniła karczma; w tym roku przyniosła 170 kóp gr. Kupcy tubylcy i goście dają ścię „obwiestki" za głowę, albo od woza po gr., od komicyi po groszu. Z karawan idących z Moskwy do Turcyi pokłon towarem po 10 kóp gr.; podstarościemu od człowieka po groszu. Od konia „z dzików wybitego" 30 kóp gr. temu kto wybije, od tego czyj koń, a szlachowy koń, temu kto znajdzie; kunicy bywało od dziewki, kiedy za tutecznego idzie, 6 gr., a kiedy za cudzego 12, a teraźniejszy ssta bierze po 12 gr. Powinni bojarowie, mieszczanie i wołoszczanie chodzić raz w rok na łowy „pierwszą poroszą" ze sstą, albo ze służebnikiem jego na pole za Trubeszem, w Stuków zajazd, w Minkową Łukę, w Jaselik 7 mil od O., przez trzy dni z rzędu. Powinni też chodzić ścię dzień jeden na nartach; kiedy nie pójdą w łowy, odkupują się od tego dając staroście „poroszczyzny" trzy kopy gr. litew. Z jazów na Deśnie daje się na zamek jesiotr 10-ty, bieluga każda, a biała ryba wszystka temu, kto grodzi jaz. Jeziora „ustupne" powinni wołoszczanie włóczyć na sstę raz w rok, a z miejskiego zaś jeziora na Deśnie włóczyć na sstę powinni mieszczanie. Mieszczan, którzy w ostrogu siedzą, jest 26, a tych co za ostrogiem siedzą 33; bojarów siedzących w ostrogu 28, a po za ostrogiem 1. Ziemi pustych bojarskich 5. Do zamku należą sioła: Wypołzów ludzi 7, Pilipowczyna Jałmynka 5, Krohajew 5 i 2 na woli, Bodenkowicze 5, Żukin 11, Czernino 5. Ci dają dań groszową, siano i bobry z gonów (Metr. lit. N 6 A i arch. Aksaków w Motowidłówce). Zamek ostrski, pomimo że stał na główniejszym obronnym punkcie tej ziemi, nie był przecież dostatecznie zaopatrzonym w potrzebny sprzęt wojenny. Jakoż w 1562 r. aż z Wilna, dla zapewnienia mu obronności większej, nadesłano sporo rynsztunku zamkowego, broni, strzeliwa i innych materyałów amunicyjnych (ob. St. Łaskiego: Prace nauk. i dyplom., str. 269). Było to w czasie kiedy okolice O. zaczęły się coraz gęściej zasiedlać, a urastały one, jak mówi ks. Wereszczyński, zbiegami z Podola, Wołynia i krajów ruskich. Wówczas i ludność O. się wzmogła, bo oprócz starego miasta (dziś wsi Starhorodka), dźwignęła się obok niego słoboda t. zw. Nowy Oster (dziś miasto O.). Zamek jednak stary, zbudowany jeszcze przez Gasztolda, pod względem obrony niedogodnym się okazał, albowiem położony o dwie wiorsty od Desny, nie mógł skutecznie przeszkodzić ludziom moskiewskim, aby tąż rzeką nie napływali i nie grabili siół pobrzeżnych. Jakoż Zygmunt August tę okoliczność uwzględniwszy, kazał zbudować nowy zamek tuż nad

Desną; był on skończony w 1571 r. Zamek ten nowy według lustracyi z 1571 r. stał nad Desną, rzeką bardzo głęboką, szeroką i bystrą, od wschodu broniło go jezioro Desneńskie, z którego wypływająca rz. Popówka, środkiem miasta przeciekała i nieopodal za miastem wpadała do tejże Desny. Dzisiejsza topografia miasta nie daje możności określić dokładnie gdzie mianowicie Popówka owa przepływała przez miasto, chyba przypuścimy, że przez dzisiejszy Soborny plac szedł wał zamkowy, z przekopem nawodnionym, i ten to wał łączył prawdopodobnie Desnę z Popówką i ztąd przez lustratorów wzięty był za początek tejże Popówki. W nowozbudowanym zamku konsystowała załoga złożona z 150 drabów (żołnierzy). Bojarowie miejscy pospołu z tymiż drabami obowiązani byli strzedz i bronić zamku, bić się z nieprzyjacielem pod rozkazami ssty lub podstarościego i rozwozić listy niedalej Dziewicy, Czernichowa i Kijowa. Każdy z bojarów obowiązany był mieć konia, samopał, 150 kul i 3 funty prochu. Na bojarach pospołu z mieszczany ciążyła powinność naprawy zamku. Mieszczanie oprócz tego płacili czynsz, wozili drwa do zamku, naprawiali mosty i w razie napadu nieprzyjacielskiego bronili zamku, dla tego każdy z nich powinien był mieć samopał, 150 kul i 3 funty prochu. Po za obrębem zamku służby wojennej nie odbywali. Po Konstantym Ratomskim sstą czyli dzierżawcą ostrskim został w 1562 r. Filon Kmita. Kiedy wybuchła wojna pomiędzy Zygmuntem Augustem a Iwanem Wasilewiczem Groźnym, Filon Kmita obległ i zdobył Czernichów i zniszczywszy ogniem i mieczem całą ziemię siewierską, szczęśliwie wrócił do O. Następnie znowu wkroczywszy w kraj nie przyjacielski pod Starodubem i rz. Srową nowe odniósł zwycięstwo, niemniej i Poczep zdobył (Malinowski: Zródła do dziejów pols., t. II, str. 310). Po Kmicie został sstą ostrskim Ławryn Ratomski, syn Konstantego. W sstwie były wielkie obszary odłogiem leżące i przeto ście wielce zależało na tem, aby owe pustki zapełnić. Jakoż widzimy że sста Ratomski w 1577 r. pozwala bojarzynowi ostrskiemu Ihnatowi, ażeby ten na swojej ziemi (ojczyźnie) nie tylko jednego chłopa, jak o to prosił, ale i kilkadziesiąt osadził, od których żadna się nie będzie wyciągać powinność do zamku ostrskiego, lecz tylko ciż osiedleni chłopi winni będą czynić wszelkie powinności samemu Ihnatowi (arch. Aksaków w Motowidłówce). Królowie polscy chętnie z królewszczyzn odrywali wioski dla opatrzenia takowemi ludzi godnych nagrody. Jakoż w 1592 r. Zygmunt III nadał Swietylnów nad Trubeszą leżący pustką Wawrzyńcowi Berczeckiemu, a to w nagrodę za to, że tenże Berczecki żołniersko na Podolu służąc i będąc posłany gońcem do cara perekopskiego, wszędzie gorliwie się sprawiał. Podstarościm ostrskim w 1593 r. był Wasyl Ratomski. Ale w 1594 r. umarł starosta Ławryn Ratomski, który jeszcze za życia swego udzielił był za pozwoleniem króla jure communicativo posiadanie sstwa ostrskiego synowi swemu Michałowi. Ławryn Ratomski był dwukrotnie ożeniony; pierwsza żona jego była Zofia Tyszkiewiczówna i z nią miał syna Michała; druga zaś Helena ks. Horska, i z tą miał synów: Konstantego i Hrehorego oraz córki. Posiadał Gliwińce, włość Ojnarowską, którą wziął na Litwie po matce swej ks. Sołomereckiej, a także Chotajewicze, Uzły, Michnowicze, Terebów, Reszewy, Latyholice, Nężyczyty i Kreszew. Pochowano go w Wilnie w cerkwi Przeczystej, w grobie rodzinnym (Akty izd. Wilenskoju Archeogr. Kom., t. VIII, str. 184). Pod tymże 1594 r. pierwszą napotykamy wzmiankę o biskupstwie osterskiem, albowiem w tymże roku Innocenty Borkowski mianował się biskupem czernichowskim i osterskim. On to w 1596 r. przyjął unią Brzeską (Bartoszewicz). W 1594 r. Michał Ratomski, sста ostrski, nadał ziemianinowi ptu horodeńskiego Jerzemu (Jurju) Orłowskiemu sieliszcze Mańkowce, a to „za usługi, które wiernie czynił dla zamku ostrskiego“ (arch. w Motowidłówce). Znanem jest nam zkądinąd zajście i sprawa Michała Ratomskiego z Jerzym Rożnowskim (ob. Motowidłówka i Opis pow. wasylkowskiego, str. 38), nie powtarzamy więc jej w tem miejscu na nowo, tylko dodamy, że samozwaństwo, jakiego Ratomski usiłował dowieść Rożnowskiemu, mogło być z jego strony rzeczą naciąganą, ile że w owych czasach sporo można było naliczyć rodzin, lubo niegdyś z pochodzenia kniaziowskich, ale z czasem upadłych, przyćmionych ubóstwem i zamienionych w hołotę czyli w tak zwanych bojarów. „Najzacniejsze imię albo ustawa— pisał Budny— albo w bojary albo w chłopstwo się zamienia“. Michał Ratomski bojarów i mieszczan swego sstwa uciskał i krzywdził. Ale bojarowie jeszcze wtedy należeli do opieki prawa: jakoż w 1594 r. wraz z mieszczanami ostrskimi pozwali go przed sąd królewski i zyskali na nim za różne uciski, krzywdy i nadużycia z jego strony 5000 kóp gr. litew. Dekret atoli sądu królewskiego wskazując sstę na zapłacenie tak znacznej sumy, pozostawił przecież między dwiema stronami wrota pojednania dobrowolnego. Sста uchwycił się też tego skwapliwie, i za zgodą bojarów oddał sprawę na sąd polubowny archimandryty pieczerskiego Nikifora i wójta kijowskiego Bałyki. Jakoż po przystąpieniu stron do zgody, sста wydał od siebie list pojednawczy tej tre-

ści, że oto najpierw przyrzeka on im wszelakie bezpieczeństwo zdrowia i majętności, ich samych, żon i dzieci, i jeżeliby odtąd krzywdy jakiej względem nich dopuścił się, wtedy sprawiedliwość nieodwłoczną czynić ma i będzie. Także od wszelkich nadużyć się powstrzyma, tylko będą oni powinność odbywać według dawnego zwyczaju. Starosta obowiązuje się również oczyścić im pola wespół z nimi około Swietylnowa dla własnego ich używania; pozwala niemniej stawiać młynki na rzeczkach i po futorach; gorzałkę kurzyć na stronę i w mieście, lecz tylko za starosty wiadomością; wolno kupować tylko „wiadercem" a przedawać i szynkować niewolno. Młyn na rzece Ostrzu mieszczanie mogą stawiać, lecz groblę co roku na wiosnę na pięć tygodni muszą rozkopać i wtenczas i rybę mogą łowić. Sstа sam ze swej strony obowiązuje się naprawiać swoim kosztem groblę; grunta zaś wszelakie „paszenne" (orne) i drzewo bartne niemniej sstа obowiązany mieszczanom tymże wypuszczać. Jeżeliby który z bojarów zginął u nieprzyjaciela, to jego dzieci sstа obowiązuje się wychowywać i majętności im nie odbierze. Wszelką podymszczyznę nałożoną na bojarów i mieszczan od dworu J. K. M. sstа powinien z własnych funduszów uiścić, tylko dadzą mu pokwitowanie „ku ochronie". Jeżeli zaś tenże sstа Michał Ratomski „ten swój list dobrowolny w jakimkolwiek bądź punkcie naruszyłby i nie wypełnił, tedy za takowe naruszenie powinien będzie na Jego Kr. Mości ręce zapłacić 5000 kóp gr. lit., a bojarom i mieszczanom drugie 5000 kóp gr. lit. według dekretu sądu J. K. M. przezysku ich; któren dekret tym listem umorzon jest natenczas tylko, ale gdy będzie naruszony, to żywo i wcale wskrzeszon być ma i wtedy na wszelkiej majętności sstу exulatia uczynić się ma" (arch. Aksaków w Motowidłówce). Ale sstа zwiódł bojarów i mieszczan tą mniemaną zgodą i wkrótce ją stargał, żadnego z punktów ugody niewykonywając, tak dalece, że ciż bojarowie i mieszczanie musieli powtórnie zapozwać go przed sąd królewski. Zygmunt III nakazał też w 1597 r. Ratomskiemu, aby przed instygatorem naocznie się stawił dla wysłuchania dekretu, którym rozkazano mu, aby pod utratą sstwa wypłacił sumę w liście pojednawczym obu stronom obligowaną. Tymczasem Ratomskiego nie stać było na zapłacenie tak znacznej kwoty pieniężnej, albowiem był to człowiek rozrzutny i oddawna był w wielkich długach. Toć może i słusznie posądzano go o to, iż wraz z żoną, zmuszony naglącą potrzebą grosza, dawał się nawet kaptować datkiem przez szpiegów rossyjskich (wiestowczyków), którzy w kraj ten dla podglądania przyjeżdżali (Kulisz: Mater. dla ist. wozs. Rusi, t. II, str. 31). Następnie zaś dla zdobycia bogatego łupu, pomimo że pokój wonczas trwał pomiędzy Rzplitą a Rossyą, na własną rękę, uorganizowawszy wyprawę, ograbił ziemię moskiewską aż do Czernichowa (Paerle: Dniewnik Łżedymitra, str. 402). Ale niedługo jeszcze szersze do poprawienia nadwerężonych interesów nastręcza mu się pole. Oto Dymitr Samozwaniec d. 23 paźdz. 1604 r. z tłumem wolnicy i Zaporożców przeprawiwszy się przez Dniepr koło Swaromia i wszedłszy do wsi Żukin, położonej w sstwie ostrskiem, tam przed wkroczeniem w granice moskiewskie dni kilka odpoczywał. Ratomski wysokiego gościa świetnie i gościnnie przyjął u siebie, nadto troskliwą ręką przygotował mu zawczasu dalszą drogą, już przez rozesłanie uniwersałów po Siewierszczyźnie, już przez zebranie we własnem sstwie wolnicy z bojarów złożonej i sprowadzenie 7000 dońskich Kozaków (Niemcewicz: Dzieje pan. Zyg. III, t. II, str. 248). Rozrzucone uniwersały uwiadamiające o tem, że się zjawił nowy przyrodzony car, podziałały tak na mieszkańców Murowska, iż ci powiązawszy swoich wojewodów, przyprowadzili do Wypołzowa, kędy się właśnie Dymitr znajdował. Następnie Dymitr zajął Murowsk, wstąpiwszy w granice państwa, którego niebawem miał nadzieję tron i berło posiąść. Ratomski mu towarzyszył i wziął udział w nieszczęśliwej Kromskiej bitwie. Po tej przegranej postarał się on raz jeszcze o dostarczenie Dymitrowi świeżych zbrojnych hufców i nareszcie, uniknąwszy potem niefortunnego losu, jaki spotkał patrona jego i wielu ze szlachty polskiej w Moskwie, sam z bojarami i mieszczanami wrócił do O. Obłowiwszy się sporo na wyprawie, odmienił też swoje względem bojarów i mieszczan swych dawniejsze postępowanie i zaniechał odtąd krzywd i ucisku; owszem faworyzował ich i obdarzał przywilejami i łaskami. Między innemi dozwolił im bezpłatnego łowienia ryby włokiem w całym obrębie sstwa po wszystkich rzekach i rzeczkach, tudzież łowienia zwierza wszelakiego na pierwszych poroszach; nadto nadał wolność brania pszczół w drzewach „niepopisanych", a także dozwolił kosić trawy w okolicach tych, które nie podlegały cudzym prawom oraz drzeć łyka. W lustracyi z 1616 r. powiedziano: iż do sstwa ostrskiego, ani wsi, ani folwarku nie masz żadnego „dla czego wielkiejby potrzeba łaski i baczenia J. K. M. i Rzplitej na to miejsce, które prawie jest jako wrotami, tak lądem jak wodą, od Putywla i Czernichowa, dwoma rzekami Semem i Dziesną pod Oster i Kijów płynącemi". W istocie O. nie miał wtedy wiosek żadnych, bo były wszystkie przez różne osoby rozebra-

ne i trzymane. I tak wś Jałmenki (starą i nową osadę) trzymał Wacław Wielhorski; wś Bodzienki z uroczyskami: Prowalie, Nezarowe Borki, Wydryca, Ubożyc, Bliznów nad rz. Desną trzymał Zacharyasz Jałowicki; Wypołzów (Wypełznow) trzymał Floryan Oleszko; wś Letkowce alias Kolence zostawały w procesie pomiędzy Janem Aksakiem a Zach. Jałowickim; Krochajów trzymał Mikołaj Plichta; Ostrów i Bór i ur. Łukarzewskie trzymali bojarowie ostrscy Bulikowie; Dorohinki, ur. nad rz. Ostrem, bojarzyna Senczyłenko. W mieście O. domów miejskich, z których dań idzie, jest 184; dają oni czynsze, owies i siano, różnie wedle majętności. Bojarów jest w tem mieście 90, którzy prócz służby wojennej, także posług zamkowych, podatków nie oddają żadnych, podymne wyjąwszy po 2 gr. z domu; kozaków jest 40, którzy w domach wolnych miejskich osiedli gwałtownie. Powinności ani posłuszeństwa nie oddają żadnego. Młynów cztery. Ostrz z nową osadą Bobrownicą (Bobowiczą) przynosi intraty 788 fl. gr. 5, a wytrąciwszy na urząd podstarościego, na muzykę zamkową, które zawsze dla straży chowa, na prochy, ołowy i szpiegi, przez których być nie może, na odsyłanie i przysyłanie posłów moskiewskich fl. 388 gr. 5, zostaje fl. 400; przychodzi kwarty od tego fl. 80 (Al. Jabłonowski: Lustracye, t. V; str. 98). Z lustracyi zaś z 1622 r. dowiadujemy się, że sstwo ostrskie przynosiło dochodu fl. 2633, z tego kwarty fl. 478. Wioski zaś Letkowice al. Kolenie, Rożny, Żdymirka słoboda, Rożnów, Horodyszcze, słobodka Swietylnów, Berdów, Nosówka, Ostrów Zabobrycki trzymał Jan Aksak, mieniąc je swemi dziedzicznemi. Bojarów w O. było 44, ale ci za grunty swoje praw żadnych przed lustratorami nie ukazali, przyczynę tę dając, jakoby im ssta ostrski one pobrał i wrócić im nie chce". Podymnego dawali po gr. 3 lit. Ssta Michał Ratomski umarł w 1626 r. i na jego miejscu został sstą Remigian z Otoka Zaleski. Pochodził on z rodziny Zaleskich h. Dołęga, z województwa łęczyckiego. Był on pisarzem ziemskim łęczyckim, referendarzem kor., nareszcie kasztelanem łęczyckim i sstą wareckim, ostrskim i bobrownickim. Umarł, według Niesieckiego, w 1645 r. Jemu to brat rodzony w Warszawie u ś. Jana piękny nagrobek wystawił. Tenże Remigian Zaleski jeszcze podczas starostowania swego żalił się przed królem, że zamku ostrskiego nie ma z czego opatrywać, a to częścią dla szczupłych dochodów, częścią przez niedbalstwo dawniejszych starostów, częścią nareszcie dla tego, że bojarowie powinności co do obrony tegoż zamku, wypełniać nie chcą. Nadto doradzał, aby zamek zbudować nowy w tem samem miejscu, gdzie stał dawniej Gasztoldowski, motywując tę swoję radę tem, że dotychczasowy zamek podmywa woda rzeki, a że znaczenie tegoż zamku, stojącego nad samym brzegiem Desny, umniejszyło się nieskończenie, od czasu jak w 1618 r. Siewierszczyzna została przyłączoną do Polski, a tem samem i niebezpieczeństwo napadu ze strony Moskwy przestało grozić. Prosił nareszcie króla i Rzplitę, aby osobna komisya zjechała na miejsce dla przekonania się naocznego o tem wszystkiem, na co wskazywał. Jakoż osobna komisya niebawem zjechała do O. i ta, skonstatowawszy fakt, że w istocie zamek się wali, że stoi w zaniedbaniu, że dochody są nader szczupłe dla należytego jego utrzymania, tudzież że bojarowie rzeczywiście uchylają się od powinności obrony, i o tem wszystkiem spisawszy protokół, przedstawiła go następnie królowi. Ale to wszystko na nic się nie przydało i zamek po dawnemu został na swojem miejscu i tylko, jak to widzimy z lustracyi późniejszych, od obrony jego bojarom uchylać się wzbroniono. Za Zaleskiego podstarościm ostrskim był Aleksander Wojszko. Stefan Aksak zaś usilnie i wytrwale sstwo kolonizował; jakoż ludność tutejsza w niedługim czasie znakomity otrzymała przyrost: puszcze się porozstępowały i powyrastały z nich nowe wioski, jako to: Nowy Ostrzec, Nadenowszczyzna, Kaleta, Zaworyszcze, Semipułki, Rzawiec, Jarosławka, Mokorzecz, Suchiny, Bobrownica Nowa, Kozary, Mostowa słoboda, Krasiłówka, Hadanowszczyzna, Kozielec. Lustratorowie z 1636 r. udzielili tym wioskom słobody na lat 3, krom Nowego Ostrca, któremu dano 6 lat woli. Bojarów w starostwie było wtedy 71. Ci mieli różne dawne przywileje, które król Władysław IV d. 3 grudnia 1633 r. (przywilej dał: za Smoleńskiem na Bohdanowej okolicy) potwierdził i nadto zalecił Stefanowi Aksakowi, aby tychże bojarów przy całości gruntów, które zdawna mieli, zachował, biciem ich żadnem i więzieniem nie mordował, do odprawowania szarwarków nie przymuszał, krzywdy i bezprawia żadnego nie czynił i wedle praw dawnych od Najjaś. przodków J. K. M. nadanych, z nimi się obchodził. Tenże król tegoż roku przywilej swój jeszcze uzupełnił zakazem, aby w domach bojarskich stacyi nie wybierali ani żołnierz, ani kozacy; aby bojarów niezmuszano wraz z mieszczanami strzedz miasta i aby w ogóle bojarowie, krom wojennej służby i obrony samego zamku, nie odbywali żadnej innej powinności. Ludzi t. zw. „służebnych", którzy pewne grunty posiedli, było 22 w sstwie ostrskiem i bobrownickiem; ci juryzdykcyi i przysądowi zamku ostrskiego podlegali. Wału, okopu, parkanu, każdy według proporcyi gruntu, którego zażywa, poprawiać był powinien.

Gdyby zaś który z nich słowem nieprzystojnem na namiestnika porwać się śmiał, aby winy 10 kóp gr. lit. p. ście zapłacił, a jeśliby się ręką targnął, tedy od majętności i dzierżawy swej dóbr w sstwie odpadać ma. Atoli była to już epoka buntów Pawluka, Huni, Ostranicy. Ten ostatni był nawet rodem z O. W 1637 r. zaś niejaki Murko i Nosek podnieśli bunt w samym O. i Nosówce Adama Kisiela, tak, że jak mówi Okolski „Stefan Aksak i Adam Kisiel (lubo to dostatni i opatrzni panowie) z majętności swej ze zdrowiem uchodzić musieli. Lepsze łyczane zdrowie— dodaje tenże Okolski— niż jedwabna śmierć, ale u takiego chłopstwa i śmierci jedwabnej nie masz, owszem wszelkiej ignominii i tyradinis pełna“ (Dyaryusz tranz. wojen r. 1637, str. 16). Ale te bunty, chociaż za każdym razem zgniecione orężem, były wszakże tylko wstępem do groźniejszego daleko jeszcze ludowego poruszenia. Chcemy tu mowić o t. zw. rebelii B. Chmielnickiego w 1648 r., która ogarnęła całą Ukrainę i dziedzice zmuszeni byli wynosić się ze swoich starych gniazd i posiadłości. Wówczas Stefan Aksak, ssta ostrski i dziedzic Motowidłówki, wyniósł się aż do Pachnej Woli nad Wisłą, gdzie w 1650 r. umarł (ob. Motowidłówka). O. podczas buntu został zajęty przez Kozaków i zainstalowała się tu sotnia kozacka zwana ostrańską, z początku należąca do pułku pereasławskiego, a następnie (od r. 1668) do kijowskiego. Kiedy Mikołaj Potocki, hetman w. k., wrócił z niewoli, król Jan Kazimierz konferował mu sstwo ostrskie, ale Bohdan Chmielnicki z wwodą kijowskim Adamem Kisielem nie dopuścili go do sstwa, „zaczem— jak mówi współcześnik— J. K. M. seryo kazał napisać do obudwu aby mu de facto oddane było“ (Spom. ojczyste, t. II, str. 106). Jednakże rozkaz królewski nie miał skutku. O. wzmiankowany jest w dziejach podczas wyprawy moskiewskiej króla Jana Kazimierza w 1663—1664 r. Gdy przy schyłku 1663 r. król Jan Kazimierz z wojskami w Rzyszczowie przeprawił się przez Dniepr, wnet 16 miasteczek na Zadnieprzu otworzyło mu swoje bramy. Król stanął następnie pod Ostrem. Miasto to lubo sztuką i od przyrody było mocne, jednakże dostęp do niego, z przyczyny zamarznięcia rzeki podczas zimy, był o wiele teraz łatwiejszym. Zaczem król wysłał do Ostrzan sommacyą, aby się niezwłocznie poddali, ale ci ratując się fortelem, odpowiedzieli, iż pomimo woli swej poddać się nie mogą, albowiem zostają pod opieką i rozkazami jakoby moskiewskiego garnizonu; król więc bez straty czasu kazał szturm do zamku i miasta przypuścić piechocie, która też zapalczywie i odważnie na wały uderza. Ostrzanie mężnie się bronią, ale dalej wytrzymać nie mogą pod gradem kul i pocisków i w końcu zmuszeni byli się poddać. Król przemieszkał w Ostrzu do pierwszych dni stycznia 1664 r. „w mizernej chatce w przygródku, tam i ogrzewał się dla ciężkich mrozów“, zostawiwszy przy sobie tylko dwa regimenta i asystencyą dworską; poczem też wyszedł z O. i ku granicom moskiewskim podążył (Anonim Raczyńskiego, str. 252; Latopis Samowidca, str. 42). Za hetmaństwa Brzuchowieckiego postanowiono, aby w niektórych miastach Małorossyi przebywali odtąd wojewodowie carscy z garnizonami (Kostomarow: Ruina, str. 103). Car następnie potwierdził dawniej egzystujące prawo magdeburskie dla Ostrzan (tamże, str. 107). Ale gdy w 1668 r. wszczął się w Małorossyi bunt przeciwko wojewodom, były pułkownik kijowski Dworecki i nowy Iwanow z kozackim pułkiem kijowskim podstąpili pod O. i wnet gwałtownie uderzyli na zamek. Ostrzanie w tejże chwili przeszli wszyscy na ich stronę. Wojewoda Rogozin bronił się przez cały dzień, przyczem ratnicy carscy zawładnęli połową O. i spalili ją; Dworecki zaś ze swymi kozakami i Ostrzanami utrzymał się w drugiej połowie; urządził baszty, szańce i podkopy, i zaczął silnie dogrzewać wojsku rossyjskiemu. Ale nadesłanym przez Szeremetiewa strzelcom udało się wziąść i rozrzucić kilka kozackich szańców, z ogniem puścić wszystkie baszty, spalić jeszcze jednę część miasta, która dotąd w całości pozostała i dostarczyć zamkniętemu w zamku Rogozinowi prochu i innej amunicyi wojennej. Z powodu nagłej rozcieczy zimowej zbrojne posiłki nie zdołały pospieszyć z Kijowa i Dworecki musiał od O. odstąpić (Ruina, str. 201). Od czasu zaś gdy na mocy traktatu Andrusowskiego wwdztwo czernichowskie odpadło było do Rossyi, Rzplita zachowała niezmiennie wszystkie urzęda i godności odpadłego wwdztwa, a nawet i sejmiki temuż wwdztwu naznaczyła we Włodzimierzu na Wołyniu. Owóż i starostowie ostrscy w ten sposób przetrwali (tytularni). I tak za Sasów był sstą ostrskim Nikodem Woronicz, a za Stanisława Augusta Jan Nepomucen Poniński, syn sławnej w poezyach Karpińskiego Justyny. *Ostrski* al. *osterski powiat* tworzy czworokąt, którego dwa boki, równoległe względem siebie, stanowią jego wschodnie i zachodnie granice. Długość jego (od północy ku południowi) wynosi 92 w., szerokość zaś (od zachodu do wschodu) 47 w., obejmuje on 3991·4 w. kw. przestrzeni i ma 93,697 mk., zajmujących się rolnictwem. Od płn. graniczy z pow. czernichowskim, od wsch. z pow. kozieleckim gub. czernichowskiej, od płd. z pow. pereasławskim gub. połtawskiej a od zach. z pow. kijowskim i radomyskim gub. kijowskiej. Powiat przerzynają cztery rzeki: Dniepr, od-

dzielający go od mińskiej i kijowskiej gubernii; Desna, dzieląca go na dwie równe części; Oster, dający nazwisko miastu i powiatowi i Trubeż, tworzący od sioła Bobryki do granicy gub. połtawskiej, na przestrzeni 23 w., granicę między pow. osterskim i kozieleckim. Powierzchnia płaska, bagnista i leśna, w części stepowa, grunt w ogóle urodzajny, lasy zajmują 66% ogólnej przestrzeni. Ob. M. Aleksandrowicza: „Osterskij ujezd; istor. opisanie do okonczania smut w wostocz. Ukrainie“ (1669) czast' I, Kiew 1881. *Edward Rulikowski.*

Ostra, wzgórze, ob. *Końskie* (IV, 355).

Ostra 1.) potok, bierze początek z góry Kamieńca (460 mt.), w płd. stronie gm. Braciejowej, pow. ropczycki, płynie na płn.-zach. przez Braciejowę i Gumniska Fox, wreszcie przez Latoszyn, poniżej którego uchodzi do Wisłoki. Dolina tego potoku jest międzywzgórzystą. Po stronie wschodniej wznoszą się dwie Łyse Góry (379 i 308 mt.), jakoteż Sowia Góra (342 mt.), a po zach. stronie rozpościera się Wielki Las (347 mt.). Długość biegu 10 klm. 2.) **O.**, potok, wypływa w płd. stronie wsi Siedlisk, pow. bobrecki, przepływa tę wieś i wypływa na moczarowate łąki w kierunku płn., poczem, zwróciwszy się na płn. wsch., zrasza obszar Hanaczowa, poniżej którego wpada do Hanaczówki od lew. brzegu. 3.) **O.**, potok górski, wypływa ze źródeł leśnych w gm. Ostrej, pow. kimpoliński, tuż na granicy bukowińskiej; płynie zrazu na płn.-wsch. leśnym parowem, a przyjąwszy od praw. brzegu potok napływający z Arszycy Bajaszeskul, zwraca się na płn.-zach. przez obszar gminy Ostrej, gdzie poniżej cerkwi przyjmuje od lew. brzegu potok Bratiasę. Odtąd doliną szerszą, międzygórską, płynie na płn. i pod Stulpikanami, przyjąwszy od lew. brzegu pot. Dżeminę a od prawego Negrylasę, tworzy pot. Suchą zwany. W obrębie gm. Ostrej opływa od wsch. dział Minczoła Ostrego (1385 i 1210 mt.); po praw. zaś brzegu rozpościera się potężny grzbiet Obczyna Matieskul. Długość biegu wynosi 22 klm. Oprócz wymienionych potoków przyjmuje od lew. brzegu Botuszański pot. i Munczel. Źródła leżą na wysokosci 1250 mt., a koniec tej rzeki w Stulpikanach u zlewu Negrylasy 501 mt. *Br. G.*

Ostra 1.) góra, na wsch. od wsi Gołuchowic, w pow. wadowickim, a na zach. od Kręcina, pod 37° 26′ wsch. dłg. g. F., a 49° 56′ 40″ płn. sz. Wzniesienie 273 mt. npm. (szt. gen.). 2.) **O.**, góra wznosząca się na dziale wodnym Cedronki i Skawinki, w gm. Woli Radziszowskiej, pow. myślenicki, na płd. od wsi, pod 37° 28′ 30″ wsch. dłg. g. F. a 49° 53′ 55″ płn. sz. Jesto płn.-wsch. kończyna działu górskiego, ciągnącego się od Kalwaryi i Zebrzydowic, pomiędzy Cedronką a Skawinką a zwanego Ostrym Działem. Wznies. 332 mt. npm. (szt. gen.). 3.) **O.**, góra i szczyt na lewym brzegu Dunajca, między nim (od wsch.) a Łososiną (od zach.), dopływem Dunajca, w gm. Bilsk, pow. nowosądecki, nad granicą Witowic Górnych, pod 38° 19′ 21″ wsch. dł. g. F. a 49° 45′ 51″ płn. sz. Na płd. stoku leży Ostra Górna i Dolna, przysiołki Bilska. Stoki wschodnie opadają nader stromo do Dunajca. Wznies. 459 mt. (miejsce zn. triang.) 4.) **O.**, góra i szczyt lesisty w płd. stronie gm. Hyżnego, w przys. Nieborów, pow. rzeszowski, pod 39° 49′ 35″ wsch. dłg. g. F., a 49° 53′ 50″ płn. sz. g.; przez grzbiet tej góry przechodzi drożyna z Dylęgówki i Hyżnego do Błażowy. Z płn. stoku spływają wody za pomocą Nieborowa do Tatyny, a z zach. do Ryjaka. Wznies. 415 mt. 5.) **O.**, lesista góra i las, w obrębie gmin Blicha i Milna, pow. brodzki, po płn. stronie pot. Huka, dopł. Seretu. W płn.-wsch. stronie tego lasu wznosi się szczyt Szwed (418 mt.) a płd.-wsch. część lasu zwie się Torobiec. U płn. brzegu tego lasu rozpościera się wś Gaje Załozieckie. 6.) **O.**, góra i szczyt lesisty, w zach. stokach Beskidu Jabłonkowskiego, w dziale Łysej Hory, na praw. brzegu Ostrawicy, na płn. od wsi Starych Hamrów (Althammer), w obw. sądowym frydeckim, na Szląsku austr., pod 36° 4′ 15″ wsch. dłg. g. F., a 49° 33′ 17″ płn. sz. Wznies. 763 mt. npm. 7.) **O.**, w narzeczu ludowem *Wostra* (tak też na karcie Kummersberga, sekc. 17), góra i szczyt po części lesisty, w gm. Łostówka, pow. limanowski; od płn. opływa ją pot. Łostówka, a od płd. Łętowa, oba dopływy Mszany; od zach. zaś płynie rz. Mszana. Szczyt jej leży pod 37° 49′ 15″ wsch. dłg. g. a 49° 39′ 51″ płn. sz. i wznosi się do 780 mt. npm. (miejsce zn. triang.) 8.) **O.**, góra i szczyt lesisty na granicy gmin Laskówy i Sowlin, pow. limanowski, w dziale górskim ciągnącym się od zach. ku wsch. a tworzącym dział wodny między Łososiną a Smolnikiem, pod 38° 7′ 6″ wsch. dłg. g. F. a 49° 44′ płn. sz. Na płd. od niej mamy Łysę Górę (785 mt.), w płn.-wsch. stronie Limanowy. Wznies. 767 mt. npm. (ob. *Jaworz*). 9.) **O.**, góra i szczyt na płd. granicy gm. Starejwsi, pow. limanowski, w dziale Beskidów nowosądeckich, a w pasmie górskiem ciągnącem się od źródeł Słopnickiego potoku po źródła Łukowicy, dopływu Słomki. Zachodni szczyt, najwyższy w tem pasmie, zwie się Cichoń (929 mt.), wschodni zaś Okowaniec. Sam szczyt leży pod 38° 3′ 45″ wsch. dłg. g. a 49° 38′ 40″ płn. sz., cokolwiek na wsch. od Cichonia. Las rozciągający się po północnej stronie zwie się Starowiejskim; po południowej stronie wśród polany leśnej leży kilka zabudowań gospodarskich, Przysłopem zwanych a należących do gm. Roztoki. Wznies.

928 mt. npm. 10.) **O.**, góra i szczyt lesisty w dziale Beskidu dunajsko-dukielskiego, w pasmie Jaworzyny, pod 38° 24′ 10″ wsch. dłg. g. F. a 49° 31′ płn. sz., na granicy gmin Bończy, Homrzysk i Woli Krogulecklej, pow. nowosądecki, w dziale gór rozpościerających się między Popradem a Kamienicą. Wznies. 838 mt. npm. (miejsce znaku triang.). 11.) **O.**, góra i szczyt na południe od wsi Przegoniny, pow. gorlicki, pod 38° 58′ wsch. dłg. g. F. a 49° 34′ 15″ płn. sz. Od płn.-wsch. i płn. płynie pot. Przegonina al. Przegonka, a od zach. Małastówka. Wschodnie stoki należą do obszarów Bartnego i Przegoniny, północne do Dragaszowa. Na płd. od niej szczyt Dziamera (757 mt.). Las w płn.-zach. stronie należący do Dragaszowa, przysiołka Ropicy Ruskiej, zwie się Sołtystwo. Wznies. 735 mt. npm. 12.) **O.**, góra polna, po wsch. stronie wsi Cieklina, pow. jasielski, na praw. brz. rzki Lasowej, pod 49° 34′ 7″ wsch. dłg. g. F. a 49° 39′ płn. sz. U południowych stóp tej góry leży wś Dobrynia, po stronie północnej wś Duląbka a po stronie płn.-wsch. Józefów, fol. ciekliński. Wznies. 365 mt. npm. (miejsce znaku triang.). 13.) **O.**, góra i szczyt lesisty, na granicy gm. Daliowy (pow. sanocki) i Żyndranowy (pow. krośnieński), na lew. brzegu Jasiołki, między nią a potoczkiem Swadłówką, pod 39° 24′ 48″ wsch. dłg. g. a 49° 27′ 10″ płn. sz. Las na płd. od niej leżący zwie się Ostryżem. Wszystkie wody spływają z tej góry na płn.-wsch. do Jasiołki. Wznies. 687 mt. 14.) **O.**, turnia w Tatrach liptowskich, po południowej stronie głównego grzbietu, w ramieniu odrywającem się od szczytu Siwego Wierchu (1806) wprost na płd., w odległości 1125 mt. od tegoż, pod 37° 18′ 25″ wsch. dłg. a 49° 12′ 5″ płn. sz., po zachodniej stronie Jałowieckiej doliny. Na zach. od niego wznosi się Suchy Wierch (1479 mt.), na płd. zaś szczyt Babki (1568 mt.). Wznies. 1765 mt. npm. (miejsce zn. triang.). 15.) **O.**, szczyt w Tatrach liptowskich, w dziale Krywania, na wsch. od niego, u zejścia się dolin Ważeckiej, Furkotnej i Niewcyrki, pod 37° 41′ 25″ wsch. dłg. g. F. a 49° 9′ 50″ płn. sz., ma 2318 mt. wzniesienia; ob. *Furkocka dolina* (t. II, 424), *Krywań* i *Niewcyrka*. 16.) **O.**, góra i szczyt w pasmie górskiem, tworzący dział wodny między Stryjem a Zawadką, w płd. stronie wsi Ilnika, pow. turczański, pod 40° 45′ wsch. dłg. g. F. a 49° 4′ 48″ płn. sz. Od zach. opada stromo do doliny Stryja a od wsch. do doliny Zawadki. Wznies. 825 mt. 17.) **O.**, góra lesista, w gm. Kalinowce, pow. storożyniecki, na zach. od wsi Ostrej, na prawym brzegu Brusznicy, dopływu Prutu. Wzniesienie 359 mt. npm. *Br. G.*

Ostra 1.) także *Manaster*, wś, pow. storożyniecki, gm. Barbowce al. Berbowce, Berbestie, rus. Barbiwci, uważana za przysiołek tejże gminy, legła w płd. zakącie obszaru Barbowiec, przytykając od zach. do Stanowców Dolnych, a od wsch. do Draczyńca. W 1869 r. było 38 dm., 208 mk. (100 męż., 108 kob.); z r. 1880 217 mk. Gm. Barbowce (ob. *Berbestie*) leży na płd. od ujścia Czeremoszu do Prutu, nad pot. Bruśnicą; na płn. leżą Oroszeny i Niepołokowce, na zach. Czartorya, Kalinowce i Hanowce Dolne, na płd. Kostyniec, na wsch. Zielona, Hlinica i Draczyniec. Pot. Bruśnica płynie tu od zach. na wsch. i w Zielonej uchodzi do Prutu z praw. brzegu. Obszar położony na płn. od Bruśnicy jest równią podmokłą; ujście Czeremoszu ma 193 mt. wznies.; ku płd. podnosi się poziom do 211 mt. we wzgórzu, przez które wiedzie gościniec nadczeremoski, przerzucający się w Zielonej na płn. brzeg Prutu i wiodący do Czerniowiec. Obszar zaś na płd. od Bruśnicy podnosi się ku płd. i dosięga w Dąbrowie 290 mt. Przysiołek O. leży 257 mt. npm. Wody z tego obszaru spływają ku płn. do Bruśnicy. Obszar gminy wraz z przysiołkiem Ostrą obejmuje 1754 ha 14 arów 66 m. kw. Sama wś B. bez przysiołka miała w 1869 r. dm. 256, mk. 1301 (m. 652, k. 649). W 1880 r. było 1550 mk.. Wś B. jest własnością Eugeniusza Kalmuckiego i hr. Izabelli della Scala, przysiołek zaś Aleksandry Dylewskiej. Jest tu par. gr.-nieunicka z cerkwią drewnianą p. w. Uśpienia N. M. Maryi, zbudowaną w r. 1877 z funduszu zapisanego przez dziedziczkę Annę z Prodanów Kalmucką. Według szem. bisk. gr.-orm. dyec. z 1885 r. par. obejmowała 319 rodzin, 1598 dusz (m. 748, k. 850). Szkoła ludowa 1-klas. Dzieci obowiązanych uczęszczać do szkoły 227 (chł. 112, dz. 115); uczęszcza zaś 62 (chł. 50, dz. 12). Jedna część wsi B., należąca do Dobrowolskiego, i przys. Ostra należą do par. gr.-nieunickiej w Zielonej. Rz.-katolicy (w Barbowcach 26, w Ostrej 6), i gr.-kat. mają swą parafią w Waszkowcach. Sąd pow., urząd podat. i st. poczt. w Stanowcach Dolnych. 2.) **O.**, wś, pow. kimpoluński, w okolicy górzystej, na pograniczu Bukowiny z Multanami. Obszar tej gminy, wynoszący 8362 ha 48 arów 10 m. kw. (1869), przytyka od zach. i płd. do granicy mołdawskiej, od wsch. graniczy z obszarem Negrylasy, od płn. z obszarem Stulpikan i Dżemine. Wzdłuż zachod. granicy bukowińsko-multańskiej wzniosły się szczyty karpackie, jak Hrebin (1432 mt.), Butca Oblinc (1477), Obczyna (1378 mt.), Tarnica (1476 mt.); południową kończynę obszaru O. stanowi szczyt Hrebin (1361 mt.). Płn.-zach. granicę stanowi pot. Botuszański, który wypłynąwszy z pod Hrebina (1432 mt.) płynie na płn.-wsch. do pot. Ostrej, stanowią-

cego główny odpływ wód tego obszaru. Potok ten płynąc w kierunku płn.-wsch. oddziela obszar O. od obszaru Negrylassy, poczem przerzyna wschodnią cześć w kierunku płn.-zach. Do tego potoku od lew. brzegu wpada potężny strumień górski Bratiasa, przerzynający zachodnią część obszaru Ostrej. Między tymi dwoma potokami legł potężny dział górski Ostrym Munczelcem zwany, dochodzący do wysokości 1385 mt., a ciągnący się z płd. na płn. Wschodnie jego ramię Groń Wielki (Grun Welykij), tworzy lewe brzegowisko potoku Ostrej. Wschodnie zaś brzegowisko tego potoku, wzdłuż wschodniej granicy, tworzy dział górski i lesisty Obczyna Matieskul. Między pot. Bratiasą a Botuszańskim rozpostarł się dział Botuszański ze szczytem 1292 mt. wys. Zabudowania wiejskie legły w dolinie połączonych pot. Ostrej i Bratiasy na wysokości 707 mt. npm. W 1869 było 58 dm., 308 mk. (m. 151, k. 157). W 1880 r. 523 mk., z czego na przys. Bajaczeskul przypada 50 mk. Należy do par. gr.-nieun. w Dżemine. Według szem. duch. dyec. bukow. z r. 1885 liczy ta gmina rodzin 88, dusz 403 (m. 219, k. 184); dzieci obowiązanych uczęszczać do szkoły w Dżemine jest 67 (chł. 33, dz. 34). Własność funduszu religijnego gr.-or. Sąd pow. i urząd podat. w Kimpolungu; st. poczt. Stulpikany. Istnieje tu potażarnia. *Br. G.*

Ostra z *Ostrowem*, wś, pow. buczacki, leży na lewym brzegu Dniestru, o 15 klm. na zach. od sądu pow. w Złotym Potoku, a o 4 klm. od urz. poczt. w Koropcu. Granice: od wsch. Koropiec, z płd. Horyhlady, zach. Dniestr, a za nim Kutyska i Niżniów; płn. lasy i grunta należące do Koropca. Brzegi Dniestru przedstawiają strome góry porosłe lasem, za Dniestrem Kutyska w parowie, którym płynie potok; na rzece rozsypane większe i mniejsze wyspy z bujną roślinnością. Na pochyłości góry dwór w Kustyskach, z ogrodami spadającymi do Dniestru. Obszar dwor. 1173, włośc. 1198 mr. W 1870 r. 1168 mk.; w 1880 r. w gminie 1188 mk., na obszarze dwors. 56. Wedle szemat. dyec. rz.-kat. 186, par. Koropiec; gr.-kat. 1010, par. w miejscu, dekanat Uście. Dawniej O. wraz z Kutyskami była własnością Feliksa Hlibkiewicza, obecnie Witolda i Izabeli Hlibkiewiczów. *B. R.*

Ostra 1.) karczma na obszarze dworskim Majdanu Górnego, w pow. nadworniańskim. 2.) **O.** al. *Ostrów*, grupa domów w Derżowie, w pow. żydaczowskim.

Ostra Góra 1.) wyniosłość (426 mt.), w pow. chrzanowskim, we wsi Myślachowice 2.) **O. G.**, wzgórze w zachod. stronie gm. Jacowiec, pow. zbaraski, na płn. od Maksymówki, st. dr. żel. Karola Ludwika, pod 43° 34′ 30″ wsch. dłg. g. F. a 49° 36′ 45″ płn. szer. Po płn.-wsch. stronie tej góry legły rozrzucone chaty wiejskie Czahary, należące do Jacowic. Wznies. 396 mt. npm. *Br. G.*

Ostragóra 1.) zabudowania gospodarskie w obrębie obszaru dwors. Młoszowy, pow. chrzanowski. 2.) **O.** (*Dolna* i *Górna*), grupa chat w obr. Bilska, pow. sądecki. 3.) **O.**, grupa zabudowań w obr. gm. Błażowy, pow. rzeszowski. 4.) **O.**, las w płn. stronie Blichu, pow. brodzki.

Ostra Góra, ob. *Osówka*, pow. złotowski.

Ostragóra, niem. *Schaerfenberg*, mor. *Ostra Hora*, wś należąca do gm. *Fuellstein* al. *Fulsztein*, pow. karniowski a obw. sąd. osoblahski, przy drodze z Rudolcic (Rosswald) przez Fulsztein do Osoblahy, na wsch. od doliny rz. Osy, a na płd. od Fulszteinu; ma 18 dm., 102 mk. (m. 49, k. 53), katol. i Niemców. Należy do par. łac. w Fulszteinie, st. p. Fulsztein.

Ostra Górka 1.) al. *Ostragóra*, fol. dóbr Gzichów, w pow. będzińskim, stanowi obecnie część Sosnowic. Są tu kopalnie węgla. 2.) **O.**, pow. włoszczowski, gm. i par. Oleszno.

Ostra Górka 1.) wzgórze w obrębie gm. Grzechyni, w pow. myślenickim, nad pot. Grzechyńskim, 610 mt. npm. 2.) **O. G.**, wzgórze po płn.-wsch. stronie gm. Komarowic, pow. dobromilski, na praw. brzegu rzeczki Wyrwy, pod 40° 31′ 30″ wsch. dłg. g. F. a 49° 38′ płn. szer. Środek tej góry od lat kilku zapada się, gdyż u stóp jej odkryto kilka grobowców. Antoni Szneider w swoich zapiskach archeologicznych wspomina, że w pobliżu tej góry wykopano monety polskie, węgierskie i rzymskie, jakoteż znajdowano tu popielnice, groty od strzał i inne przedmioty starożytne. Wzniesienie 283 mt. *Br. G.*

Ostra Horka, góra po półn.-wschodniej stronie zakładu kąpielowego Bardyowa, w hr. szaryskiem (Węg.), po zach. stronie potoku Kamieńca, pod 38° 56′ 50″ wsch. dłg. g. F. a 49° 20′ 21″ płn. szer. g. Po płd.-zach. stronie tej góry płynie leśny potoczek Szczawny, uchodzący do Kamieńca. W dolinie tego potoku wytryskują słynne żelaziste alkaliczno-słone szczawy bardyowskie. Wznies. 525 mt. npm. Czubek pokrywa las bukowy. *Br. G.*

Ostra Horka (*Spitzer Huegel*), szczyt w Beskidach spiskich; ob. *Lewocza* (V, 189).

Ostra Mogiła, wzgórze na granicy Horodnicy i Iwanówki, pow. skałacki, w pasmie gór Miodoborskich, pod 43° 44′ 8″ wsch. dłg. g. F. a 49° 24′ 50″ płn. szer. Wznies. 399 mt. npm. (miejsce znaku triang.). *Br. G.*

Ostra Mogiła 1.) fol. w Iwanówce, pow. skałacki. 2.) **O. M.**, karczma w Rożyskach, pow. skałacki.

Ostra Skała 1.) szczyt w paśmie Pienin, nad lew. brzegiem Dunajca, naprzeciwko Klasztornej góry, pod nią poczyna się malowniczy

wyłom Dunajca przez pasmo Pienin. 2.) **O.**, szczyt w paśmie gór Miodoborskich, na płn. od wsi Okna, w pow. skałackim, na zach. od góry Nazarowej, pod 43° 44′ 40″ wsch. dłg. g. F. a 49° 21′ 40″ płn. szer. Wzniesienie 358 mt. npm. *Br. G.*

Ostrani, węg. *Esztreny*, wś, hr. goemoerskie (Węg.), urodzajna gleba, mieszkańcy trudnią się sprzedażą kos i toporów.

Ostrau (niem.), ob. *Ostrowo*.

Ostrawa *Polska*, niem. *Polnisch Ostrau*, wś, pow. frysztacki, obwód sąd. bogumiński, leży naprzeciwko Ostrawy Morawskiej, na granicy Szląska austr. i Moraw, w okolicy górzystej, na praw. brzegu Ostrawicy, u zlewu Łuczyny do tejże. Wznies. 253 mt. npm. Na płn. legły Herzmanice, na wsch. Michałkowice i Peterswald, na płd. Radwańce i Kunczyce Małe. Do obszaru tej gminy należą: Zarubek, Lenk, Podbórz i Zwierzynowiec al. Zwierzyna, następnie szachty Michała i Jana, jakoteż centralny zakład koksu; wreszcie wioski: Granicznik al. Hranecznik z os. Fuerst Salm, Głodniów (al. Hładniów, niem. Slidnau), Zamość (mor. Zamosti) z os. Jakłowiec i Steinplatz. W 1880 r. Ostrawa wraz z osadami ma domów 323, mk. 5085 (m. 2768, k. 2317), z czego ma os. Lenk dm. 38, mk. 794; Podbórz dm. 15, mk. 201; Zwierzynowiec dm. 19, mk. 261; więc sama wś ma dm. 251, mk. 3829. Następnie: Granicznik ma dm. 74, mk. 1240 (m. 632, k. 608); Głodniów dm. 39, mk. 537 (m. 282, k. 255); Zamość dm. 125, mk. 2187 (m. 1176, k. 1011). Razem dm. 561, mk. 9049 (m. 4858, k. 4191). Według wyznania jest ogółem kat. 8409, prot. 503, żyd. 137; z tego na Ostrawę z osadami przypada kat. 4741, prot. 301, żyd. 37; na Granicznik kat. 1176, prot. 64; na Zamość kat. 1981, prot. 115, żyd. 91, a na Głodniów kat. 511, prot. 17, żyd. 9. Według języka jest Niem. 442, Czechoszl. 7236, Pol. 1080; z tego ma O. z osadami: Niem. 273, Czechoszl. 3979, Pol. 721; Głodniów Niem. 30, Czechoszl. 422, Pol. 57; Zamość Niem. 131, Czechoszl. 1755, Pol. 169; Granicznik Niem. 8, Czechosz. 1080, Pol. 133. Par. kat. w miejscu, z starożytnym kościołem p. w. ś. Józefa, obejmuje dwie filialne kaplice, p. w. ś. Marka w Herzmanicach i p. w. ś. Magdaleny w Hruszowie. Do par. należy gm. Ostrawa Polska z Granicznikiem, Zamościem, Głodniowem; następnie wsie Radwańce, Hruszów, Herzmanice z Muglinowem, Michałkowice i Kunczyce Małe. Obejmuje zatem dusz rz.-kat. 16250, prot. 572, żyd. 300 (szem. dyec. szl. z r. 1885). We wsi dwie szkoły ludowe 5 klas., męska i żeńska, z 10 oddziałami klasowymi, w Zarubku szkoła ludowa 3-klasowa, w Zamościu na Steinplatz szkoła ludowa 1-klas., w Graniczniku szkoła ludowa 2-klas., w os. Fuerst-Salm szkoła ludowa 2-klas. Wś O. P. legła śród okolicy obfitującej w pokłady węgla kamiennego. Pokład węgla w O. P. miał odkryć w 1774 r. niejaki Kulticzka ale racyonalne dobywanie rozpoczęto między 1830 a 1840 r. W tymto czasie w dystrykcie ostrawsko-karwińskim rozwinęła się ta gałęź górnictwa. Już w 1784 r. począł kopać węgiel hr. Franciszek Józef Wilczek, następnie hr. Larisch w Korwinej a bar. Rothschild w Dąbrowie, Orłowie i w Ostrawie Polskiej na górze Jaklowiec; następnie powstały kopalnie hr. Larisch'a w Peterswaldzie, na Zwierzynie (Zwierzynowcu), w O. P.; potem przybył c. k. górniczy urząd i kopał w Ostrawie, po nim bracia Klein i bar. Rothschild w Hruszowie. Do najświeższych kopalni w O. P. należą kopalnie ks. Salma. W pobliżu O. P. znajduje się starodawny zamek otoczony rowem i murem do 4 mt. wys., a miejscami do 2 mt. grubym. W płn.-wsch. stronie tego muru przez warowną bramę, po nad którą wznosi się wieża, wchodzimy na obszerny dziedziniec, po za którym wznosi się część mieszkalna zamku, należąca do hr. Jana Wilczka, właściciela O. P. Ogólny zarys zamku przedstawia postać prostokąta. Oprócz kilku małych pokoików znajdowała się w części płn. kaplica zamkowa, w płn.-zach. sala rycerska, którą w r. 1848 rozebrano. Za starym zamkiem jest dziedziniec z kilku zabudowaniami. Z biegiem czasu na płn. i płd.-wsch. stronie przybudowano mieszkania dla urzędników i ekonomów. Ze starego zamku ciągną się podziemne chodniki na wsze strony po pod koryta rzeki Łuczyny i Ostrawicy. O dwóch z nich, z których jeden w lesie pod Zabrzegiem (na Morawach), na płd. od Ostrawy Morawskiej, drugi w lesie ostrawskim ma swe wyjście, lud tameczny wiele opowiada. Również rozmaite krążą wieści o założeniu zamku. Według podania w lesie, w miejscowości zwanej „Mundloch“ pod O. P., znajdować się miał warowny zamek. W tem też miejscu w 1877 r. górnik Jan Majer z Ostrawy znalazł urnę 80 milim. wys., na górze 55, w środku 90 a na dole 40 milim. szeroką, z monetami srebrnemi (160 sztuk), t. j. groszami praskimi; na froncie napis: „Joannes Primus Dei gratia Rex Boemiae“; na odwrotnej stronie: „Grossi Pragenses“. Pewną ma być, że Mieszko I, ks. cieszyński (1290—1316), założył zamek ostrawski i w nim mieszkał. W późniejszym czasie O. należała do książąt cieszyńskich, którzy utrzymywali tu burgrabiów. Jednym takim burgrabią był hr. Hermann, Speher zwany, kasztelan ostrawski; znajdujemy go między świadkami na dokumencie księcia Mieszka 2 sierpnia 1297 w Ostrawie nadanym, mocą którego załatwiony został spór graniczny między tym księciem a

ołomunieckim biskupem Dytrychem, którego dobra do Ostrawicy sięgały. W r. 1313 pisał się niejaki „Dirsław z Ostrawy Polskiej“. Między nim a Opawianami powstał 1312 r. spór, w którym brali udział możni panowie szląscy. Dirsław bowiem napadał mieszczan opawskich jadących z towarami, więził i kilku zabił. Po wielu doznanych klęskach pojednał się z mieszkańcami Opawy 25 stycznia 1313 r. Prawdopodobnie zamek ostrawski dzierżył Dirsław w zastawie. W r. 1327 zamek ten powrócił nazad do dóbr książęcych a mianowicie do Kazimierza I, ks. cieszyńskiego. W 1380 r. przechodzi O. w inne ręce. Pszemko, ks. cieszyński, wziął wójtostwo za Ostrawę i Kunczyce. Obecnie stary zamek jest prawie cały spustoszały i tylko jedno boczne skrzydło zamieszkałe. Do niego przypiera dzisiejszy nowy zamek, niedawno zbudowany. Mur 4 mt. wysoki otacza od zach. szczątki zamkowe. W tym zamku odbyły stany księstwa cieszyńskiego r. 1590 sejm, na którym ustawy krajowe nadane r. 1573 przez ks. Wacława Adama zostały rozszerzone i poprawione za księżnej Sydonii Katarzyny, która sprawowała rządy w zastępstwie małoletniego swego syna Adama Wacława. Czyt. Anton Peter: Das Herzogthum Schlesien, Wien 1844 i K. J. Bukowańskiego monografią o Ostrawie Polskiej, wydaną w 1879 r. w Ostrawie Morawskiej. *Br. G.*

Ostrawa *Morawska*, wś, leży w Morawii, naprzeciw O. Polskiej, posiada st. dr. żel. północnej, odl. 267 klm. od Wiednia. Około św. Michała wielki jarmark na świnie, których spędzają tu do 60,000 sztuk.

Ostrawica, rzeka górska. Od źródeł Beczwy aż po przełęcz Jabłonkowską (551 mt.) rozpościera się od zach. ku wsch. grzbiet górski Karpat zachodnich, należący do Beskidu jabłonkowskiego, a tworzący granicę Morawy i Szląska od Węgier. U zejścia się granic Morawy, Szląska i Węgier wystrzela wysoki szczyt lesisty Sułów (943 mt. npm.). Z pod niego, na północnych jego stokach, wypływa O. i podąża granicą Moraw i Szląska ku płn. w nagłych spadkach kamienistem łożem i poniżej miasteczka Ostrawy Morawskiej i Polskiej, na zach. od wsi Hruszowa (niem. Hruschau) uchodzi do Odry z pr. brz. Od źródeł aż po Stare Hamry (niem. Althammer) płynie doliną górską, zamkniętą wysokimi działami lesistymi; odtąd dolina jej coraz bardziej się rozwija i rozszerza. Nad nią od zach., t. j. na stronie morawskiej, leżą wieś Ostrawica, miasteczko Frydland, wsie Metelowice, Hodonowice, Małe Kunczyce, Bahno, miasto Mistek, wsie: Świadnów, Żabna, Pasków (niem. Paskau), Hrabowa Wielka i Mała, Witkowice, mto Ostrawa Morawska i wś Przewóz (niem. Przivos); od wsch. zaś, t. j. po stronie szląskiej: wsie Stare Hamry, Nowawieś (Neudorf), Łubno, Prżno, Baszka, Staremiasto (Altstadt), mto Frydek, wsie Leskowice, Rzepiszcze, Wracimów (niem. Rattimau), Kuńczyce Wielkie i Małe, miasto Ostrawa Polska i wś Hruszów. Wzdłuż doliny tej rzeki wiedzie tor dr. żel. ostrawsko-frydlandzkiej, 33 klm. długiej. Z pr. brz. przyjmuje: Rzeczycę, Mazak, Satynę, Lubieniec, Morawkę, Datyński pot. i Łuczynę; z lew. brz. Biały pot., Wielki pot., Czeladną, Ondrzejnicę, Oleśną. Spad wód podają liczby: około 800 mt. (źródła), 329 mt. (poniżej Prżna), 201 mt. (ujście). Długość biegu 75 kil. Wśród gwałtownych deszczów wyrządza, od Frydlandu począwszy, sąsiednim osadom ogromne spustoszenia przez swe częste wylewy. *Br. G.*

Ostrażyca, góra, na praw. brzegu Orawy, w wsch. rozgałęzieniach Magóry Orawskiej, w gm. Niżnej, pow. warski, w hr. orawskiem (Węg.), pod 37° 11′ 30″ wsch. dłg. g. F. a 49° 19′ płn. szer. Wznies. 767 mt. npm., a nad doliną Orawy 203 mt. Miejsce znaku triang. U północnych stóp płynie pot. Roztoka, prawy dopływ Orawy. *Br. G.*

Ostre, pot. górski, wypływa z północnych pochyłości działu górskiego Ostre, w obrębie gm. Czarnej, pow. lisiecki; płynie na zachód u płn. podnóża tego grzbietu górskiego i zlewa się do Czarnej, dopływu Sanu. Długość biegu 3 klm. *Br. G.*

Ostre 1.) grzbiet górski, w północnych rozgałęzieniach Karpat wschodnich, w dziale dukielsko-skolskim, na granicy gminy Czarnej (w pow. lisieckim) i Lipia (w pow. turczańskim) z gm. Polaną i Skorodnem (w pow. lisieckim). Wody spływające na płn.-wsch. podążają do Mszańca, dopływu Dniestru, na płn. i zach. do Czarnej, a na płd. do Głuchego pot., dopływu Czarnej. Czubek południowy 804 mt., północny zaś 731 mt. Długość jego wynosi 8 kil. U wschodnich stóp tego pasma idzie droga z Ustrzyk Dolnych do Lutowisk. 2.) **O.**, góra i szczyt lesisty, w północnych rozgałęzieniach Beskidu jabłonkowskiego, na płd. od Jaworza (niem. Ernsdorf), w obw. sąd. i pow. bielskim, pod 36° 36′ 10″ wsch. dłg. g. F. a 49° 46′ 30″ płn. sz., między potokami Szeroką (od wsch.) a Kamieńcem (od zach.), dopływami Jasienicy (Heinzendorfer-Wasser). Wznies. 659 mt. npm. *Br. G.*

Ostre, wś, pow. żywiecki, na płd-zach. od Żywca, odl. 8 klm., graniczy od wsch. z Leśną i Radziechowami, od płd.-wsch. z Radziechowami, od zach. i płn. z Lipową. Północną granicę tworzy pot. Leśna, południową zaś Twardorzeczka, dopływ Leśnej. Okolica górzysta i lesista. Na płd.-zach. od zabudowań wiejskich wznosi się szczyt bez naz. 930 mt., dalej ku płd.-zach. szczyt Muronka 1017 mt.

wys. Obszar więk. posiadł. ma tylko 741 mr. lasu; mniej. pos. roli or. 121, łąk i ogr. 79, pastw. 222, lasu 17 mr. austr. (1869). W r. 1869 było dm. 35, mk. 318 (m. 159, k. 159). W r. 1880 było 328 mk. Należy do par. łac. w Radziechowach i według szem. duch. z r. 1885 ma 366 rz.-kat. Sąd pow., urząd podat. i st. poczt. w Żywcu. Własność arcyksięcia Albrechta. Według Andrzeja Komonieckiego, dziejopisu żywieckiego, wieś ta „iż pod górą przykrą i ostrą osadzoną jest i góra nad nią, Ostre się zowie". *Br. G.*

Ostre 1.) grupa domów w Horocholinie, pow. bohorodczański. 2.) **O.**, leśniczówka i karczma koło Michnowca, na obsz. dwor. Łomny, pow. turczański.

Ostredok, szczyt w Tatrach liptowskich, na płd. od Hrubego Wierchu (2142 mt.), szczytu w głównym grzbiecie Tatr liptowsko-nowotarskich. Od tego Hrubego idzie na płd. ramię górskie, będące wschodnią ścianą doliny Jamnickiej a zachodnią doliny Raczkowej. W odległości 750 mt. od Hrubego Wierchu wznosi się Jakubina al. Magóra Wyźnia lub Raczkowa (2189 mt.), dalej na płd. o 1510 mt. jest Ostredok (2049 mt.), a od niego o 740 mt. na płd. Magóra Niźnia (1921 mt.), ostatni południ. czubek tego grzbietu poprzecznego.

Ostre Górki, wś, pow. konecki, gm. Miedzierza, par Grzymałków, odl. od Końskich 18 w., ma 8 dm., 24 mk., ziemi włośc. 26 mr. W 1827 r. było tu 3 dm., 17 mk. Wchodziła w skład dóbr Kłodzko.

Ostrejki 1.) dziewięć osad wiejskich na praw. brzegu rzeki Wyni, w płd. stronie pow. ihumeńskiego, w 1 okr. pol. uździeńskim; łąki i grunta wyborne. 2.) **O.**, fol., pow. słucki, własność rodziny Wilbików, ma $7^3/_4$ włók. 3.) **O.**, wś nad bezim. rzką, w płd.-zach. stronie pow. słuckiego, w 2 okr. pol. kleckim, w pobliżu granicy pow. nowogródzkiego, ma 6 osad; miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Ostrejki, wś, powiat wasylkowski, ob. *Ostryjki.*

Ostrężna, mylnie *Ostróżna*, w dok. *Ostranszna*, wś i fol., pow. opoczyński, gm. Kuniczki, par. Sławno, odl. od Opoczna 10 w., ma 17 dm., 181 mk., ziemi dwor. 219 mr., włośc. 203 mr. W 1827 r. było tu 13 dm., 114 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 632) łany folwarczne dawały dziesięcinę wartości fertona plebanowi w Białobrzegach. Według regestr. pobor. w 1508 r. był tu dziedzicem Piotr Ostrąski z Kozłowego lasu. W 1577 r. na części Jankowskich był 1 łan i 2 ogrodz. z rolą, na części Sządo $1^1/_2$ łana, 2 ogrod. bez roli i 1 z rolą (Pawiński, Małop., 312, 474). Obecnie fol. O. z wsiami Antoniów i Ludwików, ma rozl. dominialnej mr. 214: gr. or. i ogr. mr. 130, łąk mr. 25, past. mr. 2, lasu mr. 53, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, z drzewa 6. Wś O. os. 33, z gr. mr. 193; wś Antoniów os. 20, z gr. mr. 414; wś Ludwików os. 12, z gr. mr. 214.

Ostrężnica z *Galmanem*, w dok. *Ostronznycza* i *Ostreznicza*, wś, pow. chrzanowski, par. rz.-kat. w Płokach i Nowej Górze, 8 klm. od urz. poczt. w Krzeszowicach. Leży w lesistej okolicy, pagórkowatej i piaszczystej, 465 mt. npm., w miejscu w którem się stykają drogi z Krzeszowic i Trzebini do Olkusza, pomiędzy Nowągórą a granicą królestwa kongresowego. Sama wś zabudowała się wzdłuż starej drogi wiodącej do Olkusza, a przys. Galman w przecięciu gościńców, w odl. 2 klm. ku zach., na płn. stoku Ostrońskiej góry (481 mt). Na zach. otacza wś las dzielący ją od Płok, na płn.-wschód ciągnie się mniejszy las na granicy królestwa. Wś ma 277, przysiołek 163 mk. rz.-kat. Pos. więk. Artura hr. Potockiego ma obszaru 55 roli, 32 past. i 343 mr. lasu; pos. mn. 501 roli, 13 łąk, 53 past. i 2 mr. lasu. W Galmanie i Ostrońskiej górze są kopalnie galmanu. O. należała zawsze do dziedzictwa Tęczyńskich. Długosz (Lib. Ben. I, 26) pisze jej nazwę Ostronznycza a 1512 r. była własnością Andrzeja Tęczyńskiego, podskarbiego sandomierskiego. Według regestr. poborow. z 1581 r. na części Tęczyńskich było 8 półłanków, 1 komor. z bydłem, 3 bez bydła. Na części Fel. Dębieńskiego 1 łan kmiecy a Jan Myśliszowski miał 2 półłanki. Wś należała do par. Gorenice (Pawiński, Małop., I, 32).

Ostrężnik, strumień w pow. częstochowskim, gm. Potok Złoty, pod os. fol. Gniewoszowizna i wsią Ostrężnik.

Ostrężnik, skalista góra pomiędzy Suliszewicami, Olsztynem i Złotym Potokiem, prawie niedostępna, bo o pionowych ściętych ścianach. W ścianie frontowej obszerny otwór prowadzi do rozległej jaskini, rozdzielonej na dwie połowy. Na wierzchołku tej skały miał stać kiedyś zamek zwany O. Por. Opis podróży po kraju (Bibl. Warsz. 1848, t. I, 48).

Ostrężnik, wś nad strum. t. n., pow. będziński, gm. i par. Niegowa, ma 4 dm., 28 mk., 20 mr. ziemi włośc. W pobliżu tej osady leży skalista góra t. n.

Ostrica, ob. *Ostryca.*

Ostrichen, wś, pow. lubański. Do 1815 r. należała do Saskich Łużyc; szkoła ewang.; ludność przeważnie ewangielicka. Do O. należy Partschenke karczma.

Ostritz, ob. *Ostrowsko*, w Brandenburgii.

Ostritz, (niem.), ob. *Ostrzyce.*

Ostritz, fol. do Drentkau należący, pow. zielonogórski.

Ostriwki, nazwa niw w płn.-wsch. stronie Kopytowa, pow. sokalski.

Ostrobór, pow. garwoliński, ob. *Ostry bór.*

Ostrobudki, wś, dom. i okr. dom., w pow.

krobskim, o 6 klm. na płd.-wsch. od Górki Miejskiej (Goerchen), parafia w Golejewku, poczta w Pakosławiu, st. dr. żel. w Rawiczu o 15 klm. W 1580 r. posiadał tu Jan Mieleński 2 łany i 5 zagród, a Michał Choiński 1 zagrodę. Wś ma 14 dm. i 106 mk. katol. Dom. 6 dm. i 76 mk.; obszaru z fol. Dębinką 212·19 ha, t. j. 188·39 roli, 11·06 łąk, 5·98 lasu, 6·01 nieuż. i 0·75 wody; czysty dochód grunt. 3215 mrk. Właścicielem jest Eustachy Rogaliński. Dobra O. składały się około 1793 r. z posiadłości: Chojno, Dębionka, Kubeczki, Łąkta, Niedźwiadki, Ostrobudki, Ugoda i Zawady; dziedzicem był Hipolit Rogaliński. Do okr. domin. należy Dębionka z 3 dm. i 41 mk.; cały okr. ma 117 mk. katol. *E. Cal.*

Ostrochodza, góra w pow. łaskim, we wsi Korablewie.

Ostrock, jezioro nad Tuszkowami, pow. kościerski (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver. XV, str. 119).

Ostród al. *Ostródz*, po niem. *Osterode in Ost preussen*, miasto powiatowe na Mazurach, na wznies. 110 mt. npm., nad rz. Drwęcą i jez. Drwęckiem. Odl. 122 klm. od Torunia, 41 klm. od Olsztyna, 107 klm. od Korszów. Ma obecnie (1 grud. 1885 r.) 7026 mk. Poprzednio było 6468 mk., w tem 500 Polaków. Co do wyznania jest 5564 ewang., 654 katol., 222 żydów. Parafia ewang. (miasto i wsie okoliczne) obejmuje 4863 Polaków, 5904 Niemców. W 1816 r. miało miasto 2180 mk. Jest tu stary zamek krzyżacki z obszernemi sklepami podziemnemi, które w części znajdują się pod dnem jeziora, kościół katolicki, kościół ewangiel. (dawniej dwa), bóżnica, progimnazyum realne, ewangiel. seminaryum nauczycielskie, dwa domy sierot, kilka fabryk i tartaków; handel drzewem, zbożem, okowitą, wełną, chmielem. Stacya kolei toruńsko-wystruckiej. Miasto posiada dwa kościoły ewangiel., jeden dla Polaków, drugi dla Niemców. Parafia polska czyli wiejska obejmuje 4163 Polaków, 900 Niemców; parafia niemiecka czyli miejska 700 Pol., 5004 Niemców (1883). Początkiem miasta był gród warowny, założony w 1270 r. w staropruskiej ziemi saskiej, do której jeziora Drwęckie i Szelągowskie jeszcze należały. Miasto zaś założył komtur dzierzgoński Luder, ks. brunświcki, w latach 1320 do 1326, choć przywilej wystawiony został dopiero w 1348 r. przez komtura ostródzkiego Albrechta Szof. Do 1335 r. należał O. do komturstwa dzierzgońskiego (Christburg); następnie w. mistrz Dytryk v. Altenburg utworzył osobne komturstwo w Ostródzie, do którego należały: Olsztynek, Nibork, Wielbark, Jedwabno. Widać z tego, że O. wówczas dla zakonu miał znaczenie. Po bitwie pod Grunwaldem, w której poległ i komtur ostródzki, wyruszył Jagiełło przez O. i Morąg pod Sztum i zostawił w O. na zamku załogę, która jednak niedługo potem miasto opuścić musiała. W 1414 r. wyrugował Jan v. Bichaw, komtur ostródzki, Polaków z Niborka. W 1440 r. przystąpił Jan Bażyński z Leszcza otwarcie do związku jaszczurczego z O. i całą okolicą. W 1464 r. we wrześniu poddało się miasto znów zakonowi i oddało komturowi zameczek, który posiadał Aleksander Bażyński; dla tego pewnie zapłaciło miasto zakonowi tylko 50 marek nadzwyczajnych podatków, podczas gdy o wiele mniejszy Olsztynek dwa razy tyle dać musiał. Cała ziemia ostródzka hołdowała zakonowi. W 1457 r. komtur Wilhelm v. Eppingen, żyjąc w niezgodzie i sporach z innymi rycerzami na zamku, przywołał dowódzcę żołnierzy Jerzego v. Schlieben z Olsztyna, jako obrońcę; Schlieben jednak chciał wkrótce być jedynym panem w O. i żądał aby Eppingen opuścił zamek. Po stanowczej odmowie komtura, nastąpiło ze strony Schliebena oblężenie zamku z pomocą żołnierzy z Olsztyna, Kwidzyna i Prabut; nawet mieszkańcy O. byli po stronie Schliebena. Komturowi jednak przybyli w pomoc rycerze krzyżaccy z Miłomłyna, wskutek czego Schlieben cofnąć się musiał do Olsztyna. Po zakończeziu wojny pozostał O. pod panowaniem zakonu a komtur ostródzki Marcin Truchses v. Wetzhausem w 1477 r. został wybrany w. mistrzem. W 1520 r. dostał się O. w ręce Polaków i miał polską załogę aż do zawieszenia broni. Po wprowadzeniu reformacyi, założony został osobny polski kościół, który w 1620 r. już istniał i dopiero w początku XIX w. został zniesiony. Kościół w Ornowie był filią tego polskiego kościoła. Duchowni przy niemieckim kościele przybywali często z dalekich stron Niemiec, jak z Westfalii i t. d. W 1626 r. podczas wojny ze Szwedami, mieli Polacy kwatery zimowe pod O. i aż do Pasymia; w 1656 r. w listopadzie i grudniu spustoszyli Tatarzy okolicę. W 1785 r. miała miasto z młynem 194 dymów i około 1500 mk., przy czem wliczone są trzy jego przedmieścia. Załogą stał szwadron dragonów. Zamek był wówczas siedzibą królewskiego urzędu dominialnego. Do miasta należały oprócz 62 włók roli wieś szlachecka Buchwałd i folwark Mały Ruś (Goldberg, Topogr.). Dnia 21 lipca 1788 r. wielki pożar zniszczył większą część miasta. Podczas wojny francuzkiej był Frydreryk Wilhel III z rodziną w O. od 16 do 24 listop. 1806 r.; w następnym roku miał tu kwaterę książę de Berg, później generał Zajączek. W drugiej połowie tego wieku miasto znacznie się rozwinęło; obecnie jednak współzawodnictwo Olsztyna wstrzymuje dalszy rozwój. W O. żył i umarł ks. Gustaw Gizevius, pochodzący z staro-szlacheckiego ro-

du Giżyckich, pierwszy i dotąd najdzielniejszy obrońca Mazurów. Urodzony dnia 21 maja 1810 r. w Jańsborku na Mazurach, uczęszczał do gimnazyum w Ełku. Po odbytych studyach na uniwersytecie królewieckim został w 1835 r. kapłanem ewangiel. w O., gdzie zmarł dnia 7 maja 1848 r. W latach 1842—45 redagował pierwsze a zarazem najlepsze czasopismo mazurskie, wydawane w Ełku p. t. „Przyjaciel ludu łecki," głośną i dziś już rzadką broszurę „Die polnische Sprachfrage in Preussen"(1845), kilka dziełek dla ludu mazurskiego i t. d. W 1859 i 60 redagował kaznodzieja Mueller w O. „Prawdziwego ewanielika polskiego", wychodzącego przez ten czas w Jańsborku. Zadaniem pisma było propagowanie idei antykatolickich i niemiecko-pruskich. W 1885 r. wychodził w O. tygodnik „Mazur", pod redakcyą Sembrzyckiego, który także wydał dwa roczniki „Kalendarza prusko-polskiego ostródzkiego" w 1884 i 1885 r. W O. urodził się r 1753 Krystyan Jakub Kraus († 1807r. w Królewcu jako profesor filozofii), który był przyjacielem Kanta. Wydał pom. innemi: „Staatswirthschaft" 5 tom., Królewiec 1808—1811 r. — *Ostródzki powiat*, leżący pomiędzy Warmią (powiat olsztyński) i Prusami Zachodniemi, ma 27·89 mil kwadratowych, 67,490 mk., między którymi 43,000 Polaków. Liczba ewangielików wynosi 61,133, katolików 5,493, żydów 644. W 1819 r. miał powiat 27,496 mk. Długość powiatu wynosi 7 mil, szerokość 6 mil. Największa część obszaru jest wzgórkowatą. Dawniej uważano za najwyższy punkt w powiecie i w ogóle w Prusach Wschodnich okolicę pod Olsztynkiem i pod Łyną (w pow. niborskim), jednak według mapy pruskiego sztabu generalnego wyższe są góry Kirnsdorfskie w zachodniej części powiatu, niedaleko od Dylewa. Wysokość ich dochodzi 313 mt. Północna i wschodnia część powiatu pokryte są lasami, z których miłomłyński, tabórski, tafalbudzki i grazymowski są najznaczniejszemi. Największą rzeką w powiecie jest Drwęca, mająca swój początek pod Drwęckiem (Droebnitz), niedaleko od Olsztynka; płynie ona przez jezioro Drwęckie i stanowi potem granicę pomiędzy pow. ostródzkim i niemiecko-iławskim. Przebiegłszy 238 klm. wpada do Wisły. Spad wód jest bardzo znaczny, wynosi bowiem 150 mt. Regulacya Drwęcy, potrzebna dla łąk nad nią i jeziorem Drwęckiem, jest zamierzoną. Kanał elblągski łączy jezioro Ejling na półn. granicy powiatu z Liwą (Liebe) pod Miłomłynem, za pomocą szluzy 3 mt. wysokiej. Tam rozdziela się i jednym ramieniem w korycie Liwy sięga na południe do jez. Drwęckiego, a więc do Drwęcy, drugiem zaś na zachód przez jezioro Abiszkar, przez które przeprowadzonym zostało w tamie sztucznie nasypanej, ponieważ woda kanału wznosi się 1 mt. nad poziomem jeziora. Oprócz tego Drwęca jest połączoną kanałem z jeziorem Szelągowskiem i kanałem Ilgen z jeziorem Gil (Gross Gehlsee). Wpada do niej Grabiczka. Pasarga stanowi granicę pow. ostródzkiego z olsztyńskim. Z jezior zasługują na wzmiankę: Drwęckie, 12 klm. długie, ale nie szerokie (wznies. 95 mt. npm.), Szelągowskie, 15 klm. długie, ale bardzo wązkie, do niego wpada rzeczka Tabórza; inne jeziora są: Mielińskie, Sicińskie, Świętańskie, Jemiołowskie, Płatyńskie, Ostrowin, Gugowo, Dąbrowo, Ejssing, z strumyków: Żabin, Gryźlina, Lubienica z Gnojną, strumyk Młyński, Parowa. Powiat posiada 4 miasta (Ostród, Olsztynek, Miłomłyn, Dąbrowno), 95 dóbr i 162 wsi. Parafie ewangielickie istnieją oprócz miast w Marwałdzie i Dylewie, Ruszkowie, Gierzwałdzie, Kraplewie, Szmykwałdzie, Mańkach, Mielnie, Żelaźnie i Wapliwie, Kurkach, Rygwałcie, Łukcie. Dawniej było w pow. więcej osobnych kościołów ewangiel. W Lipowie istniał kościół już w 1334 r. Z katolickich parafii: ostródzka i dąbrowińska należą do bisk. chełmińskiego, olsztynkowska zaś do Warmii (dekan. olsztyńskiego). Przez obszar powiatu przechodzi dr. żel. toruńsko-wystrucka. Powiat ostródzki w najdawniejszych czasach należał do storopruskiej wiemi saskiej. Przy rozpoczęciu kolonizacyi krzyżackiej istniały tam już liczne dobra pruskie, które następnie znikły, jak dobra Ildyka, Joduty i t. d. Pruski początek mają pom. innemi Głądy, Glaznoty (Marienfelde), Parwułki, Lubajny, Warlity, Tolejny, Waszety, Kompity i t. d. W początku mieszkali tu Niemcy w większych masach; pamiątką ich osad są nazwy: Gierzwałd, Szmykwałd, Łubsztynek, Tafalbuda, Jcbark, Berkfreda i t. p. Jeszcze w XVI w. znaczną znajdujemy liczbę Niemców; w 60 lat później stosunek ten zupełnie się zmienił. W 1621 r. ludność całej ziemi ostródzkiej była po największej części polską. Kolonizacya przez Polaków z Mazowsza i z chełmińskiego wcześnie się rozpoczęła, albowiem już w 1374 roku był w ziemi ostródzkiej sędzią ziemskim Hanusz Leski, w 1382 r. Hejneman Uzdowski, w 1422 r. Teodoryk Dylewski. Do związku jaszczurczego należeli w 1440 r. pomiędzy innymi Jan Bażyński z Leszcza, Gunter Dylewski, Jan Uzdowski (sędzia ziemski), Suchostrzyski, Gardyński. Szlachta była w powiecie bardzo liczną; w starostwach ostródzkiem, dąbrowińskiem i olsztynkowskiem znajdujemy około 150 rodzin szlacheckich. Od r. 1752 należały Ostród i Olsztynek do ówczesnego pow. morąskiego, Dąbrowno zaś do pow. niborskiego. Dzisiejszy powiat egzystuje od r. 1818. W obrębie powiatu leży Grunwałd i Sztymbark (Tannen-

berg), gdzie dnia 15 lipca 1410 r. miała miejsce pamiętna bitwa, która obaliła stanowczo potęgę zakonu. Pod względem kościelnym pow. ostródzki składa się z następujących parafii: Ostród (dawniej z filią w Ornowie), Miłomłyn, Marwałd (filia Dylewo i Glaznota), Gierzwałd (filie Parółtowo i Rychnowo), Dąbrowno (fil. Leszcz), Olsztynek, Kurki, Kraplewo (filia Durąg), Łukta (fil. Łęguty), Mańki, Mielno (filie Frygnowo, Sztymbark), Ruszkowo, Rygwałt, Szmykwałd (fil. Pietrzywałd i Lipowo), Żelazno (fil. Waplewo); ob. Rhesa, Presbyterologie. *J. K. Sem.*

Ostróg, niegdyś stolica udzielnych książąt Rusi, dziś mto powiatowe gub. wołyńskiej, leży pod 50° 20′ płn. szer. a 44° 13′ wsch. dług., przy ujściu rzki Wilii do Horynia, odległe 213 w. od Żytomierza a o 13 w. od st. dr. żel. płd.-zachodniej Krzywin i Ożenin. Od północy i zachodu osłania O. pasmo wzgórz, stanowiących ostatnie odłamki Karpat; od południa okala je niewielka rzeczka Wilia, wpadająca od wschodniej strony do Horynia. Część wschodnia mta mieści się na niskiej płaszczyznie, północna zaś i zachodnia rozrzucone są po górach. Patrząc od wschodu i południa ukazują się ogromne mury byłego kolegium jezuitów, zamku i baszt wzniesionych przez ks. Ostrogskich. Cerkwie i kościół, kryte blachą, z wyniosłemi kopułami, i domy rozrzucone po górach i w równinie, okolone ogrodami, ładny przedstawiają widok, a poczerniałe rozwaliny murów dowodzą starożytności miasta. W O. znajduje się 4 cerkwie drewniane, na podmurowaniu, kościół katolicki murowany, 2 synagogi murowane, 15 domów modlitwy żydowskich. W 1882 r. było 7717 mk., w tej liczbie zaledwo do 2000 chrześcian, resztę stanowili żydzi, liczba których prawdopodobnie jest znacznie większą; w 1835 r. było tu 3300 a w 1861 r. 8926 mk. W O. znajduje się 255 sklepów, 32 kupców 2 gildii, dwie rzeźnie, 22 szewców, 18 krawców męzkich, 4 żeńskich, 8 kowali, 18 garncarzy, 6 cieśli, 22 mularzy, 2 powroźników, 18 fabryk, zatrudniających 58 robotników i produkujących za 31898 rs. rocznie, z których ważniejsze: fabryka powozów, mydła, świec i 6 garbarni. Odbywa się tu rocznie 5 jarmarków. Handel dość znaczny pszenicą, wełną, skórami i drzewem. Z urzędów mieszczą się obecnie w O.: urząd powiatowy, zarząd okręgu policyjnego, sąd pokoju i zjazd sędziów pokoju, opieka szlachecka, urząd konskrypcyjny, pocztamt, biuro telegraficzne, izba skarbowa, biuro komisarza włościańskiego; dalej jest tu progimnazyum męzkie 6-cio klasowe, seminaryum nauczycielskie, szkoła parafialna, szkoła dla włościan i szkoła żydowska. Pod względem sanitarnym jest w O. 3 doktorów rządowych, 6 wolno praktykujących, 2 akuszerki patentowane. Samo mto dzieli sie na Stare i Nowe, założone w zeszłym stuleciu na pr. brz. rz. Wilii; otacza je 6 przedmieści: Tatarskie, Mokra Wola, Habyna Wola, Szaterniki, Sucha Wola i Bielmaż. W Starem mieście znajdowały się ulice: Rynkowa, Łucka, Krasnogórska, Przecznica, Zarwańska, Stara Żydowska, Zawale, Przygródek, Niska, Zgniła, Nowa Żydowska, Zarzecze, Tynowce i Zakusa. Jako ślad obwarowania mta pozostały dotychczas 3 baszty murowane, jedna od przedmieścia Tatarskiego (Tatarskiej ulicy), dziś w części rozwalona, druga na Krasnejgórce, mocno uszkodzona, a trzecia na górze Zamkowej w dobrym jeszcze stanie. Oprócz tego było jeszcze kilka baszt do połowy murowanych a od połowy drewnianych. Mur opasywał miasto i szedł od klasztoru jezuitów do baszty Tatarskiej ulicy, od tej w prostej linii do baszty przy okopisku żydowskiem, od tej baszty wprost ku południowi ku baszcie krasnogórskiej, odtąd zwracał się ku płd.-zachodowi, poczem ku południowi a w końcu ku wschodowi do baszty zamkowej. Na pół wiorsty od tej linii znajdują się jeszcze dotychczas fossy i wały. Najdawniejszą budowlą w O. był zamek, wzniesiony na wyniosłej górze. Dziś jeszcze na urwisku tej góry od strony południowej istnieje niewielki mur cztero-piętrowy, z dzikiego kamienia, gęstemi podparty skarpami. Mieszczą się w nim obszerne lochy, z których jedne przeznaczone były na więzienia, gdyż w murze znajduje się kilka zardzewiałych haków żelaznych i kilka ogniw łańcucha, inne zaś na piwnice. Oprócz tego jest jeszcze po kilka obszernych pokoi na trzech piętrach. Najwyższe piętro, mieszczące niegyś pokoje mieszkalne, zrzucone zostało w 1797 r., gdyż popękane mury groziły upadkiem. Cała góra, na której się wznosił zamek, była niegdyś otoczona murem, poczynającym się od pierwszej skarpy zamku od południa, a kończącym się przy baszcie narożnej ku zachodowi, od tej ku północy do mostu zwodzonego, przy którym była sklepiona brama z kamienia i przez którą był wjazd do zamku. Od tej bramy mur szedł na prawo ku wschodowi pod prostym kątem i przytykał do cerkwi Bohojawleńskiej, nazwanej także zamkową. Podług działu uczynionego w 1603 r. pomiędzy ks. Januszem Ostrogskim, kasztelanem krakowskim, a ks. Aleksandrem Ostrogskim, wwodą wołyńskim: „Zamek ostrogski (w dziale ks. Janusza) dział 14, w dziedzińcu wieża murowana, wszystka z gmachami, co ich w niej jest, to jest: izdebka murowana, podle niej sala, z tej sali izdebka sklepista, izdebka na rzeczy, przed nią sionka mała i sala na wierzchu, i to wszystko co jest pod tą wieżą murowanego; do tegoż sklep, który jest przy tej wieży,

w której jest skarbnica ks. Jegomości starego i piwnica murowana pod tym sklepem i mur wszystek, który od tego sklepu idzie aż po basztę nową i kuchnia drewniana, studnia murowana, która jest w dziedzińcu, spólna ma być, także cerkiew murowana spólna być ma, i wrota do tego dziedzińca wspólne.“ W dziale ks. Aleksandra: „Zamek ostrogski, dział wtóry. Dom wszystek murowany, który podle wieży murowanej stoi, ze wszystkiem schowaniem dolnem a to pod tym domem drewnianym i horodnie drewniane w tejże ścianie z wieżą drewnianą. Do tego baszta nowa murowana na rogu zamku ze wszystkim i wszystek mur do tej baszty aż po same wrota zamkowe, także i domki, które pod tym murem w zamku. Studnia murowana, która jest w dziedzińcu wspólna; także cerkiew murowana wspólna i wrota dziedzińca wspólne.“ Od zachodniej strony zamku wznosi się cerkiew Bohojawleńska, o pięciu kopułach, z których dwie od północy, znacznie przez czas uszkodzone, pozostają w pierwotnym kształcie, a dwie od zamku rozwalone, tak, że zaledwo można poznać ich pierwotną formę; piąta środkowa i najwyższa, wszystkiemi stronami opierająca się o ramiona czterech poprzednich, zupełnie zwalona. W ścianie północnej u dołu znajdują się cztery strzelnice, a po nad każdą z nich po wązkim oknie. Z napisów po nad oknami (nad dwoma łacińskich, nad drugiemi dwoma cerkiewnych) okazuje się, że cerkiew wzniesioną została w 1421 r. przez Wasyla Fiedorowicza ks. Ostrogskiego, zmarłego w 1450 r. i pogrzebanego w tejże cerkwi. Z czasem cerkiew ta obróciła się w ruinę. Oprócz ks. Bazylego w podziemiach jej spoczywały jeszcze zwłoki ks. Aleksandra, które następnie córka jego Anna Aloiza Chodkiewiczowa przeniosła do grobów kościoła jezuickiego, przeciwko czemu powstał ówczesny paroch Nalewajko i podburzył przeciwko księżnie lud, tak że zaledwie służba i załoga zamkowa zdołały ją ocalić. Podług podania w cerkwi tej Dymitr Samozwaniec brał ślub z Maryną Mniszchówną. Po zamku i cerkwi Bohojawleńskiej pod względem dawności następuje fara. Pierwotnie był to spichlerz murowany, który ks. Eliasz Ostrogski, ożeniwszy się z Beatą z Kościelca, kasztelanką wojnicką, katoliczką, przerobił na kościół, obdarzył go ziemią w rozmaitych częściach miasta i osadził przy nim w 1540 r. dwóch dominikanów. Następnie ks. Anna Aloiza Chodkiewiczowa przybudowała z prawej strony kaplicę z ołtarzem N. M. P. Rożańcowej, a przy schyłku zeszłego wieku ks. Anna Jabłonowska z lewej strony wymurowała kaplicę i w niej wielki ołtarz pod w. św. Jana Nepomucena. Obecnie kościół ten ma kształt krzyża i posiada 3 ołtarze główne i 5 pobocznych. W wielkim ołtarzu jest wizerunek Chrystusa na krzyżu, snycerskiej roboty, uważany za cudowny. Po prawej stronie nawy, przed wielkim ołtarzem, umieszczony jest na ścianie portret Anny Aloizy Chodkiewiczowej w stroju zakonnem, po lewej zaś stronie portret jej ojca ks. Aleksandra Ostrogskiego. W kaplicy św. Jana u góry, po obu stronach ołtarza, znajdują się portrety fundatorów tej kaplicy ks. Jabłonowskich. Obecnie staraniem miejscowego proboszcza, zacnego księdza Władysława Krzemińskiego, kościół z gruntu został odrestaurowany. Między kościołem farnym a cerkwią zamkową Bohojawleńską była drukarnia, założona przez ks. Konstantego Wasyla Ostrogskiego, wwodę wołyńskiego, w której staraniem tegoż księcia, pod dozorem drukarza Iwana Teodorowicza, odbitą została w 1581 r. pierwsza Biblija słowiańska, t. z. Ostrogska. Później drukarnia ta przeniesioną została do klasztoru Dermańskiego, pomiędzy Ostrogiem a Dubnem. Przy tej drukarni ks. Konstanty Wasyli założył szkołę, nazwaną akademią, przy której profesorem był Melecy Smotrycki, archimandryta dermański, i w której pomiędzy innymi uczyli się synowie założyciela książęta: Konstanty, Janusz i Aleksander. Później zabudowania te przerobione zostały na letnie pomieszkanie ks. Jabłonowskiego, wwody bracławskiego, a obecnie mieści się w nich progimnazyum. W 1624 r. Anna Aloiza Chodkiewiczowa, żona Jana Karola Chodkiewicza, hetmana w. lit., założyła kościół i kolegium jezuickie, przy którym fundowała konwikt dla szlacheckiej młodzieży, plac dla niego dostatni wydzieliwszy. Jezuici ostrogscy utrzymywali szkoły wyższe, w których nauczano filozofii i teologii. Uposażenie kolegium nie było prawdopodobnie bardzo znaczne, gdyż w 1726 r. znajdowało się w niem tylko 7 kapłanów, trzech magistrów i 9 koadyutorów, w ogóle 19 osób. W tym czasie należały do kolegium dobra Kniahynin, Moszczenica i Berezdów, tudzież jurydyka w Ostrogu. Od kolegium ostrogskiego zależne były rezydencye w Krzemieńcu, Owruczu, Winnicy i kilka misyi. Po zniesieniu jezuitów komisya edukacyjna ustanowiła w O. szkoły podwydziałowe, powierzywszy je ks. bazylianom i oddawszy im gmachy i zbiory naukowe po jezuitach. Kościół atali po jezuicki zniszczony został pożarem. Na wyreperowanie go pobierali bazylianie co rok z kasy komisyi edukacyjnej po 6,000 złp. Szkoły bazyliańskie były dość licznie uczęszczane, albowiem w 1782 r. miały 245 uczniów. Szkoły te zamknięte zostały w 1792 r., młodzież bowiem wstąpiła w szeregi Kościuszki, gdy ten przybył do O. cofając się z Ukrainy za Bug. Po ostatnim rozbiorze Polski w 1794 r. rząd przeniósł bazylianów

ostrogskich do Hoszczy, a mury po-jezuickie oddał swemu duchowieństwu. Zamieszkał tu początkowo biskup Barlaam i mieściło się seminaryum, po przeniesieniu zaś Barlaama na arcybiskupstwo mińskie, osiadł tu nowy biskup Stefan Romanowski. Pożary w 1809, 1819 i 1821 r. zniszczyły gmachy, poczem od tego czasu mury te stały pustkami aż do 1857 r., w którym na publicznej licytacyi kupione zostały przez żydów za 800 rs. na rozbiórkę. Poprzednio z cegły pochodzącej z tych murów wzniesiony został ogromny gmach, w którym mieści się seminaryum nauczycielskie. Z podziemi klasztoru jezuickiego wychodziły w trzech kierunkach lochy podziemne aż po za miasto. Oprócz togo istniał w O. kościół i klasztor ks. karmelitów, którzy w 1809 r., po spaleniu się miasta i klasztoru, niemając funduszów na odbudowanie, przenieśli się do wsi Monasterek (zwanej dawniej Puciaty), gdzie był niewielki kościołek. Po zawaleniu się tego kościołka, rząd zabrał wieś, a karmelitów przeniósł do Horodyszcza, kościół zaś w O. został później pokryty i mieściła się w nim cerkiew pułkowa do 1836 r., w klasztorze zaś do tegoż roku mieścił się sąd powiatowy, przeniesiony następnie do zamku. W 1852 r. mury te sprzedane zostały za 60 rs. żydowi, który je zupełnie rozebrał. W końcu ks. Janusz Sanguszko, miecznik w. lit. a potem marszałek nadworny lit., ordynat ostrogski, aktem d. 3 kwietnia 1750 r. darował ks. kapucynom plac za wałami miasta, gdzie był niegdyś ogród t. z. prowentowy, na wzniesienie kościoła i klasztoru, które wybudowali kapucyni przy pomocy obywateli pow. łuckiego. W kościele było 8 ołtarzy; w wielkim znajdował się obraz wyobrażający koronacyę N. M. P. W klasztorze zamieszkiwało 15 zakonników i był nowicyat. Do klasztoru należała filia w Uściługu. W 1834 r. zakonnicy przeniesieni zostali do Starokonstantynowa a kościół i klasztor pozostał pustkami aż wreszcie w 1864 r. hr. Błudowa kościół przerobiła na cerkiew, mury klasztorne zaś odnowiła i rozszerzyła i założyła w nich bractwo św. apostołów słowiańskich Cyryla i Metodego, pod wez. których jest i cerkiew. Z cerkwi dziś istniejących dwie znajdują się w Starem mieście, trzecia na Nowem mieście za Wilią, przy schyłku zeszłego wieku wzniesiona, a czwarta Piatnicka, na przedmieściu Bielmaż. Oprócz tego istniała jeszcze cerkiew św. Mikołaja na przeciwko Sobornej, lecz ta około 30 lat temu z powodu starości została rozebraną. Była jeszcze cerkiew p. w. Borysa i Hleba, jak widać w inwentarzu mta O. z 1501 r., znajdującego się w archiwum ks. Ostrogskich. Parafia katol., dek. ostrogskiego, ma 4608 wiernych, filią w Mizoczu, oraz kaplice w Płużnie, Milatynie i Nowomalinie a dawniej i we wsi Hulcze.—*Historya.* Założenie O. ginie w pomroce wieków. Najdawniejszą o nim wzmiankę znajdujemy zapisaną u Nestora pod 1100 r. (6608 r.), w którym książęta Światopełk Iziasławowicz kijowski, Włodzimierz Wsiewołodowicz czernichowski, oraz Dawid i Oleg Swiatosławicze pereasławscy, uczyniwszy pomiędzy sobą nowy podział krajów, przeznaczyli O. wraz z innemi grodami, jako to: Dubnem, Czartoryskiem, Dorohobużem (nad Horyniem) i Buskiem, Dawidowi Igorowiczowi, wyzutemu z księstwa włodzimierskiego. Dawid wkrótce umarł w Busku (podług innych w Dorohobużu). Rozplenieni kniaziowie na Wołyniu, ciągle w niezgodzie żyjąc, wzajemnie się najeżdżali, w skutek czego i O., zmieniając panów, do różnych przechodził dzielnic. W. ks. lit. Giedymin zwyciężywszy książąt ruskich (1320 r.) i opanowawszy Wołyń, Kijów i Ukrainę, oddał ziemię wołyńską pod zarząd syna swego Lubarta. Wkrótce jednakże Kazimierz W. podbił Ruś i przyłączył ją do Korony (1341 r.), naznaczywszy rządcą Daniela Wasylewicza, synowca Daniela, króla ruskiego, który pierwszy począł się pisać księciem na Ostrogu. Daniel, zamyślając prawdopodobnie o władzy dla siebie, wszedł w porozumienie z Tatarami i wespół z nimi wtargnął do ziem koronnych, lecz będąc porażony, w ucieczce szukał schronienia, poczem, gdy Kazimierz W. zajęty był sprawami czeskiemi, ks. Lubart Giedyminowicz powtórnie zagarnął ziemię wołyńską w 1351 r. Dopiero w 1366 r., korzystając z srogiego ucisku Litwy przez krzyżaków, wkroczył Kazimierz w dzierżawy litewsko-ruskie, zdobył Bełź, Chełm i Włodzimierz, z którego Lubart uciekł, i zawarł nareszcie traktat z Olgierdem. Na mocy tego traktatu Lubart został prawem lennem przy ziemi łuckiej z należącemi do niej oddawna miastami: Stożek, Daniłów, Zakamień, Szumsk, Ostróg, Połonne i Międzybórz. Władysław Jagiełło wstąpiwszy na tron polski przyłączył do korony Wołyń, Podole, Kijów, Czernichów i inne ziemie. Przywilejem wydanym w 1386 r. w Łucku nadał Fiedorowi Daniłowiczowi i prawym jego potomkom Ostróg z przyległościami (castrum Ostrogow cum districtu), pod warunkiem służenia tak królowi, jako i koronie polskiej z ludźmi swymi, jak przedtem służył Lubart, ks. włodzimierski. Podług Stadnickiego (Synowie Giedynina, t. 2, str. 163) Jagiełło nadał ks. Fiedorowi Daniłowiczowi prócz O. z powiatem, jeszcze Korzec, Zasław i Chłopotyn z ziemiami do nich należącemi „prawem szlachty polskiej". Królowa Jadwiga potwierdziła w Krakowie 1393 r. nadanie Ostroga z powiatem temuż ks. Fiedorowi. Od tego ks. Fiedora Daniłowicza poszli ks. Ostrogscy i Zasławscy, w ręku któ-

rych zostawały te miasta aż do ich wygaśnięcia. Mto O. doznawało możnej opieki władców i rozszerzało się w miarę napływu kupców greckich, ormiańskich i żydów, którzy z ościennymi narodami prowadzili rozległy handel. Ponieważ Tatarzy często na Wołyń napadali, przeto Wasyli Fiedorowicz Krasny, ks.Ostrogski, około 1430 r. miasto otoczył murem z basztami, oraz opasał ogromnemi wałami i fosami. Pomimo takich ubezpieczeń Tatarzy niejednokrotnie kusili się o zdobycie miasta. W 1508 r. Konstanty Iwanowicz ks. Ostrogski, najdzielniejszy z rodu, zbił pod O. grasujących na Wołyniu Tatarów i osadził wziętych do niewoli jeńców pod Ostrogiem. Od jeńców tych istniejąca dotąd ulica Tatarska, jedno z przedmieść O., miano swe wzięła. Wasyli Krasny ks. Ostrogski zostawił dwóch synów Jana i Jerzego, pomiędzy których rozdzielił ogromne swe dobra. Janowi dostał się Ostróg, Jerzemu Zasław. Od nich poszły domy ks. Ostrogskich i Zasławskich. Konstanty Iwanowicz Ostrogski pozostawił również dwóch synów Eliasza (Ilię) i Konstantyna Wasyla. Pierwszy z nich wziął z podziału O., drugi zaś inne dobra. Eliasz ożeniwszy się z Beatą Kościelecką, córką Andrzeja, kasztelana wojnickiego, miał jedyną córkę Halszkę czyli Elżbietę, którą, po śmierci ojca, wbrew życzeniu matki, poniewolnie pojął za żonę Dymitr ks. Sanguszko, starościc włodzimierski, osadziwszy zamek zbrojnym ludem. Ks. Beata wstąpiwszy w powtórne związki małżeńskie z Albertem Łaskim, wwdą sieradzkim, zapisała mu wszystkie dobra po pierwszym mężu. O co toczył się proces przed królem, który dekretem zapadłym 1573 r. wszystkie dobra ostrogskie przyznał ks. Konstantemu Wasylowi. Ks. Dymitr Sanguszko wyjęty za gwałt z pod opieki prawa na zawsze wywołany z kraju, wyjechał z żoną do Czech, gdzie w mku Jaromierzu zabity został przez Marcina Zborowskiego, kasztelana kaliskiego. Halszka dostawszy pomięszania zmysłów, pomieszczoną została przez stryja swego Konstantego Wasyla w zamku we wsi Zakrynicze (dziś w pow. zasławskim), na wodzie zbudowanym, gdzie w 1558 r. przez Tatatów zabitą została. Ks. Konstanty Wasyli, wwoda kijowski, unii z kościołem rzymskim najgorliwszy przeciwnik, posiadacz ogromnych skarbów, wiódł życie nader wystawne. Założył on przytem w O. szkoły pod imieniem akademii, oraz drukarnię. W 1578 r. obchodząc wesele córki swej Elżbiety, Tatarów od O. odpędził. Synowie jego ks. Janusz, kasztelan krakowski, i Aleksander, wwda wołyński, w 1603 r. zrobili dział pomiędzy sobą i miasto na dwie podzielili części. Janusz, pierwszy z ks. Ostrogskich przeszedłszy na łono kościoła katolickiego, ustanawia za zezwoleniem sejmu w 1609 r. z jednej części O. ordynacyę, której ustawy zaprzysięga 1618 roku w trybunale lubelskim. Zastrzegł, iż gdyby nie zostawił potomstwa, ordynacya spada na synów córki jego ks. Eufrozyny Zasławskiej, po ich zaś wygaśnięciu na ks. Radziwiłłów, z siostry fundatora spłodzonych. W przypadku ustania tej linii Radziwiłłów, chciał ażeby dobra, w komandoryę obrócone, objął kawaler maltański, rodem Polak, na sejmie większością głosów obrany. Ordynaci herbem Ostrogskich szczycić się mają, na każdą potrzebę ojczyzny 300 konnych i tyluż pieszych ludzi dostarczyć i t. d. Część druga, dziedziczna, po śmierci ks. Janusza miała przypaść zięciowi jego ks. Aleksandrowi Zasławskiemu, jako też synowcom jego od ks. Aleksandra idącym i ich potomkom. W razie gdyby zabrakło potomków płci męzkiej, część ta miała spaść na kobiety, a gdyby i tych niestało, wtedy część ta ma należeć do familii, z któremi kobiety te spokrewniły się przez małżeństwo. Tak się też i stało. Po wygaśnięciu ks. Zasławskich i Ostrogskich spadła ta część na ks. Wiśniowieckich, Sanguszków, Lubomirskich i Jabłonowskich, którzy w końcu mto O. sprzedali radcy tajnemu Taniejewowi a ten ustąpił Udiełom. W czasie powstania Chmielnickiego w 1648 r., Kozacy ogniem i mieczem zniszczyli miasto. Pierwszy raz pułkownik Tysza napadł miasto, wyrżnął żydów, niemowlętami trzy studnie napełnił a żydami i mieszkańcami greckiego wyznania jednę ulicę wyłożył. Ze szlachty zginęli tylko Bojanowski i Borowicki. W Międzyrzeczu Ostrogskim stało wojsko ordynackie pod dowództwem Suchodolskiego, który wpadłszy do O., wypędził łupieżców kozackich i zupełnie ich rozgromił, miasto jednak spłonęło. Spaliła się przytem biblioteka ks. Rybińskiego, do 4,000 tomów licząca. Powtórnie w 1649 r. pułkownik kozacki Haraszko wpadł do miasta i znowu rzeź sprawił. W 1670 r. wyznaczoną tu została komisya do zawarcia ugody z Piotrem Doroszenką, hetmanem kozackim, lecz nie przyszła do skutku, gdyż Polacy żądali koniecznie skłonić Zaporożców do unii z kościołem łacińskim. Uchwała sejmowa w 1678 r. opiewa: „Chcąc aby miasto Ostróg przez ustawiczne wielu różnych nieprzyjaciół na państwa nasze inkursye po wielekroć funditus zniesione i z ziemią zrównane, ex ruderibus powstać, a tym bardziej na jakikolwiek zapomódz się i opatrzyć mogło zaszczyt; prawa i przywileje mieszczanom tak chrześcijanom jako i żydom od antecessorów naszych nadane i od nas zatwierdzone, in omnibus punctis aprobujemy i że vim et robur na zawsze mają, deklarujemy.“ Po wygaśnięciu ks. Zasławskich na Aleksandrze w 1673 r., ordynacya dostała się Józefowi Karo-

lowi Lubomirskiemu, marsałkowi w. kor., mającemu za sobą Teofilę, siostrę ks. Aleksandra Zasławskiego. Gdy syn ich Aleksander umarł bezpotomnie, spadła ordynacya na siostrę jego Józefę Maryę, wydaną za Pawła Franciszka Sanguszkę, marszałka w. lit. Syn ich Janusz, marszałek nadw. litew., dał powód do wskrzeszenia dawnych kłótni, kiedy dobra ordynacyi alienować zaczął. Połowę O. ze 33 wsiami otrzymał Jan Małachowski, kanclerz w. kor., pod obowiązkiem dostawiania 31 konnych żołnierzy w czasie wojny. Pułk ordynacki i niektóre województwa zaniosły manifesta, powstano oraz na sejmie przeciw tak nieprawemu postępkowi, co skłoniło Augusta III, że wyznaczył w 1754 r. komisyę, w celu zaprowadzenia administracyi dóbr ordynackich, które nakoniec oddane zostały w 1758 r. ks. Januszowi pod obowiązkiem wykonywania włożonych z dawna powinności. Czego gdy niedopełniał Sanguszko, lecz majętnościami szafował, uznała konstytucya 1766 r. dobra ordynacyi za ziemskie, a donataryusze zamiast utrzymywania 600 ludzi zbrojnych na potrzebę Rzpltej, do płacenia 300,000 złp. rocznie zobowiązani zostali. Powstałe między kapitułą maltańską a dzierżawcami ziemskimi spory, załatwiono dopiero w 1774 r., uchwała zaś sejmu t. r. wyrzekła: „będzie odtąd fundowane w. przeorstwo i 6 komandoryi. W. przeor mieć będzie 42,000 złp. a każdy kawaler komandor 13,000 złp., którzy wszyscy szlachta polska i litewska być mają. Teraźniejsi kawalerowie i przeor będą mogli być żonaci, następcy zaś ich zostaną pod regułą ustanowioną dla zakonu maltańskiego. Pozostałe 180000 ze 300000 złp. na regiment obrócone będą. J. P. Michał Sagramoso, minister i pełnomocny plenipotent Malty, uczyni imieniem w. mistrza solenne zrzeczenie się wszelkich pretensyi do dóbr ostrogskich od zakonu maltańskiego formowanych, a te zrzeczenie się będzie gwarantowane przez trzy potencye teraz przez swoich ministrów traktujące.“ Z przeznaczonych pieniędzy utrzymywano do ostatnich czasów Rzpltej pułk zwany ordynacyi ostrogskiej. Po śmierci Jana Małachowskiego, kanclerza wielkiego koronnego, któremu ks. Janusz Sanguszko tranzakcyą kolbuszowską darował w 1753 r. połowę O. i 33 wsi, prawem sukcesyi część Ostroga przypadła Stanisławowi Małachowskiemu, referend. wiel. kor., który w 1793 r. sprzedał część ordynacką O. z przyległościami Tadeuszowi Czackiemu, ście nowogródzkiemu, od którego 1794 r. skonfiskowaną została na skarb. Przy wstąpieniu na tron Pawła I w 1796 r. przez reskrypt 30 stycznia t. r. zwrócona została Czackiemu część miasta, a ten 1802 r. przez ugodę zdziałaną w Boremlu odprzedał ją ks. Karolowi Jabłonowskiemu, który jako sukcesor drugiej połowy, złączył w jedność; obecnie i ta część należy do Udiełow. Aby mieć wyobrażenie o ogromie dóbr ks. Janusza Ostrogskiego, przytaczamy ustęp z ordynacyjnego aktu: „Ordynacya czyli rozporządzenie dóbr przez ks. Janusza Ostrogskiego, kasztel. krakowskiego, 1618 r. d. 2 nazajutrz po święcie ś. Jana Chrzciciela, przed aktami trybunału koronnego lubelskiego, osobiście przez pomienionego ks. przyznane. Ks. Janusz Ostrogski, kaszt krakowski, doczekawszy się z trzeciej żony Teofili z Szczekarzewskich Tarłowej syna jedynaka, w 1617 r. zrodzonego, któremu dał imiona Janusz-Włodzimierz, z ogromnego majątku swojego wyznaczył następne dobra w sposobie majoratu dla tegoż syna, jako to: 1) zamek i miasto O. w takiem wewnętrznem i zewnętrznem położeniu, w jakiem działem z bratem jego Aleksandrem, wwdą wołyńskim, one temuż dostało się; 2) miasto Międzyrzecz, podobnież ze wszystkiemi przynależytościami; 3) zamek i miasto Dubno z wsiami, folwarkami i przynależytościami; 4) zamek i miasto Stepań z wsiami, folwarkami i przynależytościami; 5) zamek i miasto Konstantynów (Stary) z wsiami, folwarkami i przynależytościami; 6) zamek i miasto Bazalia z wsiami, folwarkami i przynależytościami; 7) zamek i miasto Sulżyn z wsiami, folwarkami i przynależytościami; przytem zamki i miasta: 8) Krasiłów, 9) Kuźmin, 10) Czartorya, 11) Satijew, 12) Miropol, 13) Niemilia, 14) Zabożyce, 15) Cudnów, 16) Piątek (Piatka), 17) Januszpol, 18) Sosnów, 19) Detkowce, 20) Pików, 21) Gliński, 22) Wilsk, 23) Nowy Ostrożek, 24) Krasnopol, 25) Lutowirz, 26) Hibonica, 27) Leszno, 28) Smołowicze, ze wszystkiemi tychże zamków fortyfikacyami miast, folwarków, wsiów z przyległościami, tak jak szczegółowe folwarki, wsie i przyległości tak w działach jako i innych przez siebie nabytych za pieniądze są wyraźnie pomianowane. Resztę zaś dóbr swoich pod ordynacyą czyli majorat niepodpadających, tak dziedzicznych jako i zastawnych, temuż synowi Januszowi Włodzimierzowi dziedzictwem przeznaczył, żadnych do tych majątków nieprzywiązując warunków, te zaś dobra były następne: 1) zamek i miasto Tarnów, podług działu na siebie przypadłe, z wsiami i folwarkami do tegoż należącymi, 2) zamek i miasto Wierowiczka. 3) Opatów, 4) Chmielów, 5) Grocholice, 6) Kreczów, 7) Glinka, 8) Kobierzyn, 9) Pleszów, 10) Kowale, 11) Zemboin, 12) Prochocin, 13) Mikołajów, 14) Ciszów, 15) Biała, 16) Kosonice, 17) Ewierna, 18) Miotoliszko, 19) Częstocice, 20) Sulejów, 21) Swidniaczek, 22) Swidnicka Wola, 23) Nowy Dwór z folwarkami, wsiami i przynależnościami, 24) Jakubowice,

25) Rudniczek, 26) Wołowice, 27) Arszyn, 28) Kossów, 29) Tetijów, 30) Olszanica, 31) Rokitno, 32) Łobaszow, 33) Petyhorcy, podobnież ze wszystkiemi folwarkami, wsiami i przynależytościami, tak działem objęte, jako też i przez księcia Janusza potem kupione. Równie też dobra Peremysl razem z wsiami do tych dóbr należącemi i wszystkie inne tak zastawne dobra jako też dochody w depozytach będące po śmierci ojca na syna Janusza-Włodzimierza zostały dziedzictwem przeznaczone, z których wyposażenie siostr Janusza-Włodzimierza, jeżeliby były, i działy dla sukcesorów wynikać były powinny". Janusz Sanguszko, jak się wyżej powiedziało, aktem w Kolbuszowie 1753 r. spisanym dobra ordynacyi ostrogskiej rozdarował w następny sposób: „Małachowskiemu, kanclerzowi koronnemu, połowę Ostroga, Międzyrzecz i 30 wsi, Potockiemu, krajczemu koronnemu, Lutowirz, Łokacze i 9 wsi; Czackiemu, kasztelanowi wołyńskiemu, Swiniarzyn, Bereznicę i część wsi; Grocholskiemu, sędziemu ziemskiemu bracławskiemu, 2 wsie; Bogatce, podstolemu bracławskiemu, wieś jednę; Karolowi Szydłowskiemu, miecznikowi smoleńskiemu, miasto Koźmin i 17 wsi; Fajglowi, burgrabiemu krakowskiemu, 3 wsie; Jabłonowskiemu, cześnikowi w. ks. lit., miasto Sulżyn i 18 wsi; Romanowi 2 wsie; ks. Lubomirskim i Czartoryskim Konstantynów (Stary) i 36 wsi; ks. Antoniemu Lubomirskiemu, staroście kazimirskiemu, Miropol i 13 wsi, Kulczyny i 35 wsi; ks. Lubomirskiemu, staroście olsztyńskiemu, dobra Nawoje i 33 wsi, Wilsk z 9 wsiami i z klucza cudnowskiego 30 wsi; ks. Lubomirskiemu, wojewodzie lubelskiemu, m. Pików i 34 wsi; Krajewskiemu, skarbnikowi ciechanowskiemu, Koszków i Pęczyn wsie; ks. Lubomirskiemu, staroście bohusławskiemu, miasta: Cudnów, Januszpol, Krasnopol, Kamionkę, Piątki (Piatka) i 89 wsi; Janowi Dzierzgowskiemu 2 wsie; Kazimierzowi Ilińskiemu, stolnikowi nurskiemu, 2 wsie; Ołtarzewskiemu 1 wieś; Scybutowi Romanowiczowi 5 wsi; Ciesielskiemu 2 wsie; Sobieszczańskiemu 2 wsie; Błeszczyńskiemu 2 wsie; ks. Stanisławowi Lubomirskiemu, podstolemu koronnemu, miasto Dubno i Ptycza i 70 wsi; ks. Józefowi Lubomirskiemu, podstolemu w. ks. lit., m. Stepań, Doreczna (Dręczna) i 84 wsi, klucz czartoryski z wsiami; Sapiezie, wojewodzie mścisławskiemu, m. Bazaliję i 13 wsi, m. Krasiłów i 18 wsi; Wilczopolskiemu 1 wieś; Ksaweremu Szydłowskiemu 1 wieś; Ilińskiemu Wiktorowi 1 wieś; Leszczyńskiemu, pisarzowi grodzkiemu stężyckiemu, 1 wieś; Józefowi Sikorskiemu 2 wsie i Wielopolskiemu, cześnikowi koronnemu, kamienicę w Krakowie zwaną „pod Baranami" (Konnotacya donacii przez JOKs. Sanguszka Marszałka W. Ks. L. w Grodzie sandomierskim sabbato post Festum S. Luciae V. et M. proximo Anno Domini 1753 poczynionych). Z późniejszych czasów wspomnieć należy, że w 1792 r., gdy wojska polskie cofały się z Ukrainy pod wodzą Kościuszki i dochodziły do Ostrogu, generał rossyjski Kachowski pod samym Nowym Miastem stoczył walkę z Kościuszką, lecz był pobity i odparty, o czem świadczy kilkadziesiąt mogił. Kościuszko zabawił przez trzy dni w O., po ustąpieniu zaś jego Kachowski wróciwszy się na miejsce pobojowiska, chciał zdobyć O., co mu się jednak nie udało, przyczem puszczał na miasto kule armatnie, z których trzy zaleciały do synagogi żydowskiej. Żydzi na pamiątkę, że kule te nikomu nie szkodziły, dwie zawiesili wewnątrz szkoły na łańcuchach, a jednę wmurowali w ścianę, w miejscu gdzie uderzyła. Pożary niejednokrotnie niszczyły miasto, mianowicie w 1737, 1756, 1775 r. przyczem zgorzały przywileje i dokumenty miejskie. W bieżącym wieku pożar zniszczył całe miasto w 1809 i powtórnie w 1821 r.; w 1848 r. znowu połowa miasta zgorzała. W O. była katedra biskupia i seminaryum prawosławne do 1831 r., które później przeniesione zostały do Krzemieńca. Tu urodzili się Andrzej Węgierski i hetman Nalewajko. Opis miasta wraz z widokiem podał Tygod. Illustr. z 1862 r. (t. V, str. 124) i z 1863 r. (t. VII, str. 113). O ordynacyi ob. „Akta publiczne, do interesu ordynacyi ostrogskiej należące" (Wilno w połowie XVIII) i art. Szymona Konopackiego w Bibl. Warszawskiej (1873 r., t. II).

Ostrogski powiat, jeden z 12 powiatów gub. wołyńskiej, utworzony został w 1794 r. z części dawniejszego pow. łuckiego, do południ. części którego przyłączono od dawniejszego ptu krzemienieckiego mko Lachowce i kilka wsi. Leży on w środku gubernii i graniczy: na płn. poczynając od wsi Piatyhorce do wsi Błudowa z pow. rowieńskim, ztąd do mka Kilikijowa na wsch. z pow. nowogródwołyńskim (zwiahelskim), dalej na wsch. od powyższego mka aż do wsi Załuże z pow. zasławskim; od wsi Załuże do Denysówki granica skręca się ku północny z tymże powiatem, od tej wsi idzie na wsch. do wsi Turówki z pow. starokonstantynowskim; od wsi Turówki do wsi Teremne graniczy na płd. z pow. krzemienieckim, od tej zaś wsi na zach. do wsi Piatyhorce z pow. dubieńskim. Zajmuje on 2,693 w. kw., podług dawniejszych zaś obliczeń 2114 w. kw. czyli 220,625 dzies. przestrzeni. W tej liczbie znajdowało się: 119,181 dz. ziemi or., 30,731 łąk, 4,312 past., 52,800 lasów, 3,205 pod rzekami, stawami i błotami i 10,387 pod osadami i ogrodami. Południowa i zachodnia część powiatu są górzyste, z powodu przechodzących odrośli gór karpackich, część płn.-

wschodnia natomiast, aczkolwiek wzniesiona, jest równą i nosi na sobie charakter bardziej stepowy. Jedna gałęź wzgórz ciągnie się od południa ku północy prawym brzegiem Horynicz, wkraczającego z pow. krzemienieckiego pomiędzy mkiem Jampolem (pow. krzemieniecki) a wsią Tychomlem (pow. ostrogski). Wzgórza te, w niektórych miejscach dochodzące do 30 sążni wzniesienia, przechodzą obok wsi Hulowce w pow. zasławski i coraz się podnoszą aż do mka Sławuty, poczem przechodzą napowrót do pow. ostrogskiego i tu stanowią wyżynę panującą aż do wsi Czudnicy, poczem wkraczają w pow. rówieński. Druga gałęź gór ciągnie się po lewym brzegu Horynia, oddalając się od niego ku zachodowi; przedstawia ona piękne błonia aż do samego Zasławia, ztąd się poniża i przechodząc lasami zasławskiemi w lasy ostrogskie, mianowicie w krzewińskie i tu niknie. Trzecia gałęź gór wychodzi z pow. dubieńskiego i przy wsi Buszczy wkracza w pow. ostrogski obok wsi Nowomalina, gdzie wysokość dochodzi do 6 sążni, ciągnie się obok wsi Luczyna, Zawidowa, Bielmaża, przy mieście O. skręca się ku wsch. ku Horyniowi, lewym jego brzegiem ciągnie się ku płn. i przy wsi Rośnikach przechodzi do pow. rówieńskiego. Góry po lewej stronie Horynia, mianowicie około wsi Bilczyna, Białotyna i Bielmaża, jako też o 2 w. na płn. od O. są kredowe. Na gruntach wsi Bielmaża znaleziono w 1838 r. pomiędzy kredą kości mamuta. Na płn. od O., przy wsi Tajkury znajduje się obok kredy i kamień łupkowy oraz piasek ziarnisty czerwony. O 5 w. od Ostrogu ku zach. w górach Derewianieckich znajduje się kamień wapienny, z którego wypalają doskonałe wapno. Po prawej stronie Horynia, ku płn.-wschodowi od O., około wsi: Chrenów, Tessów, Duliby, Baszyn i przy mku Hoszczy, naprzeciw wsi Horbakowa, również znajdują się pokłady wapienia oraz piece do wypalania wapna. Pokłady wapna znajdują się także o 12 w. na wsch. od O. na gruntach wsi Polani oraz w lasach krupieckich. Doskonałą glinę garncarską wydobywają w lasach wielbowieńskich (o 4 w. na wsch. od O.) i w górach komarowieckich. Około wsi Kamionki (o 9 w. na płd. od O.) znajduje się gruby pokład kamienia piaskowego. Kamień młyński znajduje się w obfitości w górach wsi Noworodczyc (na płd.-zach. od Ostroga), łupek zaś przy przedmieściu msta O. t. z. Tatarska ulica. Kamień dziki znajduje się w górach do wsi Holczy należących oraz pod Międzyrzeczem Ostrogskim. Granit znajduje się na gruntach mka Kilikijan. Południowa część powiatu pokryta jest grubym pokładem czarnoziemu, bardzo urodzajnego; w wielu miejscach sieją pszenicę bez nawozu. Niewielki obszar zajmują grunta krzemionkowate, mające jednak wierzchni pokład czarnoziemu i tylko brzegi Horynia są piaszczyste. Reszta powiatu posiada grunta w części czarnoziemne, w części zaś gliniaste. Nad brzegami Horynia i Wilii znajdują się wyborne łąki. Błota znajdują się tylko po lasach i to w niewielkiej liczbie. Główną rzeką przerzynającą powiat od płd. ku płn. jest Horyń. Przybiera on w granicach ostrogskiego powiatu Wilią a Czarną rzeczką i Zalubówką, dalej Połtwę, Pauluczyn i kilka innych bezimiennych. Oprócz tego płynie w powiecie rz. Soroka z Czołominem, dopływ Kurczyka. W lasy obfituje najwięcej środkowa część powiatu. Ważniejsze z nich są: krzewińskie (mające 10,000 dzies.), dalej płużeńskie (tyleż), nowomalińskie (do 8000 dz.), międzyrzeckie, chorowskie i ostrogskie, należące do dóbr familii panującej (do 8000 dz.), dołateckie (1000 dz.), krupieckie (5000 dz.), annopolskie (1500 dz.); oprócz tego znajduje się do 6000 dz. lasów należących do pomniejszych właścicieli, lecz te są po większej części wycięte. Corocznie spławiają Horyniem drzewa, belek i klepek za 60 do 100,000 rs. W lasach pow. ostrogskiego przeważa sosna, dalej idzie dąb, brzoza, lipa, olszyna. Znajduje się także jesion, klon, brzost, jawor, grabina, osiczyna, wierzba. W niektórych lasach z pni sosnowych pędzą smołę, z kory brzozowej dziegieć. Korę dębową i łozową używają do garbarni. Przemysł fabryczny mało rozwinięty. W 1880 r. było w powiecie 24 fabryk, zatrudniających 170 ludzi i produkujących rocznie za 380,377 rs. Młyny parowe są pomiędzy Annopolem a wsią Ponarą oraz na wsi Milatynie; fabryki powozów, najtyczanek, bryczek i t. p. są we wsiach: Kamionce, Stojle, Czerniwodzie i Dorohoszczy. Głównem zajęciem ludności jest rolnictwo. Posiadacze większej własności równie jak i włościanie sieją: pszenicę, żyto, owies, grykę, groch, soczewicę, len i konopie, a gdzie są zaprowadzone gospodarstwa płodozmienne, tam sieją także koniczynę i inne rośliny pastewne. Sadownictwo, za przykładem posiadaczy większych, rozwija się i pomiędzy ludem. W wielu miejscach zajmują się pszczelnictwem, lecz przeważnie podług dawnego systemu kłodowego, tylko więksi posiadacze mają ule systemu ks. Dolinowskiego. Hodowla bydła dość rozwinięta. Podług Stołpiańskiego było w powiecie 17,856 koni, 13,808 sztuk bydła rogatego, 30,960 owiec zwyczajnych, 71,040 rasy poprawnej, 14,490 świń i 555 kóz. Dawniej były w powiecie stadniny koni rasowych: Sosnowskiego, ks. Jabłonowskiego, Leńkiewicza, Walewskiej, lecz ze śmiercią właścicieli stada zniknęły. Obecnie posiadacze mniejsi i więksi a nawet i włościanie najwięcej zajmują

się hodowlą trzody chlewnej rasy krzyżowanej chińsko-angielskiej. Z przemysłu domowego kwitnie zwłaszcza wyrób płótna i sukna na odzież włościańską oraz pasów wełnianych. Oświata ludowa na niskim stoi stopniu. Istnieją wprawdzie po niektórych wsiach szkółki ludowe, do których uczęszczają dzieci płci obojga, uczą się jednakże tylko od 1 października do 1 marca, a całą wiosnę, lato i część jesieni pomagają rodzicom w zajęciach gospodarskich i zapominają przez ten czas czego się w ciągu zimy nauczyły. Oprócz tego w Ostrogu jest seminaryum nauczycielskie, progimnazyum sześcioklasowe i dwuklasowa szkoła miejska. Pod względem środków komunikacyjnych przerzyna powiat od wschodu ku północo-zachodowi szosa kijowsko-brzeska; od północo-wschodu ku południo-zachodowi przechodzi droga żelazna południowo-zachodnia, ze stacyami w Zdołbunowie, Ożeninie i Krzywinie. Ze Zdołbunowa oddziela się gałęź do Radziwiłłowa. Przez środek powiatu przechodzi droga dawniej pocztowa a obecnie wojenno-komunikacyjna z Dubna do Zwiahla. Oprócz tego prowadzi droga pocztowa z Ostroga do Zasławia, Starokonstantynowa i na Podole oraz drogi handlowe z Ostroga do Równego i do Pińska. St. pocztowe znajdują się: w Ostrogu, Zdołbunowie i Hoszczy, telegraficzne zaś: w Ostrogu, Zdołbunowie, Ożeninie i Krzywinie; oprócz tego w powiecie jest 17 st. poczt. wiejskich do przewozu urzędników. Podług danych z 1881 r. było w powiecie 123,488 mk. W 1879 r. urodziło się w powiecie 6070 dzieci, umarło 3264 osób, zawarto 1237 małżeństw. Podług kalendarza Hurlanda było w 1879 r. w powiecie 10,792 żydów (5799 męż. i 4993 kob.). W 1864 r. było w powiecie 104,157 mk. (9094 w Ostrogu), w tej liczbie 80,085 prawosł., 10,525 katol., 938 ewang., 12,408 żyd., 201 mahom.; podług zaś stanów: 1,739 szlachty dziedzicznej, 361 szlach. osobistej, 312 duch. prawosł., 14 katol., 25 żydow. i 4 mahom.; 13,931 mieszczan, 80,637 włościan, w tej liczbie 13,460 włościan skarbowych. Ludność wiejska w niektórych wsiach jest zamożna, w innych zaś uboga w skutek lenistwa, pijaństwa i oszukaństwa żydów, którzy siedząc na karczmach rozpajają lud i udzielając mu łatwo kredytu, przyprowadzają w końcu do nędzy. Plagą dla gospodarstw wiejskich są rozpowszechnione w ostatnich czasach kradzieże koni i bydła. W powiecie jest kilkanaście wsi drobnej szlachty na wieczystym czynszu, zapisanych dzisiaj w stan kmiecy. Wszyscy oni są katolicy i nie łączą się związkami małżeńskimi z włościanami. W ogóle są oni bardzo biedni, gdyż dziedzice okładają ich ogromnymi czynszami i poodbierali im samowolnie wiele ziemi. Miasta i miasteczka przepełnione są żydami, a nie ma nawet ani jednej wsi, w którejby kilka familii żydowskich nie mieszkało. Pod względem administracyjnym dzieli się powiat na 3 okręgi policyjne (stany): Annopol (od wsch.), Zdołbica, dawniej Hulcza (od płn.) i Lachowce od płd.); 14 gmin: Annopol, Buhryń, Chorów, Dołżki, Hoszcza, Krzywin, Kuniów, Lachowce, Pererosłe, Płużne, Siańce, Semenów, Unijów i Zdołbunów. W powiecie znajduje się 202 miejsc zaludnionych; 8 miasteczek: Annopol, Hulcza (obecnie uważana za wieś), Hoszcza, Kilikijów, Kuniów, Lachowce, Międzyrzecz Ostrogski i Tajkury; 32 parafie prawosł. i 5 parafii katol., stanowiących dekanat ostrogski, mianowicie: 1) Ostróg z filią w Mizoczu i kaplicami w Płużnem, Milatynie i Nowomalinie, 4608 wiernych; 2) Kuniów, z kapl. w Wielkiej Horowinie, 2279 wiernych; 3) Krzywin, z kapl. na cmentarzu grzebalnym, 723 wiernych; 4) Tajkury, z filią w Zdołbicy i kapl. w Ożeninie, Korestowie i w Koleśnikach, 1032 wiernych i 5) Annopol, z kapl. na cmentarzu grzebalnym, 1261 wiernych. Dawniej były jeszcze parafie w Lachowcach i Międzyrzeczu Ostrogskim (klasztor). Pod względem zabytków starożytnych, znajduje się w pow. ostrogskim wiele mogił i kurhanów. Dadzą się one podzielić na dwa rodzaje, jedne z nich t. zw. strażnicze, sypane stożkowo na najwyższych miejscach w okolicy, drugie zaś sypane zwykle na pobojowiskach. Mogiły strażnicze pochodzą z czasów wojen domowych pomiędzy Rurykowiczami, oraz z czasów napadów tatarskich. Tego rodzaju mogił do stu można naliczyć w powiecie. Z mogił drugiego rodzaju ważniejsze: we wsi Rozważ, o 2 w. na płn. od Ostroga, w liczbie kilkudziesiąt, będące pamiątką pogromu Tatarów w 1578 r. przez ks. Konstantego Ostrogskiego. Z tegoż czasu pochodzą mogiły we wsiach Wielbówne, Kurhany i Mohylany. Dalej znajdują się mogiły we wsiach: Moszczanica, Tudorów, na drodze do wsi Błudowa (przez lud nazwana „Czornaja Boroda"), na granicy wsi Rusynia i Kurozwan („Rycerskie Mogiły"), przy granicy wsi Paszuk z Dołżkiem (do 100 mogił w lesie), przy wsi Klepacze i in. Wszystkie te mogiły pochodzą prawdopodobnie z czasu wojen Chmielnickiego z 1651 r., albowiem wyruszając sam z główną potęgą pod Zbaraż i Beresteczko, wysłał na Wołyń pułkownika Krzywonosa z 60,000 oddziałem Kozaków, a Bohuna w 40,000 na Litwę. Krzywonos szedł na Zwiahel ku Dubnowi przez Ostróg i cofając się napowrót, gnany przez poczty magnatów wołyńskich, mogiłami znaczył ślad odwrotu, aż wreszcie na głowę rozbity został za Słuczą o 6 w. od Zwiahla przez ks. Jeremiasza Wiśniowieckiego. Z późniejszych czasów znaj-

dują się mogiły: o 2 w. na płn. od Tajkur, kilka mogił koło Denysówki i Daniłówki (z czasów hajdamaczyzny), kilkanaście mogił na płd. od Ostroga przy przedmieściu Nowe Miasto (z 1792 r.), wreszcie na polach wsi Słobódki nad Wilią (z tegoż czasu). Marszałkami pow. ostrogskiego byli: Jan Czarnecki h. Łodzia, Franciszek Czarnecki (1807 r.), Jan Małyński (1809), Ksawery Jodko h. Lis, Józef Kalasanty Małyński (1812, 1820), Erazm Frankowski (1822), Antoni Pruszyński h. Ogończyk (1835). (Podług materyałów dostarczonych przez Z. Różyckiego). *J. Krz.*

Ostróg, góra ze szczytem 936 mt. wys., pod 48° 56′ 40″ płn. sz. a 41° wsch. dł. od F., w płn.-wsch. stronie Orawy, pow. stryjski, na granicy Koziowej, na praw. brzegu Orawy.

Ostróg, ob. *Ostrorȝg*.

Ostrog, 1532 *Ostrog*, wś i dobra, pow. raciborski, leży tuż pod Raciborzem. Posiada kościół par. kat., szkołę kat. W 1842 r. 114 dm., 1041 mk. (26 ew.). Do O. należy fol. Brzuchów, os. Kamieniec i pustkowie Kampa. Dobra stanowiły własność ks. raciborskich. Par. kat., dek. raciborskiego, w 1869 r. miała 4508 katol., 273 ewang. i 118 żyd.

Ostrog Szeina, karczma nad Dnieprem, w gub. smoleńskiej, o 5 w. od Smoleńska, na miejscu dawnego obozu Szeina z epoki oblężenia Smoleńska w 1632 r.

Ostrogi, zaśc. rząd., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Dorsuniszki, o 51 w. od Trok, ma 1 dm., 15 mk. kat. (w 1864 r. 3 dusze rew.).

Ostrogóra, ob. *Ostrogórka*.

Ostrogórka, nazwa poszczególnych chat, w obr. gm. Młoszowy, nad granicą Karniowic, w pow. chrzanowskim. *Br. G.*

Ostrogożsk, w dok. *Rybne*, mto pow. gub. woroneskiej, nad rz. Cichą Sosną, o 111 w. od Woroneża, ma 11501 mk., 10 cerkwi, szkołę powiat. i paraf., zakłady dobroczynne, ogród publiczny, bank miejski; rzemiosła rozwinięte, mianowicie szewctwo; 18 fabryk, znaczniejsze tytuniu i mydła, ożywiony handel zbożem; st. poczt. W pobliżu miasta, na wyniosłej górze kredowej, znajduje się w malowniczem położeniu monaster, zwany dziwnogórskim. O O. wspominają w kronikach Grabianka i t. z. Samowidziec. Ostrogożski powiat ma na przestrzeni 7097·5 w. kw. 205,362 mk., zajmujących się rolnictwem, które jest w stanie kwitnącym. Powierzchnia równa, w niektórych stronach pasmo wzgórz kredowych, wyzyskiwanych, grunt urodzajny, lasy zajmują 6% ogólnej przestrzeni. Zroszony rzekami systemu Donu, z których znaczniejsze: Cicha Sosna, Kalitwa, Ajdar.

Ostrohlady al. *Ostrohladowicze*, wś i duże dobra, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. brahińskim, gm. mikulicka, na płd.-wschód od mka Chojniki. Niegdyś dziedzictwo Wiśniowieckich, z kolei Charlińskich, Rokickich i Prozorów. Wieś ma 65 osad pełnonadziałowych, szkołę ludową od 1864 r.; cerkiew z 1779 r., około 1200 parafian. Kościół paraf. drewniany, p. w. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiona w 1626 r. przez Charlińskich. Par. katol., dek. mozyrsko-rzeczyckiego, ma 3064 wiernych. Filie znajdowały się w Chojnikach i Brahinie a kaplice w Wielkimborze i Żoliborze. Dobra, razem z Horodyszczem i Sawiczami mające 31,581 dzies. ziemi dworskiej, w znakomitej glebie, posiadające puszcze i wszelkie bogactwa przyrody, wspaniałą rezydencyą, z pamiątkami dzieł sztuki i zbiorami, zmarnował w 1885 r. całkiem Konstanty Prozor, prawnuk Karola Prozora, obożnego litewskiego. O tutejszym klasztorze dominikanów wspomina Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 355. *A. Jel.*

Ostrohoż, fol., pow. owrucki, pod samym Owruczem, już w 1550 r. należał do zamku owruckiego; ob. Arch. J. Z. R., cz. IV, t. I: 39.

Ostrolesie, wś, pow. szamotulski, o 5 kil. na zach.-południe od Szamotuł, tamże par., poczta i st. dr. żel., 8 dm. i 75 mk.; należała około 1793 r. do Stanisława Mycielskiego.

Ostrołęg, os. włośc. nad rz. Skrwą, pow. płocki, gm. Brwilno. Leży na obszarze wsi Parzeń. Według podania istniał tu kiedyś gród, którego śladami są liczne zwaliska kamieni, po części obrobionych, bruki i t. p. W pobliżu, we wsi Parzeniu, znaleziono cmentarzysko pogańskie. W okolicy znajdują się trzy starożytne okopy, jeden po praw. brzegu Skrwy, przy granicy wsi Żerniki, na gruntach Parzenia, otoczony dwoma wałami i wysoki na 150 łokci nad poziom wody, z obwodem do 600 łokci; drugi na gruntach wsi Brudzenia, nad samą rzeką, daleko większy i wyższy; trzeci nad jeziorem Noskowce. Stanowią one trójkąt równoramienny i odległe są od siebie na 3 wiorsty (por. Korespondent Płocki, № 54 z 1879 r.). *Br. Ch.*

Ostrołęka, mto powiatowe gub. łomżyńskiej, nad rz. Narwią, pod 53° 5′ płn. szer. i 39° 19′ wsch. dłg. Leży śród piaszczystej i lesistej okolicy, stanowiącej obszar tak zwanej Ostrołęckiej puszczy, na lewym brzegu Narwi. Przez O. przechodzi szosa 1-go rzędu z Warszawy do Kowna prowadząca; droga bita 2-go rzędu łączy O. z Ostrowiem (odl. 39 w.) i Małkinią, najbliższą stacyą dr. żel. warsz.-petersb. (odl. 54 w.); od Warszawy odl. 109 w., od Łomży 33 w. Posiada kościół par. murowany i drugi poklasztorny murowany, synagogę, szpital ś. Józefa na 40 łóżek, dwie szkoły początkowe 1-klas., sąd pokoju okr. I i sąd gm. okr. II, należące do zjazdu sędziów II okr. w Pułtusku, urząd powiatowy,

urząd miejski, stacyą poczt. i telegr., fabrykę wyrobów bursztynowych, dwie dystylarnie, dwie fabryki miodu dwie fabryki octu, 439 dm., 5865 mk. W 1827 r. było 177 dm., 1484 mk.; w 1860 r. 192 dm., 3460 mk. (1130 żyd.). O. jest niewątpliwie jedną z najdawniejszych osad na obszarach puszczy ostrołęckiej. Ziemowit III, ks. mazowiecki, dzieląc swe posiadłości między synów w 1379 r., daje Janowi, obok Czerska i Warszawy, i Ostrołękę, naturalnie z całym obszarem puszczy. Książę Janusz zakłada tu parafią i buduje kościół w 1399 r. Przywilej miejski otrzymała osada od Janusza Starszego w 1427 r. W przywileju dozwolono założyć łaźnię, postrzygalnię i nadane były dwa jarmarki. W 1502 r. Konrad, ks. mazowiecki, nadał przywileje cechom rzemieślniczym. Po wcieleniu Mazowsza do korony O. z całym obszarem lasów stała się starostwem niegrodowem, oddanem królowej Bonie. Starostowie, którzy mieli tu swój dworzec, użytkowali dowolnie z puszczy, gdzie mogli swobodnie wycinać drzewo. Bona w 1552 r. zatwierdziła cechom przywileje. W 1563 r. pożar zniszczył miasto, posiadające już wtedy 334 domów. Stefan Batory obdarzył swobodami w 1578 r. W 1616 r. było 230 domów. W 1666 r. Tomasz Gocławski, sędzia ziemi nurskiej, założył i zbudował klasztor bernardyński z kościołem. W 1702 r. zaszły pod O. walki między Szwedami a broniącymi im przechodu przez puszczę Kurpiami. Wielkiej doniosłości dla losów całej kampanii walka zaszła tu dnia 26 maja 1831 r. między wojskami polskiemi, pod wodzą generała Skrzyneckiego, a armią rossyjską. Na pamiątkę walki wzniesiono pomnik dla poległych żołnierzy rossyjskich na prawym brzegu rzeki, naprzeciw miasta. Zabytków przeszłości nie posiada O. żadnych prócz kościołów. Parafialny, przebudowywany w 1646 r. i po spaleniu w 1831 r. odnowiony w 1873 r., zatracił pierwotną postać, tak że zaledwie w prezbiteryum i zakrystyi przechowały się ślady pierwotnej ostrołukowej budowli. Kościół pobernardyński wnętrzem, przyozdobionem freskami, przypomina kościół ś. Anny w Warszawie. Na obszarze rozległych gruntów miejskich utworzyło się koło 50 wsi, folwarków i kolonii, zaliczających się do miasta i należących do juryzdykcyi sądu pokoju. Znaczniejsze z nich są: Antonie, Białobiel, Gusty, Zabrodzie, Łazy, Otok, Podręzewo i t. d. oraz 26 drobnych osad ze wspólną nazwą Łęg (Łęg Wielki Las, Łęg Rozoga i t. d.). Osady te mieszczą się na przeciwległym brzegu rzeki, na obszarze dawnej puszczy, nadanej miastu jako uposażenie. Opis i historyą O. skreślił Winc. Gawarecki w Pamięt. Płockim z 1830 r.; por. też Tygod. Illustr. z 1875 r., t. XV, 56. O. par., dek. ostrołęcki (dawniej mławski), ma 7587 dusz. Ostrołęckie starostwo niegrodowe, w wdztwie mazowieckiem, w ziemi łomżyńskiej, podług lustracyi z 1660 r. składało się z miasta O. i wsi: Pomian, Dylów, Budne, Sekwa, Wykroff, Wojkowe, Łąki, Dąbrowa, Myszeniec, Surowe, Chudek, Siedliska, Okrasino i mko Radziłów. W r. 1771 posiadał je Antoni Małachowski, pisarz wielki kor., opłacając zeń kwarty złp. 11,109 gr. 3, a hyberny złp. 2,546 gr. 23. Na sejmie z r. 1773—75 stany Rzpltej nadały toż sstwo w emfiteutyczne posiadanie temuż Małachowskiemu. *Ostrołęcki powiat* gub. łomżyńskiej, utworzony w 1867 r. z części dawnego powiatu t. n., ciągnie się wąskim pasem w kierunku od płd.-wschodu ku płn.-zachodowi. Graniczy od płn. z Prusami, od wsch. z pow. kolneńskim i łomżyńskim, od płd. z ostrowskim, od zach. z makowskim i przasnyskim. Obszar powiatu wynosi 29·43 mil kw. Rzeka Narew, przerzynająca go w kierunku od wschodu ku płd.-zachodowi, dzieli obszar powiatu na dwie prawie równe połowy, różniące się przecie wielce swemi fizycznemi cechami. Północna połowa lesista i bagnista, składa się z dorzeczy aż trzech rzek, prowadzących do Narwi wody baltyckiego płaskowzgórza jeziornego. Rzekami tymi są: Omulew, Rozoga i Szkwa. Płyną one leniwo, prawie że równolegle od siebie, rozlewając się w szerokie bagniste doliny. Wąskie i mało wydatne wododziały pokryte są lasami. Gleba tu przeważnie piaszczysta, uboga. W odległości 2 wiorst od O., na prawym brzegu Narwi, na wschód od wsi: Drążewo, Nakły, Grabowo, rozciąga się na obszarze przeszło 2 mil kw. obszar piaszczystych wzgórków, poprzerzynanych błotami i pokrytych rzadką brzeziną i karłowatą sośniną. Ruchomy piasek pod działaniem wiatru przesuwa się coraz dalej, zasypując przyległe wioski. Ten ubogi obszar zamieszkują Kurpie; przeważa tu drobna posiadłość. Ubóstwo gleby zniewala ludność do innych zajęć, jak myślistwo, rybołóstwo, przemytnictwo. W północnej części mieści się obszar dawnej puszczy Myszynieckiej. O wiele korzystniej przedstawia się południowa połowa powiatu, zamieszkana przez Mazurów. Jedna tylko rzeka Orz, lewy dopływ Narwi, przerzyna ten obszar, płynąc wąską o dość wysokich brzegach doliną. Wzniesienie poziomu wzrasta tu w kierunku ku wschodowi i południowi, dochodząc do 400 stóp, podczas gdy w północnej połowie doliny rzeki ma około 280 a wododziały do 350 stóp wzniesienia. W południowej zaś części, na lewym brzegu Orzyca, wzniesienie sięga 407 stóp. Gleba ta bogatsza, żytnia a nawet miejscami pszenna (około Goworowa i Czerwina), rolnictwo stanowi główne zajęcie ludności;

gospodarstwa większe częściej się spotykają, choć skutkiem parcelacyi jest obecnie około 15 większych posiadłości. Z produktów kopalnych, prócz nieużytkowanych torfów i zarzuconych rud błotnych, znajduje się tu bursztyn, głównie w północnej połowie. Mieści się on w pokładach z przegniłych liści, zwykle pod warstwami torfu. Najobficiej się znajduje w miejscu gdzie kilka żył schodząc się tworzy tak zwany kociół, dostarczający nieraz kilkudziesięciu funtów, w kawałkach do chodzących niekiedy funta. Dobywanie bursztynu dziś upadło z powodu małego zbytu na wyroby i zakazu poszukiwań w lasach rządowych, zajmujących znaczną część obszaru. Grunta kurpiowskie są już zupełnie wyzyskane. Przemysł fabryczny prawie że nie istnieje. Prócz drobnych zakładów, jak zwykłe młyny wodne, wiatraki, cegielnie, istnieją zaledwie trzy ważniejsze: cukrownia w Gucinie (śród pasu gleby pszennej koło Goworowa), młyn amerykański w Olszewie, przerabiający do 20,000 korcy zboża i fabryka bursztynowych wyrobów w Ostrołęce. Ludność powiatu, która w 1867 r. wynosiła 51,439 dusz, wzrosła do 63,938, w tej liczbie do 6000 żydów. Co do środków komunikacyjnych powiat ostrołęcki posiada drogę wodną w rzece Narwi i i trakt bity 1-go rzędu warszawsko-kowieński a prócz tego dwie drugorzędne drogi bite z Ostrołęki do Małkini (st. dr. żel. warszaw.-petersb.) i z Ostrołęki do Myszyńca. O stanie oświaty niekorzystnie świadczy mała ilość szkół ludowych. Prócz dwóch szkół w O., jest tylko dziewięć w powiecie. Posiadają je osady: Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Myszyniec, Nasiadka, Piski, Suchcice, Troszyn, Zawady. Pod względem kościelnym powiat ostrołęcki stanowi dekanat dyec. płockiej, składający się z 9 parafii: Czerwin, Goworowo, Kadzidło, Kleczkowo, Myszyniec, O., Piski, Rzekuń i Troszyn. Pod względem sądowym składa się z jednego okręgu sądu pokoju dla Ostrołęki i przyległych kolonii i 3-ch okręgów sądów gminnych: O., Kadzidło i Czerwin. Pod względem administracyjnym dzieli się na jedno miasto i 11 gmin: Czerwin (5641 mk.), Dylewo (5365), Goworowo (4851), Myszyniec (8368), Nasiadki (5349), Piski (2383), Rzekuń (4941), Szczawin (3513), Troszyn (5446), Wach (7811). W gminach tych jest 208 wsi. *Br. Ch.*

Ostrołęka 1.) wś i fol. nad Pilicą, pow. grójecki, gm. Konary, par. Ostrołęka, odl. 21 w. od Grójca. Leży na wzgórzu, śród niziny piaszczystej, między Wisłą a Pilicą (z praw. brzegu), niedaleko Mniszewa. Posiada kościół paraf., zdrój wody mineralnej, niezbadany dotąd. W 1827 r. było 26 dm., 243 mk. Jestto starożytna siedziba rodu Ciołków. Stanisław Ciołek, bisk. poznański, i brat jego Wigand, kaszt. czerski, założyli tu parafią, utworzoną z wsi odłączonych od Mniszewa i Warki; kościół murowany wznieśli w 1429 r. Święcicki, autor „Opisu Mazowsza", ożeniony z Ciołkówną Małgorzatą, otrzymał O. w posagu. „Wieś dla przyjemnego położenia godna być siedliskiem Muz", powiada w swem dziełku. Rysunek dworu w O. dał „Tygod. Illustr." z 1869 r. (№ 101). Dobra O. składały się w 1884 r. z fol. O. i Karolinów al. Grażyna oraz wsi O. Rozl. dominialna mr. 1252: folw. O. gr. or. i ogr. mr. 123, łąk mr. 212, past. mr. 6, lasu mr. 102, nieuż. mr. 37; bud. mur. 2, z drzewa 17. Fol. Karolinów al. Grażyna gr. or. i ogr. mr. 721, łąk mr. 6, past. mr. 1, lasu mr. 35, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 7; płodozmian 17-polowy; wiatrak, las nieurządzony. Wś O. os. 22, z gr. mr. 92. O. par., dek. grójecki (dawniej warecki), 1000 dusz. 2.) **O**, w dok. *Ostraleka*, *Ostra Leka*, wś i fol., pow. łowicki, gm. Lubianków, par. Główno, odl. 18 w. od Łowicza, leży na lewo od drogi z Łowicza do Główna, ma 152 mk. W 1827 r. było tu 21 dm., 151 mk. Wincenty Kot z Dębna, arcyb gnieźn. († 1548), nadał dziesięciny z O. kollegiacie łowickiej. O. należała wtedy do par. Domaniewice a do kościoła filialnego w Głównie (Lib. Ben. Łask., II, 249, 344, 346). Obecnie fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 593: gr. or. i ogr. mr. 528, łąk mr. 50, nieuż. mr. 15; bud. mur. 4, z drzewa 8; płodozmian 4-polowy. Wś O. os. 25, z gr. mr. 124. Część gruntów wiejskich nosi miano Dziadowiec i przeznaczoną bywała na osiedlanie starych i biednych gospodarzy. 3.) **O.**, w dok. *Ostrolaka*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Zamoście, par. Sulmierzyce, odl. 21 w. od Radomska. Wś ma 14 dm., 102 mk.; fol. 4 dm., 7 mk. W 1827 r. było tu 9 dm., 43 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 491) wieś dawała dziesięcinę kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej, plebanowi zaś w Sulmierzycach kolędę, po groszu z łanu. W regestr. pobor. z 1552 i 1553 r. wykazani są jako właściciele szlachta. Stanisław i Jerzy $^1/_2$ łana, Adam Jakub $^1/_2$ łana i Katarzyna Marskowa $^1/_2$ łana (Pawiński: Wielkop., II, 284). Obecnie folw. Ostrołęka rozległy mr. 230: gruntów or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 26, past. mr. 18, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 8; płodozmian 9-polowy; pokłady torfu. Wś O. os. 11, z gr. mr. 84. 4.) **O.**, wś i fol., pow. radomski, gm. Przytyk, par. Wrzos, odl. od Radomia 24 w., ma 16 dm., 186 mk. W 1827 r. było tu 9 dm., 125 mk. Według regestr. pobor. z 1508 r. O. wraz z Podkaną, Słowikowem i Studzieniczną, była własnością Pawła Podlodowskiego, który z 2 łanów płacił 31 gr. W 1569 r. mieszkał tu Stanisław Podkansky i miał 4 łany (Pawiński: Małop.,

II, 312, 474). Dziesięcina z tej wsi, wartości do 7 grzywien, szła z nadania Jarosława arcybiskupa na rzecz plebana we Wrzosie, który prócz tego otrzymywał za dziesięcinę konopną po 1 gr. z łanu (Lib. Ben. Łask., I, 684). Dobra O. składały się w 1871 r. z fol. O. i Wyręb, wsi O., rozl. dominialna mr. 907: gr. or. i ogr. mr. 463, łąk mr. 60, past. mr. 15, wody mr. 2, lasu mr. 240, zarośli mr. 60, w osadach czynszowych mr. 60, nieuż. mr. 22; bud. z drzewa 14; pokłady torfu, las urządzony. Wś O. os. 18, z gr. mr. 179. 5.) **O.**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. Samborzec, par. Skotniki, odl. od Sandomierza 5 w., ma 22 dm., 137 mk. W 1827 r. było tu 23 dm., 133 mk. Fol. O. rozl. w 1885 r. mr. 430: gr. or. i ogr. mr. 196, łąk mr. 40, past. mr. 55, nieuż. mr. 139; bud. z drzewa 11; płodozmian 4, 6 i 8 polowy. Wś O. os. 19, z gr. mr. 37; wś Bogorya os. 4, z gr. mr. 24.

Ostrołuszczyzna, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 28 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol.

Ostromecki Przewóz, niem. *Faehrkrug*, os. nad Wisłą, pow. chełmiński. W 1868 r. 4 bud., 2 dm., 12 mk. ewang. Należy do Ostromecka.

Ostromecko al. *Ostromięck*, 1667 r. *Ostromęck*, niem. *Ostrometzko*, dok. 1222 *Ostromezh*, *Ostromes*, *Ostromitz*, *Ostermitz*, *Ostirmitsch*, *Ostrimitz*, dobra ryc., pow. chełmiński, na praw. brzegu Wisły, naprzeciw Fordona. Przy dworze ciągnie się piękny park, ozdobiony grotami i kaskadami. Torunianie robią tu latem wycieczki. Większa część tutejszych mieszkańców składa się z robotników, Dobra O. mają 2906·31 ha obszaru, mianowicie: 780·27 ha roli orn. i ogr., 84·38 łąk, 177·02 pastw., 1770·91 boru, 75·74 pastw., 77·99 wody; czysty dochód z gruntu 16,657 mrk.; gorzelnia parowa, wodny młyn i cegielnia. Właśc. Marta v. Alvensleben. W 1868 r. 45 bud., 19 dm., 179 mk., 58 kat., 121 ew. W miejscu jest agentura poczt. Kościół ewang. w stylu ostrołukowym i kośc. kat. patronatu prywat., wystawiony w 1630 r. kosztem dziedzica Jana Dorpowskiego. Poświęcony w 1676 r. a po odnowieniu drugi raz w 1839 r. Stoi na wzgórzu, w malowniczem położeniu. Dawniej był tu tylko drewniany kościół. Przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone w 1859 r.; oprócz tego szpital dla 3 ubogich. W Bolminku jest kościół filialny, zbudowany w 1667 r. pod w. św. Wojciecha; tu też mieszka proboszcz, bo liczba katolików tu większa jak w O. W 1885 r. odkryto w kościele ostromęckim na ścianach wcale niepoślednie malowidła al tempera, pokryte grubą warstwą wapna. Zdaje się że pochodzą z 1630 r., gdy kościół został odbudowywany. W 1667 r. należały do tutejszej parafii: O. (quondam 10 cmethones, in praesenti tres), Izbice, Pień, Raptowo, Strzyżawa Kępa, „quae a Hollendis colitur“ i Janowo. Parafian liczono 200 (ob. Wizyt. Strzesa, str. 150 b.). Proboszcza nie było podówczas, zastępował go przez czas niejakiś prob. z Czarnowa. Obecnie należą do parafii: Nowydwór, Reptowo, Janowo, Szestof, Szadon, Pień, Steinort, Mozgowina, W. Kępa, M. Kępa, Kruszki, Strzyżawa, Strzyżawka i Ostromecki Przewóz. Do kośc. filialnego w Bolminku, dawniej także paraf., były r. 1668 przyłączone: Bolminko, Dąbrówka, Wałdowo, Gierkowo, Gniazdowo, Bolimino. Obecnie, oprócz wyżej wymienionych, wyb. Bolimińskie, Otowice, Neulinum i Bolminer Steinort. Paraf. tutejsza należy do dek. toruńskiego; w 1867 r. miała 938 dusz, między temi 573 komunikantów; w 1885 r. było 1314 dusz. Prob. w nowszym czasie byli: Kazimierz Tarnowski 1848 r., Kopal, Wojciech Schultz. W historyi występuje O. po raz pierwszy w 1222 r., gdzie je wymienia przywilej t. z. łowicki. Za czasów krzyżackich należało do komturstwa starogrodzkiego, a przez pewien czas do bierzgłowskiego. W 1414 r. obliczył Mikołaj z O. szkodę poniesioną w ostatniej wojnie na 300 grzywien, gdyż zabrano i spalono mu całe mienie (ob. Gesch. d. Kr. Kulm von Schultz, II, 157). Katol. kościół istniał tu już w 1445 r. (ob. Ukr. B. d. Bist. Culm, str. 463). Stare źródła historyczne nazywają O. „castrum“, później nawet „oppidum“ (ob. Schultz, l. c. str. 329); było więc grodem warownym, który strzegł starożytnej drogi handlowej z Bydgoszczy na Wyszogród, Ostromecko, Chełmno, Słup nad Osą, dalej do wybrzeży bursztynowych. Stary zamek, w wielki czworobok, zachował się aż do dzisiejszych czasów. Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414, poniósł w ostatniej wojnie Tomasz z Ostromecka (Ostermitz) ze swoimi pasierbami szkodę wynoszącą 600 grzywien (Schultz, l. t. II, str. 164). *Kś. Fr.*

Ostromeczew, na karcie Chrzanowskiego *Ostromieczewo*, wś, pow. brzeski, o 3 w. na płd.-zach od Łyszczyc, przy drodze z Brześcia do Wysokiego Litewskiego; własność ks. Aleksandra Puzyny.

Ostromęczyn, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. rzym.-kat. Górki, wsch. obrz. Chłopków, posiada szkołę początkową ogólną, fabrykę serów na sposób szwajcarski, ma 32 dm., 472 mk., 766 mr. włośc. Fol. O. należy do dóbr Hruszniew. W 1827 r. było tu 42 dm., 364 mk.

Ostromięck, ob. *Ostromecko*.

Ostrominsky, po łotewsku *Kokscb-Kula-Muiża*, dobra pryw., w pow. wolmarskim gub.

rygskiej, par. Salisburg (łot. Masu-Sall-Azze). Do dóbr należy folw. Johannenhof al. Rudek.

Ostromka, jezioro pod Tuszkowami, pow. kościerski (ob. Zeitsch. d. Westpreuss. Gesch. Ver. XV, 118 i 119).

Ostromszczyzna, zaśc. szlach., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 42 w. od Trok, 1 dm., 25 mk., w tej liczbie 18 katol. i 7 prawosł.

Ostroń, szczyt górski, 1105 mt. wysoki, w Tatrach liptowsko-orawskich, w obrębie gm. Łuczki. Ob. *Hawraniec.*

Ostrońska góra, wznies. 481 mt., leży na obszarze wsi Ostrężnica, w pow. chrzanowskim. Na stokach jej leży przysiołek Galman i wypływa z pod niej strum. Filipówka.

Ostropa, niem. *Stroppendorf*, 1286 r. *Rostropa*, 1534 *Stroppendorf*, wś, pow. toszyckogliwicki, odl. pół mili od Gliwic, ma kościół par. katolicki, szkołę; kościół do 1818 r. był filią Gliwic. W 1842 r. 157 dm., 1097 mk (9 ewang.).

Ostropol, mko nad rz. Słuczą, pow. nowogródwołyński, na płd. od mta pow., o 2 mile na wschód od St. Konstantynowa, w 5 okr. pol. lubarskim, gm. Ostropol, o 18 w. od Lubaru (st. poczt.). Miał w 1871 r. 741 dm., 2411 mk., w tem 36% żydów, 3517 dzies. ziemi włośc., 2 cerkwie, kościół paraf. kat., 2 domy modlitwy żydowskie, garbarnię, 48 sklepów, 41 rzemieślników, piękny dom dziedziców, dobrze urządzone młyny na Słuczy. Jest tu doktór, apteka i zarząd gminy. W mku odprawia się 12 jarmarków co rok. Widoczne są ślady warowi ziemnych. Mko to było często pustoszone, i tak w 1593 i 1669 r. przez Tatarów, oraz w 1595 i 1648 r. przez Kozaków. Pamiętne jest zwłaszcza bitwą stoczoną w 1648 r. na błoniach podmiejskich przez Stanisława Lanckorońskiego, kasztelana halickiego, który na czele garstki wyćwiczonego żołnierza rozbił liczną ale źle uzbrojoną zgraję kozactwa i zmusił dowódcę Maksyma Krzywonosa do szukania ocalenia w mieście. Poczem zdobył wały, w skutek czego pierzchnęli przerażeni powstańcy, przyczem wielu z nich znalazło śmierć w rzece; słabo obwarowany zamek poddał się, a miasto stało się łupem zwycięzców. O. należał niegdyś do ordynacyi ostrogskiej i na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej, podobnie jak większa połowa dzisiejszego powiatu nowogródwołyńskiego, przeszedł na własność książąt Lubomirskich. Następnie należał do hrabiów Bnińskich, w końcu zaś do Szwejkowskich. Do dóbr ostropolskich należą folwarki: Staromiejski, Serbinowski, Lewkowicki, Kalinowiecki i Rydkodubski, mające 4250 dzies. ziemi dworskiej. Gleba urodzajna. Do gminy (włości) ostropolskiej należały wsie: Bunie, Chyżniki, Czernijówka, Czubinka, Horodyszcze, Jaremicze, Jerszyki, Kilinówka, Kisiele, Kisielówka, Leszczyńce, Ładyha, Micherzyńce, Nosówka, Popowce, Raki, Roszniówka, Stanisławówka, Strzelniki, Tatarówka, Taterynowce, Tereszki, Worobijówka i Żorawcijówka. Kośc. kat. par. pod w. św. Barbary, wzniesiony został z muru w 1858 r. przez Dorożyńskiego, na miejscu dawnego z 1776 r., fundacyi ks. Lubomirskiego. Par. kat., dek. zasławskiego, ma 956 wiernych. Kaplice: w Kisielach, Ładyże, Czarnej, Żytynie i Marcinówce. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t, 1: 529; cz. VI, t. 1: 291, 413, 414; Pamięt. Kij. Arch. Kom., t. II, cz. 3: 100; cz. VI, t. 1: 153. *J. Krz.*

Ostropole, folw. u ujścia pot. Chechła do Wisły z lew. brzegu, pow. chrzanowski, na półwyspie utworzonym przez silnie ku południowi zaginającą się Wisłę i potok, naprzeciw wsi Mętkowa. Jest tu 1 dm., 9 mk. i zabudowania gospodarcze. Pos. większa ma 90 mr. roli, 6 mr. łąk, 1 m. pastw. i 3 mr. lasu; mn. pos. niema. Od północy i od południa na prawym brzegu Wisły są duże lasy, a ku zachodowi i wschodowi nad brzegiem Wisły otwarte łąki. *Mac.*

Ostroróg al. *Ostróg*, fol. w Amdryanowie (al. Andryanowie), pow. rudecki. Leży on na płd. od zabudowań wiejskich a należy do obsz. dwor. w Komarnie.

Ostroróg, niem. *Scharfenort*, miasteczko, pow. szamotulski, odl. 9 klm. na zach.-półn. od Szamotuł, o 12 klm. od Wronek i rz. Warty. Leży nad jez. Wielkiem, u źródeł rzeki Ostrorożanki, ma 108 dm. i 1021 mk. Jest tu kościół parafialny, młyn parowy, browar, gorzelnia i agencya pocztowa. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem i płóciennictwem. Pieczęć miasta wyobraża srebrną Nałęcz w czerwonem polu (herb rodziny Ostrorogów). Kościół pod tyt. N. M. Panny, Jana Chrzciciela i św. Andrzeja apostoła istniał tu przed r. 1510; kolegiatą był w r. 1536; około 1555 r. oddał go Jakub Ostroróg braciom czeskim. W miejsce zniszczonego w pożarach r. 1555 i 1595 stanął nowy okazalszy kościół. W 1636 r., po wygaśnięciu Ostrorogów w linii ostrorogskiej, wrócił kościół do katolików. Bracia czescy odprawiali odtąd nabożeństwa na zamku ostrorogskim aż do r. 1660, w którym O. dostał się w ręce katolika, Krzysztofa Radziwiłła. J. Łukaszewicz wylicza 9 ministrów, z których ostatnim był Jan Chodowiecki. W 1776 r. przedsiębiorąc odnowienie tego kościoła Adam Kwilecki, kaszt. przemyski, dziedzic ówczesny, kazał mury ostrołukowej budowli do połowy niemal rozebrać i utworzył niekształtną świątynię, wyrzuciwszy z niej starożytne nagrobki Ostrorogów, których napisy zachował nam Starowolski w „Monumentach Sarmatarum.“ W kościele tym spoczywać mają zwłoki gene-

rała Węgierskiego. O. par., dek. lwoweckiego, miała w 1873 r. 3062 dusz. W 1664 r. wystawiła Barbara Kwilecka, kasztelanowa lędzka, dziedziczka ówczesna, na Piaskowie, tuż pod Ostrorogiem, kościołek pod wez. św. Jakuba, który niebawem zasłynął jako miejsce cudowne. Doznawane tam cuda opisał i ogłosił drukiem w 1694 r. Piotr Rosigroch, proboszcz ostrorogski. Szkoła katolicka istniała tu r. 1631, w r. atoli 1785 już jej nie było. Szpital przy kościele farnym istniał przed r. 1641; w 1785 r. już go też nie było; szpital przy kościele św. Jakuba chyli się w tym czasie ku upadkowi; Tomasz Wiszniewski, prebendarz, zapisał mu 200 złp. Zamek Ostrorogów, nad jeziorem, pomnik XV w., zburzony został w XVIII stuleciu, aby ustąpić miejsca browarowi. Około r. 1793 było w O. 80 dm. i 3 młyny; miasto utrzymywało jednego stróża nocnego; jarmarków odbywało się rocznie 13 (obecnie 4); szewców było 12, krawców 6, młynarzy, kuśnierzy i kołodziejów po 3, płócienników, piekarzy, bednarzy, garncarzy po 2, jeden kowal, garbarz, golarz i 4 oberzystów. Wzrost ludności tak się przedstawia: około 1793 r. 305 do 442 mk.; 1811 r. 432 mk.; 1816 r. 358 mk.; 1837 — 1841 r. 634 mk.; 1845 r. 681 mk., t. j. 617 kat., 33 prot. i 31 żydów; 1858 r. 828 mk.; 1871 r. 898 mk., t. j. 784 kat., 103 prot. i 11 żydów; 1877 r. 806 mk.; 1884 r. 1021 mk. O. był siedzibą rodu Ostrorogów h. Nałęcz. Zachodzi wątpliwość, czy O. jest nazwą miejscowości, czy też przydomkiem jednej z gałęzi rodu Szamotulskich, którzy także pisali się Ostrorogami, czy więc Ostrorogowie wzięli nazwisko od siedziby czy też jej swe nadali. W obec tego nie podobna odnosić do miasteczka wzmianek z roku 1220 i 1222, w którym to czasie występuje Ostroróg Dobrogost czy Dobrosław z Szamotuł, wojewoda poznański. Pewności o istnieniu O. nabywamy dopiero z kroniki Jana Czarnkowskiego, który opowiada, że Sędziwój Świdwa, pokonany w r. 1383, podczas zaburzeń domowych, przez Domarata, kaszt. poznańskiego, schronił się do zamczyska, Ostrorogiem zwanego i będącego własnością Dzierzysława Grocholi, kaszt. santockiego. Tego zameczka dobywał następnie Domarat, lecz przestraszony wieścią, że wojsko idzie z Poznania na pomoc Świdwie, odstąpił od zamiaru i rozłożył się obozem pod Obornikami. W XV w. (1420 — 1501) żyje niepospolity statysta polski Jan Ostroróg, doktór obojga praw, kaszt. a ostatecznie wojewoda poznański, twórca sławnego memoryału reformatorskiego (Monumentum). W r. 1458 r. dostawił O. czterech żołnierzy pieszych; w 1556 r. spalił się prawie do szczętu; z popiołu wyszedł świetniejszy, zakwitł bowiem dzięki dziedzicom, którzy chwycili się wyznania Braci czeskich; była tu wówczas słynna ich szkoła, archiwum, biblioteka i seminarym duchowne. W r. 1580 składały par. ostrorogską: Binino, Bobulczyn, Dobrojewo, Kluczewo, Oporowo, Ostroróg, Piaskowo, Rudki i Wielim czyli Wielonek; miasto było wówczas własnością Marcina Ostroroga Lwowskiego, t. j. z Lwówka, i płaciło szosu 48 złp. 12 gr. a czopowego 243 złp. 15 gr. W 1595 r. spłonęło powtórnie; w 1605 r. najechał Mikołaj Potocki dobra ostrorogskie. Katarzyna z Buczacza 1-mo voto Andrzeja Potockiego, krzemienieckiego, i 2-do v. Sędziwoja Ostroroga, kasztelana międzyrzeckiego, małżonka, skarży się w grodzie poznańskim na Jana, starostę tłumackiego, i Barbarę z O. Potockich, jako autorów excessów, oraz na Mikołaja Potockiego, który excessy te wszystkie porobił i 60 cudzoziemskich knechtów najmitów na ten zaciąg z Szląska i Margrabstwa przekupił. Skargę tę zamieścił dosłownie E. hr. Raczyński w Wspomnieniach Wielkopolski, I, 188. W r. 1637 dzierżawił O. Andrzej Rej; r. 1660 dostał się w ręce Krzysztofa Radziwiłła, a r. 1664 Barbary Kwileckiej. Około 1773 r. był właścicielem Kwilecki, kasztelanic lędzki, który wiódł spory graniczne z ówczesnymi dziedzicami Zajączkowa. Przed 1793 r. należał O. do pow. i wojew. poznańskiego, a za Prus południowych do pow. obornickiego. Pod miastem wykopano różne popielnice, kolczyki bronzowe i paciorki niebieskawe; w jednej z popielnic znaleziono kamyczek kształtu serca.

Ostroroga, ob. *Ostrorożanka.*

Ostrorożanka, mylnie *Ostroroga*, lewy dopływ Warty, pow. szamotulski, powstaje w Kluczewie ze spływu dwu strug płynących od Ostroroga; toczy się ku północnemu-zachodowi; oblewa Dobrojewo, Wierzchocin, Wróblew, Ćmachowo i Wartosław (Neubrueck), poniżej którego uchodzi do Wisły, ubiegłszy 18 klm.

Ostrosz, pot. górski, ob. *Barwinek.*

Ostrosza, al. *Ostrynka*, rzeczka w pow. lidzkim, prawy dopływ Kotry, przepływa pod mkiem Ostryno. Długa około 15 w., ma kierunek zachodni.

Ostroszcze, ob. *Ostrowce*, pow. szubiński.

Ostroszyce, al. *Ostrożyce*, wś i dobra nad rz. Dubrówką, dopł. Usiaży, w płn. str. pow. mińskiego, w 1 okr. pol., gm. ostrożycko-horodecka, dawna własność Tyszkiewiczów, należy do dominium Gródek; wieś ma 15 osad pełnonadziałowych; cerkiew pounicką z 1747 r. Dobra, razem z Gródkiem, obejmują przeszło 543 włók, w glebie szczerkowej lub lekkiej; młyn, propinacya i arendy z dzierżaw drobnych znaczne; miejscowość falista, dość leśna.

Ostrouchy, okolica szlach., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Gonczary, okr. wiejski Ko-

niuszany, o 3 w. od gminy a 19 w. od Lidy, ma 5 dm., 32 mk. (w 1864 r. 5 dusz rewiz. jednodworców).

Ostrów, właściwie *Ostrowie*, mto powiatowe gub. łomżyńskiej. Leży na płaskowzgórzu stanowiącym wododział Narwi i Bugu i węzeł wodny, z którego rozchodzą się dopływy tych dwóch rzek i trzeciego Broku. Odl. 93 w. od Warszawy, 41 w. od Łomży, 15 w. od Małkini st. dr. żel. warsz.-petersb., o 10 w. od rzeki Bug. Posiada kościół katolicki parafialny, kaplicę cmentarną, szkołę początkową, sąd pokoju okr. IV, należący do zjazdu sędziów w Pułtusku, urząd powiatowy, urząd miejski, szpital, st. poczt. i telegr., 472 dm. (5 mur.), 7800 mk. (2688 katol., 6 prawosł., 18 ewang., 5088 żydów). W 1827 r. było 184 dm., 1792 mk.; w 1860 r. 297 dm., 4119 mk. (2486 żydów). Z zakładów fabrycznych istnieją obecnie browar z prod. na 7500 rs., fabryka wyrobów tabacznych z prod. 43160 rs., dystylarnia z prod. 19615 rs. i 14 wiatraków. Przy aptece tutejszej istnieje fabryka wody kolońskiej, głośnej dawniej w kraju pod nazwą ostrowskiej. Przez O. przechodzi szosa 1-go rzędu, idąca od Modlina na Serock, Wyszków do Białegostoku. W mieście odbywa się 6 jarmarków rocznie. Obecnie buduje się nowy kościół parafialny murowany ze składek parafian, mający kosztować 42,000 rs. Bolesław IV, ks. mazowiecki, nadał w 1410 r. (1434 ?) swej wsi książęcej przywilej miejski; Anna, ks. mazowiecka, rozszerzyła przywileje miasta. Po wcieleniu Mazowsza, królowie polscy potwierdzali przywileje miasta, które się dość pomyślnie rozwijało. Według lustracyi z 1616 r. stał pod miastem dworzec królewski, w którym sądziły się roki ziemskie i grodzkie, a w mieście było 453 domów. Poprzednio, według lustracyi, stan miasta był o wiele pomyślniejszym. Na miejsce starego kościoła, zniszczonego przez pożar, wzniósł nowy z drzewa Andrzej Nidecki, bisk. wendeński, w 1555 r. Gdy ten z kolei popadł w ruinę, wzniesiono nowy między 1796 r. a 1801 r. Dokumenta odnoszące się do przeszłości O. były do niedawnych czasów przechowywane w archiwum magistratu. Pod miastem istnieje plantacya morw (w ilości do 30,000 sztuk) i hodowla jedwabników prowadzona przez A. Boguckiego. O. par., dek. ostrowski, 5509 dusz. *Ostrowskie sstwo grodowe*, w wwdztwie mazowieckiem, w ziemi nurskiej, podług lustracyi z r. 1660 składało się: z miasteczka Ostrowie z wójtostwem i wsi Zaszkowa. Podług uchwały sejmowej z r. 1565 gród ostrowski był połączony z nurskim w jednej osobie starosty, tak jak sieradzki był zarazem starostą grodowym piotrkowskim. W 1771 r. posiadał je Michał Karski, chorąży rożański, opłacając zeń kwarty złp. 964 gr. 5, a hyberny złp. 1246 gr. 28. *Ostrowski powiat* gub. łomżyńskiej, utworzony został w 1867 roku z 8 gmin dawnego powiatu ostrołęckiego i 2 gmin powiatu pułtuskiego. Zajmuje on południową część gubernii, rozciągającą się wzdłuż prawego brzegu Bugu, odgraniczającego powiat ostrowski od powiatu sokołowskiego i węgrowskiego, od strony wschd.-południ. rz. Nurzec oddziela go od gub. grodzieńskiej, od wschodu graniczy z pow. mazowieckim, od półn. z łomżyńskim i ostrołęckim, od zachodu z pułtuskim. Obszar powiatu obejmuje 28·42 mil kwadr. Przedstawia on płaskowyżynę wznoszącą się tarasowato w części środkowej, koło miasta Ostrowa, i w części wschodniej, na pograniczu pow. mazowieckiego. Środkowe wzniesienie stanowi dział wodny między Narwią i Bugiem, sięga ono 400 do 500 st. Obszar powiatu posiada bardzo mało rzek, w przeciwieństwie do ostrołęckiego, ztąd w powiecie aż 63 wiatraków a tylko 19 młynów wodnych. Część środkowa (okolice Ostrowa) i północna, jest prawie bezwodną, część południowa i wschodnia posiada rz. Brok z kilku dopływami i dotyka Bugu. Cały obszar powiatu stanowił już w epoce historycznej rozległą puszczę książęcą, śród której z rzadka rozrzucone były osady. Część tej puszczy podarowana biskupom płockim, nosiła nazwę biskupiej. Pozostałością tej ostatniej jest obecne leśnictwo rządowe Brok. Puszcza ta ciągnęła się wzdłuż prawego brzegu Bugu, nad którym powstały osady biskupie Brańszczyk i Brok i gród książęcy Nur. Zawiązkiem Ostrowa był prawdopodobnie dworzec myśliwski książęcy. Uboga gleba i trudne warunki zbytu nie nęciły tu osadników. Większa własność nie rozwinęła się w skutek tego a powstawały przeważnie książęce lub biskupie wsie włościańskie, wsie drobnej szlachty i średnie folwarki. Obecnie na 185,785 mr. obszaru, do szlachty i w ogóle większych posiadaczy należy: 62,982 mr. ornej roli, 6,680 mr. łąk, 6,508 mr. pastwisk, 30,061 mr. lasu, 5,739 mr. nieużytków. Włościanie zaś mają: 31,428 mr. roli, 12,718 mr. łąk, 8,920 mr. pastwisk, 15,456 mr. lasu i 5,203 mr. nieużytków. Lasy, jak widzimy, zajmują jeszcze czwartą część obszaru; największa część należy do rządu i wchodzi w skład leśnictwa Brok, obejmującego przeszło 30,000 mr. Ten obszar dawnej puszczy dotąd zamieszkują Kurpie w ilości około 20,000 głów (między Brokiem, Brańszczykiem, Długosiodłem i Nagoszewem). Nieużytki, w ilości około 11,000 mr., składają się przeważnie z piaszczystych obszarów. Większych posiadłości (po nad 400 mr.) jest tylko 57 w powiecie. W ysiew oziminy wynosi 24,841 czetw., zbiór 110,952 czetw., wysiew jarzyny 58,500 czetw., zbiór 534,650 czetw. Na obszarze po-

wiatu jest obecnie 5,384 wołów, 22,776 krów, 6,356 jałowizny, 2,451 cieląt, 9,573 koni. Przemysł fabryczny bardzo się ubogo przedstawia; prócz 63 wiatraków, z prod. na 53,450 rs. i19 młynów wodnych, z prod. na 6,620 rs., są tylko trzy gorzelnie: Brańszczyk, Zaszków, Trynody, z prod. na 88,500 rs. i wspomniane w opisie miasta Ostrowa, fabryka tytuniu i browar. Pod względem środków komunikacyjnych, powiat, zwłaszcza południowa i wschodnia część, jest dość dobrze uposażony. Rzeka spławna Bug płynie rozległą południową granicą; kolej żel. warsz.-petersb. przerzyna połudn.-wschod. część powiatu na długości 30 wiorst, ze stacyami w Małkini i Czyżewie; szosa 1-go rzędu (trakt białostocki) przerzyna powiat w kierunku od połud.-zach. ku półn.-wsch. na długości 43 w. a 2-go rzędu z Małkini przez Ostrów ku Ostrołęce, ma długości 28 w. Ludność powiatu wynosiła w 1867 roku 60,042 mk., obecnie doszła do 77,140 mk., w tej liczbie 61,761 katol., 2,797 ewang., 67 prawosł. i 12,515 żydów. Zakładów naukowych wyższych i średnich niema wcale, są tylko szkoły początkowe w następujących miejscowościach: Ostrów (dwie szkoły: męska i żeńska), Andrzejów, Brok, Nur, Jasienica, Wąsewo, Paproć, Kowalewo, Zuzel, Zaremby, Długosiodło, Brańszczyk, Czyżów, Naguszewo, Poręby, Orłowo, Turzyno, Rosochate, Bogutу-Pianki, Komorowo, Maryanowo. Pod względem kościelnym powiat O. stanowi dekanat t. n. w dyec. płockiej i składa się z 15 parafii: Andrzejewo, Boguty-Pianki, Brańszczyk, Brok, Czyżewo, Długosiodło, Jasienica, Jelonki, Nur, Ostrów, Poręba, Rosochate, Wąsewo, Zaremby, Zuzel. Pod względem sądowym stanowi powiat jeden okrąg sądu pokoju dla Ostrowa i trzy okręgi sądów gminnych: Dybki, Zaremby Kościelne i Czyżewo, należące do II okr. zjazdu sędziów w Pułtusku. Pod względem administracyjnym powiat składa się z 1 miasta i 12 gmin: Brańszczyk, Długosiodło, Dmochy Glinki, Jasienice, Kamieńczyk Wielki, Komorowo, Nur, Orło, Poręba, Szulborze-Koty, Warchoły, Zaremby. W gminach tych jest 426 wsi i kolonii. Por. Łomża (t. V, 708). (Z pomocą danych dostarczonych przez Jul. Pohoskiego). *Br. Ch.*

Ostrów, os. wiejska, przedtem mtko, nad rz. Tyśmienicą, pow. włodawski, gm. i par. Ostrów. Leży w nizinie nadrzecznej, bagnistej, w pobliżu granicy pow. włodawskiego i lubartowskiego, odl. 48 w. od Włodawy, 37 w. od Lublina, 21 w. od Lubartowa. Żadna droga bita nie łączy O. z pobliskiemi miastami. Obecnie O. posiada kościół paraf. murowany, cerkiew pounicką drewnianną, synagogę, szkołę początkową ogólną, sąd gm. okr. II, urząd gminny, stacyę pocztową (od 1883 roku), browar, garbarnią, aptekę, 307 dm., 4,749 mk., w tej liczbie 1796 katol., 907 prawosł., 2037 żydów. Ulice niebrukowane. Do osady należą przedmieścia Jamy i Bujki i 3873 mr. ziemi. W 1827 r. było 312 dm., 2350 mk.; w 1860 r. 398 dm. (2 mur.), 2813 mk. (957 żydów). Najdawniejszą wzmiankę o O. spotykamy w Lib. Ben. Dług. (II, 576). Już w połowie XV w. istniał tu kościół par. drewniany. Wś sama należała zapewne do Tęczyńskich. Jan Tęczyński, wojew. sandomierski, zamienił O. przed 1548 r. na inne dobra koronne. W 1548 r. wś ta uzyskała przywilej na lokacyę miasta na prawie niemieckim. Zygmunt I-szy na sejmie w Piotrkowie, przywilejem z dnia 25 stycznia 1548 r. wś Ostrów wynosi do rzędu miast; granice jej rozszerza przez nadanie Woli Kolechowskiej, Jam i Bujek. Prawo magdeburskie na wieczne czasy nadaje, targi tygodniowe w sobotę zaprowadza, wójtowi łaźnią i 3 jatek wybudować pozwala, poleca łącznie z ławnikami sądzenie spraw miejskich. Dnia 28 paźd. 1554 r. Zygmunt August przynależne parczewskiemu starostwu 6 korcy owsa znosi, od cła uwalnia; w 1566 r. nadaje przywilej na propinacyę, ustanawia pobieranie mostowego i groblowego, i miarę do mierzenia zboża wprowadza. Lustracya z 1564 r. wykazała 275 dm. i licznych rzemieślników; regestra poborowe z 1569 r. podają; iż O. płacił 8 fl. szosu a 32 fl. czopowego (Pawiński, Małop., 406, 407). W 1578 r. 29 stycznia Stefan Batory przywilejem dozwala wolnej propinacyi i wyrabianie innych likworów, mostowe i groblowe utwierdza; 1589 r. 15 kwietnia Zygmunt III też przywileje umacnia. W 1633 r. 28 lutego w Krakowie Władysław IV przywileje poprzedników swoich utwierdza, a 1 marca 1637 roku mieszczan ostrowskich od opłaty targowego w Parczewie uwalnia. W 1649 r. 29 czerwca Jan Kazimierz poprzednie przywileje potwierdza. W 1660 r. Ostrów cały zgorzał. 1669 r. 27 listopada Michał Wiśniowiecki, oprócz potwierdzenia przywilejów powyższych, smołę w ratuszu sprzedawać pozwala. W 1681 r. 1 lipca Jan III przy poprzednich przywilejach, 3 jarmarki ustanawia i smołę mieszczanom sprzedawać dozwala. W 1700 r. 10 czerwca August III przywileje Jana III i innych królów wiecznemi czasy utwierdza; 1779 r. 6 lut. Stanisław August jarmarki miesięczne ustanawia a 1789 r. 21 lipca ogranicza wolność żydów. Przed 1442 r. par. O. należała do Łęcznej i dopiero w tym roku dziedzic Theodoricus wyjednał u Zbigniewa Oleśnickiego, bis. krakowskiego, pozwolenie na wybudowanie kościoła drewnianego, który przez biskupa Jakóba Krokowskiego konsekrowany, a fundacya parafii w 1601 r. 27 marca w Warszawie

przez Zygmunta III potwierdzoną została. W 1755 r. Mikołaj Krzyniecki Trebuwolski, dziedzic Borejowa, Brzeźnicy Bychowskiej i Babianki, w miejsce drewnianego wzniósł kościół murowany w kształcie krzyża, p. wezw. Niepokalanego Poczęcia i św. Wawrzyńca, z obrazem Matki Boskiej cudami słynącym. Śmierć Krzynieckiego niedozwoliła wykończyć wnętrza, wówczas proboszcz Jan Józef Szumla, jezuita, wzniósł z własnego funduszu ołtarz imienia Jezus, wnętrze kościoła wymalował, a Mateusz Głodrowski, prebendarz ostrowski, ołtarz Pana Jezusa ukrzyżowanego wystawił. Biskup Rajmund Jezierski w 1762 r. konsekrował nową świątynię; Pius VI odpusty nadaje w 1793 r. W 1877 roku kościół ten składką parafian z zewnątrz odrestaurowany został. Prócz kościoła parafialnego w Ostrowie w 1638 r. wybudowany był kościołek św. Ducha drewniany, z zakrystyą murowaną, który dla starości w r. 1790 rozebrano. Została tylko zakrystya, którą obecnie użyto na skład towarów. O. par., dek. włodawski, 6036 dusz. Gm. O. graniczy z gm. Tyśmienica i Uścimów, ma 4092 mk., 7058 mr. obszaru, s. gm. okr. II w miejscu. Gminę stanowi sama osada O. z przedmieściami Bujki i Jamy.

Ostrów 1.) wś włośc., pow. radzymiński, gm. Radzymin, par. Klembów, ma 37 mk., 70 mr. obszaru. 2.) **O.** al. *Ostrowiec*, al. *Nowa Wieś*, pow. radzymiński, gm. Ręczaje, par. Dąbrówka, ma 71 mk. Fol. O. rozl. mr 446: gr. or. i ogr. mr. 189, łąk mr. 35, pastw. mr. 53, wody mr. 2, lasu mr. 150, zarośli mr. 19, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 11; są pokłady torfu; las nieurządzony. Wś O. al. Nowa Wieś os. 19, z gr. mr. 84. 3.) **O.** *Kania*, kol. i wś, pow. nowomiński, gm. Dębe Wielkie, par. Mińsk, ma 28 mk., 90 mr. ziemi w kolonii i 66 mr. włośc. Kol. O. Kania stanowi jedną całość z kol. Dębe Wielkie i wchodziła w skład dóbr Dębe Małe. 4.) **O.**, wś włośc., pow. nowomiński, gm. Kołbiel, par. Glinianka, ma 263 mk. i 537 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 7 dm., 60 mk. Wchodziła w skład dóbr Kołbiel. 5.) **O.**, wś włośc. nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz (św. Ducha). Odl. 8 w. od Łowicza, leży na prawo od drogi z Łowicza do Bielaw, ma 31 dm., 210 mk., 765 mr., w tem 78 mr. nieużyt. W 1827 r. było tu 17 dm., 129 mk. Mikołaj Kurowski, arcyb. gniezn., fundując w 1404 r. nową parafią z kościołem św. Ducha w Łowiczu, uposażył ją dziesięcinami stołu arcybiskupiego z wsi do tej parafii włączonych. W liczbie tych był i Ostrów (Łaski L. Ben. I, 255 i 256). 6.) **O.**, wś i fol., pow. piotrkowski, gm. Grabica, par. Krzepczów, odl. 10 w. od Piotrkowa, ma 17 dm., 224 mk. Fol. O. w 1882 r. rozl mr. 527: gr. or. i ogr. mr. 332, łąk mr. 45, pastw. mr. 45, lasu mr. 84, nieuż. mr. 21; bud. mur. 6, z drzewa 21; płodozmian 6 i 10 polowy. Wś O. os. 20, z gr. mr. 259. 7.) **O.**, wś włośc., pow. łódzki, gm. Dzierżążne, par. Modlna, ma 5 dm., 42 mk., 56 mr. 8.) **O.**, w dok. *Osstrów*, wś, fol. i dobra, pow. łaski, gm. i par. Łask, odl. 3 w. od Łasku, przy drodze do Tuszyna, ma 30 dm., 242 mk., ziemi włośc. 188 mr. W 1827 r. było tu 17 dm., 146 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 448), wś dawała dziesięcinę do Buczka, plebanowi zaś w Łasku po groszu z łanu na kolędę. Dobra O., w 1877 r. oddzielone od dóbr Łask, składają się z fow. O. i Barycz, rozl. mr. 2288: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 433, łąk mr. 42, pastw. mr. 90, lasu mr. 818, nieuż. mr. 94, razem mr. 1477; bud. mur. 3, z drzewa 13; fol. Barycz gr. or. i ogr. mr. 131, łąk mr. 33, pastw. mr. 60, lasu mr. 568, nieuż. mr. 19, razem mr. 811; bud. z drzewa 4; las urządzony; młyn wodny. 9.) **O.**, kol., pow. łęczycki, gm. i par. Dalików, ma 5 dm., 33 mk. 10.) **O.**, wś, os. i fol. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Solca, odl. od Łęczycy 8 w. Wś ma 17 dm., 168 mk., os. 1 dm., 13 mk., fol. 2 dm., 22 mk. O. jako wś rządowa wchodziła w skład dóbr rząd. Krzepocin. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O., w par. Szolcza, była wsią królewską, stanowiła uposażenie grodu łęczyckiego, miała 4 łany, 4 ogrod., 2 karczmy i młyn dziedziczny o 4 kołach (Pawiński, Wielkop. II, 59). Dziesięciny wś dawała plebanowi w Solcy a także i kolędę po pół grosza z domu (Lib. Ben. Łask., II, 354). 11.) **O.**, wś, fol. i młyn nad rz. Wartą, pow. koniński, gm. Rzgów, par. Sławsk, odl. od Konina 8 w.; wś ma 3 dm., 51 mk., fol. 2 dm., os. młyn. 1 dm., 2 mk. 12.) **O.**, fol., pow. turecki, gm. i par. Malanów, odl. od Turka 10 w., ma 4 dm., 17 mk. Fol. ten w 1880 r. oddzielony od dóbr Malanów, rozl. mr. 149. 13.) **O.** *Kaliski* al. *Wielki*, wś nad rz. Prosną, pow. kaliski, gm. Ostrów Kaliski, par. Giżyce, odl. od Kalisza 26 w. Wś ma szkołę początkową ogólną, 70 dm., wraz z kol. Swędrnią i os. Szmaj 435 mk. Jest tu posterunek straży pogranicznej. Według Lib. Ben. Łask. (II, 44) wś dawała pleban. w Giżycach po mierze owsa i żyta z łanu. Według regestr. pobor. z 1579 r., wś O., w par. Gisicze, była własnością mieszczan kaliskich, miała $7^1/_2$ łanów, 1 ogrodz., 3 kom. i 1 rzem. (Pawiński, Wielkop., t. I, 119). Aż do ostatnich czasów wś ta należała do miasta Kalisza. *O. Kaliski* al. *Wielki*, gm., należy do sądu gm. okr. V we wsi Godziecze, st poczt. Giżyce, urząd gminny w Brzozinach. Ludność gminy wynosi 4086 dusz, 1911 męż. i 2176 kob. Przestrzeń gruntu opodatkowanego 6854 mr. większej posiadłości, 14561 mr. włościańskich. Osób mają

cych prawo głosu na zabraniu gminnem 290. 14.) **O.**, wś i os. młyn., pow. sieradzki, gm. i par. Brzeźno, odl. od Sieradza 15 w. Wś ma 30 dm., a wraz z major. Rydzew 400 mk., os. młyn. 5 dm., 33 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 421) wś płaciła plebanowi w Brzeźnie tylko po groszu z łanu na kolędę, zaś dziesięcinę w części dawała pleban. w Unikowie, częścią prebendzie i kanonii gniezn., którą miał wtedy Stanisław Oleśnicki. Według regestr. pobor. z 1578 r. wś O., w par. Brzesno, miała 6 łanów i 5 zagrod. (Pawiński, Wielkop. II, 218). Dobra O. składały się w 1886 r. z fol. O., nomenkl.: Sudajew, Sterno, Stewacyo i Antoniówka, wsi: Ostrów, Rydzew i Gozdy; rozl. dominialna mr. 1768: gr. or. i ogr. mr. 725, łąk mr. 151, pastw. mr. 25, lasu mr. 603, w osadach wieczysto czynszowych mr. 237, nieuż mr. 27; bud mur. 5, z drzewa 8; las nieurządzony. Wś O. os. 54, z gr. mr. 269; wś Rydzew os. 13, z gr. mr. 142; wś Gozdy os. 24, z gr. mr. 191; kol. wiecz.-czynsz. Stewacyo ma 69 mr. 15.) **O.**, kol., pow. sieradzki, gm. i par. Zduńska Wola, odl. od Sieradza 16 w., ma 7 dm., 29 mk. 16.) **O.**, w dok. *Ostrówko*, wś i fol., pow. kolski, gm. Drzewce, par. Umienie, odl. od Koła 15 w.; wś ma 9 dm., 84 mk., fol. 5 dm., 60 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 445) wś ta dawała dziesięcinę plebanowi w Chełmnie, własnemu zaś w Umieniu (Ungenye) tylko po groszu z łanu kolędy. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś Ostrówko, w par. Unienye, miała dwóch posiadaczy. Stanisław Rusocki, trzymający w zastawie od Jana Polanowskiego, miał 4 łany, 3 osad. a Kazimierz Hinek 5 łan., karczmę, komorn., ogrodz. i 4 osadn. (Pawiński, Wielk. II, 76). Obecnie fol. O. z wsiami: Ostrów, Józefów i Wilhelmów, ma rozl. dominialnej w 1885 r. mr. 608: gr. or. i ogr. mr. 451, łąk mr. 68, pastw. mr. 26, lasu mr. 48, nieuż. mr. 15; bud. mur. 3, z drzewa 10; są pokłady torfu, wiatrak. Wś O. os. 20, z gr. mr. 67; wś Józefów os. 3, z gr. mr. 93; wś Wilhelmów os. 3, z gr. mr. 92. 17.) **O.** *Warcki*, wś i fol. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Jeziorsko, odl. od Turka 24 w., ma szkołę początkową ogólną. Wś ma 23 dm., 216 mk., fol. 3 dm., 48 mk. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś O. miała 3 łany (Pawiński, Wielkop. II, 222). Obecnie fol. Ostrów Warcki z wsią t. n. i Jezierskо, rozl. mr. 605: gr. or. i ogr. mr. 371, łąk mr. 128, pastw. mr. 82, nieuż. mr. 24; bud. mur. 3, z drzewa 4; płodozmian 5 i 12 polowy. Wś O. Warcki os. 59, z gr. mr. 191; wś Jezierskо os. 63, z gr. mr. 390. Ostrów Warcki gmina, należy do sądu gm. okr. VI w Ustkowie, st. poczt. Dobra, ma 11,814 mr. obszaru i 3207 mk. W gminie są dwie gorzelnie (Rzymsk i Zaspy Miłkowskie), cegielnie (Miłkowice i Zakrzew), wiatraki (Rzymsk, Zaspy, Wilczków, Wola Miłkowska, Maszew i Zakrzew), urząd gm. w Jezierskу. 18.) **O.**, wś, pow. będziński, gm. Żarki, par. Przybyszów, ma 24 dm., 161 mk., ziemi włośc. 339 mr. 19.) **O.**, wś włośc. nad Wisłą, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Magnuszew, odl. od Kozienic 25 w., ma 17 dm., 170 mk., ziemi 286 mr. W 1827 r. było tu 10 dm., 80 mk. Wchodziła w skład dóbr Magnuszew. 20.) **O.**, fol., pow. kozienicki, gm. i par. Brzeźnica, odl. od Kozienic 9 w., ma 1 dm., 4 mk., 128 mr. 21.) **O.**, wś włośc., pow. opoczyński, gm. i par. Opoczno, odl. od Opoczna 3 w., ma 28 dm., 190 mk., 581 mr. ziemi włośc., 1 mr. dwor. W 1827 r. było tu 15 dm., 99 mk. 22.) **O.**, wś włośc. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Niewierszyn, par. Dąbrowa, odl. od Opoczna 35 w., ma 17 dm., 80 mk., ziemi 389 mr. W 1827 r. było tu 6 dm., 46 mk. Według regestr. pobor. z 1577 r. właścicielem był Jan Dembowski, miał on tu 2 ogrodz. z rolą (Pawiński, Małop., 292). 23.) **O.** al. *Kopiec*, fol. nad rz. Iłżanką i Chotczą, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Odechów, odl. 14 w. od Iłży, ma 545 mr., w tem 130 mr. roli ornej, 88 mr. pastw., 264 mr. lasu nieurządzonego. Ob. *Kopiec*. 24.) **O.**, wś, fol. i dobra nad rz. Czarną Nidą, pow. kielecki, gm. Morawica, par. Łukowa, odl. 16 w. od Kielc, ma pokłady kamienia wapiennego i budowlanego, rudy żelaznej, młyn wodny, 44 osad. włośc. Według regestr. pobor. z 1540 r. O. należał do Piotra i Jana Ostrowskich. Był tu 1 kmieć na łanie i 5 na pół łankach, 3 półłanki puste, 2 ogrodz. i 3-a osada pusta, karczma, młyn na rz. Czarnej, sadzawka, dwa dwory, folwark przepołowiony, pasieki i bory, lasy, łąki dostateczne. Oceniony na 170 grzyw. (Pawiński, Małop., 586). Dobra O. Kielecki składały się w 1875 r. z fol. O. i Wymysłów, wsi Ostrów, rozl. dominialna mr. 1285. fol. O. gr. or. i ogr. mr. 401, łąk mr. 104, pastw. mr. 93, lasu mr. 403, nieuż. mr. 8, razem mr. 1081; bud. mur. 8, z drzewa 12; fol. Wymysłów gr. or. i ogr. mr. 154, łąk mr. 12, pastw. mr. 16, lasu i zarośli mr. 9, nieuż. mr. 13, razem mr. 204; bud. z drzewa 2. Wś O. os. 44, z gr. mr. 328. 25.) **O.**, wś, pow. włoszczowski, gm. Włoszczowa, par. Krasocin. W 1827 r. było tu 19 dm., 146 mk. W regestr. pobor. z 1508 r. O. wraz z wsią Tyniec wykazany jako własność Piotra i Hektora z Ostrowa płaci 1 grzyw. 40 gr.; część Mikołaja Pempickiego 24 gr. W 1573 r. O., w par. Krassoczin, ma $5^1/_2$ łanów (Pawiński, Małop. 484, 485, 273). 26) **O.**, fol., pow. włoszczowski, gm. Drochlin, par. Podlesie. 27.) **O.**, al. *Ostrowa*, fol., pow. pińczowski, gm. Wawrowice, par. Wiślica, odl. 21 w. od Pińczowa. Fol. ten oddzielony w 1876 r. od

dóbr Wawrowice, ma rozl. mr. 264: gr. or. i ogr. mr. 178, łąk mr. 72, pastw. mr. 3, wody mr. 2, nieuż. mr. 9; bud. mur. 1, z drzewa 2; płodozmian 12 polowy. 28.) **O** *Wielki* i *Mały* (*Majus* i *Minus*), dwie wsie śród lasów i błot niziny nadwiślańskiej, zamieszkiwane przez ludność łupieżczą, której kradzieże i rozboje spowodowały wyprawę przeciw nim i zupełne wytępienie mieszkańców. Comes Sieciech (Setegius) nadał obszary tych wsi z pasiekami, łąkami i sadzawkami klasztorowi sieciechowskiemu (Długosz, III, 271). Czy obecnie istnieją te wsie pod swą pierwotną nazwą, niewiadomo. 29). **O.**, wś i fol., pow. miechowski, gm. Klimontów, par. Kościelec. Leży w pobliżu drogi bitej ze Skalbmierza do Słomnik, odl. 21 w. od Miechowa. W 1827 r. było tu 54 dm., 307 mk. Wś ta wymieniona jest w potwierdzeniu posiadłości klasztoru w Staniątkach, przez Konrada, ks. mazowieckiego, w Krakowie 1242 r. Wś tę wraz z wielu innemi darował klasztorowi jego fundator Klemens, kaszt. krakowski (Długosz, Lib. Ben. III, 298—300). W połowie XV w. było we wsi 22 łany kmiece i wyborny (optimum) folwark klasztorny, na trzy pola podzielony, z łąkami. Łany kmiece dają klasztorowi po 20 skotów czynszu, po 2 kapłony a z niemi 2 grosze, 20 jaj, 2 sery, 2 korce owsa i 6 denarów; za miodowe i oprawne po pół grosza. Na Boże Narodzenie, Wielkanoc i Narodzenie M. Boskiej po groszu i w te ostatnie święto po 2 koguty. Dziesięcinę dają bisk. krakowskiemu wartości 20 grzywien. Folwark jej nie daje. Jest we wsi karczma, dająca trzy grzywny czynszu, i dwóch ogrodziarzy z rolą, dających po fertonie i 1 dniu pieszym roboty na tydzień. W 1581 r. było 18 łanów kmiec., 3 ogrodz. z rolą, 6 komorn. bez bydła. Dobra Ostrów składały się w 1885 r. z fol. O. i Janów oraz wsi O. Rozl. dominialna mr. 971: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 584, łąk mr. 41, nieuż. mr. 24, razem mr. 649; bud. mur. 4, z drzewa 20; płodozmian 11 polowy; fol. Janów gr. or. i ogr. mr. 203, łąk mr. 25, pastw. mr. 2, lasu mr. 86, nieuż. mr. 6, razem mr. 322; bud. z drzewa 3; płodozmian 9 polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 49, z gr. mr. 268. 30.) **O.**, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. Kamień. 31.) **O.**, wś i fol. nad rz. Urzędówką, pow. janowski, gm. Urzędów, par. Popkowice, odl. 10 w. od Kraśnika a 35 w. od Lublina. Wś ta poprzednio należała do przyległych dóbr Popkowice i w księgach hipot. dotąd nosi nazwę Popkowice-O. Jest tu 38 dm., 448 mk. rz.-kat. i 9 żydów. W 1827 r. było tu 26 dm., 200 mk. Włośc. posiadają 570 mr. gr. or. Dobra O. wraz z fol. Mazurów mają obszaru 1129 mr. Główny fol. O. posiada gr. or. 437 mr., ogr. 8 mr., łąk 35 mr., pastw. 14 mr., wód i nieuż. 10 mr. Fol. Mazurów założony przez ojca dzisiejszego właściciela, ma gr. or. 321 mr., pastw. 2 mr., oraz lasu 289 mr. Lasy sosnowe. Grunta ciężkie gliniaste, lecz urodzajne. Do dóbr O. dawniej należała wś Ewunin, obecnie uwłaszczona. Jestto starożytna osada, którą jeszcze Bolesław Wstydliwy nadał klasztorowi franciszkanów w Zawichoście. W XV w. należała do par. Borów. Było tu 9 łanów kmiecych, płacących po fertonie czynszu i dających po 30 jaj, 2 koguty, 4 korce owsa i 3 żyta z łanu. Dziesięcinę, wartości do 10 grzywien, dają scholastryi sandomierskiej. Była tu karczma z rolą i młyn ze stawem. Graniczyła wieś z Pstrągami, Borowem, Kosinem i Zawichostem (Długosz, Lib. Ben., III, 314). Trzy pierwsze wsie wraz z Ostrowem stanowiły w XVI w. jedną całość dóbr (Pawiński, Małop. 370). Dobra te wraz z Popkowicami i Skórczycami w XVI w. należały do Bystramów, z których ostatni podarował całą fortunę swoją Mikołajowi Rejowi z Nagłowic, poecie, który podług tradycyi posiadał wśród obszernych lasów, śród których fol. Ostrów został założony, myśliwski dwór, gdyż jak opowiada Trzecieski rad zabawiał się myśliwstwem. W końcu XVIII w. O., oddzielony od dóbr Popkowice, należał do Smoczyńskich. Od sukcesorów Ewy Smoczyńskiej, która założyła wieś Ewunin, nabył w 1820 r. Andrzej Mazurkiewicz. Dwór w O. posiada piękny ogród owocowy, ozdobiony sadzawkami, urządzonemi na przepływającej od Wilkołaza rzeczce Urzędówce. Budowli dworskich: mur. 1, drewn. 37, ubezpieczonych od ognia na rs. 72,850, młyn wodny, cegielnia. Od dóbr Ostrów oddzielono w 1878 r. las Niwką zwany, włók 7, oraz las za Ewuninem, zwany Zamajdanie, włók 4, odprzedane drobnym właścicielom. (*R. Prz.*). 32.) **O.**, wś, na obszarze której powstało w 1507 r. mko Maciejowice, w ziemi stężyckiej. Ob. *Maciejowice* (V, 885). 33.) **O.**, fol., pow. krasnostawski, gm. Rudka, par. Krasnystaw, ma 1684 mr. obszaru, wchodzi w skład dóbr Krupe. 34). **O.**, wś, pow. chełmski, gm. i par. Dorohusk, ma 41 os., 582 mr. Wchodziła w skład dóbr Dorohusk. Dobra O., w r. 1869 oddzielone od dóbr Rakołupy, składały się w 1885 r. z folw. O., Czarnołazy i Kukawka, rozl. mr. 2284: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 571, łąk mr. 142, pastw. mr. 57, lasu mr. 709, nieużyt. mr. 33, razem mr. 1512; bud. mur. 5, z drzewa 22; płodozmian 9 polowy; fol. Czarnołazy gr. or. i ogr. mr. 99, pastw. mr. 18, lasu mr. 49, nieuż. mr. 5, razem mr. 171; bud. z drzewa 4; fol. Kukawka gr. or. i ogr. mr. 299, łąk mr. 45, pastw. mr. 92, lasu mr. 153, nieuż. mr. 12, razem mr. 601; bud. z drzewa 11; płodozmian 10 polowy; las urządzony, wiatrak. 35.) **O.**, pow. chełmski, gm. Cyców, par. Puchaczów. 36.) **O.**, wś i fol.,

pow. chełmski, gm. Rakołupy, par. rzym.-kat. Wojsławice, wsch. obrz. Rakołupy, odl. 19 w. od Chełma. W 1827 r. było tu 19 dm., 84 mk. 37.) **O.** *Wielki* i *O. Szlachecki*, wś, pow. lubartowski, gm. Chudowola, par. Rudno. Według Lib. Ben. Długosza (III, 261) wś O. *major*, w par. Rudno, nad rz. Wieprz, była własnością Jana Mantula i Mścisława h. Nowina, zaś O. *minor*, w par. Kock (Koczsko) własnością Mściszka h. Nowina. Obecnie fol. O. Wielki i Mały rozl. w 1874 r. mr. 428: gr. or. i ogr. mr. 113, łąk mr. 168, pastw. mr. 109, nieuż. mr. 39; bud. z drzewa 12. 38.) **O.**, wś, pow. garwoliński, gm. Podłęż, par. Samogoszcz, ma 11 dm., 131 mk., ziemi 197 mr. W 1827 r. było tu 12 dm., 121 mk. 39.) **O.**, kol., pow. konstantynowski, gm. Swory, par. Huszlew, odl. 23 w. od Janowa, ma 1 dm., 5 mk., 105 mr. obszaru, w tem 86 mr. ornej roli. Należała do dóbr Krasna. 40.) **O.**, wś, pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, ma 44 dm., 312 mk., ziemi 1245 mr. W 1827 r. było tu 34 dm., 172 mk. 41.) **O.** al. *Baczki*, fol., powiat węgrowski, gmina Puhały, par. Kamionna, odl. 28 w. od Węgrowa. Ma 481 mr. rozległości, w tem 282 mr. ornej roli. Wchodził w skład dóbr Baczki. 42.) **O.**, wś włośc., pow. sierpecki, gm. i par. Rościszewo, odl. o 13 w. od Sierpca, ma 5 dm., 51 mk., 154 mr. obszaru, 23 nieuż. 43.) **O.**, wś, pow. mławski, gm. Dąbrowa, par. Szreńsk, odl. o 15 w. od Mławy, ma 30 dm., 218 mk., 406 mr. obszaru, wiatrak. Obszar dworski należy do Grotkowa. 44.) **O.**, fol., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłów, odl. 9 w. od Mławy, rozl. w 1885 r. mr. 158: gr. or. i ogr. mr. 22, łąk mr. 67, pastw. mr. 68, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 4. 45.) **O.** *Morawy*, wś, pow. mławski, gm. i par. Słupsk, odl. o 16 w. od Mławy, ma 2 dm., 27 mk., 59 mr. 46.) **O.**, wś i fol., pow. rypiński, gm. Dzierżno, par. Świedziebnia, odl. o 15 wiorst od Rypina, ma 8 dm., 63 mk., 249 mr. obszaru, w tem 15 mr. włośc. *Br. Ch.*

Ostrów, duże błoto lesiste, w powiecie bobrujskim, rozciągające się na płd. od wsi Jazyl, pomiędzy kotlinami rzek: Otoczki i Oressy. Bierze z niego początek Dobryca, mały pr. dopł. Oressy. *A. Jel.*

Ostrów, rzeczka i jezioro w pow. dzisieńskim.

Ostrów 1.) nazwa kilku wysp na Dnieprze: *a*) *O. Hreczany*, między Werchniedneprowskiem i Ekaterynosławiem. *b*) *O. Hryniew*, w pobliżu Ekaterynosławia, prawdopodobnie niedaleko od mka Ohreń al. Ihreń (w pow. nowomoskiewskim), przy ujściu rzeki Samary. *c*) *O. Wielki*, w pow. werchniedneprowskim gub. ekaterynosławskiej, naprzeciw ujścia rz. Oreli. *d*) *O. Winogradnoje*, naprzeciw dzisiejszego Chersonu. O wyspach tych wspomina Wieliczko w swej kronice (t. III. str. 473 i 479). 2.) **O.**, kępa na rzece Rosi, ob. *Korsuń* (t. V, str. 44).

Ostrów 1.) zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr pol., o 48 w. od Dzisny, przy b. drodze połockiej, 2 dm., 10 mk. katol. 2.) **O.**, wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 49½ w. od Dzisny, 2 dm., 9 mk. 3) **O.**, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Kozakowo, o 7 w. od gminy, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr Kozakowo Mirskich. 4) **O.**, zaśc. nad jez. Osinówka, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm., par. i okr. wiejski Miory, o 5 w. od gminy a 38 w. od st. dr. dynebursko-witebskiej Balbinowo, ma 1 dm., 6 mk. (3 dusze rewiz.) i 33·15 mr. ziemi; należy do dóbr Miory Klottów. 5.) **O.** (*Cecionka*), zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 18 w. od Dzisny, 1 dm., 4 mk. katol. 6.) **O.**, zaśc. szlach. nad jez. Obstryno, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 56½ w. od Dzisny, 1 dm., 10 mk. żyd. 7.) **O.**, zaśc. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 51 w. od Dzisny, 2 dm., 11 mk., w tej liczbie 4 prawosł, 7 katol. 8.) **O.** (*Borsuczyno*), zaśc. nad jez. Woronówka, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Miory, o 45 w. od Dzisny, 2 dm., 40 mk., w tej liczbie 13 prawosł., 27 katol. 9.) **O.**, fol. i dobra, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i par. kat. Prozoroki, okr. wiejski Dziwniki, o 50 w. od Dzisny, 1 dm., 16 mk.; własność Bujnickich. 10.) **O.**, wś, tamże, o 20 w. od gminy a 51 w. od Dzisny, ma 19 dm., 185 mk. (88 dusz rewiz.); należy do dóbr Dziwniki Samojłów. Była tu kaplica katol. par. Prozoroki. 11.) **O.**, fol. pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 10 w. od Lidy, 13 mk., była tu kaplica katol. par. Lida. 12.) **O.**, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 19 w. od Szczuczyna, 29 dm., 254 mk. 13.) **O.**, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 28 w. od Szczuczyna, 2 dm., 14 mk. 14.) **O.**, fol. szlach., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 103 w. od Oszmiany, 1 dm., 23 mk. katol.; wiatrak. 15.) **O.**, wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Wojstom, o 5 w. od gminy a 83 w. od Święcian, ma 8 dm. i 97 mk., w tej liczbie 11 prawosł. i 86 katol. (44 dusz rewiz.). 16.) **O.**, uroczysko leśne, tamże, w 2 okr. pol., o 30 w. od Święcian, 1 dm., 4 mk. katol. 17.) **O.**, zaśc. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 50 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, ma 2 dm., 11 mk.). 18) **O.**, fol. i dobra rząd. nad jez. Narocz, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski O., o 57 w. od Wilejki, 1 dm., 13 mk. katol. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: Bojary, Prudniki, Mowczany, Rałowce, Sudniki,

Krapiwno, Kuchalskie, Juszkiewicze, Różki, Piechury, Mikulce, Pasynki, Podrezy, Skory, Cielaki, Minczaki i zaśc. Dubrowe, Migdałowo i Sobolewszczyzna, razem 596 dusz rewiz. Wsie te należą do dóbr Wereczata, Juszkiewicze, Korejwica, Mikolce, Ostrów, Stefanpol i Wołoki. 19.) **O.**, mały fol. nad rz. Ptyczą. pow. bobrujski, o 4 w. na płn. od mka Hłuska, okr. pol. i par. kat Hłusk. Wyborne łąki nadrzeczne, grunta lekkie. 20.) **O.**, mały zaśc., pow. bobrujski, na pół odległości pomiędzy Hłuskiem i Bobrujskiem, w pobliżu gościńca hłusko-bobrujskiego, w 4 okr. pol. świsłockim, par. katol. Bobrujsk. 21.) **O.**, wś nad rozlewem rz. Dubośni, praw. dopł. Dniepru, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobrzyckim, gm. turkowska, naprzeciwko mka Pobołowa i w pobliżu granicy pow. rohaczewskiego, ma 38 osad pełnonadziałowych; należy do parochii pounickiej pobołowskiej. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk i ryby dużo 22.) **O.** *Dobry*, mały zaśc. na odludnym, płd. krańcu pow. bobrujskiogo, w 3 okr. pol. hłuskim, ma 2 osady; miejscowość głucha poleska. 23.) **O.** *Wielki*, duże uroczysko leśne, w pow. bobrujskim, w 3 okr. pol. hłuskim, pomiędzy wsiami: Straża, Sławkowicze i Mały Jaminek. Przechodzi tędy licha drożyna z Jaminka do Sławkowicz, a na płn. leżą wielkie błota zwane Białe. Pełno tu grubego zwierza. 24.) **O.**, wś nad kotliną rz. Poni, pow. borysowski, gm. Dokszyce, przy bagnistej drożynie z Nowych Wolbarowicz do Zarzeczyska, ma 5 os.; miejscowość nizinna, dość odludna, w okolicy łąk dużo. 25.) **O.** dwa w pobliżu siebie leżące zaśc., we wsch. stronie pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, w odludnej, lesistej, nizinnej miejscowości, w okolicy wsi Wieliwszczyzna i okolicy Stajczówka. Jeden z nich ma 4, a drugi 2 osady. 26.) **O.**, mały zaśc., pow. borysowski, w pobliżu jez. Terechowo, w 2 okr. pol. łohojskim; wokoło niziny i moczary leśne. 27.) **O.**, zaśc. nad jez. Miadzieł, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, par. katol. berezyńska, ma 4 osady. Miejscowość obfitująca w rybę i łąki, dość leśna. 28.) **O.**, wś nad rzką Sojką, dopływem Kamionki, pow. borysowski, o 8 w. na płn.-zach. od st. dr. żel. moskiewsko-brzeskiej Żodzin, w 2 okr. pol. łohojskim, ma 9 osad, młyn; grunta nizinne, piaszczyste. 29.) **O.**, mały zaśc., pow. borysowski, w pobliżu gościńca z mka Łohojska do Borysowa i jez. zwanego Wielkie, w 2 okr. pol. łohojskim; grunta nizinne, piaszczyste. 30.) **O.**, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. kiszczyno-słobódzka, przy drodze ze Słobody Kiszczyńskiej do wsi Kracewicz, ma 16 osad; grunta piaszczyste, lekko wzgórkowate, miejscowość poleska. 31.) **O.** *Turzy*, po białorusku *Turewy-Ostrou*, mały zaśc., pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, na pół odległości pomiędzy wsiami Horodno Wielkie i Smorki, ma 3 osady; miejscowość nizinna, dzika, odludna, grunta piaszczyste. Nazwa wskazuje na przebywanie tu niegdyś turów lub żubrów. 32.) **O.**, wś w pobliżu rzeki Usy, w zach.-płd. stronie pow. ihumeńskiego, w 1 okr. pol. uździeńskim, przy gościńcu z Siemionowicz do Piaseczna, ma 31 osad pełnonadziałowych. Grunta lekkie, łąk nadrzecznych obfitość. 33.) **O.**, mały fol. w pobliżu Niemna, pow. ihumeński, pomiędzy Świtajłówką i Prysynkiem, w 1 okr. pol. uździeńskim, par. kat. uździeńska. Miejscowość lesista. 34.) **O.**, mały zaśc. na płn.-zach. krańcu pow. ihumeńskiego, przy drożynie ze wsi Wierchmień do zaśc. Pierejwy, w 2 okr. pol. śmiłowickim, ma 4 osady; miejscowość dzika, głucha, poleska. 35.) **O.**, wś, pow. ihumeński, gm. dukorska, przy drodze ze wsi Bor do Dryczyna, o 5 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Rudzieńsk, ma 16 osad pełnonadziałowych; za poddaństwa należała do Ratyńskich, do dom. Stanisławowa. Stanisław Ratyński odprzedał O. w pierwszej połowie b. stulecia Wańkowiczom. Miejscowość równa, gleba szczerkowa. 36.) **O.**, wś na płd. krańcu pow. ihumeńskiego, nad kotliną Berezyny i bezim. jej dopływem, w 3 okr. berezyńskim. gm. brodzka, ma 36 osad pełnonadziałowych; cerkiew paraf. pounicka, w 1802 r. na miejscu starej wzniesiona przez obywatela Piotra Pawlikowskiego, ma około 1400 parafian. W 1765 r. Adam i Jan Chreptowiczowie zapisali tej cerkwi 2 włóki ziemi. Miejscowość poleska, obfitująca w łąki, zwierzynę i ryby. Lud trudni się rybactwem, flisactwem, wyrobem rogóżek z lipowego łyka. 37.) **O.**, dobra nad Berezyną, pow. ihumeński, dziedzictwo Wańkowiczów, mają 3450 dzies. ziemi dworskiej; propinacya czyni 500 rs. 38.) **O.** *Zielony*, mały zaśc., pow. ihumeński, należy do dom. Ciepleń. 39.) **O.**, wś w płd.-wsch. stronie pow. mińskiego, przy samej granicy pow. ihumeńskiego, o $1^1/_2$ w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Michanowicze, w gm. siennickiej, ma 23 osad; miejscowość wzgórkowata, małoludna. 40.) **O.**, mały zaśc., pow. miński, nad moczarami, w których zaczyna się rz. Uździanka, o 3 w. ku zach. od zaśc. Rubiłek, w 3 okr. pol. kojdanowskim, ma 2 osady; miejscowość bezleśna. 41.) **O.** al. *Ostroh*, os. karcz., pow. miński, na dawnym trakcie poczt. mińsko-kojdanowskim, pomiędzy Krysowem i Hryczynem. 42.) **O.**, cztery osady, pow. miński, o 1 w. na zach. od dóbr Niehorełe, w 3 okr. pol. kojdanowskim; miejscowość nizinna, dość leśna, w glebie urodzajnej. Przechodzi tędy drożyna z Wielkiego Ostrowia do okolicy Mościszcze. 43.) **O.**

Dziegciany, po białorusku *Dziahciany Ostrou*, okolica szlach., pow. miński, w 1 okr. pol., gm. siennicka, przy drożynie z okolicy Bierezówki do Trościeńca, ma 9 osad; miejscowość do niedawna obfitująca w lasy i teraz jeszcze dość leśna. 44.) **O.** *Wielki*, trzy osady, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. zasulska; miejscowość lesista, grunta dobre. 45.) **O.**, małe mteczko i dobra poleskie nad rz. Myszanką, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. krzywoszyńska. Par. kat. do niedawna jeszcze Krzywoszyn, a po kasacie kościoła w Krzywoszynie, obecnie Nowamysz. W pobliżu przechodzi szosa brzesko-moskiewska. Miasteczko ma 69 osad, cerkiew pounicką. Dobra, własność Potockich, należą do dominium Krzywoszyn. Miejscowość mało ludna, nizinna, grunta piaszczyste, łąk dużo. Niegdyś dobra O. stanowiły własność jezuitów i po przejściu dóbr pojezuickich na fundusz komisyi edukacyjnej, otrzymał je w 1781 r. wraz z Bakanowem Konstanty Jeleński, podkomorzy mozyrski, dawszy ewikcyą na dobrach Kopatkiewicze w pow. mozyrskim, przyczem roczna z nich intrata oznaczoną została na 12,500 złp. 46.) **O.**, mały zaśc. nad bezim. dopł. rzki Siteź (dopł. Osy), pow. nowogródzki, w 1 okr. pol. niehniewickim, w miejscowości górzystej, w glebie wybornej. 47.) **O.**, wś i fol. w pobliżu kotliny rz. Styr i wpadającej do niej rzki Zaleszanki, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieniewskim, gm. Chojno, ma 28 osad pełnonadziałowych, 117 mk. i 1692 dzies. ziemi. Cerkiew paraf. z 1720 r., przeszło 800 wiernych; paroch uposażony 50 mr. gruntu. Grunta lekkie, łąk dużo. Przedtem Jarockiego, dziś Dubienieckiego. 48.) **O**, dwa w pobliżu siebie leżące zaśc., pow. piński, o 5 w. ku zachodowi od mka Lubieszewa, w okr. pol., gm. i par. kat. lubieszewskiej. 49.) **O.**, mały fol., pow. rzeczycki, w 3 okr. pol. kalenkowickim, w pobliżu rz. Tremli, w okolicy wsi Sawicze i Starosiele; miejscowość odosobniona, poleska, grunta lekkie. 50.) **O.**, mały zaśc., pow. rzeczycki, w pobliżu mka Chojniki, należy do dom. Chojniki. 51.) **O.**, fol. nad rz. Turyą, w tem miejscu wyprostowaną przekopem, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol. jurewickim; miejscowość poleska, nizinna, łąk obfitość. 52.) **O.**, zaśc. szlach., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, par. kat. Kleck, przy trakcie poczt. nieświesko-pińskim, pomiędzy mczkami: Kleckiem i Sieniawką, w pobliżu rz. Suszanki; ma 12 osad; miejscowość wzgórkowata, ziemia wyborna pszenna. 53.) **O.**, niewielki fol. i karczma, pow. słucki, przy szosie moskiewsko-brzeskiej, o milę na płn. od mka Sieniawka, w 2 okr. pol. kleckim. Miejscowość nieco wzgórkowata, wśród otaczających ją nizin łączących się z kotlinami rzek: Suszanki i Łani. 54.) **O.**, wś nad bezim. dopływem płynącej w pobliżu rz. Naczy, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. kruchowicka, przy drodze z Hołynki i Karacka do Wielkich Kruchowicz, ma 19 osad pełnonadziałowych; miejscowość mało ludna, poleska, grunta lekkie, łąk dużo. 55.) **O.**, starożytna dzielnica miasta Słucka, teraz północne jego przedmieście. W tej części miasta niegdyś wznosił się zamek warowny na okopie i była tu katedralna cerkiew Wniebowzięcia N. M. P. fundacyi ks. Olelków; cerkiew ta pogorzała w zeszłym wieku, została odbudowana w bieżącym. Dziś na przedmieściu O. jest około 120 dm., mieszkańcy trudnią się rolnictwem i uprawą ogrodów warzywnych w glebie doskonałej. W pobliżu przepływa rz. Słucz. 56.) **O.**, wś na wschodniej granicy pow. grodzieńskiego. 57.) **O.**, wś nad rz. Łukowicą, pow. słonimski, poniżej Klimowicz. 58.) **O.**, po żm. *Astrawas*, dwór nad rz. Oposzczą, pow. poniewieski, okr. pol. wobolnicki, o 62 w. od Poniewieża; w 1859 r. miał 43 mk. i młyn. Należy do ordynacyi birżańskiej hr. Tyszkiewicza. Po 1862 r. wzniesiono tu piękny pałac, stawem przedzielony od Birż, w którym znajdują się cenne zbiory naukowe i biblioteka (ob. *Birże Litewskie*, t. I, str. 237). 59.) **O.**, wś, pow. orszański, gm. dobromyślańska, w pobliżu błota Charkowo, rozległego do 3500 dzies. 60.) **O.**, wś, pow. orszański, gm. Nowy Tuchin, rozłożona na wzniesieniu stanowiącem jakoby wyspę śród błota, zwanego Weretejski Moch, długiego do 11 a szerokiego do 5 w. i zajmującego około 3450 dzies. Błoto to pokryte jest przeważnie krzakami łozy. 61.) **O.**, okolica szlach., pow. rohaczewski, gm. Korma, 20 dm., 140 mk.; folusz. 62.) **O.**, fol. i wś, pow. sieński, gm. Bóbr; fabryka technicznej przeróbki materyałów leśnych, wyrabiająca różne środki dezynfekcyjne, preparaty lekarskie (olejek sosnowy, ekstrakt sosnowy, kreozot, ocet drzewny), smary i t. d., zatrudniająca 12 robotników, z produkcyą roczną do 13,800 rs. W pobliżu znajduje się bagno Stupickie, mające kształt półokrągły, długie do 10 a szerokie do 3 w.; zajmuje ono do 3000 dzies. powierzchni i jest pokryte zaroślami sosnowemi. 63.) **O.**, dobra, pow. lepelski, 760 dzies. ziemi dworskiej, własność Józefy Kandybiny. 64.) **O.**, pow. lepelski, ob. *Iwańsk*. 65.) **O.**, dobra, pow. newelski, w 1 okręgu pol. do spraw włościańskich, gm. Psow, 126 dusz rewiz. (w 1863 r.). *J. Krz.—A. Jel.*

Ostrów 1.) mała wioska, pow. bałcki, ma 52 dusz męs.; osiedlona przez jednodworców; należy do Nollego. 2.) **O.**, wś cerkiewna nad rz. Plaszową, pow. dubieński, na wschód od mka Beresteczka, w dokum. wspominana jako mko Nowy Ostrów. Ob. Arch. J. Z. R, cz.

VI, t. 1: 568, 569; dodatki 134. 3.) **O.**, uroczysko około sioła Żorniszcze, pow. dubieński; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 129. 4.) **O.**, w dok. *Ostrówek*, wś, pow. łucki, na zach. od mka Rożyszcze, własność niegdyś biskupów łuckich; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 207, 214, 215. 5.) **O.**, wś, tamże, na płd.-zach. od mka Kołków; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 296—298. 6.) **O.**, uroczysko w pobliżu mka Dymera al. Dymira, w pow. kijowskim, pograniczna forpoczta rossyjska, znajdująca się nad rz. Irpeń, sądząc z tekstu na wprost sioła Domidowa; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 393. 7.) **O.** *Czarny*, pow. proskurowski, ob. *Czarny Ostrów*. 8.) **O.**, wś u zbiegu rz. Nastaszki z Rosią, pow. wasylkowski, ma 1910 mk. W 1740 r. było tu 80 sadyb i do 600 mk. Cerkiew drewniana o 3 kopułach, p. w. ś. Archanioła Michała, wzniesiona około 1740 r. na miejsce dawniejszej, uposażona jest 42 dzies. ziemi. Do par. prawosł. należy wś Trockie. W pośrodku wsi znajduje się stara mogiła, z krzyżem kamiennym na wierzchu. Rzeka Nastaszka wpada do Rosi dwoma ramionami, tworząc wyspę. O. należy do klucza białocerkiewskiego hr. Branickich. 9.) **O.**, **wś** na Podolu, własność Władysława hr. ze Zmigrodu Stadnickiego. Biblioteka i zbiór rękopisów (ob. Kłosy z 1884 r. № 977). *J. Krz.*

Ostrow, mto pow. gub. pskowskiej, nad rz. Wielką (Wielikaja), przy dr. żel. warsz.-petersburgskiej, o 52 w. od Pskowa, ma 3817 mk., 7 cerkwi, szkoły pow., paraf. i prywatne, szpital, 10 zakładów przemysłowych, st. pocztowa, ożywiony handel lnem. St. dr. żel. pom. st. Czerska (o 25 w.) a Żogowo (także o 25 w.), o 306 w. od Petersburga i 740 w. od Warszawy. Na wyspie rz. Wielkiej, pod miastem, znajdują się zwaliska starożytnego zamku. W latopisach ruskich O. wspominany jest od 1341 r. W połowie XIV w. była to twierdza pograniczna, wzmiankowana w wojnach rycerzów mieczowych z Litwą a następnie Rzpltej z państwem moskiewskiem, często od obu stron ucierpiała. Wzięta przez Zamoyskiego w 1582 r. *Ostrowski powiat* ma na przestrzeni 4371·5 w. kw. 102·948 mk., zajmujących się rolnictwem, zwłaszcza zaś uprawą lnu, którego do 400,000 pudów rocznie sprzedają. Powierzchnia nieco wzniesiona, grunt po większej części gliniasty, w niektórych zaś miejscach piaszczysty. Zraszają go rzeki Wielka i Sinia. Jezior jest 54. W ogóle błota i wody zajmują 4%, lasy zaś 30% całej przestrzeni. *J. Krz.*

Ostrów 1.) al. *Borek Królewski* al. *Kameralny*, wś, pow. bocheński nad pot. Grabką, dopływem Wisły z praw. brzegu. Leży przy drodze z Borka do Gawłowa (3 klm.), w niskiem położeniu (198 mt.), ma 447 mk. rzym.-kat., par. w Rzezawie. Więk. pos., rządowa, ma 2 mr. roli; mn. pos. 371 mr. roli, 96 mr. łąk i 134 mr. pastw. Podmokłe łąki i pastwiska ciągną się na wschód od wsi. Tę wioskę wymienia jako niedawno założoną Kazimierz W. w dyplomie erekcyjnym par. w Rzezawie (Zyrzawa) z d. 26 maja 1350 r. (Kod. Małop. CCXXXI, str. 274), nakładając na mieszkańców obowiązek płacenia plebanowi rzezawskiemu dziesięciny. O., podobnie jak sąsiednie: Borek, Rzezawa i Jodłówka nad Wydrzyną (dziś Letowiną, dopł. z lew. brz. Uszwi), zostały założone „in deserta silva" i „in magna silva et paludibus." Według Długosza (L. B. II, 176) była wsią królewską, jako część starostwa krzeszowskiego, i miała 6 łanów kmiecych i rolę (predium) królewską. W regestr. pobor. z 1581 r. wykazano 2 łany, 1 czynszow., 1 komor. z bydłem, 1 rzemieśl. i ćwierć łanu przy karcznie (Pawiński, Małop. 57). 2.) **O.** *Szlacheckí* z *Komorowem*, wś, pow. bocheński na północ od poprzedniego i od niego odgraniczony Grabką, bliżej Gawłowa (2·2 klm.) i w wyższem położeniu, ma staw i fol., a w ogrodzie, przy drodze, kaplicę wymurowaną w 1868 r. Jest tu 316 mk. rzym.-kat., z tych 18 na obszarze więk. pos. H. Komara, wynoszącej 274 mr. roli, 15 mr. łąk i ogr. i 68 mr. past.; pos. mn. ma obszaru 152 mr. roli, 13 mr. łąk i 37 mr. pastw. Za Długosza (L. B. II, 176), dziedziczył ją Stanisław Wątróbka h. Oksza, wówczas nosiła nazwę „altera pars militaris" i miała 4 łany kmiece i posiadłość szlachecką. Obydwa Ostrowy graniczą na zachód z Gawłowem, na wschód z lasami i Borkiem, na północ z Zatoką a na południe z Rzezawą. 3) **O**, zarośla (rubetum in villa Lang) w Łęgu nad Wisłą, koło Krakowa, między Czyżynami, Dąbiem i Mogiłą; wymienia je Długosz (L. B. III, 428), dziś przys. Łęgu. 4.) **O.**, koło Tarnowa, wś na lew. brzegu Dunajca, pow. tarnowski. Dunajec tu dzieli się na dwa ramiona i tworzy wyspę (ostrów). Wś odl. 6 klm. na zachód od Tarnowa. Trzy drogi gminne łączą O. z sąsiednimi wsiami. Jest tu 240 mk. rzym.-kat., par. w Wierzchosławicach. Pos. więk. ks. Sanguszków ma obszaru 33 mr. roli i 27 mr. pastw.; mn. pos. 112 mr. roli, 9 mr. łąk i 2 mr. pastw. Kasa pożyczk. gminna z kapit. 120 zł. w. a. O. graniczy na południe z Bogumiłowicami, na zachód z Wierzchosławicami a na północ z Komorowem. Według regestr. pobor. z 1536 r. O., w par. Wierzchosławice, należał do dóbr Tarnów. Było tu 6 kmieci płacących po pół grzywny i po mierzo owsa, tudzież jaja, koguty; folwark, staw, 2 ogrodz. Prócz tego 2 kmieci należących do plebana, płacących po 18 gr., karczma z 1 grzyw. czynszu, 1 ogrodz. W regestr. z 1581 r. O. podany razem z Wierzchosławicami, jako po-

siadłość ks. Ostrogskiego (Pawiński, Małop., 263, 552). 5.) **O.** *przy Tuszewie*, z Zagrodami, Patarakami, Starą Wsią, Budą Tuszowską, Focą i Kątnikami, wś zwana także *Ostrowy Tuszowskie*, pow. kolbuszowski. Posiada kościół paraf. rzym. kat. (dyec. tarnowska, dek. mielecki) i szkołę ludową. Kościół drewniany z r. 1562. Do par. należą Kumorów, Przyłęk, Toporów i Szydłowiec. W 1880 r. było tu 1204 mk. (82 na obszarze więk. pos.), szematyzm duchowny podaje jednak 1120 rzym.-kat. i 83 izraelitów. Budy Tuszowskie są kolonią niemiecką, założoną na części kameralnej wsi Tuszowa. O. ma kasę pożyczk. gm. z kapitałem 2959 zł., kolonia zaś z kapitałem 547 zł. w. a. Fundusz ubogich założony przez ks. Anzelma Urbańskiego i Feliksa Kamieńskiego, ma 275 zł. w. a. Pos. więk. M. Hirscha, izraelity, ma 24 mr. roli, 11 mr. łąk, 11 mr. pastw. i 1813 mr. sosnowego boru; pos. mn. 1507 mr. roli, 348 mr. łąk, 363 mr. pastw. i 365 mr. lasu. Ta rozproszona w licznych przysiołkach osada leży blisko źródeł pot. Jamnicy, ginącego w błotach bobulskich w piaszczystej, sosnowymi borami pokrytej równinie kolbuszowskiej (218 mt.), na półn. stoku małego wzniesienia, zwanego Ostrowy (254 mt.). Przys. Pataraki, Kątniki i karczma Brazylia, leżą na północ od wsi, wśród lasu, na prawym brzegu Jamnicy. Budy Tuszowskie na zachód od Huty Komorowskiej. Na zachód O. graniczy z Toporowem, na południe z Kossowym, na wschód z Jagodnikami, a na północ z Ostrowem Baranowskim. 6.) **O.** *Baranowski* al. *Ostrowy*, wś, pow. kolbuszowski, przedzielona Jamnicą od poprzedniej, należy do paraf. rzym.-kat. w Trzęsówce, ma 875 mk. (59 na obszarze więk. pos.), 806 rzym.-kat. a 69 żydów. Pos. więk. ma obszaru 156 mr. roli, 55 mr. łąk, 60 mr. pastw. i 2554 mr. lasu; mn. pos. 727 mr. roli, 219 mr. łąk, 174 mr. pastw. i 37 mr. lasu. Jest tu szkoła ludowa filialna i kasa pożyczk. gminna z kapitałem 2607 zł. w. a. Do niej należy wymieniona wyżej karczma Brazylia. Od strony półn. i zachodniej otaczają O. lasy sosnowe a na południe styka się z Jagodnikami. 7.) **O.**, wś na praw. brzegu Wielopólki, pow. ropczycki, przy gościńcu z Ropczyc (9 klm.) do Kolbuszowy (201—227 mt.). Od zachodu i północy otoczony sosnowymi borami. Na obszarze tej wsi, na lewym brzegu Wielopólki, jest stacya kolei arc. Karola Ludwika: Ropczyce. Wielkopólka dzieli się tu na dwa ramiona, tworząc dużą wyspę. Folw.: Kozia, Ruda i Ocieszyn, leżą po zach. stronie gościńca, Wiktorzec pod Dużym lasem, przy drodze do Żdżar, Anastazów zaś na lew. brzegu Wielopólki, na płn. od st. kolei, karczma zaś Czekaj na płd. Duża osada, ma 940 mk. (135 na obsz. więk. pos. Heleny Wojtowskiej), szkołę ludową i należy do par. rz.-kat. w Lubzinie. Według szem. duch. ma być 718 rz.-kat. Obszar więk. ma 732 roli, 25 łąk i ogr., 39 past. i 311 mr. lasu; mn. 677 roli, 115 łąk, 75 past., i 5 mr. lasu. Najbliżej położone wsie są: na wsch. Pietrzejowa, Kozodrza i Żdżary, na zach. Brzozówka i Skryszów a na płn. Osieka. Regestra pobor. z 1536 r. wykazują, iż dziedzicem O. był Piotr Ligęza. Kmieci było 11, mających nierówne role i ztąd rozmaity czynsz, w ogólnej sumie 7 grzyw. 39 gr., tudzież 39 korcy owsa, koguty, jaja. Było też sołtystwo z rolą, młyn i karczma dająca 4 grzyw., 4 ogrodziarzy pracowało dla folwarku. W 1581 r. dziedzicem był Hieronim z Mielca, starosta brzeski; wś miała 10 osadn., 6 łanów, 4 ogrod., 2 komorn., 5 chałupn., 1 ubogi (Pawiński: Małop., 251, 505). 8.) **O.** z *Wolicą*, *Mikulicami* i *Ksawerówką*, wś, pow. łańcucki, leży nad Markówką, dopł. Mleczki z lew. brz. (203 mt. npm). Wolicą nazywa się północna, Mikulicami wschodnia grupa chat a Ksawerówką folw. Położenie nierówne, nie ma jednak znacznych wzniesień, najwyższy punkt sięga 261 mt. Przez Mikulice wiedzie gościniec z Kańczugi (4 klm.) do Przeworska (6 klm.). Wszystkie części razem mają 1072 mk. Według wyznań O. i Wolica 400, Mikulice 289 rz.-kat. i 6 gr.-kat. (par. w Krzeczowicach). Kościół paraf. drewniany zbudowano 1627 r. Parafią ufundował Konstanty Korniakt z Białoboków, Grek, który się po grecku na dokumencie fundacyjnym podpisał. Parafia (dyec. przemyska, dek. przeworski) obejmuje Białoboki, z ogólną liczbą 1800 rz.-kat., 6 gr.-kat. i 18 izrael. Pos. więk. ma 121 roli, 9 łąk i 23 mr. past.; mn. pos. 429 roli, 47 łąk i 4 mr. past. Kasa pożyczkowa gminna ma funduszu 1277 zł. w. a. O. graniczy na zach. z Białobokami, na płd. z Niziańcami, na wsch. z Urzejowicami a na płn. z Dębowem. 9.) **O.** *pod Radymnem*, wś w pow. jarosławskim, leży w urodzajnej nizinie, 200 mt. npm., nad Łęgiem zwanym Rudą i przy gościńcu rządow. z Radymna (3·3 klm.) do Jarosławia (8 klm.). Przez wś prowadzi droga z Łowców do Wysocka po praw. brzegu Sanu, kolej zaś arcyks. Karola Ludwika przecina wś prawie w środku na dwie połowy. San, zmieniający dawniej często swe łoże, pozostawił suche koryto na obszarze wsi, które przy wysokim stanie wody zalewa. Jest tu par. gr.-kat. (dyec. przemyskiej, dek. jarosławskiego), z drewnianą cerkwią; obejmuje ona sąsiednie wsie: Tuczępy, Łowce, Morawsko, Muninę i Zgodę. Szkoła ludowa ma 2-ch nauczycieli a kasa pożycz. gminna rozporządza kapitałem 3685 zł. w. a. W r. 1880 było 1187 mk., z których 43 na obszarze więk. posiadłości. Szematyzmy duchowne dyec. przemyskiej podają 957 rz.-kat., 499 gr.-kat. i

kilka rodzin izraelitów. Pos. więk. Ad. Brodzkiego ma 576 roli, 44 łąk i ogr., 41 past. i 30 mr. lasu; pos. mn. 1320 roli, 182 łąk i ogr., 164 past. i 12 mr. lasu. Siarczyński w swym Dykcyonarzu (rkp. Bibl. Ossol. № 1826) powiada, że na początku bieżącego wieku wybierano tutaj rudę darniową, którą przetapiano w Hucie Różanieckiej, pod rudą zaś znajduje się margiel; ponieważ jednak nakład nie opłacał się, przeto zaniechano pracy. Ks. Adam Czartoryski, ówczesny właściciel O., uwolnił włościan od pańszczyzny na próbę, zamieniając ją na czynsze, gdy atoli chłopi nie chcieli płacić czynszów, powrócono do pańszczyzny. O. graniczy na wsch. z Radymnem, na płd. z Łowcami, na zach. z Morawskiem i Tuczępami a na płn. i częściowo na wschód oblewa jego grunta San. W półn. części obszaru są fol. Adamówka i nad Sanem Wychylówka. *Mac.*

Ostrów 1.) płd. wsch. część lasu „Kręglaka", w płd.-zach. stronie Słobody, pow. doliński, na lew. brzegu Trudnianki. 2.) **O.**, podmokłe pastwisko w płn.-wsch. stronie Stubienka, pow. przemyski. Od zach. opływa je pot. Stubienka, dopływ Wiszni. od wsch. Bucowski kanał. 3.) **O.**, pastwisko w płd.-zach. stronie Łąki, pow. samborski. 4.) **O.**, wzgórze 268 mt. wys., w płd. stronie Mycowa, pow. sokalski. 5.) **O.**, las w płn.-zach. stronie Batiatycz, pow. żołkiewski. *Lu. Dz.*

Ostrów 1.) rus. *Ostriw*, wś, pow. bobrecki, 21 klm. na płd. od Bóbrki, 9 klm. od sądu pow. w Chodorowie, 5 klm. od urz. poczt. i st. kol. w Boryniczach. Na płn. leżą Borynicze i Hołtowice, na płn.-wsch. Łuczany, na wsch. Horodyszcze Cetnarskie, na płd.-wsch. Ottyniowice, na płd. Horodyszcze Królewskie, na płd.-zach. Ruda, na zach. Laszki Dolne, na płn.-zach. Drohowycze. Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Krzywuli, dopływu Boberki. Wchodzi ona tu z Drohowycza, a płynie środkiem obszaru i wpada na samej granicy Ottyniowic do Boberki, w miejscu, gdzie ona rozlewa się w staw „Za Wierzchowiną". Płn. część wsi przepływa potok powstający w płn.-zach. stronie obszaru i wpadający w Łuczanach do Boberki. W dolinie Krzywuli leżą zabudowania wiejskie. Zachodnią część wsi przebiega kolej lwowsko-czerniowiecka. Własn. więk. ma roli or. 601, łąk i ogr. 150, past. 130, lasu 229 mr.; wł. mn. roli or. 774, łąk i ogr. 161, past. 55 mr. W r. 1880 było 686 mk. w gm., 44 na obsz. dwor. (32 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Brzozdowcach, gr.-kat. w miejscu, dek. chodorowski, archidyec. lwowska. Do par. należy Ruda. We wsi jest cerkiew p. w. ś. Mikołaja, szkoła etat. 1-klas., folwark i gorzelnia. Dnia 17 sierpnia 1461 r. Jerzy Strumiło z Dymoszyna, podkomorzy lwowski, rozgranicza wsie Ostrów i Łuczany (A. G. Z., t. VI, str. 65). 2.) **O.**, grupa domów w Kadłubiskach, pow. brodzki. 3.) **O.**, wś, pow. kamionecki, 29 klm. na płd.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 5 klm. od sądu pow. w Busku, 2 klm. od urz. pocz. i st. kolei Karola Ludwika w Krasnem, na płd. krańcu powiatu. Na płn.-wsch. leży Żuratyn, na płd. Rusiłów, na wsch. Krasne, na zach. Kutkorz i Bezbrudy (3 ostatnie w pow. złoczowskim). Wś leży w dorzeczu Wisły. Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie Pełtew, dopływ Bugu a granicą wsch. dopływ Pełtwi: Gołogórka. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru, między Pełtwią a Gołogórką. Płd. część obszaru przerzyna kolej Karola Ludwika. Wł. więk. tu i w Rusiłowie ma roli or. 509, łąk i ogr. 92, past. 85, lasu 423 mr.; wł. mn. roli or. 524, łąk i ogr. 297, past. 15 mr. W r. 1880 było 512 mk. w gm., 22 na obsz. dwor. (54 rz.-kat.). Par. rz. kat. w Kutkorzu, gr.-kat. w miejscu, dek. uniowski. Do tej par. należy Żuratyn We wsi jest cerkiew p. w. ś. Eliasza i kaplica, szkoła etat. 1-klas. i kasa pożycz. gminna z kapit. 306 zł. w. a. 4.) **O.**, wś, pow. lwowski, 26 klm. na płd.-zach. ode Lwowa, tuż obok sądu pow., urz. pocz. i st. kol. w Szczercu. Na płn. wsch. i wsch. leży Siemianówka, na płd.-wsch. Szczerzec, na płd. Rosenberg, na zach. Einsiedel, na płn. Sufraganka (część Seredycy). Wś leży w dorzeczu Dniestru. Wody płyną małemi strugami na płd.-zach. i wpadają za obrębem wsi do Szczerka. Wzdłuż granicy płn.-wsch. płynie t. zw. Niemiecki potok, zbierający wody z płn.-wsch., moczarzystej części obszaru. Zabudowania wiejskie leżą we wsch. stronie obszaru. Płd.-wsch. narożnik wsi przerzyna kolej Albrechta i ma stacyą Szczerzec na gruntach Ostrowa, na samej granicy Szczerca. Wł. więk ma roli or. 1 mr.; wł. mn. roli or. 1276, łąk i ogr. 419, past. 102 mr. W r. 1880 było 1551 mk. w gm. Par. gr. i rz.-kat. w Szczercu. We wsi jest kasa pożycz. gm. z kapit. 12,044 zł. w. a. 5.) **O.**, grupa domów w płn.-wsch. stronie Czyżykowa, pow. lwowski, na wsch. od pot. Kabarówki, przy gościńcu lwowsko-brodzkim. 6.) **O.**, fol. w płd. zach. stronie Dmytrowic, pow. lwowski. 7.) **O.**, wś, pow. przemyski, 4 klm. od sądu powiat. i urz. poczt. w Przemyślu. Na płn. leżą Kuńkowce, na wsch. Przemyśl, na płd. Prałkowce, na zach. Tarnawce. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Sanu, który płynie zrazu wzdłuż granicy zach. łukiem na zach. wygiętym, poczem skręca na płd wsch., przybierając kierunek płn.-wsch. wchodzi znowu na granicę płd. i płynie wzdłuż niej, a w końcu skręca znowu na płn.-wsch. i wchodzi do Przemyśla. Z dopływów przyjmuje jeden od płn., z Kuńkowic. Zabudowania wiejskie leżą na

lew. brzegu Sanu, w samym środku obszaru. Płn.-wsch. część wsi przerzyna główny gościniec węgierski, wiodący z Przemyśla malowniczą doliną Sanu na zach. Na płn.-zach. wznosi się punkt jeden do 259 mt. Wł. więk. ma roli or. 398, łąk i ogr. 66, past. 90, lasu 332 mr.; wł. mn. roli or. 430, łąk i ogr. 55, past. 26, lasu 2 mr. W r. 1880 było 519 mk. w gminie, 77 na obsz. dwor. (170 obrz. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Przemyślu, gr.-kat. w miejscu, dek. i dyec. przemyska. We wsi jest cerkiew drewniana i kamieniołomy. W r. 1406 oddaje Maciej, bisk. przemyski, kapitule dziesięciny biskupie z Przemyśla, O. i innych wsi, w zamian za posiadłość Hanczkona, którą mu kapituła odstąpiła (A. G. Z., t. VIII, str. 54). Dokument z r. 1424 (ib., str. 73) wymienia Dersława jako właściciela Ostrowa. 8.) **O.**, grupa domów w Ciemierzyńcach, pow. przemyślański. 9.) **O.**, grupa domów w Świrzu, pow. przemyślański. 10.) **O.**, grupa domów i fol. w Hrehorowie, pow. rohatyński. 11.) **O.**, wś, pow. rudecki, 12 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i urz. poczt. w Rudkach. Na płn. leżą Kupnowice Nowe, na wsch. Koniuszki Sieniawskie, na płd. Czernichów, na zach. Błożew Dolna. Płd.-wsch. granicy dotyka na małej przestrzeni Strwiąż, dopływ Dniestru. Do Strwiąża płynie potok t. zw. Błożewka, powstająca w płd.-wsch. krańcu wsi, a płynąca zrazu na zach. a potem na płd. do Czernichowa, gdzie wpada do Strwiąża. W płn. stronie obszaru powstaje pot. Łączny i płynie na wsch. do Koniuszek i Nowosiołek Gościnnych, gdzie wpada do Wiszenki, połączonej ze Strwiążem. Zabudowania wiejskie leżą w płd. stronie obszaru. Na zach. od nich leży las ze szczytem 274 mt. wys. a na płn.-wsch. od zabudowań, na wschodniej granicy wsi, wznosi się wzgórze Ostrów do 318 mt. Włas. więk. ma roli or. 296, łąk i ogr. 72, past. 22, lasu 65 mr.; wł. mn. roli or. 259, łąk i ogr. 52, past. 71 mr. W r. 1880 było 396 mk. w gm., 27 na obsz. dwor. (34 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Rudnikach, gr.-kat. w Koniuszkach Królewskich. We wsi jest fol. Okopy. 12.) **O.**, wś, pow. sokalski, 14 klm. na płd. zach. od Sokala, 12 klm. od sądu powiat. w Bełzie, 5 klm. od urz. poczt. i st. kolei jarosławsko-sokalskiej w Krystynopolu. Na płn.-wsch. leżą Boratyn i Madziarki, na wsch. Krystynopol, na płd. Parchacz, na zach. Głuchów i Żabcze Murowane. Środkiem wsi płynie Sołokija, dopływ Bugu. Wchodzi ona od zach. z Głuchowa i dzieli się na kilka ramion i płynie do Krystynopola. Na lew. jej brzegu leżą zabudowania wiejskie i wzgórze Ostrów (217 mt.), a na płn.-zach. leży las. Część płd. obszaru zajmuje las Rakowica (209 mt.). Środkiem wsi idzie gościniec bełzko-krystynopolski i kolej jarosławsko-sokalska. Własn. więk. (Stanisława Polanowskiego) ma roli or. 487, łąk i ogr. 413, past. 40 mr.; wł. mn. roli or. 1106, łąk i ogr. 670, past. 29 mr. W r. 1880 było 1172 mk. w gm., 143 na obsz. dwor. (354 gr.-kat.). Par. rz.-kat. w miejscu, dek. bełzki, archidyec. lwowska. Należą do niej: Beżejów, Głuchów, Piwowszczyzna, Siebieczów, Wierbiąż i Żabcze Murowane. Parafią fundowali w r. 1429 dziedzice O.: Bigandus z Ostrowa, miecznik płocki, Mikołaj z Cebiowa i Grzegorz z Siebieczowa. Osadnicy tutejsi przybyli prawdopodobnie w XIV w. z nad Wisły. Kościół wymurowano w 1850 r., konsekrowany 1858 r. Par. gr.-kat. w Boratynie. We wsi jest cerkiew, szkoła etat. 2-klas., umieszczona w piętrowym budynku, wzorowo urządzonym. Jest tu kasa pożycz. gm. z kapit. 3675 zł., browar, młyn i cegielnia. Przy drodze z O. do Siebieczowa wznosi się wśród równiny mogiłka, widocznie ręką ludzką usypana, mająca u spodu średnicy około 5 sążni, wysoka $3^1/_2$ sążnia, z pomnikiem, z cegły postawionym w kształcie okrągłej kolumny, bez napisu. Pomnik ten znajduje się w zupełnem zaniedbaniu. W gruzach zamczyska tutejszego znaleziono klin krzemienny, przechowany w muzeum Ossolińskich we Lwowie. 13.) **O.**, grupa domów w Lackiem Wielkiem, pow. złoczowski. 14.) **O.**, część Skwarzawy, pow. złoczowski. 15.) **O.**, ob. *Ostra*. 16.) **O.** *Chłopecki*, fol. koło Chłopów, pow. rudecki. 17.) **O.** *Krasny* al. *Krasny Ostrów*, dawna nazwa Kukizowa (ob.). 18.) **O.** *Pohorecki*, grupa domów w północnej stronie Pohorzec, pow. rudecki. 19.) **O.**, wś, pow. stanisławowski, na płd. brzegu Dniestru, o 8 klm. na płn.-wsch. od Wojniłowa i tyleż na zach. od Halicza. Granice: na wsch. i płn. Dniestr, na zach. Perłowce, na płd. lasy należące do Błudnik, na płd.-wsch. Pukasowce i Kurypów. Obszar dwor. 314, włośc. 458 mr. W 1870 r. 484 mk., w 1880 r. 525 mk.; wedle szemat. dyec 9 rz.-kat., par. Wojniłów, 433 gr.-kat., par. w miejscu, obejmująca filie: Kurypów z 231 i Pukasowce z 219 gr.-kat., dek. Halicz, dyec. Stanisławów; kasa pożycz. gm. z kapit. 731 złr. O. był własnością Eustachego Rylskiego, posła i delegata do rady państwa. Drogą sprzedaży przeszedł w ręce Ludwiki Hordeńskiej. Dawniej Ostrów należał do dóbr królewskich. W obozie pod Połockiem 20 sierpnia 1579 r. Stefan król nakazuje Siecińskiemu, pokojowcowi, aby oddał Prokopowi Raskowi w posiadanie królewszczyzny Ostrów z Demeszkowcami (Ak. grodz. i ziem., t. X, 136, ustęp 2064). W Warszawie 29 sierpnia 1641 r. Władysław IV nadaje Aleksandrowi Chrząszczowi wś Ostrów w Halickiem (tamże, 250, ust. 4080. 20.) **O.**, wś, pow. tarnopolski, na

wsch. brzegu Seretu, który tu skręca ku płn. a potem wielkiem kolanem ku płd., tworząc rozległy półwysep, mający około 1 klm. długości a w najwęższem miejscu u płd. kończyny około $^1/_3$ klm. szerokości. Położenie to dało początek nazwie. O. leży o 4 klm. na płd. od Tarnopola, gdzie są wszystkie urzędy oraz st. kol. żel. Karola Ludwika, st. poczt. i tel. Dwór leży na zach. brzegu Seretu, na wąskim półwyspie. Na płn.-zach. ode wsi i dworu za Seretem leży las zwany również Ostrów a w nim stoi znak triang. (191·9 mt.). Granice: na wsch. Kipiaczka i Zaścianka, płd. Myszkowice i Łuka Wielka, na zach. Buczniów i Draganówka, na płn. Berezowica Wielka i Petryków. Obszar dwor. 1380, włośc. 2184 mr. W 1870 r. 1416 mk.; w 1880 r. w gminie 1467, na obszarze dwor. 114 mk.; wedle szematyzmów dyec. 236 rz.-kat., par. w Baworowie, gr. kat. 1024, par. w miejscu, dek. tarnopolski, dyec. Lwów. Szkoła etat. o 1 nauczycielu, kasa pożycz. gm. z kapit. 1703 złr. Piękny pałac z obszernym i dobrze utrzymanym ogrodem. Do przeszłości O. odnosi się następny dokument. W Dunajowie 8 maja 1495 r. Andrzej Róża arcyb. lwowski, potwierdza erekcyą służby bożej przy ołtarzu Narodzenia N. P. M. i ś. Stanisława męczennika, wzniesionym w katedrze lwowskiej przez Annę z Buczacza, dziedziczkę Litwinowa, żonę Dersława w Hownowa, kasztelana bełzkiego. W tym dokumencie czytamy między innemi: „Ipsa domina Anna viginti marcas communis pecunie in regno et terris Russiae comuniter currentis, quadraginta octo grossos marcam in quamlibet computando, in et super piscinis maioribus, in opidis et villis suis hereditariis Litvinow, Rudniky (obydwie te wsie leżą w pow. podhajeckim nad Złotą Lipą), Brzozowicza (Berezowica Wielka, pow. tarnopol.) et Ostrów existentibus“ i t. d. (Ak. grodz. i ziem., str. 188). O. należał do Starzeńskich a obecnie przez wiano do Władysława Baworowskiego. *Lu. Dz.—B. R.*

Ostrów 1.) *Mały*, mokrowidła nad rz. Sowicą, na obszarze dóbr Mamajowce Stare i Nowe, pow. czerniowiecki. 2.) **O.** *Wielki*, nazwa łąk na obszarze dóbr Mamajowce Stare i Nowe, pow. czerniowiecki; mają one 172 mr. rozległości.

Ostrów 1.) al. *Ostrowo*, niem. *Ostrowo in Posen*, także *Ostrów Kaliski*, *Sieradzki* al. *Niemiecki*, miasto, pow. odolanowski, na praw. porzeczu Ołoboczki, pod 51° 29′ szer. północnej, 35° 29′ długości wschod., w nizinie otoczonej pagórkami, w okolicy lesistej, o 114 klm. na południ.-wschód od Poznania. Pieczęć miasta przedstawia jabłko królewskie, przypominające herb Przebędowskich, z dwoma na krzyż złożonemi kluczami; u spodu tarczy rok 1714 na pamiątkę pozyskanych wówczas przywilejów. O. posiada kościół parafialny katolicki, kościół protestancki, synagogę wystawioną w stylu maurytańskim, st. dr. żel. poznańsko-kluczborskiej, urząd poczt. pierwszorzędny i st. tel., gimnazyum katolickie, szkołę wyższą dla panien, dom sierot, zakład gazowy, kantor banku państwa, kasę oszczędności miejską, kasę pożyczkową polską (z 200 członkami) i takąż niemiecką (z 197 członkami). O. jest siedzibą władz powiatowych administracyjnych, urzędu budowlanego, katastralnego, kasowego i celnego, oraz sądu ziemiańskiego i okręgowego. Załogę wojskową stanowi batalion 37 pułku piechoty, 1 szwadron 1 pułku ułanów i 1 batalion 59 pułku obrony krajowej. W 1884 r. było 9159 mk. Jarmarków odbywa się cztery dorocznie. Ziemia, na której stoi O. jest przeważnie piaszczystą; miejscami znajdują się obfite pokłady gliny; łąki zawierają torf i rudę bagnistą; czystego dochodu z hektaru roli liczy się do 9 mrk. Tuż pod miastem, ku południowi, wznosi się poziom 136·9 mt. npm., ku północy 131 mt., a dworzec kolei żelaznej 135·3 mt. Kościół p. w. N. M. Panny, św. Stanisława, św. Andrzeja i św. Doroty, założony przez Jerzego z Ostrowa, kanonika kaliskiego, należał do par. wysockiej, zanim w r. 1434 został parafialnym. W XVII w. stanął nowy, a r. 1782 w miejsce tegoż inny kościół, również drewniany jak poprzednie, staraniem dziedzica M. H. Radziwiłła, kasztelana wileńskiego. Przy kościele zaprowadzono bractwo św. Anny w r. 1632, a bractwo św. Jana Nepomucena w r. 1756. Księgi kościelne sięgają r. 1664. Parafia O wchodzi w skład dek. koźmińskiego i miała w 1873 r. 7,520 dusz. Szkoła i szpital istniały tu przed 1684 r., szpital atoli już nie istniał w 1784 r. Probostwo ma 99 ha ziemi, z czyst. doch. grunt. 696 mrk. Ludność zajmuje się rolnictwem, chowem bydła, handlem i przemysłem, zwłaszcza szewctwem, kuśnierstwem i sukiennictwem. Są tu dwie cegielnie, dwie gorzelnie, jedna olejarnia parowa. W końcu zeszłego wieku było 107 sukienników i tkaczy, 49 szewców, 46 krawców, 30 kuśnierzy, 15 młynarzy, 14 szynkarzy, 12 płócienników, po 8 bednarzy i kołodziejów, po 7 stolarzy i garncarzy, po 6 piekarzy i kowali, po 5 golarzy i muzykantów, po 3 farbiarzy, handlarzy bydła i oberzystów, po 2 szklarzy, murarzy, cieśli, ślusarzy, kotlarzy, rymarzy i powroźników, po 1 szmuklerzu, tokarzu, gwoździarzu, siodlarzu, mydlarzu i aptekarzu. Miasto utrzymywało 2 stróżów nocnych. Dochody kameralne wynosiły 11550 talarów, a rozchody 9189 tal. Dymów było wówczas 327, w 1837 r. 345, około 1843 r. 406, a w 1871 r. 436. Wzrastanie ludności przedstawia się w nastę-

pujących liczbach: około 1800 r. 2719 mk.; 1816 r. 3531 mk.; 1837 r. 4820 mk.; 1839 r. 4500 mk., 1552 kat., 1621 prot. i 1327 żydów; w 1858 r. 6061 mk.; 1861 r. 7220 mk.; 1871 r. 7964 mk., t. j. 3441 kat., 2912 prot. i 1611 żydów, a co do płci 4092 męzkiej i 3872 żeńskiej; w tej liczbie było 12 głuchoniemych, 8 obłąkanych i 6 niewidomych. W 1878 r. było 8343 mk. 3600 kat., 3100 prot. i 1643 żydów; 1880 r. 9079 mk., t. j. 4511 katol., 3072 prot. i 1496 żydów; 1884 r. 9159 mk. Właścicielami O. byli kolejno Jerzy z Ostrowa, Przecław z Kurozwęk i Mikołaj z Ociąża (1443), Kiełczewscy (1579), Leszczyńcy (1685), Przebędowscy (1714), Bilińscy, w końcu Radziwiłłowie. Dzieje O., mieszane z dziejami innych tej samej nazwy miejscowości, nie sięgają dalekiej przeszłości, nie znamy nawet daty założenia kościoła ostrowskiego. Okolice obfitują w zabytki przedhistoryczne. Miasto założone było na otoczonem bagnistemi łąkami ostrowiu. Pierwszym znanym faktem jest założenie parafii w 1434 r. W r. 1569, po pożarze, płaciło miasto 7 złp. $13^1/_2$ gr. szosu, a w 1620 r. 9 złp. 12 gr.; podczas ostatniej wojny szwedzkiej zburzono je do szczętu; w 1714 r. uzyskał O. prawo miejskie za wstawieniem się ówczesnego dziedzica Jerzego Przebędowskiego; około 1770 r. płacili żydzi 532 złp. pogłównego; przed r. 1793 należał O. do wojew. kaliskiego. W 1835 r. otrzymał ordynacyę miejską; r. 1845 powstało tu gimnazym katolickie z wykładem polskim. Okrąg miejski obejmuje miasto i dwie cegielnie: Pohl'a z 2 mk. i Colonslust z 4 mk. Do sądu ziemiańskiego ostrowskiego należą okręgi sądowe: Jarocin, Kępno, Koźmin, Krotoszyn, Odolanów, Ostrów, Ostrzeszów i Pleszew. 2.) **O.** al. *Ostrówek*, w dok. *Insula*, przedmieście niegdyś Poznania, po prawym brzegu Warty, w pobliżu ujścia Cybiny, między Chwaliszewem, Śródką, Zagórzem i stokami fortecy, mieściło w sobie kościół św. Mikołaja i stary zamek książęcy, który stał obok istniejącego dotąd tumu i kościoła N. M. Panny. Z tego O. wyszedł r. 1000 cesarz niemiecki Otton III na pielgrzymkę do Gniezna, dla zwiedzenia grobu św. Wojciecha. O kościele św. Mikołaja wspomina Boguchwał w swej kronice pod r. 1142, opisując oblężenie Poznania przez ks Władysława; za tym kościołem stała wówczas wieża, z której oblężeni wynieśli trzykrotnie tarczę czerwoną, jako hasło do boju, który zakończył się straszną klęską napastnika. Ostrów tworząc dawniej odrębną całość pod juryzdykcyą kapituły poznańskiej, miał swój osobny magistrat, złożony z burmistrza, rajców i ławników. Około r. 1380 istniało wójtostwo ostrowskie, r. 1450 nadała kapituła prawo niemieckie mieszkańcom O. W 1475 r. pozwolił im król Kazimierz sprowadzać sól z Bochni i Wieliczki, żup królewskich; r. 1458 dostawił O. dwu żołnierzy pieszych. W 1582 r. płacił O. 15 groszy czopowego; w późniejszych czasach przezwano go przedmieściem tumskiem. Dziś zowie się Ostrówkiem ulica łącząca dawny Ostrów z Śródką. 3.) **O**, wyspa na jeziorze Lednica, pod Pobiedziskami, pow. środzki, na której mieścił się starożytny gród. Miejsce to wedle przypuszczeń opartych na badaniu tutejszych ruin, miało być siedzibą piastowskich władzców Polski w pierwszych chwilach po przyjęciu chrześcijaństwa. Badania prof. Maryana Sokołowskiego i Władysława Łuszczkiewicza wykazały, że ruiny obecne są szczątkami kościołka okrągłego, ze sklepieniem na czterech słupach, w stylu jakoby bizantyjskim; później, za Kazimierza Odnowiciela, przybudowano drugi w stylu romańskim. Pierwszego kościoła założenie przypisują Dąbrówce. Przy kościele był gród, służący za rezydencyą zarówno Mieczysława I, jak i Bolesława Chrobrego. Tu również mieściły się groby pierwszych królów, zniszczone przez Pomorzan. Zdaje się, że po złupieniu katedry gnieźnieńskiej przez Brzetysława, przeniesiono tu kapitułę aż do czasu odbudowania. Ruiny przedstawiają widoczne ślady zniszczenia przez ogień (por. Sprawozdanie Maryana Sokołowskiego w Rozprawach Krakow. Akad. Umiejętności z 1879 r. i „Ateneum" z marca 1879 r.). Należał w 1136 r. częściowo lub warunkowo do posiadłości arcyb. gnieźnieńskich. W 1234 r. Władysław Odonicz godząc się za pośrednictwem biskupów z bratem swoim Henrykiem, zastrzegł, że gdyby zawartej nie dotrzymał ugody, O. z przyległościami przypadłby całkiem kościołowi gnieźnieńskiemu. W 1235 r. jest O. kasztelanią; w 1238 r. występuje Milcza, pierwszy znany z imienia kasztelan, po nim w 1256 r. Zbilut, w 1284 r. Olbracht, w 1353 r. Adam, między r. 1378 i 1380 Mikołaj z Jerzykowa i w 1397 r. Wawrzyniec, syn Strzeżka. W 1249 r. odstąpił ks. Przemysław gród ten bratu swemu Bolesławowi; w 1257 r. sięgała kasztelania pod Jeziorce, między Kostrzynem i Czerniejewem. Zamczysko leży dziś w gruzach. 4.) **O.** al. *Ostrowo*, niem. *Horstkrug bei Ruden*, karczma, pow. babimoski, o 8 klm. na południo-wschód od Kopaniny, nad jez. Orchowem al. Rudnickiem; poczta w Obrze; 1 dm., 8 mk. protest. Należała w 1845 r. do gminy Wilcze, a dawniej do klasztoru oberskiego. 5.) **O.**, niem. *Horst-Krug*, karczma, pow. babimoski, o 8 klm. na południo-zachód od Lutomyśla (Neu-Tomischl), 1 dm., 5 mk. Zdaje się że pobliski folwark Horstvorwerk także zwał się pierwotnie Ostrowem. 6.) **O.**, wś, pow. bydgoski, o 10 klm. na południo wschód od Koronowa, st. dr. żel. w Ko-

tomierzu (Klarheim), 17 dm. i 106 mk. (połowa protest.). 7.) **O.** *Przyłęki*, al. *Ostrów Przyłęcki*. niem. *Grunwerder* al. *Przylenki-Ostrow*, wś, pow. bydgoski, o 9 klm. od Rynarzewa, par. w Bydgoszczy, poczta i st. dr. żelaznej w Chmielnikach o 7 klm., 6 dm. i 36 mk. (2 kat.). Należała około 1793 r. do Antoniego Przysieckiego. 8.) **O.**, fol. do Przyłubia Polskiego, pow. bydgoski, w okolicy Solca, miał w 1831 r. 6 dm. i 36 mk. prot. Dziś nie istnieje pod tą nazwą; zdaje się, że około 1793 r. był własnością Teodora Moszczeńskiego. 9.) **O.**, niem. *Ostrowo*, zakład naukowy, powiat czarnkowski, tuż pod Wieleniem (Filchne), st. dr. żel. w Krzyżu o 10 klm., 3 dm. i 199 mk., obszaru 136 ha; cz. doch. grunt. 1320 mk. Szkoła założona w 1852 r. przez Dr. A. Beheim-Schwarzbacha, przyspasabia do wyższych klas gimnazyalnych. 10.) **O.**-*Dziadkówko* i *O.-Dziadkowo*, dwie osady, w pow. gnieźnieńskim, poczta w Rogowie, nie stanowią odrębnych całości. 11.) **O.**, w dok. *Ostrow* al. *Popow* i *Insula*, niem. *Ostrowo am Goplo*, domin., kościół i probostwo, pow. inowrocławski, nad Gopłem. Odl. 11 klm. na południowschód od Kruszwicy, graniczy z Popowem, z którym niegdyś jedną stanowiło całość. Par. w miejscu, poczta w Chełmcach, st. dr. żel. w Inowrocławiu o 25 klm., 13 dm. i 187 mk. (1 prot.), obszaru 625·26 ha, t. j. 386·25 roli, 24·02 łąk, 46·19 pastw., 10.16 nieuż. i 158·64 wody; czyst. doch. grunt. 5549 mrk.; torfowiska, bydło opasowe i owczarnia zarodowa Rambouillet; właścicielem jest Józef Trzciński. W 1299 r. Jakub, arcyb. gnieź., dał Piotrowi, synowcowi swemu, O. w zamian za Ocinek z pod Sieradza, a Piotr przekazał ten O., jako posag siostry, Janowi, synowi Macieja, sędzi kujawskiego. Między r. 1357 i 1361 pisał się z O. Stanisław, sędzia kujawski; około 1560 r. posiadał tam 3 łany Stanisław Święcki. Parafię O. składały wówczas: Kokosice, Orpikowo, Ostrów, Ostrówek, Popów, Witowice i Złotowo. Obecnie O. par., dek. kruszwicki, ma 1289 dusz. 12.) **O.**, niem. *Ostrowo bei Argenau*, domin., szkoła i kościół, pow. inowrocławski, o 6 klm. na południo-zachód od Gniewkowa, par. w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Gniewkowie; 7 dm. i 169 mk , 144 katol., 25 prot. Dominium ma obszaru 628·44 ha, 396·16 roli, 102·84 łąk, 74·54 pastw., 11·68 nieuż. i 44·22 wody; czyst, doch. grunt. 11018 mrk; owczarnia i bydło holenderskie. Właścicielem jest Richard v. Roy. W 1583 r. należał O. do par. gniewkowskiej. Obecnie par. O., w dek. gniewkowskim, ma 805 dusz. 13.) **O.**, niem. *Ostrowo bei Pakosch*, wś kośc., domin. i okr. domin., pow. inowrocławski, o 4 klm. na południe od Pakości, nad jeziorem utworzonem przez Noteć, par. w miejscu, poczta i st. dr. żel. w sąsiedniem Janikowie (Amsee). Król Kazimierz W. potwierdzając w 1362 r. podział dóbr między Wojciechem, wwodą, i Hektorem, podczaszym brzesko-kujawskim, wymienia między innemi O. z młynem; w 1583 posiadał tam Jan Ostrowski 9 łanów i 6 zagród, a Stanisław Podleski 3 łany i 1 zagrodę. W skład parafii O. wchodziły wówczas: Janikowo, Ostrów, Sieczkowice, Siedlec (1534) i Węgierce. Wś ma 11 dm., 101 mk. (3 prot.); dominium 20 dm., 195 mk.; obszaru 426·85 ha, t j. 338·81 roli, 0 64 łąk, 3·60 pastw., 0·88 lasu, 11·92 nieuż., 71·00 wody; czyst. doch. grunt. 8571 mrk; właścicielem jest R. Chr. Mittelstaedt. Do okr. dom. należy domin. Giebnia i dom strażnika, Karczemką zwany; cały okrąg ma 28 dm. i 267 mk., 208 kat., 56 prot. i 3 żydów. Parafia O., dek. żniński, ma 495 dm. 14.) **O.**, niem. *Ostrowo bei Woycin*, dawniej *bei Strzelno*, wś kośc., fol. i okr. wiejski, pow. inowrocławski, o 7 klm. na południo-wschód od Gębic, nad jeziorem, par. w miejscu, poczta w Wójcinie, st. dr. żel. w Mogilnie o 16 klm., włącznie z probostwem ma 389 mk. i 46 dm.; większa własność Zygmunta Matczyńskiego ma 157·31 ha obszaru. Około 1560 r. składały par. O.: Bielsko, Dzierzążna, Kijewice, Łąkie, Ostrów, Siedluchna, Stodoły, Wronowy i Zbytowo. Obecnie par. O., dekan. kruszwickiego, ma 794 dusz. Wieś była własnością klasztoru strzelneńskiego. W skład okręgu wchodzi fol. Ostrów z 4 dm. i 53 mk.; cały okr. ma 442 mk., 376 katol. i 66 prot. 15.) **O.**, niem. *Seewald*, podleśnictwo, pow. inowrocławski, poczta w Wójcinie, okr. domin. w Miradzu, 1 dm., 10 mk. 16.) **O.**, domek łączny, pow. inowrocławski, poczta w Wójcinie, okr. domin. w Miradzu, 1 dm. i 4 mk. 17.) **O.** *Królewski*, niem. *Koenigswerder*, pow. inowrocławski, ob. *Wydrychowo* pod Łojewem. 18.) **O.**, os., pow. mogilnicki, poczta w Trzemesznie, okr. wiejski w Strzyżewie Kościelnem, 3 dm., 16 mk. Powstała prawdopodobnie na polach, zwanych Ostrowem. 19.) **O.**, os. rybacka, pow. mogilnicki, poczta w Gościeszynie, par. w Strzyżewie, okr. wiejski w Dębowcu, 1 dm., 10 mk. 20.) **O.**, *Cotuń*, os., pow. mogilnicki, z pocztą w Rogowie. 21.) **O.** al. *Ostrowo*, wś niegdyś pod Czerminem, pow. pleszewski (kaliski), nie istniała już około 1580 r. W nowszych czasach powstał tam folwark, zwany Ostrówek (ob.). 22.) **O.**, przedmieście Żnina, pow. szubiński, 26 dm., 316 mk.; istniało przed r. 1531. 23.) **O.**-*Chomiąża*, os., pow. szubiński, z pocztą w Barcinie. 24.) **O.** al. *Ostrowie*, dwie wysepki na Noteci, pod Rynarzewem, pow. szubiński. 25.) **O.**, ob. *Ostatkowski Ostrów*, pod Łabiszynem. 26.) **O** , niem. *Ostrowo*, wś i domin., pow. szremski, na lew. brz. Obry, przy ujściu Bukownicy, o 5

klm. na północ od Gostynia, par. w Kunowie, poczta w Gostyniu, st. dr. żelaz. w Chociczy o 26 klm. W 1334 r. nadał Jan, bisk. poznański, Maciejowi i braciom jego, sołectwo w O. z młynami na Obrze i Bukownicy. Przechowuje się dotąd w ustach ludu legenda o kamieniach ostrowskich. Pewien dziadek dowiedziawszy się o zamierzonej budowie fary gostyńskiej, wziął się do zbierania kamieni w tym celu; upadając pod ich ciężarem, wyrzucił z torby kilka kamieni, które poruszały się same i toczyły za nim. Na czele niezliczonej ilości takich kamieni zawitał także do O., którego dziedzic nie pozwolił mu zabrać ani jednego kamienia z pól. Wtem odstąpiły nagle dziadka owe myriady wędrujących za nim kamieni i rozsypały się po polach. Dziadek szedł dalej po kweście, a za nim świeże kamienie, które w większej jeszcze ilości doprowadziły szczęśliwie do Gostynia. Wś ma 6 dm., 45 mk. kat. Dominium ma 6 dm. i 116 mk. katol., obszaru 397·03 ha, t. j. 167·34 roli, 124·56 łąk, 5·48 pastw., 92·48 lasu i 7·17 nieuż.; czyst doch. grunt. 4136 mrk; właścicielami są ks. filipini gostyńscy, dawniej biskupi poznańscy. 27.) **O.**, niem. *Ostrowo P. S.*, wś, pow. szremski, o 5 klm. na półn. od Dolska i o tyleż od Szremu, nad jeziorem, które spływa do Warty; par. i poczta w Szremie, st. dr. żel. w Chociczy o 21 klm, 25 dm., 211 mk., 90 katol., 121 prot. Istniała przed r. 1580 i należała do ks. Niemojewskiego, kan. poznańskiego około 1793 r. 28.) **O.**, niem. *Ostrowo bei Łopienno*, majętność, pow. wągrowiecki, o 3 klm. na zachód od Łopienna, par. i poczta w Łopiennie, st. dr. żel. w Gnieźnie o 21 klm., 5 dm., 89 mk. katol., obszaru 199·60 ha, t. j. 182·33 roli, 1·19 łąk, 11·33 pastw. i 4·75 nieuż.; czyst. doch. grunt. 2473 mrk, właścicielem jest Antoni Chrzanowski, przedtem jeden z Rogalińskich. O istniał przed r. 1531; w 1580 r. posiadał go Jerzy Popowski, w 1620 r. Mikołaj Mieliński, a około 1793 r. Jan Chlebowski. Czy w 1357 r. był własnością arcyb. gnieźnieńskich, nie podobna stwierdzić. 29.) **O.**, niem. *Ostrowo bei Gollantsch*, fol., pow. wągrowiecki, o 6 klm. od Gołańczy, okr. wiejski w Łukowie, poczta w Gołańczy, 4 dm., 29 mk.; obszaru 82·32 ha, t. j. 66·83 roli, 11·48 łąk i 4·01 pastw.; czyst. doch. grunt. 820 mrk, właścicielem jest Teodor Fethke. 30.) **O.**, al. *Ostrowski Młyn*, niem. *Ostrowo Muehle*, młyn, pow. wągrowiecki, o 4 klm. na południo-zachód od Wągrowca, przy jeziorze, które spływa do Wełny; par. w Łęgowie, poczta w Wągrówcu, 3 dm., 24 mk., 9 katol. i 15 protest., obszaru 123·55 ha, t. j. 76·37 roli, 26·72 łąk, 15·23 pastw., 2·39 nieużyt. i 2·84 wody; czysty doch. grunt. 449 mrk; właścicielką jest Niemka, dawniej należał do klasztoru wągrowieckiego. 31.) **O.**, wybudowanie, pow. wągrowiecki, poczta w Mieścisku, okr. wiejski w Holendrach Miłosławickich, 1 dm. i 8 mk. 32.) **O.** al. *Ostrowo Kościelne*, niem. *Geistlich Ostrowo*, wś kościelna, pow. wrzesiński, o 5 klm. na południo-wschód od Mielżyna, par. w miejscu, poczta w Strzałkowie, st. dr. żel. w Wrześni o 18 klm., 18 dm., 187 mk. katol. Probostwo ma obszaru 76 ha z czyst. doch. grunt. 534 mrk. W 1357 r. należała ta wieś do arcyb. gnieźnieńskich. Kościół pod w. Nawiedzenia N. M. Panny był parafialnym już około 1420 r., przez pewien czas był afiliowany do Strzałkowa. Dzisiejszy kościół drewniany wystawił w 1711 r. Antoni Łukomski, opat klasztoru lędzkiego. W skład par. O. wchodziły w początku XVI w.: Kownaty, Ostrów, Radłowo, Sierakowo i Sarnowo, które już nie istniało w 1578 r. Obecnie należą do tej parafii: Babin z Holendrami, Ciosna, Kownaty (Kornaty), Leśniewo, Ostrów, Radłowo, Sierakówko, Sierakowo z Holendrami, Słomczyca i Huby Słomczyckie. W 1578 r. siedział tu na 3 łanach osiadłych Marcin Łukowski, dzierżawca opata lędzkiego, a w r. 1618 jakiś marszałek nadworny. 33.) **O.** al. *Ostrowo Szlacheckie*, niem. *Adlig-Ostrowo*, majętność, pow. wrzesiński, o 5 klm. na północo-wschód od Wrześni, par. w Marzeninie, poczta i st. dr. żel. w Wrześni, 5 dm., 99 mk., 82 kat. i 17 prot., obszaru 366·29 ha, t. j. 347·00 roli, 10·98 łąk i 8·31 nieuż.; czysty doch. grunt. 6431 mrk, chów bydła Simmonthalerskiego; właścicielem jest Niemiec, przedtem siedzieli tu Rożnowscy, a około 1793 r. Ignacy Krzycki i Maciej Pomorski. W początku XVI w. płacił O. dziesięcinę kościołowi strzyżewskiemu, w 1580 r. należał do Prokopa Wrzesińskiego, roku zaś 1620 w jednej części do Macieja Ulanowskiego, a w drugiej do Jana Słomowskiego. 34.) **O.**, *Ostrowo*, na mapie Chrzanowskiego *Ostrowno*, niem. *Gruenhausen*, wś, pow. wyrzyski, o 3 klm. na wschód-południe od Mroczy, nad jeziorkiem, utworzonem przez Plitwicę, która z Rokitką wpada do Noteci, par. katol. w Ślesinie, dawniej w Samsiecznie, par. prot. i poczta w Mroczy, st. dr. żelaz. w Nakle o 10 klm., 12 dm. i 118 mk. (2 katol.). O. ten istniał przed r. 1578 i należał przed r. 1793 do pow. nakielskiego; właścicielem był wówczas Antoni Małachowski. 35.) **O.** al. *Kobylec*, wyspa, utworzona przez Wartę i Czarną Wodę, w Szremie. Tu król Władysław pozwolił w 1393 r. przenieść miasto pierwotne. Znajdują się tam nasypy z dawnego grodu. *E. Cal.*

Ostrów, jezioro w obrębie dóbr Komorsk, pow. świecki (ob. t. IV, 315).

Ostrów u *Tupolna*, ob. *Krostkowska Kępa.*

Ostrów 1.) wś, pow. toruński, st. poczt. Lubicz, par. kat. Złotorya, filia do Kaszczorka

należąca, ewang. Toruń. Ma 462·08 mr. obszaru. 4 bud., 2 dm., 20 mk. ew. W 1526 r. dnia 14 czerwca odnawia Zygmunt I przywilej Jakubowi Rokuszowi na O. Dan w Gdańsku (ob. Woelky. U. des Bist. Culm № 836). 2.) **O.**, niem. *Ostrow-Kaempe*, wyspa we Wiśle, tuż pod Chełmnem. Głęboki kanał, Popówką zwany, dzieli ją od t. z. Panieńskiej Kępy. 3.) **O.**, niem. *Gross Werder*, dobra ryc., pow. suski, st. poczt. i tel. Iława 1·5 klm. odl., tamże par. kat. i ew. W 1868 r. 8 bud., 2 dm., 21 mk., 3 kat., 18 ew., 56·17 ha roli orn. i ogr., 8·68 łąk., 5·62 pastw., 7·15 lasu, 4·48 nieużyt., razem 82·10 ha; czysty dochód z gr. 526 mrk. Dobra te leżą na wyspie wśród Jezierzyc, rozległego jeziora. Komunikacyą z Kawą uskutecznia prom. 4.) **O.**, os., pow. lubawski, należy do Rywałdzika, par. kat. Pływęż, ew. Lisnowo, st. poczt. Biskupiec. W 1868 r. 8 bud., 5 dm., 30 mk. katol. 5.) **O.**, fol. do Świecia należący, pow. brodnicki, st. poczt. Brodnica, par. kat. Pokrzydowo. W 1868 r. 2 bud., 1 dm , 12 mk. katol. 6.) **O.**, wyb. do Grabowa należące, pow. kościerski, st. poczt. Wygoda. 7.) **O.** *Barłogi*, ob. *Barłogi*, pow. chojnicki. 8.) **O.** *Brosza* (niem.), ob. *Ostrów Brzozi*. 9.) **O.** *Brzozi*, niem. *Ostrow Brosza* al. *Brosze*, dobra, pow. sztumski, st. poczt. i par. ew. Sztum 3 klm. odl., kat. Sztumska Wieś. W 1868 r. 6 bud., 2 dm , 28 kat., 2 ew., 78·54 ha roli orn. i ogr., 12·2 łąk, 1·52 lasu, 2·27 nieużyt., razem 94·53 ha; czysty dochód z gr. 571 mrk, kopalnia torfu; właściciel Fryderyk Donimirski. 10.) **O.** *Gabryel*, ob. *Gabryel-Ostrów*. 11.) **O.** *Grabowy*, ob. *Grabowy Ostrów*. 12.) **O.** *Lewark*, dobra pod Sztumem, pow. sztumski. W 1868 r. 6 bud., 3 dm., 20 kat., 4 ew., 42·76 ha roli orn. ogr., 11,41 łąk, 11·3 pastw., 72·13 lasu. 1·68 nieuż., razem 139·28 ha; czysty dochód z gruntu 426 mrk. Dobra te zostały w 1731 r. pod nazwą: „Ostrow an der Parlete“ wydane na prawie emfiteutycznem. W 1765 r. posiadał je nadleśniczy z Ryjewa Jakub Lewark, ztąd ich nazwa. W 1768 r. wyrządziła tu powódź szkodę wynoszącą 1913 tal. (ob. Schmitt, Gesch. d. Kr. Stuhm, str. 207). Dobra te odległe są tylko milę od Nogatu i leżą nad jeziorem, przez które płynie mała struga. 13.) **O.**-*Mausch*, gburska posiadłość na jez. Mausch, na wysepce, pow. kartuski, st. poczt. Wygoda, par. kat. Parchowo, ew. Sulęcin, odl. od Kartuz $5^3/_4$ mili, od Kościerzyny $2^1/_2$ mili. W 1868 r. 1 dm., 6 mk. kat. Wydana na własność w 1820 r. *Kś. Fr.*

Ostrów 1.) *Kaempe* (niem.), ob. *Ostrów*. pow. chełmiński. 2.) **O.** *Koński*, niem. *Rosswerder*, łąki pod Polaszkami, pow. kościerski (ob. Zeitsch des Westpr. Gesch. Ver., X, str. 94). 3.) **O.** *Szwedzki*, ob. *Szwedzki Ostrów*. 4.) **O.** *Wdzidze*, niem. *Ostrow Wdzidzen*, os. na wyspie, śród jez. wdzidzkiego, pow. kościerski, st. poczt. Dziemiany, par. kat. Wiele, odl. od m. pow. 3 mile. Zawiera 1 gburstwo i 1 zagrodę, 304·69 mr. obszaru. W 1868 r. 13 mk. katolików. *Kś. Fr.*

Ostrów 1.) al. *Wierciejki*, al. *Sobrost*, w niem. dokum. *Wiertzieke*, dziś *Werder*, fol. na Mazurach, pow. lecki, st. poczt. Zelki. Ks. Olbracht sprzedał w 1536 r. Grzegorzowi Wierciejce, karczmarzowi z Skomacka, Ostrów między jeziorem orzyskiem a wsią Czarne, na prawie magdeburskiem. 2.) O., niem. *Werder*. W 1566 r. zatwierdził ks. Olbracht zakupno szerokiego ostrowu, położonego naprzeciwko Czarnego Ostrowu w Śniardwach (jezioro na Mazurach). na prawie chełmińskiem. 3.) O., po niem. *Friedrichswerder*, majątek na Mazurach, pow. łecki, st. poczt. Zelki. 4.) **O.** *Pieckowski*, niem. *Peitsschendorfswerder*, miejscowość na Mazurach, pow. żądoborski, st. poczt. Piecki.

Ostrów, kol. do Kochanowic należąca, pow. lubliniecki.

Ostrów, ob. *Ostrowo*.

Ostrowąs I.) w dok. *Ostrowąsz*, wś i fol., pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Ostrowąs. Leży nad jeziorem o wyniosłych bezleśnych brzegach. Jest tu kościół parafialny murowany. Wś ma 198 mk., fol. 86 mk., ziemi włośc. 777 mr., fol. 517 mr. W 1827 r. było 21 dm., 208 mk. Według regestr. pobor. wwdztwa inowrocławskiego z 1583 roku wś kościelna Ostrowąsz należała do zakonników w Płocku, miała 20 łanów kmiecych, 3 wójtowskie, 3 ogrodz., 4 komorn. W skład parafii wchodziły wsie: O., Brzeżno, Słomkowo, Brudnowo i Kroszyno Małe i Wielkie (Pawiński, Wielk., I, 250). Obecny kościół murowany wzniesiony został w 1863 r., ze składek parafian, głównie włościan. O. par., dek nieszawski, 1170 dusz. 2.) **O.**, właściwie *Ostrowąż*, w dok. *Oszthrowasz* i *Ostrowas*, wś., fol. i majorat poduchowny, pow. koniński, gm. Sławoszewek, par. Ostrowąs, odl. od Konina 20 w. Posiada kościół par. drewniany. Wś i fol. poduch., majorat, mają 19 dm., 91 mk.; fol. 3 dm., 61 mk.; os. 1 dm., 3 mk. Tutejszy kościół parafialny istniał już w początku XV w. W 1465 r. Mikołaj, pleban tutejszy, pozywa przed sąd konsystorski Jakuba Popielewskiego, wikaryusza katedralnego, że sprzedawszy mu dziesięciny w Górach i wziąwszy za nie pieniądze, sprzedał je powtórnie. Fundatorami kościoła byli zapewne Bromaże, dziedzice wsi w XV i XVI w. W XVII w. wystawiono nowy drewniany; obecny wzniesiony w 1780 r. kosztem Jana Mniewskiego. Dziesięciny z O. pobierał miejscowy pleban. W skład parafii w XVI w. wchodziły: Wiśniewo, Góry, Ościsłowo i Ościsłówek, Kijowice, Szyszynek, Święta, Wielkiepole (Łask. Lib. Ben. I, 207). Według

regestr. pobor. z 1580 r. wś O. była własnością Bronisza, mającego 2 łany i 4 ogrodz., oraz Doroty Stęgowskiej, mającej 2 łany, 4 ogrodz. i 1 komor. (Pawiński, Wielkop. I, 352). Obecnie fol. O. z wsią O. i Maryanowo, ma rozl. domin. w 1876 r. mr. 651: gr. or. i ogr. mr. 586, łąk mr. 32, nieuż. mr. 33; bud. mur. 5, z drzewa 2; płodozmian 12 polowy. Wś O. os. 26, z gr. mr. 36; wś. Maryanowo os. 13, z gr. mr. 206. O. par., dek. koniński, 1620 dusz. *Br. Ch.*

Ostrowce 1) wś i fol., pow. sochaczewski, gm. Rybno, par. Brzozów, odl. 18 w. od Sochaczewa, ma 112 mk. W 1827 r. było tu 23 dm., 143 mk. Obecnie fol. O., z wsią O., Białocin, Krawców, i Wieniec, miał rozl. dominial. w 1884 r. mr. 788: gr. or. i ogr. mr. 725, łąk mr. 13, nieuż. mr. 50; bud. mur. 18, z drzewa 3; płodozmian 4, 7 i 11 polowy. Wś O. os. 4, z gr. mr. 3; wś Białocin os. 13, z gr. mr. 263; wś Krawców os. 5, z gr. mr. 108; wś Wieniec os. 12, z gr. mr. 257. 2.) **O.**, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Grotniki, par. Ostrowce, leży przy drodze ze Stopnicy do Korczyna, odl. 10 w. od Stopnicy, posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 16 dm., 175 mk. Kościół murowany z kamienia i parafią założyć miał w 1292 r. proboszcz wiślicki Jan Naszyon. W XV w. dziedzicem wsi był też Jan Naszyon Toporczyk. Do proboszcza należał folwark, dwie łąki, karczma dająca półtory grzywny czynszu i dziesięcina ze wsi wartości do 6 grzywien. We wsi był folwark (praedium militare) i $4^1/_2$ łanów kmiecych. W skład parafii wchodziły: O., Zagorzany, Górna Wola, Żegocin, Hinków, Pawłów, Breskow i Breskowska Wola (Lib. Ben. Dług., II, 429, 429). Według regestr. pobor. z 1508 r. O. wraz z Miłowczycami posiadała Anna Balicka i płaciła poboru 24 gr. W 1579 r. dziedzicem Jan Jakubowski. wś ma 13 osadn., $6^1/_2$ łanów, 4 ogrodz., 8 komorn., 6 ubogich (Pawiński, Małop. 212, 487). Obecnie fol. O. rozl. mr. 302: gr. or. i ogr. mr. 227, łąk mr. 53, wody mr. 1, nieuż. mr. 21; bud mur. 3, z drzewa 5. Wś O. os. 20, z gr. mr. 205. **O.** par. dek. stopnicki, 3,300 dusz. 3.) **O.**, wś, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Sobowo, odl. o 22 w. od Lipna, ma 8 dm., 67 mk., 117 mr. *Br. Ch.*

Ostrowate, jezioro na południownym krańcu pow. pińskiego, przy samej granicy gub. wołyńskiej, o kilka wiorst na południe od wsi Ciołkowicz, w gminie kuchecko-wolskiej, długie na $1^1/_2$ w., szerokie przeszło $^1/_2$ w.; jeden koniec ma mocno zwężony i ztąd nazwa. *Al. Jel.*

Ostrowce 1.) wś włośc. nad rz. Berezyną, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Bakszty, okr. wiejski Grabowo, o 1 w. od gminy, 75 w. od Oszmiany a 46 w. od Dziewieniszek, ma 5 dm., 50 mk. (18 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Bakszty. 2.) **O.**, wś, pow. czerykowski, gm. dołhowicka, 14 dm., 96 mk.

Ostrowce, w dok. *Ostroszcze*, os., fol. i karczma, pow. szubiński, o 7 klm. na wschód-północ od Gąsawy, par. w Szczepanowie, poczta w Gąsawie, okr dom. w Obudnie, st. dr. żel. w Mogilnie o 18 klm. było to gniazdo rodu wielkopolskiego Ostrowskich. W XV w. istniał tu kościół par. drewniany, fundacyi dziedziców. W początku XVI w. dziedzicem O. był Jan Obodzieński. Już w regestr. pobor. z 1577 i 1579 r. choć wymieniono parafię Ostroszcze, niema jednak wykazanych łanów samej wsi i z całej parafii podana tylko wś Pniewy i sołtys. Według wizytacyi z 1608 r. wś należała do Stanisława Modliborskiego, protestanta, kościół stał opustoszały, bez plebana. Popadłszy w ruinę, nie został odbudowany. Parafią wcielono do Wenecyi (ob. Łaski, Lib. Ben., I, 179, 180 i Pawiński, Wielkop. I, 187).

Ostrowczany, wś nad bezim. dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, okr. pol. i gm. Dłużek, par. kat. Żwaniec, o 10 w. od Kamieńca a 6 w. od przystani na Dniestrze Uście, w pobliżu drogi poczt. z Kamieńca do Chocimia, ma 80 osad, 546 mk., 473 dzies. ziemi włośc., 2775 dz. dworskiej z Szutniowcami i Paniowcami Niższemi. Cerkiew pod w. N. P. M., uposażona 35 dzies. ziemi. Gorzelnia parowa z aparatem Pistoryusza, zatrudnia 14 ludzi, przerabia 47642 pudów i produkuje 2041983 st. spirytusu. Własność dawniej Mirów, obecnie Starzyńskich. *Dr. M.*

Ostrowczyce 1.) dobra, pow. bobrujski, o kilka wiorst od gośc. z mka Parycz do Jakimowskiej Słobody, w 2 okr. pol. paryckim, dziedzictwo Węcławowiczów, mają 2320 dzies. ziemi dworskiej; propinacya, grunta piaszczyste, miejscowość poleska. 2.) **O.**, po białorusku *Astrouczycy*, wś i dwa fol. nad rz. Łań, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, dawne dziedzictwo ks. Radziwiłłów, należą do ordynacyi nieświeżskiej. Wś ma 8 osad, folw. Małe O. około $15^1/_2$ włók, Wielkie O. około 22 włók. Grunta lekkie, szczerkowe, dobre, łąki nadrzeczne wyborne. *A. Jel.*

Ostrowczyk 1.) *Polny* al. *Ostrowice Polne*, rus. *Ostrowczyk*, wś, pow. złoczowski, leży w nizinie Bugu, nad rz. Złoczówką, 19 klm. na płn.-zach od sądu pow. w Złoczowie, 9 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. i st. kol. w Krasnem. Na płn.-zach. leżą Pietrycze, na wschód Bużek, na płn. wsch. i płd. Skwarzawa, na płd.-zach. Firlejówka część II. Zabudowania wiejskie leżą w równinie, na lewym brzegu Złoczówki, która wpływając z sąsiedniego Bełzca w płd.-wsch. obszar wsi, płynie w kier. płn.-zach., zwraca się następnie na zach., a przy-

jąwszy na płn. krańcu zabudowań mały przytok, powstający z mokrodeł płd. obszaru (między Skwarzawą a Ostrowczykiem), przyjmuje pierwotny płn.-zach. kier. płynąc ku Pietryczom. Okolica zupełnie równa (234 mt. npm.). Część wsch.-płd. obszaru pokrywają mokre łąki, nad brzegami potoku bardziej zabagnione, pokryte w stronie płd.-wsch. zabudowań małą przestrzenią olszyny, zmieszanej z brzozą i osiką. Grunta orne, czarnoziemne, leżą w zachodniej części obszaru, którego krańcem bieży linia kolei żel. Karola Ludwika, między stacyami Krasne i Kniaże. Wieś zajmuje 893 ha obszaru. Własn. więk. ma roli or. 212 ha, łąk i ogr. 41 ha, pastw. 34, lasu 58 ha, z dochodem rocznym 1474 złr.; własn. mniejsza ma roli or. 326, łąk i ogr. 113, pastw. 78 ha, z dochodem 2264 złr. W 1880 r. było 676 mk., z tych 88 rzym.-kat. obrz., 41 żydów, reszta obrz. gr.-kat. Par. rz.-kat. w Busku, gr.-kat. w Pietryczach. We wsi jest cerkiew, zbudowana w 1880 r. kosztem dworu i gminy, pod wezw. Opieki N. P. M., szkoła etatowa, gorzelnia i młyn wodny. 2.) **O.**, wś, pow. trębowelski, nad Seretem, o 7 klm. na zachód od Trębowli. Granice: wschód lasy miasta Trębowli, połud.-wsch. Zastinocze i Humniska, połudn. Wybranówka i Romanówka, połd.-zach. Chmielówka, Brykula Stara i Nowa, zach. Słobódka z Olendrami, półn. Zubów z Kapturami i również lasy trębowelskie. Wieś leży po obu brzegach Seretu, płynącego głębokim jarem, którego boki utworzone są z czerwonego piaskowca, znanego pod nazwiskiem kamienia trębowelskiego. Na praw. brzegu Seretu stoi na wyniosłym wzgórku murowana cerkiew, a na zach. od wsi, na najwyższym szczycie, znak tryang. (178·8 mt.). W samej dolinie Seretu klimat łagodny, a grunt namulisty, ztąd włościanie trudnią się uprawą tytuniu dla fabryki w Monasterzyskach. Grunta orne stanowi czarnoziem z podkładem czerwonego piaskowca, a dalej ku połud. i zach. gliniastym. Klimat na stepowych wyżynach jest ostry, to też tylko zwykłe zboża uprawiane być mogą a im bliżej Chmielówki i Brykuli, tem bardziej przechodzi gleba z pszennej w żytnią. Na rozległych polach ostrowieckich, równie jak na okolicznych, utworzonych z rozległych niegdyś stepów strusowskich, przebywają przez całe lato liczne stada dropi i innego ptactwa stepowego. Przestrzeni dwor. 90, włośc. 971 mr.; ludn. w 1870 r. 536 mk., w 1880 r. 666, wedle szemat. dyec. rzym.-kat. 180, par. Trębowla, gr.-kat. w Ostrowczyku ze Słobódką i Olendrami 651, par. w miejscu, z filią Zubów z 305 i Zastinocze z Kapturami 431, razem 1387 gr.-kat. obrz., dek. Trębowla, dyec. Lwów. Szkoła etat. o 1 naucz. W Toruniu 10 grudnia 1709 r. August II-gi pozwala Antoniemu Bekierskiemu korzystać z lasów starostwa trębowelskiego, przyległych do dóbr jego Ostrowczyk (A. g. i. z., t. X, str. 291, ust. 6581). Obecnie O. należy do dóbr Strussów, własność Włodzimierza hr. Baworowskiego. 3.) **O.**, część miasta Brodów. 4.) **O.**, fol., browar, gorzelnia i młyn, na obsz. dwor. Beńkowej Wiszni, powiat rudecki. *Br. Sok.—B. R.*

Ostrowczyszki, fol. szl., pow. trocki, w 2 okr. pol., o 45 w. od Trok, 1 dm., 8 mk. kat.

Ostrowe, okolica szlach., pow. przasnyski, gmina i parafia Krzynowłoga Mała, odl. 14 w. od Przasnysza. W obrębie jej leżą wsie: *O. Kokacze*, wś, ma 5 dm., 39 mk., 39 mr., młyn wodny; *O. Kopcie*, wś, ma 3 dm., 20 mk., 84 mr.; *O. Przedbory*, os., 1 dm., 11 mk., 46 mr., w tem 21 mr. nieuż.; *O. Stanczyki*, wś, ma 3 dm., 49 mk., 45 mr.; *O. Zbrochy*, wś, ma 5 dm., 61 mk., 279 mr. obszaru.

Ostrowe Budy, os. włośc., pow. mławski, ob. *Liberadz*.

Ostrówek 1.) fol., pow. błoński, gm. Radzików, par. Borzęcin, odl. 16 w. od Grodziska. Fol. ten w r. 1883 oddzielony od dóbr Pilaszków, rozl. mr. 150: gr. or. mr. 100, łąk mr. 41, past. mr. 7, nieuż. mr. 2. 2.) **O.**, wś włośc., pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, ma 83 mk., 210 mr. obsz. 3.) **O.**, wś włośc., pow. radzymiński, gm. Rudzienko, par. Pniewnik, ma 8 mk., 46 mr. Wchodził w skład dóbr Nowawieś. 4.) **O.**, wś włośc., pow. grójecki, gm. i par. Konary, ma 229 mk. i 494 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 27 dm., 179 mk.; wchodziła w skład dóbr Konary. Istniał tu kościół paraf., który już w 1380 r. został odnowiony. Przeniesiono następnie parafią do Konar. 5.) **O.**, w dok. *Ostrowko*, wś, kol. i fol., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Grabów, odl. od Łęczycy 21 w. Kol. ma 15 dm., 128 mk.; fol. 5 dm., 120 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 349 i II, 437) wś ta dawała dziesięcinę wartości do 5 grzywien kanonii i prebendzie przy kollegiacie uniejowskiej, folwarczne łany zaś plebanowi w Grabowie. Według regestr. pobor. z 1576 r. wś Ostrowko, w par. Goray, należała do Krzysztofa Sokołowskiego, który miał 12 łanów, 3 zagrod., 1 karczmę i 14 kol. (Pawiński, Wielkop., t. II, 75). Par. Goraj wcieloną została w XVII w. do Grabowa. W 1885 r. fol. O. rozl. mr. 445: gr. or. i ogr. mr. 412, łąk mr. 6, past. mr. 6, lasu mr. 5, nieuż. mr. 17; bud. mur. 7, z drzewa 10; płodozmian 7-polowy. Wś O. os. 18, z gr. mr. 71; wś Pokrzywna os. 7, z gr. mr. 155. 6.) **O.**, os., pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Modlna, odl. od Łęczycy 18 w., ma 2 dm., 6 mk. 7.) **O.**, os. leś., pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. od Łęczycy 11 w., ma 1 dm., 9 mk. 8.) **O.**, kol. nad strum. b. n., pow. kolski, gm. Sąpol-

no, par. Mąkolna, odl. od Koła 15 w., ma 10 dm., 101 mk. Powstała z oczynszowanych włościan na obszarze wsi rządowej t. n., która miała 391 mr. ziemi folw. i 434 mr. włośc. Wchodziła w skład dóbr Kłodawa. 9.) **O.**, w dok. *Ostrówko*, wś i fol., pow. kaliski, gm. Zbiersk, par. Goliszew, odl. od Kalisza 16 w.; wś ma 3 dm., 83 mk.; fol. 1 dm., 5 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 72) wś ta należała w XVI w. do par. Złotniki (wcielonej około 1840 r. do Goliszewa). Fol. dawał dziesięcinę plebanowi, łany kmiece tylko po mierze żyta. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś O., w par. Złothniki Wielkie, była własnością Mikołaja Milaczewskiego, miała 1 łan sołtysi, 3 kmiece (Pawiński: Wielkop., I, 134). 10.) **O.**, wś i folwark nad rz. b. n., pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 21 w., posiada szkołę począt. ogólną. Wś ma 18 dm., 248 mk., fol. 2 dm. Fol. O. rozl. po odłączeniu fol. Polesie mr. 545. Wś O. os. 28, z gr. mr. 187. 11.) **O.** *Poduchowny*, wś. pow. wieluński, gm. Galewice, par. Cieszęcin, odl. od Wielunia 25 w., ma 7 dm., 60 mk. 12.) **O**, wś, pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 13 w., ma 25 dm., 140 mk. 13.) **O.** al. *Rudlice*, fol., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Rudlice, odl. od Wielunia 16 w., ma 6 dm., 39 mk. 14.) **O.**, wś i fol., pow. turecki, gm. Ostrów Warcki, par. Miłkowice, odl. od Turka 26 w.; wś ma 12 dm.; fol. 3 dm., 32 mk. 15.) **O.**, młyn nad strum. Ostrówek, pow. noworadomski, gm. i par. Sulmierzyce, 1 dm., 11 mk., 28 mr. 16.) **O.**, os. włośc., pow. konecki, gm. Chlewiska, par. Borkowice, odl. od Końskich 29 w., ma 6 dm., 42 mk., 23 mr. 17.) **O.**, wś i fol. nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewna, odl. od Opatowa 17 w., ma 22 dm., 165 mk., 243 mr. folw. i 132 mr. włośc. W 1827 r. było tu 20 dm., 132 mk. 18.) **O.**, wś i fol., pow. lubartowski, gm. Tarło, par. Czemierniki, odl. 16 w. od Lubartowa, posiada gorzelnię i wiatrak. W 1827 r. było i tu 20 dm., 161 mk. Fol. O. z wsią t. n., Luszawa i Kamienna Wola miał w 1884 r. rozl. dominialnej mr. 1334: gr. or. i ogr. mr. 725, łąk mr. 180, lasu mr. 393, nieuż. mr. 37; bud. mur. 7, z drzewa 22; płodozmian 9 i 11-polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 23 z gr. mr. 496; wś Luszawa os. 59, z gr. mr. 1449; wś Kamienna Wola os. 24, z gr. mr. 487. 19.) **O.**, fol., pow. hrubieszowski, gm. Mołodyatycze, par. rz.-kat. Trzeszczany, wsch. obrządku. Mołodyatycze. 20.) **O.**, wś, pow. krasnostawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, ma 11 dm., 131 mk, 91 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 10 dm., 51 mk. 21.) **O.** al. *Ciechanki*, fol. nad rz. Wieprzem, pow. chełmski, gm. Brzeziny, par. Łańcuchów, odl. 40 w. od Chełma, leży śród błot zwanych od tej wsi Ostrowskiemi, posiada gorzelnię, produkującą za 35,000 rs. i pokłady torfu. W 1827 r. było tu 23 dm., 184 mk. Fol. O. al. Ciechanki, w r. 1878 oddzielony od dóbr Łańcuchów, rozl. mr. 3813: gr. or. i ogr. mr. 1101, łąk mr. 1002, past. mr. 145, lasu mr. 1332, zarośli mr. 109, nieuż. mr. 124; bud. mur. 1, z drzewa 30; płodozmian 6 i 7-polowy; lasy urządzone w kolei 90 i 120-letniej. 22.) **O.**, fol., pow. siedlecki, gm. i par. Niwiska, ma 5 dm., 61 mk., ziemi 333 mr. W 1827 r. było tu 10 dm., 60 mk. 23.) **O**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Repki, par. Wyrozęby, odl. od Siedlec 21 w., od Sokołowa 14 w., od Buga 10 w. Granice: na wsch. Skwierczyn Ruski, zach. Smóniew, płd. Czarnoty i Skwierczyn Lacki, płn. Wyrozęby. W 1860 r. właściciel dóbr Skwierczyn Ruski, w skład których wchodziła wś Ostrówek, przeniósł włościan do wsi Skwierczyn Ruski, a na opróżnionych gruntach osiedli żydzi. Ukaz 1864 r., uwłaszczający włościan, przyznał im grunta i chaty, ztąd powstała wś złożona z rolników żydów. Osady chrześciańskiej nie ma ani jednej. Osad 8. Według pomiaru 1869 r. wś O. posiada przestrzeni gruntów pod budynkami 7 mr. 211 pr., gr. or. 54 mr. 89 pr., łąk 8 mr. 89 pr., nieuż. 2 mr. 256 pr., razem 73 mr. 45 pr. Lżejsze roboty rolne gospodarze wykonywają sami, do robót cięższych, jak orka, kosa i t. d., najmują chrześcian. Gospodarstwo opuszczone, wszystkie roboty wykonane albo bardzo źle, albo zapóźno, brak ogrodów warzywnych, budynki liche, wioska przedstawia obraz smutny, kilkanaście budynków w polu, bez drzew i płotów. Chaty brudne, inwentarz mizerny. Jakkolwiek wś na uboczu i żaden większy trakt przez nią nie przechodzi, szynk przecież istnieje. Gospodarze, oprócz pracy na roli, trudnią się i handlem. W ogóle przecież ludność uboga. Na święta „kuczek“ zjeżdża do O. wielu współwyznawców. Okoliczni włościanie niechęci do swych sąsiadów nie okazują, ale wynajmowani do robót wykonywają je niedbale. Z gruntów na O. pozostałych przy dworze, ufundowany został awuls O., należący do dóbr Skwierczyn Ruski. Posiada przestrzeni: ogrodów warzywnych 2 mr. 255 pr., gruntów orn. 194 mr. 21 pr., łąk polnych 19 mr. 199 pr., łąk oddzielnych 274 pr., wód 30 pr., nieuż. 2 mr. 66 pr., pod zabudowaniami 1 mr. 221 pr., razem 221 mr. 136 pr. Gospodarstwo płodozmienne, budynków drewnianych 4, murowanych 2. 24.) **O.**, wś włośc. nad rz. Wisłą, pow. garwoliński, gm. Sobienie Jeziory, par Ostrówek. Leży w nizinie nadwiślańskiej, naprzeciw Góry Kalwaryi, posiada kościół par. murowany, szkołę począt. ogólną, 19 dm., 96 mk. W 1827 r. było 16 dm., 97 mk. Ludność tej wsi cierpi

wiele od wylewów Wisły, która nieustannie podmywa brzegi i rozszerza swe koryto kosztem obszaru wsi, podsuwając się pod same niemal zabudowania. Kościół pod wez. ś. Izydora założył w 1678 r. Stefan Wierzbowski, bisk. poznański. Obecny murowany wzniósł w 1850 r. proboszcz miejscowy ks. Jan Struss. O. par., dek. garwoliński, 1037 dusz 25.) **O.**, wś włośc., pow. pułtuski, gm. i par. Lubiel, ma 11 os., 88 mr. Wchodziła w skład dóbr Lubiel. 26.) **O.**, pow. pułtuski, gm. i par. Zatory. 27.) **O.**, fol., pow. mławski, gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. o 10 w. od Mławy, 1 dm., 10 mk., 42 mr. Należy do dóbr Dębsk. 28.) **O.**, wś włośc., pow. przasnyski, gm. i par. Zaręby, odl. o 29 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 30 mk., 120 mr. obszaru. 29.) **O.**, fol., pow. augustowski, gm. Dowspuda, par. Bargłów, odl. od Augustowa 8 w. Należy do dóbr Grabowo. *Br. Ch.*

Ostrówek 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Budsław, okr. wiejski Wosin, o 9 w. od gm. a 56 w. od Wilejki, ma 7 dm., 62 mk. (w 1864 r. 19 dusz rewiz.); należy do dóbr Wosin Lewickich. 2.) **O.** al. *Ostrowiec*, fol. nad dopł. Wilii, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Czabiszki, o 63 w. od Wilna, 3 w. od mka Czabiszek a 17 w. od st. dr. żel. Żośle, ma 1 dm., 9 mk. kat., 60 włók obszaru, gorzelnia. Należy do dóbr Czabiszki Jana Piłsudzkiego. 3.) **O.**, po białorusku *Astrawok*, wś i fol. nad bezim. rzką, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. hrozowska; o milę na płd. od mka Hrozowa; wś ma 31 osad pełnonadziałowych; fol., dziedzictwo Adamowiczów, 1378 dzies. ziemi dwor., w glebie urodzajnej. Miejscowość dość leśna, łąk dostatecznie, młyn. 4.) **O.**, wś, pow. słonimski, na południe od Rożany. 5.) **O.**, wś rząd., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 3 w. od od Trok, 5 dm. *J. Krz.—A. Jel.*

Ostrówek 1.) na karcie Chrzanowskiego *Ostrów*, wś nad rz. Norynią, pow. owrucki, o kilka w. na płd. od Owrucza. Podług lustracyi w 1615 r. należała do sstwa owruckiego: „czynszu pieniężnego nie daje, tylko robocizną powinna. Owsa dają po pół miarki, kapłonów po dwa, ale te podstarościemu na wychowanie. Folwarczek jeden, którego iż krescencya nie wielka, tedy się też nie kładzie. Suma z tej wsi za owies fl. 6“ (Jabłonowski: Lustracya, str. 80). Podług lustracyi odbytej w 1622 r. wś i fol. Ostrów czyniły zł. 317 gr. 2 den. $4^1/_2$ (tamże, str. 118). 2.) **O.**, w dok. *Ostrowiec*, wś, pow. włodzimierski, na wsch. od mta powiat. Paraf. kościół katol. ś. Andrzeja Ap., wzniesiony z ofiar 1838 r., drewniany. Parafia kat. (od 1789), dek. kowelskiego, dusz 1252. Kaplica Wołczkow-Perewoz. *J. Krz.*

Ostrówek 1.) przys. do Turbii, pow. tarnobrzeski. 2.) **O.**, przys. do Witkowic, pow. tarnobrzeski, na praw. brzegu Wisły, odgraniczony od Chwałowic przez potok i staw; ma nad Wisłą podmokłe (145 mt.) łąki. Długosz (Lib. Ben. II, 505) zalicza O. do par. w Borach; miał wtedy 9 łanów kmiecych, karczmę i młyn a klasztor minorytek w Zawichoście posiadał tu staw i młyn. Obecnie należy do par. w Pniowie. Podług dokumentów klasztoru ś. Andrzeja w Krakowie (Kod. Małop., str. 5, 53, 70, 126 i 379) mamy najdawniejszą wiadomość o tej miejscowości w roku 1191, w przywileju na dziesięciny przy konsekracyi kościoła ś. Maryi w Sandomierzu, wydanym przez Piotra, arcyb. gnieźnieńskiego, gdzie wymieniony „Ostrou cum seruis“. W akcie erekcyjnym klasztoru ś. Damiana w Zawichoście (później przeniesiono go do Skały a w końcu do Krakowa) Bolesław Wstydliwy 2 marca 1257 r. nadaje temuż klasztorowi Wezounice (Wiązownicę) que nunc dicitur ostrou i inną wieś Hostrów, co powtórzono w dok. z 2 marca 1262 r. przy przeniesieniu klasztoru do Skały i dyplomie Leszka Czarnego z 1 maja 1294 a w końcu Elżbiety, królowej pol. i węg., z 1 maja 1373, która wsie klasztorne przeniosła z prawa polskiego na magdeburskie. Czytamy tam „Ostrów in terra sandomiriensi“. Do końca ubiegłego wieku należał do klasztoru ś. Andrzeja w Krakowie, poczem przeszedł na własność rządu austryackiego w 1785 r. 3.) **O** al. *Ostrów*, wś, dawniej część Nizin, pow. mielecki, leży na wyspie utworzonej przez Wisłę, ujście Wisłoki i pot. Brnik. Ramię Wisły okrążające O. od płd. łączy się z Wisłoką i dzieli tę osadę od Uścia i Woli. Należy do par. w Gałuszowicach, st. poczt. w Czerminie (15 klm.). Z 227 mk. przebywa 18 na obszarze więk. pos. ks. Jadwigi de Ligne. Cały obszar ma 310 mr., z czego na więk. pos. przypada 164 roli, 6 łąk, 40 past. i 63 mr. lasu; mn. pos. 136 roli, 16 łąk, 43 past. i 42 mr. lasu. Za Długosza (Lib. Ben., II, 449) należał ten Ostrów do par. w Połańcu i był własnością Jana Rytwiańskiego, wwody krak. Według regestr. pobor. z 1578 r. było tu 8 osad, 2 łany kmiece, 2 ubogich komorn. Wś należała do kaszt. radomskiego. Tylko sam środek wyspy jest dostatecznie suchy do uprawy; wybrzeża (165 mt.) są podmokłe i zalewa je często rzeka. 4.) **O.**, wioska na praw. brzegu Wisły, pow. tarnobrzeski, par. w Trześni, leży przy ujściu Trześni, naprzeciw Kamienia w król. polskiem. W tem miejscu zmieniła Wisła łożysko. Według dokumentu Bolesława Wstydliwego O. leżał obok Kamienia, więc na lew. brzegu Wisły. Potwierdzając posiadłości klasztorowi wąchockiemu w maju 1260 r. (Kod. dypl. Katedry krak., LXI, str. 78) powiada ten książę: posessio ad lapidem anti-

quum iuxta quem villa iacet de Ostrów cuius partem Herbertus clericus dedit, aliam partem claustrum prefatum a Petro filio sculteti et filiis Lamberti, Johanne et Stephano, pro quadraginta marcis puri argenti comparauit, terciam vero particulam abbas domus ab ecclesia sandomiriensi per commutacionem comparuit. Za Długosza (L. B. I, 385) miała trzy szerokie łany kmiece, ale nie było ani „predium", ani karczem, ani też zagród, tylko kmiecie robili (L. B., III, 414) dzień pieszy w tygodniu i nadto płacili czynszu ferton i dawali kapłona. Jako sąsiednie wsie podaje Długosz Nadbrzezie i Trześń. Teraz O. ma 91 mk., z tych 85 rz.-kat. a 6 izrael. Więk. pos. F. Dolańskiego ma 43 roli i 7 mr. łąk; mn. pos. 39 roli, 8 łąk i 92 mr. past. Graniczy na wsch. z Zalesiem, na płd. z Zarzykowicami i Trześnią a na zach. z Nadbrzeziem. 5.) **O.**, przys., leżący nad Wisłą u ujścia starego łożyska Sanu, na płd. od Dąbrowy, pow. mielecki, naprzeciw Kamienia w król. polskiem. Graniczy na płd. z Zalesiem a na wsch. z Sadowiem. 6.) **O.**, młyn na ob szarze dwor. Łopatyna, pow. brodzki. 7.) **O.**, podmokłe pastwisko w zach. stronie Peratyna, pow. Kamionka Strumiłowa. 8.) **O.**, mocza rzyste pastwisko w Witkowie, pow. Kamionka Strumiłowa. *Mac.—Lu. Dz.*

Ostrówek 1.) al. *Ostrówko*, domin., posiadłość wiejska i okr. dominialny, pow. inowrocławski, o 15 klm. na płd. od Kruszwicy, na półwyspie Gopła, przy granicy król. polskiego; par. w Ostrowie, poczta Jeżyce, st. dr. żel. Inowrocław o 30 klm. O. istniał przed r. 1560. Obszaru ma z folw. Kamionną 581·42 ha, t. j. 201·60 roli, 58·78 łąk, 141·85 past. 25·48 nieuż. i 153·71 wody; czysty dochód grunt. 3062 mrk; chów bydła; właściciel Władysław Mlicki. Wykopaliska tutejsze złożone są w zbiorach Poznańskiego Tow. Prz. Nauk. Okr. domin. składają: O. Szlachecki z 2 dm. i 24 mk., O. Królewski z 5 dm. i 95 mk., tudzież O., dworek włościański, z 10 mk., cały okr. ma 129 mk. kat. i 8 dm. 2.) **O.** wś, pow. mogilański, o 8 klm. na płd. od Nilatowa, par. w Kamieńcy, poczta w Gębicach, st. dr. żel. w Trzemesznie i Mogilnie o 15 klm., 6 dm. i 53 mk. kat. Należała niegdyś do klasztoru trzemeszyńskiego; dochody z niej przekazane były na rzecz szkoły założonej r. 1773 w Trzemesznie przez opata M. Kosmowskiego. Większa własność ma obszaru 85 ha, z czys. doch. grunt. 849 mrk; właściciel Józef Budkowski, a drugą z obsz. 80 ha z czys. doch. grunt. 603 mrk, sołtys Jędrzej Barcz. 3.) **O.**, niem. *Schoenwerder*, majętność w pow. wyrzyskim, o 7 klm. na wsch.-płd. od Więcborka; par. w Wąwelnie, poczta w Sitnie, st. dr. żel. w Nakle o 24 klm., 6 dm. i 106 mk. (4 prot.), obszaru 319.67 ha, t. j. 267·06 roli, 47·49 łąk, 4·83 nieuż. i 0·29 wody; czys. doch. grunt. razem z folw. Annafeld 3750 mrk. Należała około 1793 r. do generała Aleks. Potulickiego, a obecnie do Jul. Schwinning'a 4.) **O.**, fol. do Samostrzela, pow. wyrzyski, o 6 klm. na płd. wsch. od mta pow., przy drodze żel. bygosko pilskiej; par. w Gleśnie, poczta i st. dr. żel. w Osieku, okr. domin. w Dąbkach, 3 dm., 47 mk. 5.) **O.**, fol. do Broniszewic, pow. pleszewski, nie tworzy odrębnej całości. Może jest szczątkiem wsi Ostrów, istniejącej około 1580 r. w sąsiedniej par. czermińskiej. 6.) **O.**, ob. *Ostrów*, przedmieście Poznania i *Ostrówki*, pow. chodzieski.

Ostrówek 1.) niem. *Engsee*, dobra rycer., pow. człuchowski, st. p. i kol. Miastko 7·5 klm. odl., par. kat. Koczała, ew. Schwessin, szkoła Starzno. W 1868 r. 11 bud., 5 dm., 1 mk. kat., 41 ew.; 386·12 ha roli or. i ogr., 10 łąk, 47·18 past., 28·93 lasu, 3·04 nieuż., razem 475·27 ha. 2) **O.**, os., pow. złotowski, tuż pod Więcborkiem, dziś należy do dóbr koronnych, dawniej fol. dóbr Potulickich. W 1868 r. 7 bud., 2 mk. kat., 29 ew. 3.) **O.**, niem. *Klein Werder*, kol. do Szymbarka należąca, pow. suski, st. p., tel. i kol., par. kat. i ew. Iława, 202 mr. obszaru. W 1868 r. 7 bud., 4 dm., 37 mk. ewang. *Kś. Fr.*

Ostrówek, przedmieście Opola, miasta powiatowego na Szląsku.

Ostrowen, wś, pow. stołupiański, ob. *Malissen.*

Ostrowerkaempe (niem.), ob. *Świecki-Ostrów.*

Ostrowia, jezioro w pow. pińskim, w obrębie gm. kuchecko-wolskiej, w pobliżu kotliny rz. Wiesiołuchy, ma około 2 w. długości, szerokie na 1 w., pośrodku ma wysepkę. Brzegi północny i wschodni bagniste, od zachodu i południa brzegi stałe i tu znajdują się fol. i wś Ostrowsk. *A. Jel.*

Ostrowia, według lustr. z r. 1664 pustkowie w sstwie tucholskiem; płaciło czynszu 20 groszy; leżało w kluczu kosobuckim czyli zaborskim.

Ostrowjani, węg. *Osztro Pataka*, wś, hr. szaryskie, niedaleko Preszowa (Węg.), kościół katol. filialny, 425 mk.

Ostrowianka, potok, lewy dopł. Dunajca w Górcach, w dziale Niedźwiedzia (t. II, 700).

Ostrowice 1.) *Polne*, ob. *Ostrowczyk Polny.* 2.) **O.**, nazwa niw w płn.-zach. stronie Zwertowa, w pow. żółkiewskim.

Ostrowickie, jezioro, ob. *Ostrowite.*

Ostrowicze, po białorusku *Astrowiczy*, wś i fol. nad rz. Jasiołdą, w pobliżu jez. Wyłazy, pow. piński, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Pieńkiewicze; wś ma 18 osad i 61 mk.; fol., własność Osmołowskich, ma 1356 dz. ziemi dworskiej. Miejscowość nizinna, bogata w da-

ry natury, mianowicie w łąki i rybę; lud trudni się przeważnie rybactwem i flisactwem.

Ostrowie, wś, pow. piński, gm. Moroczna.

Ostrowie 1.) wyb., pow. kartuski, st. p. Sierakowice; należy do Kamienicy. 2.) **O.**, wyb. do Kisłowa należące, pow. kartuski, st. poczt. Sulęcin.

Ostrowie, ob. *Ostrów*.

Ostrowiec, nad rz. Kamienną, miasto, pow. opatowski, odl. 14 w. na płn. od Opatowa, 63 w. od Radomia, posiada kościół par. murowany, synagogę, szkołę począt., urząd miejski, st. kolei żel. dąbrowsko-iwangrodzkiej, odl. 12 w od Kunowa, st. poczt. i tel., 311 dm. (163 mur.), 5500 mk. W 1827 r. było 270 dm., 1768 mk.; w 1860 r. 272 dm. (43 mur.) i 3366 mk. (2675 żyd.). Podawane zwykle (Star. Polska i Enc. Orgel.) wiadomości o przeszłości dziejowej O. są mylne a przynajmniej wielce wątpliwe. Zygmunt I miał w 1524 r. dać Kacprowi Maciejowskiemu, stolnikowi sandomierskiemu, przywilej na założenie miasta na gruncie wsi Ostrów w pow. radomskim. Tymczasem w regestr. pobor. z XVI w. nie spotykamy wcale nazwiska tego miasta, choć podają one później założoną Oksę, przytem dzisiejszy O. leży w obszarze dawnego pow. sandomierskiego nie radomskiego. W regestrach pobor. z 1578 r. spotykamy wś Ostrów, w par. Szewna, własność Piotra Zborowskiego, mającą 17 ogrodz. Do par. Szewno należały wówczas Częstocice i Denków, miejscowości pobliskie Ostrowca. Dotąd jeszcze jest w pobliżu wś Ostrówek. Być może, iż ów przywilej erekcyjny pochodzi z 1624 r. i wydany został przez Zygmunta III. Kościół murowany i parafią założył tu w 1614 r. ks. Janusz Ostrogski, dziedzic O. Dziedzicami miasta i rozległych dóbr byli z kolei: Ostrogscy, Sanguszkowie, Lubomirscy, Wiśniowieccy, Dąbrowscy, Czartoryscy. Następnie O. z dobrami przeszedł na własność Banku Polskiego, który starał się o podniesienie przemysłu żelaznego. Przy sprzedaży zakładów i dóbr bankowych nabył te dobra baron Fraenkel i podniósł znacznie tutejszy przemysł górniczy i fabryczny. Opis Ostrowca z rysunkiem podały „Kłosy“ (t. XIV, 319). O. par., dek. opatowski (dawniej kunowski), 1439 dusz. Dobra O., własność Edwarda bar. Fraenkel, składały się w 1870 r. z fol.: Częstocice, Ostrówek, Poszkodzie, Swirna, Piaski, Nietulisko Małe, nomenklatur i osad fabr.: Klimkiewiczów, Gutwin, Barańszczyzna, Kuźnice, Kaplica, Murdz, Sadłowszczyzna i Leśnictwo, rozl. dominialna ogólna wynosi mr. 12,124: gr. or. i ogr. mr. 1690, łąk mr. 115, past. mr. 262, wody mr. 171, lasu mr. 9230, zarośli mr. 218, w osadach mr. 410, nieuż. mr. 374; bud. mur. 34, z drzewa 105; płodozmian 4 i 12-polowy; las urządzony. Na obszarze dóbr istnieją: dwa wielkie piece, z przeróbką roczną 45,000 centn.; fryszerka z produkcyą roczną żelaza kutego 1200 cent.; warsztaty mechaniczne obsługiwane siłą lokomobili: machin gwoździarskich 6, tokarni 3, sztyfciarki 2, warsztatów ślusarskich 8, stolarskie, stelmaskie, gisernia z roczną produkcyą odlewów około 2000 cent.; młyny wodne 2; węglarnia, cegielnia, piec wapienny. Są także pokłady wapna, torfu i rudy żelaznej. Kopalnie rudy żelaznej pod nazwą: Józef, Henryk i Ksawery. Rz. Kamienna ujęta w koryto stanowi siłę poruszającą dla wielu zakładów fabrycznych. Prócz folwarków w skład dóbr wchodziły: Ostrowiec os. 262 z gr. mr. 1229; wsie: Ostrówek os. 16, z gr. mr. 215; Częstocice os. 73, z gr. mr. 386; Jędrzejewice os. 48 z gr. mr. 226; Swirna os. 14, z gruntem mr. 145; Nietulisko Małe os. 28, z gr. mr. 292; Mirkowice os. 17, z gr. mr. 389; Poszkodzie os. 11, z gr. mr. 11; Piaski os. 19, z gr. mr. 25; Wodziradz os. 7, z gr. mr. 141; Kurzacze os. 28, z gr. mr. 46; Henrykówek os. 6, z gr. mr. 8; Jędrzejewsk os. 9, z gr. mr. 247. *Br. Ch.*

Ostrowiec 1.) wś i fol., pow. nowomiński, gm. Otwock, par. Karczew, ma 54 mk., 178 mr. włośc., 13 mr. dwor. 2.) **O.**, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Wyrozęby, par. Skrzeszew, ma 19 dm., 160 mk. W 1827 r. było tu 16 dm., 114 mk. Fol. O. lit. A rozl. w 1867 r. mr 319: gr. or. i ogr. mr. 144, łąk mr. 20, past. mr. 40, lasu mr. 35, zarośli mr. 65, nieużytki mr. 5. Wś O. os. 15, z gr. mr. 94. 3.) **O.**, pow. konstantynowski, gm. i par. Huszlew. Pominięta w nowszych spisach urzędowych. W 1827 r. był tu 1 dm., 3 mk. *Br. Ch.*

Ostrowiec, jezioro z grupy jezior przy ujściu Wiźnicy do Prypeci.

Ostrowiec 1.) *Hudogaje*, dobra skarbowe, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Dziegieniewo, na pograniczu pow. wileńskiego. W skład dóbr wchodzą wsie: Hudogaje, Szupieliszki, Kienżduwy i zaśc. Prudki. 2.) **O.** *Wiewiorany* al. *Wowierany*, dobra skarbowe, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Hermaniszki, na pograniczu pow. wileńskiego. W skład dóbr wchodzą wsie: Pałusze, Lipniszki, Wiewiorany, Lipki i zaścianki Taboryszki i Sierżanty. 3.) **O.** *Popówka*, wś rząd. nad rz. Dzisną, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 38 w. od Święcian, 10 dm., 42 mk. starow. 4.) **O.**, fol. szl., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 2 w. od Trok, 1 dm. 5.) **O.**, mko i fol. pryw., u ujścia rzeczek Kiegny i Kowalki do Łoszy, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. i par. kat. Worniany, okr. wiejski Ostrowiec, o 12 w. od Wornian, 66 w. od Wilna a 5 w. od st. dr. żel. Słobódka, na pograniczu pow. oszmiańskiego. Mko

ma cerkiew mur., 22 dm., 176 mk. (93 męż. i 83 kob.), fol. zaś 1 dm., 14 mk., gorzelnię, browar, tartak, dużą cegielnię parową i fabrykę drenów. Kolej żelazna konna, długa 5 w., łączy O. ze st. Słobódką. Mko i majątek dla tego nazwane zostały Ostrowcem, że leżą jakoby na wyspie utworzonej przez Łoszę, Kiegnę i Kowalkę. Jest to jedyna nazwa słowiańska w tych okolicach, osiedlonych przez Litwinów. Nad rzką Kowalką położona jest wieś Kowale, wedle ludowego podania tak nazwana z powodu, że niegdyś były tam ogromne huty żelazne, z których pozostały tylko okopy. W granicach dóbr ostrowieckich, po nad brzegami rzeki Kiegny, urządzony jest cały system wałów, których wysokość dochodzi do $1^1/_2$ sążnia a ogólna długość około 2 w. Prawdopodobnie służyły one do nawadniania pól a jednocześnie do jakichś celów przemysłowych, jak na to wskazuje znaleziony w tych miejscach kawałek koła trybowego. W ogóle kraina ta była zapewne niegdyś punktem środkowym przemysłu i bogactwa, czego dowodzą istniejące tu dawniej dwa klasztory, jeden w O., drugi w Słobódce, odległe od siebie tylko o 2 w. Jest to osada starożytna. W 1474 r. założył tu wwda kijowski Marcin Gasztold kościół i klasztor dominikanów. Przywilejem approbowanym przez króla Zygmunta Augusta d. 9 maja 1537 r. majętność przechodzi do Stanisława Gasztolda, wwdy nowogródzkiego, później wileńskiego i trockiego, pierwszego męża Barbary Radziwiłłówny. Po śmierci Gasztolda O. staje się własnością Koryckiego, któremu Zygmunt August przywilejem z d. 6 czer. 1546 r. nadaje w mku dziedzicznem O. prawa propinacyjne. Następnie przez dwa przeszło wieki O. był dziedzictwem i rezydencyą zamożnej rodziny Korsaków. W 1616 r. (1618) Jan Mikołaj i Helena z Gnoińskich Korsakowie wznoszą nanowo podupadły kościół ks. dominikanów, p. w. ś. Koźmy i Damiana, i zapisują na uposażenie klasztoru wsie Wiewiorany (Wewerany) i Prudziszcze. Gdy i ten kościół podupadł, wzniósł w 1787 r. ks. Hilary Ciszewski murowany kościół i klasztor dla dominikanów. Na początku bieżącego wieku O. na skutek eksdywizyi przeszedł na własność Kostrowickich. Po śmierci bezdzietnej Aleksandrowej z Kostrowickich Brochockiej prawem sukcesyi dostał się Kazimierze z Kostrowickich Ryszardowej Roemerowej, po niej zaś otrzymała majątek córka jej Wanda z Roemerów Ryszardowa Syciankowa. W 1866 r. kościół i klasztor ks. dominikanów skasowano, budynek klasztorny zniesiono, kościół zaś przerobiono na cerkiew prawosławną. W obrębie dawnej parafii katol. ostrowieckiej znajdowała się kaplica w Dubniczkach. Par. prawosł., dek. (błahoczynia) szumskiego, ma 573 wiernych (300 męż. i 273 kob.). W skład okręgu wiejskiego wchodzi mko O. i wsie: Male, Lipniszki, Kowale, Płomniany, Olgieniany, Nowiki, Kielejcie, Izabelina, Indrupka, Radziule, w ogóle 459 dusz włościan uwłaszczonych. 6.) **O.**, ob. *Ostrówek* 7.) **O.**, po białorusku *Aastrawiec*, mały fol. poradziwiłłowski, nad rz. Słuczą, pow. słucki, o 2 w. na wsch. od mta Słucka, w glebie wybornej. 8.) **O.**, wś nad Niemnem, pow. grodzieński. *J. Krz.—A. Jel.*

Ostrowiec 1.) wś nad rz. Miedzianką, pow. czerkaski, mylnie zm. *Orłowiec* (ob.). 2.) **O.**, wś przy ujściu Nebelówki do Jatrani, pow. humański, o 12 w. od Podwysokiego, ma 850 mk., w tej liczbie 14 katol. i 2782 dzies. ziemi. Cerkiew drewniana, pod w. św. Andrzeja, z murowaną dzwonnicą, wzniesioną w 1764 r., uposażona jest 96 dzies. ziemi. Należy da klucza podwysoczańskiego Maryi z Potockich ks. Czetwertyńskiej. *J. Krz.*

Ostrowiec 1.) kol. niemiecka, pow. cieszanowski, 12 klm. na płd. od Cieszanowa, urząd poczt., par. rzym. i gr.-kat. w Lubaczowie. Na płn.-wsch. leży Młodów, na płd. Lisie Jamy, na płn.-zach. i płn. Lubaczów. Wody spływają do Lubaczówki za pośrednictwem Zawadówki. Zabudowania wiejskie leżą na płd.-zach., browar na płn. od nich. Ob. *Lisiejamy*. 2.) **O.**, folw. na obsz. dwor. Łahodowa, pow. przemyślański. 3.) **O.**, fol. na obsz. dwor. Pobereża, pow. stanisławowski. *Lu. Dz.*

Ostrowiec wś pow. kołomyjski, odl. 7·5 klm. na półn. od Gwoździca, w bezleśnej okolicy, śród żyznego Pokucia; granice: wsch. Rohynia, połud. Chwaliboga, Winograd i Rosochacz, zach. Hańczarów, półn. Czortowiec. Potoczek zwany „Rudka“ tworzy w środku wsi stawek, na północ ode wsi są bagna, z których wypływa pot. Czortowiec, wpadający w Niezwiskach do Dniestru na przeciwko Łuki. Obszar dwor. 375, włośc. 1599 mr. W 1870 r. 510 mk., w 1880 r. w gminie 563, na obsz. dwor. 28 mk. Wedle szemat. dyec. rzym.-kat. 19, par. Gwoździec, gr.-kat. 432, par. Winograd. Kasa pożycz. z kapit. 1032 złr. Właśc. posiadł. więk. Rozalia Prunkul, Ignacy Łukasiewicz i Walenty Milewski. *B. R.*

Ostrowiec 1.) mylnie *Ostrowice*, osada i okr. wiejski, pow. ostrzeszowski, odl. 7 klm. na północo-wschód od Kępna; 55 dm. i 389 mk. W skład okręgu wchodzi wybudowanie Klin z 11 dm. i 114 mk.; cały okr. ma 503 mk., 476 kat. i 27 prot. 2.) **O.**, niem. *Ostrowitz*, osada wiejska, pow. wyrzyski, na praw. brzegu Noteci, o 13 klm. na zachód-południe od Nakła, poczta i st. dr. żel. w Walden (pod Samostrzelem); 111 dm. i 150 mk., 20 kat. i 130 prot. 3.) **O.**, ob. *Ostrowce*, w pow. szubińskim. *E. Cal.*

Ostrowiecka *Wólka*, dawna nazwa wsi Lisie Jamy, w pow. cieszanowskim (ob. t V, 371).

Ostrowieczko al. *Ostrowieczno Małe*, niem. *Ostrowietchko*, domin., pow. szremski, odl. 2 klm. na wschód-południe od Dolska, nad jeziorem, które spływa do Warty, par. i poczta w Dolsku, st. dr. żel. w Chociczy o 21 klm., 10 dm. i 91 mk. (5 prot); obszaru 311·03 ha, t. j. 233·79 roli, 23·49 łąk, 19·06 past., 2·51 lasu, 11·23 nieużyt. i 20·95 wody; cz. doch. grunt. 2669 mrk; cegielnia, fabryka drenów i dachówek, znaczna eksploatacya torfu i trzciny; chów bydła holenderskiego; właściciel Niemiec. Wspominany w Kod. Wielkopolskim pod r. 1324 Marcin „plebanus de Ostrowitzko," był prawdopodobnie plebanem w Ostrowiecznie, nie ma bowiem śladu, by w Ostrowieczku stał kiedykolwiek kościół. O. należało niegdyś do klucza krobskiego biskupów poznańskich, później do dóbr małachowskich. Wykopaliska tutejsze znajdują się w zbiorach Tow. poznańskiego Prz. Nauk. *E. Cal.*

Ostrowieczno, dok. *Hostroweczno*, *Ostrowieczno Wielkie*, niem. *Ostrowietschno*, wś, domin. i okr. domin., pow. szremski, o 3 klm. na wschód-południe od Dolska, par. i poczta w Dolsku, st. dr. żel. w Chociczy o 20 klm., 10 dm. i 113 mk. Obszaru z folw. Kadzynem 748·14 ha, t. j. 501·96 roli, 38·12 łąk, 30·64 pastw., 92·43 lasu, 12·62 nieuż. i 72·37 wody; czystego dochodu grunt. 4216 mrk; gorzelnia parowa, tucz i chów bydła. Pod 1258 r. występuje Hyvanus z O.; w 1286 r. wszczął się spór między Janem, bisk. poznańskim, a Mikołajem Torasikiem o O., które bisk. Boguchwał nabywszy, przekazał na własność kościołowi poznańskiemu. Spór ten rozstrzygnięty został na korzyść biskupa. W 1324 roku był Marcin plebanem miejscowym (ob. *Ostrowieczko*); w 1360 r. istniał Jan z O., kanonik poznański, a pod 1382 r. występuje w czasie zaburzeń domowych Michał, syn Tomasza z Ostrowieczna, dziedzic Parska. Następnego roku jest w O. plebanem Jan zwany Strawcza. W 1543 r. nabył tu Maciej Łaszczyński sołectwo, w 1550 r. załatwiły się spory graniczne między ówczesnym bisk. poznańskim, posiadającym O., a Wojciechem Rydzyńskim, dziedzicem Trąbinka. W 1580 r. miał w O. Piotr Tarzecki dwie zagrody, jednego komornika i osadnika, a Jerzy Kiełczewski ½ łanu i jednę zagrodę. W 1685 r. już już nie było tu kościoła. Około 1793 r. należało O. do Bojanowskich, z których rąk wyszło po r. 1845. W skład okr. domin. wchodzi folwark Kadzyn z 7 dm. i 90 mk., cały okrąg ma 203 mk., 180 kat. i 23 protest. *E. Cal.*

Ostrowieńskie, wś, pow. siebieski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gm. jabłoniecka, w 1863 r. 40 dusz rewiz.

Ostrowik 1.) wś, pow. nowomiński, gm. Kołbiel, par. Glinianka, odl. 14 w. od Mińska. W 1827 r. było tu 2 dm., 19 mk. Obecnie fol. ma rozl. mr. 472: gr. or. i ogr. mr. 137, łąk mr. 15, pastw. mr. 44, lasu mr. 267, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 16; las nieurządzony. Wś O. os. 3, z gr. mr. 12. 2.) **O.**, pow. szczuczyński, gm. i par. Radziłów.

Ostrowin al. **Ostrowiny**, os., pow. gostyński, gm. Ratajc, par Gostynin. Jestto przyległość dóbr rządowych Gostynin (t. II, 749).

Ostrowin, niem. *Osterwein*, wś i dobra ryc. na Mazurach, pow. ostródzki, st. poczt. Ostród, 460 mk. O. istniał już w 1363 r. i został założony przez Polaków. W 1620 r. siedział w O. i Żabionce na 80 włókach Wolf v. Olschnitz (Oleśnicki?). W O., Grabinku i Szyldaku były w zeszłym wieku kościoły, stanowiące parafię ostrowińską. W Grabinku był w dawnych czasach osobny pleban; w Szyldaku istniała od r. 1570, w którym kościół się zapadł, tylko kaplica. Pierwszym plebanem w O. był po reformacyi w 1542 r. Stanisław Kamiński. Parafia ewang. tu istniejąca zniesioną została w 1808 r., ponieważ dochody w skutek wojny tak się były zmniejszyły, że pleban wyżywić się nie mógł. *J. K. Sem.*

Ostrowine, wś i dobra, pow. oleśnicki, par. ewang. Poniatowice. Szkoła, zamek, fol., gorzelnia, browar, cegielnia, młyny, owczarnia, warsztaty płócienne. W 1842 r. 63 dm., 503 mk. (37 katol.), sołtystwo. Do O należały: Brixen, os. karcz. i młyn wodny, Heide, os. młyn., Suckelei, fol., i Wilhelmsort, kol.

Ostrowiszki, wś rząd. nad rzecz. Dzisną, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 32 w. od Święcian, 9 dm., 100 mk., z tego 95 katol., 5 żydów.

Ostrowite 1.) jezioro w pow. lipnowskim, na prawo od drogi z Włocławka do Lipna, przy wsi t. n., w okolicy bezleśnej. Brzegi w części wzgórkowate, w części zaś niskie, podmokłe. Obszar jeziora wynosi do 300 mr. Wody jego odprowadza rzeczka do Wisły. 2.) **O.**, jezioro przy wsi t. n. w pow. słupeckim. Są to właściwie dwa jeziora, przez które przechodzi strumień idący do jez. Gosławickiego i prowadzący wody tych jezior do jez. Sleszyńskiego, pod Mikorzynem. Długość jeziora wynosi do 3 w. a szerokość do 250 sążni.

Ostrowite al. *Ostrowickie* jezioro, w pobliżu Trzemeszna, ku południowi, rozgranicza na przestrzeni 4 klm. pow. gnieźnieński od mogilnickiego, ciągnie się na 6 klm. od Wyrobek Raszewskich po pod Zielin, gdzie spływa do jeziora Trzemeszyńskiego, obracając młyn. Pod Ostrowitem Prymasowskiem tworzy odnogę, wrzynającą się ku zachodowi po pod Kordos.

Na wybrzeżach tej odnogi leżą Raszew, Kordos i Bieślin; na zachodnim wybrzeżu głównego jeziora rozsiadło się Ostrowite Prymasowskie, a na wschodniem Jerzykowo i O. Trzemeszyńskie. Szerokość jeziora wynosi w przecięciu 1 kilom. W 1233 r. Władysław Odonicz zamieniając wsie swoje Szydłów i Łososiniki na Palędzie dodał to jezioro klasztorowi trzemeszyńskiemu. W 1235 r. rozporządził prawem rybołówstwa na jeziorze, którego zrzeka się wspomniany klasztor na rzecz kościoła gnieźnieńskiego w 1371 r. *E. Cal.*

Ostrowite 1.) *Kapitulne*, wś, fol. i os. młyn. nad jeziorem t. n., pow. słupecki, gm i par. Ostrowite, odl. od Słupcy 16 w. Posiada kościół par. drewniany i dom przytułku dla ubogich. Wś ma 7 dm., 112 mk., os. młyn. 1 dm., 3 mk., fol. i prob. 3 dom., 7 mk. Jestto starożytna osada. Właściciel jej Osiembor (comitis Osimborii) zamienił z kościołem gnieznieńskim na Łagiewniki w 1252 r. (Kod. dypl. Wielkop. I, 265, 266). Ztąd wś otrzymała nazwę O. kapitulne. Niezadługo potem musiała kapituła założyć tu parafią a wś przeniesiono na prawo niemieckie. O istnieniu parafii w 1415 r. są wzmianki w aktach kapituły gnieźnieńskiej. Pleban miał dwa łany tej miary co i kmiecie, z łąkami. Dziesięcinę pobierał tylko z folwarku, zaś łany kmiece i sołtysie dawały tylko meszne po mierze żyta i owsa z łanu (Łaski: Lib. Ben. I, 300). Według regestr. pobor. pow. gnieźnieńskiego z 1580 r. wieś Ostrowithae capituli miała 10 łanów kmiecych, 3 sołtysie, 3 ogrodz., 2 komorn., 3 rzemieśln. i 3 łany puste (Pawiński: Wielkop. I, 151). Kościół obecny, wzniesiony z drzewa przez kapitułę, był odnawiany w 1739 i 1870 r. Obecnie fol. O. Kapitulne z wsią O. Kapitulne, Tomaszów Górny, Tomaszów Dolny i Borowice z os. Posada, miał rozl. domin. w 1875 r. mr. 634. gr. or. i ogr. mr. 517, łąk mr. 64, lasu mr. 3, nieuż. mr. 50; bud. mur. 6, z drzewa 6; płodozmian 15-polowy; są pokłady torfu. Wsie: O. Kapitulne os. 18, z gr. mr. 125; Tomaszów Górny os. 26, z gr. mr. 347; Tomaszów Dolny os. 10, z gr. mr. 86; Borowice os. 12, z gr. mr. 317. O. par., dek. słupecki, 1864 dusz. O. Kapitulne gm. należy do sądu gm. okr. I i st. p. w os. Kleczew, ma 11,767 mr. obszaru i 3517 mk. 2.) **O.**, wś, pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. O., odl. o 8 w. od Lipna, ma kościół par. drewniany, 26 dm., 262 mk., 1884 mr. obszaru. Kościół paraf. niewiadomej erekcyi, istniał już w XVI w. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś była własnością Ostrowickiego Feliksa. Było tu 4 łany osiadłe i 4 os. kmiece spalone, 2 ogrodz., karczma, pasieka. Pobór wynosił 22 zł. 24 gr. 2 sold. (Pawiński, Wielk., I, 328). W 1789 r. dziedzic O. Gabryel Karwosiecki wysiewał tu 43 korce żyta, 11 korcy pszenicy, na Ostrowitku zaś 8 korcy żyta. Czynszu pobierał 1729 złp. O. par., dek. lipnowski, 619 dusz. Dobra O. składały się w 1876 r. z fol. O., Ostrowitko, Grabiny, Podkłokock, Szczepanki Małe i Wielkie, Krzyżówka, Rutki, Popielarnia i Barany. Rozl. dominialna mr. 1800: gr. or. i ogr. mr. 843, łąk mr. 431, past. mr. 6, wody mr. 287, lasu mr. 186, nieuż. mr. 47; bud. mur. 4, z drzewa 17; las nieurządzony; są pokłady torfu, wiatrak. Wsie: O. os. 32, z gr. mr. 84; Ostrowitko os. 17, z gr. mr. 36; Grabiny os. 20, z gr. mr. 277; Podkłokock os. 4, z gr. mr. 137; Szczepanki Małe os. 14, z gr. mr. 42; Szczepanki Wielkie os. 17, z gr. mr. 37; Krzyżówka os. 6, z gr. mr. 110; wś Rutki i Popielarnia os. 5, z gr. mr. 167; wś Barany os. 50, z gr. mr. 649. 3.) **O.**, wś i fol. nad jeziorem, pow. rypiński, gm. Płonne, par. Trąbin, odl. 8 w. od Rypina, ma 15 dm., 169 mk., karczmę. Według regestr. pobor. z 1564 r. wś O., w par. Trąbino, należała do kilku właścicieli. Jakub i Kasper Ostrowiccy mieli tu 2 półłanki, 2 ogrodz., karczmarza; Jan i Stanisław Sumińscy pół łanu; Mikołaj, Mateusz, Jan, Feliks, Bartłomiej Ostrowiccy 1 łan; Wojciech, Wawrzyniec i Paweł z synem Bartłomiejem, Ostrowiccy $1^1/_2$ łanu. Ogółem płacili poboru 3 fl. 11 gr. 1 sol. (Pawiński, Wielkop., I, 299). W 1789 r. cztery części szlach. wysiewały 54 korcy żyta. Obecnie fol. O. rozl. mr. 752: gr. or. i ogr. mr. 513, łąk mr. 103, past. mr. 17, wody mr. 92, nieuż. mr. 27; bud. mur. 7, z drzewa 4; płodozmian 8-polowy; są pokłady torfu. Wś O. lit. B C D os. 32, z gr. mr. 61.

Ostrowite 1.) *Prymasowskie* al. *Kościelne*, niem. *Ostrowitte*, fol., pow. gnieźnieński, nad jez. Ostrowitem, o 6 klm. na płd.-wsch. od Trzemeszna, par. w miejscu, poczta w Skorzęcinie, st. dr. żel. w Trzemesznie, 31 dm. i 323 mk., 288 kat. i 35 prot. Więk. własn. ma obszaru 93 ha, właścicielka Cecylia Robaszkiewicz; druga, z obszarem 155 ha, C. Grylewicza; probostwo ma obszaru 154 ha. W 1237 r. nadał Władysław Odonicz wś tę Januszowi, kanclerzowi Pułkona, arcyb. gnieźn. W 1250 r. odstępuje ją Janusz kościołowi gnieźnieńskiemu, który w 1265 r. wziął wzamian za inne włości w O. część dziedziczną Wincentego, syna Aleksandra; inną wreszcie część O. nadaje kościołowi wwda Herkenbold. Spotykane w dyplomatach z r. 1389 Oskowice nie są tem O. jak przypuszcza wydawca Kodeksu Wielkopolskiego, lecz Oszkowicami pod Piątkiem łęczyckim. W r. 1397 rozgraniczono O. od Jerzykowa, wsi klasztoru trzemeszyńskiego. Około 1577 r. Franciszek Podgórski, kanonik kollegiaty ś. Jerzego w Gnieźnie, pleban miejscowy, odnowił chylący się ku upadkowi kościół drewniany. W nowszych czasach stanął

kościół z cegły palonej kosztem rządu i parafian. Roku założenia kościoła pierwotnego p. w. ś. Marcina nie znamy. Parafią składały aż po za r. 1620: Ćwierdzin, Jerzykowo, Kinno, O., Raszew, Skorzęcin, Sokołowo, Wierzchowiska i Żeleźnica; później przybyły: Brzozówka, Gaj, Kamionka, Kiernia, Kordos, Kropulec, Miatki, Piła, Piłka, Popielarze, Rudki, Rybaki, Skorzęcińska Huta, Socha, Wyrobki Raszewskie, Zalesie i Zazdrość. 2.) **O**. *Trzemeszyńskie*, wś, dominium i cegielnia, pow. mogilnicki, na wschodniem wybrzeżu jez. Ostrowitego, o $4^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Trzemeszna, par., poczta i st. dr. żel. w Trzemesznie. W r. 1145 wniósł komes Janusz wś tę klasztorowi trzemeszeńskiemu, który r. 1352 sprzedał tu sołectwo braciom Mikołajowi i Michałowi w celu osadzania wsi na prawie niemieckiem. W 1368 r. król Kazimierz potwierdzając dawne przywileje klasztorne, wymienia między innemi posiadłościami także O. Po 1793 r. posiadał tę wś Klemens Dunin. Wykopaliska tutejsze znajdują się w zbiorach poznańskiego Tow. Prz. Nauk. Wś ma 7 dm. i 70 mk. kat. Dominium ma 176 mk. kat. i 12 dm.; obszaru 614·50 ha, t. j. 434·68 roli, 75·63 łąk i past., 7·97 nieuż. i 96·22 wody, czyst. doch. grunt. 7167 mrk; chów bydła; właścicielem jest Władysław Zakrzewski. 3.) **O.**, niem. *Ostrowitt*, wybudowanie, pow. bydgoski, poczta w Kotomierzu. *E. Cal.*

Ostrowite, nazwa licznych jezior w Prusach zach., mianowicie w pow. chojnickim: w par. chojnickiej i w par. ostrowickiej; w pow. świeckim w par. świekatowskiej; w pow. człuchowskim w par. borzyszkowskiej, w pow. kościerskim pod Skarszewami i pod Zbeninami w pow. chojnickim. *Kś. Fr.*

Ostrowite 1.) niem. *Osterwick*, w XIII w. *Wostritza*, *Hostricza*, *Hostrose*, *Ostiriza*, *Ostrow*, wś w gdańskich nizinach, na lew. brzegu Motławy, pow. gdański, st. p. i kol. Pszczółki, odl. 18 klm. na płd. od Gdańska, par. kat. Gremlice, szkoła i kośc. ew. w miejscu. Zawiera 11 gburstw i 10 zagród, 3902·12 mr. obszaru. W 1868 r. 436 mk., 260 ew., 171 kat., 5 żyd., 43 dm.; w 1878 r. 445 mk. O. należało już w 1200 r. do klasztoru oliwskiego; w 1308 r. nadaje Władysław wś tę synom Unesława, Jakubowi, kasztel. tczewskiemu, i Janowi, podkom. tczewskiemu. W 1310 r. nabył ją zakon krzyżacki. Ponieważ przywilej pierwotny był zaginął, dla tego odnowił go Zygmunt August, nadając mieszkańcom $25^1/_2$ włók i 3 wolne, za opłatą 3 grzywien czynszu i 6 dni tłoki. Kościół katol. istniał tu już w XIV w., bo w przywileju (z 1356 r.) przyległego Suchego Dębu, tylko korytem Motławy oddzielonego, wymieniono meszne, jakie mieszkańcy tej wsi winni dawać proboszczowi w O. W czasie reformacyi przeszedł tutejszy kościół w ręce ewangielików. Pierwszy pastor przybył tu około 1580 roku. W 1640 r. jeden z jego następców chciał tu zaprowadzić kalwinizm, ale gmina oparła się z taką stanowczością, że magistrat gdański, jako patron kościoła, musiał przysłać innego predykanta. Mury kościoła i szczyty pochodzą z XIV w., wieża z r. 1732. Z zabytków sztuki zasługuje na wzmiankę rzeźbiony ołtarz dyptyk, przedstawiający koronacyą Najśw. Maryi P. i inne sceny z Pisma św. Pochodzi z początku XVI w. i znajduje się dziś w muzeum gdańskiem (ob. Die Bau- und Kunstdenkmaeler des Kr. Danzig, str. 123, i Land und Leute des Landkr. Danzig von Brandstaeter, str. 205). 2.) **O.**, niem. *Osterwick* al. *Ostrowitte*, wś, pow. chojnicki, st. p. Chojnice, tamże par. kat. i ew., $1^1/_2$ mili odl., szkoła Kłodawa. W 1868 r. 6 bud., 2 dm., 4 kat., 23 ew.; należy do dóbr ryc. Krajenek i leży nad jez. Ostrowite. 3.) **O.**, niem. *Osterwick*, dok. 1338 *Ostirwig*, wś z kat. kośc. paraf., pow. chojnicki, st. p., tel. i kol. Silno, 3 klm. odl., par. kat. Chojnice, szkoła kat. w miejscu; 6757·07 mr. obszaru. W 1867 r. 103 dm., 905 mk, 837 kat., 63 ew; 1885 r. 998 mk. Wś ta jest niejako centralnym punktem t. z. Kosznajdrów, Niemców katol., którzy tu mają swoje towarzystwo rolnicze. W skład parafii (dek. tucholski) wchodzą: O. i Ciechocin; do filii Silno są przyłączone: Silno, Gockowice, Objezierze i Rocławki. W 1867 r. było 1977 dusz, 1227 komunikan.; w 1885 r. 2095 dusz. Przy kościele p. w. ś. Jakuba istnieje bractwo trzeźwości, założone 1858 r. W Ciechocinie jest publiczna kaplica. Kościół ostrowicki spalił się r. 1653, właśnie gdy go oficyał Trebnic wizytował. Kościelnymi byli wówczas Rizop, sołtys, i Waznik, prob. Antoni Głoński (str. 108), nauczycielem Kołaczek. Do prob. należały 4 włóki; gburów było 22, dawniej 27. Wizytator Jezierski znalazł tu r. 1695 murowany kościół z 3 ołtarzami; prob. był Piotr Boege (str. 18). W Borcka: „Echo sepulchralis“, str. 765, są jeszcze następni proboszczowie wymienieni: Jan Anderson, Maciej Rottermund, Jan Kucklentz, dawniej pastor luterski, um. r. 1742; Wojciech Sadowicz, kanonik w Kamieniu; Marcin Kowalski, dziekan tucholski, um. 1758 r., i Jakub Szwemiński, dziekan tucholski, w zastępstwie r. 1765. W 1338 r. sprzedaje komtur tucholski Dyteryk von Lichtenhayn Mikołajowi Sulesdorff 84 włók w dobrach Ostirwig na prawie chełm. Z tych 8 włók będzie posiadał wolnych; nadto dajemy mu trzeci grosz kar sądowych i połowę czynszu karczemnego; proboszczowi nadajemy 4 włóki. Od reszty 72 wł. będą nam osadnicy płacili po 17 skojców i po 2 kury; z szczegól-

nej łaski uwalniamy ich od sianożęcia; ale do pomagania przy budowlach i do innych zwykłych usług są zobowiązani. Arcybisk. gnieźn. winni dawać wiardunek od pługa, od radła pół wiardunka. Granice rozpoczynają się od drzewa stanowiącego granice Silna (Frankenhayn), odtąd do drzewa zowiącego się Kinstruch, dalej do dębu, który jest granicą Ciechocina (Czetzin), odtąd do lipy, która jest przy młynie i znowu do granicy wsi Sławęcina (Slaventin) i do Lichnowskiej granicy, ztamtąd aż do Gronowskiej granicy i dalej aż do pierwszej granicy. Dan w Tucholi w dzień ś. Bartłomieja. Później wykazał się tu nadmiarek wynoszący 6 wł 3 mr., który komtur tucholski Siegfried Gerlachshaim także dołączył do wsi, za opłatą czynszu, mocą przywileju wystawionego w Tucholi r. 1358 (ob Cod. Belnensis, str. 7—9 i Odpisy Dregera w Pelplinie, str. 116). W 1409 r. nadaje Henryk v. Schwelborn, komtur tucholski, wiernemu Janowi Sulesdorff, sołtysowi ostrowickiemu, i wszystkim mieszkańcom jez. Ostrowite, prócz ostrowu, który sobie zostawiamy; co rok będą nam płacili 9 wiardunków Dan w Tucholi (ob. Cod. Belnensis, str. 29). W lustracyi sstwa tucholskiego z r. 1570 czytamy, że w O. było 84 wł., osiadłych 80, prob. 4, ogrodów 4 i 2 karczmy; dzierżawcą wsi był Jerzy Żaliński. W 1664 r. było w O. Niemieckiem włók 84, sołtyskich 8, kościelnych 4, wybranieckich 2, które wś zastępuje, czynsz wynosił 68 fl. 26 gr. R. 1791 trzymał tę wś Lipiński, pisarz grodzki wwdztwa pomorskiego. Podług taryfy poborowej z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacili w O. poddani od 65 wł. osiadł., 11 pust., 2 karcz., kow., 2 ogr. 145 flor. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 184). Gleba jest w O. bardzo żyzna; znaczniejsze wzgórza są: Schneeberg, Muehlenberg, Keuchelberg (160 mt.). Wymienione wyżej jez. Ostrowite nazywają Niemcy Wald-See. 4.) **O.**, niem. *Osterwitt*, fiskalna domena, pow. kwidzyński, st. p., tel. i kol. Czerwińsk, 32 klm. odl.; par. kat. Pieniążkowo, ew. Nowe, szkoła Półwsi. W 1868 r. 30 bud., 10 dm., 135 mk. kat., 36 ew., 308·12 ha roli or. i ogr., 92·54 łąk, 0·15 past., 25·59 lasu, 21·82 nieuż., 62·72 wody, razem 511·24 ha; czysty doch. z grun. około 4700 mrk. Ossowski podaje, że tu odkryto cmentarzysko starożytne; popielnica pochodząca z grobu skrzynkowego znajduje się w Muzeum Tow. Hist. w Kwidzynie (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus zachod., str. 40.). O. leży nad bitym traktem z Gniewu do Nowego wiodącym. W przeszłym stuleciu mieli tu dwór swój wspaniały (aulam magnam et splendidam) Dąbscy, dziedzice włości naokoło Czerwińska i Minsterwaldu leżących. Kaplicę domową utrzymywał tu w r. 1765 Dąbski, kaszt. brzesko-kujawski. Także w pobliskim ostrowickim lesie znajdowała się wtedy mała kaplica pustelnicza, na której budowę zezwolił gdański konsystorz. Z końcem ubiegłego stulecia król pruski nabył wszystkie te dobra od Dębskich (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 267). Podług taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płaciła w O., należącem do pow. nowskiego, pani podkomorzyna koronna summatim 97 flor. 14 gr. (ob. Rocz. Tow. Prz. Nauk w Poznaniu 1871, str. 176). 5.) **O.**, niem. *Ostrowitt*, w 1872 r. od ówczesnego właściciela Eben *Ebensee* zwane, dok. *Osterwitz* i *Osterwicz*, dobra ryc., pow. świecki, st. p., tel. i kol. Lniano 4·5 klm. odl., parafia katol. Świekatowo, ewang. Bukowiec, szkoła Dębowo. W 1868 r. 23 bud., 14 dm., 56 mk. kat., 96 ew. Razem z fol. Annalust i Marienthal obejmują te dobra 692·43 ha roli or. i ogr., 175·66 łąk, 192·42 past, 27·62 nieuż., 72·26 wody, w ogóle 1167·39 ha; czysty doch. z grun. 3426 mrk., cegielnia, gorzelnia, hodowla bydła i owiec. W 1886 r. nabyło te dobra na subhaście zach. prus, ziemstwo za 245,000 mrk. O. leży nad jez. Ebensee (po polsku pewnie Ostrowite). Na polu tutejszem znaleziono r. 1866 toporek starożytny i celt tulejkowy (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus zach., str. 102 i 106). Za czasów krzyżackich należały tutejsze dobra do komturstwa świeckiego i były zobowiązane do jednej służby zbrojnej. W 1453 r. wymieniają dokumenta Jana (Hans) z Ostrowitego. W 1649 r. posiadał O. Mikołaj Koss (ob. Wizyt. Gniewosza, str. 104, 6). Według taryfy na symplę z r. 1717 płaciło O. należące do pow. świeckiego, 4 gr. (ob. Cod. Belnensis, str. 87). 6.) **O.**, niem. *Ostrowitt*, kol., pow. kwidzyński, st. p. Mała Karczma, par. kat. Pieniążkowo, ew. Nowe, szkoła Dąbrówka. W 1868 r. 17 bud., 7 dm., 25 mk. kat., 55 ew. 7.) **O.**, niem. *Ostrowitt*, wś szlach. nad jeziorem t. n., pow. człuchowski, st. p. Lipienice, par. kat. Borzyszkowy, ew. Tuchomie, 3414·64 mr. obszaru. W 1868 r. 76 bud., 32 dm., 260 mk., 251 kat., 9 ew. Założona w 1365 r. przez Chołyna de Zychco, jak donosi Borek w Echo sepulchralis (str. 765). 8.) **O.**, dok. *Schilthern* (niem.) al. *Schildern*, dobra ryc. i wś, pow. lubawski, ma st. p., tel. i kol., par. kościół kat. i szkołę, par. ew. Biskupiec. W 1868 r. 42 bud., 24 dm., 335 mk., 254 kat., 81 ew.; hodowla bydła i owiec, gorzelnia parowa, cegielnia i piec wapienny. Do klucza tego należy także Dębień i fol. Kamienny Most. Cały obszar obejmuje 1522 ha i to 1025 ha roli or. i ogr., 188 łąk, 13 past., 192 lasu, 21 nieuż., 83 wody; czysty doch. z grun. 8277 mrk. W skład par., dek. radzyńskiego, wchodzą: O., Osetno, Wardęgowo i Olszak. Przy

kościele p. w. ś. Jakuba jest bractwo trzeźwości od 1855 r. W Wardęgowie jest publiczna kaplica. W 1867 r. było 599 dusz, 384 komunikantów, w 1885 r. 637 dusz. Kościół istniał tu już r. 1445 (ob. Woelky: Urk. B. des Bisthums Culm, 1885, str. 462). Z wizyt. Strzesza z r. 1667 dowiadujemy się, że dobra tutejsze dzieliły się na 9 części. Do probostwa należały 4 wł. i jez. Popówko. Przy opisaniu granic wymienia wizytator jeziora: Prętynię, Płociczno, Wielkie i Komorzno. Proboszczem był Jan Bonikowski. Mesznego płacili w O.: Curia Nobilium Stanisławskich 1 kor. żyta i tyleż owsa; tak samo Stanisław Chełmicki, Kuczkowski z posiadłości dawniej Radomińskich, Mateusz Szelski, którego posiadłość należała dawniej do Pepłowskich, Maciej Wapczyński, Rogowski i Stanisław Murzynowski. Były to wszystko rodziny szlacheckie. Do par. należały jeszcze Wardęgowo i Osetno; wszystkich komunikantów razem było tylko 70; dawniej była tu i szkoła (str. 460—463). Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 ponieśli tutejsi mieszkańcy 2000 grzywien szkody, kościół 300 grz. (ob. Schultz: Gesch. d. Kr. Kulm, II, str. 159). W. m. Paweł v. Russdorf (1422—1441) nadaje Konradowi Gruenberg wś O. (Schiltern), w wójtostwie radzyńskiem, na prawie magd., z wyjątkiem włók należących do Kaspra Cypryana, które tenże ma dla siebie i dla spadkobierców zatrzymać. Dostaje większe i mniejsze sądownictwo, z wyjątkiem drożnego, ma odbywać służbę zbrojną, będzie pomagał przy budowlach i płacić 1 funt wosku, 1 fenik koloński i od pługa 1 kor. pszenicy i 1 kor. żyta (ob. Schultz: Gesch. d. Kr. Kulm, II, str. 94). 8.) **O.**, dok. *Kl. Osterbitz* i *Osterwiz*, *Ostrowitz*, dobra nad jez. t. n., pow. brodnicki, st. p., tel. i kol. Kowalewo, 6 klm. odl., par. kat. i ew. Golub, szkoła Skępsk. W 1868 r. 31 bud., 14 dm., 240 mk., 179 kat., 61 ew., 722·35 ha roli or. i ogr., 11·07 łąk, 2·57 past., 23·5 nieuż., razem 769·49 ha; czysty dochód z gruntu 7727 mrk; gorzelnia parowa, cegielnia, hodowla bydła i skopów. Właściciel Floryan Gołkowski. Do dóbr O. należy fol. Krążno, obejmujący 190·18 ha i przynoszący 2057 mrk. czyst. doch. z gruntu. W O. jest filialny kościół kat., tyt. ś. Maryi Magdaleny, do którego należą: O., Gajewo, Poćwiardowo i Ostrowicki fol. W 1276 r. otrzymują Rudoból, były sędzia ziemski sieradzki, oraz Szymon Galik, wwda wrocławski, i Wojciech z Stwolna, kasztelan sycowski, od bisk. kujawskiego Ostrowite, Golub, Pluskowęsy, Kruszyny, Kruszynki i Chełmonie (ob. Kętrz.: O ludn. pol., str. 109). W 1418 r. nadaje w. mistrz Michał Kuechmeister Janowi ze Słoszewa (Hannos von Sloschow) za wierne usługi 12 włók w O. (zu cleyne Ostorbitz), w obwodzie golubskim, na prawie chełm. z mniejszem i większem sądownictwem, wyjąwszy drożne, wolne drzewo w boru golubskim, wolne rybołóstwo w jez. Ostrowickiem małemi narzędziami. Za to będzie czynił jednę zbrojną służbę, będzie pomagał przy budowaniu zamków, będzie dawał 1 funt wosku i 1 fenik koloński, oprócz tego winien płacić stróżę i „Schalveskorn“ jak nasi ludzie. Dan w Grudziądzu (ob. Schultz: Gesch. d. Kr. Kulm, II, str. 101). Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 spaliły się tu w czasie wojny zabudowania jedenastu gburstw, dobytek został zabrany, szkodę obrachowano na 600 grzywien, 6 włók było pustych (tamże, str. 154). Wizyt. Strzesza z r. 1667 donosi, że do tutejszego kośc. należą oddawna 4 wł. w 3 działach. Oprócz O. było dotąd przyłączone tylko Gajewo, wówczas własność Małanowskich, później Elżanowskich (str. 348). 9.) **O.**, wyb., pow. kartuski, należy do dóbr ryc. Węsior, st. p. Sulęcin. W wizyt. Rybińskiego z r. 1780 czytamy, że kolonia ta należała wówczas do Jana Gruchały i wdowy Barbary Wysockiej, było tu 13 mk. kat. (str. 54). 10.) **O.** *Dolne*, niem. *Unter-Ostrowitt*, wś, pow. człuchowski, st. p. Lipienica, par. kat. Borzyszkowy, ew. Tuchomie, 1091·41 mr. obszaru. W 1868 r. 8 bud., 3 dm., 27 tylko kat. mk. 11.) **O.**, niem. *Osterwitte*, wś, pow. chojnicki, st. p. i par. kat. Czersk, par. ew. Mokre; 830·83 mr. obszaru. W 1868 r. 22 bud., 9 dm., 88 mk. kat. W wizyt. Szaniawskiego zwała się ta osada: Na Ostrowach (str. 123). *Ks. Fr.*

Ostrowite, niem. *Ostrowitt*, wś i majątek na Mazurach, pow. ostródzki, st. poczt. W. Gardyny.

Ostrowitko, fol. i wś, pow. lipnowski, gm. Kłokock, par. Ostrowite, odl. o 7 w. od Lipna, ma 7 dm., 101 mk., 489 mr. obszaru. Fol. O. rozl. mr. 450: gr. or. i ogr. mr. 204, łąk. mr. 119, pastw. mr. 6, lasu mr. 114, nieuż. mr. 7; bud z drzewa 8; są pokłady torfu.

Ostrowitowa Rudnia, dobra, pow. ihumeński, własność Osowskich, mają 376 włók obszaru.

Ostrowity, wś nad rzką Dij, lewym dopł. Haci, pow. ihumeński, gm. hrebiońska, ma 20 osad pełnonadziałowych; miejscowość dzika, poleska, małoludna, grunta piaszczyste, nizinne, młyn, łąk błotnych obfitość. *A. Jel.*

Ostrówka, rzeczka, dopływ Iłżanki, poczyna się w lasach miechowskich, między wsiami Dobiec i Miechów, długa 5 wiorst.

Ostrówka 1.) potok, lewy dopł. Bugu, ob. *Horpinka* i *Kamionka Strumiłowa* (III, 786). 2.) **O.** al. *Radziechowski* potok, dopływ Styru, w pow. brodzkim.

Ostrówka al. *Ostrowska*, rzka, prawy dopł. Prosny, wpada do niej przy wsi Węgłowice.

Ostrówka, mały zaśc., pow. piński, przy drożynie z fol. Wólka do Porzecza, w 1 okr. pol. łohiszyńskim. *A. Jel.*

Ostrówka, wś, pow. bałcki, gm. Sawrań, par. kat. Krzywejezioro, ma 10 os., 66 mk., 121 dzies. ziemi włośc.; ziemi dwor. razem z Hłuboczkiem 301 dzies. Własność niegdyś Głębockich, dziś Włodzimierza Nolle.

Ostrówka, grupa domów w Lublińcu Nowym, pow. cieszanowski.

Ostrówka, wś i b. st. poczt. przy dawnym trakcie z Rosławla do Brańska, o 39 w. od Rosławla,

Ostrówki 1.) wś i fol., pow. kutnowski, gm. Dąbrowice, par. Krośniewice, posiada szkołę począt. ogólną, 35 dm., 337 mk., 445 mr. ziemi włośc. i 310 mr. folw. Fol. O. stanowi donacyą. W 1827 r. było tu 19 dm., 176 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 472) O. (Ostrowki minus), w par. Krosniewice, dawały dziesięcinę z łanów folwarcz. plebanowi w Dąbrowicy a z kmiecych na stół arcybiskupi. Miejscowy pleban pobierał tylko kolędę. 2.) **O.**, wś, pow. nieszawski, gm. Ruszkowo, par. Broniszewo, ma 43 mk., 112 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 5 dm., 39 mk. 3.) **O.**, wś i fol., pow. radzyński, gm. Szóstka, par. O., odl. 5 w. od Radzynia. Posiada kościół par. drewn., 102 dm., 844 mk. i 5431 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 136 dm., 681 mk. O. należą do dóbr Międzyrzec. Kościół i parafią założył tu około 1650 Łukasz Opaliński, marsz. nadw. kor., i żona jego Izabella, hrabianka na Tęczynie; odbudowany w 1743 r. O. par., dek. radzyński, 659 dusz. 4.) **O.**, przyległ. dóbr Kołacze, pow. włodawski. *Br. Ch.*

Ostrówki, jezioro, pow. homelski, rocznie poławia się przeszło 11 pud. ryb, głównie okoni, płoci, szczupaków i leszczów.

Ostrówki 1.) zaśc., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost, okr. wiejski Kupczelewo, o 4 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Zaborze, dawniej Konoplańskich, po 1864 r. skonfiskowanych. 2.) **O.**, fol., pow. ihumeński, od 1871 r. własność urzędnika Baranowskiego, ma 14½ włók. 3.) **O.**, po białorusku *Astrouki*, cztery w pobliżu siebie leżące zaśc., pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, par. kat. Berezyna, po obu brz. rz. Niesety, która w tej okolicy bierze początek; odludne, ponure, nizinne, piaszczyste Polesie. 4.) **O.**, fol. nad rz. Niesetą, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, własność Nowickich, ma około 7 włók. Miejscowość poleska, grunta lekkie. 5.) **O.**, zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, pomiędzy Odcedą i Zasulem, ma 3 osady; miejscowość równa, dość leśna, grunta dobre, szczerkowe. 6.) **O.**, po białorusku *Austrauki*, dwie w pobliżu siebie leżące wsie i dwa folwarki nad rz. Uszą, pow. nowogródzki, przy gośc. ze Snowia i Iszkołdzia do Mira, w 4 okr. pol. mirskim, gm. horodziejska, o 8 w. od st. dr. żel. mosk.-brzeskiej Horodziej; jedna wś ma 27, druga 35 osad pełnonadziałowych. Cerkiew, na miejscu starej pounickiej, wzniesiona w 1844 r., ma zapisy rodziny Protasewiczów w kapitałach i 5 włók ziemi; około 1200 parafian; kaplice w Niedźwiadce i Jabłonnej. Jeden fol., dziedzictwo Hryniewiczów, ma 10 włók i 5 mr., drugi, Bułhaków, 376 dz., w glebie wybornej, pszennej; miejscowość bezleśna. 7.) **O.**, wś, pow. słucki, gm. kijewicka, w żyznej, równej ale bezleśnej miejscowości, ma 19 osad pełnonadziałowych. 8.) **O.**, po białorusku *Astrauki*, wś, pow. słucki, w 1 okr. pol. starobińskim, gm. carewska, w pobliżu drogi ze wsi Krzywicz do zaśc. Kosynicz, ma 29 osad pełnonadziałowych; grunta lekkie, urodzajne. 9.) **O.**, mały fol., pow. słucki, należał do ordynacyi kleckiej ks. Radziwiłłów, a od r. 1875 przyłączony do ordyn. nieświeskiej, ma 2¼ włók. 10) **O.**, wś i dobra, pow. słonimski. W 1677 r. Teresa Mieleszkówna wniosła je w dom męża swego Aleksandra Kazimierza Sliźnia, stolnika smoleńskiego. 11.) **O.**, wś, pow. sieński, gm. Obczuha, 13 dm., 94 mk.

Ostrówki, al. *Ostrówek* i *Ostrówka*, niem. *Ostrowke*, wś, holendry i okr. wiejski, pow. chodzieski, o 6 klm. na płn.-zach. od Budzynia, par. w Chodzieżu, poczta i st. dr. żel. w Budzyniu. Władysław Łokietek nadał O. w r. 1299 Janowi, synowi Dzierżysława. Przed r. 1793 wchodziły w skład pow. kcyńskiego. Wś ma 18 dm. i 181 mk.; holendry 2 dm. i 11 mk.; wybudowania 21 dm. i 186 mk.; cały okr. 41 dm. i 378 mk., t. j. 61 kat. i 317 prot.

Ostrówki 1.) niem. *Ostrowken*, leśn. królewskie, pow. lubawski, st. p. Łąkorz. 2.) **O.**, miejscowość w pow. brodnickim (Kętrzyń.), w spisach urzędowych niezapisana.

Ostrówko 1.) al. *Ostrów*, posiadłość o 4 zagrodach i 2 rybitwach, własność kaszt. przemęckiego w r. 1578, a pani Roszkowskiej w r. 1620, w pow. niegdyś pyzdrskim, par. Dębno, nie istniała już około 1845 r. Mapa Engelhardta oznacza *Ostrów* na lew. brzegu Warty, tuż pod Dębnem, o 5 kil. na wsch.-płn. od Nowego Miasta, w pow. pleszewskiem. 2.) **O.**, por. *Ostrówek*. *E. Cal.*

Ostrówko, według Kętrz. miejscowość w pow. złotowskim, w spisach urzędowych niezapisana.

Ostrówko, fol. na Mazurach, pow. gołdapski, st. p. Gołdap.

Ostrowla 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, o 4 w. od Lidy, ma 9 dm., 130 mk., z karczmą

Nowinka zwaną (w 1864 r. 38 dusz rewiz.). 2.) **O.**, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol. gm., okr. wiejski i dobra Dokudowo, 7 dusz rewiz.; własność ks. Wittgensteina. 3.) **O.**, rzeczka w pow. lidzkim.

Ostrowlanka, rzeka, pierwszy lewy dopływ Berezyny w pow. borysowskim.

Ostrowlanka 1.) os. karcz., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcze, o 82 w. od mta Wilejki, ma 1 dm., 2 mk. prawosł. 2.) **O.**, wś, pow. siebieski, na wsch. od drogi poczt. z Siebieża do Połocka. Począwszy od wsi O. aż do wsi Ławrowej ciągnie się pasmo wzgórz.

Ostrowlany 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Nowy Pohost, okr. wiejski i dobra Helenowo (Elenowo), o 10 w. od gminy a 63½ w. od Dzisny, ma 8 dm., 104 mk. praw. (w 1864 r. 34 dusz rewiz.); własność Szyrynów. 2.) **O.**, fol. szlach., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. kat. 3.) **O.**, wś, fol. i dobra, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Szemiotowo, okr. wiejski Ostrowlany, o 12 w. od gm. a 60 w. od Święcian; fol. ma 1 dm., 5 mk., wś zaś 20 dm. i 194 mk., w tej liczbie 157 praw. i 37 kat. (w 1864 r. 77 dusz rewiz.); własność Skirmuntów. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: O., Borowa, Iwanki, Łoźniki, Bieresna, Bojarnowicze, Karakumle, Pomosza i zaśc. Nowinki, w ogóle 280 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. i 1536 włościan skarb. 4.) **O.**, wś, pow. siebieski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. czernejska, 46 dusz rew. (w 1863 r.). 5.) **O.**, dobra, pow. witebski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Łoswidy, 268 dusz rewiz. (w 1863 r.). 6.) **O.**, wś, pow. połocki, w 2 okr. pok. do spraw włośc., w 1863 r. miała 35 dusz rewiz. *J. Krz.*

Ostrowna, zaśc, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Gonczary, okr. wiejski Sielec, o 5 w. od gminy a 25 w. od Lidy, 1 dm., 7 mk. (w 1864 r. 1 dusza rewiz.); należy do dóbr Waszkiewicze, Łęskich.

Ostrownica, wś i fol., pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Kazanów, odl. od Iłży 20 w., ma 29 dm., 231 mk. W 1827 r. było tu 23 dm., 135 mk. W regestr, pobor. z 1508 r. wykazana w O. część Nowodworskiego, z której płacił 20 gr. W 1569 r. O. należała do par. Wielkie (Wielgie). Jan Nowodworski miał tu 2 łany, 1 ogrodz. i komorn.; Marcin Kazanowski 2 łany i Jakub Malyczowski dwa pół łanki, pusty półłanek, 2 ogrodz. (Pawiński: Małop., 305 i 477). Obecnie fol. O., oddzielony w 1880 r. od dóbr Kazanów, rozl. mr. 708: gr. or. i ogr. mr. 250, łąk mr. 22, lasu mr. 426, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 10, las nieurządzony. *Br. Ch.*

Ostrowno 1.) jezioro w dobrach Niesin, pow. lepelski. 2.) **O.**, jezioro pod mkiem t. n., w pow. sieńskim.

Ostrowno 1) mko nad jez. t. n., pow. sieński, w 3 okr. pol., gm. Ostrowo, przy drodze z mka Bieszeńkowicz do Witebska, blisko granicy gub. witebskiej, o 45 w. od Sienna a 22 w. od Witebska, 70 dm. (22 należących do chrześcian a 48 do żydów), 469 mk. (214 męż. i 255 kob.), w tej liczbie 160 prawosł., 9 kat. i 300 żyd., 2 cerkwie, z których 1 mur., dom modlitwy żydowski, 5 sklepów. Dawniej dość handlowne, przed 1812 r. było tu 120 sklepów i jarmark trwający od 15 sierpnia do 1 września, po zniszczeniu jednak mka przez Francuzów handel zupełnie upadł. Był tu również ratusz mur., ślad po którym pozostał w istniejącej dotychczas wieży zegarowej, wysokiej na 14 sążni. O. znane jest w XVI w. Zygmunt August fundował tu na pamiątkę odniesionego zwycięstwa kościół farny, w którym znajdował się cudowny obraz Bogarodzicy, ozdobiony, jak twierdzą, przez tegoż króla bogatą koroną. Michał Pociej, wwoda witebski, odnowił ten kościół, przemieniony dzisiaj na cerkiew prawosławną. Około 1620 r. Aleksander Sapieha, wwoda mścisławski, wprowadził do O. zgromadzenie dominikanów. Dziś mko należy do hr. Plater. Stanowiło niegdyś starostwo niegrodowe O. al. stajeńskie, położone w wwdztwie i powiecie witebskim, które podług metryk litew. powstało w połowie XVI w. z dawniejszego starostwa jezierzyckiego, przez odseparowanie zeń wsi i dóbr: Ostrowno nad Dźwiną, Stajki, Ostrowno, Miałkie i Równo. Około r. 1580 posiadał je kn. Jerzy Sokoliński, następnie Grocholscy i Dzitrychowie, opłacając zeń w r. 1776 kwarty złp. 1908 gr. 15, a hyberny złp. 672. Od d. 16 września r. 1772 przeszło pod panowanie rossyjskie. O. pamiętne jest znakomitą szarżą ułanów polskich, wykonaną przez gen. Józefa Niemojewskiego d. 12 lipca 1812 r., w której wziął nawet udział Murat, król neapolitański. W zwycięzkiej tej szarży Niemojewski ugodzony został kulą w piersi i otrzymał za nią od cesarza krzyż legii honorowej a od króla Murata krzyż neapolitański. O. gmina, ma 5807 mk. (2400 męż., 2127 kob. i 1280 dz.), z których 630 zajmuje się ścinaniem, obróbką i wywozem drzewa, używając przytem 670 koni. W gminie znajduje się 6512 dzies. lasów prywat. i 297 dzies. włośc. 2.) **O.**, w dawnym pow. orszańskim, dziedzictwo Mikołaja i Eleonory z ks. Druckich Sokolińskich Odrowążów, od których w 1630 r. nabył Krzysztof Sokoliński, kasztelan połocki. 3.) **O.**, w witebskiem, attyn. sstwa jezierzyckiego, nadane przez Zygmunta Augusta Jakubowi Hrebnickiemu, później własność Bartosza Hrebnickiego (por. *Ostrowno*, w pow. sieńskim). 4.) **O.**, wś, pow.

lepelski, 232 dzies. ziemi dwors., własność Juliana Dokiszewicza. 5.) **O.**, wś, pow. drysieński, par. Przydrujsk. *J. Krz.*

Ostrowo 1.) kol., pow. słupecki, gm. i par. Szymanowice, odl. od Słupcy 25 w., ma 21 dm., 202 mk. 2.) **O.**-*Budy*, wś, pow. ciechanowski, gm. Młock, par. Maluzyn, odl. o 17 w. od Ciechanowa, ma 4 dm., 34 mk., 81 mr. gr. włośc. 3.) **O.**-*Dyle*, wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga-Mała, odl. o 15 w. od Przasnysza, ma 4 dm., 35 mk., 43 mr.

Ostrowo 1.) fol. i dobra, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Sukurcze, własność Michałowskich. 2.) **O.**, zaśc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Dubicze, okr. wiejski Głębokie, o 4 w. od gminy, 2 dusze rewiz. 3.) **O.**, wś, pow. lidzki, gm. lacka, okr. wiejski Dąbrowa, o 1 w. od gminy, 86 dusz rewiz.; należy do dóbr Dąbrowa, hr. Uruskiej. 4.) **O.**, wś, tamże, okr. wiejski Spusza, o 1 w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Byczki hr. Uruskiej. 5.) **O.**, wś, tamże, 3 dusze rewiz.; należący do dóbr Spusza tejże. 6.) **O.**, wś przy zbiegu rzeczek Dubio i Zieniówka, dających początek Wiejnie, pow. borysowski, o 4 w. na płn. od mka Okołowa, w 3 okr. pol. dokszyckim, par. kat. okołowska, ma 11 osad; miejscowość lesista. 7.) **O.**, fol., pow. borysowski, od 1866 r., na mocy prawa zastawnego, w posiadaniu Tomasza Jarmołowicza, ma około 13 włók.

Ostrowo, pow. łecki. W 1484 r. sprzedał Jerzy Ramung v. Ramek, komtur ryński, Piotrowi 1 włókę ziemiańską, zwaną Ostrów, nad jez. Selmętno i pod Budziłowem, na Mazurach, w pow. łeckim. 2.) **O.**, majątek na Mazurach, pow. gołdapski, st. p. Dubeninki. 3.) **O.** al. *Malisy*, wś, Prusy wschodnie, pow. stołupiański, st. p. Stołupiany. *J. K. Sem.*

Ostrowo, ob. *Ostrów.*

Ostrowo, jezioro pod Ostrowem, pow. wejherowski.

Ostrowo 1.) *pod Puckiem*, niem. *Ostrau*, dok. *Ostrow*, *Wustrow*, wś włośc. nad Bałtykiem i strugą Czarną, która tu płynie przez jez. Ostrowskie, pow. wejherowski, st. p. i par. ew. Krokowo, kat. Strzelno, 1 milę odl., szkoła kat. w miejscu, odl. od Wejherowa $4^1/_2$ mili. Zawiera 5 gburskich posiadłości i 24 zagród, 103 wł. i 25 mr. obszaru. W 1868 r. 240 mk., 161 kat., 79 ew., 31 dm. Mieszkańcy trudnią się rybołóstwem. O. miało jeszcze około 1400 roku prawo polskie. Za czasów krzyżackich odbywało jednę służbę zbrojną. W 1552 r. d. 7 wrześ. odnawia Zygmunt August zaginiony przywilej wsi, nadając sołectwo Grzegorzowi Sapule wraz z wolnem rybołówstwem w jez. Ostrowskiem, w morzu i z wolnem drzewem. W lustr. sstwa puckiego z 1678 r., dokonanej przez ks. Ludwika Łosia, Tomasza Kozłowskiego, pisarza grodz., i prob. ostrowskiego Jana Burzkowskiego, czytamy: „Sołtys, szlachetny Daniel Mędrzyński, trzyma po Grzegorzu Capali, według przywileju króla Zygmunta Augusta anno 1552 i konfirmacyi K. J. M. Władysława, Jana Kazimierza i teraźniejszego króla Jana III, włókę jednę wolną; powinność jego brzegu morskiego pilnować. Gburów w tej wsi bywało 4, teraz jest ich tylko 2, bo 2 gburstwa dla żołnierskich ucisków zniszczały. Michał Derlow gbur, poddany, szarwarkuje jak i drudzy, czynszu daje fl. 7 ze wszystkiem. Jakub Miłosz, gbur poddany, szarwarkuje jak i drudzy; czynsz daje jak wszyscy; Tomasz Glom, poddany, arendarz na gburstwie, daje czynszu fl. 16; Michał Walkowc, poddany, arendarz na gburstwie, daje czynszu fl. 15. Szlachetny pan Szwenzon, kapitan J. K. M., produkował nam przywilej J. K. M. Kazimierza z d. 24 kwiet. 1660 na 2 włoce (sic) puste i na 2 gburów szarwarkowych w tej wsi i konfirmacyą K. J. M. Michała sine consensu possessorów i prosił nas abyśmy mu te włóki i gburów w possessyą oddać kazali; my zaś to do J. K. M. cognitionem remisimus“ (manuskrypt w Pelplinie: str. 106). Na początku bieżącego stulecia wydał rząd pruski trzem ówczesnym czynszownikom we wsi ich posiadłości na własność (ob. Prutz: Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 238). 2.) **O.**, dobra ryc., pow. chełmiński, st. p. i tel. Lisewo, 5·5 klm. odl., st. kol. Kornatowo, 7·7 klm. odl., par. katol. Płużnica, ewan. Wąbrzeźno. W 1868 r. 22 bud., 14 dm., 143 mk., 141 kat., 2 ew., 358·32 ha roli or. i ogr., 2·85 łąk, 4 nieuż., 52·46 wody, razem 417·63 ha; czysty doch. z grun. około 5910 mrk; cegielnia, hodowla bydła i skopów. Właśc. Ignacy Chrzanowski. W 1707 r. płaciło O. mesznego 2 kor. żyta i tyleż owsa (ob. wizyt. Potockiego, str. 798). 3.) **O.**, wś, pow. tucholski, st. p., tel. i kol. i par. ew. Polski Cekcyn, par. ew. Tuchola, szkoła Iwiec, 1116·86 mr. obszaru. W 1868 r. 4 bud., 26 dm., 148 mk., 102 kat., 46 ew. W pobliżu wsi leży jez. Popowek. 4.) **O.**, wś, pow. grudziądzki, st. p. i kol. Książki, par. kat. Rywałd, ew. Radzyn, 399·5 mr. obszaru. W 1868 r. 6 bud., 2 dm., 19 mk., 11 kat., 8 ew. 5.) **O.**, os. leś., pow. tucholski, st. p. Rytel. 6.) **O.**, wyb. do Parchowa, należące, pow. kartuski, st. p. Wygoda. 7.) **O.**, wyb. do Klukowej należące, pow. kartuski, st. p. Sierakowice. 8.) **O.** *Klein* (niem.), podług Kętrz. pol. Ignacewo, pow. chełmiński; w spisach urzęd. nie ma tej miejscowości.

Ostrowsk 1.) mały fol., w pobliżu dużego jez. Ostrowia, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Kuchecka Wola; miejscowość nizinna, łąk błotnych dużo. Własność Ordy. 2.) **O.**, wś nad dużem jez. Ostrowia,

pow. piński, gm. Kuchecka Wola, ma 9 osad i 45 mk.; miejscowość bardzo nizinna, łąk błotnych dużo, rybołóstwo znaczne. W moczarach około wsi O. bierze początek rzka Młynek (Mlinok). *A. Jel.*

Ostrowska, przystań na Soży, w pow. homelskim; w ciągu 9 lat (1872—80) naładowano na 26 statków 214 550 pudów, wartości 9210 rs.; drzewa naładowano na 27 tratew, 8100 sztuk i 850 saż., wartości 9900 rs.

Ostrowska Kępa, ob. *Świecki Ostrów.*

Ostrowski, szczyt w Karpatach węgierskich, i *Ostrowskie góry*, grupa górska między Granem, Dunajem, Ipolą i Natyną. Góry te składają się głównie ze skał trachitowych i z trachitowego tufu a metalów szlachetnych taką posiadają obfitość, że cała ta okolica otrzymała nazwę „Meksyku Węgierskiego". Najwyższe szczyty: Ostrowski 1445 mt., Sitno (Schobobner) 1030 mt. i w grupie gomorskiej (na wsch.) Fabowa Hola 1441 mt. Tylko na wyżynach góry te mają roślinność alpejską a na stokach południowych kwitnie hodowla wina i sadownictwo. *F. S.*

Ostrowskie, błota w dolinie Wieprza, przy wsi Ostrówek, w pow. chełmskim.

Ostrowskie 1.) jezioro w pow. sieńskim, w gm. ostrowieńskiej, około wsi Daszkówki, na płn. od jez. Saro, z którem łączy się rz. Czernohoić, przez nie przepływająca. Długość dochodzi do 2 w., szerokość zaś do 1 w., obejmuje 156 dzies. Dno jeziora iłowate, porosłe roślinnością; głębokość około 2 sążni. 2.) **O.**, jezioro w puszczy rominckiej.

Ostrowskie, sioło nad Dźwiną, pow. suraski, przeprawa promem.

Ostrowski Majdan, pow. chełmski, ob. *Majdan Ostrowski.*

Ostrowsko, wś i os. nad rz. Wartą, pow. turecki, gm. Kościelnica, par. Uniejów, odl. od Turka w. 24; wś ma 86 dm., 609 mk.; dwie osady 2 dm., 14 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 345) łany kmiece dawały wikaryuszowi kolegiaty uniejowskiej po korcu żyta na kolędę a ogrodziarze po groszu. Regestra poborowe z 1552 i 1653 r. wykazują tu 9 łanów i 14 osadn., tudzież młyn o 2 kołach (Pawiński, Wielkop., II, 232). *Br. Ch.*

Ostrowsko, wś nad Dunajem, pow. nowotarski, odl. 5 klm. od Nowegotargu na wsch., przy gościńcu nowotarsko-czorsztyńskim. Graniczy od zach. z Waksmundem, od płd. z Gronkowem, od wsch. z Łopuszną. Cały obszar legł na płd. stoku Gorców. Zabudowania znajdują się przeważnie na płd. brzegu Dunajca. Wznies. wsi koło kościoła 579 mt.; płd.-zach. narożnik granicy 612 mt., płd. kraniec lasu, nad granicą gronkowską, 595 mt. Obszar więk. posiadł. ma roli or. 1, łąk i ogr. 24, past. 5, lasu 279 mr.; mn. pos. roli or. 760, łąk i ogr. 195, past. 438, lasu 264 mr. a. W 1777 r. było dm. 66, mk. 369; w r. 1799 dm. 91, mk. 506; w r. 1824 dm. 95, mk. 588, między nimi 10 żyd.; w r. 1869 dm. 123, mk. 717 (m. 357, k. 360); w r. 1880 mk. 717. Jest tu kościół drewniany p. w. ś. Michała Archan. O. w połowie XIII w. nie istniało jeszcze jako wieś. W dyplomie z 10 maja 1254 (Piekosiński, Kod. dypl. małop., 45) wymienione są pola i łąki O. (campus et prata sic nominatos... Ostrowsco). Na początku XV w. O. było własnością prywatną, albowiem 12 marca 1406 r. Jakub czyli Jakusz, dziedzic Lasocic (w pow. limanowskim) i Ostrowska, ponawia Stanisławowi, dziedzicznemu sołtysowi w O., podczas wylewu Dunajca zagubiony dawny przywilej na to sołtystwo, od Leśnicy rzeczki z jednej a Dunajca z drugiej strony aż po wierch Gorców i między granicami Waksmundu i Łopuszny, nadając mu łan wolny od wszelkich poborów a oprócz tego, ile w lesie wykarczuje, młyn o 2 kołach na swój użytek na Dunajcu, lub gdzie mu wygodniej zdawać się będzie, wybudować go; karczmę też, browar, jatki mięsne, chlebne, szewckie i kuźnie; wolność łowienia ryb w okolicznych rzekach i polowania na swoją potrzebę, a z grzywien trzeci grosz. Winien zaś będzie sołtys z mieszkańcami dziedzicowi, zjeżdżającemu trzy razy do roku na sądy, z towarzyszącymi mu osobami, dać obiad; gdyby zaś nie zjechał osobiście, za każdy obiad po wiardunku dać będą winni, z czego na sołtysa jedna trzecia ma przypadać. Poddani zaś dawać mają za len po ośm denarów z każdego pręta, a z każdego obejścia po dwa sery i po 16 sztuk lnu i po 5 jaj na każdą wielkanoc; biskupowi zaś winni będą mieszkańcy z każdego łanu płacić po 6 groszy; plebanowi zaś sołtys dawać ma 6 korcy żyta i tyleż owsa i 6 gr. pieniędzmi. Mieszkańcom nadaje się wolne rybołóstwo i polowanie wolne, a sołtysowi jeszcze 6 grosz z czynszu dziedzicowi się należącego (Acta castr. cap. Sand., relat. CVIII, 1027). Długosz twierdzi, iż O. zostało oderwane od posiadłości klasztoru szczyrzyckiego (Lib. Ben. III, 445), nie wspominając nic o kościele i posiadaczu. W regestr. pobor. z 1581 r. podana jako wś kościelna, należąca do zamku (a więc i sstwa) czorsztyńskiego. Było 8 zarębników na małych rolach, 3 zagrod. bez roli i 1 łan sołtysi. W r. 1601 jest O. w dzierżawie Mikoł. Wolskiego z Podhajec, poprzednio miecznika koronnego, potem marszałka dworu królewskiego, ssty krzepickiego i rabsztyńskiego. Ostatnim dzierżawcą dożywotnim O. był Jan Grabianka i w r. 1772 płacił kwaty do skarbu król. złp. 2021 gr. 24 den. 16. Dzisiejszy kościół par., drewniany, p. w. ś. Michała, pochodzi z r. 1766. Atoli już przed r. 1519 istnieć musiał tu kościół i ple-

bania, skoro o plebanii jest mowa w powyższym dyplomie z 12 marca 1406 r. Z r. 1541 (fer. 2 post Dominicam Laetare) mamy następującą wiadomość; „Achatius Jordan de Zakliczyn, castellanus Żarnoviensis et capitaneus Sandecensis, vadium 120 marcarum pecuniae inter providum Nicolaum, scultetum de Ostrowsko, ab una et honorabilem dominum Franciscum, plebanum de eadem Ostrowsko, parte ab altera vallavit et interposuit, ut sub eodem vadio in pace et quiete vivant nullasque violentias el machinationes inter se faciant...". Od r. 1745 był on filialnym do Nowegotargu, lecz po kilku latach znowu wskrzeszono tu samodzielną parafią. Obecny kościół postawiony został przez ówczesnego dzierżawcę król. Cieszkowskiego. Do par. w O. należą wsie: Gronków (820 dusz kat.) i Łopuszna (759 dusz kat.); ogółem parafia ma kat. 2248, żyd. 26. Do tej par. należy kościół filialny w Białce i exkurenda w Łopuszny. Szkoła ludowa w miejscu. Sąd pow., urząd podat. i st. p. Nowytarg. Własność Ludwika Eichborna (1872 r.). Co do podań ludowych ob. Goszczyńskiego „Dziennik podróży do Tatrów" (Petersburg 1853, str. 94). *Br. G.*

Ostrowsko, niem. *Ostritz*, wś w Brandenburgii, na praw. brzegu Obrzycy, na wsch.-południe od Cylichowy, pow. świebodziński, ma 580 mk. (ob. Mapę do Kod. Wielk.).

Ostrowszczyzna 1.) os. szlach., pow. dzisieński, w 1 okr. pol, o 15 w. od Dzisny, 9 dm., 43 mk. katol. 2.) **O.** al. *Magnuszew*, dwór nad jez. Czyczyry, pow. nowoaleksandrowski, par. antuzowska, 374 dzies. ziemi; własność Napoleona Magnuszewskiego. 3.) **O.**, wś i dobra nad rzką Naczą, pow. lepelski, w 4 okr. pok. do spraw włośc, gm. Nacza. Od wsi O. rzka Nacza poczyna być spławną.

Ostrowszczyzna, młyn na obszarze dwor. Kawska, pow. stryjski.

Ostrowszyki, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski Orwieta, o 14 w. od gminy, 36 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dzisna.

Ostrowuniprah, ob. *Dniepr* (str. 46).

Ostrowy 1.) os. fabr., st. dr. żel., wś i fol. nad rz. Ochnią, pow. kutnoski, gm. Błonie, par. Krośniewice. Leży przy linii dr. żel warsz.-bydgos., w odl. 137 w. od Warszawy, 77 w. od Skierniewic, 74 w. od Aleksandrowa pogranicznego i 15 w. od Kutna. Droga bita łączy się w Krośniewicach (odl. 4 w.) z dwoma krzyżującemi się tam drogami bitemi z Kutna do Kalisza i z Łęczycy do Włocławka. Os. fabryczna O. posiada kaplicę kat. ze stałym kapelanem (filia Krośniewic), szkołę początk. dla dzieci robotników, 1172 mk. i 107 mr. ziemi. Cukrownia tutejsza, własność Kronenberga i sp., otwartą została w 1848 r. W 1872 r. przerobiła buraków 285,226 cntn. (po 120 funt.) i wyprodukowała 21,392 cntn. mączki. Czynną była 118 dni i zapłaciła 44,923 rs. akcyzy. W 1876 r. wartość produkcyjna wynosiła 750,000 rs. a w 1880 r. 785,000 rs.; przyczem pracowało 1056 robotn. Fabrykę łączy ze stacyą kolei uboczna linia, długa 1·4 wiorst. O., st. dr. żel., ma 64 mk. i zajmuje 8 mr. O., wś i fol., mają 28 dm., 241 mk., 1482 mr., w tem 325 mr. włośc. Fol. O. należy do dóbr Krośniewice. Wś ma szkołę początk. ogólną i urząd gminny. Według Lib. Ben Łask. (II, 457) wś Ostrowy minus i O. majus al. Płockie i Kopy, w par. Krośniewice, dawały dziesięcinę zarówno z łanów folw. w O. Małych (minus), jak i z łanów sołtysich kościołowi w Dąbrowicy, zaś łany kmiece dawały na stół arcybiskupi. Z regestr. pobor. z 1576 r. dowiadujemy się, że były to wsie królewskie. O. Wielkie (major), w dzierżawie Jana Płockiego, miały 8 łanów, 2 ogrodz., 15 kolon. i karczmę. O. Małe (minor) należały do grodu w Przedczu, miały 9 łanów, wójtostwo zaś miało $^1/_2$ łanu (przedtem $3^1/_2$), 3 ogrodz., karczmę. Później te wsie wchodziły w skład ststwa kłodawskiego, utworzonego ze ststwa przedeckiego. Ob. *Kłodawa*. 2.) **O.**, al. *Emilin*, wś, pow. radzymiński, gm. Małopole, par. Dąbrówka, ma 8 os., 211 mr. Wchodziła w skład dóbr Czarnów. 3) **O.**, wś, pow. włocławski, gm. Piaski, par. Izbica, ma 44 mk. i 152 mr. obszaru, olejarnia. W 1827 r. było tu 4 dm., 45 mk. 4.) **O.**, wś i os. leś., pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek. Wchodziły w skład dóbr Lisek-Błażejewo. 5.) **O.**, kol. nad jez. Piotrkowickiem, pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Ślesin, odl. od Koła 27 w., ma 7 dm., 52 mk. 6.) **O.**, wś i fol. nad rz. Oksą, pow. częstochowski, gm. i par. Miedzno, odl. 24 w. na płn. od Częstochowy, przy drodze z Cykarzewa do Miedzna; wś ma 114 dm., 743 mk.; fol. 5 dm., 33 mk. Długosz (II, 213) wspomina tę wieś w opisie parafii Miedzno (Myedzwno). Była to wś królewska, kmiecie płacili po fertonie z łanu dziesięciny bisk. krakow., a plebanowi w Miedznie meszne po 2 korce żyta i 2 owsa. Według regestr. pobor. z 1581 r. była to wś królewska, w par. Miedzwno, należąca do zamku krzepickiego, było tu $26^1/_2$ łanów kmiecych i 1 zagrod. bez roli (Pawiński: Małop., 81). Wchodziła następnie w skład ststwa kłobuckiego. Obecnie dobra O. składały się w 1874 r. z fol. i wsi O., nomenklatur: Nowyfolwark i Morga. Rozl. dominialna ogólna mr. 5354. grunta or. i ogr. mr. 487, łąk mr. 34, past. mr. 22, wody mr. 5, lasu mr. 4704, w osadach mr. 95, nieuż. mr. 7; bud. mur 4, z drzewa 17; las urządzony. Wś O. os. 109, z gr. mr. 3405. Dobra O. stanowią część dóbr Kłobuck. 7.) **O.**, wś włośc.,

pow. pułtuski, gm. Somianka, par. Wyszków, ma 33 osad i 397 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Kozłowo. 8) **O.** i *Makomazy*, wś włośc. nad rz. Sierpienicą, pow. płocki, gm. Majki, par. Słupia, 12 dm., 18 os., 89 mk., 77 mr. O. fol., poduchowny, ob. *Słupia*. 9.) **O.**, wś włośc., pow. sierpecki, gm. Białyszewo, par. Kurowo, odl. o $7^1/_2$ w. od Sierpca, ma 12 dm., 150 mk., 324 mr. gr użytk. i 180 mr. nieuż. *Br. Ch.*

Ostrowy, jezioro, pow. rohaczewski, rocznie poławia się około 15 pudów szczupaków, okoni, leszczów i t. d.

Ostrowy 1.) zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol. gm. i okr. wiejski Czeress, par. Miory, o 6 w. od gminy, 20 dusz rewiz., należy do dóbr Czeress, ks. Radziwiłłów. 2.) **O.**, wś i fol., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Iża, o 7 w. od gminy a 20 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt świrskiej, ma 5 dm., 48 mk. prawosł. (19 dusz rewiz.); własność Lubańskich. 3.) **O.**, po białorusku *Astrawy*, wś na płd. krańcu pow. bobrujskiego, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. laskowicka, na płd.-zach. od Laskowicz, ma 5 osad. 4.) **O.**, zaśc. nad rzką Owsiszcze, dopł. Ihumenki, pow. ihumeński, o 4 w. od Ihumenia, w stronie zach.-płn., ma 10 os.; miejscowość płaska, lesista i piaszczysta. 5.) **O.**, wś i fol., pow. bychowski, gm. dołgomochska, grunt urodzajny.

Ostrowy, jezioro pod Wałczem, pow. wałecki, dawniej własność związku strzeleckiego we Wałczu (ob. Schmitt: Gesch. des Kr. Dt. Crone, str. 145).

Ostrowy, *pod Górznem*, kol., pow. brodnicki, st. p. i par. ew. Lidzbark, par. kat. Górzno. W 1868 r. 17 bud., 8 dm., 74 tylko kat. mk.; należy do Szl. Bryńska.

Ostrożanka, wś i znaczne dobra nad bezim. dopł. Uborcia, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. bujnowicka. Wś ma 46 osad pełnonadziałowych; cerkiew par. z 1759 r., około 620 parafian; paroch ma z dawnych zapisów $1^1/_2$ włóki gruntu i łąk. Dobra, od 1873 r. własność hr. Józefa Tyszkiewicza, razem z przyległym majątkiem Osowiec mają 45780 dzies. obszaru, przeważnie w puszczach pełnych grubego zwierza; propinacye i 6 młynów. Rezydencya wspaniała, nowo wzniesiona; miejscowość małoludna, grunta lekkie.

Ostrożany, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej, przy drodze z Siemiatycz do Ciechanowca, z kościołem drewn. w 1758 r. przez stolnika drohickiego Ignacego Ciecierskiego wzniesionym. W wielkim ołtarzu znajduje się obraz dobrego pędzla Matki Boskiej piastującej dzieciątko Jezusa na ręku, w bogatej srebrnej szacie. Pierwszymi fundatorami tego kościoła byli dziedzice na O. bracia Ostrożańscy, Bartłomiej i Dadzibóg, którzy w 1450 r. erygując parafią, nadali fundusz ziemny z 2ch włók gruntu i 8 chat poddanych. Przytem kościół ostrożański posiadał fundusz w kapitale 24500 złp., oprócz tego 2000 złp. na altaryą zapisanych w 1661 r. przez Medarda Radziszewskiego. O pół wiorsty od plebanii znajduje się dwór O., własność hr. Stefana Ciecierskiego, z obszernemi zabudowaniami. Bardzo żyzny grunt, na którym zasiewają się ogromne łany samej pszenicy, która zawsze się rodzi. Par. kat., dek. bielskiego, ma 2649 wiernych.

Ostrożany, wś na praw. brz. Tykicza Uhorskiego, przy wielkim stawie z rozlewu tej rzeki uformowanym, pow. lipowiecki, okr. pol. Monastyrzyska, gm. Kowelska-Popówka, par. prawosł. Ziubrycha, o 60 w. od Lipowca a 40 w. od Humania. Wś ma 424 mk., 1354 dzies. ziemi dworskiej, w tej liczbie 471 dz. pod stawami i ługami, 21 dz. pod lasem, oprócz kilku dziesięcin starej dębiny. Dwór opłaca (w 1884 r.) 289 rs. podatku, a nadto 533 rs. kontrybucyi, zwanej obecnie pięcioprocentowym zborem, którą obłożone są tylko majątki znajdujące się w ręku Polaków. Grunt stanowi urodzajny czarnoziem, z domieszką żółtej gliny. Separacya od gruntów włościańskich dokonana. O. w pierwszej połowie XVII w. stanowiły dominium klucza konelskiego i należały do ks. Janusza Wiśniowieckiego, hetm. poln. († 1636 r.); następnie dostały się w dziale jego synowi Konstantemu Krzysztofowi, którego opiekunem był ks. Jeremi Wiśniowiecki. Począwszy od 1648 r. prawie po 1717 r. cała niemal Ukraina a z nią i dobra ks. Wiśniowieckich były zajęte przez kozaków, tak że dopiero synowie Konstantego Krzysztofa: Janusz Antoni, kaszt. krakowski, i Michał Serwacy, wwda wileński, przyszli około 1717 r. do posiadania swych majątków. Na nich kończy się dom Wiśniowieckich, gdyż pozostawili tylko córki. Teresa Wiśniowiecka, córka Janusza Antoniego, któremu przypadły z działu O. wraz z Konelą, wyszedłszy za Michała ks. Radziwiłła Rybeńkę wniosła tę majętność w dom mężowski, poczem dostała się drogą wiana Ignacemu Morawskiemu, mężowi Teofili Radziwiłłówny, córki ks. Michała. W 1780 r. Morawscy sprzedali swe dobra, składające się z mka Koneły i 10 wsi ukraińskich a w tej liczbie i O., za 260,000 złp. Stanisławowi Kordyszowi, który nie mając synów, zostawił majętność trzem córkom. Klucz konelski i O. dostał się w 1795 r. Katarzynie, będącej za Ignacym Jałowieckim, sstą zawideckim. Córka ich Tekla wyszła za Hipolita Rohozińskiego, podkomorzego pow. lipowieckiego, i wniosła O. w dom mężowski. Druga córka Kordysza wyszła za Kamińskiego; syn jej Henryk Kamiński, gen. wojsk polskich,

zginął w 1831 r. pod Ostrołęką, córka wyszła za Podoskiego i zmarła bezdzietnie. Trzecia córka Kordysza wyszła za Jaroszyńskiego. Jaroszyńscy wydali córkę swą za Wacława Jełowickiego, który miała z nią trzech synów: Edwarda, rozstrzelanego w Wiedniu 1848 r., Aleksandra, przebywającego od 1831 w emigracyi, księgarza, później zmartwychwstańca, i Eustachego, zamieszkałego w Besztankowie, w pow. olhopolskim. Ignacostwo Jełowieccy wyprzedali się w 1802 r. z majątków. Wkrótce potem właścicielem O. został Grodecki, deputat sądu głównego kijowskiego, który w 1825 r. wraz z Antonim Czarkowskim zesłany został na Sybir. Po jego śmierci posiadały tę majętność siostry jego Grodeckie, po śmierci których wywiązał się proces o sukcesyą. W końcu posiadł O. Wincenty Wierzchowski, nabywszy przytem prawa innych sukcesorów. Wierzchowski wzniósł w O. piękną rezydencyą i założył ogród oraz oranżeryą i zmarł bezpotomnie, zapisawszy O. testamentem z d. 1 września 1861 r., do akt sądu głównego kijowskiego wniesionym, małoletniemu Wincentemu, synowi Edgara, Wierzchowskiemu, który doszedłszy pełnoletności, zginął w 1877 r. wypadkowo w Koziatynie, zmiażdżony wagonami. Po nim odziedziczyły tę majętność trzy jego siostry rodzone: Marya Cywińska, Magdalena Łastowiecka i Natalia Horodyska, zamieszkałe w Galicyi. Cywińska aktem dzielczym w r. b. (1886 r.) odstąpiła swą schedę siostrom, które je dotąd posiadają. *Maryan Wasiutyński.*

Ostrożany, wś wspomniana w dokumencie z r. 1469 (A. G. Z., t. VI, str. 110) wraz ze wsią Jurkowcze. Wsi tej nazwy nie masz dziś w okolicy Juszkowic, w pow. bobreckim. Jest tylko niedaleko wś Ostrów. *Lu. Dz.*

Ostrożec, mko nad dopł. Styru, pow. dubieński, na pograniczu pow. łuckiego, na płn. zach. od Dubna, ma 130 dm., 973 mk., w tem 18% żydów, cerkiew, kaplicę kat. par. Jałowicze (dek. łuckiego), dom modlitwy żydowski, szkołę, browar. Założone w 1528 r., gniazdo wygasłego rodu kn. Ostrożeckich, od których, ile się zdaje, pochodzą Hołowniowie. W XVIII w. O. należał do Olizarów. Do mka należał fol. Zabłocie. O O. znajdują się liczne wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom. i w Arch. J. Z. R. *J. Krz.*

Ostrożec, wś, pow. mościski, 13 klm. na płd.-płd. wsch. od sądu pow. w Mościskach, 3 klm. od urz. poczt. w Krukienicach. Na płn. leżą Radenice, na płn.-wsch. i wsch. Wiszenka, na płd. Chliple, na zach. Krukienice. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. Na granicy płn, wznosi się wzgórze Ostrożec do 315 mt. (znak triang.). Wł. więk. ma roli or. 315, łąk i ogr. 65, past. 51, lasu 157; wł. mn. roli or. 544, łąk i ogr. 75, past. 26 mr. W r. 1880 było 551 mk. w gm., 14 na obsz. dwor. (48 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Radenicach, gr.-kat. w Krukienicach. We wsi jest cerkiew i szkoła filialna. *Lu. Dz.*

Ostrożek 1.) *Wielki*, wś przy ujściu rz. Rudy do Wytekły, dopł. Śniwody, pow. winnicki, na pograniczu pow. lityńskiego, gm. Kutyszcze Małe, st. p. i dr. żel. Kalinówka, ma 112 os., 952 mk., w tej liczbie 21 jednodworców, 1225 dz. ziemi dwors. ornej, 98 dz. nieuż.; ziemi włośc. 1095 dz. Posiada cerkiew par., uposażoną 59 dz. ziemi, i kościół kat. mur., p. w. ś. Trójcy, wzniesiony w 1800 r., na miejsce dawnego, przez Starzyńskiego i Feliksa Brzozowskiego. Par. kat., dek. winnickiego, ma 1134 wiernych (w 1884 r.). Należą do niej wsie. O. Wielki i Mały, Janówka, Łuźna, Pohoriła, Stupnik i Wiszeńka. Wedle dawnych podań O. miał być niegdyś miastem, przez różnych kupców osiadłem, lecz w czasie wojen Chmielnickiego około 1652 r. spalony i zupełnie zniszczony został. Wś bezleśna, miejscami ma grunta pagórkowate; należała dawniej do Starzyńskich, Brzozowskich, potem Jana Szuszkowskiego, obecnie Pieńkowskich. 2.) **O.** *Mały*, wś nad rz. Wytekłą, pow. winnicki, gm. Kutyszcze Małe, par. kat. O. Wielki, ma 36 os., 334 mk., w tej liczbie 45 jednodworców, 414 dz. ziemi włośc., 575 dz. ziemi dwor. ornej, 44 dz. nieużytków. Cerkiew p. w. ś. Dymitra, z 1797 r., uposażona 23 dz. ziemi. Wś bezleśna, grunta rozmaite. Własność Ogonowskich. 3.) **O.**, *Bydłowszczyzna* i *O. Hołyszowski*, dwie wioski, pow. winnicki, należą do Pieńkowskiego. 4.) **O.**, wś nad rz. Słuczą, pow. nowogradwołyński, w gm. chulskiej, ma 316 dusz włościan, ziemi włośc. 1771 dz., wielkie pytle na Słuczy. Należy do dóbr rohaczowskich, własność Sawickich. O. był niegdyś miastem, jak widać z umowy zawartej w 1352 r. między królem Kazimierzem Wielkim i ks. Lubartem, mocą której dostał się temu ostatniemu. Ślady murów, lochów i wałów, które i dziś istnieją, świadczą, że miejsce to było warowne a znikło w czasie wojen tatarskich czy kozackich. *Dr. M.—L. R.*

Ostrożeń, wś i fol., pow. garwoliński, gm. Żelechów, par. Gończyce, odl. 16 w. od Garwolina. Wś lit. A ma 27 dm., 259 mk. Części w si lit. B C D mają 21 dm., 161 mk., 328 mr. Fol. ma 13 dm., 42 mk. W reg. pobor. z 1664 r. Ostrożenie, w pow. stężyckim, par. Korytnica, włościan 124 (Akta gr. St. 22, 204). Według regestru podymnego z 1661 r. dm. włośc. 36, z nich podymnego 18 fl. (tamże, 302) W 1569 r. występuje w aktach Krzysztof Ostrowski de Kownacice, Ostrożenie, Gończyce, Sokoły sortium suarum haeres (Akta ziem. St., 1, 91). W 1570 r. Wiktoryn, Floryan i Se-

bastyan Brzescy mają małe części (Ak. ziem. St. 1, 371). W 1649 i 1651 r. O., Przyłek, Chotynia, Łąki, Gończyce należą do Adama Sułowskiego, wwodzica rawskiego (t. 19, 137). W 1672 r. na libertacyi poddanego podpisany: „Krzysztof z Skołyszyna Sułowski na Chotyni, Ostrzeżeniu, Górznie etc. dziedziczny Pan“ (Ak. gr. St., 24, 770). Obecnie dobra O. lit. A składały się w 1885 r. z fol. O. i Wycinka, wsi O. i Józefów; rozl. dominialna mr. 646: fol. O. lit. A gr. or. i ogr. mr. 180, łąk mr 15, past. mr. 1, lasu mr. 139, nieuż mr. 11, razem mr. 346; bud. z drzewa 17; płodozmian 9-polowy; fol. Wycinek gr. or. i ogr. mr. 144, łąk mr. 62, past. mr. 2, lasu mr. 85, nieuż. mr. 7, razem mr. 300; bud. z drzewa 4. Wś O. lit. A os. 28, z gr. mr. 481; wś Józefów os. 3, z gr. mr. 88. Fol. O. lit. B z wsią O., Władysławów i Anielów, rozl. dominialna mr. 279: gr. or. i ogr. mr. 221, łąk mr. 26, past. mr. 15, las mr. 7, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, z drzewa 10; płodozmian 12 polowy. Wś O. os. 6, z gr. mr. 155; wś Władysławów os. 20, z gr. mr. 321; wś Anielów os. 9, z gr. mr. 169.

Ostrożenki, wś, pow. iłżecki, ob. *Dziewiętniki*.

Ostrożeńska Wólka, wś, pow. garwoliński, gm. Górzno, par. Gończyce, ma szkołę początkową ogólną, 30 dm., 364 mk., 850 mr. W 1827 r. było tu 21 dm., 203 mk. W reg. pobor. z 1664 r. przy wsi Ostrożeńska Wola, w pow. stężyckim, par. Górzno, powiedziano: in praedio ejusdem villae dicto Samszątki villicus cum uxore et servitore 3. Subditi ad hoc praedium pertinentes personae plebeiae utr. sexus 122 (Ak. gr. St., 22, 199). Według regestru podymnego z 1661 r. dm. włośc. 21, z nich podymnego 10 złp. 15 gr. (tamże, 300).

Ostróżki, niem. *Ostroschken*, wś, pow. kartuski, st. p. Stęgwałd, par. kat. Dolne Pręgowo, ew. Lublewo, odl. od Kartuz $2^7/_8$ mili. Zawiera 9 gburstw, 11 zagród, 793 mr. obszaru, 235 mk., 47 kat., 188 ew., 30 dm. Za czasów krzyżackich należały O. do wójtostwa mirachowskiego i liczyły się do sulmińskich dóbr, osadzonych na prawie polskiem, płaciły rocznie 1 grz. czynszu (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 56). R. 1456 darował tę wś Michał Ertzau (Erbzau?) wraz z żoną Katarzyną klasztorowi brygitek w Gdańsku. Co rok w rocznicę śmierci odprawiały zakonnice żałobną mszę św. i wigilie za dusze obojga fundatorów. Gospodarstwo prowadził sam klasztor, który tu przysyłał ks. prokuratora. Dla jego duchownej wygody znajdowała się w pobliżu dworu mała, dziś już nieistniejąca murowana kapliczka (ob. Utracone kościoły Fankidejskiego, str. 187 i tegoż Klasztory żeńskie, 65). Uwłaszczenie nastąpiło tu r. 1788, po kasacie dóbr klasztornych. *Ks. Fr.*

Ostrożne, wś, pow. łomżyński, gm. i par. Szumowo, ma 1372 mr. obszaru. W 1827 r. było 36 dm., 236 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Łomża, dawniej sstwo łomżyńskie.

Ostrożnica, os. w Brynicy, pow. bytomski.

Ostrożnice, niem. *Ostrosnitz*, 1531 *Ostronicza*, wś i dobra, pow. kozielski. Posiada kościół par. kat. z XVII w. przez kawalerów maltańskich założony. Był z początku filią Polskiej Cerkwi. W 1842 r. 154 dm., 1327 mk. (25 ew.), cukrownia, cegielnia, owczarnia, młyn wodny. Do Ostrożnic należy fol. Gotthardsberg.

Ostrożnicze al. *Ostrzensie* (?), pustkowie, pow. lubliniecki. Należało do wsi Chwostek, a przedtem do Droniowic.

Ostrożyce, właśc. *Ostroszyce* (ob.).

Ostrsk, miasto pow. gub. czernihowskiej, ob. *Ostr.*

Ostruda, ob. *Ostroda*.

Ostrureń, karczma i gajówka koło Kulikowa, na obsz. dwor. Niemiłowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Ostrusza, u Długosza (Lib. Ben., III, 201) *Ostrusz*, wś, pow. grzybowski, par. rz.-kat. w Ciężkowicach o 3.7 klm. Ma 726 mk. rz.-kat. Leży w zwartej dolinie potoku uchodzącego pod Ciężkowicami do Biały (306 mt. npm.). Dwie małe kapliczki stoją przy gminnej drodze łączącej O. z miasteczkiem. Od płn. otacza dolinę las na wzgórzach (405 mt.), zwanych Skałkówkami, od wsch. las Pasternik a od płd. dział górski Dawidówka, zrzadka lasem pokryty. Pos. więk. Anny Trzecieskiej ma obszaru 146 roli, 7 łąk i ogr., 8 past. i 64 mr. lasu; mn. pos. 710 roli, 30 łąk, 163 past., i 298 mr. lasu. Jest tu szkoła ludowa. Ostrusza wchodziła w skład sstwa bieckiego. W regestrach pobor. z 1581 r. O. ma 11 łanów, 1 czynsz., 1 komor. bez bydła i 2 rzem. (Pawiński, Małop., 109). Graniczy na wsch. z Turzą, na płn. z Rzepiennikiem Strzyżowskim, na płd. ze Staszkówką i Opaciem a na zach. ze Skałą przy Ciężkowicach. *Mac.*

Ostry, potok, dopływ potoku Knurówki, w pow. nowotarskim.

Ostry Bór *Goźliński*, fol. i wś, pow. garwoliński, gm. Wilga, par. Goźlin, ma 15 dm., 130 mk. i 276 mr. W 1827 r. było tu 11 dm., 49 mk. Tu bierze początek rzka Kozia, wpadająca do Wisły.

Ostry 1.) góra 1026 mt. wys. (znak triang.), pod 48° 55′ 40″ płn. szer. a pod 41° 1′ 20″ wsch. dłg., w płd. stronie Koziowej, pow. stryjski. Na płn. stoku powstaje pot. Krywy zwir, a na stoku zach. pot. Wołosioński, dopływy Orawy, a na płd. stoku pot. Kozebiwski, dopływ Hołowczanki. 2.) **O.**, góra 839 mt. wys. (znak triang.), pod 49° 4′ płn. szer. a 40° 37′ wsch. dłg., przy gościńcu z Tur-

ki do Użoka, w płn. stronie Butelki Wyżnej, pow. turczański. 3.) **O.**, lesiste wzgórze, w płd.-wsch. stronie Stawek, pow. gródecki. Wznies. 356 mt. *Lu. Dz.*

Ostryca al. *Ostritza*, wś kośc., pow. czerniowiecki, na praw. brz. Prutu, odl. 7 klm. na płd.-wsch. od Czerniowiec, graniczy od płn. z Horeczą i Mahalą, od wsch. z Kotul-Ostrycą, Zurynem i Mamornicą, od płd.-zach. z Czahorem i Mołodią. Przez obszar O. idzie gościniec do granicy mołdawskiej. Wschodni obszar gminy przerzyna rz. Prut, który na przestrzeni 4500 mt. tworzy granicę gminy. Od płd.-zach. z obszaru Mołodii wpływa krętym biegiem pot. Dereluj, który przebiegłszy wś, wpada do Prutu. Zabudowania wiejskie legły między gościńcem a Prutem. W 1869 r. obszar tej gminy wynosił 1708 ha 50 arów 87 m. kw.; było tu 369 dm., 1718 mk. (męż. 885, kob. 833). W 1885 r. było 1755 mk. Jest tu par. gr.-nieun. z cerkwią drewnianą p. w. Uśpienia N. P. Maryi, zbudowaną w 1777 r. staraniem parafian, odrestaurowaną 1864 r. Według szem. duch. dyec. bukowińskiej z 1885 r. parafia ma rodzin 393, dusz 1791 (m. 886, k. 905). Szkoła ludowa 1-klas. Dzieci obowiązanych do uczęszczania do szkoły 207 (chł. 102, dziew. 105), uczęszcza zaś 54 (chł. 50, dziew. 4). Wyznawcy rz.-kat. i gr.-kat. mają swą parafią w Czerniowcach. Sąd pow. i urząd podat. w Czerniowcach. St. p. Zuryn. Własność funduszu religijnego greko- ormiańskiego. *Br. G.*

Ostrycharze, kol., pow. wieluński, gm. i par. Lututów, odl. od Wielunia 22 w., ma 9 dm., 62 mk.

Ostrygarb 1.) wzgórze 426 mt. wznies., w płn.-wsch stronie Berymowiec i płd.-zach. stronie Olejowa, w pow. złoczowskim. 2.) **O.**, wzgórze w Polańskim lesie, w płd.-wsch. stronie Polan, pow. żółkiewski. Szczyt jego 377 mt. wysoki. *Lu. Dz.*

Ostry Garbek, wzgórze ze szczytem 387 mt. wys., w płn. stronie Makowej, pow. dobromilski, na lew. brz. Turnicy. *Lu. Dz.*

Ostryjki, *Ostrijki*, w dok. *Ostrejki*, wś cerkiewna nad rzką Uzem, pow. wasylkowski, na wsch. od Białej Cerkwi. Wchodziła niegdyś w skład sstwa białocerkiewskiego, obecnie należy do klucza białocerkiewskiego hr. Branickich. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 781.

Ostryjówka, wś niegdyś w włości konstantynowskiej, t. j. w dzisiejszym pow. starokonstantynowskim, być może że dzisiejsze Ostrykowce (ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291).

Ostrykół, wś włośc., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło, ma 14 os., 322 mr. W 1827 r. było tu 10 dm., 53 mk. Wchodziła w skład dóbr Grądy.

Ostrykół, niem. *Ostrokollen*, wś kośc. i targowa na Mazurach, nad rz. Ełk, pow. łecki, 3 klm. od st. kol. żel. Prostek, ma 420 mk. ew., Polaków, kościół ew., st. p. O. istniał już w 1538 r., w którym ks. Olbracht nadał sołtysowi Daćbogowi z Prostek i mieszkańcom 40 włók w O. na prawie chełmiń., 2 z nich dla kościoła. Parafia w tym samym roku została założoną. W początku nazywała się wś Scharfenrade (tak tłumaczono słowo: Ostrykół). W 1552 r. kupił pleban ew. Lenart Chojnowski 5 włók boru niedaleko od wsi. W 1600 r. byli tu tylko polscy mieszkańcy. Po bitwie pod Prostkami w 1656 r. cała parafia została spustoszoną; 1326 ludzi wzięto w niewolę, 95 zabito. W 1794 r. w pierwszych dniach lipca, przed bitwą pod Kolnem, wojsko polskie było w O. Za rządów pruskich zostały we wsi urządzone targi. *J. K. Sem.*

Ostry Koniec, wś nad rz. Swołną, pow. drysieński.

Ostrykowce, w dok. *Ostrynkowce*, wś nad rzeką Słuczą, pow. starokonstantynowski, na wsch. od miasta pow. i od mka Kuźmina; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz 2: 228. Por. *Ostryjówka*.

Ostrykowiec, lesista grupa górska w płd.-zach. stronie Smolnicy, pow. dobromilski, na praw. brz. Strwiąża i między jego dopływami: Maksymowem od zach. a Rudawką od wsch. Szczyt 605 mt. wznies. *Lu. Dz.*

Ostryńskie, przedm. Lipska, os. miejskiej w pow. augustowskim, odl. 7 w. na zach. od Lipska, leży na wzgórzach stanowiących poniekąd wyspę śród błot, ma 36 dm.

Ostryna, małe mko rząd. nad rz. Ostroszą al. Ostryuką, dopł. Kotry, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Ostryna, o 56 w. na płd.-zach. od Lidy, 21 w. od Szczuczyna a 146 w. od Wilna. W 1859 r. było tu 170 dm. i 970 mk.; w 1866 r. 179 dm. i 1196 mk., w tej liczbie 481 prawosł., 669 żyd., 12 kat. i 34 mahom.; w 1882 r. zaś 1984 mk. (973 męż. i 1011 kob.). Posiada cerkiew par. mur. p. w. Przemienienia Pańskiego, niewiadomej erekcyi, kaplicę drewnianą, targi tygodniowe co niedziela. Dawniej było dość handlowem. Parafia prawosł., dek. szczuczyńskiego, ma 5350 wiernych (2639 męż. i 2711 kob.). O. otrzymała prawa miejskie od Władysława IV w 1641 r. W 1666 r. wznieśli tu kościół Krzysztof Zygmunt i Klara Izabela de Malgi Laskarysówna, Pacowie, kanclerzowie w. lit. Za czasów rzplitej O. stanowiło sstwo niegrodowe ostryńskie, położone w wwdztwie wileńskiem, pow. lidzkim, które podług spisów podskarbińskich składało się z mka O. z przyległościami. W 1771 r. posiadał je Andrzej Zienkowicz, instygator w. ks. lit., opłacając zeń kwarty złp. 2832 gr. 8, a byberny złp. 3140. Podług Echarda sstwo ostryńskie pła-

ciło kwarty 2726 złp. Około 1508 r. sstą (namiestnikiem) był Fedko Bohdanowicz Chreptowicz, podskarbi w. lit. O O. znajduje się wzmianka w Pamiat. Kij. Arch. Kom, t. II, cz. 2: 91; por. też art. Pihulewskiego w Wilen. Wiestniku z 1873 r. Gmina O. należy do 2 okr. pok. do spraw włośc. w m. Szczuczynie oraz do 2 rewiru powołanych do służby wojskowej z pow. lidzkiego w mku Żołądek. Składa się z 2-ch okr. wiejskich: O. i Łyczkowce i ma w swym obrębie 22 wsi, 311 dm. i 3366 mk. Podług spisu z 1864 r. było w gminie 1169 dusz rewiz., mianowicie 300 włościan uwłaszczonych i 869 b. włościan skarbowych. W skład okręgu wiejskiego O. wchodzi mko O., wsie: Oleniwszczówka, Pielowce, Szóstaki Obręb, Stawrowce, Sawicze, Szorkipie; zaśc. Stawrowce, Krupiczewszczyzna, Masiewnia i okolica szlach. Baracicha, w ogóle 632 dusz rewizyjnych. *J. Krz.*

Ostrynia z *Uhornikamt*, wś, pow. tłumacki, odl. 8·5 klm. na zach. od Niżniowa i tyleż na płn. od Tłumacza, przy gościńcu rząd. tyśmieniecko-niżniowskim. Granice: wschód Oleszów i Bratyszów, płd. Patahicze, zach. Kłubowce i Olszanica, płn. Bukówna. Obszar dwor. 1392, włośc. 2061 mr. austr. W 1870 r. 1061 mk., w 1880 r. w gminie 1074, na obszarze dwor. 42 mk. Wedle szemat. dyec. rz.-kat. 10, par. Tyśmienica, gr.-kat. 1040, par. w miejscu, dek. Tyśmienica, dyec. Stanisławów. Szkoła fil. o 1 naucz. Sąd, urz. poczt. i tel. w Tłumaczu. Właściciel pos. więk. spadkobiercy Eleonory ks. Jabłonowskiej. *B R.*

Ostrynka, rzeczka w pow. lidzkim, ob. *Ostrosza*.

Ostrynkowce, ob. *Ostrykowce*.

Ostryszne, grupa zabudowań w obrębie gm. Polan, pow. krośnieński. *Br. G.*

Ostry Werch 1.) góra ze szczytem 887 mt. wys., pod 48° 54′ 40″ płn. sz. a 41° wsch. dłg. od F., w płn. stronie Pławia, pow. stryjski. 2.) **O. W.**, lesista góra w płn.-zach. stronie Lipowicy, pow. doliński. Szczyt jej 881 mt. wys., wznosi się pod 48° 49′ płn. szer. a 41° 42′ wsch. dłg. od F. 3.) **O. W.**, góra w płd. stronie Niedzielnej, pow. staromiejski. Szczyt 787 mt. wys. (znak triang.) wznosi się na granicy Turzego, pod 49° 19′ 10″ płn. sz. a 40° 45′ wsch. dłg. od F. 4.) **O.**, ob. *Wysoki Werch*.

Ostrz, mto pow. gub. czernihowskiej, ob. *Ostr*.

Ostrze (w taryfach z r. 1648 i 1717), według Kętrzyńskiego *Ostrza*, niem. *Wusters*, dobra ryc., pow. człuchowski, st. p. i par. ew. Lendyk, 5 klm. odl., st. kol. Baerenwalde, 14 klm odl., par. kat. Heinrichswalde. W 1868 r. 18 bud., 11 dm., 42 mk. ew., 154·29 ha roli or. i ogr., 14·33 łąk, 120·15 past., 11·31 lasu, 9·44 nieuż., 1·4 wody, razem 310·92 ha, czysty dochód z gruntu 217 mrk. Właśc. Eger. W miejscu jest ew. kościół fil. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płaci w Ostrzu p. Węcka od 12 włók folw. i 5 ogrod. 43 fl. 10 gr. (ob. Rocz. Tow. Przyj. Nauk w Poznaniu, 1871, str. 189). *Ks. Fr.*

Ostrzelek, os. leś., pow. augustowski, gm. Dembowo, par. Jaminy.

Ostrzesze, grupa chat w Rzepienniku Marciszewskim, pow. gorlicki. *Br. G.*

Ostrzeszów, niem. *Schildberg in Posen*, miasto pow. w w. ks. poznańskiem, odl. 17 klm. na płn. od Kępna, 5 mil od Kalisza a 142 klm. od Poznania, nad strugą Leśną czyli Strzygową, przy dr. żel. poznańsko kluczborskiej i traktach, wiodących z Sycowa do Grabowa, z Ostrowa i Mikształa do Kępna. Leży śród wyżyny lesistej, na wznies. 246·52 mt. npm.; ma 2 kościoły, katolicki i protestancki, klasztor pobernardyński, synagogę, basztę zamkową, 240 dm. i 2979 mk. W mieście znajdują się: bank ludowy, powiatowa kasa oszczędności, kasa komory celnej, sąd okręgowy, st. kol. żel., st. tel., urząd poczt. trzeciorzędny, urząd komisarza obwodowego, lekarz i apteka. Siedziba władz powiatowych jest w Kępnie, sądu ziemiańskiego w Ostrowie. Pieczęć pierwotna miasta O. wyobrażała w czerwonem polu popiersie orła białego z koroną królewską, między trzema złotemi gwiazdami, z których dwie w górnych rogach tarczy, a trzecia u spodu; między tą gwiazdą a popiersiem orła leży hak, rodzaj oseka; za tarczą wije się wstęga, której kończyny noszą datę 1642 r. Późniejsza pieczęć przedstawia mur z wieżą, a obok niego orła białego z koroną królewską. Synagoga używała aż do r. 1834 pieczęci z napisem polskim: Pieczęć Kahału Ostrzeszowskiego. Dworzec kolei żelaznej stoi o ½ klm. na wsch. od miasta. Klasztor służy za szkołę; w kościele protestanckim odbywają się nabożeństwa w języku polskim. Ordynacyą miejską uzyskał O. w r. 1839. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, handlem świń, młynarstwem i wyrabianiem drenów, cegieł i dachówek. Około r. 1793 było tu 156 dm. i 1022 mk. między którymi 12 żydów. Z rzemieślników było po 3 krawców, szewców i gorzelników, 1 winiarz, piwowar, oberżysta, rzeźnik, młynarz, fabrykant krochmalu, murarz, stolarz, kołodziej, kowal, garncarz, golarz, muzyk i czapnik; później pojawili się garncarze. W 1811 r. było 188 dm. i 1391 mk.; 1816 r. 1497 mk.; 1837 r. 2091 mk.; około 1843 r. 225 dm. i 2069 mk., 1588 kat., 186 prot. i 295 żyd.; 1867 r. 2388 mk.; 1871 r. 2576 mk., 1842 kat., 339 prot. i 395 żyd. a co do płci 1182 męz. i 1394 żeń.; było wówczas 3 głuchoniemych i 6 obłąkanych; w 1885 r. 2979 mk., t. j. 2072 kat., 466 prot. i 422 żydów.

Czysty dochód z hektaru roli miejskiej oblicza się na 6 mrk. Przemysław II poddając w r. 1283 pod juryzdykcyą Kalisza wszystkie miasta ziemi kaliskiej, wymienia między niemi także O. w odnośnym dekanacie, z niemiecka *Siltperch* zwany. W 1337 r. stanął w Poznaniu układ między Kazimierzem W. i Janem, królem czeskim, mocą którego zobowiązali się do wzajemnego wydawania zbrodniarzy; jako wykonawcę tej konwencyi wyznaczono sstę kaliskiego z siedzibą w O. W tych czasach miał tu stać zamek obronny i kościół paraf. W 1360 r. Przecław, bisk. wrocławski, nadaje w dożywocie Gromassy, kanon. poznańskiemu, między innemi spustoszonemi osadami O. czyli Stary *Schiltperg*. W 1370 r. oddaje król Ladwik, Władysławowi opolskiemu w lenność ziemię wieluńską, do której, jak się zdaje, nie liczono jeszcze O., przywilejem bowiem z d. 3 października 1373 r. zniża królowa Elżbieta mieszkańcom Kalisza o połowę opłaty cła w O. i Koninie. W 1382 r. przekazuje Władysław opolski dziesięciny pieniężne z czynszów pobieranych w O. klasztorowi założone mu w Częstochowie. Około roku tego przystąpili mieszczanie ostrzeszowscy do związku miast szląskich, mającego na celu pomoc wzajemną i obronę przeciw złoczyńcom i zbrodniarzom; związek ten potwierdził w r. 1384 Władysław opolski. W 1386 r. ustanawia on w O. wójtostwo, nadaje miastu prawo wyłącznej sprzedaży soli na cały powiat, przekazuje dochody z jatek rzeźnickich i z gruntów Boreckich i nakłada roczny podatek w ilości 23 grzywien; burgrabią ostrzeszowskim był wówczas Bernard Wierusz. W 1395 r. upomina się Władysław Jagiełło o zwrot ziemi wieluńskiej; w tym roku jest podsędkiem ostrzeszowskim Mikołaj z Parzynowa. W 1396 r. wkracza król do ziemi wieluńskiej i opanowuje tam wszystkie zamki, z wyjątkiem Bolesławca. W 1402 r. potwierdził król Władysław dawne przywileje miasta, a w r. 1416 ustanowił dwa jarmarki tygodniowe do roku. W 1456 r. zgorzało całe miasto; król Kazimierz uwolnił je na lat dziesięć od wszystkich podatków i ciężarów, a r. 1460 udzielił nowy przywilej na handel solą; w tych czasach nie było wolno żydom osiadać w O. Od r. 1524 dostarczało miasto podwód do potrzeb wojennych. W 1630 r. srożyło się powietrze morowe w O.; r. 1633 potwierdził sejm nadanie nieruchomości oo. bernardynów na gruncie zamku ostrzeszowskiego. Podczas wojny szwedzkiej za Jana Kazimierza zburzyli Szwedzi zamek ostrzeszowski. Sejm z 1658 r. wyznaczył rewizorów dla zbadania wyrządzonych szkód; w 1659 r. polecił sejm powtórnie rewizyą zamku i ksiąg grodzkich. Po 1660 r. pogorzało miasto kilkakrotnie i nawiedzonem było od powietrza morowego. W tych czasach podniósł się z gruzów zamek; mieścił on w sobie sądy ziemskie i grodzkie aż pod koniec zeszłego wieku; zaniedbany następnie i grożąc niebezpieczeństwem, rozebrany został w nowszych czasach. Pozostała po nim baszta ośmioboczna, 18 łokci wysoka. W 1778 r. został się O. siedzibą oficyała foralnego. Od r. 1793 dzieliło miasto losy całego powiatu. W 1813 r. przechodziły przez O. wojska rossyjskie, a z niemi cesarz Aleksander i król Fryderyk Wilhelm. Akta grodzkie przewieziono do Kalisza. Miasto wchodziło w skład sstwa ostrzeszowskiego. Okopy grodzkie pochodzą prawdopodobnie od starego zamczyska. *Ostrzeszowski powiat* zajmuje płd.-wsch. kończynę w. księstwa poznańskiego; leży między 51° 7′ i 51° 37′ szer. płn. i między 35° 25′ a 35° 52′ dłg. wsch. Graniczy od płn. z pow. odolanowskim, od wsch. z królestwem polskiem, a na płd. i zachodzie z Szląskiem. Największa długość od płn. ku płd. wynosi 55 klm. a szerokość 30 klm. Obszaru ma 97712 ha. Gleba co do urodzajności jest średnia w trzeciej części, zresztą lekka. Roli ornej i ogr. jest 61%, łąk 9·2%, past. 4·3% i lasów 20·7%. Czysty dochód z hektaru ziemi oblicza się na 6·5 mrk, a z hektaru roli na 7·5 mrk. Obszar powiatu przedstawia wyżynę, w części wzgórkowatą. Wyżyna ta wznosi się od Siemianic ku płn. do Rogaszyc i O.; ztąd pochyla się ku Baryczy. Siemianice leżą 182·4 mt. npm., Karolin 181·2 mt., Opatów 187·6 mt., Łęka Opatowska 176·8 mt., Piaski 175·9 mt., Morawin 187·4 mt., Słupia 181·5 do 200·5 mt., Baranów 166·7 do 186·8 mt., Kępno i najbliższa okolica do 183·19 mt., Mianowice 175·3 mt., Hanula (Birkenfelde) 180·6 mt., Myjomicki las 181·4 mt., Turze 186·3 do 194·5 mt., Kochłowy 219·12 do 250·9 mt., Rogaszyce i najbliższa okolica 212, 251·6 do 277·9 mt., O. i okolica 212·7 do 246·5 mt., Myce (Kamillenthal) 180 mt., Olszyna 189·2 mt., Kuźniki (Falkenhein) 182·9 mt., Garbacz 165·7 mt., okolica Niedźwiedzia 152·7 mt., okolica Olszowej 180·6 do 190·2 mt., Świba 184·4 mt., okolica Podzamcza 170·9 do 174·3 mt. Również wzgórzystą jest część płn. powiatu, w okolicy Siedlikowa, Przedborowa, Kaliszkowic, Strzyżewa, Biskupic, Kotłowa i Miksztata; na płd.-zach. od Ostrzeszowa, pod Lgotą i Kobylą Górą, na pograniczu Szląska, wznoszą się Krzywe Góry. Wschodnia część powiatu pochyla się ku Prośnie i tworzy równinę, półkolem, od Grabowa na Przytocznicę, Godziętowy, Tokarzów, Mechnice i Jutrków do Wyszanowa. Topieliska istniały niegdyś między Kępnem i Baranowem, pod Lisinami i Grębaninem, gdzie z wielkim nakładem sypano groble dla ułatwienia komunikacyi z Szląskiem. Z płaskowzgórza ostrzeszowskiego spły-

wają różne strumienie do Baryczy i Prosny. Ku płn.-zachodowi, t. j. do Baryczy, płyną Olszynka, Struga Leśna czyli Strzygowa i strumień Zajączkowski; ku zach. toczy się strumyk Komorowski i płynący z Mostek dopływ Polskiej Wody; ku płn.-wsch. zdążają Rudnica i Porajówka do Prosny; powstająca w Namyślakach Strzyżewka, zmieniając dwukrotnie kierunek biegu swego, płynie ku północy i z Ołoboczką, w pow. odolanowskim, wpada do Prosny; ku południowi ściekają Rzetnia i Świba, tudzież strumyki Myjomicki i Mielęciński do Niesobu. Niesób, niewiadomo dla czego Janicą przezwany, i Pomianka płyną od zachodu ku wschodowi do Prosny. Pratwa wreszcie opuściwszy Szląsk, zrasza łąki Siemianickie na przestrzeni 2 klm. w powiecie i uchodzi także do Prosny. Prosna od Siemianic ku północy po za Grabów, rozgranicza pow. ostrzeszowski od królestwa polskiego, na przestrzeni przeszło 40 klm.; lewy brzeg jej jest nieco wzgórzysty od Siemianic po za Opatów i od Wieruszowa do Wyszanowa; łąki roztaczają się pod Bobrownikami, Oświecimiem, Tonią, Lubczyną i Podzamczem, a lasy, nieco przerzedzone, od Wyszanowa po pod Bobrowniki. Łachy tworzy Prosna pod Oświecimiem i Bobrownikami; na lewym jej brzegu leżą osady: Podbolesławiec, Podzamcze Nieruszowskie, Lubczyna, Wyszanów, Tonie, Plugawice, Bobrowniki, Kuźnica, Grabów i niektóre pustkowia. Jezior nie ma żadnych w płn. części powiatu; w wschodniej spotykamy drobne tylko stawy, jak np. pod Godziętowami, Rudniczyskiem, Ciupką i Kierznem; w płd. odlewa Pomianka staw jeden pod Kuźnicą Trzcińską i drugi, większy nieco, w Szalonce. Najznaczniejsze zaś w powiecie jeziora znajdują się na zachód od O., przy granicy Szląska, jako to: Jazy, Jezioro, Jeziorko, Trawnik i Olszyca. Mają one około 1 klm. kw. i spływają do Olszynki, dopływu Baryczy. Lasy Wielowiejskie rozciągają się z powiatu odolanowskiego pod Strzyżew i Kaliszkowice, a lasy Przygodzickie po pod Miksztat i Komorów. Lasy w części środkowej powiatu są znacznie przetrzebione; w części zaś południowej znajdują się jeszcze w okolicy Rakowa, Lasek, Moroczynia i Trzcinicy i sięgają do Szląska. Łąki znaczniejsze, prócz nadprośniańskich, spotykamy w Łęce i Grębaninie. Ludność powiatu w 1819 r. wynosiła 35773 mk., w 1837 r. 51656 mk., 39887 wiejskiej i 11769 miejskiej, podług innego zaś obliczenia 55271 mk., t. j. 43216 wiejskiej i 12055 miejskiej; dymów było wówczas 5823. W 1843 r. 55255 mk.; w 1867 r. 59295, t. j. 47073 wiejskich i 12222 miejskich. W 1871 r. 62671 mk., 30026 męż. i 32645 kob.; z tych przypada na okręgi dominialne 4831 męzk. i 5247 żeńsk., na okręgi wiejskie 19479 męzk. i 20512 żeńsk., a na miasta 5716 męzk. i 6886 żeńsk. Co do wyznania było 47054 katol., 11846 prot. i 3771 żydów. Z ogólnej liczby przypada na okręgi dominialne 8073 kat., 1937 prot. i 68 żyd.; na okr. wiejskie 31577 kat., 7908 prot. i 506 żyd., a na miasta 7404 kat., 2001 prot. i 3197 żydów. Dymów było wówczas 1046 miejskich, 5014 wiejskich i 686 dominialnych, czyli ogółem 6746. W 1875 r. było 63786 mk. a w 1883 r. 65821 mk., t. j. 50254 kat., 12044 prot. i 3523 żydów. Między chrześcianami jest przeszło 52000 Polaków. Na 1 klm. kw. przypada 65 mk. W pow. jest 5 miast: Baranów, Grabów, Kępno, Miksztat i Ostrzeszów; 110 okręgów wiejskich i 60 dominialnych. Powiat podzielony jest na 14 okręgów stanu cywilnego i na 5 obwodów policyjnych: Grabów, Opatów, Ostrzeszów, Parzynów i Podzamcze. Główna komora celna z obwodem 996·62 klm. kwadr. i 65187 mk. (1871 r.), znajduje się w Podzamczu Wieruszowskiem. Długość strzeżonej granicy wynosi 54·75 klm.; komory pomocnicze znajdują się w Grabowie i Bolesławcu al. w Podbolesławcu. Władze powiatowe siedzą w Kępnie. Pod względem kościelnym dzieli się powiat na 2 dekanaty: kępiński i ostrzeszowski; do pierwszego należą parafie: Baranów, Donaborów, Doruchów z Bobrownikami, Grębanin, Kępno, Myjomice z Kierznem, Olszowa, Opatów, Siemianice, Słupia, Trzcinica z Laskami i Wyszonów; dekanat ostrzeszowski składają parafie: Bukownica, Chlewo, Grabów, Kobyla Góra z Myślniowem, Kozłów z Chynowem, Mikorzyn, Ostrzeszów z Siedlikowem, Parzynów, Przedborów i Rogaszyce z Kochłowami. W dekanacie tym było w 1873 r. 23139 dusz. Pastoratów protestanckich jest 3: Kępno, Ostrzeszów i Strzyżew; synagog żydowskich tyleż: Grabów, Kępno i Ostrzeszów. Przed zaprowadzeniem szkół symultannych było w powiecie 84 katol., 16 prot. i 4 żydowskie. Bibliotekę posiada dekanat kępiński, a cenny zbiór numizmatów i rzadkich książek Władysław Wężyk, dziedzic Mroczynia. Stowarzyszenia koncentrują się w Kępnie, gdzie jest siedziba towarzystwa agronomicznego polskiego i niemieckiego, tow. pożyczkowego, tow. młodych kupców i tow. wojskowego niemieckiego. Przemysł miejski ogranicza się przeważnie na drobnym handlu i rękodzielnictwie, a wiejski na młynarstwie, ceglarstwie i gorzelnictwie. Są w powiecie 2 papiernie w Olszynie, na Olszynce i na Leśnej Strudze, tudzież trzecia między Doruchowem i Kuźnicą Starą, na Rudnicy; huty szklane w Omięcinach, Zalesiu i Olszynie; browary w Baranowie, Kępnie, Miksztacie i Ostrzeszowie; młyny parowe: w Kępnie, Mroczyniu i Morawinie; piła parowa w Siemianicach; prze-

dzalnia konopi w Chlewie; młyny wodne: Smolny, Okole i Złotnica na Olszynce, Frescha (!), Gądki, Piła i Rojowski na Leśnej Strudze, Godziętowski, Grudziński, Świtoń i Siekierzyn na Porajówce, Grobla i Łysy na Pomiance, Niesób i Dzięcioł na Niesobie, Korzeń na Rzetni, Krzywizna czyli Ruda i Świtoń na Rudnicy, Zawada, Grobla, Montelewo, Stawski, Rakowski młyn i różne inne. Ruda żelazna kopie się w Bobrownikach (dawniej także w Grabowie i Rakowie), torf w Grębaninie i glinka w Parzynowie. Liczba koni i rogacizny przewyższa średnią państwową, owce zaś nie dosięgają. W końcu 1837 r. liczono w powiecie 5318 koni, 19243 bydła rogatego, 53912 owiec, 55 kóz, 13148 świn; w ogóle 91676 sztuk bydła; na jednej mili kwadratowej wypadało więc 305 koni, 1104 bydła rogatego, 3093 owiec, 3 kozy, 754 świń, w ogóle 5259 sztuk. Osad w powiecie jest w ogóle 378; między niemi 48 majętności i 124 wsi znaczniejszych. Większa własność wynosi 196474 mr.; z tych zabrał rząd pruski 17710 mr.; do r. 1848 nabyli Niemcy 54290 mr.; od r. 1848 do 1878 przeszło do rąk niemieckich 34850 mr.; pozostaje w rękach polskich 89624 mr. Dwie trzecie obszaru pow. należy do włościan, holendrów, miast i pomniejszych właścicieli. Następujące rodziny osiadały w powiecie od czasów ustalenia się nazwisk rodowych: Bąkowski, Banachowicz, Belina, Biskupski, Błeszczyński, Bogdański, Bojanowski, Bronikowski, Buczyński, Bujnowski, Chełkowski, Chrościński, Chrzanowski, Cybulski, Czeczor, Daszkiewicz, Dobrzycki, Domaniewski, Doruchowski, Dutkiewicz, Działyński, Frezer, Giżycki, Gliński, Gogolewski, Gosławski, Grabowski, Gruszczyński, Jutrkowski, Kaczkowski, Karsznicki, Kępiński, Kiedrzyński, Kiełczewski, Kierzyński, Kobylański, Koczorowski, Kołaczkowski, Kośmider, Kowalski, Krąkowski, Krasiński, Kręski, Kulesza, Kurnatowski, Landowski, Laskowski, Leski, Leszczyński, Lipski, Mączyński, Madaliński, Magnuski, Masłowski, Mielęcki, Mielżyński, Mozdzanowski, Myszkowski, Nerski, Niemojowski, Olszowski, Osiński, Oświecimski, Parznowski, Pienicki, Pietrowski, Przebędowski, Psarski, Raczyński, Radziwiłł, Rakowski, Rekowski, Rogowski, Rościszewski, Rudnicki, Rupniewski, Rychłowski, Siemieński, Siewierski, Skórzewski, Sobiekarski, Stadnicki, Staruchowski, Stoiński, Suchecki, Sulimirski, Swiderski, Święcicki, Szeliski, Szembek, Szołdrski, Szyszkowski, Tarnowski, Tokarski, Tomicki, Trzciński, Trzebiński, Urbański, Walewski, Wałkowski, Warszycki, Wąster, Węgierski, Wężyk, Wiesiołowski, Wiewiórowski, Wojakowski, Wolicki, Zakrzewski, Zaremba i Zawadzki. Królewszczyzny składały się z starostw: ostrzeszowskiego i grabowskiego, z wójtowstw: grabowskiego i komorowskiego al. mikształckiego, z dzierżawy Mechnice i karczmy Staniszewskiej w Wyszanowie. Różnemi czasy posiadali dobra w powiecie: 1) arcybiskupi gnieźnieńscy: Domanin i Myślniów (1136), Trzcinicę (1284), Bukownicę (1294—1357), Strzyżew (1295), Kotłów i Biskupice (1357); 2) biskupi wrocławscy 24 osad wyliczonych poniżej pod r. 1360; 3) klasztor w Lubiążu na Szlasku: Słupię (1177), Rzetnię (1233); 4) klasztor ołobocki: Kaliszkowice (1213) i Mirków (?), Doruchów (1213—1253), Baranów (1253), Zajączki (1295) i Wyszanów; 5) klasztor św. Wincentego w Wrocławiu: Trzcinicę (1203), Opatów, Słupię i Łękę Opatowską (1280), tudzież dziesięciny z Donaborowa (1219); 6) klasztor częstochowski posiadał Laski i pobierał dziesięciny z Ostrzeszowa; 7) klasztor wieruszowski miał połowę Świby i 8) klasztorowi św. Ducha w Sieradzu przekazano Grabów 1417 r. Odwieczna droga handlowa szła z Szląska na Ostrzeszów do Kalisza. Komunikacyę dzisiejszą w powiecie stanowią: droga żelazna wrocławsko-warszawska z przystankami Kępno, Świba i Podzamcze, tudzież poznańsko-kluczborska z przystankami Łęka Opatowska, Kępno, Domanin, Ostrzeszów i stacyą dla pociągów towarowych w Krążkowach pod Kępnem; oraz trakty bite: 1) z Kępna na Olszowę, Świbę i Podzamcze do Wieruszowa, na przestrzeni 12 klm. w powiecie; 2) z Kępna na Bralin do Sycowa (Poln. Wartenberg), 2 klm.; 3) z Kępna do Rychtala (Reichthal i. Schl.), 13 klm.; 4) z Kępna na Baranów i Słupię do Opatowa, 14 klm.; 5) z Kępna na Ostrzeszów do Ostrowa, 26·5 klm.; 6) z Kępna na Myjomice, Domanin, Mikorzyn, Doruchów i Kuźnicę Bobrowską do Grabowa, 28 klm.; 7) z Ostrzeszowa na Bukownicę i Księżnicę do Grabowa, 9 klm. 8) z Ostrzeszowa do Kobylej Góry, 9 klm.; 9) z Mikształta na Ostrzeszów do Sycowa, 22 klm.; 10) z Grabowa do Wielowsi, 8·5 klm. i 11) z Grabowa na Mikształt do Ostrowa. Grobowiska przedhistoryczne, popielnice i różne naczynia gliniane wykopano: w Siemianicach, Bobrownikach, Domaninie, Doruchowie, Grębaninie, Kępnie i Baranowie, gdzie, między innemi, znaleziono urnę czworograniastą. Przedmioty kamienne odkryto w Domaninie i Mikorzynie; żelazne w Doruchowie, Kępnie, Baranowie, Domaninie, Mroczyniu i Mikorzynie; bronzowe w Domaninie, Doruchowie, Kępnie, Mikorzynie, Baranowie i Mroczyniu; miedziane i srebrne w Mikorzynie; bursztynowe w Doruchowie. Okopy, nasypy i kopce znajdują się pod Baranowem, Bolesławcem, Grabowem, Kępnem, Ostrzeszowem i Kierznem. Doły z żużlami spotykamy w Rojowie, Siedlikowie, Królewskiem, Marszał-

kach, w jednej z Kuźnic ostrzeszowskich i pod Miksztatem. Najciekawszem z podań ludowych jest to, które odnosi się do mogiły Kośmidrów w Wyszanowie i które niezawodnie zostaje w związku z kopcem kępińskim, zwanem Kośmidrem. O kopcach z pod Baranowa mniema lud, że to są mogiły poległych tam wojowników. Podanie o czarownicach na Łysej Górze, pod Doruchowem, przypomina stracenie tam czternastu niewiast, posądzonych o czary. Założenie kościołów przez Piotra Dunina w Kotłowie i Opatowie wieluńskim jest podaniem wątpliwem. Piśmienne dowody osiedlania powiatu sięgają roku 1136; między ówczesnemi posiadłościami arcybiskupów gnieźnieńskich spotykamy Domanin i Myślniów; w r. 1177 pojawia się Słupia, r. 1203 Kochłowy i Trzcinica, r. 1213 Kaliszkowice, r. 1219 Donaborów, r. 1233 Rzetnia, r. 1233 Baranów, Doruchów i Mirków (?), r. 1264 Grabów, r. 1280 Opatów i Łęka Opatowska, r. 1282 Kępno, r. 1283 Ostrzeszów, r. 1294 Bukownica, r. 1295 Strzyżew i Zajączki, r. 1357 Kotłów i Biskupice Zaboryczne, r. 1360 Bobrowniki, Chlewo, Grębanin, Jankowy, Lubczyna, Mikorzyn, Myjomice, Oszczyce (?), Parzynów, Przytocznica, Raków, Rogaszyce, Siemianice, Skarydzów, Świba i Wyszanów, r. 1366 Miksztat czyli Komorów, 1382 Borek, przedmieście Ostrzeszowa, r. 1415 Marszałki, Godzietowy i Buczyna (?), r. 1418 Chynów, wś Komorów, Książenice, Mechnice, Tokarzów i Torzyniec, r. 1433 Krążkowy i Osiny, r. 1516 Mielęcin, r. 1518 Jutrków, Rojów i Siedlików, r. 1533 Przedborów i Rudniczysko, r. 1608 Borówno i t. d. Ważniejsze wypadki tyczące się obszaru powiatu, ściśle się łączą z dziejami ziem kaliskiej i wieluńskiej. Z dziejów domowych zaznaczyć wypada zjazd i colloquium, jakie odbyło się w r. 1233 nad Niesobem, może w Bralinie, Kępnie lub Baranowie. Rożek, syn Dzierżykraja nadaje tam wś Rzetnię zakonnikom Lubiązkim, wobec Władysława Odonicza, Pawła, biskupa poznańskiego, Sędziwoja, kaszt. kaliskiego, Godzisława, wojskiego, Domarata, Jana, syna Dobrogosta, Bogusza, syna Zdzisława, i innych dostojników. Prawo niemieckie pojawia się w 1253 r. w Baranowie i Doruchowie, r. 1280 w Słupi, Opatowie i Łęce Opatowskiej, r. 1294 w Bukownicy, r. 1416 w Grabowie, r. 1538 w Miksztacie i t. d. W r. 1282 d. 7 lutego bawi Przemysław II w Kępnie i wystawia dokument na rzecz dwóch dostojników pomorskich, a w dniu 15 lutego t. r. zapisuje tam Mestwin, książe pomorski, temuż Przemysławowi ziemię pomorską; r. 1283 rozciągą Przemysław jurysdykcyą miasta Kalisza na wszystkie miasta ziemi kaliskiej, między któremi wymienia Ostrzeszów Kępno. Ważnym przyczynkiem do ziemioznawstwa historycznego jest przywilej Przecława, biskupa wrocławskiego, z dnia 24 czerwca r. 1360, mocą którego oddaje Stefanowi Gromassy, kan. poznańskiemu, 24 osad spustoszałych, między Ostrzeszowem, Bolesławcem i Kępnem, w dożywocie, z warunkiem, ażeby je podźwignął. Pisownia ich da się z łatwością sprowadzić do brzmienia współczesnego, wyjąwszy „Lasyszcze“, które z wszelkiem prawdopodobieństwem są Laskami, i „Oszczyce“, których nie podobna odgadnąć. Powyższe osady zowią się dziś: Chlewo, Bobrowniki, Skarydzów, Wyszanów, Lubczyna, Mirków (wszystkie na lewym brzegu Prosny), Olszowa, Jankowy, Siemianice, Raków, Trzcinica, Grębanin, Myjomice, Domanin, Mikorzyn, Rogaszyce, Kozłów, Laski, Parzynów, Ostrzeszów, Doruchów, Świba, Przytocznica. W roku 1370 oddaje król Ludwik Władysławowi opolskiemu w lenność z ziemią wieluńską powiat ostrzeszowski lub część jego. W 1373 królowa Elżbieta zniża dla mieszczan kaliskich o połowę opłatę cła w Ostrzeszowie i Koninie. W 1382 r. Władysław opolski przekazuje klasztorowi częstochowskiemu dziesięcinę z Ostrzeszowa; r. 1383 przystępują mieszczanie ostrzeszowscy do związku miast szląskich; r. 1386 nadaje Władysław opolski miastu O. prawo wyłącznej sprzedaży soli na cały powiat. W 1395 r. upomina się król Władysław o zwrot ziemi wieluńskiej, która odebrał Opolczykowi następnego roku. W 1403 r. odznaczają się Kępińscy z Doruchowa i Kępna męstwem i poświęceniem dla kraju. W r. 1455 Jerzy Stosz i Jan Świeborowski, plądrując ziemie polskie, opanowali zamek kępiński i uwięzili starostę jego Wierzbiętę. Dowiedziawszy się o tem burgrabia wieluński, zebrał lud z okolicznych włości, podstąpił pod zamek, ścisnął go oblężeniem i przeciął nieprzyjaciołom zewsząd dowóz żywności. Bawiący podówczas w Uniejowie arcyb. gnieźnieński i biskup wrocławski, wysłali swoję czeladź dworską dla poparcia oblężenia. Wybiegli mieszkańcy miast pobliższych i miasteczek, jakoby na stłumienie powszechnej klęski. Król wysłał Stanisława Ostroroga, wwodę kaliskiego, i Jana Zarembę, starostę wieluńskiego, z zebranym rycerstwa pocztem na pomoc oblegającej drużynie. Ci dwaj rycerze, z obawy ażeby oblężonym nie nadeszła odsiecz, i wojna nie pociągnęła się dłużej, woleli przestać na oswobodzeniu warowni od nieprzyjaciela i dozwolili mu wyjść bezkarnie z zamku z całym zasobem łupów i zdobyczy. (Długosz i Wapowski). W r. 1477 najeżdżają rozbójnicy z Szląska i Węgier Grabów i Osiny. Od r. 1565 odbywały się roki wieluńskie na przemian w Ostrzeszowie i Wieluniu. Około r. 1600 krzewiło się tu wyznanie Braci cze-

skich, którzy między innemi zajęli kościoły w Siemianicach, Kierznie, Mielęcinie i Bobrownikach, cały prawie dekanat kępiński, wyjąwszy Opatowa. W 1664 stanął zbór protestancki w Kępnie; w 1718 i później prześladowano tam protestantów. Do r. 1753 był tylko jeden dekanat ostrzeszowski w powiecie, należał do dyecezyi wrocławskiej. W 1768 r. przebywali konfederaci barscy w Kępnie; Rossyanie zabili sześciu z nich w Remiszówce i dwóch w Łęce Mroczyńskiej. W 1771 r. płacono w powiecie 4341 złp. 17 gr. 9 den. kwarty, 4600 złp. 28 gr. hyberny, 1848 złp. pogłównego żydowskiego i 800 złp. łanowego. Między r. 1773 i 1786 istniał dekanat opatowski z parafiami: Bukownica, Donaborów, Doruchów, Grabów, Olszowa, Opatów, Siemianice, Trzcinica i Wyszanów. W 1785 r. stracono w Doruchowie, na Łysej Górze, czternaście niewiast, posądzonych o czary. W 1778 r. ustanowiono dla powiatu oficyałat foralny, który zniesiono w r. 1826. W 1793 r. powiat wszedł w skład Prus Południowych, i rozpoczęła się gospodarka ministra Hoyma. Zabrane klasztorowi częstochowskiemu dobra Laski, otrzymał v. Triebenfeld, który, staraniem ministra, z prostego strzelca został radcą wojennym pruskim i szlachcicem niemieckim. Ostrzeszów, Borek, Siedlików, Zajączki, Parana (?), Niedźwiedź, Bukownica i Kaliszkowice ołobockie przeszły w ręce generała pruskiego v. Ruechel. Ten otrzymał te dobra, wyjąwszy Kaliszkowic, które mu później przekazano, na mocy donacyi królewskiej pod tytułem mają teczku gracyalnego, według taksy 20000 tal. Zdarzyło się w krótce potem, że wicher wywrócił i połamał kilka sosien w obszernych lasach dóbr ostrz. Generał zażądał wynagrodzenia, a minister Hoym otaksować kazał te szkody na 40000 tal., t. j. na drugie tyle, ile cały kompleks dóbr był oceniony; generałowi zaś dla zaspokojenia go dano Kaliszkowice ołobockie, otaksowane na 10000 tal. Generał nie zajrzawszy nawet do swej majętności, sprzedał ją za 130000 tal. rządcy regencyjnemu v. Reibnitz. Taksa sądowa, o którą postarał się pan radca, okazała, że te dobra warte są 380000 talarów. Dochody ówczesne z tych dóbr wynosiły 12000 talarów (J. Loewenberg, Das enthuellte Posen, t. III 60). W roku 1807, za ks. warszawskiego, utworzono podprefekturę w O Po zniesieniu sądu grodzkiego urządzono sąd ziemski w Krotoszynie, sąd pokoju, sąd ziemsko-miejski, sąd powiatowy w Kępnie, sądy polubowne w różnych miejscach powiatu. W 1815 r., po zawarciu traktatów wiedeńskich, utworzono pow. ostrzeszowski w obecnych granicach, z dawnego pow. t. n. i z pewnej części pow. wieluńskiego. W 1819 r. regulowano stosunki pograniczne; w 1821 r. wcielono powiat do dyecezyi poznańskiej, a do par. olszowskiej: Mirków, Podzamcze, Świbę, Kuźnicę-Skakawę i Teklinów Nową-Wieś, należące poprzednio do par. wieruszowskiej. W 1833 r. urządzono okręgi wiejskie: Baranów, Grabów, Miksztat, Opatów, Ostrzeszów, Parzynów i Podzamcze, które następnie przetworzono na obwody policyjne. W 1856—7 r. wychodziło w Kępnie czasopismo p. n. „Przyjaciel ludu katolickiego“, staraniem ks. P. W. Fabisza, autora „Kroniki powiatu ostrzeszowskiego“, której zawdzięczamy niektóre w tym opisie szczegóły. Starostwo ostrzeszowskie, ustanowione przed r. 1662, składało się z miasta O., przedmieścia zwanego Borkiem i z wsi: Siedlików, Zajączki, Niedźwiedź i Bukownica. Starostami byli w ostatnich czasach: Franciszek Stadnicki, Józef Bratkowski (1771) i Ksawery Mikorski (1773). Kwarty płaciło w 1771 r. 1367 złp., 3 gr. hyberny 688 złp. i łanowego 400 złp. Według pomiarów i obliczeń Pawińskiego (Polska XVI wieku) zajmował pow. ostrzeszowski w XVI w. przestrzeń 13·46 mil kw. i był pod względem obszaru 22-m w poczcie powiatów wielkopolskich; liczył 4 miasta, 21 parafii i 41 wsi z 130¾ łanami kmiecemi i 45 zagrodami. Zamieszczone w dziele Pawińskiego regestra poborowe z r. 1553 wykazują następujące wsi: Biskupice, Bobrowniki, Bukownica, Chlewo, Chynowa (w pow. odolanowskim), Domanin, Donaborów, Doruchów, Godziętowy, Grębanin, Jankowy, Jutrków, Kaliszkowice (jedne tylko), Kierzno, Kochłowy, Komorów, Krążkowy, Książenice, Lubczyna, Marszałki, Mechnice, Mielęcin, Mikorzyn, Mirków, Myjomice, Myślniów, Olszowa, Parzynów, Przedborów, Przytocznica, Rogaszyce, Rojów, Rudniczysko, Rzetnia, Siedlików, Skarydzów, Strzyżew, Świba, Tokarzów, Torzyniec i Wyszanów. W spisie tym pominięte są: (Kępno (1282), Zajączki (1295), Kotłów (1357), Borek (1386), Osiny (1433) i Mroczyń (?). Regestra poborowe z r. 1563 wykazują 5 miast: Baranów, Kobyla Góra (obecnie wieś), Grabów, Miksztat i Ostrzeszów. Kępno było wówczas jeszcze wsią. Powiat ostrzeszowski graniczył od płn. z pow. kaliskim, od zach. z Szląskiem, a od wsch. i płd. z pow. wieluńskim, od którego, dla utworzenia dzisiejszego powiatu oderwano wsie: Laski, Opatów, Raków, Siemianice, Słupię i Trzcinicę z przyległościami. Parafii w powiecie było 21 w r. 1553; wspomniane regestra nie wyszczególniają ich, zestawiamy je więc podług innych źródeł: Baranów, Bukownica, Chlewo, Donaborów, Doruchów, Grabów, Kępno (nie wykazano w reg.), Kierzno, Kobyla Góra, Kochłowy, Kotłów (nie wyk. w reg.), Mielęcin (zburzony w r. 1626), Mikorzyn,

Mikształ, Myjomice, Olszowa, Ostrzeszów, Parzynów, Przedborów, Rogaszyce i Wyszanów. Kościoły filialne lub kaplice, stały w Bobrownikach, Grębonińie, Mroczyniu (nie wyk. w reg.) i Świbie, tudzież kapliczki ś. Wojciecha pod Baranowem i ś. Rocha pod Kuźnicą-Skakawą. Katolicyzm zawsze przemagał śród ludności. Wyznanie braci czeskich szerzyło się przeważnie w południowej części jego; żydów nie cierpiano w O.; protestantów prześladowano w Kępnie. Bernardyni osiedli w O., franciszkanie w Grabowie, a kapnicy odbywali praktyki ascetyczne w kaplicy ś. Wojciecha pod Baranowem. *E. Cal.*

Ostrzinsche, pustkowie do Kaliny należące, pow. lubliniecki.

Ostrzno, rum., pow. lipnowski, gm. i par. Nowogród, odl. o 20 w. od Lipna, ma 3 dm., 30 mk., 65 mr. obszaru.

Ostrzyca, wś i fol. nad rzeczką b. n., dopł. Wieprza, pow. krasnystawski, gm. Izbica, par. Tarnogóra, ma 53 dm., 413 mk., 684 mr. włośc. i 800 mr. dwor. Fol. należy do dóbr Tarnogóra. W 1827 r. było tu 30 dm., 181 mk.

Ostrzyce, po białorusku *Wostrycy*, fol., pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, przy granicy pow. kobryńskiego, o 4 w. na płd.-wsch. od mka Janowa, własność dawniej Dmochowskich, obecnie Falkowskich, ma 40 mk. i 312 dz. ziemi. Grunta lekkie, miejscowość poleska.

Ostrzyce, jezioro w pow. kartuskim, ob. *Golubc.*

Ostrzyce 1.) niem. *Ostritz*, dok. z 1241 r. *Ostriche* i *Ostrice*, wś włośc., pow. kartuski, st. p. i par. ew. Szymbark, kat. Goręcin, szkoła Brodnica, odl. od Kartuz $1^3/_4$ mili. Zawiera młyn, wolne sołectwo, 13 gburstw i 19 zagród, 1726 mr. obszaru. We wsi jest jezioro Ostrzyckie, obejmujące 123 mr. O. leżą w malowniczej okolicy, niedaleko gór szymbarskich, nad jeziorem i wypływającą z niego rz. Radunią, wznies. 512 st. npm. Należały w 1241 r. do kasztelanii goręczyńskiej. W owym roku darował Sambor tę wieś bisk. kujawskiemu Michałowi. Od r. 1311 zaś należały O. do wójtostwa tczewskiego i stanowiły dobra rycerskie na prawie polskiem. Właściciel miał rzadki przywilej swoich poddanych wyposażać prawem chełmińskiem. W 1422 r. nabył te dobra klasztor kartuski; zakon krzyżacki uwolnił je wtedy od wszelkich ciężarów, z wyjątkiem jednej służby w lekkiej zbroi. Tylko kopalnie kruszców, gdyby się jakie znalazły, zastrzega sobie wyraźnie w. mistrz Michał Kuechmeister i zakazuje stawiania młynów, któreby młynowi zakonu w Gdańsku szkodę przynosić mogły. Te względy na zakon zachował klasztor i później, gdy w 1429 r. młyn swój puścił w dzierżawę, zobowiązując młynarza do zatrzymywania według woli klasztoru. Z młynem była połączona karczma. W 1570 r. sprzedali kartuzyanie młyn za 260 grzywien pruskiej monety, grzywnę po 20 gr. licząc. Tutejsze sołectwo posiada przywileje z r. 1425 i 1547. Uwłaszczenie nastąpiło r. 1820 (ob. Zeitsch. des Westpreus. Gesch. Ver., t. VI, str. 131; Cod. dypl. Cartusiae, str. 125—132, gdzie są zestawione odnośne dok.; manuskrypt w Pelplinie; wreszcie: Perlbach: Pom. U. B., str. 62 i 63). Ostrzyckie jezioro zowie się w dok. z r. 1308 r. stagnum Cholop. (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 586). 2.) **O.**, leśn., tamże. W 1866 r. 3 mk. kat. *Kł. Fr.*

Ostrzycki, pust., pow. ostrzeszowski, o 7 klm. na płd.-wsch. od Ostrzeszowa, nad strugą, która wpada do Rudnicy, par. w Rogaszycach; 1 dm., 17 mk. Nie jest wykazane w nowszych skorowidzach urzędowych; mapa sztabowa oznacza tam: *Ossieka.*

Ostrzyk al. *Mały O.*, rzeka w gub. smoleńskiej, prawy dopływ rz. Oster, lew. dopł. Soży. Bieg ma początkowo południowy, od połowy, około wsi Sosnówka, skręca się ku płd.-wschodowi i uchodzi o kilka wiorst powyżej ujścia Łużajki od lew. brzegu.

Ostrzykowce, wś nad Słuczą, pow. starokonstantynowski, parafia Starykonstantynów. W 1867 r. było tu 45 dm.

Ostrzykowo, wś, pow. płocki, gm. Staroźreby, par. Blichowo, odl. o 25 w. od Płocka, ma 17 dm., 152 mk. Fol. Ostrzykowo rozl. mr. 657: gr. or. i ogr. mr. 355, past. mr. 15, lasu mr. 142, zarośli mr. 136, nieuż. mr. 10; bud. 2, z drzewa 11; las nieurządzony; wiatrak. Wś O. os. 12, z gr. mr. 28; wś Begno os. 3, z gr. mr. 6.

Ostrzyniewo, wś, pow. pułtuski, gm. Gołąbie, par. Klukowo. W 1827 r. było tu 9 dm., 61 mk.

Ostsee (niem.), ob. *Bałtyckie morze.*

Ostswine (niem.), wś w Pomeranii, nad morzem, pow. Usedom-Wollin, 1 klm. na wsch. od Swinemuende, ma st. p.; gleba piaszczysta, bory sosnowe. W 1878 r. 417 mk. ew., trudniących się żeglarstwem i rybołóstwem. Latarnia morska. Tutejszych fortyfikacyi nadbrzeżnych strzeże batalion artyleryi pieszej.

Ostułówka, przyległ. Łękawicy, w pow. wadowickim.

Ostuń, mały zaśc. poleski nad bezim. lew. dopł. Berezyny, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. berezyńskim, par. kat. Berezyna, 5 osad; miejscowość głucha, grunta piaszczyste.

Ostup, rzeczka w Kurlandyi, prawy dopł. W. Irby, ob. *Irba.*

Ostup-Douhi, mały zaśc. szlach. we wsch. stronie pow. mińskiego, przy granicy pow. ihumeńskiego, w 1 okręgu pol., miejscowość wzgórkowata i dość leśna. *A. Jel.*

Ostupy, dwór, pow. wiłkomierski, okr. pol.

uciański, par. Owanta, o 45 w. od Wiłkomierza, 8 mk., gorzelnia (1859). Majętność ta w nowszych czasach została rozparcelowana pomiędzy włościan.

Osturnia, węg. *Oszturnya*, niem. *Osthorn*, wś ruska, w hr. spiskiem (Węg.), pow. magórzański, dystrykt niedzicki, nad Kacwińską rzeką, w dorzeczu Dunajca, w podgórskiej dolinie, zamkniętej południowymi i północnymi działami Magóry spiskiej. Płd. granica ciągnie się głównym grzbietem Magóry spiskiej; w nim szczyty, od zach. licząc: Rzepisko (1267 mt.), Przysłop (1216 mt.), Średnica (1134 mt.), Jaworzyna Żdżarecka (1211 mt.), Palenica (1193 mt.) i Prechrestje (1199 mt.). Od tej granicy na płd. leży wś Żar (Żdżar). Od Prechrestje zwraca się granica na płn. przez szczyt Solisko (1122 mt.), oddzielając W. i M. Frankową od O. i opadając do doliny Kacwińskiej rzeki; przeszedłszy na płn. brzegowisko tej rzeki, wychodzi na szczyt Zubrowków; od niego zwraca się na zach., niemal równolegle do doliny rzeki. Tu wznoszą się Malarówka (956 mt.) i Kobylec (1036 mt.). Od tej strony przytykają obszary Łapszanki, Łapsz Niżnich i Kacwina. Wzdłuż granicy zach., od Jurgowa i Czarnej Góry, wznoszą się czubki Krzyżowy Wierch (933 mt.) i Drożówka (1021 mt.). Z płn. obszaru, daleko mniejszego, spływają krótkie strugi do Kacwińskiej rzeki. Tu wznoszą się: Polanka (932 mt.) i Petrolówka (943 mt.). Na płn.-wsch. od Orlanki rozlewa się znaczne jezioro magórzańskie, mało znane. Obszar leżący na płd. od Kacwińskiej rzeki zraszają liczne potoki spływające z Magóry, prawie równolegle do siebie. Są to: Petrołowski pot., Bystry, Kremieniak z Krułowskim. Między Petrołowskim a Bystrym pot. wznoszą się szczyty: Okruhły (1033 mt.) i Rostoki (1005 mt.); między Bystrym a Kremieniakiem: Kaniń (895 mt.), Sołtyski w. (1088 mt.); między Kremieniakiem a Krułowskim: Kusznierski wierch (1102 i 966 mt,); na wsch. od Krułowskiego szczyt Głęboka (1023 mt.). Zabudowania wiejskie legły w dolinie Kacwińskiej rzeki, która tu pojawia się w okolicy Krzyżowego wierchu, na przestrzeni $6^1/_2$ klm. W 1880 r. było 330 dm., 1742 mk.; obszaru 7152 kw. sążni katastr. Jest tu parafia gr.-kat., wyznawcy rz.-kat. należą do par. w Frankowej Wielkiej (152 dusz). Wś istniała już w 1366 r. Sąd pow. i urząd podat. w Kieżmarku, st. p. Starawieś. *Br. G.*

Ostwalde (niem.), kol., pow. człuchowski, st. p. Kramarzyny i Łąki, par. kat. Borzyszkowy, ew. Tuchomie. W 1868 r. 5 bud., 2 dm., 41 mk. ew.

Ostwethen, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. p. Szillen, 184 mk.

Osty, os. młyn. do Grzybowa należąca, pow. kościerski, st. p. Lipusz.

Ostycze, po łotew. *Osticzy*, wś w pow. rzeżyckim, par. Kownata, niegdyś do klucza Tulenmujża należąca, własność Korych.

Ostylec, w dok. *Wostalce*, wś, pow. dubieński, na płd.-wsch. od Dubna; ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 6.

Ostzejskie gubernie, ob. *Nadbałtyckie* gubernie.

Osuch 1.) niem. *Malzmuehle*, os. i młyn, pow. czarnkowski, na strumieniu który wpada do Noteci, o 2 klm. na płn.-wsch. od Czarnkowa, par. i poczta w Czarnkowie, 4 dm. i 60 mk., 28 kat. i 32 prot. Większą własność z obszarem 305 ha, tudzież drugą z obszarem 79 ha, posiadają Niemcy. 2.) **O.**, pustkowie, pow. krotoszyński, o 7 klm. na płd.-wsch. od Dobrzycy, par. w Korytach, poczta w Karminie, 3 dm. i 28 mk. kat. Nie jest wykazane w spisie gmin i okręgów. *E. Cal.*

Osuchlib al. *Oszechliby*, *Oszechlib*, *Oszychlib*, *Oschechlib*, wś kośc., pow. kocmański, na płd.-zach. od Kocmania, 3 klm. odl., na lew. brz. Sowicy, dopł. Prutu, graniczy od płn.-wsch. z Kocmaniem, od płd.-wsch. z Szypińcami, od płd.-zach. z Niepołokowcami, Żopenami, Piedykowcami i Rewakowcami, a od płn.-zach. z Iwankowcami. Potok Sowica przypływa od Iwankowiec i przerzyna O. z półn. na połud. Obszar obejmuje 1252 ha 38 ar. 98 m. kwadr. W 1869 r. było 306 dm., 1520 mk. (m. 759, k. 761). W 1880 r. 1572 mk. Jest tu parafia grecka nieunicka, z cerkwią drewnianą, p. w. ś. Mikołaja, zbudowaną r. 1779 przez ówczesnego dziedzica Cantacuzino. Według szem. dyec. buk. z r. 1885 par. ta obejmuje rodzin 363, dusz 1523 (m. 755, k. 768). Szkoła ludowa 1-klas. Dzieci obowiązanych do uczęszczania do szkoły 180 (chł. 84, dziew. 96); uczęszcza zaś 58 (chł. 31, dziew. 27). Co do innych parafii, t. j. łac. i gr.-kat. należy do Kocmania. Dusz rz.-kat. 100 (r. 1884). Sąd pow., urząd podatk. i st. p. w Kocmanie. Właściciel Grzegorz Bogdanowicz. *Br. G.*

Osuchów 1.) al. *Ossuchów*, wś i fol., pow. błoński, gm. Piekary, par. Osuchów. Leży o 7 w. w stronie płd.-wsch. od Mszczonowa. Posiada kościół par. drewniany, gorzelnią produkującą rocznie na 54,000 rs., 483 mk. Kościół tutejszy był kaplicą do 1776 r. W 1827 r. było tu 30 dm., 263 mk. W lasach tutejszych bierze początek rzka Jeziorna. Dobra O. składały się w 1866 r. z fol.: O., Wygnanka i Dęby, wsi: O., Wygnanka, Bobrowiec, Strzyżów i Budy Strzyżowskie, rozl. dominialna mr. 4745: gr. or. i ogr. mr. 1821, łąk mr. 40, lasu mr. 2800, nieuż. mr. 84. Wś O. os. 37, z gr. mr. 451; wś Wygnanka os. 22, z gr. mr. 467; wś Bobrowiec os. 26, z gr. mr. 956; wś Strzy-

że os. 17, z gr. mr. 286; wś Budy Strzyżowskie os. 14, z gr. mr. 191. O. par., dek. grodziski, 2356 dusz. 2.) **O.**, wś włośc., pow. grójecki, gm. Borowe, par. Przybyszewo ma 302 mk., 521 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 29 dm., 245 mk. 3.) **O.**, w dok. *Oschuchowo* i *Osuchowo*, wś i fol. nad rzką Swędrnią, pow. kaliski, gm. i par. Koźminek, odl. 20 w. od Kalisza. Wś ma 12 dm., 161 mk. i 133 mr.; fol. 2 dm., 48 mk., 659 mr. Fol. O. wchodzi w skład dóbr Koźminek. Według Lib. Ben. Łask. (II, 64) O. dawał plebanowi w Koźminku po dwie miary owsa i żyta z łanu. W 1579 r. fol. O. był własnością Mat. Lipskiego, który miał tu 3 zagrodn. (Pawiń.: Wielkop., I, 112). 4.) **O.**, wś i fol. nad rz. Chotczą i Iłżanką, pow. iłżecki, gm. Miechów, par. Jeżów, odl. 12 w. od Iłży. W 1827 r. było tu 22 dm., 151 mk. Fol. O. rozl. mr. 592: gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 139, past. mr. 1, lasu mr. 52, nieuż. mr. 42; płodozmian 5 i 6-polowy; bud. mur. 1, z drzewa 17; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś O. os. 24, z gr. mr. 363.

Osuchowo *Nowe* i *Stare*, wś włośc., pow ostrowski, gm. i par. Poręby. Leży przy szosie z Ostrowia do Wyszkowa, nad rz. Tuchełką. Wś czynszowa dóbr bisk. płockiego, następnie dóbr narodowych Brok. Na mocy przywileju z 4 lutego 1730 r., wydanego na imię włościan Jana Deptuły, Pawła Żegoty i t. d., włościanie osuchowscy posiadali prawo polowania na zwierzynę, oprócz wielkiego zwierza; wolność nieograniczoną krudowania lasów na łąki i grunta, ścinania drzewa na barci i budowlę, prawo własności; byli zwolnieni od podatków, szarwarku, dziesięciny i odbywania podróży; czynsz wynosił 60 złp. z włóki chełm., z boru rączkę miodu, nadto każdy, posiadający rusznicę, obowiązany był składać rocznie 3 jarząbki na stół biskupi. Przywilej z 1730 r. był aprobowany w 1738 i 1786 r. przez bisk. płoc.; w 1811 r. d. 6 grudnia przez rezolucyą ministra. Podług pomiaru z czasów pruskich było tu 9022 mr. (w tej liczbie 1943 lasu rząd., po większej części wyciętego, 821 mr. bagien, 165 wydm). W 1819 r. 58 czynszowników wysiewających 123 korcy jarzyny i tyleż oziminy, zbierających 74 fur siana i opłacających 1340 złp. 19½ gr. hyberny i czynszu: 7 chałupników, karczmarz, razem 306 mk. (66 mężczyzn, 60 kobiet 75 synów, 57 córek, 25 parobków, 23 dziewek), 58 dm., 82 koni, 88 woł.. 70 krów, 60 jałow., 88 świń. Z pomiędzy gospodarzy pięciu posiadało łąki bartne i etatowe, z pierwszych płacili 79 złp. 2 gr., z drugich 62 złp. Trzymali nauczyciela swoim kosztem we wsi; pomimo tego jednak zmuszeni byli płacić szkolne proboszczowi z Poremby. W 1827 r. było 59 dm., 390 mk., obecnie jest 60 dm. i 461 mk. *Lud. Krz.*

Osuchy, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Łukowa. W 1827 r. było tu 21 dm., 180 mk.

Osuchy *Małe* i *Wielkie*, dwa jeziora, pow. czerykowski.

Osuciszki, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 7 mk. kat.

Osuga, lewy dopływ Wazuzy, prawego dopływu Wołgi górnej. Niektóre dopływy Osugi i Wazuzy, sięgają wierzchowinami źródeł Dniepru.

Osuń 1) al. *Ossuń*, po łotew. *Asunia*, w dok. *Hassoń*, wś i dobra skarbowe nad jeziorem t. n., pow. dyneburski, na pograniczu pow. drysieńskiego, przy drodze z Dagdy do Rosity, ma kościół par. kat. p. w. Podwyższenia ś. Krzyża, wzniesiony w 1685 r. kosztem króla Jana III, na nowo odbudowany w 1816 r. staraniem prałata Wyszomirskiego i kan. Kuprewicza, poświęcony w 1830 r. przez biskupa sufragana białoruskiego Waleryana Kamionkę. Szkoła ludowa. Niegdyś O. stanowił królewszczyznę i wraz z wielu innemi dobrami wchodził w skład sstwa rzeżyckiego. W 1562 r. r. był on w posiadaniu Oldenboków, na początku XVII w. przeszedł do Platerów z linii Indryckiej a w 1702 r. oddanym został przez króla Mikołajowi Korffowi, ówczesnemu ście rzeżyckiemu. Par. O., dek. górno-dyneburskiego, ma 5400 wiernych. Okr. wiejski O. miał w 1863 r. 1091 dusz włośc. skarbowych. Do dóbr O. należy wś Kozłowo (po łotew. Kazłowa). 2.) **O.** *Wielki*, wś, pow. drysieński, przy trakcie handlowym z Drysy do Rzeżycy; wzgórza. *J. Krz.*

Osunica, dawniej *Assunica*, rzeczka w gub. witebskiej, właściwie część rzki Dagdzicy od wyjścia z jez. Dagdzieńskiego do ujścia do Saryanki. Odgraniczała Saryańszczyznę od sstwa osuńskiego. Za pośrednictwem nieistniejącej dziś rzki Essen służyła do połączenia jeziora Esza z Dźwiną

Osunica, zaśc., pow. drysieński, w dobrach Sarya, ma 33 dzies. rozległości.

Osupie, wś, pow. maryampolski, gmina Szumsk, par. Kieturwłoki, odl. od Maryampola 4 w., ma 14 dm., 70 mk.; wchodziła w skład dóbr rządow. Karkliny. W 1827 r. było tu 11 dm., 110 mk.

Osupka, rzeczka w gub. wileńskiej, lewy dopływ Mereczanki, do której uchodzi poniżej wsi Mordasy. Przez jez. Dub i Ułę łączy się z rz. Kotrą (ob.). W opisie Mereczanki mylnie podano na podstawie „Tekstu objaśniającego do mapy hydrograficznej przez W. K.“ iż O. jest dopływem Ułły.

Osusz al. *Glinka*, szczyt w Beskidzie żywieckim, w dziale trenczyńsko-solskim, na granicy Galicyi i Orawy (Węgry), na płd. od Smiekowa Wielkiego, pod 36° 51′ 30″ wsch.

dłg. g. F. a 49° 24′ 40″ płn. sz. g. Wzniesienie 1152 m. npm. (szt. gen.). *Br. G.*

Osusz, wś i fol., pow. krotoszyński, o 3 klm. na zach.-płn. od Krotoszyna, par. w Lutogniewie, poczta i st. dr. żel. w Krotoszynie. Wś ma 12 dm. i 106 mk. kat.; tworzy odrębny okrąg wiejski. Fol. z 2 dm. i 32 mk. należy do okr. zamkowego w Krotoszynie. *E. Cal.*

Osusznica 1.) dobra, pow. człuchowski, st. p. Lipienice, par. kat. Borzyszkowy, ewang. Schwessin. W 1868 r. 15 bud., 6 dm., 62 mk., 52 kat., 10 ew. Należący do tych dóbr fol. Nowa O. miał 2 bud., 1 dm. i 17 kat. mk. Razem obejmują te dobra 3478·79 mr. obszaru; gorzelnia parowa, młyn, tartak i piec smolarski. Właściciel Jan Rutz. O. leży nad strugą wiodącą do Chociny. *Kś. Fr.*

Osusznica 1.) al. *Oleśnica*, rzeczka w pow. kartuskim, wypływa z jez. Młyńskiego al. Borzestowskiego, łączy się z Warznicą w jez. Reskowskim i wpada do Łeby. Uważana bywa często za początek Łeby. Por. *Młyńskie jezioro* i *Cieszonki*. 2.) **O.**, wyb. należące do dóbr ryc. Koziczkowa, pow. kartuski, st. p. Mirachowo. *Kś. Fr.*

Osuszno, jez. pod Lisakami, pow. kościerski (ob. Zeitschr. des West-Preuss. Gesch. Ver., XV, 101, 111 i 113).

Osuszny Potok, wypływa w zach. stronie gm. Krosienka, w pow. przemyślańskim, z pod góry Zamczyska (464 mt.), w paśmie Gołogór, z lasu Krosienka; płynie na wsch. przez łąki krosienieckie i tuż na górnym końcu wsi zlewa się do Białego pot., prawego dopływu Lipy Gniłej. Długość biegu 3 klm. *Br. G.*

Osuwie, fol. i os. młyn., ob. *Osówie*.

Oswa, jezioro w pow. dyneburskim, przepływa przez nie rz. Krasławka.

Oswaldówka, gajówka na obsz. dwor. Tadania, pow. Kamionka Strumiłowa.

Oswaldowo, posiadłość Bartłomieja Karskiego w r. 1578, pod Ociążem, w okolicy Skalmierzyc pow. niegdyś kaliskiego, dziś odolanowskiego, istniała jeszcze około r. 1620.

Oświatówek, pow. radzyński, gm. i par. Biała, 1 dm., 5 mk., 2 mr.

Oswica, mały prawy dopł. Oresy, w pow. bobrujskim, w okolicy pomiędzy folw. Podoresie i małą wioską Browaja; długość biegu przez odludne moczary leśne około 7 w., kierunek ma południowy. *A. Jel.*

Oswicie, dwór, pow. rossieński, par. botocka, własność Jurewicza.

Oświe al. *Dubinki*, jezioro w pow. wileńskim, pod mkiem Dubinki.

Oświeca al. *Oświca*, las w płn. części wsi Zubrzy, pow. lwowski. Niegdyś istniała tu wieś tej nazwy, często wspominana w dokumentach XIV i XV w. I tak: w 1375 r. nadaje Władysław, ks. opolski, Lymbirdowi ze Zduszyc wieś Zduszyce i dworzysko w Oświcach (Oswicze) na wieczystą własność (A. G. Z., t. II, str. 7). W r. 1393 oświadcza Gniewosz z Dalewic, starosta ruski, że bracia Przedbor i Stanisław, synowie Lemberta, pogodzili się z sobą co do posiadania wsi Oświecy (Woschuize) w ten sposób, że pierwszy odstąpił jej drugiemu (ib., t. III, str. 106). W r. 1411 poświadcza Floryan z Korytnicy, kasztelan z Wiślicy i ssta lwowski, że Piotr Włodkowicz z Charbinowic, podstoli sandomirski i ssta trembowelski, sprzedał wieś swą Oświcę (Oschwicza) wraz z Kreblowem (t. j. Kreblówką, folwarkiem, założonym przez Wawrzyńca Krebla, browarnika, i jego syna Jerzego Krebla, burmistrza) dworzyszczem za 120 kóp ruskich Janowi z Zubrzy (ib., t. IV, str. 76). W r. 1457 poświadczają Ścibor z Wiszni, sędzia i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, że Jan i Mikołaj, rodzeni bracia z Zubrzy, podzielili pomiędzy siebie wsie Zubrzę, Sichów i Oświcę (Oschwicza, ib., t. V, str. 202). W r. 1485 poświadczają Gunther z Sieniawy sędzia, i Jan z Wysokiego, podsędek ziemscy lwowscy, jako pomiędzy Katarzyną a Zofią, rodzonemi siostrami, dziedziczkami z Zubrzy, stanął podział dóbr, przy której to sposobności wspomniana jest znowu wieś Oświca (Oszwycze, ib., t. VII, str. 148). Dziś nie ma ani śladu owej wsi Oświca, jako też wspomnianego folwarku Kreblow. Tatarzy zniszczyli wieś i folwark zupełnie, a jako jedyna pamiątka dawnej osady pozostała nazwa Oświeca, którą nosi las, zajmujący północno-zachodnią stronę Zubrzy. *Lu. Dz.*

Oświecim, fol., pow. turecki, ob. *Rzechta*.

Oświecim, majętność i okr. domin., pow. ostrzeszowski, nad odnogą Prosny, o 11 klm. na południo-wschód od Grabowa; poczta w Doruchowie, st. dr. żel. w Podzamczu o 14 klm.; obszaru 572·34 ha: 226·82 roli, 85·17 łąk, 65·70 pastw. i 194·65 lasu; czysty doch. grunt. 2763 mrk; chów bydła oldenburgskiego i owczarnia Rambouillet; właścicielem jest Alfons Oświecimski.—W skład okr. domin. wchodzą O., folw. Mieleszówka i karczma Stary-pan; razem 5 dm. i 121 mk., 108 kat. i 14 prot. O. założony został dopiero w 1850 r., na miejscu rozkolonizowanej wsi Skarydzew, nad Prosną. *E. Cal.*

Oświej, mko nad jez. Oświejskiem i rozległe dobra, w płn. stronie pow. drysieńskiego, przy trakcie z Połocka do Rzeżycy, odl. o 33 w. od Dryssy i linii dr. żel. dyneburgsko-witebskiej, własność Szadurskich. Mko ma 406 dm. i 2223 mk., w tej liczbie 754 chrześcian i 1469 żydów. Rozległe dobra oświejskie, po odejściu 7-mej części na rzecz wdowy po Ignacym Szadurskim oraz ziemi wydzielonej włościanom, mają obecnie 24814 dzies. przestrze-

ni. Gmina, składająca się z 4 okręgów wiejskich: O., O. Folwarczne, Michalin i Widok, liczy 5460 mk. włościan i 1452 innych stanów. W obrębie gminy jest 49 miejsc zamieszkałych i 623 chat. W 1863 r. było w gminie 2002 dusz rewiz. W O. znajduje się biuro sędziego pokoju 5 rewiru (połockiego) i 1 okr. policyjnego (stanu), cerkiew p. w. Przemienienia Pańskiego, wzniesiona przez Józefa Szadurskiego, marszałka gub. połockiej, kośc. kat. par. ś. Trójcy, wzniesiony w 1782 r. przez Augusta i Konstancyą z Hylzenów hr. Platerów, szpital, st. p. Odbywa się tu 4 jarmarki, z których ważniejszy w piątek przed ś. Piotrem (lud dzień ten nazywa Piacionka), trwający tydzień; główne przedmioty handlu: konie, bydło, towary łokciowe i kolonialne; w 1866 r. przywieziono towarów za 64,600 r., sprzedano zaś za 18,695 rs. Jest to stara osada, wspomniana po raz pierwszy w traktacie sześcioletniego rozejmu między królem Aleksandrem Jagiellończykiem a w. księciem Iwanem, d. 25 marca 1503 r. w Moskwie zawartym. D. 20 maja 1505 r. ks. Aleksander nadaje O. Stanisławowi Hlebowiczowi, wwdzie połockiemu, którego synowie Piotr i Mikołaj uczynili dział pomiędzy sobą. W 1523 r. d. 9 września Jan Stanisławowicz Hlebowicz, wojewodzic połocki, część swą O., po bracie Mikołaju sukcesyjnie spadłą, sprzedaje bratu swemu Piotrowi. Później dobra te przechodzą do Kiszków. D. 17 lutego 1600 r. Stanisław Kiszka, wojewodzic witebski, sprzedaje O. za 12,000 kóp gr. lit. Lwu Sapiezie. W 1633 r. wwoda cara Michała Fiedorowicza Poleski donosi, że żołnierze pskowscy pod dowództwem Gołowa zdobyli i spalili litewski zamek Oświej a mieszkańców wymordowali. W połowie XVII w. O. należał do Kazimierza Lwowicza Sapiehy, ten zaś testamentem sporządzonym w 1656 r. przekazał dobra synowcowi swemu Kazimierzowi Pawłowiczowi Sapiezie. W 1691 r. Kazimierz Jan Sapieha, wojewoda wileński i hetman lit., zapisuje O. z innemi dobrami Aleksandrowi Pawłowi Sapiezie, marszałkowi lit.; od niego majętność przechodzi do syna jego Kazimierza, gen. artyleryi lit. W 1720 r. pozostaje w zastawie u Antoniego Nowosielskiego, kasztelana nowogródzkiego. W 1749 r. Józef Sapieha, koadyutor wileński, jako opiekun synowców swoich Michała, ssty onikształńskiego, i Aleksandra, późniejszego wwdy połockiego, sprzedaje O., Dziedzin i Ormiej za milion złp. Janowi Augustowi z Eklów Hylzenowi, wwdzie mińskiemu, autorowi Kroniki inflanckiej. Hylzen wzniósł tu duży pałac, oraz osadził ks. misyonarzy i wybudował kościół. W 1765 r. Hylzen, będąc w Gdańsku, zapisuje testamentem znaczne sumy na zapomogi dla włościan i na utrzymanie szkoły; spełnienie tego rozporządzenia porucza żonie swej Konstancyi z Platerów, która czyniąc zadość woli męża, dodała jeszcze od siebie takąż sumę na powyższe cele; wniosła też swoim kosztem kościół murowany w dobrach Zamosze o 10 w. od O., nadto erygowała klasztor sióstr miłosierdzia, poruczając im pielęgnowanie chorych w szpitalu przez siebie założonym. Syn ich Józef, wwda mścisławski, umierając w 1786 r. w Paryżu bezdzietnie, zapisał O. krewnemu swemu Józefowi Szadurskiemu, wkładając na niego obowiązek składania rocznej annuaty, wynoszącej połowę dochodu z tych dóbr, na utrzymanie szkół zabialskich, zostających pod kierunkiem ks. dominikanów, którzy utrzymywali konwikt dla niezamożnej młodzieży. Dobra oświejskie liczyły wówczas 13000 dusz. W 1836 r., po skasowaniu szkół zabialskich, fundusz zapisany przeniesiono do gimnazyum witebskiego, które otrzymuje z dóbr O. 5000 rs. rocznie na stypendya dla biedniejszej uczącej się młodzieży. Syndykat tego zapisu należy do dziedziców O. Od Józefa Szadurskiego dobra oświejskie przeszły na jego syna Ignacego, marszałka szlachty gub. witebskiej, a po bezdzietnej śmierci tegoż na jego siostrę Kazimirę, która ustąpiła dobra bratu swemu stryjecznemu Mikołajowi, marszałkowi lucyńskiemu, dziś własność jego syna Władysława. Parafia kat., dek. siebiesko-drysieńskiego, ma 4008 wiernych i kaplice w Swołnie i Kochanowiczach, oraz oratoryum w pałacu oświejskim. Par. oświejska składa się z następujących dworów, położonych w pow. drysieńskim: Amelin al. Malinowo Chrapowickich, Czarnopol Szadurskich, Domanowo i Dobroplozy Szadurskich, Józefowo Lipskiej, Michalin Szadurskich, Kochanowicze 1-e Chrapowickiego, Kochanowicze 2-e Benisławskiej, Klonowo Czechowicza, Oświej i Pilnomyśl Szadurskich, Stara Swołna Lipskich, Swołna Zarakowskiej, Strzałki Benisławskiej, Wygoda i Widoki Szadurskich. Do dóbr oświejskich należą folwarki: Czarnopol, Dobroplozy, Michalin, Pilnomyśl, Wygoda i Widoki. Widok O. pomieszczony jest w Albumie Ordy. *M. K.* i *A. K. Ł.*

Oświeja al. *Oświejskie*, jezioro na Białej Rusi, w północnej części pow. drysieńskiego, ma obecnie 12 w. długości i 8 szerokości, a powierzchnią swoją zajmuje około 49 w. (podług Strelbickiego 50·1 w. kw.). Głębokość w środku jeziora dochodzi do 10 sążni, dno tam iłowate i przepełnione jamami, ku brzegom zaś zaledwie 2 sążni i tu dno staje się już-to błotnistem, już piaszczystem. Wybrzeża wschodnie i południowe wzgórkowate i strome, zachodnie zaś i północne są przeważnie błotniste. Na płd. wybrzeżu rozciąga się znane w XVI w. mko Oświej wraz z nowszą

wsią tegoż imienia, a którą zdobi pałac obszerny, lecz stosunkowo niski, datujący z czasów biskupa Jerzego Mikołaja Hylzena (ob. „Inflanty“, Poznań 1879, str. 72) oraz park cienisty i rozległy, niemal przytykający do jeziora. To ostatnie należy do najmniej rybnych w okolicy a słynie ogólnie z tego, że ryby w niem nie są smaczne, i dla tego dostarczane bywają do Oświeja przeważnie z jeziora Lisna. Z błot okalających jez. O. wypływa rzka Sinieja, wpadająca do rz. Wielkiej (Wielikiej). Jezioro Oświejskie połączone jest kanałem z rz. Swołną, stanowiącą główny przypływ bystrej Dryssy, która w tymże powiecie uchodzi do Dźwiny. Kanał ten przerzyna dwa jeziora: Ormię i wspomniane powyżej Lisno. Długość kanału wynosi 14 w., szerokość 8 sążni. Spławiają po nim wielkie masy drzewa, idącego przez rz. Swołnę, Dryssę i Dzwinę do Rygi. Przy jego utworzeniu wypłynęło z jez.Oświejskiego dużo wody, przez co nie tylko żwierciadło wód znacznie się uszczupliło, ale i przybyło na wybrzeżach wiele gruntu ornego i łąk sianożętnych, a i bagniska okoliczne, będąca w związku z jeziorem, w wielkiej części się osuszyły. W płn.-zach. stronie jeziora rozciąga się rozległa wyspa, mająca 4 1/2 w. kw., a na niej wioska włośc. Ostrów, z 19 dm. złożona. Każdy z 19 gospodarzy ma odpowiednią ilość gruntu ornego, łąk sianożętnych, pastwisk i drzewa opałowego na samej wyspie, o której z czasów najdawniejszych niebraknie wiadomości. Wyspa ta w dawnych kronikach nosi nazwę Du. W Metr. Lit. (cz. I, § 190) wspomniano o zawartej na tej wyspie ugodzie pomiędzy Moskwą a w. ks. lit. Tamże czytamy. że na wyspie Du istniała słynna na całą Białoruś cerkiew Bogarodzicy: w cerkwi tej, jak głoszą inne źródła, dzień Narodzenia N. P. M. z wielką uroczystością bywał niegdyś obchodzonym. Sama zaś osada oświejska, rozciągająca się na południowem wybrzeżu jeziora a nosząca obecnie miano miasteczka, występuje w dziejach już w XV w. i wspomnianą jest w traktacie sześcioletniego rozejmu między królem Aleksandrem Jagielończykiem a Iwanem, wielkim kięciem moskiewskim, w 1502 r. zawartym w Moskwie. *G. M.*

Oświeja, rzeczka w gub. witebskiej, ob. *Olszanka.*

Oświejskie, jezioro, ob. *Oświeja.*

Oświęcim, niem. *Auschwitz*, w średniowiecznych przywilejach łacińskich *Oszwanczin*, *Oszwyaczin*, *Oszwyanczim* i *Oswiancin*, mto w pow. bialskim w Galicyi, na gran. Szląska pruskiego, niegdyś stolica udzielnego szląskiego księstwa, rozciąga się na prawym brzegu Soły, tworzącej liczne ostrowy, u stóp niewielkiego wzgórza, dochodzącego 251 mt. wysokości. Miasto samo wznies. 249 mt. npm. Na obszarze miejskim, na lewym brzegu Soły, stykają się tory trzech kolei żelaznych: pruskiej z Wrocławia, północnej Ces. Ferdynanda z Trzebini do Wiednia i państwowej Podgórze-Oświęcim. O. odl. jest 64 klm. od Krakowa, 97 klm. od Koźla a 348 klm. od Wiednia. Z miasta rozchodzą się gościńce: na półn.-wschód od Chrzanowa. na połd.-wschód do Zatora, na południe wzdłuż praw. brzegu Soły do Kęt, wzdłuż lewego brzegu do Biały i na zachód do Gliwic w pruskim Szląsku. Miasto z powodu tak korzystnego położenia dla handlu jest zamożne i należy do najschludniejszych mniejszych miast galicyjskich, mimo braku wyższych szkół i wyższych urzędów. Zabudowane w rynek i kilka ulic piętrowymi kamienicami, z dawnym w zeszłym stuleciu przebudowanym (1792 r.) ratuszem, ma dosyć dobre bruki i chodniki, dzisiejsza jednak liczba mieszkańców niedorównywa tej, jaka była w epoce najświetniejszej tego miasta w XIV i XV w. Miasto zajmuje obszar 902·72 ha, ma 5054 mk, mianowicie 2508 rzym.-kat., 2 gr.-kat., 9 ewang. i 2535 żydów. Majątek czynny miasta wynosi 231,776 zł., bierny 31,141 zł. a roczny dochód 18,835 zł. (Szematyzm król. Galicyi za rok 1886). Oprócz urzędu parafialnego i miejskiego jest teraz w O. sąd powiatowy, dwie stacye kolei żelaznej, t. j. północnej i państwowej, komora celna, dwa urzędy pocztowe i telegr., mianowicie w mieście i na dworcu kolejowym i dwie szkoły ludowe czteroklasowe męzka i żeńska. W mieście przebywa dwóch adwokatów, czterech lekarzy, chirurg i weterynarz, jest apteka i kilkanaście sklepów i domów zajezdnych. Handel zostaje przeważnie w ręku ludności żydowskiej, przemysłem, szczególniej garncarstwem, trudni się ludność chrześciańska. Podupadły teraz przemysł tkacki rozwijał się tu jeszcze w połowie naszego stulecia, dość pomyślnie, wyrabiano bowiem serwety, obrusy i drelichy. Ruch handlowy popiera kasa oszczędności i pożyczkowa i targi odbywające się przez dwa pierwsze czwartki w każdym miesiącu a w ubiegłym roku rozwinął energiczną czynność bank krajowy, utworzywszy tam zastępstwo. Według urzędowych sprawozdań liczyło stowarzyszenie oszczędności i pożyczkowe 303 członków z 13615 zł. udziałów, 2267 zł. funduszu rezerwowego a w 1883 otrzymało 1089 zł. czystego zysku. Udzielono pożyczek 61113 zł. a razem z 1884 r. 165,043 zł., koszta administracyjne wynosiły 534 zł. a ruch kasowy 393,589 zł. Humanitarnym celom służy szpital ubogich p. w. św. Mikołaja założony w 1604 r. przez obywateli miasta za pośrednictwem rady miejskiej i burmistrza Mikołaja Czyżykowskiego, a zatwierdzony przez ks. Michała z Granowa Wodzickiego,

dziekana i generalnego zastępcę biskupa krak., 29 maja 1743 r. i później 2 grudnia 1783 r. Celem instytucyi jest zaopatrywanie i wspieranie podupadłych i wiekiem przygnębionych obywateli miasta. Ten zakład ma dom murowany piętrowy wartości 4500 zł. i 2609 zł. w papierach wartościowych, a zostaje pod zarządem gminy. Kościół parafialny murowany ulegał kilkakrotnemu przebudowaniu. Wzmianki o nim jako murowanym są już w 1440 r., ale 1529 jak świadczył napis nad wejściem do zakrystyi, został przebudowanym, poczem w czasie wojen szwedzkich uległ zrujnowaniu i przebudowie a 1830 r. odnowił go znów proboszcz Michał Ślobarski. Wtedy był tu pomnik Hieronima z Brzezin Rusockiego († 1681) i obrazy przedstawiające Narodzenie Chrystusa, odwiedziny Trzech Króli, Obrzezanie i Chrzest. Ostatecznie zniszczył ten kościół pożar 4 września 1863 r., kiedy i miasto spłonęło, tak że teraźniejszy kościół jest prawie całkiem nowy. Rok erekcyi parafii nie znany. Za Długosza (L. B., 223—226) były dwie plebanie czyli rektoraty, zostające pod patronatem Zadorów i panów z Brzezia, ale powiada historyk, iż za jego czasów w ostatnich dniach utworzono z jednej plebanii prepozyturę i oddano jej pasterstwo dusz w całej parafii, z drugiej zrobiono prebendę i osadzono jałmużników (mansionarios manuales). Dziesięcina przynosiła prepozyturze z łanów mieszczańskich 20 do 30 grzywien, a nadto miała prepozytura własne role i łąki i trzy łany królewskie. Szematyzm duchowny dyec. krak. za r. 1886 objaśnia, że jałmużników ustanowiono 4 i wikaryusza kapelana a uposażenie powiększono nadaniem dwóch wsi: Włosiennica i Szparowic, z których tylko pierwszą probostwo dotychczas posiada. Stało się to 1470 r. w dniu św. Piotra i Pawła, w którym Stanisław i Jan z Brzezia oraz Łukasz i Zbigniew z Wodzisławia a w końcu Leonard i Henryk Rusoccy, wystawili dokument, postanawiając zarazem aby w kościele filialnym we Włosiennicy odprawiało się nabożeństwo, co potwierdził biskup Jan czyli Lutek z Brzezia, według oblaty z r. 1516. Teraz obejmuje parafia: Babin, Bronkowice, Brzeszcze z kapelanią i murowanym kościołem wybudowanym przez włościan, Brzezinkę, Budy, Dwory, Harmęże, Kluczniковice, Kruki, Pławy, Przecieszyn, Rajsko, Skiedzień, Stawy i Wilczkowice, z ogólną ludnością 10,771 rzym.-kat. i 2370 żydów. Metryki sięgają do 1637 r. Dawniej należały do parafii także wsie w w. ks. krakowskiem: Bobrek, Chełmek, Gromiec i Czernichowice, z których w 1784 r. utworzono parafią w Bobrku, i Zabrzeg z Brasowicami w Szląsku pruskim. Były tu nadto dwa klasztory: dominikanów i franciszkanów i kościół św. Mikołaja. Klasztor dominikanów założyła ks. oświęcimska Eufrozyna w XIV w. (por. Siejkowski, Dni roczne, Kraków 1743) wkrótce po zbudowaniu klasztoru krakowskiego. Powiada o nim Długosz (L. B., III, 458), że był z kolei czwartym tego zakonu „notabili fabrica murorum latere coctili aedificatum.“ W 1519 r. został odrestaurowany, ale później zajęli go kalwini i przez 150 lat służył kościół klasztorny p. w. św. Krzyża za zbór helwecki. Po zniesieniu klasztoru w 1812 r. sprzedał rząd opustoszałe mury. Pozostały jeszcze ruiny, mianowicie z okrągłej wieży 23 łokcie (13·6 mt.) i dom z ruin klasztoru. Kaplica św. Jacka na cmętarzu klasztornym, zdobna malowidłami i napisem grobowym kasztel. Ocieskiego, zamieniona na śpichlerz; są pod nią groby dominikanów; niewiadomo zaś czy w O. znajdowały się także groby książąt, gdyż śladów niema nigdzie. Klasztor franciszkanów i kościół św. Mikołaja leżał po za obrębem dzisiejszego miasta. Obydwa uległy takiemu zniszczeniu, że nawet śladów z nich nie pozostało. Zamek stał na wzgórzu, które podmywa Soła. Małą jego część zajmują kancelarye, reszta jest ruiną. Frontowy mur ma 2·5 łokcia (150 cm.) grubości a obok zamku sterczy ostatek czworobocznej narożnej wieży, 40 łokci (24 mt.) wysoki, do której wejść można dopiero z pierwszego piętra, co wskazuje, że pochodzi z XI w. W najwyższem sklepieniu ma długości 16 łokci (9·6 mt.) a grubości murów 5 łokci (3 mt.). Z najwyższego piętra przedstawia się wspaniały widok na Tatry i płaszczyzny Szląska i krakowskiego księstwa. Pomiarów dokonał prof. Łepkowski (Rocznik Tow. nauk. krak. z r. 1861, t. V, str. 172). Pod zamkiem znajdują się trzy obszerne sklepy. W 1813 r. podmył wylew wody częściowo zamek i sprowadził jego zniszczenie. Rząd austryacki urządził w nim skład soli, ale później przeznaczył na rozebranie i część sprzedał jako kamieniołom. Więcej niż woda, zniszczyła ręka ludzka. Około zamku i miasta są ślady wałów i rowów, któremi płynęła Soła. Archiwa częścią rozebrano do innych archiwów, szczególniej grodzkich i ziemskich w Krakowie, część zebrał ś. p. Apolinary Tomkowicz i zużytkował w niewydanym rękopisie: „O starostach oświecimskich i zatorskich“, a resztę wywiózł Konstanty Słotwiński do Lwowa i umieścił w bibliotece Ossolińskich. W okolicy są dobre urodzajne grunta i kamień piaskowiec, jako też wapno. Pos. więk. kilku współwłaścicieli ma obszaru 185 mr. roli, 39 mr. łąk, 31 mr. pastw. i 68 mr. lasu; pos. mn. 697 mr. roli, 30 mr. łąk, 97 mr. pastw. i 104 mr. lasu. O. jest starożytną osadą, której początkowo dzieje toną w ciemnościach przedhistorycznej epoki i pierwszych chwil życia dziejowego. Na

mapie Edrisego z r. 1150 oznaczone jest to miasto jako kwitnące. W r. 1179 Kazimierz Sprawiedliwy darował Oświęcim z Zatorem, Kątami, Wadowicami i Żywcem jako księstwo Mieczysławowi raciborskiemu, synowi Władysława Plwacza, jako chrzestny ojciec jego dziecka. Tak powstało księstwo oświęcimskie, którego „Zaszczyt miast" w następujący sposób przedstawia Kamionecki: „Oświęcim grodem sławny—Zator, sejmikami, A Kąty świętym Kantem jako też targami, Wadowice szczycą się mądrym Wadowitą, Żywiec szerokim państwem, wieżą znamienitą." Prócz tych pięciu miast należało do księstwa 159 wsi. Mieczysław III, ks. cieszyński i opolski a pierwszy udzielny książe oświęcimski, nadał w 1291 r. przywileje mieszczanom i ustanowił skład soli i pastwisko. W przywileju pozwolono mieszczanom utworzyć sądy ławnicze, mające wydawać wyroki w ostatniej instancyi, bez dalszego rekursu. Po jego śmierci, między r. 1313 a 1316, podzielili się synowie Kazimierz I i Władysław (ob. Biermann, Gesch. d. Fuerstenthumer Zator und Auschwisz; Archiv f. osterr. Gesch., sek. hist. stat. XII; Boniecki, Książęta szląscy, Warszawa 1874 r.). Księstwo oświęcimskie przypadło Władysławowi. Syn jego Jan był najprzód scholastykiem krakowskim, na co miał z powodu małoletności dyspensę papieską, potem zaś między 1322 a 1326 objął rządy w księstwie. Na zjeździe w Opawie 18 lutego 1327 r. uznali książęta górnoszląscy zależność od króla czeskiego Jana Luksemburczyka, który następnie 24 lutego w Bytomiu przyznał prawo dziedziczenia księstwa oświęcimskiego Kazimierzowi cieszyńskiemu, na wypadek bezpotomnej śmierci Jana (Przyw. u Sommersberga, I, 804). Za to podpisał i Jan oświęcimski 5 kwietnia umowę z królem czeskim. Takim sposobem odłączyło się to księstwo od Polski, która właśnie zaczęła się podnosić za Władysława Łokietka. Jan potwierdził 21 grudnia 1344 r. przywileje opactwa tynieckiego benedyktynów (dok. u Szczygielskiego Tinecia, № 47), popadł jednak później w spór z proboszczem opolskim o zagrabione włości w Raudeu Spór ten dopiero 22 kwietnia 1364 roku rozstrzygnął papież Urban V (Cod. dipl. Silesiae, II, 83). Ostatni raz czytamy jego imię jako świadka 1370 r. w sporze o dziedzictwo bytomskie. Umarł prawdopodobnie w r. 1372, zostawiając z Jadwigi, córki Ludwika I, ks. Brzegu, syna jedynaka Jana II, który w r. 1397 zawarł z Władysławem Jagiełłą związek, w celu niedopuszczania pogranicznych rozbojów, a 1402 przystąpił do związku utworzonego na Szląsku dla popierania uwięzionego przez braci i poddanych cesarza i króla czeskiego Wacława. Umierając bezdzietnie 1406 r., zapisał dożywociem żonie Jadwidze, w testamencie sporządzonym 23 lutego 1396 r., Zator z okręgiem, Wołek, Spytkowice, Przeciszów i Przewóz, co cesarz Wacław dwukrotnie potwierdził 1400 i 1407 r. (Stenzel S. R. Sil, I, 145, Invent. privilegiorum in arce crac: Ducatus Oświecim et Zator № 3, 4, 6). Spadek objął po nim książe cieszyński Przemysław I, po jego zaś śmierci 1407 r. podzielili się jego synowie w ten sposób księstwami, że młodszy Przemyśl († 1409 r.) dostał Oświęcim. Za jego małoletniego syna Kazimierza, sprawował rządy do pełnoletności, t. j. do 1414, stryj Bolesław cieszyński. Otrzymawszy księstwo, zapisał Kazimierz na niem Maryackiemu kościołowi w Krakowie w r. 1419 rocznego czynszu 13 grzywien. Ożeniwszy się z Anną, córką Henryka VIII, ks. żegańskiego, miał wziętość na dworze cesarza Zygmunta Luksemburczyka i pobierał od niego 3000 zł. jurgieltu. W 1433 r. objęli po nim spadek trzej synowie: Wacław, Przemyśl i Jan i w r. 1438 zawarli układ z Władysławem Warneńczykiem, przyrzekając, że go uznają swoim monarchą, jeżeli go uzna dwóch innych książąt szląskich. Zrazu sprawowali wspólnie rządy, lecz 1442 podzielili się posiadłościami, używają jednak wszyscy jeszcze przez dłuższy czas tytułu książąt oświęcimskich. Właściwie jednak posiadał Oświęcim Jan, który korzystając z nagromadzenia się w księstwie band rozbójniczych i wałęsających się oddziałów z wojen husyckich, dopuszczał się z nimi rozbojów w granicach Polski. Dla poskromienia go wyruszył na Oświęcim Dersław Rytwiański, zajął Zator i poddał go Władysławowi Jagielle. Król zwrócił jednak księciu 24 czerwca 1440 Zator i inne posiadłości, zatrzymując sobie Barwałd, jako gniazdo opryszków. Barwałdzki zamek posiadali podówczas bracia Waldburth i Wodel, którzy już pierwej 1441 złożyli królowi hołd, a 1465 zamek sprzedali (Dług. Hist. XII). To sprowadziło podjazdową wojnę z księciem, który tamował handel polski, rabując po drogach kupców krakowskich i brał udział w napadach na Polskę. Z tego powodu Jan ze Szczekarzowa, starosta, i Jan Kuropatwa podkomorzy lubelski, wyprawili się na niego, oblegli Oświęcim i pogroziwszy wywłaszczeniem, zmusili do poddania się królowi 1453 r. Książe przyznał się do zarzuconej mu winy i zobowiązał do złożenia hołdu i zapłacenia 1100 zł. odszkodowania, co ubezpieczył, zastawiając zamek oświęcimski. Stosownie do tej umowy (Invent. priv. in arce crac. Ducatus Oświecim et Zator, № 20) i dawniejszych układów, złożyli mieszkańcy księstwa przysięgę wierności królowi polskiemu. Niedługo potem pożyczył Kazimierz IV Janowi (1453) 100 zł., a 1455r. grzywien 4300 i 20

zł., poczem wystawił Mikołaj z Dubowic, rządca księstwa oświęcimskiego, dokument, oznajmiający, że układ o zamek i księstwo oświęcimskie został zawarty (Biermann, str. 33; Invent., № 26 i 27). I teraz ks. Jan nie zamierzał dotrzymać przyrzeczenia i łączył się z bandami rozbójniczemi (por. Myślenice), ale gdy go ponownie zawiodła nadzieja, odstąpił królowi swych praw do księstwa 22 lutego 1457 r. za 50 tysięcy grzywien srebrnych (Invent. priv. in ar. crac., 28 dat. Gliwice; Somersberg, I, 808 i 810), a w dwa lata później pokwitował króla z otrzymanej sumy (Metr. kor. № 1343, dat. Gliwice 20 lipca 1459). Zdaje się jednak, że Jan nieotrzymał od razu całej sumy, bo miał jeszcze o nią spór z królem w 1464 i 1468 r. Pozostały mu dobra dziedziczne, a nadto 1465 r. nabył połowę miasta Gliwic i okręg Ujest, skąd pisał się później księciem na Ujście lub gliwickim. W 1482 r. sprzedał tę połowę Gliwic Janowi Bielik z Kornitz, a za to w 1495 roku nabył Toszk. Umierając 1497 r. pozostawił wdowę Barbarę ks. raciborską, która wyszła powtórnie zamąż za Jerzego Schellendorfa. Na nim wygasła linia książąt oświęcimskich na Oświęcimie. Linia na Zatorze skończyła się 1515 r. na Janie, synu Wacława, który sprzedał swe księstwo Janowi Olbrachtowi za 80 tysięcy zł. węg. (dok. u Sommersberga z 29 lipca 1494, t. I, 811). Księstwo oświęcimskie miało w herbie orła czerwonego ze złotą literą O na piersiach. Ten herb zachowało także po wcieleniu do województwa krakowskiego, jako starostwo. Jego mieszkańców zrównano w prawach z poddanymi polskimi, zachowano im jednak odrębnych urzędników i sejmiki. Nabycie tego księstwa miało wielką doniosłość dla Polski, gdyż był to obszar zaludniony przez czysto polską ludność, a zaledwie o kilka mil odległy od stolicy. Pierwszą czynnością królów polskich w nowo nabytej ziemi było potwierdzenie przywileju z r. 1291 przez Kazimierza IV w r. 1454, co później w r. 1564 ponowił także Zygmunt August. W r. 1471 zjechał tutaj król Kazimierz Jagiellończyk, odprowadzając syna Władysława, udającego się w towarzystwie trzech biskupów, sześciu książąt szląskich, 7000 jezdców i 2000 piechoty do Pragi dla objęcia korony czeskiej. Władysław czekał w zamku kilka dni na przybycie całej świty. Odtąd mnożą się przywileje królów w celu podniesienia miasta. Ponieważ tędy prowadziła dawna droga na Szląsk i Morawy, więc 1539 r. otrzymują mieszczanie prawo kupowania soli cetnarowej w Wieliczce i handlowania nią, w 1558 r. ustanowiono tu komorę celną dla pobierania cła na Wiśle i na Sole, a następnie 1565 r. wydano przywileje ustanawiające w O. skład towarów, co ponowiono 1647 i 1667 r. W tym także czasie (1563) wydano pierwszą mapę księstwa w Wenecyi, sporządzoną przez Stanisława Pora (Pogorzelskiego). W 1572 r. zbudowano most drewniany na Wiśle, a niedługo przed tem (1563), zapewne z powodu ściągania się ludności izraelskiej do miasta, zakazano przyjmować więcej żydów, a tym, co już byli, budować domy w rynku. Dopiero 20 lutego 1564 r. wcielono księstwo do Polski, tworząc z niego starostwo grodowe i kasztelanią, przyczem ustanowiono skład dla soli bałwanowej, prowadzonej do Moraw i Szląska, zagrażając omijającym prawo, utratą towaru, z którego połowa przypaść miała miastu, a druga zamkowi. Z tegoż roku mamy pierwszą lustracyą. Czytamy w niej następujące powinności mieszczan: „pro festo pentecostes iuvencas pro fl. 8, cerevisiae achtualia tria, pro festo Nativitatis Domini achtualia cerevisiae tria et porcos 2.; pro festo Paschae succidias lardi 4. Każdy szewc, a teraz jest ich 10, płaci per grossos 24, a za kury per gr. 2. Rzeźnicy: JKM. zachować raczył dań do zamku pro festo Paschae 2 vitulos integros, pro Pentecostes dimidia vitulla et pro festo Martini per 3 lapides sepi ex 10 baneis. Piekarze wedle przywileju mają jatek 16, z każdej czynszu fl. 1 et pro Nativitate Dni panem 1, valoris gr. 2. Łaźnię zamek najmuje na kwartał per fl. 3. Uchwalili czopowe na obwarowanie miasta, które Król Jmć potwierdził, póki miasta nie obwarują". Żydzi dawali rocznie do zamku funtów 12 pieprzu i 1 funt szafranu. W pięć lat później (1569) otrzymali mieszczanie pozwolenie warzenia piwa, zwanego „marzec" i wolne rybołóstwo na Sole.—Wojna szwedzka zniweczyła miasto prawie zupełnie, w czasie oblężenia Krakowa (1655) tak, że lustracya z roku 1660 następujący przedstawia obraz. Domów było tylko 20, rzemieślników 6, kiedy przed wojną na 500 osad liczono 200 rękodzielników. Nieszanowano też już przywilejów, bezkarnie pomijano miasto z towarami prowadzonemi do Moraw i Szląska, a nawet zanosili mieszczanie skargę do króla, że administratorowie żup wielickich przenieśli samowolnie skład soli bałwanowej do Pszczyny. Również smutny stan przedstawiał zamek. Była w nim izba sądowa o siedmiu oknach, staroświecki ołtarz w kaplicy, której sklepienie się waliło i kancelarya sklepiona; wieża szlachecka wymagała rychłej naprawy. Już przedtem upadał zamek i w 1630 r. naprawiał go starosta Piotr Komorowski, przyczem zwrócił Sołę w inne koryto, aby niepsuła murów zamkowych. Sejm 1633 r. wyznaczył komisyą dla zbadania wyłożonych przezeń kosztów. Teraz (1667 r.) przedsięwzięto nową restauracyą i w tym celu postanowił sejm cło

z ryb na Wiśle pod Brzoskowicami. W 1736 r. nakazał sejm nanowo zamek naprawiać „bo starosta przeszły cło 30-letnie pobrał, a reparacyi nie zrobił i bardziej jeszcze zamek zdezelował". Lustracya z r. 1765 tak go opisuje: „Wchodząc do zamku, jest most z dylów, brama z wrotami podwójnemi, za nią mur z obu stron ku dziedzińcowi, sklep na archiwum ksiąg grodzkich, kuchnia i śpiżarnia. Na drugiej kondygnacyi pokój, sala, izdebka, kaplica spustoszała, dach zgniły. Wieża w narożniku, a w niej więzienie dolne i górne. Mury poobalane miejscami, stojące porysowane. Starostwo podług lustracyi z r. 1660 obejmowało miasto Oświęcim z zamkiem i wsie: Babice, Kuźnica Dzbowska, Kaczka, folw. Bruszkowski i wójtostwo Częstochowskie. W r. 1771 posiadał je Piotr Małachowski, starosta przedborski, opłacając zeń kwarty złp. 1,414 gr. 10, a hyberny złp. 917 gr. 8. Zajęte przez rząd austryjacki w r. 1800 z dochodami od r. 1787 oddane zostało masie Joachima Potockiego, jako wynagrodzenie częściowe za dobra Bolechowskie, dla salin zajęte. Za rządów austryackich był w zamku skład soli przez dłuższy czas, usunięto go jednak, gdy 1813 r. jeszcze bardziej zniszczył mury wylew Soły. W 1818 r. ogłoszono księstwo zatorskie i oświecimskie, ale bez obwodu, za należące do rzeszy niemieckiej, jako część Czech, co dopiero w warunkach pokoju praskiego w 1866 r. odwołano. W 1863 r. pożar zniszczył kościół, ratusz i 130 domów. W czasie wojny austryacko pruskiej, 27 czerwca 1866 r. stoczył tu pułk piechoty austr. i oddział ułanów krwawą utarczkę z Prusakami, którzy zajęli dworzec, przekroczywszy niespodziewanie granicę. Po kilku daremnych atakach piechoty, usiłującej wziąć bagnetem dworzec, w którym się wojsko pruskie zamknęło, ustawiono cztery działa na zamku i przy ich pomocy odzyskało wojsko austryackie chwilowo utraconą pozycyę. Miasto niewiele ucierpiało przy tem starciu. O. wydał Jana z Oświęcima, zwanego Sacranus, profesora teologii i dekretałów, rektora akademii krak. (1492—1512) i nadwornego teologa królów Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta I, Szymona Syreńskiego (ur. 1541, † 1611), doktora medycyny, od 1589 r. profesora akademii krak., autora Zielnika, i Pawła Palczewskiego, geografa, który opisał swe 16-letnie podróże. W powieści Hieronima Morsztyna p. t. Antypasty małżeńskie (Kraków 1650) jest mowa o Pawle ks. oświęcimskim. Prócz wymienionych już dzieł i rozpraw, odnoszą się do O.: Biermann: „Herzogthum Auschwitz u. Zator" i opisy miasta z rysunkami w „Przyjacielu ludu" (1846 r., № 30) i „Tygodn. Illustr." (1868 r., t. XIV, str. 28 i 1872 r., t. X, str. 224). *Mac.*

Osya, fol. i wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita. Odl. od Wyłkowyszek 2 w., ma 6 dm., 70 mk.

Osyaków, ob. *Ossyaków*.

Osyczka al. *Osiczna*, potok, dopływ rzeki Rośki.

Osykło, ob. *Czarlin*, pow. kartuski.

Osyń, jez. w pow. siebieskim, koło traktu pocztowego z Połocka do Siebieża, długie do 4 a szerokie do 3 w., ma 7·5 w. kw. rozl.; należy do dóbr Osyń. Przepływa przez nie (od zachodu ku południ.) rzeczka Szczełbinica, dopływ Niszczy. *M. K.*

Osyń, dobra nad jez. t. n, pow. siebieski, w 3 okr. polic., 4 okr. sądowym (newelskim), o 25 w. od Siebieża. Wraz z folw. Kłosin i Anielpol ma 7378 dzies. rozległości. Włościanie zapłacili 30933 rs. 33 kop. wykupu za ziemię. W O. znajduje się cerkiew pod m. Opieki N. M. P. Niegdyś własność ks. Sapiehów, od 1708 r. Hylzenów, dalej Szadurskich, wreszcie hr. Wielhorskich. Do dóbr O. należy: Dziedzin z cerkwią N. M. P. i zarządem gminy, mający 4065 dzies. ziemi dworskiej (95807 rs. wniesiono wykupu za ziemię włośc.) i Justynianowo, 2443 dzies. ziemi dworskiej, oraz dobra Zasietynie z cerkwią św. Trójcy, mające 1606 dzies. ziemi dworskiej (126790 rs. wykupu za ziemie włośc.). W ogóle dobra O. mają 15492 dzies. rozległości. *A. K. Ł.*

Osypenki, ob. *Jesypenki*.

Osyski, właściwie *Długołęka-Osyski*, wś nad rz. Soną, pow. ciechanowski, gm. Bartołdy. Posiada szkółkę początkową i 188 morg. obszaru. W 1781 r. było tu 21 mk.; ob. *Długołęka*.

Oszakieńce, wś włośc. nad rz. Strawą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Sumiliszki, okr. wiejski Kietowiszki, o 11 w. od gminy a 27 w. od Trok, 5 dm., 80 mk. katol. (43 dusz rewiz.).

Oszanicze, wś, pow. czerykowski, wchodziła niegdyś w skład sstw. Koszany.

Oszany, ob. *Horzany*, pow. rudecki.

Oszczacz, góra na lewym brzegu Sanu, na granicy gminy Tarnawy Dolnej i Postołowa, w pow. lisieckim, pod 39° 57′ wsch. dłg. g. F., a 49° 28′ 35″ płn. sz. g. Wzniesienie 444 mt. npm., a 118 mt. nad zwierc. Sanu. *Br. G.*

Oszczańce, dawna nazwa Woszczaniec, wsi pow. rudeckiego.

Oszczeklin, w dok. *Oszczeklino*, wś i fol., pow. kaliski, gm. Marchwacz, par. Rajsko, odl. od Kalisza 18 w.; wś ma 8 dm., 113 mk.; fol. 5 dm., 7 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 9) dawała wś plebanowi w Rajsku po dwie miary żyta i owsa z łanu. W regestr. pobor. z 1579 r. wykazani jako właściciele: Mateusz Oszczekliński (2 łany, 2 ogrodz., 1 komorn.), Jan Milejewski (pół łana, 1 ogrodz.,

1 komorn.) i Marcin Radlicki (półtora łana 1 ogrodz.). Obecnie fol. O. z wsią: Oszczeklin, Raszawy, kol. Ksawerów, Maryanów i Agnieszków, ma rozl. domin. mr. 412: gr. or. i ogr. mr. 369, łąk mr. 15, lasu mr. 9, nieuż. mr. 19; bud. mur. 11, z drzewa 3. Wś O. s. 16, z gr. mr. 139; wś Raszawy os. 7, z gr. mr. 77; kol. Ksawerów os. 31, z gr. mr. 474; kol. Maryanów os. 20, z gr. mr. 261; kol. Agnieszków os. 12, z gr. mr. 165. *Br. Ch.*

Oszczepalin, wś i fol. nad rz. Bystrzycą, pow. łukowski, gm. i par. Wojcieszków, odl. 17 w. od Łukowa. Część lit. A ma 24 dm., 283 mk., 711 mr.; lit. B. ma 32 dm., 239 mk. i 541 mrg. W 1827 r. było tu 52 dm., 400 mk. Fol. O. w r. 1874 oddzielony został od dóbr Wojcieszków, rozl. mr. 1679: gr. or. i ogr. mr. 1004, łąk mr. 114, wody mr. 16, lasu mr. 615, zarośli mr. 92, nieuż. mr. 38; bud. z drzewa 10; gospodarstwo 4° polowe; las nieurządzony, pokłady torfu.

Oszczepówka, karczma koło Tyszkowiec, pow. horodeński.

Oszczerze, wś, pow. węgrowski, gm. Wyszków, par. Liw, ma 10 dm., 172 mk., ziemi 305 mr. W 1827 r. było tu 17 dm., 124 mk.

Oszczów al. *Hoszczów*, wś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów. Leży w pasie granicznym, o pół mili od Dołhobyczowa, 6 mil od Tomaszowa, 5 od Hrubieszowa, na wyżynie wzgórkowatej. Ma kościół drewniany, wystawiony pierwotnie 1468 r. pod wezw. ś. Barbary i ś. Leonarda przez Krystyna z Oszczowa, Jana z Uniatyna, Mikołaja z Siekierzyniec, Jana z Choroszczyc i Rulikowa, braci. Obecny kościół drewniany wystawił 1730 r. proboszcz miejscowy Marcin Żerosławski, odnowił go w 1825 r. Wincenty Rulikowski, dziedzic O. Kościół pięknie położony na górze, otoczony wysokiemi lipami i jesionami. Parafia obejmuje 1511 dusz rz.-kat. we wsiach: Oszczów, Honiatycze, Pawłowice, Dołhobyczów, Mołczany, Suszów, Poturzyn, Witków, Żabcza, Wólka Poturzyńska, Horoszczyn, Kadłubiska, Podhajce. Wś O. ma 106 dm., 829 mk., w tem 345 rzym.-kat. W 1827 r. 94 dm., 655 mk. Gruntu 1622 mr., lasu 70 mr. Cerkiew drewniana, dawniej filia Dołhobyczowa, erekcyi niewiadomej, nad drzwiami data 1755 r. Szkółka początkowa ogólna. Folw. O. z dworem ma 15 dm., 769 mr. gr., 500 mr. lasu. Położenie górzyste, piękne widoki, gleba żyzna, popielatka. Dwór i włościanie plantują buraki do cukrowni w Poturzynie. Dominium O. należało do Malewskich, Rulikowskich, dziś Rozwadowskiego. *X. S.*

Oszczów al. *Oszczew*, w dokum. *Woszczów*, wś cerkiewna, pow. włodzimierski (dawniej w pow. łuckim), na półn.-wschód od mka Horochowa. W dokumentach wspomina się uroczysko Wołhowne i Turze Pole. O O. znajdują się wzmianki w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2; 87, 89, 114 i w Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 5, 8; cz. VI, t. 1: 40—42. *J. Krz.*

Oszczywilk 1.) os., pow. gostyński, gm. Pacyna, par. Gombin, ma 4 mk., 3 mr. 2.) **O.**, wś włośc., pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek, ma 56 mk., 161 mr. W 1827 r. było tu 3 dm., 36 mk. Wchodziła w skład dóbr Lisek Błażejewo. 3.) **O.**, kol. i os. karcz., pow. nieszawski, gm. i par. Bytoń, ma 43 mk., 48 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 5 dm., 47 mk. Należała do dóbr Brylewo. 4.) **O.**, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsko, ma 1 dm., 25 mk., 19 mr. W 1827 r. był 1 dm., 6 mk. 5.) **O.**, ob. *Imielnia*, pow. piotrkowski. 6.) **O.** i *O. Folwarczny*, wś i dwie os. nad strum. b. n., pow. kaliski, gm. Chocz, par. Blizanów, odległe od Kalisza 17 wiost; wś ma 4 domy i wraz z wsią Janków folwarczny i Wysiołki ma 114 mk.; dwie osady mają 2 dm., 13 mk. 7.) **O.**, kol., pow. kolski, gm. Karszew, par. Pieczew, odl. od Koła 25 w., ma 61 mk., 90 mr. Wchodziła w skład dóbr Karszew. 8.) **O.**, dwór, pow. kolski, gm. Piotrkowice, par. Ślesin, odl. od Koła 32 w., 1 dm., 13 mk. 9.) **O.**, os. młyn., wchodziła w skład dóbr rządowych Kielce w pow. kieleckim (ob. t. IV, 26). 10.) **O.**, wś włośc., pow. garwoliński, gm. i par. Ryki, ma 36 dm., 49 osad, 281 mk., 591 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 40 dm., 260 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr Brussów. W reg. pob. z 1664 Ossiwilk w pow. stężyńskim, wś król., ma poddanych 48 (A. gr. st., 22—207). Według reg. podymn. z 1661 r. dm. włość. 6, podymnego 3 fl. (tamże, 303). Wś ta należała w 1665 r. do sstwa Ryki i w tym roku na konsystujące w tej wsi i wsiach Ogonów, Janiszcze, Grabów i Chrosze sześć koni z chorągwi Rokitnickiego, rotmistrza JKM., złożono stacyi łanowej z trzech ćwierci łanu, tak gotówką jak i w produktach, 406 fl. $20^1/_2$ gr. (tamże, 494). W O. miał w 1669 r. Dominik Kochanowski część zwaną Osczywilk al. Wólka Brzezińska (23—69). W 1670 r. w regestrze podatkowym zagród 6 (Ak. gr. Stęż., 23—549). 11.) **O.**, os., pow. lipnowski, gm. Brudzień, par. Sikorz, odległa o 30 w. od Lipna, 1 dm., 13 mieszkańców. *Br. Ch.*

Oszczywilk 1.) os., pow. inowrocławski, o 6 klm. na płd.-zach. od Służewa, pod Chlewiskami, w pobliżu Dąbrowy, przy granicy królestwa polskiego. W 1831 r. było tu 6 mk. Nie jest wykazaną w nowszych skorowidzach urzędowych. 2.) **O.**, karczma, pow. inowrocławski, o 7 klm. od Gniewkowa, w pobliżu Brana, Murzynna i granicy królestwa polskiego; 1 dm., 7 mk. katol. w 1831 r. Nie jest wykazaną w nowszych skorowidzach. 3.)

O., pow. wągrowiecki, o 6 klm. na zachód od Łopina, pod Kłodzinem, należała do Władysława Dziembowskiego około 1793 r. Nie jest wykazaną w spisach urzędowych. *E. Cal.*

Oszczywilk 1.) miejscowość w pow. chełmińskim, $^1/_8$ mili od Czarza, wymieniona jeszcze w szematyzmie z r. 1848, w nowszych spisach nie podana. 2.) **O** , karczma, pow. brodnicki, st. p., paraf. kat. i ew. Golub, należy do Gajewa. W 1868 r. 3 bud., 2 dm , 8 mk. kat.

Oszczywilki, według Kętrz. miejscowość w pow. grudziądzkim, w spisach urzędowych nie zapisana.

Oszczywilki, wś na Mazurach, pow. jańsborski, st. poczt. Orzysz.

Oszek (zapewne *Osiek*), fol. do Herzendorf należący, pow. namysłowski.

Oszeningken 1.) wś, pow. gołdapski, st. poczt. Tolminkehmen. 2.) **O.**, ob. *Eszerninki.*

Oszkałupe, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 55 w. od Wilna, 1 dm., 21 mk. katol.

Oszkaragie, fol., pow. wiłkomierski par. Wiłkomierz, własność Kontowtta.

Oszkarewo al. *Oszparewo*, wś i fol. na płn.-zchd. krańcu pow. mińskiego, przy granicy pow. wilejskiego, o 1 w. od daw. tr. poczt. mińsko-wileńskiego. Wś ma 12 os.; miejscowość wzgórzysta, do niedawna były w okolicy lasy; grunta szczerkowe. *Al. Jel.*

Oszkarten al. *Balzer Greteit*, wś na Litwie prusk., pow. szyłokarczemski, st. poczt. Szyłokarczma, 34 mk.

Oszki, kol., ob. *Częstków*, pow. łaski.

Oszkińce 1.) wś włość. nad jez. Grejmiane, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 19 w. od Święcian, 1 dm., 74 mk. kat. 2.) **O.**, wś nad rz. Wilią, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski i dobra Werki, o 11 w. od gminy i tyleż od Wilna, 14 dm., 94 mk. kat. (w 1864 r. 38 dusz rewiz.); własność ks. Wittgensteina.

Oszkinie 1.) wś, pow. suwalski, gm. Sejwy, par. Puńsk, odl. od Suwałk 23 w., ma 35 dm., 288 mk. W 1827 r. było 15 dm., 91 mk. 2.) **O.**, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Łuksze, odl. od Władysławowa 26 w., ma 16 dm., 45 mk. W 1827 r., było 6 dm., 73 mk. *Br. Ch.*

Oszkinie 1.) fol. i dobra skarb., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, o 59 w. od Wilna; folw. ma 2 dm. i 23 mk. katol. 2.) **O.**, zaśc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 50 w. od Wilna, 2 dm., 12 mk. katol.

Oszkinnen al. *Aszlauken*, wś, pow. stołupiański, st. poczt. Mehlkehmen.

Oszkiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Kwieciszki, par. Maryampol, odl. od Maryampola 14 w., ma 11 dm., 90 mk. W 1827 r. było 6 dm., 61 mk.

Oszkobole 1.) wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Bartniki, odl. od Wyłkowyszek 17 w., ma 26 dm., 320 mk. W 1827 r. było 26 dm., 271 mk. 2.) **O.**, wś, pow. wyłkowyski, gm. Giże, par. Wyłkowyszki, odl. od Wyłkowyszek 8 w., ma 35 dm., 282 mk. W 1827 r. było 35 dm., 271 mk.

Oszkoświle, wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Giże, odl. od Maryampola 6 w., ma 33 dm., 248 mk. W 1827 r. było 25 dm., 202 mk.

Oszkowice, w dok. *Oskowice* i *Oschkovice*, wś, fol. i os. poproboszcz., pow. łowicki, gm. Bielawy, par. Oszkowice, odl. 21 w. od Łowicza, 6 w. od Bielaw. Posiada kościół paraf. drewniany, szkołę początkową ogólną, 13 dm., 116 mk. W 1827 r. było 12 dm., 99 mk. Jestto starożytna osada. Kościół parafialny istniał tu już w XIV w. Była to zamożna parafia, gdyż według Lib. Ben. Łaskiego (II, 422, 423) proboszcz utrzymywał tu dwóch wikaryuszów z funduszów swego stołu. Obecny kościół, z wielkich dębowych bali wzniesionyny, kryty gontem, pochodzi z 1629 r. W 1862 r. gruntownie odnowiony. Długość kościoła wynosi 89 stóp, szerokość nawy 40 st., prezbyteryum 26 st., wysokość 60 st. Wskład parafii (dekanat łowicki, dawniej zgierski) wchodzą następujące miejscowości: wsie Borów-Stary, Borówek, Drogusza, Jasionna, Łazin, Łazinek, Orenice, Oszkowice, Piaski wś i kol., Witów; kolonie: Borów-Większy, Borów-Mały, Wojciechowice; osady: Budy Łazińskie, Lizania, Gałka Witowska, Jarocin. Ludność parafii składa się z 2372 katol., 18 ewang., 12 żydów. Bronisz, archidyakon gnieźnieński, pisze z Łowicza dnia 16 lutego 1389 r. list do proboszcza oszkowickiego (Oskowice), zalecający mu wprowadzenie na probostwo waliszewskie Mikołaja z Dąbrówki. Wszystkie te miejscowości leżą na zachód, o kilka tylko mil od Łowicza. Tymczasem wydawca kodeksu Wielkop. szukał ich, nadaremnie, w okolicy Gniezna. W r. 1442 zachodzą spory o patronat waliszewski między dziedzicami Waliszewa i Zakrzewa. Waliszew leży na płd.-zchd od Bielaw, Zakrzew pod Sobotą, a Dąbrówka, z której pisał się Mikołaj, proboszcz waliszewski, pod Orłowem, nad Mrogą. Rozl. obecnie mr. 487: gr. or. i ogr. mr. 311, łąk mr. 47, pastw. mr. 112, nieuż. mr. 17; bud. mur. 2, z drzewa 9; płodozmian 4 o polowy. Wś Oszkowice osad 19, z gruntem mr. 69. *E. Cal.—Br. Ch.*

Oszmaniszki, wś, pow. maryampolski, gm. i par. Szumsk, odl. od Maryampola 11 w., ma 7 dm., 54 mk. W 1827 r. było tu 4 dm., 59 mk.

Oszmiana (z litew. *aszmenies* ostrze), mylnie *Ośmiana*, w kronikach krzyżackich *Asschemynne*, mto pow. gub. wileńskiej, śród urodzajnej, pagórkowatej okolicy nad rz. Oszmianką,

o 74 w. od Wilna, przy trakcie do Mińska. W 1880 r. było tu 5050 mk., w tej liczbie 352 prawosł., 2175 kat., 3 ewang., 2501 żyd. i 18 machom.; posiada cerkiew Bogojawleńską drewnianą, wzniesioną w 1840 r., kościół par. kat. mur., p. w. ś. Michała Arch., 4 domy modlitwy żydowskie, szpital, 4 garbarnie i 3 browary; 33 sklepy. W 1871 r. było tu 4546 mk., w 1859 r. zaś tylko 3066 mk. Dochody miejskie w 1859 r. wynosiły 1214 r. 53 kop., wydatki 1433 r. 23 kop. Z zakładów naukowych znajduje się w O. szkoła pow. 2-klas., szkoła paraf. i szkoła żydowska. Jest to osada starożytna, istniejąca podobno już w 1040 r. Na głośniejszą widownię występuje w 1384 r., kiedy Krzyżacy przedsiębiorąc wyprawę na zniszczenie dziedzicznych posiadłości Jagiełły, t. j. księstwa krewskiego, zbliżyli się po raz pierwszy pod O., zkąd zwróciwszy się ku Wilnu, stanęli obozem pod Miednikami, gdzie ich podjazdy załogi oszmiańskiej niepokoiły. W 1432 r., kiedy przygotowano upadek Swidrygajłły dla jego nieznośnych rządów w Litwie, zaszła tu stanowcza z nim rozprawa, która się skończyła wygnaniem go z w. księstwa. Przebywał on we dworze swoim pod Oszmianą z niewielkim pocztem Rusinów i Tatarów, kiedy go z nienacka napadł Zygmunt Kiejstutowicz, ks. starodubowski, przeznaczony wolą Jagiełły do rządów Litwy, z ks. Holszańskim, kilku wojewodami i bojarami, mając liczne i silne wojsko. Orszak Swidrygajłły rozproszony, a sam ledwo we 14 koni ucieczką zdołał się ratować. Wszakże w jesieni t. r. za powrotem Swidrygajłły z Połocka, przyszło tu do walnej bitwy z Zygmuntem, a chociaż obie strony znaczną klęskę poniosły, jednakże Swidrygajłło, straciwszy około 10,000 w zabitych a 4000 w jeńcach i 8 chorągwi, ustąpić z pola bitwy był przymuszony. Zygmunt na podziękowanie Bogu za zwycięztwo, fundował przy kościele parafialnym, który tu musiał być założonym przez Jagiełłę lub Witolda, kollegiatę około 1434 r. Ta wszakże w dalszych czasach upadła. W tej epoce O., mając dwór książęcy zaczęła się zabudowywać w miasto, bo pierwotna osada tego nazwiska, która teraz nosi imię Starej Oszmiany, o ćwierć mili oddalona, została oddana franciszkanom, których tu fundował 1505 r. Aleksander Jagiellończyk, kościół im i klasztor drewniany zbudowawszy. Późniejszy kościół wymurowali sami zakonnicy w 1822 r. Inni przyznają tę fundacyą Witoldowi po klęsce pod Worskłą. Już za Zygmunta Starego nowa O. była miastem, mającem zabezpieczone swoje prawa i swobody. Lustracya 1537 r., odbyta z rozkazu królewskiego, opisuje ustawę poboru targowego i powinność mieszczan, z których ci co w rynku siedzą płacić mają do skarbu J. K. M. po $7^1/_2$ pieniędzy białych, a którzy w ulicach po pięć takichże pieniędzy od pręta sadybnego, a od ogrodowego po $2^1/_2$. Z każdego morga ogrodów miejskich zapłacą po gr. 3, z pręta po jednym białym, czynszu z włóki po gr. 40, z morgów miejskich po gr. 3. Prócz tego do żadnych powinności mieszczanie nie będą pociągani, t. j. do stacyi, ani do straży, ani do roznoszenia listów. Szynki miodu, piwa i gorzałek spólne są i od tych do skarbu Króla Jmci płaci miasto, od miodu kopę jednę, od piwa również, a od gorzałki po gr. 30. Ustawę tę Jan III potwierdził przywilejem 1683 r. danym. W 1667 r. 18 stycznia przybyła w tem mieście nowa fundacya. Andrzej i Dorota z Oborskich Poczobutowie, pisarze ziemscy oszmiańscy, zbudowali kościół ś. Trójcy i klasztor z drzewa swoim nakładem, i dominikanów przy nim osadzili. Klasztor dominikanów zniesiono w 1850 r. Mikołaj Rudy Radziwiłł, brat królowej Barbary, wda wileński, będąc sstą oszmiańskim, założył tu zbór kalwiński w drugiej połowie XVI w. Z powodu zaginionych przywilejów lokacyjnych, Stanisław August na prośbę burmistrza, radców i ławników oszmiańskich, wydał im 22 maja 1792 r. w Warszawie przywilej renovationis, uznający Oszmianę poczytaną przez sejm wielki jako miejsce przyzwoite dla sądów i sejmików, za miasto wolne i niepodlegające żadnej innej administracyi bezpośredniej, prócz swego własnego magistratu. Przywilej ów zatem uchylił wszelkie juryzdyki obce, oraz wpływ stańciński, własność mieszczan zapewnił i od samowolnych podatków zabezpieczył. Obywatel miejski nieprzestający na wyroku urzędu miejskiego, mógł apelować do sądu apelacyjnego w Wilnie, lub do asesoryi zadwornej w. ks. lit. Przytem herb miastu nadano taki, jaki samo sobie obrało, t. j. na jednej stronie ręka trzymająca szale, na drugiej tarcza, pomiędzy niemi Ciołek Poniatowskich z napisem pod nim: Memoria Stanislai Augusti 1792 r. Za czasów Rzpltej O. była mtem głównem bardzo obszernego powiatu, podług konstytucyi z 1717 r. liczącego 84200 mk. Odbywały się w niej sądy ziemskie i grodzkie, oraz sejmiki na wybór posłów. Marszałek był najpierwszym urzędnikiem powiatowym. Po ostatnim rozbiorze Rzpltej O. przeznaczona na mto pow. namiestnictwa wileńskiego i podarowana gen. majorowi Konciałowowi; od 1842 przeszła na własność rządu. Mto ucierpiało wiele w 1831 r. Zajęte początkowo przez powstańców pod wodzą pułkownika Karola Przeździeckiego i ks. Jasińskiego, dominikana, którzy zabrali tu 100,000 złp., 10,000 ładunków i wiele innych zapasów, odebrane zostało d. 11 kwietnia przez pułkownika Werzulina, w sposób pamiętny na dłu-

go. Oszmiańskie sstwo grodowe mieściło się w wwdztwie wileńskiem, pow. oszmiańskim. Składało się w 1771 r. z mta pow. Oszmiany z przyległościami. Podług praw sejmowych z r. 1590 i 1609 dozwolono ście oszmiańskiemu mieć także przysięgłego pisarza w mieście Miadziole, przed którym opowiadania woźnych i wszelakich krzywd do ksiąg zapisywane być miały. W 1766 r. posiadał je Michał Brzostowski, podskarbi w. lit., a po nim Tadeusz Kociełł, którzy zeń opłacali kwarty złp. 1157 gr. 15. Starostami oszmiańskimi pomiędzy 1530 a 1794 r. byli (w porządku alfabetycznym): Brzostowski Cypryan Paweł h. Strzemię (1668—74), Brzostowski Hieronim, Brzostowski Michał (1765—72), Chodkiewicz Grzegorz h. Kościesza (1544), Chomiński Ludwik Jakub h. Poraj (1734—36), Gąsiewski Wincenty h. Ślepowron (1651), Kopeć Michał h. Kroje (1727), Kociełł Tadeusz h. Pelikan (ostatni, 1764—88), Narbut Bohdan h. Trąby, Ogiński Tadeusz h. własnego (1740—55), Ogiński Andrzej Ignacy syn Tadeusza (1755—62), Połubiński Hilary Aleksander h. Jastrzębiec (1667), Pac Kazimierz Michał h. Gozdawa (1685), Radziwiłł Mikołaj h. Trąby (1557), Sapieha Paweł Stefan h. Lis (1598), Sapieha Aleksander (1622), Sapieha Krzysztof (1662), Sapieha Michał (1683), Sakowicz Adam Maciej h. Korwin z odmianą, Wilczek Jan Anzelm h. Poraj (1634), Wołodźko N. (1740), Zabrzeziński Jan h. Leliwa (1530), Zenowicz Jerzy Deszpot h. własnego (1629), Zenowicz Krzysztof Deszpot (1701—24). Par. kat., dek. oszmiańskiego, ma 8000 wiernych. Kaplice: w Olanach, Horodnikach, Polanach i na cmentarzu grzebalnym. Par. prawosł., dek. (błahoczynia) oszmiańskiego, ma 489 wiernych (262 męż. i 197 kob.). *Oszmiański powiat* gub. wileńskiej, graniczy od zach. z pow. lidzkim, od płn.-zach. z wileńskim, od płn.-wsch. z święciańskim, od wsch. z wilejskim, oraz z gub. mińską, do której przylega również od płd. i płd.-zach. Ma 6206 w. kw. (podług innych obliczeń 6135 w. kw.) czyli 645,468 dzies. rozległości; w tej liczbie 25,759 pod sadybami, 181,659 gr. ornych, 56,907 łąk, 72,003 wygonów i past., 269,353 lasów, 39,785 dz. nieużytków i pod wodami. W 1859 r. należało do rządu 142,719½ dz., do miast 1884½ dz., do cerkwi i kościołów 2,489 dz. i do właścicieli prywatnych 498,335 dz. W północnej części powiatu powierzchnia jest wzniesioną i górzystą, z powodu przechodzącego pasma gór Awratyńskich. Najwyższe wzniesienia znajdują się koło wsi Tupiszki (1106 st.), Łojce (987 st.), Donkny (721 st.), dóbr Widnopol (686 st.), mko Jewie (574 st.). Część południowa, w dorzeczu Berezyny, jest niska, błotnista i pokryta lasami. Środkową część powiatu stanowi równina wzgórkowata. Gleba w części północnej gliniasta lub piaszczysta, w południowej błotnista i czarnoziemna. W okolicach niskich i błotnistych znajduje się ruda żelazna błotna, bogata zwłaszcza w okolicach Nalibok i Wiszniewa, gdzie zawiera do 50% niedokwasu żelaza. Powiat oszmiański, obok wileńskiego mający najwyżej wzniesioną powierzchnią z pow. gub. wileńskiej, jest bardzo słabo uposażony w jeziora, z większych bowiem nie ma ani jednego, z mniejszych zaś ważniejsze: Dub, Dubina, Kromań i Reczuny, Z błot, oprócz wielu pomniejszych w południowej części powiatu, zasługuje na uwagę błoto Purwilskie, z którego wypływa rzka Purwiła, dopływ Olszanki. Granicą płn.-wschodnią przepływa Wilia ze swemi dopływami, z których ważniejsy Oszmianka; granicą płd.-zachodnią płynie Niemen, przybierając Berezynę z Olszanką, Wołożynką i Isłoczem, Uszę i Sułłę. Granicę zachodnią stanowi Żyżma z Klewą, uchodząca do Gawii. W 1880 r. było w powiecie (oprócz mta O.) 162,285 mk., w tej liczbie podług stanów: 5749 szlachty, 287 duchown. wszystkich wyznań, 69 obywateli honorowych, 22827 mieszczan, 128,011 włościan, 5084 stanu wojskowego, 220 cudzoziemców i 38 niezaliczonych do żadnego z powyższych stanów; podług zaś wyznań 50,440 prawosł., 891 rozkol., 99,020 katol., 162 ewang., 11,131 żyd. i 641 machom. W 1859 r. było w powiecie 128,666 mk. (60,515 męż. i 63,547 kob.), w tej liczbie 27,394 Białorusinów prawosł., 20,650 Polaków katol., 162,571 Litwinów katol. i 2,527 Litwinów prawosł.; w 1871 r. 142,688 mk.; w 1875 r. 152,261 mk.; w 1878 r. 156,218 mk. Podług danych za 1858 r. znajdowało się w powiecie: 15,425 sztuk koni, 38,873 bydła rogatego, 18,911 owiec zwyczajnych, 8,974 owiec rasy poprawnej, 7,980 koni i 20,636 świń, czyli w ogóle zaledwie ½ sztuki na 1 dziesięcinę ziemi obrobionej. Ludność jest mieszana z Litwinów i Białorusinów; język przeważnej części mieszkańców stanowi przejście od polskiego do białoruskiego, z domieszką wyrazów litewskich. Pod względem administracyjnym powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne (stany): Żuprany, Smorgonie, Dziewieniszki i Wołożyn; 2 okr. pokoj. do spraw włośc.: Oszmiana i Połoczany; 4 rewiry do odbycia powinności wojskowej: Oszmiana, Smorgonie, Subotniki i Wołożyn; 3 rewiry inkwirentów sądowych, z biurami w Oszmianie, Holszanach i Smorgoni, oraz 4 rewiry sądów pokoju, mianowicie 4-ty rew. okr. lidzkiego dla 8 gmin i trzy rew. okręgu smorgońskiego dla pozostałych gmin. Dalej powiat dzieli się na 23 gminy: Polany, Soły, Holszany, Graużyszki, Kucewicze (w 1 okr. pol.);

Smorgonie, Bienica, Krewo, Połoczany i Horodźki (w 2 okr. pol.); Dziewieniszki, Subotniki, Lipniszki, Siedliszcze, Iwie, Ługomowicze, Traby, Juraciszki (w 3 okr. pol.); Wołożyn, Wiszniów (Wiszniewo), Naliboki, Derewno i Bakszty (w 4 okr. pol.). Gminy te obejmują 142 okręgi wiejskie (starostwa), 1353 wsi i innych miejsc zamieszkałych i 12430 chat. W powiecie znajdują się następujące miasteczka: w 1 okr. pol. Słobódka, Żuprany, Soły, Holszany, Oszmianka Murowana, Boruny i Graużyszki; w 2 okr.: Zaśkiewicze, Bienica, Smorgonie i Krewo; w 3 okr.: Subotniki, Lipniszki, Konwaliszki, Gieranony, Hermaniszki, Dziewieniszki, Trobiele, Iwie, Mikołajów, Dudy, Łazduny, Traby, Surwiliszki i Juraciszki; w 4 okr. Wołożyn, Wiszniewo, Słowieńsk, Zabrzeź, Derewno i Naliboki. Główne zajęcie mieszkańców stanowi rolnictwo i spław drzewa Berezyną. Przemysł fabryczny słabo bardzo reprezentowany. Z fabryk zasługuje na uwagę odlewnia żelaza i fabryka wyrobów żelaznych w Nalibokach ks. Witgensteina, produkująca rocznie za 44025 rs. Oprócz tego słyną: Smorgonie z wyrobu obwarzanków, Krewo z garncarstwa i Holszany z wyrobów wełnianych (pasy, pończochy, skarpetki). Pod względem kościelnym powiat oszmiański podzielony jest na dwa dekanaty (błahoczynia) prawosławne: oszmiański i wołożyński, z których pierwszy obejmuje 14 parafii: Oszmiana, Smorgonie (dwie: Przemienienia Pańskiego i św. Michała), Bienica, Krewo (dwie: św. Trójcy i św. Aleksandra Newskiego), Zalesie, Łosk, Holszany, Traby, Cycyn, Juraciszki, Sutkowo, Michałowszczyzna. Ma on 14 cerkwi paraf., 8 filial., 9 cmentarnych, 4 kaplice i 23392 wiernych (11693 męż. i 11699 kob.). Dekanat wołożyński ma 12 parafij: Wołożyn (dwie: św. Józefa i św. Konstantego), Wiszniewo, Zabrzezie, Mikołajów, Słowieńsk, Dubina, Horodziłów, Hruzdów, Douwbeny, Bakszty i Horodźki, z 12 cerkwiami paraf., 3 fil., 6 cmentarnemi, 3 kaplicami i liczy 27400 wiernych (13515 męż. i 13885 kob.). W ogóle w powiecie jest 52 cerkwi i 7 kaplic. Powiat oszmiański ma również dwa dekanaty katolickie: oszmiański i wiszniewski. Pierwszy z nich obejmuje 6 parafij: Oszmiana, z kaplicami w Olanach, Horodnikach i Polanach (8040 wiernych); Holszany z filią w Bohdanowie i kapl. w Holszanach (8457 wiernych); Soły, z filią w Daukszyszkach i kapl. Soły, Słobódka, Raczuny, Proniuny i Gudogaje (8591 wiernych); Graużyszki (3013 wiern.); Żuprany, z kapl. w Żupranach (5030 w.) i Oszmianka Murowana (4309 w.), razem 37440 wiernych. Poprzednio były jeszcze parafie: Smorgonie, Krewo i Bienica. Dekanat wiszniewski obejmuje 12 parafii: Wiszniów, z kaplicą cment. (4877 wiern.); Gieranony, z fil. w Dziewieniszkach i kapl. w Berkowszczyźnie (7421 wiernych); Hruzdowo-Oborek, z kapl. Chołchło, Czernowo i na cment. grzeb. (3312 wier.); Derewna (4842 w.); Iwie, z filią Dudy i kap. Jatołtowicze i na cment. grzeb. (11460 w.); Konwaliszki, z kapl. Stoki (2525 w.); Lipniszki, z kapl. Zygmunszczyszki (5900 w.); Naliboki (4344 w.); Subotniki, z fil. Łazduny i kapl. Kwiatkowce (9545 w.); Surwiliszki, z kap. w Klewicy (3041 w.); Traby, z kap. Jancewicze i na cment. grzeb. (3952 w.) i Zabrzezie, z kap. w Rożesławie (3891 w.), w ogóle 65110 wiernych. Poprzednio były oprócz tego kośc. par: w Łosku, Wołożynie i Horodziłowie. Pod względem środków komunikacyjnych przerzyna północną część powiatu dr. żel. lipawo-romeńska, ze stacyami Soły, Smorgonie i Zalesie. Drogi pocztowe prowadzą od st. Soły, przez Oszmianę, Holszany do Subotnik; od st. Holszany do Wołożyna; od miasteczka Smorgonie do st. Wojstom (w pow. święciańskim), oraz od Smorgoni do mka Krewo. St. pocztowe są: O., Smorgonie, Subotniki, Soły, Wołożyn, Holszany, Iwie i Krewo. Herb powiatu, zatwierdzony ukazem z d. 9 czerwca 1845 r., przedstawia tarczę rozdzieloną nadwie połowy, w górnej h. gub. wileńskiej, przedstawiający pogoń w czerwonem polu, w dolnej zaś niedźwiedź w polu niebieskiem. Marszałkami powiatu oszmiańskiego przed rozbiorem byli (w porządku alfabetycznym): Chomiński Ludwik Jakub h. Poraj (1717—24), Chrapowicki Mikołaj h. Gozdawa, Kociełł Samuel Hieronim h. Pelikan (1683), Oskierko Marcin h. Murdelio (1765—86), Przeździecki Mikołaj Władysław (1672—73), Szors Mikołaj Krysztof h. Mora (1637), Sulistrowski Antoni h. Lubicz (1747—50), Stachowski Krzysztof h. Ogończyk, Wolan Tomasz h. Lis (1632—38), Wolan Aleksander, Zenowicz Jan z Bratoszyna Deszpot (1648), Zenowicz Krzysztof h. własny (1697—1701). Po rozbiorze Rzpltej marszałkowali: Achmatowicz N. (1863), Brochocki h. Osorya (1862), Czechowicz Kazimierz h. Ostoja (1825), Dmochowski Aurelian h. Pobóg (1808), Feldman Kazimierz, Lubański Jan h. Poraj (1853), Poźniak Franciszek h. Bełty (1798, 1810), Przeciszewski Adam h. Grzymała (1805, 1807), Pusłowski Władysław h. Szeliga z odmianą, Sulistrowski Józef h. Lubicz (1846), hr. Tyszkiewicz Józef h. Leliwa (1831), Tiufiajew Aleksander (1871), Umiastowski Tomasz h. Roch, Umiastowski Jakub (1809), Umiastowski Konstanty (1858), Umiastowski Kazimierz, Ważyński Marcin Skarbek h. Abdank (1820), Ważyński Edward (1840), Żaba Ignacy h. Kościesza (1811), Żaba Antoni (1812). *J. Krz.*

Oszmiana 1.) al. *Oszmianka Murowana*, wś,

niegdyś mko, i fol. nad rz. Oszmianką, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmianka Murowana, o 10 w. od gminy, 12 w. od Oszmiany a 42 w. od Wilna. Wś ma 26 dm, 184 mk., w tej liczbie 174 katol., 2 prawosł. i 8 żydów, folw. zaś 1 dm., 41 mk., z tego 36 katol. i 5 żyd., gorzelnią i młyn. We wsi znajduje się kościół kat. drewniany p. w. N. M. P., wzniesiony w 1809 r. przez Ignacego i Barbarę z Łopacińskich Ważyńskich, podkomorzych oszmiańskich, na miejsce dawnego, fundowanego przed 1694 r. p. w. ś. Trójcy. Parafia katol., dek. oszmiańskiego, ma 2858 wiernych. Niegdyś dziedzictwo możnej rodziny Moniwidów Dorohostajskich. Tuż przy wsi leży obszerny dwór i stoi stary murowany dom, w którym w XVI w. był zbór kalwiński. W 1615 r. obowiązki duchowne przy nim pełnił Wojciech Salinarius, następnie senior dystryktu wileńskiego. W XVII w. Krzysztof Dorohostajski, marszałek nadworny a następnie w. lit., założył drukarnię, w której wydane książki są dziś niezmierną rzadkością. Wyszło tu kilka dzieł religijnych a także jego Hipika. Następnie O. była własnością Ważyńskich. Marcin Skarbek Ważyński, marsz. oszmiański, około 1850 r. sprzedał Ksaweremu Korejwie, w ręku następców którego folwark do dziś dnia pozostaje; wś zaś stanowi własność włościan gm. polańskiej. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Oszmianka Murowana, Klimańce, Wasiewice, Kościeńszczyzna, Szwaby, Jankańce, Pohulanka, Jurszany, Bućkowszczyzna, Bortkiewicze, Wornie, Cimuty, Hawrylańce, Kulesze, Słociszki, Hołyszniki i zaśc. Niemenczynia, Nowiny, Korweliszki, Łysa Góra i Masie, w ogóle 344 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 1356 włościan skarbowych. 2.) **O.** *Stara*, wś i dobra, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Oszmiana, o 6 w. od gminy, wś ma 56 dusz rew. włośc. uwłaszczonych i 147 dusz włościan nieosiadłych. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Łojcie, Stara Oszmiana, Koziany, Święty Duch, Nowosiady; fol. Olchówka i Św. Duch; zaśc. Podgaje, Zwirbliszki, Szkiłondziszki, Kurowszczyzna, Rojsty i okol. szlach. Michałkojnie, Powisznie, Bukaty, Miszkuciszki, w ogóle 3 włośc. uwłaszczonych i 389 b. włośc. skarb. *J. Krz.*

Oszmiańce 1.) wś nad rz. Lebiodką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Żołądek, okr. wiejski Dąbrowa, o 21 w. od Szczuczyna, ma 20 dm., 183 mk. (78 dusz rewiz.); należy do dóbr Dąbrowa, Grabowskich. 2.) **O.**, wś nad rz. Wiaczą, lew. dopł. Świsłoczy, pow. miński, gm. Gródek Siemkowski, ma 12 osad pełnoradziałowych; grunta szczerkowo gliniaste, miejscowość dość leśna. Należy do dóbr Dubowlany. *A. Jel.*

Oszmianiec, kilka zaścianków nad Wilią, na praw. i lew. brzegu, między Żedziszkami a Balingródkiem. W spisach urzędowych pomieszczone: 1.) **O.**, wś nad rz. Wilią, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. Dubatówka, okr. wiejski i dobra Tupalszczyzna, o 12 w. od gminy a 62 od Święcian, ma 5 dm., 56 mk. kat. (28 dusz rewiz.); własność Bokszańskich. 2.) **O.**, zaśc., tamże, ma 2 dm., 11 mk. kat. (w 1864 r. 4 dusze rewiz.); należy do dóbr Wasilewszczyzna, Bokszańskich.

Oszmianka, rzeka w gub. wileńskiej, lewy dopł. Wilii. Bierze początek w pow. oszmiańskim około fol. Szłapakowszczyzny, przepływa pod O., mkiem Żuprany i pod wsią Markuny wpada do Wilii. Długa do 75 w., głębokość dochodzi do sążnia, szerokość do 8 sążni. Brzegi ma po większej części piaszczyste i urwiste, lecz niewysokie, dno piaszczyste. Bieg ma nadzwyczaj bystry, tak że znajduje się na niej niewiele młynów i to tylko w górnym biegu. Na wiosnę O. zalewa znaczną przestrzeń i z powodu gwałtownego przyboru wód zrywa mosty i szluzy. Nieznaczna u źródeł, powiększa się przybierając kilka strumieni. Od ujścia z lew. brzegu spławnej rz. Łoszy staje się sama spławną. O. stanowiła niegdyś granicę pomiędzy ziemią krzywiczańską a litewską. Podług danych z 1859 r. nad brzegami jej znajdowało się 302 chat, z ludnością 2717 (1305 męż. i 1412 kob.), mianowicie w pow. oszmiańskim 287 chat i 2587 mk. (1241 męż. i 1346 kob.), w wileńskim zaś 15 chat i 130 mk. (64 męż. i 66 kob). Wierzchowiną swoją O. styka się z rz. Olszanką, płynącą do Berezyny. *J. Krz.*

Oszmianka 1.) al. *Kijany*, wś włośc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. i okr. wiejski Rukojnie, o 1 w. od gminy, 28 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Kijany. 2.) **O.**, karcz. szl., pow. wileński, w 6 okr. pol., o 4 w. od Wilna, przy trakcie do Mińska, 2 dm., 12 mk., z tego 8 kat., 4 żyd. Prześliczny jar i widok na Wilno.

Oszminta, wś i fol., pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny, odl. od Maryampola 49 w., od Pren 7 w., od Niemna 5 w. Wś ma 20 dm., 174 mk., 459 mr.; fol. 9 dm., 131 mk. W 1827 r. było 17 dm., 211 mk. Dobra O. składały się w 1882 r. z fol. O. i Opuszata, rozl. mr. 858: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 569, łąk mr. 64, past. mr. 10, lasu mr. 13, nieuż. mr. 32; bud. mur. 13, z drzewa 16; płodozmian 9-polowy; fol. Opuszata gr. or. i ogr. mr. 153, łąk mr. 7, past. mr. 1, nieuż. mr. 9; bud. mur. 5, z drzewa 2; płodozmian 6-polowy, cegielnia, pokłady torfu. *Br. Ch.*

Osznaggern, wś, pow. stołupiański, st. p. Bilderweitschen.

Oszobowiec, niem. *Osswitz*, 1257 *Ozzobo-*

witz, 1344 *Ossewicz*, 1360 *Oswicz*, wś i dobra, pow. wrocławski, odl. ½ mili od Wrocławia, par. katol. u ś. Michała we Wrocławiu. Wś ta stanowi przedmieście Wrocławia; pełno tu zakładów publicznych. W 1257 r. nadaną była jako uposażenie klsaztorowi klarysek we Wrocławiu. Sprzedana w 1838 r. przez rząd w prywatne ręce. W 1842 r. dwór, fol., 59 dm., 374 mk. (104 ew.). Do O. należą: Krotkeberg góra z kapl. kat., Szwedzki szaniec (z 30-letniej wojny), obecnie ogrody spacerowe.

Oszokiany, dobra, pow. wiłkomierski, par. Traszkuny, własność Komara.

Oszómble, osady w Sterzendorf, pow. namysłowski.

Osztorpole al. *Osztorpol*, dobra, pow. ihumeński, gm. dukorska, par. kat. dawniej dukorska a po kasacie tej parafii w 1864 r. błońska, o 12 w. od st. dr. żel. lipawo-romeńskiej Rudzieńsk; mają 1372 dz. obszaru, w glebie szczerkowej, miernej kultury; miejscowość równa, lasu pięknego dostatek. Jeszcze w pierwszej ćwierci b. stulecia należały do domin. Dukora, Osztorpów. Leon Osztorp sprzedał O. Wańkowiczom, w ręku których do dziś dnia pozostaje. *A. Jel.*

Osztród i *Osztródzki powiat*, ob. *Ostroda*.

Osztro-Patak, ob. *Ostrowjani*.

Osztrunie al. *Osztrule*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Ludwinów, odl. od Kalwaryi 16 w., ma 14 dm., 113 mk.

Oszuka al. *Szukaj Woda*, strumień w pow. proskurowskim, bierze początek na polach wsi Hreczana, przepływa pod wsią Lipówka, Bębnówka Mała, Kurówka i Zaglówka i powyżej Satanowa wpada do Zbrucza.

Oszurki, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 34 w. od Szczuczyna, 4 dm., 39 mk. (1866).

Oszupoenen, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, 51 mk.

Oszustowice, grupa domów w Kniesiole, pow. bóbrecki.

Oszytki, w dokum. *Oszytkowicze*, wś cerkiewna nad jez. Wielkiem, w pobliżu Dniepru, pow. osterski gub. czernihowskiej, na płn.-zach. od mka Letok, niegdyś własność kijowskiego monasteru pieczerskiego. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 386.

Otacz, inaczej *Ataki*, wś nad rz. Dnieprem, pow. chocimski gub. besarabskiej. W 1868 r. było tu 10 dm. i cerkiew murowana. Należy do par. kat. Chocim.

Otaki, ob. *Ataki*, mko nad Dnieprem, Ma 613 dm. i cerkiew drewnianą.

Otaki, fol. na obsz. dwor. Barycza, pow. buczacki.

Otaląż, wś i os., pow. grójecki, par. Mogielnica. Wś ma 185 mk., 551 mr. obszaru; os. 6 mk., 17 mr W 1827 r. było tu 8 dm., 144 mk.

Otalążka, wś, pow. grójecki, gm. Borowo, par. Mogielnica, ma 149 mk., 326 mr. W 1827 r. było tu 12 dm., 82 mk.

Otalianowo, ob. *Otolianów*.

Otalżynek, niem. *Klein Ottalsino*, wyb. do W. Donimierza należące, pow. wejherowski, st. p Smażyno.

Otalżyno al. *Otalżyn* 1.) niem. *Ottalsino*, wyb. do Jeleńskiej huty należące, pow. wejherowski, st. poczt. Przetoczyn, odl. 3 mile od Wejherowa. W 1871 r. 10 dm., 14 dymów, 68 mk. 2.) **O.**, wyb. nad jeziorem, pow. wejherowski, st. p. Smażyno, 3½ mili od mta pow. odl. W 1871 r. 14 dm., 21 dymów, 127 mk. Należy do Łebna. 3.) **O.**, niem. *Gross Ottalsino*, wyb. do W. Donimierza należące, pow. wejherowski, st. p. Smażyno, odl. od miasta pow. 3 mile. 4.) O., wyb. do Załęża należące, pow. kartuski, st. p. Przodkowo.

Otałęska Wola, wś, pow. mielecki, w nizinie nadwiślańskiej, 170 mt. npm., na lewym brzegu Brnika, dopł. Brenia, jest otoczona niżej położonemi podmokłemi łąkami (163 mt.) i ma 505 mk. rz.-kat., należących do parafii w Czerminie (odl. 6 klm.). Pos. więk. Artura hr. Potockiego ma 113 roli, 11 łąk, 9 past. i 34 mr. lasu, łączącego się z lasem otałęskim; pos. mn. 409 roli, 36 łąk i 246 past. Za Długosza Othalyaszka Wolya (II, 404 i III, 128) była własnością Jana Rytwiańskiego, marszałka kor., i składało się z 5 łanów kmiecych, karczmy, zagrody i obszaru szlacheckiego (praedium militare). W regestr. pobor. z 1578 r. (Pawiński, Małop., 201) Otaleska Wola ma 12 osad., 6 łan., 3 ogrodz., 1 komor., 2 ubogich. Graniczy na zach. z Otałężą, na płn. z Surową i Górkami, na wsch. z Łysakowem a na płd. z Zępniowem i Szufnarowem. *Mac.*

Otałęż, u Dług. *Othalasz*, wś, pow. mielecki, przy ujściu Jamnicy-Brenia do Wisły, w równinie (170 mt.) na praw. brzegu Wisły. Sama wś leży nieco wyżej, nad pot. odprowadzającym wody z podmokłych łąk, na północy zaś, blisko wału ochronnego, nad brzegiem Wisły stoi samotny fol. Ocle. Od płd. rozciąga się las obejmujący 191 mr. O. należy do par. rz.-kat. i urz. poczt. w Czerminie i ma 670 mk. rz.-kat. Na glebę składa się namuł i piasek. Pos. więk. Artura hr. Potockiego ma obszaru 248 roli, 40 łąk i ogr., 37 past. i 190 mr. lasu; pos. mn. 564 roli, 53 łąk, 365 past. 1 mr. lasu. Za Długosza (II, 404 i III, 428) była własnością marszałka kor. Jana z Rytwian h. Jastrzębiec i składała się z 5 łanów kmiecych i karczmy. Dziesięciny dawano klasztorowi w Beszowy. W regestr. pobor. z 1579 wykazano w O. 16 osadn., 5 łanów, 2 ogrodz., 2 komorników, 1 ubogiego (Pawiński, Ma-

łopol., 201). Na początku bieżącego wieku był w Oclu przykomórek celny. Jest tu szkoła ludowa 1-klas. O. graniczy na wsch. z Otałęską Wolą i Surową, na płd. z Zępniowem, a na wsch. ze Słupcem. *Mac.*

Otalżyno, ob. *Otalżyno.*

Otanecken, fol. do dóbr koronnych Nieder-Bartau (Bartów Dolny), w okr. hazenpockim, pow. i par. grobińska (Kurlandya).

Otanga, *Otange*, zwana niekiedy *Purwe*, rzka w Kurlandyi, w par. grobińskiej, uchodzi do jez. Libawskiego.

Otawy, fol., w obrębie gm. Orszowiec, pow. kocmański, między gościńcem a drogą żel. lwowsko-czerniowiecko-jaską. Ob. *Orszowce.*

Otcówka, wś nad dopływem rz. Uży, pow. żytomierski.

Otczenaszewka, ob. *Ojczenaszówka.*

Oterki, niem. *Klein Ottern*, dobra ryc. na Warmii, pow. reszelski, st. p. Bergenthal. W 1569 r. biskup Hozyusz nadał Hatyńskim 13 włók, *Ottren minus*, na prawie magd. „ad utrumque sexum cum descendentia ad collaterales". W 1702 r. mieszkał tu Fryderyk Hatyński. *J. K. Sem.*

Oteśniki al. *Otesia*, jezioro w pow. kalwaryjskim, w pobliżu wsi Otesniki, o 4 w. na wsch. od Simna, między jez. Augieniki od północy a Metele od południa. Długie 2 w., szerokie pół wiorsty; brzegi ma wyniosłe, bezleśne. Obszar jeziora wynosi 202 mr.

Oteśniki, wś nad jeziorem t. n., pow. kalwaryjski, par. Krakopol, odl. od Kalwaryi 35 w., ma 42 dm., 391 mk.

Oteszów (*Ocieszów*) al. *Wojtaszów*, wś nad Prypecią, pow. radomyski, o 1 w. od Opaczycz, par. prawosł. Opaczycze; ma 104 mk., 588 dzies. ziemi; własność Szumańskich. W O. była dawniej kaplica fil. prawosł., z której w 1840 r. przeniesiono do cerkwi w Ładyżycach obraz ś. Mikołaja, uważany za cudowny.

Otęczyn, ob. *Otoczyn.*

Otfinów, u Długosza *Othwynow*, *Othfinow*, wś, pow. dąbrowski, na praw. brzegu Dunajca, przy drodze z Żabna do Uścia Jezuickiego, w urodzajnej równinie (184 mt. npm.) z przysiołkami: Goruszów, na prawym i lewym brzegu Dunajca, Czyżów na praw. brzegu, na płd. od wsi; na płn. od wsi i na praw. brzegu rzeki: Pierszyce, dalej Janikowice, na wsch. od nich fol. Dyament, między Czyżowem a O. Górki a na wsch. od nich Syberya. Z 1245 mk. przebywa w O. 541, Czyżowie 61, Goruszowie 151, Janikowicach 169, Pierszycach 174 a na obszarze więk. pos. w O. 71 a fol. Dyamencie 74. Ludność cała rz.-kat. prócz kilku izraelitów. Część obszaru więk. pos. jest własnością bar. Konopki, mianowicie Dyament, część zaś Z. Stoińskiego. Więk. pos. ma 1241 roli, 17 łąk i ogr., 70 past. i 23 mr. lasu; pos. mn. ma 679 roli, 37 łąk i 168 mr. past. O. był od najdawniejszych czasów podzielony na części. Za Długosza (L. B. I, 421; II, 406) był podzielony między Jana de Drohecz h. Zabawa, Zygm. z Tochowa Gryfa, Naszyona z Pyrszicze h. Topor i Wyszka Gryfa. Wtedy miała 12 łanów kmiecych, 2 zagrody, 2 karczmy i 3 obszary szlacheckie a nadto miał proboszcz 2 łany, karczmę i ogród. Według regestr. pobor. z 1508 r. O., w pow. tarnowskim, wraz ze wsiami: Gorzyce, Wola Żyrakowska, Wielopole, Borek, Janikowice, Żdżary, Radgoszcza, Czyżów, Dąbrowa, Brnik należały do Feliksa Ligęzy, który z nich płacił poboru 10 grzyw. 16 gr. 4 den. W 1579 r. O., w pow. wiślickim, należy do Mikołaja Ligęzy, kasztel. wiślickiego, ma 26 osadn., $16^1/_2$ łanów kmiec., 6 ogrodz. z rolą, 2 chałup., 2 komorn., 2 ubogich, 2 rzemieśl. (Pawiński, Małop., 233 i 487). Parafią założył tu w r. 1318 Wacław Ballon, kawaler maltański, lecz pierwotny drewniany kościół spalił Jerzy Rakoczy 27 marca 1657 r., poczem 1665 odbudowano teraźniejszy, także drewniany, kosztem ks. Lubomirskiego. Od 1567 do 1803 nie było tu proboszczów, lecz tylko wikaryusze. Były przy tej parafii dwie prebendy w O. i Niecieczy; w Żelichowie jest murowana kaplica, w której odprawia się nabożeństwo. Par. należy do dyec. tarnowskiej, dek. dąbrowskiego, i obejmuje prócz przysiołków: Pasiekę, Bugaj i Przybysławice na lew. brzegu Dunajca a Gorzyce, Żelichow, Kłyż, Niwki i Niecieczę na prawym. Ogólna liczba parafian: 4147 rz.-kat. Jest tu szkoła ludowa i dom ubogich, założony przez Mikołaja Spytka Ligięzę dla 6 ubogich miejscowych, posiadający 15 mr. gruntu i 1760 zł. w. a., którym zawiaduje gmina. *Mac.*

Otice (mor.), ob. *Otowice.*

Otkalnia, rzeczka w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Niemylni, do której uchodzi powyżej Jaryłowicz.

Otkieńszczyzna, wś i fol., pow. sejneński, gm. i par. Berżniki, odl. od Sejn 7 w., ma 3 dm., 14 mk. Fol. O. al. Podberzniki rozl. mr. 249: gr. or. i ogr. mr. 204, łąk mr. 24, past. mr. 2, wody mr. 4, lasu mr. 5, nieuż. mr. 5; bud. z drzewa 13; pokłady torfu, młyn wodny.

Otkorzewo, nieistniejąca wś, par. Sławoszewo (dziś Mazew), w pow. łęczyckim. Już w początku XVI w. stała pustkami. Według Lib. Ben. Łask. (II, 466) łany folwarczne dawały dziesięcinę właściwemu proboszczowi, łany kmiece zaś altaryi ś. Andrzeja, ufundowanej przez dziedzica Borzysławic przy kościele łęczyckim. *Br. Ch.*

Otkup 1.) dwie wsie i fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahynin, okr. wiejski Otkup, o 5 w. od gminy a 38 w. od Wilejki,

przy b. dr. poczt. koweniowskiej. Jedna z nich należy do dóbr Otkup Zagórskich (Zahorskich) i ma 16 dusz rewiz., druga zaś, mająca 18 dusz rewiz. (jednodworców), należy do dóbr skarbowych Kościenieiwicze. Podług spisu w 1866 r. fol. ma 1 dm. i 15 mk., wś zaś 7 dm. i 58 mk. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie Otkup Zahorskich i skarbowy i Zadryhiłowicze, w ogóle 51 dusz włościan uwłaszczonych i 18 b. włościan skarb. 2.) **O.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Huby, o 27 w. od gm., 1 dusza rewiz.

Otlaczewo al. *Otłoczewo*, ob. *Otaczewo*.

Otłoczyn, niem. *Ottloczyn*, dok. 1215 *Otlucin*, wś i st. pograniczna dr. żel. toruńsko-aleksandrowskiej, pow. toruński; na lewym brzegu Wisły i nad granicą królestwa polskiego, par. kat. Podgórz, ew. Toruń, odl. 13 klm. O, leży tuż przy miejscu, gdzie Wisła wchodzi w granice królestwa pruskiego, przy ujściu rz. Tążyny do Wisły. W 1868 r. było tu 291 mk., 161 kat., 130 ew.; 54 bud., 36 dm.; dworzec zaś 8 bud., 14 kat., 87 ew. Obszar wynosi razem 2323·41 mr; gleba piaszczysta, dokoła lasy. Przykomórek urzędu celnego. O. był już w 1215 r. własnością bisk. kujawskich (ob. Kod. dypl. Wielkopol., № 84) i wchodził w skład ekonomii Raciążek. *Ks. Fr.*

Otłoczyna, dok. *Otlucina*, dopływ jeziora Paklica, w Brandeburgii, w okolicy Lubrzy i Świebodzina, zwanym tak był w 1311 r.

Otłoczynek, wś nad granicą król. polskiego, pow. toruński, st. p. Otłoczyn, par. katol. Podgórz, ew. Toruń, 235.55 morg. obszaru W 1868 r. 14 bud., 9 dm., 63 mk., 32 kat., 26 ew.

Otłogi, ob. *Kąty O.* i *Korytnica*, pow. węgrowski.

Otłówek, niem. *Klein Ottlau*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. p., tel. i kol. i par. ew. Gardeja, kat. Gr. Schoenwalde; 6126·51 mr. obszaru. W 1868 r. 26 bud., 9 dm., 220 mk., 27 kat., 193 ew. W skład tych dóbr wchodzi folw. Karlshof. W 1291 r. wystawia bisk. pomezański Henryk, synowi Gerharda, któremu już biskup Albert nadał 19 włók w O., nowy przywilej na prawie chełmińskiem. Za to mają ci synowie, Henryk i Tomasz, służbę czynić w lekkiej zbroi i rocznie na św. Marcina płacić 1 funt wosku i fenik koloński. „Datum in insula s. Mariae in castro nostro“ (ob. Cramer, Gesch. d. Bisth. Pomesanien). *Ks. Fr.*

Otłowo al. *Otłów*, niem. *Gross Ottlau*, dok. 1402 *Otlow*, *Otel*, *Otula*, *Ottela*, wś w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. p., tel. i kol. i paraf. ew. Gardeja, 4 km. odl., par. kat. Gr. Schoenwalde, odl. od m. pow. 10 klm.; 1445·31 mor. obszaru. W 1868 r. 64 bud., 36 dm., 316 mk., 2 kat., 314 ew. O. folw. 17 bud., 9 dm., 146 mk., 15 kat., 131 ew.; należy do Otłówka. W 1285 r. nadaje bisk. pomezański Heideryk O. Teodorykowi Stango (ob. Kętrz: O ludn. pol., str. 182). W 1294 r. wystawia tenże biskup nowy przywilej na O. Tu bowiem posiadał rycerz Szymon $112^1/_2$ wł. na prawie chełm. Ale na prośbę bisk. i za zezwoleniem swoich dzieci Ottona, Małgorzaty i Katarzyny, odstąpił Szymon biskupowi dobrowolnie 40 włók, ale ten zadowolił się 30 włókami. Połowę pozostałych $72^1/_2$ wł. otrzymał potem Gerhard, mąż Małgorzaty, a drugą połowę nabył od spadkobierców. W 1294 r. nadaje mu bisk. nowy przywilej na te $72^1/_2$ wł. z obowiązkiem jednej konnej służby w lekkiej zbroi w granicach biskupstwa i płacenia 1 kolońskiego fenika i 1 funta wosku na św. Marcin. Datum in insula s. Mariae (ob. Cramer: Gesch. des Bist. Pomesanien, str. 182). W 1374 r. spotykamy w otoczeniu bisk. pomezańskiego Mikołaja i Jana z Otłowa (ob. Kętrz. l. c., 189); r. 1463 jest w dok. wymieniony Pilgerimus de Ottula, t. j. Pielgrzym z Otłowa; r. 1400 Hannus von der Ottel, t. j. Hanusz z Otłowa; w późniejszych czasach około r. 1454 żył Nicolaus de Ottula, którego nazywano też Mische, t. j. Miś—Mikołaj (tamże, str. 186). W XVI w. mieszkali tu Kalksteinowie i Trankwiczowie (str. 196 i 204). *Ks. Fr.*

Otmarów, wś, niegdyś pod Mącznikami, pow. średzki, nadana kościołowi poznańskiemu w r. 1299 przez Jędrzeja, bisk. pozn., i brata jego Wawrzyńca, leżała w miejscu dzisiejszego Janowa al. Zielnik; w dyplomatach wielkopolskich wspomniana pod 1304 r. *E. Cal.*

Otmianowo, wś i kol., pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Boniewo, odl. 24 w. od Włocławka. Wś ma 225 mk., kol. 28 mk. W 1827 r. było tu 19 dm., 194 mk. Według regestr. pobor. z 1557—1566 r. wś Othmianowo Małe, w par. Kłobia regalis, była własnością Stanisława Siewierskiego, miała 6 łan. (Pawiński: Wielkop., t. II, str. 9). Dobra O. składały się w 1879 r. z fol. O. i Chojny, oraz wsi O.; rozl. dominialna mr. 907. Fol. O. gr. or. i ogr. mr. 465, łąk mr. 99, lasu mr. 2, nieuż. mr. 29; bud. mur. 11, z drzewa 6; płodozmian 6 i 8-polowy; fol. Chojny gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 8, lasu mr. 77, nieuż. mr. 12; bud. mur. 2, z drzewa 3; płodozmian 9 polowy, las nieurządzony, pokłady torfu. Wś O. os. 34, z gr. mr. 139. *Br. Ch.*

Otmyt, po białorusku *Atmyt* al. *Watmyt*, wś i fol. nad bezm. dopł. Suły, w płd.-zchd. str. pow. mińskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. zasulska, przy gośc. z Tulonki do Szaszkowszczyzny. Wś ma 7 osad pełnonadziałowych; folw., przed kilkunastu laty dziedzictwo Hryniewskich, teraz przez spadek Hacic-

kich, ma około 39 włók w glebie lekkiej. Miejscowość malownicza, pełna źródlanej wody, łąki wyborne, młyny; rezydencya wygodna, gospodarstwo porządne, sad fruktowy znaczny. *A. Jel.*

Otocze, wś, pow. noworadomski, gm. Brudzice, par. Wiewiec. Ma 9 dm., 65 mk., ziemi 86 morgów.

Otoczka, mała rzeczka w pow. bobrujskim, bierze początek w moczarach za wsią Sorogi, płynie w kierunku płdn. moczarami około wiosek: Jazyl, Otoczki, zasila się wielu strugami wodnemi O 3 w. za wsią Otoczki, połączywszy się z rzką Bierostą, przyjmuje nazwisko Tali (ob.), dopł. pr. Oresy. Długość biegu około 3 mil. *A. Jel.*

Otoczki, wś poleska nad rz. Otoczką, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Horki, ma 16 osad pełnonadziałowych, grunta piaszczyste. Tędy przechodzi gośc. handlowy z mka Urzecza do Hłuska. Niegdyś dziedzictwo radziwiłłowskie. *A. Jel.*

Otoczna al. *Otoczno*, niem. *Ototschno*, wś kośc. i domin., pow. wrzesiński, o 8 klm. na płd.-zchd od Mielżyna, poczta i st. dr. żel. w Wrześni o 9 klm. Kościół drewniany p. w. ś. Mikołaja wystawił tu w r. 1463 Stanisław Ostroróg, wwoda kaliski, dziedzic ówczesny, przeznaczając mu dziesięciny wytyczne w Stanisławowie, tudzież meszne z Otocznej, Sędziwojewa i Stanisławowa; te trzy wsie tworzyły parafią filialną, należącą dziś do Szemborowa, mającą 508 dusz (1873 r.). Właścicielami O. byli kolejno Piotr Potulicki, wwoda płocki, w r. 1580, Mikołaj Mielżyński w r. 1620 i Katarzyna Gajewska ok. r. 1793. Wś ma 9 dm., 74 mk. (9 prot.). Domin. ma 9 dm., 147 mk. katol.; obszaru 398·68 ha: t. j. 388·88 roli, 9·37 nieuż. i 0·43 wody; cz. doch. grunt. 6612 mrk; chów bydła i owiec; właścicielem jest Jan Chrzciciel Bronisz. *E. Cal.*

Otocznia 1.) *Stara* i *Nowa*, w dok. *Otocznica*, wś, pow. mławski, gm. Kosiny-Stare, par. Wyszyna, odl. o 4 w. od Mławy, ma 27 dm., 282 mk., młyn wodny (zwany Koperek) i cegielnią. W akcie rozgraniczenia kasztel. wyszogrodzkiej od płockiej, w 1349 r. wś Otocznica zaliczoną jest do Płocka, a poblizkie Wyszyny do Wyszogroda (por. Mazowsze, t. VI, 190). Fol. w 1885 r. rozl. mr. 831: gr. or. i ogr. mr. 605, łąk mr. 141, lasu mr. 64, nieuż. mr. 21; bud. mur. 2, z drzewa 21. Wś O. os. 37, z gr. mr. 395. 2.) **O.**, wś włośc., pow. rypiński, par. Skrwilno, odl. o 7 w. od Rypina ma 22 dm., 160 mk., 472 mr. obszaru.

Otoczyn al. *Otęczyn*, niem. *Ottotschen*, dok. *Ottancz* r. 1336, *Ottecz* r. 1376, wś w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. poczt. Nowa Wioska, par. kat. Kwidzyn, ew. Trumieje, 2459·84 mr. obszaru. W 1868 r. 104 bud., 54 dm., 389 mk. tylko ew. W 1336 r. w dok. wymieniony Hannus von Ottancz, t. j. Hanusz z Otoczyna, r. 1431 zaś Andreas Johannes Polonus de villa Ottecz, t. j. Andrzej Janowicz Polak ze wsi Otoczyna (ob. Kętrz. „O ludn. pol.“, str. 189). W 1567 r. posiada tę wś niem. familia szlach. v. Heydeck (ob. Cramer: Gesch. d. Bist. Pomesanien, str. 267). *Kś. Fr.*

Otoczyn, wś, pow. ostródzki, ob. *Kierzetanowo*.

Otok 1.) i *Otoczek*, w dok. *Othok maior* i *minor*, wś i fol., pow. sieradzki, gm. i par. Zadzim, odl. od Sieradza 21 w.; wś ma 17 dm., 169 mk., fol. 1 dm., 41 mk. W opisie par. Zadzim w Lib. Ben. Łaskiego (I, 387) podana wś Othok duplex jako płacąca dziesięciny z łanów kmiecych kollegiacie uniejowskiej. Według regestr. pobor. z 1552 i 53 r. wś Othok maior i O. minor, w par. Zadzim, miały, pierwsza: 4 osad i 1 łan, druga 5 osad i 2 łany (Pawiński Wielkop., II, 230). Fol. Otok i Otoczek rozl. w 1885 r. mr. 520: gr. or. i ogr. mr. 384, łąk mr. 73, pastw. mr. 43, nieuż. mr. 20; bud. z drzewa 4. Wś O. os. 27, z gr. mr. 133. 2.) **O**, kol. nad strum. Grzmiąca, pow. wieluński, gm. Kiełczygłów, par. Rząśnia, odl. od Wielunia 33 w., ma 10 mk. *Br. Ch.*

Otok, niem. *Ottok*, fol. do Mielna, pow. mogilnicki, poczta w Pokości; 2 dm., 23 mk.

Otok 1.) niem. *Ottag*, 1397 r. *Otak*, wś, pow. oławski, par. ew. Oława. Ludność przeważnie ewang., sołtystwo, szkoła. 2.) **O.**, niem. *Ottok*, wś, pow. prądnicki, par. kat. Ligota; ludność katolicka.

Otoka 1.) fol., pow. sandomierski, gm. i par. Łoniów, odl. od Sandomierza 24 w., 1 dm., 15 mk., ziemi 242 mr. W 1827 r. było 7 dm., 16 mk. Należał do dóbr Gągolin i Świniary. 2.) **O.**, fol. nad rz. Wisłą, pow. sandomierski, gm. i par. Osiek, odl. od Sandomierza 26 w., ma 4 dm., 135 mr.

Otoka, fol. w obrębie gm. Mrówki, pow. rzeszowski. *Br. G.*

Otoki 1.) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Pohost, o 41 w. od Dzisny, ma 5 dm., 93 mk., w tej liczbie 23 prawosł. i 70 katol. 2.) **O.**, niedyś attyn. dóbr Hermanowicze Nowe (ob.) 3.) **O.**, fol. dóbr Sarya, pow. drysieński, ma 80 dzies. i 1296 sążni rozległ.; własność Łopacińskich.

Otola, w dok. *Hotoli* (1257 r.), *Hothola* (1262 r.), *Hotolya* (Długosz), *Ottolia* (1581 r.), wś i fol., pow. olkuski, gm. Żarnowiec, par. Rokitno, leży na lewo od drogi z Pilicy do Żarnowca, w dolinie nad strum. dopływem Pilicy. Posiada szkołę początkową ogólną, 726 mk. (w tej liczbie 469 nie umie czytać). W 1827 r. było tu 61 dm., 387 mk. O. wchodziła w skład dóbr. rząd. Małoszyce. Jestto

starożytna osada. Bolesław Wstydliwy zakładając klasztor klaryssek w Zawichoście w 1257 r. nadaje mu dziesięciny licznych wsi, między którymi są: Żarnowiec i Otola (Kod. Małop. 53, 71, 75). W Lib. Ben. Długosza O. podana jako wś królewska w par. Żarnowiec, mająca 11 łanów kmiec., dających dziesięcinę klasztorowi ś. Andrzeja w Krakowie (przeniesionemu z Zawichosta do Skały a z kolei do Krakowa), wartości do 9 grzyw. Folw. królewski i karczma z rolą dawały tamże dziesięcinę (II, 96; III, 324). Według regestr. po bor. z 1508 O. należała do par. Pilica a w 1581 r. do par. Łany Wielkie. Była to wś, do grodu Żarnowieckiego należąca, miała 16 łan. kmiec., 2 zagrod. z rolą, 1 czynsz., 1 komor. z bydłem, 3 kom. bez bydła, rzeźnika (Pawiński: Małopolska, 81 i 434). *Br. Ch.*

Otolańce, posiadłość ziemska w pow. pińskim, około 4 włók, należy do Juńkiewiczów. *Al. Jel.*

Otolczyce al. *Otowczyce*, po białorusku *Atolczycy* al. *Atouczycy*, wś i fol. nad bezim. dopł. Jasiołdy, pow. piński, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Porzecze. Wś ma 17 osad pełnonałowych i 111 mk.; cerkiew paraf. murowana, uposaż. $3^1/_2$ włókami gruntu, ma przeszło 2300 parafian; kaplice w Wielemiczach i Porzeczu. Folw., niegdyś dziedzictwo Strawińskiego, obecnie w skutek eksdywizyi na 3 części rozdzielony, które dziedziczą Chrucka, Imienińska i Serdakowski, ma 495 dzies. w glebie lekkiej. *Al. Jel.*

Otole, pow. łomżyński, gm. Zambrów, par. Kołaki.

Otolianów al. *Otalianowo*, dobra, pow. wiłkomierski, par. Subocz, mają 634 dzies. ziemi dworskiej; piękny pałacyk. Własność Władysława Duraszewicza.

Otolice, w dok. *Otholycze*, wś włośc., pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz, odl. 6 w. od Łowicza. Leży w nizinie nadrzecznej, w pobliżu Bzury, na prawo od drogi z Łowicza do Bielaw; ma 230 mk., 29 osad, 27 dm. i 762 mr., w tem 95 mr. nieuż. W akcie fundacyi kościoła paraf. ś. Ducha w Łowiczu, w 1404 r. wymienioną jest wś O. jako wcielona do nowoutworzonej parafii (Łaski, Lib. Ben., II, 256).

Otolino, fol., pow. płocki, gm. Rogozino, par. Imielnica, odl. o 7 w. od Płocka, ma 4 dm., 48 mk., rozl. 174 mr.: gr. orn. i ogr. mr. 150, łąk mr. 6, pastw. mr. 15, nieuż. mr. 3; budowli z drzewa 8.

Otołowo, jez. w pow. lepelskim, 8 w. kw. rozl. Największa długość od wschodu ku północy wynosi 7·2 w., szerokość 3·7 w., głębokość dochodzi 5 sąż.; dno piaszczyste, miejscami kamieniste. Brzegi odkryte i urwiste, na wschodniej stronie rozlega się błoto i wypływa pot. Lipianka, uchodzący dalej przez jezioro Lipno, do jeziora Czemienicy. Na półwyspie jez. O. stał w XVI w. obronny zamek Susza, r. 1579 z rozkazu Batorego zniszczony. *M. K.*

Otomin 1.) w wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 *Otominko* zwane, niem. *Ottomin*, dawniej *Ottominchen*, dobra ryc., pow. gdański, 9·5 klm. od Gdańska, st. poczt., tel. i paraf. ew. Lublewo, kat. Żukowo, 2 mile odl. Razem z fol. Rębowem (w 1868 r.) 52 mk., 32 kat., 20 ew., 5 dm., 204.27 ha roli orn. i ogr., 10·99 łąk, 23·61 pastw., 160·45 boru, 9·45 nieuż., 41·63 wody, razem 450·4 ha; czysty dochód z gruntu 3687 mrk. Na początku XVIII w. posiadał te dobra radzca Schwarzwald, po nim odziedziczył je Conradi (ob. Brandstaeter: Land und Leute des Landkr. Danzig, str. 183; tegoż: Die Weichsel, str. 147). O. leży 375 stóp npm., w romantycznej okolicy nad jeziorem, dawniej całkiem lasem okolonem. Gdańszczanie latem często tu robią wycieczki. Według taryfy na symplę z r. 1717 płaci O. 28 gr. (ob. Cod. Belnensis, str. 82). 2.) **O.**, niem. *Ottomin*, dobra ryc., pow. kartuski, st. poczt., tel., kol. i paraf. katol. Żukowo, 2·3 klm. odl. W 1868 r. 89 mk., 70 kat., 19 ew., 4 dm., 234·19 ha roli orn. i ogr., 48·95 łąk, 5·47 nieużyt., razem 288.61 ha; hodowla bydła i wieprzów; czysty dochód z gruntu 2587 mrk. O. był dawniej własnością panien norbertanek w Żukowie. W 1316 r. nabyły one tę wś ugodą od w. mistrza Karola z Trewiru. W 1360 r. uwalnia w. mistrz Winryk v. Kniprode mieszkańców O. od polskiej daniny świni i krowy. O. był dawniej ludną wsią gburską, która jeszcze r. 1545 miała swego sołtysa. Później, gdy ją Szwedzi zniszczyli, zastała zamieniona na folwark. W 1748 r. stały tu, oprócz dworu, 4 domy dla robotników. Tak zwana szyperya czyli owczarnia otomińska znajdowała się podówczas na osobnem miejscu na polu (ob. Fankidejski, Utracone kośc., str. 56). Przy konfiskacie dóbr klasztornych zabrał rząd ten folwark, puścił go r. 1778 w wieczystą dzierżawę. *Ks. Fr.*

Otor, jezioro, pow. rohaczewski, rocznie poławia się około 15 pudów ryb.

Otor, wś, pow. rohaczewski, gm. Czeczersk, 40 dm., 152 mk.

Otorowo 1.) niem. *Ottorowo*, wś kośc., domin. i okr. domin., pow. szamotulski, o 8 klm. na płd.-zachód od Ostroroga, w okolicy wzgórzystej, parafia i poczta w miejscu, st. dr. żel. w Szamotułach o 12 klm. W 1284 r. było O. własnością Tomisława z Szamotuł. Kościół p. w. Wszyst. Św. istniał przed 1298 r. Murowany i sklepiony był przed 1725 r.; naprawił go i przyozdobił w r. 1784 Józef Moszczeński, kasztelan lędzki, dziedzic O. Wspomniane przez Niesieckiego nagrobki z napisami Bobóleckich znikły z kościoła. Bractwo różańco-

we zaprowadzonem zostało w r. 1640; księgi kościelne sięgają r. 1695; szpital istniał między rokiem 1725 i 1785. Parafią O. składały w r. 1580 Brodziszewo, Buszewko, Buszewo, Krzeszkowice, Kuźle, Lipnica, Lubosino, Otorowo i Przystanki. O. było wówczas własnością Jakóba Buczewskiego, Serafina Kachlińskiego, Stanisława Łozińskiego i Jędrzeja Skrzydlewskiego. Następnie przeszło w ręce Boboleskich h. Łodzia. W 1740 r. był dziedzicem Jan Bronikowski, a w r. 1784 wspomniany powyżej Moszczeński. Obecnie wś i dominium tworzą odrębne całości. Mieszkańcy O. trudnią się rolnictwem i chowem bydła. Jest w miejscu agencya pocztowa. Ruch pocztowy stosunkowo znaczny. W 1876 r. było 11800 listów nadesłanych i 7000 wysłanych; paczek nadeszło 940, wysłano 450; listów i paczek wartośc. nadeszło 40 z 8600 mrk, wysłano 20 z 9000 mrk. Wś ma 22 dm. i 259 mk., 195 kat., 55 prot. i 9 żydów. Domin. ma 373 mk. i 35 dm. Do klucza ostrowskiego należą: Buszewko, Dębina, Kuźle, Szymanowo i Wincentowo, które razem mają 2873·40 ha obszaru, t. j. 1493·38 roli, 475·41 łąk i pastw., 804·27 lasu, 48·00 nieuż. i 52·34 wody; czystego dochodu grunt. 23558 mrk; gorzelnia parowa, owczarnia zarodowa merynosów i chów koni. Właścicielem jest Ernest ks. Sachsen-Altenburg. W skład okręgu domin. wchodzą fol.: Buszewko, Dębina, Kamionka, Kuźle, Szymanowo i Wincentowo, tudzież probostwo Otorowskie, dom leśny Mielno. Cały okręg ma 59 dm. i 718 mk., 519 katol. i 199 protest. O. parafia, dek. lwowecki, ma 2462 dusz (1873 r.). 2.) **O.**, niem. *Ottorowo* i *Otteraue*, wś, pow. bydgoski, o 5 klm. na zachód od Solca (Schulitz), poczta w Czersku (Brahnau), st. dr. żel. w Bydgoszczy o 12 klm.; 29 dm. i 211 mk. (11 katol.). Należała przed r. 1793 do wójtostwa bydgoskiego. 3.) **O.**, ob. *Otorowski Młyn.* *E. Cal.*

Otorowski Młyn, niem. *Ottorowo Friedrichwilhelmsmuehle*, młyn, pow. bydgoski, o 4 klm. na zach. od Solca (Schulitz), na strumieniu, który wpada do Wisły; poczta w Solcu, st. dr. żel. w Bydgoszczy o 13 klm., 3 dm. i 39 mk. (3 kat.); obszaru 179 ha, z czyst. doch. grunt. 1029 mk. W r. 1580 siedział tam Wilhelm Wilda; przed r. 1703 należał ten młyn do wójtostwa bydgoskiego. *E. Cal.*

Otowczyce, ob. *Otolczyce.*

Otowice, mor. *Otice*, niem. *Ottendorf*, wś, w pow. i obw. sądowym opawskim, na Szląsku austr., 4 klm. na płd.-zach. od Opawy, przy gościńcu z Witkowa (Wigstadl) do Opawy, na praw. brzegu Hośnicy, dopł. Morawy; na płn. leży Opawa, na zach. Sławków (Schlakau), Węglarzów al. Uhlerowo (Koehlersdorf), na płd.-wsch. Branka, a na wsch. Kileszowice (Gilschwitz). W zach. obszarze, na praw. brzegu Hośnicy, wznosi się Kamienna Hora (311 mt.), z której szczytu rozpościera się rozległy widok na okolicę. Na płd.-wsch. od wsi, w pobliżu gościńca grodziecko-opawskiego, leży grupa zabudowań Rybniczek (Lichtenstein), obejmująca 9 dm., 49 mk. (m. 19, k. 30). Cała gmina z Rybniczkiem ma 114 dm., 726 mk. (m. 324, k. 402), z których do kościoła katol. należy 717, reszta, t. j. 9 wyzn. mojż.; co do narod. jest 706 Czecho-Szląz. a 6 Niem. Szkoła ludowa. Należy do par. w Kileszowicach. St. poczt. Opawa. *Br. G.*

Otowice, niem. *Ottowitz*, kol., pow. toruński, st. p. Unisław, par. kat. Bolimin, ew. Ostromecko, 383·96 mr. obszaru. W 1868 r. 53 bud., 40 dm., 327 mk., 138 kat., 185 ew. Kolonia ta założoną została w 1828 r.

Otówko i *Otowo*, ob. *Ottówko* i *Ottowo.*

Otra, *Otria* al. *Wotria*, rzeka, prawy dopływ rz. Wop' w gub. smoleńskiej.

Otrada al. *Otradów*, zaśc. nad dużem jez. Wieczera, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, ma 1 osadę. *A. Jel.*

Otradne, wś włośc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Przebrodź, okr. wiejski Hustata, o 18 w. od gminy, 14 dusz rewiz.

Otrawa, dopływ Niemna, do którego uchodzi między Liszkowem a Mereczem.

Otrąbek, *Otrąbki*, urzęd. *Otrubki*, na karcie Chrzanowskiego *Otrubek* 1.) wś, fol. i os. karcz., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów, okrag wiejski Zarucze, przy drodze z Dołhinowa do Dokszyc, o 11 w. od gminy a 65 w. od Wilejki, 13 dm., 158 mk. (w 1864 r. 90 dusz rewiz.); należy do dóbr Zarucze, Hutorniczów i Daszkiewiczów. 2.) **O.**, zaśc., tamże, 6 dm., 40 mk.

Otreszkowo, wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 5 w. od Dzisny, ma 4 dm., 53 mk. prawosł.

Otręba, os. młyn., pow. będziński, gm. Żarki, par. Przybyszów, ma 4 dm., 4 mk., ziemi 60 mr.

Otręba, niem. *Otremba*, wś, pow. lubawski, st. p. Łąkorz, par. kat. Skarlin, ew. Nowemiasto, 955·29 mr. obszaru. W 1868 r. 34 bud., 21 dm., 143 mk., 88 kat., 55 ew. *Br. G.*

Otrębów, mor. *Otrubkov*, niem. *Ottrembau*, wś, pow. i obw. sąd. frysztacki, na praw. brzegu Olszy, obejmuje 40 dm., 318 mk. (m. 151, k. 167); wszyscy należą do kośc. kat. i mówią po polsku (31 gr. 1880 r.). Ob. *Kaczyce.*

Otrębusy, wś i fol., pow. błoński, gm. Helenów, par. Brwinów, odl. 11 w. od Błonia, ma 251 mk. W 1827 r. było tu 17 dm., 127 mk. Fol. O. lit. A i K rozl. w 1874 r. mr. 768: gr. or. i ogr. mr. 488, łąk mr. 195, past. mr. 2, lasu mr. 56, nieuż. mr. 27; bud. mur. 7, z drzewa 11; wiatrak. Wś O. os. 28, z gr. mr. 89.

Otrocz, wś włośc., pow. janowski, gm. Chrzanów, par. rz.-kat. Batorz, grec. obrządku w miejscu, odl. 14 w. od Janowa, w położeniu wyniosłem, gleba uboga. Ma 102 dm., 912 mk., przeważnie wsch. obrządku. W 1827 r. było 85 dm., 542 mk. Cerkiew drewniana wzniesiona przez ordynata Jana Zamoyskiego przed 1756 r., z filią w Tarnawie. Do cerkwi należy 126 mr. roli. W 1881 r. otwarto we wsi szkołę początkową ogólną. Pod wsią O. bierze początek rzka Łada. Włościanie trudnią się wyrobem dziegciu i pszczolnictwem. Wś ta należała do ordynacyi zamoyskiej. *R Prz.*

Otroków, wś, pow. uszycki, na wzgórzu nad Uszycą, która płynie głębokim i urozmaiconym w piękne widoki jarem, okr. pol. Dunajowce, gm., par. i st. p. Minkowce, o 8 w. od Minkowiec a 12 w. na płd.-zach. od Uszycy, ma 96 osad, 500 mk., 520 dzies. ziemi włośc., 2697 dzies. dwor. wraz z Antonówką, Kruszkowcami, Tymkowem, Starykami, Baranowem i Zaciszem, Dawniej własność Marchockich, dziś Władysława ze Zmigrodu hr. Stadnickiego. Cerkiew p. w. ś. Parascewii, wzniesiona w 1807 r., uposażona 40 dzies. ziemi, ma 668 parafian. Są tu ruiny kaplicy oraz zamku, wzniesionego przez Ścibora Marchockiego a spalonego w 1826 r., imponujące swoim rozmiarem. Dalej znajduje się wspaniały park, wielkim kosztem założony przez Marchockiego, bardzo porządnie dotąd utrzymywany, jak również i dom murowany dziedzica, w którym mieści się doborowa biblioteka, zawierająca wiele starych druków, przeważnie treści religijnej, i bogaty zbiór rękopisów, pomiędzy którymi znajdują się akta kanclerskie z czasów Jana Szembeka (1711—1731) i Jana Małachowskiego (1746—1762), składające się z 15 tomów in folio, sumaryusz majątków i w. in. (ob. art. Rollego „Po małych drogach", Kłosy 1884 r. № 977). Nadto jest tu cenny zbiór numizmatów polskich oraz galerya portretów familijnych rodziny Stadnickich, a także obrazów, między któremi odznaczają się dwa wielkich rozmiarów, pędzla Januarego Suchodolskiego, z których jeden przedstawia legendę rodową domu Stadnickich o żrebcu, który sprzedany, powraca do dawnego pana, wiodąc za sobą stado koni (zkąd jakoby nazwa rodziny Stadnickich), drugi zaś Stanisława Stadnickiego, zwanego Dyabłem, starostę żygwulskiego. W O. znajduje się stadnina koni poprawnej rasy. Otwarto tu przed kilku laty kopalnią fosforytów. Na gruntach otrokowskich, wśród skał i jarów, wznosi się mauzoleum, w którem złożone są zwłoki dawnego dziedzica hr. Ignacego Ścibora Marchockiego, słynnego oryginała, zmarłego w 1827 r. (por. *Mińkowce*). O Otrokowie znajduje się wzmianką w Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 576. *Dr. M.*

Otrub, wś nad rz. Berezyną, z lewej strony, w pobliżu ujścia do niej Rudzienki, pow. rzeczycki, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. jakimowska, ma 39 osad pełnonadziałowych; grunta i łąki wyborne, lud trudni się rolnictwem, rybactwem i flisactwem, miejscowość polska, bogata w dary natury. *A. Jel.*

Otrubek, *Otrubki*, ob: *Otrąbek*, *Otrąbki*.

Otrubki, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. pleszczenicka, przy drodze z Pleszczenicy do fol. Pietrylina, ma 13 osad; miejscowość wzgórzysta i lesista. *A. Jel.*

Otrubkov (mor.), ob. *Otrębów*.

Otrubok al. *Otrubek*, wś nad rz. Czernicą, lew. dopł. Berezyny, w 3 okr. pol. dokszyckim, gm. berezyńska, przy drożynie z Berezpola do Czernicy, ma 20 osad pełnonadziałowych; miejscowość wzgórkowata, dość leśna.

Otruby, wś, pow. borysowski, o 2 w. ku płn. od Domaszkiewicz i jez. Domaszkiewickiego, ma 8 osad; miejscowość lesista i wzgórkowata. *A. Jel.*

Otrusza, pow. włodawski, gm. Wola Wereszczyńska, par. Wereszczyn.

Otry, niem. *Gross Ottern*, wś na Warmii, pow. reszelski, st. p. Bergenthal, założył biskup Maurycy Ferber (1523—37) na 15 włókach nadanych prawem chełmińskiem. Jeszcze w 1795 r. mieszkało tu wielu Polaków.

Otryt, część Karpat lesistych między Smolnikiem a Rajskiem, w pow. liskim, w pobliżu Sanu i mka Lutowisk, ze szczytami Trochaniec i Hulskie (838 mt).

Ottalsino (niem.), ob. *Otalżyn*.

Otten (niem.) al. *Botten*, ob. *Bocień*.

Otten, majątek, pow. licbarski, st. p. Cynty.

Ottenberg 1.) fol., pow. lablewski, st. p. Goldbach. 2.) **O.**, fol. ua Warmii, pow. reszelski, st. p. Teistimmen.

Ottendorf (niem.), ob. *Otowice*.

Ottendorf, wś na Warmii, pow. olsztyński, st. p. Tollack, 624 mk. W 1864 r. było 548 mk. kat., z których 419 Polaków. W 1502 r. sprzedały siostry Brygita i Dorota z Regetel, około 60 włók, we wsi Ottendorf pod Wartemborkiem, Szymonowi z Przybyszewa i Sławskiemu z Bystrego, ziemianom z Mazowsza. W 1702 r. mieszkali tu Skwirawski, Lipski, Domisławska (szlachta). W 1728 r. posiadał na prawie chełmiń. 4 włóki Stefan z Bątków Spinek, podstoli grabowiecki, dziedzic dóbr Ustnik. *J. K. Sem.*

Ottendorf 1.) 1390 *Ottendorf*, wś i dobra, pow. bolesławski, posiada kościół par. ew. (od 1742 r.), szkołę ew. (od 1742 r.), kaplicę kat., młyn wodny, olejarnią, browar, gorzelnią, cegielnią, piec wapienny, łomy piaskowca, torfiarnią. W 1842 r. było tu 196 dm., zamek, trzy folwarki, 4 wolne osady włośc., 1355 mk. (19 kat.). Do O. należały Baerschenke, os.

karcz., Ernestinenthal, kol. i Schlemmen, kol. 2.) **O.**, 1307 *Othonis villa*, 1313 *Ottindorf*, wś, pow. lwowecki, par. Liebenthal, kaplica i szkoła kat., młyn wodny, przemysł tkacki. W 1842 r. 124 dm., 604 mk. (1 ew.). 3.) **O.**, 1403 r. *Ottindorf*, wś i dobra, pow. szprotowski, posiada kościół par. ew. od 1769 r., szkoła, cmentarz kat., gorzelnia, browar, rezydencya dworska, dwa folw. W 1842 r. 62 dm., 606 mk. (3 kat.). 4.) **O.**, ob. *Dzielosza*. *Br. Ch.*

Ottenhagen, majątek i *O. Gross* i *Klein*, wś, pow. królewiecki, st. p. Loewenhagen, piękna okolica, kościół ew., 790 mk.

Ottenhausen al. *Zatoka*, kol. niemiecka, pow. gródecki, 9 klm. na płn. wsch. od st. kol. w Gródku, 8 klm. od Janowa, 3 klm. od urz. poczt. w Weissenbergu. Na płn. leży Wielkopole, na wsch. Zuszyce, na płd. Czuniów, na zach. Kamienobród, Weissenberg i Dobrostan. Wzdłuż granicy płd. płynie Wereszyca od wsch. na zach. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru. W stronie północnej wsi, śród niw zwanych „Na nowach", wznosi się wzgórze do 311 mt. W 1860 r. było 328 mk. kat., szkoła filialna. Co do obszaru ob. Wielopole. *Lu. Dz.*

Ottenhof, fol. dóbr pryw. Bliden, w okr. i pow. tukumskim, par. neuenburska (Kurlandya).

Ottenow (niem), ob. *Sianowo*.

Ottensund. Tak przezwano w nowszych czasach Izdebno z pod Rogowa, w pow. mogilańskim.

Otteraue, ob. *Otorowo*.

Ottersteig (niem.), ob. *Zajęczy Kąt*.

Ottilienhof 1.) po polsku *Bielawy*, pustk., pow. krotoszyński, o 8 klm. na wsch. od Krotoszyna, gdzie jest par. i poczta. Około 1845 r. 2 dm., 17 mk. kat. Należało do dóbr smoszewskich; pominięte w urzędowym spisie gmin, istnieje dotąd. 2.) **O.**, fol., pow. wyrzyski, poczta w Białośliwiu. *E. Cal.*

Ottilienhof 1.) fol. na Warmii, pow. brunsberski, st. p. Brunsberga. 2.) **O**, majątek, pow. królewiecki, st. poczt. Ludwigswalde. 3.) **O.**, majątek na Mazurach, pow. szczycieński, st. p. Pasym. 4.) O., miejscowość, pow. królewiecki, st. p. Tharau.

Ottilienhuette (niem.), szklanna huta, pow. człuchowski, st. poczt. Stolzenfelde, par. kat. Przechlewo, ew. Człuchowo. W 1868 r. 9 bud., 5 dm., 118 mk., 28 kat., 90 ew. O. należy do Szczytna.

Ottiliensruhe (niem.), leśn., pow. wejherowski, st. p. Wejherowo, o $^1/_8$ mili odl.

Ottitz *Ober, Neu, Mittel, Nieder*, 1294 *Ottonis villa, Ocycy seu Otindorf vocata*, 1416 *Otticz*, wś, pow. raciborski. O. Górny (Ober), wś i fol., par. kat. Janowice, szkoła. Ludność katolicka; owczarnia, hodowla morw i jedwabników. O. Nowy (Neu), fol. należący do poprzedniego. O. Średni (Mittel), fol. i O. Dolny (Nieder), kol., należały do dóbr ks. raciborskiego.

Ottlau *Gross* i *Klein* (niem.), ob. *Otłowo* i *Otłówko*.

Ottmachau al. *Ottmachów*, ob. *Odmuchów*.

Otto, smolarnia pod Miękówkiem, o 9 klm. od Poznania (mapa sztabowa).

Ottoberg, miejscowość, pow. darkiejmski, st. p. Darkiejmy.

Ottołowo, jezioro w pow. lepelskim, ob. *Otołowo*.

Ottomeiershof, fol. dóbr rycer. Grendsen, w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Ottonów, fol., pow. częstochowski, gm. Grabówko, par. Częstochowa, ma 4 dm., 44 mk., 121 mr.

Ottonowo 1.) fol., pow. nowogródzki, w 4 okr. pol. mirskim, o wiorstę na płd.-zach. od mka Jeremicz; miejscowość bezleśna, gleba wyborna. 2.) **O.**, piękny fol. na płd.-zach. krańcu pow. ihumeńskiego, przy samej granicy pow. słuckiego, w 2 okr. pol. uździeńskim, o 4 w. od mka Piaseczna; niegdyś własność Radziwiłłów, od pierwszej połowy b. stulecia dziedzictwo rodziny Jodków. Ostatniemi czasy wszystkie zabudowania folwarczne wzniesiono z muru; piękny dom mieszkalny drewniany; grunta lekkie, szczerkowe, urodzajne, łąki nad Niemnem bardzo obfite i wyborne. Obecny dziedzic Jakub Jodko urządził tu stacyą meteorologiczną 2-go rzędu, pod 53° 19′ płn. szer. a 24° 5′ wsch. dłg. i prowadzi gorliwie korespondencyą z innemi stacyami w państwie. O. jest częścią tylko znakomitych nadniemeńskich dóbr Piaseczno albo Małackowszczyzna (ob.). Miejscowość dość leśna, większa część obszaru folwarku leży w powiecie słuckim. 3.) **O.**, posiadłość ziemska w pow. ihumeńskim, około $5^1/_2$ włók; od 1874 r. własność mieszczanina Murawieckiego. *A. Jel.*

Ottosberg, ob. *Karpisz*, pow. ostrzeszowski.

Ottoshof (niem.), wyb. do wsi Brzeźna należące, pow. człuchowski, st. p. Człuchowo, par. kat. Frydląd pruski, ew. Chojnice, szkoła Rychnowy, 590·02 mr. obszaru. W 1868 r. 5 bud., 2 dm., 15 mk., kat., 11 ew. *Ks. Fr.*

Ottoshof, wybud., pow. gierdawski, st. p. Nordenbork.

Ottoswalde, fol., pow. rastemborski, st, p. Reszel. *J. K. Sem.*

Ottówka, wś, pow. gostyński. gm. Lucień, par. Gostynin, ma 4 dm., 40 mk., 80 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 3 dm., 35 mk. *W. W.*

Ottówko 1.) folw., pow. krobski, poczta w Gostyniu, okr. wiejski w Brzeziu, 1 dm , 6 mk. 2.) **O.**, ob. *Treskowo*, pow. poznański.

Ottowo 1.) domin., pow. poznański, o 17 klm. na zach. od Poznania, w pobliżu jez. Lusowskiego, par. w Lusowie, poczta i st. dr. żel.

w Dąbrówce o 6 klm., 3 dm. i 32 mk. (15 kat. i 17 prot.), obszaru 139·26 ha, czyli 121·89 roli, 14·04 łąk, 0·73 past. i 2·60 nieuż.; czyst. doch. grun. 1000 mrk. 2.) **O**, fol. do Chludna, pow. poznański, w okolicy Owińsk i Obornik; 2 dm. i 39 mk. 3.) **O.**, ob. *Treskowo* pod Goślina Murowaną, pow. poznański.

Ottwitz 1.) 1253 *Opatov, Odra*, po 1300 r. *Optawitz, Opatwitz*, wś i fol., pow. wrocławski, 1 mila od Wrocławia. Nadana przez Piotra Własta klasztorowi ś. Wincentego we Wrocławiu. Po kasacyi klasztoru własność rządowa. Ludność przeważnie katolicka. 2.) **O.**, wś, pow. strzelicki, par. Borów (Bohrau); ludność przeważnie ewangielicka.

Ottynia z *Mikulsdorfem*, mko, pow. tłumacki, odl. o 20 klm. na płd. od Tłumacza, przy kol. żel. lwowsko-czerniowieckiej, która ma tu swą stacyą, odl. 163 klm. od Lwowa, pomiędzy Stanisławowem a Korszowem. O. leży śród wyżyny (151 mt.), na międzyrzeczu Bystrzycy i Dniestru. Potoki Worona i Weleśnica przepływają w północ. krańcu obszaru, z którego bagien powstają liczne potoczki, dopływy Weleśnicy; największe z nich są: Opraszyna i Serbin. Na jednym z nich jest obszerny staw, ciągnący się jednem ramieniem wzdłuż wschodniej strony miasteczka, a drugiem ku zachodowi do miejscowości Grabicz. Nad stawem stoi znak triang. (150·8 mt.). Granice: wsch. Grabicz, płd.-wsch. Chlebiczyn Leśny, płd. Strupków, zach. Weleśnica Górna i Winograd, płn.-zach. Worona, Krzywotuły Stare i Krasiłówka. Obszar dwor.: roli or. 700, łąk i ogr. oraz stawu 214, past. 563 mr.; włośc. ról or. 2426, łąk, ogr. i stawu 878, past. 171, lasu 17 mr. Gleba bagnista i uboga, tak, że gdy kto kupi rzecz nieprzynoszącą pożytku lecz stratę i kłopot, mówią w okolicy: „Kupyw sobi Ottyniju". W 1870 r. było 3132 mk., 1880 r. w gminie 3714, na obszarze dwor. 29. Parafie obydwie w miejscu; rz.-kat. fundowana 1669 r. przez Andrzeja Potockiego, kaszt. krak.; kościół drewn., poświęcony 1775 r. p. w. N. P. Maryi, ma filią w Tarnawicy Polnej. Parafian w miejscu 390; do tej par należą 22 miejscowości: Babianka (2 paraf.), Chlebiczyn (5), Czeremchów (30), Glinki (31) Grabicz (290), Hawryłówka (4), Hołosków (11), Kamienna (2), Korszów (55), Krasiłówka (26), Krzywotuły (7), Majdan z Kubajówką i Hutą (315), Mołodyłów (2), Odaje (101), Skopówka (20), Strupków (6), Targowica (4), Uhorniki (400), Winograd (2), Worona (2), Zakrzewce (40). Ogólna liczba w całej parafii: katol. 1745, akatol. 400, żydów 3000. W Grabiczu jest kaplica. Gr.-kat. w O. 1510, w Uhornikach i Grabiczu 800, razem 2310. Dek. tłumacki, dyec. Stanisławów. Szkoła etat. o 1 naucz., kasa pożycz. gm. z kapit. 1416 złr., oraz fundusz ubogich, składający się z obligacyi na 110 złr. Sąd w Tyśmienicy, urząd poczt. i tel. oraz st. kol. żel. w miejscu. Kuropatnicki w Geogr. Galicyi z 1786 r. opisując cyrkuł stanisławowski wspomina o O.: „Miasto to handlem soli i tytoniów sławne". Baliński w Starożytnej Polsce wylicza O. między miasteczkami pokuckiemi, leżącemi w byłym pow. kołomyjskim, należącym do ziemi halickiej, a wwództwa ruskiego, nic o niem nie mówiąc, okrom że leży nad Woroną; Stupnicki w swej Galicyi mówi, iż w O. jest wielu garncarzy. Właściciel posiadłości dworskiej: Dominik Łukasiewicz. *B. R.*

Ottyniowice, rus. *Otynewyczi*, wś, pow. bobrecki, 23 klm. na płd. od Bóbrki, 4 klm. na płn. od sądu powiat., urzędu poczt. i st. kol. w Chodorowie. Na płn. leżą Horodyszcze Cetnarskie, na płn.-wsch. Duliby, na wsch. Doliniany (pow. rohatyński), na pł.-wsch. Wołczatycze, na płd. Chodorów, na zach. Horodyszcze Królewskie, na płn.-zach. Ostrów. Wś leży w dorzeczu Dniestru. Wchodzi tu mianowicie od płn., z Horodyszcza Cetnarskiego jego dopływ Boberka, i płynąc na płd.-zach. rozlewa się w staw obszerny, tak zw. „Staw za Wierzchowiną", zajmujący prawie całą płn.-zach. część wsi, a przypierający do granicy Horodyszcza Królewskiego. Wypłynąwszy ze stawu przybiera Boberka kierunek płn.-wsch., a w samym środku obszaru, tuż na płd. od zabudowań wiejskich, skręca na płd. i podąża do Chodorowa, przyjmując w tej części biegu także nazwę Ługu. Płd.-wsch. część wsi przepływa mały potok, powstający na granicy i wpadający do Boberki od lew. brzegu w pobliżu granicy płd. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru, na wsch. od stawu. W stronie płd.-wsch. obszaru leży fol. Berezki al. Beryski (282 mt.). Własn. więk. ma roli or. 741, łąk i ogr. 770, past. 219 mr.; wł. mn. roli or. 805, łąk i ogr. 197, past. 17 mr. W r. 1880 było 674 mk. w gminie, 85 na obszarze dwor. (między nimi 53 obr. rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Chodorowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chodorowski, archidyec. lwowska. Do parafii należą: Horodyszcze Cetnarskie i Horodyszcze Królewskie. We wsi jest cerkiew p. w. Wzniesienia ś. Krzyża i szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należały O. do dóbr koronnych, pow. żydaczowskiego. W lustracyi z r. 1665 (rkp. Ossol. № 2834, str. 128 i 129) czytamy: „Villa Ottyniowice cum Stągno, Ligęzów, Dziurki, Grodzisko, Oleszów et Łapszyn a capitaneatu żydaczoviensi olim alienatae. Tych wsi posesorem jest Jmp. Wojciech Morawiec, podstoli żydaczowski, za konsensem króla JM. Jana Kazimierza z 25 stycznia 1649 r. miłościwie otrzymanym i cesyą p. Jmp. Hieronima z Tęczyna Ossolińskiego między sstą żyda-

czowskim i Eufrozyną z Goraja Czuryłówną małżonkami, na osobę swoją własną, et in Castro inferiori Leopoliensi 1649 zeznaną, także i za intromissyą officiose w też dobra wziętą et in castro Żydaczoviensi 1650 zapisaną". Wś O. zasiadła na łanach $2^1/_2$, poddanych przedtem bywało № 20. Teraz ich tylko 4 osiadłych, którzy na półćwierciach siedzą, dwaj na pług się sprzęgają. Robią w tydzień po 2 dni, od rannych obiadów; czynszu dają z pół ćwierci po gr. 22 den. 9 = 3 zł. Owsa dają z ćwierci półmacek, co czyni od 4 półmacków 2 miary rohatyńskie po zł. 1 = zł. 2. Kur po 1 z ćwierci przychodzi 2 á gr. 3 = 6 gr. Jajec 6 z ćwierci, za nie gr. 2. Dziesięciny pszczelnej 10 ty pień dawać powinni, teraz jej nie było i nie masz. Dziesięciny świnnej 10-tą świnię, i tej nie masz dla ubóstwa poddanych. Dziesięciny owczej nie bywało przedtem i teraz jej nie masz. Powołowszczyznę dawali przedtem 7-go roku, teraz jej dla ubóstwa poddanych nie bierze Jmp. dzierżawca. Podwody 2 razy do Lwowa ale za pańszczyznę powinni. Straż nocna kolejna podług zwyczaju. Zagrodników jest 4, którzy dzień w tydzień pieszo robią. Czynszu nie dają dla ubóstwa. Młyn jest w tej wsi na stawie Ligęzów nazwanym, o 2 kamieniach i stęp 3, z którego Jakub żyd, arendarz i z młynem oleszowskim i z przewozem na Dniestrze będącym w Oleszowie i z wolnem szynkowaniem we wsiach Ottyniowicach, Grodzisku, Oleszowie, Łapszynie piw i gorzałek daje arendy ratami zł. 300. Ale że do tej arendy dają żydowi różnego zboża półmacków 30, role i łąki pewne i robociznę poddanych kilku, nie kładzie się tylko złp. 150. Urodzaj folwarku w O., do którego wszystkie wsi niżej położone robią. Exclusa decima półmacek rohatyński. Żyta kop 100 (omłot 50, wysiew 10, wikt 10, reszta 30 po złp. 2 = 60 zł.); pszenicy kop 80, jęczmienia kop 50, owsa kop 100, tatarki kop 60, grochu kop 30. Summa prowentu z tego folwarku 164 zł. 20 gr. Staw jest w tej wsi Ligęzów nazwany, który się taksuje na lat 4 zł. 4000. A że do tego stawu nie masz włości wielkiej, tak gdyby zerwać miał, nie naprawionoby tego stawu kilką tysięcy, dla tego defalkuje się na takowy wypadek 1000 zł. i kładzie się w prowent skarbowy na lat 4 tylko 3000 zł. Exclusis tribus partibus pro annis tribus quartae sortis facit zł. 750. Summa prowentu z tej wsi z fol. i stawem 1669 zł. 28 gr." W r. 1687 nadaje Jan III Zygmuntowi Dąbskiemu, wwdzie brzeskiemu, staroście kujawskiemu i marszałkowi trybunału etc., dożywocie na wsi Otyniowice, Stoki i Kniazia (Arch. Bernard. we Lwowie, C. t. 452, str. 2902—8). W r. 1693 zezwala Jan III Zygmuntowi z Lubrańca Dąbskiemu, wojewodzie brzeskiemu, i żonie jego Zofii z Żurowa Daniłowiczównie na cesyą z dożywocia na wsiach O., Oleszów i t. d. na rzecz Aleksandra Cetnera i Konstancyi Gosiewskiej (ib. C. t. 469, str. 1357). W r. 1735 rozszerza August III prawo do dóbr Oleszów, Otyniowice i t. d., przysługujące Michałowi Rzewuskiemu, krajczemu kor., na żonę jego Franciszkę (ib. C. t. 537, str. 329). Według lustracyi z r. 1765 była dzierżawa Ottyniowce, do której także wś Horodyszcze należała, w posiadaniu Michała Rzewuskiego, z prow. 6712 złp. 16 gr., z czego kwarta 1678 złp. 4 gr.; według wykazu kwarty na r. 1770 w posiadaniu Franciszki z Cetnerów Rzewuskiej, wojewodziny podolskiej, wdowy. Sprzedane Hilaremu Siemianowskiemu za cenę 64,000, wedle kontraktu z 13 grudnia 1807 r. *Lu. Dz.*

Ottyński potok, w pow. kołomyjskim, powstaje z połączenia pot. Holiszanki i Bobianki, uchodzi do Worony.

Otusz, wś, domin., okr. domin. i st. drogi żel. marchijsko-poznańskiej, o 24 klm. od Poznania i 3 klm. na wschód od Buku, pow. bukowski, par. Niepruszew. O. należał w r. 1284 do Tomisława z Szamotuł, w r. 1580 do Jakoba Niegolewskiego i Łukasza Otuskiego, a ok. r. 1793 do Seweryny Krzyckiej. W O. obecnie znajduje się agencya pocztowa. Wś ma 11 dm. i 93 mk. (70 kat. i 23 prot.) Domin. ma 357 mk i 23 dm.; obszaru 1014·40 ha, t. j. 731·56 roli, 118.66 łąk, 47·43 pastw., 81·39 lasu, 25·00 nieuż. i 10.36 wody; czyst. doch. grunt. 8367 rs. Należy do dóbr niepruszewskich; właścicielem jest Henryk XIV ks. Reuss; dawniej należał do podpułk. Józefa Sierakowskiego. W skład okr. domin. wchodzą folw. Józefowo i Wygoda. Cały ten okręg ma 417 mk. (286 kat. i 131 prot.). *E. Cal.*

Otwałki 1) wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plisa, okr. wiejski Hołubicze, o 15 w. od gminy, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr Hołubicze, Zejfertów. 2.) **O.**, dwa wpobliżu siebie leżące zaśc., w płn.-zch. str. pow. borysowskiego, przy granicy pow. dzisieńskiego, w 3 okr. pol. dokrzyckim; jeden ma 4 osady, drugi 3 osady; miejscowość wzgórkowata, dość leśna. Należały do Suszyńskich. *Al. J.*

Otwernicka przystań na Dnieprze, w gub. mohylewskiej. W ciągu 9 lat (1871—80) naładowano na 14 statków 229280 pudów, wartości 21150 rs.; na 44 tratew naładowano 8300 sztuk i 210 sąż. drzewa, wartości 12900 rs.

Otwiernica, strumień w pow. cieszanowskim, na obszarze wsi Lubliniec Nowy. Dopływ Tanwi.

Otwierżyce, po białorusku *Atwierżyczy*, wś nad odnogą rz. Horyń i jez. uformowanemi z rozlewów rzki Rzeczycy, pow. piński, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Stolin; ma 16 osad

pełnonadziałowych i 79 mk.; miejscowość nizinna, poleska, bogata w dary natury, ryby i łąki. Własność ks. Radziwiłłów. *A. J.*

Otwinów, ob. *Otfinów*.

Otwock *Wielki* i *Mały*. dwie wsie, fol. i dobra, przy ujściu rz. Swidra do Wisły, pow. nowo-miński, gm. Otwock, par. Karczew. O. Wielki, wś i fol., ma szkołę początkową ogólną, urząd gminny, ruiny zamku, gorzelnią, eksploatacyą wojłoku roślinnego i fabrykę przetworów z tego wojłoku, zakład wodoleczniczy i liczne domki na letnie mieszkania w osadach Brzegi i Bojarów. St. dr. żel. nadwiślańskiej i st. poczt. t. n., odl. kilka wiorst od wsi, 25 w. od Warszawy. W 1885 r. było tu 48 dm. (14 dworsk.) i 936 mk. 1827 r. O. Wielki miał 30 dm., 227 mk., a O Mały 13 dm., 102 mk. W pośrodku jezior, kanałami połączonych, na wyspie staremi drzewami porosłej, znajduje się dobrze zachowana ruina zamku, zbudowanego w końcu XVII wieku, w którym w r. 1705 miało miejsce spotkanie Piotra W. z Augustem II. Zamek ten wówczas należał do Kazimierza Bielińskiego, późniejszego marszałka w. koronnego, a stronnika Augusta II, jak świadczą przechowane do dziś dnia na jego frontonie od strony parku herby: Junosza—Bielińskich i Leliwa—Morsztynów. Bieliński żonaty był z Ludwiką Morsztynówną, podskarbianką wielką koronną, córką Andrzeja, znanego poety, a siostrą rodzoną Kazimierzowej Czartoryskiej, babki Stanisława Augusta. W tymże roku dnia 26 lipca miała miejsce pod Otwockiem potyczka Sasów ze Szwedami, którzy, choć mniej liczni, nietylko Niemców rozproszyli, lecz wielu w ucieczce potopili w Wiśle. Nowej świetności nabył O. zostawszy rezydencyą Franciszka Bielińskiego, syna Kazimierza, który po ojcu objął w 1742 r. stanowisko wielkiego marszałka koronnego. Z tych to czasów pochodzi zapewne wmurowana nad głównem wejściem do zamku tablica marmurowa, z następującym napisem, „Nollo minor me timeat despiciatve major“. W tych to czasach częstym gościem na łowach u marszałka koronnego bywał August III. W r. 1757 zamek otwocki wraz z przyległościami dziedzicznemi, a nadto należącemi do marszałka w. k. starostwami: garwolińskiem, osieckiem i innemi posiadłościami, drogą donacyi przeszedł na niepełnoletniego jeszcze i przez umyślny akt Augusta III dopiero usamowolnionego Franciszka Bielińskiego, późniejszego pisarza w. k., autora „Listów o wychowaniu“. Lubo tenże zostawił po sobie dwóch synów i cztery córki, z których jedna wyszła za Feliksa Łubieńskiego, ministra za ks. warszawskiego, to jednak dobra O. uległy nieszczęsnym kolejom masy sądowej już w r. 1808, w czasie trwania której aż do 1826 r., zamek otwocki zupełnej podpadł ruinie. W 1827 r., przeszedłszy drogą nabycia wraz z należącemi do niego obszernemi dobrami w ręce Jerzego Kurtza, we dwadzieścia lat później przez jego synowca i zięcia Jana, ojca dzisiejszego dziedzica, pokryty został dachem ogniotrwałym, przyczem mury jego i wieżyce, gdzie były uszkodzone, zostały odrestaurowane, a belki pod podłogi na wszystkich piętrach zaciągnięte. O. gmina, należy do s. gm. okr. III w Gliniance, ma 21757 mr. obszaru i 5128 mk. W skład gminy wchodzą: osada miejska Karczew (ob. Karczew) i wsie: Otwock Wielki, Otwock Mały al. Zagórny, Świdry, Przewóz, Nadbrzeż, Kępa Nadbrzeska, Kępa Rybacka, Kępa Dudzka, Kępa Gliniecka, Glinki, Piotrowice, Sobiekursk, Łukowiec, Janów, Wola Sobiekurska, Dąbrówka, Lasek, Pogorzel, Glina, Ostrowiec, Rosłonki, Kępa Pijarska, Tabor Otwocki, Celestynów, Radzyń, Julianów. Widok O. z opisem podały „Kłosy“ z 1880 r., № 794. Dobra O. składały się w 1884 r. z fol.: O., Ostrowiec, Wola Sobiekurska i Duda, os. miejskiej Karczew; rozl. domin. mr. 3600; fol. O. gr. or. i ogr. mr. 402, łąk mr. 158, lasu mr. 1075, wody mr. 71, nieuż. mr. 32, razem mr. 1738; bud. mur. 15, z drzewa 21; płodozmian 3, 4 i 7-polowy. Fol. Ostrowiec gr. or. i ogr. mr. 277, łąk mr. 137, lasu mr. 28, nieuż. mr. 9, razem mr. 451; bud. mur. 1, z drzewa 14; płodozmian 5 i 8-polowy. Fol. Wola Sobiekurska gr. or. i ogr. mr. 130, łąk mr. 84, lasu mr. 447, wody mr. 1, nieuż. mr. 15, razem mr. 677; bud. mur. 22, z drzewa 5. Fol. Duda gr. or. i ogr. mr. 314, łąk mr. 390, wody mr. 5, nieuż. mr. 25, razem mr. 734; bud. mur. 1, z drzewa 7; płodozmian 6 i 8-polowy, wiatrak, las nieurządzony, pokłady torfu; os. Karczew os. 161, z gr. mr. 807; wś O. Wielki os. 34, z gr. mr. 415; wś O. Mały os. 16, z gr. mr. 338; wś Kępa Rybacka os. 4, z gr. mr. 29; wś Rosłonki os. 5, z gr. mr. 91; wś Świdry Wielkie os. 11, z gr. mr. 219; wś Janów os. 11, z gr. mr. 124; wś Kępa Nadbrzeska os. 20, z gr. mr. 239; wś Ostrowiec os. 24, z gr. mr. 410; wś Dąbrówka os. 7, z gr. mr. 202; wś Przewóz Karczewski os. 9, z gr mr. 115; wś Pogorzel os. 14, z gr. mr. 183; wś Wola Sobiekurska os. 6, z gr. mr. 1; wś Lasek Otwocki os. 3, z gr. mr. 61; wś Zieleniec os. 5, z gr. z grun. mr. 29; wś Nadbrzeż os. 32, z grun. mr. 282. *Dr. J. B.*

Oviz (węg.), *Altwasser* (niem.), ob. *Starawoda*.

Owadno, wś cerkiewna nad rz. Turyą, pow. włodzimierski, na płn.-wschd od mta pow., wspomniane w dokum. ogłoszonych w Pamiat. Kij. Arch. Kom. (t. IV, cz. 2: 24, 184) i w Arch. J. Z. R. (cz. III, t. 1: 294; cz.

VI, t. 1: 273; cz. VI, t. 2: 30), oraz w Pamięt. kn. Kurbskiego (t. 1: 33, 34).

Owadów, wś nad rz. Radomką al. Mleczną, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Wsola. Odl. od Radomia 7 w., ma młyn amerykański, przerabiający do 100 korcy tygodniowo, tartak, 28 dm.. 215 mk. W 1827 r. było tu 12 dm., 36 mk. Według Lib. Ben. Długosza (I, 308) O., w par. Jedlna, należał do Stanisława Pątkowskiego (Pantkowsky) h. Łabędź. Łany kmiece dawały dziesięcinę wartości dwóch grzywien przepozyturze sandomierskiej, folwark (praedium militare), karczma i ogrodziarze zaś plebanowi w Jedlny. Według regestr. pobor. z 1508 r. O. z Wolą Owadowską i Brzezinkami należał do Jana Owadowskiego, który płacił poboru 2 grzywny i 10 groszy. W 1569 r. posiadała O. i Wolę Barbara Owadowska. O. miał 2½ łanów, Wola 7 półłanków i 3 komorn. Syn tej Barbary zapewne, Filip Owadowski, ożenił się z Ewą Kochanowską, córką poety, w 1597 r. (Pawiński: Małopol., 302, 471). Obecnie folw. O , z wsią O., Wola Owadowska i Wojciechów ma rozl. dominialnej w 1885 r. mr. 692; gr. or. i ogr. mr. 416, łąk mr. 123, pastw. mr. 48, lasu mr. 83, nieuż. mr. 22; bud. mur. 5, z drzewa 19; płodozmian 6 i 8-polowy. Wś O. os. 22, z gr. mr. 120; wś Wola Owadowska os. 19, z gr. mr. 246; wś Wojciechów os. 7, z gr. mr. 69. 2.) **O.** w dok. *Howadow*, wś, fol., pow. opoczyński, gm. Janków, par. Sławno. Odl. od Opoczna 7 w., ma 16 dm., 128 mk., 250 m. folw. i 65 m. włośc. W 1827 r. było tu 11 dm., 76 mk. Fol. O. wchodzi w skład dóbr Janków. Według regestr. pobor. z 1508 r., wś O. i Janków, w pow. opoczyńskim, należały do Jana Jankowskiego i Marcina Białobrzeskiego, którzy dawali poboru 30 grz. W 1577 r. Janków i O., w par. Sławno, mają trzech właścicieli. Mikołaj Jankowski ma 2½ łan. i 7 ogrodz.; Jan Owadowski pół łana, 1 ogrodz. z rolą i 1 bez roli; Benedykt Dąbrowski pół łana i 1 ogrodz. (Pawiński: Małopol, 291 i 480). Wspomina tę wś Lib. Ben. Łask. (I, 634) p. n. Howadów. *Br. Ch.*

Owadowska *Wola*, wś włośc., pow. radomski, gub. Kozłów, par. Wsola; ma 19 os., 246 mr. Wchodziła w skład dóbr Owadów (ob.).

Owanta, po żmudzku *Ałanta*, mko i dobra przy ujściu rzki Owantki do Wirwinty, pow. wiłkomierski, okr. pol. Uciany, gm. Owanta, o 40 w. na płn.-wschód od Wiłkomierza, przy starym gośc. z Wiłkomierza do Dynaburga i z Poniewieża do Malat, ma 177 mk. W 1859 r. było w mku 16 dm. i 70 mk., na folw. zaś 1 dm. i 47 mk. Kośc. par. kat. pod w. św. Jakuba Ap., wzniesiony w 1534 r. z muru przez Jakuba Ościka, wwdę mścisławskiego. W mku jest szkoła gminna, do której w 1879 r. uczęszczało 72 chłopców, oraz znajduje się młyn wodny. Par. kat., dek. uciańskiego, ma 7366 wiernych, podług zaś wykazów urzęd. za 1879 r. 7544 dusz (3763 męż. i 3781 kob.); filia Skiemiany i kapl. Poużale. Gmina składa się z 8 okr. wiejskich, 131 wsi i 3627 mk. włościan. Jest to stara osada, nadana Ościbom (Ostykom) w 1436 r. przez w. ks. lit. Zygmunta Kiejstutowicza. Stefan Batory ukarawszy za zdradę Hrehorego Ościka, dobra te, podług prawa pospolitego, przypadłe na króla, nadał wieczyście przywilejem z d. 13 lutego 1581 r., na sejmie walnym warszawskim podpisanym, w nagrodę męstwa i zasług Gabryelowi Bekieszowi, dowódzcy piechoty węgierskiej, który się odznaczył przy zdobyciu Połocka. Po śmierci króla Stefana, Anna z Ościków Sanguszkowa i syn jej Grzegorz, wszczęli proces z Bekieszem, i za dekretami ziemstwa wiłkomierskiego odebrali mu dwie trzecie części tych dóbr. Nakoniec Bekiesz wspólnie z Sanguszką sprzedali O. w 1598 r. ks. Krzysztofowi Radziwiłłowi. Właściwie Bekiesz zamienił się z ks. Radziwiłłem na dobra Połonne. Kościół tutejszy był czas niejakiś przemieniony na świątynią wyzn. helweckiego, ale pod koniec XVII w. powrócił do katolików. Od ks. Radziwiłłów O. przeszła do Pomarnackich. O O. znajdują się wzmianki w dokum. ogłoszonych w Pamiat. Kij. Arch. Kom., tom II, część 2: 88 i tom III, część 12: 181. *J. Krz.*

Owantka, rzeczka w pow. wiłkomierskim, lewy dopływ rz. Wirwinty (lew. dopł. Swiętej), do której uchodzi pod mkiem Owantą.

Owczarka, rz., dopływ rz Pieski, która do Obry wpada (ob. t. VI, 385).

Owczarka al. *Wosarki*, z niem. *Wossarken*, wś nad Osą, pow. grudziądzki, st. p., par. kat. i ew. Grudziądz, ⅞ mili odl., 2095·49 mr. obszaru. W 1868 r. 58 bud., 32 dm., 264 mk., 7 kat. i 257 ew., tak zwanych Olędrów. Osada tutejsza powstała dopiero na początku XVII w. Pierwszy przywilej wystawił 8sta grudz. Jakub Szczepański r. 1618, nadając sołtysowi Marcinowi (Merten) Ankerholz, radnemu Pawłowi Tetzlaff, gburom: Krystyanowi Knopp, Jerzemu Lithen i towarzyszom łąki i pola Owczarką zwane, wraz z torfiskiem pod Kłódką, za 200 fl. rocznego czynszu na lat 40. Ponieważ w grudziądzkich rejestrach rachunkowych już r. 1609 są wymienieni Olędrzy na Owczarce, dla tego można się domyślać, że początkowo osadzono tu kolonistów tylko na próbę. Lustracya z 1664 r. donosi, że do O. należało 15 włók, czynszu jednak płacili osadnicy tylko 130 fl., bo wskutek wojen szwedzkich wś znaczne poniosła szkody. Lustracya z r. 1765 podaje nazwiska gburów, którymi byli: Piotr Mossau, Marcin Janz, An-

drzej Penke, Michał Hecker, Jan Klaun, Paweł Floeting, Herman Rudent, Bartł. Grall, Piotr Wiór, Dawid Rejewski, Piotr Floet, Krystyan Buhse, Abr. Polley i Wawrzyniec Tomke; posiadali razem 20 włók i płacili za nie 381 fl. czynszu, a za przydatki 36 fl. i 65 fl. i $7^1/_2$ gr. W wizyt. Strzesza z r. 1667 czytamy, że osadnicy tutejsi płacili od 15 wł. $7^1/_2$ k. żyta i tyleż owsa. Za rządów pruskich nastąpiło uwłaszczenie. Według topografii Goldbecka było tu w 1789 r. 19 dm. (ob. Froehlich: „Gesch. d. Graudenzer Kr.“, I, str. 352). *Ks. Fr.*

Owczarki, niem. *Owscharken*, dobra, pow. starogardzki, st. pocz., tel. i kol. Swarożyn 3 klm. odl., par. kat. Subkowy, ew. Tczew. W 1868 r. 2 dm., 26 mk., 15 kat., 11 ew. W 1879 r. 1 dm., 4 mk., 82·41 ha roli orn. i ogr., 6·09 łąk, 0·64 lasu, 1·66 nieuż., razem 90·76 ha; czysty dochód z gruntu 330 marek. *Ks. Fr.*

Owczarnia 1.) *Michałowska*, pow. warszawski, gm. Jabłonna, par. Tarchomin. 2.) **O.** *Młochowska*, pow. błoński, gm. Młochów, par. Tarczyn, ma 16 mk. 3.) **O.**, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Brwinów, ma 107 mk., 398 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 3 dm., 27 mk. 4.) **O.**, folw., należy do dóbr Pilica, ma liczne budynki gospodarcze murowane, 600 mr. roli ornej, 15 mr. lasu, 63 mr. nieuż. 5.) **O.**, fol. dóbr Karczmiska, pow. nowoaleksandryjski (puławski). 6.) **O.** albo *Górny Folwark*, fol. dóbr Józefów, pow. nowoaleksandryjski. 7.) **O.**, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów. 8.) **O.**, fol., pow. janowski, gm. Urzędów, paraf. Popkowice. 9.) **O.**, fol., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Nosów, okr. sąd. Komorno; rozległ. mr. 1176; właściciel Wilhelm Wężyk. *Br. Ch.*

Owczarnia 1.) fol. na obsz. dwor. Brzozdowiec, pow. bóbrecki. 2.) **O.**, fol. i gorzelnia na obsz. dwor. Wyczułek, pow. buczacki. 3.) **O.**, fol. na obsz. dwor. Porudna, pow. jaworowski. 4.) **O.**, fol. koło Woli Gnojnickiej, obsz. dwor. Krakowiec, pow. jaworowski. 5.) **O.**, fol. na obsz. dwor. Milatyna Starego, pow. Kamionka-Strumiłowa. 6.) **O.**, fol. na obsz. dwor. Siemianówki, pow. lwowski. 7.) **O.**, grupa domów na obsz. dwor. Nikłowic, pow. mościski. 8.) **O.**, fol. na obsz. dwor. Nowosiołek, pow. przemyski. 9.) **O.**, fol. koło Mitulina, obsz. dwor. Olszanica, pow. złoczowski. 10.) **O.**, fol. dóbr Krzemienica, powiat łańcucki. *Lu, Dz.*

Owczarnia, niem. *Schaeferei*, dobra, pow. gdański, st. poczt., tel. i kol., parafia katol. i ew. Oliwa, 4·5 klm. odległa; w 1868 r. 7 dm., 80 mk., 71 kat., 9 ew., 310·96 ha roli orn. i ogr., 20·43 pastw., 1·87 lasu, 10·57 nieuż., 1·52 wody, razem 345·35 ha; hodowla bydła, sprzedaż masła do Gdańska, odl. o 2 mile; czysty dochód z gruntu 2620 mrk. Dobra te zostały r. 1799 puszczone w wieczystą dzierżawę. W muzeum Tow. przyrodników w Gdańsku znajduje się urna twarzowa, pochodząca z odkrytego tu r. 1869 grobu skrzynkowego (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach., przez Ossowskiego, str. 59). *Ks. Fr.*

Owczarnia, fol., pow. olsztyński, ob. *Bartąg* i *Bartlikowo*.

Owczarnia, fol. do Pogorzelca należący, pow. kozielski.

Owczary 1.) wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. opoczyński, gm. Owczary, par. Podklasztor Sulejowski, odl. od Opoczna 25 w., ma 3 dm., 22 mk., 640 mr. Fol. stanowi majorat rządowy. W 1827 r. było tu 7 dm., 66 mk. O. gm. należy do s. gm. okr. V w Wójcinie, urząd gm. we wsi Podklasztor Sulejowski, ma 2135 mk. i 4290 mr., w tem ziemi dwor. 754 mr. St. poczt. Sulejów. W skład gm. wchodzą: Błogie, Błogie Stare, B. Szlacheckie, Grzymałów, Kafar, Lubania, Nadzieja, Obdzierz, Owczary, Podborkowice, Podklasztorze, Próchenko, Radońka, Sieczka, Skarbków, Strzelce i Tomaszów. 2.) **O.**, wś i fol., pow. olkuski, gm. Cianowice, par. Korzkiew, odl. 30 w. od Olkusza, ma pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było tu 22 dm., 136 mk. Według Lib. Ben. Długosza (II, 62) O. w części przez kmieci osiadłej należały do par. Korzkiew, w części zaś przez szlachtę (milites) do par. Giebułtów. Dziedzicami wsi byli Hanko i Wojewódka h. Ostoja. We wsi było 6 łanów kmiecych, 4 ogrodz. z rolą i pole dwie staje mające (duo stadia), które O. oderwały od przyległej wsi Przybysłowice za zabójstwo kobiety. W części szlacheckiej były dwa folwarki (praedia militaria), dające dziesięcinę do Giebułtowa, wartości 2 grzywien. Łany kmiece dawały dziesięcinę wikaryuszom probendy krzesławskiej przy katedrze krakowskiej, wartości 2 grzyw. W regestr. pobor. z 1581 r. na części Marcina Żydowskiego $1^1/_2$ łana, 4 ogrodz. z rolą, 4 bez roli, 1 komor. bez bydła, 3 rzemieśln., 4 piekarki; na części Mikoł. i Pawła Żydowskich 2 półłanki, 2 ogrodz. bez roli, 1 rzem. i 1 piek. (Pawiński: Małop., 27). Obecnie fol. O. z przyległ. Wierzch Góry, z wsią O., Górna Wieś i Brzozówa, ma rozl. dominialnej w 1881 r. mr. 650: gr. orn. i ogr. mr. 391, łąk mr. 3, pastw. mr. 18, wody mr. 4, lasu mr. 197, zarośli mr. 18, nieuż. mr. 19; budowli mur. 9, z drzewa 11, płodozmian 10-cio polowy; las nieurządzony. Wś O. os. 18, z gr. mr. 117; wś Górna Wieś os. 24, z gr. mr. 167; wś Brzozówka os. 5, z gr. mr. 33. 3.) **O.**, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Szczaworyż, par. Busk, odl. 14 w. od Stopnicy. Leży w kotlinie, posiadającej obfite pokłady gipsu

i mułu mineralnego. Zródła tutejsze, podobne składem do źródeł mineralnych w sąsiednim Busku, dostarczają wody zakładowi w Busku. Szlam tutejszy również służy do sporządzania kąpieli. W XVIII w. poszukiwano tu soli, czego ślady dotąd pozostały. Obszar fol. obejmuje 521 mr., w tem 421 mr. roli z glebą pszenną, 62 mr. łąk, 12 mr. pastwisk, 26 mr. nieużytków. Wś ma 30 osad (21 zagrodn. i 9 komorn.), z obszarem 264 morg. W 1827 r. było tu 29 dm., 182 mk. Długosz wspomina kilkakrotnie tę wś (w Lib. Ben.), ale nie daje jej opisu. Mówi tylko o potoku, który od Owczar płynął do Ołudzy. W reg. pobor. z 1508 r. wś O. wraz z Biechowem i Latanicami, podana jako własność Jana Biechowskiego, który płacił 4 grzywny i 36 gr. poboru. W wykazie z 1579 r. wś O., w par. Chotel Zielony, własność Barbary Morawcowej, ma 9 osadn., $4^1/_2$ łanów, 2 ogrodz., 4 komorn., 2 ubog. (Pawiński: Małopolska, 210 i 489). *Br. Ch.*

Owcze, po węg. *Kis-Vitez*, wś, hr. szaryskie (Węg.), kościół katol. filialny, 375 mk.

Owcze-Głowy 1.) niem. *Schaafkopf* dawniej a obecnie *Seefelde*, wś i okr. wiejski, pow. obornicki, o 3 klm. na płd.-wschód od Rogoźna, w pobliżu jeziora Rogozińskiego; par., poczta i st. dr. żel. w Rogoźnie. Według regestr. pobor. z 1580 r. wś O., w par. Rosznowo, była własn. Krzysztofa Sokolnickiego, miała 6 łanów (Pawiński: Wielkop., I, 30). Należały przed r. 1793 do starostwa rogozińskiego. Ma 13 dm., 150 mk. Większa posiadłość, uważana za folwark, ma 173·11 ha, t. j. 147·04 roli, 14·67 łąk, 1·27 pastw., 4·59 lasu i 5·54 nieuż.; czysty doch. grunt. 1160 mk. Druga większa posiadłość ma 115 ha i trzecia 90 ha obszaru. W skład okręgu wchodzi młyn Owczygłowski; cały okręg ma 195 mk. (37 kat. i 158 protestantów). 2.) **O.**, ob. *Owczygłowski Młyn*. *E. Cal.*

Owcze Góry, wzgórza w płd.-zach. stronie Snowicza, pow. złoczowski. Leżą nad Złotą Lipą, a wznoszą się w stronie płn. do 397 mt. a w stronie płd. do 398 mt. *Lu. Dz.*

Owczy, fol. koło Zarzecza, obsz. dwor. Tuligłowy, pow. mościcki.

Owczyce, niem. *Owschuetz*, wś i fol., pow. raciborski, par. kat. Pyszcz. W 1842 r. 62 dm., 432 mk.

Owczygłowski Młyn, al. *Owcze-Głowy*, niem. *Schaafkopf* i *Seefelder-Muehle*, os. i młyn nad rz. Wełnianką, pow. obornicki. Rzeczka ta łączy jezioro Budziszewskie z Rogozińskiem. O. leży o $4^1/_2$ klm. na płd.-wschód od Rogoźna; 3 dm., 45 mk., obszaru 161.36 ha; czysty doch. grunt. 758 mrk. Znajduje się tu źródło zawierające niezwykłą ilość części żelaznych, do którego dawnemi czasy przybywali chorzy i przez picie wody, w różnych chorobach znajdowali ulgę. O. należał przed r. 1793 do sstwa rogozińskiego. *E. Cal.*

Owczynienta, wś włośc., pow. święciański, w 4 okr. pol., o 62 w. od Święcian, 21 dm., 204 mk. kat.

Owczynniki, wś, pow sieński, gm. moszkańska, 8 dm., 74 mk.

Owczyńskie (?), dobra, pow. newelski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. sokolnicka. W 1863 r. 121 dusz rewiz.

Owczyny, wś nad jez. Ilgis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski i dobra Szwinta, o 5 w. od gminy, 4 dm., 41 mk. kat. (w 1864 r. 15 dusz rewiz.), własność Szymkowiczów.

Oweczacze, wś nad rz. Desną, pow. berdyczowski, gm. i par. kat. Samhorodek (o 10 w.), ma 128 osad, 956 mk. prawosł. i 70 kat.; 2301 dzies. ziemi. Cerkiew drewniana, wzniesiona w 1799 r. na miejsce dawnej, uposażona jest 53 dzies. ziemi. Własność Madejskich.

Owidyopol, mto w pow. ananiewskim gub. chersońskiej, nad rz. Barabaj, o 224 w. od Chersonu, ma 4687 mk., 17 sklepów, cerkiew i dom modlitwy żydowski, st. poczt. Starożytne, według domysłu dawniejszych uczonych na tem miejscu stało mto Tonni, do którego został wygnany Owidyusz, czemu jednak nowsza krytyka zaprzecza, twierdząc, że w starożytności była tu kol. grecka Nikonion. Następnie była tu wś turecka Hadzydera, którą zdobyli w 1761 r. Zaporożcy. W 1789 r. przyłączono O. do Rossyi, przyczem został wzmocniony i stosownie do podania o Owidyuszu otrzymał teraźniejszą nazwę. Ob. Kraszewskiego: O., Dniestr i Akierman, w Bibl. Warsz. z 1844 r., t. III: 75.

Owidyusza jezioro al. *Owidowe jezioro*, nazwa nadawana niekiedy limanowi Dniestrzańskiemu.

Owidz i *Owidzki Młyn*, niem. *Owitz* i *Owitzer Muehle*, dobra ryc. i młyn nad Wierzycą, pow. starogardzki, st. p., tel. i kol. i par. ew. Starogard, o 25 klm. odl., par. kat. Jabłowo. W 1868 r. 11 dm., 195 mk., 139 kat., 56 ew.; w 1879 r. 11 dm., 39 dymów, 218 mk.; gorzelnia parowa, cegielnia, hodowla bydła i owiec rasy Rambouillet. Obszar wynosi w ogóle 614·13 ha, mianowicie rola orna i ogr. 482·32, łąki 66·54, past. 1·94, las 39·21, nieużytki 16·44, wody 7·68; czysty doch. z grun. 5283 mrk. W O. znajduje się na wyniosłem wzgórzu nad Wierzycą szaniec starożytny (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zachod. przez Ossowskiego, str. 10). Kujot utrzymuje, że to szczątki grodu, który pod nazwą „castellum Vissoke" jest często wspominany w dok. pomorskich (ob. Altpreuss. Monatschrift, 1881, str. 487). Według taryfy poborowej z r. 1648,

gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił w O., należącym do pow. tczewskiego, Doenhoff od 2 włók osiadł., 7 ogr., 3 kół młyńskich 11 fl. 26 gr. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Pozn. 1871, str. 172). W drugiej połowie zeszłego wieku utrzymywał w O. Ignacy Grąbczewski domową kaplicę; oprócz O. posiadał on wtedy między innemi Kokoszkowy, Karczemki, Zenisławki i Stary Wietc (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 246). Młyn tutejszy wystawiony w 1871 r., spalił się w 1883 r.

Owiecka al. *Owieczka*, wś, pow. limanowski, w okolicy podgórskiej i lesistej (357 mt.), u ujścia Łukawicy do Słomki, dopływu uchodzącego naprzeciw Starego Sącza do Dunajca z lew. brzegu, odl. 3·1 klm. na płn.-zachód od Starego Sącza. Par. rz.-kat. w Łukawicy. O. ma 215 mk. rz.-kat. Pos. więk. Rom. Reklewskiego ma 87 roli, 3 łąk i 129 mr. past.; pos. mn. 101 roli, 16 łąk i 28 mr. past. Kasa pożyczkowa gm. z kapit. 146 zł. w. a. O. graniczy na płd. z Rogami, na zach. ze Świdnikiem i Łukowicą na płn. z Mokrą Wsią a na wsch. z Gostwicą. *Mac.*

Owiecki młyn, jeden z młynów w Schlottau, pow. trzebnicki.

Owiecko, ob. *Łowiecko*, pow. wielkostrzelecki.

Owieczki, wś i os. karcz., pow. sieradzki, gm. Klonowa, par. Uników, odl. od Sieradza 31 w. Wś ma 69 dm. i wraz z os. Uników Kapitulny 677 mk.; os. karcz. 1 dm., 3 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Klonowa. Według Lib. Ben. Łask. (I, 424) wś ta płaciła plebanowi w Uńkowie po korcu żyta i po groszu z łanu kolędy, sołtys zaś 6 groszy. W miejsce dziesięciny dawali kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej pewną ilość mąki. Regestra poborowe z 1553 i 1579 r. wykazują w O. 9 łanów, 2 rzemeśl. i 1 łan sołtysi. *Br. Ch.*

Owieczki 1.) wś włośc., pow. dzisierski, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, o 9 w. od gminy a 19 w. od Dzsny, 3 dm., 34 mk. (13 dusz rewiz.). 2.) **O.** wś, pow. święciański, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Dubotówka, o 5 w. od gminy, 14 dusz rewiz.; należy do dóbr Żodziszki, dawniej Miłaczewskich, później Bokszańskich. 3) **O.**, wś, tamże, okr. wiejski Syczynięta, o 7 w. od gminy, 25 dusz rewiz.: należy do dóbr skarbowych Wojstomskiej Plebanii. W 1866 r. obie miały 10 dm. i 74 mk. kat.

Owieczki 1.) mylnie *Owieczek*, niem. *Owietschek*, wś i fol., pow. obornicki, na pó drogi między Rogoźnem i Ryczywołem; par, poczta i st. dr. żel. w Rogoźnie o 6 klm. Według regestr. pobor. z 1580 r. należały do Krzyszt. Sokołowskiego, miały 10 łanów, 2 ogrodz., szewca i stelmacha. Obecnie wś ma 22 dm., i 177 mk. (33 kat.); sołectwo 124·34 ha obszaru. Fol. ma 3 dm. i 31 mk. (2 kat.); obszaru 86·81 ha. Pod O. odkopano grobowisko czworoboczne, obłożone kamieniami, tudzież liczne popielnice. 2.) **O.**, dom., pow. gnieźnieński, o 9 klm. na płd. od Kłecka, par. w Dębnicy, poczta i st. dr. żel. w Chwałkowie, 13 dm. i 163 mk. (27 prot.); obszaru 561·71 ha, t. j. 467·87 roli, 42·52 łąk, 21·32 pastw., 8·54 nieuż. i 21·46 wody; czysty doch. grun. 5728 mrk; chów owiec, bydła i koni. Przed r. 1531 istniały 2 folwarki szlacheckie i różne posiadłości kmiece; właścicielem O. był w r. 1580 Jerzy Latalski, wojewodzic poznański (por. *Myślęcin*), w 1620 r. Mikołaj Latalski, a około r. 1793 r. Andrzej Twardowski. 3.) **O.** al. *Myszki*, os. młyn. z obszarem 106 ha, tamże.

Owieczkowe Jezioro, kol., pow. brodnicki, st. p., par. kat. i ew. Golub. W 1868 r. 10 bud., 6 dm., 34 mk., 22 kat., 12 ew.; należy do Sokolejgóry.

Owieczkowo, niem. *Obitzkau*, dobra, pow. brodnicki, st. p. i tel., par. kat. i ew. Golub, 5 klm. odl., st. kol. Kowalewo, 11 klm. odl. W 1868 r. 8 bud., 4 dm., 53 mk., 43 kat., 10 ew., 182·25 ha roli or. i ogr., 12·18 łąk, 1·25 lasu, 3·9 nieuż., 7·06 wody, razem 206·64 ha; czysty dochód z gruntu 2068 mrk. O. leży nad jeziorem tejże samej nazwy. Około r. 1839 posiadali O. Sulkowscy, potem spokrewnieni z nimi Buliński, r. 1856 Tietzen, 1886 r. William Tidemann. Co do przeszłości por. *Golub* (t. II, 659). *Kś. Fr.*

Owieczy-Łużok, al. *Owczy Łuh*, zaśc. na praw. brzegu Ptycza, pow. miński, w okolicy pomiędzy fol. Dudówka i wsią Waśki, ma 2 osady; miejscowość wzgórzysta. *A. Jel.*

Owieczyna, zaśc. nad rz. Turyą, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, w okolicy mka Piaseczna; miejscowość obfitująca w łąki i wypasy. *A. Jel.*

Owieniszcze, wś, pow. newelski, w 2 okr. pok. do spraw włośc., gmina szałachowska, w 1863 r. 51 dm. rewiz.

Owieniszki, trzy osady w płd.-zach. stronie pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. kajeńska; miejscowość dość lesista.

Owieny, wś rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 59 w. od Wilna, 8 dm., 74 mk. kat.

Owieszanka, fol., pow. radzyński, gmina Szóstka, par. Radzyń, 1 dm., 8 mk., ziemi 130 mr.

Owile, jezioro w pow. nowo-aleksandrowskim, na płn.-zach. od Nowoaleksandrowska, do 6 w. długie, 3 w. szerokie, ma 12 w. kw. powierzchni; bardzo rybne. Brzegi pokryte błotnemi łąkami, porosłe gęstemi i wysokiemi zaroślami. W południowej części jeziora znajduje się kilka wysepek. Leżą nad niem mka Imbrody i Owile.

Owile, żmudz. *Owiliej* 1.) mko pryw. nad

jeziorem t. n., pow. nowoaleksandrowski, gm. i par. Antuzowo, o 20 w. od Nowoaleksandrowska, z kośc. fil. Podwyższenia ś. Krzyża, wzniesionym z drzewa w 1817 r. przez obywatelkę Kamińską. W 1859 r. było tu 6 dm. i 68 mk. Obecnie jest 767 dzies. ziemi dworskiej. Własność niegdyś ks. Giedrojciów, później Kamińskich, dziś Władysława i Alfonsa Kiełpszów. 2.) O., dobra, tamże, własność Magnuszewskich, 478 dzies. ziemi dworskiej. 3.) **O.**, dwór, tamże, własność Feliksa i Florentyny Giedrojciów, 53 dzies. 4.) **O.**, dwór, tamże, własność Wacława Giedrojcia, 140 dz. 5.) **O.**, dwór, tamże, własność Makowskiego, 320 dzies. 6.) **O.**, tamże, własność hr. Platera. 7.) **O.**, tamże, własność Miłaszewiczów.

Owilka, rzeczka w pow. nowoaleksandrowskim i gub. kurlandzkiej, wypływa z jeziora Osyda i uchodzi do Dźwiny Zachodniej.

Owin 1.) własność ziemska w pow. borysowskim, należy do Korbutów i ma $7^1/_4$ włók obszaru. 2.) **O.**, fol., pow. bobrujski, od 1847 r. własność Szulakowskich, ma około $30^1/_4$ włók. *A. Jel.*

Owińska al. *Łowińska*, niem. *Owinsk*, wś i dobra, pow. poznański, o 15 klm. na płn. od Poznania, na praw. brzegu Warty, przy ujściu strugi Owińskiej, w okolicy wzgórzystej i lesistej. Okolica O. od Bolechowa do Kicina i samo O. wznoszą się 68·05 mt., 70·6 mt., do 80·5 mt. npm. Ma 49 dm., 849 mk. (528 kat., 304 prot. i 17 żyd.); obszaru łącznie z fol. Annahof, Heinrichsfelde i Miękowa, 2957·53 ha, t. j. 1461·05 roli, 127·06 łąk, 125·28 past., 1182·71 lasów, 59·49 nieuż. i 1·94 wody; czysty doch. grun. 18941 mrk; gorzelnia, 2 młyny, cegielnia, nabiał i chów bydła holenderskiego; właścicielką jest Józefina v. Treskow. W O. znajdują się 2 kościoły katolickie, zamek z parkiem, zakład obłąkanych z gazownią, wodociągami i pięknym ogrodem, tudzież urząd poczt. trzeciorzędny. Par. O., dek. rogoziński, ma 1512 dusz (1873 r.). W zakładzie obłąkanych było 1871 r. 120, a 1878 r. 204 chorych. Mieszkańcy O. trudnią się rolnictwem i chowem bydła. Czysty dochód z hektaru roli wynosi 8 mrk. W r. 1242, jak podaje Długosz, założył Przemysław I klasztor cystersek w O. i kościół p. w. N. Maryi P. i ś. Jana Chrzciciela, a 1250 r. nadał tenże książę klasztorowi Osieczno i Dobiegniewo z przyległościami, leżącemi między Drawą, Notecią i Chocznem; ksienią była wówczas Jadwiga. W 1252 r. nadaje książę klasztorowi Bolechowo, Radojewo, Marszenice, Wierzonkę, Chludowo, Samołęż,. Dobiegniewo, Oleśno, Golę, Głuchów, Sienno, Raczkowo, Rokitnicę i nieodgadnione dziś „Tmienich"; ksienią miała być wówczas Racława, przyjaciółka ś. Jadwigi. Tegoż roku d. 1 listopada bawiąc w O. potwierdził różne nadania na rzecz klasztoru Henrykowskiego na Szląsku; w tym mniej więcej czasie wystawili tam podobny dokument ks. Przemysław i Bolesław. Tu potwierdził także r. 1261 ks. Bolesław, wobec wojewody Przedpełka, Beniamina, kaszt. przemęckiego, i innych dostojników, nadanie wsi Kamionki (Mnichy) na rzecz klasztoru paradyskiego. W 1280 r. Przemysław II, potwierdzając posiadłości klasztoru owińskiego, dodał do nich Miastowice z pod Kcyni; ksienią była podówczas Klara, a panną cysterką Anna, siostra księcia, która następnie została przełożoną tego klasztoru. W r. 1280 uwierzytelnia tenże Przemysław nadanie Archenbolda, wwdy kaliskiego, który klasztorowi wniósł wś Trzuskotowo z nieistniejącemi dziś przyległościami: Pustołczyn, Jańcz, Bnowo, Zniczołowo i Obrąbice. W 1298 r., za rządów ksieni Dobroszki, odnawia Władysław Łokietek przywilej Przemysława z r. 1252 d. 26 kwietnia, a 1305 r. przekazuje Andrzej, bisk. poznański, klasztorowi dziesięciny z Skorzęcin; w 1325 r. poleca papież Jan XXII biskupom, ażeby czuwali nad bezpieczeństwem dochodów i posiadłości klasztoru. W 1331 r., za rządów ksieni Ozanny, potwierdza król Władysław dawne przywileje klasztorne; r. 1335 sprzedaje wspomniana ksieni sołectwo w Dębogórze Sestrkowi i Piotrowi, synom Racława Noska, wobec Henryka z Prusca, przeora owińskiego, Sauli, przeoryszy, Małgorzaty, podprzeoryszy, Femki i Sułki, cystersek tego klasztoru, Sangiusza, rybaka z O. i innych świadków. W 1340 r. Janisław, arcyb. gnieźń., i Jan, bisk. poznań., oznajmują, że król Kazimierz odkupił i zwrócił klasztorowi Barcinek i Skórzęcin, które klasztor był sprzedał dziedzicom wsi Kowalskie. Przywilej królewski z 16 lutego 1353 r. uznaje to nadanie. W 1372 r. potwierdza królowa Elżbieta wyrok zwalniający klasztor O. od dostarczania miastu Poznaniowi 60-ciu tarcic rocznie, dla utrzymywania w mieście mostu i porucza, ażeby stojący obok klasztoru dominikanów poznańskich dom cystersek owińskich nie ponosił żadnych ciężarów, ani miejskich, ani królewskich. W 1397 r. oznajmiają Eufrozyna, ksieni przełożona, Tyberiadis, piwniczna, i Febronia, podprzeorysza, w imieniu całego klasztoru, że na mocy zawartej ugody, miasto Poznań dostarczać będzie klasztorowi w dzień ś. Marcina pewną ilość łoju. W 1424 r., jak o tem świadczy Sprawozdanie krzyżackie z traktatów z pełnomocnikami polskimi około pomiaru granic, należą jeszcze do klasztoru nadane mu w r. 1250 Osiecze i Dobiegniewo. Klasztor posiadał dokument z r. 1432, którym ówczesna ksieni dozwalała plebanowi miejscowemu wolnego wrębu w lasach owińskich. W 1580 r. składały parafią owińską:

Bolechówko, Bolechowo, Miękowo, Owińska, Przeciwiec i Radojewo. W 1616 r. sejm uwolnił posiadłości klasztorne od różnych ciężarów. W 1773 r. spalił się klasztor. Około r. 1793 należały do dóbr klasztornych: Baarinek, Biedrusko, Bolechówko, Bolechowo, Chludowo, Czerwona Góra, Miękowo, Mściszewo, Owińska, Radojewo, Skorzęcin, Trzuskotowo i Wierzonka. Dobra te zabrał rząd pruski i darował przywilejem donacyjnym z dnia 24 stycznia 1797 r. galanteryjnikowi berlińskiemu v. Treskow, nobilitowanemu kilka lat poprzednio. Prócz kościoła klasztornego, w stylu romańskim, z kosztownemi obrazami i rzeźbami, znajduje się w O. kościół paraf. z cegły palonej p. w. ś. Mikołaja. W miejscu klasztoru, zniesionego w r. 1797, stoi dom obłąkanych. Pod O. odkopano grób skrzynkowy, noże krzemienne, ozdobny młotek, małą osełkę, tudzież w pobliżu Promnic, kościotrup z śladami ognia w 4-ch rogach i miałką miseczką przy prawym boku. *E. Cal.*

Owińska Struga, prawy dopływ Warty, powstaje w lesie owińskim, płynie od wsch. ku zach. i uchodzi w Owińskach, ubiegłszy 5 klm. Środkiem osady klasztornej, pisze Długosz, mówiąc o Owińskach pod r. 1242, wedle kuchni i innych zabudowań klasztoru, płynie rzeka, zwana Strugą Owieńską, na której są dwa młyny, jeden w ogrodzeniu klasztornem, drugi zewnątrz i powyżej klasztoru. *E. Cal.*

Owitz (niem.), ob. *Owidz*.

Owlica, wś, pow. sieński, gm. ulanowicka, 42 dm., 268 mk., z których 1 zajmuje się wyrobem uprzęży.

Owłoczym al. *Owłaczym*, w dok. *Owłuczym*, *Owłuczyn*, wś u źródeł rzki Neretwy, pow. włodzimierski, na płn.-zach. od mta powiat.; por. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 26, 113; Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 111.

Ownia, wś, pow. garwoliński, gm. Trojanów, par. Ryki, posiada szkołę począt. ogólną, ma 62 dm., 241 mk., ziemi 1211 mr. W 1827 r. było tu 51 dm., 325 mk. Według regestr. pobor. z 1569 r. wś królewska O., w ziemi stężyckiej, par. Ryki, ma 16 łanów, 18 ogrodz., 2 komor. z bydł. i 5 bez bydła. W reg. pobor. z 1664 r. podano poddanych 118 (A. g. St., 22, 207). Według regestru podymnego z 1661 r. 17 dm. włośc., z nich podymnego 8 fl. 15 gr. (tamże, 303). Wieś ta należała do sstwa Ryki 1665 r. i w tym roku na konsystujące tu 5 koni z chorągwi Rokitnickiego, rotm. J. K. M. złożyła stacyi łanowej z $2^1/_2$ ćwierci łanu, tak gotówką jak i w produktach 463 złp. $2^1/_2$ gr. (tamże, 495). W 1654 r. miała łanów $9^3/_4$, złożyła łanowego 93 złp. 20 gr. (wypisy, 619). W 1670 r. w regestrze podatkowym 10 łanów, zagród 15 (Ak. gr. St., 23, 549).

Ownia, rzeczka, według Długosza (Hist., III, 284), ma być dopływem Noteci a przy ujściu jej leżeć miała wś Biełdrzychów, nadana benedyktynom uniejowskim około 1365 r. przez Jarosława, arcyb. gnieźn. Wiadomość ta, z uwagi na zestawione tu nazwy, zdaje się być wątpliwą. Noteć, wyjąwszy źródeł jej, płynie o kilkanaście mil od Uniejowa, na krańcach archid. gnieźn.; Biełdrzychów mógłby być Bałdrzychowem lub Górą Bałdrzychowską, gdyby te wsie nie należały do klasztoru sulejowskiego; Noteć mogłaby też być Nerem, w tym wypadku, a Ownia Mleczną, Pisią lub płynącym od Krępy strumieniem. W każdym razie zachodzi tu jakieś pomieszanie nazw i faktów. *E. Cal.*

Owół, góra w skolsko-dolatyńskim dziale Karpat, między rz. Łomnicą a pot. Darów, na obszarze pow. kałuskiego. Wznies. 1615 mt.

Owrad, nazwa licznych rzeczek w gub. podolskiej, płynących parowami, lub wądołami śród pól, wyżłobionemi przez wody. Ważniejsze: *O. Jasenowy*, *O. Tirtia* i *O. Strymba*, prawe dopływy rz. Kodymy; *O. Ternówka*, *O. Mała Ternówka* i *O. Kamienowaty* dopływy Ingułu; *O.-Diewka*, prawy dopływ Kuczurhanu, lewego dopływu Dniestru i w. in.

Owratyńska wyżyna, ob. *Awratyńska wyżyna*.

Owrucz, w dok. *Wruczij*, *Obruczew*, *Obruczewo*, *Howrucz* al. *Howłucz*, mto pow. niegdyś wwdztwa kijowskiego, dziś gub. wołyńskiej, nad rz. Norynią, leży pod 51° 19′ płn. szer. i 46° 28′ wsch. dłg., odległe o 126 w. ku płn. od Żytomierza. Najbliższa okolica mta tworzy część otwartej i żyznej przestrzeni, nazywanej potocznie „Równikiem Owruckim“. Obecnie O. ma 6410 mk., 97 sklepów, 7 fabryk, zatrudniających 8 robot., produkujących za 3070 rs. rocznie; handel nieznaczny. W 1881 r. było tu 5941 mk. Podług Nowickiego (Wołyń i jego mieszkańcy, 1870) było w O. 5894 mk. płci ob., pomiędzy nimi 842 szlachty, 40 duchowieństwa, 12 obywateli honorowych, 212 kupców (jeden 2-ej gildyi i 20 3-ej), 3662 mieszczan i cechowych, 104 włościan, 487 wojskowych, 341 rzemieślników; w mieście było 100 kramów, 1 traktyernia, 3 rękodzielni; domu murowanego ani jednego, 330 drewnianych, 3 magazyny drewniane, 118 sklepów drewnianych, w ogóle 451 budynków. Miasto posiadało 17,105 dzies. ziemi, ale 13,000 dzies. lasu zakwestyonowanych, jest dziś w posiadaniu skarbu. Znajduje się tu st. poczt. i telegr. oraz szkoła powiatowa. Zakątek ten poleski był przed wieki starożytną ich dziedziną Drewlan. Ziemia plemienia prawdopodobnie z jednej strony pod Turów granicami swemi sięgała, z drugiej po Słucz i Czortów lies (Puliny), z trzeciej o Dniepr się opierała; z czwartej nareszcie z ziemią Polan

u Wyszogrodu się stykała. Kiedy Światosław, w. ks. kijow., dzieląc państwo między synów, oddał ziemię drewlańską Olegowi, ten miejscowość zwaną O. obrał za stolicę. W 977 r. w wojnie między Jaropełkiem I, w. ks. kijow., i bratem jego Olegiem zaszła bitwa pod tem miastem, w której Drewlanie całkiem pobici zostali; Oleg uciekł z niedobitkami do miasta, ale od tłoczącego się wojska z mostu strącony, utonął w nurtach Noryni. Jaropełk wszedłszy do O., gorzkiemi zalał się łzami nad zgonem brata, kazał ciało jego odszukać i nad niem wielką mogiłę usypać (Ipat. let., str. 49), którą i dziś jeszcze widzieć można. Blizko w 60 lat po tym wypadku, ks. Jarosław, syn Włodzimierza W., odkopał kości Olega i wraz z popiołami drugiego stryja Jaropełka do Kijowa sprowadził; tam jedynym może w chrześciaństwie przykładem, spełniwszy nad nim obrzęd chrztu ś., pochował je w Dziesięcinnej cerkwi. Włodzimierz W. wymurował około 1000 r. z wielkim przepychem w O. cerkiew ś. Bazylego, umieszczając w wewnętrznych ścianach garnki, zapewne dla powiększenia odgłosu w świątyni. Wspaniałe mury tej cerkwi, mszyste, popękane, zarosłe trawą, do dziś dnia stoją. Wśród gruzów, na tem miejscu wystawiła pobożność cerkiew drewnianą, ale przed laty zniszczył ją ogień. Legenda miejscowa, przywiązana do tej starożytnej świątyni, opowiada, że „kiedy Włodzimierz nowowybudowaną cerkiew poświęcał, sprosił, dla większej okazałości, na tę uroczystość kilka tysięcy okolicznych Drewlan. Zadziwił ich przepych wschodniego kościoła, a osobliwie śpiew rozlegający się po sklepieniu. Po odbytej uroczystości udali się Owruczanie do starszego księdza i prosili aby cerkiew odemknął i pozwolił im także „huknąć“ w niej ze trzy razy przynajmniej: obiecywali za to od siebie i potomków swoich w rok po kadzi miodu dla cerkwi dawać. Ksiądz łatwo się zgodził, i mówią że przy końcu zeszłego wieku jeszcze trwał ten podatek „hukowym“ zwany (Przeździecki, Podole, Wołyń i Ukr., t. II, str. 110). Następnie rządził O. Ruryk Rościsławicz, tak zwany Owrucki, lecz na żądanie Andrzeja (panującego wówczas w teraźniejszych gub. jaresławskiej, kostromskiej, włodzimirskiej i moskiewskiej) przelał on dzielnicę wołyńską na brata Dawida, a sam został księciem na Nowogrodzie, na miejscu zmarłego brata Światosława. Pomiędzy 1222 a 1234 r. apostołował w O. ś. Jacek Odrowąż, dominikanin (Barącz, str. 76). Atoli w 1240 r. najazd mongolski nie tylko Ruś kijowską, ale i krainę Drewlan ze szczętem wyludnił; jednakże jeszcze przed 1333 r. O. musiał się znów zasiedlić, albowiem w tymże 1333 r. Giedymin, według kroniki, miał go zdobyć i ludem swoim osadzić (Mężyhorski rkpsm u Stadnickiego i Kronikarz wyd. przez Daniłowicza). Z kolei O. należał też do ks. Włodzimierza Olgierdowicza, którego Witold wypędził i posadził na lennem księstwie kijow. Skirgiełłę. Atoli po śmierci Skirgiełły Witold znosi znowu ową lenność kijowską, do której i O. należał, i oddaje ją Iwanowi Holszańskiemu. Po klęsce Witolda nad Worskłą 1399 r. i spustoszeniu Kijowa i okolic przez Timur Kutłuka, zamki kijowskie (Kijów, Czernichów, Mohylów, Putywl, Owrucz) wpadły w ręce Swidrygajły (Daniłowicz, Skarbiec, t. I, str. 331). Jednakże potem w 1442 r. Olelko Włodzimierzowicz zasiada w Kijowie a dawna lenność kijowska znów ponownie swój byt odzyskuje. Mamy ślad że ks. Olelko w 1443 r. w O. chwilowo przebywał (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 4, str. 3). Po śmierci Olelka w 1455 r. rządzi Kijowem i zamkami do niego należącymi (w tej liczbie i Owruczem) syn tegoż Szymon Olelkowicz. W 1467 r. Tatarzy zawołgscy cały kraj plondrują (Stryjkowski, t. II, str. 271). Tak zwana Złota Orda oddawna zagrażała tym stronom. Od tego czasu cała troska i dążność władców Litwy zwróconą była ku skutecznej obronie tych krain od napaści tatarskiej. W tym więc celu, oprócz wzniesienia licznych zamków, któreby strzegły zagrożonej ziemi, utworzyli oni cały systemat bojarszczyzn czyli gniazd rycerskich, rozsypanych wzdłuż wschodnich rubieży państwa swego, a zostających wciąż w pogotowiu wojennem. Wówczas i O. stał się punktem środkowym takiej bojarszczyzny. Witold, Włodzimierz Olgierdowicz, Swidrygajło, Olelko Włodzimierzowicz i syn tegoż Szymon Olelkowicz szczodrą ręką porozdawali w tej stronie szeroką przestrzeń gruntów pustych na własność różnym osadnikom, pod koniecznym warunkiem stróżowania i obrony kraju. To rozdawanie gruntów leśnych, podług podania miejscowego tak było hojne, iż każdy osadnik otrzymał tyle gruntu, ile zdołał konno objechać przez cały dzień od świtu do zmierzchu. Tym trybem powstali miejscowi osadnicy, zwani „bojarami zauszskiemi“, t. j. za rzeką Uszą osiadli, którzy nowo założonym wsiom i osadom nazwiska nadali. Tak np. od Tatarów: Synhaj, Sarnaj, Bolzun, Hajcza, Paszyn powstały wsie: Synhaje, Sarniki, Bolzuny, Hajcza, Paszyny; od Litwinów: Didaj, Mazaj, Minaj, wsie: Didkowicze, Mazary, Minaje; od Rusinów: Tołkaj, Waśko Lewko, wsie: Tołkacze, Waśkowicze, Lewkowicze; od Polaków: Kruk, Gaj, Husar, Chodak, wsie: Kruki, Gajewicze, Husary, Chodaki i t. p. Pomiędzy unią Horodelską a unią Lubelską 1569 r. rządzili w O. z ręki wwodów kijowskich namiestnicy. Miasto to nie miało innej

wtedy juryzdykcyi, prócz izby popisowej, przed którą ziemianie i bojarowie do popisu na potrzebę wojenną stawali. Z tych namiestników dwóch tylko znamy z akt: w 1449 r. Hornostaja Romanowicza (Dawny regestr Księgi w. ks. lit.) i w 1466 (?) — 1509 r. Hreborego Borysowicza Hlińskiego (Antonowicz, Hramoty, str. 21—35). Dalej zamiast namiestników występują już starostowie. O. osiedlał się już wtedy, zabudowywał i z każdym dniem stawał się coraz więcej środkowym punktem życia całej okolicy. Z ziemian mieli tu już swoje dwory Hornostaje, Dedkowie (późniejsi Trypolscy), Jelcowie, Sołtanowie, Kisielowie, Rajowie, Niemirycze, kniaziowie Sieńscy, Pawszowie, Kmitycze, Surynowie. W 1449 r. król Kazimierz IV niejakiej kniahyni Deszkowskiej daje przywilej na monaster w O. „swiatych preworotnikow Joakima i Anny“ do żywota jej (Dawn. regestr. Ks. w. k. lit.). W 1522 r. ziemianin owrucki Fedko Omelianowicz Weszniak otrzymuje od Zygmunta Igo ziemię pustowską w pow. owruckim i puste dworzyszcze w O. (tamże). W tych latach starostami owruckimi byli: w 1530 r. Tyszko Koziński Hrynkowicz; w 1531 r. Michał Michajłowicz Chalecki; w 1544 r. Krzysztof Matwiejewicz Kmitycz; w 1595 r. Michał Bohdanowicz z Warkowicz; około 1547 r. kn. Jerzy Kapusta i nareszcie od 1551—1560 r. Józef Michajłowicz Chalecki (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 4, str. 36). Stary zamek owrucki potrzebował odnowy, jakoż za sprawą ssty Józefa Chaleckiego został on zreparowany na nowo „przy pomocy ludzi hospodarskich, mieszczan, wołoszczan i także książęcych, pańskich i bojarskich“. Zamek ten, wznoszący się na stromej górze nad Noryniem i Wruczajem, od wjazdu strzegło cztery bramy. Było w nim 61 horodni, należały one już do ziemian powietników, już do mieszczan. W zamku stała cerkiew św. Koźmy i Damiana i kilka dworów ziemiańskich. Mieszkanie samego ssty mieściło w świetlicy, na wieży wrotnej, a schowanie w horodni. Rynsztunek zamkowy wiele do życzenia pozostawiał. Puszkarzy było dwóch. Potajnik szedł ku rzeczce Wruczaj. Przed zamkiem stał dom dzierżawcy czyli ssty; obok piwnica, kuchnia i stajnia na 40 koni. Do zamku należał fol. Ostrohoż za miastem. Powinnością mieszczan będących na „służbie polenickiej“, było wraz z wołoszczanami orać latem dzień jeden, a żąć dzień jeden, kosić półtrzecia dnia, wysuszyć i schować siano. Myn na rz. Noryni. Gacić groblę winni byli słudzy ordyńscy i mieszczanie. Mieszczan obowiązkiem też było utrzymać stróżę zamkową, do której było przeznaczonych 20 ludzi, tak z poddanych hospodarskich jak i ziemiańskich. Poddani hospodarscy oraz i ziemiańscy płacili „klikunowi nocnemu“ po 70 gr., a ssta dawał mu po dwie kopy gr. od siebie. Oprócz tego mieszczanie powinni byli odbywać stróżę polną o 30 mil za Owruczem „na polu chodorkowskiem, u kamienia na Wilii rzeczce“. Czterech z nich odbywało kolejno tę stróżę od ś. Juria do Pokrowy. Dla dostania „wieści“ za rozkazem ssty powinni byli jeździć z sstą, lub jego namiestnikiem bojarowie i słudzy putni; panowie zaś kijowscy, którzy w pow. owruckim dzierżą własność ziemską, powinni byli jeździć na posługę hospodarską przy wojewodzie kijowskim a nie przy ście. Myto od kupców przejeżdżających szło na zamek. Za wywiezienie na targ zboża płacono „pomierne“. Dochody zaś zamkowe płynęły głównie z „winy, peresudów, deckowania, wizowania, błudichi według Statutu“, tudzież z „powinnego i kunicy swadziebnej i po zmarłych“. Do ssty należała jedna karczma „miodowa“, w której wypijano 30 kadzi miodu w rok, a druga „gorzałczana“, którą ssta wypuszczał za 50 kop gr. w rok, a także i woskobójnia. Za dzierżenie karczmy „miodowej“ ssta obowiązany był trzymać 30 koni dla służby gospodarskiej. Toż samo i mieszczanie za prawo dzierżenia karczmy swej winni byli trzymać 30 koni, ale od trzydziestu lat, za pozwoleniem hospodarskiem, wolni są od tego. Podwody zaś i stacye powinni dawać posłom i gońcom tak słudzy ordyńscy jako i mieszczanie poleniccy i wołoszczanie hospodarscy. W wdzie kijowskiemu, gdy przez O. przejeżdża, dawali wszyscy podwody i stacye, t. j. jałowicę, wieprza, a z dymu po kurze; owsa i siana w potrzebę. Już wtedy wielu z bojarów i sług zamkowych, na służbie ordyńskiej zostających, wyłamywało się z takowej, a to z tytułu tego, iż przez królów od tej powinności byli wyzwoleni. Słudzy zaś ordyńscy byli ci, którzy przy posłach i gońcach hospodarskich powinni byli jeździć do Ordy, a także konno i zbrojno stawać na służbę hospodarską, tudzież podwodę i stacye dawać. Było ich wtedy 18 stu. Mieszczanie t. z. „polenniccy“ także od niejakiego czasu zaczęli się od służby swojej uchylać. Powinnością dawną ich polenicką było: kosić siano na zamek, podwodę i stacye dawać, staw gacić i ze sstą lub jego namiestnikiem chodzić na służbę hospodarską. Tych było 32-ch. Oprócz tego byli jeszcze mieszczanie siedzący na ziemiach „kniażkich, pańskich, ziemiańskich, popowskich i mieszczańskich“. Ci, chociaż pod przysądem zamku zestawali, ale żadnych powinności nieodbywali (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 4, str. 35). Po Józefie Chaleckim został sstą około 1573 r. Michał Bohdanowicz Myszka Warkowski; po nim zaś około 1577 r. Filon Kmita. Był to mąż walecznego ducha, bojo-

wnik śmiały; jednakże rzadki gość w O., bo jako sługa pograniczny, wciąż czuwał u wrót kraju. W 1567 r. zaopatrzono aż z Wilna tutejszy zamek w materyały amunicyjne (Malinowski: Prace Łaskiego, str. 268). W 1569 r. unja lubelska wcieliła O. do Korony i odtąd też, na mocy przywileju inkorporacyjnego, miasto to zostało siedliskiem ziemstwa i grodu; napełniło się też nowem życiem, urozmaiconem licznie zjeżdżającą się szlachtą na roczki i sejmiki powiatowe. Ssta owrucki został grodowym. Rewizorowie, wysłani dla obejrzenia i rewidowania starostw na Ukrainie kijow. w 1570 r., powiadają, iż „zamek owrucki leży na górze sypanej niedaleko rz. Noryni, w miejscu niebezpiecznym, bo go wszędy góry z rowami wielkiemi obeszły". W zamku 3 baszty, 1 brama, 36 horodzien, 1 cerkiew, 9 dworów kniażkich, pańskich i ziemiańskich, 1 puszkarnia. „Miasto przy zamku po górach osiadło; ostrogiem otoczone, dosyć niemocne i w miejscu niedobrem". Przychód zamkowy wynosi pieniędzy gotowych z karczem i myta 400 kóp. Pole jest przed zamkiem puste, z którego przedtem dawano 20 kóp lit., kiedy je orano. Młyn na rz. Noryni. Poddani JKM Owruccy rządzeni są według dawnej ustawy wwody kijow.; przy której rewizorowie ich zostawili. Według tej ustawy bojarowie zamkowi, popowscy poddani i mieszczanie byli pod przysądem zamkowym; każdy z nich swą wieżę i horodnię, według dawnego zwyczaju, poprawiać był winien. Oprócz tego rewizorowie postanowili od siebie: 1) aby pp. szlachta, którzy mają swoje poddane w mieście, gdzieby się trafiło p. ście posłać za poddanym Króla JM o uczynienie sprawiedliwości, aby nie dalej jedno do 3-go dnia, nieodwłocznie sprawiedliwość z poddanych swoich uczynili; 2) co się dotyczy Haczy i sypania grobli, ci wszyscy, którzy są w regestrze mianowani, wedle pierwszego postanowienia p. wwdy kijow., będą powinni robić i poprawować. A p. ssta nie ma ich do innych niezwykłych robót przymuszać, także i podstarości w niebytności pana starościnej. 3) Straż do wrót zamkowych, wedle starodawnej powinności, dawać mają, oprócz tych, którzy przed rewizorami listy króla JM pokładali, że są wyzwoleni od takowej powinności; przeciw którym listom i wyswobodzeniu p. ssta drugie listy tymże rewizorom pokazował, co rewizorowie obaczywszy, do dalszej nauki króla JM odesłali, aby przez 12 niedziel starali się o potwierdzenie tego swego wyzwolenia u króla JM; gdyby nie otrzymali, to coby przez te 12 niedziel zamieszkali, mieli nagradzać. 4) Ostróg około miasta, wedle starodawnego zwyczaju, mają robić i poprawować, ktobykolwiek temu dosyć czynić niechciał zamkowi, ma do tego przymuszać. 5) W tymże ostrogu baszty, forty mają być dobrze zbudowane, do tych aby były zamki, a u bram ustawiona straż. 6) Zdało się rewizorom za rzecz pożyteczną, aby most, upatrzywszy miejsce, wyżej haczy zbudowan był; a co się tknie mostowego, to król JM, jako wielkie będzie, na ludzie postronne, raczy postanowić. 7) Rewizorowie też dla lepszego porządku w mieście obrali wójta i k niemu dwóch przysiężników. 8) Urząd zamkowy niema sądzić żadnego miejskiego człowieka bez wójta i przysiężników, a przysądu ma iść 3 gr. na tego wójta. 9) Jarmarki i targi, których dni czasów bywać mają król JM listy swymi na prożbę mieszczan oznaczyć będzie raczył. 10) Co się tknie żywności wszelakich, aby żaden nieśmiał na drogach przejmować, ani w domu tajemnie kupować. A żaden niema w dom towarów na przekup kupować; także i żywności aż 3 dnia, gdy się insi mieszczanie nakupią, pod winą dwóch kóp lit., która na urząd zamkowy przypada. 11) Rewizorowie zamkowi owruckiego nie mogli obmyślić żadnego poratowania, ani budowania, gdyż król JM raczył obwarować konstytucyami i przywilejami, któremi się pp. szlachta bronią i szczycą od budowania i poprawy zamku, który opatrzenia prędkiego potrzebuje i poprawienia. Kończą nareszcie ciż rewizorowie to swoje postanowienie temi słowy: „We wszystkich tych sstwach JKM przy rewidowaniu wołać woźnym rozkazywalim, aby każdy przywileja swe, którekolwiek mają z łaski przodków JKM, tudzież i samej osoby JKM, przed nami okazowali. A to z tej przyczyny, iż przy tych zamkach ukrainnych było dosyć takich ziemian i szlachty, którzy okrom ziemskiej służby, zawsze przy ście powinni byli przeciw nieprzyjacielowi wyjeżdżać, i inne posługi zamkowi czynić, którzy teraz przy innej starożytnej szlachcie, za tym przywilejem za Unią danym, chcąc uledz, i równie z niemi służyć, tych posług zwykłych nie czynią, i owszem się być wolnymi powiadają. Nadto więc i siła gruntów króla JM, których na przywilejach nie mają, zabrali, i onych używają" (Rewizya zamku owruckiego z 1570 r, w zbiorze piszącego). Filon Kmita, wwda smoleński, ssta orszański i owrucki, umarł w 1587 r. (ob. Józef Wolff: Senatorowie i dygn., str. 52); po nim został sstą owruckim Abraham Myszka Warkowski. Pod 1600 r. spotykamy w aktach wzmiankę o dwóch monasterach w O.: Zaruczajskim Preczysteńskim i Spasko-Wasilewskim. Zaruczajski monaster trzymał początkowo Pawsza, potem Abraham Myszka Warkowski, ssta owr., i z jego ręki zawiadowcą tegoż monastera był Floryan Tchórzewski, ale w 1600 r. woźny, na mocy przywileju królewskiego, wprowadził we wła-

danie tym monasterem „z siołmi, grunty, lasy, danią miodową i płaty groszowymi“ świaszczennika Wasila. Obok monastoru stała cerkiew „z krągłego drzewa sosnowego, dzwonów niebyło, pod dachem dzwonów dwa“. Monaster miał swoje place w mieście (Arch. J. Z. R., t. VI, str. 286). W 1614 r. został sstą Michał Wiszniowiecki. Umarł on atoli na początku 1616 r., i sstwa zawiadowcami, zanim nastał nowy ssta, byli Jakub i Jadam Łaskowie. „Miasto O. w 1616 r, mówi lustracya, miało 300 domów osiadłych; czynszów ani podatków niemają żadnych, prócz podymnego, którego dają z domu po półtora grosza, ale to na straż do bram miejskich obracają, na szarwarki jednak, t. j. na oprawowanie grobel i młynów, także do żniwa i do koszenia po razu na rok powinni. Rzemieślnicy, których jest po części, ci nic niepowinni, ale to robotami swemi na zamkową potrzebę nagradzają. Komór jest w mieście 30, od których dają na rok po 15 gr., uczyni zł. 15. Stawu niemasz żadnego. Młyn jeden, o trzech kamieniach, który i z karczmą pospołu i z mytami, prócz trzeciej miary młynarskiej, per arendam czynią na rok zł. 2000. W 1571 r. nadane jarmarki na św. Pokrowę P. M. i św. Mikołaj, ale że ssta myta od kupców pobierał, niebywały. Uskarżali się mieszczanie, iż od nich nad zwyczaj od wozu po 300 tołp soli biorą, czego nigdy niebywało; tedy teraz niepowinni będą dawać tylko po 100 od woza; gdyż i to sami z swojej dobrej woli, za naszą perswazyą, nastąpili. Do sstwa należy: Międzyrzec, mezko, słoboda. To mezko od lat półtora osiadło; jest w niem osiadłości 100. O strów, wś, pociągłych № 12; robią dwa dni w tydzień; czynszu pieniężnego niedają. Summa prowentu sstwa tego 2021, a wytrąciwszy jurgieltu zł. 300, który ma p. Myszka, komornik JKM., za osobnym króla JM. przywilejem, od czego kwarta iść niema; więc też i na urząd podstarościego, na prochy, ołowy i strzelbę i poprawę zamku, straż, szpiegi zł. 700, zostaje 1701. Dobra zaś lustracyi niepodległe były: Owrupicze, z przysiołkami Sołomki i Uhlenicze, posesorem ich Rafał Witowski, łowczy kijow.; Kościuszkowszczyzna (Kościuchnowszczyzna) i Łopin (na którym gruncie jest osadzony Michajłów): posesorami tych wsi Kościuszkowscy (Kościuchnowscy), z tem, aby służbę zamkową odbywali, t. j. aby służbę ordyńską służyli, przysądu ssty owr. słuchali, przy ście owr. albo namiestniku na wojnę jeździli, a zamkowych wrót aby koleją po tygodniu strzegli, gacz stawu zamkowego aby gacili, stacye podług rewizyi aby podejmowali; ale ks. Wiszniowiecki grunt ten im odjął i osadził Michajłów. Uszczapy, Ostrowiec, Zaleśniki i rzka Złynia: trzymali Uszczapowie, na które mieli przywileje od kr. Kazimierza i Zygm. Augusta. Bechowszczyzna; tej wsi posesorem Joachim Bech, na które ma prawo wieczne od Witolda, Kazimierza i Zygmunta I. Niewmierzyce, Lewkowce, Bielakowce, Kobilińce, Hejowce, których posesorowie trzymają je za przywilejami króla Kazimierza i Aleksandra Włodymirowicza. Ostrów Spaski; tego posesorami byli Paścinowicowie na prawie kupna od Synhajewskich, ale ssta im go odebrał. Mieszczanie przed lustratorami uskarżali się między innemi, iż im zabroniono piw i miodu na wesela i chrzciny warzyć, także na kanony i praźniki; niemniej żalili się na niezaniedbany stan obrony zamkowej, oraz że niewolno im w młynach i żarnach cudzych mleć etc. (w zbiorze piszącego). W 1617 r. po Michale Wiszniowieckim sstą został Paweł Rucki; tegoż roku woźny Petroniego Hulewicza, archimandrytę poczajowskiego, wwiązał w posiadanie w O. dwóch monasterów: Uspeńskiego Zaruczajskiego i Spaskiego Wasilewskiego (Arch. J. Z. R., t. VI, str. 448). W 1620 r. był sstą Chocim Kamieniecki; po nim w 1622 r. Andrzej Górski czy Górecki. Lustracya z 1622 r. tak nam O. przedstawia: „miasto wałem i ostrogiem ze trzech stron otoczone, z czwartej strony błota, bram 3 z wieżami. Dwór króla Jmci palami dębowemi otoczony i brama: po lewej stronie cerkiewka pusta. Zamek na górze wysokiej przestronno wystawiony, most zły, baszt 2 oszarpanych i niepobitych. Summa prowentu sstwa tego fl. 4177 gr. 14 d 12, z których wytrąciwszy jurgieltu podstarościemu, ponieważ mu się folwarczek zostawił na wychowanie, fl. 77—14—12, zostaje summa fl. 4,100. Przychodzi od tego kwarty 820. Dochody sstwo pobierało z arendy, z folwarku pod miastem, ze wsi i folwarku Ostrów, z mezka Michajłowa i słobody Jarosławice, z rudy żelaznej, z młyna michajłowskiego, budy potażowej, z folw.: Siorkowszczyzny, Owrupicz, Sołomek, Hoszowa i Uhlenicy. Bojarowie, którzy przed laty byli pod posłuszeństwem zamkowem, jako to: Moszkowscy, Paszyny, Wołkowicze, Waśkowscy, Barany, Uszczapy, Czernohubowie, Zakusiły, Kościuchnowscy, teraz już zaczęli się wzbraniać od służby wojennej i posług zamkowych. Nie dziw więc, że stan zamku i obrony był, jak to widziemy z tej lustracyi, w jak najzupełniejszem zaniedbaniu. Pobożność kilku osób, t. j. Łukasza Witowskiego, łowcz. kijow., i ziemian z okolicy Moszczenickich, Pawszów, Rapsztyńskich fundowała w O. zgromadzenie ks. dominikanów. Biskup kijowski Sokołowski w 1638 r. d. 16 marca w Babicach tę fundacyę zatwierdził (Chodykiewicz: De rebus etc., t. II, str. 648). Było tu sześciu braci, oprócz przełożo-

nego (Okolski: Russia flor., str. 322). Jest podanie, iż pierwotnie ś. Jacek, apostołując wśród tutejszej ludności, kościół i klasztor był założył (Inventa sunt fundamenta (in Owrucz) Ecclesiae et Conventus a S. Hiacyntho posita, sed iniquitas temporum terram super posuerat, Barącz relacya z 1640 r.). W Monumentis Dominicanis (str. 673) także jest wzmianka o tym kościele i klasztorze. Miał on być przez Mongołów zniszczony. Dalszy poczet sstów owruckich jest następny: w 1630 r. Stefan Chmielecki (ten był jakby nominatem na sstwo, zmarł bowiem przed otrzymaniem nominacyi); po nim nastąpił tegoż roku Stefan Niemiryez, ale i ten zmarł tegoż roku. W tym czasie rozpoczął się spór pomiędzy metrop. kijowsk. Weliaminem Rutskim a Filaretem Kisarewiczem o monaster Zaruczajski w O. Rutski na mocy przywileju królewskiego, wydanego w 1630 r. d. 6 septembra, a nadającego ten monaster wileńskiemu uniackiemu seminaryum, chciał go zająć, ale Kisarewicz wzbraniał się oddać, składając się innym przywilejem na jego korzyść ad male narrata wyrobionym. Posiłkowała w tym zatargu Kisarewiczowi Marta z Wojnarowskich Niemiryczowa, wdowa po zmarłym Stefanie Niemiryczu, zagorzała aryanka, i broniła siłą posiąść Rutskiemu monaster, pomimo że ten ostatni „byi mu wyrokiem trybunału lubelskiego przysądzony (Arch. J. Z. R., t. VI, str. 613 — 620). Po zmarłym Niemiryczu objął sstwo owruckie Hawrył Hojski. Miasto O. było w tych czasach kilkakrotnie przez buntujących się Kozaków nawiedzone i niszczone, jak się okazuje to z przywileju Władysława IV, który na prośbę spustoszonego w niwecz mczka ukraińskiego O., potwierdza mu wszystkie nadane od królów polskich przywileje, i ponawia oraz używanie prawa magdeburskiego". W 1646 r. był sstą owruckim Samuel Łaszcz. Rządy tego człowieka, gdzieindziej tak osławionego, Owruczanie przeciwnie mieli w miłej pamięci. Szczodrotą swoją zjednywał sobie ich miłość. W kronice tego miasta nadto upamiętnił się tem, iż kazał uporządkować część znaczną ksiąg grodzkich owruckich, które odtąd „Łaszczowskiemi" zwano. Ks. dominikanom owruckim pewne pole darował. W 1647 r. zostaje sstą Władysław Niemiryez. Tymczasem w r. 1648 nastąpiło powstanie Chmielnickiego. O. przez Tatarów i Kozaków został zajęty, mczko wraz z cerkwiami i kościołami spustoszone i spalone; księgi ziemskie i grodzkie spalone w pożarze, jedne w murowanej cerkwi ś. Wasila, a drugie w monasterze św. Preczystej w schowaniu będące (Antonowicz: Hramoty, str. 55). Od tego też czasu O. zamienia się w obóz kozacki: roztasowuje się tu pułk zwany Owruckim. Pułkownikiem jest Hja (Eliasz) Hołota. On to w 1649 r. w lipcu wtargnął do Litwy; atoli pod Zahalcem wojsko lit. zniosło go ze szczętem. Sam Hołota zginął w boju (Kotłubaj, str. 140). Po Hołocie zostaje pułkownikiem Podobajło, ale i tego Janusz Radziwiłł znosi pod Łojowem, a następnie i Krzyczewskiego. Po Podobajle zostaje pułkownikiem znów Osip Natalczyc (Napalczyc) „do którego całe Polesie należało". Ludzi miał pod sobą 6000. Setnikiem owruckim był wtedy szlachcic Hornostaj (Letop. Samowidca, str. 14; Hrabianka, str. 267; Pamiat. Kiew. wrem. kom., t I, str. 384). Po Władysławie Niemiryczu, który umarł w 1653 r., został sstą Władysław Wilczkowski (Księga pam. Michałowskiego, str. 818). Jednocześnie z nim jako starosta występuje też i Adam Kisiel. Ale byli to starostowie nominalni. Po ugodzie Hadziackiej w 1659 r., otrzymał sstwo owruckie Jerzy Niemiryez, ale ten, jak wiadomo, w kilka miesięcy zginął (Vol. leg. t. IV, str. 296). Przeniesienie jezuitów z Ksawerowa do O. wyprosiła szlachta wwdztwa kijowskiego na sejmie 1678 r., który przychylając się do tego żądania, wydał w tej mierze następującą uchwałę: „Ponieważ ur. obywatele wwdztwa kijow., bez kapłanów i kościołów teraz zostający, sami ultro a patribus Soc. Jesu tego żądają, aby Collegium z Xawierowa z między lasów wojną funditus zniesione do Owrucza in meditulium Polesia przenieśli, a to dla większego pomnożenia chwały Bożej, i na to im pół góry, gdzie horodnie swoje szlachta miewali, w bezpiecznem miejscu dla kościoła konferują, a erekcya tej fundacyi tego nie zabrania, tedy My za rzecz potrzebną wszystkiemu wwdztwu to uznawszy, Collegium Patrum Soc. Jesu w Owruczu, i place im należyte tego praesenti approbujemy i przy tychże prawach, któremi też Horodnie ante hoc gaudebant, zachowujemy" (Vol. leg., t. V, str. 291). Kolegium to jezuitów otrzymało też nazwę: Xawer-Ovrucenși. Dla niepokojów jednakże kozackich, które jeszcze długo tą okolicą wstrząsały, pobudowanie się jezuitów w O. i zaprowadzenie przez nich szkół niższych, szło oporem: jakoż widzimy, że szlachta kijowska w 1684 r. d. 12 sept. na sejmiku we Włodzimierzu (na Wołyniu) odbytym, w laudum swojem pisała: „Ad supplicem libellum Ichm. Jezuitów Collegium Owr., którzy ab inopiam et desolationem dóbr swoich fundatiey Xawerowskiej i podległych im na placu wydzielonym sobie w zamku owruckim per constitutionem et Laude pozwolonym, nie mogąc pobudować wczesnego ad officium, w którymby nietylko Religios et Professionis suas, jakożkolwiek mieć mogli commoditatem, ale też i młodzi szlacheckiej dawać insstitutionem Inclinando pro animos, zł. 400, lub z podymnego

pięciorga exacticy Imci P. Trypolskiego, lub też z szelążnego, naznaczamy“ (Laudum województwa kijow.). Atoli po uspokojeniu się kraju rezydencya owrucka stała się dość bogatą, gdy jej dobra zostały zagospodarowane i urządzone (Ksawerów, Kalinówka, mczko Bazar, Jahodna, Łuczyn, jurydyka w Owruczu). W 1680 r. superyorem zgromadzenia był ks. Marcin Tyrawski; w 1683 Jan Fogler. O pobożności ówczesnych Owruczan świadczy fakt, iż mieszkańcy O. jako też Czarnobyla i Krzemieńca, przez kompanią przez siebie wysłaną, składają bogate votum u Studziańskiego cudownego Matki Boskiej obrazu, ku wiecznej pamięci i w dziękczynnym afekcie za to, iż od najazdu tureckiego były wolne, a osobliwie podczas Żorawińskiego oblężenia (Zbiór łask w obrazie Jezusa, Maryi i Józefa w kościele studziańskim okazanych, 1776). W 1681 r. na sejmiku wwdztwa kijow. wyznaczono dwóch komisarzy dla zrewidowania ksiąg owruckich, t. zw. „Łaszczowskich“, które podczas najazdu Kozaków w części tylko od pożaru ocalały, jak też i tych, które za Stefana Wyszpolskiego, pisarza grodz. owruckiego, były sporządzone (Laudum W. kijow.). Zaś w 1683 r. obywatele na sejmiku we Włodzimierzu odbytym, uchwalają: że ponieważ za prowidentią Boską w wwdztwie kijow. szlachta do posesyi dóbr swoich przychodzić zaczyna, aby odtąd roczki grodzkie sądziły się w O. (Laudum). Tegoż roku król Jan III dał Maksymilianowi Bułyzie, pułkownikowi JKr. M., prawo dożywotnie na wójtostwo owr. „natenczas spustoszałe, z juryzdykcyą wójtowską, także z budynkami, polami, lasami, pożytkami“, a to za stateczność wiary za panowania Jana Kazimierza, Michała i za naszego okazanej“ (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 5, str. 168). Wkrótce potem nadszedł rozkaz od hetm. kor. Stanisł. Jabłonowskiego, aby Maks. Bułyha w O. zaciągnął na usługę rzplitej Kozaków zaporozkich, t. j. ludzi rycerskich z samopałami, muszkietami i stawił się z nimi do obozu pod Lwowem d. 13 julia 1683 r. (Arch. J. Z. R., t. II, cz. 3, str. 38). Ale Jan III wskrzeszając kozaczyznę na Polesiu, zawichrzył tę krainę na długie lata; Kozacy zainstalowani w niej, trapili ją, a nawet rozdmuchiwali pomiędzy miejscową ludnością iskrę przygasłego od niedawna w niej buntowniczego ducha. Oto pod r. 1644 d. 7 lutego czytamy skargę Remigiana Suryna, pisarza z. kijow., na burmistrza msta O. Haraska Mitiuhna Moskalenka, iż on buntuje mieszczan, i że tenże pozwolił sobie głośnej przechwałki w cerkwi, iż niedługo on szlachtę w okolicy O. wytępi (Arch. J. Z. R., t. II, cz. 3, str. 45). Pod r. 1687 znajdujemy uniwersał urzędników grodzkich kijow., że z powodu niepokojów kozackich, oni nie mogą zjechać do O., na termin wyznaczony dla otwarcia sądów pow. kijowskiego (tamże, str. 171). Około tego czasu został sstą Mikołaj Sapieha, wwda bracławski (tamże, str. 87). Po Sapiezie zaś objął toż sstwo Franciszek (Fokszyc) Potocki, (tamże, str. 241). W 1708 r. posiadał wójtostwo owruckie Wacław Mniszewski, nadane mu przez króla Stan. Leszczyńskiego, ale cedował je w tymże roku Antoniemu Trypolskiemu. Tymczasem od króla Fryderyka Augusta II miał to wójtowstwo nadanem sobie Kazimierz Potocki, starościc owr., i ten oddał je w arendę Janowi Trzeciakowi (Opis akt, N. 26, str. 19). Roku tegoż został sstą Mikołaj Baltazar Olszański. Atoli wdowa po zmarłym niedawno ście Franciszku Potockim, Anna Potocka, z synem swym Kazimierzem i zięciem, napadła ze zbrojnym tłumem na Owrucz, przemocą zagrabiła sstwo, i z tegoż jakiś czas pobierała dochody (Opis akt, N. 26, str. 16). W 1712 r., został sstą Brzuchowski. Ale nadeszły czasy spokojniejsze i w 1714 w m. grudniu odbył się pierwszy sejmik w O.; dyrektorem jego był Stan. z Rybna Rybiński, sędzia grodzki owrucki (Laudum). W 1715 r. w maju zebrał się drugi sejmik pod dyrekcyą Ant. Trypolskiego, chorążego owruckiego (Laudum). W 1717 r. na lokacyą zimową stanął w O. pułk Jmci p. ssty owruckiego (Vol. leg., t. VI, str. 176). W 1729 r. został sstą Aleksander Łętowski. Roku 1740 monaster Zaruczajski przeszedł nareszcie w posiadanie księży bazylianów i tegoż roku szlachta kijowska prosiła sejm, aby fundusze archimandryi kijowskiej były tymże zakonnikom assekurowane (Arch. J. Z. R., t. III, cz. 3, str. 320). Archimandrya dawna zamieniła się tedy na opactwo. D 1 maja 1742 r. na ratuszu owruckim przed burmistrzem Maksymem odbył się sąd kopny (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 6, str. 416). W 1750 r. z ręki ssty niejaki Stanisław Bystrzycki zarządzał sstwem. Podług lustracyi z 1765 r. znajdowało sie w O.: „chałup żydowskich 80, między temi 3 zajezdne domy; chałup chrześc. 60, oprócz klasztoru i szlacheckich dworów i dworków. Zamek na górze wyniosłej, między dwoma drogami; izba gdzie się sądy agitują i kilka izb z alkierzami; szpichlerzyk obrowny na złożenie rzeczy różnych; brama gontami pobita; na wierzchu wieża górna z 3-ma izbami; na drugim piętrze izba, na dole zaś ciemne zabudowanie na turmę obrócone“, W 1768 r. sstą został Franciszek Zagórski. Za jego rządów sstwo owr. płaciło rocznie kwarty zł. 1712 gr. 19½ (E. Piotrowski: Summar. królewszczyzn, str. 16). Pierwszym kasztelanem ustanowionej w 1775 r. kasztelanii owr. został Stanisław Pruszyński, sędzia ziem. żytom. Tegoż roku Jan Stecki objął

sstwo. Na mocy dekretu sądów asesorskich, między sstą a mieszczanami zapadłego, instrumentowanie wybranych tak wójtów, jak burmistrzów należało do ssty. Jakoż widziemy, że ssta Stecki instrumentuje w 1788 r. na urząd burmistrza Niczypora Zelizko-Piechowskiego; na urząd landwójta Sebastyana Aleksandrowicza, a w 1789 r. na tenże urząd Josipa Czyczyrkę. W 1788 r. zawarli mieszczanie ugodę z żydami, pozwalają im handlować wszelkiemi towarami i trudnić się rzemiosłami, a to celem otrzymania „przyzwoitej ozdoby miasta"; zobowiązali się niepociągać ich do naprawy grobli i mostów na Noryni; w czasie zaś przechodów lub stanowisk wojskowych do równych wydatków przykładać się mają, prócz furażu zboża do odległego miejsca; dozwalają im place kupować i t. p., a natomiast żydzi zobowiązują się rocznie po 300 zł. dawać do kasy miejskiej dwoma ratami (Baliński i Lipiński: Star. Polska). W tym czasie istniała tu cerkiew św. Mikołaja. Jezuici, jak o tem wyżej było, trzymali tu szkoły niższe. Roku 1689 ks. Hieronim Ejtmin był rektorem szkół i rządził rezydencyą przez lat 6 (umarł w Zamościu 1707 r.). W 1710 r. był rektorem kolegium i superyorem rezydencyi ks. Ignacy Kompalski. Ks. Stanisław Kijanowski słynął z kaznodziejskiej wymowy. Ks. Michał Kijewski był ministrem rezydencyi. Ks. Zakusiło, z bojarów owruckich, profess czterech ślubów, uczył teologii moralnej (um. 14 stycznia 1726 r.). Po zniesieniu zgromadzenia jezuitów komisya edukacyjna ustanowiła w O. szkoły podwydziałowe, oddawszy je pod zarząd akademii krakowskiej. Pierwszym z wizytarów komisyi edukacyjnej, który zwiedził te szkoły, był ks. Hołowczyc. Szkoły te w zakącie kraju położone, otoczone drobną szlachtą, która mało po polsku umiała, stały się bardzo użytecznemi od r. 1780. Było przy nich małe muzeum narzędzi matematycznych i szczupła biblioteka po jezuitach. Uczniów było 150. Następnie szkoły te przeszły pod ster ks. bazylianów. W 1789 r. wizytował te szkoły ks. Michał Sobolewski, kanonik kijow. katedr. Uczniów było wówczas 192. Prefektem był ks. Klement Wesołowski. Nauczycielami klassy 1-ej: ks. Anatazy Małecki; matematyki ks. Klement Wesołowski, prefekt; fizyki ks. Anatoli Sadowski; wymowy i prawa ks. Hilary Lelawski (ob. Kijewskaja starina, 1882, t. II, str. 479). O klasztorze ks. dominikanów wyżej była mowa. Dodamy to, że po zniszczeniu przez Kozaków tak kościoła jak i klasztoru dominikanów, te zostały na nowo przez obywateli wdztwa kijow. na placach ich dziedzicznych wzniesione, a w 1740 r. cić obywatele przez swych posłów na sejmie domawiali się o konfirmacyą funduszów i należytości tychże dominikanów (Instrukcya woj. kijow. na sejm 1740). W 1723 r. Stanisław Wentury Hański, chor. żytom., zapisał był im 15,000 zł. na Jackiewiczach, niemniej i Bonawentura Hański 10000 zł. przekazał. W podziemiach kościoła dominikańskiego spoczywały zwłoki Aleksandra Jakuba Hańskiego i żony jego Teofili z Niemiryczów; Maryanny z Hulowiczów Hańskiej; Pawszynej z Rybińskich, głośnej z życia świątobliwego, zmarłej w 1738 r.; Stanisława Niemirycza, miecznika żytom., osobliwego dobrodzieja dominikanów, † 1744 r.; Stępkowskiej z Zabokrzyckich, kasztelanowej bract., † 1747; Bonawentury Hańskiego. W 1752 r. dominikanom owr. szlachta kijowska wyznaczyła 1000 zł. na reparacyą kościoła (Laudum). Ks. Wawrzyniec Owłoczymski z misyonarzami towarzyszami, z rozkazu Stolicy Apostolskiej misyą w O. sprawował z wielką korzyścią (Chodykiewicz: De rebus gestis etc., II, str. 648). Kościół dominikański był parafialnym. W 1768 r. w parafii rachowano 54 wiosek. Dekanat owr. utworzono w 1777 r. Za rządów ssty Steckiego skończył się nareszcie wiekowy zatarg pomiędzy starostami owr. a zostającymi pod zarzutem nieszlachectwa owruckimi bojarami. Na wniosek Jana Chojeckiego, posła kijowskiego, dopraszającego się na sejmie czteroletnim r. 1791 o sprawiedliwość dla onychże bojarów (ob. Gazeta Warsz., № 51, d. 21 czerwca), sejm, liczący się z okolicznościami, zajął się pilnie tą sprawą, i w tym celu wyznaczona przezeń komisya, położyła koniec uporczywemu sporowi. Bojarowie owruccy faktycznie za szlachtę uznani zostali. Szczegóły tego sporu, toczącego się tyle lat zawzięcie, znajdują się w następujących źródłach: 1) Przywileje, dekreta asesorskie i inne tranzakcye z metryk koronnych do interesu ze szlachtą owrucką wyjęte, rkpsm znajdujący się w archiwum domu Steckich w Romanowie; 2) Wywód sprawy ur. Steckiego, ssty owruckiego, z bojarami owruckimi, w Warszawie u Dufoura; 3) Archiw Jugo-zapadnoj Rossii, Akty o proischożdenii szlacheckich rodow w Jugo zapadnoj Rossii, ze wstępem prof. Włodz. Antonowicza. 4) Z przeszłości Polesia Kijowskiego, opowiadanie hist. przez Dr Antoniego J. Po rozbiorze Rzpltej O. został w 1796 r. wyniesiony na stopień miasta powiatowego gub. wołyńskiej. W 1831 r. powstanie w Owruckiem uorganizował Hołowiński, marszałek owrucki. Rozbite ono zostało przez pułkownika Sewastianowa pod Waśkowiczami. Hołowiński dostał się do niewoli. Szkoły utrzymywane przez zgromadzenie bazylianów, i należące do okręgu naukowego wileńskiego, po 1831 r. zostały zamknięte. Skasowani zostali również i bazylianie oraz dominikanie. Parafia kat. o-

wrucka, przy kościele p. w. Wniebowzięcia N. M. P., z muru wzniesionym w 1790 r. przez dominikanów, ma 1039 wiernych i kaplicę na cmentarzu grzebalnym, w Hunicach, Ludwinowie i Rakowszczyźnie. W O. urodził się Ignacy Hołowiński, arcyb. mohylewski (w 1807 r.) i Piotr Falkenhagen Zaleski, ekonomista i publicysta (w 1809 r.). Opisy i widoki pomieścił Tygodnik Illustrowany z 1860 r., t. I, str. 280; z 1863 r., t. VII, str. 97 i z 1864 r., t. IX, str. 161. Ob. także artykuł Sendulskiego w Wołyńskich eparch. wiadom. z 1876 z. i d-ra Antoniego J. „Dzieje szlachty okolicznej w pow. owruckim (Bibl. Warszawska z 1881 r.). *Edward Rulikowski.*

Owrucki powiat, zajmujący północno-wschodnią część gub. wołyńskiej, graniczy na płn. z pow. mozyrskim i rzeczyckim gub. mińskiej, na wschód z pow. radomyskim gub. kijowskiej, na południe z żytomierskim i nowogródwołyńskim (zwiahelskim), a na zachód z rówieńskim. Powierzchnia powiatu, pokryta w większej połowie lasem, jest niska, równa i bagnista. Błota są po większej części nieprzebyte. Największe bagnisko znajduje się na południe od sioła Zamysłowicz. W pobliżu niego jest jezioro Korchma, mające do 2 w. kw. powierzchni. Z rzek ważniejsze Uborć, Słoweczna, Uż al. Usza z lewemi dopływami Żerew, Hniłusza, Noryń i Hreźla, oraz z prawemi Kamianka i Zwizdal i in. Gleba przeważnie piaszczysta i błotnista. W ogóle owrucki powiat przedstawia charakterystyczny typ Polesia: obszerne błota, w części odkryte, w części zaś zarosłe krzakami; nieprzebyte lasy; wielki brak komunikacyi lądowej, dający się uczuć zwłaszcza na wiosnę i w jesieni, kiedy drogi, w skutek błotnistego gruntu, zalewają się wodą i tworzą jakoby ruczaje; słabe zaludnienie, rozsiane po wsiach i miasteczkach, na znaczną przestrzeń od siebie oddalonych. Powierzchnia powiatu zajmuje 9272·9 w. kw., podług Stołpiańskiego zaś tylko 8670 w. kw. czyli 903125 dzies., w tej liczbie 142000 dz. pod polami, 35860 łąk, 58950 dz. wygonów, zarośli i pod drogami, 580000 lasów, 41000 dz. pod rzekami, jeziorami i błotami, 45120 pod sadybami i ogrodami. Podług Nowickiego (Wołyń i jego mieszkańcy) było w powiecie: 18518 sztuk koni, 40535 bydła, 34885 owiec prostych, 2066 owiec rasy poprawnej, 31918 nierogacizny, 4388 kóz, w ogóle 132310 sztuk zwierząt domowych. Stołpiański podaje nieco wyższe cyfry, mianowicie: 21908 sztuk koni, 44036 bydła, 40120 owiec prostych, 1996 owiec rasy poprawnej, 48730 świń, 4600 kóz, w ogóle 161784 sztuk. W 1881 r. było w powiecie 128010 mk., t. j. zaledwo 13·8 mk. na 1 w. kw., podczas gdy średnie zaludnienie w gub. wołyńskiej wynosiło w tymże roku 30·9 mk. na 1 w. kw. Podług danych za 1879 r. urodziło się w powiecie (za wyjątkiem mta Owrucza) 7053 dzieci (3719 chłopców i 3334 dziew.), zmarło 3072 osób (1562 męż. i 1510 kob.), zawarto 1470 małżeństw; przyrost ludności w tymże roku wynosił 3981 osób. W 1858 r. było w powiecie, oprócz mta Owrucza, 99375 mk. (49460 męż. i 49915 kob.), urodziło się 4514 dzieci, zmarło 2469 osób, zawarto 976 małżeństw; w 1861 r. było 97923 mk. (48672 męż. i 49251 kob.), urodziło się 5046 dzieci, zmarło 2687 osób, zawarto 1186 małżeństw. Stołpiański podaje wraz z mtem pow. 105188 mk., w tej liczbie 88100 prawosł., 944 rozkolników, 6409 katol., 9745 żydów; podług stanów zaś: 999 szlachty dziedz., 2974 szl. osob., 1062 osób stanu duchownego (936 prawosł., 4 kat. i 122 żydów), 15640 mieszczan, 64053 włościan, w tej liczbie 31072 byłych włościan skarbowych i 32981 włościan uwłaszczonych. Pod względem pochodzenia panującem jest plemię Drewlanów (podług Stołpiańskiego 62880); Litwinów podług niego jest 5393, Polaków przeszło 6000 Podług kalendarza Hurlanda na 1879/80 r. było w powiecie 12873 żydów (6325 męż. i 6548 kob.). Pod względem administracyjnym owrucki powiat dzieli się na 4 okręgi policyjne: Narodycze, Iskorość, Sławeczno (dawniej Wicledniki) i Olewsk; 2 okręgi pokoju do spraw włościańskich: Noryńsk, obejmujący gminy 3 i 4 okr. pol. i Owrucz, składający się z gmin 1 i 2 okr. pol.; 16 gmin: Noryńsk al. Norzyńsk, Łuhiny, Sławeczno Zubrowicze, Kisorycze, Olewsk, Jurowo, Iłładkowicze, Narodycze, Krystynówka, Bazar, N. Worobije, W. Chwosna (Fosna), Iskorość, Taternowicze i Pokalew. W powiecie znajduje się w ogóle 404 miejsc zamieszkałych, t. j. po jednem na 22·85 w. kw. W całym powiecie jest tylko 18 szkół, do których uczęszcza 623 dzieci. Główne zajęcie ludności stanowi przemysł leśny i rolnictwo; produkcya zboża nie wystarcza na miejscowe potrzeby. Przemysł fabryczny bardzo słabo rozwinięty. W 1880 r. było w powiecie w ogóle 80 fabryk, zatrudniających 153 robotników i produkujących na 74694 rs. Podług Nowickiego było w powiecie w 1862 r. 64 fabryk, produkujących za 107606 rs., mianowicie: 1 fabryka świec (406 rs. prod.), 6 garbarni (787 rs.), 1 fabr. tytuniu (1808 rs.), 26 gorzelni (82149 rs.), 5 browarów piwnych (1521 rs.), 2 smolarnie (11620 rs.), 19 hut żelaznych (4350 rs.), 1 kaflarnia (300 rs.) i 3 huty szklane (4665 rs.). Pod względem kościelnym znajduje się w powiecie 3 cerkwie murowane i 90 drewnianych oraz 8 kaplic prawosł. drewn., 1 kośc. kat. mur. i 2 drewn. oraz 3 kaplic kat. mur. i 21 drewn., 9 synagog drewn. i 14 szkół ży-

dowskich również drewnianych, w ogóle 7 świątyń wszystkich wyznań mur. i 146 drewn. Dekanat katol. owrucki, dyecezyi łucko-żytomierskiej, rozciąga się na pow. owrucki i część żytomierskiego. Obejmuje 6 parafii: 1) Wieledniki z kapl. w Pliszówce (1799 wiernych); 2) Uszomierz, z filią w Jagodeńce i kapl. na cment. grzeb., w Żłobicy, Chołościanach, Bielecku i Pichowie (4302 wiernych); 3) Owrucz, z kapl. na cment. grzeb., w Hunicach, Ludwinowie i Rakowszczyźnie (1039 wiernych); 4) Toporzyszcze, z kapl. na cment. grzeb. w Horoszkach, Hołobinie, Sałach, Czerniachowie i Turczynce (3724 wiernych); 5) Narodycze, z kapl. w Ksawerówce, Meżylisiu, Rudni Bazarskiej, Wazowie i Chrystynowie (1666 wiernych) i 6) Olewsk, z kapl. na cment. grzeb., w Wojtkiewiczach, Radoszeniu, Rokitnie, Jurowie i Justynborze (1606 wiernych). W ogóle liczy 14136 wiernych. W środki komunikacyjne owrucki powiat jest nader ubogi, przerzyna go bowiem tylko z południa ku północy trakt pocztowy z Berdyczowa, przez Żytomierz i Owrucz do st. Skorodna w gub. mińskiej, ze stacyami Becby, Ignatopol, Owrucz i Trostki, oraz trakt zwykły, łączący Owrucz z Kijowem, na Krystynówkę, Chabne i Hostoml. Stacya telegraficzna znajduje się w O., stacye pocztowe z przyjęciem korespondencyi w O. i Iskorości. Oprócz tego w powiecie jest 16 stacyi poczty wiejskiej do przewozu urzędników. Marszałkami szlachty owruckiego powiatu byli: w 1807—11 r. Michał Korzeniowski h. Nałęcz; 1812 r. Kazimierz Hołowiński, Kazimierz Urbanowski; 1817 r. Józef Pawsza h. Leliwa; 1820—22 Franciszek Załęski h. Prus; 1825 hr. Lambert Potocki h. Pilawa. *J. Krz.*

Owrupicze al. *Owrupice*, wś, pow. owrucki, wraz z przysiołkami *Sołomki* i *Uhlenicze* wchodziła w skład sstwa owruckiego. Podług lustracyi kasztelana kamienieckiego Humieckiego z 1615—16 r.: „Tej wsi posesorem ur. Rafał Witowski, łowczy kijowski, którą Jmp. Zacharyasz Jałowicki, wojski krzemieniecki, sekretarz i pisarz Króla JMci, podawał do lustracyi, mieniąc się na to mieć prawo dożywotnie z małżonką swą od Króla JMci, które pokazował. Lecz posesor e contra mieniąc te dobra być swoje własne dziedziczne a nie królewskie, onych jako dziedzicznych lustrować nie dopuszczał, o co z sobą mają litispendencyą za dworem, dokładając i tego, że prawa wszystkie do tej sprawy należące zostawił przy prokuratorze u dworu Króla JMci. My tedy nie derogując nic prawa z obojej strony, ani supercedujemy, ani też procedujemy do lustracyi wsi przerzeczonej, ale one dla uznania, jeźli że to królewskie, jeźli też dziedziczne dobra, na delacye podajemy, i z częścią wsi Kołoczyńskiego gruntu, który urodzony p. Gaspar Pepłowski, jako dobra te, z których służbę powinną do zamku owruckiego zaciąga, do lustracyi podał, a posesor przerzeczony p. łowczy kijowski mieni je być dobra ziemskie dziedziczne". Podług lustracyi z 1622 r. dopełnionej przez kaszt. bracławskiego Charleńskiego, posesorem wsi O. z folwarkiem był Wacław Witowski jure advitalitatis; czyniła ona fl. 228 gr. 7 d. 9. Oddzielnie wś Szołomki czyniła fl. 4 gr. 24, wś zaś Uhlenica należała do fol. w Hossowie (ob. Jabłonowski, Lustracye, str. 80 i 120). Podług późniejszych lustracyi wchodziły O. w skład sstwa nossowskiego (ob. Nosówka), będącego w 1653 r. w posiadaniu Lanckorońskiego a na sejmie 1659 r. nadanego Hulanickiemu.

Owscharken (niem.), ob. *Owczarki*.

Owsiadowo 1.) fol., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Kołyszki, o 9 w. od Lidy, 28 mk.; własność Sikorskich. 2.) **O.**, fol., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Żyrmuny, własność Zenowiczów.

Owsiana, os. karcz., pow. miechowski, gm. Nieszków, par. Działoszyce. Należy do wsi Jazdowice.

Owsiana góra, wzgórze w pow. gródeckim, w okolicy Wereszyc i lasu Maliszewskiego, wznies. 375 mt.

Owsiana Wola, wś włośc., pow. kutnowski, gm. i par. Oporów, ma 135 mk., 410 mr. obszaru.

Owsiane-Szewce, wś, pow. gostyński, ob. *Szewce*.

Owsianica, u W. Pola *Uświatyca*, rzeczka w gub. witebskiej, bierze początek na płn. od mta Horodka (Gródka) z jez. Siehro, do którego wpada mała rzka Niehrzanka (Niehranka). Płynie w kierunku płd.-wsch. i na przestrzeni 18 w. stanowi granicę pow. horodeckiego i połockiego. Poczem skręca się na wschód, przepływa jeziora Medano, Tiosto i Tyszczańskie, przerzyna drogę pocztową, wiodącą z Witebska do Petersburga, na której pod fol. Kułakowem znajduje się most, i w pobliżu wsi Łobany uchodzi od praw. brzegu do Uświaty. Na granicy pow. horodeckiego i połockiego brzegi ma niskie, pokryte gęstym budowlanym lasem sosnowym i jodłowym; następnie płynie śród błotnistych lasów, pomiędzy jeziorami i łąkami. W czasie zwykłym z powodu nieznacznej szerokości i płytkości niezdatna do spławu. Na wiosnę rozlewa i zatapia niskie nadbrzeżne miejscowości. Dno ma ilaste.

Owsianiki 1.) wś włośc. nad rz. Berezwicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierchnia, okr. pol. Udział (Udieł), o 6 w. od gminy, a 50 w. od Dzisny, 4 dm. (?), 96 mk. (w 1864 r. 32 dusz rewiz.). 2.) **O.**, os. karcz. i ogrod., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 17 w. od Trok,

3 dm., 28 mk. żydów. 3.) **O.**, wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krajsk, okr. wiejski Stajki, o 2 w. od gminy a 45 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. z mka Sosienki do granicy pow. borysowskiego, 10 dm, 108 mk. (w 1864 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Czarnorucz, Kowerskich. 4.) **O.** al. *Owsianniki*, wś włośc., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Wołkołata, okr. wiejski Kuryłowicze, o 4 w. od gminy a 62 w. od Wilejki, ma 10 dm., 99 mk. kat. (w 1864 r. 55 dusz rewiz.); należy do byłych dóbr skarbowych Zawlicze. Był tu młyn wodny. 5.) **O.**, wś, pow. sieński, gm. Zamoczek, 16 dm., 89 mk. *J. Krz.*

Owsianiki 1.) wś, pow. bałcki, na pograniczu gub. kijowskiej, okr. pol. i par. katol. Hołowaniewskie, gm. Józefpol, st. poczt. Bohopol, ma 72 osad, 789 mk., 929 dzies. ziemi włośc. Cerkiew p. w. ś. Dymitra, założona w 1879 r., ma 938 parafian. Dawne dziedzictwo Potockich, dziś należy w części do Sorokina (1700 dzies.), w części zaś do Done (381 dzies.) i do Abassa (113 dzies.). 2.) **O.**, wś nad rz. Pytaj, dopł. Desny, pow. berdyczowski, gm. i par. kat. Samhorodek, o 5 w. od siół Lewkówki i Zbaraża, przy drodze poczt. do mta Lipowca. Ma 126 dm., 1040 mk. prawosł., 24 kat., 7 żyd. i 3400 dzies. ziemi. Cerkiew p. w. ś. Piotra i Pawła, wzniesiona z drzewa w 1755 r. na miejsce dawniejszej, uposażona jest 49 dzies. ziemi. Własność Meleniewskich. Do par. prawosł. należy odległa o 2 w. wś Korytyno (Korycino). 3.) **O.**, wś rząd., pow. lityński, okr. pol. i par. kat. Meżyrów, gm. Owsianiki, o 25 w. na płn.-zach. od Lityna, 24 w. od Meżyrowa, 13 w. od Serbinowiec (st. dr. żel. odesko-wołoczyskiej), 21½ od Baru, ma 76 dm., 476 dusz męskich, 604 dzies. ziemi. Cerkiew paraf. wzniesiona w 1734 r., uposażona 34 dzies. ziemi, ma 574 parafian. W O. znajduje się urząd gminy, do której należą: O., Czernelówka, Dubowa, Hołowczyńce, Horbówce, Hryszki, Kłopotowce, Komorowce, Łuka Barska, Makarów, Petronie, Radowce, Szpyrki, Wasiutyńce i Winnikowce, razem 18 starostw, 1702 osad, 13924 mk. włośc. (6892 męż. i 7032 kob.), ziemi należącej do włościan 12226 dzies., w tem 9468 ornej, wypada więc na 1 włośc. 0·87 dzies. Oprócz tego w obrębie tej gminy przebywa 2069 mk. innych stanów (1051 męż i 1018 kob.), ziemi do nich należącej i rządowej 19697 dzies., w tem 7409 dzies. ornej. Cały więc obszar gminy obejmuje 31923 dzies. (16877 ornej) z ludnością 15994 dusz. Do gminy przyłączono 384 jednodworców. O. stanowiły niegdyś dobra królewskie, należące do sstwa horbowieckiego. W 1818 r. były darowane bez opłaty kwarty gen. Karbonierowi na 12 lat, przyczem dochód roczny z nich oznaczony był na 990 rs. Karbonier odstąpił prawa swoje d. 15 marca 1819 r. Fabianowi Lipińskiemu, marszałkowi powiatu olhopolskiego. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 10. *Dr. M.*

Owsianiszki, w XVII i XVIII w. zwane także *Dowcielany*, wś, fol. i dobra nad jez. Olosa, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i par. Jewie (dawniej par. Kietowiszki), okr. wiejski Strejpuny, o 3 w. od Jewia, 17 w. od Trok a 42 w. od Wilna, przy b. trakcie poczt. z Wilna do Kowna, o 3 w. od linii dr. żel. z Wilna do Ejdkun a o 5 w. od rz. Wilii. W 1866 r. folwark miał 1 dm. i 13 mk., wś zaś 13 dm. i 143 mk. Podług spisu z 1864 r. było w O. 30 dusz rewiz. Dobra mają około 500 dzies. ziemi używalnej i 1000 dzies. lasu. W 1850 r. dobra składały się z 2 folw., 5 wsi i 4 zaśc. i miały 2360 dzies. rozległości. Grunta rozmaite: piaszczyste, gliniaste i torfiaste, na podłożu gliniastem, w margiel obfitem. Na powierzchni znajduje się dużo fosforytów w postaci małych kuleczek. W dobrach znajduje się kilka jezior (ob. *Mergażerys*). Z jez. Olosa wypływa ruczaj t. n., wpadający we wsi Podolosiu do Wilii. Położenie wzgórzyste. O. granicą na wsch. z mkiem Jewiem, na płd. z Dębiną (Dubiną) hr. Tyszkiewiczów, przedtem Roemerów, na zach. z Abramowskiem hr. Platerów i b. sstwem Strejpuny, wsią skarbową Kaugany, na płn. z wsią skarbową Kozakiszki i wsią, Maśniki Siesickich. Dziedzictwo niegdyś Matusewiczów, następnie posagowe Teodory z Matusewiczów Sewerynowej Roemerowej, marszałkowej grodzieńskiej, drogą kupna od 1859 r. Fiorentinich. W 1831 r. zaszła tu bitwa powstańców pod wodzą Karola Załuskiego, Gabryela ks. Ogińskiego i Wincentego Matusewicza, z batalionem podpułkownika Krahelskiego, w skutek której spalono dwór i wieś. Na cmentarzu wiejskim są groby poległych, między innemi Zawiszy, Hoppena, Fabrycyusza i Szlagiera. Z O. pochodził wspomniany powyżej Wincenty Matusewicz. *J. Krz.*

Owsianka, wś, pow. radzymiński, gm. i parafia Jadów, ma 27 mk, 120 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 3 dm., 26 mk.; wchodziła w skład dóbr Jadów.

Owsianka, rzeka w gub. pskowskiej, łączy się z rzeką Wołkotą i wpada z nią do południowej części jez. Żadanie al. Żadino, leżącego pomiędzy gub. pskowską a twerską, z którego wypływa Dźwina Zachodnia. Podług niektórych rzeka O. stanowi właściwie początek Dźwiny.

Owsianka 1.) wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Woropajewszczyzna, okr. wiejski Ikaźń, o 8 w. od gminy a 56 w. od Dzisny, 4 dm., 53 mk. prawosł., (18 dusz rewiz.); należy do dóbr Nawłoki, Klottów. 2.) **O.**, zaśc.,

tamże, o 7 w. od gminy, 2 dusz rewiz., należy do dóbr Śniegi, Steckiewiczów. 3.) **O.**, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 72 w. od Dzisny, 2 dm., 15 mk., w tej liczbie 4 praw., i 11 starow. 4.) **O.**, fol. szlach. nad rzką Borówką, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 33 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol. 5.) **O.**, wś, pow. horecki, gm. horodyszczańska, 21 dm., 160 mk., z których 3 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory. *J. Krz.*

Owsianka 1.) przys. do Nowych Dworów, pow. wadowicki, par. rzym.-kat. w Marcyporębie, leży na lewym brzegu Brodówki, dopł. Wisły z praw. brzegu, na południe od N. Dworów i graniczy na zachód z Tłuczaniem Górnym a na wschód z Brzeźnicą. Przez ten przys. prowadzi droga ze Skawiny do Wadowic. W regestr. pobor. z 1579 r. podano jako osobną wieś; właściciel Jan Owsioński, ma 1 łan kmiecy i 2 ogrodz. z rolą (Pawiński, Małop. 102). 2.) **O.**, karczma na obsz. dwor. Leżanowki, pow. skałecki. Zowią ją także karczmą Bilitowiecką. *Mac.—Lu. Dz.*

Owsianki 1.) wś, pow. horecki, gm. horodyszczańska, 35 dm., 160 mk., z których 27 zajmuje się bednarstwem. 2.) **O.**, wś., pow. newelski, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. ziabkińska, w 1863 r. 95 dusz rewiz.

Owsianniki, ob. *Owsianiki.*

Owsiany młyn, w par. Bedlno, pow. gostyński, wspominany w Lib. Ben. Łask. (I, 492). Niewiadomo czy istnieje obecnie.

Owsiany Dół, przyległ. fol. Gryffów, w pow. nieszawskim.

Owsie, jez. pod Dubinkami, pow. wileński.

Owsiejowo 1.) po łotew. *Ausiejouka*, wś, pow. dyneburski, par. Liksna, własność Zybergów. 2.) **O.**, fol., pow. sieński, 219 dzies. ziemi dworskiej.

Owsiemirów al. *Owsiemirowo*, wś poleska nad bezim. jez., pow. piński, w 3 okr. pol. płotnickim, gm. Radczyce, ma 35 osad pełnonadziałowych i 158 mk. Niegdyś własność w. ks. litewskich, należała do ich dóbr stołowych, z których część wydzielono komuś za zasługi. W 1547 r. dziedzic części prywatnej O. Bohdan Wielatycki, zapisał ją testamentem dyzunickiemu monasterowi na przedmieściu Leszcz w Pińsku. Następnie król Zygmunt August w 1555 r. dodał monachom leszczyńskim w O. grunta z obrębu królewszczyzny i jedno dworyszcze. Kilka konstytucyi późniejszych potwierdziło te nadania; wszakże Wiktor Grzymała Lubański, krajczy piński, chcąc przywłaszczyć sobie to dziedzictwo bazyljanów, wniósł o O. pretensyą w 1764 r. i popierając ją fałszywemi dokumentami, wyjednał nawet przywilej kadukowy. Bazylianie założyli protest i prowadząc szczęśliwie proces, zmusili nareszcie Lubańskiego, że ten na rokach ziemskich w Lidzie, 1778 r. przyznał im całkowitą słuszność i oprócz podwójnych grzywien sądowych, poszkodowanym 1,000 złotych kary zapłacił. Jest w druku spółczesnym ekstrakt tej gorszącej sprawy, podany przez ks. opata bazylianów Horbackiego, p. t. „Produkt przeciwko i t. d.“ Po kasacie bazylianów w 1839 r. dobra ich przeszły do skarbu. *A. Jel.*

Owsieniszki, pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita. Odl. od Wyłkowyszek 2 w., 1 dm., 17 mk. W 1827 r. był tu 1 dm., 19 mk.

Owsigi, wś, pow. kobryński, własność Orzeszków. Za ziemię włościańską wzięto 6164 rs. 9 kop. wykupu.

Owsijówka, mała struga w pow. olhopolskim, prawy dopływ Bohu, ma źródła niedaleko wsi Floryny, mija wś Kiryjówkę, Owsijówkę i pod futorem Markowieckim uchodzi do Bohu. Płynie z zachodu na wschód na przestrzeni zaledwo 2-ch mil. *X. M. O.*

Owsijówka, wś nad strugą Owsijówką, we wschodniej części pow. olhopolskiego, na pograniczu pow. hajsyńskiego, okr. pol. i st. poczt. Berszada, gm. Ujście, par. kat. Czeczelnik, ma 210 osad, 1176 mk., 1512 dzies. ziemi włośc. Cerkiew par. pod w. N. M. P., wzniesiona w 1745 r., uposażona 45 dzies. ziemi, z cerkwią fil. w obok leżącej Słobódce, fundowaną w 1755 r. Dziedzictwo niegdyś Moszczyńskich, następnie Jurjewiczów, Szembeków, poczem sprzedana Udiełom. *Dr. M.*

Owsimowicze, po białorusku *Ausimowiczy*, wś na prawym brzegu rz. Oły, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobrzyckim, ma 25 osad pełnonadziałowych, grunta piaszczyste, łąki obfite, miejscowość poleska. *A. Jel.*

Owsisko, holendry, pow. mogilnicki, o 10 klm. na południo-wschód Rogowa, par. i poczta w Gościeszynie, okr. wiejski w Gołąbkach, 2 dm. i 20 mk. Należały około 1793 r. do klarysek czyli franciszkanek gnieźnieńskich. *E. Cal.*

Owsisko, grupa domów w Horodyłowie, pow. złoczowski.

Owsiszcze, mała rzeczka w pow. ihumeńskim, prawy dopływ Ihumenki (Wołmiańskiej); bierze początek w lesistych moczarach około zaśc. Weresówka; początkowo płynie parę wiorst w kierunku zachodnim, koło osady Zacharjew Most, przeciąwszy drożynę ze wsi Wojniłowicz, przez zaśc. Ostrowy do Ihumenia, zatacza okrąg i zwraca się na południe, płynie koło zaśc. Owsiszcze i Ostrowy, dalej przecina trakt pocztowy mińsko - ihumeński w pobliżu karczmy Chojniki i poniżej wsi Chojniki wpada do Ihumenki o kilka wiorst poniżej Ihumenia. Długość biegu przeszło 7 wiorst wśród lesistych, dzikich miejscowości. *A. Jel.*

Owsiszcze 1.) mały zaśc. nad rzką t. n.,

pow. ihumeński, o 5 w. ku płn.-zchd. od Ihumenia, w pobliżu traktu poczt.; ma 2 osady. Grunta piaszczyste, miejscowość dość dzika, płaska, lesista. 2.) **O.**, wś, powiat sieński, gm. ulanowicka, 42 dm., 268 mk. *A. Jel.*

Owsne Ostrowy, niem. *Haberberg*, wś, pow. człuchowski, st. poczt. Zielona, par. kat. Borzyszkowy, ew. Sąpolna; 891·54 mr. W 1868 r. 17 bud., 6 dm., 55 mk. katol.

Owśnice al. *Owśnica* (1710 r.), niem. *Owsnitz*, wś włośc., pow. kościerski, st. poczt., tel. i kol., par. kat. i ew. Kościerzyna, 1 milę odległa. W 1868 r. 6 dm., 84 mk. kat. Zawiera 2 gburstwa i 4 zagrody, razem 1669·93 obszaru; posiada przywilej z r. 1750. Według wizyt. Szaniawskiego z r. 1710 płaciła O. meszneg 1 korz. żyta i tyleż owsa (str. 4). *Kś. Fr.*

Owstin (niem.), dobra rycerskie w Pomeranii, pow. gryfijski, st. poczt. Guetzkow, 304·9 ha.

Owszanty, wś, pow. rossieński, par. szydłowska.

Oyas al. *Oys*, 1201 *Uiasd*, 1202 *Gnevomir*, 1217 *Nemirowici*, 1413 *Oys*, wś i dobra, pow. lignicki; posiada kościół paraf. ewang., szkołę, zamek, folwark, młyn wodny, gorzelnią, browar, owczarnią. W 1842 r. 68 dm., 494 mk. (28 kat.). Do dóbr należy przyległ. Huenern (1420 r. Hundern).

Oxhoeft (niem.), ob. *Oksywie*.

Oza, ob. *Oczaków*.

Ozary, zaśc. włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrya, okr. pol. i dobra skarbowe Świrany, o 10 w. od gminy, 16 dusz rewiz.

Ozaryczanka, rzeka w gub. grodzieńskiej, dopływ Szczary z prawej strony, uchodzi poniżej Kopanicy.

Ozarycze al. *Ozarzyce*, po białorusku *Azaryczy* 1.) mko z zarządem gminnym i dobra, na płd. krańcu pow. bobrujskiego, nad jez. uformowanem z rozlewu rz. Ochówki, dopł. Ippy, w 2 okr. pol. paryckim, o 95 w. od Bobrujska. Niegdyś sstwo w pow. mozyrskim, wwdztwa mińskiego. W 1717 r. płaciło hyberny razem z królewszczyzną Wiazek 150 zł. (Vol. Leg., t. VI, fol. 375). Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało dobra O. z przyległościami, które wówczas posiadał Karol Pancerzyński, opłacając kwarty złp. 725 gr. 22, a hyberny złp. 225. Po trzecim rozbiorze Rzplitej sstwo ozaryckie listem Cesarza Pawła z d. 24 sierpnia 1799 r. zostało nadane radcy tajnemu Sergiuszowi Łaszkarewowi. Dobra O. do dziś dnia pozostają w posiadaniu Łaskarewych, mają obszaru 60 włók; propinacya, karczmy, młyny, arendy z gruntów miejskich wynoszące do 200 rubli. Król Stanisław August przywilejem z d. 8 stycznia 1786 r. nadał mku O. dwa jarmarki. Mko ma około 70 osad, cerkiew parafialną p. w. śś. Piotra i Pawła, pounicką, fundacyi polskiego obywatela Caryńskiego. Paroch z dawnego zapisu posiada około 2¼ włók gruntu. Parafia ma około 1500 wiernych i dwie kaplice: w Babirowie, fundacyi polskiego obywatela Wołka, i w Pastowiczach, również polskiego obywatela Rudnickiego. Gmina ozarycka składa się z 4 ch okręgów wiejskich (starostw), 24 wsi, 305 osad i ma do 1665 włościan płci męzkiej. Miejscowość poleska, małoludna, nizinna, grunta lekkie, dużo łąk, zwierzyny i ryby. 2.) **O.**, wś, pow. piński, w 1 okr. pol. łohiszyńskim, gm. Telechany, przy b. gośc. pińsko-słonimskim, o 2½ w. od kanału Ogińskiego, w miejscowości bardzo nizinnej, małoludnej. Ma 40 osad pełnonadziałowych; cerkiew pounicka fundacyi hetmana Michała Kazimierza Ogińskiego, ma z dawnego zapisu 4 włóki gruntu; przeszło 950 parafian. Grunta lekkie, łąk obfitość; lud trudni się rolnictwem i flisactwem. Niegdyś królewszczyzna, później dziedzictwo ks. Ogińskich, następnie Pusłowskich. *A. Jel.*

Ozaryszki, os. karcz., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 8 w. od Oszmiany, 1 dm.

Ozarzyce, ob. *Ozarycze*.

Ozarzyńce, ros. *Ozarincy*, mko nad rz. Niemiją, dopł. Dniestru, pow. mohylowski, okr. pol. Jaryszów, gm. Ozarzyńce, o 10½ w. ku płn. od Mohylowa, a 14 w. od Jaryszowa. Nędznie zabudowane, ma 280 dm., 2060 mk., w większej połowie żydów, 2040 dzies. ziemi włośc., 908 dzies. ziemi dworskiej, 140 jednodworców. Posiada dwie cerkwie, z których jedna murowana, uposażona 76 dzies. ziemi; kościół par. kat., synagoga, 6 sklepów, 13 rzemieślników, 3 młyny; targi co dwa tygodnie. Grunta w znacznej części pagórkowate, piaszczyste i krzemieniste, ziemia rumoszowata, a na dolinach czarna. Do gminy należą: mko O. i wsie Barszczowce, Izraelówka, Koniowa, Ozarzyniecka Jurydyka, Sadowa i Wojewodczyńce, razem 6 starostw, 1055 osad, 4889 włościan pł. ob. (2418 męż. i 2471 kob.), 6273 dzies. ziemi włośc. (5340 ornej). Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje 2326 osób innych stanów (1098 męż. i 1228 kob.); ziemi do nich należącej i rządowej jest 4426 dzies. (3177 dz. ornej), cały więc obszar gminy wynosi 10699 dzies. (8517 dz. ornej), z ludnością 7215 mk. Kościół par. p. w. Nawiedzenia N. M. P. z muru wzniesiony został w 1741 r. przez Dzieduszyckiego, chorążego trembowelskiego. Par. kat., dek. mohylowskiego, ma 1060 wiernych (podług danych z 1884 r. tylko 850 dusz). Do parafii, oprócz mka O., należą wsie: Barszczowce, Izraelówka, Kołubajowka, Koniowa, Kostulina, Krzyczanówka, Sadowa, Serebryńce, Skazańce, Sledzie, Wen-

dyczany i Wojewodczyńce. O. widocznie należały niegdyś do dóbr królewskich, czytamy bowiem w lustracyi odbytej w 1616 r. przez Humieckiego, kaszt. kamienieckiego (Jabłonowski: Lustracye, str. 68), że na O. (Oziaryńce), Olczydajów (Alcydajow), Srebrna, Huchryn ..... i insze pustynie, Nikodem Silnicki, imieniem księżnej z Ostroroga Radziwiłłowej, okazywał prawa jej do tychże dóbr (ob. Olczydajów). W końcu zeszłego wieku należały do Dzieduszyckich, następnie Kossakowskich, którym zostały zasekwestrowane i oddane przez cesarzowę Katarzynę Komarom, od tych nabyli Czaccy, a ostatecznie Rafałowicz, dzisiejszy posiadacz. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t: 4: 577. *Dr. M.*

Ozarzyniec, rzeczka w pow. mohylowskim, pr. dopł. Niemii.

Ozarzyniecka juryzdyka, w pow. mohylowskim, należała do kościoła ozarzynieckiego i miała 99 dzies. ziemi i 84 mk.; obecnie stanowi własność skarbu.

Ozdamicze, wś nad ramieniem rz. Mostwy, lew. dopł. Stwigi, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Turow; ma dawną cerkiew pod w. św. Trójcy, z przeszło 800 parafianami. Miejscowość nizinna, odludna, grunta lekkie, łąk i ryby obfitość. *A. Jel.*

Ozdeniż, w dok. *Deniecz*, *Denicz*, *Zdenież*, wś nad rz. Sierną, dopł. Styru, pow. łucki, na płn.-zchd. od Łucka, o 1 milę od Zaborola, par. Torczyn, cerkiew w miejscu. Około 1859 r. należała do podkomorzyny Ostrowskiej. O przeszłości ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 76, 87, 128 i 138.

Ozdoba, przyległ. Konar, pow. nieszawski.

Ozdobna, ob. *Międzyrzeczka.*

Ozdów, wś nad rz. Połonką, pow. łucki, na płd.-zach. od Łucka, w pobliżu wsi Połonne. W dokum. wzmiankowana jest cerkiew Preczystienska, uroczysko Pereparów i dworyszcze Trochimowskie. O przeszłości dziejowej znajdują się liczne wzmianki w dokum. ogłoszonych w Pamiat. Kijow. Arch. Kom. i w Arch. J. Z. R. *J. Krz.*

Ozdryszcze, folw., pow. ihumeński, własność Konstantynowicza, ma 5 włók.

Ozdziałowicze, mylnie podane p. w. Korma, zm. *Ozdziatycze*, ob. *Odziatycze.*

Ozdziatycze 1.) *Ozdziacicze*, ob. *Odziatycze.* 2.) **O.**, ob. *Ozdziutycze.*

Ozdziutycze al. *Ozdziatycze*, mko nad rz. Turyą, pow. włodzimierski, na wschód od Włodzimierza Wołyńskiego, ma 400 mk., cerkiew, dom modlitwy żydowski, szkołę, browar. Jedno z uroczysk nosi nazwę Turze Pole. O O. znajdują się wzmianki w dokum. ogłoszonych w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 24, 114, 184 i w Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 190; cz. VI, t. 1: 40, dodatki 489—492. *J. Krz.*

Ozer ...., ob. *Ozier* ....

Ozera, pot., lewy dopływ Sukiela, w pow. dolińskim, wypływa z pod góry Giercza (ob.).

Ozerianka, *Ozeriany*, *Ozerna*, rus. n., ob. *Jezierzanki*, *Jezierzany* i *Jeziorna.*

Oziablikowo, st. poczt. w pow. muromskim gub. włodzimierskiej.

Oziaty, wś, pow. kobryński, w 1 okr. pol. dywińskim, gm. O., o 21 w. od Dywina i Kobrynia, o 215 od Grodna; własność Szepietowskich. Włościanie zapłacili 20083 rs. 84 kop. wykupu za ziemię. Była tu kapl. b. par. katol. Krupczyce. Gmina Oziaty ma 925 dusz.

Oziembłów al. *Oziębłów*, w dok. *Ozyabłow* i *Oziambłow*, wś i fol., pow. opatowski, gm. i par. Modliborzyce. Odl. od Opatowa 15 w., ma 16 dm., 125 mk. W 1827 r. było tu 14 dm., 89 mk. W XV w. były tu folwarki szlacheckie (militares), łany kmiece, karczmy i ogrodziarze; ze wszystkich dziesięcina szła dla plebana w Modliborzycach (Lib. Ben. Dług., II, 330). Według regestr. pobor. z 1579 r. Piotr i Jan Bratkowscy mieli tu pół łana, 1 osadn., 3 ogrodz. z rolą, 1 ubogiego; Krzysztof Rusiecki 1 łan, 2 ogrodz., 1 osad. (Pawiński: Małopol., 186). Obecnie fol. O. rozl. mr. 349: gr. or. i ogr. mr. 320, łąk mr. 23, nieuż. mr. 6; bud. mur. 3, z drzewa 8. Wś O. os. 13, z gr. mr. 114. *Br. Ch.*

Oziembłowo, zaśc. szlach. nad rz. Usą, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., o 90 w. od Oszmiany, 1 dm, 15 mk. kat.

Oziemborów, pow. kozienicki, ob. *Osiemborów.*

Oziemkówka, wś i fol., pow. łukowski, gm. i par. Miastków, ma 21 dm., 219 mk. W 1827 r. było tu 14 dm., 141 mk. Dobra O. składały się w 1866 r. z fol. O., Gościewicz i Filipówka, wsi O., Gościewicze, Filipówka i Brzuska Wola. Rozl. domin. wynosiła mr. 2240: gr. or. i ogr. mr. 1118, łąk mr. 140, lasu mr. 710, nieuż. mr. 182. Wś O. os. 14, z gr. mr. 338; wś Gościewicze os. 5, z gr. mr. 21; wś Filipówka os. 16, z gr. mr. 324; wś Brzuska Wola os. 11, z gr. mr. 191.

Ozier...., ob. *Jezier*.... i *Jezior*.....

Oziera 1.) wś, pow. kijowski, okr. pol., gm. i par. prawosł. Hostoml (o 7 w.), o 4 w. od wsi Błystawicy, otoczona lasami i bagniskami, które ciągną się od płd.-zach. na płd.-wsch. i połączone są strumieniem wpadającym do rzki Kozki. Błota te stanowiły niegdyś jeziora, od czego poszła nazwa wsi. W O. jest 226 mk. Podług miejscowego podania istniało tu niegdyś wielkie sioło z cerkwią, zniszczone następnie przez Tatarów. Na ślad istnienia cerkwi naprowadza nazwa uroczyska Cerkowiszcze, na którem znajduje się obecnie cmentarz wiejski. Wś O. należała do dóbr Hostoml i dzieliła jego losy (ob. *Ho-*

stoml). 2.) **O.**, wś nad błotami i 3-ma niewielkiemi jeziorami, dającemi początek rzece Zdwiż, pow. skwirski, o 5 w. ku płn. od Chodorkowa, ma 380 mk. prawosł. i 11 kat.; cerkiew paraf. p. w. Archanioła Michała, wzniesiona z drzewa w 1775 r., uposażona jest 36 dzies. ziemi. Wś O. i stanowiące z nią jednę parafią wsie Bykowa i Zapadnia oddawna należały do klucza chodorkowskiego (ob. *Chodorkow*). W 1825 r. O. kupił Kalikst Zwoliński. Syn jego Świętosław w 1858 r. większą część wsi, obejmującą 1000 dzies. i 104 dusz rewiz., sprzedał Wincentemu Goworowskiemu, dwie zaś mniejsze Zofii z Glinków Sienińskiej (112 dzies. i 15 dusz rewiz.) i Dominikowi Dunajewskiemu (120 dz. i 13 dusz rewiz.). *J. Krz.*

Oziera, mko, pow. kobelacki gub. połtawskiej, o 30 w. od Kobelak. Ma 79 dm., 470 mk., gorzelnia; założone w 1846 r.

Ozierajcie 1.) wś nad jez. t. n, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Halin, o 10 w. od gminy a 21½ w. od Wilna, ma 17 mk. kat. (9 dusz rewiz.); należy do dóbr Powidaki, Tymińskich. 2.) **O.**, zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Rzesza, o 8 w. od gminy a 21 w. od Wilna, ma 1 dm. i 9 mk. katol. (3 dusze rewiz.); własność Sienkiewiczów.

Ozieranie al. *Ozerany*, w dok. *Jeziorany*, wś, pow. radomyski, o 3 w. od sioła Osowce a 8 ku płn. wsch. od Brusiłowa, ma 547 mk. prawosł. i 87 kat., 2038 dzies. obszaru. Cerkiew drewn. p. w. Archanioła Michała, wzniesiona w 1787 r., uposażona 46 dzies. ziemi. Do par. należy wś Pryworot. Należała do Czackich, następnie hr. Olizara, Peretiatkiewiczów i Karola Rama, od którego nabyli ją w 1856 r. Radzymińscy. Uroczysko nosi nazwę Marusiny Łozy. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 99, 101, 102, 104.

Ozieranie 1.) wś nad rz. Ozieranką, pow. łochwicki gub. połtawskiej, o 30 w. od mta pow., 437 dm., 2992 mk., cerkiew. 2.) **O.**, wś nad rz. Niedrą, pow. kozielecki gub. czernihowskiej, o 50 w. od mta pow., 259 dm., 1501 mk.

Ozierany 1.) al. *Jeziorany*, wś nad kotliną rz. Stwigi i rzeczółką do niej wpadającą, pow. mozyrski, w 3 okr. pol. turowskim, gm. Turów (o 8 w.), przy gośc. z Turowa do Simończyc, ma cerkiew. Miejscowość poleska, nizinna, łąk i ryby obfitość; lud trudni się rybactwem i flisactwem przeważnie na Prypeci. W pobliżu ciekawe horodyszcze. 2) **O**, wś i dobra nad jez. i bezim. dopł. Mołczadzi, w zach.-płd. stronie pow. nowogródzkiego, o 3 w. od granicy pow. słonimskiego. Wś ma 13 osad pełnonadziałowych; dobra, dziedzictwo Domejków, mają 1025 dzies. obszaru; miejscowość dość leśna, grunta dobre; młyn. 3.) **O.**, mała osada nad jeziorem i bagnami rz. Turyi, pow. rzeczycki, w 2 okr. pol., gm. Jurewicze, położenie względnie do okolicy znacznie podniesione, od płd. wzgórza malownicze; grunta żyzne, łąk dużo. 4.) **O.**, wś cerkiewna, pow. rohaczewski, gm. Ciechinicze (Tichiniczy), 107 dm., 795 mk., z których jeden zajmuje się garbarstwem a dwóch kowalstwem. *A. Jel.*

Ozierany (ross.) 1.) wś, pow. dubieński, okr. pol. i gm. Warkowicze, na wsch. od Dubna, o 5 w. od Warkowicz, stacya dr. żel. Zdołbunowo-Radziwiłłów, o 19 w. od Zdołbunowa a 21 w. od Dubna. 2.) **O.**, w dok. *Jeziorany*, wś cerkiewna, pow. owrucki, na zach. od mka Wieledniki, za jez. Kormą; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 16. 3.) **O.**, *Jeziorany* al. *Jeziorzany*, mko, pow. włodzimierski, na pograniczu pow. kowelskiego i łuckiego, na płn.-wsch. od Włodzimierza, okr. pol. Łokacze, gm. Nowy Dwór, dawniej w włości Kupiaczowo, ma 111 dm., 700 mk., w tem 38% żydów, cerkiew, synagogę, dom modlitwy żydowski, młyn parowy o 3 kamieniach, kilku rzemieślników, 3 jarmarki doroczne. O O. znajdujemy wzmianki w Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 236, 374; cz. III, t. 1: 146; cz. VI, t. 1: 61 i 62. 4.) **O.**, ob. *Ozieranie*. *J. Krz.*

Ozierawki, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Ryżowszczyzna, par. dawniej Malkowszczyzna, o 12 w. od gminy a 50 w. od Dzisny, 1 dm., 8 mk. kat. (4 dusze rewiz.); należy do dóbr Ryżowszczyzna, Szaumanów. Zamieszkały przez rodzinę Bielskich. Por. *Jeziorawki*.

Ozierawo al. *Ozierawa*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Bohiń, okr. wiejski Hołowsk, o 18 w. od gminy, 52 dusz rewiz.; por. *Jeziorawa*.

Ozierce, fol. nad jeziorem kilkomorgowem, zwanem Ozierec, na odludnym południowym krańcu pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, od dość dawna dziedzictwo Pławskich; za poddaństwa, mianowicie w 1834 r. było tu 15 włościan płci męs.; obecnie ma 9 włók obszaru, w glebie piaszczystej. *A. Jel.*

Ozierco, mała wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. starosielska, ma 2 osady; miejsce to leży przy granicy gminy samochwałowickiej; okolica wzgórkowata, dość leśna.

Oziercy, wś nad bezim. dopł. Łoszy i błotami zwanemi Aleksino i Korytno, pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, przy drożynie z Krzywej Grzędy i Białej Łuży do Uhłow i Rumu, ma 10 osad; lud w stanie pierwotnym.

Ozierec 1.) folw. i dobra, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Głębokie, okr. wiejski Ozierec. Dobra mają 497 dusz i 5818 dzies. ziemi dworskiej; gorzelnia. Kościół filialny par. Głębokie, fundacyi Korsaków. Niegdyś własność Ciechanowieckich, później Korsaków.

W ostatnich czasach dobra należały do Michała Korsaka, chorążego, który sprzedał je Józefowi Korsakowi; od tego przeszły do jego syna Erazma, marszałka lepelskiego, dziś własność jego córki Zofii Oskierczynej. W skład okręgu wchodzą wsie: Gwozdowo, Mamaje, Szubniki, Giński, Chotyłowco, Pielewszczyzna, Kamińszczyzna i zaścianki Rački i Józefowo, razem 535 dusz rewiz. 2.) **O.**, wieś włościańska, pow. wilejski. w 1 okr. pol., gm. Wiazyń, okr. wiejski jałowski, o 3 w. od gminy a 18 w. od Wilejki, 4 dm., 44 mk. (15 dusz rewiz.). 3.) **O.**, wś na praw. brzegu rz. Poni, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim, ma 7 osad; miejscowość wzgórkowata, dość leśna, małoludna. *J. Krz.—A. Jel.*

Ozierecк 1.) wś nad jeziorem, pow. sieński, gm. Zameczek, zdawna dziedzictwo Majewskich. Grunta urodzajne, obfitość łąk i pastwisk, las przeważnie brzozowy. Niewielka rzeka Świecza stanowi granicę O. od sąsiedniego zaścianka Myszek (attyn. dóbr Mielewkowicze). Ziemi używalnej 270 dzies., nieużytków 40 dzies. 2.) **O.**, wś, pow. sieński, gm. ulanowicka, 48 dm., 226 mk. *A. Ch.*

Ozierecko, wś, pow. lepelski, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. Horaczewicze; w 1863 r. 39 dusz rewiz.

Ozierianka, ob. *Jezierzanka.*

Ozierie, sioło, należało niegdyś do dóbr Nacza Hołubiewszczyzna al. Dworzyszcze, pow. lepelski (ob. t. VI, 854—2).

Ozierki 1.) *Nowe*, wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Michniszki, o 4 w. od gminy, 11 dusz rewiz. osadników w.-ross. 2.) **O.** *W.* i *M.*, dwie wsie, pow. słonimski, na płn. od Dereczyna.

Ozierna (ross. *Ozernaja*) 1.) wieś, pow. skwirski, o 6 w. od Berezianki i o 3 w. od Śnieżnej, par. prawosł. Berezianka, ma 270 mk. szlachty okolicznej, pomiędzy którymi jest 156 prawosł. i 114 katol. Należy do dóbr Morozówka, Lubowickich. 2.) **O.**, wś nad ruczajem Woniuczy, pow. zwinogródzki, o 2 w. od Zwinogródki, w pobliżu dr. poczt. od Zwinogródki na Humań, okr. pol. Kalnibłoto, par. kat. Zwinogródka, ma 1200 mk. prawosł., 26 żyd., 1176 dzies. ziemi; cerkiew Pokrowska drewniana, wzniesiona w 1778 r. O. wchodziła w skład sstwa zwinogródzkiego, obecnie należy do skarbu. 3.) **O.**, ob. *Ezierna.* *J. Krz.*

Ozierna, karczma na obsz. dwor. Artasowa, pow. żółkiewski.

Ozierniса 1.) wś nad rzką Zajmicą, dopł. Śmierci, w zach. stronie pow. mozyrskiego, przy granicy pow. pińskiego, w 4 okr. pol. lenińskim, gm. łachwiańska, ma 34 os. pełnonadziałowych; miejscowość poleska. 2.) **O.** (ross.), mko nad bezim. dopł. Zolwianki, pow. słonimski, ob. *Jeziernica.* Należy do 2 okr. pol. w Rożanie, odl. 99 w. od Grodna a 30 w. od Rożan. W 1878 r. było tu 808 mk. (375 męż. i 422 kob.), w tem 350 żyd. Par. prawosł., dek. (błahoczynia) słonimskiego, ma 1677 wiernych (815 męż. i 862 kob.).

Oziero al. *Jezioro*, wś nad jeziorem mającem przeszło 10 mr. obszaru, w płd.-wsch. stronie pow. mińskiego, ku granicy pow. ihumeńskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, przy gośc. z Dudzicz przez Ciepleń, Dobryniewo do Stańkowa i Kojdanowa. Niegdyś dziedzictwo Radziwiłłów, później Czapskich, ma 50 os. pełnonadziałowych. Cerkiew paraf. na miejscu starej, wzniesiona z muru 1840 r. przez hr. Ignacego Czapskiego, ma z dawnych zapisów około 3 włók ziemi; przeszło 1400 wiernych płci obojga; filia w Daniłowiczach z 1800 r., z zapisem włóki gruntu; kaplice w Sukowcach, Zastarzyniu, w Kozłach i Dzieżkach. Cała okolica należy do dominium Stańków, hr. Czapskich. Miejscowość bardzo podlega gradom i piorunom, mocno wzgórzysta, 722·3 st. npm. położona, bezleśna; znaczne pokłady gliny, cegielnia, wielki młyn wietrzny murowany z pytlami. *A. Jel.*

Oziero (*Chorosze-*), wś, pow. borzneński gub. czernihowskiej, nad jeziorem, o 20 w. od mta pow., 262 dm., 2239 mk.

Ozierodowicze, wś, pow. wilejski, gm. Serwecz, okr. wiejski i dobra M. Serwecz, o 10 w. od gminy, 48 dusz rewiz.; własność Halickich.

Ozierody, wś włośc., pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Rabuń, okr. wiejski Huby, o 24 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Rabuń.

Ozierowszczyzna, zaśc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Szkodziszki, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jarmoliszki.

Ozierska, os. w Żelechowie Wielkim, pow. Kamionka Strumiłowa.

Ozierskie 1.) dobra, pow. witebski, w 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. jeremińska, w 1863 r. 39 dusz rewiz. 2.) **O.**, dobra, pow. suraski, w 3 okr. pok. do spraw włościań.; w 1863 r. 122 dusz rewiz.

Ozierszczyzna 1.) wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Michałowo, okr. wiejski Sory, o 4 w. od gminy, 4 dusze rewiz.; należy do dóbr Sory, dawniej Marcinowskiego i Sołtana, później Goldnerowej. 2.) **O.**, po białorusku *Azierszczyna*, duża wś na wsch.-płn. krańcu pow. rzeczyckiego, nad kotliną rzeki Dniepru i dwoma znacznemi jeziorami, przy gośc. poczt. z Bobrujska do Rzeczycy, w 4 okr. pol. rzeczyckim, gm. rowińsko-słobódzka, o małą milę ku płn. od mta pow. Rzeczycy; ma 72 osad pełnonadziałowych; łąki

i grunta piękne, lud trudni się rolnictwem, rybactwem i flisactwem. *A. Jel.*

Ozierszczyzna al. *Jeziorszczyzna*, wś nad pot. Wable, pow. kijowski, poniżej Korolówki, śród lasów w nizinie położona, ma 243 mk. i 3531 dzies. gruntu. Należy do par. prawosł. Lipówka. Dawniej własność Symforyana Rościszewskiego, następnie siostry jego Włodkowskiej.

Oziery, ob. *Jeziory*, mko w pow. grodzieńskim.

Oziery, w dok. *Jezioro*, wś, pow. łucki, na płd.-zach. od mka Kołków; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 198, 199.

Ozieryczyn, wś i dobra nad rz. Ptyczą, lew. dopł. Prypeci, niegdyś w wojew. i pow. mińskim a od 1795 r. w pow. ihumeńskim, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Dudzicze, o 6 mil od Mińska a 10 w. od st. Rudzieńsk, dr. żel. lipawo-romeńskiej, o 2 w. od mka Dudzicz, w pięknem położeniu, w dobrych gruntach szczerkowych, zostających w kulturze z powodu obfitych łąk i pastwisk. Wś ma 88 osad pełnonadziałowych, dziś bodaj w trójnasób rozdrobnionych przez podziały familijne. W XV wieku własność możnej rodziny Kieżgajłów, wchodziła w skład t. zw. dóbr bakształńskich. W 1447 r. Stanisław Kieżgajło, stolnik czy podczaszy litewski, przez dewocyą oddaje część dóbr bakształńskich, razem z miastem Ihumeniem i 2000 włościan na własność biskupom wileńskim. Ta darowizna obojmowała O. i kilka wsi i dóbr sąsiednich jak: Uźlany, Pereżyry, Lesznica, Tokarnia i in. Niepewne granice O. były ciągłym powodem do wzajemnych gwałtów okolicznych sąsiadów i gorszących procesów. To wywołało w 1569 r. rozgraniczenie tych dóbr, wniesione następnie do akt w grodzie mińskim pod d. 5 kwietnia 1571 r. Ale nie wiele to pomogło, skoro powstał w 1636 r. spór gwałtowny o granice pomiędzy O. i dobrami Citwa, zostającemi w posiadaniu Szwykowskich. Staczano formalne bitwy, grabiono siebie wzajemnie i mordami upamiętniono te inwazye, aż nareszcie król Władysław IV uniwersałem z dnia 23 czerwca 1636 r. polecił osobnej komisyi zjechać na miejsce, sprawę rozsądzić i uregulować własność zwaśnionych sąsiadów. W 1639 roku rozgraniczono Ozieryczyn z majętnością Rusakowicze, od strony zaś sąsiednich Dudzicz, wtenczas własności Bazylego Bychowca, nie ustawały awantury graniczne, więc toczył się kryminalny proces pomiędzy obu dominiami w latach 1642 i 1643. Później już było ciszej. Po drugim podziale Rzpltej, mianowicie w 1793 r., z rozkazu cesarzowej Katarzyny II dobra biskupów wileńskich w Ihumeńszczyźnie zostały zabrane na skarb, a następnie rozdane w nagrodę różnym generałom rossyjskim; wtedy O. dostał się Szewiczowi i do dziś dnia pozostaje w posiadaniu tej serbsko-rossyjskiej rodziny, ale właściciele zajmując urzędy w stolicy, nigdy tu nie mieszkali i majątek zawsze był wydzierżawiany tubylcom, a obecnie ma być rozparcelowanym pomiędzy włościan. Lud pod względem etnograficznym należy do tak zwanych Rajdunów, plemienia rusińskiego, nieco odmiennego wyglądem, strojem a nawet mową i obyczajami od tubylców Krywiczan (ob. *Ihumeński powiat*). Włościanie ozieryccy są bardzo konserwatywni, nazywają siebie wciąż „biskupcami", trwają w obyczaju dawnym, pracowici i gospodarni, nie bardzo moralni, wysokiego wzrostu i krępi, kobiety odznaczają się urodą i zdrowiem szczególniejszem. Mężczyźni noszą białe świty, rogatywki na głowie i postoły na nogach lipowe, z rzemiennemi przepaskami, zwanemi „obory". Kobiety mają gorsety czarne, kolorowe czerwone spódnice, białe koszule perkalowe, na szyi mnóstwo paciorek a głowy umieją stroić pięknie jaskrawemi chustkami lub namiotkami własnego tkania. Dziewki zaplatają pięknie kosy, odznaczają się rzadkiej piękności zębami. Mężczyzni i kobiety zarówno są wyjątkowo rumiani i najczęściej blondyni. Lud zajmuje się przeważnie rolnictwem, sadzi dużo cebuli; wesela odbywa dwa razy do roku: na Zielone Świątki i ś. Piotra. Cerkiew pounicka, w środku wioski, na miejscu starej wzniesiona 1813 r. kosztem obywatela Klimontowicza, należy do parochii uźlańskiej, dawniej posiadała osobny fundusz, prawdopodobnie z zapisów biskupów wileńskich. Dobra mają około 130 włók obszaru. Młyny i folusze przynoszą 800 rs., propinacya około 200 rs. Ogród fruktowy znaczny, niedawno założony na miejscu starego. Lasy ostatniemi czasy całkiem wyniszczone, co dla majątku stanowić będzie wielką niedogodność, gdyż wiele potrzeba drzewa na restaurowanie wielkich mostów na Ptyczy, młynów i zabudowań. Łąk wiele w wybornym gatunku. Nazwę O. musiał wziąć od jeziora, które tu istniało kiedyś a teraz jest bagnem wśród pól. O starożytności miejsca świadczą znajdywane tu często przedhistoryczne narzędzia krzemienne, mianowicie w uroczyskach: Wadzianoje bałoto i Budnikowa hora. Dawniej włościanie mieli dużo pszczół, teraz z wycięciem lasów i dąbrów pszczolnictwo upadło. Do dominium Ozieryczyn należą awulsa: Machowszczyzna i Kaluha-Dubrowska. Dzierżawnej arendy płaci się 4000 rs. *A. Jel.*

Ozieryszcze (ross.) 1.) jeziora w pow. horodeckim i w pow. siebieskim, ob. *Jezierzyszcze*. 2.) **O.**, bagno lesiste w pow. słuckim, pomiędzy wsiami Hresk i Presnaki. 3.) **O.**, siedm osad poleskich nad rz. Swisłoczą, pow. ihumeń-

ski, przy gośc. z mka Łapicz do sioła Izborsk, grunta lekkie, łąki wyborne. 4.) **O.**, wś, pow. miński, o 8 w. ku płn. od Mińska, przy dawnym tr. poczt. mińsko-łohojskim, nad wązkiem jeziorem, mającem przeszło $^1/_2$ wiorsty długości, ma 4 osady; w pobliżu przechodzi linia dr. żel. mosk.-brzeskiej. 5.) **O.**, bagniste uroczysko leśne na płdn. krańcu pow. mozyrskiego, w gm. tonieskiej, obok kotliny rz. Stwigi, rozlanej tu w jezioro. Miejscowość odludna. 6) **O.**, wś, pow. rohaczewski, gm. Kisteń, 39 dm., 249 mk. W 1809 r. dziedzic dóbr Kisteń zapisał wś O. wraz z włościanami na utrzymanie 12 biednych chłopców szlacheckich w szkole rohaczewskiej. *A. Jel.*

Ozierzyckie, sstwo niegrodowe, ob. *Oziory* 2.).

Oziębły, wś, pow. białostocki; 521 dzies. nabył poddany szwajcarski Maruga Andrzej za 7050 rs.

Ozimek, niem. *Malapane*, huty żelazne nad rz. Małapanew, pow. opolski, odl. $2^3/_4$ mili od Opola. Jest tu kościół par. ewang., szkoła, stacya dr. żel. z Opola do Vossowskiej, 21 klm. od Opola, zakłady żelazne. Ozimek jest to nazwa młyna nad rz. Małapanew, stanowiącego w połowie XVIII w. jedyną osadę śród obszernych lasów królewskich. W 1753 r. Fryderyk Wielki, pragnąc na miejscu posiadać materyał wojenny potrzebny dla obrony świeżo zagarniętego Szląska, polecił nadleśniczemu Rehdanzowi, utworzyć huty, któreby zużytkowały materyał bogaty jaki przedstawiały lasy i pokłady rudy żelaznej na brzegach rz. Małapanew. Dla swobodnego zużycia siły wodnej dostarczanej przez rzekę, zakupiono młyn i przeniesiono go w inne miejsce a na obszarze osady młynarskiej utworzono zakłady żelazne. W 1754 r. stał się czynnym wielki piec i fryszerki. Dla pomieszczenia robotników założono kolonie: Huettendorf i Antonią. Odtąd zakłady rozwijały się szybko i pomyślnie. W przyległej wsi Jedlice założono zakłady pomocnicze w 1775 r. a kuźnicę w Dembiu w 1784 r. Koło zakładów powstała cała grupa kolonii. W 1860 r. w zakładach pracowało około 1600 robotników. Do zakładów należało 602 mr., w tem 211 mr. wodnego obszaru. Działalność zakładów polega na produkowaniu żelaza w różnych formach i gotowych wyrobów żelaznych. Ludność przeważnie katolicka w połowie czeska i polska. *Br. Ch.*

Ozimina al. *Oźmina*, rus. *Ozymyna*, wś, pow. samborski, 16 klm. na płd.-wsch. od Sambora, 10 od sądu pow. w Łące, 3 klm. od st. kolei i urz. poczt. w Kranzbergu. Na zach. leżą Horodyszcze, na płn. Kranzberg, na wsch. Nowoszyce, na płd. Łużek (pow. drohobycki). Wś leży w dorzeczu Dniestru za pośrednictwem Bystrzycy i jej lewobocznego dopływu Czerchawy. Bystrzyca płynie zrazu wzdłuż granicy płd. a potem skręca na płn., tworzy na małej przestrzeni granicę od wsch., a na płd. od zabudowań wiejskich łączy się z Czerchawą, płynącą od zach. z Horodyszcza. Zabudowania wiejskie leżą na lew. brz. Czerchawy. O. Górna (Horiczna) al. Horyszniany, leżą blisko granicy zachodniej. Na płn.-wsch. leży pastwisko „Moczar", na płn.-zach. „Tłoka." Płd. część wsi przerzyna gościniec samborsko-drohobycki. Własn. więk. Celestyna Sozańskiego ma roli or. 18; wł. mn. roli or. 612, łąk i ogr. 151, pastw. 128 mr. W 1880 r. było 625 mk. w gminie (20 rzym.-kat.). Par. rzym. i gr.-kat. w Dublanach. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. Mikołaja. Za czasów Rzpltej należała do dóbr koronnych, do klucza dublańskiego, w ekonomii samborskiej a ziemi przemyskiej. W lustracyi z r. 1686 (rkp. Ossol. № 1255, str. 79) czytamy: „Ta wś ma łanów $4^1/_2$, co czyni ćwierci 18. Między tymi jest ćwierć popowska 1. Osiadłych robotnych ćwierci jest teraz i z tą którą pop odebrał, a teraz się znowu do gromady przywraca, № 12. Sołtyskich ćwierci 2, mielnickich 2, pusta zarosła ćwierć jedna. Powinności tej wsi i robocizny. Z tych ćwierci osiadłych 12, robocizny żadnej nie robią, tylko na straż do dworu dublańskiego po jednemu z każdej ćwierci koleją przez dzień i noc posyłają. Do tego czynszu z każdej ćwierci płacą na rok zł. $4^1/_2$, chrzanu pół miarek jeden dają na rok do dworu dublańskiego. Zagród jest 9, a 3 puste. Z tych różnie płacą, to jest: zagroda Ławrykowska płaci na rok zł. 2, Staszkoska zł. 3, Kalinowska gr. 12, Chomiecka zł. 3, Warenczykowska gr. 12, Czewczycka gr. 12. Z minkowskiej ćwierci i łąki dworskiej powinien będzie płacić, kto ją trzyma, gr. 18. Machowska płaci zł. 3, Gelczyska gr. 12 i pop płaci z cerkiewnej ćwierci gr. $4^1/_2$, mielnik z jednej ćwierci, na której młyna teraz nie masz, płaci zł. 6. Na drugiej ćwierci młyn jest, z którego dwie mierze na dwór należą, trzecia mielnikowi. Do dworu z siekierą powinien iść kiedy potrzeba. Pastwiska pod tą wsią są obszerne, których gdy dwór dublański najmuje, płacą od sztuki bydła po zł. 3. Poddani zaś, kiedy cudze bydło na pastwisko przyjmują, od każdej sztuki bydła powinni dać kurę] do dworu dublańskiego. Doszło nas wiedzieć, że pop ozimiński ćwierć roli Maćka wójta i Iwana, braci rodzonych, ojczystą odebrał i do swoich cerkiewnych ról przyłączył; tedy widząc to być z ujmą dóbr ekonomicznych, wynajdujemy, aby tę ćwierć roli zaraz oddał i do gromady przyłączył, co aby dwór dublański exekwował, wkładamy i nakazujemy. Opowiedzieli i to poddani ozimińscy, że Mismisiak dwie ćwierci roli, to jest jednę wolniczą swoję da-

wną, drugą gromadzką, za przywilejem od JKMości uprosił na sołtystwo, alias na hajductwo, którego w tej wsi nigdy nie bywało. Dla tego praecavendo, aby grunty ekonomicz ne indebite nie odpadały i powinność z nich nie ginęła, ordynujemy, aby z tej jednej sztuki za „Czeremosznem“ leżącej, jako dawno bywało, płacił czynszu na rok zł. 4. Drugie zaś dwie ćwierci, jako indebite otrzymane, aby do gromady oddał, albo z niej gromadzkie powinności odprawował, nakazujemy. Co dwór dublański do exakcyi przywodzić powinien.“ W inwentarzu z r. 1760 (rkp. Ossol. № 1632, str. 20) czytamy: „Ta wieś w osiadłości ma łanów $4^1/_2$, co czyni ćwierci 18. Videlicet gromadzkich pociężnych ćwierci 12, pusta ćwierć 1, do tych sołtyskich 2, mielniczych 2, popowska 1. Chlebnika ad praesens gromadzkiego wraz z mielnikami zluzowanymi znajduje się № 23. Item mielników do dwóch kamieni 4. Czynsze tej wsi (wymienione szczegółowo) wynoszą 61 zł. 24 gr. Item mielnicy za niekarmienie wieprzów z 2 kamieni po zł. 24 = 48 zł. Powinności gromady ozimińskiej: pańszczyzny żadnej nie robią do dworu, tylko na straż dworską posyłają po jednemu z ćwierci koleją na dzień i noc. Mielnicy z siekierami do dworu dublańskiego kiedy potrzeba około roboty skarbowej chodzą. Pastwiska pod tą wsią obszerne, których gdy dwór dublański najmuje płacą od sztuki bydła po gr. 3. Poddani zaś, kiedy bydła cudze na pastwiska biorą, od każdej sztuki bydła powinni dać kurę jednę do dworu. Dziesięcina z obszarów na błoniu ozimińskim znajdujących się, to jest zboża kopa dziesiąta do kościoła dublańskiego pochodzi, oprócz obszaru nazwanego „Mysakowszczyzna,“ który pokazało się z pomiaru gruntu sołtyskiego, że 2 ćwierci sołtyskich należy. Obszary i łąki: Na błoniu ozimińskim począwszy od granicy kotowańskiej, stupnickiej i horodyskiej. Obszar z łąką do wolniczych 2 łanów przez JWP. Jana Uruskiego i małżonkę jego trzymanych należący, z niego czynszu pochodzi na rok 20 zł., z kawałków Machowskich 20 zł., z obszaru Petrykowskiego 40 zł., z obszaru Libiszczakowskiego 54 zł., z lasek Fadykowskich 158 zł. 24 gr., suma z obszarów i łąk 392 zł. 24 gr. *Lud. Dz.*

Oziory 1.) fol. szl. nad jez. Wołożie, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 33 w. od Dzisny, 1 dm., 18 mk. kat. 2.) **O.**, dobra nad trzema jeziorami, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. kuchecko-wolska, w miejscowości odludnej i nizinnej, od 1859 r. własność Ordów, mają 2050 dzies. ziemi dworskiej; rybołówstwo znaczne. Za ziemię włośc. wzięto 2344 rs. wykupu. Jedno z jezior ma $1^1/_2$ w. dług., na wiorstę szerokie. Zdaje się, że te same O. były niegdyś królewszczyzną a raczej sstwem niegrodowem ozierzyckim, które stany Rzpltej na sejmie 1773—75 r. nadały Wiktorowi Grzymale Lubańskiemu, komornikowi pińskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzedniego ssty (ob. Vol. Leg., t. VIII, fol. 682). Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. sstwo ozierzyckie obejmowało dobra Ozierzyce (Echard podaje Ozierce) z przyległościami, które wówczas posiadał Hieronim Wołłowicz, opłacając z nich kwarty złp. 425, a hyberny złp. 308. *A. Jel.*

Ozirańskie Sieliszcze, ob. *Moszkowce Wielkie.*

Ozirany, wś, pow. słonimski, przy drodze z Mołczadzi do Połonki.

Ozirec al. *Ozierce*, wś, pow. rówieński, na zachód od Hubkowa. Należy do dóbr Hubków. Podług taryfy podymnego w 1629 r. miała 26 dymów; własność wówczas Stanisława Daniłowicza, ssty czerwonogródzkiego, który otrzymał ją w posagu za żoną Maryną, córką Mikołaja Siemaszki z Marlińskiej. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 1: 103.

Ozirna (*Ozirny*), część Zielonej, pow. nadworniański.

Ozirny, pot., dopł. Żełemianki, praw. dopływu Oporu, w pow. stryjskim. Ob. *Hrebenów.*

Ozkova (dok.), ob. *Gockowo*, pow. słupski.

Ozliszki, os. pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Godlewo. Odl. od Maryampola 52 w., ma 1 dm., 3 mk.

Ozolmujża, niem. *Ekhof*, pol. *Ozoły*, wś w pobliżu Pilkaln, w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya); własność barona Korffa. Kaplica katol. pod w. ś. Ignacego, parafii Szenberg.

Ozoły, ob. *Ozolmujża.*

Ozorków, miasto, pow. łęczycki. Leży nad rz. Bzurą, częścią w dolinie nadrzecznej, częścią na wynioślejszej krawędzi tej doliny. Drogi bite łączą O. ze Zgierzem (odl. 14 w.) i Łęczycą (12 w.). Trakt zwykły łączy O. z pobliską osadą Parzęczew. Miasto posiada kościół par. katolicki, kościół ewangielicki, synagogę, trzy szkoły początkowe (męzką, żeńską i ewangielicką), tudzież szkołę trzyklasową imienia Henryka Szlossera, przytułek dla starców ubogich, towarzystwo strzeleckie, urząd miejski, stacyą poczt. i telegraf., 500 dm. (63 mur., 21 z pruskiego muru, 416 drewn.) i 10376 mk stałych (2773 katol., 2777 ewang., 23 prawosł., 4803 żydów). Do miasta należy 1227 mr. ziemi. Ludność trudni się głównie przemysłem fabrycznym i handlem. Fabryk jest 40, z produkcyą ogólną roczną wartości 1,247,960 rs., a mianowicie: trzy przędzalnie bawełny, zajmujące 615 robotn., z prod. na 711,500 rs., 3 przędzalnie wełny, 107 rob. i prod. na 199,800 rs., 12 fabryk wyrobów wełnianych, 212 robotn. i 277,100 rs. produkcyi, 2 folusze z 61 robot. i 32,100 rs

produkcyi, 6 farbiarni z 12 robot. i 11,400 rs. prod., 3 garbarnie, z 9 robot. i 2800 rs., 1 mydlarnia, z 2 robot. i 9500 rs. prod., 3 fabryki kafli, z 5 robot. i 2,000 rs. prod., 1 olejarnia, 3 robot. i 1940 rs. prod., 1 młyn wodny z 6 robotn., 3 wiatraki z 6 robot. i 2,500 rs. prod., 1 fabr. miodu, z 2 rob. i 720 rs. i 1 fabr. octu, z 3 robot. i 570 rs. produkcyi. W liczbie tych zakładów pierwsze miejsce zajmują przędzalnie bawełny należące do sukcesorów braci Szlosserów i folusz Szajblera. Dochody miasta wynoszą 8,507 rs. O. był poprzednio wsią. Według regestr. pobor. z 1576 r. należał O. do par. Solca, w ziemi łęczyckiej, miał 2 łany kmiece, 2 ogrodz., karczmę, młyn o 2 kołach i 2 osadników. Dziedzicem wsi był Szymon Szubski, prawdopodobnie przybysz z Wielkopolski (Szubin i Szubska wieś w pow. kcyńskim). Potomkowie jego, czy też inna gałęź tej rodziny, przybrali nazwisko Szczawińskich lecz pisali się z Szubska. Jeden z nich Mikołaj, kasztel. brzeziński i łęczycki, uczestnik wypraw wojennych Batorego, założył w O., zapewne przy końcu XVI w., kościół i zbudował przy nim klasztor i uposażył takowy. Świadczy o tem przechowany dotąd pomnik grobowy, przy wejściu do kaplicy, pod którą mieszczą się groby rodzinne Szczawińskich. Na pomniku mieści się następujący napis: D. O. M. Illustri domino Nicolao Szczawiński, In Szubsko haeredi, Castelano Brzezinae, ac demum Łącziciae, Cujus amorem in patriam, Res in bello Moschovico sub Stephano rege praeclarae gestae, Dexteritatem, commisiones, legationes ad externos principes, discordiarum moderationes, pietatem in Deum. Templum hoc cum monasterio a fundamentis extructum bonisque locupletatum testantur. Anno 1620. Die 8 Maii vita finita Aetatis suae 72 patruo suo carissimo ex-fratre nepos mestus. Joannes Simon in Ozorkow Szczawiński capitaneus Łąciciae fieri fecit. — Zdaje się że fundacya klasztoru dla braku funduszów, czy innych powodów, nie przyszła do skutku, a wzniesiony kościół po wykończeniu został poświęcony dopiero w 1668 r. przez Jana Różyckiego, bisk. chełmińskiego. Kiedy przy kościele utworzono parafią niewiadomo. Obecnie rozpoczęto przebudowywać kościół dla rozszerzenia dotychczasowych rozmiarów, przyczem wzniesioną będzie wieża wysoka na 90 stóp. Od Szczawińskich przeszedł O. w ręce Starzyńskich. Jako niewielka wieś stanowił O. część dóbr Strzeblew, w skład których wchodził: Strzeblewek, Samborz, Bugaj, Ozorków i Konstancya. Ignacy Starzyński w 1811 r. założył tu osadę fabryczną, którą w 1816 r. wyniesiono do rzędu miast. Między 1820 a 1831 r. powstały tu liczne fabryki sukna. Tych drobnych zakładów było 536 z 1400 warsztatami. Wyroby tutejsze szły głównie do Rossyi. W 1827 r. O. miał 400 dm. i 3,250 mk. Wypadki 1831 r. powstrzymały pomyślny rozwój sukienniczego przemysłu. Około 1840 r. O. przeszedł w ręce hr. Łubieńskich a od nich z kolei nabyli izraelici. Po 1831 r. w miejsce przemysłu sukienniczego rozwinęły się przędzalnie bawełny (braci Szlosserów) i powstała wielka fabryka sukna (Libracha), z prod. na 260,000 rs. W 1842 r. wzniesiono kościół ewangielicki w stylu ostrołukowym. W 1860 r. było tu 498 dm. (28 murow.) i 5816 mk. (1100 kat., 2100 ewang., 1978 żydów). Co do narodowości było 3078 Polaków i 2738 Niemców. (Z pomocą danych zebranych przez p. Kazim. Walewskiego). *Br. Ch.*

Ozorkowo, wś i fol., pow. rypiński, gm. Czermin, par. Sadłowo, odl. o 41 w. od Rypina, ma 4 dm., 70 mk., 260 mr. Fol. O. należy do dóbr Sadłowo.

Ozorów, wś, fol. i dobra, pow. siedlecki, gm. i par. Żeliszew, odl. 15 w. od Siedlec. Posiada gorzelnią parową, przerabiającą rocznie do 10,000 korcy kartofli, pokłady torfu. Dobra O. składały się w 1885 r. z fol.: O. i Dobrzanów, wsi: O. i Kłudzie; rozl. dominialna mr. 1351: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 540, łąk mr. 2, lasu mr. 199, nieuż. mr. 22, razem mr. 763; bud. mur. 5, z drzewa 11; płodozmian 12 polowy; fol. Dobrzanów gr. or. i ogr. 93, łąk mr. 136, pastw. mr. 61, lasu mr. 588; bud. mur. 1, z drzewa 5; las nieurządzony. Wś O. os. 35, z gr. mr. 522; wś Kłudzie os. 30, z gr. mr. 394.

Ozorowce *Wielkie* i *O. Małe*, węg. *Nagy-Azar* i *Kis Azar*, dwie wsie, hr. ziemneńskie (Zemplin, Węg.). O. Wielkie mają kościół kat. paraf., 825 mk. O. Małe mają kościół katol. filial. z XV w., w stylu ostrołukowym, gr.-katol. parafią, uprawa roli, 611 mk.

Ozorzyn, w dok. *Ozorzyno*, wś, fol. i dobra, pow. kolski, gm. Lubotyń, par. Mąkolno, odl. od Koła 17 w., posiada gorzelnię, pokłady torfu, ma 8 dm., 145 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 214) była to w początku XVI w. wś opustoszała, dająca z jednego tylko uprawionego pola dziesięcinę plebanowi w Mąkolnie. Regestra pobor. z 1579 r. wykazują wś Ozorzyno w par. Dęby, pow. konińskim, jako własność Łukasza Trzebuchowskiego, który miał tu trzy łany i pół i 3 ogrod. bez roli (Pawiński, Wielkop., I 326). Dobra O. Babiak składały się w 1873 r. z fol.: O., Trzebuchówek, os. Babiak, wsi: O., Olszak, Kryglaki, Wawrzyny, Żórawieniec i Stefanów; rozl. domin. wynosiła mr. 1309: gr. or. i ogr. mr. 801, łąk mr. 80, pastw. mr. 8, lasu mr. 388, wody mr. 7, nieuż. mr. 21; bud. mur. 23, z drzewa 6; płodozmian 9 i 11 polowy; las nieurządzony. Os. Babiak os. 59, z gr. mr. 128; wś Ozorzyn

os. 23, z gr. mr. 136; wś Olszak os. 9, z gr. mr. 190; wś Kryglak os. 9, z gr. mr. 66; wś Wawrzyny os. 6, z gr. mr. 136; wś Żórawieniec os. 15, z gr. mr. 189; wś Stefanów os. 13, z gr. mr. 68. *Br. Ch.*

Ozu, ob. *Dniepr.*

Ozunicz, ob. *Ożuny.*

Ozupin, po łotew. *Ożupins*, wś, pow. lucyński, w 3 okr. pok. do spraw włośc., gm. i par. Ewersmujża, 1361 dzies. ziemi dwor.; w 1863 r. było tu 114 dusz rewiz. Do 1863 r. do dóbr O. należał fol. Felicyanowo. Niegdyś attyn. dóbr Istalsna Hylzenów, obecnie własność Zarembów.

Ozylia, wyspa na Baltyku, ob. *Oesel.*

Ozyrny, grzbiet górki nad pot. Kostryczyk, w obrębie Mikuliczyna, w pow. nadworniańskim.

Ożadówka, wś nad lew. dopł. Hnyłopiaty, pow. żytomierski, w pobliżu granicy pow. berdyczowskiego, okr. pol. Januszpol, gm. Ożadówka, par. kat. Berdyczów, o $6^1/_2$ w. od st. dr. żel. kijowskiej Demczyna, 13 w. od Berdyczowa a 15 w. od Januszpola. Cerkiew drewniana. Należała do Kraszewskiego.

Ożalej 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Berwienciszki, 8 dusz rewiz. jednodworców; należny do dóbr skarbowych Oszmiana. 2.) **O.**, wś, tamże, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr Latowicze, hr. Czapskich.

Ożana al. *Złota*, rzeka, w pow. łańcuckim, dopływ Sanu; płynie przez wś Ożanna.

Ożanna *Mała* i *Wielka*, wś, pow. łańcucki, w piaszczystej równinie (181 mt. npm.), nad Ożaną al. Złotą rzeką, dopływem Sanu, w pobliżu jego ujścia, składa się z dwóch części, przedzielonych podmokłemi łąkami. O. Mała stanowi część zachodnią, blisko Tarnowca, O. Wielka, wschodnią, graniczącą z Dąbrowicą Małą. Od północy otaczają tę wieś lasy i mokradła, od południa zaś lotne piaski, które ją odgraniczają od Rzochowa. O. jest objętą pasem granicznym cłowym i ma 560 mk. (45 rzym.-kat. a 515 gr.-kat.); należy do parafii rzym.-kat. w Tarnawcu; ma cerkiew drewnianą, przyłączona do par. gr.-kat. Kuryłówce. Od urz. poczt. w Leżajsku odl. 10 klm. Więk. pos. Alf. hr. Potockiego ma 15 mr. roli, 1 mr. łąk, i 2 mr. pastw.; pos. mn. ma 1064 mr. roli, 165 mr. łąk, 321 mr. pastw. i piasków i 363 mr. lasu. Kasa pożyczkowa gminna ma 3595 zł. kapitału. Dawniej należała do starostwa niegrodowego leżajskiego a teraz do klucza leżajskiego, ordynacyi łańcuckiej. *Mac.*

Ożańsko, wś, pow. jarosławski, 9·1 klm. na zachód od Jarosławia, leży w równinie 280 mt. npm., u źródeł pot., który pod nazwą Przykopy pod Gorzycami wpada z lew. brzegu do Sanu. Graniczy na północ z Mirocinem, na zachód z Maćkówką i Zalesiem, na południe ze Szczytną a na wschód z Tywonią i należy do par. rzym.-kat. i urz. poczt. w Jarosławiu. O. ma 236 mk. (216 rzym.-kat.), z których 37 na obszarze więk., własności, Mar. Terleckiego, wynoszącej 352 mr. roli, 34 mr. łąk i ogr., 4 mr. pastw. i 116 mr. lasu; pos. mn. ma 153 mr. roli, 29 mr. łąk i 3 mr. pastw. Szkoły niema a kasa pożyczkowa gminna ma 103 zł. w. a. Gleba żyzna. *Mac.*

Ożany, dwie wsie włośc. nad rz. Dzisną i jez. Audenis i Samanis, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki, okr. wiejski Ożany, o 6 i 7 w. od gminy a $31^1/_2$ w. od Święcian, 40 dm., 265 mk., w tej liczbie 256 katol. i 9 żydów (w 1864 r. jedna z nich miała 16, druga zaś 81 dusz rewiz.). W skład okr. wiejskiego Ożany wchodzą wsie: Pawiany, Ożany 1-sze i 2-gie, Leki, Praciuny, Malatylce, Pietraniszki, Rapiszki, Hołoławka, Janiańce, Nowiki i zaśc.: Płaniszki 1-sze i 2-gie, Mażwieliszki, Pleśniszki, Jugarzyszki, Deguciszki, Sieniszki, Szeminka, w ogóle 302 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych, 66 włościan uwłaszczonych i 47 włościan bez nadziałów.

Ożarce, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowice, okr. wiejski i dobra Smycz, o 1 w. od gminy a 75 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 9 dm. i 115 mk., w tem 67 prawosł. i 48 katol. (42 dusz rewiz.); własność hr. Tyzenhauzów.

Ożarki *Olszanka*, wś szlach. i włoś., pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Rutki, ma 807 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 10 dm., 91 mk.

Ożarów 1) wś i fol., pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Zbików, odl. 12 w. od Warszawy, przy drodze bitej z Warszawy do Błonia, ma pokłady żwiru, głazy narzutowe w znacznej ilości, wiatrak, 345 mk. W 1827 r. było tu 32 dm., 257 mk. Fol. O. w 1876 r. oddzielony od dóbr Borzęcin, rozl. mr. 1100: gr. or. i ogr. mr. 1024, łąk mr. 33, lasu mr. 2, nieuż. mr. 51; bud. mur. 10, z drzewa 32; płodozmian 12-polowy. Wś O. ma 138 morg. Ożarowskie starostwo niegrodowe leżało w wwdztwie mazowieckiem, w ziemi warszawskiej. W 1775 r. zaliczały się doń dobra Ożarów, Brudno, Marki i Grodzisko. W 1771 r. posiadał je Antoni Brzozowski, opłacając zeń kwarty złp. 260 gr. 20, a hyberny złp. 100. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały toż sstwo w posiadanie emfiteutyczne Wojciechowi Szamockiemu, chorążemu warszawskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzednich starostów Brzozowskich. O. gmina, należy do s. gm. okr. 2 w Babicach, st. p. Warszawa. Gmina ma 3133 mk. i 10689 morg. obszaru 2.) **O.**, wś, prob., fol. i os. *O. poduchowny*, wś, pow. wieluński, gm. Skomlin, par. Ożarów, odl. od Wielunia 10 w. Posiada kościół par.

drewniany, szkołę początkową ogólną, wiatrak; wś ma 74 dm., 646 mk.; prob. 2 dm., 6 mk.; fol. 6 dm., 35 mk.; trzy osady 9 dm., 48 mk.; O. poduchowny, wś, 13 dm., 69 mk. W ogóle 104 dm., 804 mk. W Lib. Ben. Łask. nie pomieszczono opisu parafii O., choć ubocznie w opisie par. Wierzbie są podane niektóre wiadomości (II, 125). Otóż kościół i parafia w O. musiały być dość dawne, gdy na początku XVI w. miała filialną kaplicę w Wierzbiu. Zdaje się, że dla szczupłego uposażenia O. i Wierzbie miały zwykle jednego proboszcza. Obecny kościół w O., po spaleniu poprzedniego, wzniesiony został w 1742 r. staraniem dziedzica Wojciecha Bartochowskiego. W ostatnich czasach odnowiony wewnątrz. Według regestru pobor. z 1552 r. wś kośc. O. należała do Stanisława i Mikołaja Rusockich, wraz z karczmą miała 19 osadn., 9 łanów i 2 młyny puste (Pawiński: Wielkop., II, 301). Dobra O. składały się w 1884 r. z folw. O. i Brzeziny, wsi: Ożarów; rozl. dominialna mr. 2363: fol. O. gr. or. i ogr. mr. 784, łąk mr. 140, pastw. mr. 5, lasu mr. 1032, nieuż. mr. 36, razem mr. 1997; bud. mur. 10, z drzewa 27; płodozmian 6 i 14-polowy; fol. Brzeziny gr. or. i ogr. mr. 235, łąk mr. 4, pastw. mr. 120, nieuż. mr. 7, razem mr. 366; bud. mur. 2, z drzewa 2; płodozmian 9-polowy, las urządzony. Wś O. os. 80, z gr. mr. 1004. O. par., dek. wieluński, 2454 dusz. 3.) **O.**, os. miejska, przedtem mko, pow. opatowski, gm. i par. Ożarów, odl. 22 w. od Opatowa, leży w nizinie, przy trakcie z Bzina do Zawichostu. Posiada kościół par. drewniany, synagogę murowaną, szkołę początkową ogólną, sąd gminny okr. VI, urząd gm., st. poczt., mydlarnią, 187 dm., 2058 mk. i 1192 mr. ziemi należącej do mieszczan. W 1827 r. było tu 154 dm., 941 mk.; w 1860 r. 156 dm. (18 mur.) i 1734 mk. (1162 żydów). Pod miastem znajdują się łomy kamienia wapiennego. O. powstał na obszarze przyległej wsi Wyszmuntów, na mocy przywileju, jaki dziedzic jej Józef Ożarowski otrzymał od Zygmunta Augusta w 1569 r. Jako wyznawca kalwinizmu, założył on tu zbór, przy którym odbywały się synody okręgowe (w 1598 r.) i prowincyonalne (1628 r.). O istnieniu kościoła parafialnego w O. niema wzmianki w dokumentach z XVI w. Według regestr. pobor. z 1579 r. wś Weszmuntow, własność Józefa Ożarowskiego, należy do par. Bidziny, sam O. jest wielce ubogą mieściną, płaci podwójnego szosu 2 zł.; miejskich łanów tylko $1^1/_2$, a za 9 ubogich rzemieślników sam dziedzic zapłacił (Pawiński: Małopol., 208). Prawdopodobnie zbór kalwiński został w 1659 r. przerobiony na kościół parafialny i poświęcony. W XVIII w. dziedzicem O. był Kazimierz Karski, a w obecnym stóleciu Dębicki. O. par., dek. opatowski, 1202 dusz. Dobra O. składały się w 1866 r. z fol.: Sadów, Lipowa al. Podmiejski, Wyszmontów i Stanisławów, os. Ożarów, wsi: Wyszmontów, Zawady i Karsy. Rozl. domin. wynosiła mr. 1994. Os. O. os. 178, z gr. mr. 1193; wś Wyszmontów os. 67, z gr. mr. 432; wś Zawady os. 8, z gr. mr. 80; wś Karsy os. 28, z gr. mr. 582. O. gm. należy do s. gm. okr. VI, ma 4231 mk. i 8674 mr. obszaru, w tem ziemi dwor. 5737 mr. W skład gm. wchodzą: Bałtówek, Grochocice, Góry, Janowice Bagniste, Jakubowice, Ożarów, Podlesie, Przybysławice, Sadów, Sobów, Sobowskie, Tominy, Wlonice, Wyszmontów Zawada Wlońska, Zawada Wyszmontowska. 4.) **O.** *Poduchowny*, os., pow. opatowski, gm. i par. Ożarów, ma 92 mr. ziemi włośc. 5.) **O.**, wś i fol., pow. lubelski, gm. Jastków, par. Garbów, odl. 17 w. od Lublina, o 2 w. od Nałęczowa, st. dr. żel. nadwiśl., 5 w. od traktu bitego warszawsko-lubelskiego. Wś ma os. 23 i 501 mr. obszaru. W 1827 r. było tu 20 dm., 146 mk. Większa własność, dawniej dziedzictwo podkomorzego Dłuskiego, później hr. Grabowskich, od r. 1884 własność W. hr. Łosia, obejmuje 1200 mr. w glebie pszennej, składa się z trzech fol.: Ożarów, Maryanka, Olgów. Fol. O. płodozmian 10-polowy, 500 mr.; Maryanka płodozmian 12-polowy, 300 mr. i Olgów płodozm. 8-polowy 200 mr. i 200 mr. łąk, pastwisk i lasu, w kulturze od lat 20; cegielnia, propinacya, wiatrak; bez serwitutów. W 1884 r. fol. O. zgorzał ze szczętem, lecz został odbudowany. Chów anglo-arabskich koni, owczarnia, obora holenderska i schwitz, na przestrzeni 100 mr. świeżo założone gospodarstwo rybne (karpie), obszerny ogród. Grunta O., fol. Maryanka, dotykają toru dr. żel. nadwiślańskiej (według opisu W. Łosia). 6.) **O.**, wś, pow. lubartowski, gm. Samoklęski, par. Garbów. W 1827 r. 20 dm., 146 mk. *Br. Ch.*

Ożarowice, kol. nad strum. Ożarowica, pow. będziński, gm. Ożarowice, par. Sączów, na prawo od drogi z Siewierza do komory Niezdara, posiada szkołę początkową ogólną, ma 80 dm., 420 mk., 1115 mr. ziemi, należącej do 67 drobnych właścicieli. W 1827 r. było tu 44 dm., 343 mk. W pobliżu O., na lew. brzegu rz. Brynicy, a po obu brzegach strum. Ożarowicy, na przestrzeni wiorsty ciągnie się pokład węgla kamiennego. O. gm., należy do s. gm. okr. III i st. poczt. w os. Siewierz; ma 9425 mr. obszaru i 3800 mk.. W gminie jest gorzelnia (Dobieszowice), kopalnia rudy i glinki (Twardowice), 3 młyny wodne (Rogóźnik, Dobieszowice i Niezdara).

Ożarówka, wś nad rz. Popówką, dopł. Słuczy, pow. nowogródwołyński, gm. i par. Ostropol, ma 206 dusz męz. włośc., 486 dzies. ziemi włośc. i 238 dz. dworskiej; w 1867 r.

było tu 73 dm. Dawniej znajdowała się tu kapl. kat. Należała do Budzyńskich, potem Obiedzińskich.

Ożarówka, fol., karczma, kamieniołom i wapniarka na obsz. dwor. wsi Zazule, pow. złoczowski.

Ożarowo al. *Ożarewo*, wś nad bezim. rzką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, okr. wiejski i dobra Smycz, o 6 w. od gminy a 75 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 4 dm. i 42 mk. kat. (13 dusz rewiz.); własność hr. Tyzenhauzów.

Ożarowskie błota, zajmują w pow. lubelskim, w stronie zachodniej od Lublina, wązki a długi na kilka mil jar, wrzynający się w lubelskie płaskowzgórze. Najszerszą jest ta błotna dolina pod Ożarowem. Poczynają się one na obszarze fol. Maryanka i ciągną się przez Ożarów, Mosznę, Moszenki, Sieprawki, Sieprawice, Jastków, zajmując obszar kilku tysięcy morgów. Właściciel Moszny pracował bez powodzenia nad osuszeniem tych błót, które powstały z braku naturalnego odpływu dla wód a być może iż są pozostałością po istniejącym tu kiedyś jeziorze. Część tych błót została świeżo zalaną przez zakładające się w Ożarowie gospodarstwo rybne. Błota te u swojego początku przedstawiając wklęsłość, trudne są do zniwelowania. Pokrywa je nierozerwalny kożuch mchu, po którym w wyjątkowo suchych latach można by przejść suchą nogą. Na błotach, w miejscach suchszych, rodzi się trawa twarda i kwaśna; cała jednak przestrzeń nie przynosi żadnej korzyści; gdzieniegdzie rośnie karłowata sosna lub brzoza. Gnieżdżą się tu dubelty i bekasy. Rankami i wieczorami począwszy od wiosny do późnej jesieni wznosi się nad tą przestrzenią ciężka i wilgotna mgła. Osuszenie błota dałoby znaczny obszar łąk i możność eksploatowania bogatych pokładów torfu. Że dawniej pracowano nad ich osuszaniem, dowodzą ciągnące się wzdłuż błota ślady kanału. Na dość znacznej przestrzeni wstrzymują one komunikacyą, która jest przeprowadzoną przez kilka trzęsących się grobel, zalewanych w jesieni i na wiosnę. Osuszenie tych błót podniosło by o 30% wartość majątków, do których one należą. Najwięcej obszaru przypada na Ożarów, Mosznę, Moszenki. *W. Ł.*

Ożary-*Wielkie*, wś szlach. i włośc., pow. łomżyński, gm. Chlebiotki, par. Rutki, posiada urząd gm. i 1404 mr. obszaru, w tem 11 osad i 189 mr. włośc., zaś we wsi Ożarki 19 os. i 188 mr. O. wchodziły w skład dóbr Mężenin.

Ożarynie 1.) fol., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Merecz, okr. wiejski Pierzyszki, własność Dąbrowskich. 2.) **O.**, zaśc. szlach. nad jez. Ożaryno, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 78 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol.

Ożata, ob. *Ożytka*.

Ożechowce, ob. *Ożohowce*.

Ożedów, ob. *Ożydów*.

Ożegi, wś, pow. klimowicki, gm. Szumiacze, 6 dm., 22 mk., z których jeden zajmuje się kowalstwem.

Ożegiry, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Wielki Dwór, o 7 w. od gminy, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr Wielki Dwór, Jeleńskich.

Ożegów, w dok. *Oschegow*, *Ozegow*, wś i fol., pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice, odl. od Wielunia 23 w.; wś ma 72 dm., 414 mk., fol. 4 dm., 30 mk. Wspomina tę wś, w opisie par. Siemkowice, Lib. Ben. Łask. (I, 535). Według regestr. pobor. z 1551 r. było tu 11 osadn. i 2 łany (wraz z karczmą) a dziedzicem był Mikołaj Ożegowski (Pawiń., Wielkop., II, 283). *Br. Ch.*

Ożegowka, ob. *Ożehowka*.

Ożehowce, ob. *Ożohowce*.

Ożehowka, *Ożegowka* wś na lew. brz. rzki Tarhany, pow. taraszczański, na wprost sioła Parchomówki (w pow. skwirskim), par. praw. Lubcza, dawniej Parchomówka, ma 352 mk. i 1187 dzies. ziemi. Grunta piaszczyste. Była tu dawniej kaplica unicka, wzniesiona w 1810 r. przez Józefa Dobieszewskiego, zamknięta po 1839 r. W połowie zeszłego wieku O. należała do Kumanowskiego, następnie Brankowskiego, potem do porucznika gwardyi polskiej Józefa Dobieszewskiego, po jego zaś śmierci do wdowy po nim Julianny z Dąbrowskich 2 voto Ballowej. Tą połową wsi, mającą 60 dusz rewiz. i 464 dzies. ziemi, podzieliła się z synem swoim Dobieszewskim i córką Józefę Sobieszczańską. Druga połowa poprzednio już należała do Józefa i Pawła Żurakowskich (pierwszy miał 33 dusz i 218 dzies., drugi 29 dusz i także 218 dzies.), oraz Dominika Pierekładowskiego (36 dusz i 287 dzies.).

Ożele, jez. przy wsi t. n., w pow. wyłkowyskim, dobrach Wyłkowyszki, w zlewie rzki Szyrwinty, ma 8 mr. obszaru.

Ożele, wś nad jez. t. n., pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. 18 w. od Wyłkowyszek, ma 17 dm., 170 mk. W 1827 r. było tu 14 dm., 147 mk.

Ożele, wś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Ożenin, wś, pow. ostrogski, przy dr. żel. brzesko-kijowskiej, w parafii Tajkury, o 180 w. od Żytomierza, 12 w. na płn. od Ostroga, a 13 w. od rz. Horynia. Posiada kaplicę kat. fil., oraz cerkiew prawosł., w której się znajduje obraz Matki Boskiej, sprowadzony z Rzymu przez pradziada dzisiejszego dziedzica, Franciszka Bożeniec Jełowickiego, sstę nowo-

sieleckiego, pierwotnie w unickiej cerkiewce umieszczony a w 1871 r. do nowo zbudowanej cerkwi został przeniesiony. Stary dwór z pięknym ogrodem i aleją lip kilkowiekowych, świadczy o dawności tej siedziby. Glebę stanowi żyzny czarnoziem na pokładzie gliniastym, sprzyjający głównie roślinom olejnym i okopowym; od lat kilku zaprowadzonem zostało gospodarstwo płodozmienne; a na przestrzeni około 300 mr. założona osada Witoldzin. Las przeważnie dębowy; ogólna przestrzeń ziemi około 3000 mr. zawiera. W 1873 r. przeprowadzono linią drogi żel. kijowsko-brzeskiej przez O. i otwartą została stacya kolejowa t. n. pomiędzy st. Zdołbunowo (o 20 w.) a Krzywinem (16 w.), o 334 w. od Kijowa a 274 w. od Brześcia. O. należał niegdyś do ks. Zasławskich, jak o tem świadczy dział majątkowy w grodzie łuckim 24 sept. 1581 r. oblatowany. W 1583 r. d. 29 września ks. Michał Zasławski w grodzie krzemienieckim zeznaje sprzedaż O. i przyległej wsi Stadnik, Krzysztofowi Rymińskiemu, który d. 10 lipca 1590 r. w grodzie łuckim podpisał akt wiecznej sprzedaży O. i Stadnik Iwanowi Odyniec Sokołowskiemu a ten d. 30 lipca 1629 r. w ziemstwie łuckiem podpisał sprzedaż wieczystą O. i Stadnik Danielowi Bożenin Jełowickiemu, podkomorzemu krzemienieckiemu, dziedzicowi dóbr Płoski, Peranerówki, Dawidowa, Czepiel i in. Odtąd już O. nie wychodził z rodziny Jełowickich, a dzisiejszy jego właściciel jest siódmym z kolei dziedzicem tej majętności. O O. znajduje się wzmianka w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 138 i 139.

Ożenna al. *Ożyna*, wś górska, na pograniczu węgierskiem, w pow. krośnieńskim, leży na górze z której biją źródliska pot. Raka, dopływu Wisłoki z praw. brzegu, i pot. Czumaka, płynącego na południe do Tarczy, dopływu Hernadu. Wznies. wynosi 320 mt. Od płd.-zach. zasłania ją góra Czeremka (672 mt.), od płn.-wsch. las Czumak z górą Nad Wysowywym (713 mt.). Jest tu cerkiew gr.-kat. p. w. ś. Bazylego przyłączona do par. w sąsiednim (3·3 klm.) Grabie i kasa pożycz. gminna z kapit. 121 zł. Wś ma 322 mk. gr.-kat. Pos. więk. ma 11 past. i 117 mr. lasu; mn. pos. 636 roli, 229 łąk, 543 past. i 15 mr. lasu. Grunta są zimne, owsiane a lasy szpilkowe. Według regestr. pobor. z 1581 r. Ozinna na leżała do Mikoł. Stadnickiego, miała 3 dworzyszcza wołoskie i 1 łan sołtysi (Pawiński, Małop., 123). Istniał tu przykomórek celny, przy granicy węgierskiej, z którego pozostały zabudowania w płn.-zachod. stronie wsi, na wznies. 505 mt. Siarczyński (rkp. Bibl. Ossol. № 1826) wywodzi nazwę od góry Hożanna, na której wieś stoi. *Mac.*

Ożenowata, góra na obszarze wsi Kniażowskie, nad rz. Dubą, pow. doliniański, ma 710 mt.

Ożereki, wś nad jeziorem, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Orany, okr. wiejski Druckuny, o 5 w. od gminy a 63 w. od Trok, 12 dm., 118 mk. kat. (39 dusz rewiz. w 1864 r.); własność Chmielewskich.

Ożewicze, dobra, pow. słucki, własność hr. Kossakowskich, należą do domin. Lachowicze (ob.) *A. Jel.*

Ożewo, dobra, pow. borysowski, należą do dominium Orzechówka, od 1871 r. własność urzędnika Zacharina; razem z dominium mają prawie 200 włók obszaru. *A. Jel.*

Ożga, kol. i fol. nad rzeczką b. n., pow. piotrkowski, gm. i par. Kamieńsk. Kol. ma 4 dm., 44 mk., ziemi włośc. 26 mr.; fol. 4 dm., 14 mk., ziemi 100 mr., wchodziła w skład dóbr Kamieńsk. W 1827 r. było tu 3 dm., 24 mk.

Ożis (lit.), kozioł, i *Ożka* (lit.), koza, dały początek nazwom miejscowości, jak: Ożej, Ożeliszki, Ożkiniej, Oszkinie, Oszkiszki, Ożliszki i in.

Ożobiele, fol. szlach., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 10 w. od Oszmiany, 1 dm., 8 mk. katol.

Ożohów al. *Ożów*, wś nad rzką Żowką, dopł. Dniestru, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. kat. Chocim, ma 52 dm., cerkiew drewnianą, łomy kamienia młyńskiego; przeprawa promem przez Dniestr. Należy do kilku właścicieli. *X. M. O.*

Ożohowce al. *Nowy Zbaraż*, w dok. *Wżyhowce, Ożehowce, Ożechówce, Ożygowce*, mko nad Zbruczem, pow. starokonstantynowski, na samem pograniczu Galicyi, o 11 w. od Awratyna a 21 w. od Wołoczysk, par. kat. Kupiel, ma 840 mk., cerkiew drewnianą, synagogę, główny post. straży pogranicznej, niewyzyskiwane dotąd źródła wody siarczanej; pałac z cennemi zbiorami rzeźb, ruiny zamku niegdyś ks. Wiśniowieckich. W 1867 r. było tu 125 dm., w 1870 r. zaś 192 dm. i 757 mk., w tej liczbie 34% żydów. Był tu dawniej kościół par. katol., dek. starokonstantynowskiego. Dawniej obronne, jak widać z wałów do dziś istniejących, ludne i znaczne, jak twierdzą kroniki i podania. W początku XVII w. zburzone przez Tatarów, z upadku już nie powstało. Założone przez ks. Piotra Zbaraskiego i nazwane Nowym Zbarażem, dla odróżnienia od sąsiedniego za Zbruczem Starego Zbaraża, stanowiło fundum ogromnej włości, z kilkudziesięciu wsi składającej się, z mtem, kościołem par. i zamkiem obronnym na półwyspie z trzech stron nurtami Zbrucza oblanym. W XVIII w. cała włość nowozbaraska stanowiła składową część rozległych dóbr ks. Wiśniowieckich, podzielonych później na dwie równe połowy, i dostała się Michałowi Ser-

wacemu Wiśniowieckiemu, wwodzie wileńskiemu i hetm. w. litew., z Katarzyną Dolską żonatemu, który je między córki swe rozdzielił. Elżbieta hr. Zamoyska, wwdzina smoleńska, otrzymała Wiśniowiec i inne dobra, Anna zaś Ogińska, wwodzina trocka, odziedziczyła wiele innych dóbr, jak Czarny Ostrów, Dąbrowicę, O., Białozorkę, Komarno i inne. Po Elżbiecie Zamoyskiej odziedziczyła Wiśniowiec córka jej Katarzyna, żona Jana Wandalina Mniszcha, podkomorzego lit. Dzieci Józefa i Anny Ogińskich działem d. 4 kwietnia 1750 r. w Wiśniowcu sporządzonym podzielili pomiędzy siebie fortunę rodziców, przyczem najmłodszej z ich córek Teresie Wielhorskiej, kuchmistrzyni w. lit., dostały się dobra ożohowieckie. Wkrótce potem (w 1762 r.) Michał Wielhorski sprzedał O. Ignacemu z Czertnic Centnerowi, ostatniemu wwodzie bełzkiemu, ten zaś we dwa lata potem (1764 r.) zbył je, już znacznie zmniejszone i składające się tylko z mka O. i wsi: Toków, Bendery, Sobolówki, Łąk, Poczapiniec, Nowej Grobli i Jachnowiec, Janowi Antoniemu hr. na Dolsku Czarneckiemu, chorążemu w. lit., który rezydował w zamku ożohowieckim, dziś do Galicyi wraz z Tokami odciętym. Dziś O. należy do jego wnuka po córce hr. Jana Małyńskiego. O kościele ożohowskim podaje następujące szczegóły wizyta generalna ks. Ant. Erazma Wołłowicza, biskupa łuckiego w 1761 r. „Kościół parochialny z dawnych lat fundowany, co się pokazuje z testamentu Samuela Grzybowskiego z 1658 r., następnie wraz z miastem zniszczony zupełnie. Potem drugi kościół fundowany przez Michała Serwacego ks. Wiśniowieckiego w 1722 r., przerobiony z baszty zamkowej. Przed erekcyą, kapłani ritus graeci nabożeństwo swoje tu odprawiali, poczem ciż kapłani do miasta przeniesieni, zabrali wszystkie apparencye swoje, nawet i dzwon wielki. W 1746 r. kościół ten na formę należytą restaurowany, przyczem znaleziono ciało osoby męskiej, sędziwej, z brodą, ze wszystkiem nienaruszoną, strój takowy mającą: czapka sobola na głowie, szuba z bławatnej materyi jedwabnej staroświeckiej, teraz nieznajdujących się, cała sobolami podszyta; żupan z tejże materyi, na ręku manelki złote i pierścień na palcu, które J. O. Ks. do skarbcu swego pobrał, a w rekompensie kielichami, monstrancyą kościół opatrzył..... Trumna była dwoista, we środku smołą z kłakami wylepiona..... Ciało w inszą zrobioną trumnę włożone i do grobu kościelnego zaniesione, które ciało dotąd w całości zostaje, suknie tylko butwieją... Z drugiej strony podobne miejsce pierwszemu znalezione, w któ rem znać że było ciało pochowane, ale trumna i kości w proch się obróciły. Ten kościół jest murowany, pod jedną kopułą, gontami pobity, wchód po schodach. W kościele obraz cudowny Pana Jezusa Ukrzyżowanego, na płótnie malowany, wielkimi cudami słynący, pochodzi z domu Raciborowskich z Awratyna, przywieziony za posesyi kapłanów ruskich. Kościół stoi nad Zbruczą". O O. znajdują się wzmianki w dok. ogłoszonych w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. III, cz. 3: 203; t. IV, cz. 2: 226; oraz w Kronikach Grabianki (str. 101) i t. z. Samowidca (str. 25, 231).

Ożomla, rzeczka, bierze początek w zach. części wsi Mużyłowic, w pow. jaworowskim, z moczarków pod lasem Krasnym Zapustem (272 m.) i wkrótce dostaje się na obszar wsi Ożomli; płynie na płn.-zach. przez moczarowate łąki tejże wsi, następnie wsi Rogoźna, gdzie koło osady Dymidowa przepływa stawek, dziś spuszczony, ztąd podąża w tym samym kierunku przez obszar wsi Brudna i Lubienia, wreszcie opłynąwszy Morańce od płn.-wsch., wśród podmokłych łąk, na granicy Moraniec z Krakowcem, wpada tuż obok potoku Szkła do stawu krakowieckiego. Długość biegu wynosi 22 klm. Spad wód tego potoku wskazują następujące liczby: 260 mt. (źródło), 250 mt. (mostek na drożynie z Ożomli do leśniczówki Koblowa), 233 mt. (stawek Dymidowski), 210 mt. (ujście). Nurt powolny, dno namuliste. Od Porudna zowie się ten potok także *Szczanem*. Zabiera po drodze kilka pomniejszych strug, między niemi pot. Zwierzyniec od lewego brzegu. *Br. G.*

Ożomla i *Schomlau* al. *Schumlau*, wś, pow. jaworowski, 11 klm. na płd. od sądu powiat. i urz. poczt. w Jaworowie. Na zach. leży Rogoźno, na płn. i płn.-wsch. Przyłbice, na wsch. Mużyłowice, na płd.-wsch. Nowosiołki, na płd.-zach. Bortiatyn (pow. mościski). Wieś leży w dorzeczu Wisły. Wody z płd. strony obszaru zabiera pot. Orysko, dopływ Wiszni, powstający w środku wsi, a płynący na płd. i zasilony w obrębie wsi od praw. brzegu pot. Szerokim. Wody z płn. strony obszaru zabiera pot. Ożomla, dopływ Szkła, płynący od wsch. na zach. a zasilony na granicy płn.-zach. pot. Zwierzyńcem. Zabudowania wiejskie leżą w środku obszaru (203 do 300 mt.), tuż na zach. od nich zabudowania niemieckiej kolonii Schomlau al. Schumlau. Odrębne części wsi zowią się: Dębnik al. Dembniaki, Dubniaki, grupa domów na lew. brzegu Oryska, Koniec, Poszczyny, Rynek. Na płd.-zach. leży las Dębniaki, na płn. od niego las Szeroki, na płn.-zach. las Zwierzyniec, a na płn. od niego Szepielówka al. Czepielówka z leśniczówką tejże nazwy, zaś na płn.-wsch. las Wysoki. Własn. więk. ma roli or. 15, łąk i ogr. 37, past. 3, lasu 2361 mr.; własn. mn. roli or. 1576, łąk i ogr. 575, past. 278, lasu 82 mr.

W r. 1880 było 1111 mk. w gminie, 46 na obszarze dwor., między nimi 360 obrządku rz.-kat. Par. rz.-kat. w Sądowej Wiszni, gr.-kat. w miejscu, dek. sądowo-wiszeński, dyec. przemyska. Do tej parafii należą Laszki i Nowosiółki. We wsi jest cerkiew p. w. Zmartwychwstania, szkoła etatowa 1-klas. i kopalnia rudy darniowej na obszarze 459,600 mt. kwadr. Ludność niem. kolonii Schomlau jest protestancka. Za czasów Rzpltej należała O. do dóbr królewskich ziemi przemyskiej. Zygmunt August w roku 1566 uwiadamia Stanisława Stadnickiego, dzierżawcę królewszczyzny Ozhomlia, że wysłał osobnych komisarzy do załatwienia sporu między nim a właścicielami Mużyłowic: Marcinem, starostą barskim, i Mikołajem i Elżbietą Herburtami, spadkobiercami Walentego Herburta (Arch. Bernard. we Lwowie, C. t. 332, str. 495). Konstytucya sejmu warszawskiego z r. 1662, uchwalona 20 lutego, opiewa (Vol. Leg., t. IV, str. 404): „Dotrzymana wiara i mężne zasługi Władysława Wilczkowskiego, sęsty zwinogrodzkiego, przez wszystkie przeszłe czasy zamieszania Rzpltej i komenda nad wojskami w Ukrainie zostającymi, nie małym jego kosztem roku przeszłego zatrzymana, zarobiły u nas godny respekt i nagrody, przy których że dla uspokojenia Rzpltej starostwa owruckiego, za swe odwagi sobie od nas konferowanego ustąpił, aby tem chętniej w dziełach rycerskich persistat, pozwalamy mu i potomstwu jego na wsiach Ożomli z Bortutynem i na Żukowie z Żukowkiem, Kamionobrodzie z Czujnowem, w wojew. ruskiem leżącem, jus emphiteuticum, które się ma począć od śmierci jego do lat 15, salva solutione quartae et stativis et oneribus Reipublicae". Według inwentarza z roku 1768 była wieś w posiadaniu Maryi z Mniszchów Siemińskiej, kasztelanowej lwowskiej, wdowy, z prow. 4982 złp. 16 gr., z czego kwarta 1245 złp. 19 gr. Zabrana przez rząd austryacki w 1783 r. i przyłączona do dóbr jaworowskich, a na gruntach wsi założono niemiecką osadę Schomlau. *Lu. Dz.*

Ożów, ob. *Ożohów.*

Ożowo, dwa zaścianki nad rzką Hradeczną, lew. dopł. Niesety, w płd. stronie pow. ihumeńskiego, w pobliżu pow. bobrujskiego, w 3 okr. pol. berezyńskim, przy drodze z Niesety przez Dulebnię do okol. Kieżgajłowa. Jeden z nich nazwany inaczej Kurhany, ma 9 osad, drugi zaś 11 os. W okolicy dużo mogił przedhistorycznych; miejscowość poleska. *A. Jel.*

Ożrańce, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Klepacze, 55 dusz rewiz.

Ożubale, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki, okr. wiejski Konwaliszki, o $8^1/_2$ w. od gminy, 19 dusz rewiz.; należy do dóbr Konwaliszki, Umiastowskich.

Ożukalnie, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki, okr. wiejski Utkany, o 12 w. od Dziewieniszek a 53 w. od Oszmiany, ma 6 dm., 67 mk. kat. (w 1864 r. 18 dusz rewiz.); należy do dóbr Albertyn, Umiastowskich.

Ożuliszki, zaśc. szl., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 67 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. kat.

Ożułówka, wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Niemenczyn, o 11 w. od gminy a 21 w. od Wilna, 9 dm., 78 mk. katol. (w spisie gmin z 1864 r. tylko 7 dusz rewiz.); należy do dóbr Lubow, Śliźniów.

Ożumiech, wś i fol., pow. przasnyski, gm. i par. Dzierzgowo, odl. 17 w. od Przasnysza, ma 19 dm., 140 mk. Fol. O. lit A. rozl. w 1866 roku mr. 282: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 40, pastw. mr. 12, lasu mr. 70, nieuż. mr. 2. Wś O. os. 4, z gr. mr. 39.

Ożuny, dawniej *Ozunicz*, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Łuczaj, okr. wiejski i dobra Oleszyn, o 7 w. od gminy a 84 w. od Wilejki, ma 13 dm. i 152 mk., w tej liczbie 91 prawosł. i 61 katol. (72 dusz rewiz.); własność hr. Mostowskich. W 1584 r. O. należały do Andrzeja Sulistrowskiego i żony jego Reginy z Wiaziemskich, następnie Ciechanowieckich i Biegańskich. Była w O. cerkiew paraf. drewniana, p. w. N. M. P., wzniesiona przez Felicyana Władysława Biegańskiego.

Ożupins, ob. *Ożupin.*

Ożwieta, rzeka i jezioro w pow. święciańskim, mylnie zm. *Orzwieta* (ob.).

Ożwieta, mylnie zw. *Orzwieta*, ob. *Orwieta* (nazwa urzęd.); wś leży nad jez. t. n., odl. jest o 32 w. od Święcian, ma 14 dm. i 183 mk. Zaśc. *O.* al. *Andrzejówka* (*Andrejewka*), nad tymże jez., ma 4 dm. i 27 mk. starow.

Ożydów al. *Ożedów*, *Ożydiw* z Anielówką al. Angelówką, wś, pow. złoczowski, 20 klm. na płn.-zach. od Złoczowa, 7 klm. na zach. od sądu pow. w Olesku; stacya kolei Karola Ludwika, odl. 67 klm. od Lwowa, między Krasnem a Zabłotnem i urz. poczt. w miejscu. Na płn.-wsch. i wsch. leżą Juszkowice, na płd.-wsch. Olesko, na płn. Podlesie i Zakomarze, na zach. Humnieska (pow. kamionecki), na płn. Brachówka, część Kątów (pow. brodzki). Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Sołotwy al. Sołotwiny, dopływu Bugu. Powstaje ona w płd.-wsch. stronie wsi a płynie od zach. na wsch. do Zakomorza. W stronie płn.-zach. powstaje mała struga, prawoboczny dopływ Sołotwiny i płynie na płd.-zach. do Humnisk. Cały obszar przedstawia się jako równina, moczarzysta na płd. i zach. („Szeroki moczar" na płd., nad Sołotwiną) i lesista, wyżej cokolwiek wzniesiona na płd.-wsch.

(239 do 242 mr.); jedna grupa dawno zwie się „Na pożarach,“ druga „Na błocie.“ Przysiołek Anielówka leży w płn.-zach. stronie, blisko granicy Humnisk. Osadę tę założyli Aniela i Karol Hubiccy na karczunkach leśnych a zaludnili przybyszami po większej części z Czech przybyłymi. Własn. więk. ma roli or. 512, łąk i ogr. 177, pastw. 76, lasu 662 mr.; wł. mn. roli or. 1267, łąk i ogr. 1305, pastw. 195 mr. Grunta orne czarnoziemne i gliniaste. Gospodarstwo rolne trzypolowe. Sadownictwo zaniedbane; niektórzy gospodarze mają małe sady śliwowe. W 1880 r. było 1731 mk. w gminie (a mianowicie 1534 w O. a 197 w Anielówce), 57 na obsz. dwor., w tej liczbie w O. 153 rzym.-kat., 1367 gr.-kat., 71 wyzn. mojżesz., a w Anielówce 163 rzym.-kat. a niemieckiej narodowości, 10 gr.-kat., 24 wyzn. mojż. Par. rzym.-kat. w Olesku, gr.-kat. w miejscu, dek. oleski, archidyec. lwowska. We wsi jest cerkiew murowana pod wezw. Podwyższenia św. Krzyża i szkoła etat. jednoklasowa, istniejąca od r. 1841, z językiem wykładowym ruskim, do której w r. 1884 uczęszczało 138 dzieci na 241 obowiązanych. W ogrodzie szkolnym, zajmującym 75 akr. powierzchni, znajduje się szkółka drzew owocowych. Mieszkańcy zajmują się prawie wyłącznie rolnictwem, niektórzy tylko w czasie wolnym od zajęć gospodarskich mularstwem, ciesiołką, szewctwem, stolarstwem. Z opodatkowanych rzemieślników jest we wsi rzeźbiarz, kowal, mosiężnik, stolarz i szewc. W O. jest pole zwane Krymką. Leży ono na płd. ode dworu. W miejscu tem koczowali podobno niegdyś Tatarzy krymscy i ztąd pochodzi nazwa. Pod lipami na wsch., gdzie stoi figura, obozował oddział jazdy, spieszącej na pomoc Kościuszce (rkp. Oss. № 2389, str. 18). *Lu. Dz.*

Ożygowce, ob. *Ożohowce.*

Ożyki, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Radoszkowice, okr. wiejski Bachmetówka, o 10 w. od gminy a 48 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z mka Ilii do mka Radoszkowicz, ma 3 dm., 23 mk. (10 dusz rewiz.); należy do dóbr Dowborowo, Herberskich.

Ożynniki, bagniste uroczysko leśne na połud.-zachd. krańcu pow. mozyrskiego, na płn. od wsi Stare-Sioło, w gm. bierozowskiej. Przez moczary te płynie struga w kierunku od płn. na płd., na milę długa i kończy się jeziorem przy uroczysku Torkło. Miejscowość dzika, odludna, nizinna. *A. Jel.*

Ożyszki 1). zaśc. szl. nad rzką Spojesznią, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 30 w. od Trok, 1 dm., 12 mk. katol. 2.) **O.**, dobra, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Podbrzeź, własność Jasieńskich. Porów. także *Orzyszki.*

Ożytany, po żm. *Ażutienaj*, ludna wś rząd. nad strumieniem Ożytką, pow. kowieński, par. Kroki, o 84 w. od Kowna. W 1859 r. było tu 31 dm. i 370 mk.

Ożytka al. *Ożata*, rzeczka w pow. kowieńskim, prawy dopływ Szuszwy, pr. dopł. Niewiaży.

Oliwa, niem. *Oliva*, pow. gdański, były klasztor i bogate opactwo cystersów, dziś targowisko ze st. poczt., tel., kol., 8 klm. na półn.-zach. od Gdańska, w malowniczem położeniu nad rzką Strzyżą i u stóp znacznej góry, po niem. Karlsberg zwanej, pół mili od Baltyku. W 1885 r. było tu 3840 mk. W 1868 r. liczono 2067 mk., 1442 kat., 606 ew., 10 menonitów, 2 dyssydentów, 7 żydów, 187 dm. Obszar obejmuje 484·728 mr. Tak katolicy jako i ewangielicy posiadają swe kościoły i szkoły. W skład tutejszej gminy wchodzą, sprócz wsi Oliwy, nadleśn. Oliwa, os. Ernstthal, Friedensschluss, hamernia Guenthershof, os. Ludolphine, Muehlenhof, Olivabaum, Polanki, Prochownia, Schwabenthal, Strauchmuehle. W osadach tych znajdowało się w 1879 r. 7 młynów o 19 gankach, 1 tartak i 3 hamernie. Co rok odbywają się w Oliwie 4 jarmarki. Tutejsza paraf. katol., należąca do nowo utworzonego dekanatu gdańskiego, obejmowała w 1885 r. 8858 dusz. Przy kościele, którego patronem jest rząd, istnieje bractwo trzeźwości od 1858 r. Oprócz tego jest tu szpital dla 8 ubogich, fundowany w 1852 r. W Sobótce jest kaplica, a w Polankach druga. Do parafii tutejszej są przyłączone: Oliwa, Polanki, Schwabenthal, Strzyż, Gletkowo, Brentowo, Freudenthal, Owczarnia, Conradshammer, Zaspa, Schellmuehle, Studzienka, Wrzeszcz (niem. Langfuhr), Nowy Szotland, Sobótka al. Zoppot, Renbark al. Rynarzewo, Wysoka, Karlikowo, Grężowo, Siemirowo i Muehlenhof. Kościołem paraf. jest dziś dawniejszy klasztor, przedtem był nim kościół św. Jakuba, który r. 1834 został wydany protestantom. Ani fundator klasztoru oliwskiego, ani rok założenia nie jest dokładnie znany. Według tradycyi klasztornej założył Oliwę Subisław I Stary, książę pomorski, który przyjąwszy wiarę chrześciańską, r. 1170 sprowadził tu cystersów z klasztoru w Kolbaczu pod Pyrzycami na zach. Pomorzu. „Volo notum esse, czytamy w kronice klasztornej (ob. Script. rer. Pruss., V, 595), quod primus monasterii Olivensis fundator creditur fuisse Subislaus dux, cujus memoria non bene potest haberi.“ Dla tego drudzy uważają Sambora I, syna Su-

bisława I, za fundatora i podają jako rok założenia rok 1178, w którym ów książę wystawił pierwszy zachowany przywilej dla Oliwy. Ale w tym dokumencie jest mowa o klasztorze i zakonnikach jako tu już istniejących; „Ego... scire volo me viris religiosis Cysterciensis ordinis, quos dei pietas *collocavit* in loco, qui Olyva dicitur, constructo in mea propria possessione... septem villas contulisse“ a przy wyliczaniu nadanych wsi powiada, że im nadaje Oliwę, „ubi coenobium constructum est“ (ob. P. U. B. von Perlbach, str. 4). Wreszcie w Annales Cistercienses (ob. Die Cistercienser des nordoestl. Deutschland von Winter, I, str. str. 342) czytamy: „Eodem anno (t. j. w 1175) abbatia de Olyva in Prussia (sc. fundata est).“ Wynika ztąd, że już w tym roku cystersi się tu osiedlili, przywołani przez Sambora, który im niezawodnie przyrzekł opiekę i utrzymanie, wrazie gdyby nowa osada okazała się żywotną. W 1178 r. wyposażył ich książę licznemi przywilejami i rozległemi posiadłościami, nadając im 7 wsi, mianowicie: Oliwę (Oliua), Salcowitz t. j. Szalkowice, Clambowi, t. j. Głębowo, Sterkow, t. j. Sterczów, Stanowe, Gransowi, t. j. Gręzowo i Sincimitz t. j. Szyncyce (ob. Die Bau und Kuenstdenkmaeler des Landkr. Danzig, str. 97). Z wymienionych tu wsi istnieje dziś tylko Oliwa i Gręzowo. Darowizna Sambora I wnet przez licznych dobroczyńców znacznie została pomnożoną, tak iż klasztor oliwski wkrótce bogatym się stał opactwem. Już w 1224 r. napadli Pomorzanie klasztor, zrabowali go i spalili, zakonników zaś wymordowali. Wypadek ten przedstawiony jest na jednem z malowanych okien w wielkim kapitularzu zamku malborskiego. W 1234 r. Prusacy powtórnie to miejsce naszli i spalili je, zabiwszy 6 konwersów, t. j. braci laików i 34 ze załogi. W 1243 r. Krzyżacy w wojnie z Świętopełkiem okolicę tutejszą i klasztor ogniem zniszczyli. Nowej klęski doznała O. od zakonu krzyżackiego w 1247 i 1252 r., w których klasztor całkiem złupiony został. W 1350 r., według innych zaś 1348, spłonął klasztor przez pożar przypadkowy. Czeskie husyckie oddziały, walczące z krzyżakami, roku 1433 klasztor znów zrabowały i spaliły. W 1454 r. zwiedził Kazimierz Jagiellończyk O. i widział się tu z Karolem, królem szwedzkim. W r. 1520 wyrządziły spieszące tędy Albrechtowi z Niemiec posiłki klasztorowi nie małe szkody. Gdy w 1577 r. Gdańsk nie chciał uznać Stefana Batorego za króla i tenże był zniewolony orężem wyjednać posłuszeństwo, zburzyli Gdańszczanie ogniem i działami klasztor oliwski, aby królowi niedał przytułku. Zwyciężeni jednak, musieli zapłacić 20,000 flor. na odbudowanie kościoła i klasztoru. W 1587 r. Zygmunt III, zawinąwszy z flotą do Gdańska, poprzysiągł w kościele oliwskim Pacta conventa. W 1660 r. dnia 3 maja podpisano tu pamiętny traktat pokoju. Układom tym towarzyszyły mniej znane a godne uwagi szczegóły. Naprzód ogłoszono trzechmilową przestrzeń na około Oliwy za neutralną. Zaraz z początku trzeba było przezwyciężyć różne przeszkody; cesarz bowiem nie chciał uznać Francyi za pośredniczkę, na co inne państwa się zgadzały. Jednakże poseł cesarski, bojąc się by go nie wykluczono całkiem od obrad, przyłączył się wreszcie do konferencyi, ale nie znosił się wprost z posłem francuzkim, lecz oddawał swoje wotum pełnomocnikom: brandeburskiemu i polskiemu, a ci komunikowali je posłowi franc., ktory je znów udzielał Szwedom. Dnia 23 marca 1660 r. zebrali sią pełnomocnicy po raz pierwszy w murach klasztoru, w wspomnianym już refektarzu zimowym, dziś salą pokojową zwanym. Delegowani przez króla Jana Kazimierza mieszkali w Górnej Strzyży, a byli nimi: Jan Leszczyński, wwda poznański, Jerzy Lubomirski, hetman polny i marszałek koronny, Mik. Prażmowski, w. kanc. kor., Krystyan Pac, w. kancl. litewski, Andrzej Morsztyn, referendarz korony, Wł. Rej, skarbnik kor., i Jan Gniński, podkomorzy pomorski. Pełnomocnicy elektora mieszkali w Polankach, tuż przy O. Poseł franc. umieścił się w starym pałacu opackim, a posłowie cesarscy pozostali w Gdańsku, zkąd dojeżdżali do Oliwy. Rokowania toczyły się w sposób bardzo zmudny, bo delegowani nie zbierali się razem na sesye, lecz pomiędzy traktującemi stronami pośredniczył poseł franc., przyjmując i oddając dalej oświadczenia pojedyńczych stron. Zaraz w pierwszy dzień rokowań zagroziła wiadomość o śmierci Karola Gustawa rozbiciem zaledwie rozpoczętego dzieła. Atoli Jan Kazimierz udał się osobiście do Oliwy, aby rokowania przyspieszyć i wkrótce też zgodzono się na główne punkta: Polska odstąpiła Szwedom część Inflant i uznała niepodległość Prus, Jan Kazimierz zaś zrzekł się dla siebie i za swoich następców na wieczne czasy korony szwedzkiej. Dziejopisarze świadczą, że Jan Kazimierz ze łzami podpisywał pokój oliwski, tak nieszczęśliwy dla rzeczypospolitej. Pomimo to obchodzono go uroczystym aktem dziękczynnym w kościele oliwskim. Spory etykietalne pomiędzy posłami trwały aż do ostatniej chwili. Podpis bowiem miał dla większej okazałości nastąpić publicznie; atoli poseł cesarski odmówił udziału w tej ceremonii, nie chcąc ustąpić pierwszeństwa posłowi francuzkiemu. Dla tego odstąpiono od pierwotnego zamiaru i jedna strona podpisała traktat w sali pokojowej, a druga w domu przeora. Wzajemna zaś wymiana instrumentów pokoju nastąpiła u bramy

kościelnej, prowadzącej z krużganku do świątyni, tam gdzie później wmurowano tablicę pamiątkową. W 1697 r. mieszkał w tutejszym klasztorze przez czas niejaki książę Conti i tu zaszła potyczka niepomyślna dla jego stronników. W 1698 r. zaszczycił August II Oliwę swą obecnością. W wojnie północnej żołnierze sascy i szwedzcy nieraz tu byli rozkwaterowani. W 1734 r. bawił tu August III i tu odbierał przysięgę od Gdańszczan, niechcąc przybyć do nich, za to, że tak długo popierali Leszczyńskiego. Po okupacyi pruskiej r. 1772 nastąpiła konfiskata dóbr klasztornych. Według spisu, sporządzonego w r. 1807, należały wówczas do klasztoru oliwskiego: 1) jako dobra opackie: Polanki, Baerenwinkel, Górna Strzyż, Nowy Szotland, Brentowo, Maternia, Klukowo, Owczarnia, fol. opacki w Oliwie, Barniewice, Copoty, Wysoka, Banin, Tuchomie, Mosty, Rewa, Mechlinko, Pierwoszyno, Kosakowo, Dębogórze, Rumia, Suchydwór, Kazimierz, Starzyn, Darzlub, Werblino, Domatowo, Domatówko, Mechowo, Leśniewo, Zuchcin, Zuchcinek, Langnowy, Skowarcz i kilka hamerni żelaza, miedzi i stali. 2) Jako dobra klasztorne: Oliwa, Zaspa, Gletkowo wraz z hamernią miedzi, Muehlenhof i Olivabaum, Grabiny, Grzelewo, popielarnia w Renbarku, Wysoka Woda, Radostowo, Wielgłowy, Brzuszcz, Starzęcin i różne młyny, hamernie, gościńce, mniejsze posiadłości, dwory, lasy i dochody z rybitwy. W miejsce zabranych dóbr wyznaczył rząd szczupłą kompetencyą, która dla klasztoru wynosiła rocznie 3505 tal. 54 gr. 15 fen., a dla opata 4708 tal. 85 gr. 17½ fen. Dochody te nie starczyły na utrzymanie licznego konwentu, liczącego w czasie rozkwitu do 50 ojców i 8 — 10 braciszków. Więc gdy przyszły czasy wojen francuzkich, musiano nawet złoto i srebro kościelne spieniężyć. Nareszcie w 1831 r. został klasztor całkiem zniesiony po 656 latach istnienia. Poczet opatów, który podaje kronika klasztorna, jest co do początkowych nazw niepewny. Według tego spisu szli oni taką koleją: 1) Dythard 1170—1189 (?). 2) Henryk I, (?). 3) Kazimierz, zamordowany w 1224 r. przez Prusaków. 4) Ethler, 1224. 5) Tetbrand, 1248. 6) Albert, około r. 1252 i 1259. 7) Wichmann, 1263. 8) Hermann I. 9) Jan I, 1279—82. 10) Jan II. 11) Lampert (?). 12) Hermann II, 1283. 13) Jan III. 14) Aleksander I, 1293. 15) Rudiger, 1296—1310. 16) Aleksander, 1313—1320. 17) Paweł I, 1323—1324. 18) Stanisław, 1330 — 42. 19) Siffrid I, 1349. 20) Wessel, 1356—1361. 21) Albert II Roden, 1371—78. 22) Siffrid II, 1379—86. 23) Mikołaj I Runge, 1388 (?) — 1394. 24) Mikołaj II, 1395—1399. 25) Mikołaj III, 1399. 26) Jakub, 1405. 27) Mikołaj IV, 1410. 28) Bernard, 1432 — 1438. 29) Mikołaj V, 1445 — 1454. 30) Henryk Koning, 1454 — 64. 31) Paweł II, 1464—1469. 32) Mikołaj VI, 1469 do 74. 33) Mikołaj VII Muskendorf, 1474 do 88. 34) Mikołaj VIII Unger, 1486—1494. 35) Michał I Gedawe, 1493—1498. 36) Piotr Smithing, 1499 — 1500. 37) Jerzy Krakow, 1500—1504. 38) Grzegorz Stolzenfot, 1504—1528. 39) Wawrzyniec, 1528 — 1537. 40) Adryan, 1545—1549. 41) Lambert Schlieff, 1549 — 57. 42) Kaspar Geskau, 1558—60. 43) Mikołaj IX Locka, 1560 — 62. Po nim Kaspar Geskau drugi raz 1569—1584. 44) Jan IV Kostka, 1584—1588. 45) Klemens Montau, 1588—89. 46) Dawid Konarski, 1589—1616. 47) Adam Trebnic, 1617—1630. 48) Jan IV Grabiński, 1630 — 38. 49) Aleksander III Grabiński, 1639. 50) Michał Konarski, 1639 do 41. 51) Aleksander IV Kęsowski, 1641—67. 52) Krzysztof Karol Łoknicki, 1667—83. 53) Michał Antoni Hacki, 1683—1703. 54) Kazimierz Benedykt Dąbrowski, 1703—1722. 55) Franciszek Mikołaj Zalewski, 1622 — 1740. 56) Józef Hyacynt Rybiński, 1749—1782. 57) Książę Karol Hohenzollern, bisk. warmiński, † 1803 r. 58) Książę Wilhelm Hohenzollern, bisk. warmiński, 1803—1836 (ob. Script. rer. Pruss, t. V, 643 — 647). Opatów oliwskich zaliczano pomiędzy najpierwszych prałatów w Polsce. Bywali oni albo rzeczywistymi tajnymi sekretarzami królów polskich, albo przynajmniej tytuł ten nosili. Z początku wybierali ich bracia klasztorni, od r. 1558 zaś wywierał rząd stanowczy wpływ na ich elekcyą. Kościół oliwski jest zbudowany w formie krzyża, w stylu ostrołukowym. Nawa główna i bardzo przykrócone poprzeczne są dosyć wysokie, lecz wązkie, dwie boczne zaś są nizkie i oddzielnym dachem kryte, oprócz tego jest południowa nawa, do której przytykają zabudowania klasztorne, od bramy aż do poprzecznej nawy znacznie węższa i przez to podobna do krużganku, brak też w niej ołtarzy i wszelkich ozdób. Wspaniała ta świątynia ma wewnątrz 97·6 mt. długości, 19 mt. szer., w ramionach zaś 28·33. Wysokość od posadzki do sklepienia wynosi w średniej nawie 17·7 mt. Tak jak nam się kościół dziś przedstawia, sięga on zaledwie r. 1577. Kilkakrotnie uległ zniszczeniu, niektóre części jednak, mianowicie większa część głównej nawy, obie nawy poprzeczne, niektóre części chóru i południowa nawa pochodzą jeszcze z XIII w., inne części z XIV w. Pierwotnie kościół był pomalowany freskami, których ślady jeszcze dziś widzieć się dają w presbyteryum. Facyatę zdobią dwie niewysokie wieże, które przez pół tylko wystają z muru i tak do siebie są zbliżone że ledwie między niemi zostaje miejsce na drzwi wchodowe. Oprócz tego wznosi się jedna

wieża w środku kościoła, a dwie na poprzecznych nawach. Nad wspaniałą, ale już znacznie uszkodzoną bramą, znajduje się herb opata Hackiego i napis łaciński, oznajmujący, że kościół ten poświęcony jest Trójcy Przenajśw., N. M. Pannie i św. Bernardowi. Światło wpada do bocznych naw wielkiemi oknami, do głównej zaś nawy mniejszemi, znajdującemi się u góry. Główna nawa kończy się olbrzymią framugą, odłączoną wysokim murem od reszty kościoła i tworzy presbyteryum z wielkim ołtarzem. Jest on dziełem wspomnionego już opata Hackiego, który swój urząd piastował od r. 1683 do r. 1703. W około właściwego ołtarza idą półkolem liczne marmurowe kolumny, dzwigające niebieskie obłoki, z których wyzierają główki aniołów. Sam środek nieba tworzy okrągłe okno ze szkła malowanego. Wielki zaś obraz olejny, niżej pomiędzy czarnemi kolumnami umieszczony, wyobraża N. M. Pannę i św. Bernarda. Zdania o wartości wielkiego ołtarza pod względem sztuki są podzielone. Wysokie ściany, oddzielające presbyteryum od reszty kościoła, są wewnątrz okryte malaturami, po stronie ewangielii znajdują się wizerunki fundatorów, po stronie epistoły portrety celniejszych dobrodziejów kościoła i klasztoru, jak to opiewają łacińskie napisy. I tak czytamy po lewej stronie: „Monumentum illustrissimorum fundatorum hujus monasteri.“ Pierwsze miejsce trzyma Stefan Batory, klęczący przed Matką Boską, bardzo charakterystyczny i wierny. Nad portretem znajduje się herb Batorych, trzy wilcze kły w czerwonem polu i łac. napis. Król Stefan zaliczony jest słusznie do fundatorów klasztoru, bo gdy go Gdańszczanie roku 1577 zniszczyli, zmusił ich do zapłacenia 20,000 tal. na odbudowanie klasztoru. Po lewej, obok portretu Batorego, znajduje się tablica z napisem: Noverint universi filii domus hujus quod Illmus Princeps dux Pomeranorum Subislaus senior primus in Oliva fundator exstitit Ao. Milmo, centesimo septuagesimo etc. Tablica po prawej stronie zaś opiewa, że tu spoczywają Świętopełk, zmarły w 1266 r., i Mestwin, który tu został pochowany r. 1295. Pod portretem Stefana Batorego wiszą wizerunki Subisława Starego, Sambora, Mestwina, Świętopełka i Mostwina II, na którym wygasła linia książąt wschodnio pomorskich po mieczu. Niżej wiszący mniejszy obraz przedstawia chrzest Subisława Starego i budowę kościoła oliwskiego, około której krzątają się także cystersi w habitach. U góry jest napis: „Illustrissimus princeps dux Pomeranorum Subislaus senior per R. D. Abbatem colbacensem baptizatur et hanc Olivum Cisterciensium ordinis monachis ex dicto Colbacensi monasterio assumptis fundat A. MCLXX.“ Po obu stronach tegoż obrazu są dwie tablice z obszerną, wierszem napisaną pochwałą Świętopełka i drugich fundatorów klasztoru. Po tejże samej stronie znajduje się w posadzce ogromna czarna płyta z marmuru, z herbem książąt pomorskich Gryfem i napisem: Sepulcrum illustr. Ducum ac Principum Pomeraniae fundatorum hujus domus. Tu bowiem złożono w 1577 r. kości książąt pomorskich, którzy pierwotnie nie w kościele lecz po różnych miejscach na krużgankach klasztornych byli pochowani. Odpowiednio tablicy pomnikowej po lewej stronie znajduje się druga na prawej, poświęcona pamięci dobrodziejów klasztoru oliwskiego. Pierwsze miejsce u góry zajmuje wizerunek Zygmunta III ozdobiony herbem Wazów, dobrze malowany. Niżej umieszczone wizerunki przedstawiają Przemysława, Wacława z orłem polskim i lwem czeskim, margrabiego Waldemara z czarnym orłem, w. mistrza Winryka Kniprode z krzyżem teutońskim i Jana Kazimierza Jagiellończyka. Obrazy te pochodzą z XVIII w. Pod portretem Kazimierza Jagiellończyka znajduje się mniejszy obraz, przedstawiający wymordowanie zakonników przez pogańskich Prusaków. Po jego lewej stronie jest tablica z napisem: „Vastationum hujus Monasteri Olivensis commemoratio“, zawierająca spis wszystkich napaści na klasztor. Tablica po prawej stronie zaś głosi w łacińskich wierszach chwałę Kazimierza Jagiellończyka. O narożny filar, przedzielający lewe ramię krzyża od presbyteryum, opiera się ambona, wystawiona w stylu odrodzenia w XVI w. Ołtarzy mniejszych jest 22, po części z marmuru lub piaskowca, po części z drzewa. Do najokazalszych należy ołtarz św. Trójcy, pięknej roboty snycerskiej, pozłacany; jest to dawniejszy wielki ołtarz, który dopiero w 1688 r. na teraźniejsze miejsce przeniesiony został. Pochodzi z r. 1604—1606 i jest dziełem mistrza gdańskiego Wolfganga Spoerer. Prawie wszystkie ołtarze są opatrzone w antepondya starożytne ze skóry, wybijanej w piękne kolorowe i złociste desenie, które dziś umyślnie w tym celu przybywający do Oliwy fabrykanci obić jako wzory dla swoich wyrobów zdejmują. Kaplic liczy kościół trzy: kapliczka św. Krzyża za wielkim ołtarzem przy północnej ścianie, służyła niegdyś opatowi za prywatną kaplicę. Kaplica św. Jana Nepomucena niedaleko głównego wejścia, przybudowana do północnej nawy, służy teraz za chrzcielnicę. Naprzeciw niej, po prawej stronie kościoła, znajduje się kaplica N. M. Panny. Przedtem istniały tu jeszcze trzy inne kaplice (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 197). Organów ma kościół dwoje, mniejsze na chórze w prawem ramieniu krzyża, drugie na wielkim chórze w głównej nawie, należą do

rzędu największych. Oprócz cymbałów, dwonków, aniołków grających na trąbach, liczą rejestrów 101, z których 84 służą piszczałkom; miechów jest 13, klawiatur 3, wszystkich piszczałek 5112, na 19 skrzyniach. Koszta budowy wynosiły 6000 tal. Zbudował je w roku 1763 i następ. Jan Wulf, braciszek cysterski, który umyślnie za granicę wysłany został, aby się gruntownie sztuki orgarmistrzowskiej wyuczył. Z kosztownych sprzętów kościelnych, w które klasztor dawniej obfitował, pozostało dziś już nie wiele. Dobrej roboty snycerskiej są stale, stojące w północnej poprzecznej nawie, pochodzące z 1599 r. Stary baldachim, według podania miał być zrobiony w Rzymie przez królową szwedzką Krystynę, córkę Gustawa Adolfa. Nagrobki mają w kościele między innymi: Feliks Konarski i jego żona Eufrozyna z Sokołowskich, Jerzy Konopacki i jego żona Anna z Konarskich, Potuliccy i Kosowie. Najciekawsze jest może epitafium sławnego historyka Reinholda Heidensteina, rodem z pobliskiego Sulęcina. Pomnik ten ozdobiony jest jego własnym i jego żony Konarskiej portretem. Napis zaś, mający posłużyć do wyjaśnienia spornej kwestyi, kto jest właściwym autorem Wojny moskiewskiej, jest następnej osnowy: Prussia mi patria est, Heidensteinio patre natus, Edidit in gelidas Anna Krokowna plagas, Grata Solencinium domus optatissima nobis, Nupta Konarscii nominis, uxor erat. Cara et munda, thori quae pignora terna jugalis, Virginei sexus filiolumque dedit. Post natale solum Germana atque Italia tellus, Gallia post artes me docuere bonas. Queis Stephano placui regi, regique Sigmundo, Forsan et a sera posteritate sciar. Nondum prima meas cinxit lanugine malas, Aetas, jam norat me Stephani aula suum. Assidue hinc tracto dum magna negotia regum, Quando etiam orator publica jussa fero. Sunt tamen ingenii quoque monumenta reliqui, Plura quidem, sed quae plurima fama ferat. Scripsimus indomitos modo fractos viribus hostes Moschos et Latio gesta Polona stylo. i t. d. Naprzeciw wejścia pobocznego do kościoła z kurytarza klasztornego znajduje się w jednym filarze mała fr .- muga, dziś próżna, w której dawniej pokazywano chleb skamieniały wedle znanej powszechnie legendy, obrobionej prozą przez Bronisławę Kamińską a wierszem przez Adama Górczyńskiego. Klasztor oliwski był, według przyjętego u cystersów planu, zbudowany w czworobok. Na wewnątz idą w około dziedzińca wspaniałe krużganki, z których po trzech stronach jest wejście do rozmaitych gmachów klasztornych, czwartą zaś północną stronę zajmuje kościół. Wejście do niego z dziedzińca wewnętrznego zdobi piękny portal z czarnego marmuru i tablica marmurowa, przypominająca, że tu właśnie nastąpiła wymiana instrumentów pokoju. Po przeciwnej stronie leży refektarz letni mnichów. Jest to wysoka, obszerna sala, której śliczne sklepienie wspiera się na trzech granitowych kolumnach, wykonanych z jednego głazu. Atoli jedna z nich runęła niedawno i to wskutek zawalenia się pokojów, położonych nad tymże refektarzem. Pod gzymsem, idą w około ścian długim rzędem portrety wszystkich opatów, z datą ich elekcyi i zgonu. Niedostaje tylko portretu ostatniego opata Rybińskiego i dwóch tytularnych opatów oliwskich, książąt Józefa i Karola Hohenzollernów. Naprzeciw wejścia do refektarza znajdują się szczątki fontanny, która według opisów miała kształt drzewa oliwnego, wyrzucającego z liści i owoców promien wody spływającej w ogromną cysternę marmurową. Nad refektarzem była dawniej biblioteka, z drugiej strony zaś sala kapitulna i inne gmachy, ale prawie całe piętro po tych dwóch stronach dziedzińca dawno się zawaliło. Na wschodniej stronie dziedzińca, po nad wejściem do obszernych podziemnych sklepów, leży sławna sala, w której podpisany został pokój oliwski. Cystersom służyła ona za refektarz zimowy. Salę tę pozostawiono od roku 1660 aż do r. 1807 w tym samym stanie nietkniętą, jak ją posłowie opuścili, nie ruszono z miejsca nawet fotelów i kobierców, wyjąwszy, że na ścianach pomieszczano liczne napisy. Dopiero gdy r. 1807 Francuzi klasztor oliwski na szpital zamienili, poginęły z tej sali wszystkie sprzęty i pamiątki historyczne. Tylko napisy i piękny gdański stół z marmurowym wierzchem uszły zniszczenia. Na jednej ze ścian jest wmurowana marmurowa płyta z łacińskim napisem dotyczącym pokoju tu zawartego, u góry widać gołębia z gałązką oliwną. Nad drzwiami jest drewniany pomalowany rajtar szwedzki; pędzi na koniu, trzymając w ręku papier jakiś. Jestto goniec wysłany z wiadomością o zawartym pokoju. Z innych budowli godzien uwagi jeszcze nowy pałac opacki, o jednem piętrze, zbudowany przez opata Rybińskiego około r. 1760. Zaraz obok stoi stary. Tamten jest obecnie zamieszkały przez księżniczkę pruską, krewnę ostatnich dwóch opatów tytularnych Hohenzollernów, ten zaś przez jej służbę i inspektora ogrodu. Stoi także jeszcze kościół św. Jakuba, który dawniej był parafialnym. Jeden z zakonników bywał zwykle przeznaczony do tego kościoła jako proboszcz. Przez całe prawie XVII stulecie byli tu proboszczowie świeccy. Po kasacie klasztoru odbywa się nabożeństwo parafialne w większym kościele klasztornym, a kościół św. Jakuba dostali w 1834 r. ewangielicy. Dawniejszy zbór luterski rozebrano, a na jego miejscu i z tegoż materyału wysta-

wiono dom dla pastora. Oprócz tego stoi jeszcze główna oficyna, w której się niegdyś mieściła apteka, kasa i kancelarya sądowa, dziś zamieniona na szkołę katolicką i pomieszkania dla nauczycieli, organisty i zakrystyana. Dalej jest jeszcze domek przy bramie i kapliczka św. Bernarda, dziś zamieniona na więzienie wiejskie. Istnieją także jeszcze liczne obory, stajnie i śpichrze. Uległo zaś zniszczeniu pomieszkanie przeora i nowicyat, dalej browar, w którym się także pokoje dla gości znajdowały, młyn wodny i inne zabudowania. Po za kościołem i klasztorem rozciąga się aż do szosy piękny ogród opacki. Jedna część jest urządzona w guście francuzkim, druga w angielskim. Najcelniejszym punktem całego parku jest około 100 kroków długi szpaler, który tworzą cztery rzędy ogromnych lip i grabów. Średnia alea, jakby mur zielony, obsadzona jest gęsto rozłożystemi lipami. Alea ta zwęża się nieznacznie ku końcowi i zostawia wolny widok na błyszczący się w słońcu Bałtyk, tak że się zdaje, jakoby morze zaczynało się tuż za ogrodem. W najbliższem sąsiedztwie ogrodu opackiego wznosi się 328 stóp npm. najwyższy szczyt tutejszych wyżyn, po księciu bisk. warmińskim i opacie oliwskim Karolu Hohenzollern, Karlsberg zwany, albo Pachołkenberg, jak go lud mianuje. Ztąd otwiera się widok na Gdańsk, na Nowy Port z dwoma latarniami morskiemi i na ciemne fale Bałtyku. Przy pogodnem powietrzu można nawet Hel widzieć z wieżą kościelną i latarnią morską. Należy nadmienić, że u stóp góry w lewo od szosy, na t. z. polu Żywca, odkryto cmentarzysko z licznemi twarzowemi popielnicami, natrafiono też na miejsca, gdzie palono ciała (ob. Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach przez Ossowskiego, 90). Oprócz tego znaleziono tu stary mieczyk etruski z amonowemi różkami u rękojeści i bransoletę wyżłobioną w środku (ob. Drogi handlowe greckie i rzymskie przez Sadowskiego, str. 65). Mniemanie jakoby Krystyan, pierwszy biskup Prusaków, pochodził z klasztoru oliwskiego, jest mylne, jak wykazał Perlbach (Zur Gesch. der aeltesten Preuss. Bischoefe, 17—21). Prawdopodobnie był on członkiem jednego z klasztorów cysterskich w Wielkopolsce, może z Łekna pod Wągrowcem (ob. Kętrz.: O ludn. pol., str. 46 i Gesch. von Ost-und Westpreussen, von Lohmeyer, I, str. 47). Owa fałszywa hipoteza polega tylko na późniejszym marginesowym dopisku do kroniki oliwskiej. Do dziejów O. odnoszą się następne prace: 1) Szkice z ziemi i historyi Prus Królewskich, przez Lubińskiego (Gdańsk, 1886, str. 92—143). 2) Tarnowski: Z Prus Królewskich (1882, str. 123—135). 3) Starożytności Polskie (II, s. v. Oliwa). 4) Opis Starożytnej Polski przez Święckiego (Warszawa 1828, str. 357—358). 5) Borck: Echo sepulchralis (II, 290—357; manuskrypt w Pelplinie). 6) Pielgrzym, wychodzący w Pelplinie (r. 1871 i 1872). 7) Wiadomości niektóre o archidyakonacie pomorskim, przez Hildebrandta (Pelplin 1865). 8) Die Bau und Kunstdenkmaeler d. Landkr. Danzig (1885, str. 96—122). 9) Brandstaeter. Land und Leute des Landkr. Danzig (1879, str. 167—175). 10) Tegoż: Die Weichsel (Marienwerder, 1855, str. 158—170). 11) Neue Preuss. Prov. Bl. (1850, II, str. 1—96). 12) Die Cistercienser Abtei Oliva, von Kretzschmer (Danzig, 1847.) *Kś. Fr.*

Muzeum im. Kazimierza Pułaskiego w Warce

P.

Pa...., nazwy tak się zaczynające, a tu niepomieszczone, ob. pod *Po....*

Paadern, wś w pow. stołupiańskim, okr. urz. stanu cywil. Cassuben, st. p. Trakehnen.

Paalow-*Alt* (niem.), dobra w Pomeranii, pow. sławiński (Schlawe), st. p., tel. i kol. Zitzewitz, 4 klm. odl., 431 ha obszaru.

Paaris, wś, pow. rastemborski, st. p. i kol. Korsze, 500 mk. (1880), kościół ew., okr. urz. stanu cywil. Wś jest wzmiankowana już w dokum. z 1456 r. W 1785 r. było 32 dymów.

Paaschken, *Lielischken*, wś na Litwie pruskiej, pow. kłajpedzki, 10 klm. od Proekuls, 265 mk. (1880), st. p. i okr. urz. stanu cywil. Aglohnen. Wieś leży nad rzką Aglone i składała się w zeszłym wieku z trzech części: Paaschken Gruetz (7 dm.), Paaschken-Krug al. Bruecknin (1 dm.) i Paaschken-Nauseeden (8 dm.).

Paatzig (niem.), 1.) dobra ryc. w Pomeranii, pow. szczecinkowski, st. p. i tel. Baerwalde, 499·54 ha. 2.) **P.**, dobra ryc., pow. kamieński, st. p. Wollin, 638·06 ha. 3.) **P.**, dobra ryc., pow. Regenwalde, 507·91 ha.

Paballen al. *Noyen*, *Nogen*, wś, pow. ragnecki, na Litwie pruskiej, 57 mk. (1880 r.). W 1785 r. 5 dm. St. p. Szillen.

Pabbeln 1.) wś, pow. gołdapski, na Litwie pruskiej, okr. urz. stanu cywil. Adlersfelde, st. p. Szittkehmen. P. leży na granicy królestwa polskiego. W 1785 r. 7 dm. 2.) **P.** al. *Pablen*, wś, pow. gąbiński, okr. urz. st. cywil. Puspern, st. p. Gąbin. W 1785 r. 12 dm. Wś zaludnioną została r. 1712 przez kolonistów z Szwajcaryi przybyłych. 3.) **P.**, wś, majątek, leśniczówka, pow. wystrucki, okr. urz. stanu cywil. Jaenischken, st. p. Matheninghen. Już r. 1785 była wś siedzibą król. urzędu leśnego i miała 11 dm. 4.) **P.** al. *Paballen*, w zeszłym wieku *Anglupoehmen*, wś na Litwie pruskiej, pow. stołupiański, okr. urz. stanu cywil. Gr. Wannagupchen, st. p. Stołupiany. W 1785 r. 8 dm. 5.) **P.**, król. dominium (w 1785 r. fol. domin.), pow. gołdapski, Prusy wschodnie, 140 mk. (1880). St. p. Gawaiten. Okr. urz. stanu cywil. W 1785 r. 5 dm. *J. K. Sem.*

Paberdszen, *Paberszen* al. *Peszicken*, wś na Litwie pruskiej, pow. pilkałeński, okr. urz. stanu cywil. i st. p. Mallwischken.

Pabianice 1.) w dok. z XVI w. *Pabiianicze* i *Pabyanycze*, miasto nad rz. Dobrzynką, pow. łaski. Leży przy drodze bitej z Łodzi do Łasku, odl. 14 w. od Łodzi, posiada kościół parafialny murowany, szkołę początkową miejską, szkołę ewangielicką, dom schronienia dla 8 starców i kalek, urząd miejski, stacyą poczt. i telegr. Należy do sądu pokoju w Łasku. Liczne fabryki wyrobów wełnianych i bawełnianych, fabryka płótna, papieru okładkowego. W 1827 r. było tu 162 dm. i 963 mk. w 1860 r. 517 dm. (48 mur.) i 4925 mk. (800 żydów); obecnie (w 1884 r.) jest 548 dm. (około 100 mur.), 12,415 mk., w tej liczbie 850 obcych poddanych. Do mieszczan należy 2514 mr. ziemi. Pabianice są starożytną osadą, założoną na obszarze należącym do kasztelanii Chroppy (chrapy, zarośla błotniste), którą Władysław Herman nadał kapitule krakowskiej na życzenie żony swej Judyty, córki Wratysława czeskiego. Był to obszar lesisty, w którym, jak powiada Długosz, więcej przebywało dzikich zwierząt niż ludzi, więcej legowisk zwierzęcych niż uprawnych zagonów, z czasem jednak, do połowy XV w., powstało na tym obszarze 28 wsi i 2 miasta (Rzgów i Pabianice). Za czasów Długosza dobrami temi zawiadywał jeden z kanoników „qui melior politicus et iustitiarius esse creditur". Obowiązany był on dawać 200 do 300 grzywien dzierżawy za 3 lata z góry i poprawiać stan gospodarstwa. Dwór księży i siedziba administratora były w Pabianicach. Kapituła krakowska nie pomyślała jednak o założeniu parafii, dopiero Jarosław ze Skotnik, arcyb. gnieźnieński, w drugiej połowie XIV w. wzniósł kościół drewniany i uposażył parafią dziesięcinami stołu arcybiskupiego z Kociszewa; kapituła przyłożyła się nadając cztery półłanki

oli, łąkę i dom. Za to otrzymała prawo patronatu. W tym czasie zapewne P. uzyskały przywilej miejski z prawem niemieckiem (średzkie). Za Długosza P. były miastem nieludnem i mało nawiedzanem (infrequens et parum populosum). Placów oddzielnych z domami liczono 50 do 70. Była w mieście łaźnia należąca do kapituły i dająca grzywnę czynszu, młyn, ogród dający 15 groszy czynszu. W mieście mieli swe jatki rzeźnicy, szewcy, krawcy, rybacy, solarze, piekarze. Rzeźnicy dawali z jatki po pięć kwart łoju, co ogółem czyniło od 5 do 8 kamieni łoju. Połowę tego brał wójt. Inni sprzedający płacili po groszu. Każdy mieszkaniec warzący piwo dawał co rok grosz kapitule a od miodu 2 grosze. Prócz tego od zboża mielonego na słód szło od 8 korcy pół korca na rzecz kapituły. Od innych mieleń dawał młynarz 4 korce mąki. Połowę wójtostwa kupiła kapituła i wypuszczając w dzierżawę place i ogrody miała 5 grzywien i $6^1/_2$ groszy dochodu. Wójt miał ztąd 6 i 7 denar. Druga połowa ($1^1/_2$ łanu) zostawała w ręku rodziny wójta. Do mieszczan należało 22 łany i trzy ćwierci łanu dawnego uposażenia i nowo uprawnych (wykarczowanych) 13 łanów. Czynsz z łanu wynosił 6 gr. rocznie. W XVI w., widocznie w skutek wzrostu ludności okolicznej, P. posiadają dość znaczną liczbę rzemieślników tak, że Zygmunt August w 1555 r. nadaje przywilej na urządzenie cechów. Według regestr. pobor. z 1563 r. P. w okr. szadkowskim, miały 66 rzemieślników i płaciły 32 zł. szosu. Z tych czasów pochodzą i dwie budowle, które są obecnie jedynemi zabytkami z przeszłości miasta. Pierwszą z nich jest kościół parafialny, wzniesiony w 1588 r. kosztem kapituły, na miejsce dawnego drewnianego. Paweł Dębski, sufragan krakowski, administrator dóbr pabianickich, prowadził tę budowlę. Późniejsze przeróbki zatarły pierwotny charakter gmachu, który dziś zdobi wieża i baniasta kopuła. Drugą budowlą jest zameczek, zapewne dawna rezydencya administratorów, zbudowany w stylu włoskich budowli XV w. Służy on dziś na pomieszczenie magistratu. Po przejściu dóbr biskupich na własność rządu P. stały się miasteczkiem rządowem i w pierwszych latach bieżącego wieku liczyły, podobnie jak i pobliska Łódź, około 700 mk. Dopiero założenie fabryki płótna w 1830 r. a następnie rozwój przemysłu fabrycznego w Łodzi, wpłynęły na przekształcenie biednej osady w fabryczne miasto. W ostatnich czasach produkcya samych wyrobów bawełnianych dochodziła czterech milionów rubli. Opis i widok P. podał „Tyg. Illustr.“ (№ 132 z 1870 r.). P., par., dek. łaski, 9800 dusz. Dobra rządowe P. po wydzieleniu z nich nadanych majoratów, składały się w 1854 r. z folwarków: P. z obszarem 185 mr., Wymysłów 470 mr., Żytowice 497 mr., Majówka 119 mr., Kornin 233 mr., Gospodarz 661 mr., Kotliny 457 mr., Ldzań 385 mr., Kątki al. Sląkowice 302 mr. Lasy obejmowały obszar 8435 mr.; w osadach leśnych 338 mr.; odpadek Chechło 91 mr. Osady młynarskie: Grobelno Nowy, Grobelno Stary, Łęczno, Joachim 62 mr., Świątnik 59 mr., Czyryszyn al. Syryczyn 99 mr., Cieplucha 60 mr., Karpiny 68 mr., Kotliny 72 mr., Kozica 79 mr., Talar 141 mr., Galas al. Rydzynki 56 mr. Kolonie: Wymysłów 330 mr., Markówka 473 mr., Ksawerów 559 mr., Bukowice 1557 mr., Majówka 209 mr., Modlica 1220 mr., Starowa Góra 727 mr., Romanów 574 mr., Czyżemin 673 mr. Miasto Pabianice 457 mr; osada Rzgów. Wsie: Karniszewice 892 mr., Roza 496 mr., Mogilno 1036 mr., Żytowice 497 mr., Wola Żytowska 445 mr., Konin 239 mr., Gospodarz 333 mr., Guzów 683 mr., Prawda 503 mr., Kalinko 1167 mr., Wola Kutowa 540 mr., Palczew 1276 mr., Kraszewo 394 mr., Kotliny 511 mr., Karpiny 634 mr., Kurowice 1813 mr., Dalków 1728 mr., Ldzan 612 mr., Sląkowice 937 mr. Ogólna rozległość w gruntach folwarcznych i włościańskich 35,249 mr. 2.) **P.**, kol., pow. łaski, gm. Górka Pabiańska, par. Pabianice, ma 11 dm., 94 mk., 103 mr. 3.) **P.**, wś, fol. i karcz., pow. częstochowski, gm. Olsztyn, par. Potok Złoty. Wś ma 40 dm., 259 mk. i 491 mr. ziemi włośc.; fol. 2 dm., 11 mk., 190 mr.; karcz. 1 dm., 2 mr. Dziedzicem wsi w XV w. jest Jan Zaramba, wwoda kaliski. Łany kmiece dają dziesięcinę biskupowi krakowskiemu. Inne łany, poprzednio folwarczne, potem oddane kmieciom, dają dziesięcinę wartości 1 grzywny plebanowi w Potoku (Długosz, II, 217). *Br. Ch.*

Pabianicka Górka, ob. *Górka Pabianicka.*

Pabianicka Ruda, fol. i os. fabr. nad rz. Ner, pow. łaski, gm. Górka Pabianicka, par. Pabianice, odl. 9 w. od Łodzi a 5 w. od Pabianic. Jestto fabryka cukru, przy której utworzyła się osada robotnicza, mająca szkołę początkową, aptekę, lekarza i do 600 mk. Przy fabryce pracuje około 500 ludzi. Cukrownię tu założył w 1851 r. Ludwik Gejer; obecnie należy do sukcesorów Lewenberga. Urządzona według systemu dyfuzyjnego, przerabia rocznie 150 do 200 tysięcy korcy i produkuje od 100 do 150 tysięcy pudów cukru. Fol. ma 1273 mr. obszaru, w tem 704 mr. roli, 406 mr. lasu, 73 mr. łąk, 29 mr. pastwisk, 10 mr. ogrodów. *Ad. Skrz.*

Pabianka, os. młyn. nad rz. Złotą Wodą, pow. łódzki, gm. Radogoszcz, par. Łódź, ma 1 dm., 13 mk., 150 mr. ziemi.

Pabianki *Kostrzyńskie*, kol., pow. radomski,

gm. Potworów, par. Bukowno, odl. od Radomia 38 w., ma 7 dm., 19 mk., 83 mr. ziemi dwors. Powstała na obszarze należącym do wsi Kostrzynia.

Pabianowo (ob. *Fabianów*), w pow. pleszewskim, par. w Sośnicy. Leży nad rz. Lutynią i na trakcie z Dobrzycy do Pleszewa; właścicielami byli w r. 1579 Jakub i Stanisław Pabianowscy, a 1618 r. Jan Parzęczewski i Stanisław Pabianowski. *E. Cal.*

Pabierowice, wś i fol., pow. grójecki, gm. Kobylin, par. Jasieniec, odl. 46 w. od Warszawy, 4 w. od Grójca a 2 w. od cukrowni w Czersku. W 1827 r. było tu 14 dm., 102 mk. W księgach sądowych ziemi czerskiej pod 1486 r. wymienioną jest wś Pabirowska Wola, obecnie pod tą nazwą nieistniejąca. Być może iż są to dzisiejsze Pabierowice (ob. Księgi sądowe ziemi czerskiej, wyd. ks. Lubomirskiego, Warszawa 1879). Obecnie fol. P. ma 429 mr.: gr. or. i ogr. mr. 397, łąk mr. 20, nieuż. mr. 12; bud. mur. 6; z drzewa 18, płodozmian 9-polowy. Wś P. os. 19, z gr. mr. 73.

Pablindszen, wś, pow. gołdapski, na Litwie pruskiej, okr. urz. st. cywil. Adlersfelde, st. p. Szittkehmen. Wś leży na granicy królestwa polskiego, miała w 1785 r. 6 dm. W bliskości jezioro na wzniesieniu 260 mt. npm.

Pacajcie, wś, pow. rossieński, par. erżwiłkowska.

Pacanów 1.) wś i os. karcz., pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy. Wś ma 17 dm., 182 mk., 189 mr. ziemi włośc.; karcz. 1 dm., 1 mr. W 1827 r. 15 dm., 98 mk. Wś ta pod nazwą Pacanówek wchodziła w skład starostwa krzepickiego a następnie dóbr rządowych Krzepice. W wykazie z 1838 r. nosi nazwę Pacanów Cygański (ob. *Krzepice*, IV, 784). 2.) **P.**, w dok. *Paczonow* i *Paczanow*, os. miejska, przedtem miasteczko (do 1867 r.), pow. stopnicki, gm. i par. Pacanów. Leży w stronie wsch.-południ. od Stopnicy w odl. 8 w., przy drodze ze Stopnicy do Połańca nad Wisłą. Posiada kościół par. mur., urząd gm., szkołę począt. ogólną, dom przytułku dla ubogich (?), około 180 dm. i do 2000 mk.; do mieszczan należy 201 osad, mających 453 mr. obszaru. W 1827 r. było 156 dm., 1267 mk.; w 1860 r. 169 dm. i 1715 mk. (1081 żyd.). St. p. w Stopnicy. W ciągu roku odbywa się tu 6 jarmarków. P. jest starożytną osadą. Według Długosza, który miał w ręku akt erekcyi, założycielem parafii i kościoła był niejaki Seminianus dziedzic, na którego prośbę Maurus, biskup krakowski (1109—1118), ustanowił parafią i uposażył ją ośmiu dziesięcinami ze stołu biskupiego. Kościół został założony p. w. ś. Marcina W połowie XV w. P. jest już miastem (oppidum), kościół wzniesiony jest z kamienia i cegły. Dziedzicami P. są dwaj bracia rodzeni Jelitczykowie, Floryan i Piotr, synowie Piotra (subdapiferi cracoviensis) i brat ich stryjeczny także Piotr. Nie tylko P. ale cały szereg przyległych wiosek należy do tych braci. Mieszkańcy miasta nie mieli swych łanów, lecz role w oddzielnych polach (niwach, in pecies distincti), z których dawali dziesięcinę miejscowemu proboszczowi. Dwaj bracia rodzeni (Pacanowscy) mieli jeden folwark (praedium militare) a stryjeczny ich Piotr Sancygniowski) drugi folwark. Prócz dziesięciny w zbożu dawali oni plebanowi dziesiąty ser, jagnię i prosię a Piotr Sancygniowski i dziesięcinę rybną z jezior. Pleban miał w mieście dwie jatki, dające mu czynsz, dwóch ogrodziarzy na przedmieściu, płacących po 6 gr. czynszu i dzień robocizny i trzy place dające po 3 gr. czynszu. „W 1502 r. Tatarowie, gdy przychodzili ku Pacanowu, mówi Bielski, dał im wstręt Jan Wapowski, dworzanin Fryderyka kardynała, mając strzelców po części, z którymi wyszedł pod miasteczko, i rządnie w sprawie stanął, tak iż nie śmiejąc nań nacierać, Tatarowie odciągli od miasteczka i zatym poszli nazad". Dobra Pacanowskich uległy podziałowi i według regestrów pobor. z 1508 r. Jan z Pacanowa ma część na Pacanowie, Niegosławice, Słup, połowę Ratajów, Szczuczyn i Wolę i płaci z nich 6 grzyw. poboru, Mikołaj Sancygniowski z Pacanowa samego płaci 5 grzyw. a Jan Wapowski z Pacanowa, części na Witkowicach, Szczeglinie, Książnicach, Ratajach i Ząbrzu i z Karsz daje 7 grzyw. (Pawiński, Małopolska, 460, 488 i 489). Według regestr. pobor. z 1579 r. P. przedstawia się jako dość ludna osada. Szosu (in duplo) płaci 38 fl. 12 gr., ma 80 rzemieślników nierozdzielonych na cechy, dają po 15 gr., 18 przekupniów po 15 gr., 19 palących gorzałkę, 67 komorników, 1 duda, 2 hultajów, 19 żydów po 1 flor. (z tych 3 ubogich zwolniono), 3 sług żydowskich 1 flor., rybak na części plebana, 2 komorn. ubogich, 2 ogrodziarzy. Ogółem pobór przyniósł 144 fl. 5 gr. Zdaje się że miasto w tym czasie wyszło z rąk Jelitczyków Pacanowskich, których posiadłości uległy zmniejszeniu. W parafii pacanowskiej tylko Słup i Niegosławice pozostały jeszcze w 1579 r. w ręku tej rodziny. W XVIII w. należał P. do Komorowskich i Sołtyków, około 1850 r. do hr. Adama Potockiego. Drobna i uboga mieścina służyła za przedmiot żartu mieszczanom innych ludniejszych i bogatszych miast małopolskich, ztąd owe przysłowiowe wyrażenia o pacanowskiej akademii i pacanowskich kowalach, kujących kozy. P. par., dek. stopnicki, 4111 dusz. Pacanów gm. należy do sądu gmin. okr. IV w Wójczy, st. poczt. w Stopnicy, ma 15949 mr. obszaru i 7025 mk. *Br. Ch.*

Pacanowice, w dok. *Pacznovycze*, zwane też *Pacynowice*, niem. *Pacanowitz*, wś, domin. i okr. domin., pow. pleszewski, o 5 klm. na płn.-wschód od Pleszewa, nad Korzkiewką, par. Grodzisko, dawniej Lenartowice. St. poczt. i st. dr. żel. w Pleszewie. P. istniały już przed r. 1416. Właścicielami byli r. 1579 Jan Pacynowski i Kacper Kotarski, a r. 1618 Bartłomiej Pacynowski i Jędrzej Suchorzewski. Wś ma 12 dym. i 138 mk. kat. Według Lib. Ben. Łask. (II, 8, 31) łany kmiece dawały plebanowi w Grodzisku po korcu żyta a prócz tego płaciły jeszcze, równie jak i folwark, proboszczowi w Skalmierzycach pewną pieniężną dziesięcinę. Dominium ma 97 mk. i 7 dm.; obszaru 313·58 ha, t. j. 264·39 roli, 17·25 łąk, 7·13 past., 14·99 lasu i 9·82 nieuż.; czystego doch. grunt. 2676 mrk. Właścicielem jest August Scheche, dawniej Baranowscy. W skład okr. domin. wchodzą folw. Maryanin i Pardelak; cały okrąg ma 15 dm. i 185 mk. katol.

Pacanowo, karczma do Rusocina, pow. szremski, o 7 klm. na płn.-wschód od Dolska, par. Wieszczyczyn, 1 dm., 17 mk. (10 kat. i 7 prot.). Niewykazana w nowszych Skorowidzach urzędowych. *E. Cal.*

Pace, fol., pow. szczuczyński, gm. Przestrzele, par. Rajgród, odl. 32 w. od Szczuczyna. W 1827 r. było 3 dm., 14 mk. Obecnie fol. P. rozl. mr. 218: gr. or. i ogr. mr. 158, łąk mr. 27, past. mr. 28, nieuż. mr. 5; bud. mur. 1, z drz. 5; płodozmian 8-polowy. Fol. ten oddzielony został od dóbr rząd. Podliszewo.

Pacek, pustkowie nad rz. Orlą, pow. krotoszyński, na wsch.-płn. od Kobylina, par. Starogród, poczta i okr. domin. Kuklinów, 1 dm, 19 mk.

Paceltowo *Gross* i *Klein* (niem.), ob. *Pacołtowo.*

Pacery, niem. *Patzerie*, smolarnia, pow. bydgoski, o 5 klm. na płn. od Rynarzewa, okr. wiejski w Łochowie.

Pacew, wś, pow. grójecki, gm. Borowe, par. Przybyszew, ma 328 mk. i 746 mr. obszaru. W 1827 r. było 24 dm., 207 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr rząd. Goszczyn.

Pacewicze 1.) wś rząd. nad rz. Bereczyną, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. okr. wiejski i dobra skarbowe Bakszty, o 72 w. od Oszmiany a 57 od Dziewieniszek, ma 26 dm., 250 mk. prawosł. 2.) **P.**, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Soły, okr. wiejski Kuszlany, o 2 w. od gminy, 26 dusz rewiz.; należy do dóbr Kuszlany, Sulistrowskich. 3.) **P.**, wś włośc., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedlisko, okr. wiejski Gilwińce, o 8 w. od gminy, 29 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Sieniawszczyzna. 4.) **P.**, wś, pow. wołkowyski, na płd. wsch. od mka Piaski.

Pach, wś, pow. makowski, gm. i par. Krasnosielc, ma 4 os. i 124 mr. Wchodziła w skład dóbr Krasnosielc.

Pach, pow. lubliniecki, ob. *Konieczny.*

Pachinia, wś wymieniana w dok. z XVIII w. jako należąca do klucza nowowiśniowieckiego na Wołyniu.

Pachlitz (niem.), ob. *Paklica*. dopływ Obry.

Pachniączka, część Wiśniowy, w pow. ropczyckim, par. rz.-kat. w Niewodny.

Pachnowola, wś i fol., pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. 32 w. od Kozienic, ma 26 dm., 230 mk., 880 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 16 dm., 154 mk. Według regestr. pobor. z 1508 r. Pachnina Wola, Bronowice i Łąka należały do Andrzeja z Bronowic, płacącego 2 grzyw. i 10 gr. poboru. W 1569 r. właścicielem jest Jan Broniowski; wś ma 6 łanów kmiecych, pół łana karczem., 2 ogrodz. W 1877 r. fol. P. z wsiami: P., Sosnów i Wólka Pachnowolska, miał rozl. dominial. mr. 461: gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 46, past. mr. 3, lasu mr. 24, nieuż. mr. 30; bud. mur. 9, z drz. 8; płodozmian 5 i 12-polowy. Wś. P. os. 22, z gr. mr. 356; wś Sosnów os. 14, z gr. mr. 258; wś Wólka Pachnowolska os. 8, z gr. mr. 201. W 1877 r. odłączono z obszaru dominialnego 374 mr. *Br. Ch.*

Pachnowolska-Wólka, wś, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. 28 w. od Kozienic, posiada młyn wodny, 11 dm., 74 mk. i 200 mr. ziemi włośc.

Pachole, wś, pow. włodawski, gm. krzywowierzba, par. Opole, ma 60 dm., 380 mk., 2303 mr. ziemi.

Pacholewo, wś i dom., pow. obornicki, o 8 klm. na płn.-zach. od Gośliny Murowanej, par. Białężyn, poczta w Gośliny Długiej, st. dr. żel. w Obornikach o 9½ klm. W 1582 r. należało P. do Jerzego Wojnowskiego, a przy schyłku XVIII w. do szambelana Bojanowskiego i następnie do generała Jana Lipskiego, dziedziców dóbr Boguniewskich. Wś ma 15 dm. i 175 mk. (4 prot.). Dominium ma 12 dm. i 218 mk. (10 prot.); obszaru 529·38 ha, t. j. 461·22 roli, 21·94 łąk, 4·63 past., 31·32 lasu i 10·27 ziemi; czysty doch. grun. 7434 mrk.; mleczarnia, tucz bydła, chów owiec i koni; należy do klucza obiezierskiego. *E. Cal.*

Pacholkenberg al. *Karlsberg*, góra pod Oliwą (ob.).

Pachołki, łotew. *Pachołkas*, wś, pow. rzeżycki, w pobliżu granicy pow. lucyńskiego, par. kat. Bukmujża, należała niegdyś do dóbr Bukmujża, obecnie własność Justyna Sobańskiego.

Pachominki, mały folwark w dorzeczu rz. Czernicy, pow. borysowski, w 3 okr. pol. dokszyckim. *A. Jel.*

Pachomlewicze, wś, pow. sieński, gm.

Łukoml, ma 21 dm. i 86 mk., z których jeden zajmuje się szewctwem.

Pachomowo al. *Pochomowo*, wś włośc. na lew. brz. rz. Wilii, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Wiazyń, okr. wiejski jałowski, o 18 w. od mta Wilejki, 6 dm. i 43 mk.; przystań handlu drzewnego. Leży o 90 w. od źródeł Wilii. Należy do dóbr Wiazyń, Giecewiczów.

Pachomowszczyzna, zaśc. na południowym krańcu pow. mińskiego, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Stańkow, par. kojdanowska. Niegdyś własność Radziwiłłów, potem z kolei ks. Wittgensteina a od lat kilku Czapskich. Należy do domin. Stańkow; ma 8 os. Miejscowość równa, lesista, grunta szczerkowe.

Pachówka, potok we wsi Czukałówka, dopływ Horocholina, pow. stanisławowski.

Pachowszczyzna, fol. rząd. nad rz. Duniłowicze, okr. wiejski Pachowszczyzna, o 77 w. od Wilejki, ma 1 dm., 14 mk. (1 prawosł. i 13 katol.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Nowosiołki, Łucze, Miszki, Bojarszczyzna, Sosienicha, Lembawka, Duniłowicze i Remizowo, w ogóle 121 dusz rewiz. włościan skarbowych. *J. Krz.*

Pachratka, ob. *Pęchratka*.

Pacht, os. leś., pow. turecki, gm. i par. Tokary, odl. od Turka 20 w., 1 dm., 10 mk.

Pachtarnia 1.) os., pow. lipnowski, gm. Mazowsze, par. Ossówka (ewan.), odl. o 24 w. od Lipna, 1 dm., 9 mk., 4 mr. gruntu dobrego. Należała do dóbr Komorowo. 2.) **P.**, przyległość dóbr Czarnocin, pow. ciechanowski.

Pachthof (niem.), fol. dóbr ryc. Gr. Plauth, pow. sztumski, st. p. Freystadt.

Pachtyarnia, niem. *Pachthof*, fol. do Plawt należący, pow. suski, st. p. i par. Kisielice, par. kat. Iława. W 1868 r. 1 dm, 14 mk. ew.

Pachuczyn al. *Pachucin*, wś szlach., pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno. W 1827 r. było 8 dm., 48 mk. Wchodziła w skład dóbr Czernice.

Pachur, dok. *Leyne*, 1667 *Pachura*, os. młyn. i tartak nad rz. Łąką uchodzącą do Drwęcy, pow. toruński, st. p. Turzno, par. kat. Gronowo, ew. Grębocin, szkoła Młyniec. Ma 181·09 mr. obszaru. W 1868 r. 6 bud., 1 dm, 8 mk. (3 kat., 5 ew.). Młyn ten leży tuż nad granicą królestwa polskiego i jest własnością Torunia. W 1659 r. płacił młynarz 10 grzywien dzierżawy; r. 1648 był dzierżawcą Marcin Rosenkranz (ob. Wernicke: Beschr. von Thorn, 1832, str. 276). Mesznego płacił młynarz tutejszy 1667 r. 2 k. żyta (ob. Wizyt. Strzesza, str. 46). Aż do r. 1617 należał ten młyn do panien benedyktynek toruńskich. Nazwę otrzymał od młynarza Marcina Pachury, który zmarł r. 1613 (ob. Klasztory żeńskie, przez Fankidejskiego, str. 166). *Ks. Fr.*

Pachutki, niem. *Pachutken*, dobra ryc., pow. suski, st. p. i tel. Kamieniec, 7 klm. odl., st. kol. i poczt. Prabuty, 10 klm. odl., par. kat. Schoenwiese, ew. Prabuty. W 1868 r. 15 bud., 5 dm., 93 mk. (34 kat., 59 ew.), 238·63 ha roli or. i ogr., 51·26 łąk, 7·43 past., 30·48 lasu, 5·95 nieuż. *Ks. Fr.*

Pachutyńce, wś w płn.-zach. części pow. proskurowskiego, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Tretelniki, par. kat. Mikołajów, st. p. Kupiel, o 25 w. od Proskurowa, przy drodze z Hryniowiec Polnych do Hladek, ma 153 os., 826 mk., 1027 dz. ziemi włośc., 507 dwor.; cerkiew p. w. ś. Paraski, założona w 1856 r., uposażona 38 dz. ziemi, ma 530 wiernych. Wś bezleśna, grunta równe, ziemia czarna. Należała do Żurakowskich, następnie do Kanszyna, obecnie Heinbergera. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 563. *Dr. M.*

Pachy, wś i fol., pow. skierniewicki, gm. Grzymkowice, par. Biała, ma 30 mk., 248 mr. ziemi dwors. i 2 mr. włośc. W 1827 r. było 7 dm., 44 mk.

Pacianowo, przyległość dóbr Dowspuda, pow. augustowski.

Paciejenki, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Czeress, o 3 w. od gminy a 30 w. od Dzisny, ma 4 dm., 48 mk. prawosł. (26 dusz rewiz.); należy do dóbr Czeress, ks. Radziwiłłów.

Pacierzów, w dok. *Paczyerzow*, fol. i os. leś. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Konary, par. Kłomnice. Wś ma 78 dm., 437 mk. i 462 mr. obszaru. Fol. ma 3 dm., 25 mk. i 1457 mr. (198 ornej ziemi); należy do dóbr Bartkowice. Os. leś. ma 1 dm., 3 mk., 2 mr. W 1827 r. było tu 40 dm., 330 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 520), wś dawała dziesięcinę kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej, zaś plebanowi w Kłomnicach tylko kolędę. *Br. Ch.*

Paciogrynda, fol., pow. sejneński, gm. i par. Święto Jeziory, odl. od Sejn 33 w., ma 1 dm., 9 mk.

Paciorek al. *Paciorki*, fol., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, par. kat. uździeńska, gm. Pereszewska-Słoboda. Należy do dominium Pereszew, dziedzictwa do niedawna Jodków, a przez wiano córek przechodzącego do Zasów, Hryckiewiczów i Łapów. Na obszarze folwarku leżą źródła rz. Łoszy. Miejscowość równa, lesista, dużo kamienia narzutowego, grunta szczerkowo-gliniaste. *A. Jel.*

Paciorkowa Wola, wś, pow. kozienicki, gm. Policzna, par. Zwoleń, odl. od Kozienic 25 w., ma 33 dm., 304 mk. W 1827 r. było 25 dm., 201 mk. Fol. Paciorkowa Wola z wsią P. Wola, Łuczynów i Filipinów ma obecnie rozl. dominialnej mr. 91: gr. or. i ogr. mr. 69, łąk mr. 7, past. mr. 1, lasu mr. 12, nieuż. mr. 2; bud. mur. 1, z drzewa 6. Poprzednio obejmował obszar 1468 mr. Wś P. Wola os. 26,

z gr. mr. 318; wś Łuczynów os. 28, z gr. mr. 276; wś Filipinów os. 21, z gr. mr. 345.

Paciorkowska Wola, wś, pow. częstochowski, gmina Przystajń, par. Truskolasy W najnowszym spisie urzędowym miejscowości gub. piotrkowskiej niezamieszczona.

Paciorowa, wś u źródeł rz. Kołbaśnicy, dopł. Morachwy (Morafy), pow. jampolski, na pograniczu pow. mohylowskiego, gm. i par. kat. Morachwa, o 15 w. od st. dr. żel. kijowsko-odeskiej Jaroszynki, ma 66 os., 292 mk., 240 dz. ziemi włośc., około 600 dz. dworskiej. Należała niegdyś do klucza morachwskiego Dziekońskich, obecnie Modzelewskich. *Dr. M.*

Pacis-Dos (łacin.), klasztor oo. kartuzyan pod miastem Schivelbein, w dawniejszej Nowej Marchii, w tej części, która dziś do Pomeranii należy. Założył go Henryk von Borcke w 1441 r. więc w czasie kiedy N. Marchią posiadał zakon krzyżacki (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 98). *Ks. Fr.*

Paciszki, zaśc. włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Kazimirowo, o 10 w. od gminy a 74 w. od Wilna, 1 dm., 7 mk. kat. (4 dusze rewiz.); należy do dóbr skarbowych Białydwór.

Paciuniszki 1.) wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Giełwany, okr. wiejski Giełwanki, o 3 w. od gminy a 65 w. od Wilna, 3 dm., 32 mk. kat. (w 1864 r. 25 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szeszole. 2.) **P.**, w spisie gmin *Pacukiszki*, wś na 1 jez. Surgłoć, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi, okr. wiejski Mieszkucie, o 10 w. od gminy a 62 w. od Trok, 3 dm., 16 mk. kat. (w 1864 r. 10 dusz rewiz.); własność Czyżów.

Paciuny al. *Pociuny*, wś, pow. maryampolski, gm. Pogiermoń, par. Preny, odl. 51 w. od Maryampola, ma 17 dm., 181 mk. W 1827 r. było 10 dm., 94 mk.

Paciuny 1.) wś nad rz. Muszą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski i dobra Izabelin, o 7 w. od gminy a 35 w. od Wilna, 12 dm., 72 mk. kat. (podług spisu z 1864 r. 49 dusz rewiz.); własność Wołłowiczów. 2.) **P.**, zaśc. tamże, o 6 w. od gminy, 19 dusz rewiz.; należy do dóbr Izabelin, Wołłowiczów. 3.) **P.**, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 22 w. od Lidy, 6 dm., 50 mk. *J. Krz.*

Packamohren al. *Packmohren*, majątek, pow. kłajpedzki, na Litwie pruskiej, nad rzeczką Eckitt, 17 klm. od Kłajpedy, 92 mk. (1880) W 1785 r. 8 dm. Pod P. przeszedł w lipcu r. 1831 r. korpus generała Chłapowskiego granicę pruską. *J. K. Sem.*

Paćkanów, futor, pow. bałcki, okr. pol. Hołowanieckie, gm. Trojany, par. kat. Hołowanieckie, prawosł. Tauzna.

Packern, wś na Litwie pruskiej, pow. stołupiański, okr. urz. stanu cywil. Druzken, st. p. Stołupiany.

Packhausen, wś, pow. brunsberski na Warmii, 22 klm. od Brunsbergi, st. p. i tel. R. 1785 miała 26 dymów; w 1880 r. 370 mk. kat. Niemców.

Packi, wś nad bezim. rzką, pow. miński, gm. samochwałowicka, ma 6 os.; miejscowość falista, grunta szczerkowe. W 1737 r. Stanisław Wołodkowicz sprzedaje Jerzemu i Róży z Śliźniów Iwanowskim, starostom wiślickim, za 26000 złp. *A. Jel.*

Packi, urczysko na fol. Lebiodka (ob.).

Packieser, wś, pow. nizinny, na Litwie pruskiej, st. p. Seckenburg, 60 mk. (1880).

Packiszki, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 34 w. od Trok, 1 dm, 7 mk. kat.

Packów, dobra, pow. czerykowski, w 1690 r. własność Ciechanowieckiego Dominika. Około 1676 r. Samuel i Anna z Karpiów Ciechanowieccy założyli tu klasztor dominikanów.

Paćkowice al. *Paczkowce*, rus. *Paćkowyczi*, wś, pow. przemyski, 14 klm. na płd.-płd.-wsch. od Przemyśla, 2 klm. od sądu pow., urz. poczt., st. kol. i tel. w Niżankowicach. Na płn. leżą Wielunice, na płn.-wsch. i wsch. Drozdowice, na płd. Borszowice, na zach. Niżankowice. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Wiaru, dopływu Sanu. Wchodzi on tu z Niżankowic i przepływa płn.-zach. krawędź wsi od płd.-zach. na płn.-wsch. Do Wiaru wpada w obrębie wsi prawoboczny jego dopływ Wyrwa. Wchodzi ona tu od płd. z Borszowic, a płynie na płn. przez zach. część obszaru. W dolinie Wyrwy, leżą na prawym brzegu zabudowania wiejskie, na lewym zaś brzegu grupa domów „Chałupy za wodą". Jedna zagroda zwie się „Rudki". Na wsch. od zabudowań wiejskich leży mały las. Na granicy wsch. wznosi się wzgórze „Kamienica" do 298 mt. (znak triang.). Własn. więk. ma roli or. 322, łąk i ogr. 31, past. 19, lasu 63 mr.; własn. mn. ma 386 roli or., 50 łąk i ogr., 64 past. i 8 mr. lasu. W 1880 r. było 306 mk. w gminie a 39 na obszarze dworskim. Par. kat. Borszowice. We wsi jest cerkiew p. w. ś. Andrzeja. Przez obszar wsi przechodzi droga żelazna przemysko-łupkowska. *Lu. Dz.*

Packowicze, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski Posopowo, o 14 w. od gminy a 65 w. od Wilejki, przy b. drodze poczt. połockiej, 6 dm., 67 mk., w tej liczbie 47 prawosł. i 20 kat. (30 dusz rewiz.); należy do dóbr Posopowo, hr. Tyzenhauza.

Packowo 1.) wś, pow. mścisławski, gm. Szamowo, ma 17 dm. i 142 mk., z których 1 zajmuje się wyrobem filców, 3 krawiectwem, 1 wyrobem wozów, sań i t. p., 3 stolarstwem, 1 garncarstwem, 2 kowalstwem. 2.) **P.**, fol.,

pow. klimowicki, własność Ałabuszewoj, posiada młyn wodny i folusz. *J. Krz.*

Packul, rozległa odnoga, którą tworzy rz. Wenta (Windawa), o 6 wiorst od ujścia do Bałtyku.

Packuss (*Pakus*), wś, pow. nizinny, na Litwie pruskiej, st. poczt. Seckenburg, 98 mk. (1880).

Pacław 1.) wś, pow. dobromilski, 9 klm. na płn.-zach. od sądu pow., st. kol. i tel. w Dobromilu, 6 klm. na płd.-wsch. od urz poczt. w Rybotyczach. Na płn. leży Kalwarya Pacławska, na wsch. Hujsko, na płd. Paportno, na płd.-zach. Sopotnik, na zach. Leszczyny. Wś leży w dorzeczu Wisły. Powstaje tu mianowicie mała struga, która płynie na płd.-zach. i wpada na samej granicy Leszczyn do Sopotnika, dopływu Makówki (wpadającej do Wiaru), płynącego wzdłuż granicy zachodniej od płd. na płn. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru, na granicy Kalwaryi Pacławskiej. Na płd. od nich wznosi się punkt jeden do 482 mt. Własn. więk. tu i w Kalwaryi Pacławskiej ma roli or. 195, łąk i ogr. 28, past. 17, lasu 216 mr.; własn. mn. roli or. 328, łąk i ogr. 53, past. 52 mr. W 1880 r. było 197 mk. w gminie, 6 na obszarze dwors. Par. rz. kat. w Kalwaryi Pacławskiej, gr.-kat. w Hujsku. We wsi jest cerkiew drewniana p. w. ś. Szymona. Wieś ta jest gniazdem rodu Pacławskich h. Ogończyk (por. Słow. Geogr., III, 715). *Lu. Dz.*

Pacołtówko, niem. *Klein Paceltowo* al. *Petzelsdorf*, wś, pow. lubawski, tuż pod Nowemmiastem; 427·15 mr. obszaru, 18 bud., 8 dm., 83 mk., 34 ew., 49 kat. Według krzyżackich ksiąg szkodowych z r. 1414 poniosło P. w ostatniej wojnie 330 grzyw. szkody (ob. Gesch. d. St. Kulm von Schultz, II, 262). *Kś. Fr.*

Pacołtowo, *Pacułtowo* i *Pacółtowo*, niem. *Gross Pacoltowo* al. *Paceltowo*, dok. 1414 *Petczolca*, 1502 *Petczelsdorf*, wś, pow. lubawski, st. p. i par. ew. Nowemiasto, kat. Kurzętnik; 2511·97 mr. obszaru. W 1868 r. 81 bud., 40 dm., 335 mk., 323 kat., 12 ew. P. leży nad strugą Grobnicą, do Drwęcy uchodzącą. Była to dawniej własność kapituły chełmińskiej, która 1414 r. poświadcza, że wś ta w ostatniej wojnie poniosła w zniszczonem zbożu i zabudowaniach 600 grzywien szkody (ob. Woelky: Urk. B. d. Bist. Culm, 1855, str. 392). R. 1426 był tu młynarz Jakób Dobrzyński (ob. Kętrz.: O ludn. pol., str. 68). W 1502 r. nadają członkowie kapituły Jan Smolle, Rafał Wayner, Jakub Lehmbergk, Grzegorz Seuberlich i Kasper Walker wiernemu Segemunt (Zygmunt), młynarzowi, młyn Petczeldorf. Dan w Chełmży (ob. Woelky: U. B. C. 1885, str. 609). W wizyt. Strzesza z r. 1667 czytamy: Wieś Paczułtowo płaci proboszczowi w Kurzętniku mesznego od każdej włóki gburskiej 1 korzec żyta i tyleż owsa. Włók jest 36, cztery zwane Kamieńskie, posiada Maciej Zybułtowski, Katarzyna Zybułtowa 6, 4 zwane Targowieckie i 2 Kuczmańskie; młynarz Bieniasz dwie. Pustych było 18 i to: 2 Trzeciakowskie, 2 Zybułtowskie, 2 Konkowskie, 2 Winkowskie, 2 Handzelkowskie, 2 Farenckowskie, 2 Popkowskie, 2 Molendowskie i 2 Zdziebełkowskie (str. 274). *Kś. Fr.*

Pacółtowo, niem. *Poetzdorf* (*Gross* i *Klein*), dwa dobra rycer., wś i młyn, pow. ostródzki, st. p. Reichenau. Ob. *Kiersztanowo* 2.

Pacówka, rzeczka w pow. bracławskim, prawy dopływ Bohu. Bierze początek we wsi Hryniencach, mija przedmieście Czerniszówkę, Hołopopówkę i pod miastem Bracławiem wpada do Bohu.

Pacowo, okolica szlach. nad rzką Mierzycą, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 36 w. od Dzisny, 7 dm., 30 mk., z tego 23 kat., 7 starow.

Pacowska-Berezyna, ob. *Berezyna Górna*, mko i dobra w pow. borysowskim. Niegdyś dziedzictwo możnej rodziny Paców. W latach około 1840 r. dobra należały do Towiańskich, składały się z siedmiu wsi i liczyły 311 poddanych płci męz. Miejscowość poleska, grunta lekko faliste i piaszczyste, łąk wielka obfitość. W miasteczku około 70 osad, przeważnie zasiedlają je żydzi. *A. Jel.*

Pacowska-Słoboda, wś, pow. bobrujski, w pobliżu rz. Oły, gm. lubonicka, 44 osad, okolica poleska, grunta lekkie, łąk dużo. Należała niegdyś do Paców. *A. Jel.*

Pacowszczyzna, wś, pow. słonimski, okr. pol. zdzięciolski, odl. o 10 w. od Zdzięcioła, o 46 od Słonima a 125 od Grodna.

Pacuki, fol. pryw., pow. lidzki, w 2 okr pol., o 41 w. od Lidy, 1 dm., 26 mk.

Pacunele, *Pacuneli*, mko nad Gordówką, pow. szawelski, okr. pol. Szadowo, o 62 w. od Szawel, w 1859 r. 10 dm. i 80 mk. Kościół kat. ś. Jana, w 1805 r. przez mieszkańców wzniesiony, filialny bejsagolski.

Pacuny 1.) fol. i dobra skarbowe nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podberezie, o 36 w. od Wilna; fol. ma 4 dm. i 27 mk. kat. Dobra składają się ze wsi: Pomusie, Woroniszki, Jakubańce i Grodzie, oraz zaśc. Pomusie 1, 2, 3 i 4, Markuny 1 i 2, Zygmundy, Cegielnia, Woroniszki 1 i 2, Okmiana 2, 3 i 4, Wiżuniszki, Pustowszczyzna i Pieślakiszki. 2.) **P.**, zaśc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Okmiana, o 7 w. od gminy, ma 5 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. Była tu kaplica kat. parafii Giedrojcie. 3.) **P.**, wś, pow rossieński, par. ejragolska. *J. Krz.*

Pacyków 1.) rus. *Pacykiw*, wś, pow. doliński, 8 klm. na płd.-zach. od sądu pow. i st.

kol. w Dolinie, urz. poczt. w Wełdzirzu. Na płn.-zach. leży Nowosielica, na płn. Nowosielica, na wsch. Turza Gniła i Grabów, na płd. Wełdzirz, na zach. Mizuń. Płd.-zach. część wsi przepływa Świca, od płd. z Wełdzirza, na płn. do Nowosielicy, szeroko rozlana, na liczne podzielona ramiona. Do Świcy podąża z obszaru wsi kilka dopływów, z których znaczniejsze: Jasienowiec, powstający w płn.-zach. stronie na stoku Czerteżka (782 mt.) a płynący na płn. do Nowosielicy, i Zadzawa, płynąca wzdłuż granicy od Turzy Guiłej. Zabudowania wiejskie leżą w dolinie Świcy (457 mt.), a na płn. od nich „Wygoda“, fabryka rezonansów, browar, tartak, młyn i karczma. Płn.-wsch. część obszaru lesista. Najwyższy szczyt dochodzi 571 mt. Własn. więk. ma roli or. 6, łąk i ogr. 4, past. 99, lasu 759 mr.; wł. mn. roli or. 229, łąk i ogr. 543, past. 215, lasu 96 mr. W r. 1880 było 436 mk. w gm., między nimi 4 obrz. rz.-kat. Par. rz.-kat. w Wełdzirzu, gr.-kat. w miejscu, dek. perehiński, archidyec. lwowska. Do par. należy Nowosielica. We wsi jest cerkiew murowana p. w. Uspienia N. M. P., wzniesiona w 1692 r. przez Andrzeja Żurakowskiego, sędziego ziemi halickiej. Tenże Żurakowski założył przy niej klasztor bazyliański. W akcie fundacyjnym czytamy: „Chcąc postanowić porządek w cerkwi Bożej we wsi Pacykowie, na gruncie moim przezemnie świeżo postawionej pod tytułem Uspienia Przenajświętszej Panny Matki Bożej zostającej, czynię fundacyę i ordynacyę w monasterze *starożytnym* (sic) Pacykowskim, na gruncie moim własnym dziedzicznym teraz przezemnie lokowanym zakonnikom, aby tu in perpetuum zostawało dwanaście z ojcem ihumenem i posłusznikami... dobra moje własne dziedziczne, t. j. ogród na gruncie moim przy tejże cerkwi leżący, grunta Zniesienie nazwane przezemnie od JW. ojca Józefa Szumlańskiego, episkopa lwowskiego, jure haereditario nabyte, za miasteczkiem Doliną leżące, także grunta nazwane Łazy pod zapust Turzański do wsi Pacykowa należące, przemnie wyrobione, które i sami sobie wyrobić mogą jeszcze, Sady za stawem, także w Wierzchowinie będące, tudzież czetwertynę jednę Popowską, na której świeży folwark dla wygody tychże zakonników wybudowałem, drugą Pacykowską, trzecią czetwertynę Kuzieniąt, do tego pół czetwertynę Hawryląt, pobożnym ojcom św. Bazylego Wielkiego ritus graeci daję, daruję...“ W dalszym ciągu mówi o pożywieniu mnichów „aby we dnie skoromne z nabiałem, a w postne z rybami i z olejem jedli“. Co do odzieży żąda „aby trybem obszczeżytelnym starodawnym, podkapki i kłobuki formą świętogórską i przykładem teraźniejszych monasterów Skickiego i Krechowskiego nosili“. „Monaster oddaję pod dyrekcyę i starszeństwo Wielebnego Ihumena Skickiego teraz i napotem będącego, aby nikt inszy, tylko pomieniony Wielebny Ihumen Skicki teraz i na potem będący, godnego w cnotach i pobożności dobrze ćwiczonego starszeństwo monasterowi temu bez ukrzywdzenia jednakże zakonników tychże Pacykowskich podawał i naznaczał“. W rewizyi ihumenów z r. 1724 czytamy: „Monastyr Pacykowski za funduszem JP. Żurakowskich dziedziców na dwanaście zakonników, ale ten fundusz nie dochodzi. Stroitelem O. Pachomyj Martynowicz bez żadnego bohosłowenia tam zostaje, tylko sam z dyakonem“. Monaster Pacykowski zniesiono w r. 1792 a grunta fundacyjne sprzedano w r. 1811 Józefowi Matkowskiemu (ob. Szematyzm bazyliański, Lwów 1867, str. 159 i Literaturnyj Sbornyk z r. 1872 i 1873, Lwów 1874, str. 232). W tutejszym tartaku wodnym przerabiają rocznie 800 mt. kub. drzewa świerkowego i jodłowego a produkują 180 mt. kub. deszczułek rezonansowych. 2.) **P.** z *Dębnikiem*, wś, pow. stanisławowski. Leży na zach. brzegu Bystrzycy Bohorodczańskiej, o 10·4 klm. na płd.-zach. od Stanisławowa. Granice: wschodnia Krechowce, płd.-wsch. Drohomirczany, płd. Łysiec i Stary Łysiec, zach. Pasiecz, płn. Zagwoździ. Obszar dwor. 212, włośc. 1846 mt. W 1870 r. 1126 mk.; w 1880 r. w gm. 970, na obsz. dwor. 104 mk. Wedle szemat. dyec. rz.-kat. 45, par. Stanisławów, gr.-kat. 924, par. w miejscu. Szkoła filialna, kasa pożycz. z kapit. 322 zł. Jest tu piękny pałac. P. był własnością hr. Fredrów, w drodze spadku otrzymał go Józef Jabłonowski, od którego nabył Stanisław Brykczyński. *Lu. Dz.—B. R.*

Pacyna 1.) wś i dobra, pow. gostyński, gm. i par. Pacyna, odl. 21 w. od Gostynina. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową, urząd gm., 42 dm., 462 mk. i 410 mr. ziemi. W 1827 r. było 31 dm., 341 mk. Kościół i par. niewiadomej erekcyi istniały w 1720 r. P. jest starożytną osadą, gdyż istnieje tu przedhistoryczne cmentarzysko, zwane Mogiły. Dobra P. składały się w 1873 r. z fol.: Model, Łękowiec, Kamionka i wsi P. Rozl. dominialna mr. 1756: fol. Model gr. or. i ogr. mr. 598, łąk mr. 368, lasu mr. 27, nieuż. mr. 38, razem mr. 1031; bud. mur. 33, z drzewa 6; fol. Łękowiec gr. or. i ogr. mr. 221, łąk mr. 59, lasu mr. 3, nieuż. mr. 12, razem mr. 295; bud. mur. 6; fol. Kamionka gr. or. i ogr. mr. 392, łąk mr. 16, nieuż. mr. 21, razem mr. 429; bud. mur. 11, z drzewa 6; płodozmian 5-polowy. W dobrach tych była gorzelnia, dwa wiatraki, eksploatacya torfu i cukrownia na folwarku Model (ob.). P. par., dek. gostyński, 2401 dusz. P. gmina należy do sądu gm.

okr. III w Sannikach, st. poczt. Gombin. Ma 18476 mr. obszaru i 6125 mk. 2.) **P.**, wś i os. młyn. nad rz. Pacynką, pow. radomski, gm. Kozłów, par. Jedlnia, odl. 8 w. od Radomia, ma 8 dm., 103 mk., 120 mr. ziemi dwor. i 2 mr. włośc. Są tu 2 młyny wodne. *Br. Ch.*

Pacyna *Wielka* i *Mała*, niem. *Patschin Gross* i *Klein*, 1306 r. *Pacyna*, dwie wsie, pow. toszycko-gliwicki. P. Wielka posiada kościół par. kat., szkołę W 1842 r. P. Wielka 54 dm., 511 mk. P. Mała 30 dm., 269 mk. kat. Do P. Wielkiej należy młyn Koziołek i pustk. Nowe i Wrzosy. Do P. Małej młyn Gołąbek, fol. Posadów i fryszerka Mikoszowina. W 1316 r. Proszko z P. był pisarzem ks. Władysława, księcia na Bytomiu i Koźlu.

Pacyniany, fol. nad bezim. dopływem Issy, pow. nowogródzki, okr. pol., gm. i par. Nowa-Mysz, własność Albiny Moniuszkowej, ma przeszło 75 włók obszaru; dwa młyny wodne, lasu mało, grunta dobre szczerkowe, nieco faliste. *A. Jel.*

Pacynicze, wś, pow. prużański, w 3 okr. pol., gm., par. katol. i prawosł. Szereszów, o $1^1/_2$ w. od Szereszowa, ma 50 chat i 200 mk.

Pacynka, rzka w pow. radomskim, prawy dopływ Mlecznej. P. powstaje z dwóch strumieni płynących od Niemianowic i Kuczek na wsch. Radomia i łączących się pod Siczkami, płynie ku płn.-zachodowi pod wsią Pacyną i pod Lesiowem wpada z praw. brzegu do Mlecznej. Długa 12 w. Por. *Mokrzowa*. *J. Bliz.*

Pacyńska-Wola, wś, pow. gostyński, gm. i par. Pacyna, ma 282 mk., 735 mr. ziemi dwor. i 172 mr. włośc. W 1827 r. było 25 dm., 203 mk.

Paczeczyn, zaśc., pow. miński, w pobliżu mka Pierszaj, w 2 okr. pol. rakowskim, par. kat. pierszajska, należy do dominium Pierszaje, Tyszkiewiczów. *A. Jel.*

Paczeras, pow. lubliniecki, huta żelazna, należąca do zakładów w Kośmidrach.

Paczewo, we wizyt. Szaniawskiego z r. 1714 *Pączewo*, niem. *Patschewo*, wś, pow. kartuski, st. p. i par. kat. Sierakowice, ew. Mirachowo, odl. od Kartuz 3 mile. Obejmuje 31 gburstw, 9 zagród, 1108 mr. W 1868 r. 314 mk., 278 kat., 36 ew. P. należało za czasów krzyżackich do wójtostwa mirachowckiego, było pierwotnie na prawie polskiem osadzone (ob. Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver., str. 56, VI). R. 1711 płacili tutejsi włościanie proboszczowi po 14 gr. mesznego (ob. Wizyt. Szaniawskiego, str. 24). Za czasów Rzpltej należało do sstwa mirachowskiego. Uwłaszczenie nastąpiło tu r. 1820. *Kś. Fr.*

Paczków, niem. *Patschkau*, w dok. z 1254 r. *villa forensis Patschkoviensis*, mto nad rz. Nissą, w pow. nissańskim. Leży pod 50° 27′ 42″ płn. szer. i 34° 40′ 43″ wsch. dłg., na praw. brzegu rzeki, na wznies. 717 st. par. npm., śród wyniosłości nissańskiej wyżyny, w malowniczem położeniu. Składa się z właściwego starego miasta, otoczonego podwójnym murem z 4-ma bramami (istniał jeszcze w 1842 r.) i 2-ch przedmieść. Miasto posiada kościół katolicki parafialny i ewangielicki, synagogę, szpital, przytułek dla sierot i kilka innych zakładów dobroczynnych, gimnazyum katolickie, szkoły niższe. Ludność trudni się rzemiosłami, handlem i uprawą roli. Do miasta należy 3838 mr. ziemi (3236 ornej) i użytkowanie z 6947 mr. lasu. W 1784 r. było w P. 1598 mk; w 1842 r. 337 dm. (202 w mieście) i 3490 mk. (3147 katol., 309 ewang., 34 żyd.). W 1861 r. 377 dm. i 4433 mk.; obecnie około 5000 mk. Podanie ludowe przypisuje założenie P. jakiemuś rzymskiemu wodzowi, Lucca, który około 300 r. po Chr. wracając z dalekiej wyprawy, postanowił osiedlić się w tej okolicy. Osadę tę nazwano Luką od imienia założyciela, który miał tu wystawić świątynię na cześć jednego z swoich bóstw. Osada ta zaludniała się tak szybko, że około 791 r. znacznem już miała być miastem. Zburzone przez Węgrów, którzy tu wielką mieli ponieść klęskę, odbudowane zostało to miasto z rozkazu ich zwycięzcy, cesarza Henryka Ptasznika i obdarzone przywilejem z r. 936, nadającym osadzie prawo niemieckie. Przywilej ten okazał się podrobiony. Odległej starożytności P. nie stwierdzają żadne dowody, pozostało tylko podanie o Luce, wiążące się z kościołem parafialnym, który powstać miał w miejscu świątyni rzymskiej. Odkryte pod Starym Paczkowem cmentarzysko i popielnice świadczą o zaludnieniu przedhistorycznem tej okolicy. Z P. Starego ku zachodowi rozwijała się ta osada, między którą a miejscem, gdzie dzisiejszy stoi Paczków, znajdowała się druga osada zwana Bogunowem (Bogenau), stanowiąca dziś górne przedmieście Paczkowa. Jest więc pewne podobieństwo, że miasto P. i wieś Stary P. tworzyły niegdyś jednę całość i że ztąd powstało podanie kronikarskie o trzymilowym obwodzie miasta, opasanego murami, fosami, basztami i bramami obronnemi. Dwustajowa przestrzeń, która dziś rozdziela miasto od wsi, nie jest zabudowaną. Kroniki Freisingera i Hosemanna zapisują, że P. zgorzał do szczętu w r. 1015, że Polacy złupili miasto r. 1063 i że w pożarze 1122 spłonęły dwa znajdujące się tu klasztory. W r. 1241 Tatarzy rozłożywszy się obozem pod Odmuchowem, spustoszyli całą okolicę a zarazem zamczysko w P.; do tych czasów odnosi się podanie o istniejącej dotąd w kościele parafialnym studzience, zwanej studnią tatarską. W 1254 r. oddaje Tomasz, biskup wrocławski, wójtom

swoim, Henrykowi i Wilhelmowi, wieś Bogunowo (Bogenau) wraz z niektóremi rolami paczkowskiemi aż popod rzeczkę Tarnawę, która wpadą do Nisy dla założenia tam miasteczka na prawie niemieckiem. Kościół parafialny pod wez. ś. Jana Ewangielisty, istniał już tam podówczas. Między r. 1285 i 1299 występuje Koźmian (Cosmian), pleban miejscowy, r. 1295—1300 Jan, wójt, a między r. 1301—3 Henryk z Lubawy, kasztelan paczkowski. W 1325 głód nawiedził miasto i okolicę; częste wylewy Nisy znaczne sprowadzały spustoszenia. W 1420 r. biskup Konrad nadał miastu obszerne lasy, które dotąd są jego własnością. W 1424 r. Jan, książę na Ziębicach, zawarł tu przymierze z stanami i miastami kłockiemi (Kładzko) przeciw Husytom, którzy r. 1428 zburzyli P. W 1434 r. biskup Konrad zastawia P. i inne przyległości Odmuchowa. Między r. 1467 i 1470, podczas wojen czeskich, był P. kilkakrotnie widownią krwawych zapasów Około 1510 r. łupił miasto i okolicę Krzysztof Czarny de Reysewitz. W 1565 r. i w innych latach, zwłaszcza w 1713 r. srożyło się tu powietrze morowe. Podczas wojny 30-letniej, między r. 1633 i 1642 zajmowały P. to wojska szwedzkie, to cesarskie. I podczas wojny 7-letniej cierpiało miasto od najazdów stron wojujących. Po przejściu dóbr biskupich na własność rządu pruskiego w 1810 r. P. wyszedł z pod władzy biskupiej. Zamczysko paczkowskie, po którem dziś najmniejszego nie ma śladu, stać miało w zachodniej części miasta, na wzgórzu, zwanem z niemiecka Burgberg. Bawili w niem nieraz książęta szląscy, np. Bolesław w 1299 i 1301 r., inny tegoż imienia w r. 1341, Mikołaj 1344 i 1356; Przecław, bisk. wrocławski, nabył je r. 1340. Prócz kościoła paraf. znajdują się w P. dwie kaplice, z których jedna pod wez. ś. Mikołaja a druga p. t. ś. Jana i Bożego Ciała. Kaplica ś. Mikołaja stoi na przedmieściu Dolnem i wystawioną być miała r. 1240 wraz z klasztorem i szpitalem przez jakiegoś komesa Holenstein. Kaplica ś. Jana na cmentarzu miejskim istniała już przed r. 1452; obiedwie odbudowane zostały w nowszych czasach. Piękny ratusz z wieżą wzniesiony został w 1550 r. przez biskupa Baltazara z Promnitz. Obszerną monografię P. wydał J. Schneider p. t.: „Geschichte der Stadt Patschkau, nach Urkunden u. andern authentischer Quellen bearbeitet" Nissa 1843. *E. Cal.*

Paczków *Stary*, niem. *Alt Patschkau*, w dok. z 1338 r. *Antiquum Paczcow*, wś i sołtystwo nad rz. Nissą, pow. nissański. Leży w pobliżu miasta Paczkowa, przy drodze bitej do Odmuchowa. Sołtystwo ma 318 mr.; wś 3979 mr., rozdzielonych między 29 gospodarzy, 36 ogrodziarzy i 28 komorników. We wsi kościół filialny, szkoła, dwa młyny wodne, gorzelnia, 810 mk. kat. (1861 r.).

Paczkowa, potok, w pow. Lisko, na obszarze gm. Bóbrki, dopływ Łoboźwicy.

Paczkowce, ob. *Paćkowice.*

Paczkowe, ob. *Strzyżewo Paczkowe*, pow. mogilnicki.

Paczkowo al. *Pęczkowo*, niem. *Patschkowo*, wś, pow. średzki, o 5 klm. na zach. od Kostrzyna, na trakcie poznańskim, w okolicy wznoszącej się od 95·6 do 105·3 mt. npm.; par. w Swarzędzu, poczta w Kostrzynie, st. dr. żel. w Pobiedziskach o 10 klm., ma 15 dm. i 138 mk., t. j. 90 kat. i 48 prot.; większą własność obszaru 121·28 ha ma Oskar Dietrich. P. należało niegdyś do kapituły poznańskiej; proboszcz Andrzej zaprowadził tam prawo niemieckie w r. 1329. Ks. Jan Powodowski trzymał tę wś w r. 1580. *E Cal.*

Paczkowo, dok. *Patzkow* 1403, *Patczkow* 1414, niem. *Patschkau*, fol. należący do Nowej Wioski, gdzie jest st. p., pow. kwidzyński. W 1868 r. 15 bud., 5 dm., 101 mk., 1 kat., 100 ew. R. 1479 mają tu posiadłość Jerzy Dąbrowski, ssta osiecki, podkomorzy pomorski, i Dytryk z Krzykos (ob. Kętrz., O ludn. pol., str. 198). Później mieszkali tu Zierotynowie (str. 205). *Kś, Fr.*

Paczkowskie, wś nad rz. Różanką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchno, okr. wiejski Michalce, o 4 w. od gminy a 62 w. od Dzisny, ma 4 dm. i 47 mk. kat. (25 dusz rewiz.).

Paczkowskie Holendry al. *Paszkowo* i *Paszkowskie Holendry*, pow. mogilnicki, o 7 klm. na płn.-zach. od Trzemeszna, pod Strzyżewem Smykowem. Nie tworzą już odrębnej całości; w końcu zeszłego wieku należały do szambelana Macieja Rosen.

Paczołtowice z *Dębnikami*, wś, pow. chrzanowski, położona w okolicy wzgórzystej, 340 mt. npm., na praw. brzegu Zdolskiego pot., dopływu Rudawki. Wzgórza podnoszą się w stronę północną, ku granicy król. polskiego do 457 mt. To samo zaś wzniesienie osiągają na południu w szczycie Boża Męka. Wzgórza o malowniczych kształtach pokryte są przez szpilkowe lasy, otaczające wieś do około. Z P. prowadzi gościniec murowany przez Czatkowice do Krzeszowic (6·8 klm.). Wś ma 120 dm. i 856 mk. (397 męż., i 459 kob.). Wraz z Dębnikiem jest tu 895 rzym.-kat. i 27 izrael. Na obszarze więk. pos. znajdują się 2 domy i 8 mk. rzym.-kat. Przysiołek Dębnik, nad Zwolskim pot., leży między wzgórzem Bożą Męką od zachodu, a Łysą Górą (419 mt.) od południa. Ta ostatnia ma łomy czarnego i czerwonego marmuru, którym przyozdobiono wszystkie krakowskie kościoły. Przysiołek

składa się z 11 dm. i 65 mk. (28 męż., 37 kob.). Wś graniczy na zach. z Czerną, na płdn. z Czatkowicami, na wsch. z Dubiem i Żarami, na półn.-wsch. zaś z Racławicami. Obszar wynosi 1772 mr., z czego na obszar więk. pos. 678 mr. (93 mr. roli, 4 mr. łąk, 16 mr. pastw. i 565 mr. lasu); mn. pos. 1094 mr. (817 mr. roli, 53 mr. łąk, 165 mr. pastw. i 59 mr. lasu). P. leżą w pasie granicznym cłowym, mają szkołę lud. i par. rzym.-kat. z kościołem drewnianym, należącym do dyec. krak., dek. czernichowskiego, do której dołączono Czernę i Żary. W parafii mieszka 1027 rzym.-kat., 32 izrael. Pierwszą wzmiankę o tej wsi znajdujemy w 1382 r., w którym spotykamy sołtysa de Paczołtowicz, Swenskona, między świadkami na najwyższym trybunale prawa magdeburskiego na zamku krak. (Kod. dypl. Małop., wyd. Piekosiński, str. 427, CCCLX). Za Długosza należała wś naprzód do Grzegorza h. Topór (L. B., I, 39) a potem do Jana Paczołtowskiego (II, 30, 47). Za Długosza istniał tu już drewniany kościół parafialny. Łepkowski (Rocznik Tow. nauk. krak, 1861 str. 132) powiada, że modrzewiowy kościół zbudował Paczółtowski w r. 1530, może więc dawniejszy w tym czasie zgorzał. Później nabyła wieś Agnieszka z Tęczyńskich Firlejowa, wojew. krak. (1631), i nadała karmelitom bosym w Czerny, którzy ją dotąd posiadają. Najdawniejszy szafiasty ołtarz główny, roboty staroniemieckiej, znajdował się w 1860 roku w przedsionku, miejsce jego bowiem zajął ołtarz wzięty z katedry krak. W nim był obraz św. Mikołaja, starożytny, staroniemieckiej szkoły, obecnie osobno zawieszony, w ołtarzu bowiem umieszczono olejne popiersie Chrystusa. Ołtarze mają antepedia marmurowe, wykonane w Dębniku. Pomniki zachowały nazwy rzeźbiarzy, pracujących w łomach dębnickich. Czytamy najprzód w przedsionku napis na kamieniu poświęcony pamięci Franciszka Eliasza Gallego, syna Leonarda Rzymianina, magistra fabryk dębnickich, zmarłego 1701 r. Na progu napis: Pamięć tę nagrobną Andrzej Strzałkowski, Jacek Zieliński (kamieniarz) i Stanisław Kowalski egzekutorowie testamentu wystawili 1682 dn. 10 maja, jest częścią nagrobka Adama Negowicza, magistra kamieniarskiego z Łęki, pierwszego majstra w kopalni dębnickiej, który 1681 r. kościół odrestaurował. Prócz tego jest jeszcze kilka nagrobków kamieniarzy. Ciekawość obudza piękna spiżowa chrzcielnica z legendą na około z r. 1533 i pokrywą z r. 1633, do której przywiązało się podanie, jakoby była ulana ze zdobytych dział przez Paczółtowskiego. Dzwony mają napisy z 1535, 1668 i 1730. Ostatni ozdobiony jest h. Topór. Dzieje P. są przedmiotem specyalnej monografii wydanej przez Józefa Louis p. t. „Wieś P." (Kraków, 1874 r.). *Mac.*

Paczuszka (*Paczuska*), wś, pow. makowski, gm. i par. Krasnosielc.

Paczuszki (*Paczuski*) 1.) *Duże* i *P. Małe*, dwie wsie, pow. sokołowski, gm. Kudelczyn, par. Rozbity Kamień. P. Duże mają 22 dm., 207 mk., 701 mr. ziemi. W 1827 r. 26 dm., 151 mk. P. Małe mają 7 dm., 67 mk., 220 mr.; w 1827 r. było 4 dm., 41 mk. 2.) **P.** wś, pow. przasnyski, gm. i par. Krzynowłoga Mała, odl. o 26 w. od Przasnysza, ma 6 dm., 18 mk., 200 mr. obszaru. *Br. Ch.*

Paczynki, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Zacisze, o 7 w. od gminy, 12 dusz rewiz.; należy do dóbr Zacisze, Jesmanów.

Padaggen, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Szillen, okr. urz. st. cywiln. Neuhof, 131 mk. (1880).

Padaki, ob. *Grabowo-Padaki*, pow. przasnyski.

Padalcy, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienieckim, ma 9 osad; miejscowość falista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Padalszczyzna, wś, pow. drysieński, par. rosicka.

Padamińce, wś, pow. rosieński, par. retowska.

Padarew, fol. pow. sokołowski, gm. Sterdyń, par. Zambrów, odl. 19 w. od Sokołowa, ma 3 dm., 8 mk. W 1873 r. oddzielony od dóbr Łazów, ma rozl. mr. 634: gr. or. i ogr. mr. 341, łąk mr. 71, lasu mr. 210, nieuż. mr. 12; bud. mur. 1, z drzewa 9; płodozmian 4 polowy; las nieurządzony.

Padarewek, wś nad rz. Cetynią, pow. sokołowski, gm. i par. Sterdyń, ma 21 dm., 236 mk., 500 mr. ziemi. W 1827 r. było 18 dm., 109 mk.

Padaroce, węg. *Padar*, wś, w hr. goemoerskiem (Węg.). Kościół par. ewang., żyzna gleba, łąki, winnice, 686 mk.

Padarz, dawniej też *Podarz*, mylnie *Padasz*, i *Padacz*, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Kłoczew, ma 6 dm., 50 mk., 189 mr. ziemi. W 1827 r. było 5 dm., 41 mk. Według regestr. pobor. z 1569 r. wś ta wraz z kilku przyległościami należała do Jana Kłoczowskiego a do par. Drzązgów. W 1664 r. 22 poddanych. Dobra Kłoczow a z niemi i P. należą w 1649 r. do Prokopa Leśniowolskiego (reg. pobor. stężyckiego pow. 18—45).

Padarzewo, ob. *Podarzewo*, pow. średzki.

Paddag-Andres, wś na Litwie pruskiej, pow. kłajpedzki, st. poczt. Kłajpeda, okr. urz. st. cywil. Truschellen, 22 mk. (1880).

Paddeim, dobra rycerskie nad rz. Dejmą, pow. labiewski, st. poczt. Laukischken, 120 mk. (1880). W 1785 r. było w posiadaniu.

pułk. von Froideville, miało 10 dm. i 2 fol.: Leiskidde al. Milchbude (6 dm.) i Balance (1 dm.).

Paddern 1.) al. *Paddernski Muehlbach*, lewy dopływ Wenty w Kurlandyi, ob. *Muehlbach* 4.). 2.) **P.**, dobra prywatne, w okr., pow. i par. goldyngskiej (Kurlandya). 3.) **P.** *Telssisch*, dobra pryw., w okr. i pow. hazenpockim, par. neuhauzeńska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Klein Paddern. 4) **P.**, dobra pryw, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska. Do dóbr należą fol. Gross i Klein-Leegen.

Padderow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. nakielski, st. p. i tel. Jarmen, 5 klm odl., 313·49 ha.

Padeczaga, jez. w pow. trockim, leży nad nim zaśc. Leonobole.

Padeggen, fol. dóbr pryw. Grauduppen, w okr, pow. i par. goldyngskiej (Kurlandya).

Padejki, wś włośc. nad rz. Wilią, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 81 w. od Wilna, 4 dm., 34 mk. katol.

Paderuia, wś, pow. mścisławski, gm. bochocka, ma 26 dm. i 128 mk, z których 4 zajmuje się krawiectwem, wyrobem uprzęży.

Padew, wś, pow. mielecki, rozciąga się w nizinie nadwiślańskiej, wzdłuż gościńca z Mielca do Baranowa. Dzieli się na dwie gminy: środkową i górną, czyli Padew Narodową z kolonią i P. Dolną z Annopolem. Górna, środkowa P. i kolonia łączą się prawie ze sobą zabudowaniami, dolna zaś czyli północna, odl. 1·5 klm. od tamtych, oddzielona przez podmokłe łąki. Według „Spacial Orts Repertorium v. Galizien“ (Wien 1886) Padew kol. ma 62 dm., 392 mk. (187 męż., 205 kob.); co do wyznania: 180 rzym.-kat., 25 izrael. i 185 prot.; według narodowości: 321 Polaków a 67 Niemców. Z tego na Annopole przypada 14 dm. i 105 mk. (55 męż., 50 kob.); P. Narodowa 262 dm. i 1315 mk. (633 męż., 682 kob.), 1183 rzym. kat., 97 izrael. i 36 prot. Wyznający rel. rzym.-kat. i żydzi są zaliczeni do narodowości polskiej, protestanci do niemieckiej. P. ma parafią rzym.-kat. (dyec. tarnowska, dek. mielecki), szkołę ludową dwuklasową i szkołę ewangielicką wyznaniową w kolonii. Protestanci wyzn. augsburskiego należą do parafii w Reichsheimie. Kasę pożyczk. gm. ma kolonia z kapitałem 1588 zł. w. a. Według regestr. pobor. z 1578 r. P., wś kośc. i królewska, miała osadników 131, łanów $40^3/_4$, 4 łowczych (venatores) na 2 łanach, sołtys na $^1/_2$ łana, cząstka plebanii, 3 osadn., rzeźnik 1, komor. 3, ubogich 5, komor. z bydł. 3, rzemieśl. 30, rzeźników 4, dudowie 2 (Pawiński, Małop. str. 203). Kolonia niemiecka została tu założoną za Józefa II na gruntach dawniej królewskich i z tego powodu więk. pos. ma obecnie jedynie 12 mr. roli i prawo propinacyjne, mn. pos. zaś 2401 mr. roli, 365 mr. łąk i ogr. i 892 mr. pastw. Teraźniejszy drewniany kościół pochodzi według szematyzmu duchownego z r. 1510 i przechowuje metryki od r. 1678. Parafia obejmuje: Pierzchne, Tarnówek, Wojków, Zrównanie, Majdanek, Piechoty, Pluty, Babule, Zachwiejów, Przykop, Czajkową i Kębłów, z ogólną liczbą 4446 rzym.-kat., 509 ewang. i 4450 żydów. Podanie zapisane przez Siarczyńskiego (rps. bibl. Ossol. № 1826), jakoby nazwa pochodziła od szczególniejszego nabożeństwa ludności do św. Antoniego z Padwy, jest mylnem. W XV wieku istnieje tutaj kościół drewniany parafialny pod tyt. św. Bartłomieja. Ten kościół był pierwotnie filią parafii w Gawłuszowicach (Długosz L. B. II, 402), ale przed połową XV w. samoistną został parafią. Za Długosza (ibid. 311, 322) znajdowały się tu łany kmiece, obszar królewski i karczma a nadto grunta plebańskie. Według Długosza był tu zwyczaj, że parafianie przynosili dobrowolnie proboszczowi co niedzielę dary. P. graniczy na półn. z Dmytrowem Wielkim, na płdn. z Jaślanami, na zach. z Domaczynami, Wojkowem i Tarnówkiem, a na wsch. z Piechotami, Zrównaniem, Smyklem i Gołego Wolą. Padewskie starostwo niegrodowe leżało w województwie i powiecie sandomierskim. Podług metryk koronnych (ks. 19 f. 63) powstało z dawniejszego sstwa sędomierskiego, a w 1765 r. wcielone zostało do klucza tuszowskiego w ekonomii sędomierskiej i obejmowało wsie: Padew, Tuszów, Grochów, Ostrów, Jaślany, Piechoty, Babule, Zarównie, Przykopy, Zachwiejów, Pławę, Wolę Pławską i Czajkową. Po zajęciu tych dóbr w 1772 r. przez rząd austryacki, tenże wraz z innemi sprzedał je na licytacyi r. 1836 Leopoldowi Antoniemu Elkan de Elkansberg za. 130,000 złot. reń. *Mac.*

Padina, zaśc. szlach. nad rz. Wilią, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 23 w. od Trok, 1 dm., 6 mk. katol.

Padingkehmen, wś na Litwie pruskiej, pow. gołdapski, okr. urz. st. cywil. Dubeningken, tamże i st. pocztowa.

Padłagóra al. *Padligóra*, niem. *Padligar* a także i *Steinbach*, wś z kościołem protestanckim, w Brandeburgii, nad Obrzycą, o 8 klm. na wsch.-płdn. od Cylichowy, ma 510 mk. Należała do klasztoru trzebnickiego między 1207 a 1267 r. (Cod. dipl. Siles. IV i VII). Andrzej, biskup poznański, ustanawiając roku 1298 archidyakonaty w swej dyecezyi, wymienia P. między kościołami parafialnemi. W 1388 i 1394 r. pisał się ztąd Witko Kotwicz.

Padniewa, dawna nazwa Babina, pow. kałuski.

Padniewicze, wś i fol. nad rzeką Isłocz,

pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim; wś ma 9 osad, folwark, własność Morenców, razem z fol. Hudy, 8 włók. *A. Jel.*

Padniewko, dok. *Padniewo*, wś i fol. domin., pow. mogilnicki, o 3 klm. na zach. od Mogilna; par., poczta i st. dr. żel. w Mogilnie, 21 dm., 219 mk. (198 kat. i 21 prot.). Fol. należy do dóbr wienieckich barona Seydlitza, ma obszaru 226·00 ha.; czysty dochód grunt. 2244 mrk. P. istniało już przed 1223 r. i było własnością klasztoru mogilnickiego. *E. Cal.*

Padniewo, domin. i okr. domin., pow. mogilnicki, o 5 klm. na zach. od Mogilna, nad strumieniem wpadającym do Noteci, par., poczta i st. dr. żel. w Mogilnie; 14 dm., 219 mk., obszaru, wraz z fol. Janów, 810 ha, t. j. 656·84 roli, 53·20 łąk, 24·56 pastw., 58 70 lasu, 13·90 nieuż. i 2·90 wody; czysty doch. grunt. 8322 mrk, cegielnia i wiatrak. Właścicielem jest Stanisław Rożański. P. nadał miles Dobrogost kościołowi mogilnickiemu r. 1065 (?). Mieszko, potwierdzając r. 1193 przywilej księżny Salomei, wymienia P. między posiadłościami klasztoru mogilnickiego. W 1358 roku zamienia klasztor ten dziesięciny z Lubinia na dziesięciny klasztoru trzemeszeńskiego, pobierane z P., należącego do Borzysława z Bielaw. Później dziedzicami P. byli: w 1580 r. Marcin Padniewski, w 1618 r. Piotr Zbyszewski, około 1792 r. Jan Korytowski. Do dóbr P. należały Budy Palędzkie i Dębne. W skład okr. domin. wchodzi fol. Janowo i cegielnia Padniewska. Cały okręg ma 19 dm. i 285 mk. (259 katol. i 26 protest.). Pod P. znajduje się cmentarzysko z popielnicami i tak zwane okopy szwedzkie. *E. Cal.*

Padniewska *Cegielnia*, al. *Padniewo*, cegielnia, pow. mogilnicki, par. w Mogilnie, poczta w Józefowie, 4 dm. i 59 mk.

Padniewska *Huta*, ob. *Hutta* (t. III, 238).

Padole, niem. *Gross Podel*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Stójcino, 2 klm. odl., st. kol. Potęgowo, 11 klm. odl., 1735 ha obszaru, czysty dochód z gruntu 10312 mrk; gorzelnia parowa, młyn wodny.

Padół 1.) część miasta Kijowa. 2.) **P.**, część mta Czerkas.

Padołek, niem. *Klein Podel*, dobra ryc. w Pomeranii, pow. słupski, st. p. i tel. Denzin, 8 klm. odl., st. kol. Dębnica, 14 klm. odl., 1071 ha; czysty dochód z gruntu 3456 mrk; gorzelnia parowa, cegielnia.

Padonen, dobra pryw., w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya).

Pador, wś nad rz. Usą, pow. ihumeński, gm. Jurewicze, ma 10 osad. *A. Jel.*

Padrezy, wś włośc. nad jez. Narocz, pow. wilejski, w 3 okr. pol., o 59 w. od Wilejki, ma 6 dm., 62 mk.

Padrojen, wś i nadleśnictwo nad rz. Droje, dopływem Pregla, pow. wystrucki, st. poczt. Berschkallen i Georgenburg.. W 1785 r. 20 dm. Przed 50 laty przeważał w okolicy język litewski, który dziś już prawie zupełnie zaginął. Wś należy do okr. urz. st. cywil. Lasdehnens, nadleśnictwo zaś jest siedzibą okr. urzędowego Padrojen. *J. K. Sem.*

Paduchy. Była to dawna nazwa wsi Nadarzyce Wielkie, w pow. wrzesińskim, dziedzictwo Gałczyńskich w XVI i XVII w.

Paducken, wś, pow. wystrucki, okr. urz. st. cywil. Granzdorf, st. poczt. Aulowoenen.

Padurażne, wś i b. st. poczt. przy dawnym trakcie z Wiaźmy do Syczewki, o 23 w. przed Syczewką.

Padziewicze, wś nad rz. Lipówką, dopł. Perekopu, pow. ihumeński, we wsch. stronie powiatu, od granicy gub. mohylewskiej, okr. pol. 3 berezyński, gm. dołżańska, ma 22 osad pełnonadziałowych; miejscowość poleska, nizinna. O kilka wiorst od wsi, w stronie fol. Siemikawka, znajduje się karczma zwana też Padziewicze. *A. Jel.*

Padzino, wś poleska nad rzką Lubicą, praw. dopł. Oły, pow. bobrujski, w 1 okr. pol. dobryckim, gm. Turki, ma 11 osad; miejscowość odosobniona, ponura, grunta piaszczyste, łąk dostatek. *A. Jel.*

Padziuny, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn, okr. wiejski Padziuny, o 7 w. od gminy a 28 w. od Wilna, ma 7 dm. i 51 mk. katol. (w 1864 r. 52 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Jęczmieniszki. W skład okr. wiejskiego wchodzi mko Niemenczyn, wsie: Kabiszki, Pilokalnie 1, 2 i 3, Boruniele, Pojuniele, Górniszki, Kobiele, Padziuny, Dziejlidany, Sobale, Miszkiele, Stakińce, Ilińsk; zaśc.: Krescianiszki, Chrzcieniszki, Kabiszki, Pokrowkla, Wiłkurojście, Półkołówka, Milaszyszki, Krzywołuże, Niemenczynek, Stary Niemenczynek, Purnuszki, Kukuciszki, Wiatrówka, Spregiejnia, Gudaniszki, Miaciule, Cegielnia, Androliszki, Żarniszki, Nowy Szynek, Lidzienizski, Smogóry, Riezy, Uzaliszki, Pietkieliski, Sobale, Okmiana, Narożlana, Syrwidziszki, Górnołoszyszki, Pruszanka, w ogóle 628 dusz rewiz. b. włościan skarbowych.

Paeschken, ob. *Jodeglienen*, pow. piłkalski.

Paetschof (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. gryfijski, st. p. Quilow.

Paetzelsdorf al. *Patzdorf*, wś nad rz. Dornbach, pow. kamionogórski, par. Michelsdorf, dwa młyny. Ludność ewangielicka.

Paetznik (niem.), ob. *Piaseczno*.

Paganz, wś, pow. żegański, należy do Reichenau.

Pagdanzig, (niem.), ob. *Pakotolsk*.

Pageldienen, wś nad rzką Gege, na Litwie, pruskiej, pow. tylżycki, st. p. i okr. urz. st.

cywil. Plaschken, odl. 23 klm. od Tylży, 254 mk. (1880).

Pagelienen, wś, pow. wystrucki, okr. urz. st. cywil. Szieleitschen, st. p. Georgenburg.

Pagelkau (niem.), ob. *Pawłówko.*

Pagels, ob. *Pawłów*, pow. chodzieski.

Pagentschei al. *Klein-Schustern*, leśniczówka, pow. ragnecki.

Pagikowszczyzna, mały fol., pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim. *A. Jel.*

Paglau *Gross* i *Klein*, ob. *Pawłowo* i *Pawłówko.*

Pagórce, w dok. *Pagórcze*, po ros. *Pagurcy*, wś nad rz. Wytekłą, pow. lityński, gm., par. kat. i st. poczt. Ułanów, o 49 w. od Lityna a 40 w. od Berdyczowa, ma 78 osad, 706 mk., 907 dzies. ziemi włośc., 1103 dz. dworskiej. Posiada cerkiew par. pod wez. św. Dymitra, wzniesioną w 1795 r. i uposażoną 43 dzies. ziemi. Parafia ma 849 wiernych. We wsi jest gorzelnia parowa, z aparatem Pistoryusza, zatrud. 7 robotników i przerabiająca do 15,200 pudów. Gleba czarnoziemna. Należała niegdyś do sstwa ułanowskiego; w ostatnich czasach własność Gnatowskich, obecnie Obedzińskich.

Pagórek, wś, pow. gostyński, gm. Lucień, par. Gostynin; ma 25 mk. i 57 mr. ziemi włośc.

Pagórek z *Radością*, dwie wsie, pow. jasielski, tworzą wspólną całość tabularną, leżą w okolicy falistej i lesistej (286 do 295 mt.). Pierwsza z nich dzieli się na dwie odrębne osady, mianowicie fol. Lowusz, na południe od Pagorzyny i osadę nad Rybną i Lasową, dopływem Ropy z praw. brzegu. Druga leży nad Lasową i rozciąga się wzdłuż drogi z Jasła do Cieklińskiej Woli, która się tam łączy z gościńcem z Górki do Żmigrodu. Pagórek, wś, ma 26 dm. i 177 mk.; Radość zaś 26 dm. i 116 mk. Mieszkańcy katolicy. Obie wsie należą do par. rzym.-kat. w Cieklinie i urz. poczt. w Dębowcu. Pos. więk. ma obszaru 145 mr. roli, 117 mr. łąk i ogr., 44 mr. pastw. i 110 mr. lasu; mn. pos. 62 mr. roli, 12 mr. łąk i 9 mr. pastw.; graniczą na zach. z Lipinkami i Pagorzyną, na półn. z Osobnicą, na wsch. z Łazami i lasem cieklińskim, a na płd. z Dzielcom. *Mac.*

Pagorzyna, wś, pow. gorlicki, par. rz.-kat. w Lipinkach, urz. poczt. w Dębowcu (o 10·6 klm.), rozciąga się na płdn.-wsch. stoku lesistego wzgórza Swierza (438 mt.), w położeniu 268 mt. npm. Mały potok, wypływający z lasu Patarówka, dzielącego tę wieś od Lipinek, skrapia jej grunta i uchodzi do Lasowej, dopływu Ropy z lew. brzegu. Na płdn. i zach. graniczy z Pagórkiem. Ma 72 dm., 450 mk. (224 męz., 226 kob.), 448 rzym.-kat. i 2 izraelitów. Pos. więk. ma 133 mr. roli, 73 mr. łąk i ogr., 20 mr. pastw. i 715 mr. lasu; pos. mn. 163 mr. roli, 52 mr. łąk, 17 mr. pastw. i 4 mr. lasu. *Mac.*

Pagramutschen, wś, pow. gąbiński, na Litwie pruskiej, okr. urz. st. cywil. Nemmersdorf, tamże st. poczt.

Pagrienen, wś, pow. szyłokarczemski, ma 256 mk. (1880). Ob. *Naussed Chatoull.*

Pagulbinnen, wś i wybud. nad Niemnem, na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. i okr. urz. st. cywil. Wischwill. Odl. 21 klm. od Ragnety, 384 mk. (1880). Goldbeck (Topogr. 1785) rozróżnia wieś (10 dymów) i majątek szlachecki (2 dymy), do Wischwill należący.

Pahary, wś pryw. nad rz. Iłówką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 37 w. od Dzisny, ma 8 dm. i 73 mk.

Pahlowitz, 1405 *Polewicz*, 1414 *Pohlwitz*, wś i fol., pow. lignicki, par. ewang. Rothkirch.

Paiga, fol. dóbr Wilkseln, w okr., pow. i par. tukumskiej (Kurlandya).

Paith, wś na Litwie pruskiej, nad rzeczką Paite, do zatoki kurońskiej wpadającą, pow. nizinny, st. poczt. i okr. urz. st. cywil. Inse, 40 mk. (1880).

Pająk 1.) os. młyn., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, ma 1 dm., 8 mk., 28 mr. ziemi. W 1827 r. było 3 dm., 19 mk. 2.) **P.**, fol., pow. radomski, gm. Kowal, par. Cerekiew, odl. 5 w. od Radomia, ma 5 dm., 33 mk., 54 mr. ziemi. Wiatrak.

Pająki, grupa domów we wsi Sokole, pow. Kamionka Strumiłłowa.

Pająków, wś, pow. kozienicki, gm. Góra Puławska, par. Góra Jaroszyn, odl. 23 w. od Kozienic, ma 19 dm., 158 mk., 389 mr. włośc. i 3 mr. dwors.

Pająkowy Stok, miejscowość w gminie Tczów, pow. kozienicki, z której wypływa rz. Borowiecka, dopływ Wisły.

Pajbuciszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Łabonary, o 5 w. od gminy; 6 dusz rewiz., należy do dóbr skarbowych Łyngmiany.

Pajchuły, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Łyntupy, okr. wiejski Swirduny, o 8 w. od gminy; 18 dusz rewiz.

Pajcie, wś, pow. rosieński, par. swekszniańska.

Pajciszki, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Czulsk, o 11 w. od gminy, 19 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Raupiszki.

Pajda, ross nazwa miasta Weissenstein w Estonii.

Pajdówka, fol. na obsz. dworskim Hermanowa, pow. lwowski.

Pajewo 1.) okolica szlachecka, pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. 10 w. od Ciechanowa. W obrębie jej leżą: *P.-Cyty*,

wś, odl. o 11 w. od Ciechanowa, ma 3 dm., 38 mk., 89 mr. W 1781 r. było 36 mk. *P.-Króle*, wś, odl. 13 w. od Ciechanowa, ma 7 dm., 93 mk., 326 mr. obszaru. *P.-Rzyski*, fol., pow. ciechanowski, gm. Gołymin, par. Pałuki, odl. o 11 w. od Ciechanowa, 2 dm., 22 mk., 119 mr. obszaru. W 1781 r. nie istniał jeszcze. *P.-Szwelice*, wś drobnej szlachty, odl. o 10 w. od Ciechanowa, ma 6 dm., 61 mk., 226 mr. W tem jeden większy fol. ma 116 mr. *P.-Wielkie*, wś i fol., odl. o 11 w. od Ciechanowa, ma 11 dm., 110 mk.; fol. P. rozl. mr. 392: gr. or. i ogr. mr. 374, łąk mr. 2, pastw. mr. 2, nieuż. mr. 14; bud. mur. 2, z drzewa 8; płodozmian 8 i 10-polowy; wiatrak. Wś P.-Wielkie os. 18, z gr. mr. 68. 2.) **P.** *Szlachta* i *P. Włościańskie*, dwie wsie, pow. mazowiecki, gm. Stelmachowo, par. Tykocin. W 1827 r. P. Szlachta ma 10 dm., 50 mk., a P. Włościańskie 24 dm., 164 mk. Wś ta leży w dawnej ziemi bielskiej, wspominana w dokumentach z 1449 r. *Br. Ch.*

Pajęczno, w dok. *Payaczno*, os miejska, fol., majorat i leśnictwo rządowe, pow. noworadomski, gm. i par. Pajęczno. Leży śród równiny, nad rzeczką, dopływem Warty, prawie na połowie drogi z Radomska do Wielunia, pomiędzy Brzeźnicą a Działoszynem, z którym je łączy droga bita, odl. 28 w. od Radomska, 8 w. od Działoszyna, st. p. w Brzeźnicy. Posiada kościół par. murowany, sąd gm. okr. I, urząd gminny, szkołę początkową, 207 dm., 2326 mk., 1995 mr. ziemi należącej do mieszczan. Ludność trudni się przeważnie rolnictwem. Odbywa tu się 12 jarmarków w ciągu roku. W 1827 r. było tu 178 dm., 1215 mk.; w 1860 r. było 195 dm. i 2057 mk. (793 żydów). Są tu pokłady kamienia wapiennego, użytkowane przez mieszkańców. P. jest starożytną osadą, pierwotnie wsią a następnie miastem królewskim. Musiał tu zdawna istnieć dworzec królewski, jak o tem wnosić można zarówno z założonego tu folwarku królewskiego jak i z datowanego w Pajęcznie dokumentu (Kod. dypl. Mucz. i Rzysz., I, 88), którym Leszek Czarny w 1265 r. nadaje 42 łanów lasu, Brzeźnicą zwanego, niejakiemu Martinowi i Przybysławowi, dla założenia wsi na prawie niemieckim (dziś wieś Stara Brzeźnica, pod osadą Brzeźnicą, niedaleko Pajęczna). Tradycya zapisana już w kronice Kremera, przypisuje fundacyą kościoła Piotrowi Duninowi w 1140 roku. Wprawdzie kościół w Pajęcznie był drewnianym aż do 1753 r., w którym staraniem ks. Dziurkiewicza, plebana, stanął dzisiejszy murowany, jednakże istniała tu murowana kaplica, która mogła być owym pierwotnym kościołkiem duninowskim. Kościół jest pod wezwaniem św. Leonarda. Prawo patronatu posiadała akademia krakowska. Według Lib. Ben. Łask. (I, 529) proboszczem w początku XVI w. był Marcin z Wolborza, profesor a w 1509 r. dziekan wydziału filozoficznego. Uposażenie proboszcza składało się z łanów roli, łąk, trzech sadzawek i dziesięcin. Łany miejskie zamiast dziesięciny dawały stale po 6 korcy żyta, jęczmienia lub owsa i kolędę po groszu i pół grosza z domu. Osada miejska była zawsze małoludną i ubogą. Według regestr. pobor. w 1552 r. płaci P. szosu 4 zł. 24 gr. (Piotrków 80, Radomsk 64 flor.). W 1562 r. 10 rzemieślników mieszkających w P. płacą 14 zł. 12 gr. (Pawiński, Wielkop., II, 271, 309). W P. pochowany został Marcin Bielski, przemieszkujący w odległej o pół mili Biały. Konstytucyą sejmową nadano w 1717 r. P. wraz ze starostwem brzeźnickim ks. paulinom w Częstochowie na utrzymywanie w dobrym stanie warowni. Kiedy twierdza w obecnem stuleciu została zniesioną, dobra te stały się ponownie własnością rządową. W 1810 r. wielki pożar zniszczył miasto i uszkodził kościół, który w 1823 r. został odnowiony i doprowadzony do porządku. Pożar ten wraz z aktami kościelnymi zniszczył też i grobowce Bielskich. Dobra P., przeszedłszy na własność rządu, tworzyły tak zwaną ekonomią, z której w 1837 r. ukazem cesarskim wydzielono klucz Kiełczygłów i nadano na prawach majoratu generałowi Neselrode, po którym przeszedł na szambelana Muchanowa, ożenionego z córką tegoż generała. Następnie drugą połowę ekonomii, złożoną z fol. Barany i Pajęczno i os. leśnych: Siedlec i Zajączki, ogólnego obszaru 1718 mr., otrzymał generał Giecewicz. Własnością rządową pozostało tylko leśnictwo obejmujące 3600 mr. lasu i w 4 osadach 112 mr. roli. Obszar należący do probostwa (P. poduchowne) rozdany włościanom, ma 181 mr. P. par., dek. noworadomski, 4192 dusz. P. gmina, należy do sądu gm. okr. I w miejscu, st. poczt. w Brzeźnicy, ma 1380 mr. obszaru i 4794 mk. *Br. Ch.*

Pajki, rzeczka bierze początek w pow. maryampolskim pod Pajkiszkami, o kilka wiorst na zachód Maryampola, płynąc w kierunku zachodnio-północnym, wchodzi w pow. wyłkowyski, płynie przez Pajki i pod Rudą wpada z praw. brzegu do Rowsi. Długa przeszło 8 wiorst. *J. Bliz.*

Pajki, wś, pow. przasnyski, gm. Krzynowłoga Mała, par. Krzynowłoga Wielka, odl. o 16 w. od Przasnysza, ma 13 dm., 88 mk., 329 mr. obszaru. Fol. P. z przyległ. Kamionka, oddzielony został w 1871 r. od dóbr Krzynowłoga Mała.

Pajki, wś, pow. wyłkowyski, gm. i par. Giże, odl. 8 w. od Wyłkowyszek; ma 2 dm., 17 mk., 106 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Giże.

Pajki, wś, pow. rossieński, par. taurogowska.

Pajkiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Szumsk, par. Kieturwłoki, odl. od Maryampola 6 w., ma 5 dm., 62 mk.

Pajotyje 1.) wś i fol., pow. władysławowski, gm. i par. Błogosławieństwo, odl. 36 w. od Władysławowa; wś ma 9 dm., 93 mk., fol. 1 dm., 40 mk. W 1827 r. było 9 dm., 85 mk. 2.) **P.**, fol., pow. władysławowski, gm. i par. Giełgudyszki, odl. 32 w. od Władysławowa, ma 1 dm , 50 mk. Wchodzi w skład dóbr Giełgudyszki Dolne. *Br. Ch.*

Pajówka, wś, pow. skałacki, odl. 13·6 klm. na wschód od Grzymałowa, u stóp gór Miodoborskich. W dolinach grunta urodzajne, z łagodnym klimatem, zasłonięte od północy i wschodu górami. Obszar dwor. roli, łąk i pastw. 261, lasu 513 mr.; włośc. 705 mr. W 1870 r. 376 mk.; w 1880 r. w gminie 438, na obsz. dwor. 12 mk., w tej liczbie rz.-kat. 18, par. Grzymałów; gr.-kat. par. Zielona, obejmująca 1020 dusz. P. należała wraz z Zieloną, do klucza grzymałtowskiego Rzewuskich. Obecnie jest własnością Stanisława hr. Piińskiego.

Pajta, rzeczka, dopływ Gilii, południowej odnogi Niemna, płynie przez kurońskie niziny.

Pajtuny, niem. *Pathaunen*, wś, dobra ryc. i młyn, pow. olsztyński, st. p. Gross Purden.

Pakalehnen, wś nad rz. Węgorapą i Pissą, pow. wystrucki, okr. urz. st. cywil. Kraupischkehmen, st. poczt. Wystruć. W 1712 r. zaludnioną została przez kolonistów z Szwajcaryi przybyłych.

Pakalin, wś niedaleko źródła rz. Uszy, pow. ihumeński.

Pakallnischken 1.) al. *Pawesen*, wś, pow. gąbiński, st. poczt. Gąbin, okr. urz. st cywil., 170 mk. (1880). 2.) **P.**, wś nad rz. Pissą, pow. stołupiański, st. poczt. Trakehnen, okr. urz. st. cyw. Milluhnen; młyn.

Pakalnia 1.) zaśc. szl. nad jez. Pakalnie, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 18 w. od Trok, 1 dm., 9 mk. katol. 2.) **P.**, wieś nad jez. Bezdna, pow. wileński, w 2 okr. pol , gm. Mejszagoła, okr. wiejski Juryewo Giejszyszki, o $11^1/_2$ w. od gminy a 37 w. od Wilna, 4 dm., 42 mk. (23 dusz rewiz.); należy do dóbr Europa, Narbutów. *J. Krz.*

Pakalniki 1.) wś rząd. nad. rz. Wilią, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 36 w. od Trok, 6 dm., 75 mk., w tej liczbie 69 katol., 6 żydów. 2.) **P.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Kiernów, o 5 w. od gminy, 27 dusz rewiz.; należy do dóbr Sutkuszki, Krukowskich.

Pakalninia, os. karcz. nad jez. Dudajcy, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 48 w. od Wilna, 1 dm., 4 mk. katol.

Pakalniszki *Górne* i *P. Dolne*, dwie wsie, pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Giełgudyszki, odl. 41 w. od Władysławowa. P. Górne mają 7 dm., 80 mk., 244 mr.; P. Dolne 36 dm., 378 mk., 533 mr. W 1827 r. było 22 dm., 233 mk. Wchodziły w skład dóbr Giełgudyszki. *Br. Ch.*

Pakalniszki 1.) wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Daugieliszki, o 1 w. od gminy, 7 dusz rewiz. 2.) **P.**, wś, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie, okr. wiejski Pasieki, o 4 w. od gminy a 19 w. od Trok, 19 mk., 180 mk. katol. (76 dusz rewiz.); należy do dóbr Dębino, dawniej Romerów, obecnie hr. Tyszkiewiczów. 3.) **P.**, wś włośc., pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, okr. wiejski i dobra skarbowe Nerowy, o 13 w. od gminy, 27 dusz rewiz. 4.) **P.**, wś włośc., pow. wileński, w 2 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 7 dm., 65 mk. katol. 5.) **P.**, wś włośc. nad rz. Mussą, pow. wileński, w 3 okr. pol , o 33 w. od Wilna, 4 dm., 62 mk., w tej liczbie 21 prawosł., 41 katol. 6.) **P.**, fol., pow. kowieński, należy do dóbr Łopie (ob.). 7.) **P.**, wś, pow. nowoaleksandrowski, gm. bachmacka. 8.) **P.**, zaśc., pow. wiłkomierski, par. Uciana, uwłaszczony od dóbr Syrutany. 9.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. girtakolska. 10.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. Kielmy. 11.) **P.**, okolica szlach., pow. rossieński, par. kołtyniańska. 12.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. kroska. 13.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. poszylska. 14.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. szydłowska. 15.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. teneńska. *J. Krz.*

Pakałka, zaśc. rząd. nad rz. Duśną, pow. święciański, w 3 okr. pol., o 39 w. od Święcian, 3 dm., 19 mk., w tej liczbie 16 katol. i 3 starowier.

Pakamohnen al. *Packmohnen*, wś i majątek nad rz. Kamone, na Litwie pruskiej, pow. tylżycki, odl. 22 klm. od Tylży, st. poczt. i kol. żel. Stonischken, okr. urz. st. cywil., 170 mk. (1880). Czysty dochód z hektaru roli 6 mrk. W 1785 r. było 13 dm. Majątek chełmiński, który nosił też nazwę Bittmischken, miał 3 dymy (Goldbeck, Topogr.). *J. K. Sem.*

Pakamunie, zaśc. wł., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 54 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol.

Pakańce, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski Rostyniany, o 11 w. od gminy a 15 w. od Wilna, 8 dm., 62 mk.-katol. (28 dusz. rewiz.); należy do dóbr Rostyniany, Izmailskich.

Pakaniew al. *Pakaniewo*, wś, pow. bielski gub grodzieńskiej, w b. par. Dziatkowice, fabryka naczyń fajansowych z gliny po części zagranicznej. Dawniej leżała w ziemi mielnickiej i w 1712 r. wraz ze wsią Żerczyce miała 74 włók szlacheckich.

Pakapie, ob. *Pokopie*.

Pakarszyki, zaśc. szlach., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 14 w. od Trok, 2 dm., 11 mk. kat.

Pakawie 1.) wś, pow. szamotulski, o 5 klm. na zachód-południe od Wartosławia (Neubrueck), par. w Biezdrowie, poczta w Wartosławiu, st. dr. żel. w Wronkach o 8 klm. 12 dm., 105 mk. (82 katol. i 23 protest.). Należała w r. 1284 do Tomisława z Szamotuł, w 1580 r. do Jędrzeja Kosińskiego i Jakuba Chrzypskiego, a w końcu zeszłego stulecia, jako część składowa dóbr wróblewskich, do Kwileckich. 2.) **P.**, cegielnia, tamże, 1 dm., 13 mk.; okr. domin. Wróblewo, poczta w Wartosławiu.

Pakiery, wś, pow. telszewski, gm. płungiańska.

Pakiszki 1.) zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski Poszyrwińcie, o 12 w. od gminy , 3 dusze rewiz.; należy do dóbr Poszyrwińcie, hr. Leduchowskich. 2.) **P.**, zaśc., tamże, okr, wiejski Olany, o 11 w. od gminy, 2 dusze rewiz.; należy do dóbr Olany, Jasieńskich.

Pakledim, torfowisko rozległe, śród wyżyny, w północno zachodniej części pow. stołupiańskiego i w pow. gąbińskim, w okr. urz. st. cywil. Puspern. Z niego bierze początek rzeczka Rauschwe. *J. K. Sem.*

Paklica, niem. *Pachlitz*, i *Jordanflus*, rzeczka, lewy dopływ Obry, wypływa z jeziora pod Mostkiem (Moestchen), na zach.-pół. od Swiebodzina, w Brandenburgii, płynie ku północnemu-wschodowi po pod Lubrzę (Liebenau i Lubenow zw.), gdzie odlewa staw i skręca ku wschodowi; tworzy jezioro Paklicę, które zasilają Otłoczyna i Kłonica. Wypływając z tego jeziora, zdąża ku granicy w. ks. poznańskiego; oblewa Paradyż i Dranicę (Schindelmuehle), tworzy drugie jezioro i przebiegłszy przeszło 15 klm. w pow. międzyrzeckim, uchodzi dwoma ramionami, z których jedno wpada do Obry w samym Międzyrzeczu, a drugie o 2 klm. na zachód od miasta. Komes Bronisz nadając r. 1230 wieś swoją dziedziczną, Gościkowo, cystersom dla założenia tam klasztoru pod nazwą Paradyża, wymienia Paklicę przy oznaczeniu granic nadanej majętności. *E. Cal.*

Paklice, dok. *Pakolisse* i *Pakoliz*, os. niegdyś nad jeziorem Paklicą, w Brandenburgii, nadaną była w r. 1247 przez księcia Przemysława klasztorowi paradyskiemu, dziś nie istnieje.

Pakobenicza (dok. z r. 1284) al. *Pakowenica*, struga powstająca między Warżowem a Garcem, uchodząca do Słońcy, pow. starogardzki (ob. Opactwo pelplińskie, przez Kujota, str. 68).

Pakol, jezioro w pow. rygskim, na granicy parafii Uexkuell i Sunzel. Wypływa z niego rz. Ranke, uchodząca do rz. Oger.

Pakończyce, ob. *Bakończyce*.

Pakość, niem. *Pakosch*, miasteczko nad rz. Notecią, z lewego brzegu, pow. mogilnicki, na Pałukach, odl. 12 klm. na zachód od Inowrocławia. Leży między jeziorami Trląg i Łęczno, na gruncie torfistym, w okolicy żyznej, ma 2 kościoły: katolicki i protestancki, st. tel., urz. poczt., 4 jarmarki do roku, cukiernię, 120 dm. i 1885 mk., trudniących się przeważnie rolnictwem, ogrodnictwem i rybołówstwem. Obfity niegdyś połów łososi przynosił dawniej znaczne dochody. Herb miasta wyobraża w czerwonem polu orła białego z ukoronowaną literą K. na piersi; u spodu tarczy wije się wstęga, której kończyny noszą datę (1359), udzielonego miastu przez króla Kazimierza przywileju lokacyjnego. Mieszkańców miała P. około 1788 r. 498, 64 dm.; 1811 r. 312, 73 dm.; 1831 r. 103 dm., 819 mk. (751 katol., 35 prot. i 33 żydów); 1843 r. 957 mk.; 1858 r. 1118 mk.; 1861 r. 1202 mk.; 1871 r. 1460 mk. (1074 kat., 189 prot. i 197 żydów); w 1883 r. 1393 katol., 326 prot. i 166 żydów. Kościół katolicki istniał w P. przed r. 1243; później powstał drugi, do którego przy końcu XV w. przeniesiono nabożeństwo parafialne. W tym mniej więcej czasie stanął trzeci, za miastem, wraz z szpitalem. Jeden z tych kościołów znajdował się przez pewien czas w ręku braci czeskich. Czwartym wreszcie był kościół reformatów. Parafią składają obecnie: Aleksandrowo, Borowno, Helenowo, Jankowo, Ludkowo, Mielno, Otok, Pakość, Piechcin, Piechcińskie Huby, Puszcza Uboga, Rydzek, Sadłogoszcz, Sadłogoskie Huby, Wilkowo, Wilkowskie Huby i Zalesie. Za czasów arcyb. Łaskiego płaciły także dziesięcinę kościołowi pakoskiemu Rybitwy, Skorzęcin i Wielowieś. W 1578 r. tworzyły parafią: Bielawy, Jankowo, Krotoszyn, Mielno, Mikołajkowo, Piechcin, Przedmiejska Wieś, Sadłogoszcz i Wilkowo, należące wówczas do pow. gnieźnieńskiego. W 1629 r. Michał Działyński, dziedzic P., dał grunt na założenie kalwaryi, w miejscu której stały pierwotnie krzyże. W 1631 r. potwierdził tę fundacyą Paweł Działyński. Dnia 22 paźdz. t. r. wprowadzono reformatów do P. na zamek, który im darowali bracia Działyńscy, wojewodzice brzesko-kujawscy, Kacper, bisk. chełmiński, Michał, sstа kościański i Paweł, sstа nieszawski. Zamek ten przerobiono na klasztor i kościół. Kościół konsekrował w 1637 roku Jędrzej Gębicki, sufragan gnieźnieński. W 1678 roku wzniesiono przy nim kaplicę pod wezw. Zwiastowania N. M. Panny. Przed r. 1635 wykończoną została, staraniem dziedziców, kalwarya, składająca się z kościoła św. Krzyża i 24 kaplic murowanych, przy gościńcu barcińskim; w 1647 r. odstąpiono ją reformatom. Miejsce to zasłynęło cudami. W pierwszych dniach maja odbywały się odpusty, które

zgromadzały kilka tysięcy ludu. Kapituły prowincyalne reformatów odprawiały się w P. Około 1671 r. przeniesiono, na instancyą Zygmunta Działyńskiego, z kościoła nowomiejskiego do pakoskiego relikwią Krzyża św., którą Kazimierz Działyński, wojewodzic pomorski, był darował kościołowi nowomiejskiemu. Zwłoki Zygmunta Działyńskiego, wojewody kaliskiego, spoczywają w P. Cuda, doznawane przy zwiedzaniu kalwaryi pakoskiej, zapisuje kronika braci mniejszych św. Franciszka (Additament z r. 1722). W 1830 roku zamieniono kościół klasztorny na parafialny, inne zaś kościoły znikły, wyjąwszy kalwaryi. Probostwo pakoskie obejmuje 166 ha roli. Szkołę miejscową wystawił w 1453 r. Wojciech z Pakości, kasztelan szremski. W 1456 r. rozprawia się pleban miejscowy przed konsystorzem z Szymonem, dziedzicem Pakości, o to, że tenże przywłaszczył sobie prawo obsadzania nauczyciela w tej szkole, który go wcale słuchać nie chce, oraz o to, że mu przeszkadza w rybołówstwie na wodach w okolicy. Konsystorz w obu razach przyznał słuszność plebanowi. O późniejszych losach szkoły nic nie wiadomo. Roku 1787, na kongregacyi, złożonej w Koninie, uchwalili reformaci założenie szkoły w P.; otworzyli ją następnego roku i wystawili dla niej osobny dom. Najświetniejsza jej epoka przypada na początek bieżącego stulecia, pod rządami księdza Surowieckiego; bywało tu wówczas po kilka set młodzieży. Szkołę tę zamknął rząd pruski około 1820 r. Około r. 1243 istniał już kościół w Pakości, jak o tem świadczy dyplomat z 20 maja 1253 r. W 1258 r. Kazimierz, książe kujawski, wystawił zamek w P., leżącej w granicach dzierżaw Bolesława, ks. kaliskiego, z pomocą Świetopełka pomorskiego, i pustoszył ztąd kraj okoliczny. W późniejszych czasach służył zamek za miejsce schronienia przed napadami Pomorzan i krzyżaków. W 1282 r. potwierdza Przemysław II nadanie Batkowa i Pakości na rzecz wojewody Przybysława i brata jego Pawła, kasztelana świeckiego, uskutecznione niegdyś przez księcia Bolesława, zwalniając obie osady od wszelkich podatków i ciężarów państwowych. W 1332 r. oparł się w zamku pakoskim Wojciech Kościelecki, wwda kujawski, najeżdżającym ziemię kujawską krzyżakom. W 1337 r. miał Kazimierz W. bawić w P. i tu otrzymać od Władysława, brata stryjecznego, donacyą ziemi dobrzyńskiej, a w zamian potwierdzić mu dożywocie na księztwo łęczyckie. Wiadomość ta potrzebuje sprawdzenia. W 1358 r. Jarosław, arcyb. gnieźnieński, zamienia Ludkowo i prawo patronatu nad kościołem pakoskim na Dobrzelewo, dziedzictwo Wojciecha, wwdy kujawskiego. Król potwierdza tę zamianę. W 1359 r. udziela król Kazimierz temuż Wojciechowi i Hektorowi, podczaszemu brzeskokujawskiemu, przywilej lokacyjny dla ich dziedzictwa Pakości. W 1362 r. mocą potwierdzonego przez króla podziału, pozostała P. przy Hektorze; wspominany pod tym rokiem wwda Wojciech zdaje się być Kościeleckim a nie Ostrorogiem jak twierdzą niektórzy; w 1377 r. pisze się z P. Mikołaj, syn Hektora. W 1383 r. podczas wojny domowej, pustoszy załoga pakoska kraj okoliczny. W 1386 r. jest dziedzicem P. Wojciech. Między r. 1424 i 1428 Tomko, kasztelan bydgoski, następnie poznański i generał wielkopolski, a między r. 1456 i 1461 mieszka tu Szymon z P. W 1459 dostawiła P. sześciu żołnierzy pieszych na wyprawę malborską. Przed r. 1467 obwarował na nowo zamek tutejszy Władysław z Donaborza, sstа nakielski. W 1540 r. Janusz Latalski, wwda poznański, Jędrzej Krotoski i Piotr Świątkowski, dziedzice miejscowi, wyjednali u króla potwierdzenie przywileju lokacyjnego, którym wcielono P. do powiatu inowrocławskiego. Przed r. 1571 aż do r. 1595 r. odbywało się nabożeństwo braci czeskich w jednym z kościołów miejskich. Ministrów tego wyznania znamy dwóch: Macieja Sobotkę i Krzysztofa Muzoniusza. W 1583 r. płaciło miasto 117 złp. 1 gr. szosu; było wówczas 21 szewców, 15 krawców, 11 kuśnierzy, 8 kowali i tylu handlarzy, 7 rybaków, 34 piekarek, wiatrak i 2 młyny. W 1656 r., w kwietniu, przechodzili tu Szwedzi, a dnia 17 maja zajęli zamek. W 1666 r. w lipcu, przed wyprawą pod Mątwami, stał pod miastem Jerzy Lubomirski. W 1671 r. odnawia Zygmunt z Kościelca Działyński przywilej lokacyjny. Cudzoziemcom tylko katolikom wolno było osadzać się w mieście. Nie cierpiano żydów. W 1772 r. dostała się P. pod panowanie pruskie; r. 1785 potwierdził dziedzic ówczesny raz jeszcze prawa miejskie. Około 1793 r. był dziedzicem Franciszek Czapski, wwda chełmiński. Za księztwa warszawskiego wchodziła P. w skład departamentu bydgoskiego. W 1815 r. wróciła znów pod panowanie pruskie. Między r. 1837 i 1843 należała do jednego z Wolańskich; w 1838 r. zniesiono klasztor. Pod miastem odkopano cmentarzysko, z którego wydobyto różne naczynia gliniane. P. parafia, dek. żniński, ma 2363 dusz. *E. Cal.*

Pakość, rus. *Pakist*, wś, pow. mościski, 7 klm. na płd.-zach. od sądu pow., urzędu poczt., st. kol. i tel. w Mościskach. Na płn. leżą Czyszki, na płn.-wsch. Krysowice, na wsch. Buchowice, na płd. Buchowice i Hankowice, na zach. Hankowice, na płn.-zach. Rustweczko. Wschodnią część wsi przepływa potok Siecza, zwany tu Podwolszyną. Wchodzi on do wsi od płd. z Buchowic i płynie łukiem na

zach. wygiętym na płn. od Krysowic. Na lew. brzegu leżą zabudowania wiejskie. Wschodnia część obszaru wznosi się od 225 do 239 mt., część zachodnia do 270 mt. Własn. więk. ma roli or. 77, łąk i ogr. 22, past. 2, lasu 8 mr.; wł. mn. roli or. 443, łąk i ogr. 64, past. 113, lasu 2 mr. W 1880 r. było 418 mk. w gminie (4 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Radenicach, gr.-kat. w miejscu, dek. mościski, dyec. przemyska. Do parafii należą: Buchowice, Czyszki, Krysowice i Pnikut. We wsi jest cerkiew drewniana p. w. ś. Michała Archanioła, wystawiona w r. 1775 kosztem Jacka Osielacza, gospodarza z Pakości. Tenże fundator ofiarował do cerkwi dzwon, ważący 60 cent. w 1756 r. Do dziejów parafii odnosi się następujący dokument: „Michał Jan Stefan Złoczowski, na Chocimierzu i Krysowicach pan i dziedzic, uważając stateczne postanowienie w duchownych ceremoniach i początku chrześcijańskiego parochii Pakoskiej, jako koło dusz starania i pilność zupełną Wielebnego Ojca Michała Kopystyńskiego za poświęceniem przez JW. Księdza Hieronima Ustrzyckiego, episkopa przemyskiego, wiadomo czynię niniejszem prawem mojem, a wejrzawszy w prawa starożytne Antecessorów moich, a najbardziej pamięci niezgasłej Wielmożnego ojca mego imię Pana Stefana Złoczowskiego, chorążego halickiego, dóbr: Krysowic, Czyszek, Pakości dziedzica, w gruntach do cerkwi należących we wsi Pakościach, jako to: półłanek pola leżący z jednej strony od miedzy Gilowskiej, a z drugiej strony Taraszowskiej, dla wiecznej chwały Pana Boga naszego w Trójcy św. Jedynego i Matki Jego Przenajświętszej Niepokalanie poczętej niezwłaszczając Rodzicielskiej benedykcyi i pobożnej obligacyi, teraźniejszymi prawami ponawiam i ratyfikuję Wielebnemu Ojcu Michałowi Kopystyńskiemu, possessorowi cerkwi Pakoskiej, i potomkom jego od wszelkich ciężarów, danin, dziesięcin, poborów, powozów i podatków gromadzkich uwalniam, i poborów arendarskich, co zaś do posłuszeństwa poddaństwa w jego greckiej religii zostających, powinni skopczyznę pół macki żyta na proskury dawać, nie łamiąc dawnych praw. Dnia 5 sierpnia 1725 r. w Zamku Krysowskim. Michał Jan Stefan Złoczowski". We wsi jest szkoła filialna, założona w r. 1865. Według Siarczyńskiego (Rkp. Ossol. № 1829) pochodził ztąd ks. Półgęskowicz, autor dzieł ascetycznych, wydanych w 1604 r. *Lu. Dz.*

Pakosław, w dok. *Pankosław*, wś, fol, i dobra nad rz. Miałką, pow. iłżecki, gm. Błaziny, par. Iłża, odl. 8 w. od Iłży, ma gorzelnią, dwa młyny wodne, pokłady wapienia i torfu, 102 dm., 310 mk., 1202 mr. ziemi dwor. i 1382 mr. włośc. W 1827 r. było 65 dm., 434 mk. W XV w. dziedzicem wsi był Jan Pankosławski h. Habdank. Były tu łany kmiece, trzy osady karczemne z rolą, dające dziesięcinę wartości po 10 grzywien klasztorowi i proboszczowi w Miechowie. Folwark (praedium militare) dawał plebanowi w Iłży. Tamże szła kolęda i denar ś. Piotra (Długosz, Lib. Ben., II, 403). Według regest. pobor. z 1508 r. P. wraz z częścią na Gaworzynie płacił 4 grzyw. i 12 gr. poboru. W 1569 r. wieś Pękosław, w par. Iłża, była własnością Piotra i Prokopa Pękosławskich. Piotr miał 7 łanów, 4 komor., Prokop $7^1/_4$ łan. i 3 komor. (Pawiński, Małop. 308 i 342). Obecnie dobra P. składają się z fol. i wsi: Pakosław i Michałów, rozl. dominialna mr. 2217: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 739, łąk mr. 222, past. mr. 131, lasu mr. 548, nieużytków mr. 51, razem mr. 1692; bud. mur. 3, z drzewa 25; płodozmian 10-polowy; fol. Michałów gr. or. i ogr. mr. 509, łąk mr. 4, past. mr. 6, nieuż. mr. 7, razem mr. 526; bud. z drzewa 6; płodozmian 4-polowy; las urządzony. Wś P. os. 89, z gr. mr. 1382; wś Michałów os. 6, z gr. mr. 35. *Br. Ch.*

Pakosław 1.) wś kościelna, domin. i okr. domin., pow. krobski, odl. 7 klm. na zach. od Dupina; par. i st. p. w miejscu, st. dr. żel. w Rawiczu o 16 klm. W r. 1310 r. wcielono P. do pow. ponieckiego, utworzonego przez Henryka II, księcia na Głogowie. Kościół pod wez. ś. Walentego, z cudownym posągiem świętego, istniał już przed r. 1510 i tworzył odrębną parafią. Znajdują się w nim dwa nagrobki: Jana Zakrzewskiego († 1719) i Michała Krzyżanowskiego († 1810). Księgi kościelne sięgają r. 1687. Otoczony bujnym parkiem pałac mieści w sobie piękne rzeźby. P. jest gniazdem rodzinnem Pakosławskich h. Rawicz. Dziedzicami byli: Marcin r. 1538, Jan, Maciej i Wojciech Pakosławscy, tudzież Jerzy i Krzysztof Ponieccy r. 1580, Maciej Zakrzewski r. 1644, Jan Zakrzewski przed r. 1719, Ignacy Zakrzewski, stolnik poznański, około 1793 r. Michał Krzyżanowski przed r. 1810 i ks. Acerenza Pignatelli około 1843 r. Do dóbr P. należały Sowy, Biały Kał i Góry al. Podgórze. Wś ma 119 mk. kat., 19 dm. Domin. ma 13 dm. i 309 mk., obszaru 417·40 ha, t. j. 401·84 roli, 0·61 łąk, 3·77 past., 11·18 nieuż. Czysty doch. grunt. 7901 mrk. Do dóbr P. należą Gać i Góry; właścicielem jest Stanisław hr. Czarnecki. W skład okr. domin. wchodzą fol. Gać i Góry, tudzież leśnictwo Halin. Cały okr. domin. ma 17 dm. i 377 mk. (363 kat. i 14 prot.). 2.) **P.**, wś i domin., pow. bukowski, odl. 5 klm. na wsch.-płd. od Lwówka, par. Brody, poczta w Lwówku (Neustadt bei Pinne), st. dr. żel. w Lutomyślu o 14 klm. W r. 1580 należał P. do Marcina Lwowskiego i Marcina Pakosławskiego. Około r.

1793 wchodził w skład dóbr brodzkich Katarzyny Sczanieckiej, starościny średzkiej Wś ma 36 dm. i 419 mk. (2 prot.). Mieszkańcy zajmują się uprawą chmielu. Dominium ma 14 dm. i 344 mk. (330 kat. i 14 prot.) obszaru 1223·06 ha, czyli 443·93 roli, 190·91 łąk, 483·00 lasu, 17·95 nieuż. i 48·79 wody; czysty doch. grun. 7467 mrk; gorzelnia parowa, cegielnia i chów bydła holenderskiego. Do dóbr P. należą Michorzew i Michorzewko. Właścicielką jest Emilia Sczaniecka. *E. Cal.*

Pakosławsko, niem. *Packslowske* i *Bogislawitz*, wś i dobra, pow. mielicki, szkoła ewang., zamek, folwark i młyn wodny. Ludność ewangielicka.

Pakosz, młyn, wchodził w skład dóbr rządowych Kielce (ob. t. IV, 26).

Pakoszowa, góra, 694 mt. wzniesiona, w pow. jasielskim. Ob. *Huta Polańska.*

Pakoszówka, wś, pow. sanocki, rozciąga się wzdłuż gościńca z Brzozowa do Sanoka, nad potokiem uchodzącym do Różowego pot., dopływu Sanoczka z praw. brzegu. Od wschodu otacza ją lesiste wzgórze Wrocień (501 mt.). Odl. od urzędu poczt. w Grabownicy o 6 klm., ma szkołę ludową 1-klas. i należy do par. rz.-kat. w Strachocinie a gr.-kat. w Lalinie. Ma 91 dm. i 538 mk. (260 męż., 278 kob.), mianowicie 289 rz.-kat., 249 gr.-kat. a według narodowości 275 Polaków i 263 Rusinów. Obszar więk. pos. ma 3 dm. i 24 mk., z których 6 jest rz.-kat., 12 gr.-kat. i 6 izrael. Pos. wiek. wynosi 443 roli, 153 łąk i ogr., 126 past. i 223 mr. lasu; mn. pos. 519 roli, 82 łąk i ogr., 116 past. i 115 mr. lasu. Z dziejowej przeszłości zachowała się tylko wiadomość, że tę wieś wraz z innemi spalili Tatarzy 1624 r.

Pakotolsk, niem. *Pagdanzig* al. *Pogdanzig*, dobra ryc., pow. człuchowski, par. kat. Przechlewo, 3·5 klm. odl., ew. Sąpolna. W 1868 r. 28 bud., 11 dm., 146 mk., 100 kat., 46 ew., 544·77 ha roli or. i ogr., 37·49 łąk, 5·18 past., 499·55 lasu, 9·84 nieuż., 72·59 wody, razem 1168·62 ha; czysty doch. z gruntu 2710 mrk; hodowla bydła. W miejscu jest kościół filial. ewang. Według taryfy z r. 1648 (pobór podwójny), płacił tu Graff od 3 włók osiadł., 1 pustej, od koła młyńskiego, 8 ogrodz., owczarza, 12 fl. 14 gr. (ob. Roczn. Tow. Prz. Nauk w Pozn. 1871, str. 190). W wizyt. Trebnica z r. 1653 czytamy, że P. należał wówczas do par. szczycieńskiej. Czterech włościan płaciło mesznego pół korca żyta i tyleż owsa (str 59). P. leży nad północną odnogą długiego jeziora szczycieńskiego. W tutejszym pięknym lesie bukowym gnieżdżą się liczne stada czapli. *Kś. Fr.*

Pakówka al. *Pakówko*, okr. wiejski i fol. domin., pow. krobski, odl. 4½ klm. na płd.-wschód od Bojanowa, przy drodze żel. poznańsko-wrocławskiej, w okolicy wznoszącej się 93 mt. npm. Par. Gołaszyn, poczta i st. drogi żel. w Bojanowie. P. wchodziło przy schyłku zeszłego stulecia w skład dóbr Gołaszyn, Katarzyny z Bojanowskich Żychlińskiej. Wieś ma 288 mk., 48 dm. Fol. 222·72 ha obszaru; czysty doch. grun. 2175 mrk. Właścicielem jest Rohr, dziedzic Goliny. W skład okr. wiejskiego wchodzą 3 dm. strażników kolejowych z 11 mk. Cały okrąg ma 299 mk. (20 kat. i 279 prot.). *E. Cal.*

Pakowskie, futor nad Wyrwitą, pow. telszewski, okr. pol. Siady, o 10 w. od Telsz; 28 mk., wiatrak (1859).

Pakrepschen al. *Moehsen*, pow. ragnecki.

Pakście 1.) majątek w pow. poniewieskim, należący do dóbr Powermeń. 2.) **P.**, fol. nad Abelą, pow. wiłkomierski, posiada młyn parowy i wodny. Należy do dóbr Mitianiszki (ob.).

Pakszyn, wś, fol. i okr. domin., pow. gnieźnieński, o 3 klm. na wsch.-płd. od Czerniejewa, par. i poczta w Czerniejewie, st. dr. żel. w Chwałkowie i Wrześni o 12 klm. W r. 1350 Jarosław, arcyb. gnieźnieński, ustanawiając altaryą na cześć N. M. Panny i ś. Stanisława w katedrze gnieźnień., przekazał na utrzymanie jej dziesięciny z P. i innych włości, a w 1354 r. połączył prebendę kłecką z pakszyńską, którą wówczas trzymał Przecław, proboszcz kościoła ś. Jerzego. W 1365 r., za wstawieniem się dziedziców miejscowych, zwalnia król Kazimierz mieszkańców P. od wszelkich ciężarów na lat 12. W 1580 r. posiadali tę wieś Pakszyńscy, Paleńscy i Golemowscy, a r. 1618 Piotr Opaliński, Marcin Pakszyński i Lukrecya Brączewska. Przy schyłku zeszłego stulecia wchodził P. w skład dóbr czerniejewskich Józefa Lipskiego. W nowszych czasach, po separacyi, podzielono P. na Nowy i Stary. Nowy Pakszyn, niem. *Neupakszyn*, wś, ma 11 dm. i 94 mk. Stary Pakszyn, niem. *Altpakszyn*, fol. dóbr czerniejewskich, ma 8 dm. i 174 mk., obszaru 589·60 ha, t. j. 486·06 roli, 84·26 łąk, 1·82 past. i 17·46 nieuż.; czysty dochód grun. 6190 mrk. W skład okr. domin. wchodzi fol. Zdroje. Cały okręg ma 9 dm. i 206 mk. (3 prot.). *E. Cal.*

Pakszynek, os. niegdyś pod Czerniejewem, w pow. gnieźnieńskim, leżała już pustkami w początkach XVI w. (Lib. Ben. Łask., I, 35, 36).

Pakturyszki, wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Malaty, o 6 w. od gminy, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr Roupiszki.

Pakuliszki, fol. pryw. nad rz. Wasupką, pow. lidzki, w 5 okr. pol., o 55 w. od Lidy a 26 w. od Ejszyszek, ma 3 dm., 44 mk. kat.

Pakullauken, majątek na Litwie pruskiej,

pow. gąbiński, okr. urz. stanu cywil., Pruszischken, st. p. Gąbin.

Pakullen, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. p. Szillen, urz. stanu cywil. Anstippen, 18 mk. (1880).

Pakulniszki, wś nad rz. Szyrwintą, pow. wileński, w 2 okr. pol., o 68 w. od Wilna, 10 dm., 95 mk., w tej liczbie 26 kat., 69 starow.

Pakuła, os. młyn. nad strum. Pakułą, pow. turecki, gm. Kowale Pańskie, par. Dobra, odl. 10 w. od Turka, ma 1 dm., 15 mk. Wchodził w skład dóbr Ciemin.

Pakułka, lewy dopływ Dniepru, do którego wpada między ujściem Soży i Desny.

Pakuły 1.) os., pow. sieradzki, gm. i par. Charłupia Mała, odl. od Sieradza 3 w., ma 1 dm. 2.) **P.**, wś i os. leśn., pow. konecki, gm. Grodzisko, par. Radoszyce, odl. 23 w. od Końskich. Wś ma 31 dm., 225 mk., 290 mr. ziemi włośc.; os. leś. 1 dm., 3 mk., 605 mr. W 1827 r. było 20 dm., 124 mk. *Br. Ch.*

Pakuły, niem. *Pakullen*, kol., pow. lubliniecki, należy do Ligoty pod Woźnikami.

Pakuswitz, 1331 *Pacostowicz*, wś, pow. wołowski, par. Barkowo Wielkie. Ludność przeważnie ewangielicka.

Palacz, fol. odl. 4 klm. na zach.-płd. od Poznania, pow. poznański, powstał w nowszych czasach.

Palaedszen al. *Palledszen*, wś na Litwie pruskiej, pow. gołdapski, okr. urz. st. cywil. Iszlaudszen, st. p. Tollmingkehmen.

Palaje al. *Palai*, zaśc. w dobrach Sarya, pow. drysieński, gm. Sarya, par. Rosica, ma 134 dzies.

Palalejki, wś pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 65 w. od Dzisny, 9 dm., 96 mk.

Palamsz, jezioro w okr. i pow. tukumskim, par. auceńska (Kurlandya); przepływa przez nie rz. Abawa, dopływ Wenty.

Palamy, kol., pow. łęczycki, gm. Sobótka, par. Pieczew, ma 5 dm., 50 mk., 75 mr. obszaru.

Palaniczency (ross.), wś w pow. wasylkowskim, ob. *Polaniczyńce*.

Palapken, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. p. i okr. urz. st. cywil. Lengwethen, 63 mk. (1880).

Palatynat, nazwa dawana czasem obszarowi wwództwa malborskiego, która obejmowała cztery obecne dekanaty, należące do dyec. warmińskiej: sztumski, nieomal wyłącznie polski, nityski, malborski i elbląski; te ostatnie prawie całkiem niemieckie. *Kś. Fr.*

Palawy-Prudok, mały zaśc. przy ujściu rzki Pieszczanki do Bobra, pow. borysowski, w 1 okr. chołopienieckim, ma 3 os.; grunta lekkie, miejscowość dość lesista; młyn. *A. Jel.*

Palcza al. *Palczy*, zaśc. i fol. w płd. stronie pow. ihumeńskiego, w 1 okr. uździeńskim, gm. Perczewska Słoboda, par. katol. uździeńska, należy do domin. Onabrów, Jodków; grunta lekkie ale urodzajne, miejscowość dość leśna.

Palcza, w dok. *Palcze* al. *Pulicz*, wś nad rzką Konopelką, pow. dubieński, na granicy pow. łuckiego, na płn.-wsch. od mka Ostrożca; niegdyś dobra monasteru żydyczyńskiego; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2; 78, 107.

Palcza, wś, pow. wadowicki, u źródeł Skawinki (Cedronu), przy drodze z Sułkowic do Zembrzyc, na wzgórzu (562 mt. npm.), w okolicy urozmaiconej szpilkowymi lasami. Jest tu kaplica mur. p. t. Niepok. Pocz., należąca do par. rz.-kat. w Harbutowicach, odl. od urz. p. w Sułkowicach 9·8 klm. Ma 123 dm., 704 mk. (342 męż., 362 kob.) rz.-kat. Pos. więk. Maurycego ks. Montléard wynosi 125 roli, 3 łąk, 8 past. i 165 mr. lasu; pos. mn. 544 roli, 46 łąk, 447 past. i 74 mr. lasu. Graniczy na płn.-zach. ze Skawinkami, płn.-wsch. z Harbutowicami, od płd.-wsch. otaczają wś wzgórza tworzące dział wodny Raby i Skawiny, zwane Gościbią, lasem ze szczytami Ilniówką (605) i Babicą (734) a od płd.-zach. graniczy z Baszynem. Według reg. pobor. z r. 1581 wś P. należała do zamku w Lanckoronie, posiadała 3 łany kmiece, 31 zagrod. bez roli, 5 komor. z bydłem, 2 rzem., 3 pręty roli, 11 zarębników (Pawiński, Małop. 46). *Mac.*

Palcze, ob. *Palcza*.

Palczechy, wś, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Czeress, o 7 w. od gm. a 43 w. od Dzisny, ma 5 dm., 21 mk., w tej liczbie 17 prawosł. i 4 kat. (w 1864 r. 7 dusz rewiz.); należy do dóbr Czeress, książąt Radziwiłłów.

Palczew, wś, pow. grójecki, gm. Lechanice, par. Wrociszew, ma 326 mk., 582 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 22 dm., 174 mk.

Palczewo, kol., pow. nieszawski, gm. i par. Piotrków, ma 83 mk., 278 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 5 dm., 42 mk. Należała dawniej do probostwa Piotrkowo, miała przestrzeni 270 mr.

Palczewo, niem. *Palschau*, dok. *Palischaw*, wraz z *Palczewskim przewozem* (niem. *Palschauerfaehre*), wś na wielkich nizinach malborskich, pow. malborski, st. p. Nitych, par. kat. Boręty; ma szkołę i ewang. kościół par. Zawiera 13 gburstw i 13 zagród, 99 włók i 4 mr. W 1868 r. 525 mk., 225 kat., 229 ew., 65 menonistów i 6 t. z. niem. kat., 49 dm. Wś ta leży na praw. brzegu Wisły, $2^1/_2$ mil na zach. od Malborka. Pierwszy przywilej wystawił jej w. mistrz Ludwig Koenig r. 1344; czynszu płaciła 2 grzywny. Luterscy pastorowie byli tu przynajmniej już od r. 1641; pierwszym był Jonas (ob. „Gesch. d. Kr. Marienburg“ von Eckerdt, str. 19, 25 i 99). *Kś. Fr.*

Palczewska Wola, wś, pow. grójecki, gm.

Lechanice, par. Wrociszew, ma 115 mk., 203 mr. ziemi włośc.

Palczowice, wś, pow. wadowicki, w pobliżu ujścia Skawy do Wisły, 3 klm. na płn.-wschód od Zatora, przy gościńcu ze Skawiny do Zatora. Południową część wsi przecina kolej państwowa Oświęcim-Podgórze Płaszów w pobliżu stacyi Zator. Wznies. 228 mt. npm. P. składają się z 62 dm. i 278 mk. (133 męż., 145 kob.), z tych 271 rz.-kat. i 7 izrael., nadto obszar więk. pos. ma 1 dm. i 50 mk. (22 męż., 28 kob.) rz.-kat. Obszar więk. pos. Aug. hr. Potockiego ma 278 roli, 19 łąk i ogr., i 17 mr. past. Kościół par. jodłowy ma według prof. Łepkowskiego (Rocz. Tow. Nauk. Krak. 1861, str. 246) typ XV w., zwłaszcza wewnątrz. Długosz (L. B., I, 83) wymienia P. jako wieś paraf., dziedziczną Mikołaja Myszkowskiego h. Jastrzębiec i dodaje (II, 232), że pleban miał na swój użytek rolę i łąki, zamiast dziesięciny zaś pobierał scholastyk krak. 2 grzywny szerokich groszy. Według reg. pobor. z r. 1581 wś kośc. P., własność Zygmunta Palczowskiego, posiadała 6 półłanków, 8 zagrod. z rolą i 3 komorn. bez bydła (Pawiński, Małop., 103). Według zapisku w archiwum parafialnem miał Zygmunt Palczowski (?) zająć kościół i obrócić na zbór ewang. w 1564 r. i dopiero 1594 r. zwrócił go katolikom Sykstus Lubomirski. Są tu epigrafy Łodzińskich i Starowiejskich a nad wejściem do grobów uszkodzony napis Joachimus Lubomirski de Lubomierz obiit 28... Spis proboszczów dochował się od 1529 r., wizytacyi biskupich od 1594 a metryki od r. 1679. Dzwony noszą datę 1595 r. W 1770 r. dziedziczką była Krystyna z Starowiejskich Łodzińska h. Radwan, żona Mikołaja, ostatniego burgrabi zamku krakowskiego. Siarczyński podaje że Zygmunt I wydał przywilej dozwalający sprowadzić do tej wsi wodę kanałami ze Skawy (Rkp. Bibl. Ossol. 1825). Wś graniczy na płd. z Laskową, na wsch. ze Spytkowicami i Miejscem, na płn. ze Smolicami a na zach. oblewa jej grunta Skawa. *Mac.*

Palczyk, wś poleska, pow. ihumeński, w gm. Klinek, ma 13 os.; grunta piaszczyste.

Palczyk, wś na lew. brzegu Gniłego Tykicza, pow. zwinogródzki, okr. pol. Kalnibłota, gm. Palczyk, par. kat. Zwinogródka, o 4 w. od wsi Brodeckiego i Hulajpola. Ma 960 mk. pł. ob. i 1664 dz. ziemi. Część wsi leżąca w nizinie nad samą rzeką, nazywa się Łukówką i ma 380 mk. i 718 dz. ziemi. Cerkiew p. w. ś. Barbary, wzniesiona z drzewa w 1855 r. na miejsce dawniejszej, jest uposażona 58 dz. ziemi. Na gruntach wsi P., na pograniczu od wsi Honczarycha, znajdują się dawne mogiły, z których trzy zostały rozkopane w 1845 r., przyczem znaleziono w nich kości ludzkie, leżące pomiędzy kłodami zmurszałego drzewa. Jeden z kościotrupów był w całkowitem uzbrojeniu żelaznem, przez rdzę zniszczonem. Oprócz tych mogił znajduje się na polu podłużny nasyp, mający do 200 sążni obwodu i noszący nazwę Żużelicza, od spotykanych na nim żużli żelaznych. Do gminy należą wsie: Pieszczana, Jampol, Petrykówka i Lisicza Bałka, mające w ogóle 9208 dz. a nadto 1324 dz. spornych. P. wchodziła niegdyś w skład sstwa zwienigródzkiego, obecnie należy do dóbr państwa. *J. Krz.*

Palczyk al. *Palczykowo*, wś w pow. konotopskim gub. czernihowskiej, nad rz. Doczi, 1160 mk., cerkiew. Posiada szkołę pszczelnictwa, założoną w 1828 r. przez Prokopowicza, zostającą pod zawiadywaniem ministeryum dóbr państwa. Przy szkole znajduje się do 2000 ulów. Około 1850 r. kwitnęło tu jedwabnictwo.

Palczyk, wzgórze nad pot. Koziniec, w powiecie nowotarskim, ma 1016 mt. wzniesienia.

Palczyki, wś, pow. sieński, gm. łatyhowska, ma 12 dm. i 75 mk., z których jeden zajmuje się krawiectwem.

Palczyków, las na wschód od wsi Krymki (ob.), w pow. czehryńskim. Podług podania ludowego nazwany tak od przebywającego w nim rozbójnika Palczyka, który miał tu swą sadybę z sadem, otoczonym wysokim częstokołem.

Palczyńce, wś, pow. zbaraski, leży na wsch.-płn. krańcu Galicyi, na samej granicy gub. wołyńskiej, nad dużym stawem, przez którego środek przechodzi linia graniczna. Granice: wschodnia i półn. gub. wołyńska, połud. Toki, zach. Hołotki i Koszlaki, odl. 34 klm. na wsch. od Zbaraża. Na obszarze P. przez suchą granicę wkroczył w r. 1831 korpus gen. Dwernickiego do Galicyi, poczem we wsi Klebanówce rozbrojonym został. Podobnież i w 1863 r. oddział E. Różyckiego schronił się do Galicyi, gdzie rozbrojonym został. Obszar dworski 621, włośc. 722 mr. W 1870 r. 778 mk.; w 1880 w gminie 814, na obszarze dwor. 44 mk. Wedle szematyzmów duchownych rz.-kat. 127, par. w Tokach, gr.-kat. 721, par. w miejscu, dek. Zbaraż, dyec. Lwów; szkoła etat. o 1 naucz., sąd pow. i urząd poczt. Nowesioło, stacya tel. Zbaraż al. Podwołoczyska. Właścicielka posiadł. dwors. Aniela Rożańska. *B. R.*

Palczyńskie, wzgórze krzakami porosłe, ze szczytem 723 mt. wys. (znak triang.), pod 49° 21′ 40″ płn. szer. a 40° 33′ 30″ wsch. dłg. od F.; w płd.-wsch. stronie Leniny Małej, w pow. staromiejskim. *Lu. Dz.*

Pale al. *Plinie*, jestto nazwa rozległego obszaru błot, rozciągających się pomiędzy Kiermuszynem, w pow. maryampolskim, a Dauk-

szami i Krasną, w powiecie kalwaryjskim. Obszar ten składa się z dwóch części przedzielonych wioskami. Od strony południowo-wschodniej, pomiędzy wsiami: Kiermuszyn, Daukszе, Amalwiszki, Szławanty, Michniewo, Rzeczewo, Olechniany i Żuwinty, stanowi trzy rządowe obręby leśne: Kiermuszyn, Ponausupie i Daukszе, należące do b. leśnictwa, obecnie zaś straży Buchta, w leśnictwie Maryampol, oraz obejmuje jezioro Amalwę, do którego wpływają rzeczki: Amalwa i Dawinia. Od strony południowo zachodniej, pomiędzy wsiami: Ryngowo, Ponausupie, Nowopole, Warnupiany, Gutupie, Warty, Nowowłoki i Zajle, obejmuje cztery rządowe obręby leśne: Nowewłóki, Rudę (Kumiecie), Żuwintę al. Luliszki i Michniew, oraz jezioro Żuwintę i rzeczki: Rudę, Kiewlicę i Szławanty. Obszar ten przylega do obszernych i najzamożniejszych w pow. kalwaryjskim lasów, należących do majoratów: Ludwinów, Nowopole i Luliszki. Drugi podobny obszar, w pobliżu wsi Kiermuszyna, znajduje się tuż pod wsią Iglówką, w pow. maryampolskim, i w stronie północno-wschodniej wchodzi w skład rządowych obrębów leśnych Iglówki i Skrzynupia, należących do straży Nowejhuty, leśnictwa Maryampol. Obiedwie te miejscowości powszechnie noszą nazwę litewską Pale, a w niektórych częściach, jak koło Iglówki i Skrzynupia, Plinie. Podług planów przez b. komisyą rządową przychodu i skarbu wykonanych i potwierdzonych, obszary tych bagien zawierają powierzchni, w pow. kalwaryjskim: w obrębie Kiermuszynie mr. 1166 pr. 8; w obr. Ponausupiu mr. 1289 pr. 57; w ob. Daukszach mr. 798 pr. 279; w obr. Michniewie mr. 1355 pr. 9; w obr. Żuwińcie (Luliszkach) mr. 2092 pr. 41; w obr. Rudzie (Kumiecie) mr. 1790 pr. 100; w obr. Nowych Włókach mr. 1925 pr. 224, razem mr. 10418 pr. 118. W pow. maryampolskim: w obr. Iglówka mr. 1251 pr. 154; w obr. Skrzynupie mr. 366 pr. 207, razem mr. 1618 pr. 161. Oba więc obszary zawierają w ogóle 12035 morgów 279 prętów. Gleba tych bagien składa się z grubej warstwy mchów i roślin, jeszcze dostatecznie nieprzegniłych, w niektórych zaś miejscach z grubej warstwy torfu, mającego wartość opałową. Miejscami znajduje się piasek zwirkowaty lub zwir. Brzegi tego obszaru błotnistego są 270 st. npm. wzniesione, gdy na zachód w Jesiotrakach mamy 385 stóp a na północ w Ingowangach 440 st. npm. Cały ten obszar jest prawdopodobnie dnem rozległego jeziora, o czem może przekonywać i ta okoliczność, że brzegi sąsiednich jezior Żuwinty i Amalwy, prawie w naszych czasach, znacznie się posunęły i przestrzeń ich wód zmalała. Po ustąpieniu wód jeziornych rozwinąć się tu musiała dość bujna roślinność drzewna, gdyż dotąd okoliczni mieszkańcy wykopują ogromnych rozmiarów pnie i kłody dębów, jesionów, sosen i innych gatunków twardych, służące im do opału albo do wyrabiania domowych naczyń i sprzętów. Obszar tych bagien dostępny bywa tylko w czasie silnych mrozów albo długiej posuchy, gdyż gruba trzęsawa warstwy mchów, niezmiernie utrudza chodzenie, a natrafiające się tu i owdzie tonie czyli oka wód bagnistych, nie zachęcają do mierzenia ich głębokości. Roślinność tego obszaru jest rozmaita. Od granic przylegających wiosek więcej urozmaicona i normalna, środkiem zaś właściwa bagnistym obszarom. Na pokładzie mchów przeróżnych gatunków, na podścielisku roślin i krzewów, wznoszą się sosny zwykle karłowate; przy bieżących wodach: olsza, brzoza, wierzba, niekiedy i świerk, z pożółkłemi, szczególniej ku środkowi bagien, igłami, z omszoną korą, zagadkowego wieku, przy kilkocalowej ledwie grubości i małym wzroście. Oprócz tego przytrafiają się rzadkie w tutejszym klimacie i kraju, północnej strefy krzewy, mianowicie: ziemnoziół północny (Linea borealis) i niekiedy malina moroszka (Rubus chamaemorus), które, tylko daleko obficiej i w bardzo pięknych egzemplarzach, rosną na bagnie Ażerelis (ob. t. I, 64), stanowiącem część rządowych obrębów leśnych: Sapieżyszek, Perłajścia, Lubini i Ażarelisa, należących do straży Wielemskiej leśnictwa Pilwiszek, w pow. maryampolskim. Ze zwierząt przebywa tu: wilk i lis, z ptastwa: cietrzew, niekiedy i pardwa; z przelotnych: bąk, żuraw, czasem na wiosnę, szczególnie na jeziorze Żuwincie, dzikie łabędzie i inne błotne ptactwo, zwłaszcza też po brzegach jezior. Sarna i zając chętnie tu przebywają. Jeziora i strumienie obfitują w różnego gatunku ryby: szczupak z jeziora Żuwinty, a karaś z jeziora Amalwy, dochodzą rzadkich rozmiarów. W latach 1854 do 1859 przez b. komisyą rządową przychodu i skarbu przedsięwzięte były roboty osuszające i przez delegowanych geometrów przeprowadzone zostały przedwstępne kanały. O ile roboty te zmierzały do osuszenia przyległych pól włościańskich i o ile dokonane zostały, poprawiły one glebę i użyźniły. Dla skuteczniejszego osuszenia bagien projektowano odprowadzenie miejscowych wód zaskórnych albo kanałami do Niemna, albo przez spuszczenie i osuszenie przyległego jeziora Żuwinty, stanowiącego własność prywatną, albo przez przeprowadzenie odpowiednich kanałów środkiem przyległych lasów, należących do majoratu Ludwinowa, do rzeki Szeszupy. Wykonanie rozpoczętych kanałów i cały projekt osuszenia tych bagien dla braku zobopólnego porozumienia się, nie przyszły do skutku. W 1874 r. projektowaną była sprze-

daż całego obszaru bagien pomiędzy Dauksza-mi i Krasną w pow. kalwaryjskim. Bagna te otoczone są szczególniej od wsi Dauksz i Szła-want, kurhanami rozmaitej wysokości i wielkości, widocznie ręką ludzką usypanemi. Miejscowa ludność twierdzi, że te kurhany pochodzą albo z wojen szwedzkich, albo, co prawdopodobniejsze, z czasów pogańskiej Litwy, i we wnętrzu swojem zawierają zapewne ciekawe zabytki. *K. Ziel.*

Paleczka, potok w pow. myślenickim, w Beskidzie rabczańskim, w dziale górskim Koszkowa, wpada do Skawy.

Paleczki, mko, pow. szawelski, w par. szawlańskiej, należy do dóbr Dowiatowo (ob.), stanowiących własność Jerzego Dowiata. W P. znajduje się kościół fil. *K. Gerl.*

Paledzie, zaśc. i fol. nad rzką Możą, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim. Zaśc. ma 3 osady, fol. zaś $12^1/_4$ włók. Należy do ordynacyi ks. Radziwiłłów, dawniej kleckiej a od 1874 r. nieświeskiej. Grunta wyborne, łąk dostatek; miejscowość dość równa, małoleśna.

Paleja Gródek, ob. *Korniłówka.*

Palejne, zaśc. włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 74 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katolików.

Palejówka, fol. poleski, na płdn. krańcu pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Hlewin; grunta lekkie, w pobliżu gośc. z Ząbaszewicz, przez Szabinki do Kałużyc.

Palekie 1.) wś, pow. rossieński, par. jurborska. 2.) **P.**, po żmudzku *Polekas*, wś i dwór, pow. szawelski, okr. pol. Szadowo, o 26 w. od Szawel; własność Landsberga. W 1859 r. wś miała 12 dm., 90 mk. i wiatrak, dwór zaś 1 dm., 27 mk., kościół kat. (?), dom schronienia dla starców i wiatrak.

Palemona Góra, ob. *Pilkalnas.*

Palenica, zachodni szczyt grzbietu górzystego Gubałówki, w pow. nowotarskim, na obszarze Zakopanego. Ob. *Gubałówka.*

Palenica 1.) szczyt górski w Beskidzie lesistym, nad pot. Czarny, wznies. 807 mt. 2.) **P.**, szczyt w Beskidzie zachodnim, w pow. bielskim, nad pot. Kamieniec, ma 782 mt. wznies. 3.) **P.**, szczyt górski w zachodniej ścianie doliny Krynicy, w pow. nowosądeckim, nad pot. Jastrzębik, ma 807 mt. wznies. (ob. Jastrzębik i Krynica, IV, 754). 4.) **P.** *Wielka* i *P. Mała*, dwa szczyty w Tatrach liptowskich, na północ od wsi Kokawa. P. Wielka ma 1150 mt. a P. Mała 1022 mt. wznies. 5.) **P.**, szczyt górski nad doliną Biały Spiskiej, w obrębie Magóry Spiskiej, ma 1173 mt. wznies. U stóp P. mieści się osada fabryczna Kardolin. 6.) **P.** i *Paleniczka*, dwa szczyty górskie na podgórzu tatrzańskiem, w hr. orawskiem w pobliżu wsi Malacina. Palenica na zachód od wsi ma 862 mt., a Paleniczka na płn. ma 821 mt.

Palenica 1.) potok, lewy dopływ Dunajca, bierze początek w Gorcach (t. II, 702). 2.) **P.**, potok, lewy dopł. pot. Krynicy, w pow. sądeckim.

Palenica, przys. do Białki, pow. nowotarski, składający się z 14 dm., leży na południowej kończynie tej wsi, na granicy węgierskiej i u stóp Kornikowego wierchu (951 mt.) od północy a Rusinowskiego wierchu (9·7 mt.) od południa. *Mac.*

Palenica, rzka w gub. mohylewskiej, lewy dopływ Rutwieczy, lewego dopływu Kaspli.

Palenice, w dok. *Polyenycz*, wś i fol. nad rz. Brzuśnią, pow. brzeziński, gm. Bratoszewice, par. Główno. Wś ma 19 dm., 222 mk., 385 mr. ziemi włośc.; fol. 1 dm., 82 mr. ziemi dworsk.; należy do dóbr Główno. W 1827 r. było 17 dm., 127 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 344, 345) wś ta należała do par. Domaniewice, której plebanowi dawała dziesięcinę.

Palenie, os., pow. tarnobrzeski, 6 klm. od Rozwadowa, leży w równinie piaszczystej, 161 mt. npm., na lewym brzegu pot. Bukowy, dopływu Sanu z prawego brzegu i przy drodze poprowadzonej z tej strony Sanu z Rozwadowa do Ulanowa, w pasie granicznym celnym. Graniczy na północ z Jastkowicami, na płd. z Pysznicą, na wschód ma szpilkowy bór, a na zach. os. Księże Kolano. Domy w liczbie 13 otacza od północy i wschodu potok a od zach. gościniec. Ma 57 mk. (31 męż., 26 kob.) rel. rzym.-kat. Należy do Jastkowic. *Mac.*

Paleniki, grupa domów w Tatarynowie, pow. rudecki.

Paleńszczyzna, wś, pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya, odl. 9 w. od Kalwaryi, ma 7 dm., 46 mk. W 1827 r. było 5 dm, 33 mk.

Palentienen, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Ragnit, okr. urz. st. cywil. Titschken, odl. 6 klm. od Ragnety, 48 mk. (1880).

Paleschken, (niem.) ob. *Polaszki.*

Paleśnica, u Długosza *Palyecznica* i *Palesch-nycza*, wś, pow. brzeski, w okolicy górskiej, lesistej (265 mt. npm.), 9·8 klm odl. od Zakluczyna, w zwartej dolinie małego dopływu Dunajca, uchodzącego doń pod Zakluczynem, gleba mniej urodzajna. Pasiada parafią rz.-kat. (dyec. tarnowska, dek. czchowski), szkołę ludową i kasę pożyczk. gminną z kapitałem 635 zł. Bukowe i olszowe lasy pokrywają wzgórza, sięgające do 510 mt. wznies. Do wsi wiedzie dawna kręta drożyna, biegiem potoku, który na przestrzeni 10 klm. prawie 60 razy potrzeba w bród przebywać. W czasie dłuższych słot bywa to miejsce zupełnie niedostępne. P. ma 56 dm. i 339 mk. (166 męż., 173 kob.), z których jest 329 rzym.-kat. a 10 izraelitów. Obszar więk. pos. (Kar. hr. Lanckorońskiego)

ma 5 dm. i 34 mk. (16 męż., 18 kob.), z tych 21 rzym.-kat. a 13 izral. Pos. więk. ma obszaru 143 mr. roli, 11 mr. łąk i ogr., 30 mr. pastw. i 389 mr. lasu; pos. mn 253 mr. roli, 43 mr. łąk i ogr., 50 mr. pastw. i 206 mr. lasu. Według Siarczyńskiego (rps. bibl. Ossol., 1826) pochodził ztąd Klemens z Paleśnicy, sławny wojownik, poległy pod Lignicą 1241 r.; później była wsią królewską i Władysław Jagiełło nadał ją Sulisławowi Rożnowi za przywiezienie z Węgier insygnii królewskich wraz z Borową, Ossową i Kątnem. Za Długosza (L. B. I, 177, II, 303 i 309) była znów wsią królewską i miała parafią z kościołem drewnianym. Obecnie jest kościół murowany. Według szem. duch. erekcya parafii pochodzi z 1397 r. Według reg. pobor. z 1581 r. wś kośc. P. była własnością Spytka Jordana, kaszt. krak., miała 3 łany kmiecie, 2 zagr. z rolą (Pawiński, Małopolska, 135). W końcu XVI wieku wieś miała być własnością Lasockiego, który kościół oddał protestantom, nie wiadomo jednak na jak długo. Metryki zaczynają się w 1631 r. Do par. należą: Olszowa, Borowa, Dzierżaniny, Jamna, Bukowiec Niżny i Bujne, z ogólną liczbą 1766 rzym.-kat. i 163 izrael. P. graniczy na północ z Olszową, na wschód z Nowym Światem, przys. Jastrzębi, na płd. z Jamną a na zachód z Bujnem. *Mac.*

Palestka, góra w pow. olsztyńskim, w Jedzbarku. Podług ludowej powieści, w górze tej była głęboka otchłań, w którą kamień wrzucony, zdawał się w głębokości toczyć jakby po dachach; zarazem słyszano jęki i narzekania.

Palestyna 1.) wś, pow. brzeziński, gm. Dobra, par. Skórzewy. Posiada szkołę początkową ogólną, 4 dm., 20 mk., 74 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Glinnik. 2.) **P.**, ob. *Karolina*, przyległ. dóbr Madalin, w pow. częstochowskim. 3.) **P.**, wś, pow. węgrowski, gm. Ossowno, par. Czerwonka, ma 8 dm., 97 mk., 87 mr. ziemi.

Palestyna, fol., pow. sieński, gm. Czereja, należy do dóbr Cholniewicze, Orzelskiej. *A. Ch.*

Palestyna, ob. *Dubno*.

Palędzie 1.) *Palędzie Kościelne*, niem. *Palendzie*, w dok. z XVI w. *Panlysdzie*, wś kośc., pow. mogilnicki, odl. 8 klm. na zachód od Mogilna, nad jeziorkiem zwanem też Palędzie, par. w miejscu, poczta w Józefowie, st. dr. żel. w Mogilnie; 14 dm., 145 mk. (9 prot.). Probostwo ma 187 ha obszaru. W 1145 r. Mieszko potwierdzając posiadłości klasztoru trzemeszyńskiego, wymienia między nimi P., toż samo czyni w 1147 r. papież Eugeniusz III. W 1358 r. zamienia klasztor mogilnicki dziesięciny z Lubinia na dziesięciny z P. i innych osad klasztoru trzemeszeńskiego. Między r. 1366 i 1373 pisał się Zbilut z P. Wś ta ma być gniazdem rodzinnem Palędzkich, którzy tu niewątpliwie kościół parafialny założyli. Akta konsystorskie wspominają o nim, jako o dawnym. W 1579 r. posiadał P. Sebastyan Ciosnowski, a w 1620 r. Michał Żydowski. Według akt konsystorskich (Łaski, Lib. Ben. I, 190, przyp.) darował Walenty Kołudzki, sędzia ziemski inowrocławski, r. 1609 wieś P. kościołowi palędzkiemu z zastrzeżeniem, aby przy nim osiadło 2 kanoników regularnych z klasztoru trzemeszeńskiego. Zarząd parafii z czasem przeszedł w ręce kapłanów świeckich. Dzisiejszy kościół drewniany wystawił między r. 1808 i 1810 Franciszek Tański, opat trzemeszeński. Aż po za r. 1620 składała się parafia z P. Kościelnego i Dolnego; wś Chraplewo z innej parafii składała dziesięciny proboszczowi palędzkiemu. Obecnie należą do parafii: Bzowiec, Cegielnia, Józefowo, Leśniewskie Holendry, Mielenko, Palędzie Dolne i Kościelne, Palędzka Huta, Palędzkie Budy, Przyjma, Sadowiec, Tyrza i Wymysłowo. 2.) **P.** *Dolne*, wś i domin., tamże, o 9 klm. na zachód od Mogilna; par. w Palędziu Kościelnem. W 1385 r. Bodzanta, arcyb. gnieźnieński, przekazuje kościołowi w Niestronnie dziesięciny z tego P., które odnośny dokument zowie Nowem al. Śmierdzącem; tak też było zwane za czasów arcybiskupa Łaskiego (P. Szmyerdacze). W 1579 r. posiadali tę wś Sebastyan Żydowski i Sebastyn Ciosnowski, w 1618 r. Gabryel Dobrosołowski, a około r. 1793 Jan Korytowski. Wś ma 11 dm. i 73 mk. (12 kat. i 61 protest.). Dominium P., przezwane od r. 1873 Steinfelde, ma 7 dm. i 91 mk. (57 katol. i 34 prot.); obszaru 384·61 ha, czyli 301·68 roli, 35·19 łąk, 7·40 pastw., 2.04 lasu, 4·85 nieuż. i 33·45 wody; czysty doch. grunt. 2640 mrk. 3.) **P.**, wś i folw. do Konarzewa, pow. poznański, o 12 klm. na zachd-południe od Poznania; par. Konarzewo, dawniej Skórzewo, poczta i st. dr. żel. w Dąbrowie; 24 dm., 264 mk. katol. P. należało w 1580 r. do Jędrzeja Dąbrowskiego, około r. 1793 do Anny Gurowskiej, a obecnie do Dzieduszyckich. *E. Cal.*

Palędzka Huta, ob. *Hutta Palendzka* (III, 238).

Palędzkie Budy, ob. *Budy* (I, 444). Należały przy schyłku zeszłego wieku do dóbr padniewskich Jana Korytowskiego.

Palgen, fol. dóbr pryw. Schlehk, w okr. goldyngskim, pow. windawski, par. piltyńska (Kurlandya).

Paliceblota (dok. z r. 1275), jez. pod Kamieniem, pow. złotowski.

Palickie, wś, pow. klimowicki, gm. Szumiacze, 65 dm., 449 mk., z których 4 zajmuje się bednarstwem. Własność dawniej Krasnopolskiego, dziś Kryłowej. Posiada dziegciarnią, zatrudniającą 4 ludzi i produkującą 3000 pudów rocznie, oraz młyn krupczatny, zatru-

dniający 7 ludzi i produkujący za 6000 rs. rocznie.

Palicynów, os., pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Kaszewy Kościelne. Ma 3 dm., 16 mk., gr. żytniego 66 mr. Nazwana od nazwiska komisarza włościańskiego. *W.W.*

Palicz, ob. *Palcza*.

Palidwory, ob. *Kamionka* (III, 788).

Palijka, gajówka na obszarze dworskim Borszczowa.

Palijowe *Mohiły*, mogiły na polach wsi Popówki, na praw. brz. rz. Tykicza, w pow. taraszczańskim, podług podania nazwane tak z powodu, że w tem miejscu stał jakoby obozem Palej, podczas jednej z wypraw.

Palijówka, strumień w pow. wasylkowskim, wpada do Unawy na polach wsi Bertniki, stanowiącej właściwie część wsi Korolówki.

Palijówka, mała wioska, pow. mohylowski, dawniej futor zwany Joachimówką, okr. pol., par. kat., st. poczt. i telegr. Bar (o 7 w.), gm. Tereszki, ma 23 osad, 104 mk., 68 dzies. ziemi włośc., 112 dworskiej. Wś bezleśna, grunt gliniasty, nierówny; dawniej należała do sstwa barskiego, następnie kolejno do Wisłockich, Falęckich, dziś Borysowa. *Dr. M.*

Palijowska Huta, wś w dorzeczu Irszy, pow. żytomierski, własność Trockiego, posiada hutę szklaną.

Palikije, w dok. *Palykygye*, wś. i fol., pow. lubelski, gm. i par. Wojciechów, odl. 14 w. od Lublina, posiada młyn wodny i pokłady kamienia wapiennego. W 1827 r. było 35 dm., 202 mk. Dziedzicem wsi w XV w. był Zbigniew Szczekocki h. Odrowąż. Z 11 łanów kmiecych idzie dziesięcina dla archidyakonatu lubelskiego wartości do 10 grzyw., z 30 innych łanów na stół biskupa krakowskiego, ale w pieniądzach po 6 skotów z łanu. Ówczesny dziedzic założył tu dwór (curia militaris) i z ról kmiecych utworzył folwark, dający dziesięcinę biskupowi z $4^1/_2$ łanów. Inny dziedzic Metelski miał $2^1/_2$ łanów, sołtys 4 łany; były tu dwie karczmy i ogrodziarz bez roli. Wszyscy dawali dziesięcinę bisk. krakowsk. (Długosz, I, 200). Wś należała do par. Wojciechów. Według regestr. pobor. z 1531 r. wś P. stanowiła całość ze wsiami: Wojciechów, Baski (Bątki r. 1543), Maski. Wójt Brzostek miał w P. 3 łany (Pawiński, Małop. 358). Obecnie fol. P. rozl. mr. 1652: gr. or. i ogr. mr. 1245, łąk mr. 9, pastw. mr. 22, lasu mr. 353, nieuż. mr. 23; bud. mur. 13, z drzewa 24 płodozmian 12, 15 i 16-polowy; las urządzony. Wś P. osad 44, z gr. mr. 1005.

Palikówka, wś, pow. rzeszowski, nad starem łożyskiem Wisłoka, na północ od st. dr. żel. arc. Karola Ludwika w Strażowie, odl. 12 klm. na półn.-wsch. od Rzeszowa; par. rzym.-kat. w Łące. Mała ta osada, położona w urodzajnej równinie, na prawym brzegu Wisłoka, ma 157 dm. i 802 mk. (377 męż., 425 kob.), 790 rzym.-kat. i 12 izr. Na obszarze większej pos. z fol. Gawiną, zbudowanym na wschodnim krańcu wsi, stoi 6 dm., zamieszkałych przez 84 osób, t. j. 69 rzym.-kat. i 15 izr. Od północy rozciąga się mały las (11 mr.) z leśniczówką. Obsz. więk. pos. Alf. hr. Potockiego ma 213 mr roli, 61 mr. łąk, 8 mr. pastw. i 11 mr. lasu; mn. pos. 663 mr. roli, 97 mr. łąk i 97 mr. pastw. Jest tutaj kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 996 zł. P. graniczy na zachód z Łąką, na północ z Łukowcem, na południe ze Strażowem i Krzemienicą a na wschód z Wolą Bliższą lub Małą. *Mac.*

Palikrowy, rus. *Pałykorowy*, wś, pow. brodzki, 24 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 13 klm. na płn. od sądu pow. w Załoźcach, 4 klm. od urz. poczt. w Podkamieniu koło Brodów. Na płn. leży Podkamień, na płn.-wsch. Niemiacz, na wsch. Zagórze, na płd.-wsch. Kutyszcze, na płd. Jaśniszcze, na płd.-zach. Wierzbowczyk i Styberówka. Wieś leży na płd. stoku Woroniaków, w dorzeczu Dniestru. Przez wieś płynie od płn. z Podkamienia na płd.-wsch. do Kutyszcza potok, dopływ jednego z lewobocznych dopływów Seretu, tak zwana Berehiwka al. Siorła, i zabiera wody z całego obszaru. Kraniec zachodni obszaru przepływa drugi dopływ tegoż samego dopływu Seretu, tak zwany Samec, powstający w płd.-zach. stronie Podkamienia a płynący na płd.-wsch. do Palikrów a stąd do Styberówki. Zabudowania wiejskie leżą w płn.-stronie obszaru, na praw. brz. Siorły, 362 mt. Na płn. od nich znajduje się stawek utworzony przez Siorłę, a na wsch. od niego cegielnia. Na płd. od zabudowań wiejskich leżą niwy Siedliska a dalej na płn. Zadorożki (385 mt.). W zach. stronie obszaru znajduje się las Radczyna, wstronie płd.-wsch. wznosi się na granicy Łysa góra do 385 mt. i wzgórze Murowanka do 391 mt. (znak triang:), a na granicy wsch. leży karczma Murowanka. Własn. więk. ma roli or. 615, łąk i ogr. 159. pastw. 37, lasu 157 mr.; wł. mn. roli or. 946, łąk i ogr. 278, pastw. 43, lasu 27 mr. Gleba przeważnie czarna; miejscami glinkowata. W 1880 r. było 740 mk. w gminie, 42 na obszarze dwor. (między nimi 465 obrz. rz.-kat., 297 gr.-kat., 20 mojż.). Par. rzym. i gr.-kat. w Podkamieniu. We wsi jest cerkiew pod wez. św. Michała i szkoła etat. jednokl., założona w r. 1873, z językiem wykładowym polskim. W ogrodzie szkolnym o 46·7 ara powierzchni, znajduje się szkółka drzew owocowych. Dnia 17 grudnia 1729 r. darowali Józef z Dąbrowicy Firlej Górski, sstа kahorlicki, i Maryanna Bożęcówna z Jełowickich Górska, małżonkowie, dobra Palikrowy i Pańkowce, w wwtwie ruskiem, Antoniemu z Czertwic na Podkamieniu,

Krakowcu, Pniowie i Delatynie Cetnerowi, staroście korytnickiemu (Arch. Bernard. we we Lwowie, C. t. 524, str. 3000). *Lu. Dz.*

Palinkuhnen al. *Bei Linkuhnen*, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, w pobliżu Niemna, st. poczt. Kallwen, okręg urz. st. cywil. Linkuhnen, 8 klm. od Heinrichswalde, 140 mk. (1880), olejarnia. *J. K. Sem.*

Paliowy las, fol. na obsz. dwor. Kamionka, pow. skałacki.

Palisz, ob. *Pałcz*, pow. bydgoski.

Paliszew, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Górzno; ma 18 dm., 242 mk., 207 mr. obszaru.

Paliszewo, os. wiejska, pow. czarnkowski, o 10 klm. na wschód-północ od Czarnkowa; poczta w Gębicach, st. dr. żel. w Chodzieżu (Kolmar in P.) o 12 klm.; 26 dm., 188 mk. (31 katol. i 157 prot.) *E. Cal.*

Paliwoda al. *Poliwoda*, pustkowie, pow. olesiński, ob. *Knieja*

Paliwodzizna, rum., pow. lipnowski, gm. i par. Nowogród, odl. o 22 w. od Lipna, ma 6 dm., 68 mk., 176 mr. W 1789 r. P. i Grudza, w par. Nieszawa, przynoszą 76 złp. czynszu od włościan i z arend biskupowi kujawskiemu.

Palki, pow kolneński, gm. i par. Jedwabno.

Palki 1.) zaśc. rząd. na lew. brz. Wilii, poniżej Grabiał, pow. trocki, w 2 okr. pol., o 21 w. od Trok, 2 dm., 26 mk., w tej liczbie 22 katol. i 4 żydów. 2.) **P.**, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski Szeszolki, o 14 w. od gminy a 55 w. od Wilnu, 7 dm., 141 mk. kotol. (podług spisu z 1864 r. tylko 25 dusz rewiz.); należy do dóbr Szeszolki, Jasieńskich. 3.) **P.**, zaśc., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. i okr. wiejski Muśniki, o 7 w. od gminy, 5 dusz rewiz.; należy do dóbr Muśniki, Podbereskich.

Palkowa Góra, grupa domów we wsi Zazulach, pow. złoczowski.

Palkowicze, sioło, pow. orszański, u źródeł rz. Odrów. W pobliżu przechodzą wzgórza, będące odroślą gór alauńskich.

Pallange, ob. *Połąga*.

Pallasch (niem.) ob. *Pałasz*.

Pallbyrren, ob. *Jaenken Joerge*.

Palleiten, wś, pow. szyłokarczemski, odl. 13 klm. na południe od przyst. kolei tylżycko-kłajpedzkiej Jugnaten, otoczona z wszech stron obszernemi bagniskami torfowemi, których wody uprowadza rzeczka Leite i rowy do odnogi Niemna, Rus zwanej. Na wiosnę cała okolica szeroko wodą zalana. P. ma 200 mk, przeważnie luteranów, agent. poczt. Por. *Kikill-Girge*.

Pallendorf (niem.), ob. *Kawki*, pow. brodnicki.

Pallmohnen, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Langwethen, okr. urz. st. cywil. Perbangen, 39 mk. (1880).

Pallujehl al. *Pallugehl*, wś na Litwie pruskiej, pow. szyłokarczemski, st. poczt. Kallningken, ok. urz. st. cywiln. Karkeln, 32 mk. (1880).

Palmira, wś, pow. warszawski, gm. Cząstków, par. Łomna, ma 54 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Łomna.

Palmira, mko. w pow. zołotonoskim gub. połtawskiej, nad rz. Zharą, 300 mk.

Palmirowo 1.) al. *Palmierowo*, wś i okr. wiejski, pow. szubiński, o 3 klm. na płd.-zach. od Kcyni, nad strumieniem, który powyżej Smogulca wpada do Noteci. Par. i poczta w Kcyni, st. dr. żel. w Nakle o 21 klm., 25 dm., 207 mk. W skład okr. wchodzi os. Włodzimierzewo z 2 dm. i 11 mk. Cały okręg ma 27 dm. i 218 mk. (167 katol. i 51 prot.). 2.) **P.**, fol., pow. krotoszyński, z pocztą w Koźminie; nie wykazany w spisie gmin i okręgów dominialnych. *E. Cal.*

Palmnicken, fol., pow. rybacki, 25 klm. na półn. od miasta Fyszhuzy, na samym brzegu Baltyku, 23·5 mt. npm. w okolicy wzgórzystej (góra Hausenberg 90 mt.), na gruntach w części piaszczystych, w części gliniastych, obfitujących w kamienie i pokłady torfowe. Ma 302 mk. ewang., którzy się zajmują rolnictwem i rybołóstwem, a głównie wydobywaniem bursztynu. Jest tu dobrze urządzona kopalnia z maszynami, zatrudniająca około 400 ludzi. Oprócz tego łowią bursztyn siatkami w morzu i zbierają go za pomocą nurków. W 1876 r. wydobyto blizko 85000 klgr., mających 850,000 marek wartości. Wydobyty bursztyn bywa albo w Królewcu przerabiany na różne wyroby, albo idzie w stanie surowym w handel. Jest tu agentura pocztowa i stacya telegraficzna. *G. B.*

Palmo, błoto w pow. nowoaleksandrowskim, na południe od jez. Dryświaty, długie przeszło 6 w., szerokie do 3 w.

Palmsdorf, ob. *Harychowce*.

Palmzin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Franzburg, st. p. Semlow, 2 klm. odl.; 362·16 ha.

Palnica 1.) wś, pow. suwalski, gm. Maćkowo, odl. 39 w. od Suwałk, ma 14 dm., 118 mk. 2.) **P.**, wś i fol., pow. kalwaryjski, gm. Raudań, par. Kalwarya. Odl. 9 w. od Kalwaryi, ma 19 dm., 83 mk. Fol. P. powstały z uwłaszczonych osad włościańskich, rozl. mr. 247: gr. or. i ogr. mr. 120, łąk mr. 108, pastw. mr. 13, zarośli mr. 3, nieuż. mr. 3; bud. z drzewa 12, pokłady torfu. *Br. Ch.*

Palnowice i *Palnówka*, przysiołki mta Krukienic, pow. mościski.

Palocsa, zamek, ob. *Pławiec*.

Palondry, niegdyś jezioro, dziś torfowisko, ob. *Jawojszowska Góra.*

Palonki al. *Pałonka, Przyborów*, wś i fol., pow. stopnicki, gm. Gnojno, par. Janina. Folw. ma 455 mr., należy do dóbr Balice, wś ma 37 osad, 239 mr. W 1827 r. było 27 dm., 215 mk.

Palorika, rzeczka około mta Łucka, wspomniana w dokumencie ogłoszonym w Arch. J. Z. R., cz. I, t. 1: 181.

Palowa al. *Polowy*, fol. w płd. stronie Spasa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Palsch i *Palsze*, ob. *Pałcz.*

Palschau (niem), ob. *Palczewo.*

Palsze, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Palszinis, jezioro w pow. sejneńskim, na obszarze dóbr Łosewicze.

Paltyn, szczyt górski, 983 mt. wznies., na obszarze wsi Negrylassa, pow. kimpoluński.

Paltyniki, wś nad jez. Żośle, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, okr. wiejski Pojaciszki, o 4 w. od gminy a 34 w. od Trok, ma 8 dm. i 93 mk. katol. (47 dusz rewiz.); należy do dóbr hr. Platera.

Paltyniszki 1.) wś, pow. rossieński, gm. botocka. 2.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. skawdwilska.

Paltynki, wś, pow. nowoaleksandrowski, gm. Dukszty, ma 3 osady.

Paluch, fol., pow. warszawski, gm. Wilanów, par. Służew, ma 49 mk., 579 mr. ziemi dwors. W 1827 r. był tu 1 dm. i 17 mk.

Paluchów al. *Pałuchów*, wś, pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Kurów, ma 270 mr. obszaru. Wchodzi w skład dóbr Kurów. W 1827 r. było tu 9 dm., 54 mk.

Paluchowa Góra, część Szkła, pow. jaworowski.

Paluchowizna, os. młyn. nad rz. Mrożycą, pow. brzeziński, ob. *Nowa-Wieś* 44).

Paluchy 1.) al. *Na Paluchach*, grupa domów w Chotylubiu, pow. cieszanowski. 2.) **P.**, przys. do Piskorowic, w pow. jarosławskim, odl. o 2·5 klm. na płdn.-wsch. od tej wsi, na praw. brzegu Lubeni lub Przyłubenia, pot. uchodzącego z praw. brzegu do Sanu. Od wsch. przypiera do lasu zw. Borem Wielkiem, od południa i zach. otaczają go łąki. Spec. Orts. Repert. niepodaje liczby domów i mieszkańców. *Mac.*

Palucin, ob. *Pałuczyn.*

Paludowicze, wś i dobra, pow. lepelski, w 4 okr. pok. do spraw włośc., gm. Nacza, z zarządem gminy. Do 1867 r. był tu kośc. par. kat. drewniany, dek. lepelskiego, pod wezw. Narodzenia N. M. P., odnowiony w 1858 roku. W 1628 r. własność Tobiasza Paludowskiego i Halszki z Bohuszewiczów, dziś Obrępalskich.

Palugya *Kis* i *Nagy* (węg.), *P. Mała* i *Wielka P.*, dwie wsie w hr. liptowskiem. W pierwszej kościół katolicki filialny, 988 mk. W drugiej kościół katol. zrujnowany, kościół ewang.; rozległe lasy ze wspaniałemi lipami, garncarnia; 586 mk.

Paluki, pot., dopływ Skawy, w pow. wadowickim. Ob. *Marcówka.*

Paluliszki, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny, okr. wiejski Paluliszki, o 8 w. od gminy, 73 dusz rewiz.; należy do dóbr Kojrany, Łopacińskich. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: P., Galinie, Dworczany, Góry, Gałki, Wierzewna, Peliszele, Tartak, oraz zaśc. Liżyszki, Jałówka, Baniszki, Wiedzieniszki, Giry, Wałakup, Karaczuny, Rumkiszki, Pilikalnia, w ogóle 343 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. *J. Krz.*

Palunce i *P. Krasne*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Urdomin, odl. 19 w. od Kalwaryi, ma 17 dm., 269 mk.

Paluńce, wś rząd., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 43 w. od Lidy, 31 w. od Wasiliszek, ma 15 dm., 66 mk. katol.

Paluniszki 1.) zaśc., pow. wileński, gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Bystrzyca, o 1 wiorstę od gminy, 6 dusz rewiz. 2.) **P.**, dwór, pow. poniewieski, okr. polic. nowomiejski, nad rz. Ławeną, o 9 w. od Poniewieża, 17 mk., browar (1859).

Paluszek, kol. nad strum. Pokrzywnicą, pow. koniński, gm. Tuliszków, par. Dzierzbin, odl. od Konina 21 w., ma 6 dm., 65 mk., 231 mr. Wchodził w skład dóbr Gadów.

Palutyńce, ob. *Polutyńce.*

Palze al. *Paltze* (niem.), rz., lewy dopływ rz. Aa (Gauja), w gub. ryskiej; przyjmuje rz. Rause.

Palzwitz, dok. *Palszeuithze* (niem.), domena skarbowa, w Pomeranii, pow. sławniński, st. poczt., tel. i kol. Ruegenwalde, 7·5 klm. odl., 332·98 ha. W 1285 r. nadaje Mestwin wś tę klasztorowi w Belbuk (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 353). *Kś. Fr.*

Pałacowa, os., pow. warszawski, gm. Góra, par. Nowydwór, ma 15 mk., 133 mr. ziemi dworskiej.

Pałagrendy, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 65 w. od Wilna, 10 dm., 100 mk. kat.

Pałahicze, wś, pow. tłumacki, nad pot. Tłumackim, odl. o 6 klm. na półn. od Tłumacza. Granice: wschód Kutyska i Okniany, połud. Tłumacz, zach. Nadorożna, półn. Ostrynia. Obszar dwor. 2060 mr., w tem 1020 lasu; włośc. 2020 mr. W 1870 r. 1890 mk., w 1880 r. w gm. 1751, na obszarze dwor. 66; wedle szematyzmów duch. rzym.-kat. 145, par. Tłumacz, gr.-kat. 1615 par. w miejscu. Wszystkie urzędy oraz st. poczt. i tel. w Tłumaczu. Szkoła etat. o 1 naucz., młyn na rzece Tłumacz, gipsiarka, 3 karczmy, jedna na wsi, druga

przy drodze zwirowej sielecko-zaleszczyckiej, zwana Czernawica, trzecia przy tej samej drodze, zwana Wesołą. Oprócz fol. we wsi jeszcze jest drugi zwany Wiktorówką, założony w r. 1864. W P. znajduje się piękny park, lecz w zaniedbaniu. Do dóbr tych należą jeszcze: Łokutki, Słobódka i Jackówka, lecz przy podziale majątkowem odpadły. Gleba urodzajna, przeważnie czarnoziem, na którem udają się wszelkie płody. Las w większej części dębowy; ludność utrzymuje się z rolnictwa i z zarobkowania w pobliskiem mku Tłumaczu, tak w mieście jak i w fabryce. Na polach wsi, od wschodniej strony, znajdują się wklęsłości lejkowate, niektóre z nich otwarte, niektóre sklepione i w tych utrzymuje się woda deszczowa zaskórna, używana dla pojenia bydła. Kamieniołomy gipsu i wapienia. W roku 1463 d. 20 grud. podpisał Paweł Kuropatwa z Pałahicz dokument w Haliczu, którym Ihnat z Kutyszcza, sędzia, i Piotr z Siemiakowiec, podsędek ziemscy haliccy, poświadczają, że Stanisław z Chotcza, wwda podolski i starosta halicki, sprzedał za 300 grzywien zwykłej monety wieś swoją dziedziczną Bybło Grzegorzowi z Sanoka, arcybiskupowi lwowskiemu (A. gr. i z., t. II, str. 177). *B. R.*

Pałamarka 1.) grupa domów w Oknie, pow. skałacki. 2.) **P.**, osada w Ostapiu, pow. skałacki.

Pałanka al. *Palanka*, z tureckiego, warownia z ziemi, otoczona palisadą i rowem.

Pałanka 1.) wś nad rz. Szpikówkę, dopł. Bohu, pow. bracławski, gm. Peczara, par. Bracław, o 9 w. od Bracławia a 22 w. od Tulczyna, należy do wsi Zabuża (ob.). Dziedzictwo niegdyś Szczeniowskich, Pruszyńskich, dziś Lucenka. 2.) **P.**, wś, pow. hajsyński, okr. pol. Kuna, gm., par. kat. i st. poczt. Ładyżyn, o 27 w. od Hajsyna, ma 156 osad, 1042 mk., w tej liczbie 30 jednodworców, 1194 dzies. ziemi włośc., 1868 dzies. dwors (z Ulianicą). Posiada cerkiew pod w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1751 r., uposażoną 61 dzies. ziemi i mającą 1454 parafian. Należała do klucza ładyżyńskiego Michała Sobańskiego. 3.) **P.**, wś nad rzką Kamionką, dopł. Umańki, pow. humański, par. kat. Humań, o 8 w. na zach. od Humania, przy dr. poct. do Hajsyna. Niegdyś w włości humańskiej pow. winnickiego. Ma 122 dm., 1105 mk., cerkiew drewnianą, pod w. św. Mikołaja, wzniesioną w 1856 r. na miejsce dawnej i uposażoną 33 dzies. ziemi. Okolice obfitują w lasy. Od 1831 r. należy do skarbu. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 377; cz. VI, t, I, dodatki 590; kronika Wieliczki, t. III: 21. 4.) **P.**, wś nad rzką Tomaszpol, we wschodniej części pow. jampolskiego, na pograniczu bracławskiego, okr. pol. Tomaszpol, gm. Komargród, o 12 w. od Tomasz pola, 4 w. od st. dr. żel. odesskiej Żurawlówka, ma 123 osad, 645 mk., 689 dzies. ziemi włośc., 742 dworskiej. Cerkiew pod w. św. Mikołaja, wzniesiona w 1675 r.; uposażona jest 52 dzies. ziemi i posiada 965 parafian. W P. znajduje się słynna w okolicy kopalnia najlepszej w kraju gliny białej, zwanej kaolinem. Dziedzictwo niegdyś Czetwertyńskich, poczem od dwóch blisko wieków Korybut-Suchowieckich. 5.) **P.**, uroczysko we wsi Pastyrskie (ob.). *Dr. M.*

Pałanka, wś cerkiewna nad Dniestrem, pow. akiermański gub. bessarabskiej, wspomniana w kronice Wieliczki (t. III: 485).

Pałanoczka, wś, pow. humański, o 4 w. od Romanówki, otoczona lasami, przy przecięciu się kilku dróg, ma 792 mk. i 2200 dzies. ziemi. Cerkiew drewniana N. M. P., wzniesiona w 1790 r. Należy do klucza talnowskiego Olgi z Potockich hr. Szuwałowej.

Pałapus, wś i fol., pow. ostrowski, gm. Komorowo, par. Ostrów. Fol. należy do dóbr Lubiejewo. W 1827 r. było 5 dm., 29 mk.

Pałasz, niem. *Pallasch*, zwykle *Neufeld* (ob.), pow. kartuski.

Pałaszki, os. rząd. (futor), pow. lidzki, w 4 okr. pol., ma 1 dm., 3 mk. katol.

Pałatane, os. karcz., pow. bracławski, gm. Krasne.

Pałaty, wś nad rz. Prosną, pow. wieluński, gm. Skrzynki, par. Giżyce, odl. od Wielunia 44 w., ma 5 dm., z wsią Podgrabów i Trzebikoń 47 mk.

Pałaukiszki, dwa zaścianki, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki, okr. wiejski Ciejkinie, o 6 w. od gminy, 4 dusze rewiz.

Pałączko, przyległ. dóbr Grzymała, pow. stopnicki.

Pałąk, os., pow. dąbrowski, par. rz.-kat. Oleśno. Wymienia ją jedynie szematyzm duchowny dyec. tarnowskiej z r. 1880. *Mac.*

Pałchuny, wś, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje, okr. wiejski Serenczany, o 14 w. od gminy, 7 dusz rewiz.; należy do dóbr Abramowszczyzna, Abramowiczów.

Pałcz, dok. *Palcze*, w XVI w. *Palisz*, *Palsze* i *Pelze*, niem. *Pulsch*, wś nad Wisłą, pow. bydgoski, odl. 3 klm. na płn. od Fordonia, par. i poczta w Fordoniu, st. dr. żel. w Bydgoszczy o 14 klm. Wś ma 13 dm., 111 mk. (5 katol.). W 1424 r. król Władysław nadając miastu Fordoniowi prawo niemieckie, przekazał mu na własność wieś P. i inne. Miejscowość *Palze*, wspomniana w umowie zawartej r. 1493 między Jędrzejem a Mikołajem z Kościelca i potwierdzonej przez Jana Olbrachta (Kod. Dypl. Polski, II, 959), nie zdaje się być tym P. Przy schyłku zeszłego stulecia posiadał lub trzymał P. Ignacy Gałecki, ssta bydgoski.

Pałczew, w dok. z XVI w. *Paulczewye*, kol. i os. karcz. nad rz. Wolborką, pow. łódzki, gm. Brójce, par. Kurowice; kol. ma 51 dm., 438 mk., 1247 mr. ziemi włośc.; os. karcz. 1 dm., 3 mr. W 1827 r. było 21 dm., 139 mk. Wś założona przez kapitułę krakowską na obszarze należącym do dawnej kasztelanii Chropy (ob. Pabianice). W XV w. należał do wsi tej młyn Jaksin Most, dający kapitule czynszu $4^1/_2$ grzywien a dziesięcinę do parafii w Tuszynie. W Pałczewie było 9 łanów kmiecych, dających dziesięcinę prepozyturze w Łęczycy a kapitule pół seksageny czynszu rocznie, tudzież po 2 kapłony i 30 jaj, a obok tego obowiązanych do robót na folwarku Warszyn, zarówno w polu jak i przy naprawie budynków i do posyłek (Długosz, Lib. Ben., I, 290). Według Lib. Ben. Łaskiego (II, 230) P. należał do parafii Czarnocin, łany kmiece dawały dziesięcinę prepozyturze łęczyckiej, zaś miejscowemu proboszczowi tylko kolędę. *Br. Ch.*

Pałczyn 1.) al. *Pełczyn*, dok. *Pelczino*, niem. *Paltschin*, wś, domin. i okr. domin., pow. wrzesiński, o $3^1/_2$ klm. na północ od Miłosławia, w okolicy wznoszącej się 92·9 mt. npm., par. Biechów, dawniej Winna Góra; poczta i st. dr. żel. w Miłosławiu. W 1305 r. Jędrzej, biskup poznański, przekazuje kościołowi winnogórskiemu dziesięciny z P. W 1314 r. pisał się Wojciech z P. W 1578 r. należała ta wieś do Krzysztofa Bardzkiego, a w 1618 r. do Górskich. Pod P. odkopano cmentarzysko, w którem znaleziono popielnice z ozdobnemi pokrywami i naczynia uszkowate z bronzowemi pierścieniami, grzechotki dziecięce i różne inne przedmioty z bronzu i żelaza. Wś ma 164 mk. kat. w 17 dm. Dominium ma 7 dm., 117 mk.; obszaru 469 ha; czysty doch. grun. 5160 mrk; chów bydła i owiec Negrotti; właścicielem jest król pruski. W skład okr. domin. wchodzi Pałczynek; cały okr. domin. ma 128 mk. kat. 2.) **P.**, domin., pow. inowrocławski, o 8 klm. na wsch.-płd. od Łabiszyna; par. Lisewo, poczta w Nowej Wsi, st. dr. żel. w Złotnikach o 8 klm., 11 dm., 203 mk. (165 kat. i 38 prot.); obszaru 604·64 ha, czyli 425·02 roli, 86·39 łąk, 42·83 past., 37·20 lasu, 8·31 pustk. i 4·89 wody; czysty doch. grun. 10316 mrk; chów bydła szwajcarskiego; właścicielem jest Franz Jahnz. W r. 1583 należał P. do Stanisława Witosławskiego. W 1665 r. w listopadzie przyszło pod P. do podjazdow i harców zaczepnych między wojskiem królewskiem a stronnikami Jerzego Lubomirskiego; oba wojska stanęły w szyku bojowym i już uderzyć miały na siebie, gdy biskupi Trzebiński i Leszczyński przybiegli do rokoszan i zdołali powstrzymać walkę; król udał się z wojskiem do Torunia, a rokoszanie rozeszli się do domów. Zajście to było wstępem do rozprawy Mątewskiej, która rozgrywać się miała na ziemi kujawskiej. 2.) **P.**, ob. *Pełczyn*, pow. szremski. *E. Cal.*

Pałczynek al. *Pełczynek*, niem. *Paltschinek*, posiadłość, pow. wrzesiński, o 5 klm. na płn. od Miłosławia; par. Biechów, poczta i st. dr. żel. w Miłosławiu; 1 dm., 11 mk. kat.; należała przy schyłku zeszłego stulecia do Karola Bieńkowskiego. *E. Cal.*

Pałeczka, niem. *Paletschka*, posiadłość, powiat mogilnicki, par. w Mogilnie, poczta w Wilatowie, okr. wiejski Chabsko; 2 dm., 32 mk.; obszaru 125 ha, z czystym doch. grunt 1400 mrk. *E. Cal.*

Pałecznica, u Długosza *Pelcznycza*, wś, fol. i dobra nad rz. Łoszówką, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica, leży w pobliżu drogi bitej ze Skalbmierza do Proszowic, odl. 21 w. od Miechowa, posiada kościół par. murowany i szkołę gminną. W 1827 r. było 60 dm., 405 mk. Kościół par. p. w. ś. Jakuba, z kamienia wapiennego (albo lapide), istniał tu w połowie XV w. Dziedzicami wsi byli Andrzej i Piotr Mokrscy h. Koźlerogi i Zbigniew Lopanowski h. Drużyna. Z jedenastu łanów kmiecych szła dziesięcina dla prebendy góreckiej przy katedrze krakowskiej i dla proboszcza w Pałecznicy. Rozdział jej odbywał się corocznie w innym stosunku przez trzy lata z kolei, co powtarzało się w każdem trzechleciu. Z dwóch folwarków brał pleban w Pałecznicy. Drugi folwark należał do Niemierzy Przestańskiego (Długosz, L. B., II, 76). Dobra P. składały się w 1885 r. z fol. i wsi: P., Pamięcice i Biedziny, rozl. mr. 1162; fol. Pałecznica gr. or. i ogr. mr. 381, łąk mr. 40, past. mr. 61, lasu mr. 246, nieuż. mr. 26; razem mr. 755; bud. mur. 3, z drzewa 20, płodozmian 6 i 10-polowy; fol. Pamięcice gr. or. i ogr. mr. 231, łąk mr. 5, past. mr. 9, nieuż. mr. 5, razem mr. 250; bud. z drzewa 4; płodozmian 8-polowy; fol. Biedziny gr. or. i ogr. mr. 139, łąk mr. 7, past. mr. 3, nieuż. mr. 4, razem mr. 153; bud. z drzewa 3; płodozmian 8-polowy; las nieurządzony, pokłady gipsu, młyn wodny. Wś P. os. 44, z gr. mr. 203; wś Pamięcice os. 5, z gr. mr. 27; wś Biedziny os. 4, z gr. 29. P. par., dek. miechowski, ma 2335 dusz. P. gmina należy do sądu gm. okr. III w os. Słomniki, st. poczt. Skalbmierz, ma 9316 mr. obszaru i 3552 mk. 2.) **P.**, wś i fol. nad rz. Wieprzem, pow. lubartowski, gm. Tarło. par. Lubartów, odl. 6 w. od Lubartowa. W 1827 r. było 39 dm., 206 mk. Fol. i wś P. rozl. mr. 1364: gr. or. i ogr. mr. 540, łąk mr. 154, past. mr. 63, lasu mr. 571, zarośli mr. 12, nieuż. mr. 24, las nieurządzony. Fol. ten został podobno rozparcelowany w 1881 r. Przedtem należał do

dóbr Lubartów do 1860 r. Wś P. ma os. 49, z gr. mr. 1215. *Br. Ch.*

Pałena, grupa domów koło Niagryna, na obszarze dwor. Wełdzirza, pow. doliński.

Pałewenis al. *Poławenis* (żmudz.), mko, pow. wiłkomierski, ob. *Poławeń*.

Pałęczyca, os. młyn. nad rz. Kamienną, pow. opatowski, gm. Ruda Kościelna, par. Bałtów, odl. 24 w. od Opatowa, ma 2 dm., 10 mk., 24 mr. obszaru.

Pałędź, os. młyn., pow. garwoliński, ob. *Czyszków*.

Pałęgi, wś, pow. kielecki, gm. Snochowice, par. Grzymałków. W 1827 r. było 12 dm., 76 mk.

Pałęka, os. karcz., o 7 klm. na płd.-wsch. od Poznania, między Marlewem i Krzesinami, oznaczona na mapie sztabowej i powiatowej z 1821 r., niewykazana w Skorowidzach urzędowych.

Pałka al. *Pałki*, pow. noworadomski, ob. *Jagodnik* 1.).

Pałka, młyn pod Fijewem, dziś pod tą nazwą nieznany, pow. lubawski. Inwentarz bisk. chełmińskiego z r. 1733 donosi, że budynki tu po zgorzeniu nowo pobudowane; prawo ma młynarz na lat 40, trzyma go Paweł Brodowski, pokazał przywilej bisk. Potockiego sine ratificatione Capituli. Datum anno 1710 (str. 41 i 42). Młyn ten należał do dóbr lubawskich. *Kś. Fr.*

Pałkańce, wś rząd. nad rz. Raduńką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 31 w. od Lidy a 36 w. od Wasiliszek, ma 6 dm., 36 mk. kat.

Pałki 1.) kol., pow. radzymiński, gm. Zabrodzie, par. Kamieńczyk, ma 56 mk. i 59 mr. ziemi włośc. 2.) **P.**, os. młyn. i fol., pow. sieradzki, gm. Wierzchy, par. Zadzim, odl. od Sieradza 28 w.; fol. ma 4 dm., 14 mk.; rozl. mr. 622: gr. or. i ogr. mr. 330, łąk mr. 60, past. mr. 9, lasu mr. 187, nieuż. mr. 36; bud. z drzewa 12; las nieurządzony. 3.) **P.**, ob. *Oleśnica Pałki*. 4.) **P.**, os., pow. ostrowski, gm. i par. Poręba. *Br. Ch.*

Pałki, wś, pow. bychowski, gm. Bachań, ma 75 dm. i 385 mk., z których jeden zajmuje się krawiectwem, jeden kowalstwem.

Pałkino, wś i st. p. w pow. galickim gub. kostromskiej, o 44 w. na płn.-zach. od Galicza.

Pałkowa, wś nad bezim. dopł. Wiazynki, pow. miński, gm. samochwałowicka, ma 30 osad pełnonadziałowych; miejscowość lekko falista, mało leśna, grunta szczerkowe. *A. Jel.*

Pałna, wś, pow. horecki, gm. Maślaki, ma 15 dm. i 71 mk., z których 25 zajmuje się wyrobem przedmiotów z łyka i kory.

Pałobie, mylnie (t. V, 161), ob. *Połobie*.

Pałonica *Popowicka*, ob. *Jabłonica* 4.).

Pałowice, niem. *Pallowitz*, wś i fol., pow. rybnicki, par. Woszczyce. W 1842 r. 440 mk., 2 młyny, gorzelnia, zakłady żelazne w przyległej osadzie Lanuch. W 1840 r. wyrobiono 29,000 cent. żelaza surowca. Do P. należy fol. Wystrzęsów.

Pałubice, niem. *Pallubitz*, dok. z XV w. *Paluwicz*, dobra ryc., pow. kartuski, st. p. i par. kat. Sierakowice, ew. Bukowin, odl. od Kartuz $3^3/_4$ mili. W 1868 r. 311 mk., 141 kat., 170 ew., 26 dm., 3210 mr. łącznie z jeziorem obejmującem 347 mr. Do tych dóbr należy także fol. Migi. Za czasów krzyżackich płaciły P. 1 grzywnę czynszu, miały prawo pol. i leżały w wójtostwie mirachowskiem (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 56). W wojnie 13-letniej walczy właściciel tutejszych dóbr przeciwko zakonowi r. 1459 (tamże 113). W 1552 r. wystawia Zygmunt August przywilej dla P. Według taryfy na symplę z r. 1717 płacił w P. pan Maciej Pałubicki 8 gr. (ob. Cod. Bolnensis, str. 98). *Kś. Fr.*

Pałubin, 1648 *Pałubino*, dok. *Pelowe*, *Polubin*, niem. *Gross Pallubin* al. *Pallubien*, wś szl., pow. kościerski, st. p. i par. kat. Stara Kiszewa, ew. Nowe Polaszki, zawiera jednę posiadłość z młynem i tartakiem, 1 karczmę, szkołę ew., 18 gburskich posiadłości i 3 zagrody, razem 2153·38 mr. W 1868 r. 295 mk., 22 kat., 273 ew., 30 dm., odl. od mta pow. $3^1/_4$ mili. P. leży nad małą strugą do Wierzycy uchodzącą. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu v. Holtza od 8 włók folw. i 6 ogr. 9 fl. 18 gr. (ob. Roczn. Tow. Przyj. N. w Pozn., 1871, str. 173). Po okupacyi pruskiej r. 1772 zdała komisya o P. następną relacyą: P. wraz z pustkowiem Pałubinkiem należy do szambelana i dawniejszego starosty Skorzewskiego w Starych Polaszkach, który jest katol.; mieszkańcy zaś są ewang. Tu mieszka 13 gburów, między nimi 6 półgburów (Halbbauern), 1 młynarz, 1 karczmarz i 2 zagrodników, 1 kowal i pastuch; folw. nie ma. Na pustkowiu mieszka arendarz i 2 zagrodn. (Infleute). Gburzy mają $16^1/_2$ włóki, pustkowie 3, bór obejmuje $2^1/_2$ wł. Każdy gbur wysiewa: 13 korcy żyta, 3 jęczm., 4 owsa, $1^1/_2$ grochu, $1^1/_2$ tatarki, $^1/_4$ lnu, zbierają trzecie ziarno (zu 3 Korn Ertrag). Na pustkowiu wysiewa się 30 kor. żyta, 5 jęczm., 18 owsa, 2 grochu, 2 tatarki, $^1/_4$ lnu; arendarz płaci 50 tal. dzierżawy, każdy gbur 40 fl. czynszu. Młyn należy do młynarza, który zań zapłacił 800 fl. zakupnego; czynszu daje zań 280 fl. i 60 korcy żyta. Karczmarz płaci 12 fl.; tłoki nie czynią żadnej. Pogłówne wynosi 12 fl. 12 gr., pustkowie nie płaci tego podatku; bydła było 15 krów, 8 jałowic, dalej 30 owiec i 30 świń (ob. Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 131). Jako wś graniczna jest P. już w dok.

z r. 1258 wymieniony (ob. Pom. U. B. v. Perlbach, str. 146). *Kś. Fr.*

Pałubinek, niem. *Klein Pallubin* al. *Pallubien*, dobra ryc., pow. kościerski, st. p., tel. i kol. Zblewo, 3 klm. odl., par. kat. Pinczyn, ew. Starogard, odl. od miasta pow. $4^1/_4$ mili. W 1868 r. 66 mk., 45 kat., 21 ew., 4 dm., 185·78 ha; czysty doch. z gruntu 1177 mrk, cegielnia. *Kś. Fr.*

Pałubniki, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Tarnowszczyzna, okr. wiejski Olżewo, o 7 w. od gminy, 70 dusz rewiz.; należy do dóbr W. Olżew, Kaszyców.

Pałuczyn, niem. *Palucin*, wś, pow. mogilnicki, o 10 klm. na płn.-wsch. od Mogilna, par. Trląg, poczta i dr. żel. w Mogilnie, 10 dm., 122 mk., w połowie katolików. *E. Cal.*

Pałudza *Wielka*, wś w hr. liptowskiem, ob. *Galwany*.

Pałudzanka, potok w hr. liptowskiem, przyjmuje potok Mośnicę, wpada do Wagu.

Pałuki, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Opinogóra, par. Pałuki, odl. o 8 w. od Ciechanowa, posiada kościół paraf. mur., szkołę początkową ogólną, wiatrak i zajazd, 13 dm., 214 mk., 924 mr. obszaru, w tem 26 mr. nieużytków. Fol. P. ma 802 mr. obszaru i należy do dóbr ordynacyi Opinogóra. W 1781 r. było tu 105 mk. Kościół paraf. istniał tu dawno. Już w XV w. proboszcz miejscowy odnowił kościół drewniany zrujnowany. Jeden z dzwonów ma datę 1581 r., sprawił go ks. Gotard Pałucki, dziedzic wsi i pleban miejscowy. Obecny murowany kościół wzniesiony w 1843 r. przez hr. Wincentego Krasińskiego. P. par., dek. ciechanowski, 4073 dusz (por. Wiek № 183 z 1881 r. i Przegląd Katolicki № 49 z 1881 r.).

Pałuki, nazwa obszaru w dawnej Wielkopolsce, między Wełną, od źródeł jej popod Rogoźno a Notecią, od Rynarzewa popod Ujście. Obszar ten tworzył dawny pow. kcyński woj. kaliskiego, z miastami: Wągrowiec, Chodzież, Szamocin, Margonin, Gołończ, Łekno, Kcyń, Żerniki, Szubin, Łabiszyn, Żnin, Gąsawa i Pakość. Dziś P. obejmują cały pow. wągrowiecki, zachodnią część szubińskiego i wschodnią chodzieskiego. Z nazwą P. spotykamy się w dyplomatach wielkopolskich z r. 1335 i w kronikach. Nazwa *Połuże* jest niefortunnym przekładem łacińskiego *Paluci* i *Palucensis Terra*. Dzieje Pałuk podane będą w opisie powiatu wągrowieckiego. *E. Cal.*

Pałupie, wś rząd. nad potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 42 w. od Wilna, 20 dm., 117 mk., w tej liczbie 95 prawosł. i 22 katol.; młyn wodny drewniany.

Pałusze 1.) wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Hermaniszki, o 12 w. od gminy, 119 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ostrowiec Wowierany. 2.) **P.**, zaśc., pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Szumsk, okr. wiejski Drzewieniki, o 15 w. od gminy a 39 w. od Wilna, 1 dm., 6 mk. prawosł. (3 dusze rewiz.); należy do dóbr Drzewieniki, Naborowskich.

Pałuszyce z Okręgiem, u Długosza *Pauschicze*, wś w pow. dąbrowskim, na małem wzniesieniu, przedtem leżała nad Dunajcem, który tu tworzył zakręt w pobliżu ujścia do Wisły, teraz zaś, gdy Dunajec wyrył sobie proste koryto, wieś leży po obu brzegach rzeki, w ten sposób, że P. okolone moczarami, zapełniającemi stare łożysko, znajdują się na lewym, Okręg zaś na prawym brzegu. Wznies. poziomu dochodzi 182 mt. Gleba namulista a w spodzie gliniasta. Wś ma 48 dm., 302 mk. (148 męż., 154 kob.), z tych 270 rz.-kat. i 32 izrael. Okręg z obszarem więk. pos. 9 dm., 71 mk. (34 męż., 37 kob.), z tych 53 rz.-kat., 18 izrael. Par. kat. Gręboszów. Pos. więk. hr. Zofii Załuskiej ma 9 roli, 3 łąk, 25 past. i 7 mr. lasu; pos. mn. 136 roli, 55 mr. past. Tę wieś wspomina Dług. (L. B., II, 410) w opisie par. Opathowyecz, jako własność Jana Pauschiczky'ego h. Róża (Rosae), wówczas miała łany kmiece, zagrody i karczmę, z których dziesięcinę brał biskup krak., z łanu szlacheckiego zaś należała dziesięcina proboszczowi w Opatowcu. Według regestr. pobor. z 1579 r. P. były własnością Andrzeja Paluszkiego, który miał tu 4 zagrod. z rolą, 1 rzem., zaś Mikołaj Pałuski miał 3 zagrod. z rolą, 3 komor. Część należącą do Ocieszkowej dzierżawił Stanisław Ligeza (Pawiński, Małop., 214). Obecnie P. graniczy na płn. z Nowopolem, na płd. z Dęblinem, na zach. z Polankami; Okręg na płn. z Uściem Jezuickiem, na wsch. z Lubieckiem a na płd. z Bieniaszowicami. *Mac.*

Pałuty, zaśc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Lebioda, 30 dusz rewiz.; należy do dóbr Lebioda, ks. Ogińskich.

Pałuż, rzka w gub. mohylewskiej, prawy dopływ Biesiedzi.

Pałuż 1.) wś cerkiewna, pow. czerykowski, gm. Pałuż, ma 61 dm. i 252 mk., z których 1 zajmuje się krawiectwem, 1 stolarstwem, 1 bednarstwem, 1 kowalstwem. Pałuż gmina ma 5793 mk. (1532 męż., 2208 kob. i 2053 dzieci). W gminie znajduje się 12632 dz. lasów prywat. i 1082 dz. włośc. 2.) **P.**, wś, tamże, 62 dz. i 232 mk., z których jeden zajmuje się kowalstwem.

Pałys al. *Pałysz*, fol., pow. częstochowski, gm. Dzbów, par. Konopiska, ma 2 dm., 6 mk., 197 mr.; wchodzi w skład dóbr Konopiska.

Pamarnia, wś, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Mejszagoła, okr. wiejski Korwie,

o $9^1/_2$ w. od gminy, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Mielki, Toczyłowskich.

Pamiatnaja, os. w pow. kamyszyńskim gub. saratowskiej, ma kościół par. kat., p. w. N. M. P., z 1832 r. Parafian 2393, w tem $^3/_4$ Polaków. *F. S.*

Pamiątka 1.) kol., pow. nieszawski, gm. Boguszyce, par. Sadlno, ma 109 mk., 148 mr. ziemi włośc., 3 mr. dwor., należącej do fol. Gryffów. 2.) **P.**, wś, pow. władysławowski, gm. Świątoszyn, par. Poniemoń, odl. 52 w. od Władysławowa, ma 51 dm., 171 mk.

Pamiątka, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. N. Pohost, okr. wiejski Helenowo, ma 1242 dz. ziemi; dawniej attynencya Szarkowszczyzny, Łopacińskich, następnie Śliźniów, dziś Szyrynów.

Pamiątków, fol., pow. kaliski, gm. i par. Iwanowice, odl. od Kalisza 22 w., ma 3 dm., 37 mk.; rozl. mr. 287: gr. or. i ogr. mr. 266, łąk mr. 9, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 7. Oddzielony od dóbr Główczyn.

Pamiątkowo 1.) wś, okr. wiejski, domin. i okr. domin., pow. poznański, o $9^1/_2$ klm. na płd.-wsch. od Szamotuł, nad jeziorem t. n., par. Cerekwica, poczta i st. dr. żel. w Szamotułach. P. posiadali Jan Koniecki r. 1580, Nepomucen Dobrycki r. 1793 i Bielińscy około r. 1840. Odkopano tu grobowiska, po największej części bez kamieni, popielnice, różne inne naczynia gliniane i 2 siekierki z granitu. Wś ma 251 mk. i 28 dm. W skład okr. wiejskiego wchodzi wś Witołdzin z 9 dm. i 63 mk.; cały okrąg ma 314 mk. (272 kat. i 38 prot.). Domin. ma 177 mk. w 11 dm.; obszaru włącznie z fol. Przecławek 1413·47 ha, czyli 1003·08 roli, 87·15 łak, 9·49 past., 200·18 lasu, 34·09 nieuż. i 79·48 wody; czysty doch. grun. 14655 mrk; właścicielem jest Maksymilian hr. Bniński. W skład okr. domin. wchodzą fol. Przecławek i Zalew; cały okrąg ma 24 dm. i 361 mk. (332 kat. i 29 prot.). 2.) **P.**, wś, niegdyś w okolicy Bnina i Zaniemyśla, pow. średzki. W r. 1256 Jarosz, syn Chwalcza, sędzia gnieźnieński i kaliski, zamienił P. na inne wsie klasztoru paradyskiego. W 1294 r. jest własnością Mirosława, syna Przedpełki, któremu Przemysław II pozwala zaprowadzać prawo niemieckie w wszystkich dobrach jego. Dziś ta wś nie istnieje, być może że P. jest dzisiejszem Pętkowem z pod Środy. *E. Cal.*

Pamiątkowskie, jezioro, pow. poznański, około 3 klm. długie i $^1/_2$ klm. szerokie, spływa do Samicy Kiekrskiej, która wpada do Warty. Na północnej kończynie jeziora leży wś Pamiątkowo, a na południ. Przecławek.

Pamięciaki, pow. mazowiecki, ob. *Łopienie-P.*

Pamięcice, u Dług. *Pomyanczyce*, pow. miechowski, gm. i par. Pałecznica. W 1827 r. było 4 dm., 22 mk. Według regestr. pobor. z 1581 r. posiadał tu bisk. krakowski 5 łanów, 4 komor., 1 rzem. Drugą część, mającą 5 łanów, posiada Liasoczki (Pawiński, Małop., 14). W XV w. część wsi należała do biskupa krakowskiego, a druga do Mokrskiego h. Koźlerogi. Ze wszystkich łanów tak biskupich jak kmiecych i rycerskich (militaribus) szła dziesięcina, wartości do 12 grzyw., dla plebana w Pałecznicy (Długosz, L. B., II, 77). *Br. Ch.*

Pamięcin i *P. Poduchowny*, w dok. *Pamięczino*, wś i fol., pow. kaliski, gm. i par. Pamięcin, odl. od Kalisza 8 w. Posiada kościół par. drewniany. Wś ma 3 dm., 74 mk.; prob. 1 dm., 6 mk.; os. 2 dm., 5 mk.; fol. 1 dm., 20 mk. P. Poduchowny ma 3 dm., 13 mk. Kościół par. istniał tu już w XV w., wś sama w XVI w. należała do Lubrańskich. Przy kościele była szkoła; pleban miał dochody wartości do 10 grzywien. W XVIII w. na miejsce opustoszałego kościoła wznieśli dzisiejszy drewniany, dziedzice wsi: Radoliński i Radomski. W tym czasie wcielono do parafii P. kościół par. w Jastrzębnikach jako filią. Dziś kościół ten nie istnieje (Lib. Ben. Łask., II, 80). Wydawca Lib. Ben. Łaskiego mylnie objaśnia nazwisko dziedzica P. w XVI w. Gardzyna, jako odnoszące się do Stanisława Kościeleckiego, woj. poznańskiego, który nastąpił po Mikołaju Lubrańskim. Ten ostatni będąc jeszcze kasztelanem spicymirskim, pisał się między r. 1494 i 1501 Nicolaus Gardzyna de Lubraniec. Według ksiąg pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 posiadała tu Katarzyna z Orla Ciswicka 2 łany i Rafał z Leszna, sstа radziejowski, 2 łany (Pawiński, Wielkop., II). P. par., dek. kaliski, 1580 dusz. P. gmina należy do sądu gm. okr. I w Tyńcu, st. p. Kalisz, ma 6975 mr. obszaru i 2813 mk. *Br. Ch.*

Pamiętna, w dok. *Pamyethna*, wś, fol. i leśnictwo, pow. skierniewicki, gm. Skierniewka, par. Skierniewice, ma 167 mk., 328 mr. ziemi dwor. i 289 mr. włośc. W 1827 r. było 12 dm., 77 mk. Leśnictwo P. należy do dóbr cesarskich, stanowiących tak zwane księstwo łowickie. Według Lib. Ben. Łask. (II, 276) łany kmiece dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi a plebanowi tylko kolędę i świętopietrze, zaś folwark dawał dziesięcinę mansyonarzom przy kościele w Skierniewicach.

Pamiętowo, niem. *Pantau*, 1348 *Pametov*, dok. 1352 *Pammetow*, dobra ryc. i wś, pow. tucholski, st. p. Drożdzienica 4 klm. odl., st. kol. Tuchola 16 klm. odl., par. kat. Wałdowo, ew. Kamienica. W 1868 r. miały te dobra 11 bud., 4 dm., 48 mk., 9 kat., 39 ew.; wś zaś 46 bud., 19 dm., 199 mk., 83 kat., 112 ew.; obszaru mają 174·15 ha; czysty doch. z grun. 1350 mrk. Właściciel 1856 r. Mański, 1885 Wilberg. P. leży na pograniczu pow. tuchol-

skiego i złotowskiego, nad rz. Kamionką. Roku 1348 posiadał te dobra Laurentius de Pometow (ob. Kod. dypl. Wielkop., II, str. 607, gdzie owa osada podana jest jako nieodgadniona). W 1352 r. nadaje w. mistrz Winryk v. Kniprode Mirosławowi 25 włók w P., połowę młyna na strudze Kamienicy i pół strugi na prawie chełm. Za to będzie służył w zbroi na każde zawołanie, a co rok zapłaci na ś. Marcin od każdego pługa, którym na polu orać będą, dwa korce żyta, a od każdego radła jeden. Na uznanie zaś naszego zwierzchnictwa będzie płacił 1 fen. chełm. i 1 funt wosku. Dan w Tucholi (ob. Cod. Belnensis w Pelplinie, str. 31 i odpisy Dregera także w Pelplinie, str. 120 *b*). R. 1648 mieszkali tu Heydensteinowie (ob. Roczn. Towarz. Przyj. N. w Poznaniu, 1871, str. 183). *Kś. Fr.*

Pamitz (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. gryfijski, st. p. Gr. Buenzow.

Pamletten, wś na Litwie pruskiej, pow. tylżycki, st. p. Neu-Argeningken, okr. urz. st. cywil. Ballgarden, odl. 8 klm. od Tylży, ma 104 mk. (1880). Goldberg (Topogr., 1785) rozróżnia Alt-P., wś 11 dm. i Neu-P., majątek szlachecki, 2 dm., należący do dóbr Schilleningken. *J. K. Sem.*

Pammin (niem.) 1.) dobra ryc. w Pomeranii, pow. drawenburski, st. p. i tel. Callies, 5 klm. odl., 479·7 ha obszaru. 2.) **P.**, dobra, tamże, 148·5 ha.

Pampeln, fol. dóbr pryw. Gross Essern (łot. Leela-Essere), w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburska (Kurlandya).

Pampitz, 1358 *Pampicz*, wś, pow. brzeski (Brzeg), posiada kościół par. ew., szkołę, warsztaty płócienne, hodowla owiec i bydła. W 1842 r. 91 dm., 506 mk. (9 kat.).

Pamry, niem. *Pammern*, wś na Mazurach, pow. iecki, okr. urz. Żelki, st. p. Wydminy. W 1785 r. miała wieś 16 dm. i należała do szlacheckiego dziedzicznego głównego starostwa (Adliges Erb-Haupt-Amt) Żelki.

Panacz al. *Panacza*, wś nad rz. Naczą, pr. dopł. Łani, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. sieniawska, o 2 w. na płd. od mka Sieniawki, ma 23 osad pełnonadziałowych, młyn, grunta i łąki dobre, miejscowość nieco falista i dość leśna. *A. Jel.*

Panasowa, las w płd. stronie Karowa, powiat Rawa Ruska.

Panasówka al. *Poręby*, os. leś. i karczma, pow. zamojski, gm. i par. Terespol.

Panasówka 1.) wś nad rzką Zakianką, pow. berdyczowski, o 1 w. od sioła Puzyrki (par. prawosł.), ma 333 mk. i 887 dz. ziemi; należy do Mazarakich. 2.) **P.**, wś nad rz. Tarnawą, dopływem Dniestru, pow. uszycki, w 1 okr. pol., gm. i par. rz.-kat. Dunajowce, gm. Siczynca, należy do klucza dunajowieckiego Bronisława Skibniewskiego. P. ma przys. Przystanówkę. W 1868 r. było tu 46 dm.; osiedlona po większej części przez jednodworców. *X. M. O.*

Panasówka 1.) rus. *Panasiwka*, wś, pow. brodzki, 34 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 12 klm. od urz. poczt. i sądu pow. w Załoźcach. Leży na wyżynie podolskiej, na granicy gub. podolskiej. Na wschód graniczy z Wolicą i Horyńką (pow. krzemieniecki), na płd. i płd.-zach. z Zagórzem i Niżkowcami, (część Zagórza na zach.), z Niemiaczen, na płn. z Dudyniem. W obrębie wsi powstaje potok zwany Seretem. Jedno źródło wytryska w kotlinie, w której leżą zabudowania wioski, drugie w stronie płn.-zach. stoku wyniosłości Zahalka zwanej (385 mt.). Strugi stąd powstałe łączą się koło Niżkowiec, odlewając staw 700 mt. długi a 200 mt. szeroki. Okolica lekko pagórkowata. Najwyższe wzniesienie w stronie wschod, tuż przy granicy pow. krzemienieckiego, 388 mt., część półn. i płd. obszaru leży 380—385 mt., zachodnia 364 mt., dolina potoku 350 mt. npm. Grunta gliniaste, sapowate, zmieszane z pruchnicą. W stronie płn.-wschod. i płn. od zabudowań leży Czarny las, który rozciąga się wzdłuż granicy wschod. w kier. płn. aż po Dudyń (o 7 kil. ku płn.). Własn. większa ma 1329 mr. (1272 mr. lasu); własn. mniej. 1288 mr. W 1880 r. było 820 mk., z tych 766 obrz. gr.-kat., 42 rzym.-kat., 12 izrael. Par. rzym.-kat. w Załoźcach, archidyec. lwowska, gr.-kat. w miejscu. We wsi jest cerkiew drewn. pod wezw. śś. Koźmy i Damiana, i szkoła filialna od r. 1861 r. Właśc. większ. posiadł. Eliasz Garapich. 2.) **P.**, wś, pow. skałacki, odl. 8·3 klm. na półn.-zach. od Skałata. Granice: wschód. Kołodziejówka, połud. Magdalówka, zach. Chodaczków, półn. Żerebki Królewskie. Obszar dwor. 916, włośc. 892 mr. W 1870 r. 638 mk.; wedle spisu z 1880 roku w gminie 705, na obszarze dwor. 95; wedle szematyzm. dyec. rzym.-kat. 622, par. Skałat, gr.-kat. razem z gr. kat. w Kołodziejówce, gdzie jest zarazem i parafia, 784. Urzędy i stacya poczt. i tel. w Skałacie. Właśc. poś. więk. Eustachy Zagórski. *Br. Sok.—B. R.*

Panaszew, ob. *Panoszew*.

Panaszówka, potok, pow. stryjski, dopł. Kamionki. Ob. *Magóra*, 16.) (t. V, 900).

Panaszyszki 1.) kolonia nad rz. Wierzchnią, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. i okr. wiejski Deksznie, o 22 w. od Trok, 17 dm., 170 mk. kat. (77 dusz rewiz.). 2.) **P.**, wś włośc., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Hanuszyszki, okr. wiejski i dobra skarbowe Panaszyszki, o 6 w. od gminy, 88 dusz rewiz. Okrąg wiejski P. stanowi jedynie wś Panaszyszki. *J. Krz.*

Pancerz al. *Pancerzyn*, jezioro w pow. o stródzkim, na obszarze wsi Leszcz. Przepływ

przez nie rz. Wkra. Por. *Kitnowo* i *Miejska Wola*.

Pancza, potok w pow. cieszanowskim, na obszarze wsi Lubliniec.

Panczaki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk. Odl. 14 w. od Wyłkowyszek, ma 9 dm., 109 mk. W 1827 r. było 8 dm., 70 mk. Wś Panczaki al. Pouczaki powstała z uwłaszczonych osad, rozl. mr. 92: gr. or. i ogr. mr. 65, łąk mr. 26, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 6; jest wiatrak i pokłady torfu.

Panczew, osada w gub. chersońskiej, nad Wisią, 3000 mk. Mołdawianów; przemysłowa i handlowa.

Panczewa, część Markówki, pow. kołomyjski.

Panczyna, grupa domów i młyn w Podhorodyszczu, pow. bobrecki.

Panczyszyny, grupa domów w Ławrykowie, pow. Rawa Ruska.

Panedelis, mko w pow. nowoaleksandrowskim, ob. *Ponedel*.

Panewnik, wś, pow. pszczyński, par. kat. Mikułów. Posiada szkołę katol., fryszerkę. W 1842 r. 51 dm., 483 mk. (13 ewang.).

Panfiłowskie, ob. *Hołowin*.

Panfiłowszczyzna, wś i fol. nad rz. Berozwicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck, okr. wiejski Buki, o 10 w. od gminy, a 50 w. od Dzisny; wś ma 11 dm. i 111 mk. katol. (65 dusz rewiz.), fol., zaśc. 1 dm. i 11 mk. kat.

Panfiły, w dok. *Pamfiły*, sioło nad rz. Supoją, pow. perejasławski gub. połtawskiej, na płn.-wschód od Połtawy a na płd. od mta Jagotyna (w pow. piratyńskim), należało niegdyś do sotni jagotyńskiej; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 33.

Pangau, *Górne*, *Dolne*, *Średnie*, 1203 *Panglovo*, wś, pow. oleśnicki, posiada kościół par. ewang., szkołę, dwa wiatraki, warsztaty płócienne, hodowlę owiec. W 1842 r. 2 fol., 67 dm., 520 mk. (23 katol.).

Pangel, 1385 *Pangelsdorff*, wś, pow. niemenczyński, par. Niemenczyn.

Pangessen, *Panjessen*, w 1785 r. *Jessen Pahn*, wś na Litwie pruskiej, pow. kłajpedzki, st. poczt. i okr. st. cywil. Proekuls, 1 klm. od Proekuls, 209 mk. (1880). Wś w dzisiejszym pow. wystruckim leżąca i nazywająca się Jessen, miała tę samą nazwę i w zeszłym wieku, obie wsie jednak leżały w ówczesnym wielkim powiecie wystruckim, obejmującym cały obwód regencyjny gąbiński aż do Gołdapi; stąd mylna wzmianka w dziele „O ludn. polskiej w Prusiech“ na str. 571. *J. K. Sem.*

Pangirren, w 1785 r. *Pahnjerren Anders*, majątek na Litwie pruskiej, pow. kłajpedzki, st. poczt Proekuls, okr. urz. st. cywil. Sakuten, 6 klm. od Proekuls, 39 mk.

Pangritz (niem.), kol. i papiernia, pow. elbląski, $^1/_4$ do $^1/_2$ mili od Elbląga. W 1868 r. 2041 mk., 860 kat., 1160 ew., 21 menonitów i baptystów, 181 dm. Wś obejmuje 1 gburstwo i 170 zagród; ma szkołę ew. i kat., 343·59 mr obszaru. Wś tę założył w 1801 r. kupiec Pangritz na terytoryum elbląskiem. Niedawno zbudowano tu nowy kościół katolicki. *Ks. Fr.*

Pangury, dwór rząd. nad jeziorem Ingurajti, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 12 w. od Trok, 1 dm., 16 mk. prawosł.

Panicze al. *Panicz*, dobra, pow. słucki, w 1 okr. pol., starobińskim, gm. Pohost, niegdyś własność kn. Olelkowiczów, z kolei ks. Radziwiłłów, a teraz ks. Wittgenstejna, 241 $^1/_4$ włóki; grunta lekkie, miejscowość nizinna, małoludna, stanowiska grubego zwierza. *A. Jel.*

Paniczowa, las, pow. uszycki, w 2 okr. pol. Żwańczyk, gm. Kosikowce, par. Sokólce, należy do Kosikowiec, Bolesława Regulskiego.

Paniecze *(Paneczy)*, wś, pow. czauski, gm. Drobin, ma 15 dm. i 45 mk., z których 4 zajmuje się wyrobem filców, 1 krawiectwem.

Panienka, góra na północ od mta Lucyna, blizko wsi Bielawy (Bielowej) i Potaszy.

Panienka, wś kośc. i fol., pow. pleszewski, o 5 klm. na północo-wschód od Jaraczewa, par. w miejscu, poczta w Górze, st. dr. żel. w Chociczy o 7 klm. W r. 1504 sprzedaje Maciej Panięcki część swoją P. Jędrzejowi Dobczyńskiemu; inna część wsi była wówczas własnością Bartłomieja Grzymały; później przechodziła P. w ręce Gostkowskich, Bnińskich, Szołdrskich i Święcickich. W 1797 r. spalono tu 4 niewiasty, posądzone o czary. Kościół miejscowy, pod w. Ścięcia św. Jana, był parafialny przed 1580 r. W 1660 r. spalił się do szczętu; w miejsce jego postawił Stanisław Gostkowski nowy kościół, również drewniany, pod wezwaniem św. Wojciecha. Kościół ten posiada cudowny obraz N. M. Panny. Parafią składały w r. 1580: Bielejewo, Boguszyn, Chwalęcin, Chwalęcinek, Panienka i Skoraczew. Przed kościołem znajduje się grobowiec Krajewskich, dziedziców Skoraczewa. Par P., w dek. borkowskim, miała w 1873 r. 1404 dusz. Szkoła i szpital istniały tu r. 1683. Wś ma 22 dm. i 220 mk. (6 żydów). Fol. ma 154 mk. w 7 dm.; wchodzi w skład okr. domin. Góra. *E. Cal.*

Panieńska Kępa, niem. *Nonnenkaempe* al. *Nonnenkampe*, os. na wyspie śród Wisły, naprzeciw Chełmna, pow. chełmiński, ma 1107·32 mr. obszaru, 3 bud., 1 dom., 6 kat., 6 ewang. (1868 r.). Przebywa tu leśniczy królewski.

Panieńska Łacha, niem. *Jungfersche Lache*, pow. elbląski, ob. *Krebsfelde*.

Panieńska Obec, pow. raciborski, ob. *Hoszyce*.

Panieńska Wólka, wś, pow. zamojski, gm. i par. Zamość.

Panieński Czub, lesista góra ze szczytem 508 mt. (znak triang:), pod 49° 42′ 50″ płn. szer., a 40° 12′ wsch.-dł. od F., w płd.-wsch. stronie Huty Brzóskiej, na granicy Korzeńca, nad pot. Krzeczkowką, pow. dobromilski.

Panieński Ocin, pow. sandomierski, ob. *Ocin.*

Panieńskie, jezioro w pow. słuckim, niedaleko Nieświeża, stanowi źródło rz. Uszy Niemnowej. Ob. *Pionierskie.*

Panieńszczyzna, wś, pow. lubelski, gm. Jastków, pow. Garbów.

Paniewek, wś, pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 147 mk., 503 mr. ziemi dwors. i 51 mr. włośc. W 1827 r. było 12 dm., 132 mk.

Paniewo, jezioro w pow. augustowskim, przy wsi t. n., łączy się z jez. Orle i Mikoszewo i stanowi część systemu wodnego kanału Augustowskiego.

Paniewo 1.) wś i dobra, pow. nieszawski, gm. Czamanin, par. Świerczyn, ma 113 mk., 502 mr. ziemi dwors. i 36 mr. włośc. W 1827 r. było 8 dm., 94 mk. Dobra P. mają 1911 mr. obszaru. 2.) **P.**, wś, fol. i P. lit. A, os. nad jez. Skulskiem, pow. słupecki, gm. Skulska Wieś, par. Skulsk, odl. od Słupcy 28 w. Wś ma 1 dm., 14 mk.; fol. 2 dm., 31 mk.; os. 6 dm., 15 mk. Fol. P. rozl. mr. 295: gr. or. i ogr. mr. 136, łąk mr. 20, wody mr. 133, nieużytki mr. 6; bud. mur. 9; płodozmian 11-polowy; pokłady torfu. Wś P. os. 6, z gr. mr. 6. 3.) **P.**, os. nad jeziorem t. n., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Teolin, odl. 23 w. od Augustowa, ma 2 dm., 8 mk. *Br. Ch.*

Panigródz 1.) w dok. z XVI w. *Panigrocz*, wś, pow. wągrowiecki, o 7 klm. na płd.-zach. od Kcyni i tyleż na wsch.-płn. od Gołończy, par. w miejscu, poczta w Kcyni, st. dr. żel. w Osieku o 18 klm., 45 dm., 563 mk. (546 kat. i 17 prot.). Większa posiadłość (Maksa Bertrama) ma obszaru 180 ha, z czys. doch. grun. 2148 mrk, a probostwo 154 ha, z doch. grun. 1608 mrk. Czy Zbilut, wda kujawski (żyjący około 1018 r.), pochodził z P., nie ma dostatecznych dowodów. W 1153 r. inny Zbilut zakładając klasztor w Łeknie, nadał mu wś P. Potomkowie jego pisali się z P. (ob. Herby Paprockiego). W 1233 r. Władysław Odonicz nadał P. prawo niemieckie; r. 1248 roszczą sobie prawa do P. Boguchwał i bracia jego. W 1283 r. Przemysław II nadaje wolne targi i odnawia pozwolenie osadzania jej na prawie niemieckiem. P. był własnością opatów łekneńskich (wągrowieckich) aż do nowszych czasów. W dyplomatach wielkopolskich znajdują się różne potwierdzenia tej posiadłości. Kościół miejscowy p. w. ś. Jana Chrzciciela był parafialny przed 1523 r. W miejsce starego wystawił w r. 1765 Wojciech Krasze wski, dzierżawca wsi, nowy kościół, który zgorzał r. 1808; obecny, z cegły palonej, stanął w 1830 r. Par. P., w dek. łekneńskim, składają: Chawłodno, Kernerowo (Koernershoehe), Łęgniszewo, Panigródz, Rozpętek, Stołężyn, Szubianki i Wilkonice. W 1873 r. parafia obejmowała 1260 dusz. Pod P. znajdują się tak zw. okopy szwedzkie; znaleziono tu grot żelazny, 45 cntm. długi, w środku 6·5 cntm. szeroki, a ku końcowi nieco zakrzywiony; w dawniejszych zaś czasach odkopywano tu podobno różne popielnice z przedmiotami bronzowemi. 2.) **P.**, os. i okr. wiejski, tamże, włącznie z fol. Szubianki ma 19 dm. i 167 mk. kat. 3.) **P.** *Nowy*, niem. *Frauengarten*, wś, tamże, 23 dm., 197 mk. (161 kat. i 36 prot.). Większa własność Herrmana Fischera ma 267 ha obszaru, z doch. grun. 3246 mrk. *E. Cal.*

Panikarcza, w dok. *Paniekarcza*, dawniej *Pańskie Karczmy*, wś przy ujściu rzki Karczy do Lehlicza, pow. kijowski, o 3 w. na zach. od Rzyszczewa, gdzie par. kat., ma 87 osad, 611 mk., 1200 dz. ziemi, wybornego czarnoziemu. W 1740 r. było tu 60 chat i około 400 mk.; w 1793 r. 48 chat i 439 mk. Posiada cerkiew drewnianą pod wez. ś. Michała, wzniesioną w 1746 r., na miejsce dawniejszej z 1731 r., przebudowaną w 1785 r. Do początku b. w. P. należała do klucza rzyszczewskiego, następnie Błędowskich, potem Antoniego i Władysława Wojszyckich, dziś Juliana Zubkowicza, jako wiano Maryi Wojszyckiej. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 597.

Panino, wś, pow. prużański, na płd.-wsch. od Kuledycz.

Paninskaja, os. w gub. samarskiej, z par. katol. (4350 dusz), bez kościoła dotąd. Nabożeństwo odprawia się w szkole. *F. S.*

Paniów, niem. *Paniow Gross*, 1532 *Paynoff*, wś, pow. bytomski, kaplica kat., filia Bujakowa, szkoła kat. W 1842 r. 94 dm., 783 mk. (23 ewang.), pięć młynów wodnych, piec wapienny. Do P. należy os. Rusinów.

Paniowce, opustoszałe sioło w włości sulżyńskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim, w okolicach Sulżyna, na płd.-wsch. od Zasławia; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 290.

Paniowce 1.) *Wyższe*, w dokum. łaciń. *Paniovia*, na drukach, które opuściły tutejszą drukarnią, *Senopaniowce*, wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, o 10 w. na płn.-zach. od msta Kamieńca, o 8 w. od Dniestru (przystań Ujście), gm. Bahowica, poczta i telegraf w Kamieńcu, par. kat. do katedry w Kamieńcu, ma 86 osad, 720 mk., ziemi włośc. 789 dz., dwor. z Draczkówką, przysiołkiem Muksą i Paniowcami Niższemi, 1465 dz. Cerkiew Wniebowz. założona w 1748 r., ma 1077 par., ziemi cerk. 58 dz. We wsi jest gorzelnia, przerabiająca do 50,000 pudów; pałac zbudowany w 1842 r.

przez Kaliksta Starzyńskiego, ruiny zamku i dawnych zabudowań, ślady wałów ziemnych. W przyjemnej, górami otoczonej okolicy położona. P. Wyższe założył Mikołaj Potocki, generał podolski, a syn jego Jan, wwoda bracławski, na najwyższym cyplu nad Smotryczem wymurował obronny zamek o grubych ścianach, kilku dziedzińcach, ogromnych pod ziemiach, otoczony głębokiemi fosami; zamek ten ukończony w 1590 r. a około niego powstały dzisiejsze P., które według źródeł historycznych miały przywilej miasteczka. Jan Potocki, gorliwy promotor nowatorstwa, założył tu zbór kalwiński, drukarnię i szkoły zwane akademią. Szkoła ta składała się z 2-ch oddziałów niższego i wyższego; w niższym uczono czytać i pisać po polsku i łacinie, gramatyki, prozodyi, składni i katechizmu kalwińskiego, następnie klasyków łacińskich i greckich. W wyższym zakładzie, zwanym akademią, uczono teologii, filozofii i nauk wyzwolonych; podzielona była na kilka klas: filozofią, teologią i humaniorum. Pomimo, że Potocki starał się o wybór uczących, ta nowa na kresach akademia miała w ciągu 16 lat zaledwie od 40 do 50 uczniów, zdarzało się nawet, że kursów niewykładano dla braku słuchaczów. Na początku XVII w. rektorem był tu Balcer Pancratius, conrektorem Jan Majus, profesorami: Samuel Pelzel z Milicza i in. Drukarnia założona 1600 r., zamkniętą została w 1611 lub na początku 1612 r. Bandtkie utrzymuje, że przeniesiona tu była z Łaszczowa. Na czele zakładu stał Wawrzeniec Małachowicz (Małachiowius), sprowadzony z Wilna, gdzie był drukarzem u Melchiora Pietkiewicza, pisarza ziemskiego, i gdzie wydał w 1598 r. dzieło Grzegorza z Żarnowca: „Tarcza duchowna". Przełożonym i kaznodzieją zboru był Jan Zygrowicz z Wieruszowa. Każdy z nich po 4000 złp. ze skarbu wojew. pobierał. Wydania paniowieckiej drukarni dziś są wielką rzadkością. Z dzieł tu wydanych znane są: 1) Papopompe albo odprawa papieża na missyą Lutra i Zwingla przez ks. Jana Zygrowiusa z Wieruszowa. (1611 r., 380 str.); 2) Epichrema albo dowód porządnego posłania na urząd pasterski, pasterzów kościoła ś. katol. apostol. ewangielickiego, a utracenia onego od pasterzów kościoła rzymskiego ks. Zygrowiusza (1600 r. in 8-vo, 107 str.);3) Goniec katolika reformowanego przynoszący Diatribe albo porównanie wiary ś-tej katolickiej i t. d. przez ks. Zygrowiusa (1608 r., str. 448); 4) Epitalamia in honorem nuptiarum generosi D. D. Joannis Polanovii de Polanovice Sponsi et generosis: Lectissimaeque Virginis Annae Starzickiae Sponsae scripta ab amicis (A. 1608, in 4-to). Sobieszczański podaje jeszcze 2 broszurki tu odbite: 5) Theses et antitheses de invocatione sanctorum (1609 r.) i 6) Tobiasz czyli pobożne rozmyślanie i modlitwy (1609 r. in 4 to). Lubowicz podaje jeszcze jedno dzieło tutejszej drukarni; 7) Dyskurs krótki o donacyi Konstantyna cesarza, w której Papieżowie wszystką moc dostojności swojej i królowania ziemskiego niezmiernego założyli (1609 r. in 4-to). Autor tych dzieł Zygrowiusz albo Zygrowski, po śmierci Potockiego przeniósł się na Litwę, został seniorem nowogródzkim a od 1616 r. wileńskim i zmarł w 1624 r. Małachowicz drukował jeszcze w 1615 r. parę książek we Lwowie, dalsze dzieje jego nieznane. Podług Bandtkiego drukarnia tutejsza po zamknięciu przeniesioną została do Baranowa. Niedługo trwały świetne czasy dla P. Jan Potocki umarł bezdzietnie w 1611 r. pod Smoleńskiem, a majątek jego dostał się jego synowcowi Stanisławowi Rewerze Potockiemu. Był on także kalwinem, wkrótce jednak nawrócił się, zniósł tak zwaną akademią a budowle na stajnie zamienił. Ciało Jana Potockiego pozostała po nim wdowa Helżbicta Wiktorya z Kamienieckich pochowała w zamku paniowieckim, pod kaplicą miejscową, gdzie dwa wieki nietknięte spoczywało i dopiero przed 30 laty ogrodnik miejscowy wypadkiem je wynalazł, tak jak Niesiecki wspomina, w trumnie na łańcuchach zawieszonej i z chorągwią nad grobem. Kości pozostały nadal w tymże grobie, pod kamienną posadzką. Po śmierci Potockiego P. upadać zaczęły, zameczek tylko miał jeszcze dnie tryumfu, gdyż oparł się nawale tureckiej w 1621 r. Sułtan Osman, korzystając z zamieszania w obozie polskim po zgonie Chodkiewicza, przeszedł Dniestr z wyborem wojska, w zamiarze zdobycia jakowego zamku; lecz gdy mu się pod Kamieńcem nie powiodło, obległ przy końcu września P.; po bezskutecznem wszakże biciu z dział, wrócił do Multan. Dnia 22 października 1633 r. znowu 50,000 Turków położyło się obozem pod Paniowcami, lecz i teraz forteczka oparła się, a tuż pod Mukszą hetman Koniecpolski na czele 11,000 rycerstwa zmusił Turków do odstąpienia. Dyaryusz podstolego Ostroroga tak opisuje miejscowość tej walki: „Mieliśmy w tyle Kamieniec, i obóz nasz okopany, z boku prawego bardzo szeroki i skalisty rów, którym Smotrycz idzie, a na lewym boku, choć ku górze nie bardzo dobry miał nieprzyjaciel przystęp, jednak JP. Hetman 3 szańce z tamtych stron sypać kazał i dwa taborki dla piechoty postawił. Co wszystko armatą i piechotą dobrze osadziwszy, między temi szańcami i taborkami kilkanaście chorągwi postawił. Na całe prawe skrzydło ks. Wiśniowieckiego, lewe starostę kamienieckiego postawił" i t. d. (Pamięt. o Koniecpol-

skich, str. 271). Obóz więc polski był pod Paniowcami i przypierał do rz. Smotrycza. W 1652 r. P. oblegli Kozacy i zdradą dowódzcy Trzylatkowskiego Bohdan Chmielnicki zameczek zajął. Trzylatkowski został ścięty; takiż los spotkał i załogę. Traktatem buczackim ta część Podola dostała się Turkom, którzy zastali tu tylko ruiny. Po odebraniu Podola, następni właściciele mało dbali o ten kresowy zameczek; podźwignął go trochę Józef Potocki, hetman w. kor. Syn jego jednak Stanisław, wojewoda poznański, sprzedał P. Pawłowi Starzyńskiemu, generał-lejt. wojsk kor., w 1765 r. i odtąd znajduje się ciągle w posiadaniu tejże rodziny. W czasie konfederacyi barskiej Antoni Pułaski jakiś czas przebywał w zrujnowanym zameczku, część którego jeszcze w 1780 r. była mieszkalną. Dziś pozostały tylko olbrzymie ściany, narożniki ze śladami wieżyc, wały ziemne, a na miejscu dawnej akademii stajnia i wozownie. W ścianach znajdują się kawały marmurów z napisami, zewnątrz dawnej świątyni kamień z dziesięciorgiem przykazań, zabytek kalwinizmu. Była ona jakiś czas kaplicą katol., dziś zamieniona na skład, ale dobrze zachowana, ze śladami malowideł. O P. pisał Aleksander Przeździecki, Baliński i dr. A. Rolle w Kłosach (№ 761 i nast.), w osobnej odbitce (1880) i w Zameczkach Podolskich. Widok zwalisk zamku podały Kłosy (t. XVI, № 390). Por. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 521. 2.) **P.** *Niższe*, wś nad Smotryczem, pow. kamieniecki, poniżej P. Wyższych, mają 69 osad, 308 mk., ziemi włośc. 237 dz. Par. katol. do Kamieńca, prawosł. do Szutniowiec; własność Włodzimierza Starzyńskiego (ob. *Ostrowczany*). *Dr. M.*

Paniowce *Zielone*, wś, pow. borszczowski, odl. o 11 klm. na wschód od Mielnicy, przy granicy Galicyi i gub. podolskiej, na prawym brzegu Zbrucza. Granice: wsch. Zbrucz, płd. Trubczyn i Dźwinogród, płd.-zach. Łatkowce i Babińce, zach. Dźwiniaczka, płn. Kudryńce. Obszar dwor. 1278, włośc. 1412 mr. W 1870 r. 1139 mk. W 1880 r. w gminie 1170, na obszarze dworskim 46; wedle szemat. dyec. rz.-kat. 69, par. Mielnica; gr. kat. 1124, par. w miejscu, dek. Kudryńce, dyec. Stanisławów; szkoła etat. o 1 nauczycielu. Właściciel pos. dwor. Maciej Ceglecki. Cały szereg dokumentów tyczących się P. i ich właścicieli mieszczą wydawane we Lwowie „Akta grodzkie i ziemskie“ (t. VII do X). W 1447 r. Kazimierz Jagiellończyk pozwala Feliksowi z P. wykupić z rąk Jana z Pilczy, kasztelana krakow. za sumę 3603 zł. węg. Żydaczów z przynależ. W Piotrkowie 19 lipca 1479 r. tenże król zapisuje Szczęsnemu z Paniowa, sście żydaczowskiemu, 100 zł. węg. na Żydaczowie i wsiach przyległych. We Lwowie 19 czerwca 1497 r. Jan Olbracht wyrokuje, że mieszczanie lwowscy nie są obowiązani do opłaty cła żydaczowskiego, skoro do tego miasta z towarami nie dochodzą; jako ówczesny starosta żydaczowski wymieniony jest w tym dokumencie „Auctus de Panyeyow“. W Grodnie 2 grudnia 1507 r. Zygmunt I ustanawia wadyum w sprawie Zofii Chodorowskiej przeciw panom z Paniowa i innym w kwocie 1000 grzywien. W Krakowie 21 lipca 1531 r. król rozstrzyga sprawę między Anną Fredruszową, żoną Feliksa z Paniowa, starosty żydaczow., i córką Piotra z Oleska z jednej, a żydami z Międzyborza z drugiej strony. W Wilnie 27 maja 1514 r. poleca król Stanisławowi z Chotcza, marszałkowi kor. i staroście lwow. Andrzejowi Czuryle ze Stajanic, kasztel. przemyskiemu, i innym rozstrzygnąć spór Aucta z Paniowa, stryjskiego i żydaczowskiego starosty, ze szlachtą z Podhorodcza. W Wilnie 28 maja 1514 r. poleca król powyż wymienionym rozstrzygnąć spór Jerzego, Mikołaja i Fulka Kropiwnickich z Auktem z Paniowa, starostą stryjs. i żydacz. W Piotrkowie 24 października 1523 r. pisze król do Stanisława z Chodcza, marszałka kor. i ssty ruskiego w sprawie Piotra Kruszelnickiego z Żydaczowa i Aukta z Paniowa ssty żydaczowskiego. W Piotrkowie 24 paździer. 1523 r. Zygmunt I uwiadamia Aukta z Paniowa, że nałożył wadyum w kwocie 1000 grzyw. w sprawie jego z Piotrem i Heleną Kruszelnickimi. W Przedczu 27 lutego 1526 r. poleca król Grzegorzowi z P. aby rozpatrzył sprawę Piotra Kruszelnickiego i Heleny małżonków. Tegoż dnia i roku król uwiadamia Grzegorza z P, że w celu rozpatrzenia sprawy jego przeciw Piotrowi Kruszelnickiemu, Iwaszkowi Hoszowskiemu i Iwaszkowi Korczyńskiemu ustanowił komisarzami Stanisława Jaskmańskiego, sędziego przemyskiego, i Andrzeja Tarłę, chorążego lwow. W Radomiu 28 lutego 1528 r. Zygmunt I nakłada wadyum 2000 grzyw. w sprawie Piotra Sambora z Horbacz, mieszkańca ziemi lwow., przeciw Grzegorzowi z P., staroście żydacz. W Piotrkowie 14 stycznia 1538 r. król poleca sądowi lwowskiemu uwolnić z więzienia Feliksa syna Jana Jandy z P., obwinionego o współudział w zabójstwie Bartłomieja Mikołajczewskiego. W Brześciu 24 sierpnia 1544 r. ogłasza król Szczęsnego Jandę z P. bannitą. W Piotrkowie 29 lutego 1544 r. Zygmunt I wydaje wyrok w sprawie Jerzego z P., starosty żydacz., i Malchiora z P. W Krakowie 16 marca 1546 r. Zygmunt I potwierdza żonie i dzieciom Jerzego z P., starosty żydacz., posiadanie Żydaczowa z przyległościami i cłem w Dolinie aż do wypłaty pewnej sumy, a to stosownie do swego dawnego przyrzeczenia, danego Jerzemu i Malchiorowi Paniowskim, starostom żydaczow-

skim. W Krakowie 17 grudnia 1546 Zygmunt I nakazuje Malchiorowi z Paniowa, dzierżawcy dóbr królewskich żydaczowskich, wstrzymać się od wyrządzania krzywd Żydaczowowi, aż do rozpatrzenia sporu przez komisarzy królewskich. *B. R.*

Paniowiecka Słobódka nad rz. Mukszą, pow. kamieniecki, gm. Bahowica, par. Kamieniec (podominikański). W 1868 r. miała 19 dm.

Paniówka, mała rzeczka, lewy dopływ Niesety. Bierze początek na płd. krańcu pow. ihumeńskiego i zaraz wpływa w powiat bobrujski, na obszar gm. Bacewicze; ubiegłszy 3 w. w kierunku płd.-zach., uchodzi poniżej wsi Niesety. *A. Jel.*

Paniówki (*Paniówek*), niem. *Paniow Klein*, wś, pow. bytomski. Szkoła kat., młyn wodny, piec wapienny. W 1847 r. 80 dm., 668 mk. (1 ewang.). Do P. należy fol. Ballhof, założony 1839 r.

Panistrugi, niem. *Panistruga*, wś na Mazurach, pow. łecki, okr. urz. st. cywil. Orzechowo, st. p. Juchy. W 1550 r. nadał ks. Olbracht braciom Janowi, Stanisławowi i Pawłowi Strugom, na prawie lennem 15 włók roli i 3 mr. łąk, który to majątek ziemiański w roku poprzednim nabył ich ojciec i zapłacił.

Paniszczów, górska wś, pow. liski, par. rz.-kat. w Polanie a gr.-kat. w Chrewcie, odl. 3·7 klm. od Chrewtu, leży wśród lasów nad pot. Paniszówką, uchodzącą do Czarny, dopływu Sanu, na wznies. 455 mt. npm. Dolinę potoku, w której zabudowała się wś, otaczają wzniesienia: od zach. 578 mt., od płn 590 mt. a od wsch. szczyt Mehlik 676 mt. Ku południowi zniża się teren z biegiem potoku. Na południowym krańcu znajduje się drewniana cerkiew, dalej zaś ku płn. ulica domów (75) po obu brzegach rzeczki. Północne krańce wsi, blisko już źródeł potoków Paniszówki i Łaz, zajmują dwa folwarki i karczma (5 dm.). Ludność składa się z 536 dusz (272 męż., 264 kob.), mianowicie 32 rz.-kat. Polaków, 466 gr.-kat. Rusinów i 29 żyd. Pos. więk (izraelity) ma 464 roli, 70 łąk, 73 past. i 635 mr. lasu; pos. mn. 951 roli, 107 łąk, 270 past. i 16 mr. lasu. Paniszczów graniczy na wsch. z Wolą Sokołową, Czarną i Rosolinem, na zach. z Sokolem a na płd. z Chrewtem i Wydrnem. *Mac.*

Paniszczówka, potok w pow. liskim, przyjmuje w siebie pot. Łazy, na obszarze wsi Paniszczów, wpada do rz. Czarnej.

Paniszki, os. leś., pow. władysławowski, gm. Giełgudyszki, par. Kajmele, odl. 40 w. od Władysławowa, ma 1 dm., 15 mk.

Panitowa, węg. *Uza-Panyit*, wś, hr. goemoerskie (Węg.), ma kościół par. kat. i ew. Uprawa roli i wina, chów pszczół, lasy dębowe, 936 mk.

Paniuszkiewicze 1.) fol. nad bezim. dopł. Berezyny, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, o 9 w. od Bobrujska, na trakcie do Świsłoczy, od 1869 r. własność urzędnika Sawinicza, ma 27½ włók i kaplicę cmentarną kat. filii Szacitki, par. bobrujskiej. W P. urodził się 1807 r. pisarz i wierszopis białoruski Wincenty Dunin Marcinkiewicz, zmarły w Lucynie, w pow. mińskim, 17 grudnia 1884 r., pochowany w Tupalszczyźnie. Miejscowość żyzna, bogata w łąki i rybę. 2.) **P.** al. *Syczkowo*, wś, pow. bobrujski, w 4 okr. pol. świsłockim, gm. horbacewicka, o 10 w. od Bobrujska. Cerkiew p. w. Narodzenia N. M. P., uposażona z dawnych zapisów 2½ włókami ziemi, ma około 950 parafian. Miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk błotnych dużo.

Paniutycze, wś i fol. nad rzką Snowką, dopł. Uszy, pow. nowogródzki, w 5 okr. pol. snowskim, gm. snowska, niegdyś własność Rdułtowskich. Wś ma 18 osad pełnonadziałowych; grunta wyborne szczerkowo-gliniaste; miejscowość bezleśna, nieco falista. *A. Jel.*

Paniwola, os. w pow. krotoszyńskim, o 7 klm. na zach.-płd. od Koźmina, par. Mokronos, okr. wiejski Gościejew, poczta i st. dr. żel w Koźminie, 4 dm. i 35 mk.

Pankawenica al. *Pankowenica*, niem. *Pankawenz*, lewy dopływ Głdy, w pow. wałeckim.

Pankelhof, dobra koronne w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. grenchofska.

Panki 1.) wś i fol. nad rz. Kostrzewską Wodą al. Pankówką, pow. częstochowski, gm. Panki, par. Truskolasy, odl. 22 w. na płn.-wsch. od Częstochowy, przy drodze z Częstochowy do Olesina na Szlązku, posiada dom modlitwy ew., urząd gminny, szkołę początkową i wielki piec do wytapiania rudy żelaznej, który wydał w 1875 r. 38,345 pudów surowca. Wś ma 116 dm., 945 mk. i 1001 mr. ziemi; osada P. 5 dm., 28 mk., 45 mr.; fol. 2 dm., 18 mk., 245 mr. W 1827 r. było tu 73 dm., 583 mk. Są tu pokłady rudy żelaznej śród warstw gliny szarej, formacyi jurajskiej. Za czasów Długoszą istniała tu kuźnica zwana Herboldowską (Herboldi). Należała ona do dóbr królewskich, miała swe grunta i zamiast dziesięciny dawała po groszu z domu dla klasztoru w Kłobucku. Opłatę tę zwie Długosz (Lib. Ben., III, 171) *stołowe*. W sprzeczności (co do nazwy) z tem stoi wersya, według której Władysław, ks. opolski i wieluński, udzielił rudnikowi Panko w 1304 r. przywilej na założenie kuźnicy pod Krzepicami, na obszarze należącym do grodu krzepickiego. Według regestrów poborowych z 1581 r. kuźnica Panek miała 3 koła wodne, 12 robotn. i był tu półłanek kmiecy. Folwark i wieś powstały tu później, zapewne dopiero w XVIII w. Przy zakładzie wielkiego pieca w P., nad kanałem

odprowadzającym wodę z pod koła wodnego, postawiono piramidę z żelaza lanego, przeszło 10 łokci wysoką, z następującemi napisami: na stronie pierwszej: Powiększenie Górnictwa i Fabryk w Kraju oraz Handlu i Rolnictwa. Na drugiej: Niech kwitnie Polska! a Królowi nieśmiertelna Sława. Na trzeciej: Pokój Narodom, Błogosławieństwo Potomności. Na czwartej: Glueckauf. MDCCCXVII. P. gmina należy do sądu gm. okr. II w Truskolasach, st. p. os. Krzepice. Ma 10,185 mr. obszaru, 5125 mk., w tej liczbie 4863 kat., 8 ew., 401 izrael. 2.) **P.**, wś, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród. 3.) **P.**, ob. *Kęsy-P. Br. Ch.*

Pańki 1.) fol., pow. klimowicki, folusz; własność Tereszczenki. 2.) **P.**, wś, pow. białostocki, par. Choroszcza.

Panki 1.) niem. *Pantken*, 1202 *Upanica*, 1218 *Borassici*, 1494 *Panckau*, wś i fol., pow. wołowski, parafia Wieniec (Winzig), ludność ewang. 2.) **P.**, niem. *Pantken Klein*, 1509 *Panckenn*, wś i fol., pow. wołowski, par. Winzig. Do P. należy os. młyn. Blaumuehle. W 1202 r. Cypryan, bisk. wrocławski, potwierdza nadane przez poprzedników klasztorowi lubiąskiemu dziesięciny z P. i inne (Upanica czytać należy: U panika, panka, panicza). W 1264 r. nadaje Konrad, ks. szląski, wieś Borasice al. Panki Tomaszowi, bisk. wrocławskiemu.

Panklau (niem.), dok. XV w. *Banklauke*, maj. chełmiński nad zatoką Fryską, pow. elbląski, st. p. i tel. i par. ew. Łęcze, 3.5 klm. odl., st. kol. i par. kat. Elbląg, 17 klm. odl. W 1868 r. 29 mk., 8 kat., 21 ew., 4 dm., 63·27 ha. W 1326 r. zapisuje komtur elbląski Hermann v. Oettingen wiernemu Mikołajowi Herbeştin i jego spadkobiercom 1 grzywnę i 5 skojców i 4 kury z dóbr inter civitatem Tolkemiten et villam Lenzen sitis, ubi quondam heremitae residebant (ob. Cod. dipl. Warm., I, str. 380). R. 1440 posiadał te dobra podobno Jerzy Tirau, a podczas 13-letniej wojny Jan (Hans) Panklau; później nabyło je miasto Elbląg, które jednak r. 1829 sprzedało. W 1856 r. był właścicielem Abramowski; 1855 r. Wilhelm v. Minnigerode. *Kś. Fr.*

Pankliszki, os. leś., pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Szaki, odl. 30 w. od Władysławowa, ma 1 dm., 7 mk.; wchodzi w skład dóbr Giełgudyszki. W 1827 r. było 1 dm., 11 mk.

Panknin, dok. *Pancanin*, *Panchonyn*, wieś w Pomeranii, pow. sławniński, st. p. w miejscu; leży nad bitym traktem z Szczecina do Gdańska, gleba dobra, w pobliżu 3 rybne jeziora. W 1878 r. 442 mk., przeważnie ewang. W pobliżu stał dawniej zamek Knin zwany, od którego podobno ta wś ma swe miano. P. istniał już r. 1262 (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 162). Por. *Nemitz.* *Kś. Fr.*

Panków, wś, pow. tomaszowski, gm. Tarnowatka, par. rz.-kat. Krasnobród, gr.-kat. Tarnowatka. Posiada cerkiew pounicką, szkołę początkową ogólną, 56 dm., 519 mk., w tem 116 obrz. łac., gruntu 876 mr., lasu 112 mr. Gleba piaszczysta, ludność rolnicza, 4-ch pasieczników. *X. F. S.*

Pańków 1.) mały fol., pow. ihumeński, na pograniczu gub. mohylewskiej, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. dołżańska; miejscowość całkiem odludna, nizinna, grunta piaszczyste. 2.) **P.**, wś, pow. wieliski, przy trakcie z Wieliża do mka Ilina.

Pankow *Gross* i *Klein* (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. szczecinkowski, st. p. Persanzig, 3 klm. odl., 275 ha.

Pankowce al. *Pankowice*, wś, pow. kalwaryjski, gm. i par. Simno, odl. 34 w. od Kalwaryi, ma 40 dm., 265 mk., 33 osad i 1181 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Koleśniki. W 1827 r. było 26 dm., 198 mk.

Pańkowce 1) wś nad ogromnym stawem, przez który przepływa Horyń, pow. krzemieniecki, par. Jampol, na zachód od Jampola, ma 40 dm., cerkiew drewnianą i porządną murowaną karczmę. Należy do klucza jampolskiego, losy którego dzieliła (ob. Jampol). O przeszłości dziejowej ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 200, 206; Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 244. 2) **P.**, wś rząd., pow. latyczowski, na pograniczu pow. lityńskiego, gm. i par. kat. Międzyboż (na płn.-wsch.), gdzie poczta i telegraf; ma 108 dm., 752 mk., 1662 dz. ziemi. Cerkiew pod wez. ś. Michała, wzniesiona w 1766 r., uposażona 34 dz. ziemi, liczy wraz z Lisanówką 1857 parafian. Należała do ks. Adama Czartoryskiego, dana przez niego w dożywocie sędziemu Janowi Żurakowskiemu; po 1831 r. skonfiskowana wraz z całym kluczem międzyborskim. Przez czas niejaki były tu kolonie wojenne. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 301.

Pańkowce, rus. *Pańkiwci*, wś, pow. brodzki, 19 klm. na płd.-wsch. od Brodów, 4 klm. od urz. poczt. w Podkamieniu koło Brodów. Na wsch. leży Podkamień, na płd.-zach. Litowiska, na płn.-zach. Czernica. Wś leży śród Woroniaków, w dorzeczu Dniepru, za pośrednictwem Ikwy, dopływu Styru. Ikwa płynie zrazu wzdłuż granicy płn.-zach. od płd.-zach. na płn.-wsch., a potem w tym samym kierunku przez płn.-zach. krawędź obszaru, w końcu rozlewa się w płn. narożniku wsi w mały stawek, z którego wypłynąwszy skręca na wsch. i wchodzi do Podkamienia, przyjąwszy małą strugę Ikwicę, nadpływającą z Czernicy. Zabudowania wiejskie leżą na prawym brzegu Ikwy, w północnej stronie obszaru, wznoszącej się na płn. do 314 mt., na płd. do 383 mt. Część południową obszaru

zajmują lasy, przeważnie dębowe, w których rosną także lipy, klony, brzosty, grabina i buczyna, a mianowicie las Pańkowczyzna na płd.-zach. i Jaśniski (ze szczytem 410 mt. wys.) na płd.-wsch. W stronie północnej leży nad stawkiem młyn Grobelka al. Hrebelka. We wsi jest fol. Józefówka i karczma zwana Paryżem. W uściech ludu zwie się ona jednak „Wygodówka“ al. „Na Babie“, leży bowiem na wzgórzu zwanem „Babą“ (ob. Schneidera „Encyklopedya do krajoznawstwa Galicyi“, t. II, str. 17). Własn. więk. ma roli or. 34, łąk i ogr. 74, past. 7, lasu 701 mr.; wł. mn. roli or. 310, łąk i ogr. 132, past. 45 mr. W r. 1880 było 336 mk. w gminie, 54 na obsz. dwor, między nimi 258 obrz. rz.-kat., 70 gr. kat. Par. rz.-kat. w Podkamieniu, gr. kat. w Czernicy. We wsi jest prywatna szkółka. W dokumencie z r. 1394 zwie się ta wieś „Bankow“ (ob. A. G. Z., t. III, str. 108). W roku 1729 darowali Józef z Dąbrowicy Firlej Górski, starosta kahorlicki, i Maryanna Bożęcówna z Jełowickich Górska, małżonkowie, dobra Palikrowy i Pańkowce Antoniemu z Czertwic na Podkamieniu, Krakowcu, Pniowie i Delatynie Cetnerowi, staroście korytnickiemu (Arch. Bernar. we Lwowie, C. t. 524, str. 3000). *Lu. Dz.*

Pańkowice, ob. *Pankowce.*

Pankówka, ob. *Kostrzewska Woda.*

Pańkowo, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 17 w. od Dzisny, 1 dm., 16 mk. kat.

Pankowskie, os., pow. augustowski, gm. Kuryanki, par. Lipsk, odl. 31 w. od Augustowa, ma 3 dm., 16 mk.

Pańkowszczyzna, uroczysko w południowej stronie Kijowa, naprzeciwko dzisiejszej ulicy noszącej tęż samą nazwę, za rzeczką Łybedzią, stanowiło niegdyś chutor monasteru Sofijskiego w Kijowie. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3. 528.

Pankracowice, w dok. *Pancraczowicze*, wś nieistniejąca obecnie, w par. Wąwolnica, pow. nowoaleksandryjski (puławski). W XV w. dziedzicami wsi są: Jan, Dobiesław, Mikołaj i Piotr h. Rawa. Pleban w Wąwolnicy otrzymuje z łanów kmiecych i folwarcznych dziesięcinę wartości do 20 grzywien (Długosz II, 569). Według reg. pobor. z r. 1531 P. miały trzech właścicieli: Andrzej Wronowski (łan 1), Mateusz Wronowski (2 łany), Krzysztof Mysłowski i Jan Ożarowski (2 łany), ob. (Pawiński, Małop., 357. *Br. Ch.*

Pankratowicze, wś poleska w pow. bobrujskim, w 1 okr. pol. dobryckim, gm. Turki, ma 31 osad pełnonadziałowych; cerkiewka. Grunta piaszczyste, miejscowość dość odosobniona; lud trudni się rolnictwem i po lasach pszczolnictwem. W okolicy stanowiska grubego zwierza. *A. Jel.*

Pankratówka, wś, pow. czauski, gm. Horodeck, ma 32 dm. i 236 mk., z których 22 zajmuje się furmaństwem.

Pankraty 1.) wś, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Kościewicze, o 6 w. od gminy a 38 w. od Wilejki, ma 8 dm., 62 mk. (36 dusz rewiz.); należy do dóbr Kościewicze, Abramowiczów. 2.) **P.**, fol. pryw., tamże, o 45 w. od Wilejki, ma 1 dm. i 2 mk. kat.

Panoniewo, niem. *Jungferwerder*, wś, pow. szubiński, odl. 10 klm. od Łabiszyna, Bydgoszczy i Rynarzewa, nad Notecią, naprzeciw Przyłęk; par. Łabiszyn, poczta i st. dr. żel. w Chmielnikach, 8 dm., 50 mk.

Panoszew, w dokum. *Panószova* i *Panossevo*, wś i fol., pow. łęczycki, gm. Poddębice, par. Kałów, odl. od Łęczycy 21 w.; wś ma 13 dm., 104 mk.; fol. 5 dm., 21 mk. Rozl. mr. 455: gr. or. i ogr. mr. 418, łąk mr. 17, lasu mr. 12, nieuż. mr. 8; bud. mur. 2, z drz. 13; płodozmian 9-polowy. Na początku XVI w. P. był pustką. Lib. Ben. Łask. (II, 373, 4) zwie tę wieś „Panoszova deserta“. Poprzednio włościanie dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi a plebanowi w Kałowie kolędę, zaś łany folwarczne dziesięcinę plebanowi. Według ksiąg pobor. z 1576 r. P. należało w części do Mikołaja Bratkowskiego, który miał 2 łany i 2 osadn. i Anny Tomuskiej, mającej 2 łany i 2 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 66). *Br. Ch.*

Panowice, wś, pow. turecki, gm. Bartochów, par. Tubądzin, odl. od Turka $43^1/_2$ w.; ma 5 dm., 40 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Inczew.

Panowice, pow. podhajecki, ob. *Hnilcze.*

Panowies, jezioro na obszarze dóbr Krasnowo, pow. sejneński.

Pansau (niem.), ob. *Pędzewo.*

Panschow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. nakielski, st. p. Sarnów, 2·7 klm. odl., 435·55 ha.

Pansdorf, 1317 *Pantinsdorf*, wś, pow. lignicki, par. ewang. w Wałdowie, katol. w Lignicy. Należał dawniej do klasztoru benedyktynek w Lignicy. Szkoła katol., 2 młyny wodne. Ludność przeważnie ewang.

Pansevitz (niem.), dobra ryc. na Rugii, st. p. Gingst.

Pansin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Saazig, st. p. Starogród, 10·5 klm. odl., 1003·87 ha.

Pańska, podmokłe pastwisko w płn. stronie Zagórza, pow. brodzki.

Pańska Góra 1.) lesista góra nad rz. Bereźnicą, w płd.-zach. stronie Lisowic, w pow. dolińskim. Zajmuje ona północną część t. z. Horysznego lasu; wznies. 395 mt. 2.) **P. G.**,

w pow. nowosądeckim, gm. Jazowsko, nad brzegiem Dunajca, wznies. 528 mt. Na niej mieści się osada Obłazy. Góra ta jest właściwie krańcowym czubkiem większego wzniesienia, zwanego Nowakówka (ob.).

Panska Hibica, potok, dopływ pot. Hibicy (ob.).

Pańska Kępa, ob. *Herrnkempe.*

Pańska Mogiła, ob. *Mogiła.*

Pańska-Niwa, mały zaśc. poleski, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, w okolicy pomiędzy wsiami Klen i Kociuchy, ma 1 osadę; grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Pańska Niwa 1.) lesisty obszar w płn. stronie Kobylnicy Ruskiej, w pow. cieszanowskim. 2.) **P. N.**, w płn.-zach. stronie Białohorszczy, w pow. lwowskim. Najwyższe jej wzniesienie wynosi 315 mt. Na płn. od niej płynie pot. Białohorski.

Pański-Dół, zaśc. szlach. nad potokiem, pow. wileński, w 4 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. kat.

Pański Las, pasmo górskie, ob. *Dobromil* (II, 73) i *Jureczkowa.*

Pański Most, wś nad rz. Konełą, pow. lipowiecki, okr. pol. i par. kat. Monasterzyska, par. prawosł. Chejłów (o 6 w.), ma 328 mk. i 1181 dz. ziemi. Należała dawniej do klucza bosowieckiego Rzewuskich, sprzedana Sarneckiemu, od którego kupił Erazm Matczyński († 1853 r.), dziś w posiadaniu jego synów.

Pańskie, fol. z gorzelnią i młynem na obszarze dwors. Perehińska, pow. doliński.

Panszken (niem.), ob. *Mikosze.*

Panszuły, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Aleksandrya, o $3^1/_2$ w. od gminy, 17 dusz rewiz.; należy do dóbr Aleksandrya, Siemaszków.

Pantaleonowo, fol. do Grąblewa należący, pow. bukowski, odl. 2 klm. na wschód od Grodziska, par. i poczta w Grodzisku, st. dr. żel. w Opalenicy o 9 klm., 2 dm., 23 mk. Należał przy schyłku zeszłego wieku do Józefa Bieczyńskiego, obecnie do Żółtowskich.

Pantalicha, wś, pow. trębowelski, leży wśród stepów strusowskich, których część główna od tej osady Pantalicha się nazywa, na najwyższym punkcie działu wód między Strypą i Seretem, 179·4 mtr. npm. Czarnego, odl. o 20 klm. na zach. od Trębowli, a 11·3 klm. na płnd.-zach. od Strusowa. Granice: wschód Bernardówka, Tiutków i Darachów, połud. Brykula Nowa, zach. Złotniki, Sokołów, Sokolniki i Sosnów, od północy stepy i pola ciągnące się ku Chodaczkowi i Nastasowowi, oraz wieś Zazdrość. W 1880 r. 123 mk. W pobliżu P. jest kolonia niemiecka Nowy Tyczyn zwana, stanowiąca z P. jedną gminę. Obie osady jednak osobno się rządzą i mają 122 mk. rz.-kat. należących do par. w Strusowie, gr.-kat. należą do Darachowa. Grunt stepowy, zimny, wilgotny, zasiany licznemi małymi naturalnymi stawkami, które jednak przez uprawę ról coraz bardziej wysychają. Z tych bagien i stawów wypływają małe potoki, z których jedne na wschód ku Seretowi, drugie na zach. ku Strypie swój leniwy bieg kierują. Przed niedawnymi czasami cała ta, kilka mil kwadratowych obejmująca wysoczyzna była stepem, na którym wypasały się ogromne stada bydła i koni; obecnie wszystkie suchsze miejsca poorano, pobudowano małe folwarki, tylko najbardziej wilgotne części tuż po nad bagnami, rudkami i stawkami służą jako łąki i pastwiska. Wszystkie wsie okoliczne tak wzdłuż Strypy jak i wzdłuż Seretu położone, a stanowiące niegdyś klucz strusowski, który swe nazwisko rycerskiej Strusiów rodzinie zawdzięcza, mają tu znaczne przestrzenie, teraz jeszcze stepami zwane, lecz już w wielkiej części poorane. Obecny właściciel Strusowa Włodzimierz hr. Baworowski utrzymywał w Strusowie liczne stado koni angielskich, które pasły się przez całe lato na Pantalisze. Na tych stepach witał w r. 1683 Marek Matczyński, wojewoda ruski, Jana III powracającego z wyprawy wiedeńskiej. Cała ta wysoczyzna jest prawie zupełnie płaską, także dopiero nad samą Strypą i Seretem kończy się nagle urwistymi brzegami, u których stóp w głębokich jarach płyną obydwie te rzeki a na stokach wzdłuż nich rozsiane są gęsto ludne osady.

Pantalicka 1.) fol. koło Sokolnik, w pow. podhajeckim. 2.) **P.**, część Rakowca, w pow. podhajeckim.

Pantalion, mały folw., w pow. ihumeńskim, pod mkiem Uzdą. *A. Jel.*

Pantalowice, wś, pow. łańcucki, w okolicy podgórskiej (233 mt. npm.), nad pot. Pantalówką, tworzącą na płn. od tej wsi dwa duże stawy i uchodzącą do Mleczki z lew. brzegu, ma parafię rzym.-kat. i szkołę ludową, kasę pożycz. gminną z kapitałem 1047 zł. 41 ct. Posiadłość więk. składa się z dwóch folwarków, z których wschodni nazywa się Wyższy dwór. Na obu jest 8 dm. i 94 mk. (53 męż., 41 kob.), z tych 82 rzym.-kat., 1 gr.-kat. i 11 izrael. Wś ma 175 dm., 948 mk. (464 męż., 484 kob.), z tych 910 rzym.-kat., 4 gr.-kat. i 34 izrael. Pos. więk. (Stef. Prec) ma 368 mr. roli, 41 mr. łąk i ogr., 20 mr. pastw. i 73 mr. lasu; pos. mn. 1130 mr. roli, 139 mr. łąk, 84 mr. stw. i 16 mr. lasu. Odl. od Kańczugi 5 klm. Parafią (dyec. przemyskiej, dek. przeworskiego) ufundował Febroniusz z synem Spytkiem, według wątpliwej wiadomości Siarczyńskiego (rps. bib. Ossol. 1826) w r. 1383 a według szematyzmu duch. 1397 r. (por. Kaszyce). Długosz w Liber benef. nie wymienia tej parafii. Teraźniejszy drewniany kościół zbudo-

wano 1693 r. Do parafi należą: Łopuszka Mała i Wielka, Rączyna i Zagórze z ogólną liczbą mieszkańców: 3279 rzym.-kat. i 140 izr. Tę wieś dziedziczyli z kolei Siennowscy, Gorczyccy, Drohojowscy, Ruccy i Ulanieccy. Graniczy na płn. z Łopuszką Małą, na zach. z Łopuszką Wielką, na płd z Rączyną a na wsch. z Siennowem. *Mac.*

Pantalówka, pot. w pow. łańcuckim, płynie na obszarze wsi Krzeczowice i Pantalowice, wpada do Mleczki z lewego brzegu.

Pantau, niem., ob. *Pamiętowo.*

Pantelejewo, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, 7 dusz rewiz.

Pantelichy, step, ob. *Puntalicha.*

Pantelwitz, wś należąca do Rachsdorfu, pow. ząbkowicki.

Panten, 1417 *Panthenau*, pols. *Pątnów*, wś, pow. lignicki, par. Lignica. Należy do dóbr królewskich, jest tu leśnictwo rządowe, istniała tu również zarodowa owczarnia. Na polach tej wsi, na granicy Pfaffendorfu, odniósł Fryderyk II w 1760 r. zwycięztwo nad wojskami austryjackiemi pod wodzą Laudona. Walka ta nosi nazwę bitwy pod Lignicą.

Panterec, potok w pow. nadworniańskim, lewy dopływ potoku *Durniniec* (ob.).

Panteresz, góra, w pow. stanisławowskim, z pod której wypływa rzeczka Pistynka.

Pantin, potok, dopływ małego Seretu i las .n., w pow. wyżnickim. Ob. *Mega.*

Pantken (niem.), ob. *Panki*, pow. wołowski.

Pantlitz (niem.) 1.) dobra ryc. w Pomeranii, par. Franzburg, st. p. Damgarten. 2.) **P.**, dobra, tamże, st. p. Stralsund.

Pantuszewcy, ob. *Zahory.*

Panura, jez. we wschodniej części pow. połockiego, na obszarze rozległego błota Łopnica.

Panurowka, mko w pow. starodubskim gub. czernihowskiej, nad rz. Rewnią, 1500 mk., cerkiew, znaczna fabryka sukna.

Panwitz, ob. *Średni Folwark*, pow. międzyrzecki.

Panwitz, 1427 *Banewitz*, wś i fol., pow. trzebnicki, par. ewang. Psary, dwór, folwark, młyn; ludność ewangielicka. Do P. należy fol. Haeselei.

Pany, grupa domów w Młynach, pow. jaworowski.

Panysze, wś nad bezim. rzeczką, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, okr. wiejski Daszkowo, o 5 w. od gminy a 45 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z mka Ilii do Radoszkowicz, ma 7 dm. i 63 mk. (35 dusz rewiz. włościan uwłaszcz. i 15 b. jednowrorców); należy do dóbr Biesiady, Czechowiczów.

Panzerin (niem.), dobra w Pomeranii, pow. Schivelbein, st. poczt. Labenz, 5·5 klm. odl., 218.22 ha.

Panzernica, ob. *Kosobudy* (IV, 467).

Panzir, ob. *Opryszeny.*

Panzkau, 1250 *Panchow*, 1256 *Panczcowo*, 1418 *Panczke*, wś i fol., pow. strzygłowski, par. ewang., Koiskau, zamek, folwark, sołtystwo, młyn wodny, gorzelnia, owczarnia.

Paole, wś, pow. wiłkomierski, par. Uciany, uwłaszczona z dóbr Wojkutany.

Paoss Wisbarren, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, okr. urz. st. cywil. Wannagbauken, 46 mk. (1880).

Paossen (w 1785 *Paoss*), majątek na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. poczt. i okr. urz. st. cywil. Skaisgirren, 31 mk. (1880).

Papartynie, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty. Odl. 22 w. od Władysławowa, ma 23 dm., 197 mk. W 1827 r. było 8 dm., 70 mk.

Paparzyn, dok. *Puparsin*, *Pamperste*, dobra ryc., pow. chełmiński, st. poczt., tel. i kol. Gorzuchowo, 3·7 klm. odl., par. kat. Wabcz, ew. W. Łunawy. W 1868 r. 42 bud., 20 dm., 283 mk., 180 kat., 98 ew., 406·25 ha roli orn. i ogr., 4·51 łąk, 29·66 pastw., 13·31 nieużyt., 1·22 wody, razem 454·95 ha., czysty dochód z gruntu 6, 452 mrk, gorzelnia parowa, hodowla owiec i bydła. Do tych dóbr należy fol. Waldhof, obejmujący 190·76 ha. Między P. a wsią Łunawy (ob.) znajduje się wielkie cmentarzysko na wyniosłem wzgórzu, zwanem Białogórzem; znaleziono tu około 200 urn i wiele wyrobów bronzowych, widać nawet jeszcze miejsca, na których ciała palono (ob. Ossowskiego, Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach., str. 69). Za czasów krzyżackich należał P. do komturstwa starogrodzkiego. W 1856 r. posiadał te dobra v. Stolle, 1885 r. zaś Max Reichel. W wizyt. Strzesza z r. 1667 czytamy, że P. należał do dóbr królewskich, tenutaryuszem był wówczas Przysłanowski (str. 97). Mesznego pobierał ztąd prob. w Wabczu 4 kor. żyta i tyleż owsa (ob. Wizyt. Potockiego z 1706 r., str. 235). *Kś. Fr.*

Papaszany, wś, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny, okr. wiejski Dworzyszcze, o 16 w. od gminy, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr Trokiele, Wolskich.

Papau (niem.) ob. *Papowo.*

Papen (niem.), jez. w Kurlandyi, w okr. hazenpockim, par. Grobin, 7 w. długie, $2^1/_2$ w. szer., w większej połowie wyschło i tworzy trzciną zarosłą łąkę; zwolna wysycha całe, ale dotąd przedstawia wyborne miejsce polowania na wodne dzikie ptastwo. Połączone jest kanałem z m. Baltyckim.

Papenhagen (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. kołobrzeski, w miejscu jest st. kol., tel. i poczt., 105·12 ha obszaru.

Papenhof, łot. *Pahpe*, dobra koronne, w okr. hazenpockim, pow. i par. Grobin (Kurlandya). Niegdyś wzorowe gospodarstwo rolne Felkersamów.

Papenwinkel (niem.), wyb. do Buszków należące, pow. kartuski, st. p. Stęgwałd.

Papenzin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Miastko, tamże st. poczt.

Paperwitz, ob. *Miękinów* i *Kurzawa*.

Papfalu al. *Papfalva* (węg.), ob. *Dilok*.

Papgyoergyfalva (węg.), ob. *Gurowica*.

Papielowe Sumy, ob. *Kamienna* (III, 769).

Papierek, os. młyn., pow. wieluński, gm. i par. Siemkowice, odl. od Wielunia 27 w., ma 1 dm., 7 mk. Należy do dóbr Chorzew.

Papiernia 1.) fol., pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Stanisławów, odl. 21 w. od Radzymina, ma 23 mk. Fol. ten oddzielony od dóbr Retków, ma rozl. mr. 312: gr. or. i ogr. mr. 49, łąk mr. 35, past. mr. 2, lasu mr. 100, zarośli mr. 120, nieuż. mr. 6; bud. z drzewa 14. 2.) **P.** al. *Piaski*, os. młyn w dobrach Kamieńsk, pow. piotrkowski. 3.) **P.** *Kopiec*, wś i fol. nad rz. Trzopką, pow. częstochowski, gm. Kamyk, par. Biała-Górna, odl. 10 w. na płn. od Częstochowy. Wś ma 23 dm., 72 mk., 44 mr.; fol. 2 dm., 9 mk., 139 mr. Młyn wodny. 4.) **P.**, fol. i os. nad rz. Wartą, pow. będziński, gm. Poręba Mrzygłód, par. Mrzygłód; fol. ma 1 dm., 27 mr.; os. 1 dm., 10 mk., 27 mr. Prócz tego jest 296 mr. rozparcelowanego obszaru. 5.) **P.**, wś, pow. konecki, gm. i par. Skotniki, odl. od Końskich 30 w., ma 7 dm., 62 mk., 19 mr. ziemi dwor. i 43 mr. włośc. W 1827 r. był 1 dm., 8 mk. 6.) **P.**, os. młyn. i kol. nad rz. Krępianką, pow. iłżecki, gm i par. Lipsko, odl. od Iłży 30 w.; kol. ma 5 dm., 25 mk., 30 mr. ziemi dwor.; os. młyn. 1 dm., 9 mk., 2 mr. W 1827 r. było 2 dm., 7 mk. Os. młyn. należy do dóbr Daniszów. 7.) **P.**, os. młyn., pow. kielecki, gm. Korzecko, par. Chęciny. Młyn wodny amerykański należący do dóbr Bolmin. 8.) **P.**, pow. kielecki, gm. Dyminy, par. Kielce. 9.) **P.** *Korytnica*, pow. stopnicki, gm. Kurozwęki, par. Kotuszów. 10.) **P.**, pow. stopnicki, gm. i par. Drugnia. W 1827 r. było 13 dm., 111 mk. 11.) **P.** *Żelisławska*, przysiołek Żelisławic, pow. włoszczowski. 12.) **P.**, os., pow. łukowski, gm. Białobrzegi, par. Kock, 1 dm., 2 mk. 13.) **P.**, os., pow. suwalski, gm. Hutta, par. Suwałki, odl. 1 w. od Suwałk, 4 dm., 32 mk. W 1827 r. było 1 dm., 11 mk. *Br. Ch.*

Papiernia 1.) wś i fol., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Myto, okr. wiejski Papiernia, o 24 w. od Lidy a 11 w. od Wasiliszek, wś ma 33 dm., 283 mk. kat. i 21 żyd. (141 dusz rewiz.); własność Kostrowickich. We wsi była kaplica kat., par. Wawiorka. W XVIII w. należała do dóbr Dzitwa ks. Wiśniowieckich. W skład okr. wiejskiego wchodzą wsie: P., Dylewo, Sarafany, Kowale, Mończewicze, Krasnowce, Mejry, Siemiejki, Czeszejki, i okol. szlach. Siesiulki, Siemiejki, Czeszejki i Radziwoniszki, w ogóle 437 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych i 31 b. włośc. skarbowych. 2.) **P.**, wś nad rz. Mussą, pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Muśniki, okr. wiejski Bortkuszki, o 5 w. od gminy a 39 w. od Wilna, 7 7 dm. i 100 mk., w tej liczbie 7 prawosł., 83 kat. i 10 żyd. (w 1864 r. tylko 23 dusz rewiz.); należy do dóbr Bortkuszki, hr. Platerów. Posiada hutę i młyn wodny. 3.) **P.**, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. i okr. wiejski Mickuny, 7 dusz rewiz. osadników w. ross.; należy do dóbr skarbowych Ławaryszki. 4.) **P.**, wś nad bezim. dopł. Wiaczy, pow. miński, gm. Białorucz, ma 13 osad. Cerkiew pounicka z 1792 r. pod wez. ś. Michała, fundacyi Wańkowiczów, z zapisem $1^3/_4$ włóki gruntu, ma około 1000 parafian i kaplicę na cmentarzu grzebalnym; grunta szczerkowe, dobre, łąk dostatek, miejscowość dość leśna, nieco falista. We wsi znajduje się szpital wiejski na 20 łóżek, utrzymywany przez gminę.

Papiernia, wś, pow. owrucki, nad Noryniem, poniżej Noryńska, par. prawosł. Noryńsk.

Papiernia 1.) wś, pow. kijowski, ob. *Horanka*. 2.) **P.**, *Papirnia*, wś na lew. brzegu rz. Myki, pow. radomyski, o 2 w. na płd.-zachód od Radomyśla, okr. pol. i par. prawosł. Radomyśl, ma 100 mk. Niegdyś własność monasteru Pieczerskiego w Kijowie, obecnie należy do klucza czudzińskiego, Wierzbickich. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4: 642.

Papiernia, mała wioska nad rzką Czarnowódką, dopł. Smotrycza, pow. kamieniecki, gm. Kupin, par. Gródek, ma 22 osad. Jest tu duży młyn ulepszony a niegdyś była papiernia, skąd nazwa pochodzi. Należy do Trzecieskich (ob. *Czarnewody*).

Papiernia, potok w pow. cieszanowskim, na obszarze wsi Horyniec.

Papiernia 1.) al. *Na Papierni*, młyn i karczma koło Wólki Horynieckiej, pow. cieszanowski. 2.) **P.**, gorzelnia na obszarze dwor. Witwicy, pow. doliński. 3.) **P.**, młyn w Zawadowie, pow. lwowski. 4.) **P.**, grupa domów w Nawaryi, pow. lwowski. 5.) **P.**, młyn na obszarze dwor. Sądowej Wiszni. 6.) **P.**, grupa domów i młyn w Chlebowicach Świrskich, pow. przemyślański. 7.) **P.**, część miasta Rawy Ruskiej. 8.) **P.** al. *Na Papierni*, młyn koło wsi Stratyna, pow. rohatyński. 9.) **P.**, przys. do Kobyłowłok, pow. trębowelski, zajmuje płd.-wsch. cypel powiatu, leży śród lasów, na granicy kilku dóbr, mianowicie: na wsch. lasy Jabłonowskie, na płd. Tudorów, od zach. lasy Budzanowskie, z płn. Młyńska i

Kobyłowłoki. W lasach tych a szczególniej w należących do Jabłonowa znajduje się mnóstwo dzików. *Lu. Dz.—B. R.*

Papiernia 1.) pustk., pow. odolanowski, par. Odolanów, poczta i okr. wiejski Przygodzice, 3 dm., 32 mk. 2.) **P.** al. *Rożany Młyn*, niem. *Rosenmuehle*, młyn na Olszynce, pow. ostrzeszowski, okr. domin. Olszyna, 1 dm. i 8 mk. 3.) **P.**, niem. *Papiermuehle*, fol. do Grolewa, pow. międzychodzki, poczta w Kamionnie, okr. domin. Wielkie Mnichy, 1 dm. i 11 mk. 4.) **P.**, papiernia dóbr muchocińskich, pow. międzychodzki. Niewykazana w nowszych Skorowidzach rządowych. 5.) **P.**, młyn, par. międzyrzecki, w pobliżu Trzciela, poczta w Hamerni; nie tworzy odrębnej całości. 6.) **P.**, fol., pow. pleszewski, z pocztą w Nowem Mieście. 7.) **P.**, ob. *Wieleńska Papiernia*, pow. czarnkowski. 8.) **P.**, ob. *Klęka*. *E. Cal.*

Papiernia, niem. *Papiermuehle*, fabryka do Łapina należąca, pow. kartuski, st. p. Lublewo. 2.) **P.**, os. do Kwidzyna należąca, pow. kwidzyński. W 1868 r. 6 bud., 3 dm., 61 mk., 13 kat., 48 ew. 3.) **P.**, pow. świecki, st. p. Terespol. Należy do Bukowca.

Papiernia, młyn, pow. toruński, ob. *Muehlenthal*.

Papiernik, przyległ. dóbr *Gidle* (ob.).

Papiernik, niem. *Papiermuehle*, papiernia, pow. bydgoski, 2 dm. i 26 mk. (19 katol. i 7 protest.).

Papiernik, dok. *Molendinum papiraceum in Lanka*. Papiernia leżała w obrębie wsi Pruskiej Łąki, w pow. toruńskim i była własnością benedyktynek w Toruniu. Przed połową XVI w. trzymał ją w zastawie za pożyczone klasztorowi 50 zł. Maciej Elżanowski. Zakład stał potem przez lat 30 pustkami. W 1551 r. wykupił go Strobant, zapłaciwszy Elżanowskim owe 50 zł. R. 1599 posiada tę papiernią po bracie swoim Strobancie Muchingorowa, mieszczanka toruńska W 1603 r. odzyskały panny młyn napowrót, musiały jednak Muchingerowej zapłacić 1500 zł. Dziś nie istnieje. (Ob. Klasztory żeńskie przez Faukidejskiego, str. 167). *Ks. Fr.*

Papierowce, wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Żołądek, okr. wiejski Dąbrowa, 77 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Minontowicze.

Papierny Borek al. *Kalinowo*, wś, pow. makowski, gm. i par. Krasnosiele. Należała do dóbr Krasnosiele, ma 11 os. i 117 mr.

Papiezka Poraza, część dóbr Lisek-Błażejewo, w pow. włocławskim, ob. *Lisek*.

Papieże, właściwie *Papiesze*, w dok. z 1470 r. *Papijesze*, w XVI w. *Papiesche*, wś i kol., pow. piotrkowski, gm. Szydłów, par. Srocko, odl. 14 w. od Piotrkowa, w stronie płn.-zach. Wś ma 20 dm., 186 mk., 299 mr. ziemi włośc.; kol. 11 dm., 161 mk., 170 mr. W akcie zamiany wsi Broszki na Bogusławice, przez Jakuba, bisk. włocławskiego, w 1470 r. wymienione są Papiesze jako wieś szlachecka, graniczącą z wsią Brzosza, należącą do dóbr stołowych biskupich. Według Lib. Ben. Łask. (II, 172) łany kmiece w P. dawały dziesięcinę kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej, zaś łany folwarczne i osady ogrodziarzy na łanach folwarcznych utworzone, plebanowi w Srocku. Księgi pobor. z 1553 r. podają w P. jako właściciela Jana Kruka Papieskiego (1 os., 2 łany), Walentego Kruka (1 os.), Ewę Dobkową wdowę (3 os.), Jakuba Dobka (1 os.), Alberta Kruka (1 os.), Jana Lakothę (2 os.), Benedykta Kruka ($^1/_4$ łana), Jana Krczona ($^1/_2$ łana), Aleksego Grzybka ($^1/_2$ łana). Ob. Pawiński, Wielkopolska, II, str. 263. *Br. Ch.*

Papieżka, wś, pow. włocławski, gm. Łęg, par. Włocławek, ma 41 mk, 136 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 4 dm., 45 mk.

Papiłła, zaśc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gmina, okr. wiejski i dobra skarbowe Jewie, o 3 w. od gminy, 5 dusz rewiz.

Papino, wś, pow. sieński, gm. Kokowczyno, ma 15 dm. i 86 mk., z których 1 zajmuje się szewctwem.

Papiszcze, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Orla, 18 dusz rewiz., własność Wojciechowskich.

Papiszki, wś, pow. maryampolski, gm. Aleksota, par. Sapieżyszki, odl. 56 w. od Maryampola, ma 16 dm., 210 mk.

Papiszki 1.) wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Święciany, okr. wiejski Konciarzyn, o 10 w. od gminy, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Konciarzyn-Kochanowo. 2.) **P.**, wś włośc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Niedzingi, okr. wiejski Giejdukany, o 10 w. od gminy, 38 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Daugi. 3.) **P.** al. *Popiszki*, fol. rząd. i wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Szkodziszki, o 11 w. od Wilna; fol. ma 1 dm. i 10 mk. kat., wś zaś 5 dm. i 37 mk., w tej liczbie 10 prawosł. i 27 kat. (29 dusz rewiz.). 4.) **P.**, wś włośc. nad jeziorem, pow. wileński, w 3 okr. pol., o 60 w. od Wilna, ma 8 dm. i 126 mk., w tej liczbie 43 prawosł. i 53 katol. Por. *Popiszki*. 5.) **P.**, wś, tamże, o 40 w. od Wilna, 8 dm i 95 mk., w tej liczbie 17 prawosł. i 78 katol. 6.) **P.**, wś poduchowna, pow. wiłkomierski, parafia Uciany. *J. Krz.*

Paplacken, wś, pow. wystrucki, okr. urz. st. cywil. Gnottau, st. p. Taalau.

Paplakken, po łotew. *Seepelte-Mujża*, al. *Paplakke*, dobra prywatne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya). Do dóbr należy fol. Klein Paplakken.

Paplein, *Papplein*, wś na Litwie pruskiej, pow. tylżycki, st. p. Szameitkehmen, okr. urz. st. cywil. Plaschken, 78 mk. (1880).

Paplienen, *Poplienen* al. *Plempeningken*, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Rautenberg, okr. urz. st. cywil. Waszeningken, 108 mk. (1880).

Paplin 1.) wś, fol. i os., pow. skierniewicki, gm. Kowiesy, par. Jeruzal, odl. 18 w. od Skierniewic, ma 276 mk. W 1827 r. było 15 dm., 109 mk. Fol. P. rozl. mr. 420: gr. or. i ogr. mr. 361, łąk mr. 28, past. mr. 3, lasu mr. 18, nieuż. mr. 10; bud. mur. 1, z drz. 16; płodozmian 9-polowy. Wś P. os. 30, z gr. mr. 452. Os. P. powstała z uwłaszczonych osad, rozl. mr. 94: gr. or. i ogr. mr. 77, łąk mr. 7, past. mr. 1, lasu mr. 5, nieuż. mr. 4; bud. z drzewa 11; młyn wodny. 2.) **P.**, wś i fol. nad rz. Liwiec, pow. węgrowski, gm. i par. Starawieś, odl. 13 w. od Węgrowa, ma gorzelnią (1871), młyn wodny, cegielnią, 40 dm, 330 mk. W 1827 r. było 12 dm., 121 mk. Fol. P. z wsiami: Paplin, Wólka Paplińska i Kalinowiec, rozległość dominialna mr. 1262: gr. or. i ogr. mr. 347, łąk mr. 77, past. mr. 173, wody mr. 2, lasu mr. 513, zarośli mr. 136, nieuż. mr. 14; bud. mur. 9, z drzewa 18, płodozmian 4 i 7-polowy; las urządzony. Wś P. os. 43, z gr. mr. 304; wś Wólka Paplińska os. 35, z gr. mr. 629; wś Kalinowiec os. 20, z gr. mr. 244. *Br. Ch.*

Paplińce al. *Poplińce*, wś nad rzką Ikówką, dopł. Wielkiej Rudy (Domachy), pow. lityński, okr. pol. i par. kat. oraz poczta Starosieniawa, gm. Kaczanówka, o 52 w. od Lityna, 35 w. od Kalinówki (st. dr. żel. odesko-kijowskiej), na wsch. od Piławy, ma 232 os., 1150 mk., 1934 dz. ziemi dwor., 1512 dz. włośc. Posiada cerkiew p. w. ś. Jana, wzniesioną w 1769 r., uposażoną 45 dz. ziemi, z 1370 parafianami. Gorzelnia parowa z aparatem Pistoryusza, zatrud. 8 ludzi i przerabiania 13120 pudów. Należała do klucza starosieniawskiego ks. Radziwiłłów, obecnie Stadnickich. O P. znajduje się wzmianka w kronice Grabianki, str. 53. *Dr. M.*

Paplinie, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. 28 w. od Władysławowa, ma 2 dm., 17 mk. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk.

Paplińska-Wólka, wś, pow. węgrowski, gm. i par. Starawieś, ma 34 dm., 256 mk., 33 osad i 629 mr. obszaru. Należała do dóbr Paplin.

Paporotki, sioło nad jez. Zazierie, pow. czerykowski, gm. Nowa Jelnia.

Paporotna, wś, pow. czerykowski, gm. Samociejewicze, ma 55 dm. i 310 mk., z których 1 zajmuje się krawiectwem, 2 bednarstwem.

Paporotne, wś, pow. rohaczewski, gmina Strzeszyn, ma 66 dm. i 343 mk., z których 6 zajmuje się bednarstwem.

Paportenka, lesiste wzgórze ze szczytem 476 mt. wys. (znak triang.), pod 49° 43′ płn. szer. a 40° 15′ wsch. dłg. od F., w płn. stronie Cisowy, w pow. przemyskim, przy gościńcu przemysko-sanockim, nad pot. Krzeczkówką.

Paportna, szczyt górski w pow. liskim, w dukielsko-skolskim dziale Karpat, na obszarze gm. Wetlina, nad pot. Lutową, ma 1193 mt. wznies. Panuje nad doliną Moczary zwaną.

Paportno, wś, pow. dobromilski, 7 klm. na płn.-zach. od sądu pow., urz. poczt., st. kol. i tel. w Dobromilu. Na północ leży Pacław, na płn.-wschód Hubice, na płd.-wschód Lacko i Kropiwnik, na południe Michowa, na płd.-zachód Arłamów, na płn.-zachód Sopotnik. Wieś leży w dorzeczu Wisły. W zachodniej stronie powstaje potok, dopływ Wyrwy i płynie na wschód, a potem na płd.-wschód do Kropiwnika, przyjmując kilka strug mniejszych od praw. i lew. brzegu. W dolinie tego potoku i jednego z jego lewobocznych dopływów leżą zabudowania wiejskie (392 mt. na płd.-wsch., 453 mt. cerkiew na płn.-zach.). Na płd.-zach. od nich leży grupa domów „Za horbem"; w płn. stronie obszaru wznosi się „Wysoka góra" do 515 mt., a na wsch. od niej leży las „Jabłonów", zaś na płd.-zach. lesista góra „Rolce", ciągnąca się wzdłuż granicy Arłamowa i dochodząca na obszarze Paportna 556 mt. W płd. stronie tego lasu powstaje mała struga i płynie na płd.-wsch. do Michowa, gdzie wpada do Wyrwy. Własn. więk. (rządowa) ma roli or. 36, łąk i ogr 3, lasu 645 mr.; wł. mn. roli or. 264, łąk i ogr. 130, past. 206, lasu 188 mr. W 1880 r. było 722 mk. w gminie (6 rz.-kat.). Par. rz.-kat. w Kalwaryi Pacławskiej, gr.-kat. w miejscu, dek. dobromilski, dyec. przemyska. Należą do niej wsie: Kropiwnik i Sopotnik. Grunt erekcyonalny nadał Jan Krasiński, woj. połocki, w r. 1693. We wsi jest cerkiew p. w. Uśpienia N. M. P., szkoła etat. 1-klas. Za czasów Rzpltej należała wieś do dóbr koronnych, do klucza dooromilskiego, w ziemi przemyskiej.

Paposta, część wsi *Synwald*, niem. *Schoenwald*, pow. sycowski.

Papowek, jezioro pod Ostrowami (ob.), pow. tucholski.

Papowica, pasieka koło Czernichowa, na obsz. dwor. Płotycza, pow. tarnopolski.

Papówka, półwysep nad Wisłą, pod Chełmnem, pow. chełmiński.

Papowo, niem. *Paulshof*, fol. do dóbr Karlsruh należący, pow. wałecki, st. p. Gostomia, par. kat. Nakielno, ew. Wałcz. W 1868 r. 2 bud., 1 dm, 5 mk. ewang. *Kś. Fr.*

Papowo *Biskupie* al. *Popowo* (dok. *Papauo* i *Papow*), niem. *Bischoeflich Papau*, wś z katol.

kościołem paraf., pow. toruński, st. p. Żygląd, par. ew. Chełmża. W 1868 r. 83 bud., 27 dm., 339 mk., 309 kat., 30 ew., 1413 mr. obszaru. Parafia należy do dek. chełmżyńskiego, kościół p. w. ś. Mikołaja jest naprzemian kolacyi biskupiej i rządowej. Istnieją przy nim trzy bractwa: ś. Huberta, ś. Rocha i bractwo trzeźwości. W skład par. wchodzą oprócz wsi Papowa: domena Papowo, wolne sołectwo Papowskie, Folgowo, Staw, Chrapice, Nowy Dwór, Watlewo, Błachta, Niemczyk, Wrocławki, Dubielno, Grzegórz, Falęcin, Falęcka Parowa, Zegartowice Królewskie i Szlacheckie i Żygląd. W 1867 r. parafia obejmowała 1239 komunikantów a 1932 dusz, zaś w 1885 r. 2601 dusz. P. jest starożytną osadą, leży między Chełmnem a Chełmżą, w klinie wsuwającym się w pow. chełmiński. W Ossowskiego „Objaśnieniach do mapy archeol. Prus Zach." czytamy, że tu znaleziono 5 kółek masywnych, dalej szpilę z główką spiralną, 3 pokrywki i 4 kółka wewnątrz próżne, gładkie i ryte (str. 195). P. posiadali już zdawna biskupi płoccy. W 1222 ustąpił tę wś biskup Gedeon bisk. Chrystyanowi, przez którego potem przeszła na własność bisk. chełmińskich. Lecz wnet przywłaszczyli ją sobie Krzyżacy i zbudowali w niej zamek, murami i fosami otoczony. Na nim osadzili komtura wraz z konwentem. Już r. 1287 zasiada na papowskim zamku jako pierwszy komtur Aleksander (do r. 1292). Siedemnasty z kolei Jan Spiegel (1425—26) i jego następcy zowią się już tylko wójtami. Gdy r. 1454 Prusacy jarzmo zakonu zrzucili, dostało się i P. w ręce Polaków. Ale niebawem wyrugowali Krzyżacy ztąd polską załogę i wyrządzali ztąd Toruńczanom różne szkody. Dlatego w 1458 r. Kazimierz Jagiellończyk, przeprawiwszy się pod Toruniem przez Wisłę, stanął pod tym zamkiem. Wysokie mury i głębokie wodą zalane przekopy, nie czyniły nadziei pomyślnego skutku. Tymczasem czeladź obozowa, z własnego popędu, gromadnie się do murów rzuciła i na nie wdzierać się zaczęła. Wojsko za tym przykładem także się do broni wzięło i zdobycia dokonało. Zamek został spalony, pozostałe szczątki z ziemią zrównane (ob. Starożytności pols., str. 228 i Dług. III, 227). W 1505 r. nadał król Aleksander P. wraz z należącym do niego obwodem bisk. chełmińskiemu Mikołajowi (ob. Urk. B. d. Best. Culm von Woelky, str. 625). Tutejszy murowany kościół został według szematyzmu dyecezyalnego zbudowany w r. 1310. Dawniej było we wsi 10 gburów i 3 lemanów; r. 1667 zaś tylko 3 gburów. W szpitalu znajdowało pomieszczenie 5 ubogich, tuż obok stała szkoła; komunikantów było około 500. Proboszczami byli tu: 1667 r. Jan Bartnicki, 1667 Andrzej Iwański, 1706 Moszczyński (ob. Wizyt. Strzesza i Potockiego). Prócz kościoła była na zamku krzyżackim kaplica poświęcona św. Hubertowi. Jego obraz w papowskiej kaplicy uchodził ogólnie za łaskawy. Kiedy w wojnach krzyżackich kaplica podupadła, przeniósł ją około r. 1590 bisk. Piotr Kostka bliżej kościoła na cmentarz. W ołtarzu był obraz ś. Huberta z srebrną infułą na głowie i pastorałem w ręku, ze srebra też była cała sukienka. Wota pozawieszane na cudownym obrazie świadczyły o licznie doznanych łaskach. W 1754 r. liczono samych srebrnych 43. Gdy i ta kaplica z czasem podupadać zaczęła, wystawił Jabub Zalewski, dziedzic na Zakrzewie, Kitnowie i t. d., tuż przy kościele nową murowaną, która dziś jeszcze stoi. Do niej przeniesiono cudowny obraz, a starą kaplicę rozebrano (ob. Utracone kościoły i kaplice przez ks. Fankidejskiego, str. 57 i tegoż: Obrazy cudowne i miejsca, str. 244—246). 2.) **P.**, domena fiskalna tuż przy Papowie Biskupim, pow. toruński. W r. 1868 r. 20 bud., 9 dm., 155 mk., 131 kat., 24 ew.; 414·88 ha roli or. i ogr., 73·28 łąk, 14·55 nieuż., razem 502·71 ha; czysty dochód z gruntu 8481 mrk. Wiatrak, hodowla bydła, St. p. i tel. Jeleniec 4·5 klm. odl., st. kol. Wrocławki 3·5 klm. odl. Aż do 1884 r. wynosiła dzierżawa za tę domenę 21,959 mrk, odtąd 24,000 mrk. Należała dawniej do biskupów chełmińskich. W 1731 r. było tu wołów 26, koni 6, jagniąt miało być 90, ale nie było żadnych, starych świni 3, wieprzów 3, prosiaków rocznych 40, gęsi starych 22, kaczek 10, kokoszy 22, owiec rodnych 72, latowych 21, jarlików owieczek 18, skopów starych 10, jarlików skopków 15, jagniąt owieczek 38, jagniąt skopków 27 (ob. Inwentarz bisk. chełm., str. 24). 3.) **P.**, ob. *Kuczborek*. 4.) **P.** *Toruńskie*, niem. *Thornisch Papau* (dok. 1445 *Kirchdorf*, *Pfaffendorf*), wś z kat. kościołem par. i szkołą, pow. toruński, między Chełmżą a Toruniem, nad Bachą, st. p. Ostaszewo, par. ew. Toruń. W 1868 r. 78 bud., 31 dm., 318 mk., 267 kat., 40 ew., 2011 mr. Wś ta należy do Torunia, magistrat toruński jest też kolatorem tutejszego kościoła p. w. św. Mikołaja. Przy kościele jest bractwo trzeźwości, założone w 1859 r. W skład parafii, należącej do dek. toruńskiego, wchodzą P., Koniczynka, wolne sołectwo Papowo, W. Grębocin, Zakrzewko i Łysomice. W Gostkowie jest kościół fil. p. w. Wniebowzięcia N. M. P., w 1841 r. nowo zbudowany i r. 1842 benedykowany; dawniej był parafialny i dopiero r. 1761 został wcielony do tutejszej parafii. Do filii należą: Gostkowo, Turzno, Kamionka, Gapa, Foldząg, Tylice, Smaruj, Lipniczki i Rogowo. W 1867 r. liczono 1281 komunikantów a 1935 dusz, r. 1885 zaś było 2596

dusz. Za czasów krzyżackich należało P. do komturstwa toruńskiego (ob. Beschreib. von Thorn, von Wernicke, 1832, str. 278). Kat. kościół istniał tu już przynajmniej w 1468 r. W wizyt. Strzesza z r. 1667 czytamy, że był z kamieni. Proboszcz posiadał 4 włóki i kilka przydatków, mianowicie Babię czyli Klin, Wąską czyli Główną, Szeroką i Przeczki. Proboszczami byli tu r. 1612 Błażej z Lipna, Albert Bielski, 1667 r. Jan Godowicki, r. 1706 Wojciech Woyszewicz. Do par. należały wsie: Papowo, tu było dawniej 24 gburów, ale 11 gburstw przyłączono do dworu, Łysomice i Zakrzewko, parafian było zaledwie 60; szkoła była tylko w Papowie (ob. str 152—156). 5.) **P.**, wolne sołectwo, pow. toruński, st. p., tel. i kol. Turzno 4·5 klm. odl, obejmuje 98·96 ha roli or. i ogr. W 1447 r. nadaje to sołectwo ostatni komtur toruński Albrecht Kalb Janowi Gothardowi. Zawierało ono 2 wolne i 2 czynszowe włóki. Spadkobiercy Jakuba Krzemiemowskiego sprzedali P. kupcowi toruńskiemu Piotrowi Goessens za 1200 fl., ten zaś r. 1725 Jerzemu Srebnickiemu za 3000 fl., od którego po r. 1732 kupiło miasto Toruń za 2800 fl. (ob. Beschr. von Thorn, 1832, str. 279). W 1832 r. było tu 26 mk.; 1868 r. 6 bud., 3 dm., 45 mk., 36 kat., 9 ew. 6.) **P.**, dobra, pow. toruński, st. p. Toruń 8 klm. odl., par. katol. Papowo Toruńskie, 21 bud., 10 dm. W 1868 r. 183 mk., 131 kat., 52 ew.; razem z fol. Elsnerode obejmuje: 450 ha roli or. i ogr., 8·23 łąk, 2·69 past., 315 lasu, 14·89 nieużyt., 0·51 wody, razem 791·32 ha; czysty doch. z grun. 5805 mrk. Właściciel Jan Elsner; hodowla bydła, mlekarnia. Dobra te należały dawniej do miasta Torunia, zwały się pierwotnie Gerlachsdorf; od Papowa zostały pewnie dopiero r. 1705 odłączone. *Kś. Fr.*

Papredupchen, ob. *Kleinehlen.*

Papritzfelde, niem., dobra w Pomeranii, pow. słupski, st. p. Dębnica, 5·5 klm. odl., 351 ha. obszaru.

Paproć Duża al. *Wielka*, kolonie, pow. ostrowski, gm. i par. Jasienica. Posiada kościół par. ewangielicki, szkołę początkową i cmentarz ewangielicki, 47 dm., 415 mk. i 1862 mr. obszaru. Do par. należy 2000 dusz kolonistów Niemców. Do probostwa należy 56 mr. W 1827 r. było 36 dm., 269 mk. 2.) **P.** *Mała*, pow. ostrowski, gm. i par. Jasienica, ma 41 dm., 260 mk., 490 mr. W 1827 r. było 38 dm., 187 mk. *Br. Ch.*

Paproć, szczyt górski, nad Dunajcem, między Krościenkiem a Kłodnem, w pasmie Gorców, na granicy pow. nowotarskiego i limanowskiego, ma 608 mt. wznies. Por. Gorce (II, 699 i 701).

Paproć, przys. do Harty, pow. brzozowski, nad dopływem Harty, na zachód od wsi, 390 mtn. p. m. *Mac.*

Paproć, ob. *Paprockie Holendry.*

Paproć, os. młyn, i tartak, pow. rybnicki. Należy do wsi Ruda.

Paprocice, wś, pow. opatowski, gm. Łagów, par. Słupia, odl. 27 w. od Opatowa, ma 22 dm., 138 mk., 979 mr. ziemi dwors., 299 włośc. W 1827 r. było 11 dm., 98 mk.

Paprociny, niem. *Paprotzan*, wieś, pow. pszczyński, par. Tychów, ma szkołę katol., wielki piec. W 1842 r. 45 dm., 512 mk. (47 ewang). Należała za czasów Długosza do parafii w Lędzinach i była własnością księcia raciborskiego.

Paprocka Wola, wś, w par. Głowaczów, w pow. kozienickim, dziś nie istniejąca. W XV w. stanowiła własność Sędziwoja Lężeńskiego (Lyaszenski ob. *Paprotna*). .Folwark i łany kmiece dawały dziesięcinę, wartości 8 grzywien, kustodyi sandomierskiej (Długosz, I, 398 i II, 357). Być może iż jestto dzisiejsza Wilczowola, wś przyległa do Paprotni.

Paprocki 1.) al. *Jobki*, os. leś., pow. odolanowski, o 4 klm. od Raszkowa, par. Pogrzybów; 1 dm., 16 mk. kat.; nie wykazana w spisie gmin i okręgów dominialnych. 2.) **P.**, pustkowie, pow. krotoszyński, o 8 klm. od Krotoszyna, par. Kobierno; 1 dm., 13 mk. kat. Nie jest wykazane w urzędowym spisie.

Paprockie Holendry, *Stare* i *Nowe*, dwie wsie, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsk. P. Holendry Stare mają 18 os., 195 mk. i 395 mr. ziemi, szkoła ewangielicka, kantorat. Ludność polsko-niemiecka. P. Holendry Nowe mają 19 osad i 249 mr.

Paprockie Holendry al. *Paprać*, niem. *Paprotsch*, holendry, pow. bukowski, tuż pod Lutomyślem, par. katol. w Wytomyślu, par. protest., poczta i st. dr. żel. w Lutomyślu, 127 dm., 1095 mk. (1059 protest. i 36 katol). Przy schyłku zeszłego wieku należały do Szołdrskich. Odkopano tu sklepienie, stawiane z wielkich kamieni polnych, w którem znaleziono szare popielnice i różne monety.

Paproczyzna, grupa domów i folw. w Starej Woli, pow. staromiejski.

Paproś, al. *Papros*, wś i okr. wiejski, pow. inowrocławski, o 12 klm. na wschód-północ od Kruszwicy, przy granicy królestwa polskiego, par. Piaski, dawniej Bronisław, st. dr. żel. w Inowrocławiu o 17 klm., agencya pocztowa w miejscu; 10 dm., 123 mk. P. należała do kapituły kruszwickiej; w r. 1560 trzymał ją kanonik Mikołaj Piotrowski. W skład okr. wiejskiego wchodzi karczma Czajeczka z 14 mk.; cały okr. ma 137 mk. (120 katol. i 17 protest.). *E. Cal.*

Paprosznica, wielka pasieka w Sagorach, pow. rozborski.

Paprotki 1.) wś, pow. lipnowski, gm. Brudzeń, par. Sobowo, odl. o 30 w. od Lipna, ma 3 dm., 17 mk., 7 mr. Według ksiąg pobor. ziemi dobrzyńskiej z r. 1564 P., w par. Sobowo, należały do Stanisława i Jana Paprockich, zwanych Lemieszami, którzy posiadali 1 łan. Stanisł. Gołąbek z bratem $^1/_2$ łanu. Tomasz Paprocki $^1/_2$ łan. Płacono poboru 24 grosze. (Pawiński Wielkop., I, 277). W 1789 r. własność Koziebrodzkiego. 2.) **P.**, okolica szlachecka, w pow. rypińskim, gm. Szczutowo, par. Łukomie. Dawniej należała do par. Sierpc. Jestto gniazdo Paprockich i kolebka znanego heraldyka i publicysty XVI w. Bartłomieja Paprockiego. W obrębie tej okolicy mieszczą się: P. *Białasy* dawniej *Bielasy*, wś i folw., odl. o 23 w. od Rypina, ma 13 dm., 74 mk. Według ksiąg pobor. z r. 1564 P. Bielassy były własnością Mikołaja Paprockiego, mającgo $^1/_2$ łana i 2 zagród. Wieś należała do par. Sierpc. W 1789 r. własność Paprockich i Święcickich; wysiewano 26 kor. żyta. Obecnie folw. P. Białasy, rozl. w 1877 r. mr. 228; gr. or. i ogr. mr. 180, łąk mr. 37, pastw. mr. 3, nieuż. 9; bud. mur. 1, z drzewa 4. Wś P. Białasy os. 75, z gr. mr. 1115. P. *Bryski*, wś, odl. o 26 w. od Rypina, ma 11 dm., 77 mk., 240 mr. W r. 1564 P. Bryski, w par. Sierpc, były własnością Stefana Paprockiego na 1 łanie. Marcin i Mateusz Babeccy mieli 1 łan i 1 zagrod. W 1789 r. własność Malanowskiego, Długołęckiego, Dzierzgowskich, Świerczewskich. Wysiewu było 50 korcy żyta. P. *Gogoły* al. *Gógóły*, wś, odl. o 23 w. od Rypina, ma 24 dm., 151 mk., 629 mr. W 1564 r. P. Głogoły, w par. Sierpcz, miały właścicieli: Andrzeja Paprockiego $^1/_2$ łanu, Barbarę Paprocką, ($^1/_2$ ł. i 1 zagrod.) Piotra Paprockiego ($^1/_2$ łanu i 1 zagr.) Piotra Przybyłę ($^1/_2$ łanu i 2 zagrod.), Pobór wynosił 1 zł. 28 gr. R. 1789 dwie części szlacheckie, jedna pojezuicka, 20 korcy żyta wysiewu. Prócz powyższych wsi istniały jeszcze w XVI w.: P. Kłobuki, własność Jana Paprockiego (pół łanu), Stanisł. Paprockiego (2 łany i 2 zagrod.) Pobór wynosił 1 zł. 13 gr. i P. Ogony, na których Mateusz Paprocki miał $^1/_2$ łanu. (Pawiński Wielkop., I, 302). *Br. Ch.*

Paprotna Kościelna, *P. Podawce*, wś, *P. Krossy*, wś i folw., pow. siedlecki, gm. Tarków Wielki, par. Paprotna. Posiada kościół par. drewniany, szkołę początkową ogólną, 15 dm., 107 mk., 421 mr. obszaru. W 1827 r. P. Kościelna miała 6 dm., 21 mk., a P. Podawce 17 dm. i 89 mk. Folw. P. Kościelna wraz z przyległością P. Podawce wchodzą wskład dóbr Hołubla. Kościół i par. p. w. św. Bartłomieja erygowali 1455 r. Jakub i Wit Paproccy, dziedzice wsi. Obecny kośc. drewniany wystawił w 1761 r. Baltazar Ciecierski, stolnik ziemi drohickiej. P. par., dek. siedlecki (dawniej janowski), 2439 dusz. *Br. Ch.*

Paprotnia 1.) wś i folw., pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Pawłowice, ma 165 mk., 686 mr. ziemi dwors., 19 mr. ziemi włośc. Folw. P. wchodzi w skład dóbr Gaj. W 1827 r. było 14 dm., 134 mk. 2.) **P.**, wś i folw., pow. rawski, gm. Lubania, par. Sadkowice, odl. 20 w. od Rawy, ma 23 dm., 370 mk. Folw. P. z przyległ. Gogolin, wsiami: Paprotnia, Celinów i Zabłocie, ma rozl. dominialnej mr. 1490: gr. or. i ogr. mr. 993, łąk mr. 11, pastw. mr. 3, lasu mr. 454, nieuż. mr. 29; bud. mur. 10, z drzewa 14; płodozmian 8 i 10 polowy, las nieurządzony. Wś Paprotnia os. 45, z gr. mr. 278; wś Celinów os. 11, z gr. mr. 197; wś Zabłocie os. 6, z gr. mr. 110. 3.) **P.**, folw., pow. brzeziński, gm. Lipiny, par. Brzeziny, odl. 4 w. od Brzezin, ma 4 dm., 38 mk. W 1827 r. było 13 dm., 116 mk. Folw. P. rozl. w 1870 r. mr. 479: gr. or. i ogr. mr. 446, łąk mr. 24, nieuż. mr. 9; bud. z drzewa 12. Według Lib. Ben. Łask. (II, 409) łany kmiece dawały dziesięcinę plebanowi w Brzezinach, folwarczne zaś do Bielaw. Według ksiąg pobor. z 1576 r. mieszkali tu: Wacław Paprocki, który wspólnie z bratem miał 2 łany, trzeci pusty, 2 zagrod. Sukcesorowie Jakuba Liassoczkigo posiadali 1 łan. Część Paprotni($1^1/_2$ łan.) mieli Stanisław, Piotr i Mikołaj Lutomirscy (Pawiński Wielkp., II, 92, 93). 4.) **P.**, wś folw. i dobra, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Zduńska Wola, odl. 17 w. od Łasku a 5 w. od Zduńskiej Woli, ma 9 dm., 136 mk. W 1827 r. było 12 dm., 76 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 473) P. należała do par. Morzenin, i tam dawała dziesięcinę z łanów folwarcznych, z kmiecych zaś łanów szła dla kanclerza katedry gnieźnieńskiej. Dobra P. składały się w 1877 r. z folw. P. i Adamów, wsi: P., Marzynek i Holendry Paprockie. Rozl. dominialna mr. 1013: gr. or. i ogr. mr. 512, łąk mr. 55, pastwisk mr. 67, wody mr. 3, lasu mr. 337, nieuż. mr. 39; bud. mur. 4, z drzewa 19; las nieurządzony, wiatrak. Wś P. os. 25, z gr. mr. 133: wś Marzynek os. 28, z gr. mr. 109; wś Holendry Paprockie os. 23, z gr. mr. 256. 5.) **P.** *Nowa*, wś, pow. łaski, gm. Zapolice, par. Strońsk, ma 10 os., 55 mr. Według ksiąg pobor. z 1553 r., wś Paprotka w par. Marzenin, miała $1^1/_2$ łana, 3 osady i $^1/_2$ łana należącego do Dobrucha (Pawiński Wielkop., II, 242 i 248). 6.) **P.**, wś, pow. koniński, gm. Brzezno, par. Krzymów. Leży nad rzeczką Toniec, dopływem Warty, przy szosie poznańskiej, odl. 12 w. od Konina a 4 w. od rzeki Warty. Posiada sąd gminny, młyn wodny, gorzelnią (1874 r.) i pokłady gniazdowe kamienia wapiennego, którego eksploatacya o-

becnie zawieszoną została; 33 dm., 378 mk., 1023 mr. obszaru. Ludność mieszana, polsko-niemiecka. Gleba żytnia, położenie niskie, wś podlega wylewom rzeczki Toniec. Według Lib. Ben. Łask. pewne łany dawały dziesięcinę plebanowi w Krzymowie, inne zaś pleb. w Kościelcu. Folw. P został rozparcelowany w 1878 r. Między kolonistami jest wielu Niemców. Dobra P. składały się z folw. P. i Antonin, wsi: Paprotnia, NowaPaprotnia, Stare Holendry Paprockie i Nowe Holendry Paprockie. Rozl. dominialna mr. 714: gr. or. i ogr. mr. 542, łąk mr. 88, lasu mr. 36, nieuż. mr. 49; bud. mur. 16, z drzewa 13; płodozmian 9 polowy. Wś P. os. 39, z gr. mr. 119; wś Nowa Paprotnia os. 10, z gr. mr. 55.; wś Stare Holendry Paprockie os. 18, z gr. mr. 389; wś Nowe Holendry Paprockie os. 19, z gr. mr. 249. 7.) **P.**, os., pow. wieluński, gm. Skrzynno, par. Czarnożyły, odl. od Wielunia 13 w., ma 1 dm., 3 mk. 8.) **P.**, w dok. *Paprothna*, wś, pow. radomski, gm. Radzanów, par. Wyśmierzyce, odl. 30 w. od Radomia, ma 19 dm., 200 mk., 25 os. i 334 mr. ziemi włościańskiej. Wchodziła w skład dóbr Grzmiąca. W 1827 r. było 17 dm., 144 mk. Wspomina ją Lib. Ben. Łask. (I, 665) w opisie par. Wyśmierzyce. Według regestr. pobor. z r. 1569 P. należała do par. Jasionna, była własnością Jana Spadowskiego, Wojciecha i Jana Wierzbińskich, którzy mieli $5^1/_4$ łanów. Prokop Wierzbiński miał $5^1/_4$ łanów (Pawiński Małop., 311). 9.) **P.**, u Długosza *Paprothna*, wś, pow. kozienicki, gm. Trzebień, par. Głowaczów, odl. 27 w. od Kozienic, ma 13 dm., 124 mk., 214 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 8 dm., 60 mk. Wchodziła wskład dóbr Magnuszew. W XV w. należała do Sędziwoja Lężeńskiego h. Nałęcz, możnego posiadacza wszystkich wsi składających dwie parafie: Głowaczów i Lężenice. Dziesięcina z łanów kmiecych szła dla kustodyi sandomierskiej, wartości do 6 grzywien (Długosz L. B., I, 348 i II, 557) 10.) **P.**, wś nad Wisłą, pow. garwoliński, gm. i par. Pawłowice, ma wiatrak, pokłady torfu, 81 dm., 431 mk. W 1827 r. było 38 dm. 266 mk. Folw. P. al. Czerniówka rozl. mr. 1696: gr. or. i ogr. mr. 493, łąk mr. 312, pastw. mr. 215, wody mr. 143, zarośli mr. 470, nieuż. mr. 63; budowli z drzewa 16; płodozmian 8-o i 10-o polowy. Wś P. os. 47, z gr. mr. 550. Według regestr. pobor. z 1664 r. wś Paprotna Wola miała 13 dm., 95 mk. we wsi a 10 na folwarku. W 1673 r. należała do Maryanny ze Żmigrodu Stadnickiej, z pierwszego małżeństwa Ostrorogowej starościny garwolińskiej, z 2-go Mleczkowej wojewodziny podlaskiej (Akt grod. Stęż. 22—194, 299, 25—145). 11.) **P.**, wś, pow. siedlecki, gm. Krześlin, par. Suchożebry, ma 7 dm., 65 mk., 262 mr. ziemi.

Paprotnia Wola, wś, pow. nowomiński, gm. i par. Kuflew, ma 70 mk., 16 osad i 420 mr. ziemi włośc. i 1 mr. dwors. Wchodziła w skład dóbr Kuflew.

Paprotnik, przys. Chełmka, pow. chrzanowski, leży pośród lasów, przy gościńcu z Krakowa przez Alwernią do Berunia na Szląsku pruskim. Należy w części do par. rzym-kat. w Libiążu a w części do par. w Bobrku i składa się z 18 dm. i 100 mk. (55 męż., 55 kob.) rzym.-kat. *Mac.*

Paprotnik, fol., pow. raciborski, należy do wsi Nieboczowe.

Paprotny, młyn, pow. olesiński, ob. *Jastrzygowice.*

Paproty, wś, pow. rypiński, gm. Żałe, par. Ruże, odl. o 13 w. od Rypina, ma 8 dm., 65 mk. Łączy się ze wsią Okonin.

Paprowice al. *Kurzawa*, niem. *Paperwitz*, *Korsawe*, kol., pow. olawski. Należy do Miękinowa.

Papsie, okolica szlach. nad rzką t. n., pow. trocki, w 3 okr. pol., par. Wysoki Dwór., o 43 w. od Trok, w 1866 r. miała 14 dm. i 89 mk. W 1850 r. był tu fol., wś i 2 zaśc.; właścicielami byli: Osiński, posiadający 28 dzies., Marcinkiewicz 129 dz. i Zasztowt 45 dzies.

Papszuce, wś pryw. nad rz. Różanicą, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 61 w. od Dzisny, 26 dm., 340 mk.

Papszule, wś nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Stefanpol, okr. wiejski Aleksandrya, o 3 w. od gminy a 17 w. od Dzisny, ma 3 dm., 30 mk. prawosł. (17 dusz rewiz.).

Papuduppen al. *Kurschen*, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Budwethen, okrąg urz. st. cywil. Kackschen, 107 mk. (1880).

Papusza, osada nad limanem dnieprowskim, w pow. akiermańskim gub. bessarabskiej, ma 3000 mk., cerkiew, 3 fabryki, znaczniejsza garncarska.

Papusze, wś, pow. poniewieski, gm. nowomiejska.

Papuszienen 1.) al. *Papuschienen*, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. poczt. Neu-Argeningken, okr. urz. st. cyw. Kellmienen, 164 mk. (1880); 1785 r. 4 dm. 2.) **P.** al. *Lauszen*, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Szillen, offr. urz. st. cywil. Neuhof, 32 mk. (1880). *J. Sem.*

Papuszynie 1.) wś, pow. rossieński, par. odachowska. 2.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. szydłowska. 3.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. taurogowska.

Papużyńce, wś na pr. brz Tykicza, przy ujściu strumienia płynącego od Romanówki, pow. humański, ma 964 mk., cerkiew Bogo-

słowska drewniana, wzniesiona w 1850 r. na miejsce dawnej, uposażona jest 26 dzies. ziemi. Należy do okręgu humańskiego osad wojennych. W 1768 r. kolje pod wodzą Buhaja, po dokonanej rzezi w Lisiance, gdy bezpieczni zatrzymali się na noc we dworze w P., zostali niespodzianie napadnięci przez Magnuszewskiego z kozakami nadwornemi humańskiemi, i rozbici do szczętu, przez co zakończył się nowy bunt, który jednej tylko Lisiance dał się we znaki (ob. *Lisianka*). *J. Krz.*

Papy, wś, pow. konstantynowski, gm. Przesmyki, par. Paprotna, ma 4 dm., 22 mk., 120 mr. W 1827 r. było 4 dm., 22 mk.

Par, wś, pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, o 2 mile od Tomaszowa, leży w pasie granicznym, śród lasów. Ma 74 dm., 687 mk. rzym.-kat., 1184 mr. obszaru. Ludność dosyć oświecona, zabiegła, zajmuje się rolnictwem i przemytnictwem. Jest tu posterunek straży granicznej a przed 30 laty była huta szklana.

Para, wś, pow. piński, nad rzeczką Prostyrń, łączącą Styr z Prypecią, gm. Chojno, w okr. pol. 2 lubieszowskim. Wś ma 31 osad, 133 mk.; rybołówstwo znaczne, lud trudni się flisactwem, rybołówstwem i myśliwstwem.

Parachino, wś, pow. wieliski gub. witebskiej, przy trakcie z Ilina do mka Białego w gub. smoleńskiej.

Parada, karczma na obsz. dwor. Hadyńkowiec, pow. husiatyński.

Paradawe, pol. *Bardowa*, wś, pow. mielicki; ludność ewangielicka.

Paradczyn, potok, wytryska z pod góry Hrehorówka (ob.) a wpada do Prutu pod Mikuliczynem, w pow.nadworniańskim.

Paradies, niem., ob. *Paradyż*.

Paradies 1.) *Gross* (niem.), wś szl. pod Kwidzynem, pow. kwidzyński, 534·83 mr. obszaru, w 1868 r. 25 bud., 10 dm., 71 mk., 3 kat., 68 ew. 2.) **P.** *Klein* (niem.), wybudowania, należące do Kompania, pow. kwidzyński. W 1868 r. 7 bud., 5 dm., 32 mk. ewang.

Paradniewicze, fol. nad bezim. dopł. Osówki, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Koszelewo, własność rodziny polskiej Guzelfów, ma przeszło 11 włók; grunta dobre, miejscowość leśna, młyn wodny. *A. Jel.*

Paradniewo, wś pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Dzisny, 4 dm., 35 mieszkańców.

Paradów, wś nad bezim. dopł. Stuhny, pow. wasylkowski, o 3 w. od wsi Mytnicy (par. prawosł.), ma 435 mk. W pobliżu wsi znajdują się mogiły: Dwóch braci i Żmijowa, oraz ciągnie się wał, zwany też Żmijowym. Wś ta założoną została na początku b. stulecia przez Rulikowskiego i osadzona włościanami przesiedlonymi z Motewidłówki. W 1840 nabył ją Feliks Berczowski, a 1856 r. Teodor Korczowski. *J. Krz.*

Paradów, dawniej *Paradowo*, wś i okr. wiejski, pow. krotoszyński, o 5 klm. na płdn.-wschód od Pogorzeli, par. Wyganów, poczta w Pogorzeli, st. dr. żel. w Koźminie o 14 klm.; 6 dm., 53 mk. W skład okręgu wchodzi wieś Maryanów; cały okrąg ma 13 dm. i 97 mk. katol. P. należał przed r. 1677 do Starkowieckich, następnie do Naramowskich i Wałknowskich. Przed separacyą włościan był to fol., wchodzący w skład dóbr Targoszyckich.

Paradówka, płn.-wsch. część mka Bojarki (ob.), w pow. zwinogrodzkim.

Paradowszczyzna 1.) wś włośc., pow. wilejski w 1 okr. pol., o 37 w. od mka Wilejki, przy b. dr. pocztowej z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 7 dm., 69 mk. 2.) **P.**, fol. pryw., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 37 w. od m. Wilejki, przy b. dr. poczt. z Mołodeczna do gr. pow. mińskiego, 1 dm., 5 mk. prawosł.; własność Karnickiego. *J. Krz.*

Paradyz al. *Wielka Wola*, wś, pow. opoczyński, gm. Wielka Wola, par. Wójcin. Leży przy zbiegu traktu bitego piotrkowsko-kieleckiego i piotrkowsko-radomskiego, odl. 17 w. od Opoczna, 17 w. od Sulejowa i 30 w. od Piotrkowa. Posiada kościół i klasztor bernardynów, szkołę początkową, stacyą pocztową, urząd gminny, 37 dm., 343 mk., 346 mr. włośc. i 4 mr. dwor. W 1827 r. było tu 17 dm., 257 mk. Jestto właściwie osada podklasztorna, powstała przy założeniu tu w XVII w. klasztoru bernardynów.

Paradyż 1.) niem. *Paradies*, pierwotnie *Gościkowo*, mylnie *Goździkowo* i *Gwoździkowo*, wś kośc. z klasztorem niegdyś ks. cystersów, dom. i leśnictwo, pow. międzyrzecki, odl. o 12 klm. na płd.-zachód od Międzyrzecza, nad Paklicą, w okolicy wznoszącej się do 69 mt. npm., przy bitym trakcie, między Swiebodzinem i Skwierzyną; par. i poczta w Jordanie, st. dr. żel. w Swiebodzinie o 12 klm. Znajduje się tu dom sierot i seminaryum nauczycielskie katolickie z kościołem. Kościół pod wezwaniem św. Marcina, wystawiony z drzewa, istniał w P. przed r. 1230. Kościół parafialny p. w. św. Anny, z cegły palonej, jest dziełem XVII w. i stoi w Jordanie, wsi przedzielonej korytem Paklicy od P. Nowy kościół klasztorny z 14 ołtarzami, poświęcony r. 1397 przez Mikołaja, sufragana poznańskiego, rozebrany został w końcu XVIII w., a w miejscu jego wzniesiono inny, w którym Kazimierz Szczuka, opat komandatoryjny, wystawił ołtarz wielki. W kościele tym znajduje się obraz przedstawiający założyciela klasztoru, komesa Bronisza, otoczonego dostojnikami i wręczającego opatowi, otoczonemu gronem zakonników, przywilej fundacyjny z napisem:

Si quis hanc donationem Nostram infringere ausus fuerit, sit maledictus itd. W górnej części obrazu roztacza się wstęga z napisem: Ill. Dm. Nicolaus Bronisius comes a Goscichowo c (um) Dionisio fre suo hunc fundavit Paradisum A. D. 1234. U spodu znajduje się trzeci napis: Cultor ego Triadis, Triadi isthaec Maenia condo itd. Przy prawym boku opata stoi mnich trzymający w ręku 8 przywilejów z wiszącemi pieczęciami, wymieniających główne posiadłości klasztorne: 1) Paradis, 2) Stadt Luebenow, 3) Rinnersdorf, 4) Leumitz, 5) Oppelwitz, 6) Groditz Mertensdorff, 7) Luegow, 8) Newdorff. Obok Bronisza siedzi Dyonizy, brat jego, i trzyma w ręku dokument z napisem..... S tarpol. Nad głową Bronisza trzymają w powietrzu 2 aniołki rodzaj tarczy herbowej, na której widzimy znak mający przedstawiać rękojeść pałasza, którą Bronisz podpieczętował przywilej. Druga część obrazu przedstawia bitwę pod Lignicą (1241), w której zginąć miał założyciel klasztoru. W przysionku kościoła znajdują się nagrobki Marka Łętowskiego i Szczanieckiego, kaszt. santockiego. W roku 1230 dnia 29 stycznia, nadaje komes Bronisz wś swoją dziedziczną Gościkowo, Henrykowi, opatowi łanińskiemu, dla założenia tamże klasztoru cystersów, pod nazwą Paradyża i p. w. N. M. Panny. Między świadkami tego aktu wymieniony Wilhelm, pleban gościkowski; tegoż roku i dnia, za zezwoleniem brata swego Sędziwoja, bratanka Jarosza, żony i krewnych swoich, zapisuje tenże Bronisz mającemu stanąć klasztorowi cały swój majątek ruchomy i nieruchomy, tudzież wsi swoje dziedziczne: Chrząstów, Górkę, Konarskie, Kotowo, Olbrachtów, Polwicę, Sroczewo, Zaborowo i Zakrzew, a biskup poznański Paweł przekazuje dziesięciny z wsi Gościkowa kościołowi św. Marcina, wystawionemu przez Bronisza, dziedzica wsi. W 1234 r. Henryk Brodaty i Henryk Młodszy potwierdzają w Srodzie Szląskiej (Neumarche), w obec Fulkona, arcybiskupa gnieznieńskiego, Tomasza, biskupa wrocławskiego, i innych dostojników, nadanie Gościkowa. Pierwszym opatem paradyskim miał być jakiś Menszo (!); w 1235 r. postarali się zakonnicy o zjednanie opieki Władysława Odonicza. W 1236 r. dnia 23 czerwca nadaje komes Przybigniew klasztorowi dziedzictwo swoje Rusinów (Rinnersdorf) pod Świebodzinem, a w dwa dni potem wyznacza mu wodę, dla wystawienia młyna, w wsi swojej Gostyniem zwanej i leżącej prawdopodobnie nad Paklicą. Tegoż roku przekazuje Bronisz pewną część Gościkowa, w której był osadził Niemca Franka przed założeniem klasztoru, tudzież młyn, w którym był osadził drugiego Niemca Wilhelma. W 1236 r. Władysław Odonicz potwierdza fundacyą Bronisza z r. 1230; dostojnik ten oddaje r. 1239 klasztorowi dochody z przewozu Sroczewskiego na Warcie i miejsce na wystawienie młyna w Zwoli. W 1240 odnawia Bronisz swój zapis z r. 1230. Bolesław Łysy zakazuje w r. 1240 mytnikom swoim w Krośnie i Zbąszyniu, ażeby żadnych nie pobierali myt od zakonników paradyskich. Zabezpieczywszy sobie tym sposobem posiadanie nadanych dóbr, pracowali cystersi nad pomnożeniem ich, uzyskaniem coraz to większych praw i wolności, i nad sprowadzaniem Niemców do kraju. W r. 1241 nadaje Janusz klasztorowi wieś Lubinicko (Merzdorf) pod Świebodzinem. W 1245 r. Bolesław, syn Władysława Odonicza, przyjmuje klasztor paradyski pod opiekę swoją, zwalniając poddanych klasztornych z wszelkich ciężarów krajowych i nadając mu różne inne przywileje. W 1246 r. oddaje Bodzanta, syn Janusza z Widzimia, klasztorowi wieś Lubrzę (Liebenau) z wdzięczności za to, że opat Wilhelm wykupił go z rąk Niemców za 30 grzywien. W 1247 r. Przemysław I rozciąga opiekę swoją nad klasztorem i wnosi mu wieś Paklicę z jeziorem Paklicą. Tegoż roku ustanawia opat Michał podatki, jakie składać mają klasztorowi mieszkańcy P.; sołtysem miejscowym jest Jakub, a z mieszkańców ówczesnych znamy Piotra, Witmara i Henryka z Zbąszynia, Niemców; tegoż roku potwierdza papież Innocenty IV posiadłości klasztorne. W 1250 r. wnoszą klasztorowi: Krystyn z Szczańca, syn Bodzanty, dezertę Cholmen, Przybigniew część Rusinowa, Jarota część Chorzemina i Sulisław z Wyszanowa dezertę Ducko. W 1251 r. zamienia Sędziwój połowę Chrząstowa na Konarskie, wś klasztorną; w 1252 r. procarz Herman nadaje klasztorowi wś Karnin (Kernein); r. 1253 układa się młynarz Wilhelm z opatem co do młyna miejscowego; w 1256 r., za opata Henryka, zamienia Dzierzko część swoją Lubiniska na Górkę z pod Szremu, wś klaszt. Przemysław I udziela klasztorowi różne swobody i wolności; miles Świętok przekazuje mu las Suchcin pod Sędzinem; klasztor nabywa wś Wyszanów od Sulisława, syna Jędrzeja, a Jarosz, syn Chwalona, zamienia część swoją Kotowa i Pamiątkowo na Sroczew, Zakrzow i Zaborowo. W 1257 r. Przemysław I pozwala osadzać wsi klasztorne na prawie niemieckiem, zakładać miasta i stawiać zamki, uwalnia poddanych klasztornych od różnych ciężarów i powierza ich sołtysom sądy miejscowe. Odnośny przywilej wylicza następujące posiadłości klasztorne: Bobolewicko, Cholmen, Chrząstowo, Ducko, Górka, Grodzisko, Grodziszczko, Kaława, Kamionka czyli Miechy, Karnin, Kiełpin, Konarskie, Kotowo, Lauski, Linie, Miłostowo, Młodawsko, Olbrachtów, Pamiąt-

kowo, Paradyż, Pieski, Polwica, Sędzin, Sowiniec, Sroczewo, Sworzyce, Wysoka, Wyszanów, Zaborowo i Zakrzew. Uposażenie to uzyskano w przeciągu 27 lat. W 1263 r., za opata Henryka, daje Bolesław, syn Władysława Odonicza, klasztorowi Grodziszczko i Sędzin w zamian za Chrząstów, Kotowo i Olbrachtów, a w 1267 r. uwalnia klasztor od opłaty cła. W 1276 r. potwierdza Przemysław II dawne przywileje; w 1278 r. przekazuje wda Benjamin opatowi Henrykowi wsie Ciosaniec, Łupice, Obrzysko, Osłonin, Przysiekę, Ptowo, Pyrzyce i Wieleń celem założenia w Wieleniu klasztoru cystersów, który następnie przeniesiono do Przemętu. W 1293 r. Henryk, książę na Głogowie, uwalnia zakonników od opłacania cła w miastach szląskich. W 1301 r., za opata Jakuba, nadaje Mroczko do Vesenburg wieś swoją Bukówiec; r. 1302 otrzymał z rąk klasztoru Bogusz de Vesenburg wś Lubinisko w dożywocie. W 1303 r. nabywa klasztor osady Hermanshof i Langsow, w ziemi lubuskiej. To Langsow, lub część pewną nadaje klasztorowi Herman, margraf brandenburski, a Herman, wójt Grodziska, wnosi mu młyn na Dojcy; w październiku t. r. Wisław z Chycin i Borzysław, syn Gocława, dają dwie części swoje Piesek. W 1304 r. sprzedają klasztorowi Zbilut i synowie jego wś Staropole; Jędrzej, bis. pozn., poświadcza, że widział przywileje, mocą których Piotr, wda pozn., wniósł Słocin i „Stibencz", tudzież dokument sprzedaży Sworzyc. Mikołaj, syn Tomisława, wda pozn., nadaje wś Łążek; Henryk, książe na Głogowie, potwierdza dożywocie Bogusza na Lubinisku; opatem był wówczas Herrmann. W 1305 r. tenże Henryk na Głogowie zwalnia leżące na Szląsku posiadłości klasztorne od wszelkich ciężarów. W 1311 r. Gerhard z Przypostni otrzymuje prawem lennem z rąk klasztoru wś Staropole. Drogan, syn Szymona, nadaje wś Schoenborn z pod Cylichowy; r. 1322 bracia Benewyz wnoszą klasztorowi Żyrsko, a Wojciech Kiczonowicz część swoją Lubrzy; klasztor zamienia wsie Hermannshof, i Langsow na miasto i zamek Lubrzę, należące dotąd do Peczka czy Piotra z Losowa. Teodoryk z Szczańca odstępuje klasztorowi jezioro Likmich. W 1327 r. król Władysław przyjmuje klasztor paradyski pod swoją opiekę. W 1330 r. Henryk, książę na Żeganie, oddaje klasztorowi miasto i zamek Lubrzę, które był sprzedał Piotr z Losowa. W 1354 r. Henryk, biskup lubuski, kazał sporządzić transumpt dokumentu Pawła, biskupa poznańskiego, mocą którego przekazują się dziesięciny z Gościkowa kościołowi miejscowemu. W 1363 r., za opata Jędrzeja, potwierdza Jan, bisk. pozn., wspomniany właśnie dokument. W 1370 r. Otto, margraf brandenburski, przyjmuje klasztor paradyski pod swoją opiekę; miasto Landsberg z nad Warty nabywa położoną tam posiadłość klasztorną. W 1373 r. Przecław, biskup wrocławski, przesyła opatowi Jędrzejowi bullę papiezką z dnia 15 marca 1373 r. odnoszącą się do rozbojów dokonywanych w dyecezyi poznańskiej. W 1380 r. król Ludwik potwierdza dawne przywileje klasztorne. W 1385 r. klasztor sprzedaje Karmin miastu Landsberg z nad Warty i za otrzymane pieniądze nabywa wś Goskar pod Krośnem. W 1386 r. przyjmuje klasztor 10 grzywien od zakonnika Jana z Landsberga, i obowiązuje się płacić mu do śmierci po jednej grzywnie rocznie. W 1393 r. zamienia wsie Karpicko i Tłoki na Godziszewo, które od króla Władysława był otrzymał Grzymko Karpicki, syn Peregryna. W 1426 r. król Władysław potwierdza przywilej Przemysława z r. 1247. W 1439 r. zamienia klasztor wsie Miłostowo i Mnichy na Koźmin z pod Babimostu, dziedzictwo Sędziwoja z Ostroroga. W 1460 r. ustanawia król Kazimierz robocizny, jakie włościanie dóbr klasztornych byli winni odrabiać i rozkłada inne ciężary. W 1413 r. Zygmunt I potwierdza dawne przywileje klasztorne. W r. 1524 miała istnieć komora celna w P. W 1528 r. zjechała się w P. komisya, złożona z delegowanych polskich i cesarsko-niemieckich, celem rozgraniczenia Szląska od Polski. Przed tą komisyą użalał się opat Michał, że szlachta polska i szląska z księstwa głogowskiego, odbywają swe sejmiki w klasztorze z wielką tegoż klasztoru szkodą. Komisya wyznaczyła 20 grzywien kary na tych, którzyby odtąd się tam zjeżdżali. W 1538 r., gdy wbrew prawu zakonnicy obrali znów Niemca opatem, potwierdził król Zygmunt ten wybór, ulegając prośbom doradzców swoich; obrany wtedy Mateusz był ostatnim w P. opatem niemieckim. W 1544 r. cesarz Ferdynand, niewiadomo jakiem prawem, zastawia Kacprowi z Szczańca za 1000 złotych węgierskich dobra klasztorne na 5 lat. W 1546 r. kilku Brandenburczyków porwało wracającego z Lubrzy do P. opata Mateusza, złupiło go i przez kilka tygodni więziło na wsi, pod Chociebużem. W 1549 r. przybył legat papieski, komisarz zakonu cystersów, do klasztoru i odbył lustracyą; przy tej sposobności polecił opatowi, ażeby co rok dla dalszego kształcenia się wysyłano jednego zakonnika na wszechnicę krakowską, i postanowił, ażeby do profesury klasztornej przypuszczano Polaków, Rusinów i Niemców. W 1558 r., po rezygnacyi opata Mateusza, objął rządy opackie Stanisław Wierzbiński, pierwszy opat polski. W 1570 r. cesarz Maksymilian II potwierdza posiadłości klasztorne na Szląsku i nadane im przez poprzedników swoich przywileje. W 1617 r.,

rzed wyborem nowego opata, rząd cesarski al eca zakonnikom, ażeby, z uwagi że klasztor posiada różne dobra na Szląsku, wybrano opata Niemca, zwłaszcza takiego, któryby dla J. C. Mości przyjemną był osobistością. W odpowiedzi na to wybrano Marka Łętowskiego. Odtąd mięszają się rządy cesarskie, a później brandenbursko-pruskie do każdego wyboru; potwierdzają wprawdzie obranych opatów, żądają atoli od nich przysięgi homagialnej. W 1630 r. najeźdźa oddział Brandenburczyków położone w Polsce dobra klasztorne i uprowadza mnóstwo bydła prawem odwetu za nadużycia Kozaków, którzy furażowali w Żyrsku, Templowie, Długopolu i Boryszynie, wsiach należących do komandoryi łagowskiej. W 1633 r. zgorzał klasztor i kościół klasztorny. W 1646 r. opat Ruszkowski wydobywa z sekwestry szwedzkiej dobra klasztorne, położone w pow. świebodzińskim. W 1650 r. zachodzą spory z miastem Landsbergiem nad Wartą o 12 funtów pieprzu, których corocznie na dzień św Marcina miasto dostarczało klasztorowi. W 1722 r. rząd cesarsko-niemiecki występuje z żądaniem, ażeby na przemian raz Niemca, drugi raz Polaka wynoszono na opactwo; mnichy niemieccy zamierzają wynieść się z P. i nowy założyć klasztor w posiadłościach klasztornych leżących na Szląsku, które rząd niemiecki obłożył sekwestrą i trzymał do r. 1736. W 1740 r. włóczący się w dzierżawach polskich werbownicy brandenburscy upatrzyli sobie sołtysa wyszanowskiego, odznaczającego się wzrostem olbrzymim; dla złowienia go przybyli do Wyszanowa i wpadli nocą do domu jego i pochwycili go, dopuściwszy się okrucieństw, które sprowadziły śmierć żony świeżo po połogu będącej. Prawem odwetu kazał opat Górczyński napaść na jadących do Brojec kupców cylichowskich i z ich grona przytrzymać dwóch w klasztorze, dopóki król pruski nie zwróci sołtysa wyszanowskiego. Król pruski wyprawił silny oddział wojska, przeszło 400 ludzi liczący, z rozkazem oswobodzenia więzionych w klasztorze kupców. Żołnierstwo wpadło do klasztoru, sponiewierało mnichów, pokradło różne kosztowności i poniszczyło, czego zabrać z sobą nie mogło. Wieść o tem zdarzeniu i o naruszeniu granicy rozeszła się po całej Europie i zajmowała przez pewien czas wszystkie dwory. Odnośną relacyą zamieścił ks. W. Chotkowski w swem dziełku o „Rozszerzaniu protestantyzmu“; istnieje też druga „Prawdziwa, rzetelna i dowodna relacya o gwałtownym najeździe i zrabowaniu opactwa klasztoru Paradyskiego przez ludzi Brandenburskich, popełnionym dnia 21 marca 1740“. W 1796 r. zabiera rząd pruski dobra klasztorne, położone w t. zw. Prusach południowych, a w r. 1810 drugą część tych dóbr, na Szląsku. Ukaz królewski z dnia 31 marca 1833 zniósł wszystkie klasztory w w. ks. poznańskiem. W dniu 1 stycznia 1834 r. zamknięto z wszelkiemi urzędowemi formalnościami klasztor paradyski. Niektóre obrazy rozdzielono między inne kościoły a sprzęty klasztorne sprzedano drogą licytacyi. W 1836 r. założono w P. seminaryum nauczycielskie. W 1837 r. upominają się bezskutecznie Skrzetuscy, jako spadkobiercy po założycielu klasztoru paradyskiego, o zabrane przez rząd dobra klasztorne; to samo uczynili, z tym samym skutkiem, w 1850 do 1860 r. Broniszowie, osiedli w pow. wrzesińskim. W 1886 r. odbyła się w P. uroczystość 50-letniego istnienia seminaryum nauczycielskiego. Poczet opatów paradyskich tworzą: Menszo (?), r. 1236 Henryk I, r. 1245 Wilhelm I, r. 1247 Michał I, r. 1256 Henryk II, r. 1274 Ulryk, r. 1290 Sigelbert, r. 1301 Adalbert, r. 1302 Jakub I, r. 1305 Herman I, r. 1307 Henryk III, r. 1329 Herman II, r. 1338 Piotr I, r. 1340 Arnulf, r. 1360 Jan I, r. 1363 Andrzej I, r. 1385 Mikołaj I, r. 1390 Piotr II, r. 1401 Jan II, r. 1406 Henryk IV, r. 1408 Andrzej II, r. 1413 Henryk V, r. 1415 Andrzej III, r. 1424 Jakub II, r. 1435 Jan III, r. 1447 Mikołaj II, r. 1449 Jan IV, r. 1450 Henryk VI, po r. 1454 Jakub III, przed r. 1458 Mikołaj III, r. 1458 Jan V, r. 1470 Piotr III, r. 1510 Grzegorz, r. 1517 Andrzej IV, r. 1518 Michał II, r. 1537 Mateusz, r. 1558 Stanisław Wierzbiński, r. 1592 Peregryn Kurski, r. 1600 Stanisław Romiszewski, r. 1611 Daniel Domaracki, r. 1617 Marek Łętowski, r. 1630 Tobiasz Małachowski, r. 1630 Jan Miłaszewski (koadjutor), r. 1640 Paweł Gosławski, r. 1646 Mikołaj z Roksic Ruszkowski, r. 1651 Jan z Leszna Leszczyński, r. 1656 Stefan Wierzbowski, r. 1663 Mikołaj Wierzbowski, r. 1664 Zygmunt Czyżowski, r. 1666 Kazimierz Szczuka, r. 1699 Paweł-Bernard Sapieha, przed r. 1718 Franciszek Mikołaj Zaleski, r. 1718 Piotr z Czekarzewic Tarło, r. 1722 Józef Górczyński, r. 1742 Andrzej Stanisław Załuski, r. 1746 Władysław Aleksander Łubieński, r. 1767 Jan Gabryel Podoski i od r. 1777 do 1812 Tomasz d'Antici. Zakonników było w klasztorze, od początku do końca, przeszło 946, a opatów, wyjąwszy pierwszego wątpliwego, 57. Przy schyłku zeszłego stulecia należały do dóbr klasztornych w granicach w. ks. poznańskiego: Chodziszewo (Chociszewo), Dranica (Szyndelmłyn), Kaława, Koźmin (Koźminek), Lutolek Mokry, Paradyż, Stary Dwór, Wysoka i Wyszanów. Różnemi czasy i w różnych dzielnicach posiadał klasztor: Bobolewicko (1257), Bukówiec (1301), Chodziszewo (? 1793), Cholmen (1250), Chorzemin (1250), Chrząstów (1230), młyn na

Dojcy (1303), Dranicę (Szyndelmłyn, 1793), Ducko (1250), Godziszewo (1293), Górkę (1230), Gościkowo czyli Paradyż (1230), młyn w Gostyniu (1236), Grodzisko (1257), Grodziszczko (1257), Hermanshof (1303), Kaławę (1257), Kamionkę czyli Mnichy (1257), Karnin (1252), Karpicko (1393), Kiełpin (1257), Konarskie (1230), Kotowo (1230), Kożmin (1793), w Landsbergu z nad Warty posiadłość (1372), Langsow (1303), Lauski (Dłusko? 1257), Łążek (1304), Leumitz (?), Likmich, jezioro (1322), Linie (1257), Lubinisko (1241), Lubrzę (1246), Lugaw (?), Lutolek Mokry (1403), Mertensdorf (?), Miłostowo (1257), Młodawsko (1257), Mnichy czyli Kamionkę (1257), Nobliżyce (Oppelwitz ?), Nową Wieś (?), Olbrachtów (1230), Paklice (1247), Pamiątkowo (1256), Paradyż czyli Gościkowo (1230), Pieski (1257), Polwicę (1230), Rusinów (1236), Schoenborn (1320), Sędzin (1257), Słocin (1304), Sowiniec (1257), Sroczewo (1230), Staropole (1304), Stary Dwór, Stibencz (1304), Suchocin, las sędziński (1356), Sworzyce (1257), Tłoki (1393), Wysoką (1257), Wyszanów (1256), Wyszanówko (1256), Zaborowo (1230), Zakrzew pod Książem (1230), Zakrzew pod Zbąszyniem (1320), Zwolę (1234) i Żyrsko (1322). Pierwotna nazwa Gościkowa utrzymywała się aż poza rok 1426, zanim ustąpiła Paradyżowi; dziś poszła w zapomnienie. W XVII w. opat Mikołaj Roszkowski założył cenną bibliotekę klasztorną; Stefan Wierzbowski umarł biskupem poznańskim r. 1687. Klasztor paradyski utrzymywał pewną liczbę uczniów na wszechnicy krakowskiej. W P. odkryto skarb, o którym mówi podanie, że to była kasa wojenna obozujących tu niegdyś Szwedów. Obecnie wś ma 33 dm. i 479 mk. (387 kat., 88 protest. i 4 żydów). Dominium liczy 2 dm., 99 mk. (38 kat. i 61 prot.); obszaru, włącznie folw. Dranica i Wyszanowo, ma 590·38 ha, t. j. 472·72 roli; 55·95 łąk, 22·16 pastw., 12·44 lasu, 18·56 nieuż. i 8·55 wody; czysty doch. gr. 4640 mrk; gorzelnia parowa, wapiarnia, nabiał i tucz bydła; właścicielem jest rząd pruski, który zabrał dobra klasztorne. Leśnictwo miejscowe obejmuje 3208 ha lasu, z czystym doch. grunt. 12441 mrk. Obszerną monografią klasztoru paradyskiego wydał w duchu niemieckim Dr. Theodor Warminski r. 1886 w Międzyrzeczu p. n. Urkundliche Goeschichte des ehemaligen Cistercienser Klosters zu Paradies. 2.) **P.**, niem. *Paradies*, młyn, do domin. Nicponie, pow. bydgoski, o $1^1/_2$ klm. na północ od Fordonia, na strumieniu, który wpada do Wisły; nie wykazany w nowszych spisach rządowych. *E. Cal.*

Paradyż 1.) niem. *Paradies*, wyb., pow. wejherowski, st. poczt. Wejherowo, należy do Góry. W 1871 r. 4 dm., 13 dymów, 85 mk. 2.) **P.**, wyb. do Dargolewa należące, pow. wejherowski, st. p. Smażyn. 3.) **P.** *Maryi*, niem. *Marien Paradies*, ob. *Kartuzy*.

Paradzyn, grupa domów w Mikuliczynie, pow. nadworniański.

Parafianka, wś, pow. nowo-aleksandryjski (puławski), gm. i par. Zyżyn. W 1827 r. było 19 dm., 167 mk.

Parafianów, mko, fol. i os. karcz. nad rzką Bladką, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. i ok. wiejski Parafianów, o 70 w. od Wilejki a 189 w. od Wilna, ma 45 mk. (24 męż. i 21 kob.), zarząd gminy i kościół paraf. drewn., p. w. N. M. P., wzniesiony w 1675 r. przez biskup. Słupskiego. Własność niegdyś Przeździeckich, później hr. Tyszkiewicza, obecnie Bohusza-Szyszki. Par.-kat., dek. nadwilejskiego, ma 4631 wiernych i kaplicę w Gniezdziłowie. W skład okręgu wiejskiego P. wchodzą wsie: Hryniewszczyzna, Chyłowszczyzna, Szytory, Liberowszczyzna i Jurkowszczyzna, mające w ogóle 193 dusz rewiz. P. gmina należy do 1 okr. pol. do spraw włośc. we wsi Krzywicze, oraz do 3 rewir. powołanych do służby wojskowej z pow. wilejskiego w mku Duniłowiczach, składała się z 7 okr. wiejskich: Parafianów, Brzozówka, Świrki, Ankudowo, Gnieździłów, Zaruczje i Wiatochma; obecnie przyłączono do gminy jeszcze dwa okręgi wiejskie z dawniejszej gminy Sitce. Gmina liczyła 37 wsi, 290 chat i 3663 włościan pł. ob. Podług spisu gmin z 1864 r. 1401 dusz rewiz. (1093 włościan uwłasz., 284 b. włośc. skarbowych i 24 żydów rolników). Obecnie gmina obejmuje 52 wsi, 437 chat i 2860 włościan. *J. Krz.*

Parafiówka, wś cerkiewna, pow. borzeński gub. czernihowskiej, o 50 w. od Borzny, st. poczt. i dr. żel. Pliski, ma fabrykę cukru, 2800 mk., cerkiew.

Paragawischken, ob. *Endruschen*.

Paragiszki, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Zabłociszki, okr. wiejski Ciejkinie, o 7 w. od gminy, ma wraz z zaśc. Podciejkinie 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Zącisze, dawniej Konstantynowiczów, następnie Świąteckich.

Parajówka, wś nad rzką Kizią, dopływ. Zbrucza, pow. kamieniecki, właściwie *Porajówka* (ob.).

Paranowszczyzna, mały zaśc. szlach. nad bezim. dopł. Isłoczy, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, ma 1 osadę; miejscowość falista, bezleśna. *A. Jel.*

Paraschin (niem.), ob. *Paraszyno*.

Paraskoweja, w dok. twierdza *św. Parascewii* (Paraskewii), wś cerkiewna nad rzką Berestową, pow. konstantynogradzki gub. połtawskiej, na płn.-wschód od mta powiatowego,

niegdyś twierdza na południowej granicy Małorossyi. Wspomina o niej w kronice swej t. z. Samowidziec (315).

Paraszczuk, osada w Tyniatyskach, pow. Rawa Ruska.

Paraszka 1.) las w płd.-wsch. stronie Starzysk i w płn.-wsch. stronie Szkła, w pow. jaworowskim. Szczyt jego wznosi się w Szkle do 275 m., a na płd. jego stoku powstaje tu jedno z ramion Szkła i płynie w kierunku płd.-zach. głęboką debrą. Przy prawym brzegu tego potoku, blizko jego źródeł, utworzył się stawek, około 8 sążni długi a cztery szeroki. Woda tego zbiornika stoi bez ruchu na pozór. W dwóch miejscach jednakże powstaje od czasu do czasu ruch dość silny, woda zmieszana z piaskiem wznosi się stopniowo coraz wyżej, poczem znowu opada, tworząc na powierzchni zagłębienia nieznaczne. Zjawisko to powtarza się w pewnych odstępach czasu. Zatoka ta, a raczej stawek, nazywa się także Paraszką (czyt. „Trydnewyj perechod po lwiwskoj okrestnesty“, Słowo, Lwów, 1863, № 71, odcinek). Króciutki opis Paraszki podał J. Łoz. p. t. „Paraszka“ w Peremyszlianynie na rok 1853, str. 88 do 91. 2.) **P.**, pasmo górskie, w pow. stryjskim, wybiegające od nagiego szczytu 1180 m. wysokiej Korczanki. Idzie ono w kierunku płn.-zach. między Korczynem a Korostowem. Z grzbietu strzeliło kilka szczytów; najwyższy z nich Paraszka, 1271 m. wysoki, leży pod 49° 4'10'' płn. szer. a 41° 5' wsch. dł. od F., na samej granicy Korczyna, Kruszelnicy i Korostowa. Na płd.-zach. i płn.-wsch. stoku łańcucha górskiego rosną lasy, ponad granicą leśną znajdują się połoniny. Po stoczystości płn.-wsch. płyną liczne strugi, łączące się w końcu w t. zw. Rzeczkę Wielką, dopływ Stryja; po stoczystości płd.-zach. płyną potoki: Krasny, Wyżny Wancz i Niżny Wancz, dopływy Butywli, wpadającej do Orawy. Pod względem florystycznym badał to pasmo Edward Hueckel i znalazł następujące rośliny: Vaccinium Myrtillus L. i V., Vitis idea L., Cetraria islandica L., Cladonia rangiferina L., Melampyrum sylvaticum, Galeopsir versicolor L., Luzula albida DC., Juncus alpinus Vill., Hypochaeris uniflora Vill., Arnica montana L., Gymnadenia conopsea R. Br., Orchis globosa L., Hieracium aurantiacum L., Chrysanthemum corymbosum L., Gnaphalium divicum L., Homogyne alpina Cass., Carlina acaulis L., Scorzonera rosea W. K., Achillea millefolium L , Fragaria vesca L., Tormentilla erecta L., Thymus Serpyllum L., Trientalis europaea L., Hypericum montanum L., Galium vernum Scop., Rumex obtusifolius L., Veratrum album L. Oprócz tego znachodzą się mniej licznie: Lilium Martagon L., Solidago alpestris WK., Cirsium pauci florum Sprgl., Rosa alpina L., Aconitum Napellus L., Rubus fruticosus L., Geranium sylvaticum L., Silene nutans, Lychnis Viscaria L. i Phyteuma spicatum L. W lesie znajdują się: Mulgedium alpinum Less., Salvia glutinosa L , Chrysanthemum rotundifolium L., Senecio nemorensis L. i liczne krzaki wielkoliściastych paproci. Czyt.: „Botaniche Ausfluege in die Karpathen der Stryer und Samborer Kreises v. E. Hueckel in den Verhandl. der k. k. zoolobotani Gesellsch. in Wien, Jhgng 1865 st. 50 ff.“; „Ueber die Flora der Umgegend von Drohobycz v. E. Hueckel, ib. Jhgng 1866. *Lu. Dz.*

Paraszki, wś nad jez. Dołża, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Mańkowicze, okr. wiejski Piotrowszczyzna, o 6 w. od gminy a 78 od Wilejki, przy b. drodze poczt. połockiej, ma 7 dm. i 88 mk., w tej liczbie 46 prawosł. i 42 katol., (42 dusz rewiz.); należy do dóbr Piotrowszczyzna, Onoszków i Ławryszkiewiczów.

Paraszyno, niem. *Paraschin*, dok. 1488 *Parschen*, dobra ryc., pow. lęborski, st. poczt., tel. i kol. Bożepole, 5 klm. odl., 157·1 ha roli orn. i ogr., 68·15 łąk, 857·6 lasu, razem 1083·85 ha; czysty dochód z gruntu 2116 mrk. Właśc. v. Zelewski. W 1488 r. nadaje Bogusław, ks. pomorski, Wawrzyńcowi Krockow wsie: Rościec, Strzeszewo, Borkowo i Paraszyn. Dan w Szczecinie (ob. „Gesch. d. Lande Lauenb. v. Buetow“, von Cramer, II, str. 240). Wś ta miała jeszcze r. 1437 stare pomorskie prawo; jej mieszkańcy dawali jako podatek świnie, krowy i przewod (ob. tamże, str. 292). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacili w P. possessores od 3½ wł. folw. i 8 ogr. 4 fl. 25 gr. W wizyt. Rybińskiego z r. 1780 czytamy, że wś tę posiadali wówczas Paraski, Zelewski i Kotkowski. Katol. było tu 18, ew. 25, żydów nie było żadnych (str. 99). P. należy dziś do par. rozłazińskiej. *Kł. Fr.*

Paratyński, potok, we wsi Zgórsku, przyjmuje potok Dąbrówkę (ob. t. I, 943).

Paraul *Negru* (rum.), *Czarny Potok*, dopływ Dniestru na Bukowinie (ob. t. II, 54).

Parądzice, kol. os., pow. łęczycki, gm. Tkaczew, par. Leźnica Wielka, odl. od Łęczycy 8 w., ma 16 dm., 162 mk. Wchodziła w skład dóbr rząd. Krzepocin (ob.). Według ksiąg pobor. z r. 1576 P., wś arcyb. gnieźnieńskiego, miały 7 łan. i 7 osadn. (Pawiński, Wielkop., II, 51).

Parchacz, wś, pow. sokalski, 18 klm. na płd. od Sokala, 6 klm. na płd. od urz. poczt., st. kol. i tel. w Krystynopolu. Na płn. leży Krystynopol, na zach. Sielec, na płd. Sielec i Horodyszcze Bazyliańskie, na wschód Wołowin i Bendiucha Poturzycka. Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem Bugu i jego lewobocznego dopływu Raty. Bug płynie

wzdłuż granicy wschod. Rata wchodzi tu od płd. z Sielca i płynie zrazu na płn., potem na płn.-wsch. przez płd.-wsch. część obszaru i wpada do Bugu niedaleko granicy płn. Zabudowania wiejskie leżą w płd.-wsch. stronie obszaru, na obu brzegach Raty (201 mt.). W stronie zach. leży część wsi Hruszów al. Gruszów, wraz z folw. i las tej nazwy ze szczytem 203 mt. wys. (znak triang.), a na płn. od niego las Zagumny. Środkiem wsi idzie gościniec lwowsko-sokalski. Własność więk. ma roli orn. 294, łąk i ogr. 108, pastw. 68, lasu 939 mr.; własn. mn. roli orn. 795, łąk i ogr. 1130, pastw. 629, lasu 3 mr. W 1880 r. było 1101 mk. w gm., 63 na obsz. dwor. (54 rz.-kat.). Par. rz. i gr.-kat. w Krystynopolu. We wsi jest cerkiew i szkoła etat. jednokl. Za czasów Rpltej należała wś do dóbr koron., do sstwa bełzkiego. W dyplomataryuszu Stadnickiego (Rkp. Ossol. № 2264, str. 188) znajduje się dokument, odnoszący się do sołtystwa parchackiego: „Sigismundus Augustus, dei gratia Rex etc. Significamus etc. Quia intercessioni certorum consilariorum nostrorum pro Vascone Kalinowicz specialiter vero Gnsi Stanislai Tenczyński, Capitanei nostri Bełzensis ad nos facte, benigne annuentes tum habentes rationem servitiorum diligentiae et operae ejus quae in collocandis hominibus in agris villa nostra Parchaczowo in terra Bełzensi et a multis annis deserta strenue nobis praestitit et adhuc praestat, ipsi ejusque legitimo posteritati advocatiam seu scultetiam in eadem villa dandam et concedendam duximus, ad quam advocatiam seu scultetiam dedimus et concedimus illi et ejus legitimae posteritati duos lancos terrae sive agri; unam a fluvio Bug usque ad eundum locum decursus aquae Rakowicze vocatum extendentem, praeterea pratum Rakowicze ut in sua latitudine, longitudine et circumferentia continetur una cum loco decursus aquae Nieporotów nuncupato, in quo liberum erit illi conficere piscinam pro usu suo. Damusque et concedimus vigore praesentium literarum nostrarum praedictam videlicet advocatiam et in ea praedictos duos laneos pratum insuper et locum decursus aquae pro piscina conficienda idoneum, ipsum Vasconem et legitimam ejus posteritatem cum omni jure dominii et proprietate et omnibus et singulis utilitatibus, proventibus, fructibus et emolumentis, agris, pratis, pascuis, aquis et earum decursibus, piscinis, ceterisque omnibus ingenere, quae ad dictas laneas pertinent ita late et longe quem admodum suis metis circumscripta sunt, habendi, utifruendi pacifice et quiete perpetuis temporibus possidendi promittentes verbo nostro regio pro nobis et successoribus nostris, quod neque pro mensa nostra eum de praedicta scultetia exememus, nec successores nostri exempturi sunt, sed nec consensum nostrum ulli hominum cujuscunque status et dignitatis existant ut illum eximere possint dabimus, neque successores nostri dabunt. Damus praeterea ipsi et ejus legitimis successoribus libertatem in fluviis nostris Ratha et Bug piscandi suis retibus suis aliis quibuscunque piscandi modis usitatis hoc excepto quod ad ipse praedictam scultetiam absque consensu nostro nec vendere nec commutare poterit, juribus nostris in ea salvis permanennes. Datum Cracoviae fer. 2 da in octava Scti Apost. Thomae, A. 1550.“ W lustracyi sstwa bełzkiego z r. 1766 (Rkp. Ossol. № 2835, str. 146) czytamy: „W tej wsi jest łan w wielu kawałkach, na którym siedzą: Hrycko i Jacko Kuryłowie, Hryć, Iwan i Fedko Denysowie. Przywilejów żadnych nie pokazali, tylko kopie dwóch przywilejów, to jest jednego Władysława IV z r. 1634 Fedorowi i Mikołajowi z Parchacza, drugiego Jana Kazimierza z r. 1651 Denysowi i Kuryłowi dany, którzy że płacą łanowego zł. 100, przeto Hrycka i Jacka Kuryłów, Hrycia i Iwana Denysów żeby podatek łanowy do skarbu Rzpltej dochodził, ad interim, ad praesens przy łanie zachowujemy a Fedka Denysa ex nunc w poddaństwo poddajemy JW. Potockiego, wojewody kijows., starosty bełzkiego. Osiadłość i powinności poddanych. Ta wieś między lasami osiadła. Ćwierci formalnych niema, tylko pola w kawałkach, w której wsi jest poddanych z Tywonem i Gajowym 41, to jest pociążnych 26 a połowiczników 15. Powinności ich te same co i poddanych Sieleckich, które są przy Sielcu opisane. Intrata ze wsi Parchacza w latach dwóch, t. j. 1762 i 1763 (wymieniona szczegółowo) czyniła 4960 zł., a intrata w r. 1764 (wymieniona również szczegółowo) 5346 złp. 18 gr.“ W r. 1788 wieś tę włączył rząd austryacki wraz z innymi do Mostów Wielkich i sprzedał w 1822 r. hr. Adamowi Ożarowskiemu. *Lu. Dz.*

Parchale, os., pow. płoński, gm. Stróżęcin, par. Gralewo, odl. o 20 w. od Płońska, 1 dm., 9 mk., 32 mr.

Parchanie al. *Parkanie*, wś kośc., okr. wiejski, os., dominium i okr. domin, pow. inowrocławski, o 9 klm. na wschód od Inowrocławia. Poczta i par. w miejscu, st. dr. żel. w Inowrocławiu. Kościół istniał w P. przed r. 1055; pochowano w nim zwłoki Wenancyusza i Jędrzeja, bisk. kujawskich. W 1239 r. posiadali tu biskupi dworzyszcze, a r. 1252 połowę młyna. Dokument papieża Aleksandra IV z dnia 19 czerwca 1259 r. wymienia P. między ich posiadłościami. W 1372 r. biskup Zbilut kazał tam wystawić wiatrak. W 1583 r. składały par. P.: Baciszewko i Baciszewo, dziś Bałczewem zwane, Gąski, Łagiewniki,

Modliborzyce, Niemojewo, Olszewice, Parchanie, Słońsko, Szpital i Szrubsko. P. było wówczas i później własnością biskupów włocławskich i należało do klucza Łask. Obecnie P. ma 22 dm. i 240 mk. Os. P. ma 26 mk. w 4 dm.; obie wsie tworzą okr. wiejski z 26 dm. i 266 mk. (253 katol. i 13 prot.). Dominium P. ma 7 dm. i 127 mk. a parcela tejże nazwy 48 dm. i 335 mk. Razem tworzą okr. domin. z 55 dm. i 462 mk. (391 katol., 71 prot.). Dominium ma obszaru 305·88 ha, a wtem: 255·32 roli, 35·75 łąk, 10·21 pastw. i 4·60 trzciniska; chów bydła i owiec. Parafia P., w dek. gniewkowskim, miała w 1873 r. 1175 dusz. *E. Cal.*

Parchatka, u Długosza *Parchowatka*, wś nad Wisłą, pow. nowoaleksandryjski, gm. Nowo-Aleksandrya, par. Włostowice. Leży między Puławami a Kazimierzem, odl. 5 w. od Puław, ma 199 mk. W 1827 r. było tu 21 dm., 173 mk. W 1880 r. spaliła się cała wieś. W XV w. dziedzicami byli Jan i Mikołaj Skowiescy h. Rawa. Z łanów dawnych szła dziesięcina dla klasztoru Ś-to Krzyskiego, z łanów później wykarczowanych, po za górą, płacono dziesięcinę pieniężną, po 6 groszy, biskupowi krakowskiemu (Długosz, L. B., II, 564). Według ksiąg pobor. z r. 1531 Włostowice, Ossiny, Parchowatka, w par. Końskowola, należały w połowie (15 łan. i młyn) do Andrzeja Tenczyńskiego (Pawiński, Małop., 359). *Br. Ch.*

Parchau (niem.), ob. *Parchowo.*

Parchimowicka-Słoboda, ob. *Parchimowicze.*

Parchimowicze, dwie w pobliżu siebie leżące wsie nad rz. Dobośnią, pow. bobrujski, przy samej granicy pow. rohaczewskiego, w 1 okr. pol., gm. Bortniki. P. Wielkie mają 22 osad pełnonadziałowych. P. Małe al. Parchimowicka-Słoboda 18 osad. Grunta lekkie, łąk obfitość, miejscowość dość lesista. *A. Jel.*

Parchimowszczyzna, wieś, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. poczepowska, ma 9 osad; miejscowość falista, bezleśna, grunta urodzajne, pszenne. *A. Jel.*

Parchle, fol., pow. rawski, gm. Regnów, par. Biała, ma 1 dm., 5 mk., 350 mr. ziemi dworskiej.

Parchlin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. szczecinkowski, st poczt. Baerwalde, 640·22 ha.

Parchliny, wś włośc., pow. piotrkowski, gm. i par. Chabielice, mają 16 dm., 100 mk., 91 mr. ziemi. W 1827 r. było 3 dm., 50 mk.

Parchocin, wś nad Wisłą, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Świniary, posiada szkołę początkową ogólną. W 1827 r. było 89 dm., 479 mk. W XV w. dziesięcinę, wartości 8 skotów, dajo P. biskupom krakowskim (Długosz, Lib. Ben., II, 427). Według ksiąg pobor. z r. 1579 była to wś królewska, mająca 9 osadn., 3 łan., 8 zagrod., 4 komor., 2 ubogich (Pawiński, Małop., 212). *Br. Ch.*

Parchomowce, duża wś rząd., pow. latyczowski, gm. Bachmatowce, par. kat. Międzyboż, na trakcie z Bachmatowiec do Jarosławki, ma 208 osad, 1010 mk., 2373 dzies. ziemi włośc. W 1868 r. było tu 180 dm. Cerkiew p. w. św. Dymitra, wzniesiona w 1857 r. i uposażona 35 dzies. ziemi, ma 1005 parafian. Skonfiskowana po 1831 r. ks. Adamowi Czartoryskiemu. *Dr. M.*

Parchomówka 1.) wś nad rzką Kalniczką, dopł. Sobu, pow. lipowiecki, par. kat. Lińce, o 5 w. na zach. od Kalnika, ma wraz z Tałałajówką (zachodnia część wsi) 1083 mk. W 1868 r. było tu 133 dm. Od wsi Szabelnej do Tałałajówki ciągnie się wał, zakończony na obu końcach horodyszczami. We wsi znajduje się cerkiew drewniana Bohojawleńska, wzniesiona w 1770 r. i uposażona 38 dz. ziemi. Należy do klucza daszowskiego hr. Potockich. 2.) **P.**, wś nad rzką Tarchanką, pow. skwirski, na pograniczu wasylkowskiego i taraszczańskiego, o 7 w. od Łohwina, na wsch. od mka Wołodarki a na płd. od Białejcerkwi, ma 1103 mk. prawosł., 34 katol. i 13 żyd., 2884 dz. ziemi. Cerkiew Pokrowska, przebudowana w 1820 r. staraniem właściciela z dawniejszej, uposażona jest 38 dzies. ziemi. Poprzednio istniała tu cerkiew, która w 1771 r. zawaliła się ze starości. P. należała niegdyś do Wiśniowieckich, około 1750 r. nabytą została przez Michała Głębockiego, następnie kupił ją major Jan Butowicz, który w 1800 r. sprzedał ją Wincentemu Krzyżanowskiemu, do sukcesorów którego dziś należy. Do par. prawosł. należą wsie: Tadiejewka i Tarhan; poprzednio zaliczała się jeszcze wieś Ożehówka (obecnie w pow. taraszczańskim). Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 768. *J. Kzr.*

Parchomówka, sioło w pow. achtyrskim gub. charkowskiej, nad rz. Kotelwą, 3000 mk., cerkiew z zabytkami pochodzącemi z Zaporoża.

Parchów, wś podana w regestr. pobor. z 1508 r. (Pawiński, Małop 462); jestto właściwie Pęchów (ob.).

Parchow (niem.), dobra ryc. na Rugii, st. poczt. Wiek.

Parchów, niem. *Parchau*, wś i dobra nad rz. Szprotawą, pow. lubiński, par. kat. Herbersdorf, posiada kaplicę kat., szkołę ew., cmentarz, młyn wodny. W 1842 r. 143 dm., 941 mk. (13 kat.).

Parchowatka, ob. *Parchatka.*

Parchowatka, góra w pow. sądeckim, w dziele górskim Jaworzyny, wznosi się po nad doliną, w której mieści się wś Łomnica. Wznies. 1005 mt.

Parchówka, mały zaśc., pow. borysowski,

w 1 okr. pol. i par. kat. Chołopienicze, ma 7 osad; grunta lekkie. *A. Jel.*

Parchówka, fol. koło Ułazowa, na obszarze dworskim Cewkowa, pow. cieszanowski.

Parchownia al. Truchownia, rzeka w gub. grodzieńskiej, lewy dopływ Jasiołdy.

Parchowo, wś w par. Tokary, w pow. tureckim. Wspomina ją Lib. Ben. Łask. (II, 68).

Parchowo, wś, pow. borysowski, w 2 okr. pol. łohojskim, gm. Łohojsk, ma 9 osad pełnonadziałowych; miejscowość lesista, grunta lekkie. *A. Jel.*

Parchowo al. *Parzchowo* niem *Parschau*, wś, pow. malborski, st. p. Nitych, par. kat. i ew. Lichnowy, odl. $1^{3}/_{4}$ mili od Malborga, zawiera 6 chełm. posiadłości, 72 włók obszaru. W 1868 r. 227 mk., 134 kat., 93 ew., 15 dm. W 1353 r. wystawił w. mistrz Winryçh von Kniprode przywilej dla tej wsi, która odbywała tłokę i płaciła 1 grzywnę czynszu i 4 kury.

Parchowo, Kętrz. *Parzchowo*, niem. *Parchau*, dok. 1253 *Parchovia*, 1355 *Parschau*, wś włośc. z kat. kośc. par. i folw., pow. kartuski, $6^{1}/_{4}$ mili na wsch. od Kartuz, $3^{1}/_{2}$ mili od Kościerzyny a 12·5 klm. od Bytowa, gdzie jest najbliższa st. kol. żel. Wś ta leży na wznies. 589 st. npm., w pobliżu jeziora Mausch i granicy pow. bytowskiego. W skład wsi wchodzą wybud. Karłowo, Parchowski Młyn, Friedrichshof i Ostrowo. Do folw. zaś należą Henriettenthal i Parchowski Bór, obejmujące razem z fol. 831·72 ha, mianowicie 481·43 ha roli or. i ogr., 64·13 łąk, 186·18 past., 89·91 lasu, około 10 nieuż., 0·07 wody, czysty dochód z gruntu wynosi 1718 mrk; hodowla bydła holenderskiej rasy i świni rasy Yorkshire. Fol. ten został r. 1798 puszczony w wieczystą dzierżawę. Wś i młyn obejmują razem 11 wł. i 25 mr. obszaru. Wszystkie miejscowości miały w 1868 r. 722 mk , 506 kat., 216 ew. Obok agentury pocztowej istnieje tu od 1885 r. st. telefoniczna. Parafia należy do dek. mirachowskiego. Kościół w 1855 r. nowo wybudowany i konsekrowany p. w. św. Mikołaja jest patronatu rządowego. W skład par. wchodzą: Parchowo, Jamno, Nakło, Siliczno al. Silczna, Mausch (niem.), Sucha, Ostrów-Mausch, Kłodnia al. Kłodno (1710), Żukówko, Grabowo, Neufeld (niem.), po pol. Koło, Golicewo, Suminy, Nowydwór, Wozmin, Dąbrówka, Młynek, Chośnica, Jelenowa i Wygoda. W 1867 r. miała parafia 1417 komunikantów a 2569 dusz; w 1886 zaś 2679 dusz. P. jest starożytną osadą, czego dowodem znalezione tu popielnice (ob. Zeitschr. des Westpr. Gesch. Ver., VI, 5). Już w 1253 r. potwierdza bisk. kujawski Wolimir tutejszemu kościołowi św. Krzyża dziesięciny z Parchowa i 3 innych wsi (ob. P. U. B. von Perlbach № 150). Pierwotnie należało P. do kasztelanii chmielnieńskiej, za czasów krzyżackich do wójtostwa mirachowskiego, ale posiadało jeszcze prawo polskie; czynsz wynosił 12 skojców. Tutejszy młynarz płacił 3 grzywny czynszu. We wsi były 3 karczmy, z których każda czynszowała 1 grz. i 2 skojce i jedna gospoda kramna, która czynszowała $^{1}/_{2}$ grzywny (ob. Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 132). W 1389 r. nadaje komtur gdański Walrabe v. Scharfenberg kościołowi i prob. tutejszemu 4 wł., niektóre łąki, wolny paśnik w boru, wolne drzewo opałowe i budulcowe i rybołóstwo w jez. Słupiańskiem (Stolp-See) i w jez. Mausch, a jez. Księże na własność (ob. tamże, str. 47). Dawniej był tu kościół drewn. który pierwotnie stał tam, gdzie dziś jest cmentarz (Borck, Echo sepulchralis, str. 425). W Żukówku był przedtem kościół fil. Prob. byli tu r. 1659 Maciej Dobieszowski, 1680 Jan Ignacy Czarnkowski 1698 Wilh. Jan Parchem, 1710 Albert Prądzyński, 1715 Tomasz Chełmowski, 1763 Józef Matkowski, 1768 Jan Kitowski. Dawniej było P. siedzibą starosty parchowskiego. Takim był Jakub Tarnow-Szczawiński r. 1576, Stanisław Kur-Solikowski 1661—1667, Aleksander Czapski 1677, Reinhold Krokowski, który był zarazem sstą mirachowskim i białemborskim 1667, Bogusław Krokowski 1709 i 1717, Teodor Krokowski, kasztelan gdański, 1725, Antoni Ciecholewski 1736—1746, Jan August Huelsen (Hylzen), wojewoda miński, 1761—1765 „literarum aestimator et promotor" (ob. Borck l. c. str. 495 i Zeitsch. des Westpr. Gesch., XV, 60). Parchowskie starostwo niegrodowe podług lustracyi z r. 1664 powstało z dawniejszego sstwa mirachowskiego, zaliczały się doń wsie: Parchowo, Tuszkowy, Siliczna, Sumino, Kłodno, Żukowo, Trzeboń, Golczewo, Nakło, Jamno, Skwierawy, Welin, Trawice, Jabłuszko, Zdroje, Borowo, Turzanka, Bigos i 14 jezior. W r. 1771 posiadała je Konstancya z Platerów Hylzenowa, opłacając zeń kwarty złp. 3709 gr. 27, a hyberny złp. 1688 gr. 11. Od d. 13 września 1772 r. przeszło wraz z całem wwództwem pod panowanie pruskie. *Kś. Fr.*

Parchwice, niem. *Parchwitz*, miasto nad rz. Kacbachą, pow. lignicki, odl. o $7^{1}/_{2}$ mil od Wrocławia, st. dr. żel. wrocławsko-lignickiej. Posiada kościół par. ewangielicki, kościół katolicki, zamek poza miastem i dwa młyny wodne. W 1842 r. było 126 dm., 1217 mk. (191 katol.). Do miasta należało 560 mr. lasu. Obecnie jest do 1400 mk. Miasto opasane murem z 5-ciu bramami. Założycielem miasta miał być niejaki Iko, który od ks. lignickiego Bolesława otrzymał w 1255 r. przywileje dla swych dóbr (Tschoppe i Stenzel, str. 334). Inne źródła odnoszą ten fakt do 1259 r. Piotr z P. w 1374 r. uzyskał potwierdzenie przy-

wilejów udzielonych przodkom i porównanie praw miasta z przywilejami Lignicy (Stenzel, 496). Hussyci pustoszą osadę w 1428 r.; 1484 r. założony został szpital. Od 1630 do 1637 r. siedziba ks. lignickiego Rudolfa. Zniszczone przez oddział Torstensohna w 1642 i pożary w 1683 i 1769 r., odbudować kazał Fryderyk II w 1769 r., i następnych. Kościół parafialny pochodzi z 1300 r.; w 1424 do 1426 r. z kamienia odbudowany, od 1565 r. ewangielicki. Katolicki kościół nowy, na miejscu dawniejszego z 1707 r. Zamek pierwotnie drewniany, od 1422 r. murowany i warowny. *Br. Ch.*

Parchyłówka al. *Parchiłówka*, wś rząd. nad rz. Bohem, pow. bracławski, naprzeciw mta Bracławia, gm. Monasterskie, par. kat. Bracław, ma 26 osad, 184 mk., 362 dz. ziemi włośc., razem zaś z wsią Dołżek 294 dusz męz. i 791 dz. ziemi włośc. Należała niegdyś do sstwa bracławskiego. Lustracya z 1789 r. nazywa ją przedmieściem miasta Bracławia; miała wówczas 30 osad. Por. Arch. J. Z. R., cz. V, t. 1: 530. *Dr. M.*

Parciaki, wś, pow. przasnyski, gm. Jednorożec, par. Baranowo, odl. o 25 w. od Przasnysza, ma 43 dm., 315 mk., 960 mr. gruntu użytecznego, 520 mr. nieuż.

Parcice, w dok. *Parczycze*, wś, fol. i 2 os., pow. wieluński, gm. i par. Czastary, odl. od Wielunia 17 w.; wś ma 70 dm., 659 mk.; fol. 7 dm., 8 mk., dwie os. 2 dm., 12 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 150) pleban w Czastarach pobierał z Parcic po dwie ówierci (wyertele) żyta i tyleż owsa z łanu, jako meszne. Młynarze zaś i komornicy dawali po groszu. Według ksiąg pobor. z r. 1553 wś P., w par. Sokolniki, była własnością Jana, Antoniego i Zygmunta Madalińskich, miała 11 osadników, $3^3/_4$ łan. kmiecych, 1 łan sołtysi i młyn wodny (Pawiński, Wielkop., II, 298). Dobra P. składały się w 1885 r. z folw. P. i Krzyż, wsi: Parcice i Jaworek, rozl. dominialna mr. 1608: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 669, łąk mr. 36, past. mr. 101, lasu mr. 267, nieuż. mr. 67, razem mr. 1140; bud. mur. 13, z drzewa 11; płodozmian 11-polowy; fol. Krzyż gr. or. i ogr. mr. 264, łąk mr. 119, past. mr. 56, nieuż. mr. 29, razem mr. 468; bud. z drzewa 7; płodozmian 8-polowy; las nieurządzony; wiatrak. Wś P. os. 84, z gr. mr. 583; wś Jaworek os. 18, z gr. mr. 205. *Br. Ch.*

Parcin, mylnie w opisie pow. mogilnickiego (VI, 584), zamiast *Parlin*.

Parców, wś, pow. bielski, gub. grodzieńskiej.

Parcówka, strumień w pow. olkuskim, na mapach nieoznaczany, płynie od wsi Parcze na płd. ku Olkuszowi na długości około wiorsty. Łabęcki w Górnictwie (I, 237) pisze, iż „w 1615 r. strumień zwany Parcówka wpadł do kopalni jednej na przedmieściu Olkusza przez szyb, a przez chodniki, które nadpsuł, odpłynął sztolnią Pilecką, oraz wody Baby (ob.) d. 20 marca t. r. złączyły się z Parczówką przy szybach przy stolni Pileckiej i szkody porobiły". *J. Bliz.*

Parcz 1.) niem. *Partsch*, fol., pow. gierdawski. 2.) **P.**, dobra rycerskie, pow. rastemborski.

Parcze *Górne* i *P. Dolne*, w dok. z XVI w. *Parszcze*, wś, fol. i dobra, pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Olkusz. Leżą tuż pod Olkuszem. Na obszarze P. Górnych są pokłady wapna, galmanu, rudy ołowianej i żelaznej. W 1827 r. P. Górne miały 16 dm., 104 mk. a P. Dolne 8 dm., 64 mk. W XV w. była to wś królewska. Łany kmiece dawały dziesięcinę do Olkusza (Dług. L. B., II, 199). Już w 1365 r. mieszczanie olkuscy nabyli część gruntów na P. Dolnych na rzecz miasta (ob. Słown. Geogr., VII, 490). Grunta te stanowiły uposażenie przytułku dla kalek i starców. Według ksiąg pobor. z r. 1581 wś Parszcze należąca do zamku ogrodzienieckiego, miała 3 zagrod. z rolą; część do miasta Olkusza miała 5 półłanków (Pawiński, Małop., str. 31). Obecnie dobra Parcze Górne składały się w 1877 r. z fol.: P. Górne, Słowiki, Olewin i Wiśliczka; wsi: P. Górne, Olewin i Wiśliczka; rozl. dominialna mr. 806: gr. orne i ogrody mr. 247, łąk mr. 19, pastwisk mr. 4, wody mr. 2, lasu mr. 420, zarośli mr. 100, nieuż. mr. 13; bud. mur. 11, z drzewa 2; płodozmian 8-polowy; las urządzony. Wś P. Górne os. 14, z gr. mr. 78; wś Olewin os. 18, z gr. mr. 227; wś Wiśliczka os. 9, z gr. mr. 88.

Parczew al. *Parczów*, miasto nad rz. Piwonią, przy ujściu strum. Konotopa, pow. włodawski, odl. 48 w. od Włodawy, 28 w. od Radzynia a 52 w. od Łukowa i tyleż prawie od Lublina, najbliższych stacyi kolejowych. Leży śród płaskowyżyny obfitującej w jeziora i błota i pozbawionej dróg bitych. Posiada kościół par. drewniany, cerkiew murowaną, szkołę począt. ogólną, urząd miejski, st. p. Należy do sądu pokoju okr. IV we Włodawie. Istnieje tu mały browar, mydlarnia, kilkanaście sklepików i 4 jarmarki do roku. Miasto posiada 345 dm., 5269 mk. i 8336 mr. ziemi do mieszczan należącej. W 1827 r. było 417 dm., 2725 mk.; w 1860 r. było 363 dm. i 4219 mk. (2619 żydów). Obecnie przeważa ludność żydowska. Jestto starożytna osada, leżąca na krańcu Małopolski, na granicy między dyecezyą łucką a krakowską i przy trakcie z Litwy do Krakowa. To pograniczne i przydrożno położenie czyniło osadę nie tylko dogodną stacyą w czasie przejazdów dworu królewskiego ale i punktem zbornym dla wspólnych na-

rad panów litewskich i małopolskich. Pierwszą wzmiankę o P. czyni Długosz pod 1235 r. W 1401 Wład. Jagiełło wydał dla P. przywilej miejski, z nadaniem prawa niemieckiego i odpowiedniem uposażeniem w ziemi. Na zjeździe w Horodle w 1413 r. przeznaczono P. na miejsce wspólnych zebrań. Jednocześnie król założył tu parafią i wzniósł kościół. Według Długosza (Lib. Ben., II, 548) w połowie XV w. istniał tu kościół drewniany pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Panny. Do parafii zaś należały wsie: Szyemyon (Siemień), Milanów, Milków, Gliuny Stok. Według regestr. pobor. z 1531 r. należą do par. jeszcze: Wola Siemieńska, Wola Żydowa, Kostry, Zminne i Wirzbówka. Istnieje także wtedy w P. cerkiew wschodniego obrządku, gdyż „Popo Parczoviensis“ płaci 15 gr. poboru. Płacą pobór też wójt i młynarz z młyna. Miasto samo uwolnione było od drugiej raty poboru w 1531 r. („Gaudet libertate a Regis majestate eis concessa“). Najazd tatarski około 1544 r. spustoszył osadę ogniem i rabunkiem. Nie wystarczały dla obrony drewniane parkany oraz wały z rowami, któremi P. był wtedy otoczony. Odnawiając spalone przywileje, pozwolił król wcielić do miasta wieś Stary Parczew, nadał mieszczanom łaźnię; dochody z wagi, postrzygalni i od palących gorzałkę, przeznaczył na odbudowanie ratusza i ustanowił tu skład soli wiezionej na Litwę. Rewizya starostwa parczewskiego z 1564 r. podaje w mieście 33 piekarzów płacących 2 grzywny i 36 gr. poboru, 17 szewców (2 grzyw. i 40 gr.), 14 garncarzy (1 grzyw. 8 gr.). W 1569 r. płaci P. 16 fl. szosu i 86 fl. 6 gr. czopowego, co świadczy o znacznym zbycie wodki. W tym roku czy też nieco wcześniej pożar zniszczył miasto, jak to zaznaczają księgi poborowe (Małopolska, Pawiński). Rozwój pomyślny miasta w XV i pierwszej połowie XVI w. polegał na ruchu podróżnych i zjazdach. Z wielu odbytych tu zjazdów ważniejszym był w XV w. zjazd za Kazimierza Jagiellończyka w 1434 r. Statut Aleksandra wyznaczał P. naprzemiany z Lublinem na miejsce zebrań. Pod miastem znajdował się dworzec królewski drewniany. W czasie sejmu lubelskiego w 1554 r. przebywała tu królowa Katarzyna. Ostatni sejm w P. odbył się w 1564 r. Król przyjmował tu posła cesarskiego i legata Commendoniego, który uzyskał u króla przyjęcie uchwał soboru trydenckiego. Z przeniesieniem sejmów i stolicy do Warszawy, P. stracił swe znaczenie. W XVII w. upada to miasto zarówno w skutek klęsk wojennych jak i utraty głównych warunków bytu. Lustracya z 1659 r. podaje 4 piekarzów płacących 26 gr., 3 szewców (26 gr.), 1 garncarza, kuśnierza i kowala. Wzrosła za to ludność żydowska, która uzyskałą potwierdzenie dawnych przywilejów w 1633 i nowy przywilej Jana Kazimierza w 1654 r., pozwalający budować się, handlować, bić bydło a nawet warzyć piwo i miody na własną potrzebę. W 1659 r. było 4 piekarzów żydów, 3 rzeźników i 6 bań gorzałczanych. Prócz pożaru który w 1881 r. zniszczył P., brak komunikacyi, odosobnione położenie w ubogiej i nieludnej okolicy, utrudnia pomyślny rozwój miasta. Z przeszłości miasta nie pozostał żaden zabytek. Kościół par. kat. pochodzi z 1796 r. a cerkiew powstała z greko-unickiej murowanej cerkwi, wzniesionej na miejscu dawnej w 1858 r. P. parafia, dek. włodawski, ma 5928 dusz. Dekanat parczewski b. dyecezyi podlaskiej obejmował 10 parafii: Opole, Orchówka, Ostrów, Parczew, Sławatycze, Sosnowica, Uhrusk, Wereszczyn, Wisznica, Włodawa. Prócz tego kościoły i klasztory: augustyanów w Orchówku, paulinów we Włodawie. Dek. parczewski b. greko-unickiej dyecezyi chełmskiej w 1863 r. dzielił się na 10 parafii: Kolechowice, Lejno, Ostrów, Parczew, Sosnowica, Uścimów, Wereszczyn, Wereszczyńska Wola, Wołoska Wola i Wytyczno. Parczewskie sstwo niegrodowe mieściło się w wdztwie i pow. lubelskim. Podług lustracyi z r. 1660 składało się z miasta Parczewa, miasteczka Ostrowa i wsi: Uhnin, Dębowa Kłoda, Białe, Okalów, Nietarchy, Bednarzówka, Laszki, Cichostów, Wola, Obradów, Zminna, Uścimów, Krasne, Kolechowice, Babianka, Ruda Korbutowa, Drozdówka, Wólka Świętowa i Dębie. W r. 1771 posiadał je Roch Kossowski, podskarbi nadworny koronny, opłacając zeń kwarty złp. 5,653 gr. 25, a hyberny złp. 1187 gr. 15. Ze stwa tego po 1815 r. utworzono ekonomią Parczew. Dobra stanowiące ekonomią Parczew uległy podziałowi, w skutek którego dobra Uścimów nadane zostały w 1837 r. tytułem majoratu generałowi Nabokowowi i dobra Uhnin, także jako majorat, gen. majorowi Kruzenszternowi. W skutek tego dobra rządowe Parczew składały się w 1854 r. z folw. Dębowa Kłoda rozl. mr. 456; fol. Bednarzówka mr. 499; lasy mr. 5575, odpadki mr. 27; probostwo w Ostrowie mr. 132; miasto Ostrów mr. 46; miasto Parczew; młyn Prokop mr. 20; wybranieczstwo Makoszka mr. 196; wsie: Dębowa Kłoda mr. 2562, Bednarzówka mr. 490, Makoszka mr. 278, razem mr. 10286. Majorat Uścimów składają folw.: Uścimów mr. 1050, Jedlanka mr. 780, Parczów mr. 610, Krasne mr. 890, Tyśmienica mr. 576, Drozdówka mr. 24, Rudka mr. 172, Gościniec mr 62, Grudek mr. 21, gruntów leśnych mr. 176, lasy mr. 5143; młyny: Kozera mr. 38, Królik mr. 94, Rudka mr. 43, Gościniec mr. 42, Gorny mr.

33, Kokura mr. 109, Buradów mr. 369; probostwo Uścimów mr. 117; wójtostwo Uścimów mr. 28, wójtostwo Krasne mr. 212, sołtystwo Uścimów mr. 135; wsie: Uścimów mr. 2740, Maśluchy mr. 798, Jedlanka mr. 1611, Drozdówka mr. 890, Gościniec mr. 98, Rudka Korybutowa mr. 484, Laski mr. 1068, Krasne mr. 3999, Tyśmienica mr. 3245, Gródek mr. 112, Buradów mr. 315, razem mr. 25674. W skład majoratu Uhnin wchodzą folw.: Uhnin mr. 996, Białka z Jeziorem mr. 257, lasy mr. 1348; sołtystwo Uhnin; wójtostwo Białka mr. 56; wybrannictwo Białka mr. 203; pustkowie Sójka mr. 70; wsie: Uhnin mr. 2585, Białka mr. 1720, Nietiachy mr. 508, razem mr. 7743. *Br. Ch.*

Parczew 1.) al. *Parczewo*, niem. *Partschew*, wś, domin. i okr. domin., pow. odolanowski, odl. 8½ klm. na wschód-południe od Ostrowa; par. Wysocko, poczta i st. dr. żel. w Ostrowie. W r. 1579 posiadali P. Maciej i Wojciech, a r. 1620 Piotr, Parczewscy. Wykopano tu różne popielnice. Wś P., niem. *Neupartschew*, ma 17 dm. i 128 mk. (5 prot.). P. dominium, niem. *Altpartschew*, ma 90 mk. i 6 dm., obszaru, wraz z Westrzą 713,08 ha. t. j. 389·24 roli, 71·30 łąk, 3·79 pastw., 234·35 lasu, 12·75 nieuż. i 1·65 wody; czysty doch. gr. 4259 mrk; właścicielem jest Józef hr. Szembek. W skład okr. dom. wchodzi folw. Zmyślona; cały okręg ma 13 dm., 206 mk. (2 prot.). 2.) **P.**, torfowisko pod Ostrowem, w pow odolanowskim. 3.) **P.**, folw. do Sławoszewa należący, w pow. pleszewskim, odl. 10 klm. na płn.-wschód od Jarocina, par. i okr. domin. Sławoszew, poczta i st. dr. żel. w Kotlinie, 1 dm. i 4 mk.; właścicielem jest Włodzimierz Taczanowski. 4.) **P.** al *Parczewo* i *Parcewo*, folw., pow. gnieźnieński, o 4 klm. na płn.-zachód od Kłecka, par. Pomarzany dawniej Kłecko, okr. domin. Pomarzany, poczta w Kłecku, st. dr. żel. o 20 klm. w Gnieźnie i Chwałkowie, 2 dm., 59 mk., obszaru 312·47 ha. t. j. 226·46 roli, 8·47 łąk, 51·71 pastw., 19.67 lasu i 6·16 nieuż., właścicielem jest Wiktor Chełmicki. W r. 1357 należał P. do kapituły gnieźnieńskiej, r. 1580 do Jana Modrzewskiego, około 1793 r. do Mikołaja Węsierskiego i do Rogalińskich. Na polu P. znajduje się kamień z wyciśniętą stopą, do którego wiąże się podanie ludowe o św. Wojciechu. *E. Cal.*

Parczewo, folw. szl., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 29 w. od Wilna, 1 dm., 15 mk. katol.

Parczów 1.) w XV w. P. *Wielki* (major), wś, pow. opoczyński, gm. i par. Białaczów, odl. 9 w. od Opoczna, ma 31 dm., 326 mk., 487 mr. ziemi dwor. i 404 mr. włośc. W 1827 r. było 34 dm., 225 mk. Według ksiąg pobor z r. 1508 Potrukozy, Parczów, przedmieście Żarnowca, Chelsthy, własność Jakuba Pothrukoskiego płaciły 1 grzywnę i 13 gr. poboru (Pawiński Małop., 480). W XV w. dziedzictwo Andrzeja h. Odrowąż. Było tu 16 łanów kmiecych, karczma i ogrodziarze. Folwark nie istniał. Dziesięcina szła naprzemiany, jednego roku dla prebendy Dziwkowskiej w Sandomierzu, drugiego zaś roku dla Dwikoskiej (Długosz L. B., I, 367.). W XVI w. P. dawał dziesięcinę z łanów folwarcznych, wartości około seksageny, plebanowi w poblizkich Petrykozach (Łaski L. B., I, 711). 2.) **P.**, wś, w par. Nowemiasto nad Pilicą. Wspomina ją Lib. Ben. Łask. (II, 308). Obecnie nie istnieje.

Parczówek, w dok. z XV w. *P. minor*, wś i folw. nad rz. Drzewiczką, pow. opoczyński, gm. Stużno, par. Petrykozy, odl. 10 w. od Opoczna, ma 54 dm., 392 mk., 368 mr. ziemi dwors., 510 mr. włośc. W 1827 r. było 38 dm., 290 mk. W XV w. dziedzicem był Piotr Parczowski h. Odrowąż. Były tam trzy łany kmiece, dające dziesięcinę wartości 2 grzyw. naprzemiany prebendzie Dziwkowskiej i Dwikoskiej w Sandomierzu. Folw. i ogrodziarze dawali plebanowi w Petrykozach (Długosz L. B., I, 367). W XVI w. dziesięcina ta miała wartości około 1 grzywny, (Łaski Lib. Ben., I 711). Według ksiąg pobor. z r. 1577 w. Parczówek Minor, własność Anny Krzykowskiej, miała 2 i pół łanów kmiecych (Pawiński Małop., III, 285). *Br. Ch.*

Parczowska Wola, niem. *Partschwolla*, folw., pow. rastemborski.

Pardalin, os. rybacka, pow. odolanowski, o 7 klm. na południe od Ostrowa, w pobliżu jeziora Trzcielino, par. w Ostrowie, okr. dom., poczta i st. dr. żel. w Przygodzicach.

Pardelak, posiadłość nad Korzkiewką, pow. pleszewski, o 6 i pół klm. na płn-wschód od Pleszewa, par. i poczta w Grodzisku, st. dr. żel. w Pleszewie, okr. dom. Pacanowice, 4 dm., 38 mk., obszaru 174·55 ha.

Pardołów, wś, pow. konecki, gm. Niekłań, par. Odrowąż, odl. 17 w. od Końskich, ma 42 dm., 252 mk., 374 mr. ziemi włość. W 1827 r. było 23 dm., 143 mk.

Pardysówka, wś, pow. biłgorajski, gm. Aleksandrów, par. Józefów Ordynacki. W 1827 r. było 50 dm., 146 mk.

Parebie, wś, pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. 21 w. od Władysławowa, ma 7 dm., 64 mk.

Parejgi, wś, pow. rossieński, par. gorżdowska.

Parejki, mały folw., pow. nowogródzki, w 2 okr. horodyszczańskim, w obrębie gm. Poczepowo, grunta dobre. *A. Jel.*

Pareisgirren al. *Kischkelen*, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. poczt. Skaisgirren,

okr. urz. st. cywiln. Wannaglauken, 65 mk. (1880 r.).

Parenki, szczyt w Karpatach lesistych, w dziale skolsko-delatyńskim, w grupie między źródłami Świcy i Łomnicy, na południe od Gropy, w pow. doliniańskim. Wznies. 1737 mt. Par. *Gropa* i *Karpaty* (III, 871).

Parewa, potok, pow. turczański, na obszarze wsi Kochanowiec.

Pareyken, wś, pow. welawski, st. poczt. Gros Schirrau.

Parfentiew, osada nad rz. Neją, w pow. kołogrywskim gub. kostromskiej, o 192 w. od Kostromy, ma 952 mk., 4 cerkwie, 3 szkoły, cegielnię, targi i jarmarki, st. poczt. Starożytna, wspominana na początku XVII w., niegdyś warowna; od 1719 do 1779 r. msto powiatowe.

Pargow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Randow, st. poczt. Tantow, 6 klm. odl., 601 ha obszaru.

Parhowce, *Parhoutz*, wś, pow. suczawski; gmina ma 1034 mk., obszar dworski 20 mk. (1881). Graniczy z wsią *Merycej* (ob.).

Parhowjani, węg. *Parno*, dawniej *Pernow*, wś, hr. Ziemneńskie (Zemplin węg.), nad rz. Toplą, kościół katol., par. istniała już w XVI w., uprawa roli, pałac, młyn, 1014 mk.

Parijówka 1.) wś na pr. brz. Sobu, pow. lipowiecki, okr. pol. i par. kat. Lińce, gm. Żadanówka, o 25 w. od Lipowca, 6 w. od Liniec a 65 w. od Winnicy. Ma 673 mk. i 1370 dzies. ziemi. Cerkiew drewniana p. w. św. Michała, wzniesiona w 1770 r., uposażona jest 44 dzies. ziemi. Wś leśna, grunt pszenny, glinkowaty, plantacya buraków do Babina. W XVI w. własność rodziny Jańczyńskich, następnie kn. Koreckich, Sanguszków, Jaroszyńskich (ob. *Cybulów, Dańkówka, Kalnik*). Antoni Jaroszyński, dziedzic klucza kunieńskiego, b. marszałek powiatu hajsyńskiego, zapisał P. z częścią Kabatni (Wasylówki) testamentem Władysławowi Drzewieckiemu, porucznikowi wojsk polskich. Ponim właścicielką tego majątku była córka Drzewieckiego, Karolina, poślubiona Józefowi Jaroszyńskiemu. 2.) **P.**, wś, pow. lipowiecki, par. praw. Luliñce, o 4 w. od Luliniec przy drodze do Andruszówki. Ma 380 mk. i 855 dzies. ziemi. Należy do dóbr andruszowskich, hr. Tyszkiewicza. *J. Krz.*

Paringen, wś, pow. labiawski, st. poczt. Mehlawischken.

Parisergarten (niem.), wyb. do Osowej Góry należące, pow. wejherowski, st. p. Copoty. W 1871 2 dm., 17 mk.

Parishaza (węg.), stacya dr. żel. koszycko-bogumińskiej, odl. 175 klm. od Koszyc.

Park, *Gross, Klein, Neu* dwa folw. i wś, pow. iławski, st. poczt. Creuzburg.

Parkan, os. nad rz. Wisłoką, pow. pilzneński, należy do Zassowa, ma 13 dm., 63 mk.

Parkanie, ob. *Parchanie*.

Parkany, kolonia bułgarska w pow. tyraspolskim gub. chersońskiej, nad Dniestrem, 1200 mk., cerkiew; ogrodnictwo i pszczelnictwo rozwinięte.

Parkany, al. *Parkań, Barakon*, mto w komitacie ostryhomskim (Węgry), przy ujściu rz. Hronu do Dunaju, naprzeciw Granu, ma 1600 mk., kościół katol. Niegdyś warowne, głośne w czasie wyprawy Jana Sobieskiego, który w r. 1683 po oswobodzeniu Wiednią udał się w pogoń za nieprzyjacielem i 6 października zajął obóz w pobliżu Komorna, gdzie miał się połączyć z ks. Lotaryńskim i piechotą. Na wieść fałszywą że pod P. znajduje się nieliczny oddział turecki, Sobieski na czele 4,000 jazdy, bez piechoty i artyleryi, uderzył w d. 7 października na 15,000 Turków. Pomimo trzykrotnego odparcia wrogów, od przemagającej siły naciśnięty i otoczony, tylko w orszaku siedmiu towarzyszów uchodzić musiał i byłby zginął, gdyby nie rajtar polski, nieznanego nazwiska, który zabił Turka mającego raz śmiertelny zadać królowi, lecz i sam poległ. We dwa dni później Jan III za doznaną klęskę pomścił się należycie. Uderzywszy na oszańcowanych Turków, rozbił ich i zniósł do szczętu, poczem twierdza Gran dnia 27 tegoż miesiąca otworzyła zwycięzcy swe bramy.

Parkecinie, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 2 dm. i 21 mk. kat.

Parkitten, majątek, pow. świętosiekierski, st. poczt. Kiewitten.

Parkoczewo, wś, pow. płocki, gm. Mąkolin, par. Bodzanów, odl. o 23 w. od Płocka, ma 8 dm., 74 mk., 313 mr.

Parkosz z *Łabuziem* i *Magą*, wś, pow. pilzneński, na praw. brzegu Wisłoki, przy gościńcu z Pilzna do Dębicy. Właściwa wś P. jest otoczoną korytem Wisłoki od zachodu i północy, wznies. 219 do 253 mt. npm. Ma 64 dm. i 363 mk. (176 męż., 187 kob.). Łabuzie, bliżej Pilzna, tuż przy gościńcu, mają 12 dm., 69 mk. (39 męż., 30 kob.), os. Maga 7 dm., 38 mk. (17 męż., 21 kob.). Obszar dworski, podzielony na dwa folw., ma 5 dm. i 24 mk. (13 męż., 11 kob.). Co do wyznania to jest 464 rzym. kat., należących do par. w Dobrkowie, i 30 izraelitów. Obszar więk. pos. ma 336 mr. roli, 13 mr. łąk i ogr., 20 mr. pastw. i 76 mr. lasu; pos. mn. ma 401 mr. roli, 7 mr. łąk, 43 mr. pastw. i 21 mr. lasu. P. graniczy na wschód z Podgrodziem i dużymi lasami ciągnącymi się na wzgórzach po prawym brzegu Wisłoki aż po Brzostek, na południe zaś z Dobrkowem. Według ksiąg pobor. z 1536 r. wś Parkosz, par. Dobrków, własność Stanisława i

Mikołaja Przedborów Koniecpolskich, miała 19 kmieci, dających 8 grzywn 37 gr. czynszu, 26 korcy owsa, koguty, sery, jaja. Poboru dawali 42 gr. (Pawiński Małop., str. 541). *Mac.*

Parkoszowice 1.) wś i folw., pow. będziński, gm. i par. Włodowice. Wś ma 35 dm., 319 mk., 548 mr. ziemi włośc., folw. 2 dm., 10 mk. 170 mr. dwors. W 1827 r. było 31 dm., 194 mk. W XV w. własność Salomonów, mieszczan krakowskich, h. Łabędź. Łany kmiece dawały dziesięcinę, wartości 4 grzywn, biskupowi krakowskiemu (Długosz L., B., II 216). W wykazie poradlnego z 1490 r. podane jako należące do grodu we Włodowicach (Pawiński Małop., 436). 2.) **P.**, w dok. z XV w. *Parkoschowycze*, wś, pow. miechowski, gm. Miechów, par. Sławice. W 1827 r. było 21 dm., 132 mk. W XV w. była to wś na prawie niemieckiem, własność klasztoru miechowskiego. Był tu folwark klasztorny, sołtystwo, dające plebanowi w Sławicach dziesięcinę wartości 6 grzyw. Siedm łanów kmiecych i trzech ogrodziarzy z rolą i karczma dawały dziesięcinę wart. 12 grz. bisk. krakowskiemu (Długosz L. B., II, 51.). Według ksiąg pobor. z r. 1581 wś Parkoszewice, w par. Słomniki, należąca do proboszcza miechowskiego, miała 3 łany kmiece i 4 zagr. bez roli (Pawiński Małop., str. 22). *Br. Ch.*

Parkowo 1.) niegdyś *Sławków*, wś kośc. i folw., pow. obornicki, o 7 klm. na południe-zachód od Rogoźna, nad strumieniem uchodzącym do Wołny, par. w miejscu, poczta i st. dr. żel. w Rogoźnie. P. było niegdyś miasteczkiem i zwało się Sławkowem. Kościół miejscowy p. w. św. Małgorzaty, założony w 1448 r., był przez pewien czas w ręku protestantów. Zamknięty około 1628 r., rozebranym został następnie. W miejsce jego stanął inny, także z drzewa, w r. 1677. Dzisiejszy kościół, z cegły palonej, mieści nagrobki rodziny Grabowskich z 1826 r. Księgi kościelne sięgają r. 1695. Właścicielami P. byli: Anna Grudzińska r. 1580, Grzymułtowscy r. 1628, potem kolejno: Rostworowscy, Radzyńscy, Kołaczkowscy i Grabowscy. Wś ma 35 dm., 332 mk. kat. Folw. należy do dóbr i do okr. dom. Wełna, ma 8 dm., 140 mk. P. Słomowo par., dek. rogoziński, miała w 1873 r. 1121 dusz. 2.) **P.**, folw., pow. wągrowiecki, w okolicy Gołańczy, powstał w nowszych czasach; okr. domin. i poczta w Smogulcu, 2 dm., 30 mk., obszaru 150,96 ha. Właścicielem jest Bogdan hr. Czapski. *E. Cal.*

Parkus, potok w pow. trockim, przepływa pod wsią Gaj.

Parlack, wś, pow. brunsberski, st. poczt. Gross Rautenberg.

Parleszki, niem. *Parleschki*, jezioro na obszarze należącym do Jezioran, w pow. reszelskim (ob. t. III, 575).

Parleta, rzeczka w pow. sztumskim, ob. *Lewark.*

Parlin, 1.) w dok. *Parlyno*, wś, pow. płoński, gm. Sielec, par. Czerwińsk, odl. o 26 w. od Płońska, ma 19 dm., 152 mk., 344 mr. obszaru. Jestto starożytna osada. Henryk, ks. sandomirski, w obecności brata Bolesława Kędzierzawego, nadał klasztorowi w Czerwińsku w 1161 r. między innemi wś Parlin z Radoszewicami i Niedaniem (ob. Pam. Płocki H. Gawareckiego z 1828 i Kod. Dypl. Małopolski, 19). 2.) **P.**, wś włośc., pow. sierpecki, gm. Bieżuń, par. Lutocin, odl. o 17 w. od Sierpca, ma 17 dm., 109 mk., 276 mr. obsz.

Parlin 1.) wś kośc., pow. mogilnicki, o 9 klm. na płn-zachód od Mogilna, na trakcie bydgoskim, w okolicy wznoszącej się 112 mt. npm. Parafia w miejscu, poczta w Dąbrowie, st. dr. żel. w Mogilnie; 24 dm., 273 mk. (176 kat., 91 prot., 6 żydów). P. był własnością kapituły gnieźnieńskiej już w XIII w. Wymienia tę wś przywilej króla Kazimierza z 1357 r., potwierdzający posiadłości kościoła gnieźnieńskiego. W 1383 r. złupił ją, wraz z innemi osadami kościelnemi, Abraham Socha, starosta kruszwicki, wda płocki. W 1561 zgorzał kościół p. w. św. Wawrzyńca; w miejsce jego stanął inny, także drewniany, konsekrowany r. 1566 przez Stanisława Falęckiego, sufragana gnieźnieńskiego. Parafią P. składały aż po za rok 1618: Berlyno (Bierlinek?), Dąbrowa, Mierucin, Parlin, Parlinek i Sendowo; później przybyły Broniewiczki, Mokre, Huby Tarlnieckie i Tarlińskie, Sendowko i Suchorzew (?). Probostwo ma obszaru 85 ha. P. parafia, dekanat żniński, w 1873 r. 734 dusz. 2.) **P.**, ob. *Parlinskie Huby.* *E. Cal.*

Parlin, dok. 1415 *Perlem*, 1648 r. *Parlino*, dobra ryc., pow. świecki, st. kol. żel. między Terespolem a Pruszczem, st. poczt. i par. kat. Gruczno, ew. Świecie. W 1868 r. 29 bud., 10 dm., 107 mk., 85 kat., 22 ewan., 507·8 ha roli orn. i ogr., 51·83 łąk, 12·51 pastw., 9·45 lasu, 18·02 nieuż., 2·88 wody, razem 602·19 ha; czysty dochód z gruntu 5315 mrk; gorzelnia parowa. Za czasów krzyżackich należał P. do komturstwa świeckiego a następnie do pow. świeckiego. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacili tu: Pawłowski 8 gr., Marcin Osłowski 1 fl. 24 gr., Wład. Osłowski 1 fl. 24 gr. Pawłowscy wystawili tu w zeszłym wieku prywatną kaplicę. W r. 1746 odprawiał tu kapelan mszę św. za zezwoleniem biskupiem (ob. Utracone Kośc. przez Fankidejskiego str. 279). Kaplica ta dziś nie istnieje. *Ks. Fr.*

Parlin, dobra ryc. w Pomeranii, pow. Naugard, st. poczt. Lenz i Starogrod.

Parlinek 1.) wś, pow. mogilnicki, o 8 klm. na północo-zachód od Mogilna, par. Parlin, poczta w Dąbrowie, st. dr. żel. w Mogilnie, 26 dm., 290 mk. (234 kat. i 56 prot.). Większa posiadłość Konstantego Sąchockiego ma 86 ha i druga Walentego Płoszyńskiego 79 ha. P. był własnością kapituły gnieźnieńskiej przed r. 1357; Mikołaj, proboszcz gnieźnieński, zaprowadza tu prawo niemieckie r. 1368 i sprzedaje sołectwo Wawrzyńcowi, synowi Zdzisława. Abraham Socha złupił tę wieś r. 1383. 2.) **P.**, ob. *Parlinieckie Huby*.

Parlinieckie Huby, niem. *Parlinek- Colonie*, os. wiejska, pow. mogilnicki, pod Parlinkiem, ma 13 dm., 140 mk. (34 kat., 101 prot. i 5 żydów). Są tu dwie większe posiadłości, jedna ma obszaru 91 ha a druga 84 ha.

Parlińskie Huby, niem. *Parlin-Colonie*, os. wiejska, pow. mogilnicki, pod Parlinem, 19 dm., 218 mk. (16 kat. i 202 prot.). Większa posiadłość ma 98 ha obszaru.

Parloese *Gross* i *Klein*, folw. i dobra rycerskie, i *P. Wolka*, wś, pow. szczycieński, st. poczt. Bischofsburg.

Parlow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. kamieński, st. poczt. Parlowkrug 1·5 klm. odl., 394·07 ha obszaru.

Parlowkrug (niem.), folw. należący do dóbr ryc. Parlów w Pomeranii, pow. kamieński, st. poczt.; gleba piaszczysta, pokłady torfu i wapna. W 1877 r. 22 mk. ewang. *Ks. Fr.*

Parma, wś, pow. łowicki, gm. Dąbkowice, par. Łowicz, odl. 9 w. od Łowicza, ma 29 dm., 220 mk. i 918 mr. ziemi włośc. Nazwa ta, podobnie jak i nazwa sąsiedniej wsi Placencya, nadaną została w nowszych czasach (przez ks. Radziwiłłowę?), niewiadomo tylko czy świeżo założonym osadom, czy dawniej już pod inną nazwą istniejącym.

Parmoniszki, wś, pow. rossieński, par. lalska.

Parna, grupa domów w Rudnie, pow. lwowski.

Parnakiele, wś włośc. nad rz. Solczą, pow. lidzki, w 2 okr. pol., odl. o 43 w. od Lidy i 25 od Ejszyszek, ma 4 dm., 41 mk. kat.

Parnawa, po niem. *Pernau*, dawniej *Embeke* al. *Embach*, czuch. *Perno-Jõggi* al. *Suur-Jõggi*, rzeka w gub. estońskiej i ryskiej, wpadająca do zatoki ryskiej o ½ w. poniżej mta Parnawy. Bierze początek w Estonii, w pow. jerweńskim al. weissenstejnskim, gdzie nosi nazwę potoku Wejssenstejńskiego (Weissensteinscher Bach), następnie, wpłynąwszy do gub. ryskiej, przybiera nazwy od okolic, przez które przepływa, mianowicie w parafii fennernskiej zowie się pot. Fennernskim (Fennersche Bach), w torgielskiej pot. Torgielskim (Torgelsche Bach) i dopiero w końcu w par. parnawskiej nosi właściwą nazwę Parnawy. Długa do 130 w., największa szerokość dochodzi do 126 saż., rybna, na przestrzeni 35 w. od ujścia jest spławną i żeglowną i to głównie na wiosnę, z powodu małej wody podczas lata i kamienistego łożyska. Pod P. tworzy przystań dla mniejszych statków, większe bowiem, z powodu piaszczystej mielizny u ujścia, niemogą na nią wpływać. Przybiera kilka dopływów, z których ważniejszy Nawwast (ob.), z dopływami Hallist i Koeppo. U wejścia do zatoki parnawskiej leży kilka mniejszych i większych wysepek: Kunö, Mannö, Sorkholm i inne. Podług W. Pola łączy się P. przez jez. Wierz-jerwo z Omowżą i z jez Czuchońskiem, która to komunikacya ma być obecnie przerwana przez groble, młyny i jazy.

Parnawa, ross. *Pernow*, niem. *Parnau*, est. *Perno-Lin*, łot. *Pehrnawa*, mto pow. gub. ryskiej, pod 58°20′40″ płn. szer. a 42°15′45″ wschn. dług., na lewym brz. rz. Parnawy, o 241 w. na płn. od Rygi po trakcie poczt., a o 172 w. nad brzegiem morskim, zbudowana na płaskim, piaszczystym wybrzeżu, o 1 w. zaledwo od Bałtyku, dzieli się na Stare i Nowe miasto, otoczone przedmieściami i słobodą i z pomiędzy innych miast inflanckich odznacza się regularnością budowy. Ma 12,456 mk., w większej części Niemców, w mniejszej zaś Rossyan i Estów. W 1825 r. było 4087 mk. (1897 męż. i 2190 kob.). Wówczas znajdowało się w mieście 75 dm. i 13 szpichlerzy murowanych i 100 dm. oraz 3 szpichl. drewniane; na przedmieściach zaś 550 dm. drewnianych. P. posiada 2 kośc. ewangielickie (św. Mikołaja i św. Elżbiety), cerkiew p. w. św. Katarzyny, wzniesioną w 1767-8 r., 7 szkół, bibliotekę publiczną, zakłady dobroczynne dla sierot, chorych i biednych, bank, kasy i towarzystwa filantropijne, przemysłowe i handlowe, port handlowy z komorą celną, 2 fabryki, 2 ogrody publiczne, 2 parki i 750 sadów owocowych i ogrodów prywatnych. Odbywa się tu 3 jarmarki doroczne. Przez komorę tutejszą w 1880 r. wywieziono towarów, głównie zboża, lnu i konopi, za 8,220,421 rs. 69 kop.; dowóz zaś był tak nieznaczny, że zdaniem biura statystycznego niezasługuje na uwagę. W 1871 r. wartość wywozu wynosiła 5,772,532 rs., przywozu zaś 246,588 rs. Jest to stara osada, istniejąca już prawdopodobnie przed przybyciem w te strony Niemców. W 1255 r. biskupi ozylijscy wznieśli tu zamek, który jednak wkrótce potem został zburzony. Dopiero w 1311 r. mistrz zakonu Gerdt von Joche wystawił na nowo zamek, około którego później powstało miasto. W 1561 r. P. wraz z całemi Inflantami wcieloną została do Litwy, w 1578 r. zajętą przez cara Iwana Groźnego. Stefan Batory odzyskawszy w 1582 r. Inflanty, podzielił je na trzy prezydentury:

wendeńską, derpską i parnawską, a prezydentom konstytucyą sejmu warszawskiego z d. 4 grudnia 1582 r. przyznano te same prawa, które służą wojewodom ziemi pruskiej. Wówczas utworzono także sstwo grodowe parnawskie. Na sejmie 1598 r. na nowo zorganizowano ziemię inflancką i na miejsce prezydentów ustanowiono 3 wojewodów i 3 kasztelanów. Senatorom tym w senacie Rzpltej naznaczono miejsce zaraz po senatorach koronnych i litewskich. Stan ten przetrwał podczas sześćdziesięcioletniej wojny szwedzkiej. W 1599 r. P., położona na prawym północnym brzegu rzeki, z rozkazu rządu została zniesioną i mieszkańcy odbudowali się w nowym mieście na południowym brzegu rzeki i stąd dzisiaj P. dzieli się na stare i nowe miasto. W starem mieście była niegdyś stolica biskupów, przeniesiona później do Habsal. Szwedzi w 1600 r. opanowali P., lecz znów w 1609 r. przez Jana Karola Chodkiewicza wyparci zostali. W latach 1617—1625 prawie całe Inflanty podbite zostały przez Szwedów, przyczem i P. została zajętą i obwarowaną. Traktatem Oliwskim 1660 r. większa część Inflant, z miastami Wenden, Derptem i Parnawą odstąpioną została Szwecyi a przez pokój w Nystadt z d. 10 września 1721 r. zajętą przez Rossyą. Sstwo grodowe parnawskie al. pernawskie obejmowało od 1582 r. mto P. z przyległościami. W 1600 r. posiadał je Lew Sapieha, kar. clerz w. lit., a po nim Janusz Kiszka. Na sejmie z 1667 r. Stary Rzpltej, wynagradzając posiadających królewszczyzny w odpadłych Inflantach, zapewniły tym co je postradali, inne w zamian królewszczyzny w Koronie lub Litwie, ale już na własność dziedziczną. Wojewodami parnawskiemi byli: Maciej Dembiński, mianowany 1583 r. prezydentem, zmienił ten tytuł w 1598 r. na wojewody parnawskiego, do 1602 r.; Teodor Doenhoff do 1620 r.; Joachim Tarnowski do 1626 r.; Piotr Tryzna, † 1663 r.; Konstanty kn. Połubiński, † 1640; Ernest Magnus Doenhoff, † 1642 r.; Jan Zawadzki, † 1644 r.; Jerzy Chreptowicz, do 1646 r.; ostatni Henryk Doenhoff, † 1659. Kasztelanią parnawską utworzono w 1598 r., istniała do 1677 r. Kasztelanami byli: Piotr Stabrowski (1600—1607); Woldemar (Wolmar) Farensbach (1609—1612); Holzschuber († 1625); Marcin Gosiewski (mianowany 1625, urzędu nie przyjął); Gedeon Rajecki (1631—1634); Ernest Magnus Doenhoff (1634—1640); Mikołaj Ossoliński (1640—1646); Tomasz Kossakowski (1646—1650); ostatni Piotr Makowiecki (1652, zmarł na tym urzędzie). ***Parnawski powiat*** (est. *Perno Ma*, łot. *Pehrnawas Teefa*), graniczy z pozostałemi trzema powiatami gub. ryskiej, z gub. estońską i z zatoką ryską i ma na przestrzeni 8709·3 w. kw. 191,889 mk. Powierzchnia równa, znaczniejsza rzeka Parnawa, liczne i obszerne bagna zajmują 15%, lasy 42% przestrzeni. Pod względem administracyjnym dzieli się na 2 okręgi (parnawski i feliński) i 18 parafii; obejmuje 2 mta, 35 dóbr koronnych i 101 prywatnych. Mieszkańcy zajmują się przeważnie rolnictwem. W powiecie znajduje się 9 fabryk, z produkcyą roczną na 1½ mil. rubli. W tej liczbie 3 fabryki sukna z produkcyą 1,368,000 rs. i fabryka luster z produkcyą na 70 tysięcy rs. *J. Krz.*

Parnehnen, majątek, pow. welawski, st. poczt. Taplacken.

Parnica, potok górski, dopływ Wagu, ob. *Magóra* (V, 903).

Parnica al. *Parnicza*, wś w hr. orawskiem, chów bydła, wyrób masła i sera, tartak, 1130 mk.

Parnica, jedna z odnóg Odry, wpadająca do jez. Damskiego (t. VII, 387).

Parnica, wś, pow. trzebnicki, stanowi jedną całość z wsią Biadaszka. Ob. *Bładauschke.*

Parniewicze, fol. pryw. nad rzką Gwozdowicą, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Duniłowicze, okr. wiejski Zareże, o 74 w. od Wilejki, 1 dm., 17 mk. katol.; własność Botwidów.

Parniewka, wś, pow. sieński, gm. Łukoml, ma 15 dm. i 52 mk., z których 1 zajmuje się wyrobem wozów, sań i t. p.

Parniewo, wś, pow. sieński, gm. maszkańska, ma 15 dm. i 130 mk., z których 1 zajmuje się wyprawą skór.

Parno, ob. *Parhowjani.*

Parnow (niem.), dobra ryc. nad jez. tejże nazwy, w Pomeranii, pow. koszaliński, st. poczt. i kol. Koszalin, 9·5 klm. odl., 1011·6 ha obszaru.

Parny, potok w Karpatach (ob. t. III, 857).

Parobki, fol. i zaśc. nad rz. Serwecz, pow. wilejski, w 2 okr. pol., gm. Krzywicze, okr. wiejski Słobódka, o 3 w. od gm. a 45 w. od Wilejki; fol. ma 1 dm. i 11 mk. katol., zaśc. zaś 1 dm. i 15 mk. katol. (8 dusz rewiz.); należy do dóbr Parobki, Bohdanowiczów.

Parochońsk, wś i mały fol. nad nizinną kotliną rz. Bobryk, pow. piński, gm. Pohost, o kilka wiorst od st. dr. żel. pińsko-rzeczyckiej t. n.; dawna własność ks. Lubeckich, ma 44 osad pełnonadziałowych. Cerkiew parafialna z 1771 r. p. w. Narodzenia N. M. P., fundacyi Lubeckich, ma z dawnych zapisów 2 włóki gruntu i łąk, z filią w Łobczy p. w. św. Barbary, wzniesioną w 1764 r. przez Lubeckich. Powierzchnia nieco falista, wzniesiona nad poziom nizin okolicznych, grunta urodzajne. łąk niezmierna obfitość, rybołóstwo znaczne.

Parochowo, ob. *Paruchowo.*

Parodnie, wś, pow. dzisieński, w 4 okr

pol., gm. Jazno, okr. wiejski Krasnopol, o 6 w. od gminy, 8 dusz rewiz.; należy do dóbr Bór, Bujwidów.

Paroesken, wś, pow. iławski, st. poczt. Wildenhoff.

Paroh al. *Parok*, rzeczka w pow. pińskim, w gm. lubieszowskiej, bierze początek w kotlinie rz. Strumienia, pod wsią Chocuń i ubiegłszy równolegle do Strumienia i w niedalekiej od niego odległości około czterech wiorst, łączy się z nim. Podług Zieleńskiego Parokiem nazywa się część Prypeci po za Ratnem, po wypłynięciu z jez. Lubiadź aż do wpłynięcia do jez. Nobel. *A. Jel.*

Parok, ob. *Paroh.*

Parole, wś, pow. błoński, gm. Młochów, par. Tarczyn, ma 245 mk., 452 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 20 dm., 128 mk.

Parolice, w XVI w. *Parulicze*, wś, pow. rawski, gm. Gortatowico, par. Sierzchowy, ma 6 dm., 53 mk., 145 morg. ziemi włośc. W 1827 r. było 7 dm., 53 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 303), łany kmiece dawały dziesięcinę na stół arcybiskupi w Gnieźnie, plebanowi w Sierzchowy zaś tylko po groszu z łanu kolędy. Łany folwarczne zaś dawały dziesięcinę plebanowi. *Br. Ch.*

Parośla, wś, pow. bialski, gm. Zabłoć, par. Sławatycze, ma 14 dm., 120 mk., 158 mr. ziemi.

Parów, żmudz. *Parawej*, dwór nad Niemnem, pow. kowieński, okr. pol. wilkijski, o 55 w. od Kowna; wiatrak.

Parow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Franzburg, st. poczt. Stralsund.

Parowa, rzeczka, prawy dopływ Wisły, pod Płockiem. W XIII i XVI w. zwana Brzeźnicą. Nad brzegami jej znajdują się często kości zwierząt z epoki dyluwialnej.

Parowa, karczma, ob. *Głowina.*

Parowa, zwykle *Mater-Parowa.* Tak nazywa dziś lud parów pod Brzeźnem, w pow. starogardzkim, około półtorej mili od Pelplina, w niem bowiem ukrywała się przez długi czas w XVI w. szajka rozbójników, t. z. Mater-parowiaki, których hersztami byli Grzegorz i Szymon Mattern, dwaj bracia, pochodzący z zamożnej gdańskiej rodziny. W krótkim czasie taki w Prusach postrach rzucili, że stany pruskie z nimi w układy wdać się musiały. Starszy brat Grzegorz ustępuje z widowni, odebrawszy 2000 grzywien, ale w jego miejsce staje na czele młodszy Szymon. Dopiero gdy r. 1515 król Gdańszczanom, chcąc ich sobie pozyskać przeciw w. m. Albrechtowi, wystawił edykt, upoważniający ich do ścigania Matterny i jego zgrai, pochwycono go w okolicy Poznania; niebawem odstawiono go do Gdańska, gdzie się w więzieniu sam powiesił 1516 r. Ów parów jest kilkaset kroków długi i miejscami bardzo głęboki; ciągnie się równolegle z drogą do Subków wiodącą. Z tej też strony zabezpiecza ją niezbyt wysoki wał; między wałem a parowem rozpościera się mała płaszczyzna, z której schody darnami wyłożone prowadzą na dół. Zdaje się, że te okopy już w starożytnych czasach okolicznym mieszkańcom służyły za miejsce schronienia się przed napadami Prusaków. To też wzdłuż Wisły i Wierzycy jeszcze dziś napotykamy takie grodziska często tak blisko obok siebie, że wrazie niebezpieczeństwa łatwo z nich sobie można było dawać znaki ogniowe (ob. „Preus. Prov. Bl." 1854 i Pielgrzyma № 133—136 z r. 1885). *Kś. Fr.*

Parowa 1.) według Kętrz. miejscowość w pow. brodnickim, w spisach urzędowych nie wykazana. 2.) **P.**, kol. do Męcikała należąca, pow. chojnicki, st. poczt. Brusy, par. kat. Nowacerkiew, ew. Chojnice. W 1868 r. 3 bud., 1 dom, 12 mk. katol. 3.) **P.**, niem. *Parowo*, wyb. do Lubieszyńskiej kol. należące, pow. kościerski, st. poczt. Nowa Karczma.

Parowa Falęcka, fol. do Falęcina należący, pow. chełmiński, st. poczt. Zygląd, par. katol. Papowo Biskupie, ew. Chełmża, 1103·76 mr. obszaru. W 1868 r. 11 bud., 6 dm., 78 mk., 53 kat., 25 ew.

Parowe 1.) wzgórze nad doliną Lipy-Gniłej, w pasmie Gołogór, pow. przemyślański. Ma 335 mtr. wznies. (ob. t. II, 677 i V, 249). 2.) **P.**, bagniste pastwisko wśród lasów, w płd.-wsch. stronie Mostów Wielkich, pow. żółkiewski.

Parowiec, góra lesista w pow. dolińskim, na obsz. wsi Lecówki, ma 880 mtr. wznies.

Parowo 1.) niem. *Strelitz*, wś, pow. bydgoski, poczta w Fordoniu, 6 dm., 30 mk. 2.) **P.**, fol., pow. szubiński, poczta w Łabiszynie. 3.) **P.**, ob. *Jaruszyn Parowo*, pow. bydgoski.

Parowszczyzna, wś włośc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 40 w. od m. Wilejki, przy b. drodze poczt. z Mołodeczna do granicy pow. mińskiego, ma 4 dm., 37 mk.

Parowy al. *Kamienny*, potok w pow. kałuskim, ob. *Kamienny.*

Parpahren (niem.), ob. *Parpary.*

Parpart 1.) dok. *Parpard*, *Parparino* (niem.), wś w Pomeranii, pod Sławnem (Schlawe), istniała już r. 1262. W 1271 r. nadaje ją Wisław, książe na Rugii, klasztorowi Bukow (ob. Perlbach: P. U. B., str. 203). 2.) **P.** (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Greifenberg, st. poczt. Zitzmar 2 klm. odl., 774·17 ha obszaru.

Parpary, niem. *Parpahren* al. *Parparren*, wś, pow. sztumski, st. poczt. Piekło, par. katol. i ew. Sztum, szkoła w miejscu, 322·44 mr. obszaru. W 1868 r. 100 bud., 77 dm., 716 mk., 564 katol., 141 ew. Wś ta leży na prawej stronie Nogatu; jest starą osadą bo znaleziono

tu cmentarzysko z urnami (Ossowski: Objaśn. do mapy archeol. Prus Zach., str. 94). W 1736 r. wydaje sstа sztumski Bieliński puszczę Parpary na prawie emfiteutycznem (ob. Schmitt: Gesch. d. Stuhmer Kr., str. 207). *Kś. Fr.*

Parpat, ob. *Samlinek.*

Parpen, pow. kłajpedzki, ob. *Goerge-Martennen.*

Parpis, strumień w pow. wyłkowyskim, wypływa pod Nową-Dolą, pomiędzy Karkłupianami a Wierzbołowem, płynie ku zachodowi pod Kibejki, a ztąd ku północy pod Kibarty, poczem wpada z lew. brzegu do Szyrwinty, na zachód Wierzbołowa. Długi 7 w. Nazwa podług m. hydr. W Enc. Org. wiek. (II, str. 427) jest nazwa *Puopis.* *J. Bliz.*

Parpurowce, właściwiej *Purpurowce*, wś rząd., pow. winnicki, w pobliżu linii dr. żel. odesko-kijowskiej, gm. Hawryszówka, o 16 w. od Winnicy, gdzie par. katol., st. poczt. i telegr. Ma 270 mk., 380 dzies. ziemi włośc., cerkiew pod w. N. M. P., wzniesioną w 1751 r., uposażoną 55 dzies. ziemi i posiadającą 671 parafian. Należała niegdyś do sstwa skurzynieckiego, nadanego prawem emfiteutycznem w 1780 r. na 50 lat Michałowi Kornatowskiemu, ssście tiutkowskiemu, a przez niego ustąpione Bykowskiemu, z opłatą 630 rs. kwarty. *Dr. M.*

Parraskrug (niem.), wyb., pow. malborski, st. poczt. Nowydwór.

Parreyken, wś i dobra rycerskie, pow. labiawski, st. poczt. Labiawa.

Parschan (niem.), ob. *Parchowo.*

Parschen, wś, pow. pilkaleński, st. poczt. Schirwindt.

Parschkau (niem.), ob. *Parskowo.*

Parsk 1.) niem. *Parsken* al. *Ostrow*, wieś na praw. brzegu Wisły, pow. grudziądzki, st. p., par kat. i ew. Grudziądz. W 1868 r. 19 bud., 5 dm., 42 mk., 2 kat., 23 ew., 1112·66 mr. obszaru. Mieszkają tu tak zwani Olędry. W 1618 r. nadaje starosta grudziądzki Jakub Szczepański pięciu Olędrom pastwisko Ostrów na 30 lat. Czynsz wynosił 35—40 gr. za mórg. Byli wolni od tłoki i mieli prawo obierania sobie sołtysa, którego jednak sstа musiał potwierdzić. Wolno im było w czasie wylewu wypędzać bydło na pastwiska zamkowe. Lustracya z r. 1765 wymienia 5 gburów: Jerzy Harm, Piotr Ketler, Abraham Bartel, Henryk Frank i Jan Nickel; posiadali razem 4 włóki, bo jednę Wisła im zabrała, drugą zapiaszczyła. Płacili 150 fl. czynszu. Po okupacyi pruskiej nastąpiło uwłaszczenie (ob. Gesch. d. Graudenzer Kr., str. 236). 2.) **P.**, niem. *Anbau-Parsk*, wyb., tamże. W 1868 r. 24 dm., 155 mk., 9 kat., 141 ew., 14·68 mr. Osada ta powstała dopiero około r. 1817 na obszarze wsi Parska. *Kś. Fr.*

Parski al. *Łyków*, wś i fol. nad rz. Ner, pow. turecki, gm. Wola Świniecka, par. Grodzisko, odl od Turka w. 36½. Wś ma 12 dm., 187 mk.; wchodzi w skład dóbr Łyków. Według Lib. Ben. Łask. (I, 351) dziesięcina z łanów kmiecych szła dla kanonii i prebendy uniejowskiej, z folw. zaś dla plebana w Grodzisku. Według ksiąg pobor. z r. 1553 wś P. ma osad 6, łan. 3 i młyn dziedziczny (Pawiński, Wielkop., II, str. 233). *Br. Ch.*

Parsko al. *Parsk* i *Parskie*, domin. i okr. domin., pow. kościański, o 8 klm. na płd. od Kościana i o tyleż na wsch. od Śmigla, leży na wzgórzu, nad strumieniem, który z jeziora Wonieskiego spływa do Obry, par. Wonieść, poczta i st. dr. żel. w Starem Bojanowie, 9 dm., 111 mk.; obszaru z fol. Żydowem ma 406·8 ha, t. j. 369·09 roli, 22·95 łąk, 2·43 lasu, 11·80 nieuż. i 0·55 wody; czysty doch. grun. 6833 mrk; tucz bydła, owczarnia. W r. 1337 pisał się Jakub z Parska, a r. 1382 Michał, syn Tomasza z Ostrowieczna. Stało tu podówczas zamczysko, które dobywając przez dni ośm Bartosz z Koźmina, zniewolił Michała, dziedzica, do przyrzeczenia, że odstąpi Domarata, ssty wielkopolskiego. Przy schyłku zeszłego wieku posiadał tę wś Kwilecki, następnie Onufry Krzycki, a około 1843 r. Euzebiusz Banachowicz. W skład okręgu domin. wchodzi fol. Żydowo; cały okr. ma 10 dm. i 128 mk. (102 kat. i 26 prot.). *E. Cal.*

Parskowo, 1583 *Paskowo*, 1710 *Parschowo*, niem. *Parschkau*, dobra ryc., pow. wejherowski, st. p. i tel. i par. kat. Starzyn, 2·7 klm. odl., st. kol. Wejherowo, 21 klm. odl., ew. par. Krokowo. W 1868 r. 111 mk., 93 kat., 18 ew., 10 dm., 233·9 ha roli or. i ogr., 73 łąk, 89·1 past., 7·8 nieuż., razem 403·8 ha; czysty dochód grun. 3850 mrk; mlekarnia; właśc. Rob. v. Koziczkowski. Rozkopano tu okrągłą mogiłę, do 20 stóp wysoką, a wokoło niej 5 kręgów z dużych kamieni, cokolwiek z ziemi wystających (ob. Preuss. Prov. Bl., 1850, str. 261). P. miało pierwotnie prawo polskie, było do jednej służby zobowiązane (ob. Prutz: Gesch. d. Kr. Neustadt, str. 57). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił w P. Parskowski od 5 włók osiadłych, młynka, ogr. 10 fl. 20 gr.

Parsow, dobra ryc. w Pomeranii, pow. koszaliński, st. p. Coerlin, 8 klm. odl., 703·98 ha obszaru.

Parszas, jezioro, pow. rossieński, na pograniczu pow. telszewskiego, w par. ławkowskiej, pod mkiem Pojeziory, ma 2 w. długości, 1 w. szerokości i do 10 włók rozległości. Przyjmuje rzkę Situwę, która wypływa z jez. Łukszta. O jeziorze tem krąży pomiędzy ludem podanie, że miała tu być niegdyś łąka, na której włościanie grabili siano; w tem zja-

wił się z przyległego lasu dzik (po lit. *parszas*, zkąd nazwa jeziora), zaczął ryć tę łąkę, a gdzie się tylko dotknął ziemi, wnet z tego miejsca występowała woda. Wylew wody był tak gwałtowny, że ludzie grabiący siano zaledwo mogli uciec z łąki. Dzik raz się jeszcze potem miał ukazać włościanom, gdy w następnym roku nastała pora sianokosu.

Parszczenica al. *Parzczenica*, 1648 *Parszczenica*, 1664 *Parszenica*, wś, pow. człuchowski, st. p. Lipienice, par. kat. Konarzyny, ew. Sąpolna. W 1868 r. 26 bnd., 10 dm., 93 mk., 60 kat. 33 ew., 3191·34 mr. obszaru. Za czasów Rzpltej należała P. do sstwa tucholskiego. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu młynarz od 2 kół 4 fl. Według lustr. z r. 1664 wynosił czynsz 51 fl.; młyn tutejszy liczono wówczas do młynów zaborskich. *Kś. Fr.*

Parszczyzna, wś, pow. ropczycki, par. rz.-kat. Lubczyna, st. p. Dembica, odl. 1 klm. Według regestr. pobor. z 1508 r. P. wraz z Kanirzeszą, Pustynią i Szląstową należała do Piotra Ligęzy, który płacił 6 grzyw. i 18 gr. poboru. W 1536 r. wś Parsczina, w par. Lubczyna, w pow. pilzneńskim, należy do Piotra Ligęzy, ma 13 kmieci, płacących 7 grzyw. i 8 gr. czynszu, dających też 36 korcy owsa, koguty, jaja i robociznę do fol. Sepnica. Był tu młyn na rzece i wójtostwo z rolą i karczma dająca 4 grzyw. czynszu. W 1581 r. właścicielką jest wdowa po Ligęzie. Jest wtedy 11 osadn., 9 łanów, 3 ogrodz., 1 komornik, 2 ubogich, 3 rzemieślników (Pawiński, Małop., 251, 469, 505).

Parszele lub *Partele*, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Szumsk, odl. 22 w. od Wyłkowyszek, ma 16 dm., 160 mk.

Parszelewo, wś nad rz. Wiatką, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. Druja, okr. wiejski Stajki, o 5 w. od gminy a 54 w. od Dzisny, 2 dm., 17 mk. kat. (8 dusz rewiz.); należy do dóbr Stajki, Miłoszów.

Parszewice, niem. *Parssewitz*, wś, pow. lubliniecki, należy do wsi Lis.

Parszewicze, wś i fol., pow. piński, przy gośc. z Żabczyc do Obrowa, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Żabczyce. Wś ma 37 osad i 148 mk.; cerkiew fundacyi Frołowiczów, pod wez. Opieki N. M. P., ma z dawnych zapisów 4 włóki i 9 mr. ziemi; przeszło 1500 parafian pł. ob. Grunta lekkie, nieco faliste, w okolicy lasy. Własność Pusłowskich. *A. Jel.*

Parsziszken, wś, pow. gołdapski, ob. *Kurnehnen.*

Parszów, wś, i *P. Górniczy*, os. górnicza nad rz. Kaczką, pow. iłżecki, gm. Wielkawieś, par. Wąchock, odl. 30 w. od Iłży. Posiada szkołę początkową ogólną, mur. kaplicę katol., zakłady żelazne, 118 dm., 867 mk., 523 mr. ziemi włośc., P. Górniczy zaś 15 dm., 60 mk., 56 mr. włośc. W 1827 r. było 64 dm., 441 mk. Według ksiąg pobor. z r. 1578 wś Parszów, w par. Wąchocko, należąca do bisk. krakowskiego, miała osad 17, łan. 7 $^1/_2$, zagr. bez roli 7, komorn. 3, ubogi 1, rzemieśl. 6 piekarzy 4 (Pawiński, Małop., str. 196). Wielki piec wystawiony w 1748 r. przez Załuskiego, bisk. krakowskiego, a wykończony przez Sołtyka 1759 r., wydawał tygodniowo około 125 cntn. żelaza. Następnie istniała tu huta i odlewnia żelaza. Huta wydawała do 30,000 cntn. surowizny a odlewnia do 10,000 cntn. odlewów. Motorem były machiny parowe. Obecnie zakłady te nieczynne. *Br. Ch.*

Parszuksztа, os. karcz. i zaśc. nad rzką t. n., pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 3 dm., 15 mk. katol. i 17 żydów.

Parszywa Góra, dość znaczna wyniosłość w pow. nowoaleksandryjskim (puławskim), w lasach józefowskich, między Boiskami a Chruśliną, krzewami porosła. W 1863 r. widownia kilku potyczek.

Parszywka, w dok. z XV w. *Parschewka*, wś i fol. nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Góry, par. Dzierążnia, odl. 14 w. od Pińczowa. Fol. należy do dóbr Przecławka, ma 212 mr. obszaru. W 1827 r. było 15 dm., 101 mk. W początku XV w. właścicielem P. był Jan z Czyżowa, syn kasztel. krakowskiego. Wś należała do par. Wierciszów. Dziesięciny ze wsi szły na rzecz prebendy i kanonii dojazdowskiej przy katedrze krakowskiej. Biskup Wojciech Jastrzębiec przywłaszczył sobie dziesięciny te z P. i Przecławki, twierdząc, że należą one do stołu biskupiego. Wywiązał się ztąd spór i proces który trwał jeszcze za rządów Zbigniewa Oleśnickiego, ale ostatecznie dziesięciny zostały przy biskupie. Oleśnicki zostawszy kardynałem, chcąc podnieść świetność rodu, zakupił dla brata swego Jana Głowacza z Oleśnicy miasto Pińczów i wsie: Wierciszów, Kopernię, Parszywkę a następnie inne okoliczne. W Pińczowie, zburzywszy stary dworzec, wystawił okazały zamek, którego budowa 30 lat trwała. Jednocześnie na obszarze Wierciszowa, wcielonym do Pińczowa, wzniósł nowy kościół, któremu nadał godność kolegiaty i dla uposażenia nadał dziesięciny z kilku wsi a między niemi i z P. Zmieniwszy zamiar, osadził przy kościele ks. paulinów i oddał im przeznaczone dla kapituły dziesięciny. W połowie XV w. P. była własnością Andrzeja z Oleśnicy. Był tu folwark, łany kmiece, karczma i ogrodziarze (Długosz, Lib. Ben., II, 109 i III, 129—133). Według ksiąg pobor. z r. 1579 wś P., była własnością Kietlińskiej, miała osad 8, łanów 4, zagrodn. 2, komorn. 2, ubogi 1 (Pawiński, Małop., str. 221). *Br. Ch.*

Parszywka, góra, 848 mt. wznies., w skawiańsko-rabczańskich Karpatach, w dziale Koszkowa (ob.).

Partacz, przyległ., pow. skierniewicki, ob. *Huta Partacka* 77.).

Partele, zaśc. szl. nad jez. Miory, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 38 w. od Dzisny, 1 dm., 3 mk. kat.

Partęcin, niem. *Klein Partenschin*, os., pow. lubawski, st. p. Łąkorz, par. kat. Lipinki, ew. Biskupiec, gm. Cicho. W 1868 r. 4 bud., 1 dm., 13 mk. kat.

Partęciny, niem. *Gross Partenschin*, dok. *Bartsch*, *Bartschin*, *Partschen*, 1408 *Partischen*, wś, pow grudziądzki, st. p. i par. ew. Lisnowo, kat. Płowęż. Leży nad znacznem jeziorem, zwanem u Długosza Partheczino, ma 1816 mr. obszaru. W 1868 r. 49 bud., 21 dm., 196 mk., 97 kat., 99 ew. Wś ta należała dawniej do biskupów pomezańskich. W 1513 r. biskup Job na nowo ją osadził, bo w zawieruchach wojennych do szczętu została zniszczona. Nadaje więc 3 włóki sołtysowi Mattho wraz z sołectwem na prawie chełm. Od reszty mają osadnicy płacić rocznie 2 grz. R. 1624 był tu sołtysem Fabian Subrzycki. Gburów było 10. Dziewięciu posiadało po 3 włóki i czynszowali po 5 grz. i 12 gr., jeden miał 2 włóki i płacił 2 grz. i 48 szel. Karczmarz płacił 6 grzywien, miał prawo warzenia piwa i dawał 6 kogutów lub 12 kur. Cały dochód ze wsi wynosił 46 grz. i 26 szel., 10 korcy pszenicy, 10 kor. żyta i 58 kor. owsa, 70 kur, 15 wiązek lnu i 15 ćwierci drzewa. W 1818 r. wydał rząd owe 32 włók na własność za czynszem w kwocie 268 tal. 15 sbr. 11 fen. Aż do r. 1842 należały P. pod względem jurysdykcyjnym do Prabut w Pomezanii, a jeszcze r. 1667 do par. kat. w Lisnowie (ob. Gesch. d Graudenzer Kr. von Frochlich, str. 237). *Fr.*

Parthe, rzeka, prawy dopływ Białej Elstery, prawego dopływu Soły, lewego dopływu Elby.

Partuły, trzy osady, pow. tarnowski, przy gościńcu z Tarnowa do Dąbrowy, między wsiami Lisia Góra, Zaczernia i Żukowice, z których należące do Żukowic mają 10 dm. i 55 mk. (34 mężcz, 21 kob.), drugie do Lisiej Góry 6 dm. i 27 mk. (12 mężcz., 15 kob.), trzecie zwane pod Lisią Górą a należące do Zaczerni, 16 dm. i 80 mk. (41 męż., 39 kob.). *Mac.*

Partwitz *Klein* (niem.), łużyckie *Besdow*, wś, pow. wojerecki, par. Wojerecy, ludność ewang. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc. Par. *Parzów Wielki.*

Partyń, wólka do Rudki, pow. tarnowski, składa się z 13 dm., 66 mk. (32 męż., 34 kob.) rz.-katol., leży przy drodze z Tarnowa do Żabna, na praw. brzegu Dunajca. Graniczy na płd. z Bobrownikami Wielkiemi, na płn. z Łęgiem, na zach. z Jurkowem, a na wschód z Pawęzowem. *Mac.*

Partynia, wś nad Partyńskim pot., dopływem Brenia z lew. brzegu, leży w piaszczystej równinie nadwiślańskiej, pow. mielecki, 2·2 klm. na płn. od Radomyśla. Ma przysiołek Schabowiec, na wschód od wsi, rozciągający się na północnym brzegu lasu. Kasa pożyczk. gminna z kapit. 337 zł. w. a. We wsi jest 139 dm. i 609 mk. (313 męż., 296 kob.) rz.-kat., par. w Zgórsku. Na Schabowiec przypada 33 dm. i 175 mk. Obszar więk. pos. (Bibl. Ossolińskich we Lwowie) ma 424 mr. roli, 72 mr. łąk, 18 mr. pastw. i 153 mr. lasu; pos. mn. 648 mr. roli, 61 mr. łąk, 92 mr. pastw. i 7 mr. lasu. Otaczają tę wieś: od zachodu Dolna Wieś, Pień i Jamy od płn. Zgórsko, a od wschodu Podlesie i Ruda *Mac.*

Partyński, potok w pow. mieleckim, prawy dopływ Brenia (ob.).

Parubiszki, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedlicko, okr. wiejski Hermaniszki, o 3 w. od gminy, 60 dusz rewiz.; należy do dóbr Hermaniszki, bar. Leforta.

Paruchowo, dawniej *Parchowo* i *Parochowo*, fol. i wś, pow. nieszawski, gm. Straszewo, par. Koneck, ma 96 mk., 585 mr. ziemi dwors. i 44 mr. włośc. W 1827 r. było 11 dm., 83 mk. Folwark ten nadany został w XVI w. na uposażenie prob. koneckiego przez właścicieli dóbr Koneck. Według ksiąg pobor. z r. 1557—1566 wś Parchowo miała 3 łany kmiece i 3 łany sołtysie (Pawiński, Wielkop. II, 5). Obecnie fol. ten, obejmujący mr. 565, sprzedany został przez rząd w r. 1880 kapitanowi Aleksandrowi Wizgałow za rs. 35360, ze spłatą szacunku sposobem amortyzacyjnym przez lat 40. *Br. Ch.*

Paruchowo, wś, pow. wrzesiński, o 9 klm. na płn.-wsch. od Żerkowa, na lewym brzegu Warty, par. Pogorzelica, poczta w Komorzu, st. dr. żel. w Żerkowie, 15 dm, 114 mk. kat. W XVI w. składało P. biskupom poznańskim snopowej dziesięciny 36 gr.; r. 1578 należało do Krzysztofa Iwińskiego. *E. Cal.*

Paruchy, strumień w pow. koneckim, początek ma pod wsią Paruchy, płynie ku zachodowi przez Baczynę, Komaszyce, Morzywół i na prost Rudy, na granicy pow. opoczyńskiego, wpada z praw. brzegu do Drzewiczki. Długi 12 wiorst. *J. Bliz.*

Paruchy, wś, pow. konecki, gm. Gowarczów, par. Końskie, odl. 8 w. od Końskich, ma 9 dm., 68 mk., 164 mr. ziemi dwors. i 26 mr. włośc. W 1827 r. było 13 dm., 102 mk. Lib. Ben. Łask. (I, 695) w opisie par. Gowarczów wymieniając P., zwie je minera, co oznaczało zarówno kopalnią jak i zakład górniczy. Według ksiąg pobor. z r. 1577, wś Paruchy, w par. Gowarczów, wraz z Babnowem i Nyes-

myeniami, należała do Jakuba i Jana de Babnów, którzy mieli 5 łanów i płacili 3 grosze; Gabryel Bembnowski miał łan. 2 1/4, Jan Nieświeński łan. 2 1/2 (Pawiński, Małop., str. 284, 481). *Br. Ch.*

Parule, wś, pow. orszański, gm. Chłystowo, ma 11 dm. i 76 mk., z których 2 zajmuje się krawiectwem i 1 kowalstwem.

Parumgaln al. *Parrugul*, wś na Litwie pruskiej, pow. szyłokarczemski, st. poczt. Kallningken, okr. urz. st. cywil. Karkeln, 34 mk.

Parusowice, niem. *Baumgarten*, 1414 *Bawmgartin*, wś i folw., pow. kluczborski, par. ew. Wilmsdorf. Ludność ewangielicka; zamek, trzy folwarki, owczarnia. Por. *Baruszowice*.

Paruszewice al. *Paruszewska Wola*, wś, pow. włocławski, gm. Pyszkowo, par. Kłobia, odl. 24 w. od Włocławka, ma 31 mk., 213 mr. ziemi dwors., 7 mr. włośc. W 1827 r. było 3 dm., 15 mk. Według ksiąg pobor. z r. 1557—1566 P. były własnością Jana i Anny Mikołajewskich, miały 2 łany i 2 zagrod. (Pawiński Wielkop., II, 14). *Br. Ch.*

Paruszewko al. *Parusewko* i *Parusewek*, folw. do Paruszewa, pow. wrzesiński, o 16 klm. na wschód-południe od Wrześni, par. Skarboszewo, poczta w Strzałkowie, st. dr. żel. w Wrześni, okr. dom. Paruszewo, 3 dm., 30 mk. P. leżało pustkami około r. 1523 aż poza rok 1618; przy schyłku zeszłego wieku wchodziło w skład dóbr paruszewskich. *E. Cal.*

Paruszewo al. *Parusewo*, *Parussewo*, dom. i okr. domin., pow. wrzesiński, o 14 klm. na wschód-południe od Wrześni, par. Skarboszewo, poczta w Strzałkowie, st. dr. żel. w Wrześni; 11 dm., 158 mk.; obszaru wraz z Paruszewkiem 631·92 ha, t. j. 442·56 roli, 19·86 łąk, 39·94 pastw., 116·71 lasu, 12·40 nieuż., 0·45 wody; czysty doch. grunt. 5201 mrk; właścicielem jest A. Hulewicz. W 1294 r. zwraca Przemysław II kościołowi poznańskiemu P., które rzeczony kościół, wraz z przyległym Uścięcinem, zamienia na Gałęzowo, dziedzictwo braci Jędrzeja i Dalibora. Z P. piszą się Franciszek w r. 1358, Jan, kasztelan przemęcki, i Maciej, kaszt. moderski, r. 1388, tudzież Dobiesław r. 1399. Wś tę posiadają Mikołaj Gniazdowski r. 1578, Adam Goliński r. 1618 i Łukomscy w XVIII w. Dobra P. składały się wówczas z Paruszewa, Paruszewka i Słomczyc. Pod P. wykopano różne popielnice. W skład okr. domin. wchodzi folw. Paruszewko i Wygoda, o 1 dm., 6 mk.; cały okręg ma 16 dm. i 194 mk. kat. *E. Cal.*

Paruszka, niem. *Paruschke*, dobra ryc. i wś, pow. złotowski, st. poczt. i kol. Krojanka, 5·5 klm. odl., par. kat. Głubczyn, ew. Tarnówko, gleba dobra. Wś obejmuje 4102·37 mr. obsz., dobra 2418 mr. Obie miejscowości miały w 1868 r. 104 bud., 31 dm., 280 mk., 41 kat., 243 ew. Właśc. 1856 r. Grabowski, 1885 r. Witold Łubieński. Dawniej istniał tu kościół p. w. św. Filipa, który został przyłączony jako filia do Głubczyna. Dla prob. było wyznaczone pół włóki roli z małą plebanią i budynkami; drugi półwłóczek należał do kościoła; szkoła także tu istniała już w XVII w. Osadnicy protestanccy, sprowadzeni tu z Niemiec, zajęli opuszczony kościołek, który im jednak znów odebrany i w 1643 r. przez jezuitów poświęcony został. W następnych czasach użalają się wizytatorowie, że dla braku duchownego, któryby znał język niemiecki i częstemi kazaniami mógł nauczać tutejszych mieszkańców, w niedziele i święta miejscowy luterski nauczyciel odczytywał naukę niemiecką. Ze mszą św. prob. z Głubczyna rzadko tylko przybywał. Drewniany kościołek, pozbawiony opieki, coraz bardziej podupadał i w końcu XVIII w. został rozebrany (ob. Utracone kościoły przez Fankidejskiego, str. 297). 2.) **P**, os. leśna do dóbr tejże nazwy należąca, tamże. W 1868 r. 2 bud., 1 dm., 6 mk., 5 kat., 1 ew. W 1886 r. nabył skarb dobra i pobliską wś ryc. Dolnik w terminie subhastacyjnym za 228,000 marek. Majątek ten podzielony zostanie w części na niem. kolonie, a z lasów utworzy się nadleśnictwo. *Ks. Fr.*

Paruszowiec, niem. *Paruschowitz*, kol. i zakłady żelazne rządowe, pow. rybnicki, odl. ćwierć mili od Rybnika. P. był pierwotnie os. młynarską nad rz. Rudką, i należał do dóbr rybnickich, które dawni właściciele Węgierscy sprzedali w 1788 r. rządowi pruskiemu za 400,000 tal. W 1795 r. rząd pruski dla rozwinięcia dalszego zakładów żelaznych w tych dobrach, nabył młyn P., zniósł go i założył tu wielki piec a następnie fryszerkę. W 1822 r. wzniesiono tu Elisenhuette, walcownią żelaza wielkich rozmiarów. Prócz tego mieszczą się tu zarządy zakładów rządowych w dobrach rybnickich, urząd leśny, szkoła.

Parutino, ob. *Ilińskoje*.

Parwa al. *Parwe*, rzeczka, ma swe źródła w pow wystruckim, pod Parwiszkami, wchodzi w pow. labiawski, tworzy na przestrzeni kilku mil granicę między tymi powiatami i wpada do rz. Laukne, która pod wsią Timber łączy się z Niemenicą, uchodzącą do zatoki Kurońskiej.

Parwała, jezioro w pow. wileńskim, w dobrach Orniany.

Parwark, wś w Pomezanii, pow. malborski, st. p. i par. ew. Stare Pole, kat. Notzendorf; odl. od mta pow. 1 3/4 mili. Zawiera 2 chełmińskie majątki, 30 włók i 21 mr. obsza-

ru. W 1868 r. 102 mk., 63 kat., 34 ew., 5 menonitów, 8 dm.

Parwejniszki, zasc. szlach., pow. wileński, w 3 okr. pol., o 41 w. od Wilna, 1 dm, 12 mk. kat.

Parwewiesen, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, okr. urz. st. cywil. Parwischken, 59 mk. (1880).

Parwischken, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, st. p. Skaisgirren, okr. st. cywil., 3 klm. od Skaisgirren, 243 mk (1880). Czysty dochód z hektaru roli 10 mrk. W 1785 r. było tu 16 dm.; wś miała prawa szlacheckie i była własnością niemieckiego reformowanego kolegium kościelnego i szkolnego w Królewcu; należała do reformowanego urzędu szkolnego Spannegeln (Goldbeck, Topogr.).

Parwolken, wś, pow. ostródzki, st. poczt. Ostróda.

Parycz, niem. *Paritz*, 1233 *Paricz*, wś, pow. bolesławski, par. Naumburg, szkoła kat., 3 młyny wodne, olejarnia, warsztaty płócienne. W 1842 r. 145 dm., 825 mk. (62 ew.). Do P. należy kol. Stelzerberg i os. młyn. Sandmuehle.

Parycze, w dok. *Barycze*, mko nad Berezyną, pow. bobrujski, przy gośc. z Bobrujska do Rzeczycy, o 45 w. od Bobrujska, z zarządem gminy oraz 2 okr. policyjnego (stanu). Ma przeszło 100 dm. drewnian. i około 2000 mk., po większej części żydów handlarzy; posiada szpital gminny, garbarnią, fabrykę lin do statków i powroźniczą. Cerkiew z 1819 r., fundacyi senatora Puszczyna, p. w. św. Ducha, ma z dawnych zapisów 12 mr. ziemi, tudzież 42 rs. annuaty i około 20 beczek różnego zboża; przeszło 1000 parafian. Jarmark odbywa się 14 października st. stylu. Pod P. znajduje się przystań handlowa na Berezynie. Niegdyś P. były mkiem starościńskiem i zaliczały się do pow. rzeczyckiego wwdztwa mińskiego. Starostwo paryckie (baryckie), wspomniane w lokacyi wojska pod 1717 r. (ob. Vol. Leg. t. VI, str. 188), płaciło razem z starostwem bobrujskiem 6776 złotych. Po ostatnim rozbiorze Rzpltej darowane przez cesarzowę Katarzynę admirałowi Puszczynowi. W 1860 r. gen. Marya Puszczyn fundowała w P. pensyę żeńską na 25 panien, wyłącznie córek osób stanu duchownego. Cesarzowa Marya ofiarowała na ten zakład 1300 rubli, moskiewski zaś kupiec Korolow dał na cel powyższy 4000 rubli (ob. „Istoria wozniknowonia Paryckaho Sw. Marii Magdaliny Uczyliszcza“, Petersburg 1885 r., 94 str.). Oprócz tej szkoły żeńskiej, starannie utrzymywanej, jest tu i szkoła gminna dla chłopców i dziewcząt, z dwoma oddziałami. Dobra paryckie mają około 545 włók obszaru; młyny, propinacye i arendy dają znaczny dochód. Grunta lekkie, lecz w kulturze z powodu obfitości łąk; miejscowość okolicy poleska, bogata we wszelkie dary natury. Gmina parycka składa się z 10 okręgów wiejskich (starostw), liczy 632 osad, 3225 włościan, którym nadano ziemi 19,106 dziesięcin. Należy ona do 3 okr. sądowego i do 3 rewiru powołanych do służby wojskowej. Okr. polic. parycki obejmuje gminy: parycką, brożską, ozarycką, czerniańską i rudobielską. Przystań w P. należy do najważniejszych, przychodzi tu bowiem dużo soli, rozwożonej później po dalekich okolicach, natomiast zaś spławia się na wiosnę w wielkiej obfitości towar leśny wszelkiego rodzaju, tudzież smoła, dziegieć, terpentyna. W P. była dawniej st. poczt. pomiędzy Bobrujskiem a Jakimowską Słobodą. *A. Jel.*

Paryduby, w dok. *Poryduby*, wś, pow. kowelski, okr. pol. i gm. Maciejów, przy dr. żel. nadwiślańskiej, a $5^1/_2$ w. od Maciejowa ku Kowlowi, na zach. od Kowla a na płn.-zach. od mka Milanowicz; posiada cerkiew Nikolską. Należała niegdyś do włości milanowskiej, sstwa kowelskiego. Podług lustracyi, odbytej przez kasztelana radomskiego Słupeckiego w 1628—29 r., Poryduby łącznie ze wsią Szedliszcza czyniły rocznie fl. 308 gr. 7 den. 9, fol. zaś porydubski fl. 341 gr. 10 den. 9. Następnie zaliczały się do sstwa niegrodowego korytnickiego al. Wręby (ob. t. IV, 429). O P. znajdują się liczne wzmianki w Pamiętnikach kn. Kurbskiego.

Paryły, wólka do Zaradawy należąca, pow jarosławski, leżą nad pot. Kozianym, który dalej ku południowi przybiera nazwę Pechy i pod Radawą uchodzi z praw. brzegu do Lubaczówki. P. mają 6 dm. i 29 mk. Okolica równa, piaszczysta, pokryta dużymi borami, będącymi częścią sandomierskiej puszczy.

Paryn, okolica szlach. nad bezim. dopływem Berezyny, pow. ihumeński, w 3 okr. pol. berezyńskim, gm. brodzka, ma 5 osad; grunta lekkie, łąk dużo. *A. Jel.*

Parypsie al. *Parypsy*, wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. obrządku wschodniego Chełm. W 1827 r. było 21 dm., 156 mk.

Parypsy, wś nad rzeczką Kamianką, pow. skwirski, o 8 w. na płn.-wsch. od mka Pawołoczy, a 2 w. od Popielni, ma 1110 mk. prawosł. i 25 katol. Cerkiew drewniana pod wez. św. Stefana, wzniesiona w 1849 r. na miejsce dawniejszej z 1732 r., uposażona jest 96 dz. ziemi. Wś ta należała niegdyś do klucza pawołockiego ks. Lubomirskich, w 1815 r. posiadała ją Emilia Czeliszewa, następnie własność córki jej Olgi ks. Ogińskiej. Ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 153. *J. Krz.*

Parypsy, wś, pow. rawski, 16 klm. na płd.-wsch. od urz. poczt. w Niemirowie. Na zach. leży Przedmieście, na płn.-zach. Wróblaczyn, na płn.-wsch. Ulicko Seredkiewicz,

na wsch. Szczérzec, na płd. Trościaniec (w powiecie jaworowskim). We wschodniej stronie wsi powstaje mała struga, dopływ Zawadówki i płynie środkiem obszaru na zach., przybierając w obrębie wsi mały dopływ od lew. brzegu. W środku obszaru leżą zabudowania wiejskie (371 mt.). Na płn. od nich wznosi się punkt jeden „Pod łysą górą“ do 379 mt. Własn. więk. ma roli or. 193, past. 22, lasu 173 mr.; wł. mn. roli or. 697, łąk i ogr. 22, past. 133, lasu 39 mr. W r. 1880 było 376 mk. w gm., 8 na obsz. dwor. obrz. gr.-kat. Par. gr.-kat. w Szczércu. Niegdyś była tu osobna parafia. We wsi jest cerkiew pod wez. Pokrowy N. M. P. *Lu. Dz.*

Parysew al. *Parysów*, kol., pow. warszawski, gm. Powązki, par. Wawrzyszew, odl. 6 w. od Warszawy, leży między Powązkami a Wawrzyszewem, ma 9 mk., 3 mr.

Parysów, os. miejska i dobra, pow. garwoliński, gm. Pszonka, par. Parysów, odl. $9^1/_2$ w. od Garwolina, posiada kościół par. katol., drewniany, z murowaną kaplicą, szkołę początkową ogólną, urząd gminny, 109 dm., 1535 mk. W 1827 r. było 88 dm., 740 mk.; w 1861 r. 93 dm. i 1333 mk. (612 żyd.). Odbywa się tu 6 jarmarków do roku. Miasteczko P. założone zostało na obszarze wsi Siedcza przez dziedzica jej Floryana Parysa, kaszt. zakroczymskiego, który uzyskawszy w 1528 r. przywilej królewski na założenie miasta na prawie niemieckiem, nazwał je Parysowem. Kościół i parafia założone tu zostały w 1461 r. przez Parysów, dziedziców wsi. Późniejszy właściciel P. Franciszek Bieliński, marsz. w. koron., wzniósł tu nowy drewniany kościół w 1750 r. Następnie miasto i dobra były własnością Kossowskich i Wilkońskich. W Dykc. Geogr. Echarda podano, że P. leży przy wielkich stawach i posiadał dawniej zamek. Dobra P. składały się w 1871 r. z fol. Parysów i Starawola; os. Parysów; wsi Starawola, Wygoda i Józia, rozległość dominialna wynosiła mr. 890: gr. or. i ogr. mr. 404, łąk mr. 110, lasu mr. 300, w osadach czynszowych 106. Os. Parysów os. 118, z gr. mr. 823; wś Starawola os. 20, z gr. mr. 332; wś Wygoda os. 32, z gr. mr. 315; wś Józia os. 6, z gr. mr. 78. P. par., dek. garwoliński, 4045 dusz. W 1861 r. w parafii było 3006 kat., 67 innych wyznań chrześc. i 612 żydów. *Br. Ch.*

Parysowszczyzna, wś, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. 22 w. od Wyłkowyszek, ma 8 dm., 72 mk. W 1827 r. było 11 dm., 85 mk.

Parysy al. *Paryse*, ob. *Kąty-P.* (III, 945).

Parysz, ob. *Paryż*, pow. wągrowiecki.

Paryszcze, las we wsch. stronie Rypianki i Mysłowa, pow. kałuski, na lew. brzegu Łukawicy, na płn. od Niedźwiedziego lasu.

Paryszcze, wś, pow. nadworniański, odl. 14 klm. na płn.-wsch. od Nadworny, nad pot. Worona. Granice: wschodnia Glinki i Majdan Średni, południ. Weleśnica Leśna, zachod. Nazawizów, płn.-zachod. Tarnawica Leśna, półn. Cucyłów i Hawryłówka. W 1870 r. 1095 mk.; 1880 r. w gminie 1152, na obsz. dwor. 15 mk.; par. gr.-kat. w miejscu, ma w P. 1135, w filii Majdan Górny 757, razem 1892 gr.-kat. Obszar dwor. 351, włośc. 3094 mr. Szkoła etatowa o 1 naucz. Posiadłość dworska należy do rz.-kat. probostwa w Stanisławowie. *B. R.*

Paryszewo, ob. *Konin*, pow. bukowski.

Paryszów, wś na lewym brzegu Prypeci, pow. radomyski, par. prawosł. i katol. Czarnobyl (o 5 w.), ma 449 mk. Należy do klucza czarnobylskiego hr. Chodkiewiczów. Poprzednio własność czarnobylskiego konwentu dominikanów a następnie aż do 1832 r. wchodziła w skład dóbr Szepielina, monasteru bazylianów w Owruczu. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 110, 112. *J. Krz.*

Paryż 1.) os., pow. lipnowski, przy wsi Kamienica. 2.) **P.**, os. leśna, pow. ciechanowski, gm. Ojrzeń, par. Łopacin. Należy do ordynacyi hr. Krasińskiego, ma 3 dm., 18 mk. 3.) **P.**, kopalnia węgla, ob. *Dąbrowa Górnicza* (I, 924).

Paryż 1.) fol., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Łuck, okr. wiejski żelezowski, własność ks. Lubeckich. Do dóbr P. należą wsie: Łasica (85 dusz), Suszki (26 dusz), Zapaśniki (28 dusz), Kazimierowszczyzna (18 dusz), Łozowiki (51 dusz), mko Osinohorodek (42 dusz). Por. *Kozłowsk.* 2.) **P.**, zaśc., pow. kowieński, okr. pol., par., st. poczt. i dr. żel. w Janowie o 5 w. 3.) **P.**, os. karcz. i młyn. nad rz. Świętą, pow. wiłkomierski, par. Kowarsk (o 1 w.), na trakcie z Wiłkomierza do Onikszt, Kupiszek i Świadość, niegdyś bardzo licznie przez przejeżdżających nawiedzana. Dziedzictwo Charmańskiego. 4.) **P.**, fol., pow. wiłkomierski, par. subocka, dziedzictwo Duraszewiczów. 5.) **P.**, os. karcz., pow. wiłkomierski, par. Sudojki, na trakcie z Uciany do Uszpola, własność Drozdowskiego. *J. Krz.*

Paryż, pow. brodzki. Ob. *Pańkowce.*

Paryż al. *Paryse*, właściwie *Parzysz*, dominium, pow. węgrowiecki, o 10 klm. na płn. od Żernik, par. Jańcewo, poczta w Wapnie, st. dr. żel. w Nakle o 30 klm., 9 dm., 165 mk., obszaru 329·90 ha, t. j. 246·21 roli, 36·19 łąk, 25·12 past., 11·02 lasu, 9·83 nieuż. i 1·53 wody; czysty doch. gr. 4008 mrk; tucz wołów i chów bydła szwajcarskiego. Właścicielem jest Leon Guttry. Pod P. odkopano groby kamienne. Według Lib. Ben. Łask. (I, 58), wś Parzysch, w par. Janyczewo, dawała plebanowi tylko po groszu z łanu na kolędę.

Paryżewo, folw., pow. bukowski, o 4 klm.

na północo zachód od Lwówka, nad strumieniem, który w Trzcielu wpada do Obry; par. i poczta w Lwówku (Neustadt bei Pinne), st. dr. żel. w Lutomyślu o 16 klm.; okr. domin. Konin; 1 dm., 8 mk.; własność Łąckich.

Paryżowce, węg. *Parishaza*, wś, hr. liptowskie, uprawa roli, obszerne lasy, młyny wodne i tartaki; st. kol. koszycko-bogumińskiej; 139 mk.

Parzanko, jez. w pow. tucholskim, pod Wysoką.

Parządzie, mylnie zm. *Porądzice*. Por. *Krzepocin*.

Parzchowo, ob. *Parchowo*, pow. malborski.

Parzczyce, niem. *Parschuetz*, dobra ryc., pow. wejherowski, st. poczt. i par. ew. Krokowo, kat. Żarnowiec. W 1868 r. 9 dm., 99 mk., 9 kat., 90 ew., 42 włók obszaru; odl. $3^1/_2$ mili od Wejherowa. P. istniały już r. 1400; miały pierwotnie prawo pol. i czyniły jedną służbę (ob. „Gesch. d. Kr. Neustadt" von Prutz, str. 54 i 57). *Kś. Fr.*

Parzecz, dobra, pow. dzisieński, par. kat. Hermanowicze, własność Szyrynów. Nabyte wraz z dobrami Antopol za 600,000 złp. od Pocieja przez Maryą z Jakubowskich Ignacową Szyrynową (ob. Hermanowicze, t. III, 63).

Parzellendorf (niem.), kol. dóbr Kościęcin, w pow. kozielskim.

Parzeń, wś, folw. i os. młyn. na Skrwą, pow. płocki, gm. Brwilno, par. Sikorz, odl. 14 w. od Płocka, leży przy trakcie z Płocka do Lipna, ma 32 dm., 153 mk. i 1014 mr. obszaru. Należał niegdyś do kapituły płockiej. Odkryto tu w 1879 r. cmentarzysko przedhistoryczne na przestrzeni 26 morgów. P. należał podobno do istniejącego niegdyś w pobliżu grodu Ostrołęgu. Fol. Parzeń lit. A, w r. 1872 oddzielony od dóbr Trzepowo, rozl. mr. 429: gr. or. i ogr. mr. 396, łąk mr. 13, pastw. mr. 2, lasu mr. 4, nieuż. mr. 15; bud. murow. 3, z drzewa 8; płodozmian 12 polowy. Folw. P. lit. B, w r. 1883 oddzielony od dóbr Parzeń A, rozl. mr. 109: gr. or. i ogr. mr. 64, łąk mr. 5, pastw. mr. 4, lasu mr. 35, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 3. *Br. Ch.*

Parzenica, rzeczka w pow. chojnickim ob. *Dąbrowa* i *Karsin*.

Parzew, pow. pleszewski, ob. *Parczew*.

Parzęczew, właściwie *Parzniczew*, u Łaskiego *Parnyczewo* i *Parznycew*, os. wiejska, przed 1867 r. miasteczko, nad rz. Gnidą, pow. łęczycki, gm. Piaskowice, par. Parzęczew. Leży śród płaszczyzny, odl. 12 w. od Łęczycy i 4 w. od Ozorkowa, ma 89 dm., 1,274 mk. (w tej liczbie 732 kat., 23 ewang., 519 żydów) i 753 mr. ziemi, z tego 61 mr. zajmuje sama osada. Są tu dwa kościoły: parafialny murowany i cmentarny drewniany, bóżnica, szkoła początkowa ogolna, dwie olejarnie z prod. na 750 rs. i 2 garbarnie z prod. na 702 rs. Dochody osady wynoszą 110 rs., wydatki 70 rs. Niema tu żadnego urzędu; sąd gminny mieści się w sąsiedniej wsi Wielkiej Woli a urząd gminny w Pieskowicach. Data założenia miasta nieznana. Już na początku XVI w. według Lib. Ben. Łaskiego (II, 357) P. jest miastem, należy do Wojciecha z Gledzanowa, kaszt. łęczyckiego. Zarówno założenie miasta jak kościoła i parafii należy odnieść do początków XV w. Ów kasztelan łęczycki pochodził z rodu Pomianów, była to więc zapewne osada założona, jak wiele innych w tych stronach, przez przybyszów z Wielkopolski. Przy założeniu parafii oddzielono od kościoła w Solcy Wielkiej wsie: Parzęczew, Piaskowice i Wytrzyszczki. Według regestr. pobor. pow. łęczyckiego z 1576 r. była to uboga i nieludna mieścina, mająca 14 rzemieśln. płacących po 4 gr. poboru, 3 karczmy po 12 gr., rzeźnik jeden 6 gr., 2 przekupniów po 12 gr., 2 komorn. po 6 gr. i 2 warzących gorzałkę po 24 gr. Ogółem 9 flor. 8 gr. (Pawiński Wielkopol., II, 118). Przy mieście istniała też dawna wieś Parzęczew (zwana w regestr. Parzinczew), w której Wojciech Pieskowski (z Piaskowic) miał 6 łan. kmiecych, 4 zagrod., 1 karczmę (Pawiński Wielkopol., II, 61). W XVI w. prawdopodobnie wzniesiono modrzewiowy kościołek św. Rocha, stojący dotąd na cmentarzu. Dalsze losy P. nie znane i nie ciekawe zapewne. W 1800 r. pożar zniszczył kościół parafialny. Dziedzic ówczesny Stokowski wzniósł w 1804 r. nowy z muru, lecz budowla ta już w 1873 r. uległa zupełnej ruinie, tak że za staraniem proboszcza i parafian podjęto zupełne przerobienie kościoła, który został rozszerzony, przebudowany i ozdobiony na nowo. Par. P., do której w 1671 r. wcielono par. Chociszew, należy do dekan. łęczyckiego, ma 2919 dusz. Dobra P. po dopełnionym rozdziale w r. 1877 składały się z folw. Wielka Wieś, os. Parzęczew, wsi: Wielka Wieś, Sokola Góra, Smolarnia, Ignacew, Florentynowo i kol. Anastazew. Rozl. dominialna mr. 479: gr. or. i ogr. mr. 323, łąk mr. 80, pastw. mr. 27, wody mr. 2, lasu mr. 2, nieuż. mr. 46. Osada P. os. 149, z gr. mr. 753; wś Wielka Wieś os. 21, z gr. mr. 45; wś Sokola góra os. 20, z gr. mr. 226; wś Smolarnia os. 5, z gr. mr. 17: wś Ignacew Dolny os. 25, z gr. mr. 206; wś Florentynowo os. 19, z gr. mr. 387; kolonia Anastazewo os. 16, z gr. mr. 483. *Br Ch.*

Parzęczew 1.) al. *Parzęczowo* i *Parzenczewo*, niem. *Parsentschewo*, wś kośc., domin. i okr. domin., pow. kościański, odl. $6^1/_2$ klm. na wschód-północ od Wielichowa, nad strumieniem wpadającym do Obry; par. w miejscu, poczta w Wielichowie, st. dr. żel. w Kościanie o 16 klm. Kościół miejscowy, p. w. św. Mi-

chała Archanioła, stawiany z drzewa, istniał już przed r. 1498. W miejsce starego stanął nowy r. 1696, a w miejsce tego w r. 1774 kościół dzisiejszy. Księgi kościelne sięgają r. 1629. Dziedzicami P. byli między innymi. Piotr Opaliński r. 1580, Maciej Radomicki, wda inowrocławski, r. 1696 i Faustyn Zakrzewski około 1793 r. Dobra P. składały wówczas: Kotusz, Lubiechowo, Parzęczew i Wąblew. Do parafii P. należały: Lubiechowo, Parzęczew, Puszczykowo i Wąblew. W 1873 r. par. P., w dek. grodziskim, miała 1066 dusz. Obecnie wś P. ma 25 dm., 202 mk. kat. Dominium P. ma 10 dm., 275 mk.; obszaru 1062 ha, tj. 693·25 roli, 210·59 łąk, 30·82 pastw., 105·14 lasu, 19·45 nieuż. i 2·80 wody; czysty doch. grunt. 11195 mrk; cegielnia; właścicielem jest Aleksander hr. Potworowski. W skład okr. domin. wchodzi dom leśniczy, tudzież folw. Kotusz i Wąblew. Cały okrąg ma 16 dm., 414 mk. (373 kat., 41 prot.). 2) **P.**, wś i folw., pow. pleszewski, o 6 klm. na wschód-południe od Jaraczewa, par. i poczta w Górze, st. dr. żel. w Jarocinie o 8 klm.; 10 dm., 175 mk. (156 kat. i 19 prot.). P. był pierwotnie osadą szlachecką bez kmieci, należał do Kacpra Parzęczewskiego w r. 1578, w XVIII w. do Święcickich, następnie do Szołdrskich. P. folwark niem. Perentschow, o 4 dm. i 62 mk., wchodzi w skład dóbr Góra. Na folwarku tym znaleziono różne naczynia gliniane w grobowiskach przedhistorycznych. *E. Cal.*

Parznica, struga pod Lotyniem, pow. chojnicki, por. *Parzenica.*

Parznice, wś i folw. nad rz. Kobylanką, pow. radomski, gm. Gębarzew, par. Kowala Stępocina, odl. 8 w. od Radomia. Dzieli się na kilka części. 1.) **P.** *Radzyminskich* mają 15 dm., 108 mk., 510 mr. ziemi dwors. i 237 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było tu 23 dm., 216 mk. 2.) **P.** *Supińskich*, wś, mają 14 dm. 193 mk., 345 mr. ziemi dwors. i 109 mr. włośc. 3.) **P.** *Szemrawskich*, wś, 4 dm., 22 mk., 142 mr. ziemi dwors. i 6 mr. włośc. 4.) **P** *Szaniawskich*, folw., 1 dm., 10 mk., 63 mr. ziemi. W XV w. mieszkała tu prawie sama drobna szlachta, uprawiająca własnoręcznie rolę, niektórzy tylko mieli swych kmieci i ogrodziarzy (Długosz L. B., II, 520). Według regestr. por. pow. radomskiego z r. 1508 część Parznic i część Syczyny były własnością Mikołaja Kroguleczkiego, który płacił poboru gr. 14. W 1569 r. we wsi Parznice siedzieli: Jan Modrzewski ($^1/_2$ łana), Joachim Piotrowski ($^1/_2$ łana), Stanisław Kieskowski ($^1/_2$ łana i 5 zagrod.), Dorota Słupikowa ($^1/_2$ łana, 2 zagrod.), Mikołaj Smagowski ($^1/_4$ łana), Jan Bodz i Fynkowa ($^1/_2$ łana), Sebastyan Kroguliczki (1 łan), Kochanowska ($^1/_4$ łana i 5 zagrod.) (ob. Pawiński Małop., II, 306 i 472). *Br. Ch.*

Parzniew, wś i folw., pow. błoński, gm. Helenów, par. Brwinow, leży przy linii dr. żel. warsz.-wied. między Pruszkowem a Brwinowem, ma 227 mk., 1355 mr. ziemi dworsk. i 24 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 5 dm., 92 mk. P. wchodzi w skład dóbr Helenów.

Parzniewice i *P. Małe*, wś, kol. i folw., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów, odl. 18 w. od Piotrkowa. Kol. P. ma 40 dm., 384 mk.; folw. 9 dm., 93 mk. W 1827 r. było 29 dm., 241 mk. Istnieje tu dystylarnia likierów, słodkich wódek i araku, z produkcyą roczną na 33,070 rs. P. *Małe* czyli *Stare*, wś mają 17 dm., 233 mk. Według ksiąg pobor. powiatu piotrowskiego z 1533 r. wś P., w parafii Bogdanów, należała w części do Wincentego Parzniowskiego (5 os., $1^1/_2$ łana). W r. 1553 posiadał Gomoliński: $2^1/_2$ łan.; część Feliks Parzniowski z 3 kmiec.; część Mikołaj Parzniewski z 3 kmiec. (Pawiński Wielkop., II, 256). Według Lib. Ben. Łask. (II, 220) wś P., w par. Bogdanów, dawała dziesięcinę plebanowi tylko z łanów folwarcznych, z kmiecych zaś na stół arcybiskupi. Dobra P. składały się w 1871 r. z folw. P., nomenkl.: Srednie, Szlifinia, Siodemka, wsi: P., P. Małe, Parzniewiczki, Pawłów Górny, P. Dolny, P. Szkolny, Napoleonów, Huta Porajska, Budy Porajskie, Przydatki, Biała Róża, Poraj i Julopol. Rozl. dominialna mr. 1848: gr. i ogr. mr. 493, łąk mr. 55, pastw. mr. 13, wody mr 3; lasu mr. 1008, zarośli mr. 18, w wieczystych dzierżawach mr. 214, w osadach mr. 11, nieuż. mr. 33; bud. mur. 13, z drzewa 17; płodozmian 8 polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 50, z gr. mr. 526; wś P. Małe os. 19, z gr. 33; wś Parzniewiczki os. 37, z gr. mr. 399; wś Pawłów Górny os. 38, z gr. mr. 621, wś Pawłów Dolny os. 25, z gr. mr. 310; wś Pawłów Szkolny os. 21, z gr. mr. 320; wś Napoleonów os. 21, z gr. 411; wś Huta Porajska os. 17, z gr mr. 257; wś Budy Porajskie os. 20, z gr. mr. 304; wś Przydatki os. 15, z gr. mr. 121; wś Biała Róża os. 8, z gr. mr. 195; wś Poraj os. 26, z gr. mr. 472; wś Julopol os. 9, z gr. mr. 18. P. gm. należy do sądu gmin. okr. V w os. Rozprza, st. poczt. Piotrków; ma 11,279 mr. obszaru i 4460 mk. *Br. Ch.*

Parzniewiczki, kol. i leś.os., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów, kol. ma 33 dm., 260 mk., leś. os. 1 dm., 12 mk.

Parzno, wś, prob., folw., pow. piotrkowski, gm. Kluki, par. Parzno, odl. 30 w. od Piotrkowa, leży na wznies. 596 st. npm. Posiada kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną. Wś ma 32 dm., 295 mk., 482 mr. ziemi włośc.; prob. 2 dm., 5 mk., 2 mr. włośc.; folw. 7 dm., 37 mk., 2099 ziemi, w tem 241 mr. ornej. W 1827 r. było 34 dm., 271 mk.

Jestto starożytna osada, należąca zdawna do dóbr arcybisk. gnieźnieńskich, gdyż wymienia ją bulla Inocentego II, potwierdzająca w 1136 r. posiadłości arcybiskupów (Kod. dypl. Wielkop., I, 10). Arcybiskupi byli fundatorami kościoła i parafii, zapewne w XIV lub XIII w., bo w aktach konsyst. gnieźn. z XV w. kościół ten zwany jest dawnym. Obecny kościół pochodzi podobno z XVII w. Proboszczami bywali tu zwykle kanonicy gnieźnieńscy. Według Lib. Ben. Łask. (I, 463 i 464) proboszcz posiadał dostatnie uposażenie w roli i łąkach, miał trzy sadzawki, karczmę. Wieś cała dawała mu dziesięcinę a za dziesięcinę konopną po 2 gr. z łanu. Według ksiąg poborowych z r. 1553 P. miało 10 osadn., 6 łanów kmiecych i 2 łany sołtysie (Pawiński, Wielkop. II, 255). Parzno parafia, dekanat piotrkowski, 5038 dusz. Dobra P. składały się w 1874 r. z fol. P. i Laski, wsi: P., Wierzchy Parzeńskie, Laski, Lesiska, Rozdzyn iosady Imielna; rozl. dominialna mr. 2297: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 176, łąk mr. 121, past. mr. 93, lasu mr. 1493, nieuż. mr. 61, razem mr. 1944; bud. mur. 1, z drzewa 13; płodozmian 6-polowy; fol. Laski gr. or. i ogr. mr. 212, łąk mr. 18, past. mr. 6, lasu mr. 104, nieuż. mr. 13, razem mr. 353; bud. z drzewa 5; płodozmian 7-polowy; las urządzony. Wś P. or. 35, z gr. mr. 483; wś Wierzchy Parzeńskie os. 11, z gr. mr. 238; wś Laski os. 5, z gr. mr. 157; wś Lesiska os. 11, z gr. mr. 91; wś Rozdzyn os. 34, z gr. mr. 407; osada Imielna gr. mr. 21. *Br. Ch.*

Parzów *Wielki*, niem. *Partwitz Gross*, wś, pow. wojerecki. Do 1815 r. należała do saskich Łużyc. W 1842 r. 66 dm., 400 mk. ew. Kościół paraf. ew., pierwotnie kaplica kat.

Parzybok, młyn w pow. toruńskim; ob. *Muehlenthal.*

Parzyce, wś i os. nad rz. Bzurą, pow. łęczycki, gm. Leśmierz, par. Solca, odl. od Łęczycy 6 w.; wś ma 18 dm., 176 mk.; os. 1 dm., 16 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 354) P. dawały dziesięcinę na stół arcybiskupów gnieźn. Była to wś królewska, wchodząca w skład sstwa łęczyckiego a w ostatnich czasach wchodziła w skład dóbr rządowych Krzepocin. Według ksiąg pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 wś Parzicze należała do zamku kaliskiego, miała 9 łan., 1 komor., 2 karczmy, młyn dziedziczny, z którego płacono gr. 24 i drugi młyn dziedziczny Kolaszinskiego, z którego pobór wynosił gr. 24 (Pawiński, Wielkop. II, 58). *Br. Ch.*

Parzychy, wś nad rz. Narwią, pow. kolneński, gm. Gawrychy, par. Nowogród, ma 10 osad, 151 mr. obszaru; wchodziła w skład dóbr sstwa nowogródzkiego. W 1827 r. było 5 dm., 36 mk.

Parzymiechy, wś, fol. i dobra, pow. częstochowski, gm. Lipie, par. Parzymiechy. Leżą przy drodze z Działoszyna do Krzepic, odl. 30 w. od Częstochowy, posiadają kościół par. murowany, szkołę początkową ogólną, pokłady kamienia wapiennego i torfu, gorzelnią, tartak parowy z produkcyą roczną na 7500 rs, młyn, cegielnią, piec wapienny, fabrykę dren. Wś ma 6 dm., 31 mk., 21 mr. ziemi; os. 2 dm., 15 mk., 10 mr.; prob. 2 dm., 3 mk., 7 mr.; fol. 22 dm., 120 mk., 4110 mr, w tem 910 mr. ornej. W 1827 r. było 90 dm., 699 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 114 i 115) była to wś na prawie niemieckiem osadzona. Istniał tu folwark szlachecki, dający dziesięcinę plebanowi, toż samo i łany sołtysie, kmiecie zaś dawali dziesięcinę na stół arcybiskupi. Z pięciu karczem brał pleban mesne po 5 gr. i po ćwierci owsa i żyta. Kościół z kamienia wapiennego istniał tu już zdawna. W opisie kościoła podano spis ksiąg a mianowicie: dwa mszały pergaminowe pisane, trzeci gnieźnieński drukowany, biblia drukowana, cztery tomy kazań pisanych i trzy innego znowu zbioru nauk, historya lombardzka (lombardica), sermones discipuli, duo viatici scripta. Według ksiąg pobor. pow. wieluńskiego, z r. 1553, P. były własnością Krzysztofa Kobylańskiego, miały 35 osadn. i 7 łanów kmiecych. Młyn stał pustkami. (Pawiński Wielkop., II, 298). P. należały później do Ponińskich, następnie do Walewskich, a od 1863 r. przeszły w ręce niemieckie. Właściciel poprzedni, Karol Walewski, zaprowadził tu wzorowe postępowe gospodarstwo, którego opis pomieściły „Roczniki gospodar. krajow." z 1842 r. Kościół tutejszy w XVI w. przeszedł w ręce protestantów i dopiero w 1660 r, został wrócony katolikom. W początkach XVI w. do par, P. wcielono parafią Jaworzno jako filią. Obecnie par. P. w dek. częstochowskim ma 3250 dusz. Dobra P. składały się w 1878 r. z folw.: P., Gętkowizna, Zimnawoda Nowa i Stara, nomenkl.: Stara Piła, Nowa Piła i Grabarze, wsi Parzymiechy. Rozl. dominialna mr. 5278. Folw. P. gr. or. i ogr. mr. 1070, łąk mr. 270, pastw. mr. 8, lasu mr. 2718, nieuż. mr. 119, razem mr. 4184; folw. Gętkowizna gr. or. i ogr. mr. 340, łąk mr. 149, pastw. mr. 2, nieuż mr. 12, razem mr. 503; fol. Nowa Zimnawoda gr. or. i ogr. mr. 377, łąk mr. 10, nieuż. mr. 9, razem mr. 396; folw. Zimnawoda Stara gr. or. i ogr. mr. 188, łąk mr. 2, nieuż. mr. 4, razem mr. 194; bud. dominial. mur. 11, z drzewa 59; płodozmian 6, 7, 9 i 10 polowy; las urządzony w kolei 80-letniej. Wś P. os. 126 z gr. 920 mr. *Br. Ch.*

Parzyn, 1648 *Parzyno*, 1664 *Parzyn* maj. chełmiński, pow. chojnicki, st. poczt. i par. kat. Leśno 45 klm. odl., ew. Suminy. W 1868

r. 20 bud., 7 dm., 81 mk., 74 kat., 7 ew., 97·75 ha roli or. i ogr. 9·07, łąk, 228·83 past w., 273·87 lasu, 12·58 nieuż., 75·28 wody, razem 697·38 ha; czysty dochód z gruntu 504 mrk; najbliższa st. kol. Rytel 26 klm. odl. Właśc. Ostrowski. Według taryfy z r. 1648 gdzie uchwalono pobór podwójny a akcyzę potrójną, płacił tu młynarz od 2 kół 4 fl. R. 1664 wymienia lustr. P. między młynami zaborskimi; czynsz wynosił wtedy 94 fl.

Parzynów, niem. *Parschinow*, wś kośc. i dom., pow. ostrzeszowski, o 7 klm. na południo-zachód od Ostrzeszowa u źródeł Rzetni, dopł. Niesobu, w okolicy wzgórzystej, par. w miejscu, poczta w Mielęcinie, st. dr. żel. w Ostrzeszowie. W 1360 r. Przecław, bisk. wrocławski, odstąpił P. w dożywocie Stefanowi Gromassy, kanonikowi poznańskiemu; r. 1395 pisał się z P. Mikołaj Parznowski, podsędek ostrzeszowski. Dziedzicami, zanim P. się dostał w ręce niemieckie, byli kolejno: Cieleccy, Siewierscy, Rakowscy i Wosidłowie. Kościół tutejszy jest drewniany, o przeszłości jego nic nie wiadomo. W pobliżu wsi, jak niesie podanie, stał niegdyś klasztor; po rozrzucane na polu kamienie i rumowiska świadczyć mają o jego istnieniu. Wś ma 81 dm., 559 mk.. (502 kat., 54 prot. i 3 żydów). Z P. zlała się przyległa osada Pietrzyków (Patrzychow). która w r. 1843 miała 85 mk. w 8 dm. Ludność jest uboga; trudni się rolnictwem, chowem trzody chlewnej, garncarstwem i przedażą glinki białej, znajdującej się na polach parzynowskich. Gospodarze miejscowi posiadają po kilka morg. roli; noszą się latem w wołoszkach sukiennych lub w kamizelach płóciennych i kapeluszach, zimową zaś porą w kożuchach i czapkach rogatych, granatowych z czarnym barankiem; kobiety noszą spódnice z stanikiem bez rękawów i bez względu na to czy panny czy mężatki, obwijają głowę chustkami kolorowemi. Dominium ma 8 dm. i 75 mk. (51 kat., 23 prot.); obszaru 870·14 ha; czysty doch. grunt. 3920 mrk; chów bydła, mleczarnia, znaczne pokłady glinki garncarskiej; właścicielem był dawniej Wiktor Trzebiński, obecnie niemiec. P. par. w dek. ostrzeszowskim miała w 1873 r. 1520 dusz. *E. Cal.*

Pas, pust. nad stawem Pas, pow. sieradzki, gm. i par. Godynice, odl. od Sieradza 24 w., ma 7 dm.

Pasamowa, okolica szlach., pow. trocki. w okr. 1 pol., gm. i okr. wiejski Deksznie, 3 dusz rewiz.

Pasamowie 1.) wś i os. karcz. nad pot. Samawce, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 36 w. od Trok, ma 12 dm. i 132 mk. kat. 2.) **P.**, zaśc., pow. trocki, par. Hanuszyszki, w 1850 r. własn. Macewiczów, miała 89 dz. rozl.

Pasarewicze, mały zaśc. poleski, pow. bobrujski, w 2 okr. pol. hłuskim, par. kat. i gm. Hłusk, przy drożynie z Dubrowy do Mościszcza, grunta piaszczyste. *A. Jel.*

Pasarga ob. *Pasarya.*

Pasata, *Pasat*, mylnie *Paszat*, wś rząd., pow. bałcki, gm. Korytna, par. kat. Bałta, o 15 w. od Bałty, gdzie poczta i telegraf, ma 177 osad, 1240 mk., w tej liczbie 30 jednodworców, 2400 dzies. ziemi włośc. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1838 r. i uposażona 115 dzies. ziemi, ma 2346 parafian. Dziedzictwo niegdyś Lubomirskich, od których przeszło do rządu i należało do klucza korytniańskiego. W 1816 r. nadane wraz z Holmą i Korytną na lat 12 gen. Dawydowowi, z opłatą kwarty 1456. Obecnie posiada tu gen. Glebow 889 dzies. *Dr. M.*

Pasborce, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol. o 49 w. od Święcian, 9 dm., 87 mk. kat.

Paschalin, wś, pow. warszawski, gm. Ożarów, par. Babice, ma 12 mk., 60 mr. ziemi włościańskiej.

Paschalischken. ob. *Jon Raubseen.*

Paschen, jezioro w Kurlandyi, ob. *Buschen*

Pascheruhn, wś na Litwie pruskiej, pow. nizinny, 1 mila od rz. Nemonien, st. p. Neukirch, okr. urz. stanu cywil. Skirbst, 31 mk. (1880 r.).

Paschkan, góra na Bukowinie, na rozgraniczu wód Mołdawy i Suczawy, 4663 stóp wzniesienia.

Paschkemuehle (niem.), młyn, pow. trzebnicki, należy do wsi Koschnoewe (Kozniewo).

Paschkerwitz, 1406 *Paschkurwicz*, wś, dobra, pow. trzebnicki. Posiada kościół paraf. ewang., szkołę, browar, gorzelnią, wiatrak, olejarnią, kopalnią torfu. W 1842 r. 68 dm., 477 mk. (42 kat.).

Paschwitz, 1312 *Streganowicz*, 1353 *Paschkowicz*, 1360 *Krziszanowicz*, wś, pow. wrocławski. Do 1810 r. własność kapituły wrocławskiej. Posiada kaplicę (od 1353) filią par. Canth (Kąty). Ludność przeważnie katolicka.

Pasdernik, lesiste wzgórze w płd. stronie Boratycz, pow. przemyski.

Pasecznica, rzka, lewy dopływ Omulewa, prawego dopł. Narwi. Wpada niedaleko od Ujścia (ob. Rzeki i jeziora, tekst objaśniający do Mapy hydrograficznej. Warszawa 1883, str. 30).

Pasek 1.) wś i fol. nad rz. Cienką, pow. radzymiński, gm. i par. Klembów. Leży przy ujściu rzki Cienki do Rządzy, ma 101 mk., 300 mr. ziemi dwor. i 39 mr. włośc. Wchodził w skład dóbr Kraszew. W 1827 r. było 8 dm., 53 mk. 2.) **P.**, wś, pow. gostyński, gm. Szczawin Kościelny, par. Trębki, ma 241 mk., 780 mr. ziemi dwors. i 132 mr. włośc.

Pasek, fol., pow. raciborski, ob. *Pasieka*.

Paserejka, rzeka, ob. *Serejka*.

Paserniki, jezioro, pow. sejneński, w gm. Sereje, pod wsią Paserniki, leży o 2 w. na południe od os. Sereje, ma 3 w. szer. od zachodu ku wschodowi a 2½ w. dług.; obszar wynosi 4.8 w. kw. przy głębokości dochodzącej 60 stóp. Brzegi bagniste, miejscami wzgórkowate. Wypływa z niego rzeczka Serejka al. Paserejka, lewy dopływ Białej Hańczy. Jezioro te otaczają drobniejsze jeziora, jak: Giedewardzie, Kraszta, łączące się z niem za pośrednictwem rzeczki Paserejki. *Br. Ch.*

Paserniki, wś nad jeziorem t. n., pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. 33 w. od Sejn, ma 48 dm., 398 mk. W 1827 r. było 29 dm., 220 mk.

Paserys, wś, pow. sejneński, gm. i par. Lejpuny, odl. 36 w. od Sejn, ma 5 dm., 32 mk.

Pasewalk (niem.), miasto w Pomeranii, pow. Uckermuende, na prawym brzegu Wkry, która odtąd i dla większych łodzi jest spławną. Tu krzyżuje się kolej szczecińsko-hamburska z kol. berlińsko-sztralsundzką. Powierzchnia jest płaska; gleba składa się z piasku, gliny, zwiru i szarej ziemi ornej; nad rzeką ciągną się pokłady torfowe. W 1877 r P. miał 7849 mk., przeważnie ewangielików (około 300 kat. i tyleż żyd.); w 1885 r. było 9466 mk. Trudnią się głównie żeglarstwem, rolnictwem i handlem. Jest tu kilka fabryk wyrobów tabacznych. Oprócz tego dwa młyny parowe, fabryka krochmalu, gazownia; wyższa szkoła miejska. Z kościołów zasługują na wzmiankę kościół św. Mikołaja i N. M. Panny, oba z XIII w. Dawniej byli tu dominikanie. *Ks. Fr.*

Pasewark (niem.), wś na Żuławach, tuż nad Baltykiem, między gdańską a elbląską Wisłą, pow. malborski, st. p. Schiewenhorst, par. kat. Fuerstenwerder, ew. Kobbelgrube, odl. od Malborga 4 ½ mili na płn. Wś ta jest osadzona na prawie emfiteutycznem i ma 15 gburskich posiadłości i 89 zagród, razem 2918·60 mr. obszaru. W 1868 r. 113 dm., 934 mk., 2 kat., 920 ew., 2 menonitów, 4 żydów. W skład wsi wchodzą także wyb. Neuewelt i Faulelacke. W 1875 r. było 858 mk.

Pasichy, pow. szczuczyński, gm. Szczuczyn, par. Wąsosz.

Pasiczeska, wzgórze ze szczytem 288 mt. wys., w zachodniej stronie Wołczuch, w pow. gródeckim.

Pasie, pust., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowo, odl. od Sieradza 37 w., ma 4 dm,

Pasie al. *Paúś*, pust. do Komorowa, pow. ostrzeszowski, o 5 klm. na płd.-zachód od Miksztata.

Pasieczanka, szczyt górski, w dziale górskim Czarnohoryca, w pow. nadwornianskim, nad pot. Czarnohorczyk, dopływem Bystrzycy Nadworniańskiej, ma 1215 mt. wznies.

Pasieczka, zaśc., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, par. kat. uździeńska, gm. Pereszewska-Słoboda, ma 4 osady; miejscowość dość leśna, grunta lekkie, szczerkowe.

Pasieczka, szczyt górski, 793 mt. wznies., nad rzką Kamienicą, w pow. nowosądeckim, ob. *Kamienica* 2.).

Pasieczki, grupa domów w Schodnicy, pow. drohobycki.

Pasieczna 1.) wś, pow. nowogradwołyński, par. Ostropol, ma cerkiew murowaną, 57 dm., 146 dusz męz. włościan, 370 dz. ziemi włośc., 566 dz. dworskiej. Należała do Potockich, dziś Feliksa Dorożyńskiego. 2.) **P.**, wś nad rz. Wołczkiem, dopł. Wołku, pow. proskurowski, okr. pol. Jarmolińce, gm. i par. Szarawka, o 13 w. od Jarmoliniec, gdzie st. poczt. i teleg., ma 82 osad, 945 mk., 758 dz. ziemi włośc., dworskiej z Magdyszówką 1123 dz., w tem 127 dz. lasu. Cerkiew wzniesiona z muru w 1821 r. i uposażona 30 dz. ziemi, ma 1640 parafian (z Magdyszówką). Należała niegdyś do klucza szaranieckiego, nadanego wwdzie podolskiemu Pretficzowi, jako wiano przeszła do Dulskich, po których nabyta na publicznej licytacyi przez ks. Abamelik. Dziś trzyma ją prawem zastawu Ign. Chełmicki, b. marszałek pow. uszyckiego. *X. M. O.—Dr. M.*

Pasieczna, potok, pow. żołkiewski, bierze początek na obszarze wsi Kłodno, płynie przez Kłodzienko i Żółtaniec, w dolnym biegu nosi nazwę Żełdec, wpada do Roty, lewego dopływu Bugu.

Pasieczna 1.) wś, pow. stanisławowski, odl. 3·8 klm. na płn. od Stanisławowa. Granice: wschodnia Knihynin, połud. Stanisławów, od którego P. dzieli rz. Bystrzyca i Zagwoździ, zach. Rybno, półn. Uhrynów Górny. Wś ta leży na płn.-zach. brzegu Bystrzycy, przy gościńcu ze Stanisławowa do Kałusza. Obszar dwor. 59, włośc. 868 mr. W 1870 r. 737 mk.; w 1880 r. w gminie 778 mk., na obszarze dwor. 16. Rz. kat. 47, par. Stanisławów, gr.-kat. 755, par. w miejscu, szkoła fil. o 1 naucz., kasa pożycz. gm. z kapit. 755 złr. Właśc. pos. dwor. rz.-kat. probostwo w Stanisławowie. 2.) **P.** *Zielona*, wś, pow. nadworniański, o 12·9 klm. na płd.-zach. od Nadworny, nad Bystrzycą Nadworniańską. Granice: wschodnia Delatyn, połud. granica węgierska, zach. lasy należące do wsi Porohy, płn. Maniawa i Bitków. Obszar dwor. ról, łąk i pastw. razem 64 mr., lasu 9855 mr.; włośc. ról 666, łąk i ogr. 2590, past. 1772, lasu 662 mr. Osada rozrzucona na bardzo znacznej przestrzeni wśród gór, lasów, ponad licznymi górskimi potokami. Ludność w 1870 r. 2430 mk.; w 1880 r. w gminie 2191. na obsz. dwor. 222 mk.,

rz.-kat. 100, par. Nadwórna, gr.-kat. 2366, par. w miejscu, dek. Nadwórna, szkoła fil. o 1 naucz. Jest tu wielki tartak i hamernia żelaza, poruszana siłą wody o 4 kołach, zatrudniała 18 robotn. Obecnie należy wraz z całym majątkiem do Boden-Credit-Anstalt w Wiedniu. Jeden z przerzynających obszar wsi potoków, zwany Buchtowiec, tworzy u ujścia do Bystrzycy, spadając z wysokości kilku sążniowej (Aleks. Zawadzki w artykule „Rzut oka na osobliwości“ i t. d., umieszczczonym w Rozmaitościach z r. 1825 № 21, podaje wysokość na 12 sążni wied.), po głazach i płytach kamiennych, tak znaczny wodospad, że szum jego i łoskot odróżnia się już zdala od szumu Bystrzycy. Widoki tego wodospadu znajdują się w zbiorze rycin w muzeum Ossol. we Lwowie (Widoki Galicyi № 5795) i w zbiorze rycin Pawlikowskiego we Lwowie: „Cascade de Pasieczno dans les Karpates“, № 4495 i „Widok wodospadu Bóktowica (sic) w Pasiecznej“ № 4494. O geologicznych stosunkach w P. pisze Dunikowski w dziełku: „Rzut oka na stosunki geolog. Galicyi wsch.“, „str. 44): „Nad rz. (Bystrzycą Złotą) widzimy tu nagie, prawie prostopadle stojące skały, tworzące wielkie siodło powietrzne. Pomiędzy pokładami znachodzi się także miałkoziarnisty marglowy piaskowiec, zawierający w sobie liczne odciski lub skorupki nummulitów. Zwierzątka te tak są cechujące dla najniższego piętra formacyi trzeciorzędnej, dla tak zw. eocenu, że nie można wątpić, iż obecność ich udowadnia istnienia eoceńskich pokładów w Karpatach“. O znachodzącym się tutaj oleju skalnym podał kilka szczegółów dr. Zuber w Kosmosie z r. 1881, t. V, str. 101, p. t. „Nowe źródło oleju skalnego w Karpatach“. O nafcie pasieczniańskiej napisał p. Eustachy Petion w № 202 Dziennika Polskiego z r. 1879 artykuł p. t. „Przyszłe nasze Eldorado“. W 1880 r. dobywano tu dziennie 40 do 50 centn. ropy. *B. R.—Lu. Dz.*

Pasieczne, os. w Żabiniu, pow. złoczowski.

Pasiecznik, os. w Wicyniu, pow. złoczowski.

Pasieczniki, część Terebiża, przedmieścia Oleska, pow. złoczowski.

Pasieczno 1.) os., pow. kolski, gm. Kościelec, par. Dobrów, odl. od Koła 2 w.; ma 2 dm., 22 mk. 2.) **P.**, os., pow. tomaszowski, gm. i par. Tomaszów, leży tuż pod miastem, ma 6 dm., 41 mk., 90 mr. obszaru. 3.) **P.**, mylnie *Piaseczno*, wś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. rz.-kat. Kryłów a wsch. obrz. Hołubie. W 1827 r. było tu 16 dm., 106 mk.

Pasieczny, zaśc., pow. ihumeński, 1 okr. pol. i gm. uździeńska, pomiędzy Krzyżykami i Jałówką, ma 3 osady; miejscowość dość leśna, grunta lekkie. *A. Jel.*

Pasieczny Wierch 1.) lesista góra w płn.-wsch. stronie Ilemni, w pow. dolińskim, wznosi się ona w płn.-wsch. stronie obszaru, na praw. brz. Ilemki, wznies. 587 mt. Ob. *Ilemie.* 2.) **P. W.**, dział gorski, w pow. bohorodczańskim, między działami Jałe i Hrynków, nad pot. Czarnym, dopł. Bystrzycy Sołotwińskiej. Wznies. 1485 mt. Ob. *Ihrowiszcze.* 3.) **P.**, wzgórze, w pow. kossowskim, nad pot. Korowym. Wznies. 694 mt.

Pasieczyna, gajówka na obsz. dwor. Milna, pow. brodzki.

Pasieka 1.) wś, pow. łowicki, gm. Łyszkowice, par. Pszczonów. Początkiem osady była pasieka, założona i prowadzona na obszarze wsi Pszczonów przez generała Botwinkę, administratora księstwa łowickiego. W 1881 r. było tu 25 osad i 99 mr. obszaru. 2.) **P.**, wś i fol. nad rzką Słutwią, pow. kutnowski, gm. i par. Żychlin, ma 26 dm., 514 mk. i 934 mr. obszaru, w tem 269 mr. ziemi włościańskiej. W 1827 r. było 20 dm., 223 mk. Podług reg. pobor. pow. orłowskiego z 1576 r. wś P., w par. Żychlin, miała młyn konny i 1 osadę (Pawiński, Wielkop., II, 109). 3.) **P.**, wś, pow. kolski, gm. i par. Izbica, odl. 28 w. od Koła, ma 38 dm., 429 mk., w tem 400 ew., 1287 mr. gruntu. Wchodziła w skład dóbr Izbica (ob. t. III, 330). 4.) **P.**, os. młyn. nad rz. Boży Stok, pow. będziński, gm. Koziegłowy, par. Koziegłówki, 1 dm., 4 mk., 20 mr. ziemi. Należy do majoratu Koziegłowy. 5.) **P.**, kol., pow. iłżecki, gm. Łaziska, par. Wielgie, odl. 15 w. od Iłży, ma 14 dm., 71 mk., 219 mr. ziemi. 6.) **P.**, kol., pow. kozienicki, gm. Grabów nad Wisłą, par. Zwoleń, odl. 30 w. od Kozienic, ma 112 mr. ziemi. 7.) **P.**, pow. chełmski, gm. i par. Wojsławice. 8.) **P.**, wś i fol., pow. janowski, gm. Brzozówka, par. Modliborzyce, odl. 12 w. od Janowa a 18 w. od Kraśnika. Leży śród wzgórz, w glebie gliniastej, urodzajnej. Obszar ten niegdyś pokrywały lasy bukowe, ślady których dotąd pozostały. Dotąd również utrzymuje się tu pszczolnictwo. Wś ma obecnie 21 osad włośc., 152 mk. rz.-kat. i 386 mr. Fol. P., do którego dawniej należała wś zarobna Majdan Wielgusów, dziś Antolinem zwana i fol. Węgliska, po oddzieleniu części gruntów na parcelacyą (około 150 mr.), ma obecnie 862 mr., w tem gr. or. 570 mr., łąk 21 mr., ogr. 2 mr., wód stojących 1 mr., past. 10 mr. oraz lasu bukowego 257 mr. Są tu 4 dm., 10 budyn. drewn., piec wapienny. Dobra P. stanowiły dawniej jednę całość z dobrami Wierzchowiska, w XVII, XVIII i XIX w. należały do rodziny Wiercińskich, od nich przeszły około 1840 r. do Kochanowskich h. Korwin, potomków jednego z braci Jana z Czarnegolasu, w ręku których dotąd pozostają. 9.) **P.**

Księża, wś i fol. pow. janowski, gm. Trzydnik, par. Kraśnik, odl. 2 w. od Kraśnika. Leży śród wyniosłych wzgórzy, w glebie gliniastej, urodzajnej, ma 37 dm. włośc., 240 mk. rz.-kat., 410 mr. Fol. P. ma rozl. 285 mr., w tem ziemi ornej 240 mr., ogr. 2 mr., łąk 30 mr., nieuż. 10 mr., wód zarybionych karpiami 3 mr. Fol. i wś P. Księża, jako część dóbr Rzeczyca Księża, nadanych klasztorowi kraśnickiemu kanoników regularnych lateraneńskich w XVII w, do 1864 r. pozostawały w posiadaniu tegoż klasztoru, który prowadził wzorowe gospodarstwo i otrzymywał znaczne dochody. Po kasacie klasztoru, zajęty na rzecz skarbu, sprzedany został fol. P. komisarzowi włościańskiemu Kowalewskiemu. Nieopodal od dworu, na wyniosłości nad łąkami, znajdują się doskonale zachowane okopy, Szwedzkiemi zwane, albowiem w 1657 r. Gustaw Adolf ze wszech stron naciskany przez Polaków pod wodzą Czarnieckiego i Lubomirskiego, zająwszy stanowiska około Kraśnika i Urzędowa, wyczekiwał nadejścia posiłków Rakoczego. Jakoż połączywszy się z nim, rozpoczęli Szwedzi dalsze kroki wojenne, a wtedy Kraśnik i cała okolica ogniem i mieczem zniszczoną została. 10.) **P.**, wś i fol., pow. konstantynowski, gm. Chlebczyn, par. kat. Górki, wsch. obrz. Chłopków, poczta Łosice. Wś ma 13 dm., 87 mk. i 26 mr. obszaru; fol. należy do dóbr Hruszniew. 11.) **P.**, fol., pow. konstantynowski, gm. Witulin, par. Bordziłłówka, 1 dm., 12 mk., 720 mr. 12.) **P.**, os., pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. Górki, ma 2 dm., 9 mk., 15 mr. 13.) **P.**, pow. ostrołęcki, gm. i par. Rzekuń. 14.) **P.** pod Głuchówką i P. pod Wałowicami, dwie osady, pow. rawski, należą do miasta Rawy. Pierwsza ma 6 dm., 26 mk., 71 mr. ziemi; druga: 4 dm., 45 mk., 101 mr. *R. Prz.—Br. Ch.*

Pasieka, rzeczka, dopływ rz. Kołona, prawego dopływu Narwi.

Pasieka 1.) wś włośc., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 25 w. od Szczuczyna, 3 dm., 42 mk. 2.) **P.** *Stara*, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 23 w. od Lidy, 1 dm., 5 mk. 3.) **P.**, wś nad rz. Jakuńką, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Juraciszki, okr. wiejski Korkienięta, o 7 w. od gminy, 47 od Oszmiany a 30 od Dziewieniszek, ma 10 dm., 65 mk. kat., 2 prawosł. (34 dusz rew.); należy do dóbr Jakuń, Dmochowskich. 4.) **P.**, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra skarbowe Daugieliszki, o 3 w. od gminy a 26 od Święcian, ma 3 dm., 27 mk. kat. (w 1864 r. 21 dusz rewiz.). 5.) **P.**, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chotenczyce, okr. wiejski Karpowicze, o 3 w. od gminy a 57 w. od Wilejki, przy b. dr. poczt. z Ilii do Radoszkowicz, 9 dusz rewiz.; należy do dóbr Zaborze, Gregorowiczów. 6.) **P.**, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Parafianów, okr. wiejski Świrki, o 7 w. od gminy a 71 w. od Wilejki, ma 19 dusz rewiz., razem zaś ze wsią Powarki 8 dm. i 89 mk.; własność Szantyłów. 7.) **P.**, zaśc. szl., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 30 w. od Wilna, 2 dm., 25 mk. kat. 8.) **P.**, wś i dobra nad bezim. rzeczką, pow. bobrujski, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Osowiec, przy gośc. z Urzecza do Hłuska. Wś ma 22 osad pełnonadziałowych; dobra, dawniej radziwiłłowskie, od drugiej ćwierci b. wieku ks. Wittgensteina, mają 406½ włók. Grunta piaszczyste, miejscowość odosobniona, w części lekko falista, mianowicie od południa i północy nizinna, lasy sosnowe i dębowe; pszczolnictwo, smolarnie i dziegciarnie w okolicznych puszczach. Dużo tu kurhanów przedhistorycznych z epoki bronzu, rozkopywanych dotychczas przez dyletantów. Niektóre wykopaliska znajdują się w zbiorze piszącego w Zamościu. 9.) **P.** *Szewcowa*, obręb leśny w pow. ihumeńskim, w okolicy mka Łoszy, należący do domin. Tołkaczewicze, Grabowskich; stanowiska grubego zwierza. 10.) **P.** *Borowa*, mała wieś w płn. stronie pow. mińskiego, w 1 okr. pol. derażańskim, gm. Białorucz, 4 osady; miejscowość falista, dość leśna. 11.) **P.** *Czarna*, po białorusku *Czornaja Pasieka*, zaśc. poleski, pow. mozyrski, w 4 okr. pol. lemińskim, gm. Żytkowicze; miejscowość odludna, nizinna, bogata w łąki. 12.) **P.**, fol., pow. piński, w okolicy Pińska, w 1 okr. pol. Pohost-Zahorodny, gm. Pińkowicze; miejscowość bezleśna, grunta lekkie, szczerkowe; w pobliżu przechodzi linia dr. żel. pińsko-rzeczyckiej. 13.) **P.**, fol., pow. słucki, ma około 8 włók obszaru. Należy do ordynacyi nieświeskiej. 14.) **P.**, słoboda, pow. rohaczewski, gmina Dowsk, ma 26 dm. i 169 mk. *A. Jel.—J. Krz.*

Pasieka *Grekowa*, uroczysko w pobliżu Humania, prawdopodobnie w tak zw. Grekowym lesie; ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 347.

Pasieka, potok, prawy dopływ Hoczewki.

Pasieka 1.) z *Bugajem*, wś, pow. dąbrowski, nad Dunajcem, który pierwej okalał tę wś od wschodu, zataczając silnie wygięty łuk, obecnie zaś na przestrzeni od wsi Niecieczy aż po Otfinów uregulowany i poprowadzony prostem korytem, przeciął jej grunta. Okolica równa, nisko położona (182 mnp.). Wioska ma 72 dm. i 407 mk. (202 męż., 205 kob.), mianowicie 394 rzym. kat., należących do parafii w Otfinowie i 13 izraelitów. Na Bugaj, leżący od wsi na zachód, przypada 11 dm. i 61 mk. Pos. wiek. Zdzisł. Stoińskiego ma 209 mr. roli i 8 mr. pastw.; pos. mn. 173 mr. roli, 16 mr. łąk i 114 mr. pastw. Miechowice Małe i Przybysławice otaczają tę wieś od zachodu, Otfinów od północy, Czyżów od wscho-

du a Nieciecza od południa. 2.) **P.** os., pow. wadowicki, par. rzym. katol. w Marcyporębie: należy do Brzeźnicy. 3.) **P.**, pow. wadowicki, przysioł. do Jaśkowic. 4.) **P.**, las duży z łąkami (silva notabilis cum pratis), położony na brzegu Wisły, między wsiami Przegorzały i Bielany, dziś nieistniejący, należał według Długosza (Lib. B., II, 10) do probostwa zwierzynieckiego. 5.) **P.**, część Kłokoczyna, pow. krakowski, par. rzym. kat. w Czernichowie, leży w zagięciu Wisły, na jej lewym brzegu, na południe od Czernichowa, przy gościńcu z Liszek do Brzeźnicy i ma 33 dm. i 196 mk. (96 męż., 100 kob.), między którymi 3 izraël. 6.) **P**, os., pow. dąbrowski, na lewym brzegu Dunajca, należy do Wietrzychowic. *Mac.*

Pasieka 1.) karczma na obsz. dwor. Folwarków Wielkich, pow. brodzki. 2.) **P.**, willa koło Gajów Smoleńskich, na obsz. dwor. Starych Brodów, pow. brodzki. 3.) **P.**, grupa domów w Starych Brodach, pow. brodzki. 4.) **P.**, os. na obsz. dwor. Strzemilcza, pow. brodzki. 5.) **P.**, os. na obsz. dwor. Czech, pow. brodzki. 6.) **P.**, grupa domów w Hinowicach, pow. brzeżański. 7.) **P.**, przedmieście mta Gródka. 8.) **P.**, grupa domów w Oryszkowcach, pow. husiatyński. 9.) **P.**, grupa domów w Nowosiółce Liskiej, pow. Kamionka Strumiłowa. 10.) **P.**, os. w Czerniawej, pow. mościski. 11.) **P.**, grupa domów w Krasnej, pow. nadworniański. 12.) **P.**, grupa domów w Połonicach, pow. przemyślański. 13.) **P.**, folw. na obsz. dwor. Podwysokiego, pow. rudecki. 14.) **P.**, leśniczówka na obsz. dwor. Leszczkowa, pow. sokalski. 15.) **P.**, os. w Skwarzawej, pow. złoczowski. 16.) **P.**, grupa domów w Szpikłosach, pow. złoczowski. 17.) **P.** *Bracka*, os. w Pomorzanach, pow. złoczowski. 18.) **P**, os. w Cewkowie, pow. cieszanowski. 19.) **P.** *Klasztorna*, os. w Podhorcach, pow. złoczowski. 20.) **P.** *na Majdanie*, pasieka na obsz. dwor. Pobocza, pow. złoczowski. 21.) **P.** *na Zamczysku*, pasieka na obsz. dwor. Kołtowa, pow. złoczowski. 22.) **P.** *Brzezina*, pasieka na obsz. dwor. Bałuczyna, pow. złoczowski. 23.) **P.** *Dębina*, pasieka w Bałuczynie, pow. złoczowski. 24.) **P.** al. *Grabina*, pasieka w Perepelnikach, pow. złoczowski. 25.) **P.** *Kucyłęg.* pas. w Kołtowie, pow. złoczowski, 26.) **P.**, ob. *Maślanczyna*. 27.) **P.**, ob. *Polanki*. 28.) **P.** *Smitowska*, własność mieszczanina lwowskiego Aleksandra Smitha. Sprzedał on ją w r. 1635 karmelitom lwowskim za 2000 złp., darowując im oraz z tejże sumy 800 zł. na dobre uczynki (Arch Bernardyn. we Lwowie, C. t. 122, str. 2422). Leży w obrębie Lwowa. *Lu. Dz.*

Pasieka 1.) wś, pow. mogilnicki, odl. 3 klm. na północ od Trzemeszna; par., poczta i st. dr. żel. w Trzemesznie; 8 dm., 77 mk. (51 kat., 23 prot.); była niegdyś własnością klasztoru trzemeszyńskiego. 2.) **P.**, często trafiająca się nazwa miejscowa, jak np. pastwiska pod Dolskiem, w pow. krobskim, pod Górką Targową, w pow. średzkim i innych.

Pasieka, kol. do Sokolej Góry należąca, pow. brodnicki, st. poczt., par. kat. i ew. Golub. W 1868 r. 6 bud., 2 dm., 10 kat. mk.

Pasieka 1.) niem. *Pascheke* al. *Wilhelmsthal*, wyspa na Odrze, stanowiąca część miasta Opola na Szlązku. 2.) **P.**, pow. pszczyński, przysiołek dóbr Imielin. 3.) **P.**, w dok. *Paseca*, karczowisko, tuż pod Raciborzem, wspominane w aktach z 1267 r. 4.) **P.**, mylnie *Passek* zwany, folw., pow. raciborski, należy do Antoszowic.

Pasieki 1.) wś i folw., pow. tomaszowski, gm. Tomaszów, par. rzym. kat. Tomaszów, obrz. wschod. Łosiniec, odl. 10 w. od Tomaszowa a 4 w. od granicy galicyjskiej, ma 48 dm., 316 mk. (140 katol.). W 1827 r. było 16 dm., 105 mk. Wieś ta leży wśród lasów i otrzymała swą nazwę od bartników i pasieczników, pierwotnych mieszkańców. Dziś zaledwie kilkudziesięciu ich się znajduje. Gruntu ornego ma 1197 mr., glebę piaszczystą. Do granic tej wsi rozciągały się grunta i zarośla należące przed 40 laty do miasta Tomaszowa, obecnie są tu lasy należące do Ordynacyi Zamojskiej. Ludność zajmuje się uprawą roli i zarobkiem w Tomaszowie. Folw. stanowi własność Ordynacyi Zamojskiej; ma gruntów ornych 109 mr. Gleba w części piaszczysta i popielata. 2.) **P.**, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Goworowo, ma 3 os., 125 mr. ziemi. Wchodziła w skład dóbr Kunin. 3.) **P.**, pow. kalwaryjski, gm. Lubowo, ma 8 dm., 43 mk. W 1827 r. było 2 dm., 18 mk.

Pasieki 1.) wś włośc., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski i dobra skarbowe Michniszki, o 3 w. od gminy, 2 dm., 22 mk. katol. (w 1864 r. 7 dusz rewiz.). 2.) **P.**, wś nad jez. t. n., pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Jewie, okr. wiejski Pasieki, o 3 w. od gminy a 18 w. od Trok. 4 dm., 28 mk. katol. (w 1864 r., 20 dusz rewiz.); należy do dóbr Dębino, dawniej Romerów, dziś Tyszkiewiczów. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: P., Pokalniszki, Wiłkiszki, Matukiszki i Naruciany, w ogóle 162 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 3.) **P.**, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Jaszuny, o 10 w. od gminy a 36 w. od Wilna, ma 4 dm., 56 mk. katol. (w 1864 r. 20 dusz rewiz.); należy do dóbr Jaszuny, Balińskich (ob. *Jaszuny*). 4.) **P.**, fol. szlach., tamże, o 35 w. od Wilna, ma 1 dm., 16 mk. katol. 5.) **P.**, fol., pow. kowieński, gm. Czerwony Dwór, par. Łopie; należy do dóbr Łopie. 6.) **P.**, pięć małych w pobliżu siebie leżących zaścianków,

pow. borysowski, o 3 w. ku zach. od mka Łohojska, w 2 okr. pol. łohojskim, par. katol. Łohojsk, wszystkie razem mają 10 osad.; grunta lekkie, miejscowość dość leśna. 7.) **P.**, zaśc. w płdn.-zach. str. pow. ihumeńskiego, w 1 okr. pol. uździeńskim, par. kat. uździeńska, gm. Pereszczowska-Słoboda, przy dr. z Onufrowa do mka Piaseczna, ma 4 osady; okolica dość leśna, grunta lekkie, szczerkowe. 8.) **P.**, wś, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. Teladowicze, pomiędzy wsiami Zaturia i Juszkiewicze, ma 9 osad; równina bezleśna. 9.) **P.**, zaśc. w odludnej zach.-płdn. str. pow. słuckiego, w 2 okr. pol. kleckim, gm. krugowicka, odl. 1 w. od dawnego gośc. poczt. nieświesko-pińskiego i stacyi Lubaszewo, 3 osady; grunta lekkie. Obecnie w pobliży przechodzi dr. żel. baranowicko-pińska. *J. Krz. A. Jel.*

Pasieki 1.) wólka, należąca do Gwoźnicy Dolnej, pow. rzeszowski, ma 6 dm. i 31 mk. 2.) **P.**, część obszaru dworskiego w Turzańsku, pow. sanocki. 3.) **P.**, część wsi Isaje, pow. turczański. 4.) **P.** *Halickie*, część Lwowa. 5.) **P.** *Łyczakowskie*, część Lwowa. Jest tu szkoła dwuklasowa św. Mikołaja. 6.) **P.** *Zubrzeckie*, wś, pow. lwowski, 10 klm. na płd.-wsch. od Lwowa. Na płn. i płn.-wsch. leży Siechów, na płd.-wsch. Dawidów, na płd. Krotoszyn, na zach. Zubrza. W zach. stronie wsi, u podnóża wzgórza Pasieki (384 mt.) powstaje potok Dawidówka (ob.) i płynie na wsch., a niedaleko granicy wschod. skręca na płd.-wsch. i wchodzi do Dawidówki. Płn.-wsch. część wsi przebiega kolej lwowsko-czerniowiecka. Własn. większa (msta Lwowa) ma roli or. 23, łąk i ogr. 58, pastw. 1, lasu 7 mr.; własn. mn. roli or. 223, łąk i ogr. 122, pastw. 185, lasu 28 mr. W 1880 r. było 200 mk. w gminie, 6 na obsz. dwor., między nimi 198 obrz. rzym. kat. Par. rzym.-kat. w Zubrzy, gr.-kat. w Siechowie. We wsi jest kasa pożyczkowa gm. z kapit. 4422 zł. w. a. *Lu. Dz.*

Pasieki, leśnictwo do dóbr Wólka należące, pow. wrzesiński, ma 1 dm., 4 mk. Nie wykazane w nowych skorowidzach urzędowych.

Pasieki, według Kętrz. *Pasieka*, niem. *Roonsdorf*, dobra, pow. brodnicki, st. p., kol. i paraf. ew. Brodnica, 10 klm. odl., kat. Mszano. W 1868 r. 11 bud., 5 dm., 65 mk., 51 kat., 14 ew., 225·71 ha roli or. i ogr., 10 19 łąk, 2·93 nieuż., 1·52 wody, razem 240·35 ha; czysty dochód z gruntu 2530 mrk, hodowla bydła.

Pasiekno, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Komaje, okr. wiejski Serenczany, o 6 w. od gminy, 1 dusza rewiz.; należy do dóbr Dzikuszki, Weryhów.

Pasiemkowicze, wś, pow. sieński, gm. lisiczyńska, ma 24 dm. i 132 mk., z których 2 zajmuje się wyprawą skór, 1 bednarstwem.

Pasienica, wyb. należące do Stężycy, pow. kartuski.

Pasienki, wś nad jez. Narocz, ob. *Pasynki.*

Pasierbiec, wś pow. bocheński, tworzy jodną całość tabularną z Kamionną, należy do par. rzym.-kat. w Łososinie Górnej. Leży w okolicy podgórskiej, lesistej, nad pot., dopływem Łososiny z lew. brzegu, na południ. stoku lesistej Pasierbieckiej góry (769 mt.). Ma 51 dm. i 399 mk. (176 męż., 223 kob.), w tem 396 rzym.-kat. a 3 izrael. Części wsi noszą nazwę Mrazkowska i Bałaszówka; graniczy na zach. z Kisielówką, na połud. z Wołową Górą, na wsch. z fol. Makowicą. Podług reg. pobor. pow. sandeckiego z 1581 r., wś Paszirbiecz, w par. Łososina, własność Fryderyka Łapki, dzierżawiona przez Sebastyana Laskowskiego, miała 2 łany km., 5 zagr. z rolą, 1 komor. z byd., 1 kom. bez bydła (Pawiński, Małop., 131). Por. *Kamionna* i *Niepołomice* (t. VII, 106). *Mac.*

Pasierby al. *Pasierbie* i *Pasierbice*, wś, pow. krobski, poczta w Dłoni; 69 dm., 385 mk. (347 katol. i 38 prot.). Dawne mapy i spisy miejscowości nie wykazują P. Wieś ta wchodziła w 1310 r. w skład pow. poniecklego, utworzonego przez Henryka szląskiego. Pasierby stanowiły niegdyś sstwo niegrodowe w pow. kościańskim. Podług lustracyi składało się ono z dóbr i wsi Pasierbie i Dezerty, które w 1771 r. posiadał Małachowski, regent kościański, a po nim Gliszczyński. Na sejmie z r. 1773—1775 Stany Rzpltej, z powodu licznych sporów o granice tych dóbr narodowych, wyznaczyły oddzielną komisyę z 12 urzędników koronnych, dla ostatecznego ich oznaczenia. *E. Cal.*

Pasika, góra 849 mt. wznies., leży na obszarze wsi Czystohorb, w pow. sanockim, od strony granicy węgierskiej.

Pasikonie, fol., pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady, ma 60 mk., 550 mr. ziemi. W 1827 r. było 2 dm., 34 mk.

Pasikońska Wola, wś, pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady, ma 22 os. i 495 mr. obszaru. Wchodziła w skład dóbr Łazy.

Pasiorzówka, os., pow. żywiecki, ma 5 dm., 20 mk.; leży na obszarze wsi Soli, śród lasów, niedaleko granicy węgierskiej.

Pasiuciszki, zaśc. szl., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 74 w. od Dzisny, 2 dm., 10 mk.

Pasiukowe, nazwa dworzyska we wsi Błyszczywodach, w pow. żółkiewskim. Dnia 20 lipca 1694 r. zapisał to dworzysko Wiktorzyn Ludwik na Wiktorzyszczu Sobieski, chorąży halicki i starosta mierzwicki, Stefanowi Przedrzymirskiemu (Archiw. Bernardyń. we Lwowie, C. t. 545, str. 852). *Lu. Dz.*

Pasiutyńce, wś, pow. krzemieniecki, w 1753

roku darowana przez ostatniego ordynata ostrogskiego, Ilińskiemu.

Pask, jezioro wspominane w kasacyjnych aktach panien norbertanek w Żukowie, w pow. kartuskim. Leżało na północ Nierzestowskiego jeziora, przy Łączyńskiej i Borzestowskiej hucie. Była to zapewnie odnoga jez. Raduńskiego (ob. Klasztory żeńskie przez Fankidejskiego, str. 60). *Ks. Fr.*

Paskallwen, wś na Litwie pruskiej, pow. ragnecki, st. poczt. Ragneta, okr. urz. st. cywil. w miejscu, odl. 6 klm. od Ragnety i tyleż od Tylży, w pobliżu Niemna, ma 705 mk. (1880). Czysty dochód z hektara roli 19 mrk, z ha łąk 36 mrk. W 1785 r. 39 dm. Niedaleko ode wsi leży stary szaniec, zwany Skalwis, al. Schalauerburg, o którym krążą pomiędzy ludem różne podania (Mittheil. d. Litauisch. literar. Gesellsch., II, 3). Znaleziono tam dużo starożytności, które zachowuje muzeum Prussia w Królewcu. Część wsi (fol.) ma nazwę *Paskallwen-Rombin*. *J. K. Sem.*

Paskan, szczyt górski w Karpatach wschodnich, w pow. kimpoluńskim, na obszarze wsi Mołdawicy Ruskiej, nad źródłami pot. Demakuszy, dopływu Mołdawicy; wznies. 1483 mt.

Paski, wś i fol., pow. sochaczewski, gm. Łazy, par. Zawady, ma 118 mk. 509 mr. ziemi dwors. i 243 mr. włośc. Fol. P. wchodzi w skład dóbr Łazy.

Paski 1.) niem. *Gross Paasken*, wś na Mazurach, pow. jańsborski, okr. urz. st. cywil. Szymki, st. poczt. Dłutowo. W 1785 r. trzy dymy na prawie chełmińskiem. 2.) **P.**, niem. *Klein Paasken*, ob. *Kownata*.

Paskielewszczyzna, zaśc. szlach., powiat wileński, w 5 okr. pol., o 39 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol.

Paskinie 1.) wś, pow. rossieński, parafia erźwiłkowska. 2.) **P.**, wś, pow. rossieński, par. gorżdowska.

Pasków, niem. *Paskau*, dok. *Pazkow*, wś kościelna, na lewym brzegu Ostrawicy, o 10 klm. na południe od Ostrawy Morawskiej, na Szląsku austryackim. W 1297 r. Dytrych, biskup ołomuniecki, poświadcza, że dawne spory graniczne z Mieszkiem, księciem cieszyńskim, załatwione zostały za pośrednictwem brata jego Bolesława opolskiego, w ten sposób, że Ostrawica, od ujścia swego aż do krańców Węgier, stanowić będzie granicę między Polską i Morawą, lecz tak ażeby pola i lasy biskupie pod Grabowem (Hrabową) i Paskowem, pozostały przy biskupstwie. *E. Cal.*

Paskowiec, las w płd.-zach. stronie Wołosianki i w płd.-wsch. stronie Rozłucza, pow. turczański.

Paskowszczyzna, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski W. Sołeczniki, a 6 w. od gminy, 27 dusz rewiz.; należy do dóbr W. Sołeczniki Wagnerów.

Paskrza, dawna nazwa rzeczki Gnidy, dopływu Neru.

Paskrzyn, w dok. *Parsklin*, wś i fol. nad rz. Pilicą, pow. piotrkowski, gm. i par. Ręczno, odl. 24 w. od Piotrkowa. Wś ma 58 dm., 450 mk.; fol. 38 dm., 142 mk. W 1827 roku było 28 dm., 279 mk. Według ksiąg pobor. z r. 1553 wś Parsklin, w par. Rączno, własność Jakuba i Jana, miała osad 6, łan. 3. Część Mateusza Parzklińskiego miała 3 osad. Część wdowy Potoczkiej osad 3 (Pawiński, Wielkop. II, 269). Fol. P. al. Pasklin, z wsią Paskrzyn i Wielkopole miał w 1871 r. rozległości mr. 1009: gr. or. i ogr. mr. 258, łąk mr. 188, pastw. mr. 8, wody mr. 18; lasu mr. 144, zarośli mr. 131, gr. niewykarcz. mr. 192, nieuż. mr. 24; bud. z drzewa 11; płodozmian 5, 7 i 10 polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 77, z gr. mr. 692; wś Wielkopole os. 9, z gr. mr. 197. *Br. Ch.*

Paskudy, wś i fol., pow. łukowski, gm. Skrzyszew, par. Ulan, ma 60 dm., 402 mk. W 1827 r. było 44 dm., 290 mk. Według ksiąg pobor. pow. łukowskiego z r. 1531 wś Paskudy w par. Ulan, miała posiadaczy: Stanisław ze synami (1 łan). Zagrobowie, Stankowie, Kozostanowie ($^1/_2$ łana). W 1552 r. Stanisław i Paweł Kasza posiadają 1 łan, Zagrobowie $^3/_4$ łana. W r. 1580 mieszka w części P. Mateusz Sobol. Z połowicy wsi, którą sam orze, płaci fl. 2 gr. 15, od zagrody bez roli gr. 4; Mikołaj z Aleksym Frankonie od 2 włók, które sami orzą, fl. 1; Stanisław Zagroba, Grzegorz Zakrzewski i od inszych uczestników gr. 15. Suma fl. 4 gr. 4 (Pawiński, Małop., str. 386, 400, 426). Obecnie fol. P. ma rozl. mr. 982: gr. or. i ogr. mr. 477, łąk mr. 96, pastw. mr. 47, lasu mr. 112, zarośli mr. 138, nieuż. mr. 112; fol. ten w 1861 r. nabyty został przez 9 właścicieli. Wś P. os. 20, z gr. mr. 211. *Br. Ch.*

Pasłęk, miasto, ob. *Holąd Pruski*.

Pasłok, stare pole w Pomezanii (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 191).

Pasmar, lewy dopływ rz. Frisching, w Prusach wschodnich, pow. iławski. Z P. zaś łączy się struga Kaukste (ob. Script. rer. Pruss., I, 65., przyp. 2).

Paśmiechy, w dok. *Passimyechy*, *Paszimiechi* (Parzymiechy?), wś i fol., pow. pińczowski, gm. Nagórzany, par. Kazimierza Wielka, odl. 30 w. od Pińczowa. W 1827 r. było 19 dm., 166 mk. Obecnie fol. P. ma rozl. mr. 484: gr. or. i ogr. mr. 377, łąk mr. 33, pastw. mr. 4, lasu mr. 56, nieuż. mr. 14; bud. mur. 5, z drzewa 12; las nieurządzony. Wś P. os. 26, z gr. mr. 167. W XV w. dziedzicem wsi był Piotr h. Lis. Ze sześciu łanów kmiecych brał dzie-

sięcinę pleban w Myślenicach, wartości 6 grzyw. Folwark szlachecki i jeden łan kmiecy, z folwarku odłączony, dawały dziesięcinę do Kazimierzy Wielkiej (Długosz L. B., II, 144 i 179). Według reg. pobor. pow. proszowskiego z r. 1490, wś P., w par. Kazimierza Wielka, płaciła 1½ grzywny poboru. W 1581 r. była własnością Anny Marchoczkiej, miała 6 pół łanków, 3 zagr. z rolą, 3 komor. bez bydła, 1 rzem. (Pawiński, Małop., 12). *Br. Ch.*

Pasmurki. fol., pow. sieński, gm. Tołoczyn Zarzeczny, posiada hutę szklaną, zatrudniającą 16 ludzi, produk. 900 skrzyń szkła taflowego rocznie, wartości 8100 rs.; w 1879 r. sprzedano szkła za 17826 rs., koszta produkcyi zaś wynosiły 16625 rs. Własność Witolda Sławińskiego.

Pasowisko, wzgórze na obszarze wsi Maniawy, pow. bohorodczański, wznies. 512 mt.

Paspirgiele, wś nad rz. Cesarką (Sesarką) pow. władysławowski, gm. Szyłgale, par. Syntowty, odl. 23 w. od Władysławowa, ma 4 dm., 57 mk. W 1827 r. było 4 dm., 38 mk.

Pass al. *Passy*, fol. nad rz. Mrowną, pow. błoński, gm. Pass, par. Błonie, odl. 4 w. od Błonia, a 32 od Warszawy, ma 261 mk., 880 mr. rozl.; grunta przeważnie pszenne. Fol. P. wraz z Górną Wsią i Wawrzyszewem należał niegdyś do kanoników regularnych błońskich, których opat w P. mieszkał. Po kasacie zakonu, dobra te przeszły na własność rządu, w r. 1807 dane były Davoust'owi, dziś należą do Henryka Halperta. Gospodarstwo wzorowe, owce wysoko poprawne. Dobra P. w 1874 r. składały się z fol.: P., Rochaliki i Osiek; wsi: Wawrzyszew, Górna Wieś i osady Rochaliki. Rozl. domin. mr. 1488; fol. P. gr. or. i ogr. mr. 534, łąk mr. 98, pastw. mr. 22, nieuż. mr. 46, razem mr. 700; bud. mur. 10, z drzewa 17; płodozmian 4 i 8 polowy; fol. Rochaliki gr. or. i ogr. mr. 263, łąk mr. 79, nieuż. i place mr. 9, razem mr. 351; bud. mur. 2, z drzewa 6; płodozmian 10 polowy; fol. Osiek gr. or. i ogr. mr. 338, łąk mr. 83, nieuż. mr. 16, razem mr. 437; bud. z drzewa 6; płodozmian 7 polowy. Wś Wawrzyszew os. 12, z gr. mr. 313; wś Górna Wieś os. 15, z gr. mr. 373; os. Rochaliki os. 1, z gr. mr. 42. P. gmina należy do sądu gm. okr. I w Błoniu. Ma 15726 mr. obszaru i 5162 mk. (2529 męz. i 2633 kob.); podług wyznania: 4916 katol., 160 ewang., 6 prawosł., 80 żydów. Według stanów jest 5108 włośc. i 52 szlachty. W skład gm. wchodzą: Bieniewice, Bieniew, Boża Wola, Bramki, Cholewy, Dzikowola, Dorocin, Faszczyce, Gawartowa Wola, Gole, Górna Wieś, Izdebno, Passy, Radonice, Wawrzyszew, Wilkowa Wieś Zabłotnia, Żaby. *Br. Ch.*

Pass, (niem.), skarbowa domena w Pomeranii, pow. pyrzycki, st. p. Pyrzyce 7·5 klm. odl., 164·4 ha obszaru.

Passarya al. *Pasłęka*, niem. *Passarge*, rzeka we Warmii, ma swój początek na wyżynie olsztynkowskiej, 152 mt. npm., pomiędzy Olsztynkiem i Gryźlinami, bliżej jednak ostatniej wsi, niedaleko od źródeł Łyny i Drwęcy. Kilkaset kroków od źródła tworzy już jeziorko, zwane Pasarskie, następnie płynie w kierunku północnym w wązkim jarze i posiada znaczny spadek. Pod Makrutami płynie przez jezioro Sarąg, od którego zapewne bierze swą nazwę. Zaraz od początku stanowi granicę pomiędzy pow. olsztyńskim i ostródzkim, później pomiędzy licbarskim i morąskim, a brunsberskim i pasłęckim, w końcu płynie przez powiat brunsberski. Za Brunsbergą wstępuje w szeroką dolinę, na wiosnę i w jesieni wodą zalaną, i wpada, ubiegłszy 16 mil (120 klm.), przy szerokości 75 stóp, do zatoki Świeżej (Fryskiej), pomiędzy wsiami Alt-Passarge i Neu-Passarge. Od Brunsbergi jest spławną na długości 8 klm. Z lewego brzegu przyjmuje Jemiołówkę z jeziora Mispel pod Olsztynkiem, z strumykiem młyńskim, dopływy z jezior grazymskiego, morąskiego i Narien; z prawego: Drwęcę Warmińską (4 mile długą, z wyżyny pomiędzy Landsberkiem i Licbarkiem, płynącą w wązkim jarze, nad nią Orneta), i Walsz (5 mil długą, z jeziora Walsz, w bagnistej okolicy, na zachód od Landsberku leżącego, płynącą w głębokim padole, nad nią Melzak), oprócz tego odpływy z jezior w pow. olsztyńskim i mniejsze strumyki. P. jest rybną i posiada czystą, dobrą wodę; w zimie rzadko kiedy dobrze zamarznie. Głębokość jej nie wielka, a w jej korycie znajduje się dużo wielkich kamieni, utrudniających spław. Spław drzewa na P. odbywał się już w XV w.; albowiem już w 1411 r. narzekali chłopi z niektórych wsi pod Melzakiem, że przez spław drzewa Passargą do Fromborka tak są obciążeni, iż niejedni z nich do jawnego ubóstwa przyprowadzeni zostali (Cod. dipl. Warm., III, 467). P. już od r. 1243 stanowi granicę biskupstwa warmińskiego, w 1341 r. nosi w dokumentach nazwę „fluvius dictus Passeria", w 1388 i 1398 r. zaś nazywa się „flumen Seria." *J. K. Sem.*

Passehden, dobra prywatne, w okr. hazenpockim, pow. grobiński, par. durbska (Kurlandya).

Passehxten, dobra prywatne, w okr. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya).

Passek 1.) pow. raciborski, ob. *Pasieka*. 2.) **P.**, os. młyn. w Stanicach, pow. rybnicki.

Passekenhof, fol. do Schillersdorf należący, pow. raciborski.

Passendorf, wś i dobra, pow. kładzki, par. Hradek (Wuenschelburg). Posiada kaplicę katol., szkołę, dwa młyny wodne, urząd celny

na granicy od Czech. Do P. należą kol. Nauseney i Bruunkress.

Passenheim, ob. *Pasym.*

Passentin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. białogrodzki, st. p. Gr. Rambin, 3 klm. odl.; 415 ha obszaru.

Passiauksty (staro pruska nazwa), ob. *Kaemmersdorf.*

Passon-*Reisgen* al. *P.-Raisgen*, wś na Litwie pruskiej, pow. tylżycki, st. poczt. Szameitkehmen, okr. urz. st. cywil. Pakamohnen, 175 mk. (1880).

Passów, fol., pow. krasnystawski, gm. Rybczewice, par. Częstoborowice.

Passow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Grimmen, st. p. Loitz.

Passy, ob. *Pass.*

Pasterczyk al. *Pastorczyk*, wś nad rz. Łabną, pow. kolneński, gm. Czerwone, par. Kolno, odl. 2 w. od Kolna. W 1827 r. było 2 dm., 10 mk. Por. *Kolno* (IV, 266). W 1877 r. miała rozl. mr. 113; gr. or. i ogr. mr. 39, łąk mr. 23, past. mr. 46, wody mr. 4, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 3; są pokłady torfu. Osada ta za spłatą kanonu oddzieloną została od dóbr rządowych.

Pasternaki, grupa domów w Arłamowskiej Woli, pow. mościski.

Pasternik, wś nad rz. Wisłą, pow. kozienicki, gm. Świerze Górne, par. Ryczywół, odl. 18 w. od Kozienic, ma 8 dm., 39 mk., 372 mr. ziemi włośc.

Pasternik, wś, pow. prądnicki, ob. *Głogowa Górna.*

Pasternik, potok, dopływ Cygańskiego potoku, w pow. przemyskim.

Pasternik 1.) wólka do Niepołomic należąca, pow. bocheński, leży na lewym brzegu Wisły, na zach. od linii dr. żel. Podłęże-Niepołomice (arcyks. Karola Ludwika); od południa otaczają ją duże łąki, zwane Porębami. Wś ma 33 dm. i 193 mk. (92 męż., 101 kob.) rz.-kat. Na zach. graniczy z Grabiem. 2.) **P.**, dwie osady w pow. tarnobrzeskim, w widłach u ujścia Sanu do Wisły, z których jedna położona nad Wisłą, zwana także Błonie, leży między Wrzawami i Łapiszowem, ma 30 dm. i 158 mk., druga między Wrzawami i Skowierzynem, leży nad starem łożyskiem Sanu i ma 10 dm. i 43 mk. 3.) **P.**, przyl. do Huciska, pow. wielicki, dawniej w części przys. do Niżowej, a w części do Winiar, dziś tworzy osobną administracyjną gminę, położoną w lesie, na wzgórzu (355 mt.), między dwoma dopływami Raby z praw. brzegu Niżową i Rudnikiem. Cała wś Huciska składa się z 4-ch rozrzuconych osad: Huciska, Kądziołówki, Pasternika i Zagłoski, które razem mają 15 dm. i 97 mk. *Mac.*

Pasternik, wś, pow. prądnicki, ob. *Głogowa-Górna.*

Pasterniki 1.) dwie wólki, pow. rzeszowski, na płd.-wsch. od Jaworznika Szklarskiego czyli Polskiego, mka u źródeł Mleczki a na wschód od Jaworznika przedmieścia. Wólka należąca do Jaworznika przedmieścia ma 26 dm. i 166 mk. do Jaworznika mka 22 dm. i 127 mk. 2.) **P.**, osada przy Krościenku, pow. nowotarski. *Mac.*

Pasterwitz, 1330 *Pastericz*, 1360 *Pastricz*, wś i fol., pow. wrocławski, par. Wilczów, młyn wodny; ludność ewang. przeważnie.

Pastewnik, potok, pow. Lisko, ob. *Jasieńka.*

Pastitz (niem.), dobra ryc. na Rugii, st. p. Putbus.

Pastoratshoefchen, ob. *Szwehthof.*

Pastorczyk, ob. *Pasterczyk.*

Pastowicze, wś i dobra, pow. bobrujski, w pobliżu dawnej szosy bobrujsko-brzeskiej, przy gośc. z Życina do Hłuska, w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Nowe-Dorohi; wś ma 38 osad pełnonadział. i cerkiew fil. Pokrowską; dobra, dziedzictwo Hutorowiczów, mają 322 1/2 włók. Miejscowość poleska, grunta piaszczyste, w okolicy stanowiska grubego zwierza. *A. Jel.*

Pastownik 1.) przedmieście Borszczowa. 2.) **P.**, leśniczówka na obszarze dwor. Połuchowa Małego, pow. przemyślański.

Pastuch, fol. we wsch. stronie pow. mińskiego, w pobliżu granicy pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. drażnieńskim, gm. ostrożycko-horodecka, przy dr. z Bohuty do Baturyna, od 1864 r. własność włośc. Michalewicza, przeszło 5 1/2 włók; grunta lekkie, płaskie, miejscowość lesista. *A. Jel.*

Pastuchów, niem. *Puschkau*, dok. *Postuchow* (1193), *Poszucov* (1223) i *Poschuchow* (1250), wś i dobra, pow. świdnicki, par. Piotrowice, odl. 1 1/2 mili od Swidnicy, posiada kopalnię gliny, młyn wodny, szkołę początkową ewang., kościół par. katol. W 1842 r. 76 dm., zamek, trzy folwarki, 543 mk. (108 kat.). Już w r. 1149 płaciła dziesięcinę kościołowi (klasztorowi) N. M. P. w Wrocławiu.

Pastuchowo, wś, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Wierzchnie, okr. wiejski Michalce, o 4 w. od gminy a 62 w. od Dzisny, 7 dm., 73 mk. (37 dusz rewiz.).

Pasturka, w dok. *Paszczorka*, wś, pow. pińczowski, gm. i par. Pińczów. W 1827 r. było 40 dm., 225 mk. Według reg. pobor. wojew. sandomirskiego z 1508 r. wś P. wraz z 14 innemi wsiami należała do Jana Bochotnickiego, który z nich płacił poboru 21 grz. 26 gr. i 9 den. W 1579 r. należy do Andrzeja Oleśnickiego, który miał tu 13 osadn., 6 1/2 łanów kmiecych, 2 ubogich (Pawiński, Małop., 210, 462).

Pastusze, grupa domów w Wygnance, pow. czortkowski.

Pastuszki, wś włośc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. Twerecz, okr. wiejski i dobra skarbowe Dzisna, o 12 w. od gminy a 51 w. od Święcian, 7 dm., 89 mk., w tej liczbie 85 kat. i 4 żyd. (35 dusz rewiz.).

Pastuszki, os. pod Chełmnem, obejmująca 12 mr. obszaru, należąca do sióstr miłosierdzia w Chełmnie (ob. Klasztory żeńskie przez Fankidejskiego, str. 235).

Pastwa, niem. *Gross Weide*, wś w Pomezanii, nad Starym Nogatem, pow. kwidzyński, st. p. Ryjewo, par. kat. Tychnowy, ew. Tromnowo, 759·29 obszaru. W 1868 r. 21 bud., 5 dm., 63 mk.

Pastwiska, wólka do Woli Wadowskiej należąca, pow. mielecki, w nizinie nadwiślańskiej, nad Jamnickim pot., uchodzącym wraz z Partyńskim pot. z praw. brzegu do Brenia, składa się z 14 dm. i 84 mk. *Mac.*

Pastwiska, wś, pow. cieszyński, na Szląsku austr., par. Cieszyn, ma rozl. 317 mr. i 242 mk.

Pastwisko 1.) al. *Pastwiska*, wś, pow. grudziądzki, st. poczt. i par. ew. Grudziądz, kat. Okonin, 815·31 mr. obszaru, 81 bud., 25 dm., 164 mk., 12 kat., 152 ew. (1868 r.). W objaśnieniach do mapy archeol. Prus zach. podaje Ossowski, że tu znaleziono różne starożytne narzędzia, mianowicie toporek, klocek ze śladami piłowania, klinek i inne (str. 100). W aktach grudziądzkich jest o tutejszej osadzie mowa dopiero r. 1623. Według lustracyi z r. 1765 należało P. do sstwa pokrzywnickiego. Wówczas mieszkali tu następni dannicy: Kornel Kikbur, Paweł Bremer, Jerzy Kuhn, Herman Schmade, Andrzej Paul, Piotr Heinrich i Henryk Drews, którzy razem płacili 57 fl. czynszu. Oprócz tego był tu mały fol. Melkarnia, należący do dworu w Pokrzywnie. Gospodarzem był Kornel Krank, wysiew wynosił 26 korcy, dochód z fol. 43 fl. 12½ gr. Po okupacyi pruskiej nastąpiło i tu uwłaszczenie (ob. Gesch. des Graudenzer Kr. von Froehlich, str. 237). 2.) **P.**, niem. *Huetung*, wś, pow. chełmiński, st. p. Ostromecko, par. katol. Czarze, ew. Kokocko, 626·4 mr. obszaru. W 1868 r. 18 bud., 6 dm., 38 mk., 1 kat., 37 ew. 3) **P.**, niem. *Weide*, wś nad rzką Mątawą, pow. świecki, st. p. i par. ew. Nowe, kat. Komorsk, 1806·9 mr. obszaru, 39 bud., 31 dm.; w 1868 r. 130 mk., 74 kat., 56 ew. Wś ta leży w nizinach, niedaleko lewego brzegu Wisły, ma szkołę ewang. Dawniej była własnością biskupów kujawskich i należała do klucza komorskiego (ob. „O majątkach biskupich" przez Kujota, str. 58). *Ks. Fr.*

Pastyrskie, wś nad rzką Lapią, dopł. Syrego Taszłyku, pow. czehryński, na granicy pow. czerkaskiego, na wschodnim skraju t. n. lasu lebiedyńskiego, ma 1318 mk. (w tej liczbie 25 kat., 18 żyd., i 2893 r. dzies. ziemi. W 1808 r. było 115 dm. i 1354 mk. prawosł. Cerkiew drewniana p. w. św. Dymitra, wzniesiona w 1860 r. na miejsce dawniejszej, uposażona jest 41 dz. ziemi. Jestto starożytna osada, jak o tem świadczą liczne okopy i wały w okolicznych lasach, widocznie nieistniejących jeszcze w czasie wzniesienia tych nasypów. Jedno z uroczysk we wsi nosi nazwę Palanka i podług podania mieszkańców należało niegdyś do mnichów. P. wraz z wielu okolicznemi włościami należało niegdyś do ks. Lubomirskich, następnie do ks. Potemkina, Katarzyny Dawydowej i Zofii Borozninej. Ta ostatnia sprzedała wś Karolowi Michałowskiemu i Hieronimowi Grudzińskiemu. Pierwszy z nich odstąpił swoją część Leonowi Podzio, część zaś drugiego podpadła eksdywizyi za długi. Około 1863 r. miał tu Leon Podzio 1300 dz.; Kraśnicki, Wolski i Filipowicz 308 dz.; Suchorzewski 253 dz.; Zwoliński 264 dz.; Etlingier 201 dz.; sukces. Turkiewicza 174 dz.; Zamłyńscy 314 dz. i Ewa Dybska 38 dz. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 753. *J. Krz.*

Pasym, *Pasyń* al. *Pasymek*, niem. *Passenheim*, miasteczko na Mazurach, pow. szczycieński, śród wzgórkowatej wyżyny, pomiędzy jeziorami Kalwą i Żeleszkiem, niedaleko od granicy Warmii, odl. 4 mile od Szczytna, 20 mil od Królewca, st. kolei olsztyńsko-jańsborskiej, odl. ¼ mili od miasta, 1967 mk. (1880). Posiada kościół ewang., kościół katol. Parafia ewang. liczyła 1883 r. 5095 Polaków, 1015 Niemców, należy do dyecezyi szczycieńskiej; par. katol. miała w 1883 r. 708 komunikantów, należała aż do r. 1885 do dekanatu wartemborskiego. Obecnie utworzony został nowy dekanat mazurski, z siedzibą dziekana w Pasymiu. W P. mieści się sąd okręgowy, urząd miejski, st. poczt. i telegr. Z budowli wyróżniają się oba kościoły i ratusz. Mieszkańcy trudnią się rolnictwem, hodowaniem bydła i uprawą rzepy, znanej w całej prowincyi p. n. „pasymskiej rzepki". Czysty dochód z hektara roli w okolicy wynosi 6·5 marek. Już r. 1381 istniała tu wś kościelna Heinrichswalde (Toeppen, Gesch. Mas., pg. 93). W 1385 r. postanowiono założyć miasto, a 1386 r. w. m. Konrad Zoellner v. Rothenstein wystawił przywilej. Na wyposażenie miasta wyznaczył sołtysowi Tylowi Schaumpflug 65 włók chełm., zarazem nadał miastu wś dannicką, obejmującą 60 włók; dannicy płacili 15 skojców od włóki, mieszczanie zaś 6 fenigów od dworku (Kętrzyński, O ludności polskiej, pg. 389). Nazwę swoją otrzymało miasto prawdopodobnie od Zygfryda Walpot von Passen-

heim (Bassenheim), komtura elbląskiego (1384—1396). W prowincyi nadreńskiej istnieje wś Bassenheim. W 1412 r. nadał Henryk z Pławna w. mistrz Janowi Pacołtowi, sołtysowi pasymskiemu, 30 włók w Kamalwen na prawie chełm., z czego powstała dzisiejsza wś Grzegrzółki (Kukuckswalde), która jeszcze r. 1785 należała do miasta. W 1429 r. zapisał Konrad v. Baldersheim miastu młyn tuż pod miastem za roczny czynsz. Budowa kościoła, wówczas najpiękniejszego z okolicznych, zakończoną została r. 1391. Był przy nim pleban i wikary; pierwszym był r. 1481 Szczepan Herder, drugim r. 1485 Adalbertus Lemchen. Własnością kościoła były 4 włóki. W wojnie r. 1414 wpadło miasto, w skutek zdrady, w ręce nieprzyjaciół zakonu, ale tylko na krótki czas. W 1440 r. przystało miasto do tak zw. związku pruskiego; posłami jego byli r. 1451 na sejmiku w Elblągu Henryk Popelaw i Michał Kogeler. Z całym związkiem i P. poddał się w 1454 r. królowi polskiemu i pozostał mu wierny, choć od żołnierzy zakonu ciężkie poniósł szkody. W 1459 r. zaczął komtur zakonu Wilh. v. Helfenstein układy z burmistrzem miasta o poddanie tegoż. Mieszczanie oświadczyli gotowość swoją i żądali dostatecznej załogi; gdy jednak dowódzca żołnierzy Jerzy v. Loben (Loebell) z Wartemborka przybył z licznem wojskiem, wpuścili go wprawdzie mieszczanie z częścią wojska, ale zamknęli za nim bramy i wszystkich w pień wycięli, z wyjątkiem samego wodza i 24 żołnierzy. Reszta wojska, przed miastem jeszcze się znajdująca, także została rozbitą, a Jerzy v. Schlieben, przybywszy z Olsztyna w pomoc Lobenowi, został odparty (Grunenberg, Gesch. d. Kr. Allenstein, pg. 33). Dopiero po zawarciu pokoju r. 1466 powrócił P. pod panowanie zakonu. Nastały teraz czasy spokojniejsze; w P. rozwinęła się fabrykacya sukna, konkurencya jednak sąsiedniego Szczytna i szlachty okolicznej, która samowolnie na swych dobrach targi urządziła, podatki, kontrybucye i wielki pożar sprawiły, że miasto do dobrobytu dojść nie mogło. Pierwszym duchownym po reformacyi był (według Arnoldta Presbyterologie) pewien Martinus, drugim dr. Andreas Samuel († 1549), z Polski, dawniej mnich dominikanin. W 1668 r. przybył do P. jako kaznodzieja Jan Stefani a Silnice Loganowski (ur. 1625, był przeorem opactwa szczyrzyckiego w Krakowskiem, potem notar. apostol. i praepositus w Ludzimierzu, został 1666 ewangielikiem), którego jednak księża katoliccy na Warmii tak prześladowali, że już r. 1669 miasto opuścił (Arnoldt, Presbyterologie). W 1602 r. liczyło miasto pomiędzy mieszkańcami więcej jeszcze Niemców aniżeli Polaków. Podczas wojny szwedzkiej (1654—60) ucierpiał wiele; mianowicie w grudniu r. 1656 pojawili się Tatarzy przed miastem. Pierwszy szturm wprawdzie mieszczanie szczęśliwie odbili, wkrótce jednak wtargnęli Tatarzy d. 19 grudnia do miasta, które spustoszywszy, spalili. Kościół tylko ocalał. Mieszkańcy po części wyginęli, po części poszli w niewolę. Późniejszy historyk Krzysztof Hartknoch przez rektora szkoły z okna domu szkolnego na dół spuszczony, ratował się ucieczką przez słabo jeszcze zamarznięte jezioro; matka jego ciężko została zranioną, brata i siostrę zabrali Tatarzy w niewolę. Mimo tych klęsk i strat w P. 1698 r. posiadał 140 dm. Stosunki narodowościwe zmieniły się na korzyść Polaków; w 1667 r. uważał pastor Metner za potrzebne powiększyć liczbę polskich kazań. W 1785 r. było 170 dymów i około 900 mk. Liczba włók miejskich wynosiła 116. Podczas wojny r. 1806 stało w P. z kolei wojsko francuskie i rossyjskie, które na polu pasymskiem pułk francuskich dragonów w pień wycięło (1807); kontrybucye płacone Francuzom wynosiły razem 1103 talarów. W 1812 r. znów kwaterowało tu wojsko francuskie. W następnych latach znajdowało się miasto, z powodu ciężkich czasów i braku pieniędzy, w bardzo smutnem położeniu; handel i przemysł prawie zupełnie ustały. Ceny produktów były nader niskie; w 1825 r. korzec pszenicy kosztował 25 trojaków, żyta 12 trojaków, owsa 8 trojaków, funt masła 3 trojaki, funt wołowiny 8 fen. Nadto wybuchła w październiku 1831 r. cholera i zmniejszyła liczbę mieszkańców z 1217 na 1069. W 1868 wielki pożar zniszczył prawie całe miasto. W tym samym roku został założony kościół katolicki (ad S. Cor Jesu). Dnia 4 sierpnia 1886 r. obchodziło miasto uroczyście jubileusz pięćsetletniego istnienia. W Jabłonce o 2 mile od P. urodził się Krzysztof Hartknoch (1644), którego ojciec w tym samym roku został kaznodzieją w P. i tam umarł jako pleban r. 1657. Hartknoch był po odbytych studyach nauczycielem domowym w Kownie i rektorem przy szkole ewangielickiej w Wilnie (przez 1½ roku); r. 1677 został profesorem przy gimnazyum w Toruniu. Z P. pochodził Książek, nauczyciel gimnazyalny w Ełku (r. 1812), który się był wykształcił u Pestalozziego w Yverdun. Niedaleko od miasta, nad jez. Kalwa, leży góra, gdzie w czasach pogańskich staropruskich składano ofiary bogom, o czem świadczą starożytności tam wykopane i znajdujące się w muzeum Prussia w Królewcu. Że cała okolica już w staropruskich czasach była zaludniona, tego dowodzą obszerne cmentarzyska pod Leleszkami, Tylkowem i Friederikenhain. *J. K. Sem.*

Pasyncza *Biesiada*, uroczysko w Kijowie,

nad ruczajem, w pobliżu cerkwi św. Ilii, t. j. na Padole.

Pasynki 1.) wś nad rz. Bystrzycą, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Smorgonie, okr. wiejski Sutkowo, o 9 w. od gminy a 53 w. od Oszmiany, ma 7 dm. i 52 mk., w tej liczbie 28 prawosł. i 24 kat. (w 1864 r. 15 dusz rewiz.); należy do dóbr Cycyn, Milewskich. 2.) **P.** al. *Pasienki*, wś nad jez. Narocz, pow. wiłejski, w 3 okr. pol., gm. Miadzioł, okr. wiejski ostrowski, o 8 w. od gminy a 58 w. od Wilejki, ma 12 dm. i 111 mk., w tej liczbie 90 prawosł i 21 kat. (50 dusz rewiz.); należy do dóbr ostrowskich, Rodziewiczów.

Pasynki, urzęd. *Pasenki*, wś nad strugą Muszkałówką, dopł. Muraszki, w płn.-zach. części pow. jampolskiego, okr. pol. Morachwa, gm. Pieńkówka, par Mołczany, st. poczt. Szarogród, o 18 w. od st. dr. żel. kijowsko odeskiej Jaroszynki, ma 127 osad, 628 mk., w tej liczbie 15 jednodworców, 803 dz. ziemi włościańskiej, 1256 dz. dworskiej. Cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1842 r., ma 712 wiernych; parafia przyłączona do Mołczan. Należała niegdyś do Zamoyskich, Koniecpolskich i Rakowskich, obecnie 1 część Białkowskiego (dawniej Fokelmana i Lejtera), druga część do Długoborskich (dawniej Zaleskich) i trzecia do Bożewskich (dawniej Gałki). Grunt równy, ziemia glinkowata. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 434. *Dr. M.*

Pasynkowszczyzna, ob. *Iwanków* (t. III, 314).

Pasyrewo, wś, pow. mohylewski, gmina Kruhłe, ma 33 dm. i 225 mk., z których 1 zajmuje się garbarstwem, 8 kobiet wyrobem sukna włościańskiego, 9 męż. wyrobu przedmiotów z łyka i kory, 2 zaś kół i obodów.

Paszalksnen, ob. *Goberischken.*

Paszalteiken, wś na Litwie pruskiej, pow. kłajpedzki, st. poczt. Proekuls, okr. urz. stanu cywil. Kebbeln, 81 mk. (1880)

Paszat, ob. *Pasata.*

Paszaukanis, jezioro w pow. święciańskim, pod wsią Ignalin.

Paszczórka, ob. *Pasturka.*

Paszczowa, ob. *Paszewa.*

Paszczyna al. *Parszczyzna*, z *Kochanówką*, wś, pow. ropczycki, u ujścia pot. Zawadki do Wielopólki, w okolicy falistej (202 mt.), na płd.-wsch. stoku góry tegoż nazw. (222 mt.). Par. rz.-kat. w sąsiedniej Lubzinie Wś ma szkołę ludową, 128 dm., 728 mk. (353 męż., 375 kob.), z czego na obszar wiek. pos. Anny hr. Raczyńskiej przypada 3 dm. i 41 mk. Mieszkańcy, prócz 13 izr., są rz.-kat., narodowości polskiej. Kochanówka, składająca się z 47 dm. i 246 mk. (119 męż., 127 kob.), leży na płn. od P. w dorzeczu pot. Ocieskiego i jest przedzieloną od wsi Wolą Pustkowską i lasem Paszczyńskim (235 mt.). Obszar wiek. pos. 328 roli, 23 łąk, 32 past. i 430 mr. lasu; mn. pos. 925 roli, 141 łąk, 230 past. i 17 mr. lasu. P. graniczy na zachód z lasami i Brzeźnicą, na wschód ze Skrzyszowem. Por *Parszczyzna.* *Mac.*

Paszczyńska góra, wzgórze, 220 mt. wznies. (znak trian.), w płn.-zach. stronie Berlina, w lesie ohladowskim, w pow. brodzkim.

Paszczyszki, zaśc. szlach. nad jez. Pasztą, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 45 w. od Święcian, 1 dm., 5 mk. kat.

Pasze, wś, pow. dzisieński. w 2 okr. pol., gm. N. Pohost, okr. wiejski Helenowo, o 3 w. od gminy a 64 w. od Dzisny, 8 dm., 45 mk. (25 dusz rewiz.); należy do dóbr Awłasy, wprzód Jundziłłów, Sołtanów, dziś Koziełłów.

Paszek, pustkowie, pow. krotoszyński, o 7 klm. na wschód od Krotoszyna, par. Kobierno, 3 dm., 23 mk. kat. Niewykazane w Spisie gmin i okręgów. *E. Cal.*

Paszele, wś, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Siedlicko, okr. wiejski Paszele, o 11 w. od gminy, 69 dusz rewiz.; należy do dóbr Nowianka, Karaczewskich Wołków. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: P. i Wincuki, okolica Czechy i zaśc. Miszkiewicze, Bolsie, Czechy, Kowalewszczyzna, Wincuki i Stanulańce, w ogóle 105 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych, 120 b. włościan skarbowych i 2 jednodworców. *J. Krz.*

Paszenka, pow. sejneński, gm. i par. Metele, odl. 40 w. od Sejn.

Paszenki, wś, pow. radzyński, gm. i par. Jabłoń, posiada cerkiew pounicką filialną, wzniesioną w 1717 r. przez Firlejów, 45 dm., 375 mk., 56 osad, 1515 mr. ziemi. W 1827 r. było 38 dm., 336 mk. Wchodziła w skład dóbr Kolano.

Paszewa, w dokum. *Paszowa*, *Paszczowa*, wś. pow. dubieński, dawniej w pow. łuckim, na płn.-wsch. od mka Boremla; ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 81, 106.

Paszia, st. poczt. i st. dr. żel. uralskiej, w pow. i gub. permskiej, pomiędzy stacyami Biełaja (o 12 w.) a Żurawlik (o 10 w.), o 296 w. od Ekaterynburga a 172 w. od Permu.

Paszkajcie 1.) wś, pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn, okr. wiejski Podkrzyż, o 5 w. od gminy a 26 w. od Wilna, 8 dm., 26 mk. kat. (15 dusz rewiz.); należy do dóbr Helenów, Daukszów. 2.) **P.**, dwór i wś przy ujściu Łukszy do Dubissy, pow. rossieński, par. Betygoła, młyn wodny. Własność Jankiewiczów. 3.) **P.**, dwór, pow. kowieński, o 62 w. od Kowna, miał w 1859 r. 1 dm., 8 mk. i młyn wodny.

Paszkańce, wś nad stawem, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Malaty, okr. wiejski Bijuciszki, o $11^1/_2$ w. od gminy a 57 w. od

Wilna, 3 dm., 26 mk. katol. (15 dusz rewiz.); należy do dóbr Żodziszki, Ślepściów.

Paszkany 1.) wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Polany, okr. wiejski Dziegieniewo, o 13 w. od gminy, 17 dusz rewiz.; należy do dóbr Kamionka, Łokuciewskich. 2.) **P.**, wś włośc., pow. święciański, w 1 okr. pol., ma 6 dm., 57 mk. katol.

Paszki *Małe*, wś, i *P. Duże*, wś, pow. radzyński, gm. Biała, par. Radzyń. P. Małe mają 34 dm., 289 mk., 940 mr. ziemi. W 1827 r. było 28 dm., 166 mk. P. Duże mają szkołę początkową, 59 dm., 498 mk., 1556 mr. ziemi. W 1827 r. było 58 dm., 364 mk. Według reg. pobor. pow. łukowskiego z r. 1553 wś szlach. P., w par. Radzyń, miała 1½ łan i młyn (Pawiński, Małop., str. 382, 393). *Br. Ch.*

Paszki 1.) wś nad rz. Połonicą, pow. dziśieński, w 2 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Ihumenowo, o 2 w. od gminy a 48 w. od Dzisny, 24 dm., 274 mk. (w 1864 r. 124 dusz rewiz.); własność ks. Puzynów. 2.) **P.**, wś włośc., pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Lida, okr. wiejski Berdówka, o 10 w. od gminy, ma 5 dm., 55 mk. (22 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Lida. 3.) **P.**, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Zabłocie, okr. wiejski Lebioda, o 8 w. od gminy, 33 w. od Lidy a 15 w. od Wasiliszek, ma 6 dm., 54 mk. katol. (24 dusz rewiz.); należy do dóbr przewózkich hr. Potockiego. 4.) **P.**, wś nad rz. Gawią, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. Dziewieniszki, okr. wiejski Szudojny, o 7 w. od gminy a 28 w. od Oszmiany, 9 dm.. 73 mk. katol. (w 1864 r. 21 dusz rewiz.); należy do dóbr Ludwinowo, Umiastowskich. *J. Krz.*

Paszkiewicze 1.) okolica szlach. nad strum. Naczką, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń, okr. wiejski Możejki, o 8 w. od gm., 34½ w. od Lidy, 35½ od Wasiliszek, ma 5 dm. i 49 mk. katol. (podług spisu gmin z 1864 r. 4 dusze rewiz.). 2.) **P.**, wś i dobra nad rzką Siennicą, dopł. Świsłoczy, pow. miński, gm. Sienica, o 12 w. od Mińska-Litewskiego. Wś ma 8 osad pełnonadziałowych i cerkiewkę niedawnej fundacyi. Dobra, niegdyś Prószyńskich, przed 1863 r. Olędzkich, od 1873 r. urzędnika Bungego, mają 767 dzies, w glebie wybornej, szczerkowej, łąki dobre. Blizkość miasta czyni ten folwark wyjątkowo korzystnym; las wyniszczony, rezydencya wygodna. Była tu dawniej kapl. kat. par. Koroleszczewicze. *A. Jel.*

Paszkiszki 1.) fol. i wś nad rz. Klewicą, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Holszany, okr. wiejski Michałowszczyzna, o 7 w. od gm. a 26 w. od Oszmiany; fol. ma 1 dm., 28 mk. i młyn wodny; wś zaś 47 dusz rewiz.; własność Hanów. 2.) **P.**, wś, tamże, 21 dusz rewiz.; należy do dóbr Rossalszczyzna, Eysmontów. Obie wsie miały w 1866 r. 18 dm. i 151 mk., w tej liczbie 143 prawosł. i 8 katol. 3.) **P.**, dwór, pow. rossieński, par. girtakolska, własność Kajsarowej.

Paszkoł, jezioro we wsi Skryhiczyn, pow. hrubieszowski, gm. Białopole, ma 22 mr. rozl. i do 18 stóp głębokości. Leży w zlewie Buga.

Paszków, fol., pow. błoński, gm. Młochów, par. Nadarzyn, odl. 12 w. od Grodziska, st. dr. żel. warsz.-wied., ma 53 mk. Fol. ma rozl. mr. 254: gr. or. i og. mr. 98, łąk mr. 29, lasu mr. 116, nieuż. mr. 6; bud. mur. 3, z drzewa 2; płodozmian 5 polowy; las urządzony, pokłady torfu, cegielnia. Fol. ten wchodził w skład dóbr Nadarzyn

Paszkow 1.) zaśc. nad rzką Brahinką, pow. rzeczycki, w 1 okr. pol. i gm. brahińskiej, miejscowość bogata w łąki i rybę, grunt wyborny, namułowy. 2.) **P.**, wś. pow. mohylewski, gm. Połykowicze, ma 20 dm. i 93 mk., z których 20 kobiet zajmuje się tkactwem.

Paszków, wś, pow. bałcki, gm. Lipoweńskie al. Lipowenka, par. kat. Hołowaniewskie.

Paszkowa Kuczka, zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., o 7 w. od Wilejki, przy b. dr. pocztowej z Mołodeczna do Wilejki, 1 dm., 7 mk. prawosł.

Paszkowa Wola, wspomniana w opisie dóbr Iłża (III, 274), mylnie, zamiast *Pasztowa Wola*.

Paszkowce, wś, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, gm. Lachowicze, ma 29 osad pełnonadziałowych; miejscowość nieco falista, bezleśna, grunta szczerkowe, urodzajne. *A. Jel.*

Paszkowce 1.) dziś *Baszkowce* al. *Bakowce*, wś cerkiewna nad bezim. dopł. Wilii, pow; krzemieniecki, na płd.-wschód od Krzemieńca. ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. IV, cz. 2: 201, 207. 2.) **P.**, opustoszałe sioło nad rz. Sawranią, w pow. olhopolskim (dawniej w bracławskim), ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 26. 3.) **P.**, wś, pow. proskurowski, gm. Chodkowce, par. kat. Mikołajów, przy trakcie poczt. z Proskurowa do Konstantynowa Starego, ma 147 os., 1092 mk., 882 dzies. ziemi włośc., 1084 dz. dworskiej (wraz z Zarudziem). Dziedzictwo niegdyś Czartoryskich, następnie Maryi Wirtemberskiej, obecnie ks. Abamelik. 4.) **P.**, wś nad rz. Ikopot, dopł. Słuczy, pow. staro-konstantynowski, paraf. Stary Konstantynów, ma cerkiew. W 1867 r. było tu 90 domów. *Dr M., X. M. O.*

Paszkowce, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, na drodze z Krąglika do Dańkowiec, cerkiew. W 1868 r. było tu 151 dm. *X. M. O.*

Paszkowice, w dok. z XVI w. *Passkovicze*, wś i fol, pow. opoczyński, gm. Sworzyce, par. Żarnów, odl. 14 w. od Opoczna, 2 w. od Żarnowa, posiada kopalnią glinki ogniotrwałej i

pokłady rudy, ma 28 dm., 167 mk. W 1827 r. było 15 dm., 77 mk. Rozl. folwarczna w 1885 r.: roli ornej mr. 247, łąk mr. 46, pastw. mr. 81; lasu mr. 194, nieuż. mr. 18; bud. mur. 6, z drzewa 11; płodozmian 6 polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 25, z gr. mr. 148. W XV w. był tu dziedzicem Paszkowski h. Leliwa. Łany kmiece, w liczbie siedmiu, dawały dziesięcinę prebendzie Turebskiej w Sandomierzu, wartości 3 grzywien. Folwark, karczma i zagrodnicy dawali plebanowi w Żarnowie (Długosz, L. B., II, 352) Podług reg. pobor. pow. opoczyńskiego z 1508 r. wś P. własność Jana Kamockiego, płaciła pobor. gr. 5. W r. 1577 własność Jana Strasza, miała $1^1/_2$ łan. (Pawiński, Małop., 289 i 482). Według Lib. Ben. Łask. (I, 624) łany folwarczne dawały dziesięcinę wartości pół grzywny wikaryuszom w Żarnowie. *Br. Ch.*

Paszkowiec 1.) grupa domów w Dubaniowicach, pow. rudecki. 2.) **P.**, fol. dóbr Męcina, w pow. limanowskim.

Paszkowizna, pow. słupecki, ob. *Kowalewo-Opactwo.*

Paszkówka. wś nad rzką Łupią, pow. kijowski, o 4 w. od Byszowa, ma 155 dm. i 1432 mk. (1391 prawosł., 21 katol. i 20 żydów); 4295 dzies. ziemi piaszczysto-gliniastej, średnio urodzajnej. Na polach P. ciągnie się starożytny wał od płd.-wschodu ku płn.-zach. We wsi znajduje się gorzelnia z aparatem parowym i cerkiew paraf. drewniana, p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1768 r. na miejsce dawniejszej, opisanej w wizyt. dziekana chwastowskiego z 1746 r. Do par. należą wsie Lisznia i Leonówka. P. należała do dóbr byszowskich, Charlęskich. W 1840 r. Leon Charlęski dał ją w posagu za wnuczką swoją Anastazyą, wydaną za Wacława Rulikowskiego, który w 1856 r. sprzedał P. generałowi Teodorowi Kudrawskiemu. (O przeszłości ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 51. *J. Krz.*

Paszkowka *Wolica*, opuszczone sioło w włości żesławskiej, t. j. w dzisiejszym pow. zasławskim, wzmiankowane w dok. ogłoszonym w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 292.

Paszkówka z *Pobiedrem*, dwie wioski, tworzące wspólną gminę, pow. wadowicki, odl. około 4 klm. od Wisły, na jej prawym brzegu, w okolicy pagórkowatej. Wzniesienie wzgórz sięga do 276 mt., podczas gdy brzeg Wisły ma 215 mt. wznies. Obydwie osady zajmują dwa obok siebie położono pagórki i są połączone drogą gminną z Trzeboli do Drabosza. W Trzeboli łączy się ta droga z gościńcem ze Skawiny do Woźnik nad Skawą. Mały dopływ Wisły rozgranicza obie osady, tworząc kilka stawów i łąki. W położonej ku południowi Paszkówce znajdują się zabudowania dworskie, ze starożytnym dworem i kaplicą domową, w Pobiedrze zaś starożytna parafia z kościołem drewnianym, częścią modrzewiowym, mającym cechy XVI w. W obu wsiach jest 104 dm. i 623 mk. (304 męż., 319 kob.), co do wyznania jest 587 rzym.-kat. a 36 izrael. Obszar więk. pos. ma 9 dm. i 53 mk. (24 męż., 29 kob.), z tych 40 rzym.-kat. a 13 izraelit. Pos. więk. Ludwiki Wężykowej ma 350 mr. roli, 45 mr. łąk i ogr., 19 mr. pastw. i 51 mr. lasu; pos. mn. 396 mr. roli, 71 mr. łąk i ogr., 22 mr. pastw. i 30 mr. lasu. Długosz znał obydwie wsie. Paszkowka (L. B, II, 129 i I, 65 i 66) miała wtedy 15 łanów kmiecych, z których dziesięcinę, po fertonie z łanu, płacono prebendzie katedrze krakowskiej, zw. Dziewiantelską i dwór płacący dziesięciny plebanowi w Pobiedrze. Należała najprzód (I, 65) do Henryka, później (II, 129) Jana Paszkowskiego h. Płomień. Podług reg. pobor. z 1581 r. wś P., w par. Pobiódr, dzierż. p. Górskiego, miała $6^1/_2$ łanów kmiecych, 2 zagr. z rolą, 2 komor. z bydłem, 2 komor. bez bydła, 3 rzem. (Pawiński, Małop., str. 482). Układ z r. 1448 między plebanem z Pobiedra i prebendą katedr. o dziesięciny, podaje Długosz w całej osnowie (II, 66). Chwali on drewniany w r. 1410 erygowany kościół p. w. WW. SS. Prof. dr. Łepkowski (Roczn. Tow. nauk. Krak., 1861, str. 261) wykazuje w nim cechy XVI w. W księgach parafialnych znajduje się zapisek, że około 1550 r. socynianie Paszkowski i Witkowski opanowali kościół i odprawiali w nim swe nabożeństwo. W 60 lat później (1610) odzyskali go katolicy tym sposobem, że ks. Paweł Zagórski, proboszcz z Przytkowic, nakłonił w gorącem kazaniu lud do zbrojnego odebrania kościoła. Ks. Follański, autor tego opisu, dodaje, że stało się to auctoritate regis. W szeregu proboszczów znajduje się wielu uczonych ludzi. Był tu Amicianus S. T. D. (Jan Przyjacielski), kan. kat. krak., biskup laodicejski, rektor akad. krak. (1518—1532), który darował wiele ksiąg bibliotece jagiellońskiej (ob. Sołtykiewicz, O stanie akad. krak., Bandke, Hist. bibl. krak.); Jan Górski, archid. pozn., kan. kat. krak., sekret. Zygmunta I, który zaprowadził i zaprzysiągł Liber retaxationum beneficiorum; Hieronim Strzała, kan. kr., zm. 1547, dziedzic sąsiedniego Bęczyna i Sosnowic, który przyjąwszy naukę Lutra porzucił parafią. Jego syn lub synowiec spisał wsie województwa krak., dodawszy daty statystyczne. Rękopis około 100 arkuszy niewydany, ma być prywatną własnością. Marcin Brandys utracił kościół i przebywał później w Marcyporębie, poczem dopiero objął parafią Paweł Zagórski 1610 r. Jakub Szczuka, kan. krak., referendarz Jana III, nie przebywał nigdy w P. Wreszcie był tu plebanem Jakub Marciszowski, kan. kr., dr. praw,

rekt. akad. krak. a pierwej szkoły w Tarnowie, który zapisał na jej utrzymanie sumy na Kawęczynie. Te wsie graniczą na płn. z Trzebolem, na zach. z Brzezinką i Kopytówką, na płd. z Przytkowicami a na wschód z Sosnowcem. Par. należy do dyec. krak., dek. skawiński, obejmuje 3173 rzym.-kat. i 199 izrael. Jest tu także szkoła ludowa. *Mac.*

Paszkowo 1) wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski Kuropol, o 22 w. od gminy, 22 dusz rewiz. 2.) **P.**, zaśc. pryw., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., o 100 w. od Dzisny, 1 dm., 9 mk. kat. 3.) **P.**, wś, pow. sieński, gm. Ulanowicze, ma 5 dm., 35 mk., z których 5 zajmuje się wyrobem wozów, sań itp.

Paszkowo i *Paszkowskie*, ob. *Paczkowo* i *Paczkowskie Holendry*.

Paszkowski, kureń w Zaporożu; ob. Arch. J. Z. R, cz. III, t. 3: 161, 264, 369, 539.

Paszkowszczyzna 1.) fol., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gmina Druja, okr. wiejski Krzycewicze, o $55^1/_2$ w. od Dzisny, ma 1 dm., 4 mk. kat., 145 dzies. ziemi dworskiej. Własność Niewęgłowskich. Niegdyś attynencya Ikaźni ks. Sapiehów. Aleksander Paweł i Katarzyna Marya de Bethune, marszałkowie w. ks. lit., w 1654 r. sprzedali P. Krystynie Stabrowskiej i jej synowi Janowi Czerniewskiemu, którzy przyłączają do dóbr swych Drujki; w 1700 r. wespół z Drujką przechodzi na własność Jana i Zofii z Sufczyńskich Rudominów; w 1819 r. własność Macieja Glińskiego; około 1823 nabywa Justyn Niewęgłowski. 2.) **P.**, wś, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. Szczuczyn, okr. wiejski Krasne, o 5 w. od Szczuczyna, 2 dm., 18 mk. (11 dusz rew.); należy do dóbr Leszczany, Grabowskich. 3.) **P.**, fol., pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Kniahinin, okręg wiejski P., własność Wolskich. Wskład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Jackiewicze, Horodyszcze, Kusie i Zadrygiłowicze, w ogóle 127 dusz rewiz. włościan uwłaszczonych. 4.) **P.**, zaśc. rząd., pow. wileński, w 5 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 8 mk. katol.

Paszkuciszki, wś nad rzką Garszwis, pow. kowieński, par. Kormiałów, gm. aleksandrowska, ludność w. rossyjska.

Paszkuny, zaśc. włość. nad jez. Jodzie, pow. święciański, w 1 okr. pol., gm. Aleksandrowo, okr. wiejski i dobra skarbowe Świrany, o 6 w. od gm. a 50 w. od Święcian, ma 4 dm., 25 mk. katol. (11 dusz rewiz.).

Paszteldszen (niem.), obacz *Jodplaucken* (niem.).

Pasznia, wś, pow. kalwaryjski, gm. Balkuny, par. Mirosław, odl. 42 w. od Kalwaryi, ma 24 dm., 249 mk. W 1827 r. było 86 dm., 510 mk.

Pasznia, wś nad jez. Mussą, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Podbrzeź, na zachód od Glinciszek; w spisie gmin w 1864 r. niezamieszczona.

Pasznia al. *Chłopacz* (*Klepacze*), uroczysko około Mostyszcz, pow. kijowski, posiadłość niegdyś dominikanów kijowskich, potwierdzona im przez Witolda i Włodzimierza Olgierdowicza (ob. *Mostyszcze*).

Pasznino, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Jazno, 3 w. od gminy a 16 w. od Dzisny, 4 dm., 36 mk. prawosław. (16 dusz rewiz.); należy do dóbr Jazno, Korsaków.

Paszowa, ob. *Paszewa*.

Paszowa, wś pow. liski, posiada parafią gr.-kat., cerkiew drewnianą, filią par. w Tyrawie Wołoskiej, 142 dm. i 846 mk. (419 męż., 427 kob.). Na obszarze więk. pos. znajduje się 4 dm., 28 mk. (16 męż., 12 kob.). Pod względem wyznania jest 41 rzym.-kat., Polaków (par. rzym.-kat. w Tyrawie Wołoskiej), 803 gr.-kat., Rusinów, i 49 izraelitów. Obszar więk. pos. Tymona Bala wynosi 344 mr. roli, 68 mr. łąk i ogr., 38 mr. past. i 480 mr. lasu; pos. mn. 1084 mr. roli, 97 mr. łąk i 278 mr. lasu. Wś leży w okolicy lesistej, u źródłowisk pot. Tyrawki, uchodzącego z pr. brzegu do Sanu, zajmując dolinę potoku (459 do 419 mt.). Wschodni kraniec wsi zajmuje Folwark Górny, kraniec zach. Fol. Dolny. Lasy otaczają wieś, pokrywając wzgórza o niewielkiej względnej wysokości (490—551 mt.). Na zach. graniczy z Rakową, na płn. ze Stankową, na wsch. duży las Staniska dzieli ją od Ropienki, na płd. zaś las i góra Kiczera (654) od Bezmichowy Górnej. *Mac.*

Paszowa góra, niwy w płd.-zach. stronie Batiatycz, pow. żółkiewski.

Pasztowa *Wola*, w dok. *Parstowa Wolya*, wś, fol. i os. leś., pow. iłżecki, gm. Rzeczniow, par. Iłża, odl. 10 w. od Iłży, ma cegielnią, olejarnią, 43 dm., 292 mk., 694 mr. ziemi fol., 251 mr. ziemi włoś.; os. leś. 2 dm., 7 mk., 30 mr. ziemi dwor. W 1827 r. było 18 dm., 154 mk. Fol. P. Wola stanowi majorat. W XV w. była to posiadłość biskupów krakowskich, osadzona na prawie niemieckiem. Dziesięć łanów kmiecych dawało dziesięcinę biskupowi. Dwie karczmy z rolą dawały dziesięcinę wartości do 8 grzywien. Dziesięciny te nadał w 1452 r. Zbigniew Oleśnicki dla szpitala w Iłży. Sołtystwo posiadało jeden łan i jedną karczmę (Długosz, L. B. II: 483). *Br. Ch.*

Paszuki 1.) wś, pow. ostrogski, o 35 w. na płn.-wsch. od Ostroga, od północy i wsch. zasłonięta lasem. Należała do ks. Ostrogskich, później do ks. Jabłonowskich, na początku b. wieku sprzedano Boskiemu, obecnie stanowi własność jego syna. Ziemia czarnoziem bar-

dzo urodzajny; wieśniacy trudnią się tylko rolnictwem i mają się w ogóle dobrze. Na granicy lasu należącego do wsi P., od wsi Dołżka, ciągną się w kilku rzędach ogromne mogiły, porosłe drzewami. 2.) **P.**, w dokum. *Paszkiewicze*, wś nad rs. Korczykiem, pow. zasławski, na płn.-wsch. od Zasławia, dawniej w włości żesławskiej pow. krzemienieckiego; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291. 3.) **P.**, wś cerkiewna u źródeł rzki Huski, pow. zasławski, na płd.-zach. od mka Sudyłkowa; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 292. *Z. Róż.*

Paszulniszki 1.) wś nad jez., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Karolinowo, o 9 w. od gminy a 57 w. od Wilna, ma 8 dm. i 84 mk. katol. (w 1864 r. 29 dusz rewiz.). 2.) **P.**, zaśc. szlach., tamże, o 56 w. od Wilna, ma 3 dm. i 64 mk. katol.

Paszuńce, wś nad rz. Żyżmą, pow. lidzki, w 1 okr. pol., gm. Żyrmuny, okr. wiejs. Dworzyszcze, o 6 w. od gminy a 14 w. od Lidy, 11 dm., 104 mk. (w 1864 r. 44 dusz rewiz.); należy do dóbr Dworzyszcze, Wolskich.

Paszuniszki, zaśc. rząd., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 12 w. od Święcian, 2 dm., 15 mk. kat.

Paszuny, wś włośc. nad jez. Orżwentą, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Tweiecz, o 8 w. od gminy a 25 w. od Święcian, 8 dm. i 85 mk. katol. (w 1864 r. 36 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Dzisna.

Paszutyńce, w dokum. *Paszutynka*, wś cerkiewna u źródeł rzki Bużka, pow. starokonstantynowski, na płd.-wsch. od mka Krasiłowa, przy drodze z Junaczyniec do Kobylii, dawniej we włości Krasnej al. krasiłowskiej; ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 291.

Paszyce, okolica szlach. nad rz. Derażanką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Orla, o 54 w. od Lidy, ma 12 dm., 75 mk. (podług spisu gmin z 1864 r. 13 dusz rewiz.). Leży obok wsi włośc. t. n., mającej 5 dm. i 41 mk.

Paszyle (po lit. *szyłas*, bór, wiec niby podborze) 1.) wś rządowa, pow. wiłkomierski, par. Uszpole. 2.) **P.**, ob. *Poszyle*.

Paszyn 1.) al. *Poszyna*, właściwie *Puszyna*, os. przy Kłaju, pow. bocheński, wymieniona w opisaniu granic Gawłowa w dokumencie Kazimierza W. z 3 września 1365 r. (Codex małop. ed. Piekosiński, I, 332). 2.) **P.**, wś, pow. nowosądecki, u źródłowiska Lubinki, dopływu Dunajca z pr. brzegu, przy gościńcu z Nowego Sącza (9.8 klm.) do Grybowa, na stokach lesistej góry Mużeń (550 mt.). Teren obniża się ku płd. na obszarze tej wsi, mającej rozrzucone domostwa, do 470 mt. Od wsch. oddziela ją od Starej Wsi a od płn. od Koniuszowy, Mogilna i Posadowy pasmo lesiste, ze szczytami Mużeń (550), Czarna góra (715), Jodłowa góra (661), Dworska góra (610) i Rosohatka (753). Na zach. mniejszy las dzieli P. od Piątkowy, gościniec zaś i zarośla na płd. od Mystkowa. W 1357 r. 13 stycznia nadali rajcy miejscy (consules) z Nowego Sącza wraz z miastem sołtystwo „in Paschin" Piotrowi de Curowa i ustanowili tam prawo magdeburskie (Cod. małopolski wyd. Piekosiński, I, 325). Według reg. pobor. pow. sandeckiego z r. 1581 wś Paszin, par. Nowy Sącz, własność rajców miejskich sądeckich, miała 6 łan. km., 1 łan sołtysi i 4 kom. (Pawiński Małop., str. 127). Obecnie P. należy do par. rz.-kat. w Nowym Sączu i składa się z 126 dm. i 886 mk. (442 męż., 444 kob.), rzym.-kat. wyznania. Na obszarze więk. pos., własności gminy N. Sącza, jest 6 dm. i 34 mk., mianowicie 15 rzym.-kat. i 19 izraelitów. Jako własność tej gminy miejskiej, mającej sołtysa, wspomina Długosz (L. B., I, 547) dwa razy tę wieś. Pierwszy raz w 1448 r., w fundacyi Zbigniewa Oleśnickiego kolegiaty nowosądeckiej (L. B., I, 571). Obszar więk. pos. ma: 97 roli, 3 łąk, 18 past. i 364 mr. lasu; pos. mn. 827 roli, 122 łąk i ogr., 110 past. i 274 mr. lasu. *Mac.*

Paszyny, wś przy ujściu rz. Krewny do Użu od lew. brzegu, pow. owrucki, o 3 w. na płn.-wschód od Iskorości, przy szosie z Żytomierza przez Iskorość do Owrucza. Ma cerkiew. Składową część ziemi stanowi czerwony granit, chociaż znajdują się całe obszary złożone z gnejsu. Uroczyska noszą nazwy: rzeczka Woroniówka, Podkawcze, Połohawcze, Spaskie, ziemia Porecka, Czyhirowszczyzna. O P. znajdują się liczne wzmianki w dokumentach ogłoszonych w Arch. J. Z. R. (ob. Skorowidz Nowickiego).

Paszyszki 1.) okolica szlach. nad rz. Wersoczką, pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 39 w. od Lidy a 15 w. od Ejszyszek, 2 dm., 22 mk. kat. 2.) **P.**, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki, okr. wiejski Seniszki, o 4 w. od gminy, 26 dusz rewiz.

Patap, fol. nad bezim. dopł. Wiedźmy, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, par. kat. dawniej lachowicka, o 5 w. od mka Lachowicz; grunta urodzajne, szczerkowe, łąki dobre, młyn, miejscowość bezleśna. *A. Jel.*

Patag, część Jamnic, pow. żegański.

Pataraki, wólka do Ostrowa Tuszowskiego należąca, pow. kolbuszowski. Składają się z 17 dm., 85 mk. (39 męż., 46 kob.) rz.-kat. *Mac.*

Patażnia 1.) wś we wsch. stronie pow. borysowskiego, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Wołosewicze, przy drodze z fol. Rozpasz do wsi Swiadzicy, ma 6 osad; niegdyś wy-

rabiał się tu potaż z popiołów. 2.) **P.**, ob. *Potaźnia, Potasznia.* *A. Jel.*

Patenicz, pow. wrocławski, ob. *Hartlieb.*

Paterek 1.) al. *Paterka*, niem. *Paterke* i *Steinburg*, wś, pow. wyrzyski, o 3 klm. na płd. od Nakła; par.. poczta i st. dr. żel. w Nakle; 19 dm., 197 mk. (30 kat. i 167 prot.); należała do starostwa nakielskiego. 2.) **P.** al. *Paterka Miejska*, niem. *Puterke* i *Brueckenkopf*, wś, tamże, 82 dm., 856 mk. (304 kat., 447 prot. i 5 żyd.). August II, potwierdzając r. 1720 dawne przywileje miasta Nakła, nadał mu P. Znaleziono tu różne narzędzia kamienne.

Patern al. *Patra*, pow. kłajpedzki, ob. *Jahn* 5.).

Paternoster, wyspa na Baltyku, w pobliżu wyspy Mohn (ob.).

Paterowa, szczyt w halach liptowsko-orawskich, nad Malacińskim potokiem, wznies. 1209 mt. Ob. *Heliasz.*

Patery al. *Potery*, wś, pow. sejneński, gm. i par. Wiejsieje. odl. 29 w. od Sejn, ma 11 dm., 118 mk. W 1827 r. było 10 dm., 86 mk.

Pathaunen, ob. *Pajtuny.*

Pathendorf, 1391 *Patendorff*, wś i fol., pow. wołowski, par. ewang. Riemberg, szkoła ewang., zamek, gorzelnia. Do P. należy os. młyn. Knottenmuehle.

Pathenmuehle, os. młyn. w Neudorf, pow głupczycki.

Patilszen, wś, pow. ragnecki, ob. *Kuszen.*

Patkielany, wś włośc., pow. lidzki, w 2 okr. pol., o 55 w. od Lidy a 19 w. od Ejszyszek, 2 dm., 22 mk. kat.

Patków 1.) wś włośc., pow. kozienicki, gm. i par. Policzna, odl. 18 w. od Kozienic, ma 36 dm., 220 mk., 697 mr. ziemi włośc. 2.) **P.** *Prussy* lit. A i B, dwa fol. i wsie, pow. konstantynowski, gm. Łysów, par. r. l. Niemojki, r. g. Łysów, odl. 35 w. od Janowa, mają 31 dm., 258 mk. Fol. P. Prussy lit. A w 1885 r. rozl. mr. 375: gr. or. i ogr. mr. 210, łąk mr. 43, past. mr. 40, lasu mr. 67, nieuż. mr. 16; bud. z drzewa 18. Wś P. Prusy lit. A os. 8, z gr. mr. 213. Fol. P. Prusy lit. B, rozl. mr. 388: gr. or. i ogr. mr. 212, łąk mr. 52, past. mr. 2, lasu mr. 72, zarośli mr. 39, wody mr. 4, nieuż. mr. 7; bud. z drzewa 13; pokłady torfu, las nieurządzony. Wś P. Prusy lit. B os. 21, z gr. mr. 183. 3.) **P.** *Ruski*, fol., pow. konstantynowski, gm. Łysów, par. r. l. Niemojki, r. g. Łysów, odl. 35 w. od Janowa, ma 4 dm., 60 mk. Fol. P. Ruski z nomenklaturą Marysin i wsią Niemojki, rozl. dominialna mr. 675: gr. or. i ogr. mr. 359, łąk mr. 94, lasu mr. 204, nieuż. mr. 18; bud. z drzewa 20; płodozmian 7 i 12-polowy; las nieurządzony; pokłady torfu. Wś Niemojki os. 34, z gr. mr. 526. *Br. Ch.*

Patkowszczyzna, fol. pryw. nad bezimienną rzeczką, pow. wilejski, w 2 okr. pol., o 41 w. od m. Wilejki. przy b. drodze pocztowej koweniowskiej, 1 dm., 17 mk.

Patkszty, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. i dobra skarbowe Daugieliszki, okr. wiejski Seniszki, o 5 w. od gminy, 20 dusz rewiz.

Patkula, łąka, ob. *Kazimierz* (t. III, 923).

Patlata, lesista góra, 434 mt. wys. (znak triang.), w zachodniej stronie Podlisek, pow. brodzki.

Patoczyna *Pasieka*, uroczysko w okolicach wsi Lebiedyna (w pow. czehryńskim), u źródeł rzki Turyi, wspomniana w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 94.

Patok 1) wś, pow. nowomiński, gm. Kuflew, par Kałuszyn, ma 90 mk., 421 mr. ziemi dwors., 27 mr. włośc. 2.) **P.** al. *Łysiaki*, kol., pow. piotrkowski, gm. Wadlew, par. Drużbice, ma 31 dm., 288 mk., 456 mr. ziemi włośc. 3.) **P.**, kol., pow. łukowski, gmina i parafia Radoryż.

Patoka, ob. *Potoka*

Patoka, niem. *Louisenhof*, fol. do Sierokowa należący, pow. lubliniecki.

Patoki 1.) wś włośc., pow. skierniewicki, gm. Doleck, par. Jeruzal, ma 30 mk., 38 mr. Wchodziła w skład dóbr Kamion. 2.) **P.**, wś nad rz. Bzurą, pow. łowicki, gm. i par. Kompina, odl. 9 w. od Łowicza. Posiada młyn wodny, 29 dm., 237 mk., 604 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 19 dm. 141 mk. P. należały do dóbr stołowych arcyb. gnieźn., były osadzone na prawie niemieckiem. Przy erekcyi parafii w Bednarach, Wincenty Kot, arcyb. gnieźn., w 1445 r. nadał plebanowi prawo pobierania korca mąki z młyna w Patokach, dziesięcinę z łanów sołtysich i po korcu owsa jako kolędę z łanów kmiecych. Jakub z Sienna, arcyb. gnieźn., aktem z 1478 r. przekazał dziesięciny i dochody stołu arcyb. z P. na rzecz kapituły łowickiej (por. Lib. Ben. Łask., II, 249, 463—6, 526—50). 3.) **P.**, wś i fol., pow. łaski, gm. Wygiełzów, par. Grabno, odl. 14 w. od Łasku; wś ma 20 dm., 219 mk.; fol. 6 dm., 48 mk. Fol. P. ze wsią t. n., koloniami: Antoniówka i Józefów, rozl. dominialna mr. 1607: gr. or. i ogr. mr. 624, łąk mr. 120, past. mr. 29, lasu mr. 799, nieuż. mr. 35; bud. mur. 3, z drzewa 13; płodozmian 13-polowy; las nieurządzony, pokłady torfu. Wś P. os. 38, z gr. mr. 163; kol. Antoniówka os. 12, z gr. mr. 255; kol. Józefów os 20, z gr. mr. 256. Według ksiąg pobor. pow. szadkowskiego z r. 1553 we wsi P., w par. Grabno, miała Anna osad 7, łanów 8, Kasper (Potoccy) osadn. 9. (Pawiń., Wielkop., II, 241). 4.) **P.**, kol., pow. wieluński, gm. i par. Działoszyn, odl. od Wielunia 28 w., ma 15 dm. *Br. Ch.*

Patoki 1.) wyb. należące do Sierakowic,

pow. kartuski. 2.) **P.**, wyb. do Borcza należące, st. p. Żukowo, pow. kartuski.

Patolen, ob. *Patuły*.

Patolenka - *Wygoda*, fol. i os. młyn. nad rz. Morawką, pow. przasnyski, gm. Karwacz, par. Przasnysz, odl. o 5 w. od Przasnysza, młyn wodny, 5 dm., 84 mk., 180 mr. ziemi.

Patorki i *Patory*, pow. ciechanowski, ob. *Załuże*.

Patrąk, dawna puszcza, między ziemią saską a gołędzką, w Prusach wschodnich. Jej północną granicę stanowiły dzisiejsze wsie: Burdąg w pow. niborskim i Jurgi w szczycieńskim. Do P. należały jeszcze okolice około Jedwabna, około Rudy czyli Malgi i Wielbarka (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 18). Por. *Jedwabno* i *Mazowsze* (t. VI, 211).

Patricken (niem.), ob. *Patryki*.

Patrówek, wś włośc., pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk, ma 3 dm., 34 mk., 16 mr. ziemi. P. należał do dóbr Patrowo.

Patrowo, wś i fol. nad rz. Kłótnią, pow. włocławski, gm. Baruchowo, par. Białotarsk, odl. 31 w. od Włocławka a 8 w. od Gostynina, ma 25 dm., 164 mk. Na przestrzeni 70 mr. dwors. i włośc. obszerne i bogate pokłady torfu, od 3 do 15 łokci głębokie, z których dobywa się do 2000 sążni rocznie. P. należało do klasztoru dominikanów w Płocku. Podług reg. pobor. pow. kowalskiego z r. 1557—1566, wś P. (część) należała do Jakuba Patrowskiego, miała 1 łan, 1 zagrod. (Pawiński, Wielkop., II, 19). W 1827 r. było tu 12 dm., 89 mk. Fol. P. rozl. mr. 285: gr. or. i ogr. mr. 238, łąk mr. 14, past. mr. 23, nieuż. mr. 10; bud. z drzewa 10. Wś P. os. 15, z gr. mr. 44.

Patrowo, węg. *Petrahó*, dawniej *Potrovszko*, wś, hr. ziemneńskie (Zemplin) nad rz. Bodrogiem, kościół paraf. ewang.; żyzna gleba, winnice założone przez włoskich osadników po najściu Tatarów; 623 mk.

Patryki, wś, pow. kobryński, par. Kobryń, własność Julii z Pachniewskich ks. Massalskiej.

Patryki, niem. *Patricken*, wś, pow. olsztyński, nad jeziorem t. n. Wś ta założona została przez osadników niemieckich w 1845 r. Miejscowość sama wspominana w dokumentach z XIV w. odnoszących się do wsi Klewki (ob.). St. poczt. Gross Purden.

Patrykozy, wś i fol., pow. sokołowski, gm. Kowiesy, par. Kożuchówek, odl. 10 w. od Sokołowa, ma 38 dm., 585 mk. W 1827 r. było 33 dm., 143 mk. Teodor Szydłowski, generał b. wojsk polskich († 1863), zbudował tu pałac w stylu ostrołukowym, założył park angielski i zwierzyniec; dla włościan powznosił ozdobne domki i zabudowania gospodarskie. Opis i widok P. podał Tyg. Illustr. z 1866 r. (t. XIV, 283). Dobra P. składały się w 1885 r. z fol. P., Ruda, wsi P., rozl. dominialna mr. 1996: fol. P. gr. or. i ogr. mr, 598, łąk mr. 139, past. mr. 8, lasu mr. 519. nieuż. mr. 37, razem mr. 1301; bud. mur. 19, z drzewa 14; płodozmian 9-polowy. Fol. Ruda gr. or. i ogr. mr. 479, łąk mr. 8, past. mr. 5, lasu mr. 191, nieuż. mr. 12, razem mr. 695; bud mur. 2, z drzewa 7; płodozmian 9-polowy, las nieurządzony, wiatrak. Wś P. os. 45, z gr. mr. 774. W skład tych dóbr wchodził także fol. i wś Krynica (ob.). *Br. Ch.*

Patryńce, wś nad Studzienicą (Studenicą), dopł. Dniestru, pow. uszycki, okr. pol. Żwańczyk, gm. i par. kat. Kitajgród, par. przyłączona do Bogdaczówki, poczta Kamieniec, ma 50 osad, 226 mk., 360 dz. ziemi włośc. Cerkiew Podwyższenia Krzyża św., wzniesiona w 1770 r. i uposażona 30 dz. ziemi, ma 346 parafian. Należała do klucza studzienickiego, dawniej Moszyńskich, Szembeków, Luedersów, dziś Garaszczeniewskiego. P. mają przysiołek Śliwnę, należący do Józefa Wacowskiego.

Patrze 1.) wś w par. Siedlec, pow. łęczycki, dziś nie istnieje. Wspomina ją Lib. Ben. Łask. w opisie par. Siedlec (II, 434). 2.) **P.**, pow. lipnowski, ob. *Kłobukowo-P.*

Patrzychów, ob. *Pietrzyków*, pow. ostrzeszowski.

Patrzyków 1.) w dok. *Patrzychowo*, kol. nad rz. Wartą, przy ujściu rzki Krępiny, pow. koniński, gm. Kramsk, par. Morzysław, odl. od Konina 11 w., ma 29 dm., 259 mk. Według Lib. Ben. Łask. (1, 238) kmiecie dawali plebanowi w Morzysławiu dziesięcinę pieniężną po 15 gr. z łanu i po groszu kolędy. P. było wsią królewską i wchodziło w skład starostwa konińskiego (ob. t. IV, 336). Według ksiąg pobor. pow. konińskiego z r. 1579 wś Patrzychowo miała 3 łany, 3 zagr. z rolą, 2 komorn. bez bydła (Pawiń, Wielkop., I, 18). 2.) **P.**, kol. i os. karcz. nad rz. Wartą, pow. noworadomski, gm. Pajęczno, par. Makowiska; kol. ma 62 dm., 367 mk., 3263 mr. ziemi włośc., w tem 1137 mr. roli or.; os. karcz. 1 dm., 3 mk., 2 mr.; należy do fol. Gajęcice. W 1827 r. było 19 dm., 129 mk. *Br. Ch.*

Patschkau (niem.), ob. *Paczkowo*.

Patschkei, wś, pow. oleśnicki, par. Bernstadt, szkoła ewang., wielka przędzalnia lnu, młyn wodny, cegielnia. W 1842 r. 45 dm., 403 mk. (14 katol.).

Patuki, futor pryw., pow. dzisieński, o 49 w. od m. Dzisny, 1 dm., 14 mk.

Patul (niem.), ob. *Patuły*.

Patule, wś, pow. rossieński, par. girdyska.

Patuli, góra 957 mt. wznies., nad rzką Matare, w pow. kimpolúńskim.

Patulskie, jezioro przy wsi Patul, w pow. kartuskim, leży na północ od jez. Grodno,

w malowniczej okolicy, na wznies. do 500 st. npm. Łączy się z jez. Kolano.

Patuły, niem. *Patul*, dok. 1284 *Potuli*, wś włośc., pow. kartuski, st. p. i par. ew. Szymbark, kat. Goręczyn, zawiera 8 gburstw, 9 zagród, 1650 mr. obszaru. W 1868 r. 156 mk., 5 kat., 151 ew., 21 dm. Jestto stara osada; należała r. 1284 do ziemi Piersznej (Pirszna). W tym roku nadał ją obok 21 innych Mestwin swej ciotce Gertrudzie (ob. Pom. U. B. von Perlbach, str. 349). Od r. 1311 należała do wójtostwa tczewskiego i miała prawo polskie (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., VI, str. 132). R. 1472 nabyli oo. kartuzyanie jednę połowę tej wsi od Piotra i jego siostry Doroty, którą mają wziąć do klasztoru, roku zaś następnego drugą od Małgorzaty, wdowy po Grzegorzu Oswaldzie. W 1564 r. stała ta wś pustką (ob. Zapiski ks. Kujota w Pelplinie). R. 1591 posiada P. ssta kościerski czyli mirachowski Demetrius Weiher. Wś była wydzierżawiona gburom z Golubia i leżała po 13-letniej wojnie długo pusta. R. 1616 osadził w niej Weiher gburów na 12 włókach, z których każda po upływie 4 wolnych lat płaciła 6 fl. 30 gr. R. 1670 napotykamy tu 5 gburów, którzy płacą po 12 fl. czynszu i 1 karczmarza, czynszującego 6 fl. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 175). *Ks. Fr.*

Paturey, nad stawem Piętok, kuźnica cynku, do Kuczob należąca, pow. olesiński.

Patwiecie 1.) fol., pow. wyłkowyski, gm. i par. Olwita, odl. 7 w. od Wyłkowyszek, ma 5 dm., 47 mk. Fol. P. al. Bocianowo lit. B, rozl. mr. 453: gr. or. i ogr. mr. 415, łąk mr. 26, nieuż. mr. 12; bud. z drzewa 13; płodozmian 10-polowy. Wś Bocianowo os. 7, z gr. mr. 4. 2.) **P.**, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Zielonka, par. Olwita, odl. 7 w. od Wyłkowyszek, ma 7 dm., 189 mk. *Br. Ch.*

Patzdorf, pow. kamionogórski, ob. *Paetzoldsdorf*.

Patzelmuehle, młyn wodny w Schoenau, pow. głogowski.

Patzig (niem.), wś i dobra ryc. na Rugii, ma st. poczt., glebę piaszczystą i falistą, w części zachodniej urodzajną. W 1877 r. 440 mk. ewang., rolników.

Pauczeno, ob. *Paucznoje*.

Paucznoje al. *Pauczeno*, bagniste jezioro na odludnem Polesiu pow. słuckiego, w kotlinie rzeki Morocz, w obrębie gm. Zaostrowiecze, przeszło 15 mr. przestrzeni, nierybne.

Paudling (niem.), jezioro w pow. reszelskim, ob. *Jeziorany*.

Paugen, ob. *Martingarnen*.

Pauki, wś, pow. orszański, gm. Mikulino, ma 15 dm. i 109 mk., z których 4 zajmuje się bednarstwem.

Pauki, fol. koło Ryczychowa, na obszarze dworskim Horożany Wielkiej, pow. rudecki.

Paukie, gajówka na obszarze dwor. Szuparki, pow. borszczowski.

Paukształiszki, fol. szlach. nad jez. Okształ-nat, pow. trocki, w 3 okr. pol., 35 w. od Trok, 1 dm, 7 mk. kat.

Paukształe 1.) urzęd. *Paukształy*, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i par. Komaje, okr. wiejski Syrenczany, o 8 w. od gminy a 22 w. od Święcian, ma 1 dm., 8 mk. kat. (5 dusz rewiz.); należy do dóbr Dziakiszki, Weryhów. 2.) **P.**, wś, pow. święciański, w 1 okr. pol., 4 dm., 40 mk. starow., 2 żydów.

Paukszty, wś włośc. nad rz. Łowkistą, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Żośle, okr. wiejski Krzywiny, o 8 w. od gminy a 40 w. od Trok, ma 3 dm., 43 mk. kat. (21 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Szylany.

Paukształyniki, wś, pow. rossieński, par. kielmeńska.

Paukształyszki, wś, pow. trocki, w 2 okr. pol., gm. Kronie, okr. wiejski Domejkowo, 5 dusz rewiz.

Paul, ob. *Pawłów*, w pow. chodzieskim.

Paul, pow. kłajpedzki, ob. *Jakob-Thaleiken*.

Paulau (niem.), ob. *Pawłów*.

Paule-Janowo, jezioro w pow. lepelskim, ob. *Janowo* (III, 434).

Paule 1.) wś włośc. nad rz. Ułą, pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Orany, okr. wiejski Żuraciszki, o 17 w. od gminy a 76 w. od Trok, 5 dm., 45 mk. kat. (16 dusz rewiz.); należy do dóbr skarbowych Orany. 2) **P.**, dobra nad jeziorem t. n., pow. lepelski, w 3 okr. pol., 4 rew. sąd., 1 okr. pok. do spraw włośc., gm. Orzechowno, o 41 w. od Lepla, ma 89 dusz. Cerkiew p. w. Wniebowz. N. M. P., fundacyi Anton. Szyszki. Okr. wiejski P. miał w 1863 r. 220 dusz rewiz. Wraz z Orzechownem ma 3734 dz. ziemi dwor. Jezioro Paule, zwane inaczej Janowo, łączy się strugą Turościanką z jez. Tetcza. Własność niegdyś Bohuszów Szyszków, od których przechodzi prawem sukcesyjnem do Mikołaja i Franciszki z Szyszków Hrebnickich, dalej syna ich Dyonizego, potem wnuka Justyna, który sprzedaje bratu swemu Mikołajowi, marszałkowi gub. witebskiej, po jego śmierci przechodzi do jego synowca Adama Hrebnickiego, dzisiejszego właściciela. 3.) **P.** al. *Poule*, dobra nad jeziorem i rz. Ulanką, pow. lepelski, w 2 okr. pok. do spraw włościańskich, gm. Ciapin, 1832 dz. ziemi dworskiej, z kaplicą kat fundacyi Siellawów, należącą dawniej do par. Czaszniki, po skasowaniu zaś takowej do par. lepelskiej. W 1863 r. było tu 188 dusz rewiz. Własność niegdyś Mikołaja Juriewicza Radziwiłła, podczaszego litew., który w 1550 r. sprzedaje P. Jakubowi Pijanowskiemu. Ten miał dwie córki: Szczęsnę Kołłontajowę i Annę Michałowę So-

kolińską, wwdzinę połocką. Michał Sokoliński z Anną Pijanowską miał syna Bohdana i córkę Krystynę Januszowę Kiszczynę, wojewodzinę połocką, którzy w 1632 r. części swej na P. zrzekają się na rzecz Bohdana Sokolińskiego, wwody połockiego. Bohdan Sokoliński w 1642 r. sprzedaje P. Eliaszowi Koryźnie za 22,000 złp.; później własność córek jego, które w 1695 r. sprzedają Kazimierzowi i Zofii z Kijanowskich Sadowskim. W 1718 r. Stanisław i Samuel bracia Sadowscy sprzedają P. Stanisławowi i Róży z Sielickich Kijanowskim, a w 1722 r. Stanisław Kijanowski, łowczy wiłkomierski, sprzedaje Stanisławowi i Annie z Skrodzkich Siellawom, skarbnikom smoleńskim, za 20,000 tynfów. Odtąd P. nieprzerwanie pozostaje w tej rodzinie. Dziś własność Kazimierza Józefa Antoniego Kmitynicza Siellawy. *A. K. Ł.*

Paulina 1.) al. *Grochów*, kol. nad odnogą rz. Warty, pow. turecki, gm. Niewiesz, par. Niemysłów, odl. od Turka 27 w.; ma 22 dm., 129 mk. Kolonia ta powstała na obszarze dóbr Borzewisko. 2.) **P.**, huta cynkowa na obszarze wsi Chechłówka, pow. będziński.

Paulina, wś, pow. miński, w gm. siemkowskiej, o małą wiorstę od wsi Kamienny Łoh, w miejscowości wzgórzystej, mającej dużo kamienia narzutowego, ma 5 osad. *A. Jel.*

Paulina, os. wiejska, pow. szubiński, o 8 klm. na zach.-płd. od Nakła, na lew. brzegu Noteci, poczta w Gromadnie, st. dr. żal. w Nakle; 33 dm., 242 mk. (91 kat., 147 prot. i 4 żydów). *E. Cal.*

Paulinenau (niem.), fol., założony r. 1871 na obszarze dóbr Zamarte, pow. chojnicki, st. poczt., tel. i kol. Wierzchowo.

Paulinenhof, fol. dóbr pryw. Raden, w okr. mitawskim, pow. i par. bowskiej (Kurlandya).

Paulinenhof, dawniej *Baumgarten*, domin., pow. głogowski. Do 1810 r. posiadłość klasztoru klarysek w Głogowie, następnie prywatna siedziba, willa w pięknem położeniu pod miastem. Tryskające tu obfite źródła zaopatrują Głogowę w wodę.

Paulinenhof, ob. *Paulinów*.

Pauliner Mochau, ob. *Mochów*.

Paulinka, fol. koło Kobyłowłok, na obszarze dwor. Młynisk, pow. trembowelski.

Paulinki, fol., pow. sochaczewski, gmina Iłów, par. Brzozów, odl. 21 w. od Sochaczewa, oddzielony w 1884 r. od dóbr Bieliny, miał 273 mr. obszaru, z czego w 1885 r. odłączono 93 mr.

Paulinki 1.) urzęd. *Pawlinko*, wś włośc., pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Prozoroki, okr. wiejski i dobra skarbowe Cerkowno, o 4 w. od gminy a 36 w. od Dzisny, przy b. dr. poczt. połockiej, ma 2 dm., 19 mk. kat. (5 dusz rewiz. w 1864 r.). 2.) **P.**, wś, pow. wileński, o 12 w. od Wilna; w 1837 r. nabywają Dominik Rawicz Witanowski, wice-prezes izby cywilnej mińskiej, po którego zgonie (1848) przechodzi na własność łowczyny Potrykowskiej. *M. R. Wit.*

Paulinów 1.) os., pow. sochaczewski, gm. Chodaków, par. Trojanów. 2.) **P.**, fol., pow. grójecki, gm. Lechanice, parafia Wrociszew. 3.) **P.**, fol., pow. rawski, gm. i par. Rzeczyca, 1 dm., 167 mr. obszaru. 4.) **P.**, wś, pow. rawski, gm. i par. Czerniewice, ma 6 dm., 32 mk., 135 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Czerniewice. 5.) **P.**, fol., pow. opatowski, gm. Częstocice, par. Szewno, odl. 18 w. od Opatowa, ma 6 dm., 141 mk. Należy do dóbr Częstocice. 6.) **P.**, fol., pow. miechowski, gm. Książ Wielki, par. Książ Mały. 7.) **P.**, fol., pow. nowoaleksandryjski (puławski), gm. i par. Wąwolnica, odl. 21 w. od Puław, ma 6 budynków i 210 mr. obszaru. 8.) **P.**, fol., pow. sokołowski, gm. i par. Sterdyń, ma 5 dm., 25 mk.; należy do dóbr Sterdyń. *Br. Ch.*

Paulinów 1.) al. *Adelinowo*, zaśc. szlach. nad rz. Klewną, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 26 w. od Święcian, 1 dm., 12 mk. kat. 2.) **P.**, urzęd. *Pawlinów*, zaśc. rząd., pow. wileński, w 4 okr. pol., o 28 w. od Wilna, 1 dm., 5 mk. kat. 3.) **P.** al. *Wyszałów*, fol. nad kotliną Prypeci, pow. mozyrski, w 2 okr. pol. petrykowskim, gm. laskowicka; miejscowość bogata w dary natury, łąk i ryby obfitość. 4.) **P.** al. *Pawlinów*, wś i dobra, pow. piński, w 2 okr. pol. lubieszewskim, gm. Kuchecka Wola, przy drożynie z Kucheckiej Woli do Kuchczy, 164 mk. i 2194 dz. ziemi; dziedzictwo starej rodziny Ordów. Grunta lekkie, nizinne, miejscowość dość ponura. 5.) **P.** al. *Pawlinów*, wś i fol., pow. piński, w 1 okr. pol., 43 mk., 425 dz. ziemi; dziedziczna Czechowskiego. *A. Jel.—Ks. M.*

Paulinów 1.) niem. *Paulinenhof*, fol. do Falmierowa należący, pow. wyrzyski, o 5 klm. na płn. od Wyrzyska, poczta w Wyrzysku, dr. żel. w Osieku o 10 klm., okr. domin. Falmierowo, 1 dm., 55 mk. 2.) **P.**, niem. *Paulinenhof*, fol. do Szkudeł, pow. pleszowski, poczta w Sobótce, okr. domin. Szkudły, 1 dm., 29 mk. *E. Cal.*

Paulinowo 1.) pow. pułtuski, gm. i par. Nasielsk. 2.) **P.**, os. włośc., pow. mławski, ob. *Chromakowo*. 3.) **P.**, os., pow. mławski, gm. Rozwozin, par. Lutocin, odl. o 36 w. od Mławy, 1 dm., 7 mk., 24 mr. 4.) **P.**, fol., pow. wyłkowyski, gm. Kibarty, par. Wierzbołów, odl. 10 w. od Wyłkowyszek, ma 2 dm., 28 mk. *Br. Ch.*

Paulinowo, urzęd. *Pawlinowo* 1.) fol. i dobra, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Jody, okr. wiejski Paulinowo, o 76 w. od Dzisny; fol. ma 1 dm. i 23 mk. Była tu gorzelnia

Niegdyś własność Łopacińskich, dziś Bożeranowych. W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Puniszcze, Bijejki, Gizowszczyzna, Śniegi Tupiłowo, Wołkowszczyzna, Porzecze (Porjeczie), Siemieniszki, w ogóle 259 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych, 17 b. ludzi dworskich, 2 b. ludzi wolnych i 18 żołnierzy urlopowanych, razem 296 dusz rewiz. P. stanowiło niegdyś attyn. Jod, dawniej Sapiehów, od 1742 r. Łopacińskich. W 1794 r. w dziale między braćmi Łopacińskiemi a synami Ignacego, pisarza litew., dostało się Józefowi, rotmistrzowi kawaleryi narod., który od imienia żony Pauliny z ks. Ogińskich przezwał około 1800 r. Paulinowem. Około 1846 r. przechodzi do syna jego Władysława. Włościanie zapłacili 10349 rs. 15 kop. wykupu za ziemię. 2.) **P.**, wś, pow. dzisieński, w 4 okr. pol. gm., okr. wiejski i dobra Czerniewicze, o 4 w. od gminy a 26 w. od Dzisny, 7 dm., 94 mk. (w 1864 r. tylko 33 dusz rewiz.); własność Bernowiczów. 3.) **P.**, fol., pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów, okr. wiejski Bohdanowo, o 28 w. od Oszmiany, ma 1 dm., 25 mk. kat.; własność Leśniewskich. 4.) **P.**, fol., tamże, własność Osmólskich. 5.) **P** al. *Raczkowszczyzna*, fol. nad pot. b. n., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 8 w. od Swięcian, 2 dm., 9 mk. star. 6.) **P.**, zaśc. włośc. w leśnem uroczysku, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Porpliszcze, o 84 w. od Wilejki, 2 dm., 13 mk. 7.) **P.** al. *Paulinów*, zaśc. w płd. str. pow. borysowskiego, w 2 okr. pol. łohojskim, par. kat. Łohojsk, ma 2 osady; miejscowość lesista, grunta lekkie. 8.) **P.**, fol., pow. miński, własność Bohdaszewskich, należy do domin. Wiazyń. 9.) **P.** al. *Paulinów*, inaczej *Golce*, fol. nad bezim. dopł. Wiślicy, pow. piński, gm. Łohiszyn, par. kat. dawniej Łohiszyn teraz Pińsk, dziedzictwo Dąbrowskich, ma 5¾ włóki; grunta lekkie, miejscowość poleska, odosobniona. *J. Krz.—A. Jel.*

Pauliny, niem. *Paulinen*, dawniej *Ukerwiese*, na mapie Chrzan. *Pawlinek*, domin., pow. bydgoski, o 11 klm. na północ od Fordonia, nad jeziorem; par. Dobrcz, poczta i st. dr. żel. w Kotomierzu o 4 klm., 7 dm., 130 mk. (97 katol., 33 prot.); obszaru 397 ha, czysty dochód grunt. 4920 mrk. *E. Cal.*

Paul-Nausseden, wś, pow. szyłokarczemski, ob. *Maeding-Paul.*

Paul-Schwermuth, ob. *Medellen.*

Paulsdorf, ob. *Pawłówko*, pow. bukowski i *Polska Wieś*, pow. gnieźnieński.

Paulsdorf, ob. *Pawłowo.*

Paulsdorf 1.) kol., pow. rybnicki, par. Woszczyce, odl. 2½ mil. od Rybnika. W 1861 r. 38 osad, 129 mr. roli i 151 mk. Polaków. Gleba uboga, ludność żyje z wyrobku. 2) **P.**, kol., pow. bytomski, par. Bielszowice, ma 561 mr., rozdzielonych między 36 kolon. i 20 komorn. Z P. łączy się kol. Liebsdorf. 3.) **P.**, kol. dobr. Gorzów, pow. oleśnicki.

Paulsgnade, dawniej *Ekhof* (łot. *Ohsol-Muiża*), dobra pryw., w okr. mitawskim, pow. dobleński, par. mitawska (Kurlandya). Do dóbr należą fol. Sorgenfrei, Henriettensruh i Magazin-Vorwerk.

Paulsheim, ob. *Pawłowice*, pow. wrzesiński.

Paulshof, ob. *Pawłów*, pow. odolanowski i szubiński.

Paulshof, leśnictwo w dobrach księstwa krotoszyńskiego (t. IV, 716).

Paulshof (niem.), dobra, pow. starogardzki, st. poczt. Gniew, 11 klm. odl., st. kolei Morzeszczyn 4 klm. odl., Czerwińsk 7 klm , 181·6 ha roli orn. i ogr., 12·37 łąk, 1·93 pastw., 2 nieuż., razem 197·9 ha; czysty dochód z gruntu 3337 mrk. Gmina Gąsiorki i Królów Las. *Ks. Fr.*

Paulshof (niem.), ob. *Kuczborek* al. *Papowo*

Paulshof 1.) fol. dóbr Połom, pow. rybnicki, 6 bud., 18 mk. 2.) **P.**, fol. do Kornic należący, pow. raciborski.

Paulshuette, os. hutnicza, należąca do zakładów Kluczborskiej huty, pow. opolski.

Paulsmuehle, ob. *Sadkowski Młyn*, pow. wyrzyski.

Paulswiese, ob. *Jaromirz*, pow. babimoski.

Pauluczyn, rzeczka w pow. ostrogskim, wypływa z lasów Krzewińskich, biegnie początkowo pomiędzy górami, następnie śród błoni i pomiędzy wsiami Komarówką i Netyszynem uchodzi od pr. brz. do Horynia.

Paulukiszki, wś włośc., pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Mickuny, okr. wiejski i dobra skarbowe Ławaryszki, o 14 w. od gminy a 22 w. od Wilna, 2 dm., 7 mk. katol. (w 1864 r. 6 dusz rewiz.).

Paulus, wyniosłość w pow. gródeckim, między Wereszycami a Majdanem, 382 mt. wznies.

Paulus, kopalnia węgla w pow. bytomskim, na zachód od Orzegowa. Roczna produkcya wynosiła w 1860 r. 800,000 tonn węgla; kopalnia zatrudniała 450 ludzi. Należy do dóbr Orzegów.

Paulusau, jedna z hub Bąblińskich, pow. obornicki, tuż pod Obornikami, 1 dm , 6 mk.

Paulusberg al. *Oberhof*, zamek w Giessmannsdorf, pow. bolesławski.

Paulwitz, ob. *Pawłowice.*

Paułkowicze al. *Paławkowicze*, wś i folw. nad bezim. dopływem Łani, pow. słucki, w 3 okr. pol. kopylskim, gm. i par. katol. cimkowicka. Wś ma 29 osad pełnonadziałowych; folw., własność dość dawna Kondratowiczów, ma 12½ włók; grunta urodzajne, szczerkowe, miejscowość małoleśna, równa. *A. Jel.*

Paundzienie, wś, pow. wileński, w 3 okr

pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Orniany, o 4 od gminy, 11 dusz rewiz.; należy do dóbr Orniany, hr. Jana Tyszkiewicza.

Paupery 1.) wś, pow. rossieński, par. nowomiejska. 2.) **P.**, folw. dóbr Gruździe (ob.), w pow. szawelskim.

Paupryszcze, wś, pow. borysowski, w 1 okr. pol. chołopienickim, gm. Kiszczyno-Słoboda, 10 osad, grunta lekkie. *A. Jel.*

Pauren, dobra koronne, w okr. i pow. goldyngskim, par. frauenburska (Kurlandya).

Paus, ob. *Pasie*, pow. ostrzeszowski.

Pausebach, rzeczka, lewy dopływ Nissy Kładzkiej, ma źródła w górach Sowich na Szlązku. Płynie pod miastami Silberberg i Frankenstein.

Pauszewa, leśniczówka koło Dżurowa, na obsz. dwor. Żałucza nad Czeremoszem, pow. śniatyński.

Pauszówka, wś, pow. czortkowski, odl. 20 klm. na płd.-zach. od Czortkowa a o 10 klm. na wschód od Jazłowca, nad pot. Dżuryn, dopływem Dniestru. Granice: wschód Jagielnica Stara, płd. Bazar, zachód Krzywołuka, płn. Połowce. Obszar dworski 1593, włośc. 1626 mr. W 1870 r. 1341 mk., w 1880 r. w gminie 1495 mk., na obsz. dwor. 161 mk. Co do wyznania: 80 rz.-kat., par. Jazłowiec, 980 gr.-kat., par. w miejscu. Obejmuje filią Bazar (745 dusz), razem 1725 gr.-kat., dek. Czortków, dyec. Stanisławów. Kasa pożyczk. z kapitałem 1477 złr. Właśc. pos. więk. Mikołaj Wolański. *B. R.*

Pauta al. *Paute*, rzeka, dawny dopływ czyteż odnoga Nogatu (ob. t. II, 328 i 336). Dziś pod tą nazwą nie istnieje.

Pautzke (niem.), ob. *Puck.*

Pauzew al. *Poldzew*, folw. nad rzką Ner, pow. turecki, gm. Wola Świniecka, par. Wartkowice, odl. od Turka 32 w., ma 6 dm., 32 mk.

Paużole (z lit. *Użołas*—dąb) 1.) wś włośc., pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Janiszki, okr. wiejski Goćkiszki, o 12 w. od gminy, 16 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturki. 2.) **P.**, dobra, pow. wiłkomierski, par. Owanta, z kapl. katolicką. Około 1780 r. własność Bartłomieja i Elżbiety z Rudominów Dąbrowskich, następnie Sołtanów, dziś Machwica.

Paużyszki, pow. maryampolski, gm. Jaworowo, par. Igłówka, odl. 17 w. od Maryampola, ma 15 dm., 179 mk. W 1827 r. było 15 dm., 157 mk.

Pawczyna, wś, hr. liptowskie, ob. *Lehotta P.*

Pawelec, st. dr. żel. riasko-wiaziemskiej, w gub. riazańskiej, pomiędzy st. Skopin (o 26 w.) a st. Klekotki (o 23 w.), o 70 w. od Riażska a 395 w. od Wiaźmy. *J. Krz.*

Pawelec, pustkowie, pow. ostrzeszowski, pod Kobylą Górą, 1 dm. i 7 mk. prot. Nie wykazane w nowszych Skorowidzach.

Pawelec, las królewski przy Zełgoszczu, pow. starogardzki.

Pawelschoewe, wś i folw., pow. wołowski, par. Stroppen. Ludność ewangielicka.

Pawełke 1.) folw. w Synwałdzie Wielkim, pow. sycowski. 2.) **P.**, folw. do Wioski należący, pow. sycowski.

Pawelwitz, ob. *Pawłowice*, pow. wschowski.

Pawełce, pustk., pow. sieradzki, gm. i par. Klonowo, odl. od Sieradza 39 w., ma 5 dm.

Pawełcza, potok w pow. stanisławowskim, dopływ Bystrzycy, ob. *Jamnica.*

Pawełcze, wś, pow. stanisławowski, odl. 11·4 klm. na płn. od Stanisławowa, nad pot. Jamnicą, dopływ. Bystrzycy. Granice: wschód Jamnica, płd. Uhrynów Górny, zach. Majdan, półn. Ciężów. Przez wieś idzie gościniec rząd. stanisławowsko-kałuski i kolej żelazna Albrechta. Obszar dwor.: gr. orn. 532, łąk 217, pastw. 111, lasu 443 mr.; włość. gr. orn. 1188, łąk i ogr. 1313, pastw. 207, lasu 76 mr. W 1870 r. 1199 mk., w 1880 r. 1168 mk. w gminie, 58 na obsz. dwor. Rz.-kat. 51, par. Stanisławów, gr.-kat. w Pawełczu Górnem z Huciskiem Starem 553 dusz, w Pawełczu Dolnem 692, w Rybnie 363, razem 1610 dusz, par. Pawełcze Górne, dekanat i dyec. Stanisławów; szkoła etat., kasa pożyczk. z kap. 500 złr. Właśc. pos. dwor. Katarzyna Starzewska. W Krakowie 20 czerwca 1591 r. Zygmunt III nadaje Lisiec (teraz Łysiec mczko), Parzyków (teraz Pacyków) i Powolcze (Pawełcze), wsie w wojew. podolskiem, Bartłomiejowi Brutusowi i jego spadkobiercom) c. t. 347 pag. 884—886; A. gr. i z., t. X, str. 163, ust. 2532). *B. R.*

Pawełec 1.) młyn koło Woli Wielkiej, na obsz. dwor. Łukawicy, pow. cieszanowski. 2.) **P.**), grupa domów w Narolu, pow. cieszanowski.

Pawełek al. *Pawłówek*, os., ob. *Dębe Wielkie.*

Pawełek, młyn należący do Cierzowic, pow. rybnicki.

Pawełki *Zabłotne*, wś, pow. kolneński, gm. i par. Jedwabne, ma 10 osad i 129 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 6 dm., 35 mk. Wchodziła w skład dóbr Jedwabne.

Pawełki, pustkowie, pow. lubliniecki, należy do Kochcic.

Pawełki, wś, pow. wileński, w 6 okr. pol., gm. Rudomino, okr. wiejski Szwajcary, o 7 w. od gminy, 23 dusz rewiz.; należy do dóbr Szwajcary, hr. Benedykta Tyszkiewicza.

Pawełki, wś, pow. żytomierski, w płd.-wsch. kącie powiatu, na granicy gub. kijowskiej, na płd.-wschód od mka Chałaimgródka.

około 1863 r. miały 260 dusz rewiz. i należały do Dyonizego Łoskiewicza i siostry jego Agaty Wieleżyńskiej. O P. znajduje się wzmianka w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 153.

Pawełkowo, wś, pow. miński, o 3 w. od st. dr. żel. Falipol, 143 mk.

Pawełkowo, wś, dająca niegdyś dziesięciny proboszczom w Kuczkowie (Łaski, Lib. Ben. II, 48), w okolicy Pleszewa i Kalisza, jest prawdopodobnie dzisiejsze Pawłówko, w par. Droszew.

Pawęzów z *Marszówką* i *Zagórzem*, wś, pow tarnowski, par. rz.-kat. w Lisiej Górze. Leży w okolicy falistej o małych wzniesieniach (211 do 270 mt.). Przez wieś ciągnącą się długą ulicą prowadzi droga gminna do Tarnowa (5 klm.), nadto odnoga drogi powiatowej do Łęgu, gdzie się łączy z gościńcem z Tarnowa do Żabna. Wś składa się z 95 dm. i 545 mk. (264 męż., 281 kob.), z tych 521 rz.-kat. i 21 izr. Z tego przypada na Marszówkę, leżącą dalej ku płn. w pobliżu wsi Śmigna i Łukowy, 10 dm., 55 mk. (31 męż., 24 kob.), a na os. Zagórze 2 dm. i 8 mk. Zagórze leży przy gościńcu z Tarnowa do Dąbrowy i ma karczmę. Obszar dwor. ks. Sanguszków ma 2 dm., 28 mk. (10 męż., 18 kob.) rz. kat., 279 roli, 19 łąk i ogr., 7 past. i 4 mr. lasu; pos. mn. 474 roli, 84 łąk i ogr., 55 past. i 24 mr. lasu. Jest tutaj kasa pożycz. gminna z kapitałem 306 zł. i dwie kaplice murowane, prywatna, nieposiadająca żadnych przywilejów, i publiczna, w której się nabożeństwo cztery razy w roku odprawia. Dawniej było tu bractwo rożańcowe, które teraz zamieniono na towarzystwo. P. graniczy na wsch. z Lisią Górą i Zaczerniem, na płd. z Krzyżem a na wsch. z Bobrownikami Wielkimi i Łęgiem. *Mac.*

Pawęzowa, wś, ob. *Gać Kaliska.*

Pawile, zaśc., pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twerecz, o 3 w. od gminy, ma 1 duszę rewiz.; należy do dóbr skarbowych Dzisna.

Pawiliszki, wś, pow. święciański, w 2 okr. pol., gm Daugieliszki, okr. wiejski Przyjaźń, o 7 w. od gminy, 16 dusz rewiz.; należy do dóbr Przyjaźń, Kamińskich.

Pawilona, fol. i osada leśna, pow. władysławowski, gm. Błogosławieństwo, par. Iłgowo, odl. 41 w. od Władysławowa; fol. ma 1 dm., 57 mk.; os. 1 dm., 7 mk.

Pawilonie, os., pow. kalwaryjski, gm. Krakopol, par. Simno, odl. 36 w. od Kalwaryi, ma 2 dm., 19 mk. W 1827 r. był 1 dm., 9 mk.

Pawiłojcie, wś włośc., pow. oszmiański, w 1 okr. pol., o 14 w. od Oszmiany, 7 dm., 47 mk. kat.

Pawiuny, wś włośc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Daugieliszki, okr. wiejski Ożany, o 3 w. od gminy, 33 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Sieniszki.

Pawla Góra, wzgórze nad strum. Chomczyn, w pow. kossowskim, wznies. 840 mt.

Pawlan, wś, ob. *Pawljan.*

Pawlat, góra, w dziale Bieskidu lesistego, w pow. liskim, nad pot. Chliwny, wzniesienie 651 mt.

Pawlau (niem.), ob. *Pawłów.*

Pawle, wś, pow. bielski gub. grodzieńskiej.

Pawlichy, wś, pow. biłgorajski, gm. i par. Księżopol. W 1827 r. było 14 dm., 100 mk.

Pawlickie, pust., pow. ostrzeszowski, par. i poczta w Miksztacie, 1 dm, 12 mk. kat. Niewykazane w Spisie gmin i okręgów. *E. Cal.*

Pawliczka, fol., pow. iłżecki, gm. i par. Rzeczniów, odl. 14 w. od Iłży, ma 2 dm , 21 mk., 1288 mr. ziemi. W 1827 r. było 6 dm., 52 mk. Należał do dóbr Rzeczniów.

Pawlik, pow. miechowski, gm. i par. Racławice.

Pawliki, ob. *Pawłyki.*

Pawliki, niem. *Pawlicken*, wś, pow. niborski, st. p. Nibork.

Pawlików Jar, uroczysko około wsi Matusowa, pow. czerkaski, wzmiankowane w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 2: 318.

Pawlikowce, wś, pow. proskurowski, okr. pol. i par. Fulsztyn, gm. Tretelniki, st. poczt. i telegr. w Czarnym Ostrowie, ma 78 osad, 382 mk., 431 dz. ziemi włośc , 470 dz. dwor. Cerkiew wzniesiona w 1780 r. i uposażona 52 dz. ziemi, ma wraz z Czabanami 1580 parafian. Wś ta należała niegdyś do Swaryczewskich, dziś Żurakowskich. *Dr. M.*

Pawlikowice 1.) *Małe*, wś i fol , i *P. Wielkie*, wś i fol., pow. kutnoski, gm. Krośniewice, par. Nowe, odl. 10 w. od Kutna. W 1827 r. P. Małe miały 8 dm., 50 mk., a P. Wielkie 5 dm., 39 mk. Fol. P. Małe rozl. mr. 158: gr. or. i ogr. mr. 136, łąk mr. 19, nieuż. mr. 3; bud. mur. 3, z drzewa 9. Fol. P. Wielkie rozl. mr. 278: gr. or. i ogr. mr. 246, łąk mr. 26, nieuż. mr. 6; bud. mur. 7, z drzewa 4. Wś P. Wielkie os. 7, z gr. mr. 6. Według Lib. Ben. Łaskiego (II, 474) wś Pawlikowice *duplex*, miała przeważnie łany szlacheckie i płaciła dziesięcinę plebanowi w Nowem. Według ksiąg pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 we wsi P., w par. Nowe, posiadał Mateusz Pawlikowski łan 1, zagrod 2, młyn 1. Część Krzysztofa Pawlikowskiego miała łanów 2, zagrod. 2, km. 1. (Pawiński, Wielkop. II, 84). 2.) **P.**, wś, pow. łaski, gm. Góra Pabiańska, par. Pabianice, ma 59 dm., 515 mk., 963 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 56 dm., 401 mk. Wchodziła w skład dóbr Widzów. *Br. Ch.*

Pawlikowice z *Taszycami* i *Rożnową*, wś,

pow. wielicki, odl. 4 6 klm. na płd. od Wieliczki, przy drodze do Dziekanowic, wznies. 336 mt. npm., składa się z dwóch gmin administrac.: P. z Taszycami i z Rożnowa, tworzących jeden korpus tabularny. Najbardziej na północ, pod samo miasto wysunięta Rożnowa ma 23 dm. i 149 mk. rz.-kat. (70 męż., 79 kob.), graniczące z nią Taszyce 46 dm., 266 mk. (138 męż., 128 kob.), resztę 26 dm., 133 mk. (68 męż., 65 kob.) rz.-kat. tworzą P., ciągnące się ku płd.-wschodowi. Folwarki obszaru więk. pos. znajdują się w Taszycach i P. i składają się z 2 dm., 21 mk. Pos. więk. ma 163 roli, 18 łąk i ogr., 15 past. i 16 mr. lasu; pos. mn. 258 roli, 58 łąk, 37 past. i 3 mr. lasu. Ta wieś za Długosza, (L. B., II, 107) była własnością Stanisława Klampy h. Strzemię; potem pisali się z niej Pawlikowscy h. Cholewa a w XVI w. Morsztynowie, z których Krzysztof przez trzy lata (1582—1583) gościł tu Fausta Socyna (por. *Lusławice*). Ze zboru socynianów nie pozostało innych śladów prócz grobów tej sekty. P. graniczą na zach. z Sierczą, na wsch. z Mietniowem a na płd. z Koźmicami Małemi. *Mac.*

Pawlikówka 1.) przedmieście Bracławia, pow. bracławski, wspomniane w Arch. J. Z. R., cz. V, t. 1: 530. 2.) **P.**, przedmieście Miastkówki, pow. olhopolski. 3.) **P.**, przedmieście Żytomierza, u zbiegu Kamionki z Teterowem.

Pawlikówki, przys. Białego Dunajca, pow. nowotarski. Jest tu 15 dm., 71 mk.

Pawlikowski wierch, szczyt górski w hr. spiskiem, na obszarze wsi Łapszanka, ma 1018 mt. wzniesienia.

Pawlikowszczyzna 1.) wś, pow. miński, w 2 okr. pol. rakowskim, gm. Iwieniec, ma 6 osad; miejscowość małoleśna, wzgórkowata. 2.) **P.**, mały zaśc. w zach. stronie pow. mińskiego, w 2 okr. pol. rakowskim, par. katol. pierszajska, ma 1 osadę; miejscowość wzgórzysta, grunta szczerkowe. 3.) **P.**, fol., pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, własność Świderskich, razem z fol. Heronimowo ma 14 1/4 włóki; miejscowość nieco falista, dość leśna, grunta urodzajne, szczerkowe. 4) **P.**, fol. nad bezim. rzką, pow. słucki, w 2 okr. pol. kleckim, przy dawnej szosie bobrujsko-brzeskiej, o 7 1/2 w. od st. Sieniawka, w stronę stacyi Sokoły, o 3 w. od linii dr. żel. pińsko-baranowickiej, własność Marcinkiewiczów, ma 22 1/2 włók; miejscowość dość leśna, lekko falista, grunta lekkie, dość urodzajne. *A. Jel.*

Pawlikowszczyzna, pasieka koło Pleskowiec, na obszarze dworskim Horodyszcza, pow. tarnopolski.

Pawlin, zaśc. szlach. nad rz. Niedugą, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 50 w. od Trok, 1 dm, 6 mk. kat.

Pawlina, grupa domów w Kamionce Wołoskiej, w części Piratyn, pow. Rawa Ruska.

Pawlinek, ob. *Pauliny*, pow. bydgoski.

Pawlinięta, wś, pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Chocięczyce (Chotenczyce), okr. wiejski Daszkowo, o 15 w. od gminy, 10 dusz rewiz.; należy do dóbr Biesiady, Czechowiczów.

Pawliniki, ob. *Pawlinki.*

Pawliniszki, os., pow. sejneński, gm. i par. Sereje, odl. 38 w. od Sejn, ma 2 dm., 13 mk.

Pawlinki al. *Pawliniki*, futor w pow. winnickim, mający 6 osad, należy do mka Miedziakowa.

Pawlinko, ob. *Paulinki.*

Pawlinów 1.) kol. i os. nad strum. Plisa, pow. turecki, gm. Wichertów, par. Psary, odl. od Turka 11 w.; kol. ma 19 dm., 55 mk.; os. 1 dm., 15 mk. 2.) **P.**, pow. włoszczowski, gm. i par. Irządze.

Pawlinów, ob. *Paulinów.*

Pawlinowo 1.) zaśc. szlach. nad rz. Bałdziejką, pow. trocki, w 3 okr. pol., o 49 w. od Trok, 1 dm, 7 mk. kat. 2.) **P.**, wś, pow. kobryński, w 2 okr. pol., 2191 dz., własność Pomerańskiego. 3.) **P.**, ob. *Paulinowo.*

Pawliny, grupa domów w Młynach, pow. jaworowski.

Pawliszcze al. *Pawliszczyzna*, część wsi Lubycza Kniazie, pow. Rawa Ruska.

Pawliszki 1.) wś, pow. rossieński, par. odachowska. 2.) **P.**, wś, pow. szawelski, należy do dóbr Lejlany (ob.).

Pawliw, *Pawliwka* (rus.), ob *Pawłowa*, *Pawłówki.*

Pawljan al. *Pawlan*, wś w hr. spiskiem (Węg.), kościół kat. filialny, 308 mk.

Pawloca, węg. *Palfalva*, wś, hr. goemoerskie (Węg.), uprawa roli, 439 mk.

Pawlocy *Njemske* (łużyc.), *Paulsdorf Deutsch*, wś i fol., pow. zgorzelicki, par. Sohlend. Do 1815 należała do Saskich Łużyc. Ludność ewangielicka.

Pawlowa Wes, węg. *Palfalva*, wś, hr. liptowskie, urodzajna gleba, browar, gorzelnia, obszerne lasy, 524 mk.

Pawlowce, po węg. *Kapi-Pal-Vogas*, wś w hr. szaryskiem, 388 mk.

Pawluczenki, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol , gm. i okr. wiejski Przebrodź, o 18 w. od gminy a 63 w. od Dzisny, 2 dm., 13 mk. katol. (6 dusz rewiz.).

Pawlugi, ob. *Pawluki.*

Pawlukańce, wś szlach., pow. wileński, w 1 okr. pol., o 35 w. od Wilna, 4 dm., 62 mk., z tego 54 katol., 8 żydów.

Pawluki, wś, pow. bialski, gm. i par. Sławatycze, ma 12 dm., 94 mk., 363 mr. ziemi.

Pawluki 1.) w spisie gmin *Pawlugi*, wś, pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Postawy, okr. wiejski Połow, o 29 w. od gminy a 77

w. od Dzisny, ma 6 dm., 64 mk. (w 1864 r. 25 dusz rewiz.). 2.) **P.**, fol. dóbr Mitianiszki, pow. wiłkomierski, par. Szaty, własność Montwiłłów.

Pawlusie 1.) fol. nad bezim. dopł. Pierekałki, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, należy do dom. Suła, dziedzictwo Łęskich; grunta dobre, miejscowość wzgórzysta. 2.) **P.**, fol., pow. miński, własność Bohdaszewskich, należy do dom. Wiazyń. *A. Jel.*

Pawlusiów, fol., należący do Koszyc Wielkich, pow. tarnowski, składa się z 1 dm., 2 mk.; leży na pr. brzegu Białej i płd. str. gościńca z Tarnowa do Wojnicza. *Mac.*

Pawłakowa, wś (ob. *Dynów*), mylnie zamiast *Pawłokoma*.

Pawłoczyny, niem. *Pawloczinen* al. *Plachten*, wś nad rz. Konopczanką, pow. jańsborski, st. poczt. Biała. Otrzymały przywilej fundacyjny w 1435 r. Por. też *Kruszewo* i *Monety*.

Pawłoczyzna, fol. na obsz. dwors. Nakła, pow. przemyski.

Pawłograd, mto pow. gub. ekaterynosławskiej, nad rz. Wołczą, o 76 w. od Ekaterynosławia, ma 11524 mk., 2 cerkwie, synagogę, 7 fabryk, targi na bydło, ożywione jarmarki, st. pocztowa. St. kol. żel. łozowo-sewastopolskiej, między st. Warwarówką (o 20 w.) a Zajcewo (o 19 w.), o 57 w. od st. Łozowo a 513 w. od st. Sewastopol. Pierwotnie wś Ługunskoje, osiedlona przez Zaporożców, od 1782 miasto. *Pawłogradzki powiat* ma na przestrzeni 7743·9 w. kw. 132359 mk., zajmujących się rolnictwem, hodowlą bydła i ogrodnictwem. Powierzchnia równa, grunt urodzajny, zroszony rzekami systemu Dniepru, z których znaczniejsze: Samara i Wołcza.

Pawłoka, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń, okr. wiejski Możejki, o 12 w. od gminy, 39 dusz rewiz.; należy do dóbr skarbowych Ejszyszki.

Pawłokoma, wś, pow. brzozowski, położona nad Łysą, pot. płynącym z pod góry Łysej (391 mt. wys.), dopływem Sanu z pr. brzegu. Wznies. wsi 338 mt. Jest tu parafia gr.-kat., z cerkwią murowaną, szkoła ludowa z dwoma nauczycielami i kasa pożyczk. gm. z kapitałem 637 złr. Odl. od Dynowa 6 klm. Wieś składa się ze 127 dm. i 844 mk. (432 męż., 412 kob.), z których religią rzym.-kat. wyznaje 168, gr.-kat. 676. Na obszarze więk. pos. 3 dm. i 34 mk. (18 męż., 16 kob.). Co się tyczy narodowości, to Spec. Orts. Repert. 1886 r. podaje 141 Polaków a 703 Rusinów. Obszar więk. pos. (Ludw. Skrzyńskiego) ma 305 roli, 115 łąk, 98 pastw. i 234 mr. lasu; pos. mn. 587 roli, 166 łąk, 125 pastw. i 22 mr. lasu. Rzym.-kat. należą do par. w Dylągowej. Par. gr.-katol. obejmuje Sielnicę, Dylągową i Bartkówkę, należy do dyec. przemyskiej, dek. birczańskiego. Uposażenie parocha składa się z 21 mr. roli w ogóle i 231 zł. dodatku do kongruy. P. graniczy na zach. z Bartkówką, na płd. z Dylągową a na wsch. z Sielnicą. San otacza wieś częściowo od zach.-płn. i wsch., czyniąc mocno wygięty łuk. Część płd. nazywa się Sawczyną. *Mac.*

Pawłopol, wś, pow. kobryński, ma 4536 dzies. przestrzeni; dawniej Koiszewskich, sprzedany za 32350 rs. rotmistrzowi Talmo. Włościanie zapłacili 7308 rs. wykupu za ziemię.

Pawłopol, fol., pow. rzeszowski, leży wśród lasu, na wsch. od Żyznowa, 372 mt. npm. Należy do Żyznowa.

Pawłopolska-Buda al. *Bujniewicka-Zofijówka*, wś nad rz. Żernoła, rozlewającą się w okolicznych moczarach, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Bujnowicze, przy drodze z Machnowicz do Bujnowicz, ma 20 os.; głębokie polesie. *A. Jel.*

Pawłosiew, wyspa na wielkim jez. Łańskiem, w pow. olsztyńskim.

Pawłosiów z *Mokrą*, wś, pow. jarosławski, 44 klm. na płd.-zach. od Jarosławia, w okolicy równej (256 mt. npm.) i urodzajnej. W stronie południowej duże lasy szpilkowe, od Jarosławia zaś oddzielona obszernym stawem, nad którym mieszczą się zabudowania folwarczne. Jest tu szkoła ludowa i kasa pożycz. z kapitałem 438 zł. Wś ma 172 dm. i 1057 mk. (535 męż., 523 kob.), mianowicie: 975 rzym.-kat., 55 gr.-kat. i 27 izrael. Pod względem narodowości jest 1027 Polaków, 26 Rusinów i 2 Niemców. Na obszarze więk. pos. wraz z os. Mokrą, leżącą wśród lasu przy drodze do Pruchnika, jest 21 dm., 315 mk. (159 męż., 156 kob.), a to 246 rzym.-kat., 33 gr.-kat., 27 izrael. i 9 protestantów. Obszar więk. pos. ma 465 roli, 66 łąk i ogr., 21 pastw. i 701 mr. lasu; pos. mn. 951 roli, 126 łąk i ogr., 97 past. i 10 mr. lasu. Siarczyński (Rps. Bibl. Ossol. 1826) pisze, że Pawłosiów, zwany dawniej Pawłosiołem, sprzedał w 1540 r. z prawem odkupu Stanisław ze Sprowy, woj. ruski, Szamotulskiemu za 5000 zł. Potem należał do Odrowążów, od których przeszedł do Kostków. Anna z Kostków ks. Ostrogska dała tę wieś jezuitom jarosławskim. Po zniesieniu zakonu sprzedał ją rząd austryacki hr. Siemieńskiemu. Graniczy na zach. z Szczytną i Cieszacinem Wielkim, na płn. z Tywonią, na płd. Jankowicami i Kidałowicami, na wsch. z Jarosławiem. *Mac.*

Pawłosiowki Kruhel z *Ulanówką*, ob. *Kruhel* ma 47 dm. i 265 mk. (138 męż., 127 kob.), z tych 172 rzym.-kat., 78 gr.-kat. i 15 izrael.

Pawłoszyce, niem. *Paulschuetz*, wś, pow. sycowski, par. Syców. Do P. należą folwarki: Dyhrnhof i Schlossvorwerk.

Pawłów 1.) wś włośc., pow. radzymiński, gm. Międzyleś, par. Klembów, ma 133 mk.,

350 mr. obszaru. 2.) **P.**, kol., pow. piotrkowski, gm. Bujny, ma 38 dm., 357 mk., 606 mr. ziemi włośc. 3.) **P.**, kol., pow. łaski, gmina Dzbanki, par. Rusiec, ma 19 dm., 264 mk., 275 mr. ziemi włośc. 4.) **P.** *Górny*, kol. i os leś., P. *Dolny*, kol., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów. W P. Górnym kol. ma 34 dm., 342 mk., 606 mr. ziemi włośc.; os. leś. ma 1 dm., 4 mk.; os. karcz. ma 1 dm., 10 mk., 20 mr. ziemi. W 1827 r. P., w par. Kociszew, ma 55 dm., 355 mk. W P. Dolnym kol. ma 18 dm., 172 mk., 309 mr. ziemi włośc.; os. 1 dm., 7 mk., 27 mr. ziemi. 5.) **P.** *Szkolny*, wś, os. leś. i karcz., pow. piotrkowski, gm. Parzniewice, par. Bogdanów, posiada szkołę począt. ogólną. Wś ma 15 dm., 163 mk., 320 mr. ziemi włośc.; os. leś. 1 dm., 2 mr. ziemi; os. karcz. 1 dm., 9 mk., 5 mr. ziemi. 6.) **P.**, wś włośc. i fol. majorat, pow. iłżecki, gmina Rzepin, par. Pawłów, odl. 28 w. od Iłży, posiada kościół parafialny murowany, 39 dm., 370 mk., 625 mr. ziemi; fol. majorat 10 dm. i 283 mr. ziemi. W 1827 r. było 18 dm., 127 mk. W XV w. właścicielem wsi był Jan Skrzątka Pawłowski h. Godzamba który w 1471 r. zamienił ją na Wojsław (w par. Mielec) z opatem klasztoru św. krzyskiego Michałem z Lipia, otrzymawszy 20 grzywien dopłaty. We wsi był już kościół parafialny drewniany, który pobierał dzies. wartości do 12 grzyw., z dziesięciu łanów kmiecych, trzech ogrodziarzy, dwóch karcz. z rolą i folwarku (Długosz, L. B., II, 448). Według reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1578, wś P., w par. Pawłów, należała do klasztoru św. krzyskiego, miała os. 6, łan; 3, zagr. z rolą 3, komor. 1. (Pawiński Małop., 190). Kościół i par. erekcyi niewiadomej. Dawny drewniany w 1836 r. spłonął. P. par., dek. iłżecki (dawniej kunowski), 2477 dusz. 7.) **P.**, ws i fol., pow. konecki, gmina Chlewiska, par. Wysoka, odl. 35 w. od Końskich, posiada pokłady rudy żelaznej, glinki ogniotrwałej, kamienia ciosowego, walcownią żelaza, pudlingarnią (od 1834 r.), fabrykę narzędzi rolniczych. Zakłady to zajmowały do 100 robot. i produk. za 92000 rs. rocznie. Por. *Chlewiska*. W XV w. P. należał do par. Chlewiska i był własnością rodziny h. Labęć; daję dziesięcinę do Chlewisk (Długosz L. B., II, 518). Podług reg. pobor. pow. radomskiego z r. 1569 wś Pawłów, w par. Chliewiska, miała 8 półłanków i 5 zagr. (Pawiński Małop., 314). Dobra P. składały się w 1875 r. z fol. P. i nomenkl. Romanów, wsi: P., Koszorów, Stanisławów i Cychrawka, rozl. dominialna mr. 1284: gr. or. i ogr. mr. 448, łąk. mr. 15, past. mr. 6, lasu mr. 741, nieuż. mr. 74; bud. mur. 4, z drzewa 7, las urządzony. Wś P. os. 66, z gr. mr. 569; wś Koszorów os. 26, z gr. mr. 245; wś Stanisławów os. 8, z gr. mr. 18; wś Cychrawka os. 59, z gr. mr. 406. 8) **P.**, wś, pow. opatowski, gm. Czyżew Szlachecki, par. Czyżew, odl. 24 w. od Opatowa. Wś ma 10 dm., 80 mk., 194 mr. ziemi włośc.; fol. ma 1 dm., 12 mk., 430 mr. ziemi. W 1827 r. było 6 dm., 42 mk. Wś ta wchodziła w skład dóbr Czyżew Szlachecki. 9) **P.**, fol. majorat, wraz z folw. Konieczno wchodził w skład dóbr królewskich Brzegi (pow. jędrzejowski) a obecnie majoratu rządowego. 10.) **P.**, wś, pow. stopnicki, gm. Pawłów, par. Ostrowce, odl. 14 w. od Nowego Korczyna, posiada szkołę początkową ogólną. W 1827 r. była 41 dm., 237 mk. Wchodziła w skład dóbr starostwa korczyńskiego a następnie majoratu Grotniki, wydzielonego z dóbr tegoż starostwa. Podług reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1579 wś królewska P. w par. Ostrowce, miała 4 osadn. i 1 łan kmiecy (Pawiński, Małop., 212). Pawłów gm. należy do sądu gm. V w os. Nowy Korczyn; ma 6791 mr. obszaru i 4494 mk. W gm. jest pięć szkół początkowych. 11.) **P.**, wś, pow. lubelski, gm. Piotrowice, paraf. Kiełczewice. 12.) **P.**, osada miejska, pow. chełmski, gmina i par. Pawłów, odl. 46 w. od Lublina, 21 w. od Chełmna a 7 w. od Rejowca, st. dr. żel. nadwiśl. Posiada kościół par. drewniany, cerkiew, urząd gminny, szkołę począt. 113 dm., 768 mk. (11 żydów). Utrzymuje się tu przemysł garncarski, oparty na pokładach dobrej gliny. W 1827 r. było 99 dm., 541 mk., w 1861 r. 90 dm., 624 mk. Co do początku Pawłowa, to jakkolwiek F. M. Sobieszczański (Enc. Powsz. wielka) twierdzi, iż założonym był przez biskupa chełmskiego Piaseckiego i od imienia jego wziął nazwę, to przecie dokument pergaminowy z 1456 r., nadający miasto Sawin biskupom chełmskim, wspomina, iż takowi posiadają już od 1416 r. miasto Pawłów; drugi zaś przywilej tegoż Sawina, nadany w 1554 r. przez bisk. Dziaduskiego, podaje iż swobody dozwolone mocą jego, spisane są na wzór przywilejów Pawłowa. Piasecki zresztą tylko cztery lat był biskupem chełmskim (od 1640—1644 r.). Fundatorem kościoła paraf. był podobno bisk. Piasecki; cerkiew parafialna unicka założoną była w 1663 r. P. par., dek. chełmski, 4419 dusz. P. gm. należy do s. gm. okr. III w Rejowcu, st. p. Siedliszcze, ma 12294 mr. obszaru i 4839 mk. W skład gminy wchodzą, Borowica, Czechówkąt, Ewopol, Elżbiecin, Józefów, Józefin, Kanie, Krasne, Korowica, Liszno, Leszczanka, Majdan Krypkowski, Marynin, Pawłów; fol. Wola Żulińska, Wólka Kańska, Załosie, Zachan, Żulin. 13.) **P.**, wś, pow. chełmski, gm. Staw, par. Pawłów. W r. 1827 było 9 dm., 42 mk. 14.) **P.** *Nowy*, wś, i P. *Stary*, os., pow. konstantynowski, gm. Pawłów, par. Janów, odl. 3 w. od Janowa. Posiada szkołę początkową i urząd gminny. P.

Stary ma 38 dm., 288 mk, 497 mr. ziemi; P. Nowy, wraz z os. Pawłów, 56 dm., 381 mk., 1144 mr. ziemi. W 1827 r. było 67 dm., 340 mk. Wś ta wchodziła wskład dóbr rząd. Janów. P. gm. graniczy z gm. Zakanale, Bohukały, Janów i Rokitno, ma 2560 mk. i 9587 mr. obszaru, należy do s. gm. okr. I w os. Janów, gdzie jest też st. poczt. Wskład gm. wchodzą: Bubel-Granne, B.-Łukowiska, Buczyce-Nowe, B.-Stare, Jakubki, Janów przysiołek, Kajetanka, Klonowniczka, Ostrów, Pawłów-Nowy, P. przysiołek, P.-Stary, Wierzchlesie, Wygoda i Zaborek. *Br. Ch.*

Pawłów, dawniej *Merecz*, wś i folw. nad Mereczanką, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Ilino. okr. wiejski Pawłów, par. kat. Turgiele, o 10 w. od gm. a 28 w. od Wilna, w pięknem położeniu. Folw. ma 1 dm i 16 mk. kat., wś zaś 13 dm. i 123 mk, w tej liczbie 117 katol. i 6 żydów; w 1864 r. było tu 52 dusz rewiz., w 1859 r. 12 dm. i 80 mk. We wsi znajduje się młyn wodny i tartak oraz kaplica grobowa p. w. św. Feliksa nad zwłokami Feliksa Kobylińskiego, młodo zmarłego w 1846 r. Kanonik wileński Paweł Brzostowski, referendarz w. ks. lit., nabył d. 24 lipca 1767 r. dobra Merecz od Hipolita Korsaka, stolnika nowogródzkiego, przezwał je od swego imienia Pawłowem i przyznawszy zupełną wolność osobistą mieszkańcom, uczynił gminę tę formalną rzeczpospolitą, z samodzielnym rządem i prawem. Dziedzic jej był dożywotnim prezydentem, finanse, wojsko, artylerya, nawet i sejmy były tu własne. Ustawę tę zatwierdził sejm 1791 r. Dotąd pozostały ślady działalności Brzostowicza w okopach, ostatkach ratusza i szkółki. Ustawa, opisująca urządzenie tej gminy, wyszła z druku w małej książeczce w trzech językach: polskim, francuzkim i włoskim. Po 1794 r. Brzostowski opuszczając kraj, zbył P. hr. Moszyńskiemu, który w krótce sprzedał dobra hr. Choiseul Gouffier, a ten założył w nich komandoryą maltańską, czyniącą 30144 złp. intraty, w końcu przeszły na własność Kobylińskich, w posiadaniu których do dziś dnia pozostają. Porów. „P. od r. 1767 do 1795 przez jednego z przyjaciół domowych opisany (Wilno, 1811 r.). W skład okręgu wiejskiego P. wchodzą wsie: P., Wołokieniki, Leśna, Sawojciszki, Dobra, Nowina, Galębszczyzna, Małachowce, Uściszki (Ustyszki) i zaśc.: Brzostowo, Chreptowice, Długa Ulica, Kazimierzowszczyzna, Wilkiszki, Świrańce, Borkuszki, Stanowiszcze, Biedubnie, Gurele i Misiuczany, w ogóle 498 dusz rewiz. włośc. uwłaszczonych. *J. Krz.*

Pawłów, wś, pow. dąbrowski, na pr. brzegu Wisły, w pasie granicznym celnym (175 mt. npm.), par. rzym.-kat. i urz. poczt. w Bolesławie (o 0.4 klm.). Jest tu 53 dm., 262 mk. (133 męż., 129 kob.), 254 rzym.-kat. i 8 izraelitów. Obszar więk. pos. ma 93 mr. roli i 9 mr. lasu; mn. pos. 153 mr. roli, 14 mr. łąk i 15 mr. past. Część południowa nazywa się Gaczem P. graniczy na zach. z Kanną, na płd. z Bolesławem, na zach. z Toniem a na płn. z Wisłą i Strojcowem. *Mac.*

Pawłów 1.) rus. *Pawliw*, część Kurzan w pow. brzeżańskim. 2.) **P.**, wś, pow. kamionecki, 24 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 5 klm. na płn. od urz. p. w Chołojowie. Na płn. i wsch. leży Stanin, na płn.-wsch. Mierów, na płd. Chołojów i Niestanice, na zach Tyszyca, na płn.-zach. Radwańce, (dwie ostatnie w pow. sokalskim). Wś leży w dorzeczu Wisły za pośrednictwem pot. Popereczngo, dopł. Bugu. Zabudowania wiejskie leżą w płn. stronie obszaru, blisko granicy Stanina i źródlisk pot. Buszkowa. Na płn, od nich leży las Bortków. Zach. część obszaru zajmują moczarzyste pastwiska i lasy: Pustygarb, Na ostrowie (215 mt.), Chomyna hora (233 mt.). Na płd. od zabudowań wiejskich leżą niwy i fol. Hajworony. Wsch. część obszaru zajmują pola i mały las Terpinie (254 mt.). Na płd.-wsch. leży fol. Pod Dąbrową u stóp wzgórza Pawłów (257 mt.). Własność więk. (Ujejski) ma roli or. 1068, łąk i ogr. 179, past. 184, lasu 1301 mr.; własn. mn. roli 1215, łąk i ogr. 557, past. 5 mr. W r. 1880 było 980 mk. w gm. i 65 na obszarze dwor., w tem 170 rzym.-kat. Par. rzym.-kat. w Radziechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski, archidyec. lwowka. Do tej par. należy Stanin. We wsi jest cerkiew pod wezw. św. apost. Piotra i Pawła, szkoła etat. jednokl., kasa pożyczkowa gminna z kapitałem 1417 zł. igorzelnia. *Lu. Dz.*

Pawłów 1.) al. *Paweł* i *Pawłowo*, niem. *Paul*, *Paulscolonie* i *Pagels*, os., pow. chodzieski, o 4 klm. na płd. od Chodzieża, poczta w Chodzieżu, okr. wiejski Podanin, 1 dm, 14 mk. 2.) **P.** al. *Pawłowo*, wś kośc., pow. gnieźnieński, o 6 klm. na płn. od Czerniejewa, u źródeł Wrześnicy, w pobliżu miasteczka Żydowa, parafia w miejscu, poczta w Czerniejewie, st. dr. żel. w Gnieźnie o 8 klm., 31 dm., 327 mk. (308 kat., 19 prot.); większe posiadłości: Pawła Bieneck'a 143 ha, Józefa Paczkowskiego 116 ha i J. Ćwiklińskiego 59 ha. W r. 1239 Władysław Odonicz nadaje tej wsi przywileje. Była ona własnością kapituły gnieźnieńskiej już przed r. 1357 i zostawała w jej ręku aż do nowszych czasów. Na sejmie 1773—75 r. wyznaczono komisyą do rozgraniczenia P. z dobrami czerniejewskiemi. Kościół pawłowski, p. w. św. Marcina, istniał już w XIV w. Kościół dzisiejszy stanął r. 1762 kosztem kapituły i Krzysztofa Szembeka, kantora gnieźnieńskiego, ówczesnego regenta Pawłowa.

Parafią P. składają: Baranowo, Czerniejewko, Gębarzewo, Goranin, Goraninek, Goranińskie Huby, Nidom, Pawłów i Pawłowskie Huby. 3.) **P.** al. *Pawłowo*, wś i fol., pow. krobski, o 3 klm. na wsch.-płn. od Jutrosina, nad strumieniem, dopływem Orli; par. i poczta w Jutrosinie, st. dr. żel. o 12 klm. w Zdunach. W r. 1505 Jan Bniński odstąpił ozęść Jutrosina z wsiami Rogożew, Sielec (Siedlec), Bestwin, Ruda i P. synowcom swoim Janowi i Mikołajowi Bnińskim. P. należał w zeszłym wieku do Koźmińskich i Mielżyńskich. Wieś ma 14 dm. i 132 mk. (3 prot.). Fol. wchodzi w skład okr. domin. rogożewskiego, ma 3 dm. i 72 mk., obszaru 330 ha; właścicielem jest Adam ks. Czartoryski. 4.) **P.**, niem. *Paulshof*, leśnictwo, pow. odolanowski, o 5 klm. na płn.-wsch. od Sulmierzyc; par. Sulmierzyce, poczta w Daniszynie, st. dr. żel. o 10 klm. w Krotoszynie; należy do dóbr krotoszyńskich. 5.) **P.**, w dok. *Pawłowo minus* i *P. majus*, na mapie sztabowej *Gross* i *Klein Geilnow*, wś i domin., pow. pleszewski, o 14 klm. na wsch.-płn. od Raszkowa i o 12 klm. na zach. od Kalisza, między Droszewem i Pawłówkiem, par. Droszew, poczta w Sobótce, st. dr. żel. w Biniewie o 7 klm. Według reg. pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 wś P. majus, w par. Drosewo, należała do Łukasza Pawłowskiego, który miał $^1/_2$ łana, zaś Paweł Pawłowski $^1/_4$ łan., 3 zagrod. We wsi P. minus, Piotr Pawłowski miał 1 łan, 1 zagr., 1 komor., 1 rzem.; Piotr, Jan i Marcin Pawłowscy 1 łan, 1 zagr.; Ambroży Pawłowski 1 zagr. (Pawiński, Wielkop., t. 1, str. 116 i 117). W 1773—75 zachodziły spory graniczne między dziedzicami sąsiednimi. Wś ma 4 dm. i 28 mk. kat. Dominium (z Pawłówkiem) ma 2 dm. i 24 mk. kat.; obszaru 390·22 ha, t. j. 281·48 roli, 27·70 łąk, 1·96 past., 68·41 lasu, 9·14 nieuż. i 1·53 wody; czysty doch. grun. 3904 mrk; właściciel Józef Morawski. 6.) **P.**, niem. *Paulshof*, fol. do Brzyskorzystwi, pow. szubiński, poczta w Retkowie, okr. domin. Brzyskorzystew, 1 dm., 22 mk. 7.) **P.** al. *Pawłowo*, domin. w pow. wągrowieckim, o 8 klm. na płd.-wsch. od Margonina i na zach.-płd. od Gołańczy, nad jeziorem, w okolicy wznoszącej się 104 mt. npm.; par. Żoń, agencya pocztowa w miejscu, st. dr. żel. o 14 klm. w Budzyniu, 13 dm., 152 mk. (5 prot.); obszaru 512 ha, t. j. 436 roli, 32 łąk, 9 past., 6 lasu, 12 nieuż. i 17 wody; czysty doch. grun. 5360 mrk; cegielnia. W r. 1243 nadaje Przemysław I Bożogrobcom gnieźnieńskim P. i inne włości (Kod. Wielkop., № 238); r. 1311 Mroczko z Rogowa, syn Przecława z Żernik, zwraca im dany mu w zastaw P.; r. 1383 przekazuje Bodzanta, arcyb. gnieźn., dziesięcinę z P. na fundacyą altaryi w katedrze. Około 1793 r. należał P. do Marcelego Trzcińskiego, a około r. 1843 do Białoszyńskich. 8.) **P.** al. *Pawłowo*, dom. i okr. dom., pow. wągrowiecki, o 4 klm. na zach. od Kiszkowa; par. Dąbrówka Kościelna, dawniej Dzwonowo, poczta w Kiszkowie, st. dr. żel. o 14 klm. w Pobiedziskach; 25 dm., 328 mk.; obszaru, wraz z Miączynkiem i Niedźwiadami, 1599 ha, t. j. 826 roli, 70 łąk, 20 past., 617 lasu, 37 nieuż. i 27 wody; czysty doch. grun. 9883 mrk., cegielnia, olejarnia, gorzelnia i młyn parowy, tucz i chów bydła holenderskiego; właścicielem był Władysław Miączyński, który te dobra sprzedał niedawno Niemcom na cele kolonizacyjne. W r. 1348 Jarosław, arcybiskup gnieźnieński, godząc dziedziców Dzwonowa z proboszczem Dąbrówki Kościelnej, przysądza temuż 2 łany w P. i różne daniny. W 1579 r. należał P. do Jędrzeja, a 1618 do Jakuba Rogalińskich, przy schyłku zaś zeszłego stulecia do Antoniego Prusimskiego. Na polu pawłowskiem znaleziono 2 młoty z ciemnego syenitu. W skład okręgu dom. wchodzą fol. Dzwonowo, Miączynek, Niedźwiady i Narożnik; cały okrąg ma 35 dm. i 479 mk. (458 kat. i 21 prot.). *E. Cal.*

Pawłów 1) w dok. z 1409 r. *Paulaw*, niem. *Paulau*, wś, pow. brzeski na Szląsku, na płd.-wsch. od Brzegu. W 1842 r. 80 dm., 533 mk. (26 kat.), młyn wodny. W r. 1206 istniały w P. dwa wolne łany, a r. 1314 sołectwo. W 1318 r. ks. Bolesław sprzedaje mieszczanom z Brzegu część swoję P., z zastrzeżeniem, ażeby nie nabywali tam mniej nad 4 łany; W 1360 r. należy P. do biskupów lubuskich; r. 1350 posiada kmieć Janko Jankowicz 6 ulów z pszczołami. W 1371 r. stanęła między ks. Ludwikiem a pełnomocnikami biskupa lubuskiego ugoda, ustanawiająca jurysdykcyą biskupów i daniny jakie składane być mają z łanów pawłowskich. W 1409 r. sprzedaje ks. Ludwik II Rechenbergowi folwark miejscowy, który odtąd przechodzi przez różne ręce. W 1426 r. Krzysztof, biskup lubuski, sprzedaje część biskupią P. za 100 grzywien Witchenowi, z zastrzeżeniem wyderku; Witchen odstępuje swe prawa do P. kapitule wrocławskiej, która r. 1452 jest prawowitą właścicielką wsi. W 1533 r. posiada P. jakiś Nickel Tschesche i sprzedaje go miastu Brzegowi, to zaś r. 1547 rajcy swemu i kanclerzowi Wolffowi Bock (ob. Codex Diplom. Silesiae, t. IX). 2.) **P.**, niem. *Pawelaw*, 1215 r. *Paulowo*, wś, pow. sycowski, par. Międzyborz. W 1842 r. 48 dm., 508 mk. (2 kat.). Należała do dóbr bisk. wrocławskiego. 3) **P.**, niem. *Pawlau*, 1350 r. *Paulow*, wś i dobra, pow. raciborski, ma 107 dm., 767 mk. kat. (1861 r.), kościół par. drewniany, założony w XI w. szkołę początkową. Wś ma 2 młyny wodne, 1872 mr. obszaru; obszar dworski 981 mr.

Pawłow-*Uhoł*, ob. *Pawłowcy*.

Pawłowa, polana pod Krywaniem, w Tatrach liptowskich, wznies. 1308 mt. Nad nią wznosi się szczyt zwany Nad Pawłową do wysokości 1509 mt. Por. *Krywań*.

Pawłowa, wś, pow. jarosławski, tworzy wspólny korpus tabularny z Majdanem, leży w pobliżu granicy król. polskiego, wśród sosnowych borów, u źródła Kobylnicy, dopływu Lubeni, przy drodze z Sieniawy przez Rudkę i Dzików do Cieszanowa. W lesie przy drodze znajduje się maziarnia. Wś składa się z 60 dm., ma 342 mk. (156 męż., 186 kob.), z tych 38 rz.-kat. a 304 gr. kat., należących do par. rz. i gr.-kat. w Majdanie, z którym graniczy na płn. Na zach. styka się z Krasnem, na wsch. i płd. obszerne bory. *Mac.*

Pawłowa, gajówka na obszarze dwor. Jabłonowa, pow. husiatyński.

Pawłowce, wś, pow. oszmiański, w 1 okr. pol., gm. Kucewicze, okr. wiejski Mostwiliszki, o 18 w. od gminy a 6 w. od Oszmiany, 5 dm., 44 mk. kat. (19 dusz rewiz.); należy do dóbr Mostwiliszki, Sidorowiczów. *J. Krz.*

Pawłowce al. *Pawłowiec*, przedmieście mka Czernijowce, w pow. jampolskim. 2.) **P.**, ob. *Pawłówka*.

Pawłowcy al. *Pawłow Uhoł*, wś nad rz. Schą, dopł. Berezyny, pow. borysowski, gm. Kiszczyna-Słoboda, przy drodze ze wsi Brodówki do wsi Barany, ma 10 osad; miejscowość poleska, grunta lekkie, łąk dużo. *A. Jel.*

Pawłówek 1.) wś, pow. sochaczewski, gm. i par. Szymanów, ma 4 mk. 175 mr. ziemi włośc. 2.) **P.**, dawniej *Pawłówko*, wś i fol., pow. kaliski, gm. Tyniec, par. Kokanin, odl. od Kalisza 4 w.; wś ma 22 dm., 156 mk.; fol. 3 dm., 53 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 41) wś ta w czwartej części należała do uposażenia prepozytury benedyktyńskiej we wsi parafialnej Kościół (dziś Kościelna Wieś). Według ksiąg pobor. pow. kaliskiego z r. 1579 wś Pawłówko, w par. Kokanyn, własność Rafała Brzechwy, który miał 3 łany. Część Andrzeja Miedzianowskiego łan $1^1/_2$, zagrod. 3. Część Katarzyny de Orlia Ciswickiej 3 łany (Pawiński, Wielkop., t. I, 114). Fol P. rozl. mr. 616: gr. or. i ogr. mr. 538, łąk mr. 14, w dzierżawie mr. 40, nieuż. mr. 24; bud. mur. 4, z drzewa 5; płodozmian 12-polowy. Wś P. os. 16, z gr. mr. 101. P. dzielił niewątpliwie losy wsi Kokanin, która już w początku XIV w. należała do arcyb. gnieźn. Po założeniu parafii w Kokaninie P. był jedyną wsią parafialną. W końcu wieku XVI biskup Karnkowski zakładając kollegium jezuitów w Kaliszu nadał mu Kokanin i Pawłówek, które do 1774 r. zostawały własnością zgromadzenia. 3.) **P.**, wś włośc., pow. pułtuski, gm. Obrytte, par. Pułtusk, ma 4 os., 81 mr. Wchodziła w skład dóbr Górki. 4.) **P.**, wś i fol., pow. lubelski, gm. Piotrowice, par. Kiełczewice. *Br. Ch.*

Pawłówek 1.) niem. *Pawlowke*, wś i okr. wiejski, pow. bydgoski, o 10 klm. na zach.-płn. od Bydgoszczy, par. Bydgoszcz, poczta w Wilczaku, st. dr. żel. w Strzelowie o 6 klm., 10 dm., 101 mk. P. należał około 1793 r. do Bzowskich, Kruszewskich i Sadowskich. W skład okr. wiejskiego wchodzą fol. i młyn Prądy; cały okrąg ma 14 dm. i 154 mk. (37 kat., 117 prot.). 2.) **P.** al. *Pawłówko*, fol. do Pawłowa należący, pow. pleszewski, o 14 klm. na wsch.-płn. od Raszkowa i o 12 klm. na zach.-płn. od Kalisza; par. Droszew, poczta w Sobótce, st. dr. żel. o 7 klm. w Biniewie. P. istniał już przed r. 1523; w r. 1579 należał do Ambrożego, Jana, Marcina i Piotra Pawłowskich, a r. 1618 do Wojciecha Pawłowskiego i Władysława Potworowskiego. Około 1773—75 r. zachodziły spory graniczne między dziedzicami sąsiednimi. P. ma 11 dm. i 106 mk. kat. 3.) **P.**, por. *Pawłówko. E. Cal.*

Pawłowice 1.) wś i fol., pow. grójecki, gm. Komorniki, par. Rembertów, ma 129 mk., 530 mr. ziemi folw. i 124 mr. włośc. 2.) **P.**, wś i fol. nad rz. Utratą, pow. sochaczewski, gm. Seroki, par. Pawłowice, odl. 13 w. od Błonia. Posiada kościół paraf. mur. niewiadomej erekcyi. Obecny wzniesiony w 1805 r. przez Józefa Rusieckiego. Wś ma 141 mk., 1108 mr. ziemi dwor. i 12 mr. włośc. W 1827 r. było 20 dm., 154 mk. P. par., dek. sochachaczowski, 2100 dusz. Dobra P. Dolne składały się w 1875 r. z fol.: P. Dolne, P. Górne, Krubice, os. czynszowej Moszna; wsi. P., Prussy, Moszna, Izbiska i Krubice. Rozl. dominialna mr. 1836: fol. P. Dolne gr. or. i ogr. mr. 653, łąk mr. 125, past. mr. 39, nieuż. mr. 30, razem mr. 877; bud. mur. 6, z drzewa 15; fol. P. Górne gr. or. i ogr. mr. 244, łąk mr. 14, nieuż. mr. 3, razem mr. 261; bud. mur. 1, z drzewa 7; fol. Krubice gr. or. i ogr. mr. 499, łąk mr. 22, past. mr. 2, nieuż. mr. 8, razem mr. 531; bud. mur. 2, z drzewa 9; płodozmian 5 i 11-polowy. Os. czynszowa Moszna (mr. 166) w r. 1875 odłączoną została z całości dóbr. Wś P. os 10, z gr. mr. 12; wś Prussy os. 12, z gr. mr. 330; wś Moszna os. 13, z gr. mr. 313; wś Izbiska os. 3, z gr. mr. 6; wś Krubice os. 11, z gr. mr. 11. 3.) **P.**, wś i fol. przy zbiegu Pisy z Bzurą, pow. kutnowski, gm. Krzyżanówek, par. Łęki, odl. 12 w. od Kutna, ma 12 dm., 155 mk. W 1827 r. było 14 dm., 152 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 428 i 490) łany kmiece i folwarczne dawały dziesięcinę mansyonarzom w Bielawach, zaś proboszczowi w Łękach tylko kolędę. Według ksiąg pobor. pow. orłowskiego z r. 1576 wś P., w par. Lenky, należała w części do

Marcina Zakrzewskiego (3 łan., 1 zagr., karczma, 4 osad), w części do Andrzeja i Mateusza Bratoszewskich (3 łan., 2 zagrod.) (Pawiński, Wielkop., t. II, 109). Fol. P. rozl. mr. 622: gr. or. i ogr. mr. 467, łąk mr. 71, past. mr. 19, lasu mr. 47, nieuż. mr. 18; bud. mur. 5, z drzewa 19; płodozmian 13-polowy. Wś P. os. 18, z gr. mr. 17. 4.) **P.**, wś i fol. nad rz. Wisłą, pow. iłżecki, gm. i par. Pawłowice, odl. 35 w. od Iłży, posiada kościół par., urząd gminny, szkołę początkową, ma 82 dm., 541 mk., 85 mr. ziemi dwor., 838 mr. włośc. We wsi jest jezioro mające 12 mr. obszaru. W 1827 r. było 49 dm., 456 mk. P. Poduchowne, fol., 257 mr. obszaru; sprzedany przez rząd, przeszedł w ręce prywatne. Podług reg. pobor. z r. 1508 wsie: Wolya Pawłowska, sortes utraque Czyschycza (Ciszyca Dolna i Górna), Pawlowycze, własność Jana Wolskiego, dawały poboru 2 grzyw. 15 gr. 9 den. Druga część we wsi Paulowycze i Wolya Długa, własność Hieronima Dobrogosta de Paulovycze, płaciły 34 gr. 9 den. W r. 1569 wś P., w par. Pawłowice, własność Stanisława Wolskiego miały 4 łany, 2 komorn. (Pawiński, Małop., 320, 463, 477). W 1673 r. Pawłowice, Długa Wola, Paprotna, Dąbrówka, Samwodzie, Sokołów należały do Krzyszt. Sułowskiego, wwody rawskiego, Następnie przeszły na jego córkę Zofią, żonę Zbigniewa Oleśnickiego, ssty opoczyńskiego, który aktem w aktach opoczyńskich zeznanym, nadał je synowi swemu Mikołajowi Oleśnickiemu (18—76). Kościół tutejszy, niewiadomej erekcyi, nowo wzniesiony z drzewa w 1753 r. kosztem kapituły krakowskiej, spłonął w 1882 r. Obecnie buduje się nowy murowany. P. par., dek. iłżecki, 3140 dusz. P. gmina ma 3292 mk., 9,464 mr. obszaru, w tem ziemi dwor. 3814 mr., sąd gm. okr. V w Tarłowie o 9 w., st. poczt. Solec. W gminie są 2 młyny wodne, tartak, olejarnia. W skład gminy wchodzą: Glina, Janów, Maryanów, Pawłowice, Pawłowska Wola, Sadkowice, Wybieg i Zemborzyn. 5.) **P.**, wś, fol. i dobra nad rz. Mierzawą, pow. jędrzejowski, gm. i par. Sędziszów, odl. 18 w. od Jędrzejowa, ma młyn wodny i 39 osad włośc. W 1827 r. było 31 dm., 244 mk. Dobra Pawłowice składały się w r. 1874 z folwarków: P., Zagaje i wsi P., rozl. dominialna mr. 747: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 349, łąk mr. 46, past. mr. 18, lasu mr. 124, nieuż. mr. 38, razem mr. 575; bud. mur. 7, z drzewa 6; płodozmian 12-polowy. Fol. Zagaje gr. or. i ogr. mr. 108, nieuż. mr. 64, razem mr. 172; bud. mur. 1, z drzawa 2; płodozmian 12-polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 39, z gr. mr. 300. 5.) **P.**, wś, fol. i dobra nad rz. Nidą, pow. pińczowski, gm. Góry, par. Wrocieryż, odl. 5 w. od Pińczowa. Leżą przy ujściu rz. Mierzawy do Nidy, mają pokłady kamienia budowlanego i torfu. W 1827 r. było 21 dm., 138 mk. Fol. P. z wsią P. i Zagajówek miał rozl. domin. w 1884 mr. 871: gr. or. i ogr. mr. 362, łąk mr. 99, past. mr. 166, lasu mr. 214, nieuż. mr. 30; bud. mur. 12, z drzewa 5; płodozmian 8 i 9 polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 18, z gr. mr. 115; wś Zagajówek os. 14, z gr. mr. 150. W XV w. P. należały do par. Wrocieryż; dziedzicami byli Jan i Sdyeborius h. Sdzyebawa. Istniały tu 2 folwarki. Łany kmiece, 2 karczmy, 2 ogrodziarze dawali z części ról dziesięcinę prebendzie i kanonii głąbinowskiej przy katedrze krakowskiej (Długosz, L. B., II, 132). 6.) **P.**, wś, pow. tomaszowski, gm. Dołhobyczów, par. Oszczów, leżąca w pasie granicznym galicyjskim, w ziemi żyznej, ma 32 dm., 284 mk. (z nich 11 rz.-kat.), 579 mr. gruntu, 30 mr. lasu. Ludność rolnicza. Fol. należy do dom. Oszczowa. W 1827 r. było 31 dm., 209 mk. Cerkiew par. drewn., erekcyi niewiadomej, istniała już w 1748 r., obecna pochodzi z 1764 r. 7.) **P.**, wś, pow. garwoliński, gm. i par. Pawłowice. Leży niedaleko Wisły, pod Stężycą, odl. 30 w. od Garwolina, posiada kościół par. murowany, 33 dm., 242 mk. W 1827 r. było 44 dm., 290 mk. Według reg. pobor. pow. stężyckiego z r. 1569 wś Pawłowice, w par. Wargoczin, własność Gostomskiego, miała 7 łan., 6 komor. (Pawiński, Małop. 334). W regestrze pobor. z r. 1664 zapisano: Illustris. et Magnifica Marianna Ossolińska Palatina Podlachiae. Szlachty ne dworze osób 6. Służących dziewcząt 5, 1 chłopak, 2 hajduków, 2 kucharzy, 6 robotników. Włościan zaś 236 i jedna rodzina żydowska (Akta gr. Stęż., 22, 195). Kościół, proboszcz 1, służby z rodzina 6 (tamże, 209). Według regestru podymnego 1661 r. było domów włośc. 36, z nich podymnego 18 fl. (tamże, 299). W regestrze łanowym z 1658 r od Maryanny Ossolińskiej, kaszt. czerskiej, pani dożywotniej na Wilczyskach i Pawłowicach i inszych, z łanów 69 (wypisy 655). Kościół par. obecny wzniesiony został w 1793 r. przez Jakuba Gostomskiego a 1836 r. przebudowany. P. par., dek. garwoliński (dawniej stężycki), 1300 dusz. Fol. P. z wsią P. miał rozl. domin. w 1855 r. mr. 1098: gr. or. i ogr. mr. 506, łąk mr. 147, past. mr. 79, lasu mr. 236, nieuż. mr. 131; bud mur. 10, z drzewa 6; płodozmian 7 i 9-polowy; las nieurządzony; rz. Wisła stanowi granicę południową. Wś P. os. 34, z gr. mr. 558; wś Długa Wola os. 36, z gr. mr. 449. P. gmina należy do sadu gm. okr. III w Maciejowicach, ma 4191 mk., 6933 mr. obszaru, st. p. Dęblin (Iwangorod), urz. gm. w Stężycy. W skład gminy wchodzą: Brześce, Długowola, Kletnia, Młynków, Paprotnia, Pa-

procka-Wólka, Pawłowice, Piotrkowice, Rokitno i Stężyca. W gminie są dwie szkoły, browar, cegielnia i młyn wodny. *Br. Ch.*

Pawłowice 1.) niem. *Pawlowitz*, wś i domin., pow. poznański, o 14 klm. na płn.-zachód od Poznania, w pobliżu jeziora Kiekrskiego, par. Kiekrz, dawniej Sobota, poczta w Złotnikach, dr. żel. o 4 klm. w Rokitnicy. P. istnieć już miały przed r. 1338. W 1580 r. posiadał je Wojciech Wisławski; przy schyłku zeszłego wieku Gabryel Skórzewski, a około 1843 r. Stanisław Goślinowski. Pod wsią, śród łąk, wykopano w r. 1874 różne naczynia gliniane, kości, rogi i zęby zwierzęce, zmieszane z węglami i zczerniałym piaskiem. Wykopalisko to znajduje się w zbiorach poznańskiego Tow. Przyjaciół Nauk. Miejsce to było prawdopodobnie śmietnikiem kuchennym przedhistorycznym, a znajdujący się w pobliżu wał kolisty z otworem od strony południowej mógł stanowić miejsce obrzędowe, gdzie palono święte ognie i składano bogom objaty. W osuszonem jeziorze na obszarze P. znajdują się ślady mieszkań nawodnych, wióry krzemienne, przedmioty kościane i skorupy gliniane. Wś ma 11 dm. i 109 mk. (7 prot.). Domin. ma 8 dm. i 128 mk. (26 prot.); obszaru 538 ha, t. j. 439·60 roli, 40·23 łąk, 34·88 pastw., 8·09 lasu i 15·29 nieuż.; czysty doch. gr. 6360 mrk; chów bydła holenderskiego; właścicielem był niedawno jeszcze radzca Szuman. 2.) **P.**, niem. *Pawlowitz* i *Paulsheim*, domin. i okr. domin., pow. wrzesiński, o 3 klm. na płd.-zachód, od poczty i st. dr. żel. w Żerkowie, par. Żułków, 7 dm., 127 mk.; należy do dóbr królewskich Żułków. P. posiadali między r. 1578 i 1618 Roszkowscy, ok. 1795 r. Makary Gorzeński, kasztelan kamieński, następnie Mycielscy. W skład okr. domin. wchodzi fol. Laski; cały okrąg ma 8 dm. i 140 mk. 3.) **P.**, niem. *Pawlowitz* i *Puwelwitz*, wś kośc., domin. i okr. domin., pow. wschowski, o 9 klm. na wschód płn. od Rydzyny, par. w miejscu, poczta w Lesznie, st. dr. żel. w Rydzynie i Lesznie. P. są gniazdem rodzinnem Pawłowskich z Wierzbna. W 1310 r. wchodziły w skład ustanowionego przez Henryka szlązkiego pow. ponieckiego; r. 1366 pisał się Jakusz z P.; r. 1564 składały biskupom poznańskim z 24 łanów po 14 gr. fertonów. P. posiadali kolejno Rydzyńscy, Pawłowscy, Bojanowscy i Mielżyńscy. Kościół, p. w. św. Mikołaja, założył tu r. 1410 Jan Rydzyński z Wierzbna, dziedzic miejscowy; obok kościoła, który z biegiem czasu dwukrotnie został odbudowany, wystawił Bartłomiej Pawłowski r. 1598 kaplicę pod wezw. N. M. Panny. Hr. Mielżyńscy posiadają tu cenny księgozbiór. Wś ma 57 dm. i 393 mk. katolików; probostwo obejmuje 111 ha obszaru. Domin. ma 19 dm., 390 mk.; obszaru, włącznie z folw.: Kociugi, Kąkolewo i Robczysko, 4197·52 ha, t. j. 2247·41 roli, 243·52 łąk, 169·22 pastw., 1408·78 lasu, 107·69 nieuż. i 20·90 wody, czysty doch. grunt. 40904 mrk; cegielnia, fabryka krochmalu, nabiał i chów bydła. W skład okr. domin. wchodzą fol. Granica i Kleinhof; cały okr. ma 25 dm. i 492 mk. (451 katol. i 41 prot.). P. par., dekan. krobski, 1247 dusz (1873 r.). *E. Cal.*

Pawłowice 1.) *Górne* i *Dolne*, niem. *Paulsdorf ober* i *nieder*, w 1353 r. *Pauelsdorff*, 1359 *Pauli villa*, pow. namysłowski, par. ewang. Kowalowice. Ludność ewangielicka. Według objaśnień d-ra Gruenhagena (Cod. Dipl. Sil. VII, 247 i 410) miały P. być nadane r. 1233 Idziemu, kapelanowi namysłowskiemu (?), przez Hermana Balk, prokuratora Krzyżaków, i zawarte w obszarach wsi Lasusici, przekazanej r. 1222 Krzyżakom przez Henryka, księcia szlązkiego. Objaśnienie to zdaje się bardzo wątpliwem, naprowadza raczej na Lasocice i Pawłowice w ziemi wschowskiej. 3.) **P.**, niem. *Paulsdorf nieder*, wś, pow. olesiński, par. Gorzów, odl. 2·3 mili od Oleśna, ma 228 mr. obszaru. 3) **P.**, *Paulsdorf ober*, wś, domin. i okr. polic., pow. olesiński, par. Landsberg. Posiada pokłady torfu, rudy żelaznej, wielki piec wytapiający surowiec, 567 mk. (w 1861 r.), w tem 450 katol., 100 prot. i 17 żydów, 58 dm. Dominium ma 2779 mr. obszaru, do wsi należy 762 mr. Do P. należą kolonie: Podstawie i Dupin Stary i Nowy. 4.) **P.**, wś i dobra ryc , pow. pszczyński, posiadają kościół paraf. katolicki, wzniesiony w 1586 r. przez biskupa ołomunieckiego Pawłowskiego, w stylu ostrołukowym, szkołę katol. dwuklasową, 121 dm., 1048 mk. (1861 r.), w tem 995 katol. Obszar dworski składa się z zamku i kilku folwarków, obejmujących 4799 mr. Wielka liczba stawów sprzyja hodowli ryb. Wś wraz z kol. Pawłowicką i Dębiną ma 1424 mr. W 1239 r. Przemysław, książe na Raciborzu, odnawiając dawny przywilej lokacyjny P., przekazuje właścicielowi wsi, Wojanowi, drugie jeszcze 50 mr. frankońskich, przyległych do P., celem osadzenia ich na prawie niemieckiem. 5.) **P.**, wś i obsz. dwor., pow. toszycko gliwicki, par. Plusznica. Wś ma 221 mr., obszar dwor. 453 mr.; należy do dóbr Toszyce. W 1302 r. należały do klasztoru cystersów w Jemielnicy. 6.) **P.**, niem. *Pawelwitz*, 1260 *Villa Paulovici*, 1350 *Paulow*, 1380 *Paulowicz*, wś, pow. trzebnicki, par. Psiepole. Należała do klasztoru wincentynów we Wrocławiu. Ludność w połowie katolicka. 7.) **P.**, niem. *Paulwitz*, wś i fol., pow. trzebnicki, par. ewang. Jaksonów. W 1842 r. 68 dm , 467 mk. (42 katol.). W 1245 r. należała do biskupów wrocławskich. 8.) **P.**, fol , pow.

sycowski. Należy do Stradomia Górnego. 9.) **P.**, niem. *Paulwitz*, 1260 *Paulovic*, wś, pow. ząbkowicki. Do 1810 r. własność klasztoru cystersów w Kamieńcu. W 1842 r. 48 dm., 403 mk. katol.; par. Baumgarten. W 1260 r. ks. Henryk nadał P. klasztorowi kamienieckiemu w zamian za Popowice. W 1355 r. sprzedaje Mikołaj de Ranckow posiadłości swoje w P. Marcinowi de Cunczindorf. W 1396 r. przeszła cała wieś na własność klasztoru W 1424 r. Konrad, biskup wrocławski, zagrożeniem ekskomuniki zmuszać każe sołtysów i kmieci P. i innych włości do składania dziesięcin klasztorowi. W 1462 roku sprzedaje Jerzy Brogkot klasztorowi sołectwo pawłowickie, które roku 1483 opat kamieniecki odstępuje ówczesnemu sołtysowi na własność. *E. Cal.—Br. Ch.*

Pawłowice *Dolne*, *Górne*, *Niemieckie* i *Nowe*, niem. *Paulowitz*, pow. karniowski, na północ od Osoblahy. P. Dolne mają 500 mk. (z przyległ. Grondek); P. Górne i Nowe mają 395 mk.; P. Niemieckie 580 mk. W każdej z tych wsi znajduje się szkoła ludowa. P. były przed r. 1267 własnością biskupów ołomunieckich, z których Bruno odstąpił je r. 1275 pod pewnemi warunkami Ekerychowi, synowi Herborda.

Pawłowicze 1.) zaśc. włośc. nad rz. Antą, pow. dzisieński, w 4 okr. pol., gm. Jazno, okr. wiejski Pawłowicze, o 21 w. od Dziśny, 1 dm., 6 mk. katol. (3 dusze rewiz.). W skład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: Bosianki 1, 2 i 3, Bałaje, Czastki, Czubaryno, Dworzyszcze 1 i 2, Fursy, Górowo 1 i 2, Królewskie (Korolewskie), Krusznikowo, Kazaniewicze, Kabiaki, Niemiry, Owieczki, Praćpol, Pawłowicze, Pantalejewo, Razderka, Soroki 1, 2 i 3, Szamszury, Szynary, Zamianie 1 i 2, Żerstwianka, w ogóle 192 dusz rewiz., b. włośc. skarb. 2.) **P.**, wś nad bozim. strugą, pow. oszmiański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Iwie, o 3 w. od gminy, 60 w. od Oszmiany a 33 od Dziewieniszek, ma 42 dm., 217 mk. prawosł., 74 katol. (podług spisu 1864 r. tylko 33 dusz rewiz.); należy do dóbr Iwie, hr. Zamoyskiej. 3.) **P.**, fol. pryw., pow. wilejski, w 3 okr., pol., gm. Sitce, o 75 w. od Wilejki, 1 dm., 26 mk. katol. 4.) **P.**, wś i zaśc. nad rz. Ołą, pow. bobrujski, w 1 okr. polic., gm. Bortniki; wś ma 56 osad pełnonadziałowych, zaśc. zaś 2 osady; grunta lekkie, miejscowość poleska, łąk dostatek; młyn wodny. 5.) **P.**, wś, pow. bielski, wchodziła w skład sstwa mielnickiego (ob. *Mielnik*, t. VI, 347). 6.) **P.**, wś i fol., pow. kobryński, na płn.-wschód od Kobrynia, przy drodze z Kobrynia do Horodźca. 7.) **P.**, wś, pow. prużański, należy do dóbr Kabaki. 8.) **P.**, dobra, pow. sokólski, własność Bachra. Dwór przed 300 laty wystawił Paweł Wołłowicz. 9.) **P.**, wś, pow. klimowicki, gm. Rodnia, ma 61 dm. i 413 mk.; 3510 dzies. ziemi dworskiej, folusz; własność ks. Meszczerskiego. 10.) **P.**, wś, niegdyś w wwdztwie mścisławskim, wchodziła w skład sstwa Koszany, odłączonego od sstwa krzyczewskiego. 11.) **P.**, wś cerkiewna, pow. mohylewski, gm. Pawłowicze, ma 87 dm. i 597 mk., z których jeden zajmuje się wyprawą skór, 50 powroźnictwem, 2 szewctwem i 50 kobiet tkactwem. *Pawłowicze* gmina ma 8305 mk. (2365 męż., 2670 kob. i 3070 dzieci), z których 1366 zajmuje się przemysłem leśnym, używając do pomocy 230 koni. W gminie znajduje się 5424 dzies. lasów prywatnych i 490 dzies. włościańskich. 12.) **P.**, wś, pow. sieński, gm. łatychowska, ma 6 dm. i 40 mk., z których jeden zajmuje się kowalstwem. *J. Krz.*

Pawłowicze 1.) wś, pow. owrucki, na płd. od drogi z Owrucza do Sławeczna, na zach. od Owrucza; niegdyś własność Nikolskiego pustyńskiego monasteru w Kijowie; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 4, 21. 2.) **P.**, wś rządowa nad rzką Wilczą, pow. radomyski, na płn. wsch. od Chabnego, o 6 w. od wsi Warowicz (par. prawosł.), ma 480 mk. wraz z futorem Barany. W P. znajduje się cerkiew fil. p. w. Narodzenia N. M. P., niewiadomej fundacyi; do 1850 r. parafialna. P. w końcu XVIII w. należały do klucza Martynowicze, Jana Steckiego, sstv owruckiego, skonfiskowanego w 1832 r. jego wnukowi Stanisławowi. O przeszłości dziejowej ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 207, 227, 228; cz. VI, t. 2: 55. 3.) **P.**, wś, pow. włodzimierski, na płn. od mka Łokacze, niegdyś we włości łokaczewskiej. O P. znajdują się wzmianki w dokum. ogłoszonych w Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. I, cz. 2: 69; t. IV, cz. 2: 24 oraz w Pamiętn. ks. Kurbskiego, t. 1: 98. *J. Krz.*

Pawłowiczki, niem. *Pawlowitzke*, 1453 *Pawlowitcz*, wś i dobra, pow. kozielski, par. Rzeczyce, odl. 1 3/4 mili od Koźla, posiadają szkołę ewang., browar, 57 dm., 543 mk. (314 kat.). Między 1453 i 1457 należały do Laskowskich i Dobieszowskich. Następnie do 1787 r. do gm. braci czeskich; odtąd własność prywatna. Obszar dworski ma 826 mr., gmina wiejska 308 mr. Ludność przeważnie niemieckiego pochodzenia.

Pawłowiec, ob. *Pawłowce*.

Pawłowięta, pow. mazowiecki, ob. *Sikory*,

Pawłowizna, niem. *Gnadenfeld*, kol., pow. kozielski, par. Rzeczyce. Jestto kolonia braci morawskich, założona w 1780 r. na obszarze dóbr Pawłowiczki. Jest dom modlitwy, dwie szkoły dla chłopców i dziewcząt, seminaryum duchowne dla braci czeskich, urząd pocztowy, browar.

Pawłówka 1.) wś, pow. węgrowski, gm. i par. Grębków, ma 1 dm., 6 mk. 2.) **P.**, wś, pow. tomaszowski, gm. Majdan Górno, par. Rachanie, odl. 7 w. od Tomaszowa, ma 32 dm., 227 mk., w tem 195 obrz. łac., 228 mr. gruntu. We wsi 2 cieśli, 6 tkaczy, 6 kołodziejów, 1 stolarz, 2 łyżkarzy, 1 garncarz. Włościanie mają pasieki, około 70 uli. Jest też tu folw. 200 morgowy. 3.) **P.**, wś i fol., pow. suwalski, gm. Pawłówka, par. Przerośl, odl. 16 w. od Suwałk, wś ma 32 dm., 262 mk., fol. 5 dm., 21 mk. W 1827 r. było 21 dm. 165 mk., P. gm. należy do sądu gm. okr. IV w Starej Hańczy, ma 15440 mr. obszaru, 4756 mk., st. poczt. Filipów. Wskład gm. wchodzą: Błaszkowizna, Błęda, Bochanowo, Bućki, Czernakowizna, Hańcza, Iwaniszki, Jacznie, Krużki, Łanowicze, Łanowizna, Łopuchowo, Malisowizna, Morgi, Okrągłe, Olszanka, Pawłówka, P.-Mała, Podwysokie, Pogorzelsk, Półko, Przełomka, Rudka, Siedlisko, Szeszupka, Śmieciuchówka, Turtul młyn, Wersele, W.-Małe, Wiesiołówka, Wodziłki, Wróbel, Zarzecze Pawłówskie i Z. Pleniewskie. 4.) **P.**, wś, pow. suwalski, gm. i par. Jeleniewo, odl. 16 w. od Suwałk, ma 3 dm , 17 mk. 5.) **P.**, wś, pow. sejneński, gm. i par. Krasnopol, odl. 6 w. od Sejn, ma 12 dm., 88 mk. W 1827 r. było 6 dm., 40 mk.

Pawłówka 1.) wś, pow. trocki, 4 okr. pol., gm. Aleksandrowo (dawniej Oława), okr. wiejski Niemonajcie, o 7 w. od gm., 28 dusz rewiz. osadników w. ross.; należy do dóbr Ejnarowicze. 2.) **P.**, wś, w płn. str. pow. mińskiego, w 1 okr. pol. derażańskim, gm. Białorucz, ma 7 osad, miejscowość wzgórzysta, dość leśna, grunta szczerkowe. 3.) **P.**, fol., pow. miński, ma 45 mr. obszaru. Własność Charewiczów. 4.) **P.**, fol., pow. miński, ma przeszło 3 włóki obszaru, należy do Janowskich. 5.) **P.**, wś, pow. mozyrski, w 1 okr. pol. skryhałowskim, gm. Skorodno, 12 osad; miejscowość bardzo odludna, nizinna. 6.) **P.**, wś, nad Dnieprem, pow. horecki, przystań do ładowania drzewa. 7.) **P.**, wś, pow. klimowicki, gm. Berezki, ma 44 dm. i 260 mk., z których 24 zajmuje się furmaństwem. *J. Krz.*

Pawłówka 1.) wś u źródeł bezim. dopł. Rosi, pow. berdyczowski, położona na wzniesieniu, poprzerzynanem głębokimi owragami, na wsch. od mka Pohrebyszcze, ma 1020 mk. prawosław. i 8 kat., 3394 dzies. bardzo urodzajnej ziemi. W 1741 r. było tu 43 osady. W P. znajduje się cerkiew p. w. Jana Bohosłowa, drewniana, na murowanych fundamentach, wzniesiona w 1748 r. na miejsce dawniejszej, o której znajdują się wzmianki w wizyt. dziekana pohrebyszczańskiego z 1741 i 1746 r. Do par. należy wś Prycówka. P. należała niegdyś do klucza pohrebyskiego, darowana przez hr. Adama Rzewuskiego hr. Ewelinie Hańskiej, która w 1850 r. sprzedała ją dokt. Józefowi Kowalskiemu. O przeszłości ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 394, 395, 397. 2.) **P.**, mała wioska nad rz. Sitną, dopł. Rastawicy, pow. berdyczowski, pow. Białołówka. 3.) **P.**, wś nad rzeką Dołhą, dopł. Siniuchy, pow. humański, par. kat. Humań, ma 188 dm., i 1072 mk.; cerkiew drewniana p. w. św. Parascewii, wzniesiona w 1851 r., uposażona jest 35 dzies. ziemi. Niegdyś był tu futor z sadem i młynem włościanina Rudia; następnie założono tu wielką oborę (odaję). W 1825 r. miejscowość tę otrzymał hr. Paweł Kisielew jako wiano za żoną swoją Zofią Potocką, córką hr. Stanisława, wraz z kluczem targowickim i bukskim; w 1826 r. wzniósł około 50 osad i zaludnił przesiedlonemi z innych wsi włościanami. Po 1834 r. sprzedana zarządowi osad wojennych. 4.) **P.**, wś nad rz. Sobem, pow. lipowiecki, par. kat. Lińce (o 3 w.), ma 115 dm. i 845 mk. Cerkiew drewniana p. w. św. Trójcy, wzniesiona w 1758 r. przez ks. Barbarę Sanguszkową. Wś ta należała do klucza linieckiego, dawnej ks. Sanguszków, następnie hr. Platerów, po 1863 r. skonfiskowanego (ob. *Lińce*). 5.) **P.**, wś nad Torhanówką, dopł. Berszadki, pow. olhopolski, gm. i par. Obodówka, st. poczt. Krzyżopol (st. dr. żel. odessko-kijowskiej), o 31 w. od Olhopola, ma 118 osad, 774 mk., 789 dzies. ziemi włośc., 1317 dzies. dworskiej; cerkiew p. w. N. M. P., wzniesiona w 1858 r. i uposażona 38 dzies. ziemi, ma 1233 parafian. P. należała niegdyś do klucza bałanowskiego Sobańskich, następnie Sapiehów, obecnie Potockich. 6.) **P.**, wś, pow. wasylkowski, położona śród stepów, nad błotem, o 4 w. od Mokijówki (par. prawosł.), ma 260 mk., 706 dzies. ziemi, z czego 321 dzies. nabyli włościanie w 1863 r. za 16491 rs. Osiedlona w 1836 r. przez Józefa Proskurę włościanami przeniesionymi z Mokijówki i nazwana od imienia córki jego Pauliny, przeszła w 1845 r. drogą kupna do Kulikowskich. 7.) **P.** al. *Pawłowce*, wś nad rz. Wierzchową (Werchową), dopł. Żerdziu pow winnicki, gm., st. poczt. i telegr. Kalinówka, par. Janów, o 8 w. od Kalinówki (st. dr. żel. kij.-odesskiej); ma 305 osad, 1333 mk., 1525 dzies. ziemi włośc., do 1300 dzies. ziemi ornej dworskiej i do 600 dzies. lasu. Cerkiew wzniesiona w 1748 r., ma 1764 parafian. Browar założony w 1874 r. Własność niegdyś Chołoniewskich, dziś należy do 26 właścicieli. Największą część posiadają sukcesorowie Kaczanowskiego, dalej Misiewiczowie, Pawłowscy, Dziemieszkiewiczowie, Tichomirowie i in. 8.) **P.**, wś nad ruczajem Sasową, dopł. Szpołki, pow. zwinogródzki, o 3 w. od wsi Kozackie (par. prawosł.), 9 w. od Zwinogródki, powyżej wsi Bohaczówki, ma 194 mk. pł. ob. i 610 dzies. ziemi; miejscowość górzysta. Własność

dawniej Kobylińskich, dziś Jotejków. 9.) **P.**, wś nad ruczajem Mokszybłoto, pow. zwinogródzki, o 4 w. od wsi Kobelaki a o 6 w. od mka Ryżanówki, okr. pol. i par. katol. Łysianka, par. praw. Kobelaki, ma 273 mk. prawosł. i 3 katol.; 400 dzies. ziemi. We wsi znajduje się cerkiew drewniana Pokrowska, wzniesiona w 1839 r. przez Kajetana Borowskiego, oraz była tu kaplica katolicka. P. stanowiła futor wsi Kobelaki, zamieniony w zeszłym wieku na wieś; w 1832 r. przeszła od Krzeczkowskich do braci Mateusza, Jana i Kajetana Borowskich, dziś sukcesorów pierwszego z nich. 10.) **P.**, wś nad rz. Winogradem, dopł. Tykicza, pow. zwinogródzki, o 5 w. od mka Winograd, ma 1046 mk. i cerkiew drewnianą, p. w. Archanioła Michała, wzniesioną w 1787 r. przez posesora Tomasza Jalikowskiego, przebudowaną w 1797 r. i uposażoną 38 dzies. ziemi. Według podań miejscowych wś tę założył przed dwoma przeszło wiekami niejaki Burkat i od imienia syna swego Pawła nazwał Pawłówką. W ostatnich czasach wś należała do Konstantego hr. Branickiego, obecnie do minister. udiełów. 11.) **P.**, wś, pow. żytomierski, niedaleko Moszkowiec. *J. Krz.—Dr. M.*

Pawłówka, wś, st. poczt., w pow. chwałyńskim gub. saratowskiej.

Pawłówka, po rusku *Pawliwka*, grupa domów w płd.-wsch. stronie Humieńca, w pow. samborskim.

Pawłówko 1.) wś i fol., pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Pawłowo, odl. o 14 w. od Przasnysza; wś ma 14 dm., 28 osad 118 mk., 198 mr. Fol. P. należy do dóbr Jastrzębiec. 2.) **P.**, wś włośc., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o $8^1/_2$ w. od Ciechanowa, ma 8 dm., 86 mk., 256 mr. obszaru.

Pawłówko 1.) dawniej *Pawłowo*, niem. *Paulsdorf*, wś, w pow. bukowskim, leży tuż pod Bukiem, przy drodze wiodącej do Niegolewa; par, poczta i st. dr. żel. w Buku; ma 8 dm., 101 mk. (67 kat. i 34 prot.) Należała do probostwa bukowskiego między rokiem 1580 i 1793. 2.) **P.**, fol. pow. bukowski, par., i poczta w Lwówku, okr. domin. Konin; 3 dm., 71 mk. własność Łąckich. 3.) **P.**, fol. do Wierzenicy należący, pow. poznański, poczta i st. dr. żel. w Kobylnicy; 1 dm., 9 mk.; własność A. Cieszkowskiego. 4.) **P.**, domin., pow. wągrowiecki, o 9 w. od Wągrowca i tyleż prawie od Łekna, Gołańczy i Margonina; par. Żoń, poczta w Wągrowcu, st. dr. żel o 13 klm. w Budzyniu; 5 dm., 56 mk. (11 kat., i 45 prot.); obszaru 157,95 ha, czyli 128·75 roli, 14 68 łąk, 12·03 pastw., 2·17 nieużyt. i 0·32 wody; czysty doch. gruntu 1408 mrk; chów bydła oldenburskiego. Przy schyłku zeszłego stulecia należało do Marcelego Trzcińskiego, a około 1843 r. do Malczewskich, obecnie niemiecka posiadłość. 4.) **P.**, ob. *Pawłówek. E. Cal.*

Pawłówko, niem. *Pagelkau*, dok. *Cleyne Paulow* 1.) dobra ryc, pow. człuchowski, st. p. Stolzenfelde 3·5 km. odl., par. kat. Przechlewo, ew. Człuchowo, szkoła w miejscu, 1313·42 ha obszaru; czysty dochód z gruntu 1396 mrk. 2.) **P.**, wś, tamże, 1715.84 mr. obszaru. Obie osady razem miały 1868 r. 88 bud., 28 dm., 301 mk., 43 kat., 251 ew. 3.) **P.** niem. *Pagelkauermuehle*, osada należąca do powyższej wsi, zawiera 8 bud., 3 dm., 21 mk. ew. Za czasów krzyżackich nadał tej osadzie pierwszy przywilej komtur człuchowski Henryk Ernst, który swój urząd piastował aż do r. 1344. Wówczas odebrali te dobra Myrusch, Nedan i synowie Mikołaja na prawie niemieckiem. Za to byli zobowiązani do 3 służb na koniach, wartujących po 4 grzywny. Granice ciągnęły się od wsi Krępska do Chojnic, ztąd do puszczy, a ztamtąd do jezior pod Szczytnem i dalej znów aż do Krępska. Z owych jezior będzie jedno do nich należało. Na rzece Dobrzenicy nie wolno im ani nam stawiać młyna. Także mniejsze sądownictwo im dajemy i młyn w Krępsku pro quinquaginta mellificiis. Przywilej ten potwierdził r. 1352 komtur człuchowski Ludolf Hake (ob. odpisy Dregera w Pelpinie, str. 326.). Dawniej należało P. do par. szczycieńskiej. W r. 1885 sprzedało tow. akcyjne: „Berliner Holzkomptoir" tutejsze dobra ryc. za 162000 mrk kapitaliście Kunde ze Słupska. 4.) **P.**, niem. *Klein Paglau*, majątek szlachecki, pow. chojnicki, st. poczt., tel. i kol., par. ew. Chojnice 35 km. odl., par. kat. Nowacerkiew. W 1868 r. 15 bud., 6 dm., 72 mk., 40 kat., 32 ew., 210·2 ha roli orn. i ogr. 1·01 łąk, 0·69 pastw., 4 nieużyt., razem 2149 ha; czysty dochód z gruntu 2200 mrk; hodowla owiec i skopów, mleczarnia. 5.) **P.**, fol., pow. kościerski, ob. *Pawłowo*. *Ks. Fr.*

Pawłowo, wś włośc., pow. pułtuski, gm. i par. Winnica P. jako wś czynszowna wchodziło w skład dóbr golądkowskich, należących do bisk. płockich, następnie rządowych. W 1821 r. spotykamy tu 4 czynsz. posiadających razem 65 mr., zkąd opłacali 108 zł. 12 gr. czynszu i odrabiali każdy po 4 dni tłoki w żniwa, i 3 chałupników, posiadających 15 mr., należących jednak nie do Golądkowa, ale do urzędu leśnego, ponieważ wykrudowali się na gruntach leśnych. Razem było 38 mk. 2.) **P.**, fol., pow. mławski gm. Dębsk, par. Szydłowo, odl. o 8 w. od Mławy, ma 2 dm., 51 mk., 314 mr. obszaru. Fol. ten oddzielony został w 1874 r. od dóbr Giednia. 3.) **P.** *Kościelne*, wś i fol., i P. *Nowe*, wś, pow. przasnyski, gm. Dzierzgowo, par. Pawłowo, odl. o 12 w. od Przasnysza. Posiada kościół par. murowany. P. Kościelne ma 19 dm., 227 mk., a P. Nowe

9 dm., 61 mk. W 1878 r., fol. P. Kościelne, z os. Kosmówka i wsią P. Kościelne i P. Nowe miał rozl. domin. mr. 973: gr. or. i ogr. mr. 550, łąk mr. 65, past. mr. 68, lasu mr. 262, nieużyt. mr. 29; bud. mur. 4, z drzewa 18; las nieurządzony. Wś P. Kościelne os. 27, z gruntem mr. 42; wś P. Nowe os. 8, z gruntem mr. 240. Kościół i parafia erekcyi niewiadomej. Istniał już w 1456 r. Obecny wystawił podobno w 1704 r. dziedzic P. Dzierzgowski. P. par., dek. przasnyski, ma 1148 dusz. 4.) **P.**, wś i fol., pow. ciechanowski, gm. Regimin, par. Lekowo, odl. o 7 w. od Ciechanowa, leży przy linii dr. żel. nadwiślańskiej, ma 22 dm., 192 mk., 981 mr. gr. użyt., 191 mr. nieużyt. 5.) **P.** al. *Strachacz*, fol., pow. rypiński, gm. Gujsk, par. Ligowo, odl. o 21 w. od Rypina, ma wiatrak, 10 dm., 87 mk., 496 mr. obszaru, w tem 471 mr. roli ornej. Do dóbr P. należał fol. Żórawieniec. *Br. Ch.*

Pawłowo 1.) zaśc., pow. trocki, w 4 okr. pol., gm. Olkieniki, okr. wiejski Klepacze, 9 dusz rewiz. 2.) **P.**, fol. szlach. nad jeziorem, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 5 w. od Trok, 1 dm., 10 mk. katol. W 1850 r. miał 390 dzies. ziemi i był własnością Siekluckich. 3.) **P.**, fol. w leśnem uroczysku, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm. Sitce, okr. wiejski Szantyrowszczyzna, o 82 w. od Wilejki, 1 dm., 7 mk., własność Łojków.

Pawłowo 1) st. dr. żel. moskiewsko-niżegorodzkiej, w gub. moskiewskiej, pomiędzy stacyami Bogorodzk (o 13 w.) a Drezna (o 11 w.), o 61 w. od Moskwy a 349 w. od Niżnego Nowogrodu. 2.) **P.**, os. fabr. w pow. horbatowskim gub. niżegorodzkiej, przy ujściu rz. Tarki do Oki; 8530 mk., 8 cerkwi; st. poczt. i przystań statków parowych. Osada odznacza się głównie przemysłem ślusarskim, kwitnącym już w XVII w., a rozwiniętym przez hr. Szeremetiewa. Obecnie liczą tutaj 21 fabryk ślusarskich, 700 warsztatów i około 500 kuźni, produkcya roczna których podawaną jest na 174,489 rs.

Pawłowo ob. *Pawłów*.

Pawłowo, niem. *Pawellau*, wś, pow. trzebnicki, posiada kościół par. ewangielicki, szkołę. W 1842 r. 76 dm., 494 mk. (27 kat.). Kościół był pierwotnie kaplicą, od XVIII w. parafia. Wś P. należała już w 1208 r. do klasztoru trzebnickiego. W 1410 r. było tu 52 łanów, dających czynsz i 6 łanów sołeckich.

Pawłowo 1.) niem. *Gross Paglau*, dok. 1352 *Paulow*, dobra ryc. z kat. kośc. filial., pow. chojnicki, st. p., tel. i kol. Chojnice, 5 klm. odl., tamże par. ew., kat. Nowacerkiew. Dobra te leżą nad traktem chojnicko-tucholskim, niedaleko kolei. W 1868 r. było tu 40 bud., 14 dm., 253 mk., 138 kat., 115 ew., 3516·98 mr. obszaru. Obecnie dzieli się ten majątek na 2 części. P. można zaliczyć do starych osad. W 1883 r. odkopano tu grób kamienny i wiele delikatnie wyrobionych popielnic. Później odkopano jeszcze drugie cmentarzysko pogańskie. Znaleziono tam obok okrągłych urn też kilka czworokańczastych. Wskutek nieostrożności robotników wyjęto tylko skorupy. Za czasów krzyżackich należało P. do komturstwa człuchowskiego; komtur Gunther von Snoze (? Gnoze) osadzie tutejszej nadał r. 1332 prawo niem. (ob. odpisy Dregera w Pelplinie, str. 106). Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacili w P., należącem do pow. człuchowskiego, Zapendowski od 3 włók osiad. i ogrod. 6 fl. 8 gr., Krzysztof Pawłowski od 2 wł. osiad., kowala i ogrod. 5 fl. 2 gr., tenże z części Jerzego i Dorpowskiego 6 fl. 8 gr., Stanisław Pawłowski od 10 wł. fol., 2 ogr. 10 fl. 16 gr. (ob. Roczn. Tow. P. N. w Pozn., 1871, str. 179). W wizyt. Trebnica z r. 1653 czytamy, że P. posiadali wówczas Pawłowscy. Kościół tyt. św. Mikołaja był i jest jeszcze dziś drewniany. Do probostwa należały 4 włóki, które dzierżawili włościanie. Kościół posiadał 1 włókę ale niecałą, za nią płacił Stan. Pawłowski rocznie 5 fl. do kasy kościelnej. Mesznego pobierał ztąd prob. nowocerkiewski razem 7 kor. żyta i tyleż owsa. Miejsce, gdzie dawniej stała plebania, dzierżawił gbur Pack za 15 gr. W 1695 r. było P. własnością Doręgowskich (ob. Wizyt. Jezierskiego, str. 17 b.). Według taryfy na symplę z r. 1717 płacili tu Fryderyk Deręgowski 1 zł. 6 gr., Floryan Deręgowski 8 gr. (ob. Cod. Beln., 95). Do tutejszego kośc. filialnego należy P., Pawłówko i Lipienica. 2.) **P.**, niem. *Gross Paglau*, dobra ryc., pow. kościerski, 4¼ mili od Kościerzyny. Do tych dóbr należy fol. Pawłówko (niem. Klein Paglau) i wś Pawłowo, zawierająca 20 gburskich posiadłości i 10 zagród. W jej skład wchodzą wybudow. Zielenina, Baumgart, Cząstkowo, Nowa-Karczma i Celmirowstwo. Cały ten klucz obejmuje 3646·13 mr. obszaru. W 1868 r. 520 mk., 81 kat., 439 ew., 50 dm. Jest tu także gorzelnia, młyn, cegielnia, karczma i szkoła ew. P. leży nad bitym traktem, niedaleko granicy pow. gdańskiego; na wschód jest cmentarzysko pogańskie, oznaczone grupą olszyny i kupą kamieni. Tuż obok niego znajduje się łąka, po niem. „Kesselwiese" zwana; wśrodku jest dół wodą napełniony, może ślady dawniejszego jeziora. Lud powiada, że tu jeden z byłych właścicieli zatopił kocioł złota i srebra, zkąd nazwa. Na wzgórzach otaczających palą jeszcze ognie świętojańskie. Według taryfy z r. 1648, gdzie uchwalono pobór podwójny, płacił w Pawłowie Pusz summatim 6 fl. 12 gr. (ob. Roczn. Tow. Pozn. N. w Pozn., 1871, str. 172). Kiedy r. 1772 przy okupacyi

pruskiej dotąd zjechała komisya, zdała o P. relacyą iż wieś ta wraz z 4 pust. Baumgart, Nową-Karczmą, Zieleniną i Celmirowstwem, należy do Franciszka Owidzkiego, katolika. Przedłożył nam przywilej z r. 1526. Na fol. jest 10 danników i zagrodników, na pustkowiach oprócz tego jeszcze 8 danników, a między nimi 3 rzemieślników i karczmarz. Wysiewają 70 korcy żyta, 10 jęczm., 60 owsa, 7 grochu, 3 jarki, 15 tatarki; zbierają 3 ziarno (à 3 Korn); wydzierżawionych jest 162 mr. Jest tu 20 włók roli pod pługiem, a 6 lasu. Mieszkańcy na pustkowiach, którzy mają rolę, płacą każdy 10 tal. gdańskiej monety, ale się z tego najczęściej nieuiszczają i mogą każdego dnia być wydaleni. Dannicy we wsi płacą każdy 9 fl.; pogłówne wynosi 14 fl. 12 gr. (ob. Zeitsch. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 149). Pawłówko zostało niedawno przez Franciszka Owidzkiego od Pawłowa odłączone i bratu Michałowi odstąpione. Wysiew wynosi tu 30 k. żyta, 6 jęcz., 18 owsa, 2 grochu, 3 tatarki. Podatków nie płaci żadnych (ob. tamże). 3.) **P.**, niem. *Paulsdorf*, dobra ryc. w Pomezanii, pow. kwidzyński, st. poczt. i tel. Czarne Górne 4 km. odl., st. kol. Gardeja, 11 km., par. kat. Gr. Schoenwalde, ew. Tromnowo. W 1868 r. 31 bud., 14 dm., 221 mk., 37 kat., 184 ew. Razem z fol. Abrahamshof i Wilkowem obejmują te dobra 675·49 ha roli, orn. i ogr. 93·97 łąk, 102·88 pastw. 4·25 lasu, 18·68 nieużyt., 0·37 wody, wogóle 895·64 ha; czysty dochód z gruntu 22580 mrk; cegielnia. W 1520 r. nadaje bisk pomezański Job dobra Pawłowo (Pawelsdorf), Butowo i Limię (Lintzen) Janowi Kospotowi. Kospotowie przyjęli następnie od tych dóbr nazwisko Pawłowskich i mieszkają jako Polacy dziś w Prusach Zachodnich (ob. Kętrz. O ludn. pol., str. 200).

Pawłowsk, fol. nad rozlewem rzeki Hać, dopł. Wołmy, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim; miejscowość poleska, grunta lekkie, młyn. *A. Jel.*

Pawłowsk 1.) mto nad rz. Sławianką, w pow. carskosielskim gub. petersburskiej, o 25 w. od Petersburga, ma 3260 mk., 3 cerkwie, 1 kościół ewangielicki, zakład naukowy aleksandryjski, ochrona dla dzieci, szkoła par., szpital, dom inwalidów, mała fortoczka Marienthal, wspaniały pałac, wystawiony przez ces. Pawła I, z wielu pomnikami, obszerny park przy st. dr. żel., w którym przez letnie miesiące grywa wyborna orkiestra, ściągająca tłumy ze stolicy. St. poczt. i dr. żel. carskosielskiej, o 3 w. od Carskiego Sioła. Pierwotnie pałac i słoboda, założone 1780 r. przez w. ks. Pawła i od jego imienia nazwane; od 1796 r. mto, obecnie własność w. ks Konstantego Mikołajewicza. 2.) **P.**, mto pow. gub. woroneskiej, przy ujściu rz. Osierdy do Donu, o 185 w. od Woroneża, ma 7562 mk., 4 cerkwie, szkoły pow. i par. męz. i żeńska, szpital, 21 fabryk, z których ważniejsze: łoju, mydła i oleju, znaczny handel zbożowy; bank, st. pocztowa, przystań. *Pawłowski powiat* ma na przestrzeni 3692·8 w. kw. 125785 mk., zajmujących się rolnictwem i chowem bydła. Powierzchnia równa, stepowa, grunt urodzajny, zroszony rzekami systemu Donu. Jeziora wielkie; lasy zajmują 12% ogólnej przestrzeni.

Pawłowska, wś włośc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Niemenczyn, okr. wiejski Traszkuny, o 13 w. od gminy, 31 dusz. rewiz.; należy do dóbr skarbowych Giejany.

Pawłowska 1.) osada w pow. bohorodzkim gub moskiewskiej, nad rz. Klaźmą, o 138 w. od Morskwy; 6498 mk., cerkiew, bank, fabryki perkalu, wyrobów wełnianych i jedwabnych z produkcyą roczną przeszło za miljon rs.; st. pocztowa. 2.) **P.**, słoboda w pow. zwienigorodzkim gub. moskiewskiej, 18 w. na płn.-wsch. od mka pow.; st. pocztowa.

Pawłowska góra 1.) wyniosłość 661 mt. wznies., nad pot. Jabłonką, w zach. stronie miasta Turki. 2.) **P. g.**, lesiste wzgórze ze szczytem 220 mt. wys., w płn.-wsch. stronie Przystania, pow. żółkiewski, na granicy Chlewczan, (pow. rawski). *Lu. Dz.*

Pawłowska Wola 1.) w XV w. *Pawłowa Wolya*, wś i fol. nad rz. Kamienną, przy jej ujściu do Wisły, pow. iłżecki, gm. i par. Pawłowice, odl. 35 w. od Iłży; tartak wodny, olejarnia wodna i młyn na rz. Kamiennej. W 1880 r. 94 dm., 649 mk., w 1827 r. 45 dm. i 430 mk. W XVw. własność bisk. kujawskich, należała do par. Łagów. Było tu ośm i pół łanów kmiecych, karczma z rolą i trzech ogrod. Dziesięcina szła dla biskupa kujawskiego. Tylko sołtys z dwóch łanów daje plebanowi w Łagowie (Długosz L. B., II, 467). Dobra P. Wola składały się w1876 r. z fol. P. Wola, Maryanów i Gliny; wsi: P. Wola, Pawłowice i Gliny. Rozl. dominialna mr. 2352; fol. P. Wola gr. ogr. mr. 476, łąk mr. 172, past. mr. 481, nieużyt. mr. 75, razem mr. 1204; bud. mur. 8, z drzewa 34; fol. Maryanów gr. i ogr. mr. 192 nieużytków mr. 17, razem mr. 209, bud. z drzewa 5; fol. Glina gr. or. i ogr. 316, lasu mr. 593, nieuż. mr. 30, razem mr. 939; bud. mur. 2, z drzewa 5; płodozmian na wszyst. fol. ośmio polowy; las nieurządzony. Wś P. Wola os. 77, z gr. mr. 718; wś Pawłowice os. 64, z gr. mr. 895; wś Gliny os. 11, z gr. mr. 65, 2.) **P. W.**, wś włośc., pow. ciechanowski, 1 okr. gm. Regimin, par. Lekowo, odl. 6 w. od Ciechanowa, ma 9 dm., 81 mk., 395 mr. obszaru.

Pawłowskie (*Pawłowskoje*), twierdza nad m. Azowskiem, wspomniana w kronice Wieliczki (t. III: 386), prawdopodobne dzisiejsze *Nowopawłowskie*, sioło nad rz. Miusą, w ziemi

wojska dońskiego, na płn.-zach. od Nowoczerkaska, z zarządem okręgu miuskiego.

Pawłowszczyzna 1.) fol. pryw., pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 38 w. od Dzisny, 1 dm., 7 mk. kat. 2.) **P.**, zaśc. szl. nad jez. Ukla, pow. dzisieński, w 3 okr. pol., o 56 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. starow. 3.) **P.**, wś. rząd. nad rzką Giełuszą, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 23 w. od Trok, 2 dm., 34 mk. katol. 4.) **P.**, wś rząd. nad rzką Giełuszą, pow. trocki, w 1 okr. pol., o 23 w. od Trok, 3 dm., 58 mk. katol. 5.) **P.**, zaśc. szl., pow. ihumeński, w 1 okr. pol. uździeńskim, gm. Pereszewska-Słoboda, par. kat. uździeńska, pomiędzy Switajłówką i Pereszewem, ma 12 osad; grunta szczerkowe, dość urodzajne. 6.) **P.**, fol., pow. ihumeński, w 1 okr. uździeńskim, par. kat. uździeńska, obok okolicy Huszczyn; własność Byliny, przeszło $2^1/_4$ włóki; grunta szczerkowe, dość dobre. 7.) **P.** al. *Waniedowszczyzna*, mały zaśc., powiat miński, w 3 okręgu pol. kojdanowskim, gm. Kojdanów, w okolicy Niehorala, ma 2 osady; grunta dobre, miejscowość wzgórkowata. *J. Krz. Al. Jel.*

Pawłowszczyzna 1.) wś, pow. rowieński, okr. pol. Klewań, gm. Gródek, par. Szpanów, należała w 1699 r. do dóbr Oleksinek. 2.) **P.**, las w Szpanowie.

Pawły 1.) wś, pow. ostrowski, gm. Orło, par. Jasiennica. 2.) **P.**, wś włośc., pow. ostrowski, par. Złotorya. Nieistnieje od 1851 r. Wchodziła w skład dóbr bisk. płock., po zabraniu tych dóbr na rzecz skarbu, weszła w skład ekonomii Brok. Podług pomiaru z 1805 r. znajdowało się 221 mr. magd. W 1823 r. wysiew wynosił: 8 kor. jarzyny i tyleż oziminy; znajdowało się wtedy we wsi 3 gospodarzy; dwóch z nich płaciło po 25 gr. czynszu i 4 złp. hyberny, 18 gr. za przędziwo, po 24 garncy owsa osepowego, 2 kapł., 3 kury i 15 jaj, trzeci był wolny od naturaliów. Pierwsi odrabiali: jeden 104 dni sprzęż i 52 pieszych, drugi $82^1/_2$ sprzeż. i $41^1/_2$ pieszych. Trzeci (wolny od naturaliów) odrabiał 52 dni sprzęż. Oprócz tego wszyscy trzej przykładali 18 złp. do dziesięciny dworskiej, płaconej przez wś Żachy, i 10 złp. do wsi Bieli. Pańszczyznę odrabiali do fol. Biel. Obowiązani byli na żądanie dworu jeździć do Warszawy i nazad powracać z ciężarem, za co wytrącało im się z pańszczyzny 3 dni sprzęż. Z pomiędzy gospodarzy jeden oddawał 10-ty snop proboszczowi w Złotoryi. Oprócz rolnych osad znajdowało się 3 chałupników, z których jeden z ogrodu odrabiał 52 dni ręcznych, inni z bud po 8 dni ręczne w żniwo. Płacili do szkółki w Złotoryi po 4 złp. z osady rolnej i 2 zł. 15 gr., od każdego komornika, pomimo iż nauczyciela nie było. W 1823 było 6 dm., 26 mk. W 1827 r. 6 dm., 27 mk. W 1850 r. 3 rolnik., 3 chałupnik. W 1851 urządzono wieś kolonialnie i złączono w jedną całość z sąsiedniemi Żachami. *Lud. Krz.*

Pawłyki al. *Pawliki* 1.) grupa domów w Pogorzeliskach, pow. Rawa Ruska. 2.) **P.**, część Jurkowic, pow. złoczowski.

Pawłysz, w dokum. *Pawlisz*, wś cerkiewna nad dopł. Omelnika, pow. aleksandryjski gub. chersońskiej, na granicy pow. kremieńczugskiego, na płn. wsch. od mta. pow; st. dr. żel. charkowo-mikołajewskiej, między stacyami Borowskaja (o 19 w.), a Kriuków nad Dnieprem (o 20 w.) o 268 w. od Charkowa a 113 od Elizawetgradu. Niegdyś szaniec w Nowoserbii, „w szóstej rocie żółtego pułku huzarów"; ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 3: 701.

Pawołocz, mczko przy ujściu rzki Pawołoczki do rz. Rastawicy, pow. skwirski, leży w środku powiatu, w bardzo urodzajnej okolicy, o 50 w. od Berdyczowa, o tyleż od Chwastowa, o 21 w. od Skwiry a 110 w. od Kijowa. Mczko to z przedmieściem Księdzówką ma 2617 mk. prawosł., 250 katol., 1695 żydów. Stara osada P., z trzech stron, zachodniej, wschodniej i południowej była oblana wodą, a od północy bronił ją wał z przekopem, ciągnący się od Pawołoczki do Rastawicy. Wał ten był opatrzony częstokołem dębowym, z basztą pośrodku, która strzegła wjazdu. Dla obrony od południa było stare zamczysko, oddzielone od mczka rowem i wałem, dziś puste, ze zwaliskami przed kilku laty zaczętego kościoła. Zamek ten otoczony dokoła dębowemi palami, mieścił dom i zabudowania gospodarcze; podziemny korytarz (potajnik), w czasie oblężenia od nieprzyjaciół, służył za komunikacyą z wodą. Z tego zamczyska widać było w polu mogiłę „Iwana", na której stał ustawicznie kozak z wiechą, do której przywiązany był snop słomy. Wiechą tą wskazywał on mieszkańcom, że idą Tatarzy, ażeby mieli się ku ucieczce lub obronie. Przez to mczko przechodził Karawański szlak, idący z Kijowa. P., o ile wiemy z akt, była pierwotnie własnością Ostafiego Daszkowicza, ssty kaniowskiego i czerkaskiego. On to pierwszy dźwignął w P. zamek. Z listu który Daszkowicz pisał do króla, a raczej z podpisu jego w tymże liście w słowach „sługa i chłop J. K. M. niziuchno czołem biję", wywnioskowano bałamutnie, iż on był jakoby kmiotkiem, ba nawet poddanym księcia Ostrogskiego. Tymczasem w Metryce litew. z tego czasu już gęste wzmianki zachodzą o Daszkiewiczach czyli Daszkowiczach (bo dwojako się pisali) jako o ziemianach. Jeszcze za Aleksandra Jagiellończyka ziemianie Daszkowicze już posiadali w Bracławskiem znaczne dobra (Kliszuwo, Tywrowo i in.). Dawny regestr akt metr. lit. w zb. Konst. Świdzińskiego). Ostafi Daszkowicz umarł bezżenny

w 1540 r. Miał on jedną tylko siostrę Bohdannę, która po dwakroć związki małżeńskie ponawiała, raz z Borysem Tyszkiewiczem (z którym zostawiła córkę Anastazyą, zakonnicę, i Duchnę za Dublańskim), po raz drugi z Jędrzejem Jakubowiczem Niemirą, wwodą kijowskim, z którym zostawiła jedną córkę Bohdannę, za Iwanem Wołczkiewiczem Olizarem. Ostafi Daszkowicz siostrze zapisał całą swą majętność a więc i Pawołocz. Bohdanna z Niemirów, żona Iwana Olizara, jedną znów tylko miała córkę, też Bohdannę, która wyszła za Ostafiego kn. Rużyńskiego. A więc P. z ręką tej ostatniej do domu kniaziów Rużyńskich się przeniosła. Kniaziowie Rużyńscy, według Kazim. Stadnickiego, wyprowadzali ród swój od Narymunta, syna Gedymina, który zostawszy chrześcianinem nosił imię Hleba i był księciem Nowogrodu; miał zginąć w bitwie z Krzyżakami w 1348 r. według jednej wersyi, według drugiej zaś umarł w niewoli tatarskiej. Syn jego Aleksander Narymuntowicz już się pisał kniaziem z Rużyna, leżącego na Wołyniu koło Kowla, a nie w kijowskiem nad Teterowem, jak chce Okolski, a która to omyłka Okolskiego powtórzoną została przez wszystkich piszących później o kniaziach Rużyńskich, niewyjmując i Stadnickiego. Na Wołyniu Narymuntowicze pisali się jakiś czas dwojako: od Rużyna Rużyńskimi, i od Rogowicz Rogowickiemi (ob. o Rogowickich Aleks. Jabłonowskiego: Źródła dziejowe, Rewizya zamków, str. 20). Z rozrodzonych na Rużynie kniaziów nie jeden rzucał ochotnie ojcowiznę, ażeby gdzieindziej szukać losu i chleba. Jednym też z nich był właśnie Ostafi kn. Rużyński, który wyniósł się z gniazda rodzinnego w Kijowszczyznę i tu też bogato ożeniony stale osiadł. Służył on naprzód jako podstarosta u kn. Michała Wiszniowieckiego, ssty na Kaniowie i Czerkasach (1569), potem ks. Konstanty Wasil Ostrogski zrobił go swoim w Kijowie namiestnikiem (1588). Według rękopiśmiennego rodowodu miał on trzech synów: Bohdana, Mikołaja i Kiryka. Z tych Bohdan był zapewne owym u Niesieckiego wspominanym hetmanem Niżowych Kozaków. On to w istocie bawił na Niżu i on to pod Hasłonhorodkiem (Asłam Kermen), twierdzą wybudowaną przez Turków na brzegach i ostrowach Dniepru koło Tawani, zginął rycerską śmiercią. Na kończynach Dniepru zbiegło mu życie na walkach z pohańcami. Ale Tatarzy wpadli pod Tarnopol, ztamtąd pomknęli się na Wołyń w 1576 r. i tam pochwycili w niewolę żonę kn. Bohdana a matkę ubili. Do dziś dnia śpiewa lud ukraiński: , Oj Bohdane, Bohdane, Zaporozkij hetmane, Oj czeho ty chodysz w czornom oksamiti? Hej, buły u mene hosti tatarowe, odnu nyczku noczewali, staru neńku zarubali, a myłeńku sobi wziali". Bohdan chodził „w czarnym aksamicie", t. j. w żałobie, bo i posłowie ziem ruskich, gdy się po owym strasznym napadzie tatarskim z 1576 pojawili na sejmie, wszyscy w znak żałości przebrali się byli, jak mówi Orzelski, w kir żałobny. Bohdan Rużyński poniósł też Tatarom krwawą zemstę, ale gdy się kusił o wysadzenie prochem zamku Asłam Kermenu „przez nieopatrzność gdy podsadził pod zamek prochy, na złem miejscu sam stanął, potem mizernie zginął" (Paprocki: Herby, str. 162). Ojciec jego Ostafi Rużyński przeżył go, bo umarł około 1588 r. Dziedzicami P. pozostali Mikołaj czyli Miś i Kiryk. Ci dwaj bracia mieli temperamenta obozowe, hulaszcze. Przebyli też młodość burzliwą. Przy swej zamaszystości kozackiej, skorzy do zwady, o lada co brali się do korda. Jakoż w 1587 r. tenże Kiryk i Miś (tak) Rużyńscy, wraz z kn. Prokopem Kurcewiczem, naszedłszy w Łucku na gospodę Aleksandra Komara, zabili go. Za tę sprawkę trzeba było dać głowę. Jakoż kn. Kiryka skazano na śmierć, a kn. Misia i Kurcewicza na wieżę i zapłacenie główszczyzny (Początek regestru ksiąg ziemi Łuckich i i spraw Wwdztwa Wołyńskiego ptu Łuckiego etc. Księga rękopiśmienna w zbiorze Zygm. Radzimińskiego). Wówczas na Niż, dla wszystkich co w kraju przewinili, droga stała otwartą. Jakoż i nasi dwaj kniaziowie, uciekłszy z pod kary, na ostrowach Dniepru się znaleźli. Zostali oni tam „atamanami", jak się o tem dowiadujemy z listu Fedora Joannowicza cara moskiewskiego, w 1588 r. do sułtana krymskiego Kazi Gireja pisanego (Sołowiew, Istoria Rossii, t. VII, str. 319). Niedługiem atoli było atamanowanie tych dwóch braci na Niżu, bo Miś (Mikołaj czy Michał) już w 1591 r. wrócił i kupił od Strzyżowskich Szczorbów nad Rastawicą, który na pamiątkę gniazda rodzinnego, Starego Rużyna pod Kowlem, nazwał go Nowym Rużynem, a Kiryk już siedział w swojej Kotelni, którą mu jeszcze król Batory w 1581 r. za zasługi wojenne wiecznością był nadał. Mikołaj odtąd nie puszczał się na przygody; ożeniwszy się z Halszką Kasprówną Strożycką, oddał się spokojnemu życiu na roli. I jako domator wojskim kijowskim też został. Król Zygmunt III, wynagradzając jego czyny wojenne, nadał mu grunta po spustoszonych wsiach przez nieprzyjaciela. Na tych gruntach osiadła później Romanówka (Baliński: Star. Polska, t. II, str. 525). Znajdujemy nawet ślad w aktach, że brat jego kn. Kiryk oddał mu w posiadanie dobra swe Kotelnię i Pawołocz. Kiryk całe życie spychał na Mikołaja wszystkie kłopoty majątkowe i na tym też ostatnim cały ciężar

zarządu dóbr leżał. Kn. Kiryk Rużyński, jako dawny ataman siczowy, przez czas jakiś dobre nader zachowanie i mir posiadał u Kozaków i pomimo zajścia, jakie miał z nimi w Kaniowie, jako podstarości (ob. *Kaniów*), żył na przyjaznej z nimi stopie. Niedługo jednak stanęli z nim Kozacy w otwartej rozterce i „dojęli mu do żywego". Jakoż 1596 r. podczas buntu Nalewajka, kozak Saszko wyprawiony był z Kijowa dla rabunku dóbr pawołockich. Rużyński nad Kamionką rozbił go ze szczętem, a potem zajął Białącerkiew, gdzie powtórnie wraz z hetm. Stan. Żółkiewskim pobił Kozaków (ob. *Białacerkiew*). Kiryk ożeniony był z Kuniewską i z nią zostawił jedyną córkę Annę, za Andrzejem Nadarzyńskim, następnie za Drzewickim. Po raz wtóry Kiryk ożenił się z Jadwigą Chwalczewską, córką Franciszka Chwalczewskiego i Anny z Sobockich i wziął po niej Zahorce i Juskowce w pow. krzemienieckim. Gdy następnie bracia tej Jadwigi, Piotr i Paweł Chwalczewscy, a także trzy siostry jednego roku z morowego powietrza wymarły, cała fortuna Chwalczewskich zlała się na nią i na jej siostrę Helenę, za Fedorem Szymkiewiczem Szklińskim (Początek regestru Ksiąg etc., w zbiorze Z. Radzimińskiego). Taż sama Jadwiga kn. Rużyńska po owdowieniu wyszła za Jerzego ks. Czartoryjskiego. Kiryk Rużyński przeżył brata swego Mikołaja, a że ten był bezdzietny, wziął po nim w spadku Rużyn Nowy i Pawołocz. W 1586 r. widzimy go siedzącego na P., gdzie chowa czeladź wojenną przy sobie, z kilkuset ludzi złożoną; gdzie „sługi wiadome tych krajów, jak pisał o nim hetman Żołkiewski, przyjacieli ma". Kiryk zdaje się umarł około 1610 r., bo w tym czasie córki jego odrzekły się sukcesyi po nim, dla długów przewyższających wartość majątku, który zostawił. Jedynym przeto spadkobiercą i dziedzicem po Kiryku Rużyńskim zostaje syn jego Roman. I tego też, jak i ojca jego, z młodych już lat unosił duch rycerski. W 1600 roku znaczący bierze udział w bitwie Jana Zamoyskiego z Michałem Walecznym, wojewodą mołdawskim; w 1605 r. należy do wyprawy hetm. Żółkiewskiego przeciw Tatarom na Podolu; podczas rokoszu Zebrzydowskiego walczy w szeregach regalistów i uczestniczy w bitwie pod Guzowem, nareszcie w 1608 r., posiłkując Dymitra, znanym jest z zapasów pod Bolchowem i Chodynką. W Tuszynie, „naczelny wódz Jego Carskiego Weliczestwa," ale gdy tenże Dymitr uciekł do Kaługi, Roman Rużyński przechodzi do obozu króla Zygmunta III, który był wtenczas w państwo moskiewskie wkroczył. W Wołoku atoli zachorował i umarł d. 8 kwietnia 1610 r., przeszedłszy z greckiego obrządku na łono katolickiego kościoła, w 35 roku życia. Zwłoki kniazia z wielką pompą zostały przez Adama Rużyńskiego przewiezione do Kijowa, gdzie u dominikanów zostały pochowane. Ożeniony był z Zofią Korapczejowską; niezostawił potomstwa. W rzadkich przerwach pomiędzy jedną a drugą wyprawą wojenną zwykł był testament gotowy przy żonie zostawiać. Znamy jego dwa testamenty; jeden z 1601 r., drugi z 1608, gdy się na wyprawę moskiewską wybierał. W pierwszym każe pochować siebie w cerkwi kotelańskiej greckiej tuż obok ciała ojca swego. Kotelnię, Rużyn Nowy, Pawołocz przeznacza żonie swojej prawem dożywotniem; klejnoty, szaty, działa, rusznice, konie zapisuje stryjom Janowi, Bohdanowi, Adamowi w równy rozdział. Jeżeli zaś, pisze, Pan Bóg raczy dać potomka rodzaju męzkiego lub dziewkę, to żona moja niema prawa oddalić majętność tę od potomków moich, tylko może czynić wedle upodobania z tą tylko częścią, którą ma na Pawołoczy, bo na tej ma sumę zapisową 28 tysięcy. W drugim zaś testamencie powiada. „Ja Roman Narymuntowicz Rużyński, wedle prawa, chęci i upodobania i uprzejmej miłości pko małżonce swej miłej p. Zofii Korapczejowskiej, znając po niej miłość, wszelka powolność małżeńską pko sobie, daję, daruję i zapisuję jej sumę pieniędzy 100 tysięcy zł., którąto sumę zapisuję na Pawołoczy, Kotelni, Rużynie (Nowym), Wczorajszem, i na ich siołach. A stada bydła, owce i wszelkie sprzęty domowe, srebro, złoto, klejnoty i gotowe pieniądze po mnie pozostałe przy małżonce mej zostawuję." Niezostawił on potomstwa, jednakże w 131 lat po jego śmierci, panegirysta Michał Kozaczyński wyprowadził spanoszałych świeżo grafów Razumowskich od Jakuba, syna jakoby Romana, którego niby to: „dla wielkiego męztwa i wzrostu, mieli kozacy nazwać Rozumem." Wymysł widocznie późniejszy i nieprawdopodobny (ob. Filozofia Arystotelesa przypisana Jego Grafskiej Mości Aleksemu Razumowskiemu przez prefekta akad. kijow. Mich. Kozaczyńskiego). Księżna Romanowa Rużyńska po śmierci męża objęła w swoje posiadanie następujące włości: Pawołocz Nową i Starą z siołmi Poczujkami, Sawarcami czyli Sawarczowem, Oparypsami, Popielnią, Lisowcami, Koiłówką, Łozowikami, Markową Wolą, Charlijówką, Haliczynem, futorem Jereszkami, Browkami, Mojsiejówką, Jarkami, Andruszówką, Makarową, Spiczyńcami, Wierzchownią, Turbijówką, Wierzbową, Minkowieckiego słobodą, Krzywoszyńcami, Selczynówką, Hołubiatynem, Jerszykową Słobodą; m. Kotelnią starą i nową z Halczynem, Mińcową Wolą, Pawłowką, Łebedynemi jeziorami, Orapówką, Sokolczą, Wojtowcami, Werbkową, Zarubiń-

cami, Krasnosiółką, Dołżkiem, Podkamieniem, Ozeranami; Nowy i Stary Rużyn, z Czarnorudzkiego słobodą, Żerosławskiego słobodą, mczkiem Horodkiem, Wczorajszem, Jahniatynem, Kalinówką, Czerniszówką, Starosielem, Komarówką, Charapówką. Kniaź Roman Rużyński, wziąwszy po ojcu obciążony długami majątek, zawdzięczał jedynie żonie, iż się dość wcześnie z długów oczyścił. Bo też księżna Romanowa była to niezmiernie gospodarna i czynna kobieta. Z wielką zapobiegliwością skupiała grosz do grosza, i nietylko z długów uwolniła majątek, ale w końcu rządnością swoją przysporzyła bogactw. Niemniej energicznie broniła od nagabania sąsiadów granicznych obrębów dóbr swoich. Zwykle na zamku w Pawołoczy przemieszkiwała; ale między Pawołoczą a Rużynem założyła wieś, którą od swego ojczystego nazwiska Korapczyjowem nazwawszy, dzwignęła w niej drugi dla siebie rezydencyonalny zameczek. Niebyła skąpą, owszem hojną. We wsi tej dotąd trwa podanie o jakiejś księżnie, przed wieki dziedziczce Korapczyjowa, która „rozdawała ludziom czapką czerwońce z czubkiem nad miarę". W 1612 r. włości pawołockie stanęły w zgliszczach, Tatarzy spalili je i spustoszyli (opis akt centr. kijow. arch., № 9, str. 21). Być może, że to wtedy ks. Zofia rozdawała zapomogę w pieniądzach, zniszczonym na mieniu przez najazd tatarski poddanym swym. Niedługo po śmierci pierwszego męża swego, ks. Rużyńska wyszła za mąż za Hieronima (Ihora) Chodkiewicza, kasztelana wileńskiego, ale w 1617 r. już i po tym mężu owdowiała. W tym czasie zaczynały się już znowu ruchy kozackie. W 1619 r. odbyła się w P. tak zwana w dziejach komisya Rastawicka, dla uczynienia umowy i postanowienia skutecznego z kozakami zaporozkiemi o sposobie życia ich, i jako się mieli zachować na służbie JKM i Rzplitej. Ze strony Rzplitej byli komisarzami: Stan. Żołkiewski, hetm. w. kor., St. Koniecpolski, hetm. polny kor. Tomasz Zamoyski, wwda kijowski, Jan Daniłowicz, wwda ruski, Walenty Aleks. Kalinowski, sstakamieniecki, Tomasz Skleński, Tyburcy Złotnicki, rotmistrz JKM., i Jan Bielecki. Obóz polski rozłożył się był nad rz. Rastawicą, poniżej Pawołoczy; wojsko zaporozkie zaś stało o 6 mil za Białącerkwią na rz. Uzeniu, pod rozkazami Piotra Konaszewicza Sahajdacznego. Do Pawołoczy dla traktowania z komisarzami przyjeżdżali od wojska tego posłowie, jako to: Jan Kostrzeński, Piotr Odyniec, Jacyna, Racibór Borowski i inni. Postanowienie zawarte pomiędzy obu stronami nastąpiło d. 8 paźdz. 1619 r. (Atheneum Kraszewskiego, t. IV r. 1841, str. 63). Tomasz Zamoyski posłów zaporozkich „zmiękczał ludzkością i chlebem," wielekroć do siebie na rozmowę i poczęstowanie zapraszając, i do posłuszeństwa królowi namawiając (Żurkowski, str. 40). Ale bunt na krótko został tymrazem zażegnany. Jakoż w 1625 r. St. Koniecpolski, hetm. w kor., musiał nowego buntu na nowo powstrzymywać zamachy. Idąc na wyprawę pko zbuntowanym kozakom stanął obozem o dobrą milę za Pawołoczą i panią Wileńską też w jej domu odwiedził. W odwrotnej drodze z tejże wyprawy znowu przez to mczko przechodził (Zbiór pam. Niemcewicza, t. IV, str. 144). Około tego czasu zjawia się w domu Chodkiewiczowej Samuel Łaszcz, krewniak jej blizki, albowiem matka jego była z domu Korapczyjowska. Ojcem jej był Piotr Korapczyjowski, ożeniony z Katarzyną z Przewodowa Magierówną, ojciec zaś jego Aleksander Łaszcz ożeniony był z siostrą rodzoną tegoż Piotra, Zofią Korapczyjowską (Actum in Camieniec Podoliae in Positione Judicaria Terrestrium, Feria quinta post festum Sanctae Agnelis proxima, Anno Domini 1591 etc. Księga rękopism: w zb. Włodzim. hr. Broela Platera). Z początku Łaszcz akkomodował się bogatej krewniaczce, giął się i łasił: jakoż doznawał jej względów. Oddawała mu w dzierżawę wioski, a nadto powierzyła mu nawet zarząd nad dobrami. Ale Łaszcz na tem niepoprzestawał. Czyhając na spadek po niej, i niemogąc się go doczekać, nieszczędził zabiegów, aby od bogatej krewniaczki jakiś zapis za życia dla siebie wyłudzić. Ale to mu się nie udało. Chodkiewiczowa odmówiła mu zapisu stanowczo. A więc odtąd zdjął maskę z siebie i bądź co bądź dopiąć swego postanowił. Jakoż zebrawszy kupę ludzi, złożoną „z niemców, węgrów, serbów, wołochów, bojar i sług swoich", którzy się na wszelkie zbrodnie rozpasali, armata man u, more guerico et hostiliter wpadł z nienacka na Pawołocz. Pani Wileńska była wtedy na swoim zamku. Łaszcz otoczywszy zamek i „zagłuszywszy wszystkie w sobie krewieńskie uczucia, miasto pokazania wdzięczności, jak mówi dokument, za dobro dziejstwa, które a teneris znał wielkie po niej, sromotną śmiercią grożąc, t. j. rozstrzelaniem, lub końmi roztarganiem, tak okrutnie na protestującą białogłowę, spokojnie dies ameras suas prowadzącą i w skromności trwająca, nastąpił". Atoli Chodkiewiczowa, pomimo pogrożek i stanu jej poczciwego szkalowania i lżenia despektami i obrzydliwościami, które mianować wstyd niedopuszcza", żadnego zapisu na sobie wystraszyć niedała. Łaszcz wziął się tedy na sposób. Prokopa Sowińskiego, sługę jej, wpierw jeszcze pochwyciwszy i uwięziwszy we Wczorajszem, kazał przywieść pod samą Pawołocz, i w lasku, który było widać z okien zamkowych, trzymać pod wartą, grożąc, że jeżeli Chodkiewiczowa niezrobi mu żądanego zapisu, tego w oczach jej każe roz-

strzelać. Było to ostatnie z jego strony ultimatum. Jakoż poskutkowało, bo pani Wileńska, zastraszona niem, w końcu uczyniła zapis zastawny na Kotelnię, Wczorajsze, Nowy Rużyn i Pawołocz. Stało się to w 1631 r. dnia 17 marca. Chodkiewiczowej niepozostało nic więcej, jak uciec się do krewnych w stronach Bełza i Grabowca mieszkających i w Grabowcu też do akt w dzień Oczyszczenia Panny Maryi cały opis tego wypadku podała. Tymczasem Łaszcz, posunąwszy się aż do gwałtu, na mocy wymuszonych zapisów objął dobra, i rozporządzał się w nich jak chciał; dochody wyduszał, sługi kasztelanowej porozpędzał, z targów włościan wyganiał i darł ich, pobierając od nich, jak mówi dokument „jakieś przez niego wymyślone powołowszczyzny i rogowe od bydła". Kasztelanowa atoli bezpieczne u krewnych reclinatorium dla siebie znalazłszy, forytowała swoją sprawę po grodach i w trybunale. W końcu doczekała się też, że sprawa jej wniesioną została na sejm; król i stany Rzplitej skasowały zapisy i Łaszczowi, pod winą infamii, zabór dóbr powrócić kazano. Atoli dekret sejmowy niezałatwił sprawy; Łaszcz z dóbr nieustąpił. Kasztelanowa niemiała dość siły na walkę z „wyjątkowym praw poniewiercą." Niebyło więc innej na to rady, jak przeciwstawić Łaszczowi wielkiego imienia i znakomitej powagi męża, z którymby Łaszcz zadzierać i mierzyć się nieośmielił. Owóż tym mężem był Tomasz Zamoyski, podkanclerzy kor., pan znany z zacności, celujący dostatkami i liczną klientelą, a to w ten sposób, że Chodkiewiczowa przelała na niego wszystkie swoje dobra ukraińskie, i cały proces na tymże Łaszczu zyskany. Donacyą swoją przyznała Zamoyskiemu w 1634 we Wrześniu we Włodzimierzu Wołyńskim. W tym zatargu stanął więc teraz z jednej strony Zamoyski, z drugiej Łaszcz. Zamoyski sługę swego niejakiego Jana Dobrocieskiego, miecznika bracł., wysłał w swojem imieniu dla objęcia w posiadanie dóbr. Ale Łaszcz nie był skory do ustąpienia. I gdy w misyi swej Dobrocieski wjechał do Wczorajszego, Łaszcz go napadł i zabił. Zuchwale więc rzucił wyzwanie i Zamoyskiemu. Ten postępek ściągnął oburzeuie i gniew jawny Zamoyskiego; jakoż tenże wraz z Chodkiewiczową, tegoż jeszcze roku zyskał na Łaszczu infamią sejmową. Tu dopiero Łaszcz poznał że nie przelewki. Niewiemy, ażali on sam zaproponował pokój, czyli też i Zamoyski, dla miłej zgody, wolał przystać na układ dobrowolny i przyjść do posiadania dóbr w końcu, niż mieć do czynienia z człowiekiem, jakim był Łaszcz, osławionym i wyjętym z pod prawa banitą. Zgoda też nastąpiła „z wynalazku, jak mówi dokument, zobopólnych przyjaciół." Łaszcz na mocy komplanacyi miał z dóbr ustąpić; sam miał przestać na „ofiarowanych mu z łaski p. Wileńskiej 40 tysięcy zł., a z łaski p. Podkanclerzego 50 tysięcy zł." Pieniądze miały być wypłacone w 1635 r. i następnym. Oprócz tego założony był warunek, ażeby Łaszcz tak p. Wileńską jak pp. Podkanclerzego i wwdę kijow. Janusza Tyszkiewicza w publicznem miejscu przeprosił, oraz żeby ze swej strony p. Wileńskiej „bezpieczeństwo zdrowia" warował. Niewiemy pod naciskiem jakich okoliczności Łaszcz przystał na komplanacyą, bo jużci jako wywołaniec na nic nigdy niezważał, chyba może niechciał zadzierać z przemożnym Zamoyskim; zresztą zawsze zyskiwał, bo za odstąpienie rzekomych praw swoich brał sporą gotówkę. Ale trzeba było wprzódy jeszcze jedną trudność uprzątnąć. Łaszcz był pod infamią sejmową i niemógł, według prawa, do żadnych dyspozycyi przychodzić. Chodkiewiczowa wyrobiła mu glejt na trzy miesiące. Ugoda przyjacielska stanęła dopiero 28 stycznia 1635 r. w Zamościu, a 30 stycznia już Łaszcz we Włodzimierzu zrzekał się przed urzędem swoich mniemanych praw i zapisów na Zamoyskiego. Odtąd też Pawołocz, Rużyn, Kotelnia i Wczorajsze dostały się domowi Zamoyskich. Atoli Tomasz Zamoyski niedługo rozrządzał nabytemi dobrami, umarł bowiem w 1638 r., zostawując dwie córki: Gryzeldę Konstancyą, liczącą 15 lat wieku (późniejszą ks. Jeremiaszową Wiszniowiecką), Joannę Barbarę, w 14 roku życia (późniejszą Aleksandrową Koniecpolską) i syna jedynego Jana, lat 11 liczącego. Około 1634 r. stanął w P. kościołek katolicki. W nim widział Okolski nagrobek Klońskiego, znanego z męztwa i doświadczonego w bojach żołnierza. W 1630 r. d. 10 maja, jeszcze za posiadania Chodkiewiczowej, P. doznała klęski pożaru (Opis akt, № 14, str. 33). W 1637 r. Mikołaj Potocki, hetman polny kor., idąc na wyprawę w głąb Ukrainy przeciwko zbuntowanemu Pawlukowi, w P. przez dzień odpoczywał z wojskami (Okolski: Dyaryusz tranz. wojen., str. 22). Z ramienia Tomasza Zamoyskiego rządzili tu Jan Dubrowski, potem Stefan Garnysz, który tytułował się „regimentarzem kozaków i dragonów włości kotelańskiej i pawołockiej". Za ich rządów mczko wzrosło; żydzi tu osiedli. Stanął tu browar, którego piwo na kraj cały zasłynęło. Po śmierci atoli Tomasza Zamoyskiego, sukcesorowie sióstr zmarłego niegdyś kniazia Romana Rużyńskiego, założyli formalny protest przeciwko sprzedaży przez Chodkiewiczową dóbr pawołockich i innych Zamoyskiemu, ale za nastąpieniem wojny Bohd. Chmielnickiego i z powodu zatamowania wszelkiej w te czasy sprawiedliwości sądowej w kraju tym, rzecz poszła w odwłokę. Rozpoczyna się pamiętny rok 1648.

Po zniesieniu hetmanów pod Korsuniem, zaraz też orda krymska wpada do P., a za nią w ślad sto tysięcy chłopstwa (Jerlicz, t. I, str. 65). Kościołek katolicki został spalony, a zamek opanowany. D. 30 lipca był w P. i sam Bohd. Chmielnicki na czele swoich tłumów (tenże, t. I, str. 69). Mczko to wnet zamieniło się w olbrzymi obóz kozacki. Stąd też Bohd. Chmielnicki pisał list do Samuela Łaszcza (któremu przed kilku laty odjętą była cześć i urząd strażnika koron.), aby zechciał przejść na jego stronę, złote góry mu obiecując. Ale Łaszcz był głuchy na podszepty i nietylko propozycye Chmielnickiego odrzucił, ale jeszcze tego roku w szeregach wojska kor. walczył przeciwko niemu. Chmielnicki utworzył był z razu w P. tylko sotnię Kozaków, należącą do pułku białocerkiewskiego i naznaczył w 1649 r. sotnikiem jej Dowgala (Bodiański, regestr wojsk. zaporoz., str. 126). P. wodzowi Kozaków, we wszystkich jego wyprawach, stała zawsze na drodze. Jakoż w 1649 r, wracając z pod Zborowa, zatrzymał się on w P., skąd pułki swe do domu porozpuszczał. Ale chan krymski, także w odwrotnej drodze od Zborowa, wpadł do tegoż miasteczka i „wysiekł je" (Spomin. ojczyste, t. II, str. 621). Wójt pawołocki Iwan Kucewicz Mińkowski został pułkownikiem pawołockim około tego czasu, ile że sotnia pawołocka w pułk się zamieniła. Człowiek ten pałał szczególną nienawiścią ku Polakom; on to jeszcze w 1648 r. dzierżawcę P. Tomisławskiego zakuł w okowy, i podczas zjazdu komisarzy polskich w Pereasławiu najwięcej odznaczał się przeciwko nim nienawiścią i szorstkim obejściem się (Grabowski i Przeździecki, Źródła do dziej. polsk., t. I, str. 15). Z pogromu pod Beresteczkiem uciekając naprzód wpadł do P. Jan Wyhowski, bo Bohd. Chmielnickiego porwał był, jak wiadomo, chan krymski i jakiś czas przy sobie zatrzymał. Ale nareszcie, wydobywszy się na wolność, Chmielnicki, z danym sobie dla bezpieczeństwa tatarskim konwojem, przybył do P. Trzy dni tu stał i trzy tysiące zł. z mieszkańców wyciągnął, które pięciu murzom, z nim będącym, zaraz odliczył. Pytany od mieszczan, mówi ówczesna relacya, czemu sam idzie i czemu nazad, powiadał, że pułków 20 mołojców dobrych przeciw królowi zostawił, którzy się ćwierć roku bronić będą. Mają żywność i prochy, a wszak wiecie jako my się w taborach bronimy, jako głód ponosimy. Pytany potem o litewskie wojsko, czy nie będzie na Ukrainie, odpowiedział—nie będzie, bo mam słowo od Radziwiłła, że ma tylko stać na pograniczu. Tymczasem pił dwa dni i noce, aż Chmielecki zdrajca bieży z taboru, pytając o hetmana, jednakże z bojaźnią, i prosił mieszczan pawołockich, aby mu przejednali Chmiela. Jedno przyszedł, spytał Chmielnicki, a tabór gdzie? Ów ruszywszy ramionami rzekł: już u dyabła tabór, uciekliśmy z taboru. Czemuż?, bo się mołojcy bić niechcieli. A chorągwie jako? I chorągwie poginęły. A armaty?, a szkatuła z czerwonemi złotemi? O tej niewiem. Dopieroż rwać się za łeb i złorzeczyć począł Chmielnicki, a na tę melancholią jego przyjechał Dziedziali, z którym się z płaczem witali, potem Hładki, ale wszyscy pułkownicy bez ludu, tylko we stu, w półtorasta koni, sam tylko Puszkarenko przyszedł w dziesięć chorągwi, pod którym mogło być 600 koni. Innego wojska niebyło, bo wszyscy w rozproszkę poszli. Nazajutrz wódz Kozaków opuścił P., do Korsunia się udając. Z nim odjechał pospołu i Iwan Kucewicz Mińkowski, pułkownik pawołocki, obawiający się zemsty zbliżających się ku P. Polaków. Na jego miejscu pułkownikiem pułku pawołockiego, którego tylko resztki wróciły z pod Beresteczka, został Michał Hanenko. Tymczasem wojska koronne coraz były bliżej. Pawołoczanie wysłali byli, z pisarzem miejskim na czele, deputacyą od siebie, z pokłonem młodemu dziedzicowi Janowi Zamoyskiemu, sscie kałuskiemu, który też szedł z wojskiem kor. Ciekawy mamy list niejakiego Stanisława Janickiego do pułkownika pawołockiego. W liście tym Janicki nazywa pułkownika swoim „kumem", ale przytem wyraża zdziwienie z powodu chwiejnej wiary tegoż, który niedawno jeszcze mówił, że gdzie słońce tam i on, a pomimo to, luboć teraz słońce świeci po stronie króla JMci, on stawi opór, trzymając z Chmielnickim, którego buława i hetmaństwo świeżo pod Beresteczkiem utonęły w błocie, i listy i uniwersały rozpisuje od siebie, powołując czerń do nowych znowu buntów (Akty otn. k ist. J. Z. R, t. III, str. 450). Hetm. Mik. Potocki zbliżając się do P. wysłał wpierw do tego mczka Carynę z rozkazem do wójta miejscowego, ażeby bramy otworzył i gospody dla wojska na przedmieściu rozpisać kazał. Jakoż bez oporu ludności siedm chorągwi, wysłanych naprzód, weszło do mczka. Przybył z niemi i Jan Zamoyski, ssta kałuski, dziedzic miejsca. Znalazł atoli on dom swój rezydencyonalny na zamku pustką stojący. Wszelako wojsko, które weszło, zamiast zachowania ostrożności, nie tylko po wycierpianym głodzie w marszu przez kraj ze wszystkiego ogołocony, odżywiać się zaczęło, ale i pić potężnie. Chłopstwo ugaszczało ich chętnie, dopomagało do pijatyki, użalając się na Chmielnickiego. Następnie kilka z tych chorągwi wymknęło się do pobliskiej Taborówki, zwietrzywszy i tam obfitość wszystkiego. Atoli wójt pawołocki knuł zdradę, i wiedząc że Kozacy w pobliżu się znajdowali, zniósł się z nimi, radząc aby ci na

Polaków z nienacka napadli. Tak się i stało. Czeta z 2000 Kozaków i 500 Tatarów złożona pospieszyła do Taborówki i na noclegujące tam owe chorągwie niespodzianie i w spiączki napadłszy i zagarnąwszy wozy, następnie ścierać się z onemi zaczęła, goniąc za uciekającemi aż do przedmieść P. Atoli Michał Wojniłowicz, który wtedy w pewnej nieodległej wiosce nocował z pięciu chorągwiami ks. Jeremiasza Wiszniowieckiego, trafunkiem prawie usłyszawszy o świcie jakby drżenie ziemi i jak gdyby powodowany przeczuciem, wyruszył w cwał ku P., kędy się złączywszy z wojskiem broniącym się w opłotkach przedmieścia, wyparował stąd Kozaków i Tatarów, i następnie wsiadłszy im na karki, aż dwie mile siekąc, gonił (Pam. do panow. Zygm. III, wydanie Wojcickiego, t. II, str. 200; Ambr. Grab., Starożyt. hist., t. I, str. 341; P. Chevalier, Hist. de la guerre des Cosaques, str. 169). Nareszcie d. 14 sierpnia całe wojsko kor. idące na Ukrainę, pod wodzą Mikołaja Potockiego, hetm. w. kor., wstąpiło w P. i następnie za mczkiem rozłożyło się obozem. Ssta kałuski zaprosił tak hetmana jak i szwagra swego ks. Jeremiasza Wiszniowieckiego, tudzież innych dostojników i wysokich gości z ich orszakami do domu swego „acz pustką stojącego, ale ku ochocie gościom opatrzonego". D. 15 sierpnia dla uroczystości Wniebowzięcia Najśw. Panny wojsko na miejscu pozostało, ale już d. 16 t. m. ks. Jeremi Wiszniowiecki przeniósł się z gościnnych progów szwagra Zamoyskiego do obozu za miasteczkiem, albowiem nazajutrz miano w dalszy wyruszyć pochód. Atoli tegoż dnia ks Jeremi nagle i ciężko zachorował. Lekarz nadworny Zamoyskiego Canisius nic niemógł poradzić. Odniesiony do zamku pawołockiego, nie chorując nad 22 godzin, zmarł d. 20 sierpnia. Umarł po chrześciańsku, przyjąwszy z rąk kapłana przenajświętszy Sakrament. W chwili ostatniej żalił się, że nie na koniu umarł. Na trzeci dzień, t. j. 22 sierpnia. odbył się okazały pogrzeb. Ciało wieziono w karecie, szkarłatnym aksamitem nakrytej, z rynsztunkiem nieboszczykowskim. Zakonnicy wojskowi (kapelani) szli naprzód. Wojsko, we dwa rzędy uszykowane, stało; poprzedzały je piesze regimenta, a gwardyi regiment koło karety; wszyscy ze spuszczoną do ziemi bronią; przed ciałem dwie usarskich, a za ciałem 5 kozackich nieboszczykowskich chorągwi; znaczek także zniżony niósł pan chorąży Podolski; 4 konie ubrane szły za karetą, a za niemi hetmani, wojewodowie, pułkownicy. Trębacze i surmacze żal wygłaszali. Z dział wszystkich trzykroć uderzono; tyleż razy i regimenta ognia dały. Trup złożony w trumnie smołą zalanej, ubrany był w żupan atłasowy, karmazynową ferezyą aksamitną, włosianego koloru, kołpak aksamitny koloru pomarańczowego. Kazanie miał ksiądz Czarnocki; z obozu dziękował p. wwda brzeski; odpowiadał wwda bracławski. Nazajutrz po pogrzebie wojska udały się w dalszą drogę ku Trylisom (ob. Białobocki, Odmiana postan. sfery etc.; Rudawski, t. I, str. 145; Ambr. Grabowski, Star. hist. i Pamiatniki wrem. kom. Kijow., t. II, str. 105—6—7). Dalsza kronika P. jest następna. W 1654 r., po poddaniu się Bohd. Chmielnickiego Rossyi, zjeżdża tu Telepniew dla wysłuchania przysięgi na wierność carowi od pułku pawołockiego (Bantysz, t. I, nota 819). W 1657 r. zostaje pułkownikiem tutejszym Iwan Bohun; w rok potem Michajło Suliczyn. Pułk kozacki pawołocki, pomimo że hetman Jan Wyhowski po ugodzie Hadziackiej starał się zatrzymać go w wierności dla Rzplitej, za wstąpieniem jednak na hetmaństwo Jurka Chmielnickiego, przeszedł na stronę tegoż i pod rozkazami jego brał udział w bitwie pod Słobodyszczami (1660) przeciwko wojskom koron. Atoli Jurko Chmielnicki w tejże bitwie pobity na głowę, uciekając wpadł był do P., skąd wyprawił gońców do króla „żebrząc miłosierdzia" (Pamiatn. wrem. komissii, t. III, str. 29). Za hetmaństwa Tetery pułkownikiem pawołockich kozaków został Iwan Popowicz Chodorkowski. Był on wprzódy popem. Ten podniósł bunt. Hultajstwo chciwe łupieży zewsząd zaczęło się do niego skupiać. Jakoż wymordowali oni w P. mieszczan bogatszych i zabili szlachcica Łysakowskiego, który tu zjechał jako gubernator. Ale starszyzna wierna królowi, zaskoczyła ich. Na to hasło i mieszczanie też powstali i onego „rozpopę" wydali, a hultajstwo rozbiegło się na wsze strony. Sam Tetera ciągnął z buntownika śledztwo, a potem śmiercią pokarał (Samowidziec, str. 41; Pamiat. wrem. Komis., t. IV, str. 327—328; Jerlicz, t. II, str. 76). Było to w 1663 r. Odtąd pułk pawołocki trwał przy Teterze i Rzpltej (Pamiat. wrem. Kom., t. IV, str. 330). W 1664 r. Stefan Czarniecki, wróciwszy z wyprawy zadnieprskiej, zostawił w P. armatę i dragonią, sam zaś z niemiecką piechotą i husaryą na ratunek Teterze, oblężonemu przez Brzuchowickiego w Czehrynie, pośpieszył (Jerlicz, t. II, str. 91). Atoli następnie kazał on tak Białącerkiew i Korsuń, jak i Pawołocz na obronnej postawić stopie, ich fortyfikacye mocno nadniszczone ponaprawiać, i nareszcie stałe w nich załogi poumieszczał pod rozkazami generał majora Jana Stachórskiego. Białacerkiew jak i P. liczyła załogi niewięcej jak 1000 ludzi. Ale pod bokiem tych załog stały też i pułki kozackie. Załogi mieściły się na zamku, pułki zaś w mieście i po włościach. Ówczesny hetman Ukrai-

ny polskiej Doroszenko w ogóle był wiary dość śliskiej, ale zrazu starał się on choć pozornie trzymać z Rzplitą, Stosunki więc pomiędzy załogami polskiemi, rozmieszczonemi po wzmiankowanych wyżej forteczkach, a pułkami kozackimi były na dobrej stopie, i pułki dostarczały też załogom wszelkich potrzebnych zapasów żywności, ale skoro Doroszenko zaczął chwiać się w wierności a nawet po nieprzyjaci elskupoczynać, toć i pułki stawiać się wrogo poczęły względem załóg i odmawiać, co zatem poszło, wręcz furażu; w kłopotliwem też nader położeniu znalazły się załogi. Ale Stachórski, energiczny dowódzca takowych, umiał sobie poradzić. Czynił śmiałe wycieczki furażowe i z bronią w ręku, bądź co bądź, żywność sobie w okolicy zdobywał. Ale w końcu kozackie pułki otwartej już z załogami zaczęły szukać zaczepki. Taktyka ich też na ustawicznem alarmowaniu forteczek polegała. Jakoż w 1668 r. pułkownik białocerkiewski Butenko i przez tegoż przeciągnięty pułkownik pawołocki Jarosz, obaj żarliwi stronnicy Doroszenka, przez ob cesowe natarcie chcieli ubiedz zamek białocerkiewski, ale Stachórski zniweczył ich pokuszenie się. W obliczu miasta zostali pokonani; 50 żywcem przyprowadzono na zamek, między którymi i Jarosza, pułkownika pawołockiego, i kilku sotników; „pole zaś na trzy mile zostało ubielone trupem“ (Kluczycki. Akta hist. Pisma do wieku i spraw. J. Sobieskiego, t. I, str. 391). Atoli w tymże roku jeszcze Jan Stachórski z posterunku tego został usunięty, a za zastępcy jego Loebla, garnizon polski w P. był zwinięty. Odtąd pułk pawołocki zainstalował się w forteczce. Pułk ten uwolniwszy się z niemiłego dla siebie sąsiedztwa załogi polskiej, nie zawsze jednakże trwał w wierności dla Doroszenka, owszem zrywał z nim po dwakroć; raz gdy tenże hetman otwarcie zaczął myśleć o wprzężeniu Ukrainy prawobrzeżnej w hołdownictwo Turcyi a powtóre, gdy pułkownik jego Michalczewski poddał się był Samojłowiczowi i Romadanowskiemu. Pułkownikami pawołockimi w tym czasie byli: w 1670 r. Hrehory Hamalija, 1673 Andrzej Doroszenko i Konst. Michalczewski, i w 1664 r. Paweł Nizkohlad. Doroszenko pułkowi pawołockiemu snać także nie dowierzał: jakoż dla trzymania go w ryzie i posłuszeństwie wprowadził był nawet do P. swoją załogę, złożoną z piechoty, która się też w krótkim czasie istną plagą okolicy stała, bo z forteczki wypadając, łupieżyła po gościńcach (Samowidziec, str. 36). Atoli w 1674 r. król Jan Sobieski w 35 tysięcy wszedł na Ukrainę; Niemirów i Bracław i inne miasta zaraz mu się poddały, tylko P. stawiła opór. Ale gdy w 1675 r. wojsko polskie rozłożone było na zimowych leżach w Ukrainie, Michał Kazimierz Radziwiłł, hetman polny lit., obległ P. Król Sobieski także tu nadszedł ze zwycięzkimi swoimi hufcami. Z pawołockiej forteczki wyszedł podjazd, z którego ujęto kilku ludzi żywcem; ci przyprowadzeni do króla, znaczne wzięli dary, i wolno zostali puszczeni, aby radzili oblężonym, że kto chce pójść do Doroszenka, broniono mu nie będzie. Poddali się i dobroć pana wszystkich przy nim zatrzymała. Król z tych kozaków poczet złożył, suknie i żołd nadał; co uczyniwszy, nazad na Ruś Czerwoną powrócił (And. Załuski: Epist. hist. famil., t. I, str. 569: Salvandy, t. II, str. 140; Samowidziec, str. 63). W 1676 r., mocą traktatu Żórawińskiego, w d. 16 paźdz. zawartego, Porta ustąpiła Polsce Białącerkiew, Kalnik, Niemirów i P. Porta miała się kontentować tylko cząstką Ukrainy, którą miał Doroszenko w ręku. Już po śmierci Jana Zamoyskiego, ssty kałuskiego, sukcesorem i dziedzicem dóbr jego został Stanisław Koniecpolski, ale ten umarł w 1682 r. i tak wszystkie inne dobra jak i „tractum Pavoloscensium“ zapisał Janowi Aleks. Koniecpolskiemu „jako najbliższemu krwi domu jego“ (Pam. o Koniecpolskich, str. 371—382). Ale już wtedy Pawołoczczyzna była prawie pustą. Lud porozganiały wojny. Oto jest inwentarz P. i wiosek do niej należących, spisany podczas intromisyi do dóbr tych Jana Aleks. Koniecpolskiego d. 20 stycznia 1683 r. „Osiadłość tego miasta 42 poddanych, żydów trzech tylko. Wsie do tego miasta należące: Wierzchownia, Trubieżówka, Korapczyjów, Jahniatyn, Kryłówka. Nizgurce, Szpiczyńce, Zarki, Mosiejówka, Bystrówka, Sokolcze, Markowa Wola, Charlijówka, Lisowiec, Łozowiki, Oparypsy, Poczujki, Stroków, Buki, Czubińce, Jerczyki Małe, Selczynówka, Krzywoszyńce, Werbówka, Minkowa Wolica, Andruszki, Kozłówka, Zydowce, Czerniawka, Jerczyki; te wszystkie wsie puste, na których ludzie mieszkali, z których uroczyszcza puste mają miejsca położenie nad rzekami nazwaniem, t. j. rz. Narastawicą, Wierzchownią, Olszanką, Pawołoczką, Kamienicą, Unawą“ (Arch. J. Z. R., t. I, cz. 6, str. 153). Jakkolwiek dobra te, jako puste, zdawały się mało nowego dziedzica ich obchodzić, puścił je on atoli w dzierżawę na mocy kontraktu spisanego w 1701 r. w Rakołupach za 18 tysięcy Jakubowi Leduchowskiemu. Tymczasem w trakcie tego pułkownik kozacki Semen Palej, niegdyś poddany z Pawołoczy Koniecpolskich (ob. Nielubowicze), zagarnąwszy wprzódy Chwastów, teraz sięgnął i po Pawołocz sąsiednią. Leduchowski tedy procesował Koniecpolskiego o to, że mu puścił dobra, które Palej był zajął; ale się pogodzili (Arch. J. Z. R., t. III, cz. 3, str. 624).

Palej zagarnąwszy te pustynne przestrzenie, wkoło siebie stek ludzi najwyuzdańszych zgromadził, rząd formalny sobie i niezawisłość zupełną przywłaszczył i przypisał, tak w całej Chwastowszczyźnie jak i Pawołoczczyźnie. Iwan Łukianow, podróżnik wielkorossyjski, jadąc w 1702 r. do ziemi świętej, przejeżdżał przez P. Uderzyło go tu wstrętne widowisko ludności pół dzikiej, surowej, niemal pierwotnej. „A gdyśmy stanęli na rynku — opowiada on dosadnie — to jak gdyby niedźwiedzia obstąpili nas dokoła kozacy palejowcy, a wszystka ta hołota dziwna, bezportkowscy; u tego lub owego nie widać na grzbiecie ni rąbka koszuli; straszni bardzo, czarni jak Arabi, a źli jak psiska: z rąk chwytają. Oni na nas, stojąc, patrzą i dziwią się, a my na nich też; bośmy podobnych im potworów nie widzieli w życiu naszem; u nas w Moskwie lub na Petrowskim, choćby jednego podobnego nie znaleźć“..... Przy wjeździe do mczka spotkali też wiele orszaków weselnych. Tenże pątnik w drodze odwrotnej z ziemi świętej znowu przejeżdżał przez P., ale już z karawaną kupiecką, idącą z Turcyi do Moskwy. Znajdujący się w tem mczku nakaźny pułkownik Paleja, dowiedziawszy się o zbliżaniu się karawany, w bębny i litawry uderzyć rozkazał. Na sygnał ten podkomendni mu kozacy palejowscy wnet posiodłali konie i ze sztandarami na spotkanie wyjechali w pole. Było ich wszystkich — mówi Łukianow — ze 300 człowieka; wyskakiwali oni z krzaków zupełnie jak zające, kupkami po 20 i 30; zaczęli też harcować na koniach, rzucać w górę kopie, wypuszczać w powietrze strzały z łuków, strzelać z pistoletów, a Turcy konwojujący karawanę, gdy to wszystko ujrzeli, jak gdyby potruchleli od strachu. Pułkownik podjechał do kupców i wszystkich pozdrowił; kupcy zaś ze swej strony kozaków ugaszczali gorzałką. Karawana zatrzymała się taborem za mczkiem w polu, a pułkownik przysłał im owsa oraz zapas obfity żywności i miodu. Turcy dalej nie konwojowali karawany; palejowscy kozacy ochronę jej i bezpieczeństwo dalsze aż do Kijowa przyjęli na siebie“ (Putesz. w sw. zemlu, str. 15). Atoli wkrótce już Chwastow i P. miały się pozbyć Palejowców. Car Piotr W. w 1704 r. rozkazał wkroczyć hetm. Mazepie w granice Polski. Jakoż hetman Mazepa 12 lipca tegoż roku był już w P., skąd wydał uniwersał do szlachty wwdztwa kijow., że dobra ich oszczędzi, byle trzymali za Sasem, że osłoni ich swojem ramieniem; przeciwnie dobra onych, którzy będą trwali przy Szwedach, będą wystawione na spustoszenie. Nadto zalecał im ażeby poddanych trzymali w karbach, a ci ze szlachty, co z obawy buntów oddalili się ze swych włości, aby bezpiecznie do domów wracali (Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2). Stał Mazepa w P. przez całe lato, a z nim w osobnym obozie i Palej, ale nareszcie w Berdyczowie kazał schwytać go, mając dowody iż zdradzał cara, zszywając się jakoby z Lubomirskimi i Szwedem (Kostomarow: Mazepa, str. 197—8). Dalszy los Paleja jest wiadomy. W 1705 r. jeszcze raz Mazepa, ciągnąc na Wołyń, na błoniach P. stanął był obozem. Po upadku Paleja, gdy się jego „wolnica“ rozpierzchła, P. na nowo pustką stanęła i w 1714 r. jeszcze w niej rachowano tylko 70 chałup (Arch. J. Z. R, cz. III, t. 2: str. 776). Jednakże wkrótce, za staraniem dziedzica, mczko to zaczęło wzrastać. Obok mieszczańskiej stanęła i żydowska słoboda. Kupcy krajowi i zagraniczni zaczęli w P. osiadać. Gubernatorem tej włości był Piotr Zozuliński. W 1716 r. wziął w dzierżawę tę majętność Wacław Rzewuski (Arch. Chałaimgrodeckie). Ale w 1719 r. umiera bezdzietnie Jan Aleks. Koniecpolski, dziedzic P., ożeniony z Febronią Rzewuską i cały olbrzymi po nim spadek przechodzi na Walewskich, a od tych, drogą kupna, w 1722 r. do ks. Jerzego Lubomirskiego, obóżnego koron. Za rządów tegoż księcia P. jeszcze więcej wzrosła i zabudowała się. Stanął tu ratusz murowany, a przechodzący trakt walny ożywiał miasteczko. Odbywały się tu sławne jarmarki na towary moskiewskie i tureckie. Powstały również i zamożne folwarki w dobrach. Książę Lubomirski zaprowadził stado koni w P. i Szarogrodzie, wysoce w Polsce cenione. W pawołockiem stadzie znajdowały się stadniki neapolitańskie. Atoli żyło się tu jeszcze pod ustawicznym strachem najazdów hajdamackich. Rabusie ci gromadzili się po sąsiednich lasach i cały kraj nawiedzali rabunkiem. W okolicy Pawołoczy jeszcze dziś wskazują na las Łebedyn zwany, z którego uskuteczniali swoje napady. Jakoż w 1736 r. 6 paźdz. potężny zastęp hajdamaków wpadł do P. Hajdamacy ci, zamek opanowawszy, zrabowali go ze szczętem, Józefa Zozulińskiego, i gubernatorową smilańską Bujalską, tudzież 35 żydów zamordowali (Arch. J. Z. R, cz. III, t. 3, str. 256). Jednakże Jan Wojnarowski, namiestnik znaku pancernego ssty włodzimierskiego (Leduchowskiego), rozgromił wnet tę szajkę i odbił łupy w koniach, zbroi i pieniądzach (z listu tegoż Wojnarowskiego w zb: K. Swidzińskiego). P. już wtedy należała do synów ks. Jerzego Lubomirskiego, Józefa, podst. kor., i Stanisława. Po zamordowanym Józefie Zozulińskim z ich ramienia został gubernatorem pawołockim Zdanowski. W 1747 r. atoli sukcesorowie po niegdyś ks. Romanie Rużyńskim (Siemieńscy, Ossolińscy, Żmigrodzcy i inni) sprawę spadku

po tymże księciu, rozpoczętą, jak to widzieliśmy przed wojną Chmielnickiego, lecz następnie uśpioną, na nowo poruszyli, ale trzy dekreta trybunalskie r. 1747, 1760 i 1762 milczenie im nakazały. W r. 1765 z rozkazu regimentarza ks. Czartoryskiego pochwycono w P. sotnika Charka, który już był podniósł bunt. W Szamrajówce egzekwowany, przykładem swoim od dalszych niespokojności współzmownych odstręczył. Po rzezi humańskiej w P. grasowało morowe powietrze (Socharzewski rkpsm). Ale około tego czasu dziedzic, Józef ks. Lubomirski przedał Ostropol, Zwiahel, Rużyn i P. ks. Kacprowi Lubomirskiemu, wwdzie krakowskiemu. W 1775 r. liczyła P. 396 domów podatkowych. Za przywilejem też króla Stanisława Augusta d. 11 marca zatwierdzone zostały dawniej już tu wprowadzone jarmarki: pierwszy na Środopoście dwuniedzielny, drugi na św. Dymitra ruskiego, czteroniedzielny. W 1787 r. król Stanisław Poniatowski w podróży swej do Kaniowa, z Białopola do P. w jednej karecie z generałem Lubowidzkim przybył i stanął na nocleg w domu murowanym czyli tamecznym ratuszu, gdzie go przyjął Zieliński, kasztelan biecki, krakowiak, przypadkiem tu znajdujący się dla zjazdu kaniowskiego, z wioski, którą miał pod Pohrebyszczami, także Dogiel Cyryna, ssta taborowski. W 1791 r. nastąpił nowy rozkład wwdztw ziem i powiatów. Wwdztwo kijowskie rozdzielonem zostało na powiaty: żytomirski, owrucki, naddnieprski i kijowski. Dla pow. żytomirskiego miejscem lokacyjnem był Żytomierz, dla owruckiego Owrucz, dla naddniepskiego Bohusław, a dla kijowskiego P. Sejmiki miały się odbywać w kościele farnym tutejszym. Jednakże obywatele wwdztwa kijowskiego ze względu, iż P. pozbawioną jest budynku, w którém by sądy ziemiańskie mogły mieć dogodne pomieszczenie, prosili na sejmie w 1792 r., aby z Pawołoczy powiat mógł być przeniesiony do Iwnicy a to z powodu łatwiejszego zabudowania się w Iwnicy niż w P., która w bezleśnej pozycyi się znajduje, a najwięcej dla tego, że Prot Potocki swój pałac rezydencyonalny w tejże Iwnicy na sądy przeznacza (Laudum wwdztwa kijow. 1792 r.). W 1793 r. była w P. poczta. Poczmajstrem był Hulanicki (Kalend. polit. z 1793 r.). Ks. Kacper Lubomirski, generał wojsk rossyjskich, dziedzic P., zostawił dwie córki: Zofią, 1-mo voto za Protem Potockim, 2-do za Waleryanem Zubowym, 3-o za Uwarowym, i N., za Adamem Walewskim. W 1805 r. Uwarowa sprzedała P. z Małemi Lisowcami mężowi swemu Teodorowi Uwarowowi, po śmierci którego mczko dostało się krewnym jego Teodorowi i Andrzejowi Uwarowym. Po śmierci Teodora Uwarowa w 1840 r. połowa P. z 4720 dziesięcinami ziemi, przeszła w spadku do wnuków tegoż, Diakowych, którzy następnie odprzedali takową Stanisławowi Abramowiczowi; druga połowa zaś mczka, z 2902 dziesięcinami ziemi, z wioską Hat', z licytacyi została nabytą przez ks. Cecylią z Morzkowskich Radziwiłłową, która zapisała ją testamentem ks. Wilhelmowi Radziwiłłowi, a ten i tę połowę odprzedał Stanisławowi Abramowiczowi. Dziś obie te połowy należą do Hudymowej. Przedmieście Księdzówka należy do skarbu. Jak widać z księgi wizyt. uniackiej w 1741 r. w P. było 4 cerkwie drewniane: Pokrowska, Michajłowska, Bohojawleńska i Błahowieszczeńska. Z tych Pokrowska i Błahowieszczeńska do dziś dnia istnieją. Kościół katolicki pierwotny, jak o tém wyżéj była mowa, jeszcze za wojny Chmielnickiego został spalony. I dopiero w 1751 r. d. 5 listop. ks. Józef Lubomirski fundował tu nowy kościół. W akcie fundacyjnym tak napisano: „Józef hr. na Wiśniczu, Jarosławiu, Dąbrowie, Łabuniu, Mikolewach, Pawołoczy, Krasnem, Miastkowie Tomaszpolu, Raszkowie, Sawraniu i t. d. Lubomirski, św. Państwa Rzymskiego książę, podstoli w. ks. lit, rotmistrz pancerny, generał major wojsk kor., księztwa Rużyńskiego dziedziczny Pan, wszem i w obec każdemu z osobna, dziedzicznym na Pawołoczy, Rużynie i Kotelni sukcesorom moim praesentibus in perpetuam memoriam, wiadomo czynię, iż ja w dziedzicznych dobrach moich Pawołoczy zwanych, nabożną pobudzony gorliwością chwały Boskiej rozszerzenia i tyle dusz krwią Jezusa Pana odkupionych, w pomienionych dobrach moich, bez Pastérza egzystujących salutari consulendo utilitate i t. d. nadaje annuaty złp. 1500 i wś Księdzówkę, 12 chat.“ Oprócz tego kościół pawołocki, z legatów Józefa Bodakowskiego, Wojciecha Bussolskiego, Jana Białkowskiego, Jana Faleńskiego, posiadał kapitału 7300 złp. W 1765 r. proboszczem był ks Stanisław Piotrowicz kanonik kijowski. Według Tołstoja w 1777 r. parafia liczyła 1459 wiernych. Protokół archidyakonatu kijow. z 1819 r. powiada: Kościół murowany, nieskończony, tymczasowy. Kollator Uwarow, generał. Pleban ks. Franciszek Trębicki; kościół pod tyt. św. Niepokalanego Poczęcia nie jest konsekrowany.“ Dziś tu stanął nowy murowany kościół, wzniesiony w 1852 r. pod w. Wniebowzięcia N. M. P. Parafia kat., dek. skwirskiego, ma 1470 dusz i filie: Wierzchownia, Jerczyki, Większe; kaplice w Turbijowce i Makarowie. *Edward Rulikowski.*

Pawołoczka, rzeczka w pow. skwirskim, prawy dopływ Rastawicy, do której wpada pod mkiem Pawołoczą. O P. znajduje się wzmianka w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 153.

Pawołoczka, wś rząd., pow. nowogradwołyński, gm. Miropol, ma 106 dusz męz. włościan. Na mocy tranzakcyi kolbuszowskiej w 1753 r. darowana Błeszyńskiemu przez ostatniego ordynata ostrogskiego ks. Janusza Sanguszkę.

Pawonden, ob. *Powonden.*

Pawonia al. *Bernucie*, zaśc. pryw., pow. lidzki, w 1 okr. pol., o 7 w. od Lidy, 1 dm., 4 mk.

Pawonków, niem. *Pawonkau*, wś i dobra, pow. lubliniecki. Posiada kościół par. kat. od 1500 r., szkołę założoną w połowie XVII w., 75 dm., 711 mk. (692 kat.). Obszar dworski, składający się z fol. P., Niederhof, Spiegelhof i Pomianhof, ma 4032 mr., w tem 2300 mr. roli i 1212 mr. lasu i nieużytków. Gleba piaszczysta, na podkładzie gliny. Łomy kamienia wapiennego i piec wapienny. Wś ma wraz z kol. Klipphausen i Pietraszowice 985 mr. obszaru. Dokumenta z 1425 i 1434 r. wymieniają Janka Strola z Pawonkowa. Par. P., dek. lublinieckiego, miała 1869 r. 3492 kat., 43 ew., 14 izrael. *Br. Ch.*

Pawryszki, fol., pow. wiłkomierski, par. Świadoście, do dóbr Swiadoście należący.

Pawszkie, wś, pow. rossieński, par. retowska.

Pavcsina (węg.), ob. *Lehotta.*

Pazanie, część Hrebonnego, pow. Rawa Ruska.

Pazda, niem. *Pasda*, majętność chełmińska, pow. starogardzki, st. p. i par. ew. Borzechowo, 2 klm. odl., kat. Lubichowo, st. kol. Zblewo 8 klm. odl., 128·61 ha obszaru; czysty dochód 401 mrk. W 1868 r. 3 dm., 22 mk. ewang. *Kś. Fr.*

Pazdernik al. *Pazdewnik* al. *Psiarka*, potok w pow. wielickim, dopływ rzki Filipówki.

Pazdrowice, ob. *Puzdrowice.*

Pazdyki, pust. do Komorowa należące, pow. ostrzeszowski o 5 klm. na zach.-płd. od Mikształata, nad Piekielnicą. Niewykazane w Spisie gmin i okręgów.

Pazemjci, pow. stołupiański, ob. *Kinderweitschen.*

Pazen, dobra pryw., w okr. mitawskim, pow. i par. bowska (Kurlandya); do dóbr należy fol. Klein Pazen.

Paząc, miejscowość w dawniejszym pow. mirachowskim, podana w taryfie poborowej z r. 1648. Należała wtedy do Łaszewskich (ob. Roczn. T. P. N. w Poznaniu, 1871, str. 192).

Paziki, wś pryw. nad rz. Dzisienką, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 11 w. od Dzisny, 3 dm., 36 mk.

Pazimia, jezioro w pow. wileńskim, w dobrach Orniany.

Paz Krótki, jezioro, pow. czerykowski.

Pazów, wś nad rz. Pazówką, pow. słucki, ob. *Sawicze.*

Pazurek 1.) pow. olkuski, gm. Rabsztyn, par. Gołaczowy 2.) **P.**, os., pow. olkuski, gm. Jangrot, par. Gołaczowy. Tartak.

Pazzkuln, fol. dóbr koronnych Rothhof, w obw. goldyngskim, pow. i par. windawska (Kurlandya).

Październa, wś, pow. frydecki, na Szlązku austr., par. kat. Bruzowice, ma 559 mr. obszaru, 386 mk. Do P. należy przysiołek Neuhof.

Październica al. *Paździerznica* i *Pazierznice*, tak zwał się dawniej Wielki Mrówieniec, w pow. chojnickim. *Kś. Fr.*

Październo, wś i fol., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, par. kat. do niedawna Rubieżewicze, teraz Kojdanów; wś ma 7 osad; fol., własność Zawadzkich, 8½ włók; grunta szczerkowe, łąk i lasu mało. *A. Jel.*

Paździerowice al. *Paździerowce*, wś, fol. i os. nad rzką Strugą pow. turecki, gm. i par. Malanów, odl. 10 w. od Turka; wś ma 19 dm., i wraz z przyległą wsią Grąbków 650 mk., dwie os. 2 dm., 12 mk. Wś P. ma 19 os. i 144 mr., fol., zaś 6 bud. i 243 mr. Należy do dóbr Grąbków.

Paździerowo, wś nad bezim. dopł. Jatry, pow. nowogródzki, w 2 okr. pol. horodyszczańskim, gm. Poczepowo, ma 8 osad; miejscowość bezleśna, grunta dobre, szczerkowe.

Paździeryczy, wś nad bezim. dopł. Kunoski, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Świerżeń, ma 15 osad; miejscowość bezleśna, grunta lekkie ale urodzajne. *A. Jel.*

Paździerz, po białorusku *Paździer*, dwie wsie i fol. w dorzeczu Słuczy, pow. słucki, w pobliżu Słucka, w 1 okr. pol. starobińskim, gm., par. praw. i kat. Słuck. Wś Wielki-P. ma 24 osad; Mały-P. 12 osad; folw., niegdyś własność jezuitów, obecnie Niepokojczyckich, ma przeszło 14½ włók. Grunta i łąki wyborne; miejscowość dogodna dla gospodarstwa z powodu bliskości miasta. *A. Jel.*

Paździerzyce, po, białorusku *Paździeryczy* wś nad bezim. rzką, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, ma 7 osad; miejscowość wzgórzysta, malownicza

Paździorki, wś u źródeł rz. Bierczukówki, dopł. Ptycza, na płd.-wsch. krańcu pow. mińskiego, przy granicy pow ihumeńskiego, gm. poprzednio annopolska, teraz samochwałowicka, ma 25 osad pełnonadziałowych i cerkiew p. w. św. Anny, filialną par. Piaciewszczyzna. Należała do dom. Annopol, książąt Radziwiłłów. Gruuta szczerkowe, dobre, łąk dostatek, miejscowość dość leśna; lud odznacza się zamożnością. *A. Jel.*

Paździory, część Broniszewic, pow. pleszewski.

Pażełwa, ob. *Pozelwa.*

Pażusie, wś włośc. nad jez. t. n., pow. wileński, w 2 okr. pol., gm. Szyrwinty, okr. wiejski Rubikańce, o 12 w. od gminy a 61 w. od Wilna, 10 dm. i 128 mk. katol. (40 dusz rewiz.); należy do dóbr skar. Szeszole.

Pąchały, pustkowie i os. młyn, nad rz. Lizwartą, pow. częstochowski, gm. Kuźniczka, par. Danków, odl. 28 w. na płn. zach. od Częstochowy, przy szosie do Wielunia. Jest tu 1 dm., 6 mk., 51 mr. ziemi. W 1827 r. było 4 dm., 30 mk.

Pąchów, w dok. *Pachowo*, wś, kolonie i os. młyn, pow. koniński, gm. Wysokie, par. Kramsk, odl. 26 w. gm. na wsch.-północ od Konina, od rz. Warty 10 w.; powierzchni 1660 mr. Ludności mieszanej polsko-niemieckiej 521 dusz. Grunt żytni; mieszkańcy, oprócz rolnictwa, trudnią się na wiosnę spławem drzewa. Istnieje tu szkoła ewangielicka (kantorat), tudzież ewangielicki dom modlitwy. Są tu bogate pokłady torfu, dobywanego na miejscową potrzebę i na sprzedaż. Kolonia ta powstała z ziemi do dóbr Wysokie należących. Przy uwłaszczeniu włościan z obszaru dawnego folwarku pozostało tylko 11 mr. Według Lib. Ben. Łask, (I, 223) wś P. dawała z łanów kmiecych i folwarcznych dziesięcinę plebanu. w Kramsku. Podług reg. pobor. pow konińskiego z 1579 r. wś Pachowo, w par. Kramsko, należała w części do Jana Bieliczkiego (½ łan., 2 zagr. bez roli), zaś Stanisław Bieliczki miał ½ łan. 2 zagr. bez roli, 3 komorn, bez bydła (Pawiński Wielkop., I, 232). *Br. Ch.*

Pąchowskie Holendry al. *Pucheńskie Holendry* (na mapie Chrzanowskiego) al. *Punkowo*, niem. *Punkow*, holendry, pow. międzyrzecki, o 7 klm. na płn.-wsch. od Trzciela; par. Pszczew, poczta w Lewicach, st. dr. żel. w Zbąszyniu o 18 klm. Mają 40 dm., 331 mk. (263 katol. i 68 prot.). Należały niegdyś do biskupów poznańskich.

Pączany, ob. *Ponczany.*

Pączek 1) przysiołek Gorzyc, pow. tarnowski. 2.) **P.**, przysiołek Dąbrowy, w pow. tarnobrzeskim.

Pączewo, niem. *Ponschau* al. *Ponczau*, wś włośc. na Kociewiu, w pow. starogardzkim z kat. kośc. paraf. i st. p., nad bitym traktem z Skurcza do Starogardu. Odl. 2 mile od Starogardu. W 1875 r. 111 dm., 220 dymów, 937 mk.; w 1868 r. 964 mk., 933 kat., 23 ew. i 8 żydów, 35 gburskich posiadeł i 75 zagród; 4118·43 mr. obszaru. Włościanie mieszkają po większej części na wybudowaniach; trudnią się rolnictwem i rzemiosłami. We wsi znajduje się szkoła kat. o 3 klasach; dawniej była tu fabryka serów. Za wsią stoi wiatrak. Tutejszy kośc. p. w. Narodz. N. M. P. jest patronatu rządowego. Przy nim istnieje bractwo do Opatrzn. Boskiej, założone r. 1792, drugie bractwo Trzeźwości i szpital. Do par. należy oprócz P. tylko jeszcze Wolental; dawniej był tam kośc. filialny, stanowiący dziś osobną parafią. W 1885 r. było 1426 dusz. Tutejsza parafia należy do dek. gniewskiego. Proboszczami bywali: w 1667 r. Jan Babecki, zarazem prob. w Piasecznie; przed r. 1706 Andrzej Kitowski, który tu wystawił własnym kosztem szpital dla 4 ubogich; r. 1706 Michał Oczyński; 1714 Łęski, dziekan starogardzki; 1730 Ustarbowski, 1740 Jan Gręza (ob. Borck, „Echo sepulcharlis“, str. 456); wś 1848 r. Richter, 1864 Schlueter, 1872 Kunert. Około r. 1583 był kośc. tutejszy w ręku inowierców (ob. Wizyt. Rozdrażewskiego, str. 61). Do prob. należą 4 włóki, do kościoła 1, za którą dzierżawa wynosi 670 mrk. Kościół stoi w środku wsi, na wzgórzu, tuż przy żwirówce. Jest on z cegły i kamieni w formie krzyża zbudowany; główna nawa pochodzi z XIV w.; sufit jest z drzewa; poboczne ramiona, raczej kaplice, zostały dopiero r. 1702 przybudowane. Do zachodniej ściany głównej nawy przylega ciężka kwadratowa wieża o 4 piętrach. Powiadają, że ją wystawił jakiś włościanin własnym kosztem, za co go król Jan Kazimierz wyniósł do stanu szlacheckiego. W niej wiszą trzy dzwony; na największym jest napis „Anno 1624, Da pacem Domine in diebus nostris. Divino auxilio fudit me Gerhard Benningó Gedani“; na najmniejszym zaś: Anno 1624 G. B. (ob. Die Bau und Kunstdenkmaeler des kr. Stargard, 1885, str. 233; gdzie podano plan i widok kościoła pączewskiego). Jedna część wsi tutejszej leży na wzgórzu „Dybowie“ zwanem, druga nieco niżej; przez środek wsi ciągnie się parów aż do Węgiermucy, tworzącej granicę między P. i Grabowem. Wzdłuż tej rzeki rozpościerają się żyzne łąki „Staremi jeziorami“ zwane, bo tam dawniej były jeziora, które później spuszczone i osuszone zostały. Nad granicą bobowską wznosi się pagórek szubienicą zwany. Na północ od P. jest niedaleko szosy źródło, „księżym zdrojem“ nazwane. Z historyi P. mało szczegółów przytoczyć możemy. W dok. napotykamy tę osadę po raz pierwszy w r. 1352, gdzie jest wymieniona jako wś graniczna Wysoki. W wojnie 13 letniej zostało P. zniszczone i dopiero po dłuższym czasie znów odbudowane. W 1433 zaszła między P. a Czarnymlasem potyczka między Krzyżakami a Husytami. Za czasów Rpltej należało P. do sstwa gniewskiego. R. 1673 dostało nowy przywilej. *Ks. Fr.*

Pączkowizna, fol., pow. łomżyński, gm. i par. Szczepankowo. W 1827 r. było 2 dm., 11 mk.

Pączkowo, wś i fol. nad rz. Mławka. pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Szreńsk, odl.

33 w. od Sierpca, ma 14 dm., 184 mk. Fol. P. z przyległością Bojanowo B, Mączyno i Mączki; wsiami: P. i Chrapoń, w 1883 r. rozl. dominialna 703 mr.: gr. orn. i ogrody 329 mr., łąk 83 mr., pastw. 59 mr., lasu 209 mr., nieuż. 23 mr.; bud. mur. 1, z drzewa 11; las nieurządzony. Wś P. os. 25, z gr. 44 mr.; wś Chrapoń os. 2, z gr. 22 mr.

Pączkowo, ob. *Pęczków*, pow. szamotulski.

Pączów, wś i przyległ. dóbr Kossów, w pow. włoszczowskim.

Pągów 1.) al. *Klin*, wś i os. karcz., pow. rawski, gm. Maryanów, par. Biała. Wś ma 6 dm., 71 mk., 211 mr. ziemi włośc.; karcz. 1 dm., 5 mk., 1 mr. W 1827 r. było 6 dm., 29 mk. 2.) **P.**, w dok. z XVI w. *Pangowo*, wś i fol., pow. noworadomski, gm. Maluszyn, par. Borzykowo. Leży na prawo od drogi z Żytnego do Maluszyna, odl. 24 w. od Radomska. Wś ma 32 dm., 334 mk.; fol. 5 dm., 32 mk. W 1827 r. było 34 dm., 197 mk. Według Lib. Ben. Łask. (I, 512) łany kmiece dawały dziesięcinę kanonii i prebendzie gnieźnieńskiej, folwarczne kościołowi w Lipiu, a z jednej tylko roli śród lasów położonej brał pleban w Borzykowy. Dobra P. i Sady składały się w 1885 r. z fol.: P., Turznia i Sady; wsi: P. i Sady. Rozl. dominialna 1624 mr.: fol. P. gr. orn. i ogr. 560 mr., łąk 129 mr., pastw. 74 mr., lasu 270 mr., nieuż. 44 mr., razem 1076 mr.; bud. mur. 3, z drzewa 13. Fol. Sady gr. orn. i ogr. 33 mr., pastw. 16 mr., lasu 57 mr., nieuż. 5 mr., razem 111 mr.; bud. z drzewa 8. Fol. Turznia gr. orn. i ogr. 83 mr., łąk 11 mr., pastw. 3 mr., lasu 332 mr, nieuż. 7 mr., razem 436 mr.; bud. z drzewa 5; płodozmian 8-o i 13-o polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 40, z gr. mr. 389; wś Sady os. 13, z gr. mr. 175. 3.) **P.**, w dok. *Pangowo* i *Pengow*, okolica szlachecka, w pow. tureckim, w par. Wielenin. Według Lib. Ben. Łask. (I, 360, 361) w obrębie tej okolicy mieściło się siedm wsi: P. Msczychowo, P. Woyczisk, P. Gasszyory, P. Gorzewo, P. Ladawy, P. Unyesławowo i P. Zelgoski. Pierwotnie mieszkała tam sama cząstkowa szlachta, dająca dziesięcinę pleb. w Wieleninie. Około początku XVI w. pojawiają się tu osady kmiece w P. Gorzewo al. Przeblusczyno, P. Zelgoskiego (2 kmiecie) i P. Unyesławowo (2 kmiecie). Kmiecie ci dawali dziesięcinę altaryi uniejowskiej a plebanowi w Wieleninie po pół grosza kolędy. W opisie uposażenia kollegiaty uniejowskiej wymienioną jest znowu wś Pangowo major i minus, Pągów i Pągowek (I, 349). Według regestr. pobor. pow. szadkowskiego z 1552 r. istniały w par. Wielenino: Pengów Dedlyów, z częściami: Nogaja (1/4 łan.) Ożejdy (1/4 łan.), Mszychy (1/4 łan.); Pęgów Przeblyuszyno 6 os. w 1553 r. 3 1/2 łan.; Pęgów Ladawy miała (Sul. 1/4 łan., Czabiey 1/4 łan.), P. Woyczyky (Pawiński, Wielkop., t. II, 233 i 246). Obecnie wsie te poczęści zatraciły pierwotną wspólną nazwę (Gąsiory, Gorzewo, Uniesławowo, Zelgoszcz), poczęści zaginęły (Mściochowo i Wojciki), a zatrzymały pierwotne nazwy tylko: *P. Detlew*, w XVI w. *Pengów Dedlyow*, odl. od Turka 28 w., ma 9 dm., 62 mk. *P. Ładawy*, fol., 1 dm., 7 mk. W 1878 r. fol. P. Detlew lit. A. rozl. 91 mr.: gr. or. i ogr. 66 mr., łąk 12 mr , pastw. 2 mr., nieuż. 10 mr.; bud. mur. 3, z drzewa 5. Fol. P. lit. B. rozl. 87 mr.: gr. or. i ogr. 56 mr., łąk 16 mr., pastw. 13 mr., nieuż. 2 mr.; bud. mur. 5, z drzewa 4. Fol. P. lit. G. rozl. 49 mr.: gr. or. i ogr. 34 mr., łąk 4 mr., pastw. 4 mr., nieuż. 7 mr.; bud. mur. 1, z drzewa 2. Fol. P. lit. W. rozl. 103 mr.: gr. or. i ogr. 66 mr., łąk 7 mr., pastw. 14 mr., nieuż 16 mr.; bud. mur. 4. Fol. P. Ładawy rozl. 234 m.: gr. or. i ogr. 166 mr., łąk 22 mr., lasu 27 mr., nieuż. 19 mr.; bud. z drzewa 7. *Br. Ch.*

Pągów 1.) niem. *Pangau*, (ob.), wś, pow. oleśnicki. W dokumencie z r. 1295 występuje Gerard, sołtys Pągowa, a r. 1300 Henryk, pleban miejscowy. 2.) **P.**, *Pągowo*, dok. *Pangovo* (1216), *Panglov* i *Panglovo* (1208), *Pangovo* (1235),osada, niegdyś pod Trzebnicą, graniczyła z Machcicami, Bętkowem i Brochocinem (Brukocinem), należała do klasztoru Trzebnickiego i znikła lub zlała się z jedną z wymienionych osad. *E Cal.*

Pągowice, wś nad rz. Czarną i Łagowicą, pow. opatowski, gm. Rembów, par. Raków, odl. 31 w. od Opatowa, ma 14 dm., 91 mk. W 1827 r. było 11 dm., 86 mk. Dobra P. składały się w 1871 r. z fol. i wsi: P. i Dębno. Rozl. dominialna mr. 1508: gr. or. i ogr. mr. 636, łąk mr. 131, pastw. mr. 120, wody mr. 7, lasu mr. 529, zarośli mr. 68 nieuż. mr. 17; bud. z drzewa 12; las urządzony w kolei 80 letniej W 1879 r. odłączono gruntu mr. 99. Wś P. os. 10, z gr. mr. 102; wś Dębno os. 57, z gr. mr. 474. *Br. Ch.*

Pągowo, niem. *Pongowo*, domostwo pod Marcelinem, o 4 klm. na zach. od Poznania.

Pąśniki, pow. kutnowski, ob. *Puśniki.*

Pątki, wś włośc. nad rz. Działdówką, pow. mławski. gm. Rozwozin, par. Lubowidz, ma 8 dm., 66 mk., obszaru gruntu 252 mr., w tem 212 or. Wchodziła w skład dóbr Lubowidz.

Pątniki, ob. *Putniki.*

Pątnów 1.) w dok. *Patnowo*, *Panthnow*, wś, fol. i os. leś., pow. koniński, gm. i par. Gosławice, odl. od Konina 12 w., nad jeziorem Pątnowskiem. Wś ma 14 dm., 358 mk.; folw. 4 dm., 51 mk. i os. leśna 1 dm., 11 mk. Jestto dawna osada, wspominana w aktach z 1438 r. (ob. Myśliborz) W XVI w. (Łaski, Lib. Ben., 229, 293) łany kmiece płaciły dzięsięci-

nę plebanowi w Gosławicach, łany folwarczne zaś kościołowi w Wąsoszach. Dobra P. składały się w 1876 r. z fol. P. i Łężyn, wsi P., Łężyn i Holendry Pątnowskie, rozl. dominalna 2224 mr.; fol. P. gr. or. i ogr. mr. 739, łąk mr. 13, past. mr. 386, nieuż. mr. 39; bud. mur. 10, wody mr. 482, lasu mr. 10, z drzewa 7; płodozmian 10-polowy; fol. Łężyn gruntu ornego i ogrod. mr. 515 łąk mr. 19, nieużyt. mr. 21: bud. mur. 5, z drzewa 4; płodozmian 12 polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 38, z gr. mr. 161; wś Łężyn os. 18, z gr. mr. 88; wś Holendry Pątnowskie os. 10, z gr. mr. 351. Podług reg. pobor. pow. konińskiego z r. 1579 we wsi Pątnowo, w par. Gosławicze, August Zgórski miał $1^1/_2$ łan., 3 zagrod. bez roli, 2 komor. bez bydła. S Gorazdowski posiadał $^1/_4$ łan., 1 komor. bez bydła. 2) **P.**, kolonie, os., prob., fol., pow. wieluński, gm. Kamionka, par. Pątnów, odl. 9 w. od Wielunia. Posiada kościół par. drewniany, szkołę począt. ogólną, pokłady rudy żelaznej, dawniej eksploatowane. Kolonie mają 92 dm. i w raz z kol. Mątewna 673 mk.; os. i probostwo 6 dm. i 14 mk.; fol. 2 dm., 18 mk. Według ksiąg pobor. z r. 1553 wś kośc. P. należała do grodu królewskiego w Wieluniu, miała osad 11, łan. 6; dwóch sołtysów 1 łan, 3 młyny (Witek, Pacharz, Roch), do nich należało 2 osad. Część szlachecka Mateusza Skrzyńskiego 2 osad. i do tegoż należący młyn (Pawiński Wielkop., II, 294). Według Lib. Ben. Łask. (II, 100 i 128) P. był wsią królewską. Kościół parafialny drewniany, istniał już na początku XVI w., jak można wnosić z opisu i bogatych dość aparatów, był dość starożytnym. Zapewne fundacyą zawdzięczał jednemu z królów. W XVI w. parafią stanowiły tylko dwie wsie: P. i Bieniec. W 1856 r. złączono z P. par. Dzietrzniki. Odtąd zwykle proboszcz przebywa w Dzietrznikach a wikaryusz w P. Kmiecie w P. płacili zamiast dziesięciny po fertonie i mierze owsa i żyta prebendzie przy kollegiacie wieluńskiej. P. par., dek. wieluński, 2900 dusz. *Br. Ch.*

Pątnów 1.) al. *Pątnowo* niem. *Panthenau*, dok. *Pantnow*, *Pantnowo*, *Pantavy*, *Panthenow*, *Panthenaw*, *Panthnow*, *Pontnowo*, wś i dobra, w pow. złotoryjsko-hajnowskim, o 14 klm. na płn.-wsch. od Złotoryi, między Hajnowem i Lignicą, posiada kościół par. ewangiel., szkołę, młyn wodny, zamek z parkiem, trzy folwarki. Ludność ewangielicka. Wś znaną już była od r. 1277; wymienia ją kronika książąt polskich (Pomn. dziej. Bielowskiego, t. III). 2.) **P.** *Górny*, niem. *Ober-Panthenau*, 1315 *Pantenau*, pow. niemczyński, o 10 klm na płn.-zach. od Niemczy. Posiada kościół par. ewangielicki. Wś ta stanowi dalszy ciąg P. Dolnego, w pow. rychbachowskim. W 1216 r. Janusz, syn Jarocha, archid. wrocławski, nadał kościołowi klasztornemu N. M. Panny w Kamieńcu (Kamenz) wieś P. z obszarem ciągnącym się między osadnikami książęcymi a rzeczkami: Ochnią (Ochina) i Łukawicą, które klasztorowi także przekazuje, z prawem zakładania sadzawek i stawiania młynów, aż pod górę Łukawicę i aż do wielkiego lasu, o ile sięgają granice pątnowskie. Nadawca zastrzegł sobie dożywocie; odnośny dokument wystawiony był w obecności Henryka, arcybiskupa gnieźnieńskiego, Wawrzyńca, biskupa wrocławskiego, i innych dostojników. Tomasz, biskup wrocławski, potwierdził to nadanie r. 1260, a papież Urban IV w r. 1262. Tegoż roku stanęła też ugoda między klasztorem a Gierlachem, proboszczem lubuskim, i bratem jego, komesem Mrożkiem, którzy rościli sobie prawa do Pątnowa, jako spadkobiercy po ich stryju Januszu. W r. 1290 przekazał Henryk IV, książe szląski, opatom brumowskim w Czechach pewne dochody z części swoich pątnowskich; r. 1315 występuje Mikołaj, pleban miejscowy. 3.) **P.** *Dolny*, 1260 *Pantnovo Ratayna* al. *Pątnowo-Ratajna*, niem. *Nieder-Panthenau*, wś i fol., pow. rychbachowski, graniczy z P. Górnym. Dwa młyny wodne, ludność ewangielicka. Wś ta należała do klasztoru Kamieńskiego (Kamenz) już przed r. 1260, 4.) **P.**, niem. *Panthnen*, w pow. lignickien. o 6 klm. na północ od Lignicy. *E. Cal.*

Pątnówek, fol. nad strum., pow. wieluński, gm. Mierzyce; par. Pątnów, odl. od Wielunia 18 w., ma 3 dm., 28 mk. Fol. Pątnówek rozl. mr. 228: gr. or. i ogr. mr. 195, 18 łąk mr. pastw. mr. 7, nieużyt. mr. 8; bud. murow. 1, z drzewa 6.

Pątnówka, struga pod Dzietrznikami, pow. wieluński.

Pętnowo, leś. os., pow. słupecki, gm. i par. Kaźmierz, odl. od Słupcy 22 w. 1 dm., 5 mk.

Pątnowskie Holendry, kol., nad jez. Gosławickiem, pow. koniński, gm. i par. Gosławice, odl. od Konina 14 w., mają 14 dm., 92 mk., 277 mr. obszaru. Ludność niemiecka wyłącznie. Kantorat ewangielicki.

Pątnowo, dawniej *Pętno*, niem. *Pontnowo*, fol., pow. wągrowiecki, o 6 klm. na wschód.-południe od Łekna, nad jeziorem, pod Kozielskiem; par. i poczta w Łeknie; 1 dm., 21 mk. Własność Moszczeńskich.

Pątnowskie, jezioro w pow. konińskim, pod wsią Pątnów, należy do grupy czterech większych jezior, będących niewątpliwie pozostałemi szczątkami jednego wielkiego jeziora, które rozciągało się znacznie dalej ku południowi pod Konin, na obszarze podmokłym, przez który przeprowadzono obecnie kanał morzysławski, łączący jezioro Pątnowskie z Wartą a biorący początek pod wsią Morzysławem nad

Wartą. Od zachodu jezioro Pątnowskie łączy się z Gosławskiem wązkim kanałem, na którym stoi most na drodze bitej z Konina do Slesina; od północy, na wynioślejszych wzgórkowatych wybrzeżach, leży wś Pątnów a w kierunku półn.-wschodnim łączy się jezioro przez zwężające się ramię z jezior. Slesińskiem. Od wschodu przez wązki pas podmokłej niziny dwa kanały łączą jezioro Pątn. z jez. licheńskiem. Od południa ciągnie się rozległa nizina bagnista, w części porosła lasem, przez którą przeprowadzano dla jej osuszenia kanał morzysławski. W kierunku od zachodu ku wschodowi szerokość jeziora wynosi 3 w., a w kierunku od południa ku północy dochodzi do 1 w. Odnoga idąca w kierunku z południ. ku północy i łącząca się z jez. Slesinskiem ma pół wiorsty szerok. i $1^1/_2$ w. długości. Na północnym, wynioślejszym wybrzeżu (do 350 st. npm.) znajdują się łomy wapienia i piec wapienny pod Pątnowem. *Br. Ch.*

Pcin, w dok. *Pczin*, wś nad rz. Iłżanką, pow. iłżecki, gm. i par. Ciepielew, odl. 26 w. od Iłży, ma 32 dm., 213 mk., 799 mr. ziemi włość., i mr. dwor. Według regestr. pobor. pow. radomskiego z 1508 r. we wsi P. były aż trzy odrębne części. Pierwszą, wraz z Ciepielowem, posiadał Bernard z Ciepielowa i płacił 24 gr. poboru; drugą miała też z częścią Ciepielowa Elżbieta Ciepielowska i płaciła 1 grzywnę, trzecią zaś, wraz z częścią na Lipie, Mikłusz de Trzemcha, który płacił 2 grzywny. W 1569 r. P. należy do Marcina Kazanowskiego, który ma tu $6^1/_2$ łanów, 3 komorn. (Pawiński Małopol., 304,472). *Br. Ch.*

Pcin al. *Pcim*, w dok. *Pczin*, właśc. *Pścin*, wś, pow. myślenicki, w okolicy górzystej, pokrytej świerkowymi borami, po obydwóch brzegach rz. Raby, przy gościńcu z Myślenic do Nowego Targu, 10 klm. na płd. od Myślenic a 4·5 od st. poczt. w Lubieniu. Składa się z grup chat, szeroko po górach rozrzuconych, z osobnemi nazwami, szczególniej na prawym brzegu Raby, gdzie się znajduje folwark. Zwą się one: Kaźmirzówka, Wincentówka, Gromkowa Bania, Strzygówka, Sargówka i t. p. Równina należąca do obszaru więk. pos. ma glebę namulistą, dosyć urodzajną, z której przy orce wydobywa się mnóstwo kamieni znacznej wielkości. Role włościańskie, przeważnie na górach położone, są nieurodzajne i kamieniste. W środku wsi stoi kościół na wzgórzu i karczma przy gościńcu. Dolinę Raby ścieśniają stoki z praw. brzegu góry Kodoj 897 mt. i Kamienik 912 mt., z lewej góry Kotoń lub Pankalówka 845 mt. Wznies. kościoła wynosi 347 a folwarku 332 mt. npm. Wś graniczy na płd. z Krzczonowem i Lubieniem w ten sposób, że rzeka Krzczonówka (z lew. brz.) i Sucha (z pr. brz.) tworzą granice, na płn. ze Stróżą i Chełmem. Granicę zachodnią tworzy góra Kotoń od Wieczorki a wschodnią Kamienik od Lipnika. Obecnie jest tu parafia rz.-kat. (dyec. krak., dek. myślenicki, dekret. kuryi rzym. z d. 27 marca 1886 r.; do 1633 była macierzą Lubienia), i szkoła ludowa. Wś ma 481 dm. i 2828 mk. (1399 męż., 1429 kob.), z tych 2800 rz.-kat. i 28 izrael. Obszar więk pos. 1 dm. i 11 mk. (5 męż., 6 kob.) rz.-kat. Ludność ma typ, gwarę i strój góralski, tak samo jak w Lubieniu (ob.). Kościół długi, bezkształtny, ma wieżę z XVII w. (Łepkowski: Rocz. Tow. Nauk. Krak., 1861, str. 318). Obszar więk. pos. ma 116 roli, 14 łąk, 62 past. i kamieńców i 541 mr. lasu; mn. pos. 2721 roli, 212 łąk, 1117 past. i nieuż. i 1861 mr. lasu. Pod kościołem uchodzi do Raby mały bezim. potok, płynący w kierunku płd.-wsch. z Kotonia. Wieś została założoną w 1351 r., w tym bowiem czasie 5 czerwca nadał Kazimierz W. w Krakowie przywilej niejakiemu Niedanowi (Cod. dypl. Małop. ed. Piekosiński, I, 275), oddając mu las między rzekami Babą i Suchą, w celu założenia wsi na prawie niemieckiem, mającej się zwać Niedanowa Wola. Król powiada, że pragnie rozszerzyć państwo przez wykarczowanie lasów, mogąc tym sposobem uzyskać niepomierne powiększenie pożytku. W tej, na 100 łanach osadzonej wsi, ma Niedan wraz z prawnymi potomkami posiadać wieczyście godność sołtysa, z prawem jednak odprzedaży za pozwoleniem królewskiem i t. d. Dochód sołtystwa stanowi 8 łanów wolnych, 6 ogrodów wolnych, karczmy, młyny, sadzawki, wszystko w nieograniczonej liczbie; szósty denar z czynszów i trzeci od sprawy osądzonej. Dalej daje mu król pratum liberum quod dicitur Luben i dla kościoła 2 łany i także 2 łany na skotnicę. Rybołóstwo, polowanie, trzecia część wszelkiego dochodu z gór (kopalń) i lasów dał król sołtysowi, uchylając wszelkie uciążliwości prawa polskiego, niezgodne z prawem niemieckiem. Zarazem uwalnia sołtysa i osadników od sądów wojewódzkich, kasztelańskich, sędziowskich i t. p., postanawiając, że osadnicy tylko sołtysowi a on królowi lub wyznaczonemu przez króla urzędnikowi na zamku krakowskim mają odpowiadać i to tylko wtedy, gdy zostanie wezwany pod pieczęcią królewską, stosownie do prawa magdeburskiego. Sołtys ma prawo miecza. Osadnicy otrzymali wolność na lat 20, poczem kmiecie byli obowiązani płacić na św. Marcin po 8 szkotów z łanu. Król zastrzega sobie wreszcie trzy roki sądowe corocznie, na których królewskiemu posłowi (nuncius) mają dać trzy obiady lub ferton za każdy. Na wyprawę wojenną ma się sołtys stawiać na silnym koniu i w przyłbicy. Ten dokument

wskazuje zarówno zapobiegliwość Kazimierza W. jako też i bezużyteczność lasów i brak ludności w tych okolicach w połowie XIV w. Ludność zachowała słabą świadomość swego późniejszego przybycia w te strony w podaniu, jakoby dopiero późno ich przodkowie za jakieś przewinienie przez króla w te strony zostali zesłani. Kiedy nazwa Niedanowa Wola została zamieniona na Pscim a w końcu Pcim nie jest nam wiadomem. W 1557 r. P. należy do dóbr myślenickich Jordana Spytka, który podarował go, wraz z dobrami, kasztelanii krakowskiej (ob. Myślenice, VI, 830). Podług reg. pobor. z 1581 r. wś Pczin, należąca do kasztelanii krakowskiej, miała 48 półłanków kmiecych, 10 nowo osadzonych zagrod. z rolą, 1 sołtysi łan, 1 kol., 5 zagrod. sołt., 18 komor. bez bydła, 2 rzemieśl. (Pawiński, Małop., str. 45). Tutejszy bakałarz i organista połączył się za Władysława IV z słynnym Kostką Napierskim i wzburzył ludność górską, został atoli wraz z Napierskim ujęty i dał gardło w Krakowie, poczem górale uspokoili się. P. następnie należał do dóbr ks. Montléart, dziś zaś do ks. Lubomirskiej. *Mac.*

Pcinolas, fol., pow. iłżecki, gm. i par. Ciepielów, odl. 27 w. od Iłży, ma 1 dm., 3 mk., 554 mr. Należy do dóbr Ranachów.

Pczany, także *Pczany*, wś, pow. żydaczowski, 10 klm. na płd.-zach. od Żydaczowa. Obszar dwor. 1060, włośc. 1083 mr. W 1870 r. 557 mk., w 1880 r. w gm. 498 mk., rz. kat. 54, par. Żydaczów, gr.-kat. 300, par. Cucułowce, szkoła fil., kasa pożycz. z kapitałem 1676 złr.

Pczelna, duża wś nad rz. Teplikiem, dopł. Udycza, pow. hajsyński, gm. i st. poczt. Teplik, par. kat. Ternówka, o 30 w. od Hajsyna, 70 w. od st. dr. żel. odeskiej Krzyżopol, ma 253 osad, 1590 mk., 1788 dz. ziemi włośc. cerkiew p. w. św. Michała, wzniesiona w 1870 r., uposażona 70 dz. ziemi, ma 2145 parafian. Gorzelnia założona w 1830 r., z aparatem Pistoryusza, zatrudnia 16 ludzi, przerabia 50000 pudów. Wś ta należy do klucza teplickiego hr. Aleksandry Potockiej, mającego 8532 dz. ziemi ornej we wsiach: Teplik, Pczelna, Moczułka Wielka i Mała, Załuże, Taszłyk.

Pczicze, węg. *Petecse*, wś w hr. ziemneńskiem, kościół kat. par., uprawa roli, 634 mk.

Pebalg *Alt* i *Neu* (łot. *Peebalga* i *Jauna Mujża*), dobra i parafia w okr. wendeńskim gub. ryskiej, darowane Szeremetiewowi przez Piotra W. W okolicach źródła rzek: Brese i Tyrsa.

Pecelowce al. *Peciulowce*, wś, pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. i okr. wiejski Pokrowo, o 5 w. od gminy, 53 w. od Lidy a 17 w. od Wasiliszek, ma 8 dm., 4 mk. praw., 58 katol., 6 żydów (w 1864 r. 26 dusz rewiz.); należy do dóbr Wężowszczyzna, Żórawskich.

Pecerewa, część Jasienicy Zamkowej, pow. turczański.

Pech-Fliess (niem.), lewy dopływ Głdy, pow. złotowski.

Pechern (*Smolarze?*), wś i dobra, pow. żegański, odl. $4^1/_4$ mili od Żegania, par. Muskau. Jest tu kaplica ewan. filialna, szkoła ewang., dwa młyny wodne. Ludność stanowią Wendowie zniemczeni. Około 1842 r. bywały tu kazania wendyjskie cztery razy do roku.

Pechlappen (niem.), wyb. do wsi Baerwalde należące, pow. malborski, st. poczt. Tiegenhof.

Pechluege, pow. międzychodzki, ob. *Ociesze* i *Trąbki*.

Pechnik, os. przy Jaworznie, pow. chrzanowski, ma 25 dm. i 237 mk. (120 męż., 117 kob.).

Pechocki, futor w płn.-wsch. stronie pow. owruckiego.

Pechwinkel 1.) dobra, wcielone r. 1486 do Papowa Toruńskiego; włościanie płacili za nie miastu Toruniowi po 2 grz. od włóki i po 3 kor. owsa, ale dopiero po 4 latach wolności. W 1455 r. należały te dobra do rajcy Jana v. Jelan (ob. Beschr. von Thorn, von Wernicke, 1832, str. 280). 2.) **P.** (niem.), ob. *Smolnik*. *Kś. Fr.*

Peciuliszki, okolica szlach., pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 52 w. od Lidy, 18 w. od Ejszyszek, ma 2 dm., 14 mk. kat. *A. T.*

Peciulowce, ob. *Pecelowce*.

Peckeli, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Kamionka, o 10 w. od gminy a 26 w. od Wilna, 2 dm., 13 mk. kat. (w 1864 r. 18 dusz rew.); należy do dóbr Kamionka, Wierzbowiczów.

Pecno, niem. *Petzen-Hauland*, holendry, pow. szremski, o 5 klm. na płn.-wsch. od Czempinia, par. Iłowiec, poczta i st. dr. żel. w Czempiniu; 43 dm., 318 mk. (31 kat. i 287 prot.). Należały w końcu zeszłego wieku do dóbr iłowieckich, Konstantego Starzeńskiego.

Pecyjowszczyzna, wś, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów, okr. wiejski Wójtowicze, o 3 w. od gminy a 30 w. od Oszmiany, ma 4 dm., 35 mk., w tej liczbie 18 prawosł. i 17 katol. (19 dusz rewiz.); należy do dóbr Wiszniów, hr. Chreptowiczów.

Pecyna, wś i fol., pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło. Klucz pecyński wchodził w skład Biskupszczyzny, a po zabraniu tej na rzecz skarbu, w skład dóbr narodowych Brańszczyk. Był kiedyś we wsi młyn, przynoszący przy końcu zeszłego stulecia 120 złp., ale się obalił w 1809 r. W 1820 r. znajdujemy 12 gospodarzy dwudniowych, odrabiających po 52 dni sprzężajnych i tyleż pieszych, 20

dni tłoki w żniwa (10 dni ręcznej); oddających każdy do dworu po 24 gr. czynszu, po 2 kury i 2 kapłony, po 20 jaj, 3 łokcie przędzy, 32 złp. 12 gr. $1^3/_4$ szel. dziesięciny, 4 złp. 24 gr. hyberny; wysiewali oni po $2^1/_2$ korce jarzyny, tyleż oziminy i opłacali 48 złp. do urzędu leśnego za łąki i grunta leśne; 8 chułupników, odrabiających 4 dni tłoki i oddających 3 łokcie przędzy i 1 złp. 6 gr. hyberny; arendarz. Było we wsi 133 mk., 11 koni, 24 wołów, 25 krów, 25 jałow., 30 świń, 24 owiec. Na folwarku 2 parobków, 3 dziewki, 2 pastuchów, 2 chłopaków, 1 włodarz, 4 koni, 4 woły, 24 krów, 12 jałowiz. 32 świń. Wysiewano $3^3/_4$ korcy pszenicy, 43 żyta, 25 owsa, 10 jęczm., 3 grochu, 10 gryki, $1^1/_2$ prosa i zbierano 40 fur siana. Do fol. pańszczyznę odrabiały wsie: Pecyna, Rzące, Plewki, Małaszek, Wola Grochowska. W 1827 r. 21 dm., 130 mk. W 1842 r. we wsi 12 czynszowników, 8 komorników, 27 koni, 30 wołów, 59 krów, 52 jałówek, 69 owiec, 104 świń. Por. *Leszczydół.*

Pecynka, pow. ostrowski, gm. i par. Długosiodło.

Peczanówka al. *Futorek*, wś, pow. nowogradwołyński, gm. hordyjowiecka, przy dr. żel. kijowsko-brzeskiej, ma 151 dusz męz. włośc., 315 dz. ziemi włośc., 305 dz. dworskiej, własność Traczewskich. St. dr. żel. P.; położona pomiędzy st. Olszanka (o 24 w.) a Połonne (o 23 w.), jest odległa o 233 w. od Kijowa a 375 w. od Brześcia. *L. R.*

Peczara, mko nad Bohem, pow. bracławski, okr. pol., par. i st. poczt. Niemirów (o 15 w.), gmina w miejscu, o 26 w. od Tulczyna, 15 w. od Bracławia, 20 w. od st. dr. żel. odeskiej Rachny, ma 295 dm., 2100 mk., 1180 dz. ziemi włośc., 2859 dz. ziemi dwors. używalnej wraz z Dańkówką, Petraszówką i Sokulcem. Posiada cerkiew p. w. N. M. P., wzniesioną w 1865 r., uposażoną 44 dz. ziemi, z 1620 parafianami, oraz kaplicę kat. par. Niemirów. Miasteczko ubogie, osiedlone przeważnie przez biedną ludność żydowską, trudniącą się drobnym handlem, ma 10 sklepów, 28 rzemieślników, garbarnią, synagogę, dom modlitwy żydowski, szkołę miejską, pocztę gminną wiejską, przeprawę promem przez Boh, 26 targów dorocznych. Gmina składa się z 14 okręgów wiejskich (starostw), 1683 osad i ma 10521 mk. (5143 męż. i 5378 kob.) oraz 10089 dz. ziemi włośc., w tem 8722 dz. ornej. Peczara miała swoją świetność historyczną. Kiedy ta część Podola przeszła na mocy traktatu Buczackiego pod panowanie Turków w 1682 r. wyszedł firman sułtana, mianujący hospodara multańskiego Dukasa zarazem i hospodarem Ukrainy, z poleceniem zamieszkania w jej granicach. Kraj ten podówczas stał pustką, miasta w ruinach. Podróżnik Iwan Łukianów, który przechodził w tym czasie przez Ukrainę polską, wspomina, że od Pawołoczy do Niemirowa szedł głuchym stepem i przez 5 dni nie spotkał żadnego człowieka. Dukas obrał sobie mieszkanie w pułku bracławskim, w mku Peczarze, nie mieszkał on tu jednak stale, zjeżdżał tylko kilka razy do roku, zbudował pomimo to pałac, założył ogród i sprowadził do niego wodę z sąsiedniej rzeki. Za jego to rządów zaczyna się życie w tych stronach; wzdłuż Dniestru powstaje kolonizacya Mołdawianów, niektóre ich osady w powiatach olhopolskim i jampolskim przetrwały do dziś dnia, zachowując swą wyłączność. Z za Dniepru zaczęli także wracać całemi gromadami dawniejsi „Proczanie“, zachęceni obietnicami słobód. Bracław, Czechryn, Bohusław, Chwastów, Czerkasy, zaczęły się odbudowywać. Wkrótce jednak, bo już w 1685 r., Dukas został odwołany z P. a hetmaństwo dostało się Jurkowi Chmielnickiemu, synowi starego watażki, którego sułtan podniósł do godności księcia Sarmacyi, z rezydencyą w Niemirowie. Ob. Dra Antoniego J. (Rollego) „Książę Sarmacyi“. Peczara była niegdyś dziedzictwem ks. Zasławskich i Wiszniowieckich, ostatecznie należała do Szczęsnego Potockiego, który ulokował na niej posag swej córki Oktawii Swiejkowskiej (milion złotych), a ponieważ takowy nie był wypłacony, majątek został przy Swiejkowskich. Obecnie należy do Potockich. *Dr. M.*

Peczenia, wś, pow. przemyślański, odl. 24 klm. na wsch. od Lwowa a 4·5 klm. na zach. od Kurowic, przy gościńcu lwowsko-zaleszczyckim. Granice; wsch. Kurowice, płd. Sołowa, Podsosnów i Mikołajów, zach. Gaje, płn. Hermanów i Żurawniki. Obszar dwor. 232, włośc. 919 mr. W 1870 r. 541 mk., w 1880 r. 643, mk. rz.-kat. 26, par. w Wyżnianach, gr.-kat. 495, par. w miejscu, obejmuje filią Wyżniany z 355, razem 850 gr.-kat., dek. Uniów, dyec. Lwów, szkoła fil. o 1 naucz. Właśc. posiadł. dwor. Alfred hr. Potocki. *B. R.*

Peczeniżyn al. *Peczeniszcze*, mczko, pow. kołomyjski, odl. 10 klm. na zach. od Kołomyi. Granice: wschód Wierbiąż Wyżny i Sopów; od płd. łączy się z P. wś Rungury, a o 2 klm. na płd. od niej Słoboda Rungurska; zach. Markówka i Mołodiatyn, płn. Kniażdwór. Górska osada, leży nad pot. Łuzką, dopływem pobliskiego Prutu, szeroko i długo rozciągnięta w kierunku z płn.-wsch. ku płd.-zach. Przechodzi przez nią gościniec świeżo zbudowany z Kołomyi do Słobody Rungurskiej. Dokoła góry poprzerzynane mnóstwem drobnych potoczków. Obszar dwor. 2294 mr. w tem 1145 past., 1037 lasu; włośc. 4412 mr., w tem łąk 3348 mr. W 1870 r. 5213 mk.; w 1880 r. w gm. 4640, na obszarze dwor. 30, rzym.-kat. 246,

par. Kołomyja, gr.-kat. 2860, par. w miejscu, dek. Pistyń, dyec. Stanisławów. Szkoła etat. o 2 naucz. W P. mieści się sąd powiatowy dla okręgu mającego 27923 mk. W okolicy miasta znajdują się źródła nafty. Wedle Kuropatnickiego (Geografia Galicyi i Lodomeryi z r. 1786) należał P. do obwodu stanisławowskiego, za czasów Rzpltej zaś do wojew. ruskiego, ziemi halickiej, pow. kołomyjskiego. Dziś wchodzi w skład dóbr rządowych. *B. R.*

Peczersk, część Kijowa.

Peczke, dok. 1370 *Peszke*, jez. dziś Głęboczkiem zwane pod Kamionką, pow. toruński. (porów. Urk. Buch des Bist. Culm von Woelky, str. 247).

Peczory, mko w gub. i pow. pskowskim, nad rz Poczkowską, o 48 w. od Pskowa odległe, 1371 mk., monaster Pskowsko Peczarski z 6 cerkwiami, w których znajdują się cudowne starożytne obrazy Bogorodzicy i św. Mikołaja, oraz wiele zabytków. Targi i jarmarki ożywione, handel lnem; st. pocztowa.

Peczowska *Nowa Wes*, węg. *Pech-Ujfalu*, wś w hr. szaryskiem (Węg.) nad rz. Torysą, kościół katol. par., bóżnica; młyny wodne i tartaki, 1635 mk., stacya dr. żel. Preszów-Orlo, odl. 24 klm. od Preszowa. *H. M.*

Peczurki *Małe* i *Wielkie*, dwie wsie włośc. nad jez. Orzwieta, pow. święciański, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Twerecz, o 3 w. od gm. a 39 w. od Święcian, mają razem 9 dm. i 90 mk. katol. (w 1864 r. P. Małe 18, P. Wielkie 24 dusz rewiz.); należą do dóbr skarbowych Dzisna. *J. Krz.*

Peczychwosty, ob. *Pieczychwosty*.

Peczyska, wś u źródeł rzki Żyłeczki, dopływu Bożka, w płd.-wsch. części pow. proskurowskiego, na pograniczu latyczowskiego i gub. wołyńskiej, okr. pol. Czarny Ostrów, gm. Chodkowce, par. kat. Proskurów (o 18 w.), ma 108 osad, 640 mk., 618 dzies. ziemi, włośc., 800 dzies. dworskiej; cerkiew wzniesiona w 1757 r., uposażona 42 dzies. ziemi, z 859 paraf. Dawniej własność Czartoryskich, ks. Maryi Wirtemberskiej, następnie Świejkowskich, dziś inżyniera Trapszy. *Dr. M.*

Peczyski, wś nad rz. Ponorą, dopływem Ikopoti, pow. staro-konstantynowski, par. Kulczyny. W 1867 r. było tu 110 dm.

Peda, os., pow. węgrowiecki, nad Wełnianką, o 4 klm. na wsch. od Skok; 1 dm., 13 mk.; należała przy schyłku zeszłego wieku do W. Świniarskiego.

Pedeść, *Peddetz*, rzeczka, dopływ Ewikszty z prawej strony, odgranicza w dolnym biegu pow. lucyński od wendeńskiego W. Pol nazywa ją *Pedec*.

Pedde (niem.), lewy dopływ rz. Omowży, przyjmuje Pahle i Pedja, w gub. ryskiej.

Peddetz, ob. *Pedeść*.

Pedja (niem.), rz., dopływ rz. Pedde, w gub. ryskiej.

Pedki, przedmieście mta Winnicy, z cerkwią paraf., zbudowaną 1785 r., posiadającą 1142 paraf. i 33 dzies. ziemi.

Pedosy 1.) wś nad rz. Rosią, pow. berdyczowski, par. kat. Pohrebyszcze (o 5 w.), o 2 w. od Wasilkowiec, ma 53 dm. (w 1868 r.), 460 mk. prawosł., 31 katol. i 10 żydów; cerkiew wzniesiona w 1798 r. na miejsce dawniejszej, o której mowa w wizyt. z 1746 r., uposażona jest 36 dzies. ziemi. Podług wizyt. z 1741 r. wś P. miała 10 chat i zaliczała się do par. Wasilkowce. Należy do dóbr Spiczyńce, hr. Sobańskich. 2.) **P.** *Szlakowe* i *Lasowe*, dwie małe wioski, pow. lityński, okr. polic i par. kat. Nowy-Konstantynów, gm. Chmielnik, przy trakcie poczt. z Nowego-Konstantynowa do Chmielnika, o 26 w. od Lityna. P. Szlakowe mają 12, Lasowe 25 dm., obie osady wraz z Łysohorką 382 mk., 619 dzies. ziemi włośc. i dworskiej; w całym kluczu N.-Konstantynowskim, do którego należą, 9171 dzies. Drogą przymusowej sprzedaży przeszły od Jaroszyńskich do Koczubejów. 3.) **P.**, wś nad rz. Wojtowiną, dopł. Bohu, pow. proskurowski, okr. pol., gm., st. poczt. i dr. żel. i paraf. katol. Czarny Ostrów (o 4 w.), przy drodze z Jarmoliniec i Fulsztyna do Czarnego Ostrowa, ma 103 osad, 540 mk., 843 dzies. ziemi włośc., cerkiew N. M. P., wzniesioną w 1828 r., uposażoną 89 dzies. ziemi; młyn i cegielnia. Paraf. prawosł. wraz z Wojtowcami ma 1106 wiernych. Należy do klucza czarnoostrowskiego Maryi z Przeździeckich hr. Walewskiej. *Dr. M.*

Pedwalen 1.) dobra pryw., w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya). 2.) **P.**-*Brinken*, dobra kościelne, tamże.

Pedynki, wś nad rz. Słuczą, pow. żytomierski, par. Lubar, ma 105 dm. (w 1867 r.), cerkiew murowaną i kapl. kat. par. Lubar. Należała do Walewskich. *X. M. O.*

Pedynówka, wś nad rz. Olszaną, pow. zwinogródzki, okr. pol. Społa, par. kat. Zwinogródka, o 5 w. od mka Olszany, ma 1245 mk. W 1741 r. było 150 chat. Cerkiew p. w. św. Mikołaja, drewniana, wzniesiona na miejscu dawnej z 1729 r. Część wsi nazywa się Taranuchem. Własność Engelhardtów. Należała niegdyś do włości śmiłańskiej. O przeszłości ob. Arch. J. Z. R., cz. I, t. 2; 216, 234. *J. Krz.*

Pedziszki, wś nad rz. Kiewlicą, pow. kalwaryjski, gm. i par. Krasna, odl. 18 w. od Kalwaryi, ma 14 dm., 330 mk. W 1827 r. było 23 dm., 235 mk.

Peene (niem.), ob. *Pienia*.

Peenemuende (niem.), dobra w Pomeranii,

pow. uzedomsko-wieluński, st. poczt. Croeslin, 1945·57 ha obszaru.

Peenwerder (niem.), folw. na Pomeranii, pow. Demmin, st. p. Stavenhagen.

Peeselin (niem.), domena skarbowa w Pomeranii, pow. Demmin, st. p. Hohenmocker.

Peest (niem.), dwoje dóbr ryc. w Pomeranii, pow. sławniński, st. p. Zitzewitz.

Pegazy, wś, pow. miński, gm. Stare-Sioło, przy drodze z Pieruchowa do Starego Sioła, ma 6 osad; miejscowość wzgórkowata, dość lesista. *A. Jel.*

Pegelow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Saazig, st. p. Trampke.

Pegryńce, wś, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim, leży na trakcie pocztowym z Lipkan do Nowosielicy; posiada cerkiew.

Pehlken (niem.), ob. *Pełki.*

Pehsken (niem.), ob. *Piaseczno.*

Pehuce, ob. *Kościerzyna* (IV, 456).

Peicherwitz, 1360 *Pychirwitz*, wś, pow. nowotarski, na Szląsku odl. $1^1/_2$ mili od Nowego Targu, posiada kościół par. katolicki, szkołę, dom dla ubogich. W 1842 r. 83 dm., 708 mk. (29 ewang.), sołtystwo, gorzelnia, browar, wielka owczarnia. Wś ta należała do kapituły wrocławskiej a potem do kościoła katedralnego.

Peikwitz (*Bukwica*), wś, pow. wojerecki, par. Wojerecy. Do 1815 r. należała do Saskich Łużyc. W 1842 r. 44 dm., 228 mk. ew., szkoła niemiecka. Do P. należy Hosdenmuehle, młyn wodny, ob. *Cikecy.*

Peilau, niem., ob. *Piława.*

Peilow, ob. *Piława.*

Peisern (niem.), ob. *Pyzdry.*

Peiskam 1.) niem., wś, pow. prusko-holądzki, nad poboczną rzeczułką Passaryi, 3 klm. na płn.-wsch. od st. poczt. i tel. Goettchendorf. 2.) **P.**, fol. tamże.

Peiskerau, ob. *Piskorzów* i *Piskorzówka.*

Peiskermuehle (niem.), ob. *Piskornia.*

Peiskern, wś, pow. wołowski, par. Winzig. Ludność katolicka.

Peiskersdorf, 1372 *Pyskersdorf* wś i fol. pow. rychbachowski, par. ewang. Peterswaldau. Kościół kat. filialny, szkoła ewang., 6 młynów wodnych, gorzelnia, browar, warsztaty tkackie, cegielnie; w 1842 r. 2 fol., sołtystwo, 98 dm., 960 mk., (128 katol.).

Peiskerwitz, niem., ob. *Piskorowice.*

Peiskretscham, ob. *Pyskowice.*

Peiskrug (niem.), os. karcz. nad połud. granicą pow. labiewskiego. St. p. Gr. Goldbach.

Peisnick (niem.), wś, pow. gierdawski, nad lewym brzegiem rz. Omety, okolona lasami gierdawskimi, 7 klm. od st. p., tel. i kol. żel. Gierdawy.

Peisseln al. *Paischeln* (niem.) 1.) wś na pruskiej Litwie, pow. piłkałowski, st. p. i tel. Rautenburg. 2.) **P.** *Klein*, kolon. tamże.

Peisten *Gross* (niem.) al. *Pehsten* 1) dobra ryc., pow. iławkowski, w okolicy bagnistej, wśród jeziorek mnogich i rzeczek, nad traktem z Landsbergu do Bartoszyc, $2^1/_2$ klm. od st. p. i tel Landsberg. Obszar 871 ha, parowa gorzelnia. 2.) **P.** *Klein* dobr. ryc., tamże, na pół.-wsch. od P. Gross, 2 km. od Landsbergu. Obszar 352 ha. *Nap.*

Peisterwitz (niem.), ob. *Byrc* (Bystrzyca).

Peiswitz (niem.), ob. *Pyskowice.*

Peitschendorf, ob. *Piecki.*

Peitschendorfswerder (niem.), ob. *Pieckowski Ostrow.*

Pejkswy, wś, pow. kowieński, par. Opiłoboki, należała niegdyś do dóbr syratyskich, z eksdywizyi przeszła we władanie drobnych właścicieli, przeważnie szlachty. *J. K. G.*

Pejpus, ob. *Czudzkie* jezioro.

Pejsachówka, wś, pow. lityński, gm. i par. Meżyrów.

Pejsycha, dopływ Zelwy.

Pekalicze, ob. *Peklicze.*

Pekalin, fol., pow. ihumeński, w 2 okr. pol., smiłowickim, par. kat. (przedtem Smiłowice), Ihumeń. Wspólna własność Bantlów i Osiecimskich, 31 włók; grunta szczerkowe, lekkie. Niegdyś własność Radziwiłłów. W r. 1794 był w zastawie u Kodzia, liczył 30 poddanych włościan. *A. Jel.*

Pekałów, w dokum. mylnie *Pekułów*, wś nad rz. Ikwą, pow. dubieński, na płn.-zchd. od Dubna. O przeszłości dziejowej ob. Pamiat. Kij. Arch. J. Kom. t. IV, cz. 2: 74, 84; Arch. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki: 52, 53.

Pekeliszki, wś, fol. i os. karcz. nad jez. t. n. pow. wileński, w 1 okr. pol., o 19 w. od Wilna; wś ma 10 dm., 84 mk., w liczbie 1 prawosł., 80 katol., 3 żydów; fol. 1 dm., 43 mk., (1 praw.), wiatrak; os. karcz. 2 dm. i 6 mk. w tej liczbie 3 katol. i 3 żydów.

Pekelnik al. *Piekielnik*, wś, hr. orawskie, na granicy Galicyi. Posiada kościół katol. parafialny, przemysł płócienniczy, 1548 mk., w tej liczbie 1364 Polaków. Parafia P. obejmuje blisko dwie mile kw. obszaru.

Pekin, fol., pow. dzisieński, w 2 okr. pol., gm. Ihumenowo, okr. wiejski Łońsk, własność, Szczedryckiego.

Peklani 1.) węg. *Orosz* al. *Piller-Peklin*, wś, hr. szaryskie, kościół gr.-katol. par., łąki, lasy, 203 mk. 2.) **P.** *Kecerske*, węg. *Keczer Peklin*, wś hr. Szaryskiem kościół katol. paraf., urząd leśniczy, obszerne lasy, zwaliska starego zamku, 456 mk. 3.) **P.** *Usowske*, węg. *Usz-Peklin*, wś hr. szaryskie, kościół katol. filialny, obszerne lasy, 361 mk. *H. M.*

Peklicze al. *Pekalicze*, wś, pow. bobrujski,

w 3 okr. pol. hłuskim, gm. Osowiec, 22 osad; miejscowość poleska, małoludna, grunta piasczyste. Własność Skorynów. *A. Jel.*

Peklina al. *Piekielna góra*, wzgórze pod wsią Elnokumpie (lit. Weluni-Kąpas, Dyabli kąt), na prawym brzegu Wilii, poniżej Wilna.

Pekura, potok, prawy dopływ pot. Łuczki, wpadającego do Prutu w pow. kołomyjskim.

Pelagia, wś, pow. łaski, gm. Wodzierady, par. Mikołajewice, ma 18 dm., 149 mk., 340 mr. ziemi włośc. Wchodziła w skład dóbr Chorzeszów.

Pelagiów, wś, pow. radomski, gm. Gębarzew, par. Radom, odl. 4 w. od Radomia, ma 10 dm., 106 mk., 297 mr. ziemi włośc.

Pelaniszki, wś rząd., pow. trocki, w 1 okr. pol., o 4 w. od Trok, 4 dm., 40 mk. katol.

Pelas, jezioro w pow lidzkim, z którego wypływa rzeka Kotra, prawy dopływ Niemna.

Pelaś, niem. *Petatz*, leśnictwo do Potulic należące w pow. bydgoskim, okr. domin. Potulice; 1 dm., 6 mk.

Pelasa, dopływ jeziora Pelas, niejako wierzchowina rzeki Kotry (ob. *Kotra*).

Pelasa 1.) *Nowa*, fol., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 31 w. od Lidy a 13 w. od Wasiliszek, ma 2 mk. prawosł., 36 katol. i 2 żydów; własność ks. Giedrojcia. 2.) **P.** *Stara*, fol., pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 32 w. od Lidy, 18 w. od Wasiliszek, ma 25 mk. katol. i 2 żydów; własność hr. Potockiego. 3.) **P.**, wś włośc., pow. lidzki, w 4 okr. pol., gm. Raduń, okr. wiejski Pelasa, o 10 w. od gminy, 42 w. od Lidy a 29 w. od Wasiliszek, ma 32 dm, 220 mk. katol. (w 1864 r. 91 dusz rewiz.). Wskład okręgu wiejskiego wchodzą wsie: P., Smilginie, Wilańce, Kurki, Korgowdy, Dubińce, Lelusze, Kłajsze, Likuńce, Słobódki, Nowiki, Łucki i okolice szlach. Słobódka, Surkonaty i Bartuszuńce, w ogóle 464 dusz rewiz. b. włośc. skarbowych 88 włośc. uwłaszcz., 14 jednodw. i 3 żydów rolników. *J. Krz.*

Pelasewo (dok.), ob. *Pieleszewo*.

Pelasin, fol., ob. *Łańcuchów*, pow. chełmski.

Pelau, rzeczka w pow. ryskim, lewy dopływ rzki Porsze, prawego dopływu Dźwiny.

Pelberg, ob. *Pełczyński*, fol. pow. szremski.

Pelchrim, os., ob. *Jaworze*.

Pelcowizna, os., pow. warszawski, gmina Brudno, par. Praga. Leżała w stronie półn.-zachod. od Pragi, na prawo od drogi bitej do Modlina prowadzącej. Spisy miejscowości królestwa polskiego zarówno z 1827 r. jak i późniejsze nie wykazywały tej osady, jednakże na mapie wojenno-topograf. (XVII A) oznaczono zarówno kolonią t. n., mającą 13 dm., jak i folwark. Obecnie obszar tej osady zajęty został na stacyą Praga dr. żel. nadwiślańskiej.

Pelcupis, rzeczka w pow. telszewskim, lewy dopływ rz. Okmiany.

Peldszen (niem.), wś, pow. labiewski, blisko ujścia rzeki Dieme, 1 klm. od brzegu Baltyku, w okolicy bagnistej, 2½ km. od st. p. i tel. Labiewa. *Nap.*

Peldziuny, wś, pow. rossieński, par. girtakolska.

Pelechuczka, młyn, na obsz. dwor. Markowiec, pow. tłumacki.

Pelecz, *Peleczs*, łotew. wś, pow. dyneburski, par. Nidermujża, 1567 dzies. ziemi dworskiej; własność dawniej Jana Szadurskiego, dziś von der Roppa.

Peledis, zaśc., pow. święciański, w 2 okr. pol., gm. Kukuciszki, okr. wiejski Puczkarzyszki, o 20 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Inturki.

Pelegrynda, wś, pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Worniany, okr. wiejski Ryndziuny, o 15 w. od gminy, 73 dusz rewiz.; należy do dóbr Ryndziuny, Kurkowskich i Jazdowskich.

Peleka, zaśc. poleski nad rzeką Czernicą, w pobliżu ujścia do niej rzeczki Wołożawki, pow. ihumeński, w 2 okr. pol. smiłowickim, gm. wierchmiańska; grunta lekkie. *A. Jel.*

Pelekiszki, fol., pow. trocki, par. Merecz, w 1850 r. własność Niedzińskiego, 50 dzies.

Pelenie, wś, pow. władysławowski, gm. Zyple, par. Łuksze, odl. 29 w. od Władysławowa, ma 14 dm., 102 mk. W 1827 r. 14 dm., 123 mk.

Pelenie 1.) wś rząd., pow. święciański, w 2 okr. pol., o 28 w. od Święcian, 5 dm., 37 mk., katol. 2.) **P.**, wś włośc., nad jez. Ołksna, pow. święciański, w 2 okr. pol., o 46 w. od Święcian, 11 dm., 94 mk. katol.

Peleszyszki, zaśc. i 3 fol., pow. trocki, par. Niemoniuny. W 1850 r. jeden z folw. własność Matuszewicza miał 80 dzies., drugi Kuleszowa 40 dzies., trzeci zaś Downarowicza 220 dzies.

Peliampol (urzędownie), *Petyjampol* (u Marczyńskiego), wś nad Taszłyczką, pow. hajsyński, gm. i st. poczt. Chanczewata, par. Ternówka, ma 180 osad, 806 mk., 1180 dzies. ziemi włośc.; cerkiew wzniesiona w 1874 r., uposażona 47 dzies. ziemi, z 1246 parafianami. Własność Czarnomskich. *Dr. M.*

Peliczek, karczma flisacka, pow. borysowski, w pobliżu rz. Berezyny, po wyjściu jej z jeziora Pelik, w miejscu gdzie rzeczka Jelnica wpada do Berezyny, przy końcu drogi dojazdowej z fol. Nieżyce ku Berezynie, w gminie Kiszczyna-Słoboda; miejscowość lesista, odosobniona. *A. Jel.*

Pelijowce, wś rząd. nad rz. Janówką, pow. lidzki, w 3 okr. pol., o 21 w. od Szczuczyna, 49 dm., 359 mk. (1866).

Pelik al. *Pielik*, jezioro w pow. borysowskim, w okolicy lesistej, na 4 w. długie i 2½

w. szerokie, przez które przepływa rz. Berezyna. Jezioro to wchodzi w system wodny berezyński; zimują tu zwykle tratwy drzewne i statki. Głębokie do 10 stóp; brzegi ma dość wysokie, gliniasto-piaszczyste, dno bagniste. Przyjmuje od wschodu rzeczki: Lutkę, Czernik, Burczek i drobne strugi, od zachodu Smolankę. W porze wiosennej na jeziorze związują drzewo spławione z lasów okolicznych w tratwy i ztąd dopiero idzie do miejsca przeznaczenia. *A. Jel.*

Pelik, mała wioska, pow. borysowski, na płn. brzeg jeziora Pelik, niedaleko ujścia do niego rzki Lutki i koryta Berezyny, w 1 okr. pol. chołopienickiem, gm. Krasnołuki, ma 3 os.; lud trudni się przeważnie rybołówstwem i flisactwem; miejscowość lesista, grunta lekkie.

Pelikan, os. wiejska, pow. kościański, o 3 klm. na zachód od Kościana, gdzie jest par., poczta i st. dr. żel.; okr. wiejski Kokorzyn; 4 dm., 37 mk. Około 1793 było to karczma, należąca do dóbr kokorzyńskich, Ksawerego Zaremby.

Pelikańce, wś, pow. wileński, w 3 okr. pol., gm. Giedrojcie, okr. wiejski Marciniszki, o 3 w. od gminy a 44 w. od Wilna, 10 dm., 216 mk., w tej liczbie 37 praw. i 169 katol. (w 1864 r. 45 dusz rewiz.); należy do dóbr Marciniszki, Komarów.

Pelikany 1.) zaśc., pow. wileński, w 1 okr. pol., gm. Rzesza, okr. wiejski Ciechanowiszki, o 14 w. od gminy, 3 dusze rewiz.; należy do dóbr skarbowych Szyłany. 2.) **P.**, zaśc., pow. wileński. w 3 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Bujwidy, o 20 w. od gminy, 11 dusz rewiz. 3.) **P.**, własn. duchowieństwa, pow. wileński, w 1 okr. pol., o 14 w. od Wilna, 1 dm., 12 mk. katol. 4.) **P.**, mko pryw. nad jeziorem Pelikiem, pow. nowoaleksandrowski, o 47 w. od Nowoaleksandrowska. Paraf. kościół katol. Zesł. Ducha Św. z r. 1714, drewniany. Parafia katol. dekanatu nowoaleksandrowskiego: dusz 3480. Kaplica w Osaniszkach, pod wezw. Ukrz. J. Chr., z muru w 1834 r. wzniesiona przez obyw. Rosena. Dobra mają 1119 dzies. ziemi. Niegdyś własność nowicyatu jezuitów w Wilnie, po zniesieniu zakonu oddane w 1773 r. Antoniemu Kwincie, pisarzowi ziemskiemu bracławskiemu, z ewikcyą na dobrach Kliszeniszki, przyczem oznaczono z nich 9900 złp. dochodu. Nabyte później przez Wicentego Bortkiewicza i żonę jego Rozalię Sulistrowską, należą obecnie do dra. med. Pelikana, wnuka znanego profesora uniwersytetu witeńskiego. Mtko stanowiło niegdyś stwo niegrodowe, położone w pow. i wwdwie wileńskiem. Podług spisów podskarbińskich z 1766 r. obejmowało w sobie mko Pelikany z przyległościami, nad rzką Dryświatczycą, na południe od Brasławia, które posiadał Snarski, a następnie Romanowicz, opłacając zeń kwarty złp. 20 a hyberny złp. 8. Nazywano je także popuńskiem, bo samo miasto Pelikany, nosiło dawniej nazwę Popunie.

Peliki 1.) mała wioska nad bezim. dopł. Pierekałki, pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. rubieżewicka, ma 1 os.; miejscowość wzgórzysta. 2.) **P.**, mały zaśc., pow. miński, w 3 okr. pol. kojdanowskim, gm. Rubieżewicze, ma 3 osady; miejscowość bardzo wzgórzysta, malownicza, dużo wody. *A. Jel.*

Pelinów, wś, pow. grójecki, gmina i par. Błędów, ma 97 mk., 192 mr. ziemi włośc. i 1 mr. dwor. W 1827 r. było 13 dm., 87 mk. Wś wchodziła w skład dóbr Dańków.

Pelinówka al. *Pilinowka*, wś nad rz. Buszką, pow. jampolski, gm. Czerniatyn, o 40 w. od st. Rachen (dr. żel. odesskiej), ma 40 osad, 246 mk., 390 dzies. ziemi włościańskiej. Ziemia czarna, kamień wapienny. Należy do kilku właścicieli: Mańkowskiego, Gnatowskiego i Wydżgi. *Dr. M.*

Peliny, przysiołek Jazowa Starego, w pow. jaworowskim.

Pelisze 1.) wś nad rzką Wiszyntą, pow. wiłkomierski, par. Subocz, odl. 119 w. od Kowna, 52 w. od Wiłkomierza, 3 w. od kościoła par., 8 w. od st. dr. ż. Subocz. P. przez kilka wieków były własnością Fergisów, przeszły 1800 r. drogą spadku na Antoninę Anforowiczową, babkę dzisiejszego dziedzica Witolda Hoppena. Gleba żwirowata, ornego gruntu 120 mr., łąk 150 mr., lasu 360 mr. Posiada od dwóch przeszło wieków zbudowaną kapliczkę drewnianę na cmentarzu, z figurą ukrzyżowanego Zbawiciela, którą ludność okoliczna czci od wieków jako cudami słynącą i w dni świąteczne licznie nawiedza. 2.) **P.**, dwór, pow. wiłkomierski, par. Subocz, własność Duraszewiczów. 3.) **P.**, dwór, tamże, własność Rozenów. 4.) **P.**, dobra, tamże, par. Onikszty, własność Kołyszków, z kościołem drewnianym filial., p. w. N. M. P., wzniesionym z drzewa w 1763 r. przez Kołyszkę.

Peliszka, rzeczka, dopływ lewy Niemna, w pow. maryampolskim, płynie przez obszar wsi Leonowo.

Pelkeninken (niem.), wś, pow. welawski, w dolinie, blisko lewego brzegu rz. Mauergraben, nad granicą pow. wystruckiego, 6 klm. od st. p. Taplacken. *Nap.*

Pelklack (niem.), fol., pow. frydlądzki, blisko traktu z Szepopeln do Frydlądu, biegnącego równolegle z rz. Łyną, 5 klm. na wschód od st. p. Schloenbruch..

Pelkohf (niem.), wybud., na pol. prus Mazurach, pow. ządzborski, st. p. i tel. Ządzbork.

Pell (niem.), jezioro, w pow. świeckim w pobliżu Osia.

Pelledauen *Gross* 1.) wś na prus. Litwie,

pow. darkiejmski po prawym brzegu Rapy, 1 klm. na połud. od st. poczt., tel. i kol. żel. Darkiejmy. 2.) **P.** *Klein* al. *Mertinischken*, wś, tamże, na lewym brzegu Rapy, 1 klm. na połud. od P. Gross. *Nap.*

Pellehnen (niem.), wś na prus. Litwie, pow. ragnecki, st. p. i tel. Lengwethen. 2.) **P.**, wś, pow. tylżycki, wśród licznych jezior, ciągnących się wzdłuż prawego brzegu Niemna blisko miejsca, w którem się tenże w dwa ramiona dzieli. St. p. i tel. Kalwa, po drugim brzegu Niemna, 3 klm. odległa. *Nap.*

Pellen (niem.) 1.) dobra ryc. z fol. Eigensinn i Hirschken, nad jeziorkiem, jakie tworzy struga poboczna rzeczki Jarfty, w okolicy lesistej, pow. świętosiekierski 4½ klm. od st. Hermsdorf. Obszar 921 ha. 2.) **P.**, wybud., zwane także Nowym folwarkiem tamże, na połud. od pierwszego. 3.) **P.**, młyn, tamże, o 2 klm. od wsi, na połud. oddalony nad tą samą strugą.

Pelleningken (niem.), wś, na prus. Litwie, pow. wystruski, 18 klm na półn.-zach. od Wystrucia, nad bitym traktem z Wystrucia do Ragnety w dolinie blisko rzeki Wystruci. Ma dobre łąki, grunt gliniasty, 410 mk. ew., po części Polaków, trudniących się rolnictwem, chowem bydła i koni, które sprzedają na rynkach gierdawskim i welawskim. St. poczt. w miejscu. *Nap.*

Pelletkallen (niem.), wś na prus. Litwie, pow. szyłokarczemski, nad ramieniem północnem rzeki Ackminge, 3 klm. od st. p. Schakuhnen.

Pellkuwen *Gross* (niem.) 1.) wś, na niem. Mazurach, pow. gołdapski, we wschodniej części powiatu, na krańcu warneńskich lasów, 2 klm. na półn.-zach. od st. poczt. i tel. Szitkehmen. 2.) **P.** *Klein*, leśn., tamże. 3.) **P.** *Neu*, osada, tamże. *Nap.*

Pelniwo, zaśc. szl., pow. dzisieński. w 3 okr. pol., o 53 w. od Dzisny, 3 dm., 13 mk., (6 praw., 7 kat.).

Pelohnen (niem.) 1.) wś, pow. welawski, blisko prawego brzegu Pregoły, 4 klm. od st. p., tel i kol. ż. Tapiowa. 2.) **P.**, leśn., tamże st. p. Gruenhayn. *Nap.*

Pelokańce, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Jaszuny, o 14 w. od gminy, 63 dusz rewiz; należy do dóbr Zacharzyski, Cierpińskich.

Pelonken (niem.), ob. *Polanki.*

Pelowe (dok.), według Perlbacha (P. U. B., str. 146) Pałubin w pow. kościerskim; według Kujota („Opactwo pelplińskie," str. 45) wś ta już nie istnieje, może ją przypomina mała osada Biłła czyli Piłła, w dawniejszym obszarze Koźmina, w pow. kościerskim. P. jest wymienione w darowiznie Sambora z r. 1258 przy osadzeniu cystersów w Pogódkach.

Pelplin, ob. *Peplin.*

Pelpliner *Aussendeich* (niem.), dobra, pow. malborski, st. p. Tczew, par. kat. Lichnowy, ew. Boręty, szkoła Lisewo, odl. od Malborgu 2½ mili. Ma 271 mr. obszaru. W 1868 r. 19 mk., 10 kat., 9 ew., 1 dm. Były to dawniej królewskie dobra stołowe, należące do ekonomii malborskiej (ob. Gesch. des Kr. Marienburg von Eckerdt, str. 208. *Kł. Fr.*

Peltschuetz (niem.), ob. *Pełczyce.*

Peltyszki, wś, pow. nowoaleksandrowski, ma 3 dm. i 40 dzies. ziemi; należy do dóbr Magunele.

Peludszen (niem.), wś na niem. Mazurach, pow. gołdapski, nad traktem gołdapsko-gąbińskim, 4 klm. na płd.-wsch. od st. poczt. Gawaiten.

Pelukany, wś włośc. i dobra skarb., pow. trocki, w 3 okr. pol., gm. Jezno, okr. wiejski Nibry, o 8 w. od gminy a 62 w. od Trok, 26 dm., 233 mk. kat. (111 dusz rewiz.).

Pelzau (niem.), ob. *Pieleszewo.*

Pelzen 1.) dobra prywat., w okr., pow. i par. goldyngskiej (Kurlandya). 2.) **P.** *Alt* i *Neu.*, dobra prywat., w okr. i pow. hazenpockim, par. neuhauzeńska.

Pelzhof (niem.), dobra na Warmii, pow. reszelski, st. poczt. Bergenthal.

Pelzikken, fol. dóbr pryw. Oxeln, w okr. tukumskim, pow. talseński, par. kandawska (Kurlandya).

Pelzkrug al. *Friedrichsauer Krug*, os. leśna., pow. obornicki, o 10 klm. od Gośliny Murowanej, pod Czarnemi Holendrami, okr. domin. Zielonka. Ma 14 mk. *E. Cal.*

Pelzmuehle, os. młyn., w pow. trzebnickim, we wsi Scymerowo.

Pełakiszki, trzy zaśc. nad jeziorem, pow. trocki, w 4 okr. pol., o 68 i 69 w. od Trok; jeden z nich ma 1 dm. i 8 mk. kat., drugi 2 dm. i 8 mk. kat., trzeci zaś 1 dm. i 11 mk., w tej liczbie 5 katol. i 7 żydów.

Pełch, wś włośc. nad rz. Pełchówką, z fol. *Stefanowo*, pow. bielski gub. grodz, par. Pierlejewo, 40 dm., 431 mk., młyn wodny; gleba piaszczysta, żytnia, łąk mało, las budowlany.

Pełchówka, rz., ob. *Pierlejewo.*

Pełcza al. *Połcz*, *Pełcz*, wś nad rz. Żerewą, pow. owrucki, na płn.-zach. od Norzyńska, gdzie gm. i par. prawosł. W 1620 r. sprzedaje Stanisł. Lubomirski, podczasy kor., P. wraz z innemi dobrami Stefanowi Niemiryczowi, podkom. kijowskiemu, ście owruckiemu. W dokumentach wspominane jako mko. O przeszłości ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 2: 438, 543, 547, 548 i 676.

Pełczaczek, jezioro w pow. margrabowskim (dok. z r. 1560, ob. Kętrz. „O ludn. w Pr.", str. 515). Nad niem leży wś Stożne.

Pełczanka, wś, pow. nowomiński, gm. i par.

Cegłów, ma 359 mk., 696 mr. ziemi włośc. i 4 mr. dwor. W 1827 r. było 21 dm., 160 mk. Ludność trudni się wyrobem sukien grubych.

Pełcznica, niem. *Polsnitz*, rzka, prawy dopływ Strzygonki (Strieganer Wasser), która z Bystrzycą (Weistritz) czy Świdniczką wpada do Odry, w pow. walbrzyskim.

Pełcznica 1.) al. *Połcznica*, niem. *Polsnitz*, dok. *Pelcnica*, *Pelsnica* i *Polsnicia*, wś kośc., pow. nowotarski na Szląsku, pod Kątami. Posiada kościół paraf. kat., szkołę, dwa młyny wodne, sołtystwo, folw. z owczarnią. W 1842 r. 64 dm., 561 mk. (54 ew.). Wś tę nadał Sulisław kościołowi N. M. Panny i św. Wincentego w Wrocławiu. Nadanie to, wraz karczmą pełcznicką, potwierdzają r. 1148—9 Bolesław, książe polski, a w 1193 r. papież Celestyn III, r. 1253 Jnnocenty IV i inni. Odnośny dokument z r. 1193 zamieszczony jest w Kod. Małopolskim Piekosińskiego (I, 60) i Wielkopolskim Zakrzewskiego (№ 31), tudzież w Regestrach Gruenhagena, który zamiast Pelcnica czytał dwukrotnie Pelenica. Kod. Wielkop. objaśnia tę nazwę wsią Placswitz (?). W r. 1204 Henryk, książe szląski, zwalnia P. z podworowego, a r. 1228 z innych ciężarów; r. 1248 zamienił opat klasztoru św. Wincentego składane dotąd zwyczajem polskim dziesięciny z P. na sposób niemiecki. 2.) **P.**, niem. *Polsnitz* i *Pulsnitz*, w dok. 1337 r. *Polsnitz*, wś, pow. walbrzyski (Waldenburg), nad Pełcznicą, pod Freiburgiem, przy kolei wrocławsko-freiburskiej, posiada kaplicę katolicką, szkołę, dom ubogich. W 1842 r. 106 dm., 1188 mk. (75 katol.), sołystwo, folwark, wyrób płótna. Kościół istniał w P. przed r. 1228; drobne o nim szczegóły podają Regesta Gruenhagena. Była to zapewne kaplica św. Anny, której ruiny istniały jeszcze w 1840 r. 3.) **P.**, por. *Pleśnica*, pow. niemodliński. *E. Cal.*

Pełczyce *Górne*, wś i fol., i **P.**-*Dolne*, wś i fol., pow. sandomierski, gm. Górki, par. Olbierzowice, odl. 22 w. od Sandomierza. P. Górne mają 8 dm., 71 mk., 231 mr. ziemi dwors. i 13 osad, 103 mr. ziemi włośc. W 1827 r. było 11 dm., 70 mk. P. Dolne mają 14 dm., 96 mk., 253 mr. ziemi dwors. i 15 os., 74 mr. ziemi włośc. W r. 1827 r. było 16 dm., 59 mk. W XV w. P. parva, własność Piotra. Były tu łany folwarczne, kmiece, karczmy, ogrodziarze, dający w ogóle dziesięcinę pleban. w Olbierzowicach. P. Wielkie należały do Jana Pulya h. Syrokomla. Były tu również folwarki szlacheckie, łany kmiece, dające dziesięcinę do Olbierzowic (Dług. Lib. Ben., II, 348). Podług reg. pobor. pow. sandomierskiego z r. 1508 wś P. major wraz z innymi folwarkami należała do Elżbiety Krzesimowskiej, która płaciła poboru 1 grzyw. i 12 gr. Lipniki i część Pełczyc, wraz z innemi wsiami, należały do Pawła Lipnickiego który płacił 7 grzyw. W 1578 r. wś P. Major, w par. Olbierzowice, należały do Jakuba Lipnickiego, miały 1 os., 1 łan, zaś P. Minor należały do Stanisł. Krzesimowskiego, który miał 2 zagrod. Andrzej, syn Andrzeja, miał 2 zagrod., Chronowska miała 1 os., $^1/_4$ łana i 2 zagrod. (Pawiński Małop., 173, 174, 457 i 460). *Br. Ch.*

Pełczyce 1.) al. *Połczyce*, niem. *Peltschuetz*, w XIII w. *Polganow*, w 1360 r. *Pelczicz*, wś i dobra, pow. olawski, na zach.-płd. od Olawy, w pobliżu Brzeźmirza, paraf. ewang. Marszowice. Ludność ewangielicka. W 1285 r. pisze się Bogdasz z Polganowa czyli z P.; r. 1299 Jan, biskup wrocławski, potwierdza, za wstawieniem się rycerza Jaśka Poduszki, składane kościołowi brzeźmirskiemu dziesięciny z P. W 1335 r. zachodzą spory o te dziesięciny między plebanem miejscowym a kusztoszem katedralnym wrocławskim, roztrzygnięte na korzyść plebana. 2.) **P.** al. *Polczyce*. niem. *Peltschuetz* i *Poltschuetz*, w 1322 r. *Polsicz*, 1360 r. *Polczicz*, pow. wrocławski. Ludność przeważnie ewangielicka.

Pełczyn, wś, pow. lubelski, gm. Jaszczów, par. Biskupice. W 1827 r. było 32 dm., 200 mieszkańców.

Pełczyn 1.) al. *Pałczyn*, niem. *Peltschin*, wś, pow. szremski, o 5 klm. na płd. od Szremu, nad jez. Pełczyńskiem, par. i poczta w Szremie, st. dr. żel. o 20 klm. w Czempiniu; 7 dm., 63 mk. (56 kat. i 7 prot.). P. istniał już przed r. 1394 i należał do kapituły poznańskiej. 2.) **P.**, ob. *Pałczyn*, pow. wrzesiński, i *Pełczyński folwark*.

Pełczynka, dobra, niegdyś w pow. latyczowskim wwtwa podolskiego, stanowiły stwo niegrodowe, podług spisu podskarbińskich z 1771 r. składające się z dóbr P., Spiczyńce i Garbatka, które posiadał Franciszek Swiczawski, opłacając zeń kwarty złp. 880 gr. 18. Na sejmie z r. 1773—75 Stany Rzpltej nadały to sstwo w emfiteutyczne posiadanie Ksaweremu Małachowskiemu, przy zachowaniu dożywocia poprzedniego starosty.

Pełczyno, dok. *Pelczino*, miejscowość wymieniona w dokumencie z dnia 19 kwietnia r. 1346 (Rzyszczowskiego Kod. Dypl., II, 694), mocą którego Kazimierz III nadaje Janowi Kisielutowi przywilej na założenie miasta Kunigesburg w pobliżu Bydgoszczy, leżała w okolicy rzeki Brdy, tudzież Jaksic, Myślęcinka i Niemcza. Zwaną jest raz: *lacus*, drugi raz *locus*. Jeziór w tej okolicy dziś nie ma. *E. Cal.*

Pełczyńska *Góra*, we Lwowie, nad stawem Pełczyńskim. Według badań J. Bąkowskiego (Kosmos, t. VI, 1881, str. 565) okrywa ją wszędzie glina dyluwialna i występuje jako wierzchnia warstwa niczem nie osłonięta, albo tylko pod małą 15—30 ctm. pokrywą czarno-

ziemu. Glina rozwinęła się tu potężnie, warstwy dochodzą często 10 mt. grubości. Miejscami jest glina w swym składzie jednaką, od góry aż do warstw trzeciorzędnych, miejscami znowu ułożyła się warstwami. I tak w głębokim jarze na przeciw stawu są jedne warstwy mniej więcej do 20 ctm. grube, bardziej iłowate, nie rozsypują się tak łatwo, przeciwnie drugie, naprzemian z tamtymi ułożone, są zaledwie do 3 ctm. grube, sypkie, mają więcej domieszki drobnego, ostrokrawędzistego piasku i rozsypują się za najlżejszem dotknięciem. W niektórych znowu odsłonięciach widać tylko bardzo nieznaczne uwarstwowanie, atoli w takim nawet razie skład i stosunek materyału poszczególnych warstewek jest zawsze nieco odmienny, chociaż tylko bardzo mało się różniący. Glina spoczywa w tej miejscowości na piaskach mioceńskich, na kredzie i piaskowcach trzeciorzędnych. Glina występująca tutaj, jest często zbita, łupie się pionowo, polana kwasem solnym burzy się, zawiera w sobie geody wapienne różnych rozmiarów, najczęściej okrągławe, od wielkości grochu do orzecha włoskiego, niekiedy wydłużone, wałeczkowate, a wtedy zazwyczaj w jednym końcu grubsze. Glina w tych pokładach jest prawie zawsze dziurkowata, co pochodzi od umarłych korzeni i łodyg. Małe kawałki roślin, powleczone wapnem, napotyka się nierzadko w całych warstwach. Skorupki mięczaków są tu w glinie na niektórych miejscach pospolite i zawsze pojedyńczo rozrzucone. Skorupki te przechowały się wszystkie w nieuszkodzonym stanie. Znaleziono w tem miejscu następujące gatunki: Succinea oblonga, Pupa muscorum, Helix tenuilabris, Helix hispida, Helix hispida var. septentrionalis, Limnaea truncatula, Pupa columella. Nazwa Pełczyńskiej góry pochodzi od Eufrozyny Pełczyny, żony Andrzeja Pełki, a córki Andrzeja Mikułki, zamożnego rzeźnika i burmistrza lwowskiego. *L. D.*

Pełczyński *Folwark* al. *Pełczyn*, niem. *Pellberg*, fol. fiskalny, pow. szremski, pod Pełczynem; 4 dm., 39 mk. (34 kat. i 5 żyd.). Należy do dóbr Nochowo.

Pełczyńskie, jezioro, pow. szremski, na płd. od Szremu, 7 klm. długie, ok. 1 klm. szerokie, spływa do Warty. Na wybrzeżach jeziora leżą Gawrony, Pełczyn, Skrobacz, Grzymisław, Ostrów i Drzonek. W r. 1394 sprzedał Mikołaj Struś część jeziora tego, między Pełczynem i Grzymisławiem, kościołowi poznańskiemu.

Pełczyny, wś, pow. nowogradwołyński, ma 171 dusz męz. włościan, 746 dz. ziemi włośc.; posiada wielką cegielnię, w której wyrabia się cegła ogniotrwała. Należy do klucza piszczowskiego, hr. Alfredowej Potockiej. *L. R.*

Pełczyska 1.) wś i fol. nad rz. Ner, pow. łęczycki, gm. Gostków, par. Wartkowice, odl. od Łęczycy 12 w. Wś ma 6 dm., 101 mk.; fol. 6 dm., 75 mk. Według Lib. Ben. Łask. (II, 364) P. należały do par. Chodów (wcielonej do Wartkowic); z łanów kmiecych szła dziesięcina dla kollegiaty łęczyckiej, z łanów folwarcznych brał ją pleban w Chodowie, który posiadał tu łan roli, ogród i łąki. Podług reg. pobor. pow. łęczyckiego z r. 1576 dziekan łęczycki posiadał tu 5 łan., 1 zagrod., 5 osad.; karczma i osada rzeźnika stały pustkami. Stanisław Pelczicki Kądelia miał 1 łan, 2 zagrod., pustą karczmę i 2 osad. Część Kacpra Pelczickiego i braci jego (synów Feliksa) miała 5 łan., w tem $1^1/_2$ łana opuszczonego, 3 zagrod., młyn o 2 kołach, młyn dziedziczny o 3 kołach, 1 rzemieślnika (gr. 2), pustą karczmę. Część Barbary, wdowy po Andrzeju Pelcziskim, miała 1 łan i osadę po rzemieślniku pustą. Część Jana Klionowskiego miała $^1/_2$ łana, 1 osad. Część Pawła Bissewskiego miała 1 łan, 6 osad. (Pawiński, Wielk., II, 51, 68, 69, 125). Istniało tu podobno źródło słone na łąkach, z którego jeszcze r. 1794 kaszt. Jezierski sól warzył. Obecnie fol. P. z wsiami: P., Chodów i Wola Bezdziadowa, ma rozl. dominialnej mr. 1686: gr. or. i ogr. mr. 670, łąk mr. 243, past. mr. 115, lasu mr. 612, nieuż. mr. 46; bud. mur. 9, z drzewa 6; płodozmian 11 i 13-polowy; las nieurządzony, młyn wodny. Wś P. os. 15, z gr. mr. 34; wś Chodów os. 19, z gr. mr. 94; wś Wola Bezdziadowa os. 26, z gr. mr. 308. 2.) **P.**, kol. i os. karcz., pow. łęczycki, gm. Tkaczow, par. Solca Wielka, odl. od Łęczycy $7^1/_2$ w.; kol. ma 18 dm., 145 mk.; karcz. 1 dm. Według Lib. Ben. Łask. (II, 354) wś dawała dziesięciny prebendzie i kanonii łęczyckiej, zaś plebanowi w Solcu tylko kolędę po pół grosza z domu. P. wchodziły w skład dóbr rządowych Krzepocin. 3.) **P.**, wś i fol., pow. pińczowski, gm. Złota, par. Pełczyska, odl. 8 w. od Pińczowa a 7 w. od Wiślicy, przy drodze z Działoszyc do Wiślicy, leży na wyniosłem wzgórzu, posiada kościół paraf. murowany, szkołę początkową ogólną, dom schronienia dla starców, gorzelnią parową (1873 r.), młyn amerykański, pokłady torfu i margiel kredowy tworzący tu całe wzgórza. W 1827 r. było 54 dm., 381 mk. Jestto starożytna osada w żyznej i malowniczej okolicy. Domy włościan ciągną się między dwoma pasmami wzgórz wapiennych. Na jednem z nich wznosi się obszerny i piękny kościół, wzniesiony na miejscu dawnego w 1770 r. Trzecie wyższe gór pasmo zwane Olbrychtem, po większej części gęstym okryte lasem, dźwigało niegdyś na swym grzbiecie zamek. Władysław Łokietek po kilkoletniem tułactwie opanował 1304 r. Pełczyska i czynił ztąd wycieczki na Wiślicę i inne grody, załogą czeską osadzone.

Podług podania zamek ten zburzony został przez Szwedów w XVII w. Dziś pozostały tylko wały i gruzy Zamczyska nazwę noszące. Bolesław Wstydliwy w dokumencie z 1266 r. w Krakowie wydanym (Kod. Małop., 88), potwierdza sprzedaż wsi Baranów, nabytej przez siostrę żony Bolesława Salomeę za 15 grzyw. od wdowy po Baranie, z Pełczysk. W XV w. istniał tu już kościół parafialny. Długosz wspomina kilkakrotnie tę wieś, lecz nie daje jej opisu, powiada tylko, że istniała przy kościele prebenda św. Aleksego (Lib. Ben., II, 412), na utrzymanię której szła dziesięcina z Dębian, wartości do 12 grzywien. Podług reg. pobor. pow. wiślickiego z r. 1579 wś P., w par. Pełcziska, własność Marcina Rozena, miała 20 osad, 10 łan., 4 zagrod. rolnych, 4 chał., 16 bied., 6 rzemieśln. (Pawiński, Małop., 217). P. par., dek. pińczowski (dawniej opatowski), 2323 dusz. Dobra P. składały się w 1873 r. z fol. P., Wymysłów, Olbrycht, Kostrzeszyn i Mękarzowice, wsi: P., Kostrzeszyn i Mękarzowice, rozl. dominialna mr. 2358: fol. P. gr. or. i ogr. mr. 358, łąk mr. 50, past. mr. 65, lasu mr. 221, nieuż. mr. 27, razem mr. 722; bud. mur. 5, z drzewa 10. Folw. Olbrycht grunta orne i ogrody mr. 111, nieużytki mr. 7, razem mr. 118; Folw. Kostrzeszyn grunta or. i ogr. mr. 365, lasu mr. 603, nieuż. mr. 15, razem mr. 983; bud. mur. 3, z drzewa 10; płodozmian 10-polowy. Fol. Mękarzowice gr. or. i ogr. mr. 190, łąk mr. 22, past. mr. 9, nieuż. mr. 8, razem mr. 230; bud. z drzewa 8; płodozmian 8-polowy. Fol. Wymysłów gr. or. i ogr. mr. 262, past. mr. 33, nieuż. mr. 10, razem mr. 305; bud. mur. 5, z drzewa 1; płodozmian 12-polowy; las nieurządzony. Wś P. os. 51, z gr. mr. 238; wś Kostrzeszyn os. 16, z gr. mr. 53; wś Mękarzowice os. 19, mr. 84. *Br. Ch.*

Pełednogi, lit. *Pełednogej*. ludna wś pryw. nad Niewiażą, pow. kowieński, o 43 w. od Kowna. W 1859 r. było tu 30 dm. i 395 mk.; młyn wodny.

Pełedy, os., pow. sejneński, gm. Sereje, par. Mirosław, odl. 44 w. od-Sejn, 1 dm., 6 mk.

Pełele, wś i fol., pow. sejneński, gm. Krasnowo, par. Puńsk, odl. 15 w. od Sejn, ma 21 dm., 166 mk. Fol. P., należący do dóbr rząd. Krasnowo, ma 286 mr., wś zaś 537 mr. W 1827 r. było 6 dm., 42 mk.

Pełeszczaki, grupa domów we wsi Sokoła, pow. mościski.

Pełka, os. młyn., pow. radzymiński, na obszarze wsi Głęboczyce.

Pełki 1.) wś szlach., ob. *Goski-P.* 2.) **P.**, fol., pow. sierpecki, gm. Stawiszyn, par. Szreńsk, odl. o 29 w. od Sierpca, 1 dm., 7 mk., 150 mr.

Pełki, 1710 *Pełk.* niem. *Pehlken*, os. młyn., pow. kościerski, 1 gburstwo i 2 zagrody, 886·71 mr. obszaru. W 1868 r. 31 mk. kat. Par. kat. Lipusz, ew. Suminy, st. p. Dziemiany, odl. $3^1/_2$ mili od Kościerzyny. Przywilej Jana Kazimierza z r. 1661 jest jeszcze w oryginale zachowany. Relacya komisyi lustracyjnej z r. 1772 powiada, że gleba tu licha. Wysiew wynosił 12 korcy żyta, 1 k. jęczm., 1 owsa, 5 tatarki, 1 grochu, $^3/_4$ lnu; zebrano drugie ziarno. Siana trzeba było dokupować; pastwisko liche. Drzewo na opał jest w dostatecznej ilości, budulcowego dostarcza las królewski. W lecie ma posiedziciel wolne rybołóstwo w jeziorze dla własnego stołu. Młyn ma dosyć wody, ale mało do roboty. Czynsz wynosi 1 łaszt czyli 60 korcy żyta in natura albo wzamian za to 120 fl. od młyna, a 27 fl. z roli. Podwodne czyni 15 fl., łanowe 5 fl. 24 gr. i 1 gęś albo 15 gr. Prócz tego płacono 18 fl. za miód (Honiggeld), hybernę i pogłówne razem 29 fl. 5 gr.: od tłoki był młynarz wolny. Żywy inwentarz składał się z 1 krowy, 20 owiec i 2 świń (ob. Zeitschr. d. Westpr. Gesch. Ver., XV, str. 125). *Kś. Fr.*

Pełki, niem. *Pelken* al. *Poelken*, wś na pol.-prus. Mazurach, pow. jańsborski. Jestto dawna polska wieś. Hier. v. Gebesattel, komtur baldzki, nadaje Jankowi Pełce, Mikołajowi i Piotrowi (Pioter), braciom stryjecznym, na prawie magdeburskiem 10 włók w Pełkach, z obowiązkiem $^1/_2$ służby, oraz 3 włóki łąk między Lisami a Lipińskiemi. Dan w Piszu r. 1495. Ob. Kętrz., O ludności, 439. *Ad. Nap.*

Pełkinie z *Kruhelem Pełkińskim*, rus. *Połkinice*, wś, pow. jarosławski, położona w urodzajnej równinie, wznies 184 do 220 mt., na lewym brzegu Sanu. Obszar więk. pos. przecina kolej arcyks. Karola Ludwika, mająca tutaj stacyą (między Przeworskiem a Jarosławiem, odl. 7·2 klm.). Jest także st. tel. i poczt. Wieś ciągnie się długą ulicą od zach. ku wschodowi. W środku znajduje się cerkiew drewn. filialna z kapelanią miejscową i szkoła ludowa. Na płd. od wsi, na wzgórku Pełkinie (220 mt.), stoi starożytny ale niemający dawnych cech budynek, zwany dotychczas zamkiem, według Siarczyńskiego (rkp. Bibl. Ossol. № 1826) dawna siedziba Pełków, około której były nieistniejące już obecnie zwierzyńce i lasy. Dzisiaj są dwa folwarki; na zachodnim krańcu wsi, przy stawach i pastwiskach: Trojany i Jerzówka w pobliżu stacyi. Na płd.-wsch. od zamku znajduje się Kruhel Pełkiński. Cała wieś ma 206 dm. i 1122 mk. (571 męż., 551 kob.), z których 618 rz.-kat., 470 gr.-kat., 32 izrael. a 2 niewiadomego wyznania. Z tego Kruhel ma 16 dm. i 99 mk. (54 męż., 45 kob.). Obszar więk. pos. (Jerzego księcia Czartoryskiego) wraz ze sta-

cyą kolei ma 5 dm. i 103 mk. (54 męż., 49 kob.), z których 82 rz.-kat., 11 gr.-kat. i 10 izrael. O geologicznej budowie ob. *Kruhel.* Obszar więk. pos. wynosi 553 roli, 112 łąk i ogr. i 26 mr. past., mn. pos. 1165 roli, 544 łąk i 235 mr. past. Kapelania gr.-kat. (dek. jarosławski) obejmuje Wólkę Pełkińską i Wierzbnę (rus. Werbna), z ogólną liczbą 1078 gr.-kat. Uposażenie kapelana składa się z 56 mr. roli w ogóle, 36 kóp żyta, 12 korcy jęczmienia i 9·5 sągów drzewa. Rz.-katolicy należą do par. w Jarosławiu. Osobne grupy domów nad Sanem tworzą małe osady: Łazy, Łuhy i Wygarki. Na płn. graniczy wieś z Pełkińską Wólką, na zach. z Ujezną, na płd. z Wierzbną i Kruhelem Pawłosiowskim. *Mac.*

Pełkińska Wólka, zwana dawniej *Wolą Pozowską*, wś w pow. jarosławskim, w równinie utworzonej przez międzyrzecze Sanu i Wisłoka, na lewym brzegu Sanu, 191 mt. npm., leży na płn. od Pełkin a na płd. od Woli Buchowskiej. na zach. graniczy z Jagielą i Niechciałką, od wsch. z fol. Kostkowem, częścią Nielipkowic, położonych na prawym brzegu Sanu. Odl. od Jarosławia (na płn.) o 11·8 klm., należy tamże do par. rz.-kat. i urzędu poczt. Gr.-kat. są przyłączeni do par. w Pełkiniach. Jest tu kapliczka rz.-kat. i szkoła ludowa. Wś ma 132 dm. i 712 mk. (369 męż., 342 kob.), z których jest 541 rz.-kat., 156 gr.-kat. i 15 izrael., w tem 706 Polaków. Obszar więk. pos, ks. Jerzego Czartoryskiego, wynosi w ogóle 9 mr. roli; mn. pos 947 roli, 449 łąk i ogr., 213 past. i 14 mr. lasu. *Mac.*

Pełkówka, szczyt 921 mt. wznies. na obszarze Namiestowa w hr. orawskiem.

Pełkowo, niem. *Pelkawen*, wś na Mazurach, pow. gołdapski, wśród wazneńskich lasów, ciągnących się aż do granicy rossyjskiej.

Pełkówko, niem. *Klein Pelkawen*, os. tuż przy Pełkowie leżąca.

Pełkowszczyzna, fol., pow. oszmiański, w 3 okr. pol., o 32 w. od Oszmiany a 17 w. od Dziewieniszek, ma 7 mk. kat.; własność Onyszkiewiczów.

Pełkupie, wś, pow. rossieński, par. szwekszniańska.

Pełniatycze al. *Pełnatycze*, rus. *Połniatycze*, wś, pow. jarosławski, par. rzym.-kat. w Siennowie a urz. poczt. w Jarosławiu (odl. 12 klm.) Posiada par. gr. kat., szkołę ludową i pożyczkową kasę gminną z kapitałem 1853 złr. Wś ciągnie się od płd. ku półn., na lewym brzegu Cietrzewi, dopływu Pruchnika, 208 mt. n. p. m., w równinie, w pobliżu gościńca z Jarosławia do Kańczugi. Ma 84 dm., 447 mk. (215 męż., 232 kob.); 220 rzym.-kat., 227 gr.-kat. i na obszarze więk. pos. 5 dm., 61 mk. (33 męż., 28 kob.), mianowicie 46 rzym.-kat., 8 gr.-kat. i 7 izraelitów. Pos. więk. (Włodz. hr. Dzieduszyckiego) wynosi: 344 roli, 82 łąk, 11 past. i 52 mr. lasu; pos. mn. 394 roli, 54 łąk i 32 mr. past. Parafia gr.-kat. (dyec. przemyskiej. dek. jarosławskiego) obejmuje: Rożniatów i Czelatyce, z cerkwiami drewnianemi, Rozwieniecę, Wolę Rozwieniecką, Cząstkowice, Rudołowice, Zarzyce, Łapajówkę i Cieszacin Wielki i Mały. Uposażenie parocha składa się z 77 mr. roli w ogóle, rozrzuconej w kilku wsiach, z 31·5 kopy żyta snopczyny, 8 korcy żyta osypu i 16 korcy jęczmienia, paroch zaś dopłaca do kasy podatkowej 83 złr. 88 ctn. P. graniczą na zach. z Rożniatowem i Siennowem, na płd. z Cząstkowicami, na wschód z Wolą Rozwieniecką a na płn. z Zarzycami. *Mac.*

Pełta al. *Peltew*, rzeczka, dopływ Narwi. Poczyna się w pow. przasnyskim łąkowemi strugami, któremi tylko wiosenne wody płyną. Koło Karniewa (pow. makowski) jest już przez rok cały wyraźną. Od tego miejsca, obfitsza w wodę porusza młyny w Gościejewie i Przemiarowie; ujście ma pod Kleszewem niedaleko Pułtuska. Powyżej Kleszewa przybiera strugę Przewodówkę, która początek swój bierze za Przewodowem z błot zwanych Kocewa. Długa około 27 wiorst. Ze względu że i lwowska Pełtew zwana była właściwie Połtew od wsi t. n., istnieje niewątpliwie związek między nazwą miasta Pułtusk (w dok. Pultovia) a rzeczką pod nim płynącą.

Pełtew, dopływ Bugu od lew. brzegu, powstaje w obrębie Lwowa, z kilku strug małych, z których najznaczniejsze: Pasieka i Soroka (ob. t. V, str. 502) Wypłynąwszy z obrębu miasta skręca na wschód i płynie przez płd. część Zboisk, Malechowa, Laszek, Srok przy Laszkach, Prus, Pikułowic i Barszczowic W płd.-wschod. zakątku Barszczowic skręca na płn. i wchodzi do Połonic, wsi pow. przemyślańskiego, gdzie po kilometrowym przeszło biegu przybiera kierunek płd.-wsch. i płynie prawie środkiem obszaru aż do Połtwi. Tu rozlewa się w staw t. zw. połtewski, wąski a podługowaty, ciągnący się w kierunku płn.-wsch., łukiem z lekka na płd. wygiętym. Wypłynąwszy z tego stawu płynie Pełtew na płn. przez wsch. część wsi, a następnie wzdłuż jej granicy wsch., oddzielając Połtew i Nowosiołki (wieś pow. kamioneckiego) od Bałuczyna i Kutkorza, wsi pow. złoczowskiego. Opuściwszy granicę pow. kamioneckiego niedaleko karczmy „Białej“. skręca P. znowu na wschód a wchodząc do Kutkorza w pow złoczowskim płynie na płn.-wsch. przez płd.-zach. część obszaru, tworząc na małych przestrzeniach granicę od Bezbrodów, poczem wchodzi do Bezbrodów, płynie zrazu na płn., następnie znowu na wschód a opuszczając wieś i powiat złoczowski przybiera kierunek płn. wsch. i wchodzi do pow. kamioneckiego. Tu tworzy zrazu granicę

między Ostrowem a Żuratynem, a po przyjęciu Gołogórki zmienia kierunek na płn. i płynie najprzód wzdłuż granicy Żuratyna a Buska, a w końcu przez płd.-zachod. część Buska, gdzie też wpada do Bugu. Odległość źródlisk od ujścia wynosi w prostej linii 44 km., długość biegu przeszło 70 km. Wody P. łączne, moczarowate. Spad ich wskazują liczby: 255 mt. w Zboiskach, 248 w Laszkach, 242 w Srokach, 239 w Prusach na granicy Kamienopola, 229 w Barszczowicach na płd.-wsch., 225 w Połtwi, 217 w Bezbrodach przy ujściu Kąpielówski, 216 w Ostrowie przy ujściu Gołogórki. Dolina P. bagnista, miejscami tylko uregulowana i osuszona. Ze znaczniejszych dopływów zasilają Pełtew od praw. brzegu: 1) Kabanówka, powstajaca z połączenia potoków: Horożanki, Wodnickiego i Kocurowskiego, zwana od Biłki Szlacheckiej Białką al. Biłką, zasilona od lew. brzegu małą strugą w Czyżykowie, a przyjmująca na granicy Czyżykowa i Podbereziec również z lew. brzegu Maruńkę, zasiloną od praw. brz. pot. Czyszkowskim. 2) Przegnojówka, zwana w górnym biegu także pot. Jaktorowskim, z Hanaczówką od lew. brzegu, wpadająca do stawu połtewskiego od płd. 3) Gołogórka, zwana w Olszanicy także Olszanicą, zasilona od praw. brzegu w Bortkowie Sołotwiną. Płynie ona wśród błót i bagnisk, dla ususzenia których przeprowadzono wzdłuż całego jej biegu liczne rowy, sprowadzające wody do głównego koryta, miejscami również uregulowanego. Od lew. brzegu wpadają do P. dwa znaczniejsze potoki. Źródła ich biją na t. zw. Roztoczu, to jest niskim, lesistym grzbiecie, poczynającym się na płn. zach. od Lwowa, między Hołoskiem a Rzesną Polską. Bieg tych potoków równoległy. Pierwszy z nich płynie od Brzuchowic przez Hamulec, a dalej rozległymi łąkami i bagniskami torfiastymi po za Żydatycze do Jaryczowa i wychodzi ze stawu jaryczowskiego pod nazwą Jaryczówki. Drugi, Kąpielówka, płynie od przyjęcia Kulikówki aż do Ceperowa rowem, na ten cel wykopanym, pod nazwą Nowej rzeki, a w Ubiniu przyjmuje nazwą pot. Dumnego. Doliny Jaryczówki, Kąpielówki i Kulikówki poprzedzielane są równoległymi, piaszczystymi garbami, z których najwęższy jest „Klin“, idący z Grzędy do Sieciechowa. Dno tych dolin, nie mających dostatecznego odpływu, zabagnione a miejscami torfiaste, nie nadaje się do uprawy, a grząskość gruntu utrudnia wielce komunikacyą, szczególnie w czasie wiosennej lub jesiennej rozcieczy. Wzdłuż Jaryczówki przekopano kosztem rządu kanał t. zw. rządowy al. jaryczowski, który uprowadzając zbyteczną wodę, ułatwił zamianę nieużytków na łąki i sianożęcie. *L. Dz.*

Pełty, wś, pow. ostrołęcki, gm. i par. Myszeniec, leży na samej granicy pruskiej, śród lasów i błot puszczy Myszenieckiej, ma 82 dm., 1039 mk. i 2044 mr. obszaru. W 1827 r. było 72 dm., 424 mk. Ludność wsi stanowią Kurpie.

Pełudzie, fol., pow. sejneński, gm. Sereje, odl. 39 w. od Sejn a 6 w. od Niemna, ma 4 dm., 32 mk. W 1827 r. 4 dm., 33 mk. Fol. ten w r. 1884 oddzielony od dóbr Gińczany, rozl. mr. 157: or. gr. i ogr., mr. 106 łąk mr. 49, nieuż. mr. 2. Ob. *Gińczany*. *Br. G.*

Pełynie al. *Pyliny*, część Jazowa Starego, pow. jaworowski.

Pełża *Wielka* i *Mała* (w dokum. *Pelgi*, *Pełży*, *Pełża Pełz*, *Połża*), dwie wsie, pow. dubieński, na płd.-zchd od mta Ołyki. Dawniej zaliczały się do pow. łuckiego. O P. znajdują się liczne wzmianki w dokumentach ogłoszonych przez kom. arch. w Kijowie (ob. Skorowidz Nowickiego).

Pen... *Pen*... nazwy tak zaczynające się a tu nieumieszczone ob. pod *Pę*...

Pempau (niem.), ob. *Pępowo*.

Pempen (niem.) wś, pow. kłajpedzki 4½ klm. od brzegu morskiego, 2½ klm. od st p., tel. i kol. ż. Proekuls.

Pempeningken (niem.), wybud., pow. kłajpedzki st. p., tel. i kol. Kłajpeda.

Pempie, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Pempienen (niem.), leśn., pow. gierdawski, po lewym brzegu rz. Swini, pobocznej Łyny, 4 klm. na półn. od st. p. Klein Gnie.

Pempischken (niem.), fol. na prus. Litwie, pow. szyłokarczemski, st. p., tel. i kol. ż. Szyłokarczma.

Pempiszki, wś, pow. rossieński, par szwekszniańska.

Pemplow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. kamieński, st. p. Nemitz.

Penchra (niem.), ob. *Pęcherz*.

Pencun (niem.), miasto i dobra ryc. w Pomeranii, pow. Randow, st. p., leży śród trzech jezior. Tutejszy zamek jest zbudowany r. 1512 w ostrołukowym stylu. W 1877 r. 2014 mk., przeważnie ewang. *Ks. Fr.*

Penczk, niem. *Penzig*, wś pow. zgorzelicki, posiada kościół par. ewang., szkołę, młyn wodny, olejarnię, cegielnię, łomy piaskowca. W 1842 r. 106 dm., 714 mk. ewang. Do 1815 P. należał do saskich Łużyc. Data erekcyi kościoła nieznana. Około 1540 r. reformacya przeniknęła tu ze Zgorzelnic i kościół został zamieniony na zbór ewangielicki. Część jedna kościoła, tak zwana stara kaplica, pochodzi z XIV w. zapewne. W 1841 r. pożar zniszczył kościół, szkołę i 56 osad wiejskich.

Penczyn, wś, pow. homelski, gm Rudzieniec, na 110 dm. i 459 mk., z których 2 zajmuje się krawiectwem, 2 wyprawą skór, 5 wy-

robem wozów, sań i t. p., 5 kołodziejstwem, 3 bednarstwem. *J. Krz.*

Pendrinnen *Gross* (niem.) 1.) wś na pruskiej Litwie, pow. gąbiński po prawej stronie bitego traktu z Gąbina do Wystrucia 4 klm. od st. p., tel., kol. żel. Judtschen. 2.) **P.** *Klein*, wś, tamże, 2 klm. od pierwszej na wsch. odległa, należy do st. p, tel. i kol. żel. Wystrucia.

Pendzich, fol. i młyn wodny we wsi Jodłownik, pow. rybnicki.

Penglitten, ob. *Pęglity*.

Penia, rzeczka w pow. wilejskim, przepływa pod Dziakowszczyzną.

Penie, wś, pow. wileński, w 5 okr. pol., gm. Sołeczniki, okr. wiejski Kamionka, o 12 w. od gminy, 18 dusz rewiz.; należy do dóbr Błużnie, Jeleńskich.

Penken (niem.), dobra ryc., pow. iławkowski, nad strugą poboczną rzeczki Pasmar, 6 klm. na poł. zach. od st. p. i tel. Kreuzburg. Obszaru 1606 ha. Cegielnia.

Penkendorf, 1369 *Pankendorff*, wś i dobra, pow. świdnicki, par. ewang., łomy kamienia, młyn wodny. Ludność przeważnie ewangielicka.

Peńki, karczma na obw. dwor. Hołoskowa, pow. nadworniański.

Penkieniki al. *Pejkieniki*, okolica szlach. nad jeziorem Morgi, pow. trocki, w 1 okr. pol., gm. Troki, okr. wiejski Michniszki, o 8 w. od Trok, 4 dm., 50 mk. katol. (w 1864 r. 5 dusz rewiz.: jednodworców).

Penkinele, pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki.

Penkiny al. *Romor osady*, wś i fol., pow. wyłkowyski, gm. Olwita, par. Wierzbołów, odl. 14 w. od Wyłkowyszek, ma 9 dm., 32 mk. Rozl. mr. 566: gr. or. i ogr. mr. 450, łąk mr. 102, nieuż. mr. 14; bud. mur. 8, z drzewa 6; płodozmian 9-polowy; pokłady torfu. Wś P. os. 9, z gr. mr. 81. 2.) **P**, wś i fol. pow. wyłkowyski, gm. Karkliny, par. Kieturwłoki, odl. 14 w. od Wyłkowyszek, ma 12 dm., 174 mk. W 1827 r. było 10 dm., 130 mk. Majorat P. składający się z fol. P., wsi P. i Budwiecie, w 1835 r. nadany został generał-majorowi Krummes. Rozl. folwarczna wynosi mr. 575; wś P. ma osad 17, z gr. mr. 205; wś Budwiecie os. 23, z gr. mr. 904. *Br. Ch.*

Peńkowszczyzna, fol. i dobra, pow. oszmiański, w 2 okr. pol., gm. Horodźki, okr. wiejski Kobylczyce, o 41 w. od Oszmiany, 1 dm., 36 mk. (29 prawosł i 7 katol.); własność Rodziewiczów.

Penkuhl (niem.), ob. *Pieniężnica*.

Penkwołaki, wś, pow. wyłkowyski, gm. Pojeziory, par. Wyłkowyszki, odl. 10 w. od Wyłkowyszek, ma 9 dm, 97 mk. W 1827 r. było 9 dm., 87 mk. Kol. P. utworzona z osad włościańskich, rozl. mr. 100: gr. or. i ogr. mr. 70, łąk mr. 29, nieuż. mr. 1; bud. z drzewa 11.

Pennacken (niem.), wś na prus. Litwie, pow. gąbiński, w pobliżu rzeki Rapy, 1 ½ klm. na pół.-wsch. od st. p. i tel Nemmersdorf.

Pennekow (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. sławniński, st. p. Pustamin.

Pennichul (wizyt. Trebnica z r. 1653), ob. *Pieniężnica*.

Pennoje, (?), zaśc., pow. wilejski, w 1 okr. pol., gm. Krasne (Krasne-Sioło), okr. wiejski Usza, o 5 w. od gminy, ma wraz ze wsią Nowosiołki 28 dusz; należy do dóbr Dworzec, dawniej Kurowskich.

Pensin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Demmin, st. poczt. Demmin.

Pensy ob. *Pęsy*.

Penta, rzka w pow. władysławowskim, początek ma pod wsią Smilgie, płynie ku zachodowi przez Pentyszki, Kotyle, Wersze, Skordupie i pod wsią Ponowie wpada z praw. brzegu do Szeszupy. Przyjmuje z praw. brzegu pod Pentyszkami jeden, a pod Sontakami dwa strumienie bez nazwy, z lewego pod wsia Wojszwilis, Nawę. Długa około 25 wiorst. *J. Bliz.*

Pentczyzna, zapewne *Pętczyzna*, wś, pow. radzymiński. Wchodziła wskład dóbr Jadów (ob.).

Pentekinnen (niem.), dobra pow. rybacki, nad rzeczką wpadającą do zatoki fryskiej, 3 klm. od st. p. i tel. Drugehnen. Obszar 123 ha.

Pentekretscham os. karcz. w Michelsdorf, pow. lubiński.

Pentin (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. gryfijski, st. p. Guetzkow.

Pentiwka, grupa domów w Jabłonicy, w pow. nadworniańskim.

Pentlack *Gross* (niem.) 1.) dobra ryc., pow. gierdawski, nad rz. Świnią, 4 klm. na pół. od st. p. i tel. Nordenburg; obsz. 1299 ha. 2.) **P.** *Klein*, wś, tamże, o 3 klm. na półn. od pierwszej odl. 6 klm. od st. p. Abelischken.

Pentlejewo, wś rządowa nad rz. Zadicą, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., o 16 w. od Dzisny, 3 dm., 43 mk.

Pentopolis, **Piatyhory**, ob. *Czerkasy* (t. 1, 803).

Pentsch, kol., pow. strzeliński. Mieszkają tu czescy osadnicy, należący do par. w Husińcu; inni mieszkańcy należą do par. w Strzelcu.

Pentupie, wś, pow. maryampolski, gm. Gudele, par. Skrawdzie, odl. 22 w. od Maryampola, ma 46 dm., 315 mk. W 1827 r. było 11 dm., 130 mk.

Pentwirsze, wś, pow. władysławowski, gm. Tomaszbuda, par. Gryszkabuda, odl. 30 w. od Władysławowa, ma 8 dm., 59 mk. W 1827 r. było 6 dm., 52 mk.; wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Pentyszki, wś, pow. władysławowski, gm. Syntowty, par. Gryszkabuda, odl. 23 w. od Władysławowa, ma 38 dm., 290 mk. W 1827 r. było 27 dm., 244 mk.; wchodziła w skład dóbr rząd. Leśnictwo.

Pentzken, ob. *Pęcki*

Penz (niem.), dobra ryc. w Pomeranii, pow. Demnin.

Penza, wś drob. szlachty nad rz. Narwią, pow. kolneński, gm. Rogienice, par. Piątnica. Posiada młyn wodny. W 1827 r. było tu 26 dm., 171 mk.

Penza, mto gubernialne przy ujściu rz. Penzy do Sury i przy dr. żel. morszańsko-syzrańskiej, ma 42,153 mk. (w 1883 r.), 9 cerkwi paraf., 3 cmentarne, 9 kaplic domowych, 2 monastery, kościół ewang., seminaryum duchowne, gimnazyum z pensyonatem szlacheckim, 2 szkoły powiat. i 2 paraf., ogród botaniczny ze szkołą ogrodniczą (od 1820 r.); wiele zakładów dobroczynnych, szpitali, ochron; teatr, bank, 3300 rzemieślników, 22 fabryk, ważniejsze: sukna, skór, mydła i świec, z produkcyą roczną na 766,000 rs.; znaczny handel, przystań, 2 jarmarki (w 7 tygodni po Wielkiejnocy i od 1 do 15 grudnia), targi wielkie; st. poczt. i dr. żel. Miasto jest porządnie zabudowane i dzieli się na stare i nowe, ozdobę którego stanowi, oprócz rozległych placów, otoczonych pięknemi pałacami i domami, wielka liczba ogrodów. St. dr. żel. P. znajduje się pomiędzy st. Ramzaj (o 23 w.) a Leonidówką (o 22 w.), o 250 w. od Morszańska a 235 w. od Syzrani. Penza założoną została w 1666 r. jako twierdza przeciwko plemionom tatarskim. Za czasów Piotra W. należała do gub. kazańskiej; od 1780 r. mto główne namiestnictwa a od 1801 r. nowo utworzonej gub. penzeńskiej. *Penzeński powiat* ma na przestrzeni 2933·5 w. kw. 111,445 mk., zajmujących się głównie rolnictwem. Powierzchnia stepowa, grunt urodzajny. Znaczniejsze rzeki Sura i Choper. Jeziora niewielkie lecz rybne, lasy zajmują 17% ogólnej przestrzeni. Znajduje się tu glina garncarska, ochra, kamień budowlany i piaskowiec. *Penzeńska guberma*, jedna z płd.-wschodnich gubernii rosyjskich, graniczy na płn. z gub. niżegorodzką, na płn.-wschód z symbirską, na zachód z tambowską, na południe z saratowską i ma na przestrzeni 34,216 w. kw. 1,356,571 mk., (w 1882 r.), przeważnie Wielkorossyan, dalej Mordwinów (113,320), Tatarów (51,700), Kałmuków. W 1879 było w gub. 375 żydów (kalendarz Hurlanda z 1879/80). Powierzchnia w ogóle płaszczyzna, poprzerzynana niewysokiemi wzgórkami i zroszona rz. Surą (lewym dopływem Wołgi) i Mokszą (dopływem Oki) oraz wielką ilością pomniejszych rzek i strumieni. Grunt po większej części urodzajny czarnoziem, połowa powierzchni zajęta jest pod pola, 39% stanowią lasy przeważnie dębowe, 1/7 część łąki i past. Jezior jest 88, lecz nie wielkich; bagna znajdują się w jednym tylko powiecie krasnosłobodzkim. Skład geologiczny mało zbadany: formacyi trzeciorzędnej eoceńskiej, najwięcej piaskowca, wapieni, rozmaite gliny, torf, rudy żelazne. Główne zajęcie ludności stanowi rolnictwo a obok tego przemysł wiejski, leśny i górniczy. W gubernii jest 975 zakładów przemysłowych, z produkcyą roczną 2,647,623 rs. Klimat, z powodu pochyłości powierzchni ku płn.-wschd. i znacznej ilości lasów, jest dość ostry, ale w ogóle stały i zdrowy. Pod względem administracyjnym gubernia dzieli się na 10 powiatów: penzeński, czembarski, horodyszeński, insarski, kereński, krasnosłobodzki, mokszański, narowczacki, niżniełomowski i sarański. W gubernii znajduje się 1845 osad, mianowicie 10 miast, 3 mta nadet., 23 słobód, 570 siół, 127 przysiołków i 1043 wsi. W granicach dzisiejszej guberni mieszkały zdawna narody pochodzenia fińskiego: Mordwa i Meszczera, które zawojowali Tatarzy w XIII w. Z upadkiem tychże w XVI w. miejscowość przeszła pod panowanie Rossyi. W 1708 r., przy podziale państwa na gubernie, część przyłączono do gub. kazańskiej, drugą część do azowskiej, w 1780 ustanowiono namiestnictwo penzeńskie zniesione w 1789 r., w końcu utworzono w 1801 r. gubernią.

Penzig hammer *Nieder* i *Ober*, dwie wsie, pow. zgorzelicki, par. Penczk. Ludność ewangelicka. Do 1815 r. należały do saskich Łużyc.

Penzy, pow. mazowiecki, ob. *Pęsy*.

Pepelnia, *Pepła* al. *Piepielnia*, rz., dopływ Świsłoczy z prawego brzegu.

Pepla podług karty Zanoniego, u Dług. Mthawa, dziś Mątawa, rz. w pow. świeckim.

Peple, wś, pow. rossieński, par. kołtyniańska.

Peplin 1.) al. *Pelplin*, dok. *Marienberg*, *Mons sanctae Mariae*, *Neu-Doberan*. *Novum Dubran*, *Polplin*, *Polpnin*, *Poplin*, *Samboria*, *Sambursh*, *Peplyn*, *Poelplinum*, dawniej wieś, od 1886 r. targowisko w pow. starogardzkim. Sławne niegdyś opactwo cystersów, dziś stolica biskupstwa chełmińskiego. Leży w malowniczej okolicy nad Wierzycą, w dolinie między wzgórzami; jest st. kol. wschodniej między Bydgoszczą a Tczewem (odl. 20 klm.), ma urząd poczt. 2 ej klasy. Z Walichnowami nad Wisłą jest P. połączony telefonem. Bite trakty rozchodzą się ztąd do Starogardu, do Tczewa oraz peplińskiego nadleśnictwa, do Morzeszczyna. Oprócz biskupa przebywa tu kapituła składająca się z 10 kanoników; seminaryum duchowne o 4 kursach, obecnie zamknięte, bisk. progimnazyum liczące 12 nau-

czycieli, 10 duchownych i 2 świeckich i około 230 uczniów, klasztor żeński, szkoła elementarna, apteka, 2 lekarzy, cukrownia, wodny młyn należący do kapituły i polska księgarnia i drukarnia, wydająca „Pielgrzyma“ i niedzielny dodatek „Krzyż“. W 1868 r. miał P. 1684 mk. katolików, przeważnie Polaków, 134 ewang., 9 żydów, 104 dm.; w 1879 r. zaś 118 dm., 352 dymów i 1904 mk. W 1885 r. było 2117 mk. W skład wsi wchodzi Pólko, folw. seminaryjny, i Maciejowo, własność kapituły; cały ten obszar obejmuje 4210·16 mr. Najbliższy kościół ewang. w Rudnie. Tutejsza cukrownia przerobiła w kampanii z 1885 na 1886 r., 422620 cent. buraków, które uprawiano na obszarze 2850 mr. pruskich; czysty zysk zaś wynosił 100,204 mrk. 82 fen. Lud okoliczny nazywa osadę Peplin, nawet częstokroć Paplin, nigdy zaś Pelplin. Słusznie zatem twierdzi Kętrzyński (Nazwy miejscowe, str. 13), że nazwa Pelplin jest niemiecką, a polską: Peplin. Tak też brzmi ona we wszystkich polskich źródłach XVI i XVII w. i biskup kujawski Rozdrażewski, bawiąc r. 1583 w tutejszym klasztorze, pisywał listy z nagłówkiem Peplinii. W jego wizytacyi z powyższego roku czytamy Peplin (str. 54). Zresztą tak w powiecie chojnickim jako i w Wschodnich Prusach znajdują się miejscowości Peplinem zwane; oprócz tego w okolicach nad górną Wierzycą i Czarnąwodą spotyka się często nazwisko: Pepliński. Pisownia w dokumentach nie jest stała. W XIII w. pisano Polplyn i Polplin, w XIV i XV Polpelyn i Poelplyn; późniejsze niemieckie dokumenty mają często Poelplin. Borck (Echo sepulchralis, II, str. 370) wywodzi tę nazwę od *papli*, którym to wyrazem okolica tutejsza oznacza topol. Na Pomorzu oznacza *pło* tyle co trzęsawisko. Pomorzanie lubili zakładać wioski na miejscach nieprzystępnych, osobliwie na bagnistych. P. jest jedną ze starszych osad pomorskich. W opisie Starożytnej Polski przez Święckiego czytamy, że Mątawa pod Nowem dawniej „Pepla“ się nazywała (str. 318). Wieś tutejsza, leżąca w ziemi tyrnawskiej, istniała już przed założeniem klasztoru i należała pierwotnie do comesa Waysila czyli Wojsława, który w okolicy Tczewa miał bogate włości i pomiędzy r. 1273 a 1276 był wojewodą świeckim, potem tczewskim, w końcu zaś gdańskim. Ponieważ Pogódki, dokąd przybyli cystersi na wezwanie księcia pomorskiego Sambora już r. 1258 z Doberanu w Meklemburgii, okazały się niedogodne, odstąpił Wojsław ówczesnym zwyczajem Peplina Mestwinowi II, księciu pomorskiemu, z prośbą, aby tenże wieś tę oddał zakonnikom. Tak się też stało i książę wystawił na to d. 2 stycznia 1274 r. w Świeciu osobny dokument (ob. P. U. B. v. Perlbach, str. 211 i Opactwo peplińskie ks. Kujota, str. 56). Atoli dopiero r. 1276 w dzień ś. Szymona i Judy d. 28 paźdz. przenieśli się zakonnicy pod wodzą trzeciego opata pogódzkiego a pierwszego peplińskiego Wernera do nowej siedziby. Szczodry Mestwin wnet potem dołączył nowe darowizny; za jego zaś przykładem poszedł Przemysław, Władysław Łokietek i szlachta pomorska. Inne dobra nabył konwent drogą kupna. Przed kasatą majątków duchownych należały do klasztoru następujące wsie i dobra: *a*) Klucz peplińsk w pow. starogardzkim, mianowicie wsie: Nowacerkiew, Rzeżęcin, Morzeszczyn, Kulice, Królówlas, Gentomie, Rożental i Ropuchy. *b*) Klucz pogódzki w pow. kościerskim, mianowicie: Kleszczewo, Jezierze, Wałdowo i Wałdówko, Więckowy, Głodowo, Jaroszewy, Kobyłów, Junkrowy, Koźmin, Kowalikowo, Czernichowo i pustkowia: Malarki albo Malar, Brzęczek, Ryle i Deka. *c*) Osady gospodarskie nad Wisłą: Spęgawy i Dobkowo, Narkowy, Wielkie Słońce, Hoppenbruch czyli Chmielniki, dawniej Górka. *d*) Dobra al. folwarki klasztorne: w kluczu peplińskim: Borkowo, Bielawki, Smoląg Klasztorny, Rombarg, Wolsze, Peplin, Wola, Nowydwór; zaś w kluczu pogódzkim: Pogódki, a prócz tego: Mały Garc, Czatkowy, Speiswinkel, Pomyje, Kaldeling, kilka nieruchomości w obszarze Gdańska, kilka młynów, mianowicie w Peplinie, w Królówlesie, w Borkowie i w Pogódkach, wreszcie wiele jezior, jako to: wschodnią część Wdzidzkiego, Bobanczyn, Sitno, Sobącz, Słońce, jez. w Gentomiu, jez. Łąg, Dubelno, Krąg, Rokitowe i kilka stawów. Tak więc klasztor pepliński był niejako udzielnem księstwem. Sądownictwo książęce zupełnie przestało tu działać od czasów darowizny Mestwina, który nawet prawa pobierania podatków i danin się zrzekł już r. 1274, zatrzymując sobie tylko robocizny, ograniczające się na budowaniu i wzmacnianiu zamków obronnych. Od 1309 r. zaczął się czas rządów krzyżackich, niepomyślnych dla klasztoru. Pod rozmaitemi pozorami ścieśniali oni przywileje zakonników i patrzyli przez szpary na tych co łupili i najeżdżali dobra klasztorne, tak że już r. 1320 papież Jan XXII na skargi zakonników wystąpić musiał w ich obronie. Gorzej jeszcze dali się klasztorowi we znaki husyccy żołdacy w 1433 r. Zabrali oni co znaleźli kosztownego, a po zniszczeniu zapasów spalili część zabudowań klasztornych. Przebywali tu przeszło pięć tygodni. Piękny kościół klasztorny służył im za stajnią (ob. Długosz, Lib. XI, pag. 504). Także w czasie wojny 13-letniej klasztor kilkakrotnie został złupiony. Dopiero pod rządami królów polskich od r. 1466 na-

stały znów dla P. jako i dla całej ziemi pruskiej chwile spokoju. Klasztorna księga zmarłych wymienia Kazimierza Jagiellończyka śród dobroczyńców klasztoru, z datkiem tysiąca grzywien; Aleksander zaś, bawiąc r. 1504 w Gdańsku, potwierdził wszystkie przywileje i prawa klasztoru. Toż samo uczynił Zygmunt I. W czasie pierwszej wojny szwedzkiej znów na P. nowe spadły nieszczęścia. Skoro się r. 1626 Gustaw Adolf zbliżył pod Tczew, opat Leonard Rembowski wyprawił wszystkich zakonników do Wielkopolski. W klasztorze zostało tylko dwóch braci laików. Opat wyjechał do Pogódek. Po zdobyciu Tczewa rozłożył Gustaw obóz pod miastem i w początku sierpnia sam przybył do Peplina. Braciszek z Kaszub oprowadzał króla po całym klasztorze. Musiał on opowiadać jacy w każdym ołtarzu święci wymalowani i komu ołtarze są poświęcone. Gdy przyszli do wielkiego ołtarza, podziwiał król obraz i spytał się, którenby też między królewskiemi tam przedstawionemi osobami był jego stryj. Gdy go braciszek wskazał, począł król podziwiać sztukę malarza w oddaniu twarzy. Nakoniec odwrócił się do orszaku i zabronił szkodzić komukolwiek w klasztorze albo wynieść jaką rzecz. Lecz po odejściu Gustawa zapomniano o tym zakazie. Zabierano co się dało unieść, nie tylko sprzęty kościelne, ale nawet trzy skrzynie ksiąg i naczynia kuchenne (ob. Opactwo peplińskie przez ks. Kujota, str. 477). W drugiej wojnie szwedzkiej (1655—1660) P. wiele ucierpiał. Już w r. 1655 przybyli tu Szwedzi, lecz klasztor okupił się wypłaciwszy im 9000 zł. W następnym roku d. 3 stycznia przechodzili znowu i nałożyli na konwent ponownie 9000 zł. Gdy napady nie ustawały, uciekli zakonnicy do Gdańska. Tymczasem rozeszły się wieści o powodzeniach Czarneckiego. W październiku 1656 r. stanął oddział polski pod Jakubem Wejherem i Karolem Grudzieńskim w pobliżu P. Rok 1657 rozpoczął się utarczkami pod P., co zmusiło konwent do dalszego pozostania w Gdańsku i do zastawienia nieomal wszystkich sprzętów kościelnych za 9000 złp. na pokrycie wydatków. Pod koniec stycznia r. 1659 wręczyli Szwedzi pomimoto opatowi peplińskiemu, w Starogardzie wówczas przebywającemu, pozew, aby zapłacił podatek od plądrowania (Brandschoss). Gdy się ociągał dla braku pieniędzy, spalili folwark pepliński. Królewicz Adolf zaś rozłożył się w środku marca pod Rudnem, Lignowami i Garcem i ztąd przybył do P., gdzie mieszkańcom prawie ostatek mienia wydarł. Tą razą ucierpiał klasztor więcej niż kiedykolwiek, bo drzwi wszystkie powysadzali łupieżcy, piece porozwalali. Dopiero traktat Oliwski powrócił pokój. W marcu r. 1675 bawiła tu królowa wdowa Eleonora; towarzyszyli jej wojewoda lubelski i trzech starostów. Najświetniejszym wypadkiem w dziejach klasztoru były odwiedziny Jana Sobieskiego, który z Gniewu zjechał do P. z królową i królewiczem Jakubem w d. 16 czerwca 1677 r. żeby tu obchodzić uroczyście święto Bożego Ciała. W wigilią święta przed północą dopiero stanęli goście, opóźniwszy się dla trudnej przeprawy na Wierzycy. W samo święto udali się zakonnicy z opatem w procesyi aż do drzwi prowadzących z korytarza wschodniego na dziedziniec, przez który przybyła królewska para z opactwa. Pokropieni święconą wodą udali się wszyscy długą procesyą po korytarzach do kościoła. Dopiero w średniej nawie powitał opat swych gości w imieniu całego konwentu, na co odpowiedział z polecenia królewskiego nominat warmiński Michał Radziejowski, późniejszy arcybiskup gnieźnieński i kardynał. Następnie była suma pontyfikalna opata i procesya do czterech ołtarzów, po za klasztorem ustawionych. Król szedł ze świecą za baldachimem. Za każdem błogosławieństwem strzelali królewscy hajducy i wygrywali pobudkę. Podczas pochodu zaś grała wojskowa muzyka różne melodye tatarskie, kozackie, tureckie. „Tak wszystkich uszy — pisze kronikarz— podziwieniem się napełniły, bo nigdzie w tych ziemiach podobnych rzeczy uszy nie słyszały, ani oczy nie widziały". Od ostatniego ołtarza, który stał przy opactwie, wróciła procesya przez dziedziniec na korytarze klasztorne i obeszła je wokoło. Przed wielkim ołtarzem udzielił opat ostatniego błogosławieństwa. O godzinie trzeciej skończyło się nabożeństwo i wszyscy udali się do większego refektarza, gdzie jeden z ojców powiedział mowę i poprosił o pozwolenie ucałowania rąk królewskich małżonków. Po tej ceremonii zasiedli wszyscy goście do stołu. Na czele siedział król z królową, królewiczem i posłem francuskim. Zaraz po obiedzie były o siódmej godzinie nieszpory, w obecności wszystkich gości. Następnie królowa udała się do swych komnat, król zaś przechadzał się po klasztorze i ogrodzie, podziwiając dogodne i piękne położenie zabudowań, osobliwie dla bliskości rzeki. Ztąd udali się goście do opata na wieczerzę, która się przeciągnęła aż w późną noc. W piątek była dla rodziny królewskiej msza św. i procesya o jedenastej. Po obiedzie udali się wszyscy do ogrodu, król z królową i synem wsiedli do łodzi i wrócili do Gniewu, reszta zaś gości udała się tam furgonami. W 1772 r. przeszedł cały majątek klasztoru w administracyą rządu. W 1810 r. d. 80 paźdz. wydał król Fryderyk Wilhelm III rozkaz zabrania majątków klasztornych

na spłacenie kontrybucyi francuskiej. Wreszcie dekretem z d. 14 marca 1823 r. został klasztor pepliński zniesiony. Zakonników było wtedy jeszcze 16, dawniej około 50. Od pierwszego sprowadzenia się zakonników z Pogódek upłynęło blisko 565 lat. Mocą buli: „De salute animarum“ z d. 16 czerwca r. 1821 został P. stolicą biskupstwa chełmińskiego, a klasztor kościołem katedralnym. Pierwszym biskupem chełmińskim, który w Peplinie rezydował, był Ignacy Matthy 1824—32, drugim Anastazy Sedlag 1834—56, trzecim Jan Nepomucen Marwicz 1857—86, czwartym Leon Redner. Poczet opatów peplińskich stanowią: 1) Werner 1276—92, 2) Jan z Byszewa 1292—95, 3) Henryk z Hadersleben 1296—1305, 4) Gotfryd z Elbląga 1305—16, 5) Henryk ze Starogardu 1317—23, 6) Jordan aż do r. 1329, 7) Albert aż do r. 1331, 8) Eberhard z Elbląga 1331—54, 9) Maciej 1354—68, 10) Piotr z Rogowa 1368—86, 11) Jan z Langnowa 1386—1402, 12) Piotr Honigfeld 1402—36, 13) Piotr Bielczyc 1436—40, 14) Mikołaj Engelken 1440—47, 15) Jędrzej z Rosenau 1447—62, 16) Jan Warnaw 1464—66, 17) Paweł de Zullen aż do r. 1471, 18) Sander 1471—75, po nim znów Paweł de Zullen 1475—89, 19) Michał Fischaw 1489—1502, 20) Jerzy Neuburgk 1502—1504, 21) Bartłomiej 1504—22 22) Jędrzej Stenort 1522—42, 23) Jodok Kron 1542—55, 24) Szymon 1555—57. To byli opaci wolno obierani przez konwent. Opaci obierani pod wpływem rządu są: 25) Stanisław Żelisławski 1557—1563, 26) Leonard Rembowski I aż do r. 1590 (Krysztof Kliński h. Junosza, nie był prawowitym opatem i musiał się zrzec tej godności, którą w nieprawy sposób był sobie przywłaszczył), 27) Mikołaj Kostka 1592—1610, 28) Feliks Kos 1610—18, 29) Leonard Rembowski II 1618—49, 30) Jan Karol Czarliński 1649—62, 31) Jerzy Ciecholewski 1662—73, 32) Aleksander Wolf a Luedingshaus 1673—78, 33) Ludwik Aleksander Łoś 1679—88, 34) Jerzy Skoroszowski 1689—1702, 35) Tomasz Franciszek Czapski 1702—30, 36) Walenty Aleksander Czapski 1730—34, 37) Wojciech Stanisław Leski 1734—47, 38) Ignacy Czapski 1747—51, 39) Hieronim Turno h. Kotwice 1751—59, 40) Izydor Tokarzewski 1759—66, 41) Floryan Gotartowski. Następni byli tylko opatami tytularnymi: 41) Karol książę Hohenzollern, biskup chełmiński, aż do r. 1792, 42) Franciszek Rydzyński aż do 1814 r. Po jego śmierci już rząd nie mianował opatów. Katedra peplińska z cegły, w stylu ostrołukowym zbudowana, należy do najwspanialszych świątyń dyecezyi chełmińskiej. Jej długość w świetle wynosi 80 mt., szerokość trzech naw 25·8 mt., w poprzecznych ramionach 43 mt.; wysokość zaś od posadzki aż do sklepienia wynosi w średniej 10·3 mt. a szerokiej nawie 25·9 mt. Nad główną bramą w zachodniej facyacie wznosi się bronzowa figura Mestwina II, założyciela klasztoru, z XVII wieku pochodząca. Szczyt wschodni jest ozdobiony nieco ponad fryzem czterema głowami z palonej gliny. Północne ramię poprzeczne posiada bogatą zamurowaną bramę. Przypomina złotą bramę przy kościele N. M. Panny w Malborku, chociaż jej nie wyrównywa co do wielkości ornamentyki. Naprzeciw tej bramy stoi figura N. M. Panny z piaskowca, w połowie bieżącego stulecia wystawiona. Wnętrze kościoła przedstawia się wspaniale, zwłaszcza sklepienie i filary. Posadzkę z flizów sprawił r. 1687 opat Łoś własnym kosztem, ofiarując na ten cel 900 zł. pruskich. Ołtarzy jest 22; jedne pochodzą z XVII, inne z XVIII w, Większa część jest w stylu roccoco, z drzewa wykonana; jest także kilka marmurowych. Wielki ołtarz wzniesiony w r. 1623. Kosztowne pozłacane rzeźby, wznoszące się całą szerokością nawy aż pod samo sklepienie, pochodzą też z tegoż roku. Obraz malowany jest przez Bernarda Hahn z Chojnic, nadwornego malarza króla polskiego, przedstawia koronacyą Matki Boskiej. Do niej zwracają się oczy wszystkich osób umieszczonych na obrazie. Są to po części wizerunki współczesnych postaci. Jest tu papież Urban VIII, cesarz Ferdynand, Zygmunt III, opat Rembowski i inni. Na szczególną wzmiankę zasługuje ołtarz Wniebowzięcia N. M. Panny, znajdujący się w końcu prawej nawy, fundowany przez opata Rembowskiego w 1619 r. Mieści się tu obraz przedstawiający Narodzenie Chrystusa, uchodzący za najlepszy w całej katedrze. Kaplica jest tylko jedna, zwana dawniej Kosów, dziś Przenajśw. Sakramentu. Zajmuje północne, poprzeczne ramię katedry. W niej jest pomnik Jana Kosa, kasztelana elbląskiego i piękny ołtarz marmurowy. Do południowej ściany kościoła przytyka, od ramienia począwszy, wielka zakrystya, zbudowana r. 1602. Organów posiada katedra dwa: stare, mniejsze, w południowem ramieniu; nowe, większe, na chórze u głównego wejścia; liczą 55 brzmiących rejestrów i kosztowały 12,000 tal. Nad drzwiami wchodowemi do kazalnicy jest herb opata Łosia i Czapskich. Cała kazalnica jest pozłacana i spoczywa na posągu, przedstawiającym Samsona rozdzierającego paszczękę lwa. W presbyteryum stoją po obu stronach prześliczne stale, wykwintnej snycerskiej roboty, prawdopodobnie z połowy XVI w. Okna są rozmieszczone dwoma rzędami, niższe malowane, oświetlają nawy poboczne, wyższe zwyczajne, średnią. W południowej poprzecznej

nawie wisi kilka historycznych obrazów. Na zewnętrznej stronie poręczy organów po stronie zakrystyi mieszczą się popiersia książąt pomorskich, od Subisława począwszy aż do Mestwina II. Najlepsze pomiędzy nimi są przedstawiające Mestwina i Sambora w zbroi rycerskiej. Wykonał je malarz gdański Stech r. 1676. Pod nimi wisi obraz przedstawiający akt darowizny Sambora, mocą którego cystersi odebrali Pogódki. Drugi przedstawia Mestwina, oddającego klucze klasztoru peplińskiego opatowi. Oprócz stalli niepoślednią ozdobą kościoła są przepyszne makaty. Godne uwagi są rzadkiej piękności ornaty, pochodzące z XIV lub XV wieku. Skarbiec, składający się z dawnego cysterskiego i katedralnego chełmińskiego, był dawniej bogatszy, ale dziś jeszcze posiada rzadkie zabytki, jak kielich z r. 1603, dar bisk. chełmińskiego Piotra Tylickiego, prawdopodobnie w Augsburgu wykonany, dwa krzyże srobrne pozłacane misternej roboty z XVI w, trzy relikwiarze, 6 świeczników z czystego srebra, starodawny srebrny posąg Matki Boskiej z Panem Jezusem z r. 1601. Okazałych nagrobków nie ma w kościele, są tylko płyty kamienne z napisami. Spotyka się między nimi grobowiec Bystrama z r. 1649, opata Rembowskiego, Turny † 1759, Jerzego Czarlińskiego, Ignacego Czapskiego, Mikołaja Kostki, Krzysztofa Zapędowskiego, Kosów w kaplicy Bożego Ciała, wreszcie biskupów i sufraganów peplińskich. Co do czasu, w którym powstała ta wspaniała świątynia, to mury kościoła zaczęli zakonnicy stawiać zaraz po swojem tutaj przybyciu, a więc pod koniec XIII w., resztę wykończyli zwolna, jak czasu i zasobów starczyło, ale zawsze trzymając się pierwotnego planu. Że jeszcze r. 1416 budowla nie była wykończona, widać ztąd, że sobór konstancyjski udzielił odpusty dla tych, co datkiem przyczyniliby się do ukończenia świątyni. Dopiero r. 1557 zaciągnął opat Rembowski sklepienia w obu ramionach poprzecznych. Dzisiejsza wieża pochodzi z r. 1720, bo tę liczbę umieszczono na chorągiewce. Do południowej ściany kościoła przytykają czworoboczne, dobrze zachowane krużganki; sklepienie ich stare; jego żebra nie spoczywają na filarach, lecz na wystających z muru podmurkach. Przestrzeń między niemi wypełniają wielkie na płótnie malowane obrazy, przedstawiające sceny z Pisma św. i z historyi kościoła. Wszystkie te obrazy zostały przed kilku laty starannie odnowione przez tutejszego malarza Lewickiego. Pod jednym z nich, umieszczonym właśnie w środku północnego krużganku, odkryto r. 1881 piękny obraz al tempera z pierwszej połowy XIV w. Przedstawia dwie sceny z życia Jezusa Chrystusa; na dole: Umywanie nóg, u góry: Ukrzyżowanego Zbawiciela, N. M. Pannę, św. Jana i proroków Izajasza i Jeremiasza. Na uboczu stoją jeszcze opat i braciszek w białych habitach. Na odnowienie tego starożytnego obrazu przeznaczył rząd 1700 marek. Pracę tę wykonał Weinmayer z Monachium 1885 r. Jestto jeden z najcenniejszych zabytków sztuki malarskiej w całych Prusach. Po obu stronach północnego krużganku ciągną się długie, do ściany przymocowane ławy dębowe, z wysokiemi oparciami, bogatej snycerskiej roboty. Począł je robić brat Jerzy, ale niebawem umarł, reszty dokończyli płatni rękodzielnicy. Ustawiono je r. 1609. Do wschodniego krużganku przytykają najważniejsze i najstarsze zabudowania klasztorne. Tu znajduje się dawny kapitularz, dziś kaplica uczniów Collegium Marianum, której ozdobą jest przepyszne sklepienie. Okna są malowane według najpiękniejszych wzorów. Przez pewien czas w tej kaplicy odprawiało się nabożeństwo zakonników, pierwotnie zaś w kaplicy św. Barbary, stojącej na południe nowego seminaryum, 1872 r. całkiem przebudowanej. Kronikarz powiada, że postać tej kaplicy zupełnie była podobna do klasztoru. Można ztąd wnosić, że ta świątynia była pierwotnym kościołem klasztornym. Obecnie jest ona przeznaczona dla kleryków seminaryum duchownego. Tuż obok jest obecnie sala kapituły biskupstwa chełmińskiego. Ostatniem po stronie wschodniej miejscem dostępnem z korytarza za czasów klasztornych była sala konwentualna, dziś refektarz kleryków. Wzdłuż całego nieomal południowego krużganku ciągnie się dzisiejsza biblioteka seminaryum duchownego, dawniej refektarz większy, przezwany też salą królewiczową. Tu bowiem ugościli zakonnicy w r. 1677 króla Jana Sobieskiego, królowę i królewicza Jakuba. Biblioteka zawiera piękne rękopismy z XII i XIII w. z ozdobnymi inicyałami. Zachowało się także dużo przywilejów w oryginałach. Na dachu biblioteki wznosi się od r. 1674 wieża, cyną pokryta, jedynie dla zegara przeznaczona. Na północ katedry stoi kościołek parafialny, cały z cegły; istniał już r. 1417. Wystawili go cystersi na użytek wiernych Peplina i wiosek przyległych. Początkowo kościołek ten zależał od klasztoru. W XVII w. zarządzali nim zwykle proboszczowie kościołów pobliskich. Później bywali tu księża powoływani przez klasztor jako patrona, w stanowisku administratorów. Dziś jest administratorem zawsze jeden z wikaryuszów tumskich. Patronat przysługuje biskupowi. Przy tym kościołku, tyt. Bożego Ciała, istnieje bractwo Aniołów Stróżów i Trzeźwości. Do parafii należą: Peplin, Maciejowo, Pólko i Wola. W 1867 r.

było 1654 dusz; w 1885 r. zaś 1968. Oprócz tego istnieje jeszcze główna brama, dziś dla dyrygenta chóru przebudowana. Browar klasztorny został dopiero r. 1842 rozebrany. Na zachodnim końcu wsi stoi nowy klasztorek sióstr miłosierdzia, zbudowany r. 1862, staraniem ks. sufragana Jeschkego. Kaplica św. Józefa, do klasztoru przytykająca, została poświęcona r. 1870. Obraz umieszczony w ołtarzu po lewej stronie darowała cesarzowa Augusta. Źródła: 1) „Opactwo pelplińskie“ przez ks. Kujota, Pelplin 1875. 2) „Szkice z ziemi i hist. Prus Królewskich“ przez Lubińskiego, Gdańsk 1886. 3) „Klasztory żeńskie“ przez ks. Fankidejskiego, Peplin 1883. 4) „Z Prus Królewskich“ nap. St. Tarnowski. 5) Borck: „Echo sepulchralis“, str. 370—414. 6) „Die Bau und Kunstdenkmaeler des Kreises Stargard“ 1885. Dzieło illustowane, mieści kilka rycin, przedstawiających najcenniejsze zabytki kościelne. 2.) **P.**, fiskalne nadleśnictwo, 2·5 klm. na zachód od wsi tejże nazwy, na wzgórzu położone, nad bitym traktem z Tczewa do Starogardu, pow. starogardzki, st. p. Peplin, tamże par. kat., ewang. Rudno. W skład nadleśnictwa wchodzą leśnictwa: Bielawkerweide (niem.), Borkowo, Brody, Kochankenberg, Sturmberg i Samlin. Cały ten obszar obejmuje 3203·87 ha i to: 113·29 roli or. i ogr., 58·7 łąk, 2925·09 lasu iglastego i liściowego, 101·7 nieuż., 5·07 wody; czysty dochód z gruntu wynosi 8225 mrk. 3.) **P.**, majętność chełmińska, pow. chojnicki, st. p. i par. kat. Leśno $1^1/_3$ mili odl., ew. Suminy, w pow. bytowskim; szkoła Wyndorp, 3449·72 mr. obszaru. W 1868 r. 15 bud., 5 dm., 59 mk. kat. Właścicielem w 1856 r. Lipiński. P. leży w płn.-wsch. części powiatu, nad jeziorem Peplińskiem i należało dawniej jako pustkowie do sstwa tucholskiego. W 1693 r. uskarża się przed Erazmem Janowskim, tenutaryuszem tucholskim, Wojciech Pepliński na Lędowian i Skoszowian, że naganiają bydło w jego objazd, choć im urząd zamkowy tego zakazał i żeby mu ról nie podorywali. Urząd pozwala mu przy Miętoku i w rzece łowić; łąka przy lesie jest jego (ob. Zapiski ks. Kujota w Peplinie). *Ks. Fr.*

Pepliszki, wś, pow. rossieński, par. nowomiejska.

Pepła, ob. *Pepelnia.*

Pepłówek, wś i folw., pow. mławski, gm. Mława, par. Wieczfnia, leży na granicy od Prus, w pobliżu Mławy, posiada na swym obszarze stacyą pograniczną dr. żel. nadwiślańskiej, zwaną Mława, komorę celną, urząd gminny. W 1876 r. przed otwarciem dr. żel. nadwiślańskiej przywóz towarów przedstawiał wartość 158,124 rs., wywóz 197,476 rs. Fol. P. rozl. mr. 366: gr. or. i ogr. mr. 215, łąk mr. 36, pastw. mr. 24, lasu mr. 77, nieuż. mr. 14; bud. z drzewa ma 14, są pokłady torfu. Las nieurządzony. Wś P. os. 11, z gr. mr 53.

Pepłowo *Wielkie* 1.) wś i folw., i *P. Wylazłowo*, fol., pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Swięcienice, odl. o 14 w. od Płocka, ma 5 dm., 121 mk. Staranne gospodarstwo folwarczne, piękna pasieka. Fol. ma roz. mr. 505: gr. or. i ogr. mr. 405, łąk mr. 33, pastw. mr. 20, lasu mr. 22, nieuż. mr. 16; bud. mur. 1, z drzewa 11; wiatrak. Wś P. Wielkie os. 10, z gr. mr. 12. Fol. P. Wylazłowo rozl. mr. 170: gr. or. i ogr. mr. 121, łąk mr. 3, lasu mr. 45, nieuż. mr. 1; bud. mur. 1, z drzewa 8. 2.) **P.** *Nagórki*, wś i fol., pow. płocki, gm. Ramutówko, par. Swięcienice. Wś ma 10 dm., 146 mk. i 13 mr. ziemi. Folw. leży nad rzeczką Pepłówką i należy do dóbr Barcikowo. 3.) **P.** *Wielkie*, folw., pow. mławski, gm Mława, par. Wieczfnia, ma 25 dm., 192 mk. i obszaru gruntu 449 mr., w tem 135 ornego. *F. O.*

Peratyn, ob. *Piratyn.*

Peratyn 1) al. *Pieratyn* z *Antoninem*, wś, pow. kamionecki, 38 klm. na płn.-wsch. od Kamionki Strumiłowej, 7 klm. od sądu pow. i urz. poczt. w Radziechowie. Na wschód leży Sieńków, na płd. Niemiłów i Radziechów, na zach. Tetewczyce. Płn. część wsi przypiera do granicy gub wołyńskiej, pow. włodzimierskiego. Wieś leży w dorzeczu Styru, za pośrednictwem Neboczki, zwanej w dalszym biegu Sydołówką. Płynie ona wzdłuż granicy płn. od zach. na wschód i zabiera wody z półn., bagnistej części obszaru. Dolina Neboczki wznosi się do 215 mt. Na płd. od moczarzystej, płn. części obszaru wznoszą się wzgórza (244 mt. znak triang.) a na płd. Brynów do 235 mt. Na zach. stoku tych wzgórz leżą zabudowania wiejskie, a na zach. od nich podmokłe pastwiska: Ostrówek i Na Brynowie (225 mt.). Płd. część obszaru zajmuje osada niemiecka i przysiołek Antonin. Leży on w okolicy nieco piaszczystej i podmokłej, spoczywającej na pokładach marglowych, przy drodze z Radziechowa do Wolicy Baryłowej i Łopatyna. Na zach. od Antonina wznosi się na granicy Radziechowa wzgórze (244 mt.). Własność większa ma roli or. 434, łąk i ogr. 207, pastw. 456, lasu 1004 mr.; wł. mn. roli or. 1248, łąk i ogr. 265, pastw. 248 mr. W r. 1880 było 656 mk. w gminie, 76 na obsz. dwor., między nimi 60 obrz. rzym.-katol. Par. rzym.-katol. w Radziechowie, gr.-kat. w miejscu, dek. chołojowski. Do par. należą Tetewczyce. We wsi jest cerkiew p. w. św. Jerzego, szkoła etat. jednokl., kasa pożyczk. gminna z kapitałem 424 złr. i gorzelnia. Mieszkańcy Antonina są ewangielicy (w r. 1868 było ich 41) i należą do par. w Józefowie (o 11 klm.). Osadę Antonin założył wraz z wielu innymi na

początku bieżącego stulecia Józef hr. Mier, dziedzic Radziechowszczyzny, i zaludnił ją osadnikami saskimi. 2.) **P.**, ob. *Piratyn. Lu. Dz.*

Perbanden (niem.), wś, pow. świętosiekierski, nad strugą poboczną Walszy, 3 klm. od st. p. Lichtenfelde.

Perbangen (niem.) 1.) dobra na prus. Litwie, pow. ragnecki, st. p. Kraupischken. 2) **P.** *Gross*, wś, tamże. 3.) **P.** *Klein*, wś, tamże.

Perbonen, wś prywat., w okr. i pow. hazenpockim, par. neuhauzeńska (Kurlandya).

Perć, jezioro w pow. sejneńskim, gm. Krasnobroda, ma 10 mr. obszaru.

Perchajły, wś nad pot. Dunajcem, pow. oszmiański, w 4 okr. pol., gm. Wiszniów, okr. wiejski Bogdanowo, o $7\frac{1}{2}$ od gminy a 30 w. od Oszmiany, 12 dm., 123 mk. katol. (50 dusz rewiz.); należy do dóbr Bogdanowo, Ruszczyców.

Perchulewo, zaśc., pow. dzisieński, w 3 okr. pol., gm. i okr. wiejski Przebrodź, o 17 w. od gminy a 60 w. od Dzisny, 1 dm., 6 mk. katol. (2 dusze rewiz.).

Perchurjewo, wś w pow. kadnikowskim gub. wołogodzkiej, nabyta w 1850 r. przez Roemera Edwarda, syn Michała, zesłanego na mieszkanie do tej gubernii, od Mackiewicza Aleksandra.

Perchurowo, folw., pow. miński, od 1842 r. własność Babickich, ma około 3-ch włók.

Percima, karczma na obsz. dwor. Domaszowa, pow. Rawa Ruska.

Percyma, mylnie, ob. *Perejma.*

Perczajka, ob. *Pierczajka.*

Perczyzna al. *Perszczyzna*, wś włośc., pow. wileński, w 4 okr. pol., gm. Bystrzyca, okr. wiejski i dobra skarbowe Preny, o 14 w. od gminy a 37 w. od Wilna, 7 dusz rewiz.

Perdollen (niem.), wś, pow. labiewski, w pobliżu traktu wiodącego przez druskieńskie lasy do Labiewa, blisko rzeki Mauergraben, 1 klm. od st. poczt. i tel. Laukischken.

Perduny, grupa domów w Jazowie Starym, pow. jaworowskim.

Pereasław, ob. *Perejasław.*

Perebijkowce al. *Perebykowce*, wś nad rz. Dniestrem, pow. chocimski gub. bessarabskiej, par. Chocim. Cerkiew drewn. W 1868 r. było tu 249 dm. *X. M. O.*

Perebranowicze, wś rząd. nad rz. Bystrzycą, pow. oszmiański, w 2 okr. polic., gm. i dobra skarbowe Smorgonie, okr. wiejski Sukniewicze, o 5 w. od gminy a 37 w. od Oszmiany, ma 13 dm., 131 mk., 101 prawosł., 30 katol. (1866 r.).

Perebroda, część Lisowic, pow. doliński.

Perebrodzie (urzęd.), właściwie *Przebrodzie*, *Przebrodź* (ob.).

Perebuje, miejscowość w pow. słuckim, pod Lachowiczami; wspomniana w konstyt. z 1661 r., dozwalającej odprawiać tu jarmarki w dni: św. Trójcy, św. Jerzego i św. Mikołaja (Vol. Leg., IV, str. 380 wyd. Ohryski). Przywilej ten dano w nagrodę mężnej obrony Łachowicz, Stanisławowi Judyckiemu, wojskiemu rzeczyckiemu. Na tem miejscu istniała starożytna cerkiew p. w. św. Trójcy. *A. Jel.*

Perebytków, futor, pow. owrucki, należy do dóbr Hołubiewicze.

Perebytkowce, ob *Perebijkowce.*

Perebyty, szczyt w pasmie górskiem Jajce, w Beskidzie lesistym, na obszarze pow. dolińskiego.

Perechata, ob. *Pryhata.*

Perechińsko, ob. *Perehińsko.*

Perechód, wś, pow. włodawski, gm. Romanów, par. Wisznice, ma 30 dm., 307 mk., 7639 mr. ziemi. W 1827 r. było 24 dm., 144 mk.

Perechodec, gajówka koło Sielca, na obsz. dwor. Parchacza, pow. sokalski.

Perechody, część Wygnanki, pow. czortkowski.

Perechody, okolica szlachecka, pow. lidzki, w 4 okr. pol., o 46 w. od Lidy, 11 w. od Wasiliszek, ma 5 dm., 12 mk. prawosł., 71 katol.

Perechreście, leśniczówka w Rożniatowie, pow. doliński.

Perechresna al. *Perechrestna*, lesiste wzgórze ze szczytem 221 mt. wys., na praw. brzegu Żełdca, w płd. stronie Kupiczwoli, pow. żółkiewski. *Lu. Dz.*

Perechresne, ob. *Perechrestne.*

Perechrestje, kol., pow. chełmski, gm. Turka, par. ew. Lublin.

Perechrestje, szczyt górski w Karpatach, w pow. dolińskim, na granicy od Węgier, nad pot. Heczą w gm. Lolina. Wznies. 1199 mt. 2.) **P.**, szczyt w Beskidzie lesistym, w pow. turczańskim, nad pot. Gniła, na granicy Wysocka Wyżnego, Butli i Libuchory, wznies. 889 metrów. 3.) **P.**, szczyt górski, w pow. kossowskim, na obszarze między pot. Hramitnym Wielkim a Czeremoszem Białym. Wzniesiony 1073 mt. 4.) **P.**, szczyt górski, w pow. wyżnickim, nad rzką Mihową, dopływem Seretu, ma 1014 mt. wznies.

Perechrestne 1.) wś, pow. kossowski, leży śród gór karpackich, nad pot. Kochan, dopływem poblizkiego Czeremosza Białego, stanowiącego granicę między Galicyą i Bukowiną. Granice: wshód Dołhopol i Polanki, połd. Fereskuł, zachod. Hołowy, półn. Krasnoil i Stebne. Obsz. włośc. 1926 mr. W 1870 r. 460 mk., w 1880 r. 520 mk., gr.-kat. par. Dołhopole. 2.) **P.**, góra, 948 mt. wysoka, na obszarze wsi t. n., w pow. kossowskim, nad pot. Czarna rzeczka.

Perechresty, grupa domów w Jabłonicy, pow. nadworniański.

Pereczów, las w płd. zach. stronie Rachina,

w pow. dolińskim. Opływa go od wsch. Siwka, jedno z ramion Bołochówki; szczyt 446 mt.

Pereczuta, rz. w pow. mińskiem, przyjmuje w siebie rz. Niecieczkę.

Perediwirka, ob. *Peremirka.*

Perediwanie, przysiołek Horodnicy, w pow. horodeńskim (ob. Zbiór wiadom. antrop. akad. krak., t. VIII, 1884, str. 28).

Peredmirka, ob. *Peremirka.*

Peredolie ob. *Peredoły.*

Peredoły, *Peredolie*, wś i dobra skarbowe, pow. dzisieński, w 1 okr. pol., gm. Plissa, okr. wiejski Peredoły, o 13 w. od gminy, ma wraz z przysiołkiem Preobrażenką 13 dm. rewiz. W skład okr. wiejskiego i dóbr skarbowych P. wchodzą wsie: Snarki, Swiłła, Jakubowszczyzna, Sieluty, Jałowiki, Kolano, Dobrezino, Cynówka, Przewóz, (Perewóz), Morgi, Bojary, Mazniewo, Michale, Horodyszcze, Kisze, Peredoły z Preobrażenką, Jerzmanowszczyzna, Hnilaki i zaśc. Niwie, w ogóle 547 dusz rewiz., 6 włośc. skarbowych, 33 osadników w. rossyjskich i 24 żołnierzy dymisyonowanych.

Peredrile (ob. Hryczkowa), mylnie za *Peredsile.*

Peredrymiki, ob. *Przedrzymierki.*

Peredsile, wzgórze, 266 m. wys., w płn. stronie Milatyna Starego, pow. Kamionka Strumiłowa.

Peredyło, wś, pow. konstantynowski, gm. Zakanale, par. rzym.-kat. Janów, wschod. obrz. Konstantynów, ma 6 dm., 123 mk., 286 mr. ziemi. W 1827 r. było 15 dm., 105 mk., wchodziła wskład dóbr Konstantynów.

Peredywanie, ob. *Perediwanie.*

Peregib, góra 814 mt. wys., pod 48°51′ płn. szer. a 40°44′ dł. schd od F, na samej granicy Węgier, w płd. stronie Krywki, pow. turczański.

Peregonka, ob. *Perehonka.*

Peregorka, ob. *Peryorka.*

Perehała, prawy dopływ Ussy, prawego dopływu Niemna.

Perehiniec, potok, dopływ Bystrzycy Sołotwińskiej (t. I, 512).

Perehińsko z *Angełowem* i *Podlutym*, wś, pow. doliński, 24 klm. na płd.-wsch. od Doliny, 15 klm. od sądu pow. w Rożniatowie, urz. poczt. w miejscu. Jest to wś bardzo rozległa. Oddalenie krańca płn. od płd. wynosi 50 klm. w linii prostej. Na płn.-zach. leżą od płn. ku płd.: Reszniate, Olchówka, Rypne, Lipowica, Suchodół i Ilemnia, na zach. Lolin, płd.-zach. i płd. część wsi przypiera do granicy węgierskiej, na wschód leżą wsie pow. kałuskiego: Jasień Śliwki i Niebyłów, a na płn. Łdziany i Słoboda Równiańska. Wzdłuż granicy wsch. płynie zrazu pot. Lachów, dopływ Łomnicy, a potem Łomnica na całej przestrzeni aż do krańcu północnego. Łomnicę zasilają w obrębie wsi liczne lewoboczne dopływy. Znaczniejsze z nich są od płd. ku płn.: Woroniów, Darów z Guretwyną od lew. brzegu, Pietros, Mołoda z Hanincem i Kotelcem od praw. a Mszaną od lew. brzegu, Nedorów, Todor, Sokol, Swyny, Czutaj i Radowa (z Radówką od lew. brzeg), płynąca od płd. na płn. i wpadająca na granicy Olechówka do jednego z licznych w tej stronie ramion Łomnicy. Wzdłuż granicy zach. płynie znowu Czarna Rzeczka al. Haninec, dopływ Mołody aż do ujścia, następnie na małej przestrzeni Mołoda sama, potem również jeden z lewobocznych dopływów Mołody, następnie Mszanka, prawoboczny dopływ Mszany aż do ujścia, a w końcu Mszana sama aż do połączenia się z Mszanką. Na granicy węgierskiej wznoszą się od zach. ku płd. wsch.: Werch Czornej riki (Wierzch Czarnej rzeki) do 1279 mt., Popadia Wielka do 1742 mt., Guretwyna do 1595 mt., Preluka do 1258 mt., Kliwa do 1619 mt. i Busztal do 1693 mt. Na przestrzeni między Łomnicą a Darowem wznosi się góra Darów do 1263 mt., a na płn.-wsch. od niej Owół do 1615 mt.; między Darowem a Pietrosem wznoszą się: na płn.-wsch. od Guretwiny, Werch Tulinycia do 1605 mt., a na płn.-wsch. od niego Jałowa Kliwa do 1563 mt.; między Pietrosem a Kotelcem wznoszą się: Kanius Wielki do 1647 mt. a na płn.-wsch. od niego Kanius Mały do 1627 mt.; między Kotelcem a Mołodą wznoszą się: Grafa do 1752 mt.; między Mołodą a Nedorowem Luty do 1032 mt.; między Nedorowem a Todorem góra „Za Todorem“ do 1053 mt. i między Todorem a Swynnym Todor do 1146 mt.; między Swynnym a Czutą: Jawornik do 1125 mt.; między Czutą, Łomnicą i Radową: Pohorylec do 867 mt., Uhlyrki do 850 mt., Wierzch Suchy do 910 mt. i Halesze do 916 mt. W płd.-zach. krawędzi wsi wznoszą się nadto: na pr. brzegu Mołody Oskomarne do 1405 i Męczyj do 1470 mt., a na lew. jej brzegu Mołoda do 1192 mt., Mszana do 1724 mt. (znak tryang.) i Jajce do 1600 mt. Wzdłuż granicy od Suchodoru i Ilemni nakoniec ciągnie się pasmo górskie Arszyca al. Gorgan (ob. t. II, str. 707) od płd.-zach. na płn.-wsch. Zabudowania wiejskie leżą w nizinie (513 mt. na płd., 456 mt. na płn.). Na płd. od nich leży tartak nad jednem z ramion Łomnicy, łączącem się z Radową. O 14 klm. na płd. zach. od zabudowań wiejskich leży Angełów tuż nad Łomnicą. Miejscowość ta, zwana także Angelnica, tworzyła niegdyś przysiołka Perehińska. Całość przysiołka stanowiły opuszczone od dawniejszych lat, dziś już w gruzach leżące zabudowania fabryk żelaza, oraz kilkanaście, chat służących za pomieszkanie robotnikom. Dziś oprócz rumowisk, leśniczówki, gajówki i tartaku nic więcej nie zostało. Gleba tutejsza glinkowata

i szutrowata. Pod nią mieści się piaskowiec karpacki. Między tym pokładem a glinką łupkową znajdują się pokłady rudy żelaznej. Fabryczną osadę założył tu w r. 1810 metropolita ks. Antoni Angełowicz. Do r. 1812 trwało osiedlanie się tego miejsca oraz budowa wielkiego pieca i innych zabudowań, pod które te zabudowania i ogrody dla osadników przeszło 300 mr. gruntu wydzielono, a wzniesienie tych zabudowań kosztowało 252,000 zł. Cały plan metropolity sparaliżował zarządca tego przedsiębiorstwa Józef Heker, z którym ostatecznie przyszło do procesu. Po śmierci ks. Angełowicza w r. 1814 prowadzono jeszcze krótki czas fabrykę, lecz gdy przekonano się, iż ruda nie jest odpowiednią dla wyrobu żelaza, zaniechał takową około r. 1818 następca na metropolii ks. Lewicki. W odl. 5 klm. na płd.-zach. od Angełowa leży Toder al. Stodor, Ostodora (tartak i mieszkanie robotników.); o 4 klm. na płd.-zach. od niego Podluty (ob.), miejsce kąpielowe, a o 3 klm. na płd.-zach. od Podlutego Osmołoda (tartak i mieszkania robotników). Własn. więk. (lwowskiego arcybiskupstwa gr.-katol.) ma roli or. 145, łąk i ogr. 536, past. 3721, las. 47530 mr.; wł. mn. roli or. 1663, łąk i ogr. 3721, past. 1426 mr. Cały obszar wynosi 59013 mr. W r. 1880 było 4294 mk. w gminie, 218 na obsz. dwor., między nimi 74 obrz. rzym.-katol. Par. rzym.-kat. w Rożniatowie, gr.-kat. w miejscu, dek. perehiński, archydyecezya lwowska. Do dekanatu należą parafie: Ceniawa, Dolina, Duba, Ilemie, Janówka, Jasień Dolny, Krechowice, Lecówka, Lipowica, Lolin, Łopianka, Mizuń, Niebyłów, Olchówka, Pacyków, Przysłup, Raków, Rożniatów, Śliwki, Spas, Strutyn Niżny i Wyżny, Suchodół, Swaryczów i Wełdzirz. We wsi jest cerkiew p. w. Zesłania św. Ducha i cerkiew filialna p. w. Narodzenia N. M. P. Jest też szkoła etatowa dwuklasowa. Tartaków wodnych jest kilka: 1) o jednym gatrze i jednej pile zwyczajnej. Spotrzebowuje rocznie 800 mt. kub. drzewa jodłowego i świerkowego a produkuje 530 mt. kub. desek, łat i brusów. 2) Dwa, o 4 gatrach, 4 piłach zwyczajnych i jednej cyrkularnej, spotrzebowujące 8060 mt. kub. drzewa jodł. i świer. a produkujące 5100 mt. kub. desek, łat i brusów. 3) Trzy, o 3 gatrach, 4 piłach zwyczajnych i 2 piłach cyrkularnych, spotrzebowujące tyleż drzewa klocowego i produkujące tyleż materyału gotowego co tartaki pod 2. 4) Cztery tartaki o 4 gatrach, 6 piłach zwyczajnych i dwóch cyrkularnych, spotrzebowujące 9300 mt. kub. drzewa jodł. i świer. a produkujące 6000 mt. kub. desek, łat i brusów. 5) Jeden tartak o 2 gatrach, 2 piłach zwyczajnych i jednej cyrkularnej, spotrzebowujący 2720 mt. kub. drzewa jodł. i świer. a produkujący 1700 mt. kub. desek, łat i brusów. Wszystkie te zakłady leżą nad spławną Łomnicą, którą odchodzi drzewo za granicę. Rzeka jest przez 6 miesięcy w roku spławna. Nadto wyrabiają te tartaki rocznie 2000000 sztuk gontów. Są tu prócz tego dwa zakłady, w których z drzewa świerkowego wyrabia się rocznie 100 mt. kub. drzewa rezonansowego. W P. znajdują się wielkie pokłady torfu. Według Ładowskiego (Hist. nat., t. I, str. 269) obfituje ta okolica w kuny. Według Schneidera (Materyały do sfragistyki miejscowości galicyjskich, w Muz. Ossol.) zwała się P. dawniej „Pereń hinul", „Perehinulsko", „Czewczywa." Wieś ta należała jeszcze z nadania książąt ruskich do katedry cerkwi halickiej kryłoskiej, przeszła jednak przez zastaw lub sprzedaż w ręce świeckie. W r. 1548 pozwolił król Zygmunt I Makaremu, władyce lwowskiemu, halickiemu i kamienieckiemu, wykupić z rąk Gembickiego Macieja zastawione temuż przez Zbożnego monastyr i wś P. należące do cerkwi halickiej (Archiw. Bernardyń. we Lwowie, C. t. 389, str. 1232 i t. 459, str. 1163). Ale sprawa wówczas rozpoczęta wlokła się długo. W następnych czasach uważano wieś jako królewską, bo oto w r. 1582 uwalnia król Stefan Jacka ze wsi królewskiej P. od robót, podatków itd. za zasługi, jakie tenże położył pod Pskowem (ib., C. t. 346, str. 1193). W 1593 r. Stanisław Żółkiewski, kasztelan lwowski, sstа medycki, i Gedeon Bałaban, lwowski, halicki, kamieniecki episkop i władyka, opiekunowie Aleksandra, syna Bazylego, Bałabana, zawierają ugodę z Wojciechem Kuropatnickim, roszczącym pretensyą do P. (ib., C. t. 459, str. 1167). Dnia 18 listopada r. 1638 nadaje Władysław IV wieś królewską P. po śmierci Aleksandra Bałabana, Janowi Stanisławowi Jabłonowskiemu, podczaszemu królowej JMości (ib., T. t. 143, str. 421 do 424), a 18 grudnia tegoż roku oddają komisarze królowcy temuż Jabłonowskiemu P. w posiadanie (ib., str. 415). Dnia 14 lutego 1638 r. rozsądzają komisarze królewscy w P. spór między bazylianami lwowskimi a Stanisławem Jabłonowskim o wieś P. (ib., str. 415 do 434). W r. 1656 potwierdza Jerzy Bałaban, rotmistrz J. Kr. M., na prośbę Arsenie go Żeliborskiego, episkopa lwowskiego, że wś P. zdawna należy do cerkwi katedralnej w Haliczu (ib., B. t. 549, str. 1171). W lustracyi starostwa dolińskiego z r. 1661 i 1662 (Rkp. Ossol., № 2834, str. 143) czytamy: Tej dzierżawy jest posesorem WJMPan Stanisław Jabłonowski, strażnik koronny, za konsensem króla JMC. śp. Władysława IV i cesyą ab olim Magnifica Anna do Ostrorog matre sua de data Varsoviae 5 aprilis a. 1645, który przywilej produkowano. Pokazano i jus communicativum z Jablonowa Jabłonowskiej, strażnikowej

kor., de data Varsoviae 3 febr. a. 1660. W dworze pokojów jest 5, inszych izdeb 2 i brama, z osobna folwark, tamże izba i piekarnia. Wieś zasiadła na łanach 16, teraz tylko trzymają 6, bo im odjęto 10, o co querellam poddani tameczni przed nami deposuerunt. Czynsz poddani tameczni dawać mają z łanów 6, w których się zawiera utryn 60, a z każdej utryny przychodzi czynszu po zł. 1 gr. 18, facit zł. 96. Owsa dannego z utryny, kałuskiej miary, miarek 4, z utryn 60 przychodzi miarek 240 po gr. 6, 48 zł. Owsa rybnego z chleba pół macę, z chlebów, stu półmacek rachując po 2=200 zł. Kura z chleba 1, z chlebów stu 100, po gr. 3=10 zł. Kapłon z chleba 1, za 100 kapłonów po gr. 6=20 zł. Dziesięciny owczej 20-ta owca. W tym roku owiec 50 po zł. 2= 100 zł. Dziesięciny pszczelnej 10-ty pień, dostało się pudów 10 po zł. 2=20 zł. Dziesięciny świnnej dostało się świń 10, po zł. 2=20 zł. Robotę dzień jeden robi w tydzień każdy z osobna. Pop jest w tej wsi, któremu odjęto utryn 4, żadnej powinności nie daje. Młyn i karczma w tej wsi jest, zł. 950. Urodzaj folwarkowy: żyta kop. 45, pszenicy jarej 50, owsa 300, jęczmienia 40. Innych zbóż tu nie masz. Suma prowentu 1750 zł. 20 gr. Ztąd wytrącić na urzędnika zł. 109. Ciż poddani ze wsi P. żałośnie się skarżyli przed nami, że ich przymuszają podatki rzeczypospolitej dawać z łanów 16, a nie są w posesyi tylko 6, gdyż im 10 odjęto do Rożniatowa, Kupiowa i innych wsi bezprawnie i niesłusznie, co my uważywszy, wkładamy to na JMPana dzierżawcę, aby z Pany poborcami o niesłuszne z 16 łanów wybieranie podatków prawem czynił, ponieważ to do posesora, który grunty trzyma, należy. Względem zaś odjęcia pomienionych łanów aby z posesorami Rożniatowa i innych wsi prawnie także czynił i krzywdy dochodził, jakoby dobra króla i Rzpltej były nazad do tej dzierżawy przywrócone.“ W dalszym ciągu tej lustracyi (str. 144) zanotowany jest protest Jerzego Honowskiego, plenipotenta Arseniego Żeliborskiego, biskupa gr. dyzunic. lwowskiego, przeciw Stanisławowi Jabłonowskiemu, który dobra Perchińsko i inne, przynależne kościołowi greckiemu, nieprawnie posiada, jakoteż reprotest Jana Stachurskiego w imieniu Jabłonowskiego, w którym tenże powołuje się na dekret Władysława IV, odsądzający biskupa od posiadania tych dóbr. Na sejmie warszawskim, odbytym za Jana Kazimierza w r. 1661, zapadła dnia 2 maja następująca uchwała co do P. (Volumina legum, Petersburg, 1859, t. IV, str. 332): „Dosyć luciде patet, że dobra P. posessionis natenczas Stanisława Jabłonowskiego, strażnika kor., pułkownika naszego, mere juris nostri Regii są. Na co dekreta królów śp. Zygmunta I i Władysława IV Pana Brata Naszego zaszły. Iż jednak władykowie lwowscy różnymi terminami, ratione eorum bonorum, pomienionego urodzonego strażnika dzierżawcę naszego vexare non desinunt i onemu do różnych okazyi wojennych przeszkadzają, sopiendo te niepotrzebne lites, authoritate praesentis Conventus, wszelakie pozwy i mandaty ratione eorundem bonorum a quibuscunque personis wydane kasujemy, in premissis, perpetuam każdemu którybykolwiek chciał facesse negotium, imponendo silentium, i owszem taki każdy poena quinque millium marcarum in edem judicio, kędyby o te dobra ewokował, karany być ma“. W r. 1676 napadli Tatarzy zamek perehiński a lud okoliczny, zebrawszy się w górach, obronił się w miejscowości zwanej Czutą, nad potokiem tejże nazwy. Pisze o tem biskup Józef Szumlański w inwentarzu wsi P: „Za Perehińskiem w górach jest miejsce Czuta nazwane, stoi za najlepszą fortecę, za wielką milę, tam są budynki, obronili się od Turków, potędze niemałej, podczas wojny Żurawieńskiej (Literaturnyj, Zbornik 1872 i 1873, Lwów 1874 str. 181). Przywrócenie dóbr P. do cerkwi katedralnej halickiej kryłoskiej, uchwalono dopiero na sejmie warszawskim z r. 1690 d. 16 lutego. Uchwała tak opiewa (Volumina legum, Petersburg 1859 t. V, str. 377): „Mając sobie z dawnych praw i przywilejów, sat abunde deductum, że dobra P. w ziemi Żydaczowskiej woj. ruskiego leżące, z dawna do cerkwi katedralnej halickiej kryłoskiej, założenia Wniebowzięcia P. Maryi należały, i pure tylko per incuriam Władyków, od katedry pomienionej odpadły, jakoż cum tempore przez konstytucyą sejmu a 1661 W. Stanisł. Jabłonowskiemu wojew. rus. h. w. k, względem nagrody zasług jego wielkich w tej Rpltej, przez Najjaśn. Antecessorów naszych oddane są, tedy częścią stosując się w tem, ad rei acquitatem ac justitiam, częścią accedente libero, et praesentaneo consensu tegoż Wielm. wojew. rus., aby się więcej sejmy interesem tym nie trudniły, dobra pomienione Perehynsk, do tejże cerkwi katedr. halic. kryłowskiej ut supra wyrażonej, cum omnibus dóbr tych ex antiquo attinentiis et pertinentiis przywracamy, inkorporujemy, securitatemque praemissis perpetuam warujemy, i konstytucyą pomienioną a. 1661 kasujemy. Więc i kwartę z dóbr tych abrogując, hiberny jako dotąd wydawana była, do taryfy duchownej płacenie odsyłamy, niemniej dobra te, od przechodów stanowisk, i stacyi wojskowych uwalniamy.“ Dnia 25 lutego r. 1690 zawiera Stanisław Jan Jabłonowski, wojewoda i generał ziem ruskich, hetm. w. kor., imieniem swojem i syna swego małoletniego Stanisława, starosty bohusławskiego, ugodę z Józefem Szumlańskim, episkopem lwowskim, halickim,

kamienieckim i t. d., na mocy której ustępuje P. nadany mu przez Jana Kazimierza na rzecz cerkwi w Haliczu (Archiw. Bernard. we Lwowie, C. S. 459 str. 1174) Dnia 28 maja 1690 r. zezwala Jan III, na prośbę biskupa Józefa Szumlańskiego, na roczne jarmarki w P. (Liter. Zbornyk, 1874 str. 667). Dnia 10 lipca r. 1691. funduje Józef Szumlański, bisk. lwowski, a wsi P. katedry halickiej dziedziczny pan dożywotnik, cerkiew i monaster św. Onufrego w P., a to na pamiątkę odzyskania P. przy pomocy polskiego króla Jana III. W dokumencie fundacyjnym czytamy: „Tedy ku wiecznej pamięci chwały Bożej na górze Serhyow nazwanej nad wsią P., nad którą cerkiew i monaster pod tytułem tego św. Onufrego pustelnika antiquitus od lat kilkuset był fundowany, a potem przez nieprzyjaciela krzyża św. Batya i Mamaja zrujnowany, teraz własnym swoim kosztem cerkiew i monaster pod tytułem tegoż św. Onufrego pust. pobudowałem, i tam trzech zakonników reguły św. Bazylego t. j. kapłan jeden, dyakon i pustelnik, na wieczne czasy chwały Bożej fundowałem, a czwartego starszego, pod którego posłuszeństwem, za błogosławieństwem naszem, zostawać ci trzej będą. Żeby z tejże wsi P. victualia w miesiąc podstarości mój, bez żadnej odwłoki, z spieżarni mojej dworskiej, za kwitami ręcznymi ojca starszego oddawał przekazuję, o co i sukcesorów moich episkopów obowiązuję". (Liter. Zbornyk l. c. str. 230; Archiw. Bernardy. we Lwowie T. S. 143 str. 434). Dokumenta potwierdzające prawa, przywileje i dziedzictwo wsi P., należącej do cerwi halickiej na Kryłowie, podane są w Aktach grodzkich i ziemskich, (T. I. str. 94, 108). O klasztorze Bazylianów w P. czytamy w Szematyzmie Bazylianów (Lwów 1867 str. 160, 161), że założył go kniaź Fedory Olgierdowicz około r. 1400, na górze „Serhij", nazwanej tak, według podania od jakiegoś węgiersko-ruskiego episkopa, który uszedłszy z Węgier przed zarazą morową znalazł tu śmierć. Biskupem tym miał być Serhij, bisk. munkaczowski. Kniaź Fedor zapisał P. wraz ze wszystkiemi gruntami klasztorowi. Biskup Szumlański, od bierając P., nie wyraził że je odbiera w imieniu klasztoru, a na akcie odbioru podpisał się: J. Szumlański, biskup. W następnych latach wywiązał się długi proces między biskupem Lwem Szeptyckim a zakonnikami. Szeptycki dowodził, że P. należy do dóbr biskupich, Bazylianie zaś twierdzili, że wieś ta jest ich własnością na mocy nadania kniazia Fedora. Proces trwał przeszło 20 lat, a skończył się dopiero w r. 1780 na korzyść biskupa. Monaster ten zniesiono w r 1744 i przyłączono do kryłoskiego. Był tu jeszcze monaster Perehińsko Radawski, który według rewizyi ihumenów z r. 1724 pozostawał pod dyrekcyą W. O. Ihumena Perehińskiego S. Onufrejskiego, a w którym był tylko jeden zakonnik (Szem. Bazyl. str. 161). Ks Petruszewicz dodaje, że był jeszcze trzeci monaster na górze Czuryk al. Kiriak, (Lit. Sbornyk l. c. str. 231). Z wałów, otaczających dawny zamek P., pozostały ślady do dzisiaj. *Lu. Dz.*

Perehonka, rzka, prawy dopływ Soży, lewego dopływu Dniepru.

Perehonka 1.) wś, pow. proskurowski, okr. pol. Jarmolińce (o 13 w.), gm. i par. kat. Szarawka, przy drodze z Jarmoliniec do Proskurowa (o 14 w.), ma 87 osad, 526 mk., 455 dzies. ziemi włośc.; cerkiew pod wez. św. Dymitra, wzniosiona w 1759 r., uposażona 39 dzies. ziemi, ma 895 parafian. Dziedzictwo niegdyś Gawrońskich, dziś w podziałach. Większe części mają Skupieńscy (400 dz.), Drohomireccy (185 dzieś.), Makowieccy (53 dzies.) i kilka mniejszych. Ob. Arch. J. Z. R., cz. I, 14: 564. 2) **P.**, al. *Peregonka*, przysiołek mka Strzyżawki nad Bohem, pow. winnicki, ma 10 osad.

Perehonówka 1). wś nad rz. Jatraniem, dopł. Siniuchy, pow. humański, par. kat. Humań, o 14 w. od Podwysockiego, na 2 w. od sioła Rogowej; ma 263 osad, 1438 mk. prawosł., 13 katol. i 13 żydów, 2925 dzies. ziemi. Cerkiew Wozdwiżeńska, drewniana, wzniesiona w 1760 r., uposażona jest 35 dzies. ziemi. Rzeka Jatrań tworzy w tem miejscu granicę pomiędzy gub. kijowską a podolską. P., należy do klucza podwysoczańskiego Maryi z Potockich Czetwertyńskiej. 2.) **P.**, wś nad rzką Krasną, pow. wasylkowski, na pograniczu pow. kijowskiego, o 3 w. od Hermanówki, ma 546 mk. prawosł., 76 katol. i 6 żydów; 865 dzies. ziemi. Włościanie w 1863 r. nabyli 510 dzies. za 23343 rs. W 1740 r. było 443 mk. Cerkiew paraf. p. w. Narodzenia N. M. P., fundowana około 1734 r. Do parafii należy część wsi Siemieniówki, część Ludwinówki i os. Wasilów; poprzednio należała także wś Rozalówka. W pobliżu wsi P. znajdują się dwie mogiły, nazwane Bliźniętami (Bliźniecmi). W XVIII w. P. należała do dóbr wasilewskich hr. Tarnowskich, następnie Suszczańskich, od których drogą spadku przeszła do Proskurów. 3.) **P.**, opustoszałe sioło we włości kotelańskiej, t. j. w pobliżu mka Kotelni, w płd.-wschod. części dzisiejszego pow. żytomierskiego, w pobliżu granicy pow. berdyczowskiego i skwirskiego, lub przyległych miejscowościach którego z tych powiatów; ob. Arch. J. Z. R.; cz. VI, t. I, dodatku 153. *J. Krz.*

Perehorszcz, rzka, lewy dopływ Irszy, lewego dopływu Teterowa. Wpada do Irszy w Czopowiczach.

Perehrask, szczyt w Karpatach wschodnich

w pow. kossowskim, gm. Wierzbowiec, wznies. 425 mt.

Perejampol, mylnie *Petyjampol*, wś, nad rz. Temną, dopł. Taszliczki, pow. hajsyński, okr. pol. i par. Tarnówka, gm. Chaszczewata, ma 187 dm. i cerkiew. Należała do hr. Jarosława Potockiego. *X. M. O.*

Perejasław, w dok. *Perejasławle*, *Perejasłowle*, *Pereasław*, *Peryasław*, mto pow. gub. połtawskiej, przy ujściu rki Iltycy al. Ałty do Trubieży, w pobliżu ujścia ostatniej do Dniepru, o 264 w. od Połtawy, ma 10835 mk., 14 cerkwi, szkołę powiat. i duchowną, zakłady dobroczynne; st. poczt. Prowadzi wielki handel zbożem, posiada 11 fabryk, z których ważniejsze świec stearynowych, tytuniu i łoju; cztery jarmarki doroczne. Starożytne, wspominane w latopisach ruskich od 907 roku, od 1054 roku, stolica udzielnych książąt z rodu Jarosława, w. ks. kijowskiego; w 1239 r. zniszczone przez Tatarów, potem własność Litwy i Polski. Jeszcze przed królem Stefanem, ks. Ostrogski, wwda kijowski, ogłosiwszy dla przychodniów swobody, począł miasto z gruzów podnosić. Następnie starostwo. Podług lustracyi odbytej 1615 — 16 r., pod przewodnictwem kasztelana kamienieckiego Humieckiego: „Było w tem mieście domów miejskich posłusznych Nr. 300, z których podatków nie dają żadnych, prócz służby wojennej, którą każdy z nich konno z orężem przy panu staroście swym albo namiestniku jego odprawować powinien. Inszych pożytków miasto to nie czyni, prócz arendy, do której należą karczmy, myta, skopne, młyny prócz trzeciej miary młynarskiej; co wszystko przez arendę czyni na rok fl. 1500. Wsi żadnych do starostwa tego nie masz, prócz futorów miejskich, których więcej zasieli kozacy, gdyż ich jest w liczbie więcej, aniżeli poddanych posłusznych, jednakże mają też i mieszczanie w nich części swe, ale z nich nie powinni nic prócz służby wojennej. Summa prowentu miasta tego czyni fl. 1500. Do sstwa należą mka: Berezan, Jahotyn oraz słobody do tych miast i sstwa należące: mka Gielmazów, Byków, Jabłonów (pomijamy opis powinności każdego z nich). Summa prowentu sstwa tego fl. 1650. A wytrąciwszy na urząd podstarościego, na czeladź zamkową, więc na prochy, ołowy, straż, szpiegi, bez których starostwo to jako ukrainne być nie może fl. 550, zostaje fl. 1100. Przychodzi od tego fl. 220“ Podług lustracyi z 1622 odbytej przez kasztelana bracławskiego Charlęskiego: „Powinni mieszczanie na każdą ekspedycyą 200 koni pod swą choragwią wyprawić i straż ustawiczną mieć. Arenda. Do tej arendy jest młynów Nr. 6, w których kamieni mącznych Nr. 18, foluszow Nr. 4, tak w Pereasławiu, jak w Jahotynie, w Ilmazowie, które czynią z gorzałką i karczmami na rok fl. 1000. Przy tem starostwie wsi albo futorów Nr. 25 (wyliczone). W tych wsiach pomienionych jest poddanych posłusznych Nr. 280, ci żadnej powinności ani czynszów nie dają, tylko stacyą podstarościemu na wychowanie składają; między tymi poddanymi w siołach mieszkają kozacy, którzy gruntów i wszelakich pożytków zażywają, z których żadnego pożytku i posłuszeństwa niemasz, jest ich więcej niż tysiąc. Suma prowentu fl. 2000. Z której wytrąciwszy na podstarościego ratione jurgieltu fl. 800, restat in summa fl. 1700. Z tej przychodzi kwarty fl. 340.“ Podług lustracyi z 1686 r. posesorem sstwa był Łukasz Żółkiewski, sta kałuski, chmielnicki i t. d.. synowiec hetmana. Stwo czyniło prowentu 3400 fl. Podczas lustracyi, mieszczanie przedstawili oblatę w grodzie kijowskim 1621 r. uczynioną, na nadane sobie prawo magdeburskie, oraz przywilej króla Stefana z 1585 r. na trzy jarmarki doroczne: „na św. Semen, we cztery niedziele po Wielkiejnocy oraz na „Wodochrzesyny, t. j. Bohojawlenie, ruskich świąt. Każdy z nich po dwie niedziele ma trwać i każdemu wolno go będzie odprawować. Także targi dwa wolne w tydzień, jeden w poniedziałek a drugi w piątek, z tą jednak kondycyą, aby cło zagraniczne od wszelkich kupi i towarów swoich płacili. Tymże przywilejem pozwala mieszczanom tego miasta miodów, piw i innych wszelkich napojów (okrom samej gorzałki) i rzeczy w domach ku żywności potrzebne, dzierżyć, szynkować i dobrowolnie wszelkiemi towarami handlować, komory kupieckie, sukiennice i jatki chlebne, mięsne, rybne i insze porządki mieć i odprawować: z czego armatę miejską, proch, ołów, budowanie baszt oprawiać, także ratusz, ważnice, łaźnie, woskobójnię, słodownią, oznice pobudować i onych zażywać. Pomierszczyzmy miodowej, od każdego wiaderka miodu, także od kłody, miary kijowskiej, zbóż wszelakich po dwa pieniądze białe wójt pereasławski brać ma, browary też, słodownie, oznice na miejscach bezpiecznych, gdzie wójt ukaże im, wolne są, które będą pobudowane do zażywania ich, do których żydzi wtrącać się i zażywać ich nie mają. Nadto król rozkazywać raczy w tymże przywileju, aby żaden żyd arendą onych nietrzymał i żadnemi pretekstami nie trapił, gruntów ich wiejskich, folwarkmi i paszami wołów i koni swoich, także pasiekami własnemi, sianożęciami, stawkami nie zajmował, jako w sobie szerzej ten przywilej obmawia. Do którego prawa magdeburskiego (z pewnemi jednak kondycyami) żydzi są przypuszczeni“ (ob. Jabłonowski, lustracye królewszczyzn, str. 106, 132 i 214). Starosta pereasławski Łukasz Żółkiewski fundował w 1635 r. w P., misyą lub co najwięcej

rezydencyą jezuicką (zapewne bez szkół) i uposażył ją majętnością Budów. W prawdzie konstytucya z 1638 r. nazywa fundacyą tę kolegium, ale jak słusznie zauważył Łukaszewicz, (Historya szkół, t. IV. str. 126—7), że do założenia kolegium potrzeba było i więcej czasu i większych nakładów. W kościele jezuickim pochowany został Żółkiewski, zmarły w 42 r. życia. Fundacya ta jednak niedługo trwała, w 1648 r. bowiem kozacy miasto to, liczące już do 6000 dusz, wraz z kościołem jezuitów zniszczyli a ciało Żółkiewskiego z trumny wyrzucili. Poprzednio, na pustych obszarach sstwa perejasławskiego, ks. Jeremi Wiszniowiecki założył do 40 miast i słobód, o które wytoczył mu proces sstа perejasławski Koniecpolski, hetman w. kor. Od czasu zniszczenia przez kozaków niezdołało się ono już podźwignąć. W marcu 1650 r. odprawili w P. zjazd kozacy pod przywodem Adama Kisiela, wwdy kijowskiego. Przez ugodę zawartą w P. dnia 6 stycznia 1654 r. oddał się Chmielnicki wraz z całą Ukrainą pod protekcyą Rossyi, co wywołało wojnę pomiędzy Rossyą a Rzpltą W 1658 r. Wyhowski, dawniej hetman kozacki i stronnik Rzpltej, mając w pomocy Tatarów, stoczył pod P. krwawą ale niestanowczą bitwę z Wdowiesenkiem, dowódzcą kozaków ze stronnictwa rossyjskiego. *Perejasławski powiat* ma na przestrzeni 3578 w. kw. 140701 mk., zajmujących się rolnictwem. Powierzchnia równa, grunt żyzny, znaczniejsza rzek Dniepr; lasy zajmują 7% przestrzeni. Handel zbożem i bydłem, hodowla słynnych koni kozackich.

Perejasławl *Zaleski*, mto pow. gub włodzimierskiej, nad rz. Trubeżą, przy ujściu do jez. Pleszczejewa, o 153 w. od Włodzimierza, ma 8530 mk., 28 cerkwi, 4 monastery męzkie i żeńskie, między któremi odznacza się sobór Spasopreobrażeński z XII w., z grobami książąt i starożytnemi obrazami; szkoła powiat., świeckie i duchowne parafialne. Zakłady dobroczynne, przemysłowe i handlowe; 10 fabryk, znaczniejsza przędzy bawełnianej, wyrobów bawełnianych, tytuniu, skór i sukna; produkcya roczna wszystkich do 1600000 rs. St. pocztowa. Jedno z najdawniejszych miast Rossyi, założone w 1152 r. przez ks. suzdalskiego Jerzego Włodzimierzowicza Dołgorukiego, odegrało w krótce ważną rolę w dziejach. Od 1195 — 1302 r. stolica udzielnych książąt, następnie przez pewien czas pod władzą Olgierdowiczów, w XV w. dziedzictwo w. ks. moskiewskich. W ciągu 7-mio wiekowego istnienia uległo wielu wypadkom, zniszczone wielokrotnie od nieprzyjaciół, warowne od 1759 r. *Perejasławski powiat*, ma na przestrzeni 3228·5 w kw. 67000 mk., zajmujących się rolnictwem i przemysłem leśnym. Powierzchnia w części wzgórzysta, zresztą równa, grunt miejscami żyzny. Rzeki nieznaczne, największa Trubież, bagien wiele, lasy zajmują 35% ogólnej przestrzeni. *J. Krz.*

Perejma al. *Sarażynka*, rzeka w pow. Bałockim, prawy dopływ Sawranki. Zaczyna się pod wsią Smolanką, mija wsie: Sarażynkę, Perejmę, Czernecze, Nowipol (Sarażyneczkę), Kuczyjówkę, Krzyżanówkę, Szlaków, i pod wsią Puźajkowem uchodzi do Sawranki. Z lewego brzegu przyjmuie rz. Wołówkę.

Perejma, mylnie *Percyma*, wś nad rzką t. n. (Sarażynką), dopł. Sawranki, pow. bałcki, na granicy pow. olhopolskiego, przy dawnym trakcie pocztowym z Bałty do Olhopola, o 15½ w. od Olhopola a 177 w. od Bałty, gm. w miejscu, par. kat. Bałta. Ma 281 dm., 1740 mk, 1186 dzies. ziemi włośc., 1482 dzies. dworskiej. Cerkiew Wniebowzięcia, wzniesiona w 1876 r. i uposażona 45 dzies. ziemi, ma 1868 parafian. Była tu st. pocztowa. Gmina składa się z 5 okr. wiejskich (starostw), obejmuje 1169 osad, z ludnością 3850 męz. 4081 kob., razem 7941. Ziemi włośc. w obrębie gminy 8210 dz. (ornej 6578), wypada więc na 1 włośc. 1,03 dz. Oprócz tego w obrębie gminy zamieszkuje innych stanów 951 mk. Ziemi rządowej i prywatnych właścicieli 10032 dz. (ornej 4060), w ogóle więc cały obszar tej gminy obejmuje 18242 dz (ornej 10647), z ludnością 8982. Gleba czarnoziemna. Gmina P. obejmuje wsie: P., Sarażynka, Czernecze, Borsuki, Smolanka. Dziedzictwo niegdyś Lubomirskich, dziś Obniskich. W początkach b. stulecia znaleziono pod P. mnóstwo monet rzymskich. *Dr. M.*

Perejma 1.) młyny na obsz. dwor. Zwiniacza, pow. czortkowski. 2.) **P.**, leśniczówka na obsz. dwor. Stajów, pow. Rawa ruska.

Perejmy, grupa domów w Wołkowcach koło Borszczowa, pow. borszczowski.

Perekalab, gajówka, na obsz. dwor. Hryniawy w pow. kossowskim.

Perekale, wś i fol., pow. piński, w 2 okr. pol., gm. Kuchecka Wola, ma 139 mk., 2432 dzies. ziemi; trafiają się tu bobry. Własność dawniej Terleckich, obecnie Ordy. *Ks. M.*

Perekale al *Perekały*, wś cerkiewna nad dopł. Styru, pow. dubieński, par. kat. Łysin, na wschód od mka Boremla. Był tu monaster bazyliański, z liczby ihumenów którego wymieniony jest w dok. Benedykt Zagórajski. O przeszłości dziejowej znajdują się wzmianki w dokum., ogłoszonych w Pamiat. kij. Arch. kom. i w Arch. J. Z. R., Por. Skorowidz Nowickiego. *J. Krz.*

Perekałki 1.) część Manastyrka brodzkiego, w pow. brodzkim. 2.) **P.**, gajówka koło Sielca i Bieńkowa, pow. Kamionka Strumiłowa.

Perekały ob. *Perekale.*

Perekarki, osada pryw. pow. wilejski,

w 1 okr. pol., o 49 w. od m. Wilejki, 1 dm., 4 mk., prawosł. Własność Tukałłowej.

Perekładowicze, wś nad rz Styrem, pow. dubieński, na płn. od mka Targowicy i wsi Krasne, której stanowi przysiołek; ob. Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 6; Pamiat. kij Arch. kom. t. IV, cz. 2 i 186.

Perekop, rzeczka, w pow. ihumeńskim, prawy dopływ Lipówki, dopł. Druci.

Perekop, w dokum. polskich *Przekop*, w starożyt. *Tafros*, po tatarsku *Kapu*, mto pow. gub. tauryckiej, na międzymorzu krymskim, o 133 w. od mta gubern. ma 4927 mk., 2 cerkwie, kościół ormiańsko-gregor., kościół katol. p. w. św. Ambrożego, w 1851 r. wzniesiony, 2 synagogi żydowskie, 1 karaimską, 7 meczetów, szkołę powiat. i 2 paraf., 5 fabryk tytuniu, warzelnie soli, st. poczt., handel niegdyś znaczny, dziś w upadku. Już w starożytności międzymorze krymskie było przekopane rowem i umocnione wałem, oraz wzniesiona twierdza, nazwaną przez Greków Tafros al. Tafia, później zaniedbana i opuszczona, zarosła lasem. Kiedy w XV w. Tatarzy założyli chaństwo, Mengli Girej zbudował tutaj nową twierdzę: Ferch-Kermen, a syn jego znacznie rozprzestrzenił, przeprowadziwszy wał od morza. Turcy, jako zwierzchnicy, utrzymywali w niej swój garnizon i zwali Or Kepi. W 1736 r. twierdzę zdobył feldmarszałek Minich i powtórnie Lascy, który zburzył warownią do szczętu. W 1783 r. przyłączono miejscowość do Rossyi. Parafia katolicka ma 1140 wiernych. *Perekopski powiat* ma na przestrzeni 5137·6 w. kw. 17592 mk., rozmaitego pochodzenia. Rusinów, Bułgarów, Czechów, Niemców, Żydów i Turków, zajmujących się głównie przemysłem solnym i chowem bydła. Powierzchnia stepowa, stopniowo się wznosząca i dotykająca do morza Czarnego, grunt solankowo-gliniasty, brak wody bieżącej, jeziora wszystkie słone. *J. Krz.*

Perekop 1) lesiste wzgórze 207 mt. wys. w płn.-zach. stronie Strychanki, pow. Kamionka Strumiłowa. 2.) **P.** góra 1216 mt. wys. pod 49° 3'30 płn. szer. a 41°30" wsch. dług. od F., w zach. stronie Korostowa w pow stryjskim. Od tej góry wybiega na płd.-wsch. krótkie ramię górskie „Czarna góra."

Perekopeć, grupa domów w Rudnikach w pow. żydaczowskim.

Perekopy 1.) wś nad Niemnem, pow. lidzki 2.) **P.**, dobra, pow. nowogródzki, nadane, wraz z dobrami Koryce ks. Dominikanow nowogródzkim przez Krzysztofa Chodkiewicza. 3.) **P.**, wś, pow. sieński, gm. łatyhowska, ma 14 dm. i 70 mk.., z których 1 zajmuje się krawiectwem.

Perekopy al. *Przekopy*, część Lubaczowa, pow. cieszanowski.

Perekoryńce al. *Perekorzyńce*, wś nad rz. Krajcem (Karajcem), dopł. Dniestru, pow. uszycki, na pograniczu pow. mohylowskiego gm. Kuryłowce Murowane, par. kat. Śmitków, poczta Kuryłowce, ma 75 osad, 334 mk., w tej liczbie 98 jednodworców, 461 dz. ziemi włośc., 518 dz. dwors.; cerkiew p. w. św. Mikołaja, wzniesiona 1864 r., uposażona 33 dz. ziemi. Należała do Stanisława Komara, b. marszałka gub. podolskiej, dziś drogą wiana własność Bodysków. Ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3. 69—71, 73. *Dr. M.*

Perekoryto, próg na Dźwinie, pomiędzy mkami Kryżborkiem i Głazmanką; ob. *Inflanty*, (str. 280).

Perekrestowo, st. dr. żel. odeskiej, w gubernii chersońskiej, między st. Mordarówką (o 11 w.) a Zaciszem (o 13 w.) o 226 w. od Żmerynki a 136 w. od Odessy.

Perekorzyńce, ob. *Perekoryńce.*

Perekosy al. *Perekossy*, wś, pow. kałuski 15 klm. na płn. od Kałusza, 8 klm. od urz. p. w Wojniłowie, 13 klm. od st. kolei w Bukaczowcach. Ma płn.-wsch, leża Protessy, na wsch. i płd. Tomaszowce, na płd.-zach. Dołha, na płn.-zach. Manasterzec (pow. żydaczowski). W płn zach. stronie wsi powstaje u stóp wzgórza Perekosy (353 mt.) mały potok i płynie środkiem obszaru na płd.-wsch. do Tomaszowiec, gdzie wpada do Bołochówki. W polinie potoku leżą zabudowania wiejskie. Na płn.-zach. leży las Grabniki. Lesista jest także wsch. krawędź obszaru. Własn. więk. ma roli or. 221, łąk i ogr. 53, past. 35, lasu 482; własn. mn. roli or. 489, łąk i ogr. 299, pastw. 40, lasu 3 mr. W r. 1880 było 636 mk. w gm., 36 na obsz. dwor., między nimi 30 obrz. rzym.-kat. Par. rzym.-kat. w Wojniłowie, gr.-kat. w Dołhej. We wsi jest cerkiew p. wezw. św. Michała. *Lu. Dz.*

Perekoty, podmokłe pastwisko w płd.-wsch. stronie Grzybowic w pow. lwowskim.

Perekyp, jeden z rozgałęzień rzeki Kłodnicy (ob. IV, 184).

Pereles, przysiółek mka Franpola, w pow. kamienieckim.

Perelesok (rosyj.), ob. *Perelówka.*

Pereliskie, grupa domów w Zazulach, pow. złoczowski.

Pereliski 1.) część Wołochów w pow. brodzkim. 2.) **P.**, część lasu z gajówką koło Litwinowa, na obsz. dwor. Kalnego w pow. podhajeckim. 3.) **P.**, karczma na obsz. dwor. Ostałowic w pow. przemyślańskim. 4.) **P.**, ob. *Prelisko.*

Perelizanie, przys. *Korobca*, pow. buczacki. odl. o 8 klm. na płn. od Koropca, w lasach. Granice wsch. Bisurmanka, Kluków i Majdan; płd. fol. Werbka i las Dłużek, zach. Dobromyśl, płn. Grabek i Zrębówka.

Perelówka, ros. *Perelesok*, słobódka, pow. kamieniecki, gm. Kujawy, par. rz.-kat. Skazińce, gr. Sawińce Należała do Korduli Potockiej. W 1878 r. było tu 39 dm. *X. M. O.*

Perełohy, wś, pow. czauski, gm. horodecka, ma 29 dm. i 150 mk., z których jeden zajmuje się wyprawą skór.

Perełoj, wś, pow. wilejski, w 3 okr. pol., gm., okr. wiejski i dobra Parpliszcze, o 6 w. od gminy. 25 dusz rewiz., własność ks. Witgensteina.

Perełom, *Przełom*, wś nad Niemnem, pow. grodzieński, wporst Sieniewicz i ujścia kanału augustowskiego.

Perełucz, karczma koło Bortnik na obsz. dwor. Tłumacza.

Perełucze, karczma na obsz. dwor. Przybyłowa, pow. tłumacki.

Perełuka, główny grzbiet Beskidu lesistego nad pot. Guretwyną w pow. dolińskim.

Peremarówka, wś, pow. krzemieniecki, smolarnia.

Peremiały, tak lud poleski zowie mielizny na rzekach, głównie na Prypeci.

Peremiłów, wś, pow. husiatyński, odl. 4 klm. na płn. od Chorostkowa, nad pot. Tajną na wznies. 166 mt. npm. Granice: wsch. Kluwińce i Soroka, płd. Karaszyńce, zach. Howiłów mały, płn. Wierzchowce. Obszar dwor. 1008 mr., włośc. 1836 mr. W 1870 r. 1298 mk., w 1880 r. w gminie 1450 na obszarze dw. 34 mk. Rzym.-kat. 85, par. Chorostków, gr.-kat. 1186 par. w miejscu z filią Karaszyńce (394) i fil. Wierzbowce (282), ogółem 1862 gr.-kat., dek. husiatyński, szkoła etat. o 1 nauczycielu, kasa pożyczk. z kapitałem 1239 zł., urząd poczt. Chorostków. Właśc. Zofia z hr. Lewickich hr. Siemieńska—Lewicka jako właścicielka ordynacyi Chorostków. *B. R.*

Peremiłówka, wś, pow. dubieński, na płn.-wsch. od Dubna; ob. Pamiat. Kij., Arch. Kom., t. IV, t. 2: 128, 139.

Peremirka, dawniej *Peremirówka*, w dokum. *Peredmirka*, *Peredimirka*, rozległa wś nad Horyniem, pow. krzemieniecki, o 10 w. na wsch. od Wiśniowca, ożywia ją handel zbożowy w okolicy. Wś ta należała do książąt Wiśniowieckich, na początku XVIII w. zaliczała się do klucza Daniłowszczyzna, obecnie jest w posiadaniu Mniszchów, spadkobierców ks. Wiśniowieckich. P. była niegdyś miejscem warownem i dotąd jeszcze nad Horyniem pozostały tu ślady okopów. W 1549 r. dziedzic P. ks. Iwan Wiśniowiecki, ssta szyski, po rozpaczliwej walce z Tatarami, poddał się i wraz z żoną Anastazyą Olizarówną i dziećmi w jasyr wprowadzony został. W 1648 roku kozacy Chmielnickiego napadłszy na zamek peremirecki, zniszczyli go. Na miejscu tego zamku Michał Wiśniowiecki, wwda wileński, zbudował był pałacyk (ob. Stecki, Wołyń, t. II, 409).

Peremirówka, ob. *Peremirka*.

Peremył, wś cerkiewna, na lew. brz. górnego Styru, pow. dubieński, na granicy Wołynia i Bełzkiego, na płn. od mka Boremla, o $1^1/_2$ mili od Beresteczka. Dziś osada wiejska, niegdyś stolica pow. peremylskiego i gród obronny w posiadaniu ks. Lubarta, o którego położeniu już Długosz niewiedział, przepisywacz zaś kroniki Janka z Czarnkowa przemienił go mylnie na Przemyśl. Późniejsi historycy przenosili tu i owdzie, zamieniając na podobnie brzmiące miasta. Rzeczywistą miejscowość tego grodu pierwszy wyświecił K. M. Dubiecki (w Tyg. Illustr. z 1873 r. № 266), znalazłszy w aktach miejscowych, iż właściwy P. przechodził z rąk Lubartowiczów do fortun szlacheckich i przeszedłszy przez posiadanie Leszczyńskich (ojca króla), Skrzyńskich, jest obecnie własnością Piotruszewskich. Dobrze zachowane wały zamkowe i tradycya wielowiekowa żyjąca śród ludu, świadczą dotąd o świetniejszej niegdyś przeszłości tej osady. Jest tu kapl. kat., par. Beresteczko. Powiat peremylski, istniał jeszcze z XV w. (ob. Starożytna polska, t. III, str. 1406). Do włości peremylskiej należały: Beresteczko, Holatyn, Horochów i Zwiniacze; podług innych dokumentów P. zaliczał się do włości Horochowa (ob. Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1: 284). O przeszłości dziejowej, ob. Pamiat. kij., Arch. Kon., t. IV, cz. 2: 64, 74 — 126f 129, 140, 161; Arch. J. Z. R., cz. II, t. 1: 407; cz. VI, t. 1, 284, 286. *J. Krz.*

Peremyśl, w dokum. *Peremyśle*, wś i folw., nad dopł. Horynia, pow. zasławski, (dawniej w pow. krzemienieckim), na płn.-wsch. od Sławuty; należy do klucza sławuckiego, ob. Arch. J. Z. R., cz. III, t. 3: 117.

Peremyszl, mto pow. gub. kałuskiej, w pobliżu ujścia Żyżdry do Oki, o 28 w. od Kaługi, ma 4460 mk., 5 cerkwi ze starożytnym soborem, szkoły powiat. i parafialne; cegielnie, targi i jarmarki; st. poczt. Starożytna, wspominana w 1328 r., stolica udzielnych książąt, w końcu XIV w. zawojowana przez Litwę, lecz w 1407 r. wróciła do w. ks. moskiewskiego. W XVI w. warowne, ulegało częstym napadom. *Peremyszlski powiat* ma na przestrzeni 1519·6 w. kw. 55345 mk., zajmujących się rolnictwem. Powierzchnia wzniesiona, poprzerzynana dolinami, grunt urodzajny, zroszony rzekami systemu Oki. Jeziora obszerne, łany zajmują 29% ogólnej przestrzeni.

Peremyszl ruska nazwa Przemyśla.

Peremtienen 1.) (niem.), leśn., pow. labiewski wśród wielkich druskieńsko lipowskich lasów, st. p. i tel. Laukischken. 2.) **P.**, *Gross*, wś, tamże. 3.) **P.** *Klein*, leśn. tamże.

Pereniatyn, wś, nad rzką Łanówką, pow. krzemieniecki, na zach. od mka Bereźce, wspominana w dokum. ogłoszonych w Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, dodatki, 380—404 496 i w Pamiat. kij., Arch. Kon., t. IV, cz. 2: 226.

Pereniz 1.) al. *Perenize*, *Perenez*, płn.-zach. część Tuchli w pow. stryjskim. Zabudowania wiejskie leżą na przestrzeni między lew. brz. Oporu, a pr. brz. Kobylca i lew. brz. Jahistowa, dopływów Oporu. Las zajmuje płn.-zach. szeroki pas obszaru na lew. brzegu Kobylca. 2.) **P.**, nazwa niw (szczyt 723 mt.) w zach. stronie Isajow w pow. turczańskim. 3.) **P.**, *Wielki* i P. *Mały*, dwa szczyty górskie na obsz. wsi Mizuń, nad rz. Mizuńką w pow. dolińskim. P. Wielkie ma 1000 mt. a P. Mały 956 mt. wznies. (Por. Mizuń, t. VI, 515).

Perenów, nazwa niw w płn. stronie Dalnicza, pow. żółkiewski.

Perenówka al. *Parynówka*, ob. *Rohatyn.*

Perentschew (niem.), ob. *Parzęczew.*

Pereorka, ob. *Peryorka.*

Perepelicze, nrzęd. *Perepełycze*, wś rząd. nad rz. Bohem, pow. bracławski, gm. Monastyrska, par. Bracław, ma 84 dm. Należała do sstwa bracławskiego. *X. M. O.*

Perepelince, ob. *Perepelicze.*

Perepelniki, rus. *Perepelnyki*, wś, pow. złoczowski, 23 klm. na wschód od Złoczowa, 11 klm. od urzędu poczt. w Olejowie, 16 klm. od Zborowa. Ns płn.-zach. leży Nuszcze, na płn.-wsch. Harbuzów, na płd. Łopuszany i Hukałowce, na płd.-zach. Wołczkowce. We wsi są trzy źródła, z których powstaje pot. Huczka zwany. Płynie w kierunku wschodnim a połączywszy się ze strugą powstającą w Hukałowcach, tworzy na małej przestrzeni płn.-wsch. granicę wsi, łącząc się w Harbuzowie z jednym z ramion górnego Seretu, którego źródła leżą w obrębie gm. Nuszcze. Wody z płn. i wsch. obszaru należą do dorzecza Seretu, cała zaś część zach. do dorzecza Strypy; wzgórza bowiem, które spiętrzają zach. i płn.-zach. obszar wsi, jak lesista Załucz (420 mt.), wzgórze na płd. krańcu zabudowań (410 mt. znak triang.) i najznaczniejsze w tych stronach wzniesienie, położone na płd.-zach. krańcu obszaru, na granicy z Wołczkowcami szczyt Perepelniki (421 mt.), tworzą linią działu wodnego między dorzeczem górnego Seretu a Strypy. Okolica pagórkowata, położenie wysokie (dolina potoku 344 mt.); grunta czarnoziemne z podkładem gliniastym, zimne i niezbyt urodzajne. Drzewostan na lesistym wzgórzu „Załucz" mieszany, między buczyną, grabiną, brzozą, osiką, przeważa tu dąb. Na krańcach lasu, w zach. i płn.-zach. stronie zabudowań znajdują się liczne pasieki, z których znaczniejsze mają osobne nazwy jak: Grabina, Maślanczyzna i Polanki. Wśród pól leżą dwa folw. t. z. Folwark w polu i Telonowy staw. Własn. więk. ma roli 330, łąk i ogr. 61, past. 7, lasu 254 hektarów; własn. mn. roli 658, łąk i ogr. 160, pastw. 28 ha; dochód roczny 2241 złr. Cały obszar wsi wedle obliczeń z r. 1884 wynosi 1524 ha. W r. 1880 w gminie 822 mk. a na obsz. dwor. 53 mk. rzym.-kat. obsz. 129, gr.kat. 724, izr. 22. Par. rzym.-kat. w Olejowie, gr.-kat. w miejscu, dek. załoziecki; Do par. tej należą Hukałowce. We wsi jest cerkiew p. w. Kosmy i Damiana, szkoła etat. jednokl. od r. 1872, i kasa gm. pożycz. z kap. 242 złr. Zachowuje się u ludu podanie, że na jednem wzgórzu, wśród łanów dworskich stał obozem król Jan III. *Br. Sok.*

Perepełycze (urzęd.), ob. *Perepelicze.*

Perepiat i *Perepiatycha*, dwie głośne na całą Ukrainę mogiły, w pow. wasylkowskim, w trzywiorstowej od siebie odległości, wznoszą się na rozłogu stepowym, zamkniętym rzekami: Stuhną, Unawą, Kamionką, Rosią, Horochowatką, Krasną i Olszaną. Pierwsza z nich położona na gruntach wsi Chwastówka, należącej do dóbr Chwastowskich; druga u źródeł rzki Rotka (Rutka), na gruntach wsi Seredynéj Słobody czyli Winnickich Stawów, w Białocerkiewszczyźnie. W dawnych kronikach ruskich miejscowość ta nosiła miano „czystego" lub „Perepetowego pola". Do tych dwóch mogił przywiązaną jest odwieczna tradycya o kniaziu Perepiacie, który zginąć miał na dalekiej wyprawie, a wierna i dzielna żona mszcząc jego zgon, poległa w boju, czy też sama odebrała sobie życie. Rozkopy prowadzone pod kierunkiem komisyi archeologicznej kijowskiej w 1845 roku wydały obfity zbiór przedmiotów. Wśród wielu mogił obwiedzionych dokoła okopem, wznosił się kopiec potężny, wyższy nad inne. Kopiec ten miał 5 sążni wysokości, 10 długości i 5 szerokości. Wewnątrz kopca był grób sklepiony, ale sklepienie, utworzone z głazów granitowych, było zawalone. Ciężar kamieni pogruchotał znajdujące się tam szkielety w liczbie 14-tu. Znaleziono przytem mnóstwo skorup z potłuczonych naczyń glinianych. Pierwszy szkielet odkryto na północnej stronie mogiły; u prawej ręki leżał przy nim krągły kamień; szyja i piersi ozdobione były rozmaitemi paciorkami, w licznych rzędach aż do pasa. Na głowie takież same paciorki; wszystkie z kości i gliny; między temi jasno świeciły jaskrawemi barwami korale, rodzajem mozajki robione ze szklistej masy, farbowanej niedokwasami miedzi i żelaza. Największe ziarnko i bardzo pięknej roboty było u pasa. Wielka część zmieniła się w szklisty piasek. Z kruszców znaleziono tylko szrubki z miedzi i ołowiu. Na kawałkach czerepu okrytych gęsto

kościanemi i glinianemi perłami, dostrzedz można było ślad żółtawobiałych włosów, obracających się w proch za dotknięciem. W pobliżu, po lewej stronie kościotrupa, były kości końskie, złożone w kupę. Zęby końskie, dobrze zachowane, okazywały pięcioletniego konia. Żadnych śladów zbroi. U nóg powyższego szkieletu leżał drugi. Ten z prawej strony miał dwa krążki miedziane (zwierciaoła) i reszty drzewa z rdzą; z lewej żelezce od strzały i żelazny młot. Dalej ku wschodowi szkielet bez żadnych ozdób, oprócz glinianych i kościanych paciorek drobnych, po prawej ręce resztki żelaznego toporu, u pasa szczątki takiegoż noża i pochwy, kruszcowych; u nóg kawałek siarki i czerwonego arszeniku. Na południowej stronie grobowiska szkielet ozdobiony paciorkami z gliniastej masy, podobnej z pozoru do bursztynu; przy nim zgięty drut srebrny i jakaś ozdóbka z kości. Inne szkielety żadnych ozdób niemiały. Wszystkie szkielety leżały głowami na zachód. W południowej części mogiły, u nóg kościotrupa znajdowało się 24 złotych smoków (gryfów), wybitych ze złotej blaszki, trzy złote pręciki, gliniane naczynie z prochem zwierzęcym, pod stawka kamienna, a na odwrotnej stronie jednego ze smoków pozostały nici wełniane żółtobiałego koloru. Niektóre z tych ostatnich zachowały naturalny kolor, inne pokryte były masą ciemno bronzowej barwy. Pod grobowcami, prawie na równi z poziomem, całe dno mogiły wyłożone było zgniłą dębową podłogą Na niej widać stały trumny i naczynia. Podłoga założona była na 16 grubych kłodach wkopanych w ziemię. W podłogę wpuszczono były drewniane popielnice, dwie okrągłe, trzecia czworoboczna, wysmarowane były ceglastą masą i pełne popiołów drzewnych i zwierzęcych (ob. M. Grabowskiego. Ukraina dawna i teraźn., str. 117). Ten wielki obszar stepowy, na którym mogiły Perepiata i Perepiatychy się znajdują, jest najeżony innemi jeszcze mogiłami. Mówi też Kochowski: Potentissima hoc planicies non collibus tumet, aut in montes assurgit, nisi quod hinc inde prostrant, exagerati humo tumuli veterum bellatorum sepulchrata, vel quod satius crediderim hosti observando manufacta conspicillia. Notabilior Perepetycha, vasta in fastidiam mole, quam incolae narrant, bellaci ab uxore viro, erectum mauzolaeum (Annal: Polon., lib. IV, p. 291). Ten step nieprzejrzany bywał widownią niejednej bitwy. I tak w 1150 r. Władymirko pobił tu na głowę Izasława Mścisławowicza (Ipat. 279). W 1151 r., znowu tu zaszła bitwa pomiędzy Jerzym Suzdalskim a Izasławem, W. Ks. Kijowskim (Ipat. 301), a w 1175 r. na temże Perepatowem polu stoczył krwawy a zwycięzki bój Michałko Jurjewicz, brat Hleba, z Połowcami (Ipat. 379) — ale to samo pole niemniej też było dobrze znane i późniejszemu rycerstwu polskiemu. W 1511 r. ks. Słucki z Andrzejem Niemirowiczem, wwdą kijowskim, porazili na głowę Tatarów na Rutku uroczyszczu, tak dalece że ich na placu ośm tysięcy poległo (Stryjkowski, t. II, str. 362). W 1551 r. „mimo kurhan Perepetowy“ szły zastępy polskie przeciw Tatarom pod wodzą hetm. Jazłowieckiego (Paprocki: Herby, str. 221). Równina ta, jako w wypasy obfitująca, kilkakroć służyła jako punkt zborny dla wojsk kozackich. W 1660 r. stanęły obok Perepiatychy dwa obozy: Szeremeta i hetm. Jerzego Chmielnickiego. Było to przed bitwą pod Cudnowem i Słobodyszczami (Wieliczko, t. II, str. 13). Tu hetman Mazepa stał też obozem w 1705 r. (Kostomarow, Ruina, str. 195). Pole Perepetowe za czasów Rusi Kijowskiej nie było wiele osiadłe, tylko na jego krańcach leżała Uzianica, Wzianica (dzisiejszy Uzin), i Michajłowo (prawdopodobnie dzisiejsza Michajłówka). Ale za czasów litewskich napotykamy tu, już dość spory poczet osad, jako to: Rut Stary, Rut Nowy, Tuchanow, Oczków, Nowosiele, Kosztomirów (Daniłowicz: Skarbiec, t. II, str. 278). Osady te jednak przez Tatarów niedługo potem zniszczone zostały. I znowu zaległa tu pustynia i dopiero około 1622 r. znów się na tej równinie zaczęły dźwigać wioski. Dziś na obszarach Perepetowego pola mieszczą się sioła: Chwastówek, Poradów, Rulików, Mytnica, Maryanówka, Kodaki, Barachty, Barachtiańska Olszanka, Trostynka, Uzin, Michajłówka, futor Czernichówka, Seredyna Słoboda czyli Winnickie Stawy, Hrebionki, Saliwonki, Potoki, Pińczuki, Mazepińce, Sokołówka, Łosiatyn, Hłuszki, Błoszczyńce, Jankówka (ob. M. Andryjewskiego: Perepetowskoje pole, rozyskania w obłasti letopisnoj topografii s pryłożeniem karty w „Kiewskoj starynie“ z 1882 r. tom III, str. 437). *Edward Rulikowski.*

KONIEC TOMU SIÓDMEGO.

Muzeum im. Kazimierza Pułaskiego w Warce

Przedruk techniką fotooffsetową
wykonany w Drukarni Narodowej w Krakowie
z pierwodruku udostępnionego
przez Bibliotekę Narodową w Warszawie
Wydano w nakładzie 800 egzemplarzy numerowanych
na zamówienie Zjednoczenia Księgarstwa

Nr 695

Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe
Warszawa 1976

WAiF Reprint